REFERENCE DEPARTMENT DESK
MAIN LIBRARY 2
Literature Dept.

SAN FRANCISCO PUBLIC LIBRARY
VITA SINE LITERIS MORS EST

5
38 N75 172557

NOT TO BE TAKEN FROM THE LIBRARY
Form 3427

SAN FRANCISCO PUBLIC LIBRARY
3 1223 06899 3857

NORDISK FAMILJEBOK

KONVERSATIONSLEXIKON

OCH

REALENCYKLOPEDI

NY, REVIDERAD OCH RIKT ILLUSTRERAD UPPLAGA

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

LECHE, V.
PROFESSOR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA

MEIJER, B.
FILOS. DOKTOR

NYSTRÖM, J. F.
LEKTOR VID HÖGRE REALLÄROVERKET I STOCKHOLM

WARBURG, K.
PROFESSOR, BIBLIOTEKARIE I SVENSKA AKADEMIENS NOBEL-INSTITUT

WESTRIN, TH.
ARKIVARIE I RIKSARKIVET, KOMMITTÉNS ORDFÖRANDE

REDAKTÖRER:

B. MEIJER OCH **TH. WESTRIN**
(T. O. M. BOKST. C) (FR. O. M. BOKST. D)

FEMTE BANDET

CESTIUS—DEGAS

STOCKHOLM

NORDISK FAMILJEBOKS FÖRLAGS AKTIEBOLAG

X38
N75 5

172557

STOCKHOLM 1906
NORDISK FAMILJEBOKS TRYCKERI

ORDINARIE MEDARBETARE.

Adlerz, G. A., lektor vid Sundsvalls högre allmänna läroverk (G. A—z).
Afzelius, J. F. I., f. d. justitieråd, ordf. i Lagberedningen, medlem af Permanenta skiljedomstolen i Haag (I. Afz.).
Ahnfelt, O. N. T., professor vid Lunds universitet (O. Aft).
d'Ailly, A., milkontrollör vid Statens järnvägar (A. d'A.).
Alexanderson, A. M., f. d. professor vid Lunds universitet (A. M. A.).
Alfvén, A., praktiserande läkare i Stockholm (Avn).
Almquist, E. B., professor vid Karolinska institutet (E. At).
Anderson, F. A., f. d. generaldirektör och chef för Statskontoret (A. A.).
Andersson, E. T., docent vid Uppsala universitet (-st -son).
Andersson, H., läroverksadjunkt (H. A—n).
Annerstedt, Cl., f. d. bibliotekarie vid Uppsala universitet (C. A.).
Apelqvist, O. E., filos. licentiat, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. A—t).
Arne, T. J., e. o. amanuens vid Statens historiska museum (T. J. A.).
Arrhenius, S. A., professor (S. A—s).
Bagge, G. A:son, filos. kandidat (G. B—e).
Beckman, E., direktör (E. Bn).
Berg, F., f. d. statsråd och chef för Ecklesiastikdepartementet, folkskollärare (Frv Brg).
Berg, G. R. G:son, filos. doktor, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (R—n B.).
Bergstrand, C. E., professor, Landtbruksakademiens f. d. agrikulturkemist (C. E. B.).
Billing, E. M., docent vid Uppsala universitet (E. Bg).
Björkman, G., filos. doktor, e. o. aktuarie i Kommerskollegium (G. B.).
Blomberg, K. H., professor vid Uppsala universitet (K. H. B.).
Boëthius, S. J., professor vid Uppsala universitet (S. B.).
Bohlin, K. P. T., professor, Vetenskapsakademiens astronom (K. B.).
Bovin, E., med. doktor (Bvn).
Brate, E., lektor vid Södermalms högre allmänna läroverk (B—e).
Bring, J. M. F. T., teol. assistent vid Uppsala universitet (J. T. B.).
Brulin, J. O. H., docent vid Uppsala universitet (H. B—n).
Bååth, L. M., filos. doktor, e. o. amanuens i Riksarkivet (L. M. B.).
Carpelan, T., friherre, sekreterare vid Hälsingfors universitet (T. C.).
Cederström, C. G. B., friherre, major vid Kronprinsens husarregemente (B. C—m).
Clason, I. G., förste intendent i Öfverintendentsämbetet (I. G. C.).
Clason, S., professor vid Lunds universitet (S. C.).
Dahl, C. G., filos. kandidat, föreståndare för Adelsnäs trädgårdsskola (C. G. D.).
Dahlberg, B. H., e. o. professor vid Uppsala universitet (B. H. D.).
Danielsson, O. A., professor vid Uppsala universitet (O. A. D.).
Davidson, D., professor vid Uppsala universitet (D. D.).
Dietrichson, L. H. S., professor vid Kristiania universitet (L. D.).
Dillner, G., bergsingenjör, föreståndare för Tekniska högskolans materialprofningsanstalt (G. D.).
Ekholm, N., amanuens vid Meteorologiska centralanstalten (N. E—m).
Elberling, E., bibliotekarie i danska riksdagens bibliotek (E. Ebg).
Enblom, F., major i Väg- och vattenbyggnadskåren (Fr. E.).
Enström, A. F., filos. licentiat, civilingenjör (A. E—m).
Erdmann, A., professor vid Uppsala universitet (A. E.).
Erdmann, E., statsgeolog, amanuens vid Sveriges Geologiska undersökning (E. E.).
Eriksson, J., professor, Landtbruksakademiens växtfysiolog (J. E—n).
Euler, H. K. A. S. von, professor vid Stockholms högskola (H. E.).
Fahlstedt, E., medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. F—t).
Fontell, A. G., förste aktuarie i Statistiska centralbyrån i Finland (A. G. F.).
Forssner, G. H., docent vid Karolinska institutet (G. F—r).
Fredholm, E. I., filos. doktor, byrådirektör i Riksförsäkringsanstalten (I. F.).
Freudenthal, A. O., f. d. professor vid Hälsingfors universitet (A. O. F.).
Funkqvist, H. P. A., länsagronom (H. F.).
Gadelius, B. E., e. o. professor vid Karolinska institutet, öfverläkare vid Stockholms hospital för sinnessjuka (G—s).
Geete, K. R., amanuens i K. biblioteket (R. G.).
Geijer, P. A., f. d. professor vid Uppsala universitet (P. A. G.).
Granberg, O., bibliotekarie i Konstakademien (O. G—g).
Granlund, A. T., byråchef i Lotsstyrelsen (A. G.).
Granqvist, P. M., skriftställare (P. M. G.).
Grönberg, G., docent vid Stockholms högskola (G. G.).
Grönblad, C., biblioteksamanuens i Svenska akademiens Nobel-institut.
Gullstrand, A., e. o. professor vid Uppsala universitet (G—d).
Gyllensvärd, G. V., registrator hos Stockholms stadsfullmäktige (G. V. G.).

Hallendorff, C. J. H., lektor vid Högre allmänna läroverket å Östermalm (C. H. H.).
Hammarskjöld, K. H. L., president i Göta hofrätt, envoyé, medlem af Permanenta skiljedomstolen i Haag (Hj. H—d).
Hammarstedt, N. E., amanuens vid Nordiska museet (N. E. H.).
Harlock, W. E., lektor vid Sjökrigsskolan (W. H—k; biträder vid beteckning af engelska ords uttal).
Hausen, R., statsarkivarie, Hälsingfors (R. H.).
Heckscher, E. F., filos. licentiat (E. Hkr).
Hedenius, P. A. I., med. doktor, laborator (I. H.).
Hennig, A. H., docent vid Lunds universitet (A. Hng).
Henning, K. F. S., domprost i Växjö (K. H.).
Hertzberg, J., fotograf (J. Htzg).
Hesselman, H., docent vid Stockholms högskola (H. Hn).
Hildebrand, H. O. H., riksantikvarie (Hs Hd).
Hildebrand, H. R. T. E., riksarkivarie (Ehd).
Hillman, A., konsul (Ad. H—n).
Hjärne, H. G., professor vid Uppsala universitet (H—e).
Hoffstedt, A. W., professor, lektor vid Tekniska högskolan (W. H.).
Holmberger, G., civilingenjör (G. H—r; biträder vid redigeringen af hela den tekniska afdelningen).
Holmgren, E., e. o. professor vid Karolinska institutet (E. Hgn).
Holmquist, H. F., docent vid Uppsala universitet (Hj. H—t).
Hubendick, L. A., f. d. kapten i K. flottans reserv (L. H.).
Hultin, A., vice bibliotekarie vid Hälsingfors universitetsbibliotek (A. H.).
Höjer, E. B., ingenjör (E. Hjr).
Höjer, T. M:son, filos. doktor, e. o. amanuens i Riksarkivet (T. H—r).
Jensen, A., medlem af Svenska akademiens Nobelinstitut (A—d J.).
Johansson, J. E., professor vid Karolinska institutet (J. E. J—n; biträder vid redigeringen af hela den medicinska afdelningen).
Johansson, K. F., e. o. professor vid Uppsala universitet (K. F. J.).
Jolin, S., e. o. professor vid Karolinska institutet (S. J—n).
Jonsson, A., folkskollärare (A. J.).
Juhlin-Dannfelt, H. J. B., professor, Landtbruksakademiens sekreterare (H. J. Dft).
Jäderin, E., lektor vid Tekniska högskolan (E. J.).
Karlsson, K. H., amanuens i K. biblioteket (K. H. K.).
Kinberg, A. V., revisor i Kammarrätten (Kbg).
Kjellberg, C. J. A., marinläkare (J. K.).
Kjellén, J. R., professor vid Göteborgs högskola (Kj.).
Klein, G., professor, rabbin (G. K—n).
Knös, O. V., lektor vid Uppsala högre allmänna läroverk (V. K.).
Kobb, G., docent vid Stockholms högskola (G. K.).
Koch, N. F. H. von, professor vid Tekniska högskolan (H. v. K.).
Kolmodin, J. A., e. o. professor vid Uppsala universitet (A. K.).
Krok, T. O. B. N., f. d. läroverksadjunkt (T. K.).
Lagerheim, N. G., professor vid Stockholms högskola (G. L—m).
Leche, V., professor vid Stockholms högskola (L—e).
Leffler, J. A., filos. doktor (J. Lr).
Lemke, H., major, chef i tredje järnvägsdistriktet (H. L.).
Levertin, A. P., docent vid Karolinska institutet (Ln).
Lidén, B. P. E., professor vid Göteborgs högskola (E. L—n).
Lindahl, P. A. L., major i Väg- och vattenbyggnadskåren (P. Ax. L.).
Lindblom, A. F. G., fattigvårdsinspektör (A. L—m).
Lindhagen, A. I., v. häradshöfding (A. Lhgn).
Lovén, F., filos. doktor, skogschef vid Uddeholmsverken (F. L.).
Lundell, J. A., e. o. professor vid Uppsala universitet (Lll).
Lundgren, R. G. F., aktuarie i K. generalpoststyrelsen (R. L—n).
Lundstedt, B. V., bibliotekarie i K. biblioteket (B. L.)
Lundström, K. J. V., docent vid Uppsala universitet (V. Lm).
Lübeck, S. E. J., löjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren (S. L—k).
Lönborg, S. E., docent vid Göteborgs högskola (S. L.).
Millqvist, V., skriftställare (V. M.).
Mittag-Leffler, G., professor vid Stockholms högskola (M. L.).
Montelius, G. O. A., professor, förste amanuens vid Statens historiska museum (O. M.).
Mortensen, J. M., docent vid Uppsala universitet (J. M.).
Munthe, C. D. L. V. W:son, öfverste vid Fortifikationen (L. W:son M.).
Myhrman, D. V., docent vid Uppsala universitet (D. M.).
Müller, E. G., professor vid Karolinska institutet.
Müller, J., lektor vid Sjökrigsskolan (J. M—r).
Müntzing, A., direktör i Svenska pappersbyrån (M—ng).
Nathorst, A. G., professor, intendent vid Naturhistoriska riksmuseet (A. G. N.).
Neander, A., amanuens vid astronomiska observatoriet i Stockholm (A. N—r).
Nielsen, Y., professor vid Kristiania universitet (Y. N.).
Nordenstreng, R., filos. magister (R. N—g).
Nordensvan, C. O., öfverste vid Värmlands regemente (C. O. N.).
Nordensvan, G., skriftställare (G—g N.).
Nordlund, E., kapten vid K. kustartilleriet (E. N.).
Nordström, C. F. Th., landshöfding i Örebro län (Th. N—m).
Noreen, A. G., professor vid Uppsala universitet (Ad. N—n).
Nyblom, H., filos. licentiat (H. N.).
Nyström, E. T., professor vid Veterinärinstitutet i Stockholm (E. T. N.).
Nyström, J. F., lektor vid Högre reallläroverket i Stockholm (J. F. N.).
Personne, J. V., domprost i Linköping (J. P.).
Raphael, A., filos. doktor, juris kandidat (Rphl).
Reuterskiöld, C. A., e. o. professor vid Uppsala universitet (Rld).
Reuterskiöld, E. H. C., filos. licentiat (E. Rld).

Richert, J. G., professor vid Tekniska högskolan (J. G. R.).
Rinman, E. B., redaktör (E. B. R.).
Roosval, A., redaktör af Fotografisk tidskrift (A. R—al).
Roosval, B., redaktör af Nordiskt idrottslif (B. R.).
Rosenberg, G. O., docent vid Stockholms högskola (G. O. R.).
Rydin, A., juris kandidat (A. R.).
Salin, B., Nordiska museets styresman.
Samzelius, H., skriftställare (H. Szs).
Sandegren, S. A. M., filos. doktor, läroverksadjunkt (M. Sdn).
Santesson, C. G., e. o. professor vid Karolinska institutet (C. G. S.).
Schéele, F. A. von, professor, folkskoleinspektör i Stockholm (S—e).
Schoug, E. H. T., länsveterinär (S—g).
Schwerin, H. H. von, friherre, professor vid Lunds universitet.
Schybergson, M. G., e. o. professor vid Hälsingfors universitet (M. G. S.).
Schöldström, B., skriftställare (B. S—m).
Sederholm, E., civilingenjör (E. S—m).
Sidenbladh, K., f. d. öfverdirektör och chef för Statistiska centralbyrån (K. S.).
Sjögren, H., docent vid Uppsala universitet (H. Sgn).
Sjögren, K. J. V., professor vid Uppsala universitet (V. Sgn).
Sondén, K., ingenjör (K. S—n).
Sparre, U. C. K., friherre, kapten vid K. Flottan (C. K. S.).
Staaff, E. S., docent vid Uppsala universitet (E. S—f).
Stangenberg, A. E., med. doktor (E. St—g).
Stave, E., professor vid Uppsala universitet (E. S—e).
Stavenow, L. V. A., professor vid Göteborgs högskola (L. S.).
Stridsberg, G., skriftställare (G. Stg).
Sundbärg, A. G., förste aktuarie i Statistiska centralbyrån (G. S—g).
Svenonius, F. V., filos. doktor, statsgeolog (S—s).
Söderberg, F. F. V., filos. doktor (V. S—g; biträder vid redigeringen af hela den historiska afdelningen).
Söderblom, L. O. J., professor vid Uppsala universitet (N. S.).
Tallberg, A., kopparstickare, lärare vid Konstakademiens läroverk (A. T—g).
Thyselius, E., skriftställare (T—s).
Tigerstedt, R. A. A., professor vid Hälsingfors universitet (R. T—dt).
Törnebladh, H. R., f. d. lektor, bankofullmäktig (R. Tdh).
Ulmgren, O., med. doktor, hofdentist (Ugn).
Wahlberg, A., litteratör (Wbg).
Wahlström, Lydia, filos. doktor, studierektor vid Åhlinska skolan (L. W—m).
Wallis, C., e. o. professor vid Karolinska institutet (W—s).
Wallis, E., filos. doktor (E. W.).
Warburg, K. J., professor, bibliotekarie i Svenska akademiens Nobel-institut (K. W—g).
Varenius, P. O., professor, docent vid Uppsala universitet (O. V.).
Wennerström, G. A., ingenjör, föreståndare för John Lennings väfskola i Norrköping (G. A. W.).
Westin, O. E., professor vid Tekniska högskolan (O. E. W.).
Westling, G. O. F., rektor vid Västerviks högre allmänna läroverk (Fr. W.).
Westrin, J. Th., arkivarie i Riksarkivet (J. Th. W.).
Wetterstedt, C. G. af, kapten vid K. positionsartilleriregementet (G. af Wdt).
Vide, J. R., revisionskommissarie (R. V.).
Wiklund, K. B., e. o. professor vid Uppsala universitet (K. B. W.).
Winroth, A. O., professor vid Uppsala universitet (A. W.).
Wrangel, E. H. G., professor vid Lunds universitet.
Wrangel, H. G. V., kommendörkapten (H. W—l).
Zetterstéen, K. V., professor vid Uppsala universitet (K. V. Z.).
Åkerman, J. H., e. o. professor vid Karolinska institutet (J. Å.).
Överland, O. A., skriftställare, Norge (O. A. Ö.).

TILLFÄLLIGA MEDARBETARE I DETTA BAND:

Ahlenius, K. J. M. e. o. professor vid Uppsala universitet (K. A.).
Alrutz, S. G. L. R., docent vid Uppsala universitet (S. Az).
Björkman, E., professor vid Göteborgs högskola (E. B—n).
Bolin, Hj., verkmästare (Hj. B—n).
Danell, G., filos. doktor (G. D—ll).
Elberling, V., assistent vid Danmarks statistiska byrå (V. Ebg).
Eschelsson, Elsa, docent vid Uppsala universitet (E. E—n).
Falk, A., filos. licentiat (A. F—k).
Fredlund, K., docent vid Göteborgs högskola (K. F.).
Heckscher, I., generalkonsul (I. Hkr).
Hesselman, B. I., docent vid Uppsala universitet (B. H.).
Lindblad, A., civilingenjör (Ax. L.).
Lundström, B., redaktör (B. L—m).
Lybeck, J., hofrättsnotarie (J. L—k).
Mortensen, K., filos. doktor, Danmark (K. M.).
Orton, B., bergsingenjör (B. O—n).
Roesler, E. K. A. J., civilingenjör (E. R—r).
Rosen, E. von, grefve, godsegare (E. v. R.).
Roth, A., filos. kandidat (Rh).
Schauman, G. C. A., äldre amanuens vid Hälsingfors universitetsbibliotek (G. S—n).
Söderberg, E. N., filos. doktor (E. N. S—g).
Söderman, S., filos. doktor (S. S—n).
Wahlund, C. W., professor, docent vid Uppsala universitet (C. W—d).
Wirgin, G., docent vid Karolinska institutet (G. Wrgn).

I detta band förekomma signerade artiklar af följande bland den första upplagans ej ofvan nämnde samt af denna upplagas genom döden bortryckte medarbetare:

O. J. Alin (O. A.) *H. N. Almkvist* (H. A.), *S. O. I. Almquist* (S. A.), *G. Andersson* (G. A.), *L. Annerstedt* (L. A.), *E. Arrhenius* (E. A.), *C.*

J. Bergman (C. J. B.), *W. G. Billmanson* (W. G. B.), *J. H. Björnström* (J. H. B.), *A. B. Blomberg* (A. B. B.), *J. G. Braune* (J. G. B.), *J. V. Broberg* (Bg), *E. O. Burman* (E. O. B.), *R. Castrén* (R. C.), *P. T. Cleve* (P. T. C.), *G. R. Dahlander* (G. R. D.), *C. A. Dellwik* (C. A. D.), *G. V. J. von Düben* (G. v. D.), *C. Eichhorn* (-rn), *C. Ekgren* (C. E.), *G. Hj. Eneström* (G. E.), *Th. M. Fries* (T. F.), *L. A. Forssman* (L. A. F.), *J. Hagströmer* (J. H—r), *C. G. Hammarskjöld* (C. G. H.), *S. F. Hammarstrand* (S. F. H.), *P. Hedenius* (P. H.), *J. P. Helander* (J. Hdr), *J. H. C. Hellstenius* (J. H.), *F. W. Häggström* (F. W. H—m), *A. O. G. Jäderholm* (Jhm), *N. G. W. Lagerstedt* (Ldt), *I. S. Landtmanson* (I. L.), *A. J. Lille* (A. J. L.), *A. Lindgren* (A. L.), *A. W. Lindmark* (L.), *C. A. Lindqvist* (C. A. L.), *G. A. Ling* (G. A. L.), *J. G. O. Linnarsson* (G. L.), *P. M. Lundell* (P. M. L.), *L. Fr. Läffler* (Fr. L.), *E. Magnússon* (E. M.), *A. H. Montgomery* (A. M—y), *J. R. E. Nissen* (R. N.), *A. E. Nordenskiöld* (A. E. N.), *O. E. G. Norrbohm* (O. E. G. N.), *C. R. Nyblom* (C. R. N.), *E. G. Palmén* (E. G. P.), *K. F. Piehl* (K. P.), *M. G. Retzius* (G. R.), *A. Rindell* (A. R-d-l), *L. Rinman* (L. R.), *J. Rosén* (R—n), *C. Rosenberg* (C. R.), *C. J. Rossander* (Rsr), *R. Rubenson* (R. R.), *H. L. Rydin* (H. L. R.), *O. T. Sandahl* (O. T. S.), *Chr. Schefer* (Chr. Sch.), *F. A. Smitt* (F. A. S.), *A. W. Stiernstedt* (A. W. S.), *J. G. Théel* (J. G. T.), *G. F. O. Uggla* (G. U.), *G. H. W. Upmark* (Upk), *V. Vasenius* (V.), *Ph. Weilbach* (Ph. W.), *H. W. Westin* (H. W. W.), *C. C. A. Westman* (C. W.), *J. Widmark* (J. W—k), *H. Wieselgren* (H. W.), *P. J. Wising* (P. W.), *V. B. Wittrock* (V. W.), *K. Wåhlin* (K. W—n), *L. H. Åberg* (L. H. Å.), och *E. J. Östrand* (E. J. Ö.).

SIGNERING AF ARTIKLARNA.

Signatur utan parentes betecknar artikelns författare.

Signatur inom parentes betecknar artikelns granskare.

Asterisk (*) efter en signatur betecknar, att artikeln granskats af annan fackman än signaturens innehafvare, men i det väsentliga bibehållits oförändrad.

UTTALSBETECKNING.

g utläses som g (a l d r i g som j);
k » » k (a l d r i g som tj);
o » » ett ljud mellan o och u;
ø » » ö-ljudet i svenskt bo;
ʃ betecknar sje-ljud;
ŋ » äng-ljud;
ɵ » sista ljudet i svenskt gosse;
th » det engelska t-ljudet i think;

ch betecknar det tyska ch-ljudet i *ich*;
¨ öfver en konsonant anger, att ljudet är tonande (»lent»);
¯ » » vokal » » » » nasaleradt;
– » » » » » » långt;
˘ » » » » » » kort;
ˈ efter » » » » denna stafvelse har huvudtonvikten;
^ förenande två vokaler anger, att de bilda diftong.

FÖRTECKNING ÖFVER ILLUSTRATIONER I FEMTE BANDET.

Kartor, planscher och andra helsidesillustrationer.

Spalt

icago (karta och 2 planscher) 176
ock (plansch) 224
Batavernas sammansvärjning". Efter målning af Rembrandt (till art. Civilis), plansch 364
aksimile af en sida ur Codex argenteus (till art. Codex), plansch 480
ollege (helsidesillustration med 6 bilder) ..... 527—528
miferæ (3 planscher) 644
ttelbladet till P. v. Cornelius' teckningar till Nibelungenlied (plansch) 736
Landskap" af Corot (plansch) 752
Herdarnas tillbedjan" af Correggio (plansch) 756
Heliga familjen jämte änglar under flykten till Egypten" af Cranach (plansch) 832
Lifvets bro" af Crane (plansch) 836
anmark (karta) 1268
ans (3 sidor illustrationer) 1313—1314 o. 1319—1322
anzig (karta) 1384

II. Porträtt

(äfven porträttskulpturer).

Spalt

etewayo 2
habot, F. 13
halmers, W. 24
halmers, J. 25
halotais, L. R. de C. de la 27
ham, A. de N. 28
hamberlain, J. 32
hambers, W. 38
hambord, H. C. F. M. D. d'A. 41
hamisso, A. v. 45
hampaigne, P. de 50
hampollion, J. F. 53
hangarnier, N. A. T. 56
hanning, W. E. 57
hanzy, A. E. A. 62
hapelain, J. 63
haplin, J. C. 64
hapman, G. 65
» F. H. af 66
hapu, H. M. A. 70
Charcot, J. M. 72
Chardin, J. B. S. 76
Charette de la Contrie, F. A. 78
Charlotta, sv. drottn. Efter målning af Roslin 86
Charlotta Amalia, da. drottning 87
Charron, P. 96
Chartier, A. 98
Chase, S. P. 102
Chasles, V. E. P. 105
Chateaubriand, F. R. Efter målning af Girodet-Trioson 110
Châtelet-Lomont, Gabrielle Emilie 114
Chaucer, G. 118
Chaulieu, G. A. de 124
Chaumette, P. G. 125
Chemnitz, M. 139
Chénier, A. M. de 144
» M. J. de 145
Cherbuliez, V. 151
Cherubini, L. C. Z. S. M. 155
Chevreul, M. E. 166
Chiabrera, G. 169
Chiewitz, G. T. P. 181
Child, Lydia Maria 186
Chilkov, M. I. 200
Chłopicki, G. J. 219
Chodowiecki, D. N. 225
Choiseul, E. F. de 228
Chopin, F. F. 236
Choræus, M. 239
Christensen, B. M. 249
Christie, V. F. K. 255
Chrysippos 265
Churchill, J. 273
» R. H. S. 276
Chydenius, A. 282
Cialdini, E. 290
Cicero, M. T. 293
Cimabue, G. 318
Cimarosa, D. 320
Cinq-Mars, H. C. de R. d'E. 330
Cissey, E. L. O. C. de 345
Clairon, Claire Josèphe Hippolyte 386
Clarétie, J. 392
Clarke, S. 394
Clarkson, T. 398
Clason, I. G. 400
Classen, J. F. 403
Claudius, T. D. 406
» M. A. 407
» M. 407
Claus, K. F. W. 408
Clausen, H. N. 410
Clausewitz, K. v. 413
Clay, H. 418
Clémenceau, G. 426
Clemens, S. L. 428
Clementi, M. 431
Cleve, P. T. 437
Cleveland, G. 439
Clive, R. 447
Cluseret, G. P. 456
Cobden, R. 463
Coccejus, J. 467
Cochrane, T. 472
Coke, E. 503
Colbert, J. B. 505
Colbjörnsen, Anna 510
Coleridge, S. T. 515
Bröderna Coligny 519
Coligny, G. Efter kopparstick från 1573 520
Collan, K. 523
Collett, Jakobine Camilla 536
Collin, J. 542
Collins, W. W. 546
Colloredo, R. 548
Collot d'Herbois, J. M. 548
Colonna, Vittoria 561
» M. A. 565
Columbus, K. 575
Combes, J. L. E. 592
Comenius, J. A. 595
Kejsar Commodus som Herkules 606
Commynes och hans hustru. Efter samtida skulpturverk 609
Comte, I. A. M. F. X. 618
Concha, M. de la 624
Condé, Louis I 628
» » II 630
» Joseph 633
Condillac, E. B. 634
Condorcet, M. J. A. N. C. 635
Congreve, W. 642
Conring, H. 655
Conscience, H. 657
Constable, J. 664
Constans, J. A. E. 665
Constant de Rebecque, H. B. 666
Contarini, G. 670
Contat, Louise 671
Conti, L. M. 673
» A. 673
» F. L. 674
» L. F. I. 675
Cook, J. 683

	Spalt
Cooper, A. A., 1:e earl af Shaftesbury ...	687
» A. A., 3:e earl af Shaftesbury	689
» A. A., 7:e earl af Shaftesbury	690
» A. P.	692
» J. F.	693
» P.	695
Coppée, F. E. J.	702
Coppernicus, N.	704
Coquelin, B. C.	707
Coquerel, A. J.	708
Corday d'Armans, Marie Anne Charlotte	715
Cordoba, G. H. de C. y A.	721
Corelli, A.	724
» Marie	725
Cornaro, Caterina	732
Corneille, P.	733
Cornelius, P. v., ty. målare	736
» P., ty. tonsättare	737
Cornwallis, C.	743
Corot, J. B. C.	750
Cortez, H.	764
Cossa, P.	775
Cotta, J. F.	786
Couperus, L.	795
Cour, P. La	797
Courbet, G.	798
Courier de Méré, P. L.....	803
Cousin, V.	811
Cousin-Montauban, C. G. M. A. A.	812
Couthon, G.	814
Couture, T.	815
Cowley, A.	819
Cowper, W.	821
Coypel, N.	827
» A.	827
Coyzevox, A.	827
Crabbe, G.	828
Cramér, J. N.	831
Cranach, L. d. ä.	833
Crane, W.	834
Cranmer, T.	837
Crayer, G. de	843
Crébillon, P. J. de.....	844
» C. P. J. de	844
Crelinger, Auguste	847
Cremer, W. R.	849
Cremieux, I. M.	850
Créqui, F. de B. de	855
Creutz, L. d. ä.	859
» J.	860
» K. G.	860
» G. F.	861
Crichton, J.	865
Crillon, L., de	866
Crispi, F.	868
Cromwell, T.	878
» O.	879
Cronhielm, G.	887
Cronholm, A. P.	889
Cronje, P. A.	890
Cronstedt, G.	893
Cronstedt, K.	893
» K. J.	894
» A. F.	894
» K. O.	897
Crookes, W.	905
Cross, Mary Ann	906
Crusebjörn, J. I.	916
Crusell, B. H.	917
Crusenstolpe, M. J.	919
Cujas, J. de	949
Cumberland, V. A.	954
Cunha, T. da	959
Curie, P.	971
» Marie	971
Curman, K. P.	973
Curtius, E.	976
» G.	977
Curzon, G. N.	978
Custine, A. P.	984
Cuvier, G. L. C. F. D.	988
Cygnæus, F.	999
» U.	1000
Czarniecki, S.	1030
Czartoryski, A. J.....	1031
Czerny, K.	1033
Daa, L. K.....	1040
Dach, S.	1045
Dacier, Anne	1047
Daguerre, L. J. M.	1077
Dahl, M.....	1081
» J. K.....	1083
» F. J. V.	1086
Dahlander, G. R.	1088
Dahlbergh, E. J.....	1090
Dahlgren, K. F.....	1097
» J. A.	1099
» F. A.....	1100
Dahlmann, F. C.	1106
Dahlqvist, K. G.....	1108
Dahlstierna, G.	1109
Dahlström, K. A.	1110
Dahm, O. E. L.	1111
Dalberg, K. T. A. M. v. ...	1157
Dalgas, E. M.	1167
Dalin, O. v.	1169
» A. F.	1176
Dalman, V. F. A.	1182
Dalsgaard, K.	1192
Dalton, J.	1195
Dana, R. H.	1236
» C. Anderson	1237
» J. D.	1238
Dandolo, E.	1244
Daneau, L.	1245
Danielson, A. P.	1255
Danielsson, A.	1259
» O. A.	1260
Dannström, J. I.	1310
Dante Alighieri. Efter en omkr. 1300 målad fresk	1365
Danton, G. J.	1378
Darboux, J. G.	1389
Dareios I	1394
Dareios III Kodomannos.....	1396
Darwin, Ch. (efter en tafla af J. Collier)	1409
Dass, P.	1415
Daubigny, Ch. F.	1421
Daudet, A.	1423
Daumier, H.	1427
Daun, L. J. M.	1428
D'Avenant, W.	1434
David, J. L.....	1440
» P. J.	1443
» F. C.	1445
» F.	1446
Davis, J.	1450
Dawison, B.	1453
Dewitt, M.	1454
Dewout, L. N.	1456
Davy, H.	1458
Deák, F.	1462
De Amicis, E.	1464
De Camps, L. M.	1473
Decamps, A. G.	1474
De Candolle, A. P.	1475
» A. L. P. P.	1475
Decazes, E.	1477
Decius, C. M. Q. T.	1486
Deffand, M., markisinna du D.	1496
Defoe, D.	1500
Defregger, F. v.	1502

III. Andra illustrationer i texten.

	Spalt
Cestius-pyramiden	1
Cetraria islandica	3
Chamæcyparis obtusa.....	29
Chamærops humilis	30
Somersethouse (till art. Chambers, W.)	39
Slottet Chambord	40
Chamonix-dalen	46
Champagnebutelj med glas af äldre och modernare typ (till art. Champagne).....	47
Champinjoner	51
Slottet Chantilly	60
Chaperong	64
Minnesvård öfver Chapman	68
Chappe d'Auteroches alfabet	69
Charabang	71
Charcot i sin klinik (efter målning af Brouillet)... 73—	74
Chariterna	81
Charlottenburgs slott	89
Charlottenlunds slott	90
Charon.....	93
Katedralen i Chartres	107
Chasse-marée	107
Grand Châtelet	110
Chebeck	130
Chefren	133
Chelidonium majus	136
Chelingue	137
Slottet Chenonceaux	140
Chenopodium album	14
Cherbourg, situationsplan ...	150
Cheta-höfding (till art. Cheta-folket)	16
Chiffer (2 fig.) ..... 182 o.	18

	Spalt
ottet Chillon	201
himaira-bilden i Florens	203
himborazo	204
hinjong	207
hirotherium	211
hitarrone	212
hladnis klangfigurer	218
hlorophytum	221
nteriör från Sveas chokladfabrik i Norrköping (till art. Choklad)	231—232
hondrus crispus	234
honetes (4 fig.)	234
honsu	235
hopins barndomshem	237
horotes-indian	242
houaner	245
en första christian-sciencekyrkan (till art. Christian-science)	252
hrysanthemum (2 fig.) 263 o.	264
hrysobalanus	266
hrysosplenium	267
iborium	291
icer arietinum	293
ichorium intybus	302
icuta (2 fig.)	303
idaridæ	307
igarrfabriksinteriörer (till art. Cigarr)	311—312
igarrskepp	314
ilier	316
Madonna de' Rucellai (till art. Cimabue, G.)	318
imaise (4 fig.) 319 o.	320
inchona succirubra (2 fig.)	323
ineraria palustris	326
Fornromerskt cinerarium (till art. Cinerarium)	327
innamomum (2 fig.) 328 o.	329
Fornromersk grafsten (till art. Cippus)	333
Circæa	334
Cirkel, *mat.*	335
Cirkelsegment	338
Cirkelsektor	338
Circus (3 fig.)	341
Cissoid	346
Cista (2 fig.)	347
Klostret Cîteaux (till art. Cistercienserorden)	348
Cisterciensmunk	349
Cisterciensnunna	349
Citadell (2 fig.)	353
Citrullus Colocynthis	356
Citrus Aurantium	358
Cittra (2 fig.) 359 o.	360
Çiva-tempel vid Puna i Indien (till art. Çiva)	363
Cladonia rangiferina	382
Portalen till Nordiska museet (till art. Clason, I. G.)	401
Clavaria (2 fig.)	415
Claviceps (4 fig.)	416
Clematis	425
Clitocybe	447
Clitopilus	447
Cluny-klostret	454
» -museet	455
Coccosteus	468
Cochlearia (2 fig.)	471
Cœlenterata (13 fig.) 482—488 o.	490
Coffea	494
Colchicum	511
Coleus	517
Collège de France	530
Colleone, B., ryttarstod af A. Verrocchio	534
Colocasia antiquorum	551
Coloradobaggen	569
Colosseum	570
Karta öfver nya världen, utförd före 1502 af B. Columbus (till art. Columbus, K.)	577
Columbus' landstigning. Faksimile efter ett träsnitt från 1493 (till art. Columbus, K.)	582
Det hus, i Valladolid, där Columbus dog (till art. Columbus, K.)	586
Columbus' staty i Genova	586
Comarum palustre	591
Commedia dell' arte (3 fig.) 602 o.	603
Como-sjön	611
Compsognathus	616
Marie Antoinettes cell i Conciergerie (till art. Conciergerie)	625
Concordia	626
Condottiere-trupp. Efter en freskomålning af Luca Signorelli (till art. Condottieri)	637
Conium maculatum 645—646	
Conjugatæ (2 fig.)	647
Conocephalidæ (2 fig.)	651
Conservatoire national des arts et métiers i Paris	659
Convallaria majalis	679
Convolvulus arvensis	682
» Scammonia	682
Coopers hem (till art. Cooper, J. F.)	694
Cooper institute (till art. Cooper, P.)	695
Copaifera officinalis	699
Coppernikanska systemet (till art. Coppernicus, N)	705
Corax, tand af en till corax hörande art	710
Corchorus olitorius	711
Cordaitales (5 fig.) 713 o.	714
Vy från Córdoba	718
Katedralen i Córdoba	719
Cordouans fyrtorn	722
Cordyceps	723
Cordyline calocoma	724
Coriandrum	726
Cornus sanguinea (till art. Cornaceæ)	731
Cornus suecica (till art. Cornaceæ)	732
Corona (6 fig.)	745
Solens corona under totala solförmörkelsen 16 apr. 1893 (till art. Corona)	746
Coronilla Emerus	749
Cortez' rustning (till art. Cortez, H.)	766
Corydalis intermedia	771
Corypha	772
Cotoneaster	784
Cotopaxi	785
Cougnar	790
"Vågen". Efter målning af Courbet	798
Katedralen i Coutances	813
Covent-garden-teatern (2 fig.)	818
Cowpers varmapparat (2 fig.)	822
Crambe maritima	830
"The fairy ship" (Trollskeppet). Slutvinjett till en af W. Crane illustr. saga	835
Katedralen i Cremona	852
Crepis biennis	854
Bild från Cronjes läger	891
Croton-dammen (2 fig.) 909, 911—912	
Cruziana	924
Cryptoprocta	924
Crypturidæ	925
Cucumis (4 fig.) 943 o.	944
Cupressus sempervirens	962
» lawsoniana	963
Curcuma (2 fig.)	968
Curios boktryckarmärke (till art. Curio, H.)	972
Cuscuta Epilinum	982
Vy af Cuzco	991
Cycas revoluta	997
Cyclamen	998
Cyklid	1005
Cyklopisk mur	1006
Cylinder, *geom.*	1006
» *maskint.*	1007
Cylinderinduktor (2 fig.)	1008
Cylindrisk spegel	1009
Cymbal (2 fig.)	1009
Cynara Scolymus	1010
Cynoglossum officinale	1012
Cynomorium	1013
Cynosurus	1014
Cyperus Papyrus	1019
Echinosphærites (till art. Cystidea)	1025
Częstochowa-klostret	1034
Dactylis glomerata	1049
Daggmask	1062
Daggmaskgångar i jorden (till art. Daggmaskar)	1063
"Drottning Dagmars död". Efter G. v. Rosens tafla (till art. Dagmar, da. drottn.)	1067—1068

Spalt

Dagon ... 1068
Dagslända ... 1072
Dahabije ... 1080
Dahlia ... 1105
Daidalos och Ikaros. Relief från villa Albani i Rom (till art. Daidalos) ... 1116
Dajaker (3 fig.) 1119, 1120 o. 1121
Daktyloskopi ... 1128
Abisko-älfvens cañon (till art. Dal, geol.) ... 1130
Dals vapen ... 1131
Dalarnas vapen ... 1140
Dalarnas geologi (3 fig.) 1141—1142 o. 1143
Dalarnas äldsta kända sigill 1148
Dalarö skans ... 1155
Aftryck af böljslagsmärken på sandsten (till art. Dalasandsten) ... 1156
Dalby kyrka och kloster ... 1160
Daler (2 fig.) ... 1163
Profil genom Dalformationen söder vid sjön Råvarp (till art. Dalformationen) ... 1165
Dalhems kyrka på Gottland 1168
O. v. Dalins grafvård på Lofö kyrkogård ... 1175
Daljunkerns sigill (till art. Daljunkern) ... 1178
Dalmatisk [illegible] ... 118[illegible]
Dalmatiska folkdräkter ... 118[illegible]
Dalmatika ... 1187
"Republikens triumf" (till art. Dalou, J.) ... 1188
Akvedukten vid Håfverud (till art. Dalslands kanal) 1194
Vy af Damaskus ... [illegible]
Dame-jeanne ... 1211
Damm, *hygien.* (5 fig.) 1217 o. 1220
» *väg- o. vattenb.* (22 fig.) ... 1220—1227
Dammsnäckor ... 1229
Damspel ... 1234
Danaiderna. Efter en relief i Vatikanen (till art. Da-[illegible]) ... 1249
Danmarks riksvapen ... [illegible]
Parti af Dannemora grufvor 130[illegible]
Dantes grafvård i Ravenna 1369
Bild till 3:e sången i Divina commedia. Efter en handskrift från 1400-talet (till art. Dante Alighieri) ... 1372
Dante och Beatrice i himlen. Initial i en handskrift från början af 1400-talet (till art. Dante Alighieri) 1374
Danviks hospital ... 1380
Danviks gamla skans ... 1381
Artushof i Danzig (till **art.** Danzig) ... 1383
Daphne Mezereum ... 1386
Dareik ... 1393
Dareios I:s graf ... 1395
Grupp ur [illegible] af [illegible] på Dareiosvasen 1396
[illegible] ... 1406
[illegible] ... 1407
Darwins boningshus i Down 1411
Datura Stramonium ... 1419
Dauphins krona (till **art.** Dauphin) ... 1430
[illegible] ... 1432
David den helige (från en stenbild i muren på Västerås domkyrka) ... 1438
"Horatiernas ed" (till art. David, J. L.) ... 1440
Davos-platz (till art. Davos) 1455
Dr Turbans sanatorium (till art. Davos) ... 1456

FÖRKORTNINGAR.

bl. = ablativ.
ack. = ackusativ.
adj. = adjektiv.
admin. = administrativt.
afd. = afdelning(en).
afh. = afhandling.
alban. = albanesiskt.
amerik. = amerikanskt.
anat. = i anatomien.
ang. = angående.
angls. = angelsaxiskt.
anon. = anonym (-t, -a).
arab. = arabiskt.
aritm. = i aritmetiken.
arkeol. = i arkeologien.
armen. = armeniskt.
art. = artikel.
artill. = i artilleriväsendet.
astrol. = i astrologien.
astron. = i astronomien.
atm. = atmosfär(er).

bab. = babyloniskt.
balneol. = i balneologien.
bask. = baskiskt.
bd = band.
bearb. = bearbetad.
bergsv. = i bergsväsendet.
bildh. = i bildhuggarkonsten.
biogr. = biografi.
biol. = i biologien.
bl. a. = bland annat.
bokh. = i bokhålleriet.
boktr. = i boktryckarkonsten.
bot. = i botaniken.
br. = bredd.
brasil. = brasilianskt.
brit. = brittiskt.
brukl. = brukligt.
byggn. = i byggnadskonsten.

C. = Celsius.
cg. = centigram.
cirk. = cirkulär.
civilr. = i civilrätten.
cl. = centiliter.
cm. = centimeter.
ctr = centner.

d = död; del.
da. = danskt.
dal. kmt = daler kopparmynt.
dal. smt = daler silfvermynt.
dansk. = i danskonsten.
dat. = dativ.
dep. och *depart.* = departement.
dermat. = dermatiskt.
dets. = detsamma.
dg. = decigram.
dim. = diminutiv.
dipl. = i diplomatien.
dl. = deciliter.
dlr = delar.
dm. = decimeter.
d. o. = detta ord.
doll. = dollar(s).
dr = doktor.
dl. = deciton.
d. v. s. = det vill säga.
d. y. = den yngre.
dyl. = dylik (-a, -t).
dåv. = dåvarande.
d. ä. = den äldre; det är.
därst. = därstädes.

e. d. = eller dylikt.
eg. l. *egentl.* = egentligen.
egypt. = egyptiskt.
ekon. = i ekonomien.
e. Kr. = efter Kristus.
elektrot. = i elektrotekniken.
eng. = engelskt.
enl. = enligt.
e. o. = extra ordinarie.
estet. = i estetiken.
etc. = et cetera.
etnol. = i etnologien.
europ. = europeiskt.

f. = född.
farm. = i farmakologien.
f. d. = för detta.
fda. = forndanskt.
fem. = femininum.
ff. = och följande.
fi. = finskt.
fig. = figurligt; figur(en).
filos. = i filosofien, filosofie.
finansv. = i finansväsendet.
fisk. = fiskeriterm.
f. Kr. = före Kristus.
fla. = flamskt.
f. n. = för närvarande.
fnfr. = fornfranskt.
fnhty. = fornhögtyskt.
fnisl. = fornisländskt.
fnit. = fornitalienskt.
fnlty. = fornlågtyskt.
fno. = fornnorskt.
fnod. = fornnordiskt.
fnprs. = fornpersiskt.
fonkl. = folkl[illegible]skt.
fonet. = i fonetiken.
fornk. = i fornkunskapen.
fortif. = i fortifikationsväsendet.
fot. = fotografiskt.
fr. = franskt.
frcs = francs.
fr. Gr. = från Greenwich.
fr. h. = från höger.
frih. = friherre.
fr. o. m. = från och med.
fr. v. = från vänster.
fsv. = fornsvenskt.
fullb. = fullbordad(t).
fys. = i fysiken.
fysiol. = i fysiologien.
fäktk. = i fäktkonsten.
följ. = följande.
föreg. = föregående.
förf. = författad.
förordn. = förordning.
förv. = i förvaltningen.

gael. = gaeliskt.
gen., *genit.* = genitiv.
geogr. = i geografien.
geol. = i geologien.
geom. = i geometrien.
ggr = gånger.
gr. = gram.
grek. = grekiskt.
g. st. = gamla stilen.
G. T. = Gamla Testamentet.
guv. och *guvern.* = guvernementet.
gymn. = i gymnastiken.

h. = hälften; häfte.
hand. = handelsterm.
handtv. = handtverksterm.
har = hektar.
hebr. = hebreiskt.
hedersl. = hedersledamot.
her. = i heraldiken.
hftn = häften.
hg. = hektogram.
hist. = i historien.
histol. = i histologien.
hkr = hästkrafter.
hl. = hektoliter.
h. o. h. = helt och hållet.
holl. = holländskt.
husdjurssk. = i husdjursskötseln.
hydrogr. = i hydrografien.
hyg. = i hygien.

ibd., *ibid.* = ibidem (lat.), på samma ställe.

ind. = indiskt.
inv. = invånare.
ir. = iriskt.
irl. = irländskt.
isl. = isländskt.
i st. f. = i stället för.
it. = italienskt.

jaktv. =i jaktväsendet.
jap. = japanskt.
jfr = jämför.
jur. = i juridiken.
järnv. = i järnvägsväsendet.

k. = kunglig (-t, -a).
kam. = i kameralväsendet.
kand. = kandidat.
kap. = kapitel.
kbcm. = kubikcentimeter.
kbdm. = kubikdecimeter.
kbm. = kubikmeter.
kbmm. = kubikmillimeter.
kelt. = keltiskt.
k. br. = kungligt bref.
kem. = i kemien.
keram. = i keramiken.
k. förkl. = kunglig förklaring.
kg. = kilogram.
kin. = kinesiskt.
kir. = i kirurgien.
kirg. = kirgisiskt.
kl. = klass.
km. = kilometer.
kmt. = kopparmynt.
k. m:t = kunglig majestät.
kokk. = i kokkonsten.
konstind. = i konstindustrien.
konstt. = konstterm.
korresp. = korresponderande.
kr. = kronor.
k. regl. = kungligt reglemente.
krigsv. = i krigsväsendet.
krist. = i kristallografien.
kroat. = kroatiskt.
kronol. = kronologiskt.
kung. = kungörelse.
kungl. = kunglig (-t, -a).
kvcm. = kvadratcentimeter.
kvdm. = kvadratdecimeter.
kvkm. = kvadratkilometer.
kvm. = kvadratmeter.
kvmm. = kvadratmillimeter.
kymr. = kymriskt.

l. = eller; liter.
landtbr. = i landtbruket.
lapp. = lapskt.
lat. = latinskt.
led. = ledamot.
lgd = längd; longitud.
litt. = litteratur.
log. = i logiken.
lty. = lågtyskt.

m. = meter.
malaj. = malajiskt.
m. a. o. = med andra ord.
mask. = maskulinum.
maskinb. = i maskinbyggnadskonsten.
maskint. = i maskintekniken.
mat. = i matematiken.
med. = i medicinen; medicine.
medl. = medlem.
mek. = i mekaniken.
metall. = i metallurgien.
meteor. = i meteorologien.
metr. = i metriken.
mexik. = mexikanskt.
m. fl. = med flera.
mg. = milligram.
mht. = medelhögtyskt
milit. = militärt; militärväsendet.
mill. = million(er).
miner. = i mineralogien.
mk = mark.
mlat. = medeltidslatinskt.
mlt. = medellågtyskt.
mm. = millimeter.
m. m. d. = med mera dylikt.
mongol. = mongoliskt.
mrs. = mistress.
M:t = Mount (eng.), berg.
mtl = mantal.
mus. = i musiken.
myt. = i mytologien.
målark. = i målarkonsten.

n. = norr, nordlig.
nationalek. = i nationalekonomien.
neutr. = neutrum.
nlat. = nylatinskt.
no. = norskt.
nom. = nominativ.
nord. = nordiskt.
n. st. = nya stilen.
N. T. = Nya Testamentet.
num. = i numismatiken.
nuv. = nuvarande.
nyhty. = nyhögtyskt.

o. = och.
o. a. = och andra.
obstetr. = i obstetriken.
o. d. = och dylikt.
o. f. = och följande.
off. = officiellt.
oftalm. = i oftalmologien.
omarb., omarbet. = omarbetad.
omkr. = omkring.
ord. = ordinarie.
ordf. = ordförande.
ordn. = ordning.
o. s. v. = och så vidare.

paleobot. = i paleobotaniken.
paleont. = i paleontologien.
patol. = i patologien.
pd st. = pund sterling.
pedag. = i pedagogiken.
pers. = persiskt; personer.
petr., petrogr. = i petrografien.
pl., plur. = pluralis.
po. = polskt.
polit. = i politiken.
port. = portugisiskt.
postv. = i postväsendet.
preuss. = preussiskt.
proc. = procent.
prof. = professor.
prov. = provins.
provens. = provensalskt.
psyk. = i psykologien.
rdr = riksdaler; *rdr b:ko* = riksdaler banko; *rdr rgs* = riksdaler riksgälds.
reg.-omr. = regeringsområde.
reg.-ton. = register-ton.
ret. = i retoriken.
ridk. = i ridkonsten.
rom. = romerskt.
rum. = rumänskt.
ry. = ryskt.
rätorom. = rätoromanskt.
rättshist. = i rättshistorien.
rör. = rörande.

s. = söder, sydlig.
sag. = i sagor.
sagohist. = i sagohistorien.
sanskr. = i sanskrit.
s. d. = samma dag.
serb. = serbiskt.
sing. = singularis.
sistn. = sistnämnda.
sjöv. = i sjöväsendet.
s. k. = så kallad.
skjutk. = i skjutkonsten.
skogsh. = i skogshushållningen.
skogsv. = i skogsväsendet.
skolv. = i skolväsendet.
skpsb. = i skeppsbyggeriet.
skr. = skrifter.
slav. = slaviskt.
s. m. = samma månad.
smt. = silfvermynt.
sp. = spanskt; spalt.
spd. = speciedaler.
spelt. = spelterm.
spirit. = i spiritismen.
sportv. = i sportväsendet.
språkv. = i språkvetenskapen.
st. = ställen; stycken; stiftad (-e, -t).
statist. = i statistiken.
statsr. = i statsrätten.
stds = standards.
straffr. = i straffrätten.
subst. = substantiv.
suppl. = supplement.
sv. = svenskt.
syr. = syriskt.
s. å. = samma år.

tandläk. = i tandläkarkonsten.
tekn. = tekniskt.
telegr. = i telegrafien.
teol. = i teologien; teologie.
teos. = i teosofien.
t. ex. = till exempel.
text. = i textilindustrien.
t. f. = tillförordnad.
thr = thaler.

lls. = tillsammans.
ch. = tjechiskt.
d = tunnland.
o. m. = till och med.
xik. = i toxikologien.
r. = tryckt.
rol. = troligen.
rädg. = i trädgårdskonsten.
räv. = i trävaruindustrien.
urk. = turkiskt.
y. = tyskt.

. h. = under hafsytan.
ng. = ungerskt; ungefär.

univ. = universitet.
uppf. = uppförd.
uppl. = upplaga(n), upplagor.
upps. = uppsats.
urspr. = ursprungligen.
utg. = utgifven (-et, -na).
v. = väster, västlig.
vanl. = vanligen.
var. = varietet(en).
vend. = vendiskt.
veter. = i veterinärväsendet.
vol. = volym.
väg- o. vattenb. = i väg- och vattenbyggnadskonsten.

växtfys. = i växtfysiologien.
växtpat. = i växtpatologien.
zool. = i zoologien.

ångm. = i ångmaskinsläran.
årg. = årgång, årgångar.
årh. = århundrade.

ö. = öster, östlig.
öfv. = öfversatt, öfversättning.
ö. h. = öfver hafvet.

RÄTTELSER.

Bd	I	sp.	498	rad	31	nedifrån	*står*	barnlös	*bör vara*	sonlös
»	»	»	779	»	13	»	»	s. br.	»	n. br.
»	»	»	1088	»	2	uppifrån	»	könsdelarna	»	ljumske
»	»	»	1263	»	19	»	»	symmetriska	»	osymmetriska
»	»	»	1503	»	5	»	»	*arlechino*	»	*arlecchino*
»	II	»	26	»	16—18	»	»	600 man ..... lytta.	»	Mer än 2,200 man — inemot 1/3 af hela styrkan — funno sin död bland fjällen, och af de öfriga blefvo många hundra för sitt återstående lif lytta.
»	»	»	76	»	28—29	»	»	C. F. Edelswärd	»	F. V. Edelswärd
»	»	»	160	»	1	»	»	Dhanlagiri	»	Dhaulagiri
»	»	»	184	»	23	nedifrån	»	Stiller	»	Steller
»	»	»	457	»	22	»	»	*Mongii*	»	*Maugei*
»	»	»	707	»	24	uppifrån	»	Köröshegy (713 m.)	»	Pilis (757 m.)
»	»	»	1012	»	22	»	»	Décazes'	»	Decazes'
»	»	»	1061	»	29	nedifrån	»	Tandjong Priok	»	Tandjoeng Prioek
»	»	»	1157	»	33	uppifrån	»	Niepre	»	Niepce
»	»	»	1309	»	8	nedifrån	»	glödlampa	»	båglampa
»	III	»	759	»	17	»	»	bomeliacéer	»	bromeliacéer
»	»	»	799	»	21	»	»	*Noctua*	»	*Diloba*
»	»	»	1010	»	32	»	»	24° s. lgd	»	24° s. br.
»	»	»	»	»	26	»	»	24° s. lgd	»	24° s. br.
»	»	»	1186	»	1	uppifrån	»	Pontén	»	Pontin
»	»	»	1247	»	26	»	»	Torbern	»	Torben
»	»	»	1363	»	1	nedifrån	»	1892	»	1902
»	IV	»	43	»	33—35	uppifrån	»	Det i Schlesien	regering.	*utgå*
»	»	»	239	»	31	nedifrån	»	Åbo ärkestift	*bör vara*	Borgå stift
»	»	»	1006	»	22	»	»	klostret	»	slottet
»	»	»	1096	»	19	uppifrån	»	**Cannizāro**	»	**Cannizzāro**
»	»	»	»	»	24	»	*tillägges*	C. blef 1905 ledamot af Vetenskapsakademien.		
»	»	»	1209	»	18	nedifrån	*står*	den föregåendes	*bör vara*	Johan Fredrik C:s
»	»	»	1260	»	5—2	»	*orden*	C. tillhörde	Sverige.	*utgå*
»	»	»	1285	»	34	»	*står*	Carénage	*bör vara*	Carenage
»	»	»	1409	»	29	»	»	sfäroid	»	sfär
»	V	»	11	»	14	»	»	**cgr.**	»	**cg.** (stundom cgr.)
»	»	»	30	»	4	»	»	*végétale*	»	*végétal*
»	»	»	75	»	9	»	»	1667	»	1677
»	»	»	»	»	8	»	»	vid	»	via
»	»	»	125	»	28	»	»	Jean	»	Joseph
»	»	»	168	»	6	uppifrån	»	floden och förenade sig där med atapahoes. Den *bör vara* 1830 delade stammen sig i två delar. Den ena		

Bd	V	sp.	173	rad	14	nedifrån	*står* öfver 800	*bör vara* nära 1,300
»	»	»	174	»	4—7	uppifrån	*böra lyda:* ligga bl. a. stadshuset (*City hall*), en storartad dubbelbyggnad i fransk renässansstil, i hvars nedersta våning finnes brandkårens hufvud-
»	»	»	»	»	9	»	*står* 98 m.	*bör vara* 105 m.
»	»	»	»	»	21	nedifrån	» svenskar på nordsidan	» svenskar finnas till ett antal af 13,000 på västsidan, 19,000 på sydsidan och 18,000 på nordsidan.
»	»	»	177	»	33	»	*orden* Times (1854), Morning record, *utgå.*	
»	»	»	»	»	30	»	*ordet* Skandinaven, *utgår*	
»	»	»	»	»	20	»	*orden* , Mc Vicker's och Hooley's theatre *utgå*	
»	»	»	211	»	24	uppifrån	*står* kronbladen	*bör vara* hyllebladen
»	»	»	215	»	13	»	» Chittor	» Chitor
»	»	»	317	»	19	»	» Drava	» Save
»	»	»	334	»	20	nedifrån	» Circæa lutetiana	» Circæa alpina samt blomma och frukt af Circæa lutetiana
»	»	»	520	»	10	»	» Caspard	» Gaspard
»	»	»	742	»	18	»	» tennbrytning	» tennmalmsbrytningen
»	»	»	778	»	24	uppifrån	» *Iuga*	» *Inga*
»	»	»	791	»	4	nedifrån	» counsels	» counsel
»	»	»	908	»	18	»	» viscount	» earl af
»	»	»	918	»	29	uppifrån	» A. R.*	» A. R-d-l.*
»	»	»	958	»	1	»	» Luisitania	» Lusitania
»	»	»	1122	»	34	nedifrån	» R. Rld	» E. Rld
»	»	»	1412	»	14	»	» *observation*	» *observations*

NORDISK FAMILJEBOK

KONVERSATIONSLEXIKON

OCH

REALENCYKLOPEDI

Cestius, romerskt släktnamn. Åt C. Cestius, romersk riddare, hvars död sannolikt inträffade 43 f. Kr., upprättade arfvingarna en minnesvård i form af en hög pyramid. Denna, den s. k. Cestius' pyramid, finnes ännu i behåll nära intill Porta S. Paolo i Rom. Man kan ännu se spår af målningar å tak och väggar. Enligt en gissning

Cestius-pyramiden.

hafva bildstoder af C. varit uppresta i de båda hörnen åt vägen till Ostia. R. Tdh.

Cestödes, *zool.* Se Binnikemask.

Cestrum L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Solanaceæ*, innefattande buskar eller träd i tropiska Amerika. Några arter med röda eller gula blommor (*Habrothamnus*) odlas ofta i växthus, andra hafva i hemlandet medicinsk användning. G. L—m.

Ce'stus l. Cæ'stus (lat.), remmar af läder, delvis försedda med bly eller metallinfattning. I forntiden lindade man vid knytnäfvekamp dessa remmar om händer och handleder, så att de bildade ett slags stridshandskar. Jfr Boxning. R. Tdh.

Cesūr l. Cæsur (lat. *cæsūra*, inskärning, af *cædere*, skära), *metr.*, versafskärning. I vidsträckt mening förstås därmed hvarje i det inre af en vers förekommande ordslut. Flertalet af dessa s. k. cesurer är dock rent tillfälligt och af ingen betydelse för versbyggnaden. I inskränktare mening förstår man med cesur det i vissa längre versmått på bestämdt ställe afsiktligt anbragta ordslut, hvilket har till ändamål dels att vid versens uppläsande bereda en behöflig hvilopunkt, dels äfven att åskådliggöra versens rytmiska sammansättning. Cesuren kan hafva sin plats antingen inuti en versfot eller vid dess slut. Det förra är fallet t. ex. i den daktyliska hexametern, där cesur regelmässigt förekommer i tredje eller fjärde foten, det senare i alexandrinen, där en efter tredje jamben inträdande cesur delar versen i två lika stora hälfter. Sistnämnda slag af cesur kallas äfven diæresis. Man gör ock skillnad mellan *manlig* cesur, som inträder efter stark eller betonad taktdel, vanligen kallad arsis, och *kvinnlig* cesur, efter svag, obetonad, taktdel (thesis). A. M. A.

Cetācea (Cetacéer), *zool.* Se Hvaldjur.

Cetāceum, *zool.* Se Hvalraf.

Cēte, *zool.* Se Hvaldjur.

Cēteris pa'ribus (lat.), om allt för öfrigt är lika, under i öfrigt lika förhållanden.

Cēterum ce'nseo (lat.). Se Cato, sp. 1300.

Cetewayo [ketʃ*ωā*'jāū], konung öfver Sululandet, var son till den mäktige sulu-konungen Panda (Mpanda), började redan 1856 konspirera mot sin fader och lyckades småningom tillvälla sig högsta makten som ett slags medregent åt Panda till dennes död, 1873. C., som därefter högtidligen kröntes i närvaro af den brittiske infödingskommissarien Shepstone, började snart hvälfva vidtomfattande eröfringsplaner såväl mot Natal som mot boerrepubliken Transvaal. Hans militära förberedelser möttes därför af Storbritanniens "high commissioner" i Syd-Afrika, sir H. Bartle Frere, med ett skarpt ultimatum (dec. 1878), innefattande

Tryckt den 6/12 05 **Ord, som saknas under C, torde sökas under K.**

kraf på suluhärens upplösning och emottagande af en brittisk resident vid C:s hof. Då intet svar erhölls, inbröt en engelsk här under lord Chelmsford i Sululandet, och efter ett kortvarigt krig, där engelsmännen i början ledo svåra motgångar (se härom Sululandet och Syd-Afrika, historia), besegrades C. i grund vid Ulundi, 4 aug., togs till fånga 28 aug. och fördes som fånge till Kapstaden. Sommaren 1882 fick han besöka England och erhöll där genom kolonialministern lord Kimberley löfte om att på vissa villkor (militärsystemets afskaffande, emottagande af en brittisk resident m. m.) återinsättas som konung, dock ej öfver hela sitt forna område. Denna olyckliga plan ledde endast till förnyade inbördes strider bland suluerna, i det att C:s värste fiende, Usibepu (Zibebu), enligt tidigare löfte af Wolseley behöll ett stort område och äfven andra höfdingar i C:s återställande sågo ett afsteg från Wolseleys 1879 obetänksamt gifna löften. I de strider, som nu kort efter C:s återkomst (jan. 1883) uppflammade, besegrades han af Usibepu och nödgades fly in på Natals område, där han dog i Ekowe 8 febr. 1884. C. egde sitt folks dygder och laster i hög grad, var tapper och stolt, men äfven vidskeplig och skoningslöst grym; under sin vistelse i England förvärfvade han många vänner. V. S—g.

Cethēgus, romersk släkt. En medlem af denna, senatorn C. Cornelius, var en af Catilinas ifrigaste anhängare i Rom (se Catilina). R. Tdh.

Cetin, *zool.* Se Hvalraf.

Cetina [tʃē-], en 98 km. lång kustflod i Dalmatien, upprinner vid en liknämnd by i distriktet Sinj, vid foten af Dinariska alperna, bildar vid Velika Gubovice ett 48 m. högt vattenfall och vid staden Sinj vidsträckta sumpmarker. Dess riktning, som förut varit från n. v. till s. ö., blir efter en tvär krök mellan Mosor planina och Biokovo planina från s. ö. till n. v. C. utfaller vid staden Almissa i Canale della Brazza i Adriatiska hafvet.

Ceti'nje [tʃet-], Cettinje, hufvudstad i furstendömet Montenegro, på en högslätt. 660 m. ö. h. Omkr. 3,000 inv. Säte för en arkimandrit.

Cetiska alperna. Se Alperna, sp. 699.

Cetologi (af lat. *cētus*, grek. *kētos*. hvaldjur, och *lo'gos*, lära), vetenskapen om hvalarna. — Cetolōg, hvalkännare.

Cetōnia, *zool.* Se Guldbaggar.

Cetraria islandica.

Cetrāria Ach., *bot. farm.*, växtsläkte tillhörande lafvarna. Dithörande arter hafva i allmänhet en upprätt, grenig bål. De tillhöra fjäll och skogbevuxna berg samt förekomma mest i de nordliga länderna. Allmännast är den hos oss förr officinella *C. islandica* Ach., islandslafven (se d. o.). O. T. S. (G. L—m.)

Cette [sätt], stad och fästning i franska depart. Hérault (Languedoc), på en landtunga mellan Étangde-Thau och Medelhafvet, står genom kanaler i förbindelse med både Rhône och Garonne. 33,246 inv. (1901). C. är näst Marseille den viktigaste handelsplatsen vid franska Medelhafskusten och har en utmärkt hamn. 1901 inklarerade 1,751 och utklarerade 2,026 fartyg om respektive 1 mill. och 1,26 mill. ton. Införseln hade nämnda år ett värde af 88,6 mill. frcs och exporten af 30,6 mill. frcs. Mest exporteras vin. Vin- och likörberedning äro för öfrigt hufvudnäringarna. — C. härstammar från romartiden och har sitt namn efter det närbelägna Mont S:t Clair (*Mons Setius*), men grundades ånyo af Colbert. — C:s gamla befästningar, ett högtbeläget citadell samt forten S:t Pierre och S:t Louis, hålla sedan 1898 på att förstärkas genom längre från staden anlagda verk på Mont S:t Clair och vid S:t Pierre. J. F. N. L. W:son M.

Cetti. 1. Giovanni Battista C., dansk sångare och skådespelare, f. 1794 i Amsterdam, af italiensk börd, d. 1858, blef 1817 anställd vid k. teatern i Köpenhamn, där hans vackra och omfångsrika baryton, i förening med ett känslofullt föredrag och ett älskvärdt spel, gjorde honom till publikens gunstling. Som hans bästa roller anses *Figaro* i "Barberaren" och "Figaros bröllop", *Don Juan* i Mozarts opera samt *Farinelli* i stycket af samma namn och *Rodolphe* i "Den lille rödhätte". 1844 tog han afsked, men uppträdde längre fram ännu en gång på tiljan, med ett resande teatersällskap.

2. Frederik Adolph Christensen C., den föregåendes son, dansk skådespelare, f. 1838 i Köpenhamn, uppträdde som skådespelare på många teatrar i Danmark och Norge samt ledde i början af 1870-talet en dansk teatertrupp, som gjorde mycken lycka i Uppsala, Göteborg och Stockholm genom sitt stilenliga utförande af Holbergs, Heibergs och Hostrups komedier. 1872—80 var C. anställd vid k. teatern i Köpenhamn och sedermera vid kasinoteatern i Köpenhamn och har flera gånger själf varit teaterdirektör. Han var en mycket användbar, men icke särskildt framstående konstnär. E. Ebg.

Cetti [tʃe'tti], Francesco, italiensk glasblåsare, f. 1803, bosatte sig 1821 i Sverige, där han gjorde sig känd som en synnerligen skicklig optisk och meteorologisk instrumentmakare. C., som sedan 1861 var italiensk generalkonsul i Stockholm, afled i Neapel 1879.

Cetti'nje [tʃet-]. Se Cetinje.

Cētus. Se Hvalfisken, *astron.*

Cetyl-alkohol (af lat. *cētus* l. *cete*, grek. *kētos*, hval), *kem.*, en fast, enatomig alkohol, $C_{16}H_{34}O$, hvars eter med palmitinsyra utgör hvalraf eller spermaceti. P. T. C.

Ceulen [kölen], Ludolf van, holländsk matematiker, f. 1540 i Hildesheim, d. 1610 som professor i befästningskonst i Leiden, bestämde med stor approximation förhållandet mellan periferien och diametern i en cirkel. Det irrationella tal, som uttrycker detta förhållande, uträknades af C. intill 35:e decimalen och benämnes efter honom

det ludolfska talet. Det betecknas vanligen med den grekiska bokstafven π. C. författade bl. a. *De arithmetische en geometrische fondamenten* (utg. 1616).

Ceulen [kölen], Cornelis Janson (Janssens) van, nederländsk porträttmålare, f. 1593 i London, af flamska föräldrar, d. troligen 1664 i Utrecht. Han var verksam i London 1618—43 och mottog där starka intryck af van Dyck. Senare arbetade han i Middelburg, Haag, Amsterdam och Utrecht. Allmännast förekomma hans porträttbilder i engelska samlingar, men träffas äfven i kontinentens gallerier. På det degeerska godset Leufsta i Uppland ses af hans hand tre signerade porträtt af medlemmar af den med ätten De Geer befryndade släkten Parmentier. O. G—g.

Ceuta (lat. *Sebta*), en spanjorerna tillhörig fästning jämte stad på en i Punta de la Almina utlöpande landtunga, vid foten af det 194 m. höga Monte del Acho. 12,862 inv. (1897). C. hör officiellt till spanska provinsen Cádiz, är biskopssäte och den förnämsta af de fyra under namnet Presidios (se d. o.) bekanta spanska deportationsorterna i Marokko, men ehuru frihamn, har det obetydlig rörelse. Vid foten af berget Abyla (nu Abila), som med den motliggande Gibraltarklippan (Calpe) bildade de s. k. Herkules' stoder, lågo de romerska kolonierna *Ad Abylam* och *Ad Septem fratres*; af den senare har C. sitt namn (Sebta). Under arabiska väldet var C. en blomstrande handels- och industristad, där den första pappersfabriken i västerlandet och den första bomullsplanteringen anlades. På det udden afslutande Monte del Acho ligger ett kastell, omgifvet af lägre kustbatterier, och landsidan afstänges äfven af en befästningslinje; samtliga verk äro emellertid föråldrade, men nya befästningars anläggande hafva engelsmännen hittills lyckats förhindra. Portugiserna eröfrade det 1415; med Portugal kom det 1580 till spanjorerna, som sedan behållit det. J. F. N. L. W:son M.

Ceva [tʃēva], romarnas *Ceba*, stad i italienska prov. Cuneo (Piemonte), vid floden Tanaro. Omkr. 3,300 inv. (1901; som kommun 5,140). Vin- och silkesodling, järntillverkning samt beredning af ett slags högt värderad ost (''rubiola''). C. var fordom starkt befäst.

Cevallos [tʃeva'ljås], Pedro, spansk statsman, f. 1761 i Santander, d. 1838 i Sevilla, blef, efter sitt giftermål med en nièce till ''fredsfursten'' Godoy, utrikesminister och trädde vid 1808 års revolution på tronföljarens (sedermera konung Ferdinand VII:s) sida. Konung Josef sökte vinna honom för sig, men C. slöt sig snart till stora juntan, i hvars tjänst han verkade i London, där han 1808 utgaf ett uppseendeväckande arbete om Napoleons beteende mot den spanska konungafamiljen i Bayonne s. å. I spanska befrielsekriget (1808—14) var han en af de ledande männen, och efter Ferdinand VII:s återkomst stod han med ett kort afbrott i mycken ynnest vid hofvet. 1820 drog han sig tillbaka till privatlifvet.

Cevedale [tʃevedāle], Monte, ett af Ortleralpernas högsta berg, 3,774 m., och en utsiktspunkt af första rangen.

Cevennerkriget. Se Kamisarder.

Ceve'nnerna, fr. *Les Cévennes* (i forntiden *Cebenna*, *Gebenna* l. *Cemmenus mons*), en bergskedja i södra och mellersta Frankrike. Den sträcker sig från s. v. till n. ö., från sänkan vid Castelnaudary (Col-de-Naurouse), genom hvilken Canal-du-midi är ledd på en höjd af 191 m. ö. h., till sänkan vid Longpendu, där Canal-du-centre går fram på en höjd af 301 m. ö. h. Hela längden är 530 km. C. bilda vattendelare mellan Atlantiska hafvet (Garonne och Loire) samt Medelhafvet (Rhône). På bergen upprinna Garonnes bifloder Lot och Tarn (med Aveyron fr. h. samt Tarnon, Jonte, Dourbie, Dourdou med Sorgues, Rance och Agout med sin biflod fr. h., Dadou, alla fr. v.) samt Loire och dess biflod Allier, hvars dal under en lång sträcka i ö. begränsas af bergen; till Rhône flyta från C. flera smärre bifloder, bl. a. Gier, Doux, Érieux, Ardèche, Cèze och Gard; till Medelhafvet flyta Hérault och Orb. Man skiljer emellan de *södra* och de *norra* C. Gränsen går i Érieux-dalen, som för från Rhônes till Alliers dal. De förra bestå nästan uteslutande af urbergsmassor, utom kalkområdet i Causses och Garriguesbergen samt några basaltpartier i norra delen. De bestå af följande bergsgrupper: kullarna S:t Félix-de-Caraman (339 m.) närmast Col-de-Naurouse; Montagne-noire, som kulminerar i Pic-de-Nore (1,210 m.); Montagne de l'Espinouse (1,126 m.); parallellt med dem mellan Agouts och Tarns dalar Lacaunes berg (1,266 m.); Garriguesbergen, låga kalkplatåer, här och där krönta med små klippor, som kulminera i Roc-blanc (943 m.), samt de därmed sammanhängande Escandorgue-bergen (704 m.); C. i egentlig mening med toppen Mont-Aigoual (1,567 m.); väster om dessa utbreda sig de på karstföreteelser rika jurakalkplatåerna Causses och än västligare Lévézou-bergen (1,157 m.). Från väster till öster sträcka sig Lozère-bergen med toppen Pic-de-Finiels (1,702 m.), till hvilka i n. ö. sluter sig platån Tanargue (1,519 m.). Den sista delen af södra C. utgöres af Coironsbergen (1,061 m.). — Sydligast af norra C. äro Vivaraisbergen, en 130 km. lång granit- och gnejskedja, i hvars södra del mäktiga vulkanmassor genombrutit urberget; det är C:s vildaste del. Medelhöjden af dessa berg är omkr. 1,200 m., deras högsta toppar Gerbier-de-Jonc (1,551 m.), på hvilken Loire börjar, och Mézenc (1,754 m.), hela bergsystemets högsta topp. Genom en tvärdal skild från Vivaraisbergen ligger Mont-Pilat (1,434 m.), i norr begränsadt af floden Giers dal, som bereder en bekväm väg från Rhône till Loire och hvilken af somliga sättes såsom gräns mellan norra och södra C. Norr om denna följa i ordning först Lyonnaisbergen (937 m.) med massivet Tarare (1,004 m.), därpå Beaujolaisbergen (med toppen Mont S:t Rigaud, 1,012 m.) och slutligen Charolaisbergen (774 m.), de båda senare bestående af jurakalksten. Charolais-bergen äro de nordligaste bland C. och sluta i sänkan vid Longpendu. — C. stupa brant mot Rhône och Saône-dalarna, sänka sig däremot nästan omärkligt mot v. och n. v. och kunna därför betraktas som det inre franska massivets kantberg. De branta dalarna i öster äro djupt nedskurna och ha sällan vatten, emedan regn där är sällsynt. Däremot regnar det mera väster om bergsryggen, men temperaturen är där också mycket lägre, så att snön i vissa trakter ligger 6 à 7 månader. En följd däraf är att, medan de östra sluttningarna ha sydeuropeisk vegetation (oliver, mullbärsträd, vin, kastanjer), så har den

västra mellaneuropeisk växtlighet. Utom med åkerbruk syssla invånarna med boskapsskötsel (”Roquefortost”), bergsbruk, skogsbruk och industri. De voro förr ifriga hugenotter. J. F. N.

Ceylanit, *miner.*, järnspinell. Se Spinell.

Ceylon [silå'n; sanskr. *Lankâ*, på de inföddes språk *Singhala* l. *Tamraparni*, hvaraf det grekiska namnet *Taproba'ne*, arab. *Selendib*], brittisk ö i Indiska oceanen. Det är beläget mellan 5° 56′ och 9° 49′ n. br. samt 79° 42′ och 81° 55′ ö. lgd fr. Gr. samt har en utsträckning från n. till s. af 445 km. och från ö. till v. af 160—235 km. Från Indien skiljes C. genom Manarviken i v. och Palksundet i n. och n. v., men har sannolikt flera gånger varit därmed förenadt genom den s. k. Adamsbron (se d. o.). Arealen är 65,610 kvkm. Ön är till sin gestalt ägg- eller päronformig och till sin byggnad ett tydligt stycke af det gamla afrikansk-indiska fastlandet. Dess kärna bildar ett i terrasser från slätten brant uppstigande berg af arkeiska skiffrar och granit och till höjd öfverensstämmande med Syd-Indiens berg. Den högsta toppen är Pedrotallagalla l. Pidurutallagalla (2,538 m.), i sina lägre delar skogbeklädd, men på toppen kal, bildande en klimatisk gräns mellan den torrare nordöstra och den fuktigare sydvästra delen, hvilka få sitt regn på olika tider af resp. nordöst- och sydvästmonsunerna. Väster om detta berg reser sig granitberget Adams pik (se d. o.), 2,241 m., med imposant skarpt framträdande kam. I den mot norden öppna halfbåge, som C:s viktigaste berg bilda, ligger hufvudstaden Kandy. Andra betydande toppar i dessa centralberg äro Nanuma Kuli (2,000 m.) och Nuwara Eliya (1,893 m.). Hela norra delen af ön är ett slättland, bestående af kvartära bildningar (hafssand och korallkalk). Mellan bergen sträcka sig dalar och slätter, hvilka liksom större delen af slättbygden i yppig vegetation söka sin like. De af berg och kullar uppfyllda trakterna äro äfven utmärkta för sin naturskönhet, så att C. alltid räknats som ett af de yppigaste och vackraste tropikländerna. Utomordentligt sköna äro i synnerhet flodstränderna, särskildt Mahavili-Gangas. Hela ön garneras af kustslätter, som hafva en mängd laguner, hvilka äro förenade genom konstgjorda, för smärre farkoster segelbara kanaler. I höglandet finnas några småsjöar, som i stor utsträckning användas till artificiell bevattning, och en mängd små strömmar flyta därifrån mot kusten. På västra kusten utfalla Kalani-Ganga och Kala-Oya, på östra Mahavili-Ganga.

Klimatet är rent tropiskt. Vid kusten är årsmedeltemperaturen 26°—27° C. med ringa variationer, då den varmaste månaden på västkusten icke har öfver 28°, den svalaste icke under 24°, och då i Colombo det absoluta minimum belöper sig till 18,8°, medan det absoluta maximum varit 35,4°. På den varmare östra kusten har man däremot månadsmedeltemperaturer af 30° och däröfver. Bergstationen Nuwara Eliya, vid foten af det liknämnda berget, har i maj 15,6°, i januari 13,1° med extremer af 26,1° och 0,0°. Regnmängden är i Padupala 5,800 mm., i Ratnapura 3,800 mm. — båda ligga i de sydvästra bergstrakterna —, i Colombo 2,237 mm., i Kandy 2,047 mm. och i Batticaloa, på östra kusten, 1,372 mm. De för sydvästmonsunen utsatta trakterna äro alltså mycket regnrika, medan östra kusten, som får sin nederbörd af nordöstmonsunen, är mycket torrare. Den förra blåser under april—september, den senare under november—februari. Östkusten har hufvudsakligen höstregn, den västra har regn på alla tider; dock räknar man där två egentliga regntider, en i oktober—november och en i april—maj. Dessa regntider sammanfalla med monsunernas öfvergång till annan riktning.

Vegetationen är likaledes tropisk. Nästan hela västra hälften af ön bar ända till nyaste tider tropiska urskogar, hvilka dock nu till stor del fått vika för kaffe-, te- och kinabarkodlingen, så att skogen nu bibehållit sig endast på enskilda ställen öfver 1,500—2,000 m. höjd. Den viktigaste karaktärsväxten är *Caryota urens*, en palm med egendomlig bladform. Bland de många andra palmerna i öns flora må nämnas släktena *Areca*, *Calamus*, *Borassus*, *Phœnix* och *Cocos*, hvilken sistnämnda har invandrat österifrån och naturaliserat sig till den grad, att den från stranden till långt in i berglandet bildar stora skogar, öns största rikedom. Mossor och lafvar leva epifytiskt på träden, och de sumpiga kusterna täckas af mangroveskogar. Östra delen af ön är fattigare på skog, och i norra delen träffas sådan nästan blott på flodstränderna samt öfvergår på längre afstånd från dem till buskvegetation. Kanelträdet har sitt egentliga hem på C. Andra värdefulla trädslag äro ebenholts, tekträd, brödfruktträd och flera färgträd. En mängd tropiska kulturväxter (bl. a. kaffebusken, te- och bomullsbusken, kakaoträdet och kinaträdet) har införts från de mest olika nejder.

Hvad djurlifvet angår, som i rikedom och mångfald ej kan mäta sig med växtvärlden, står C. i flera hänseenden nära södra Indien (till Nilgiribergen), men det har jämte originella former äfven arter gemensamma med Malakka- och Sundaöarna. Den för Ostindien egendomliga elefanten (*Elephas sumatranus*) förekommer både vild och tam samt värderas för sin styrka och läraktighet. Buffeloxar användas i halftamt tillstånd vid åkerbruket. Fem arter af apsläktet och fyra af rådjursläktet äro inhemska på ön. Dessutom finnas där halfapor (*Lemur*), som anses visa på ett forntida samband med östra Afrika. Tigrar förekomma ej på C., men pantrar, sjakaler och snabel- eller läppbjörnar äro tämligen allmänna. Inemot 320 fågelarter finnas, däribland salanganen, flera arter dufvor samt många slags vadare och simfåglar. I floder och dammar förekomma i stor mängd tvenne arter krokodiler. C. är rikt på stora ormar, däribland fyra giftiga arter, äfven den fruktade glasögonormen (*Naja tripudians*). Termiter och blodiglar äro en landsplåga. På västkusten, mellan 8° och 9° n. br., drifver regeringen pärlfiske.

C:s befolkning, 3,578,333 pers. 1901, är tämligen blandad; den bestod nämligen med afseende på härstamning af 9,509 européer, 23,539 burghers eller eurasier (ättlingar af portugiser och holländare, hvilka före engelsmännen innehade delar af ön), 2,331,045 singaleser, 953,535 tamiler, 228,706 s. k. morer (afkomlingar af muhammedaner från Deccan och Arabien), 11,963 malajer, 3,971 vedder och 16,065 andra, bl. a. boers (krigsfångar) och egyptier, som följt Arabi pasja till C. År 1800 tyckes C. icke haft mer än 700,000 inv. och har alltså under 19:e årh. fått sin befolkning femfaldigad. År 1903 beräknades folkmängden till 3,740,562 pers. Med afseende på religionsbekännelsen tillhörde de flesta, 2,141,599, buddismen, som infördes till

C. i 4:e årh. f. Kr., 828,622 voro hinduer, 248,140 muhammedaner och 362,018 kristna, hvaraf det stora flertalet katoliker. Katolikerna hafva 1 ärkebiskop i Colombo och 2 biskopar, protestanterna en anglikansk biskop i Colombo. Den äldsta befolkningen på ön äro vedderna, en dravidastam, som alltmera trängts undan och aftager i antal dels till följd af sjukdomar, dels emedan den går upp i andra folk; vedderna stå på en mycket låg kulturgrad, vandra omkring i öns inre i halfvilda flockar och lefva af jakt. Singaleserna bebo företrädesvis öns södra del och kunna liksom vedderna betraktas som dess urbefolkning. Till det yttre likna singaleserna i hög grad hinduerna, hvilket väl beror på blandning; i synnerhet påfallande är männens likhet med kvinnorna, yttermera framhäfd genom kvinnlig dräkt och hårklädsel. Singaleserna äro dolikocefala, småväxta (1,6—1,7 m.), med fina och regelbundna drag; särskildt äro kvinnorna ofta anmärkningsvärdt vackra. Hyn växlar mellan ljusbrunt och olivfärg till svart; ögonen äro stundom ljusbruna, håret nästan alltid svart, långt och silkeslent. Det kvinnliga yttre motsvaras af en vek karaktär, som dock ej alldeles saknar krigiska drag. Religionen är buddism, och språket, elu, är i sin byggnad visserligen besläktadt med dravidaspråken, men har utvecklat sig fullkomligt afvikande, så att det bildar den enda medlemmen i en särskild grupp af dessa. Af de ariska språken på halfön har det rönt starkt inflytande. Buddisternas heliga skrifter äro affattade på palispråket. — Tamilerna äro i allmänhet mera mörkhyade än singaleserna och tillika kraftigare byggda och egna sig åt gröfre arbeten; de stå i mycket ficntligt förhållande till singaleserna. — Bland portugisernas efterkommande har en portugisisk dialekt bibehållit sig, hvaremot holländskan är nästan utdöd. Engelskan utbreder sig mer och mer i städerna. — Undervisning meddelas i 523 statsskolor med 60,800 barn (1903), i 1,460 subventionerade skolor med 137,600 barn och i 1,755 privatskolor med 39,800 barn. Vidare finnas 11 högre skolor jämte landtbruks- och slöjdskolor. Royal college förbereder för universitet, och en teknisk skola inrättades 1893.

Ekonomiska förhållanden. Medan norra och östra delarna af ön befinna sig i naturtillståndet, hafva engelsmännens kolonisationsarbete ryckt upp det inre och den västra delen till ett stort kulturellt uppsving. Åkerbruket är hufvudnäringen. Dess viktigaste produkter äro ris, te, kokosnötter, kakao, tobak och kryddor, i synnerhet kanel och kardemumma, vidare citronolja, kanelolja, kaffe och kinabark. Af omkr. 900,000 har odladt land — nära 14 % af ön — voro 1898 omkr. 300,000 har besådda med ris, majs, hirs och andra sädesslag, kokosskogarna upptogo 346,000, teplanteringarna 170,000, kanel- och kakaoplanteringarna resp. 18,500 och 13,000, kaffeplanteringarna 7,600 och cinchonaplantagerna 300 har. I midten af 19:e århundradet blef kaffeodlingen mycket lönande och nådde sin högsta blomstring omkr. 1873, då kaffeexporten steg till 48,3 mill. kg. med ett angifvet värde af 76 mill. kr., men strax därefter tillintetgjordes så godt som hela denna odling af en rostsvamp (*Hemileia vastatrix*). Sedan 1873 började te att odlas med den framgång, att det nu lämnar hälften af hela exportvärdet. År 1903—04 utfördes 67,1 mill. kg., medan kaffeexporten utgjorde blott 0,8 mill. kg. Kinabarken har fått en svår medtäflare i den bättre javanska, så att exporten är stadd i tillbakagång. Äfven boskapsskötseln har gått framåt. 1902 funnos 4,127 hästar, 1,4 mill. nötkreatur, 83,620 får, 164,000 getter och nära 90,000 svin. Pärlfisket är ej så gifvande som förr, dock fås i Manarviken för nära 200,000 kr. årligen. Bergsbruket afser hufvudsakligen grafit i nordvästra C., ädelstenar, särskildt rubiner och s. k. kattögon, i distriktet Ratnapura i sydvästra delen samt salt, som framställes i saliner vid kusterna. Industrien är obetydlig, hufvudsakligen pressning af oljor, beredning af kopra och kokossmör, af cigarrer, arrak, rom, tegel, läder och tyger. Infödingarna tillverka vackra korgar och mattor. Handeln omfattade 1903 i införsel 117,68 mill. rupier (mest ris och annan säd, kol, bomullsvaror, saltad fisk, spirituosa och vin) samt i utförsel 120 mill. rupier (mest te, kanel, kokosolja och nötter, kaffe, grafit och kinabark). Nära 1/3 af öns import kommer från och nära hälften af dess export går till Storbritannien. Den viktigaste sjöstaden är Colombo. Hela tonnaget, som 1903 in- och utklarerade i C:s hamnar, var 10,8 mill. reg.-ton. Öns handelsflotta räknade s. å. 165 fartyg om 13,591 ton. — Järnvägarna voro 1904 omkr. 700 km.; telegraflinjernas längd var 1900 2,300 km. och telefonlinjernas 330 km.; s. å. funnos 312 post- och telegrafstationer. Landsvägarna äro präktiga.

C. styres af en guvernör, vid hvars sida finnas ett verkställande råd af 5 ledamöter (högre ämbetsmän) samt ett lagstiftande råd af 17 medlemmar, nämligen utom de fem ledamöterna i verkställande rådet 4 andra tjänstemän samt 8 ej officiella medlemmar, representanter för olika raser och klasser i samhället. Den indelas i 9 provinser. Dess statsinkomster voro 1903 29,24 mill. rupier, dess utgifter 26,71 mill. rupier, dess statsskuld s. å. 3,19 mill. rupier och 4,733,331 pd st. Mynt, mått och vikt äro de engelska, dock betalas tullarna i rupier, som här delas icke i annas, utan i cents. Hufvudstad är Kandy; den viktigaste sjöstaden var förr (Point de) Galle, men numera Colombo. Engelska flottans hufvudstation på ön är det starkt befästa Trincomali på östra kusten.

C. omtalas först af Megasthenes (på 290-talet f. Kr.) samt under namnet *Taprobane*. Närmare underrättelser därom meddelar Strabon. Pomponius Mela ansåg landet för norra delen af en ny kontinent. Ptolemaios uppger C. vara jordens största ö. Den egyptiske munken Kosmas Indikopleustes (omkr. 600 e. Kr.) har möjligen besökt ön, om hvars sjöfart och andra förhållanden han talar. Senare landsteg där Marco Polo under sin hemfärd från Kina; han kallar ön Seylon. Likaledes beskrifves den af flera bland de munkar, som under 1200- och 1300-talen reste till Kina, samt af köpmannen Nicolo Conti, som i förra hälften af 1400-talet ett år vistades där. Efter portugisernas upptäckt af sjövägen till Indien var Lourenço d'Almeida den förste, som besökte ön 1505. C. styrdes från 543 f. Kr. af en furste och skall till år 1815 hafva haft inalles 165 regenter. Efter 307 f. Kr. infördes buddismen, och i 8:e årh. e. Kr. inkommo muhammedanska araber. Mot portugisernas öfvervåld sökte öns furste hjälp hos holländarna, som 1632—58 bortträngde dem, men i stället själfva intogo kustområdet. Från Holland eröfrades C. af engelsmännen och behölls genom freden i Amiens

(1802), hvilket bekräftades 1815. Litt.: Schmidt, "Ceylon" (1897), Tennent, "Ceylon" (2 bd, 1860), Ferguson, "The Ceylon handbook and directory" (utgifven årligen i Colombo), P. och F. Sarasin, "Ergebnisse naturwissenschaftlicher forschungen auf Ceylon 1884—86" (1888 ff.), och Geiger, "Ceylon" (1898). J. F. N.

Ceylon-kanel, *bot. farm.* Se Kanel.

Ceylon-te, *bot. farm.* Se Te.

Cézanne [seśa'n], Paul, fransk målare, f. 1839 i Aix i Provence, uppträdde på 1850-talet med små landskap efter mönster af holländska mästare och med figurtaflor, påverkade af Delacroix och senare också af Courbet (*Kvinna med papegoja*, 1859). På 1860-talet målade han äfven porträtt och stilleben med djup och mörk färg samt några stora figurkompositioner, däribland *Frukost i det gröna* (1865), i moderna kostymer, mycket svart hållen, och *Kvinnorofvet* (s. å.), antikt motiv, romantiskt uppfattadt, med nakna figurer. Sedan han lärt känna Édouard Manet och dennes krets, ljusnade hans färg, och han fick ögonen öppna för det atmosfäriska i naturen samt blef en af impressionismens vägbrytare. Den teknik han nu utarbetade åt sig var självständig och kan ej kallas ensidig — hans behandlingssätt var ej likt rörelsens öfrige målsmäns, det närmade sig akvarellen och kunde med sitt spel af toner göra intryck af färgmosaik. En sluten och tillbakadragen natur, höll sig C. alltmera undan från konstnärlig täflan och visade föga håg att göra sina arbeten kända. Han deltog endast i två af impressionisternas kampuställningar på 1870-talet och har sedan början af 1880-talet bott i sin fäderneprovins, personligen okänd för den nu lefvande konstnärsgenerationen. Han blef också föga beaktad — hans namn torde knappast finnas i någon biografisk uppslagsbok hittills —, ända tills en af hans vänner, som egde många af hans målningar, sålde sin samling på auktion i Paris 1899. Då blef C. med ens en ryktbar målare. Framför allt berömmas hans studier och stämningar från Provence för nobless och ärlighet, stark känsla och enkel harmoni med helt få färger — rödt, orange, blått och grönt, nyanserna med största delikatess återgifna. C. har haft inflytande på en del yngre målare och har namn om sig som en af de främste bland modernisterna. Ett par målningar af honom finnas i Luxembourggalleriet, en i Berlins nationalgalleri, men de flesta och bästa finnas i franska privatsamlingar. G—g N.

c. f., *mus.*, förkortning för canto fermo.

cf. och cfr, förkortning för de latinska uttrycken *confer*, jämför! l. *conferatur*, man jämföre.

cgr., förkortning för centigram.

C. G. S.-systemet, *fys.* Se Absoluta enheter.

Ch*****,** signatur för författarinnan K. C. U. Berger.

Chabaneau [jabanå], Jean Eugène Camille, sydfransk språkforskare, f. i Nontron (depart. Dordogne) 4 mars 1831, blef 1878 professor i romanska språk vid fakulteten i Montpellier och 1901 "professeur honoraire" därstädes. Han har flera gånger prisbelönts utaf Institutet, hvaraf han är korresponderande medlem. 1890 kallades han till hedersdoktor vid universitetet i Halle. Bland C:s lärda arbeten må nämnas *Histoire et théorie de la conjugaison française* (1868; 2:a uppl. 1878), *Poésies intimes* (1870), *Grammaire limousine* (1876), *La langue et la littérature provençales* (1879), *Comput en vers provençaux* (1881), *Psaumes de la pénitence en vers provençaux* (s. å.), *Les sorts des apôtres* (s. å.), *Paraphrase des Psaumes de la pénitence en vers gascons* (1886), *Notes sur quelques mss. provençaux perdus ou égarés* (s. å.), *Sainte Marie-Madeleine dans la littérature provençale* (1887), *Vie de saint Georges* (s. å.), *Deux manuscrits provençaux du XIV:e siècle* (1888), *Le parnasse provençal* (s. å.), *Le roman de saint Fanuel* (1889), *Varia provincialia* (s. å.), *La prise de Jérusalem ou la vengeance du Sauveur* (s. å.), *Le roman d'Arles* (s. å.), *La langue et la littérature du Limousin* (1892), *Le cartulaire de Limoges* (1895) samt en mängd tidskriftsartiklar i "Bulletin de la société archéologique et historique de la Charente", "Courrier littéraire de l'Ouest" m. fl. samt i den nya upplagan af "Histoire du Languedoc", tom X: "Biographies des troubadours en langue provençale". C. har varit direktör för och en af de tidigaste medarbetarna uti "La revue des langues romanes" (sedan 1870). C. W—d.

Chabaro'vsk (före 1893 Chabarovka), hufvudstad i sibiriska kretsen C. (förr Sofijsk, 122,257 kvkm. med 27,269 inv. 1897) och säte för generalguvernören öfver Amurprovinsen, vid Ussuris förening med den där 3 km. breda Amur. 14,932 inv. (1897). Skeppsvarf och verkstäder tillhöriga Amurångbåtsbolaget. Detta ombesörjer under seglationstiden (vanligen april—okt.) trafiken två gånger i månaden på Amur och Sjilka mellan Strjetensk och Nikolajevsk samt fyra gånger i månaden på Ussuri till Chanka-sjön. Staden, redan förr en viktig plats genom denna flodtrafik och genom handeln med sobelskinn, som genom kinesiska köpmän komma dit samt öfver Tsjita och Irkutsk föras till marknaden i Nizjnij-Novgorod, har fått ökad betydelse efter öppnandet af Ussuri-banan (C.—Vladivostok). C. anlades 1858 och uppkallades efter en af de förste ryske pioniärerna i Amurlandet i 17:e årh. Jerofej Pavlovitj Chabarov, blef stad 1880 och var 1880—88 i st. f. Nikolajevsk hufvudstad i kustprovinsen.

Chaba'rrobark. Se Bowdichia och Byrsonima.

Chabas [jaba'], François, fransk egyptolog, f. 2 jan. 1817 i Briançon, utbildades för köpmansyrket och blef sedermera vinhandlare i Châlon-sur-Saône. Drifven af sin kärlek till vetenskapen, hade han redan tidigt lyckats förvärfva sig omfattande kunskaper, särskildt i språk, och han använde all sin lediga tid för att yttermera utvidga sitt vetande. Så kom han tämligen snart in på egyptologien, åt hvilken han egnade sina bästa krafter. Hans verksamhet på egyptologiens område var synnerligen omfångsrik. Begåfvad med en ovanlig språktalang och en lycklig divinationsförmåga, mäktade han tolka texter, som förut trotsat alla tydningsförsök. Ehuru privat vetenskapsman i en liten provinsstad, skydde han aldrig några omkostnader, när det gällde främjandet af en bättre kunskap om det gamla Egypten, samt offrade sina besparingar för att kunna offentliggöra (i relativt billiga upplagor) fornegyptiska texter och urkunder, som utan honom säkerligen länge skulle blifvit otillgängliga för forskningen. Bland C:s arbeten må nämnas: *D'une inscription historique*

du règne de Séti I (1856), *Mémoire sur l'inscription d'Ibsamboul* (1859), *Le papyrus magique Harris* (1861), *Mélanges égyptologiques* (1862—73, i 3 serier), *Études sur l'antiquité historique d'après les sources égyptiennes et les monuments réputés préhistoriques* (1872; 2:a uppl. 1873) samt *Voyage d'un égyptien en Syrie, en Palestine et Phénicie* etc. (1866), det sistnämnda arbetet utgifvet af C. i förening med den berömde engelske egyptologen C. W. Goodwin och utgörande en omfattande analys af papyrus Anastasi n:o 1 i British museum. Den af C. utgifna tidskriften L'égyptologie hade blott två årgångar (1876—78). C. afled i Versailles 17 maj 1882. Hans biografi har på svenska behandlats i Liebleins "Det gamla Egypten i dess skrift" (1877). K. P. (-st -son.)

Chabasit, *miner.* Se Zeolit-gruppen.

Chabaud-Latour [ʃabå-latör], François Ernest Henri, baron de C., fransk general, f. 1804, blef 1827 kapten, deltog 1830 i expeditionen till Alger och sedermera i arbetet med Paris' befästande samt blef 1853 brigad- och 1857 divisionsgeneral. Under Paris' belägring (1871) var han befälhafvare öfver genitrupperna. 1837—48 var han medlem af deputeradekammaren, där han understödde regeringen, och 1871 valdes han till ledamot af nationalförsamlingen, där han tillhörde högra centern. Från juli 1874 till början af 1875 var han inrikesminister, blef 1877 senator på lifstid och afled 1885. 1873 var han ledamot i den kommission, som hade att döma öfver Bazaine.

Chabir (Kabir), arab., karavananförare.

Chablais [ʃablä], it. *Sciablese*, landskap i Savojen, motsv. nuv. franska arrondissemanget Thonon, i depart. Haute-Savoie, i norr gränsande till Genèvesjön. 820 kvkm. 62,211 inv. (1901).

Chablais-alperna [ʃablä-]. Se Alperna, sp. 698.

Chables [ʃabl], Les. Se Bagnes.

Chablis [ʃablī], stad i franska depart. Yonne (Bourgogne). 2,266 inv. (1901). Berömdt för sitt utmärkta hvita bourgognevin (*vin de C.*). 841 stod där ett slag mellan Ludvig den frommes tre söner, kejsar Lothar å ena sidan samt Karl den skallige och Ludvig den tyske å den andra. Slaget har äfven namn efter Fontenay.

Chablon. Se Sjablon.

Chaboras, biflod till Eufrat. Se Chabur.

Chabot [ʃabå], François, fransk revolutionsman, f. 1759 i S:t Geniez-d'Olt (dep. Aveyron), var först kapucinermunk och blef generalvikarie hos den konstitutionelle biskop Grégoire i Blois. Han anslöt sig till revolutionen, aflade munkkåpan och gifte sig med systern till en österrikisk bankir. 1791 invald i lagstiftande församlingen och 1792 i konventet, utmärkte han sig för sitt nit att angifva aristokrater samt predika uppror och våldsamhet. Han var en af de verksammaste medlemmarna af cordelierklubben, där han kallades "den rasande munken".

Partinamnen "montagnarder" och "sansculotter" lära hafva C. till upphofsman. Det var på hans förslag, som Notre-dame förvandlades till ett tempel för förnuftskulten. Hans egennytta och oredlighet gåfvo Robespierre anledning att anklaga honom inför konventet, som dömde honom tillsammans med hans vänner dantonisterna till döden, hvarefter han giljotinerades 5 april 1794. 1792 utgaf han *Journal populaire, ou le catéchisme des sansculottes* (12 häften).

Chabrias (grek. *Χαβρίας*, lat. *Chabrias*), berömd atensk fältherre i 4:e årh. f. Kr., vann härförarrykte under korintiska kriget, då han 388 slog spartanerna vid Egina. Under de följande åren kämpade han mot perserna, mot hvilka han 387 understödde Euagoras af Cypern, och 385 egyptierna. Sedan Aten slutit sig till det genom Pelopidas befriade Tebe, skickades C. 378 med 5,000 man mot de under Agesilaos' befäl i Beotien inbrytande spartanerna. Atenarna voro till antalet underlägsna, men afskräckte fienden från att anfalla, därigenom att de, enligt en af C. uppfunnen anordning, i en fast ställning mottogo honom med orubbligt lugn, "med skölden mot knä och framsträckt lans". I en sådan ställning afbildades C. själf, när hans landsmän sedermera reste hans bildstod. 376 förstörde han spartanernas flotta vid Naxos. När Aten öfvergått från den tebanska alliansen till en spartansk, försvarade C. Korint (368) mot tebanerna. 361 deltog han, tillsammans med sin forne motståndare Agesilaos, i ett koalitionskrig mot perserna och förde därvid befälet på egyptiern Tachos' flotta. I bundsförvantskriget 357 fick han jämte Chares öfverbefälet öfver Atens flotta, men stupade s. å. vid ett djärft angrepp på Chios' hamn.

Chabrier [ʃabriē], Alexis Emmanuel, fransk kompositör, f. 1841, d. 1894, var tjänsteman i inrikesministeriet i Paris, men studerade tillika musik och blef kördirektor vid Lamoureux-konserterna. Han debuterade 1877 med operetten *L'étoile* och skref sedan flera operor, bland hvilka den berömdaste blef *Gwendoline* (1886). Efter hans död uppfördes *Briséis* (1898). Han utgaf äfven åtskilliga pianostycken och en spansk rapsodi. A. L.

Chabrus [-brōs; af hebr. *chabrusa*, förening, bolag], en omkr. 1870, under valstriderna mellan tyskar och tjecher, af tjechiska kapitalister bildad förening till inköp af böhmiska jordegendomar för att genom godsens samlande på tjechernas händer bereda dessa öfvervikt vid valen till böhmiska landtdagen. Men tyskarna följde snart föredömet och lyckades, på grund af ymnigare kapitaltillgång, få i sin ego en ännu större godsmassa samt på detta sätt skaffa sig pluralitet vid valen.

Chabur, biflod fr. v. till Eufrat, med hvilken den förenar sig vid Abu Seraj i Mesopotamien. Den hette i forntiden *Chaboras* (*Aborras*), *Araxes* (hos Xenofon) och *Kebar* (bland hebréerna). Vid dess strand hade Hesekiel sina profetiska syner. Denna flod utgjorde länge gränsen för det romerska väldet.

Chacabuco [tjakabūko], stad i sydamerikanska republiken Chile, 81 km. n. ö. om Santiago. San Martin, general i republiken Buenos Aires' tjänst, vann där 12 febr. 1817 öfver spanjorerna en seger, som medförde Chiles befrielse.

Chachapoyas [tjatjapå'jas], stad i peruanska prov. Amazonas, vid Tunguragua, en biflod till

Marañon, på 2,323 m. höjd. Biskopssäte, vacker domkyrka, prästseminarium. Omkr. 5,000 inv.

Chaco [tʃa'kå]. 1. El gran chaco, "det stora jaktområdet", sammanfattande benämning på de stora slätterna i Syd-Amerika, mellan 19° och 29° s. br., Paraguayfloden i ö. och Anderna i v., ett område, hvars areal anslås till 537,000 kvkm., däraf 325,000 anses tillhöra Argentina, 120,000 Bolivia och 92,000 Paraguay. Med en medelhöjd af 300 m. sänker det sig från n. v., där de högre Llanos de Chiquitos begränsa detsamma, mot s. ö. till de sydliga Pampas, från hvilka det skiljes af floden Salado. Norra delen är en med stora träsk och grunda sjöar betäckt, under regntiden vida omkring öfversvämmad slätt, medan i mellersta och södra delen de högre sträckorna mellan floderna Pilcomayo och Bermejo, Llanos de Manzo, bestå dels af gräsmarker, dels af torra, sandiga ökentrakter, som knappast hafva någon annan vegetation än kaktus- och tistelväxter. Men längs floderna och inom deras öfversvämningsområde utvecklar växtligheten en utomordentlig yppighet. Klimatet företer stora och hastigt inträdande växlingar: maximum om sommaren 45°, minimum om vintern 9° C. För jordbruk lämpar sig landet mindre, men däremot förträffligt för bokapsskötsel. Det bebos, företrädesvis vid flodstränderna, af 30—40 tusen ännu tämligen vilda indianer af olika stammar; på senare tid hafva i stigande antal europeiska kolonister slagit sig ned där. C. indelas i C. boreal (n. om Pilcomayo), C. central (mellan Pilcomayo och Bermejo) och C. austral, af hvilka det första tillhör Bolivia och Paraguay, de båda senare Argentina. Om man undantager några jesuitmissioner, var C. ända till senaste tid ett obestridt jaktområde för flera indianstammar, hvilka ej sällan blefvo farliga för de dit framträngande kolonisterna. Dessa slogo sig merendels ned vid floderna, och till deras skydd anlade argentinska regeringen en rad mindre fort. Den argentinska delen af C. tillhör till största delen de båda territorierna Formosa och Chaco, hvilka bildades 1884. Jfr en uppsats af J. Graham Kerr i "Scottish geographical journal" 1892 samt C. Lindman, "Några bilder från den sydamerikanska vildmarken El gran Chaco" (Ymer 1899), och E. Nordenskiöld, "Resa i gränstrakterna mellan Bolivia och Argentina" (Ymer 1902).

2. Territorium i norra delen af republiken Argentina. 136,600 kvkm. 13,400 inv. (1903). Det skiljes från territoriet Formosa i n. ö. genom floderna Teuco och Bermejo, omgifves i v. af staterna Salta och Santiago del Estero och i s. af Santa Fé. I ö. bildar floden Paraguay gräns mot den liknämnda republiken och Parana mot den argentinska staten Corrientes. C. är uteslutande ett slättland, upptagande största delen af C. austral (se ofvan). Territoriet skyddas genom en mängd fort utmed Teuco och Bermejo från anfall af indianerna norrifrån. Förvaltningens säte är kolonien Resistencia (med omkr. 1,200 inv.), som har järnvägsförbindelse med det närbelägna Corrientes. Landet, af hvilket endast en ytterst ringa del är odlad, producerar hufvudsakligen majs och sockerrör. Boskapsskötseln är i rask tillväxt. C. indelas i fem departement.

Chaconne [ʃakå'n], fr., urspr. en italiensk eller spansk dans, som upptogs i den äldre franska operan och äfven användes som självständigt instrumentalstycke, i hvilket fall man vanligen gjorde en rad variationer ofvanför en ständigt upprepad "basso ostinato". En särskildt berömd chaconne finnes i J. S. Bachs D-moll-sonat för violonsolo. Jfr Ciaccona. A. L.

Chacorna'c [ʃa-], Jean, fransk astronom, f. 1823, d. 1873, var till 1854 anställd vid observatoriet i Marseille och kom sedan till kejserliga observatoriet i Paris, där han vistades till 1863. Han upptäckte sex mindre planeter: Phocæa (1853), Polyhymnia (1854), Circe (1855), Leda (1856), Lætitia (s. å.) och Elpis (1860), samt utgaf särdeles detaljerade stjärnkartor, en stor mängd astronomiska iakttagelser och astronomisk-fotografiska planscher. Bland hans skrifter må nämnas *Atlas des annales de l'observatoire impérial de Paris* (1860—63).

Chacot [ʃakå], fr., ett slags soldathatt. Se Sjakå.

Chacun à son goût l. Chacun a son goût [ʃakõ' a sã gõ], fr., "hvar och en efter sin smak" l. "hvar och en har sin smak".

Chadi'djsa, Muhammeds första hustru. Se Muhammed.

Chadwick [tʃä'dwik], sir Edwin, engelsk ämbetsman och social reformator, f. 1800, d. 1890. Efter att ha utbildat sig till advokat, blef han medhjälpare åt Bentham (se d. o.) och fortfor därmed till dennes död, 1832. S. å. utnämndes han till biträdande medlem och året därpå till ordinarie medlem i kommittén för reformering af hela den engelska fattigvården, och det var i hufvudsak hans idéer, som kommo till uttryck i kommitténs betänkande och i 1834 års ännu gällande fattiglag, en af de betydelsefullaste faktorerna i Englands sociala utveckling under 19:e årh. (jfr Arbetshus). Han mottog därefter platsen som sekreterare i det centrala ämbetsverk (*poor law commission*), som 1834 upprättades för fattigvården och hade största förtjänsten af de förändringar, som nu företogos och som framkallade häftig ovilja på många håll. Småningom uppstod emellertid spänning mellan C. och verkets egentlige medlemmar, hvilka ej lika strängt som han höllo på den nya lagens grundsatser, och till sist blef ämbetsverket upphäfdt (1847). — Redan 1833 hade C. blifvit medlem af en kommitté rörande barnarbetet i fabrikerna och lyckades i dess betänkande få fastslagna två ytterst viktiga principer, som sedan alltmera vunnit insteg, nämligen tillsättandet af statsinspektörer för arbetarskydd och skoltvång för barn i fabrikerna (se Fabrikslagstiftning). Hufvuddelen af C:s lifsgärning egnades åt den offentliga hälsovården; han kom redan tidigt till den öfvertygelsen, att befolkningens lifslängd i ofantlig grad kunde förändras, om man ändrade de faktorer, som bestämde hälsoförhållandena ("the sanitary idea"). 1838 lyckades han därför få antagen en lag om registrering af dödsfall och dödsorsaker och skapade därmed förutsättningen för hela sundhetsstatistiken och en god del af befolkningsstatistiken i England. 1848—54 tillhörde han det nya centrala ämbetsverket för hälsovården (*board of health*). Dessutom var han den synlige eller osynlige upphofsmannen till och ledaren af en hel rad uppseendeväckande och viktiga undersökningar angående hälsoförhållandena i London (1839 och 1847), England (1839—42 o. 1844), engelska armén i Krimkriget och Indien (1858 o. 1871) samt begrafningsförhållandena i städerna (1843); ur

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

essa arbeten framväxte den moderna engelska älsovården. Äfven polisen (1838), folkundervisningen och ämbetsverkens rekrytering (1855) voro föremål för hans verksamhet, som äfven på dessa områden medförde genomgripande reformer. C. bidrog mer än de flesta att framdrifva den centralisation inom engelska förvaltningen, som blifvit nödvändig på grund af samhällets demokratisering och de stora sociala förändringarna. Han författade en mängd, till stor del anonyma uppsatser och beskanden till stöd för sina planer och till belysning af ekonomiska och sociala förhållanden. Det viktigaste af dessa skrifter sammanfattades till en enhetlig framställning under titeln *The health of nations* af B. W. Richardson (2 bd, med en biografisk inledning, 1887). E. Hkr.

Chadwick [tʃä'dwik], Emma Hilma Amalia, född Löwstädt, målarinna, f. 10 aug. 1855 i Stockholm, studerade vid konstakademien 1874—80 och därefter i Paris. Hon debuterade på salongen 1880 med ett porträtt och utställde därefter 1881 *Tvätterskor*, 1882 *Fiskarens hemkomst*, 1883 *Sjömännens soppa*, 1884 *Näckrosor*, 1887 *Five o'clock tea*. 1882 ingick hon äktenskap med den amerikanske målaren Francis Brook Chadwick och har sedan dess varit bosatt i Frankrike. 1891 uppträdde hon på salongen å Marsfältet med *Lektyr* och har sedan utställt *Fandango*, målad i Spanien 1892, *Läxan* 1896, några etsningar m. m. Flertalet af hennes arbeten har afsatts i Amerika. K. W—n.*

Chæronēa. Se Chaironeia.

Chærophy'llum L., *bot.*, växtsläkte, tillhörande fam. *Umbelliferæ*. Dess arter äro tämligen höga, mer eller mindre sträfhåriga örter med dubbelt till trefdubbelt parfikiga blad och hvita blommor i mångstråliga flockar. En art, *C. temulum* L., är ej sällsynt på torra ställen i södra Sverige, en annan art, *C. bulbosum* L., körfvelrofvan, odlas för sina ätliga rotstockar, liksom den sedan urgamla tider i trakterna kring Ural odlade *C. Prescottii* DC, sibirisk körfvelrofva, hvilken 1852 infördes till Europa; den förekommer äfven vild i nordligaste Sverige. G. A.*

Chætode'rma, *zool.*, ett äfven vid svenska västkusten förekommande blötdjurssläkte, tillhörande gruppen *Solenogastres*. Se Blötdjur.

Chætodon (af grek. *chaī'te*, borst, och *odūs*, tand), *zool.*, ett till familjen *Squamipennes* (de fjällfeniga fiskarna) hörande släkte, hvaraf en mängd arter lefva i de tropiska hafven och utmärka sig genom en särdeles praktfull färgteckning på den höga, från sidorna tilltryckta, men jämförelsevis korta kroppen. Släktets namn ("borsttand") påminner om de fjällfeniga fiskarnas ganska egendomliga tandbeväpning, hvilken är sammansatt af fina och tättsittande tänder, rörliga som stålträdarna i en karda eller mjuka och böjliga som håren i en borste. De flesta dithörande arterna tillbringa sitt lif vid branta klippväggar eller vid korallernas stammar och bland dessas grenar, där de så att säga borsta till sig sin föda, bestående af [illegible] hvilka krypa på eller sitta fast vid dylika ställen. F. A. S.*

Chæto'gnatha, *zool.* Se Pilmaskar.

Chæto'poda, *zool.* Se Ringmaskar.

Chafarinas, grupp af tre öar vid kusten af Marokko, sedan 1848 tillhöriga Spanien. Jfr Presidios.

Chafra, det inhemska namnet på Kefren (se d. o.).

Chagos-öarna, till Mauritius räknad brittisk ögrupp, bestående af korallöarna Diego Garcia, Trois Frères, Eagle, Peros Banhos m. fl., tillsammans 110 kvkm., med omkr. 1,000 inv., däraf omkr. 700 på Diego Garcia, där engelsmännen hafva två stora koldepåer. Öarna äro rika på sköldpaddor och på kokospalmer; ensamt från Diego Garcia utföras årligen 480,000 liter kokosolja.

Chagres [tʃa'gres], flod på Panamanäset, segelbar endast en kort sträcka; längs dess nedersta lopp går Panamajärnvägen. Vid dess mynning ligger staden C. i en osund trakt. Den är efter järnvägens öppnande (1855) utan all betydelse, men var fordom en mycket viktig hamnstad.

Chagrin [ʃagrä'], fr., l. Sjagrä'ng (trol. af turk. *sagri*, hästrygg), urspr. benämning på ett från orienten erhållet, logarfvadt, färgadt läder från åsna eller häst, hvilket genom pressning erhållit en vacker, något ojämn narfsida. Chagrin eftergöres numera allmänt i Europa, oftast af getskinn. Se Läder. "Chagrin" benämnes äfven hajskinn med små, tätt sittande knölar (se Hajfiskar). — 2. Sorg, grämelse, harm. — Chagrinēra (fr. *chagriner*), gifva någonting (läder, papper o. s. v.) utseende af chagrin; bedröfva, gräma, harma.

Chagrinēra. Se Chagrin.

Chaibar, ett område i Hedsjas i Arabien. Se Kaibar.

Chaiber-passet. Se Khaibarpasset.

Chaillu, Paul Belloni du. Se Du Chaillu.

Chain [tʃē'n], eng., mätkedja; ett längdmått, i England = 4 rods = 22 yards = 20,116 m.; i Amerika = 4 rods = 20 yards = 18,288 m.

Chaine [ʃän], fr. (af lat. *catēna*), kedja; en i åtskilliga dansar förekommande tur, som består däruti, att herre och dam räcka hvarandra handen, under det de gå förbi hvarandra.

Chairman [tʃä'ä'mən], eng. (af *chair*, stol), ordförande, president. Jfr Bill.

Chairōneia (lat. *Chæronēa*), fordom stad i västra delen af Beotien, nära gränsen till Fokis, vid floden Kefisos. Handel med olja och salvor. Vid C. vann, 338 f. Kr., Filip af Macedonien en seger öfver tebaner och atenare, hvarigenom Greklands frihet erhöll dödsstöten, och på samma ställe besegrade Sulla 86 f. Kr. Mithridates den stores fältherre Archelaos. Historieskrifvaren Plutarchos föddes i C. omkr. 50 e. Kr. Ruiner af staden finnas vid nuv. Kapraina.

Chaise [ʃäs], fr., ett slags stol; kärra, sjäs. — Chaise longue [ʃäs lå'g], fr. Se Sjäslong.

Chaitja. Se Klipptempel.

Chajjām, Omar, persisk matematiker och skald. Se Omar Alchaijâmi.

Chajjūdsj (Hajjūdsj), Jehūda. Se Rabbinska språket och litteraturen.

Chākāni, persisk skald. Se Persiska litteraturen.

Chaki (Khaki), stor saltsjö i ryska guvern. Astrahan. I närheten finnas heta källor. Om sommaren torkar sjön nästan alldeles ut, och salt i stora massor ligger då kvar på bottnen.

Cha'laza (grek.), *bot.*, kärnfot, den del af fröämnesträngen, hvarifrån själfva fröämnet utgår. G. A.*

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Chala'zion (af grek. *cha'laza*, hagel, hagelkorn), *oftalm.*, en svulst i ögonlocket, stundom uppnående en ärts eller bönas storlek. Den är belägen under huden och har till utgångspunkt en sjuklig process i de meibomska körtlarna. Man skiljer mellan en kronisk form, bestående af granulationsväfnad, och en akut, suppurativ form, äfven kallad *hordeolum internum*. J. W—k.*

Chalazogämer och Chalazogami, *bot.* Se Kalazogami.

Chalcedōn, *miner.* Se Kalcedon.

Chalcēdon, stad. Se Chalkedon.

Chalcīdes, *zool.*, ett ödlesläkte, tillhörande fam. *Scincidæ*, är af intresse särskildt därför, att man inom detta släkte kan följa alla öfvergångar mellan arter med väl utvecklade extremiteter till sådana, hos hvilka till följd af kroppens starka förlängning extremiteterna tillbakabildats till korta, fingerlösa funktionsodugliga bihang. Arterna förekomma i Medelhafsländerna och i sydvästra Asien. L—e.

Cha'lcis, *zool.*, ett till parasitsteklarna hörande släkte, typ för en särskild familj (*Chalcididæ* l. *Pteromalidæ*). Se Parasitsteklar.

Chalcis. Se Chalkis.

Chalco [tʃa'l-], sjö i Mexico, 31 km. s. ö. om staden Mexico, med hvilken den är förenad genom en kanal. Simmande blomster- och kökträdgårdar.

Chaldæa, Chaldia (Kaldéen), fordom namn på låglandet vid nedre Eufrat. Se Kaldéen.

Chaldron [kå'ldrən], ursprungligen ett brittiskt mått för torra varor (sedan 1826), motsvarande 4 quarters l. 256 gallons = 1,163,$_{157}$ liter, nu brukligt endast för stenkol, som efter 1836 måste säljas efter vikt. London-ch. är 24 cwt (centner) l. 2,688 pounds (1,219,$_{25}$ kg.), Newcastle-ch. 53 cwt l. 5,936 pounds (2,692,$_{5}$ kg.), Canada-ch. 30 cwt (1,524,$_{08}$ kg.). I grosshandeln säljas stenkol, koks och antracit icke i chaldrons, utan i ton om 20 cwt.

Chaleb (Chalybon). Se Aleppo.

Châled, arabisk krigare. Se Châlid.

Chalet [ʃalä], fr., säterstuga, schweizerhydda; villa i form af en sådan.

Chaleurs-bukten [ʃalör-], *Baie-des-Chaleurs*, vik på västra sidan af S:t Lawrenceviken emellan Gaspéhalfön och New Brunswick, med hamnarna och fisklägena Bathurst, Carleton och Dalhousie.

Chalgrin [ʃalgrä'], Jean François Thérèse, fransk arkitekt, f. 1739 i Paris, d. 1811, var elev af Servandoni och Boulé, studerade sedan i Rom och var en ifrig anhängare af sin samtids klassiska sträfvan. Bland hans arbeten märkas kyrkan *Saint Philippe du Roule*, *Collège de France*, flera detaljer i det inre af *Saint Sulpice* och restaureringen af Luxembourgpalatset. C. gaf äfven ritningar till den stora triumfbågen på *Place de l'étoile* och började bygga den. Ritningarna blefvo likväl efter hans död ganska väsentligt ändrade. G—g N.

Chalico'doma, *zool.* Se Murargetingar.

Châlid (Châled) Bin el-Walîd el-Machzumî, arabisk krigare på Muhammeds tid. Han var i början en afgjord motståndare till profeten och bidrog i hufvudsaklig mån till dennes nederlag vid berget Ohod (625). Emellertid slöt han sig sedermera till honom samt blef hans trognaste och tappraste fältherre. Efter slaget vid Mu'ta i Syrien (629) fick han af Muhammed tillnamnet Saifallah (''Guds svärd''). Efter profetens död slog han 634 kejsar Herakleios' armé vid Adjnadeín (Jarmuth) samt eröfrade Syrien, Palestina och en del af Persien. Död 642.

Chalil [kalil], fornhebreiskt instrument, som användes vid tempeltjänsten under påskfesten och löfhyddohögtiden. Sannolikt var det flöjtartadt och hade en ton, som liknade skalmejans. A. L.

el-Chalîl, det nuv. namnet på Hebron.

Cha'lka, mongolisk folkstam. Se Kalka.

Chalkēdon (grek. *Χαλκηδών*, lat. *Chalcēdon*), stad i det forna Bitynien, vid Bosporen, midtemot Bysantium (Konstantinopel). Det grundlades omkr. 675 f. Kr. af megarerna. 505 f. Kr. eröfrades det af perserna, år 409 af Alkibiades och tillföll år 75 f. Kr. efter Nikomedes III:s död jämte det öfriga Bitynien romarna, enligt en uppgift på grund af testamente. I sept. 323 besegrades Licinius där af Konstantin, som lät förändra alla grekiska tempel till kristna kyrkor, och i 6:e årh. återuppbyggdes staden af Justinianus i sin forna glans under namnet *Justinianea*. Af osmanerna förstördes den i grund, och nu utmärka endast några obetydliga ruiner dess plats, vid den nuv. byn Kadiköi, som är ärkebiskopssäte och har flera grekiska och armeniska skolor. — 451 hölls i C. det fjärde ekumeniska (allmänna) kyrkomötet, som afsatte biskop Dioskuros och arkimandriten Eutyches från deras ämbeten samt fördömde både nestorianismen och eutychianismen. Det symbolum, som mötet uppställde, innehåller, att ''Kristus är sann Gud och sann människa, till sin gudomliga natur född af evighet och lik Fadern i allt, till sin mänskliga natur född i tiden af Maria, jungfrun och gudaföderskan, och oss människor i allting lik, blott utan synd, samt att efter Kristi människoblifvande personens enhet består i två naturer, hvilka äro utan sammanblandning och förvandling, men tillika oupplösligt och oskiljaktigt förenade''. Jämte denna trosformel uppsattes 30 kyrkolagar (*canones*), af hvilka den 28:e rönte häftigt motstånd i Rom, emedan den tillerkände patriarken i Konstantinopel samma rättigheter och företräden som den romerska och gaf den senare företräde blott i rang. Blodiga uppror i Palestina och Egypten voro de närmaste följderna af besluten i C., och först efter hundraåriga kyrkliga förhandlingar erhöll den chalkedoniska trosbekännelsen det symboliska anseende, som den ännu har såväl i de katolska och grekiska som i de protestantiska kyrkorna.

Chalki (turk. *Hejbeli ada*), en af Prinsöarna (Demonesi) i Marmarasjön, har ett kloster helgadt åt den heliga trefaldigheten, med grekisk-teologisk skola och gymnasialklasser.

Chalkidi'ke, en i det forna Macedonien belägen, nu till turkiska vilajetet Saloniki hörande halfö, som löper ut i Egeiska hafvet med tre fingerformiga spetsar: Athos l. Hagion oros (Akte), Longos (Sithonia) och Kassandra (Pallene), och som på östra sidan omgifves af Orfani-viken (fordom Strymoniska viken), på den västra af Saloniki-viken (fordom Thermaiska viken). Mellan Athos och Longos inskjuter Hagion-oros-viken (fordom Singitiska viken), och mellan Longos och Kassandra intränger Kassandraviken (fordom Toroneiska viken). C. är bergigt. I forntiden var det med undantag af det doriska Potidaia, koloniseradt af jonier, hvilka där anlade flera städer, bl. a. Olynthos (nuv. Hagia Mama).

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Cha'lkis (lat. *Chalcis*), hufvudstad på ön Euboia, d det smala sund (Euripos), öfver hvilket sedan .1 f. Kr. en bro ledde öfver till Beotiens stland, nu en svängbro. Det dref i forntiden blomstrande handel, företrädesvis med berg-rksprodukter, anlade många kolonier och förde gång ett hårdnackadt krig med Eretria. 06 f. Kr. måste det likväl underkasta sig ten. Under medeltiden kallades det *Euripos*, af alienarna *Negroponte*, men har nu återfått sitt mla namn och är åter öns hufvudstad (sedan 1899) h ärkebiskopssäte. Det är omgifvet af mäktiga enezianska murar och har många moskéer, som est användas som kyrkor. Ofta hemsökt af jord-ifningar, har det nästan inga minnesmärken från rntiden. 8,661 inv. (1896).

Chalkoko'ndylas, Demetrios, grekisk gram-atiker, f. omkr. 1424 i Aten, d. 1511, uppträdde fter Konstantinopels fall (1453) såsom lärare i rekiska språket, först i Perugia och därefter i lorens, dit han blifvit kallad af Lorenzo di Medici. Han skref en grekisk grammatika, *Erotemata* (1493), å gammalgrekiska. Sin största förtjänst förvärfvade an genom ombesörjandet af de första tryckta upp-agorna af Homeros (1488), Isokrates (1493) och uidas (1499), hvilka alla tillika äro typ grafiska ästerverk.

Challamel [ʃalamä'l], Jean Baptiste Marie ugustin, fransk historiker, f. 1818 i Paris, l. 1894 där, var först advokat, men egnade sig nart helt åt litteraturen och blef 1844 anställd vid ibliotheket Sainte-Geneviève i Paris, hvilket han 1890 ämnade som "conservateur honoraire". Dels under get namn, dels under pseudonymen Jules Robert utöfvade han ett flitigt författarskap, bland vars alster märkas *Histoire-musée de la république rançaise depuis l'assemblée des notables jusqu' à empire* (1841; 3:e uppl. 1857), *Isabelle Farnèse* 1851), *Histoire populaire de la France* (s. å.), *Mémoires du peuple français* (8 bd, 1865—73), *Histoire de la mode en France* (1874), *La France et es français à travers les siècles* (1883) och *Histoire le la liberté en France* (1886).

Challans [ʃallä'], stad i franska depart. Vendée Poitou), i en sumpig trakt. 2,109 inv. (1901). Där tod 12 april 1793 ett slag mellan republikaner och endéer, hvarvid de förre segrade.

Challemel-Lacour [ʃalmä'l-lakör], Paul Amand, ransk statsman, f. 19 maj 1827 i Avranches, genomgick école normale supérieure i Paris och blef ärare i filosofi i Pau och Limoges. Ifrig republikan, olef han landsförvist efter statskuppen 2 dec. 1851, gjorde då vidsträckta resor på kontinenten och slog sig 1856 ned som lärare i fransk litteratur vid polyeknikum i Zürich. Amnestien 1859 återförde honom till Frankrike, där han försörjde sig som skriftställare och var en flitig medarbetare i flera tidskrifter. Efter kejsardömets fall utnämndes C. af nationalförsvarsregeringen till prefekt i dep. Rhône, där han undertryckte upproren i Lyon. 1872 invald i nationalförsamlingen och 1876 i senaten, hörde han först till yttersta vänstern, men hans kritiska temperament tillät honom icke i längden att sympatisera med radikalismen, utan förde honom småningom öfver till de moderate republikanerna, hvilkas ledare han slutligen blef. C. var en af Gambettas varmaste anhängare och utgaf en tid hans organ "République française". 1879 fransk ambassadör i Rom och 1880 i London, hade han föga framgång som diplomat och afgick 1882. Febr.—nov. 1883 var han utrikesminister i Jules Ferrys kabinett, blef 1890 en af senatens vicepresidenter samt 1893 Ferrys efterträdare som dess president. Genom sin kraftiga vältalighet utöfvade han där ett stort inflytande och invaldes s. å. som en af Frankrikes främste talare i Franska akademien. I den strid, som en tid utkämpades mellan senaten och deputeradekammaren, förde han med kraft den förras talan, men afgick 1895 på grund af sjuklighet och dog 26 oktober 1896 i Paris. C. skref *Philosophie individualiste; étude sur Guillaume de Humboldt* (1864), utgaf en upplaga af madame d'Épinays verk (1869) samt öfversatte till franska Ritters "Geschichte der neueren philosophie". 1897 utgaf J. Reinach *Œuvres oratoires de Challemel-Lacour.* E. A—t.

Challenger [tʃä'lin-dʃə], "utmanaren", engelsk korvett, som 1872—76 under befäl af kaptenen sir George Nares med sir Wyville Thomson som vetenskaplig ledare utförde en jordomsegling för undersökning af världshafvet, den s. k. Challengerexpeditionen. Jämte utmärkta sjöofficerare förfogade expeditionen öfver ett antal fackmän i olika vetenskaper, och fartyget var utrustadt med de rikaste medel för sin särskilda uppgift samt med apparater af alla slag för djuphafsforskning, med kemiska, fysiska och biologiska laboratorier m. m. Förutom hydrografiska forskningar utfördes meteorologiska, magnetiska, geologiska, zoologiska och botaniska, hvarjämte enstaka mindre kända öar och kuststräckor mättes och kartlades. C. utgick från Sheerness i dec. 1872, anlöpte Gibraltar och seglade under ständiga lodningar och släpnätsfiske öfver Atlanten för att undersöka Golfströmmen. Därifrån ställdes färden förbi Azorerna och Kap-Verde-öarna till Bahia, vidare tvärsöfver södra Atlanten till Godahopps-udden samt därifrån i dec. 1873 förbi Prins Edvards ö, Crozet-, Kerguelen- och Mac-Donald-öarna i antarktiska regionen till den s. k. antarktiska ismuren under 66° 40′ s. br. och 78° ö. lgd, men utan att kunna upptäcka ett spår af land. Efter flera stormar bland isberg styrde C. åter mot n., anlände i mars 1874 till Melbourne och besökte därefter Sydney, Nya Zeeland och Tongaöarna. Därifrån seglade man genom Torres' sund, förbi Nya Guineas sydkust, Molukkerna och Filippinerna till Hongkong, förbi Filippinerna tillbaka längs nordkusten af Nya Guinea till Amiralitetsöarna samt norr ut till Yokohama, dit C. ankom i april 1875. Från Japan gick återresan till Valparaiso, genom patagoniska kanalerna och Magalhães' sund till Montevideo, därifrån öster ut till närheten af Tristan da Cunha och senare mot n. till Vigo i Spanien och till Portsmouth, dit C. ankom 24 maj 1876. Ändamålet med expeditionen hade på bästa sätt vunnits. Under en sjöresa af sammanlagdt 68,890 nautiska mil (127,790 km.) företogos 374 djuplodningar, 255 temperaturmätningar på djupet och 240 släpnätsdrag, och expeditionen insamlade resultat af största betydelse rörande djurlifvet på stora djup, ström- och temperaturförhållanden, bottnens beskaffenhet o. s. v. Det naturhistoriska och öfriga under resan samlade materialet var så omfångsrik, att bearbetningen och publiceringen af detsamma först 1895 afslutades.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Arbetet därmed uppdrogs åt en kommitté af vetenskapsmän med sir Wyville Thomson som direktör och John Murray som förste assistent och sedermera Thomsons efterträdare. De insamlade typiska naturhistoriska föremålen hafva öfverlämnats till British museum. Resultatet föreligger i 50 stora kvartvolymer, innehållande omkr. 29,500 sidor, illustrerade af mer än 3,000 litografier, kopparstick, kartor och diagram jämte ett stort antal träsnitt. Medarbetarlistan räknar 76 namn, de flesta från Storbritannien och dess kolonier; men äfven vetenskapsmän från nästan alla andra civiliserade länder hafva lämnat bidrag. Den i sista bandet meddelade systematiska förteckningen på de utgifna arbetena ordnar dem på följande sätt: I. *Narrative of the cruise of H. M. S. Challenger, with a general account of the scientific results of the expedition*, af T. H. Tizard, H. N. Moseley, J. Y. Buchanan och J. Murray; II. *Physics, chemistry and meteorology: magnetical results*, af Maclear, Bromley, Tizard, Creak, *On some of the physical properties of fresh-water and of sea-water*, af P. G. Tait, *Deep-sea temperature observations, composition of ocean water*, af W. Dittmar, *Specific gravity of samples of ocean water*, af J. Y. Buchanan, *Meteorological observations*, af Tizard m. fl., *Atmospheric circulation* och *Oceanic circulation*, af A. Buchan; III. *Geology and petrology*, af J. Murray, A. Renard, J. Gibson m. fl.; IV. *Botany*, af W. B. Hemsley och F. Castracane degli Antelminelli; V. *Zoology*, af en mängd olika författare, bland dem en svensk, Hj. Théel, som bearbetat Holothurioidea, och en norrman, G. O. Sars; VI. *Summary of the scientific results obtained at the sounding, dredging and trawling stations of H. M. S. Challenger*, af J. Murray. Zoologien ensam upptager 40 volymer.

Challenger-platån [tʃä'lin-dʒe-] l. Challengerryggen, bottenförhöjning i Atlantiska hafvet (se d. o.).

Chalmeri'stmöten [tjal-], möten mellan äldre och yngre elever vid chalmerssska slöjdskolan i Göteborg. Det första möte af detta slag anordnades i juni 1875. Allmänna chalmeristmöten hafva hållits 1880, 1887, 1895, 1900 och 1905, och afsikten är att hålla dylika möten hvart femte år. Förhandlingarna omfatta föredrag och diskussioner, hvarjämte gemensamma utflykter ingå i programmet.

Chalmers [tʃä'meś; skotskt uttal: tʃä'lmeś], George, skotsk fornforskare och historieskrifvare, f. 1742, begaf sig 1763 till Nord-Amerika, där han blef advokat i Baltimore, återkom vid oafhängighetskrigets utbrott 1775 till England samt blef 1786 anställd i ministeriet för handeln och kolonierna. Död 1825. Bland C:s synnerligen många skrifter märkes främst hans stort anlagda *Caledonia or an account, historical and topographical, of North Britain*, ett skotskt motstycke till Camdens "Britannia". C. ämnade i 6 volymer fullständigt skildra Skottlands fornlämningar och historia, men medhann endast 3 bd (1807—24). Han var i England en af de siste representanterna för äldre tiders flitige och mångskrifvande, men ej alltför kritiske fornforskare, och hans arbete har egentligen betydelse som materialsamling. (V. S—g.)

Chalmers [tʃä'meś l. tʃä'lmeś], William, donator, f. 1748 i Göteborg, af engelska föräldrar. Han blef köpman, förctog 1782 en resa till de förnämsta handelsplatserna i England, Frankrike och Holland samt begaf sig 1783 till Kina för att bliva superkarg i Kanton och Macao. 1793 återvände han till Göteborg med en ganska betydlig förmögenhet. Han insattes i ostindiska kompaniets styrelse och utsågs af förmyndarregeringen till medlem i Trollhätte-kanalbolags direktion. Inom Göteborgs kommun intresserade han sig mycket för därvarande fattigvårdsinrättning och bidrog kraftigt till dess underhåll. 1809 fick han titeln kansliråd. Död 1811. — I sitt testamente bestämde C., att hälften af hans egendom skulle tillfalla sahlgrenska sjukhuset (i Göteborg) och den andra hälften frimurarbarnhuset för att af dess direktion användas till en slöjdskola, den sedermera s. k. chalmerssska slöjdskolan (se d. o.). De af C. för sistnämnda ändamål donerade medlen hade 1823, när kapitalet efter en längre process öfverlämnades till barnhusdirektionen, vuxit till 72,700 rdr b:ko.

Chalmers [tʃä'meś; skotskt uttal: tʃä'lmeś], Thomas, engelsk teolog och predikant, grundare af skotska frikyrkan, f. 17 mars 1780 i Anstruther i grefskapet Fife, blef 1803 predikant i Kilmeny i Fifeshire. Utrustad med stor andlig och kroppslig kraft, skötte han med ifver sitt ämbete, under det han samtidigt höll föreläsningar i kemi, gaf undervisning i matematik och utarbetade det nationalekonomiska verket *Inquiry into the extent and stability of national resources* (1808). En svår sjukdom och de studier han gjorde för en uppsats om kristendomen kommo honom 1810 att öfvergifva den rationalistiska ståndpunkt han dittills innehaft. De supranaturalistiska åsikter han från denna tid omfattade gåfvo åt hans predikningar ett djup och en värme, som gjorde hans namn fröjdadt i hela Storbritannien. 1815 blef han kyrkoherde i Glasgow (där han bl. a. gjorde storartade ansträngningar för ombildandet af den kyrkliga fattigvården), 1823 professor i moralfilosofi i S:t Andrews och 1828 teologie professor i Edinburgh. — C., som redan förut hade framhållit de skotska templens otillräckliga antal, föreslog 1834, på en generalsynod, att 200 nya kyrkor skulle byggas. Förslaget omfattades med hänförelse, och på mindre än sju år byggdes genom frivilliga sammanskott 220 kyrkor. Samma synod antog äfven på C:s förslag den s. k. veto-akten, hvarigenom församlingarna fingo rätt att aflägga veto mot de kyrkoherdetillsättningar, som de rike godsegarna gjorde på grund af jus patronatus. Striden om veto-akten varade till 1843, då C., förut orubbligt tillgifven den skotska stats- eller nationalkyrkan, nedlade alla sina ämbeten, utträdde ur nämnda kyrkosamfund och tillsammans med 400 andra präster upprättade den skotska frikyrkan. Såsom denna kyrkas pastor primarius och föreståndare för dess prästskola, New college i Edinburgh, verkade han med stor ifver till sin död, 31 maj 1847. Bland C:s religiösa arbeten böra i främsta rummet nämnas

edikningarna samt *Evidences of the christian religion* (1817) och *Discourses on astronomy* (s. å.), ka på sublima tankar och kristliga lärdomar. Bland ns öfriga skrifter märkas *The christian and civic onomy of large towns* (3 bd, 1821—26), där han handlar den kyrkliga fattigvården, *The adaptaon of external nature to the moral and intellectual ndition of man* (1839; ”Den yttre naturens öfverisstämmelse med menniskans moraliska och intelctuela beskaffenhet”, 1841) och *Treatise on poical economy* o. s. v. (1832), som bl. a. söker amhålla de moraliska medlen mot öfverbefolkning. m nationalekonom ansluter han sig i teoretiskt afseide hufvudsakligen till den härskande riktningen ärskildt Malthus), men visar en för sin tid ovanlig öjelse att framhålla de religiösa och etiska krafterna å det ekonomiska området. C:s samlade arbeten kommo i 25 bd 1849; hans efterlämnade manuskript i 9 bd utgåfvos 1847—49 under titeln *Posthumous works*. Jfr Hanna, ”Memoirs of the life nd writings of Thomas C.” (3:e uppl. 1878), A. ydow, ”Die schottische kirchenfrage” (1844—45), mt biografier af Ramsay (3:e uppl. 1866), Dodds 892) och Oliphant (2:a uppl. 1893). (J. Hdr.)

Chalmers [tjä'mes l. tjä'lmes], James, engelsk issionär, f. 1841 i Inveraray i Skottland. Han rkade en tid såsom stadsmissionär i de sämst eryktade kvarteren i Glasgow, och efter genomgången kurs i missionsinstitutet vid Cheshunt, utsändes han 1866 i Londonmissionssällskapets tjänst till ön Rarotonga, en af Herveyöarna i Söderhafvet. 1877 fick han ledningen öfver ett nytt arbetsfält bland kannibalerna på sydöstra kusten af Nya Guinea, och trots att det ena sorgebudskapet efter det andra kommit därifrån om infödda lärare, som

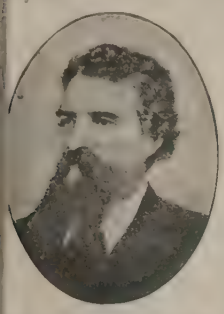

ukat under för klimatet eller mördats och upptits af vildarna, förklarade sig alla eleverna vid issionsseminariet i Rarotonga villiga att följa honom. nder hans energiska ledning med Port Moresby isom hufvudstation gick arbetet framåt, om ock irst under stora svårigheter och smärtsamma förster. Det icke minst svåra hindret var den misstro ot hvita män, som namnkristna köpmäns våldsdåd är såsom annorstädes i Söderhafvet uppväckt hos ödingarna. Hans lif hängde mången gång på ett år, men genom sitt oförskräckta uppträdande, utan tt någonsin använda vapen, lyckades han småingom ingifva dem sådan aktning, att äfven de äste bland dem började komma honom till mötes ed förtroende och kallade honom ”tamati”, sin än. I *Pioneer life and work in New Guinea 1877 -94* (1895) meddelar han sina erfarenheter från enna tid. På en undersökningsresa till Airdfloden, tt nytt område, dit han ville bringa evangelium, lef han med sin medarbetare Tomkins och 12 inödda evangelister i april 1901 mördad af kannialerna. A. K.

Chalmerska slöjdskolan [tja'l-], sedan 1883 benämnd Chalmers' tekniska läroanstalt, en teknologisk läroanstalt i Göteborg, hvilken grundlades genom testamentarisk disposition af W. Chalmers samt en donation (5,000 kr.) af grosshandlaren A. Björnberg. Hufvudsakligen till följd af P. Dubbs kraftiga ansträngningar kunde den öppnas för undervisning redan 5 nov. 1829 i den af chalmerska fondens disponenter inköpta egendomen vid ”Lilla bommen”. Lärarpersonalen utgjordes i början af en föreståndare, som tillika undervisade i fysik och kemi, en lärare i matematik och linearteckning samt en verkmästare. Lärjungarnas antal var första året 10, andra året 30. Sedan institutet 1835 kommit i åtnjutande af ett statsanslag, årligen utgående med 4,500 kr., ökades lärarnas antal med en andre lärare i kemi samt en lärare i frihands- och ornamentsteckning. Året därpå ställdes läroverket under en egen styrelse, med länets landshöfding som ordförande. — Genom enskilda gåfvor och ökade statsanslag kunde undervisningen med åren alltmer utvidgas. Men samtidigt växte behofvet af en rymligare undervisningslokal, och sedan riksdagen 1867 beviljat ett årligt anslag af 32,000 kr., blef det möjligt att för egna medel uppföra en ny byggnad. Den nya lokalen, byggd efter ritning af C. F. V. von Gegerfelt och belägen vid det s. k. Engelska kvarteret, öppnades för undervisning 1869. 1887 förenades med institutet den förut med navigationsskolan i Göteborg förbundna skeppsbyggeriskolan. Samtidigt utrustades institutet med en *materialprofningsanstalt* genom ett anslag af Göteborgs stadsfullmäktige af 35,000 kr. Större tillbyggnader egde rum 1887—88 af hufvudbyggnaden och verkstadsflygeln samt 1898—99 af kemiflygeln. Genom stadsfullmäktiges beslut upplåts åt institutet år 1900 återstoden af det kvarter, där institutet var inrymdt, tillika med därå befintlig, förut af slöjdföreningens skola begagnad byggnad, och sedan denna blifvit väsentligt om- och tillbyggd, tog institutet den i bruk år 1904. Läroverket består nu af tvenne afdelningar, en lägre, förberedande, och en högre, båda med treårig kurs. Den högre afdelningen omfattar fem fackskolor: en *mekanisk*, en *elektroteknisk*, en *kemisk*, en *husbyggnads-* och en *skeppsbyggeriskola*. Institutets nya stadgar gälla från och med 1 juli 1903. Från och med 1906 utgör det till institutet utgående ordinarie statsanslaget 104,700 kr. samt uppehålles undervisningen af en professor och föreståndare, åtta lektorer, tolf ”öfriga lärare” och ett tiotal assistenter. Lärjungeantalet uppgår till 400—500.

Chalon [ʃalå'], Alfred Edward, engelsk målare, f. 1781 i Genève, d. 1860 i London, där han gjorde sina studier och förvärfvade rykte som akvarellist, särdeles som den förnäma världens porträttmålare. C. behandlade äfven ämnen från Ludvig XIV:s tid och illustrerade Walter Scotts romaner m. fl. arbeten. — Hans äldre broder, John James C. (f. 1778, d. 1854), var likaledes en på sin tid omtyckt målare.

Chalonnes-sur-Loire [ʃalå'n-syr-lwär], stad i franska depart. Maine-et-Loire (Anjou), s. v. om Angers. 2,219 inv. (1901). C. är medelpunkten i ett stort stenkolsdistrikt.

Châlons-sur-Marne [ʃalå'-syr-marn], hufvudstad i franska depart. Marne (Champagne), vid floden Marne och Marne—Rhen-kanalen. 26,540 inv.

(1901). Vacker katedral från 13:e årh. Den förnämsta industrien är tillverkning af champagne-vin; dessutom tillverkas där läder och skovaror samt repslageriarbeten. C. är säte för prefekt, biskop och generalkommandot för 6:e armékåren samt har en handelsdomstol, ett collège, ett stort lärarseminarium, ett bibliotek samt ett dårhus. — C. hette fordom *Catalaunum* l. *Durocatalaunum* samt var katalaunernas hufvudort och en af de förnämsta städerna i Gallia belgica. I närheten, på Katalauniska fälten, besegrade kejsar Aurelianus 273 upprorsmakaren Tetricus, och där led Attila det bekanta nederlaget 451. Slagfältet anses ha legat närmare Troyes än C. Under medeltiden lydde C. ej under grefvarna af Champagne, utan endast under biskopen. Där höllos flera kyrkomöten, och 1147 predikade den helige Bernhard där det andra korståget. Ett stycke n. ö. om C. upprättade Napoleon III ett stort öfningsläger för den franska hären. I aug. 1870 samlade Mac Mahon där spillrorna af sin egen och Faillys armékårer samt bildade af dem och en nybildad kår den s. k. Châlons-armén, hvilken strax därefter kapitulerade vid Sedan.

Châlon-sur-Saône [ʃalå'-syr-sån], arrondissemangshufvudstad i franska depart. Saône-et-Loire (Bourgogne), vid floden Saône och vid mynningen af Canal-du-centre. 28,197 inv. (1901). Öfver floden leder en stenbro till förstaden S:t Laurent. C. har många kyrkor, bland andra den präktiga S:t Vincent-kyrkan, byggd 1386—1440. Liflig järn- och maskinindustri äfvensom fabrikation af glas, tegel, läder m. m. Handel med vin, spirituosa, spannmål, mjöl, stenkol och järn. — C. var på Cæsars tid æduernas stad *Cabillonum* och blef sedan säte för en romersk prefekt. Det var biskopssäte från 400-talet till franska revolutionen.

Chalosse [ʃalå's], fordom landskap i franska provinsen Gascogne, motsvarande sydöstra delen af nuv. depart. Landes. Hufvudstad var S:t Sever.

Chalotais [ʃalåtä], Louis René de Caradeuc de la, fransk jurist, f. 6 mars 1701 i Rennes, d. där 12 juli 1785, blef generalprokurator vid Bretagnes parlament. C. var en af de förste franske ämbetsmän, som uppträdde mot jesuiterna, och genom sina *Comptes rendus des constitutions des jésuites* (dec. 1761 och mars 1762, ofta tryckta) bidrog han väsentligt till deras fördrifvande ur Frankrike. Dessa parlamentet förelagda redogörelser jämte hans bok *Essai d'éducation nationale, ou plan d'études pour la jeunesse* (1763), hvari han försökte uppdraga planen till en naturenligare uppfostringsmetod än jesuiternas, gjorde honom ofantligt populär. C. gjorde också skarp opposition mot Bretagnes guvernör, hertig d'Aiguillon, som kränkte den bretagneska adelns rättigheter, och blef därför tillika med sin son och fem andra parlamentsledamöter häktad 1765. Anklagad att hafva författat två anonyma bref till statssekreteraren Saint-Florentin, hvari konung och regering häftigt angrepos, och för att hafva bland Bretagnes ständer konspirerat mot konungamakten, blef han ställd inför rätta för en särskild kommission, och en långvarig process vidtog under stor bitterhet från ömse sidor. C. betraktades som offer för de stores hat och jesuiternas ränker på grund af motstånd mot despotien och blef hälsad som frihetens förkämpe. På Ludvig XV:s befallning afbröts processen, och de häktade förvisades till Saintes, men vid konungens död (1774) fick C. återvända, fick tillbaka sin plats samt 100,000 livres i skadestånd jämte en pension på 8,000 livres. Handlingarna i processen mot honom utgåfvos 1767 med mottot "Ad perpetuam sceleris memoriam" (till evigt minne af ett brott). Se Pocquet, "Le duc d'Aiguillon et la Chalotais" (3 bd, 1901—02). E. A—t.

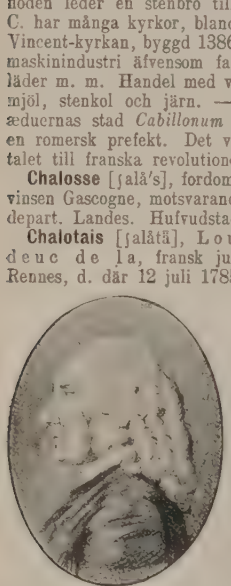

Chalottenlök. Se Lökslägtet.

Chaloupe [ʃalöp], fr., *sjöv.* Se Slup.

Chalumeau [ʃalymå], fr., *mus.* Se Skalmeja.

Chaly l. Shally [ʃa'lli], ett mjukt, tunt yllctyg i tvåskaftad bindning.

Chalybæus, Heinrich Moritz, tysk filosof, f. 1796, blef 1839 professor i Kiel, men mäste, till följd af den ställning han intagit under det schleswig-holsteinska upproret, 1852 taga afsked. Död i Dresden 1862. Han tillhörde den s. k. ny-schellingianismen, som i opposition mot Hegels panteism sökte utveckla en spekulativ teism, hvarvid C. gaf det praktiska förnuftet en grundläggande betydelse. Hans förnämsta arbeten äro *Die historische entwicklung der speculativen philosophie von Kant bis Hegel* (1837; 5:e uppl. 1860), *System der wissenschaftslehre* (1846) och *System der speculativen ethik* (1850). L. H. Å. (S—e.)

Chalybon. Se Aleppo.

Cham., vid växtnamn förkortning för A. von Chamisso.

Cham, stad i bajerska Oberpfalz, 385 m. ö. h., ej långt från floden Chams utflöde i Regen. 4,074 inv. (1900). Stor och mångsidig industri.

Cham [käm], Noaks son. Se Ham.

Cham [kamm], egentl. Amédée de Noé, fransk karrikatyrtecknare, f. 1819, utbildade i synnerhet under Charlet sin talang för grotesk komposition. Under pseudonymen Cham (Noaks son) började han 1842 att för album, kalendrar m. m. och 1843 att för veckobladet Charivari teckna sina af äkta fransk humor genomandade karrikatyrer. Bland de mest komiska af dessa må nämnas *Les souvenirs de garnison, L'exposition de Londres, Punch à Paris, Revue comique du salon* (1851—53) och *Les représentants en vacances.* Död 1879. Se Ribeyre, "C., sa vie et son œuvre" (1885).

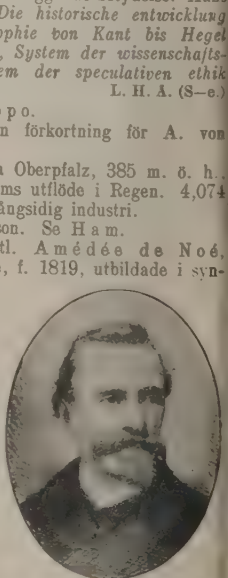

Chama, *zool.*, ett mussleslägte, typ för en familj, *Chamidæ*, som utmärker sig genom korta sifoner, med fransade öppningar. Dessa musslor hafva dubbel mantelrand — hvars inre rand likväl från den ena kroppssidan sammanväxer med den mot-

arande på andra sidan —, föga utvecklad fot och ika formade skal med två stora muskelintryck, en utan mantelbukt. De nu lefvande formerna denna ordning tillhöra kustfaunan, och de flesta terna lefva i de varma hafven, fästa, likt ostron, d klippor och koraller. Ordningens största formkedom tillhörde emellertid kritformationen. Jfr l ö t d j u r. F. A. S.*

Chamade [jama'd], *krigsv.*, förr benämning på dels e trum- eller trumpetsignaler, som en befälhafvare t gifva för att underrätta fienden om sin önskan t underhandla, dels och vanligen den trumsignal, m gafs från en belägrad fästning, då dess försvare voro beredvilliga att dagtinga. Numera brukar an i liknande fall upphissa en hvit flagga på allen eller någon vidt omkring synlig byggnad.

Chamæcy'paris Spach, *bot.*, ett med *Cupressus* ära besläktadt barrträdsläkte. Mest bekanta bland e 5 arterna äro *C. nutkaensis* Spach, s i t k a - y p r e s s e n, växande på Nord-Amerikas västkust ch nående en höjd af 30 m., samt *C. obtusa* Sieb. t Zucc. i Japan, där den kallas k i n o k i l. f u s i - o k i (solträd), ett till 20 m. högt träd, som bilar stora skogar och hvars hvita ved användes till yggnader. Den förstnämnda arten infördes 1851 om parkträd till Europa. I trädgårdar odlas ofta ånga former af ofvannämnda arter samt af *C. hujoides* Voss (*Cupressus* L.), h v i t c e d e r, från stra Nord-Amerika, *C. Lawsoniana* Parl. från Ka-

Chamæcyparis obtusa.

ifornien och *C. pisifera* Sieb. et Zucc. från Japan. ärskildt anmärkningsvärda äro de fixerade ungomsformerna, som ha ett mycket afvikande utseende, ch jämte liknande former af *Thuja* och *Juniperus* ammanfattas till ett artificiellt släkte *Retinospora* se d. o.). G. L—m.

Chamædo'rea Willd., *bot.*, palmsläkte, innefatande omkr. 60 arter, växande i tropiska Amerikas bergskogar. Flera arter odlas ej sällan i kruka i växthus och boningsrum. G. L—m.

Chamæleon, *zool.*, kameleonten.

Chamæleon minerāle, *kem.*, kallades ursprungligen mangansyrans kaliumsalt, därför att dess lösning, som är intensivt grön, småningom sönderdelas och färgas röd af öfvermangansyra. Numera betecknas därmed öfvermangansyrans kaliumsalt l. kaliumpermanganat (se M a n g a n). P. T. C.*

Chamænērium, *bot.* Se E p i l o b i u m och T e.

Chamæpeuce, *bot.* Se T i s t e l.

Chamærops L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Palmæ*. Det innefattar palmer med solfjäderlikt delade bladskifvor. Bland alla palmträd i norra hemisfären

Chamærops humilis.
a öfre delen af stammen, *b* nedre delen.

växa dessa på största afståndet från ekvatorn. *C. humilis* L., den vanliga d v ä r g p a l m e n, är den enda palm, som är inhemsk i Europa. Den växer i Medelhafstrakterna, nordligast vid Nizza (44° n. br.) — det största afståndet från ekvatorn, som någon palmart uppnår. I ofruktbara trakter med sandig eller stenig jordmån täcker den ofta vida sträckor. För att vara en palm är detta träd, såsom också namnet antyder, ovanligt lågväxt; stammen höjer sig sällan mer än 1 m. öfver marken. Den utvecklade knoppen i stammens spets kan ätas som "palmkål". Af tågorna i stammen och bladen, ensamma eller blandade med kamelhår, förfärdigas i Algeriet tåg, mattor, tältdukar m. m. Äfven s. k. vegetabiliskt tagel (*crin végétale* l. *crin d'Afrique*), som nyttjas till stoppning m. m., utgöres af dvärgpalmens bladfibrer. Dvärgpalmen odlas mycket ofta i växthus och boningsrum. Ldt. (G. L—m.)

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Chamalhari [tjamälari], bergstopp på sydöstra Himalayas hufvudkam, 112 km. ö. n. ö. om Kanchanjanga, på Bhutans norra gräns. 7,350 m.

Chamar l. Chambhar [tʃämbä'ə], en af Indiens talrikaste kaster, bestående af mer eller mindre rena afkomlingar af de urinvånare arierna funno före sig vid sin invandring till Indien. Enligt 1901 års census beräknas deras antal till 11,137,362 personer, däraf de allra flesta hinduer, 76,263 sikher, 16,992 muhammedaner samt ett fåtal medlemmar af jainasekten, buddister eller andra. Chamar äro bosatta öfver hela Indien med undantag af Coorg, Cochin och Mysore. Hufvudmassan bor i Nordvästprovinserna (5,933,108), men äfven i Punjab (1,225,267), Bengalen (1,187,115), Centralprovinserna (735,262), Central-Indien (733,151) och Rajputana (688,024) äro de talrikt representerade. Chamar stå lägst bland sudraerna, om man undantager de af själfdöda och stulna djur lefvande dom. I städerna få de utöfva handtverk, men på landet hafva de förblifvit slafvar, hudafdragare, gräfvare eller fästa vid torfvan såsom arbetare åt brahmanska eller rajputska husbönder, ehuru lagarna officiellt tillerkänna dem frihet. I Chhatisgarh i Gondwana hafva de emellertid, genom att under lyckliga omständigheter samla sig till en sekt under en religionslärares ledning, i 19:e årh:s förra hälft lämnat sin föraktade ställning och blifvit välmående och ansedda jordbrukare. De hafva där erhållit benämningen satnami (se d. o.) efter det rop, "sat nam, sat nam!" (Gud, Gud!), som de morgon och afton upphäfva, i det de kasta sig ned för solen. De äta icke kött och dricka endast vatten; bruket af tobak är förbjudet hos somliga, tillåtet hos andra.

Chamäver, ett litet germanskt folk, fordom boende vid nedre Rhen och Ijssel, i det kring Emmerich belägna Hamaland, som uppkallats efter detsamma. Kejsar Julianus besegrade chamaverna 358, då de, liksom de saliske frankerna, inträngt på det romerska området. Ännu på Karl den stores tid bildade chamaverna ett eget fylke och hade en egen lag, som ännu finnes i behåll och närmast ansluter sig till de frankiska lagarna, i synnerhet till den ripuariska. **S. F. H.**

Chamba [tʃä'mbə], vasallstat i Indien, Punjab, s. om Jammu-Kashmir. 8,236 kvkm. 127,834 inv. (1901). Staten ligger innesluten af Himalayas kedjor, som hafva toppar af mer än 6,000 m. höjd, och genomströmmas af Ravi och Chandra. Den är till stor del bevuxen med ståtliga skogar, som arrenderas af indiska regeringen, hvilken därifrån hämtar virke till järnvägsbyggnader m. m. Dalarna äro bördiga och producera flera slags spannmål. Öfver sommaren föra gujarer från Jammu hundratusentals får, getter, kor och bufflar till de rika betena i C. Rajan är af rajputstam. Staten trädde i vasallförhållande 1846—47. 1854 anlade engelsmännen på C:s område sanatoriet Dalhousie, tillhörande distriktet Gurdaspur. Hufvudstaden C., 14 km. ö. om detta sanatorium, på högra stranden af Ravi, har omkr. 5,500 inv.

Chambal [tʃämbä'l] l. Tsjambal, största bifloden till Jumna i Indien, rinner upp på Vindyabergen i Central-Indien, flyter först i nordlig, därefter i nordöstlig riktning genom Central-Indien och Rajputana samt bildar efter föreningen med sin högerbiflod Parbati gräns mellan Rajputana och divisionen Agra i Nordvästprovinserna å ena sidan och Gwalior i Central-Indien å den andra. Flytande i sitt nedre lopp mot ö. s. ö., mynnar C. fr. h. ut i Jumna mellan städerna Etawah och Kalpi. Längd omkr. 650 km. Den är ej segelbar.

Chambellan [ʃäblä'], fr. (af *chambre*, kammare), kammarherre. Jfr Camerlengo.

Chamberlain [tʃē'mbəlin], sir Neville Bowles, brittisk-indisk militär, f. 1820 i Rio de Janeiro, där hans fader var brittisk generalkonsul. Han åtföljde 1839 Keanes expedition till Afganistan, deltog 1848—49 i Punjab-fälttåget, blef 1857 generaladjutant vid den armé, som låg framför Delhi, och 1876 generallöjtnant och öfverbefälhafvare i Madras. 1878 ställdes han i spetsen för en brittisk beskickning till Kabul, hvars afvisande blef den närmaste anledningen till andra afganska kriget. 1886 tog han afsked ur krigstjänsten, men utnämndes 1900 till fältmarskalk. Död 1902. C. var en af den brittisk-indiska arméns erfarnaste och skickligaste officerare.

Chamberlain [tʃē'mbəlin]. 1. Joseph C., brittisk statsman, f. 8 juli 1836 i London, härstammande från en unitarisk köpmansfamilj. Efter studier vid London university college — de gamla universitetens portar voro stängda för dissenters — inträdde C. 1852 i sin faders affär (grosshandel i läderbranschen), men flyttade redan 1854 till Birmingham, där han jämte en kusin blef delegare i en fabrik för tillverkning af skrufvar. Han visade sig snart vara en driftig affärsman, verkade därjämte som lärare för arbetarna vid söndags- och aftonskolor, uppöfvade sin talegåfva i politiska diskussionsföreningar och tog tidigt verksam del i Birminghams kommunala lif. C. var nov. 1873—juni 1876 stadens borgmästare (*mayor*) och genomdref därunder ett omfattande kommunalt reformprogram (ny stadsplan, gasverks och vattenledningars öfvertagande af de kommunala myndigheterna), hvilket bildar epok i Birminghams historia och åt C. förvärfvade det starka lokala inflytande, som varit hans säkraste stöd under hans växlingsrika politiska bana. Från affärerna drog sig C. tillbaka 1874, och från sitt val till underhusledamot för Birmingham (juni 1876) har C. såsom sådan helt egnat sig åt det politiska lifvet. Hans mandat har städse förnyats.

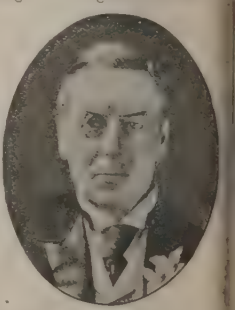

C. anslöt sig till den radikala liberalism, som i Birmingham hade gamla anor och främst representerades af John Bright; redan från början opponerade han sig emellertid emot sin läromästares likgiltighet för kolonierna och skilde sig från Manchesterskolan äfven genom så avancerade åsikter i arbetarfrågor, att han fick uppbära beskyllningar för socialism. Teoretiskt var han närmast republikan, dock utan att däraf låta sig påverkas i praktisk politik. Under en resa till Sverige 1876 studerade han på ort och ställe det s. k. Göteborgssystemet och sökte sedan förgäfves i parlamentet bereda sin

omstad möjlighet till ett experiment med denna ordning af rusdrycksförsäljningen. Redan 1873 ade C. framlagt ett radikalt partiprogram (”fritt bete, fri jord, fri kyrka och fria skolor”) samt åyrkade efter liberalernas nederlag 1874 kraftigt artiets omdaning i demokratisk riktning, med bortggande af föråldrade whig-traditioner. Han var en ledande vid bildandet af den nya partiorganisaon (se Caucus), som i väsentlig mån bidrog till ladstones stora valseger 1880 och de demokraska idéernas öfvervikt inom partiet. Progressiv betarlagstiftning och kyrkans skiljande från staten oro de reformer han och hans radikale vänner ifriast påyrkade. Såsom dessa radikalers representant ck C. i Gladstones kabinett (apr. 1880) plats som andelsminister (president i ”board of trade”). Han enomförde som sådan ny konkurslag och patentlag 1883), men lyckades mot skeppsredarnas motstånd j genomdrifva sitt af Plimsolls filantropiska idéer enomsyrade förslag till skeppslagstiftning (1884). led Gladstone delar C. ansvaret för den liberala inistärens svaga och vacklande politik i Transvaal ch Egypten. I den irländska frågan motsatte han ig i det allra längsta de af feniernas våldsbragder ranledda trångsåtgärderna och gick ursprungligen ida längre än Gladstone med sina sympatier för ländarnas kraf på självstyrelse, dock alltid under rutsättning af säkra garantier för riksenhetens bearande. Genom sina förbindelser med de nationaistiske ledarna spelade C. en framträdande roll vid en mellan Gladstone och Parnell 1882 afslutade emliga uppgörelse, hvilken fått namn af ”Kilmainam-fördraget” (se Irland och Parnell). Under rösträttsagitationen 1883—85 gick han på folkmöten i spetsen för liberalernas försök att väcka en ndignationsstorm mot öfverhuset samt utfor därvid synnerligen våldsamma uttryck mot de ärftlige lagiftarna och deras ”trots mot folkets vilja”. C. afick med den öfriga ministären i juni 1885 och reciserade kort därpå sin radikala åskådning i det . k. ”oauktoriserade programmet”, hvars hufvudunkter voro kostnadsfri skolundervisning, egna hem, rogressiv beskattning och kommunal självstyrelse. ladstones långtgående home-rule-planer för Irland jorde, att C. endast med tvekan ingick i dennes redje ministär (febr. 1886); han blef där president ”local government board”. När Gladstone i kabinettet framlade sitt home-rule-förslag och sin irländska jordbill, afgick C. (27 mars 1886), och amte lord Hartington trädde han sedan i spetsen ör de liberale unionisternas opposition mot Gladtones irländska politik. Vid den schism, som nu inträdde inom partiet, blef Birmingham med omnejd (*Midland counties*) C. troget, men den gamla organisationen (”the caucus”) öfvergick med Schnadhorst till Gladstone och flyttade sitt säte till London. Man sökte i det längsta åvägabringa en återförening af partiet, senast genom den s. k. ”runda-bords-konferensen” 1887, men dessa försök strandade på C:s vägran att acceptera upprättandet af en utaf brittiska parlamentet oberoende lagstiftande församling på Irland. C. och lord Hartington öfvertogo nu — huru i allmän politisk uppfattning vidt åtskilda — samfälldt ledningen af ett nytt liberal-unionistiskt parti, hvilket utan formlig sammanslutning med de konservative gaf sitt stöd åt Salisburys kabinett. Partiställningen i underhuset möjliggjorde för C. att af de konservative till gengäld betinga sig upptagande på regeringens program och genomförande af en rad socialreformatoriska lagförslag, genom hvilka flera af ”det oauktoriserade programmets” hufvudpunkter, om än i genom tory-alliansen modererad form, blefvo realiserade. Själf afgick C. på en diplomatisk mission till Förenta staterna (1887—88) och lyckades där träffa uppgörelse i den newfoundländska fiskefrågan; han måste dock nöja sig med en ”modus vivendi”, enär irländarna af personligt hat mot home-rule-förslagets baneman åstadkommo, att det redan afslutade fördraget förkastades i amerikanska senaten. I parlamentet uppträdde C. med vanlig skärpa mot nationalisterna till försvar för Balfours irländska politik samt aflägsnades under sin opposition mot den gladstone-roseberyska ministären (1892—95) alltmer från sina forne partivänner. Från 1892 började han agitera för ålderdomsförsäkring, utan att dock lyckas införa sina vidtutseende planer på detta område inom den aktuella politikens råmärken.

Efter ministären Roseberys fall och unionisternas stora seger vid de allmänna valen 1895 blef sammanslutningen mellan de konservative och liberalunionisterna synnerligen intim, och C. inträdde i lord Salisburys tredje ministär som kolonialminister (juli s. å.). Han blef genast en af ministärens ledande män och öfvade starkt inflytande äfven utom sitt eget departement. Den 1897 genomförda lagen om skadestånd vid olycksfall i arbete t. ex. var väsentligen hans verk. Som kolonialminister uppställde C. som sitt mål att ekonomiskt utveckla de länge försummade kronkolonierna och att söka åvägabringa de självstyrande koloniernas närmare sammanslutning inbördes och med moderlandet. I båda dessa afseenden blef hans ministertid epokgörande för det brittiska kolonialväldets historia. Kraftiga åtgärder vidtogos för att upphjälpa de västindiska koloniernas förnämsta näringskälla, sockerodlingen; i de västafrikanska kolonierna tryggades ordning och utvecklingsmöjligheter bl. a. genom hårdhändt förfarande mot oroselement bland Ashantifolket; Nigerkompaniets vidsträckta landområden öfvertogos direkt af kronan, och Ugandajärnvägen hade i C. sin verksammaste förespråkare. I grundandet af ett institut för studium af tropiska sjukdomar och uppmuntrande af koloniala sjukvårdsanstalter sökte C. medel till de sanitära förhållandenas förbättring i Englands tropiska besittningar. I fråga om de självstyrande koloniernas sammanslutning beteckna kolonialkonferenserna 1897 och 1902 samt de australiska koloniernas federativa sammanslutning 1900 de största framstegen för hans politik. Hans 1896 utkastade förslag till en tullunion mellan moderlandet och kolonierna befanns däremot vara förhastadt, men har dock gifvit anledning till beslut af flera självstyrande kolonier att medgifva moderlandets varor preferensbehandling i förhållande till de från utlandet importerade.

Den sydafrikanska frågan blef emellertid det problem, som kom att mest lägga beslag på C:s arbetskraft. Om dess detaljer se närmare Syd-Afrika (historia). C. beskylldes häftigt för att ha varit medbrottslig i eller åtminstone på förhand medveten om Jamesons ”raid”, det i jan. 1896 från sydafrikanska kompaniets område företagna öfverfallet på Transvaal, men den stora parlamentariska undersökningskommissionen 1897, i hvilken flera af hans förnämste politiske motståndare hade säte, frikände

honom fullständigt. Under boerkriget användes ånyo dessa grundlösa beskyllningar som ett omtyckt vapen mot honom af hans hätskaste fiender. I den konflikt med Transvaal, hvilken omsider i okt. 1899 utmynnade i det stora boerkriget, anslöt sig C. helt till Milners politik att understödja de till Transvaal invandrade ”uitlanders”’ anspråk på medborgarrätt, och han tyckes intill det sista ha varit öfvertygad om att presidenten Krüger skulle ge vika för de brittiska påtryckningarna och krig sålunda undvikas. Sedan kriget utbrutit, var C. outtröttlig i att i parlamentet och på folkmöten rundtom i landet försvara regeringens politik; det var sålunda han, som mest bidrog till unionisternas seger vid de s. k. khakivalen hösten 1900. Efter krigets slut företog C. en rundresa i Syd-Afrika (jan.—febr. 1903) och sökte därunder lägga grund till framtida bättre samförstånd mellan de brittiska och holländska folkelementen i dessa kolonier. Under de upprörda krigsåren blef C. den nyväckta riksenhetskänslans främste tolk, och hans ”imperialism” förvärfvade honom ofantlig popularitet på många håll, ej minst i kolonierna, samtidigt med att, delvis till följd af hans våldsamma språk mot ”rikstankens”-motståndare, dessas opposition företrädesvis riktades just emot honom och fick en starkt personlig prägel.

Med C:s ”imperialism” och hans tidigare sträfvanden såväl för höjande af arbetarklassens ställning som för koloniernas närmare sammanslutning med moderlandet sammanhänga på det närmaste de tullpolitiska reformförslag, med hvilka han i ett tal i Birmingham 15 maj 1903 öfverraskade den politiska världen. C:s tullprogram (se om den ännu pågående strid det framkallat Storbritannien, historia) gick ut på att genom en låg tull på vissa lifsmedel, uppvägd genom tullnedsättningar å andra, och tullbeläggning af förarbetade utländska industriprodukter, bereda möjlighet till moderlandets och koloniernas ekonomiska sammanslutning på grundvalen af ömsesidig preferensbehandling af hvarandras varor samt värna den inhemska engelska industrien i konkurrensen med utländska tullskyddade industriländer. Ursprungligen sökte C. äfven sammanknippa denna plan med sina gamla tankar på ålderdomsförsäkring, men detta tillägg bortföll under den häftiga kritik de chamberlainska planerna genast rönte från frihandelshåll. C. utgick (sept. 1903) ur ministären för att kunna odeladt egna sig åt sin tullpolitiska agitation, utan att med dess öde behöfva förknippa regeringens; den strid hans djärfva omhvälfningsplaner väckte fortgår ännu (dec. 1905) med oförminskad häftighet och har gjort den tullpolitiska frågan dominerande öfver alla andra i Storbritanniens politiska lif. — Som statsman har C. kanske mer än någon af sina landsmän väckt sina vänners entusiasm och sina motståndares förbittring, hvarför omdömena om honom såsom politisk personlighet utfalla synnerligen olika. De allra fleste, äfven bland hans motståndare, erkänna uppriktigheten af hans patriotism och hans enastående begåfning som parlamentarisk taktiker och som medryckande, stundom demagogisk, folktalare. C. är som parlamentarisk debattör framför allt en mästare i den dräpande replikens konst; i sina stora folkmötestal utmärkes han af en sällspord förmåga att träffa den ton, som kräfves för att inför ett arbetarauditorium klart och öfvertalande framlägga en invecklad politisk fråga. Däremot brister han i diplomatisk takt och lugn besinning samt har mången gång genom oförsiktiga uttalanden om utländska makter vållat oreda, liksom han genom den starkt personliga tonen i sin kritik ofta skärpt de inre politiska stridernas bitterhet. Genomgående i C:s politiska verksamhet har varit hans sträfvan för den engelska arbetsklassens höjande, en sträfvan som tagit många skiftande former och under de senare åren, då den alltmer förbundits med hans brittiska ”imperialism”, ställt honom i skarp motsats mot kanske mindre praktiska, men mera teoretiskt konsekventa anhängare af de radikala idéer, hvars ifrigaste förfäktare i England han fordom var. Mera betydelsefull än på detta område torde emellertid hans verksamhet varit för väckandet af ett hela det storbritanniska väldet omfattande, klart kändt brittiskt nationalmedvetande. — Sedan 1901 är C. kansler för det till en stor del genom hans initiativ tillkomna universitetet i Birmingham. — Af C:s tal äro två serier utgifna, *Speeches on the irish question* (1891) och *Foreign and colonial speeches* (1897). Bland biografier märkas N. Murrel Marris, ”The right honourable Joseph C.” (1903), och S. H. Jeyes, ”Mr C., his life and public career” (s. å.).

2. Joseph Austen C., den föregående son, brittisk politiker, f. 1863, egnade sig efter studier i Rugby, Cambridge, Paris och Berlin åt det politiska lifvet och är sedan 1892 medlem af underhuset för Worcestershire. I Salisburys unionistiska ministär var han 1895—1900 civil amiralitetslord och 1900—02 finanssekreterare vid skattkammaren. I Balfours ministär var han 1902—03 generalpostmästare och fick i sept. sistnämnda år, samtidigt med Joseph C:s afgång ur ministären, som frihandlaren Ritchies efterträdare såsom skattkammarkansler säte i kabinettet. C. har tagit fadern till sin politiska förebild och delar till fullo dennes tullpolitiska åsikter; dock har han i sina budgetförslag ej låtit sig däraf påverkas, utan i dem till frihandelsvännernas belåtenhet häfdat regeringens neutrala hållning. Han afgick med Balfour i dec. 1905. V. S—g.

Chamberlain [tʃēi'mbəlin], Basil Hall, engelsk orientalist, f. 1850 i Southsea, har i en följd af år varit professor i japanska och språkforskning vid universitetet i Tokio, där han fortfarande är bosatt. Skr.: *The classical poetry of the japanese* (1880), *The language, mythology, and geographical nomenclature of Japan viewed in the light of Aino studies* (1887), *Handbook of colloquial japanese* (3:e uppl. 1898), *Things japanese* (4:e uppl. 1902) m. m. C. är en mycket framstående japanolog.

Chamberlain [tʃēi'mbəlin], Houston Steward, tysk skriftställare af engelsk börd, f. 1855 i Portsmouth, son till en sjöofficer. Efter skolstudier i Versailles och England kom han 1879 till universitetet i Genève, bedref under flera år naturvetenskapliga studier, men nödgades af hälsoskäl afbryta dem och begaf sig till Dresden, där han studerade konsthistoria, filosofi och framför allt musik. 1889 flyttade han till Wien och började samtidigt väcka uppmärksamhet för sina framför allt i wagneristiskt intresse skrifna artiklar i tyska, franska och holländska blad. Därjämte fortsatte han sina naturvetenskapliga och filosofiska studier och gjorde mycket uppseende med sitt arbete *Die grundlagen des 19. jahrhunderts* (1899—1901; 4:e uppl. 1903), ett försök att vindicera den germanska kulturmissio-

ns prioritet, ett fullföljande och utvidgande af obineaus och Wagners spekulationer i denna riktning. Titeln på arbetet antyder hans mening att ändeles skildra 19:e seklets kultur, men detta bete utgör ett slags inledning, en framställning af rutsättningarna för den moderna kulturen. C. ser, att den egentliga historien börjar med Kristi delse, ty med historia förstår han endast ”*det* rflutna, som ännu fortlefver gestaltbildande i männskornas medvetande”. Han räknar en ny epok än tiden omkr. 1200 och låter den räcka till 1800. ed mycken skärpa för han den gobineauska rasorien vidare och framhåller de olika rasernas inytande på utvecklingen; en god ras är en blandning af flera element, men blandningen får ej drifvas r långt. Högst ställer han den germanska rasen, en räknar därunder äfven kelter och slaver; för onom är det germanerna, som skapat den moderna ulturen; han är utpräglad afvog mot den semitiska sen och söker bl. a. bevisa, att Kristus ej var de, samt bemöter i denna fråga med mycken grofet Renan. Äfven i öfrigt är arbetet fullt af hugkott. Man kan dock ej förneka, att författaren — som koketterar med att icke vara vetenskapsan, endast dilettant — skänkt många originellt ppslag i uppfattningen af gångna tider, och i vissa unkter verkar boken såsom en frisk gensaga mot en ofta pedantiska detaljforskningen. Men arbetet r dock i grunden mera en paradoxmakares försök tt åstadkomma hvad Geijer kallade ett ”*själfgjordt* ammanhang” i sakerna än den objektive forskarens ynd af ”sakernas eget sammanhang”. Arbetet har ramkallat både entusiastisk beundran och skarpa ngreppelser t. ex. H. Rhodes i Litterarisches centralblatt 1900). I samlingen ”Die kultur” har C. krifvit *Arische weltanschauung* (1905). C:s Wagnerkrifter äro *Das drama R. Wagners* (1892), *R. Wagners echte briefe an F. Präger* (1894), praktverket *Richard Wagner* (1896, 3:e uppl. 1904, äfven öfversatt på franska och engelska) m. fl. ”I sitt sträfvande att gifva en det wagnerska tänkandets dogmatik underskattar han de yttre, främmande inflytelserna på utvecklingen af Wagners världsåskådning på ett sätt, som ej alltid är förenligt med historiska fakta” (R. Louis). Men med all sin apologetiska dogmatism och ohistoriska konstruktion har dock C. ett företräde framför många tyska wagnerister i stilens enkla klarhet samt föraktet för krystadt symboliserande utläggningar och torra ledmotivrecept, hvarjämte hans idealitet alltid verkar storslagen. C. har äfven sammanfattat ett religiöst arbete, ”Worte Christi” (1901; på svenska af S. Fries under titeln ”Kristi ord”, 1902). K. W—g. A. L.

Chamberlen [tʃêi'mbəlen], en familj af engelska läkare, inom hvilken *förlossningstången* uppfanns. Man har länge varit okunnig om hvilken af de många läkare, som tillhörde denna familj, var tångens egentlige uppfinnare. Den historiska forskningen har emellertid uppvisat, att denna uppfinning sannolikt gjordes af Peter C. d. ä., som föddes i Paris och med sina föräldrar, hvilka på grund af sin religion voro tvungna att lämna Frankrike, 1569 flyttade till England. Han förekommer 1598 på förteckningen öfver medlemmarna af ”Barber surgeons company” i London. Då han icke åtnöjde sig med utöfvandet af kirurgisk praktik, utan därjämte behandlade invärtes sjukdomar, råkade han i ständiga konflikter med vederbörande, dömdes till böter och till fängelsestraff, men skyddades genom sin ställning såsom läkare och ackuschör hos drottning Anna. Död i Downe (Kent) 1631. I stället för att sprida sin välsignelserika stora uppfinning höll Peter C. den hemlig, och hemligheten bevarades af hans familj generation efter generation. Sålunda blefvo dessa Chamberlenar, som skulle hafva kunnat räknas bland människosläktets störste välgörare, genom sin lystnad efter snöd vinning en skamfläck för sitt stånd. Det är mycket antagligt, att förlossningstången af familjens olika medlemmar alltmer förbättrades, ehuru man icke med visshet kan uppgifva något om den andel, som härvidlag tillkommer den ene eller den andre. Utom Peter C. d. ä. hafva följande medlemmar af familjen vunnit en större eller mindre ryktbarhet: Peter C. d. y., den förres broder, d. 1626, Peter C. III, son till Peter C. d. y., f. 1601, d. 1683, Hugh C. d. ä., son till Peter III, f. omkr. 1630, d. i början af 1700-talet, Paul C., dennes broder, f. 1635, d. 1717, och Hugh C. d. y., son af Hugh C. d. ä., f. 1664, d. 1728. R. T—dt.

Chambers [tʃêi'mbəs], Ephraim, engelsk skriftställare, f. mellan 1680 och 1685, d. omkr. 1740, är bekant såsom utgifvare och till största delen författare till ett af de första encyklopediska arbeten rörande vetenskap och konst: *Cyclopædia or universal dictionary of arts and sciences* (hvaraf den bästa upplagan utkom 1778—85). Planen till detta arbete uppgjorde C. redan som handtverkslärling.

Chambers [tʃêi'mbəs], William, engelsk arkitekt, f. 1726 i Göteborg af engelska föräldrar, d. 1796 i London. I sitt adertonde år följde han som superkarg med ett af ostindiska kompaniets skepp till Kina, och denna färd blef afgörande för hans framtida utveckling. Han studerade nämligen ifrigt kinesernas byggnadskonst och hela kultur samt beslöt att, med lämpliga förändringar, omplantera den förra i europeisk jordmån. Efter sin återkomst till Europa besökte han Italien och Frankrike, för att i grund inhämta arkitekturens konst, och bosatte sig sedan i London. Där blef han dåv. prinsens af Wales (Georg III:s) ritlärare och utgaf, under dennes beskydd, sitt praktverk *Designs for chinese buildings, furniture, dresses, machines, and utensils* (1757), hvilket efterföljdes af *A treatise on civil architecture* (1759; nya uppl. 1768 och 1826). När hans furstlige lärjunge snart därpå besteg tronen, fick C. uppdrag att anlägga en trädgård i Kew, och vid detta företag tillämpade han sina nya idéer rörande trädgårdskonst och dekorativa byggnader. Hans nygestaltning af parken och Kews hufvudbyggnad skildrades i ett stort praktverk: *Plans, elevations, sections, and perspective views of the gardens and buildings at Kew in Surrey* (1763), som utfördes af den tidens bäste kopparstickare. Emellertid mötte C:s smak ganska mycket motstånd, och han fick

däraf anledning att utgifva en särskild afhandling till försvar för sina åsikter, *A dissertation on oriental gardening* 1772, ny uppl. 1773; öfvers. på franska och tyska). Därigenom råkade han i strid med en viss Mason, som utgifvit en dikt om de engelska trädgårdarna. Konungen lät sig dock ej rubba i sitt förtroende till C., utan uppdrog åt honom (1775) fullbordandet af Somersethouse i London — ett storartadt verk, som anses tillhöra 1700-talets

Somersethouse.

förnämsta engelska byggnader. Bland hans öfriga arbeten må nämnas *Blackfriarsbron* och *Adelphibuildings* (hvilken senare han utförde tillsammans med bröderna Adams). C. åtnjöt stort anseende af sin samtid, var konungens byggnadskontrollör, medlem af de berömdaste akademierna i Europa, bl. a. af svenska vetenskapsakademien. Han begrofs i Westminster abbey. —rn.*

Chambers [tʃēi'mbəs], William, f. 1800, d. 1883, och hans broder Robert, f. 1802, d. 1871, voro tvenne såsom författare och förläggare högt förtjänta skotska bokhandlare. De öppnade först hvar för sig en bokhandel och förlagsaffär i Edinburgh. William utgaf bl. a. flera för Skottlands historia viktiga arbeten, såsom *Book of Scotland* (1827) och *Gazetteer of Scotland* (1828). Robert skref *Traditions of Edinburgh* (1824; ny uppl. 1868), *Popular rhymes of Scotland* (1826; ny uppl. 1892), *History of the rebellions in Scotland in 1689 and 1715* (1829), *Life of James I* (1830), *Life and works of R. Burns* (4 bd, 1851; ny uppl. 1896) m. fl. arbeten. Robert C. författade ock, under djupaste anonymitet, *Vestiges of the natural history of creation* (1844), som väckte stort uppseende och häftigt angreps. Detta arbete är ett af de få mera framstående, som före Darwins "Origin of species" behandla evolutionsläran. Författarskapet tillskrefs bl. a. Ch. Lyell och prins Albert, och anonymiteten afslöjades först 1884 af Ireland, då han utgaf 12:e upplagan. 1832 förenade bröderna C. sina affärer, grundade s. å. "Chamber's Edinburgh journal" — en veckoskrift, innehållande moraliska och humoristiska uppsatser, berättelser och artiklar af allmännyttigt innehåll — samt utgåfvo sedan en mängd billiga tidskrifter och större verk, såsom *Information for the people* (2 bd, 1833), *Cyclopædia of english literature* (1842—44; 5:e uppl. 1901—03) och — det förnämsta bland alla — *Chambers's encyclopædia* (10 bd, 1859—68; senaste uppl. 1888—92). William C. utgaf 1872 om sig och brodern det själfbiografiska arbetet *Memoir of William and Robert C.* (13:e uppl. 1884).

Chambersburg [tʃēi'mbəsbög], stad i nordamerikanska staten Pennsylvania, vid Conecocheague creek, biflod till Potomac. 8,864 inv. (1900). Staden, som anlades 1764, brändes i juli 1864 af de konfedererade.

Chambertin [ʃābärtā'], vindistrikt i franska depart. Côte-d'Or (Bourgogne), mellan Dijon och Beaune.

Chambéry [ʃāberi'], it. *Ciamberi* l. *Sciamberi*, förr hufvudstad i hertigdömet Savojen, nu i franska depart. Savoie, i en bergdal, vid sammanflödet af floderna Laisse och Albane, 269 m. ö. h. 20,705 inv. (1901). C. har flera vackra kyrkor och ett gammalt slott. Säte för ärkebiskop (sedan 1817), appellationsdomstol och handelsdomstol. C. har ett stort seminarium, ett lyceum, två museer, ett tafvelgalleri och ett bibliotek på 25.000 band. Fabrikation af silkesstrumpor, handskar, papper m. m. I trakten brytes stenkol. Liflig handel, delvis en följd af läget vid järnbanan Lyon—Turin. I närheten ligga svafvelkällorna vid Challes (10,5° C.) och den genom J. J. Rousseau bekanta villan Les Charmettes. — C. omtalas först 1029 under det latinska namnet *Camberiacum*. 1232 byggde grefve Thomas slottet i C., hvarpå staden förklarades för Savojens hufvudstad. J. F. N.

Chambly [ʃā'mbli], biflod till St Lawrencefloden.

Chambon-Feugerolles, Le [lə ʃābå'-föʒrå'l], stad i franska depart. Loire, vid Lyonianan. 7,130 inv. (1900). Stenkolsgruvor, järn- och stålverk, smidesverkstäder och silkesodling.

Chamböning. Se Massage.

Chambord [ʃābår], by i franska depart. Loir-et-Cher, vid Loires biflod Cosson, bekant för sitt stor-

Slottet Chambord.

artade slott, "Tourraines Versailles", som ligger i en omkr. 5,5 kvkm. stor park. Slottet, som omkr. 1523 började byggas af Frans I (se Nepveu) och senare, under Ludvig XIV, utvidgades, är byggdt i

nässansstil, 156 m. långt, 117 m. bredt och flan-
radt af fyra runda torn, nära 20 m. i diameter.
et var tidtals residens för franska konungar, och
ven polske konungen Stanislaus Leszczyński bodde
är flera år. Ludvig XV skänkte det till marskalken
: Sachsen, och Napoleon I gaf det 1809 åt general
erthier, hvars änka 1821 sålde det till de franske
gitimisterna. Dessa gåfvo det åt hertig Henrik
: Bordeaux, som sedermera kallade sig grefve
: C. Efter dennes död (1883) öfvergick det till
ertigliga linjen Parma.

Chambord [ʃåbår], Henri Charles Ferdinand Marie Dieudonné d'Artois, ertig af Bordeaux, grefve af C., den siste manlige tlingen af franska huset Bourbons äldre linje samt

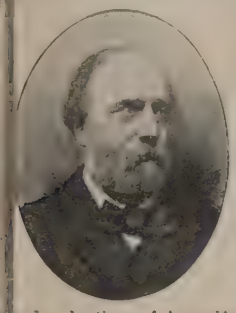

arfvinge till dess anspråk på franska kronan, föddes i Paris 29 sept. 1820. Hans födelse (som inträffade sju månader efter det hans fader, hertigen af Berry, konung Karl X:s son, fallit för lönnmördaren Louvels hand) väckte allmän hänförelse bland de franske legitimisterna, hvilka efter hertigens af Berry bortgång och i betraktande däraf att dennes roder, hertigen af Angoulême, var barnlös, förtviflat m den kungliga ättegrenens bestånd. "Underbarnet" *'enfant du miracle*), som de kallade honom, döptes maj 1821 i vatten, som Chateaubriand hämtat i ordan, besjöngs af Lamartine och fick i faddergåfva ottet Chambord, som legitimisterna inköpt åt ho-om. (Planen att göra detta inköp på statens bekost-ad ogillades så skarpt af folket — hvilket ansåg rinsen för ett understucket barn —, att den måste fvergifvas.) När Karl X 2 aug. 1830 till följd af uli-revolutionen nedlade sin krona och hertigen af ngoulême sina anspråk på densamma till förmån ör C., utropades denne vid slottet Rambouillet inför e trupper, som ännu voro dynastien trogna, till onung under namn af Henrik V. Han måste ock några dagar därefter följa sina fränder i lands-ykt och vistades sedan efter hvartannat på slottet olyrood i Edinburgh, i Prag (1832) och i Görtz 1836). Han uppfostrades, under öfverinseende af aron Damas, i absolutistiska och ultramontana rundsatser, och legitimister af äkta skrot och korn, såsom hertigarna af Blacas och Levis, voro hans för-ämste rådgifvare. För att afsluta sina studier före-og han 1840 en resa genom Ungern, österrikiska taterna och Italien samt blef därunder fierstädes emött som suverän. Vid återkomsten (i juli 1841) ed han benbrott genom ett fall från hästen och var ill följd däraf sedan dess något halt. Efter till-iskna det besökte han flera tyska länder äfvensom ngland. Under denna resa tilldrog sig uppträdet id Belgrave square i London (27 nov. 1843), då . så att säga gjorde sin politiska debut och vid ottagningen af mer än 300 legitimister, som kom-ait att hembära honom sin hyllning, öppet fram-tällde sig själf som berättigad till franska tronen, rleanisternas konungadöme däremot som en usurpation. Efter februari-revolutionens utbrott 1848 fattade hans anhängare hopp om en restauration, ja i Paris beredde sig den republikanska regeringen att med våld möta den väntade "Henrik V" och hans parti. Men C. själf höll sig stilla och bidade, såsom han skref, "den dagen, då Frankrike tröttnat på experimenten och skulle vända sina blickar till honom och nämna hans namn som en underpant på ro och räddning". Åren 1849 och 1850 uppträdde han likväl då och då vid Frankrikes gränser (t. ex. på legitimistmötena i Ems, Köln och Wiesbaden) för att uppmuntra de sina. Men "dagen" kom icke; Louis Napoléons presidentskap, som legitimisterna understödt och betraktat som en räddningsplanka för *sin* konung, förvandlades till kejsardöme, något som alldeles skymde utsikten för bourbonerna. Efter Napoleons fall, 1870, ljusnade det åter. Valen till nationalförsamlingen i febr. 1871 skapade en bourbonsk-orleanistisk majoritet, och C. återvände s. å. till sitt fädernesland, där han från slottet Chambord utfärdade en proklamation till fransmännen. I denna hette det bland annat, att Frankrike ej under trikoloren, utan endast under "Henrik IV:s hvita fana" kunde återvinna sin storhet. En sådan absolutistisk bekännelse omöjliggjorde för ögonblicket en sammansmältning ("fusion") mellan de efter julirevolutionen mot hvarandra fientliga bourbonska och orleanska dynastierna, för hvilken sammansmältning de klokare inom hvardera partiet redan under loppet af 1850-talet arbetat. Men efter Thiers' fall, 23 maj 1873, återupptogs fusionsförsöket med framgång. Grefven af Paris, den orleanska grenens hufvudman, besökte 5 aug. nämnda år C. i Frohsdorf och erkände honom som f. d. franska konungafamiljens hufvudman, hvarefter C:s restauration fick stora utsikter att lyckas. I Frankrike väntade man under loppet af september en statskupp i detta syfte; en deputation af nationalförsamlingens höger aflade 12 okt. ett besök hos C., och man trodde, att allt var färdigt till handling, då offentliggörandet af ett bref från den sistnämnde (27 okt. s. å.), hvaruti han vägrade att låta sig bindas af några villkor för kronans ernående eller lämna några garantier för folkfriheten, omintetgjorde hvarje tanke på fusionens fortvaro och en legitimistisk restauration. Grefven af C., som sedan 1846 var gift med den rike hertigens af Modena dotter Maria Teresia (d. 25 mars 1886 i Görz), afled barnlös i Frohsdorf 24 aug. 1883, och med honom utslocknade den äldre linjen Bourbon. Hans anspråk på franska tronen öfvergingo till huset Orléans; de mest oförsonlige legitimisterna yrkade dock på den spanska linjens af ätten Bourbon bättre rätt till Frankrikes krona. J. Th. W.

Chambord-stilen [ʃåbår-], *bygnk.*, en efter slottet Chambord uppkallad fransk byggnadsstil, utgörande en öfvergång mellan gotiken och renässansen.

Chambranle [ʃåbrā'l], fr., dörr- eller fönsterinfattning.

Chambre [ʃåbr], fr. (af lat. *cămera*), kammare, rum, gemak; domstol, ämbetslokal; "kammare", såsom afdelning af folkrepresentationen (motsvarande det engelska *house*). — C. ardente [ardā't], med ljus upplyst likrum; ett slags domstol (se Chambre ardente). — C. civile [sivi'l], "civilkammare", inom Frankrikes högsta domstol (kassationsdomstolen) den division, som pröfvar domar i hänskjutna penningmål. — C. criminelle [kri-

[illegible], [illegible] som Frankrikes högsta domstol den division, som pröfvar domar i hänskjutna brottmål. — C. garnie [garni], möbleradt rum. — C. de commerce [[illegible]], handelskammare (se d. o.). — C. de compensation [də kåpäsasiå'], Parisbankernas 1872 inrättade afräkningsbyrå. Se Clearing-house. — C. d'enfer [däfär], "helveteskammare". Se Animal magnetism, sp. 1035. — C. des comptes [dä kå't], räntekammaren. Se Chambre des comptes. — C. des députés [dä depytē], den folkvalda kammaren, andra kammaren i Frankrike. — C. des enquêtes [däs äkät], "undersökningskammare". Se Parlament. — C. des pairs [dä pär], pärskammaren. Se Pär. — C. des requêtes [dä rəkät], i den forna franska öfverdomstolen l. parlamentet från [illegible] till 1790 den kammaraf-deining, som afgjorde mål i första instans; numera [illegible] — C. de réunion [də reyniå']. Se Reunionskamrar. — C. introuvable [ätrova'bl]. Se Chambre introuvable. — C. sépulcrale [sepylkra'l]. Se Hällkista.

Chambre ardente [ʃäbr ardä't], fr., "glödande kammare", namn på några i Frankrike för särskilda ändamål inrättade tillfälliga domstolar, så benämnda enligt en förklaring därför att det straff de ådömde merendels var bålet. Med detta namn betecknades särskildt det utomordentliga inkvisitionstribunal, som 1535, till protestanternas förföljande, nedsattes af Frans I [illegible]. Under Henrik II organiserades en annan "chambre ardente", med samma uppgift, och under Ludvig XIV inrättades 1677 en tredje, för att anställa undersökningar rörande de rykten om förgiftningsfall, [illegible] Brinvilliers död. Sistnämnda domstol, *Cour des poisons*, bragte flera personer ur de högsta samhällsklasserna, såsom marskalken af Luxemburg och prinsessan Louise af Savojen, inför sina skrankor. Dess verksamhet upphörde 1680, då den bekanta madame de Montespan [illegible] ningar. Jfr Ravaisson, "Archives de la Bastille" (I—V, 1866 ff.), Loiseleur, "Trois énigmes historiques" (1882), och Weiss, "La chambre ardente" (1889).

Chambre des comptes [[illegible]], räntekammaren, ett från slutet af 1200-talet till [illegible] [illegible] Under Ludvig XIV funnos i detta ämbetsverk 1 öfverpresident, 12 presidenter, 98 räntmästare, 38 revisorer, 182 auditörer, som delvis äfven hade revisionsåliggande, 1 generaladvokat och 1 generalprokurator. Verket upphäfdes under revolutionen (nästan i tre århundraden hade då öfverpresidentens syssla gått i arf inom familjen Nicolay). 1807 inrättades [illegible]

Chambre introuvable [ʃäbr ätrova'bl], fr., "oupphittelig kammare", [illegible] sig genom fanatisk rojalism; namnet har sedermera användts i tadlande bemärkelse.

Chambrier [ʃäbriē], Alice de, schweizisk författarinna, f. 1861, d. 1882 i Neuchâtel, [illegible] brådmogen författarbegåfning. Vid sin död efterlämnade hon utom noveller och romaner på prosa mycket lyrik och flera versifierade skådespel. Utgifna äro den fina diktsamlingen *Au delà* [illegible] (i "Musée neuchâtelois" 1884). R—n B.

Chambrière [ʃäbriär], fr. (af *chambre*, kammare), egentl. kammarjungfru, kammarsnärta; i öfverförd bemärkelse [illegible] greppsöfvergången sv. *snärt* och *snärta*.) B. G.

Chamburu, *bot*. Se Carica.

Chamfort [ʃäfå'r], [illegible] Sébastien Roch Nicolas, fransk skriftställare, f. 1741, kom vid unga år till Paris, där han försökte sig på olika banor. 1764 framträdde han [illegible] (1770), i hvilken han förfäktade jämlikhetsgrundsatser, [illegible] 1781 blef han medlem af franska akademien, som 1769 prisbelönat hans *Éloge de Molière*. C:s [illegible] (1803; ny uppl. 1860). Den bästa upplagan af hans verk utgafs 1852 af Houssaye. — 17[illegible] till Mirabeau, ehuru han stått i gunst vid hofvet och egde sina vänner och gynnare bland aristokratien. Senare blef han bibliotekarie vid nationalbiblioteket, men 1793 afskedades han från denna befattning och kastades i fängelse, därför att han uppträdt mot skräckregeringen, hvars valdspolitik han karakteriserade i det kvicka yttrandet: "Var min bror, eljest dödar jag dig". I ängslan för att [illegible] "C:s stellung in der litteraturgeschichte des 18. jahrhunderts" (1872), och Pellisson, "Chamfort, Étude sur sa vie, son caractère et ses écrits" (1895).

Chamier [tʃä'miə], Frederick, engelsk författare, f. 17[illegible], d. 18[illegible] [illegible] stort antal populära sjöromaner i Marryats stil.

Chaminade [ʃamina'd], Cécile, fransk tonsättarinna, f. 18[illegible] [illegible] Godard, har skrifvit smärre orkesterstycken, [illegible] pianotrior, sånger m. m.

Chamisso [ʃamisǻ'], Adalbert von (egentl. Louis Charles Adelaïde de C.), tysk skald och naturforskare, f. 30 jan. 1781 på slottet [illegible] till Berlin, ingick i preussisk krigstjänst, men återvände, efter fälttåget 1806, till Frankrike, där han en tid tillhörde madame de Staëls krets, åtföljde [illegible] *buch auf einer reise um die welt*, 1836), [illegible] skapsakademien i Berlin. Död därstädes 21 aug. 18[illegible] och Varnhagen von Ense utgifna "Musenalmanach" [illegible]

storia". 1889: förut öfv. [illegible] ugga, hvari han [illegible] ver landsflykten [illegible] ans fädernesland [illegible]

[illegible] deras spr[illegible]

[illegible] -bilder. illustr. [illegible] i olika urval [illegible]

R.-a.B.

Chami-tatarer. [illegible]

Chamoa [illegible]

Chamois [illegible]

Chamond. [illegible]

Chamonix [illegible] Väldiga jöklar. [illegible] ière, sänka sig ned i dalen. [illegible] stan obekant, men sedan H. B. [illegible] därifrån besteg Mont Blanc, har [illegible] utgångspunkt för bestigningar af detta [illegible] ärligen af stora mängder turister.

Chamoirchis [illegible] *bot.*, växtsläkte af fam. [illegible]

Chamo'rres, spanjorernas benämning på uri[illegible]narna å Maria[illegible]

Chamotte [illegible] eldfast ler[illegible]

Chamouny [illegible]

Chamousset [illegible] midtför mynningen [illegible] Mont-Cenis-tunneln [illegible] rin går fram. C[illegible]

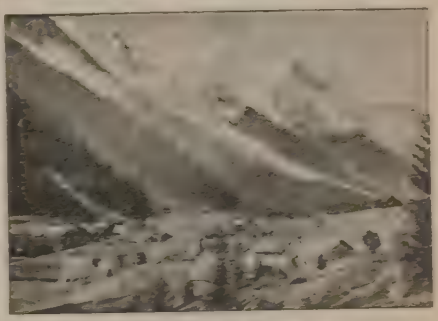

[illegible]

Champ [illegible] *campus*, fält [illegible], slagfält; C. de Mars [illegible] Mars [də ma'[illegible]

Champagne [illegible] usserande cham[illegible] namn Pérignon. [illegible] af kolsyra, som genom den omsorgsfulla korkninge[illegible] lösning och gjorde [illegible] g utvecklade sig [illegible] brikationen, men [illegible] usserande cham[illegible] angenämt sti[illegible]

Ord. som saknas under C, torde sokas under K.

Champagne beredes af saften från både ljusa och mörka druf vor; i senare fallet undvikes genom hastig pressning och afskiljande af skalen före jäsningen, att dessas färgämne ”fläckar” vinet. Vinskörden försiggår i september och oktober. Saften från vingårdsegarens pressar tappas, efter en första klarning, på köparens egna, noga verifierade fat. Inom några dagar har hufvudjäsningen öfverfört drufsaften till ”vin”, som afdrages från drägg och lämnas i hvila till årets slut, då det hunnit fullt klarna och öfverföres till nya fat. Under januari och februari åstadkommer fabrikanten genom blandning af vin från olika vinberg samt tillsats af särskildt reserverade mängder af föregående årgångar en s. k. ”cuvée”, utgångsmaterialet för den egentliga champagnefabrikationen. I sammansättningen af denna ”cuvée” ligger den egentliga konsten att hålla en god, årgång efter årgång konstant typ. Efter

Champagnebutelj med glas af äldre och modernare typ.

åtskilliga omtappningar och klarningsprocesser utföres under sommarens lopp buteljeringen på starkväggiga flaskor, som hermetiskt tillslutas och få hvila i horisontalt läge vid en temperatur af 20° C. till början af påföljande år. Efterjäsning försiggår därefter under utveckling af kolsyra, som emellertid till följd af den hermetiska tillslutningen icke kan afgå, utan stannar löst i vinet, samtidigt som en bottensats, ”dépôt”, af andra jäsningsprodukter afsätter sig. I februari, då vinet nått nästan full mognad, placeras buteljerna i lutande ställning med mynningen nedåt, hvarvid bottensatsen småningom sjunker och samlas på korken, hvilket underlättas genom daglig, lätt förändring i flaskornas läge. Sedan vinet blifvit fullt klart, aflägsnas bottensatsen därigenom, att flaskan i upp- och nedvänd ställning hastigt öppnas, då den första kolsyreskumningen sköljer med sig all bottensats, under det att flaskans mynning samtidigt med ett raskt handgrepp vändes uppåt. Det bortrunna ersättes genom påfyllning med en ”likör” af socker, löst i fin konjak eller i vin från föregående års cuvée, hvarefter flaskan korkas, öfverbindes och förses med sin kända utstyrsel af metallkapsyl och etikett. Modifikationer i den nämnda likörens sammansättning bibringa produkten växlande styrka och sötma enligt smaken i olika länder. Alkoholhalten växlar mellan 8 % och 11 %, sockerhalten mellan 8 % och 18 %; kolsyremängden motsvarar 5—6 volymer. Efter någon tids lagring i sval och mörk källare är champagnen färdig för konsumtion, omkr. 2 år sedan druf van pressats. Längre lagring förbättrar i allmänhet fin champagne, som kan uppnå en ålder af 30 år utan att försämras; enklare sorter blifva däremot jämförelsevis snart grumliga och sura. Man skiljer mellan söt (*doux*), halftorr (*demi-sec*) och torr (*sec*) samt mycket torr (*dry*, *brut*) champagne. I Frankrike och Skandinavien föredrages medelstark och medelsöt, i Tyskland, Ryssland, Österrike och Böhmen söt, i England och Amerika stark och torr. Äfven göres skillnad mellan starkt musserande champagne (*mousseux*) och champagne med svagt gräddaktigt skum (*crémant*). Stundom färgas champagne rosenröd (*champagne rosé*) därigenom, att man låter blå drufvors skal deltaga i hufvudjäsningen eller tillsätter färgämne (*vin de Fismes*, fläderbärsextrakt). Föråldrad är den bruna färgen (*oeil de perdrix*).

De bästa champagnevinerna komma från Sillery, Ay, Hautvilliers, Dizy och Épernay. Allmänt kända champagnefirmor äro Ayala, Veuve Cliquot, Duc de Montebello, Deutz & Geldermann, Heidsieck, G. H. Mumm, Moët & Chandon, Pommery & Greno, Louis Roederer, Paul Roger. Årsproduktionen, som 1850 utgjorde 8 mill. buteljer, är nu (1905) omkr. 25 mill. buteljer. Endast en femtedel häraf konsumeras i Frankrike. Hufvudstapelplatser för champagnehandeln äro Reims, Ay, Épernay och Châlons-sur-Marne. Om efterbildningar af champagne se Musserande vin. G. H—r.

Champagne [jäpa'nj]. 1. Landskap och fordom provins i norra Frankrike, omgifvet i n. af Belgien, i ö. af Lothringen och Franche-Comté, i s. af Bourgogne och i v. af Orléanais och Ile-de-France, motsvarande de nuv. departementen Ardennes, Marne, Haute-Marne och Aube samt mindre delar af Yonne, Aisne, Seine-et-Marne och Meuse. Det omfattade vid revolutionens början omkr. 25,900 kvkm. med 1,200,000 inv. Man delade det i Egentliga C. (motsvarande depart. Aube och Marne), Nedre C., Öfre C. och Brie-Champenoise. Östra och centrala delarna, det s. k. C. pouilleuse, äro en vågig slätt, där kalkstensplatån ofta uppträder i dagen och som genomgående är ofruktbar, endast dugligt till betesmark; däremot är den västra delen mycket bördig och tätt befolkad. Invånarna (champenois) äro krigiska, men anses för elaka och råa samt stå i rop för dumhet. C:s hufvudstad var Troyes. — C. har sitt namn af *campus* (slätt). Det beboddes ursprungligen af de keltiska stammarna remer, trikasser, melder, lingoner och sennoner och blef efter den romerska eröfringen deladt mellan *Gallia lugdunensis* och *Gallia belgica*. Under folkvandringarna slogo sig franker och burgunder ned där. Vid frankiska rikets delning mellan Klodvigs söner (511) kom det till Austrasien, styrdes 570—714 af hertigar och därefter af ärftliga pfalzgrefvar, som efter residensstaden ofta äfven kallades grefvar af Troyes. Genom Filip IV:s förmälning med Johanna, dotter till Henrik I af Navarra, kom C. 1284 till Frankrike.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

2. Landskap söder om nedre Loire, begränsadt af dess biflöder Cher och Indre, tillhörigt dep. Indre.

3. Landskap i dep. Charente, mellan Charente och dess biflod Né, berömdt för sin brännvinsproduktion (”Champagne-konjak”). J. F. N.

Champagne [ʃäpa'nj], Ph. de. Se Champaigne.

Champagne pouilleuse [ʃäpa'nj pojös], fr., ”lusiga Champagne”, kallas med anledning af sin ytterst magra jord ett af kalkstensplatåer bestående område i Frankrike mellan Marne och nedre Aube, utgörande södra hälften af depart. Marne, norra delen af depart. Aube samt sydöstra delen af Aisne.

Champagny [ʃäpanji']. 1. Jean Baptiste Nompère de C., hertig af Cadore, fransk statsman, f. 4 aug. 1756 i Roanne, d. 3 juli 1834 i Paris, kom i unga år till sjöss och blef kapten på ett franskt örlogsskepp. 1789 valdes han af adeln i Forez till medlem af riksständerna, där han anslöt sig till dem af sina ståndsbröder, som förenade sig med tredje ståndet. Efter den konstituerade nationalförsamlingens slut uppträdde han icke offentligt, men blef likväl 1793 fängslad för antirepublikanskt sinnelag och blef befriad först genom Robespierres störtande (27 juli 1794). Efter 18 brumaire (9 nov. 1799) inträdde han åter i offentlig verksamhet, slöt sig till Napoleon och var honom trogen in i det sista. Han inträdde som statsråd i marindepartementet, fick 1801 den ytterst viktiga posten som fransk ambassadör i Wien, blef 1804 inrikes- och 1807 utrikesminister. Som sådan var han särskildt verksam vid underhandlingarna med spanska hofvet, hvarigenom den nya ordningen i Spanien för en kort tid genomfördes. Af Napoleon upphöjd till hertig af Cadore 1808, ledde han efter kriget med Österrike 1809 förhandlingarna med denna makt angående kejsarens giftermål med ärkehertiginnan Marie-Louise. 1811 fråntogs honom utrikesministeriet, hvarefter han blef intendent för kronodomänerna. Under ryska fälttåget var han statssekreterare hos kejsarinnan-regentinnan och åtföljde tillsammans med ett par af kejsarens bröder henne till Blois 1814. Genom restaurationen 1814 förlorade han sina ämbeten och värdigheter, men under de hundra dagarna utnämnde Napoleon honom till pär af Frankrike, och efter slaget vid Waterloo lät Ludvig XVIII utstöta honom ur pärskammaren, där han dock 1819 åter insattes.

2. François Joseph Marie Thérèse Nompère de C., vanligen kallad grefve François de C., den föregåendes son, fransk skriftställare, f. 10 sept. 1804 i Wien, d. 4 maj 1882 i Paris, var en talangfull förkämpe för katolicismen. Han medarbetade flitigt i ”Ami de la religion” och ”Le correspondant” och var en af grundarna af ”Revue contemporaine”. I dessa och en del mindre skrifter uppträdde han som en ifrig målsman för undervisningsfriheten, ehuru från klerikal ståndpunkt. C:s hufvudverk är *Histoire des Césars, tableau du monde romain sous les premiers empereurs* (4 bd, 1841—43; 2:a uppl., 2 bd, 1853) och dess fortsättningar *Les Antonins* (3 bd, 1863; 2:a uppl. 1866) samt *Les Césars du III:e siècle* (3 bd, 1870). 1869 blef C. medlem af franska akademien efter Berryer. E. A—t.

Champaign [ʃämpē'n], stad i nordamerikanska staten Illinois. 9,098 inv. (1900). Statsuniversitet. Fabriksort.

Champaigne [ʃäpä'nj] l. Champagne, Philippe de, flamsk historie- och porträttmålare, f. 1602 i Bruxelles, d. 1674 i Paris, var i Antwerpen elev af Jacques Fouquières, men begaf sig 1621 till Paris, där han fortsatte sina studier hos Duchesne och (tills. med Poussin) hos G. Lallemand. Han fick sedermera såsom rektor för akademien en ledande ställning i den franska konsten, tills han på äldre dagar måste vika för Lebrun. Hans arbeten tillhöra den tidens franska konstriktning. Särskildt är Poussins inflytande omisskännligt, men C. var för mycket nederländare för att han icke skulle öfverträffa denne i färgens kraft och värme. Visserligen äro C:s religiösa bilder kalla och nyktra, men desto käckare och natursannare äro hans porträtt, som ofta präglas af en osökt förnäm hållning. I synnerhet beundrar man hans *Självporträtt* och *Segergudinnan, bekransande konung Ludvig XIII* (båda i Louvre). (O. G—g.)

Champaran [tʃampära'n], distrikt i brittisk-indiska divisionen Patna, provinsen Behar, s. om Nepal. 9,145 kvkm. 1,791,026 inv. (1901). Hufvudstad är Motihari, med omkr. 10,000 inv.; största staden är Bettia, med 24,696 inv. (1901).

Champ-Aubert [ʃäpåbär], by i franska depart. Marne, s. v. om Épernay. Där vunno 10 febr. 1814 fransmännen (under Marmont och Ney) en seger öfver ryssarna, som förlorade 2,400 man, hvarjämte deras anförare Olsuviev tillfångatogs. Jfr Montmirail.

Champenois [ʃäpnωa'], fr., invånare i Champagne.

Champêtre [ʃäpätr], fr., landtlig. — Bal champêtre, dans i det gröna. Jfr Bal. — Fête champêtre [fät], fest i det fria.

Champfleury [ʃäflöri], pseudonym för den franske författaren Jules Fleury.

Champfort [ʃäfår], fransk skriftställare. Se Chamfort.

Champignoner. Se Champinjoner.

Champigny [ʃäpinji], by s. ö. om Paris, vid Marne. Under det tyskarna 1870 belägrade Paris, gjorde fransmännen (30 nov.) under anförande af general Ducros ett kraftigt utfall mot denna by och byn Villiers samt besatte dem, men nödgades 2 dec. draga sig tillbaka in i staden.

Champinjoner (Champignoner), *bot.*, svamppar, som tillhöra det stora släktet *Agaricus* L., af gruppen *Hymenomycetes*. De bilda inom sitt släkte ett undersläkte, som af E. Fries benämnts *Psalliota*. Detta undersläkte skiljes från sina samslägtingar därigenom att lamellerna (sporskifvorna), som äro fullkomligt fria från foten, slutligen svartna, samt genom den kring foten sittande ringen. Af dess arter odlas ljusa l. allmänna champinjonen, *A. arvensis* Schæff., och i synnerhet mörka l. äkta cham-

pinjonen, *A. campestris* L., i stor skala såväl i Ryssland som i Frankrike och England. Fastän båda dessa champinjon-arter, jämte flera andra, ej äro sällsynta hos oss i fria naturen och ehuru deras odling lyckas äfven här, införes dock ännu den största mängden af de champinjoner, som hos oss förtäras, från utlandet. Odlingen af champinjoner försiggår, åtminstone där den bedrifves i något större skala, vanligen i mörka källare vid en temperatur af 10 à 12°. I dessa inläggas bäddar af hårdt hopstampad hästgödsel, som sedermera täckas med jord. Hästgödseln tager snart nog hetta, och då den åter

afsvalnat något, instoppas i densamma stycken af s. k. svamptegel eller champinjonyngel (ty. *champignonenbrut*, eng. *brick mushroom*). Detta består af hästgödsel, som är genomväfd af svampens mycelium, hvilket snart utvecklar sig vidare. Efter någon tid framkomma champinjonerna på bäddens yta. I trakten af Paris, den viktigaste produktionsorten för champinjoner, sker odlingen förnämligast i underjordiska stenbrott, 15—30 m. under jordytan.

V. W.(G. L—m. C. G. D.)

Champion [ʃäpiäˊ], fr., och [tʃäˊmpiən], eng., kallades under den äldre medeltiden en kämpe, som, mot en på förhand utfäst belöning, i en laglig tvekamp (jfr Ordalier) företrädde den ene af parterna, om denne på grund af kön, ålder eller vanförhet var urståndsatt att själf deltaga. De, som utöfvade detta yrke, hörde gemenligen till de lägsta klasserna i samhället och ansågos för ärelösa. De buro en läderklädnad och särskildt föreskrifna vapen samt fingo ej kämpa till häst eller visa sig inom skrankorna utan rakadt hufvud. I en senare tid betecknades med champion en riddare, som trädde inom skrankorna för att försvara en förolämpad dam, ett barn o. s. v. Ännu förekommer vid den engelske regentens kröning den seden att en s. k. champion utmanar till strid hvar och en, som ej erkänner den nye konungen (drottningen) såsom laglig suverän öfver hela det brittiska väldet. Ordet har under senare tider fått vidsträckt användning bland idrottsmän, hvilka därmed beteckna en person, som inom någon idrottsart förvärfvat sig mästerskapet (eng. *championship*). — Champion of the world [tʃäˊmpiən əv thi ωɔˊld], innehafvare af världsmästerskap inom någon art af idrott. — Champion prize [tʃäˊmpiən präˊs], högsta pris.

Championnet [ʃäpiånäˊ], Jean Étienne, fransk general, son af den bekante advokaten Legrand, f. 1762 i Valence. Efter en stormig ungdom ingick han i det vallonska gardet, i hvilket han tjänade under Gibraltars belägring 1781. Revolutionen beredde honom snabb befordran. Sedan han vid Rhen-armén och därefter vid Mosel-armén under Hoche aflagt lysande tapperhetsprof, blef han mot slutet af 1793 divisionsgeneral vid Sambre- och Maas-armén, i hvars rörelser vid nedre Rhen han ända till 1797 tog en viktig del. 1798 sattes han till öfverbefälhafvare för den till romerska republikens skydd afsända franska härafdelningen. Med sin nyskapade armé måste han utrymma Rom och vika för neapolitanernas femdubbla öfvermakt, men han återtog snart den påfliga staden, eröfrade sedan, efter en fruktansvärd strid med lazzaronerna, Neapel och proklamerade där den partenopeiska republiken (jan. 1799). Hans ingrepp i de franske civilkommissariernas verksamhet, hvilkas snikenhet han ville hindra, och direktoriets misstanke, att han ärnade göra sig oberoende, vållade hans afsättning och fängslande. Genom revolutionen 30 prairial VII (18 juni 1799) blef han fri och fick befälet öfver armén i Italien, men blef slagen vid Fossano och Savigliano i nov. 1799. I Antibes blef han 9 jan. 1800 bortryckt af en bland trupperna gängse farsot.

Champion's hill [tʃäˊmpiənś hiˊl], ort i nordamerikanska staten Mississippi, historiskt minnesvärd genom den seger, som Grant 16 maj 1863 där vann öfver de konfedererade under Pemberton och hvarigenom det blef den senare omöjligt att förena sig med Johnstons kår. Pemberton måste med en förlust af 4,000 man och 29 kanoner gå tillbaka till Vicksburg.

Championship [tʃäˊmpiənʃip], eng. Se Champion.

Champlain [ʃämplēˊn], insjö i Förenta staterna, på gränsen mellan New York, Vermont och Nedre Canada. Längd 177 och bredd 1—24 km. Arealen är 1,982 kvkm., djupet 90—180 m., höjden ö. h. 30 m. Sjön, som till form och storlek mycket påminner om Vättern, har klippiga stränder och många öar, är fiskrik och bildar en viktig kommunikationsled, emedan den står i förbindelse med S:t Lawrencefloden genom sitt segelbara aflopp Richelieu-floden och med Hudson-floden genom den 104 km. långa Champlain-kanalen. — Sjön har sitt namn efter Samuel de Champlain, hvilken 1608 upptäckte densamma.

Champlain [ʃäplāˊ], Samuel de, fransk sjöfarande, f. 1567 i Brouage, gjorde krigstjänst och företog sedermera en resa till Mexico. Återkommen därifrån, erhöll han pension af Henrik IV och begaf sig i början af 1603 ut på långvariga färder i Nord Amerikas nordöstra delar, hvarunder han utbredd Frankrikes välde och grundlade Quebec (1608) samt blef 1620 den efter nämnda stad uppkallade kolonins förste guvernör (generallöjtnant). 1629 måste han under kriget mellan Frankrike och England uppge Quebec, men hans kraftiga föreställningar hos Richelieu föranledde, att Frankrike i freden i Saint Germain återförskaffade sig Canada. Richelieu gynnade ett kraftigt stöd åt C:s arbete för Canada. Dö 1635. C. författade intressanta memoarer, hvilka utkommo vid olika tidpunkter under 1600-talets förra hälft och finnas samlade i *Œuvres de Champlain* (utg. af C. H. Laverdière, Quebec 1870).

Champlainformationen [ʃämplēˊn], benämning under hvilken de amerikanske geologerna samma

ätta de senglaciala aflagringar i Nord-Amerika f såväl limniskt som marint ursprung, hvilka ildades vid inlandsisens afsmältning och tillbaka-ång. A. G. N.

Champmeslé [ʃämäle'], Marie de, född Desmares, fransk skådespelerska, f. omkr. 1642, d. 698, var jämte sin man en af de förnämsta sujetterna id teatern i Hôtel de Bourgogne i Paris. Hon är mest ekant genom sin kärleksförbindelse med Racine, om utbildade henne till en ypperlig framställarinna f tragiska roller. Hennes hem var en samlings-lats för allt hvad Paris på den tiden hade snillrikt ch vittert.

Champollion [ʃäpälliã']. 1. Jean Jacques enligt andra källor Jacques Joseph) C., kallad C.-Figeac, fransk arkeolog, f. 5 okt. 778, blef först bibliotekarie, sedan professor i gre-iska i Grenoble samt 1848 bibliotekarie i Fontaine-bleau. Död 9 maj 1867. C. egnade sig först åt tudiet af fransk arkeologi, öfvergick sedan till gyptologiens studium och publicerade betydande gyptologiska arbeten, bl. a. *Annales des Lagides, u chronologie des rois grecs d'Égypte successeurs l'Alexandre-le-Grand* (1819—20) samt *Égypte ncienne et moderne* (1840).

2. Jean François C., kallad C. le jeune, den föregående broder, fransk egyptolog, egyptologiens grundläggare, f. 23 dec. 1790, fördes mycket idigt till studiet af de österländska språken, i hvilka han bl. a. till lärare hade den berömde orientalisten Silvestre de Sacy, och kunde redan år 1811 — vid knappt 21 års ålder — utgifva 1:a bandet af ett storartadt anlagdt verk med titeln *L'Égypte sous les pharaons, ou recherches sur la géographie, la religion, la langue, les écritures et l'histoire l'Égypte avant l'invasion de Cambyse*. Bland annat visar sig C. här såsom en mycket framstående kännare af kopiskan. Först åtskilliga år senare synes han naíva tagit itu med Rosette-stenen och de moderna dechiffreringsförsök, hvartill denna gifvit anledning. Han hade härvid direkt nytta af svensken Åkerblads undersökningar; liksom kunganamnet Ptolemaios i Rosette-stenens demotiska text hade gifvit Åkerblad första elementen till det af honom upptällda demotiska alfabetet, anknöt äfven C. sina undersökningar till analysen af detta namn, i hieroglyfskriften uppträdande i den s. k. namnringen 'kartuschen'', och gjorde gällande, att alla 7 tecknen i det hieroglyfiska Ptolemaios voro bokstäfver. C:s hufvudskrifter om hieroglyfdechiffreringen äro: *Lettre à M. Dacier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques* (1822) och *Précis du système hiéroglyphique des anciens égyptiens* (1824; 2:a uppl. 1827—28), hvilka verk äro att betrakta såsom egyptologiens grundstenar. 1824—26 uppehöll sig C. i Italien, förnämligast i Turin, och vid sin hemkomst blef han föreståndare för det nybildade egyptologiska museet i Louvre. 1828—30 vistades han i Egypten tillsammans med sin lärjunge italienaren Rosellini. Detta besök i de gamle faraonernas land blef af epokgörande betydelse; det var också en betydande materialsamling han därifrån hemförde. Vid sin återkomst kallades C. till medlem af franska institutet, och året därpå (1831) inrättades på regeringens förslag för hans räkning en professur i egyptologi vid collège de France. På denna plats hann han verka blott ett år, hufvudsakligen sysselsatt med ordnandet och grupperingen af de från Egypten hemförda samlingarna. Döden kom plötsligt emellan och bortryckte den knappt 42-årige vetenskapsmannen 4 mars 1832. C:s efterlämnade, oerhördt dyrbara handskrifna verk inköptes af franska staten, hvilken äfven sörjt för att de blifvit tillgängliga för den internationella forskningen. Så utkom 1835—45 (i 4 stora foliovolymer) verket *Monuments de l'Egypte et de la Nubie*, 1836—41 *Grammaire égyptienne* samt 1842—44 *Dictionnaire égyptien* etc. —st —son.

Champonēra [ʃam-]. Se Sjamponera.

Champs-élysées [ʃãzelisē]. promenadplats i Paris (se d. o.).

Chamsin (Kamsin), *meteor.*, i Egypten benämning på den torra och brännande heta vind, som blåser från öknen och medför ett fint stoft, hvilket i hög grad förminskar luftens genomskinlighet. Nämnda vind har fått sitt namn af det koptiska *chamsyn* l. *chamsein* (femtio), emedan den plägar förekomma under en tidrymd af omkr. 50 dagar, från slutet af april till efter midten af juni. Det är under denna period, som Nilens vatten är stadt i sjunkande och torkan alltså är som störst. Någon väsentlig skillnad mellan chamsin och samum finnes icke, om än den senare i allmänhet är varmare (ända till 56° C., mot chamsins 35—40—44, i ökensanden har man iakttagit temperaturer öfver 70° C.); icke heller finnes någon märklig skillnad mellan chamsin i det inre och vid kusten. Inberäknadt det vinden föregående och efterföljande tryckande kvalmet (chamsinluft), räcker chamsins uppträdande hvarje gång merendels ett par dagar, sällan öfver tre. Vinden blåser i regeln från morgonen till eftermiddagen, mången gång äfven om natten. Luften är märkbart fylld med sand, utan att dock några sandmoln iakttagas, och starkt laddad med elektricitet. Medan de större djuren såvidt möjligt gömma sig, uppträda insekterna i ovanlig mängd, men likaledes med tecken till oro. R. R.*

Chan (pers.), hus. Se Karavan-seraj.

Chan l. Khan, tatarisk härskartitel. Se Kan.

Chañar [tʃanjär], sp., *bot.* Se Gourliea.

Chañarcillo [tʃanjarsi'ljå], äfven kallad Yerbabuena, stad i chilenska provinsen Atacama. Omkr. 2,000 inv. I trakten finnas rika silfvergrufvor, upptäckta 1832. C. har järnvägsförbindelse med Carrizal bajo.

Chance [ʃãs], fr. Se Chans.

Chancelier [ʃãsəliē], fr. (af mlat. *cancellārius*), kansler; justitieminister och storsigillbevarare i Frankrike före första revolutionen; sekreterare vid en diplomatisk beskickning; konsulatssekreterare.

Chancellor [tʃä'nselə], Richard, engelsk upptäcktsresande, utnämndes 1553 till öfverlots på den expedition, som under sir Hugh Willoughby sändes för att finna en nordöstpassage till Indien, och omkom vid det skeppsbrott, som expeditionen led på

skotska kusten 1556. Rörande expeditionens öden se vidare Willoughby. Jfr Nordenskiöld, "Vegas färd" (1880—81).

Chancellor of the exchequer [tʃä'nselə əv thi iks-tʃe'kə], "skattkammarkansler", chefen för det engelska finansdepartementet. Jfr Exchequer.

Chancellorsville [tʃä'nseləsvil], by i nordamerikanska staten Virginia, 16 km. s. v. om Fredericksburg. Där blef 2—5 maj 1863 unionsgeneralen Hooker fullständigt slagen af sydstatsgeneralen Lee, och 5—9 maj 1864 stod därsammastädes ett slag mellan den senare och general Grant.

Chancery division [tʃä'nsəri divi'ʒən], eng., en division af *high court of justice* (se Storbritannien), med lordkansleren såsom ordförande och 5 "justices" såsom bisittare.

Chancre [ʃä'kr], fr. (af lat. *ca'ncer*, kräfta), *patol.*, veneriskt sår. Se Veneriska sjukdomar.

Chanda [tʃändä' l. tʃä'ndä]. 1. Distrikt i brittisk-indiska divisionen Nagpur, i södra delen af Centralprovinserna. 27,840 kvkm. (med dithörande tributstat Bastar 61,760 kvkm.). 589,399 inv. (1901). — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, vid Wardha. Omkr. 16,000 inv.

Chandala [tʃä'ndələ], en af de många benämningarna på den del af den infödda befolkningen i främre Indien, som icke anses tillhöra någon kast. Chandala ha uppkommit därigenom, att personer från olika kaster gift sig med hvarandra. Barnen tillhöra då ingen kast och äro därigenom uteslutna från samhället. De äro icke identiska med parias, churu de i allmänhet förväxlas med dem. Med det europeiska inflytandet och det därigenom skeende utjämnandet af kastskillnaden försvinner äfven föraktet för chandala.

Chandarnagar l. Chandernagore [ʃädernagär], fransk koloni i Främre Indien, vid floden Hugli, 35 km. n. om Calcutta. Kolonien har en areal af 9,4 kvkm. 25,844 inv. (1903). Fransmännen hade faktori där redan 1676, och 1688 afträdde Aurangzib staden och dess område till det franska ostindiska kompaniet. 1757 togs det af lord Clive, som förstörde befästningarna, återgafs 1763, intogs ånyo 1793 och återgafs definitivt till Frankrike först 1816.

Chandernagore. Se Chandarnagar.

Chandler [tʃä'ndlə], Richard, engelsk arkeolog, f. 1738, d. 1810 som rektor i Tilehurst i Berkshire, utgaf den arundelska marmorkrönikan, "Marmora oxoniensia" (1763), samt företog (1764—66), på uppdrag af sällskapet "Dilettanti", en resa till Grekland och Mindre Asien för att anställa forskningar och samla antikviteter. Han författade *Ionian antiquities* (1769), *Inscriptiones antiquæ* etc. (1774), *Travels in Asia Minor* (1775) m. fl. arbeten.

Chandos [tʃä'ndəs], engelsk, nu utslocknad adelstitel (hertig af Buckingham och C., markis af C.). Se Grenville.

Chandra Gupta (sanskr. *Candragupta*, grek. *Sandrakottos*), indisk furste, grundare af Mauryadynastien, var af låg börd och lefde en tid som flykting hos Alexander den store på dennes fälttåg i Indien 326 f. Kr. Hans framstående duglighet och rastlösa energi skaffade honom ett stort anhang bland de plundrande krigarskarorna i Indien, hvarefter han fördref Alexanders satraper ur Punjab och gjorde sig till herre öfver hela Induslandet. C. vände sig därefter åt ö., störtade med tillhjälp af bramanen Chanakia den hatade Nandadynastien och eröfrade 316 f. Kr. riket Magadha (nuv. Behar) med hufvudstaden Pataliputra (nuv. Patna). Senast år 312 lät C. kröna sig och råkade omkr. år 305 f. Kr. i krig med Seleukos Nikator, som han besegrade och tvang till stora landafträdelser på västra stranden af Indus. Sedan ingicks mellan de båda härskarna ett vänskapsförbund, som beseglades genom Seleukos' giftermål med C:s dotter. Den förre sände därefter Megasthenes som representant till C:s hof.

Changaibergen, bergsystem i norra Mongoliet mellan Eder och Altai. Mot nordöst sammansmälta bergen med Kenteibergen. Genom de många floddalarna delas de i flera grupper, såsom Bugun chara, Dolon chara, Dulan chara, Bolnajbergen, Tarbagatai, Chan-chu-chei och Chuldsjin-nuro. De centrala delarna af bergsystemet bestå af gnejs, gamla skiffrar och granit med stark veckning; östra och södra området af paleozoiska skiffrar. Höjderna äro betydliga. De vilda granitbergen i det inre området nå 3,500 m., passhöjderna 3,000 m., och äfven orter vid foten af C. ligga högt, såsom Uljassutaj 1,646 m. ö. h. Från C. flyta mot norr floderna Eder, Selenga, Orchon och Tola. J. F. N

Changarnier [ʃägarniē], Nicolas Anne Théodule, fransk general, f. 26 april 1793, deltog såsom löjtnant i fälttåget i Spanien 1823 och i expeditionen till Algeriet 1830. I sistnämnda land utmärkte han sig under aderton år, i det han tog del i de flesta af fransmännens strider mot kabylerna. 1843 blef han divisionsgeneral, och 1848, sedan han en kort tid på förordnande skött generalguvernörsämbetet i Algeriet, återvände han till Frankrike, där han s. å. valdes till medlem af nationalförsamlingen. Samtidigt blef han befälhafvare för nationalgardet i Paris och första militärdivisionen. Såsom sådan förhindrade han 27 jan. 1849 utbrottet af ett inbördeskrig och undertryckte 13 juni s. å. en socialistisk-republikansk resning. Vid statskuppen 2 dec. 1851 häktades han såsom motståndare till Napoleon, och 1852 blef han landsförvisad. Sedan han 1858 återkommit till Frankrike, lefde han i tillbakadragenhet, tills kriget 1870 förmådde honom att erbjuda Napoleon sina tjänster. Först blef hans anbud afslaget, men sedan kallades han till Metz, där han användes som underhandlare med prins Fredrik Karl. Efter Metz' kapitulation s. å. vistades C. någon tid i Tyskland som krigsfånge. 1871 invaldes han i franska nationalförsamlingen, där han genom den lidelse, hvarmed han förfäktade sina monarkiska och klerikala sympatier, gaf anledning till en mängd våldsamma uppträden. 1875 blef C. senator för lifstiden. Död 14 febr. 1877.

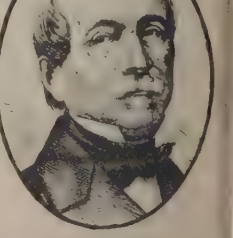

Chang Bhakar [tʃäŋ bə'käə], tributstat i norra Gondwana, Indien, lydande under prov. Chutia

agpur, har en areal af 2,346 kvkm., med omkr. 5,000 inv., de fleste gonder.

Change [ʃā̆], fr., växling, förändring; byte, nbyte; växelbank; *jaktv.*, spårförändring. — hangēra (fr. *changer*), förändra, växla, byta, nbyta, skifta; äfven förändras, förvandla sig. — hangeant [ʃanʃa'nt], *adj.*, föränderlig, växnde; mångskiftande, skimrande (om färger); anʃa'n], *subst.*, ett slags taft, väfnad af silke, ull ch annat garn, där ränningen är af en annan färg n inslaget, hvarigenom, alltefter ljus- och skuggrhållandena, ett skimrande färgspel uppstår. — hangemang [ʃanʃema'n], fr. *changement*, förndring, växling, omväxling; scenförändring.

Chang-tang, infödingarnas benämning på en del f Tibet.

Chania' (it. *Canea*), hufvudstad på ön Kreta, beläen på dess norra kust. 20,972 inv. (1900). C. ar hamn med vågbrytare, dockor och arsenal samt etydande handel. Det är säte för Kretas öfverkomissarie och en grekisk metropolit. Trakten är rik å olivträd.

Chanka l. Hanka, sjö på gränsen mellan kineska Mandsjuriet och ryska kustprovinsen. 4,381 vkm. i areal, nästan rund till formen. Det är en rund. 7—8 m. djup, slättsjö med sumpiga stränder. en mottar den för små ångare till 40 km. från n mynning segelbara Lefu och afflyter genom ungatsja till Ussuri. J. F. N.

Channing [tʃa'niŋ], William Ellery, nordmerikansk präst och skriftställare, f. 7 apr. 1780 Newport i Rhode-Island, blef student 1794, kalades 1803 till predikant vid en unitarisk kyrka i oston och tjänstgjorde där ända till sin död, 2 okt. 1842. — C. blef snart den mest betydande kämpen bland unitarierna i Nord-Amerika, hvilka i början af 1800-talet lågo i en häftig strid med de ortodoxe. När de sistnämnde slutligen förklarade alla, som förkastade treenighetslären, men det oaktadt sade sig vara kristna, för hycklare och själsfränder till Judas Iskariot, svarade C. dem i

ett märkliga tal *A discourse on some of the distinguishing opinions of unitarians* (vid en prästvigning i Baltimore 1819), hvilket gick ut på att evisa sanningen af den sats, som är unitarismens rundpelare, nämligen att läran om treenigheten är ullkomligt oförenlig med bibelns utsagor om Guds äsende och således ej en äkta kristlig lära. En ölj af detta föredrag, som väckte det största uppeende, blef en fullkomlig brytning mellan unitarirna och den ortodoxa kyrkan samt stiftandet af 'The american unitarian association'' i Boston, 25 aj 1825. Ända till sin död var C. själen i detta amfund. Med sådan kraft och ifver kämpade han tal och skrift för sina egna och sina trosförvanters sikter, att han blifvit kallad unitarismens apostel. essutom lät han höra sin röst i nästan alla mänskighetens viktigaste frågor och hade städse ett stort inflytande på den allmänna meningen. Särskildt märkvärdigt är hans arbete *On slavery* (1835), hvilket gjorde epok i uppfattningen af slaffrågan och blef af rent politisk betydelse. Hans uppsatser öfver *Napoleon*, *Milton* och *Fénelon*, först offentliggjorda i ''Christian examiner'' 1826—29, bidrogo i hög grad att stadfästa hans rykte i Europa. C:s *Complete works* utkommo i Boston 1841 i 5 bd, och 1872 utkom som tillägg ett urval af hans predikningar, ''The perfect life'', hvarjämte hans korrespondens utgafs 1874. På svenska finnas offentliggjorda: ''Religionstal'' (öfv. af N. Ignell 1845), ''Om sjelfbildning'' (1848), ''Napoleon Bonaparte'' (s. å.), ''Om religionsundervisning i söndagsskolor'' (1872), ''Ett fullkomligt lif menniskans mål'' (1881) och ''Den universella kyrkan'' (1888). — Bland särskildt utgifna lefnadsteckningar öfver C. må nämnas de af hans brorson ombesörjda ''Memoirs of C.'' samt Laboulayes ''Œuvres sociales de Channing, précédées d'un essai sur sa vie et ses doctrines'' (1854; i svensk öfv. i ''Den religiösa friheten'', 1870).

Chans [ʃans], fr. *chance*, tärningkast; ett slags tärningspel; slump, vågspel, tillfällighet; utsikt till framgång; lycka, medgång.

Chanson [ʃāså'], fr. (lat. *cantio*), kort dikt l. visa, vanligen uppdelad i strofer (*couplets*, kupletter) med refräng, bestämd att sjungas. Ordet användes äfven om den melodi, på hvilken visan sjunges. Vislitteraturen är utomordentligt rik i Frankrike och skiftar karaktär från sekel till sekel. Dessa visor behandla alla ämnen, men framför allt vin, kärlek och kvinnor; historiska och politiska visor äro emellertid icke uteslutna. Egendomligt för den franska visan under alla tider är något visst mättfullt och graciöst, som kanske ej minst beror därpå att stämningen, då den blir för stark, brytes genom ironi. De äldsta franska visorna gå tillbaka till Provence, konstlyrikens vagga. De spriddes emellertid till Nord-Frankrike redan under 1100-talet. Från denna tid hafva vi äfven de första s. k. folkvisorna, hvilka ursprungligen till större delen äro dansvisor. Många af medeltidens visor gå igen i 1500- och 1600-talets. Den börjande renässansens förnämste visdiktare är Clément Marot; under slutet af seklet var det ''la satire menippée'' och dess sångare, som angåfvo tonen. Berömda äro Olivier Basselins dryckesvisor, hvilka utgifvits för att stamma från 1400-talet, men som författats af Jean Le Houx (d. 1616). Under fronden är visan öfvervägande politisk, under Ludvig XIV förfinas den och blir kanske elegantare än någonsin. Under 1700-talet blomstrar visan i alla sina former, och många af denna tids förnämste författare (t. ex. Voltaire) hafva författat sådana. Under revolutionen stiger den ofta till högt patos (t. ex. i marseljäsen, numera fransk nationalsång), den blir romanesk och blodtörstig. Samtidigt blomstrar emellertid äfven den anakreontiska dryckesvisan. Under början af 1800-talet är det Béranger, som mest typiskt i visans form representerar tidens rörelser. I våra dagar trifves den hufvudsakligen på kafékonserterna och varietéerna. Moderna vissångare äro t. ex. Xanrof och Bruant. J. M.

Chanson de geste [ʃāså' də ʃä'st], fr., i den fornfranska poesien benämning på en särskild grupp af hjältedikter, hvilka hufvudsakligen behandlade nationella ämnen (chanson de Roland, Aliscans o. s. v.). Chanson de geste (af lat. *gesta*, handling) betyder

egentligen en sång om historiska händelser. Huru fantastiskt nämligen än innehållet oftast var, ansågos dessa sånger af den naiva medeltiden för historiska. Se vidare Franska litteraturen. J. M.

Chansonett [ʃɑnsɔnä't], fr. *chansonette* (af *chanson*, sång, visa), liten visa, visstump; (i Tyskland och Sverige äfven =) offentlig vissångerska på kaféer, varietésångerska.

Chant [ʃɑ̃], fr., sång. I England betyder *chant* [tʃä'nt l. tʃä'nt] l. *chanting* speciellt afsjungandet af de psalmer och "cantica", hvilka äro antagna af den anglikanska kyrkan. — Chant du départ [dy depär], "afmarschsång", en under den första franska revolutionen 1794 af Marie Joseph Chénier diktad nationalhymn, hvartill Méhul satte musiken. A. L.

Chantage [ʃɑ̃tä'ʃ], fr., penningutpressning genom hotelse om skandalösa afslöjanden, prejeri; fiskfångst, då fisken genom buller jagas in i garnen. — Lettre de chantage [lättr də], salmonibref.

Chantal [ʃɑ̃tä'l], Jeanne Françoise Frémiot de. Se Frémiot och Visitantinnor.

Chantant [ʃɑ̃tä'], fr., sjungande, sångbar. — Café-chantant, utskänkningslokal, där sång utföres.

Chantelle [ʃɑ̃tä'l], stad i franska depart. Allier. 1,500 inv. (1901). Ansenlig vinhandel. Ruiner efter ett slott, som tillhört konnetabeln af Bourbon och som förstördes af Fräns I.

Chanteloup [ʃɑ̃tlō], J. A. C. de, fransk statsman och kemist. Se Chaptal.

Chantenay [ʃɑ̃tnä], stad i franska depart. Loire-inférieure, vid Loire. Förstad till Nantes. 18,809 inv. (1901). Järnverk, fabrikation af konserver, olja och konstgjorda gödningsämnen. I närheten stenbrott.

Chantepie de la Saussaye [ʃɑ̃tpī də la sässä], Pierre Daniel, nederländsk teolog, predikant och religionshistoriker, f. 1848, teologie doktor, blef 1878 professor i religionshistoria vid stadsuniversitetet i Amsterdam och 1899 professor i teologisk encyklopedi, etik och gudsbegreppets historia vid Leidens universitet. C. är mest känd genom sin *Lehrbuch der religionsgeschichte*, hvars första upplaga utkom i två band i Freiburg 1887—89. Det var den första utförliga framställningen af religionshistorien i hela dess omfattning och i jämnhöjd med den nyare forskningens resultat och kraf samt intager alltjämt obestridt den främsta platsen. Det är betecknande för den moderna religionshistoriska vetenskapens traditioner, att båda de mest spridda och erkända handböckerna i allmän religionshistoria härröra från nederländare, den mindre af Tiele, den större af C. Dennes stora handbok hade i den första upplagan en allmän inledning om religionen och dess hufvudmoment, hvilken i de senare upplagorna tyvärr uteslutits. I den andra upplagan (af 1897, äfven öfversatt till franska) och den tredje (af 1905) hafva de olika religionerna och religionsområdena behandlats af särskilda fackmän. C:s viktigaste specialarbete inom religionshistorien är en framställning af den gammalgermanska religionen, utkommen på holländska 1900 (delvis) och på engelska under titeln *The religion of the ancient teutons* (Boston 1902). Vid den religionsvetenskapliga kongressen i Stockholm 1897 höll C. om den jämförande religionsforskningen och den kristna tron ett sedan på svenska och på tyska utkommet föredrag, som är karakteristiskt för hans personliga ståndpunkt: förening af positiv kristendom och strängt historisk metod i religionsvetenskapen. I Nederländerna har C. utöfvat en omfattande verksamhet jämväl såsom religiös och litteraturhistorisk författare samt som predikant. Hans förnämsta arbeten inom dessa områden äro en bok om den religiösa vissheten (1893) och en biografi öfver skalden N. Beets (1904). N. S.

Chanterelle [ʃɑ̃trä'l], fr. ("sångsträngen"), *mus.*, högsta strängen på stråk- och knäppinstrument, särskildt violinens *e*-sträng ("kvinten").

Chanteur [ʃɑ̃tö'r], fr., sångare.

Chanteuse [ʃɑ̃tö's], fr., sångerska.

Chantilly [ʃɑ̃tijī], stad i franska depart. Oise, vid kanten af den 2,100 har stora C.-skogen. 4,565 inv. (1901). Knapp- och nålfabrikation, ylleväfverier. Den förr blomstrande spetsfabrikationen har upphört. Staden är ryktbar för sitt slott, som sedan slutet af 1400-talet tillhörde familjen Montmorency och sedan 1632 familjen Condé. Det besöktes af drottning Kristina och Gustaf III. Före revolutionen, då det förstördes, var det ett verkligen furstligt slott, ett af de präktigaste i Frankrike, omgifvet af Le Nôtres trädgårdar samt parker, genom hvilka ån Nonettes kanaler slingrade sig, och stora jaktparker. Hertigen af Aumale, som efter den siste

Slottet Chantilly.

Condés död (1830) erhöll det i testamente och 1872 af nationalförsamlingen återfick sina under andra kejsardömet indragna gods, lät 1876—85 restaurera det och skänkte det 1886 jämte dess samlingar af konstskatter (skulpturer och tafvelgalleri) och bibliotek (den första i Paris tryckta franska bok m. fl. sällsyntheter, dyrbara manuskript m. m.) till franska institutet, med villkor att slottet och samlingarna bevaras i orubbadt skick; dock förbehöll han sig nyttjanderätten under sin lifstid (han dog 1897). Till slottet höra ett stort stuteri och en kapplöpningsbana. Domänen anses representera ett värde af 40 mill. frcs.

Chanting [tʃä'ntiŋ l. tʃä'ntiŋ], eng. Se Chant.

Chantre [ʃä'tr], Ernest, fransk fornforskare och geolog, f. 1843 i Lyon, intendent vid naturhistoriska museet därstädes, har på uppdrag af staten anställt arkeologiska undersökningar i Grekland, Turkiet, Kaukasus, Mindre Asien, Österrike m. fl. länder och genomforskat Rhône-bäckenet samt Dauphinés och Savojens alptrakter. Bland hans arkeologiska arbeten märkas i synnerhet *Les palafittes ou constructions lacustres du lac de Paladru* (1871; 2:a uppl.

874), *Age du bronze; recherches sur l'origine de la métallurgie en France* (1875—76), *Recherches anthropologiques dans le Caucase* (4 bd, 1885—87), *Recherches anthropologiques dans l'Asie occidentale. Missions scientifiques en Transcaucasie, Asie mineure, Syrie* (1895), *Recherches archéologiques dans l'Asie occidentale. Mission en Cappadoce 1893—1894* (1898) och *Recherches anthropologiques dans l'Afrique orientale, Égypte* (1904). Om norra Danmarks och Lyontraktens förhistoriska tid handlar *Études paléoethnologiques* (6 bd, 1867—80, illustr.). C. har verksamt deltagit i de arkeologiska och orientalistkongresserna samt vid flera af dessa utsetts till sekreterare.

Chantrey [tʃä'ntri], Francis, engelsk bildhuggare, f. 1781, d. 1842, var på sin tid en af Englands mästare i monumental plastik. C. skapade den enkel och realistisk stil en mängd karakteristiska porträttbyster och statyer, bland hvilka den yngre Pitts och *G. Cannings* stoder (i London) höra till de bästa.

Chanut [ʃanÿ], Pierre Hector, seigneur de Mesches, fransk diplomat, f. 1604, d. 1667, blef 1646 resident och 1649 ambassadör i Sverige, var 1651—53 plénipotentiaire vid kongressen i Lybeck, återvände 1653 till Sverige, men utnämndes s. å. till ambassadör i Holland. Efter hans död utgaf (1676) P. Linage de Vauciennes under C:s namn *Mémoires ou ce qui s'est passé en Suède et aux provinces voisines, depuis l'année 1645 jusques en l'année 1655. Ensemble la demêlé de la Suède avec la Pologne*, hvilka, ehuru utgifna i stympadt skick, innehålla viktiga bidrag till Sveriges historia under denna tid. (1826 utgafs en del i svensk öfversättning under titeln "Anteckningar om det som tilldragit sig i Sverige ifrån år 1645 till år 1649; samlade ur franska ambassadörens i Sverige P. Chanuts brefvexling", med aftryck af de noter och anmärkningar, hvilka Drottning Kristina gjort i ett exemplar af den franska upplagan.) — I uppsatsen "Om Mémoires de Chanut" (i Hist. tidskr., VII och VIII, 1887—88) påvisade M. Weibull, att senare hälften af de af Linage de Vauciennes under C:s namn utgifna memoarerna ej härrör från C:s depescher, utan från Pierre Picques. Picques (död efter 1691) var fransk chargé d'affaires i Sverige under C:s frånvaro åren 1653—54, sedan denne lämnat ambassadörsposten, först chargé d'affaires, sedan resident härstädes. C:s bref från Stockholm under åren 1646—51, omfattande 7 folioband, förvaras i nationalbiblioteket i Paris. J. Th. W.

Chany'kov, Nikolaj Vladimirovitj, rysk orientalist och forskningsresande, f. 1822, d. 1878 i Paris, reste 1841—42 i Buchara, var därefter anställd vid ryska konsulatet i Persien och vann åtskilliga förtjänster under en noggrann kännedom om detta land; han var den förste europé, som undersökte många delar af Chorassan. Bland hans skrifter må nämnas en beskrifning öfver kanatet Buchara (1843, på tyska), *Mémoires sur la partie méridionale de l'Asie centrale* (1863) och *Mémoire sur l'ethnographie de la Perse* (1866). År 1874 utgafs, med understöd af ryska vetenskapsakademien, hans förnämsta vetenskapliga arbete, *Iran*.

Chanzy [ʃäsi], Antoine Eugène Alfred, fransk general, f. 18 mars 1823, tjänade sin mesta del i Algeriet, men deltog såsom bataljonschef i italienska fälttåget 1859, där han särskildt utmärkte sig vid Solferino, samt 1860—61 i Syrien. Öfverste 1864 och brigadgeneral 1868, kallades C. först efter den kejserliga arméns undergång 1870 till krigsskådeplatsen. Af Gambetta utnämndes han till divisionsgeneral och fick befälet öfver den nybildade och i Loirearmén ingående 16:e armékåren. Med denna tog han verksam del i striderna vid Orléans från 30 nov. till 4 dec och fick efter Loirearméns klyfning befälet öfver den del däraf, den s. k. andra Loirearmén, som drog sig tillbaka västerut.

Efter upprepade strider ända till 10 dec. måste C. draga sig tillbaka först till Le Loir och sedan till Le Mans. Hans plan om gemensam framryckning mot Paris fann icke Gambettas gillande. Anfallen af prins Fredrik Karl, kämpade han från 7 till 12 jan. 1871, men måste därefter draga sina i upplösning varande trupper längre tillbaka. Under stilleståndet arbetade C. med all ifver på arméns sättande i dugligt skick och hade i själfva verket högsta befälet öfver densamma. Kallad till medlem af nationalförsamlingen, där han tog plats i vänstra centern, uttalade han sig för krigets fortsättande. 1872 chef för 7:e armékåren, blef han 1873 generalguvernör i Algeriet. Vid presidentvalet i jan. 1879 erhöll C. 99 röster, hvilket förmådde Grévy att återkalla honom från Algeriet (1880) och aflägsna honom från Frankrike. Han sändes som ambassadör till Petersburg, men nedlade detta ämbete, när Gambetta 1881 blef ministerpresident. 1882 inträdde han åter i aktiv militärtjänst och blef ledamot af öfverkrigsrådet; s. å. öfvertog han 6:e armékåren (Châlons-sur-Marne). Död 4 jan. 1883. Tre bildstoder hafva rests öfver C., hvilken under kriget 1870—71 var den franske general, som bäst lyckades upprätthålla Frankrikes vapenära. Sitt deltagande i kriget skildrade han i ett förtjänstfullt arbete, *La deuxième armée de la Loire* (1871). Se vidare Chuquet, "Le général Chanzy" (1884). C. O. N.

Chaoner. 1. En förmodligen illyrisk folkstam, som i forntiden bebodde en del af Epirus, näml. kuststräckan mellan floden Thyamis (nu Kalamas) och udden Akrokeraunion. Deras område kallades *Chaonia*. — 2. Ett sarmatiskt, med iazygerna besläktadt folk, som under romerska kejsartiden nämnes bland de stammar, som hotade Donaugränsen.

Cha'os (grek. och lat.). Se Kaos.

Chapala [tʃapala], sjö i Mexico, på Jaliscos högslätt. 3,600 kvkm. Den genomflytes af Rio grande de Santiago.

Chapeau [ʃapå], fr., hatt. — Chapeau-bas [-ba'], liten flat hatt att bära under armen; äfven = chapeau claque [klakk] l. chapeau mécanique [mekani'k], cylinderhatt, som kan fällas ihop och sålunda bäras under armen. — Chapeau rouge [rōʃ] l. chapeau de cardinal [də kardina'l], kardinalshatt, röd hatt. — Chapeau bas!, hatten af!

Ord. som saknas under C, torde sökas under K.

Chapelain [ʃaplä'], Jean, fransk skald, f. 1595, väckte först uppmärksamhet såsom kritiker, genom sitt företal till Marinis "Adone", och vann kardinal Richelieus ynnest, så att han fick i uppdrag att utarbeta planen till franska akademien, af hvilken han själf blef medlem. Såsom sådan skref han *Sentiments de l'académie sur le Cid* (akademiens kritik af Corneilles tragedi, på grund af hvilken de tre enheterna segrade på franska skådebanan) och gaf uppslaget till franska akademiens ordbok. Sedermera anlitades han af Colbert att bestämma, hvilka skalder som skulle anses värdiga att emottaga pensioner af Ludvig XIV. Hans omfångsrikaste arbete var den allegoriska hjältedikten *La Pucelle* (förebilden var närmast Tasso), hvars hjältinna var jungfrun af Orléans. Han arbetade på densamma i tjugo år, under hvilken tid hertigen af Longueville betalade honom en årlig pension af 2,000 livres för att han skulle kunna arbeta i fred. Man väntade ett mästerverk, som skulle öfvergå Iliaden och Odysséen, men när de tolf första sångerna utkommo 1656, blef besvikenheten allmän, och Boileau gisslade dikten och dess författare i bitande satirer. C. dog 1674. J. M.

Chapelet [ʃaplä], fr., radband, rosenkrans. Jfr Paternosterverk.

Chapelier [ʃapoljē], Isaac René Guy le, fransk revolutionsman, f. 1754, var en ansedd advokat i Rennes och blef 1789 af tredje ståndet invald i riksständerna, där han genom initiativrikedom och vältalighet vann stort inflytande. Han genomdref eden i bollhuset och upprättandet af ett nationalgarde, författade dekretet om de adliga privilegiernas upphäfvande, skaffade protestanterna i Elsass och Franche-Comté rättighet till fri religionsutöfning och utvecklade en ifrig verksamhet vid rättsväsendets ordnande 1790. Lagen af 1791 om litterär eganderätt var i hufvudsak hans verk. Medlem af jakobinklubben från dess uppkomst, uppträdde han småningom alltmer moderat, följde ofta Mirabeaus ledning och ifrade mot den öfverhandtagande radikalismen bland jakobinerna, hvilka han 1791 lämnade för att öfvergå till feuillanterna. 1794 yrkade han, att jakobinklubbarna skulle undertryckas, men blef till följd däraf ansedd för en rojalistisk partigängare och afrättad s. å. Sin litterära verksamhet egnade han företrädesvis åt Condorcets "Bibliothèque d'un homme public" (28 bd, 1789—92). Se vidare Aulard, "L'éloquence parlementaire pendant la révolution française" (1882—85).

Chapelle [ʃapä'l], egentl. Claude Emmanuel Lhuillier, fransk skald, f. 1626, d. 1686, var en förmögen man och umgicks förtroligt med flera af sin tids förnämste skalder, såsom Racine, Molière, Lafontaine m. fl. C:s egna dikter utmärka sig genom kvickhet och behag. Jämte Bachaumont skref han *Voyage en Provence et en Languedoc* (1662).

Chaperon [ʃaprä'], Philippe Marie, fransk dekorationsmålare, f. 1823, har under 40 år varit anställd vid Paris-operan samt utfört en mängd utmärkta dekorationer såväl för denna scen som för andra teatrar, äfven utom Frankrike. G—g N

Chapero'ng (fr. *chaperon*), hätta, hufvudbeklädnad, som fordom bars af bägge könen och ännu tillhör munkdräkten; hjälmtäcke; äldre person, som

En änkas från 1500-talet. En adelsmans från 1300-talet. En borgares från 1300-talet.

Chaperonger.

ledsagar en yngre dam (jfr Duenna). — Inom byggnadskonsten betyder chaperong sluttningen på krönet af en mur.

Chaperon rouge [ʃaprä' rōʃ], fr., Rödhätta. Jfr Chaperong.

Chapetones [ʧapetånes], sp., européer, som invandrat till det forna spanska Amerika, i motsats till dé i Amerika födde, från européer härstammande kreolerna.

Chaplain [ʃaplä'], Jules Clément, fransk bildhuggare och medaljgravör, f. 1839 i Mortagne (depart. Orne), var lärjunge af Jouffroy och Oudiné samt erhöll 1863 romerska priset. Från Rom hemsände han terrakottabyst af *Jules Petit* (dramatisk artist) och medaljong af målaren *Schnetz* (franska akademiens i Rom dåv. direktor, 1866) samt *Det segerrika Frankrike* och *Ceres-hufvud*, medaljer. Efter sin återkomst till Frankrike utförde han flera medaljonger, såsom af *Robert-Fleury*, *Carolus Duran*, *Renan* (1870, för Théâtre français), *Mac Mahon* (1877), vidare hedersmedaljen vid världsutställningen 1878, en af de mest lyckade kompositioner i sitt slag, och därjämte en mängd minnesmedaljer, såsom öfver *Paris' försvar* (1884), öfver återuppbyggandet af Hôtel de ville i Paris (1885), öfver Carnots val till republikens president (1888) och öfver meterkommittén. I karakteristikens skärpa och utförandets ädla kraft kunna hans medaljer och plaketter godt jämföras med de bästa porträttskulpturer konsten har att uppvisa. Äfven hans allegoriska eller genreartade kompositioner för medaljer utmärka sig för ädel hållning och djärf framställning af moderna typer och af den moderna klädedräkten. — En mycket nummerstark samling af C:s medaljer (i bronsafgjutning eller galvanoplastisk kopparfälld

ng) finnes i Luxembourgmuseet. Nationalmuseum köpte 1897 en samling liknande afgjutningar af ns arbeten. 27 nummer finnas i glyptoteket i öpenhamn. 1897 blef C. ledamot af konstakade- ien i Stockholm. C. R. N. G—g N.

Chaplin [ʃaplä'], Charles, fransk målare och avör, f. 1825 i Andelys (dep. Eure) af engelsk fader h fransk moder, var lärjunge af Drolling och upp- ådde först med porträtt och landskap, bondelifsmotiv h djurbilder, kännetecknade af en energisk realism. en han ändrade snart uppfattning och öfvergick l att måla eleganta kvinnotyper och allegorier. and hans målningar märkas *S:t Sebastian* (1847), *ygata i Auvergne* (1848), *Afton på ljungheden* (i ordeaux' museum), *Såpbubblorna* (1864, palatset Fontainebleau), *En dröm* (1866, pannå i Hôtel De- idov), *Venus' födelse* (1867), *Haidée* (1873), *Maj- sen* (1875), *Minnen* (1882, Luxembourgmuseet), *drömmar* (1887), *Guldåldern* (1890), *Ung flicka ed katt* (Luxembourg) m. fl. Under denna tid må- de han äfven en mängd damporträtt. C. har dess- om graverat en följd af etsningar efter egna taflor h teckningar, men äfven flera porträtt efter Rubens, atteau och Delacroix. Han dekorerade med raf- erad smak salonger i Tuilerierna och i Elysée- latset m. m. C:s nymfer och amoriner föra tanken ökt tillbaka till Fragonard och Boucher, hans färg- ala är liksom deras ljus, lätt och smekande med itt, blått och rosa som hufvudfärger. Behandlings- ttet är elegant, raffineradt och behagfullt. Äfven ns porträtt af unga damer ha ett stänk af rokoko, doft af puder och parfym. C. dog i Paris 91. (G—g N.)

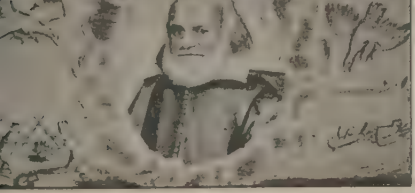

George Chapman (se sp. 66).

Chaplin [tʃä'plin], Henry, engelsk politiker, f. 40, är sedan 1868 medlem af underhuset och har r sedan 1885 representerat Sleaford. C., som till- r det konservativa partiet och sedan länge i jord- ukets intresse förfäktat protektionistiska åsikter, r 1885—86 i Salisburys första ministär kansler för rtigdömet Lancaster, 1886—92 i dennes andra nistär jordbruksminister (president i "board of riculture") med säte i kabinettet samt tillhörde n kabinettsmedlem och president i "local govern- nt board" den unionistiska Salisbury-ministä- n från 1895 till dess rekonstruktion 1900. Sedan r han i underhuset med mycken ifver sökt främja agrarprotektionism och hälsade därför med glädje 03 de chamberlainska tullplanerna. Han inträdde 04 i den "tariffreformkommission", som Chamber- n tillsatte, och är alltjämt en af dennes ifrigaste vapendragare såväl i underhusdebatterna som i syn- nerhet på partimöten rundt om i landet.

Chapman [tʃä'pmən]. 1. George C., engelsk dramatiker, f. omkr. 1559, d. 1634, åtnjöt beskydd af konung Jakob I och var vän till Spenser, Jonson och Shakspere. C. visar i sina skådespel (t. ex. tragedierna *Bussy d'Ambois* 1607 och *Biron* 1608) mera poetisk än dramatisk förmåga, hvarför de af hans arbeten äro bäst, som skrifvits i samarbete med andra, t. ex. lustspelet *Eastward Hoe* och tragedien *Chabot*. Såsom öfversättare af klassiska författare intager C. ett framstående rum; hans tolkning af Iliaden (1611) anses ännu oöfverträffad. En fullständig upplaga af hans arbeten utkom 1873—75, åtföljd af en essay öfver C. af A. C. Swinburne.

2. Frederick C., engelsk bokförläggare, f. 1823, d. 1895, var från 1864 chef för den 1834 grundade, stora förlagsfirman Chapman & Hall, som förvärfvade förlagsrätten till arbeten af flera bland Englands mest betydande författare, och grundade 1865 tidskriften "Fortnightly review".

Chapman [tʃa'pman], Fredrik Henrik af, skeppsbyggmästare, föddes i Göteborg 9 sept. 1721 och tillhörde en från Yorkshire i England härstammande familj. Fadern, Thomas C., f. 1679, kom 1715 till Stralsund, blef där af Karl XII antagen till kapten vid örlogsflottan och dog 1770 som holmmajor vid eskadern i Göteborg. Sonen röjde mycket tidigt anlag för skeppsbyggeri, och redan vid nitton års ålder fick han förtroendet att på egen hand bygga en spaniefarare. 1741 begaf han sig till London, arbetade något öfver två år såsom timmerman på varfven därstädes och återvände 1744 till Göteborg, där han, efter någon tid, tillsammans med en bolagsman upprättade ett skeppsvarf. 1750 reste han till Stockholm för att teoretiskt utbilda sig i sitt yrke, och 1752—56 fortsatte han sina studier vid de förnämsta skeppsvarfven i Frankrike, England och Holland. 1757 utnämndes C., som i utlandet varit erbjuden förmånliga anställningar, till underskeppsbyggmästare vid örlogsflottan. Hos den berömde fältmarskalken grefve Augustin Ehrensvärd uppstod vid denna tid tanken att skaffa Sverige en lämplig skärgårdsflotta. Han tillkallade bl. a. C., och i Stralsund fick nu denne efter egna idéer bygga tvenne fartyg af de nya certer, "turuma" och "udema" (se fig. 3 och 4 i art. Turuma), som blifvit bestämda för Finlands kustförsvar. Sedermera, när Ehrensvärd blifvit chef för den finska eskadern af flottan och fått tillstånd att själf inom amiralitetsstaten välja de personer, som han behöfde vid sin sida, kommenderades C. som skeppsbyggmästare till Sveaborg och ditflyttade 1760. Där byggde han åter fartyg af nya certer, "hemmema" och "pojama" (se fig. 1 och 2 i art. Turuma), samt uppgjorde ritningar till en mängd byggnader och inrättningar för den finska eskaderns arsenal. 1764 utnämndes C. till öfver-

skeppsbyggmästare, flyttade s. å. till Stockholm och utarbetade där nya planer för skärgårdsförsvaret. Vid denna tid författade han en afhandling om *Sättet att föra krig i finska skärgården, med beskrifning på de fartyg, som därtill borde nyttjas.* De förslag han framlade i detta arbete mottogos med förtroende. Redan 1768 hade han byggt den första kanonslupen, som bestyckades med två 12-pundiga kanoner (sedermera 24-pundiga). Denna cert efterföljdes snart af nya, bl. a. kanonjollar, hvardera bestyckad med en 12-pundig kanon, kanonbarkasser, mörsarbarkasser och däckade kanonslupar, med hvilken senare cert han afslutade sina arbeten för omskapandet och fullkomnandet af skärgårdsflottan. Emellertid egnade han sina krafter äfven åt den stora flottan. 1764 invaldes han i den deputation, som då nedsattes för ordnandet af örlogsskeppscerterna. Sedermera utsågs han att deltaga i den kommitté, som i början af Gustaf III:s regering nedsattes med uppdrag att föreslå, hvilka fartygscerter borde ingå i den örlogsflotta, som konungen ämnade bygga. Den plan C. därvid framlade blef antagen. Till en början beslöts, att fyra stora linjeskepp skulle byggas i Karlskrona efter C:s ritningar, och redan 1776 profseglade han själf det andra i ordningen. S. å. utnämndes han först till öfverstelöjtnant och sedan till öfverste vid amiralitetet samt till ledamot af amiralitetskollegium. 1781 begärde han afsked, men öfvertalades att kvarstanna och erhöll öfverbefälet öfver skeppsbyggnadsdetaljen vid Karlskrona varf samt 1782 äfven öfver tacklings- och artilleridetaljerna. 1783 utnämndes han till konteramiral och varfsamiral. De tio år, under hvilka C. innehade sistnämnda ämbete, utmärktes af en mängd viktiga rön och uppfinningar i skeppsbyggeriet samt nyttiga inrättningar på örlogsvarfvet. Fartygsbyggandet bedrefs också med största planmässighet och raskhet: 1781—90 färdigbyggdes elfva linjeskepp och lika många fregatter samt en mängd smärre (bevärade och obevärade) fartyg. Tidtals bedrefs byggandet så hastigt, att ett linjeskepp sjösattes 6 veckor efter det kölen blifvit sträckt. 1791 befordrades C. till viceamiral. 1793 tog han afsked från detta ämbete, men fick behålla alla sina löneförmåner. Han åtog sig dock att fortfarande uppgöra erforderliga förslag och ritningar för både skärgårdsflottans och stora flottans behof. 1805 sattes det sista linjeskeppet efter C:s konstruktionssystem på stapel. På örlogsvarfvet i Karlskrona finnas många byggnader, som vittna om hans stora förmåga äfven på andra områden än skeppsbyggeriets. C:s reformer i skeppsbyggnadskonsten förtjäna särskild uppmärksamhet. Genom undersökningar af ritningar till sådana fartyg, hvilka voro kända som utmärkta seglare, kom han till den öfvertygelsen, att på ett för

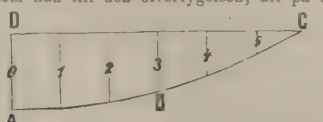

segling väl formadt fartyg de s. k. spant-areorna (d. v. s. tvärskeppssektions-areorna under vattnet) borde aftaga från största tvärskeppssektionens ställe och utåt ändarna i samma förhållande som ordinatorna 0, 1, 2, 3, 4 o. s. v. i vidstående figur, uti hvilken kroklinjen ABC är en parabel, med linjen AD till axel och punkten A till vertex (topp). Det därpå grundade konstruktionssättet fick af C. namnet "den paraboliska metoden". C. uppfann äfven den s. k. "relaxationsmetoden", men stannade likväl vid att anse den förra såsom den i alla afseenden bästa och tillämpade densamma vid konstruktionen af en mängd både handels- och örlogsfartyg. Den numera allmänt använda konstruktionsmetoden afviker föga från den af C. nyttjade.

Under senare delen af sin lefnad utöfvade C. en ganska betydande författarverksamhet. Så utgaf han 1768 det stora, världsberömda planschverket *Architectura navalis mercatoria* och 1775 *Tractat om skeppsbyggeriet.* De följande åren utkommo åtskilliga smärre afhandlingar af hans hand, och 1801 offentliggjorde han sitt stora arbete *Försök till theoretisk afhandling att gifva linjeskepp och fregatter deras rätta form.* med tillhörande planschverk. 1767 blef han ledamot af Vetenskapsakademien och 1804 hedersledamot af Krigsvetenskapsakademien. Af yttre utmärkelser erhöll han dessutom en mängd: ade-

Minnesvård öfver Chapman å Karlskrona skeppsvarf.

skap (1772), ledamotskap af konstakademien m. m. I modellsalen å Karlskrona skeppsvarf är en minnesvård rest öfver honom. C. dog i nämnda stad 19 aug. 1808. Till hans minne lät Svenska akademien 1817 slå en skådepenning, och s. å. författade Franzén en minnesteckning öfver honom. (Se Sv. akad:s handl., del VIII, 1821.) C. var en i alla afseenden utmärkt personlighet. Ädel och rättskaffens, stor i sin konst, hade han förmånen åt njuta en ovanlig hälsa. Härtill bidrog i hög grad hans måttlighet, ordentlighet och glada lynne. Dett var väl af naturen häftigt, men dock utmärkte sig C. för stor godhet och sällspord välvilja: "alltid sysselsatt, var han dock alltid ledig för hvem som kom". Med rätta säger hans minnesteckнare om honom, att han mer än de allra fleste egde en sund själ i en sund kropp. (H. W—l.

Chapman [tʃä'pmən], James, engelsk Afrikaresande, kom i början af 1840-talet såsom handlande

ll Natal, hvarifrån han företog handels- och jakt-
ssor till Transvaal och Betsjuanaland, besökte efter
852 flera gånger Ngamisjön, upptäckte de stora
saltpannorna", i hvilka Suga försvinner, och gick
855 från Ngamisjön till Walfish bay, därefter till-
aka till Ngamisjön och Victoriafallen i Sambesi för
tt på denna flod nå Indiska hafvet. Då hans för
etta ändamål byggda fartyg förolyckades, åter-
ände han 1863 till Walfish bay. Han dog 6 febr.
872 i Du Toits Pan i Griqualand. Hans reseskildring,
Travels in the interior of South Africa (1868), är af
ärde.

Chappe [ʃapp], fr., l. Schappe, *text.*, ett af
ilkesaffall spunnet garn.

Chappe d'Auteroche [ʃapp dåtrå'ʃ]. 1. Jean
., fransk astronom, f. 1722, observerade 1761 i
obolsk planeten Venus' gång öfver solskifvan och
eddelade resultaten af sina iakttagelser i *Voyage*
n Sibérie, fait en 1761 (1768). År 1769 företog
an i astronomiskt ändamål en resa till Kalifornien,
är han s. å. dog i San Lucar.

2. Ignace Urbain Jean C., den före-
åendes brorson, telegrafdirektör, f. 1760, d. 1829,
ade del i sin broders uppfinning och författade bl. a.
Histoire de la télégraphie (1824).

3. Claude C., den föregåendes broder, f. 1763,
ppgjorde planen till ett signalsystem, som han vi-
are utvecklade och under namn af telegraf 1792
ramlade för nationalförsamlingen. 1793 inrättades
n telegraflinje mellan Paris och Lille. Regeringen
illsatte en telegrafisk administration, som bestod af
. och två hans bröder samt byggde flera telegraf-
injer, hufvudsakligen för militära ändamål. C. var

Chappes alfabet.

dock ej optiska telegrafens uppfinnare, ty idén där-
ill hade angifvits redan 1684 af Robert Hooke.
nligt C:s system bragtes genom en mekanik rörliga
rmar på en träställning i olika lägen (se fig.). Dy-
ika signalställningar, uppställda på visst afstånd
rån hvarandra, kunde i vackert väder befordra med-
delanden på mycket stora afstånd. C. dog 1805.

Chapra [tʃāprā'], hufvudstad i brittisk-indiska distriktet Saran, divisionen Patna (Bengalen), vid Gogras förening med Ganges och järnvägen från Patna till Nepal. 45,392 inv. (1901). Det är och har ännu mera varit en betydande handelsstad. I 18:e årh. hade både fransmän, holländare och portugiser handelsfaktorier därstädes.

Chapta'l [ʃap-], Jean Antoine Claude, grefve de Chanteloup, fransk kemist och statsman, f. 1756, blef 1798 Berthollets efterträdare såsom professor vid école des arts, var 1800—04 inrikesminister samt blef 1811 grefve af Chanteloup och 1819 pär af Frankrike. Död 1832. Han utgaf flera arbeten, företrädesvis i den kemiska teknologien och åkerbrukskemien, om vinförbättring (se Chaptalisering) m. m. Som minister uträttade han mycket: han anlade den första slöjdskolan i Frankrike, lät bygga flera viktiga kanaler och vägar (t. ex. öfver Simplon och Mont Cenis), föranledde upprättandet af den kommission, som åstadkom genomgräfningen af näset vid Sues, m. m. P. T. C.*

Chaptalisēring, en af den franske kemisten J. A. C. Chaptal 1800 uppfunnen vinförbättringsmetod, som afser att korrigera bristande sockerhalt hos en druskörd, hvilket fel ger upphof till svaga, sura viner. Före drufsaftens jäsning borttages dess syreöfverskott genom neutralisering med marmor (kolsyrad kalk), hvarefter socker tillsättes i förhållande till den alkoholhalt, som bör utmärka den ifrågavarande vintypen. Metoden användes ännu för Bourgogneviner. Jfr Gallisering. G. H—r.

Chapu [ʃapy'], Henri Michel Antoine, fransk bildhuggare, f. 1833 i Le Mée (depart. Seine-et-Marne), var lärjunge af Pradier och Duret samt erhöll romerska priset 1855 för *Kleobis och Biton*. Han uppträdde första gången på salongen 1863 med *Mercurius uppfinner kaducén* (Luxembourg). Sedermera utställde han byst i brons af *Léon Bonnat* (1864), af *Dr Desmares* (1869), i marmor af *Grefve de Montalembert* och *Abbé Bruyère* (1873), af *Vitet* (1874), af *A. Dumas d. ä.*, för foajén i Odéon (1876), staty i marmor af *Berryer*, för Palais de justice (1877), minnesvård öfver *Schneider*, för Creusot (1879, berömd komposition), staty öfver *Le Verrier* på observatoriets gård i Paris (1880), staty af *Ärkebiskop Dupanloup*, af *S. Carnot* (1888) o. a. Därjämte märkas marmorstod af *Nymfen Clitia döende* (1878), den mycket populära, sittande bilden af *Jeanne d'Arc i Domrémy* (1872, Luxembourg — ett annat marmorexemplar i Chantilly), den utsökt vackra marmorstoden *Ungdomen* (1875) för ett monument å konstakademiens gård öfver målaren Henri Regnault och de elever, som föllo i tyska kriget. *Såningsmannen*, staty, är uppställd i Parc Monceaux, den behagfulla *Blomsterplockerskan* finnes i Chantilly. Slutligen må äfven ihågkommas monumentet öfver *Kardinal de Bonnechose* (1884, i Rouens katedral), byst af *Thiers* (1885, för senaten), monu-

ment öfver *Daniel Stern* (1877, Père Lachaise), *Hertiginnan af Orléans* (1889, Dreux), *Gustave Flaubert* (1890) och *Målarkonsten* (1891, Galliera-museet). I glyptoteket i Köpenhamn är C. företrädd af ej färre än 9 arbeten: *Jeanne d'Arc* i marmor (i brons finnes samma konstverk i Örstedsparken), *Ungdomen*, ett par grafmonument, porträttstaty i marmor af drottning Alexandra af England (1889) m. fl. C:s konst utmärker sig för fint naturssinne och själfull uppfattning i förening med en särskild förmåga att vid användning af allegorien eller personifikationen gifva ett poetiskt och på samma gång äkta konstnärligt uttryck åt en väl funnen idé. C. var professor vid école des beaux-arts. Han afled i Paris 1891. Jfr O. Fidière, "Chapu: sa vie et son œuvre" (1894). C. R. N. G—g N.

Char [ʃär], fr. (af lat. *carrus*, vagn, kärra), ett slags tvåhjulig vagn. Jfr Charabang.

Chara, *bot.* Se Gyrophyceæ.

Charaba'ng (fr. *char-à-bancs*, vagn med bänkar), öppen vagn med två säten längs sidorna; vurst.

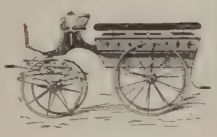

Charáceæ, *bot.* Se Gyrophyceæ.

Chara'cter hyposta'ticus (lat.). Se Person.

Chara'cter indelébilis (lat.), *teol.* Den romerskkatolska (likaså, ehuru i mindre utförd form, den grekiska) kyrkan lär, att tre af (de sju) sakramenten, dopet, konfirmationen och ordinationen, "i själen intrycka en character indelebilis", d. v. s. en särprägel i andligt hänseende, som aldrig kan fullständigt utplånas. Dessa tre sakrament kunna därför ej upprepas. I fråga om konfirmationen torde denna läras innebörd vara svår att fixera; för uppfattningen af dopet och framför allt af prästvigningen åter har den en stor och principiell betydelse. I förra afseendet innebär den, att ingen, som blifvit döpt, någonsin kan upphöra att rätts- och pliktenligt ("ex jure et officio") tillhöra (den romerska) kyrkan: "enhvar, som undfått dopet, tillhör i någon mening och på något sätt påfven" (Pius IX i bref till kejsar Vilhelm I). Ordinationen åter meddelar åt den ordinerade den speciika andeutrustning, som ger förmåga att på ett verkningskraftigt sätt förvalta sakramenten, särskildt att förrätta det eukaristiska offret. Han ensam, men han oberoende af sitt lif i öfrigt, kan alltså åt lekmännen förmedla de gudomliga nådekrafterna äfvensom på andra fortplanta prästadömets särskilda nåd. I det hierarkiska systemet är alltså denna lära ett ytterst viktigt led. Jfr F. Loofs, "Symbolik", I (1902). E. Bg.

Charád [ʃa-], ord- och stafvelsegåta, i hvilken hufvudordets stafvelser hvar för sig kunna uppträda som själfständiga ord. Där skall först hvarje särskild stafvelse gissas och slutligen ordet i sin helhet genom de uppgifter, som lämnas om délarna och hufvudordet. Exempel ger följande charad af F. M. Franzén:

Mitt första knäpps,
mitt andra täpps.
Mitt helas täppning
sker genom knäppning. (Knapphål.)

De charader, som framställas därigenom att de enskilda stafvelserna och orden återgifvas genom pantomimiska (eller dramatiska) framställningar, kallas lefvande charader (fr. *charades en action*).

Charádj (arab.), den tribut, som de kristna vasallstaterna erlade till turkiske sultanen; personlig afgift, som sultanens alla icke-muhammedanska undersåtar (*raja*) måste utgöra (den upphäfdes genom chatt-i-humajun af 18 febr. 1856).

Charadriifo'rmes, *zool.* Se Fåglar.

Chara'drius, *zool.* Se Piparsläktet.

Caralá [ʧar-], stad i depart. Santander, republiken Colombia. Omkr. 8.000 inv.

Charapundji. Se Cherra Punji.

Charas, *farm.* Se Hasjisj.

Cha'rbin (Kharbin, Harbin), stad i Mandsjuriet, på högra stranden af Sungari, där järnvägen till Vladivostok skiljer sig från mandsjuriska järnvägen (till Dalnij). C. anlades af ryssarna 1896, när de började bygga den mandsjuriska järnvägen, och uppblomstrade hastigt samt torde haft omkr. 30,000 inv. närmast före det rysk-japanska krigets början 1904.

Charbon symptomatique [ʃarbå' sätåmati'k], fr., *med.*, rauschbrand.

Charcas [ʧa'rkas]. 1. Fordom namn på republiken Bolivia och på staden Sucre (Chuquisaca). — 2. Hufvudort i ett bergverksdistrikt i den mexikanska staten San Luis Potosi, 2,124 m. ö. h., och vid järnvägen Mexico—Laredo. Omkr. 4,000 inv.

Cha'rcas gra'minis, *zool.* Se Gräsfly.

Charcot [ʃarkå]. 1. Jean Martin C., fransk läkare, f. 29 nov. 1825 i Paris, visade redan som gosse stor lust för medicinens studium, men ådagalade därjämte en nästan lika liflig håg för målarkonsten. Slutligen valde han dock det förra till sin lifsuppgift, inskrefs 1844 i medicinska fakulteten i Paris, blef 1853 med. doktor, utnämndes 1872 till professor i patologisk anatomi vid medicinska fakulteten i Paris och förflyttades 1882 till en för honom nyinrättad lärostol i nervsjukdomarna. Död i Nièvre 16 aug. 1893. Redan 1852, då C. tjänstgjorde som "interne" vid la Salpêtrière, det stora sjukhuset i Paris för gamla kvinnor, beslöt han att vetenskapligt tillgodogöra det oerhördt rika material af nervsjukdomar, som där fanns samladt. Sedan han 1862 tillsammans med sin vän Vulpian blifvit anställd som läkare där, egnade han sig med en outtröttlig flit och aldrig svikande ifver åt nervsjukdomarnas studium, och 1866 började han att, vid sidan af sin officiella undervisning, vid la Salpêtrière hålla föreläsningar öfver de kroniska sjukdomarna samt öfver gubbälderns och nervsystemets sjukdomar. Det dröjde icke länge, innan från alla civiliserade länder åhörare strömmade till dessa föreläsningar, genom hvilka C. blef sin tids erkändt förnämsta auktoritet inom nervsjukdomarnas ännu dunkla område. "Sedan länge har", säger C:s tyske minnesteckna re, B. Naunyn, "ingen kliniker vunnit en sådan berömdhet, en sådan internationell popularitet. Denna

Charcot i sin klinik. (Efter målning af Brouillet.)

ällde specialisten, den store nervpatologen. — Dock rymmes bilden af hans personlighet icke inom amen af en specialitet; för sitt fädernesland var an något vida mer: ledaren af den moderna kliniska kolan i Frankrike; han står i främsta ledet bland em, som där bröto väg för den nya naturvetenapliga riktningen inom den praktiska medicinen. len också för den vetenskapliga världen utom rankrike och för oss tyskar har han en vida mera niversell betydelse. Icke blott på nervsjukdomarnas mråde, utan öfverallt visar han sig i det sätt, varpå han behandlar sina uppgifter, såsom den tore klinikern, den där med sitt intresse och sitt etande omfattade de medicinska vetenskapernas hela tora område." — Kunskapen om ryggmärgens jukdomar var alldeles dunkel, tills omkr. midten f 1800-talet Duchenne de Boulogne offentliggjorde ina viktiga rön åt detta håll. Dessa förblefvo dock ånge obeaktade, och först Trousseau och C. fäste en allmänna uppmärksamheten på deras betydelse. . inskränkte sig emellertid icke härtill: han fullständigade dem och lade till dem andra, ännu betydelsefullare, lärde att i detalj känna en mängd yggmärgssjukdomar och vidgade härigenom samtidigt i väsentlig grad kunskapen om ryggmärgens normala förrättningar. — Genom Brocas, Meynerts samt Fritschs och Hitzigs arbeten hade en alldeles ny uppfattning af stora hjärnans förrättningar grundlagts. C. utvecklade dessa forskares resultat vidare, i det han med ledning af noggrant iakttagna sjukdomsfall för människan fastställde läget af hjärnbarkens motoriska område och dettas specialisering i afseende på olika muskelgrupper samt genom en mångfald af observationer vidgade kännedomen om den betydelse hjärnbarkens olika delar ega för sinnesförnimmelserna och för språkföreställningarna. — Angående den märkvärdigaste och viktigaste af alla nervsjukdomar, hysterien, har man med skäl kunnat säga, att C. nästan från början till slut uppbyggt dennas sjukdomsbild icke allenast i de allmänna dragen, utan äfven i de finaste detaljer. — Slutligen har han med en mängd viktiga iakttagelser riktat läran om gikten, om lefvercirrhosen, om den kroniska reumatismen, om Basedows sjukdom, om gubbålderns sjukdomar m. m. Såsom lärare intager C. i medicinens historia en mycket framstående plats, såväl genom det utmärkta innehållet af sina föreläsningar, hvilka han ända till det

sista utarbetade med en synnerligen stor omsorg, som genom den mästerliga form, i hvilken han förstod kläda dem, och genom den starka väckelse till egna undersökningar, som han ingaf sina många lärjungar. Lärare och lärjungar arbetade med hänförelse på sina uppgifter, ledda af ett gemensamt intresse för saken; utan afund unnade den ene den andre hvad denne kunde draga nytta af, och sålunda blef den "charcotska skolan", Salpêtrière-skolan, icke allenast genom arbetenas rikhaltighet och mångfald, utan äfven genom den för densamma utmärkande sammanhållningen en af den moderna medicinens vackraste företeelser. — C:s *Œuvres complètes* utgåfvos i 9 bd 1876—90 (bd I—III: *Maladies du système nerveux*; IV: *Localisations cérébrales*; V: *Maladies du poumon et du système vasculaire*; VI: *Maladies du foie, des voies biliaires et des reins*; VII: *Maladies des vieillards, goutte et rhumatisme*; VIII: *Maladies infectueuses, affections de la peau* etc.; IX: *Hémorrhagie cérébrale, hypnotisme, somnambulisme*). Dessutom skref C. *Leçons du mardi* (2 bd, 1892—93) samt *Clinique des maladies du système nerveux* (2 bd, 1892—93). Bland de från C:s klinik och under hans ledning utgifna arbetena må särskildt nämnas "Iconographie photographique de la Salpêtrière" (af Bourneville och Regnard; 3 bd, 1876—80), "Nouvelle iconographie de la Salpêtrière" (sedan 1888; fortsättes efter C:s död) och "Études cliniques sur l'hystéro-épilepsie ou grande hystérie" (af Richer; 1881). C. blef 1883 ledamot af Institutet, 1887 af svenska vetenskapsakademien och 1889 af Vet. soc. i Uppsala. R. T—dt.

2. Jean Baptiste C., den föregående son, fransk polarforskare, f. 1867, har som läkare varit klinikföreståndare vid medicinska fakulteten i Paris och är anställd vid Pasteurinstitutet. C. organiserade en fransk sydpolsexpedition, som lämnade Buenos Aires i jan. 1904 och öfvervintrade vid Wandelön, belägen vid södra ändan af Gerlache-(förr Belgica-)sundet. Under expeditionen undersöktes Bismarck-sundet, Graham-landet och Palmer-arkipelagen. C. återvände lyckligt och anlände till Ushuaia på Eldslandet i mars 1905, medförande värdefulla samlingar och observationsserier. G. Stg.

Chard [tʃäd], stad i engelska grefskapet Somerset. 4,437 inv. Järngjuterier och berömd spetstillverkning.

Chardin [ʃardä'], Jean, fransk resande, f. 1643 i Paris. Efter att ha inhämtat grundliga kunskaper sändes han af sin fader, en protestantisk juvelerare, till Indien för att uppköpa diamanter. Han reste genom Persien till Surat och återvände sedan till Persien, där han sex år kvarstannade i Isfahan som sjah Abbas skyddsling. 1670 återvände han till Frankrike, men begaf sig redan följande år under stora äfventyrligheter genom Kaukasien tillbaka till Persien, där han kvarstannade till 1667, då han vid Godahoppsudden öfverflyttade till sitt hemland. Detta måste han dock åter lämna på grund af förföljelserna mot protestanterna, hvarför han begaf sig till London, och 1683 sändes han till Holland som engelsk minister och ombud för ostindiska kompaniet. Han nedskref *Journal du voyage du cheralier Chardin en Perse et aux Indes orientales par la mer Noire et par la Colchide*, som utkom i London och Amsterdam 1686—1711, försedd med illustrationer efter teckningar af en särskildt medförd tecknare. Detta ofta omtryckta verk har gifvit sin författare en välförtjänt berömmelse och är ett standardverk för kunskapen om Persien och andra orientaliska välden. G. Stg.

Chardin [ʃardä'], Jean Baptiste Siméon, fransk målare, f. 1699 i Paris, d. där 1779, fick sin konstnärliga utbildning i P. J. Cazes' och N. Coypels ateljé. Han var den förste målare, som trädde i opposition emot rokoko-periodens konstriktning, i det han visade sina landsmän, att det gifves människor äfven utanför den förnäma världen och att äfven det stilla borgerliga lifvet kan bjuda malaren tacksamma ämnen. Tvätterskan, köksan och husmodern i deras mångfaldiga bestyr, handtverksfamiljens små barn, som läsa sin bordsbön eller roa sig med att blåsa såpbubblor — dessa och dylika motiv (oftast hämtade från hans eget anspråkslösa hem) utgjorde, i motsats till en Watteaus och en Lancrets "fêtes galantes" samt en Bouchers sminkade gudinnor och nymfer, det område, på hvilket C. helst rörde sig. Hans näpna genrestycken och stilleben, nyktert men dock spirituellt målade i en ljus färgskala, i hvilka han likaledes var en mästare, utvisa ett visst inflytande af holländarna och ådagalägga, att en motströmning mot smaken i Versailles redan tidigt — han började nämligen 1737 utställa sina arbeten — gjorde sig märkbar. Tack vare K. G. Tessins inköp i Paris, är mästaren utomordentligt väl företrädd i nationalmuseum, med icke mindre än nio målningar: *Tjänstflicka, som tappar vatten* (1733), *Tvätterska, Ung kvinna vid sitt tapisseriarbete, Barnen läsa till bords, Mor och dotter vid garnvindan, Tecknande artist, Morgontoaletten, Sittande dam med en bok i handen* och *Död hare, upphängd bredvid en kopparkittel* (den sistnämnda ett mästerverk af första ordningen). Visserligen äro flera af dessa taflor endast repliker eller af artisten själf retuscherade reproduktioner af på andra ställen befintliga liknande exemplar och ha dessutom i äldre tider illa skadats af hetta. Likväl är Chardin-samlingen i nationalmuseum en kollektion, som andra offentliga gallerier kunna afundas detsamma. I wachtmeisterska samlingen på Vanås ses dessutom fyra arbeten af C.: *Ritlektionen, Flicka, uppläsande sin läxa för guvernanten* och två *Stilleben* (1734). (O. G—g.)

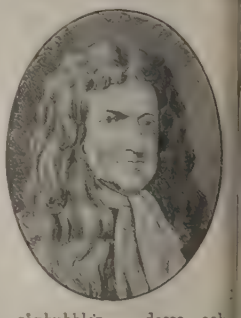

Chardon [ʃardå'], Marguerite Louise Virginie. Se Ancelot 2.

Chardonnet-silke [ʃardånnä-], konstsilke, framställdt enligt en af fransmannen grefve Hilaire de Chardonnet uppfunnen och 1887 offentliggjord metod. Tillverkningen sker så, att en lösning af nitrocellulosa i eter och alkohol (kollodium) utpressas i vatten genom ytterst fina hål. Vattnet upptager då lösningsmedlet för nitrocellulosan, som afskiljes i form af trådar. Dessa spinnas, denitreras, för att

odukten ej skall blifva eldfarlig, och utgöra ett eslknande textilämne.

Charente [ſarā't]. 1. Flod i västra Frankrike. n rinner upp på gränsen mellan depart. Haute-enne och Charente, genomflyter det senare och arente-inférieure, blir segelbar vid Angoulême och ler ut i Atlantiska hafvet, midtemot ön Oléron. ngd omkr. 360 km. — 2. Departement i västra nkrike. Det utgöres af Angoumois och smärre iar af Limousin, Poitou och Saintonge samt om-ves af depart. Deux-Sèvres, Vienne, Haute-Vienne, rdogne och Charente-inférieure. 5,972 kvkm. 0,305 inv. (1901). Landets norra del, en fort-ing af Limousin-bergen, är småbackig; södra len är mera ett slättland. Charente och dess till-den samt Vienne och Dronne genomflyta departe-entet. Västra delen utgör landskapet Champagne d. o.). Mineralriket lämnar kalk, gips, lera, m begagnas till fajans, och i synnerhet järn. anvinsbränning är den viktigaste industrien; för igt förekommer bearbetning af järnmalm, papprs-ikation samt några klädes- och linnemanufaktu-. Departementet indelas i 5 arrondissemang och r till hufvudstad Angoulême. — 3. Cha-nte-inférieure, departement i västra Frank-ke, bildadt af Aunis, största delen af Saintonge h en liten del af Poitou. Det begränsas af At-ntiska hafvet samt depart. Vendée, Deux-Sèvres, harente, Dordogne och Gironde. Arealen, inbe-iknadt de utanför kusten liggande öarna Ré, Olé-n, Aix m. fl., utgör 7,230 kvkm. 452,149 inv. 901). Vid kusterna, som äro låga och mot hafvet kyddade af vallar, finnas stora saltträsk, som lämna t utmärkt salt, men som på många ställen förvand-ts till fruktbart åkerland. Den största floden är harente; vid södra gränsen flyter Gironde, vid den rra Sèvre. En tämligen liflig industri idkas. synnerhet i bränvin och likörer samt ylle-, omulls-, glas- och lervaror. Handeln främjas genom egelbara floder och kanaler samt goda hamnar, . a. Rochefort och La Rochelle. Bränvin och in äro de förnämsta utförselartiklarna. Departe-entet indelas i 6 arrondissemang och har till huf-udstad La Rochelle.

Charenton-le-Pont [ſarātā'-lə-på'], stad i franska epart. Seine, vid Marnes förening med Seine, 2 m. s. ö. om Paris. 17,980 inv. (1901). Midt-mot, på andra sidan Marne, ligga i kommunen faisons-Alfort Alforts veterinärskola och Fort C. amt österut i S:t Maurice den berömda dåranstalten . Porslins- och tegelfabrikation, kvarnar samt be-ydlig vin- och trävaruhandel.

Cha'res (grek. *Χάρης*), grekisk bildhuggare från indos, var Lysippos' lärjunge och lefde i början af 3:e årh. f. Kr. Han stod i spetsen för den hodiska skolan och göt i brons en kolossal *Apollon-tod* (Solguden) för ön Rhodos. Denna statу, "kolos-en på Rhodos", som uppställdes omkr. 284 f. Kr. ch som lär ha kostat bortåt 6 mill. kr. samt för-ördes af en jordbäfning 66 (eller 56) år därefter, räknades som ett af världens sju underverk. Om dess utseende veta vi alls ingenting (de afbildningar däraf, som i böcker stundom förekomma, äro rena fantasifoster), men om dess oerhörda storlek få vi en föreställning hos Plinius, som berättar, att den var 32 meter hög, att Apollons tummar voro så tjocka, att få med sina armar kunde omfatta dem och att hvarje finger var större än en vanlig statу. Naturligtvis förutsatte fullbordandet af ett sådant jätteverk, som lär ha kräft tolf års oafbrutet arbete, stor teknisk skicklighet. (O. G—g.)

Cha'res (grek. *Χάρης*). Theochares' son, atensk fältherre i 4:e årh. f. Kr. Hans uppförande i bundsförvantkriget (357—354), där han dock ådagalade mycken djärfhet, ådrog honom skarpt tadel från hans medbefälhafvares, Iфikrates' och Timotheos', sida. Under detta krig öfvergick han (355) med sin här, för att få medel till soldaternas aflöning, oförmodadt till den upproriske persiske satrapen Artabazos och hjälpte honom till segrar mot Artaxerxes III. Året därpå hemkallades han af atenarna, som i början gillat hans handlingssätt, men sedermera skrämdes af den persiske konungens hot. På sin militära duglighet gaf C. vackra prof under de tracisk-hellespontiska striderna (353—352) mot macedonierna. I de därpå följande fejderna gynnades han mindre af lyckan. Vid Chaironeia anförde han, jämte Lysikles och Stratokles, den atenska hären. Vid Alexanders fälttåg mot Dareios slöt han sig till den senare och förde en tid befälet i Mytilene. Han var en ärelysten man, sällade sig till demagogerna, var icke grannlaga i sättet att förvärfva penningar och bortslösade sådana, i likhet med flera bland sina utmärkte samtida i Aten, på yppighet och utsväfningar.

Chare'smien (Chorasmien), detsamma som Kovaresmien (se d. o.).

Charette de la Contrie [ſarā't də la kātri], François Athanase, anförare i Vendée-kriget, f. 1763 i Bretagne, tjänade 1779—90 i franska flottan och emigrerade därefter till Koblenz. Spelskulder dref vo honom dock tillbaka till Frankrike, där han blef chef för nationalgardet i Bretagne. Motsträfvigt åtog han sig vid den antirepublikanska insurrektionens utbrott befälet i nedre Poitou. I början hade han idel motgångar; men sedermera lyckades han göra sig till herre öfver nedre Vendée och kämpade i förening med Cathelineau och Elbée mot republikanerna. Efter Bonchamps' seger öfver Kléber skilde han sig från hufvudarmén och uppträdde på egen hand i nedre Vendée med mycken vildhet, men utan framgång. Hans nya förbindelse med hufvudstyrkan af upprorshären under Stofflet blef resultatlös till följd af afundsjukan mellan befälhafvarna. Efter Vendée-härens nästan fullständiga upplösning förband sig C. 1795 att nedlägga vapen ärvensom att medverka till Stofflets betvingande; men snart grep han åter till svärdet. Han blef af Hoche instängd i skogen vid Chabotière, där man fann honom sårad liggande på marken, hvarefter han fördes till Nantes och sköts, 29 mars 1796. Se vidare R. Bittard des Portes, "C. et la guerre de Vendée" (1902). (C. O. N.)

Charge [jarʃ], fr., syssla, ämbete; viss mängd råvara, som insätts i en smältugn; häftigt rytterianfall.

Chargé, El (Wah el-Charge, Wah el-Khargeh), "den yttre oasen", forntidens "oasis major" (den stora oasen), är den största af Egyptens oaser och belägen i Libyska öknen, ungefär 3—4 dagsresor från Nildalen vid Girge. Dess fornegyptiska namn är *Kenem*. Oasen, som ligger betydligt djupare än den omgifvande bergiga öknplatån, är ovanligt rik på källor och brunnar, af hvilka ungefär 220 äro synliga, men blott 70 användbara; på dessa källor beror oasens välstånd. Källornas antal kan lätt ökas genom borrningar. Vegetationen är på det hela taget sparsam, kanske mest beroende på bristande insikt hos invånarna. Oasen frambringar bl. a. dadelpalmer, citron- och orangeträd. fikonträd. akasia och vinranka. Hvete, korn och ris odlas företrädesvis, liksom äfven den egyptiska klöfvern. Det odlade området omfattar ungefär 836 har, men torde fordom hafva varit vida större, att döma af en mängd byggnader från den fornegyptiska, grekiska, romerska och äldre kristna tiden. Oasens hufvudort är staden El-Chargé med omkr. 3.000 invånare. Märkligast af alla byggnadsverk är Hibes tempel, synnerligen väl bibehållet och uppförd t af rödskimrande sandstensblock, som hämtats från nubiska stenbrott. Templet, som är ungefär 50 m. långt och 20 m. bredt, anlades af perserkonungen Dareios I, fulländades af Dareios II och restaurerades första gången af konung Nechthor-heb (30:e dynastien). Det är helgadt åt guden Amon samt utmärker sig genom sin rikedom på arkitektoniska prydnader och färgade hieroglyftexter. Dessutom må nämnas romartemplen vid Nadura samt en kristen nekropol med omkr. 200 väl bibehållna mausoléer. Oasen räknar omkr. 6.000 invånare, som tala arabiska, men icke äro rena fellaher, utan upplandade med libyska, etiopiska och feniciska element. Den besöktes 1690 af Poncet, 1793 af Browne, 1818 af Caillaud. 1832 af Hoskins, 1874 af Rohlfs jämte Zittel, Jordan och Ascherson, s. å. af Schweinfurth och 1875 af Brugsch, hvilken senare egnat den "stora oasen" en ingående skildring i sitt arbete, "Reise nach der grossen Oase El Khargeh in der libyschen wüste" (1878). —st —son.

Hänvisningen från Birbe till C. utgår.

Chargé d'affaires [jarʃē daffär], fr. (eg. som fått i uppdrag att sköta statsärenden) diplomat, som, i en ambassadörs eller envoyés frånvaro eller när sådana ämbetsmän saknas, bevakar sitt lands intressen vid en främmande makts hof eller hos dess regering. En chargé d'affaires är den till rangen lägste af de diplomatiske agenterna. Han är icke, såsom de öfrige, ackrediterad hos ett främmande lands öfverhufvud, utan hos dess utrikesminister. Det oaktadt blir han vanligen föreställd för statens öfverhufvud och räknas som medlem af diplomatiska kåren. En chargé d'affaires är emellertid fullt kompetent att handlägga hvad slags internationella frågor som helst samt att afsluta och underteckna traktater o. d. Han är oftast tillika generalkonsul. Som inga representationsskyldigheter åligga honom, faller det sig billigare för staten att skicka en chargé d'affaires än en diplomat af högre rang. Vid svenska riksdagen har ock flera gånger föreslagits att låta Sverige representeras endast af chargés d'affaires eller konsuler. J. Th. W.

Chargéra [jarʃēra], fr. *charger*, belasta, öfverdrifva; företaga ett häftigt angrepp (om kavalleri). I imperativen nyttjades ordet i svenska armén ända till år 1877 som kommandoord vid artilleriet, men är nu ersatt med kommandoordet: "eld". W. G. B.

Chargeurs rapides [jarʃör rapi'd], fr., snälladdare, *krigsv.* Se Magasinsgevär.

Chäribert, frankisk konung. Se Merovingerna.

Charidēmos (grek. *Χαρίδημος*, lat. *Charidēmus*), grekisk partigängare och legotruppsanförare i 4:de årh. f. Kr., från Oreos på Euboia, var ursprungligen sjöröfvare, men stod sedan än i atenarnas, än i traciska furstars och än i persisk tjänst. Han tjänade i kriget mot Filip af Macedonien, och ännu efter slaget vid Chaironeia (338) bidrog han till Atens försvar. Då Alexander fordrade hans utlämnande, tog C. sin tillflykt till den persiske konungen Dareios III, som han gaf kloka råd med afseende på det förestående kriget mot Macedonien; men 333 blef han afrättad, därför att han med frimodighet yttrat sig om den persiska härens mindre goda beskaffenhet och ledning.

Charidji'jja nāzyr-y, turkiske utrikesministerns titel. Jfr Nasir och Rejs.

Chäridjiter, muhammedansk sekt. Se Islam.

Chariklo (grek. *Χαρικλώ*, lat. *Chariclo*), *grek. myt.*, en nymf, moder till siaren Teiresias (se d. o.). — C. är äfven namnet på en af Apollons (eller titanen Perses') döttrar, centauren Cheirons maka.

Charilāos l. Charilas, äfven Charillos (grek. *Χαρίλαος, Χαρίλας, Χάριλλος*, lat. *Charilāus*), forntida konung i Sparta, under hvars minderårighet hans förmyndare Lykurgos (se d. o.) af Spartas hämnde lagstiftare, säges hafva fört regeringen. Hvad som för öfrigt berättas om C. är ytterst ovisst. A. M. A.

Chari'las. Se Charilaos.

Charillos. Se Charilaos.

Cha'ris, *grek. myt.* Se Chariter.

Charisi, Jehuda Ben Salomo, hebreisk skald från 13:de årh., f. i Granada, översatte till hebreiska Hariris arabiska makamer samt Moses Maimonides' arbeten m. fl. arabiska verk och författade själf diktverket *Tachkemoni*, som är ett vittnesbörd såväl om hans poetiska humor som om den ledighet, med hvilken han använde det hebreiska språket. Jfr G. Karpeles, "Geschichte der jüdischen literatur", s. 692 (1886).

Charisius, Flavius Sosipater, romersk grammatiker, som lefde omkr. 400 e. Kr. Han utgaf en stor grammatik, som eger stort värde synnerligen för en mängd citat ur den äldre litteraturen, hvilka därigenom räddats åt vår tid. En god upplaga utgafs 1857 af Keil.

Cha'risma (grek.), *teol.* Se Karisma.

Charité [ʃa-], fr. ("barmhärtighet"), välgörenhetssällskap, namn på sjukhus t. ex. i Paris och Berlin.

Chariter (grek. *Χάριτες*, lat. *Gratiae*, *grek. myt.*, sing. Charis (grek. *Χάρις*), behagens gudinnor. Charis är i Iliaden namnet på Hefaistos' maka, hvaremot i Odyssén denna plats intages af kärlekgudinnan Afrodite själf. Vanligen nämnas chariterna i flertal, hos Homeros i obestämdt antal och utan individuella namn. I Aten och Sparta kände man, åtminstone under äldre tid, endast tvenne chariter, hvilka på förra stället kallades Auxo (grek. *Αὐξώ*, "befordrarinna af växtlighet") och

e gemone (grek. *Ἡγεμόνη*, "anförarinna"), på senare K l e t a (grek. *Κλήτα*, "den ljudande") o. F a e n n a (grek. *Φαεννά*, "den skimrande"). Beotien, der Orchomenos var en hufvudort för ras dyrkan, voro de af gammalt tre och benämnas i Hesiodos A g l a i a, E u f r o s y n e och T h a l i a (grek. *Ἀγλαΐα*, *Εὐφροσύνη* och *Θάλεια*). De nnas såsom döttrar än af Zeus och okeaniden rynome, än af solguden och Aigle. Af den bil-

Chariterna. Relief i kapitolinska museet i Rom.

nde konsten framställdes de i början klädda i sid dräkt, men sedan i allmänhet nakna. De presentera den af behaget och blygsamheten adlade innliga skönheten; men äfven musik, konst, poesi, ltalighet och snart sagdt alla förhållanden i lifvet go genom dem sin skönhetsprägel. De äro därför ra förbundna med muserna, Afrodite och Peitho vertalningskonstens gudinna). Deras attribut äro en, myrten och åtskilliga musikaliska instru-ent. A. M. A.

Chariton [tʃä'ritən], G r a n d C h a r i t o n r i v e r, biflod till Missouri. Längd 370 km.

Charity organisation societies [tʃä'riti ågənäi-s'ʃən sosäi'itiś], eng. Se F ö r e n i n g a r f ö r ä l g ö r e n h e t e n s o r d n a n d e.

Charivari [ʃa-], fr., vildt larm, åstadkommet nom hvissling, tjut, jamande och kittlars eller nnors sammanslående, i afsikt att uttrycka miss-je med någon person. En sådan "kattmusik" an-ndes under medeltiden, särdeles i Frankrike, för t håna gamla änkor, som gifte om sig, men antog dermera, i synnerhet efter bourbonska restaura-onen, en politisk karaktär. A. L.

Charivari [ʃa-], namn på en i Paris 1832 upp-tt skämttidning, som på 1830- och 1840-talen arpt angrep i ord och bild både Ludvig Filips gering och tidens socialistiska strävanden.

Charkart. Se C h a r k h a r i.

Charkhari (C h a r k a r t, C h i r k a r t), en af undelkhandstaterna i Central-Indien, utgörande en nklav i divisionen Allahabad i Nordvästprovinserna. 039 kvkm. Omkr. 150,000 inv. Fursten (rao) är n bandela.

Cha'rkov (K h a r k o v). 1. Guvernement i Russland (Lill-Ryssland), fordom kalladt Slobodiska Ukrajna. 54,495 kvkm. 2,509,811 inv. (1897), 46 på 1 kvkm. Donets med dess bifloder samt Vorskla och Psel äro de största vattendragen. De öfversvämma på vårarna vidsträckta områden och öka därmed bördigheten. Åkerbruket utgör hufvudnäringen; därnäst kommer boskapsskötsel, i synnerhet häst- och fårafvel. Af hela området äro 57,2 proc. åker, 23,9 proc. äng, 11 proc. skog och 4,7 proc. improduktivt land. Hästafveln är mycket betydande; 57 stuterier finnas. C. är Rysslands förnämsta fårmarknad. Äfven salt produceras (54,1 mill. kg. 1897). Industrien har betydligt tilltagit under de sista åren. Viktigast är hvitbetssockertillverkningen, 1899—1900 118,4 mill. kg. socker. För öfrigt förekomma många bryggerier och brännerier samt en betydlig keramisk industri. I guvernementet hållas 600 årliga marknader. Invånarna äro mest lillryssar och kosacker. C. delas i 11 kretsar. — 2. Hufvudstad i nämnda guvernement, vid Charkovka, en biflod till Donets. 174,846 inv. (1897). C. grundlades 1653, är säte för en guvernör, för en grekisk ärkebiskop och för generalkommandot för 10:e armékåren. Det har ett, år 1804 grundlagdt, universitet med utmärkt botanisk trädgård (omkr. 1,250 stud.), ett teologiskt seminarium, ett teknologiskt institut, en handelsskola, ett veterinärinstitut och flera gymnasier. Fabrikation af linue och yllevaror, ljus, såpa, läder och brännvin samt medelpunkt för den ryska ullhandeln. Fyra stora mässor hållas årligen, den viktigaste från 18 jan. till midten af febr.; vid denna ensamt är omsättningen omkr. 60 mill. rubel. C. är södra Rysslands förnämsta bankplats.

Charkuteri (fr. *charcuterie*), köttbod, slakteri, handel med köttvaror.

Charlatän (fr., af it. *ciarlāre*, prata, sladdra), pratmakare; person, som för egen fördels skull ger sig ut för att vara eller kunna hvad han ej är eller kan; som söker bedraga andra genom att tillägga sig själf, sitt arbete, sin egendom o. s. v. högre värde, än de ega; "marktschreier"; kvacksalfvare; bedragare. — C h a r l a t a n e r i, bedrägligt skryt, "humbug", kvacksalfveri.

Charlatanerī. Se C h a r l a t a n.

Charlemagne [ʃarlma'nj], fr. (af lat. *Carolus magnus*), Karl den store. Se K a r l (romerska kejsare).

Charleroi [ʃarlrwa'], arrondissemangshufvudstad i belgiska prov. Hainaut, vid Sambre och vid ett tiotal järnvägar, 2 km. nedanför mynningen af C h a r l e r o i - k a n a l e n, som från Sambre går till Willebroeck vid Bruxelles och genom Sambre har segelbar förbindelse med Meuse. 26,099 inv. (1902). C. delas i öfre staden, nedre staden och Entre-deux-villes, de båda senare förenade genom en bro öfver Sambre. I omgifningen, som är ofantligt tätt bebyggd (nära 2,000 pers. på hvarje kvkm.), ligga den stora metallurgiska anstalten Couillet, gruf- och hytteorterna Gilly, Jumet, Châtelet, Montignies m. fl. De rika stenkolsgrufvorna hafva framkallat en storartad industri, särskildt i järn och glas. — C. är en af Belgiens yngsta städer, anlagd 1666 under Karl II:s af Spanien regering. Dess fästningsverk fullbordades af Vauban, medan C. 1667—68 var i fransmännens ego, och spelade en viktig roll i Frankrikes krig med Spanien, särskildt under franska revolutionen. Efter en hårdnackad belägring intogs

C. 25 juni 1794 af fransmännen, hvarefter fästningsverken förstördes. Efter 1815 återuppbyggdes dessa af holländarna, men efter 1866 hafva de raserats och förvandlats till promenader.

Charles [tʃä'lš], eng., och [ʃarl], fr., personnamn, motsvarande det nordiska Karl.

Charles [tʃä'lš], ö i Hudsonsundet, omkr. 40 km. från Labrador, 65 km. lång, 30 km. bred. Tillhör distriktet Ungava och är obebodd.

Charles [ʃarl], Jacques Alexandre César, fransk fysiker, f. 1746, d. 1823, professor vid "conservatoire des arts et métiers" i Paris, gjorde sig förtjänt om luftseglingen, därigenom att han fyllde ballongen med vätgas, hvarför en så fylld ballong kallas charlière, i motsats till montgolfière. en ballong, som fylldes med varm luft. Det första försöket med en charlière gjordes i aug. 1783. C. gjorde äfven försök angående gasers utvidgning genom värme och fann densamma vara nära lika för alla undersökta gaser. Han anses därför såsom den egentlige upptäckaren af den s. k. Gay-Lussacs lag, som ofta, särskildt i England, kallas Charles' lag.

Charles [tʃä'lš], Elizabeth, född Rundle, engelsk romanförfattarinna, f. 1826, blef 1851 gift med mr Andrew C. (d. 1868) och afled i London 1896. Hennes roman *The chronicles of the Schönberg-Cotta family* (1863; "Familjen Schönberg-Cotta", 1873; "Familjen Schönberg-Cottas krönika", 1874), en historisk berättelse, som handlar om reformatorn Luthers ungdom och föräldrahem, vann gunst i vida kretsar, så ock *The diary of mrs Kitty Trevylyan* (1864; "Mrs Kitty Trevylyans dagbok", 1873). Andra romaner af henne äro *The Draytons and the Davenants* (1866; "Under Cromwell och Carl den andre", 1877), *Against the stream* (3 bd, 1873) och *Lapsed, but not lost* (1877; "Fallen, men icke förlorad", 1879) m. fl. En varm protestantisk religiositet genomgår hennes många arbeten.

Charleston [tʃä'lštən]. 1. Stad i nordamerikanska staten Syd-Carolina, vid en vik af Atlantiska hafvet och på en af floderna Ashley och Cooper bildad halfö. 55,807 inv. (1900), däraf 31,522 negrer. Rymlig hamn, hvars svåra inlopp försvaras af forten Moultrie, Sumter och Johnson samt i en andra linje forten Ripley och Pinkney, hvilka alla på 1890-talet förstärkts och nyarmerats. Säte för en katolsk ärkebiskop. C. är Syd-Carolinas viktigaste handelsstad samt utför mycket bomull, ris och tobak. Industrien omfattar tillverkning af konstgjorda gödselämnen och maskiner samt kvarnrörelse och producerade 1900 för 9,6 mill. doll. Exporten steg detta år till 7,1 mill. doll., importen till 1,1 mill. doll. Sjöfarten är obetydlig. — Staden, som anlades 1672, spelade en viktig roll i det sista inbördeskriget, som där tog sin början 12 apr. 1861, därigenom att de konfederererade beskötо Fort Sumter, som gaf sig 14 s. m., hvarefter C. kapitulerade. Kort därefter blockerades emellertid C. af unionisterna, men först i juni 1863, sedan försvararna hunnit utföra en mängd förstärkningsarbeten, öppnades belägringen; Fort Wagner togs i sept. s. å., men det sönderskjutna Fort Sumter kunde denna gång ej betvingas, och först sedan Shermans operationer i Georgien och Carolina isolerat C., fann sig Beauregard natten till 18 febr. 1865 föranlåten att utrymma detsamma. — 2. Hufvudstad i nordamerikanska staten Väst-Virginien, vid den segelbara Kanawha, 100 km. ofvan dess inflöde i Ohio. 11,099 inv. (1900). — 3. Stad i nordamerikanska staten Illinois. 5,488 inv. Medicinsk högskola. J. F. N. L. Wilson M.

Charlestown [tʃä'lštaun]. 1. Förr stad i nordamerikanska staten Massachusetts, midtemot Boston, med hvilket det är förenadt genom flera broar och af hvilket det sedan 1874 är en del. Där finnas ett statsfängelse, det stora Mac-Lean-dårhuset, flera marinetablissemang m. m.

2. Hufvudort på västindiska ön Nevis (se d. o.).

Charlet [ʃarlä], Nicolas Toussaint, fransk tecknare, litograf och målare, lärjunge af Gros, f. 1792, d. 1845. Liksom de af folket älskade "gamle grenadjärerna" upptogos i poesien af Béranger, blefvo de införda i konsten af C., som än med gripande känsla och än med godhjärtad och robust, ibland grofkornig humor tecknade och litograferade det första kejsardömets folkhjältar samt gaf dem så bestämda och träffsäkra typer, att man snart icke längre kunde tänka sig dem annorlunda. Den morske Chauvins typ fastställdes af honom och vann genom hans teckningar sin stora popularitet. Äfven olika folktyper förstod C. att karakterisera på ett utmärkt sätt. De flesta kompositioner utförde han i litografi eller akvarell, men han målade äfven i olja, och hans tafla *Episod från återtåget från Ryssland* (salongen 1836, Versailles' galleri), väckte stort uppseende och kallades af Musset "icke en episod, utan en hel dikt". Af krigets tragiska storhet gaf taflan ett hemskt och tröstlöst intryck. Ett monument öfver C. med en grenadjär och en gamäng som bipersoner är rest i Paris på Square Denfert. Jfr de la Combe, "Charlet, sa vie et ses lettres" (1856), och Dayot, "C. et son œuvre" (1893). G—g N.

Charleville [ʃarlvi'l], stad i franska depart. Ardennes, vid floden Meuse, midtemot Mézières, med hvilket det är förenadt genom en bro. 18,745 inv. (1901). Tillverkning af järnvaror, läder och socker. C. grundlades 1606.

Charleville [ʃarlevil], Karl Vilhelm, biskop, f. 1 okt. 1827 i Fifvelstads församling i Östergötland, blef efter afslutad skolgång i Vadstena och Linköping student i Uppsala 1846 och filos. doktor 1851. Efter att hafva vikarierat som kollega i Vadstena 1851—54 och som lärare vid Norrköpings nya elementarskola 1854—57, utnämndes han 1857 till adjunkt vid Linköpings elementarläroverk, tog teol. kandidatexamen 1859, prästvigdes s. å., aflade pastoralexamen 1860, vikarierade såsom teol. lektor i Linköping 1860—61 samt utnämndes 1862 till lektor i teologi och hebreiska vid Örebro läroverk. Följande år blef han kyrkoherde i Törnevalla, Östergötland, 1879 kyrkoherde i Vadstena samt 1880 kontraktsprost. Efter att 1866 och 1876 hafva varit uppförd på förslag till domprostbefattningen i Linköping utnämndes C. 1883 till domprost i Linköping, kallad till platsen såsom 4:e profpredikant, och tillträdde befattningen 1885. Uppförd 1884 i 3:e rummet på biskopsförslag i Linköpings stift, erhöll C. vid biskopsvalet därstädes 1893 1:a förslagsrummet och utnämndes s. å. till biskop öfver Linköpings stift. Vid jubelfesten 1877 blef C. teol. doktor, 1901 filos. jubeldoktor.

Såsom en af de mest bemärkte prästerna inom Linköpings stift hade C. före sin biskopsutnämning

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ehaft flera förtroendeuppdrag. Så t. ex. insattes ı 1869 i kommittén för utarbetande af ny katekes, ungerades såsom ledamot i domkapitlet samt exanator i präst- och pastoralexamina 1877—79, var ftets valda ombud vid kyrkomötena 1878, 1883 ı 1888, själfskrifven ledamot 1893, 1898 och 03. Han höll prästmöte 1902. C. har från trycket gifvit *Om schismerna i den gamla kyrkan* (1860), *communicatione idiomatum* (s. å.), *Söken stadens sta. Trons frihet och kärlekens tvång. Två bektelser* (1877), *Herdabref till stiftets presterskap h lärarekår* (1893) samt dessutom öfversättningar, edikningar och tidningsuppsatser. J. P.

Charlier [ʃärlie], Karl Vilhelm Ludvig, ronom, f. 1 april 1862 i Östersund, blef student Uppsala 1880, filos. licentiat 1886, filos. doktor 87 och docent i astronomi s. å. 1889—90 var n biträdande astronom vid Stockholms observatoım. Han utnämndes till astronomie observator i opsala 1890 och till professor vid Lunds universitet 97. I vetenskapligt syfte har C. företagit flera sor, 1887—88 till Ryssland och Tyskland, 1895 97 och 1898 till Tyskland. C., som under Gylns ledning studerat den celesta mekaniken, har eträdesvis egnat sig åt denna gren af astronomien. ans gradualafhandling. *Untersuchungen über die lgemeinen Jupiterstörungen des planeten Thetis* 887), belönades med fernerska och bjurzonska prin. Ett större antal afhandlingar af C. rörande ekropparproblemet återfinnes i de vanliga astronoiska tidskrifterna. Till sist märkas af honom ett roboksarbete inom detta område, benämndt *Die echanik des himmels* (I 1902, II: ı 1905), samt den opulära *Stjernverlden* (1888; tills. med E. Jäderin) . m. C. har jämväl gjort undersökningar öfver tografiens användning för relativa ljusstyrkebestämngar och i "Vierteljahrschrift der astronomischen sellschaft" publicerat ett uppmärksammadt arbete, *ntwurf einer analytischen theorie zur construction n astronomischen und photographischen objectiven.* . har gjort inlägg i ekonomiska och sociala frågor, som frågan om proportionella val och zontariffågan, och på dessa områden utvecklat en mångdig författarverksamhet, omfattande bl. a. *Förslag ll persontariff för statens jernvägar* (1898), *Om roportionella val* (1902) och ett par småskrifter i udentföreningen Verdandis serie. Han var vice ordrande i 1898 års persontariffkommitté. C. blef 898 ledamot af Fysiografiska sällskapet i Lund och å. af Vetenskapsakademien. A. N—r.

Charlière [ʃarliär], *fys.*, ett slags luftballong. Se harles, J. A. C., och Luftballong.

Charlotta, Hedvig Elisabet C., svensk ottning, f. 22 mars 1759, var dotter till furstskopen af Lybeck, hertig Fredrik August af olstein-Gottorp, en broder till svenske konungen dolf Fredrik, och Ulrika Fredrika af Hessen-Kassel. on lefde i stor tillbakadragenhet vid sina föräldrars betydliga hof i Eutin, tills hon af Gustaf III tsågs till gemål åt hans broder hertig Karl af ödermanland. Äktenskapet, som ingicks i Stockholm juli 1774, blef föga lyckligt, tack vare hertigens ända snedsprång, men C. var i själfva verket ltför anspråkslös och godhjärtad för att framkalla llvarlig brytning. Deras enda barn, Karl Adolf, om föddes 3 juli 1798, dog redan 10 juli s. å. .. som särskildt utmärkte sig för sin kvickhet, hjärtegodhet och otvungna gladlynthet, lyckades snart vinna tillgifvenhet vid Gustaf III:s ceremoniösa hof. Hennes vänskap med sin svägerska, prinsessan Sofia Albertina, var både varm och varaktig, och för grefvinnan Sofia Piper, född von Fersen, hyste hon en hardt när svärmisk tillgifvenhet, som också besvarades. Någon politisk roll spelade C. trots sin obestridliga begåfning knappt under Gustaf III:s tid, men hennes älskvärda lynne gjorde henne till en ofta anlitad och för alla parterna sympatisk fredsmäklerska i de många inre tvister, som söndrade konungahuset. Icke heller förmyndarregeringens eller Gustaf IV Adolfs tid såg hennes inflytande växa, men efter revolutionen 13 mars 1809 blef hon en af det gustavianska partiets varmaste målsmän och arbetade med ifver för att låta utropa

Drottning Charlotta. Efter målning af Roslin.

Gustaf IV Adolfs son Gustaf till konung under hertig Karls förmynderskap. Sedan denne emellertid själf 6 juni s. å. mottagit kronan, sökte hon i likhet med partiet i öfrigt genomdrifva prins Gustafs val till tronföljare. Men äfven denna plan misslyckades genom Karl Augusts och senare Karl Johans tronföljarval, och hennes förhållande till den senare var alltid kyligt. Hon afled i Stockholm 20 juni 1818, några månader efter sin make.

C:s efterlämnade hemliga papper förvaras på det bondeska fideikommisset Eriksberg i Södermanland, bland dem hennes på franska affattade dagboksanteckningar. Dessa, som utgöra ett synnerligen intressant och viktigt bidrag till kännedomen om tidens historia, börja år 1775 och fortsätta till kort före hennes död, intill år 1800 författade i brefform, ett bref för hvarje månad, och adresserade till Sofia von Fersen. I svensk öfversättning hafva stycken af dessa anteckningar publicerats af Karl

Karlson Bonde i *Sverige och Norge 1814. Skildringar af H. M. drottning Hedvig Elisabeth Charlotta enligt utdrag ur hennes brefväxling med h. exc. herr grefve E. Ruuth samt hennes efterlämnade egenhändiga memoarer* (1896) och *"Fersenska mordet" skildradt af drottning Hedvig Elisabeth Charlotta i hennes dagboksanteckningar för år 1810* (i "Personhistorisk tidskr.", I, 1900). 1902—03 utgaf Bonde i öfversättning början af *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok* (2 bd, omfattande tiden 1775—88).

Charlotta, Maria C. Amalia Augusta Viktoria Klementina Leopoldina, exkejsarinna af Mexico, f. 7 juni 1840 i Laeken vid Bruxelles som enda dotter till Leopold I af Belgien och dotterdotter till fransmännens konung Ludvig Filip. 27 juli 1857 förmäldes hon med ärkehertig Maximilian af Österrike och följde honom till Mexico, då han 1864 mottog dess kejsarkrona. Då läget där efter fördraget om de franska truppernas aftåg blef allt ogynnsammare för den nye kejsaren, sökte C. sommaren 1866 såväl hos Napoleon III i S:t Cloud som hos Pius IX i Vatikanen personligen arbeta för sin gemål. Men alla hennes ansträngningar voro fruktlösa, och af bekymmer greps hon af vanvett. Efter en tids vistelse på slottet Miramar nära Triest fördes hon i juli 1867 till slottet Tervueren vid Bruxelles, där hon först efter någon tid fick veta, att hennes make 19 juni 1867 blifvit skjuten i Queretaro. Sedan 1879 lefver hon i tillbakadragenhet på slottet Bouchoute invid Bruxelles.

Charlotta Amalia, vanligen kallad S:t Thomas, stad på södra sidan af dansk-västindiska ön S:t Thomas. 8,540 inv. (1901), däraf knappt 3,200 män och 5,350 kvinnor. Säte för den danske guvernören. Utmärkt hamn.

Charlotta Amalia, dansk drottning, f. 27 april 1650, dotter till landtgrefve Vilhelm VI af Hessen-Kassel, gifte sig 1667 med danske kronprinsen, sedermera Kristian V. Hennes välgörenhet och vänlighet äfvensom hennes kärlek till danska språket gjorde henne älskad af folket, men hos sin make lyckades hon icke vinna synnerligt inflytande. Hon sökte sålunda förgäfves utverka benådning för Leonora Kristina Ulfeldt. För de reformerte trosförvanter, som flytt till Köpenhamn från Frankrike undan Ludvig XIV:s förföljelser, utverkade hon likväl 1685 en viss grad af religionsfrihet samt tillstånd att bygga en kyrka. När Köpenhamn 1700 under hennes son Fredrik IV:s frånvaro bombarderades af en engelsk-holländsk-svensk flotta, uppmuntrade hon stadens borgare till tappert försvar, liksom drottning Filippa omkr. 300 år tidigare hade gjort vid hanseaternas angrepp. Hon egde stora gods, som hon styrde med stor duktighet. Hon dog 27 mars 1714 på Charlottenborgs slott, som hon år 1700 hade köpt och gifvit namn. E. Ebg.

Charlotta Fredrika, dansk prinsessa, f. 1784, d. 1840, dotter till storhertig Fredrik Franz af Mecklenburg-Schwerin, gifte sig 1806 med danske prins Kristian Fredrik (Kristian VIII) och blef 1808 mod till Fredrik VII. Efter ett kärleksäfventyr m sångaren Édouard Du Puy blef hon 1810 skild fr sin gemål och son. Följande 20 år bodde hon slottet i Horsens, där hon fortsatte sitt osedliga med garnisonens officerare. 1829 reste hon till It lien, där hon bosatte sig i Rom och öfvergick t katolska kyrkan. Hennes lif är romantiskt b handladt af Svend Leopold i "Prinsesse Charlotte (1898). E. Eb

Charlotta Joachima Theresa af Bourbo infantinna af Portugal, f. 1775, var dotter af d spanske konungen Karl IV och blef 1790 förmäl med infanten Johan af Portugal, sedermera konun Johan VI. Äktenskapet blef olyckligt, och en formli skilsmässa följde 1805. C. var offer för en gränsl härsklystnad och tvekade ej att slitas med sin gem om makten. När denne under sin moders vansinn stod i spetsen för regeringen, deltog hon — doc indirekt — i en sammansvärjning, som åsyftade a öfverlämna regentskapet åt henne. Hon förvisade då till Queluz, men följde 1807 hofvet på flykte till Brasilien, där hon bildade medelpunkten f oppositionen mot sin f. d. gemål. I hopp att corte skulle lämna makten åt henne visade hon sig vi revolutionen i Portugal 1820 till en början som e ifrig vän af den nya, fria författningen, men nä detta hopp gick om intet, ställde hon sig, jämt sin andre son, Miguel, i spetsen för det absoluti stiska partiet. Under den af detta parti väckta in bördes striden förvisades C. till ett kloster oc lefde sedan på Queluz till sin död, 1830.

Charlotta Kristina Sofia, storfurstinna af Ryss land, dotter till hertig Ludvig Rudolf af Braun schweig-Wolfenbüttel, föddes 1694 och förmälde 1711 med Peter den stores son Alexej, hvars ut sväfningar och grymhet lade henne i grafven 1715 sedan hon gifvit lifvet åt en son, sedermera Pete II. Att hon blott låtit utgifva sig för död, fly ur Ryssland till utlandet, gift sig i Nord-Amerik och dött i Bruxelles 1770, är en grundlös berättelse Jfr Guerries, "Die kronprinzessin Charlotte von Russ land nach ihren noch ungedruckten briefen 170 —1715" (1875).

Charlottas öar, namn på tvenne ögrupper. S Drottning Charlottas öar.

Charlotte [ʃä'lət], stad i nordamerikanska state Nord-Carolina, vid en af Santees källarmar. 18,09 inv. (1900). Medelpunkten för statens gulddistrikt Maskin- och bomullsindustri.

Charlottenberg l. Morastforsen, järnbru i Eda socken i Jösse härad af Värmlands län. De har 3 skrotsmältningshärdar, sågverk och trämasse fabrik (anlagd 1894), tillsammans taxeradt til 215,500 kr. (1904), hvarjämte egaren, Charlotten bergs aktiebolag (bildadt 1890, aktiekapital 600,00 kr.), eger skogar och hemman i denna och angrän sande socknar. Bruket ligger vid Vrångsälfven, s. v om C:s station, och är genom spårväg förenadt me statsbanan. Tillverkningen uppgick 1904 till 91 ton smältstycken, 724 ton stångjärn och stål sam 616 ton spik etc. — Inom samma socken ligger oc Charlottenbergs tobaksfabrik, filial a J. L. Tiedemanns tobaksfabrik i Kristiania, tillhöri grosshandelsfirman Joh. H. Andresen därstädes. Till verkningen uppgick 1904 till 46,405 kg. röktobak

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

,500 st. cigarretter, 163,751 kg. rull-, blad- och ngtobak och 273,175 kg. snus. Antalet arbetare · 147. G. B.

Järnvägsstationen C., vid stambanan ge- n Värmland, utgör gränsstation mellan Sverige ı Norge. Tullkammare. Bandelen Charlottenberg Riksgränsen, 7 km., trafikeras af norska stats- norna. Stationen är belägen 432 km. från Stock- m och 143 km. från Kristiania. A. d'A.

Charlottenborg, ett i nederländsk renässansstil pfördt slott, beläget vid "Kongens nytorv" i Kö- nhamn, byggdes 1672—77 (mest af sten från Kalö tt) af grefve Ulrik Frederik Gyldenlöve och kal- les därför till en början Gyldenlöves pa- ts. Sitt nya namn fick det, sedan det 1700 in- pts af änkedrottning Charlotta Amalia, som där de sin vinterbostad under en del af sitt lif. Slottet ck sedan i arf till hennes barn, prins Karl och insessan Sofia Hedvig, men tillföll 1735 ånyo ten. Fredrik V bodde där 1743—45 som kronprins. nare nyttjades dess riddarsal några år (1747—50) l lokal för en fransk-italiensk opera. En del af ttet öfverläts 1753 till "akademiet for de skjönne nster", som sedan 1830 har haft hela slottet till t förfogande, dels för konstskolan, dels för pro- ssorsbostäder. 1883 uppfördes bakom slottet en sär- ild byggnad för den årliga konstutställningen. ttets trädgård var 1778—1874 universitetets bo- niska trädgård. E. Ebg.

Charlottenburg, stad (stadskrets) i preussiska ov. Brandenburg, regeringsområdet Potsdam, vid den Spree, omedelbart v. om Berlin (se plankartan l Berlin). 189,305 inv. (1900). Bland bygg- der är den viktigaste slottet, som föranledt stadens läggning. Det uppfördes efter 1696 under Schlü- rs ledning för kurfursten, sedermera konung, Fredrik s andra gemål Sofia Charlotta. Till detsamma r en af Spree begränsad park, i hvilken ligger

Charlottenburgs slott.

n berömda mausolén, som innesluter drottning visas och hennes gemål Fredrik Vilhelm III:s af uch utförda grafvårdar äfvensom kejsar Vilhelm s och hans gemål Augustas grafvårdar. För öfrigt r C. en mängd vackra villor, 6 kyrkor och en nagoga. Det är säte för generalkommandot öfver e armékåren, har högskolor för de bildande kon- erna och musik, ett kungligt institut för glas- ålning och en storartad teknisk högskola (1904: 157 studerande, däraf 449 hospitanter och 448 åhörare), 3 gymnasier, ett realgymnasium, en öfver- realskola och en realskola, jämte andra läroverk. I C. ligger äfven den fysikalisk-tekniska riks- anstalten, ett under inrikesdepartementet stående vetenskapligt institut, som har till ändamål att för precisionsmekaniken och tekniken tillgodogöra den vetenskapliga forskningens resultat. Anstalten bör- jade sin verksamhet 1887. Den mycket betydande industrien omfattar järngjuterier och maskintillverk- ning, elektroteknik (Siemens och Halske), tillverkning af glas, porslin ("königliche porzellanmanufaktur"), papper, kemikalier, läder m. m. 1900 funnos inalles 207 fabriker med 16,261 arbetare, af hvilka 10,616 tillhörde metall- och maskinindustrien. — C. anlades 1705 af Fredrik I och fick stadsrättigheter 1721. Dess egentliga uppsving daterar sig från tiden efter 1870.

Charlottenholm, ett af Gyldenlöve efter Mar- strands uppgifvande till Tordenskjold i juli 1719 gifvet namn på befästningen Hedvigsholm (se d. o.), hvilken senare benämning emellertid återtogs redan vid fredsslutet följande år. L. W:son M.

Charlottenlund, danskt lustslott, beläget i Gjen- tofte socken, vid Öresund, ungefär en timmes väg från Köpenhamn. Slottet och den omgifvande parken

Charlottenlunds slott.

hette ursprungligen Gyldenlund, efter grefve Ulrik Frederik Gyldenlöve, som uppbyggde det omkr. 1675, och fick sitt nuvarande namn efter Fredrik IV:s äldsta dotter, Charlotta Amalia, som 1733 lät ombygga detsamma. Redan förut var det ett om- tyckt uppehållsställe för konungafamiljen om som- maren, hvarför äfventyraren Norcross 1718 upp- gjorde en plan att bortföra kronprinsen, sedermera Kristian VI, därifrån. I en senare tid var det i nära 50 år sommarresidens för landtgrefven Vil- helms af Hessen familj. Danmarks nuvarande kron- prins har, alltifrån sin förmälning (1869), begagnat det för samma ändamål. 1880—81 tillbyggdes två flyglar, hvarjämte slottet pryddes med ett torn och en kupol. Under sommaren besökes parken, som sedan forna tider är känd för sin rikedom på växter och sina präktiga träd, flitigt af Köpenhamns invå- nare. I ett hörn af parken anlades 1838 en träd- skola. E. Ebg.

Charlottenlund, fordom Snårestad, gods i Snårestads socken, Ljunits härad, Malmöhus län,

vid Östersjön. Det består af 4⅛ mtl säteri samt omkr. 5 mtl insockne frälse och har en areal af 642 har. Egendomen, som förr tillhörde Marsvinsholm, köptes 1841 af bröderna C. J. och F. Hemberg samt J. Berlin. 1848—1902 egdes den af grefve A. Posse, som 1849—50 lät uppföra den nuvarande praktfulla manbyggnaden. Sedan 1902 tillhör egendomen Jacob Lachmann. På C. finnas ett stort bibliotek och många konstskatter. Tax.-värde 527,200 kr. (1904).

Charlottenlundsbatteriet, ett på Själland 5 km. n. om Köpenhamn i slutet på 1880-talet byggdt kustbatteri för grofva kanoner, behärskande inloppet norr ifrån till den danska hufvudstaden. L. W:son M.

Charlottenlök (rättare Chalottenlök). Se Lökssläktet.

Charlottesville [ʃā'lɔtsvil], stad i nordamerikanska staten Virginia, vid floden Moores creek, 110 km. n. v. om Richmond. 6,449 inv. (1900). Det af Jefferson 1825 grundade statsuniversitetet ligger 1,6 km. v. om staden och är indeladt i 5 departement (afdelningar): akademiska, ingenjörs-, juridiska, medicinska och landtbruksafdelningen. Antalet studerande är omkr. 660.

Charlottetown [ʃā'lət-taun]. 1. Hufvudstad på Prince Edward island i S:t Lawrenceviken. 12,080 inv. (1901). C. har en god hamn samt järn- och ylleindustri. Där drifvas lifligt fiske och sjöfart. Katolskt biskopssäte. — 2. Hufvudstad på västindiska ön Dominica. Se Roseau.

Charm (fr. *charme*), förtrollning, tjuskraft, behag, täckhet.

Charma'nt (fr. *charmant*), intagande, utmärkt.

Charmēra (fr. *charmer*), tjusa, fängsla, behaga.

Charmettes, Les [lä ʃarmä't]. Se Chambéry.

Charmides (grek. *Χαρμίδης*), ateniensisk ädling, Glaukons son, syskonbarn med Kritias och morbroder till Platon. Under de trettio tyrannernas tid (404—403) var han en af de "tiomän", åt hvilka polisuppsikten i Peiraieus var anförtrodd, och stupade 403 i slaget vid Kefisos. En af Platons dialoger bär hans namn.

Charmoz l. Aiguille de C. [ägui'j də ʃarmå], bergspets på Mont Blanc.

Charmure [ʃarmȳr], fr. (af *charme*, lat. *carpīnus*, hvitbok), ett litet redskap af hårdt trä, horn eller stål, hvarmed sidenväfvare, för att aflägsna ritmärkena och utjämna tätheten, bruka gnida eller skrapa det i väfstolen nyss framställda tygstycket. G. A. W.

Charnacé, Hercule, baron de C., fransk diplomat och militär, f. omkring 1577, gjorde vidsträckta resor (bl. a. till Konstantinopel) och blef kunglig kammarherre och "conseiller d'état". Af sin frände Richelieu sändes han i diplomatiska värf till Förenta Nederländerna (1624), Bajern (1626) och, efter att hafva tagit del i La Rochelles ryktbara belägring (1628), till Sverige (sedan 1629), och så kom han att spela en ytterst betydelsefull roll vid Sveriges framträdande på de stora händelsernas skådeplats. Sedan han bemedlat det svenskpolska stilleståndet i Altmark (1629) och freden i Lybeck (s. å.), uppsökte han i Sverige Gustaf II Adolf och började arbeta på en förbindelse mellan Sverige och Frankrike. Hans bemödanden buro frukt vid Gustaf Adolfs fördrag med Frankrike i Bärwalde, där han var fransk underhandlare. Hans tjänst togs i anspråk äfven vid knytandet af det svenskfranska förbundet i Compiègne (1635). 1631 utförde C. en beskickning till kurfursten af Köln, och följde sedermera en tid den svenska armén i Tyskland. 1633—36 var han ambassadör i Haag. 1635 utnämndes han till generalmajor ("maréchal de camp"). C. stupade 1637 vid belägringen af Breda. Hans för Sveriges historia innehållsrika depescher förvaras i nationalbiblioteket i Paris. J. Th. W.

Charnay [ʃarnä], Claude Joseph Désiré, fransk resande, f. 1828 i Fleurie. På uppdrag af franske undervisningsministern gjorde han en fyraårig forskningsresa (1857—61) i Mexico och Yucatan, hvars resultat offentliggjordes af Viollet-le-Duc under titeln *Cités et ruines américaines: Mitla, Palenqué, Izamal, Chichen-Itza, Uxmal* (1863, med atlas och planscher) och af C. själf i arbetet *Le Mexique, impressions et souvenirs* (s. å.). 1863 deltog han i expeditionen till Madagaskar, 1867—70 reste han i Nord-Amerika, 1875 i Chile och Argentina, 1878 på Java och 1879 i Australien. 1880 företog han en ny forskningsfärd till Mexico, hvarunder han ytterligare undersökte Palenques ruiner och i skogarna nära Guatemalas gräns upptäckte en ny "död stad", Menche, som han kallade Lorillard efter en mecenat. De samlingar, teckningar och aftryck han hemförde från denna resa, som förskaffade honom geografiska sällskapets i Paris guldmedalj, förvaras i etnografiska museet i Trocadéropalatset i Paris. Reseberättelsen utkom 1884 under titeln *Les anciennes villes du Nouveau monde, voyages d'explorations au Mexique et dans l'Amérique centrale.*

Charnay-spännet [ʃarnä-], den ryktbaraste bland de fornlämningar, som 1857 upptäcktes vid gräfningen i Charnay i Bourgogne. Det är ett silfverspänne af nordgermansk typ, från 500-talet, delvis förgylldt, och bär på baksidan en runinskrift, som — utom några ord, om hvilkas rätta tolkning man ännu ej är riktigt viss — innehåller den äldsta runraden (jfr Futhark). Denna inskrift är af största vikt, emedan den, jämte inskrifterna på Bukarestringen och några andra utom Norden funna fornsaker, bevisar, att den äldsta runskriften tillhörde alla germanska folk, ej endast de skandinaviska. Charnay-spännet finnes flerstädes afbildadt, t. ex. i "The old-northern runic monuments of Scandinavia and England", I. (1866—67), af G. Stephens, i "Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden" (1874), af L. Wimmer, och i "Die deutschen runendenkmäler" (1889), af Henning. Hela Charnay-fynde finnes beskrifvet i "Mémoire sur les sépultures des barbares de l'époque mérovingienne, découvertes en Bourgogne, et particulièrement à Charnay", af H. Baudot (1860). Fr. L—r.

Charofyter, *bot.* Se Gyrophyceæ.

Charolais [ʃarålä], fordom landskap i Frankrike mellan Loire, Guise, Arroux och Mâconnais. De utgjorde först en del af Briennais och kom därpå till Bourgogne samt upphöjdes då till grefskap. Efter Karl den djärfves död indrogs det 1477 till kronan men Karl VIII afträdde det genom freden i Senlis 1493 till Österrike. 1556 kom C. till Spanien, 1659 genom Ludvig XIV till huset Condé och 177 till Frankrike.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Charolais-boskapen [ʃarålä-] har sitt hemland i del af franska depart. Saône-et-Loire (det forna ıdskapet Charolais), hvarifrån den, under slutet af ra och början af detta århundrade, spriddes till part. Nièvre, Cher och Allier. Denna boskapsras Frankrikes utmärktaste gödkreatursras. Djuren ɔ af medelstorlek, eller något däröfver, samt hafva rt och bredt hufvud, med horn af medelmåttig ıgd; halsen är kort och tjock, ryggen rak, bröstet ıpt och bredt, benen korta och något grofva. Till gen äro djuren hvita eller ljusgula. Slaktvikten pgår till några och sextio procent af den lefvande kten. — Rasen har ej blifvit spridd utom Frankze. C. A. L.

Charolles [ʃarå'l], arrondissemangshufvudstad i ınska depart. Saône-et-Loire. 3,343 inv. (1901). llverkning af fajans och kemikalier. Hufvudstad det forna landskapet Charolais.

Charolōg, *bot.*, person, som sysselsätter sig med ıdiet af characeerna. Se Gyrophyceæ.

Cha'ron (grek. *Χάρων*) *grek.* och *rom. myt.*, unrjordens färjkarl, som förde de jordade öfver den Acheron, till hvars strand den döde ledsades af Hermes. C. framställes på grekiska vaser m en gammal, skäggig man med mössa, arbets-

Charon, Hermes och en afliden.
(Från en grekisk vas.)

ıntel och staf samt stående i fören af farkosten. m ersättning för öfverfarten erhöll han ett mynt ı obol), som man för detta ändamål lade i den ıdnes mun. De, som ej erhållit ordentlig begrafng, måste såsom skuggor irra omkring vid flodens rand. Att en lefvande fick passera Acheron ekom sällan; till straff för att han låtit Hekles slippa öfver hölls C. fjättrad under ett år. aronmyten var okänd för Homeros och Hesiodos. n fanns däremot hos etruskerna, där *Charu(n)* upptades som en hemsk demon med hammare. I grekernas mytiska sägner framträder *Charontas* l. *aros* såsom representant för döden och underjorden ver hufvud.

Charo'ndas (grek. *Χαρώνδας*), berömd forngrekisk gstiftare. Tiden för hans lefnad är omtvistad, men rde sannolikast böra förläggas till 6:e årh. f. Kr. n gaf lagar åt sin födelsestad Catana, men äfven andra grekiska kolonier i Syd-Italien och på ilien.

Charontas. Se Charon.

Charos. Se Charon.

Charost [ʃarå], Armand Joseph de Béthune, hertig af C., fransk filantrop, f. 1728, d. 1800, blef först militär och deltog i sjuåriga kriget (1756—63), men drog sig sedan tillbaka till sina gods, där han genom att afskaffa hofveriet, upprätta undervisningsanstalter, milda stiftelser o. s. v. verkade för sina underhafvandes bästa. I nationalförsamlingen yrkade C. bl. a. på en jämnare fördelning af skatterna. Under skräckregeringen fängslades han, men frigafs efter Robespierres fall.

Charpentier [ʃarpätiē], Marc Antoine, fransk tonsättare, f. 1634 i Paris, d. 1704 därstädes, var elev af Carissimi i Rom och blef slutligen kapellmästare vid S:te Chapelle i Paris. Hans opera *Médée* trycktes 1694, motetter jämte symfonier 1709. Nationalbiblioteket i Paris förvarar af honom 28 folioband manuskript och flera kartonger, hufvudsakligen kyrkomusik. Bäst är han i oratoriet; han har skrifvit 18 sådana i Carissimis stil, och bland dessa har nyligen framdragits och utförts i Paris *Le reniement de S:t Pierre*, som därvid gjorde mycken lycka och skall befordras till tryck.

Charpentier [ʃarpätiē], Johann Friedrich Wilhelm Toussaint von, tysk metallurg, f. 1738, d. 1805 som bergshauptman i Freiberg. Han inlade stora förtjänster om bergsbrukets vetenskapliga bedrifvande och anlade amalgameringsverket i Freiberg, som länge var ett af de mest ansedda i Europa.

Charpentier [ʃarpätiē], franska bokförläggare. — 1. Gervais C., f. 1805, d. 1877, gjorde sig mest känd genom sin samling upplagor af klassiska författare i formatet 18:o, hvilket uppkallats efter honom. Han utgaf ock "Revue nationale". — 2. Georges C., den föregåendes son, f. 1846, d. 1905, upptog äfven moderna romaner (Zolas m. fl.) i samlingen ("Bibliothèque C.") och fogade till denna en mindre samling i 32:o-format. Han öfverlät 1896 firman till Eug. Fasquelle.

Charpentier [ʃarpätiē], Louis Eugène, fransk målare, f. i Paris 1811, d. därstädes 1890, egnade sig åt militärmåleri och genre. Hans första betydande målning var *Kyrassiärer i bivack* (1831); därefter märkas *Stora redutten vid Moskva*, *Caulaincourts död* (1843), *Hertigen af Orléans vid Antwerpens belägring* (1845, i Versailles), *Polytekniska skolans elever i slaget vid Paris 1814* (i Boulognes museum), *Slaget vid Tsjernaja* (1857, i Versailles), *Kejserliga gardet vid Magenta* (1861), *Bomarsunds intagande* (1863) o. s. v. ända till 1880-talet, då han målade *Wellington i Spanien*, *Trupper i marsch*, *Ett vad*, *Efter striden* (1889) och *Kyrassiärerna göra charge vid Waterloo* (1890).

Charpentier [ʃarpätiē], Alexandre Louis Marie, fransk skulptör och medaljgravör, f. 1856 i Paris, är en af de främste samtida inom sistnämnda konstart och representerar bland dess idkare en mera impressionistisk riktning än exempelvis Roty och Chaplain. Såväl hans porträtt som genrefigurer och fria fantasier (*Flicka med blomma*, *Faun*, *Backant*, *Musiken*, *Sången* m. fl.) äro ytterst liffulla både i komposition och uttryck. C. är representerad i Luxembourgmuseet genom en serie plaketter. På Stockholmsutställningen 1897 var han företrädd både genom sådana och genom kannor, brickor m. m. i tenn med reliefer. Nationalmuseum eger af hans ar-

beten *Moder och barn* (bronsrelief, 1892), *Målningen* (brons, s. å.), *Badkaret* (relief i tenn, 1897). I glyptoteket i Köpenhamn finnas porträttmedaljonger i brons af skådespelerskan *Réjane* (1890), *Constantin Meunier* (1899) och *Zola* (1903). — Bland C:s nyare större skulpturarbeten märkas de monumentala reliefferna *Bagare* och *Lycklig familj* (utställda 1905). I samarbete med Meunier har han de senast gångna åren varit sysselsatt med *Zolas monument* för karusellplatsen i Paris (ännu ej färdigt). G—g N.

Charpentier [ʃarpãtiē], Félix Maurice, fransk bildhuggare, f. 1858 i Bollène (depart. Vaucluse), studerade i école des beaux-arts. Bland hans arbeten äro *Ung faun* (1884, i staden Paris' ego), *Improvisatören* (1887) och *Illusionen* (1895, båda i Luxembourgmuseet), *Sången* (1890), *Brottarna* (s. å.), *Den fallande stjärnan* (1896, alla tre inköpta af franska staten; af det sistnämnda finns ett exemplar i marmor äfven i glyptoteket i Köpenhamn). C. har ock utfört en mängd porträttbyster i olika material. G—g N.

Charpentier [ʃarpãtiē], Gustave, fransk tonsättare, f. 1860, elev af konservatoriet i Paris, fick stora Rom-priset 1887. Han har väckt uppmärksamhet genom orkestersviten *Impressions d'Italie*, "symfonidramat" *La vie du poète* m. fl. körsymfonier samt körverken *Chant d'apothéose de V. Hugo* och *Le couronnement de la muse*, det sista egentligen en utvidgad scen ur operan eller den s. k. "musikaliska romanen" *Louise* (1900), som väckte stort uppseende och fann väg till flera utländska scener (Stockholm 1903), men hvars nyhet ligger mindre i musiken än i ämnet, den parisiske arbetarens lif, som ej förut behandlats i operaform. C. har blifvit kallad en "sentimental impressionist". A. L.

Charpert. Se Kharput.

Charpi (fr. *charpie*, af lat. *ca'rpere*, plocka), Linneskaf, *med.*, sönderplockadt linne, som användes till förbindning af sår. Det bästa tillverkas af slitet linne, hvilket sönderklippes i lappar af 7—10 cm. i fyrkant, hvarefter trådarna utdragas, en i sänder. *Raspadt* charpi, som är sämst, åstadkommes därigenom att linnet afskafves medelst en ej alltför hvass knif. *Engelskt* charpi (eng. *lint*) utgöres af på ena sidan ludna, på andra sidan släta stycken. Det förstås af sig själft, att linnet måste vara utomordentligt väl rengjordt. Charpiet besitter en utmärkt förmåga att absorbera (uppsupa) flytande ämnen, och denna egenskap har gjort, att det från urminnes tid mycket användts till betäckningsmedel för sår, i synnerhet de suppurerande. Numera betraktas det med stor misstro af kirurgerna och är på väg att helt och hållet öfvergifvas. Sedan man nämligen lärt sig, att de ämnen, som inverka skadligt på sår (bakterier o. s. v.) och som förefinnas uppslammade i luften, dess lättare häfta vid föremålen, ju större absorptionsförmåga dessa besitta, och som charpi just eger denna förmåga i högsta grad, så har man tämligen allmänt börjat frukta, att charpi, hvars desinfektion dessutom är mycket svår, direkt kan öfverföra skadliga ämnen (smitta) i sår. Detta är till och med ett faktum, hvarpå knappt någon sakkunnig tviflar. Man kan visserligen göra charpi antiseptiskt, liksom bomull, gastyg o. d.; men därigenom afhänder man det just den egenskap, hvarigenom det gör mest nytta. Allt detta är orsaken till att charpi, som förut i ofantliga massor tillverkades och användes å sjukhus och i fält, nu spelar en högst underordnad roll. Äfven för mindre fall och i den civila sjukvården kan och bör det ersättas af bomull. Rsr.

Charput, stad i turkiska vilajetet Mamuret ül Aziz. Se Kharput.

Charras [ʃara'], Jean Adolphe Baptiste, fransk militär och krigshistorisk skriftställare, f. 1810. År 1830 deltog han, med en friskara, som han själf organiserat, i gatustrider under julirevolutionen, och 1833 blef han löjtnant i artillerie. Men hans i tidningen "National" offentliggjorda artiklar, i hvilka han skarpt granskade militärförvaltningen, ådrogo honom styrelsens missnöje, hvarför han kommenderades till tjänstgöring i Afrika. 1848 tog han liflig del i revolutionen i Paris, blef i mars s. å. sekreterare i försvarsutskottet och öfverstelöjtnant samt i april understatssekreterare i krigsministeriet. Chefskapet för detta departement skötte han provisoriskt till Cavaignacs ankomst i juni och definitivt under dennes presidentskap. C:s rykte som organisatör var så stort, att romerska republiken 1849 kallade honom till krigsminister och öfverbefälhafvare för armén, hvilka befattningar han dock ej kunde mottaga, enär plötsligt en fransk kår afsändes mot Rom. På hans förslag bestämdes, att styrelsen skulle i "Moniteur" uppgifva skälen till ordensutnämningar ("Charraslagen"). I konstituerande och lagstiftande församlingarna motarbetade han Napoleon och blef därför vid statskuppen 2 dec. 1851 fängslad, sedermera struken ur härens rullor samt landsförvisad. Till 1854 lefde han i Bruxelles, där han i en broschyr, *Les trois maréchaux de France*, blottade marskalkarna Magnans, S:t Arnauds och Castellanes ställning till statskuppen. Därefter vistades han i Schweiz och dog i Basel 1865. Bland C:s större arbeten må nämnas den berömda *Histoire de la campagne de 1815* (1857; 6:e uppl. 1869) och *Histoire de la guerre de 1813* (1866, ofulländad; 2:a uppl. 1870). Hans arbeten andas fientlighet mot allt hvad Bonaparte heter.

Charron [ʃarã'], Pierre, fransk filosof och skriftställare, f. 1541 i Paris, d. 1603, var först advokat, blef sedan katolsk präst och berömd predikant. Han utgaf försvarsskrifter för den katolska tron mot protestanter och fritänkare, men framträder i sitt märkligaste arbete, *Traité de la sagesse* (1601), som representant för en af Montaigne påverkad skepticism. Tviflet har enligt C. en dubbel uppgift, att hålla forskningen vid lif i dess sökande efter sanningen och att föra oss till religiös tro. Emellertid kräfver han etikens självständighet i förhållande till religionen. "Jag vill", säger C., "att man skall vara en rättskaffens människa, äfven om det icke funnes något paradis och något helvete". Naturen och förnuftet fordra dyden, äfven oafsedt dess religiösa sanktion. S—

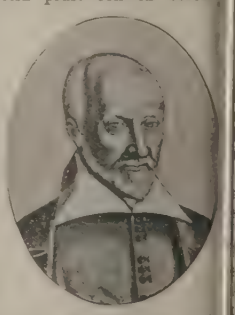

Cha'rta (lat., af grek. *cha'rte* l. *cha'rtes*), b

knade ursprungligen papyrusväxtens bast, men
dermera, emedan detta användes att skrifva på,
t hvarpå något var skrifvet eller ritadt. liksom
en själfva det skrifna, således skrift, bref, bok,
st o. s. v. I diplomatiken var ordet under medel-
en, då äfven formerna *qua'rta* och *qua'rtula* före-
mmo, en af de många synonyma beteckningarna
urkund och kunde, liksom *diploma*, användas om
stan hvilka urkunder som helst. Man talade
rför om *charta* i de mest olika bemärkelser, t. ex.
arta sacrame'nti, eds- och hyllningsurkund, *charta*
gäta, ett af tillkallade vittnen underskrifvet akt-
cke, *charta pācis*, fredsfördrag, *charta libertātis*,
hetsbref o. s. v. I egenskap af dispositiv urkund
ldar det ursprungligen motsatsen till *noti'tia*, en
ott och bart bevisningsurkund, och denna skillnad
behölls i hela medeltidens urkundsväsen. Märkvär-
gast af alla urkunder, som bära namnet *charta*,
Magna charta (se d. o.). I senare tid har
nämningen användts om vissa oktrojerade stats-
rfattningar, t. ex. Ludvig XVIII:s "charte con-
titutionnelle" (1814) och dom Pedros regeringsform
r Portugal (1826), äfvensom på det af massorna
England häftigt påyrkade reformprogram, som är
ndt under namnet "people's charter" (se Char-
sm). Jfr Karta och nedanstående artiklar.

Charta ad fonti'culos (lat.). Se Fontanell-
apper.

Charta cerāta (lat.), *farm.* Se Vaxpapper.

Charta partita (lat.), "deladt blad", ett slags
kund, som under medeltiden, i synnerhet i Eng-
nd, användes vid kontrakt mellan två eller flera
rsoner. Samtliga kontraktsexemplaren voro ur-
rungligen skrifna sida vid sida på ett och samma
ad, i hvars öfversta rand ett ord, ett tänkespråk
d. stod att läsa. När exemplaren utklipptes,
ljde stycken af öfverskriften med hvart och ett.
r att sedan öfvertyga sig om urkundens äkthet,
höfde man endast hoppassa delarna. Jfr Certe-
arti.

Charta sigillāta (lat.), stämpelpapper.

Charte constitutionnelle [ſart kånſtitysiånä'l],
[illegible] Se Frankrike (historia).

Chartered company [tſä'tĕd ka'mpəni]. Se Bri-
sh South Africa company och Han-
[illegible]kompani.

Charters Towers [tſä'təs tåŭəs], stad i brittisk-
straliska staten Queensland, 132 km. s. v. från
mnen Townsville, med hvilken det är förenadt
ed järnväg. 5,000 inv. (1900). Staden uppstod
872 till följd af de rika guldfynden i närheten,
d hvilka 1900 lefde öfver 20,000 människor.

Chartier [ſartié]. 1. Alain C., fransk skrift-
ällare, f. omkr. 1390, d. strax efter 1430, men
senare än 1440. Han var sekreterare hos dauphin
edermera Karl VII), hvars sak han troget tjänade
nda till hans slutliga seger. C. åtnjöt på sin tid
t utomordentligt anseende som skald och talare.
nnu Octavien de Saint-Gelais och Clément Marot
isa honom som sin tids mästare, och enligt en be-
ttelse från 1524 tryckte Margareta af Skottland
enare Ludvig XI:s gemål) i mångas närvaro en
ss på den inslumrade C:s läppar — "dessa fina
ppar, från hvilka utgått så många artiga ord och
rdiga tankar". Denna legend är emellertid föga
rdig, enär prinsessan först 1436 ankom till Frank-
ke och [illegible] sakert då var [illegible] C:s [illegible] som

infaller under den oroliga tiden för kriget mellan Frankrike och England, bäres af en ädel fosterländsk stämning, och vare sig ämnet är politiskt, moraliskt eller erotiskt, är formen enligt den härskande modesmaken allegorisk. Så redan i hans tröligen första dikt, *Livre des quatre dames*, som är skrifven strax efter slaget vid Azincourt och ger uttryck åt fyra damers sorg, hvilka förlorat sina älskare i slaget. Hans poesi står numera icke högt i rop, och han var också mera framstående såsom prosaförfattare. Hans bästa politiska skrift utgör *Quadriloge invectif*, en dialog om Frankrikes dåvarande politiska förhållanden. Dessutom har han skrifvit en *Bréviaire des nobles* och *Le curial*, handböcker i god ton och ridderliga dygder, samt flera andra arbeten. Hans prosastil är starkt retorisk och visar, liksom hans latinska tal, tillbaka till Cicero. Han är öfverhufvudtaget den förste franske författare, hvars prosastil är formad efter antiken. Den fullständigaste upplagan af hans skrifter är *Œuvres d'Alain Chartier* af Duchesne (1617). Se Delauny, "Étude sur Alain Chartier" (1876), och Gabriel Desclozières, "Alain Chartier" (1897).

2. Jean C., fransk krönikeskrifvare, icke såsom man trott broder till den förre. Han utnämndes 1437 af Karl VII till fransk rikshistoriegraf. Hans krönika kan betraktas såsom denne konungs officiella historia. Den innehåller nyttiga upplysningar, men är eljest färglös och ointressant. J. M.

Chartism (jfr Charta), en demokratisk rörelse i England under åren 1838—48, hvilken gick ut på att göra massan af folket delaktig af större politiska rättigheter, än det då hade. Den fick sitt namn efter den skrift ("the people's charter", folkchartan, folkförfattningen, i motsats till den på Magna charta hvilande, aristokratiska författningen), hvari de åsyftade författningsändringarna voro formulerade. — Demokratiska sträfvanden i chartismens anda hade långt före den ofvan angifna tidpunkten gjort sig gällande i England. Redan 1780 framställdes chartismen förebådande politiska kraf vid ett på initiativ af J. Cartwright hållet möte i Westminster, och flera föreningar verkade sedermera, under inflytande af franska revolutionens idéer, i samma syfte. De stora krigen mot Napoleon trängde emellertid intresset för dessa reformsträfvan den i bakgrunden, men efter freden 1815 började snart en kraftig agitation för ändringar i vallagen (jfr Cobbett, W.), hvilken agitation från arbetarledarnas sida återupptogs, när det började visa sig, att 1832 års parlamentsreform lämnat den stora massan lika betydelselös som förut. Mot slutet af 1830-talet vållade oår och penningkris och allt det elände, som slika olyckor bereda i synnerhet kroppsarbetarna, en våldsam jäsning bland denna samhällsklass, där förut äfven 1834 års stränga fattigvårdslag framkallat mycken upphetsning. All ofärd skylldes därpå att massan ej hade något poli-

tiskt inflytande, och agitationerna för att skaffa den ett sådant började på nytt. Under namn af Arbetarnas förening (''The working men's association'') bildades 1836 ett samfund till reformers främjande. 1838 formulerade en kommitté af sex medlemmar ur denna förening och sex ledamöter af den hetsigaste parlamentsoppositionen (bl. a. O'Connel), på förslag af den entusiastiske arbetarledaren William Lovett, folkets fordringar i ''the people's charter''. Chartan innehöll följande sex punkter: rösträttens utsträckning till hvarje i landet född eller där naturaliserad och sedan två år bofast man, som fyllt tjugoett år; landets indelning i lika stora valdistrikt, efter folkmängden; sluten omröstning; årliga parlament; ingen census för valbarhet; arfvode åt parlamentsledamöterna. På jättefolkmöten, hvilka stundom räknade hundratusentals deltagare och som höstetiden höllos vid fackelsken, hördes lidelsefulla tal för chartans antagande, medan en mängd nya tidningar (''Northern star'', redigerad af Feargus O'Connor, med en upplaga på 50,000 exemplar, m. fl.) bearbetade sinnena. I febr. 1839 sammanträdde i London en af anhängare till folkchartan, **chartister**, öfver hela riket vald ''folkriksdag'', som själf kallade sig ''National convention'' och i maj s. å. öfverflyttade till Birmingham. I denna församling segrade den ytterlighetsriktning, som under O'Connors ledning förordade målets främjande genom fysiska våldsmedel, öfver den af Lovett företrädda moderatare fraktion, hvilken ville nöja sig med moraliska påtryckningsåtgärder. Chartan kompletterades och omfattade nu 39 punkter: fordringar på en förmögenhetsafgift, afskaffande af fattigvårdslagarna, minskning i pålagorna m. fl. En petition, med närmare 1,300,000 underskrifter, inlämnades i juni 1839 till underhuset för att utverka chartans antagande, men tillbakavisades (12 juli s. å.) med öfverväldigande majoritet. Chartisternas agitation fick då en allt våldsammare prägel och blodiga uppträden föreföllo. 1840 vann chartismen ytterligare stadga i sin organisation genom uppkomsten af ''The national charter association'' i Manchester, med filialföreningar i skilda delar af landet, hvarjämte en ny jättepetition inlämnades till underhuset, där den rönte samma öde som den föregående. Den moderata riktningen, som en tid åter haft öfverhand inom rörelsen, fick då ånyo vika för våldstaktikens anhängare. Vid förefallande arbetaroroligheter, såsom 1842 i norra England, brukade chartisterna blåsa under, ja en del af dem framställde till och med satser af socialistisk färg. Chartismen såsom sådan blef emellertid en smula undanskymd på 1840-talet under den allmänna rörelsen för frihandeln och upphäfvandet af spannmålslagarna. 1848 uppflammade chartismen för sista gången med våldsam kraft. Den påverkades då af februarirevolutionen samt af den dyra tiden och arbetslösheten. Upplopp föreföllo i Glasgow, Edinburgh och Manchester. I London utlystes till 10 april ett monster-folkmöte, beräknadt på ½ mill. deltagare. Meningen var att tåga till underhuset och framlämna en petition, som uppgafs hafva 5,700.000 underskrifter. Processionen förbjöds, och man gjorde sig beredd att afstyra våld med våld: trupper under Wellingtons befäl utkommenderades, och 170,000 män ur alla samhällsklasser läto inskrifva sig som polisförstärkningsmanskap. Endast 30,000 människor hade böjelse och mod att infinna sig på samlingsstället. O'Connor ryggade tillbaka för en hopplös sammanstötning med ordningsmakten och miste därigenom sitt välde öfver massorna; petitionen inlämnades i sedvanlig ordning, men befanns vid noggrann granskning innehålla mindre än 2 mill. underskrifter, hvaribland en stor mängd förfalskade, samt lämnades utan afseende. Chartismen aftynade nu hastigt under inflytande af de bättre tider, som inträffade i samband med reformerna inom spannmålstull-lagstiftningen. Flera af de viktigaste fordringarna i ''the people's charter'' hafva emellertid uppfyllts genom senare lagstiftning: census för valbarhet till underhuset är afskaffad, valrätten har genom reformakterna 1867—68 och 1884—85 utsträckts till nära nog allmän rösträtt, den sistnämnda rösträttsreformen innebar äfven ett stort steg mot likformiga valkretsar, och redan 1872 infördes sluten omröstning. — Litt.: Carlyle, ''On chartism'' (1839), Lovett, ''Chartism, a new organisation of the people'' (1845), L. Brentano, ''Die englische chartistenbewegung'' (i ''Preussische jahrbücher'', 1874), Gammage, ''History of the chartist movement 1837—1854'' (1894), och J. H. Rose, ''The rise of democracy'' (1897). Disraelis berömda roman ''Sybil'' (1845) har chartismen till underlag och ger en liflig bild af denna folkrörelse. J. Th. W.

Chartister (jfr **Charta**). 1. Ett konstitutionellt moderat parti i Portugal, som höll fast vid den af dom Pedro i 1826 års ''charta'' gifna statsförfattningen och kämpade mot anhängarna af 1822 års mera frisinnade konstitution, eller **septembristerna**, såsom de efter revolutionen i sept. 1836 kallades. Bland chartisterna intogos de främsta rummen af Saldanha, Costa Cabral och hertigen af Terceira, bland septembristerna af Palmella och Sá da Bandeira. Under stridens gång uppstod inom det förstnämnda partiet en brytning, i det att de rene chartisterna ville upprätthålla chartan utan ändringar, hvaremot cabralisterna (Cabrals anhängare) ansågo åtskilliga liberala eftergifter bef höfliga. Jfr **Portugal**. — 2. Ett radikalt parti i England, som fick sitt namn efter ''the people's charter'', partiets reformprogram. Se **Chartism**. J. Th. W.

Charton [ʃartå'], **Édouard Thomas**, fransk tidskriftsutgifvare och skriftställare, f. 1807 i Sens, d. 1890 i Versailles, blef vid 20 år advokat i Paris, redigerade från 1829 några allmännyttiga periodiska skrifter och uppsatte 1833 den illustrerade veckoskriften ''Magasin pittoresque'', som i 56 år förblef under hans ledning och var det första franska pressorgan, som gjorde träsnittet tillgängligt i vida kretsar. Efter 1848 års revolution kallades han af H. Carnot till generalsekreterare i undervisningsministeriet samt valdes till en af depart. Yonnes representanter i konstituerande nationalförsamlingen och blef 1849 medlem af ''conseil d'état''. Han protesterade mot statskuppen af 2 dec. 1852 och höll sig under hela det andra kejsardömet borta från det politiska lifvet, men insattes af sin förra valkrets 1871 åter i nationalförsamlingen, där han slöt sig till republikanerna, och valdes 1878 till senator. C. vardt 1876 ''fri'' ledamot af franska institutet. — Jämte andra personer uppsatte C. 1843 den välkända veckotidningen ''L'illustration''. Han redigerade från början (1860) det ansedda samlingsverket af illustrerade resor ''Le tour du monde''.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

n dessutom "Bibliothèques des merveilles". Själf nmanskref han bl. a. det af franska akademien sbelönta arbetet *Les voyageurs anciens et mo-rnes* (4 bd, 1854—57) och med H. Bordier *Hi-ire de France* etc. (2 bd, 1859—60; 2:a uppl. 62).

Chartres [ʃärtr], hufvudstad i franska depart. ire-et-Loir (Orléanais), vid floden Eure, s. v. om ris. 22,959 inv. (1901). Biskopssäte. På stadens gsta punkt ligger den praktfulla katedralen. Den undlades 1020 och ombyggdes efter en brand 95—1260, har treskeppigt långhus (midtskep-t är 36,5 m. högt, 16,34 m. bredt), treskeppigt arhus och femskeppigt kor med dubbla omgångar, än hvilka framskjuta tre stora och fyra mycket

Katedralen i Chartres.

nå apsider. Om också en romansk reminiscens kan åras, låter dispositionen med smala hvalfok den tiska principen rent framträda. Långhuset har, knadt från fyrkanten, sju sådana hvalffält, till ilka komma ytterligare två i den imposanta torn-allen, så att hela byggnadens längd uppgår till 18,5 m. i dagen. Fasaden, som blef oskadd vid en eldsvåda, som 1195 öfvergick kyrkan, är från idten af 1100-talet och domineras af två beundrans-ärda torn (106 och 115 m. höga). De tre förenade ortalerna förete det äldsta exemplet på en full-ändig, plastisk utsmyckning, för hvilken många ngre franska katedraler utmärka sig. Ännu mera ka och glänsande äro skulpturerna öfver kors-marnas portaler. Under koret och långhuset ligger en ofantlig krypta, återstoden af den kyrka, som biskop Fulbert lät bygga i 9:e årh. — C. eger äfven flera andra vackra kyrkor och intressanta hus från medeltiden. — Det har tillverkning af maskiner, läder samt berömda pastejer. I C. finnas ett lyceum och ett katolskt prästseminarium, botanisk trädgård, museum och ett bibliotek på 80,000 band. — Staden hette i forntiden *Autricum*. Den var medelpunkt för Galliens druidkult och hufvudort för karnuterna. Ludvig XIV upphöjde C. och dess område till ett hertigdöme för huset Orléans, och därefter förde sonen till hufvudmannen för detta hus titeln hertig af C. F. n. (1905) bäres denna titel af Ludvig Filips sonson Robert, f. 1840.

Chartreuse [ʃartrös], by i franska depart. Isère (Dauphiné), n. om Grenoble. I närheten ligger La grande chartreuse, kartusianordens äldsta, viktigaste och berömdaste kloster. Jfr Chartrös

Chartrös (fr. *chartreuse*), en fin och aromatisk med hvarjehanda örter kryddad likör, tillverkad af kartusianmunkarna i klostret "La grande chartreuse", nära byn Chartreuse. 1864 förbjöd påfven likörtillverkningen, hvilken därefter egde rum i den nära klostret liggande orten Fourvoirie till 1903, då kartusianerna utvisades ur Frankrike. Klostrets munkar uppgifvas sedermera ha inköpt ett stort kloster i Spanien för att där återupptaga sin inbringande likörtillverkning, men under ett nytt namn, enär det gamla togs i beslag af franska staten, som dock ej kom öfver hemligheten af likörens recept. Äfven vissa maträtter och bakverk, som tillagats i form, kallas chartrös.

Chartulāria (lat.), klosters och stifts kopieböcker, hvilka innehålla afskrifter af donations- och köpebref o. d.

Chartulārium (lat.), förvaringsort för urkunder, arkiv. — Chartulārius, arkivarie.

Chartulārius. Se Chartularium.

Chartum. Se Kartum.

Charvin [ʃarvɛ̃'], Florence Léonide. Se Agar.

Chary'bdis (grek. *Χάρυβδις*), *grek. myt.*, ett vidunder af tämligen obestämbar natur. Vanligen sammanställes det med Skylla (se d. o.).

Chasārer (Chazārer). Se Kazarer.

Chase [tʃē'ɪs], Salmon Portland, nordamerikansk statsman, f. 13 jan. 1808 i Cornish, New Hampshire, blef 1829 praktiserande advokat och slog sig 1830 ned i Cincinnati (Ohio), där han snart vann anseende inom sitt yrke och genom sin kommenterade upplaga af staten Ohios författningar (3 dlr, 1832—35), jämte inledning till samma stats historia, äfven skaffade sig ett namn inom den lärda världen. I politiken införde han genom sin advokatverksamhet, i det att han vid flera tillfällen med stor talang försvarade slafvar, som från sydstaterna rymt in på Ohios område, samt därvid sökte upprisa, att 1793 års lag om förrymda slafvars utlämnande strede

mot unionsförfattningen. C. kom härunder i nära beröring med Birney och Giddings, men räknade sig ej själf till abolitionisterna. Ursprungligen tillhörande whig-partiet, slöt han sig 1841 vid dess bildande till det för slafvarnas frigörelse sträfvande "frihetspartiet" (*liberty party*) och blef snart dess ledare i Ohio. Vid 1848 års presidentvalskampanj medverkade C. till bildandet af det moderatare "free-soil-partiet" och sökte sedan, alltmer närmande sig det demokratiska partiet, bland nordstaternas demokrater verka för en humanare uppfattning af slafrågan. Af demokraterna insatt i Förenta staternas senat för perioden 1849—55, väckte han där inom kort uppseende genom sitt kraftiga angrepp på Clays kompromiss 1850, sitt försvar för "home-steadbillen" mot det amerikanska partiets fruktan för främmande invandring, sina framsynta argument för Pacific-banans anläggning och framför allt sin konsekventa och sakrika opposition mot Douglas' Kansas-Nebraska-bill 1854. Under sin senatorstid var C. utom all fråga den verkningsfullaste af slafveriets fåtalige bekämpare inom denna församling. Hans åsikter i slaffrågan fjärmade honom från demokraterna, och det var det nybildade republikanska partiet, som gjorde honom till guvernör i Ohio för två perioder (1856—59). Som ledande "anti-slafveriman" inom det republikanska partiet gjorde sig C. stora förhoppningar att bli partiets presidentkandidat vid 1860 års val, men partikonventet i Chicago nominerade den långt mindre kände Lincoln, hvars seger öfver whigledaren Seward möjliggjordes däraf att C:s anhängare öfvergingo på Lincoln. I dennes kabinett inträdde C. i mars 1861 som finansminister och utförde som sådan under kriget ett i det hela framgångsrikt jättearbete med anskaffande af de oerhörda penningsummor, som erfordrades. C. hade bl. a. utsläppt en mängd s. k. "greenbacks", ett slags sedelmynt, och ehuru motvilligt böjt sig för kongressens beslut att göra dem till lagligt betalningsmedel — något som efter krigets slut vållade mycken oreda i Förenta staternas finanser. C. genomdref äfven en skatt på de många statsbankernas sedelutgifningsrätt och förberedde sedelutgifningens koncentrering till Unionens egna bankinstitut. I kabinettet var han den mest framträdande förkämpen för slafemancipationen och manade otåligt, men länge förgäfves, den försiktige Lincoln att slå in på denna politik. Liksom sina kolleger underskattade äfven C. Lincolns öfverlägsna statsmannaklokhet och beredde honom ofta genom sin självrådighet stora svårigheter. I juni 1864 utträdde C. ur kabinettet och utnämndes i dec. s. å. till president i högsta domstolen ("chief justice of the supreme court"), det högsta och konstitutionellt inflytelserikaste lifstidsämbete Unionens författning känner. Hans verksamhet på denna post blef särskildt betydelsefull genom de många i förbindelse med "rekonstruktionen" efter inbördeskriget stående författningstvister, som under hans ämbetstid i form af rättsfall underställdes högsta domstolens afgörande. Mest beryktadt är det af C. dikterade utslag, hvarigenom "greenbacks" i febr. 1870 fråndömdes karaktären af ovillkorligt betalningsmedel; det väckte stark oro i finanskretsar och upphäfdes efter två nya domares utnämning genom ett utslag i ett annat mål, maj 1871. I kraft af sitt ämbete presiderade C. med mycken opartiskhet i senaten 1868 vid presidenten Johnsons af hans hätske fiender framkallade "impeachment" för ämbetsfel. Såväl 1868 som 1872 sökte C., fast utan framgång, genom demokraterna att bli vald till president. Han afled i New York 7 maj 1873. Trots sina fel, bland hvilka en högdragen självgodhet mer än annat hämmade hans bana, var C. en af sin tids förnämste amerikanske statsmän. Jfr A. B. Hart, "Salmon P. Chase" (i "American statesmen series", 1899). V. S—g.

Chase [tjē's], William, nordamerikansk målare, f. 1849 i Franklin township (Indiana), studerade 1869—71 vid akademien i New York, reste 1872 till München, tillbragte ett år i Venezia och återvände till Amerika 1878. Han väckte först uppseende som en originell lärjunge af Piloty, blef sedan en dristig modernist och ljusmålare, fördes därpå genom studium af Velasquez och genom påverkan af Whistler till en fint stämd grå tonskala med känsligt afvägda luftvalörer och genom påverkan af den skotska Glasgowskolan till djupa och starka färgackorder. Han målar landskap, genrebilder i friluft och porträtt. G—g N.

Chasidæer l. Chasidéer (af hebr. *chasidim*, fromma). 1. I allmänhet alla judar, som vinnlägga sig om fromhet. — 2. Ett förbund af ortodoxa judar, som under förföljelserna på seleukidernas tid sökte lifva den nationella och religiösa andan hos sina landsmän. Troligtvis besläktade med de i talmud omnämnde esséer, wathikin, zenaim, "fromma, blygsamma". Jfr Klein, "Bidrag till Israels religionshistoria" (1898). — 3. En sekt, som i 18:e årh. stiftades af den polske juden Israel Bescht (sammandragning af Baal Schemtob, "egare af det förborgade gudsnamnet" och därigenom "undergörare"), efter hvilken sektens anhängare jämväl kallas "beschtaner". Liksom de äldre kabbalisterna uppträdde äfven Bescht fientligt mot talmudisternas torra, fantasilösa lagreligion. Såsom villkoren för ett Gud behagligt lif uppställde han glädje och lifsnjutning. I synnerhet måste bönen förrättas i glad sinnesstämning. Genom upprepade tvagningar enligt de gamle esséernas bruk och genom en egendomlig klädedräkt skulle hans anhängare kännetecknas. Vid Beschts död, 1760, utgjorde chasidæernas antal 40,000. De äro fördelade i små församlingar, hvardera stående under en zadik, och spridda öfver Polen, Galizien, Ungern och Rumänien. (G. K—n.

Chasidéer. Se Chasidæer.

Chasidim (hebr.). Se Chasidæer.

Chasköi (bulgar. *Chaskovo*), stad i öst-rumeliska länet Stora-Zagora, vid vägen Adrianopel—Filippopel. 14,928 inv. (1900).

Chasles [jäl], Michel, fransk matematiker, f. 1793, fick 1846 en särskildt åt honom inrättad lärostol i högre geometri vid universitetet i Paris och blef 1851 ordinarie medlem af franska vetenskapsakademien samt afled 1880 i Paris. C. bidrog väsentligen till utvecklingen af den riktning i geometrien, som söker lösa sina uppgifter genom rent geometriska metoder, och han tillämpade med framgång dessa metoder på problem inom den matematiska fysiken, inom hvilken han fann beaktansvärda resultat rörande den enligt Newtons lag utöfvade attraktionen. Synnerligen anmärkningsvärd är C:s lösning af problemet att finna antalet koniska sektioner, som uppfylla fem gifna villkor; denna lösning kan säga-

fva gifvit uppslaget till den s. k. antalsgeo-
etrien. C:s mest betydande arbeten äro: *Aperçu historique sur l'origine et le développement des méthodes en géométrie* (1837), *Traité de géométrie supérieure* (1852) och *Traité des sections coniques* (1865). I. F.

Chasles [ʃāl], Victor Euphémion Philarète, fransk kritiker, f. 1798 i Mainvilliers, d. 1873 i Venezia, var son af en jakobin, som under revolutionskrigen spelat en roll som general. C. sattes 1816 i boktryckarlära, fängslades jämte sin husbonde för deltagande i en sammansvärjning, men gafs tack vare Chateaubriands ingripande och uppehöll sig 1819—26 i England. 1837 blef han bibliotekarie vid bibliothèque mazarine i Paris och 1841 professor vid collège de France. C. var en produktiv författare och försökte sig på nästan alla områden. Bland hans arbeten märkas: *Tableau de la marche et des progrès de la langue et de la littérature françaises depuis le commencement du XVI:e siècle jusqu'en 1610* (1828; prisbelönt af franska akademien), *Caractères et paysages* (1833), vidare några historiska verk, bl. a. *Révolution d'Angleterre* (1844) och *Oliver Cromwell* (1847), men framför allt hans litterärkritiska uppsatser, samlade under titeln *Etudes de la littérature comparée* (1847—77). 1876—77 utgåfvos hans *Mémoires*. C. var en originell föreläsare, hvars excentriska och paradoxala infall redrag lockade en mängd åhörare till hans kateder. Som skriftställare hade han betydelse genom att föra fransmännen förtrogna med främmande litteraturer.

Chasmanthēra, Kasmantēra (af grek. *cha'sma*, gapande öppning, och *anthero's*, blomstrande), *bot.*, kallas sådana kleistogama blommor, vilkas ståndarknappar öppna sig och utsträ frön jölet. G. L—m.

Chasmofyter, Kasmofyter (af grek. *cha'sma*, öppning, spricka, och *fyto'n*, växt), *bot.*, sådana af lippflorans växter, som växa i sprickor.

Chasmops M'Coy, *paroxt.*, ett trilobitsläkte med ora, koniska ögon och framåt starkt vidgad panna. örekommer ymnigt i det kalkstenslager, chasopskalk, som i Sverige vanligtvis ligger närast ofvan ortoceratitkalken. Det är äfven utmärkande r de motsvarande lagren i Norge och ryska Österöprovinserna. I Skåne, där silurkalkstenen i allmänhet har svag utbildning, ersättes chasmopskalken delvis af en hård skiffer, orthisskiffer e d. o.). G. L. (A. Hng.)

Chasmopskalk, Chasmopskalklagren, *geol.*, den undersiluriska afdelning, som inom vissa elar af Sverige följer närmast öfver ortocerkalken ch som utmärkes genom *Chasmops conicophthalmus* ch andra trilobiter, vissa cystideer etc. Afdelingen uppbygges af kalk och skiffer och är i Skåne elvis ersatt af vissa graptolitskiffrar (undre dicellograptusskiffer delvis). Jfr Chasmops. A. G. N.

Chasmorhy'nchus, *zool.* Se Klockfåglarna.

Chassaignac [ʃassänja'k], Pierre Marie, fransk kirurg, f. 1804 i Nantes, blef 1835 med. doktor i Paris och s. å. professeur agrégé vid medicinska fakulteten därstädes. Sedermera konkurrerade han om lärostolarna i anatomi, operativ kirurgi och kirurgisk klinik, men utan framgång och blef trots sin allmänt erkända duglighet och sitt stora rykte först 1868 ledamot af medicinska akademien i Paris. Han dog i Versailles 1879. Bland C:s många betydelsefulla inlägg i kirurgiens utveckling äro uppfinningen af ekrasören (*Traité de l'écrasement linéaire*, 1856) och utbildningen af den kirurgiska dränagen (*Traité pratique de la suppuration et du drainage chirurgical*, 1859) de viktigaste. Också genom det af honom förordade ocklusionsförbandet väckte han idéer till lifs, som i det antiseptiska förbandet skulle finna sin vidare användning (jfr Antiseptik, sp. 1161). Därjämte utgaf han många större och mindre arbeten, bland hvilka må nämnas *Clinique chirurgicale de l'hôpital Lariboisière* (1854—58), *Leçons sur la trachéotomie* (1855) och *Traité des opérations chirurgicales* (1861, 1862). R. T—dt.

Chassé (fr., af *chasser*, jaga), ett glidande dansteg, med sidorörelse ömsom åt höger och vänster.

Chassé [ʃassé], David, baron, nederländsk militär, f. 1765, flydde efter det patriotiska partiets fall (1787) till Frankrike, gick i dess tjänst och återkom med Hollands eröfrare Pichegru 1795 till fäderneslandet. Han deltog äfven sedermera i revolutionskrigen, under 1808—13 i Spanien, och fick för sin förkärlek för bajonettanfall namnet "General Bajonett". Efter freden 1814 inträdde C., som af konung Ludvig Bonaparte 1809 upphöjts till baron, i nederländska armén såsom generallöjtnant. Mest bekant blef han genom sitt brutala bombardemang af Antwerpen (okt. 1830) och det hårdnackade försvaret af citadellet därstädes (till slutet af 1832). Han lämnade militärtjänsten 1840 och dog 1849.

Chasseloup-Laubat [ʃaslō-låba'], 1. François, markis de C., fransk ingenjörgeneral, f. 1754, deltog under revolutionskrigen med utmärkelse såsom ledare af fästningsförsvar och belägringar under fälttågen vid Rhen och uti Italien samt ådagalade prof på mod och skicklighet särskildt vid försvaret af Montmédy och belägringarna af Maastricht, Mainz, Alessandria, Milano och Mantova. Han blef 1789 ingenjöröverste, 1796 brigadgeneral och 1799 divisionsgeneral. Napoleon anförtrodde honom flera befästningsarbeten i Italien, bl. a. ombyggandet af Alessandrias fästningsverk. 1801—05 tjänade C. under Brune och Masséna uti Italien, 1807 ledde han belägringarna af Danzig, Kolberg och Stralsund, och 1812 deltog han i ryska fälttåget. 1813 blef han greve och senator, slöt sig 1814 till bourbonerna och blef sedan af Ludvig XVIII upphöjd till markis och pär. Död 1833. C. framställde förslag till förbättring af bastionssystemet, hvarvid han särskildt förordade användning af kasematter och detacherade verk; han föreslog äfven polygonal utstakning samt grafflankering från kaponierer (jfr Befästningskonst, sp. 1200). C. utgaf *Mémoires sur l'artillerie*. L. W:son M.

2. Justin Napoléon Samuel Prosper, markis de C., den föregående's son, fransk statsman.

Ord. som saknas under C, torde sökas under K.

f. 1805, blef 1830 föredragande i statsrådet (''maître des requêtes'') och 1838 statsråd. Efter februarirevolutionen slöt han sig till bonapartisterna, invaldes 1849 i lagstiftande församlingen och var 1851 (10 apr.—26 okt.) marinminister. Efter statsstrecket blef han medlem af lagstiftande kåren, dit han återinvaldes 1857. Sedan han 1859—60 tjänstgjort som kolonialminister, beklädde han 1860—67 ånyo marinministerposten och utnämndes i juli 1869 till president i statsrådet, hvilken post han lämnade vid årets slut. 1871 blef han medlem af nationalförsamlingen. Död 1873. C. skref flera värdefulla uppsatser i ''Revue des deux mondes''.

Chasse-marée [ʃass-marē], fr., *sjöv.*, franskt kustfartyg, som förekommer i synnerhet i Bretagne. Chasse-maréen är starkt byggd samt däckad och seglar bra. Den har två eller tre master, försedda med loggertsegel, och för dessutom ofta toppsegel på

stortoppen äfvensom flygande klyfvare, hvilka alla refvas och bärgas i däck. Redan på 1300-talet funnos chasse-maréer. Då för tiden begagnades de uteslutande till fiske, men numera seglas med dem i de flesta europeiska farvatten. I de franska oceanhamnarna är chasse-marée-tacklingen den på småbåtar mest brukliga. E. N.*

Chassepot [ʃasspå], Antoine Alphonse, fransk uppfinnare, f. 1833, lärde vapensmedens yrke som arbetare vid franska statens vapenfabrik i Châtellerault samt blef 1858 kontrollör (verkmästare) vid den staten tillhöriga fabriken Saint-Thomas i Paris och 1864 dess föreståndare. Hans förnämsta uppfinning är det efter honom benämnda chassepotgeväret, hvilket 1866 antogs till gevärsmodell för franska armén. Se Handeldvapen.

Chassepotgevär. Se Chassepot och Handeldvapen.

Chasseral [ʃassra'l], bergsrygg bland Jurabergen, mellan kantonerna Bern och Neuchâtel, väster om Bielsjön. Toppen Dessenberg, till hvars spets en väg går från Biel, når 1,609 m. ö. h.

Chassériau [ʃasseriå], Théodore, fransk målare, f. 1819 i S. Domingo (Västindien), d. 1856 i Paris, var elev af Ingres och följde denne till Rom, visar i målningar och porträtteckningar af äldre dato intryck af läraren, men är likväl af ett helt annat temperament och närmar sig i andra målningar Delacroix både i färghållning och i ämnesval. En resa till orienten 1846 påverkade honom afgjordt i koloristisk anda. Först de tillbakablickande utställningarna af fransk konst vid världsutställningarna 1889 och 1900 ha öppnat världens ögon för hans betydelse. C. var som få en uppslagens man, både Gustave Moreaus mystik och Puvis de Chavannes' lugnt dekorativa stil ha haft utgångspunkten hos honom. Ytterst mångsidig, målade han monumentala ämnen, mytologiska och religiösa motiv österländska ämnen och porträtt. Bland hans målningar märkas från hans första skede kyrktaflor i S:t Merri, Paris, *Susanna* (Louvre), *Venus* (1839), *Dubbelporträtt af hans båda systrar* (1843), *Ester prydande sig för att gå till konung Ahasverus* (1841), *Apollon och Dafne* (1846), *Macbeth möter de tre häxorna*, *Araber föra bort sina döda efter en drabbning* (1850), *Tepidarium i Pompeji* (1853, Louvre). Hans i blyerts tecknade porträtt täflade med Ingres' mästerliga teckningar af liknande art. Till kyrkan S:t Roch målade han fresker, och palatset Cour des comptes prydde han 1844—48 med dekorativa väggmålningar, som skadades betydligt vid byggnadens brand under kommunen och som sedan lämnades att förfalla. Teckningar till dessa bilder finnas likväl kvar, och af en bland freskerna, *Freden* (målad 1844), har ena hälften blifvit öfverflyttad på duk (Louvre). Hans sista målning var *Interiör från ett harem* (1856). Den länge snart sagdt bortglömde C. anses numera vara en af sin tids allra mest betydande målare. Jfr A. Bouvenne, ''Th. C., souvenirs et indiscrétions'' (utan årtal), och Valbert-Chevillard, ''Un peintre romantique, Th. C.'' (1893). G—g N

Chasseron [ʃassrå'], bergsrygg bland Jurabergen, i kantonen Pays-de-Vaud (Waadt), väster om Neuchâtel-sjön. 1,587 m. hög.

Chasseur [ʃassör], fr., *krigsv.*, jägare, skarpskytt, benämning på jägartrupperna i franska armén. De förste fotjägarna, *chasseurs à pied*, uppsattes under Ludvig Filips regering och kallades då *chasseurs d'Orléans*, sedermera *chasseurs de Vincennes*. De utgjorde till en början 10 bataljoner, men ökades af Napoleon III till 20, genom 1874 års organisation till 30 och uppgå nu till 32 på 6 kompanier, de flesta utrustade för tjänst i bergstrakter. De franske hästjägarna organiserades första gången 1776; men sedan den tiden har stor omväxling egt rum med afseende på styrka och sammansättning. Napoleon I var en ifrig gynnare af detta slags trupper och ökade deras styrka. Nu utgöra de 21 regementen *chasseurs à cheval*, à 5 skvadroner, och 6 regementen *chasseurs d'Afrique*, à 6 skvadroner, de äldsta af dessa senare uppsatta 1831. I början voro hästjägarna afsedda förnämligast till patrullering, förposttjänst och flankernas skydd, men numera utbildas och användas de liksom det öfriga rytteriet. C. O. N.

Cha'steler, Johann Gabriel, markis von C., österrikisk ingenjörgeneral, f. 1763, inträdde 1780 som underlöjtnant i ingenjörkåren, deltog i Österrikes krig mot Turkiet (1788—91), hvarunder han avancerade till major, och mot Frankrike, hvarunder han utmärkte sig vid försvaret af Namur (1792) och Mainz (1794—95) samt blef öfverste i generalstaben. 1795—97 deltog han som österrikisk kommissarie vid de gränsregleringar, som företogos i anledning af Polens delning och freden i Campo Formio. 1799 tjänstgjorde C. som generalkvartermästare under Suvorov uti Italien och 1800 under Krey i Tyskland. Sistnämnda år ordnade han folkresningen i Tyrolen, där han äfven 1805 och 1809, dock utan framgång, kämpade mot fransmännen. 1813 blef han generalfälttygmästare och 1814 kommendant i Venezia. Död 1825. C. var den österrikiska härens utmärktaste

genjöroficer på sin tid, men han saknade förmåga t leda större truppmassor.

Chastellain [ʃatälä'] 1. Châtelain, Georges, flandrisk historieskrifvare, f. omkr. 1405, d. 475, var historiograf och råd hos hertig Filip den ode af Burgund och hos dennes son Karl den ärfve. Väl förfaren i krigets och fredens värf, ildrade C. sakrikt, ehuru något partiskt, händelrna i Burgund fr. o. m. 1419 i sin *Chronique des ucs de Bourgogne*, hvaraf endast brottstycken bearats. De utgåfvos i tryck 1827 och, jämte C:s riga skrifter på prosa och vers, 1863—66 (8 bd).

Chasuärier (lat. *chasuarii*), ett af Tacitus (''Germania'', kap. 34) omtaladt germanskt fylke, sannokt beläget vid Ems' biflod Hase, i hvilket fall chaarierna ej böra förblandas med chattuarier. attuarier). Jfr Zeuss, ''Die deutschen und e nachbarstämme'' (1857), s. 113. S. F. H.*

Chasworth. Se Chatsworth.

Chata'nga, flod i rysk-asiatiska guvern. Jenisejsk. 40 km. Den faller ut i Norra ishafvet, i den 260 m. långa Chatanga-viken af Nordenskiölds haf.

Château [ʃatå], fr. (af lat. *castĕllum*, skans), tans, borg, fäste, slott. Ordet förekommer i en or mängd franska ortnamn, t. ex. C.-Hautrion, C.-Lafite, C.-Latour, C.-Margaux, fyra vindistrikt i franska depart. Gironde. e vidare Bordeaux-viner. — Château n Espagne [ʃatå än espa'nj], ''slott i Spanien'', uftslott.

Chateaubriand [ʃatåbriä'], François René, icomte de C., framstående fransk författare och olitiker, f. 4 sept. 1768 i Saint-Malo i Bregne. Han tillhörde en af de äldsta adliga familjerna nämnda landskap och förblef hela sin lefnad i grund ch botten en sträng aristokrat. Af äfventyrslusta ch begär att komma undan den politiska oro, som ramkallades af revolutionen 1789, beslöt han deltaga den expedition, som i april 1791 afgick till Amerika för att söka en genomfart till Asien i nordvästlig ktning. Vid sin framkomst företog han i stället nder några månader till det inre Nord-Amerika en esa, hvars omfattning han betydligt öfverdrifvit i na skildringar, som faktiskt mindre äro grundade å egna iakttagelser än på äldre resandes berättelser. Emellertid tyckas de intryck, han där mottog, raftigt ha bidragit att utveckla hans poetiska upptning af naturens skönhet. Efter underrättelsen om udvig XVI:s tillfångatagande återvände han i dec. å. till sitt fädernesland och gifte sig strax efter n hemkomst med en fröken de Lavigne — en förndelse, som ingicks utan tycke och ej hindrade nom att kort därefter lämna sin hustru för att sluta g till de franske emigranterna. Under några år rde han nu en landsflyktings äfventyrliga lif och ar ofta utsatt för det bittraste armod. Från England, där han längst uppehöll sig, återvände han 800 till Frankrike och började där genast en litterär erksamhet, som bildar epok inom landets litteratur, att det med rätta blifvit sagdt, att med det nya rhundradet Frankrike inträdde i ett nytt litteraturkede. 1801 utgaf C. novellen *Atala* (''Atala, eller renne vildars kärlekshändelser i öknen'' 1802; nya renska öfversättningar 1850 och 1882), hvilken enom sin rika känslostämning och sina praktlla naturskildringar utgör ett af de förnämsta bladen i den s. k. romantiska litteraturen i Frankrike. 1802 utgaf han ett större arbete, *Le génie du christianisme*, af hvilket ''Atala'' egentligen utgör endast en episod och som var afsedt att åter uppväcka folkets religiösa känsla, hvilken under revolutionen blifvit trängd tillbaka af den då härskande rationalismen. I öfverensstämmelse med sin skaldenatur framhöll dock C. däri hufvudsakligen det poetiska elementet i den katolska religionen och framkallade sålunda hos den bildade allmänheten mindre en verkligt religiös stämning än ett romantiskt intresse för den katolska kyrkans traditioner och medeltidsformer. I samma riktning skref C. ytterligare ett större arbete, *Les martyrs* (1809), i hvilket han, genom att med kristendomen sammanställa hedendomen i dess mest lockande former, sökte uppvisa den förras ädla hög-

Chateaubriand (efter målning af Girodet-Triosson).

het. (För att i sina skildringar kunna inlägga en liflig och anslående lokalfärg hade han, åtföljd af sin hustru, 1806 företagit en resa till österlandet, hvarifrån han återvände öfver norra Afrika och Spanien.) Boken framkallade, trots den hänförande stilen och de ståtliga skildringarna, en skarp kritik, hvilken såtillvida är grundad, som den öfversinnliga apparat han däri använde ej är fullt på sin plats. 1811 utgaf C. i liknande anda sin *Itinéraire de Paris à Jérusalem*. S. å. invaldes han i franska akademien, men tog ej genast inträde, emedan hans minnestal öfver företrädaren, J. Chénier, ogillades vid första läsningen och han ej ville ändra det. Under tiden hade Napoleon fäst sin uppmärksamhet på honom och sökt vinna honom för sig genom att använda honom i diplomatien, men efter mordet på hertigen af Enghien drog sig C. tvärt tillbaka. Med restaurationen börjar hans egentliga verksamhet som statsman och politisk skriftställare. Af Ludvig XVIII befordrades han först till minister i Stockholm, hvilken post han dock

aldrig tillträdde; sedan blef han ledamot af ministären samt slutligen, 1823, utrikesminister och som sådan själen i Frankrikes krig mot Spanien. Snart måste han dock lämna sin plats, slöt sig därefter till republikanerna och slutade som moderat rojalist. I sina politiska åsikter var C. alltså vacklande; men tvenne principer kan han dock sägas hafva omfattat med en viss fasthet: den konstitutionella monarkien och tryckfriheten. Under den tid C. var diplomat använde han sin penna i politikens tjänst; men på äldre dagar återtog han sin rent litterära verksamhet och skref bl. a. *Mémoires d'outre-tombe* (utg. i 12 bd 1849—50, sedan upprepade gånger i 6 bd), som äro af stort intresse, bl. a. för däri förekommande lifliga och tilltalande bilder från hans första ungdom och landsflykt. — Hans dikter i bunden stil äro korta och fåtaliga, men han har i sin prosa inlagt en så hög poetisk skönhet, att han däri står oöfverträffad inom den franska litteraturen. Åt den romantiska litteraturriktningen gaf han i Frankrike första ansatsen, och hans verksamhet är i det hänseendet af stor och varaktig betydelse. Genom det poetiska skimmer han förstod att utbreda öfver den katolska kulten bragte han denna religion åter till heders efter det starka anlopp, som af revolutionen gjordes mot densamma. För mycket fantasimänniska för att vara en säker politiker, förvärfvade han dock äfven som sådan en ganska framstående plats i Frankrikes historia. C. dog i Paris 4 juli 1848 (kort efter revolutionen) och blef med stor högtidlighet jordfäst på en klippa i hafvet, strax utanför Saint-Malo. Litt.: Villemain, "Chateaubriand, sa vie, ses écrits" (1858), Sainte-Beuve, "Chateaubriand et son groupe littéraire" (3:e uppl. 1873), de Lescure, "Chateaubriand" (1892), Pailhès, "Chateaubriand, sa femme et ses amis" (1896), Maurel, "Essai sur Chateaubriand" (1898), Biré, "Les dernières années de Chateaubriand, 1830—1848" (1902), lady Blennerhassett, "Chateaubriand" (s. å.), och Giraud, "Chateaubriand. Études littéraires" (1904). P. A. G.

Chateaubriand [ʃatåbriaŋ], fr. *châteaubriant*, tjock biffstek af bästa filé-delen på oxen.

Châteaubriant [ʃatåbriã'], arrondissementshufvudstad i franska depart. Loire-inférieure, vid floden Chère, n. om Nantes. 6,175 inv. (1901). Tillverkning af socker och maskiner; handel med spannmål och boskap. Därifrån utfärdade Henrik II 27 juni 1551 sitt religionsedikt emot de reformerte.

Château-Cambrésis [ʃatå-käbresi], stad i franska depart. Nord (Flandern). Se Cateau, Le.

Château d'If [ʃatå dif], fordom statsfängelse. Se If.

Châteaudun [ʃatådõ'], arrondissementshufvudstad i franska depart. Eure-et-Loir, vid Loir. 6,524 inv. (1901). Tillverkning af maskiner och filtar; handel med boskap och spannmål. C. är berömdt för sitt vackra läge. Ehuru en obefäst stad, satte den sig, försvarad af franktirörer o. a., till motvärn mot 22:a preussiska divisionen 18 okt. 1870. C. stormades och blef nästan alldeles nedbrändt efter en ursinnig gatustrid.

Château d'Yquem [ʃatå dikã'm]. Se Bordeaux-viner.

Château-Gontier [ʃatå-gãtiē], arrondissementshufvudstad i franska depart. Mayenne, vid floden Mayenne. 7,080 inv. (1901). Intressant kyrka från 11:e årh. Ylle- och linnemanufakturer. Olje- och vinhandel.

Château-Haut-Brion [ʃatå-å-briã']. Se Bordeaux-viner.

Château-Lafite [ʃatå-lafi't], en af Rothschild 1868 för 4,8 mill. frcs inköpt domän i franska depart. Gironde, kommunen Pauillac, med vinberg, som lämna det berömda, efter platsen uppkallade bordeauxvinet.

Château-Latour [ʃatå-latõr]. Se Bordeaux-viner.

Châteaulin [ʃatålã'], arrondissementshufvudstad i franska depart. Finistère, vid floden Aulne. 2,786 inv. (1901). Fiske; skifferbrott.

Château-Margaux [ʃatå-margå]. Se Bordeaux-viner.

Châteauneuf [ʃatånö'f], namn på många städer och orter i Frankrike. De förnämsta bland dem äro: 1. C.-de-Randon [-dө-rådã'], en fordom befäst stad i depart. Lozère. Omkr. 900 inv. Du Guesclin dog under belägringen af denna stad, 1380. — 2. C.-sur-Charente [-syr-ʃarã't], stad i depart. Charente. 1,932 inv. (1901). Ullspinneri. — 3. C.-de-Faou [-dө-fõ], stad i depart. Finistère, vid floden Aulne. 1,417 inv. (1901). Biskötsel. Skifferbrott. — 4. C.-sur-Loire [-syr-lωār], stad i depart. Loiret. 2,841 inv. (1901).

Châteauregnaud [ʃatårənå]. Se Châteaurenault, F. L. R.

Château-renard [ʃatå-rənār]. 1. Stad i franska depart. Bouches-du-Rhône, nära Durance. 3,576 inv. (1901; som kommun 7,398 inv.). Ruiner efter ett slott, tillhörigt grefvarna af Provence. Mullbärsplanteringar. — 2. Stad i franska depart. Loiret. 1,272 inv. (1901). Silkesodling.

Châteaurenaud [ʃatårənå]. Se Châteaurenault. F. L. R.

Châteaurenault [ʃatårənå], stad i franska depart. Indre-et-Loire, 29 km. n. ö. om Tours, vid järnvägen mellan Paris och Tours. 3,861 inv. (1901). På en kulle ligga ruiner af ett slott (delvis från 14:e årh.), hvilket gjordes till grefskap till förmån för marskalken Fr. L. Rousselet de C.

Châteaurenault [ʃatårənå], Châteauregnaud 1. Châteaurenaud, François Louis Rousselet, markis de C., fransk militär, f. 1637, d. 1716, gjorde sina krigiska lärospån under Turenne i slaget vid Dynerna 1658 och vid Dunkerque s. å. 1661 ingick C. vid flottan, åtföljde hertigen af Beaufort till Afrika och utmärkte sig vid eröfringen af fästet Djidjelli på Algeriets kust (1664). Kommendör 1672, beordrades han att rensa östra Medelhafvet från pirater och ledde senare den franska flottan i flera lyckliga drabbningar med holländarna under befäl af de Ruyter och Cornelis Evertsen. 1689 fick han i uppdrag att verkställa transporten till Irland af de trupper, som Ludvig XIV sände att understödja Jakob II af England och besegrade 1690 i Bantryviken amiral Arthur Herbert, som sökte hindra landstigningen. Efter flera lyckosamma bedrifter fick C. under spanska successionskriget i uppdrag af Filip V af Spanien att eskortera den mexikanska silfverflottan till Vigo, men knappt hade han uppnått hamnen, förrän han anfölls af den engelske amiralen sir George Rook.

måste uppoffra sina fiesta fartyg. 1703 blef han skalk af Frankrike och var sina sista år guvernör aute-Bretagne.

hâteauroux [ʃatårö], **hufvudstad i franska art. Indre, vid floden Indre. 23,738 inv. (1901). verkning af kläden (1,400 arbetare), tobak (1,800 tare), läder, åkerbruksredskap; handel med nmål, ull, får och vin. Lyceum, lärar- och lära- seminarium, museum, bibliotek på 20.000 band. ien uppstod omkring och fick namn efter det af ul de Déols i 10:e årh. byggda slottet Château- ul (nu prefekturens lokal), blef under Ludvig I (1616) ett hertigdöme till förmån för Henrik ourbon och gafs af Ludvig XV åt hans mätress kisinnan des Tournelles, hvilken därefter antog in hertiginna af C.**

Château-Salins [ʃatå-salɛ̃'], ty. *Salzburg*, stad Elsass-Lothringen, regeringsområdet Lothringen. 17 inv. (1900). Landtbruksskola.

Château-Thierry [ʃatå-tiäri], arrondissemangs- vudstad i franska depart. Aisne, vid Marne. 12 inv. (1901). Tillverkning af musikaliska och tematiska instrument; handel med boskap, trä, spannmål, vin m. m. Ruiner efter ett slott, som ades 720 af Karl Martell och i hvilket grefvarna Vermandois och Champagne, hertigarna af illon och flera franska konungar residerat. Af rl IX blef C. 1566 upphöjdt till hertigdöme. Där egrade Napoleon I 12 febr. 1814 preussarna och sarna under Sacken. (S Montmirail.) I C. r en staty blifvit rest öfver fabeldiktaren Lafon- ne, som föddes där 8 juli 1621.

Chatel [ʃatɛ̃'], Ferdinand Toussaint ançois, fransk sektstiftare, f. 1795, vigdes 18 till katolsk präst och utnämndes 1823 till rege- ntspastor vid ett gardesregemente i Versailles. er julirevolutionen år 1830 konstituerade han ett kligt samfund, "Église catholique-française", för- rade sig själf för "primas af Gallien" och utgaf nya kyrkans trosbekännelse. Dennas fundamen- sats, "la loi naturelle, toute la loi naturelle, rien la loi naturelle" ("naturlagen, hela naturlagen, enting annat än naturlagen"), visade emellertid betänklig tomhet hos den nya läran samt vållade tningar och affall. 1842 stängde polisen samfun- s tempel. C. skref bl. a. *Le code de l'humanité* . (1838) och *Profession de foi de l'église catho- ue française* (1831). Vid hans död 1857 voro och hans kortlifvade kyrkobildning glömda.

Châtelain [ʃatlä'], Georges. Se Chastellain.

Châtelain [ʃatlä'], fr., borggrefve, slottsherre; ttsfogde, kastellan (se d. o.). — Châtelaine tlän]. 1. Borgfru, borgfröken. — 2. En under deltiden till kvinnodräkten hörande kedja, som var t vid bältet och uppbar vissa nyttighetssaker, så- n nyckelknippa, penningpung, väska och stundom en smycken. Under senare år har man återtagit ket af châtelainer, numera vanligen tjänstgörande n urkedjor.

Châteldon [ʃateldɔ̃'], stad och badort i franska part. Puy-de-Dôme, n. ö. om Clermont-Ferrand. 191 inv. (1901). Mineralkällor.

Châtelet [ʃatlɛ' fr., by i Schweiz. Se Gsteig.

Châtelet [ʃatlä], stad i belgiska provinsen Hai- ut, vid Sambre, midtemot Châtelineau. 12.105 . (1900). Stenkolsgrufvor och stenbrott.

Châtelet [ʃatlä]. Grand C. och Petit C., två byggnader, som fordom tjänade till försvar för Paris' "la Cité". Det förra, som enligt sägen var byggdt af Julius Cæsar, låg på högra Seinestranden och bildade en nästan fyrkantig fästning, flankerad af två torn. Det blef senare säte för alla kungliga domstolar i staden och grefskapet Paris, hvarför man längre fram i tiden med C. menade själfva den kungliga domstolen. Dess sysslor bestredos af fem *lieutenants*, af hvilka en, *lieutenant général de la police*, sedan Ludvig XIV:s tid var en af de mäktigaste ämbetsmännen i landet. Alla platserna vid denna domstol voro till salu. Sekreterarna (*clercs*) bildade där liksom vid Parisparlamentet en egen korporation, kallad *Basoche*. Från Ludvig XIV:s tid var Grand C. äfvenledes fängelse. Petit C. låg på vänstra

Grand Châtelet.

Seinestranden och utgjorde endast en port med ofvanliggande vaktrum samt flankerad af två torn. Det gjorde i 18:e årh. tjänst som gäldstuga. De båda C., som antagligen härstammade från 800-talet, blefvo flera gånger förstörda af normannerna, men återuppbyggdes af Filip August och Ludvig den helige samt reparerades af Karl V. Petit C. förstördes 1782, Grand C. 1802.

Châtelet-Lomont [ʃatlä-lämɔ̃'], Gabrielle Émilie, markisinna du C., född Letonnelier de Breteuil, fransk författarinna, f. 1706, d. 1749, skref bl. a. en afhandling om Leibniz' filosofiska system samt öfversatte Newtons "Principia" på franska (1756) och blef af franska akademien prisbelönt för sin *Traité de la nature du feu*. Hon underhöll i flera år en kärleksförbindelse med Voltaire och stod i liflig brefväxling med filosofen Wolf. 1878 utgaf Eugène Asse *Lettres de la marquise du Châtelet* etc. jämte en biografi.

Châtelineau [ʃatlinå], by i belgiska prov. Hainaut,

denne en årlig pension af 20 mark "för god tjänst, som han gjort och framdeles skall göra". Från 1372 benämnes han "armiger" eller "scutifer" (väpnare, esquire). Sannolikt gifte han sig 1366 eller tidigare. Hans hustru hette Philippa och dog troligen omkring 1387. Det finns skäl att antaga, att äktenskapet icke var så lyckligt. 1374 beviljade konungen honom ett krus vin dagligen, som sedan utbyttes mot en ny årspension af 20 mark. S. å. erhöll han en lönande syssla som kontrollör öfver ulltullen i London och fick af hertigen af Lancaster, John af Gaunt, en lifstidspension af 10 pund årligen. Dessutom mottog han flera inkomstbringande uppdrag af mera tillfällig natur. 1382 blef han tillika kontrollör öfver lilla vintullen i London med tillåtelse att hålla vikarie. Men både af Edvard III och dennes son Rikard II togs han ofta i anspråk för viktigare värf. Mellan 1372 och 1384 sändes han ej mindre än sju gånger i diplomatiska beskickningar till Italien och Frankrike. Förstnämnda land besökte han två eller tre gånger och skaffade sig därunder noggrann kännedom om dess litteratur. Sannolikt gjorde han under sin första resa personlig bekantskap med såväl Petrarca som Boccaccio. 1386 var han några månader parlamentsledamot för Kent; men s. å. drabbades han af de politiska hvälfningarna under Rikard II:s regering, förlorade sina båda tullsysslor och störtades i armod. Sina årspensioner måste han sälja för att skaffa sig bröd för dagen. Någon förbättring i hans läge inträdde visserligen från 1389, därigenom att han tidtals fick smärre sysslor att bekläda, och 1394 skänkte Rikard honom en ny pension på 20 pund och 1398 en tunna vin årligen; men C. tyckes dock hafva haft att kämpa med ekonomiskt betryck ända till 1399, då Henrik IV, bevekt af poemet *Chaucer's compleint to his purse*, ökade hans årspension med 40 mark (= nära 27 pund, motsvarande omkr. 350 pund i våra dagar). Kort därefter, år 1400, afled C. (enligt den betydligt yngre grafstenens sannolikt riktiga uppgift 25 oktober) och begrofs i Westminster abbey, i den del af södra tvärskeppet, som i senare tid blifvit kallad "the poets' corner" (skaldernas vrå).

C:s skrifter vittna om vidsträckta kunskaper, och han talar själf om sin håg för bokliga studier; men han älskade också att umgås med människor och deltog gärna i glada samkväm. Fastän i grunden af ett glädtigt lynne, var han i allmänhet tystlåten. Hans iakttagelseförmåga var mycket stark. Med en öppen blick för det löjliga och förvända förenade han en varm känsla för allt stort och ädelt. Ett af de utmärkande dragen hos honom var hans innerliga kärlek till naturen, hvars skiftande fägring han skildrar med fint poetisk uppfattning. Med sin stora bildbarhet efter de bästa mönster förbinder han en glänsande originalitet. Man kan särskilja tre ganska noggrant bestämda perioder i hans utveckling och poetiska verksamhet. Under den första, till år 1372, stod han ännu under inflytande af franska förebilder. Hans äldsta originaldikter äro, såvidt man vet, *Compleynte unto pite* och *The boke of the duchesse*. Den senare, som är författad 1369, är en allegoriserande klagosång öfver hertiginnan Blanches (John af Gaunts gemål) död. Versmåttet är det åttastafviga jambiska med parvis rimmande verser, som var vanligt före C. Den första delen af den fragmentariska medelengelska öfversättningen af "Le roman de la rose" torde kunna anses bevisligen författad af C. och sålunda vara ett af hans tidigaste kända ungdomsarbeten. (Jfr Roman de la rose.) — En vändpunkt i C:s skaldelif bildar hans första italienska resa, från hvilken han återkom mot slutet af 1373. Under denna färd lärde han känna och beundra de store italienske skalderna Dantes, Boccaccios och Petrarcas verk. Genom studium af dessa utbildar och förädlar han sin smak. Hans språk vinner alltmera i ledighet, naturlighet och behag. Nu upptager han och använder med mästerskap den tio- och elfvastafviga jambiska versen, dels i stanse af (5 till 10) konstrikt sammanflätade verser, dels parvis rimmande. Af det förra versslaget begagnar han oftast den sjuradiga stansen med rimföljden ababbcc, det s. k. rime royal; det senare, den s. k. heroiska versen, har efter honom blifvit ett af den engelska poesiens klassiska versmått. Till denna period (1373—84) höra flera betydande skaldeverk. *The assemble* (eller *parlement*) *of foules* (Fågelarnas församling) är en tillfällighetsdikt (699 verser, delvis på "rime royal"), som bildligt framställer en hög persons af medtäflare och andra hinder försvårade frieri. Början af denna dikt är efter Ciceros "Somnium Scipionis", hvarjämte skalden lånat flera drag ur Dantes "Commedia". *Palamon and Arcite*, ett romantiskt konstepos, hvars ämne är konflikten mellan kärlek och vänskap, är en bearbetning af Boccaccios "Teseide". Af C:s ursprungliga poem finnas blott fragment kvar, men i omarbetad form bildar det riddarens berättelse i "Canterbury tales". I *Troylus and Cryseyde* behandlar C. på ett självständigt och i poetiskt afseende rent mästerligt sätt samma kärlekshistoria, som Boccaccio använde i "Filostrato" och som Shakspere sedan dramatiserade. Poemet är indeladt i fem böcker, med tillsammans 1,177 sjuradiga stanser i "rime royal". *The house of fame* skildrar huru C. af Jupiters örn föres till Famas hus och förnimmer huru olika slag af ära och ryktbarhet vinnas i världen. Poemet är deladt i tre sånger (med 2,158 åttastafviga, parvis rimmande, jambiska verser) och påminner i sin allmänna anordning om Dantes "Divina commedia". Det har vanligen daterats till 1384, men anses af somliga vara skrifvet rätt mycket tidigare. Någon öfversättare i vanlig mening var C. ej; han behandlade sina original med en verklig skalds frihet och självständigt skapande kraft. — Den tredje perioden af C:s poetiska verksamhet kan med skäl räknas från den vackra, till en del efter Ovidius' "Heroides" öfversatta dikten *The legende of good women*, hvars prolog skrefs 1385. Detta är C:s första dikt i den heroiska versslaget och innehåller i tillsammans 2,723 verser nio berättelser (af de tillämnade nitton). Skalden stod nu på höjden af sin poetiska utveckling och originalitet. Utan tvifvel genom drottning Annas inflytande hade han strax förut erhållit befrielse från att själf förvalta sin tullkontrollörssyssla.

Men det verk, som framför alla gjort C:s namn odödligt, är *Canterbury tales*. Dessa bilda en serie sinsemellan oberoende berättelser, sammanfogade inom en gemensam ram, liksom Boccaccios "Decameron", hvilken de dock, i fråga om planens omväxling och intresse, betydligt öfverträffa. I den allmänna prologen för-

s, att en vacker aprildag händelsevis på ett shus i London sammanträffade ett antal män id dem C. själf) och kvinnor af olika samhällsser och yrken, hvilka alla hade för afsikt att n därpå anträda en pilgrimsfärd till S:t Thomas ckets graf i Canterbury. I skildringar af målande dlighet och den finaste kvickhet, som göra pron till poemets pärla, presenteras de olika perssa för läsaren. Med mästerskap tecknar C. kort träffande pilgrimernas karaktär, sätt, dräkt och a egenheter — allt med frisk humor och naturet, utan öfverdrifter eller falsk komik. Den rlige och belefvade riddersmannen i sin enkla nrock, hans unge, glade, hurtige son, den värda och eleganta priorinnan fru Eglantine, välfödde, sluge tiggarmunken, den lärde och ge Oxford-magistern, den rike och materiaske godsherren, den fromme och enkle prästen, råbarkade mjölnaren, den lefnadslustiga och friskiga frun från Bath, den bedräglige aflatskrän m. fl. oförlikneliga typer från skaldens samtid ännu i dag lifslefvande för läsarens fantasi. Till a brokiga pilgrimsskara sluter sig den jovialiske lshusvärden, och denne föreslår, att hvar och skall till tidens förkortande förtälja två berätr på bortvägen och två på återfärden. Hela kapet, som under resan ökas, består till slut fver trettio personer, och om skalden hade genomsin plan, skulle han således hafva gifvit oss än 120 berättelser. Tyvärr hann C. ej att a mer än 24 (hvaribland fragmentet *Sir Thopas*, är en afsiktlig parodi på riddarromansernas stil versifikation och tvärt afbrytes af värdshusvärden), e den stora allmänna prologen. Läsaren måste afsked af pilgrimerna, innan de hunnit till Canury. Prologen skrefs sannolikt 1386, och till ma tid höra flera af de bästa berättelserna. Åtiga voro författade redan under föregående period insattes, mer eller mindre omarbetade, i den nna ramen; andra diktade C. under de följande mmerfulla åren. Hvarje berättelse hade enligt en sin egen inledning eller prolog. Genom afvares värdslöshet hafva i handskrifterna många en ryckts ur sitt rätta sammanhang, och först senaste tidens kritik har lyckats åter införa och riktighet i det hela. I "Canterbury s" visar C. mångsidigheten af sin rika begåfkas mun han lägger sina berättelser, lika olikde äro dessa senare till innehåll och form. romantiska poesien och den religiösa legenden däri representeras. Skildringar ur det enka folklifvet, kryddade af en kraftig och stundom kornig humor, omväxla med berättelser af fint tiskt innehåll, och under de ordstrider, som dom uppstå mellan tvenne medlemmar af sällpet såsom förkämpar för olika stånd och yrken, läggas ej sällan på ett verkligen dramatiskt intressanta, af stark satir färgade skisser ur tidens kulturhistoria. Alla berättelserna äro i den form, med undantag af "prästens" samt egen allegoriska historia om Melibæus och s hustru; sexton berättelser jämte den allmänna de allra flesta enskilda prologerna äro på heroisk , fyra berättelser på "rime royal", en ("Sir pas") i sexradiga och en i åttaradiga stanser, ammans icke mindre än 17,385 verser.

Bland C:s öfriga arbeten torde böra nämnas en astronomisk afhandling, *The treatise on the astrolabie*, och en öfversättning af Boëthius' "De consolatione philosophiæ", båda på prosa. Några af hans skrifter hafva gått förlorade, så att man nu blott känner deras titlar. Å andra sidan ha flera arbeten, hvilka förut tillskrefvos C., nu af kritiken fränkänts honom, såsom "The flower and the leaf", "Chaucer's dream", "The court of love" och "The complaint of the black knight". Särskildt är att märka såsom oäkta "The testament of love" (på prosa), därför att de biografiska notiser, som dess författare meddelar om sig själf, vållade, att C:s lefnadshistoria länge vanställdes af en mängd oriktiga uppgifter.

C. är det nyare Englands förste store skald. Och inom hela Europas medeltida diktkonst är det blott Dante, som kan anses vara honom öfverlägsen. Hans inflytande på Englands språk och litteratur var stort och betydelsefullt. Efter den normandiska eröfringen af England tillbakaträngdes, såsom bekant, folkets eget språk af franskan, som länge var ensamt bruklig vid hofvet och bland de högre klasserna såväl som vid domstolarna. Endast långsamt kämpade sig engelskan åter upp från de lägre samhällslagren. Liksom de engelska och franska nationaliteterna inom England småningom närmade sig till hvarandra och under gemensamma strider för frihet och ära sammansmälte till det engelska folket, så sammansmälte också de båda språken. Men det kräfdes en stor skald för att gjuta det nya engelska språket i en konstnärlig och mönstergill form. Detta gjorde C — C:s arbeten föreligga i många upplagor, af hvilka de bästa äro den på Chaucer societys (stiftadt 1866) publikationer grundade, utgifven af Skeat i 6 bd 1894—95 (med fullständigt glossar), supplement 1897; i en volym (med glossar) äro Skeats "Student's Chaucer" (1897) och "Globe"-upplagan 1898. — I svensk öfversättning finnas "Canterburyberättelser, bearb. för ungdom" (1900), "Tre poetiska berättelser", af H. B. Romberg (1902), samt "Prolog till Canterbury tales", af K. R. Nyblom (i "Världslitteraturen", 1902).

Litt.: ten Brink, "Chaucer-studien" (1870), "Chaucers sprache und verskunst" (1884, 2:a uppl. 1899) och "Geschichte der englischen litteratur" (II,1, 1889), Lounsbury, "Studies in Chaucer, his life and writings" (1891), samt Pauls "Grundriss der germanischen philologie" och för hvarje års tillskott till Chaucer-litteraturen "Jahresbericht über die germanische philologie". A. E.

Chauci, germansk folkstam. Se Chauker.

Chaudes-aigues [ʃådsåg], romarnas *Calentes aquæ*, "heta källor", stad i franska dep. Cantal, vid en biflod till Truyère, i en djup dalsänka vid foten af Aubrachergen, 650 m. ö. h. 1,163 inv. (1901). Termerna i C., bekanta sedan romartiden, hafva en temperatur af 57—81,6° C., innehålla kolsyradt natron samt något jod och brom och lämna 9,749 hl. vatten i dygnet. Den hetaste källan är Source du Par, som ensam lämnar 4.850 hl. vatten i dygnet. Äfven en kall järnkälla, Condamine, och två järnhaltiga natronsurbrunnar upprinna i närheten. C. besökes särskildt af giktsjuka och kroniskt reumatiska personer. Kurfrekvensen är omkr. 1,000 pers. årligen. I C. ligger det gamla slottet Cauffour.

Chaudet [ʃådå], Antoine Denis, fransk

bildhuggare, f. 1763, d. 1810, utbildade sig uti Italien och tillhörde den första generationen af antikiserande mästare. Sitt första rykte vann han genom en behagfull, knäböjande *Amor, som fångar en fjäril* (marmor, i Louvre; ett exemplar i gips finnes i glyptoteket i Köpenhamn). Bland hans öfriga verk må nämnas *Den döende soldaten* (relief för Panthéon i Paris), *Cincinnatus-staty*, *Paul och Virginie* samt åtskilliga statyer och byster af hans gynnare *Napoleon I* (en staty af marmor finnes nu i Berlin; en af brons uppställdes på Vendôme-kolonnen, men nedstörtades 1814 och omsmältes sedermera till en staty af Henrik IV). (G—g N.)

Chaudey [ʃådä], Ange Gustave, fransk politiker, f. 5 okt. 1817 i Vesoul, blef 1840 advokat, men egnade sig snart åt journalistiken och var från 1845 en af de främste medarbetarna i tidningen "Presse". Där, liksom i broschyrerna *La crise politique* (1847) och *De la formation d'une véritable opposition constitutionnelle* (1848), bekämpade han med kraft regeringen och tog 1848 en verksam del i reformbanketterna. Efter februari-revulotionen (1848) slöt han sig till Lamartine och verkade för general Cavaignacs väljande till republikens president. Efter statskuppen 2 dec. 1851 blef han fängslad och landsförvist, begaf sig då till Schweiz och öfvertog där redaktionen af tidningen "Républicain neufchâtelais". 1853 återkom han till Frankrike, egnade sig där åt publicistisk verksamhet och blef 1870 mär i 9:e arrondissemanget i Paris. Vid upploppet där 22 jan. 1871 befallde han mobilgardisterna att skjuta på folket, som angrep Hôtel de ville, och blef till hämnd därför 23 maj 1871 på upprorsregeringens befallning skjuten.

Chaudière [ʃådiär], flod i Nedre Canada. Den rinner upp på gränsen mot Maine och faller ut i S:t Lawrencefloden ofvanför Quebec. Nära mynningen ligga de berömda, 30 m. höga Chaudièrefallen.

Chaudordy [ʃådårdi], Jean Baptiste Alexandre Damaze, grefve de C., fransk diplomat, f. 4 dec. 1826, d. 26 mars 1899, ingick 1851 i diplomatien samt tjänstgjorde som attaché i Rom och en del andra hufvudstäder. Efter att 1868 en kort tid ha varit ambassadör i Madrid, blef han direktör i utrikesministeriet. Efter kejsardömets fall 1870 utnämndes han af Jules Favre till föreståndare för utrikesafdelningen hos nationalförsvarsregeringens delegation utanför Paris (först i Paris, sedan i Bordeaux) och visade på denna post mycken duglighet. I flera märkliga rundskrifvelser till de europeiska kabinetten besvarade han Bismarcks noter, vederlade dennes påstående att franska armén våldförde Genèvekonventionen och protesterade från humanitetens synpunkt mot tyska arméns krigföringssätt i Frankrike. Hans sträfvan att förmå England till en diplomatisk intervention misslyckades dock. 1871 invaldes C. i nationalförsamlingen, och 1873 utnämndes han till sändebud i Bern, hvarifrån han 1874 flyttades till Madrid. 1876—77 deltog han som fransk fullmäktig i konferensen i Konstantinopel rörande den orientaliska frågan. 1878 rappellerades han på grund af sina ultramontana åsikter från ambassadörsposten i Madrid och försattes i disponibilitet, men utnämndes af Gambetta, som under sitt samarbete med C. under kriget lärt sig värdera hans duglighet, sedan denne i nov. 1881 trädt i spetsen för regeringen, till ambassadör i Petersburg. Han hann ej tillträda denna post, förrän Gambettas ministär störtades (febr. 1882), och han försattes då ånyo i disponibilitet. Han lefde sedan i tillbakadragenhet, sysselsatt med författarskap. Frukter däraf äro *La France à la suite de la guerre de 1870* (1887), *L'état politique de la nation française* (1888) och *La France en 1889* (1889).

Chaufför [ʃåför], fr. *chauffeur*, egentl. eldare, automobilmaskinist.

Chäu'ker (lat. *chauci*), en forngermansk folkstam vid Nordsjön, mellan Ems och Elbe. Tacitus ("Germania", kap. 35) betecknar dem — möjligen på grund af deras namn, som betyder de "upphöjde" — såsom det ädlaste bland de germanska folken och säger, att de helst ville grunda sin storhet på rättrådighet. De utmanade ej till krig, utan lefde fredligt och afhöllo sig från rof och plundring. Från tiden omkr. 200 afföllo de emellertid det romerska området i nordvästra Belgien, men deras anlopp tillbakaslogs, bl. a. af Julianus Affällingen under dennes befäl i Gallien omkr. 358. Stammens större del, som bodde öster om Weser (*chauci majores*), hade vid denna tid slutit sig till sachsarnas stam, hvilken den slutligen helt och hållet uppgick, och de sachsare, som efter 450 intogo Britannien, anses till stor del hafva varit chauker. De väster om Weser boende chaukerna (*chauci minores*) uppgingo däremot i frisernas stam, och sålunda försvann chaukernas namn ur historien. S. B.

Chauliac [ʃåliä'k], Guy de, fransk läkare, f. omkr. år 1300 i byn Chauliac vid gränsen af Auvergne, var medeltidens mest berömde kirurgisk skriftställare och en genom sin allmänna bildning och ädla karaktär framstående man. Han studerade i Montpellier, Bologna och Paris samt lefde där efter länge såsom läkare i Lyon och slutligen såsom läkare för påfvarna Klemens VI, Innocentius VI och Urban V i Avignon. C:s förnämsta arbete, hans *Collectorium artis chirurgicalis medicinæ*, var under århundraden den mest anlitade skriften i sitt fack. Han söker där upphäfva kirurgiens ödesdigra skiljande från den öfriga medicinen och ställer där för de strängaste fordringar på kirurgernas allmänna utbildning. Detta arbete trycktes första gången i en fransk öfversättning 1478 och sedan på originalspråket 1490 samt har därefter många gånger såväl i original som i öfversättning blifvit ofta tryckt. R. T—d.

Chaulieu [ʃåliö], Guillaume Amfrye de, abbé, fransk skald, f. 1639, d. 1720, beskyddades af hertigen af Vendôme och hans broder, storpriorn på Malta, som förskaffade honom Aumales abbotstift och andra inbringande gäll. Hans dikter, som äro hållna i en lätt och lekande ton, prisa glädjen och lefnadsnjutningen. Af samtiden kallades C. "l'Anacréon du Temple".

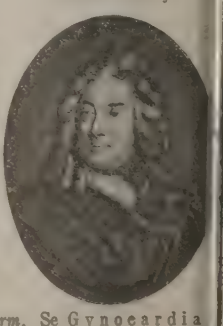

Chaulmoogra-fett, *farm.* Se Gynocardia.

Chaulnes [ʃån], Michel Ferdinand d'A

·t d'Ailly, hertig de C., fransk fysiker, f. 4, d. 1769, pär af Frankrike, generallöjtnant i ska armén, guvernör i Picardie och heders- mot af franska vetenskapsakademien, förfat- åtskilliga värdefulla uppsatser öfver optiska matematiska instruments konstruktion och för- ring samt konstruerade den första sfäro- tern till utrönande af buktigheten hos sfä- ka linser. R. R.*

haumette [ʃåmä't], Pierre Gaspard (l. axagoras C., såsom han själf kallade sig), sk revolutionsman, f. 1763 i Nevers, var, när 1789 års revolution ut- bröt, skrifvare hos en advokat i Paris. Han ingick i kordelierernas klubb och blef medarbe- tare i flera radikala tid- ningar, men stod likväl tämligen i skymundan, till dess hans fanatise- rande tal under grä- sligheterna aug.—sept. 1792 med ens gjorde honom populär. Nu blef han Pariskommu- nens prokurator. Han bidrog kraftigt till upp- ndet af revolutionstribunalet och till anta- et af lagen mot "de misstänkte". C. var idelsefull apostel för förnuftets dyrkan och lät ov. 1793 i Notre-dame fira en högtidlig fest till ära, hvarvid den nya gudomen representerades oktryckaren Momoros unga hustru. Han slöt sig "hebertisterna" och följde dem i fallet. Han agades för att ha sökt utplåna gudomsidén och da Frankrikes styrelse på ateismen, arresterades ställdes inför revolutionstribunalet samt dömdes löden och afrättades 13 april 1794. E. W.

haumié [ʃåmiē], Jean, fransk politiker, f. 1849 gen, blef advokat och juris doktor samt 1874 i sin födelsestad och valdes 1897 till senator epart. Lot-et-Garonne. Han inträdde 1902 som rvisningsminister i Combes' nybildade ministär understödde med framgång konseljpresidenten i sträng genomförandet af undervisningsväsendets relse från prästerligt inflytande samt af lagen de andliga ordnarna i Frankrike, hvarjämte han det dryga värfvet att organisera nya undervis- sanstalter i de indragnas ställe. I det nya kabi- som Rouvier bildade jan. 1905, öfvertog C. ... nisterportföljen.

haumont [ʃåmå'], bergsrygg i Jurabergen, i eiziska kantonen Neuchâtel, 1,172 m. hög. I undre lager finnes ett slags förträfflig gul bygg- sten. Staden Neuchâtel är uppförd af material från. På höjden ligger ett ofantligt stort, med onens vapen försedt, flyttblock från Mont Blanc.

haumont-en-Bassigny [ʃåmå't-ä-bassinji], huf- tad i franska depart. Haute-Marne, på en höjd m. ö. h.) mellan Marne och Suize. 14,089 (1901). Fabrikation af kläde, handskar, järn- och råsocker. — I mars 1814 slöto Riss- England, Preussen och Österrike där ett rag till bekämpande af Napoleon och för åter- ande af världsfreden, i händelse underhandlin- i Châtillon ej skulle leda till något resultat.

Chauny [ʃåni], stad i franska depart. Aisne, vid floden Oise. 10,268 inv. (1901). Spegelglassliperi, sockerfabrikation, järngjuteri och tillverkning af kopparvaror.

Chaus, *zool.*, ett undersläkte af kattsläktet (se d. o.).

Chausey-öarna [ʃåsē-], grupp af små klippöar i Engelska kanalen, s. ö. om Jersey, vid kusten af franska depart. La Manche, 9 km. nordväst om Granville. Invånarna (omkr. 100) lefva af fiske och af att bryta granit.

Chaussard [ʃåssär], Pierre Jean Baptiste, fransk skriftställare och revolutionsman, f. 8 okt. 1766 i Paris, d. där 9 jan. 1823, egnade sig till en början åtadvokatyrket, blef parlaments- ledamot och 1787 medarbetare i Rivarols "Petit almanach". Han utgaf 1789 *Théorie des lois criminelles*, i hvilket arbete han häfdade revolutionens grundsatser. 1793 blef han skickad till Belgien, för att revolutionera detta land och förbereda dess in- förlifvande med Frankrike. Han blef dock snart distanserad i sin revolutionära utveckling, men lyc- kades rädda sitt lif under terrorismens tid. Efter 9 thermidor blef han generalsekreterare vid under- visningsväsendet och under Napoleon lyceilärare i landsorten samt slutligen i Paris. Hans förnämsta verk äro *De l'Allemagne et de la maison d'Autriche* (1792) och lärodikten *Épître sur quelques genres dont Boileau n'a pas fait mention* (1811; omarbetad och utgifven under titeln *Poétique secondaire, ou essai didactique*, 1817). Dessutom utgaf C. en mängd historiska, pedagogiska och politiska arbeten.

Chaussée [ʃåssē], fr. (af *chaux*, kalk), numera benämning på omsorgsfullt byggd väg, ursprung- ligen på af romarna i Gallien byggda vallar, tjä- nande dels till skydd mot öfversvämningar, dels såsom vägar öfver sankmarker. Benämningen anses hafva uppstått däraf, att romarna använde kalksten och kalk såväl för sidornas uppmurning som för vägens beläggning. Chaussée kan äfven afse själfva den kullriga (bomberade) och med sten hårdgjorda körbanan mellan rännstenarna eller mellan gång- banorna å en väg eller gata. Fr. E.

Chaussëra [ʃåss-], fr. (it. *calzâre*, af lat. *calceus*, sko), beklåda med strumpor och skor. Väl chausserad, försedd med välsittande eller ele- gant fotbeklädnad.

Chautauqua [ʃətå'*kwə*], en liten villastad, belägen vid västra sidan af sjön med samma namn, i västra delen af staten New York, ej långt från Buffalo. Den grundades 1874 af Chautauqua assem- bly, "Chautauqua-cirkeln", en öfver hela Unionen spridd förening för befordrande af högre allmänbild- ning. Denna förening eger i C. omkr. 500 villor samt flera hotell och andra byggnader, afsedda för samlings- och undervisningslokaler. I C. samlas hvarje sommar stora skaror män och kvinnor, för att under sommarmånaderna följa kurser, som ledas af universitetslärare, i de mest olika ämnen samt för öfrigt idka vanligt sällskapslif med fester, ut- flykter, åhörande af konserter och föredrag o. s. v. Ursprungliga ändamålet med dessa möten var att be- reda värdigare, nyttigare och billigare förströelser än dem som vanligen stå till buds vid badorter. Sedermera har emellertid planen småningom utvidgats, och Chautauqua-rörelsen har blifvit en demokratisk kul- turrörelse, hvars mål är att sprida bildning och

vetande till allt vidare kretsar. Omkr. 300 platser ha vuxit upp öfver hela Unionen efter samma plan. C. är emellertid fortfarande medelpunkten, med omkr. 10,000 besökande årligen. G. B—e.

Chauveau [ʃåvå], fransk konstnärsfamilj. — 1. François C., kopparstickare, f. 1613 i Paris, d. där 1676, var en mycket framstående och tillika mycket produktiv konstnär. Han graverade inemot 3,000 blad.

2. Evrard C., den föregåendes son, målare, f. 1660 i Paris, d. där 1730, undervisades af sin fader i kopparstickarkonsten och blef sedan målare. I denna egenskap inkallades han, genom broderns bemedling (se nedan), till Sverige för änkedrottning Hedvig Eleonoras räkning och ankom dit våren 1696. Här arbetade han väsentligen med prydandet af Drottningholm, där hans förnämsta verk voro fortsättandet och fullbordandet af en stor af Sylvius påbörjad plafondmålning, *Pandoras födelse* (1699), och den i hufvudsak ornamentala takmålningen i nedre galleriet. I synnerhet är "Pandoras födelse" både i teckning och färg en klen produkt. Han utförde äfven dekorativa målningar i tessinska palatset (numera öfverståthållarhuset). C. lämnade Stockholm i början af 1703 och återvände till Paris. Jfr J. Böttiger, "Hedvig Eleonoras Drottningholm" (1889).

3. René C., den föregåendes broder, bildhuggare, f. 1663 i Paris, d. där 1722. inkallades 1693 till Sverige för att arbeta å Stockholms slott, hvars omgestaltande begynte vid denna tid, med ombyggnad af norra längan. Här var han hufvudman för en hel liten koloni af skulptörer, metallgjutare och ciselörer, hvilkas verk till större delen ännu äro kvar, emedan norra längan ej mycket skadades af branden 1697. Hufvudsakligen utförde C. dekorativa arbeten i stora galleriet, vidare plafonder i tessinska palatset (nu öfverståthållarhuset) samt Ulrika Eleonoras katafalk. Det förnämsta minnet af C:s verksamhet i vårt land äro likväl de två ståtliga *bronslejon*, som smycka Lejonbacken framför Stockholms slott. De götos 1703 och 1704 vid Rännarbanan af Aubrij af sex sönderstyckade, från Drottningholm förda (trol. i Prag 1648 tagna och af Adrian de Fries utförda) bronsstoder, framställande Tyskland, Schwaben, Spanien, Ungern, Ryssland och Turkiet. C. lämnade Sverige i aug. 1700 och återvände till Paris. —rn. (O. G—g.)

Chauveau [ʃåvå], Jean Baptiste Auguste, fransk fysiolog, f. i depart. Yonne 1827, studerade vid veterinärskolan i Alfort och medicinska fakulteten i Paris, blef professor vid medicinska fakulteten i Lyon, 1875 direktör för veterinärskolan därstädes, sedermera generalinspektör för veterinärskolorna i Frankrike och 1886 professor i jämförande patologi vid naturhistoriska museet i Paris äfvensom ledamot af vetenskapsakademien därstädes. C. har utgifvit ett stort antal viktiga afhandlingar inom olika delar af fysiologien och den allmänna patologien samt en lärobok i husdjurens jämförande anatomi (*Traité d'anatomie comparée des animaux domestiques*, 1857; 4:e uppl., tillsammans med Arloing, 1890). Han blef 1890 ledamot af svenska landtbruksakademien. R. T—dt.

Chauveau-Lagarde [ʃåvå laga'rd], Claude François de, fransk advokat, f. 1756 i Chartres, d. 1841 i Paris, är mest bekant genom sina försvarstal för drottning Marie-Antoinette, prinsessan Elisabet, Charlotte Corday, Brissot, Miranda m. fl. 1794 blef han häktad som misstänkt af regeringen och räddades undan giljotinen endast genom Robespierres fall. Napoleon utnämnde honom 1806 till advokat i statsrådet. Af Ludvig XVIII adlad 1814. förde han under de hundra dagarna general Bonnaires talan som försvarsadvokat. Tillsammans med Isambert försvarade han 1826 de fria färgade invånarna på Martinique. 1828 utnämndes han till råd vid kassationsdomstolen. C. utgaf *Théorie des états généraux ou la France régénérée* (1789), *Notice historique sur le procès de Marie-Antoinette et de Madame Elisabeth* (1816) och *Exposé simple et fidèle de la conduite du général Bonnaire* (s. å.).

Chauvel [ʃåvä'l], Théophile Narcisse, fransk målare och gravör, f. 1831 i Paris, egnade sig åt landskapsmålning och utförde en följd af lyckade landskap. Sådana äro t. ex. *Parken vid Neuilly* (1855), *Skogen vid Fontainebleau* (1859) *Minne från Montpellier* (1872) m. fl. Berömda äro äfven hans gravyrer efter Dupré, Corot, Rousseau Daubigny, hvarjämte han på senare tid egnat sig åt etsning och litografi. C. R. N.

Chauvelin [ʃåvlä'n]. 1. Germain Louis de C., fransk statsman, f. 1685, d. 1762, var generaladvokat vid Parisparlamentet, då han 1727 kallades till sigillbevarare (*garde des sceaux*) och statssekreterare för utrikesärendena. Han var i regeringen skötande kardinal Fleurys närmaste man ("adjoint") och de öfrige statssekreterarna måste arbeta under honom. C. gaf prof på statsmannabegåfning, men "underlade sig på allt upptänkligt sätt allting och drog all verkställighet till sig" (svenske envoyén i Paris V. Geddas omdöme 1737). Han hade störst andelen i tillkomsten af fördraget i Wien efter polska tronföljdskriget. Slutligen blef han misstänkt för att vilja störta Fleury och störtades då själf i fela 1737. Han lefde därefter i förvisning i Bourgogne Issoire och på sitt gods.

3. Henri Philippe de C., f. 1716, d. 1770, kanik i Notre-dame och parlamentsråd i Paris, gjorde sig känd genom sina anfall på jesuiterna och sitt försvar för jansenisterna. Han satt på grund däraf en tid fängslad, men detta stärkte endast hans hat mot jesuiterna. Bland hans skrifter märkas *Discours sur les constitutions des jésuites* (1761) och *Compte rendu sur la doctrine des jésuites* (s. å.).

3. Bernard François, markis de C., den föregåendes brorson, f. 1766, d. 1832, var liksom anhängare af 1789 års idéer. 1792—93 minister i London, bekämpade han såsom medlem af tribunatet förste konsulns öfvergrepp och aflägsnades 1803, men blef sedermera prefekt, statsråd och generalintendent i Katalonien. Såsom ledamot af deputeradekammaren 1817—22 och 1827—29 var han under restaurationen en förkämpe för den borgerliga friheten.

Chauve-souris [ʃåv-sori'], fr., läderlapp; ett slags maskeraddräkt, bestående af en dom med kapusjong.

Chauvini'sm [ʃå-], fr. *chauvinisme*, ett tämligen nytt ord, hvarmed fransmännen ursprungligen betecknade en blind beundran för Napoleon I och första kejsardömets "gloire". Därefter blef det benämning på den öfverdrifna franska nationalkänslan, den självbeundran och det svärmeri för den krigiska äran, hvilka en tid under det andra kejsardömet

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Napoleon III:s förnämsta stöd. Slutligen har övergått till betydelsen af ensidig, skrytsam och ansande patriotism i allmänhet. Ordet chauvi- (fr. *chauvin*) lär ursprungligen varit ett ök- n, erinrande om en soldat Nicolas Chau- n från Rochefort, hvilken på sin ålderdom med naiv skrytsamhet berättade minnen från revolu- skrigen och så öfverdrifvet uttryckte sin beundran Napoleon, att hans namn blef en populär be- ning på andra hans gelikar, hvarefter teatern tog typen och ytterligare bidrog att populari- den (först lär typen under detta namn före- mit i bröderna Cogniards 1831 uppförda vådevill cocarde tricolore"). Jfr Charlet.

hauvini'st [ʃå-], fr. *chauvin*, urspr. en som blindt ndrar någonting (en åsikt, ett parti, en person s. v.); numera vanligen en af ensidigt öfver- ven, hetsig patriotism kännetecknad person. Se auvinism.

haux-de-Fonds [ʃå-də-få'], La, köping i schwei- a kantonen Neuchâtel, nära franska gränsen, i ild, vattenfattig dal, 992 m. ö. h. 38,784 inv. 04). C., som är hufvudort för den schweiziska llverkningen, har en urmakarskola och ett gym- um. Urtillverkningen i C., Le Locle och om- ing går till 300,000 st. årligen med ett värde 2—36 mill. francs. — C. är station på järnvägen châtel—Locle—Morteau, och flera småbanor i därifrån.

havannes [ʃava'n], Puvis de, fransk målare, Puvis de Chavannes.

hava'ss (arab.), gendarm, polissoldat i Turkiet. vasser användas ofta såsom ledsagare för re- le.

haves [ʃåves], stad i portugisiska distriktet a Real (Traz os Montes), 10 km. från spanska nsen, i Tamegas bördiga dal, öfver hvilken går ro från Trajanus' tid (154 m. lång i 16 bågar). 3 inv. (1900). Salthaltiga varma källor (71° romarnas *Aquæ Flaviæ*.

haves [ʃåves], Emmanuel de Silveira nto de Fonseca, greve af Amarante, kis af C., portugisisk revolutionsman, började febr. 1823 i Villa Real det reaktionära partiets lution mot 1822 års fria författning, samlade per i staden Chaves, upprättade ett slags rege- , men blef 23 mars slagen och jagad ur landet. , ett par månader senare, det konstitutionella iet föll, återvände han och blef då markis af Sedermera stod han i spetsen för absolutisternas ing (okt. 1826), lät utropa dom Miguel till ung, inföll med en insurgenthär i Traz os Montes, blef, efter en kort tids framgång, slagen vid rto (jan. 1827) och Penafiel (2 febr. s. å.). gick då i landsflykt, återvände 1828, sedan Miguel låtit utropa sig till enväldig konung, fick ingen tack för hvad han gjort för Miguels och dog svagsint 1830.

havi'ca, *bot.* Se Piper.

Chavicin (Kavicin), *farm.* Se Piper.

hazal [ʃaša'l], Pierre Emmanuel Fé- , baron de C., belgisk general och krigsminister, jan. 1808 i Tarbes, d. 25 jan. 1892 i Pau, var till en i Belgien afliden ledamot af franska natio- konventet och fick sin uppfostran i Belgien. Till början köpman i Bruxelles, tog han en verksam i 1830 års revolution och därpå följande krig mot Holland, blef snart generalintendent och 1831 öfverste samt adjutant hos konung Leopold I. 1847 blef han general och s. å. krigsminister, hvilken syssla han skötte till 1850. År 1859 blef han ånyo krigsminister och verkade som sådan nitiskt för en ombildning af artilleriet och för Antwerpens befästande. En duell (8 april 1865) med en folkrepresentant gjorde hans ställning obehaglig, hvarför han 1866 utträdde ur ministären. 1870 blef C. befälhafvare för de till belgiska gränsens skydd mobiliserade trupperna och tog 1874 af hälsoskäl afsked ur armén. 1860 hade han baroniserats och 1866 fått titeln statsråd. Han uppträdde 1887 som en af motståndarna till general Brialmonts nya befästningssystem.

Chazärer. Se Kazarer.

Cheb, det tjechiska namnet på staden Eger.

Chebe'ck, Schebe'ck l. Zebeque (fr. *chebec*, eng. *shebeck*, af turk. *sumbeki*), *sjöv.*, ett långt, smalt och ganska skarpt fartyg, som förekommer vid de flesta Medelhafskuster. Fartygets förstäf skjuter fram i en mycket lång och skarp spets; äfven dess akter är betydligt utspringande och hög samt försedd med galleri. Konstruktionen liknar mycket galärens, och i likhet med denna kan chebecken äfven framdrifvas genom rodd. Fartyget har tre master, af hvilka den främsta är mycket framåtlutande. Alla masterna äro försedda med latinsegel, som vid storm utbytas mot smärre, fyrkantiga segel,

hvilket i Frankrike gaf anledning till att chebecker försågos med polacker-tackling (där hvarje mast är i ett trä) och fyrkantiga segel, så att de liknade skepp. De minsta örlogschebeckerna förde tolf större och mindre skjutpjäser; de största hade ända till fyrtio sådana och en dräktighet af 3—4 hundra ton. — Chebecker förekommo redan i 15:e årh., ehuru icke som krigsfartyg. I de svensk-ryska sjökrigen i slutet af 1700-talet deltogo många chebecker, synnerligast i ryska flottan. — De svenska chebeckerna (se fig.) skilde sig till sin konstruktion betydligt från Medelhafschebeckerna. De förde fyra ganska grofva kanoner, två för och två akter, hvilka sköto öfver relingen. För rodd funnos tofter samt nio årtullar eller klykor på hvarje sida. B. N.*

Checa [tʃe'ka], Ulpiano, spansk målare, f. 1860, bosatt i Paris, har målat stora, lifliga och virtuosmässigt genomförda effekttaflor med antika motiv, bl. a. *Barbarer storma fram till ett tempel,*

Kappkörning på en cirkus i Rom under kejsartiden och *Pompejis förstörelse* (den sistnämnda utställd i Stockholm 1902). G—g N.

Chęciny [chätsi'ny], stad i rysk-polska guvern. Kielce, vid vägen mellan Kielce och Krakau. 6,180 inv. (1897). I nejden finnas bly- och silfvergrufvor samt marmorbrott. Stor spannmålshandel.

Check [tjäck; engelskt uttal: tʃe'k], eng. (fr. *chèque*, ty. *check* l. *scheck*), *nationalek.*, en anvisning å till utställarens förfogande stående medel, utfärdad särskildt i ändamål att därmed verkställa betalning. Bruket att regelbundet medelst anvisning å bankir eller bank, i stället för med mynt, papperspengar eller banksedlar, gälda skulder förskrifver sig sannolikt från England, fastän sådant redan på 1500-talet lär ha förekommit i norra Italiens handelsstäder och sedan 1600-talet varit rätt vanligt i Antwerpen och Amsterdam. Bankväsendets uppsving sedan midten af 1800-talet har numera föranledt, att affärsmän och kapitalister, både större och mindre, hellre än att själfva hålla förråd af mynt eller ock hos banken först lyfta pengar, för att sedan med dem gälda sin skuld, måste finna det enklare och förmånligare att vid behof i hvarje särskildt fall omedelbart skapa ett betalningsmedel i och med anvisningen, hvilken mottagaren, om han så vill, i sin ordning kan använda till insättning å räkning hos sin bank, så att penningbetalning såvidt möjligt kan undvikas (se Bank, sp. 858). Sålunda har checken, den typiska betalningsanvisningen, i vår tid blifvit ett merendels oumbärligt omloppso- och kreditmedel (se Byte och Kredit) i jämbredd med banksedeln. Skillnaden dem emellan är hufvudsakligen följande: banksedeln utfärdas å vissa runda summor såsom en bankens *egen* skuldförbindelse och mottages alltså i förtroende till bankens betalningsförmåga, såsom ett medel att verkställa ett obestämbart antal likvider (generellt betalningsmedel). Däremot är det *kunden*, som vid behof utskrifver checken å det belopp han behöfver disponera för en viss, särskild likvid (speciellt betalningsmedel). Förtroendet, då checken tages i likvid, visas alltså i främsta rummet utställaren, som garanterat att den kommer att af banken inlösas. Sedan numera daglig afräkning bankerna emellan (se Clearinghouse) mångenstädes blifvit ett väsentligt led uti våra dagars betalningsmekanism, erbjuder checkrörelsen dessutom nästan enahanda fördelar som den kansko snabbaste och säkraste af nutidens alla betalningsmetoder, girosystemet (se Giro). Utanför de anglosaxiska staterna har man likväl ännu icke lyckats att fullt tillgodogöra sig bruket af checker, något som i viss mån bör tillskrifvas osäkerheten med afseende å checkens rättsliga karaktär.

Fasta rättsregler angående checken och dess verkningar hafva nämligen stadgats jämförelsevis sent och äro ännu ingalunda öfverallt i lag bestämda. I England infördes först 1882 dylika lagbestämmelser; Frankrike, Belgien m. fl. länder hafva visserligen äldre, men ganska ofullständiga lagstadganden, och Tyskland saknar fortfarande sådana. De tre nordiska staterna hafva emellertid åstadkommit så godt som likalydande och nära nog uttömmande checklagar 1897—98 (den svenska lagen är af 24 mars 1898). I väsentliga delar hafva i dessa lagar växelrättens (se d. o.) regler tillämpats å checken, som i ekonomisk mening skulle kunna betecknas såsom en till åstadkommande af omedelbar betalning dragen siktväxel. Öfverensstämmelse består sålunda särskildt i fråga om rättsreglerna angående regress. Checkens mottagare eger till följd häraf med stöd af själfva handlingen rätt att utkräfva beloppet hos utställare och öfverlåtare, för den händelse den ej infrias af banken, på hvilken den är dragen. Olikheterna i förhållande till växeln härleda sig å andra sidan därifrån, att checken alltid är bestämd att genast inlösas (blott då blir den nämligen ett verkligt betalningsmedel) under det växeln vanligtvis har en längre omloppstid. Därför skall checken ovillkorligen utställas att betalas vid uppvisandet och kan (i motsats mot växeln) ställas äfven till innehafvaren, men kan ej med någon verkan accepteras. En viss kortare tidsfrist (enligt nordisk rätt i regel från 3 till 10 dagar, alltefter olika omständigheter) är därjämte föreskrifven för checkens uppvisande till betalning, vid äfventyr att innehafvaren förlorar sin återgångstalan. Reglerna om protest för uteblifven betalning äro med afseende å checken förenklade. Såsom formellt kännetecken föreskrifver nordisk rätt ordet check, infördt i handlingens text; däremot erfordras ej uttrycklig tillkännagifvande i checken därom, att den utfärdats mot innestående tillgodohafvande, ej heller är enligt nordisk rätt nödvändigt, att check lyder å betalning hos bank eller bankir. För att påskynda checkens omlopp och minska tillfällen till dess missbruk har äfven nordisk rätt lämnat rum för från engelsk affärsbruk hämtade regler om "korsning" (eng. *crossing*), d. ä. ett medelst två tvärstreck å checkens framsida uttryckt tillkännagifvande, att endast bank eller bankir eger lyfta beloppet.

I flera länder har checken af lagstiftningen gynnats med frihet från stämpelskatt. Äfven i Norden har man hittills lyckats afstyra försök att välja checken till beskattningsföremål. Litt.: Fritz Fick, "Die frage der checkgesetzgebung auf d. europ. kontinent" (1897), A. Pavlíček, "Der check" (1898), Georg Cohn, artikeln Check i "Handwörterb. d. staatswissensch." (1900) och andra arbeten, samt W. Scharling, "Bankpolitik" 2:a uppl. (1903). I. Hkt.

Cheddar [tʃe'də], by i engelska grefskapet Somerset, vid foten af Mendip hills. Berömd osttillverkning.

Cheddar-ost [tʃe'də-], ett slags sötmjölksost, som har sitt namn efter byn Cheddar i engelska grefskapet Somerset. Se Ost.

Chediv. Se Kediv.

Cheduba [tʃidö'bə] l. Tscheduba, en England tillhörig, fruktbar ö i Bengaliska viken, vid Bortre Indiens västkust. Omkr. 9,000 inv. C. har flera dyvulkaner.

Chee-foo [tʃi-fö], engelsk namnform för Tsji-fu, stad i kinesiska prov. Sjan-tung. Se Tsji-fu.

Cheer [tʃi'ə], eng., munterhet; bifallsrop, motsvarande bravo, hurra o. s. v.

Chef, *her.* Se Ginstam.

Chef (fr., af lat. *ca'put*, hufvud), öfverhufvud, befälhafvare, anförare; styresman (inom ett ämbetsverk, en handelsaffär, en fabrik o. s. v.). Vid svenska krigsmakten till lands nyttjas denna benämning om hvarje person, som innehar verklig befäl öfver en afdelning, t. ex. fördelnings-, regements-, kompanichef o. s. v. Befälet öfver en stab föres af en stabschef. *Tillförordnad chef* kall-

, som med chefs myndighet utöfvar tillfälligt
l öfver en afdelning, *befälhafvare* den, som gör
a utan chefs myndighet. I åtskilliga härar,
ex. den tyska och den österrikiska, är benäm-
gen chef liktydig med hederschef och tillägges
gliga personer eller högre officerare, som upp-
as vid ett regemente eller en motsvarande trupp-
et. I franska benämningar förekommer chef i
ning med ett annat ord för att utmärka den
ste ledaren, t. ex. "général en chef". C. O. N.
nom svenska flottan förstås med chef (fartygschef)
officer eller underofficer, som är befälhafvare
beväradt, obeväradt eller för kronans räkning
yrdt fartyg. Chefen för på fartygets stortopp
r (där mast ej finnes) på särskild flaggstång sitt
lstecken, för officer örlogsvimpeln och för under-
er en blå galjadet. R. N.*

hef d'escadron [ʃä'ı deskadrä'], fr., "skva-
nschef", ben nning på majorsgraden vid kaval-
et och artille et i Frankrike. Benämningen här-
r sig från . . årh., då skvadron betecknade
dens bataljon.

hef-d'œuvre [ʃedövr], fr., mästerverk, hufvu
ete.

hefläkare, militärläkare, som har högsta led-
gen öfver sjukvården vid ett sjukhus eller befälet
r en sjukvårdsanstalt.

Chefren l. Kefren (egypt. *Chafrā*),
ptisk konung af 4:e dynastien, var
holikt son till Cheops och yngre broder
Dedefrā, som företrädde honom på
hen. Af C. uppfördes den andra af
amiderna vid Gise. För öfrigt har
ej efterlämnat några historiska min-
—st —son.

Chefren.

hefsfartyg, *sjöv.* 1. Far-
, som för högste befälhafva-
eskaderchefs eller afdel-
schefs befälstecken. Svenska
an eger ett fartyg, Drott,
officiellt benäm-
chefsfartyg. Jfr
i r a l s s k e p p. —
En särskild, från
gårdsflottans tid
stående klass af
mentsfartyg för bataljonschefen och hans
. O. E. G. N.*

hefsintende'nt, *sjöv.*, civilmilitär tjänsteman i
inintendentstaten. Har samma värdighet som
mendörkapten af första graden.

hēi'lon (grek. *Χείλων* l. *Χείλων*, lat. *Chilo*), en
reklands "sju vise", bördig från Sparta, där han
s hafva bekläd ett eforsämbete omkr. 560 f. Kr.
om tillskrifves bl. a. den bekanta vishetsregeln
nn dig själf" (*gnōthi seauto'n*). En samling af
s sentenser finnes hos Diogenes Laertius och i
aios' Florilegium.

heiloplastik (af grek. *cheī'los*, läpp), täckning
defekter på läpparna. Se P l a s t i s k o p e-
i o n.

heimato'bia, *zool.*, insektsläkte tillhörande mä-
järilarnas grupp. Två skandinaviska arter äro
da, af hvilka den mest bekanta är f r o s t f j ä-
e n, *C. brumata* L., ett af de allra svåraste
djuren i trädgårdar och parker. Hannen mäter
à 30 mm. mellan vingspetsarna; hans främre
vingar äro gråbruna med ett par mörkare, vågformiga
tvärband, hans bakvingar mycket tunna, ljusa.
Kroppen är smal, omkr. 10 mm. lång. Honans vingar
äro förkrympta, blott 2 à 3 mm. långa, gråa med
mörkbruna tvärband. Kroppen är tjock och klumpig,
omkr. 8 mm. Larverna ha 10 fötter. Deras färg är
mycket växlande, än ljusgul, än grågrön eller rent
grön, på ryggen alltid mörkare, på sidorna med ett
par skarpt framträdande, gulhvita linjer. Hufvudet
är först svart, senare brunt eller grågrönt. De full-
bildade insekterna framkomma på hösten, vanligen
först i oktober, och äro i rörelse hufvudsakligen under
lugna kvällar efter solnedgången. Då honorna sakna
flygförmåga, äro de nödsakade att krypa uppför de
träd och buskar, på hvilkas finare grenar de lägga
sina ägg. Under vandringen uppför stammarna upp-
sökas de af hannarna, och parningen försiggår. Äg-
gen äro nyss efter läggningen ljusgröna, men blifva
snart ljusröda, och denna färg behålla de under hela
vintern. På våren strax före löfsprickningen antaga
de en mörkgrå färg, ett tecken till att de om få da-
gar komma att kläckas. De små larverna äta sig
kort efter kläckningen in i knopparna, där de angripa
de späda bladanlagen. Finnas många larver i en
knopp, förmår denna sällan att utveckla sina blad.
Från något mindre svårt angripna knoppar skjuta
bladen visserligen ut, men de sammanspinnas af
larverna, som efter hand förtära den gröna bladväf-
naden, så att föga mer än bladskaftet och rester af
de gröfre nerverna blir kvar. Då larverna hunnit
en viss storlek, anträffas de äfven fritt utanpå bladen,
i synnerhet på dessas undersidor. Vid midten eller
under senare hälften af juni äro larverna fullvuxna
och begifva sig nu från träden för att förpuppas i
jordytan. Larverna angripa i synnerhet fruktträd,
lind, ek, lönn, alm, ask och andra löfträd, hassel-
buskar, törnrosor o. s. v., men anträffas under år,
då de uppträda mera ymnigt, stundom äfven på åt-
skilliga örter, ja i sällsynta fall t. o. m. på barrträd.
I synnerhet skadas fruktträden svårt af dessa härj-
ningar. Visserligen kan ett af larverna kalätet träd
vanligen utveckla nya blad under sommarens lopp,
men fruktskörden felslår icke blott under samma, utan
äfven under påföljande sommar, och en år efter år
upprepad kalätning medför ofta trädets undergång.
I synnerhet inträffar detta med stenfruktträden,
framför allt bigarråer. Lyckligtvis synes larvernas
uppträdande vara periodiskt, och efter 3 à 4 års ym-
nigt uppträdande på en plats försvinna insekterna
mer eller mindre fullständigt, förmodligen till följd
af att deras fiender bland parasitsteklarna tagit
öfverhand. Starar, mesar, gråsparfvar och andra
småfåglar bidraga, ehuru i mindre grad, till larver-
nas utrotande. — För att skydda fruktträd och andra
värdefullare löfträd använder man i trädgårdarna
hufvudsakligen två metoder. Ett medel består däri,
att stammen på hösten omgifves af en "limgördel",
d. v. s. en pappremsa, bestruken med ett klibbigt
ämne, s. k. f r o s t f j ä r i l s l i m l. b r u m a t a-
l i m, i hvilket honorna fastna, då de begifva sig
uppför stammen för att lägga sina ägg. Metoden
är ej fullt säker, då limmet kan flyta bort eller stelna
eller en brygga bildas däröfver af fastnade fjärilar,
blad m. m., hvaröfver honorna kunna passera. Äfven
om inga ägg lagts på trädet, kunna larver uppträda
på detsamma, dels sådana som hängande på långa
silketrådar förts dit af vinden från närstående träd,

dels sådana som vandrat öfver från ett kalätet eller illa angripet träd i närheten. Ett säkrare sätt är att bespruta träden med en arsenikhaltig vätska, vanligen innehållande omkr. 0,05 % kejsargrönt och något kalk. Denna vätska påsprutas med särskilda sprutor, som fördela den i mycket fina droppar öfver hela trädet. Sedan vattnet afdunstat, kvarblifver arseniken i form af en tunn beläggning. Larver, som angripa bladen, förtära på samma gång giftet och dödas inom kort. För att effektivt skydda träden utföras under våren tre olika besprutningar, den första just då knopparna börja svälla, de senare i följd med omkr. 10 dagars mellanrum. C. G. D.

Cheiragra (grek., af *cheir*, hand, och *agra*, jakt, fångst), *patol.*, gikt i handen.

Cheiranthus L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Cruciferæ*. Det innefattar ett fåtal arter (örter och halfbuskar) från norra hemisfärens tempererade land, bl. a. *C. Cheiri* L., den välbekanta lackviolen. Det är en omkr. 40—80 cm. hög halfbuske med lansettlika blad och guldgula, bruna eller violetta, enfärgade eller flammiga, enkla eller dubbla, välluktande blommor. Den förekommer vild i södra och mellersta Europa. — Flera af detta släktes arter växa i mängd på Greklands kuster och odlades ofta af de gamle. Romarna använde dem till sina blomsterkransar. De violfält (*violaria*), om hvilka Ovidius, Vergilius m. fl. tala, syfta på dithörande arter och på vinterlöfkojan (se Mathiola). Dessa växter (jämte luktviolen, *Viola odorata*) innefattades af dem under namnet *Viola*. Ldt.*

I fröen af *C. Cheiri* L. har man funnit en glykosid, *cheirantin*, som är giftig och verkar på hjärtat likt digitalis (se d. o.). C. G. S.

Cheirantin. Se Cheiranthus.

Chēĭron (grek. *Χείρων* l. *Χίρων*, lat. *Chiro*), den berömdaste och rättrådigaste bland centaurerna (se d. o.), son af Kronos och okeaniden Filyra. Han var förmäld med najaden Chariklo och hade sin boning på det örtrika berget Pelion i Tessalien. C. hade af Apollon och Artemis blifvit undervisad i jakt, läkekonst, musik, gymnastik och spådomskonst samt var själf lärare för Asklepios, Akilles, Theseus m. fl. Särskildt vårdade han sig om sin dotterson Peleus, hvilken han skaffade till maka hafsnymfen Thetis. På bröllopsdagen förärade han honom en ypperlig lans, hvilken sedermera blef ett af Akilles' bästa vapen. C. blef, då han sökte medla fred mellan Herakles och centaurerna, träffad af en förgiftad pil. De kval han led förmådde honom att anropa Zeus om befrielse från sin odödlighet, hvilken enligt hans bön öfverflyttades på Prometheus. (A. M. A.)

Cheland, *sjöv.* Se Galär.

Chelard [ʃəlär], André Hippolyte Jean Baptiste, fransk kompositör, f. 1789, blef 1816 violinist vid stora operan i Paris och 1828 hofkapellmästare i München, dirigerade 1832—33 tyska operan i London, blef 1836 direktör för hofkapellet i Weimar och pensionerades 1852. Död 1861. Han skref för Neapel operan *La casa a vendere* (1815), för Paris *Macbeth* (1827), för München *Die Hermannsschlacht* (1835) och dessutom flera andra operor samt kantater och sånger. Mindre originell än skicklig och erfaren, i stilen röjande en blandning af tyska och franska element, vann C. på sin tid väl ett ganska stort, men ej ett varaktigt erkännande. A. L.

Chelčický [tʃeltʃi'tski], Petr (Peter Chelčic), bömisk religiös tänkare, född omkr. 1390, må hända i byn Chelčice nära Wodňan, hvaraf släktnamnet härstammar, död omkr. 1460, till yrket jordbrukare, var jämte Hus Böhmens störste tänkare under 1400-talet och näst honom den mest betydande författaren på tjechiska språket under denna tid. I sina skrifter protesterade han mot användande af våld och tvång i trossaker och framhöll, att kristendomens sanna väsende ligger i fullständig jämlikhet och broderlighet, kärlek till nästan och ömsesidig fördragsamhet. Hans många religiösa skrifter, hvaraf må nämnas *Postilla* l. *Kniha výkladov ve čtení nedělní* (Bibelförklaringar till söndagsläsning), *Sít víry* (Trons nät) och *O Antikristovi*, begynte trycka 1521 och hafva delvis omtryckts i nyaste tid. En kritisk upplaga af hans religiösa och teologiska skrifter har på 1890-talet börjat utgifvas på föranstaltande af kejs. vetenskapsakademien i Petersburg. Bland studier om C. märkas i främsta rummet "Petr C., a spisy jeho" af Jar. Goll (Prag 1883) och samme forskares "Quellen und untersuchungen zur geschichte der böhmischen brüder", som tjänat till material för A. Denis' "Les origines de l'unité des frères bohèmes" (1885). C:s läror gåfvo upphof till bömiska och märiska bröderna-förening, hvarför de ock benämndes Chelčicky bröderna. A—d J

Chelidonin, *kem.*, en i *Chelidonium majus* och *Stylophoron diphyllum* förekommande, föga giftig alkaloid, som bildar färglösa, glänsande taflor, hvilkas sammansättning angifves af formeln $C_{20}H_{19}NO_4 + H_2O$. Se vidare Chelidonium. P. T. C.

Chelidōnium *majus* L., Svalört, *bot.*, en mycket allmän, gulblommig ört af fam. *Papaveracee*

1 blom och blad, *2* frukt, *3* frö med kamformig valk, *4* diagram.

Den har liksom dess samslektingar sin största mä värdighet genom mjölksaften (här rödgul), hv skarpa, frätande egenskaper gjort den mycket

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

i i folkmedicinen — däraf namnet r e f - o r m s - t s och s k e l ö r t. Enligt folktron tillkomma a egenskaper i synnerhet den på kyrkogårdar ande örten, som tros uppsuga sitt gift från liken. mmanhang därmed står ett annat skrock, nämn att svalungar födas blinda, men genom ögo- bestrykning med denna saft blifva seende — ägen, som gifvit upphof till växtens både svenska latinska namn; det grekiska *chelidōn* betyder ligen svala. S. A.*

enna ört innehåller en giftig alkaloid, *chelido-* som verkar narkotiskt och förlamande ungefär morfin, men som tillika, såsom kokainet, förla- känselnervernas ändapparater i huden m. m. lidoninet förlamar slutligen äfven hjärtats rö- emekanism. Påståendet, att preparat på Cheli- um skulle bota kräfta, har visat sig vara tigt. C. G. S.

helif (C h e l i f f), flod i Algeriet, upprinner i områdets i mellersta Algeriet, flyter först åt norr, efter i västlig riktning, s. om de algeriska kust- gen, samt faller ut i Medelhafvet, n. om staden taganem. Längd omkr. 700 km.

helifer cancroides, *zool.* Se B o k s k o r p i o n.

helingue [ʃəlä'g], fr., af laskarerna kallad

s u l a - m a n c h é, ett slags båt, som nyttjas kusten af Koromandel. R. N.*

hēlius, M a x i m i l i a n J o s e f, tysk kirurg, 794, blef 1819 kirurgie professor i Heidelberg, han upprättade en kirurgisk-oftalmiatrisk klinik, hvilken en mängd skickliga kirurger utgick. 1876. — C:s förnämsta arbete är *Handbuch chirurgie* (1822; 8:e uppl. 1858), som är öfver- på flera europeiska språk. Bland hans öfriga förtjänar nämnas *Handbuch der augenheilkunde* -4). Tillsammans med Puchelt och Nägeli utgaf under flera år "Medicinische annalen".

helles [ʃä'l], köping i franska depart. Seine-et- ne, vid Marne och östbanan. 3,719 inv. (1901). , tillhörigt Paris' yttre befästningslinje. C. var er merovingernas tid konungasäte, åt hvilket egundas brott gifvit en sorglig ryktbarhet. perik I blef där mördad 584. Men särskildt är sen ryktbar genom det af Klotilda i början af årh. anlagda klostret C a l a, hvilket räknade ga kungliga prinsessor bland sina abbedissor. upphäfdes 1719, och nu återstå endast ruiner f. År 1008 hölls där ett koncilium.

helm, stad i ryska Polen. Se C h o l m.

nełmi'nsky, J a n, polsk målare, f. 1851 i byn istow i ryska Polen, elev af Franz Adam i München, har målat landskap med staffage från rokokotiden jämte hästar, men i synnerhet jakter och soldatscener. Sådana arbeten äro *Parforsjakt under Ludvig XV:s tid*, *Uppbrott till jakt*, modernt ryttarstycke, med prinsessan Teresia af Bajern som hufvudfigur, samt *Parforsjakt på 1700-talet* (1879, i nya pinakoteket i München). C. R. N.*

Chełmno, det polska namnet på staden Kulm (se d. o.).

Chelmsford [tʃe'msfəd], hufvudstad i engelska grefskapet Essex, n. ö. om London, vid floden Chelmer. 12,580 inv. (1901). Liflig handel med säd och boskap. I närheten, på fältet Halleycommon, hållas årligen kappränningar.

Chelmsford [tʃe'msfəd], lord, engelsk adelstitel inom släkten T h e s i g e r (se d. o.).

Chelōne, *bot.* Se P e n t a s t e m o n.

Chelōne och C h e l o n i a, *zool.* Se C a r e t t a och S k ö l d p a d d o r.

Chelōnidæ, *zool.*, hafssköldpaddor. Se S k ö l d - p a d d o r.

Chelsea [tʃe'lsi]. 1. Stadsdel i London, mellan Westminster och Kensington, genom Battersea-, Albert- och Chelseabroarna förenad med det midtemot liggande Battersea; hade år 1901 såsom församling (*parish*) 73,842 inv. Där finnes ett stort invalidhus (*C. hospital*), grundadt 1682 och byggdt enligt plan af Chr. Wren, hvilket hyser 540 invalider och dessutom lämnar 84,000 forna soldater deras gratial såsom "out-pensioners". Äfven ligga där den 1801 anlagda uppfostringsanstalten för 550 föräldralösa soldatbarn (*Military asylum*), stora kaserner samt en 1673 anlagd botanisk trädgård. I C. bodde Th. More och där dog Th. Carlyle. En berömd porslinsfabrik fanns i C. till 1784, då den flyttades till Derby. — 2. Stad i Massachusetts, skild från East Boston i s. genom Chelsea creek och från Charlestown i s. v. genom Mystic river, öfver hvilken går en 1,070 m. lång bro. 34,072 inv. (1900). Militär- och marinhospital.

Cheltenham [tʃe'ltnəm], stad samt brunns- och badort i engelska grefsk. Gloucester, n. ö. om staden Gloucester, vid foten af Cotswold hills. 49,439 inv. (1901), med förstaden Charlton Kings 53,245 inv. Många f. d. indiska tjänstemän hafva för dess milda klimat och för hälsokällornas skull valt C. till boningsort. Jämte vackra anläggningar, kursal och vinterträdgård vid mineralkällorna har staden latinskola, lärar- och lärarinneseminarium m. m. Vid Stowell park, lord Eldons slott, 14 km. från C., upptäcktes 1864 en romersk villa och grundmurar till tvenne tempel.

Chelumbrum, stad i Indien. Se C h i l a m b a r a m.

Che'lydra, *zool.* Se S k ö l d p a d d o r.

Che'lys (grek.), eg. sköldpadda, *mus.*, ett namn på den forngrekiska lyran, hvilken enligt sägnen ursprungligen bestod af ett sköldpaddskal med däröfver spända strängar.

Che'lys, *zool.* Se S k ö l d p a d d o r.

Chemis (fr. *chemise*), linntyg; skjorta.

Chemise'tt (fr. *chemisette*), insättning upptill i klänningslif; skjortbröst, nattkappa, "veck".

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Chemmis (grek. *Pano'polis*), fordom hufvudstad i 9:e nomos af öfre Egypten. Staden hette på egyptiska Apu eller efter guden Min, som där dyrkades, Chent-Min. Dess nuvarande namn är Achmim. —st—son.

Chemnitz [ke'm-], stad i konungariket Sachsen, regeringsområdet C. (utbrutet år 1900 ur regeringsområdet Zwickau, 2,071 kvkm., 792,393 inv. 1900), vid foten af Erzgebirge och vid ån Chemnitz, som utfaller i Zwickauer Mulde. 206,913 inv. (1900; däraf 9,939 katoliker). Det är en af de mest betydande bland Tysklands industriidkande städer (''Sachsens Manchester''). Bomulls- och yllemanufakturer, färgerier, spinnerier och storartade mekaniska verkstäder. 1902 funnos 90 metallfabriker med omkr. 20,000 arbetare (däraf 5,000 i Sächsische maschinenfabrik); antalet arbetare i spinnerierna var 3,000 (däraf 800 i Aktienspinnerei med 117,000 spindlar) och i väfverierna 5,000. Maskinfabrikationen producerar lokomotiv och andra ångmaskiner, ångpannor, sprutor, mekaniska väfstolar och spinn-, sy- och stickmaskiner m. m. till ett värde af 50—60 mill. mark årligen. Af textilprodukterna äro särskildt strump- och trikåvarorna berömda. Därjämte förekommer tillverkning af läder, cement och lervaror, kemikalier, vaxduk, tapeter, öl o. s. v. Ett stort antal järnvägar leder åt alla håll. Af bildningsanstalter eger C. gymnasium, realgymnasium, handelsskola samt flera tekniska läroanstalter och fackskolor. Den forna byn Schloss-Chemnitz, n. v. om C., af hvars benediktinkloster (upphäfdt 1545) numera endast kyrkan återstår, är nu förenad med C. — Staden C. uppstod under namnet *Kaminizi* kring ett 1136 stiftadt kloster och erhöll 1143 handelsrättigheter, blef sedan riksstad, men kom 1330 till Meissen och var redan i midten af 14:e århundradet detta lands förnämsta fabriksstad. Under 30-åriga kriget nedbrändes C. nästan fullständigt 1632 och 1634. Där besegrade Banér 4 (14) april 1639 i grund de kejserlige och sachsarna under Marzini. Först på 1800-talet började C. åter höja sig till ny storhet såsom industristad, till en början särskildt genom sin strumpoch klädestillverkning.

Chemnitz [ke'm-] 1. Kemnitz. 1. Martin C., en af 16:e århundradets mest betydande lutherske teologer, f. 1522 i Treuenbrietzen i Mark Brandenburg. Efter att ha studerat i Magdeburg och Frankfurt a. d. Oder kom han 1545 till Wittenberg, egnade sig där hufvudsakligen åt matematiska studier och fördes därifrån in på astrologiska spekulationer, genom hvilka han förvärfvade sig vidsträckt rykte och inflytelserika gynnare. Först senare, när han insett astrologiens värdelöshet, vände han sig till teologiens studium, men då med sådan ifver och grundlighet, att han blef en af sin samtids lärdaste och mångsidigaste teologer. Efter att hafva innehaft flera olika befattningar i Königsberg vann han 1554 anställning i Braunschweig såsom koadjutor vid superintendenten Mörlins sida och blef 1567 dennes efterträdare — en frukt af deras samarbete är det s. k. ''corpus doctrinæ prutenicum'', som inom den preussiska landskyrkan vann symboliskt anseende. På sin plats i Braunschweig stannade han, trots flera ärofulla anbud från andra håll, ända till sin död, 1586, men hans verksamhet sträckte sig vida öfver dess krets. Så ledde han 1568 och följande år reformationsverkets genomförande i Braunschweig-Wolfenbüttel och hade den förnämsta förtjänsten af universitetets i Helmstädt upprättande (1576). Men framför allt är hans namn fäst vid det ''endräktsverk'', som utmynnade i *konkordieformelns* uppställande (1577) och *konkordiebokens* antagande såsom bekännelse-''korpus'' (1580) af de flesta tyska landskyrkorna. Under tio år egnade han, vid Jakob Andreæs (se d. o.) sida, under mångahanda konflikter och misstydningar, det mesta af sina krafter åt detta arbete, till hvilket den mellanställning han intog mellan Melanchthons skola och de stränge lutheranerna gjorde honom särskildt egnad. Dock framträda de melanchthonska traditionerna vida starkare i C:s förarbeten än i den slutliga redaktionen. I hans rika teologiska produktion intaga, såsom hos de flesta af denna tids teologer, de polemiska arbetena den betydelsefullaste platsen. Mot ''kryptokalvinismen'' är hans skrift *Repetitio sanæ doctrinæ de vera præsentia corporis et sanguinis Domini in cœna* (1561) riktad. Därifrån fördes han helt naturligt öfver till de kristologiska frågorna (''ubikviteten''), där han, gentemot Brenz och württembergarna, representerade en moderatare ståndpunkt (*De duabus naturis in Christo* etc., 1570). Men framför allt var han föregångsmannen i polemiken mot katolicismen. Mot jesuiternas angrepp på protestantismen riktade han ett motangrepp i *Theologiæ jesuitarum præcipua capita* 1562. Och den strid, som blossade upp om denna lilla skrift, gaf anledning till hans störste arbete: *Examen concilii tridentini* (4 dlr, 1565—73), på hvilket han arbetade i åtta år och som är ej blott hans, utan hela tidsålderns yppersta polemiska verk, af stort värde än i dag. I positiv form nedlade C. sin dogmatiska åskådning i sina *Loci theologici* (utg. efter hans död, 1591), framvuxna ur föreläsningar öfver Melanchthons ''loci'', men af själfständig betydelse. C. är en af de viktigaste mellanlederna mellan reformationens ursprungliga åskådning och den senare lutherska ortodoxismen i sig förenande drag af båda. Jfr Hachfeld, ''M. Chemnitz nach seinem leben und wirken'' (1867). Jfr äfven Bibelkritik, sp. 237. E. B.

2. Martin C., den föregåendes son, tysk rättslärd, f. 1561 i Braunschweig, blef 1588 juris doktor i Frankfurt a. d. Oder, 1601 juris professor i Rostock samt 1603 geheimeråd och kansler hos hertig Bogislav XIII af Pommern. 1619 lämnade han efter hertig Filip II:s död pommersk tjänst och flyttade följande år till Schleswig, där han 1623 afled som kansler hos hertig Fredrik af Holstein-Gottorp. Redan 1617 hade C. trädt i skriftväxling med Axel Oxenstierna och tyckes sedan periodiskt ha lämnat den svenske rikskansleren rapporter om den politiska situationen i Nord-Tyskland.

3. Martin C., den föregåendes son, tysk rättslärd, f. 1596 i Rostock, där han 1623 promoverades till juris doktor. 1627 blef han bisittare i de

svig-holsteinska hofdomstolen och började 1630 diplomatiska bana som Gustaf Adolfs agent vid urstedagen i Regensburg. C. verkade såväl vid et i Dresden som vid Leipzigkonventet ifrigt för evangeliske kurfurstarnas anslutning till den ske konungen, sändes hösten 1631 af Gustaf lf till Nürnberg och verkade därpå som svensk missarie i Franken, tills han efter Regensburgs ring förordnades till svensk resident i nämnda . Med Oxenstiernas begifvande trädde han a år senare i fransk tjänst, men blef tillfångan- n i Westfalen af de kejserlige och fördes till Wien. eten återfick han först 1640, hvarpå han utan mdt uppdrag till sin död verkade i de svenska ssenas tjänst i Holstein, Westfalen och Schlesien. dog af pesten i Jägerndorf 1645.

. Bogislav Philipp von C., den före- ides broder, tysk-svensk politisk och historisk tställare, f. 1605 i Stettin, studerade i Rostock Jena, men gick en tid efter faderns död i hol- sk krigstjänst och tog kort efter Gustaf Adolfs mst till Tyskland 1630 anställning i svenska n. Som krigare gjorde han sig emellertid föga l och nådde ej högre än till kaptens grad. C. es redan mot 1630-talets slut ha användts i mern och Schlesien i administrativa uppdrag af ske residenten i Stettin, Lilliestrom, och öfver- småningom helt till politiskt och historiskt för- rskap i svenska regeringens tjänst. Redan på -talet hade han författat ett par politiska af- llingar och väckt uppmärksamhet genom sin bro- r *Senatus deorum de præsentibus . . . Germaniæ riis*, en skildring af Tysklands dåvarande sorg- tillstånd. Sannolikt sommaren 1642 begaf han till Sverige och författade måhända under de a åren af sitt uppehåll därstädes den berömda, huset Habsburg riktade stridsskrift, som på bladet bär det förmodligen oriktiga tryckåret) och pseudonymen Hippolithus a la- e. Dess titel är *De ratione status in imperio ro romano-germanico*. Detta af Axel Oxenstier- idéer inspirerade arbete, i hvilket författaren e bevisa, att högsta myndigheten i tyska riket örde icke kejsaren, utan samlingen af Tysklands ar och fria städer, d. v. s. riksdagen, afsåg försvara riksständernas af kejsaren bestridda rätt representeras vid den påtänkta fredskongressen väckte en ofantlig sensation. Redan hösten 1642 e Oxenstierna, C:s trogne gynnare, gifvit honom pdrag att skrifva det tyska krigets historia, på n 1643 bekräftade rådet å svenska statens vägnar ina upptraget, och 3 jan. 1644 blef C. ut- nd till kunglig svensk historiograf med lön på och tillträde till arkivets akter. 1648 blefvo och hans syskon till följd af faderns förtjänster höjda i adligt stånd, s. å. fick han af Oxen- na gården Hallsta i Västmanland och erhöll 9 af drottningen sju bondgårdar i närheten. ler Karl XI:s förmyndarregering blef han 1668 dshöfding i Askers domsaga, och Karl XI gaf om 1675 titeln kungligt hofråd. C. afled barnlös sin gård Hallsta 17 maj 1678. — Hans stora, fficiellt uppdrag skrifna samtidshistoriska arbete, *königlich schwedische in Teutschland geführte g* påbörjades 1642. Dess 1:a del, behandlande af Adolfs deltagande i kriget 1630—32, utkom tyska och latin 1648; 2:a delen (tiden 1633—juni 1636) utgafs på tyska 1653; 3:e och 4:e delarna (tiden juni 1636—juni 1646) anmäldes som färdiga 1668, och tryckning beslöts, men kom till följd af penningbrist ej att ega rum. Vid slottsbranden 1697 förlorades mycket af manuskriptet till tredje delen samt förmodligen äfven en 5:e del, behandlande Wrangels fälttåg, och en 6:e del om krigets slut. Först 1855—59 utgafs, på statens bekostnad, hvad som räddats af C:s manuskript: 1:a boken af 3:e delen (Banérs fälttåg juni—dec. 1636) och hela 4:e delen (Torstensons fälttåg 1641—46). C:s stora historiska verk skattas med rätta synnerligen högt till följd af det rika arkivmaterial, som stod till författarens förfogande, och genom den omständigheten, att Axel Oxenstierna anses ha öfvervakat utarbetandet af dess viktigaste partier. Första delen är tämligen ytlig och mest grundad på äldre samtidshistoriska samlingar, främst "Theatrum europæum"; för återstoden af arbetet har C. däremot lagt arkiv-acta till grund och konstlöst, men i troget återgifvande, sammanfogat dem till en samtidshistoria af imponerande tillförlitlighet och värde. Litt.: Frieda Gallati, "'Der königlich schwedische in Teutschland geführte krieg' des Bog. Ph. von Chemnitz und seine quellen" (1902; jfr äfven P. Sondéns recension af detta arbete i Hist. tidskr. 1903). V. S—g.

Chemnitz [ke'm-], Matthäus Friedrich, f. 1815, d. 1870 som amtsdomare i Altona, var författare till sången "Schleswig-Holstein meerumschlungen", till hvilken K. G. Bellmann satte musiken och som sjöngs första gången 14 juli 1844.

Chemnitzer [che'm-], Ivan Ivanovitj, rysk fabeldiktare, f. 1745, son af en militärläkare, som invandrat från Sachsen, d. 1784 som vice konsul i Smyrna. C. var Rysslands mest bemärkte fabeldiktare före Krylov, hvilken starkt påverkats af honom. Hans 91 fabler, hvaraf tredjedelen är öfversättningar af Lafontaine, Gellert, Voltaire m. fl., utmärka sig för allmänmänskligt innehåll i rysknationell anda. De första publicerades 1779. Redan under hans lifstid utkommo tre upplagor, och sedan hafva de många gånger omtryckts. A—d J.

Chēmosis (grek., af *chēme*, mussla med två gapande skal), en serös genomdränkning af ögonglobens bindehinna.

Chemota'xis (af grek. *chemo's*, vätska, och *ta'xis*, uppställning), *fysiol.*, en företeelse, som man iakttagit hos fritt rörliga elementarorganismer, såsom bakterier, hvita blodkroppar m. fl. Vissa substanser ega förmågan att draga till sig eller stöta från sig dylika organismer. Man talar sålunda om en *positiv* och en *negativ* chemotaxis. Vissa bakterier attraheras af syre. Finnes i ett preparat, som innehåller dylika bakterier, en algcell, samla sig bakterierna kring cellen. Engelmann, som först iakttagit detta fenomen, har visat, att det af algcellen afsöndrade syret utöfvar den tilldragande kraften. Ett annat dylikt fenomen är beskrifvet af Pfeffer. Doppar man ett kapillärrör, innehållande 0,05 proc. äppelsyra och tillsmält i ena ändan, i en droppe vatten, som innehåller sporer af ormbunke, ser man huru kornen i fråga börja röra sig mot och intränga genom mynningen af kapillärröret, ur hvilket äppelsyran diffunderar ut. Ett liknande fenomen kan man iakttaga, om man inför ett dylikt rör, innehållande en steriliserad kultur af stafylokocker under huden på en

kanin. Efter några timmar är röret fylldt af invandrade hvita blodkroppar. Man vet att hvita blodkroppar ansamlas på sådana ställen i organismen, där en bakterieverksamhet eller ett sönderfall af väfnader eger rum. Man antager att detta fenomen är en form af chemotaxis. J. E. J—n.

Chemulpo. Se Tsje-mul-p-ho.

Chenab l. Chinab [tʃinä'b l. tʃinä'b], i vedalitteraturen *Asikni*, grek. *Akesines*, flod i Indien, upprinner ur en bergsjö öster om Kashmirdalen, i det inre af Himalaya samt mottager, innan den lämnat bergen, Chandra, från Bara-Lachapasset, hvilken är den egentliga källfloden. Vid Jammu kommer C. fram på Punjabs slättland och flyter i många krokar åt s. v. till Sutlej. Bifloder äro fr. h. Jhelam och fr. v. Ravi. C:s längd beräknas till 1,200 km. Det är en af de fem floder, som gifvit namn åt "Femfiodslandet" (Punjab). J. F. N.

Chenavard [ʃenavär], Paul Marc Joseph, fransk målare, f. 1807 i Lyon, d. 1895 därstädes, kom 1825 till Paris för att studera måleri. Han var elev af Hersent och Ingres, men reste snart till Italien. Efter att hafva gjort sig känd genom ett par taflor från revolutionen, af hvilka en framställde *Ludvig XVI:s dömande till döden*, fick han af februari-revolutionens män uppdrag att måla 50 stora bilder för Panthéon. Han valde till ämnen *Syndafloden*, *Zoroasters död*, *Trojanska kriget*, *Sokrates' död*, *Passagen öfver Rubicon*, *Italiens poesi* och *Ludvig XIV:s tidehvarf*, till hvilka han utförde väldiga kartonger. Just då de voro färdiga, öfverlämnades Panthéon till katolsk gudstjänst. C. fortfor dock med sina kartonger, bland hvilka märkas *Reformationens början* och *Jesu födelse*, alla berömda för storhet i stil och klarhet i komposition. En af de sista, som framställde *Religionernas slut* (1869), blef på grund af sitt innehåll förvisad från salongen, men har sedan inköpts af staten och uppsatts i Luxembourgmuseet. C. R. N.*

Chênedollé [ʃändälē], Charles Julien Lioult de, fransk skriftställare, f. 1769, d. 1833, uppehöll sig 1795—97 som emigrant i Hamburg, där han, påverkad af Klopstock, skref dikterna *L'invention*, *Le génie du Buffon*, *Michel Ange* och *Les regrets* m. fl. Hans största verk är *Le génie de l'homme* (1807). En upplaga af hans *Œuvres* utkom 1865. Se Helland, "Étude biogr. et litt. sur Chênedollé" (1857).

Chênée [ʃänē], fabrikssamhälle i belgiska prov. Liège, 5 km. från staden Liège, vid Vesdres förening med Ourthe och flera järnvägslinjer. 8,494 inv. (1900). Zinkhyttor tillhöriga bolaget Vieille-Montagne, kopparhyttor, glasbruk samt järn- och stålverkning.

Chenery [tʃe'nəri], Thomas, engelsk orientalist och journalist, f. 1826 på Barbados, d. 1884, blef efter i Cambridge tagen grad skickad till Konstantinopel såsom Times' korrespondent under Krimkriget. Med grundliga studier och ett sällsynt språksinne lärde han sig att flytande tala arabiska, hebreiska, turkiska och nygrekiska, förutom några andra språk, och blef efter återkomsten till England dels ständig medarbetare i Times, dels (1870) medlem af revisionskommittén för gamla testamentets öfversättning. På den berömde Lanes förslag utnämndes han 1868 till professor i arabiska vid Oxfords universitet, hvilken plats han dock lämnade för att verka såsom hufvudredaktör af Times 1877—84. C:s förnämsta arbeten utanför världstidningens spalter äro *Six assemblies of El Hariry* (öfvers. af Hariris berömda "makamer", 1867) och en förträfflig edition af *Machberoth Ithiel* (1872) af Jehuda b. Shelomo el Kharizi. H. A.

Chengalpat [tʃengälpa't] l. Chingleput, 1. Distrikt i brittisk-indiska presidentskapet Madras, vid Bengaliska viken, mellan distriktet Nellore i n. och South Arcot i s. 7,360 kvkm. 1,312,720 inv. (1901). Hufvudstad är Saidapet, med omkr. 5,000 inv. Jorden är mager, skog saknas, och landet lider ofta af torka och cykloner. — 2. Stad i nämnda distrikt, vid floden Palar och järnvägen mellan Madras och Trichinopoli. Omkr. 10,000 inv. Staden hade förr en stark fästning, som spelat en viktig roll i krigen på halfön och betraktades som en af nycklarna till Madras.

Chénier [ʃeniē]. 1. André Marie de C., fransk skald, f. 20 okt. 1762 i Konstantinopel. Hans fader var Louis de C. (f. 1723, d. 1796)

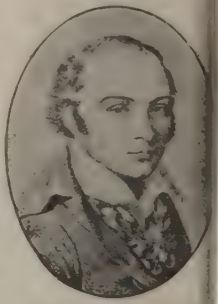

hvilken skref några arbeten öfver orientens historia; modern var grekinna. Redan tidigt började han med stor ifver studera antikens, särskildt Greklands och Roms, klassiska skönlitteratur, företrädesvis den lyriska, och blef snart med den så förtrogen, att han liksom upptog den i sin egen skaldeindividualitet och sålunda snarare kan sägas hafva i den moderna tidens anda fortsatt den antika diktkonsten än haft varit endast en talangfull efterapare däraf. Den diplomatiska banan, på hvilken C. inträdde 1787, lämnade han snart och lefde sedan nästan uteslutande i diktkonsten. Revolutionen hälsades af honom till en början med hänförelse; men de olagliga våldsamheter, hvartill dess ledare snart gjorde sig skyldiga, framkallade ogillande och skarpa protester å hans sida. I ädel oförskräckthet gick han t. o. m. så långt, att han öppet deltog i det juridiska försvaret för Ludvig XVI. Detta, jämte bittra satirer mot jakobinerna, ådrog honom dessas hat, hvarför han i mars 1794 blef fängslad och 25 juli s. å. arrättad i Paris. C. intager bland Frankrikes lyriske skalder ett mycket framstående rum. Genom sin naturliga frändskap med antiken och sitt kärleksfulla studium af dess samma kunde han i sina dikter inlägga en behag och skönhet, som höjde honom långt öfver de flesta bland hans samtida, hvilka ännu voro fångna i den pseudoklassiska smakens trånga regler och prosaiska uppfattning af poesien. Den franska metriken åt fick genom honom den frihet, som den förlorat genom Boileaus något småaktiga lagstiftning, och C. blir synnerhet därigenom en föregångare till den franska nyromantiken. Hans dikter äro ej många. De utgöra hufvudsakligen af skaldebref, idyller, elegier, oden och satirer (jamber). Bland dessa finnas flera, hvilka med skäl räknas till det bästa, som den franska lyriken åstadkommit. Till åtskilliga större dikter efterlämnade han mer eller mindre fulländade

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

, men blott en enda fullt afslutad, nämligen
likten *L'invention*, som utgör ett slags poetik.
hans dikter offentliggjordes under hans lifstid
st strödda stycken. Hans samlade skrifter ut-
os först 1819; som den bästa upplagan anses den
2 af Becq de Fouquières utgifna; den senaste är
uillard (1899). Jfr H. Örnmark, "Om André
niers lif och poetiska verksamhet" (1872), Tode-
ni, "Étude sur André Chénier" (1891), Rouquet,
s Chénier" (s. å.), Haraszti, "La poésie d'André
nier" (1892), Hartmann, "Chénier-studien"
04), Morillot, "André Chénier" (s. å.), Zyromski,
A. Chenerio poeta" (1897), Glachant, "André
nier" (1902), och Faguet, "André Chénier"
å.).

. Marie Joseph de C., den föregående
ler, fransk skald och politisk personlighet, f.
aug. 1764 i Konstantinopel, d. 10 jan. 1811.

Som skald var han sin broder underlägsen i poetisk känsla och fint formsinne, men egde en mera kraftig och lidelsefull karaktär samt större ärelystnad. Han var en ifrig republikan och intog genom sitt mod och sin rättrådighet en framstående plats bland revolutionens män. Att börja med slöt han sig till jakobinerna, men hade redan ådragit sig as missnöje, då hans broder fängslades, hvarför ej kunde göra något för att rädda denne, hvilket pt grep honom. Beskyllningen att hafva varit vål-de till broderns död besvarade han stolt med en er satir. Mot orättvisa domar och den råa vanda-n, hvartill hans samtida gjorde sig skyldiga, ifrade mycket samt räddade därigenom många personer döden och många minnesmärken från förstörelse. undervisning och vetenskaplig bildning var han nerligen verksam; bland annat deltog han i stif-det af musikkonservatoriet i Paris (1784) och af nska institutet (1794). 1802 invaldes han till amot af franska akademien. På uppdrag af Insti-et författade han 1808 sin berömda *Tableau torique de l'état et des progrès de la littérature nçaise depuis 1789* (1811; 6:e uppl. 1834). n poetisk skriftställare började han med att skrifva gedier, af hvilka flera, t. ex. *Charles IX* (1789), *nry VIII* (1791) och *Caius Gracchus* (1792), kte stort uppseende, mindre till följd af verkliga tiska förtjänster, än därför att han begagnade nen som en talarstol, från hvilken han i ett passio-adt språk framlade sina filosofiska och republi-nska åsikter. Äfven inom den lyriska poesien för-te han sig, icke utan framgång, men han lyckades nske bäst i satiren — den diktart, som mest öfver-stämde med hans lynne. *Théâtre complet* af C. om 1818—21 och hans *Œuvres complètes* 1824 26. Jfr Küchler, "M. J. Chéniers drama-che und lyrische dichtung" (1900), och Lieby, tude sur le théâtre de Marie Joseph Chénier" 02). P. A. G.

Cheni'lj. Se Chenille.

Chenille [ʃənij], fr., Chenilj, "lömask", försvenskadt snilj, benämning på ett slags silkessnören, hvilka hafva likhet med hårbeväxta larver och begagnas till tofsar, broderier, spetsar (snilj-blonder), sjalar m. m. Sniljer af ullgarn begagnas såsom inslag till en del väfnader (borddukar, portiärer, mattor), dels enfärgade, dels brokiga. För tillverkning af dukar och förhängen, som skola vara lika på båda sidor, användas runda sniljer (varpen är mycket gles och döljes fullständigt af sniljernas ulltofsar); för mattor däremot begagnas sniljer, som ega ulltofsar endast vid ena sidan, hvilka vid inväfningen sorgfälligt måste vändas uppåt. Se Axminstermatta. G. A. W.

Chennevières-Pointel [ʃənviär-pŏäte'l], Charles Philippe de C., markis, fransk konstforskare, f. 1820, blef 1846 museitjänsteman och 1852 inspektör för de franska provinsmuseerna samt organisatör af de årliga konstutställningarna i Paris. Han var 1873—78 direktör för de sköna konsterna och utverkade bl. a. 1874 beslutet om Panthéons inre dekorering. C. har varit mångsidigt verksam för museiväsen i Frankrike och utgifvit flera arbeten, mest i äldre fransk konstforskning. — Hans son Henri de C., f. 1859, tjänsteman vid Louvremuseet, har utgifvit bl. a. *Les dessins de maîtres au musée du Louvre* (1882—84).

Chenoglykoko'l-syra (af grek. *chēn*, gås) och Chenotaurokolsyra. Se Gallämnen.

Chenon [ʃənå'], Paschilius Dionysius, fransk protestant, flyttade i anseende till religionsförföljelserna i Frankrike mot slutet af 1500-talet till Sverige och bosatte sig i Västmanland. Han bidrog till svenska järnhandteringens utveckling, i det han var en af de förste, som från Belgien inkallade skickliga bergsmän och smeder (valloner) till Sverige. Död i Filipstad omkr. 1620 i armod.

Chenonceaux [ʃənåså], by i franska depart. Indre-et-Loire, vid Cher och Orléans-banan, har ett på

Slottet Chenonceaux.

en holme i floden utbyggdt slott, ett af de förnämsta byggnadsverk i Frankrike från renässanstiden. Det började uppföras 1515 för finansämbetsmannen Thomas Bohier, afstods af honom åt Frans I samt beboddes och förskönades sedan af Diane de Poitiers, Katarina af Médici och Louise de Vaudemont, Henrik III:s mätress, som dog där 1601. Det tillhörde sedermera hertigarna af Vendôme och från 1730 till 1799 generalförpaktaren Dupin och hans

maka, hvilka gjorde det till en mötesplats för 18:e århundradets skriftställare och filosofer. 1870—88 restaurerades slottet. Det innehåller bl. a. en värdefull tafvelsamling och omgifves af en vacker park.

Chenopodiāceæ, Mollor, *bot.*, en naturlig växtfamilj, hörande till kurvembryéernas grupp och inom denna närmast släkt med fam. *Amarantaceæ* (se d. o.). Chenopodiacéerna utmärka sig i synnerhet genom den ringa utbildningen af det fruktifikativa systemet: blommorna äro mycket små, tätt gyttrade, med enkelt hylle (hvilket stundom saknas); frukten är en enfröig nöt o. s. v. De flesta äro örter eller buskar, mycket sällan träd, med vanligen skiftevis sittande blad. Det oftast kraftigt utvecklade örtståndet visar en större eller mindre tendens till köttighet. Därmed sammanhänger, att de flesta arterna växa på hafsstränder eller saltstäpper, där vegetationen alltid får en sådan karaktär. Nästan alla öfriga arter förekomma kring människoboningar eller på åkrar. Familjens egentliga hemland är den gamla världens tempererade zon. Af de omkr. 500 arterna äro omkr. 20, fördelade i 8 släkten (*Atriplex*, *Blitum*, *Chenopodium*, *Kochia*, *Obione*, *Salicornia*, *Salsola*, *Suæda*), inhemska i Sverige. För människan är denna familj af vikt genom de näringsämnen, som i synnerhet det vegetativa systemet hos några arter lämnar; vi påminna om spenaten samt rödbetan och hvitbetan. Å andra sidan höra dit flera af våra allra allmännaste ogräs. Fordom hade åtskilliga arter stor betydelse som material för tillverkning af soda; numera beredes detta ämne nästan uteslutande af koksalt. S. A. (G. L—m.)

Chenopōdium Tourn., *bot.*, växtsläkte, utgörande typen för fam. *Chenopodiaceæ*. I Sverige finnas 9 arter, alla ruderatväxter eller åkerogräs. Allmännast är hvitmollan, eller svinmollan (*C. album*), hvilken, liksom många andra arter inom familjen, vanligtvis har de yngre delarna tätt öfverdragna med ett ”mjöl” af blåslika hår; bladen kunna begagnas som spenat. Den vidriga lukten hos *C. vulvaria* härrör från ämnet trimetylamin, hvilket äfven finnes i sillake. *C. quinoa* Willd. odlas i västra Syd-Amerika för sina ätliga ”frön”. De aromatiska bladen af *C. ambrosioides* L. användas i Frankrike som thé du Mexique. Som s. k. bladväxt odlas i trädgårdar den rödbladiga *C. purpurascens* Jacq. S. A. (G. L—m.)

Chenopodium album.

Chenotauroko'l-syra. Se Gallämnen.

Chenots järntillverkningsprocess [ʃenås], *metall.*, en af den franske ingenjören C. B. A. Chenot (f. 1803, d. 1855) uppfunnen metod att ur järnmalm direkt framställa smidbart järn. Arbetssättet vid denna process var följande. Malmen pulvriserades samt anrikades på magnetisk väg. Den erhållna malmsligen blandades med kol samt upphettades i plåtretorter; den bildade järnsvampen afkyldes utan lufttillträde samt sammanpressades till briketter och omsmältes i vanliga stålugnar. Vid en af Chenot j:or uppfunnen modifikation af processen utgjordes retorternas nedre ända af en smälthärd, i hvilken den delvis reducerade järnsvampen slutfärskades medelst träkol och bläster samt därpå utsmiddes som vanligt välljärn. Processen erhöll aldrig någon större utbredning. G. D.

Chēops l. Chufu, egyptisk konung, den andre af härskarna tillhörande 4:e dynastien, var enligt Manetho konung i 63 år, enligt Herodotos i 50 år; fragment af Turin-papyren sätta hans regenttid till 23 år, hvilket är sannolikast. På Herodotos' och Diodoros' tid omtalades C. såsom en förhatlig tyrann, som gjorde endast hvad ondt var, som lät stänga templen, förbjuda all offring samt tvinga folket till hårdt arbete. En annan legend, uppteckned af Manetho, fäller öfver C. en mindre hård dom: på gamla dagar skall han ha ångrat sin gudlöshet och därtill författat en helig bok, som af hans samtida skattades synnerligen högt. Inskrifter från C:s tid låta honom däremot framstå såsom en tapper, dådkraftig härskare. Liksom sin föregångare Snofru kämpade han framgångsrikt på Sinaihalfön, och på en af klipptaflorna därstädes (i Vadi Maghara) möta vi honom såsom segerherre, med ena handen hållande en knäböjande fånge i håret och med den andra lyftande svärdet för att afhugga hans hufvud. — Till grafkammare åt sig uppförde C. den s. k. Cheops-pyramiden i Gise, troligen det största byggnadsverk, som funnits i världen (se vidare Byggnadskonsten, sp. 704—705, och Pyramid). —st —son.

Cheops-pyramiden. Se Byggnadskonsten, sp. 704—705, och Pyramid.

Chepera l. Cheper (af egypt. *cheper*, blifva, låta blifva till), en egyptisk gud, som framställes under gestalten af en människa med skarabé-hufvud eller af en människa, öfver hvars hufvud tronar en skarabé. Skarabéen är hans sinnebild och symboliserar enligt egyptiskt åskådningssätt förvandlingen, framträdande i nytt lif (uppståndelsen). Däraf och C:s betydelse såsom gudomlighet. —st —son.

Chepewyan [tʃepəwâ'ən] l. Chippewyan, den största stammen bland athabaskerna. Själfva kalla de sig Sa-issa-dinne, d. ä. den uppgående solens män. De bo i Nord-Amerika, från Coppermine river i källor ända till Churchill river.

Chepping Wycombe [tʃe'piŋ *wi*'kəm], förr Chipping Wycombe l. High [hâi] W., stad i engelska grefskapet Buckingham, 40 km. v. n. v. från London, på sydöstra sluttningen af Chiltern hills. 15,542 inv. (1901). Järnvägsstation. Vacker gotisk kyrka från 1270-talet. Fabrikation af papper, vagnar, möbler, spetsar och snörmakerier. I närheten det förr Disraeli (lord Beaconsfield) tillhöriga herresätet Hughenden (se d. o.).

Cher [ʃär], lat. *Carus*. 1. Flod i mellersta Frankrike. Den rinner upp på Auvergnes högland nära Mérinchal i depart. Creuse (Marche), genomflyter departementen Creuse, Allier, Loir-et-Cher och Indre-et-Loire samt faller, efter ett lopp af 350 km.,

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Loire nedanom Tours. — 2. Departement i mel-
a Frankrike (Marche), motsvarande det forna
Berry och en del af Bourbonnais. 7,304 kvkm.
543 inv. (1901), 47 på 1 kvkm. C. är en vågfor-
till största delen fruktbar slätt med en mängd
ar; endast i nordvästra delen, i det s. k. Sologne,
is ofruktbara kärrtrakter, omväxlande med sand-
ar. Loire med sin biflod Allier bildar östra grän-
Floden Cher flyter igenom departementet. Lan-
är rikt på skogar och järnmalm samt har dess-
stenkol, porslinslera och byggnadssten. In-
rien omfattar järnhandtering och tillverkning af
eter, glas, porslin och yllevaror. Departe-
tet är indeladt i 3 arrondissemang. Hufvudstad
Bourges.

Cherasco [kera'skå], om befäst stad i ita-
ska prov. Cuneo (Pie-
nte), vid floden Ta-
o. 3,400 inv. (1901;
kommun 9,054). Si-
manufakturer. — I C.
ertecknades 1631 den
l, som gjorde slut på
mantovanska arffölds-
get mellan Österrike
Frankrike, och 28
l 1796 det vapen-
stånd, hvarigenom
dinien skilde sig från
litionen mot Frankrike
som 15 maj följdes
freden i Turin.

Chera'skov, Michajl
tvjejevitj, rysk
fattare, f. 1733, d.
07, vice president i
gskollegiet och kura-
vid universitetet i
skva, var den siste
iske representanten för
pseudoklassiska sko-
i Ryssland. Upplyst
bildad, var han dock
poet föga betydande.
n första upplagan af
s skrifter utkom 1779,
ribland den flera gånger
tryckta *Rossiada*, hjäl-
ikt i 12 sånger om det
ariska Kazans erövring af Ivan Vasiljevitj, närmast
efterbildning af Voltaires "Henriade". A—d J.

Cherbourg [järbår], stad och starkt befäst krigs-
nn i franska depart. Manche (Normandie), vid
bukt af Kanalen och mynningen af floden Divette.
903 inv. (1901). Staden delas i den gamla om-
ng handelshamnen och Divettes mynning belägna
gerliga staden och den nya militära nordväst om
förra vid krigshamnen. Den förra är oregelbundet
gammalmodigt byggd. Den i klipporna sprängda
gshamnen består af tre genom slussar med hvarandra
enade afdelningar: förhamnen (Napoleons-hamnen),
rl X:s bassäng och i väster därom inre hamnen
apoleon III:s bassäng). Tillsammans ega dessa
bassänger ett ytinnehåll af 22 har, hafva vid
b omkr. 9 m. djup och kunna rymma 40 af
tidens största skepp. Rundtomkring gruppera sig sju stora dockor, skeppsvarf, magasiner, verkstäder, ankarsmedjor m. m. Redden skyddas i n. mot hafvet af en 3,638 m. lång molo eller vågbrytare, på hvilken 3 fort och 1 kasematteradt batteri anlagts. Östra inloppet skyddas af fort National på ön Pelée och det västra af det på ett skär byggda fort Chavagnac. Längre i väster ligga ytterligare ett par kustfort och i öster ett kustbatteri. Hamnen behärskas af 3 fort och 1 batteri. Mot landsidan ligger på 1,3 km. afstånd från staden en äldre fortgördel, som emellertid skall ersättas med en 6—9 km. framskjuten modern sådan. C. är illa och gammalmodigt byggdt. Framför stadshuset, som inrymmer en rikhaltig tafvelsamling och ett bibliotek af mer än 20,000 bd, står en ryttarstaty af Napoleon I, och i stadsträdgården en staty af målaren Millet. Industrien omfattar järnmanufaktur och järngjuterier, tillverkning af kemikalier, läder m. m. samt arbeten, som stå i samband med arsenalen och varfven. Handelshamnen består af en yttre hamn och en 406 m. lång och 127 m. bred bassäng; den förra sammanhänger med hafvet genom en 600 m. lång, af granit infattad kanal. 1901 ankommo 1,903 fartyg och utgingo 1,901 om 1,65 mill. ton. Införseln utgjordes af trä, spannmål och mjöl. kol och kolonialvaror, utförseln af smör, ägg, boskap och byggnadsmaterial. —C. förekommer i historien, under namnet *Carusburg*, först på Vilhelm Erövrarens tid. Under medeltiden var det skådeplats för ständiga strider mellan engelsmännen och fransmännen, hvilka senare först efter 1450 kommo i varaktig besittning af detsamma. Det var Vauban, som först tänkte på att

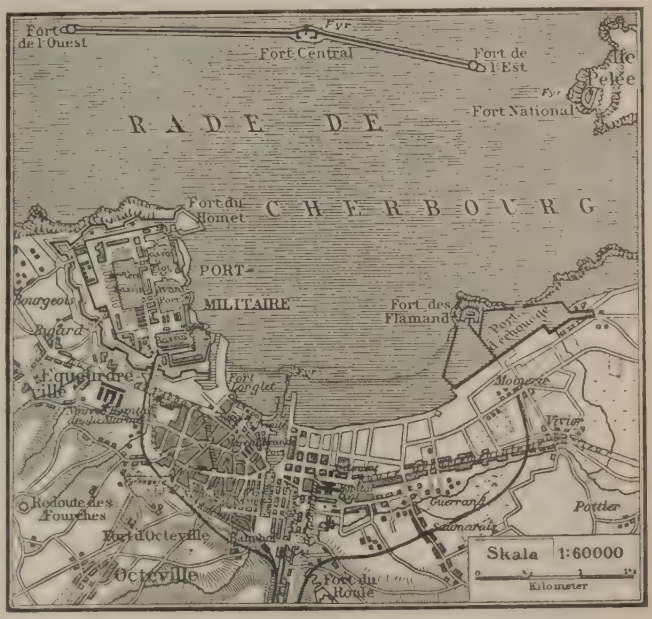

Situationsplan af Cherbourg.

göra det till krigshamn och nyckel till Kanalen. De påbörjade fästningsverken och hamnarbetena förstördes 1758 helt och hållet af engelsmännen. Ludvig XVI började uppförandet af den stora molon, och den höjde sig redan i hela sin längd öfver vattenytan, då stormen under en enda natt, 1792, förstörde alltsammans. Byggandet af densamma återtogs först under Ludvig Filip och fullbordades 1853. Samtidigt hade uppförandet af fästningsverken fortskridit, och det hela invigdes högtidligen 7 aug. 1858.

Cherbuliez [ʃärbyliē], en schweizisk familj, bland hvars medlemmar flera gjort sig kända på vetenskapens eller litteraturens områden. Jfr Rambert, "Écrivains nationaux suisses", I (1874).

1. André C., f. 1795, blef 1840 professor i latinsk och 1846 i klassisk litteratur vid högskolan i Genève. Död 1874. Bland hans skrifter hafva *De libro Job* (1829), *Essai sur la satire latine* (s. å.) och *La ville de Smyrne et son orateur Aristide* (1863) betydande vetenskapligt värde.

2. Antoine Élisée C., den föregående broder, f. 1797, blef 1833 professor i juridik i Genève. Till följd af 1848 års revolution uteslöts han från de politiska angelägenheterna i kantonen Genève, i hvilka han förut verksamt deltagit, och vistades därefter under några år i Paris, hvarest han utöfvade en omfattande journalistisk verksamhet. Död 1869 som professor i politisk ekonomi i Zürich. Bland hans skrifter äro *L'utilitaire* (1828—30), hvari han försvarade och modifierade Benthams åsikter, *Théorie des garanties constitutionnelles* (1838), *Richesse ou pauvreté* (1841), *De la démocratie en Suisse* (1843) och *Précis de la science économique* (1862) de förnämsta.

3. Victor C., den förstnämndes son, romanförfattare, kritiker, f. 1829 i Genève, studerade i Paris, Bonn och Berlin samt uppehöll sig därefter som privatlärare i sin födelsestad, men kastade sig senare på litteraturen. 1860 gjorde han sig plötsligt känd som en förträfflig konstkritiker genom *Un cheval de Phidias* (2:a uppl. 1864), hvilken humoristiskt arkeologiska skiss utgjorde frukten af en resa till Grekland och orienten. 1880 naturaliserades han som fransman, och 1881 invaldes han i franska akademien. Som romanförfattare utgår C. från George Sand och utmärker sig särskildt såsom en förträfflig (om ock stundom något sökt och bisarr) skildrare af kosmopolitiska seder. Bland hans romaner äro de förnämsta *Le comte Kostia* (1863; "Grefve Kostia", 1872), *Paul Méré* (1864), *Le prince Vitale* (s. å.), *Prosper Randoce* (1868), *L'aventure de Ladislas Bolski* (1869; "Ladislas Bolskis äfventyr", s. å.), *La revanche de Josèphe Noirel* (1871; "Josef Noirels vedergällning", s. å.), *Meta Holdenis* (1873), *Samuel Brohl et C:ie* (1877; "Samuel Brohl & kompani", s. å.), *La bête* (1887), *La vocation du comte Ghislain* (1888), *Une gageure* (1890) o. s. v. Dessutom har C. skrifvit flera andra arbeten, vittnande om stor och omfattande bildning, bl. a. *L'Allemagne politique* (1870), *Études de littérature et d'art* (1873) och *L'Espagne politique* (1874) o. s. v. I "Revue des deux mondes" var han många år medarbetare under pseudonymen G. Valbert. Död 1899 i Combs-la-Ville.

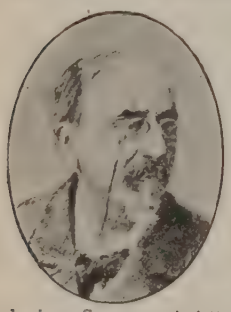

Cherbury [tʃö'bri l. tʃö'beri], Herbert of, engelsk filosof. Se Herbert (of Cherbury).

Cherchel l. Cherchell [ʃärʃä'l], hamnstad i Algeriet, depart. Alger, vid Medelhafvet, 115 km. v. om Alger. 4,235 inv. (1901; som kommun 9,088). Järngrufvor. Bomulls- och kosjenillodling. Staden, som är af puniskt ursprung, var konung Jubas af Mauretanien residens, af honom till Julius Cæsars ära kallad *Cæsarea*, icke Julia Cæsarea, såsom många antagit, hvilka förväxlat stadens ursprungliga, puniska, namn *Iol* med Cæsars förnamn Julius. Under kejsartiden var det den viktigaste staden i romerska Afrika näst Alexandria och Kartago. Ruiner finnas af kungliga palatset, teatrar, termer, vattenledning m. m.

Cherchez la femme! [ʃärʃē la famm], fr., sök kvinnan!, d. v. s. en kvinna är orsaken.

Chéret [ʃerä], Jules, fransk affischmålare och dekoratör, f. 1836 i Paris, började som tecknare och litograf, grundade 1866 efter en tids vistelse i England ett litografiskt tryckeri i Paris och utförde s. å. sin första affisch, som sedan följts af en mängd dylika för teatrar, varietéer, boknyheter, industriella verk m. m. Den konstnärliga affischen fick i C:s händer nytt lif och ny karaktär. Hans teckning är säker och elegant, på en gång realistisk och stiliserad, ultramodern i sitt pikanteri och sitt raffinemang. Den typ af parisiskan han skapade var likaledes ny i sin extravaganta grace och sin excentricitet. Färgvalet och färgmotsättningarna äro effektfulla, djärfva och originella. Den litografiska reproduktionskonsten fördes af C. ett vackert steg framåt — i färgernas klarhet och glans nådde han längre än någon färgtryckare före honom. Han var nyhetsman både som skapande och som mångfaldigande konstnär och intager platsen som det moderna affischmåleriets klassiker. Hans affischer stå högt i pris och äro ifrigt eftersökta af samlare. C. har äfven utfört rumsdekorationer och målningar i akvarell och pastell (*Dansen*, *Parisiskan* och 5 dekorativa pannåer, behandlande ämnet *Les plaisirs* — i staden Paris' ego —, förekommo på världsutställningen 1900). Jfr Affisch.

G—g N.

Cheribon, hamnstad på norra kusten af Java, hufvudstad i ett distrikt med samma namn. Omkr. 20,000 inv.

Cheriton [tʃe'ritn], stad i engelska grefskapet Kent, 4 km. n. v. om Folkstone. 7,091 inv. (1901).

Cherokéser [tje-], eng. *cherokees*, en nordamerikansk indianstam, som ursprungligen bebodde ett område i nuvarande staterna Tennessee, Mississippi, Alabama, Georgia och (västra delen af) Florida. Efter åtskilliga strider hamnade de 1838 på en reservation i Indianterritoriets norra och östra delar. Deras ursprungliga språk står tämligen isoleradt bland de öfriga indianspråken. Cherokeserna äro de mest civiliserade af alla indianstammar. De tala nu i allmänhet engelska och hafva anlagt västerländska kläder och vanor. Högre och lägre skolor samt åtskilliga barmhärtighetsinrättningar under-

as genom räntorna på de af unionsregeringen altade fonderna. Deras åkerbruk bedrifves fullt onellt äfven för export. Deras antal uppgår till kr. 26,000 pers. E. Rld.

Cherra Punji (Charapundji), på Khasiaåket *Sohra Punji*, by i brittisk-indiska provinsen am, distriktet Khasi hills, 25° 16′ n. br., 91° ö. lgd fr. Gr., belägen 1,398 m. ö. h., vid en söderifrån till Gauhali vid Brahmaputra. dpunkten för järnvägen från Sylhet. C. är beför sin rikliga nederbörd, den största man konstädes iakttagit. Uppgifterna om nederbördsngden variera mycket, dels för olika år, dels för a stationer på högplatån. Medeltalet för den nla stationen, nära platåns östra kant, är omng 12,9 m.; på sydsidan är den större och torde ta år uppgå till 15,0 m. Det 39-åriga medeltalet 11,63 m., hvaraf under regntiden, de 5 månarna maj—september, falla 10,05 m. År 1899 föllo ,8 m., år 1861 lära fallit icke mindre än 23,27, af under juli 9,3 m., år 1891 däremot endast 9 m. Den oerhörda nederbörden förklaras däraf, den varma och fuktiga sydvästmonsunen plötsen tvingas upp från låglandet. 30 m. ö. h., till kr. 1,300 m. höjd, därvid afkyles och afbördar fuktighet. N. E—m.

Cherrier [järiē], Charles Joseph de, nsk historiker, f. 1785 i Neufchâteau (dep. ges), d. där 1872, deltog som Bertrands adjutant de napoleonska krigen i Italien och Tyskland nt som öfverste i slaget vid Waterloo. Efter poleons fall fick han plats i förvaltningen, men ste både sin anställning och sin militära rang, r han efter julirevolutionen 1830 vägrade att afga ed åt den nya dynastien. Han slog sig då historiskt författarskap och skref bl. a. arbetena *Histoire de la lutte des papes et des empereurs de maison de Souabe* (3 bd, 1841—45; ny uppl. 58) och *Histoire de Charles VIII, roi de France* bd, 1868; 2:a uppl. 1870). 1854 blef C. medlem ''académie des inscriptions et belles-lettres''.

Cherry-ön [tʃe'ri] l. Beeren-eiland, en i rra ishafvet belägen ö. Se Björnön.

Chersidæ, *zool.* Se Sköldpaddor.

Chersi'fron (grek. *Χερσίφρων*), grekisk arkitekt, n Knossos, påbörjade omkr. 600 f. Kr. uppföran- af Dianatemplet i Efesos (se d. o.), som han och ns son Metagenes sedermera beskrefvo.

Cherso [ke'rså], kroat. *Cres*. 1. En till österriska markgrefskapet Istrien hörande långsträckt ö i arnero-bukten af Adriatiska hafvet. 400 kvkm. 5 km. lång, 2—12 km. bred). 8,618 inv. (1900), raf en fjärdedel italienare, resten serbokroater. t kalkberg genomdrager ön, hvars högsta topp, onte Syss, är 637 m. Midt på ön, 13 m. öfver fvet, ligger sjön Vrana, 56 m. djup, utan synbart flöde eller aflopp, men som sannolikt får sitt tten genom sprickor från fastlandet. Ön är rik i vin, oliver och sydfrukter. Fårskötsel. — 2. ad och hufvudort på den nyssnämnda ön västra la. 4,379 inv. (1900). Hamn, skeppsbyggeri, fiske h handel.

Cherso'n (Kherson). 1. Guvernement i Sydyssland. Det omgifves af Bessarabien, Podolien, ijev, Poltava, Jekaterinoslav, Taurien och Svarta fvet. 70,801 kvkm. 2,733,612 inv. (1897, däraf 3,8 proc. i städerna), 38 på 1 kvkm. Till större delen ett stäppland, vid hafvet enformigt och ofruktbart, längre inåt bördigt. Skog finnes blott i norra delen. Landet genomflytes af Dnjepr, Dnjestr och Bug samt dennas bifloder Ingul och Ingulets. Klimatet är på sommaren torrt och hett, på vintern kallt; årsmedeltemperaturen är 7,5°—12° C. Sedan ryssarna kommo i besittning af C., har det förr öde och nästan obebodda landet blifvit uppodladt och befolkadt genom tyska och bulgariska kolonister. Nu odlas alla sädesslag; äfven sydfrukter kunna drifvas till mognad, och man har till och med gjort försök med odling af bomullsbusken. De stora grässlätterna föda en stor mängd hästar, hornboskap och får. Fisket utgör ock en viktig näringsgren. Industrien är stadd i rask utveckling; hufvudgrenarna af densamma äro yllemanufakturer och kvarnindustri. Invånarna äro stor- och lill-ryssar, kosacker, polacker, serber, bulgarer, moldauer, greker, armenier, tyskar och judar. De fleste tillhöra den grekisk-katolska kyrkan (84 proc.), omkr. 50,000 den romerskkatolska och lika många den protestantiska. Judarnas antal uppgår till omkr. 130,000. En del af C. afträddes genom freden i Iasi 1792 af Turkiet. — 2. Hufvudstad och fordom fästning i nämnda guvernement, vid floden Dnjepr, 30 km. från dess mynning. 69,219 inv. (1897). Det anlades 1778 af Potemkin och var en kort tid krigshamn för Svartahafsflottan. Det drifver en tämligen betydlig export af spannmål och timmer, ehuru större fartyg måste lasta 40 km. nedanför staden. Industrien består mest i talgrensning samt fabrikation af såpa, snus och cigarrer samt mjöl. — I C. hade Katarina II och kejsar Josef II ett möte 1787, hvarvid ett förbund slöts mot Turkiet.

Chersonēsus (lat., af grek. *Cherso'nesos*, halfö, af *che'rsos*, fast, och *nēsos*, ö), i forntiden benämning på flera halföar, uddar och städer. — C. aŭrea (lat.; grek. *C. chrysē*), ''den gyllene'', de forntida geografernas benämning på halfön Malakka i Bortre Indien. — C. cimbrica, romarnas namn på den jylländska halfön, hvilken till omkr. 120 f. Kr. var bebodd af cimbrer. — C. taŭrica, det nuv. Krim, som genom en smal landtunga vid Tafrai (nu Perekop) sammanhängde med de nomadiske skyternas land. På södra sidan af denna halfö låg udden Parthenion, med ett åt Artemis helgadt tempel, till hvilket enligt sagan Ifigeneia af nämnda gudinna bortfördes i en sky. Västra delen kallades äfven C. heracleōtica, emedan utvandrare från staden Herakleia i Bitynien slagit sig ned där och, nära det nuv. Balaklava, anlagt en stad C., som vid tiden för Kristi födelse förstördes af skyterna. En annan i närheten uppbyggd stad, äfven kallad C. (senare Cherson), var under medeltiden rik och mäktig; ännu för ett århundrade sedan funnos ruiner af densamma, hvilka användes vid uppbyggandet af Sevastopol. — C. thrācica, som företrädesvis bar namnet C., var den från Tracien utskjutande, långsträckta landtungan mellan Hellesponten och Traciska hafvet. Atenarna hade där grundlagt flera kolonier: Kardia, Sestos m. fl., men undanträngdes någon tid af perserna. Sedermera tillhörde halfön det macedoniska, därefter det syriska och slutligen det romerska riket. Den kallas nu Gallipoli.

Chertsey [tʃē'tsi l. tʃe'rsi], stad i engelska grefsk. Surrey, på södra stranden af Thames, omkr. 40

km. s. s. v. om London. 12,762 inv. (1901). Obetydliga ruiner af ett stort benediktinkloster, som anlagts 963, och hvars byggnader upptogo en areal af 1,s har, men föllo i ruiner i 17:e årh.

Cherúb, plur. *cherúbim* (hebr.), ett slags änglar. Se Kerub.

Cherubini [ke-], Luigi Carlo Zanobi Salvadore Maria, italiensk tonsättare, f. 14 sept. 1760 i Florens, uppträdde — efter studier för Felici, Bizzarri och Castrucci — redan i sitt trettonde år

såsom kompositör af andlig och världslig musik. På storhertigens af Toscana (sedermera kejsar Leopold II:s) bekostnad skickades han 1778 till Venezia, där han under Sartis ledning lärde känna Palestrina och andra äldre mästare. 1780 debuterade han i Alessandria med operan *Quinto Fabio* och skref de närmast följande åren operor för Livorno, Florens, Venezia och Mantova. 1784 reste han till London, där han bragte tvenne operor till uppförande. 1788 skref han för Turin *Ifigenia in Aulide* och bosatte sig s. å. i Paris, hvarest han 1789 blef musikdirigent vid Feydeau-teatern och 1795 inspektor vid konservatoriet. Bekantskapen med Haydns symfonier och Glucks musikdramer vållade under tiden en förändring i hans kompositionssätt, hvilken framträdde redan i den för öfrigt misslyckade *Démophoon* (1788) och kom till fullt utbrott i *Lodoïska* (1791) — en opera, som väckte oerhörd entusiasm och gjorde epok i den franska dramatiska musikens utveckling. En rörande hjärtlighet uppenbarade sig i *Élisa* (1794), ett storartadt demoniskt patos i *Médée* (1797), en ädel mänsklighet och sällsynt formfulländning i *Les deux journées ou le porteur d'eau* (1800), som blef C:s dramatiska mästerverk och snart vann inträde på flera främmande scener (i Stockholm, under namn af ''Vattendragaren'', 1803). Därpå följde bl. a. *Anacréon* (1803) och *Faniska* (1806), den senare skrifven för Wien, i hvilken stad C. uppehöll sig nära ett år och hvarest han, under Napoleons vistelse därstädes efter slaget vid Austerlitz, dirigerade dennes hofkonserter. Af Napoleon, despoten, var den självständige och frimodige C. för öfrigt illa tåld, och churu han efter återkomsten till Paris med sin *Pimmalione* (1809) lyckades vinna kejsarens bifall, blef han dock i mångahanda mått tillbakasatt för sina mera ytlige landsmän Paisiello och Paër. Sårad och nedstämd däraf, drog sig C. tillbaka till furstens af Chimay slott och var där sysselsatt med botaniska studier, då han genom en tillfällighet föranleddes att komponera en mässa (fullbordad 1809), och därmed inträdde han i ett nytt och betydelsefullare skede af sin lifsgärning. Operorna blefvo nu sparsammare (*Abencerages* 1813, *Ali Baba* 1833); däremot utvecklade han en liflig verksamhet i kyrkokompositionen, särdeles från och med 1816, hvilket år han, efter den bourbonska restaurationen, erhöll plats som musiköfverintendent vid slottskapellet, där han af själfva sin ställning manades till arbete i nämnda riktning. Bland alster af nu ifrågavarande slag må nämnas 11 mässor, 2 rekviem, *Credo a cappella* och *Ave Maria*. Han skref ock kantater, romanser, stråkkvartetter, en kvintett och en symfoni. 1835 utgaf han med Halévy *Méthode de contrepoint et de fugue* (ny uppl. 1896). 1816 blef han professor och 1822 direktör vid Paris' konservatorium, hvilket först under hans nitiska och (stundom ända till småaktighet) punktliga styrelse uppsteg till den rang det ännu innehar. I början af 1842 nedlade han sin befattning och dog 15 mars s. å. En bas-relief af Dumont pryder hans grafvård på Père-Lachaise, och en minnesvård öfver honom, af Fantacchiotti, restes 1869 i S:ta Croce i Florens.

I franska operans utveckling intager C. nära nog samma plats som Mozart i den tyska. Båda togo intryck af Gluck, men förenade med dennes mer uteslutande dramatiska stil äfven de rent musikaliska fordringarna. C. mäktade ej åstadkomma en så fullblodig och lifsvarm karaktärsteckning som Mozart skapade, hvartill kommer, att dennes specifikt sceniska instinkt och rörlighet äro honom främmande, hvilket, jämte den underhaltiga texten till de flesta af hans operor, torde vara orsaken till att dessa, med få undantag, råkat i glömska (de sköna uvertyrerna spelas dock alltjämt mycket). Å andra sidan ställer honom hans järnhårda och storslagna energi i vissa mån närmare Beethoven, hvilken också i sin ''Fidelio'' och i sina mässor visar tydliga spår af C:s inflytande. C:s alltid på det enkla, höga och allvarliga riktade ande måste helt naturligt få sin egentliga verkningskrets på den religiösa tonkonstens område, och hans arbete på detta fält är af den betydelsen, att han ej utan skäl blifvit kallad ''den siste romaren'', och detta i trots däraf att man, med eller utan skäl, lagt honom till last, att han ej försmådde den moderna harmoniens och instrumentationens mer utvecklade retelsemedel, genom hvilka hans kyrkomusik skulle vara ''för mycket dramatisk och för litet kyrklig''. Jfr Picchianti, ''Notizie sulla vita e sulle opere di Luigi Cherubini'' (1843), och Belasis, ''Cherubini, memorials illustrative of his life'' (1874), samt C.-biografier af Crowest (1890) och Wittmann (1895). A. I.

Chéruel [jeruä'l], Pierre Adolphe, fransk historiker, f. 1809 i Rouen, d. 1891 i Paris, blef historielärare i Rouen och Paris samt 1866 generalinspektör vid undervisningsväsendet och rektor för Strassburgs akademi. Senare fick han samma post vid Poitiers' akademi. C. utöfvade ett flitigt historiskt författarskap, bland hvars alster märkas *Histoire de Rouen sous la domination anglaise* (1840), *Histoire de Rouen pendant l'époque communale 1150—1382* (2 bd, 1844), *De l'administration de Louis XIV* (1849), *Histoire de l'administration monarchique en France depuis Philippe-Auguste jusqu'à la mort de Louis XIV* (1855), ett arbete särskild utmärkt genom grundlighet, godt omdöme och angenäm stil; vidare *Dictionnaire historique des institutions, mœurs et coutumes de la France* (2 bd, 1855; 6:e uppl., 2 bd, 1884), *Mémoires sur la république et privée de Fouquet* (2 bd, 1864), *Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV* (4 bd, 1879—80) och *Histoire de France sous le ministère de Mazarin* (3 bd, 1882—83). C. var också verksam som utgifvare af värdefulla texter från 17:e årh., såsom ''Mémoires de mademoiselle de Mo

sier" (4 bd, 1858—59; ny uppl. 1866—69), urnal d'Olivier Lefèvre d'Ormesson" (2 bd, 1860 2), och "Lettres du cardinal Mazarin pendant ministère" (2 bd, 1879—84). Han öfvervakade re utgifvandet af det stora arbetet "Mémoires duc de Saint-Simon" (20 bd, 1856—58; ny l. 1873—77).

heruˈsker (enligt en äldre åsikt af fnty. *heru*, d; enligt en nyare af fnty. *hâr*, hår, alltså "de hårige"), en kring Harz bosatt forngermansk stam. I väster sträckte sig dess område ett ke bortom Weser, i öster sannolikt till Elbe. ruskerna äro namnkunniga genom de strider de r Arminius' anförande och i spetsen för ett mäk förbund af västgermanska fylken utkämpade mot arna (se Arminius). Efter sin anförares fall lrades de fortfarande genom inre strider, hvilka o deras makt och gåfvo romarna tillfälle till andning. Så t. ex. gjorde dessa år 47 e. Kr., heruskernas egen begäran, Arminius' brorson Ita s, som uppfostrats i Rom, till deras konung. ermera uppgingo cheruskerna i sachsarnas stora förbund. S. F. H. (S. B.)

herville [järviˈl], Gaspard Georges, mar fransk författare, f. 1821, d. 1898, var med tare i en mängd af A. Dumas d. ä:s romaner, såsom ifrig jägare och djurvän skref han seder a ett stort antal sakkunniga på samma gång som modigt humoristiska skildringar ur djurens lif, a. *Les aventures d'un chien de chasse* (1862), *bêtes en robe de chambre* (1882), *Contes d'un reur des bois* (1885) och *Les chiens et les chats*).

hesapeake-viken [tjeˈsəpik-], stor hafsvik på d-Amerikas östra kust, i staterna Virginia och ryland, mellan 36° 45′ och 39° 36′ n. br., 320 lång, 10—60 km. bred. Den 20 km. breda ningen begränsas i n. af Kap Charles, i s. af Henry. På kusterna finnes en mängd mindre ter, som till största delen bildas af de många er, hvilka där hafva sitt utlopp, såsom Susque na, Potomac, Rappahannock, York river, James r m. fl. I viken ligga äfven många öar. Che peake—Ohio-kanalen, 295 km. lång, nar viken (genom Potomac) med Ohio och går vid rgetown öfver Potomac på en akvedukt, som är m. lång och 11,6 m. hög.

heseldenˈ [tjeˈsəldən], William, engelsk läkare, 688 i Leicestershire, blef 1718 assistent surgeon 1719 surgeon vid Thomas' hospital i London, mnades 1727 till kirurg hos drottning Karolina, gs 1733 till kirurg vid S:t George's hospital och 37 till kirurg vid Chelsea hospital. Död 1752 i h. C. var en af sin tids mest berömde engelske tomer och kirurger. Hans *Anatomy of human y* (1713) utkom 1778 i 11:e upplagan. Synnerligt nstående var han såsom operatör för blåsstenar skref därom bl. a. *Treatise on the high operation he stone* (1723). Vidare var han den förste, som rde en artificiell pupill i ögat (1728), hvarigenom inlade en mycket betydande förtjänst om ögon konstens utveckling. R. T—dt.

Chesham [tjeˈʃəm], stad i engelska grefskapet kingham, i floden Chess' dal. 7,245 inv. (1901). fabriker, träindustri.

Cheshire [tjeˈʃie] l. Chester, grefskap i tra England. 2,614 kvkm. 599,070 inv. (1901). Landet är slätt, utom mot östra gränsen, där några högre bergstoppar förekomma. Det milda, fuktiga klimatet främjar gräsväxten, hvarför boskapsskötsel utgör hufvudnäringen. Hufvudstaden Chester samt städerna Birkenhead och Stockport äro sedan 1888 egna grefskap. — C. bär titeln pfalzgrefskap (*county palatine*) sedan Vilhelm Eröfrarens tid, som förlänade C. åt sin brorson Hugo Lupus. Henrik III indrog grefskapet 1237 till kronan, men titeln earl af C. har sedan burits af engelske tronföljaren. — Chester-osten är af ålder bekant. Af mineralier finnas stenkol, keppar, järn och bergsalt. Industrien har i senare tider starkt utvecklat sig; främst stå bomulls- och sidenfabrikerna.

Cheshunt [tjeˈʃənt], stad i engelska grefskapet Hertford. 12,288 inv. (1901). Berömdt prästseminarium.

Chesjvan, åttonde månaden i judiska feståret. Se Marchesjvan.

Chesnecophĕrus. 1. Nils C., lärd, ämbetsman, var son till sedermera kyrkoherden i Kumla och Hallsberg Laurentius Nicolai och föddes (obekant när) i Ekeby, Närke, samt antog, tvifvelsutan efter födelseorten, namnet C. (säkerligen af mlat. *chesnus*, ek). Han blef 1593 filos. magister i Marburg och sedermera professor i matematik därstädes. 1600 promoverades han till juris doktor. Efter hemkomsten till Sverige vann C. hertig Karls ynnest, blef dennes hofkansler (1602), insattes i den kungl. lagkommittén och var åtskilliga gånger svensk fullmäktig vid underhandlingar med främmande makter. Så deltog han i underhandlingar 1605 med hanseaterna i Kalmar och 1606 med ryssarna vid Systerbäck, skickades 1608 till det med danskarna beramade mötet i Wismar, dit dock svenskarna ej kommo, förrän danskarna lämnat platsen, och 1610 affärdades han som sändebud till Kristian IV, men blef på grund af sin ringa börd ej mottagen. 1605 uppsatte C. den *Afsäyelseskrift*, i hvilken rikets ständer uppsade Sigismund tro och lydnad och som i en vidlyftig omarbetning trycktes 1607 under den bekanta titeln *Fullkommelige skäl och rättmätige orsaker, hvarföre . . . Sweriges rijkes ständer hafwe afsagdt konung Sigismundum uthi Polen etc.* (en af konung Karl själf öfversedd och förbättrad upplaga, "Sanfärdig historia" etc., trycktes 1609 och utkom i latinsk öfversättning, af J. Messenius, "Exegesis historica", 1610). Efter Karl IX:s död öfvergick C. som hofkansler i Karl Filips och änkedrottning Kristinas tjänst. I *Skäl och bevis att arffurstarna ega rättighet att befalla ridderskapet och adeln inom sina furstendömen att rida under deras banér* (otr.) uppträdde han 1617 som målsman för hertigarnas anspråk mot Gustaf Adolf. Denne blef däröfver så förtörnad, att han lät sätta honom i fängelse. Först genom änkedrottning Kristinas förböner blef han frigifven. C. var en man med omfattande kunskaper och ett förslaget hufvud, hvarför han utöfvade ett stort inflytande; men han saknade en fast karaktär och var "af ett illa beryktadt hjärtelag", såsom en samtida klagar. C. dog antagligen 1624. Han adlades af kejsar Rudolf II (troligen 1600) och fick af Karl IX adliga privilegier. Hans barn adlades under namnet Liljeram.

2. Johannes C., den föregående broder, läkare, Sveriges förste botaniske författare. Efter skolgång i Örebro och Strängnäs studerade C. först i Rostock, sedan 1597 i Marburg, där hans äldre bro-

der då var lärare i matematik, sedan 1606 i Padova och slutligen i Basel, där han på afhandlingen *De hydrope* förklarades för med. doktor, måhända den förste svensk, som erhållit denna värdighet. Efter hemkomsten blef han läkare vid hofvet och utgaf *Regimen iter agentium, Thet är, En lijten Underwijsning, huru the sigh förhålla skole, som någon reesa företaga, antingen til Land eller Watn, at the icke måge falla vthi swåra och hefftige Siwkdommar. Ther hoos en Officina itineraria, Eller ett litet Reesapothek* (1613), en skrift, som säkerligen väsentligt bidrog till att han 22 nov. 1613 utnämndes till professor i medicin och fysik vid Uppsala universitet (med ”fysik” förstods då en betydlig del filosofi samt allt hvad vid universitetet meddelades af botanik, zoologi, kemi och mineralogi, tillökade med vissa delar af astronomien). Han var Sveriges förste medicine professor, men egnade sina krafter hufvudsakligen åt ”fysiken”: af de nära 50 disputationer, som han utgaf och som ”i allmänhet utmärka sig genom en erkännansvärd reda och klarhet i framställningen” (jfr Th. Fries, ”Naturalhistorien i Sverige intill medlet af 1600-talet”, 1894) är endast en, *De causo* (om brännfeber, 1632), af rent medicinskt innehåll. De öfriga behandla olika delar af ”fysik” och hafva till förnämsta källa Johannes Magirus’ ”Physiologia peripatetica” (1605), öfver hvilken det i universitetets konstitutioner af 1626 rent af befalldes professorn i fysik att föreläsa. Särskildt intresse erbjuder afhandlingen *De plantis* (om växterna, 1621) såsom varande det första i Sverige tryckta botaniska arbetet och belysande arten af den botaniska undervisningen, som med C. fick sin förste målsman i Sverige. C:s filosofiska afhandlingar, i hvilka han dokumenterar sig såsom en rättrogen lärjunge af de la Ramée, åtnjöto sådant anseende, att han 1628—29 var förordnad att förestå den filosofiska professuren. C. afled i Uppsala 31 jan. 1635.

Chesnelong [ʃänlå’], Pierre Charles, fransk politiker, f. 1820 i Orthez, depart. Basses-Pyrénées, d. där 1899, dref en stor svinexportaffär och blef mär i sin födelsestad 1860. Han valdes 1865 till sin hembygds ombud i lagstiftande kåren och visade sig hängifven kejsardömet, men uppträdde sedermera som en af legitimisternas ledare i nationalförsamlingen (från 1872) och var ledamot af de förenade högerfraktionernas utskott, hvilket underhandlade med grefven af Chambord 1873 (jfr hans *La campagne monarchique d’octobre 1873*, 1895). Han ställde sig äfven i spetsen för den klerikala agitationen, var verksam för grundandet af katolska universitetet och presiderade i katolska arbetarföreningar. Vald till lifstidsmedlem af senaten 1876, var han där en verksam och vältalig ifrare för samma syften.

Chesney [tʃe’sni]. 1. Francis Rawdon C., brittisk officer och upptäcktsresande, f. 1789 på Irland, i en skotsk släkt. Son till en kustofficer, deltog C. vid blott 9 års ålder verksamt i kustförsvaret mot irländska upprorsmän. 1805 blef han officer, men lyckades aldrig bli utkommenderad i aktiv krigstjänst. C. begaf sig 1829 till Konstantinopel för att deltaga i kriget mot Ryssland, men kom fram först efter fredsslutet i Adrianopel och företog då en forskningsfärd genom Mindre Asien, Syrien och Egypten. Därunder bevisade han möjligheten af Suesnäsets genomgräfvande, i ett till engelska regeringen hemsändt memorial, på hvilket Lesseps långt senare stödde sig vid sina undersökningar, 1830—31 undersökte han vidare, under stora faror, på det noggrannaste floden Eufrats segelbarhet från Anah till Persiska viken, i syfte att åstadkomma en bekvämare förbindelse mellan England och Indien. I London lyckades han till sist väcka intresse för planen och utsändes 1835 på en ny expedition, hvarunder han transporterade en ångare från Antiokia till öfre Eufrat, satte ihop den vid Biredsjik och 1836 på densamma uppnådde Eufratmynningen. Resultatet af dessa forskningar offentliggjorde han i *Report on the navigation of the Euphrates* (1833) och *The expedition for the survey of the rivers Euphrates and Tigris in 1835—37* (2 bd, 1850). Han utgaf äfven åtskilliga krigsvetenskapliga arbeten, bl. a. *Observations on the past and present state of fire arms* (1852) och *Narrative of the russo-turkish campaigns of 1828—1829* (1854). C. framkom 1856 med ett stort anlagd plan till byggande af en järnväg från Antiokia till öfre Eufrat och åtog sig, trots framskriden ålder, ledningen af en undersökningsexpedition; denna gaf gynnsamt resultat, men af hänsyn till Napoleon III ville Palmerston ej inlåta sig på detta vidtutseende företag. C., som 1855 utnämndes till generalmajor och 1868 till general, fortfor till sin lefnads slut att arbeta för Eufratjärnvägens förverkligande. 1868 utgaf han *Narrative of the Euphrates expedition 1835—1837*. Han afled 1872. Jfr ”Life of general F. R. Chesney by his wife and daughter”, utg. af S. Lane-Poole 1885 (ny uppl. 1893).

2. Charles Cornwallis C., den föregåendes brorson, engelsk krigshistoriker, f. 1826, d. 1876, blef efter militärtjänst i kolonierna lärare i krigshistoria vid krigshögskolan i Sandhurst och anses genom sina föreläsningar ha gjort epok i de brittiske officerarnas teoretiska utbildning. Bland hans för stor grundlighet utmärkta krigsvetenskapliga och krigshistoriska arbeten märkas *Waterloo lectures* (1868, 3:e uppl. 1874, öfversatta till tyska och äfven i Tyskland högt uppskattade), *The tactical use of fortresses* (1868) och *Essays in military biography* (1874). C. blef 1868 öfverstelöjtnant och var en af krigsministern Cardwells främste medhjälpare vid dennes reorganisation af den brittiska armén.

3. Sir George Tomkyns C., den föregåendes broder, engelsk militär och författare, f. 1830, d. 1895, tillhörde 1848—91 indiska armén, kämpade tappert och blef svårt sårad vid stormningen af Delhi 1857. C. utarbetade planen för en för utbildning af indiska ingenjörer 1871 grundlagd teknisk högskola, ”royal indian civil engineering college”, vid Cooper’s hill utanför London, och var dess föreståndare till 1880. Han var 1880—86 militärsekreterare hos indiska regeringen och 1886—91 militär medlem af generalguvernörens råd samt bidrog därunder kraftigt till befästandet af nordvästra gränsen. 1892 utnämndes han till general och intervaldes s. å. i underhuset för Oxford. C. skaffade sig äfven ett namn som författare genom sin mycket använda handbok i det anglo-indiska förvaltningssystemet, *Indian polity: a view of the system of administration in India* (1868, 3:e omarb. uppl. 1894), och det anonymt utgifna, populära arbetet *The battle of Dorking* (1871), där han skildrade en tänkt fientlig invasion af de brittiska öarna och de

Ord, som saknas under C. torde sökas under K.

verksamt bidrog att öka intresset för de frivilliga pernas kraftigare utveckling. (V. S—g.)

neste [tʃe'ste], Juan de la Pezuela y allos, grefve af C., spansk general, f. 1814 eru, spelade en framstående roll mot slutet sabella II:s regering. Han var en ifrig katolik reaktionär politiker. Som generalkapten i Nya ilien 1867 begagnade han sig af belägringstill-det för att med stränghet förfölja alla, som yttrat mot religionen, drottningen eller armén. Som ralkapten i Madrid, ifrån april 1868, under-de han kraftigt Gonzales Bravos ministär; men n Isabella, som förgäfves erbjudit honom att bilda ytt kabinett, blifvit förjagad, erkände han revo-nsregeringen. Denna misstänkte dock C. och för-de honom ur Spanien, men han återvände, sedan are förhållanden inträdt. Från 1875 har han t direktör för spanska akademien. C. har i tro- och elegant form öfversatt Dantes, Tassos, stos och Camões' klassiska verk samt lämnat illiga bidrag till spanska akademiens hand-ar.

hester [tʃe'stə]. 1. Grefskap i England. Se eshire. — 2. Hufvudstad i nämnda grefskap sedan 1888 eget grefskap (12 kvkm.), ligger vid , 12 km. ofvan dess utlopp i Dee-æstuariet. 309 inv. (1901). Det är säte för en anglikansk op (sedan 1541), har ett lärarseminarium och latinskola (*king's school*). Det är en af Eng-s äldsta städer, kallades af romarna *Deva* och den 20:e legionens ståndkvarter (*Valeria victrix*). det romerska Castrum erinrar det nuv. namnet. nstädes i England finnas så många minnen af arna. Den gamla romerska vallen bildar nu 2,25 km. lång promenad omkring staden. Af af Vilhelm Eröfrarens brorson, Hugo Lupus, förste hafvaren af pfalzgrefskapet C., uppförda eller yggda slottet återstår endast ett fyrkantigt torn sar's tower). C. var en hufvudfästning mot es, och under inbördeskriget var det ett af roja-rnas förnämsta stöd och gaf sig åt parlaments-én först efter en flerårig belägring i febr. 1647. har en berömd katedral af röd sandsten, byggd tisk stil i 12:e årh. Dess hamn är tillgänglig för kustfarare. Stor tillverkning af skodon, iel med chesterost, salt, kol, bly och irländskt . Utanför staden ligger kapplöpningsbanan ee. 6 km. söder om C. ligger hertigens af West-ster stora gods Eaton hall. — 3. Stad i nord-rikanska staten Pennsylvania, vid floden Dela-e, 20 km. nedanför Filadelfia. 33,988 inv. 00). Teologiskt seminarium, skeppsvarf, ylle-bomullsfabriker. C. grundlades 1643 af svenskar kallades då Upland. (J. F. N.)

hesterfield [tʃe'stəfild], stad i engelska gref-et Derby, vid Rother och den 74 km. långa analen (till Trent). 27,185 inv. (1901). Järn-bomullsindustri. I närheten finnas rika kol-fvor. Sydöst om C. ligger Hardwick hall, her-ns af Devonshire landtgård.

hesterfield [tʃe'stəfild], earl af, engelsk statsman författare. Se Stanhope (Ph. D.).

hesterfield-öarna [tʃe'stəfild-], små korallöar v. nordspetsen af Nya Kaledonien, 20° s. br. och 0 30' ö. lgd. 0,8 kvkm. De togos 1878 af smännen på grund af sin guanorikedom.

hester-ost [tʃe'stə-], ett slags sötmjölksost, som har sitt namn efter engelska grefskapet Chester. Jfr Cheshire och Ost.

Chetafolket betecknar en i nordliga Syrien bosatt nationalitet, som företrädesvis genom de egyptiska inskrifterna hittills blifvit känd. På de assyriska monumenten heter folket *chatti*. I gamla testamentet möter det oss i de af sagans dunkel höljda *chittim* (se Hethiter). Under sin storhetstid har det behärskat Syrien, större delen af Mindre Asien samt det nordliga Mesopotamien. I dessa trakter hafva ock anträffats — om än hittills fåtaliga — minnesmärken, som man ansett sig kunna gifva namnet chetitiska. De äro prydda med en skrift, som icke aflägset påminner om de egyptiska hieroglyferna. Man har emellertid ännu icke tolkat dem, så mycket mindre som man saknar fullständig kännedom om det språk folket talat. Enligt en tämligen utbredd åsikt, som grundar sig på studiet af i de egyptiska inskrifterna funna personnamn af chetitisk börd, skulle språket icke hafva varit semitiskt. Men denna uppfattning måste tills vidare betecknas såsom endast en hypotes.

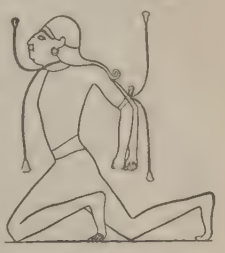

Cheta-höfding.

Chetafolkets odling har, att döma såväl af egyptiska intyg som af beskaffenheten af dess egna efterlämnade minnesmärken, en gång nått ett ansenligt uppsving. I kampen med det högt civiliserade Egypten redde sig folket på Seti I:s och Ramses II:s tider förträffligt, hvilket icke minst får skrifvas på räkningen af dess särdeles utvecklade krigskonst. Folkets religion anses hafva varit den för de öfriga syriska folken gemensamma. Dess konst närmar sig i vissa afseenden till den assyrisk-babyloniska, från hvilken den i hvarje fall gjort flera lån.

De flesta af de med inskrifter försedda chetitiska monumenten hafva tills dato anträffats vid den i Syrien vid Orontes belägna staden Hamat, hvaraf bildats namnet "Hamateiska inskrifter" såsom beteckning för Chetafolkets skriftliga kvarlefvor. K. P. (—st —son.)

Chétardie [ʃetardi], Joachim Jacques Trotti, markis de C., fransk diplomat, f. 1705, egnade sig först åt den militära banan, men anställdes 1727 vid beskickningen i London, var sedermera minister i Berlin och utnämndes 1739 till ambassadör i Petersburg, den förste franske diplomat af denna höga rang i Ryssland. Hans uppgift var att bryta den intima förbindelsen mellan hofven i Petersburg och Wien, därvid delvis begagnande sig af den oro, som Sveriges hotande hållning emot den dåv. ryska regeringen ingaf, hvarjämte han skulle försöka att efter kejsarinnan Annas död genom en revolution skaffa makten i prinsessan Elisabets händer. Han spelade ock genom underhandlingar med svenskarna samt genom råd och penningförskott åt nämnda prinsessa en betydande roll i den omhvälfning, som 6 dec. 1741 lyfte henne på tronen. Tacksamhet därför och för C:s beredvillighet att — till franska regeringens misshag och Sveriges ofärd — förmå den under Lewenhaupt anryckande svenska hären till det s. k. tysta stillestånd, förskaffade C.

den utomordentligaste ynnest hos den nya kejsarinnan, hvartill väl ock bidrog ambassadörens fängslande personlighet. Frankrike fick ett obegränsadt inflytande på den ryska politiken, och dess ambassadör afgjorde ärendena direkt med kejsarinnan. Franska regeringen varnade C. för detta sätt att gå till väga, som väckte de ryske ministrarnas, en Tjerkaskijs, en Bestusjevs, harm. Slutligen förmåddes Elisabet att i statsärenden hänvisa C. till dem, och då de afvisade hans inblandning i deras underhandlingar med Sverige, begärde C. i uppbrusning sin rappell (juni 1742). Han reste, öfverhopad med utmärkelser af Elisabet, som gaf honom Andreasorden och presenter till öfver 1 mill. rubels värde samt hos franska regeringen begärde hans återsändande. Han kom, öfver Stockholm, tillbaka till Petersburg 1743, på årsdagen af 1741 års revolution, fast besluten att störta Bestusjev och återställa allt på den gamla foten med kejsarinnan, men var oförsiktig nog att ej öppet uppträda som ambassadör. Bestusjevs polis dechiffrerade hans depescher, som afslöjade komplotten och därjämte innehöllo föga smickrande omdömen om kejsarinnan, och "brigadieren" C. berövades sin Andreasorden och befalldes i juni 1744 att lämna landet inom 24 timmar. Med det franska inflytandet i Ryssland var det förbi. Vid hemkomsten förvisades C. för några månader till sina gods, men inträdde 1745 såsom generallöjtnant i franska hären i Italien, där han utmärkte sig. 1749 skickades han såsom ambassadör till Turin, men inlät sig i intriger med konungens mätress och återkallades. Han deltog sedan i sjuåriga kriget och dog såsom kommendant i Hanau 1758. En del af C:s depescher för åren 1739—40 är tryckt i kejserl. ryska historiska samfundets "Sbornik" (del 86, 1893). J. Th. W.

Ch. & Schl., vid växtnamn förkortning för A. v. Chamisso och D. F. L. v. Schlechtendal.

Chetubim. Se Hagiographa.

Chev., i zoologiska benämningar förkortning för den franske entomologen A. Chevrolat, f. 1799, d. 1884, i botaniska för den franske botanisten F. F. Chevallier, f. 1796, d. 1840.

Chevalere'sk. Se Chevaleri.

Chevaleri (fr. *chevalerie*), ridderskap, riddarväsende. Jfr Chevalier. — Chevalere'sk, ridderlig, storsinnad.

Chevalier [ʃvalie'], fr. (af *cheval*, häst, mlat. *caballārius*, ryttare), kavaljer, riddare; i Frankrike fordom titel på äldste sonen af en baron; löparen i schackspel. — Chevalier de la triste figure [də la trist figȳr], riddaren af den sorgliga skepnaden (Don Quijote). — Chevalier d'honneur [dånör], hofkavaljer. — Chevalier sans peur et sans reproche [sã pör e sã røprå ʃ], riddare utan fruktan och tadel, var en hederstitel för flera af medeltidens riddare, såsom Bertrand du Guesclin, de Trémouille, Bayard m. fl.

Chevalier [ʃvalie'], Michel, fransk nationalekonom, f. 1806, d. 1879, utbildade sig till ingenjör, men slöt sig tidigt till det saint-simonistiska partiet och verkade bl. a. såsom redaktör af tidningen Globe för dess åsikter. Då regeringen år 1832 ingrep mot saint-simonisternas öfverdrifter, blef C. såsom utgifvare af nämnda tidning dömd till ett års fängelse, men benådades snart. Af regeringen användes han strax därefter i offentliga uppdrag, först i Amerika och sedan i England, samt utgaf med anledning af sina resor arbeten, som väckte uppmärksamhet, särskildt *Lettres sur l'Amérique du Nord* (4:e uppl. 1842). 1840 utnämndes han efter Rossi till professor vid collège de France, där han verkade genom sedermera i tryck utgifna föreläsningar, *Cours d'économie politique* (1:a och 2:a del. 1842—44; 2:a uppl. 1855—66), affattade i den liberala nationalekonomiens anda, och blef 1845 deputerad. Efter att 1848 hafva bekämpat Louis Blancs socialistiska teorier slöt han sig till Napoleon III och var den, som i verkligheten jämte Cobden (se d. o.) åvägabragte det ryktbara handelsfördraget mellan England och Frankrike 1860. S. å. utnämndes han till senator samt hade 1862 och 1867 hedersuppdrag i afseende på världsutställningarna i London och Paris. I tal och skrift genom sitt arbete *La monnaie* (1850; "Om myntet" af O. S. Rydberg, 1867—68), som utgör tredje delen af de förut nämnda föreläsningarna, samt genskap af medlem i den internationella myntkonferensen i Paris, lämnade C. bidrag till frågor rörande myntväsendet och bekämpade därvid bimetallismen (jfr Myntfot). För öfrigt äro särskildt att nämna hans skrifter till förmån för järnvägsanläggningar (*Des intérêts matériels en France* 1838, *Histoire et description des voies de communication aux États-Unis*, 1840—42, m. fl.) och emot protektionismen (*Examen du système commercial connu sous le nom de système protecteur*, 1852 m. fl.). C. G. H. (E. Hkr.)

Chevalier [ʃvalie'], Sulpice, fransk tecknare. Se Gavarni.

Chevallier [ʃvalie'], Jean Baptiste Alphonse, fransk kemist, farmakolog och hygieniker, f. 19 juli 1793 i Langres, började vid 14 års ålder arbeta på Vauquelins laboratorium och blef senare kemiskt biträde vid naturhistoriska museet i Paris. Uttagen till soldat, stred C. en kortare tid under Napoleon I, sårades vid Leipzig (1813), hemsändes och återgick till sina studier och vetenskapliga arbeten. För framstående sådana erhöll han snart det ena priset efter det andra. 1834 blef han medlem af "conseil d'hygiène et de salubrité de Seine" och 1835 biträdande lärare vid farmaceutiska läroverket. Sedan 1824 (under 55 år) var han medlem af medicinska akademien. Död 30 nov. 1879 i Paris. C. författade en oräknelig mängd uppsatser och arbeten — mest tillsammans med andra forskare — inom hygien, farmakologi och toxikologi, behandlande hygienen i städer och fabriker, förgiftningsstatistik, naturen och renheten af droger, näringsmedel och industriprodukter m. m. Han var medutgifvare af Journal de chimie médicale, de pharmacie et de toxicologie sedan 1825 och af Annales d'hygiène publique sedan 1829. Hans uppsatser finnas i dessa och i många andra tidskrifter. C. G. H.

Chevallier [ʃevä'li-e], Temple, engelsk astronom, f. 1794, blef 1835 professor i matematik och astronomi i Durham samt var 1841—71 direktor för det genom hans inflytande därstädes upprättade observatoriet. Död 1873. C. var i England den förste, som gjorde regelbundna och fortsatta iakttagelser öfver solfläckarna. Bland hans publikationer märkas en serie observationer på planeter samt en metod för bestämning af parallaxens inflytande genom observationer på en stjärnas betäckning af månen. (A. K—t)

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ievandier de Valdrôme [ʃvãdiē-də-valdrām], n Pierre Napoléon Eugène, fransk iker, f. 1810, d. 1878, var 1859—70 medlem gstiftande kåren, deltog 1869 i den interpella- som hade till följd, att ministeransvarighet des, och blef 2 jan. 1870 inrikesminister i iers kabinett. Vid plebiscitet 8 maj 1870 ut- lade C. en synnerlig kraft i sitt bemödande skaffa den napoleonska dynastien en väldig ritet. I aug. s. å. nedlade han, liksom de e medlemmarna af Olliviers ministär, sitt äm- C. var äfven skriftställare. Till hans mera efulla arbeten höra *Recherches sur l'influence 'eau sur la végétation des forêts* (1844) och *erches sur l'emploi des divers amendements la culture des forêts* (1852).

ievau-légers [ʃvå-leʃē], *krigsv.*, benämning på lags lätt kavalleri, som förekom i Frankrike i årh. och ursprungligen tillhörde drottningens upper. Några regementen funnos ännu i Napo- I:s armé. Från Frankrike öfvergick ifråga- nde benämning till Österrike och flera sydtyska r, men försvann småningom äfven där och finnes era kvar endast i Bajern, hvars chevau-légers vara dragoner i andra härar. C. O. N.

ievelÿr (fr. *chevelure*), hårväxt, hufvudhår; :.

ievéska metoden [ʃəvē-], en sångundervisnings- d, vid hvilken begagnas siffror i stället för noter Sifferskrift 4). Uppkallad efter frans- en Émile Chevé (f. 1804, d. 1864). en fullföljde en tidigare metod af Galin och dade en musikskola i Paris, har metoden blifvit d i England genom G. W. Bullen, i Danmark n Jörgen Malling, som äfven gjorde ett öfver- e försök med densamma i Sverige 1879. Jfr é, "Méthode élémentaire d'harmonie" (2 bd,) och "Méthode élémentaire de musique vocale")). A. L.

ievillard [ʃəvijār]. 1. Pierre Alexan- François C., fransk violoncellist, f. 1811, 877, från 1859 professor vid Paris' konserva- m, grundade med violinisten Maurin en stråk- ett, som vann anseende äfven utomlands, sär- t genom sitt utförande af Beethovens senare etter. C. skref instrumentalverk och en värde- violoncellskola. — 2. Camille C., den före- des son, fransk musiker, f. 1859 i Paris, har onerat kammarmusik, som prisbelönats, och terstycken samt efterträdde 1897 sin svärfar, les Lamoureux, som dirigent för de berömda oureux-konserterna i Paris. E. F—t.

ēviot [engelskt uttal: tʃe'viət l. tʃi'viət], ett tyg, egentligen endast sådant, som tillverkats len efter de får, som lefva på Cheviotbergens ningar. Cheviotullen är ganska kraftig, föga kru- ch af medellängd samt användes till kamgarn. n tygnamn är emellertid numera cheviot så all- , att det kan anses utgöra en gemensam benäm- på de flesta medelgrofva, för herr- eller dam- dnaden afsedda kamgarnstyg. G. A. W.

eviot-får [tʃe'viət l. tʃi'viət], ett slags får i iotbergen (se Cheviots). De ha medelmåttig och långsträckt kropp, äro till färgen hvita, a horn och hafva en kort, grof ull. De äro mest nta för sin härdighet. Hela året vistas de ute, under 3—4 vintermånader måste de söka sin föda under snön. Får af denna ras hafva blifvit införda till Sverige (Gottland och Jämtland). C. A. L.

Cheviots l. Cheviot hills [tʃe'viət hi'lš], bergsträcka på gränsen mellan England och Skottland, med riktning från s. v. till n. ö. De uppnå en höjd af 867 m. Bergen bestå af porfyr, äro i sina högre delar täckta af mossar, medan floddalarna äro fruktbara och hafva goda beten, hvarför fårskötsel är hufvudnäring.

Chevreau [ʃvrå], fr. (egentl. killing), hvitgarfvadt läder af get- eller killingskinn, beredt till handskar och till ofvanläder för finare skodon.

Chevreau [ʃvrå], Henri, fransk ämbetsman, f. 1823, egnade sig i början åt litterära sysselsättningar och utgaf ett häfte dikter, *Les voyageuses* (1844), men hängaf sig sedermera åt politiken. Han arbetade lifligt för Louis Napoléons presidentskap och blef därför 1849 belönad med prefektplatsen i Ardèche. Efter statsstrecket 2 dec. 1851 tog han som "directeur du personnel" vid inrikesministeriet omedelbar del i de händelser, hvilka förde till kejsardömets proklamerande. 1853 blef han prefekt i Nantes (där han sökte realisera Napoleons planer för arbetarnas bästa), 1864 prefekt i Rhône, 1865 senator och i jan. 1870 Seine-prefekt. Med bibehållande af sistnämnda befattning inträdde han 10 aug. 1870 som inrikesminister i Palikaos kabinett och arbetade där nitiskt för upprättande af national- och mobil-garden samt franktirör-kårer. Efter revolutionen 4 sept. 1870 flydde han till England, hvarifrån han sedan återvände till Paris. Han var sedermera en af det bonapartistiska partiets ledare och uppträdde som kandidat vid val till deputeradekammaren, men föll igenom.

Chevreul [ʃəvrö'l l. ʃəvrö'j], Michel Eugène, fransk kemist, f. 31 aug. 1786, arbetade en tid un-

der Vauquelin, blef 1813 lärare vid lycée Charlemagne i Paris, 1824 direktör för färgeriet i gobelängfabriken samt 1830 professor i kemi vid collège de

France. Han lämnade 1879 denna professur och afled i Paris 9 april 1889, nära 103 år gammal. Hans viktigaste arbete är *Recherches chimiques sur les corps gras d'origine animale* (1823), som varit epokgörande i kemiens och industriens historia och för hvilket "Société d'encouragement pour l'industrie nationale" tillerkände honom ett pris af 12,000 frcs (omkr. 8,600 kr.). För öfrigt sysselsatte sig C. med färgeriteknik. Bland hans skrifter märkas vidare: *Leçons de la chimie appliquée à la teinture* (1831), *Des couleurs et de leurs applications aux arts industriels* o. s. v. (1864), *Histoire des connaissances chimiques* (1866) m. fl. Ännu så sent som 1878 uppträdde C. såsom författare, med *Résumé d'une histoire de la matière*. Hans (af Guillaume modellerade) staty uppställdes 1886 i naturhistoriska museet i Paris. Jfr Malloizel, "Œuvres scientifiques de M. Chevreul" (1887). P. T. C.*

Chevreuse [ʃəvrös], stad i franska depart. Seine-et-Oise, vid floden Yvette. 1,616 inv. (1901). Slottsruiner.

Chevreuse [ʃəvrös], Marie de Rohan-Montbazon, hertiginna af C., f. 1600, d. 1679, dotter till hertig Hercule de Rohan-Montbazon, gift 1617 med konnetabeln Luynes och, vorden änka, 1622 med Claude de Lorraine, hertig af C., var en vacker och snillrik dam, som med lif och själ kastade sig in i tidens politiska intrigspel. Richelieu, hvars motståndare hon var, förvisade henne till England. I fronden (se d. o.), 1648—52, var hon nära förbunden med Condé och underkastade sig regeringen, först när partiets sak var fullkomligt förlorad. Jfr V. Cousin, "Études sur Madame de C." (1856; 2:a uppl. 1862).

Chevron [ʃəvrå'], fr. (af provens. *cabrion* l. *cabiron*, bock, hvarpå någonting stödjes, af lat. *ca'per*), taksparre, sparre i vapensköldar; ett vinkelformigt utmärkelsetecken, som af krigsmän bäres på ärmen. Chevroner användas i flera härar för att beteckna en viss tjänstetid äfvensom genomgångna undervisningskurser, olika uppmuntringsklasser o. s. v. I Sverige har intill 1902 allt sjukvårdsmanskap en röd chevron på vänstra ärmen; numera bär befälsutbildadt sjukvårdsmanskap en gul eller hvit chevron, i vissa fall i förening med en röd dylik. C. O. N.

Hos underofficerare inom flottan utmärker chevronernas antal olika grader. (H. W—l.)

Chevrotēra [ʃe-], fr. *chevroter* (af *chèvre*, get), *mus.*, slå bockdrill; sjunga med darrande röst. Jfr Bockdrill, Tremulera och Vibrera. A. L.

Chevsürer, ett af georgier, osseter och kister uppkommet blandningsfolk, som till ett antal af omkr. 6,000 bebor de trånga dalar i norra Kaukasus, hvilka genomflytas af Aragvas och Arguns bifloder. Ursprungligen ett krigarfolk, bära de ännu gärna vapen äfven under arbete på åker och äng. De utmärka sig öfver hufvud därigenom, att de bibehållit många ålderdomliga drag. Detta framträder tydligast i deras religion, som visserligen till namnet är kristendom, men i hvilken många drag af hedendom, islam och judendom mer än vanligt klart framträda. Jfr Radde, "Die chewsuren und ihr land" (1878). — Några lärde ha förmenat, att chevsurerna härstamma från medeltidens korsfarare och att deras stamfäder under sitt tåg genom Georgien förirrat sig bland de kaukasiska bergen. E. Rld.

Cheyenne [ʃi-e'n], hufvudstad i nordamerikanska staten Wyoming, 1,850 m. öfver hafvet, vid Union-Pacificbanan, som där har stora verkstäder. 14,087 inv. (1900).

Cheye'nnerna, en nordamerikansk indianstam, som de hvite träffade vid Cheyenne-floden. Omkr. floden och förenade sig där med arapahoes. Den delen stannade kvar och förenade sig med sioux-indianerna. Den andra delen drog till Arkansas-floden och förenade sig där med arapahoes. Den ringa återstod, som nu, efter synnerligen häftiga strider med de hvite, finnes i Indianterritoriet, är i raskt utdöende. E. Rld

Cheyne [tʃē'n], John, engelsk läkare, f. 3 febr. 1777 i Leith, vid Edinburgh, blef 1795 med. doktor, bosatte sig 1799 såsom sin faders biträde i Leith och egnade sig företrädesvis åt barnsjukdomarna, om hvilka han utgaf en serie afhandlingar under titeln *Essays on the diseases of children* (1—3 1801—08). 1809 bosatte sig C. i Dublin, blef 1811 läkare vid Meath hospital och snart därefter professor vid universitetet därstädes. Han utnämndes 1820 till "physician-general to the forces in Ireland". Död i Buckinghamshire 31 jan. 1836. Mest bekant är C. genom den af honom och Stokes beskrifna och efter dem benämnda egendomliga periodiska andningen, kännetecknad af längre pauser, som återkomma efter ett antal först allt djupare, sedan allt mattare andedrag samt vanligen äro tecken till betänkliga sjukliga tillstånd i hjärnan eller hjärtat. R. T—dt

Cheyne [tʃē'n], Thomas Kelly, engelsk teolog, f. 1841 i London, studerade i Oxford, prästvigdes 1865 och föreläste från 1869 vid Oxfords universitet, vardt 1881 kyrkoherde i Tendring, grefskapet Essex, och kallades 1885 till professor i den heliga skrifts tolkning vid universitetet i Oxford samt till domherre i Rochester. Jämte Robertson Smith och Driver är han den förnämste representanten i England för den nyare tyska kritisk-vetenskapliga forskningen på gamla testamentets område. Han insattes 1884 till ledamot i den kommitté, som på kungl. befallning skulle utgifva en reviderad upplaga af gamla testamentet. Hans arbete *The prophecies of Isaiah* (2 bd, 1880—81; 3:e uppl. 1885) förebådade den nya rörelsen i England. Vidare märkas *Job and Solomon; or, The wisdom of the hebrews* (1887), *The book of psalms* (1888; nytt arbete med samma titel 1904), *The origin and religious contents of the Psalter* (1891), hvilket arbete framkallade mycken polemik med anledning af C:s försök att uppvisa, att en mängd psalmer tillkommit efter babyloniska fångenskapen, *Founders of old testament criticism* (1893), *Introduction to the book of Isaiah* (1895), i hvilket arbete han sökt uppvisa, att i Esaias' bok finnas tillägg från mycket senare tid än man hittills antagit, *Bible problems and new material for their solution* (1904) och *Critica biblica* (3. å.). Jämte J. Sutherland Black har han utgifvit det värdefulla arbetet *Encyclopædia biblica* (4 bd 1899—1903).

Chézy [ʃeši]. 1. Antoine Léonard de C., fransk orientalist, f. 1773, d. 1832, blef 1799 konservator vid nationalbibliotekets orientaliska handskriftsafdelning och mottog 1815 en åt honom inrättad professur i sanskrit vid collège de France. C. var den förste fransman, som egnade sig åt sanskritstudiet. Fr. Bopp, W. v. Humboldt, Fr. v.

:gel och E. Burnouf voro hans vänner. Inom ·aturen gjorde han sig bekant genom öfversätt-ar af den persiska dikten "Medschnun och :" (1807) och Kalidasas "Sakuntala" (1830).

Wilhelmine Christiane von C., von Klencke, den föregående maka, tysk ttarinna, f. 1783, d. 1856 som blind, blef 1810 l från sin man och vistades därefter i Tyskland, hon förvärfvade ett aktadt namn dels genom den rländska ifver, hvarmed hon under befrielsekriget ; egnade sig åt vården af sårade tyska soldater, genom sin litterära verksamhet. Bland hennes r må nämnas *Gedichte* (1812) och *Herzenstöne pilgerwegen* (1833). Hon skref äfven romaner, . *Emma's prüfungen* (1827), och noveller samt n till den genom C. M. von Webers musik be-operan *Euryanthe* (1824; "Euryanthe", 1838).

hhatarpur [tʃä'təpōo l. tʃätäəpō'ə]. 1. Vasall-i Bundelkhand, Central-Indien, mellan floderna an l. Daçarna i v. och Ken, biflod till Jumna, 3,052 kvkm., omkr. 180.000 inv., af hvilka it 5,000 muhammedaner. Rajan är en raj- — 2. Hufvudstad i nämnda stat, 67 km. . ö. om Panna. Omkr. 15,000 inv. C. har r. 200 såväl hindu- som jainatempel och ruiner 'hhatar-Sals palats, grundläggaren af Bundel-nds korta självständighet i början af 18:e årh.

hhatisgarh [tʃat-tis-gä'ə], en af de fyra divi-r, i hvilka brittisk-indiska Centralprovinserna indelade, belägen i östra Gondwana och begrän-i v. af Nagpur, i n. v. af Jabalpur och Baghel-nd, i n. ö. af Chutia-Nagpur, i ö. af Orissa samt riktet Ganjam och staten Jaypur i Madras. 020 kvkm. 5,257,609 inv. (1901). Divi-en omfattar de brittiska distrikten Bilaspur, ur och Sambalpur, tillsammans 64,784 kvkm., 3,274,113 inv. (1901), samt vasallstaterna ardha, Khairagarh, Nandgaon, Sakti, Raigarh, ngarh, Rairakhol, Bamra, Sonpur, Patna, Ka-, Kanker och Bastar, tills. 76.236 kvkm., med 3,496 inv. (1901). Divisionen, som är ett igt jordbruksdistrikt, vattnadt af Mahanadi och bifloder, genomskäres af järnvägen från Nagpur Bengalen och ett par från denna utgående sido-r till Bombay—Allahabad-järnvägen och till ack i Orissa.

hiabrēra [kja-], Gabriello, italiensk skald, 552, d. 1638, intager en framstående plats i italienska poesiens historia. För sina lyriska

dikter tog han Pindaros och Anakreon till mönster. C. efterbildade dem likväl i allmänhet med stor frihet och uppgaf icke sin nationella egendomlighet. Så blef han skapare af många nya lyriska former och inledde den italienska lyrikens nydaning. Han försökte sig inom nästan alla andra grenar af poesien, men hans episka dikter och skådespel äro för länge-n glömda. C:s lyrik är fullständigast samlad i e (1718); ett urval är utgifvet af Polidori 1865, en bibliografi öfver C:s verk af Varaldo 1886. Jfr Ferrari, "Gabriello Chiabrera e le raccolte delle sue rime" (1888), och Neri, "Studi bibliografici e letterari" (1890).

Chiana [kjäna], flod i mellersta Italien, i sydöstra delen af Toscana och västra delen af Umbrien. Den uppstår i ett träsk mellan Arno och Tiber och sände i forntiden sitt vatten endast till den senare floden, men på grund af sitt ringa fall förvandlade den dalen till ett ytterst osundt träsk. Redan 1551 började man torrlägga densamma, men först 1823 lyckades man däri genom att medelst kanaler fördela flodens vatten såväl åt Arno som åt Tiber. Den norra armen (canale maëstro), till största delen kanaliserad, för hufvudmassan af vattnet till Arno, 11 km. n. v. om Arezzo, den södra förenar sig vid Orvieto med den till Tiber gående Paglia. Vattenskillnaden ligger på 250 m. höjd mellan de små sjöarna Chiusi och Montepulciano. Nu är Chianadalen, hufvudsakligen genom grefve Fossombronis (se d. o.) verksamhet, en af de bördigaste trakterna i Italien med mer än 100,000 inv. och särskildt bekant för sitt goda vin (Montepulciano).

Chianti [kja'nti], berglandskap i Toscana, italienska prov. Siena, omkring Ombrones och dess biflod Arbias samt Arnos bifloder Greves och Ambras källor. Förr skogbevuxet, är det nu beklädt med oliv- och mullbärsplanteringar, men i synnerhet med vingårdar, hvilka lämna ett välsmakande lätt vin, som liknar rödt bordeaux-vin och mest konsumeras i Rom och Florens. Det bästa kommer från Broglio.

Chiapas, Las [tʃäpas], stat i republiken Mexico. Den gränsar i ö. och s. till Guatemala, i n. till staten Tabasco, i n. v. till staterna Vera Cruz och Oaxaca, i s. v. till Stilla oceanen. 70,524 kvkm. 360,799 inv. (1900), 5 på 1 kvkm., till största delen indianer. Nära västkusten framstryker Sierra Madre, som har flera höga toppar, mest utbrunna vulkaner (Tacana 4,260 m., på gränsen till Guatemala). Bakom denna kedja bildar C.-platån en fortsättning af Guatemalaplatån, i medeltal 1,000 m. ö. h., genomskuren af den styckevis segelbara Rio Chiapas, som i sitt nedre lopp heter först Mescalapa, därpå Grijalva samt slutligen under namnet Rio Tabasco faller ut i Campecheviken. Kusten är låg och saknar goda hamnar. Stora urskogar, rika på värdefulla trädslag, täcka största delen af landet. Alla näringar äro föga utvecklade. Hufvudstad är Tuxtla-Gutierrez. — Före spanjorernas ankomst hörde C. till mayafolkets område och var blott löst förenadt med aztekernas rike. En mängd gamla byggnadsverk, af hvilka de vid Palenque (se d. o.) höra till de mest storartade i Amerika, vittnar om, att befolkningen förr stått på en vida högre bildningsgrad än nu. (J. F. N.)

Chiaramonte Gulfi [kja-], stad i italienska prov. Siracusa (Sicilien). 10,460 inv. (1901). Vinodling.

Chiaramo'nti [kja-], Barnaba Luigi, påfven Pius VII:s ursprungliga namn. Se Pius VII.

Chiari [kjä-], kretshufvudstad i italienska prov. Brescia (Lombardiet), nära floden Oglio. Omkr. 6,000 inv. (1901; som kommun 10,810 inv.). Industri i siden, bomull och kemikalier. Österrikarna under prins Eugène besegrade där fransmännen under Villeroi 2 sept. 1701.

Chiarini [kjarini], Giuseppe, italiensk författare och kritiker, f. 17 aug. 1833 i Arezzo.

blef redan under sin studietid i Florens god vän med Carducci, och det var i dennes sällskap han 1855—60 debuterade med några kritiska uppsatser. Denna vänskap, som fortvarat under hela deras lif, har säkert ej haft litet inflytande på Carduccis författarskap. Det var också C., som 1878 mot flertalet italienska kritiker levererade den drabbning för odi-barbare-formen, som resulterade däri, att den af Carducci med så stor framgång använda formen sedermera imiterats af hart när alla italienska skalder. Stridsskriften hette *I critici italiani e le prime odi barbare*. C. har varit byråchef i undervisningsministeriet samt föreståndare för lyceet, tekniska skolan och "circolo filologico" i Livorno. Sedan 1884 är han föreståndare för Liceo Umberto I i Rom. Hans poetiska verksamhet rör sig, hvad förebilder beträffar, mellan klassikerna — främst Horatius — och den germanska litteraturen, af hvilken han varit en grundlig kännare och fin öfversättare. Så har han för den italienska publiken tolkat många af Heines dikter under titlarna "Atta Troll" (1878, med inledning af Carducci och anmärkningar af Karl Hillebrand), "Germania" (1881), "Poesie di Heine" (1883) m. m. Af C:s egna diktsamlingar äro de förnämsta *Poesie* (1874), hvari äfven förekomma åtskilliga öfversättningar från tyska och engelska författare, *In memoriam* (1875), *Lacrymæ* (1879—80) och *Esperimenti metrici* (1882). Sin största berömmelse har C. dock vunnit på den historiska och estetiska litteraturkritikens område, där han producerat mycket af värde. Detta har publicerats dels i tidskrifter, dels i essaisamlingar. Af dessa märkas *Ombre e figure* (1883), *Donne e poeti* (1885), *Letture di storia patria* (1887), *Gli amori di Ugo Foscolo* (2 bd, 1892), *Giosue Carducci, impressioni e ricordi* (1901) samt *Vita di Giacomo Leopardi* (1905). Han var med om att i Florens grunda den utmärkta tidskriften "Ateneo italiano" (1866), som dock efter endast ett par månaders tillvaro måste nedläggas, och var 1884—86 "Nuova antologias" redaktör. C. har vidare utgifvit upplagor af Leopardis (1867—70) och Foscolos (1882) arbeten. H. N.

Chiaromo'nte [kja-], Francesco, italiensk tonsättare och sånglärare, f. 1809 på Sicilien, d. 1886 i Bruxelles, utmärkte sig tidigt som kapellsångare för sin vackra tenorröst och studerade komposition för Donizetti i Neapel. C. blef sånglärare vid därvarande konservatorium samt komponerade operor och kyrkliga verk. För deltagande i frihetsrörelserna hölls han i fängelse 1848—50, verkade sedan i Paris och London samt bosatte sig 1862 i Bruxelles, där han vann ett ansedt namn som sånglärare och 1871 blef professor vid konservatoriet. Han utgaf en sånglära, *Méthode de chant*.

Chiaroscüro [kja-], it. Se Ljusdunkel.

Chiaroscüro-tryck [kja-], it., tvåfärgstryck på tonadt papper (vanligast grått). Dylika aftryck från såväl graverade plåtar som från träsnittblock voro rätt allmänna under 1600- och 1700-talen, ehuru äfven tidigare blad förekomma. I de gamla bladen fick papperets egen mörka färgvalör utgöra den s. k. "halftonen" eller mellantonen; från den ena plåten eller blocket trycktes den egentliga bilden i rödt, bister eller svart, hvarpå den andra plåten eller blocket gaf aftrycket de önskade dagerpartierna, som naturligtvis alltid trycktes i ljusare färg än det använda papperets. Utomordentligt vackra arbeten hafva utförts på detta enkla, numera tyvärr nästan bortglömda sätt. Jfr Dubbelplåt och Färggravyr. A. T—g

Chia'sm. Se Chiasmus.

Chia'sma (grek.), korsning. Om synnervskorsningen (*chiasma nervorum opticorum*) se Synnerven.

Chia'smus l. Chia's m (af den grekiska bokstafven χ = *chi*), *ret.*, egentl. "korsställning", en sådan ordföljd, där satsdelar, som motsvara hvarandra stå korsvis; ofta en dubbel antites, där första termen motsvarar den fjärde och den andra den tredje. Ex.

Din *hamn* är stormig, fridlöst är ditt *hem*.

Chiasso [kja'sså], köping i schweiziska kantonen Ticino, den sydligaste orten i Schweiz, endast 5 km från Comosjön, ligger på 233 m. höjd vid Fallopia och linjen Lugano—Como af S:t Gotthardsbanan. 3,710 inv. (1900). Sidenindustri, tobaksfabrikation.

Chiasteggio [kjaste'dʃå]. Se Casteggio.

Chiastolit, *miner.* Se Kiastolit.

Chiavacci [kjava'tʃi], Vincenz, österrikisk författare, f. 1847 i Wien, har varit anställd i flere tidningsredaktioner samt deltagit i utgifvandet af Nestroys och Anzengrubers samlade arbeten. Mest känd är han likväl för sina humoristiska skisser och kulturbilder från Wien, såsom *Wiener typen* (1893), *Wiener vom alten schlag* (1895) m. fl.

Chiavari [kjä-], stad i italienska prov. Genova vid Medelhafvet. 8,000 inv. (1901; som kommun 12,500). Har flera vackra kyrkor och palats samt navigationsskola. Tillverkning af möbler, i synnerhet stolar. Handel med ost, vin och olja.

Chiavenna [kjave'nna] l. Clavenna (ty. *Cleven*), gammal stad i italienska provinsen Sondrio (Lombardiet), n. om Comosjön, i en romantisk dal vid floden Maira. 4,788 inv. (1901). Bomullssiden- och pappersindustri. Från C. går en alpväg uppför Lirodalen öfver Splügen, en annan genom Maira l. Bergelldalen öfver Malojapasset in i Engadindalen. 1902 öppnades en storartad elektrisk järnväg från C. till Lecco och Sondrio.

Chia'ves [kja-], Desiderato, italiensk politiker och dramatisk författare, f. 1825 i Turin, d. 1895, blef juris doktor vid 20 år, vann anseende såsom advokat och invaldes 1853 i sardinska parlamentet, där han slöt sig till de moderat-liberala (Cavours, Minghettis och Ricasolis parti). C. tillhörde sedermera italienska parlamentet, i hvilket han en tid beklädde vice-presidentbefattningen. 1865—66 var han inrikesminister. C. gjorde lycka som teaterförfattare, bl. a. med lustspelet *Lo zio Paolo*. Han utgaf sina samlade komedier under titeln *Le creazioni d'un filodrammatico* (1876).

Chiazza [kja'tsa]. Se Piazza Armerina.

Chibcha [tʃibtʃa]. Se Muisca.

Chibou-harts (Cachibou-harts), *farm.* Se Bursera.

Chibouque [ʃibo'k], fr., turkisk tobakspipa. Se Tsjibuk.

Chic (fr.), skicklighet; elegans och modern stil i kläder, möbler m. m.; obesväradt, frimodigt och ledigt sätt att vara; pikant utseende; i målarkonsten effektfull och rask penselföring. Ordet anses ha uppkommit efter Chique, en tidigt afliden, mycket begåfvad lärjunge till målaren David. Ännu länge efter hans död plägade denne om särskildt god

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

:en yttra: "c'est Chique!" Ordet, som 1902 ·anska akademien upptogs som fullgodt franskt användes äfven som adjektiv.

nica, ett af bladen af växten *Bignonia chica* lt cinnoberrödt färgämne, hvarmed indianerna a sin hud. Se Arrabidæa.

nica [tʃika] l. Chicha [tʃitʃa], en national- k bland infödingarna i Bolivia och Peru, utgö- e ett slags majsbrännvin, som erhålles vid lång- jäsning af en gröt af krossad majs och vatten, i blandats tuggade majskorn med åtföljande saliv. hile tillverkas ett slags chica af druvor, som s och jäsas till en syrlig cidersmakande dryck.

nicacole [tʃikokâu'l], Tjikakol l. Srika- am, hufvudstad i distriktet Ganjam, brittisk- ska presidentskapet Madras, vid floden Langu-, omkr. 6 km. från Bengaliska viken, 18° 75′ r. Omkr. 19,000 inv. C. var en blomstrande under muhammedanska väldet, men har gått ket tillbaka genom nödåret 1866 och genom ens öfversvämning 1876.

hicago [amer. ʃikâ'gâu, eng. tʃikâ'gâu], stad i lamerikanska staten Illinois, Unionens andra stad största järnvägscentrum, under 41° 50′ n. br. ma breddgrad som Rom) och 87° 34′ v. lgd, västra stranden af Michigansjön, nära dess syd- e, vid mynningen af floderna C. och Calumet, m. öfver hafvet, 1,370 km. från Baltimore, den naste punkten vid Atlantiska hafvet, och 3,885 från San Francisco. Årstemperaturen är 8° (juli 22°, jan. —4°) med extremer af 42° (i och —30° (i januari). C. är mycket blåsigt Windy city"). Staden upptager en areal af kvkm. (6 gånger större än Paris') och har vid en vattenfront af 40 km. längd. Terrängen flack och så låg, att staden ligger blott 1—6 öfver sjöns yta, hvarjämte dess grund är stadd junkande. Den var ursprungligen ännu lägre sumpig, men har, i synnerhet efter 1871 års nd, blifvit genom konst höjd för att kunna fall till floden och sjön för kloakledningar, rvid man lyfte husen, flera våningars sten-, och höjde grunden eller flyttade dem bakåt att få gatorna bredare, ett förfaringssätt, som u fortsättes. Numera äro gatorna i allmänhet da, men den ofantliga höjden på husen i den delen af staden (80—100 m.) gör, att solen ock med svårighet tränger ned till dem. Genom cagofloden båda armar, North och South branch, as staden i tre delar: syd-, väst- och nordsidan, ka stå i förbindelse med hvarandra medelst en gd svängbroar af järn, som öppnas och slutas med kraft. Den omgifves af ett stort antal offentliga kanläggningar (öfver 800 har, de flesta visserligen nnu fullbordade), såsom Lincoln park (125) på nordsidan, med dammar, växthus, blomster- pper, en liten zoologisk trädgård, statyer (af coln, Grant, Schiller, La Salle, Linné m. fl.), genom en vågbrytare bildad sjö, afsedd för rodd- ingar m. m.; vidare Humboldt-parken (91 , med statyer af A. v. Humboldt, Fr. Reuter m. Garfield-, Douglas-, Washington-, ke- och Jackson-parkerna, den sist- nnda, 237 har, belägen vid sjön på sydsidan och l för den stora världsutställningen 1893. Äfven 32 kyrkogårdarna anläggas som parker. Det ntliga affärskvarteret är sydsidan, som ligger s. om nedre Chicagofloden, mellan South branch och Michigansjön, kring State-, Clark-, Madison-, Dearborn- och La Salle-gatorna samt Wabash-avenyen. Där ligga bl. a. stadshuset (*City hall and County court house*), en storartad dubbelbyggnad i renässansstil, i hvars öfversta våning finnes ett af stadens offentliga bibliotek och i nedersta brandkårens hufvudstation, *chamber of commerce, board of trade*, med ett 98 m. högt torn, tull- och posthuset samt de genom sin ofantliga höjd utmärkta "skyskraparna" (*sky scrapers*): Tacoma building (13 våningar), Women's temperance temple (13 våningar), Auditoriumhotellet (10 våningar, byggdt 1887—89), som jämte hotell med 500 rum innehåller stadens största teater (4,000 sittplatser), en konsertsal och en mängd butiker, Home insurance company, Marshall Field's store (C:s "Bon marché") och den kolossala Frimurarlogen (en hörnbyggnad af 95 m. höjd i 22 våningar), Unity building (18 våningar), Rand-Mc Nally building, en af de största förlags- och boktryckeribyggnader på jorden, m. fl. Dessa "skyskrapare", åtminstone det stora flertalet, äro byggda af stål, som bildar den sammanhållande ramen, och endast klädda med sten och tegel samt hafva till grund ej pålar och stenmurar, hvilka skulle sjunka i så lös mark som C:s (där de 2—3 öfversta meterna bestå af sand med ett därunder befintligt 5—15 m. mäktigt lager af mjuk lera), utan ofantliga, af stålramar omgifna cementunderlag, som sträcka sig långt utöfver den egentliga grundytan för det hus, som skall byggas. De fashionablaste gatorna på sydsidan äro Michigan avenue boulevard, Drexel och Grand boulevard, Prairie avenue och på nordsidan Lake shore drive. Sydsidan är dock ej utesluta nde ett fashionabelt kvarter; man möter där tvärtom, västerut, de skarpaste motsatser, det lägsta proletariatet af alla färger och nationer, lefvande i usla kojor eller instufvade i stora kaserner, mest resvirkeshus, rester efter de stora eldsvådorna 1871 och 1874. Västsidan, som lidit jämförelsevis minst af eldsvådor, och som därför också har de flesta trähusen, är den starkast befolkade stadsdelen. Egendomligt för C:s kosmopolitiska befolkning är, att de olika nationaliteterna samlat sig i kolonier: tyskar och polacker, norrmän och danskar i C:s nordvästra stadsdelar, irländare och bömare mot v. och s. v., svenskar på nordsidan, hvilken ser ut att blifva C:s vackraste stadsdel. Affärskvarteret har en jämförelsevis liten utsträckning, hvaremot de privata boningshusen äro så många fler och mot sjösidan synnerligen vackra. Där ligger bl. a. stadens stora fängelse, där de offentliga afrättningarna ega rum, en nyligen uppförd stenbyggnad med domstols- och jurylokaler och stadsadvokatens kontor. Nordsidan är jämförelsevis svagast befolkad. I alla stadsdelarna finnas stora obebyggda sträckor, men byggnadsverksamheten är fortfarande mycket stor.

Sitt vattenbehof erhåller staden från Michigansjön medelst pumpverk, som hämta vatten på nära 7 km. afstånd från stranden; dessutom finnes det ett 40-tal artesiska brunnar och särskilda vattenledningar för norra och västra stadsdelarna. Kloakerna utmynnade förr i Michigansjön, men för att skydda dricksvattnet från att förorenas har en afloppskanal anlagts från Chicagofloden södra gren till floden Desplaines (en längd af 55 km.) och går därifrån medelst Illinoisfloden till Mississippi. Detta

Ord. som saknas under C, torde sökas under K.

arbete, som kostade 34 mill. doll., var fullbordadt 1900.

C:s folkmängd uppgick 1840 till 4,853 pers., 1850 till 29,963, 1860 till 109,260, 1870 till 298,977, 1880 till 503,185, 1890 till 1,099,850 och 1900 till 1,698,575 pers. och beräknades 1903 till 1,873,880 pers. År 1900 voro 587,112 inv. födda i utlandet, i Sverige 48,836, i Norge 22,011, i Danmark 10,166 och i Tyskland 170,738. Af hela befolkningen 1900 voro 863,408 l. 50,88 proc. af mankön och 835,167 l. 49,17 proc. af kvinnkön. Af 511,048 röstberättigade män (öfver 21 år) voro 20,572 ej skrifkunniga (nästan alla födda i utlandet). Som antalet födelser är endast obetydligt större än antalet dödsfall, är stadens tillväxt hufvudsakligen beroende af inflyttningar.

Industri och handel. Ända till för ett par årtionden sedan hämtades de för västern bestämda industrialstren af C:s köpmän till större delen från den industririka östern, där kol-, järn- och petroleumtillgångarna underlättade anläggningen af industriella anstalter. Men sedan dess har, tack vare C:s förträffliga kommunikationsmedel och dess invånares energi, dess industri utvecklat sig med iltågsfart, ehuru hvarken malmer eller bränsle finnas på närmare håll än hundratals kilometer därifrån. 1900 räknade man 13,950 fabriksanläggningar, med 328,250 arbetare. Mest storartade äro slakterierna och inpackningsanstalterna för kött och fläsk, hvilka, med inemot 25,000 arbetare, slakta 8,016,675 svin (1899), 1,795,354 nötkreatur (1900) och 3,075,548 får (s. å.). Alla till C. ankommande slaktdjur föras på järnväg till de världsberömda kreatursstallarna, *Union stock yards*, hvilka höra till stadens största sevärdheter. De upptaga en areal af 160 har i stadens sydvästra del, 9 km. från City hall, samt kunna mottaga 75,000 nötkreatur, 50,000 får, 300,000 svin och 5,000 hästar. Där antingen säljas kreaturen, transporteras vidare eller slaktas i för ändamålet afsedda etablissemang. Under vintermånaderna, då verksamheten är i full gång, slaktas 40—60 tusen djur om dagen. De största firmorna äro Armour & C:o, Swift & C:o och Nelson Morris & C:o, af hvilka den förstnämnda 1900 hade omkr. 7,000 arbetare. Af andra viktiga industrigrenar må nämnas fabriker för tillverkning af herrkläder, gjuterier och mekaniska verkstäder (bl. a. Illinois steel c:o, med etablissemang i olika delar af staden, ett kapital af 50 mill. doll. och 12,000 arb.), möbelfabriker, järnvägsvagnfabriker, däribland den stora anläggningen i Pullman city, fabriker för tillverkning af landtbruksredskap (Mc Cormick harvesting machine c:o ensamt sysselsätter 2,000 arb.), snickerifabriker, tvål- och ljusfabriker, brännvinsbrännerier, vidare konstgjuterier, piano- och orgelfabriker (Will. Kimball), tegelslagerier, kvarnar, tobaks- och cigarrfabriker samt tryckerier och litografiska anstalter (C. har på sista tiden blifvit det amerikanska bokförlagets hufvudsäte). — C:s varuomsättning står i Amerika endast efter New Yorks och hade 1900 ett värde af 2,030 mill. doll. De förnämsta införselvarorna äro kreatur (jfr ofvan), spannmål (1900: 48 mill. bushels hvete, 134,7 mill. bushels majs, 105,2 mill. bushels hafre och 17,8 mill. bushels korn) och mjöl (1900: 9,8 mill. fat), sågadt och osågadt virke (i alla dessa branscher är C. utan medtäflare på jorden), stenkol (1900: 8,4 mill. ton), salt (1900: 2,9 mill. ton), järnmalm (1900: 2,5 mill. ton), potatis, ägg, fjäderfä, bergolja och frukt; de hufvudsakligaste exportvarorna äro spannmål och mjöl samt slakteriprodukter (salt fläsk, i blecklådor inlagdt kött, fett, hudar och ull). I stadens 81 spannmålsmagasin (elevatorer) fanns (1900) upplagsrum för 57,25 mill. bushel spannmål. C:s hamn, som är 5 m. djup (man håller f. n., 1906, på att fördjupa den till 6,8 m.) och har en ytvidd af 180 har, ligger i floden Chicago bredvid de ofantliga magasinen, de tornhöga spannmålselevatorerna. Flodmynningen skyddas af en lång vågbrytare. I hamnen inlöpte 1900 8,714 fartyg, om öfver 7 mill. ton, och utgingo 8,839, om 7,1 mill. ton. I flodhamnen inmynnar den redan på 1840-talet gräfda, 1866—70 utvidgade och fördjupade, 154 km. långa Illinois—Michigan-kanalen, som förenar kanadiska sjöarna med Mississippis vidsträckta flodsystem. C. är Amerikas viktigaste järnvägsknut, där 35 järnvägsnät löpa ihop. Det har 8 stora bangårdar, dit dagligen inlöpa 200 posttåg och 10,000 godsvagnar, och den korsas i alla riktningar af kabel-, elektriska och hästbanor. Förenta staternas postverk i C. hade 1901 en inkomst af 7,7 mill. doll. C:s största bank är First national bank (grundfond 6 mill. doll.). Bland statsbankerna står Illinois trust and savings i främsta rummet. Hela omsättningen i dess 61 banker belöpte sig 1900 till öfver 6,811 mill. doll.

Skolväsende, bildningsanstalter, tidningar. Med orätt betecknar man C. som en stad, den där uteslutande lefver för Mammon, ty det öfverträffar många andra amerikanska städer i sträfvandet att försköna sig genom anläggning af parker och bulevarder, i upprättandet af välgörenhetsanstalter, skolor, bibliotek, konstanstalter och andra bildningsmedel. I spetsen för stadens skolväsende står ett skolråd (*board of education*), som anställer skoldirektören. Hvarje barn, som fyllt 7 år, kan fordra att blifva intaget i skola, undervisningen är afgiftsfri och materielen likaså, där förhållandena fordra det. 1899—1900 funnos 130 elementary schools, 15 high schools och 1 normalskola; kostnaden för året uppgick till 7,096,674 doll., däraf 801,541 doll. från fonder, resten genom uttaxering. I regeln är föreståndaren i hvarje skola af lägre grad en man, medan undervisningen i allmänhet meddelas af kvinnor. Utom de offentliga skolorna finnes en mängd privata och kyrkskolor; särskildt utveckla katolikerna stor verksamhet. Det 1857 stiftade universitetet måste 1886 af brist på medel upphöra med sin verksamhet, men 1892 öppnades det nya University of C., tillkommet hufvudsakligen genom petroleumkungen J. D. Rockefeller, som för ändamålet donerade 2,8 mill. doll., hvartill han och andra sedan fogat nya donationer, så att universitetet juni 1904 förfogade öfver afkastningen af 18 mill. doll. Det hade 1904 4,580 studerande samt ett bibliotek på 370,000 volymer. Det till universitetet hörande Yerkesobservatoriet, som har den största refraktor i världen, ligger vid Genevasjön i Wisconsin, nära 100 km. från C. Dessutom finnes ett universitet (Northwestern university) i förstaden Evanston med 3,831 inskrifna studerande (1904) och ett (Lake Forest university) i förstaden Lake Forest med öfver 1,000 studerande. Af öfriga läroanstalter må nämnas Chicago athenæum, S:t Xaviers academy

Chicago år 1831.

Frimurarlogen (Masonic temple).

Women's temperance temple.

Auditorium-hotellet. Studebacker. Konstinstitutet.

Schiller-teatern, numera kallad Dearborn.

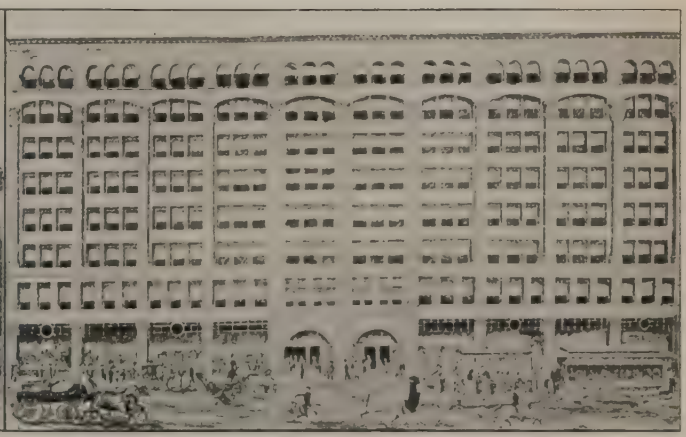

J. M. Smyths varuhus (Möbelaffär).

CHICAGO.
Skala 1 : 100 000.
Kilometer
Miles
Hogbanor
Spårvägar
Kelvin Grove
Maplewood
Holstein
Garfield
Gelewood
Lincoln-Park
Humboldt Park
Water Works
Garfield Park
Outer Harbor
Douglas Park
Lawndale
Bridgeport
Clyde
Brighton
CHICAGO, SYDSIDAN.
INRE STADEN.
1 : 50 000

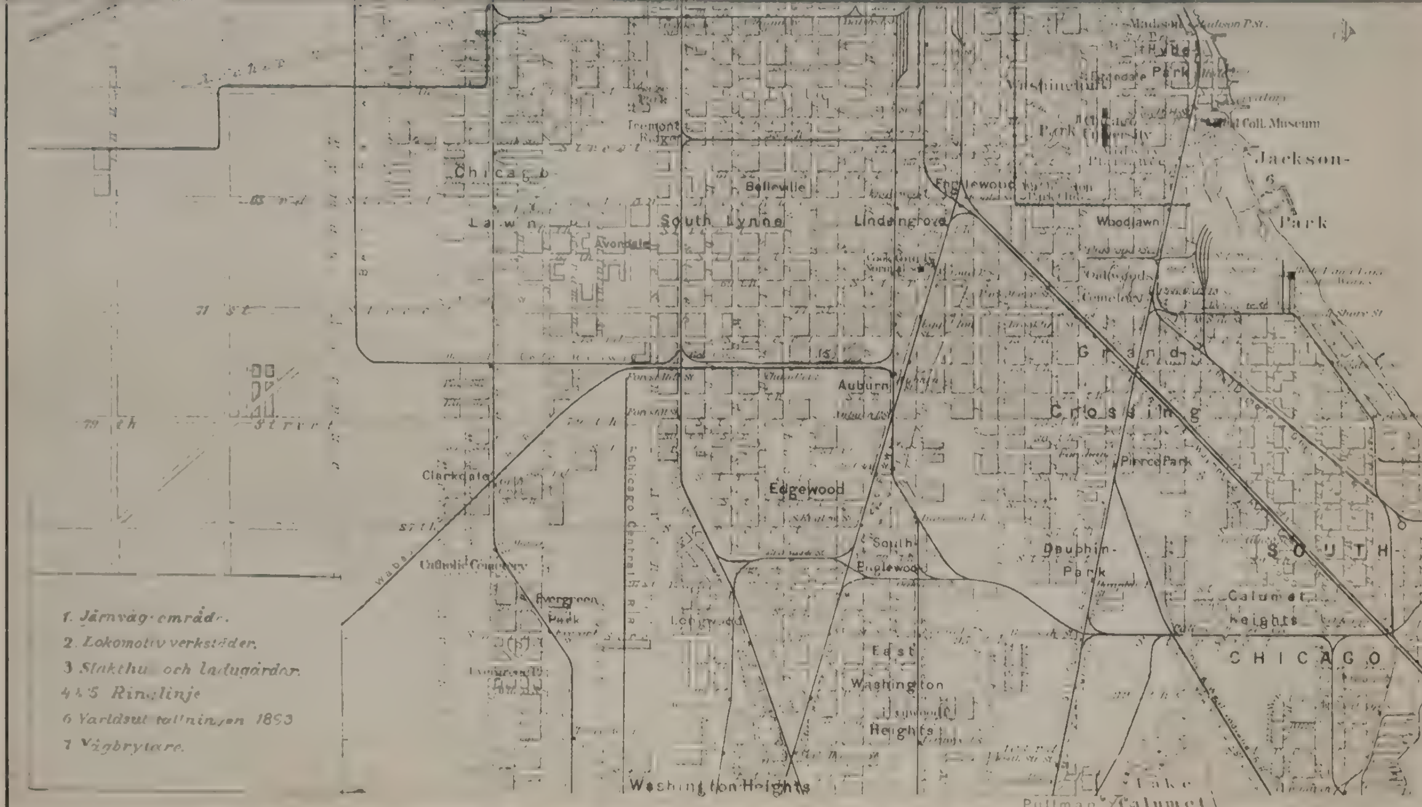

Hyde Park
Jackson Park
Woodlawn
Englewood
Lindengrove
South Lynne
Belleville
Chicago Lawn
Avondale
Auburn
Grand Crossing
Pierce Park
Edgewood
South Englewood
Dauphin Park
Calumet Heights
SOUTH CHICAGO
East Washington Heights
Washington Heights
Clarkdale
Evergreen Park
Chicago Central R.R.
Pullman
Calumet
1. Järnväg-områd-.
2. Lokomotiv verkstäder.
3. Slakthu- och ladugårdar.
4 & 5 Ringlinje
6 Varldsut-tallningen 1893
7 Vågbrytare.

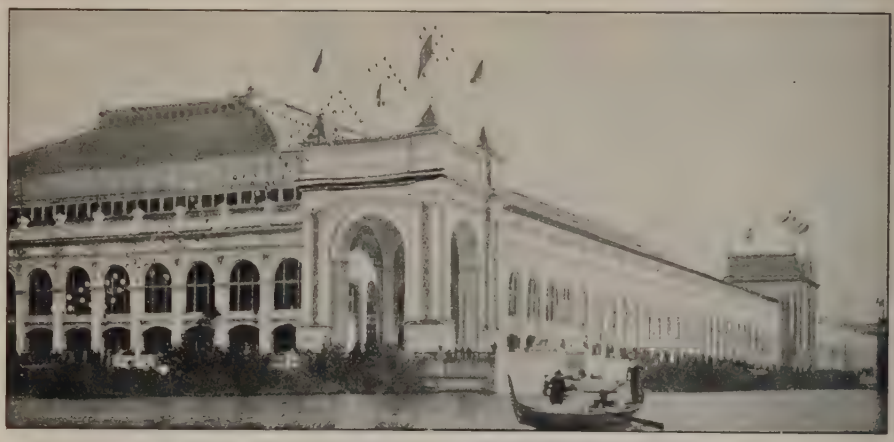

Industri- och konstslöjdspalatset vid världsutställningen 1893.

Stadshus.

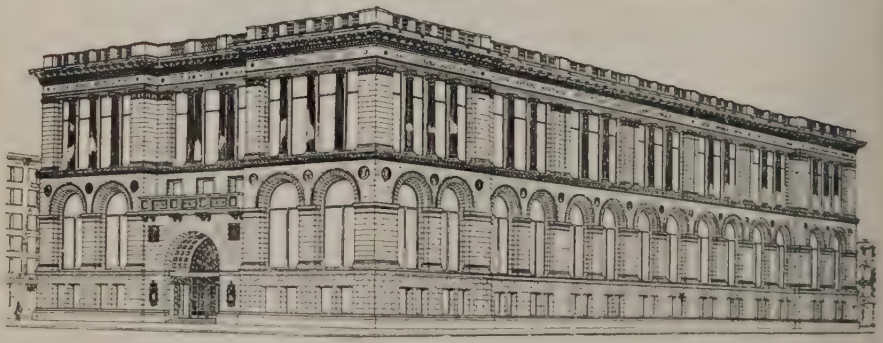

Stadsbibliotek.

innliga studerande, Illinois military academy, h manual training school, de tekniska läro- terna college of engineering, Lewis institute chnology med 1,600 studenter, 20 medicin- olor (belägna på västsidan med County hospi- m medelpunkt, bl. a. Rush medical college, e of physicians and surgeons, Presbyterian hos- Training school for nurses, C. homeopathic al college, Women's medical college) och teolo- seminarier, bland hvilka märkas det presbyteri- Mc Cormick-seminariet, det tysk-lutherska se- iet, episkopalernas och baptisternas seminarier, tolska S:t Ignatius college och Procopius college För döfstumma finnas 11 institut. De förnämsta 20 offentliga biblioteken äro: Public library dadt 1873, öfver 300,000 bd; med detsamma renadt läsrum, försedt med en mängd tid- r och tidskrifter; till lättnad för aflägse bo- låntagare finnas stationer i stadens olika delar, ästa böcker återlämnas och som hafva läsrum da med handböcker), Newberrybiblioteket (för t W. L. Newberry testamenterade tomter med ktuellt värde af 3 mill. doll.; biblioteket hade nära 270,000 bd; ingen utlåning eger där- rum), Crerars bibliotek (till hvilket J. Crerar, -90, testamenterade 2,225,000 doll., 135,000 det juridiska biblioteket (omkr. 40,000 bd) samt storical societys bibliotek (omkr. 50,000 bd). Af renhetsanstalter märkas 41 sjukhus samt en fald asyler af olika slag. Pressen är lika bro- om befolkningen; där utgifvas 24 dagliga, 36 ecko-, 260 vecko- och 162 månatliga tidningar tidskrifter på många olika språk. De största laden äro Tribune (1847), Chicago herald l), Interocean, Times (1854), Morning record, ing journal (1844), Daily news (1875) samt tyska Illinois staatszeitung (1848). Af svenska ngar äro Skandinaven, Svenska tribunen, Gamla nya hemlandet samt Svenska amerikanaren de nsta. — De sköna konserterna fingo 1893 ett och präktigt hem vid Michigan avenue, The institute, med samlingar af taflor, skulptu- raderingar och kopparstick. De 25 teatrarna mest af underordnad art; däremot odlas sång musik med ifver. De största och mest be- äro Auditorium (i det ofvannämnda ho-), C. Opera house, Schillertheater (tysk, nu d Dearborn), Mc Vicker's och Hooley's theatre. iet musikaliska området gå tyskarna i spetsen. C. är säte för en katolsk ärkebiskop och har kloster. Af dess 775 kyrkor och församlingar esenterande 36 samfund) tillhöra 145 meto- rna, 118 katolikerna, 83 kongregationalisterna, ptisterna, 48 presbyterianerna, 42 episkopalerna, rianerna, 20 judarna o. s. v. Minsta antalet byggnader utmärker sig genom vacker arki- ur; undantag göra dock First presbyterian ch, Second presbyterian church, den katol- S:t James' church och den katolska katedralen.

förvaltning. Stadens förvaltning ledes af borgmästare (*mayor*), med registrator, skattmä- , stadsadvokat, och ett stadsråd (*common coun-* bestående af 2 aldermen från hvart och ett af 35 stadsdistrikten (*wards*), alla valda af folket en tid af 2 år. Stadsrådets myndighet är mycket räckt, men dess beslut äro underkastade borg- arens vetorätt, såvida de icke fattas med $^2/_3$ majoritet. Borgmästaren har särskildt stor befogen- het vid tillsättandet och afsättandet af stadens tjänstemän. Stadens inkomster för 1900 uppgingo till 35 mill. doll., utgifterna till 28,$_{73}$ mill. Inkomsterna härröra dels af allmänna skatter, dels af specialskatter, dels af tillståndsbevis (licenser). Stadskassans andel af den direkta beskattningen å inkomst utgjorde 1900 14,$_8$ mill. doll. Special- skatter äro de afgifter fastighetsegare måste lämna till gatubeläggning, vatten- och kloakledningar, be- lysning m. m.; vattenafgiften inbragte 3,$_3$ mill. doll. Tillståndsbevis för utöfvande af vissa näringar till- föra staden betydliga summor, utskänkningslokale- rna t. ex. 3,$_{17}$ mill. doll. 1900. Taxerade värdet af fast egendom 1900, beräknadt till 20 proc. af fulla värdet, var 202,$_8$ mill. doll. Nettoskulden var s. å. 33 mill. doll. J. F. N.

Historia. C:s tillväxt och uppblomstring äro utan motstycke äfven bland amerikanska städer. Floden C. (sannolikt indianernas *Checagua*, "vild lök" l. "stinkdjur") besöktes visserligen 1673 af fransmännen Joliet och Marquette, men först 1804 bosatte sig där den förste hvite kolonisten och anlade unionsregeringen en liten militärpost, Fort Dear- born, i de träsk, där nu millionstaden reser sina skyhöga murar. Besättningen i fortet nedgjordes 1812 af indianerna, men fortet återupphyggdes två år därefter, ehuru det senare utrymdes. Ännu 1830 funnos i blockhusen omkring detsamma knappt hundra invånare (endast hälften hvita), och någon kolonisering ville ej komma i gång till följd af det farliga grannskapet med indianerna. Men dessa blefvo slagna eller kufvade af unionstrupperna, och därmed var C:s bestånd betryggadt; kolonister bör- jade strömma dit. 5 aug. 1833 erhöll C. ortsbref af staten Illinois' regering, 4 mars 1837 stadsrättig- heter och hade då 4,170 inv. Redan 1871 var C. en af de ledande handelsstäderna i nya världen, då det 8—10 okt. härjades af en fruktansvärd elds- våda, som utbröt på västsidan, utbredde sig öfver nordsidan och lade ett område af nära 9 kvkm. i aska, tillintetgörande omkr. 17,500 hus och egen- dom till ett värde af nära 200 mill. doll. Omkr. 200 människor omkommo i lågorna. Staden öfver- vann denna olycka hastigt och fullständigt, och efter några få år var gatornas och husens förbättrade skick det enda spåret af densamma. Den viktigaste till- dragelsen i C:s senare historia är världsutställ- ningen, World's columbian exposition (i dagligt tal World's fair), 1 maj—15 nov. 1893. Efter en lång och hårdnackad kamp med New York afgick C. med segern. Utställningen hölls i Jackson park, och totalsumman af besökare uppgick till omkr. 21,$_5$ mill. Med utställningen voro förenade åtskilliga "världskongresser", af hvilka egentligen endast religionskongressen blef af större betydelse. Dess upphofsmän voro presidenten Bonney och d:r J. H. Barrows; den senare utgaf en berättelse om mötet, "Transactions of the world's parliament of religions" (2 bd, 1894; "Världens första allmänna religionsmöte", s. å.), och S. A. Fries skref "Be- tydelsen af religionskongressen i C." (1894). Om den efter en kolossal plan anordnade utställningen se vidare Världsutställningar.

Ur C:s senare historia är att anteckna de sträf- vanden, som sedan 1893 med utgångspunkt från det våren s. å. bildade förbundet *Civic federation* gjorts

för att bortrensa den inrotade korruptionen i stadens förvaltning. 1895 antogs en ny municipallag, och följande år organiserades *Municipal voters' league*, en korporation, som med framgång egnat sig åt sträfvandet att utan partihänsyn befordra inval af dugliga och redbara medborgare i stadsrådet. Bland de olyckor, som under senare år hemsökt C., märkes Iroquois-teaterns brand 1903, hvarvid inemot 600 personer förlorade lifvet.

Litt.: Sheahan, "C., seine gegenwart, vergangenheit und zukunft" (1872, äfven eng. uppl.), Andreas, "History of C." (3 bd, 1885), Hesse-Wartegg, "C., eine weltstadt im amerikanischen westen" (1893), och Kirkland, "The story of C." (2 bd, 1895). Se äfven hithörande situationsplan jämte planscher!

Chichen-I'tza [tʃitʃen-], ruinstad. Se Yucatan.

Chichester [tʃi'tʃistə], hufvudstad i engelska grefskapet West-Sussex, nära sydkusten, vid floden Lavant. 12,244 inv. (1901). Biskopssäte. Berömd katedral, byggd 1187—1336 i fornengelsk stil, femskeppig. I närheten ligger hertigens af Richmond slott Goodwood park.

Chichester [tʃi'tʃistə], Arthur, baron C. of Belfast, engelsk statsman, f. 1563, d. 1625, deltog i striden mot den spanska armadan och i ett par af Drakes och Essex' sjöexpeditioner, åtföljde Essex till Irland och visade sig där skoningslöst grym vid upprorets undertryckande. 1604—14 var han öns styresman ("lord deputy") och sträfvade därunder att bryta klanväsendet och afväpna den irländska befolkningen. C. hade största andelen i utförandet af den för Irlands senare historia så ödesdigra kolonisationen af Ulster med skotska nybyggare ("plantation of Ulster"), men han kan ej göras ansvarig för de mot hans råd företagna ändringar i den ursprungliga kolonisationsplanen, hvilka bland irländarna framkallade så starkt nationalhat mot allt engelskt. Efter sitt återkallande var C. 1616—25 lordskattmästare för Irland, och 1622 sändes han af konung Jakob på en med stora förväntningar motsedd diplomatisk beskickning till Pfalz, för att mäkla fred i Tyskland. Jfr Gardiner, "History of England 1603—42", I—IV. V. S—g.

Chichimēker [tʃitʃi-], en stam indianer, som, enligt sägnen, efter toltekrikets undergång omkr. år 1000 e. Kr. gjorde sig till herrar i Anahuac (mexikanska högslätten), tills de i sin tur måste vika för acolhuaner, tlascalaner och azteker (omkr. 1200 e. Kr.).

Chickahominy [tʃikəhä'mini], flod i nordamerikanska staten Virginia. 12 km. ofvanför Jamestown förenar den sig med York river. Vid stränderna af densamma kämpade 31 maj och 1 juni 1862 general Mac Clellan olyckligt mot sydstaternas trupper.

Chickamauga [tʃikəmägə], bäck i nordamerikanska staten Georgia. Efter en hårdnackad strid vunno de konfederererade där 19 och 20 sept. 1863 en seger öfver unionisterna.

Chickasaw [tʃi'kəsä], en nordamerikansk indianstam, ursprungligen beboende ett område, som motsvaras af de nuvarande staterna Alabama och Tennessee. De äro språkligen besläktade med choctaws och creeks. År 1837 förenade de sig med choctaws till en stam, men lösköpte sig år 1855 för en summa af 150,000 dollars och erhöllo själfständig rätt till sin nuvarande reservation. De hafva en författning, bildad efter mönstret af unionsförfattningen.

Deras förmögenhet består dels af fonder, som egde före inbördeskriget, dels af kolgruf vor på det område. Härför underhållas bl. a. skolor och barnhärtighetsinrättningar. Stammen torde räkna omk 2,500 personer. E. R.

Chiclana de la Frontēra [tʃiklāna], stad i spansk prov. Cádiz, nära kusten. Omkr. 11,000 inv. U märkt vinodling. Två svafvelkällor (18,8° C.) m badanstalt. Arena för tjurfäktningar.

Chicla'yo [tʃi-], stad i peruanska depart. Lam bayeque, på kustslätten, vid järnvägen Ferreñafe-Pimentel. Omkr. 13,000 inv. Odling af sockerrö

Chicoa, landskap i portugisiska Öst-Afrika, v floden Sambesi, ofvanför Cabora-Bassafallen. Enli traditionen skola jesuiter där bearbetat silfvermalm fyndigheter, men senare resande hafva icke funn några spår af sådana, och det är möjligt, a historien beror på en förväxling af silfver med ten

Chicontepec [tʃi-], stad i mexikanska stat Vera Cruz, 90 km. från Mexikanska viken. Omk 5,000 inv. Stenkolslager.

Chicopee [tʃi'käupi], stad i nordamerikanska st ten Massachusetts, vid floden Connecticut och de tillflöde Chicopee, som bildar flera fall, hvilk drifva bomulls-, brons-, vapen- och verktygsfabrike 19,167 inv. (1900).

Chicot [ʃikå], pseudonym för K. O. Eneroth.

Chidambaram [tʃidä'mbäräm]. Se Chilam baram.

Chidr (Chisr), enligt den arabiska sagan e fältherre och profet hos den fornpersiske härskare Cheihobad. Han hade druckit ur lifvets källa oc därigenom blifvit odödlig. Denna sägen är poetisk behandlad af Rückert.

Chicholi [tʃitʃäuli'], en Evangeliska fosterlands stiftelsens missionsstation i brittisk-indiska Central provinserna. Upprättad 1894.

Chief [tʃi'f], eng., chef. — Chief-commissioner [kəmi'ʃənə], benämning på styresmanne i ett par af Indiens provinser och några angl indiska mindre förvaltningsområden. Se Indien (förvaltning). — Lord chief justice [dja'stis lordöfverdomare, ordföranden i "King's bench di vision", en sektion af det brittiska rikets högst domstol. Se Storbritannien (rättsväsende).

Chiem-see [kīm-še] l. Bayrisches meer sjö i öfre Bajern, vid foten af Alperna. Ytinnehålle varierar med vattenståndet mellan 81 och 95 kvkm Största djupet är 156 m. Längden från n. till s. 1 11 km. och från v. till ö. 12 km.; höjden ö. h. 52 m. Till sjön flyta floderna Achen, Prien och Roth; den afrinner genom Alz till Inn. Den omdelbara stranden kring sjön är flack och saknar be hag; dess mer natursköna äro de tre öarna i syd västra delen af sjön: Herrenwörth (Herrenchiemsee, 222 har), till 1803 säte för ett benediktin kloster och 1215—1805 för en biskop, nu med el af Ludvig II i Versailles-stil byggdt präktigt slott Frauenwörth (Frauenchiemsee, 9 har), med ett 76 stiftadt, af Ludvig I åt benediktinnunnorna åter gifvet kloster (pensionat). samt Krautinsel, 2 har. Järnvägen från München till Salzburg kringgå södra stranden.

Chienti [kje'nti], flod i prov. Macerata i mellersta Italien, rinner upp vid Monte Femma (1,573 m. på Apenninerna, strömmar mot ö. förbi Tolentino och mynnar ut i Adriatiska hafvet vid Porto d

Ord. som saknas under C, torde sökas under K.

anova, 40 km. s. s. ö. om Ancona. Omkr. 75 lång. Genom C:s dal går den viktiga vägen Ancona öfver Serravallepasset till Foligno.

hierasco [kjera'skå], dets. som Cherasco (se d. o.).

ieri [kjēri], stad i italienska prov. Torino. 12 inv. (1901). Ansenlig bomullsindustri samt rkning af tegel och vermut. Sydväst om C. ligger stora gotiska kyrkan Santa Maria della Scala.

iers [ʃiē l. ʃiär], biflod till Meuse (Maas), i Frankrike, upprinner i sydvästra Luxemburg utfaller ofvanför Sedan. Längd 142 km.

iese [kjēse], biflod till Oglio, upprinner i södra den och genomflyter Idrosjön. Längd 140 km.

ieti [kjēti]. 1. Provins i södra Italien, vid atiska hafvet, före 1871 kallad Abruzzo cite-. 2,947 kvkm. 376,824 inv. (1905), 128 på vkm. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, Pescara. 330 m. ö. h. Omkr. 15,000 inv. 1; som kommun 26,368). Ärkebiskopssäte. Stor ral. Ull- och silkesspinneri. Det hette fordom e. 1524 stiftade där Gaëtano af Tiene och bi- Giovanni Carafa af Teate teatinorden (se d. o.).

iewitz [tjēv-]. 1. Elis C., tecknare, målare, 84 i Stockholm, d. 1839 på Åland, gjorde sina er på Stockholms konstakademi och utgaf åtskil- illustrationer, såsom *Svenska teatergalleriet* (24 erade etsningar med text, 1826) och *Ett år i kholm* (hvaraf endast ett häfte utkom 1837) l. Mest bekanta äro hans *Galleri till Fredmans lar och sånger* samt *Scener ur Fredmans epistlar sånger* (12 blad, 1827—28), hvilka båda till ta delen graverades af Ruckman. Endast det arbetet, framställande enstaka figurer, är ur tnärlig synpunkt någorlunda tillfredsställande. s *Handbok i lineartecknig* (1836) blef pris- nt af Sällskapet för växelundervisningens befräm- e.

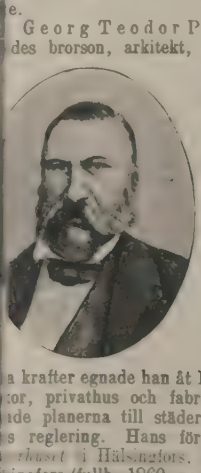

Georg Teodor Polikron C., den före- des brorson, arkitekt, civilingenjör, f. 1815 i Stockholm, d. 1862 i Finland, dit han 1850 nödgats öfverflytta för gäld, studerade vid konstakademien och i utlandet. Han var en skicklig ritare och en af de förste, som sökte införa en renare och ädlare smak i den svenska arkitekturen. I Stockholm byggde han bl. a. det s. k. *folckerska huset* vid Brunkebergstorg (sedermera delvis ombyggdt). Sina a krafter egnade han åt Finland, där han uppförde or, privathus och fabriksbyggnader samt upp- de planerna till städerna Björneborgs och Ny- s reglering. Hans förnämsta verk äro *finska huset* i Helsingfors, 1862, och *nya teatern* i singfors (fullb. 1860, nedbrunnen 1863 och ånyo, åtskilliga förbättringar, uppbyggd 1866).

hievitz [kivits], Poul, dansk författare, f. 7, var under 1848 års krig anställd vid inten- uren och därefter i krigsministeriet. Död 1854. 1845 utkom hans första berättelse, *Således for- er det sig*, som följdes af romanerna *Fra gaden* (1847; 4:e uppl. 1898) och *Japhet* (1852). I dessa arbeten gjorde sig C. lustig öfver det filiströsa och hycklande sällskapslifvet i Köpenhamns medelklass. Under påverkan af fransk samtida novellistik förhärligade han i stället ett muntert bohemlif. Samma tendens har hans första komedi, *Venskab og kjærlighed* (uppförd på k. teatern i Köpenhamn 1847). Tillsammans med Adolf von der Recke författade han sedermera några vådeviller, af hvilka *For alvor* (1851; "Af skämtet blef allvar", 1853) ännu är populär i Danmark.

Chiffer (fr. *chiffre*, eg. siffra, taltecken, af arab. *ṣifr*, nolla), skrifteckен för hemlig skrift; äfven en persons namnteckning, bildad af de sammanbundna begynnelsebokstäfverna, namnchiffer, monogram. — Chifferskriften l. lönnskriften (kryptografien, steganografien) består af tecken (bokstäfver, siffror, matematiska figurer, punkter o. d.), hvilka äro afsedda att kunna läsas och förstås endast af den, som eger "nyckeln" till skriften, d. v. s. den, med hvilken den skrifvande kommit öfverens om tecknens betydelse. En särskild konst, dechiffreringskonsten, har till ändamål att upptäcka nyckeln till dylik skrift. Den enklaste af all chifferskrift är den, i hvilken alfabetets bokstäfver på ett regelbundet sätt få byta plats med hvarandra, så att man t. ex. skrifver *d* i st. f. *a*, *e* i st. f. *b*, *f* i st. f. *c* o. s. v. Denna lätt genomskådade metod kan på mångahanda sätt invecklas, t. ex. genom att här och där tecken inskjutas, om hvilka öfverenskommits, att de ingenting betyda (fr. *non-valeurs*); att två olika tecken väljas för en och samma ofta förekommande bokstaf; att den ena raden skrifves från vänster till höger och den andra tvärtom o. s. v. För bokstafschiffer nyttjas ofta den s. k. *table* l. *chiffre carrée*. Detta sinnrika system är så inrättadt, att nyckeln är ett öfverenskommet ord, hvilket som helst, och att man använder ett schema af alfabetet, det senare upprepadt 25 (28) gånger och ställdt i vågräta linjer under hvarandra så, att dess början alltjämt framskjutes med en bokstaf och de framtill sålunda felande bokstäfverna tillsättas efter z (ö). Ett ganska brukligt sätt har äfven varit, att meddelandets afsändare och mottagare haft hvar sin likadana sjablon af papper med oregelbundet anbragta runda hål i, hvilken på aftaladt sätt lägges öfver det skrifna och vrides, hvarvid de ord (bokstäfver), som innehålla det verkliga meddelandet, efter hand komma till synes, medan de andra, meningslösa orden täckas öfver. Vid chiffrering med siffror kan man låta en siffra betyda en bokstaf eller ett ord eller en hel sats, eller ock delar man godtyckligt alfabetet i flera afdelningar och betecknar hvarje enskild bokstaf med två siffror, af hvilka den första visar afdelningens ordningsnummer och den andra bokstafvens plats i afdelningen. God trygghet mot obefogad dechiffrering erbjuder dansken Köhls system, där alfabetets bokstäfver betecknas med två siffror hvar och hvarje textbokstafs andra siffra förenas med den påföljandes första till ett nytt tvåsiffrigt tal, som innehåller chifferbokstafven. Naturligtvis finnes en oräknelig mängd andra system för såväl siffer- som bokstafschiffrering. — Såsom exempel på ett enkelt figurchiffer må här meddelas ordet 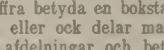 (= älskade), hvilket man, utan närmare förklaring, bör kunna tyda med hjälp af följande nyckel:

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

a b	c d e	f g
h i j	k l	m n o
p q r	s t u	v x y

Chifferskriften har höga anor. Så begagnade fornegyptierna för ändamålet hieroglyfer med annat ljudvärde än det vanliga. Att den förmodadt äldsta kilskriften hos folkstammarna sumer och akkad icke skulle vara någonting annat än en senare babylonisk lönnskrift, är en något djärf sats, som på senaste tiden drifvits af Pinches m. fl. forskare. Israeliterna åstadkommo chiffer genom omkastning af bokstäverna, och talet 666 i Uppenbarelseboken är chiffer (se Antikrist). Spartanerna använde den med skriftremsor lindade stafven (*skytale*), och fornromarna (bl. a. Cæsar) förstodo att nyttja chifferskrift (lat. *scriptio per notas*). Den knutskrift (se d. o.), som flera forntida folk begagnade, var i vissa fall lönnskrift. Under medeltiden och alltsedan har lönnskrift med förkärlek användts i diplomatiska och militära angelägenheter. Sådana renässansmän som lord Bacon, Athanasius Kircher, dennes lärjunge Kaspar Schott, Hugo Grotius m. fl. funderade ut chiffersystem. Numera nyttjas chiffer äfven af köpmän och industriidkare, då de ha hemliga meddelanden att göra hvarandra. Sedan telegrafkonferensen i Rom 1872 är det i de flesta europeiska länder tillåtet att telegrafera med chiffer. R. G.*

Då till följd af telegrafnätets utsträckning öfver nästan hela jordklotet telegraferingen vunnit allt större användning inom affärslifvet, men telegramportot på längre afstånd ställer sig ganska dyrt, har man sökt utfinna medel att i möjligast få ord innesluta möjligast omfattande meddelanden. Man har för sådant ändamål upprättat engelska telegraphic codes [kåu'dš], d. v. s. nycklar till chiffertelegram, afsedda att begagnas köpmän emellan icke i syfte att göra meddelandena hemliga, såsom fallet är med andra chiffertelegram, utan för att nedbringa telegraferingskostnaden. En sådan nyckel är *A-B-C-code* [ēibisikåu'd], som vunnit mycket stor användning. Andra äro *Ager's standard telegram code of 100,000 words*, *Scott's code*, särskildt för rederier och skeppsmäklare, *A 1. universal telegraph code*, *Zebra code* [šibrə], för trävaruhandeln. Ett par exempel på användningen af dessa "codes" må vara nog. Affärsmännen A. i Stockholm och B. i Melbourne hafva kommit öfverens om att använda A-B-C-code. B. önskar veta, hvad A. kan högst bjuda för en viss vara; han telegraferar då ordet "offenders". A. ser efter i coden och finner, att ordet betyder: "What is the best offer you can make?" (Hvilket är det högsta pris Ni kan bjuda?). A. kan komma i förlägenhet, om ej en viss remissa sändes på gifven dag. Han telegraferar till sin affärsvän orden "pavillion reordain", hvilka denne finner enligt coden betyda "I must stop payment unless remittance sent to-day". Det finnes i coden ord betecknande alla dagar samt penningsummor i pd st., shillings och pence m. m. — Ager's code har en ännu större användning, men begagnas vanligen med tillhjälp af enskilda coder. Ett ord enligt Ager's code betyder ett femsiffrigt tal. Mellan affärsvännerna är uppgjordt, att vissa siffror betyda t. ex. vissa specifikationer af trä eller järn, andra siffror olika skeppningstider o. s. v. A. vill t. ex. köpa 1,000 ton järn af en specifikation, som finnes i den enskilda coden, att skeppas inom viss tid och mot visst betalningssätt. Han bildar då ett tal af specifikationens nummer, skeppningstidens nummer och betalningssättets nummer, ser i Ager's code efter det ord, som motsvarar talet, och telegraferar detta ord. Mottagaren uppsöker i Ager's code de ordet motsvarande siffrorna och läser deras betydelse i sin enskilda code; han har då fått i ett ord ett telegram, som utskrifvet innehåller måhända 100 ord. Th. N—m.*

Code-ord i "öfverenskommet språk" (jfr Telegrafväsendet) få innehålla högst 10 bokstäver. Ett lexikon af 1,189,000 sådana ord har utarbetats af internationella telegrafbyrån i Bern. Utom dessa ord har telegrafkonferensen i London 1903 äfven tillstadt bruket af sådana ord, hvilka stafvelser låta sig uttalas efter de tillåtna språkens bruk. Outtalbara konsonant- och vokalramsord gälla som chiffer. Under krigstillstånd medgifves det i regeln icke privatpersoner att afsända chiffertelegram. Litt.: Klüber, "Kryptographik" (1809), Krohn, "Buchstaben- und zahlensysteme für die chiffrierung von telegrammen, briefen und postkarten" (1873), Fleissner, "Handbuch der kryptographie" (1881), Carl Andersen, "Den hemmelige skrivekunst" (1889), Nuñez y Muñoz, "Nuevo metodos criptograficos" (2 bd, 1898), och R. Torpadie, "Några ord om chifferskrift" (i Hist. tidskr. VIII, s. 376).

Chiffon [ʃiffå'], ett fint, mycket tunt och luftig sidentyg, som användes till garnering af klänningar och damhattar.

Chiffonjé (fr. *chiffonier*, af *chiffon*, trasa, lapp, sysaker, fruntimmersprydnader), klädskåp, hög byrå, dragkista (vanligen försedd med en klaff, innanför hvilken en mängd mindre lådor finnes).

Chiffonnëra (fr. *chiffonner*, af *chiffon*, trasa), skrynkla, nedsolka.

Chigi [kīdʒi], berömd italiensk släkt, härstammande från Siena och först bekant genom den till Rom inflyttade påflige bankiren Agostino C. (f. omkr. 1465, d. 1520). Denne vann oerhörda rikedomar genom att bearbeta Maremmernas påfvet tillhöriga saltfyndigheter och lät Baldassare Peruzzi bygga Villa Farnesina, som smyckades med fresker af Rafael och Sodoma. Hans lif är skildrad af Cugnoni ("Agostino C. il magnifico", 2 bd, 1878—83). Mest berömd af släktens medlemmar blef dock Fabio C., påfve under namnet Alexander VII (se d. o.). Släkten innehar sedan 1656 furstlig värdighet och eger furstendömet Campagnano på romerska campagnan, hertigdömet Ariccia samt det präktiga Palazzo Chigi vid Piazza Colonna i Rom, byggdt af G. della Porta och Maderno på 1500-talet, nu bebodt af österrikiska legationen. Palatset innesluter värdefulla konstsamlingar och ett på handskrifter rikt bibliotek. Sedan 1712 är familjens hufvudman romerska kyrkans marskalk och har som sådan att vaka öfver konklavens trygghet.

Chignon [ʃinjå'], fr. Se Chinjong.

Chihuahua [tʃiua'ua]. 1. Den största staten

liken Mexico, norra delen. 233,094 kvkm. 84 inv. (1900), 1,4 på 1 kvkm., mest in- r och mestiser. Landets västra del upp- af bergskedjor, som utgöra en fortsättning af . Madre och af hvilka den ansenligaste är . Tarahumare, som i toppen Rumerachiec når m. Öster om bergen är landet väsentligen ,200—1,600 m. hög stäpp eller öken, hvars aste trakter äro Llano del Chilicote, Llano de ristianos, Llano de los Gigantes och Bolson de mi, hvilka i ett sammanhängande bälte gå ge- landet från n. till s. De viktigaste floderna Rio Grande del Norte, gränsflod mot Förenta na, och dess biflod Rio de los Conchos. Till rniagolfen flyta några floder, som i bergen sig cañons af ända till 1.200 m. djup. Andra utflyta i afloppslösa saltsjöar. Klimatet är nentalt: på vintern kan temperaturen ofta sjunka — 15° C., på sommaren stiger den till 40° C. ordens odling fordras konstgjord bevattning, eme- nederbörden är mycket ringa. Landets hufvud- gar äro boskapsskötsel och åkerbruk, som lämnar , majs, tobak, frukt, vin m. m. I bergen finnas r af barrträd. Malmtillgången är mycket stor, har först på senare år börjat bearbetas, hufvud- gen af nordamerikanska bolag, och med den gång, att staten nu intager första platsen bland exikanska staterna i fråga om bergsbruk (silfver, koppar, bly m. m.). — 2. Hufvudstad i da stat, anlagd 1691. vid Rio Chubiscar, 1,412 . h. 30,405 inv. (1900). C. har en ståtlig ral och många andra prydliga offentliga bygg- r. S. ö. om staden ligga de rika silfvergruf- a Santa Eulalia, hvilka bearbetades redan under spanska tiden, då staden C. skall hafva haft 00 inv. J. F. N.

hikân (fr. *chicane*), egentl. lagvrängning, krångel tegång; knep; ärekränkande förolämpning; van- r. — C h i k a n ē r a, krångla i rättegång; ämpa. — C h i k a n ō s, förolämpande på ett rigt sätt; äfven en patiens, som läggas af två ner med två kortlekar.

hikanēra. Se C h i k a n.

hikanōs. Se C h i k a n.

hil'a (arab.), hedersdräkt, som af en österländsk e sändes till en person som bevis på särskild st. Till en fullständig chil'a höra äfven rust- och en häst eller en elefant. Detta bruk är mmalt i orienten. K. V. Z.

hilambaram [tʃilä'mbäräm], C h i d a m b a- m l. C h e l u m b r u m, stad i distriktet South t, brittisk-indiska presidentskapet Madras, 37 s. s. v. från Cuddalore, mellan floden Vellar en arm af Coleroon, nordlig arm i Cauverys a, 11 km. från kusten. 19,909 inv. (1901). n- och bomullsindustri. Den religiösa mässan c. ditför årligen omkr. 60,000 pilgrimer, och ens tempel äro bland de ryktbaraste i södra In- och på Ceylon, framför allt det åt Siva och vati helgade Sabhanaiken Kovil l. Kanak Sabha, ldhelgedomen", som skall hafva byggts af en ng i Kashmir i 5:e årh. af vår tidräkning.

hild [tʃa'ild]. 1. Sir J o s i a h C., engelsk köp- och ekonomisk författare, f. 1630 i London, 1699, samlade tidigt en stor förmögenhet och 1674 direktör i engelska ostindiska kompaniet, ken ställning han med ett års afbrott behöll ända till sin död. Han var därvid under fyra år kompaniets guvernör och alltifrån 1681 dess verklige, vanligen nästan enväldige ledare samt därmed den man, som ytterst bar upp Englands gryende välde i Indien. I England häfdade han denna ställning först genom att störta och förfölja sina motståndare inom kompaniets styrelse och därnäst genom att med alla medel — främst en enastående korruption — vinna hofvets och parlamentets stöd emot personer, som sökte komma åt kompaniets handelsmonopol. Upprepade gånger lyckades han sålunda korsa planerna på privilegier åt ett täflande ostindiskt kompani, äfven sedan han genom revolutionen 1688 mist sitt förnämsta stöd, nämligen Stuartarna; först 1698 kom "det nya kompaniet" till stånd. I Indien hade C. härunder en trogen bundsförvant i sin broder (se nedan). — C. var liksom brodern en djärf och klarsynt statsman, som emellertid ej skydde några medel för att nå sina mål. Hans skrift *New discourse of trade* (förmodligen författad 1665, upplagor med olika titlar bl. a. 1668 och 1690) hör till den engelska merkantilismens bästa och inflytelserikaste arbeten. C. förfäktar där framför allt behofvet af låg ränta (4 proc. i st. f. 6 proc. såsom lagligen fastställdt räntemaximum) som förutsättning för näringslifvets uppblomstring och framställer de engelska navigationsakterna som tillkomna i försvarets mer än i handelns intresse. Se W. W. Hunter, "History of British India", II (1900).

2. Sir J o h n C., den föregående broder, angloindisk kolonialpolitiker, kom redan som barn till Indien och blef 1680 kompaniets agent (1681 president) i dess dåvarande hufvudort Surat. 1682 blef han dessutom guvernör i Bombay och utnämndes 1684 till general och amiral öfver alla kompaniets stridskrafter; 1685 följde utnämningen till baronet. I verkligheten var C. (från 1686) Indiens förste engelske generalguvernör, ehuru han kanske ej bar denna titel; Englands makt i Indien hvilade på hans och hans broders skuldror. Bägge insågo behofvet af dyrbara fästningsanläggningar som skydd under den förvirring, som mogulväldets sönderfallande skulle medföra, och de genomdrefvo Bombays befästande (1684) samt förflyttningen af kompaniets högkvarter till denna stad. Emellertid framdrefs härigenom ett krig med moguldynastien (1689), och detta krig slutade med en för kompaniet skymflig fred, hvari bland annat C:s aflägsnande ingick som villkor. Innan detta hunnit verkställas, dog han emellertid (1690). Se W. W. Hunter, "History of British India", II (1900). E. Hkr.

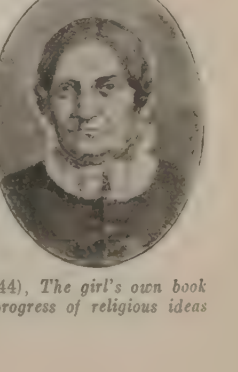

Child [tʃa'ild], L y d i a M a r i a, född F r a n c i s (se vidstående porträtt), amerikansk skriftställarinna, f. 1802. d. 1880. C. författade pedagogiska och abolitionistiska skrifter samt äfven vittra arbeten, t. ex. *The mother's book* (1831, en mängd upplagor; "En bok för mödrar", 1844), *The girl's own book* (16:e uppl. 1853), *The progress of religious ideas*

through successive ages (1855; ny uppl. 1870) och *Philothea* (1836). Hennes *Letters* utgåfvos 1882.

Childebert (Hildebert), namn på tre frankiska konungar. Se Merovingerna.

Childerik (Hilderik), namn på tre frankiska konungar. Se Merovingerna.

Childers [tjï'ldəs], Hugh Culling Eardley, brittisk statsman, f. 1827 i London, reste 1850 till Australien och blef där 1851 skolinspektör, s. å. immigrationsinspektör i Melbourne, under den stora rusningen till de nyupptäckta guldfälten, 1852 medlem af Victorias lagstiftande råd, 1853 minister (medlem af verkställande rådet) och vid den fulla självstyrelsens upprättande finansminister (”commissioner of trades and customs”) i koloniens första parlamentariska ministär. Han tog under dessa år verksam del i grundandet af universitetet i Melbourne och blef dess förste vice-kansler. 1857 återvände C. med för sina år ovanlig politisk erfarenhet till England som koloniens general-agent, hvilken syssla han dock innehade endast ett år. I Englands politiska lif inträdde han 1860 som medlem af underhuset, slöt sig till liberalerna och innehade 1864—66 ett par underordnade poster i Palmerstons (sedan Russells) ministär, hvarunder han knöt intim personlig och politisk vänskap med Gladstone. 1868—71 var han marinminister under Gladstone, afgick af hälsoskäl, men satt 1872—73 i samma ministär som kansler för hertigdömet Lancaster. C. bidrog kraftigt till fångdeportationens slutliga afskaffande och genomförde ansenliga besparingar på marinbudgeten. 1880—82 var han krigsminister i Gladstones andra kabinett samt hade som sådan att organisera expeditionen mot Transvaal och 1882 års egyptiska expedition; det senare uppdraget utfördes med stor energi. 1882 blef han finansminister (skattkammarkansler); hans förslag till ändrad sprit- och ölbeskattning blef närmaste anledningen till ministärens fall (juni 1885). C. föll då igenom vid valen, men valdes 1886 för en annan krets och tillhörde sedan underhuset till 1892. Han hade tidigt knutit förbindelser med de irländske nationalisterna och torde ha ej så litet medverkat till Gladstones omvändelse till home-rule-politiken. I dennes kortvariga tredje kabinett (febr.—aug. 1886) var han inrikesminister. Han dog i London 29 jan. 1896. C:s styrka som politiker låg på den finansiella förvaltningens område. Värderika bidrag till de gladstoneska ministärernas inre historia lämnas i hans af sonen utgifna ”Life and correspondence” (2 bd, 1901). V. S—g.

Chile [tjile] I. Chili (*República de Chile*), republik på västra kusten af Syd-Amerika, mellan 17° 47′ samt 55° 59′ s. br. — således sträckande sig till Kap Horn. Det är icke mindre än 4,297 km. i längd från n. till s., eller lika långt som afståndet från Nordkap till Tripoli, men mycket smalt, inklämdt som det är mellan Stora oceanen och Anderna, i medeltal blott 140 km., på ett ställe endast 110 km. samt i prov. Antofagasta under södra vändkretsen något öfver 400 km. bredt. Genom fördrag med Argentina har Eldslandet v. om 68° 34′ v. lgd samt öarna söder om detta jämte båda stränderna af Magalhães' sund och Patagonien söder om 52° s. br. och v. om 70° v. lgd tillfallit C. Gränsen mot Argentina i Anderna har varit föremål för många tvister, men är nu reglerad enligt engelske konungens skiljedom af 20 nov. 1902. Till C. höra äfven Juan Fernandez-öarna, Påskön m. fl. öar i Stora oceanen. Bortsedt från Påskön är arealen 757,300 kvkm. eller enligt senaste planimetriska beräkning 759,000 kvkm., sålunda ungefär så stor som Skandinaviska halföns.

Naturförhållanden. Kusten är n. om 42° s. br. ganska rak och utan större vikar samt medan några få och smärre öar. Men s. om 42° går en västlig arm af Anderna ut i hafvet, bildande en väldig skärgård, bland hvars många öar och ögrupper må nämnas Chiloé, Chonos-arkipelagen, Campaña, Wellington, Madre de Dios-arkipelagen, Chatham, Hannover, Drottning Adelaide-arkipelagen, S:ta Ines, Clarence samt de s. om Eldslandet liggande stora öarna Hoste, Navarin, Wollaston m. fl. I denna södra del är kusten sönderskuren af en stor mängd fjordar. Norr om Ancudviken däremot (42° s. br.) drager sig hufvudkedjan af Anderna ifrån kusten, lämnande ett smalt bälte mellan sig och hafvet. Detta bälte är genom utgreningar från bergen deladt i flera små slätter. Längre i n följer en lägre bergskedja, Cordillera de la Costa åter kusten. En stor del af området mellan denna kustkedja och Anderna upptages af öknen Atacama (se d. o.) och dess fortsättning Pampa de Tamarugal. Hänvisande rörande C:s Ander till hvad som säges på art. Amerika (sp. 781—782), vilja vi här blott nämna, att C. har öfver 50 toppar af mer än 2,000 m. höjd; högst (6,620 m.) är vulkanen Llullaillaco i prov. Antofagasta (Aconcagua ligger numera inom Argentinas område). Snögränsen i Anderna ligger ö. om Atacama på 4,500 à 5,000 m. vid Santiagos bredd på 3,300 m., s. om Concepcion på 2,000 m., i Eldslandet på 1,100 m. Det lägsta passet öfver bergen är Barilochepasset (41° 20′ s. br., 840 m.). Andra viktiga pass äro Perez Rosalespasset (1,980 m.), Planchonpasset (2,507 m.), Cumbre- eller Uspallatapasset, ett dubbelpass (4,070 m. och 3,967 m.), Portezuelo de Azufre (3,645 m.), Come Caballa (4,356 m.) och Tacorapasset (4,170 m.). Många af Andernas toppar äro verksamma vulkaner; därför äro jordbäfningar mycket vanliga. Man skiljer mellan de oftare förekommande och ofarligare ”temblores” och de häftigare ”terremotos”. Bland de senare hafva några vållat mycket stora förluster. 1751 begrofs den gamla staden Concepcion i hafvet, 1822 förstördes delvis Valparaiso, 1835 det nya Concepcion o. s. v.

Floderna äro naturligtvis små, då Anderna gå så nära kusten. I norra delen, där nederbörden är ringa, sina de vanligen ut efter ett kort lopp; i södern äro de vattenrikare, men äfven de större äro icke segelbara mer än några mil. De viktigaste äro Rio Loa, den enda mer betydande i norra C:; Rio de Copiapó, Choapa, Maipó, som bevattnar Santiagodalen, Maule, som är mest segelbar, Biobio, den största af C:s floder, Callecalle eller Rio de Valdivia, den viktigaste af dem alla i följd af den utmärkta hamn, som dess mynning bildar. Många stora och djupa sjöar finnas äfven, särdeles i södra delen, såsom Llanquihue, Ranco, Huanchue m. fl.

Klimatet är naturligtvis mycket olika i n. och s., vid kusten och uppe i de höga bergstrak-

Af skäl, som framhållits i art. Amerika 92—793), har den södra delen förhärskande ta vindar, som medföra stark nederbörd, me- let norra området har öfvervägande sydöst- l utan synnerlig nederbörd. Till denna regn- d bidrager äfven den utanför norra kusten mot gående kalla peruanska hafsströmmen, som af- de luftmassor, som af västliga vindar föras in nd, hvilka tvingas att afbörda sitt vatten, innan kusten. Häraf blir följden, att medan norra godt som saknar regn i sina lägre delar betydliga, som faller, är vinterregn), stiger börden s. om 35° s. br. ända till 2,000 och däröfver, af hvilka 55—77 proc. falla maj—aug. I Copiapó (27° 20′ s. br.) är ängden blott 80 mm., i Valparaiso 340, i via 2,930. Vid kusten faller snö till 35°; insen går vid 27° 30′ vid 4,500 m. höjd, 10° are når den ned till 2,000 m., vid vulkanen o (41°) till 1,000 m. samt på Eldslandet till 950 m. Temperaturen är i följd af det lade kustklimatet jämnare än nederbörden. ttas af årsisotermerna för + 5° och + 20°; Eldslandet har i den kallaste månaden (juli) deltemperatur af 0°; Punta Arenas vid Magal- sund har i juli + 1,6°, sydvästra C. i all- et + 7° eller + 8°, Constitucion + 10°, Val- o + 11,4° och Arica i landets nordligaste del 25′ s. br.) + 17,3°. Sommartemperaturen di- rar i följd af hafvets inverkan icke mycket: a delen omkr. 6° och i norra delen än mindre. r Arica en sommartemperatur (jan.) af + 22°, la endast 4,5° högre än julitemperaturen.

Växtvärlden är framför allt beroende af ne- den. I den regniga södern äro skogarna starkt lade. Om ön Chiloés skogar säger Darwin, att ppighet och ogenomtränglighet påminte honom rasiliens. Stora ormbunkar omslingra träden, räd växa under 37° och en bambuart till 45°. ot är södern med sin svala sommar fattig på r; till och med körsbären mogna icke vid 42°. via har en ständig vår med en rikedom af nor året om, men är mycket fattigt på frukt. det ligger på Madrids bredd, mogna där icke strädet och pomeransen, och till och med i Con- on (37°) äro apelsiner sällsynta. De rika sko- gå i norr till Valparaiso, och dit sträcker sig sädesodlingen. Längre mot norr blir växtlig- allt fattigare och försvinner slutligen så godt lldeles i Atacamas öken. Högslätterna mellan rna äro öde stäpper, om ock här och där bergen skog. Antalet inhemska träd är ringa; de äro ständigt gröna och höra till tamarindernas, nas och mimosornas grupper. Den enda pal- är *Jubæa spectabilis*, hvilken, som nämndt, når .. br. Buskarna bära oftast tornar; de tornlösa ra vanligen myrten- eller oleandersläktena. I gre trakterna uppträda ofta *Cereus Quisco* och ier. Vid flodstränderna är den sydamerikan- ilen (*Salix humboldtiana*) vanlig. Den genom tring af vulkanisk sten uppkomna lerjorden al- en mängd lökväxter, hvilka under vinter och pryda landskapet med sina blommor. Många r lämna olja och harts. En mängd europeiska r har införts, då ju klimatet i så hög grad Europas. Skogen söder om Valparaiso inne- bl. a. den ståtliga, ända till 30 m. höga *Araucaria imbricata* samt *Nothofagus obliqua* och andra bokarter. Cypresserna företrädas här af släktena *Libocedrus* och *Fitzroya* samt den ständigt gröna lauraceen *Persea Lingue*. (Jfr Amerika, sp. 802.)

Chiles djurvärld bildar enligt Wallace jämte gränsländernas en egen subregion af den neotropiska faunan. I södra delen intränger från Patagonien guanacon i Andernas gräsrika längddalar; puman, vildkatten, stinkdjuret *Mephitis* och räfven representera här rofdjuren. Vidare finnas tre hjortarter (bland dem huemulen l. guamulen, *Cervus chilensis*). Sumpbäfvern (*Myopotamus coypus*) finnes i sjöarna. I norden hållas vicuñan, guanacon, laman och alpackan som husdjur. På gnagare är landet mycket rikt; familjen *Chinchillidæ* är utmärkande för denna subregion. Bältdjur förekomma, om ock sparsamt. Bland fåglar märkas en art papegojor (*Henicognathus*), en mångfald vattenfåglar, bl. a. den chilenska svanen, kondoren samt många andra roffåglar. Sparffåglar, dufvor, hönsfåglar och kolibri äro talrika; i södra delen träffas ock den patagoniska strutsen. Reptilierna äro mindre framträdande i den fuktiga södern, men träffas i mängd i den torra norden, dels af allmänt sydamerikanska arter, dels speciellt chilenska. Ormar äro dock sällsynta. Vattendragen äro rika på fisk; anmärkningsvärd är flera fiskarters nära samhörighet med Nya Zeelands och Australiens fiskar. Insektfaunan visar en blandning af nordliga och sydliga arter.

Om C:s **folkmängd** har man ingen säker kännedom. Vanligen antages densamma f. n. (1905) utgöra omkr. 3,300,000 personer. Den senaste folkräkningen (1895) gaf dock endast 2,712,145 personer; sannolikt är, att denna räkning var åtskilligt ofullständig. Kreoler och andra hvita anses utgöra 30 à 40 proc. af befolkningen. I öfrigt utgöres befolkningen af negrer, indianer och blandfolk. De rena indianernas antal skattas till omkr. 50,000. Norr om floden Biobio äro de bofasta och kristna; de sydligare boende araukanerna (se d. o.) dela sig i två hufvudgrenar: *indianos costinos* (kustindianer) och de mycket krigiska *moluches*, som bo i Andernas dalar. Mestiserna kallas i C. *cholos*; afkomlingar af dessa och hvita heta *chinos*. C. har, egendomligt nog, länge haft en ordnad statistik öfver befolkningsrörelsen. Enligt denna skulle årligen på 1,000 invånare komma ungefär 35 födelser och inemot 30 dödsfall (i Väst-Europa resp. 31 och 21). Äro dessa tal riktiga, hvilket är tvifvelaktigt, skulle födelseöfverskottet vara synnerligen lågt (blott 5 på 1,000 inv., mot 10 i Väst-Europa).

Materiell kultur. Jordbruket är landets hufvudnäring, dock lider detta däraf att jorden mestadels eges af stora jordegare, medan det illa åkerbruket alldeles träder tillbaka. Detta har i mellersta C. sin grund i de dyrbara bevattningsomkostnaderna, som de små gårdarna ej skulle kunna bära, men har äfven sträckt sig till de bättre bevattnade södra trakterna, hvarest regeringen lämnat största delen af jorden till kapitalister. Likväl har antalet jordegare under förra århundradet mer än sexdubblats. Ofta bortarrenderas delar af de stora godsen till bönder, som erlägga en del af skörden i arrende. Det viktigaste spannmålsslaget är hvete, därnäst komma korn och majs, vidare bönor, potatis, sockerbetor (såsom foderämne), tobak etc. För åren 1896—1900 beräknades hveteskörden i medeltal till

3,930,000 deciton, kornskörden till 1,300,000 deciton och majsskörden till 2,370,000 deciton. Af vin producerades s. å. i medeltal 2.336,000 hl. — Boskapsskötseln gynnas genom de förträffliga betena i bergstrakterna. Kreatursstocken utgjorde 1903 183,000 hästar, 830,000 nötkreatur, 1,3 mill. får, 165,000 getter och 135,000 svin. Nötkreaturen, som äro af spansk ras, äro medelstora och gifva ringa kött; för mjölkproduktion har man börjat införa engelska djur. Soltorkadt kött (charqui) är en viktig exportartikel, likaså hudar, horn, ben, salt kött, rökta tungor, rökta skinkor samt konserverade frukter. Äfven biodlingen är af betydelse; däremot är fisket obetydligt. Söderns skogar lämna goda träslag och barkar, såsom quillajabarken och flera slags garfvarbark.

På nyttiga mineral är C. mycket rikt. Genom förvärfvet af de förr Bolivia och Peru tillhöriga provinserna i norr hafva de där förekommande stora tillgångarna på natronsalpeter (hvilka anses ega en ytvidd af 89,000 har och utgöra öfver 230 mill. ton) kommit att intaga främsta platsen bland C:s mineralprodukter. Under de senare åren har årligen utförts omkr. 1,5 mill. ton (125 mill. pesos), större delen till Tyskland, Frankrike och England. Med produktionen af salpeter står tillverkningen af jod i naturlig förbindelse; 1903 utfördes däraf för 4,885 mill. pesos. Med afseende på kopparproduktionen intog C. förr första platsen på världsmarknaden; nu har det den fjärde (efter Förenta staterna, Spanien och Mexico). Större delen af kopparmalmen smältes inom landet och exporteras i form af stänger; produktionen steg 1896—1900 i medeltal till 24,577 ton; år 1903 exporterades för 17,886 mill. pesos. Guld fås nu i mindre mängd än förr, under åren 1896—1900 i medeltal 1,938 kg. årligen. Af silfver erhölls 1896—1900 i medeltal 159,620 kg. årligen. Järn finnes på flera ställen, men ej i närheten af stenkol. Stora tertiära kolfält upptäcktes i början af 1850-talet vid Lota och Coronel, s. om floden Biobio. Rika lager af guano finnas på Lobos-öarna, hvilka stå under chilensk förvaltning, till dess 1 million ton därifrån utförts, hvarefter öarna återgå till Peru.

Industrien är, frånsedt hyttverken, ölbryggerierna, brännvinsbrännerierna, socker-, tobak-, likör-, möbel-, läder- och konservfabrikationen, tämligen obetydlig. Handeln gynnas genom den långa kusten med dess många hamnar, af hvilka de förnämsta äro Valparaiso, Talcahuano — de viktigaste importhamnarna på hela Syd-Amerikas västkust —, Iquique, Pisagua, Antofagasta (alla för salpeterexport), Coquimbo, Coronel och Valdivia. Införseln består mest af järn och järnvaror, manufakturvaror, stenkol, socker, boskap och talg; utförseln af salpeter, koppar, silfver, jod, spannmål, guano och ull. Hela införseln hade åren 1896—1900 i medeltal årligen ett värde af 172 mill. kr. och utförseln af 215,9 mill. kr. 1903 steg den förra till 194, den senare till 264 mill. kr. Störst är varubytet med England, därnäst med Tyskland, Förenta staterna och Frankrike. Handelsflottan bestod 1902 af 145 fartyg om 72,717 ton, af hvilka 59 om 35,100 ton voro ångfartyg. Antalet från utlandet ankomna fartyg var 1902: 1,883 om 3,7 mill. ton, och dit afgångna 1,703 om 3,3 mill. ton. Regelbunden sjöfart på Europa förmedlas af sex ångbåtsbolag, 2 engelska, 2 tyska, 1 franskt och 1 italienskt. — Järnvägarna hade 1903 en längd af 4,630 km., däraf 2,290 km. tillhörde staten. Den länge under byggnad varande trans-andiska järnvägen, som genom Uspallatapasset förenar Valparaiso med Buenos Aires, har ännu icke fullbordats; en annan öfverlandsbana skall förena Concepcion genom det 1,600 m. höga Pichachenpasset med Bahia Blanca och Buenos Aires. Statstelegrafen hade 1903 en linjelängd af 14,986 km. Privata telegraflinjer och kablar hade en längd af 2,85[illegible] km. En kabel går till Panama, en linje går genom Cumbrepasset till Montevideo. Postkontoren voro 190 751. Bankerna äro alla privatbanker, en del med sedelutgifningsrätt. — Metriska mått och vikt hafva varit lagligen gällande sedan 1865, men de gamla spanska samt engelska äro också i bruk. Myntenheten är *peso* (vanligen kallad *dollar*) à 100 *centavos*, värd omkr. 1,38 kr. Guldmynt präglas enligt lag af 1895 i valörer af 20, 10 och 5 pesos kallade *condor* l. *colon*, *doblon* och *escudo*; doblon väger 5,99103 gr. och innehåller 0,916 fint guld. Silfvermynt äro 1 peso (20 gr., innehållande 0,835 silver) samt 1/5, 1/10 och 1/20 peso; af brons (95 del. koppar, 5 del. nickel) präglas 2- och 1-centavomynt.

Författning och förvaltning. C:s författning, som utarbetades 1830 och, efter en revision antogs 25 maj 1833, förvandlade den förna federativstaten till en helstatsrepublik, i hvilken den verkställande makten utöfvas af en president, som väljes indirekt af folket för 5 år och icke omedelbart kan omväljas. Han har en lön af 18,000 pesos och 12,000 pesos som ersättning för representationskostnader. Han biträdes af ett statsråd (*consejo de estado*), bestående af 5 af presidenten och 6 af riksdagen valda medlemmar, som har dels konsultativ dels beslutande befogenhet och till hvilket äfven ministrarna höra, dock utan beslutanderätt, samt af kabinett af 6 ministrar, chefer för de olika departementen (inrikes-; utrikes-, kult- och kolonial-; finans-; justitie- och undervisnings-; försvars-; samt industri- och arbetsdepartementet). Riksdagen (kongressen (*el congreso*) är delad på två kamrar: Deputeradekammaren (*cámara de los diputados*) består af 94 medlemmar (1 för 30,000 inv. och däraf ned till 15,000 i hvarje departement), valda för 3 år direkt, senaten (*cámara de los senadores*) af 32 medlemmar (1 för 3 deputerade), hvilka väljes provinsvis, likaledes direkt, för 6 år (hälften af hvart tredje år). Riksdagsmännen uppbära icke något arfvode och få icke inneha någon aflönad offentlig befattning. Ordinarie riksdagssessionen var 1 juni—1 sept., men presidenten har rätt att inkalla urtima riksdag, när det allmänna bästa så kräfver. Valmännen måste vara 21 år gamla samt kunna läsa och skrifva. Valbara till deputeradekammaren äro de valmän, som skatta för en årsinkomst af 500 pesos, hvaremot till senatorer kunna väljas endast de valmän, som fyllt 36 år och skatta för en årsinkomst af 2,000 pesos (enl. vallagen af 1874). I administrativt hänseende är republiken (sedan 1891) indelad i 23 provinser (med 74 departement): Chile, Llanquihue, Valdivia, Arauco, Cautin, Malleco, Biobio, Concepcion, Nuble, Maule, Linares, Talca, Curicó, Colchagua, O'Higgins, Santiago, Valparaiso, Aconcagua, Coquimbo, Atacama, Antofagasta, Tarapacá, Tacna, samt 1 territorium: Magallanes. Departementen delas i subdelegationer (*subdelegaciones*) och distrikt (*distritos*). Provinserna styras män (*intendentes*) och departementens och territo-

örer (*gobernadores*) samt *subdelegados* och
tores (för distrikten) utnämnas af centralrege-
; hvarje departement har ett för 3 år valdt
ng (med guvernören som ordförande). — Lag-
ngen utöfvas af en högsta domstol (*corte su-*
, med 7 medlemmar), 6 appellationsdomstolar
de apelaciones, däraf tre i Santiago), en
e (af en enda person bestående domstol) i
departements hufvudstad, mer än 850 sub-
tionsdomare och mer än 3,000 distriktsdomare.
funnos i landet 87 fängvårdsanstalter, där-
15 med cellsystem och 7 korrektionshus för
r. Fångarna undervisas i läsning och skrif-
samt hållas till nyttigt arbete; i de flesta
r finnas verkstäder. — Finanser. Bud-
för 1904 upptog inkomsterna till 128,5 mill.
och utgifterna till 129,3 mill. pesos. — Stats-
den uppgick 1903, den utländska till 221,99
pesos, den inländska till 75,30 mill. pesos. —
n. Enligt lag af 5 sept. 1900 är hvarje
värnpliktig från 20:e till 45:e lefnadsåret.
förstnämnda år börjar en nio månaders utbild-
Under fredstid finnas 12 infanteribataljoner,
ralleriregementen à 5 skvadroner samt 4 bergs-
riregementen à 4 batterier, 1 regemente ri-
artilleri och 1 regemente kustartilleri samt 5
rbataljoner. De fasta kadrerna utgjorde 1905
man och 915 officerare. Rekrytkontingenten
de s. å. 6,160 man. Vid krig ökas armén till
0 man. Det gamla nationalgardet är nu afskaf-
Infanteriet är beväpnadt med 7 mm. mauser-
artilleriet med kruppska kanoner, bergsartill-
à 7,5 cm., det ridande artilleriets à 7 cm.
tan bestod 1905 af 1 slagskepp (om 6,966 ton,
1892), 2 pansarkryssare (om 7,030 och 8,500
pansardäckskryssare (om tillsammans 16,500
torpedkryssare (om tillsammans 2,320 ton), 6
(om tillsammans 1,900 ton), 7 torpedbåtar
och 6 af 2:a klass (inalles 30 fartyg om
6 ton med 156,400 hästkrafter och omkr. 300
samt flera mindre fartyg. Dessutom voro
fartygen, hvartdera om 12,000 ton, beställda
i, men såldes 1904 till engelska regeringen.
beslutades, att flottan skulle så utvecklas, att
tgör 16 krigsskepp, 20 torpedbåtar, 10 kust-
, 2 transportfartyg och 10 pontonfartyg. Per-
n utgjordes 1903 af 208 officerare, 195 ingen-
läkare o. s. v. samt 3,794 man.

Andlig kultur. I C. råder fullständig reli-
frihet. Romersk-katolska kyrkan är dock stats-
. Densammas högsta ledning handhafves af en
iskop (i Santiago), tre biskopar och två apostol-
vikarier. Öfver klostren har man ingen sta-
Många protestantiska kyrkor och skolor
. Civiläktenskapet är numera det enda lag-
giltiga. — Den offentliga undervisningen, för
n mycket gjorts på senare årtiondena, är allt-
folkskolan till universitetet alldeles kostnadsfri,
cke obligatorisk; i skolorna erhålla obemedlade
både läroböcker och öfrig skolmateriel gratis.
högre undervisningsväsendet öfvervakas af ett
consejo superior de instruccion publica, med
edlemmar. I spetsen står justitie- och under-
gsministern samt som hans laglige representant
-itetets valde rektor. Statsuniversitetet i San-
(grundadt 1743) har fem fakulteter. Dess-
finnes där ett 1889 öppnadt privat katolskt
universitet. I provinsernas och departementens hufvudstäder äro inrättade lyceer (gymnasier) med sex- eller treårig kurs. 11 lyceer för flickor finnas. Därjämte har man att tillgå sådana friskolor, som underhållas af religiösa korporationer eller andra samfund, och goda läroverk för betalande elever. Folkskolor, däraf de flesta med samundervisning, funnos år 1902 till ett antal af 1,821, med omkr. 145,000 lärjungar; primärundervisningen tillgodoses dessutom af omkr. 500 enskilda skolor. Staten underhåller tre lärar- och tre lärarinneseminarier, ett pedagogiskt institut för utbildande af lyceilärare, vidare en militärhögskola (efter preussiskt mönster) i Santiago, en sjökrigsskola i Valparaiso, bergsskolor, landtbruksskolor, konstakademi, musikkonservatorium, teknisk skola, farmaceutiska och tandläkarinstitut, ett tekniskt handelsinstitut, döfstum- samt blindinstitut, ett astronomiskt observatorium m. m. På statens bekostnad utbildas ett antal studenter städse vid europeiska universitet för att senare bli lärare i hemlandet, hvarjämte europeiska professorer inkallas. Svensk slöjd är införd vid C:s folkskolor och svensk gymnastik vid dess militärskolor. Till C:s läroanstalter skicka grannrepublikerna ofta studerande. Det finnes i C. god tillgång på offentliga bibliotek med moderna böcker. Nationalbiblioteket i Santiago (grundadt 1813) innehåller 121,825 bd (1905). Nationalmuseet därsammastädes är det största i Syd-Amerika och inrymmer etnografiska, arkeologiska och naturhistoriska samlingar. — Inga privilegierade klasser finnas i C., alla medborgare äro lika inför lagen, och absolut församlings- och tryckfrihet råder. I tryckfrihetsmål dömer jury, utsedd af parterna själfva. Omkr. 200 chilenska tidningar och tidskrifter utgifvas; den äldsta tidningen är "El Mercurio" i Valparaiso. — Den chilenska litteraturen och den chilenska konsten (figur- och landskapsmålningen samt skulpturen) ha, ehuru tämligen unga, under senare årtionden nått en uppmärksammad utveckling.

Republikens vapen är en i blått och rödt delad sköld med en femuddig silfverstjärna; sköldhållare äro en huemul och en kondor; på skölden tre strutsfjädrar. Devisen lyder: "Por la razon ó la fuerza" (genom förstånd eller mannamod). Flaggan har två horisontala fält: det öfre i första tredjedelen blått med en hvit femuddig stjärna, för öfrigt hvitt, det nedre rödt. Landets färger äro hvitt, blått, rödt. Hufvudstad är Santiago. J. F. N.

Historia. C. beboddes i äldsta tider af ett indianfolk, deladt i flera stammar, af hvilka araukanerna voro de mäktigaste. Norra delen, intill floden Maule, eröfrades i en senare tid af de peruanske inkas. Sedan Pizarro intagit Peru, ryckte hans följeslagare Almagro 1535 in i C., men måste 1536 afbryta sitt fälttåg och återvände då till Peru. 1541 inträngde Pedro de Valdivia i landet, hvilket han småningom eröfrade ända till floden Biobio och sedermera gjorde till ett spanskt generalkapitanat. Han grundade där de första städerna, däribland 1541 Santiago de Nueva Estremadura. Valdivias strider i C. äro besjungna af Ercilla i hjältedikten "Araucana". En regeringsdomstol (*audiencia*) upprättades i Santiago 1568. Oafhängighetsrörelsen i spanska Amerika kom tidigt att sprida sig till C. Med förevändning hämtad från spanske konungens fångenskap förklarades guvernören afsatt, 10 juli

1810, och en regeringsjunta (*junta di gobierno*) bildades i audiencians ställe med de la Plata som president, 18 sept. s. å. En kongress, som följande året sammanträdde, erkände föreningen med Spanien; men 1812 uppträdde bröderna Carrera, fördrefvo kongressen och proklamerade C:s oafhängighet under en ny författning, allt i afsikt att själfva tillskansa sig makten. Under det borgerliga krig, som med anledning däraf uppstod, lyckades den spanske generalen Osorio efter segern vid Rancagua 12 okt. 1814 återupprätta det spanska herraväldet. Frihetsrörelsens dåvarande ledare, O'Higgins, flydde, men återkom 1817 med den frejdade frihetshjälten San Martin, då denne från Argentina förde en här öfver Anderna för att göra slut på det spanska väldet i C. och Peru. Sedan San Martin afböjt diktatorsmyndighet, gafs den åt don Bernardo O'Higgins, och 12 febr. 1818 proklamerades C:s fullständiga oberoende af Spanien. Den afgörande segern vanns öfver Osorio vid Maypu, 5 apr. s. å. Den i frihetsrörelsens tjänst stående engelske sjöhjälten lord Cochrane intog 1820 hamnen Valdivia i södra C. samt utdref spanjorerna från ön Chiloé, hvarigenom befrielseverket fullbordades. O'Higgins tvangs 1823 att afgå från sin ställning som C:s högste styresman, och efter en tids oro och borgarkrig stadgades samhällsskicket genom 1833 års författning, hvilken gaf centralmyndigheten nog styrka att upprätthålla lugn och ordning i landet.

C:s senare historia är därför ej som grannstaternas fylld af militärrevolter och inbördes krig, utan skildrar i stället ett ganska jämnt ekonomiskt framåtgående i alla riktningar. Ett krig med Peru (1837—39) slutade med C:s seger, och 25 apr. 1844 bekvämade sig ändtligen Spanien att i ett fördrag erkänna C. som oberoende stat. Mest förtjänt om C:s ekonomiska och andliga utveckling var d:r Manuel Montt, först som premiärminister under presidenten Bulnes, sedan som president 1851—61. Under hans styrelsetid erhöll C. civillagbok, kommunalordning, handelsdomstolar, oinskränkt religionsfrihet m. m. Trots partistrider och ett par smärre krig (med Bolivia 1864—66 om guanolagren på Mejillones-öarna och med Spanien 1864—69) fortgick i det hela den lugna utvecklingen tämligen ostörd under presidenterna J. J. Perez (1861—71) och F. Errázuriz (1871—76). Kriget med Spanien föranleddes af det understöd C. gifvit Peru under dess strid med Spanien; det vållade blockad af Valparaiso och Callao 1866 samt afslöts faktiskt genom ett af Förenta staterna bemedladt tvåårigt stillestånd 1869 och formellt genom 1871 års fredsfördrag. Under strider med araukanerna 1862 och 1868—70 utvidgades C:s område söderut.

År 1879 började C. under A. Pintos presidentskap (1876—81) ett krig mot sina båda nordliga grannar, Peru och Bolivia. Orsaken var att ett omtvistadt gränsområde (mellan 23° och 24° s. br.) i norra delen af Atacama-öknen efter upptäckten af stora guano- och salpeterlager vunnit ett mycket ökadt värde (jfr Bolivia, sp. 1010). Till en början var kriget riktadt endast emot Bolivia, under det att Peru uppträdde som medlare; men det förklarades 5 april äfven emot denna stat, då den ej ville förklara sig neutral och upphöra med sina rustningar. Den chilenska flottan blockerade peruanska kusten till Mollendo och belägrade i synnerhet Iquique, men led där så svåra skador genom det peruanska krigsskeppet "Huascar", att belägringen måste upphäfvas i slutet af juli. Sedan chilenerna emellertid i en sjöstrid 8 okt. 1879 eröfrat "Huascar", voro de herrar till sjöss, och stödd på flottan kunde nu äfven deras landtarmé, som dittills förlamats genom brist på vapen, börja operationer. General Escala ryckte med 7,000 man mot Iquique, där Perus och Bolivias förenade armé tagit ställning under befäl af Perus president Prado och slog dennes underbefälhafvare general Buendia i spetsen för 8,800 man 19 nov. nästan i grund vid S Francisco (Dolores), medan chilenerna förlorade endast 1,000 man. Escala ryckte därpå mot Iquique, som utrymdes af peruanerna, tog staden Tarapaca och fick därmed i sitt våld hela provinsen Tarapaca med dess utomordentligt rika salpeterlager, som ock de rarna genast började bearbeta. I april 1880 började chilenerna blockera Callao, Limas hamnstad; deras kryssare behärskade kusten och seglade ända till Panama för att borttaga de transportskepp, som voro på väg till Peru. Men det hufvudsakliga anfallet riktades mot Arica, där de förenade fientliga truppern stodo. Emellertid var Arica så starkt befäst, att de ej kunde anfallas. Man beslöt därför att draga vidare mot n. och locka fienden bort från Arica. Med 18,000 man seglade Escala till Ilo; Perus och Bolivias trupper lämnade Arica och blefvo efter flera mindre strider i grund slagna vid Tacna 26 maj, hvarefter Arica stormades 7 juni. Bolivia upphörde nu striden, och Förenta staterna sökte medla fred äfven mellan C. och Peru, ehuru utan framgång. C. beslöt att angripa Perus hufvudstad. Den 3 nov. landstego 10,000 chilener s. om Callao, några dagar senare 20,000 man v. om nämnda stad, hvarefter de tillfogade peruanerna stora nederlag i trakten af Miraflores (13—15 jan. 1881), besatte Lima 17 jan. och Callao 18 jan. samt sålunda blefvo herrar i Peru. Som genom dessa olyckliga strider fullständig anarki inträdt i Peru och således ingen regering fanns, med hvilken fredsunderhandlingar kunde föras, höll C. landet besatt till 20 okt. 1883, då fred ingicks med den under tiden valde presidenten Iglesias, en fred, som ratificerades 31 mars 1884 och biträddes af Bolivia 4 april s. å. Villkoren voro hårda. C. fick hela det omtvistade området samt af Bolivia provinsen Antofagasta och af Peru provinsen Tarapacá, hvarjämte bestämdes, att de peruanska områdena Tacna och Arica skulle stå under chilensk förvaltning i 10 år, efter hvilken tid invånarna skulle genom omröstning afgöra, till hvilketdera landet de ville höra, och det sålunda valda landet skulle betala det andra 10 mill. dollars. (På grund af oroligheter i Peru uppsköts denna omröstning 1894.) Genom ett fördrag med Argentina 23 juli 1881 bestämdes, att Anderna skulle vara gräns mellan de båda staterna och Eldslandet delas så, att hela Magalhães' sund stannade i C:s ego.

Efter presidenten Santa-Maria, som ledt republiken sedan 1881 och genom lagen om civil äktenskap kommit i delo med prästerskapet och de klerikale, tillträdde 1886 J. M. Balmaceda (se d. o.) presidentvärdigheten. Han inlade stora förtjänster i fråga om den allmänna undervisningen, främjande och järnvägsnätets utvidgning. En budget konflikt med kongressen framkallade i jan. 1891 ett uppror mot honom, hvilket snart tog stora dimensio

Ord som saknas under C, torde sökas under K.

Presidenten upplöste kongressen och utfärdade
en hand en budget, medan kongresspartiet, till
t större delen af flottan slöt sig, bemäktigade
e norra provinserna och trängde mot söder.
's blefvo Balmacedas trupper slagna vid Pozo
nte. Däremot lyckades det en Balmacedas tor-
t att 22 april spränga kongresspartiets amiral-
"Blanco Encalada" och kryssaren "Huascar"
n. Emellertid upprättade Balmaceda ett verk-
espotiskt regemente, upphäfde de högre domsto-
och inrättade i stället krigsdomstolar, förjagade
nisstänkta ur landet o. s. v. I slutet af aug.
let till ett afgörande slag i närheten af Val-
o. Kongresspartiet hade nu fått en under den
iske artillerikaptenen Körners ledning väl ord-
armé. 21 aug. vann denna här slaget vid
n, och 28 s. m. blefvo regeringstrupperna
ad slagna vid La Placilla. Samma dag besatte
al Canto, kongresspartiets öfverbefälhafvare,
raiso. Balmaceda flydde till Santiago, där han
pt. tog sig af daga. Revolutionen 1891 saknade
e motiv; den var af aristokratisk art och gick
att upprätthålla vissa samhällsklassers privile-
samt politiska och sociala makt, medan Balma-
i själfva verket var en folkfrihetens försvarare.
har numera en ändring i den allmänna upp-
ngen af Balmaceda gjort sig gällande (jfr t. ex.
Espinosa, "Balmaceda; su gobierno y la re-
ion de 1891", 2 bd, 1894).
segrande insurgenterna hade bildat en proviso-
regering med amiral Jorje Montt som pre-
t, och denne valdes äfven 18 nov. 1891 enhäl-
till republikens konstitutionelle president för
1891—96. En vidtgående amnesti proklamera-
och presidenten egnade sin uppmärksamhet
t åt det svåra värfvet att bringa ordning och
i de genom inbördeskriget förstörda finanserna.
införd es långt gående kommunal självstyrelse.
n en lag af 11 febr. 1895 stadgades guldmynt-
C. Mot slutet af Montts ämbetstid upptogs
hilenska regeringen mest af gränsstriden med
ntina (se Argentina, sp. 1443—44). I
1896 hänsköts tvisten om gränslinjen i Patago-
principiellt till brittisk skiljedom, men därmed
pänningen mellan de båda republikerna ej öf-
nnen, utan den nådde tvärtom sin höjdpunkt
Montts efterträdare, Federico Errázu-
d. y. (1896—1901), en konservativ klerikal,
ned minsta möjliga majoritet besegrade sin libe-
motkandidat. Skiljedomsfördraget med Argen-
förblef länge en död bokstaf, och i båda län-
var folkstämningen afgjordt för krig, hvadan
ingarna måste företaga omfattande och finan-
förödande krigsrustningar. Äldre tvistefrågor
Peru (om besittningsrätten till Tacna och Arica)
med Bolivia (om dess anspråk på en oceanisk
) kunde till följd af den spända situationen mel-
C. och Argentina ej heller bringas till upp-
se. Spänningen nådde sin höjd i aug. 1898, då
denten Errázuriz var svag nog att till följd af
nhetens fruktan för en finanskris suspendera
erteringslagen af 1895 och provisoriskt intill
ånyo grunda landets myntväsen på pappers-
som ovillkorligt betalningsmedel. Inför ett chi-
t ultimatum bekvämade sig emellertid Argentina
slutgiltigt acceptera gränstvisternas afgörande
n skiljedom. Tvisten om Atacama-området un-
derställdes (12 nov.) en blandad kommission under
presidium af Förenta staternas sändebud; dess utslag
— väsentligen till förmån för Argentina — föll i
april 1899. Den patagoniska gränstvisten åter hän-
sköts till tre brittiska skiljedomare (lord Macnaghten,
sir John Ardagh och sir T. H. Holdich), hvilka i
konung Edvards namn afkunnade sin skiljedom först
20 nov. 1902 (utslaget är tryckt i "Annual register
1902", s. 458—460). — Den i fredsfördraget af
1883 med Peru aftalade folkomröstningen i områdena
Tacna och Arica har ej kommit till utförande, enär
enighet ej uppnåtts angående hvilka af distriktets in-
byggare, som därvid skulle vara rösträttigade.
Med Bolivia öfverenskom C. 1895, att hamnen
Arica, om den definitivt genom folkomröstningen
öfverginge i chilensk ego eller ock annan lämplig
hamn skulle öfverlåtas till Bolivia. C. erbjöd i stället
för Arica hamnen Vitor, men Bolivia har föredragit
att afvakta Arica-frågans afgörande för att sedan
göra sina fördragsrättigheter gällande. C:s försök att
i sept. 1900 komma ifrån hela denna hamnfråga
möttes i dec. af Bolivias kongress med en ny bestämd
vägran att afstå från hamnanspråken och ökade i
Argentina missnöjet med C:s, som man ansåg, för
hela Syd-Amerika hotande aggressiva politik. — I
den inre politiken har Errázuriz' ämbetstid kännete-
cknats af ytterligt täta ministerskiften, som hämmat
landets ekonomiska framåtskridande. Errázuriz
afgick på grund af sjuklighet redan 1 maj 1901, och
vid presidentvalet segrade den liberale Fernan
Riesco öfver den konservative kandidaten P.
Montt. Den till 1 jan. 1902 planerade återgången
till guldmyntfot måste ytterligare uppskjutas till följd
af den då ännu svåfvande gränstvisten med Argen-
tina, men sedan denna blifvit afgjord i nov. s. å.,
ha stora besparingar kunnat göras på militärbudgeten
(bl. a. genom två krigsfartygs försäljning till Eng-
land och förminskning af arméns numerär), och de
chilenska finanserna börja nu småningom åter komma
i bättre ordning.

Litt.: Molina, "Storia naturale del C." (Bologna 1782) och "Storia civile del C." (ibid. 1787), Cl. Gaye, "Historia fisica y politica de C." (8 bd, Paris 1854), Diego Barros Arana, "Historia jeneral de la independencia de C." (4 bd, 1854—58), "La guerre du Pacifique 1879—80" (2 bd, Paris 1881—82) och "Historia jeneral de C." (15 bd, Madrid 1884—97; går till 1830), Markham, "The war between C. and Peru 1879—81" (1882), Ochsenius, "C., land und leute" (1884), Wiener, "Chili et chiliens" (1888), Kunz, "C. und die deutschen kolonien" (1891) och "Der bürgerkrieg in C." (1892), Hancock, "A history of C." (1893), Nordenskjöld, "Från Eldslandet. Skildringar från den svenska expeditionen till Magellansländerna 1895—1897" (1898), Asta-Buruaga, "Diccionario geografico de la republica de C." (2:a uppl. 1899), W. A. Smith, "Temperate C., a progressive Spain" (s. å.), Cordernoy, "Au Chili" (s. å.), Unhold, "Das deutschtum in C." (s. å.), Pérez Garcia, "Historia natural, militar, civil y sagrada del reino de C." (2 bd, 1900), och sir T. H. Holdich, "The countries of the king's award" (1904). Äldre skrifter om chilensk historia äro samlade i "Colleccion de historiadores de C. y documentos relativos a la historia nacional" (hittills 17 bd, Santiago 1861—98). En god bibliografi öfver oafhängighetskrigens tid finns i

Ord. som saknas under C. torde sökas under K.

Winsor, "Narrative and critical history of America", del VIII (1889). J. F. N. V. S—g.

Chilen [tjilēn], invånare i republiken Chile.

Chilensk hasselnöt, *bot.* Se Guevina.

Chile-salpeter, Natriumniträt l. Salpetersyradt natron, *kem.*, salpetersyrans natriumsalt, $NaNO_3$. Den bildar färglösa, genomskinliga romboedrar, som lätt lösas i vatten och t. o. m. upptaga fuktighet ur luften. Detta salt har stor industriell användning vid beredning af salpetersyra, kalisalpeter, svafvelsyra m. m., och emedan det är synnerligen kväfverikt (naturprodukten innehåller i medeltal 15,65 proc. kväfve), spelar det äfven en betydande roll vid det nyare åkerbruket. Namnet chile-salpeter härrör däraf att saltet i naturligt tillstånd förekommer i Chile. På gränsen mellan Chile och Peru, i distriktet Tampa, finnes ett lager af $^1/_4$—$1^1/_2$ m. mäktighet, innehållande 48—75 proc. chile-salpeter, 20—40 proc. koksalt och växlande mängder gips, glaubersalt, klormagnesium, kaliumjodat m. m. Denna naturliga blandning af salter, "caliche", träder endast sällan i dagen; den täckes vanligen af ett hårdt konglomerat ("costra"), af sand, fältspat, fosfat m. m. Ur caliche utdrager man chile-salpetern genom att koka blandningen med vatten och låta de mättade lösningarna kristallisera. Det utkristalliserade saltet utbredes sedan i tunna lager för att lufttorkas, hvarefter varan är färdig för export. Denna innehåller omkr. 94—95 proc. natriumnitrat samt flera salter, bl. a. omkr. 0,3 proc. natriumjodat. Den till Europa importerade varan renas genom omkristallisering. Den moderlut, som därvid fås, innehåller ej obetydligt (0,25—0,5 proc.) jod, som därur utdrages. Nämnda salpeters bildningssätt är ännu ej fullt tillförlitligt förklaradt. Sannolikast är den åsikten, att salpetern uppstått af väldiga massor hafs-tång, hvilka, då landet var lägre än nu, drefvos i land och vid sin förruttnelse gåfvo upphof till natriumsalpeter. Då intet regn faller i dessa trakter, hafva de lättlösliga saltlagren kunnat bibehålla sig. — Till krut kan chile-salpeter icke användas, emedan det upptager fuktighet. P. T. C.*

Af den hastigt tilltagande salpeterexporten från Chile (år 1903 1,606,000 ton) har en allt större del funnit användning som gödselmedel. Såsom sådant är salpeter i hög grad verksamt, enär det innehåller kväfve i sådan form, att det omedelbart kan tillgodogöras af växterna, men på grund af sitt höga pris har chile-salpetern funnit användning hufvudsakligen vid det intensiva jordbruket, särskildt för rotfrukter, men äfven för säd, som ej fått naturlig gödsling. Enär den icke kan absorberas af jorden, utan lätt utlakas af genomsipprande vatten, kan salpeter med fördel gifvas som öfvergödning på sädesbrodden och bör af samma skäl tillföras blott i smärre mängder, afsedda blott för ett års gröda. I utlandet fördelas salpetern ofta i flera gifvor under växttiden, men framgången häraf beror af att jorden innehåller tillräckligt af fuktighet för att upplösa saltet och är därför mindre säker i Sveriges torra klimat. Större mängder salpeter göra, liksom annan kväfvegödsling, växterna frodvuxna och fördröja deras mognad. H. J. Dft.

Chili [tʃili], republik i Syd-Amerika. Se Chile.

Chilia'rk. Se Kiliark.

Chilia'sm. Se Kiliasm.

Chiliodromia l. Halónesos (fordom *Ikos*), ö bland Sporaderna, tillhörig Eubea, 82 kvkm. Den är bergig (457 m. hög) och skogbevuxen, har brunkolslager och 594 inv. (1896).

Chilka [tʃi'lkə] l. Tsjilka, sjö eller snarare lagun på Indiens östra kust, på gränsen mellan Orissa och distriktet Ganjam i Madras, står i förbindelse med hafvet genom en smal kanal och har under det torra årstiden en areal af omkr. 900 kvkm., under regntiden mer än 1,165 kvkm. Medeldjupet är knapt 1 m. och öfverstiger ingenstädes 1,8 m. Sjöns botten ligger något lägre än hafsytan vid ebb. Vid flod tid strömmar hafsvattnet in, men då mynningen är smal, hinner det ej att bringa sjöns yta i nivå med hafvets höjd. I dec. och jan. är sjöns vatten lika salt som hafvets, men i den mån nederbörden och tillflödet till sjön från landsidan ökas, blir det alltmera sött.

Chilkootpasset [tʃi'lkōt], bergspass på gränsen mellan nordamerikanska territoriet Alaska och Britiska Columbia, 59° 30′ n. br., 135° v. lgd. 1,070 m. ö. h. C. leder från Dyeaviken af Lynnkanalen öfver kustberget till Yukonflodens källområde. Före öppnandet af järnvägen från Skagway öfver det längre österut belägna White pass var C. en mycket använd om ock besvärlig väg till Klondykes guldområde.

Chilkov [-kå'ff]. 1. Andrej Jakovlevitj C., furste, rysk diplomat, gjorde mot slutet af 1600-talet utländska resor, bl. a. uti Italien, och förvärfvade en för den tidens ryska adel ovanlig bildning och belefvenhet samt tillhörde "det nya Ryssland". Han utnämndes 1700 till resident i Sverige och anlände i spetsen för en stor beskickning på sommaren s. å. till Själland, där Karl XII då stod med sin armé. Han tilltalade konungen vid audiensen på italienska och följde honom, som ej anade tsarens fredsbrott, till Kristianstad och Karlshamn. Men vid krigsutbrottet arresterades han och hölls sedermera fången dels i Stockholm, dels, sedan febr. 1716, på Visingsborg, där han afled 8 nov. s. å. (ej, såsom vanligen uppgifves, 1718).

2. Michail Ivanovitj C., furste, rysk ämbetsman, f. 1834, fick sin utbildning i pagekåren och inträdde i lifgardesjägarregementet. 1860 anträdde han en tvåårig resa i Europa och Amerika, blef efter återkomsten fredsdomare, men for 1864 ånyo till Amerika, där han tog plats vid en sydamerikansk järnväg, i början som arbetare, men senare som eldare och lokomotivförare. Därefter arbetade han som klensmed i en lokomotivfabrik i Liverpool, hvarifrån han återkallades till Ryssland för att egna sig åt järnvägarna. Under general Annenkovs ledning skötte han byggandet af järnvägen till Kisil-Arvat. 1882—84 var C. direktör för de offentliga arbetena i Bulgarien och återvände sedan till den transkaspiska järnvägen. Efter att hafva varit direktör för olika ryska järnvägar blef han 1894 generalinspektör för samtliga ryska järnvägar och i jan. 1895 trafikminister. I sistnämnda befattning nedlade

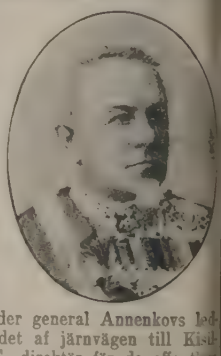

cken energi på utvecklingen af Rysslands järn-
tt, särskildt på fullbordandet af den transsibiri-
anan, hvars byggande han på det omsorgs-
e öfvervakade. Vid utbrottet af rysk-japanska
(febr. 1904) ledde C. ofta själf militärtrans-
na på denna bana, och det har sagts att möj-
en för ryssarna att till Mandsjuriet öfverföra
ir underhålla den stora armén i främsta rummet
ans förtjänst. Under 1905 års revolutionära
e i Ryssland försökte han förgäfves personli-
verka på folket i lugnande riktning. På hösten
han som minister med bibehållen titel af statss-
rare.

Chillán [tʃiljān]. San Bartolomeo de C., stad i chilenska prov. Ñuble, s. v. om San-
36,681 inv. (1903). C. var fordom medel-
en för jesuiternas missionsverksamhet i Chile.
t därifrån ligga vulkanen C. (2,904 m.)
id den svafvelbaden Baños de C. (2,217 m.
.

Chillicothe [tʃilikā'thi]. 1. Stad i nordameri-
a staten Ohio. 12,976 inv. (1900). Järn- och
olsgrufvor. — 2. Stad i nordamerikanska staten
uri, nära Grand river. 6,905 inv. (1900).
ar och sågverk.

Chillon [tʃijā'], slott i schweiziska kantonen Pays
ud (Waadt), på en undervattensklippa vid östra
af Genèvesjön, mellan Villeneuve och Mont-

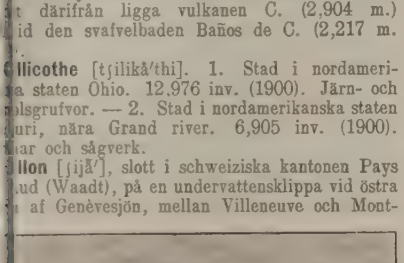

Det nuv. slottet lär vara byggdt på 1200-
men undergick många ändringar under 1400-
500-talen. På 1890-talet restaurerades det och
les till museum. Särskildt bekant är C. såsom
se för reformatorn Bonivard (se d. o.), hvilken
lten i Byrons dikt "The prisoner of Chillon".
beten om C. af Vulliemin (1863) och Rahn
lika, 1886, 1888—89 och 1898).

Chiloé [tʃilåe], ursprungligen *Chilihue* ("slutet af
"). 1. Ö vid Syd-Amerikas västkust, genom den
Chacao-kanalen i n. och genom ett 50 km.
sund i ö. skild från Chiles fastland. 8,570
(med kringliggande holmar 9,480 kvkm.).
na äro höga och branta, den västra utan större
ningar, men den östra med många halföar och
Berggrunden är i norra delen vulkanisk, i
s. består den af glimmerskiffer, i det inre
nit och grönsten. Högsta berget är Cerro Con-
(900 m.). Klimatet är mildt och mycket fuk-
egnmängden är i Ancud på norra kusten 3,400
växtligheten utomordentligt rik. Invånarna,
80,000, äro mest kristnade indianer (huilliche),
hvilka lifnära sig med fiske och skogsafverkning,
boskapsskötsel och något åkerbruk. De viktigaste
hamnarna äro Ancud, Chacao, Dalcahue, Castro och
Chonchi. Sjöfarten är rätt betydlig. Ön upptäcktes
1558 af García de Mendoza och togs 1565 i besitt-
ning för Spaniens räkning. När spanjorerna efter
slaget vid Maipú 1818 lämnade Chile, slogo de sig
ned på C., som de dock 1826 måste utrymma, hvar-
efter ön tillhört detta land. — 2. Provins i republi-
ken Chile, omfattande ön C., Chonosöarna och
det midtemot liggande fastlandets kust till Kap Tres
Montes, den sydligaste punkten af den stora halfön
Taytao. 22,255 kvkm. 95,914 inv. (1903), hvilka
till största delen bo på ön C., i det att endast ett
fåtal indianer har sitt tillhåll på den smala fast-
landsremsan, ett af branta kuster infattadt och af
djupa fjordar sönderskuret skogsland, från hvilket
flera berg uppstiga öfver snögränsen, såsom de vul-
kaniska topparna S. Valentin (3,870 m.), Maca
(2,960 m.), Castillo (2,670 m.) m. fl. Hufvudstad i
provinsen är Ancud, med 3,979 inv. (1903).

Chilo'gnatha, *zool.* Se Myriapoda.

Chilon. Se Cheilon.

Chilo'poda, *zool.* Se Myriapoda.

Chilpancingo [tʃilpandsi'ngå], hufvudstad i mexi-
kanska staten Guerrero. 1,380 m. ö. h. 7,497 inv.
(1900). C. härjades svårt af en jordbäfning 1902.

Chi'lperik (Hilperik), namn på två frankiska
konungar. Se Merovingerna.

Chiltern hills [tʃi'ltən hi'lš], en låg kedja af kul-
lar i engelska grefskapet Buckingham, v. om Thames,
ofvanför Reading. Högsta punkten är Wendover hill
(276 m.). De täta bokskogar, som förr klädde C:s
kalkberg, voro ett tillhåll för talrika röfvarband, och
för att skydda den kringboende befolkningen för
plundring af dem tillsattes en särskild tjänsteman,
"steward of the Chiltern hundreds". Behofvet af
en sådan har nu för länge sedan upphört, men be-
nämningen Chiltern hundreds bäres ännu
af de tre kronan tillhöriga "hundreds", Burnham,
Desborough och Stoke, i Buckinghamshire, och en
"steward" utnämnes af skattkammarkanslern med en
lön af 20 shillings och sportler. Enda ändamålet med
sinekuren är att mottagandet af densamma sätter en
medlem af underhuset i stånd att skiljas från sitt
mandat. En underhusmedlem har nämligen ej rätt
att afsäga sig sitt mandat, men förlorar det, om
han mottager ett af staten aflönadt ämbete. Denna
användning af posten härrör från midten af 18:e
årh. Dess laglighet har varit omtvistad, men till-
vägagående har nu häfd för sig.

Chiltern hundreds [tʃi'ltən ha'ndridš]. Se Chil-
tern hills.

Chimæra. 1. *Myt.* Se Chimaira. — 2.
Zool. Hafsmusen (se d. o.).

Chimæra (grek. *Χίμαιρα*, lat. *Chimæra*), *grek.*
och *rom. myt.*, ett eldsprutande vidunder i lejon-
skapnad och dessutom försedt med ett gethufvud
midtpå ryggen samt vanligen en orm som svans.
Sedan det under en lång tid härjat Lycien, dödades
det af Bellerofon. Sagan om C. synes dock hafva
varit hemma äfven på andra orter, och vidundrets
bild förekommer på mynt från Korinthos och Seri-
phos m. fl. städer. Berömd är en etruskisk C.-bild
i brons, numera förvarad i Florens (se fig. sp. 203).
Äfven ett eldsprutande berg i Lycien har namnet C.
(Jfr Chimär.)

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Chimay [ʃimä], stad i belgiska prov. Hainaut, vid floden Blanche. 3,480 inv. (1900). Furstligt slott. I närheten finnas många järnverk och berömda marmorbrott. C. är hufvudorten i furstendömet Chimay, som 1486 upprättades af kejsar Maximilian I och som sedan 1804 eges af huset Riquet de Caraman.

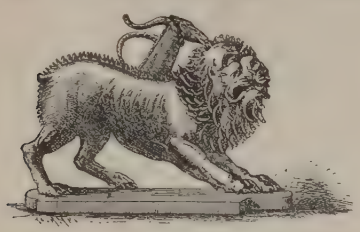

Chimaira-bilden i Florens (se sp. 202).

Chimay [ʃimä], belgisk fürstesläkt af franskt ursprung. Stamfadern, Pierre Paul Riquet, upphöjdes 1666 till baron de Bonrepos och 1670 till grefve de Caraman.

1. François Joseph Philippe de Riquet, grefve de Caraman, furste af C., f. 21 sept. 1771, d. 2 mars 1843. Vid utbrottet af revolutionen var han fransk dragonofficer, men emigrerade och blef vid restaurationen öfverste samt 1815 medlem af franska deputeradekammaren, där han tillhörde oppositionen. Han lefde sedan mest i Nederländerna och blef 1820 medlem af detta lands första kammare. 1804 hade han efter sin morbroder ärft det riksfurstliga huset C:s domäner i Belgien och fick 1824 af Nederländernas konung bekräftelse på furstetiteln. Sedan 1805 var han gift med den från den stora franska revolutionen bekanta madame Tallien (se d. o.).

2. Joseph de Riquet, furste af C. och Caraman, den föregående son, belgisk diplomat, f. 20 aug. 1808, d. 12 mars 1886, var belgisk envoyé efter hvartannat i Haag, Frankfurt a. M. och Rom samt var sedermera länge medlem af den belgiska senaten. Han blef 1856 furste af Caraman.

3. Joseph Marie Guy Henri Philippe de Riquet, furste af C. och Caraman, den föregående son, belgisk statsman, f. 9 okt. 1836, d. 29 mars 1892, tjänade först inom diplomatien och var 1870—78 guvernör i provinsen Hainaut. 1882 blef han medlem af belgiska representantkammaren och var från 1884 till sin död belgisk utrikesminister.

Chimbora'zo [tʃi-]. 1. Bergstopp på Väst-Kordillererna i republiken Ecuador, på Quitos högslätt, 1° 47′ s. br. Berget, som är en slocknad vulkan och som hufvudsakligen består af trakyt, gällde länge för att vara jordens högsta bergstopp, men har enligt mätningar af Reiss och Stübel en höjd af endast 6,310 m. (enligt en senare mätning t. o. m. blott 6,254 m.). Det första försöket att bestiga det gjorde La Condamine 1745. Humboldt och Bonpland kommo 1802 till 5,882 m., Boussingault och Hall 1831 till 6,002 m., Jules Remy 1856 nära till toppen, Stübel i juni 1872 till 5,810 m. Slutligen lyckades Whymper att bestiga dess topp i jan. och i juli 1880. — 2. Provins i sydamerikanska republiken Ecuador, omfattande södra delen af den mellan de båda kedjorna af Anderna liggande högslätten Tacunga samt östra kedjans sluttning. 14,360 kvkm. Omkr. 122,000 inv. Vi Alausi, hvarifrån järnväg går till Guayaquil, finnas stora massor af alun och svafvel. Hufvudstad är Riobamba.

Chimborazo

Chimère [ʃimär], fr., hjärnspöke. Se Chimär.

Chimine'llo [ki-], Vincenzo, italiensk astronom och meteorolog, f. 1741, d. 1815, efterträdde sin onkel Toaldo som professor vid universitetet Padova och utförde tillsammans med honom de först meteorologiska s. k. tim-observationerna, genom hvilka väderlekens växlingar utrönas från timme till timme. Dessa observationer, som verkställdes under sexton månader af åren 1778—80, utgjorde, jämte de af Brewster 1824—25 i Skottland anordnade länge den enda källan för vår kunskap om den reguljära förändring temperaturen och lufttrycket undergå under dagens lopp. Äfven som författare af vetenskapliga skrifter förvärfvade C. ett aktat namn.

Chimo'phila, *bot.* Se Pyrola.

Chimpansen, *zool.* Se Troglodytes.

Chimu [tʃi'mu], dal i peruanska depart. Libertad, nära staden Trujillo, med väldiga ruiner a den stora staden Gran C., den största och folkrikaste staden i det gamla Peru, mähända hufvudsta i det af inkariket länge oberoende äldre Chimuriket. Ruinerna omfatta långa, massiva murlinjer, palatsvattenledningar och bassänger, spannmålsmagasin fängelser, smältugnar, grafvar etc. på en yta a 20—24 km. längd och 8—9 km. bredd. Bland de stora *huacas* (pyramidgrafvarna) har den vid I Obispo en höjd af 45 m. och en bas af 3,5 ha Längre bort finnas ruiner af ett soltempel, 245 m långt, 141 m. bredt, öfver 60 m. högt och med e bas af 2,8 har. I dessa byggnader har man funn en mängd fornsaker, men tyvärr merendels nedsmä dem, som varit af guld och silfver. Det stora Chim riket sträckte sig från Barrancadalen i depart. Lam ända till Guayaquilviken. Språket var ett yunkaspråk (se Yunka), alldeles olika inka- l. quichuaspråket

Chimär (fr. *chimère*, af grek. *chi'maira*), hjärn

inbillningsfoster, gyckelbild, luftslott. —
närisk, inbillad, orimlig, outförbar.
na-inland-mission [tʃäi'nə i'nländ mi'ʃən], Kina-
-missionen, grundades 1865 af d:r J. Hudson-
, med ändamål att få evangelium förkunnadt
Kinas provinser. Vid tidpunkten för dess bil-
funnos i Kina blott 97 protestantiska missio-
som alla hade sin verksamhet förlagd till 10
11 hamnstäder, af dessa endast en, Han-kou,
ets inre, vid Jang-tse-kiang, och af Kinas 18
ser voro 11 alldeles oberörda af mission. Efter
räknade den nya missionen 52 arbetare, 1888
1899 811 och f. n. (1906) 875. En stark hän-
för denna mission väcktes, särskildt genom
ju från Cambridge", sju universitetsbildade
som 1885 trädde i dess tjänst. I alla Kinas
ser har nu arbetet upptagits och fullföljts med
framgång. Hufvudvikten lägges visserligen vid
elisation, men fasta stationer ha dock upprät-
fveralltt, där arbetet kommit i gång. Kina-
-missionen är interdenominationell: i sin tjänst
en missionärer tillhörande engelska kyrkan,
er, metodister, presbyterianer, kongregationa-
m. fl. Hufvudvikten vid deras antagande läg-
d den andliga utrustningen och förmågan att
a sig det kineiska språket. Dessa arbetare
ingen lön sig tillförsäkrad, inga kollekter få
gas; de nödiga medlen till missionärernas
nåll och arbetets upprätthållande skaffas ge-
gåfvor. Inkomsterna ha varit i ständig till-
1875 uppgingo de till 94,000 kr., men
1888 till 612,000 och 1905 till öfver 900,000
Arbetet ledes icke af någon styrelse i hem-
, ehuru där finnes ett s. k. home-department
röfning och antagande af missionärskandi-
gåfvors mottagande och öfversändande och
nde af underrättelser om missionens utveckling.
ngen är förlagd till missionsfältet och handhaf-
s. k. seniorer eller äldre, beprövade missio-
Under boxarupproret (1900) hade särskildt
mission en svår tid: icke mindre än 58 af dess
närer jämte flera af deras barn ledo då martyr-
. Arbetet har dock sedan upptagits med ännu
kraft. År 1904 funnos 12,032 fullmyndiga
lingsmedlemmar. Missionens organ är "Chinas
s", som utgifves i London. A. K.
nambrym, en af Hebriderna. Se Ambrym.
nampas [tʃina'mpas] eller hängande träd-
kallas de konstgjorda, genom pålar af någon
fästa öar, som förekomma i den mexikanska
Thalco, belägen i närheten af staden Mexico,
från dessa öar förses med grönsaker, blom-
tc.
nampo l. Chmainpo, hamn på Koreas väst-
Se Tsjin-nam-p-ho.
nandega. 1. Departement i amerikanska re-
en Nicaragua. Omkr. 25.000 inv. — 2.
ostad i nämnda departement, genom järnväg
den med hamnen Corinto. Omkr. 13,000 inv.
handel.
na nova, *bot. farm.* Se Kaskarillbark.
nchan, *zool.* Se Chingan.
nchas-öarna [tʃi'ntʃas-], ögrupp med tre små
öar (Isla del Norte, Isla del Medio och Isla
er) vid kusten af Peru, i Pisco-viken, 13° 38'
16,2 kvkm. Till följd af sin förna, men nu
da, rikedom på guano kallas de äfven Guano-
öarna. Under åren 1840—67 exporterades af regeringen därifrån 7,2 mill. ton guano till ett värde af 218,7 mill. doll.

Chinchilla de Monte-Arago'n [tʃintʃi'lja], stad i spanska prov. Albacete, på sluttningen af en kal bergås, som krönes af en borgruin och har flera såsom bostäder använda grottor, och vid järnvägen från Madrid, som där grenar sig till Alicante och Cartagena. 6,680 inv. (1900). Marmor- och gipsbrott. Lerkärlstillverkning.

Chinchi'llan, *zool.* Se Harmössen.

Chinchillidæ, *zool.* Se Harmössen.

Chi'ndasvind, västgotisk konung. Se Västgoter.

Chindwara [tʃind-wä'rə], en Evangeliska fosterlandsstiftelsens missionsstation i brittisk-indiska Centralprovinserna. Upprättad 1885. Se Mission.

Chiné (fr.), Chinerade tyger, spräckliga eller flammiga tyger.

Chingan [ki'ngan], *Mephitis Chinga* l. *mephitica*, äfven kallad "chinchan", *zool.*, tillhör stink- eller skunkdjurens släkte bland de mårdartade rofdjuren (*Mustelidæ*). Den är svart, med ett par ljusare strimmor längs ryggen, ungefär så stor som en katt, har en mårds kroppsbyggnad samt lefver i Nord-Amerika, där den företrädesvis bebor lundar, skogar och snår utmed flodstränderna. Liksom de öfriga mårddjuren har äfven den en stark och illaluktande körtelafsöndring. Knappast någon stank kan i vämjelighet och varaktighet mäta sig med den, som den till det yttre sirliga chingan förmår utbreda omkring sig. Den är i stånd att göra ett helt hus obeboeligt och ett med dyrbara varor fylldt magasin eller förrådsrum nästan helt och hållet värdelöst. J. G. T.*

Chi'n-gan (Khingan), äfven kallad Stora C., bergskedja, som skiljer öknen Gobi från Mandsjuriet. Den är egentligen en fortsättning af bergen i kinesiska provinserna Sjan-si och Tsji-li, ehuru namnet C. först möter norr om floden Sira l. Sjaramuren. Därifrån går bergsystemet upp till Amurs nordligaste båge. På andra sidan om floden fortsätter det i Stanovojbergen. Berget är, enligt Suess, att uppfatta såsom en brottkant, som skiljer det västra höglandet från det öster därom liggande, sänkta Mandsjuriet. Det når ej öfver 2,000 m.; dess passhöjd är 1,100—1,400 m. Kedjan har i allmänhet ringa bredd, men mot ö. utsänder den några förgreningar. Den bildar en skarp gräns mot ökenlandet i v. Från dess kam, som sluttar brant som ett tak, kan man öfverskåda kontrasten mellan landskapen på ömse sidor: i n. och v. långa vågor af enformig och naken stäpp, i s. och ö. terrasser, som sänka sig i afsatser med klippor, skogar och dalgångar, och på afstånd slätterna, genom hvilka floderna slingra sig. Flera toppar på kedjan äro slocknade vulkaner, och ö. om hufvudkedjan i Udelins dal ligger en grupp höjder af vulkaniskt ursprung, af kineserna kallade *Lu juan-sjan* ("svalvelbergen"), af mandsjuerna *Ujun-Koldongi* ("tio kullar"), som hade vulkaniskt utbrott och våldsamma jordskalf 1720—21, fullständigt beskrifna af kineser. Ryssarna ha gifvit namnet Lilla C. åt en till C.-systemet icke alls hörande kedja, som i väst-östlig riktning skär Mandsjuriet vid 48° n. br. ända fram till Amur. Dennas mandsjuiska namn är Tun-in-votsi,

och den kan anses fortsätta norr om Amur i Burejabergen. (J. F. N.)

Chingleput [tʃingəlpa't]. Se Chengalpat.

Chinin, *farm.* Se Kinin.

Chinioidin, *farm.* Se Kinabark.

Chiniquy [ʃiniki'], Charles, nordamerikansk präst, f. 1809 i Kamouraska, Quebec, fick sin uppfostran bland katolska präster och blef själf prästvigd 1833. Han ledde på 1840-talet ett fälttåg mot rusdryckerna och fick däraf namnet "Canadas nykterhetsapostel". 1850 kallades han af Chicagos katolske biskop till hans stift för att leda franska utvandrares kolonisationsförsök i S:t Anna, Illinois. Alltmer blef det klart för honom hur fördärfvadt det katolska prästerskapet var på grund af celibatet och hur mycket fördärf den enskilda bikten vållade. Emedan han genom sin opposition mot missbruken inom kyrkan var utsatt för prästerskapets förföljelser, utgick han 1858 ur kyrkan, följd af sin församling, och slöt sig till presbyterianerna. Sedan dess ledde C., hvars lif ändades i januari 1899, i Nord-Amerika en kraftig antiromersk propaganda, i hvilket syfte han skrifvit "Presten, qvinnan och bikten", som utkommit i ett 50-tal upplagor och öfversatts på flera språk (sv. öfvers. 1890). Sitt lif skildrade han i "Femtio år i romerska kyrkan" (sv. öfvers. 1892; 2:a uppl. 1894) samt i "Fyrtio år i Kristi kyrka. En återblick på mitt lif sedan jag lämnat romerskkatolska kyrkan" (sv. öfvers. 1900). (J. Hdr.)

Chinizarin. Se Kinizarin.

Chinjo'ng (fr. *chignon*), egentl. nacke; nackhår; hårpung (vanligtvis af löshår), som under vissa tider tillhört den kvinnliga hårklädseln. De artificiella chinjongerna anses utöfva ett skadligt inflytande på det naturliga håret och hufvudsvålen genom de mikroskopiska djur (gregariner), som alstras i dem.

Chino, i Peru afkomling af neger och indianska, i La Plata af hvit och indianska (cholo), i Mexico af infödda oblandade negrer.

Chinoidin, *farm.* Se Kinabark.

Chinolin, *farm.* Se Kinolin.

Chinon [ʃinå'], arrondissemangshufvudstad i franska depart. Indre-et-Loire, vid floden Vienne. 6,033 inv. (1901). Handel med säd, vin och torkad frukt. Ruiner efter ett gammalt slott, i hvilket Henrik II af England dog och där Jeanne d'Arc första gången sammanträffade med Karl VII. C. är Rabelais' födelseort.

Chinōn. Se Kinon.

Chinooks [tʃinö'ks], Tjinuker, indianstam, som fordom innehade Columbiaflodens dal v. om Cascade range och söderut till Rogue river mellan Puget-sundsindianerna i n. och Kaliforniagruppen i s. De voro en gång ett talrikt och mäktigt folk, men hafva blifvit nästan utrotade genom krig, sjukdomar och de hvites framträngande, och endast en osnygg och eländig rest (omkr. 500 pers.) återstår. De äro småväxta och tyckas ega mycket ringa motståndskraft. Ansiktet är mera mongoliskt än hos de flesta andra indianer. Den egendomliga seden att tillplatta barnens hufvud, hvilken gaf de västliga indianerna namnet "flatheads", anses af somliga hafva uppstått i denna trakt. Laxfiske i Columbiafloden var deras förnämsta födkrok. De voro mera handelsidkande än ett krigiskt folk och ådagalade stor slughet i sina handelsförbindelser med andra indianer. Slafveri brukades liksom hos alla stammar vid kusten. Språket är invecklad och svårt, och därför utbildades hos dem en egendomlig dialekt, "chinook jargon", som användes i umgänget med främlingar. Den tyckes hafva uppstått före de hvita ditkomst, men modifierades och utbildades vidare genom samfärdseln med dem samt erhöll många franska och engelska lån i vanställd form. George Gibbs utgaf 1863 en ordlista öfver chinookspråket och en öfver denna dialekt.

Chinsura [tʃinsö'ra]. Se Hugli.

Chintreuil [ʃätrö'j], Antoine, fransk landskapsmålare, f. 1814, d. 1873, var en förmedlare mellan Fontainebleau-skolan och de moderne valörmålarna. Hans stämningsstudier göra sig ännu i dag förträffligt gällande. Utsökt delikatess och personlig natur-känsla finner man i hans tolkningar af slättens, de stora synviddernas stämningar, af de blommande fruktträden, af vårens friskhet, af morgonens svalka i skogen. Representerad i Louvre. G—g.

Chio, turkisk ö. Se Chios.

Chioco'cca, *bot.* Se Kainka-rot.

Chioggia [kiå'dʃa] l. Chiozza, distriktshufvudstad i italienska prov. Venezia, på en lagun 26 km. s. om Venezia, 6 km. n. om Brentamynningen. 30,563 inv. (1901, tillsammans med det något sydligare liggande byn Sottomarina). Hamnen är den djupaste lagunhamnen och skyddas af två fort, Caroman och San Felice, samt genom batterier i Sottomarina. C. är biskopssäte samt har ett seminarium, ett gymnasium och en navigationsskola. Invånarna, som tala en egen dialekt, lefva af sjöfart och i synnerhet fiske i lagunen och vid dalmatiska kusten. — C. egdes under medeltiden af Venezia. I maj 1379 eröfrades det af genovesarna, men under det sålunda började s. k. Chioggiakriget (1379—81) led den genovesiska flottan ett svårt nederlag vid C. 23 dec. 1379, och 24 juni 1380 måste staden af dem utrymmas.

Chioggia-kriget [kiå'dʃa-]. Se Venezia (historia).

Chionides (grek. *Χιωνίδης*), lustspelsförfattare i Aten, antagligen omkr. 450 f. Kr. Han nämnes såsom en bland de tidigaste mästarna inom den s. k. "äldre komedien". Endast några fragment af hans arbeten finnas i behåll.

Chi'onis, *zool.*, ett fågelsläkte tillhörande ordn. *Charadriiformes*, sannolikt besläktadt å ena sidan med måsarna, å andra med brockfåglarna. De äro korta, kraftiga, från sida till sida hoptryckta näbbar, som är vid basen försedd med ett förbenadt eller kornigt öfverdrag, som betäcker näsöppningarna. Tarsus, metarsus är kort. Hithörande arter, hvilkas utseende närmast påminner om dufvorna, förekomma i de antarktiska regionerna (Falklandsöarna, Kerguelen o. s. v.). L—s.

Chio'nyphe Carteri (lat.), *patol.* Se Madurfot.

Chios. 1. (Nygr. *Chio* l. *Skio*, turk. *Saki* l. *Sakiz-Adasi*, "mastix-ön".) Turkisk ö i Egeiska hafvet, vid Mindre Asiens västkust. 827 kvkm.

inv. (1900, före 1822 funnos 130,000 dels och hufvudsakligen greker, dels tur- Ön är bergig (Eliasberget, motsvarande de *Pelinaion*, är 1,264 m.) och består till största af mesozoiska kalkbildningar; i n. v. och på enstaka ställen uppträda paleozoiska skiffrar ndstenar, med kisel-, skiffer- och kalkinlag- Södra hälften af västkusten består af lim- tertiärbildningar. Strandslätter och flodallu- finnas särskildt omkring hufvudstaden och indeandesit och fusulinakalk på ett enstaka i n. vid Kardamyli. Jordbäfningar äro icke ta. 3 april 1881 och följande dagar hem- ön och motliggande kust af fastlandet af bäfning, som svårt ödelade östra tredjedelen samma, den rikaste och bördigaste delen, där omkrets af 4—6 km. från hufvudstaden all bar mark var bevuxen med apelsin-, citron-, och mandelträd och där de rike chiotiske nnen hade sina präktiga villor och trädgårdar. en af människolif uppgick till 3,558, och anslogs till 55—70 mill. kr. Ön är ovanligt r och väl odlad samt kallas af turkarna för genäma och milda klimat "Arkipelagens pa- . Den lämnar vin, olja och bomull, men i het mastix och sydfrukter. Redan i forntiden en berömd för sitt vin, sina fikon och sin :." Dess invånare voro kända för sitt yppiga ssätt. Handeln med läder, siden- och bomulls- samt med syltade frukter, säd, boskap och salt t betydlig. — Ön bebyggdes först af leleger elasger, sedermera af karier, och slutligen te sig joniska kolonister på densamma, hvar- den räknades till det joniska förbundet och vann stor makt till sjöss. Sedan Cyrus intagit e Asien, underkastade sig C. frivilligt per- men öfvergick efter slaget vid Mykale (479) tenska förbundet och biträdde kraftigt ate- i peloponnesiska kriget (431—404 f. Kr.). dettas slut afföll det till Sparta. Efter att åter en tid hafva varit Atens bundsförvant det öfver till Tebe och lydde därefter under onierna, romarna, de östromerske kejsarna och serna sant kom 1566 till turkarna. Under ka befrielsekriget (1820—29) reste sig äfven t det turkiska väldet, men återerövrades snart, d de rysligaste grymheter utöfvades. Kvinnor arn mördades eller gjordes till slafvar. På få (våren 1822) lära 23,000 invånare blifvit e, hvarefter 47,000 såldes till slafvar. Äfven nat befrielseförsök, som gjordes 1827, miss- les.

Hufvudstad på nämnda ö, oftare kallad ron. 14,250 inv. (1900). Ärkebiskopssäte. n har en utsträckning af flera kilometer mellan - och olivlundar. Dess hus, byggda af vene- och genoveser, hafva en elegans och bekväm- er, som man ingenstädes eljest finner i le- n. Förgäfves söker man i den moderna staden rester från forntiden, om man undantager ett likt förhelleniskt minnesmärke, Homeros' a (ön var en bland de 7 orter, som täflade an att hafva varit Homeros' födelseort), be- de af en till ett bord med omgifvande bänk n kalkstensklippa, hvilken af befolkningen be- s som den plats, där Homeros skall hafva sam- n sångarskola omkring sig. (J. F. N.)

Chiozza [kiå'dša]. Se Chioggia.

Chippenham [tʃi'pnəm], stad i engelska grefskapet Wilts, vid Avon och Great Western-järnvägen. 5,074 inv. (1901). Kvarnar, garfverier samt beredning af kondenserad mjölk och ost. Förr hade C. stor klädestillverkning.

Chippewa [tʃi'piwå], biflod till Mississippi, i nordamerikanska staten Wisconsin. 380 km. Vid C. ligger staden Chippewa falls med 8,094 inv. (1900) och väldiga sågverk, som drifvas af flodens fall.

Chippeways [tʃi'piwēiš] l. Ojibway, en stam af algonkinindianerna i Nord-Amerika, omkring kanadiska sjöarna. Deras närmaste stamfränder, hvilka äfven kunna betraktas som underafdelningar af dem, äro pottawatomies i trakten kring nuv. Chicago, ottawas mellan Michigan och Huron, saulteux på nordöstra stranden af Öfre sjön och missinsig nordöst om Ontario. Antalet af samtliga dessa indianer torde uppgå till omkr. 30,000. Deras religiösa mysterier, *mide-wiwin*, äro föremål för en beskrifning af Hoffman i "The mide-wiwin or grand medicine society of the Ojibwa" (Washington 1891). E. Rld.

Chippewyan. Se Chepewyan.

Chipping-Barnet. Se Barnet.

Chipping-Wycombe. Se Chepping-Wycombe.

Chips [tʃi'ps], *bot. farm.* Se Kanel.

Chiquinquira [tʃikinkira'], stad i depart.' Boyacá i sydamerikanska republiken Colombia, 2,600 m. ö. h. Omkr. 15,000 inv. Staden har en högre skola och en undergörande Mariabild, till hvilken årligen vallfärda 20—30 tusen och hvart sjunde år ända till 50 tusen pers. från Colombia och Venezuela.

Chiquitos [tʃikitās], en i östra Bolivia boende indianstam, som bibehöll sin självständighet ända in i 17:e årh. De äro medelstora, starka, bredaxlade, ha lifliga ögon, äro numera halfciviliserade samt bekänna sig till katolicismen. Omkr. 20,000 personer. En grammatik till chiquitosspråket utgafs 1880 af Adam och Henry i "Bibliothèque linguistique américaine".

Chiragra (lat., grek. *chēi'ragra*), *patol.*, gikt i handen. Jfr Gikt.

Chiriguanos [tʃi-], en sydamerikansk indianstam på gränsen mellan Argentina och Bolivia. De hafva vetenskapligt undersökts af den svenska expedition, som under ledning af Erland Nordenskiöld 1901—02 utforskade dessa trakter.

Chirihuano. Se Chiriguanos.

Chirimo'ja, *bot.* Se Anona.

Chiriqui [tʃiri'ki], västligaste delen af republiken Panama i Central-Amerika. Den genomdrages af Cordillera de C., som i vulkanen C. når 3,433 m. höjd. På norra kusten ligger lagunen (bukten) C., skild från Atlantiska hafvet af en rad öar. Hufvudorten är David, 11 km. från Stora oceanen, med omkr. 9,000 inv., däribland många fransmän, italienare och nordamerikaner, hvilka öfver hamnen Boca Chica exportera ris, kaffe, sassaparill m. m.

Chirkart [tʃir-]. Se Charkhari.

Chir. m., förkortning för *Chirurgiæ magister.*

Chirómo [tʃi-], station i Brittiska Central-Afrika, vid floderna Ruos och Sjires förening, har ett fort och telegrafisk förbindelse med Kapstaden via Fort Salisbury och med Quelimane i Mosambik. En järn-

väg mellan C. och Blantyre är under byggnad, och en fortsättning af densamma från C. söderut till Port Herald är redan färdig. På andra sidan Ruo hafva portugiserna anlagt förskansningar.

Chiromys, *zool.* Se Fingerdjurssläktet.

Chiron. Se Cheiron.

Chirone'ctes, *zool.* Se Pungråttorna.

Chiro'nomus, *zool.* Se Fjädermyggsläktet.

Chiropla'st l. Kiropla'st (af grek. *cheir*, hand, och *pla'ssein*, bilda), en af J. B. Logier 1814 uppfunnen och till inlärande af riktig handställning vid pianospel afsedd apparat, som hufvudsakligen består af en framför klaviaturen fastskrufvad list, hvilken stöder handlederna. Förbättrad af Stöpel, Kalkbrenner och Bohrer, var denna apparat en tid rätt mycket använd, men förlorade sedermera förtroendet. A. L.

Chiro'ptera, *zool.* Se Fladermöss.

Chiropterofila växter, *bot.*, sådana växter, hvilkas befruktning förmedlas af fladermöss (*Chiroptera*). Ett exempel på en dylik växt är en *Freycinetia* (fam. *Pandanaceæ*), som pollineras af *Pteropus* (flygande hund), när han förtär de inre kronbladen. G. L—m.

Chirothērium (af grek. *cheir*, hand, och *therí'on*, djur), *paleont.*, handlika spår, som träffas i triassystemets sandstenar. De hafva bildats af jättestora grod- eller ödleliknande djur, tillhörande labyrintodonternas ordning. Spåren äro växelvis större och

mindre, antydande att framfötterna varit betydligt mindre än bakfötterna. De slingrande banden äro bildade vid sandens torkning, solsprickor. G. L.*

Chislehurst l. Chiselhurst [tji'sl-hȯst], stad i engelska grefskapet Kent, 17 km. s. ö. om Londonbron. 7,429 inv. (1901). Där finnes ett slott, Camden house (uppkalladt efter den förne egaren, historieskrifvaren W. Camden, som dog 1623), i hvilket Napoleon III afled, 9 jan. 1873. Kejsarens och hans 1879 döde sons lik flyttades 1888 till Farnborough.

Chisr, mytisk personlighet. Se Chidr.

Chiswick [tji'sik], stad i engelska grefskapet Middlesex, vid Thames, 15 km. ofvan Londonbron. 29,809 inv. (1901). Där ligger en mängd präktiga landtställen, bl. a. den hertigen af Devonshire tillhöriga villan Chiswick house med ett dyrbart tafvelgalleri, äfvensom experimentalträdgård, tillhörig Horticultural society. I C. dogo målaren Hogarth (1764) samt statsmännen Fox (1806) och Canning (1827).

Chitarēros [tji-], en stam bland muisca (se d. o.).

Chita'rra [ki-], it., gitarr.

Chitarrone [kitaråne], it., *mus.*, egentl. stor gitarr, stort lutartadt stränginstrument från 1600-talet, byggdt som en teorb, men större, och användt mest för utförande af generalbasen. Man anslog med ett plektron chitarronens 20 stålsträngar, af hvilka de på sidan om gripbrädet liggande bassträngarna (bordünerna) voro mycket långa.

Chitarrone.

Chitin, *kem.* Se Kitin.

Chiton, *zool.* Se Blötdjur.

Chitōn (grek.). Se Dräkt och Kiton.

Chitor [tjitō'ə], Chittor, Chittur, Chittorgarh l. Tulaiti, stad i brittisk-indiska vasallstaten Udaypur, Rajputana, vid västra ändan af Chitor-bergen och vid järnvägen till Ajmere. Omkr. 7,000 inv. Det är egentligen en stor by, kallad Tulaiti, vid västra foten af citadellet och den gamla staden Chittorgarh. Citadellet upptager en areal af 280 har, och den detsamma omgifvande, krenelerade, med stora, runda torn försedda muren har en längd af 11 km. Några hyddor, gömda i det inre af detta ofantliga citadell bland ruiner af palats och tempel, representera det forna C., "jordens solskärm", Indiens stolthet. Thomas Roe, brittisk ambassadör vid stormoguls hof i början af 17:e årh., berättar, utan tvifvel med stor öfverdrift, att det hade 100,000 stenhus. Men denna öfverdrift är förklarlig, om man betänker, att det än i dag har icke mindre än 300 mer eller mindre väl bevarade hus. De äldsta äro Tuar Chitrang Moris, stadens grundläggares, palats, det lilla citadellet på nordvästra delen af platån samt Khovaçin Stamba ("ryktets torn"), en fyrsidig prisma af 23 m. höjd med 9 m diameter vid basen och 4,6 m. upptill, betäckt med jaina-figurer. Tod fann ett inskriftsfragment, som angaf ett datum motsvarande år 896 af vår tid räkning. Äfven på många andra ställen i ruinerna finnas jaina-inskrifter, den äldsta från år 755. Bland öfriga byggnader märkes särskildt Khira Khumb ("segerns torn"; från tiden närmast före

459), likaledes en fyrsidig prisma, af 37 m. höjd. elad i 9 våningar och prydd med tusentals staer, representerande hela den hinduiska olympens udavärld. Denna till utscendet ointagliga fästning, m i mer än 700 år var Mewars hufvudstad, intogs ch plundrades tre gånger: 1303 af kejsar Ala-udin, efter 12 års belägring, omkr. 1557 af Bahadur ajasid i Gujarat och slutligen 1557 af Akbar. innet af dessa belägringar är ännu lifligt hos rajputerna, och deras högtidligaste ed aflägges "vid C:s köfling". (J. F. N.)

Chitral [tji'trəl], halffri stat i brittiska Indien, mfattande floden Chitrals l. Kunars öfre dal, från Hindukusjs kam i n. till 34° 40′ n. br. i s. Det står hufvudsakligen af sex stora byar, belägna i n utvidgning af dalen, men dessutom ligga enstaka årdar spridda öfverallt på terrasser och i sidodalar. realen är omkr. 20,000 kvkm., och folkmängden eräknas till 70—80 tusen muhammedanska arier, elade i en mängd stammar af olika rang, några katteíria, andra slafvar. Dessutom finnes ett stort ntal darder och afganer samt i s. kafir. Hufvudtaden C. ligger vid Kunar, 1,518 m. ö. h. C. är ett ullständigt alpland, med djupa dalar, alldeles trädöst, utom i de bäst skyddade dalarna. Eljest ser an endast de stora nakna bergmassorna af ända ill öfver 7,000 m. höjd, i sina öfre regioner bedckta med snö och is. Om sommaren bränner solen å klipporna, om vintern sjunker kvicksilfret till —20° C. Genom dessa ytterligheter i temperaturen insolationen om sommaren, kölden om vintern) förittra bergen starkt, så att, när snön om våren smäer eller när häftigt regn faller, massor af splittror edsköljas i bergsströmmarna. I dalarna produceras pannmål och ypperlig frukt. — Slafhandeln utgör ller har åtminstone varit den förnämsta inkomställan för fursten, *mihtar*, hvilken sedan 1862 eränt Kashmirs öfverhöghet och hvarje år sändt mahajan en tribut. England har sedan 1886 haft en olitisk agent hos honom, angeläget om att stå på od fot med honom och med befolkningen, emedan, edan Ryssland tagit Pamir i besittning, det är n lifsfråga för brittiska väldet i Indien att undanraga gränsstammarna s. om Hindukusj det ryska nflytandet och försäkra sig om utgången ur passen Hindukusj. I aug. 1892 dog fursten Aman-ul-Mulk, och häftiga tronstrider utbröto mellan den om ryssvän ansedde tronarfvingen Nisam och dennes yngre broder Afsul, en ifrig anhängare af de rittiska intressena. Afsul segrade och Nisam flydde ill Gilgit för att ställa sig under brittiskt skydd, varefter indiska regeringen låt internera honom i ndien. Men Afsuls regering i C. blef kort: Sjir-Afsul, hans farbroder, lyckades mot löfte om vasallskap vinna understöd för sina omhvälfningsplaner os emiren Abd-ar-rahman i Afganistan, med hvilens hjälp han i nov. 1892 lyckades sätta sig i esittning af hufvudstaden C. Engelsmännen förjälpte dock snart Nisam på tronen, och denne regeade sedan ett par år i godt förstånd med England, vars agent i C. 1893—94 var den bekante resanen Fr. Younghusband. Nyårsdagen 1895 mördades Nisam af sin broder Amir-ul-Mulk. Fursten i den lla grannstaten Jandol, Umra kan, införll genast C. och bemäktigade sig Kala Drosh (Killa Dresh) . om staden C. Sjir-Afsul skyndade till från Kabul, ch i förening började de belägra den lilla brittiska garnisonen i Fort Chitral, enär de ansågo engelsmännens kvarstannande i landet utgöra ett hinder för Sjir-Afsuls återuppsättande på tronen. Indiska regeringens agent, d:r Robertson, uppfordrades att utrymma fortet, hvarpå vice-konungen lät svara med en som ultimatum formad uppmaning till Umra kan att återvända till sitt eget land. Hans vägran framkallade öppet krig. En armé på 15,000 man sammandrogs vid Peshawar under generalmajoren sir R. Low, stormade (3 apr.) Malakandpasset och framryckte norrut genom Umra kans land mot C. Jandol besattes (18 apr.), och Umra kan tog sin tillflykt till Kabul. Under tiden var Robertson med en garnison af 543 man fullständigt innesluten i C. och ansattes på det hårdaste från början af mars af en ansenlig belägringshär under Sjir-Afsul. Efter 46 dagars belägring undsattes den under ledning af Robertson och kapten Townshend tappert stridande garnisonen (20 apr.) af öfverste Kelly, hvilken med 400 man införda trupper 23 mars bröt upp från Gilgit och genom såsom ofarbara ansedda, snöfyllda pass österifrån kämpade sig fram till C. Sjir-Afsul flydde vid hans annalkande. Okunnig om att undsättningen verkställts, framsände Low en lätt utrustad truppstyrka under brigadgeneral Gatacre, som genom det snöfyllda Lewarai-passet inträngde i landet i början af maj, då allt allvarligare motstånd befanns brutet. Lows trupper höllo sedan landet besatt i 6 månader, medan dess öde afgjordes i England. Den liberala ministären gaf efter åtskillig tvekan order om C:s fullständiga utrymmande, men efter ministerförändringen i juli återtogs denna order. Trupperna återvände i sept., med undantag af en brigad, som kvarlämnades i Kala Drosh; därvarande truppstyrka har sedan aflösts hvartannat år. Umra kan tillåts ej återvända till sitt land, och Sjir-Afsul, som — då allt vidare motstånd syntes hopplöst — gaf sig fången, internerades jämte mördaren Amir-ul-Mulk på lifstid i Dharmsala. C. har alltsedan varit starkt beroende af britterna, hvilka af omsorg om gränsens skydd öfvervaka vägen från Pamir till Indien och särskildt landets nordliga pass med deras strategiskt viktiga omgifningar, framför allt Baroghil-passet nära floden Chit als eller, som den i sitt öfversta lopp kallas, Yarkhuns källor, det viktigaste och lättast tillgängliga i Hindukusjkedjan. Om C:s undsättning se Younghusband, "The relief of C." (1897), och G. Robertson, "Chitral, the story of a minor siege" (1898). (V. 8—g.)

Chitrovo [-avå'], Michail Alexandrovitj, rysk diplomat, f. 1837, d. 1896, inträdde 1859 i det ryska konsulatväsendet på Balkanhalfön, blef generalkonsul i Konstantinopel och sändes 1881 som diplomatisk agent till Bulgarien. Därifrån förflyttad till Egypten 1882, blef han 1886 rysk minister i Bukarest, från hvilken post han hänsynslöst understödde den revolutionära agitationen mot Bulgariens regering. Han blef 1891 minister i Portugal och 1892 i Japan. H. B—n.

Chittagong [tji'tøgåŋ]. 1. Division i brittiskindiska provinsen Bengalen, vid nordöstra kusten af Bengaliska viken. 31,384 kvkm. 4,744,259 inv. (1901). Det består af tre distrikt: Chittagong (inklusive C. hill tracts), Noakhali och Tipperah. — 2 Distrikt i ofvannämnda division, mellan Bengaliska viken och Burmas berg. 6,638 kvkm. (utom C. hill tracts, se nedan). 1,352,722 inv. (1901),

däraf omkr. 1 mill. muhammedaner och 300,000 hinduer. Stor teodling, värdefulla skogar. — 3. Hufvudstad i divisionen och distriktet C., på högra stranden af floden Karnafuli, 20 km. från mynningen och slutstation på Assam—Bengalen-järnvägen. 22,140 inv. (1901). C. är Bengalens andra hamnstad. — 4. C. hill tracts, förr ett eget distrikt, nu en subdivision i Bengalen, mellan det egentliga C. och Lushai hills. 14,035 kvkm. 124,851 inv. (1901), mest buddister. Hufvudort är Rangamati.

Chittor [tʃitō'ə], Chittorgarh, Chittur. Se Chittor.

Chiūsa [ki-], it., bergspass. Ordet förekommer i namnen på flera italienska orter.

Chiūsi [ki-], stad i italienska prov. Siena (Toscana), i Chiana-dalen. 6,011 inv. (1901). Biskopssäte. Etruskiska och romerska fornsaker och grafvar, bl. a. den s. k. Porsena-grafven. C. motsvarar det gamla *Clusium*, som var en af de tolf etruskiska republikerna och konung Porsenas residens.

Chiva [kiva], Khiva, Choarizm, Chovaresm l. Chorazm, "lågland", äfven kalladt Urgentsj. 1. Kanat och rysk vasallstat i västra Turkestan, söder om Aralsjön, mellan 40° och 43° 40′ n. br., begränsadt i ö. af Amu-darja, i s. och v. af Transkaspiska provinsen; i n. når det fram till Aral. Areal omkr. 60,000 kvkm., hvaraf oasen utgör 13,500 kvkm. Landet, som i n. ö. omgifves af Kysyl-kum (röda öknen), i s. af Kara-kum (svarta öknen), består själft till större delen af öknar och stäpper utan några berg. Endast Amu-darjas västra strand samt de trakter, som vattnas genom kanaler från floden, äro fruktbara. Detta fruktbara land upptar dock blott en tiondel af arealen (omkr. 6,000 kvkm.). Klimatet är strängt kontinentalt. Då några längre klimatiska observationer ej föreligga från C., skola här några siffror angifvas från det ryska Fort Petro Aleksandrovsk, som ligger alldeles vid C:s gräns, på högra stranden af Amu-darja, 70 km. ö. om staden C. Årsmedeltemperaturen är där 12,₅°, juli har en medeltemperatur af 28,₉°, januari af —4,₇°, och antalet frostdagar är 127. Nederbörden är mycket ringa eller blott 64 mm. per år. Den faller så godt som uteslutande på vintern, endast 3—5 mm. på sommarhalfåret. Snöfall äro sällsynta, men Amu-darja är isbelagd under en längre tid, ehuru isen icke blir mer än 15—30 cm. tjock. Häftiga stormar rasa ofta och föra med sig stora sandmassor. Vegetationen är sparsam, men den saknas icke ens alldeles uti öknen, där en buske, saksaul (*Haloxylon ammodendron*), som kan nå ända till 6 m. höjd, är vanlig. På stäppen träffas *Astragalus*-arter, lökväxter (*Allium*, *Tulipa* och *Fritillaria*-arter), stäppgräset *Lasiagrostis splendens*, *Calligonum*-arter, charmyk (*Nitraria Schoberi*) samt haftorn (*Hippophaë rhamnoides*) m. fl. Vid flodstränderna och i oaserna växer Turangapoppeln (*Populus diversifolia*), almar och pilar. Men äfven oaserna äro ej mycket yppiga, ty där växande trädslag gå ej långt från själfva flodstranden. Odlade växter äro där meloner, hvete, hirs, korn, ris, bomull, sesam, aprikoser, drufvor, persikor, granatäpplen, mullbärsträd, fikon, tobak, ärter, bönor, kål och potatis. Ekonomiskt viktigast är bomullsodlingen (1902 var bomullsskörden 10,₄₅ mill. kg.). Vinstockarna, fikon- och granatträden öfvertäckas under vintern med strå och jord. Faunan har att uppvisa varg, räf, sjakal samt några rofdjur ur kattsläktet, vidare saigaantilopen, vildåsnan, piggsvin och harar samt en mängd stäppens gnagare. Af fåglar förekomma vattenfåglar i stora mängder i saltträsken och floderna. De viktigaste husdjuren äro den tvåpuckliga kamelen och den enpuckliga dromedaren, åsnor, hästar, små nötkreatur och får. Boskapsskötseln är dock obetydlig. Befolkningen, som, sannolikt för högt, anslås till 800,000, är dels nomadiserande, dels bofast. Till den förra höra 10,000 kirgiser, 50,000 karakalpaker samt 170,000 turkmener. Den bofasta befolkningen utgöres af 200,000 usbeker, hvilka äro den härskande stammen och till hvilka äfven kanen hör, vidare sarter, tadsjiker, perser, ryssar m. fl. — Religionen är sunnitisk muhammedanism. Domarna, kasi, äro också präster. — Industrien är obetydlig och består mest i tillverkning af lergods och mattor samt i bomulls- och sidenväfveri. Utrikeshandeln har ett värde af omkr. 8 mill. rubel. Exportvaror äro bomull, siden, fårskinn och spannmål. — Det inhemska hufvudmyntet är ett guldmynt, *tilla*, motsvarande 14,₃₀ kr. och deladt i 14 *abassi*, om 2 *tianie* (*tenga*) à 40 *pul*. Det sistnämnda är ett koppar- och mässingsmynt. Men äfven persiska och buchariska mynt samt holländska dukater äro i omlopp. — Regeringsformen är oinskränkt monarkisk. Fursten bär titeln kan, och värdigheten är ärftlig inom dynastien Kungrad af usbekernas stam. Enligt fördrag med Ryssland af 25 augusti 1873 har kanen afstått till detta land hela utrikespolitiken och får icke träda i direkta relationer till andra regenter. Kanens inkomster stiga till 350—400 tusen rubel årligen. Lokalförvaltningen handhafves af bejer. — Någon verklig armé finnes icke, utan blott ett gendarmeri eller lifvakt af omkr 2,000 *nuker*, hvilkas syssla är ärftlig liksom de höga ämbetena. Landets hufvudstad är Chiva. Andra betydande städer äro Kunja Urgentsj, som har liflig handel med Ryssland, och Kungrad i Amu-darjas delta, slutpunkt för sjöfarten på floden.

Historia. C. är de gamle, redan af Herodoto omnämnde korasmiernas fädernesland. Under medeltiden utgjorde det en del af det stora muhammedanska riket Kovaresmien (se d. o.). Det eröfrades sedan af Djingis kan och hörde, då hans rike efter hans död delades, till riket Djagatai. 1372 kom det under Timur, 1484 till Persien, från hvilket det redan 1515 befriade sig, hvarpå det, med flera afbrott, var fritt, tills det 1873 blef en rysk vasallstat. Redan 1717 hade Peter den store sändt en armé för att eröfra C., hvilket fullständigt misslyckades. Sedan förde kanerna af C. ett röfvarkrig mot ryska karavaner samt gjorde en mängd ryska fångar till slafvar. För att befria dessa företogo ryssarna i nov. 1839 ett krigståg till C., hvilket liksom det förra misslyckades på grund af de svårigheter, som klimatet och terrängen lade i vägen. Bättre framgång hade det fälttåg, som rysarna under guvernören i Turkestan, generaladjutanten v. Kaufmann, började i mars 1873. Från Tasjkend framryckte hären, omkr. 14,300 man, 16 mar till Sir-darja och anlände efter ytterst besvärlig marscher 10 juni till staden C., som gaf sig efter ett kort bombardemang och 11 juni besattes af rysarna. Fredsfördraget 25 aug. 1873 beröfvade C

lt land höger om Amu-darja, gaf ryssarna full-mlig handelsfrihet och bekräftade det s. å. dekre-rade upphäfvandet af slafveriet. Dessutom bragte ssarna genom att pålägga en stor skadeersättning mill. rubel) för kriget sådan oreda i statens finan-r, att kanen i verkligheten är vasall under sin äktige granne. — Den nuvarande usbek-kanens nasti grundades af Muhammed Rachim (1802 25).

Litteratur: Vambéry, "Reise in Mittel-ien" (1865; 2:a uppl. 1873), Schmidt, "Die pedition gegen C." (1873), Lerch, "Khiva, seine storischen und geographischen verhältnisse" (s. å.), umm, "Aus C." (s. å.), v. Moser, "Durch entralasien" (1888), Jefferson, "A new ride to hiva" (1899), Krafft, "À travers le Turkestan sse" (1902), och Olufsen, "Old and new archi-cture in Khiva, Bokhará and Turkestan" 904). J. F. N.

2. Hufvudstad i ofvannämnda kanat, vid en af e från Amu-darja afledda bevattningskanalerna. olkmängden uppges af några till 30,000, af andra l endast 5,000 inv. C. är omgifvet af en mur, h inom denna omger en annan mur kanens palats, tadellet och de förnämste ämbetsmännens bo-ngar. I öfrigt består staden hufvudsakligen af på lerhus samt är smutsig och oansenlig.

Chiva'sso [ki-], stad i italienska prov. Turin, på nstra stranden af Po, vid Cavourkanalens mynning h flera järnvägslinjer (till Turin, Milano, Aosta . fl.). Omkr. 4,500 inv. (1901, som kommun 913). Gymnasium, teknisk skola. Det var förr befäst stad i hertigdömet Monferrato, men fäst-ngsverken slopades 1804 af fransmännen.

Chivilcoy [tʃi-], stad i Argentina, staten Buenos ires, 150 km. v. om staden Buenos Aires, i en rdig, men tämligen osund trakt, genom invandring stark uppblomstring. Omkr. 14,000 inv. Jord-uk, kvarn- och brännvinsindustri samt fårafvel.

Chivot [ʃivå], Henri Charles, fransk teater-rfattare, f. 1830, d. 1897 som f. d. byråchef i rnvägsstyrelsen, skref tillsammans med Alfred uru (f. 1829, d. 1889) en mängd vådeviller h operett-texter, bland dessa senare *Fleur-de-thé* 868; "Theblomma", 1869) och *Les cent vierges* 872; "Hundra jungfrur", 1885), bägge med mu-k af Lecocq, *Les braconniers* (1873; "Tjufskyt-rna", s. å.), *Madame Favart* (1879; sv. öfv. s. å.) h *La fille du tambour-major* (1880; "Tambur-majorens dotter", s. å.), alla tre med musik af fenbach, *Bocace* (1879; "Boccaccio", s. å.), med usik af Suppé, samt *La Mascotte* (1881; "Rosen-nd", s. å.) och *Le grand Mogol* (1884; "Stora ogol", 1886), de två senare med musik af Audran.

Chizerots [ʃisərå] l. Burins [byrä'], en af egendomliga stammar i Frankrike, som lefva iso-rade och på hvilka deras grannar se ned med för-t, emedan de enligt sägnen härstamma från rogna. Chizerots anses härstamma från sarase-rna. De bo i departementet Saône-et-Loire och arrondissemanget Bourg-en-Bresse i depart. Ain. an har pådiktat dem allehanda dåliga egenskaper, en oväldiga personer anse dem arbetsamma och igliga. Sedan urminnes tider ha de varit krea-rshandlare och slaktare. Deras kvinnor äro kända r sin skönhet. Angående stammens ställning till ngboende folk se Cagots. Se vidare Michel, "Histoire des races maudites de la France et de l'Espagne" (2 bd, 1847). E. Rld.

Chla'dni, Ernst Florens Friedrich, tysk fysiker och ljudfysiolog, den nyare akustikens grundläggare, f. 1756 i Wittenberg, d. 1827 i Breslau, studerade först juridik enligt faderns önskan, men egnade sig efter dennes död helt och hållet åt fysiken. C. konstruerade musikaliska instrument och upptäckte de efter honom uppkallade klangfigurerna (se Chladnis klangfigurer). Hans arbeten angående meteorstenarna, särskildt *Ueber feuermeteore* (1819), äro likaledes af grundläggande natur (se Meteorsten). Af hans skrifter må nämnas *Entdeckungen über die theorie des klanges* (1787), *Akustik* (1802) och *Ueber die hervorbringung der menschlichen sprachlaut* (i Gilberts "Annalen der physik und chemie"). C. hade aldrig något ämbete eller stadigvarande plats, utan lefde under senare delen af sitt lif på resor samt förtjänade sitt uppehälle genom föreläsningar i akustik och utgifvande af skrifter. Litt.: Bernhardt, "Dr Ernst Chladni, der akustiker" (1856), Melde, "Chladni's leben und wirken" (1888), och Kohlschütter, "Ernst Florens Friedrich Chladni" (1897).

Chladnis klangfigurer, *fys.* Om en skifva af något elastiskt ämne (glas, metall eller trä) försättes i s. k. stående vibrationer, t. ex. genom en strykning på dess kant med en violinstråke, och om den därvid ger ifrån sig en tydlig musikalisk ton, så delar den sig i rutor eller afdelningar, af hvilka två närliggande alltid svänga i motsatta riktningar. Gränslinjerna mellan dessa delar, de s. k. nodlinjerna, äro däremot i fullkomlig hvila. Dessa kunna göras synliga därigenom att skifvan beströs med ett fint pulver, t. ex. fin sand eller korkspån, som kastas bort från de svängande delarna och samlar sig vid nodlinjerna, där det får ligga stilla. De figurer, som bildas af dessa nodlinjer, upptäcktes först af Chladni och blefvo efter honom kallade Chladnis klangfigurer. Deras form är beroende af det ställe på skifvan, hvarest vibrationerna uppväckas, det eller de ställen på skifvan, som vid strykningen fasthållas eller beröras med fingret, vidare af skifvans material, tjocklek och form (huruvida den är kvadratisk, rektangulär, cirkulär eller elliptisk), slutligen af strykningens styrka och hastighet. Den enklaste figuren gifver en skifva, när dess grundton ljuder; vid högre toner bilda sig mer invecklade klangfigurer. I närstående teckning återgifvas några af de vanligaste klangfigurerna hos en kvadratisk skifva. R. R.*

Chlamydo'dera, *zool.* Se Kragfågeln.

Chlamydo'phorus, *zool.* Se Sköldsorken.

Chlamydosaŭ'rus, *zool.* Se Agamidæ.

Chla'mys (grek. *chlamy's*), forngrekisk kort mantel, som grekerna lånat från sina grannar i Tessalien

och Macedonien. Denna mantel var ofta det enda plagg, som ynglingarna buro. Jfr Dräkt.

Chłapo'wski, Dezydery, polsk general, f. 1789, deltog, som skvadronschef i polska gardeskavalleriet, i Napoleons tåg in i Ryssland, tog 1813 afsked från krigstjänsten och lefde sedan på sina gods i Posen till 1830, då han slöt sig till revolutionen. Som brigadgeneral utmärkte han sig vid Grochów och inträngde i maj 1831 i Litauen. Där gjorde han, jämte Gielgud, i spetsen för 5,000 man ett angrepp på Vilna, men blef tillbakakastad öfver preussiska gränsen. Preussarna togo honom till fånga och frigåfvo honom först efter en lång tid samt mot en dryg lösepenning. C. skref *Lettres sur les événements militaires en Pologne et en Lithuanie* (1832; "Krigshändelserna i Pohlen och Litthauen år 1831. Meddelade uti bref från general Chlapowski", 1832). Död 1879.

Chloantit. Se Kopparnickel.

Chlo'asma (grek.), *med.* Se Kloasma.

Chlodovech. Se Klodvig.

Chloë l. Kloë (grek. *Χλόη*), *grek. myt.*, "den grönskande", binamn på Demeter såsom beskyddarinna af den unga vårsådden. C. är äfven ett vanligt namn i de s. k. herdedikterna och herderomanerna.

Chłopicki [chlåpi'tski], Grzegórz Józef, polsk general, f. 1771, tjänade med utmärkelse under Kosciuszko, deltog 1799—1801 i fransk tjänst

i det italienska fälttåget, var sedermera med i Preussen och Spanien, följde 1812 Napoleon till Ryssland, blef i slaget vid Moskva svårt sårad och tog därpå afsked. Sedermera utnämndes han af kejsar Alexander till divisionsgeneral och lefde som privatman i Polen, till dess han under den polska revolutionen 1830 blef (5 dec.) utropad till diktator. Som sådan sökte han åstadkomma en fredlig öfverenskommelse med kejsaren, för att på det sättet tillförsäkra Polen en fri författning. Den stränghet och den ringa tillit han visade revolutionen väckte missnöje, hvarför han inom kort (jan. 1831) nedlade diktaturen och ingick som simpel soldat i de kämpandes led. Hans krigserfarenhet, hvarigenom han understödde den föga krigsvane öfverbefälhafvaren Radziwiłł, och hans personliga tapperhet, som upplifvade soldaternas mod, bidrogo ganska mycket till polackernas segrar. Efter striden vid Grochów, där han sårades, lefde han som enskild man i Krakau. Död 1854. Hans memoarer från de napoleonska fälttågen utgåfvos i Vilna (på polska) 1849.

Chlöras ka'licus (lat.), *farm.*, klorsyradt kali.

Chlorētum (lat.), Klorid, klorvätesyradt salt. Af sådana finnas i nu gällande svenska farmakopé följande 13: *C. amido-hydrargy'ricum*, kvicksilfveramidoklorid. Se Kvicksilfver. — *C. ammo'nicum*, ammoniumklorid, klorammonium, salmiak. Se Ammonium-salter. — *C. apomo'rphicum*, apomorfinhydroklorid, apomorfinklorid, klorvätesyradt apomorfin. Se Apomorfin. — *C. ba'ricum*, bariumklorid. Se Barium. — *C. chi'nicum*, kininhydroklorid. Se Kinin. — *C. coca'icum*, kokainhydroklorid. Se Kokain. — *C. fe'rricum*, järnklorid. Se Järn. — *C. hydrargy'ricum corrosivum*, kvicksilfverklorid, sublimat. Se Sublimat. — *C. hydrargyrōsum præcipitātum*, fälld kvicksilfverklorur, kalomel. Se Kalomel. — *C. mo'rphicum*, morfinhydroklorid. Se Morfin och Opium. — *C. nātricum*, natriumklorid, koksalt. Se Koksalt. — *C. piloca'rpicum*, pilokarpinhydroklorid. Se Jaborandi. — *C. zi'ncicum*, zinkklorid. Se Zink.

Chlōris l. Kloris (grek. *Χλῶρις* l. *Χλωρίς* "den ljusgröna" l. "bleka"), *grek. myt.* l. Ursprungligen väl en växtlighetens vårgrönskande gudinna (likasom Chloë). — 2. Amfions och Niobes dotter, jämte sin broder Amyklas den enda af niobiderna, som skonades, när Apollon och Artemis mec sina pilar nedsköto dessa. Hon säges förut hafva hetat Meliboia, men erhållit namnet C., då hon blek nade af fasa vid åsynen af syskonens död. Jf Niobe. — Ordet nyttjades förr ofta såsom namn på herdedikternas älskarinnor. A. M. A

Chlōris Swartz, *bot.*, växtslägte af fam. *Gramineæ*. *C. polyda'ctylos* Swartz och *C. gracilis* Dur. båda inhemska i Syd-Amerika, äro vackra dekorationsgräs, som ofta odlas i trädgårdarna. G. L—n

Chlorofy'll, *bot.* Se Klorofyll.

Chloro'phora Gaud., *bot.*, växtslägte af fam. *Moraceæ*. Hit hör *C. tinctoria* Gaud., ett sydamerikanskt träd, hvars gula ved (gulholts, gulträ, gul bresilja, gammal fustik) kommer i handeln som färgtr och användes till färgning af garn och tyger. Gulholts bearbetas äfven till finare snickeriarbeten. Gulholtsextrakt beredes genom utkokning af gulholts me vatten; det består till största delen af färgämnet morin och har samma användning som färgträet. G. L—n

Chlorophÿceæ, Grönalger, *bot.*, en grup alger, som utmärka sig därigenom att kromatoforerna äro rent gröna (kloroplaster, se Cel sp. 1390). Inom gruppen råder den störst variation med afseende på såväl de vegetativ organens som fortplantningsorganens byggnad. H de lägst stående, *Protococcoideæ*, utgöres he växten af en enda ensam eller flera till t miljer anordnade mikroskopiska, enkärniga celle Hos ordningen *Siphoneæ* består växten vanligen en stor, mångkärnig, förgrenad cell. Bålen hos högst stående *Confervoideæ* utgöres af enkla ell förgrenade rader eller ytor af enkärniga celler. J Alger. — Den könlösa fortplantningen sker va ligen genom zoosporer. Utmärkande för grönalgern är förekomsten af membranklädda, på könlös v bildade hvilceller (aplanosporer, akinter). Fortplantningen på könlig väg är för många arter okänd, sker hos andra genom kopulation rörliga gameter eller genom befruktning af äg (oosfer) medelst spermatozoider. Svärmcellerna (zo sporer, gameter, spermatozoider) äro symmetris byggda och hafva 2, 4 eller talrika lika långa cili fästa i sin främre del. De flesta hithörande mån arterna lefva i sött vatten, några på fuktig mar klippor, trädstammar etc., medan åter andra h hafsformer. G. L—

Chlorophÿtum Ker., *bot.*, växtslägte af fam. *Liliaceæ*, med omkr. 50 arter i tropikerna. I

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ngsrum odlas mycket ofta *C. comosum* Bak. . *Sternbergianum*, *Cordyline vivipara*) och en

rm med hvitbrokiga blad af *C. capense* Voss *halangium variegatum*); båda arterna härstamma ån Kap. G. L—m.

Chloropla'ster (Kloroplaster), *bot.* Se ell.

Chlōrops, *zool.*, kornfluga.

Chlorōs (Kloros). Se Bleksot.

Chlorosplēnium *æruginosum*, *bot.*, en till *Discocytcetes* hörande svamp, som är orsaken till den kanta spanskgröna färg, som ej sällan ved af olika ädslag, i synnerhet ek, bok och al, visar. Ur den öna veden bryter svampen fram på hösten. G. L—m.

Chloro'xylon DC., *bot.*, växtsläkte af fam. *Rutaæ*, innefattande en art, *C. Swietenia* DC., ett i dra Asien växande högt träd, hvars gröngula, fasta d (sidenträ l. atlasträ) är mycket värderad. Ur rken utflyter harts i stor mängd, som användes i tindien. G. L—m.

Chlōrum solūtum, klorvatten. Se Klor.

Chlum, by i Böhmen, nära Königgrätz, utgjorde n afgörande punkten i slaget vid Königgrätz h stormades af preussiska gardet. Se Königrätz.

Chlumec [klúmets], det tjechiska namnet på Kulm d. o.).

Chlumecký [-me'tski], Johann von, friherre, terrikisk statsman, född 1834 i Zara, Dalmatien, derade i Wien, inträdde i den österrikiska proasstyrelsen och invaldes 1868 i riksrådet (österiska riksdagen). I Auerspergs kabinett af 1871 f C. först åkerbruksminister, sedermera (1875) delsminister och åstadkom som sådan 1878 ett llfördrag med Italien. I aug. 1879 afgick han nte den öfriga ministären och invaldes 1880 i rsrådets deputeradekammare, där han blef en af larna för den förenade tyska vänstern. 1885 blef n andre och 1888 förste vicepresident i kammaren h var 1893—97 dess president. S. å. utnämndes n till medlem af herrehuset. 1889 upphöjdes han friherrligt stånd.

Chlumetz, tjech. *Chlumec nad Cidlinou*, stad i rdöstra Böhmen, vid strömmen Cidlina. 3,658 . (1900). Slott, tillhörigt grefvarna Kinsky.

Chlynov, det ursprungliga namnet på staden Vjatka.

Chlysto'vtsjini (ry.), gisslare. Se Raskolniker.

Chmainpo. Se Tsjin-nam-p-ho.

Chmel, Joseph, tysk häfdaforskare, f. 1798 i Olmütz, d. 1858 i Wien, blef 1834 andre arkivarie och 1846 vice direktör vid riksarkivet i Wien samt var ifrån 1848 utgifvare af "Archiv für kunde österreichischer geschichtsquellen". — C. var företrädesvis samlare, och hans forskningar gällde särskildt huset Habsburgs äldre historia. Bland hans arbeten må nämnas "Materialien zur österreichischen geschichte" (2 bd, 1832—40), "Die handschriften der k. k. hofbibliothek zu Wien, im interesse der geschichte excerpirt" (1840—41) och "Monumenta habsburgica" (de 3 bd, som röra tiden 1473—1576, 1854—58).

Chmielnicki [chmjälni'tski], Chmelni'tskij. 1. Bohdan Zenobiusz C., kosackhetman, f. 1593, var son till en biltog polsk adelsman i Ukrajna. Efter kosackernas nederlag 1638 sändes han af dem till konung Vladislav i Polen för att erbjuda underkastelse, stod någon tid i gunst hos konungen, men kom snart i onåd och retade då kosackerna till uppror samt blef af dem vald till hetman. Han trädde i förbindelse med ryssar och tatarer samt angrep Polen, slog flera stora polska härar och framträngde härjande ända till Zamość. 1649 blef han erkänd som oberoende hetman. Han förde lifliga underhandlingar med drottning Kristina och Karl X Gustaf. (I svenska riksarkivet finnas bref från C. under åren 1654—57. Jfr Kosacker.) När konung Kasimir ville göra sin öfverhöghet gällande, började C. med turkisk hjälp krig på nytt, men blef slagen. Han ställde sig därför 1654 under Rysslands skydd och lofvade tsaren en krigskontingent, med villkor att kosackernas gamla fri- och rättigheter lämnades orubbade. Följden af detta fördrag blef ett krig mellan Ryssland och Polen, under hvilket C. dog, 1657. Det troddes, att han blef förgiftad af turkarna, hvilka icke mindre än polackerna harmats öfver hans ryska förbindelse. 1873 restes i Kijev C:s ryttarstaty. (C. O. N.)

2. Nikolaj Ivanovitj C., den föregående ättling, rysk komediförfattare, f. 1789, son af den filosofiske skriftställaren Ivan Parthenovitj C. Efter tjänstgöring i armén och justitieministeriet blef C. 1829 guvernör i Smolensk. Anklagad för försnillning af statsmedel, förflyttades han till guvernörsposten i Archangel och satt 1837—43 fängslad i Peter-Paul-fästningen i Petersburg. Hans brottslighet, som ännu ej fullt klargjorts, tyckes dock egentligen ha bestått i godtrogenhet och slarf. Efter frigifningen gjorde han studieresor i utlandet och dog i Petersburg 1845. Hans komedier och vådeviller voro på sin tid mycket omtyckta, men äro hufvudsakligen efterbildningar af franska mönster (Regnard och Molière). Hans första stycke, *Govorun* (Pratmakaren), som spelades 1817, var en omarbetning af en komedi af Boissy. Hans litterära betydelse ligger främst i de fritt, men med konstnärlig smak gjorda tolkningarna af Molières "École des femmes" och "Tartuffe". Hans samlade arbeten utgåfvos 1849. A—d J.

Chmielnik [chmjä'lnik]. 1. Stad i rysk-polska guvernementet Kielce, i sydvästra Polen. 6,943 inv.

(1897). I närheten ligga koppar- och blygrufvor samt järnmalmsfält. — 2. Stad i ryska guvernementet Podolien, vid Bug. 11,215 inv. (1897), hvilka hufvudsakligen idka jordbruk och skogsindustri.

Chmielo'wski, Piotr, polsk litteraturhistoriker, f. 1848 i Podolien, d. 22 april 1904 i Lemberg. Efter universitetsstudier i Warschau och Leipzig, där han 1874 promoverades till filos. doktor för en afhandling *Über die organischen bedingungen der entstehung des willens*, kallades han 1882 till professor i polsk litteraturhistoria vid universitetet i Warschau; men redan efter ett par månader lämnade han denna plats, enär han ej ville foga sig efter påbudet att föreläsa på ryska. 1893 utnämndes han till professor i polsk litteraturhistoria vid Lembergs universitet. — C., som utbildade sin vetenskapliga metod efter Taine och var varm anhängare af den positivistiska rörelsen, räknas bland Polens ypperste litteraturforskare, förenande stor lärdom och beläsenhet med samvetsgrann detaljforskning, klart omdöme och djup blick för sociala företeelser. Hans kritiska verk omfatta ett 60-tal volymer. Bland hans yppersta studier må nämnas: *Kvinnorna hos Mickiewicz*, *Slowacki och Krasinski* (1873), *Polska författarinnor* (1885), studier öfver Mickiewicz och Kraszewski (1886), *Våra romanförfattare* (1887 och 1904), *Nutida polska poeter* (1898), *Henryk Sienkiewicz* (1901), *Nya strömningar i polska vitterheten* (s. å.), *Polska dramat i nyaste tid* (1902), *Den litterära kritikens historia i Polen* (s. å.) och *Teckning af den nyaste polska litteraturen* (4:e uppl. 1898). Dessutom publicerade han studier öfver Rousseau, Goethe och Taine, en polsk öfversättning af Goethes "Wilhelm Meister" samt åtskilliga skrifter af pedagogiskt, filosofiskt och estetiskt innehåll. Han redigerade äfven tidskriften Ateneum. A—d J.

Chnum, *egypt. myt.* Se Knufis.

Choanoflagellåta, *zool.* Se Flagellata.

Choarizm. Se Chiva.

Choa'spes, i forntiden namn på floden Kercha (se d. o.).

Cho'choloušek [-lūʃek], Prokop, en på sin tid populär tjechisk romanförfattare, f. 1819, d. 1864. Ursprungligen egnande sig åt medicin, studerade han ett par år kirurgi i Padova och tog hemvägen öfver Montenegro och Dalmatien, hvarifrån han hämtade mycket romantisk-etnografiskt stoff för sina historiska romaner och noveller, däribland *Montenegrinerna*, *Blodshämnden* (*Krvina*) och *Bosniens siste konung*. Hans romaner ur Böhmens äldre historia i W. Scotts stil utmärka sig för patriotisk fantasi, men äro konstnärligt föga betydande och röja bristen på verkligt historiska studier. C. tog liflig del i den nationella rörelsen, dömdes 1848 till fängelse och landsflykt och fick först 1861 återvända till Prag. A—d J.

Chock [ʃåkk], fr. *choc*, stöt, anfall; *krigsv.*, den del af ett anfall, i hvilken den angripande med blanka vapen bryter in i fiendens led. Ordet nyttjas särskildt om kavalleriets anfall till häst med blanka vapen. Medeltidens tunga rustningsklädda kavalleri red till attack i långsamt tempo. Karl XII införde attacken i galopp för det svenska rytteriet. På Fredrik den stores tid gjordes den slutna attacken af kavalleriet med knä bakom knä i ledet, d. v. s. så slutet som möjligt, sedermera knä mot knä, sålunda med mindre känning; numera rides till attack i sluten ordning med stigbygel vid stigbygel.

Resultatet af attacken i sluten ordning beror på stötens kraft, d. v. s. hästarnas snabbhet, den riktiga tidpunkten för attackens utförande samt bruket af blanka vapen. De senare komma bäst till användning, då kavalleriet är formeradt i linje. Manövrering i linje under stark fart förutsätter emellertid väl utbildadt manskap och godt hästmaterial.

Chocken, hvarvid ryttaren söker att rida ned sin motståndare och därunder med sabel eller lans bringar honom ur stridbart skick, utföres dels i sluten ordning mot kavalleri, dels i spridd ordning mot infanteri och artilleri (se planschen). "På stående fot" får kavalleriet aldrig mottaga ett anfall utan i stället rida t. attack, till och med om linjeform icke hinner bjuas. I spridd ordning farter i själfva sammanstötningen af mindre betydelse, hvaremot vikten ligger uti att öfverraska motståndaren samt att så mycket som möjligt undandraga sig verkan af hans eld, under det att anfallsfältet passeras. — Ett särskildt slags attack är den s. k. "lava", kosackernas nationella stridssätt, hvarvid anfallet till häst utföres under samtidigt bruk af skjutvapen. Det nutida kavalleriet har som regel kan målet ej nås till häst, skall det ske till fots genom eldstrid, men till häst känner kavalleristen intet annat stridssätt än chocken, d. v. s. anfall och inhuggningen med blanka vapen. B. C—n

Chocó [tʃåkå], kuststräcka i republiken Colombia i Syd-Amerika, i departementet Cauca, 3°—7° n. br.

Choctaws [tʃå'ktåś] l. Tjachta, en nordamerikansk indianstam, språkligen besläktad med chickasaws och creeks. Choctaws bodde ursprungligen på ett område, som nu bildar södra delen af staten Mississippi och västra delen af Alabama. Deras språk användes af de franske kolonisterna i Louisiana vid dessas förbindelse med öfriga indiastammar, enär det förstods af dem alla. 1837—[illegible] voro de förenade med chickasaws (se d. o.). De bo nu på reservation i Indianterritoriet, norr om Re river. De äro ganska civiliserade, hafva en skrifv författning samt styras af en höfding och en sen med 40 medlemmar. Till namnet äro de kristn Stammen torde numera räkna omkr. 10,000 pe soner. E. R

Choczim [chåtʃi'm], polskt namn på staden Cho (se d. o.).

Chodavendikjår, turkiskt vilajet. Se Khodavendikiar.

Chodkiēwicz [-vitʃ], Jan Karol, polsk fäherre, f. 1560, lärde krigskonsten af bl. a. Zamoyski. Denne afträdde 1602 åt honom befälet öfver den polska här, som i Livland kämpade mot svenskarna. Mot dessa hade C. framgångar vid Dorpat och Weissenstein och vann, med underlägsna krafter öfver konung Karl IX en seger vid Kirkholm 16[illegible] Till följd af det förvirrade tillståndet i Polen var frukten af sistnämnda bedrift likväl ganska ringa; penningarna tröto, och en del af hären öfvergick sin general, som det oaktadt, hufvudsakligen med egna medel, fortsatte kriget mot svenskarna. Med dem ingick C. stillestånd 1611 och sändes därefter af konung Sigismund med en här till Ryssland att understödja "den falske Dmitrij". Men

åste utrymma Moskva och nödgades utkämpa en
d af strider samt genomgå en mängd äfventyr,
nan det genom fördraget i Dyvlin (1618) medgafs
nom att fritt tåga tillbaka till Polen. 1620 efter-
ädde han Zolkiewski som högste befälhafvare öfver
ren mot turkarna, men afled, efter några vunna
amgångar, 1621 i Chotin.

Chodowiecki [chådåvje'tski], Daniel Niko-
us, tysk kopparstickare och målare, f. 1726 i
anzig, d. 1801 i Berlin, sysslade först med minia-
rmåleri, men egnade sig från år 1758 med för-
kärlek åt raderingskon-
sten. Han fick sin ut-
bildning i Berlin, vid
hvars konstakademi han
1788 blef vicedirektör
och 1797 direktör. Möj-
ligen något påverkad af
fransk konst (Chardin),
var C. Tysklands störs-
te mästare på bokillus-
trationens område, un-
der en tid då denna
konstart företrädesvis
omhuldades. Liksom de
gamle "kleinmeister"
utförde han sina gra-

rer (vinjetter m. m.) i litet format, men det
ktadt äro konturerna utmärkta genom stor korrekt-
et och figurerna af djup och träffande karak-
ristik. Själf utgången ur den borgerliga klassen,
betade han företrädesvis för denna och graverade
elst tilldragelser ur hvardagslifvet, framställda
ed slående natursanning. Likväl behärskade han
lt endast de borgerliga motiv, som han hade för
gonen, och misslyckades, då han sökte illustrera
Shaksperes poesimättade verk. Hans raderingar
nna fördelas i tvenne grupper: illustrationer,
förda på beställning af bokhandlare (till Minna
n Barnhelm, Don Quijote, Landtprästen i Wake-
ld, Gellerts fabler, Shaksperes dramer, en mängd
alendrar och almanackor m. m.), samt ämnen af
et val (*J. Calas' afsked från sin familj*, *Den
derliges lefnad*, *Konstnärens familjeblad* m. m.).
. arbetade med rastlös flit ända till sitt sista lef-
dsår, och hans gravyrer omfatta nära 3,000 num-
er. Hans ytterst sällsynta målningar präglas
ssom hans teckningar och raderingar af skarp
servationsförmåga, men äro ur rent målerisk syn-
unkt obetydliga. — Hans son Wilhelm C.,
1765, d. 1805, var en framstående kopparstickare
faderns maner. R—n. (O. G—g.)

Chodsjent, stad i provinsen Samarkand, i ryska
entral-Asien, vid Syr-darja, under 40° 17′ n. br.
1,076 inv. (1897). C. är en vacker stad, som lig-
r nästan dold i präktiga trädgårdar, och om-
fres af dubbla murar. Bland dess byggnader må
mnas citadellet med den forne härskarens palats,
n stora basaren, den ryska kyrkan, de många
oskéerna (öfver 200) och skolorna. C. är en efter
entralasiatiska förhållanden liflig handels- och in-
stristad, hvars silkes- och bomullsspinnerier samt
fverier äro vida bekanta och i hvars trädgårdar
deuropeiska frukter nå en sällsynt fullkomlighet.
en centralasiatiska järnvägen går förbi staden. —
. var förr residens i ett eget rike, som styrdes
f en bej, men besattes af ryssarna 5 juni 1866.

Chodźko Borejko. 1. Ignacy C., polsk för-
fattare, f. 1794 på ett fädernegods nära Vilna,
d. 1861. Han skildrade i en lång serie berättelser
med lif och åskådlighet den litauiska adeln under
1700-talet: *Obrazy litewskie* (Litauiska bilder, 1840
—62) och *Podania litewskie* (Litauiska traditioner,
1852—60). Mest populär var hans *Pomiętniki
kwestarza* (Allmosesamlarens memoarer), hvaraf
10:e uppl. utkom 1894, med intressanta karak-
teristiker af historiska personer, däribland Napoleon
i Vilna. Hans skrifter utgåfvos i 11 delar 1875
—77 (3:e uppl. 1885). A—d J.

2. Leonard C., den föregåendes frände, polsk
historiker, f. 1800, följde furst Oginski på dennes resa
genom Ryssland och Tyskland m. fl. länder samt slog
sig 1826 ned i Paris. Under julirevolutionen (1830)
kämpade han på de liberales sida såsom La Fayettes
adjutant. Efter utbrottet af polska revolutionen
(s. å.) blef han nationalregeringens kommissarie i
Paris och inträdde därpå i polska emigrantkommit-
tén. Sedermera höll han föreläsningar i collège de
France och tjänstgjorde vid Sorbonnes bibliotek.
Död 1871. Af C:s många historiska skrifter,
hvilka äro författade på franska samt utmärka
sig mera för varm fosterlandskärlek och sam-
larnit än för skarpsinne, må nämnas *Observa-
tions sur la Pologne et les polonais* (1827),
*La Pologne historique, littéraire, monumentale et
pittoresque* (1835—37; 8:e uppl. 1854—57) och
Histoire populaire de la Pologne (1855; 14:e uppl.
1864). Under pseudonymen "grefve d'Angeberg"
utgaf han 1862 *Recueil des traités, conventions et
actes diplomatiques concernant la Pologne 1762—
1862*.

3. Aleksander C., den föregåendes frände,
polsk orientalist, f. 1804, d. 1891 i Frankrike,
studerade vid orientaliska institutet i Petersburg
och utgaf därstädes ett band *Poezye* (1829), inne-
hållande dikter i den polsk-romantiska skolans
smak äfvensom förträffliga öfversättningar från
Pusjkin och Byron samt arabiskan och persiskan.
1829—41 var C. rysk konsul i staden Resjt (i Per-
sien) och 1857—84 professor i slaviska litteraturen
vid collège de France i Paris. Han har bl. a.
utgifvit *Grammaire persane* (1852), *Grammaire
paléoslave* (1869), *Études bulgares* (1875), *Les
chants historiques de l'Ukraine* (1879) och öf-
versättningar af gammalslaviska legender från me-
deltiden. (A—d J.)

Chœrilus. Se Choirilos.

Choi, stad i persiska prov. Aserbeidjan, vid
floden Kotur samt vid karavanvägen mellan Tabris
och Erserum. 20,000—30,000 inv. Det är en af
Persiens vackraste städer; dess gator äro genom-
skurna af kanaler. Trakten är bördig och mycket
tätt befolkad.

Choi'nski-Je'ske, Teodor, polsk novellist och
kritiker, f. 1854 i provinsen Posen, studerade i
Breslau, Prag och Wien och begynte 1876 sin
litterära verksamhet (under pseudonymen M. Bog-
danowicz). Förutom en mängd historiska be-
rättelser med nationella ämnen har han skrifvit
åtskilliga studier: *Typy i idealy pozytywnej belle-
trystiki polskiej* (1888) och *Na schyłku wieku* (1894;
Vid sekelslutet), riktade särskildt mot positivis-
men. Dessutom har han författat litteraturhistoriska
arbeten om Tyskland (*Heinrich Heine*, *Tyska dramat*

i 19:e årh. och *Tyska riddarepiken*) och om Frankrike (*Octave Feuillet, Zola* m. fl.). A—d J.

Choira'des, forntida namn på ön San Paolo utanför Taranto.

Choirilos (grek. *Χοιρίλος*, lat. *Chœrilus*). 1. Dramatisk skald i Aten, samtidig med peisistratiderna. Han uppgifves såsom författare till 160 stycken, hufvudsakligen satyrspel, i hvilken diktart han prisas såsom mästare. — 2. Episk skald från Samos, mot slutet af 5:e årh. f. Kr. I en omfångsrik dikt med titeln *Perseïs* l. *Persiká* (persersången), hvaraf några fragment kommit till vår tid, besjöng han grekernas seger öfver Xerxes. — 3. Episk skald från Iasos i Karien. Han åtföljde Alexander den store på tåget mot Persien och lär hafva besjungit dennes bragder samt för hvarje god vers blifvit belönad med ett guldmynt.

Choiromyces, *bot.* Se Tryffel.

Chois., i botaniska namn förkortning för den fransk-schweiziske botanisten J. D. Choisy, f. 1799, d. 1859.

Choiseul [ʃωaśö'l], en af de större öarna i tyska Salomons-arkipelagen. Omkr. 5,850 kvkm. Ön är bergig och nästan okänd.

Choiseul [ʃωaśö'l], gammal fransk ätt, som kan spåras redan från början af 900-talet, då medlemmar af densamma voro mäktiga feodalherrar i Champagne. Sedermera delade sig ätten i flera släkter. Den äldsta grenen utslocknade på 1400-talet. Af de yngre grenarna märkas familjerna de Beaupré-Stainville, till hvilken den bekante ministern hörde (se nedan 2), de Daillecourt, till hvilken C.-Gouffier hörde (se nedan 3), och de Praslin, som har sitt namn efter ett markisat i Champagne och bland sina medlemmar räknat, utom nedannämnde hertigar af Praslin (se nedan 1 och 4), äfven två marskalkar af Frankrike, nämligen Charles de C., markis de Praslin, marskalk 1619, och César de C., grefve du Plessis-Praslin, Turennes besegrare vid Réthel 1650, marskalk 1645, d. 1675.

1. César Gabriel de C., hertig af Praslin, statsman, f. 1712 i Paris, d. där 1785, blef 1748 generallöjtnant, men efterträdde 1758 sin kusin (se nedan) som fransk ambassadör i Wien. Hemkallad 1760, fick han plats i konseljen och blef 1761 utrikesminister samt 1766 marinminister. Som sådan nedlade han mycket arbete på ökningen af franska flottan, förstärkningen af krigshamnen i Brest och utvecklingen af sjöartilleriet. Tillika uppgjorde han planen till den första franska världsomseglingen, hvars ledning han anförtrodde åt Bougainville. C. föll i onåd 1770, samtidigt med sin kusin, och drog sig tillbaka från det offentliga lifvet. 1762 blef han hertig och pär.

2. Etienne François de C., grefve de Stainville, hertig af Choiseul-Amboise, den föregåendes kusin, fransk statsman, f. 18 juni 1719. Hans farfader antog namnet Stainville efter sin svärfader, en österrikisk grefve, hvars egendomar han ärfde, och under namnet grefve af Stainville trädde C. ut i lifvet. Han uppfostrades i ett jesuitkollegium, ingick därefter i hären och deltog i österrikiska arföljdskriget (1740—48). Vid Prags belägring 1741 blef han sårad, fick 1743 öfverstefullmakt och utnämndes 1748 till generalmajor. Efter krigets slut beträdde han hofvägen, hvarjämte han genom sitt gifte med en rik bankirdotter, Louise Crozat du Chatel, fick tillfälle att föra ett mera lysande lefnadssätt, än hans egen härdt medtagna förmögenhet skulle hafva tillåtit. Vid hofvet intog han inom kort en bemärkt plats genom sin kvicka frispråkighet och sitt, trots ett ingalunda fördelaktigt yttre, vinnande sätt att vara. Snart skaffade han sig en gynnarinna i den allsmäktiga madame de Pompadour. 1753 afgick han som sändebud till Rom, där hans medlande till jansenisternas förmån ådrog honom (”ateisten”) jesuiternas hat och vållade honom en officiell tillrättavisning. 1757 blef han ambassadör i Wien, fick i aug. 1758 rättighet att återtaga familjenamnet Choiseul och hertigtiteln och kallades dec. s. å. att efter abbé Bernis öfvertaga ledningen af utrikesärendena, emedan han ej tvekade att göra sig till redskap för Pompadours plan till en fortsatt förbindelse med Österrike mot Preussen, ehuru Frankrike sedan 1755 var invecklad i ett vidtutseende kolonialkrig med England. Det ingångna förbundet var en förnekelse af Frankrikes hela föregående politik, och kriget mot Preussen var folket förhatligt. För att återvinna folkgunsten uppbjöd C. alla sina krafter mot England — dock genom att möta dess härar i kolonierna, som snart sagdt voro blottade på försvar, utan genom försöket att gifva denna makt ett dråpslag i Europa. Detta skulle ske genom landstigningar i Skottland (20,000 man under Aiguillon) och England (50,000 man under Soubise). För utförande af sin ”stora plan” sökte C. förmå Sverige, hvars utrikes politik sköttes af A. J. v. Höpken, att på fransk bekostnad och mot löfte om ön Tabago — som dock befann sig i Englands våld — öfverföra 12,000 man svenska trupper till Skottland. Höpken framställde visserligen sina betänkligheter mot denna plan, hvars realiserande skulle hafva tillintetgjort Sveriges hande men bedrog C. en tid bortåt genom att låtsa b undran för idén. När den ”stora planen” 17 skulle sättas i verket, befanns den outförbar. grep därefter till ett annat medel för att betvin England. Genom det bourbonska familj fördraget 1761 indrog han Spanien, Neapel o Parma i Frankrikes politiska system. För att kun kraftigare bedrifva kriget lämnade han s. å. utrik ärendena åt sin frände Choiseul-Praslin samt öfve tog själf marin- och krigsministersysslorna. Tr hans beundransvärda ansträngningar för flottans e härens stärkande slöts kriget 1763 med tillintetgör sen af Frankrikes kolonialvälde i norra Amerika o Ostindien. Genom sin diplomatiska skicklighet rättade han likväl, att villkoren blefvo lindriga än man väntat. Medelst Corsicas införlifvande m Frankrike (1768) måttade C. ett hugg mot Englan och han umgicks med den sedermera af Napoleon försökta planen att genom Egyptens eröfring tr hjärtpunkten af Englands välde, Ostindien. M lycklig än i striden mot England var C. i stric

ot jesuiterna. Minnena från Rom, tycke för tidens ationalism och Pompadours personliga hat till mnda orden gjorde honom till jesuiternas motstån-re. Han förmådde Ludvig XV att bekräfta den rlamentsakt, som 1762 tillintetgjorde deras makt Frankrike, och 1764 förvisades ur landet "alla förr k. jesuiter". Denna kraftåtgärd gjorde C. mycket pulär. Att stäfja Rysslands makttillväxt var ett nat af målen för hans politik. Han understödde n polska konfederationen 1768, eggade Turkiet till ig mot Ryssland och sökte rycka Sverige ur dess roende ställning till detta land. Väl bekant med ogheten i frihetstidens styrelsesätt, yrkade C., som 66 återtog ledningen af utrikesärendena, en revo-tion i Stockholm för skapandet af en stark, efter gelskt mönster formad konungamakt. Sina åsikter letta afseende utvecklade han bl. a. i den berömda emoar af 1766, i hvilken, enligt Geijers ord, revo-tionen af 1772 redan ligger. C. blef mycket harm-n öfver den snöpliga utgången af 1768 års revolu-nsförsök och inbjöd kronprinsen Gustaf till Paris för t öfverlägga om bättre mått och steg för framtiden. ir Gustaf i febr. 1771 kom till Paris, var C. störtad. ter Pompadours död (1764) hade hans inflytande åningom aftagit. Hans umgänge med encyklope-sterna gaf honom ett visst mått af frisinthet och rde honom misstänkt för ett ännu större. Hans nder (Aiguillon, Maupeou m. fl. och framför alla n uppstigande solen madame Du Barry, hvilken hårdnackadt vägrat sin hyllning) begagnade sig raf. De intalade konungen, att parlamenten i sin pstudsighet hade ett godt handtag af ministern, h framställde dennes hemliga underhandlingar med anien 1770 (om ett nytt uppträdande mot England l koloniernas återvinnande) som ett egenmäktigt h riksvådligt tilltag. Ett handbref från Ludvig V julaftonen 1770 underrättade C. om att hans nster vållade monarken missnöje och att han hade t inom tjugofyra timmar begifva sig till sitt gods anteloup. Hans fall blef hans största triumf: i n allmänna meningen var det en riksolycka, och an egnade från alla håll den störtade en rent af manande hyllning. Ludvig ångrade också sedera sitt steg. "Hade jag behållit C. kvar", yttrade n ett par år efteråt, "hade Polens delning aldrig ett". Ludvig XVI tillät honom 1774 att återvända l Paris, men använde honom ej i statens tjänst. C. g barnlös 8 maj 1785, efterlämnande ofantliga ulder. De "memoarer", som 1790 under C:s mn utgåfvos af Soudaise, äro endast omtryck af skilliga uppsatser, som C. 1778 låtit trycka i ett tal exemplar, till rättfärdigande af sin förvaltning. en 1904 utgåfvos i Paris *Mémoires du duc de C. 19—1785*, som bl. a. innehålla hans till 1757 ende självbiografi, skrifven under förvisningstiden. f den särskildt i senaste tid rikhaltiga litteraturen C. märkas: Maugras, "La duchesse de C. et le triarche de Ferney" (1889) och "Le duc et la chesse de C." (1902), samt Daubigny, "C. et la ance d'outre-mer après le traité de Paris" 892). 2. J. Th. W.

3. Marie Gabriel Florent Auguste, efve de Choiseul-Gouffier, diplomat och rforskare, f. 27 sept. 1752 i Paris, d. 20 juni 17 i Aachen, fick tidigt sin håg riktad på an-ken och anträdde 1776 en resa till Grekland, där n med stor omsorg studerade minnesmärkena, antecknade seder och bruk och lät göra ett stort antal ritningar. Frukten af sina lärda forskningar nedlade han i *Voyage pittoresque en Grèce* (3 dlr, 1782—84; ny uppl. af Müller och Hase, 4 bd, 1841). 1780 medlem af "académie des inscriptions et belles-lettres", invaldes han på grund af detta stort anlagda verk 1783 i franska akademien. Snart därefter utnämndes han till fransk ambassadör i Konstantinopel, där han fortsatte sina studier. Äfven efter revolutionens utbrott betraktade han sig som bourbonernas representant där och sände depescher till Ludvig XVI:s bröder i Tyskland. Men den franska Rhenarmén uppsnappade korrespondensen, och nationalkonventet beslöt i okt. 1792 att låta arrestera C. i Konstantinopel. Han lyckades dock fly till Ryssland, där han senare under Paul I:s regering blef statsråd, direktör för konstakademien i Petersburg och kejserlig bibliotekarie. Efter Alexander I:s tronbestigning återvände han 1802 till Frankrike, där han uteslutande sysslade med vetenskapliga studier och efter restaurationen blef pär samt medlem af kabinettsrådet. C. skref flera *Mémoires* i de handlingar, som utgifvas af "académie des inscriptions et belles-lettres". Bl. a. häfdade han Homeros' existens gentemot F. A. Wolf. Hans stora fornsamlingar inköptes af Ludvig XVIII och införlifvades med museet i Louvre.

4. Charles Raynard Laure Félix de C., hertig af Praslin, den förstnämndes sonsons son, politiker, f. 24 mars 1778, d. 28 juni 1841, omfattade med värme Napoleon I:s sak, blef kammarherre hos kejsarinnan och 1814 chef för första legionen af Paris' nationalgarde, med hvilket han kämpade mot de förbundne 30 mars. Under restaurationen medlem af pärskammaren, slöt han sig där till det liberala partiet. Han var egare af en ofantlig förmögenhet. — En af hans söner, Théobald de C., hertig de Praslin, f. 1805, är bekant såsom misstänkt för det 18 aug. 1847 föröfvade mordet på hans hustru, marskalk Sebastianis enda dotter, med hvilken han 1825 blifvit gift och fått en kolossal förmögenhet. Händelsen väckte ett enormt uppseende och bidrog i ej ringa mån att krossa julimonarkiens anseende i landet. C. kastades i fängelse, men begick efter några dagar självmord.

Choi'sya, *bot.* Se Rutaceæ.

Choisy-le-Roi [ʃwaźi-lə-rwa'], stad i franska depart. Seine, vid Seine. 11 km. s. om Paris. 11,601 inv. (1901). Porslinsfabriker. 30 sept. och 29 nov. 1870 försiggingo där smärre strider mellan fransmän och tyskar. Bronsstaty (rest 1882) af marseljäsens författare, Rouget de l'Isle, som dog där 1836.

Chokand [kō-]. Se Kokan.

Choklad l. Chokolād (fr. *chocolat*, af mexik. *choco*, kakao, och *latl*, vatten), ett njutningsmedel, som beredes af kakaobönor. Bönorna sållas och rensas först från gröfre föroreningar och dåliga bönor. Den sålunda renade varan rostas i roterande järncylindrar vid en temperatur af 130—140° C., hvarvid aromen kommer till utveckling. Skalen afskiljas genom de afsvalnade bönornas krossning i smärre stycken. Den s. k. bräckmaskin, som åstadkommer detta, sorterar bönstyckena, groddarna och skalen hvar för sig. De sönderstyckade bönorna malas därefter med uppvärmda granitvalsar, hvarvid kakaosmöret smälter och en deglik massa uppstår.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Interiör från Sveas chokladfabrik i Norrköping.

Sedan denna massa blifvit tillräckligt finrifven, kan den gjutas i formar och bildar då osockrad choklad, eller ock blandas den före gjutningen i en s. k. ”melangeur” med socker, kondenserad mjölk, vanilj eller andra aromatiska ämnen m. m., för beredning af sockrad choklad, mjölkchoklad (*choclait*), vaniljchoklad o. s. v. För medicinskt ändamål blandas kakaomassan med olika ämnen, exempelvis hemoglobin, närsalter, ricinolja o. s. v. För många ändamål tillsättes till kakaomassan kakao- eller kokossmör, för att göra den mera lättflytande (s. k. *couverture*). En ej deklarerad uppblandning af chokladen med mjöl, stärkelse, kakaoskal, jordnöt o. s. v. anses som förfalskning.

Chokladen förtäres torr (ätchoklad) eller kokad med vatten eller mjölk samt utgör ett allmänt användt och omtyckt närings- och njutningsmedel. Af ätchoklad förekommer ett mycket stort antal sorter i handeln, i form af tabletter, pastiljer, praliner, cigarrer och andra föremål, med eller utan fyllning af olika slags kräm, schaum, marsipan, likör m. m. Vid Amerikas upptäckt användes choklad allmänt som födoämne af aztekerna, hos hvilka kakaobönan utgjorde det enda gångbara myntet. Genom spanjorerna blef den känd i Europa, och ännu i dag torde Spanien vara det land, där chokladdrickning är allmännast i bruk. Den bästa chokladen tillverkades förr i Frankrike och Schweiz, men numera erhålles lika god vara från svenska fabriker; större sådana finnas i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping och Malfors. Om pulverchoklad se Kakao. G. L—m.

Chokladkrut (Chokoladkrut). Se Brunkrut.

Cholagōga, *med. farm.* Se Galldrifvande medel.

Cholecystitis (af grek. *cholē*, galla, och *kýste*, blåsa), *med.*, inflammation i gallblåsan.

Cholecystomi (af grek. *cholē*, galla, och *tomē*, snitt), gallblåsans öppnande genom operation.

Cholelithi'asis (af grek. *cholē*, galla, och *li'thos* sten), *med.* Se Gallsten.

Cho'lera (grek. *chole'ra*, stupränna), kolera. — *C. asiática* (*epidémica*, *i'ndica*, *orientális*), epidemisk kolera. — *C. infa'ntum*, barnkolera. — *C. no'stras*, inhemsk l. sporadisk kolera. Se Kolera.

Cholēricus (af grek. *cholē*, galla), kolerisk, gallsiktig.

Cholesteatōm (af grek. *cholē*, galla, och *ste'a*gen. *ste'atos*, fett, talg), *patol.*, pärlsvulst.

Cholet [ʃålå] l. Chollet, arrondissemang hufvudstad i franska depart. Maine-et-Loire (Anjou vid Moine, en biflod till Sèvre Nantaise. 17,5 inv. (1901). Linne-, bomulls- och yllemanufaktur sysselsätta i staden och dess omgifning 50—tusen arbetare. Handel med boskap. I Vendéekrig var C. flera gånger skådeplats för blodiga uppträde bl. a. 17 okt. 1793, då republikanerna segrade öfv vendéerna.

Cholia'mbus, *metr.* Se Koliamb.

Cholin, *farm.* Se Kolin.

Chollet [ʃållä]. Se Cholet.

Cholm l. Chelm (po. *Chełm*), stad i rysk-pols guvern. Lublin, vid floden Uker, en biflod till Bu 19,236 inv. (1897). Betydande handel med spar mål och boskap. Säte för en unerad-grekisk biskop

Cholo [tʃålå], pl. Cholos, sp. 1. Det pe anska namnet på mestis, eller afkomling af hvit o indian. Näst indianerna utgöra cholos den t rikaste delen af Perus befolkning. — 2. Na på en i staten Panama boende indianstam, hvill genom språk och lefnadssätt afviker från öfr stammar därstädes.

Choloepus [-lēpus; af grek. *cholo's*, lam, och *p* fot], *zool.* Se Sengångare.

Cholon [ʃålå']. 1. Arrondissemang i fran kolonien Kochinkina, förvaltningsområdet Myt Omkr. 150,000 inv., däribland endast ett t européer. — 2. Stad i nämnda arrondissemang

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

. från Saigon, vid Ben Luc- l. Cholon-kanalen.),721 inv. (1901). Staden har förbindelse med gon medelst nämnda kanal, en järnväg och spår- gar. Det nästan rent kinesiska C. är medelpunkten hela koloniens handel och industri. Det har ydliga verkstäder, hvari de stora massor ris, a gå till utförsel, befrias från agnarna och blekas, ensom tegelslagerier, bränneri samt tillverkning glaseradt och annat lergods.

Cholula [tʃå-] l. San Pedro, stad i mexikanska ten Puebla, s. ö. om Mexico, 2,138 m. ö. h. 7,031 . (1900). I trakten finnas stora agave-planteringar. d tiden för Mexicos eröfring var C. en af azteker- s mest blomstrande städer och säte för deras igionskult samt egde minst 150,000 inv. Där es en till ära för guden Quetzalcoatl uppförd ecalli", bestående af en stympad pyramid, ,7 m. hög och med en grundyta af 453 m. i drat.

Chomer, största fornhebreiska spannmålsmått. = bath.

Chomja'kov, Aleksej Stepanovitj, rysk fattare, f. 1804, d. 1860. Han inträdde först på militära banan och deltog i turkiska fälttåget 28—29, men tog afsked efter fredsslutet och egnade helt åt litterär verksamhet. Hans dikter, som ommo 1844, äro föga betydande, men väckte upp- nde genom sin patriotiska och panslavistiska ten- ns. Detsamma gäller om hans båda dramer *Jermak* biriens eröfrare) och *Den falske Dmitrij*, där det sterländska inflytandet dock spåras. En ofantlig lydelse vann C. såsom en af det slavjanofila par- ts ledare, som trodde på den västerländska kul- ens undergång och det slaviska Rysslands framtida rhet. På 1840-talet publicerade han många skrif- af historisk och socialekonomisk art i "Mosk- janin", men behandlade ock filosofiska och teolo- ka spörsmål i rysk anda. Hans energi och per- nliga oförvritlighet måste äfven hans politiska mot- ndare (Bjelinskij, Herzen m. fl.) varmt erkänna. n var gift med en syster till poeten Jazykov. 1857 invaldes C. i ryska vetenskapsakademien, han offentliggjorde bl. a. en jämförande språk- die om ryska och sanskrit. 3:e upplagan af s samlade skrifter utkom i 7 delar i Moskva 0. A—d J.

Chomútov, tjechiska namnet på staden Komotau d. o.).

Chonas, det nuv. namnet på forntidens Colossæ.

Chondrites Sternb. (af *Chondria*, ett nu lefvande släkte), *paleont.* Med detta namn har man be- knat en mängd i olika geologiska formationer på- ffade föremål, som man förr antagit tillhöra erna och som skulle kunna förliknas vid rotlika, dsmala eller några millimeter breda förgreningar, genom annan (vanligen mörkare) färg afvika n den omgifvande bergarten. Det sätt hvarpå de trädа, ofta med förgreningen riktad nedåt, samt förhållandet, att de sakna all vegetabilisk struk- , göra det i förening med andra omständigheter g grad sannolikt, att de i allmänhet icke här- a af växter, utan äro utfyllningar af håligheter, om gångar af maskar, borrande spongier o. s. v. na åsikt har, mot den äldre af von Ettings- sen, Heer och Saporta hyllade uppfattningen, faktats af i synnerhet A. G. Nathorst samt Th. hs, men man är dock ännu icke fullt på det klara med chondriternas verkliga bildningssätt eller natur. A. G. N.

Chondrode'ndron, *bot.* Se Pareira-rot.

Chondropterÿgii, *zool.* Se Selachii.

Chondrostei, *zool.*, broskganoider.

Chondro'stoma nasus, *zool.* Se Näsfisken.

Cho'ndrus cri'spus Stackh., *bot.*, en till afd. *Rhodophyceæ* hörande alg-art, som växer i hafvet,

på klippor, inom området för ebb och flod, och allmänt förekommer vid Skandinaviens västra kuster. Däraf beredes carragheen. Se vidare Carragheen.

Chonētes, *paleont.*, ett brakiopodsläkte af fam. *Productidæ* med på tvären utdragna, halfcirkel-

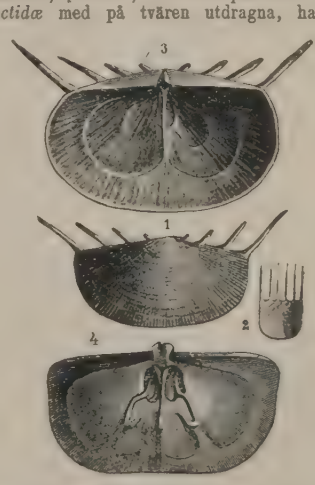

Chonetes, 1 o. 2 sedda utifrån, 3 det större skalet inifrån, 4 det mindre skalet inifrån.

formiga skal, af hvilka bukskalet är försedt med starka låständer och taggformiga rör, hvilka kom-

municera med skalets inre. Bland arterna af släktet, hvilket fortsätter från silur till perm, må anföras den i de öfversiluriska lagren på Gottland och i Skåne vanliga *C. striatella*. A. G. N.*

Choniates, ett i bysantinsk tid förekommande namn, som betyder ”härstammande från Chonai”, en ort i Frygien, identisk med det genom Paulus’ bref bekanta Kolossai. De mest bekante bäraren af detta namn äro bröderna Mikael och Niketas Akominatos från senare hälften af 12:e årh. Den förre, som från 1175 och till den latinska eröfringen verkade som ärkebiskop af Aten, gjorde sig ett namn som författare af homilier, tal, bref och dikter, hvilka särskildt äro af betydelse genom de upplysningar, som däri meddelas om det förfallna medeltida Atens eljest i dunkel höljda historia. Den yngre brodern, Niketas, som vid hofvet i Konstantinopel ända till 1204 och sedan hos Theodoros Laskaris i Nikaia (Nicæa) intog en hög ställning, är framför allt berömd såsom tredje och fjärde korstågens bysantinske häfdatecknare. Hans historiska verk, som omfattar tiden 1180—1206, utmärker sig genom utförlighet och liffullhet samt sträfvan efter objektivitet. Af Niketas finnas dessutom teologiska, retoriska och poetiska arbeten samt en liten konsthistorisk skrift (om de vid Konstantinopels eröfring 1204 förstörda statyerna), som är enastående i den bysantinska litteraturen. Mikael dog omkr. 1220, och Niketas hade gått ur tiden före brodern. V. L—m.

Chonos-öarna l. Guaytecas-öarna, ögrupp tillhörande chilenska prov. Chiloé, mellan ön Chiloé i n. och den stora halfön Taytao i s., består af 45 större öar samt otaliga holmar och klippor, tillsammans 12,200 kvkm., med omkr. 800 inv., chonos-indianer. Öarna äro höga, med snötäckta bergstoppar samt skogbevuxna. Den vilda potatisen växer i stor ymnighet på den sandiga, snäckrika marken invid hafsstranden. Djurlifvet är fattigt; klimatet liknar Eldslandets. Den innersta och största ön, Magdalena, är 2,225 kvkm., skild från fastlandet genom Puyuguapi-kanalen, från de öfriga öarna genom Moraleda-kanalen.

Chonsu, egyptisk gudomlighet, dyrkad företrädesvis i Tebe. Han är son till Amon och Mut och bildar med dessa Tebes heliga triad. C. är månguden, och såsom sådan likställes han ofta med Thot, hvaraf namnet Chonsu-Thot. Han bär på sitt hufvud månen, af hvilken dock största delen blott är svagt märkbar. C. uppträder äfven såsom besvärjare af onda andar. Så berättar en stele från slutet af 20:e dynastien, huru som han begifver sig till Bachtan för att bota den af andar besatta prinsessan Bentresch. Han benämnes där: ”Chonsu, den rådvise i Tebe, den store guden, som fördrifver demoner”. —st—son.

Chonsu.

Chontäles [tjån-], departement i centralamerikanska staten Nicaragua, ö. om Nicaraguasjön. 30,853 kvkm. Omkr. 32,000 inv. (mest indianer). Största delen är ännu en obebodd vildmark, och blott vid hufvudstaden Acoyapa, den lilla orten Juigalpa samt de af engelska bolag drifna guld- och silfvergrufvorna i Libertad på östra sluttningen af Kordillererna har kulturen vunnit insteg. Den enda förbindelsen med yttervärlden går öfver San Ubaldo vid Nicaraguasjön.

Chopart [ʃåpår], François, fransk kirurg, f. 1743 i Paris, blef 1771 professor vid école pratique och utgaf 1780 tillsammans med P. J. Desault *Traité des maladies chirurgicales et des opérations, qui leur conviennent* (2 bd). C. blef slutligen professor i kirurgisk patologi och dog 1795. Hans förnämsta arbete, *Traité des maladies des voies urinaires* (2 bd), utkom 1791, och året därpå offentliggjorde hans lärjunge Lafiteau C:s 1791 inventerade metod för amputation af foten (se nedan). R. T—dt.

Denna s. k. Choparts operation utföres i leden mellan språng- och hälbenet å ena sidan och de främre vristbenen å den andra. Hela öfre delen af foten framom nämnda led borttages, under det att den undre delen (fotsulan) bibehålles ända fram till tårna och därefter vikes upp för att tjäna till betäckning för den återstående stumpen af foten. J. E. J—n.*

Choper [ʃåpjä’r], biflod till Don från vänster, rinner upp i ryska guvern. Penza och mynnar ut vid Jelanskaja (i Donska kosackernas land), efter ett lopp af 895 km. Dess betydligaste biflod är Vorona fr. h. C. är en äkta stäppflod, som under sommaren har fögvatten, men om våren öfversvämmar hela floddalen. Den högra stranden är nästan öfverallt brant, mestäckt af skog och öfversållad af grafhögar (kurganer); den vänstra är låg och bevuxen med buskar. Floden är segelbar nedanför Voronas inflöde. — Stäppen på C:s stränder, den s. k. Choperska stäppen, är delvis uppodlad och producerar spannmål och trädgårdsalster, bl. a. choperska sviskon, som försändas till alla delar af ryska riket.

Chopin [ʃåpä’], Frédéric François, polsk tonsättare och pianist, f. 22 febr. 1810 i Zelazowa Wola, nära Warschau, var son af en till Polen invandrad fransman och en polska. Han studerade för Zyvny och Elsner, uppträdde redan 1818 på en konsert och gjorde sedermera konstresor i Tyskland. Under dessa resor fick han 1830 i Wien underrättelse om att uppror utbrutit i Polen, hvilket för honom stängde återvägen till fosterlandet och förmådde honom att resa till Paris. Till en början hade h svårt att där slå sig igenom; men sedan han en soaré hos Rothschild, 1832, hänryckt alla m sitt spel, öppnades för honom de förnämsta salong och han blef både såsom virtuos, pianolärare c kompositör i hög grad firad och anlitad samt kun fritt öfverlämna sig åt sin smak för finbildadt u gänge och eleganta lefnadsvanor. Detta lyckliga störddes omsider nästan samtidigt af tvenne omst digheter, bland hvilka den ena lika mycket upp hans fysiska människa, som den andra rubbade h moraliska jämvikt. Dittills var C. en geniali men i det hela normal och harmonisk personligh med frisk, ehuru ömtålig kroppskonstitution, mel koliskt, men äfven humoristiskt lynne samt strä

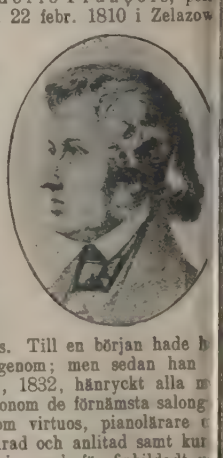

ndsatser och barnsligt ren karaktär. Men då 837) fick han första anfallet af den bröstsjukdom, n slutligen lade honom i grafven, och strax förut rde han bekantskap med den berömda författarin- n George Sand, som för honom fattade en liflig ssion och af hvilken han lät slå sig i fjättrar. d henne tillbragte han på Mallorca vintern 1838 39, hvarunder hans tillstånd förvärrades. George nd tröttnade småningom på den nervöst retlige klingen, och denne bröt för alltid med henne, han märkte, att hennes kärlek slocknat. Han fann förolämpad genom misstanken att hon i romanen Lucrezia Floriani" velat skildra deras förhållande h framställa sig själf såsom martyr. Han öfver- de endast två år denna brytning; efter en resa l England och Skottland dog han i Paris 17 okt. 49. År 1880 uppsattes till hans minne en votiv- la i Helgeandskyrkan i Warschau. Minnesvårdar er honom restes 1894 i hans födelseort och 1900 Paris.

Det poetiska känslofrosseriet, oppositionen mot den assiska andan och formen, riktningen på den na- nella lokalfärgen — alla dessa nyromantikens

Chopins barndomshem.

unddrag återfinnas i eminent mening hos C., i ilken Robert Schumann trodde sig hafva funnit dubbelgångare, men som, oaktadt alla likheter m emellan, är mera naiv än Schumann, om ock lika mera ensidig. Liksom den ur Jupiters hufvud amsprungna Minerva stod C. fullrustad strax vid rjan af sin bana. I hans konstnärliga utveckling nna knappt några stadier skönjas, ej heller spår främmande inflytelser, om icke i de första kom- sitionerna något intryck från Hummel. Konsekvent matiskt arbete var icke C:s sak, och i sonatformen, m företrädesvis kräfver ett sådant, lyckades han indre. Däremot utförde han med konstnärlig full- dning sådana smärre genretafior, hvilka under mn af ballad, preludium, etyd, impromptu o. s. v. r eller mindre närma sig den enkla visans eller ndots form. Nocturnen tog han upp från Field, herzot från Beethoven, men på båda dessa slag tondikter tryckte han sin egendomliga stämpel. elankoliskt drömmeri, martialisk dådlust, aristo- atisk finkänslighet, patetisk smärta, kokett nyck- llhet, religiös innerlighet — alla dessa stämningar la ömsevis ur hans musik, och de motsvara äfven nationella grundegenskaperna hos hans landsmän, ilka särskildt genom C. fått sina folkdansar, ma- rkan och polonäsen, upplyfta till konstverkets ideala höjd. Detsamma gäller ock om hans behandling af valsen. Hans enda vokalverk är en samling af 17 polska visor.

I synnerhet i rytm, harmoni och dekorativt figurverk riktade C. musiken med nya upptäckter. Pianot — detta företrädesvis romantiska instrument, med sin aningsfullt förklingande ton — utgör medelpunkten i alla hans kompositioner, äfven dem, i hvilka han kallat orkestern (op. 2, 11, 13, 14, 21 och 22) eller stråkinstrumenten (op. 3, 8 och 65) eller människorösten (op. 74) till hjälp. C. är pianisten par préférence, ett förkroppsligande af detta tonverktygs djupaste hemligheter och epokgörande äfven i afseende på dess spelteknik; endast på pianot ega dessutom hans sfäriska ackordförbindelser och hans bisarra modulationer — hvilka stundom tyckas bjuda spetsen åt allt hvad harmonilären före honom ansett heligt — sitt berättigande. Af sina lärjungar fordrade han i främsta rummet ett fint anslag, därnäst fingrarnas inbördes oafhängighet samt ett väl accentueradt och bundet föredrag. För dem, som tro sig medelst ett öfverdrifvet tempo rubato inträngа i hemligheten af C:s spel, kan det vara intressant att erfara, det han själf medgaf endast högra handen ett dylikt tempo, under det den vänstra i allmänhet höll likformig takt. "Vänstra handen" — sade han — "skall vara liksom en kapellmästare; ej ett ögonblick får den blifva osäker och vacklande". — Tematisk förteckning öfver C:s verk utgafs af Breitkopf & Härtel 1852 (ny uppl. 1888).

Litt.: Liszt, "Frédéric Chopin" (1852; 4:e uppl. 1890), La Mara (pseud. för Marie Lipsius), "Musikalische studienköpfe" (2:a uppl. 1873), Karasowski, "Friedrich Chopin, sein leben, seine werke und briefe" (1877; med sina förtjänster vanställes detta verk af godtyckligheter, såsom då förf. i fadd poetisk ton omskrifver C:s spirituella bref), Niecks, "Fr. Chopin as a man and musician" (1888), G. Schjelderup, "Chopin som kvindernes psycholog" (i Nord. tidskr. 1900), Kleczinski, "Chopins grössere werke" (1898), polacken Hösicks C.-biografi (1903 ff.), som bringat nytt om bl. a. C:s ungdom och tidiga förtrogenhet med polska folkmusiken, vidare den af Karlowicz utgifna samlingen af bref från och till C (1904) och Leichentritt, "Frédéric Chopin" (1905; i saml. "Berühmte musiker"). A. L.*

Chopine [ʃåpi'n], fr. (af ty. *schoppen*, sejdel, stort glas), ett i Frankrike förr brukligt våtvarumått, i Paris = 0,465 liter. Numera betecknar ordet ½ liter.

Choquet [ʃåkä], L. V., fransk författarinna. Se Ackermann.

Chor [kor]. Se Kor och Kör.

Choræus, Mikael, skald, f. 15 mars 1774 i Vörå socken i Österbotten, där fadern då var pastorsadjunkt. Efter dennes död, 1790, antog sig en släkting, domprosten J. M. Fant i Västerås, den fullkomligt medellöse gossen samt bekostade hans skolgång i Västerås gymnasium och hans universitetsstudier i Uppsala. Efter att där 1797 hafva promoverats till filos. doktor, återvände C. till Finland, där han fått kondition i Jakobstad, som var hans vistelseort till 1799, då han under Porthan blef docent i vältaligheten vid Åbo akademi. Under denna tid utbildade han sin poetiska förmåga — närmast under inflytande af Franzén, som 1798 började publicera dikter af honom i "Åbo tidningar". Året

efter höll C. tal på vers vid Åbo akademi med anledning af kronprinsens födelse, och s. å. äfvensom 1800 och 1802 vann han flera pris i Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälle samt i Svenska akademien. Sistnämnda år återflyttade han till Sverige som teologie adjunkt vid krigsakademien på Karlberg och blef 1803 hofpredikant och pastor vid Södermanlands regemente. Han dog i lungsot 3 juni 1806. — C. gjorde sig tidigt känd som kvickhufvud och satiriker; en mängd anekdoter om honom och skämtvers, som han författat, cirkulerade i Finland under 1800-talets förra hälft. Hvad han skref i yngre år var mestadels muntra och satiriserande stycken, och det var mer förhållandenas makt än inneboende lust, som dref honom att skrifva så många akademiska prisskrifter och lärodikter. Icke originell eller kraftfull nog att bryta sig en egen bana, offrade han åt tidens falska smak, ehuru hans läggning alldeles inte lämpade sig för den högtidliga retoriska stil, som under den s. k. resignationens tid i vår vitterhet var den i första rummet odlade och uppmuntrade. Den alltför breda ordrikhet, som utgör största felet i hans framställning, är särskildt i lärodikterna tröttande. C:s småvisor gå i Franzéns stil, äro älskvärda och innerliga, blefvo ofta tonsatta och åtnjöto mycken folkgunst. Högst nådde C. kanske i sina elegier, som uttryckte den sentimentalitet, hvilken var hans temperaments motvikt mot satiren; särskildt är *En tanke på min egen graf* känd och omtyckt. Tillsammans med J. O. Wallin utgaf han 1807 *Omarbetning af svenska psalmer*; dessa psalmförsök äro föregångare till den utveckling af psalmdikten, som egde rum efter nyromantikens genombrott. Men C. bortrycktes så tidigt, att han icke hann bringa sina anlag till mognad samt jämte Wallin och Hedborn medverka till den nya psalmboken. Såsom andlig vältalare åtnjöt han stort rykte. Om det vinnande och sympatiska i hans personlighet vittnar hans intima personliga vänskapsförhållande till Franzén, Wallin, Tegnér m. fl. — C:s lif och författarskap ha skildrats af Franzén, som utgaf hans *Samlade skaldestycken* (1815; 2:a uppl. 1826), med en viss stylmoderlighet gentemot C:s satiriska diktning, C. Snoilsky, i ”Sv. akad. handl. från 1886”, d. 9 (1895), och Ernst Lagus, som utgifvit C:s *Valda dikter* (1901), med biografi, samt *Bref, tal och andra skrifter* (1903). R—n B.

Chorāg. Se Korag.

Chorāl. Se Koral.

Chora'smia, forntida provins i Central-Asien, motsvarande ungefär kanatet Chiva; (Chorasmien), detsamma som Kovaresmien (se d. o.).

Chorassān l. Korasān (”solens land”, ”östern”), provins i nordöstra delen af Persien, omgifvet i n. af den ryska Transkaspiska provinsen, i ö. af Afganistan, i s. af det persiska landskapet Kuhistan och i v. af persiska provinserna Irak-Adjemi, Teheran och Masanderan. Arealen uppskattas till omkr. 320,000 kvkm. och invånarantalet till vid pass 1 mill. Norra delen af landet genomdrages af parallella bergskedjor i öst-västlig längdriktning, bildande en naturlig gräns mot Turan och sammanbindande Elburskedjan, hvaraf de utgöra en lägre, men bredare fortsättning, med Afganistans berg. Bergskedjorna skiljas genom långsträckta, breda dalar, genomskurna af Atrek, Kesjef-rud m. fl. samt deras bifloder. S. om den förstnämndas floddal går bergskedjan Alla dag och ännu längre söderut, parallellt med denna, kedjan Djagatai med en topp på 4,360 m. N. ö. om Kesjef-rud ligger berggruppen Kara dag och s. därom kedjorna Mirabi och Pusjt-i-kuh. Den längddal, som sträcker sig utmed de nämnda floderna genom Mesjhed, Kutsjan och Sjirvan till Budjurd i n. v., är synnerligen fruktbar och producerar ris och andra sädesslag, bomull och tobak samt framför allt meloner och andra fruktsorter i stor ymnighet. Sydvästra delen af landet upptages till största delen af saltöknen Kevir. Sydöstra delen är mest fylld af berg. Där märkas toppen Besg (2,840 m.), s. om Djam, en biflod till Heri-rud, och bergskedjan Kerat-kuh. Landet är också rikt på stora betesmarker, som befrämja den nomadiska boskapsskötseln (hästar, kameler och getter). Öknarna äro rika på vildt samt på sjakaler, pantrar, tigrar och vilda åsnor, hvilkas kött ätes i Persien. I städerna drifves en icke obetydlig industri, hvars produkter äro sidentyger, mattor, linne och utmärkta vapen, i synnerhet sablar. C., ”Persiens svärd”, är mycket viktig på grund af sitt läge, enär den, som behärskar det, är herre öfver hela Iran. De norra bergsdalarna hemsöktes fordom af turkmenernas härjningar, men Ryssland har genom att kufva turkmenerna gjort slut därpå. C:s befolkning utgöres hufvudsakligen af bofasta tadsjiker och nomadiserande stammar af arabiskt, turkiskt, kurdiskt och afganskt ursprung, hvilka lefva af boskapsskötsel och plundring. Landets hufvudstad är Mesjhed, som tillika är medelpunkt för dess handel och industri.

C. var i forntiden deladt mellan provinserna Hyrkanien, Partien och Margiana samt tillhörde det persiska riket. Efter Alexander den stores död tillföll det det syriska riket och kom 256 f. Kr. under det af Arsaces grundade partiska riket, som 226 e. Kr. aflöstes af sasanidernas rike. 646 eröfrades det af kaliferna, och 820 gjorde sig ståthållaren Tahir oberoende i C. samt grundade tahiridernas dynasti. Denna störtades redan 873 af saffariderna, hvarefter dessa, samaniderna och ghasnaviderna efter hvarandra härskade i C. 1037 eröfrades det af seldjukerna och kom 1220 genom Djingis Kan under mongolernas herravälde. Efter Tamerlans död tillföll det jämte Masanderan och Seistan såsom ett konungarike hans son Sjah Roch 1396 och befann sig under dennes långa regering i ett blomstrande tillstånd. 1507 förjagades emellertid hans ättling af usbekernas höfding Sjaibek kan, som dock efter långvariga strider måste afstå C. åt sjahen Ismael Sufi af Persien. Sedermera har det varit föremål för strider mellan detta land och Afganistan, som därvid behållit det fordom till C. räknade Herat (se d. o.). Litt.: Khanikov, ”Mémoire sur la partie méridionale de l'Asie centrale” (1863), Macgregor, ”Narrative of a journey through the province of Khorassan and the north-west frontier of Afghanistan”

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

1875" (2 bd, 1879), Sven Hedin, "Genom orasan och Turkestan. Minnen från en resa i ntralasien 1891—92" (2 bd, 1892—93), och ze, "Khurasan and Sistan" (1900).

Chorazi'n (talmud. *Korazin*), fordom stad i Gali-m, vid sjön Genesarets nordvästra strand, ej långt n Kapernaum. Jesus afkunnade straffdomar öfver för dess obotfärdighet och otro (Matt. 11: 21 Luk. 10: 13).

Chorazm. Se Chiva.

Cho'rda (lat., grek. *chordē*), sena, sträng. — *C. chillis, anat.*, Akilles-sena (se d. o.). — *C. dorsalis, zool.*, ryggsträng. — *C. tympani.* Se Hjärnarver. — Se vidare Korda.

Chordāta l. Chordōnia, *zool.*, den stora rgrupp, hvilken förutom ryggradsdjuren i trängre märkelse omfattar *Acrania* (se Lansettsken) och *Tunicata* (se d. o.). L—e.

Chordōnia, *zool.* Se Chordata.

Chorēa macchabæorum. Se Dödsdansen.

Chorēa sancti Viti, S:t Veits dans, *patol.*, slags kramp. Se Danssjuka.

Choregi. Se Koregi.

Choregrafi. Se Koreografi.

Chorēus (lat.), *metr.* Se Koré.

Choreutik. Se Koreutik.

Chorgosse. Se Korgosse.

Chorherre. Se Korherre.

Choria'mbus (lat.), *metr.* Se Koriamb.

Chorillos [tjåri'ljås], hafsbadort i peruanska part. Lima, 15 km. s. om Lima, vid C.-bukten. mkr. 5,000 inv. 13 jan. 1881 öfverraskade chilerna, 26,400 man, den vida starkare peruanska iren och eröfrade C.

Chorin, Magnus. Se Crusenstolpe.

Chorin, by i preussiska regeringsområdet Potsam. Storartade ruiner efter ett 1272 anlagdt sterciens-kloster. De brandenburgske markgrefarna äro begrafna i C.

Chorioidēa (lat.), åderhinnan i ögat. Se Ögonsjukdomar.

Chorioiditis, inflammation i åderhinnan. Se gonsjukdomar.

Cho'rion (grek.), hud. Jfr Amnion, Foster ch Placenta.

Chorioretinitis. Se Ögonsjukdomar.

Choripe'talæ, *bot.*, är en af de tvenne underklasser, i hvilka Eichler indelade de tvåhjärtbladiga växterna (*Dicotyledoneæ*). I det nu vanligen följda englerska systemet motsvaras den af *Archichlamydeæ*. Den innefattar dels de kronbladslösa (*Apetalæ*), dels de egentliga frikronbladiga växterna. Sumera uppfattas allmänt *Apetalæ* såsom en lägre ller ock för en del arter såsom en reducerad form f koripetalerna. Klassen indelas af Engler i 26 rdningar. G. A. (G. L—m.)

Chori'st. Se Korist.

Chorley [tjå'li], stad i engelska grefskapet Lancaster, vid Chor och Leeds—Liverpool-kanalen. 6,850 inv. (1901). Stora bomullsfabriker, kattunverketter och pappersbruk. I närheten kolgrufvor ch stenbrott.

Chorogi, *bot.* Se Stachys.

Chorografi. Se Korografi.

Chorologi. Se Korologi.

Choron [ʃårå'], Alexandre Étienne, ransk musiker, f. 1772, studerade på egen hand ranska och tyska musikteoretiker och blef genom Bonesi bekant med den italienska klassiken. Han fick 1795 plats vid normalskolan i Paris och sedermera vid polytekniska skolan därstädes, var 1812—16 korresponderande ledamot af Institutet äfvensom redaktör för "Bulletin d'encouragement pour l'industrie nationale" och dirigent vid offentliga religionsfester samt dessutom sysselsatt med omorganisation af musikinstituten ("maîtrises") vid Frankrikes hufvudkyrkor. 1816—17 var han direktör för stora operan och 1825—30 kapellmästare vid Sorbonne. Död 1834. — Sin största betydelse egde C. såsom ifrig främjare af klassiska musikuppföringar och undervisning i körsång. 1817 grundade han af egna medel en skola för sång och deklamation, hvilken sedermera, under namn af "Conservatoire de musique classique", med framgång täflade med det offentliga konservatoriet samt vid sina konserter för första gången i Frankrike lät höra verk af J. S. Bach, Händel, Palestrina m. fl., och för att anskaffa dugliga sångröster gjorde han mödosamma resor. En stor mängd skrifter, till största delen kompilationer, vittnar om hans flit; här må nämnas: *Les principes de composition des écoles d'Italie* (1808), *Dictionnaire des musiciens* (1810—11), *Méthode concertante de plain-chant et de contrepoint ecclésiastique* (1819) och *Nouveau manuel complet de musique vocale et instrumentale* (1839). Dessutom komponerade C. kyrksaker äfvensom romanser, bl. a. den populära *La sentinelle.* A. L.

Chorōtes, en sydamerikansk indianstam, som lefver af jakt och fiske i det bolivianska Chaco, vid

Chorotes-indian framför sin hydda.

Pilcomayo-flodens stränder. Engifte är regel, men höfdingarna bestå sig ofta med 3 eller 4 gemåler. Kvinnorna gifta sig vid 14 à 15 års ålder, och vid 25 års ålder är deras blomstringstid slut. Chorotes bo i provisoriska byar med ett 50-tal koniska hyddor, uppförda af sammanflätade trädgrenar och täckta

med palmblad. Till vapen begagnas båge och pilar samt korta, tunga stridsklubbor af trä. Språket, hvilket skiljer sig från närboende indianstammars, hör till guaycuru-gruppen. Chorotes-indianen tror på en sorts själavandring, är mycket vidskeplig samt fördrifver sjukdomar och annat ondt med trolldanser. Denna indianstam är ännu oberörd af civilisationen, den känner ej ens sättet att göra eld med stål och flinta, utan eld frambringas genom friktionen mellan tvenne träpinnar, af hvilka den ena drillas mot den andra. Se vidare E. von Rosen, "The chorotes indians in the bolivian Chaco" (Stockholm 1904). E. v. R.

Chorsabad. Se Khorsabad.

Chorta'kes, Georgios, nygrekisk dramatiker på 1600-talet. Se Nygrekiska litteraturen.

Chorti'tsa, ö i ryska guvern. Jekaterinoslav, i floden Dnjepr, helt nära Aleksandrovsk. Den är hufvudort för ättlingarna af de från trakten af Danzig 1789 till Ryssland utvandrade mennoniterna.

Chor-ton, *mus.* Se Kor-ton.

Chosaa, en arabisk stam, som vid Azd-stammens utvandring från Syd-Arabien skilde sig från sina blodsfränder och drog till Mekka, där den tillskansade sig förvaltandet af arabernas centralhelgedom. År 440 blef stammen berömvad denna rätt af koreisjiterna, men först sedan Muhammed blifvit allmänt erkänd, uppgaf chosaa helt och hållet sina anspråk härpå. E. Rld.

Chose [ʃås], fr., ting, sak. — Chose jugée [ʃyʃē], inför rättа afgjord sak. — Une autre chose [yn åtr ʃås], en annan sak. — Monsieur (madame) Chose, herr (fru) den och den. — Choser [ʃåser], konster, undanflykter.

Chosen, "morgonrodnadens land", det inhemska namnet på Korea.

Chosräu, persiska skalder. Se Nasir Chosrau och Persiska litteraturen.

Chosrev (Mehemet) pasja l. Muhammed Khozrev, turkisk statsman och fältherre, var ursprungligen en abchasisk slaf, men vann småningom sin herre amiral Kutsjuk Husseins bevågenhet, frigafs och blef hans lärjunge. 1804 pasja i Egypten, där de turkiska, af albaneser bestående trupperna hade att kämpa med de upproriske mamlukerna, sedan fransmännen och efter dem engelsmännen utrymt landet, gaf han öfverbefälet för en albanesisk truppstyrka åt albanesen Mehemet Ali och lade därigenom grunden till dennes upphöjelse. C. blef emellertid slagen af mamlukbejerna Osman Bardissy och Muhammed L'Elfy och anklagade på grund häraf Mehemet Ali för förräderi. Denne förenade sig då med Osman Bardissy, gjorde uppror mot C., belägrade honom i Damiette och tog honom till fånga. C. blef återkallad till Turkiet, och Mehemet Ali utnämndes (1805) till pasja i Egypten, hvilket gjorde dem till dödsfiender. C. vann småningom ånyo inflytande i Konstantinopel, särskildt under sultan Mahmud II, blef pasja i Trabezon och 1822 storamiral. Efter turkarnas nederlag mot grekerna s. å. lyckades han proviantera de turkiska besättningarna Patras, Modon och Koron på Peloponnesos' kuster, men måste, förföljd af greken Miaoulis, 1823 återvända med flottan till Konstantinopel. Sedan Mehemet Ali lofvat sin hjälp åt Turkiet för att undertrycka det grekiska upproret, seglade C. med den turkiska flottan till ön Psara, v. om Chios, en af medelpunkterna för grekernas sjömakt, samt intog och sköflade den på det rysligaste (1—4 juli 1824). Efter ett fruktlöst anfall på Samos förenade han sig i sept. s. å. med den egyptiska flottan under Mehemets måg Hassan pasja, angrep ånyo Samos och några andra öar, men drefs tillbaka af Miaoulis, som återtog Psara och 1825 tillsammans med Sachtouris besegrade honom vid Andros. C. bistod därefter sultanen i hans reformsträfvanden, lät 1826 störta alla soldater, som voro janitsjarer, på flottan i hafvet och inkallade sedan som krigsminister europeiska instruktörer för arméns omorganisering. 1838 blef C. storvesir, och efter Mahmuds död (1 juli 1839) styrde han nästan ensam Turkiet. Efter en expedition mot kurderna vände han sig mot den upproriske Mehemet Ali för att återtaga Syrien från honom, men blef slagen 1839. Misstänkt för deltagande i upproriska stämplingar mot Abd-ul-medjid, blef han emellertid afsatt 1840 och förd till Rodosto. 1841 återkallades han för en tid såsom minister utan portfölj. Han dog 26 febr. 1855 på ett landtgods vid Bosporen.

Chosroës, österländska härskare. Se Kosru.

Chotan (Khotan, kin. *Hutan*), stad i östra Turkestan, belägen vid Chotan-darja l. Jurun-Katsj en källflod till Tarim, vid foten af Kven-lunbergen i södra delen af Takla Makan, under 37° 8′ n. br. och 80° ö. lgd, 1,410 m. ö. h. Den stora karavanvägen från Kina till Turan utefter öknens södra kant passerar C., som äfven har karavanförbindelser med Indien. Staden består af en större del, Iltsji bebodd af mongoler, omkr. 5,000, och nysstaden Jangisjar ("nya staden"), med 500 inv. Staden skildras af S. Hedin såsom ett virrvarr af fyrkantiga tak, mörka små gårdar och trånga gator med blott få träd och trädgårdar. Rundtomkring den utbreda sig fälten som schackrutor. I Iltsji finnas omkr. 20 moskéer, 7 medreser och många helgongrafvar. J. F. N.

Chota Nagpur [tʃō'tā nāgpō'e]. Se Chuti Nagpur.

Chotek [ʃå'tek], österrikisk adelssläkt, som har spelat en roll inom monarkiens förvaltning. Släkte upphöjdes 1556 i friherrligt, 1723 i bömiskt grefligt och 1745 i riksgrefligt stånd.

1. Rudolf C., f. 1707, d. 1771, inlade förtjänster som chef för finansväsendet (president i hofkammaren 1759, öfverste hofkansler 1762) under Maria Teresias regering. Han främjade jordbrukets, industriens och kommunikationernas utveckling samt förstod äfven i krigstider att väl sköta sitt svåra värf.

2. Johann Rudolf C., den föregående brorson, f. 1748, d. 1824, blef 1782 kansler för hofkansliet, men afgick 1789, emedan han såsom stor aristokrat ogillade Josef II:s åtgärder till bondestånd dets frigörelse. Han var 1790—93 ledare af den nyinrättade "finanzhofstelle", blef 1802 statsminister och öfverborggrefve i Böhmen samt uträttade mycket till höjande af detta lands industri.

3. Karl von C., den föregående son, f. 1783, d. 1868, förestod likaledes Böhmens förvaltning, 1824—43, och verkade där nitiskt för skolväsendet, väganläggningar samt fattigvården. — Hans sondotter Sophie von C., f. 1868, blef 1900 förenad morganatiskt äktenskap med österrikiske tronföljaren ärkehertig Franz Ferdinand och fick därvid titeln furstinna af Hohenberg.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Choti'n (po. *Chocim*), stad i ryska guvern. Bessarabien, vid Dnjestr. Omkr. 21,000 inv. Vid C. seger polackerna 1621 under prins Vladislav (sedermera konung Vladislav IV) och 1673 under Johan Sobieski seger öfver turkarna. Efter att flera gånger under 1700-talet ha varit föremål för strid mellan ryssar och turkar, kom C. 1812 med Bessarabien till Ryssland. 1856 raserades de då föråldrade fästningsverken.

Chott [ʃå't], fr. Se Sjott.

Cho'tusitz (tjech. *Chotusice*), by i sydöstra Böhmen, nära staden Časlau. 1,454 tjechiska invånare (1900). Preussarna under Fredrik II vunno där 17 maj 1742 en seger öfver österrikarna under hertig Karl af Lothringen. Följden af denna strid, som äfven kallas slaget vid Časlau, blef freden i Breslau s. å. Jfr Droysen, "Zur schlacht von C." (1873).

Chouäner (fr. *chouans*), ett gerillakrigförande, bestadels af bönder och smugglare bestående, katolskt och rojalistiskt parti i Bretagne, Normandie och Maine under den stora franska revolutionen. Benämningen härledes vanligen från det bretonska ordet *chat-huant*, förvrängdt *chuant*, nattuggla, som i Bretagne hade blifvit ett gängse namn på smugglare, i följd däraf att de för att varna hvarandra brukade härma ugglans skri. Andra hålla dock före, att partiet fick sitt namn efter Jean Cottereau,

Chouaner.

som allmänt kallades Chouan. Denne var född 1757 och son till en smugglare, hade af Ludvig XVI benådats från ådömdt lifsstraff och behöll den nåden i tacksamt minne. För att bekämpa republiken och främja det fallna konungadömets sak, för hvilken vendéerna redan stodo under vapen söder om Loire, rådde han i förbindelse med åtskilliga uppvigl[illegible]re af det kungliga partiet, samlade i slutet af 1793 en hop löst folk och allmoge norr om Loire, i nedre Maine, och började ett gerillakrig (chouanerie). Från skogarna vid Pertre och Fougères spred sig rörelsen väster ut öfver Bretagne — där redan 1791 det i synnerhet af prästerna underblåsta missnöjet med sakernas nya skick gifvit sig luft i flera fältsdgärningar — och åt öster ända till närheten af Paris. Markis Puisaye kom för att på de kunglige prinsarnas uppdrag leda det hela. Konventet sände mot chouanerna general Beaufort, som i början af 1794 sprängde flera upprorsskaror och sedermera äfven öfvervältigade Cottereaus band, hvarvid Cottereau själf, förrådd och tagen i bakhåll, dödligt sårades (29 juli 1794). Puisaye samlade emellertid folk på nytt och var nära att öfverrumpla den republikanska arméns högkvarter i Rennes. Men så snart Hoche i spetsen för fyra armékårer upptagit striden mot honom, lämnade han landet för att söka bistånd i England och hos de franske emigranterna. Under hans frånvaro uppträdde som chouanernas anförare Cormatin, hvilken i Mabilais, 9 april 1795, ingick ett fördrag, enligt hvilket chouanerna skulle nedlägga vapnen och erkänna republiken. Men då Hoche lät arrestera Cormatin, började gerillakriget i Bretagne ånyo. Chouanernas förnämste anförare voro nu Georges Cadoudal och Scepeaux. Kampen fördes af dem med mycken vildhet, men med svikande lycka, och chouanerna voro i största trångmål, då Puisaye kom med undsättning på en engelsk flotta. Chouanerna samlades från alla håll kring hjälphären, som i juni 1795 landstigit vid Quiberon i södra Bretagne. Men olikhet i åsikter bland expeditionens ledare och det öfversitteri, hvarmed chouanerna behandlades, hindrade alla kraftiga åtgärder. Den engelska flottans afsegling, grefvens af Artois utebliftvande samt ständiga nederlag betogo chouanerna modet, och när sedan Hoche, efter att hafva tillintetgjort resningen söder om Loire, kastade hela sin styrka öfver på högra Loire-stranden, blef upproret i augusti 1796 kufvadt. 1799 upplågade det ånyo, men Bonaparte skickade då general Brune med 30,000 man mot insurgenterna, hvarefter dessa under loppet af år 1800 nedlade sina vapen. 1814 och 1815 visade sig ännu en gång chouaner — under befäl af Coislin, Andigné, Ambrugeac m. fl. — på ömse sidor om Loire; men när efter slaget vid Waterloo (1815) deras mål var hunnet och det katolska konungadömet återställdt, följde freden af sig själf. Jfr Ch. de Beauchamps, "Histoire de la guerre de Vendée et des chouans" (1807), Kérigant, "Les chouans" (1882), La Frégeolière, "Émigration et chouannerie" (s. å.), G. Cadoudal, "Georges Cadoudal et la chouannerie" (1887), Ernest Daudet, "La police et les chouans" (1895) och "Émigrés et chouans" (1896), Pontbriand, "Mémoires sur les guerres de la chouannerie" (1897), och G. T. de Closmadeuc, "Quiberon" (1898). E. W.

Chouannerie [ʃoanri]. Se Chouaner.

Choulant [ʃolä'], Ludwig Theodor, tysk arkitekt och målare, f. 1827 i Dresden, var elev vid därvarande polyteknikum och akademi, fick till lärare Semper, gjorde sin första studieresa 1850—51 till Italien, hvarvid han besökte äfven Sicilien, samt reste ånyo dit och vistades 1858—61 i Rom, hvarefter han på hemresan studerade arkitekturen i Venezia och andra italienska städer. Hemkommen ledde han uppförandet af kyrkan i Dresdens Neustadt, byggde diakonisskapellet, flera villor och boningshus samt målade arkitekturtaflor i olja och akvarell. Till hans förnämsta verk höra väggmålningar i vestibulen till hofteatern, vapensalen i kungliga slottet (sachsiska konungahusets åtta stamborgar) samt oljefärgstaflor: Albrechtsburg vid Meissen, Tiberön, S. Anastasia i Verona, S. Angelo i Rom (nu i Dresdens museum), motiv från Venezia m. m. Död i Dresden 1900.

Choumara [ʃomara'], Pierre Marie Théodore, fransk ingenjöroficer och militärförfattare, f. 1790, d. 1870, föreslog flera förbättringar i bastionssystemets tillämpning på fästningsbyggnader och eftersträfvade särskildt att undandraga fästningslinjerna verkan af rikosjettbeskjutningen, hvarför han gjorde bröstvärnet oberoende af eskarpmuren och försåg detsamma med lågvall samt förordade därjämte slutna bastioner, kapitaltraverser, grafglacis m. m. Till följd af meningsskiljaktigheter med sina öfverordnade måste han taga afsked redan som major. Bland hans arbeten i befästningskonst märkes *Mé-*

moires sur la fortification etc. (1827; 2:a uppl. 1847). G. U. (L. W:son M.)

Chouquet [ʃokä], Adolphe Gustave, fransk musikskriftställare, f. 1819, d. 1886, blef 1871 konservator vid konservatoriet i Paris, öfver hvars museum han utgaf en katalog (1875; 2:a uppl. 1884). Han blef prisbelönt för några musikhistoriska arbeten, bl. a. *Histoire de la musique dramatique en France* (1873). C. skref äfven musikrecensioner och kantattexter. A. L.

Chovare'sm. Se Chiva.

Chovare'smien. 1. Ett fordom brukligt namn på landet kring Amu-darjas mellersta lopp. — 2. Muhammedanskt rike. Se Kovaresmien.

Chr., förkortning för Christus (Kristus).

Chrapovitskij [-pavi'tskij], Aleksandr Vasiljevitj, rysk skriftställare, f. 1749, blef 1766 officer, anställdes sedermera hos generalprokuratorn och utnämndes 1777 till öfversekreterare i senaten. Hans angenäma väsende och litterära begåfning — han skref poem, dramer, satiriska epistlar m. m. — förskaffade honom 1782 platsen som kejsarinnan Katarina II:s privatsekreterare. 1793 utnämndes han till geheimeråd och senator, blef sedermera verkligt geheimeråd och afled 1801. Af historisk betydelse är den dagbok C. förde under sin anställning hos kejsarinnan, hvars förtroende han åtnjöt. Hvad som yttrades och befalldes i eller inberättades till hennes kabinett anteckade han genast, därvid ofta anförande kejsarinnans egna ord. C:s på ryska affattade dagbok utgafs fullständigt af Nik. Barsukov (3:e uppl. 1874); ett utdrag ur densamma, omfattande tiden 1787—92 och innehållande uppgifter rörande svensk-ryska förhållanden, utgafs 1880 på svenska af C. Silfverstolpe. — Hans broder Michail Vasiljevitj C., f. 1758, d. 1819, var på sin tid känd som poet och öfversättare af dramatiska arbeten. J. Th. W.

Chrenovoj, by i ryska guvern. Voronezj, ö. om Dons biflod Bitjug, med 4,000 inv. och Rysslands största statsstuteri.

Chrétien (Chrestien) de Troyes [kretiä' də trwä], fransk skald, f. omkr. midten af 1100-talet, d. omkr. 1195, lefde länge vid grefvinnan Maries af Champagne hof. Han erhöll af henne i uppdrag att versifiera ämnen ur den bretonska sagokretsen och verkställde detta i en följd af långa episka dikter, författade 1160—90. I behåll finnas följande: *Erec et Enide*, *Lancelot ou le chevalier de la charette*, *Ivain ou le chevalier au lyon*, *Perceval le gallois* (hvari graal-sagan sammanbindes med Artursagan) och *Cligès*, hvaremot hans behandling af sagan om Tristan och Isolde gått förlorad, liksom hans öfversättningar från Ovidius. *Le roi Guillaume d'Engleterre* blef ej fullbordad. Hans stil är lifig och underhållande; framställningen flyter lätt, i ett versmått af idel korta rader med rimflätningen *aa bb* o. s. v. C. var en af medeltidens talangfullaste skalder och den som tidigast i litteraturen införde kvinnokulten och den chevalereska kärleken. Till sina samtidas förtjusning skildrade han adelsklassens begynnande förfining och yppighet i lefnadsvanor. Men han urvattnar alldeles de bretonska sagoämnenas känslodjup och naiva fantastik. C. saknade sinne för det mystiska och ideala, men alldagliga känslor återger han osökt, och en näraliggande realitet skildrar han alltid med lif och lust. Se vidare Bretonska romanerna, sp. 125—126. Han öfversattes på flera språk, och ur hans dikter hämtade man motiv och förebilder till hjältedikter och äfventyrsromaner. C:s förnämsta verk utgåfvos af W. Förster 1884—99. Se vidare Emecke, "Chrestien von Troyes als persönlichkeit und als dichter" (1892).

Chřibská, tjechiskt namn på staden Kreibitz (se d. o.).

Chrischona [krisjåna], en 7 km. ö. om Basel belägen by, med en 1840 grundad protestantisk missionsanstalt.

Chrisfal, signatur för den portugisiske skalden Christovam Falcão.

Chri'sma (grek.). Se Krisma.

Chrismäle (grek.). Se Krisma.

Chrismatärium (lat.). Se Krisma.

Christ, Wilhelm, klassisk filolog, f. 1831 1860—1902 professor i München. Bland hans många arbeten, hufvudsakligen behandlande grekiskan, må nämnas: *Metrik der griechen und römer* (2:a uppl 1879), en kritisk upplaga af Homeros' "Ilias" (1884) samt en omfattande *Geschichte der griechischen litteratur* (4:e uppl. 1904).

Christchurch [krāi's-tʃətʃ]. 1. Stad i engelsk grefskapet Hampshire, vid Stours sammanflöde me Avon, nära Engelska kanalen. 4,204 inv. (1901) Stor gotisk kyrka. I närheten ligga hafsbadorterna Southborne on Sea, Bournemouth (se d. o.) och Mudeford samt slottet Highcliffe, med samlingar a medeltidsrariteter. — 2. Hufvudstad i ny-zeeländsk prov. Canterbury, vid floden Avon och flera järn vägslinjer. 17,538 inv. (1901; med förstäde 57,041). Staden är anlagd af anglikanska kyrkan hvarför de flesta gatorna bära namn efter engelsk biskopar, har ett museum med den största samlin af skelett på södra halfklotet, ett college, en bota nisk trädgård samt ett stort antal kyrkor. Des hamn är det 15 km. aflägsna Lyttelton, vi Port Cooper.

Chri'stensen, Halvor Olaus, norsk ämbets man och politiker, f. 1800. blef 1828 byråchef kyrkodepartementet och var 1832—89 byfogde i Sta vanger, hvilken stad han representerade på stortinge 1833—73, med undantag af sessionerna 1851, 185 och 1859. Under denna tid var han en af stortinget mest framstående och inflytelserike medlemmar; ha var president i lagtinget 1845, 1854 och 1862—6 och president i det samlade stortinget 1848 san medlem, oftast ordförande, i de viktigaste kommit téer. Han afled i Stavanger 1891.

Chri'stensen, Balthasar Matthias, dans politiker, f. 25 okt. 1802 i Randers, d. 20 apr 1882. Ehuru son till en hög officer, slöt han si tidigt med stor ifver till frihetsträfvandena. 183 —32 hade han anställning vid förvaltningen af kol nierna på Guineakusten och blef 1837 öfverrättspro kurator i Köpenhamn. 1834 utgaf han en flygskri till försvar för pressfriheten och var en verksam me lem af "tryckfrihedsselskabet". I dec. 1839 va han med om upprättandet af tidningen Fædrelan det och sedermera dess redaktör till mars 184 då han dömdes till censur. Som medlem af östifte ständerförsamling 1842—48 hörde han till den u präglade oppositionen och var tillsammans med J. L Drewsen framför allt förkämpe för bondeståndets fr görelse och utveckling; också deltog han i stiftand

"Bondevennernes selskab", var 1848—58 dess förande och utöfvade i en lång följd af år stort lytande på bönderna, i synnerhet på öarna. I gusti 1848 var han en af ledarna för de radikala k. hippodrommötena i Köpenhamn och skilde sig rigenom från det nationalliberala partiet, till hvilket han ursprungligen hörde. Strax därpå invaldes han i den grundlagstiftande riksdagen, utsågs till medlem af grundlagsutskottet och föreslog en enda kammare samt allmän rösträtt. Men då detta icke lät sig göra, förklarade han 7 maj 1849 på hela vänsterns vägnar, att vänstern ämnade ansluta sig till den hvilande valordningen för riksdagens sammansättg, och framkallade därigenom antagandet af ral denna valordning som hela grundlagen och gsnade sålunda faran för en reaktion, som kunde fvit följden af uppskof. Som medlem af "landbommissionen" 1849 hade han andel i genomföran- af de på grundvalen af dess arbete hvilande rarlagarna, men lyckades icke utverka tvångsupp- fvandet af fästeförhållandet. Han var 1849—53 dlem af folketinget, 1854—66 af landstinget samt refter ånyo af folketinget, med ett kort afbrott, da till sin död; därjämte var han ledamot af riksdet 1856—63 och statsrevisor 1853—80. Under nna långa tid var han alltjämt en af vänsterns le- re, äfven om han under den första tiden trängdes skuggan af Tscherning och under den sista af J. . Hansen och K. Berg. Hans patetiska vältalighet nade sig bättre för den allmänna politiska agitamen än för det sakliga parlamentariska arbetet. 61 var han jämte Blixen-Finecke med om att stifta h leda "Dannevirkeforeningen" och 1866 att jämte rlsen och Högsbro grundlägga den nationella, v. s. grundtvigianska, vänstern, till hvars styrelse n sedan hörde. C. var en varm fosterlandsvän och llblodsdemokrat, genomhederlig och oegennyttig, n något fantastisk i sina föreställningar; särskildt ste han en fast, nästan vidskeplig tillit till partirelsens politiska välsignelse för land och folk. Se . Holm, "Balthasar Christensen" (1887). E. Ebg.

Chri'stensen, Kristian Ferdinand, dansk interdekorationsmålare, f. 1805 i Köpenhamn, blef 41, efter en utländsk resa, medlem af konstakadeien och kort därefter dekorationsmålare vid k. atern, hvilken plats han innehade till 1869. Mest märkningsvärda äro hans vackra landskapsdekoraner, föreställande danska och italienska nejder. d 1883. Ph. W.*

Chri'stensen, Kristen, dansk bildhuggare och edaljgravör, f. 1806 i Köpenhamn, studerade först ldhuggeri, men egnade sig därefter åt medaljgraringskonsten, studerade utrikes 1831—35 och blef ter Thorvaldsen 1844 professor vid konstakademiens edellskola, men dog redan 1845. Bland hans beten må nämnas: medalj med anledning af Thorldsens arbetens ankomst till Köpenhamn (1838), sidan (aversen) af Kristian VIII:s stora kröningsmedalj och samma medalj i mindre storlek (1840) samt reformationsmedaljen (1836). Ph. W.*

Chri'stensen, Kristian Thomsen, dansk-amerikansk militär och affärsman, f. 26 jan. 1832 i Köpenhamn, d. därstädes 26 jan. 1905, begaf sig 1850 till New York och anställdes där 1855 i en bank. Vid inbördeskrigets utbrott 1861 ingick han, som var ifrig republikan, i ett kompani af skandinaviska frivilliga och avancerade från löjtnant till brigadgeneral. Efter kriget återvände C. till affärslifvet och beklädde sedan 1880 en viktig syssla vid ett af stadens största bankirhus. 1869—73 var han dansk konsul och sedermera på flera sätt ett kraftigt stöd för sina emigrerade landsmän. E. Ebg.

Chri'stensen, Polycarpus Godfred Benjamin Wildenradt, dansk landskapsmålare, f. 23 juli 1845 i Köpenhamn, vann sin utbildning dels vid konstakademien (1860—67), dels under Kiærskous handledning. Han har vunnit ett framstående namn som landskapsmålare såväl genom stora, med poetisk känsla återgifna landskap från Danmarks vackraste trakter som genom energiskt och friskt utförda kustbilder. Godt representerad i Köpenhamns konstmuseum. Ledamot af danska konstakademien 1881 och af svenska 1897. Ph. W.*

Chri'stensen, Anthonie Eleonore (Anthonore), dansk målarinna, dotter till politikern A. F. Tscherning, f. 5 juli 1849 i Köpenhamn, målade blomster- och fruktstycken. Hon var gift med filologen Richard Christensen, efter hvilken hon blef änka 1876. Ph. W.*

Chri'stensen, Mathilde (Illa), dansk författarinna, f. 1851 i Köpenhamn, där hennes fader 1858—59 ledde kungliga teatern. Under märket F. C. van der Burgh (hennes farmoders flicknamn) har hon utgifvit dels ett par band *Skitser* (1884 och 1886), dels några större berättelser, *"Et ubetydeligt menneske" skitseret* (1885), *De smaa tings magt* (s. å.), *"Dagtyve" — og arbejdsdage* (1889) och *En sön* (1890), skildringar af nutidslifvet i Danmarks högre borgarkretsar, utarbetade med iakttagelseförmåga och god psykologi samt affattade i ett naturligt, af fin bildning präglad språk. E. Ebg.

Chri'stensen, Odin Tidemand, dansk kemist, f. 4 dec. 1851 nära Varde, Jylland, blef 1870 student och tog 1877 "magisterkonferensen" i kemi samt 1886 filos. doktorsgraden. Han var 1877—87 assistent vid polytekniska läroanstaltens kemiska laboratorium och har sedan varit professor i kemi vid landbohöjskolen. C. har utfört viktiga undersökningar öfver mangan och kromammoniakföreningar. E. Ebg.

Chri'stensen, Jens Kristian, dansk politiker, f. 21 nov. 1856 i Houen i mellersta Jylland. I sin ungdom besökte han Grundtvigs folkhögskola och Gjedved friseminarium och var sedan 1877 folkskollärare, 1886—1901 i Stadil vid Ringkjöbing. Han visade sig icke blott som en duktig lärare, utan äfven lifligt upptagen af allmänna intressen och var redan 1888—90 ordförande i sockenrådet. 1890 valdes han i egenskap af K. Bergs anhängare till folketingsman för Ringkjöbing amts första krets och har sedan alltjämt återvalts utan motkandidat. Han kom genast in i finansutskottet och blef efter Bergs död i nov. 1891 ledare för hans grupp i folketinget. C. vann hastigt förtroende och inflytande äfven

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

utanför sina meningsfränders krets, blef vid bildandet af vänsterreformpartiet våren 1895 medlem af dess styrelse samt var i allmänhet den, som förde partiets talan; vidare var han folketingets förste vice talman samt finansutskottets ordförande och en af dess "rapportörer". Då finansutskottet under dåvarande politiska förhållanden utöfvade större inflytande på förvaltningen än någonsin, blef C. i själfva verket folketingets, ja riksdagens mäktigaste medlem. Sedan 1897 var han dessutom ordförande för reformpartiet, som utgjorde tingets majoritet. Hans arbetsförmåga och skicklighet i att förhandla med motståndare förde honom in äfven i andra viktiga utskott, och han hade väsentlig del i genomförandet af den nya folkskollagen 1899 och i flera andra betydelsefulla åtgärder. Det väckte därför heller ingen undran, att han vid det politiska systemskiftet sommaren 1901, då vänstern kom till makten, blef kyrko- och undervisningsminister. Äfven på denna plats uppfyllde han de förväntningar man satte till honom. Han utverkade sålunda 1903 antagandet af flera kyrkolagar, bl. a. om bildandet af menighetsråd (med valrätt och valbarhet äfven för kvinnor) och af ett kyrkligt utskott för dryftandet af allsköns kyrkliga frågor, vidare förberedandet af en kyrkoorganisation samt en förordning om högre allmänna läroverk. Vid ministärens ombildning i jan. 1905 blef C. konseljpresident samt krigs- och marinminister. Han åtog sig således den vanskliga uppgiften att lösa det invecklade och mycket omtvistade spörsmålet om försvarsväsendets slutliga organisation. E. Ebg.

Chri'stensen, Hjalmar, norsk litteraturhistoriker och skönlitterär författare, f. 5 maj 1869 i Förde i Söndfjord, blef student 1887 och juridisk kandidat 1892 samt filos. doktor 1903 på en afhandling om Gustave Flaubert. 1893—98 var han sceninstruktör vid Kristiania teater, företog sedan med stipendium en resa till Tyskland, Danmark och Frankrike, innehade 1900—02 en docentbefattning vid Bergens museum samt blef 1903 konsulent och sceninstruktör vid centralteatern i Kristiania. Hans författarskap omfattar litteraturhistoria, novellistik och modernt drama; i sitt hemland har han vunnit ett ansedt namn särskildt som essayist. Utom många bidrag till tidningar och tidskrifter har C. författat *En frisindet, nutidsbillede* (1889), *Mat blod* (1891), *Bastarder* (1894), *Spindelvæv* (1898) och *I unge aar* (1905), skådespelen *Loths hustru* (1892), *En seirherre* (1893), *Folkets tjener* (1895) och *Det retfærdige spil* (1900) samt de litteratur- och konsthistoriska arbetena *Unge nordmænd* (1893), *Nordiske kunstnere* (1895), *Streiftog i oplysningstiden* (1898), *Af det norske aandslivs historie. I. Nicolai Wergeland* (s. å.), *Vort literære liv* (1902), *Danske digtere i nutiden* (1905) och *Det nittende aarhundredes kulturkamp i Norge* (s. å.). O. A. Ö.

Chri'stensen, Halfdan, norsk skådespelare, f. 12 dec. 1873 i Porsgrund, genomgick Kristiania handelsgymnasium, men gaf sedan efter för sin dragning till scenen. Han debuterade 1896 på Bergens teater, i titelrollen i Molbechs "Ambrosius", och hade anställning där, tills nationalteatern i Kristiania öppnades 1899, samt har sedan dess varit en af dennas bärande krafter. Som lyrisk älskare och karaktärsskådespelare har han utfört ett flertal roller inom teaterns repertoar af modern dramatik. Högst når han i sin ofta geniala, alltid eminenta tolkning af Björnsons och Ibsens skådespel ur det nyare samhällslifvet. O. A. Ö.

Chri'sterson, Jarl Kasimir Eugen, sjö militär, f. 2 okt. 1833 i Karlskrona, blef student i Lund 1850 och utnämndes 1853 till sekundlöjtnant vid k. flottan, genomgick artillerilärоverket vi Marieberg och var 1863—64 i fransk örlogstjänst. Han blef kapten vid skärgårdsartilleriet 1867 sam befordrades 1882 till kommendörkapten och 188 till kommendör vid k. flottan. C. var 1874—7 ledamot af sjöförsvarsdepartementets militärisk-tek niska byrå och beordrades 1887 samt 1891 ti Frankrike och England i sjöartilleristiska uppdrag Sedan han 1884—92 varit chef för marinförval ningens artilleriafdelning, kallades han 16 dec 1892, efter K. G. v. Otter, till statsråd och che för sjöförsvarsdepartementet, hvarjämte han utnämn des till konteramiral. 21 okt. 1898 lämnade ha statsrådsämbetet och utnämndes i sammanhang där med till vice amiral i flottans reserv. C. var ledamo af 1892 års sjökrigsmaterielkommitté. 1893 blef ha hedersledamot af örlogsmannasällskapet i Karlskrona Han har utgifvit *Handbok i sjöartilleri* (1881).

Christer Swahn, pseudonym för skriftställare V. H. Wickström.

Christian Adam, pseudonym för danske författare Karl Andersen (se d. o.).

Christiani'ssimus (lat.), den allra kristligaste. S *Allra kristligaste konung.*

Christianovitj, Rodion, rysk general. S Baur I.

Christian science [kri'stjən sāi'əns], "kriste vetenskap", är namnet på en gren af en mäkt etisk-religiös-terapeutisk rörelse, som uppkommit Nord-Amerika, där den fått en stor betydelse o hvarifrån den spridt sig till Europa. Grundtanke

Den första christian-science-kyrkan.

i denna rörelse är, att allt ondt är overkligt c skall försvinna, bara man blir fullt medveten dess overklighet. Sjukdom och nöd skola bo genom vissheten om att de ej finnas till. Kiru och medicin skola ersättas af rent andliga med *mindcure*. Alla mörka sinnestillstånd skola u häfvas. "Mindcure"-rörelsen, vare sig den är kr lig eller mot kristendomen likgiltig, bildar gen

na grundsats en egendomlig analogi till buddis- och andra indiska frälsningsläror, som äfven- s sätta roten till allt ondt i okunnighet, *avidya*. last med den skillnaden att den kunskap, det er att vinna, i Indien lyder: ”Tillvaron är nde”, men i den amerikanska hälso- och lycko- gionen: ”Tillvaron är lycka, allt annat är endast llning.”

ällskapet ”The christian science” grundades 1866 af fru Mary Baker Eddy, som föddes 1 i New Hampshire, härstammande från en vinistisk familj, och som nämnda år trodde sig blifvit botad ur svår ohälsa genom sin fasta för- tan på Guds godhet. 1875 utgaf hon en skrift l titeln ”Science and health, with key to the ptures” (252:a uppl. 1903). 1876 bildades reningen för christian science”, och 1879 fick na sin första kyrka i Boston, med namnet ”church Christ”, där fru Eddy själf blef präst. Orsaken allt ondt i världen såväl af fysisk som af mora- art, predikade hon, är en inbillning. Det ppsliga, materien, är endast en illusion. All verk- net är ande. Det onda strider mot anden och människans andliga natur. Att hålla det för gligt är i strid med Jesu ande och exempel. All dom skall, efter hans föredöme, botas med iska medel. Fru Eddy inrättade i Boston 1881 skola för sådan andlig läkekonst: ”Massachu- s metaphysical college”. Kyrkor ha byggts på ga håll för förkunnandet af hennes läror. Af nes skrifter må vidare nämnas ”Christian hea- ” (1886) och ”Unity of good and unreality evil” (1887). 1883 grundade hon tidningen hristian science journal”. I Boston uppfördes år 4 en ståtlig minneskyrka. N. S.

Chri'stiansen, Kristian, dansk fysiker, f. 9 . 1843 i Lönborg, Jylland, ämnade blifva ingenjör, n egnade sig på docenten Fjords uppmaning åt fysi- s studium, tog 1866 ”magisterkonferensen” och f s. å. amanuens under prof. Holten, var 1873 -2 lärare i fysik vid sjöofficersskolan, 1876—86 ent i fysik vid polyteknikum och 1882—86 dess- m vid landbohöjskolen samt utnämndes 1886 till fessor i fysik vid Köpenhamns universitet. 1898 f han ledamot af Fysiografiska sällskapet i Lund, 99 af Vetenskapssocieteten i Uppsala och 1902 svenska vetenskapsakademien. C. har utfört syn- ligen viktiga undersökningar inom fysikens flesta råden. Mest känd är hans viktiga upptäckt af anomala dispersionen (1871). Tillsammans med pse utförde han vidlyftiga kristallografisk-optiska ersökningar (1873). Magnetiska undersökningar 76), försök öfver värmeledningsförmågan (1881), tning af värmes utstrålning och absorption (1883), tod att mäta brytningsindex hos färgade vätskor å.), undersökningar angående ljusets gång genom skor med däri uppslammade pulver (1884), under- ningar angående gasers skiljande genom diffusion 90) och metod att mäta potentialskillnaden mel- två kroppar 1893—94 ådagalägga en ovanligt ngsidig begåfning och ett duktigt arbete. C. nade 1895 viktiga experimentella bidrag till gan om den elektromotoriska kraftens ursprung, lken fråga han äfven berört i sina senare arbeten. mångsidiga kännedom om fysikens olika delar C. användt vid författandet af sina förträffliga böcker, *Indledning til den mathematiske fysik* (2 bd, 1887—89, äfven utgifven i en engelsk och två tyska upplagor) och *Lærebog i fysik* (2 bd, 1892 —94; 2:a uppl. 1903). C:s arbeten äro kännetecknade af på samma gång stor klarhet och djupsinne samt af en starkt utpräglad individualitet. S. A—s.

Chri'stiansen, Poul, dansk målare, f. 1855 på Fyn, blef vid 30 års ålder lärjunge af Zahrtmann och har visat sig vara en fantasirik, ursprunglig och kraftfull begåfning. Han har utställt landskap, mariner, arkitekturmotiv, porträtt, äfven kompositioner som *Dante och Vergilius* och *Dante och Beatrice* (båda 1895) samt *Knut den store*. Största uppmärksamhet har han hittills väckt genom interiörer med porträtt: *Zahrtmanns målarskola*, *Joakim Skovgaard och hans medhjälpare måla fresker i Viborgs domkyrka* och *Bagaren* (utställd 1905, konstmuseet). G—g N.

Chri'stiansen, Arne Einar, dansk författare, f. 20 juli 1861 i Köpenhamn, blef student 1878 och tog 1886 teologisk examen, hvarefter han gjorde en längre resa till södra Europa och orienten. Redan 1880 författade han ett nutidsdrama, *Lindows börn*, som gjorde ganska mycken lycka på k. teatern, och sedermera följde flera skådespel med liknande framgång, bl. a. *Folkesnak* (”Skvaller”, 1890), *Fröken Bodil og hendes broder* (1888, tryckt 1895), *Annette* (1893), *Mellem brödre* (1896) och *Modne mænd* (1897). Därtill sluta sig närmast hans två romaner *Joppe* (1889) och *Hjarl* (1894), skildringar af personer och förhållanden i bildade köpenhamnska borgarfamiljer. C. har vidare skrifvit en tragedi *Nero* (1885) och några romantiska skådespel, som röja påverkan af Holger Drachmanns diktning, nämligen *Broder Rus* (1888), *Peter Plus* (1890), *Lætizia* (1891) och *Cosmus* (1897). C. har vidare författat flera operatexter, *Oluf* (1893; musik af Grandjean), *Cleopatra* (s. å.; musik af Enna). *Vifandaka* (1897, 2:a uppl. 1898; musik af A. Tofft), *Skjön Karen* (1899; musik af T. Griebel), *Dyveke* (s. å.; musik af J. Bartholdy), *Vikingeblod* (1900; musik af P. E. Lange-Müller) och *Saul og David* (1902; musik af C. Nielsen). Ett antal dikter (*Mine sange*, 1896) ger lyckligt uttryck för friska, osentimentala känslor. Han var 1892—99 redaktör för Illustreret tidende och blef sistnämnda år direktör, d. v. s. konstlärlig ledare, för k. teatern.

Christian union churches [kri'stjən jō'niən tʃə'tʃiš], eng., ”kristliga föreningskyrkor”, nordamerikanska baptistförsamlingar, som förkasta kristenhetens fördelning i bekännelser och arbeta för alla kristnas förening, med Kristi lära allena såsom föreningspunkt. Omkr. 130,000 medlemmar.

Christianus Demo'critus, pseudonym för Dippel, J. K. (se d. o.).

Christie [kri'sti]. 1. Vilhelm Frimann Koren C., norsk politiker, f. 7 dec. 1778 i Kristiansund. 1799 tog han juridisk ämbetsexamen i Köpenhamn och tjänstgjorde därefter några år dels i det danska kansliet och dels i karantänsdirektionen i Köpenhamn. Ett kärleksförhållande till en ung, vacker kvinna i Köpenhamn hindrades i sin utveckling genom hennes moders ingripande, hvilket förmådde honom att afbryta en sällsynt lofvande ämbetsmannakarriär i Danmark och i stället återvända till Norge. 1808 blef han sorenskriver i Nordhordland och bosatte sig då i Bergen. I denna stad lefde

han i en krets af intelligenta män, kallad "Quodlibet", där man uppmärksamt följde tidens rörelser. C. var därför ej oberedd, när 1814 års händelser inträffade. Vid riksförsamlingen på Eidsvold (1814) var C. den förste representanten för Bergen och utsågs till församlingens sekreterare. Där stod han Kristian Fredrik nära och åtnjöt dennes förtroende, hvaremot han icke tog någon mera framträdande del i riksförsamlingens debatter. Efter konungavalet och riksförsamlingens afslutning sändes han jämte statsrådet Aall och konsul Rosenkilde att som deputerad inför den brittiska regeringen tala sitt lands och dess konungs sak. Han och hans kolleger afvisades emellertid och återvände till Norge. Efter konventionen i Moss 14 aug. s. å., i hvilken Aall deltog, valdes C. till en af Bergens representanter vid det urtima stortinget 1814. Före dettas sammanträdande blef han af Kristian Fredrik fullständigt underrättad om hvad som förhandlats mellan denne och de fyra stormakternas representanter, som i juli besökt Kristiania. Utrustad med kännedom härom, kunde C. på stortinget mer än många andra utöfva ett bestämmande inflytande och där blifva den verklige ledaren. Han var stortingets president och ledde tillika underhandlingarna med de svenske kommissarierna. Redan samtiden uppskattade i rikt mått hvad han uträttade därvid. Sålunda skänkte honom stortingets medlemmar i dec. s. å. en guldpokal som erkänsla för det sätt, hvarpå han utfört sitt värf. C. kände i en helt annan utsträckning än de män, med hvilka han hade att förhandla, det, som kan kallas konventionens hemliga förhistoria. Därigenom var han i stånd att bestämma de linjer, efter hvilka förhandlingarna skulle föras, i det han på hvarje punkt visste, hur långt han kunde gå. Efter stortingets upplösning (s. å.) sändes han till Stockholm som ordförande för den deputation, som åt Karl XIII öfverlämnade Norges grundlag och aflade hyllningseden. Karl Johan förstod att uppskatta C:s förmåga och satte stort värde på honom. 1815 blef C. stiftsamtman i Bergen och representerade ånyo denna stad på stortingen 1815—16 och 1818, vid hvilka han var president och utöfvade ett stort inflytande. C:s stora odödliga förtjänst under dessa år var den, att han som stortingets ledande man fastställde dess arbetsordning och skapade de former, i hvilka hans fäderneslands offentliga lif sedermera rört sig. Däremot intog han en mera tillbakadragen ställning vid ordnandet af de finansiella spörsmål, som samtidigt stodo på dagordningen och för hvilka han var mindre intresserad. Emellertid fick han jämte andra framstående män uppbära den ovilja, som uppstod på grund af de tunga ekonomiska bördor, hvilka vid denna tid lades på folket under ordnandet af statens penningväsen. C. blef därför ofta misskänd under dessa år. Vid valen till stortinget 1821 vägrade han att mottaga kandidatur. Han ogillade stortingets hållning i fråga om uppgörelsen med Danmark. Till följ af vacklande hälsa måste han därefter afbryta su politiska bana, och 1825 tog han afsked från stifts amtmansämbetet. Sedan han afslagit ett anbud at blifva statsminister, erhöll han 1828 på ansökan e tullinspektorsbefattning i Bergen, hvilken han be klädde till sin död, 10 okt. 1849. — Efter 1815 va C. några år medlem af lagkommissionen. 182 deltog han i upprättandet af Bergens museum oc verkade sedan med varmt intresse för denna inrätt ning. I museets tidskrift, "Urda", lät han tryck åtskilliga afhandlingar, de flesta af antikvarisk innehåll. Äfven i detta hänseende inlade C. stor förtjänster genom att skapa ett vetenskapligt cent rum för det västra Norge. Han älskade museet oc arbetade mycket för det. Ehuru hans politisk anseende förblef stort och ehuru han 1835 åter valdes, ville han ej mera deltaga i det offentlig lifvet. Han egnade sig uteslutande åt sitt ämbet åt vetenskapen och åt Bergen, som var hono kärare än alla andra städer. — C:s dagbok frå 1815 utgafs i norsk Hist. tidsskr. 1900—01. Y. I

2. Hartvig Kaspar C., den föregående brorson, norsk naturvetenskapsman, f. 1 dec. 18 i Trondhjem, d. 3 mars 1873 i Kristiania, tog 18 mineralogisk ämbetsexamen och var några år a ställd vid Kongsbergs silfververk, därefter so lärare i Kristiania. 1859 blef han lektor i fysik v universitetet (sedan 1866 med titeln professor) o 1860 tillika lärare i fysik, geognosi och mineral vid krigshögskolan. C. inlade stor förtjänst om d tekniska undervisningens främjande och om i industriella lifvets utveckling i Norge, men dr in i så många saker, som ej hade med vetenskap att göra, att hans rika begåfning därför ej kom t sin rätt. Af hans litterära arbeten må nämn *Lærebog i fysik* (2 bd, 1864—65) och *Lærebog fysik for middelskolen* (1871, 4:e uppl. 1882; öfv satt till finska och svenska, i 2:a uppl., 18 bearb. af K. M. Lindeberg).

3. Eiler Kristian Brodtkorb den föregående kusin, norsk arkitekt, f. 24 d 1832 i Bergen, studerade arkitektur vid de po tekniska skolorna i Hannover och Karlsruhe, 1855—58 lärare vid teckningsskolan i Bergen flyttade sedermera till Kristiania, där han dels lärare vid konst- och teckningsskolan, dels verk som arkitekt. 1859—62 reste han omkring i lan med understöd af "Foreningen til norske fort mindesmærkers bevaring" för att afrita lämnin af medeltidens konst och arkitektur. C. har utarbetat förslag till restaurering af flera äl byggnadsverk, såsom Stavangers domkyrka, Ma kyrkan och domkyrkan i Bergen samt Haakonsha därstädes, dels ledt utförandet af flera offent och privata byggnader. I sina kyrkritningar han med framgång sökt återupptaga de ga nationella stafkyrkornas byggnadssätt och utsmy ning. Hans mest betydande verk är återuppförat af Trondhjems domkyrka, det förnämsta byggn minnet i Norge. Sedan 1872 har han ledt d stora arbete, som erbjudit betydande svårigh såväl i tekniskt som i konsthistoriskt afseende största delen af byggnadens detaljer hade näml gått förlorad eller blifvit spridd på olika pla och stora delar af den ursprungliga kyrkan försvunna. Från denna befattning har han dock

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

rit afsked. Sedan 1884 har han varit ledamot af nska konstakademien.

Christie [kri'sti], Sir William Henry Maney, engelsk astronom, f. 1845 i Woolwich, blef 70 assistent vid Greenwichs observatorium och er Airys afgång 1881 direktör för detsamma samt nglig astronom. Han har konstruerat ett spektroop, ett instrument för bestämmande af stjärnornas g och ljusstyrka, en registreringsmikrometer, ett lariserande okular för solobservationer m. m.

Christiernin, Harald. Se Cristiernin.

Christiernin, Per Niklas, rättslärd, f. 1725 Väster-Färnebo i Västmanlands län, blef student Uppsala 1736 och filos. magister 1752, docent 56, juris doktor 1763, juris professor 1770 samt ofessor i logik och metafysik 1771. År 1777 ästvigdes han och utnämndes 1787 till kyrkoherde öfver- och Ytter-Gran. Död 1799. — C. var en lig och stridslysten man, som under större delen sin akademiska lärartid låg i fejd med sina kolleer. Till följd af sina statsekonomiska grundsatser kade han i (en tioårig) strid med A. Nordencrantz, h i sin ifver att försvara Lockes filosofiska åskådng mot den kritiska filosofien, hvars banerförare r D. Boëthius, kom han i en ny fejd, i hvilken ven den akademiska ungdomen inblandades och m (1795) slutade med att han af regeringen spenderades från rektoratet, hilket han då innede för tredje gången. C:s efterlämnade arbeten göras af disputationer i ekonomiska och filosofiska nen samt af ett betydande antal stridsskrifter.

Christiernin, Adolf Ludvig, krigare, f. 65, blef 1778 furir vid konungens blå och gula garde och deltog som kapten vid änkedrottningens regemente i Gustaf III:s finska krig samt utnämns 1795 till öfverstelöjtnant och 1803 till chef för relska lätta dragonregementet. Under kriget 1808 09 utmärkte sig "gamle Christiernin" i synnerhet i Revolaks, då han, ehuru anställd vid rytteriet, tte sig i spetsen för en bataljon af Savolaks infanriregemente och utdref ryssarna från predikantstället. 1810 fick han afsked som öfverste i mén. Han dog i Åbo 1842. A. O. F.

Chri'stiernsson, Karl Henrik, teaterledare h dramatisk författare, f. 24 aug. 1845 i Stockolm, blef 1866 elev vid k. teatern, var skådespelare därstädes 1870—85 och uppträdde i en mängd roller, men vände sig småningom till regissörsfacket och det undervisande arbetet vid scenen. 1877—85 var han lärare i deklamation vid k. teaterns elevskola, hvars föreståndare han tillika blef 1881. Å. vardt han därjämte sceninstruktör och regissör för skådespelet, och 1883 efterträdde han A. Lindman såsom intendent vid k. teatern, men fortsatte dessutom att enskildt utbilda en stor mängd elever i scenkonst. 1888—89 var C. intendent och teatrator vid operan. Sommaren 1889 innehade han med R. Wagner Djurgårdsteatern, och 1889—96 var han i förening med Wagner direktör för Södra teatern i Stockholm. Han antogs därjämte 1895 till vice-intendent vid Dramatiska teatern och verkade 1896—1901 endast i denna egenskap, hvarefter han begick med pension. Sedan dess har han skött halftjänsten af regissörskapet vid den af A. Ranft inneha'da Svenska teatern. En scenvan hand röjde sig i hans femaktskomedi *Ungdom* (1881), hans skådespel *Rond lycka* (1882) och *Under vägbrytningen* (1886) samt lustspelen *Snöyra* (1894), *I skymningen* (1895) och *Gurli* (1898), hvilken sistnämnda pjäs genom förening af godt lynne och känsla rönte stor framgång och äfven funnit vägen till åtta europeiska länder äfvensom Amerika, vidare *Castor och Pollux* (1899) samt *Mammon* (1900). Bra gjordt är jämväl hans af Ivar Hallström tonsatta sagospel *Per Svinaherde* (1887), mindre kanske hans operatext *Granadas dotter* (1892, likaledes med musik af Hallström). C. har öfversatt dramer af Molière, Lessing, Sheridan, Delavigne, Scribe, Sardou, Ibsen m. fl.

Christine de Pisan [kristi'n də pisä'], fransk författarinna, f. 1363 i Venezia, af italienska föräldrar, var den första franska kvinna, som helt egnat sig åt skriftställarskap och lefvat af sin penna. Hon kom tidigt jämte sin fader till Karl V:s hof; ännu icke femton år gammal, ingick hon äktenskap med en juridisk ämbetsman, men blef änka redan vid tjugofem års ålder. Det var efter denna tid (särskildt efter 1399) som hon på allvar egnade sig åt studier och skriftställeri samt, om äfven med svårighet, försörjde sig själf och sina barn genom att låta afskrifva och försälja sina skrifter. Hon dog ej före 1430, ej senare än 1440. — C. representerar i sin tids litteratur kvinnans sträfvan efter högre bildning och självständig ställning, en sträfvan, som under denna tid från Italien spridde sig till Frankrike. Hennes skrifter äro många och af mycket olika värde. Hon författade ballader, ofta gratiösa, ej sällan frivola, och didaktiska arbeten på vers och prosa. Så tog hon i *Dit de la rose* sitt köns försvar mot Jean de Meungs angrepp i rosenromanen. Hennes *Trésor de la cité des dames* är närmast en handbok i kvinnans plikter. Hennes bästa prosaarbete är, jämte det sistnämnda, hennes panegyriska historia om Karl den femte: *Livre des faits et bonnes mœurs du sage roi Charles V*. En af hennes senare skrifter utgör hennes *Lamentation* öfver det förödande inbördeskriget. — Litt.: Robineau, "Christine de Pisan" (1882), F. Koch, "Leben und werke der Christine de Pisan" (1885), och M. Roy, "Œuvres poétiques de Christine de Pisan", I—III (1886—98). J. M.

Christinos, oriktig form för Cristinos (se d. o.).

Chri'stitj. 1. Nikola C., serbisk politiker, f. 1818, d. 1902, var under furst Mikaels regering inrikesminister 1860—67 och kallades under den kritiska situationen i okt. 1883 till ministerpresident, hvarvid han med hårdhänd kraft nedslog radikalernas revolutionära opposition. Han afgick i febr. 1884, men stod åter i spetsen för regeringen från april 1888 till början af 1889, hvarunder en ny författning antogs. Efter kung Alexanders författningssuspension i maj 1894 blef han statsrådets president och i okt s. å. för tredje gången ministerpresident, men afgick i juli 1895 och återinträdde som president i statsrådet. — 2. Filip C., serbisk politiker, f. 1819 i Belgrad, blef 1848 juris doktor i Paris, 1860 utrikesminister, 1870 sändebud i Konstantinopel och var 1873—74 undervisningsminister. Han blef 1878 serbisk minister i Konstantinopel, 1879 i Wien och verkade 1882—84 i samma egenskap i London. 1885 blef C. guvernör för serbiska nationalbanken. H. B—n.

Christmas-boxes [kri'smes-bå'ksis]. Se Boxingday.

Christmas carol [kri'smes kä'rəl], eng., julsång. Se Carole.

Christmas island [kri'smes-ailənd]. Se Jul-ön.

Christmas pantomimes [kri'smes pa'ntəmaimš], eng., "julpantomimer", ett slags i slutet af 1600-talet införda féeribaletter, som ännu hvarje jul uppföras på Drurylane- och Coventgarden-teatrarna i London. Ämnena tagas merendels ur en saga eller folksägen, och styckena sluta vanligen därmed att personerna förvandlas till clowner, harlekiner och pierroter.

Christodūlos, signatur för kejsar Johannes Kantakuzenos. Se Johannes, östromerska kejsare, 6.

Christo'ffel, Elwin Bruno, tysk matematiker, f. 1829, d. 1900, sedan 1872 professor i matematik i Strassburg. C. har väsentligen egnat sig åt funktionsteorien och därvid i främsta rummet följt den af Riemann inslagna vägen. Äfven inom den matematiska fysiken har han fullföljt af Riemann gifna uppslag. I. F.

Christofle [kristå'fl], Charles, fransk guldsmed och industriidkare, f. 1805, d. 1863, upprättade i Paris och Karlsruhe etablissemang för förgyllning och försilfring på galvanisk väg. Denna gren af elektrometallurgien fick genom honom en betydelsefull utveckling. Det af C. själf och sedermera af andra efter hans metod förfärdigade, galvaniskt försilfrade nysilfret med 2 proc. silfverhalt är kändt under namnet Christoflemetall.

Christophe [kristå'f], Henri, negerkonung på Haïti, f. 6 okt. 1767 på Saint Christopher, en af Små Antillerna, kom redan i sin ungdom till Haïti och tog del i det stora negerupproret där 1794. På grund af sin därunder ådagalagda djärfhet och energi blef han af Toussaint l'Ouverture utnämnd till brigadgeneral och guvernör i en provins. Under ledning af C. och Dessalines lyckades negrerna tillbakaslå fransmännens försök att bemäktiga sig ön. Efter Dessalines' död blef C. i febr. 1807 vald till president i republiken Haïti, men kunde icke förhindra, att södra och västra delarna af ön konstituerade sig som en egen republik under mulatten Pétion som president. 1811 lät C. kröna sig till konung af Haïti såsom Henrik I, härskade icke utan framgång, men gjorde sig löjlig genom att i allt efterapa Napoleon I. En god frukt däraf var dock *Code Henri*, en lagsamling, som skickligt sökte anpassa "Code Napoléon" för Haïtis förhållanden. Efter Pétions död, 1818, sökte C. förena hela ön under sin spira, men ett soldatmyteri kom honom att förtvifla om sin ställning, och för att icke falla i de upproriskes händer sköt han sig 8 okt. 1820 i Cap Haïtien.

Christopher, Saint [sənt kri'stəfə], 1. S:t Christoph, af engelsmännen kallad S:t Kitts, brittisk ö bland Små Antillerna. 168 kvkm. 30,245 inv. (1903). Den är en bland Leeward islands, ligger mellan öarna S:t Eustache i n. och Nevis i s. och skiljes från den senare genom ett 3 km. bredt, af ref uppfylldt sund. Sydöstra delen är låg och består af kalkbildningar, nordvästra delen är uppfylld af berg, hvilkas högsta topp, Mount Misery, når 1,300 m. Liksom alla öar n. om Guadeloupe är C. underkastadt än lång torka, än stora öfversvämningar. Klimatet är sundt. Temperatur i augusti 28,6°, i februari 25°. Ön är mycket fruktbar och producerade förr mycket socker, men nu har denna odling gått tillbaka i följd af betsockertillverkningen i Europa; dock exporterades 1901 606,000 kg. I stället odlas bomull och tobak, äfven kaffe, indigo m. m. Vid kusten får man salt, i bergen silfver och svafvel. Med Nevis och Anguilla bildar ön ett presidentskap i guvern. Leeward islands. Inkomsterna för alla tre öarna upptogos 1903 till 39,127 pd st., utgifterna till 44,782 pd; exportens värde för s. å. beräknades till 127,559 pd, importens till 137,074 pd. Hufvudort är Basseterre, med omkr. 10,000 inv. Ön upptäcktes 1493 af Columbus, som gaf den namn efter sig. 1625 togs den i besittning af fransmännen, hvilka, ehuru med långa afbrott, innehade den till 1783. 10 jan. 1880 hemsöktes ön af en öfversvämning i förening med storm, hvilken anställde skada för mer än 35 mill. kr. och dödade omkr. 200 människor.

Christopher North [kristəfə nå'th], pseudonym för skotske skalden J. Wilson (se d. o.).

Christo'phers, Teodor, sjöhjälte. Se Ankarcrona, T.

Christo'phersen, Vilhelm Kristofer, svensk-norsk konsulatämbetsman, f. 1832 i Brevik, kom som informator till Holland, tog 1857 juridisk ämbetsexamen i Kristiania och anställdes 1859 i inrikesdepartementets handels- och konsulatkontor. Sedan 1863 har han innehaft betydande svensk-norska konsulattjänster, först i Barcelona, 1867—78 i Buenos Aires, där han 1870 fick generalkonsuls värdighet, vidare i samma egenskap i Leith och från 1882 i Antwerpen. Efter unionsupplösningen 1905 kvarstår han som tjänstförrättande norsk generalkonsul där städes, efter att i okt. s. å. ha erhållit afsked i svensk tjänst. C. var Norges kommissarie vid världsutställningarna i Filadelfia 1876 samt Paris 1878, 1889 och 1900. Han förmedlade handelstraktaten mellan de förenade rikena och Mexico (1884—85) samt mellan dem och Frankrike (1892), dessutom särtraktater mellan Spanien och Norge (tillsammans med sändebudet Wedel-Jarlsberg, 1893) äfvensom mellan Schweiz och Norge (1894). Dessa särtraktater beteknade de första stegen på den norska unionspolitikens väg till upplösning af den konsulära och diplomatiska gemenskapen med Sverige. C. var ordförande i den af norska regeringen 1891 tillsatta konsulatkommittén, hvars utredning ställde konsulatfrågan i förgrunden af norsk politik. Han utförde ett mycket förtjänstfullt arbete som ordförande i den parlamentariska kommittén 1894—95 för lagbestämmelser om statskontroll öfver fartygs sjöduglighet, och han var ledamot af 1902 års unionella konsulatkommitté. — Hans broder Kristian C., f. 1840, blef genom företagsamhet och energi en af Norges mest betydande köpmän, upparbetade den norska trämassefabrikationen och anlade flera stora pappersfabriker samt var medstyrman i en mängd ekonomiska företag. Uruguays generalkonsul för Sverige-Norge och högt betrodd representant för norsk affärsduglighet och solvenditet, tills han genom öfverspekulation ohjälpligt undergräfde sin ställning och hans 1899 inträffade konkurs därjämte framkallade en krasch, som bragte på fall många köpmän och t. o. m. några banker i Kristiania. — En annan broder, Peter C., har äfvenledes visat utpräglad kommersiell begåfning. Buenos Aires, där han varit dansk generalkonsul, intager han en dominerande plats inom affärsvärlden såsom stor skeppsredare och egare af mycket stora jordegendomar.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Christophle [kristå'fl], Albert Silas Méric Charles, fransk ämbetsman och politiker, f. 1830, d. 1904, blef 1852 juris doktor, upptog 1856 en statsadvokatsyssla och var efter kejsardömets fall i sept. 1870 prefekt i départ. Orne under tre månader. Han invaldes 1871 i nationalförsamlingen, där han vardt ledare för vänstra centern. 1876—77 var han minister för offentliga arbeten i Dufaures första republikanska ministär och genomförde då praktiska reformer i förvaltningen. 1878—95 var C. styresman för franska hypoteksbanken (*crédit foncier*), som utvecklades betydligt under hans förvaltning. C. tillhörde deputeradekammaren ända till 1902, med undantag af åren 1885—87. Han författade ett ansedt arbete, *Traité théorique et pratique des travaux publics* (2 bd, 1862).

Christopulos, Athanasios, nygrekisk skald, f. 1770 i Macedonien, d. 1847, kom tidigt till Italien, där han sedermera bekläddе åtskilliga ämbetsmentliga befattningar. Han gjorde sig känd såsom skald, genom åtskilliga i anakreontisk anda hållna sånger, såsom politiker och såsom filolog, genom grammatiska arbeten på det nygrekiska språkets område. Hans *Hellenikà archaiologémata*, som jämte mythologiska undersökningar innehålla öfversättningar af Iliaden och Sapfos oden, utkommo efter hans död (1853).

Chrodegang. Se Krodegang.

Chröma (grek.) l. Kroma, dels detsamma som chromatisk halfton (se Kromatisk), dels namn på den i Tyskland bildad förening af musiker, som vilja dela oktaven i tolf lika stora delar, på så sätt att hvar öfvertangent på pianot får sitt självständiga namn, som icke är härledt från en undertangent. A. L.

Chrona'nder, Jakob Persson, dramatisk författare, född i Tidjarp i Västergötland, troligen i början af 1620-talet, student i Åbo 1643, var justitieadministrator i Pommern, 1660 häradshöfding på Gottland och därjämte 1661—67 Visby stads "presivent" (öfverborgmästare). Hans lefnadsomständigheter efter 1689 äro obekanta. — Vid magisterpromotionen i Åbo 1647 uppfördes en af honom författad studentkomedi, *Surge eller flijt och oflijtighetz spodespegel* (tr. s. å.), och 1649, vid en bröllopsfest i samma stad, *Belesnack* (tr. s. å.). Båda äro i mest skrifna tillfällighetsdikter med moralisk tendens, varhärligande fliten och äktenskapet. Karaktärsteckningen är abstrakt, men i några bondscener visar han en realistisk sanning och styrka, som kunnat ge upslag till ett nationellt svenskt lustspel, om anletsderna fullföljts. C:s arbeten finnas intagna i Hanselius "Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare" (1876). Se G. Ljunggren, "Svenska dramat", I. Schück, "Svensk literaturhistoria, I", och A. Noltin, "Den svenska vitterheten i Finland under stormaktstiden" (1904). (R—n B.)

Chro'negk, Ludwig, tyska teaterledare, f. 1837 i Brandenburg, d. 1891 i Meiningen, debuterade 1856 som skådespelare i Berlin, hade engagemang på olika orter och kom 1866 till hofteatern i Meiningen. Genom sin begåfning för regissörsfacket kom han där befordran, vardt 1873 öfverregissör och 1877 direktör vid "Meiningarnas" berömda teatersällskap (se Meiningen) samt erhöll slutligen hertigarna hofråd och intendent. Näst hertig Georg inlade C. största förtjänsten om framgången af Meiningarnas gästspelsfärder. Han besökte Stockholm med truppen 1889.

Chro'nica l. Chronicōrum (näml. *libri*), Krönikeböckerna (se d. o.).

Chronicle plays [krå'nikl plēi's], eng. Se Mysterier.

Chronicōrum. Se Chronica.

Chronique de l'Oeil-de-boeuf [kråni'k de löj-dəböff], fr. Se Oeil-de-boeuf.

Chronique scandaleuse [kråni'k skädalös], fr., skandalkrönika, gängse historier om för heder och anständighet sårande tilldragelser i ett samhälle.

Chro'nos, *grek. myt.* Se Kronos.

Chro'nos prōtos (grek., "den första tiden"), *metr.*, d. v. s. den minsta tidsenheten, i den antika metriken tidvärdet för korta stafvelser. A. L.

Chroococcāceæ, *bot.* Se Myxophyceæ.

Chroolēpus, *bot.* Se Confervoideæ och Luftalger.

Chrotta, ett af de äldsta europeiska stråkinstrumenten. Det var antagligen af bretagniskt ursprung (*crwth*, *crouth*), undergick i Frankrike och Tyskland många förändringar samt undanträngdes slutligen af viola och giga. Det existerade dock ännu i början af 19:e årh. i sin ursprungliga gestalt bland landtfolket i Wales, Irland och Bretagne. A. L.

Chrozo'phora Neck., *bot.*, växtsläkte af fam. *Euphorbiaceæ*. Dit hör *C. tinctoria* Juss., en ettårig, gråluden ört, som växer i Medelhafsområdet. Af den utpressade saften beredes en blå färg, hvarmed små linnelappar genomdränkas. Dessa lappar kallas "blå sminklappar", "besetter" eller "tournesol". Genom syror förvandlas färgen till röd; på detta sätt fås de "röda sminklapparna". Färgen nyttjas till färgning af näringsmedel och till beredning af ett slags lackmus. Ldt. (G. L—m.)

Chrudim, stad i Böhmen, s. ö. om Prag, i en fruktbar trakt vid floden Chrudimka. 13,045 inv. (1900). Liflig industri och stora hästmarknader.

Chrulev [-leff], Stepan Aleksandrovitj, rysk general, f. 1808, blef 1826 artilleriofficer och deltog 1849 som öfverste i tåget till Ungern, hvarefter han befordrades till generalmajor. 1853 stod han i spetsen för en expedition till trakten af Syr-darja och blef efter eröfringen af fästningen Akmetsjet utnämnd till generallöjtnant. 1854 utmärkte han sig vid Silistrias belägring och vid Giurgevo. På Krim ledde han det misslyckade angreppet på Eupatoria (17 febr. 1855) och utfallet från Sevastopol (23 mars) samt blef svårt sårad vid Malakovs intagande. 1856 anförde C. belägringshären vid Kars. Efter freds-slutet tog han afsked, men tjänade åter 1863 som kårchef i striden mot polackerna. Sedermera sysselsatte han sig med planer på utvidgandet af Rysslands inflytande i Central-Asien. 1866 utnämndes han till guvernör i västra Sibirien. Död 1870. C. tillhörde en släkt, som, enligt hvad det påstås, i 14:e årh. utvandrat från Sverige till Ryssland.

Chrysalli's (grek.), *zool.*, puppa.

Chrysamin, *kem. tekn.* Se Krysamingult.

Chrysa'nder, Karl Franz Friedrich, tysk musikskriftställare, f. 1826, d. 1901, blef i Rostock filosofie doktor och egnade sig därefter företrädesvis åt musikaliska forskningar. Bl. a. författade han *Ueber die molltonarten im volksgesang*, *Ueber das*

oratorium (1853), *G. F. Händel* (1858—67, ofullbordad, en ypperlig musikalisk biografi, utmärkt af stor lärdom och skarpsinnighet) samt en stor mängd uppsatser i "Allgemeine musikalische zeitung", hvars redaktion han förestod 1868—71 och 1875—82. Dessutom utgaf han "Jahrbücher für musikwissenschaft" (2 bd, 1863—67) och i "Denkmäler der tonkunst" upplagor af Palestrinas motetter, fyra bland Carissimis oratorier, Corellis och Couperins verk, hvarjämte han så godt som ensam åstadkom Händelsällskapets upplaga af Händel i 100 band (1859—94). Från 1885 utgaf han jämte Ph. Spitta och G. Adler "Vierteljahrsschrift für musikwissenschaft". Äfven bearbetade han utvalda Händeloratorier för praktiskt bruk med ursprunglig instrumentering och stiltrogna utsmyckningar af solosångerna. A. L.

Chrysanilin, *kem. tekn.* Se Krysanilin.

Chrysa'nthemum L., Prästkrage, *bot.*, ett släkte af örter eller mera sällan buskar inom fam. *Compositæ*. Blomkorgarna äro tämligen stora, med

Varieteter af Chrysanthemum indicum. a stamform.

vanligen gula rörformiga diskblommor och hvita, röda eller gula tunglika strålblommor. Härpensel saknas. — Den allmänna prästkragen (prästskallen, prästnacken, margeriten), *C. leucanthemum* L., har sitt svenska namn däraf att dess hvita strålblommor erinra om de af de svenske prästerna fordom (ännu af de danske) burna pipkragarna. Med "prästkragen" leker ofta ungdomen på det sätt, att den bortplockar strålblommorna, en efter en, under uttalande eller tänkande på omväxlande ja, nej, ja, nej o. s. v. eller något annat för tillfället passande alternativ (t. ex. kommer, kommer icke o. s. v.), då den sista strålblomman afgör om det man tänkt på skall inträffa eller icke, alltefter som denna blomma motsvarar ja eller nej. En annan svensk art, *C. segetum* L., växer å åkrar, oftast bland vårsäd, och har äfven strålblommorna gula, hvaraf den erhållit namnet gullkrage eller gulkrageblomma samt dessutom en mängd andra namn, bland hvilka solsicka (förvrängning af lat. *sol-sequia*, "solvända") är gemensamt för många gula blomkorgsväxter. I trädgårdar och växthus odlas flera arter af detta släkte. Särskildt må nämnas *C. indicum* L. (*C. japonicum* Thbg), som i Japan har en hög rang, såsom en snart sagdt helig blomma, efter hvilken Japans bekanta förnäma riddarorden, af européerna kallad Chrysanthemum-orden, är uppkallad. Till denna art hör den småblommiga, för

Chrysanthemum frutescens.

allmänt som krukväxt odlade "n vemberblomman", numera undan trängd af de storblommiga, modern kulturformer, som uppdragits hu vudsakligen efter hybridisering mellan *C. indicum* L. och *C. mor folium* Ram. Dessa lämpa sig vi serligen mindre för rumskultur ä den förstnämnda, men odlas seds några få tiotal år tillbaka i så my ket större utsträckning som handel vara och äro under en lång tid senhösten och förvintern de blo mor, som för närvarande ha de ojämförligt största användningen f snitt och binderier. Andra i trä gårdar och växthus ofta odla arter äro *C. maximum* Ram. (tä ligen närbesläktad med vår vanliga prästkrag *C. coronarium* L., *C. carinatum* Schousb., *C. Parth nium* Bernh. (förvildad mångenstädes från Skå till Norrland), hvaraf särskildt former med gu blad allmänt användas till infattningar och mosai grupper, *C. frutescens* L. m. fl. *C. Balsamita* från orienten (*Balsamita vulgaris*), med starkt kryd

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

stande blad, användes som krydda och i medi-en. De pulveriserade blomkorgarna af *C. roseum* eb. et Mohr och *C. Marschallii* Aschers. utgöra persiskt insektspulver, motsvarande delar *C. cinerariifolium* Bocc. dalmatiskt in-ktspulver. O. T. S. (G. L—m. C. G. D.)

Chrysa'nthemum-orden, japansk orden. Se Ordar (Japan).

Chrysarobin, *farm.* Se Krysarobin.

Chrysazin. Se Krysazin.

Chrysëis (grek. *Χρυσηίς*), *grek. myt.*, enligt Homeros Apollonprästen Chryses' dotter Astynome, vilken under ett plundringståg i Mysien bortröfvades af grekerna och sedan tillföll Agamemnon såsom del i bytet. När den senare, trots anbudet om en rhörd lösen, ej ville utlämna C. åt hennes fader, dkallade denne bland grekerna en farsot, hvilken dgade Agamemnon att frigifva henne. Då han som ersättning gjorde anspråk på den af Akilles at älskade Briseis, gaf detta anledning till den r hela den grekiska härens ödesdigra brytning ellan de båda furstarna, som bildar uppslaget ll handlingen i Iliaden. (A. M. A.)

Chrysidæ l. Chrysididæ, *zool.* Se Guldsteklar.

Chrysi'ppos (*Χρύσιππος*, lat. *Chrysippus*), grekisk filosof, f. omkr. 282 f. Kr. i Soloi i Cilicien, d. 209, var en af den stoiska skolans förnämste anhängare och har kallats denna skolas andre stiftare. Särskildt lär han hafva inlagt stor förtjänst om den stoiska åsiktens formella utbildning. (Jfr Stoiska skolan.) C. lär hafva varit en af antikens mest produktive skriftställare; han säges hafva skrifvit 705 öcker, men af hans arbeten ega vi endast fragent i behåll. L. H. A.

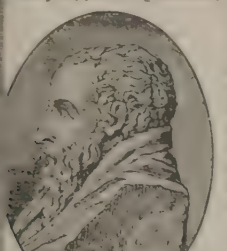

Chrysis, *zool.* Se Guldsteklar.

Chrysoba'lanus L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Rosaceæ*. En bekant art är *C. Icaco* L. (icaco, rune-coton, cocoa-plum), en buske eller let träd, som förekommer vildt och odladt i Västdien, Syd-Amerika och Väst-Afrika. Icacofrukarna äro äggrunda stenfrukter, stora som plommon, röd, gul eller svart färg. Icaco har en söt, något mmandragande smak och är en värderad bordsukt. Ännu mera omtyckta äro de söta kärnorna, ed smak af mandel, hvilka genom pressning lämna mild, fet olja. Rotbark och blad af icacoträdet nvändas mot långvarig diarré, blåskatarr och slemien. Fruktköttet användes äfven till svartfärgning. egrerna beta sina nät med ett extrakt af bladen ch rötterna för att göra dem varaktigare. Se lustr. sp. 266. G. L—m.

Chrysochlöris, *zool.* Se Guldmullvadarna.

Chrysoco'ccyx, *zool.* Se Guldgöken.

Chrysolöras, Manuel, grekisk lärd, f. i Konstantinopel i midten af 1300-talet, sändes 1391 af ...sar Manuel II Palaiologos till västeuropa, för att ...ta för ett korståg mot Bajasid I, och tillbragte sedan största delen af sitt lif uti Italien, där han föreläste öfver de grekiske författarna, hvilka därstädes varit glömda i nära sju århundraden. På uppmaning af Petrarca och Boccaccio strömmade gamla och unga till honom, och lärostolar i den grekiska litteraturen upprättades på flera ställen. Påfven Gregorius XII begagnade sig af C. vid sina försök att sammansmälta den romerska och den grekiska kyrkan. 1413 åtföljde C. Johannes XXIII till kyrkomötet i Konstanz och dog där 1415. Utom flera teologiska skrifter efterlämnade han *Erotemata* (1484), innefattande de första grunderna af grekiska språket.

Chrysomëla, *zool.* Se Chrysomelidæ.

Chrysomelidæ, Bladätare, *zool.*, en till de tetramera skalbaggarna hörande familj, omfattande små till medelstora former med i regel kort, hvälfd kropp och tråd- eller pärlbandslika, 11-ledade antenner. Hit hör släktet *Chrysomela* med ett 40-tal svenska arter, bland dem den 10 mm. långa *C.* (*Lina*) *populi*, aspglansbaggen, blåsvart med röda täckvingar. Dess larv lefver på aspens blad. Andra på örter lefvande arter äro metallglänsande och hafva på svenska erhållit namnet guldpyttor. Till detta släkte hör äfven *C. decemlineata*, den beryktade Coloradobaggen (se d. o.). Andra släkten till denna familj äro *Galleruca*, löfbaggarna, och *Haltica*, jordloppor na, hvilka senare stundom uppträda som svåra skadedjur på kulturväxter (se vidare Jordloppor). G. G.

Chrysomonadineæ, Gula flagellater, *bot.*, en afdelning af flagellaterna, utmärkt genom förekomsten af gulbruna kromatoforer. Flera hithörande arter äro viktiga planktonformer, exempelvis *Phæocystis Poucheti* Lagerh. i Norra ishafvet och norra Atlanten och *Dinobryon*-arter i insjöar. Cysterna, hvilkas vägg består af kiselsyra, träffas ofta fossila i tertiära och kvartära aflagringar tillsammans med diatomaceer. Jfr Flagellater. G. L—m.

Chrysobalanus (se föreg. spalt).

Chrysomy'xa, *bot.* Se Uredineæ.

Chrysöpa, *zool.* Se Stinkflugor.

Chrysöphrys, *zool.* Se Guldbraxnar.

Chrysophy'llum L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Sapotaceæ*, innefattande omkr. 60, hufvudsakligen i

Syd-Amerika växande träd med hård, varaktig ved. Flera arter äro högt värderade såsom fruktträd, t. ex. *C. Cainito* L. (cainito, star-apple) med stora runda frukter och *C. monopyrenum* Sw. (damascenerplommon) med äggrunda frukter; båda äro inhemska i tropiska Amerika samt odlas där och annorstädes i tropikerna. G. L—m.

Chrysopolis, det forna, grekiska namnet på städerna Parma och Skutari.

Chrysops, *zool.* Se Ögonbromsar.

Chrysor, *fenic. myt.*, en sagohjälte, hvilken ansågs hafva uppfunnit båten, metkroken, konsten att styra farkoster, järnförädlingen, vältaligheten och spådomskonsten. Han dyrkades såsom gud under namnet Zeus Meilichios.

Chryso-rhamnin. Se Gulbär.

Chrysorrhōas (''den guldströmmande''), flod i Syrien. Se Barada.

Chrysosplēnium Tourn., *bot.*, ett till fam. *Saxifragaceæ* hörande släkte med motsatta eller skiftevis sittande, hela och njurlika blad och små gulgröna blommor i knippen. Alla arterna äro på fuktiga och skuggiga ställen lefvande örter. Den vanligaste är *C. alternifolium* L., gullpudra, en vacker vårväxt, som finnes öfver hela landet. G. A.*

Chrysostŏmos (grek. *Χρυσόστομος*, lat. *Chryso'stomus*), Johannes, den kristna forntidens kanske berömdaste predikant och vältalare, föddes omkr. 347 i Antiokia. Han fick redan i barndomen fruktbärande kristliga intryck af sin gudfruktiga moder Anthusa. Som ung beträdde han först den juridiska banan, men öfvergaf den snart, för att i stället egna sig åt kyrkans tjänst. Hans gamle lärare och vän biskop Meletios i Antiokia upptog honom, efter trenne års trägen undervisning, i den kristna församlingens gemenskap och vigde honom någon tid därefter till anagnost (föreläsare af den heliga skrift vid gudstjänsterna). C:s håg drogs emellertid till munklifvets ensamhet. Hans i hög grad försvagade hälsa nödgade honom dock att efter sex år återvända till Antiokia, där han nu vigdes först till diakon (381) och sedan till presbyter, i hvilken egenskap han ock skulle vara biskopens medhjälpare. För sin fromhet och högsinthet, men i synnerhet genom den glänsande vältalighet han utvecklade i sina predikningar, vann C. snart ett allt allmännare erkännande. Människor af alla stånd och åldrar trängdes kring den berömde talaren, hvilken i en synnerligen skön och tilldragande form frambar kristendomens sanningar. Det var ock detta, som sedermera gaf anledning till hans namn (af grek. *chryso's*, guld, och *sto'ma*, mun, alltså ''guldmun''). Som teolog var C. mindre betydande (han tillhörde den antiokenska skolan och var Diodoros' af Tarsos lärjunge). Hans stora betydelse ligger helt och hållet på det praktisk-kristliga området. För tidens sociala frågor hade han ock ett sällsynt öppet öga. Efter det C. i egenskap af presbyter verkat omkr. 12 år i Antiokia, blef han 398 patriark i Konstantinopel. Äfven där fortsatte han sin outtröttliga verksamhet som predikant och själasörjare, på samma gång som han gjorde sig känd för en storartad välgörenhet. Nästan alla sina rikliga inkomster använde han till utdelning bland de fattige eller till underhåll af missionärer bland hedningarna. ''Johannes allmosegifvaren'' var det namn, hvarunder han snart gjorde sig älskad i Konstantinopel. Men den hänsynslöshet, med hvilken han uppträdde mot det allmänna sedefördärfvet inom samhällets alla klasser, förskaffade honom äfven många fiender, i synnerhet bland de högt uppsatte. Särskildt hade den yppiga och lastbara kejsarinnan Eudoxia svårt att smälta hans skarpa predikningar mot de förnämes världslighet och njutningslusta. Också arbetade hon ifrigt för hans aflägsnande från Konstantinopel. Den, som slutligen orsakade hans fall, var dock hans närmaste ämbetsbroder, den maktlystne patriarken Theofilos i Alexandria, som ville förvärfva åt Alexandrias patriarkat ledarplatsen inom hela österns kyrka. C. hade lämnat skydd åt några för origenistiskt kätteri misstänkta munkar, och med anledning däraf lyckades Theofilos efter ett besök hos kejsarinnan i Konstantinopel att på en synod i Chalkedon genomdrifva hans exkommunicering. Kejsar Arkadios dömde C. därjämte till landsflykt. Det lägre folket i den kejserliga hufvudstaden ville emellertid icke tåla, att deras älskade herde behandlades på detta sätt, och jäsningen blef så stark, att C. måste återkallas redan efter trenne dagar. Snart föll han likväl på nytt i onåd vid hofvet, och Theofilos var ej sen att än en gång uppträda som åklagare mot honom. Följden blef slutligen, att C. 404 måste begifva sig i landsflykt till Cucusus i Taurusbergen. Någon tid därefter förvisades han till Pityus vid Svarta hafvet men dukade under för resans besvärligheter och dog under färden, 14 sept. 407. — Bland hans många skrifter intaga hans homilier och tal ett synnerligen framstående rum. Särskildt berömdt är äfven hans arbete om prästämbetet (''Sex böcker om prestämbetet'', 1874). Se Bush, ''Life and times of Chrysostom'' (1885), och Molines, ''Chrysostome orateur'' (1886). J. H. B.

Chrysostŏmus, Olaus, dansk biskop. Se Gyldenmund.

Chryso'thrix, *zool.* Se Ekorrapor.

Chrysotypi. Se Krysotypi.

Chrysūrus, *bot.* Se Lamarckia.

Chrzanów [chrʃänåv], stad i Galizien, vid norra banan (Wien—Krakau-järnvägen). 10,170 inv. (1900) de flesta polacker. Kvarnrörelse, brännvinsbränning;

Chrzanowski [chrʃa-], Adalbert, polsk, sedermera sardinsk general, f. 1788 i närheten af Krakau, 1812—13 deltog han i polackernas krig mot ryssarna och 1829 i ryssarnas krig mot turkarna. 1830 slöt han sig, visserligen utan hänförelse, till polska upproret, befäste Zamość, var kommendant i Modlin och blef 1831 generalstabschef hos Skrzynecki. Med 6,500 man företog han som brigadgeneral ett tåg inåt Volhynien, men nödgades kasta sig in i Zamość, hvars artilleri han till största delen lyckades öfver flytta till Warschau. Som guvernör i denna stad stängde han de politiska klubbarna och rådde till Warschaus uppgifvande. Detta gjorde honom mi-

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

kt, och misstankarna tycktes grundade, då han på kt pass reste till Paris (antagligen för att förmå varande polacker att återvända hem) och åter inde i ryska armén, i hvilken han blef öfverste. 49 kallades han till Turin, för att omorganisera rdiniens här, och blef sardinsk generallöjtnant. var den egentlige öfverbefälhafvaren i det korta ttåget mot österrikarna 1849. Det afgörande derlaget mot dessa vid Novara (23 mars) berodde hans dispositioner. Han fick då afsked, sökte n skrifvelse till regeringen rättfärdiga sig och lämde Italien 1850. Därefter vistades han en tid i ankrike, sedan i Nord-Amerika och dog i Paris 1861.

Chthonios (af grek. *chthōn*, jord), *grek. myt.*, ”den diske” l. ”den underjordiske”, binamn på flera rtiska personer och gudar. De chthoniske gudarna da motsatsen till de olympiske. Jfr Ktonisk.

Chub [tʃa'b], eng., *zool.* Se Id.

Chubut [tʃū-]. 1. Flod i Argentina, upprinner i vern. Rio Negro på östra sidan af Anderna, flyter n trång dal först mot s. och s. ö., därefter mot och faller ut i Atlantiska hafvet under 43° 18′ br. nedanför kolonien C. Den är icke segelbar. ån s. upptager den det betydliga tillflödet Senga, n kommer från sjön Fontana i Anderna och längre d strömmar genom sjöarna Musters och Colhue. 2. Guvernement i Argentina. Omkr. 250,000 km. och 4,000 inv. Det är ett ännu föga bekant tåland i Patagonien. Ofvanför floden C:s mynning gger kolonien C., med orterna Gaiman, Trelew h Rawson, den sistnämnda guvernementets hufvudt, 5 km. från mynningen, hvarifrån en 70 km. ng järnväg går till Puerto Madrin vid Bahia nueva.

Chuck (Borrchuck), *maskinb.* Se Borrar, . 1219.

Chuda-bende, persisk sultan. Se Persien.

Chufu, egyptisk konung. Se Cheops.

Chukräsia A. Juss., *bot.*, växtslägte af fam. *eliaceæ*, innefattande endast en art, *C. tabularis* . Juss., ett i Ostindien och södra Kina växande gt träd (bastardceder, indian red ood, white cedar), hvars kärnved, som rsk är gulaktigt röd, torkad mörkt rödbrun, är högt rderad i det finare möbelsnickeriet. G. L—m.

Chulam. Se Chulm.

Chulm (Chulam), fordom självständigt kanat, dan 1850 en del af Afganistan, beläget i dess rdöstra del, mellan Balch och Kundus, omkring den C., som rinner upp på Kara-koh-bergen, men ars vatten afledes genom bevattningskanaler, så att t ej når Amu-darja. Den fordom stora hufvudstaden ligger nu i ruiner. Omkr. 7 km. s. därom ligger n yngre staden Tasj-kurgan, med omkr. 10,000 inv.

Chulos [tʃu-], sp., tjurfäktare till fots.

Chun [chön], Karl, tysk zoolog, f. 1 oktober 52 i Höchst vid Main, utnämndes 1883 till pross or i zoologi i Königsberg och 1890 i Breslau samt llades 1898 till Leipzig att efterträda R. Leuckart. har genom en hel rad synnerligen värdefulla, uppgående undersökningar riktat vår kännedom om lägsta flercelliga djuren, celenteraterna se Cnterata), samt kännedomen om den pelagiska urvärlden öfver hufvud. Bland hans arbeten må framllas: *Die ctenophoren des golfes von Neapel* (1880), *ie canarischen siphonophoren* (1891—93), *Die dissonie, eine neue form geschlechtlicher zeugung* (1892), *ie pelagische thierwelt in grösseren meerestiefen* (1888), *Atlantis* (1895—96). C:s studier öfver djuphafsfaunan bragte hos honom till mognad planen att söka åvägabringa en tysk djuphafsexpedition. Denna utfördes under C:s chefskap 1898—99 å ångaren ”Valdivia”. I populär form har C. skildrat denna resas förlopp och resultat i *Aus den tiefen des weltmeeres* (1900; 2:a uppl. 1903). Den vetenskapliga bearbetningen af denna betydelsefulla expeditions resultat är under utgifning. 1905 blef han ledamot af Fysiografiska sällskapet i Lund. L—e.

Chuquet [ʃykä'], Arthur Maxime, fransk historiker, f. 1 mars 1853 i Rocroi, studerade i Metz och Paris samt 1874—76 i Leipzig och Berlin, var därefter lärare i tyska språket vid lycée S:t Louis i Paris och blef 1887 ”maître de conférence” vid normalskolan där samt senare lärare vid krigshögskolan. Sedan 1893 är han professor i germanska språk vid collège de France samt invaldes 1901 som Zellers efterträdare i Institutet (académie des sciences morales et politiques). Som medarbetare, därefter sekreterare och från 1888 direktör för den ansedda tidskriften ”Revue critique d'histoire et de littérature” har han genom en mängfald artiklar och anmälningar sökt göra sina landsmän bekanta särskildt med Tysklands litteratur. Hans skildring *Le général Chanzy* (1883) prisbelönтes af franska akademien. Stor uppmärksamhet väckte han med sin under titeln *Les guerres de la révolution* (11 bd, 1886—95) utgifna serie af monografier öfver de viktigaste episoderna i revolutionskrigen (*La première invasion prussienne*, *La retraite de Brunswick* etc.), och han har genom den vunnit en hedersplats bland samtidens franska häfdatecknare, ehuru man uttalat sitt ogillande af hans metod. C. betraktar nämligen hvar episod i och för sig och fäster ej tillbörligt afseende vid de händelser, som föregingo den. Bland C:s öfriga arbeten märkas *De Ewaldi Kleistii vita et scriptis* (1887), *Jean Jacques Rousseau* (1893; 2:a uppl. 1901), *Paris en 1790* (1895), en öfversättning af G. A. von Halems skildring af sin vistelse i Frankrike jämte en studie öfver honom, *La guerre de 1870—71* (s. å.), *La jeunesse de Napoléon* (3 bd, 1897—99), *L'école de Mars*, *1794* (1899), *L'Alsace en 1814* (1900), *Études de littérature allemande* (2 bd, 1900—02), *Stendal-Beyle* (1902), *Etudes d'histoire* (2 bd, 1903—04) och *Dugommier* (1904). C. har äfven utgifvit en del kommenterade franska skolupplagor af Goethes och Schillers verk. E. A—t.

Chuquisäca [tʃuki-]. 1. Departement i sydamerikanska republiken Bolivia. Det gränsar i v. till depart. Potosi, i n. till Cochabamba och Santa Cruz, i ö. till Brasilien och i s. till Tarija. 68,420 kvkm. 204,434 inv. (1900), oberäknadt fria indianer i östra delen, hvilkas antal beräknas till 50,000. Landet är väl bevattnadt, i n. af Rio Grande l. Guapai, i s. af Pilcomayo. Den västra delen genomskäres af grenar från de östra Kordillererna, den östra, som hör till Chaco-området, är osund och består af lågslätter med urskogar och genomströfvas ännu af oberoende indianer. — 2. Hufvudstad i nämnda departement, mera känd under sitt andra namn Sucre (se d. o.).

Chur, oasgrupp. Se Biabanak.

Chur [chör; rätorom. *Cuera*, it. *Coira*, fr. *Coire*], hufvudstad i schweiziska kantonen Graubünden, nära floden Plessurs utlopp i Rhen. 11,706 inv. (1900).

däraf 6,600 protestanter. Biskopssäte sedan 450-talet. Staden är belägen vid ingången till alpvägarna öfver Albula, Julier, Splügen och Bernhardin samt var en betydande speditions- och stapelplats, innan alpbanorna byggdes. Strömmen af turister och kurgäster är ansenlig. Staden har en paritetisk kantonsskola, omfattande gymnasium, normalskola samt teknisk skola och handelsskola, vidare ett prästseminarium i det forna premonstratensklostret, ett rätiskt museum, ett kantonsbibliotek om 80,000 band samt ett antikvariskt och ett naturforskarsamfund. Med det biskopliga palatset är förenad en gammal romansk domkyrka, som eger värdefulla minnesmärken. På romarnas tid hette staden *Curia rætorum*. — I närheten ligger mineralkällan Pasugg och 7 km. längre söderut vid vägen mellan C. och öfre Engadin luftkurorten Churwalden, 1,225 m. öfver hafvet.

Church [tʃə'tʃ]. 1. Sir Richard C., general i grekisk tjänst, f. 1784 i grefskapet Cork på Irland, inträdde 1800 i brittiska hären, deltog i dess expedition i Medelhafstrakterna under krigen mot Napoleon I och steg till öfverstelöjtnants grad. Efter att en tid hafva varit i tjänst hos konungen af Neapel, erbjöd han 1826 sin arm åt det för sin frihet kämpande Grekland samt utnämndes 15 april 1827 till öfverbefälhafvare öfver hela grekiska styrkan till lands. Hans hufvuduppgift var nu att undsätta Atens akropolis, som belägrades af Resjid pasja. Karaiskakis gaf det rådet, att man skulle söka afskära Resjids förbindelser med Turkiet öfver Euboia och därigenom tvinga honom till återtåg, men efter samråd med öfveramiralen Cochrane gjorde C. ett frontanfall från Faleron. Detta anfall misslyckades, och 5 maj 1827 ledo grekerna, på attiska slätten, ett af de kännbaraste nederlagen under hela kriget. Hären sprängdes, Karaiskakis stupade och jämte honom kärnan af suliottruppen. C. måste nu en tid inskränka sig till gerillakriget. Men efter sjösegern vid Navarino (20 okt. 1827) inryckte han med 5,000 man i Akarnanien, som till största delen rensades från turkar, dref 1828 Resjid på flykten och lyckades genom ett djärft vågstycke intaga Bonitsa. Därigenom att presidenten Kapodistrias utnämnde sin broder Augustin till öfverbefälhafvare, blef C. skjuten åt sidan och begärde därför afsked; men efter mordet på presidenten erhöll han ånyo befälet. Vid konungadömets upprättande blef han medlem af statsrådet och efter konstitutionens införande (1843) jämväl af senaten. 1854 blef han general och dog 30 mars 1873 i Aten. Han författade *Observations on an eligible line of frontier for Greece* (1840). (C. O. N.)

2. Richard William C., den föregående brorson, engelsk präst och skriftställare, f. 1815 i Lissabon, d. 1890 i Dover, tillbragte sin barndom i Florens, kom efter faderns död 1828 till England, studerade i Oxford och blef där vän och lärjunge till Newman samt nära förbunden med de öfrige ledarna för traktarianismen. Prästvigd 1839, verkade han först som universitetslärare, men sökte sig 1852 en liten landsförsamling och lät 1871 motsträfvigt förmå sig af sin vän Gladstone att mottaga utnämning till domprost vid S:t Pauls katedral i London. Han afböjde Gladstones tanke att 1882 efter Taits död göra honom till ärkebiskop af Canterbury. I politiken tillhörde C. det liberala partiet, men bortstöttes därifrån 1886 genom Gladstones home-rule-förslag. — C. grundade 1846 tidningen "The guardian" och utvecklade alltsedan en liflig författarverksamhet, dels där och i "Saturday review", dels i en mängd utgifna skrifter. Bland dessa märkas, utom flera predikosamlingar (bl. a. *Village sermons*, 1892—97, och *Cathedral and university sermons*, 1892), *Life of S:t Anselm* (1870), de litteraturhistoriska biografierna *Spenser* (1879) och *Bacon* (1884) i serien "Men of letters", *Essay on Dante* (1878) och hans glänsande kyrkohistoriska arbete *History of the Oxford movement* (1891). Hans talrika essayer äro delvis samlade (*Essays and reviews*, 1854; *Occasional papers*, 1897). C. var en af den engelska högkyrkans ädlaste och mest finbildade ledarpersonligheter och ansågs som en af sin tids störste predikanter. I sina skrifter visar han sig som utmärkt stilist samt förstår att med grundlig lärdom och vidhjärtad sympati skildra och bedöma olika idériktningar. Hans dotter har utgifvit "Life and letters of dean C." (1895). V. S—g.

Church [tʃə'tʃ], Frederick Edwin, nordamerikansk målare, f. 1826 i Hartford (Connecticut), väckte tidigt uppmärksamhet genom vyer från East-Rock och New Haven. År 1853 reste han i Syd-Amerika, hvarifrån han medförde glänsande motiv som han utförde med briljant kolorit. Hemkommen målade han bl. a. en berömd bild af *Niagarafallet*. Efter ännu ett besök i Syd-Amerika reste han till Europa och besökte sedan orienten och Palestina samt utförde (1869—71) en ny serie af taflor, såsom *Parthenon*, *Damaskus* och *Jerusalem*. Död 1900 i New York. (G—g N.)

Church army [tʃə'tʃ ä'mi], "kyrkohären", en organisation inom den engelska kyrkan, bildad 1882 af prästen W. Carlile i London, i syfte att konkurrera med frälsningsarmén (se d. o.) genom en denna metoder användande kyrklig verksamhet. Nära anslutande sig till kyrkans ämbete och gynnad af åtskilliga engelska biskopar och präster, har rörelsen som sedermera upptagit flera grenar af socialt arbete på sitt program, tvifvelsutan i betydande mån bidragit till att främja inträngandet af metodistiskt väsende i den engelska kyrkan. Jfr Th. Kolde, "Die engl. kirchenarmee" (i Neue kirchl. zeitschr. 1899). J. T. E.

Churchill [tʃə'tʃil] l. Missinippi, en af Canadas största floder, omkr. 1,800 km. lång. Dess källsjö Methyesjön ligger helt nära den segelbara Clearwater, som strömmar till Athabascafloden, hvilken det är lätt att från C. komma till det senares flodsystemet, med hvilket för öfrigt en annan bekväm förbindelse förekommer genom C:s högra biflod Beaver river, hvars källsjö ligger mycket nära Lac La Biche, som utgjuter sig i Athabasca. På ett tredje ställe, nämligen genom den till Athabascasjön flytande Stone river, står C. t. o. m. genom en bifurkation i direkt förbindelse med Athabasca, i det att den stora Wollastonsjön genom Black river flyter till Stone och genom Cochrane river till Reindeersjön, hvilken genom Reindeerfloden utfaller i C. Äfven Saskatchewans flodsystem står i nära förbindelse med C:s, enär den förras biflod Grass river endast genom den smala och låga Frog portage skild från C. En följd häraf är, att C. blifvit mellersta Canadas viktigaste trafikled, sedan gamma pälsjägarnas och båtkaravanernas vanligaste stråt. Däremot är den ej mycket segelbar i sin nedre del, då stora fall ligga redan 160 km. från mynning

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

forsar nå ända till 90 km. från denna. Nedanför Crossesjön heter floden även Missinippi. Dess ttiormiga mynning bildar en utmärkt hamn. C. aller i Hudsonviken. J. F. N.

Churchill [tjö'tjil], en från Dorsetshire härstamnde gammal engelsk adelsläkt. Dess förste mera mträdande medlem var sir Winston C., f. kr. 1620, d. 1688, hvilken som ifrig rojalist led cket för Stthartarnas sak under inbördeskriget och 75 utgaf *Divi britannici*, en serie panegyriska biafier öfver engelska konungar. Hans äldste son, hn C. (se nedan), den berömde fältherren, erhöll 02 hertiglig värdighet (af Marlborough). rtigtiteln öfvergick efter dennes död utan manliga vingar till hans dotter Henrietta och efter hennes d till hennes systerson, Charles Spencer, e earl af Sunderland. En af dennes ättlingar, 5:e rtigen af Marlborough, lade namnet C. till sitt niljenamn, hvadan den hertigliga familjen nu bär mnet Spencer-Churchill. Släktens stamds är Blenheim house (se Woodstock). På ta tiden hafva flera af släktens medlemmar genom termål knutit förbindelser med den amerikanska ansvärlden.

1. John C., 1:e hertig af Marlborough, rförare, statsman, f. 1650 (födelsedagen uppges ka: 24 l. 26 maj l. 24 juni g. st.). Hans fick vid 15 års ålder anställning som page hos hertigen af York (sedermera konung Jakob II), ungefär samtidigt med att hans syster Arabella Churchill (sedermera Jakobs mätress) antogs till hofdam hos hertiginnan — två omständigheter, som kraftigt bidrogo till Churchillsläktens fortkomst. Den unge C. vann hertigens bevågenhet och blef 1667 genom dennes

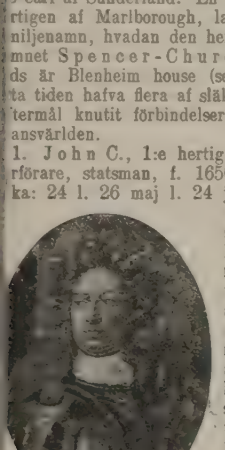

flytande fänrik vid fotgardet. Sina första krigiska rospån gjorde han under en expedition till Tanger ot morerna, men hans egentliga skola utgjordes ck af fälttågen i Flandern 1672—77, i hvilka n deltog med de engelska hjälptrupperna på fransinnens sida under Turennes befäl. 1678 ingick n giftermål med Sarah Jennings, intim väninna l hertigens af York yngre dotter Anna, och stadde därigenom sitt inflytande vid hofvet, där han ligare åtnjutit hertiginnans af Cleveland gunst. 82 upphöjdes han till skotsk peer, baron C. af ymouth, och med anledning af att han efter hertens af York uppstigande på tronen 1685 afgick som ambassadör till Frankrike blef han engelsk er med titeln baron C. af Sandridge. S. å. fick n tillfälle att ytterligare förtjäna Jakobs tackmhet genom den kraft, med hvilken han undertyckte hertigens af Monmouth uppror. Han blef neralmajor 1686 och generallöjtnant 1688. När nung Jakob började med att rekatolisera den gelska staten, var C. en af de förste, som i hemhet närmade sig Jakobs mäg, den protestantiske ins Vilhelm af Oranien; och då denne 1688 med smakt landsteg i England, öfvergick C. öppet till honom samt förmådde med sin hustrus hjälp äfven prinsessan Anna att fly från hofvet och öfvergifva Jakobs sak. Vilhelm belönade C. genom att 1689 utnämna honom till kammarherre och medlem af privy council samt förläna honom titeln earl af Marlborough. Under de följande åren anförde C. de engelska trupperna i Nederländerna i kampen mot Ludvig XIV och det af denne understödda jakobitiska partiet samt skickades sedermera i samma ändamål till Irland. Men i jan. 1692 blef han helt oförmodadt afskedad från sina ämbeten, misstänkt för stämplingar med det afsatta konungahuset, anklagades i maj formligen för högförräderi och insattes i Towern. Af brist på bevis lät man emellertid saken falla, ehuru det är otvifvelaktigt, att han i likhet med flera af sina landsmän på den tiden arbetade på att stå väl med såväl den afsatta som den regerande dynastien. Han lefde sedermera en tid i ett slags förvisning, men 1698 återgaf Vilhelm honom hans ämbeten och militära rang samt utsåg honom till guvernör för den unge hertigen af Gloucester. Prinsessan Anna, hvilken i mars 1702 besteg Englands tron, skyndade genast att öfverhopa sin väninna och hennes man med nådevedermälen och utnämnde denne bl. a. till hertig af Marlborough (1702) och till general-en-chef för engelska armén (”captain-general of the forces”). Med spanska tronföljdskrigets utbrott inträder den verksammaste, ärofullaste och på Europas öden inflytelserikaste delen af C:s lif. Såsom öfverbefälhafvare för Englands och Hollands förenade stridskrafter utkämpade han under krigets elfva första år striden mot fransmännen hufvudsakligen vid Frankrikes norra gräns, men hans verksamhet inskränkte sig ingalunda till härförarens. Han var ursprungligen tory, men slöt sig i politiken snart nära till den smidige Godolphin (se d. o.) och närmade sig med åren alltmer whig-lorderna; tidvis kunde han anses såsom Englands verklige regent genom sin gemåls inflytande öfver drottningen. Det var C., som sammanhöll förbundet mot Ludvig XIV. Han talade manande till de hof, hvilka af likgiltighet för den gemensamma saken hotade att öfvergifva densamma, och han besökte Karl XII i Altranstädt 1707 för att förmå honom att icke taga parti för Frankrike. Hans krigarbana utmärkes af lysande framgångar. Efter sin seger (i förening med prins Eugène) vid Höchstädt eller, såsom engelsmännen benämna slaget, Blenheim, 13 aug. 1704, flög hans namn öfver hela Europa; parlamentet gaf honom i donation godset Woodstock, där för statsmedel uppfördes ett praktfullt slott (Blenheim house), och romerske kejsaren gjorde honom till tysk riksfurste. Han segrade vidare vid Ramillies 1706 och, i förening med prins Eugène, vid Oudenaarde 1708 och Malplaquet 1709. Trots dessa segrar och alla intagna fästningar vunnos dock i själfva verket föga afgörande framgångar. Detta berodde på tidens skefva uppfattning af krigföringens uppgift, hvilken uppfattning C. delade, på den brokiga sammansättningen af hans armé och på de svårigheter nederländska regeringen ställde för krigets förande. Han visste emellertid alltid att på ett utmärkt sätt hålla sin armé stridsduglig, att vinna sina soldaters förtroende, att uppfatta läget, att begagna fiendens felsteg och att på grund häraf föra sina trupper till seger. Man måste dock vidgå, att han begagnade de till-

fällen, kriget erbjöd honom, för att rikta sig. Denna omständighet gaf näring åt de hofkabaler, som, efter torypartiets uppstigande till makten 1710, spunnos om honom, och sedan den stora brytningen inträdt emellan drottningen och C:s gemål, blef han 1 jan. 1712, till Englands skam, förklarad förlustig sina ämbeten och ställd till rätta för påstådd förskingring af till arméns underhåll anslagna medel. Anklagelsen måste såsom fullständigt obevislig tagas tillbaka, men efter Godolphins död i sept. 1712 kände C. sig utan politiskt stöd hemma och beslöt, äfven påverkad af Swifts hätska anfall i pressen, att för en tid bosätta sig utomlands. Han reste i nov. 1712 och vistades sedermera utom England till drottning Annas död (aug. 1714). Georg I återgaf honom hans värdigheter, men C. deltog sedermera föga eller intet i det politiska lifvet, till stor del på grund af sin brutna hälsa (han drabbades 1716 af upprepade slaganfall). C. afled 16 juni 1722 och begrofs i Westminster abbey. Därifrån flyttades sedermera hans stoft till Blenheim. C:s *Letters and despatches* utgåfvos af sir G. Murray (3 bd, 1845—46). Bäst och sakrikast af Marlboroughbiografierna är Coxe, "Memoirs of John, duke of Marlborough, with his original correspondence" (3 bd, 1818—19, 6:e uppl. 1848; i tysk öfvers. 6 bd, 1820). Senare biografier ha utgifvits af Alison (1852), Saintsbury (1885) och Wolseley (2 bd, 1894). C. O. N.*

Hertigens af Marlborough äldre syster Arabella C., f. 1648, d. 1730, var älskarinna åt hertigen af York, sedermera Jakob II, och hade med honom 4 barn, hvaribland den berömde fältherren James Fitzjames, hertig af Berwick (se d. o.).

2. Sarah C., född Jennings, hertiginna af Marlborough, den föregåendes hustru, f. 1660, dotter till Richard Jennings, blef vid 12 års ålder utsedd till lekkamrat åt Anna Stuart, hertigens af York, sedermera Jakob II:s, yngre dotter. De båda flickorna hyste under ungdomsåren för hvarandra en svärmisk vänskap, och den sluga och härskylstna Sarah förstod mästerligt att så begagna sig af denna till en tid växande tillgifvenhet från prinsessan Annas sida, att hon efter sin vilja ledde såväl Anna som hennes svage gemål, prins Georg af Danmark. Sedan hon afslagit många lockande giftermålsanbud, räckte den sköna och inflytelserika Sarah Jennings 1678 sin hand åt John C. (se ofvan) och underlättade sedan hans raska ernående af hög rang och viktiga ämbeten. Annas tillgifvenhet för ungdomsväninnan, som hon vid sin tronbestigning 1702 gjort till hofmästarinna, svalnade emellertid så småningom, i det att den svaga drottningen alltmer kände sig tryckt och besvärad af Sarahs gränslösa öfvermod och härskylstnad. Det kom ganska tidigt till ständiga tvister dem emellan, dessa urartade till allt häftigare uppträden, då hertiginnan trotsade på den gamla ungdomsvänskapen och sin förmenta oumbärlighet. Oenigheten förvärrades, då 1707 en ung släkting till hertiginnan, Abigail Hill, kom till hofvet, där snart vann stor gunst hos drottningen och i hemlighet gifte sig med Samuel Masham, f. omkr. 1679, d. 1758, en vid hofvet mycket omtyckt kammarjunkare hos prins Georg. Lady Masham gick hos drottningen politiska ärenden åt toryledarna Harley och S:t John; hennes mans raska militära befordringar framkallade 1709 en skarp konflikt med hertigen af Marlborough, och i jan. 1711 afgick hertiginnan från sin plats vid hofvet efter en ny serie af häftiga uppträden. På Voltaires öfverdrifna berättelse om att hennes fall förorsakats af ett par handskar och ett glas vatten stöder sig Scribes ryktbara komedi "Le verre d'eau" ("Ett glas vatten"). Hertiginnan lefde efter sin makes död i tillbakadragenhet, ofta upptagen af vidlyftiga processer; hon dog 1744. 1742 utgaf hon en berättelse om sitt lif vid hofvet, *Account of her conduct* etc. Ur hennes bref ha flera samlingar utgifvits (2 bd, 1838; 2 bd, 1875).

3. George C., den förstnämndes broder, amiral, f. 1654, utträdde ur aktiv sjötjänst 1693 och innehade sedan höga ämbeten vid amiralitetet, där han efter 1702 i 6 år var lika enväldig som brodern vid armén (den af familjen behärskade prins Georg var som storamiral flottans nominelle chef). C var okunnig och högdragen, hade fullständig broderns inflytande att tacka för sin framskjutna ställning och samlade stor förmögenhet genom att taga mutor af befordringssökande. Vid prins Georgs död 1708 drog han sig tillbaka till privatlifvet; han afled 1710.

4. Charles C., den föregåendes broder, general, f. 1656, deltog med utmärkelse i striderna i Flandern på 1690-talet, blef 1702 generallöjtnant, bidrog under broderns befäl ej oväsentligt till segern vid Blenheim 1704 och utnämndes 1707 till general. Han dog 1714.

5. John Winston Spencer-C., 7:e hertig af Marlborough, den förstnämndes ättling på kvinnolinjen, politiker, f. 1822, d. 1883, invaldes 1844 i underhuset, där han slöt sig till det konservativa partiet och särskildt till sir Robert Peel, måste som frihandlare uppge sin plats 1845, men invaldes ånyo 1847 och satt sedan i underhuset till 1857, då han ärfde faderns hertigtitel och plats i öfverhuset (han hade förut burit titeln markis af Blandford). C. tillhörde mars 1867—dec. 1868 ministären Derby-Disraeli som lordpresident och var 1876—80 lordlöjtnant på Irland under Disraelis sista styrelsetid.

6. Randolph Henry Spencer-C., vanligen kallad lord Randolph C., den föregåendes tredje son, statsman, f. 13 febr. 1849, uppfostrades i Eton och Oxford samt inträdde 1874 i det politiska lifvet som konservativ underhusledamot för Woodstock. Under täta besök hos sin fader på Irland vann C. ingående kännedom om den irländska frågan, men gjorde sig ej i underhuset mera bemärkt förr än 1878, då han började tilldraga sig uppmärksamhet genom häftiga angrepp på de gamle officielle tory-ledarna. Denna opposition inom partiet satte han i system 1880, då partiet faktiskt saknade erkänd ledare (lord Beaconsfield var sjuk, lord Salisbury ännu relativt okänd, sir Stafford Northcote ängsligt försiktig och föga imponerande

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

bildade då med sir Henry Drummond Wolff och (sedermera sir John) Gorst det s. k. ”fjärde ziet”, hvilket stundom förstärktes med Arthur Balfour och ett par andra samt på egen hand ft gick till strids mot Gladstones ministär. Såda tvingade han den officiella partiledningen att fären Bradlaugh (se d. o.) intaga en oblidkeligt ng hållning, som vållade den liberala ministären tidsutdräkt och mycket bryderi. Samtidigt med han i sina våldsamma tal ej skonade de officielle -ledarna, löpte han ständigt till storms mot dstone, ”Midlothians Moloch”, hvilkens politik gypten han anföll såsom ledande till blodsutgju- utan reella resultat. Inom tory-partiet arbe- C. för Salisburys erkännande som högste ledare opp om att själf efter Northcote bli partiets re i underhuset. Den framstegsvänliga konserva- han förfäktade, hvilken han gaf namnet ”tory- okrati”, gick ut på att vinna arbetarna genom radikala politiska och sociala reformer som libe- rna kunde utlofva, samtidigt med att de skulle nås att lämna oantastade de gamla tory-tradi- nerna om vördnad för kungamakten, öfverhuset statskyrkan. Partiets organisation borde refor- ras i demokratisk riktning med liberalernas ”cau- .” (se d. o.) som förebild. Efter en häftig schism m partiet 1884 tvang han de officielle ledarna att i stort sedt acceptera hans idéer och, om motvilligt, gifva honom en plats inom den trängre tsen af partiledare. Då den liberala regeringen (8 juni 1885) på Childers' budget, fick C. plats alisburys första kabinett som minister för Indien ni 1885—febr. 1886); han genomdref äfven den siktige Northcotes öfverflyttande till öfverhuset. der sin korta ministertid visade C. stor admi- trativ skicklighet, bragte gränstvisten med Ryss- d till slut och genomförde anneketeringen af Burma. valen 1885 dristade C. uppställa sig som mot- ndidat mot John Bright i Birmingham, besegrades r, men valdes kort därpå för South Paddington. ns intima förbindelser med parnelliterna gjorde nom länge misstänkt i den irländska frågan, men der valstriden 1886 uppträdde han energiskt mot me-rule och föreslog namnet ”unionister” som nensam beteckning för dessa planers konservative liberale motståndare. I Salisburys andra kabi- t inträdde C. (juli 1886) som skattkammar- nsler och ledare i underhuset, men han afgick lt oväntadt redan i dec. s. å., enär han såsom rsamhetsvän ej kunde gå in på att i budgeten ptaga så stora militäranslag som hans kolleger kade. C. tyckes ha ansett sig oumbärlig och ppats att med seger för sina idéer bli trugad att sta. Salisbury fann emellertid i den af C. lömde” Goschen en ny finansminister och grep fallet att bli af med den besvärlige tory-demokra- n. C:s politiska energi var nu till ända; han nade sig mest åt resor och kapplöpningssporten nt sökte bot för sin tilltagande sjuklighet genom lång vistelse i Syd-Afrika (1891). Under stri- rna om home-rule 1893 uppflammade hans gamla gi för sista gången, men hans sjukdom, allmän elysi, tilltog alltmer, och han afled 24 jan. 1895. var sedan 1874 gift med en rik amerikanska, nnie Jerome, hvilken 1900 gifte om sig med G. Cornwallis-West och sedan många år spelat mycket inflytelserik roll inom Englands politiska partilif. C:s *Speeches* ha utgifvits af Jennings (2 bd, 1889). Själf publicerade han en bok om sin sydafrikanska resa, *Men, mines and animals in South Africa*. Jfr Escott, ”Randolph Spencer C.” (1895), och Winston C., ”Lord Randolph C.” (2 bd, 1905).

7. Charles Richard John Spencer-C., 9:e hertig af Marlborough, den föregåendes brorson, politiker, f. 1871, deltog 1900 med utmärkelse som kapten vid ”imperial yeomanry” i sydafrikanska kriget samt tillhörde Balfours ministär 1900—02 som generalkrigskommissarie och 1903—05 som understatssekreterare för kolonierna. C. är sedan 1895 gift med Consuelo Vanderbilt, en af New Yorks rikaste arftagerskor.

8. Winston Leonard Spencer-C., den föregåendes kusin, son till lord Randolph C., politiker, f. 1874, uppfostrades i krigsskolan i Sandhurst, blef 1895 husarlöjtnant, deltog s. å. under Martinez Campos i kriget på Cuba och tjänade sedan några år i Indien, där han som officer och krigskorrespondent deltog i ett par gränsexpeditioner. 1899 stridde han under Kitchener i Sudanexpeditionen och lämnade s. å. militärtjänsten, efter att i sina krigskorrespondenser ha skarpt kritiserat sina militäre öfverordnade. Som korrespondent till ”Morning post” for Winston C. 1899 ut till Syd-Afrika, tillfångatogs af boerna vid Chieveley (15 nov.), men lyckades fly från Pretoria och deltog sedan som kavallerilöjtnant i kriget till Pretorias intagande. Vid ”khaki-valen” okt. 1900 invaldes C. i underhuset för Oldham som konservativ unionist, men visade snart, att han i fronderande och våldsam kritik bråddes på fadern, och väckte i underhuset snart uppseende genom sin hetsiga kritik af krigsministern Brodricks arméreformplaner samt af såväl Chamberlains som Balfours tullpolitiska program. Då hans ställning som konservativ unionist blef ohållbar, öfvergick C. 1904 till det liberala partiet och blef i dec. 1905 understatssekreterare för kolonierna i ministären Campbell-Bannerman. Under 1906 års valkampanj var C. en af de verksammaste talarna på den liberala sidan, och särskildt bidrog han till partiets stora seger i Manchester, där han själf invaldes i en krets. Utom genom att upptaga traditionerna från fadern har den äregirige och maktlystne unge politikern förstått göra sig populär genom en rad krigsskildringar, bl. a. *The river war, an historical account of the reconquest of Sudan* (1899) och *London to Ladysmith viá Pretoria* (1900), samt genom en god biografi öfver fadern (2 bd, 1905). Jfr Scott, ”Winston Spencer C.” (1905). V. S—g.

Churchill [tʃə'tʃil], Charles, engelsk satiriker, f. 1731, d. 1764, blef 1758 pastor i Westminster, hvilket ämbete han för sitt anstötliga lefvernes skull måste nedlägga. För att vinna sitt uppehälle skref han satirer, i hvilka han förnämligast gisslade den tidens skådespelare, bl. a. Garrick. C. åtnjöt en mycket stor, men kortvarig popularitet. Han dog i Boulogne. Hans mest kända arbeten äro *The rosciad* (1761) och *The prophecy of famine* (1762). Hans *Complete works* utkommo 1774, en af Lowe redigerad upplaga af ”The rosciad” 1891. C:s satirer äro nästan alltid personliga; när de någon gång höja sig till en allmän ståndpunkt, äro de oftast ytliga och matta.

Church missionary society [tʃə'tʃ mi'ʃənəri

sosäi'iti] for Africa and the east, engelskt missionssällskap, numera det största af alla evangeliska missionssällskap. Det bildades 12 april 1799 af 26 män, hvaraf 16 präster, tillhörande engelska statskyrkan, under ledning af John Venn, Josiah Pratt, Wilberforce m. fl. I motsats till det högkyrkliga propagationssällskapet å ena sidan och Londonmissionssällskapet, såsom alltmera uteslutande independentiskt, ville det från början vara uttryck för den evangeliska riktningen inom Englands statskyrka, och denna ståndpunkt har det alltjämt intagit. Då dess ursprungliga namn, "Society for missions to Africa and the east", 1812 förändrades, framhölls uttryckligt "att det vänskapliga förhållandet till andra protestantiska missionssällskap skulle komma att vidmakthållas". Detta har ock i praktiken skett. Ehuru sällskapet erkände biskoparnas kallelse och ordinationsrätt och äfven deras jurisdiktion, var det först efter 1841, som biskoparna mera allmänt började sluta sig till detsamma, och allehanda konflikter ha gjort tillsättandet af egna missionsbiskopar till en nödvändighet. Af sällskapets framstående sekreterare må framför andra nämnas Henry Venn, och bland dess missionärer märkas B. Johnson, Koelle, Townsend, Crowther, Krapf, Rebmann, Price, Mackay, Hannington, Parker, Gobat, Klein, Bruce, Smith, Sargent, Clark, Elmslie, Sheldon, Fox, Burdon, Poole, Bickersteth, Horden, Bompas m. fl. Sällskapets arbetsfält äro: Väst-Afrika (från Sierra Leone till Yorubaland och Niger) från 1804, Öst-Afrika (vid kusten och i Uganda) sedan 1844, Mauritius sedan 1856, Egypten sedan 1882, Indien sedan 1813, Ceylon sedan 1818, Kina sedan 1845, Japan sedan 1869, Palestina sedan 1851, Nya Zeeland sedan 1814, Brittiska Nord-Amerika sedan 1823. Församlingsmedlemmarnas antal uppgår till öfver 270,000. I skolorna åtnjuta öfver 110,000 barn undervisning, dess missionärer äro öfver 500 manliga och omkr. 330 kvinnliga. Inkomsterna uppgå till omkr. 5½ mill. kr. årligen. Sällskapets organ äro: "Church missionary intelligencer", "Church missionary gleaner" och "Annual report". A. K.

Churco, *bot.* Se Amerika, sp. 802.

Churfirsten [kör-; af ty. *first*e, topp, spets], bergskedja i schweiziska kantonen S:t Gallen, bildar en 12 km. lång, skarpt tandad kam, som löper från v. till ö., n. om Walensee. Den begränsas i v. af Speer (1,954 m.) och i ö. af Gonzen (1,833 m.). Den högsta delen bildas af sju klippspetsar (Hinterruck 2,309 m.), hvilka föranledt namnet Sieben kurfürsten (de 7 kurfurstarna), ehuru den egentligen har sitt namn däraf, att den fordom skilde det rätoromanska Chur-området från det tyska. Berget är nu ett "freiberg", d. v. s. förklaradt som okränkbar asyl för gemserna.

Churus l. Charas. Se Hasjisj.

Churwalden [kör-], schweizisk luftkurort. Se Chur.

Chusan-öarna. Se Tsju-san-öarna.

Chusistän. Se Kusistan.

Chúṭbe, Khutbe (af arab. *châṭab*, "predika"), den af Profeten föreskrifna "predikan", som skall hållas i *el-djâmi'*, "församlings-moskén" (jfr Moské), hvarje fredag (*jôm el-djúm'a*, "församlingsdagen"). Predikanten, *el-chaṭîb* (egentl. *imâm el-chaṭîb*), är den ene af moskéns två imamer (se d. o.); den andre, *imâm er-râtib* ("ordinarie imamen"), motsvarar närmare vår "liturg". Kallelsen till *el-chúṭbe* af mueddin (se d. o.) från minaretens balkong består i en särskild välönskning öfver Profeten, hans familj och följeslagare, kallad *salâm*, hvilken motsvarar vår klockringning och börjar kl. half 12. Efter den korta liturgiska afdelningen, som består i den vanliga, af "ordinarie imamen" ledda "middagsbönen" (*ṣalât eḍ-ḍuhr*) precis kl. 12, vidtager omedelbart *el-chúṭbe*, som (äfven den alltid på arabiska) innehåller två skilda delar, *chúṭbet el-wa'ẓ*, "exhortations-chúṭbe", och *chúṭbet en-na't*, "kvalifikations-chúṭbe". På det högtidliga *bismílla* (*bismi-llâhi-rrahmâni-rraḥim*, "i Guds, den nådiges, den barmhärtiges namn") följa såsom inledning lof och pris öfver Allah från en synpunkt, som bestämmes af den sedan följande predikans innehåll, och därefter förböner och välsignelser öfver Muhammed, hans familj och "följeslagare" (*el-aṣḥâb*) och så den egentliga predikan (*wa'ẓ*, "exhortation"). Med orden "låtom oss bedja" sätter predikanten sig sedan ned på trappsteget till *el-mimbar* (se Mimbar), medan han och församlingen ega sig åt en kort tyst bön. Efter ett högljudt "amen, amen, o du all världens varelsers Herre!" af *el-mubâllir* (ett slags kantor) reser sig predikanten upp och börjar *chúṭbet en-na't*, hvilken, som ett slags peroration, motsvarande våra predikstolsböner efter predikan, i nästan oföränderliga ordalag innehåller lof och tack till Allah, välsignelser öfver Muhammed med familj och följeslagare samt förböner för den regerande sultanen, såsom Profetens rätte *chalîfa*. Därmed är gudstjänsten fullständig afslutad. H. A

Chutia Nagpur [tʃö'tī-ā nägpö'ə] l. Chot Nagpur, en division i brittisk-indiska provinsen Bengalen. 69,841 kvkm. 4,900,429 inv. (1901). Landet är en skogklädd platå mellan Ganges', Son och Mahanadis floddalar. Klimatet är torrt och hälsosamt, jordens fruktbarhet jämförelsevis ringa. stora sträckor upptagas af skogsbackar och djungler. Skogarna lämna värdefulla träslag; järn och stenkol förekomma. Infödingarna äro mestadels hinduer. Kristna missioner ha varit mycket verksamma, hvarför antalet kristna är större än i någon annan del af Indien. Landet är deladt i fem engelska distrikt och nio vasallstater. De förra äro Hazaribagh, Lohardaga, Palamau, Manbhum och Singhbhum, de senare Sarguja, Gangpur, Udaipur, Jashpur, Bonai, Korea, Chang Bhakar, Kharsawan och Seraikela. Lydstaternas sammanlagda areal är 41,580 kvkm. med 982,439 inv. (1901). J. F.

Chvaliser, ett folk, som i 9:e och 10:e årh. bodde på Kaspiska hafvets västra kust, vid Volgamynning. Efter chvaliserna kallades Kaspiska hafvet äfven Chvalisiska hafvet.

Chvaly'nsk, stad i östryska guvern. Saratov, vid Volga. 15,455 inv. (1897). Stora marknader.

Chwârazmi (Chwârizmî, från Chwârazm, fullständigt Muha'mmed ibn Mûsâ Alchwârizmî, arabisk matematiker, var bibliotekarie hos kalifen El-mamûn (813—833) och arbetade på uppdrag af honom de under namn *Sindhind* bekanta astronomiska tabellerna, hvilka sedermera öfversattes på latin af Atelhard från Bath (i början af 1100-talet). C. författade äfven en aritmetik, omfattande de fyra räknesätten i hela

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ut en algebra, hvilken ur historisk synpunkt är af t värde såsom den första nu kända arabiska ift, som behandlar algebran. Den innehåller, m läran om 1:a och 2:a gradens ekvationer, äfven ula de tri, planimetri och en samling svårare metiska problem. Ekvationerna af 2:a graden elas i fem klasser, af hvilka dock de båda första binomiska ekvationer. Endast positiva rötter ekomma, och särskildt anmärkes, att i vissa fall kvadratisk ekvation kan ega två rötter. C:s skrift tyder på att han studerat företrädesvis grekiska eten, ehuru han synes hafva begagnat äfven in- ka källor. Hans algebra utgafs 1831 af Rosen te engelsk öfversättning, under titel *The algebra Mohammed ben Musa*. En (antagligen af Atelhard n Bath verkställd) latinsk öfversättning af arit- tiken utgafs 1857 af Boncompagni. — Namnet chwârizmî har gifvit upphof till termen algaritm gorismus), hvarmed under medeltiden den från aberna hämtade positionsaritmetiken vanligen be- knades. G. E.*

Chwârizmi. Se Chwârazmî.

Chwatal [ʃva'tal], Franz Xaver, bömisk- sk musiker, f. 1808 i Böhmen, d. 1879, bodde st i Magdeburg och skref en mängd pianosaker, i nnerhet salongsstycken m. m. — Joseph C., n föregåendes broder, f. 1813, orgelbyggare i erseburg, har infört åtskilliga förbättringar i orgel- kaniken. A. L.

Chvolson. 1. Daniil Avraamovitj C., sk orientalist, f. 1820 i Vilna, af judisk börd, stu- rade österländska språk vid Breslaus universitet h rannsakade manuskript i Wien 1847—50, hvar- er han bosatte sig i Petersburg, där han 1855, dan han öfvergått till kristendomen, vardt professor hebreiska, syriska och kaldeiska språken vid uni- rsitetet. Hans förnämsta arbete, *Die ssabier und r ssabismus* (2 bd, 1856), erbjuder mycket nytt för ligionsvetenskapen. Bland hans öfriga arbeten må mnas *Über Tammûz und die menschenverehrung i den alten babyloniern* (1860), *Die semitischen lker, versuch einer charakteristik* (1872) samt en ån 1875 i London utgifven öfversättning till ryska större delen af gamla testamentets böcker.

2. Orest Danilovitj C., den föregåendes n, rysk fysiker och meteorolog, f. 22 nov. (g. st.) 52 i Petersburg, där han 1876 blef docent, 1890 traordinarie och 1898 ordinarie professor i fysik d universitetet. 1888—94 var han äfven professor d elektrotekniska institutet och är sedan 1891 pro- ssor vid den kvinnliga högskolan. C. har skrifvit del afhandlingar i magnetism, värmelära, optik h särskildt aktinometri. Mest bekant är han genom na populära skrifter och läroböcker, af hvilka Lehrbuch der physik" i 4 starka band är under gifning i tysk upplaga (3 band utkomna 1905) och ses såsom synnerligen förtjänstfull. 2. S. A—s.

Chvostji'nskaja, Nadezjda, rysk författarinna nder pseudonymen V. Krestovskij. Se Sa- ntjkovskaja.

Chydenius [tjy-], finsk släkt, med namn efter ytämäki by i Nykyrko socken af Åbo län.

1. Samuel C., naturvetenskapsman, f. 1727 i uraåminne socken i Åbo län, blef 1748 magister Åbo, studerade sedermera under ledning af Linné, allerius och Klingenstjerna samt blef 1753 docent kemi och mineralogi samt 1756 e. o. adjunkt vid Åbo universitet. 1754 begynte han egna sig åt strömrensningsarbetena i Finland, och 1756 uppdrogs åt honom inseendet öfver arbetena i Kumo älf. Han omkom 1757 vid ett försök att mäta djupet af Kumo älf ofvan Niskakoski. — C., hvilken åtnjöt mycket högt anseende som vetenskapsman, gjorde flera mekaniska och fysikaliska uppfinningar. Bland hans skrifter må nämnas: *De navigatione per flumina et lacus patriæ promovenda* (1751) och *Animadversiones nonnullæ de œconomia et moribus incolarum Lapponiæ Kimiensis* (1754). E. G. P.*

2. Anders C., den föregåendes broder, präst, riksdagsman, politisk-ekonomisk skriftställare, f. 26 febr. 1729 på kapellansbolet i Sotkamo socken i norra Finland. C. blef student i Åbo 1745 och idkade där, äfvensom i Uppsala 1750—52, hufvudsakligen naturvetenskapliga studier. Filos. kandidat i Åbo 1753, prästvigdes C. s. å. och ordinerades till predikant i Nedervetils nybildade kapell under Gamlakarleby församling, där hans fader var kyrkoherde. Varmt religiös och genomträngd af ett djupt sedligt allvar, ställde C. från början högt sin uppgift som själaherde i den lilla kapellförsamlingen med dess 200 invånare. Naturlig böjelse lika mycket som kännedom om befolkningens andliga behof förde honom till att i läroverksamheten lägga hufvudvikten på den praktiska tillämpningen af de religiösa sanningarna. Det stora förtroende C. som präst lyckades vinna hos allmogen gjorde det möjligt för honom att äfven på områden utom den egentliga församlingsvården utöfva en fruktbringande verksamhet i hembygden. Sålunda begynte C. bland sina församlingsbor en läkarpraktik, som snart genom besök af allmoge från andra orter blef rätt omfattande. Af stor betydelse, på sitt område banbrytande, var hans arbete för koppympningen; han lyckades först af alla i Finland (1761) förmå allmoge att låta ympa sina barn, och länge stod, tack vare honom, Österbotten med afseende å antalet ympade personer främst ej blott i Finland, utan i hela riket. Äfven inom landthushållningen verkade C. med drift och framgång, anställande nya rön och införande förbättrade metoder samt med sitt exempel föregående allmogen.

Sin skriftställarverksamhet började C. på detta sistnämnda område. Till den af Vetenskapsakademien 1761 utlysta pristäflan rörande orsakerna till mossbildning på ängar och mosslupna ängars uppodling insände C. en skrift, för hvilken han erhöll ett lägre pris, hvarjämte den tillsammans med några andra belönade täflingsskrifter på akademiens föranstaltande trycktes. Samma utmärkelse tillföll C. för ett 1763 af honom inlämnadt svar på akademiens prisfråga om arbetskärrors förbättring. C:s håg riktades vid denna tid äfven, under inflytande af Nordencrantz' skrifter, åt det politisk-ekonomiska hållet. Ett efterlämnadt manuskript från 1761 (eller

1762) visar, att han redan då bildat sig egna åsikter i några af tidens brännande finansiella och sociala spörsmål och bl. a. i tjänstehjons-(arbetar-)frågan intog en radikalt frihets- och folkvänlig ståndpunkt. När Vetenskapsakademien 1763 utlyste pristäflan om orsakerna till ”folkutflyttningen” eller emigrationen, deltog C. däri. Hans och några andras täflingsskrifter betraktades emellertid som ett utslag af ”politiskt fritänkeri”, och akademien vågade icke trycka ens det prisbelönade, moderata svaret. Samma år (1763) framträdde C. inför en i syfte att slutligt förbereda det bottniska stapeltvångets upphäfvande till Gamlakarleby sammankallad ”landtdag” med en af honom författad afhandling i ämnet, hvilken väckte stort bifall.

C. hade genom detta uppträdande förskaffat sig anseende i sin hembygd äfven på det politiska området, och då kallelse till riksdag på hösten 1764 utgick, blef han så godt som enhälligt vald till representant i prästeståndet för Österbottens kapellaner. Hans verksamhet vid och under riksdagen 1765—66 gjorde honom känd och ryktbar öfver hela riket.

Ständermötets första månader använde C. till att i tryck utgifva sina ofvan omnämnda skrifter *Vederläggning af de skäl hvarmed man söker bestrida öster- och västerbotniska samt västernorrländske städerne fri seglation* äfvensom *Svar på den af Kgl. Vetenskaps Academien förestälta frågan: Hvad kan vara orsaken att sådan myckenhet svenskt folk årligen flytter utur landet? och genom hvad författningar det kan bäst förekommas?* Den förra skriften, tryckt på Gamlakarleby stads bekostnad och utdelad bland riksdagens ledamöter, innehåller ett utförligt och med stor talang affattadt bemötande af de juridiska och ekonomiska invändningar, som af Stockholms och Åbo borgerskap gjordes mot stapeltvångets upphäfvande, hvarjämte fördelarna för riket af stapelrättigheters beviljande åt de bottniska städerna klart uppvisas. I tydlig afsikt att icke skada saken undviker C. allmänna omdömen om det härskande ekonomiska systemet, men någon gång förråder han dock sin motvilja mot allt slags reglementering och tvång samt sin tro på naturens och frihetens förmåga att ordna allt till det bästa. Helt annan till karaktären är skriften om emigrationen. Den är en radikal och djärf stridsskrift, som angriper ej blott tidens hela förmynderskaps- och tvångsregim, utan ock den ”tärande” klassen, ståndspersonerna, som lefva af producenternas, den ”närande” klassens, arbete. På ett sätt, som icke förekommer i frihetstidens politiska och ekonomiska litteratur och som gör C. till tidens märkligaste författare på detta område samt till den moderna demokratiens främste föregångare i Sverige och Finland, förfäktar C. i denna äfven formellt glänsande skrift frihetens och folkets sak. — I april 1765 utgaf C. anonymt en ny, liten skrift, *Källan till rikets vanmagt*, som han ursprungligen afsett till ett riksdagsmemorial. Han angriper där häftigt produktplakatet af 1724 och yrkar på utrikeshandelns frigifvande. ”Källan” väckte ett mycket stort uppseende: den utkom i flera upplagor (äfven på tyska) och framkallade en hel litteratur af motskrifter, bland hvilka C. senare (i slutet af 1765) bemötte en del i ett *Omständeligt svar*. I juli 1765 utgaf C., likaledes anonymt, ytterligare en skrift, *Den nationnale vinsten*. Med stilistiskt mästerskap, i starkt koncentrerad form, framlägger C. där sina socialekonomiska tankar, ordnade till ett sammanhängande helt, om och ej till ett system. Det är den ekonomiska liberalismens hela program vi nu för första gången möta i den svenska litteraturen, konsekvent och snillrikt formuleradt och grundadt. C. yrkar på fullständig närings- och handelsfrihet, och han gör detta, emedan han dels praktiskt öfvertygats om oförnuftet i den dåtida ekonomiska politiken i Sverige, dels tror att naturen sköter sig bäst själf; men målet för friheten är att låta arbetarna få njuta hela frukten af sitt arbete och att omöjliggöra de privilegierades lif utan arbete — således den moderna socialismens grundtanke. ”Den nationale vinsten” är jämte skriften om emigrationen den viktigaste för bedömandet af C:s plats i den ekonomiska litteraturens historia. I sin politiska åskådning påverkad af Nordencrantz och sålunda indirekt af den engelska filosofien (Hobbes, Locke) och i någon mån äfven af den franska (Montesquieu, Helvetius), är C. såsom ekonomisk tänkare fullt självständig. C. synes härvid ha hunnit längre i konsekvenserna än samtida ekonomiska författare i utlandet, men med den senare framträdande Adam Smith kan han af flera skäl icke jämföras. I den svenska litteraturen står C. vid öfver sina samtida och jämväl öfver den följande generationen, icke minst genom klarheten i åsikternas formulering; han var ock som stilist på sitt område en på länge icke upphunnen konstnär.

I början af riksdagen 1765—66 utsågs C. till ledamot i allmänna besvärsdeputationen och fiskeri deputationen. I det senare af dessa utskott blef han snart den ledande själen. Han var en bland grandskarna af fiskeri-(premierings-)fondens intrasslade räkenskaper, han lyckades genomdrifva premiernas af skaffande för framtiden, och i utarbetandet af de ny fiskeristadgarna, ”för sin tid väl de bästa i den bildade världen” (A. V. Ljungman), tog han en mycket verksam del. Äfven i allmänna besvärsdeputationen hvars egentliga arbeten vidtogo först hösten 176 och icke egde den betydelse som fiskerideputationen gjorde C. sina frisinnade ekonomiska åsikter och si stora arbetsförmåga gällande. Då i maj 1765 bevil ningsdeputationen tillsattes, utsågs C. till ledamot denna deputation. Han förfäktade där gentemot rik dagens ledande män med synnerlig bestämdhet oc ihärdighet åsikten, att bevillningsförslag ej bor uppgöras, innan kronans utgifter och inkomster f bevillningsperioden blifvit slutligt beräknade och b nofvet af bevillning fastställdt. Af den allra störs politiska betydelse var C:s ledamotskap i stora dep tationens tryckfrihetsutskott, som tillsattes i augu 1765. Han hade själf i en landsmans och ståndsbr ders (lektorn A. Kraftman) namn inlämnat ett af memorial, hvilka behandlades af utskottet — ett sprungligen till broschyr afsedt memorial, där h med vanlig skärpa och klarhet häfdade offentlighe grundsatsen samt yrkade på censurens afskaffan (utom för religiösa skrifter) och införandet af en la bunden tryckfrihet. Med uppbjudande af all sin v talighet och skicklighet lyckades C. vinna majoritet i utskottet på sin sida äfven i fråga om censure hvilken man på många håll ansåg sig kunna och bö bibehålla, äfven om tryckfrihet blefve införd. uppsatte utskottets bägge betänkanden, i enlig med hvilka ständernas beslut fattades och trycks hetsförordningen af 1766 utfärdades.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ståndet var C. en af de mest intresserade leda-erna och flitigaste talarna. Han hörde i fråga om för denna riksdag karakteristiska räfsterna och iktionerna till mösspartiets yttersta vänster; så-da uppträdde han (i ståndet liksom ock i stora utationen) såsom en af de lidelsefullaste och dkeligaste anklagarna och domarna i växelassocie-es, i riksrådens och i bankofullmäktiges sak. I nomiska och sociala frågor lät han sina avancerade ter icke onödigtvis framträda och frigjorde sig i n från all deklamation. Begagnande sig af den örjan af 1766 inträffade stegringen i spannmåls-en och den däraf härrörande nöden, föreslog C., t i en västerbottnisk bondes namn, sedan i eget n, spannmålshandelns frigifvande, men lycka-få endast präste- och bondestånden att omfatta slaget. I ett annat memorial yrkade C. förgäfves järnkontorets indragande: adeln och prästeståndet ogo memorialet; men kontoret blef fullständigt rganiseradt. En i en finsk borgares namn afgif-utskottsreservation angående smidesflyttningarna kade, att detta privilegium afskaffades. Till det tniska stapeltvångets upphäfvande 1765 bidrog i entligt mån C:s skrift i frågan (se Bottniska ndelstvånget).

På sommaren 1766 angrep C. det af ständerna ade beslutet att efter hand sänka växelkursen n skrift, *Rikets hjelp genom en naturlig finance-tem*, för hvilken han skaffat sig trenne af ståndet utsedda granskares imprimatur. Dels det brännande ämnets skull, dels och fram-allt för det djärfva tilltaget att tvärtemot ens politiska grundprincip klandra "högsta mak-s" åtgärd och beteckna den såsom omöjlig, llig, onödig och i flera afseenden skadlig väckte iften ett oerhördt uppseende; den utgick i stora upplagor och diskuterades "öfverallt, både kaffehus och källare". Den föreslagna nsoperationens hufvudmän, tillhörande det här-nde mösspartiets generalstab, ställde C. till ansvar r sekreta utskottet. Efter ett långt förhör beslöt kottet låta saken bero, tills prästeståndet uttalat däri. Hotad med häktning och värre, anhöll C., o till en början tänkt i ett memorial försvara sitt ndlingssätt och dristigt bjuda motståndarna spet-, nu om tillgift hos ståndet, under försäkran att ns uppsåt icke varit ondt och att han ej afsett på något sätt klandra ständernas beslut. C. blef ellertid af ståndet utesluten från riksdagen och klarad oskicklig att vid nästa riksdag vara full-ktig (3 juli 1766). Den myndige biskop Serenius sökte senare i ett häftigt andragande få C. förkla-i för alltid ovärdig riksdagsmannaskapet, men ndet vidblef sitt beslut, och saken var därmed gerad. För C. bildade dessa händelser en pin-n och bitter pröfningens tid; hans stämning har peglat sig i ett "Herdakväde" (otryckt), där han ufvudsakligen allegorisk form skildrar sitt förhål-ide till församlingen, sina intryck från riksdags-vet i Stockholm och sin återkomst till den öster-ttniska hembygden.

Den närmaste framtiden gaf C. blott alltför rätt rågan om följderna af kursens successiva sänkande: svår ekonomisk kris inträdde, och genomförandet realisationsplanen visade sig absolut omöjligt. ttima riksdag måste sammankallas, och till denna ldes C. enhälligt af Österbottens kapellaner (1769). Hans val underkändes emellertid af prästeståndet på formella grunder.

Efter aflagd pastoralexamen utnämndes C. 1770 till kyrkoherde i Gamlakarleby. Med hänförelse hälsade han Gustaf III:s tronbestigning och första regeringsåtgärder. I ett intressant *Tal på Gustaf III:s kröningsdag* (1772), hållet vid en fest på rådhuset i Gamlakarleby, ger han uttryck åt sin beundran för den unge, svenskfödde konungen; men hans rojalism är icke kritiklös och krypande, hans retorik ej ihålig och svassande. Förnämligast upptagen af sitt herdakall, af landtbruket och läkarpraktiken, upphörde C. dock ej med sitt politisk-ekonomiska skriftställeri. "Ifrig och ömtålig i frihetens försvar", utgaf han 1777 *Svar på Vetenskaps och Vitterhets Samhällets i Göteborg föreställa fråga: Huruvida landthandel för ett rike i gemen är nyttig eller skadelig, och i hvad mon den bidrager til industriens uplifvande eller aftagande?* Han yrkar där, med en motivering, som åtminstone nu verkar öfvertygande, på landthandelns fullständiga frigifvande. Svaret var för radikalt för sin tid; det blef ej prisbelönt, och dess författare, som redan 1776 af Anders Schönberg förgäfves föreslagits till inval i Vetenskapsakademien, föll 1778 för andra gången ohjälpligt igenom i akademien.

I riksdagen 1778—79 deltog C. såsom representant för Österbottens kyrkoherdar; hans fullmäktigskap godkändes af rikskanslersämbetet, ehuru det var tvifvel underkastadt, om han erhållit pluralitet vid valet. C. utsågs till ledamot i prästeståndets utskott för granskningen af det kungl. förslaget till ny tjänstehjonsstadga. Han lyckades stämma de öfrige ledamöterna till förmån för den på legohjonsaftalets frihet byggda propositionen och affattade utskottets betänkande, men detta blef icke godkändt af ståndet. Till denna utgång af saken bidrog mähända C. själf genom den radikala skrift i ämnet han i slutet af 1778, med tillegnan till Gustaf III, utgaf under titeln *Tankar om husbönders och tienstehions naturliga rätt*. Han yrkar i denna om den ädlaste medkänsla med den arbetande klassen vittnande skrift på upphäfvande af alla tid efter annan utkomna stadgar om tjänstehjonen, med undantag för bestämmelserna om uppsägnings- och flyttningstider, äfvensom på införande af fullständigt fria legohjonsaftal. Skriften föranledde en liflig och länge pågående presspolemik, hvari C. deltog med flera öfverlägset skrifna uppsatser i Dagligt allehanda (1779). C. gjorde sig under riksdagen bemärkt äfven genom tvenne viktiga memorial. I det ena framhöll han nödvändigheten af att det hemliga statsutskottet uppgåfve statsverkets tillstånd för ständerna, innan bevillning blefve gifven, samt att bevillningen fastställdes att utgå för viss tid (4 à 5 år). C. åsyftade genom bägge dessa yrkanden en utvidgning af ständernas rättigheter och en begränsning af konungens makt, och ståndet vägade därför icke behandla memorialet. I det andra memorialet, som i koncept visades för Gustaf III, yrkade C. på rätt för främmande trosbekännare till fri bosättning och religionsutöfning i Sverige. Detta förslag, tryckt under titeln *Memorial angående religionsfrihet* (1779), framkallade en storm af ovilja i prästeståndet, men ledde genom Gustaf III:s påtryckningar till ett ständerbeslut, hvilket af konungen godkändes och i enlighet hvarmed 1781 års toleransedikt utfärdades. Tack vare C:s upplysta och orädda

hållning bröts ett sekelgammalt kyrkopolitiskt tvång och blef ständernas enligt 1772 års regeringsform tvifvelaktiga rätt till direkt lagstiftningsinitiativ erkänd.

Prost och teol. doktor under riksdagen 1779, kontraktsprost 1781, egnade sig C. nu åt teologiskt eller homiletiskt skriftställeri vid sidan af sin med stort nit utöfvade ämbetsverksamhet. För *Predikningar öfver tio Guds bud* (1781—82) erhöll C. högsta priset vid teologiska sällskapets i Uppsala täflan 1781. Likaså belönades 1782 af samma sällskap hans *Predikningar öfver andra hufvudstycket i katekesen* jämte *Utkast* (1784—85). I dogmatiskt afseende visa dessa tryckta predikoafhandlingar, att C. var renlärig och icke påverkats af den s. k. neologien; han tillhörde också "Pro fide et christianismo" och utfärdade själf 1781 inbjudning till en apologetisk pristäflan. Såsom andlig talare uppgifves C. ha varit utmärkt.

Sin genom memorialet om fri religionsutöfning förlorade popularitet bland ståndsbröderna kunde C. icke på lång tid återvinna. Först till riksdagen 1792 valdes C. till ombud. Sent anländ, utsågs han till ledamot i ecklesiastikutskottet, hvars uppgift var underordnad. C. ansågs i ståndet tillhöra den oppositionella minoriteten och uppträdde i agiosaken mot konungens förslag.

Ännu på sin ålderdom sysslade C. med ekonomiskt skriftställeri, förblifvande samme orubblige frihetsvän som förut. Han skref 1795 *Om saltpettersiuderierne, särdeles i Österbotten* (i "Skrifter af Sällsk. f. allm. medborg. kunskaper", II). En af det nybildade finska hushållningssällskapet uppställd prisfråga: "Hvilka äro de hinder som fjättra finska landtmannens idoghet? och hvilka medel äro de kraftigaste och lämpligaste att väcka honom till mera drift och omtanke i sin landthushållning?" besvarade C. 1799 (otryckt). Formella brister, men sannolikt främst de alltjämt radikala åsikterna — bl. a. uttalar sig C. för fri delning af jorden, för att de, som mest bruka jorden, äfven må blifva dess egare — vållade att C:s svar ej prisbelönades. C. följde öfrigt med lifligt intresse hushållningssällskapets verksamhet och sände till sällskapet flera afhandlingar (om koppympningen, om opiumberedning af finsk vallmo, om Lappmarkens uppodling), af hvilka den förstnämnda 1803 trycktes i sällskapets handlingar under titeln *Tankar om koppympningen för Finlands allmoge*.

Anspråkslös och flärdfri till karaktären, förblef C. hela sitt lif trogen den församling såväl han som hans fader tjänat. Såsom ett erkännande af regeringen för hans sällsynt framstående verksamhet som präst och medborgare gafs honom 1800 nordstjärneorden. C. afled 1 febr. 1803 i Gamlakarleby prostgård, efterlämnande hustru, men inga barn. Hans byst (modellerad af Walter Runeberg) restes 1903 i Gamlakarleby stad med medel, som dels insamlats af ekonomiska samfundet i Finland, dels tillskjutits af staden.

C:s *Politiska skrifter* (jämte hans till Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälle 1780 insända självbiografi) utgåfvos 1877—80 i Hälsingfors af E. G. Palmén med en utförlig biografisk inledning, som senare (1903) af författaren omarbetats och publicerats i finska folkupplysningssällskapets serie af lefnadsteckningar. Om "A. C. i förhållande till samtida nationalekonomer" har A. Lille skrifvit en akademisk afhandling (Hälsingfors 1882). Under tryckning är f. n. (1906) ett större arbete "Biografiska undersökningar om A. C." af G. Schauman, som tidigare publicerat "Några otryckta skrifter af A. C." (Hälsingfors 1899) och (till C:s bysts afтäckning) "A. C. Några minnesord" (Hälsingfors 1903). G. S—n

3. Jakob Karl Emil C., den föregående brorsons sonson, fysiker, f. 1833 i Jakobstad, blef student 1851 och filosofie magister 1857 och deltog 1861 i den torellska expeditionen till Spetsbergen, hvarom han utarbetade en först efter hans död (1865) tryckt berättelse, *Svenska expeditionen till Spetsbergen år 1861*. Under nämnda expedition undersökte han, tillika med Dunér, de jordmagnetiska förhållandena på Spetsbergen (se Öfversigt af Vet. akad:s förh. 1862). 1863 erhöll han af Vetenskaps-akademien lindbomska priset för en afhandling med titeln *Om utförbarheten af en gradmätning på Spetsbergen* (se nämnda Öfversigt 1862). I Joukahainen (1860) offentliggjorde C. en teckning af J. J. Nervander såsom vetenskapsman. Död i Stockholm 1864. A. R-d-t

4. Anders Herman C., den föregående kusin, finsk tidningsman, f. 1833 i Hälsingfors, blef 1848 student och 1857 historisk-filologisk magister. 1857—58 vistades han i Sverige och Danmark för att studera statsrätt och politisk ekonomi. 1860 inträdde han i redaktionen af Göteborgsposten, men öfvergick 1861 till Göteborgs handels- och sjöfartstidning. 1862 blef han medredaktör af Helsingfors dagblad, hvars redaktion han sedan tillhörde till tidningens upphörande med år 1887, från 1883 såsom hufvudredaktör. C. blef därefter hufvudredaktör för den nyuppsatta tidningen "Dagbladet, tidning för Helsingfors", hvilken dock redan i maj 1888 upphörde. 1863—65 medverkade han såsom redaktör i Litterär tidskrift. Vid landtdagarna 1872—78, 1882, 1885 och 1888 var han såsom representant för olika städer medlem af borgarståndet. Hans skriftställarverksamhet i Helsingfors dagblad var väsentligen egnad sådana spörsmål, som rörde landets politiska ställning och ekonomiska utveckling. Såsom medlem af landtdagen yttrade han sig, med sakkunskap och i frisinnad anda, bl. a. om näringslagstiftningen samt om finska språkets ställning inom lärdomsskolan och administrationen. Han dog i Hälsingfors 3 juni 1896. A. J.

5. Johan Jakob C., den föregåendes brodersonkemist, f. 1836 i Hälsingfors, blef student 1853, magister 1857, filos. licentiat 1861, docent s. å., filos. doktor 1864 och professor i kemi 1870, sedan han i nio år förestått professuren. Hans skrifter äro: *Om anilins inverkan på platinachlorur i svafvelsyrlig platinaoxidul* (1859), *Kemisk undersökning af thorjord och thorsalter* (1861) samt *Hö phenoler af serien* $C_n H_{2n-6} O_2$ *framställda genom synthes af deras aethylethrar* (1871). C. offentliggjorde desutom resultaten af åtskilliga undersökningar rörande torjord (1863), cetén (1867), hexylenpseudurinämne (s. å.) m. m. äfvensom flera populära uppsatser i tidskrifter och tidningar. Vid ombildandet af de kemiska studierna vid Hälsingfors universitet samt vid inredningen af universitetets nya laboratorium utvecklade han en förtjänstfull verksamhet. Såsom sekreterare vid Nylands och Tavastehus

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ıdtbrukssällskap (1862—71) bidrog han med ifver
ı kraft till sällskapets sträfvanden för införandet af
rationellt jordbruk. Han lämnade i följd af sjuk-
n sin professur 1880 och dog i Hälsingfors 4 nov.
90. A. R-d-l.

C. Jakob Vilhelm C., den föregående son, idisk skriftställare, f. 12 juni 1863 i Hälsingfors, f 1881 student, 1888 juris kandidat, 1891 juris ktor, 1892 adjunkt i allmän lagfarenhet och juri-k encyklopedi vid universitetet samt 1901 pro-sor i Finlands civilrätt. Akademiska afhandlingar honom äro *Bidrag till läran om leveransaftalet* -91), hvilken äfven innehåller förarbetena till 1734 handelsbalk, samt *Hustrus förmögenhetsrättsliga hållande till mannen och hans arfvingar enligt sk lag* (1900). Sedan 1892 har C. redigerat Tidskrift utgifven af Juridiska föreningen i Fin-nd" samt där och annorstädes publicerat en mängd psatser: om köp, försträckning, inlag och ombud, tiebolag m. m.

Chylokaū'ler (af lat. *chylus*, mjölksaft, och *caū'lis*, älk), *bot.* Se Stamsuckulenter.

Chyluri (af *chylus*, se d. o., och *urēi'n*, låta sitt tten), *patol.*, ett sjukligt tillstånd, som känneteck-s däraf att lymfa inkommer i urinvägarna, hvari-nom urinen får ett mjölkigt utseende. Chyluri kan orsakas af en intestinalmask, *Filaria sanguinis* d. o.).

Chȳlus, mjölksaft, den vätska, som upptages ur men och genom chyluskärlen och bröstgången ilföres blodet. Se Resorption.

Chȳmus, det tunnflytande, grötlika maginnehållet, genom nedre magmunnen (pylorus) öfverföres till ffingertarmen. Se Matsmältning.

Chysis, *bot.* Se Orchidaceæ.

Chytræus [tjy-], egentl. Kochhaff, David, sk teolog, f. 1530, d. 1600, utnämndes 1551 till fessor i Rostock, deltog 1569 i ordnandet af det ngeliska kyrkoväsendet i Österrike och var seder-a verksam vid den lutherska kyrkans organisation Steiermark. C. deltog i affattandet af konkordie-meln. Genom sina litterära arbeten har han en s betydelse för Sverige. Han deltog i den genom han III:s liturgi framkallade striden och riktade skrift emot Possevinus. Han utgaf *Vandaliæ et oniæ Alberti Cranzii continuatio ab anno Christi 00* (1586), en fortsättning af Albert Krantz' (se o.) krönikor öfver Sachsen och Wenden, och i en , tillökad upplaga af denna fortsättning, *Chronicon oniæ et vicini orbis arctoi* (1590), meddelade han , i synnerhet hvad Sverige angår, tämligen utförlig ldring af de nordiska rikenas historia för tiden 00—1549. Materialet till den svenska afdelningen nades honom af Johan III:s sekreterare Erik ttsson och Olof Sverkersson; hans utkast granska-s af den bekante statsmannen Erik Sparre, som ssutom af egna medel bestridde hälften af kostna-na för folioupplagans tryckning. I ett slags poli-k årsbok fortsatte C. under 1590-talet sin krönika omnämnde äfven däri tilldragelserna i Sverige t utförligt. Jfr H. Schück, "Svensk literatur-ria" (I, 414—415).

Chör, *mus.* Se Kör.

Ciaccona [tjakåna], italienska namnet på dansen conne (se d. o.).

Cialdini [tjaldini], Enrico, hertig af Gaëta, liensk general, f. 10 aug. 1811 i Castelvetro vid Modena, studerade filosofi och medicin i Parma, men måste 1831, för sitt deltagande i resningen i Romagna, fly till Frankrike. 1832 inträdde han i dom Pedros Oporto-legion, öfvergick 1835 till Spanien för att strida mot carlisterna och befordrades där till öfverstelöjtnant. Vid lombardiska resningens utbrott 1848 befann han sig i Paris, men begaf sig genast till Italien för att inträda i frihetskämparnas led. Där föll han efter drabbningen vid Vicenza, svårt sårad, i österrikarnas händer, men frigafs snart och kämpade under återstoden af fälttåget i spetsen för en skara frivilliga. 1855 deltog han i expeditionen till Krim, hvarefter han utnämndes till generalmajor, och 1859 deltog han åter i fälttåget mot österrikarna. Efter freden blef han generallöjtnant och befälhafvare i Romagna. I sept. 1860 ryckte C., tillika med general Fanti, in i Kyrkostaten, slog den påfliga hären vid Castelfidardo (18 s. m.), öfverskred neapolitanska gränsen, slog neapolitanerna vid Isernia (17 okt.), belägrade och intog Gaëta (13 febr. 1861) och eröfrade Messinas citadell (13 mars). Han blef därefter general. I april 1861 blef han deputerad i det första italienska parlamentet och råkade där i häftig strid med Garibaldi. Deras oenighet blef dock snart bilagd. De följande åren användes han än såsom ståthållare i södra Italien, än såsom militärbefälhafvare. 1864 utnämndes han till senator. Vid utbrottet af 1866 års krig mot Österrike förde han befälet öfver den här, som sammandrogs vid nedre Po för att öfver Ferrara göra infall i Venezia, hvilken plan dock, efter italienarnas nederlag vid Custozza, måste öfvergifvas. Sedan utnämndes han till generalstabschef i stället för Lamarmora, med hvilken han, i anledning af 1866 års händelser, råkade i en mycket skarp litterär fejd, som dock slutligen afbröts genom konungens mellankomst. Såsom utomordentligt sändebud åtföljde C. 1870 prins Amadeo till Spanien och stannade där ända till 1873 såsom privatman. Sistnämnda år upphöjdes han till hertig af Gaëta, och i juli 1876 blef han ambassadör i Paris. 1881 drog han sig tillbaka från det offentliga lifvet och dog 8 sept. 1892 i Livorno. C. var en man med ovanligt stor kraft, skarp blick och rask beslutsamhet. Litt.: Marcotti, "Il generale Enrico C." (1891), och Nisco, "C. e i suoi tempi" (1893). C. O. N.

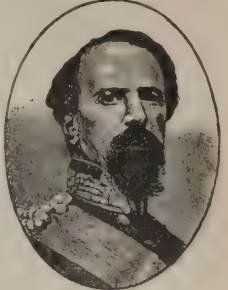

Ciamberi [tja'm-], det italienska namnet på Chambéry.

Ciampoli [tja'mpåli], Domenico, italiensk novellförfattare, f. 1855 i berglandskapet Abruzzo, bibliotekarie vid nationalbiblioteket i Rom, har i bynoveller, genomträngda af lidelse och fantasi, tecknat sin hembygds folklif. Berättelsesamlingar af honom äro *Fiori di monte* (1878), *Racconti abruzzesi* (1880), *Trecce nere* (1882; "Svarta flätor", 1884) och *Fra le selve* (1890). Han har äfven skrifvit romaner, *L'ignoto* (1884), *Roccamarina* (1890), *L'invisibile* (1896) och *Il barone di San Giorgio* (1897). C:s

väsentligaste betydelse ligger i hans omfattande verksamhet som slavisk litteraturhistoriker. Hans förnämsta verk på detta område bär titeln *Letterature slave* (1888—91). Af hans öfriga kritiska och bibliografiska arbeten må nämnas *L'epigramma in Italia* (1889), *Studi letterari* (1891; ny serie 1898) och *Saggi critici di letterature straniere* (1904). Vidare har han i öfversättning utgifvit "Melodie russe" (1881). Nämnvärd är jämväl hans öfversättning af Runebergs "Nadeschda".

Ciara'. Se Ceara.

Ciardi [tja'rdi], Guglielmo, italiensk målare, f. 1844 i Treviso, bosatt i Venezia, är en af det moderna italienska landskapsmåleriets främste bärare. Såväl hans stämningar från Venezia (en tidig morgongryning öfver Canale grande finns i Berlins nationalgalleri) som hans bilder från Italiens fastland (skördescenen *Messidoro*, 1887, i Roms moderna galleri) förena uppfattningens känslighet med utförandets bredd och kraft. G—g N.

Ci'balæ, fordom stad i Pannonien, nära det nuv. Vinkovci i Slavonien. Där föddes kejsarna Valentinianus och Valens, och där besegrade Konstantin den store 314 sin medtäflare Licinius.

Cibão, bergland i midten af Haïti, kring öns högsta berg Yaqui (2,955 m.). Det var fordom bekant för sina guldgrufvor, hvilka nu ej längre bearbetas.

Cibber [si'bə], Colley, engelsk lustspelsförfattare och skådespelare, f. 1671, d. 1757, var anställd vid Drurylane-teatern, i hvilken han 1711 blef meddelegare, men afgick från scenen 1733, sedan han 1730 blifvit "poëta laureatus". C. skref ett trettiotal tämligen obetydliga skådespel samt en intressant självbiografi, *Apology for the life of mr Colley C., comedian* (1740; ny uppl. 1888). Han bidrog mycket till att i tidens sedeslösa engelska dramatik införa en anständigare ton.

Cibo [tji'bå], Giovanni Battista, påfven Innocentius VIII:s ursprungliga namn.

Cibörium (lat., grek. *kibo'rion*) betecknade ursprungligen fröbaljan af den egyptiska bönan (*Colocasia*), och emedan sådana fröbaljor fordom af egyptierna användes som dryckeskärl, blef ciborium äfven namn på dryckesbägare af metall. I den katolska kyrkan

Ett ciborium minus i gotisk stil.

betecknade ciborium först en större kalk, vanligen af silfver, hvilken tjänade till förvaringsrum för hostian (*ciborium minus* l. *itinerarium*), och sedermera den under den äldre medeltiden brukliga altaröfverbyggnaden (baldakinen). Äfven tabernaklet eller sakramentshuset, som i de gotiska kyrkorna uppfördes vid sidan af altaret, för hostians bevarande, kallades stundom ciborium. Jfr Altare (med plansch), Pyxis och Tabernakel. (J. Hdr.)

Cibötium Kaulf., *bot.*, ormbunksläkte af fam. *Cyatheaceæ*. De stora bladens skaft äro hos några arter klädda af långa hår, som ha fått praktisk användning. Så exporteras håren af *C. Menziesii* Hook. från Sandwich-öarna under namn af pulu och användas till stoppning af madrasser o. d. Af *C. Baromez* Link (*Aspidium B.*) erhålles den som blodstillande medel använda drogen penghawar djambi, som utgöres af hårfjällen från bladskaftets nedre del. Jfr Agnus scythicus. G. L—m.

Cibrario [tjibrä'riå], Giovanni Antonio Luigi, grefve, italiensk häfdatecknare och statsman, f. 1802, d. 1870, inträdde 1824 i sardinsk statstjänst, användes af Karl Albert i flera viktiga administrativa och diplomatiska värf samt åtnjöt denne konungs synnerliga förtroende, hvarför han 1849, då konungen efter nederlaget vid Novara nedlagt kronan och gått i frivillig landsflykt till Portugal, sändes till Oporto för att förmå sin kunglige vän att komma tillbaka. C. lyckades ej omstämma konungen; i *Ricordi di una missione in Portogallo al re Carlo Alberto* (1850, 3:e uppl. 1861) har han skildrat sin färd. Under åren 1850—56 var C. efter hvartannat generaltulldirektör, hvarvid han omorganiserade gränsbevakningen och slöt ett på frihandelns grundsatser byggdt handelsfördrag med Frankrike, finansminister (maj—nov. 1852) i kabinettet d'Azeglio, undervisningsminister i Cavours kabinett (nov. 1852—maj 1855) och därpå utrikesminister till maj 1856, då han afgick på grund af missnöje med Sardiniens deltagande i Krimkriget och efterträddes af Cavour. C. var sedan medlem af senaten, men egnade sig mest åt litterära sysselsättningar. Viktigast af C:s historiska arbeten äro *Dell' economia politica del medio evo* (1839; 5:e uppl. i 2 bd, 1861), *Storia della monarchia di Savoia* (3 bd, 1840—44), *Epigrafi latine ed italiane* (1867) och *Origine e progressi delle instituzioni della monarchia di Savoia* (2:a uppl., 2 bd, 1868); alla utmärkta af grundlig lärdom, men till formen något vårdslösade. C. utgaf äfven, tillsammans med Carlo Promis, "Sigilli dei principi di Savoia" (1834). Hans smärre skrifter hafva utkommit i fem samlingar (1835, 1841, 1856, 1860 och 1868). J. Odorici, "Il conte Luigi C. e i suoi tempi" (1875).

Cicāda, *zool.* Se Stritar.

Cicade'llidæ, *zool.*, småstritar. Se Stritar.

Cica'didæ, *zool.*, sångstritar. Se Stritar.

Cicātrix (lat.). Se Ärr.

Ci'cer L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Leguminosæ*, afd. *Papilionatæ*. Dit hör *C. arietinum* L. kikärten eller kaffeärten, hvars hemland är obekant, men som allmänt odlas i orienten och södra Europa, företrädesvis i de södra delarna af Frankrike och Spanien. Växten är en ettårig, ung. 1 fot hög ört med parbladiga blad, röda eller hvita ansiktiga blommor, som sitta ensamma i bladvecken, och stora, uppblåsta baljor. Fröna, som hafva någon likhet med ett gumsehufvud (däraf artnamnet *arietinum* af lat. *aries*, gumse), äro mycket närande. Odlade äro de i södra Europa, synnerligast i Spanien (garbanzos), ett omtyckt näringsmedel. De nyttjas

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ven som surrogat för kaffebönor. — Växten odlades dan i forntiden af romarna. Den uthärdar lätt

cer arietinum. *A* ett stycke af den blommande växten, *B* balja, *C* frö.

rka och trifves på ställen, hvarest bönor, ärter och ser vissna. Ldt. (G. L—m.)

Ci'cero, *boktr.*, en tryckstil, som i kägeln håller kvartpetit l. 12 typografiska punkter och alltså står

(exempel: Cicero)

ellan korpus och mittel. Den nyttjades förr mycket l boktryck. Namnet uppkom däraf att Ciceros bref r det första arbete, som trycktes med denna typ- rt (af Konrad Sweynheym och Arnold Pannartz Rom, 1467). Jfr Boktryckarkonst, sp. 60.

Ci'cero. 1. Marcus Tullius C., romersk tsman, talare och skriftställare, föddes 106 f. Kr. ra Arpinum (nu Arpino). Hans fader tillhörde

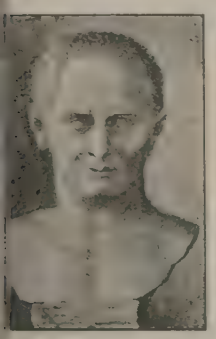

riddarståndet, och på dennes idylliskt belägna landtgård tillbragte han sin ungdom. Tidigt blef han, jämte sin broder Quintus, af fadern medförd till Rom, där barnen fingo undervisning af grekiska lärare. Det visade sig snart, att den unge Marcus hade ovanligt rika anlag. Genom faderns förbindelser beredde han tillfälle att umgås med och åhöra Roms store talare, bl. a. Crassus, och så utbildades redan tidigt hans g och fallenhet för talarkonsten. År 91 an- le han *toga virilis* (manlig toga), hvilket be- knade hans inträde i det offentliga lifvet. Där- er vistades han hos augurn Q. Mucius Scævola h, efter dennes död, hos hans broder, öfverste- prästen, för att genom deras ledning och föredöme lära känna det romerska rätts- och samhällsväsendet samt utbilda sig för medborgerliga värf. År 89 deltog C. i marsiska kriget, hvarefter han återvände till Rom och där fortsatte sina studier. Dessa omfattade särskildt retorik och filosofi, i hvilket senare ämne epikuréen Faidros samt nya akademiens hufvudman, Filon, och stoikern Diodotos voro hans lärare. I den grekiska diktkonsten invigdes han af skalden Archias. Till de teoretiska studierna kommo besök på forum, för åhörande af rättegångar och politiska förhandlingar, samt på teatern, där han fick se och höra dåtidens störste mästare i ädelt föredrag, Aisopos och Roscius. Dessutom idkade C. flitigt tal- och skriftöfningar. Det var genom att på detta sätt skaffa sig både sakkännedom och formell färdighet, som han förberedde sig för talarkallet. Under Sullas diktatur började han offentligt utöfva verksamhet såsom talare. Det första brottmål, hvari han uppträdde, var amerinen Sextus Roscius' sak (80). Försvaret för denne, hvilket var förenadt med stor fara, enär en mäktig gunstling hos Sulla gynnade motsidans intresse, väckte stort uppseende, och den unge C. betraktades nu såsom en framtidsman, i synnerhet af folkvännerna. Kort därefter företog C. en resa till Grekland och Asien för att stärka sin något vacklande hälsa. I Aten knöt han med romaren T. Pomponius Atticus en vänskapsförbindelse, hvilken sedermera tilltog i styrka. Efter två års frånvaro återvände han till Rom med stärkta kroppskrafter. Nu beträdde han den politiska banan; år 75 var han kvestor, 69 edil och 66 pretor. Kvesturen på Sicilien förvaltade han med sådan skicklighet och hofsamhet, att sicilianerna år 70 åt honom uppdrogo att anklaga f. d. pretorn C. Verres, som under tre år hade misshandlat och utplundrat dem. C. fick därvid ett vpperligt tillfälle att göra bruk af sin talkonst. Också lyckades det honom att samla så många och viktiga bevis, att Verres, fastän han hade mäktiga gynnare, förskräckt af sin motståndares kraft och fasthet, snart gaf sin sak förlorad. Äfven i andra mål, särdeles i försvarstal, uppträdde C. med skicklighet och framgång. Han visade sig mäktig såväl att öfvertyga som att gripa åhörarna, och därför stadgades mer och mer hans rykte som en talare af första ordningen. Mot hans sakförarverksamhet kan visserligen framställas berättigadt klander, men detta träffar mindre honom själf än tidsandan, som af advokaterna framför allt fordrade skicklighet och kraft samt öfversåg med bruket af mindre lofvärda medel och med principlöshet. C. själf sade en gång, då man förebrådde honom, att han yttrade raka motsatsen af hvad han förut yrkat: ''man misstager sig, om man tror sig i våra tal finna ett uttryck af våra personliga åsikter: det är saken och omständigheterna som tala, icke människan och talaren''. En verksamhet, som leddes af dylika grundsatser, måste nödvändigt utöfva ett mindre hälsosamt inflytande på karaktären. Också är det märkbart jämväl i C:s politiska lif, att han alltför mycket hyllade omständigheternas makt och gjorde sig skyldig till brist på hållning och följdriktighet.

Sitt första politiska tal höll C. såsom pretor, nämligen till försvar för Manilius' förslag att gifva Pompejus öfverbefälet i kriget mot Mithridates, sannolikt förmådd därtill af hoppet att vinna under-

stöd af Pompejus, särskildt vid ansökningen till konsulatet. Han blef ock vald till konsul för 63, hufvudsakligen genom en sammanslutning af de förmögnare och ordningens vänner, hvilka fruktade för Catilinas hemliga planer. Dessa omintetgjordes också af C. (jfr Catilina). Men genom afslöjandet af Catilinas medbrottslingar — en åtgärd, som visserligen skedde efter senatens beslut, men på konsulns ansvar, eftersom behörig dom ej var fälld — ådrog han sig hat och förföljelse af de afrättades vänner, af sammansvärjningens hemlige gynnare och i allmänhet af de orolige i staten.

C:s konsulat var höjdpunkten af hans statsmannaverksamhet. Drifven af en hos uppkomlingen lätt förklarlig fåfänga, framhöll han själf tidt och ofta samt i de mest skrytsamma ordalag, att han gjort sitt fädernesland en stor tjänst och därför fått namnet "fäderneslandets fader" m. fl. utmärkelser. Också kan man ej neka, att C. inlagt verklig förtjänst om staten. Men framtiden hörde honom ingalunda till. Den roll han spelat hade till stor del varit omständigheternas verk, och den, som skulle leda Roms öden under den stormiga tid, då partiers och enskildas ärelystnad gjorde staten till en tummelplats för bittra och blodiga fejder, behöfde andra och starkare vapen än en talande tunga. Att hålla mått var C:s förnämsta ögonmärke. Han hade hoppats att på grundvalen däraf kunna bilda ett parti af sansade män, som skulle uppehålla lagbunden frihet och ordning; men hans förhoppning visade sig snart nog vara ett bedrägligt irrsken. Det fanns ej element till ett sådant parti; ty hvarken de förnäme folkvännerna eller riddarna voro sinnade att uppgifva sina intressen, och det romerska folk, som trängdes i församlingarna på forum, bestod till en stor del af proletärer och slödder. För dem, som önskade en förändring i det bestående, gällde det att aflägsna målsmannen för det lagbundna samhällsskicket, och så var C:s fall gifvet. En personlig fiende till honom var tribunen och folkuppviglaren Clodius, och när Pompejus slöt sig till Cæsar och Crassus, prisgafs C. utan skoning åt Clodius och hans vilda skaror. För att undvika en hotande anklagelse måste han (april 58) gå i landsflykt, hvarefter han formliger landsförvisades. Först efter sexton månader, hvarunder han vistats i Macedonien och Grekland, fick han genom sina vänners bemödanden återvända hem. På sin färd från Brundisium till Rom möttes han öfverallt af jublande folkskaror. Svag som han var för all utmärkelse, berusades han för ett ögonblick af denna hyllning och tyckte sig hafva återfått sin förra betydelse i statslifvet. Men verkligheten skingrade inom kort de flyktiga drömbilderna, och C. insåg snart, huru vacklande hans ställning var. Clodius och andra orostiftare uppfyllde honom med fruktan, och han började därför rikta all sin sträfvan på att bereda sig trygghet och skydd mot partiyran. Tillräckligt klarsynt att inse senatens vanmakt, var C., såsom en man utan anor, föga fäst vid adelspartiet, under det att å andra sidan demokraternas tygellöshet måste förefalla högst vidrig för en man, som afskydde alla öfverdrifter. Han sökte därför närma sig triumvirerna och främjade såväl Pompejus' som Cæsars intressen. Den senares ärelystna planer kunde visserligen icke vinna C:s bifall; men för sin egen trygghets skull fann han numera rådligast att icke korsa Cæsars väg. För öfrigt hade dessa båda mäns gemensamma intresse för litterär verksamhet förenat dem redan i ungdomen. Under Cæsars fälttåg i Gallien hade C. med honom underhållit en liflig brefväxling och skaffat sin broder Quintus anställning i hans krigshär. Samtidigt uppträdde han ofta såsom talare, dels i senaten och dels i rättegångar, t. ex. då han år 52 försvarade Milo, hvilken dödat hans hätske ovän Clodius. År 51—50 var han ståthållare i Cilicien. Han vann där någon krigsära, ådagalade oegennytta och mildhet samt visade, att han i afseende på behandlingen af provinsernas inbyggare icke delade den äldre uppfattningen, enligt hvilken dessa ansågos rent af rättslösa mot de romerske herrarna.

Vid sin återkomst från Cilicien fann C. ett medborgerligt krig oundvikligt. Till intetdera af partierna kände han sig dragen; men efter lång tvekan slöt han sig till Pompejus, hvilkens seger han väl ansåg mindre farlig för friheten än Cæsars. Både Pompejus' eget beteende och öfvermodet hos hans omgifning misshagade dock den hofsamme och sansade fosterlandsvännen. Efter slaget vid Farsalos (48 f. Kr.) insåg han hopplösheten af fortsatt motstånd, återvände till Italien och fick efter en tid full tillgift af Cæsar, hvilken till och med bemötte honom med uppmärksamhet och välvilja. I början lefde dock C. i tillbakadragenhet och fann en tröst i litterära sysselsättningar. Men det var icke lätt för statsmannen att hålla sig fjärran från det politiska fältet eller för talaren att iakttaga tystnad. För att utverka nåd åt landsflyktiga vänner närmade han sig alltmer till Cæsar, och denne såg gärna, att C. åter uppträdde på skådebanan. Men sorgen öfver statens och hans eget träldomstillstånd kunde ej döfvas. Frihetskänslan och saknaden af det som varit röja sig öfverallt i hans bref, liksom i hans öfriga skrifter.

Att den för alla intryck så tillgänglige C. efter mordet på Cæsar (44) skulle uppfyllas af glada förhoppningar om bättre tider var helt naturligt. Men äfven nu gäckade verkligheten hans hopp. De sammansvurne uraktlåto att begagna sig af ögonblicket och gåfvo motståndarna, främst Antonius, tillfälle att bemäktiga sig händelsernas ledning. Brutus måste lämna Italien; äfven C. ämnade afresa, men blef af Brutus öfvertalad att stanna för att med fredliga vapen befordra frihetens seger. Nu utvecklade C. en öfverraskande kraft och beslutsamhet. I de berömda *XIV orationes in M. Antonium* (efter Demosthenes' tal mot den macedoniske konungen Filip äfven kallade *Philippicæ*, "de filippiska talen") använde han hela sin vältalighets kraft för att krossa Antonius. Det bifall, som från många håll lät höra sig, uppmuntrade honom, och han gick allt längre i sina hänsynslösa anfall mot Antonius. Men för att motstå denne fordrades vapenmakt. C. såg sig därför tvungen att söka stöd hos den unge Octavianus, i hvilken han trodde sig hafva funnit en frihetens kämpe. Jämväl nu blef han dock grymt sviken, knappast hade Octavianus med C:s och senatens hjälp tryggat sin ställning, förrän han afkastade masken och förband sig med sin förre fiende Antonius och med Lepidus. Förbundet beseglades genom uträttandet af proskriptionslistor, på hvilka, såsom ett offer åt Antonius' hämndlystnad. C:s namn upptördes i främsta rummet. Med anledning därtänkte C. fly till Grekland, men ändrade detta.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ut. Nära Cajeta (nuv. Gaëta) upphanns han af na mördare, hvilka hade till anförare krigstribuen C. Popilius Lænas, som förut af C. blifvit ersvarad i en liffsak. Fredens man visade sig i ödens stund som en hjälte, hvilken med manlig irdighet mottog dödshugget, 7 dec. 43. Hufvudet ch högra handen fördes till Antonius, som lät uppika dem på talarstolen i Rom.

Det ligger någonting tragiskt i detta slut. Viserligen var C. ej en af dessa starka andar, hvilas kamp mot ett oblidt öde uppfyller med beundran; en ett varmt hjärta kan dock ej undgå att stämmas ll deltagande för den ädle man, som förgäfves ppbjöd sitt snilles alla hjälpmedel för att i det ångsta upprätthålla lag och frihet. Af naturen anad till vetenskapsman och talare, drefs han af örhållandenas makt, men ock af ärelystnad, att eträda den politiska vädjobanan. De öfverlägsna åfvorna satte honom i stånd att äfven där verka; nen i grunden saknade han de egenskaper, som unde tillförsäkra honom framgång i statslifvet, ämligen själfständighet och uthållighet. Kärlek till et rätta och en ideal uppfattning af lifvet förledde onom att alltför lätt tro på det godas seger, och å kom han i sin karaktärssvaghet att intaga en acklande ställning mellan partierna. Huru mäktig ans stämma än var, förmådde den likväl ej öfverösta dånet af stormarna i den oroliga tiden eller ysta vapenbraket. I stället för att behärska händelserna leddes han af dem, och hans politiska verkamhet måste sålunda blifva förfelad. Dock har man j därför rätt att fördöma honom. Väl måste efterärlden från sin synpunkt finna, att C. föga förnådde uträtta, och ingen oväldigt pröfvande kan illsluta ögonen för hans svaghet och fåfänga; men nhvar, som inser, att en människas lifsgärning j får bedömas endast efter hennes framgångar, måste ifva sitt erkännande åt hans goda afsikter och osterlandsvänliga sträfvanden. Synnerligast i nyare ider har mången alltför mycket framhållit skuggidorna af C:s personlighet och förbisett dess många jusa sidor, bl. a. historieskrifvaren Drumann, likaom ock Th. Mommsen.

I sitt husliga lif var C. ej lycklig. Hans första austru, Terentia, tyckes hafva varit högdragen och träf till lynnet. Han skilde sig från henne och ifte sig ånyo, men äfven detta äktenskap upplöstes enom skilsmässa. Sonen (med Terentia), Marcus, eredde honom sorger. Dottern, Tullia, C:s ögonten, som delade sin faders andliga intressen, dog id 31 års ålder. Äfven ekonomien vållade C. ekymmer. Från början ej rik, hade han genom estamenten samt gåfvor af dem, som han försvarat, ch genom ståthållarskapet i Cilicien m. m. förärfvat förmögenhet. Bl. a. egde han ett hus i om samt landtställen, af hvilka det vid Tusculum elägna var bekant såsom ett hem för snille och onst. Sina affärer skötte han dock ej synnerligen äl; han förlösade stora summor på inköp af villor ch konstskatter, äfvensom på byggnadsföretag, och ed förluster genom kriget. Dock hade han ett odt stöd i sin vän den kloke affärsmannen Atticus.

Om C:s statsmannaverksamhet, i trots af hans osterlandskärlek och sällsynta gåfvor, ej bar frukt, å blef han däremot såsom talare och skriftställare af stor och obestridd betydelse, och det ej allenast för Rom, utan småningom och särskildt efter renässanstiden för hela mänskligheten. Sina naturliga anlag för vältaligheten utvecklade han skickligt och blef en talare, till hvilken Rom ej kan uppvisa maken, samt häfdade i trots af svårigheter talarens betydelse i våldets tider. Visserligen saknade han den sedligt allvarliga hållning, lefvande öfvertygelse och oemotståndliga kraft, som utmärkte Demosthenes, men egde andra egenskaper, som kännetecknа mästaren: klarhet och genomskinlighet i förening med rikedom och glans i framställningen, formfulländning i uttryckssättet och en egendomlig förmåga att tjusa och hänföra sina åhörare. I bevisningen var C. icke alltid stark — hvilket torde hafva berott på bl. a. beskaffenheten af de mål, i hvilka han stundom uppträdde —; men i allmänhet förstod han att skarpsinnigt uppsöka de rätta synpunkterna för ämnets behandling, att anföra åtminstone skenbart öfvertygande skäl samt att, genom åskådlighet i skildringar och lyckliga bemödanden att på ett fängslande sätt framställa i sig själfva torra ämnen, draga åhörarnas uppmärksamhet till sig. Han sökte hålla en medelväg mellan den attiska talarskolans nyktra enkelhet och den asiatiska skolans yppiga framställningskonst, men hyllade likväl, måhända lockad af lättheten att finna ord, väl mycket frasens makt och begagnade sig med förkärlek af retorikens hjälpmedel. I det hela uppställde han såsom mål enhet mellan innehåll och form och använde därför ett efter innehållet lämpadt uttryckssätt, som tillika röjer finhet i uppfattningen och ädel smak. Han visste ock att med fördel begagna sig af alla framställningsarter och tonskiftningar samt var synnerligen slagfärdig. Åt sitt yttre uppträdande egnade han mycken uppmärksamhet. Hans värdiga gestalt samt på en gång starka och behagliga röst, som han gjorde gällande i ett mästerligt föredrag, förhöjde ej obetydligt intrycket af det väl sammansatta talet. Därtill kom det konstnärligt formade språket. Väl förtrogen med latinets karaktär och lagar, begagnade C. med öfverlägsen skicklighet alla dess tillgångar, dock alltid angelägen att icke öfverskrida gränserna för det rena språkbruket. Han undvek föråldrade talesätt och förstod att i de nya vändningar han begagnade sluta sig nära till det redan erkända. Synnerlig omsorg skänkte han åt periodbyggnaden och rytmen samt åt ordens konstrika sammanställning och språkets välljud. Öfver hufvud taget äro hans tal att anse som förebilder af verklig skönhet. Genom sina tal och skrifter gaf C. den latinska prosastilen dess fulländning, och han kan därför i viss mån sägas hafva bestämt dess lagar och främjat dess utbildning.

Af de många tal C. höll äro 52 komna till eftervärlden; dessutom finnas 5, hvilkas äkthet är omtvistad. För öfrigt ega vi lösryckta delar af omkr. 20 och känna ytterligare titlarna på omkring 30. Af de efterlämnade talen äro somliga nedskrifna efter det de höllos; andra äro väsentligt omarbetade och några aldrig hållna, utan författade med anledning af förhandenvarande omständigheter och sedan utgifna. Det sistnämnda är fallet med den *andra anklagelseakten mot Verres*, som innehåller flera särskilda tal, hvilka af C. själf betraktades såsom hans vältalighets blomma. Endast skriftligen utgifvet är jämväl det *andra filippiska talet*, hvilket är C:s mest berömda, mot Antonius ytterst skoningslösa, politiska tal. *Talet för Milo*,

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

som äfven räknas bland C:s yppersta, föreligger i omarbetning. Vid själfva tillfället blef nämligen C. bragt ur fattningen, mest genom pöbelns larm och skrän, hvarför han talade kort och matt. Här må äfven nämnas de fyra världsberömda *talen mot och om Catilina* samt det genom konstmässig anordning och förträffligt uttryckssätt framstående *talet för Pompejus' öfverbefäl* (öfv. af G. V. Malmström). En samling af C:s tal finnes i svensk öfversättning (''Valda tal'') af J. E. Centerwall.

C. verkade äfven såsom lärare i vältalighetens teori genom åtskilliga retoriska skrifter. Dessa äro till stor del utarbetade med ledning af grekiska verk, men lämna tillika frukterna af den rika erfarenhet, som talaren själf samlat, och innehålla värdefulla upplysningar och bidrag, hämtade från Roms talarhäfder. Viktigast äro de tre böckerna *De oratore* (''Om talaren'', öfversatt af P. Dahlstedt, 1832; 1:a boken af Ax. Jacobsson, 1890), hvilka äro skrifna i dialogform och meddela en lättfattlig framställning af talarkonstens omfång, en talares egenskaper och utbildning samt ämnenas behandling och föredraget. Dessutom böra, jämte åtskilliga andra, märkas *Brutus*, hvilken utgör en historik öfver vältaligheten i Rom, och *Orator* (Talaren), som framställer idealet af en talare och betraktas såsom den yppersta af C:s retoriska skrifter. Det arbete, som bär titeln ''Ad Herennium'' (Till Herennius), ansågs förr vara af C., men har bevisats vara af annan hand.

Filosofiens studium var för C. till en början egentligen ett medel att vinna den bildning, som kräfdes för en talare och statsman, men användes sedan af honom i det fosterländska ändamålet att rikta den romerska litteraturen och med denna införlifva den grekiska andans skapelser. Senare, i synnerhet under det första triumviratet och Cæsars envälde, sökte han ock däri en tillflykt från det politiska lifvets stormar och en tröst i motgångar och bekymmer.

I spekulativt afseende kan han karakteriseras såsom eklektiker. Då hans hufvudsakliga uppgift såsom filosofisk skriftställare var att göra sina landsmän bekanta med den grekiska filosofien, upptog och utvecklade han, hvad han fann bäst och värdefullast i de olika filosofiska skolorna. I teoretiskt afseende anslöt han sig förnämligast till nya akademiens skepticism. Ett medfödt sinne för det sanna, lärde han, finnes dock hos människan, och om hon än ej medelst detta förmår komma till absolut visshet, så kan det dock tjäna henne till ledtråd vid sökandet efter det sannolika. Sin största uppmärksamhet egnade C. åt de praktiska frågorna. I opposition mot den eudemonism, som funnit sina målsmän i den peripatetiska och framför allt i den epikureiska skolans anhängare, slöt han sig i sin praktiska filosofi väsentligen till stoikerna. Men fastän han skänkte sin beundran åt dessas lära om ''den vises ideal'' såsom höjdt öfver alla öden och absolut likgiltigt för det sinnligt goda, sökte han mildra denna läras bjärtast framträdande paradoxer. I sammanhang därmed utförde C. en lära om människans plikter i det verkliga lifvet, från synpunkten af att de utgöra ''honestum et decorum'' (det hederliga och anständiga), hvarvid han dock fäste mindre afseende vid vilja och sinnesförfattning och mer lade vikt på den yttre handlingen, än som stod i öfverensstämmelse med den ursprungliga stoiska andan. Anmärkningsvärdt är i öfrigt, att C. framhöll tillvaron af ett moraliskt sinne eller medvetande hos människan, hvilket han skildrade på ett sätt, som påminner om det kristna samvetet. I mer eller mindre afgjord motsats till den äldre stoicismens lära, att den vise är i alla afseenden sig själf nog, framhöll C. nödvändigheten af en religion icke allenast för den yttre ordningens skull, utan jämväl såsom förutsättning för en sedlig öfvertygelse. Den populära religionen hos hans landsmän tillerkände han dock endast betydelse för det lägre folket. För den vise finnes blott tro på *en* Gud, en allvis försyns ledning och själens odödlighet. Äfven samhällsläran gjorde C. till föremål för filosofisk spekulation, och han kan i viss mån sägas hafva genom sina antydningar förberedt den af moderna tänkare utförda läran om det konstitutionella statsskicket. Bland hans filosofiska arbeten må nämnas skrifterna *De finibus bonorum et malorum* (Om det högsta goda och onda), *De republica* (Om staten), *De legibus* (Om lagarna), *Disputationes tusculanæ* (''Samtalen på Tusculanum'', I, öfv. af J. O. Lindfors, 1865, samt ''Samtalen på Tusculum'', 1881, öfv. af S. G. Dahl), en populär framställning af vissa för den bildade allmänheten intresseväckande ämnen, såsom döden, smärtan, lifvets lycksalighet m. fl., *De officiis* (''Om pligterna'', öfv. af J. O. Lindfors, 2:a uppl. 1858), *De senectute* (öfv. af Salander 1817; ''Om ålderdomen'', 1874; 2:a uppl. 1892; ''En åldrings tankar om ålderdomen'', 1902, öfv. af P. G. Lyth), i själfva verket en skildring af den gamle äktaromaren Cato, *De amicitia* (''Lælius eller om vänskapen'', 1892, öfv. af O. L. J. A.; ''En vän tankar om vänskapen'', 1904, öfv. af P. G. Lyth) och *De natura deorum* (Om gudarnas väsende). I flera af dessa skrifter, liksom i de retoriska, låter han framstående romare uppträda och, i vänligt ordbyte med hvarandra, redogöra för och försvara olika åsikter och grundsatser.

Särdeles flitig var C. såsom brefskrifvare. Vi egaefter honom en samling af 874 bref, bland hvilkanärmare 100 äro skrifna *till* honom af åtskilligavänner. Denna samling har mycket stort värdeså väl för den lätta och angenäma stilen som för derika och viktiga innehållet. Brefven beröra nämligenen mängd förhållanden i det offentliga och enskildalifvet och utgöra en förträfflig kulturbild från deromerska fristatens sista dagar. Det är, som oss händelserna försiggingo under läsarens egna ögon.man tycker sig lefva midtibland de växlande uppfattningarna och stämningarna på brefskrifvarenegen tid. Äfven tilldragelser af enskild art skildrai dessa bref, och man får en inblick i C:s egnahusliga och ekonomiska förhållanden. För öfriguppenbara brefven, af hvilka de flesta äro skrifnunder intrycket af tillfälliga känslostämningar, bådedet tilldragande i författarens väsende och en mängsvagheter i hans karaktär. Brefsamlingen omfattefyra hufvuddelar: 1) 16 böcker, bref — till stordel af politiskt innehåll — till och från flera vänner; 2) 16 böcker bref till Atticus (dessa, som shållna i en lätt samtalston, bilda nästan en dabok öfver C:s lif och äro af synnerlig vikt ftidens historia samt blotta, mer än de förra, Cinre); 3) 3 böcker bref till hans broder Quintu4) 2 böcker bref till M. Brutus (Cæsars mördareom hvilkas äkthet tvifvel rådt, men nu synes häfc

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

I ungdomen försökte sig C. även såsom skald, ls genom öfversättningar från grekiskan, dels ge- m självständiga dikter. Äfven sitt konsulat be- ng han. Af hans dikter finnas endast obetydliga nningar, liksom öfver hufvud blott en mindre del det mycknа, som han författat, har kommit till ervärlden. Utom redan nämnda öfversättningar C:s skrifter kunna anföras "Kort samling af de indre och lättare Marci Tullii Ciceronis epistlar" 737 och 1770), N. Salanders öfversättning af fiera :s arbeten (1817 och 1830) och "Valda bref" 892), öfv. af R—n.

Bland i Sverige till skolbruk utgifna upplagor af :s skrifter må nämnas: *Tusculanæ disputationes*, S. G. Cavallin (1870) och J. M. Sundén (1875), *L. Sergium Catilinam*, af J. Ruhe (1871) och G. lingberg, I, II (1904), *Epistolæ selectæ*, af A. rigell (2:a uppl. 1900), *Orationes selectæ*, af R. örnebladh (5:e uppl. 1891), *Orationes philippicæ*, A. Dahlman (1889), och *Cato major de senectute*, G. Klingberg m. fl., samt *De amicitia*, af J. sterberg (1897), m. fl. — Från forntiden finnes lutarchos' biografi öfver C. Se vidare: Aly, "Ci- ero, sein leben und seine schriften" (1891), Zie- nski, "Cicero im wandel der jahrhunderte" (1897), chneidewin, "Die antike humanität" (s. å.), Bois- er, "Cicéron et ses amis" (12:e uppl. 1902), ebreton, "Étude sur la langue et la grammaire de icéron" (1901), och Cucheval, "Cicéron orateur" s. å.). R. Tdh. L. H. A.*

2. Quintus Tullius C., den föregående roder, f. 102 f. Kr. Han egde rika gåfvor och fin ildning samt förvaltade flera statsämbeten (bl. a. tåthållarskap i Asien) och var en af Cæsars under- befälhafvare i Gallien. År 43 blef han proskri- erad och dödad. Af naturen häftig, begick han ätt öfverilningar, som brodern ofta förebrådde ho- om. Han var gift med Atticus' syster Pomponia, från hvilken han dock skildes. C. författade åtskil- igt; i behåll finnes ett arbete *De petitione consulatus* (Om ansökan till konsulatet). R. Tdh.

Ci'cero Germa'nicus, binamn på kurfursten Jo- han af Brandenburg. Se Johan, kurfurstar af Brandenburg, 1.

Ciceröne, it. *cicerone* [tjitjeråne], vägvisare, rämlingsledsagare. Benämningen tyckes, på grund af de italienske ciceronernas kända "vältalighet", innebära en anspelning på den romerske talaren Cicero. Ordet förekommer även som boktitel, lik- tydigt med vägvisare.

Cichoriäceæ, *bot.* Se Compositæ.

Cichörium i'ntybus L., Vägvårda, Cikoria, *bot.*, en ört af fam. *Compositæ*, afd. *Cichoriaceæ*, utmärkt genom stora, platta, himmelsblå korgar af endast tunglika blommor (se illustr. sp. 302). Den förekommer vild allmänt vid vägar och åkerkanter i södra Sverige och odlas mycket för sina rötters skull, af hvilka beredes det bekanta kaffesurrogatet cikoria l. intubi. En varietet odlas stundom för bladens skull, hvilka användas som sallat. S. A. (G. L—m. C. G. D.)

Cicignon [sisinjå'], "forteresse" vid Fredrikstad i Norge, anlagdt 1704 på sydspetsen af Rolfsön och uppkalladt efter en generalmajor de C. På 1740-talet byggdes ett Ny Cicignon, och när Fredrikstad 1814 uppgafs till svenskarna, funnos både Gamle och Ny C:s utanverk kvar. L. W:son M.

Cicindēla, *zool.* Se Sandjägaren.

Cicinnūrus rēgius, *zool.* Se Kungsparadisfågeln.

Cicisbeo [tjitjisbe'å], it., en gift kvinnas följeslagare. Uti Italien var det fordom en inom den förnäma världen härskande sed, att en cicisbeo, som alltid var en nära vän till familjen, skulle vara hustruns ständige följeslagare. Det var nämligen icke öfverensstämmande med god ton, att den äkta mannen visade sig i sin hustrus sällskap annat än i hemmet. Cicisbeatet leder sitt ursprung från 1500-talet, men har småningom råkat i misskredit och upphört. Cicisbeo betyder numera en vän med misstänkta afsikter.

Cichorium intybus. (Se föreg. spalt).

Cicogna [tjikå'nja], Emanuele Antonio, italiensk skriftställare, f. 1789, d. 1868, var först generalprokurator och sedan appellationssekreterare i Venezia. Sina första arbeten utgaf han (1808—10) under pseudonymen Angelo Eugenio Mentice Mantovano. Hans forskningar omfattade företrädesvis Venezias historia. Bland C:s verk må nämnas *Delle iscrizioni veneziane* (1824—53) och en afhandling öfver rättskrifningen, *Ristretto di ortografia da saccoccia* (1816), som utgifvits i många upplagor. C. utgaf flera gamla handskrifter, bl. a. "Novelle inedite" (1822). Sina dyrbara samlingar af böcker och handskrifter (öfver 3,000) skänkte han till staden Venezia.

Cicognara [tjikånjära], Leopoldo, grefve, italiensk skriftställare, f. 1767, d. 1834, innehade åtskilliga diplomatiska och administrativa befattningar samt blef 1809 president i akademien för de sköna konsterna i Venezia. På sina resor samlade han åtskilliga konstföremål, särskildt nieller, på hvilka han var den förste som fäste uppmärksamheten. C:s förnämsta arbeten äro *Storia della scultura* etc. (1813—18; ny uppl. 1824) och *Le fabbriche più cospicue di Venezia* (1815—20; ny uppl. 1833—42). Jfr Malamani, "Memorie del conte Leopoldo C." (1888).

Ciconi [tjikåni], Teobaldo, italiensk lustspelsförfattare, f. 1824, d. 1863, försökte sig först, utan framgång, på tragediens och lyrikens områden, men beträdde med lustspelet *Le pecorelle smarrite* (1857, De skingrade fåren) det egentliga fältet för sin begåfning. Med stort bifall gick detta stycke öfver de flesta italienska skådebanor, och samma framgång

rönte komedierna *Il troppo tardi*, *I garibaldini*, *Le mosche bianche* m. fl. Äfven som publicist väckte C. stor uppmärksamhet.

Ciconia, *zool.* Se Storkfåglar.

Ciconiidæ, *zool.* Se Storkfåglar.

Cicūta, romarnas namn på odörten. Se Conium. — *Cicuta virosa* L., spräng ört, *bot.*, växt af fam. *Umbelliferæ*, är allmän bland vass vid dyiga stränder. Från andra till denna familj hörande vattenväxter skiljes den genom sin betydliga storlek, sin oförgrenade stjälk, sina 2—3-dubbelt parbladiga blad med hvassågade småblad samt saknaden af allmänt svepe. Den är en af vår floras giftigaste växter och har ofta anställt stor förödelse bland boskapen. Giftig är i synnerhet den uppsvällda, liksom i fack delade rotstocken, hvilken innehåller en blekgul saft, som i luften blir saffransgul, samt har skarp smak, äcklig lukt och narkotisk verkan. S. A.

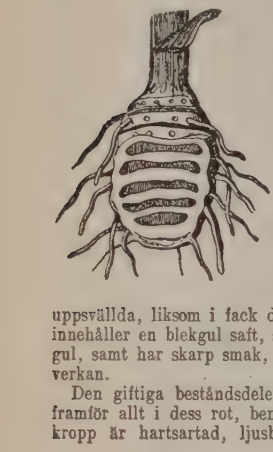

Den giftiga beståndsdelen i saften af denna ört, framför allt i dess rot, benämnes *cicutoxin*. Denna kropp är hartsartad, ljusbrun, med vidrigt bitter

smak och sur reaktion. Infördt under huden eller direkt i ett blodkärl på lefvande djur retar cicutoxinet redan i helt ringa mängd förlängda märgen, framkallande fruktansvärda konvulsioner, förminskad puls, stegradt blodtryck, först påskyndande, därefter upphäfvande af andningen samt död. Äfven efter förtärande af något större mängder af giftet följa samma symtom. Cicutoxinet öfverensstämmer i sina verkningar i hög grad med *pikrotoxinet* (se d. o.) m. fl. krampgifter. Jfr Stäkra. C. G. S.

Cicutoxīn, *farm.* Se Cicuta.

Cid (af arab. *sidi*, herre), Rodrigo (Ruy) Diaz de Bivar, det spanska folkets nationalhjälte, kallas i folkdikten vanligen Mio Cid, "min herre", hvilket namn han fick af morerna, eller ock El Campeador, som enligt den allmännaste åsikten betyder "envigeskämpen", till minne af ett envig, hvari han under ett krig mellan Kastilien och Navarra besegrade sin navarresiske motståndare. C. föddes tidigast 1040, senast 1044. Hans namn uppträder för första gången i ett diplom af Ferdinand I år 1064, redan då med tillägget Campeador. Efter Ferdinands död stod C. på hans son Sanchos, konungens af Kastilien, sida och hjälpte denne i hans strider mot sina syskon, med hvilka han fått dela arfvet efter fadern. Då Sancho vid Volpejar besegrats af sin broder Alfons af Leon, öfverrumplade han på C:s inrådan och med dennes bistånd den intet ondt anande segraren, som i lugn låtit sina trupper skingra sig. Alfons besegrades i sin tur och togs till fånga. Sancho ville nu med C:s tillhjälp bemäktiga sig äfven sina öfriga syskons besittningar, men blef vid belägringen af det hans syster Urraca tillhöriga Zamora lönnmördad. Alfons var nu närmast till tronen, men måste, innan han utropades till konung, med ed värja sig för misstanken att hafva haft någon del i eller vetskap om mordet på brodern. C. åtog sig att förestafva konungen eden, som han enligt traditionen lät honom aflägga tre gånger å rad. Detta ökade ytterligare den förbittring Alfons kände mot C. alltsedan slaget vid Volpejar, men klokheten bjöd honom att svälja harmen och göra allt för att stå väl med en så mäktig man. I denna tanke förmälde Alfons 1074 C. med sin kusin Jimena, dotter till grefve Diego af Oviedo, en framstående asturier. Någon tid därefter sändes C. af Alfons till Sevilla för att uppbära lydskatten af den moriske konungen Motamid. Denne låg just i krig med Granada och fick nu hjälp af C., som i grund slog den granadensiska hären, tog många fångar, bl. a. den bekante Garcia Ordoñez, som jämte flera andra kristna riddare kämpade på Granadas sida, samt förvärfvade ett rikt byte. Vid hemkomsten anklagades han af sina fiender och främst af Garcia Ordoñez för att hafva orättmätigt tillegnat sig byte, som borde tillkomma konungen. Denna anklagelse bragte konungens länge kufvade groll till utbrott. C. jagades nu (1084) i landsflykt. Han tog då tjänst hos den moriska dynastien Beni Houd i Zaragoza och vann under flera på hvarandra följande regenter de mest lysande segrar öfver moriska och kristna fiender. 1088 ingick han med den dåvarande regenten i Zaragoza, Mostaïn, ett fördrag i ändamål att eröfra det rika och mäktiga Valencia, som då styrdes af den despotiske och allmänt afskydde Cádir. Enligt fördraget skulle allt bytet tillfalla C., medan Mostaïn skulle erhålla själfva staden. C. disponerade öfver sin egen 7,000 man starka krigshär och utvecklade med denna under lång tid ett storartad hjältemod, men visade äfven prof på en utomordentlig list och förslagenhet under växlande förbund med eller intriger mot en eller annan af Valencias många fiender, som alla sträfvade efter att bli herrar öfver den rika staden. Han sökte nu åter närma sig Alfons, förklarade sig för hans vasall och utlofvade att inom kort sätta Alfons i besittning af hela landet. Då dessa löften upptogos väl af konungen, begaf sig C. till Kastilien och erhöll af Alfons stora gåfvor och förläningar samt ett diplom, som tillförsäkrad honom och hans efterkommande eganderätt till all de länder och fästningar han eröfrade från morerna.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

lertid varade denna vänskap icke länge. Re-
följande år hade konungen fattat nya misstankar
C. och berövade honom nu alla de förmåner
egodelar han gifvit honom samt lät sätta hans
u och döttrar i fängelse. C. sökte rättfärdiga
ch erbjöd sig att försvara sin sak genom envig.
Alfons lät blott beveka sig att lösgifva C:s
u och barn ur fångenskapen. C. fortfor med
eröfringar, och förhållandet till konungen blef
jämförelsevis godt, ända tills denne beslöt att
egen del anfalla Valencia, som redan var i
mån eröfradt af C. Då denne, som för tillfället
an sig på härnadståg annorstädes, icke lyckades
godo afhålla Alfons från detta företag, inföll
i dennes länder och anställde de vildaste härj-
ar särskildt i Garcia Ordoñez' län. Alfons drog
ter tillbaka från Valencia. Efter många in-
r och svårigheter och efter en grym och lång-
belägring föll denna stad slutligen 1094 i
våld. C. innehade den till sin död, 1099.
historiska forskningen, som hämtat sina upp-
r ur arabiska såväl som kristna källor, visar
C. såsom en djärf och hjältemodig härförare,
dyrkades af sina soldater, ofta såsom en ädel-
g vän, men också såsom en grym och hänsyns-
ämnare och en om medlen föga nogräknad man,
vilken svek och trolöshet visst icke voro främ-
de. Dikten har tagit fasta på hans goda egen-
er. Den framställer honom såsom de kristnes
pe mot hedningarna, ett under af hjältemod och
ier.

en första åt C. egnade dikt, som vi ega i
ll (oberäknadt några mindre latinska stycken
1100-talet), är "El poema del Cid", den be-
da Cidsången, den spanska litteraturens äldsta
nesmärke. Den anses vara författad mellan 1135
1139, men det enda manuskript, som finnes
radt, är från 1307. Detta manuskript saknar
blad i början samt tvenne blad på olika ställen
i dikten och är för öfrigt ytterst bristfälligt. I
nuvarande skick omfattar dikten 3,735 verser
obestämdt stafvelseantal, hvilka bilda asso-
nde tirader af olika längd, ibland bestående
nda till 200 versrader. Frågan om metern
idsången hör alltjämt till de brännande inom
romanska filologien. Man har sökt åter-
den till alexandrinen, till romansernas 14-
riga långrad och till den franska episka versen
stafvelser med cesur efter den fjärde), men
af dessa försök kan sägas hafva lyckats. —
ången sönderfaller i tre *cantares*, af hvilka den
a behandlar C:s landsflykt och de eröfringar han
nder gjorde, den andra hans försoning med
ng Alfons, på hvars bestämda önskan han för-
r sina båda döttrar med infanterna af Carrion,
den tredje de båda infanternas feghet och för-
liga beteende. Det går därhän, att infanterna
hemväg till Carrion brutalt misshandla sina ge-
r och öfvergifva dem i en öde skog. Dessas
de Felez Muñoz hade emellertid, anande oråd,
t dem följaktig på afstånd. Han kommer nu
deras hjälp och för dem tillbaka till C. Denne
kar genast ett sändebud till Alfons, som samman-
ar cortes till Toledo, för att rättvisa där må
as i C:s sak. Skildringen af herredagen i To-
) är en af diktens i poetiskt afseende mest lyc-
e delar. Infanterna dömas att uppfylla alla C:s
fordringar, de måste återlämna de berömda svärden
Colada och Tizon, de tvingas att återgifva åt C.
alla de rikedomar denne skänkt dem, och de måste
slutligen i envigeskamp lämna honom upprättelse
för den skymf de tillfogat hans döttrar. I enviget
segra C:s kämpar. Och såsom en ytterligare
upprättelse förmälas hans döttrar doña Elvira och
doña Sol med de högt ansedde infanterna af Navarra
och Aragonien. Cidsången, som i poetiskt afseende
är märklig och bjuder på ställen af storslagen skön-
het, är ur filologisk och kulturhistorisk synpunkt af
utomordentligt värde. — Vida mindre betydande i
alla afseenden, men dock äfven den af stor vikt,
är den på blandad vers och prosa skrifna "Cronica
rimada del Cid" eller "Cantar de Rodrigo". Detta
verk skildrar, efter en längre sagohistorisk inled-
ning, C:s ungdomsbedrifter under Ferdinand I:s re-
gering. Såväl inre som yttre kriterier gifva vid
handen att "Cronica rimada" måste vara af be-
tydligt yngre datum än Cidsången. Dessa båda
dikter utgöra emellertid allt, hvad vi i ursprunglig,
om ock af kopister starkt förvanskad form ega kvar
af fornspansk folkepik. Indirekt ega vi däremot
många lämningar af denna epik, dels i krönikorna,
som ofta utgöra prosaomskrifningar af förlorade
hjältedikter, och särskildt Alfons den lärdes s. k.
"Cronica general", för hvilken bl. a. en version
af Cidsången varit källa, dels i den rika romans-
litteraturen. De gamla spanska romanserna utgöra,
såsom den nyare forskningen till full evidens be-
visat, spillror af den senaste periodens folkepos, lös-
ryckta bitar, som fått en självständig tillvaro. Det
är måhända främst tack vare de åt honom egnade
romanserna, som C:s namn blifvit kändt öfver hela
världen. Dessa romanser plägа med afseende på
innehållet indelas i fyra grupper, hvaraf den första
handlar om C:s lif och bragder under Ferdinand I:s
regering (1035—65). De motsvara till stor del
innehållet i den ofvan omtalade "Cantar de Ro-
drigo". Hit höra de berömda romanserna om C:s
hämnd på grefve Lozano för den skymf denne till-
fogat hans fader samt om C:s giftermål med Ji-
mena, Lozanos dotter. Dessa romanser gåfvo Guillén
de Castro (1569—1631) ämnet till hans förnämsta
drama, "Las mocedades y las hazañas de Cid",
i sin ordning källan till Corneilles "Le Cid". Den
andra gruppen handlar om C. under konung Sancho
II (den tappre), särskildt om belägringen af Zamora.
I den tredje gruppen besjungas C:s bedrifter från
Sanchos död till Alfons VI:s kröning, medan den
fjärde sträcker sig från nämnda tillfälle, 1072, till
C:s död, 1099. Den sistnämnda gruppen motsvarar
Cidsången. Tillsammans bilda dessa romanser en
storartad lyrisk-episk diktcykel, hvartill endast den
spanska romanslitteraturen kan uppvisa motstycken.
Sjungna till gitarren, fortlefde romanserna till en
början endast på folkets läppar. Sedermera trycktes
de på flygblad, för att slutligen på 1500-talet sam-
manföras och utgifvas i större eller mindre sam-
lingar, s. k. *romanceros*. Cidromanserna äro kanske
mest bekanta genom Herders cykel "Der Cid nach
spanischen romanzen", som 1859 utgafs i svensk
öfversättning af Oskar Fredrik, "Cid efter spanska
romanser".

C:s lefnad och källorna till vår kunskap om honom
framställas bäst i R. Dozys grundläggande arbete
"Recherches sur l'histoire et la littérature de

l'Espagne" (3:e uppl. 1881). Se äfven H. Butler-Clarke, "The Cid Campeador" (1897, i serien "Heroes of the nations"). "El poema del Cid" är utgifvet bl. a. af E. Lidforss, 1895—96, under titeln "Los cantares de myo Cid", med förträfflig inledning och textkritisk kommentar. För all föregående litteratur om Cidsången hänvisas till detta arbete. Af senare upplagor märkas den af R. Menéndez-Pidal (1900) samt Huntingtons illustrerade praktupplaga i tre band, hvaraf det andra innehåller engelsk öfversättning af dikten, det tredje en sammanställning af alla föreslagna textemendationer. "El cantar de Rodrigo" finnes utgifven af A. Duran i Rivadeneiras "Biblioteca de autores españoles", XVI. Den fullständigaste upplagan af Cidromanserna är C. Michaelis "Romancero del Cid" (1871), som upptar 205 romanser. (E. S—t.)

Cidade do Ca'bo Fri'o, brasiliansk stad. Se Cabo Frio.

Cidade do Recife, brasilianernas namn på staden Pernambuco.

Cida'ridæ Wright, *zool., paleont.*, en familj sjöborrar, som uppträder redan under stenkolsperioden (*Eocidaris*), men når sin högsta utveckling under jura- och kritperioderna, hvarefter hithörande former åter bli sällsyntare. I Skånes såväl lias- som krit-

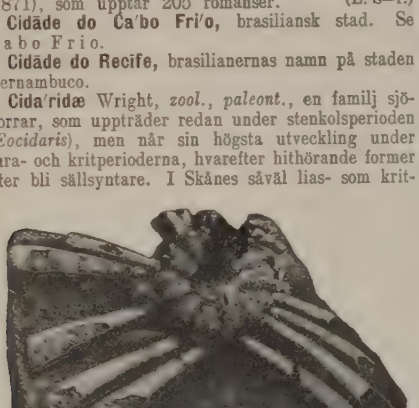

lager finnas representanter af denna familj, mestadels såsom lösa taggar, men också såsom skal. Den vanligaste arten i Sveriges kritkalksten vid Limhamn är *Temnocidaris danica* Des. Närstående figur visar en *Hemicidaris* med delvis in situ bevarade taggar. Jfr Faxekalk, Kritsystemet och Sjöborrar. A. G. N.

Ci'daris. 1. *Zool.* Se Sjöborrar. — 2. *Paleont.* Se Temnocidaris.

Cider (fr. *cidre*, sannolikt af lat. *si'cera*, grek. *si'kera*, ett slags rusdryck), fruktvin, som i Frankrike, särskildt Normandie, pressas af äpplen eller ock af äpplen och päron, blandade tillsammans. Se Fruktvin.

Ci-devant [sidvä'], fr., för detta (f. d.). — Ci-devants, "fördettingar", ett under franska revolutionen brukligt spenamn på f. d. adliga och furstliga personer.

Cidlina, bifloð fr. h. till Elbe, i östra Böhmen. Den upprinner på Tabor och mynnar ut vid Podëbrad. Längd 56 km.

Ciechanów [tjäcka'nåv], ry. *Tsjecha'nov*, kretsstad i rysk-polska guvern. Płock, vid floden Lidynia och Weichselbanan. 10,664 inv. (1897). C. har en slottsruin, tre katolska kyrkor, en synagoga, brännvinsbränneri, bryggeri och något handel.

Cieçina [tsiäsina], by i västra Galizien, vid flod Sola. 2,902 polska inv. (1900). I närheten ligg Galiziens största järnverk (omkr. 500 arbetar Wengerska Górka, där finare och grö järnvaror fabriceras.

Cieco da Ferrära [tjäkå], egentl. Francesc Bello, italiensk skald under senare hälften 15:e årh., led i blindhet och armod dels i Mo tova, dels i Ferrara. Den af honom författade st hjältedikten *Libro d'arme e d'amore, nomato Mo briano* (1509; en god upplaga utkom 1549) tjäna senare många till förebild. Jfr Cimegotto, "Studi ricerche sul Mambriano di Francesco Bello" (189

Cielo dal Camo [tjélå], äfven Ciulo l. Ciull sedan 1700-talet äfven Ciullo d'Alcamo, ligt uppgift af en lärd från 1500-talet, Ang Colocci, författare till en dikt, som efter begynnel orden vanligen benämnes *Rosa fresca*. Något be för att C. någonsin existerat eller att dikten hönom till författare, finnes emellertid icke. Da citerar dikten som ett prof på sicilianskt dialektspri men nämner ingen författare. Emellertid har un tidernas lopp en hel mytbildning uppstått både författaren och dikten. Man ansåg, att den sen var den äldsta bevarade produkten af den italien diktkonsten, författad i slutet af 1100-talet, un normannernas välde på Sicilien. D'Ancona (i "St sulla letteratura italiana", 1884) har emellertid visat, att den ej kan vara äldre än 1231. Dik är märkvärdig, därför att den midtibland de tids höfviska kärlekskväden har en viss folklig frisk karaktär. Den utgöres af ett samtal mellan man och en kvinna. Han beder om hennes kär och efter åtskilliga omsvep beviljar hon hans b De många inströdda orden från konstdiktningen h tyda på att den icke är af rent folkligt urspru Troligen är det en spelmansdikt, däremot icke parodi på en folkdikt af någon hofskald, såsom också förmodat. J

Cienäga l. Cienega, La (San Juan la C.), stad i departementet Magdalena, amerikanska republiken Colombia, vid ingången strandsjön Boca de C. och genom järnväg före med Santa Marta. Omkr. 8,000 inv., hvilka dr handel och plantageodling, i synnerhet tobaksodl samt fiske.

Cienēga. Se Cienaga.

Cienfuēgos, hamnstad i prov. Santa Clara, p Cuba, vid Bahia de Jagua, på sydkusten. 30 inv. (1899). Export af socker, rom, tobak andra öns produkter. Hela sjöfarten steg 1900 380.000 ton.

Cienfuēgos, Nicasio Alvarez de, sp skald, f. 1764 i Madrid, d. 1809 i Orthez i s Frankrike, dit han året förut landsförvisats på g af sitt fosterländska motstånd mot fransmän välde. C. tillhör den s. k. Salamanca-skolan, h främste representant var hans samtida J. Melé Valdés. Vida mindre betydande än denne s begåfning, men honom mycket öfverlägsen s karaktär, visar C. i sina dikter (oden, roma idyller, elegier m. m.) både ingifvelse och fo talang, men lider ofta af öfverdrifven känslose samt ett filosoferande maner, som ofta verkar rande. På sin tid voro emellertid hans dikter m populära, liksom äfven hans dramer (*Pitaco*, Zo m. fl.), hvilka förvärfvade honom en plats i sp

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

emien. *Obras de Cienfuegos* utgåfvos af ho- själf i Madrid 1798, i 2 band (ny upplaga 3). E. S—f.

eszyn [tsie'ʃyn], det polska namnet på den rikiska staden Teschen.

ēza, stad i spanska prov. Murcia, mycket ett belägen på vänstra stranden af Segura. 26 inv. (1900). Många kyrkor och kloster. I eten ruiner af en romersk fästning.

if, en handelsterm, bildad af begynnelsebokstäf- a i de engelska orden *cost, insurance, freight*, . s. "inberäknadt (lastnings-)omkostnader, assu- och frakt". Då en vara säljes "cif", bibehållas na ansvar och förpliktelser för säljare och köpare, om varan blifvit såld bordfritt (se Fritt om- d), med de undantag, som termen innehåller, r. s. att säljaren betalar de kostnader, som äro undna med varans transport och sjöförsäkring t gällande handelsbruk. Önskar köparen vid- cktare sjöförsäkring, träffas därom särskildt aftal, ock tager köparen en särskild tilläggsförsäk- . Vid cif-handel har köparen den fördelen att pa skaffa fartyg och att från början veta, till ket pris varan kommer att stå honom vid fram- sten.

igale, La [la siga'l], fr., ett i Paris 1876 stif- artistiskt och litterärt förbund af provensaler. alet af dess medlemmar, som kallas *cigaliers*, får ifverstiga 200. Förbundet reste 1887 i Meudon byst öfver Rabelais. Dess organ är La cigale. Félibre-förbundet.

iga'rr (sp. *ciga'rro*, eg. en tobakssort på Cuba), af tobaksblad bestående, vanligen spolformig n rulle, som är sluten till en spets i ena ändan rökes med eller utan munstycke. Bruket röka cigarrer är af gammalt ursprung och här- r sig från Västindien. Då Columbus upptäckte a (1492), var detta bruk allmänt bland in- ngarna på nämnda ö. Två hundra år senare t det med spanjorerna till Europa. Till en an infördes färdiggjorda cigarrer från Cuba till nien, men snart blef tillverkningen i sistnämnda l inhemsk under regeringens monopol. Af lottmann anlades 1788 i Hamburg den första ka cigarrfabriken. I Sverige började cigarrtill- sningen 1814.

den svenska cigarrproduktionen, som 1830 upp- ttades till 7,180 skålpund (ung. 3,052 kg.), be- nades 1903 till 790,000 kg., motsvarande 158 l. st. cigarrer (och cigarrcigarretter), med ett de af nära 7 mill. kr. Om införseln af cigarrer Sverige finnas icke äldre uppgifter än från 1825, den utgjorde 1,775 st. Importen. hufvudsakligen n Tyska riket (Bremen, Hamburg, Westfalen), Dan- k och Nederländerna, uppgick 1905 till 230,866 , med ett sammanlagdt värde af öfver 2 mill. Däri ingå dock äfven cigarretter, huf- tsakligen från Tyska riket, Finland och Ryss- d. Äfven någon utförsel af cigarrer och cigarretter egt rum från Sverige. 1863 — det första år, n hvilket man har uppgifter i detta afseende — orterades 50 skålp. (21 kg.); 1873 hade exporten gt till ung. 7,000 kg., värderade till omkr. ,000 kr. Den sjönk dock högst betydligt redan ler senare hälften af 1870-talet och utgjorde 1904 t 376 kg., värderade till 3,760 kr., hvaraf den erv ägande delen gick till Norge.

En cigarr består af inlagan, ombladet, som sammanhåller inlagan, och täckbladet, det yttre omhöljet. De olika delarna tagas oftast af olika tobakssorter. Den för cigarrfabrikationen afsedda tobaken fuktas, hvarefter tobaken "stripas", d. v. s. befrias från hufvudnerven. Inlagen, hvartill användas mindre blad samt affall från omblad och täckblad, torkas, emedan den, om den är för våt, packar sig samman och gör, att cigarren brinner dåligt. Man vet att, utom de aromatiska ämnen, som färdigbildade finnas i tobaken, nya sådana uppstå vid förbränningen; däraf vikten af att denna blir möjligast jämn och fullständig. Vid cigarrberedningen skiljer man emellan tvenne hufvudslag: handcigarrer och formcigarrer. Vid handcigarrtillverkningen fattar arbetaren en afpassad mängd inlaga i handen, ordnar denna jämnt och väl samt vecklar därom ombladet. Därpå rullas "vickeln" — inlaga och omblad — i ett styft papper och insättes i ett "fack" för att få någon fasthet. Sedan tillskäres täckbladet, som spiralformigt vecklas om vickeln, hvarvid arbetaren under denna inrullning ger cigarren med handen den önskade formen — däraf namnet. Vid framställandet af formcigarrer är förfaringssättet detsamma med den skillnaden att vickeln i st. f. att rullas in i vickelpapperet anbringas i en form af trä för att i densamma pressas och mer eller mindre torka. Här ger alltså cigarrformen fasonen, ej handen. Få yrken torde reda sig med så ringa mekaniska hjälpmedel som cigarrindustrien, och många millioner äro bortkastade på problemet att maskinmässigt göra cigarrer, alla strandande på samma sak: att maskinen ej har handens känslighet. Dock finnas för tillverkning af vickel mer eller mindre automatiska maskiner, som dock ej äro allmänt i bruk och kunna användas endast för billigare fabrikat.

Sedan cigarren är färdig, återstår dess sortering och förpackning i lådor, vanligen af cederträ. Man har tre hufvudfärger: maduro, mörka, colorado, medelfärg, och claro, ljusa. Af dessa anses i allmänhet de mörka starka och de ljusa lätta, en relativ sanning, då ytterbladet, som bestämmer cigarrens färg, ej representerar mer än 10 à 15 proc. af cigarrens vigt. Dessutom kan ett mörkt täckblad faktiskt vara lättare än ett ljusare; i hvarje fall är det mer moget. Sorteringsförfarandet är mycket invecklad; lärlingstiden för en cigarrsorterare är tre år.

Af största vikt vid cigarrfabrikationen äro dels inköpen, dels den inbördes afvägningen af cigarrens olika delar. I fråga om tobaken gäller detsamma som i fråga om vin, att olika år lämna i hög grad olika skördar. Värdet kan på t. ex. Java från precis samma plantage olika år variera 500—600 proc. Till täckblad användas numera mest sumatra och java, till omblad sumatra, java, felix (Brasilien), seedleaf (Nord-Amerika) och domingo, till inlagor havanna samt andra tobakssorter från Cuba äfvensom felix samt affall från omblad och täckblad.

De finaste cigarrerna, de s. k. äkta havanna-cigarrerna, tillverkas på Cuba af havannatobak. Deras förträffliga egenskaper, som i Europa med importerad havanna icke kunna uppnås, hvad det allra bästa vidkommer, bero dels därpå, att den finaste tobaken sällan eller aldrig kommer till Europa i oarbetadt skick, dels därpå, att Cubas fuktiga klimat

Sal för tillverkning af cigarrer (hos W:m Hellgren & Comp. i Stockholm).

Sal för sortering och paketering af cigarrer (hos W:m Hellgren & Comp.).

ggör dessa fuktnings- och torkningsprocesser, ltid inverka störande, möjligen ock på en efter- ng i den packade lådan. Havanna-tobakens för- iga egenskaper tillskrifvas ock en särskild mikro- nism, som vetenskapsmännen sökt renodla för att la annan råtobak, hittills dock utan praktiskt tat. De äkta havanna-cigarrerna bära namn fabrikanten, t. ex. bock, upmann, garcia, eller fasonen, t. ex. regalia, londres (stora), conchas a tjocka).

Sverige finnes en rätt betydande cigarrindustri, 1905 sysselsatte omkr. 3,300 arbetare. Huf- platserna för inköpen äro Bremen, Hamburg och sterdam, de förra för felix, havanna, domingo, sistnämnda för sumatra och java. Tobaken för- s där på stora auktioner, s. k. inskrifningar. I ige odlas nog en del tobak, som användes till rrfabrikation, egentligen i Skåne, och för allra gaste fabrikat. De mera ansedda svenska fabri- a använda föga, många intet af detta minder- liga material, utan köpa sin tobak uteslutande samma ställen som utlandets fabriker. En svensk rr är alltså icke en cigarr af svensk tobak, utan cigarr tillverkad i Sverige af i de flesta fall (i re prislägen alla fall) utländsk råvara, men af ska arbetare. Hj. B—n.

Cigarr'ett (fr. *cigarrette*), liten cigarr. En ci- ett består af finskuren röktobak i en hylsa af espapper. Till cigarrettpapper användes mycket t. ohimmadt papper af finaste linnelump. Ci- rett-tobak är vanligen turkisk eller amerikansk. r rullade alltid rökaren själf sina cigarretter för d; senare blefvo färdiga hylsor, i hvilka tobaken rdes medelst ett rör eller dylikt, vanliga, och ligen uppfunnos cigarrettmaskiner, hvilka dels att underlätta arbetet för hand, dels äro verk- mekaniska anordningar för massproduktion. Vid riksmässig framställning skiljer sig arbetssättet entligt för cigarretter med och utan munstycken. de förra fordras ännu handarbete; maskinerna hufvudsakligen hylsornas framställning. Cigar- ter utan munstycken framställas däremot i auto- tiska maskiner, i hvilka papper i långa banor tobak kontinuerligt tillföras. Sådana maskiners pacitet öfverstiger 10,000 st. i timmen. — Bruket röka tobak i form af cigarretter härstammar från enten, men blef under senare hälften af 1800- et allmänt i Europa och Amerika. I Europas viska länder samt i Italien och Spanien är kon- ntionen relativt störst. Den hufvudsakliga delen världsproduktionen har sitt säte i Ryssland (Pe- sburg, Moskva, Warschau), Tyska riket (Dres- n, Berlin, Hamburg), Finland, Egypten (Kairo), rd-Amerika (Carolina). G. H—r.

Cigarrillos [-riljos], sp., cigarretter med ett fint aksblad i st. f. silkespapper som omslag.

Cigarrskepp, *skpsb.* Åren 1864—66 byggdes Baltimore, London och Havre fyra fartyg, hvilka, för att både akter- och förskepp till formen lik- de den spetsiga ändan af en cigarr, fingo namnet arrskepp. Hvart och ett af dessa fartyg utgjorde öfrigt, geometriskt taladt, en sådan rotations- pp, som uppkommer, då ett cirkelsegment, med zefär trettio gånger så stor korda som höjd, roterar kring kordan såsom axel. Ett af dessa fartyg, oss Winans", byggdes i London 1865 efter rit- gar af egarna, de i London bosatte nordamerika- nerna Thomas och William Lovis Winans. Dess längd var 76,7 m. och största diameter 4,7 m. Midt på fartyget var byggd en plattform, hvilken tjänade som öfre däck. Inemot hvardera ändan af fartyget satt en propeller, och under bottnen, 1,7 m. innanför hvardera propellern, ett roder. Midt i fartyget voro ångpannorna (fyra till antalet) och maskineriet be-

lägna. Fartygets nominella hästkraft uppgafs till 250, den indikerade var däremot omkr. 1,500. För att motverka den krängning, som uppkom af propellrarnas rörelse, var fartyget försedt med en större balansvikt, som dref af en särskild maskin. Fullt utrustadt och försedt med fullt kolförråd, uppgick dess deplacemang till 500—600 ton. — Ett annat af de fyra fartygen byggdes i Baltimore; detta fartyg, hvars dimensioner voro ungefär desamma som det förras, men hvars byggnad och inredning voro något olika, finnes afbildadt i figuren.

Att cigarrskeppen ej kommit till någon praktisk användning beror förnämligast på deras egendomliga konstruktion, som visserligen åstadkommer en ändamålsenlig bottenform, men på samma gång förhindrar andra anordningar, hvilka äro af fullt lika stor vikt för ett sjödugligt fartyg. (Se vidare "Illustrated London news" för 3 mars 1866 och "Practical mechanic's journal" för 1 dec. 1866.) J. G. B.*

Cigliano [tjiljänå], köping i italienska prov. Novara. 6,084 inv. (1901). Viktig vägknut öster om Dora Baltea.

Cignani [tʃinjäni], Carlo, grefve, italiensk figurmålare, f. 1628 i Bologna, d. 1719 i Forli, var först elev hos Albani, men utbildade sig sedan genom studiet af Correggio, Tizian och Carraccierna. Goda fresker af honom finnas i åtskilliga italienska kyrkor och palats. Nationalmuseum eger af hans hand *Moder med tre barn* (allegori öfver barmhärtigheten). C. fick af påfven greflig värdighet, var öfverhopad med beställningar och såg sig omgifven af en stor skara lärjungar. Han var den bolognesiska skolans siste framstående målare, men mycken öfverdrift låg i samtidens beundran för hans konstnärskap. (O. G—g.)

Cigoli [tji'gåli], Il, egentl. Luigi Cardi, italiensk målare och arkitekt, f. 1559 i Cigoli nära Florens, d. 1613 i Rom, elev af Santi di Titi, vände sig ifrån sin tids manierism, sträfvade efter en enkel linjeföring i motsats mot den öfverdrift, som blef modern efter Michelangelo, efter en flytande färgbehandling och ett ljusdunkel, som hänvisar på Correggio, samt mottog för öfrigt inflytelser från flera håll, såsom från Paolo Veronese och Guercino. Emellertid sammansmälte han allt detta till ett samladt intryck, som gör honom till en af sin tids bäste mästare. Hans verk finnas i Florens' kyrkor och offentliga samlingar, såsom i Uffizierna *Stefanus stenas*, hans

mest berömda bild (1597). Bland hans arkitektarbeten märkas *Palazzo Renuccini*, gården till *Palazzo Nonfinito* samt bottenvåningen i *Palazzo Madama* i Rom. C. R. N. (O. G—g.)

Cikōria, *tekn.*, ett af rötterna af *Cichorium Intybus* L.; beredt kaffesurrogat (jfr Kaffe). Rötterna sönderskäras, rostas i stora järncylindrar och malas. Cikorian innehåller intet af kaffets verksamma beståndsdelar.

Ciliärkroppen (lat. *corpus ciliare*). Se Öga.

Ciliärneuralgi l. Ciliarneurōs, *oftalm.*, ett af olika orsaker uppkommet retningstillstånd i ciliarkroppen, kännetecknadt af rodnad i ögat, tårflöde, lindrig ljusskygghet och någon ömhet för tryck.

Ciliärneurōs. Se Ciliarneuralgi.

Ciliāta, *zool.* Se Infusionsdjur.

Cilicien (lat. *Cilicia*, grek. *Kilikía*), i forntiden namn på Mindre Asiens sydöstligaste provins, motsvarande ungefär det nuv. turkiska vilajetet Adana. C. skildes från Syrien genom Amanusberget (Almadag), begränsades i n. och v. af Taurus, som delvis fyllde landet med sina förgreningar, och stod genom bergspass i förbindelse med Pisidien, Isaurien och Kappadocien. Efter sin naturbeskaffenhet indelades det i *Cilicia pedias*, det jämna, tätt befolkade samt på säd och vin rika (men numera förfallna) kustlandet, och *Cilicia trachea*, berglandet i v. De mest bekanta passen voro de mellan Tyana och Tarsos belägna Pylæ Ciliciæ, genom hvilka Alexander den store inträngde från Kappadocien. Floder: Kalykadnos (nu Gök-su), Kydnos, Saros (Seihun) och Pyramos (Dsjihan). Inbyggarna, som härstammade från syrer och fenicier, stodo hos grekerna i dåligt rykte, mest för sitt sjöröfveri, som gjorde en stor del af Medelhafvet osäker och först genom Pompejus bragtes till slut (67 f. Kr.). C. var först skattskyldigt under Assyrien och sedermera tid efter annan självständigt eller lydrike under Persien, Macedonien, Syrien eller Egypten, tills det slutligen, genom Pompejus, blef en romersk provins (63 f. Kr.). Landets hufvudstad var Tarsos. Vidare märkas i ö. Issos, där Dareios öfvervanns af Alexander, och i v. sjöröfvarnas befästa hufvudnäste Korakesion. Jfr Heberdey och Wilhelm, "Reisen in Kilikien" (1896).

Ciliciska portarna l. Ciliciska passen (lat. *Pylæ Ciliciæ*). Se Cilicien och Taurus.

Cilicius cimber, pseudonym för Henrik Rantzau (se d. o.).

Cilier (af lat. *cīlium*, egentl. ögonhår), *anat.*, vissa hår eller hårliknande bildningar, som träffas hos djur och växter. — I *djuranatomien* har detta namn gifvits åt: 1) de korta, styfva, vanligen mörka ögonhåren, som uppträda i tredubbla rader på de fria ögonlocksränderna. De stå tätare och äro talrikare på öfre ögonlocket (100—150) än på det nedre (50—75). På det öfre ögonlocket äro de riktade snedt nedåt, på det undre snedt uppåt, och de äro så böjda, att konvexiteten å de öfre svarar mot konvexiteten å de undre. Deras uppgift är att skydda ögat och ögats bindehinna för främmande kroppar; 2) hårliknande, ytterst fina utväxter från cellers fria ytor. Stundom uppträder endast ett sådant utskott å cellen och benämnes då *gissel*. Vanligare är, att stora mängder af sådana fina hår eller trådar utskjuta från den enskilda cellen, och i detta fall kallas de *cilier*. De benämnas äfven *flimmerhår*, emedan de under lifvet förete karakteristiska, oa brutna, spontana rörelsefenomen. — Vidstående fig återgifver fem tätt bredvid hvarandra stående cy lindriska celler, utrustade å sin fria yta med fli merhår. Filarsubstansens enskilda trådar inom ce lens ytliga område (1, jfr Cell) öfvergå i närhet af cellens fria yta i knoppformiga förtjockningar (2

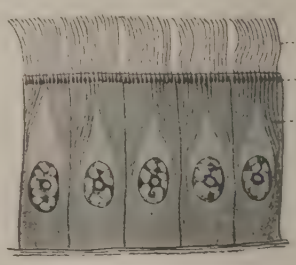

hvarifrån trådliknande utskott, cilier (3), skjuta fri öfver cellens yta. Cilier, som äro utrustade me dylika knoppformiga förtjockningar (s. k. basa knottror), förete kontinuerliga spontana rörelser. D gifves emellertid hårliknande utskott från cellers fr ytor, hvilka sakna basalknottror; sådana hårbil ningar ega ej självständig rörelseförmåga. Delvis grund af detta förhållande anser man, att basa knottrorna utgöra dynamiska centra för cilieskafte (3) — och äfven för gisslens — rörelser. Den va ligaste formen af dessa rörelser är den s. k. ha formiga rörelsen, som består däri, att cilieskaft böjer sig såsom ett finger. Då samtliga cilieskaft b alla till ett och samma cellförband hörande cell röra sig — och detta med utomordentligt stor h stighet — åt ett och samma håll, så framkall cilierörelsen strömningar i en viss gifven riktni inom det medium, hvari cilieskaften inskjuta. Cilieförande epitel (jfr Epitel) finnes fierstä inom de högre djurens kropp. Så utklädas t. e de gröfre andningsvägarna (näshålans undre, stö område, en stor del af struphufvudet, luftstrupe bronkerna) af cilieförande epitel. Cilierörelsen från lungorna mot näsöppningarna och tjänar där att aflägsna främmande beståndsdelar ur andnin organen. Äggledarna och lifmodern äro utklädda cilieförande epitel, hvilkas cilierörelse fortskri från de fria, närmast äggstockarna befintliga ända af äggledarna mot lifmoderns utmynning i slid Genom denna cilierörelse befordras äggcellens tra port från äggstockarna genom äggledarna in i modern, där det befruktade ägget i regel komr till vidare utveckling. En del lågt stående dj formers enda lokomotionsorgan utgöres af cilier el gissel. De högre djurens hanliga könsceller el spermatozoer kunna likaledes ställförflytta sig, grund af närvaron af ett gissel, som företer sk formiga vridningar. Cilierörelsen kan således t mycket skilda ändamål. E. H

I *växtanatomien* nyttjas ordet cilier i betydel flimmerhår, d. v. s. hårformiga, ytterst fi endast med tillhjälp af stark mikroskopisk förstor synbara utskott från protoplasman hos en (vanligen nakna) celler. Dessa ciliers uppgift är vara ställflyttningsorgan, och ciliebärande växtce

alltid förmåga af ställflyttning. De flesta ciliede växtceller äro fortplantningsceller, antingen tt de hvar för sig kunna gro och gifva upphof a individer — de benämnas då zoosporer, gonidier eller svärmsporer —, eller så, att och två eller någon gång flera förena sig med andra och därefter gro — de kallas då gaer —, eller slutligen så, att de tjänstgöra som ktande celler, hanceller — de benämnas då erozoider eller spermatozoider. (Jfr ruktning, fig. 1—4 och 7—10.) Cilier hos gsceller förekomma hos de alger, som tillhöra perna *Volvocineæ* och *Peridineæ*, hos flagellater hos bakterierna. Cellerna äro där ej nakna, utan rna skjuta ut genom små öppningar på cellväggen. idare Blefaroplast. V. W. (H. Hn.)

lioflagellātæ, *bot.* Se Dinoflagellatæ.

lli (slovenska *Celje*), stad i nedre Steiermark, Sann. en biflod till Drava, samt vid järnvägen n—Trieste. 6,743 inv. (1900). I och omkring en finnas zinkhytta, järnbruk, bly- och zinkvor. stenkolslager m. m. Betydlig handel. — ir den gamla romerska kolonien *Claudia Celeja*, var hufvudorten i mellersta Noricum. Ännu i årh. funnos stora ruiner af denna koloni. 1314 457 tillhörde staden grefvarna af Cilli. Slovehas fordran att få slovenska parallellklasser vid dittills uteslutande tyska gymnasiet i C. förkdde i juni 1895 koalitionskabinettet Windischtz' fall, emedan tysk-liberalerna, som motsatte sig n, öfvergåfvo koalitionen. Den 11 juli s. å. öt österrikiska riksdagens deputeradekammare ara slovenernas fordran.

ima [tjima], it., bergspets ingår i namnen på illiga bland de italienska alpernas toppar, såsom ma d'Asta i Tridentinska alperna, mellan ms- och Suganadalarna, 2,848 m., Cima sa i Brenta-gruppen, 3,176 m., Cima Doci i Vicentinska alperna, 2,338 m., Cima di esanella i Adamello-gruppen, 3,546 m., ma di Castello i Bernina-alperna, 3,402 Cima di Jazzi i Penninska alperna, 3,818 Cima dei Gelas i Hafs-alperna, 3,153 m.

Cima [tjima], Giovanni Battista da Cogliano, kallad C., italiensk målare af venezika skolan. Hans födelse- och dödsår äro okända. n utbildade sig under inflytande af Giovanni Bel- och Antonello da Messina samt var verksam i ezia och Friuli, enligt data på hans taflor 1489 516. Hans framställningar ega drag af plastisk inghet med ofta hård modellering och kantiga perivock, men Bellinis inverkan visar sig i färg komposition. Figurerna framträda klart mot det kra landskapet, till hvilket motivet hämtats från ulis bergsluttningar. Präktigast ter sig hans st i tronande madonnor, med symmetrisk anordg under öppen renässans-arkitektur. Hans äldsta ehållna tafla är *Maria med Jesusbarnet* i en marsal med veranda, jämte Jacobus d. ä. och Hieromus (1489, utförd i tempera, nu i Vicenzas gali). Minst bunden i uppfattningen är af hans taflor *Madonna med barnet* i Louvre, omgifven af Jonnes döparen och Magdalena, med känsligt måle, ädla figurer, glänsande färg och ett härligt dskap. C. R. N. (O. G—g.)

Cimabue [tjimabo'e], Giovanni, italiensk måe, Giottos lärare, f. omkr. 1240 i Florens, d. där kort efter 1302, har blifvit kallad den moderna målarkonstens fader. Ehuru han icke mäktade frigöra sig från bysantinismens konventionella framställningssätt, var han likväl bland 1200-talets målare den, som bäst lyckades att med de ärfda traditionerna förena ett kraftigt naturssinne, att föra behandlingen af draperiet framåt och att i de sjablonmässiga figurerna ingjuta lif och uttryck, ja t. o. m. skönhet. Hans förnämsta verk äro två stora madonnor, målade å guldgrund, på trä, i Florens (den ena i konstakademiens galleri, den andra och bättre, *Madonna de' Rucellai*, i kyrkan S. Maria Novella), och en tredje, härstammande från Pisa, i Louvre, hvilka

Madonna de' Rucellai.

gjorde epok i den kristna konstens historia, samt de numera af tiden illa åtgångna freskerna i den öfre delen af S. Francesco i Assisi, den första kyrka i gotisk stil i Italien. Denna består af en dyster underkyrka, byggd öfver helgongrafven, med breda kor på sidan om midtskeppet, och en ljus och glad öfverkyrka, som är enskeppig med tvärskepp; det är i denna, som C. hufvudsakligen framträdt som freskomålare. Honom tillskrifvas de tre dekorerade hvalfven i långhuset, där han utfört medaljongbilder af heliga personer och i hörnen änglar. Dessutom

har han smyckat långskeppets väggar med bilder å hvardera sidan om fönstren, två öfver hvarandra på hvarje sida, i det hela 32 bilder, på södra väggen med innehåll ur 1:a Mose bok, från skapelsen till och med Josefs historia, på norra väggen ur Kristus' historia till och med *Kvinnorna vid grafven*. Härtill komma på ingångsväggen bredvid portalen 4 bilder, *Himmelsfärden* och *Den helige andes utgjutande* samt *Petrus* och *Paulus* i medaljonger. Tio af dessa fresker äro fullständigt förstörda, andra delvis. R—n. C. B. N. (O. G—g.)

Cimaise [simäs] l. Cymaise, fr. (it. *cimasa*,

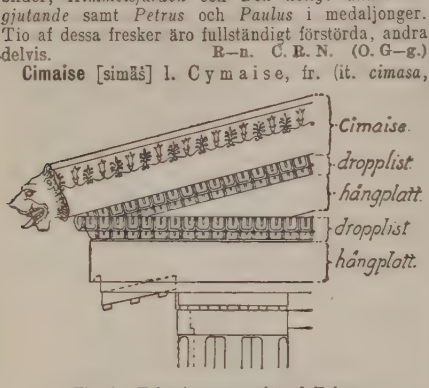

Fig. 1. Från Atene-templet på Egina.

af lat. *cymatium*, grek. *kyma'tion*, egentl. liten böljа), *bygnk.*, den öfversta (krönande, afslutande)

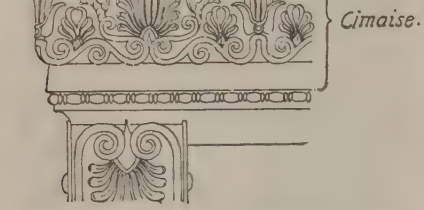

Fig. 2. Dörrbekröning från Erechtheion i Aten.

listen på en grekisk, romersk eller annan på antikt sätt bildad kornisch, denna må utgöra del af en

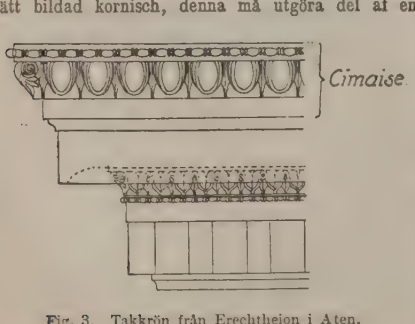

Fig. 3. Takkrön från Erechtheion i Aten.

taklist eller af liknande listverk öfver dörr, fönste panel, skåp o. s. v. — Den *grekiska* krönan listen (kymation) varierar mycket såväl till form s sirning (se fig. 1, 2 o. 3). På taklister tjänstg den oftast som rännlist för att uppsamla och afle takvattnet; den är då urskålad som en ränna o på lämpliga mellanrum försedd med spygatter i fo af gapande lejonhufvuden. — I den *romerska* ar tekturen och under renässansen erhåller cimais oftast den i fig. 4 visade profilen. Den är sälls

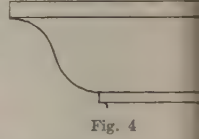

Fig. 4

rännlist, äfven om den enligt gammal tradition dekoreras med lejonhufvuden. — Såsom teknisk term användes i Sverige det franska *cimaise* omväxlande med det svenska *krönande list*. Vid tafvelutställningar (och endast där) användes cima för att beteckna bröstpanelens afslutande list, hvilk eljest hos oss nämnes *midtbandslist*. Att få "plats cimaisen" betyder alltså, att få sin tafla exponer i den nedersta, fördelaktigaste räckan. I. G.

Cimarosa [tjimaråsa], Domenico, italien operakomponist, f. 17 dec. 1749 i Neapel, fick sång undervisning af Manna och Sacchini, i kontr punkt af Fenaroli, i dramatisk stil af Piccinni. Red hans första opera, *Le stravaganze del conte* (177 rönte ganska stor framgång, och nya verk (för Ne pel, Rom och Venezia): *La finta parigina* (177 *L'italiana in Londra* (1779), *Giannina e Bernardo* (1781), spredo snart hans rykte öfver hela Europ 1789 kallades han af Katarina II till Petersbur hvarest han skref flera operor och andra kompo tioner. Ur stånd att fördraga det nordiska klim tet, mottog han 1792 ett anbud af Leopold II hofkapellmästarplatsen i Wien. Sistnämnda år sk han där sitt mästerverk, operan *Il matrimonio segreto* ("Det hemliga äktenskapet", 1800; "Det hemliga giftermålet", 1851). I Paris undanträngde den Piccinni, och i Neapel gafs den 70 gånger efter hvarandra. Äfven i vår tid lefver den på flera scener. 1793 återvände C. till Italien och komponerade sedan *Le astuzie femminili* samt *Gli Orazj e Curiazj* m. fl. operor, men inve lades 1798 i de revolutionära rörelserna i N pel, blef till följd däraf fängslad och fri endast på uttrycklig förbön från åtskilliga e peiska hof. Genom sina lidanden i fängelset störd till sin hälsa, dog han i Venezia 11 1801, under det han var sysselsatt med att kom nera operan *Artemisia*. — C. betecknar höjdpunk af den italienska buffan i 18:e århundradet. S lifslust, glädtigt behag och fin komik tala ur h verk af denna art. Ett visst inflytande af Mozar omisskännligt. I Stockholm äro, utom "Hem giftermålet", gifna: "Italienskan i London" (17 "Giannina och Bernardone" (1796) samt "T terdirecteuren" (1799; *L'impresario in angus*

manlagdt skref C. 75 operor, förutom oratorier, sor, kantater och smärre sångstycken. Hans byst Canova) restes 1816 i Pantheon i Rom. A. L.

Cimarron [simərå'n], biflod fr. h. till Arkansas, rinner på gränsen mellan Colorado och New xico samt har ett lopp af 1,000 km.

Cimbel. Se Cymbal.

Cimbrer (Kimbrer), ett talrikt och mäktigt manskt folk, som under forntiden var bosatt på mbriska halfön" (*Chersonesus cimbrica*, nuv. tland). Mot slutet af 2:a årh. f. Kr. utvandrade hända på grund af öfversvämningar) större delen dem med kvinnor och barn för att i sydligare ter söka sig nya bostäder. Efter åtskilliga sam-stötningar med bojerna och andra stammar vi-e de sig 113 f. Kr. i Noricum (nuv. Steiermark Kärnten). På uppmaning af romerske konsuln Papirius Carbo beslöto de draga sig tillbaka, o blefvo vid Noreja försåtligt öfverfallna af ro-na. Dessa ledo dock ett blodigt nederlag, som en kostade konsuln lifvet. Vägen till Italien stod öppen, men cimbrerna föredrogo att vända sig Gallien, som öfversvämmades. Där slogo de i nd år 109 f. Kr. den romerske konsuln M. Ju-s Silanus, som då förde befälet i den åren 125 21 f. Kr. bildade provinsen Gallia narbonensis. n icke heller nu fullföljde cimbrerna sin seger, lycka för romarna, som 107 årvo förlorade en bbning mot deras bundsförvanter, tigurinerna. st år 105 planerades ett infall i Italien. Vid öne stötte cimbrerna på tre romerska härar. nigheten mellan öfverbefälhafvarna, prokonsuln Servilius Cæpio och konsuln Cn. Manlius Maxi-e, hindrade likväl en planmässig samverkan dem ellan. Sålunda lyckades det cimbrerna att utan righet först slå legaten M. Aurelius Scaurus och efter, vid Arausio (Orange), tillfoga Cæpio och nlius ett fruktansvärdt nederlag. Nu uppstod en isk skräck i Rom (*terror cimbricus* blef sedan ett språk), där man fruktade att inom kort få se dessa "galler" utanför stadens portar. I sin nöd till-p man utomordentliga åtgärder; bl. a. uppdrog u. i strid med gällande lag, fyra år i rad 4—101) konsulatet och öfverbefälet mot cim-rna åt Jugurtas besegrare, C. Marius. Emellertid de cimbrerna vändt sig till Spanien och därifrån 3 åter till Gallien. I förening med teutonerna, annan germansk folkstam, utplundrade de detta d. Under tiden hann Marius grundligt öfva sin och stod 102 vid Rhône färdig att möta teutoner ambroner, som genom västra passen skulle in-nga i Italien, medan cimbrer och tiguriner togo en öfver Rhen och Tyrol-alperna. Vid Isères in-le i Rhône stötte teutonerna och deras följeslagare Marius, hvars väl befästa läger de trots trenne gars häftiga angrepp ej förmådde eröfra. Då de tsatte sitt tåg, följde Marius efter; vid Aquæ xtiæ (Aix i Provence) vunno romarna i tvenne bbningar fullständig seger. Bland fångarna var teonernas konung, Teutobod. Emellertid hade timerna inmarscherat i norra Italien, konsuln Q. tatius Catulus hade ej vågat besätta alppassen, n drogt sig tillbaka öfver Po, och landet sålunda öppet för fienderna (102). Lyckligt-gåfvo dessa sig god tid; härunder anlände seg-en vid Aquæ Sextiæ och förenade sig med Ca-us. På Campi Raudii (Raudiska fälten), vid Sesias inflöde i Po, kom det (101) till en fruktans-värd strid, som slutade med cimbrernas fullständiga nederlag. Höfdingarna Lugius och Boiorix stupade. Kvinnorna dödade sig själfva och sina späda barn för att befria sig och dem från träldomens förnedring. Därmed var denna folkstam förintad. Men i det gamla hemlandet på Jyllands nordligaste spets bibe-höll sig ännu under 1:a årh. e. Kr. en ringa kvarlefva af det fordom mäktiga folket. — Cimbrerna skildras som vilda, dödsföraktande krigare. Med håren följde kvinnor och barn på vagnar, äfven åldriga, hvitklädda prästinnor, som offrade krigs-fångarna och af blodets beskaffenhet spådde till-kommande ting. Namnet har tydts på olika sätt, senast af Matthias, "Über die wohnsitze u. den namen der kimbern" (1904), såsom sammanhängande med *kimme*, rand, således "folket vid hafsstran-den". H. Sgn.

Cimbris, socken i Kristianstads län. Se Simris.

Cimbrishamn. Se Simrishamn.

Cimbrisk, ett mot substantivet cimbrer svarande adjektiv, hvilket fordom användts i samma betydelse som gotisk och germansk. Jfr Cimbrer.

Cimbriska halfön. Se Chersonesus (cimbrica).

Cimbro [tji'mbrå]. Se Tredici comuni.

Cimex, *zool.*, ett latinskt namn på vägglus. Se Acanthia lectularia.

Cimier [simiē], fr., *her.* Se Hjälmprydnad.

Cimiez [simiä's], it. *Cimella*, turistort, 4 km. n. om Nizza. Se Nizza.

Cimino [tjiminå], Monte (lat. *Mons Ciminius*), ett skogbevuxet trakytberg i mellersta Italien, mellan Rom och Viterbo. 1,056 m. högt. Man har därifrån en härlig utsikt öfver campagnan. S. v. därifrån ligger Lago di Vico (lat. *Lacus ciminius*), en 14,6 kvkm. stor kratersjö.

Cimmerier (lat. *cimmerii*, grek. *kimmerioi*), nomadfolk på Svarta hafvets norra kust. Redan tidigt kommo de i beröring med grekerna i Mindre Asien. De omnämnas i Homeros' Odyssé (XI: 14) såsom boende i väster vid Okeanos i mörker och töcken, dit aldrig en solstråle når ("cimmeriskt mörker"), nära ingången till Hades. Senare förlade sagan dem till trakten af Averner-sjön och Cumæ. Från sitt hemvist infölio de (enl. Herodotos fördrifna af skyterna) i Mindre Asien, där de intogo bl. a. Sardes och förstörde Magnesia. Slutligen dukade de under för lydierna. Efter cimmerierna har Krim sitt namn (*Chersonesus cimmerica*, d. v. s. den cim-meriska halfön). (H. Sgn.)

Cimolit, *miner.*, vattenhaltigt, fjälligt och amorft silikat, pseudomorfos efter augit, t. ex. vid Bilin och Kaiserstuhl. Se Kimolo.

Cimölus, fordom namn på en af Cykladerna. Se Kimolo.

Cimon. Se Kimon.

Cimone [tjimå'ne], Monte, en bergstopp i Apen-ninerna, provinsen Modena, 2,163 m. ö. h.

Cina, *farm.* Se Maskfrö.

Cinca, flod i norra Spanien, upprinner på Mont Perdu i mellersta Pyreneerna, genomflyter den vilda bergdalen Bielsa och faller efter 180 km. lopp ut i Segre, kort före dennas förening med Ebro.

Cinchona L., Kinaträd *bot. farm.*, växt-släkte af fam. *Rubiaceæ*. Namnet C. gafs af Linné till minne af spanske vice-konungens i Peru

gemål, grefvinnan Chinchon, hvars frossa blef botad med kinabark. Ifrågavarande släkte igenkännes genom affallande stipler, i grenarnas spets sittande blomknippen med femtandade, öfver fruktämnet fästa blomfoder och trattformiga blomkronor, hvilkas bräm är deladt i fem, på insidan håriga, flikar. Blommorna äro rosafärgade eller gulhvita och hafva en viss likhet med den vanliga syrenens. Lukten är angenäm. Frukten är en äggformig eller nästan cylindrisk, tvårummig kapsel, som vid mognaden öppnar sig vid basen. Fröna äro platta, försedda med en i kanten sargad vinge. C.-arterna äro ståtliga, ständigt grönskande träd af 20—40 m.

1 2

Cinchona succirubra. *1* Blommande gren. *2* Bark.

höjd, med vackra, glänsande, fjädernerviga, helbräddade, skaftade blad, hvilkas form är lansettlik till äggrund eller nästan cirkelrund (olika hos olika arter). Några värderika C.-arter utmärka sig genom små gropar i nervvinklarna på bladens undre sida; hos somliga arter finnas i stället för dessa gropar tofsar af hår (se Domatier). — C.-släktet tillhör uteslutande Syd-Amerikas västra del, mellan 10° n. br. och 22° s. br., omfattande delar af Venezuela, Colombia, Ecuador, Peru och Bolivia. Alla arterna växa på en höjd af 1,500—2,400 m. ö. h. De hafva träffats af Karsten vid 3,266 m. höjd ö. h., men jämväl så lågt som vid 600 m. De bästa och för medicinskt bruk viktigaste växa dock i allmänhet ej lägre ned än vid 1,500 m. ö. h. Det är af dessa träd, som man erhåller den oumbärliga, feberfördrifvande kinabarken. Såsom de i detta hänseende viktigaste arterna kan man nämna *C. Ledgeriana*, tillhörande Bolivia och Peru, *C. Calisaya* Wedd., från Bolivia och Peru, samt *C. succirubra* Pavon, i Ecuador och Peru. Många andra arters bark användes till framställandet af de s. k. kina-alkaloiderna (kinin, cinkonin o. s. v.). — Enär genom hänsynslöst barksamland kinaträdens antal blifvit mycket förminskadt i dera hemland, hafva engelsmän och holländare under d sista årtiondena med framgång försökt odla dem p bergen i engelska Ostindien, på Java, Ceylon oc Jamaica. Jfr Kinaodling. O. T. S. (G. L—m.

Cinchonäceæ, *bot.* Se Rubiaceæ.

Cinchonoideæ, *bot.* Se Rubiaceæ.

Cincinnäter. Se Cincinnatus-orden.

Cincinnati [sinsinä'ti], stad i nordamerikanska sta ten Ohio, vid floden Ohio. C. var bland städern väster om Alleghany-bergen den, som först utveck lades till storstad, och fick därför namnet "västern drottning". Redan 1850 (då Chicago hade blo 29,963 inv.) hade C. 115,436 inv., men 1900 enda 325,902 (1/5 af Chicagos folkmängd), däraf 57,96 födda i utlandet (111 i Sverige). Genom Miami kanalen (fullbordad 1835, 455 km. lång), som gå från C. vid Ohio till Toledo vid Eriesjön, del staden i tvenne hälfter, af hvilka den östra är ti stor del bebodd af tyskar och därför kallas "Litt Germany", medan kanalen benämnes "Rhine". C är en af Amerikas vackraste och bäst byggda st der, omgifves af vinrankklädda kullar och är v försedt med parker; de största äro Eden park (8 har) i ö., där konstakademien och konstmuseern samt hufvudreservoarerna till stadens vattenledni ligga, samt Burnet Woods park (69 har), längst n. De förnämsta affärsgatorna äro Pearl-, Fourth Fifth-, Main- och Vine-street. Framstående byggnad äro förbundsregeringsbyggnaden (äfven innehållan post), stadshuset, det storartade offentliga biblioteke musikhallen m. fl. Staden är sedan 1853 säte för katolsk ärkebiskop och har omkr. 250 gudstjänstlok ler. Bland bildningsanstalter märkas ett universit (med 1,575 studenter 1904), bestående af en akad misk afdelning (öppnad 1874) samt afdelningar tandläkekonst och farmaci, Miami medical colle Medical college of Ohio samt Clinical and pathologi school of the C. hospital, hvilka på 1880-talet f enades med universitetet, vidare konstakademien (4 elever), det presbyterianska Lane college och jes kollegiet S:t Xaviers college samt ett hebrei college för utbildning af rabbiner, det enda sitt slag i Unionen. Jämte det nämnda sta biblioteket på 200,000 band finnas flera b samlingar tillhöriga föreningar och sällskap, bl. Historical and philosophical society, naturhist ska sällskapet, Academy of medicine, astronomi sällskapet (med observatorium på Mount Lookou Bland teatrar är Grand opera house störst. In strien, som gått tillbaka på 1890-talet, sysselsa 1900 63,240 arbetare i 5,127 fabriker, med tillverkningsvärde af 158 mill. doll. Viktigast skofabrikerna (39, med 6,919 arb., tillverkningsvä 8,8 mill. doll.), vagnfabrikerna (63, 2,147 arb., verkningsvärde omkr. 6 mill. doll.), skräddarve städerna (351, 3,784 arb., tillverkningsvärde 12 mill. doll.), gjuterierna och mekaniska verk derna (154, 6,680 arb., tillverkningsvärde 11,7 doll.), bryggerier och brännerier (26, 1,445 tillverkningsvärde 15,8 mill. doll.) samt möb tvål- och ljusfabriker, garfverier och slakterier slaktades och insaltades 617,032 svin); dock öf träffas nu C., som förr kallades "Porcopolis", vid Chicago, Kansas city, Omaha o. a. i fråga om slakterier. Handeln (hufvudsakligen med spann

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

sk, tobak och stenkol) främjas af ett stort antal rnvägslinjer, hvilka mötas i fem bangårdar i staden h gå öfver Ohio på fyra broar (dessutom finnes ett r broar för gatutrafik, bl. a. den af Roebling ggda hängbron, 685 m. lång) samt af Ohiofloden h den nämnda Miamikanalen, hvilken dock numera tt sin trafik öfverflyttad på järnvägslinjerna. Emeran skillnaden mellan högsta och lägsta vattenstånet i Ohio utgör 19 m., måste fartygen lägga till d simmande landningsbryggor (*floating wharves*). är de stora Mississippiångarna (från New Orleans, t Louis etc.) är C. ändstation; mindre ångfartyg nna äfven vid lågt vattenstånd gå till Pittsburgh. idtemot C., på andra sidan Ohio, i Kentucky, ligga äderna Newport, Covington och Ludlow. C. har t stort antal allmänna och privata välgörenhetsstalter, bl. a. ett storartadt sjukhus i staden och dårvårdsanstalt i byn Carthage, 15 km. n. om den. — Stadsförvaltningen handhafves af en för år vald borgmästare (*mayor*) och 34 rådmän (*councillors*). C. grundlades af utvandrare från New ork och Nya England 1788 på ett från indianerna ipt område, där ett äldre Fort Washington legat, mt hette först *Losanteville*, men fick sedan af guernören S:t Clair namnet C. efter den vid frihetsrigets slut stiftade Cincinnatusorden.

Cincinnātus ("den lockige"), Lucius Quinctius, berömd romare, kraftig förkämpe för patrierna. Sägnen förmäler, att han år 458 f. Kr. från sin landtgård, där han själf gick vid plogen, blef hämtad för att såsom diktator rädda en af fiender tillsluten romersk här och att han lyckades i detta uppdr. Huru mycken sanning, som ligger till grund för denna sägen, är omöjligt att bestämma; visst är dock, att C. i senare tider gällde såsom typen för den gamla tidens romare, hvilka med ett enkelt, nästan torftigt lefnadssätt förenade medborgarens och krigarens bästa egenskaper. R. Tdh.

Cincinnātus-orden, f. d. nordamerikansk orden, efter befrielsekrigets slut (1783) stiftad af en förening officerare, som kallade sig cincinnater, emedan de, liksom romaren Cincinnatus, efter krigets slut återvände till sina landtliga göromål. Ordenstecknet skulle vara ärftligt. Enär ordenssällskap ansågos vara stridande mot republikens idé, upphörde man snart att välja nya medlemmar. George Washington var ordens förste president.

Cinci'nnus, *bot.*, skrufknippe. Se Blomställing.

Cincius, Lucius C. Alimentus, romersk historieskrifvare, var pretor 210 f. Kr. och hade fäl i andra punska kriget (218—201 f. Kr.). Han rfattade på grekiska en nu förlorad, enligt Livius' ndöme tillförlitlig, historia om Rom från dess undläggning till hans egen tid. Åtskilliga andra rbeten, som förr tillskrifvits honom, härröra från n L. Cincius, lärd antikvarie under Augustus.

Ci'nclus, *zool.* Se Strömstaresläktet.

Cinders [si'ndəs], eng. Se Sinders.

Cinēas (grek. *Kineas*), en tessalier, som för sin lokhet och vältalighet af konung Pyrrhos i Epirus användes som diplomatisk underhandlare. Denne nde honom, efter sin seger öfver romarna vid Heakleia (280 f. Kr.), till Rom för att förmå senaten fred. C., ytterst artig och smidig, uppbjöd den rekiska politikens alla konstgrepp och lyckades åstadomma en stämning för fred. Då uppträdde i senaten den blinde Appius Claudius (se Claudius 3) och höll ett af harm och hänförelse glödande tal till de vacklande senatorerna. Fredsförslaget afvisades: "Rom underhandlar ej med en fiende, som står på Italiens jord". C. fick återvända med oförrättadt ärende, men med det intrycket, att "Roms senat liknade en samling af konungar". Han skickades därefter som sändebud till Sicilien. H. Sgn.

Cinēn, *kem.* Se Dipenten.

Cineōl, Kajeputol, Eukalyptol, *kem.*, en kamferart, $C_{10}H_{18}O$. Utgör hufvudbeståndsdelen i maskfröoljan (*Oleum cinæ*) ur vissa *Artemisia*-arter. H. E.

Cinerāria L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Compositæ*, föga skildt från det stora släktet *Senecio*,

Cineraria palustris.

hvarmed det af många förenas. Två inhemska arter finnas, båda tillhörande södra Sverige, af hvilka den ena, *C. palustris* L. (kärrnocka), växer på kärrängar, den andra, *C. integrifolia* Murr. (kalknocka), på kalkbackar. Jfr Senecio. G. L—m.

Cinerārium (lat., af *cinis*, aska), hos de gamle romarna ett rum med en urna till förvarande af en döds aska. Se illustr. sp. 327.

Ci'neres clavellāti, gammalt namn på pottaska.

Ciney [sinä], köping i belgiska prov. Namur. 4,684 inv. (1900). Tillverkning af liar; stenbrott. C. är hufvudort i landskapet Condroz.

Cingoli l. Cingolo [tji'n-], stad i italienska prov. Macerata (Kyrkostaten). 1.700 inv. (1901; som kommun 13,357). Olje- och silkesodling. Påfven

Pius VIII föddes där 1761. C. motsvarar romarnas *Cingulum*, hvilket anlades af Labienus på berget Picenum och sedan befästes af Cæsar.

Fornromerskt cinerarium. (Se spalt 326).

Cingolo. Se Cingoli.

Ci'ngulum (lat.), egentl. gördel, ett till den grekisk- och romersk-katolska mäss-skruden hörande linne- eller yllesnöre med tofsar, hvilket knytes framtill och tjänar till att sammanhålla underklädnaden (alba). Äfven till lifrocken (talären), som den katolske prästen bär utom tjänsten, hör ett cingulum, bestående af ett bredt, svart sidenskärp, som fästes vid höften och hvars ändar hänga fritt ned på vänstra sidan. — Cingulum Neptuni, *med.* Se Neptuni-gördel.

Cinisi [tjinisi], stad i italienska prov. Palermo (Sicilien), nära Castellammare-viken. 6,002 inv. (1901). Vin- och fikonodling.

Cinkonamin. Se Kina-alkaloider.

Cinkonidin, *kem.* Se Cinkonin och Kina-alkaloider.

Cinkonin, *kem.*, en i kinabark förekommande alkaloid ($C_{20}H_{24}N_2O$), upptäckt 1821 af Pelletier och Caventou. Det bildar färglösa, i vatten föga lösliga prismer och nålar, hvilka hafva intensivt bitter smak och alkalisk reaktion. Liksom kinin har det feberfördrifvande egenskaper, men i vida mindre grad, och nyttjas numera ej i medicinen. Cinkoninet uppges hafva större benägenhet än kinin att, gifvet i stora doser, framkalla kramp, i detta afseende närmande sig *cinkonidin*, en tredje kina-alkaloid, som är isomer med cinkonin (d. v. s. består af samma antal atomer i molekylen, endast något olika ordnade) och som enligt flera forskares uppgift skall hafva utpräglad krampväckande egenskaper. C. G. S.

Ci'nna, romersk familj inom ätten Cornelius. — 1. Lucius Cornelius C. utmärkte sig i bundsförvantkriget 88 f. Kr. och blef konsul för följande år. När Sulla s. å. lämnat Rom för att föra kriget mot Mithridates, sökte C., som tillhörde demokraterna, tvärtemot gifven ed att omstörta Sullas anordningar. Att börja med fördrifven ur Rom och afsatt, lyckades han snart samla en betydande här (bl. a. af italiker och frigifna slafvar); äfven Marius d. ä., förut i Afrika, slöt sig till honom. Då måste senaten erkänna C. såsom konsul, hvarpå optimaterna i Rom kapitulerade; därpå följde Marius och C:s bekanta skräckregemente med blodbad och konfiskeringar. C. var konsul till år 84, då han under förberedelserna till striden mot Sulla, som snart kunde väntas hem, dödades under ett myteri. Öfver C:s personlighet hvilar ett egendomligt dunkel, enär forntidens författare ej yttra sig om hans karaktär och begåfning. Han synes hafva varit en ärelysten folkledare utan högre politisk skarpblick och duglighet.

2. Lucius Cornelius C., den föregående son, sökte som helt ung jämte konsuln M. Æmilius Lepidus omstörta Sullas författning, men måste efter den förres död fly till Spanien. Ehuru han genom sin svåger Cæsars anordning åter erhöll rättighet att bekläda ämbeten — han var pretor år 44 — uppträdde han efter mordet på denne med smädelser mot den dödes minne och med lofprisande af mördarna. Folkets förbittring mot honom häröfver var oerhörd; vid Cæsars begrafning kastade sig folkmassan öfver tribunen Helvius Cinna, Cæsars vän som den trodde vara den förhatade pretorn, och slet honom i stycken. C. själf undkom.

3. Cnejus Cornelius C. Magnus, den föregåendes son, stod på Antonius' sida mot Octavianus, men bemöttes sedan välvilligt af denne, som på Livias tillrådan t. o. m. ånyo förlät honom, då han senare anstiftade en sammansvärjning mot hans liv. C. visade sig därefter trogen. Denna händelse behandlas af Corneille i sorgespelet "Cinna". H. Sg.

Cinnamömum Bl., *bot. farm.*, växtsläkte af familjen *Lauraceæ*. Detta släkte, som tillhör sydöstra Asien

Cinnamomum Camphora.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

fattar många arter, hvilka utmärka sig genom å enarnas öfre delar motsatta blad, som äro skaftade, grunda, aflånga eller nästan hjärtlika, helbrädde, läderartade, glatta, ofvantill glänsande, med nligen 3 hufvudnerver. Blommorna äro gulhvita, ed 9 ståndare. Frukten är ett enfröigt, af blomdken till hälften omgifvet bär. — De mest bekanta terna äro *C. Camphora* Nees (*Laurus* L.), som mnar kamfer, *C. zeylanicum* Breyn., moder-

Cinnamomum zeylanicum.

äxten till den äkta kanelen eller Ceylonanel, och *C. Cassia* Blume, som anses lämna anel-kassia, kinesisk kanel eller den anliga kanelen samt kanelknopp. ämte de nämnda användas i Ostindien flera andra ter såsom kryddor, enär de alla utmärka sig r aromatiska beståndsdelar (flyktiga oljor), företrädesvis i bark och blad. Exempelvis må nämas *C. Culilawan* Bl., hvilken har en bark, som ll lukt och smak lifligt påminner om kryddejlikor. Jfr Bärnsten (sp. 858), Kamfer ch Kanel. O. T. S. (G. L—m.)

Cinnōber l. Cinober (af grek. *kinna'bari*, ers. *zinjarf*), *miner.* och *kem.*, svafvelkvicksilfer, sammansatt enligt formeln HgS. Detta ämne rekommer vanligen som impregnation i sedientbergarter, stundom kristalliseradt i små hexaonalt tafvelformiga kristaller eller romboedrar. ärgen är röd, genomskinlig till ogenomskinlig, ed diamantartad glans. Egentl. vikt 8,6. Cinobern förbrinner vid upphettning i luften samt ifver svafvelsyrlighet och kvicksilfvergas; i slutet rl sublimerar den oförändrad. Cinnober är vicksilfrets förnämsta malm. Vid Almadén tillerkas däraf årligen omkr. 1 mill. kg. kvicksilfver, vid New Almaden (Kalifornien) 2 mill., vid Idria endast 3—4 tusen kg. I Sverige är cinnobern ej funnen anstående. Cinnober är äfven en röd målarfärg, som dock sällan utgöres af malen mineralisk cinnober, utan i stället vanligen är med konst framställdt svafvelkvicksilfver i röd modifikation. För sådant ändamål blandas kvicksilfver med svafvel under uppvärmning, hvarvid en svart form af svafvelkvicksilfver uppstår. Genom denna produkts sublimering i järnpannor, försedda med hjälm och förlag af lera, fås cinnober i röda, sammanhängande finkristalliniska massor, hvilka sedan krossas och malas. Konstgjord cinnober kallas äfven vermillon. P. T. C.*

Cinnōr, fornhebreiskt musikinstrument. Se Kinnor.

Cinober. Se Cinnober.

Cino da Pisto'ja [tjinå-], Guittoncino Sinibaldi l. Sinibuldi, italiensk skald och rättslärd, f. 1270 (efter hvad det vanligen uppgifves, men troligen något tidigare), d. 1336, föreläste civilrätt vid flera italienska lärosäten och utarbetade en kommentar till "codex justinianus". Såsom skald tillhör han den florentinska skolan, *il dolce stil nuovo*, en vidare utveckling af den bolognesiska. Han var vän med Dante och växlade sonetter med honom, men hans diktning (sonetter och canzoner) är dunkel och förkonstlad, och äfven själfva formen är ofta svag. Liksom hela den skola han tillhör, besjunger han hufvudsakligen kärleken. Flera af hans sånger äro riktade till en kvinna vid namn Selvaggia. J. M.

Cinq-Mars [sämår], Henri Coiffier de Ruzé d'Effiat, markis de C., fransk hofman, f. 1620. Andre son till markis d'Effiat, marskalk af Frankrike, kom C. redan som barn till hofvet, där kardinal Richelieu ville använda honom som spion. Genom sitt fördelaktiga yttre tilldrog han sig mycken uppmärksamhet och vann hastigt stort inflytande hos Ludvig XIII, som gjorde honom till kapten vid sitt lifregemente och redan vid 19 års ålder till öfverstallmästare. "Le grand", som C. efter denna sin värdighet kort och godt kallades, blef snart öfvermodig och ville icke gå Richelieus ärenden, utan sökte t. o. m. utträngа denne ur konungens gunst. Hans hat till kardinalen växte, när denne satte sig emot hans äregiriga anspråk: att förmåla sig med prinsessan Maria Gonzaga af Mantova, bli hertig och pär, få öfverbefälet för en här samt säte och stämma i statsrådet. Vid hofvet bekämpade C:s och Richelieus partier hvarandra, och C. sökte oupphörligt uppreta konungen mot kardinalen samt planlade slutligen dennes mördande. Han drog en mängd ofiicerare på sin sida, förband sig med hertigarna af Orléans och Bouillon, med parlamentsrådet de Thou m. fl. och slöt 13 mars 1642 förrädiskt ett fördrag med Spanien, som lofvade de sammansvurne 17,000 man hjälptrupper

och stora penningsummor mot lötte om uppoffring af franskt område och om en spansksinnad politik. Men konungen blef snart trött på sin högmodige gunstling, och Richelieu, som kommit sammansvärjningen på spåren, lyckades skaffa sig afskrift af fördraget med Spanien samt lät genom statssekreteraren Chavigny förelägga den för konungen. Denne gaf då 14 juli 1642 befallning om C:s, de Thous och hertigens af Bouillon häktande. Hertigen af Orléans vppade af räddhåga hela sammansvärjningsplanen för kardinalen, och äfven hertigen af Bouillon erkände. Detta tvang C. till bekännelse, och konungen uppoffrade då sin gunstling samt försonade sig i Tarascon fullständigt med Richelieu. Jämte de Thou blef C. ställd inför rätta, och af en kommission dömdes de båda till döden samt afrättades i Lyon 12 sept. 1642. C:s historia ligger till grund för Alfred de Vignys roman "Cinq-Mars ou une conjuration sous Louis XIII" (1826). Se vidare Basserie, "La conjuration de C." (1896), och d'Haucour, "La conspiration de C." (1902). E. A—t.

Cinque-cento [tji'nkve-tje'ntå], it., kallas af italienarna 1500-talets stil inom deras nationella konst och litteratur, hvilken stil utvecklade sig under återupplifvandet af antiken. Nämnda period kallas oftare renässansen. Dess skapare och förnämste män, i afseende på såväl bildkonsten som den poetiska litteraturen, kallas stundom cinque-centister.

Cinque ports [si'ŋk på'ts], "fem hamnar", de sju (ursprungligen fem) på kusten af de engelska grefskapen Kent och Sussex liggande hamnarna Sandwich, Dover, Hythe, Romney, Hastings, Winchelsea och Rye (de bägge sistnämnda räknades ursprungligen icke dit). Dessa hamnplatser voro fordom starkt befästa, och deras borgare åtnjöto (mot skyldighet att utrusta ett visst antal skepp) flera privilegier, bl. a. egen jurisdiktion och rättighet att från hvarje hamn sända två medlemmar till parlamentet. En särskild öfverdomare med titel "lord warden of the Cinque ports", hvilken höll formligt hof på slottet Walmer vid Deal, hade att vaka öfver hamnarnas rättigheter. Numera äro de flesta af dem igengrundade, och några af de efter dem uppkallade städerna ligga t. o. m. ett stycke från hafvet, men ämbetet lord warden består fortfarande som en sinekur och aflönas med 1,025 pd st. samt bostad på slottet Walmer.

Cinti-Damoreau [tji'nti-damårå], Laure Cynthie, fransk sångerska, f. 1801 i Paris, d. 1863, hette Montalant och kallade sig Cinti, innan hon blef gift med sångaren Damoreau. Hon kom 1819 till italienska operan i Paris, 1825 till stora operan, 1835 till Opéra comique och gjorde från 1843 vidsträckta konstresor. 1834—56 var hon sånglärarinna vid konservatoriet i Paris, där hennes skrift *Méthode de chant* stod högt i anseende. Hufvudsakligen genom Rossini och Meyerbeer — hvilken senare för henne skref *Isabellas* parti i "Robert" — blef hon berömd såsom en af Frankrikes förnämsta dramatiska sångerskor. Bland hennes glansroller nämnas *Rosina* i "Barberaren" och *Zerlina* i "Don Juan". Hon komponerade omtyckta romanser. A. L.*

Ci'ntra, stad i portugisiska prov. Estremadura, v. om Lissabon, med ett tjusande läge i norra delen af Serra de Cintra (529 m. högt). 5,918 inv. (1900). C. är en omtyckt sommarvistelseort och har ett gammalt slott, där konungafamiljen tillbringar sommaren och där den afsatte konung Alfons VI hölls fången 1675—83. Bredvid staden ligger det ryktbara s. k. korkklostret (Santa Cruz), hvars celler äro huggna i klippan och till undvikande af fuktighet beklädda med kork. På en brant klippa söder om C. ligger det präktiga Palacio da Pena, förr kloster, med vackra trädgårdsanläggningar. En mängd vackra villor och landtgårdar höja traktens behag; bl. a. Penha Verde med João de Castros gravvård. — Historiskt bekant är C. genom den mellan engelske generalen Dalrymple och franske marskalken Junot 30 aug. 1808 afslutade konventionen, enligt hvilken fransmännen skulle utrymma Portugal.

Cinyras. Se Kinyras.

Cione [tjåne], Andrea di, italiensk konstnär. Se Orcagna.

Ciotat [siåta'], La, stad i franska depart. Bouches-du-Rhône (Provence), vid Baie de C., en vik af Medelhafvet. 10,035 inv. (1901). Hamn med skeppsvarf för bolaget Messageries maritimes (3,000 arbetare). Fiske, hafsbadort.

Cipo (sp.), *bot.* Se Lianer.

Cipollin (*cipollino antico*), *petrogr.*, italiensk benämning på en marmorart, hvars omväxlande hvita eller ljusgråa och gröna ränder påminna om de särskilda, olikfärgade skalen hos en rödlök, *Cipollina*. Den var mycket omtyckt af romarna under kejsartiden. De gamla stenbrotten befunno sig i trakten af Karystos på ön Euboia. Inom kantonen Valais i Schweiz finnes en klorit- och serpentinhaltig kornig kalksten samt i Pyreneerna glimmerförande marmorarter, som inom stenindustrien gå under namn af cipollin. E. E.

Ci'ppus (lat.), hos romarna en ofta med inskrift försedd stolpe eller pelare, vanligen af sten, som tjänade till gränsmärke eller vägvisare; fornromerska grafsten (se illustr. sp. 333). — Om *cippus abelianus* se Oskiska språket.

Cirage [siråʃ], fr. (af lat. *cera*, vax), *målark.* gult i gult. Se Camaïeu.

Ci'rca (lat.) l. Cirka (förk. c:a), ungefär, omkring, vid pass.

Circæa Tourn., *bot.*, växtslägte inom fam. *Onograriaceæ*. Dit höra lundörter med hela, motsatta blad, små hvita eller rödlätta blommor i klasar. *C. lutetiana* L. är en i Sverige öfvervägande sydlig art, medan *C. alpina* L. lefver ända upp i Lappmarken. Se illustr. sp. 334. G. A.

Circaëtus, *zool.* Se Ormörnsläktet.

Circars l. Sirkars (egentl. *sarkar*, regering i Indien förr namn på den högsta regeringsmyndigheten, därefter under muhammedanska väldet beteckning för distrikt, provins. Northern Circars kallas ännu i dagligt tal de nuv. kustdistrikten Kistna, Godavari, Vizagapatam och Ganjam i presidentskapet Madras, mellan 16° och 20° n. b. tills. 64,700 kvkm. med 4,8 mill. inv. Circarnämnas ofta i de engelska eröfringarnas historia. 1752 erhöllo fransmännen landet af nizam såsom ersättning för lämnad krigshjälp, därefter blef det ett stridsäpple mellan fransmän, engelsmän och nizam, tills de 4 distrikten, Northern Circars 1765 fullständigt kommo under ostindiska kompaniets välde.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

-ircassienne [-siä'n], fr., ett slags fint ylletyg, n kalladt drap impérial.

ircatōres, Circitores l. Circuitores l., af *circāre*, gå omkring), munkar, som utöfva yn öfver de andre klosterbröderna och som ega att när som helst undersöka cellerna.

Ci'rce, *grek.* och *rom. myt.* Se Kirke.

Circeji, fordom stad i Latium, berömd för sina on. Jfr Circeo.

Circello [tjirtje'llå], Monte. Se Circeo.

Fornromersk grafsten (se art. Cippus, sp. 332).

Circe'nsiska spel (af lat. *ci'rcus*. rännarbana), nn på de föreställningar, särskildt kappkörning, n under forntiden egde rum på cirkus (se d. o.).

Circeo [tjirtjä'å], Monte, äfven Monte Circello, Promontorio C. eller Monte San elice, i forntiden *Circæus mons, Circejum promontorium*, en bergsudde af 541 m. höjd på Itans västkust, vid Tyrrhenska hafvet, 18 km. v. Terracina, vid södra ändan af de Pontinska sken, 41° 12′ 25″ n. br. Berget var i forntiden ö (Circes ö) och är rikt betäckt med vin-, fikon- myrtenplanteringar. Vid stranden finnas flera ttor, bl. a. "deda Maga". S. ö. om berget ligger n San Felice Circeo, 2,013 inv. (1901), ra det ställe där forntidens *Circeji* var beläget.

Circēsium, den latinska namnformen för Kirkeu (se d. o.).

Ci'rcini, *zool.* Se Kärrhökarna.

Circitōres (lat.). Se Circatores.

Circondario [tjirkåndäriå], it., egentl. omnejd, allanled i den italienska förvaltningen, motsvande fr. *arrondissement*, närmaste underafdelning *provincia*. Öfversättes i Nordisk familjebok med let distrikt.

Circuitōres (lat.). Se Circatores.

Circuits [sö'kits], eng., *jur.*, benämning på de distrikt, i hvilka England är indeladt med afseende på rättsskipningen. Inom hvarje sådant distrikt kringresa tvenne af öfverdomstolens ledamöter vissa gånger om året för hållande af assiser.

Ci'rculus (lat.), cirkel, ring. — C. in definiendo, C. in demonstrando, C. in probando och C. vitiosus, *log.* Se Felslut.

Circumce'llio (lat.), landstrykare, tiggarmunk.

Circumcisio (lat.). Se Omskärelse.

Circumnutatiōn, *bot.* Se Nutation.

Ci'rcus (lat.), rännarbana. Se Cirkus.

Ci'rcus, *zool.* Se Kärrhökarna.

Circæa lutetiana. (Se spalt 332).

Cirencester [si'sistə l. si'stə], stad i grefskapet Gloucester, i sydvästra England, vid floden Churn, källflod till Thames. 7,536 inv. (1901). Knifsmide. Handel med ull och spannmål. Klädestillverkning. I närheten ligga C. house (förr kalladt Oakley park), tillhörigt earlen af Bathurst, och ett landtbruksinstitut. — C. är romarnas *Corinium* l. *Durocornovium*, som under britternas välde var ganska blomstrande, men förstördes genom danskarnas och sachsarnas härjningar.

Cirey [sirä]. 1. By i franska depart. Meurthe-et-Moselle. 2,283 inv. (1901). Gammalt slott, järngrufvor och ansenlig spegeltillverkning. — 2. (C.-sur-Blaise) By i franska depart. Haute-Marne, vid Blaise, med ett slott, hvarest Voltaire uppehöll sig 1733—49 hos markisinnan de Châtelet.

Ciriè [tjirie'], stad i italienska prov. Torino, vid järnvägen Turin—Lanzo. Omkr. 3,200 inv. (som kommun 7,658 inv., 1901). C. har en gotisk kyrka

(från år 1250) samt ett palats (Doria) med park. Silkesspinnerier, band-, snörmakeri- och pappersfabriker samt garfverier.

Cirka. Se Circa.

Cirka'ssien, en landsträcka i Kaukasus. Se Tjerkessien.

Cirkel (af lat. *ci'rculus*). 1. *Mat.* En sluten plan kroklinje, så beskaffad, att alla punkter på densamma befinna sig på lika afstånd från en viss punkt inom densamma, medelpunkten (C). Detta afstånd (AC) kallas cirkelns radie. Medelpunkten delar diametern (AB) midt itu. Äfven den af cirkeln innesluta ytan plägar kallas cirkel. Kroklinjen får i detta fall namnet cirkelperiferi. Förhållandet mellan periferiens och diameterns längd uttryckes genom det irrationella talet 3,14159... och betecknas med π. Kallas radien r, periferien p och ytan u, så erhållas följande relationer: $p = 2\,\pi r$ och $u = \pi r^2$. (Jfr Koniska sektioner.) A. M—y.*

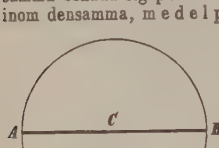

2. *Meteor.* Parhelisk cirkel kallas en ljus, ofärgad ring af solens bredd, som går genom solen parallellt med horisonten. När den är fullständig, bildar den en ring rundtomkring hela himmelen; men oftast är den, till följd af det starka solljuset, mindre tydlig på den mot himlakroppen vända sidan än på andra delar af himmelen. Den parheliska cirkeln, som är en tämligen sällsynt företeelse, hör till de s. k. halofenomenen (se d. o.) och uppkommer genom ljusets reflexion mot de vertikala ytorna i de små isprismer, af hvilka cirrimolnen bestå. När ringen visar sig omkring månen, kallas den paraselenisk cirkel. R. R.*

3. Detsamma som passare (se d. o.).

Cirkelbestick, ett etui, som innehåller de till en geometrisk konstruktion eller en linearritning nödiga instrumenten: passare, dragstift, gradskifva m. m.

Cirkelbevis, *log.* Se Bevis.

Cirkeldefinition, *log.* Se Definition.

Cirkeldelningsmaskin. Se Delningsmaskin.

Cirkelhop, *bergsv.* Vid gruffält, där malmen ej direkt bortfraktas, upplägges fierstädes, för att underlätta kuberingen, den skrädda malmen i högar af bestämda dimensioner, s. k. hopar, t. ex. fyrsidiga, hållande 100 ctr (4,250 kg.). Förr uppradades ofta malmen i "cirkelhopar" eller högar af cylindrisk form. Detta brukades vanligast i gruffvor med "intressentskap", då för hvarje del eller intressent en cirkelhop upplades vid brytningsårets början och sedan dagligen påfylldes, så att malmen jämnt fördelades. Cirkelhoparna voro lätta att exakt beräkna, men togo stort utrymme. Vanligen (särdeles i Värmland) lät man dessa hopar blifva så stora, att de rymde 3,000 eller 1,500 ctr (127,500 eller 63,750 kg.). De kallades då "hellöa" eller "halflöa". Detta mått uppkom troligen af lastningskapaciteten hos malmprämarna på några af Värmlands sjöar. Numera brukas cirkelhopar ej. Th. N—m.*

Cirkelns kvadratur (lat. *quadratura ci'rculi*, "cirkelns förvandling till kvadrat"), *mat.*, kallas problemet att medelst konstruktion eller räkning bestämma ytan af en cirkel, då radiens längd är gifven. Enär ytan är lika med radiens kvadrat, multiplicerad med talet π, reduceras problemet analytiskt taget till en bestämning af talet π. Talet π (se Pi) är åter ett irrationellt tal, men det har ända till sista tiden varit ovisst, om π dock icke möjligen kunde vara en algebraisk irrationalitet. Att så icke är fallet uppvisades först (1882) af Lindemann, i anslutning till Hermites bevis för att talet e, eller basen för det naturliga logaritmsystemet, icke är ett algebraiskt tal, samt därefter samma år under strängare form af Weierstrass. Härmed är då äfven ådagalagdt, att problemet icke utan användning af transcendenta kurvor kan lösas med tillhjälp af elementargeometrien.

Problemet att med användning af endast elementära geometriska konstruktioner framställa en kvadrat, hvars yta är lika med ytan af en cirkel, har gamla anor. Redan Anaxagoras skall enligt Plutarchos hafva sökt genom konstruktion bestämma cirkelns yta, och af Aristofanes' komedi "Fåglarna" framgår, att på hans tid problemet var kändt äfven utom fackmännens krets. Den förste, hvars undersökningar rörande cirkelns kvadratur bevarats till vår tid, är Hippokrates från Chios, hvilken fann, att en viss halfmånformig figur, uppritad på den i cirkeln inskrifna kvadratens sida, kunde exakt kvadreras (jfr Hippokrates' halfmånar). Han insåg äfven, att man skulle kunna konstruera cirkelns yta, om man förmådde kvadrera en liknande halfmåne, som uppritades på den inskrifna sexhörningens yta; men då han efter åtskilliga försök misslyckades därmed, förblef själfva problemet olöst. Ungefär samtidigt sysselsatte sig Antifon och Bryson med problemet, men utan större framgång. De försök till lösning, som antagligen under den grekiska geometriens senare skeden gjordes, hafva icke blifvit åt oss bevarade, och äfven från medeltiden känner man blott några få ansatser härtill. Först fr. o. m. renässansen började man med större ifver sysselsätta sig med hithörande undersökningar. Nicolaus Cusanus trodde sig hafva funnit problemets lösning, men Regiomontanus uppvisade, att han misstagit sig. Emellertid afskräckte detta icke från försök till nya lösningar, och under de följande århundradena utgjorde cirkelns kvadratur ett älsklingsämne, till en början för män med matematisk bildning, sedermera företrädesvis för dilettanter. De försök till lösning af problemet, som af olika matematici framställts, tillhör egentligen 1500- och 1600-talen. Bland 1500-talets cirkelkvadratörer må nämnas Oronce Finé (1544), Simon van Eyck (1585) och Scaliger (1592), hvilkas sistnämndes försök framkallade vederläggningar af Viète, van Roomen, Chrismann och Clavius. Problemet var en tid så omfattadt med så stort intresse, att kejsar Karl V utlofvade 100,000 écus för dess lösning och holländska generalstaterna för samma ändamål utfäste sig att betala en ansenlig summa. Af 1600-talets lösningar må anföras de af Longomontanus (1615) och Grégoire de S:t Vincent (1647), hvilken sistnämnde dock tog till hjälp teorien om koniska sektioner. Båda de anförda lösningarna framkallade vederläggningar, den förra särskildt af Briggs och Snell, den senare af Descartes, Léotaud och Huygens. Snart började dock de många misslyckade försöken verka afskräckande för fackmän-

nnerhet sedan det af Newton och Jean Bernoulli
l differentialkalkylens tillhjälp ådagalagts, att
cirkelsektor icke kunde exakt kvadreras. Man
ade misstänka, att ett liknande förhållande kunde
rum äfven med afseende på hela cirkeln, och
na misstanke vann i styrka genom studiet af de
lytiska egenskaperna hos talet π, hvilka visade
vara högst väsentligt olika de rationella talens
radikalernas egenskaper. Slutligen beslöt fran-
vetenskapsakademien formligen 1775 att icke
are till granskning upptaga några afhandlingar,
sysselsatte sig med cirkelns kvadratur, och detta
mpel har sedan följts af flera andra lärda sam-
d. Om också omöjligheten af cirkelns kvadratur
om användning af endast algebraiska kroklinjer
tt nyligen blifvit ådagalagd, hade dock problemet
an ett par århundraden tidigare förlorat betydelse
ett af vetenskapens hufvudproblem. Detta har
k ej hindrat, att försöken till dess lösning på
na väg fortsatts och ännu fortsättas af mate-
iskt obildade personer. Många hafva drifvits
till af den oriktiga föreställningen, att ett stort
s för lösningen vore utlofvadt, en föreställning,
franska vetenskapsakademien i sitt ofvan nämnda
lut uttryckligen, ehuru synbarligen utan fram-
g, sökte afägsna. Andra åter hafva själfva
fvat penningsummor åt den, som kunde veder-
ga deras lösningar. Så t. ex. vann matematikern
ole i början af 1700-talet en summa af 3,000
es, emedan han uppvisade felet i Mathulons cir-
kvadratur, och vid midten af samma årh. utfäste
sans sig att erlägga 300,000 fr. för en veder-
gning af sin lösning. Han blef också kräfd för
man, men förklarades af myndigheterna otill-
nelig. Antalet under 1700- och 1800-talen ut-
na lösningar kan räknas i hundratal. I Sverige
ommo t. ex. under 1700-talets senare hälft två
andlingar (1763, 1797) af S. Chronander, där
jligheten af cirkelkvadratur på elementär väg fast-
ls, och ännu 1746 utgaf Schenmark i Lund en
demisk afhandling med anslutning till Grégoire
S:t Vincents ofvannämnda lösning. Äfven i våra
gar utkomma årligen flera skrifter rörande cirkelns
dratur, och antalet försök till lösningar, som ej
ntliggöras, torde årligen utgöra ett eller annat
ndratal. Dessa lösningar kunna delas i två klasser.
n första innefattar sådana, hvilkas innehåll egent-
en icke har något med matematiken att skaffa,
n utgöres af rent nonsens, t. ex. då problemet
tes i samband med uppenbarelsebokens tal 666
anses förklara arisynden. Till den andra klas-
höra de lösningar, vid hvilkå matematiska satser
konstruktioner användas. Af dessa äro ganska
nga groft felaktiga och vittna om stor okunnighet.
dra åter gifva visserligen en riktig lösning, men
utsätta konstruktioner, som icke med elementar-
ometrien kunna utföras. Slutligen finnas några,
r visserligen konstruktionen är fullt utförbar, men
förment exakta lösningen endast approximativt
tig, således icke en lösning af cirkelns kvadratur
gentlig mening. Så utgåfvos t. ex. i Tyskland
87 två försök till lösning, af hvilka det ena gaf
= 3,0976..., således mycket för litet, det andra
= 3,1446..., således något för stort. Jfr Montucla,
Histoire des recherches sur la quadrature du
rcle" (1754; 2:a uppl., med tillägg af Lacroix,
30). G. E. (M. L.)

Cirkelrörelse, *mek.*, en centralrörelse, vid hvilken banan är cirkelformig.

Cirkelsegme'nt, *geom.*, den plana figur, som begränsas af en cirkelbåge och en korda. Jfr Segment.

Cirkelse'ktor, *mat.*, den plana figur, som begränsas af en cirkelbåge och tvenne radier. Jfr Sektor.

Cirkelslut, *log.* Se Felslut.

Cirkelsåg. Se Sågning.

Cirkla, afmäta med cirkelmått, bilda cirklar; med öfverdrifven noggrannhet afpassa (t. ex. sina ord). — Cirklad, afmätt, konstlad.

Cirknitz och Cirknitzsjön. Se Zirknitz och Zirknitzsjön.

Cirkulär-polarisation, *fys.* Se Polarisation.

Cirkulatiön (lat. *circula'tio*), kretslopp, omlopp. Jfr Cirkulera. — 1. *Bot.* Termen cirkulation begagnas af nutidens växtfysiologer för att beteckna en särskild form af protoplasmarörelse inom den membranklädda eller nakna växtcellen. Se Cell. H. Hn.

2. *Fysiol.* Se Blodomlopp.

3. *Landtbr.* Om s. k. cirkulationsbruk se Växelbruk.

Cirkulationspump, *maskinl.* För att bortleda den ånga, som i en ångmaskin redan förrättat sitt arbete, låter man den antingen fritt utströmma i luften eller inströmma i ett särskildt rum, kondensorn, där den afkyles och öfvergår till vatten. I senare fallet försiggår ångans afkylning därigenom att ångan kommer i beröring antingen med ständigt inströmmande kallt vatten eller med en större metallisk yta, hvilken ständigt hålles vid låg temperatur. Den apparat, som användes i det förstnämnda af dessa bägge fall, kallas därför insprutningskondensor; vattnet, som åstadkommer ångans afkylning, benämnes kallvatten, och den kran, genom hvilken kallvattnets tillopp till kondensorn regleras, kallvattenskran. Allt det i kondensorn samlade vattnet bortföres af den s. k. luftpumpen. Den apparat åter, som användes, när ångan afkyles genom beröring med en metallisk yta, kallas ytkondensor. Den afkylande ytan i en sådan kondensor består af en mängd metallrör med liten diameter, och dessa hållas vid låg temperatur därigenom, att kallt vatten oupphörligt får strömma antingen igenom dem eller omkring dem på deras utsida. Den ständiga omsättningen af detta afkylnings- l. cirkulationsvatten åstadkommes af cirkulationspumpen. Ångan, som skall kondenseras, inströmmar i en riktning, som är motsatt kylvattnets, och gifvetvis på motsatt sida om tubväggen, och det vatten, som uppkommer vid kondensationen, bortskaffas medelst luftpumpen. Cirkulationsvattnet kommer således icke i beröring med det genom ångans kondensation bildade vattnet, hvarför detta är fullkomligt rent. Det uti insprutningskondensorn samlade vattnet innehåller däremot alltid större eller mindre mängd föroreningar. Cirkulationspumpen uppfanns år 1828 af John Ericsson under hans vistelse i London. J. G. B. (E. Hjr.)

Cirkulationsvatten. Se Cirkulationspump.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Cirkulēra (af lat. *circulāre*), egentl. bringa i kretsform, sätta i omlopp; vara i omlopp (t. ex. om blodets rörelse, om utelöpande mynt, om rykten o. s. v.).

Cirkulär (af lat. *ci'rculus*, cirkel, krets, omlopp), cirkelformig, löpande i krets, rundgående (t. ex. cirkulärsåg, cirkulärhyfvel); rundskrifvelse, d. v. s. skrifvelse, som är beräknad för flera personer eller myndigheter och som vanligen utsändes i flera exemplar.

Cirkulärbefästning, *fortif.*, befästning, konstruerad på en cirkel såsom grundlinje. Sådana föreslogos af Albrecht Dürer och Montalembert, men hafva ej funnit någon praktisk användning. Tornen kunna likväl anses som en tillämpning af dessa befästningar i inskränkt mening. Fördelarna af ifrågavarande befästningsform skulle vara: enkelhet, minsta omkrets förenad med största utrymme, svårbestrukna linjer och en jämn eld åt alla sidor. Olägenheter äro: spridningen af elden och omöjligheten att samla densamma till öfverväldigande kraft mot vissa punkter äfvensom svagt grafförsvar o. s. v. G. U.*

Cirkulär polarisation, *fys.* Se Polarisation.

Cirkumcelliōner (af lat. *ci'rcum*, omkring, och *ce'lla*, koja), en asketisk-social rörelse i norra Afrika under 4:e årh. Den synes ha uppkommit under Konstantin I:s tid (306—337), ej utan analogi med det samtida munkväsendet. Den var nämligen på samma gång en religiös och en social rörelse. Cirkumcellionerna gjorde anspråk på en högre religiositet än mängdens och voro öfverspända asketer, som vandrade omkring i Afrikas provinser, ofta fanatiskt sökande martyrkronan; men de opponerade ock mot de sociala förhållandena i landet, särskildt mot den ojämna förmögenhetsfördelningen. Historisk betydelse fick rörelsen först under Konstantins söner. Dessas (särskildt Konstans') svåra förföljelser mot donatismen kommo biskop Donatus af Bagai att söka stöd hos cirkumcellionerna, hvilkas fanatism nu upphetsades mot kejsarstyrelsen och rikskyrkan. Våld möttes med våld, och så utbröt och fortgick under hela 4:e årh. ett blodigt småkrig, hvarunder cirkumcellionerna hade sitt hufvudsäte i Numidien. Deras öden sammanflöto sedan fullständigt med donatisternas. Se Donatister. Jfr Thümmel, "Zur beurteilung des donatismus" (1893). Hj. H—t.

Cirkumce'ntrisk (af lat. *ci'rcum*, omkring, och *ce'ntrum*, medelpunkt), belägen omkring en medelpunkt.

Cirkumfere'ns (af lat. *circumfe'rre*, draga omkring), omkrets, omfång.

Cirkumfle'x (lat. *circumfle'xus*, af *circumfle'ctere*, böja omkring), *språkv.* Se Accent, sp. 85.

Cirkummeridiānhöjd, *astron.*, sol- och stjärnhöjd, som mätes mycket nära meridianen. En sådan mätning användes företrädesvis vid bestämmandet af en orts geografiska bredd.

Cirkumpolärstjärna, *astron.*, fixstjärna, som för en bestämd ort ständigt befinner sig öfver horisonten. Cirkumpolarstjärnor äro alla stjärnor, hvilkas afstånd från polen är mindre än ortens polhöjd.

Cirkumskriptionsbulla (af lat. *circumscri'ptio*, rundskrifvelse), påflig kungörelse i form af en bulla och innehållande en öfverenskommelse mellan påfven och en världslig regering rörande ordnandet af yttre kyrkliga angelägenheter i ett land.

Cirkumskript peritonit. Se Bukhinneinflammation.

Cirkumstantiell bevisning, *jur.*, bevisning genom liknelser och omständigheter (indicier).

Cirkumvallationslinje (af lat. *circumvallāre*, omgifva med vall), *fortif.*, de sammanhängande förskansningar, med hvilka en belägrande eller blockerande fordom omgaf sitt läger och sina förråd på de från fästningen, utåt fria fältet, vända sidan. Dess förskansningar hade front utåt och tjänade belägringseller inneslutningshären till skydd och stöd i försvaret mot utifrån till fästningens undsättning anryckande fiender. Skydd mot utfall från fästningen vanns genom förskansade linjer, s. k. kontravallationslinjer, som anlades på fästningssidan om belägrings- eller inneslutningshärens läge. Vid nutidens belägringar förekomma sällan sådana sammanhängande förskansningar. G. U.

Cirkumzenitālbågen, *meteor.* Se Tangerande bågar.

Ci'rkus (lat. *circus*) betecknar först och främst en fornromersk kapplöpnings- eller rännarbana. En sådan bestod ursprungligen af en öppen plats med provisoriska sittplatser rundtomkring. Under konungatiden uppfördes, i dalen mellan den palatinska och den aventinska höjden, den s. k. "stora cirkus" (*circus maximus*), som efter Julius Cæsars ombyggnad lär hafva rymt 250,000 åskådare, senare betydligt mera. I Rom funnos dock flera andra rännarbanor, t. ex. den flaminiska samt Neros cirkus och den vanligen efter Caracalla benämnda cirkus, som uppfördes af Maxentius. Den sistnämnda, som låg utanför staden, vid appiska vägen, är ännu någorlunda väl bibehållen. Dess grundritning, som dock ej torde hafva varit fullt typisk, var följande (se fig. 1 sp. 341):

AA beteckna lidren (*ca'rceres*) för kappkörningsvagnarna, *B* en mur (*spina*), som framgick midt igenom större delen af banan, *C* och *D* de båda målen eller målpelarna (*metæ*), omkring hvilka vagnarna vände, *E* ett kritadt snöre, som spändes tvärsöfver banan och lossades, när tecken gafs att köra fram, *F* en utbyggnad, där kejsaren hade sin plats, *G* sannolikt platsen för den, som hade lof anställa täflingsspelet, *H* en port, genom hvilken festtåget inkom, *I* en triumfport för segraren, *LL* en utgångsport för skadade körsvenner, *KK* inkörportar för vagnarna. Rundtomkring banan funnos amfiteatraliskt ordnade bänkrader, till hvilka man kom genom hvalfbågar i en eller flera våningar. (Jfr fig. 2, som är en afbildning af cirkus i Konstantinopel, på hvilken bl. a. muren med dess obelisker tydligt framstår.)

I den stora cirkus i Rom lät Julius Cæsar rundomkring banan och innanför åskådarplatserna gräfva en tio fot bred och djup kanal, till skydd för åskådarna mot de vilda djuren.

I cirkus firades täflingslekar af många slag, som sprungligen till gudarnas ära, men sedermera för hvarjehanda anledningar. Dessa lekar bestodo af kappkörning, i gymnastiska täflingar, såsom knytnäfskamp, brottning och kapplöpning, vidare i s. k. "trojanska leken" (*ludus Trojæ*), som utfördes af unga gossar till häst, krigiska lekar, djurstrider och stundom äfven kamp mellan gladiatorer. De vanligaste voro kappkörningarna. I dessa lämnade vagnarna utgångspunkten i samma ögonblick

e först högra sidan af banan, hvarefter de
zde af åt vänster. På detta sätt skulle banan
mfaras sju gånger. Vanligen täflade fyra vagnar
n gång, och denna täfling kunde upprepas med
vagnar timme efter timme. För hvarje vagn
två, tre eller fyra hästar spända.
ekarna i cirkus voro, i synnerhet under kejsar-
t, ett särdeles omtyckt tidsfördrif för Roms be-

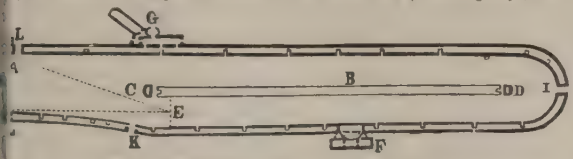

Fig. 1. Grundplan af Caracallas cirkus i Rom.

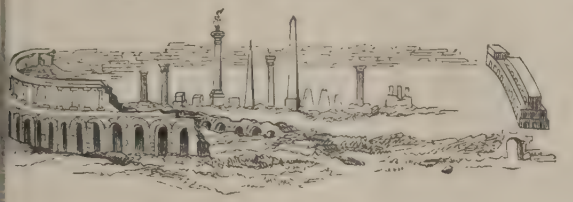

Fig. 2. Cirkus i Konstantinopel.

ning, som enligt ett kändt uttryck åtrådde en-
. ”bröd och circensiska spel” (*panem et cir-
ses*). Särskildt kappkörningarna väckte i hög grad
änhetens intresse. Dessa fingo ytterligare ökad
delse, när de täflande började ordna sig i vissa lag
gillen, som till en början voro fyra och, efter
erna på de täflandes kläder och bindlar, kallades
hvita, det röda, det gröna och det blå (en tid
. Sedermera sammanslogos dessa lag till två,
ligen ”de gröna” (innefattande äfven de hvita),
”de blåa” (till hvilka jämväl de röda hörde).
en täflingsfest stundade, betogs hela staden af

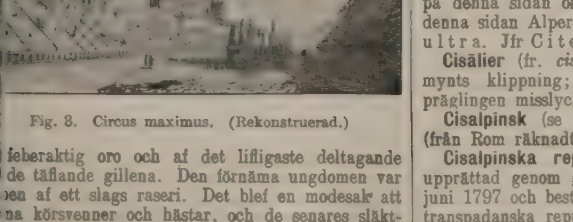

Fig. 3. Circus maximus. (Rekonstruerad.)

feberaktig oro och af det lifligaste deltagande
de täflande gillena. Den förnäma ungdomen var
en af ett slags raseri. Det blef en modesak att
na körsvenner och hästar, och de senares släkt-
ster blefvo föremål för noggranna studier. De
kligaste körsvennerna voro allmänhetens gunst-
ar och uppträdde med större eller mindre fräck-
. Man finner af allt detta, att täflingslekarna i
cirkus i visst afseende motsvarade nutidens sport. En annan sida af saken var, att gillena, som buro sina färger äfven utom cirkus, utbildade sig till politiska och kyrkliga partier, hvilka sinsemellan utkämpade ytterst häftiga strider. Så föranledde afunden och partihatet mellan de blåa och de gröna i Konstantinopel, där kapplöpningarna voro ett älsklingsnöje, år 532, under Justinianus, ett blodigt uppror (se Nikaupproret.)

I vår tid nyttjas ordet cirkus för att beteckna en lokal, i hvilken konstberidare och akrobater uppträda inför allmänheten. R. Tdh.

Cirkvenica [tsirkveni'tsa] l. Crkvenica, hafsbadort i kroatiska komitatet Modrus-Fiume, vid Morlacca-kanalen, midtemot ön Veglia. 4,134 inv. (1901). Mildt klimat. Säsong hela året. C. är mest besökt vår och höst. Frekvens omkr. 1,000 pers. Ln.

Cirò [tjirå'], ort i italienska prov. Catanzaro, 5 km. från Joniska hafvet. Omkr. 4,000 inv. (som kommun 7,208 inv., 1901). Station på järnvägen Metaponto—Reggio. Silkesspinneri och sardellfångst. C. drabbades svårt af en jordbäfning 1832.

Cirrhipe'dia, *zool.* Se Rankfotingar.

Cirrhös (lat. *cirrhösis*), *patol.* Se Bukvattusot och Lefversjukdomar.

Cirrhus, *bot.* Se Klänge.

Cirro-cu'mulo-strätus (lat.), *meteor.* Se Moln.

Cirro-cu'mulus (lat., af *ci'rrus*, fjädermoln, och *cu'mulus*, hop), *meteor.* Se Moln.

Cirro-strätus (lat., af *ci'rrus*, fjädermoln, och *ste'rnere*, utbreda), *meteor.* Se Moln.

Ci'rrus (lat.), Fjädermoln, *meteor.* Se Moln.

Ci'rsium, *bot.* Se Tistel.

Cirta (”stad”), stad i Numidien, konung Micipsas och hans efterföljares residens. Det återuppbyggdes af kejsar Konstantin och fick då namnet *Constantina* samt motsvarar det nuv. Constantine (se d. o.) i Algeriet.

Ci's (lat.), på denna sidan, hitom, nyttjas i en mängd sammansättningar, t. ex. cisrhenansk, på denna sidan om Rhen, och cisalpinsk, på denna sidan Alperna. Dess motsats är trans eller ultra. Jfr Citerior.

Cisälier (fr. *cisaille*), *num.*, egentl. affall efter mynts klippning; felaktiga myntplattor eller vid präglingen misslyckade mynt, som måste omsmältas.

Cisalpinsk (se Cis), på denna sidan Alperna (från Rom räknadt).

Cisalpinska republiken, stat i norra Italien, upprättad genom general Bonapartes kungörelse 29 juni 1797 och bestående af de förutvarande cis- och transpadanska republikernas förenade område. Den omfattade sålunda Lombardiet, de venezianska distrikten Bergamo, Brescia, Cremona, Verona och Rovigo, hertigdömet Modena, furstendömena Massa och Carrara samt legationerna Bologna, Ferrara och

Romagna. Härtill lades ytterligare 27 sept. Mantova och 22 okt. Valtellina, Chiavenna och Bormio, sedan Österrike genom freden med Frankrike i Campo Formio 17 okt. s. å. nödgats erkänna den nya staten. Denna, hvars areal utgjorde 42,450 kvkm., var delad i 10 departement. Författningen var bildad efter mönster af den franska direktorialförfattningen. Den verkställande makten innehades af ett direktorium, den lagstiftande af två kamrar, de gamles råd på 80 medlemmar och stora rådet på 160. Hufvudstaden var Milano. Republiken hade inga egna trupper, men underhöll en fransk armé på 20,000 man och var sedan mars 1798 nära förbunden med Frankrike genom en off- och defensivallians samt ett handelsfördrag. I själfva verket var Bonaparte dess oinskränkte härskare. Den unga staten blef upplöst 29 april 1799 genom Suvorov, som då med sin segrande här höll sitt intåg i Milano, hvarifrån hela regeringen flytt. 2 juni 1800 eröfrade Bonaparte åter Milano och dekreterade några dagar senare republikens återställande samt en ny författning. Enligt denna innehades den verkställande makten af en *governo* på 9 medlemmar och den lagstiftande af en *consulta* på 50. Bonaparte införlifvade 6 dec. 1800 Novara och Tortona med republiken, och Österrike måste erkänna detta genom freden i Lunéville 9 febr. 1801. År 1802 ombildades staten till den italienska republiken, och Bonaparte valdes 26 jan. s. å. till dess president, medan hertig Francesco Melzi d'Eril under hans frånvaro förestod regeringen som republikens vicepresident. Landet indelades i 13 departement och styrdes fullkomligt efter franskt mönster. På Napoleons föranstaltande begärde italienarna 1805 republikens omdaning till monarki, en deputation erbjöd honom dess krona, och 17 mars s. å. skapades konungariket Italien, hvarefter Napoleon 26 maj i Milano krönte sig till dess konung. Hans styfson Eugène de Beauharnais utsågs 7 juni s. å. till det nya rikets vicekonung och förvaltade det, icke utan framgång och förtjänst, till 1814, då Napoleons nederlag och tronafsägelse gjorde slut på dess tillvaro. E. A—t.

Ciselēra (fr. *ciseler*), dels med skarpt verktyg (grafstickel, mejsel, fil) bortarbeta de gjuträndер och andra ojämnheter, som vid gjutning i metall bilda sig på ytan af ett konstverk (detta förfarande kan lätt skada den af konstnären skapade formen och kräfver å dennes sida den största försiktighet och omsorg); dels drifva i metall, d. v. s. med puns och hammare framställa upphöjda figurer på tunt metallbleck. — Ciselör, en som har ciseleringskonsten till yrke. R—n.*

Cisiojānus (lat.). Med detta ord betecknade man i äldre tider vissa minnesverser, hvilka tjänade att bestämma datum för orörliga fester och helgondagar. Dessa verser utgjordes vanligen af två hexametrar för hvarje månad, affattade på ett barbariskt latin och innehållande lika många stafvelser, som det fanns dagar i månaden. Enligt den i Sverige vanliga redaktionen af Cisiojanus voro verserna för januari månad:

Cisio Janus Epi. sibi vendicat Oc. Feli. Marcel. Prisc. Hen. Fab. Ag. Vincent. E. Paulus nobile lumen.

Benämningen är tagen från de första orden i första versen, där "cisio" är en förkortning af "Circumcisio Christi" (Jesu omskärelse). I de nämnda v serna äro alla orörliga fester och helgondagar un januari månad angifna. Vanligen upptog man dast den första eller de två första stafvelserna af gens latinska namn. Så t. ex. utmärker *Epi.* tr dedagen (Epiphania), *Oc.* tjugondedagen (octa post Epiphania dies) o. s. v. Önskar man datum för någon af dessa dagar, behöfver man dast räkna antalet stafvelser, som i verserna för den ifrågavarande dagens representant, samt där addera ett. Så finner man t. ex., att tjugondeda (*Oc.*) infaller den trettonde och Erik den heli dag (*E.*) den tjugufjärde. — En annan, mindre barisk form af Cisiojanus, hvilken tillskrifves lanchthon, börjar sålunda:

Cisio Janus Epiphaniis dic dona Magorum
Vincit orans Agne nova Paulum lumina vertu

Då emellertid i de nu anförda redaktionerna åtskilliga svenska helgondagar saknades, dels flera den romerska kalenderns fester onödigtvis voro u tagna, företog sig en och annan svensk författare sammansätta lämpliga verser. Så föreslog t. Kexlerus följande form för första versen:

Scinditur inde Magis colitur puer ortus Jesus.

Det tyckes emellertid som om dylika försök utträngа den gamla formen för Cisiojanus ej någon egentlig framgång. — Cisiojanus finnes ligen införd i "calendaria perpetua" från 1 16:e och 17:e årh. samt i läroböckerna i "compu ecclesiasticus" ända till början af 1700-talet. jämte funnos cisiojaner på svenska "för then me man, som intet förstår latin". En sådan, tr första gången 1573, börjar på följande sätt:

"Omskuren blef Jesus sökt af kong Knut,
bad dem hjälpa sig att drifva julen ut.
Marcellus, Antonius, Priska och Fabian,
Agnes, Vincentius de kalla påfven fram;
där sjunga de alla gloriam."

Lämningar af detta sätt att angifva bemärke dagar fortlefva än i dag tämligen allmänt bl den svenska allmogen. G.

Cisjurānska Burgund, Burgund på denna s (väster) om Jurabergen. Se Burgund 4.

Ciskaukāsien, en från romarna härstammande nämning på landet norr om Kaukasus. På a sidan om berget låg Transkaukasien.

Cisleithānien, en efter Österrikes tudelning bruklig (icke officiell) benämning på den hälft österrikisk-ungerska monarkien, hvilken (till s delen) ligger "på denna sidan" (från Wien räkn om floden Leitha och som har sin gemensamma presentation i österrikiska riksrådet. Denna del fattar de fordom till Tyska förbundet hörande k länderna samt Istrien, Dalmatien, Galizien och B vina. Transleithanien utgöres af Un och Kroatien.

Cis- och trans-former, *kem.* Se Isomer

Cispadānska Gallien, Gallien på denna sidan Ancona räknadt) om Padus (Po). Se Gallien

Cispadānska republiken, en af general B parte 20 sept. 1796 efter slaget vid Lodi bildad som bestod af de söder om Po (Padus) beli länderna Modena, Reggio, Ferrara och Bolo Republiken fick en efter mönstret af den franska dad författning. Vid sidan af ett direktorium personer stod "stora rådet" med 60 och "de ga råd" med 30 medlemmar. Staten var indelad

rtement och hade omkr. 1 mill. invånare. Redan förenades densamma med den norr om Po upp- de Transpadanska republiken till alpinska republiken.

splatinska republiken var en tid (okt. 1828—1831) namn på fristaten Uruguay. Den hade namn däraf att den var belägen "på denna i" (d. v. s. norr) om La Plata.

srhenänska republiken, namn på en stat, som på väg att bildas 1797 och som skulle bestå af å vänstra Rhenstranden liggande städerna Köln, r och Aachen samt ställde sig under skydd af ska republiken. Någon ordnad stat kom likväl till stånd, enär genom freden i Campo Formio vänstra Rhenstranden afträddes till Frankrike. Venedey, "Die deutschen republikaner unter der zösischen republik" (1870).

ss (fr. *ut dièse*, eng. *c sharp*), *mus.*, den med alf ton höjda tonen *c*; förväxlas enharmoniskt *dess*.

issa'mpelos L., *bot.*, växtslägte af fam. *Menimaceæ*. *C. Pareira* L., som lämnar falsk eirarot, förekommer öfverallt i tropia. G. L—m.

iss dur (fr. *ut dièse majeur*, eng. *c sharp major*), ., den föga brukliga durtonart, som har *ciss* till ndton och företecknas med sju ♯, ett för hvarje i skalan (paralleltonart: aiss moll). I stället ciss dur nyttjar man helst dess enharmoniska förlingstonart dess dur, hvars företeckning är dre obekväm.

issey [sissé], Ernest Louis Octave urtot de, fransk statsman och militär, f. 23 . 1810 i Paris, d. där 15 juni 1882, tjänade med utmärkelse i Algeriet och drog som öfverste ut i Krimkriget, hvarunder han 1854 för sina bedrifter vid Inkerman befordrades till brigadgeneral. 1863 fick han som divisionsgeneral befälet öfver 11:e divisionen (Rennes). I fransk-tyska kriget 1870 kommenderade C. 1:a divisionen af 4:e armékåren, deltog i striderna vid Metz 14, 16 och 18 aug. samt vid Noisse-

e 31 aug. Han yrkade ifrigt, men förgäf- , på att Bazaine skulle bryta sig ut ur Metz, sedan denna fästning kapitulerat (28 okt.), fördes i fångenskap till Tyskland. Återkommen till ilandet, bidrog han kraftigt till kommunens krosde och blef, sedan han redan 8 febr. 1871 in- s i nationalförsamlingen, af Thiers utnämnd till sminister. Han utvecklade nu en intensiv verkhet på reorganiseringen af den franska armén införde en mängd tidsenliga reformer, hvarigom han högst väsentligt ökade truppernas stridsdighet. Efter Thiers' fall trädde C. tillbaka och ertog kommandot af 9:e armékåren (Tours). Sedan konservativa ministären Broglie störtats (16 maj 4), bildade C. ett nytt kabinett, där han själf vicepresident och krigsminister. Sistnämnda t bibehöll han också i Buffets och Dufaures därpå följande kabinett, men han afgick 16 aug. 1876, sedan han året förut valts till senator för lifstiden. 1878 blef han befälhafvare för 11:e armékåren (Nantes), men försattes 1880 ur aktiv tjänst, enär han blifvit komprometterad genom de afslöjanden, som kommo i dagen under processen mot öfverstelöjtnant Jung. C. drog sig då tillbaka till privatlifvet, ehuru den parlamentariska kommitté, som nedsatts för att undersöka de mot honom riktade beskyllningarna för landsförräderi och utpressning, frikände honom och deputeradekammaren bekräftade detta i april 1881. E. A—t.

Ciss moll (fr. *ut dièse mineur*, eng. *c sharp minor*), den molltonart, som har *ciss* till grundton och företecknas med fyra ♯ (för *f*, *c*, *g* och *d*). Paralleltonart: e dur.

Cissoid (af grek. *kisso's*, murgrön, och *ei'dos*, form), *geom.*, kallas orten för den punkt (*M*), som erhålles därigenom att man på en rörlig rät linje (*AE*), från dess fasta ändpunkt (*A*) räknadt, afsätter ett stycke (*AM*), lika stort med den del (*DE*) af densamma, som begränsas af en gifven cirkel (*ADB*), gående genom linjens fästpunkt, och en denna cirkel tangerande rät linje (*CC*$_1$). Cissoiden är en kroklinje, som består af tvenne oändliga grenar, symmetriskt belägna med afseende på diametern (*AB*) och sammanlöpande i en spets (*A*); *CC*$_1$ utgör dess asymptot (se d. o.). — Cissoiden uppfanns af greken Diokles (hvilken lefde omkr. 350 f. Kr.) för lösningen af problemet att finna tvenne medelproportionaler mellan två gifna linjer. A. M—y.*

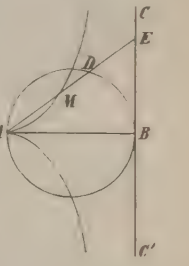

Ci'ssus L., *bot.*, växtslägte af fam. *Vitaceæ*, omfattande öfver 250 arter i varmare länder, till största delen klättrande buskar. Flera arter, utmärkta genom vackra blad, t. ex. *C. discolor* Bl. från Java och *C. antarctica* Vent. från Australien, odlas ofta i växthus och boningsrum. G. L—m.

Cis-Sutlejstater (eng. *Cis Sutlej states*), ett tjugotal små furstendömen i västra Himalaya, på vänstra stranden af Sutlej, tillhöriga divisionen Ambala i brittisk-indiska provinsen Punjab, tillsammans 17,050 kvkm., med omkr. 500,000 inv. Det största furstendömet, Sirmur l. Nahan, hade 124,134 inv. 1891, det minsta, Dargoti, endast 595 inv.

Cis Sutlej states [si's-sa'tlid-stēits], eng. Se Cis-Sutlejstater.

Ci'sta (lat., kista, låda), *arkeol.*, cylindriskt kärl, i regeln af bronsbleck. Sådana kärl förekomma hufvudsakligen i Italien. De äro af tvenne slag. I det egentliga Etrurien förekomma cistor med rik figurframställning å själfva kärlet och på locket, dels graverad och dels i drifvet arbete, med fri stående figurer på locket, hvilka tjänat som handtag, samt gjutna fötter i form af djurfötter. Dessa cistor hafva i allmänhet gjort tjänst som toalettskrin. Det vackraste exemplaret är den i Collegio romano i Rom förvarade s. k. "Ficoroniska cistan", med framställning ur argonauttåget. En vacker cista af guld, silfver och trä är funnen vid Palestrina, en annan af elfenben med figurer vid Chiusi. Det andra slaget

af cistor träffar man förnämligast i Italien norr om Apenninerna, i etruskiska grafvar. Dessa cistor hafva inga bilder; deras yta upptages i stället af en mängd parallella, tvärgående, tätt sittande, upphöjda ringar, hvadan man kallat dessa kärl räfflade cistor (”ciste a cordoni”). De äro af två slag, i det de antingen hafva rörliga grepar, fästa vid öfverkanten, eller fasta handtag, fästa på sidan. De hafva användts till förvarande af de dödes ben och aska. Cistor af detta slag äro, i enstaka exemplar, funna utom Italien, t. ex. i Österrike (Hallstatt), Frankrike, Rhendalen, Hannover, trakten af Lybeck och i Posen. — Cistor kallas äfven fyrkantiga grafkärl

Ficoroniska cistan.

Cista från Palestrina.

af sten eller terrakotta, med liggande människofigurer på locket. Sådana cistor hafva hittats i etruskiska grafvar. Hs Hd. (T. J. A.)

Cistäceæ, *bot.*, en familj inom ordn. *Parietales*, utmärkande sig genom regelbundna, undersittande blommor, många ståndare, enrummigt fruktämne och frön med fröhvita. Till familjen höra omkr. 160 örter eller småbuskar, som äro allmänna särskildt i Medelhafstrakterna. Inom Sveriges flora finnes släktet *Helianthemum*, representeradt af ett par arter. G. A. (G. L—m.)

Ci'ster (fr. *cistre*, eng. *cithern*, it. *cetera*), *mus.*, 1500- och 1600-talens ”cittra”, en afart af luta, formad som denna, men med platt rygg, och försedd med 4—12 metallsträngar, som knäpptes med plektron. Jfr Cittra.

Cistercie'ns-orden (äfven kallad Bernhardin-orden), en efter moderklostret Cîteaux (lat. *Cistercium*) benämnd, reformerad gren af benediktin-orden (se Benediktiner). Anläggningen af klostret anknytes till Robert, prior i klostret Montier-la-Celle (nära Troyes). Sedan han förgäfves sökt reformera de under Montier-la-Celle lydan klostren, utvaldes han af några eremiter i Col skogen till deras ledare och slog sig med dem vid Molesmes (stiftet Langres). Då de emeller visade sig oemottagliga för hans reformidéer, be han sig 1098 med påfligt tillstånd jämte de 20 fr maste till Cîteaux vid floden Vouge, ej långt f Dijon (stiftet Châlon-sur-Saône) för att lefva i str öfverensstämmelse med Benedikts regel. Där byg grefve Odo af Burgund åt dem det berömda klost i början kalladt *Novum monasterium* (”det klostret”). På påfvens befallning återvände Rob

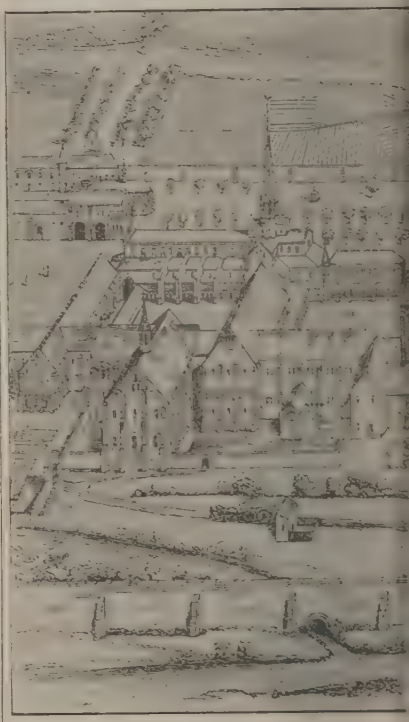

Klostret Cîteaux.

redan året därpå till Molesmes, genomförde d klosterreform och dog såsom abbot 1108. I Cît som blef oafhängigt och ställdes direkt under p stolen, efterträddes han af Alberich, som gaf åt de nya klosterstadgarna (*instituta monach cisterciensium de Molismo venientium*). Redan tredje abboten af Cîteaux, engelsmannen S Harding, fruktade klostrets utdöende af bris noviser, då den helige Bernhard med 30 andr trädde i detsamma och skänkte det nytt lif; ja, hards verksamhet för det nya samfundet blef dan betydelse, att han räknas såsom cisterc ordens andre stiftare. Nu anlades de första d klostren La Ferté (1113), Pontigny (1114), vaux och Morimund (1115) samt från dessa ligare fem.

r öfverläggningar mellan dessa de äldsta klost-
abboter framgick 1118 den nya ordensstadgan,
s. k. *carta caritatis*, som 23 dec. 1119 stadfästes af
xtus II. Den bär på nästan alla punkter spår af
notsättning till kluniacenserna. Det organisatori-
problem, som här på ett snillrikt sätt lösts, var
med bibehållande af sambandet klostren emellan
jliggöra en tygellös monarkisk despotism och

Cisterciensmunk.

bevara det enskilda klostrets frihet och självbestämningsrätt samt finna en garanti för observansen i alla kloster, äfven hufvudklostret. Den nya organisationens hufvudpunkter äro följande. Benedikts regel inskärptes i all sin stränghet; i öfrigt skulle Cîteaux-klostrets seder, bruk och gudstjänstordning gälla alla cistercienskloster. Den största enkelhet skulle iakttagas i afseende på såväl klosterfolkets lefnadssätt som kyrkornas arkitektur och dekorering. Drägten var först hvit, sedan

Klostrens underhåll skulle anskaffas genom af dess
nare bedrifvet åkerbruk och boskapsskötsel, ej —
med de äldre klostren ofta var fallet — genom

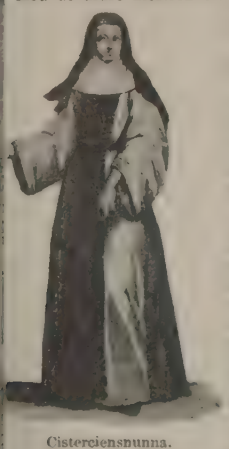

Cisterciensnunna.

öfverlåtna tionden eller tullar. Jämte de egentlige munkarna skulle finnas lekbröder (*conversi*) för det gröfre arbetet samt underlydande gårdars förvaltning. Lekbröderna kunde ej blifva munkar och rekryterades mest ur de lägre samhällslagren. Hvarje kloster skulle öfva uppsikt öfver sina dotterkloster, dess abbot årligen visitera dem, vid vakanser öfvervaka deras styrelse samt leda de nya valen. De fyra äldsta dotterklostrens abboter skulle årligen visitera Cîteaux. Hvart och ett af
nda fem kloster stod i spetsen för en af
ens stammar (*lineæ*) och öfvervakade i sista
d, att vederbörande abboter fullgjorde sina
ldigheter mot dotterklostren. Hvarje år skulle
a cistercienskonsters abboter samlas till ge-
alkapitel; senare behöfde de mera aflägse
ägna klostrens abboter blott hvartannat till
rt sjunde år infinna sig. Generalkapitlet var ordens högsta lagstiftande och dömande myndighet. Förslag till nya stadgar framlades och generalkapitlens beslut redigerades af definitorkollegiet, som bestod af de fem äldsta klostrens abboter såsom självskrifna medlemmar och dessutom 20 valda abboter. Exemtion från den ordinarie kyrkliga jurisdiktionen var från början ej eftersträfvad.

Den nya orden fick särskildt genom den helige Bernhards väldiga personlighet och på grund af sin tidsenliga ekonomiska organisation en hastig och betydande utbredning. 1130 funnos 30 kloster, redan 1152 funnos 288. Under hela medeltiden anlades 738 cistercienskloster, hvaraf nära hälften direkt eller indirekt stammade från Clairvaux. Orden intog under en tid en ledande ställning inom klosterväsendet; den gynnades af påfvarna, och på konsilierna intog abboten af Cîteaux första platsen bland ordensgeneralerna. I Spanien och Portugal lades cistercienserregeln till grund för flera riddarordnar (i det förra landet Alcantara-, Montesa-, Calatrava- och Truxillo-ordnarna, i det senare Avis- och Kristus-ordnarna). I Tyskland spelade orden en betydande roll vid kolonisationen af de nordöstra delarna af landet.

Den senare medeltiden var för orden en tillbakagångens eller förfallets tid. En orsak därtill var konkurrensen med tiggarordnarna, hvilken framkallade en omläggning af cisterciensernas verksamhet, i det att större utrymme bereddes munkarnas vetenskapliga och själavårdande verksamhet. Men tillbakagången hade äfven andra orsaker. Tukten slappnade, och den ekonomiska organisationen var ej längre tidsenlig. Reformationsförsök uteblefvo ej — särskild betydelse har Benedikt XII:s stadga af 12 juli 1335 —, men hade föga framgång. Reformationen ledde till ordens undergång i stora delar af Europa, och den katolska motreformationen medförde intet nytt lif. Den gamla sammanhållningen sönderbröts, och nya reformkongregationer uppstodo i olika länder. Viktigast bland dem äro feuillanter och trappister.

De af reformationen skonade klostren föllo till större delen offer för kejsar Josef II:s reformnit eller för revolutionstidens stormar. För närvarande omfattar orden ett 30-tal kloster, hufvudsakligen i Österrike, Belgien och Italien, förutom några kloster af den mellan de egentlige cisterciënserna och trappisterna stående Sénanque-kongregationen. — Redan af Stefan Harding organiserades en kvinnlig gren, som fick en mycket stor utbredning. Af denna kvinnliga gren finnes ännu kvar omkring ett hundratal kloster, hufvudsakligen i Spanien.

Litt.: Manrique, "Cisterciensium sive verius ecclesiasticorum annalium ...tomi IV" (1642—59), Janauschek, "Originum cisterciensium tom. I" (1877), Winter, "Die cistercienser des nordöstlichen Deutschlands bis zum auftreten der bettelorden" (1868—71), och Heimbucher, "Die orden und kongregationen der kathol. kirche" (1896—97). Generalkapitelstatuten finnas hos Martène & Durand, "Thesaurus novus anecdotorum" IV, hos Winter samt i det af Séjalon utgifna "Nomasticon cisterciense" (1892). Värdefulla bidrag till ordenshistorien finnas i de båda ordenstidskrifterna "Studien und mittheilungen aus dem benedictiner- und cistercienserorden" (fr. 1880) samt "Cistercienserchronik" (fr. 1889).

Till Sverige öfverfördes cisterciënserna redan i midten af 1100-talet. Sannolikt redan 1143 an-

lades Alvastra vid Omberg i Östergötland och Nydala vid sjön Rusken i Småland. Senare tillkommo Varnhem i Västergötland, sannolikt 1150, Julita eller Saba i Södermanland, ursprungligen anlagdt sannolikt 1160 vid Viby, nära Sigtuna, några decennier senare flyttadt, Gutvalla (Gutnalia), äfven kalladt Roma i socknen af samma namn på Gottland, sannolikt 1164, samt Gudsberga eller Husby i Dalarna 1486. Af nunnekloster nämnas Vreta, anlagdt sannolikt 1162, och det därifrån några år senare grundade Askaby i Östergötland, Gudhem i Västergötland, sannolikt grundadt under 1160-talet, 1342—60 flyttadt till Rackeby och Aranäs (se d. o.), Sko i Uppland, flyttadt från Byarum i Småland under förra hälften af 1200-talet, Riseberga i Edsbergs härad i Närke, sannolikt anlagdt i slutet af 1100-talet, Vårfruberga på Fogdön i Södermanland från början af 1200-talet samt Solberga vid Visby från midten af 1200-talet. Sannolikt synes, att de äldsta nunneklostren först på 1200-talet verkligen inkorporerats med cisterciens-orden.

Öfverflyttningen till Danmark förmedlades genom ärkebiskop Eskil i Lund, hvilken besökt Bernhard af Clairvaux. Munkar från sistnämnda kloster anlade — sannolikt 1144 — Herrevad i Skåne. Af öfriga cistercienskloster i det medeltida Danmark märkas Ås kloster i Halland (1194), Esrom (1153) och Sorö (1161) på Själland, Holme på Fyn (1172), Tvis (1163), Vitskøl (1158) och Øm (1172) på Jylland samt Lygum i Slesvig (1173). I Norge inrättades munkklostren Lyse vid Bergen sannolikt 1146, Hovedøen vid Oslo förmodligen följande år samt Tuterön förmodligen 1207 och nunneklostret Nunnusetr eller Nonnesæter vid Bergen, grundadt i midten af 1100-talet.

Litt.: Janauschek, "Originum cisterciensium tom. I" (1877), samt Hall, "Bidrag till kännedomen om cistercienserorden i Sverige" I (1899), Silfverstolpe, "De svenska klostren före klostret i Vadstena" (i Hist. tidskr. 1902), Daugaard, "De danske klostre i middelalderen" (1830), och Lange, "De norske klostres historie i middelalderen" (2:a uppl. 1856). T. H—r.

Ciste'rcium, franskt kloster. Se Cîteaux.

Ciste'rn (lat. *ciste'rna*, af *ci'sta*, kista), vattenkista, brunnsbäcken, egentl. behållare till uppsamlande och bevarande af regnvatten. Sådana äro vanligtvis konstgjorda, murade, stundom belagda med cement eller trä, någon gång uthuggna i sten. På det judiska rikets tid fanns i Palestina en mängd cisterner, och ännu återstå ruiner af sådana af ganska betydlig storlek, ända till en längd af 48 m. och en bredd af 19 m. Cisterner, utmärkta för sin storlek och skönhet, finnas i Konstantinopel, Alexandria m. fl. st. — Numera begagnas ordet cistern om hvarje större vätskebehållare, t. ex. oljecisterner (jfr Bergolja och Vattenledning). På fartyg införde man för icke länge sedan i stället för laggkärl (liggare) järncisterner, som vanligen äro kalkade inuti och i hvilka vattnet håller sig jämförelsevis friskt. Cisternerna formas efter fartygssidan och ställas i lag ofvanpå hvarandra. R. N.*

Cisternbarometer, *fys.* Se Barometer.

Cisternvagn, järnvägsvagn med behållare för befordring af vätskor i större kvantiteter. Cisternvagnen ersätter således i vissa fall lösa kärl. Behållarens rymd rättar sig efter det tillåtna hjultryck och vätskans specifika vikt. Den är i allmänhet u förd som en liggande plåtcylinder med längdaxeln vagnens längdriktning, försedd med hvälfda bottn och hvilande i sadlar utförda af plåt eller gjut af martin, fästa i ett vagnsunderrede af hopnitad stålbalkar. På behållarens öfversida befinner s en dom med lock, genom hvilket vätskan i tappas. Till utrustningen hör äfven en pum för att trycka upp vätskan, om den skall loss i behållare, som ligga högre än vagnens. I det in äro anbragta vertikala skiljeväggar, s. k. skval bleck, som förhindra häftiga rörelser i vätskan und transporten. Alltefter egenskaperna hos de vätsko för hvilka vagnen är afsedd, äro särskilda anor ningar nödvändiga. För transport af vätskor, so kunna utveckla explosiva gaser, förses behållar med säkerhetsventil; vid tjärtransport inlägges bottnen ett spiralrör, genom hvilket ånga lede för att hindra tjäran att stelna; för syror a vändas behållare med blyfoder eller större glasera lerkärl uppställda å vagnsunderredet. Cisternvagn äro järnvägsförvaltningarna ej skyldiga att anskaff utan öfverlåtes detta vanligen åt de enskilde fraktarna. Ett särskildt slag af cisternvagnar a vändes vid svenska statsbanorna för transport gas till tågbelysning från station med gasverk sådana platser, där tåg skola förses med gas, m förbrukningen ej är tillräcklig för anläggandet ett gasverk. Å hvarje sådan vagn äro montera tre helsvetsade cylindrar, i hvilka gasen — en blan ning af oljegas och acetylen — inpressas till tryck af 10 atm. E. H

Ciste'rnväxter, *bot.*, benämning på de epifytis bromeliacéer, t. ex. *Tillandsia*-arter, som upptån regnvattnet i vattentätt sammanslutande bladroset och uppsuga det genom sköldformiga hår, som tä bladytan. G. L—

Cisti'cola schoenicla, *zool* Se Skrädd fåglar.

Cistifloræ, *bot.* Se Parietales.

Cistofórer (lat. *cisto'phori*, grek. *kistofo'roi*, *ki'ste*, lat. *ci'sta*, kista, låda, och *fe'rēin*, bär *num.*, silfvermynt (fyra drachmer), som prägla i sex städer i Mindre Asien. På ena sidan ses s. k. "cista mystica", ett slags skrin, som begag des vid mysterierna till Bakchos', Ceres' och Pro pinas ära: ur cistan lyfter sig en orm, och det h omslutes af en murgrönskrans. På andra sidan ett koger eller en båge mellan två ormar. Insk terna äro stundom romerska, stundom grekis Man vet icke när präglingen af dessa mynt börjat redan år 200 f. Kr. voro de allmänna. De prägla dels af städerna själfva, dels, före kejsartiden romerska ämbetsmän. Jfr Cista. Hs

Ci'stus, *bot.* Se Ladanum.

Citade'll (it. *cittade'lla*, egentl. liten stad, *città*, stad), *fortif.*, "kärnfäste", namn på fästen, som mestadels anläggas på en höjd inu samband med eller strax utom större befästa stä i ändamål att bilda en inre kärna för försvaret sålunda hindra fienden sätta sig fast i staden, s denna eröfrats, samt tvinga honom till ännu en lägring, hvarunder tid och möjligen undsättning åtminstone bättre kapitulationsvillkor kunna vir Ett citadell bör vara så beläget, att fienden n större svårigheter genom att genast angripa

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

a än genom att belägra först hufvudfästningen sedan, efter dennas intagande, själfva citadellet. terna böra vara oberoende af fästningens och till el vända mot dessa, från hvilka de, liksom ock

Citadellet i Landskrona.

andra byggnader, böra vara skilda genom en en plats, en "esplanad", af tillräcklig bredd, att citadellets artilleri skall kunna hafva ett godt ltfält. Citadellet bör ega bombsäkra rum för bening, sjukhus och förråd samt för öfrigt vara edt med allt hvad som erfordras till ett själf-

Grundplan af Malmö citadell på 1700-talet.

ndigt försvars utförande. Numera förekomma citaler sällan, men voro förr så mycket vanligare. rkligare sådana funnos vid Köpenhamn, Antrpen, Tournai, Cambrai, Arras, Havre, Liège, le, Perpignan, Verdun, Strassburg, Mannheim, zza, Turin m. fl. st. samt, inom Sverige och dess änder, vid Visby, Halmstad, Landskrona, Malmö, a, Reval, Wismar m. fl. st. G. U.* L. W:son M.

Cita'nt (af lat. *citāre*, framkalla, uppfordra), ., i den romersk-tyska processrätten benämning käranden.

Citāt (lat. *citātum*, af *citāre*, anföra), ordagrant fördt ställe ur en skrift, ett tal o. s. v.

Citatiōn (lat. *citātio*), anförande eller åberopande en författares ord; anfördt ställe ur en skrift, hänning; *jur.*, i några länder förstås med citation else eller stämning inför domstol. — **Citaonstecken.** Se Anföringstecken.

Citāto lo'co (lat.), förkortadt *c. l.*, på anförda ställe (anf. st.).

Cité [sitē], fr. (af lat. *cīvitas*), stad; i synnerhet den ursprungliga delen af en stad (jfr "Staden" i Stockholm), till skillnad från senare tillkomna delar (förstäder, malmar); Seine-ön i Paris. Jfr Città, City, Ciudad och Cività.

Citeaux [sitå] l. S:t Nicolas-lès-C. (lat. *Cisterc'rcium*), by i franska depart. Côte-d'Or (Bourgogne), s. om Dijon. Efter det där belägna, 1098 upprättade klostret fick cisterciens-orden sitt namn.

Citēra (lat. *citāre*), anföra, åberopa ett yttrande, ett ställe i en skrift o. s. v.; *jur.*, instämma inför rätta. Jfr Citat.

Cite'rior (lat.), belägen "på denna sidan om" (en flod, ett berg o. s. v.). Användt som biord till ett lands namn, betecknade detta ord hos de gamle romarna den del af landet, som i förhållande till Rom innehade nämnda läge: *Gallia citerior*, den del af Gallien, som i förhållande till Rom låg "på denna sidan om" (Alperna) o. s. v. Motsatsen är *ulterior*. Jfr Cis.

Cithæ'ron. Se Kithairon.

Citi'gradæ, *zool.* Se Spindeldjur.

Citi'ssime (lat.). Se Cito.

Citium, i forntiden stad på Cypern. Se Kition.

Citlaltepti, aztekiskt namn på vulkanen Orizaba.

Ci'to (lat.), fort, snabbt; (på bref) angeläget. — Citi'ssime, med största skyndsamhet.

Citokromi (af lat. *ci'to*, snabbt, och grek. *chrōma*, färg), ett af d:r E. Albert uppfunnet fotomekaniskt reproduktionsförfarande för framställning af flerfärgade bilder, baseradt på samma grunder som trefärgstrycket, men vid hvilket, utom de vid detta använda tre tryckplåtarna för gult, rödt och blått, tillkommer en fjärde s. k. krafttryckplåt, som tryckes med svart färg. Den vid det vanliga trefärgstrycket nödvändiga manuella retuschen undvikes vid detta förfarande därigenom, att de resp. delnegativen vid framställandet af tryckplåtarna kombineras med på fotografisk väg framställda korrekturplåtar. J. Htzg.

Citoyen [sitωajä'], fr., urspr. röst- och valberättigad invånare i cité (se d. o.), från 1789 medborgare i allmänhet. Den franska konstituerande nationalförsamlingen skilde mellan *citoyens actifs*, som voro röstberättigade, och *citoyens passifs*, som saknade rösträtt. Denna skillnad upphäfdes emellertid 1792, och s. å. utfärdades ett dekret, att man i st. f. de aristokratiska tilltalsorden *monsieur* och *madame* skulle använda de mer demokratiska *citoyen* och *citoyenne*. Till en början allmänna, försvunno dessa ord småningom ur det vanliga språkbruket och användes slutligen endast i offentliga förhandlingar och i officiella kretsar, tills de efter kejsardömets upprättande (i maj 1804) alldeles upphörde. Äfven under 1848 års revolution användes dessa titlar officiellt en kortare tid. Under den nu gällande statsförfattningen i Frankrike betecknas med *citoyen* hvarje infödd fransman, som fyllt 21 år, och hvarje främling, som förvärfvat fransk medborgarrätt genom 10 års vistelse i landet. E. A—t.

Citraga l. Tjitraga (egentl. "målad"), ett hieroglyfiskt tecken, som indierna dagligen — medelst rödt sandelträ, aska af kospillning eller helig jord — måla på bröstet och pannan. Detta tecken lär antyda den religiösa sekt, till hvilken personen bekänner sig.

Citrakōnsyra, *kem.*, omättad tvåbasisk syra af sammansättningen $C_5H_4(CO_2H)_2$. Se Citronsyra.

Citrāl, Geranial, Rhodinal, *kem.*, en kamferart med öppen kolkedja, af sammansättningen $(CH_3)_2 . CH . CH_2 . CH : CH . C . CH_3 : CH . CHO = C_{10}H_{16}O$. Den finnes färdigbildad i citronolja och i apelsinskal samt uppstår vid oxidation af motsvarande alkohol geraniol. H. E.

Citrāt, *kem.*, salt af citronsyra.

Citrēn. Se Citronolja.

Citrīn, *miner.*, en gul varietet af bergkristall, funnen i Brasilien och på den skotska ön Arran. Hvad som vanligen går under namnet citrin är endast en genom upphettning affärgad ametist. P. T. C.*

Citrinsalfva, *med. farm.* Se Kvicksilfvernitratsalfva.

Citrofēn, *med. farm.*, citronsyradt parafenetidin $(C_6H_4 . OC_2H_5 . NH_2 . C_6H_8O_7)$, ett modernt kemisk-tekniskt preparat, som utgöres af ett färg- och luktlöst pulver med sur smak, smältande vid 181° C. och lösligt i 40 delar kallt vatten, lätt i kokande vatten och i sprit. Det användes som temperaturnedsättande och rogifvande medel vid feber, bl. a. särskildt influensa, äfvenså vid kikhosta, nervvärk (neuralgi), migrän och annan hufvudvärk. Den vanliga dosen åt vuxna personer är 0,s—1 gr. flera gånger dagligen, högst 5—6 gr. på dagen. Försiktighet är af nöden vid medlets användning, särskildt i fråga om barn. C. G. S.

Citrōn, *bot.* Se Citrus.

Citronāt, *tekn.* Se Cedrat.

Citronella-olja, *farm.* Se Gräsolja.

Citronfjäril, *zool.* Se Citronfågeln.

Citronfågeln l. Citronfjäril, *Gonepteryx rhamni* L., *zool.*, en till familjen *Diurna* (dagfjärilarna) hörande vacker liten fjäril, med citrongula vingar, som hos honan stöta mera i hvitt och som i midten, ofvantill och under, hafva en orangefärgad fläck. Redan tidigt på våren får man under varma dagar se denna fjäril flyga af och an bland blommande videsnår, och snart söker den upp en utsprickande buske för att där lägga sina ägg. Larverna, som sedan där utvecklas, äro gröna, svartpunkterade, med fina hvita hår och hvita strimmor på sidorna. J. G. T.*

Citrongräsolja, *med. farm.* Se Gräsolja.

Citronmeli'ss, *bot.* Se Melissa.

Citronolja, *Ætheroleum citri*, *med. farm.*, den utan destillation framställda flyktiga oljan ur skalen af färska citroner (*Citrus medica* L. subspec. *Limonum* Hook. fil.). Oljan vinnes i regel för hand, i det att citronen sönderskäres i två eller fyra klyftor, hvarefter fruktköttet aflägsnas och skalet pressas kraftigt mot en svamp, som suger i sig oljan. Svampen urvrides sedan, hvarefter oljan renas. Den mesta citronoljan kommer i handeln från Messina, Reggio, Palermo och Catania uti Italien. Den s. k. bergamottoljan åter (se Citrus) framställes på det sätt, att frukterna införas i en roterande träcylinder, på insidan besatt med kopparstift; genom ristning af dessa stift såras oljerummen i fruktskalen och oljan rinner ut. — Citronoljan är en ljusgul vätska med angenäm citronlukt och mild, något bitter smak; eg. vikt 0,855—0,861. Oljan består hufvudsakligen af en blandning af terpener, af gammalt kallad citrēn; största delen däraf utgöres af s. k. högerlimonen. Den fina lukten härrör väsentligen från aldehyden citral $(C_{10}H_{16}O)$. Oljans verkan uppgifves närmast likna terpentinoljans. Den användes till att förbättra lukt och smak på läkemedel samt till parfymer, läskdrycker m. m. C. G. S.

Citronsyra, *kem.*, en af Scheele 1784 upptäckt organisk trebasisk syra, som förekommer i citronsaft och i de flesta sura bär: krusbär, smultron, hallon m. fl. Denna syra, hvilken är lättlöslig i vatten och har starkt sur smak, bildar vackra, stora, genomskinliga kristaller. Sammansättningen, $CH_2(COOH)—C(OH)(COOH)—CH_2(COOH)$, utvisar ett nära samband med glycerin, $CH_2OH—CH(OH)—CH_2(OH)$. Syran har syntetiskt framställts på olika sätt, t. ex. ur dikloraceton, och uppstår äfven ur druf-socker vid inverkan af vissa jästsvampar. För beredning af syran utfäller man det svårlösliga kalksaltet ur citronsaft. Citronsyran ger upphof till flera intressanta derivat. Så t. ex. förlorar den vid upphettning 1 molekyl vatten och öfvergår till en ny syra, akonitsyra, som i naturen förekommer färdigbildad i stormhatten (*Aconitum*), i fräken (*Equisetum*) o. s. v. Vid fortsatt upphettning förlorar akonitsyran kolsyra och ger upphof till itakonsyra och citrakonsyra. Citronsyran användes i färgerier och vid tygtryck samt något i medicin, bl. a. som medel mot skörbjugg. Dess magnesiumsalt, löst i kolsyrehaltigt vatten, användes ofta till afföringsmedel. I blandning med socker och citronolja användes citronsyra till limonad. P. T. C.*

Citru'llus Neck., *bot. farm.*, växtsläkte af fam. *Cucurbitaceæ*, bestående af ettåriga örter med långa

Citrullus Colocynthis.

refviga stjälkar och vackra 3—5-flikiga blad. Blor kronorna äro sambladiga, hjulformiga, femflikad Skildkönade blommor finnas på samma stånd. Fru ten är hos en del arter köttig, hos andra torr. T detta släkte hör den äfven hos oss odlade *C. vulgar* Schrad., vattenmelonen eller vattenpur

. Dess hemland är södra Afrika, men den odlas varmare länder, synnerligast i Medelhafsområdet. en träffas äfven förvildad. I Sverige uppdrages drifbänk, men kan utplanteras å komposthögar ., som gifva en varm underbädd. Rankorna a där få en betydlig längd och stora hand- ga blad, som öfvertäcka och undangömma kom- ögen. Frukterna äro i allmänhet mycket stora, till 60—70 cm. i genomskärning; de hafva ad eller aflång form. Fruktens inre massa är k, med en behagligt kylande, söt smak. Mest rade äro de vattenmeloner, som hafva rödaktigt kött och svarta frön. Sådana vattenmeloner (it. i) äro ett af italienska arbetare ofta begagnadt mne. Fröna eller ''kärnorna'', hvilka äro rika n fet olja och växtslem, hafva förr varit offici- och ingingo i de gamles *semina quattuor fri- majora*, hvilka utgjordes dessutom af kurbits-, - och melonkärnor samt användes till beredande mildrande dryck under katarrer i blåsan och nstädes. — De fiesta öfriga arternas frukter rka sig genom sin bitterhet och sina häftigt ande verkningar, beroende på närvaron af det ., retande ämnet kolocyntin, en med svå- kristalliserande, i vatten löslig glykosid. Bland arter må nämnas *C. Colocynthis* Schrad., som ommer vild i Afrika, Medelhafsområdet, Ost- n och Ceylon och som lämnar den hos oss nella kolokvinten (*fructus Colocynthidis*), ien, genom skalning befriad från fruktväggens ytterdel, utgöres af den lätta, svampiga, ytter- bittra s. k. pulpan. Denna användes, särskildt n afsammansatt kolokvintextrakt *actum Colocynthidis compositum*), såsom kraftigt medel. O. T. S. (G. L—m. C. G. S.)

Citrus Lin., *bot. farm.*, släkte af fam. *Rutaceæ*. rande arter, som äro inhemska i tropiska Asien, buskar eller, mestadels, lägre träd, med läder- tie, glänsande blad, som leda mot det ofta vingade skaftet. Blommorna (orangeblommor) äro . l. rödaktiga och välluktande. Frukten är ett klyftigt, flerfröigt, saftigt bär med tjockt skal, (liksom bladen) är rikt på körtlar, innehållande ktande flyktig olja. — Omkr. 6 arter och många teter finnas. De viktigaste arterna och formerna öljande. *C. nobilis* Lour. (mandarin) är en eller ett litet träd med något platt-tryckta, t orangefärgade frukter. Det härstammar från , men odlas på Sundaöarna och i Syd-Europa. . *Aurantium* L. är ett hvitblommande träd med underarter. Subspecies *amara* L, (bigara- r, pomerans), sannolikt härstammande från inkina, men odlad i alla varmare länder, mot- kyla bättre än någon annan Citrus-form. De na frukterna, *fructus Aurantii immaturus*, an- as i medicin och lämna äfven *essence* l. *huile petit grain*. De något bittra bladen utgöra en *folium Aurantii*; af blad och unga skott fås m destillation en produkt, som liknar ''essence tit grain'' och som sålts under detta namn. orkade fruktskalen utgöra drogen *pericarpium ntii* (pomeransskal), som nyttjas något m aromatiskt bittermedel och smakförbättrande l, men för öfrigt har stor användning i likörfabri- nen (curaçao) och af hvilken äfven erhål- bigaradolja. Af blommorna erhålles ne- iolja, som mycket användes i parfymerierna.

Af fruktskalen från underarten *Bergamia* Wight et Arn., bergamott (härstammande från Ostindien), erhålles bergamottolja. Mest bekant är subspecies *sinensis* Gall. (apelsin, söt orange), sedan början af 14:e årh. odlad i Syd-Europa. En varietet häraf har blodrödt fruktkött (blodapelsin), en annan varietet, *decumana* Bon. (pompelmus), har ofta mycket stora frukter. — *C. medica* L. är ett träd eller en buske med vanligen rödaktiga blommor, med subspecies *Limonum* Hook. fil. (citron, limon), af hvars skal beredes citronolja, *ætheroleum citri*, medan ur det sura frukt-

Citrus Aurantium.

köttet framställes citronsyra. Skalen af en annan underart användas kanderade under namn af cedrat, citronat eller suckati finare bakverk. Underarten *Limetta* Engl. har söta frukter, som användas till framställning af limetta-olja. — Citrus-frukter, som till en del visa citronens, till en del apelsinens utseende och egenskaper, kallas bizzaria och ha sannolikt uppstått genom hybridisering. G. L—m.

Citruträ, *bot.* Se Thuja.

Città [tjittä] l. Cività, it. (af lat. *civitas*), stad, nyttjas i namn på en mängd italienska städer, såsom C. della Pieve, C. di Castello, C. San Angelo, C. vecchia m. fl.

Cittadella [tjittade'lla], stad i italienska prov. Padova (Venezia), vid Brentella. 4,000 inv. (1901; som kommun 9,686). Siden-, klädes- och pappersfabrikation. Staden var förr gränsfästning och är ännu omgifven med murar, torn och grafvar.

Cittadella [tjittade'lla], italiensk bildhuggare. Se Lombardi, A.

Città di Castello [tjittä di kaste'llå], forntidens *Tifernum*, stad i italienska prov. Perugia (Umbrien), vid Tiber. 6,000 inv. (1901; som kommun 26,439).

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Biskopssäte. Sidenväfveri, vin- och olivodling, mineralkällor.

Città ducāle [tjittā-], distriktshufvudstad i italienska prov. Aquila, landskapet Abruzzo, s. om berget Monte Ternimillo (2,213 m.) och vid järnvägen Terni—Solmona. Omkr. 2,000 inv. (som kommun 4,317 inv., 1901). C. har en kyrka med berömd portal. 5 km. östligare ligga mineralkällorna Bagni di Paterno, med ruiner efter det gamla *Cutiliæ*, där Vespasianus dog år 79 e. Kr.

Città Leonina [tjittā leånina], den del af staden Rom, hvilken påfvarna Leo III och Leo IV läto omgifva med fasta murar och torn till skydd mot sarasenernas anfall. Den "leoninska ringmuren", hvaraf lämningar ännu synas, kvarstod in i 15:e årh.

Cittanova [tjittanåva], stad i italienska prov. Reggio di Calabria, vid norra kanten af Aspromonte. 11,713 inv. (1901). C. ligger på ruinerna af det genom jordbäfningen 1783 förstörda Casalnuovo och fick sitt nuvarande namn 1852.

Città Sant' Angelo [tjittā santa'ndjelå], stad i italienska prov. Teramo, vid Salino, 5 km. från Adriatiska hafvet. 3,300 inv. (1901; som kommun 8,258). Handel med spannmål, vin och olja. Det var i forntiden en af vestinernas fyra städer. I närheten synas spår af de saltverk, som försågo befolkningen utmed Via Salaria ända in i sabinerlandet med salt.

Cittavecchia [tjittavä'kkia] l. Città vecchia. 1. Slav. *Starigrad*, stad i Dalmatien, vid en vik på norra kusten af ön Lesina. 3,120 inv. (1900). Fiske, skeppsbyggeri. — 2. San Antonio l. Melita (äfven Notabile, af infödingarna begagnas det arabiska namnet Medina), stad på ön Malta och belägen midt på denna ö. Omkr. 4,000 inv. C. var fordom hufvudstad på ön och starkt befäst, men är nu förfallet. Där finnas en katedral och ett gammalt slott, som var residens för malteserordens stormästare. Under och i närheten af staden finnas stora katakomber.

Citterring, *skpsb.* Se Bottenstock.

Ci'ttra (förr äfven Zittra). 1. *Mus.* Musikinstrument, till namnet besläktadt med det grekiska

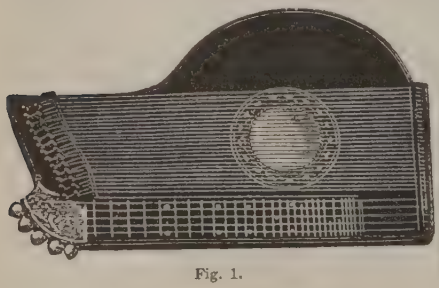

Fig. 1.

kithara, men i sin nuvarande gestalt närmast härstammande från de tyska och österrikiska bergstrakterna. Som dess uriform anses det s. k. *scheitholt*, som hade ett med "band" diatoniskt indeladt gripbräde med en eller ett par strängar och där bredvid ett större eller mindre antal lösa ackompanjemangsströngar, hvarjämte det i likhet med den moderna cittran vid spelandet var placeradt på ett bord. Cittran (fig. 1) består af en vid pass 3 cm. b och 50 cm. lång resonanslåda med rundt ljudhå Gripbrädet är afdeladt med metallband och fö sedt med metallströngar, vanligtvis 5, på hvil melodien i de flesta fall föredrages. Parallellt m dessa äro spända 26—37 lösa ackompanjemang strängar, antingen tarmströngar och öfverspun silkesströngar eller ock öfverspunna metallströng Flera beströngningssystem finnas, bland hvilka s. k. normal- och wienbeströngningarna förekom mest. En normalströngad cittras gripbräde har f jande stämning, uppifrån räknadt: a^1, a^1, d^1, g, De 12 närmaste ackompanjemangsströngarna stämda i kvart- och kvintsteg sålunda: ess^1, b, c^1, g, d^1, a, e^1, h, $fiss$, $ciss^1$, $giss$. Följer sed en dylik serie en oktav lägre och därpå ännu e ytterligare en oktav lägre, hvarpå ytterst komm ett kontra-*F*. — En wiencittra har följande gr brädsstämning: a^1, d^1, g^1. g, c. Ackompanjeman strängarna på densamma äro oftast 29 till antalet stämda från ettstrukna *ass* till kontra-*A*.

För att på de med 37 ackompanjemangsström försedda instrumenten underlätta gripandet af

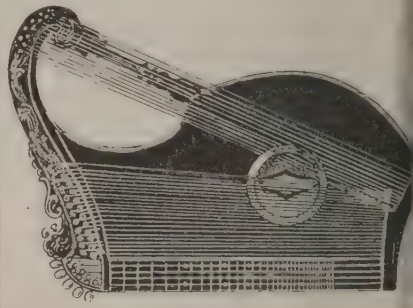

Fig. 2.

aflägsnare basströngarna samtidigt med mel strängarna har man konstruerat korsströngade ror, s. k. perfekta-cittror (fig. 2), hvilka num ganska allmänt användas som konsertinstrumen

Af cittror finnas 3 hufvudarter, nämligen disk eller primcittra, konsertcittra, som är något s än den förra, och alt- eller elegi-cittra, den nämnda stämd en kvart lägre än de förstnämn hvilka bägge stå i normalton. Elegi-cittran anvä mest vid ensemblespel. Vid citterspelningen är h handens tumme försedd med ett ringformigt plek af metall eller sköldpadd, med hvars nedskjut spets melodi-ströngarna anslås. Handens fingrar sköta ackompanjemangsströngarna, och vänstra handen nedtryckas melodi-ströngarna. gripbrädets band. Cittrans ton har ett öfverväg lyrisk-elegiskt tycke. Cittermusik skrifves allti två notsystem, af hvilka det undre numera noteras i basklav.

Den nu nämnda citterformen kallas äfven *cittra*, till skillnad från *stråkcittran*, som är h formig med hvälfdt, band-indeladt gripbräde 4 metallströngar, för det mesta stämda i e^2, a^1, eller i a^1, d^1, g, c. Altstråkcittran står en lägre. Äfven stråkcittran ligger vid spelningen

, och den spelas, såsom namnet antyder, med e. Tonen är ofta en smula nasal. I ensemble- k för cittra är stråkcittran af god verkan.
rskildt inom Österrike och Tyskland har cittran it en rätt afsevärd popularitet. I syfte att ut- a kännedomen om instrumentet ha i de flesta er, där det spelas, bildats speciella citter- ingar. Äfvenledes finnes en mängd facktid- ter, afsedda att verka för citterspelets höjande. förnämsta af dessa är "Centralblatt deutscher rvereine", som utgifves af "Verband deutscher rvereine". — Bland virtuoser och tonsättare må nas Joh. Petzmayer, den förste, som införde in- mentet i konsertsalen och vann europeisk rykt- et som citterspelare, samt A. Darr, F. X. Burg- er, Max Albert, Fr. von Paula Ott, H. Buchec- C. J. F. Umlauf, Jos. Haustein, Hans Thauer, Huber och Ferd. Kollmaneck. Svenska tonsättare instrumentet äro Ivar Koch och D. M. Blom- . Jfr Cister. B. L—m.

Skpsb. Se Bottenstock.

ity [si'ti], eng. (fr. *cité*, it. *città* l. *città, ciudad*), stad i allmänhet. I England betecknas ned särskildt en stad, som är eller varit biskops- , och företrädesvis den äldsta delen af London, ken ännu i dag eger många gamla privilegier utgör medelpunkten för nämnda stads handels- yrkesverksamhet. I Nord-Amerika är city namn varje ort (town), som styres af en mayor jämte rmen. Än äfven där skiljer man i några af ldsta städerna, t. ex. Filadelfia, mellan "city", egentliga kärnan, och de yngre stadsdelarna.

ity of the Great Salt lake [si'ti əv thə grēi't lē'k], numera Salt Lake city (se d. o.).

iudād, sp. (af lat. *civitas*), stad; stad af första gen, med egen jurisdiktion, i motsats till Villa Cité, Città, Cività och City). Ordet r i många spanska och sydamerikanska ortnamn. skildt må nämnas följande.

. C. Bolivar, hufvudstad i Bolivar. Se udad Bolivar. — 2. C. de Cura, stad enezuela. Se Cura. — 3. C. de la Asun- in, hufvudstad på ön Margarita. Omkr. 3,000 . — 4. C. de la Plata, fordom namn på ie (se d. o.). — 5. C. de las Casas, stad i xico. Se San Cristóbal de los Llanos. 6. C. de los Reyes, äldsta namnet på Lima d. o.). — 7. C. del Pri'ncipe. Se erto Principe. — 8. C. de Nuestra ñora de Buenos Aires. Se Buenos res 2. — 9. C. de Oropēsa. Se Cocha- mba. — 10. C. de São Salvador da hia de todos os Santos. Se Bahia 2. 11. C. de Victoria. Se Durango 2. 12. C. Encantāda. Se Cuenca 2. — C. Guerrēro. Se Tixtla. — 14. C. arēz. Se Paso. — 15. C. las Palmas. Palmas, Las. — 16. C. Rodrīgo, stad panien. Se Ciudad Rodrigo. — 17. C. ja [vjēcha]. Se Guatemala.

Ciudād, Juan, ordensstiftare. Se Barmhär- ga bröder.

Ciudad Bolivar, förr Angostura, hufvud- i i staten Bolivar i sydamerikanska republiken nezuela, på högra stranden af floden Orinoco, 642 . från hafvet. Omkr. 12,000 inv. C. är biskops- e, har ett kollegium och prästseminarium. Kli- matet är jämförelsevis sundt, årsmedeltemperaturen 26° C. Staden är hufvudhamn för Orinocoområdet och har regelbunden ångbåtsförbindelse med Trinidad. Exporten utgöres mest af hudar, kaffe, tobak, kopaivabalsam, kautsjuk, balatagummi, tonkabönor, kakao och nötkreatur. Importen är mest manufakturvaror. — C. grundlades 1764. 15 febr. 1819 lades där af Venezuela och Nya Granada grunden till federativrepubliken Colombia, en skapelse af Bolivar, till hvars ära staden då antog sitt nya namn.

Ciudadēla, stad på västra kusten af spanska ön Menorca. 8,611 inv. (1900). Biskopssäte. Vacker domkyrka och många gamla adelspalats. I närheten ligger den berömda droppstensgrottan Cava Perella.

Ciudād reāl. 1. Provins i Spanien, södra delen af Nya Kastilien. 19,608 kvkm. 321,580 inv. (1900). Provinsen är en af de allra folkfattigaste i riket. Den är en ful, naken och torr högslätt (La Mancha), begränsad i n. af Montes de Toledo, i s. af Sierra Morena samt genomfluten af Guadiana och flera bäckar med salthaltigt vatten, som dock större delen af året äro torra. Men nästan öfverallt träffas vatten under jordytan, och konstgjord bevattning medelst på andra ställen brukliga vattenhjul (norias) eller genom kanaler från Guadiana kan utan synnerliga svårigheter genomföras. Nu finnes endast en liten kanal från denna flod mellan San Lorenzo de Cervera och Argamasilla de Alba. Trots den stora skada, som torka och stundom gräshoppsvärmar förorsaka, och ehuru jorden är delad mellan få egare och i det hela är tämligen illa häfdad, lämnar sädesodlingen stor afkastning, tack vare jordens naturliga bördighet. Provinsen lämnar ock ett utmärkt vin, Valdepeñas, och dess mulåsnor anses vara de bästa i Spanien. Bergverksprodukter äro kvicksilfver och cinnober (från Almadén) samt silfver, bly och järn. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, ligger omkr. 10 km. s. om Guadiana, vid järnvägen mellan Lissabon och Madrid, 632 m. ö. h. 15,255 inv. (1900). Biskopssäte. Tillverkning af kläde, handskar, olja och mjöl. — Där besegrade 27 mars 1809 fransmännen under Sebastiani spanjorerna under Cartojal.

Ciudād Rodrigo, stad och gränsfästning mot Portugal i spanska provinsen Salamanca (Leon), vid floden Agueda och järnvägen Salamanca—Villarformoso, 27 km. från den portugisiska gränsen. 8,930 inv. (1900). Biskopssäte. Tillverkning af läder, tvål och lervaror. Staden är omgifven af en enceinte och några utanverk, hvarjämte anläggandet af en fortgördel är beslutadt. C. anlades i början af 13:e årh. 30 maj 1706 eröfrades det af engelsmännen, men återtogs af fransmännen 4 okt. 1707. 9 juli 1810 eröfrades det ännu en gång af fransmännen och återtogs 19 jan. 1812 af engelsmännen under Wellington, som därför af de spanska cortes erhöll titeln hertig af C.

Ciullo d'Alcamo [tjo'lå da'lkamå]. Se Cielo dal Camo.

Çiva [tjiva], indisk gudomlighet en af brahmalärans förnämsta gudomligheter, ingår jämte Brahma och Visjnu i den indiska treenigheten ("trimurti"), inom hvilken Brahma är representant för skapelsen, Visjnu för upprätthållelsen och förnyelsen, Ç. för döden och förgängelsen. I denna sin egenskap tänkes Ç., alltefter olika åskådningar, än såsom en god och välgörande, än som en ond och förstö-

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

rande gudamakt. I senare fallet framställes hans bild som ett svart vidunder, omgifvet af de mest skräckinjagande attribut, ormar, drakar o. s. v. Och när han kallas Ç., d. v. s. den vänlige, gode, så är detta en af de eufemismer, hvarmed man i alla tider trott sig kunna bryta udden af onda makters inflytelser. — Andra namn, delvis af samma art, äro Çamkara, frälsaren, Mahädeva, den store guden, Nīlagrīva, med blå nacken, Giriça, bergens herre, Paçupati, boskapens herre, o. s. v. — Ç. förekommer visserligen icke i Rigveda; men otvifvelaktigt är det den rigvediske Rudra, som, efter ombildningar och hopsmältningar med andra gudagestalter, småningom träder fram i

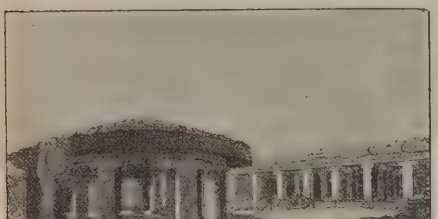

Çiva-tempel vid Puna i Indien.

Ç. Redan i Yajurveda framträder Ç. med klara konturer. Rudra var den förhärjande stormguden, och det är denna egenskap, som blifvit den centrala i Ç:s väsen. Egentligen var Rudra-Çiva nog ursprungligen endast en stamgud, dyrkad företrädesvis bland de vildare folkstammarna i Himalayas bergstrakter. Men i och med att den stam eller de stammar, som dyrkade Ç., växte fram till makt och inflytande, blef också Ç. småningom, jämte Visjnu, hinduismens förnämsta gudomlighet; den bramanska teologien försökte endast på det sättet förlika Visjnu och Ç., att de inordnades i ett system, med Brahma antingen som sidoordnad tredje eller som öfverordnad makt. I det stora eposet Mahäbhärata äro vissa partier företrädesvis visjnuitiska, andra çivaitiska, d. v. s. företrädesvis diktade inom kretsar, för hvilka Ç. var den främste guden. Ännu i dag är den indiska bramanismen, den s. k. hinduismen, alltefter olika orter företrädesvis visjnuitisk eller çivaitisk. K. F. J.

Civetta [tjive'tta], italienarnas benämning på den nederländske målaren H. met de Bles.

Cive'tten, *Viverra civetta* Schreb., äfven kallad "afrikanska sibetkatten", *zool.*, är en medlem af familjen *Viverridæ* bland rofdäggdjuren. Till skillnad från sin asiatiske frände har civetten en svart, endast å främre delen ringlad svans och en mer eller mindre stark man på ryggen. Han blir ungefär så stor som en medelmåttigt stor hund, och hans utseende påminner om mården och katten. Pälsen är vackert askgrå med brunaktig anstrykning samt med oregelbundna mörka fläckar och strimmor. Civetten har sitt hemland i Afrika, hufvudsakligen på västra kusten af Guinea, och har sedan länge tillbaka hållits såsom husdjur i åtskilliga trakter. Liksom sina nära släktingar lämnar han ett dyrbart ämne, sibetoljan, som afsöndras ur en körtel. Af ett fullvuxet djur erhåller man ungefär två kvintin sibet. Förr betaltes ända till fyra dukater för ett kvintin af denna vara. Liflig handel med sibet bedrefs i Abessinien, där det fanns en och annan afvelsgård med 2—3 hundra dylika djur. Nu för tiden användes åtminstone hos oss, den förut så dyrbara oljan endast såsom beståndsdel i vissa vällukter. J. G. T.

Civiale [sivia'l], Jean, fransk kirurg, f. 1792, d. 1867, är mest bekant såsom uppfinnare af lithotritien (stenkrossningen). De viktigaste bland hans arbeten äro *Sur la lithotritie* (1827), *Parallèle des divers moyens de traiter les calculeux, contenant l'examen comparatif de la lithotritie et de la cystotomie* (1836) och *Traité pratique sur les maladies des organes génitourinaires* (1837—40).

Cividale [tjividäle], C. del Friuli, stad i italienska prov. Udine (Venezia), vid floden Natisone, 4,000 inv. (1901; som kommun 9,061). Silkes- och bomullsspinnerier, pappers- och läderfabrikation. Präktig domkyrka, i hvars arkiv många märkliga handskrifter finnas, bl. a. en evangelie-kodex från 5:e årh. — C. motsvarar forntidens *Forum Julii*, hvarur namnet Friuli, Friaul, uppstått. Slaverna kalla det Staro Mjesto ("gamla staden").

Civil (lat. *civilis*, af *civis*, medborgare), borgerlig; som hör till ämbetsmanna- eller borgarklassen, motsats till militär och präst); *jur.*, som vi kommer tvistemål, t. ex. civil rättegång, civilmål (i motsats till kriminal). Jfr Civilstånd.

Civila departementet, ett af de fyra departementen inom arméförvaltningen (se d. o.).

Civilbegrafning, begrafning, som försiggår utan prästerligt biträde och utan kyrkliga ceremonier. Vid en sådan begrafning håller vanligen en frände eller en vän ett åminnelsetal öfver den bortgångne. Civilbegrafning, genom lag medgifven i Frankrike, förekommer i åtskilliga andra länder. Äfven i Sverige har sådan strafflöst förekommit.

Civildepartementet, ett af de åtta departementen i hvilka den högsta svenska statsförvaltningen är delad. Genom detta departement beredas och föredragas — enligt k. stadgan 31 mars 1900 och kung. 30 jan. 1903 — ärenden rörande landtregleringen samt landskommuner, köpingar och städer, rörande kommunikationsväsendet (med undantag af frågor om väg-, färje- och brohållningsskyldighet, särskildt om järnvägar och post, om telegraf, telefon och andra elektriska anläggningar samt om vattenfarleds- och hamnanläggningar, rörande medicinal-, karantänsväsendet, den allmänna hälsovården samt privila sjukvårdsanstalter, rörande försäkrings- och sparkasseväsendet äfvensom andra sociala frågor, rörande eldfarliga oljor samt explosiva varor och dylikt, rörande riksgränsen och lapparnas särskilda ställning äfvensom slutligen i allmänhet alla civila ärenden, som ej tillagts annat departement. Till egentliga lagfrågor tillhöra civildepartementets handläggning frågor om stiftande, upphäfvande, ändring eller förklaring af kommunalförfattningar (utom sådana, som afse kyrko- eller undervisningsväsendet) samt lagstiftningsfrågor angående försäkringsanstalter och sjukkassor äfvensom ersättning för skada till följd af olycksfall i arbete. Ären-

Rembrandts målning ”Batavernas sammansvärjning”.

(Se art. Civilis.)

dragas inför konungen i statsrådet af departe-
ntets chef, som är statsråd och bär titeln "stats-
och chef för civildepartementet", men i dagligt
oftast benämnes civilminister. För ären-
as beredning och expedierande har departements-
fen till sitt förfogande ett kansli, hvilket f. n.
06) består af en expeditionschef, fyra byråchefer
nsliråd), fem kanslisekreterare, en registrator, ett
sunnigt biträde vid beredning af försäkringsären-
samt ett antal e. o. tjänstemän. Under civil-
artementet lyda följande centrala ämbetsverk:
eralpoststyrelsen, medicinalstyrelsen, väg- och
tenbyggnadsstyrelsen, telegrafstyrelsen, järnvägs-
relsen, riksförsäkringsanstalten och försäkrings-
pektionen. Under detta departement lyda där-
ite: k. m:ts befallningshafvande jämte landsstaten,
iernas styrelser, verk och tjänstemän, hvilka ej
ehafva domarbefattningar, poststaten, läkarsta-
, karantänsstaten, väg- och vattenbyggnads-
riktens personal och väg- och vattenbyggnads-
en, telegrafstaten, järnvägsstaten, direktioner för
aler och hamnarbeten, de allmänna försäkrings-
talterna m. fl. — Antalet af de personer, som
anställda i civildepartementet med därunder
ande verk och inrättningar, uppgår till omkr.
.000. Anslagen till detta departement, hvilka
ksstaten sammanfattas under benämningen "sjätte
fvudtiteln", upptogos i riksstaten för 1906 till
.610,800 kr., hvaraf ordinarie anslag 30,581,622
— Största delen af de ärenden, som nu tillhöra
ildepartementet, föredrogos, innan den nuv. depar-
entsstyrelsen (1840) infördes, af statssekreteraren
dåv. kammarexpeditionen; några bland ärendena
edrogos af statssekreteraren vid handels- och
nsexpeditionen. Jfr Kansli.

Civilexpeditionen. 1. (Off. Inrikes civil-
expeditionen.) 1719—1808 officiell benäm-
ng på den afdelning af k. m:ts kansli, hvilken
handlade civila ärenden. Öfriga expeditioner voro
risionsexpeditionen (för justitiemål) samt utrikes-
krigsexpeditionerna; år 1773 inrättades en sär-
ld handels- och finansexpedition och år 1789 en
skild ecklesiastikexpedition, hvilka båda indrogos
1792. De mål, hvilka förut beredts af civilexpe-
ionen, handlades 1809—39 till största delen af
kammarexpeditionen och höra nu, i all-
nhet, till civildepartementet. Jfr
nsli.

2. Civilexpeditionen i Finlands
nat står under högsta ledning af en bland
nomidepartementets senatorer såsom chef samt
r att handlägga ärenden, hvilka angå allmänna
dningen, sundhetspolisen, fattigvården, de all-
nna vägarna och skjutsväsendet, pressangelägen-
rna, underhållet af finska statens byggnader,
ändringar i landets administrativa indelning, stä-
s och köpingars anläggning och privilegier, kom-
nalförvaltningen, bildande af föreningar, tabell-
ket och statistiken, tjänsteårsberäkning, pensioner
gratifikationer för civil tjänstgöring, medborgar-
, passväsendet, förhållandet mellan Finland och
ss gränsländer äfvensom för öfrigt frågor af civil
tur. Jfr förordningen af 13 sept. 1892 om ärendenas
handling i kejs. senaten för Finland. 2. R. C.*

Civilguvernör, ett slags civil öfverhetsperson. Se
uvernör.

Civilingenjör, titel, som ursprungligen betecknade hvarje ingenjör, hvilken utöfvade ett civilt (icke militärt) yrke, i motsats till ingenjörofficeren. Numera har titeln i Sverige vunnit häfd såsom betecknande ingenjör med högre teoretisk-teknisk utbildning. Länge användes den särskildt af väg- och vattenbyggnadsfackets högskolebildade utöfvare, men i senare tid har denna titel börjat allmänt användas äfven för maskiningenjörer, elektrotekniker och andra ingenjörer med högskolebildning, till skillnad från de många, som utan högre teknisk underbyggnad endast på grund af yrkes- och affärsverksamhet tilllagt sig titeln ingenjör. Jfr Ingenjör.

Civilingenjörskursen på Mariebergs högre artilleriläroverk och var afsedd för civilingenjörselever, hvilka ämnade söka inträde i den samtidigt bildade väg- och vattenbyggnadskåren. Denna kurs, hvars genomgående var föreskrifvet som villkor för inträde i kåren, upphörde 1869. Därvid inträdde det förhållandet, att kompetensvillkoret kvarstod och omöjliggjorde inträde i kåren, hvars medlemsantal alltmer nedgick, ända tills 1885 nytt reglemente utfärdades. Se Väg- och vattenbyggnadskåren. G. H—r.

Civilis, Iulius, batavisk frihetshjälte under 1:a årh. e. Kr. Han hade lärt krigskonsten under mångårig tjänstgöring i romerska härar. Hvarjehanda oförrätter gjorde honom till romarnas fiende: hans broder hade på lösa misstankar om stämplingar blifvit afrättad under Neros regering, och själf hade han med största svårighet undsluppit döden. Bland hans landsmän (se Bataverna) hade länge rådt missnöje med romarna. När nu Rhenländerna under tronstriderna 69 e. Kr. blottades på trupper, reste sig bataverna under hans ledning. Han drog flera germanska stammar in i rörelsen samt slöt äfven förbund med galliska höfdingar. Hans mål var att grunda ett självständigt germansk-galliskt rike. Planen strandade på oenighet mellan stammarna; sedan lyckan länge följt de upproriskes vapen, slutade resningen med batavernas frivilliga underkastelse. — Enligt nyaste undersökningar är Rembrandts i nationalmuseum befintliga, berömda tafla, som förut gått under namnet "Ziskas sammansvärjning", en framställning af batavernas sammansvärjning under Iulius Civilis (se plansch!).

Civilisatiön (af lat. *civis*, medborgare), inbegreppet af de bildningselement, som äro oeftergifliga villkor för ett ordnadt borgerligt samlif; bildning i allmänhet. Jfr Kultur. — Civilisëra, bringa ur ett vildt tillstånd, hyfsa, bilda.

Civili'st (jfr Civil), civil ämbets- eller tjänsteman, i synnerhet i motsats till militär; hvar och en, som drifver borgerligt yrke. Jfr Civilstaten.

Civillag, *jur.*, lag, hvars rättssatser tillhöra civilrätten (se d. o.). Uttrycket "allmän civillag" användes i den svenska regeringsformen § 87 såsom beteckning för sammanfattningen af all skrifven rätt rörande borgerliga rättsförhållanden, med undantag af sådana, som innebära brottslig gärning (se Kriminallag), och i motsättning till politisk rätt; under uttrycket inbegripas alltså äfven rättsreglerna rörande civilprocess och civila rättstvister i allmänhet. Allmän civillag stiftas gemensamt af konung och riksdag, men gränserna för detta lagstiftningsområde äro tämligen svåfvande, i det att

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

åtskilligt, som afser det borgerliga lifvets förhållanden, på samma gång har förvaltningsrättslig betydelse och därför af ålder ansetts falla under konungens administrativa lagstiftningsmakt. Detta har varit händelsen med stora delar af den speciella privaträtten (se d. o.), särskildt beträffande äldre författningar; nyare författningar åter behandlas merendels såsom hörande till allmän civillag, såvida fråga ej är om rent administrativa förhållanden och statlig kontrollverksamhet, då bestämmelserna härom ofta införas i en särskild, af konungen ensam gifven stadga eller förordning. Så hafva t. ex. genom civillag (lag 27 juni 1902) allmänna rättsregler gifvits rörande elektriska anläggningar, hvaremot konungen på egen hand utfärdat särskild stadga (31 dec. 1902) med föreskrifter af administrativ natur rörande vissa sådana anläggningar. Öfver hufvud hafva det moderna lifvets nya förhållanden medfört en ej oväsentlig utvidgning af begreppet "allmän civillag", och denna utvidgning har praktiskt genomförts, utan att leda till svårare strider mellan konungen och riksdagen, på den väg, som regeringsformen § 89 öppnat genom att anvisa samma förfarande, som angående lagfrågor är i § 87 stadgadt, för behandlingen af sådana frågor rörande "rikets allmänna styrelse", hvilka konungen åt riksdagen öfverlämnar att gemensamt med honom afgöra. I tvifvelaktiga fall har härvid den teoretiska frågan, huruvida lagen varit att anse som allmän civillag eller ej, lämnats obesvarad. Rld.

Civillista, den penningsumma, som ur statskassan betalas till regenten för underhåll af honom och hans familj, för hofhållningen och för upprätthållande af kronans glans. Benämningen civillista är hämtad från England ("civil list") och uppkom i sammanhang med en förändring i konungens skyldighet att bestrida statsutgifterna med kronans ordinarie, ärftliga inkomster. Ursprungligen voro den engelska regeringens utgifter — omkostnaderna för militärväsendet däri inbegripna — sammanfattade å en "general list", en allmän utgiftsförteckning, och skulle bestridas af kronans inkomster, som bestodo i räntor af kronodomäner m. m. Ökontrollerad hushållning med dessa inkomster hörde till kronans prerogativ. Till en början fick kronan, för statsbehofvens fyllande, fritt disponera äfven öfver de särskilda skattebevillningarna. Efter restaurationen 1660 gjordes skillnad mellan styrelsens militära utgifter och krigsutgifter å ena sidan — för hvilka, enär de betraktades som extraordinarie utgifter, särskilda anslag af parlamentet för tillfället beviljades — och å andra sidan sådana utgifter, som erfordrades för upprätthållande af förvaltningen. De för sistnämnda ändamål anslagna medlen, hvilka kallades "hereditary" l. "civil-list-revenues", utgingo dels från kronans ärftliga inkomster, dels från de skatter parlamentet för detta ändamål beviljat för konungens lifstid. "Civil list" var således en förteckning öfver de för den civila förvaltningen afsedda anslagen. Dessa medel uppgingo under Vilhelm III till 680,000 pd st. (omkr. 12,240,000 kr.) och skulle användas för det kungliga hushållet samt för konungens enskilda utgifter, för underhållet af de kungliga slotten, till aflöning af lordkansleren, domarna och statens högre funktionärer samt ambassadörerna vid främmande hof, vidare till apanage åt medlemmarna af den kungliga familjen, till bestridande af hemliga utgifter och pensioner samt dessutom för en stor mängd andra ändamål. Räntan på nationalskulden utgick däremot icke från civillistan. Vid Georg III:s tronbestigning (1760) skildes större delen af de ärftliga kronoinkomsterna från konungens omedelbara hushållning, mot det att 800,000 pd st. (omkr. 14,400,000 kr.) tillförsäkrades honom såsom civillista. Denna summa befanns snart otillräcklig och blef därför ökad. Enär sammanblandningen af konungens utgifter för honom själf, för hans hof och familj samt för upprätthållande af kronans glans med de för den civila förvaltningens behof afsedda medlen föranledt brist och skuldsättning, blefvo vid Vilhelm IV:s tillträde till regeringen (1830) alla de till det senare slaget hörande utgifterna skilda från civillistan. I den mening och den omfattning ordet civillista då fick, har det blifvit upptaget i flera andra länders statsrätt, hvarjämte det — såsom förhållandet är i England, där hvarje regent, mot det att han för sin regeringstid öfverlämnar till statskassans hushållning de flesta kronans ärftliga inkomster, får sig för samma tid tillförsäkradt ett visst årligt anslag för civillistan — i grundlagarna är stadgadt, att civillistan, eller det kungliga apanaget, skall vid regentens tillträde till regeringen bestämmas för hela hans regeringstid. Ordet civillista med en dylik bestämmelse om dess varaktighet finnes i danska grundlagen, § 9. I Sveriges och Norges statsrätt är detta ord ej upptaget. Enligt Norges grundlag, § 75, s. tillkommer det stortinget att fastställa den kungliga familjens apanage, som dock icke må bestå i fasta egendomar. I Sveriges grundlag saknas alla bestämmelser om kungligt apanage. Den stat och den fördelning af anslagen under bestämda "hufvudtitlar", som regeringsformens 62:a § ålägger riksdagen att fastställa, hafva dock till förutsättning att apanagen för det kungliga huset och dess medlemmar skola, sedan de en gång fastställts, gälla för den tid, under hvilken den till apanage berättigade ställningen fortfar. Jfr Apanage. H. L. B.

Civilmilitära tjänstemän kallas vid svenska krigsmakten de vid trupper och staber anställde civila tjänstemännen af olika slag, såsom präster, auditörer, läkare, intendenter, förvaltare, veterinärer, musikanförare och handtverkare, hvilka förut hänförde till civilstaten (se d. o.). Vid flottan, dock icke vid kustartilleriet, hänföras dessa tjänstemän till mariningenjörstaten, civilstaten, ecklesiastik- och lärarstaten samt läkarstaten. C. O. N.

Civilminister, den i Sverige i dagligt tal brukliga, ehuru ej i grundlagarna förekommande, titel på statsrådet och chefen för civildepartementet.

Civilnotarie, tjänsteman, som har till åliggande att i civila mål föra protokoll vid en domstol samt såsom domare och ledamot uti rätten biträda.

Civilprocess, *jur.*, rättegång i tvistemål, är den rättsligen regleradt förfarande, principiellt inför domstol såsom självständigt statsorgan, till fastställelse mellan parterna i processen af ett tvistigt eller eljes på något sätt ovisst privat rättsförhållande. Fastställelsen innebär fastställelse af redan förhandenvarande rätt, men skapar ej i regel ny rätt, då den förutsätter, att rättsförhållandet redan är existent och att frågan gäller blott afgörandet af dess konkreta rättsbestämdhet enligt den för de

ma gifna och gällande lagen äfvensom stundom
c rättsliga realisation i enlighet härmed, men
l att förhållandet skall genom processen på nytt
eras genom något slags "lex specialis". Emel-
d bör skiljas mellan den fastställelse, hvari en
process sålunda alltid utmynnar, och fastställ-
dom i inskränkt mening på grund af fast-
tillelsetalan (se d. o.), hvilken blott afser
tensen eller icke-existensen af ett visst rätts-
hållande, men icke tillika går ut på förändring
llet bestående faktiska förhållandet genom kon-
nation, vare sig så, att viss prestation i enlighet
och efter domen ålägges, eller så, att genom
va domen förändringen omedelbart inträder,
m fallet är vid resp. fullgörelsedom, t. ex.
yrkande om betalning af viss förfallen skuld,
vid konstitutiv dom, t. ex. efter yrkande om
nskapsskillnad, där domens konstaterande af rätt
skilsmässa tillika innebär förklaring om äkten-
ets upplösning; då i sistnämnda och liknande
t. ex. vid skifte genom dom, ny rätt skapas,
r detta därpå, att det egentligen föreligger både
rättegång och ett rättsärende eller rättshandel,
kräfver offentlig myndighets medverkan.
ivilprocessens föremål kan sålunda betecknas som
privaträttsligt rättsanspråk, hvars riktighet eller
ighet skall af domstolen pröfvas i den ordning
på det sätt, som anges af civilprocess-
ten, eller sammanfattningen af de för statens
sskipande verksamhet i civila mål, tvistemål,
ande rättssatserna. Skildt från detta privaträtts-
rättsanspråk, hvilket är rättigheten själf, tänkt
m riktad mot annan, är det anspråk på konkret
sskydd eller rättens tvångsrealisation, som äfven
as mot staten och som kan betecknas med ut-
ket talerätt; talerätten är alltid rättigheten själf,
t såsom sökande processuell fastställelse. An-
kas må, att talan såsom utöfningsform för en
agerecht" eller "jus postulandi" i allmänhet
ål kan anställas äfven utan att någon talerätt
r något verkligt rättsanspråk föreligger; den
bär blott ett formellt påkallande af rättegång,
v. s. af ett processuellt rättsförhållandes an-
nande mellan domstolen och parterna samt mellan
erna inbördes, oberoende af den påstådda tale-
ens riktighet och det framställda rättsanspråkets
håll. Ett sådant förhållande, med särskilda
igheter och skyldigheter för de tre processubjek-
, kan dock uppstå endast under vissa förutsätt-
igar, hvilka kallas processförutsättningar och afse
ligheten af rättegång inför denna domstol rörande
na sak mellan dessa parter, särskildt med hänsyn
svarandepartens skyldighet att medverka i rätte-
gen eller i hvarje fall genom densamma bindas.
rocessförutsättningarna underkastas så vidt möj-
i pröfning vid rättegångens början, enär målet,
någon af dem saknas, ej kan upptagas och åt-
der, som mähända redan vidtagits, blifva ogil-
. Hit räknas dock ej kärandens saklegitimation
r styrkandet af dennes talerätt, utan undersök-
gen häraf tillhör enligt nyare uppfattning hufvud-
arandet och utmynnar, om talerätt saknas, i
sanspråkets ogillande; hufvudförfarandet afser
fning af själfva detta anspråk och det till
nd därför liggande tvistiga rättsförhållandets
skaffenhet. I den klassiska romerska civilproces-
voro dessa båda pröfningar skarpt åtskilda på ett sätt, som ej återfinnes i den moderna processen. Förhandlingarna rörande processförutsättningarna och talerätten egde nämligen enligt romersk rätt rum in jure inför pretorn, men förhandlingarna rörande det faktiska rättsförhållandet in judicio inför en privatman såsom förordnad judex, och förhandlingarna in jure ändades med en formell afslutningsakt, då saken definitivt anhängiggjordes i närvaro af tingsmenigheten, som högtidligen togs till vittne därpå, "litis contestatio". I den moderna civilprocessen däremot blir saken anhängiggjord redan vid talans framställande genom stämning. För processens vidare afveckling erfordras såväl från domstolens sida en processledande verksamhet som äfven från parternas sida bestämda, af lagen till tidsföljd och beskaffenhet närmare reglerade partshandlingar, hvilka sammanfattas såsom processhandlingar och direkt afse processens ändamål.

Af civilprocess finnas flera former. Hufvudslaget är den allmänna, ordinära civilprocessen, från hvilken de öfriga processformerna i olika afseenden innebära mer eller mindre väsentliga afvikelser. Ett slag af extraordinär process är den s. k. summariska processen, hvarmed förstås ett sådant enklare rättegångsförfarande, som genom begränsning af parternas vanliga processrättigheter åsyftar att vinna ett snabbare, men i stället blott tillfälligt afgörande, med rätt för parterna att under vissa villkor sedermera draga saken under förnyad domstolspröfning i vanlig ordning. Svensk extraordinär civilprocess är lagsökningsprocessen, och såsom allmän civilprocess i vidsträckt mening bör äfven anses den ordinära exekutivprocessen. Såsom särskilda civilprocessformer enligt svensk rätt märkas växel-, konkurs- och expropriationsprocessen, förfarandet i sjörätts- och vissa handelsmål, förfarandet vid egodelningsrätt m. fl., hvilka samtliga böra räknas till specialprocessen. Från civilprocess måste däremot skiljas såväl frivillig rättsvård (*jurisdictio voluntaria*) som skiljemannaförfarande (se dessa ord).

Förfarandet i den moderna civilprocessen är byggdt på principer, som åsyfta att tillgodose såväl parternas rätt och intresse att själfva bestämma om sina enskilda angelägenheter som ock statens rätt och intresse att härvid gifva sin medverkan endast under förutsättning, att därigenom verklig rättsskipning och rättsvård ega rum. Då parterna äro berättigade att förfoga öfver tvistens föremål, måste de ock i princip ega rätt att bestämma öfver rättegångens utförande, d. v. s. det kommer att bero af deras egen vilja, huruvida de begagna eller underlåta att begagna de medel rätten anvisat till processens utförande; dispositionsprincipen är i civilprocessen den härskande, liksom den motsatta, officialprincipen, i straffprocessen. Utan partsinitiativ kommer ingen civilprocess till stånd: "nemo judex sine actore"; emot parternas vilja fortgår ingen process: "judex ne procedat ex officio"; hvad som under rättegången icke införts i processmaterialet får ej beaktas: "quod non in actis, non est in mundo"; utöfver parts yrkande kan intet tillerkännas honom i domen: "ne eat judex ultra petita partium". Dispositionsprincipen medför ock, att civilprocessen väsentligen blir reglerad genom parternas förhandling, vare sig denna allenast blir en form för processen eller den tillika såsom grundad

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

på en förhandlingsprincip innebär, att processfrågornas utredning helt och hållet beror af parterna, icke af domaren. I sammanhang med sistnämnda princip står ock, att förfarandet i civilprocessen vanligen anordnats kontradiktoriskt, efter regeln "audiatur et altera pars", så att ingen dom afkunnas, utan att tillfälle varit part beredt att vederlägga hvad motparten anfört. Emellertid skulle ett oinskränkt genomförande af dessa grundsatser komma i strid med det offentliga intresse, som ligger till grund för statens medverkan och som närmast kan betecknas som ett rättvisans intresse. Civilprocessen får lika litet som annan process åsyfta allenast formell sanning och rättvisa, utan skall såsom all process ytterst möjliggöra den materiella sanningens och rättvisans seger. Först och främst åligger därför båda parterna en bestämd förpliktelse att tala sanning, d. v. s. ej mot bättre vetande göra bruk af den rätt att bestrida, som tillkommer dem, eller eljes afsiktligt på ett tvetydigt och vilseledande sätt uttala sig i saken eller vägra sin medverkan till utredningen, när sådan ej kan därförutan ske; dock finnas härvid åtskilliga begränsningar. Vidare kunna parterna icke fritt förfoga öfver de regler, som ordna processförhållandet dem emellan, och ej heller kan domaren frånkännas all rätt att, utöfver den formella processledning, som alltid tillkommer honom, inverka på förhandlingen mellan parterna. Tvärtom blir det, särskildt när processen är ordnad, såsom enligt svensk rätt, utan tvång för parterna att anlita advokater eller rättskunnige medhjälpare, både lämpligt och nödigt, att domaren dels bistår parterna med upplysningar och påpekanden, dels medelst frågor och, i de fall, där parterna icke ega full dispositionsrätt öfver tvisteföremålet, genom föranstaltande om nödiga upplysningars inhämtande ökar och förbättrar processmaterialet. Beträffande bevisningen har domaren först och främst att själf, oberoende af parternas åtgöranden, pröfva och bedöma denna, ehuru det beror af parterna att fordra, eller eftergifva, resp. införskaffa bevisen; men därjämte kan han, i den mån det offentliga intresset så fordrar och lagen det medger, både afvisa sådant, som han finner vara utan betydelse för processen och äfven positivt beträffande vissa bevismedel till en viss grad taga initiativ.

I fråga om sättet för förhandlingarnas anordnande kämpa olika principer med hvarandra om herraväldet: offentligt förfarande för öppna dörrar eller hemligt inom stängda; skriftligt förfarande eller muntlighet och omedelbarhet. Särskildt sistnämnda princip har länge legat till grund för de moderna reformsträfvandena och innebär, att hela processen skall försiggå inför domstolens ögon, så att domaren endast genom omedelbar iakttagelse af allt som tilldrager sig bildar sitt omdöme. Förutsättning för omedelbarhet är muntlighet, d. v. s. att parternas påståenden och utredningar framställas i muntlig, ej i skriftlig form, och att endast dessa få tagas i beaktande. Ej ens utförligare protokoll öfver de muntliga förhandlingarna få, där omedelbarhetsprincipen skall kunna genomföras, finnas; för att ersätta dessa och förebygga menliga följder af långt utdragna och ofta afbrutna förhandlingar, har därför omedelbarhetsprincipen fullständigats med principen om en förberedande skriftväxling mellan parterna till klargörande af tvistefrågan, påståendena och bevismedlen i målet. Svårigheterna upphäfvas emellertid ej fullständigt härigenom, och i synnerhet beträffande bevisningen har omedelbarhet ej heller kunnat genomföras annat än med vidtgående begränsningar antingen i parternas rätt eller i principens egen tillämpning. Den svenska civilprocessen är hvad man kallat muntligt protokollarisk, d. v. s. förhandlingen är i princip muntlig, men protokollföres, och protokollet lägges därpå till grund för domen. Förhandlingsprincipen är erkänd, men mindre strängt genomförd än i Danmark och Norge. En rättegångsreform har emellertid sedan länge ansetts ytterst nödig och äfven på flerahanda sätt — liksom i öfriga nordiska länder — förberedts, ehuru den icke kommit till utförande. Nya lagberedningens stora förslag af 1884 har följts af åtskilliga partiella reformförslag, och af dessa har åtminstone några ledt till förändrad lagstiftning särskildt 1899 beträffande stämning och 1901 beträffande dels invändningar i rättegång, dels fullföljd af talan. I det hela är dock den svenska civilprocessen fortfarande byggd på rättegångsbalken i 1734 års lag. Jfr Process och Straffprocess.

Litt.: Nehrman, "Inledning till then swenska processum civilem" (1732 och 1751), Bromée, "Allmänna civilprocessen enligt svensk gällande rätt" (1890), Afzelius, "Grunddragen af rättegångsförfarandet i tvistemål" (1886), Fahlcrantz, "Rättfärdighet i rättsskipning" (1903), Wrede, "Finland gällande civilprocessrätt" (1905), Hagerup, "Forlæsninger over den norske civilproces" (1899–1903), Nellemann, "Civilprocessens almindelige del" (1887) och "Den ordinære civile proces maade" (1890), Wach, "Civilprozessrecht" (1885) och "Vorträge über die reichs-civilprozessordnung" (1896), Nya lagberedningens betänkande ang. rättegångsväsendets ombildning (1884), Förslag till reform af (finska) rättegångsväsendet (1901). H.

Civilrätt, *jur.*, allmän privaträtt, sammanfattningen af de rättsregler, som bestämma enskilda personers eller privata rättssubjekts inbördes förhållanden i allmänhet och utan hänsyn till särskilda yrken eller näringar (jfr Speciell privaträtt). Såsom civilrätt betecknas äfven den grenen af den juridiska vetenskapen, som till föremål har dessa rättsregler. I båda dessa bemärkelser är civilrätten den äldsta och högst utvecklade af de positiva rättsgrenarna, och det är med begagnande af de metoder och af begrepp, hvilka först blifvit af den inom densamma fixerade, som öfriga grenar af rätten utbildats till sin nuvarande självständighet och nått sin nuvarande höjd. Därför har, ej utan fog, civilrätten länge ansetts såsom den viktigaste delen af rätten, och därför måste dess studium och fortfarande betraktas som grundläggande för all juridisk forskning. Civilrätten, *jus civile*, var i början egentligen borgerlig romersk rätt i motsatsning till *jus gentium*, eller den allmänna naturrätten, och sedermera till kyrklig, kanonisk rätt, tillsammans med hvilken den utgjorde det enda föremålet, *jus utrumque*, för de medeltida rättsskolornas arbete (däraf juris utriusque doktor etc., hvilken benämning i Sverige först genom stadgan 29 juni 1904 ang. juridiska examina ersatts med det enklare juris doktor, juris licentiat, juris kandidat).

Civilrätten eller, som den särskildt i Tyskland

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

romersk rätt gällt ända till senaste tid, brukar cknas, ”das bürgerliche recht” — en beteckr, som alltså icke är likbetydande med vårt yck borgerlig rätt, hvarmed vi förstå all rätt, ej är politisk — omfattar i den moderna rätten rättsområden och däremot svarande juridiska ialdiscipliner, nämligen: familjerätt och mögenhetsrätt (se d. o.). Emellertid efter den utveckling, som i våra dagar egt , härtill läggas såsom tredje del hvad man eligen kan benämna bolagsrätt, eller samfattningen af de rättssatser, resp. vetenskapen m, hvilka reglera uppkomsten af särskilda gssubjekt samt dessas verksamhet och inre förhåen i allmänhet. Det enkla bolagskontrakt, som gare utgjorde så godt som det enda bolagsinstitt, har i den moderna rätten om- och utbildats ett sätt, som gör, att hithörande institut icke re kunna såsom förut betraktas blott som ett ke förmögenhetsrätt, utan snarare utgöra en del personrätten eller sammanfattningen af rättsregangående personlig rättsställning och rättsektivitet, ehuru den egentliga personrätten föres familjerätten.

itt.: Nehrman, ”Inledning till then swenska prudentiam civilem” (1729, tillägg 1749), revelius, ”Lärobok i Sveriges allmänna nu gälde civilrätt” (1857—72), Winroth, ”Svensk rätt” (1898 ff.), Nordling, ”Svensk civilrätt, nna delen” (1891), Lehr-Eschelsson, ”Éléments droit civil scandinave” (1901), och Montgomery, ndbok i Finlands allmänna privaträtt”, I, II 9 och 1895). Rld.

civil service reform [si'vil sə'vis rifå'm], eng., förbättradt system vid tillsättandet af ämbetstjänstemän inom stat och kommun — ett kraf, riktar sig mot en af hufvudsakerna till korionen af Amerikas politiska lif, det s. k. oils system”, d. v. s. det missförhållandet att tjänstemän tillsättas och afsättas efter partisyn. Rörelsen började efter engelskt föredöme 1850-talet, men fördröjdes genom partipolitikers motstånd och kongressens likgiltighet. Först 83 fick den fast mark genom den s. k. Pendletonn. Denna delar statstjänsterna i politiska, som ttas af presidenten och senaten, och ”klassiade”, som tillsättas efter examina. Innehafvarna ”klassifierade” tjänsterna måste tjänstgöra som ordinarie i sex månader, innan de få fast anning. Lagen innehåller dessutom förbud mot att a tjänstemän att bidraga till partiernas kassor ll göra dem politiska tjänster. Försök till dylikt g från öfverordnade är belagdt med straff. En *service commission* har att anställa examina att vaka öfver lagens efterlefnad. Lagen har mycket motstånd, och reformen har särskildt r slutet af 1890-talet betydligt försinkats. Den äres emellertid af allmänna meningen, och allt grupper af statstjänster föras af hvarje ny preut till de ”klassifierades” kategori. Denna omde 1883 14,000 platser och 1903 121,000 med ,000 doll. i lön. De politiska tjänsterna voro . 114,000 med 45,000,000 doll. i lön. Af de re äro 77,000 postmästartjänster, de öfriga tillkonsulatväsendet och diplomatien. Dessutom dit högre ämbeten inom departementen och stort antal anställningar för kroppsarbetare. Omkr. 50,000 personer genomgå årligen examen inför af ”civil service commission” tillsatta examinatorer. Af dessa 50,000 få omkr. 11,000 årligen fast anställning för lifstiden, oberoende af partiväxlingarna. Reformen, ehuru ej fullständig, har visat goda resultat. Tjänsterna skötas ej längre af vikarier, arbetet sker efter bättre metoder, onödiga tjänster upprättas ej i samma grad som förut, då ingen numera har någon obehörig fördel däraf, hela tjänstemannakåren har i hög grad förbättrats.

Flera stater och kommuner ha följt Unionens exempel, och civil service reform har införts i New York 1883, i Massachusetts 1884, i Illinois och Wisconsin 1895. Äfven har den införts i flera städer. 1900 utsträcktes den till Portorico, Hawaii och Filippinerna. G. B—e.

Civilstaten, *förv.* 1. Sammanfattningen af rikets civile ämbets- och tjänstemän, till skillnad från de ämbets- och tjänstemän, som tillhöra någon annan af de s. k. staterna, t. ex. hofstaten, ecklesiastikstaten, arméns eller flottans stat. — 2. De å arméns och å flottans stater uppförda personer, som ej äro krigsmän, hänfördes förr till en civilstat, men sammanfattas sedan 1889 med några få undantag under benämningen civilmilitära tjänstemän. C. W.*

Civilstatens kapital- och lifränteförsäkringsanstalt. Se Civilstatens pensionsinrättning.

Civilstatens pensionsinrättning. Redan 1756 lämnade rikets ständer bifall till en pensionsinrättning för civilstaten, men först genom k. kung. 29 juni 1798 beviljades ett anslag af 10,000 rdr b:ko till pensionering af ålderstigna och sjukliga civila tjänstemän. 1826 utfärdades det första kungl. reglementet för ifrågavarande pensionsinrättning, och 1830 började utdelningen af pensioner. I sammanhang med detta reglemente utfärdades tillika reglemente för Civilstatens änke- och pupillkassa, och sedermera ha pensionsinrättningen samt änke- och pupillkassan varit förenade, så att ingen kan vara delegare i den ena utan att äfven tillhöra den andra. Pensionerna äro indelade i nio klasser af olika storlek, från 2,400 till 200 kr. för tjänstemannen själf, hälften för hans änka, såvida hon har ett eller flera oförsörjda barn, och tredjedelen för hans änka, såvida intet pensionsberättigadt barn finnes. Delegares söner intill 21 år och ogifta döttrar intill 25 år åtnjuta, om de äro föräldralösa, hvardera en sjättedel af pensionsbeloppet, om de nämligen ej äro så många, att allas pension tillsammans öfverstiger full änkepension, hvadan således flere än trenne barn af samma familj få sig emellan dela faderns halfva pensionsbelopp. — Delegares ogifta döttrar kunna, äfven sedan de uppnått 25 år, erhålla pension, om med prästbevis styrkes, att de befinna sig i torftiga omständigheter, samt läkarbetyg utvisar, att de lida af sådan svår kropps- eller själssjukdom eller äro behäftade med sådant svårt kroppslyte, att de äro och antagligen förblifva oförmögna att genom arbete försörja sig.

I årlig afgift erlägger delegare 9 proc. af pensionsbeloppet i den klass han tillhör och dessutom vid befordran till ny befattning, med hvilken följer uppflyttning till högre klass, en s. k. befordringsafgift af 12 proc. af klassens pensionsbelopp.

För att tjänsteman skall erhålla pension från civil-

statens pensionsinrättning fordras i allmänhet att hafva uppnått 60 år, att hafva varit i rikets tjänst 30 år och däraf minst 20 år innehaft ordinarie till inrättningen hörande syssla samt att till inrättningens kassa hafva erlagt afgifter för 30 år. Änka och barn få, oafsedt huru lång tid mannen eller fadern varit delegare, pension från och med månaden efter dennes död; dock skall, om afgifter icke blifvit erlagda för 15 år, bristen däri godtgöras inrättningen under de 5 första åren efter dödsfallet med en femtedel årligen, som innehålles å pensionen, hvarvid afdraget emellertid icke får öfverstiga pensionens halfva belopp.

Öfverinseendet öfver pensionsinrättningen tillhör samtliga delegarna (utom vaktbetjänte och deras vederlikar). De representeras af "fullmäktige", hvilka, af delegarna valda, hvart femte år under loppet af sex veckor hafva sammanträden i hufvudstaden. Den närmare och ständiga förvaltningen är uppdragen åt en direktion, bestående af fem personer, bland hvilka k. m:t förordnar ordföranden och utnämner öfverkommissarien, hvaremot de öfriga för fem år i sänder utses af fullmäktige. En allmän revision af pensionsinrättningen verkställes af fullmäktige; mellan dessas sammankomster granskas räkenskaperna årligen af fyra revisorer, hvilka för hvart år af fullmäktige utses bland delegarna. Dessutom öfverlämnas räkenskaperna för granskningsundergående hvarje år till statsutskottet och riksdagens revisorer samt i vissa delar till kammarrätten.

Genom 1798 års kungörelse anvisades af allmänna medel ett erforderligt belopp för att såsom understöd utdelas åt alla till rikets civilstat hörande ämbets- och tjänstemäns i fattigdom efterlämnade änkor och barn, utan afseende på om mannen eller fadern varit delegare i pensionsinrättningen. Denna statens pensioneringsskyldighet blef vid 1827 års början öfverflyttad från statskontoret till civilstatens pensionsinrättning, som numera för detta ändamål från indragningsstaten uppbär ett årligt anslag af 45,000 kr. Till skillnad från delegarnas egen änke- och pupillfond benämnes denna fond allmänna änke- och pupillfonden.

Från 1867 års början är med civilstatens enskilda änke- och pupillfond förenad en kapital- och lifräntefö rsäkrings-anstalt, hvars ändamål, jämlikt kungl. reglementet 31 aug. 1866, är att kostnadsfritt mottaga och förkofra frivilliga insatser af delegare i pensionsinrättningen, för att antingen åt delegares söner samla *kapital* till betalning på en gång eller vid vissa tider, intill de hunnit 25 år, eller ock åt hustrur och döttrar bereda *årlig utdelning* (s. k. lifränta), att utgå från det de hunnit en viss bestämd ålder (lägst 40 år), allt oberoende af pensioner från nämnda fond. Såsom utdelning till delegarna i denna anstalt, utöfver dem tillkommande ränta och vinstandelar, är afkastningen af tvenne donationsfonder (tillsammans omkring 80,000 kr.) anvisad. Från anstaltens början intill 1899 års slut hafva 1,584 delegare ingått i besparingsfonden. Efter denna tid hafva inga nya delegare antagits till följd af 1897 års fullmäktiges beslut och kungl. kungörelsen af 30 juni 1899, hvarigenom beslutats och fastställts nämnda anstalts afveckling i mån af delegares afgång. Af dessa 1,584 delegare kvarstodo vid 1904 års slut 685 med en behållning af 1,324,062 kr. 51 öre. Från besparingsfonden till lifräntefonden hafva till sistnämnda års slut öfverflyttats 296 delegare, hvilka sammanlagdt ega en behållning af 598,129 kr. 88 öre: Lifräntor utgingo under 1904 med tillhopa 51,735 kr. 59 öre.

Det för inrättningen nu gällande reglementet är af 9 juni 1899 och den för direktionen gällande instruktionen af 28 sept. 1883 med 23 nov. 1898 och 18 sept. 1903 vidtagna ändringar. 1904 voro pensionsutgifterna från tjänstemannapensionsfonden 65,175 kr., från enskilda änke- och pupillfonden 598,833 kr. 31 öre, från allmänna änke- och pupillfonden 17,636 kr. 50 öre samt från åtskilliga under direktionens förvaltning ställda donationsfonder 5,248 kr. 33 öre. Förvaltningskostnaderna uppgingo s. å. till 48,851 kr. 8 öre. Statsanslaget till pensionsinrättningen utgå med 119,271 kr. 50 öre, däri inberäknadt 45,000 kr. till allmänna änke- och pupillfonden. Afgifterna till pensionsinrättningen uppgingo för år 1904 till 371,803 kr. 81 öre samt räntemedlen å pensionsinrättningen och de särskilda fondernas kapitalbelopp för s. å. till 656,895 kr. 34 öre. Summan af samtliga under direktionens vård ställda fonder uppgick vid nämnda års slut till 15,592,288 kr. 70 öre. Därtill tillhörde 12,658,917 kr. 92 öre tjänstemannapensionsfonden, 286,185 kr. enskilda änke- och pupillfonden, 300,343 kr. 75 öre allmänna änke- och pupillfonden, 1,348,232 kr. 72 öre kapital- och lifränteförsäkringsanstalten och 998,609 kr. 31 öre donerade fonder. J. L—l

Civilstatens änke- och pupillkassa i Sverige. Se Civilstatens pensionsinrättning.

Civilstatens änke- och pupillkassa i Finland stiftades enligt reglemente af 7 aug. 1824, sedan en kommitté uppgjort förslag i ärendet. Såsom inrättningens grundfond anslogs af allmänna medel kapital af 100,000 rubel banko-assignationer. Dit jämte tillförsäkrades kassan såsom årlig inkomst af de löne-, avancemangs- och vakansbesparingar inom civilstaten, hvilka från 1 sept. 1826, på grund af gällande författningar, bort tillfalla statsverket. Dessutom äro samtlige till civilstaten hörande ämbets- och tjänstemän, som åtnjuta lön å stat förbundna att årligen till fonden erlägga vissa afdrag. Därtill komma ytterligare årliga statsunderstöd. Delegarna i pensionsinrättningen äfvensom därifrån till delegares änkor och barn utgående pensionerna fördelas i åtta klasser, med årlig pension af 2,000—100 mark och med en årlig afgift af 300—12 mark. Skola änka och barn efter afliden tjänsteman komma i åtnjutande af full pension, någon af ofvan uppräknade åtta klasser, bör den man af de af mannen eller fadern erlagda afgifterna motsvara minst 150 proc. af pensionen. — Vid 1903 års utgång utgjorde kassans 15,385,165 mark 29 penni, bestående af:

Kassa	41,210
Tillgodohafvanden i bank	1,061,200
Utestående lån	10,045,500
» / kapital i obligationer	3,582,307
» ' räntor	305,415
» hos redogörare	318,363
» anmärkningsmedel	31,169

Samma år utgjorde beloppet af utbetalta pensioner å kassans stat 1,011,749: 07. Årsafgifterna af delegarna uppgingo till 252,140 mark 33 p

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

alinkomsterna, lönebesparingar och räntor inknade, stego till 2,216,417 mark 38 penni och utgifterna till 1,330,917: 07.
ensionsinrättningen förvaltas, enligt nu gällande emente af 26 febr. 1896, af en direktion, sammansatt af sex direktörer och tre suppleanter. sa, som väljas af samtlige delegarna, skola vara ets- och tjänstemän i de fem första pensionsserna. Hvartannat år sker omval af de tre ste direktörerna jämte suppleanterna, och i samhang därmed utses äfven af delegarna revisorer granskning af kassans förvaltning under de närst föregående tvenne åren. L.*

Civilstånd, den ställning en person såsom äkta r oäkta barn och såsom gift, ogift, änkling eller a eller frånskild intager inom familjen. Uttrycket leder sig från Frankrike, hvarest, efter införandet af civiläktenskapet, genom lag af 20 sept. 92 föreskrefs, att af särskilda tjänstemän (*officiers de l'état civil*) skulle föras register, i hvilka borde tecknas alla de omständigheter, som rörde medbornas civilstånd, såsom födelse, giftermål och dödsfall. Dessa register (*actes de l'état civil*) ega laga kraft, till dess det blifvit genom domstols utslag förklaradt, att däri gjord anteckning är oriktig och att rättelse bör ega rum. — I Sverige konstateras en persons civilstånd genom kyrkoböckerna, som föras af prästerskapet. C. W.*

Civiltà cattolica, La [tjivilta'], "katolsk kultur", en 1850 grundlagd italiensk tidskrift, som utkommer i Rom 2 gånger i månaden och skrifves uteslutande af jesuiter samt intager en ytterligt klerikal, nationell ståndpunkt.

Civiläktenskap I. Borgerligt äktenskap, *jur.*, är ett sådant äktenskap, som afslutas för en statens ämbetsman, utan att för dess rättsliga giltighet någon kyrklig handling är af nöden. Enligt den äldre kyrkorätten erfordrades för äktenskapets giltighet endast kontrahenternas samtycke, men den kyrkliga välsignelsen, om ock påbjuden af kyrkan, uppfattades ej såsom ett nödvändigt villkor därför. Detta förhållande ändrades för den katolska kyrkan genom ett på det tridentinska konsiliet (1545—63) fattadt beslut, enligt hvilket kontrahenternas samtycke skulle i vittnens närvaro gifvas inför kyrkoherden. Inom den protestantiska kyrkan utvecklade sig under 17:e årh. den rättsuppfattningen, att den i sammanhang med kontrahenternas förklaring meddelade prästerliga välsignelsen är en nödvändig form för ingående af äktenskap, och denna uppfattning hade äfven under 18:e årh. förhärskande. Tillvaron af olika trosbekännelser inom samhället äfvensom de konflikter, hvilka de särskilda religionssamfundens uppfattning af äktenskapsrätten medförde, hafva dock sedermera föranledt civiläktenskapets införande, hvilket numera såsom den af staten ovillkorligt föreskrifna formen för äktenskaps ingående eller såsom en för dessa valfri form eller slutligen såsom en nödfallsutväg, då det af någon anledning kan möta svårighet att få en kyrklig vigsel till stånd.

Obligatoriskt för alla är civiläktenskapet i Frankrike sedan 1792. Genom den franska rättens utbredning har det såsom obligatoriskt sedermera införts även i bl. a. Belgien och Italien. Allmänt obligatoriskt civiläktenskap förekommer numera äfven i Holland, där det redan 1795 ersatte det sedan långt tillbaka i tiden existerande fakultativa, d. v. s. valfria, civiläktenskapet, vidare i Schweiz (1874), Tyska riket (1875) och Ungern (1894). Fakultativt för alla är civiläktenskapet i England (sedan 1836). I Skottland, där det "reguljära" äktenskapet skall ingås inför en präst, kvarstår bland sätten för ett "irreguljärt" äktenskaps ingående den äldre kyrkorättens blotta fordran på kontrahenternas samtycke. Såsom nödfallsutväg för vissa särskilda fall förekommer civiläktenskapet i Österrike, på Pyreneiska halfön och i Skandinavien. I Danmark tillåtes sålunda enligt lag af 13 april 1851 civiläktenskap mellan personer af olika trosbekännelser samt mellan medlemmar af de religionssamfund, hvilkas präster icke äro berättigade att förrätta vigsel. Frågan om införande af allmänt — obligatoriskt eller fakultativt — civiläktenskap står för öfrigt på dagordningen i Danmark. I Norge, där civiläktenskap för vissa fall infördes redan 1845, gäller numera en lag af 27 juni 1891, delvis ändrad genom en lag af 27 juli 1896. Enligt dessa senare lagar är den civila formen fakultativ vid giftermål mellan främmande (inklusive mosaiska) trosbekännare sinsemellan, liksom vid giftermål mellan sådan trosbekännare och medlem af statskyrkan. I Sverige infördes genom en k. förordning 20 jan. 1863 civiläktenskap såsom obligatorisk form för äktenskap mellan kristen och mosaisk trosbekännare. Genom k. förordningen 31 okt. 1873 ang. främmande trosbekännare och deras religionsöfning blef civiläktenskapet erkändt såsom en laglig form äfven vid giftermål mellan kristna trosbekännare sinsemellan. I denna k. förordning stadgas nämligen, att äktenskap mellan personer, af hvilka ingendera tillhör svenska kyrkan eller främmande trossamfund med sådant prästerskap, att konungen funnit åt desamma kunna anförtros att förrätta vigsel med laga verkan och förty medgifvit rättighet därtill, skall ingås inför borgerlig myndighet, samt att äktenskap ej mindre mellan personer, som tillhöra olika främmande trossamfund, af hvilka åtminstone ettdera har sådant prästerskap, som nyss är nämndt, än ock mellan medlem af svenska kyrkan och bekännare af främmande kristen troslära må afslutas antingen medelst vigsel, förrättad af därtill berättigad präst inom enderas trossamfund, eller inför borgerlig myndighet. I k. förordn. 15 okt. 1880 har slutligen civiläktenskap för vissa fall införts såsom laglig form vid giftermål statskyrkans medlemmar sinsemellan. Lagen ifråga påbjuder nämligen borgerlig vigsel såsom obligatorisk för det fallet att någon, som ej blifvit döpt eller som icke inom svenska kyrkan begått Herrans nattvard, men icke heller tillhör främmande trossamfund, önskar ingå äktenskap. Genom en lag af 13 maj 1898 hafva bestämmelserna i 1880 års lag dock så till vida modifierats, som val mellan kyrklig och borgerlig vigsel medgifvits för det fallet, att endera af kontrahenterna (eller båda) visserligen är döpt, men icke deltagit i konfirmation eller nattvardsgång inom kyrkan, för så vidt han eller hon dock åtnjutit konfirmationsundervisning af präst inom kyrkan och af denne funnits beredd att, efter undergången konfirmation, få tillträde till Herrens nattvard. 1904 års riksdag hemställde — i nära öfverensstämmelse med 1903 års kyrkomöte —, att k. m:t måtte för riksdagen framlägga förslag till sådan ändring i gällande bestämmelser, att borgerlig vigsel

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

såsom fakultativ form måtte medgifvas alla dem, hvilka för närvarande äro uteslutande hänvisade till vigsel inom svenska kyrkan eller främmande trossamfund. — Den borgerliga myndighet, inför hvilken civiläktenskap i Sverige afslutas, är i stad magistraten och på landet kronofogden. Vid det borgerliga äktenskapet skall lysning försiggå i den till svenska kyrkan hörande församling, inom hvars område kvinnan är boende. Sedan därefter såväl mannen som kvinnan inför den borgerliga myndigheten i vittnens närvaro afgifvit sitt frivilliga ja och samtycke, förklaras de för äkta makar, och ett på sådant sätt ingånget äktenskap eger full rättslig giltighet, ändock att kyrklig vigsel ej tillkommer. — Till de få europeiska länder, i hvilka civiläktenskapet icke i något fall blifvit i lag erkändt, hör Finland, men äfven där står dess införande på dagordningen och åstundas af en stark opinion. Se vidare Elsa Eschelsson, ”Om civiläktenskapets framträdande i svensk och utländsk rätt” (i ”I vår tids lifsfrågor”, 1903). — Jfr Lysning, Vigsel och Äktenskap. E. E—n.

Civis (lat.), medborgare. — Civis academicus, akademisk medborgare (lärare, tjänsteman eller studerande). — Civis honorārius, hedersborgare.

Cività [tjivita], it. (af lat. *cīvitas*), stad. Detta ord ingår i flera ortnamn, t. ex. Cività Castellana, Civitavecchia. Jfr Città.

Civita Castellāna [tjivita], stad i italienska prov. Roma, n. om staden Rom, vid en biflod till Tiber. 5,265 inv. (1901). Biskopssäte. Kastell, byggdt af påfven Alexander VI och länge af påfvarna begagnadt till statsfängelse. Vid C. blefvo neapolitanerna besegrade af fransmännen 4 dec. 1798.

Civitale [tjivita'le], Matteo, italiensk bildhuggare af den toskanska skolan, f. 1435 i Lucca, d. 1501, var en bland de bäste och älskvärdaste mästarna under 1400-talet, påverkad af de florentinske ”quattrocentisterna”, ehuru om hans utveckling ingenting närmare är bekant. Han torde icke hafva varit obekant med Donatellos verk; han var samtida med Rosellino, som 1473 hade att ange värdet på hans första verk; ej heller Settignano var mycket äldre, och Mino da Fiesole synes hafva haft afgjord inverkan på honom. För öfrigt hade han studerat antiken i Rom, hvarom hans ornamentering vittnar. Hans arbeten, som träffas nästan endast i hans födelsestad, Lucca, äro genomträngda af en i hög grad ädel anda; hans figurer närma sig ibland i storartad verkan Ghirlandajos målningar och äro ofta fyllda af en innerlighet, som påminner om Perugino. Här må blott nämnas *Två knäböjande änglar* af högsta skönhet (i sakramentkapellet i Luccas domkyrka, 1473—78) och det berömda *Tempietto* (ett litet tempel af marmor, som utförts efter hans ritning), en staty af *S:t Sebastian* (1483), beundrad för sitt djupt rörande uttryck, samt slutligen *Regulusaltaret*, hans yppersta verk, helgadt åt biskop Regulus af Lucca (1483), med många statyer och reliefer. Se Yriarte, ”Matteo C., sa vie et son œuvre” (1885). C. R. N. (O. G—g.)

Civitanova Marche [tjivitanåva marke], stad i italienska prov. Macerata (Markerna), 3 km. från Adriatiska hafvet. 11,095 inv. (1901). Tillverkning af olja, trä- och lervaror. — Till kommunalområdet hör hamnen Porto di C., 3,700 inv. (1901).

Civitas (lat.). 1. Sammanfattningen af medborgarna, *cives*, alltså ”medborgarsamfund, samhälle” i särskildt icke-romersk (i motsats till *populus romanus*, ”romerska folket”), självständig stat (stad). Man skiljer mellan *civitātes foederātæ*, gynnade ”förbundssamhällen”, hvilkas rättsliga förhållande till Rom hvilade på ett fördrag (*foedus*), *civitates* (*sine foedere*) *līberæ* (*et immunes*), hvilkas ”frihet” berodde på romerska folkets eller senatens, resp. kejsarens, bestämmelse, och *civitates stipendiariæ*, som i motsats till de föregående voro ”skattskyldiga”.

2. Sammanfattningen af de rättigheter och skyldigheter, som tillkomma en (särskildt romersk) medborgare, *civis*, ”romersk medborgarrätt”, med befogenhet af såväl stats- som privaträttslig art. Den förra innefattade: rätt att rösta i folkförsamlingen (*suffragium*), hvarmed följde, när man i öfrigt fyllde de nödiga villkoren, rätt att bekläda statsämbeten (*jus honōrum*); vidare rätt att från ämbetsmans dom vädja till folkförsamlingen rörande lifsstraff, kroppsstraff eller högre böter (*jus provocatiōnis*). Till den senare hörde *commercium*, rättighet att enligt romersk lag förvärfva, besitta och afyttra egendom samt ingå rättsligt bindande aftal o. d., samt *connu'bium*, rätt att ingå ett enligt romersk lag giltigt äktenskap, medförande vissa rättsförhållanden. En romersk medborgare var å andra sidan skyldig att låta skattskrifva sig (se Census) och erlägga förmögenhetsskatt (*tribūtum*) samt fullgöra allmän värnplikt, hvilket snarare betraktades som en rätt och heder än blott som en plikt. Yttre kännetecken på en romersk borgare var den hvita manteln, *toga*, samt det borgerliga namnet: förnamn, släktnamn, fadersnamn (i genitiv) och tribus (rote).

Redan tidigt inskränktes, praktiskt taget, *jus honorum* genom uppkomsten af en ärftlig ämbetsadel, den s. k. *nobilitas*, bildad af familjer, som genom sammanhållning sökte för sig bevara statens ämbeten. Med denna sammanföll väsentligen senatorsståndet. Närmast i rang kommo *equites* (riddarståndet), som från att urspr. ha varit en militärisk institution öfvergick till ett politiskt stånd, omfattande den bildade och förmögna medelklassen, från Gracchus' tid (122 f. Kr.) erkändt som sådant med viss verksamhet äfven inom statslifvet. Efter dessa högre klasser kommo allt framgent såsom ett tredje stånd öfriga medborgare. Ännu mera ändrades förhållandena med kejsardömets införande, då bl. a. med folkförsamlingens afskaffande äfven *suffragium* upphörde.

En person, som icke genom födseln egde medborgarrätt, kunde förvärfva den: slafvar genom frigifning, andra genom folkbeslut, då vanligen medelbart, i det en fältherre eller ledare af kolonianläggning fick till borgare upptaga ett visst antal personer. Genom folkbeslut erhöllo (omedelbart) äfven hela samhällen medborgarrätt, vanligen sine *suffragio*, d. v. s. utan statsrättsliga förmåner, men med skyldighet till utskrifning och skatt (t. ex. Capua). Efter bundsförvantkriget (89 f. Kr.) erhöllo alla borgare i italiska samhällen äfven fullständig romersk borgarrätt, som emellertid var af föga värde, då man måste personligen utöfva den i Rom: tank-

representativ författning var främmande för iden. Under kejsartiden skedde utdelande af rrätt, nödvändig för inträde på den politiska ilitära ämbetsmannabanan, mer eller mindre tigt af kejsarna, särskildt vid upptagande af er i den numera stående yrkeshären; slut- gaf Caracalla (212) samtliga rikets invånare få inskränkningar borgarrätt. — Medborgar- dels förlorades vid landsförvisning eller lands- samt under vistelse i krigsfångenskap, dels fs frivilligt, om man erhöll medborgarrätt i nan stat. H. Sgn.

Civitas aque'nsis. Se Baden, sp. 632.

Civitas Augu'sta. Se Aosta 2.

Civitas Aureliäni. Se Aurelia.

Civitavecchia [tjivitavä'kkia], stad i italienska Roma, i en osund trakt vid Tyrrhenska hafvet, n. n. v. om Rom. 17,589 inv. (1901). Biskops- Vacker katedral. Gymnasium. Krigshamn, d redan af Trajanus och under medeltiden . befäst af flera bland Italiens förnämste bygg- re. Den är 87 har stor; den 13 har stora ugen är 6 m. djup och har två hamnarmar af ch 250 m. längd. På södra sidan ligger det Bramantes och Michelangelos planer byggda hamnkastellet. Hamnen innehåller skepps- och en af Bernini byggd arsenal. Mot land- är staden skyddad genom murar och bastioner. bunden ångbåtstrafik med Genova, Livorno, el och Cagliari. I närheten starkt besökta hafs- och svafvelkällor. — Staden hette i äldsta tider m *Cellæ*, kallades sedan till Trajanus' ära s *Trajani* och fick sitt nuvarande namn i 9:e då dess invånare, som blifvit fördrifna af nerna, efter fyrtioårig frånvaro återvände till 'gamla stad". 1849—70 var den besatt af ka trupper.

Citella del Tronto [tjivite'lla del trå'ntå], stad ienska prov. Teramo (Abruzzo), vid Salinello. inv. (1901; som kommun 9,338). Starkt slott.

Clav, *mus.*, den notklav, som antyder, att noten n linje den omsluter är ett ettstrukna *c*. Den nas med $\frac{3}{5}$ eller $\frac{3}{5}$ och begagnas antingen på (*sopranklav*), andra (*mezzosopranklav*), tredje v) eller fjärde (*tenorklav*) linjen. Sopranklaven mezzosopranklaven äro dock numera undan- da af *g*-klaven. Jfr Klav. A. L.

C., förkortning för de latinska namnen Claudius lodius, för det latinska adjektivet *clari'ssimus*, ycket lysande, och för *chlorum*, klor.

Cl, officiell svensk förkortning för centiliter.

Cl., förkortning för *citato loco* (på anförda ställe).

Clackmannan [kläkmä'nən]. 1. Grefskap i södra and, det minsta i landet, n. om Forth- . 142 kvkm. 31,994 inv. (1901). Det mest be- de vattendraget är floden Devon, bekant för sina sköna vattenfall och omgifningar. Jordmånen är ar. Bergen äro rika på kol och järn. — 2. dstad i nämnda grefskap, vid floden Devon. inv. (1901). Gammalt slott, fordom residens obert Bruce.

Clacton [klä'ktən], stad och hafsbadort i engelska apet Essex, 24 km. s. ö. om Colchester. 7,453 (1901).

Claretie, Léon, fransk romanförfattare, f. 1835 i uban, d. 1892, väckte uppmärksamhet genom ed företal af Baudelaire utgifna satiriska roman *Les martyrs ridicules* (1862), som skildrade Paris-litteratörernas lif och vedervärdigheter. C. skildrade äfven allmogelig i sin hembygd, särskildt de fattige, elända och trashankar. Bland hans många arbeten äro serien *Mes paysans* och *Les va-nu-pieds* (1873).

Cläd'ium, *bot.* Se Ag.

Cladobätes, *zool.* Se Spetsekorrar.

Clado'cera, *zool.* Se Vattenloppor.

Cladōnia Hoffm., *bot.*, släkte af fam. *Cladoniaceæ* bland lafvarna. Från sina samsläktingar skiljer sig detta släkte genom sina encelliga sporer, sina färgade sporhus (apotecier) och sin ihåliga bål. Det omfattar många arter, hvilka äro spridda öfver hela jorden, dock mest i de tempererade och de kalla zonerna. I Skandinavien finnas öfver 20 arter. Den mest bekanta bland dessa och den ekonomiskt viktigaste bland alla lafvar är renlafven, *C. rangiferina* (L.) Hoffm. (ofta, oriktigt, kallad "renmossa"). Denna art, som är allmän i hela Sverige och särdeles ymnig i dess nordligare hälft, har sitt namn däraf att den bildar den förnämsta beståndsdelen i de lapska renarnas föda. I de norska fjällen och, under år af foderbrist, på många andra ställen i Skandinavien insamlas den i mängd till vinterföda äfven åt nötboskapen. Af renlafven har man äfven försökt att tillverka brännvin. Jfr Sten Stenberg, "Om tillverkning af lafbränvin" (1868). — Den vackra, hvita, tätgreniga varietet, som bär namnet *C. rangiferina* "*alpestris* Schær., begagnas hos oss ofta till prydnad innanför dubbelfönster. V. W. (G. L—m.)

Cladonia rangiferina.

Cladophlēbis Brongn., *paleobot.*, en provisorisk benämning på fossila mesozoiska ormbunkar med dubbelt pardelade blad och aflånga eller triangulära, något bågformigt framåtböjda, fjädernerviga, helbräddade eller svagt tandade småflikar, hvilka med hela sin bas äro fästa vid rachis. Typen förekommer företrädesvis i jurasystemet och är representerad äfven i Skånes kolförande bildningar. A. G. N.

Clado'phora Ktz, *bot.* Se Siphoneæ.

Cladōthrix, ett släkte bland de pleomorfa bakterierna. Se Järnbakterier.

Claëson [kläson], en till Skåne från Danmark på 1720-talet inflyttad släkt.

1. Kristian Teodor C., filosof, f. 7 juli 1827 i Stockholm, blef student i Uppsala 1847, filos. doktor 1857 och docent i praktisk filosofi vid Uppsala universitet s. å. Strax efter det han nästan enhälligt fått främsta rummet på förslaget till den ena af de 1857 inrättade rörliga adjunkturerna vid nämnda universitet, afled han i Uppsala 21 nov. 1859. — C. egde en ovanligt stor spekulativ begåfning och hade tidigt förvärfvat en mångsidig lärdom. I sina filosofiska åsikter rönte han först inflytande af Hegel, men blef sedan en afgjord anhängare af sin lärare Boströms filosofi. Särskildt egnade han sina bemödanden åt att fylla den lucka

i det boströmska systemet, som bestod däri att Boström väl upptagit den filosofiska etnologien såsom en af den teoretiska filosofiens tre hufvuddelar, men själf icke lämnat något bidrag till denna disciplins utveckling. Till detta ämne höra båda de större filosofiska afhandlingar, som C. under sitt korta lif hann fullborda, nämligen *Om möjligheten af en filosofisk rättslära* (akad. afh. 1857) och *Om språkets ursprung och väsende* (Nord. univ. tidskr. 1858). I båda dessa skrifter börjar han med en omsorgsfull granskning af de åsikter, som förut i vetenskapens historia framträdt rörande problemet i fråga, och söker uppvisa såväl rättens som språkets karaktär af att vara individuella, förnuftiga bestämningar hos nationens väsen. I flera uppsatser behandlade han frågor på språkundervisningens område, såväl den klassiska som den svenska, liksom han ock skref värdefulla essayer om Goethes "Faust", Byrons "Don Juan" m. m. Mot slutet af hans lif var det särskildt religiösa och moraliska frågor, som upptogo hans intresse. Hans religiösa ståndpunkt var frisinnadt kristen. Liksom filosofien är människans högsta teoretiska angelägenhet, ansåg han religionen vara hennes högsta praktiska; och då enligt hans åsikt viljan är människans lifs centrum, så anser han religionen såsom viljans högsta lifsform vara människans högsta uppgift, den där griper vida kraftigare in i det mänskliga väsendet både till omfattning och djup, än någon vetenskap enligt själfva sin uppgift förmår det. Med sina mångsidiga intressen för hvad som djupast rörde sig i tiden förenade C. såsom skriftställare stor klarhet och åskådlighet i framställningen, och hans skrifter voro därför väl egnade att göra vetenskapens resultat fruktbringande för den allmänna bildningen. Vid hans död yttrade en kompetent bedömare, att vårt land i honom "förlorat en af våra rikast begåfvade och mest lofvande vetenskapsmän". C:s samlade *Skrifter* utgåfvos året efter hans död (2 bd, 1860) af hans broder Gustaf C., med en af denne författad lefnadsteckning samt en af C. Y. Sahlin lämnad filosofisk karakteristik. S—e.

2. Gustaf Albert C., den föregåendes broder, läroboksförfattare, f. 12 juni 1830 i Stockholm, skolföreståndare därstädes 1869—85, utarbetade en *Öfversigt af svenska språkets och litteraturens historia* (1870; 4:e uppl. 1877), hvilken utgjorde en fullständig omarbetning af Bjurstens arbete med samma namn och under ett årtionde var allmänt använd som lärobok. C. har dessutom författat sin ofvannämnde broders biografi (se ofvan) och öfversatt bl. a. Robertsons predikningar (4 bd, 1896—1904).

3. Otto Hjalmar Leonard C., den föregåendes kusins son, ämbetsman, riksdagsman, f. 17 juli 1836 i Kristianstad, aflade sina juridiska examina i Uppsala, tjänstgjorde i Svea hofrätt och är sedan 1875 häradshöfding i Nedan-Siljans domsaga. Han har varit medlem af hospitalsstadgekommittén (1894—96), egna-hems-kommittén (1899—1901; han var dennas ordförande) och den s. k. Norrlandskommittén (1901—04). Under riksdagarna 1885—93 representerade han Kopparbergs län i första kammaren samt var därunder flera år ledamot i lagutskottet, 1889 i särskilda väglagsutskottet och vid 1892 års urtima riksdag i särskilda utskottet. C. var som riksdagsman utpräglad konservativ, men tillhörde den frihandelsvänliga sidan och uppträdde under 1887 års tullstrider i hemorten som en energisk motståndare t Liss Olof Larssons omval. 3. r-

4. Nils Ludvig Alfred C., den föregå des halfbroder, ämbetsman, f. 15 nov. 1848 i B kyrka, Stockholms län, blef 1867 student i Upps tog där 1871 examen till rättegångsverken, befor des 1883 till assessor i Svea hofrätt samt förordnad s. å. till revisionssekreterare och 1884 till expe tionschef i ecklesiastikdepartementet. Han vald 1889 till riksdagens justitieombudsman, utnämnd 1892 till justitieråd och kallades i juni 1898 t statsråd och chef för ecklesiastikdepartementet, Boströms ministär. Detta ämbete bibehöll C. i Otters ministär, men afgick jämte statsministern juli 1902 och återgick till högsta domstolen. H var ledamot i kyrkolagskommittén 1890 och omb vid kyrkomötet 1898.

Claessens [klās-], Lambertus Antoni nederländsk kopparstickare, f. 1764, d. 1834, lärjunge af Bartolozzi och en i sitt fack synnerli utmärkt konstnär. Bland hans bästa gravyrer nämnas *Den vattusiktiga kvinnan*, efter G. Dow nationalmuseum), och *Nattvakten*, efter Rembran

Claesson [klās-], Aris, holländsk bildhugga född i Haarlem (okändt när) och verksam i Sverige minstone 1625—29. Artisten, som i sitt hemland är bekant vare sig genom efterlämnade arbeten e dokument, utförde på Per Banérs beställning i st af 1620-talet det i banérska grafkoret resta, s artade, 1629 fullbordade monumentet öfver bestå rens far, det 1600 halshuggna riksrådet Gustaf Ba och dennes maka, Kristina Sture. C. var redan h verksam i Uppsala och högg 1628—29 sandste fönstren till riddarhuset i Stockholm. Banér-mo mentet är utfördt i barockstil och framställe sandsten de båda döde, hvilande under ett balda tak, som uppbäres af gråtande karyatider. På k falkens främre långsida ses i relief de aflidnes fjo barn i knäböjande ställning. Förmodligen h mästaren egentligen Aris Claesz. (den van holländska formen). O. G

Claëstorp, gods i Södermanland. Se Kl torp.

Claesz. [klas]. 1. Aris C. Se Claes (Aris). — 2. Pieter C. van Haarlem, ländsk stillebensmålare, f. omkr. 1590 i Burgstein (i Westfalen), d. 1661, verksam i Haarlem. målade — under en tidigare period i öfverväg grå, senare i brunare färgton — mestadels s. k. koststycken af anspråkslösare art, som han emellanåt gjorde något pompösare genom att i anbringa förgyllda pokaler, blommor o. s. v. stå ganska nära mästarens i denna genre, W Claesz. Hedas, arbeten. C:s bästa verk (dat. 1 ses i Dresdens museum. Den enda i Sverige kä signerade målningen af hans hand, ett helt *Stilleben* (dat. 1637), eges af hofintendenten J. tiger. — C. var far till den berömde landskaps djurmålaren Claes Pietersz. Berchem och d förste lärare. Han upptäcktes 1882 af A. Bre som fann honom vara identisk med monogramn P. C., hvars i både offentliga gallerier och p samlingar talrikt förekommande stilleben d plägade tillskrifvas än Cornelis Pierson, än Cath Peeters, än Cornelis Pottenburg. O.

Claeuw [klöjv], Jacques de, holländsk bensmålare, född i Dordrecht (obekant när)

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

…stone 1642—65 verksam där, i Haag och i …en. Hans med J. D. C. (i monogram) signerade …ststycken gingo, ända tills Hofstede de Groot …-90-talet påvisade misstaget, under J. de Heems …a, i det man läste monogrammets tre bokstäfver …n J. D. H. I Amsterdams riksmuseum ses en artistens fulla namn signerad s. k. *Vanitas*. …örre G. Tamm i Stockholm eger ett *Frukost*…e, signeradt med monogram. C. var liksom Jan …a måg till Jan van Goijen. O. G—g.

…aim [klēi'm], eng. (eg. anspråk, rättighet), …ott, inmutadt jordstycke eller grufområde, guld…varandel i fyndstället (i Amerika och Australien).

…aim of rights [klēi'm ev rā'ts], eng., "rättig…raf", skotsk statsurkund af år 1689, angifvande …illkor, hvarunder den skotska kronan erbjöds …lm af Oranien.

…aine [klän], Jane. Se Gernandt-Claine.

…airac [klära'k], stad i franska depart. Lot-et-…nne (Guienne), vid floden Lot. 1,543 inv. (1901; …kommun 2,880). Tillverkning af fina hvita viner …ns pourris").

…airault l. Clairaut [klärå], Alexis …ude, fransk astronom och matematiker, f. …, blef för afhandlingen *Recherches sur les …bes à double courbure* (1731) redan vid aderton …ålder medlem af franska vetenskapsakademien …d 1765. Han deltog i den af Maupertuis …a lapska gradmätningen 1736 och offentlig…de i sin berömda *Théorie de la figure de la …* (1743) en berättelse därom. Berömda arbeten …f. äro dessutom hans teori för månen (1752) …en mycket noggrann beräkning af tiden för den …lyska kometens återkomst till 12 mars 1759. Se …e Clairaults teorem.

…airaults teorem [klärås-], en af Clairault 1742 …ad sats, som uttrycker ett enkelt samband mellan …ens afplattning, tyngdkraften vid ekvatorn och …polen samt centrifugalkraften vid ekvatorn. …derar man nämligen å ena sidan skillnaden …an tyngden vid polen och vid ekvatorn, å …a sidan centrifugalkraften vid ekvatorn med …den vid ekvatorn, så är det förra resultatet, …t med afplattningen, $2^1/_2$ gånger så stort som …enare. A. N—r.

…airaut. Se Clairault.

…air de lune [klär de ly'n], fr. (egentl. månsken), …lags glaspärlor.

…airet [klärä], fr. (mlat. *claretum*), är i Frank…en gemensam benämning på alla slags ljusröda …; örtvin, kryddvin. Jfr Claret.

…airfayt [klärfä], François Sébastien …rles Joseph de Croix, grefve de C., …rikisk fältmarskalk. Se Clerfait.

…airin [klärä'], Jules Victor Georges, …sk målare, f. 1843 i Paris, reste med målaren …i Regnault i Spanien och Marokko, kämpade vid …d sida i fransk-tyska kriget och sökte i sina afri…ska och spanska bilder nå hans färgverkan: *…serragernas död* (museet i Rouen), *Sagoberätta…* m. fl. Mycket uppseende väckte C:s porträtt af *…h Bernhardt* (1873), sångerskan madame *Krauss* …) och *Mounet-Sully som Hamlet* (1888). Det …lock hufvudsakligen genom sina liffulla dekora…målningar (i stora operan, Eden-teatern, Sor…e och Hôtel de ville i Paris samt i teatern i …te Carlo m. fl. st.), som C. vunnit rykte. G—g N.

Clair-obscur [klär-åbskȳr], fr., Klärobskyr, ljusdunkel. Se Färgtryck och Ljusdunkel.

Clairon [klärä'], fr., *mus.* Se Clarino.

Clairon [klärä'], egentl. Legris de Latude, Claire Josèphe Hippolyte, fransk skådespelerska, f. 1723, d. 1803, debuterade 1735 på Théâtre italien och 1743 på Théâtre français, där hon snart vann stort anseende, synnerligast för sitt utförande af tragiska roller. Sedan hon mer än två årtionden varit publikens älskling, kastades hon 1765 i fängelse, därför att hon vägrat spela tillsammans med en illa beryktad kamrat. Från den tiden uppträdde hon icke mer på skådebanan. Hennes *Mémoires d'Hippolyte et réflexions sur la déclamation théâtrale* (1799; nya uppl. 1822 och 1847; öfv. i utdrag i Journal f. litt. o. teat. 1811) innehålla flera viktiga lärdomar rörande den sceniska konsten. Se E. de Goncourt, "M:lle Clairon" (1890).

Clair-sur-Epte, S:t [säklär-syr-äpt], småstad i franska depart. Seine-et-Oise (Ile-de-France), med en hälsokälla och med ruiner af ett gammalt slott, där Karl den enfaldige 911 afslöt det fördrag, hvarigenom nordmannahöfdingen Rolf erhöll Normandie.

Clairv., i naturvetenskapliga benämningar förkortning för den schweiziske naturforskaren Joseph de Clairville, f. 1742, d. 1830.

Clairvaux [klärvå], fordom cisterciensksloster i nuv. franska depart. Aube (Champagne), vid floden Aube, stiftadt 1115 af den helige Bernhard och kalladt *Clara vallis*. Bernhard, dess förste abbot, ligger begrafven i kyrkan. Byggnaderna begagnas nu till arbetsfängelse.

Clairville [klärvi'l], pseudonym för den franske författaren Louis François Nicolaie.

Clairvoyance [klärvωajä's], fr. (af *clair*, klar, tydlig, och *voir*, se), egentl. klarseende, klarsynthet; förmågan att under ett abnormt själstillstånd skåda ting, som äro dolda för de yttre sinnena, sålunda t. ex. att se, hvad som tilldrager sig på långt bort belägna platser, dit vår naturliga syn ej når (jfr Telepati), att läsa med förbundna ögon o. d. Man har särskildt velat göra gällande, att denna förmåga stundom inträder under hypnotiskt tillstånd (jfr Hypnotism och Somnambulism), och spiritisterna tro, att vissa medier hafva denna förmåga (jfr Spiritism). På vetenskapens nuvarande ståndpunkt kan man hvarken med full visshet förneka clairvoyancens möjlighet, ehuru dess antagande skulle medföra en rubbning af hela vår nutida naturvetenskapliga och psykologiska världsåskådning, eller bevisa dess verklighet. Se Alfred Lehmann, "De hemmelige videnskaber" (1897), och L. Loevenfeld, "Somnambulismus und spiritismus" (1900). — Clairvoya'nt, en som eger nämnda egenskap. Jfr Somnambul. S—e.

Clajus, Johann d. ä. och Johann d. y., tyska skriftställare. Se Klaj (1 och 2).

Clam, greflig ätt, som eger stora gods i Böhmen

och Österrike. Denne hette förut Perger von Höchenperg, men tog namnet C. efter slottet Clam (nära Grein, vid Donau), hvilket Kristoffer Perger inköpte 1524. Släkten blef friherrlig 1655, greflig 1759 och är nu delad på två hufvudlinjer: C.-Martinitz och C.-Gallas (se d. o.).

Clamāmus (lat.), "vi ropa", långtrådig klagoskrift, anmärkning; stoj, oväsen, bullersamt uppträde.

Clamart [klamär], by i franska depart. Seine, 9 km. s. v. om Paris. Under belägringen af nämnda stad 1870—71 var C. några gånger skådeplatsen för sammandrabbningar mellan fransmän och tyskar.

Clamatōres, *zool.*, en fågelgrupp, till hvilken numera räknas en del uteslutande i tropiska eller subtropiska länder lefvande släkten, tillhörande ordningen *Passeriformes* (se d. o.). Förr lät man denna grupp omfatta äfven många europeiska släkten: Cypselus, Caprimulgus, Alcedo m. fl. L—e.

Clamecy [klamsi], arrondissemangshufvudstad i franska depart. Nièvre (Nivernais), vid Nivernaiskanalen och Beuvrons inflöde i Yonne. 4,835 inv. (1901).

Clam-Gallas, Eduard von, grefve, österrikisk militär, f. 1805 i Prag, d. 1891, blef 1823 officer och 1846 generalmajor. I sistnämnda egenskap utmärkte han sig i italienska kriget 1848—49 och blef efter slaget vid Novara fältmarskalklöjtnant. Under ungerska kriget uppträdde han 1849 som kårchef i Siebenbürgen och lyckades undertrycka resningen i detta land. 1850 fick han befälet öfver den till Böhmen förlagda 1:a armékåren samt deltog i spetsen för denna i slagen vid Magenta och Solferino, 1859. Därefter blef han general. I Österrikes krig 1866 förde han den längst mot norr framskjutna kåren och hade därvid till åliggande att uppehålla fienden; men han blef i en rad af strider (Liebenau, Podol, Hünerwasser och Gitschin) öfverväldigad af fienden. Efter slaget vid Königgrätz (i hvilket han måste lämna från sig befälet till Gondrecourt) ställdes han jämte Benedek m. fl. inför krigsrätt, men frikändes och återinsattes i alla sina värdigheter. C. var en af Böhmens rikaste jordegare. Ett af hans gods var Wallensteins forna besittning Friedland.

Clam-Martinitz, greflig österrikisk släkt, om hvars ursprung se Clam. — 1. Karl von C., militär och diplomat, f. 1792 i Prag, d. 1840, var under kriget mot Napoleon 1812—14 furst Schwarzenbergs flygeladjutant, åtföljde 1814 Napoleon till Elba, deltog i Wienkongressens förhandlingar och nådde sedermera som österrikisk militär fältmarskalklöjtnants grad 1837. Han användes äfven ofta i diplomatiska uppdrag, bl. a. i Berlin 1831—32 vid förhandlingarna om förbundskrigsförfattningen, och visade sig i Österrikes inre politik — han var krigsminister 1836—40 — som en nitisk främjare af Metternichs reaktionspolitik. — 2. Heinrich Jaroslaw von C., den föregående son, politiker, f. 1826 i St:t Georgen (Ungern), d. 1887 i Prag, ingick 1848 på den civila ämbetsmannabanan, där han avancerade raskt, men lämnade statstjänsten redan 1859. Han var 1860—62 medlem af "förstärkta riksrådet", där han hade en väsentlig del i tillkomsten af det s. k. "oktoberdiplomet" 1860 (se Österrikisk-ungerska monarkien, historia) och uppträdde som ledare för det federalistisk-feodala partiet. Samma idéer förfäktade han sedermera i [illegible] miska landtdagen som en af den federalistiskt [illegible] nade aristokratiens inflytelserikaste ledare och ha[illegible] väsentlig andel i tjechernas "abstinenspolitik" [illegible] Böhmen, historia, sp. 882—883) åren 1863—7[illegible]

Clāmor (lat.), rop. — Clamor bellicus krigsrop.

Clan. Se Klan.

Cla'ngula, *zool.* Se Knipsläktet.

Clan Line [klä'n-lān], engelskt rederibolag. [illegible] Ångfartygslinjer.

Clan-na-gael [klän-nə-gē'l], irl. ("gaelernas [illegible] lingar"), ett irländsk-amerikanskt hemligt sällska[illegible] bestående af de oförsonligaste bland fenierna, hvil[illegible] ogillade all parlamentarisk aktion för Irlands [illegible] görelse och i stället sökte nå målet genom att mede[illegible] våldsbragder injaga skräck hos regeringen och d[illegible] engelska allmänheten. Förbundet torde ha orga[illegible] serat många dynamitattentat och lönnmord under[illegible] 1883 och närmaste tiden därefter. Det lär ha u[illegible] lösts 1889.

Clap., vid zoologiska namn förkortning för A. Ed. Claparède (se d. o.).

Claparède [klaparäd], Antoine René Édouard, schweizisk zoolog, f. 1832, d. 1871, profes[illegible] i Genève, riktade genom en mängd värdefulla und[illegible] sökningar kännedomen om de ryggradslösa d[illegible] rens organisation och utveckling. Af hans arbe[illegible] må nämnas: *Sur la théorie de la fécondation l'œuf* (1855, i "Archives des sciences physiques tillsammans med J. Lachmann), *Études sur les fusoires et les rhizopodes* (1858—59), *Beiträge anatomie und entwicklungsgeschichte der seebryoz* (1871, i Zeitschr. f. wissensch. zoologie), *Beitr zur entwicklungsgeschichte der chætopoden* (18 ibid., tills. med E. Metsjnikov). L

Clapham [klä'pəm], stadsdel i sydvästra Lond[illegible] tillhörig förvaltningsområdet Wandsworth, 5 km. [illegible] Westminsterbron. 51,361 inv. (1901).

Clapisson [klapisä'], Antonin Louis, fra[illegible] musiker, f. 1808, d. 1866, skref ett betydligt a[illegible] operor i lätt stil, hvilka delvis hade framgång[illegible] Opéra-comique i Paris (1838—60), samt mer än [illegible] sångromanser. Han blef 1861 professor i harm[illegible] vid konservatoriet och sålde s. å. till staten [illegible] ansenliga instrumentsamling, som blef grundvalen konservatoriets musikhistoriska museum, hvarvid [illegible] sattes till dettas föreståndare.

Clapperton [klä'pətən], Hugh, skotsk upptä[illegible] resande, f. 1788 i Annan, grefsk. Dumfries, vid tidiga år i örlogstjänst, hvarunder han utmä[illegible] sig i synnerhet i Canada, där han äfven under [illegible] blef förtrogen med indianerna. 1817 öfverflyttl[illegible] han till reserven och erhöll 1821 uppdrag att åt[illegible] skotten Oudney, som blifvit utnämnd till engelsk[illegible] presentant i Bornu, på dennes resa. I början af anträddes resan från Medelhafvet, och C. färd[illegible] genom Mandara, Bornu och Haussa. Vid S[illegible] måste han vända, ehuru blott fem dagsresor åter[illegible] till Niger. Han återkom till England 1825 utsändes s. å. på en ny expedition, som utgick Bagadry i Benin-viken. C. lyckades åter nå Sc[illegible] men hindrades af stridigheter mellan de infödde starna och genom förlusten af medhafda pres[illegible] till dem att nå målet. Sorgen häröfver bröt[illegible] krafter, och han afled i Sokoto i april 1827. båda resor äro beskrifna i "Narrative of travel[illegible]

veries" (1826) och "Journal of a recent expe- ... to which is added the journal of R. er" (1829). Lander var hans tjänare och följe- re, som med mycken svårighet lyckades åter- a till England 1828. G. Stg.

app-Griffiths konverter, *metall.*, en bessemer- typ för smärre charger och sålunda afsedd mma ändamål som Tropenas' och Roberts' ugnar Bessemer-processen). Ugnen karakte- s af att den icke är stjälpbar samt att blåster- n inledes genom sex formor, placerade 200— mm. från bottnen. Chargen uttappas genom ett beläget i ugnens sida i jämnhöjd med bottnen. järnet för denna process har vanligen en kisel- af 2—2,5 %, och endast mjukt järn plägar ställas. Afbränningen är tydligtvis stor och ifves belöpa sig ända till 20 %. G. D.

laque [klakk], fr. (af *claquer*, klappa, smälla), l. slag eller smäll med flata handen, handklapp- — 1. Samling af personer, som ha betalt för att pa i händerna på teatrar; *claqueur*, medlem af quen", en som ifrigt applåderar. Särskildt i är claquen fast organiserad och en teatermakt äkna med. — 2. Ett slags hatt, som kan fällas Se Chapeau.

lar., förkortning för *clarinetto*, klarinett.

lara Raphael, pseudonym för den danska för- innan Matilde Fibiger.

lara vallis, berömdt cistercienskloster. Se irvaux.

lare [klä'], 1. Grefskap i irländska prov. Mun- vid Atlantiska hafvet. 3,190 kvkm. 112,334 (1901), däraf 98 proc. katoliker. Landet är i inhet bergigt, men eger åtskilliga breda dalar må slätter med goda betesmarker. Vid kusten, på de flesta ställen är brant och otillgänglig, ett indräktigt fiske. Hufvudstad är Ennis. — tt "rural district" i engelska grefsk. West k. 8,646 inv. (1901). Efter detsamma bär zen af Newcastle titeln markis af C. — 3. Ö rlands västkust, vid mynningen af Clew bay, fskapet Mayo. 26 kvkm. Omkr. 800 inv.

lare [klä'], John, engelsk folkskald, f. 1793, f en fattig dagakarl. 1806 författade han dik- *The morning walk* och *The evening walk*, örst därefter kom han i tillfälle att lära räkna skrifva. Hans *Poems descriptive of rural life scenery* (3 uppl. 1820) väckte allmänt intresse. *The village minstrel and other poems* (1821) stor framgång. C. dog i fattigdom och vansinne . Hans dikter äro trogna målningar af landtliga r och sysselsättningar. Biografier öfver C. äro a af Fr. Martin (1865) och J. L. Cherry). Ett urval af hans dikter utkom 1902.

remont [klä'mänt]. 1. Stad i nordamerikanska New Hampshire, vid Connecticut. 6,498 inv.). Textilindustri och pappersfabrikation. — rt i Kapkolonien, 8 km. s. s. ö. om Kapstaden, ten af Taffelberget. Omkr. 6,500 inv.

remont [klä'mänt], lustslott i engelska grefsk. y, 23 km. s. v. om London, uppbyggdt 1769 d Clive och sedermera tillhörigt flera furstliga er, bl. a. Leopold I af Belgien och drottning ria af England. Ludvig Filip dog där 26 aug.

rence [klä'rens], en antarktisk ö under 61° . br. och 54° 10′ v. lgd. 18 km. lång och omkr. 1,400 m. hög, till större delen täckt af glaciärer. Den hör till Syd-Shetlandöarna.

Clarence [klä'rens]. 1. Flod i Nya Syd-Wales, har sina källor på norra gränsen, vid Mount Mitchell på Macphersonkedjan, som bildar gräns mot Queensland, strömmar först mot s. till Grafton, därefter mot n. ö. samt faller ut i Stora oceanen genom ett krokigt och af sandbankar fylldt æstuarium, Shoal bay l. Clarence bay. Den har en längd af omkr. 400 km. och är farbar till Grafton, omkr. 80 km., för 3—4 m. djupgående fartyg; omkr. 50 km. ofvanför Grafton kan den, äfvensom dess tillflöden, trafikeras af flodångare. Dess största bifloder äro Rocky creek, Man och Orrarra, alla fr. h. C:s flodområde är ett rikt jordbruksdistrikt. — 2. (Big river) Flod på Nya Zeelands södra ö, i prov. Marlborough, har en längd af omkr. 250 km. och faller ut på östkusten s. om Kap Campbell.

Clarence [klä'rens], engelsk hertigtitel, buren af flera medlemmar af det kungliga huset. Dess förste innehafvare var Edvard III:s andre son, Lionel (f. 1338, d. 1368), som erhöll den, då han 1360 äktade Elisabet de Burgh, lady af Clare. Titeln gafs sedan 1412 af Henrik IV åt hans andre son, Thomas (f. omkr. 1388, d. 1421 i slaget vid Beaugé som Henrik V:s ställföreträdare i Frankrike). Dess näste innehafvare var Edvard IV:s äldste broder, George, f. 1449, son till hertig Richard af York och vid Edvard IV:s tronbestigning 1461 upphöjd till hertig af C. Han gifte sig 1469 mot broderns önskan med Isabella Neville, dotter till "kungamakaren" Warwick, gjorde med sin svärfar uppror mot konungen och tog denne till fånga vid Edgecot s. å., nödgades snart af folkmeningen att lösgifva Edvard och flydde sedan till Frankrike i mars 1470. Han återkom med Warwick i sept., bidrog till huset Lancasters restaurering genom Henrik VI:s återuppsättande på tronen, men svek äfven detta parti, deserterade med 4,000 man till sin broder och stred på dennes sida vid Barnet och Tewkesbury (1471). Ehuru han kraftigt bidragit till Edvard IV:s seger, litade denne aldrig på brodern, och dem emellan uppstodo häftiga tvister, som slutade med att Edvard lät inspärra hertigen af C. som förrädare i Towern. Han dömdes af parlamentet till döden och blef i hemlighet afrättad, febr. 1478. Hans dödssätt är obekant; ett rykte i London ville veta, att han dränkts i ett fat malvoasir. — Näste innehafvare af titeln blef Georg III:s tredje son, William, som 1789 blef hertig af C. och S:t Andrews (se Vilhelm IV, konung af Storbritannien och Irland). Titeln bars sedan af Albert Victor, hertig af C. och Avondale, f. 1864, d. 1892, äldste son till prins Edward af Wales (sedermera Edvard VII).

Clarence-sundet [klä'rens-], sundet mellan Australiens nordvästra del och Melville-ön. Det förbinder Van Diemen-bukten med Timor-sjön.

Clarendon [klä'rendən], *boktr.* Se Stil.

Clarendon [klä'rendən], earl af, engelsk adelstitel inom familjerna Hyde och Villiers (se d. o.).

Clarendon-Castle [klä'rendən kä'sl], ruin efter ett kungligt engelskt slott i Wiltshire, nära Salisbury. Orten är historiskt ryktbar genom två där hållna riksförsamlingar under konung Henrik II:s regering. På den ena, år 1164, fastställdes de under

namnet *Constitutions of Clarendon* bekanta stadgarna. Enligt dem skulle brottsliga klerker i världsliga mål svara inför världslig domsrätt, vad till Rom ej utan konungens medgifvande vara tillåtligt, ingen andlig utan konungens tillstånd få lämna landet o. s. v. Genom dessa stadgar, hvilka utfärdades såsom en kodifikation af gammal sedvanerätt, bröts hierarkiens makt i England. De genomfördes på riksmötet mot ärkebiskop Thomas à Beckets protester och gåfvo närmaste anledning till striden mellan honom och konung Henrik. Äfven påfven Alexander III inlade mot dem en skarp gensaga. — På riksförsamlingen i C. 1166 antogs en annan viktig stadga, *Assize of Clarendon*, hvilken företer vissa likheter med våra edsörelagar. Denna stadga om konungsrätt införde flera betydelsefulla reformer i den engelska rättskipningen; särskildt ordnades därigenom greffskapsjuryns verksamhet med åsidosättande af äldre bevisningsmedel, såsom edsgärdsmän och tvekamp. (V. S—g.)

Clarendon press [klä'rəndən pre's], ett storartadt boktryckerietablissemang, tillhörigt universitetet i Oxford och grundlagdt redan 1585 i liten skala. 1669—1713 hade detta tryckeri, då kalladt "University press", sin lokal i det s. k. "Theatrum sheldonianum" (hvilken byggnad ärkebiskop Sheldon låtit uppföra för annat ändamål), flyttades därefter till "Clarendon-building" — till hvilken medel erhållits genom försäljningen af lord Clarendons "History of the rebellion and civil wars in England" — och 1830 till en ny, särdeles storartad byggnad. Det administreras genom en nämnd af 12 "delegerade", utsedd af universitetets rådplägande församling. Sina förnämsta inkomster har det genom tryckningen af biblar och bönböcker. Oxfords universitet har jämte Cambridges privilegium på utgifvandet af biblar och liturgiska böcker. Också är Clarendon press det största bibeltryckeri som finnes; det kallas i denna egenskap vanligen "Oxford university press". I en afdelning, som kallas "the learned" eller "the classical", tryckas universitetets handlingar samt arbeten, som förläggas af enskilda personer eller de "delegerade", förnämligast filologi. Tryckeriet eger alla erforderliga verkstäder för bokhandtverk samt eget pappersbruk i Wolvercote nära Oxford. E. M.*

Clare'nna, latinska namnet på Kannstadt.

Clarens [klarä'], by i schweiziska kantonen Vaud (Waadt), vid Genèvesjön, nära Montreux. Åtskilliga scener i Rousseaus "Héloïse" äro förlagda dit.

Claret [klä'rət], eng. (mlat. *claretum*, af lat. *clarus*, ljus, klar), är i England en gemensam benämning på alla slags rödvin. Jfr Bordeauxviner och Clairet.

Claretie [klarti], Jules, egentligen Arsène Arnaud, fransk författare, f. 3 dec. 1840 i Limoges, egnade sig efter slutade studier åt journalistik och skref mycket gouterade kåserier och teaterkrönikor. Genom en process, som föranledts af en del af honom skrifna artiklar i "Le Figaro" 1868, vann han hela landets uppmärksamhet, och under kriget med Tyskland 1870 skref han berömda korrespondenser till några franska tidningar. Sedan han 1871 förgäfves uppträdt som kandidat vid valen till nationalförsamlingen, fortsatte han med allt större framgång på tidningsmannabanan (veckokrönikor i "Le temps" och korrespondenser till "L'indépendance belge") och blef 1885 administrator för Théâtre français, Frankrikes främsta talscen, hvilke post han alltsedan innehaft och förvaltat under all mänt erkännande. Redan tidigt började han skrifv romaner, i hvilka han med en sannskyldig reporter talang ofta kastade sig öfver de i Paris för ögo blicket mest aktuella ämnena. Med stor lätthet att skrifva samt i besittning af ovanligt stor personkännedom inom teater- och litteraturvärlden, hör C. till de fransmän, som skrifvit mest och blifvit mest lästa. *Madeleine Bertin* (1868), *Le troisième dessous* (1878), *Monsieur le ministre* (1881). *Le million* (1882; "Millionen", öfv. af E. Lindahl, 1883), *Le prince Zilah* (1884; "Furst Zilah. Ett äktenskap drama," 1885), *Noris* (1883; "Noris. Skildring Paris litterära lif", öfv. af C. A. Swahn, 188 *Puyjoli* (1890; "Alldeles för vacker. Puyjoli", af Amy Åkerhjelm, 1892) och *Brichanteau comedi* (1896), hans bästa bok, äro några af C:s mest sprid romaner. Han har också idkat historiskt författ skap, bland hvars alster må nämnas *Les derni montagnards* (1867) och *Histoire de la révolut de 1870—71* (2:a uppl., 5 bd, 1875—76). M nen från kriget gåfvo upphof till de af natio hänförelse vibrerande *Les prussiens chez eux* (18 och *Cinq ans après, l'Alsace et la Lorraine dep l'annexion* (1876). C. har äfven skrifvit åtskill teaterstycken, med hvilka han dock gjort min lycka. Bland dem märkas det stora historiska d mat *La famille des gueux* (1869), det revolution dramat *Raymond Lindey* (s. å.), *Les muscad* (1874), med ämne ur en af honom skrifven liknän roman, det patriotiska dramat *Le régiment de Cha pagne* (1877) och *Monsieur le ministre* (1885), e hans roman med samma titel. C., som 1888 valdes i franska akademien efter Cuvillier-Fleury fortfarande en af "Le temps"' litteräre medarbet och hans på intressanta minnen rika, alltjämt f satta krönikor där hafva sedan många år tid e annan utkommit i bokform under titeln *La vi Paris* (senaste årgång utkom 1904). C:s tea kritiker hafva äfvenledes utgifvits i bok, *La moderne au théâtre* (3 bd, 1868, 1875, 1889), hans *Œuvres complètes* utkommo 1897—99. Brunetière, "Le roman naturaliste" (7:e up 1896). E.

Clare'tta, Gaudenzio, baron, italiensk h rieskrifvare, f. 1835, d. 1900, juris doktor, huset Savojens historiograf och skref arbeten f flera bland dess furstinnor och furstar, bl. a. S *del regno e dei tempi di Carlo Emanuele I* bd, 1877—79). C. har lämnat en rätt skildring af drottning Kristina i *La regina Cri di Svezia in Italia 1655—1689* (med 51 aktstyc 1892).

Clari, Giovanni Carlo Maria, ital tonsättare, f. 1669 i Pisa, d. omkr. 1745, k mästare i Pistoja 1712, skref kyrkokompositi men blef i synnerhet berömd för sina kam

er och tersetter, som värdigt ansluta sig till
nis. A. L.

rimo'ntium, latinska namnet på Clermont.

rin, pseudonym för den spanske författaren L.
(se d. o.).

rino (fr. *clairon*, eng. *clarion*), *mus.*, en äldre
et med trångt munstycke, hvilken mest be-
des som melodi- och soloinstrument. Trumpeten
då för tiden betydligt högre än nu (ända till
I senare partitur alltifrån Haydn betydde cla-
ietsamma som t r o m b a, d. v. s. vanlig trum-
Clarino är äfven en trumpetstämma i or-
A. L.

rissi'nnor (K l a r i s s i n n o r). Se K l a r a,
h e l i g a.

rk [klä'rk], E f r a i m, nordamerikansk missio-
h bibelöfversättare, f. 1799 i Haverhill, filos.
: 1824, begaf sig 1827, efter afslutade teolo-
studier, till Sandwichöarna i American boards
. 1835—43 tog han verksam del i led-
o af högskolan i Lahainaluna och verkade se-
såsom missionär i Honolulu, där han ock hade
om den äldsta kristna församlingen. Sedan
sekreterare i det havaiska missionssällskapet,
han en betydande insats i den mikronesiska
nen. Under de sista 15 åren af sitt lif egnade
ig väsentligen åt litterär verksamhet. Bland
viktigare litterära arbeten var revisionen af
fversättningen på Hawaiispråket. Han afled
A. K.

rk [klä'rk]. 1. A l v a n C., nordamerikansk
r och astronom, f. 1804 i Ashfield, Massachu-
d. 1887 i Cambridge, Massachusetts, kom
i gravörlära, bosatte sig 1836 i Boston som
ttmålare, blef 1844 intresserad för tillverkning
eskop och var den förste amerikan, som förfär-
e akromatiska linser. I hans verkstad i Boston
nutidens största linser blifvit slipade, och C:s
äro spridda öfver hela världen. Med tele-
af sin egen tillverkning gjorde C. en mängd
omiska upptäckter, öfver hvilka en förteckning
i "Proceedings of the royal astronomical
.". De största linser C. förfärdigat finnas på
bservatoriet i Kalifornien (91,8 cm. i diameter),
va (76 cm.), Washington (66 cm.), Chicago
n.), Clinton (58,8 cm.) o. s. v.

A l v a n G r a h a m C., den föregående son,
merikansk optiker och astronom, f. 1832, d.
fortsatte fabrikationen efter faderns död och
ligade de största refraktorer, som nu finnas,
zen Lick-observatoriets (92 cm.) och Yerkes-
torn (102 cm.). Han upptäckte bl. a. Sirius'
nt (hvilket förskaffade honom lalandeska guld-
jen af franska vetenskapsakademien 1862) samt
liksom fadern många uppfinningar för refrak-
as tekniska fulländning. A. N—r.

Clark [klä'rk], L a t i m e r, engelsk elektriker, f.
i grefskapet Buckingham, d. 1898. sysslade
järnvägs- och brobyggnader, tjänstgjorde 1850
såsom telegrafingenjör och gjorde värderika rön
nde underjordiska telegrafledningar samt under-
ldars elektriska egenskaper. Såsom chef för
ofirman Clark, Forde & comp. öfvervakade C.
ggandet af omkr. 50,000 eng. mil underhafs-
i alla delar af jorden. I skriften *On the prin-
to be observed in forming standards of electric
rements* (1861) föreslog han de fysiska enhets-
benämningarna o h m, f a r a d och v o l t, som sedermera blifvit allmänt antagna (jfr E l e k t r i s k a e n h e t e r). Hans 1868 utgifna arbete *Electrical measurement*, hvilket öfversatts till flera språk, åtnjuter stort anseende, och hans afhandling *A single-cell battery as a standard of electromotive force* (1873) innebar ett praktiskt uppslag af värde. C. pröfvade äfven sitt skarpsinne på de magnetiska företeelserna. — Om C l a r k s e l e m e n t se nedan.

Clark [klä'rk], C h a r l e s H e b e r, nordamerikansk humorist, f. 1841, har sedan 1865 varit tidningsman, hvarvid han särskildt skrifvit i ekonomiska ämnen, och utgifver en industriell tidning "Textile record" i Filadelfia. C. är bosatt i Consohocken. Under märket M a x A d e l e r har han blifvit mycket omtyckt för sina bullersamma skämthistorier, bl. a. *Out of the hurly-burly; or, life in an odd corner* (1874; "Småstadssqvaller", 1882), *Elbow-room* (1876), *Random shots* (1879; "Snärtar", 1883) och *Fortunate island, and other stories* (1881; "Glitter m. fl. humoristiska berättelser", 1883).

Clark [klä'rk], J o h n B a t e s, nordamerikansk nationalekonom, f. 1847 i Providence, Rhode island, studerade 1872—75 i Heidelberg och Zürich. C. är sedan 1895 professor vid Columbia university i New York. C:s författarverksamhet faller hufvudsakligen inom den teoretiska nationalekonomiens område med resultat i nära öfverensstämmelse med den moderna österrikiska skolan. Skrifter: *The philosophy of wealth* (1885), *The modern distributive process* (1888), *The distribution of wealth* (1900, hans hufvudarbete), *The control of trusts* (1901), monografierna *Wages* och *Capital and its earnings* m. m. (G. B—e.)

Clarke [klä'rk], S a m u e l, engelsk filosof, f. 1675 i Norwich, blef 1698 kaplan hos biskopen af Norwich och slutligen pastor vid S:t James i London. Död 1729. Såsom naturfilosof var C. anhängare af Newton och kom i en vetenskaplig strid med Leibniz, mot hvilken han försvarade viljans frihet. Sin största betydelse har han såsom moralfilosof i opposition mot Hobbes och Locke. Deras hänvisning till samhällsfördraget och statens eller Guds lagstiftning såsom moralens grund anser han leda till subjektivism och godtycke. Hade ej handlingarna i och för sig något sedligt värde, skulle man ej heller kunna angifva någon grund för vare sig samhällsfördraget eller lagstiftningen. För att finna en objektiv moralprincip utgår i stället C. från att det mellan tingen finnes naturliga åtskillnader och öfverensstämmelser och likaså i förhållandena mellan människor. Moralisk är en handling, som behandlar tingen och förhållandena efter deras "lämplighet" (*fitness*), så att öfverensstämmelse och ej motsats uppstår. Denna handlingarnas lämplighet bedömes af vårt förstånd, och osedlighet i handlingarna likställes därför af C. med motsägelse i tänkandet. Det orätta handlandet är "ett

försök, att störa den ordning, genom hvilken universum består. All afsiktlig rättskränkning är på det moraliska området detsamma, som om någon inom naturen ville ändra talens bestämda förhållanden eller de matematiska figurernas bevisbara egenskaper, ville göra ljus till mörker, bittert till sött''. (Han förbiser härvid, att motsägelsen är en omöjlighet, men det moraliskt orättа möjligt, och sålunda sedelagens nödvändighet af annan art än tanke- och naturlagarnas.) Etiken är enligt C. självständig i förhållande till religionen, och sedebuden behöfva såsom uttryck för vårt innersta väsen lika litet någon särskild gudomlig sanktion, som tankelagarna äro i behof däraf. Men det är dock Gud, som gifvit oss vårt väsen, och det sedligt goda är ytterst identiskt med hans vilja; och vi bristfälliga människor äro väl i behof af fruktan för straff och hopp om belöning på andra sidan grafven såsom yttre motiv till sedebudens åtlydnad. Därvid får ock den särskilda gudomliga uppenbarelsen sin moraliska betydelse genom den visshet, den gifver oss om lifvet efter detta. C:s moralfilosofi utöfvade ej något stort inflytande på samtiden. Men huru ohållbar än en sådan moralisk intellektualism är, måste erkännas, att C. gentemot tidens moraliska subjektivism hade rätt i sitt försök att finna en fast, objektiv grundval för etiken. Därigenom kan han sägas vara en föregångare till Kant och principiellt stå högre än den från Locke utgående riktning, som i hans tid drog allmänmeningen med sig. C:s hufvudarbete är *A discourse concerning the unalterable obligations of natural religion and the truth and certainty of the christian revelation* (1708). Hans samlade verk utgåfvos med biografi af B. Hoadly i fyra folioband (1738—42). S—e.

Clarke [klark], Henri Jacques Guillaume, hertig af Feltre, fransk militär, f. 17 okt. 1765 i Landrecies (dep. Nord), d. 28 okt. 1818, tillhörde en gammal adlig irländsk ätt, blef 1782 officer vid franska kavalleriregementet Berwick och var vid revolutionens utbrott dragonkapten. Han vann snabb befordran, mera på grund af sin skicklighet i kabinettsgöromål än för rent militära förtjänster. Dock utmärkte han sig särdeles vid intagandet af Speier och i drabbningen vid Horchheim 6 maj 1793 samt blef brigadgeneral vid Rhenarmén och stabschef. En tid därefter blef han emellertid afsatt såsom misstänkt aristokrat, hans gods konfiskerades, och han sattes i fängelse, hvarur han befriades af Carnot, som upptäckte hans begåfning och gjorde honom till chef för krigsministeriets topografiska byrå. Efter Bonapartes segrar i Italien sändes han af direktorium dit, dels för att i Wien söka sondera Österrike och inleda fredsunderhandlingar, dels för att spionera på den förre, hvars egenmäktighet väckt direktorernas fruktan. Men Bonaparte lyckades snart öfvertyga honom om olämpligheten af regeringens politik och förstod att vinna honom till den grad, att C. snart blef en af hans mest entusiastiske beundrare och icke sände regeringen andra rapporter om Bonaparte, än denne förut läst. Kommendant i Lunéville under kongressen där 1800, var C. sedan franskt sändebud hos konungen af Etrurien 1801—04, blef därefter statsråd och Napoleons kabinettssekreterare för krigs- och sjöväsendet. Under kriget mot Österrike var han guvernör i Wien 1805, bekläddе sedan samma post i Erfurt 1806 och i Berlin s. å. Sitt anseende befäste han och förökade såsom Napoleons krig minister 1807—14. I detta ansvarsfulla och ytt kräfvande ämbete utmärkte han sig för utomordentl energi och omutlig rättrådighet, men också för hå synslös stränghet. Hufvudsakligen genom hans f gärder var det, som den stora engelska expedition till Holland 1809 misslyckades. Detta förskaffa honom titeln hertig af Feltre. Kort före Napole första tronafsägelse öfvergick C. till bourbone och blef af Ludvig XVIII utnämnd till på följde honom under de hundra dagarna på flykt till Gent samt var under den andra restauration ånyo krigsminister 1815—17. Marskalk af Fra rike 1816, drog han sig 1818 tillbaka från offe ligheten. E. A—

Clarke [klä'rk], Edward Daniel, engel resande, arkeolog och mineralog, f. 1769, genomre 1792—1818 största delen af Europa, hvarvid h äfven besökte de skandinaviska länderna, samt Min Asien, Syrien och Palestina. Under sin långvari resa i Sverige 1799 (då han en tid hade Malt till reskamrat) besökte han i synnerhet bruksdistr ten i Dalarna. Under sina resor gjorde han st samlingar af flera slag. De flesta ha hamnat offentliga institutioner. De förnämsta af hans he förda skatter äro den kolossala grekiska statyen f Eleusis, som förr ansågs vara en Ceresbild och finnes i Cambridge, samt ''Codex Platonis''. C. 1822 som professor i mineralogi i Cambridge. H utgaf en mängd skrifter, bl. a. *Travels in vari countries of Europe, Asia and Africa* (6 bd 18 —23, delvis utg. i nya uppl. och öfvers.), hvaraf tvenne sista banden behandla Skandinavien. G. H

Clarke [klä'rk], Mary Cowden, född N vello, engelsk skriftställarinna, f. 1809, d. 18 utgaf åtskilliga arbeten till hjälp vid studiet Shakspere, bl. a. *Complete concordance to Sh speare* (1845; senast 1881), samt novellistiska biografiska arbeten.

Clarke [klä'rk], Jacob Augustus Lo hart, engelsk anatom, f. 1817, d. 1880, bos sig såsom praktiserande läkare i Pimlico och egn sig samtidigt åt fysiologisk-historiska arbeten, skildt öfver det centrala nervsystemet. För de som offentliggjordes i ''Philosophical transaction the Royal society'' (1851—68) äfvensom i a tidskrifter, tillerkändes honom 1864 en guldm af Royal society. Se vidare Clarkeska larna. B. I

Clarke [klä'rk], sir George Sydenh brittisk militär, f. 1848, deltog med utmärke expeditionerna till Egypten och Sudan 1882 tjänstgjorde 1885—92 som sekreterare i komm för kolonialförsvarets organisering, var 1901 guvernör i Väst-Australien och satt 1903—04 medlem i den tremannakommitté, som med le af erfarenheterna från sydafrikanska kriget ut tade en i allt väsentligt sedan antagen, geno pande plan till omorganisering af det brittiska ministeriet och den högre arméledningen. I permanenta riksförsvarskommitté (''committee o perial defence''), som i samband härmed inrät är C. sedan 1904 sekreterare. Han anses som toritet på kustartilleriets område samt har u flera fackmilitära och militärpolitiska skrifter, *Fortifications-, past, present and future* (189 *Imperial defence* (1898). V

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

larkeska pelarna [klākska], *anat.* I hela bröst-n af ryggmärgen, från den nedre hälften af hals-ällningen ända till andra tredjedelen af länd-ällningen, finnes utanför de främre spetsarna af akre strängarna vid basen af ryggmärgens bakre n en mycket tydligt afgränsad hop af nervceller, ka först beskrefvos af B. Stilling och J. A. L. ke samt af Kölliker kallats stillingska lerna l. clarkeska pelarna. Se ggmärg. R. T—dt.

larkes maskin [klā'ks], *fys.*, den vanligaste e typen af en s. k. magnet-induktionsmaskin r magneto-elektrisk rotationsmaskin, d. v. s. en arat, i hvilken elektriska strömmar framkallas elst magneter. En på tvenne eller flera rullar lindad koppartråd sättes i rotation framför po-a till en stark hästskomagnet. Vid rotationen komma i tråden elektriska strömmar, hvilka byta riktning vid hvarje halft slag, som maskinen gör. genom en särskild apparat, den s. k. kom-tatorn (se d. o.), omkastas hvarannan af ta strömmar, så att ledningstråden utan afbrott omgås af strömmar i en och samma led. Dessa kiner ha numera fullkomligt utträngts af dynamo-kinerna (se d. o.). R. R.*

la'rkia Pursh, *bot.*, växtslägte af fam. *Onagra-*. Dit höra *C. pulchella* Pursh och *C. elegans* dl., tvenne örter från Kalifornien, hvilka allmänt s som prydnadsväxter på kalljord. De hafva ra, tämligen stora blommor, med fyra, utspärrade, a, hvita eller rödaktiga kronblad. Ldt. (G. L—m.)

larks element [klā'ks], *fys.*, ett af den engelske kern Latimer Clark först konstrueradt ele-t, hvilket numera på grund af oföränderligheten ss elektromotoriska kraft allmänt blifvit antaget m etalon (s. k. normalelement) vid uppmätning lektromotoriska krafter. Elementet har följande truktion. I bottnen på ett prefrör är en platina-insmält, hvilken utgör elementets positiva pol. g och ofvan platinatråden är rent kvicksilfver et, ofvanpå hvilket hvilar en deg af merkuro-t (pulverformigt) i koncentrerad zinksulfatlös-, ofvanpå denna komma kristaller och lösning af sulfat och i denna en stång af amalgamerad , hvilken fasthålles af en tätt slutande kork och r elementets negativa pol. Elementets elektro-oriska kraft är vid 15° C. 1,438 volt och sjunker en temperaturstegring af 1° C. med 0,011 S. A—s.

lark's fork [klā'ks fā'k], nordamerikansk flod. Clark's river.

larkson [klā'kson], Thomas, en af de förste förnämste kämparna för slafveriets afskaffande det brittiska riket, f. 1760 i Wisbeach, där fa-var skolrektor, studerade i Cambridge och fick sin lifsriktning bestämd, då han 1785 vann pris sin afhandling öfver det uppgifna prisämnet *ne licet invitos in servitutem dare?* ("Är det rätt göra människor till slafvar mot deras vilja?"). som kort därefter i beröring med abolitionistiska sar, särskildt bland kväkarna, utgaf 1786 sin ndling i engelsk öfversättning och egnade sedan sitt lif åt att i tal och skrift samt genom för-gars bildande verka för slafhandelns och slafve-s afskaffande. I detta syfte företog han oupphör-agitationsresor genom England, tills han 1794, betad och ruinerad, för en längre tid måste söka hvila. Under 1800-talets första år verkade C. ånyo energiskt som agitator för slafhandelns förbjudande, hvilken åtgärd genomdrefs i parlamentet 1807. Han var 1823 med om att bilda "Anti-slavery-society", till hvars förste vicepresidenter han och Wilberforce utsågos. I den slutliga agitation, som ledde till 1833 års emancipationsakt, var C. för utarbetad att verksamt kunna deltaga. Han afled i Playford hall, nära Ipswich, 26 sept. 1846. — Bland C:s många skrifter mot slafveriet märkes främst *History of the rise, progress and accomplishment of the abolition of the african slave trade* (2 bd 1808, tillökad uppl. 1839). Dessutom utgaf han *A portraiture of quakerism* (3 bd 1806, 3:e uppl. 1807) och *Memoirs of the private and public life of William Penn* (2 bd, 1813, ny uppl. 1849). Biografier öfver C. utgåfvos af Taylor (1839) och Elmes (1854). Se äfven Cecilia Bååth-Holmberg, "Kampen för och emot negerslafveriet" (1896). Jfr Slafveri. V. S—g.

Clark's river [klā'ks rive] l. Clark's fork, en af källfloderna till Columbia, uppstår genom föreningen af Flathead och Bitter Root river, den förra kommande från trakten af Kootenaypasset på engelskt område, den senare från Clark's pass. Den förenade floden genomflyter Pend d'Oreillesjön i Montana och utmynnar efter 1,040 km. lopp på brittiskt område i Columbia.

Clarksville [klā'ksvil], stad i nordamerikanska staten Tennessee vid Cumberlandfloden. 9,431 inv. (1900). Järngrufvor, tobakshandel.

Clārus mons, det latinska namnet dels på Clermont, dels på Jasna Gora och det berömda klostret Częstochowa (se d. o.).

Clary [klari], en köpmanssläkt i Marseille under senare hälften af 1600-talet och hela 1700-talet. Äldste kände stamfadern, François C. d. ä. (född omkr. 1623, d. 1703), inflyttade omkr. 1650 från Dauphiné till Marseille, där han grundade en fabrik för tillverkning af silkesstrumpor o. d. Han blef rådsherre i staden, fungerade tidtals som borgmästare och adlades 1699; familjen afstod emellertid snart från adelskapet. Sonsonsonen François C. d. y. (f. 1725, d. 1794) utvidgade — liksom hans far delvis redan gjort — affären till att omfatta bankirrörelse, stor export och import, skeppsrederi o. s. v. Äfven han fungerade som rådsherre och borgmästare i sin födelsestad. Då han afled, stod han just i begrepp att undan skräckväldet utvandra till Genova. Han var i sitt 2:a äktenskap gift med Françoise Rose Somis (f. 1737, d. 1815), syster till den af Napoleon I baroniserade generallöjtnanten Justinien François Somis (d. 1836). Kort efter faderns död äktade en af hans döttrar, Marie Julie C. (f. 1771 [1777 ?], d. 1845) Joseph Bonaparte (se d. o.); och 1798 gifte sig hans yngsta barn, dottern Eugénie Bernardine Désirée C. (f. 1777, d. 1860), med general Jean Bernadotte (se Desideria och Karl XIV Johan).

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

— Äldre halfbroder till dessa båda drottningar var Etienne C. (d. 1823), efter fadern handelshusets chef; han var far till en dotter, som blef gift med kejsarinnan Josefinas kusin, grefve Henri de Tascher de la Pagerie, och som under några år såsom hofmästarinna tillhörde sin fasters hof i Sverige och till två söner: Marius C. (d. 1841, barnlös), general och af Ludvig Filip upphöjd i grefligt stånd, och Joachim C. (d. 1856), som af Napoleon III gjordes till senator. Den sistnämnde C:s son, Adolphe C., upphöjdes i grefligt stånd 1870, följde Napoleon III i landsflykten och dog 1877; hans ende son representerar nu familjen. — Helbroder till drottningarna var Nicolas C. (f. 1760, d. 1823), som af Napoleon I kreerades till grefve under de hundra dagarna 1815. Hans gren utdog med sönerna grefve François C. (f. 1814, d. 1889, besökte svenska hofvet 1841 och blef fransk senator 1852) och vicomte, sedermera grefve Justinien C. (f. 1816, d. 1896, barnlös, ledamot af franska deputeradekammaren och känd som en ganska framstående genremålare). En dotter af grefve Nicolas var gift med marskalk Berthiers son, 2:e hertigen af Wagram. — En syster till drottningarna Julie och Desideria var Marie Anne Rose Marseille C. (d. 1835), gift 1786 med A. J. Anthoine, rik köpman och mär i Marseille samt af Napoleon I upphöjd till "baron de S:t Joseph". Af deras döttrar var en gift först med general de Salligny, hertig af San Germano, sedan med Napoleons sjöminister hertig Decrès; en annan gifte sig 1808 med marskalk Suchet, hertig af Albufera. — Jfr F. Vérany, "La famille Clary et Oscar II" (1893), och L. de Bretonne, "Les Bonaparte et leurs alliances" (1893). P. M. G.

Clasen, Karl och Lorenz, tyska historiemålare, kusiner, båda födda 1812 i Düsseldorf, på hvars målarakademi de fingo sin utbildning under Schadows och Hildebrandts ledning. De gjorde sig bägge kända genom religiösa målningar, Lorenz dessutom genom *Konrad II* (i kejsarsalen i Frankfurt a. M.) och *Germania på vakt vid Rhen* (i rådhuset i Krefeld), efter hvilken oräkneliga efterbildningar gjordes under kriget 1870—71. Karl C. dog 1886 och Lorenz C. 1899.

Clason. 1. Edvard Klas Herman C., anatom, f. 17 okt. 1829 på Furudals bruk i Ore socken, Kopparbergs län, blef student i Uppsala 1849, med. filos. kandidat 1851, med. kandidat 1857, licentiat 1861 och med. doktor 1862, sedan han 1861 utgifvit en afhandling *Om ryggradskrökningarnes ætiologi*. C. var t. f. prosektor vid anatomiska institutionen läsåren 1861—63, förordnades 1862 till docent och 1863 till adjunkt i anatomi och fysiologi samt utnämndes 1882 till professor i anatomi, efter att en längre tid, sedan 1877 såsom e. o. professor, hafva förestått de till den anatomiska professuren hörande läraråliggandena. Han erhöll 1897 afsked från professuren, men kvarstår såsom extra lärare vid universitetet. Han är ledamot af Vet. soc. i Uppsala (1873) och af Vet. akad. (1887). Såsom lärare har C. genom en outtröttlig flit och en aldrig svikande hängifvenhet inlagt synnerligen stora förtjänster och i en sällsynt hög grad förvärfvat sina lärjungars aktning och kärlek. Till ett uttryck häraf läto dessa 1886 E. Perséus för den anatomiska institutionen i Uppsala måla C:s bild i olja. Nyssnämnda institution har under hans energiska ledning högst väsentligt förkofrats, och dess museum har riktats med en mängd värdefulla föremål. Bland C:s skrifter märkas, utom den nämnda, *Om menniskohjernans vindlar och fåror* (i Uppsala univ:s "Årsskrift", 1868), *Reseberättelse* (därsammast., 1873), *Die morphologie des gehör organs der eidechsen* (i Hasses "Anatomische studien", 1871) samt ett stort antal afhandlingar i Uppsala läkarförenings förhandlingar. R. T—d.

2. Isak Gustaf C., den föregående halfbrors son, arkitekt, f. 30 juli 1856 på Rottneby nära Falun. Han aflade mogenhetsexamen 1874 och blef s. å. lärjunge vid Tekniska högskolan. Först ämnade han utbilda sig till ingenjör, men 1877 öfvergick han till arkitekturafdelningen, som då leddes af A. T. Gellerstedt, och genomgick sedan 1879—81 konstakademiens arkitekturskola under Scholanders ledning. Han erhöll 1881 kungliga medaljen och vistades på studieresa i utlandet 1883—86. Han blef ledamot af konstakademien 1889, professor i arkitektur vid Tekniska högskolan 1890 och vik-preses i konstakademien 1902, men lämnade sin professur 1904 och utnämndes i stället till förste intendent i öfverintendentsämbetet. Sedan 1900 har han varit ledamot af Stockholms stadsfullmäktige. — Redan under studieåren utarbetade C. fasadskisser till åtskilliga privatbyggnader i Stockholm, bland andra det i dansk senrenässans hållna huset *Östermalmsgatan 44* och *Kåbergska huset*, Norrbrogatan 33, i italiensk renässans, båda i detsedermera utarbetade af F. Boberg. Under studieresorna i Spanien och Italien utarbetade C. skisser och detaljer till *Thaveniuska huset* vid Strandvägen, hållet i italiensk palatsstil, med särdeles vackra portaler och sgraffitodekoration efter kartonger af J. Kronberg; i dess yttre sökte han visa, hur man borde gå till väga, om man i puts ville imitera verkliga stenbyggnader. Efter hemkomsten från studieresan blef *Bünsowska huset* vid Strandvägen, hvilket täflingsskisser utarbetats i Frankrike, hans första storverk. Det byggdes 1886—88 i Frans I stil och betecknar i mer än ett hänseende en ny epok i den moderna svenska byggnadsverksamhetens historia. Därigenom att vid sidan af tegel uti fasaderna huggen sten (kalksten) användes i rätt stor utsträckning, gjordes här nämligen ett betydelsefullt genombrott i den då allena härskande puts- och gipsarkitekturen. Äfven med hänsyn till sambandet mellan byggnadens inre och yttre gjordes i denna bygg en bestämd opposition emot det då rådande symmetrislaveriet, i det att fönstren till läge och storlek rättades efter rummens behof. Symmetrien ersattes med jämnvikt. Efter bünsowska huset följde *Östermalms saluhall* (1889, i samarbete med K. Sahlhuset *Österlånggatan* 14 (1888—89, i gammal Stockholmsstil), *Adelsvärdska huset* vid Norrström (1898, med utgångspunkter i svensk 1600-talsarkitektur

där äfven hufvudmaterialet (en mörk skiffer) bestämmande för fasadernas hållning. Från na tidpunkt är *Norrlands nations hus* i Upp- i holländsk renässans, och slottet *Lejondal* i and. 1889 framkommo äfven af M. Isæus och å beställning uppgjorda förslagsskisser till *Nor- museets* byggnadskomplex, som skulle upp- på Djurgården. Efter Isæus' död 1890 full- ades ritningarna af C. ensam. Då detta skrifves 6), står byggnaden under tak, och inrednings- tet är i full gång, men det är endast en del et tilltänkta omfattande komplexet, som blifvit

Portalen till Nordiska museet.

byggd (se härom det 1891 utgifna planschket "Förslag till byggnad för Nordiska museet", planscher i ljustryck). Under de följande åren nade C. ritningar till *telegrafhus i Göteborg* 91), skisser till *rådhus i Eskilstuna* (1893), omgnad af slottet *Kronovall* i Skåne, i barockstil å.), grefve *von Hallwyls privatpalats* i Stockholm å.), i spansk stil, slottet *Hjularöd* i Skåne (1894, amarbete med L. I. Wahlman), *Rosenska huset* Strandvägen (1896, i barock), *Städernas allnna brandförsäkrings byggnad* vid Skeppsbron 99, i tessinsk palatsstil och med användande detaljer, såväl i exteriören som i det inre, från af Nikodemus Tessin d. ä. byggda hus, som ut intog samma plats). Hans senaste arbeten äro *efonbyggnader* i Warschau och Moskva, *Platins* s i Göteborg och *R. Akermans villa* på Djurrden (ritningar 1904) samt skisser till *rådhus i Norrköping* (1905). Dessutom har C. uppgjort ritningar till åtskilliga villor i olika delar af landet samt ledt ombyggnads-, reparations- och inredningsarbeten vid en mängd af våra herrgårdar: Leufsta i Uppland, Eriksberg, Södertuna, Hedenlunda och Nynäs i Södermanland, Björnsnäs och Hultsbruk i Östergötland, Gustafsvik i Värmland, Blekhem i Småland o. s. v.

Det var i C:s arbeten från 1880-talet, som de grundsatser, hvilka karakterisera vår moderna arkitektur, först bröto igenom, och C. stod då som föraren för den unga arkitektgruppen. Det man då stred för var dels det konstnärligas, den personliga fantasiens rätt gentemot sjablon och rutin, dels det bekvämas och det praktiskas rätt gentemot det strängt symmetriska; man stred för gedigenhet i material och för dettas behandling enligt sin art och sina fordringar och för att materialet i en byggnad skulle visas och ej döljas eller imitera något annat än hvad det är; exempelvis borde murputs ej målas som marmor. Att en byggnads ändamål borde uttryckas i dess yttre och ej döljas bakom en intetsägande eller en vilseledande fasad, att dess yttre bör stå i sträng öfverensstämmelse med det inre och att planerna böra vara det för byggnadens utseende afgörande äro grundsatser inom denna arkitektskola. Inom densamma representerar C. den riktning, som man kunde kalla den historiska, den som "söker att på ett häfdvunnet språk grammatikaliskt riktigt uttala de nya, starka och originella tankarna, att kontinuerligt bygga vidare på ärofull gammal grund" — detta i motsättning till den riktning, som söker nya uttryckssätt och ett nytt formspråk och hvars mest typiske representant i vårt land är F. Boberg. C. har i Nordiska museets palats gifvit det mest betydande byggnadsverk den modernt historiska skolan hos oss åstadkommit, liksom Boberg i Stockholms posthus gifvit ett monumentalt representativt och personligt uttryck för den andra riktningen. Den förnäma hållningen, den distingerade detaljbehandlingen, den raffinerade stilkänslan, som aldrig verkar bunden af formen, ge sin prägel åt C:s alla arbeten. — C. har äfven uppträdt som författare med några uppsatser i arkitektur, bl. a. *Öfversikt af byggnadsverksamheten i Sverige under de sista 25 åren* (i Tekn. tidskr. 1896, äfven separat), samt är "Nordisk familjeboks" medarbetare på arkitekturteknikens område. G—g N.

3. **Samuel** (Sam) C., den förstnämndes son, historiker, stenograf, f. 23 juni 1867 i Uppsala, blef 1884 student där, 1887 filos. kandidat, 1893 filos. licentiat, 1895 filos. doktor på afhandlingen *Till reduktionens förhistoria* (belönad med geijerska priset) och s. å. docent i historia. S. å. antogs han till e. o. amanuens i riksarkivet, befordrades där 1903 till amanuens och utnämndes 1904 till professor i historia i Lund. C., som i studentåren utbildat sig till skicklig och intresserad stenograf, var sedan 1888 i många år anställd vid riksdagens kamrars kanslier. Därjämte har han varit notarie i 1895 års unionskommitté samt sekreterare hos konstitutionsutskottet 1899—1900 och hos 1905 års bägge urtima riksdagars särskilda utskott. Han har författat *Historisk redogörelse för unionsfrågans tidigare skeden* (1898), *Studier öfver arkivväsendet i utlandet* (1902, i "Meddel. fr. Sv. riksarkivet"), tidskriftsuppsatser (bl. a. *Stockholms återfunna stadsböcker från medeltiden*, i Hist. tidskr., 1903)

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

m. m. Vidare har han utgifvit A. Oxenstiernas skrifter och brefväxling, förra afd., bd 3 (1900). I åtskilliga år redigerade C. "Hermes, organ för den arendsska stenografien i Sverige" och meddelade däri bl. a. *Bidrag till stenografiens historia i Sverige* (1887—90); han har äfven utgifvit *Läse- och skrifövningar i Arends' stenografi* (1889; 8:e uppl. 1902).

Classen, Johan Frederik, dansk industriidkare och donator, f. 11 febr. 1725 i Kristiania, af sönderjylländsk släkt, tog 1744 teologisk examen, men började tidigt med praktisk verksamhet och trädde 1749 i förbindelse med norska affärsmän samt blef 1750 statsleverantör af krigsmateriel. 1756 blef han delegare i en fabrik vid Arresö, hvilken han utvecklade till ett stort etablissemang (kanon- och metallgjuteri, krutverk m. m.), som fick namnet Frederiksværk och redan 1762 hade 300 arbetare; sedan 1767 var han ensam egare. Till lön för de tjänster han därvid gjorde staten under sjuåriga kriget blef han 1757 generalkrigskommissarie och var 1761—63 till och med deputerad i generalkrigskommissariatet, som skulle öfva kontroll öfver hans leveranser. Han stod i hög gunst hos general Gähler, liksom hos dennes vackra och lättsinniga fru, och förstod att bevara sitt inflytande äfven efter Struensees fall. 1775 fick han titeln generalmajor, 1783 titeln excellens. Han afled på Arresödal 24 mars 1792. Genom testamente skänkte C. nästan hela sin förmögenhet — dock icke Frederiksværk — till en fond, Det classenske fideikommis, som skulle användas till att utbilda nyttiga människor till statens bästa, främja vetenskaplighet och arbetsamhet samt lindra nöd och armod. Fideikommisset eger utom två herrgårdar på Falster, Korselitze och Karlsfeldt, med stora skogar, samt Arresödal i norra Själland, ett kapital på omkr. 4,5 mill. kr. och förvaltas af en direktion, som kompletterar sig själf och som sedan 1889 stått under kronprinsens protektorat. Det underhåller en landtbruksskola, Næsgaard på Falster, och några mindre stiftelser, lät 1866—80 på Frederiksberg uppföra en samling arbetarbostäder ("de classenske boliger"), som för billigt pris uthyras till 350 familjer, och utdelar dessutom årligen omkr. 150,000 kr. till vetenskapliga och välgörande ändamål. Enligt C:s testamente skulle hans boksamling hållas tillgänglig till allmänt begagnande samt få en årlig summa till underhåll och förstoring. Den bestod som "Det classenske bibliothek" till 1867, då största delen (naturvetenskapliga, geografiska och nationalekonomiska verk) förenades med universitetsbiblioteket, hvaremot alla skrifter i landthushållning skänktes till landbohöjskolen. Jfr C. Nyrop, "Joh. Frederik Classen" (1887). E. Ebg.

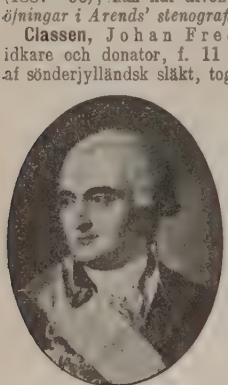

Classens have, förr benämning på en stor egendom på Österbro vid Köpenhamn. Dess ursprungliga namn var "Danneskjolds lystgaard". 1755 inköptes den af J. F. Classen, som betydligt utvidgade den. Egendomen vardt ryktbar genom ett utfall, som 31 aug. 1807 därifrån gjordes mot de engelska trupper, som belägrade Köpenhamn. Den har sedan styckats och är nu fullständigt bebyggd. E. Ebg.

Classenske fideikommis, Det. Se Classen.

Cla'ssis (Portus Classis), i forntiden stad vid Adriatiska hafvet, nära Ravenna. På kejsar Augustus' tid fanns där en krigshamn, som kunde rymma 250 örlogsfartyg. Omkr. 750 förstördes C. af langobarden Luitprand. En återstod af detsamma är den i 6:e årh. byggda kyrkan "San Apollinare in Classe".

Class-man [klä's-män], eng., "klassman", äfven Honour-man, vid de engelska universiteten titel på den, som aflagt en svårare bachelor-examen (tagit en hedersgrad), hvilken plägar erfordra 4 år.

Clathro'pteris Brongn., *paleobot.*, ett fossilt ormbunksläkte med stora, fotlikt delade, nätådriga blad med första ordningens nervmaskor nästan rektangulära. Primärflikarna, som kunna vara ända till 15 och nå en längd af 80 cm. och mera, äro jämbreda, i kanten tandade, vid basen sinsemellan förenade. C. upptäcktes först i sandstenen vid Hör i Skåne och är hittills funnen endast inom aflagringar hörande till trias samt undre och mellersta juran; praktfulla exemplar äro kända från Skåne och Tonkin. C. är mycket närstående *Dictyophyllum* (se d. o.), och båda kunna anses såsom underafdelningar af samma släkte, ehuru de af praktiska skäl är lämpligast att hålla dem skilda. Sporangierna hos C. bilda tättställda sori på bladets undersida och visa en tydligt ledad ring. A. G. N.

Claude [klåd], vanligen kallad Claude de France, drottning af Frankrike, äldsta dotter af Ludvig XII och Anna af Bretagne, f. 1499, d. 1524 i Blois, var först bestämd till gemål åt Karl af Österrike (sedermera kejsar Karl V), men blef 1514 förmäld med sin kusin hertig Frans af Angoulême (sedermera Frans I). Som hemgift åt sin make medförde hon Bretagne, Blois, Coucy, Montfort, Étampes och Asti samt anfsanspråk på Milano. Drottning C. var ej begåfvad med någon fägring, men förstod att genom mildhet och älskvärdhet vinna sin gemåls förtroende, ehuru hennes inflytande vid sin makes lysande hof var ytterst ringa. Hon hade med Frans I sju barn. Efter henne har den ultramarkta plommonsorten *reine-claude* uppkallats.

Claude Gerard [klåd {erär], pseudonym för romanförfattarinnan Aurora Lovisa Ljungstedt.

Claude Lorrain [klåd lårä'], fransk målare. Se Gellée.

Claudetit, *kem.*, namn på arseniktrioxiden As_2O_3, då den (sällsynt) förekommer såsom miner. i monoklina kristaller. H.

Claude Vignon [klåd vinjå'], pseudonym för fö fattarinnan Noémie Rouvier.

Cläu'dia, romersk koloni. Se Konia 2.

Cläu'dia Celeja, romersk koloni. Se Cilli.

Claudiānus, Claudius, latinsk skald, f. orienten, kom 395 e. Kr. till Rom och fann d en mäktig beskyddare i den bekante Stilicho, s skaffade honom flera ämbeten. Som skald utmärk C. sig genom liflig inbillningskraft och genom f mågan att medelst glänsande skildringar framka läsarens intresse för de ofta nog i sig själfva to ämnen han behandlade. Hans språk är i det h rent och vackert; i öfverensstämmelse med dåtid smak hyllade han dock, i alltför hög grad, fras

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

t. Hans förnämsta arbete är den ofullständigt rade episka dikten om Proserpinas bortröfde. Dessutom skildrade C. samtida krig och a tilldragelser uti episka dikter, i hvilka han ärligade Stilicho och kejsar Honorius. Han ttade jämväl åtskilliga epigram, bröllopskväden, enniska dikter, bref och idyller. C. använde n latinet det grekiska språket. Han hade stark ärlek för mytologiska framställningar och skatt, i likhet med den sista romartidens författare, let mystiska. R. Tdh.

lau'dius. I Rom funnos två claudiska släkter, patricisk och en plebejisk med hufvudlinjerna cher och Marcellus. Den patriciska släkten skall t ha invandrat från sabinerlandet. Bland dess llemmar märkas:

1. Appius C. Sabinus (förut Attus ausus), från Regillum, invandrade kort efter ublikens införande till Rom och blef konsul 495. framställes såsom en afgjord förfäktare af patrinas företrädesrättigheter och som den, hvilken om sitt envisa motstånd mot lagförslag om mildg af de gäldbundnes ställning vållade plebejernas andring till det "heliga berget" (494 f. Kr.). egentliga orsaken var plebejernas rättslöshet och of af officiella förespråkare (folktribuner).

2. Appius C., den föregåendes sonson, konsul sedermera decemvir, d. v. s. medlem af den nnakommission, som, utrustad med oinskränkt ndighet, år 451 utsågs att affatta skrifna lagar Livius III, 33 ff.). De för 450 valde decemerna — äfven C. blef, tack vare plebejernas patier, omvald — behöllo olagligen sin myndig: äfven för 3:e året. En oförutsedd tilldragelse rde snart slut på deras makt. C., numera plenas fiende, blef intagen af häftig kärlek till en bejisk flicka Verginia, som var förlofvad med en d. folktribun, Icilius. C. begagnade faderns frånro vid hären för att få henne i sitt våld och framckade en sin klient, som, under förebärande att n ej var dotter till Verginius, utan till en hans fvinna, inför C. såsom domare yrkade på att få nne i sitt våld, tills det blefve utredt, om n vore slafvinna eller fri. I strid mot lagen, som ld, att en person, hvars egenskap af fri ifrågaes, skulle, till dess dom fallit, behandlas som , gaf C. det påyrkade utslaget. Detta väckte erhörd förbittring, och C. måste till följande g låta flickan förblifva hos sin familj. Fadern, n efterskickats, uppträdde nu med sin dotter i gdräkt. Trots Verginius' protester och böner gaf sin klient befallning att bortföra flickan såsom fvinna. Då stötte den förtvifladе fadern en knif sin dotters bröst, flydde till hären och uppviglade n till uppror. Äfven i Rom hade folket rest sig. ecemvirerna måste nu nedlägga sin myndighet. C. klagades för folket, men innan målet slutbehandts, tog han sig själf af daga i fängelset. — I vius' framställning synes en ursprungligare uppttning af C. som befrämjare af plebejernas inessen vara fördunklad af en yngre, som i honom g deras fiende. F. W. H—m.*

3. Appius C. Cæcus, censor 312 f. Kr., en första skarpt utpräglade personlighet, som möter oss bland romarna, berömd i synnerhet för sina orartade, delvis ännu bevarade anläggningar, *Aqua ppia*, Roms första vattenledning, och *Via appia* (se Appiska vägen), för hvilkas fullbordande han bibehöll sitt ämbete öfver den eljest vanliga tiden af 18 månader. Egenmäktig till sin natur, genomdref han trots motstånd af senaten och de förnäme flera högst betydande reformer i demokratisk anda: fria personer utan jordegendom, bl. a. en mängd frigifna, fingo tillträde till en tribus (rote) och därmed medborgarrätt; senaten omorganiserades, hvarvid t. o. m. frigifnas söner däri upptogos; på hans initiativ blefvo kalendern, särskildt förteckningen på rättegångsdagar, och de s. k. processformerna (*legis actiones*) tillgängliga för allmänheten. C. var ock konsul två gånger samt deltog i flera fälttåg. På ålderdomen enligt traditionen blind, däraf namnet Cæcus, "den blinde", lefde han, alltjämt kraftig och vaken, i tillbakadragenhet; blott en gång skall han ha framträdt, nämligen 280, då åldringen med sitt eldiga tal förmådde senaten att afslå Pyrrhos' fredsanbud och sålunda fortskrida på vägen till världsherraväldet. C. var slutligen den förste kände romerske författaren: utom detta tal, det första uppteckнade vi känna från Rom, utgaf han en samling tänkespråk på saturniskt versmått; bekant är "Hvar och en är sin egen lyckas smed". Se Mommsen, "Röm. forsch.", I: 301 ff.

4. Tiberius C. Drusus, senare Tiberius C. Nero Germanicus, i historien vanligast omtalad blott under namnet C., romersk kejsare 41—54 e. Kr., föddes år 10 f. Kr. i Lugdunum (Lyon). Hans föräldrar voro Augustus' styfson Drusus och Antonia, dotter till triumvirn Antonius. Från sin tidigaste barndom var C. sjuklig; för sin kroppsliga svaghet och andliga efterblifvenhet hade han behöft den omsorgsfullaste vård, men blef i stället föraktad och försmådd äfven af modern och sina närmaste (utom af Augustus) och hänvisades till opassande och dåligt sällskap, mest med frigifna. Så utbildades hans karaktär, under forntiden förlöjligad, för vår tid i flera afseenden gåtfull och obegriplig; hans skaplynne var en egendomlig förening af grof sinnlighet (ifver för bordets, kärlekens och gladiatorsspelens njutningar) och intresse för andlig verksamhet (språk- och häfdaforskning); så började han redan som ung sina allt framgent fortsatta historiska studier och sökte senare införa tre nya bokstäfver (ⅎ för ett ljud "mellan i och u", Ↄ för ps, ⅎ för v-ljudet, som annars tecknades som u) samt uppträdde ej utan framgång som talare och författare.

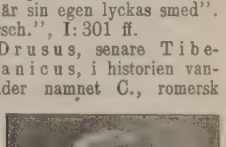

Efter mordet på Caligula blef C., som gömt sig af fruktan för sin säkerhet, framdragen och i sin egenskap af broder till den afhållne Germanicus utropad till kejsare. Han var som sådan välmenande, men saknade självständighet och viljekraft, liksom ock klarhet och konsekvens i tänkande och handlande, samt behärskades fullständigt af sina gemåler och i synnerhet af sina frigifna, som ej sällan begagnade hans rädsla och öfriga svagheter, särskildt

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

hans lätt framkallade häftiga vrede, för sina egna intressen. Regeringen, som således faktiskt låg i händerna på de frigifne, särskildt sekreteraren Narcissus, var i många afseenden god för riket. Den var till sin tendens konservativ och gick ut på att stärka furstens makt på bekostnad af senatsaristokratien samt att utjämna motsatserna mellan Italien och provinserna. Finanserna (under Pallas) sköttes väl. Storartade byggnadsföretag utfördes, bl. a. en hamnanläggning vid Ostia och två nya vattenledningar (hvalfbågar ännu kvar), hvarjämte den oerhördt svåra torrläggningen af Fucinosjön påbörjades (fullb. 1855—75). Många vägar anlades. Den yttre politiken sköttes ej illa; viktigast var Britanniens eröfring 43; äfven Mauretanien besattes, och i Germanien hade romarna åtskilliga framgångar. — Kejsaren själf var särdeles road af rättegångsförhandlingar och satt ytterst gärna som domare, men var ej alltid opartisk och bar sig därvid som ofta eljes löjligt åt. Äfven censorsbestyren intresserade honom lifligt.

C:s gemål, den vällustiga Messalina, gick slutligen så långt i fräckhet, att hon firade sitt bröllop med den sköne C. Silius (48 e. Kr.). Kejsaren förlorade besinningen, men Narcissus' kraftiga ingripande medförde de brottsligas och många anhängares död. Kort därpå gifte sig C. med sin brorsdotter Agrippina d. y. Denna härsklystna kvinna förledde honom att i stället för hans och Messalinas son, Britannicus, till tronarfvinge insätta hennes egen son i ett föregående gifte, Lucius Domitius, sedan kallad Nero. Då kejsaren sedermera gaf henne anledning att befara, att denna åtgärd skulle gå om intet, lät hon förgifta honom genom en svamprätt. H. Sgn.

5. Marcus Aurelius C., romersk kejsare, född 220 e. Kr., utmärkte sig för krigisk duglighet under kejsarna Decius, Valerianus och Gallienus.

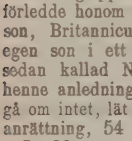

Kejsare efter den sistnämndes död (268), tillbakadref han alemannerna och slog flera gånger goterna (däraf hedersnamnet Gothicus), som framträngt öfver Donau. C. var en kraftfull styresman. Under sin regering, som varade blott två år, sökte han trygga ordning och säkerhet i riket. Han dog af pesten i Sirmium 270 e. Kr. H. Sgn.

6. Publius C. Pulcher. Se Clodius.

Claŭ'dius, Matthias, äfven känd under namnen Asmus och Der wandsbecker bote, tysk folkskald, f. 15 aug. 1740 i Reinfeld i Holstein, bodde under största delen af sitt lif i Wandsbeck nära Hamburg. 1787 utnämndes han af danske kronprinsen Fredrik (Fredrik VI) till revisor vid banken i Altona. Död 21 jan. 1815. C. var en af de förste tyske författare, som medvetet sökte verka på det lägre folket. Enkelhet i seder, ett fromt sinne, kvickhet och satir afspegla sig i hans skrifter, hvarför

hans visor (*Rheinweinlied*, *Wenn jemand eine reise thut* m. fl.) blefvo mycket populära. Under några år utgaf han tidskriften "Wandsbecker bote" (sedermera förändrad till "Deutscher bote"). C. utgaf själf en samling af sina skrifter under titeln *Asmus omnia sua secum portans, oder Sämmtliche werke des wandsbecker boten* (1774—1812; 13:e uppl. 1902; "Claudii Asmus med allt sitt pick och pack", 1820). Se vidare W. Herbst, "Matthias Claudius" (1878).

Claŭ'dius af Turin, katolsk teolog, f. i Spanien under senare hälften af 8:e årh., sändes af kejsar Ludvig den fromme såsom biskop till Turin för att undervisa folket i den heliga skrift och med svärd och predikan motarbeta maurerna. Under det han tillika verkade för att undantränga den vidt utgrenade bilddyrkan, leddes han till flera uttalanden i strid mot samtida kyrklig åskådning, såsom att Petrus ingalunda mottagit rätten att lösa och binda och att icke innehafvaren af apostelns stol, utan blott den, som utförde en apostels gärningar, hade rätt att kallas apostolicus, hvilka satser bragte hårda konflikter öfver hans hufvud. C. var en utmärkt predikant och efterlämnade ett flertal bibelkommentarer, hvilka dock till större delen bestå af utdrag ur kyrkofäderna. Han afled före 832. Se Combe, "Claudio di Torino" (1895). J. Hdr.

Claŭ'ren, Heinrich, pseudonym för den tyske skriftställaren Karl Heun.

Claus, Karl Friedrich Wilhelm, tysk zoolog, f. 2 jan. 1835 i Kassel, blef e. o. professor i zoologi i Würzburg 1860, professor i Marburg 1863 och i Göttingen 1870. År 1873 kallades han till professor i zoologi och jämförande anatomi vid universitetet i Wien samt till föreståndare för den zoologiska stationen i Triest, hvilken då var under bildning. Död 18 jan. 1899. C. var en af den nyaste tidens mest framstående zoologer och ansågs för sin tids bäste kännare af kräftdjursklassen, som han i den nyare forskningsmetodens belysning framställde i sitt stort anlagda, Darwin tillegnade arbete, *Untersuchungen zur erforschung der genealogischen grundlage des crustaceensystems* (1876). Äfven till kännedomen om celenteraterna (se Cœlenterata) lämnade C. ett stort antal synnerligen värdefulla bidrag, af hvilka såsom de mest omfångsrika här må nämnas: *Studien über polypen und quallen der Adria* (1877) samt *Untersuchungen über die organisation und entwicklung der medusen* (1883). Viktiga bidrag till utvecklingslärans principfrågor lämnade C. i *Die typenlehr und E. Hœckels sog. gastræatheorie* (1874), *Über Lamarck als begründer der descendenzlehre* (1888) och *Über die werthschätzung der natürlichen zuchtwahl als erklärungsprincip* (s. å.). C. söker i senastanförda arbete visa, att Darwins selektionslära icke räcker till såsom *enda* förklaringsgrund af arternas uppkomst, utan att det ändamålsenliga *förutom* ge

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

naturligt urval ock kan uppstå direkt till följd nktionell anpassning och att grundvillkoren här- finnas hos organismen själf. — Mest känd har blifvit genom sin lärobok i zoologien (*Grundzüge zoologie*, senare under titel *Lehrbuch der zoo-*, 6:e uppl. 1897, illustr., 7:e uppl. af Grobben, 904), hvilken under en lång följd af år ansågs den bästa läroboken i detta ämne. 1878 bör- han utgifva en egen tidskrift, "Arbeiten aus zoologischen instituten der universität Wien und zoologischen station in Triest", i hvilken hans n och hans lärjungars arbeten publicerades. C:s *obiographie* utkom 1898. L—e.

laus [klå], Emile, belgisk målare, f. 1849 i -Saint-Éloi i Väst-Flandern, studerade vid aka- ien i Antwerpen och sökte därefter måleriska gifter på resor vida omkring i världen, innan fann sin motivkrets i sitt eget lands natur. Han en af Belgiens främste landskapsmålare, en af ens, ljusets, solskenets lofsjungare, fiende till allt s programmåleri. Af hans i starka, klara färger na friluftstaflor må nämnas den storstilade som- bilden *Kor, som vada öfver en å*, i flödande sol- (1899, Bruxelles' museum), vidare *Vinterland-* (Antwerpens museum), *Äppelträd* (med figu- i solnken, 1901), *Hösten* (en skogsinteriör i umande färger, solsken genom gult löfverk, 1902). *ruarimorgon* (belgiskt flodlandskap) finns i Berlins onalgalleri, *Sommarmorgon* i Göteborgs museum köpt 1893). C. har äfven målat porträtt och taflor (*Den gamle trädgårdsmästaren*, museet i ge). G—g N.

Clausel [klåsä'l] 1. Clauzel, Bertrand, ive, fransk militär, f. 12 dec. 1772 i Mirepoix p. Ariège), d. 21 april 1842 på slottet Secourien, a Toulouse, inträdde 1791 i krigstjänst och käm- le med utmärkelse 1794 och 1795 i Pyrenéerna, han blef adjutant hos general Pérignon. Stabs- f vid italienska armén 1798, fick han redan 99 befälet öfver en brigad i Italien, följde 1801 eral Leclerc till Haiti, där han intog Port- Paix och Fort Dauphin, och återvände 1802 till nkrike. 1804 blef han divisionsgeneral vid nord- néen och förde med framgång befälet i Illyrien un- kriget mot Österrike 1809. Sina ärofullaste gar hade C. i Spanien, dit han sändes 1810 under ot och Masséna. Han belägrade Ciudad-Rodrigo, sårad vid Salamanca (22 juli 1812) och räddade efter franska armén i Portugal genom ett minnes- dt återtåg till Spanien. Till belöning fick han be- öfver armén i norra Spanien (jan. 1813) och ckte med stor framgång efter slaget vid Vitoria juni 1813) återtåget till Pamplona, där han ide under Soults befäl. En af de siste, som ned- e vapnen 1814, var han en af de förste, som förkla- e sig för Napoleon vid dennes återkomst från Elba 15), ehuru han af Ludvig XVIII blifvit utnämnd generalinspektör för infanteriet. Han fick befälet er pyreneiska armén och kämpade hårdnackadt hertiginnan af Angoulême, som flytt till Bor- aux, blef 24 juli 1815 förklarad för förrädare af dvig XVIII, flydde till Amerika och dömdes "in tumaciam" till döden 11 sept. 1816. Han slog då ned i Mobile och utgaf till sitt försvar *Ex- justificatif de conduite en 1814 et 1815*. Efter nällen amnesti återvände han 1820 till Frankrike n fick af Ludvig Filip 2 sept. 1830 öfverbefälet öfver trupperna i Algeriet. Där intog han Blidah och Médéah, gjorde ett segerrikt tåg öfver Atlas och företog de första försöken till landets kolonisering. Men emedan han afstod provinserna Constantine och Oran åt tunisiska höfdingar, återkallades han 1831. Marskalk af Frankrike s. å., sändes han ånyo till Afrika 1835 såsom generalguvernör, intog Mascara, men återkallades definitivt 1837, sedan han ej lyckats taga Constantine från Abd-el-kader. I deputeradekammaren, där han första gången invalts 1827, slöt han sig 1838 till oppositionen och upp- trädde kraftigt för en fortsatt och utvidgad koloniseringspolitik i Algeriet samt för de liberala idéerna. Sina tankar om Algeriet utlade han i skrifterna *Observations du général C. sur quelques actes de son gouvernement à Alger* (1830), *Nouvelles observations de M. le maréchal C. sur la colonisation d'Alger* (1833) och *Explications du maréchal C.* (1837). E. A—t.

Clausen. 1. Henrik Georg C., dansk präst, f. 1759 i Karlum, Slesvig, kallades, efter att hafva beklädt åtskilliga prästerliga sysslor i landsorten, 1797 till pastor vid Fruekirke i Köpenhamn, hvarest hans predikningar, som förkunnade en sund och för- nuftig pliktlära, snart väckte stort uppseende. På anmodan af åtskilliga teologie studerande ställde han sig 1799 i spetsen för en homiletisk förening och var dennas ledare ända till 1809, då han förordnades till lärare i homiletik och kateketik vid det s. å. inrättade pastoralseminariet. Han blef stiftsprost i Själlands stift 1811, tog afsked från detta ämbete 1838 och dog 1840. — C. ansågs för Danmarks störste vältalare på sin tid och var i detta land en af de ypperste representanterna för den rationa- listiska riktningen. Han kämpade med värme mot den rådande njutningslystnaden och för att väcka sinne för lifvets högre ändamål samt vördnad för religionen, men tillät sig stora friheter i fråga om kyrkoritualens bestämmelser rörande gudstjänsten. Han nämnes som en af stiftarna af "Det skandi- naviske selskab" (1796) och som medlem af "Sel- skabet for sandhed" (1798).

2. Henrik Nikolai C., den föregåendes son, dansk teolog och politiker, f. 22 april 1793 i Maribo på Lolland, blef 1809 student, 1813 teologie kandidat och 1817 filos. doktor. 1818 —20 vistades han utom- lands och studerade därunder en lång tid i Berlin, där han starkt påverkades af Schleier- macher. 1821 blef han lektor och nästa år pro- fessor i dogmatik och exegetik vid Köpen- hamns universitet, bland hvars ypperste lärare han i öfver 50 år räk- nades. C. utvecklade dock under denna tid en ifrig verksamhet på flera andra områden. Från 1830 arbetade han på ändringar i ritual och liturgi; men hans bemödanden i detta hänseende buro ingen frukt. Likaledes tog han, bl. a. som medlem af de två stora kyrkolagskommittéerna 1854 och 1868, liflig del i förhandlingarna om en kyrko-

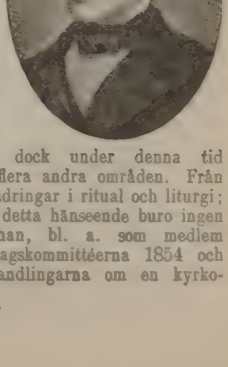

författning. 1841 var han medlem af en kommitté för undervisningsväsendets ordnande och sökte åstadkomma en särskild öfverstyrelse för kyrko- och skolväsen. Därjämte utöfvade han, i både tal och skrift, ett stort inflytande på folkets andliga lif. 1829—38 var han medredaktör af "Månedsskrift for literatur" och riktade där ett skarpt angrepp mot Fredrik VI:s gunstling Abrahamson och den af honom försvarade växelundervisningen. Från 1833 till sin död utgaf han "Tidsskrift for udenlandsk theologisk literatur". 1835 var han med om att stifta "Selskabet for trykkefrihedens rette brug", hvarjämte han i Dansk folkeblad kämpade för pressens lagbegränsade ställning mot administrativ godtycklighet. 1843 deltog han i stiftandet af "Det skandinaviske selskab", hvars ordförande han var ända till sällskapets upplösning, 1853. C. var en ståndaktig kämpe för den nordiska enhetstanken, hvarför han också tog verksam del i studentmötena 1845 och 1862. År 1844 blef han ordförande i den s. å. af honom själf och andra stiftade "Slesvigske hjelpeforening", som hade till syfte att skydda den danska nationaliteten i Nord-Slesvig. Hans uppträdande vid dessa och andra dylika tillfällen skaffade honom med rätta hederstiteln "ordets hugprude helt". 1840 valdes han till medlem af östiftens ständerförsamling, och 1842—46 var han dess ordförande. Han kämpade där för regeringsformens utveckling i konstitutionell och nationell riktning samt var i det hela en utpräglad representant och ledare för det nationalliberala partiet. Efter Kristian VIII:s död, 20 jan. 1848, utgaf han i förening med sin vän J. F. Schouw flygskriften *Ved thronskiftet*, i hvilken författarna begärde samt framlade förslag till en fri författning för Danmark och Slesvig ("Danmark till Ejderen"), för att det senare skulle komma att stå i ett mera oberoende förhållande till det tyska hertigdömet Holstein. Denna skrift utöfvade ett mäktigt inflytande på utvecklingen af Danmarks konstitutionella lif och så godt som omintetgjorde den af Kristian VIII efterlämnade författningen, hvilken Fredrik VII redan lofvat utfärda. I okt. s. å. blef C. af konungen utsedd till medlem af den grundlagsstiftande riksförsamlingen och kort därefter (i nov.) utnämnd till minister utan portfölj. Han var således med om att genomföra juni-grundlagen. Ur kabinettet afgick han i juli 1851, då helstatstanken återupptogs. Sedermera var C. (först i folketinget, sedan i landstinget) en af dem, som i tullgränsoch tronföljdsfrågorna ledde oppositionen mot ministärerna Bluhme och Örsted, och 1853 var han talman i den förenade riksdag, som afgjorde sistnämnda sak. Missnöjd öfver att 1854 förbigås vid tillsättandet af biskop öfver Själland, drog han sig tillbaka, men redan 1855 blef han åter medlem af landstinget intill 1863, invaldes 1856 i riksrådet och 1864 i det nya riksrådslandstinget, men drog sig 1866 tillbaka från det politiska lifvet. 1854 blef han hedersledamot af studenterföreningen, och 1871 blef han hedrad med val till medlem af konstakademien. 1874 afgick han från professuren. Död 28 mars 1877.

C:s teologiska fundamentalsats var, att ingen annan auktoritet än den heliga skrift kan för kristna gälla som ovillkorlig trosnorm. Denna lära utvecklade han närmare i sitt arbete *Katholicismens og protestantismens kirkeforfatning i lære og ritus* (1825). Hans afsikt med denna bok var att för de stora flertalet af bildade danskar bygga en bro, som kunde föra dem öfver från dåtidens fadda rationalism till en mera positivt religiös öfvertygelse, och det enda riktiga sättet att hinna detta mål var hans tanke att utgå "fra skriftens fortolkning o derefter bringe dens läre i samklang med fornuftens udsagn". Emot katolicismens stränga fasthållande af traditionen häfdade han människoandens frihet som protestantismens rätta grundval. Med anledning däraf kom han i strid med N. F. S. Grundtvig och J. K. Lindberg m. fl., hvilka i hans åsikt sågo en förnekelse af tron och fordrade, att han skulle ställas för irrlärighet. Äfven sedermera låg C. ofta i litterär fejd med Grundtvig, bl. a. 1863—65, då han i en följd af småskrifter angrep dennes framhållande af trons artiklar som "det lefvande ordet" i motsats till "skriftteologien", äfvensom hans yrkande på den enskildes kyrkliga frihet i förhållande till den kyrkliga samfundsordningen. Å andra sidan bekämpade C. hegelianismen, som ville konstruera fram kristendomens viktigaste trosläror ur de rena logiska begreppen. Hans skrifter, hvilkas antal i ganska betydande, utmärka sig för skärpa i tanke och klarhet i framställningen. Utom de ofvan anförda må nämnas: *Det nye testaments hermeneutik* (1840), *Udvikling af de kristelige hovedlärdomme* (1844), *Fortolkning af de synoptiske evangelier* (1851), *De augsburgske konfession, oversat og belyst ved histo risk-dogmatisk udvikling* (s. å.), *Christelig troeslar* (1853; "Kristlig troslära", 1857), *Fortolkning af Johannes-evangeliet* (1855), *Det evangeliske kirke livs nutid og fremtid* (1859;. 2:a uppl., betydligt tillökad, 1878), måhända den yppersta af dem alla. I detta berör författaren protestantismens alla brännande frågor, såväl de yttre som de inre. Efter C:s död utkommo hans *Optegnelser om mit levned og min tids historie* (1877) samt två samlingar smärre skrifter: *Fædrelandske forhold og anliggender* (1881) och *Kirkelige forhold og anliggender* (1885). Hans byst uppställdes 1878 framför universitetshuset.

3. Johannes C., den föregående son, f. 1830, blef 1853 teol. kandidat och 1861 filos. doktor på en afhandling om *Laurentius Valla*, 1863 kyrkoherde i Fredericia och senare i Horsens samt var 1884—1905 biskop i Aarhus. Liksom fadern motståndare till grundtvigianismen, skref han 1874 en skarp motskrift mot Grundtvigs "Kirkespejlet".

4. Jenny Blicher-C., den föregåendes son hustru, dansk författarinna. Se Blicher-Clausen.

5. Johannes Karl Emil C., dansk präst f. 1832, blef 1857 teol. kandidat och 1858 kaplan. Han var nära vän till Vilhelm Beck, var 186 medstiftare af "Foreningen for indre mission", va medlem af dess styrelse till 1874 och verkade ett par år i missionens tjänst som resepräst. Då V Birkedal 1865 blifvit afsatt, utnämndes C. såsom hans motståndare till hans efterträdare som kyrkoherde i Ryslinge. Han kom likväl snart i godt förstånd med Birkedal och dennes nya friförsamling samlade själf en stor församling kring sig och upprättade 1867 en folkhögskola. Utan att öfvergifva sin ursprungliga kyrkliga riktning uppträdde C senare i förening med grundtvigianerna, såsom 1874 då han medverkade vid K. Appels ordination ti frikyrkopräst i Nord-Slesvig, hvilket medförde hans

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ng från inre missionens styrelse. 1877 flyt-
s han från Ryslinge, blef 1884 kyrkoherde i
else och 1895 i Vonsild vid den nordslesvig-
gränsen. I en mängd småskrifter har C. uttalat
om kyrkliga och andra allmänna frågor samt
ildt visat lefvande intresse för försvarsfrågan
den nationella striden i Nord-Slesvig. E. Ebg.

ausen, Thomas, rysk (dansk) astronom och
matiker, f. 1801 i Slesvig, blef 1842 observator
bservatoriet i Dorpat och var 1866—72 direktor
detsamma. Död 1885. Hans astronomiska och
matiska arbeten äro särdeles många. De förra
ndla förnämligast beräkningen af elliptiska
etbanor (för en bestämning af banan för 1770
komet fick han 1842 Videnskabernes selskabs
medalj); bland de senare må nämnas en be-
ing af det ludolfska talet (talet π) på 250 deci-
.

äu'sewitz, Karl von, preussisk general och
ärisk skriftställare, f. 1780 i Burg, nära Magde-
; inträdde vid tolf års ålder såsom fanjunkare
i preussiska hären och
var efter vunnen offi-
cersbefordran 1801—03
lärjunge vid allmänna
krigsskolan i Berlin, un-
der hvilken tid han
ådrog sig Scharnhorsts
uppmärksamhet. Efter
kriget 1806, i hvilket
han deltog såsom adju-
tant hos prins August
af Preussen, fortsatte
han sina studier un-
der Scharnhorsts led-
ning. Vid krigsutbrot-
tet 1812 gick han i

: tjänst och hade först anställning i högkvarteret
er Phull, men flyttades sedan till Wittgensteins
i Östersjöprovinserna. Såsom generalstabsofficer
g han i fälttågen 1813, 1814 och 1815. År
8 blef han generalmajor och direktör för all-
na krigsskolan i Berlin (nuvarande krigsakade-
n), där han redan förut verkat såsom lärare. 1830
han artilleriinspektör. Kort därefter, när en
ssisk här under Scharnhorsts befäl sammandrogs
polska gränsen, blef C. chef för generalstaben i
samma. Död i koleran 1831. — Efter C:s död
mmo hans *Hinterlassene werke über krieg und
führung* (1832—37), utgifna af hans änka. Främst
nna samling står hans klassiska, men ofullstade
: *Vom kriege* (många uppl.). Han betraktar där
et såsom ett politikens redskap och anser, att det
följd däraf icke kan läras, utan att dess hela
nskap måste inskränkas till granskande betrak-
er af förgångna krigshändelser. Bland hans öfriga
: äro redogörelserna för fältågen 1796 och 1799
talien) samt 1812, 1813 och 1815, en karak-
tik af Scharnhorst och omdömena om några äldre
synnerligen anmärkningsvärda. På svenska
m 1855 "Krigförandets vigtigaste grundsat-
', öfv. af J. Mankell. C. O. N.

lausholm, dansk herrgård i Randers amt. Det
omnämndt redan i 1300-talets historia som en
ie befästa borgar, som Valdemar Atterdag intog
. På 1500-talet tillhörde det rikshofmästaren
ens Gjöe och på 1600-talet öfverste Hans Friis,
som tappert värjde sin borg mot svenskarna 1658
—59. Det såldes senare till storkanslern grefve
Konrad Reventlow, hvars dotter Anna Sofie 1712
bortfördes därifrån af Fredrik IV och 1721 blef
hans andra gemål. Konungen köpte gården 1718,
tillbyggde två nya flyglar och lät utstyra den som
ett kungligt slott. Hans änka lefde där i förvisning
1730—43. 1810 blef C. fideikommiss för släkten
Schilden. E. Ebg.

Clausilia, *zool.* Se Slutmunsnäcka.

Cläu'sius, Rudolf Julius Emanuel, tysk
fysiker, f. 2 jan. 1822 i Köslin (Pommern), d. 24 aug.
1888 i Bonn, utnämndes 1855 till professor i fysik vid
polytekniska skolan i Zürich, erhöll 1857 en professur
vid universitetet i nämnda stad samt 1867 enahanda
befattning i Würzburg och 1869 i Bonn. C. var en
af den mekaniska värmeteoriens främste målsmän.
Hans arbeten i detta ämne offentliggjordes först i
"Poggendorffs annalen" (*Grundzüge einer theorie
der gase*; 1856) och därefter särskildt, under titeln
Die mechanische wärmetheorie (1864—67; 2:a uppl.
1876—91; bd I i 3:e uppl. 1887). För öfrigt
utgaf han *Die potentialfunktion und das potential*
(1859; 4:e uppl. 1885) m. m. Mycket bekant är
också, på grund af den senare utvecklingen, hans
hypotes, att elektrolyternas molekyler delvis äro sön-
derdelade (1857). Han var medlem af svenska
vetenskapsakademien sedan 1878. Biogr. af Riecke
(1889).

Claussen, Sophus, dansk författare, f. 1865 på
Langeland, har varit tidningsman i Horsens och
blef 1895 redaktör i Nyköbing. C. debuterade 1887
med diktsamlingen *Naturbörn*, som sedan följts af
Pileflöjter (1899), *Mina* (1902) och *Djævlerier*
(1904). Hans prosaarbeten äro *Unge bander* (1894),
Kitty (1895), *Mellem to kyster* (1899), *Byen. I.
Junker firklöver* (1900) och *Trefoden* (1901), rese-
skisserna *Antonius i Paris* (1896) och *Valfart* (s. å.)
samt treaktsskådespelet *Arbejdersken* (1898). Där-
jämte har C. öfversatt Heines "Atta Troll" (1901).
C. tillhör jämte Stuckenberg, Jörgensen och Mi-
chaelis den 1890-talets danska skaldegrupp, som
med lyrisk innerlighet och fint skönhetssinne sökt
skapa en modern dansk lyrik med symbolistik och
ordmåleri som karaktäristiska drag. Satiriker på
samma gång som stämningsskildrare, får C. af danska
kritiker vitsordet att ha tillfört den danska poesien
nyskapande formelement. R—n B.

Clauss-Szarvady [sa'rvadj], Wilhelmine,
österrikisk pianist, f. 1834 i Prag, elev af Proksch
därstädes, uppträdde första gången 1849, hvarefter
hon gjorde glänsande konstresor i Tyskland, England
och Frankrike. Slutligen bosatte hon sig i Paris, där
hon 1857 gifte sig med den ungerske skriftställaren
Szarvady. Hennes spel berömmes såsom mästerligt,
förenande kvinnlig vekhet med manlig kraft. A. L.

Claussön, Peder, norsk präst och författare. Se
Friis.

Clausthal. Se Klausthal.

Clausthalit, *miner.* Se Selenbly.

Cläu'strum (lat.), lås, stängsel; kloster.

Clauzel [klåsä'l], Bertrand, grefve, marskalk
af Frankrike. Se Clausel.

Clavāria L., Fingersvamp, *bot.*, ett mycket
artrikt svampsläkte, som bildar typen för en sär-
skild familj, *Clavariaceæ*, bland *Hymenomycetes*.
Fingersvamparnas familj igenkännes därpå, att svam-

pens fruktbärande del är klubbformig eller, ännu oftare, busklik eller korallformigt förgrenad. Färgen växlar mellan gul- eller hvitaktig och köttfärgad. Hymeniet bekläder den glatta ytan rundtomkring.

Druffingersvampen (*Clavaria botrytes*).

Korallfingersvampen (*Clavaria coralloides*).

Många bland fingersvamparna äro ätliga, t. ex. druffingersvampen (*C. botrytes*) och korallfingersvampen (*C. coralloides*); andra ha en besk smak och äro otjänliga till föda. Fingersvamparna tillhöra våra skogar, där de växa på marken. O.T.S. (G.L—m.)

Clavariāceæ, *bot.* Se Basidiomycetes och Hymenomycetes.

Clavé, José Anselmo, spansk tonsättare, f. 1824, d. 1874, blef mycket populär genom sina visor och körer. C. var den förste, som grundade manssångföreningar i Spanien, efter mönster af de franska "orphéons" (1851). A. L.

Clavecin [klavsä'], fr., *mus.* Se Clavicymbalum och Klaver.

Clave'nna, stad i italienska prov. Sondrio (Lombardiet). Se Chiavenna.

Clāves Sancti Petri (lat.), "den helige Petrus' nycklar", löse- och bindenyckel (se d. o.); *fig.*, kyrkligt herravälde.

Clavicembalo [klavitje'mbalå], it. Se Clavicymbalum.

Clāviceps Tul., *bot.*, växtsläkte tillhörande kärnsvamparna, pyrenomyceterna. Liksom många andra kärnsvampar äro Claviceps-arterna parasiter på växter. De välja till näringsplantor arter ur gräsens och halfgräsens familjer och parasitera endast i dessa växters blommor. Den viktigaste arten är den bekanta mjöldrygan l. mjölökan, *C. purpurea* Tul., som till näringsväxt oftast använder rågen, men stundom äfven korn, hvete och andra gräsarter. Dess lefnadshistoria är följande. Sporerna (fig. 1 *sp*) inkomma med vindens tillhjälp i blomman hos t. ex. rågen och inträngа vid groningen i pistillens fruktämne. Där alstra de ett mjukt, gråhvitt mycelium (fig. 2 *m*), hvilket omedelbart fortplantar växten genom afsnöring af en mängd groddceller, s. k. konidier (fig. 2 *c*). Dessa äro inbäddade i ett sockerhaltigt slem, som afsöndras från svampen och slutligen kväller fram samt rinner ned mellan blommans skärmblad. Det söta slemmet uppsuges af insekter, som samtidigt sprida svampens konidier. Detta konidieförande slem är det, som af allmänheten kallas honungsdag. Efter afslutad konidiealstring utvecklas, genom til växt och ombildning af myceliets nedre del, e hårdt, utanpå blåsvart och inuti hvitt eller ljusröd oljerikt hvilmycelium, ett s. k. sklerotium (fig

Fig. 1.

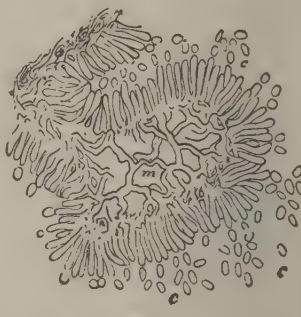

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

3). Detta — som har en långsträckt, såsom fullvi något hornformigt böjd gestalt och har samma i axet som rågkornet — är just hvad som svampen giftig. När denna "mjoldryga" fallit på marken och hvilat öfver vintern, utvecklar nästa försommar svampen i dess högsta form, sporbildande organet (fig. 4 *cl*). Detta består a nedre del, ett skaft, och en öfre, klotrund del hufvud, i hvilket de sporalstrande cellerna, (fig. 1), äro insänkta. De i asci alstrade lå nästan trådlika sporerna (fig. 1 *sp*) börja nu utv

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

gången på nytt, sedan de af vinden blifvit förda ågon passande gräsblomma. Se vidare Mjöl-g a. V. W. (G. L—m.)

lavicho'rdium (K l a v i k o r d i u m), lat. (af e, tangent, och *chorda*, sträng), i förkortad k l a v i k o r d, ett slags musikinstrument. Se v e r.

lavico'rnia, *zool.*, en till insektordningen *Coleop-* (skalbaggar), afd. *Pentamera*, hörande familj, s medlemmar igenkännas på sina pannspröt, a mot spetsen äro förtjockade till en liten knapp klubba, och på sina täckvingar, hvilka stun-skyla endast en del af bakkroppen. För öfrigt oppen merendels aflång eller oval, oftast hårig, ärgen i allmänhet svart eller brun, sällan me-k. Sin näring hämta dessa insekter af djur-växtämnen, som äro stadda i upplösning. Ett et stort antal arter tillhör Skandinaviens n, bl. a. änger, dödgräfvare, skinnare samt - och hvirfvelbillar. J. G. T.*

lavi'cula (lat., af *clāvis*, nyckel), *anat.*, nyckel- (se d. o.).

lavicy'mbalum (it. *clavicembalo*, fr. *clavecin*), (af *clāvis*, tangent, och *cy'mbalum*, hackbräde), , ett förr brukligt instrument, som liknar kla-, men har en något olika mekanism, i det garna icke vidröras af metallstift, utan knäppas korppennor. — En afart var c l a v i c y t h e-m (af grek. *Kythe'reia*, Afrodite), hvars strängar armar i st. f. metall) voro upprättstående, såsom utidens pianinon. Jfr K l a v e r. A. L.

lavicythērium (lat.), *mus.* Se C l a v i c y m-u m.

lavière [klaviär], É t i e n n e, fransk revolutions- f. 27 jan. 1735 i Genève, d. 8 dec. 1793 i , var bankir i sin fädernestad och 1770—82 a medlem af ''höga rådet''. Drifven i lands- genom den oligarkiska revolutionen sistnämnda egaf han sig till Frankrike, där han snart med kom att omfatta revolutionen och blef en af beaus litteräre medhjälpare. Han kritiserade gt Necker och inspirerades i sina finanspolitiska er af Mirabeau, som därför skämtsamt kallade 'l'accoucheur de C.'' 1791 medlem af lagstif-församlingen, anslöt sig C. till girondisterna, ildt Brissot, och var 10 mars—13 juni 1792 sminister i Rolands ministär. Efter 10 aug. s. å. an tillbaka sin portfölj, men måste liksom sina vänner snart lämna sin plats på grund af agnardernas angrepp samt blef jämte de öfrige listerna arresterad 2 juni 1793. För att undgå inen tog han sig själf af dagа, och kort efteråt vade sig hans hustru lifvet genom gift. C. var rbetare i en del patriotiska tidningar, särskildt onique de Paris'', och utgaf bl. a. *Foi pu-ue envers les créanciers de l'état* (1789) samt *correspondance de lui et du général de Monte-u touchant la campagne devant Genève* .

läviger, *zool.* Se M y r o r.

lavijo y Fajardo [klavi'chå i facha'rdå], J o s é, k författare, f. omkr. 1730 på en af Kanarie-, d. 1806 i Madrid, kom vid unga år till denna där han 1762 började utgifva den populära riften ''El pensador'' och blef kungl. arkivarie. tyktbarhet vann C. genom Beaumarchais, hvars r Marie Claron han lofvat äkta, men svekfullt öfvergaf. Beaumarchais begaf sig då 1764 till Madrid, fördrade upprättelse af sin systers förförare och aftvang honom en skriftlig sådan, med tillhjälp af hvilken han fick C. afsatt och förvisad från Madrid. Den berömde skalden skildrade detta i en ''Mémoire'' och tog däraf stoff till sitt första skådespel, ''Eugénie'' (1767). Andra franska författare hafva äfvenledes behandlat denna händelse, och Goethe har dramatiserat den i sin tragedi ''Clavigo'', där han dock låter Marie Claron dö af sorg och Beaumarchais döda C. 1773 blef C. af regeringen utnämnd till redaktör för tidningen ''Mercurio historico y politico'' samt inspektor för naturhistoriska museet. Han öfversatte till spanska Buffons ''Histoire naturelle'' (16 bd, 1791—1802) och författade en del andra arbeten.

Clāvis (lat.), nyckel; tangent; ofta förekommande titel på lexikografiska arbeten, innehållande förklaringar öfver klassiska och bibliska författares skrifter. Jfr C l a v e s S a n c t i P e t r i. — *Mus.* Se K l a v.

Clavius, C h r i s t o p h, tysk matematiker, f. 1537 i Bamberg, d. 1612 i Rom, jesuit, var medarbetare vid den af påfven Gregorius XIII föranstaltade kalenderförbättringen och utgaf en förtjänstfull kritisk upplaga af Euklides' geometri. C. uppfann år 1606 en anordning för uppmätande af små längder, hvilken i hufvudsak öfverensstämmer med den under namn af nonie (se d. o.) bekanta, som af P. Vernier föreslogs år 1631. I. F.

Clāvus (lat.). 1. Spik, särskildt *clavus annālis* ''årsspik'', som af romerska statens högste ämbetsman, konsuln eller (i synnerhet under tider af svår nöd, farsot o. d.) diktatorn, inslogs i väggen af Jupiters helgedom i templet på Kapitolium. Ceremonien, till hvilken motsvarighet fanns bl. a. hos etruskerna, förekom alltifrån tempelinvigningen 509 f. Kr. sannolikt hvarje år 13 sept. och var således medelbart af betydelse för tidräkningen. Egentligen hade den en sakral betydelse och afsåg att binda och oskadliggöra fördärfliga makters inflytande, pest o. d. — 2. Bård (på en dräkt), särskildt de (vanligen två) bredare (*latus clavus*) eller smalare (*angustus clavus*) purpurremsorna från halslinningen vid axeln till gördeln på den romerska underdräkten (*tunica*), utmärkelsetecken för senatorer resp. riddare från senare delen af romerska republikens tid. — 3. Liktorn. H. Sgn.

Claxtons kanon [klä'kstəns]. Se K u l s p r u t a.

Clay [klē']. 1. H e n r y C., nordamerikansk statsman, f. 12 apr. 1777 i The Slashes, Virginia, blef tidigt faderlös, erhöll en ganska knapphändig skolundervisning och blef efter en tids ytliga juridiska studier praktiserande advokat i Lexington, Kentucky, 1797. Han invaldes 1803 i Kentuckys lagstiftande församling, gjorde sig där känd som medryckande politisk vältalare och väckte som advokat uppseende genom sitt framgångsrika försvar för Aaron Burr, när denne efter sitt misslyckade upprorsförsök 1806 ställts inför rätta i Kentucky. C.

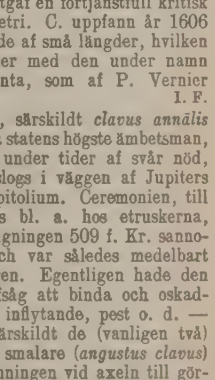

var medlem af Förenta staternas senat dec. 1806—mars 1807 samt 1810—11, sändes sedan till representanternas hus, där han tog säte i nov. 1811 och genast valdes till talman. Han blef nu ledare för krigspartiet mot England och bidrog genom sina flammande tal i väsentlig mån att framkalla krigsförklaringen 1812; Canadas eröfring var det mål han därigenom trodde utan svårighet kunna vinnas. Efter de första motgångarna var det förnämligast han, som genom sin vältalighet höll Madisons regering uppe och eldade folket till nya uppoffringar för det obetänksamt påbörjade krigets fullföljande. Han var 1814—15 en af fredsunderhandlarna i Gent och deltog sommaren 1815 i London i förhandlingarna om en engelsk-amerikansk handelstraktat.

Hemkommen invaldes C. ånyo i kongressens representanthus, var 1815—25 dess talman och tog samtidigt ofta en ledande del i debatterna. Hans klander (1819) af general Jacksons godtyckliga uppträdande i indiankriget i Florida skaffade honom en ovän för lifvet och fick därigenom stort inflytande på hans senare politiska bana. C. anges ofta som upphofsman till den s. k. ”Missouri-kompromissen” i slaffrågan 1820—21 (se Nord-Amerikas förenta stater, historia); faktiskt föreslogs den bekanta gränslinjen (36° 30′ n. br.) af senator Thomas från Illinois, medan C:s insats bestod i att han lyckades åstadkomma en kompromiss rörande staten Missouris nya författning, då tvister om denna hotade omintetgöra hela uppgörelsen. Redan 1818 föreslog C., att Förenta staterna skulle erkänna La-Plata-provinserna som självständig stat, och han författade sedan ifrigt och konsekvent de från Spanien frigjorda central- och sydamerikanska koloniernas sak. Utmärkande för hans inre politik var hans sträfvan att Unionen skulle anslå medel till kanaler och väganläggningar mellan de särskilda staterna, för att därigenom befordra kontinentens hastigare uppodling (denna politiks lösen var ”internal improvement”). Därjämte framlade han 1824 det s. k. ”amerikanska systemet”, hvilket gick ut på att genom ett noga afvägdt tullskydd befordra den inhemska industriens uppblomstring; dess idéer genomfördes i nämnda års tariff. C. var vid 1824 års presidentval en af kandidaterna, men fick ej tillräckligt röstetal för att komma med vid valets slutliga afgörande i kongressen, där emellertid hans anhängare voro många nog att fälla utslaget mellan hufvudkandidaterna Adams och Jackson. C. genomdref valet af Adams, och då den nye presidenten sedan utnämnde honom till statssekreterare, utspreds af Jackson och dennes vänner det fullkomligt grundlösa påståendet, att C. och Adams sinsemellan ingått ett hemligt aftal, som smakade af korruption. Detta förtal bidrog väsentligt till Adams' nederlag vid presidentvalet 1828 och förminskade i hög grad äfven C:s utsikter att nå fram till den värdighet, som utgjorde målet för hans lifs sträfvan. Som statssekreterare 1825—29 sökte C. förbereda en pan-amerikansk politik genom att sända delegerade till Panama-kongressen 1826, där de dock aldrig kommo att infinna sig; äfvenledes misslyckades hans försök att genom köp från Mexico förvärfva Texas.

Motståndarna mot Jacksons godtyckliga politik samlades af C. till ”det nationellt republikanska partiet”, snart allmänt kändt under det af honom gifna namnet ”whigpartiet”. Som dess ledare invaldes C. 1831 i senaten och ledde där oppositionen; vi 1832 års presidentval blef han som whigpartie kandidat besegrad af Jackson. I den s. å. utbrut ”nullifikationsstriden” (se Nullifikation) hä dade C. sitt rykte som ”den store fredsstiftaren genom att i febr. 1833 genomdrifva en tariff, hvilke i så hög grad tillgodosåg Syd-Carolinas frihandel intressen, att denna stat lät falla sitt hot att vald samt bryta sig ut ur Unionen. Vid presidentval 1840 hindrades han genom en intrig på whigpartie nationalkonvent från att bli det denna gång sege vissa partiets kandidat; han sökte sedan förgäfves a omstörta van Burens efter 1837 års ekonomiska kr genomförda system med af bankerna oberoende ränt rier i orterna, men lyckades däremot 1841 geno drifva sin fiera gånger förgäfves framlagda jordla enligt hvilken statskassans genom jordaförsäljning vunna öfverskott skulle fördelas på de särskilda st terna, för att användas till allmännyttiga företag o afbetalning af staternas skulder. I mars 1842 t C. med ett berömdt afskedstal farväl af senaten o drog sig tillbaka till sin landtgård Ashland utan Lexington. Två år senare lät han sig emellert öfvertalas att låta uppställa sig som whigpartie presidentkandidat; sina utsikter att bli vald f därifrån han emellertid genom svåfvande uttalan (i det s. k. ”Alabama-brefvet”) om Texas' anne tering, hvilken han förut bestämdt motsatt s Följden blef, att C. utan att vinna sydstatsmänn förlorade abolitionisternas understöd och till fö däraf besegrades af den obetydlige demokraten Po Vid 1848 års presidentvalskampanj öfvergafs C. sitt eget parti, hvilket till hans stora harm i stäl uppsatte som kandidat den som stor slafegare i sy staterna populäre general Taylor. C. intog i sl frågan en mellanställning, hade tidigt ifrat för berias kolonisering med frigjorda negrer och f ordade 1849 ett förslag om långsamt fortgåen slafemancipation i samband med de frigjorde neg slafvarnas öfversändande till Liberia. Då slaffrå samtidigt ånyo blef brännande i samband med från Mexico eröfrade områdets organisering, sär Kentuckys legislatur honom 1849 genom enhäl val ånyo till senaten, och där lyckades han r stor möda åstadkomma den s. k. ”kompromissen 1850” (se Nord-Amerikas förenta s ter, historia), hvilken för ögonblicket afvärjde Unionens fortbestånd hotande brytningen, men i sig bar frön till en ny, på fredlig väg olöslig k flikt. Hans krafter voro nu uttömda, och en vistelse på Cuba 1851 förmådde ej återställa ho till hälsan. Innan ännu hans rykte som ”den s fredsstiftaren” förbleknat, afled han i Washin 29 juni 1852. — C. var som statsman något y och alltför ofta behärskad af sin oratoriska li ning. Däremot förstod han i sällspordt hög att väcka entusiasm som ledare af sitt parti förvärfvade genom äktheten i sin patriotism s sin enastående förmåga som politisk vältalare my popularitet äfven i vida kretsar utom detsamm yngre år fick han uppbära mycket klander för spelpassion, men hans politiska lif var höjdt i alla misstankar om påverkan af finansiella inflyte I fel som i förtjänster var han den typiske repr tanten för ”västerns” genombrott i Förenta stat politiska lif. Litt.: Colton, ”Life and time Henry C.” (6 bd, 1846—57; ny uppl. i 7

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

), och C. Schurz, "Life of Henry C." (2 bd,).

Cassius Marcellus C., den föregåen- usins son, politiker, f. 1810 i Madison county, ucky, d. 1903, gjorde sig tidigt känd som en af tionisternas ifrigaste och oförskräcktaste agitato- samt råkade ofta i lifsfara genom sina djärfva an- mot negerslafveriet. Han utmärkte sig för ly- e tapperhet i kriget mot Mexico och skickades af Lincoln som amerikanskt sändebud till Ryss- d, där han med framgång förfäktade nordstater- sak. Hemkommen 1862, återvände han följande ill Petersburg och innehade sedan sändebuds- n till 1869, hvarunder han tog en väsentlig l i Alaskas förvärfvande åt Förenta staterna. full för amerikansk historia är hans självbio- , *The life, memoirs, writings and speeches of us M. Clay* (2 bd, 1886). V. S—g.

ay Cross [klēi′ krå′s], stad i engelska grefsk. y, med kolgrufvor och järnverk. 8,348 inv. 1).

ay-iron-stone [klēi′ā′ənstōun], eng., *petrogr.* ärnlersten.

ays [klā], **Paul Jean**, belgisk målare, f. i Bruges, studerade i Paris och blef en fram- de marinmålare, som lyckades särskildt i att ifva lugnt vatten af mycken klarhet och genom- ighet, med vacker spegling af byggnader och p samt ypperlig luft. Han utställde sina verk rädesvis i Paris, såsom *Drottning Viktorias in- ng till Ostende* (1854), *Hafsstrand i trakten af ort* (1855), *Morgonstämning på Schelde vid oerpen* (1858), *Stiltje* (1867), *Vindkast på lde* (1874), *Nordsjön* (1876), *Redden vid Ant- pen* (1878), *Lugn vid Zeeland* (1887). C. är esenterad i flera belgiska muséer, i Bruxelles . med *Antwerpens hamn* (1869), i Antwerpen *Lugn efter oväder* (1876). Död i Bruxelles 0). (G—g N.)

ayton [klēi′tn], **John Middleton**, nord- rikansk statsman, f. 1796 i Dagsborough, Dela- e, d. 1856 i Dover, Delaware, började 1818 sin som advokat, blef 1824 medlem af Delawares ftande församling och satt 1829—37, 1840—49 1851—56 som senator i Unionens kongress. —40 var han staten Delawares öfverdomare och 1849—juli 1850 statssekreterare i presidenten lors kabinett. C. gjorde sig i senaten känd som f whig-partiets bäste talare. Som statssekrete- ådrog han sig häftigt klander genom sin försik- utrikespolitik gentemot europeiska makter, för allt uttryckt i det af honom med brittiska ebudet 1850 afslutade s. k. Clayton-Bulwer- aget (se d. o.).

ayton-Bulwer-fördraget [klēi′tn-bu′lwə-], ett ordamerikanske statssekreteraren Clayton och lska sändebudet i Washington sir Henry Lytton- wer 1850 afslutadt fördrag om framtida koloni- gsföretag i Central-Amerika. I detta fördrag gades samfälld garanti för en blifvande inter- nisk kanals neutralitet, hvarjämte de båda kon- rande makterna förklarade sig afstå från att för- va nya kolonier i Central-Amerika samt från ockupera eller anlägga befästningar på central- ikanskt territorium. C. leddes vid detta för- s afslutande af de grundsatser, som funnit ut- s i den s. k. Monroe-doktrinen (se d. o.) och för- svarade från denna ståndpunkt med lysande vältalighet fördraget mot de angrepp, för hvilka det 1853 var utsatt i senaten. — "Clayton-Bulwer-fördraget" kändes i senare tid som ett hinder för den projekterade kanalens anläggande som ett rent amerikanskt företag. Det ersattes därför af ett nytt engelsk-amerikanskt fördrag, afslutadt 5 febr. 1900 mellan statssekreteraren John Hay och brittiske ambassadören lord Pauncefote; amerikanska senaten gjorde emellertid i detta flera från brittisk sida oantagliga ändringar, hvarför det förföll. Det nya **Hay-Pauncefote-fördraget** afslöts mellan samme underhandlare 18 nov. 1901 och godkändes 16 dec. s. å. af senaten. Enligt detta bevarades grundsatsen om kanalens neutralitet, men dess anläggning öfverlåts helt åt Förenta staterna, som äfven fingo rätt att utöfva fullständig jurisdiktion öfver kanalområdet. Jfr **Panama-kanalen**. Om "Clayton-Bulwer-fördraget" se närmare Henderson, "American foreign questions" (1901). V. S—g.

Clazomĕnæ, den latinska namnformen för Klazomenai.

Clea′nthes. Se **Kleanthes.**

Clear [klīə′], ö vid sydvästra kusten af Irland, grefskapet Cork, 4,5 km. lång. Dess sydligaste spets, Kap Clear, höjer sig 81 m. öfver hafvet.

Clea′rchus. Se **Klearchos.**

Clearing [klīə′riŋ], eng., *nationalek.*, klarerande, afräkning. Se **Clearing-house.**

Clearing-house [klīə′riŋ-hāus], *nationalek.*, det engelska namnet å afräkningsanstalt till utjämnande eller kvittning (se d. o.) af bankers och andra penninginrättningars ömsesidiga fordringar och skulder. För att undvika onödigt arbete med uppvisande och uppbörd af skuldebref, särskildt af enskilda banksedlar, växlar och checker, hos en mängd olika banker, och på samma gång för att minska samhällets behof af mynt och myntrepresentativ, har i åtskilliga större städer öfverenskommelse träffats de ledande bankerna emellan om att dagligen i gemensam lokal utväxla dylika fordringar. Penningbetalning erfordras då blott för de fordringar, hvilka ej genom sådan kvittning kunnat gäldas. Först torde bankernas afräkning hafva satts i system i London, där 1775 (måhända ännu tidigare) en krets af bankbokhållare själfmant lär hafva sammanträffat i City för att göra upp sina bankers likvider; häraf uppstod Londons numera ryktbara clearing-house, som utgjort förebild för de flesta senare inrättningar af den arten, både i angelsaxiska samhällen och annorstädes. Större betydelse vann afräkning ("clearing") i London likväl först, då omkring midten af 1800-talet de stora enskilda bankbolagen (de s. k. "joint-stock-bankerna") och sedermera (1864) Bank of England inträdt i kretsen af deltagare. Äfven landsortsbanker, som hafva ombud bland deltagarna i London-clearingen, få sedan 1865 begagna sig af densamma. Dessutom eger i flera större engelska städer (Manchester, Liverpool, Birmingham, Newcastle m. fl.) en rätt betydande självständig clearing rum; äfven skotska och irländska städer (Edinburgh, Glasgow, Dublin) ha sina clearing-houses. En särdeles vidsträckt användning uppnådde clearingen sedermera i Förenta staterna (i synnerhet New York). Liknande anstalter upprättades i Frankrike (*chambres de compensation*), Italien (*stanze di compensazione*) och Österrike-Ungern (*saldierungsvereine*), men utan

att i dessa länder ännu hafva uppnått något större omfång. Däremot har utvecklingen i Tyskland, där sedan 1883 under ledning af tyska riksbanken åtskilliga *abrechnungsstellen* trädt i verksamhet, varit ganska liflig, framför allt i Hamburg, men äfven i Berlin, Frankfurt a. M., Bremen, Köln, Leipzig m. fl. st.

Ett första försök att i Sverige skapa en motsvarande inrättning gjordes i sept. 1896 af Skandinaviska kreditaktiebolaget, som vid sitt kontor i Stockholm organiserade en clearing-afdelning med anslutning af sina många bankkorrespondenter i landsorten och flera större banker i hufvudstaden. Omsättningen var ganska afsevärd, fastän åtskilliga betydande banker höllo sig tillbaka. Lagen af 12 maj 1897, som omskapade Sveriges riksbank till landets centralbank, ålade emellertid på samma gång riksbanken att vidtaga "anordningar, som kunna finnas erforderliga för underlättande af betalningsutjämningar (clearing)", och på grund af denna föreskrift öfvertogs i stället fr. o. m. 15 dec. 1899 clearingen af en särskild afdelning i riksbankens hufvudkontor. I denna clearing, som eger rum en gång dagligen, deltaga utom riksbanken numera 14 Stockholmsbanker eller bankafdelningar, hvilka likväl i sin ordning kunna representera äfven andra bankinrättningar, så att vid 1905 års slut 78 sådana indirekt taga del i clearingen. Något senare än i Sverige inrättades i Norge ett "Kristiania bankafregningskontor", som dock ännu räknar blott 5 direkta deltagare utom Norges bank. I Danmark finnes ännu intet clearing-house.

Förfaringssättet är i olika länder ordnadt enligt delvis olika grunder. Än sammanträda i clearing-house bankernas ombud för att personligen med hvarandra utbyta skuldsedlar, än är det centralbanken, hvilken mottager och ordnar de af deltagarna inlämnade värdehandlingarna. I hvarje fall brukar centralbanken, då den leder afräkningen, föra ett gemensamt konto för alla deltagarna och till hvar och en af dem lämna daglig uppgift å hvilket belopp han eger lyfta eller bör tillskjuta såsom dagens saldo. Hvarje deltagare måste dessutom för ändamålet hålla en särskild räkning hos centralbanken och genom dispositioner å denna räkning, om sådant erfordras, likvidera sin skuld till de öfriga. Så är ock fallet med den svenska clearingen; här inlämnas likväl fordringsbevisen af deltagarna fördelade i slutna kuvert, försedda med anteckning om totalbeloppet af det däri inneslutna samt med vidfäst specialnota. Hvarje kuvert aflämnas af riksbanken till den bank, för hvilken det är afsedt, utan att dess innehåll af riksbanken granskas. Uppkomna felaktigheter ordnas utom clearingen, genom direkt förhandling vederbörande banker emellan. Har till följd af clearingens resultat en bank mer att inbetala än sitt hos riksbanken för dagen innestående tillgodohafvande, måste restskulden till riksbanken erläggas före banktidens slut.

Omsättningssiffran är i Sverige, i betraktande af att clearingen här är jämförelsevis ny, ganska afsevärd, fastän i densamma ännu ingå blott sedlar, postremissväxlar och checker. Under det Skandinaviska kreditaktiebolagets clearing ej öfversteg 1,772 mill. kr. årligen, utgjorde riksbankens clearing år 1900 inemot 4,239 mill. kr., däraf 743 mill. (17,5 proc.) debiterades, resten däremot utjämnades genom kvittning. Åren 1901—04 sjönk omsättningen från år till år och utgjorde sistnämnda år 3,51 mill. kr., däraf 622 mill. (17,7 proc.) debiterades; men nedgången härrör tydligen ifrån de enskilda banksedlarnas indragning under denna tid. För 190 utvisa rapporterna återigen stegring i clearingens belopp; årets totalomsättning var 3,849 mill. kr. Till jämförelse må nämnas, att Londons clearing-house omsatte i mill. pd st. 1885: 5,511, 1895: 7,593, 1904: 10,564, sistnämnda år således omk 55 gånger den svenska clearingens totalbelopp.

Litt.: V. Scharling, "Bankpolitik" (2:a upp 1903), artiklarna "Abrechnungsstellen" (af R. Koch och "Clearinghouse" (af H. Rauchberg) i "Hand wörterbuch d. staatswissenschaften" (1898 o. 190 samt uppsats af G. Elmquist i Ekonomisk tidskrift 1901. I. Hk

Clearing nuts [klîə'riŋ-nats]. Se Strychnos.

Cleasby [kli'sbi], Richard, engelsk lexikograf, f. 1797, d. 1847, blef 1812 anställd på sin faders kontor, men lämnade köpmansyrket 1824 f att egna sig åt litterära sysselsättningar. Efter flera utflykter till kontinenten bosatte han sig 183 i Köpenhamn för att lära sig isländska. Från 184 till sin död sysslade han med utarbetandet af fornisländsk ordbok, kraftigt biträdd af islänningar främsta rummet af Brynjulfr Pjetursson och Konr Gislason. C. efterlämnade sitt arbete i ofullbordadskick, hvad den lexikografiska anordningen vi kommer, men tämligen fullständigt i fråga om m terialet. Flera år efter hans död öfvertog Gu brandr Vigfússon nämnda arbete, och 1869 utkom detta storartade verk i utvidgadt och kompletteradskick under titeln *An icelandic-english dictionary chiefly founded on the collections made from pr works of the 12:th—14:th centuries.*

Clebsch, Rudolf Friedrich Alfred tysk matematiker, f. 1833 i Königsberg, blef 18 professor i analytisk mekanik vid polytekniska skol i Karlsruhe samt 1863 professor i matematik i Giess och 1868 i Göttingen. Död 1872. Efter att fö hafva egnat sig åt den matematiska fysiken variationskalkylen öfvergick C. till den s. k. ny geometrien. Fortgående på den af engelsmän Sylvester, Cayley, Salmon m. fl. inslagna väg gjorde han där betydande insatser, i synnerhet träffande användningen af de abelska transcend terna på geometriska problem. C. utöfvade äf såsom lärare en betydande verksamhet och gru lade 1869 tillsammans med Karl Neumann "Mat matische annalen". Bland hans skrifter mär bl. a. *Theorie der elasticität fester körper* (18 *Theorie der abelschen funktionen* (1866, tills. Gordan) och *Theorie der binären algebraïsc formen* (1871). Hans *Vorlesungen über geome* hafva i bearbetadt skick utgifvits af F. Lindem (2 bd, 1875—91). I

Cleckheaton [klekhi'tn l. kle'kitən], fabriksst engelska grefsk. York (West Riding). 12,523 (1901). Yllemanufakturer, kard- och spinnmaski

Clédat [kleda'], Léon, fransk romanist, f. 1 sedan 1876 professor i franska språket och litt turen vid universitetet i Lyon. C. har utgifvit värdefulla arbeten i fransk grammatik, bl. a. *G maire raisonnée de la langue française* (med fö af G. Paris, 3:e uppl. 1894). Han grundade "Revue de philologie française et provençale",

första åren bar titeln "Revue des patois". I
ta tidskrift har C. påbörjat en ganska detaljerad
ersökning af landsmålen i det lyonnesiska dia-
området (en undersökning, som fortsättes af hans
nge L. Vignon) och kraftigt dragit i härnad
en reform af den franska rättstafningen. För
rt har han därstädes offentliggjort ett flertal
essanta studier på den franska betydelselärans
historiska syntaxens område samt i arkaisk stil
na, rytmiska öfversättningar af medeltida fransk
i. Bland C:s litteraturhistoriska arbeten märkes
monografi öfver *Rutebeuf* i serien "Les grands
vains français" (1891). É. S—f.

Cleethorpes [kli'thåps], badort i engelska grefv-
et Lindsey, 3 km. s. ö. om Grimsby. Tillsam-
s med det närliggande Thrunscoe 12,578 inv.
01).

Clegg [kle'g], Samuel, engelsk ingenjör, f.
71, d. 1861, var banbrytare för lysgasberedningen,
s apparatur delvis ännu utföres enligt C:s kon-
ktioner. C., som efterträdde lysgasens upp-
are Murdoch vid ingenjörfirman Boulton &
ts verkstäder i Soho (Birmingham), var bl. a.
tigt verksam för införande af gatbelysning med
i London 1813—14. G. H—r.

Clémanges [klemã'ʃ], Nicolas de, fransk lärd.
Nikolaus.

Clematis L., Skogsrefva, *bot.*, växtsläkte
fam. *Ranunculaceæ*. Dit hör en mängd arter,
växa i tempererade och varma länder inom både
la och nya världen. De äro med bladskaften
klättrande buskar
eller, stundom, örter
med motsatta och
vanligen sammansat-
ta blad, oftast fyr-
bladigt, färgadt
kronliknande foder;
kronblad saknas.
Frukterna äro nöt-
ter, försedda med ett
långt, ofta fjäder-
sprött (det utvuxna stiftet). Liksom de flesta
ga växterna af samma familj innehålla Cle-
is-arterna ett skarpt ämne. Många odlas som
dnadsväxter på kalljord eller i växthus, ofta
m beklädnad på väggar, lösalar o. s. v. Bland
, som odlas, må nämnas *C. Vitalba* L. och *C.
mmula* L., från södra Europa, *C. virginiana* L.,
norra Amerika — alla tre med hvita blommor
samt *C. Viticella* L., från södra Europa, med
a, vackra, blå eller purpurröda blommor, och
florida Thunb. från östra Asien, med blåa, vio-
a l. hvita blommor. Trädgårdarnas präktigaste
matis-former utgöras af hybrider mellan *C. florida*
C. Viticella. Ldt. (G. L—m.)

Clémenceau [klemãså], Georges, fransk politi-
, f. 28 sept. 1841 i Mouilleron-en-Pareds (dep.
dée). Från barndomen uppfostrad i republikansk
antiklerikal anda, studerade han medicin i
tes och Paris, där han 1861 ådömdes några må-
ers fängelsestraff på grund af deltagande i en
ublikansk demonstration, började praktik som
are 1865, men emigrerade s. å. till Amerika.
er fyra års vistelse där, hvarunder han bl. a.
lärare i litteraturhistoria i en flickskola i New
k, återvände C. till Frankrike, tog den medicin-

ska doktorsgraden och blef läkare i Paris. Efter kejsardömets fall mär i 18:e arrondissemanget, deltog han energiskt i stadens försvar under tyskarnas belägring och invaldes 1871 i nationalförsamlingen. Med fara för eget lif sökte han, ehuru förgäfves, rädda generalerna Clément Thomas och Lecomte undan den retade folkmassans raseri och sökte sedan fåfängt medla mellan regeringen i Versailles och kommunen i Paris, hvarefter han nedlade sitt mandat som folkrepresentant. Dessförinnan hade han lyckats få genomförd en lag om upprättande af ett municipalråd i Paris på 80 medlemmar. Efter kufvandet af kommunarduppröret, hvarunder han som läkare utöfvat en uppoffrande verksamhet, invaldes han i detta råd samt var efter hvartannat dess sekreterare, vice-president och president, tills han 1876 afgick. Sistnämnda år valdes han till deputerad för Paris. Hans okonstlade, men logiskt skarpa, bitande vältalighet, lika fruktad i anfall som skicklig i försvar, gjorde honom inom kort i kammaren till den yttersta vänsterns erkände ledare. Han tog väsentlig del i motståndet mot Mac Mahons antirepublikanska politik, angrep på det häftigaste ministären Broglie och fordrade 1879 dess försättande i anklagelsetillstånd. Till stor del C:s verk var 1880 års amnestilag, för hvilken han sedan 1876 oafbrutet kämpat, och hans 1879 grundade tidning "La justice" blef radikalismens hufvudorgan. När republikanerna 1880 kommo till makten, utgick C. ur den yttersta vänstern och blef som det radikala partiets ledare motståndare till sin gamle vapenbroder Gambetta, liksom till nästan alla följande regeringar, hvilka han fann alltför ovilliga att på allvar gripa sig an med de reformer, som förut stått på republikanernas program. Han påyrkade 1883 en revision af författningen, motarbetade Jules Ferrys kolonialpolitik, hvilken han ansåg inspirerad af Bismarck för att vända Frankrikes blickar från Elsass-Lothringen, och bidrog till Ferrys fall genom att skickligt begagna nederlaget i Tonkin. Vid valen till deputeradekammaren 1885 uppträdde C. för ett strängt radikalt program och valdes både i departementet Var och i Paris (som han afstod åt en partikamrat). Freycinet, Cavaignac m. fl. föllo för hans häftiga angrepp, och genom krigsministern Boulanger, som i början var C:s verktyg och hade honom att tacka för sin portfölj, hoppades han leda sitt parti till seger. Genom sin af Wilsonskandalen motiverade vägran att bilda ny regering efter Rouviers fall 1887 förvandlade han ministerkrisen till presidentkris och framtvang Grévys afgång, hvarefter han genom sin bittra opposition mot Floquet, Ferry och Freycinet förmådde nationalförsamlingen att till president välja en "outsider", Sadi Carnot. Boulangismen vållade dock splittring inom hans parti och minskade hans inflytande, äfven fastän han lyckades störta Boulanger. Hans förbindelse med Cornelius Herz, som en kort tid var aktieegare i hans

tidning, gaf hans många politiska fiender anledning att på obestyrkta och delvis vederlagda grunder inblanda honom i Panama-affären, hvarjämte hans motvilja mot den ryska alliansen af Déroulède, Millevoye m. fl. deputerade begagnades till att mot honom framkasta en på enfaldiga falsarier hvilande beskyllning att vara köpt af England. Sedan rättslig undersökning konstaterat grundlösheten häraf, lyckades likväl C:s motståndare genom en exempellöst hätsk valkampanj, som med spänning följdes i hela Europa, beröfva honom hans plats i kammaren vid valen 1893, och C. lefde därefter helt för journalistiken samt författade den social-politiska romanen *Les plus forts* (1898) m. fl. arbeten. I pressen tog han emellertid liflig del i politiken, uppträdde med största energi på Zolas sida i Dreyfusaffären, för hvars skull han grundade tidningen "l'Aurore" (se d. o.), och blef slutligen 2 april 1902 invald i senaten för departementet Var, där han 9 år förut fallit igenom. Han har alltsedan med utomordentlig energi och skärpa kämpat för de radikala idéerna såväl i representationen som i pressen. Under sin politiska bana har C. äfvenledes gjort sig fruktad som duellant samt utkämpat ryktbara dueller, bl. a. med Paul Deschanel, prinsen af Chimay, Déroulède och antisemiten Drumont. Jfr en uppsats af Georg Brandes i "The contemporary review", nov. 1903. E. A—t.

Clemens, påfvar. Se Klemens.

Clemens, Johan Frederik, dansk kopparstickare, f. 1749 i Golnau vid Stettin, kom som barn till Danmark. Sedan han hos J. M. Preisler lärt kopparstickarkonsten, tillbragte han tre år i Paris och utbildade sig där under ledning af Wille och Delaunay. Från Paris begaf han sig till Schweiz. 1778 återkom han till Köpenhamn. Sina förnämsta gravyrer utförde han för utlandet. 1788—92 graverade han i Berlin ett stort kopparstick, *Fredrik II:s revy*, efter en tafla af den engelske målaren Cunningham. Sedan detta blad gjort honom europeiskt ryktbar, kallades han till London, hvarest han 1792—95 utförde en ny stor gravyr, *Montgomerys död*, efter den nordamerikanske målaren Trumbull. Sedermera återvände han till Danmark, men fick där endast mindre betydande arbeten och dog 1831. Bland hans arbeten i Danmark må nämnas gravyrerna *Sokrates*, efter Abildgaard, och *Ossian*, efter densamme, vidare kopparsticken till *Niels Klim* (dessa arbeten utförde före resan till Berlin) samt *Thorvaldsens porträtt*, efter Eckersberg. — C:s första hustru, Marie Jeanne Crévoisier, f. 1755, d. 1791, var en omtyckt pastellmålarinna och skicklig kopparstickerska. Ph. W.*

Clemens [kle'məns], Samuel Langhorne, nordamerikansk författare, känd under märket Mark Twain [mä'k tωä'n], f. 30 nov. 1835 i staden Florida, Missouri, kom 1847 i boktryckerilära, förde sedan några år ett äfventyrligt, kringströfvande lif, var ångbåtslots på Mississippi, guldgräfvare, reporter och tidningsredaktör i Buffalo. 1867 utgaf han en samling skisser under titeln *The jumping frog*, efterföljda af *The innocents abroad* (1869; "En tripp kring gamla verlden", 1876) och *Autobiography and first romance* (1871), hvilka hade en enorm framgång och med hvilka hans anseende som humorist var befäst. Hans mera kända arbeten äro vidare *Roughing it* (1872), *The gilded age* (1873, tillsammans med C. D. Warner; gjorde dramatiseradt stor lycka; "Kattguld", 1887), *Sketches new and old* (1873), *Adventures of Tom Sawyer* (1876; "Tom Sawyers äfventyr", 1877, 4:e uppl. 1895), som fortsattes af *The adventures of Huckleberry Finn* (1885; "Huckleberry Finns äfventyr", s. å.; 2:a uppl. 1893; båda arbetena tillsammans i ny öfv. 1898) och *Tom Sawyer abroad* (1894; två öfv. s. å.), *Punch, brothers, punch* (1878), *A tramp abroad* (1880) och *More tramps abroad* (1897; "Ur en landstrykares anteckningar", s. å. 1882 och 1898), *The prince and the pauper* (1882; "Prinsen och tiggargossen", 1885), *The stolen white elephant*

(1882), *Life on the Mississippi* (1883; "Från Mississippifloden", s. å.), *A yankee at the court of king Arthur* (1889; "En yankee vid kung Arthurs hof", 1890), *The £ 1,000,000 bank note* (1893), *Pudd'nhead Wilson* (1894), *Joan of Arc* (1896; "Johanna från Domrémy", s. å.), *The man that corrupted Hadleyburg* (1900) samt en essaysamling *How to tell a story* (1897). Ur C:s berättelsesamlingar ha vidare öfversatts "Valda skizzer" (1873; 2:a uppl. 1877; ny samling 1874; 2:a uppl. 1883), "På måfå" (1874), "Den stora revolutionen" (1884), "Amerikansk humor". (1888), "Nya humoresker" (1889), "Arfvingen från Amerika" (1892), "Nya reseskisser" (1893), "Frestaren" (1900) och "Dödssigillet" (1903). C. är otvifvelaktigt den ryktbaraste representanten för den moderna amerikanska humoristiska skolan. Han har det för denna karakteristiska rikedomen på barocka öfverdrifter och burleska effekter, och han karrikerar med en våldsam orimlighet. Men de bästa bland hans arbeten äro ej humoreskerna, trots deras verkningsfulla form, utan "Tom Sawyer", "Huckleberry Finn" och "Pudd'nhead Wilson". De ursprungliga och lefvande framställningar från en tid och en miljö, hvilkas halfva civilisation gör den lika intressanta från historisk som litterär synpunkt. Än muntra, än tragiska, ofta poetiska, obevekligt verklighetstrogna, fulla af karaktär, äro dessa historier genomgående burna af en vid och fri syn på lifvet. Skarp satiriker af humbug och hyckleri, är C. icke minst träffande i sina hugg, då han — som i "En yankee vid kung Arthurs hof" — gisslar på antikverade, konventionella åskådningssätt, "gengångare". R—n.

Clemens Alexandrinus, egentl. Titus Flavius, en af de mest betydande kyrkofäderna, föddes vid midten af 2:a årh. af hedniska föräldrar. Han förvärfvade en ej ringa kännedom om sin tids hela bildning; ej heller musiken var honom främmande. När han blifvit vunnen för kristendomen, sökte han äfven där vinna den största möjliga kunskap genom att resa vida omkring och uppsöka de mest ansedde lärarna. Härunder kom han till Alexandria, där Pantænus ledde en katekets-skola. Som dennes medlärare och slutligen som skolans föreståndare utförde C. (på 190-talet) sitt viktiga

te. Omkr. år 202 måste han under förföljelsen från Alexandria och fann en fristad hos biskop ander. Död sannolikt före 216. — Under andria-tiden tillkommo de viktigaste delarna af stora trilogi: *Logos protreptikos*, *Paidagogos* och *mata*. C. vill där föra läsaren in i den fulla sanna kristendomen. Först måste hedendomens ighet uppvisas; detta sker i "protreptikos", har apologiens form. När läsaren så hunnit till endomens port, inför "paidagogos" honom i den na sedelära; här behandlas både sedlighetens n och de sedliga krafven i lifvets alla detaljerade ållanden (mat och dryck, bad, fester, rikedom . v.). "Stromata" skall slutligen föra in i det heligaste, gifva den fullkomliga insikt i kristenen och dess tro, hvilken kan vinnas blott af de rste ("gnostici"); denna del blir sålunda ett k till dogmatik, det första i kristendomens hiia. Ännu en skrift af C. finnes i behåll, hvari tager afstånd från Tertullianus' hat mot allt dsligt. — C. öfvervann det apologetiska stadiet införde en systematisk behandling af kristenen samt grundade därmed en vetenskaplig teologi n kyrkan. Hans kateketskola blef sedan denna ogis skydd mot inre och yttre fiender. Men framallt inverkade C. på den kommande utvecklingen, om att bygga sin teologi på den nyidealistiska kiska filosofien, som sålunda började sitt omningsarbete inom kristendomen. Särskildt är hans os-idé filosofiskt bestämd; Kristi mänsklighet och oningsverk skötos åt sidan. En allegorisk bibelning infördes. Äfven C:s sedliga ideal är den tonska filosofiens. C. kan i viss mening sägas va bestämt den riktning, i hvilken den grea kristendomsåskådningen alltsedan dess rört sig. sta upplagan af hans verk utgafs af Potter (Oxd 1715). Jfr Harnack, "Dogmengeschichte", I, Seeberg, "Dogmengeschichte", I. Hj. H—t.

Clemens Bonifacius, pseudonym för P. K. Asrnsen.

Clemens non Papa ("C. icke påfven"), egentl. cob Clemens, nederländsk kontrapunktist i e årh., var kapellmästare vid katedralen i Antrpen och hör till de mest betydande komposier mellan Josquin och Palestrina. Han skref ett rt antal mässor, motetter, psalmer, chansons s. v. A. L.

Clemens romänus, kyrkofader, påfve. Se Kleens 1.

Clement, "Skeppar C.", dansk fribytare och angare till Kristian II, nämnes första gången, då n 1525 från Köpenhamns redd bortförde två af ng Fredrik I:s fartyg, och krigade sedan på egen nd, i synnerhet i Nordsjön, i den landsflyktige nungens tjänst (bl. a. utkräfde han skatt på de tska kusterna) samt hade sitt tillhåll i Friesland. an deltog 1531 i Kristian II:s tåg till Norge och rmådde 1534 bönderna i Vendsyssel, där han själf r född, till uppror för att återupprätta konungens lde. Han slog 16 okt. adelshären vid Svendstrup, arefter upproret utbredde sig öfver en stor del norra Jylland; men det fick dödshugget, då Johan ntzau 18 dec. stormade Aalborg. Flyende härån blef C. tagen till fånga och förd till Kolding. m det synes, blef han dömd till döden på Viborgs ndsting och afrättad 9 sept. 1536. E. Ebg.

Clément [klemã'], Jacques, Henrik III:s af Frankrike mördare, f. omkr. 1565 i Sorbon, nära Reims, inträdde i dominikanorden. Uppeggad af den katolska ligans fanatism, beslöt han att mörda konungen, som belägrade det upproriska Paris. I sitt uppsåt styrkt af sin prior och, efter hvad det uppgifves, af hertiginnan af Montpensier, syster till den mördade Henrik af Guise, begaf han sig 31 juli 1589 till S:t Cloud, där Henrik III vistades, samt fick under förevändning af att kunna meddela viktiga nyheter företräde hos konungen och genomborrade honom därunder med en i gift doppad knif. Tillskyndande tjänare nedstucko omedelbart mördaren, hvars lik sedermera sönderslets af fyra hästar och därefter brändes. Konungen dog två dagar efteråt af sitt sår, och C. prisades af motpartiet som helgon och martyr.

Clément [klemã'], Ambroise, fransk nationalekonomisk författare, f. 1805, d. 1886, var en tid municipaltjänsteman i S:t Étienne, men drog sig sedan tillbaka och bosatte sig i Annonay. Han författade flera skrifter till försvar för frihandeln och mot socialismen, bl. a. *Des nouvelles idées de réforme industrielle et en particulier du projet d'organisation du travail de Louis Blanc* (1848) och *Essai sur la science sociale* (1867; förra delen, under titeln "Den politiska ekonomien i sin närvarande utveckling", öfv. af C. F. Bergstedt 1868) samt en mängd artiklar i "Journal des économistes" och "Dictionnaire de l'économie politique", för hvilket encyklopediska arbete han äfven var redaktör. (E. Hkr.)

Clément [klemã'], Jean Pierre, fransk historiker och nationalekonom, f. 1809, d. 1870, tillhörde franska finansförvaltningen och utgaf ett stort antal arbeten af vikt för Frankrikes ekonomiska historia, som han bedömde från den liberala nationalekonomiens ståndpunkt. Främst märkes därvid urkundsamlingen "Lettres, instructions et mémoires de Colbert" (7 dlr, 1861—73), som är grundläggande för kännedomen om Colbert, vidare *Histoire de la vie et de l'administration de Colbert* (1846), med *Le gouvernement de Louis XIV* (1848) som fortsättning, *Jacques Coeur et Charles VII* (1853), *Histoire du système protecteur en France depuis Colbert jusqu'à la révolution de 1848* (1854) samt *Madame de Montespan et Louis XIV* (1868). C:s änka utgaf i hans namn *Histoire de Colbert et de son administration* (2 dlr 1874; 3:e uppl. 1892), som är en sammanfattning af inledningarna till nämnda stora urkundsverk och utgör hufvudarbetet om Colbert. (E. Hkr.)

Clément [klemã'], Charles, fransk kritiker och konsthistoriker, f. 1821 i Rouen, d. 1887 i Paris, var en tid konservator vid Musée Napoléon III, men återvände till sina enskilda undersökningar, hvilkas resultat han publicerade i Revue des deux mondes, Journal des débats och Gazette des beaux-arts. I *Michel Ange, Léonard de Vinci, Raphaël* (1861; 4:e uppl. 1881) behandlade C. de tre store renässansmännen samt gaf en studie öfver konsten i Italien före 1500-talet jämte historiska och bibliografiska kataloger öfver mästarnas verk. C. skref vidare *Géricault* (1868; 3:e uppl. 1879), *Prudhon, sa vie, ses œuvres et sa correspondance* (1872; 3:e uppl. 1880), *Léopold Robert d'après sa correspondance inédite* (1874), *Charles Gleyre, sa vie et ses œuvres* (1877; 2:a uppl. 1885) och *Decamps* (1886).

Clément [klemã'], Jacques Félix Alfred, fransk musikskriftställare, f. 1822 i Paris, d. 1885 därstädes som organist och kapellmästare vid Sorbonnes kyrka, komponerade åtskillig kyrkomusik, men är mer känd genom sina skrifter, bland hvilka må nämnas *Les musiciens célèbres depuis le XVI:e siècle* (1868; 3:e uppl. 1879) och hans i förening med P. Larousse utarbetade *Dictionnaire lyrique, ou histoire des opéras* (1869; med 4 suppl. till 1881; ny uppl., bearbetad af A. Pougin, 1897). A. L.

Cleme'nti, Muzio, italiensk pianist och tonsättare, f. 1752 i Rom, studerade sång för Santarelli och den stränga satsen för Carpini, utvecklade sig därefter i stillhet hos en engelsk mecenat, Bedford, samt uppträdde 1770 i London med glänsande framgång såsom kompositör och virtuos. Sedermera delade han sitt lif mellan en omfattande verksamhet i London, hvarest han såsom lärare, musikhandlare och pianofabrikant förvärfvade stor förmögenhet, och konstresor till Paris, Berlin, Dresden, Petersburg, Wien och Italien, hvarunder han äfven introducerade sina elever: Field, Cramer, Klengel, Berger m. fl. Efter 1809 drog han sig alltmer tillbaka från offentligheten och sysselsatte sig mest med komposition. Död 10 mars 1832 i Warwickshire. — C. var en af sin tids största pianovirtuoser; i vissa svårigheter, såsom flytande och snabba ters- och oktavgångar, lär han icke hafva öfverträffats af någon. Till en början lade han uteslutande an på yttre glans, men efter en täflingsstrid i Wien 1781 med Mozart — hvilken då kallade C. "ein blosser mechanikus" — vinnlade han sig äfven om uttryck och idealitet i föredraget. Hans kompositioner äro utarbetade i ädel stil, med elegans och stor formsäkerhet. En viss dogmatisk torrhet kan man icke frånkänna dem, och snillets stämpel bära de icke; likväl har C. bidragit till utvecklingen af sonatformen, och hans 106 sonater (däraf 60 för piano solo) kunna i tekniskt afseende betraktas som en förberedelse till Beethovens. Sin största förtjänst eger C. om etydkompositionen; hans klassiska *Gradus ad Parnassum* (1817) har ännu i dag oförminskadt värde för pianoundervisningen. A. L.

Clementin, Niels, dansk skådespelare, f. 1721, d. 1776, prästson, studerade först teologi, men fick 1748 anställning vid "den danske skueplads" i Köpenhamn och blef inom kort dess förnämsta prydnad. C. var komisk karaktärsskådespelare samt utmärkte sig särskildt i gubbroller i Holbergs och Molières stycken; äfven utländningar beundrade hans spel, som tjänade hans efterföljare till mönster. Hans framställning af *Vielgeschrei* i Holbergs "Den stundeslöse" omtalas såsom något af det utmärktaste, som dansk skådespelarkonst någonsin åstadkommit. E. Ebg.

Clementinæ (lat.). Se Klementinerna.

Clements försök [klemã's] l. Hachettes försök, *fys.* Om man låter en gas, t. ex. luft, eller ånga utströmma genom en liten öppning i en plan vägg och intill öppningen närmar en plan skifva af papp, trä eller metall, så attraheras skifvan till öppningen i stället för att af gasströmmen bortstötas därifrån. Får skifvan komma i beröring med väggen, så att gasens utströmning för ett ögonblick upphör, aflägsnar den sig från öppningen, men återgår snart till densamma och oscillerar sedan fram och tillbaka. Det erfordras då en icke ringa kraft för att slita henne bort. Clément (d. omkr. 1846) var den förste, som gjorde detta fenomen till föremål för särskilda rön och förklarade dess orsak. Hachette ändrade försöken på flerfaldigt sätt. Företeelsen beror därpå att den utströmmande gasen till följd af sin stora hastighet vid utströmningen så snabbt utbreder sig mellan skifvan och kärlväggen, att den förtunnas, hvarför det yttre lufttrycket pressar skifvan mot öppningen. R. R.

Cle'mmensen, Andreas Laurits, dansk arkitekt, f. 7 aug. 1852 i Læk i Schleswig, studerade vid Köpenhamns konstakademi och 1880—8[illegible] i utlandet, vann 1899 medalj och vardt 1904 byggnadsinspektör samt 1905 medlem af akademien. C. har bland danska arkitekter varit de djärfva upplagens och de moderna idéernas man. Under senare hälften af 1880-talet byggde han några af Köpenhamns kommunskolor; kreditkassans hus följde 1890, Öster-Marie-kyrkan på Bornholm 1891, farmaceutiska institutets byggnad i Köpenhamn 1892, den originella "valgmenigheds-kyrkan" 1893, med klocktorn och församlingshus 1905, vidare serum-institutets byggnad samt flera kyrkor och villabyggnader både Danmark och utlandet. Äfven inom keramiken har C. gifvit nya uppslag.

Cleobülus. Se Kleobulos.

Cleome, *bot.* Se Capparidaceæ.

Cleomënes. Se Kleomenes.

Cle'on. Se Kleon.

Cleopätra. Se Kleopatra.

Clerck, Hans, friherre, amiral, f. 1639 i Stockholm, studerade i Uppsala, Oxford och Leiden, hade därefter i åtta år tjänst vid den holländska flotta samt deltog, under van Tromp, Opdam och Brake i flera sjödrabbningar mot de engelska, spanska och turkiska flottorna i Medelhafvet. Under tiden blef han (1663) utnämnd till amiralitetslöjtnant och (1665) till kapten i svenska flottan. Efter sin återkomst till fäderneslandet vardt han kommendant på Vaxholm, 1671 holmmajor, 1673 amirallöjtnant och 1674 amiralitetsråd. I det olyckliga slaget vid Öland 1676 sökte han, jämte amiral Uggla och major Joh. Clerck, med sitt skepp "Krono-solen" hålla stånd mot fienden, men måste, svårt sårad, draga sig ur striden. Han lyckades dock sammanföra de skingrade flottan och med den gå till Dalarö, hvarifrån han betäckte skärgården mot danskarnas anfall. S. å. blef han amiral. 1680 utnämndes han till landshöfding i Västerbotten, 1683 till landshöfding i Kalmar och till befälhafvare öfver därvaran[illegible] eskader samt 1693 till landshöfding i Nyköpings län. 1687 upphöjdes han i friherrligt stånd. 17[illegible] var han landtmarskalk och kallades s. å. till kungs råd och president i Göta hofrätt. Död 1711. — hade grundliga kunskaper, synnerligast uti skeppsbyggerikonsten. O. E. G. R.

Clerck, Karl Alexander, entomolog, f. s[illegible] nolikt 1710, d. 1765 som kommissarie vid Stockholms bemedlingskommission, blef före 1757 ledan

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

tenskapssocieteten i Uppsala och 1764 ledamot tenskapsakademien. Han egnade sig med för- åt de lägre djurens, särskildt spindlarnas, alhistoria. Flera af hans arbeten i detta ämne ller hafva varit mycket värderade: *Svenska lar, med illuminerade figurer* (1757), *Nomen- extemporaneus rerum naturalium secundum na naturæ linnæanum* (1759) och *Icones in- um rariorum, med illuminerade figurer* (s. å.)

Clerfait [klärfä] l. Clairfayt, François stien Charles Joseph de Croix, de C., österrikisk fältmarskalk, f. 1733 i en, ingick 1753 i österrikiska hären och deltog utmärkelse i sjuåriga kriget (1756—63) samt 8—91 års krig mot turkarna, hvilka han be- le vid Mehadia (28 aug. 1789) och Kalafat ni 1790). 1792 fick han öfverbefälet öfver ien samlad kår samt deltog med denna i 1792 ilttåg mot fransmännen i Champagne och i get därifrån. Sedan fick han öfverbefälet öfver f Dumouriez vid Jemappes (6 nov. 1792) slagna ikiska armén, med hvilken han måste utrymma en. 1793 deltog han i slaget vid Neerwinden, Lequesnoy och bidrog till Belgiens återeröfring. fick han till uppgift att försvara Väst-Flandern, förlorade mot Pichegru tredagars-slaget vid rai (i april) och måste, sedan han i aug. s. å., hertigens af Koburg afgång, tagit befälet öfver ien österrikiska hären, draga sig tillbaka öfver 1795 blef han fältmarskalk och general-en- ör armén vid Nedre Rhen. Genom sina opera- tvingade han nu Jourdan att draga sig till- öfver Rhen och slog den franska belägrings- framför Mainz (20 okt. 1795) samt afslöt i ett förmånligt stillestånd. Efter dessa fram- r mottogs han i Wien med jubel af befolk- n, men återfick ej befälet. Han dog 1798 som m af hofkrigsrådet. C. var en af Österrikes bäste generaler i striden mot franska revo- ien.

Clerica (mlat.), tonsur.

Clericis laicos, lat., den bulla, som påfven Boni- VIII, 25 febr. 1296, utfärdade i anled- af det franska och engelska prästerskapets be- öfver de skatter, som Filip IV i Frankrike och d III i England pålagt sina resp. länders e till krigskostnaders bestridande. Jfr Bulla.

Clerici vaga'ntes (lat.). Se Vaganter.

Clericus (lat., grek. *kleriko's*), präst, andlig. Se rk och Klerus.

Clericus, Johannes, reformert teolog. Se lerc, J.

Clerk [klä'k], eng. (jfr Klerk), skrifvarbiträde; erare; bokhållare. — Clerk of the crown e kräu'n], expeditionschefen i en afdelning af domstolen. — Clerk of the house (of mons) [hau's ov kå'mənz], förste sekrete- i underhuset. Denne är på lifstid tillsatt af n. — Clerk of the justices [dja'stisiz], omarens juridiskt bildade sekreterare i en frids- division. — Clerk of parliaments ments], förste sekreteraren i öfverhuset. — k of the peace [pi's], sekreteraren i ett apsråd (*county-council*). Denne innehar sin på lifstid och måste vara en mycket bildad

Clerkenwell [klä'kənwel], stadsdel i östra London, omkr. 1,5 km. n. om S:t Paul, hufvudsakligen bebodd af urmakare och juvelerare. 63,704 inv. (1901).

Clermont [klärmå'], lat. *Clarus mons* l. *Clarimontium*, namn på flera städer i Frankrike. — 1. C. l. C.-Ferrand [-rä'], hufvudstad i franska depart. Puy-de-Dôme (Auvergne), nära Puy-de-Dôme, 407 m. ö. h. 47,943 inv. (1901; som kommun 52,933). Det har sedan 1633 bestått af de båda städerna C. och Mont-Ferrand; mellan dem ligger det militära kvarteret med många kaserner. Bland de vanligen af en mörk lava uppförda byggnaderna märkas den gotiska katedralen, grundad 1248, men fullt färdig först i 19:e årh., den vackra kyrkan ''Notre dame du port'' (från 11:e årh.), prefekturpalatset (förr kloster, från 1250) och det nya rådhuset. Tillverkning af kemiska artiklar, tågvirke, hattar, maskiner m. m. samt betydlig handel med åkerbruks- och trädgårdsprodukter, hudar och mejeriartiklar. I C. finnas flera mineralkällor med badinrättningar. Säte för biskop, prefekt, handelsdomstol och för 13:e armékårens generalkommando. C. har en faculté des sciences och en faculté des lettres, en lägre medicinsk-farmaceutisk skola, ett lyceum (Blaise-Pascal), ett meteorologiskt observatorium (på Puy-de-Dôme, 1,465 m.), ett bibliotek på 90,000 band, en botanisk trädgård, ett teologiskt seminarium, en normalskola för lärare och lärarinnor, flera fackskolor samt ett naturhistoriskt och arkeologiskt museum, rikt på föremål från Auvergne. Det är Gregorius' af Tours och Blaise Pascals födelseort. — C var en gammal stad i arvernernas land med namnet *Nemossus* samt kallades af romarna *Augustonemetum* och har ännu många fornlämningar från deras tid. Sitt nuvarande namn har det fått efter ett romerskt slott *Clarus mons*. Under medeltiden höllos där ej mindre än sju konsilier, bl. a. ett 1095, då gudsfreden påbjöds och första korståget beslöts. Senare blef C. hufvudstad i grefskapet Auvergne, efter hvars indragning det tillhörde biskopen af C. Genom Katarina af Medici kom det till kronan.

2. C.-en-Beauvaisis [-ä-båväsi] l. C.-de-l'Oise [de-lwäs], arrondissemangshufvudstad i depart. Oise (Ile-de-France), vid Bréche, en biflod till Oise. 5,723 inv. (1901). Gammalt slott, nu fängelse. Bomulls- och linnemanufakturer; tillverkning af marmoreradt papper. Handelsdomstol. Fordom var C. residens för grefvarna af C., från hvilka det genom giftermål öfvergick till grefvarna af Blois och Chartres.

3. C.-l'Hérault [leRå] l. C.-de-Lodève [də lådäv], stad i franska depart. Hérault, vid sydbanan. 5,004 inv. (1901). Tillverkning af kläde för armén, papper och läder. (J. F. N.)

Clermont [klärmå'], franska grefvar. Se Condé.

Clermont-Ganneau [klärmå'-gannå], Charles Simon, fransk orientalist, f. 19 febr. 1846 i Paris. Efter studier vid ''école des langues orientales vivantes'' erhöll C. 1867 anställning som sekreterare och dragoman vid franska konsulatet i Jerusalem. Under sin vistelse därstädes lyckades han för fransk räkning förvärfva den 1868 upptäckta, märkliga Mesja-stenen (nu i Louvre), och 1870 publicerade han i Revue archéologique den viktiga inskriftens text jämte öfversättning och kommentar. 1873 blef C.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

dragoman vid franska beskickningen i Konstantinopel och företog under den närmast följande tiden på grund af offentligt uppdrag flera forskningsresor till Syrien, Palestina och Röda hafvet. 1880—82 var han vice-konsul i Jaffa. I den lifliga striden om den i vetenskapens historia sorgligt ryktbara "moabitiska fornsakssamling", som på 1870-talet anträffades i Jerusalem och sedermera inköptes af preussiska staten, var C. en ifrig deltagare och förfäktade med framgång sin åsikt, att alltsammans var idel moderna förfalskningar, hvilket också numera allmänt erkännes. Efter sin återkomst till Frankrike blef han 1889 medlem af "académie des inscriptions et belles-lettres" och 1890 professor i semitisk epigrafik och arkeologi vid collège de France. Resultaten af sina vetenskapliga forskningar har C. publicerat i ett stort antal tidskriftsuppsatser och lärda afhandlingar. K. V. Z.

Clermont-Tonnerre [klärmå'-tånnä'r], fransk adlig ätt från Dauphiné, med stamgodset Clermont i närheten af Grenoble. Dess förste kände medlem, Sibaut i 12:e årh., skall hafva tagit påfven Kalixtus II:s parti mot Mauritius Burdinus, dennes motpåfve. Baronerna af Clermont, småningom Dauphinés mäktigaste feodalherrar, förvärfvade 1496 genom gifte grefskapet Tonnerre, och 1572 upphöjdes de af Karl IX till hertigar och pärer. Af ätten, som tidigt delade sig i flera grenar, lefva ännu flera linjer kvar, nämligen 1) den hertigliga, som 1823 upphöjdes i romerskt furstestånd, 2) linjen Thoury och 3) linjen Mont-Saint-Jean. Ättens mest bemärkte medlemmar äro:

1. Stanislas de C., grefve, f. 1747, var vid revolutionens utbrott 1789 öfverste, invaldes af adeln i riksständerna och röstade där för ståndens sammanslagning. 4 aug. 1789 yrkade han på privilegiernas afskaffande och uppträdde sedermera för antagandet af en författning med tvåkammarsystem samt konungens absoluta veto och öfriga konstitutionella prerogativ oförkränkta. För att bekämpa jakobinerna bildade han jämte Malouet m. fl. den monarkistiska "club des amis de la monarchie", en förening som dock snart blef upplöst, och utgaf tillsammans med Fontanes den likaledes kortlifvade tidningen "Journal des impartiaux". I juni 1791 anklagades han för att hafva medverkat till konungafamiljens flykt och var nära att dödas af pöbeln. Vid Tuileriernas stormning drog en rasande folkmassa till hans bostad för att leta efter vapen och släpade med sig C. inför en af Parissektionerna. Där förklarades han oskyldig, men mördades likväl af pöbeln 10 aug. 1792 i grefvinnan Brissacs bostad, dit han flytt. En samling af hans politiska skrifter utkom 1791 under titeln *Recueil des opinions de Stanislas de C.* (4 bd).

2. Aimé Marie Gaspard de C., markis, sedermera hertig, fransk militär och statsman, f. 27 nov. 1779 i Paris, genomgick polytekniska skolan därstädes samt deltog därefter i fälttågen i Italien, Tyskland och Spanien. Som kapten blef han 1808 adjutant hos konung Joseph Bonaparte i Neapel, och i dennes tjänst var han, tills han som öfverste 1814 återvände till franska armén, där han under restaurationen på grund af hofgunst befordrades till generalmajor ("maréchal de camp") samt efter bourbonernas andra återkomst blef pär och befälhafvare för gardeskavalleriet. Han understödde reaktionen och fick under Villèle i dec. 1820 marinministerportfölj samt generallöjtnants grad. C. arbetade med ener för höjandet af Frankrikes sjömakt och sedan 182 då han blef krigsminister, för härens reorganisatio Han ersatte den gamla artillerimaterielen med n omskapade generalstaben och återställde kavalle skolan i Saumur efter ny plan. Efter julirevo tionen 1830 vägrade han aflägga ed till den n regeringen och drog sig tillbaka till privatlif Död 8 jan. 1865 på sitt slott Glisolles. Se Rouss "Un ministre de la restauration, le marquis de C (1885). E. A-

Clerode'ndron, *bot.* Se Verbenaceæ.

Clērus (lat., grek. *klēros*, lott, arfvedel, åt G helgad andel), prästerskap. Se Klerus o Klerk. — Clerus comitialis, samtliga vid ett riksmöte församlade ombuden för präs ståndet.

Clērus, *zool.* Se Myrbagge.

Cles, marknadsplats i södra Tyrolen, 656 ö. h., i en vacker trakt. 2,691 inv. (1900). som har en gotisk kyrka och ett franciskanklos är bekant som fyndort för romerska fornsaker har sitt namn efter en år 400 e. Kr. på plat för ett gammalt Saturnustempel byggd kyrka *ecclesia*). I närheten ligger det ännu väl bibehå slottet C. från 16:e årh.

Clésinger [klesäⁿ'jē], Jean Baptiste A guste, fransk bildhuggare, f. 1814 i Besanç d. 1883 i Paris, var först lärjunge af sin fader. äfven var skulptör, och utbildade sig sedan uti lien. Han började som porträttör (Scribes byst 18 utförde sedan statyer af drottning *Lovisa af Sard* Frans I:s moder (1847, i Luxembourgträdgården *Piëtà* (1851), *Tragedien* (i Théâtre français' foa skådespelerskan *Rachel* i flera roller. Bland h öfriga arbeten äro *Kvinna stungen af en orm* (18 *Sapfo, Faun, Fryne, Europa på tjuren, Deiane enlevering af Nessos, Centauren, Andromedas frielse genom Perseus.* Han behandlade äfven a goriska och monumentala uppgifter; bl. a. utf han ryttarstatyer af *Hoche* och *Marceau* för militaire, *Romersk tjur* (brons) samt gruppen *pande tjurar.* En viss ytlighet vidlåder alstring, och hans smak är ej den bästa. Jfr Estignard, "Clésinger, sa vie, ses œuvres" (P 1900). C. R. N. (G—g

Clesse [kläss], Antoine, belgisk folkskald 1816 i Haag, d. 1889 i Mons, vapensmed till yr diktade på franska en mängd eldiga, af patrio och fromhet burna visor, som lefva på folkets läp C:s *Chansons* utgåfvos bl. a. 1866 (med melo och i en ny samling 1888. Hans föredrag *Disc sur la chanson* utgåfvos samlade 1868.

Clethrāceæ, *bot.*, en med erikaceerna beslä växtfamilj, omfattande ett fåtal träd och buskar blommor i klase. Hit hör *Clethra arborea* Ait. hemsk på Madeira, med hvita, välluktande blom den odlas ofta i kallhus, vinterträdgårdar eller ningsrum. G. L

Clētus, katolskt helgon, påstås hafva varit Pe andre efterföljare i Rom och lidit martyrdöden Domitianus. Jfr Anacletus.

Clewberg, Abraham Niklas, ämbet och vitterlekare. Se Edelcrantz.

Cleve, tyskt hertigdöme. Se Kleve.

Cleve, Zakarias Joakim, finsk univers

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

…, f. 1820 i Rantasalmi socken i Kuopio län, …student 1838, docent i filosofi 1848 samt pro… i pedagogik och didaktik 1862. Som pedago… främste representant deltog C. verksamt i ar… för det finska undervisningsväsendets ombild… Bl. a. redigerade han "Förslag och betän… rörande organisation af elementarläroverken i …nd" (1866), som legat till grund för senare …ner i den finska skolan. Såsom representant för …io stifts skollärare deltog han på ett framstående …prästeståndets öfverläggningar vid landtdagarna …, 1877—78 och 1882. 1854 utgaf han ett …k till lärobok i psykologi, som begagnades vid …visningen i Finlands skolor, och 1861 *Skolan. …gogiskt utkast med hänsigt till bestående för…nden i Skandinavien, Tyskland och Schweitz.* …förnämsta verk är *Grunddrag till skolpedagogik* …), ett förtjänstfullt arbete, som dock lider af ett …drifvet framhäfvande af den formella bildningens …lelse. C. tog afsked från professuren 1882 och …i Vederlaks socken år 1900. E. G. P.*

leve, Per Teodor, kemist, geolog, botanist …oceanograf, f. 10 febr. 1840 i Stockholm, blef …student i Uppsala, 1863 filos. doktor, s. å. …nt i kemi, 1870 adjunkt vid teknologiska insti…tutet i Stockholm och 1874 professor i kemi vid Uppsala universitet. 1905 tog han afsked från denna professur och dog 18 juni s. å. i Uppsala. C. blef 1871 medlem af Vetenskapsakademien, 1875 af Vetenskapssocieteten i Uppsala, 1880 af danska och 1892 af norska videnskabsselskabet samt 1882 af Fysiografiska sällskapet i Lund. Han blef hedersledamot af …al microscopical society 1879, af Chemical …ty 1883 och af Royal institution i London …1. Han erhöll 1894 af Royal society Davy-…aljen och kreerades 1891 till juris heders…or i Glasgow. Han var 1900—05 ordförande …etenskapsakademiens nobelkommitté för kemi. …utgaf ett större antal viktiga arbeten, som …inom olika vetenskaper. Inom kemien utförde …undersökningar öfver ammoniakaliska krom- och …naföreningar och öfver naftalinderivat, offentlig…da i Vet. akad:s och Vetenskapssocietetens i Upp… publikationer. C:s forskningsresultat angående …alinderivaten blefvo af grundläggande betydelse …kännedomen om en del tjärfärgämnen, som sedan …it användning i en blomstrande industri. Mest …dande äro hans många och omfattande under…ingar öfver de s. k. sällsynta jordarterna, sär…lt yttrium, erbium, lantan, didym, samarium …torium. Den ytterst sällsynta, nyss förut af L. …Nilson upptäckta metallen skandium undersökte …1880 och påvisade dess identitet med det af …delejev förutsagda elementet ekabor. Därjämte …täckte han de ännu ofullständigt isolerade metal…na holmium och tulium (se d. o.). Efter honom …kallade A. E. Nordenskiöld mineralet cleveit (se …).). C:s arbeten inom detta område ha fortsatts af många lärjungar. Den kemiska undervisningen har han främjat genom flera läroböcker: *Lärobok i kemi* (3 bd, 1872—75; ny uppl. af bd 1, 1877, och af bd 2, 1888), *Kort lärobok i oorganisk och organisk kemi för begynnare* (1874; 4:e omarb. uppl., "Lärobok i kemiens grunder", 1899), *Qvalitativ kemisk analys* (1885; 3:e uppl. 1900). I samlingsverket "Ur vår tids forskning" offentliggjorde han de två afhandlingarna *Om stenkol* (1872; 2:a uppl. 1874) och *Om korallerna* (1873). Han författade äfven en mängd uppsatser i "Nordisk familjebok" (bd 1—20, 1875—99), i Wurtz' kemiska lexikon och Frémys kemiska encyklopedi, utarbetade ett *Kemiskt handlexikon* (1883), minnesskriften *Carl Vilhelm Scheele* (1886) m. m.

I geologiskt syfte företog C. 1868—69 som letterstedtsk stipendiat en resa till Nord-Amerika och Västindien, och han upprättade en geologisk karta öfver de nordöstra Antillerna, hvilkas geologi han beskref i uppsatsen *On the geology of the northeastern West India islands* (1872, i Vet. akad:s handl.). Redan under studenttiden egnade sig C. ifrigt åt studiet af sötvattensalgerna, utgaf uppsatser och monografier öfver desmidiacéerna, zygnemacéerna och i synnerhet öfver diatomacéerna. Genom mikroskopisk undersökning af de fossila diatomacéerna i nordtyska, danska, finska och svenska aflagringar skapade han en metod för afgörande af de postglaciala aflagringarnas natur och ålder. Studiet af de pelagiska diatomacéerna förde honom in på oceanografiens område, och från 1893 sökte han genom studiet af samtliga planktonorganismer erhålla metoder att utreda cirkulationen i oceanerna. Resultaten af dessa planktonforskningar finnas offentliggjorda i ett stort antal publikationer: *A treatise on the phyloplankton* (Uppsala 1897), *The seasonal distribution of atlantic plankton organisms* (1901) och *Les variations annuelles de l'eau de surface de l'océan atlantique* (s. å., tills. med G. Ekman och O. Pettersson) m. fl. Inseende behofvet af ett planmässigt ordnande af studie- och examensväsendet vid universiteten ingaf C. 1885 till filosofiska fakulteten i Uppsala en skrifvelse, som gaf första anledningen till de 1891 vidtagna förändringarna i dessa hänseenden. Han skänkte en stipendiefond till kemiska institutionen i Uppsala. Se vidare nekrolog i Berichte d. deutschen chem. ges. 1905. (H. E.)

Cleveit, *miner.*, ett af A. E. Nordenskiöld efter P. T. Cleve uppkalladt, sällsynt, i norska fältspatbrott förekommande, i svarta oktaedrar kristalliserande mineral, som hufvudsakligen består af uranoxid-oxidul, torjord, cer- och ytterjordar samt blyoxid, således uranpecherz, hvars fyrvärdiga uran till stor del ersatts af andra ämnen. Vid upphettning eller lösning i syror afger mineralet en gas, som först antogs vara kväfgas, men 1895 befanns vara det i solatmosfären länge kända, men i terrestra ämnen förut icke funna grundämnet helium. P. T. C.*

Cleveland [kli'vlənd]. 1. Ett för sina stora järnmalmslager kändt område i Yorkshire i England. Förr berömdt äfven för sina bruna hästar (Clevelands-hästar). Hufvudort är Middlesbrough. — 2. Största staden i nordamerikanska staten Ohio, belägen vid Cuyahogaflodens och Ohiokanalens mynning i Eriesjön, anlades 1796 af "Connecticut land society" och erhöll sitt namn efter general Moses Cleveland, som verkställde uppmätningen, samt blef stad 1836.

Ord. som saknas under C, torde sökas under K.

Ohiokanalen (1834), som förenar Eriesjön med Ohio, har befordrat C:s tillväxt. 1830 hade det endast omkr. 1,000 inv., men år 1900 381,768 inv., däraf 124,631 födda i utlandet (1,000 i Sverige). Med sina breda, väl hållna gator, sina gräsplaner och "squares" och sin rikedom på träd ("Forest city") gör den ett ovanligt angenämt intryck. Hufvudgatan är Superior street, som utvidgar sig till Monumental park, med statyer af commodore Perry och general Cleveland, och vid hvilken ligga post- och tullhuset, det gamla rådhuset, det ståtliga sparbankshuset (Society for savings), stadshuset samt praktbyggnaden Case hall. På Lake view cemetery ö. om staden ligger presidenten Garfield begrafven under ett 1890 aftäckt, 50 m. högt monument, hvilket kostat 130,000 doll. Öfver Cuyahoga gå flera broar till West-C., bl. a. en 325 m. lång viadukt, fullbordad 1874 för en kostnad af 2,2 mill. doll. C. är en af Unionens förnämsta fabriksstäder. I dess 2,927 fabriker sysselsattes 1900 58,810 arbetare och tillverkades fabrikat för omkr. 140 mill. doll. Främst stå 15 järn- och stålverk (med nära 7,000 arbetare och ett produktionsvärde af 24 mill. doll.), 127 gjuteriер och mek. verkstäder (öfver 8,600 arb., 15,4 mill.), 10 slakterier (där årligen slaktas omkr. 300,000 svin) samt skeppsvarfven, de största i Unionen. I C. ligga Standard oil companys stora petroleumupplag och reningsverk, och C. drifver från sin förträffliga, af tvenne långa vågbrytare skyddade hamn vid Eriesjön en mycket betydande handel. 1899 omfattade sjöfarten 8,350 fartyg om 7,3 mill. ton, importen af järnmalm 3,7 mill. ton och exporten af stenkol 2,2 mill. ton. New York—Pennsylvania—Ohiojärnvägens malmdockor vid västra sidan af staden innehålla mången gång ända till 2 mill. ton järnmalm. Främst bland läroanstalterna stå Western reserve university, grundadt 1826 i Hudson, 1882 flyttadt till C. och bestående af Adelbert college, college för kvinnor, medicinsk och juridisk skola samt skola för tandläkekonst, samt en teknisk högskola (Case school of applied sciences), grundad 1877 af Leonard Case, som till anstalten testamenterade jordegendomar till ett värde af mer än 2 mill. doll. Jämte ett offentligt bibliotek (på 106,000 band) finnes Library association, som har sin lokal i det ofvannämnda Case hall (med bibliotek å 50,000 bd och konserthall). — 3. Stad i nordamerikanska staten Tennessee. 3,858 inv. (1901). J. F. N.

Cleveland [kli'vlənd], Grover, president i Nord-Amerikas förenta stater, f. 18 mars 1837 i Caldwell, New Jersey. Hans fader var presbyteriansk präst. Efter dennes död, 1852, begaf han sig västerut och fick efter några år plats i en advokatfirma i Buffalo. 1859 blef han advokat, och efter att ha varit allmän åklagare i grefskapet Erie, blef han 1881 mayor i Buffalo och 1882 guvernör i staten New York, båda gångerna som demokraternas kandidat. Genom ett flitigt begagnande af vetorätten samt genom sin redbarhet och principfasthet vann han allmän popularitet. När därför demokraterna vid presidentvalet 1884 gjorde front mot de gamla systemet med dess exploatering af staten för privata intressen, uppsattes C. som deras kandidat och lyckades vinna majoritet vid valet.

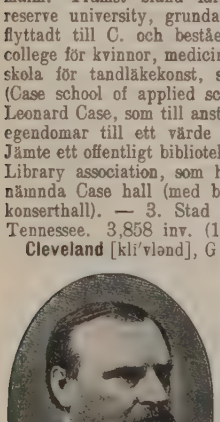

Hans första ämbetsperiod (1885—89) kännetecknas ej af några stora händelser. Med samma ihärdighet lugn och öppenhet som förut skötte han sina nya åligganden. Sitt löfte om "civil service reform" (se d. o.) sökte han uppfylla genom att i betydlig grad inskränka afskedandet af partimotståndare och genom att öfverflytta 11,757 statstjänster till de "klassifierades" kategori. Vidare började han sin kamp för en reform af myntväsendet, men misslyckades tills vidare på grund af kongressens motstånd. Det andra stora finansiella problemet hade att möta var öfverskottet i statskassan. Han föreslog att lösa detta problem genom en nedsättning af tullarna, och genom att egna sitt budskap till kongressen 1887 åt denna fråga gjorde han det till den förnämsta stridspunkten i 1888 års valkampanj. C. blef åter uppställd som demokraternas kandidat. Hans motkandidat, Harrison, fick emellertid de flesta elektorsrösterna, ehuru C. fått majoriteten af urväljarnas röster. 1892 blef C. för tredje gången demokraternas presidentkandidat och segrade vid valet med stor majoritet.

När C. för andra gången sålunda tillträdde presidentämbetet, hade redan en stor finansiell kris börjat arbeta sig fram, understödd af olämplig ekonomisk lagstiftning. Guldreserven i statskassan sjönk på ett oroväckande sätt, och C. måste sammankalla kongressen till extra session på sommaren 1893. Han lyckades att mot sitt eget partis önskningar drifva igenom ett inställande af silfverinköpen, som Sherman-billen af 1890 ålade regeringen. Men längre ville ej kongressen gå, och C. måste under hela sin presidenttid kämpa mot svårigheten att upprätthålla guldreserven. En följd af krisen var svåra arbetarooligheter, som 1894 började vid Pullman-verken nära Chicago och som först genom presidentens kraftiga ingripande kunde stillas. Sin löfte om tullreform sökte demokraterna infria genom Wilson-billen af 1894, som emellertid i senaten blef fullkomligt bortfuskad. Häremot inlade C. en skarp protest, som bidrog att än mer skilja honom från ledarna inom hans parti.

C. hade fört en ytterst försiktig och konservativ utrikespolitik, han hade vägrat att erkänna Hawais inkorporering med Förenta staterna, hvilken skett under Harrisons sista ämbetsår, och han hade intagit en strängt neutral hållning med afseende på upproret på Cuba. Öfverraskningen blef därför desto större, när han i dec. 1895 i ett särskildt budskap till kongressen förordade Förenta staternas ingripande i en gränstvist mellan England och Venezuela. Endast den engelska regeringens lugn och behärskning afvärjde krigsfaran, och man lyckades komma öfverens om skiljedom i frågan. Denna affär medförde konstaterandet af en betydlig utsträckning af Monroe-doktrinen och Förenta staternas protektorat öfver hela Amerika. 1897 framlade C. till senatens godkännande en traktat med England om skiljedom i alla kommande tvister mellan detta land och Förenta staterna. Ordföranden i skiljedomstolen skulle i sista hand tillsättas af Sveriges konung. Senaten vägrade emellertid att godkänna traktaten.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

dsakligen på grund af personlig motvilja mot
Under sin andra ämbetsperiod förde C. 44,004
r till de ”klassificerade” tjänsterna.
ämbetstiden gick ut, 4 mars 1897, återC. till privatlifvet, men utöfvar fortfarande
und af sitt stora personliga anseende ett beide inflytande på amerikansk politik. Han hör
det konservativa partiet bland demokraterna,
t har sitt förnämsta stöd bland öststaterna och
1904 lyckades förmå den demokratiska konvenn att antaga sin presidentkandidat som partiets.
n 1897 är han bosatt i den lilla universitetsn Princeton, New Jersey. G. B—e.

velands-hästen [klivlends-]. Se Cleveld, sp. 438.

a'nthus, *bot.* Se Donia.

chy la Garenne [kliʃi la garä'n], kommun i a depart. Seine, omedelbart n. v. om Paris, Seine. 39,521 inv. (1901). Betydlig fabrikaaf kemikalier, kautsjukvaror och tarmsträngar. tvätt är en icke obetydlig näringskälla. Gamslott. 30 mars 1814 stod där en fäktning n Paris' nationalgarde och de allierade.

ff-dwellings [kli'f-dœ'liŋs], *arkeol.* Se Klippngar.

fford [kli'fəd], en af Englands äldsta adliga , möjlig att genealogiskt följa ända upp till normandiska eröfringen. I Domesday-book nämen Richard Fitzponce, hvars son (d. 1190) bar namnet Walter de Clifj, troligen efter ett genom gifte förvärfvadt i Clifford i Herefordshire. Dennes dotter amond C. (i folkvisor kallad ”Fair Rosai”) var konung Henrik II:s (1154—89) älnna efter hans skilsmässa från drottning Elea- Deras förbindelse omtalas som fullt öppen åren —75; kort därefter, troligen 1176, dog Rosai och begrofs i Godstow abbeys klosterkyrka. ansågs länge som moder till konungens oäkta William Longsword (”långsvärd”), earl af bury, och Geoffrey, ärkebiskop af York, men iften därom förekommer först i Speeds krönika 1611) och kan ej spåras hos någon medeltida ttare. Hvad Geoffrey beträffar, motsäges denna tradition däraf, att han föddes omkr. 1152, då mond ännu var barn. Redan på 1270-talet uppr en historiskt obestyrkt tradition om hennes sätt, hvilken senare ytterligare utbroderas. Endenna sägen skulle drottningen af hämnd låtit förblöda i ett varmt bad i Woodstock; senare ommer historien om att konungen där dolt henne n sin gemål i en labyrint, men att drottning nor med hjälp af en silkestråd letat sig väg hennes gömställe. ”Fair Rosamonds” död har ngits i folkvisorna. — En mängd medlemmar äkten C. omtalas i Englands medeltidshäfder; mest framstående torde ha varit Robert de baron C. och af Westmoreland, f. 1273, 314 i slaget vid Bannockburn, hvilken var en n tids mäktigaste baroner samt som krigare och finistrator en af Edvard I:s dugligaste medare. Bland släktens medlemmar i nyare tid as följande.

George C., earl af Cumberland, besjöfarande, f. 1558, vann genom den prakt, med han uppträdde, samt sin skönhet och förhet i ridderliga idrotter tidigt gunst vid drottning Elisabets hof. 1586 utrustade han sin första kaparexpedition till spanska Amerika och utsände under de tolf följande åren till Spanien och dess besittningar ytterligare nio expeditioner, den sista och största på 20 fartyg 1597—98. Oftast medföljde han själf som befälhafvare; stundom vann han rikt byte, ibland åter vållade dessa färder honom endast umbäranden och kostnader. Till följd af sitt slösaktiga och utsväfvande lefnadssätt förvärfvade den beryktade kaparen ingen större förmögenhet genom sina bedrifter; han dog i fattigdom 1605.

2. Thomas C., baron C. af Chudleigh, statsman, f. 1630, d. 1673, var son till en af Karl I:s officerare, invaldes vid restaurationen 1660 första gången i parlamentet och bildade där snart jämte sin vän Bennet (lord Arlington, se d. o.) ett mot den under Karl II:s första år allsmäktige ministern Clarendon fientligt hofparti. 1665 sändes han på en ambassad till Danmark, blef medlem af hemliga rådet och erhöll under de följande åren genom Arlingtons inflytande flera höga ämbeten. Han var från början fiende till den 1669 afslutna trippelalliansen, intrigerade s. å. i Frankrike mot alliansen och invigdes jämte Arlington och Arundel i Karl II:s planer på att återinföra katolicismen i England. C. tillhörde vid denna tid den krets af ministrar, som fick öknamnet Cabalen (se d. o.), och han var måhända djupast invecklad i de ränker, som ledde till fördraget i Dover 1670, hvilket han å konungens vägnar undertecknade. C. upphöjdes i apr. 1672 till peer (lord C. of Chudleigh) och blef i nov. s. å. rikskattmästare (”lord high treasurer”). På C:s inrådan afbrötos för medels erhållande till kriget mot holländarna alla utbetalningar från skattkammaren, hvilken finansoperation emellertid grundligt misslyckades. Han försvarade äfven ifrigt 1672 års indulgensförklaring till katolikernas förmån, men redan i mars 1673 måste den återtagas. Testakten (se d. o.) af samma år gjorde det för en man af C:s religiösa åsikter omöjligt att utan hyckleri kvarstanna som minister, och han nedlade därför sitt ämbete. Motgångarna i kriget och finansplanens misslyckande hade djupt nedstämt den häftige mannen, och hans död under en jakt kort därefter torde ha förorsakats af självmord. C. hade en stark, om än missriktad, pliktkänsla och var i sin ämbetsutöfning personligen oförvitlig, fastän mycket hänsynslös. Det är omstridt, huruvida han formligen öfvergått till katolicismen; i alla händelser stod han dess läroåskådning nära. V. S—g.

Clifford [kli'fəd], holländsk mecenat, f. 1685, d. 1760, juris doktor, direktör i det holländsk-ostindiska kompaniet, en tid borgmästare i Amsterdam, gjorde sig förtjänt om naturvetenskapen genom det understöd han gaf Linné, som en tid (sept. 1735—okt. 1737) hade uppsikt öfver hans botaniska trädgård i Hartecamp vid Haarlem. Denna var en af de bästa och rikaste på sin tid, innehöll en stor samling lefvande djur från olika världsdelar samt ett präktigt bibliotek och museum. Det var på C:s bekostnad, som Linné utgaf verket ”Hortus cliffortianus”. Namnet skrifves af Th. M. Fries i arbetet öfver Linné Clifford, ej Cliffort. H. Hn.

Clifford [kli'fəd], John, engelsk frikyrkopastor och politiker, f. 1836 i Sawley, Derbyshire, var en tid som gosse anställd vid en spetsfabrik, studerade sedan teologi vid Nottinghams ”baptist college” och

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

har sedan 1858 varit pastor för en baptistförsamling i Paddington, London. 1883 utnämndes han af ett amerikanskt universitet till teol. doktor. Hans församling byggde 1876—77 den stora Westbourne-park-kyrkan, där en omfattande kyrklig och social verksamhet sedan bedrifvits under C:s ledning. 1870—83 utgaf C. "The general baptist magazine", hvarjämte han i vida kretsar i England, kolonierna och Förenta staterna vunnit anseende som föreläsare i religiösa och socialpolitiska ämnen. Som eldig talare och skriftställare intog C. en ledande ställning i nonkonformisternas häftiga agitation mot den balfourska skollagen af 1902 (den s. k. "passiva motståndsrörelsen"). Likaledes var han en af de verksammaste talarna på den frireligiöst liberala sidan i den valrörelse, som ledde till den stora liberala valsegern i jan. 1906.

Clifford [kli'fəd], William Kingdon, engelsk matematiker, f. 1845, blef 1871 professor i använd matematik och mekanik vid University college i London. Död 1879 på Madeira. Hans verksamhet faller hufvudsakligen inom den algebraiska riktningen af den nyare geometrien. Han utgaf själf *Elements of dynamic. I. Kinematic* (1878). Största delen af hans öfriga skrifter utgafs af Tucker 1882. I. F.

Clifton [kli'fton], förstad till Bristol (se d. o.).

Climacogra'ptus Hall, *paleont.*, diprionid graptolit med tekornas ventralrand parallell med kolonіens längdaxel. Se Graptoliter. A. Hng.

Climactĕrium (nlat.), *fysiol.*, de klimakteriska årens period. Se Klimakteriska år.

Climax (lat.), eg. stege; *ret.*, klimax, stigning. Se Gradation.

Clinchant [klɛ̃ʃã'], Justin, fransk general, f. 1820 i Thiaucourt, depart. Meurthe, officer 1841, deltog med utmärkelse i striderna i Algeriet 1847—51, i Krimkriget 1854—56 och i italienska kriget 1859. Öfverste och chef för 1:a zuavregementet 1862, förde han detta i fälttåget i Mexico, där han vid många tillfällen utmärkte sig. Vid krigsutbrottet 1870 förde C. en brigad vid 3:e armékåren (Bazaine) och blef fången efter Metz' fall, men lyckades undkomma och fick i dec. 1870 befälet öfver den nybildade 20:e armékåren, hvilken han förde i det olyckligt anlagda fälttåget i Elsass. Då detta hotade att misslyckas, fråntog Gambetta 26 jan. 1871 general Bourbaki befälet öfver armén och lämnade det till C. Denne kunde dock ej rädda hären, utan förde den öfver till Schweiz, sedan öfverenskommelse om dess internering därstädes blifvit afslutad med myndigheterna. Sedermera deltog C. i spetsen för den nybildade 5:e armékåren i undertryckandet af kommunarduppроret i Paris 1871, förde därpå 1:a armékåren (i Lille) och blef 1879 militärguvernör i Paris. Död därstädes 1881. C. hade deltagit i 16 fälttåg och fyra gånger blifvit sårad. C. O. N.

Clinchetel [klɛ̃ʃətɛ'l], målare. Se Klingstedt.

Clinch river [kli'nʃ rivə], flod i nordamerikanska staterna Virginia och Tennessee, upprinner i den förra, flyter i sydvästlig riktning genom den senare och faller ut i floden Tennessee. Längd 380 km., däraf mer än hälften är farbar för grundgående fartyg.

Clinicum (lat.). Se Klinik.

Clinopŏdium Tourn., *bot.*, växtsläkte af fam. *Labiatæ*. *C. vulgare* L., dosta, med röda blommor i tätblommiga kransar, förekommer tämligen allmänt på skogsbackar från Skåne till Norrland. G. L—n.

Clinton [kli'ntən]. 1. Stad i nordamerikanska staten Iowa, vid Mississippi, midtemot Fulton, med en 520 m. lång järnvägsbro går. 22,698 inv. (1900 tills. med Lyons). Sågverk, järnvägsverkstäder. — 2. Stad i nordamerikanska staten Massachusetts vid Nashuafloden. 13,667 inv. (1900). Tillverkning af bomulls- och ylleväfnader. — 3. Stad i nordamerikanska staten Missouri. 5,061 inv. (1900). Cigarfabrikation.

Clinton [kli'ntən], engelsk adelsätt, som 15 erhöll earlvärdighet (af Lincoln). Den 9 earlen, Henry Fiennes C. (f. 1720, d. 179 ärfde efter sin morbror Thomas Pelham (se d. titeln hertig af Newcastle och blef egare en mängd "rotten boroughs", som valde parl mentsmedlemmar i whigpartiets intresse. H ändrade släktnamnet till Pelham-Clinton.

1. Sir Henry C., sonson till 6:e earlen Lincoln, general, f. omkr. 1738, utmärkte sig sjuåriga kriget (1756—63), blef 1772 generalma och deltog från 1775 i nordamerikanska frihe kriget. 1778 efterträdde han Howe som öfverbef hafvare i kriget mot de upproriska provinserna, m kunde icke uppfylla de förhoppningar man gjort i om honom. Hans största bedrift var intagandet Charleston 1780. Den vinst han hade väntat sig att besticka den amerikanske generalen Arnold, nå ligen besittningen af West-Point, Nord-Ameri Gibraltar, slog fel, och han kunde icke hindra Co wallis' kapitulation vid Yorktown 1781. C. afg från befälet s. å. Efter hemkomsten råkade ha en häftig polemik med Cornwallis rörande ofv nämnda kapitulation, för hvilken denne tillskref felet. Han afled 1795 som guvernör på Gibralt

2. Sir Henry C., den föregåendes son, ge ral, f. 1771, stred i de napoleonska krigen 179 1802, var därefter tre år generaladjutant i Indi deltog 1805 som engelsk militärattaché vid Kutus armé i slaget vid Austerlitz, var dec. 1806—n 1807 kommendant i Siracusa och sändes 1808 brigadgeneral till Pyreneiska halfön, där han skildt utmärkte sig vid Vitoria. Han blef ge rallöjtnant 1814 och förde 1815 med utmärk en af Wellingtons divisioner vid Waterloo. 1829.

3. Henry Pelham Fiennes Pelh C., 4:e hertig af Newcastle, sonson till He Fiennes C. (se ofvan), f. 1785, d. 1851, gjorde som politiker hatad för sin ytterliga konservati hvarför hans slott Nottingham castle 1831 nedb des af en pöbelhop. I parlamentet uppträdde konsekvent mot alla reformer.

4. Henry Pelham Fiennes Pelh C., 5:e hertig af Newcastle, den föregåe son, f. 1811, d. 1864, politiker, tillhörde, då s kallad earl af Lincoln, underhuset 1832— där han slöt sig till sir Robert Peel, i hvars min han febr.—juli 1846 var förste sekreterare för Irl I Aberdeens koalitionsministär blef han 1852 nial- och krigsminister; vid Krimkrigets utb 1854 afskildes kolonialärendena från hans port Som krigsminister gjorde han hvad möjligt var arméns utrustning under den sedan länge i dep mentet rådande försumpningen. Bruten genom veransträngning, afgick han i febr. 1855. Han

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

–64 ånyo kolonialminister (i Palmerstons mi-
). V. S–g.

nton [kli'ntən], nordamerikansk familj, besläk-
ed den engelska familjen af samma namn. Släk-
om härstammar från England, var där starkt
tisk under inbördeskriget på 1600-talet och tog
Karl I:s nederlag sin tillflykt till Irland, hvari-
Charles C. (f. 1690, d. 1773) utvandrade
merika 1729 och slog sig ned i staten New
I denna stats historia har släkten sedan i
generationer spelat en mycket framträdande roll.
James C. (son till Charles C.), krigare, f.
d. 1812, deltog 1756 med utmärkelse i er-
en af Canada och stred i oafhängighetskriget i
merikanska hären, där han 1776 blef brigad-
al. Särskildt utmärkte han sig genom sitt
a försvar af Fort Clinton mot en öfverlägsen
sk här under generalen sir Henry Clinton.
George C., den föregående broder, stats-
och krigare, f. 1739 i Little Britain, New
d. 1812 i Washington, deltog 1777 som bri-
neral vid broderns sida i försvaret af Fort
on och blef s. å. staten New Yorks förste guver-
hvilket ämbete han med skicklighet och stor
i förvaltade till 1795. Bl. a. gjorde han slut
dianernas härjningar i det inre af staten och
astade första tanken på en kanalförbindelse
n Erie-sjön och Hudson-floden. C. var en ifrig
tare af staternas rättigheter gentemot Unionens
la myndigheter och motarbetade därför 1788
andet af den nya förbundsförfattningen. Vid
lentvalet 1792 uppställdes han af federalisternas
ndare som motkandidat till Washington. 1801
C. ånyo staten New Yorks guvernör, valdes 1804
epublikens vicepresident och innehade detta ämbete från 1805 till sin död. Genom sin utslagsröst i
n bragte han 1811 på fall förslaget om förnyad
j åt Förenta staternas bank. C. var ingen stor
han, men förvärfvade sig genom energi och
tärsstyrka mycket stort inflytande, framför allt
fädernestat.
De Witt C., den förstnämndes son, stats-
f. 1769 i Little Britain, New York, d. 1828
ny., New York, blef 1788 praktiserande advo-
men egnade sig genast åt politiken, dels som
ist, dels — från 1790 — som sekreterare hos
dern George C. Under pseudonymen A
ntryman sökte han i en broschyr gendrifva
. Hamiltons argument i "The federalist" för en
unionell centralmyndighet. 1798—1802 var
llem af staten New Yorks senat och visade sig
ynnerligen verksam för statens ekonomiska ut-
ing. Han invaldes 1802 i förbundssenaten,
nedlade s. å. sitt mandat för att i stället bli
r i staden New York, med hvilket ämbete då
förenade presidiet i stadens råd samt åtskilliga
funktioner. C. utöfvade som mayor, till 1815,
ränhändt, men välgörande reformverksamhet i
. om stadens polisväsen, hälsovård och skol-
samt genomdref anslag till bibliotek, museer
v., så att New York under hans förvaltning för
gången började antaga verklig storstadsprägel.
började han göra sig till målsman för farbro-
s kanal-idéer och framlade 1815 ett förslag om
ande af Erie-kanalen, hvilket blef antaget 1817.
valdes C. till staten New Yorks guvernör och
juli första spadtaget vid kanalarbetet. Häftiga partistrider beröfvade honom guvernörsämbetet 1822, men då hans fiender äfven aflägsnade honom ur kanalkommissionen, slog folkstämningen om, och C. blef 1824 med stor majoritet vald till guvernör samt kunde i okt. 1825 öppna den då färdiga Eriekanalen och på densamma företaga en triumffärd från Erie-sjön till New York. Han omvaldes till guvernör 1826 och innehade ännu detta ämbete, då han 11 febr. 1828 afled i Albany. Biografier öfver C. ha utgifvits af Hosack (1829), Renwick (1840) och Campbell ("Life and writings of De Witt C.", 1849). V. S–g.

Clinton-gruppen [kli'ntən-], efter grefskapet Clinton i staten New York, *geol.*, benämning på en grupp berglager, tillhörande nedre delen af den öfversiluriska formationen i Nord-Amerikas förenta stater och Canada. I New York och längs Förenta staternas norra gräns utgöres formationen mestadels af skiffrar och sandstenar; i Michigan samt längre mot söder och väster äro däremot kalkstenar rådande. Berglagren uppnå i Pennsylvania omkr. 600 meters mäktighet, i New York endast 60, och längre västerut aftunnas de ytterligare. Några af berglagren (företrädesvis sandstenen) innehålla på skiktytorna, utom verkliga försteningar, äfven sådana växtliknande aftryck eller upphöjningar som de, hvilka, under namn af eophyton m. m., förekomma i den kambriska sandstenen vid Lugnås i Västergötland. E. E.

Clintónia, *bot.* Se Lobeliaceæ.

Clio. 1. *Grek.* och *rom. myt.* Se Kleio. — 2. *Zool.* Se Hvalfiskagn.

Clipper [kli'pə], eng. Se Klipperskepp.

Clipperton [kli'pətən], en ensamt liggande, 6 kvkm. stor ö i östra delen af Stilla hafvet under 10° 5′ n. br., 109° v. lgd. Ön, som tillhör Frankrike, är obebodd. Rika guanolager.

Clique [kli'k], fr. Se Klick.

Cliquot, Veuve Cliquot [vöv klikå], "änkan Cliquot", namn både på en berömd champagnefirma i Reims och på det efter firman uppkallade vinet.

Clissa (serbokroat. *Klis*), köping i dalmatiska kretsen Spalato, med en liten bergfästning, som försvarar Clapavizza-passet. 1,704 inv. (1900).

Clisson [klisså'], Olivier de, fransk riddare, f. 1336 på slottet C. i Bretagne, d. 1407 på slottet Josselin, stod under "hundraårskriget" mellan England och Frankrike i början på det förras sida, stred i slaget vid Auray (1364) under Johan af Montfort mot Karl af Blois och Du Guesclin, men gick 1368 öfver till den franska sidan. Tillsammans med Du Guesclin kämpade han med ära och framgång under Karl V:s krig mot engelsmännen, tillintetgjorde de obändige legoknektarna ("grandes compagnies") och fråntog engelsmännen allt land norr om Garonne. Hans därunder ådagalagda grymhet skaffade honom öknamnet *le boucher* (slaktaren). 1380 blef han Du Guesclins efterträdare som konnetabel, och 1382 besegrade han flamländarna vid Roosebeke. Han fick stort inflytande öfver Karl VI och begagnade sin makt till landets sanna båtnad, men äfven till att rikta sig själf. När konungen blef vansinnig, aflägsnades C. samt dömdes af parlamentet till förvisning och till 100,000 marker silfver i böter, hvarpå han drog sig tillbaka till Bretagne. Se Mazas, "Vie des grands capitaines français", bd 3 (4:e uppl. 1875), och Lefranc, "Olivier de Clisson, connétable de France" (1898).

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Clisthēnes. Se Kleisthenes.

Clita'rchus. Se Kleitarchos.

Clitheroe [kli'thərəu], stad i engelska grefsk. Lancaster, vid floden Ribble. 11.414 inv. (1901). Spinnerier och kattuntryckerier. Ruiner efter ett gammalt slott.

Clito'cybe, Trattskifling, *bot.*, svampsläkte af fam. *Agaricaceæ* bland hymenomyceterna. Trattskiflingarna äro nära släkt med musseronerna, men skilja sig från dessa däri, att skifvorna löpa ned på foten, hvarigenom svampen får en trattlik form. *C. nebularis* (pudrad trattskifling) är allmän i trädgårdar och skogsbryn och är en god matsvamp. G. L—m.

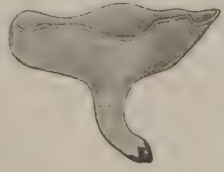

Clitopilus, Mjölskifling, *bot.*, svampsläkte af fam. *Agaricaceæ* bland hymenomyceterna. Hit hör allmänna mjölskiflingen (*C. orcella*), som förekommer allmänt i skogar och skogsängar. Den luktar som nymalet mjöl och är en god matsvamp. G. L—m.

Clitus. Se Kleitos.

Clive [klāi'v], Robert, baron C. af Plassey, grundläggaren af det brittiska väldet i Ostindien, föddes i Shropshire i England 29 sept. 1725. Som civil tjänsteman i ostindiska kompaniets tjänst kom han vid 19 års ålder till Madras, men lämnade 1746 sin skrifvarsyssla för att, efter Madras' intagande af fransmannen Dupleix, som fänrik deltaga i kriget mot fransmännen i Ostindien, hvarunder han utmärkte sig vid försvaret af Fort S:t David och belägringen af Pondichéri 1748. Efter freden i Aachen (7 okt. s. å.) återvände C. till sin civila befattning, men fick inom kort rikligt tillfälle att vinna ny militär utmärkelse under de tronstrider mellan infödda furstar, hvari såväl kompaniet som fransmännen inblandade sig. Som kapten intog han, 31 aug. 1751, med en handfull folk navabens af Karnatik hufvudstad, Arcot, hvilken blottats under dennes med fransk hjälp företagna härnadståg mot en af engelsmännens indiske bundsförvanter i Trichinopoli. C. uthärdade därefter i Arcot en 50 dagars belägring af navabens hela här — en vapenbragd, som i hela södra Indien ofantligt stärkte engelsmännens af Dupleix hotade prestige och därigenom korsade dennes planer att åt Frankrike uppbygga ett sydindiskt välde. Sedan C. genom en rad smärre segrar öfver fransmännen och deras allierade fu följt sin framgång, återvände han 1753 för sju lighets skull till Europa, dit ryktet om ha glänsande bedrifter föregått honom. Hans afs var nu att vinna en plats i underhuset, men detta misslyckades, återvände han 1756 till Indi som öfverstelöjtnant och guvernör öfver Fort S David.

Subadaren af Bengalen, Behar och Orissa, navab Siraj-ud-daula, hade samtidigt intagit Calcutt hvarvid en stor del af där tillfångatagna engelsm ömkligen omkommit (se Indien, historia). C. sk des nu — jämte en eskader under amiral Watson att bekämpa navaben. C. återtog Calcutta (2 ja 1757), slog med något öfver 2,000 man, hvaraf bl 830 européer, navabens 40,000 man starka här 1 febr. och tvang honom till fred samt eröfrade underrättelsen om utbrottet af ett nytt fransk-engels krig äfven den franska besittningen Chandarnag (23 mars). Segerns frukter beslöt han trygga gen att i Siraj-ud-daulas ställe uppsätta en af engelsmä nen beroende härskare öfver Bengalen. I detta syf ingick C. aftal med befälhafvaren öfver navabens hä Mir Jafar kan, och andra missnöjda stormän — hv vid han lät komma sig till last ett drag af är asiatisk lömskhet mot en af de sammansvurne, s hotade röja hemligheten — samt ryckte an mot n vabens hufvudstad, Murshidabad. Vid Plassey, nä Hugli-floden, möttes han af navaben i spetsen 68,000 man med 53 kanoner. C. hade med sig bl 3,300 man, hvaraf 2,100 sipahis (indiska sol-lat i brittisk tjänst) samt några få kanoner, men va emellertid med hjälp af Mir Jafars förräderi en seger (23 juni), intog Murshidabad (29 juli) sa upphöjde Mir Jafar till subadar öfver Bengale Behar och Orissa. Segern vid Plassey gjorde b Bengalen engelsmännen underdånigt. Mir Jafar betala sin upphöjelse med ofantliga skänker till och dennes förnämste officerare samt handelsförmå åt kompaniet. Missnöjd med maktlösheten i sin ställning, inlät sig Mir Jafar omedelbart med holl darna i hemliga förhandlingar om ett gemens anfall på C:s trupper, men denne slog i grund holländsk invasionshär vid Chinsura (nov: s. Sedan det brittiska öfverväldet öfver Bengalen d med var tryggadt, återvände C. till England. han ankom hösten 1760. Han invaldes s. å. underhuset för Shrewsbury och upphöjdes 1762 irländsk peer med titeln baron C. af Plass Hemma motarbetades han af ostindiska kompani direktörer, främst deras ordförande L. Sulivan men då kompaniets ställning i Ostindien betänkl försämrats genom tjänstemännens skamliga snik het och fientligt uppträdande från den subad Mir Kasim, de uppsatt i Mir Jafars ställe, s af navaben af Oudh, måste kompanidirektöre bekväma sig till att ånyo sända ut C., denna g som generalguvernör och högste befälhafvare i B galen.

Vid hans ankomst till Calcutta (maj 1765) den värsta faran öfver och de förbundne fursta besegrade. Han företog nu genast ett grundligt r ningsarbete inom den hopplöst korrumperade tjän mannakåren, hvarigenom han förvärfvade en mä oförsonliga fiender, hvilka sedan förtalade hen England. Tjänstemännen förbjödos att idka ens köpenskap, och omfattande förvaltningsreformer

ördes. Med den nye subadaren öfver Bengalen, ud-ud-daula, öfverenskom han, att hela skatteörden i Bengalen skulle öfverlåtas åt kompaoch då denne kort därefter ”befriades” från ret med rättsskipning och ordningens upprätnde, blef kompaniet de tre provinsernas verklige sman, och subadaren fick nöja sig med en för hofhållning afsedd penningsumma. Navaben udh nödgades ge kompaniet oinskränkt tillåtelse drifva handel inom hans område, och med Ostns nominelle härskare, stormogul Sjah Alim, t C. 12 aug. 1765 ett fördrag, hvarigenom mogul mot en årlig penningafgift till Ostindiska paniet som ”en fri gåfva” öfverlät de tre provin- Bengalen, Behar och Orissa, där styrelsen fortfarande af engelsmännen fördes i den inne subadarens namn. Sedan C. 1766 med oböjlig betvungit ett hotande myteri bland kompaniets peiska trupper, lämnade han, fullständigt utstad, 29 jan. 1767 för alltid Indien och återkom England i juli. Där bröt snart en storm lös öfver m, därför att han, då han med framsynt statshet lade grundvalarna för det anglo-indiska riket, t en mängd små intressen för nära och aldrig hänsyn vare sig till kompanidirektörernas egenller de civile tjänstemännens bestickningsHan anklagades i underhuset af general Burke (maj 1773) för utpressningar och maktmissförsvarade sig med lugn och värdighet samt en parlamentarisk seger öfver sina belackare. lagelsen och de debatter i underhuset den framgingo honom emellertid djupt till sinnes, hans försämrades alltmer, sömnlöshet förmådde hoill missbruk af opium, och sjukdomen i förmed grämelse dref honom till självmord, 22 1774. — Bland det stora antalet Clive-biogranämnas de af Macaulay (i ”Essays”), Malcolm d, 1836), Malleson (1893, i serien ”Rulers of a”) och Arbuthnot (1899). Jfr även lord Stan- ”History of England from peace of Utrecht peace of Versailles 1713—83” (7 bd, 1837 2), och Broome, ”History of the bengal army” 0). (V. S—g.)

ivia Lindl., *bot.*, växtslägte inom fam. *Amadaceæ*, af hvilket i synnerhet *C.* (*Himantophyllum miniata* från Syd-Afrika med lysande, liljelika, geröda blommor i rika flockar är lämplig till g i växthus och boningsrum. G. A. (G. L—m.)

oäca (lat.). Se Kloak.

oacina (lat.). Se Venus.

odia, en romarinna af claudiska släkten, var r till Clodius (se d. o.) och hustru till tellus Celer. Denna fagra och snillrika, utsväfvande kvinna stod i kärleksförbindelse Cælius (se d. o.), men blef sedan oense med m och anklagade honom för ett försök att taga e af daga medelst gift. Mot denna anklaförsvarades Cælius af Cicero, hvilken genom skoningslösa och bitande skämt för alltid brännte C:s namn. C. anses hafva varit den af Cas älskade och besjungna Lesbia. E. Tdh.

odius egentl. vulgär biform till Claudius). lius C. Pulcher, fornromersk demagog r republikens senare tid, antog namnet C. i a form i syfte att därmed vinna den stora gden för sig. Efter hvarjehanda äfventyr utoms återkom C. till Rom, där han år 61 f. Kr. anklagades för att i kvinnodräkt ha smugit sig in vid Bona Deas fest (i afsikt att närma sig Cæsars gemål Pompeja), men frikändes på grund af mutor. Cicero, som energiskt uppträdde mot honom, blef allt framgent hans dödsfiende. C. lät genom adoption upptaga sig i plebejståndet och valdes strax därefter (58) till folktribun samt genomdref en lag, i kraft hvaraf Cicero måste gå i landsflykt. Sedan även Cato aflägsnats, började C. ett olidligt skräckregemente i Rom, med personliga förolämpningar (t. o. m. mot Pompejus), misshandel, mordbrand o. d.; häftiga gatustrider utkämpades i synnerhet med tribunen Milo, som efter C:s föredöme omgifvit sig med beväpnade gladiatorer och så lyckades omintetgöra C:s bemödanden att hindra Ciceros återkallande. C. valdes till edil för år 56 och förhöll sig under den följande tiden, bortsedt från hvarjehanda trakasserier, jämförelsevis lugn. För år 52 sökte C. preturen, Milo konsulatet; båda möttes, ledsagade af väpnadt följe, på appiska vägen i jan. s. å., hvarvid slagsmål uppstod mellan följeslagarna. Härunder sårades C. och blef sedan på Milos befallning dödad. I Rom utbröto efter likbegängelsen farliga oroligheter, tills omsider Pompejus med vapenmakt lyckades återställa lugnet. H. Sgn.

Clodt, Johan Adolf C. von Jürgensburg, friherre, krigare, memoarförfattare, tillhörde en livländsk, från Westfalen härstammande adelsläkt och var sonson till öfverste fältvaktmästaren i svensk tjänst Jost C., som stupade vid Rigas belägring 1621. Han föddes 1658, ingick vid 17 års ålder i Karl XI:s lifgarde, deltog i skånska fälttåget 1676—79 och erhöll sistnämnda år afsked. 1694 utnämndes han till öfverstelöjtnant vid Nylands regemente och 1702 till öfverste och chef för rigiska infanteriregementet (t. d. Dahlberghs regemente). Han utmärkte sig bl. a. vid Labori i Kurland (jan. 1705), där han tillbakaslog en öfverlägsen rysk styrka, och utnämndes 1706 till generalmajor. Vid Lewenhaupts afmarsch söderut 1708 blef C. öfverbefälhafvare öfver de svenska trupperna i Östersjöprovinserna. Jämte guvernören Stromberg ledde han 1710 Rigas hjältemodiga försvar och blef vid stadens uppgifvande i juli s. å. trots dagtingans bestämmelser krigsfånge och fördes till Perejaslavl Zaliesskij. Under fångenskapen utnämndes han 1714 till friherre samt 1720 till generallöjtnant och landtråd i (det af fienden inkräktade) Estland. Han dog som fånge i Ryssland sistnämnda år. Under vistelsen i Finland uppsatte C. 1699 på tyska några självbiografiska och historiska *Anteckningar*, hvilka ”utgöra en af de få källskrifter vi ega från det 17:e århundradet, som kunna inrymmas under memoireliteraturen”. De omfattade ursprungligen tiden t. o. m. 1679, men finnas nu kvar (i Säfstaholms arkiv) endast i fragment, sträckande sig t. o. m. 1676. Af vikt är skildringen af skånska kriget. Anteckningarnas innehåll har delvis återgifvits af M. Weibull i Hist. tidskr. 1883 under titeln ”Johan Adolph Clodts anteckningar”. — C:s ätt utdog i Sverige med sonsonen Bernt Johan C. 1771. I Livland fortlefver den genom sonen Karl. Till denna senare gren hörde den ryske bildhuggaren Peter v. Clodt-Jürgensburg (se d. o.). (L. S.)

Clodt-Jürgensburg, Peter, baron von C., rysk bildhuggare, f. 1805 i Reval, d. 1867 som professor vid konstakademien i Petersburg. Han sysselsatte sig

helst med hästframställningar (kosack- och stäpphästar m. m.). Hans förnämsta verk äro *Fyrspannet* på triumfporten, *Hästtämjarna* på Anitsjkovska bron (af hvilka afbildningar finnas i Berlin framför k. slottet) och kejsar *Nikolaus' ryttarstaty* (aftäckt 1859), alla i Petersburg.

Cloelia [klē-], enligt sägnen en romersk jungfru, som jämte flera andra dylika lämnades till gisslan åt konung Porsena, 507 f. Kr. Det berättas, att hon öfvertalade sina kamrater att rädda sig ur fångenskapen genom att simma öfver Tiber och att hon, efter att hafva lyckats i detta förehafvande, på konungens begäran åter blef utlämnad af senaten, men sedan, jämte några andra, som hon fick välja, frigifven af segraren, som blifvit intagen af beundran för hennes hjältemod. Sägnen anses sakna historisk grund och möjligen stå i samband med föreställningen om Venus Cluilia. R. Tdh.

Cloison [klωaså'], fr., mellanvägg, plankvägg, brädvägg; "kloasongvägg".

Çloka (sanskr., eg. rop, rykte; strof, vers), ett i sanskritlitteraturen mycket användt versmått, bestående af två 16-stafviga versrader med i hufvudsak jambisk läggning. Hvarje rad består af två 8-stafviga halfverser, hvaraf den första i allmänhet bör sluta med amphibrachys (⏑ — — ≍).

Clonmel [klånme'l l. klonme'l], stad i irländska grefsk. Tipperary, vid floden Suir, s. v. om Dublin. 10,167 inv. (1901). Stor handel med landtbruksprodukter. I C. fanns fordom en fästning, men denna slopades af Cromwell.

Clontarf [klån-tä'f], förstad till Dublin, n. ö. därom vid hafvet. Omkr. 5,000 inv. Hafsbad, gammalt slott. Vid C. utkämpades det berömda Briansslaget (se d. o.).

Cloots [klåts], Jean Baptiste, baron von C., svärmare, fransk revolutionär, till börden tysk, f. 1755 nära Kleve (i preussiska Rhenprovinsen). Han fick, ifrån sitt elfte år, sin uppfostran i Paris, studerade med entusiasm den grekiska litteraturen och blef en af de demokratiska idéernas mest offervillige anhängare. Han lade bort sin barontitel, reste, under det från titeln på en roman (af Barthélemy) lånade namnet Anacharsis, omkring i Europa, offrade öfverallt sitt guld för välgörande ändamål samt predikade hela världens omdaning till en demokratisk stat i gammalgrekisk anda och alla folks sammanslutning till en enda stor familj. Efter revolutionens utbrott (1789) återvände han till Paris. Han kallade sig nu "människosläktets talare" och uppträdde bl. a. 1790 vid nationalförsamlingens skrank, i spetsen för en i olika nationers drägter utstyrd skara, hvilken skulle föreställa jordklotets representanter, och begärde, att alla i Paris boende utlänningar skulle blifva upptagna i det franska samhället. 1792 öfverlämnade han till staten 12,000 fr. "att användas till väpnande af 40 eller 50 stridsmän i människornas heliga sak mot tyrannerna". S. å. fick han fransk medborgarrätt och, såsom representant för depart. Oise, säte i konventet, där han "i människosläktets namn" röstade för Ludvig XVI:s afrättning. Han anslöt sig 1793 till hébertisterna och uppträdde som en förkämpe för ateismen. "Folket", yttrade han i en 1793 utgifven skrift, "är världens herre och gud; endast dumhufvuden kunna tro på tillvaron af en annan gud, af ett högsta väsende." Därigenom ådrog han sig Robespierres oförsonliga hat. När sedermera S:t Just i konventet anklagade hébertisterna, inbegrep han bland dem äfven C., som jämte dem blef dömd till döden och giljotinerad (24 mars 1794). — C. författade bl. a. *La certitude des preuves du mahométisme* (1780), *L'orateur du genre humain* (1791) och *Base constitutionnelle de la république du genre humain* (1793). (E. W.)

Cloquet [klåkä], Jules Germain, baron, fransk anatom och kirurg, f. 1790 i Paris, blef med doktor 1817, biträdande öfverkirurg vid Hôpital St. Louis i Paris 1819, professeur agrégé 1824, professor i kirurgisk patologi 1831 och i kirurgisk klinik 1834. Af hälsoskäl upphörde han 1842 med sin praktik, men anställdes senare såsom konsulterande kirurg hos Napoleon III. Han valdes 1855 till ledamot af Institutet. Död 1883. C. utöfvade en mycket betydande och omfångsrik vetenskaplig verksamhet. Bland hans större arbeten märkas *Recherches anatomiques sur les hernies de l'abdomen* (1817), *Recherches sur les causes et l'anatomie des hernies abdominales* (1819), *Anatomie des vers intestinaux* (1824), *Anatomie de l'homme* (5 bd i folio, 1821—31; 2:a uppl., 3 bd i kvarto, 1825—35), innehållande öfver 1,300 figurer, af hvilka C. själf efter naturen ritat öfver hälften, *Mémoire sur les calculs urinaires* (1822), *Mémoire sur les concrétions intestinales* (1855). R. T—d.

Clostridium, *bot.*, bakteriesläkte, utmärkt därav att stafvarna vid sporbildningen antaga spolform. *C. butyricum* är en af de vanligaste smörsyrebakterierna, som förjäser socker till smörsyra, kolsyra och väte, och förekommer allmänt i jord, exkrementer, orent vatten o. s. v. *C. pasteurianum* är en annan, i jorden förekommande smörsyrebakterie, som förjäser socker till smörsyra, ättiksyra, kolsyra och väte; den är af särskildt intresse därför, att den kan assimilera luftens fria kväfve. Det vid sockrets förjäsning bildade vätet förenar sig med kväve, och såsom den första assimilationsprodukten torde ammoniak uppträda. G. L—t.

Closure [klåu'{ǝ}, eng. Se Clôture.

Clos-Vougeot [klå-voǰå], Le, vindistrikt i fr. depart. Côte-d'Or (Bourgogne), 11 km. s. v. Dijon, omfattande omkr. 50 har. Tillhörde fordom klostret Cîteaux.

Cloth [klå'th], eng., *text.* Se Klot.

Clótho (lat.). Se Klotho.

Clôture [klåtÿr], fr. (eng. *closure*), parlamentarisk term för debattens afslutande, i synnerhet när det gäller att hindra obstruktion. Noggranna arbetade bestämmelser i detta hänseende finnas endast i franska deputeradekammarens och i engelska underhusets arbetsordning. I franska deputeradekammaren kan diskussionen genom kammarens beslut förklaras afslutad, äfven om listan talare ej är genomgången. Därefter kan ingen taga till ordet, och hvad som sedan ändock yttras, kommer ej i protokollet. I engelska underhuset genomgrändiggjordes clôture genom de irländske nationalisternas våldsamma obstruktion i början af 1880-talet. Denna bröts genom talmannen Brands förslag att sluta ingripande 2 febr. 1881. Talmannens befogenheter ökades därpå, och i nov. 1882 antogs efter Gladstone föreslaget utförligt reglemente för obstruktionens bekämpande. Mönster för detta voro de bestämmelser om clôture, hvarigenom kolonien Victoria

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

järminister, sir James M'Culloch, 1876 lyckats bekämpa en synnerligen envis obstruktion. De stoneska reglerna, som voro afsedda endast för liga undantagsfall och blott två gånger bragts användning, skärptes väsentligt 1887; nu gälla reglemente genomdrefs af Balfour 1902. Enligt detta kan hvilken underhusmedlem som helst ka, att omröstning skall anställas i hufvudfrågan. Förslaget underställes därpå huset, såvida annen (eller den som för ordet i "committee") ser ett missbruk af husets regler eller en kränkning af minoritetens rätt. Majoriteten för dess anade måste bestå af minst hundra medlemmar. förfarande har småningom från nödhjälp i undantagsfall utvecklats till en ständig institun, och många viktiga lagförslag hafva på detta pressats fram till antagande utan detaljdiskus- 1901—02 utsträcktes förfarandet äfven till budtas detaljbehandling. En särskild form af clôture, *closure by compartments*, består däri, att på nd bestämmes en viss tid, inom hvilken ett rslag ovillkorligen skall vara färdigbehandladt. a form infördes i juli 1893 af Gladstone för mdrifvande af hans andra home-rule-bill och sedermera upprepade gånger kommit till anning. Jfr Obstruktion. V. S—g.

ou [klō], fr., "spik"; det mest "dragande" på förhand spännande numret på ett program, n förevisning e. d. Detta språkbruk är emellerj franskt.

oud, S:t [så klō], stad och slott i franska de. Seine-et-Oise. Se Saint-Cloud.

oué [kloē], Georges Charles, fransk sjöer, f. 1817, d. 1889, blef 1867 konteramiral guvernör på Martinique, 1874 viceamiral och ' sjöprefekt i Cherbourg och utnämndes sedan till för hydrografiska byrån. Från sept. 1880 till 1881 var han sjöminister i Ferrys kabinett. skref bl. a. *Pilote de Terre neuve* (2 bd, 1870).

ouet [kloā], franska figurmålare. 1. Jehan d. 1540 l. 1541, betecknas uttryckligen såsom ning, men var 1518 hofmålare hos konung s I. Allt tyder på att han till börden var nederare. Nyligen har den österrikiske konstforskaren Wickhoff sökt identifiera honom med den anoe s. k. "Meister der weiblichen halbfiguren". ans hand finnas ett par i ålderdomlig stil utporträtt: *Ryttarporträtt af Frans I*, måladt bergament, miniatyrartadt i utförandet (i Uffiia i Florens), en på trä målad bröstbild af samme ng (i Versailles) samt porträtt af *Eleonora af krike* (i Hampton court).

François C., den förres son, f. omkr. 1500 urs, d. 1572, blef vid faderns död hofmålare och de såväl historietaflor som porträtt. De förra örsvunnit. Af de senare finnas rätt många i be- De skilja sig från Holbeins, med hvilka de förr anblandats, genom sin mindre kraftiga behandoch modellering, genom en raffinerad återgifning llt stoffartadt samt genom sin bleka silfverton. s mest betydande porträtt är af konung *Karl af Frankrike* som ung, i stående helfigur (i edere, Wien). En mindre replik däraf jämte IX:s drottning Elisabet finnes i Louvre, e utmärkta genom finhet i teckning och utde. C. R. N. (O. G—g.)

ough [kla'f], Arthur Hugh, engelsk författare, f. 1819 i Liverpool, d. 1861, är känd hufvudsakligen genom några större dikter, höglandsidyllen *The Bothie of Tober-na-Vuolich* (1848), *Amours de voyage* (1849), båda på hexameter, och *Dipsychus* (1850) samt de efter hans död utgifna smärre dikterna, *Poems* (1862). Formellt mindre lycklig i sin framställning, väckte C. likväl intresse genom de andliga konflikter, den lidelsefulla kärlek till sanning och väsentlighet, för hvilka han sökte uttryck i sin dikt. C:s änka utgaf 1869 hans *Poems and prose remains*, med lefnadsteckning. Jfr S. Waddington, "A. H. Clough" (1883), och A. J. Clough, "Memoirs" (1897).

Clove [klōv], ullvikt i England, = 7 engelska skålpund = 3,$_{175}$ kg.; äfven en engelsk vikt för smör och ost, = omkr. 8 kg.

Clovis [klåvi's], fransk form för Klodvig.

Clown [klāu'n], eng., ursprungligen bondlurk, tölp; i äldre, engelska skådespel och hos Shakspere "en lustig person"; gyckelmakare i konstberidar- och akrobatsällskap.

Club [kla'b], eng. Se Klubb.

Club alpino italiano. Se Alpföreningar.

Clugny. Se Cluny.

Clunes [klō'nS], stad i Australien, kolonien Victoria, 32 km. n. om Ballarat, genom järnväg förenad med Melbourne. Omkr. 4,000 inv. C. var den första plats, där W. Campbell upptäckte guld inom kolonien (1851), och sedan dess har därifrån upptagits guld för mer än 2 mill. pd st.

Cluniace'nserna (Kluniacenserna). Se Cluny-reformen.

Cluniacum. Se Cluny.

Cluny [klyni] l. Clugny, urspr. Cluni, stad i franska depart. Saône-et-Loire (Bourgogne), vid floden Grosne. 3,481 inv. (1901). Liflig industri

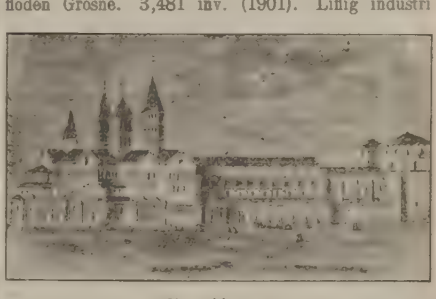

Cluny-klostret.

och spannmålshandel. I denna stad fanns fordom det berömda klostret Cluny (lat. *Cluniacum*). Detta klosters praktfulla kyrka, fullbordad 1130, nedrefs under första franska revolutionen, då äfven klostret upphäfdes. Klostrets byggnader användas nu till lärarseminarium. Staden eger åtskilliga vackra kyrkor och andra byggnadsverk (se Bostad, pl. II) från medeltiden. Jfr Cluny-reformen.

Cluny-museet [klyni-], Musée de Cluny, ett i Paris befintligt museum, som på 1830-talet grundlades af du Sommerard och af honom inrymdes i det 1334 uppbyggda, af Cluny-abboterna (jfr Cluny-reformen) som bostad använda Hôtel de Cluny i hörnet af Boulevard S:t Germain och Boulevard S:t Michel. Till museet hör en trädgård med

ruiner af ett romerskt palats som en tid var de äldre franske konungarnas residens. Museet omfattar en stor samling sällsynta konstföremål från medel-

Cluny-museet.

tiden och renässansen, delvis från klostret Cluny. Efter du Sommerards död köptes det 1842 af staden Paris och öfverläts 1843 till franska staten.

Cluny-reformen [klyni-] och Cluniace'nserna (Kluniace'nserna), en af de viktigaste faktorerna i det västerländska munkväsendets historia. Det djupa religiösa och sedliga förfall, hvari västerlandet under den senare karolingiska tiden nedsjönk, framkallade vid 10:e årh:s början en reaktion från flera håll (se Camaldulensorden). Viktigast blef den, som fick sin medelpunkt i klostret Cluny i södra Frankrike. Detta grundlades 910 af hertig Vilhelm den fromme af Akvitanien och ställdes från början direkt under påfven. Den gamla benediktinregeln upplifvades där med någon modifikation; från början gjorde sig ock sträfvan gällande att söka reformerande inverka på kyrkan i dess helhet. Den åskådning, som Clunymunkarna sökte föra till seger, var den gamla kanoniska rättsåskådning, som nästan undanträngts af germanska uppfattningar; de kämpade sålunda för påfvens supremati, för celibat o. s. v. Framför allt häfdade de kyrkans frihet från furstemakten och bekämpade med det verksamma slagordet "simoni" allt världsligt ingripande vid andliga platsers tillsättning. Cluny-reformen var sålunda ej en enbart asketisk-religiös, utan en medvetet kyrkopolitisk rörelse.

Efter Cluny-klostrets förebild reformerades snart en mängd andra benediktinkloster i Frankrike och angränsande länder. Abboterna Berno 910—927, Odo 927—941 och Majolus 954—994 voro sällsynt ädla och kraftfulla män, som bragte Cluny-reformen till seger i Frankrike och skaffade den inflytande hos Tysklands kejsare. Ännu fanns ingen sammanslutning mellan de olika reformerade klostren. Den monarkiska organisationen af alla klostren under abboten i Cluny genomfördes af Majolus' efterträdare Odilo 994—1049, typen för en medeltida munkfurste, en man med europeiskt inflytande. Så uppstod kluniacens-kongregationen (icke en ny munkorden). Den vann herravälde äfven i Spanien och följde snart med normannerna till England; i Italien upptog den de inhemska eremitkolonierna, och i Tyskland utbredde den sig; till det medeltida Sverige nådde den däremot ej (endast till Skåne). När nu Cluny-munkar bestego påfvestolen (Leo IX, Gregorius VII), var reformens herravälde i kyrkan tryggadt, och den medeltida kampen för kyrkans herravälde öfver den världsliga makten begynte.

Men därmed begynte ock kluniacens-kongregationens förfall. Dess utomordentliga maktställning och stora rikedom medförde slapphet och vällefnad; dess strängt centraliserade författning motsvarade ej 1100-talets asketiska ideal, och ledningen öfvergick då till de mera aristokratiskt organiserade cisterciensern och premonstratenserna. Tiggarordnarnas uppkoms på 1200-talet begränsade ännu mera dess inflytande. Reformationen och jesuiterna gjorde slut på dess internationella karaktär, i det att dess kloster hel och hållet inskränktes till Frankrike. Cluny-klostr var under ett århundrade i händerna på familje Guise. 1622 klöfs kongregationen i de reformera och de icke-reformerade kluniacenserna, hvilka un der ett århundrade (till 1711) utmattade hvarand genom ständiga strider. Under 18:e årh. sjönk Clu nys anseende fullständigt; och genom konstituerand församlingens beslut 1790 upphäfdes hela kongregationen. — Se Sackur, "Die cluniacenser" (189 —94), Hauck, "Kirchengeschichte Deutschlands" III (1896), och Heimbucher, "Die orden und kon gregationen", I (s. å.). Hj. H—r

Clupea, *zool.* Se Sillsläktet.

Clupe'idæ, *zool.* Se Sillfiskar.

Cluse [klÿs], La, ort i franska depart. Dou (Franche-Comté). Vid det närbelägna passet öfver Jurabergen stod 1 febr. 1871 en strid mellan 7:e tyska infanteribrigaden och den på återtåg mot Schweiz stadda franska östarmén.

Cluseret [klyšrä], Gustave Paul, fransk militär och kommunard, f. 23 juni 1823 i Paris, d. 21 aug. 1900 nära Toulon, blef 1843 under löjtnant, men inträdde 1848 i mobilgardet och de-

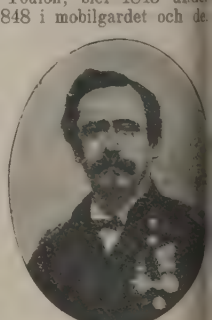

tog i undertryckandet af juniupproret s. å. 1852 återinträdde han i den reguljära armén, kämpade 1855 i Algeriet och på Krim, där han blef kapten, och sedan ånyo i Afrika. 1858 tog han afsked och deltog därefter som öfverste i Garibaldis tåg till Neapel och Sicilien. 1861 trädde han i Förenta staternas tjänst och kämpade som öfverste i Mac-Clellans generalstab mot sydstaterna. Hans framgångar därunder orsakade 1862 hans utnämning till brigadgeneral, hvarpå han efter inbördeskrigets slut slog sig ned i New York, där han till 1867 utgaf tidningen "New nation". Vald till feniernas militäre ledare, begaf han sig s. å. till Irland, men blef af engelska regeringen "in contumaciam" dömd till döden och återvände till Frankrike, där han i pressen deltog i kampen mot kejsardömet och på grund af sina skrifverier blef utvisad. Medlem af internationalen och nära förbunden med Bakunin for han då till Amerika, men återvände vid krigets utbrottet 1870 och angrep efter kejsardömets fall nationalförsvarsregeringen. I Lyon sökte han sedan förgäfves organisera en sydfransk förbundsrepublik och efter ett nytt misslyckadt uppviglingsförsök

eille måste han fly till Genève. 1871 återvände ll Paris samt blef efter revolutionen 18 mars mmunmännerna utsedd till krigsdelegerad och e vald till medlem af kommunen. Han sökte riskt höja de upproriskes militära duglighet, af- ade olämpliga personer från befälsposterna och gades därför att vara mutad af regeringen i illes. Då Fort Issy 30 april utrymdes af hans er, blef han kastad i fängelset Mazas, men ls vid regeringstruppernas intåg i Paris 24 hvarefter han öfver England flydde till Mexico, n han af krigsrätten i Versailles 30 aug. 1871 contumaciam" dömdes till döden. C. slog sig ned i Schweiz. där han studerade målarkonst sin vän Gustave Courbet. 1878 begaf han ill Turkiet och deltog i kriget där samt åter- e på grund af amnestien till Paris 1881. Där han journalist, utställde taflor och blef 1888 1889 som revolutionär socialist invald i depu- ekammaren samt omvaldes 1893 och 1898. tgaf *Mémoires du général C. (Le deuxième de Paris* och *La fin de l'empire*; 3 bd, —88). E. A—t.

lusia L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Guttiferæ*, *Clusioideæ*. De i tropiska Amerika förekom- le omkr. 80 arterna äro till största delen epi- ta buskar, som omklamra och "strypa" träd- marna med tillhjälp af en mängd luftrötter. rterna, särskildt *C. rosea* L., erhålles ett purge- e gummiharts, som har användning äfven i psbyggeriet, i stället för beck och tjära. G. L—m.

lusiaceæ, *bot.* Se Guttiferæ.

lusium, fordom stad i Toscana. Se Chiusi.

lusius, fransk botanist. Se Lecluse.

luverius. Se Clüver.

luysenaar [klöjsenär], Jean André Al- d, belgisk målare, f. 1837 i Bruxelles, studerade akademien därstädes och hos Cogniet i Paris. s förnämsta verk äro fresker i universitetshuset i , framställande *Romerska världsväldet, Kristen- ns införande, Påfvemaktens strid med den ldsliga makten, Reformation och Renässans* samt *ska revolutionen.* För öfrigt har han utställt rik IV knäböjande inför påfven Gregorius VII is 1878, museet i Bruxelles), *De fyra apokalyp- ryttarna*, flera porträtt, *Liberté, Égalité, Fra- té* samt *Sofvande backantinna* (1890). (G—g N.)

lyde [klā'd], Skottlands mest betydande flod, s genom sammanflödet af flera smärre vatten- . som upprinna på Lanarkbergen. Den flyter, af åtskilliga bifloder och sköljande städerna ark, Hamilton, Glasgow, Renfrew och Clyde- r, i nordvästlig riktning, tills den vid Dum- on, efter ett lopp af 170 km., utmynnar i Firth Clyde (Clyde-fjärden), den fjärd, som Irländska sjön skjuter upp mellan Ayr i s. halfön Cantire i v. Längden af denna fjärd från Dumbarton till Ailsa craig, något öfver km., bredden varierar mellan 1,600 m. och km., djupet mellan 6,7 m. och 180 m. Till gow, dit tidvattnet når, är C. vid flod segelbar artyg af 5.5 m. djupgående. Längre inåt landet, Lanark, bildar C. flera pittoreska vattenfall. om Clyde-kanalen står floden i förbin- med Forth-fjärden (Firth of Forth). (J. F. N.)

Clyde-distriktet kallas ett af de största psbyggeridistrikten i England, beläget vid nedre delen af Clyde-floden samt runt Clyde-fjärden. Distriktet omfattar ej mindre än 49 större och mindre skeppsvarf samt 73 mekaniska verkstäder för tillverkning af sjöångmaskiner och ångpannor. Några af de mest kända varfven äro Ailsa shipbuilding Co., Campbeltown shipbuilding Co., Clyde shipbuilding and engineering Co., William Denny & Bros., Fairfield shipbuilding and engineering Co., Irving shipbuilding and engineering Co., Murdoch & Murray, Russel & Co., Scott & sons samt Babcock & Wilcox, hvilken sistnämnda firma är särskildt bekant för sin typ af vattenrörångpannor. År 1904 byggdes i distriktet 200 ångfartyg om 358,740 ton och 54 segelfartyg om 26,823 ton (utom krigsfartyg). Ax. L.

Clyde [klā'd], lord, brittisk härförare. Se Campbell (Colin).

Clydebank [klā'd-bänk], stad i skotska grefsk. Dumbarton, vid Clydes högra strand, 9 km. n. v. om Glasgow. 18,654 inv. (1901). Skeppsbyggeri.

Clyde-distriktet. Se Clyde.

Clyde-fjärden. Se Clyde.

Clydesdale [klā'dsdēl], skotskt landskap, omfattande Clydes flodområde. Det är rikt på trädgårdsalster, hästar, järn och stenkol, och inom dess gränser bor nära en tredjedel af Skottlands befolkning. Jfr Lanark.

Clydesdale-hästen [klā'dsdēl-], ett af Storbritanniens utmärktaste arbetshästslag. Den nuvarande rasen, hvilken har sin hemort i sydvästra Skottland, lär hafva uppkommit under 1700-talet genom korsning mellan flandriska hingstar och ston af skotsk landtras. Clydesdale-hästen är stor och grof; hans höjd öfver manken är omkr. 1,75 m., och lefvande vikten uppgår till 800—1,000 kg. Hufvudet är långt och näsan ofta hvälfd: halsen är af medelmåttig längd; bröstet är djupt, ryggen något inböjd och korset stupande; skenbenen äro korta, torra och breda samt rikt försedda med s. k. hofskägg; färgen är merendels brun eller mörkbrun. Clydesdale-hästar användas i Storbritannien ganska mycket vid åkerbruket; de anses i allmänhet vara lifligare och hafva snabbare rörelser än åtskilliga andra slag af gröfre arbetshästar. — Till Sverige ha (sedan 1840) införts djur af denna ras, och afkomman finnes hufvudsakligen i Västergötland och Skåne. C. A. L.*

Clyméne. Se Klymene.

Clymenia Münster, *paleont.*, en till devoniska systemet hörande ammonitform, som har skalet hoprulladt i en plan spiral, obetydligt veckade skiljeväggar och sifonen belägen vid skalets inre sida. Detta "släkte" förekommer särdeles ymnigt i vissa öfverdevoniska kalkstenar i Tyskland, hvilka däraf fått namnet Clymenia-kalk (se Ammoniter). G. L.*

Clypea'ster, *zool.* Se Sjöborrar.

Clypeastridæ (*Clypeastridea*), *zool.* Se Sjöborrar.

Clytæmne'stra. Se Klytaimnestra.

Clüver [-fer], Philip (Philippus Cluverius), tysk geograf och fornforskare, den historiska geografiens grundläggare, f. 1580 i Danzig, d. 1623 som professor i geografi i Leiden. Efter att af nöd några år ha egnat sig åt militärtjänst, genomvandrade han under stora uppoffringar 1607—13 större delen af Europa, hvarefter han 1615 fann en fristad i Leiden. Hans *Introductio in universam geographiam tam veterem quam novam* (1629) är

det första lyckade försöket till en systematisk behandling af den politiska geografien och förblef under ett århundrade en lärobok i de lärda skolorna, men står i vetenskapligt hänseende långt efter hans utomordentligt omsorgsfullt utarbetade beskrifning af det gamla Italien (*Italia antiqua*, 1624) och Sicilien (*Sicilia antiqua . . ., item Sardinia et Corsica*, 1619) äfvensom hans *Germania antiqua* (1616), som förskaffade honom titeln "geographus academicus" af Leidens universitet. (G. Stg.)

cm., officiell svensk förkortning för centimeter. Som förkortningar för kvadratcentimeter och kubikcentimeter användas stundom cm^2 och cm^3 i st. f. kvcm. och kbcm.

C. M. G., förkortning för *Companion of the order of S:t Michael and S:t George* (eng.), ledamot af S:t Mikaels- och S:t Georgs-orden. Se Ordnar.

C moll (fr. *ut mineur*, eng. *c minor*), *mus.*, den molltonart, som har *c* till grundton och företecknas med ♭ för *h*, *e* och *a* (paralleltonart: ess dur).

CN, det kemiska tecknet för radikalen cyan.

Cn., förkortning för Cneus (Gneus), romerskt förnamn.

Cnatti'ngius, Anders Jakob Danielsson, läroboksförfattare, f. 1792 i Askeryds socken, Jönköpings län, blef student i Uppsala 1810, prästvigdes 1816, innehade 1817—24 prästerliga befattningar i Stockholm samt utnämndes 1828 till kungl. hofpredikant och 1832 till kyrkoherde i Flisby af Linköpings stift, hvarifrån han 1850 förflyttades till Kettilstad i samma stift. Död 1864. — C. arbetade nitiskt för folkundervisningens höjande i Sverige. 1822 inkallades han till direktionsledamot och sekreterare i sällskapet för växelundervisningens befrämjande, och 1826 fick han plats i kommittén för öfverseendet af rikets allmänna undervisningsverk. 1825 var han ledamot af en norsk kommitté för växelundervisningens införande, och s. å. organiserade han i Norge, på kronprinsens befallning, en normalskola för växelundervisning. Såsom ledamot af prästeståndet under flera riksdagar egnade han i synnerhet undervisningsfrågorna ett lifligt intresse. Också var hans litterära verksamhet hufvudsakligen riktad på åstadkommande af goda läroböcker: *Lärobok i historien och geografien för begynnare* (1825; 5:e uppl. 1840), *Läsebok i folkskolor* (1832; 6:e uppl. 1864), *Biblisk historia för barn* (1843; 2:a uppl. 1851), *Biblisk läsebok för ungdom* (1843; 3:e uppl. 1851) m. fl. Åt förbättrandet af Sveriges kyrkolag egnade C. både som riksdagsman och skriftställare en oaflåtlig uppmärksamhet. I sina yngre år utgaf han i svensk öfversättning "Snorre Sturlesons Edda samt Skalda" (1818) och biträdde J. G. Richert vid öfversättningen af "Konunga-sagor af Snorre Sturleson" (1816—29). — C. var jämte K. F. Dahlgren stiftare af Manhemsförbundet (1815).

Cnicus Vaill., *bot.*, ett från *Carduus* L. utbrutet släkte af fam. *Compositæ*. Det utmärker sig genom ensamma, i stjälkens och grenarnas spetsar sittande blomkorgar med spindelväfshåriga, i en styf tagg utlöpande holkfjäll. — *C. benedictus* L. kardbenedikt, växer vildt i Medelhafsländerna och odlas i Sverige; af dess blad erhålles en besk, magstärkande drog, *folium Cardui benedicti*. O. T. S. (G. L—m.)

Cnidária, *zool.*, liktydigt med *Cœlenterata* (se d. o.).

Cni'dus. Se Knidos.

c/o, förkortning för *care of*, eng., under adress.

Co, förkortning för lat. *cobaltum*, kobolt.

Co., förkortning för fr. *compagnie*, kompani, samt eng. och amer. *county*, grefskap, provins.

Cõa l. Cuda, biflod till Douro fr. v., uppkommer i Serra de las Mesas, nära spanska gränsen och flyter i nordlig riktning. 140 km. lång.

Coa'gulum (lat.), löpnadt eller lefradt ämne; blodlefver. Se Koagulation.

Coahuila (förr kalladt Nueva Estremadura), stat i republiken Mexico, mellan 25° och 29° 50′ n. br. på gränsen af Förenta staterna, från hvilka den skiljes genom floden Rio Grande del Norte. 165,090 kvkm. 296,038 inv. (1900), 1,8 på 1 kvkm., mest af blandad ras. Sydöstra delen fylles af utsprång från de östra bergsträckorna, såsom Sierra Pailas, Sierra Marcos m. fl., hvilka oftast äro täckta af skog. Den nordvästra delen är däremot en högslätt af samma natur som dess fortsättning i Chihuahua (se d. o.), sålunda öken eller stäpp. Väl vattnade och fruktbara äro endast dalarna. De viktigaste floderna äro utom Rio Grande, som bildar gräns mot Texas, dess biflod Rio Salado i n. ö. samt i södra delen Rio de Nazas. Flera stora saltsjöar och saltträsk finnas, bl. a. Laguna Parras och Laguna Tlahualila i s. v. Klimatet är i allmänhet tempereradt och sundt, men skarpt kontinentalt. (Hufvudstaden Saltillo har på vintern ända till —11,6°, medan sommaren är mycket het.) Hufvudnäringen är boskapsskötsel, därnäst åkerbruk, som producerar hvete, majs, korn, skidfrukter och vid Parras bomull och vin. Bergen äro rika på silfver och järn; äfven guld, bly, koppar, lignit och salt erhållas. 1900 funnos 5 bergverk med 3,885 arbetare och 4,8 mill. p. setas i utbyte. Industrien hade bl. a. att uppvisa 10 bomullsfabriker med 1,982 arbetare. Järnvägar finnas i södra och östra delarna. J. F.

Coaks, oriktig form för eng. *cokes*. Se Kok.

Coalbrookdale l. Colebrookdale [kōu'lbruk-dēil], del af kommunen Madeley (se d. o.) i Shropshire (England), vid Severn och Great Western-järnvägen, med järnverk och gjuterier.

Coalville [kōu'lvil], stadskommun i engelska grefskapet Lancaster. 15,280 inv. (1901). Järn- och sidenindustri; kolgrufvor.

Coa'nza l. Cuenza. Se Kuanza.

Coast range [kōu'st rē'ndʃ], "kustkedja", sträcker på ett afstånd af 20—30 km. följer Stilla hafvets kust genom de nordamerikanska staterna Kalifornien och Oregon samt bildar den första af de bergtrakter, ser, som skilja den inre platån från kusten. Kedjan består af två skilda delar, en sydlig, som tillhör Sierra Nevadas system, och en nordlig, som tillhör Cascade range. Den förra utgår, liksom Sierra Nevada, från Mount Pinos (2,900 m.), såvida man icke såsom dess början räknar den sydligare kedjan S:t Bernardino från nedre Colorado. Norr om M:t Pinos följer hufvudkedjan, som äfven bär namnet Sierra del Monte Diabolo och har en medelhöjd af omkr. 1,000 m., kusten på omkr. 70 km. stånd, men till samma bergsystem hör ett flertal mindre kedjor, som ligga mellan densamma och kusten. Den mest bekanta toppen på hufvudkedjan är M:t Hamilton (1,354 m.), s. ö. om San Franciscobukten.

Ord. som saknas under C, torde sökas under K.

på hvilken topp det berömda Lickobservatoriet
. Norr därom sänker sig kedjan för att lämna
gång åt Sacramento, men höjer sig därefter och
edan en grad norr om flodens mynning en topp,
Ripley, på 2,280 m. och ännu en grad nord-
M:t Linn, 2,622 m. Omkr. 42° n. br. för-
sig C. med Sierra Nevada vid floden Klamath.
en norra afdelningen vidtager n. om kustfloden
ua och följer kusten närmare än den södra till
obias mynning, skiljande Willamettes floddal
usten. (J. F. N.)

Coatbridge [kāu'tbrid ʃ], stad i skotska grefskapet
rk, vid Monkland-kanalen, 14 km. ö. om Glas-
36,981 inv. (1901). Stenkolsgrufvor. Järn-
tillverkning af järnvägsvagnar, ångpannor, rör

Coatepec, stad i mexikanska staten Vera Cruz,
Jalapa. 8,623 inv. Kaffeodling.

Cóati, *zool.* Se Näsbjörnsläktet.

Coati, ö i östra delen af sjön Titicaca, omkr. 4
lång och 1,2 km. bred, med en fåtalig befolk-
men märklig för sina minnen från inkas' tid,
n var helgad åt månen, maka och syster till
, åt hvilken den närbelägna ön Titicaca var
d. Förnämsta byggnaden är "soljungfrurnas
el", byggdt öfverst på en följd trädplanterade
sser, 55 m. långt och 24 m. bredt, ett af de
bevarade af Amerikas äldre byggnadsverk.
n en af flyglarna låg gården, där de heliga
or och lamadjur uppföddes, hvilkas ull nyttja-
till den kungliga familjens kläder.

Coating [kāu'tiŋ], eng., långhårigt, tjockt ylletyg,
nde fris eller doffel; ett groft, slätt ylletyg, som
ndes till rockar och fruntimmerskappor.

Coatzacoalcos, hamnstad i mexikanska staten
Cruz, vid floden C:s utlopp i Campèche-viken,
gspunkt för den till Salina Cruz vid Stora ocea-
gående järnvägen öfver Tehuantepec-näset och
förr föreslagna kanalen genom näset.

Cobæa scandens, *bot.* Se Polemoniaceæ.

Cobaltum (lat.), *miner.* Se Kobolt.

Cobán l. Santo Domingo C., stad i central-
ikanska staten Guatemala. n. om staden Guate-
. Omkr. 25,000 inv., mest indianer.

Cobar [kāu'bā], stad i Nya Syd-Wales, Austra-
omkr. 150 km. s. om Fort Bourke vid Darling,
en bibana till järnvägen mellan Sydney och
se. 3,371 inv. (1901). I trakten finnas rika
rgrufvor, som förr sysselsatte 600—700 pers.,
nu öfvergifvits, medan i stället guldgrufvor
gits.

Cobbett [kā'bit], William, engelsk politisk
tor och författare, f. sannolikt 1763 i Farn-
(i Surrey), son till en bonde och gästgifvare,
1784 värfning vid ett regemente, som afgick
Canada, och steg på kort tid till fanjunkare.
tog han emellertid afsked och anmälde tre af
nentets officerare till åtal för försnillningar,
sattes ej i stånd att bevisa sin beskyllning och
e därför öfver Frankrike till Förenta staterna.
bosatte sig 1792 i Filadelfia och utvecklade en
et liflig verksamhet som politisk pamflettist och
alist, i allmänhet under signaturen Peter
cupine (Peter piggsvin), till försvar för Eng-
mot de franske revolutionärerna och det demo-
ska partiet i Förenta staterna. Härunder ut-
ades hans ytterligt våldsamma och personligen förolämpande, men djärfva och ovanligt medryckande stil. 1800 återvände han till England och blef där på grund af sina amerikanska skrifter (1801 utgifna i 12 bd under titeln *Porcupine's works*) väl mottagen af det härskande torypartiet. Med understöd af dess ledare satte han 1802 upp veckotidningen "Political register", som med ett kort afbrott fortfor ända till hans död och som gjorde honom till en politisk maktfaktor af största betydelse. I början var tidningen utprägladt toryistisk, men ganska snart skedde en omsvängning, som på några år förde C. öfver till den ytterliga radikalismen. Mellanståndpunkter voro honom alltid främmande, och hans ovilja mot de inre missförhållandena ledde till fordringar på den mest genomgripande parlamentsreform med allmän rösträtt och årliga val. 1810 dömdes han till två års fängelse och höga böter för tryckfrihetsbrott, men efter freden 1815 steg hans inflytande ofantligt, i synnerhet sedan han 1816 börjat ge ut en billighetsupplaga af sin tidning (för 2 pence — 15 öre — numret), som fick en för sin tid enastående spridning. Därigenom väckte C. arbetarna ur deras politiska likgiltighet och gaf upphof åt agitationen för parlamentsreformen. 1817—19 fann han sig emellertid ånyo föranlåten att fly till Amerika, och hans mest lysande tid var därefter förbi, särskildt på grund af stridigheter med de öfrige radikale ledarna och på grund af en förhöjd tidningsskatt (1820). Ett tryckfrihetsåtal från whigregeringen 1831 ledde emellertid till C:s frikännande, och efter parlamentsreformen 1832 blef han utan motkandidat invald i underhuset, där han stannade till sin död, dock utan att utöfva något nämnvärdt inflytande.

C. var en af de mest mångskrifvande författare på engelskt språk, och några af hans arbeten ha varaktigt värde på grund af hans starka känsla (särskildt hans naturskildringar) och ovanliga stilistiska förmåga. Det må vara nog att nämna den populära *Grammar of the english language* (med politiska exempel, 1818), som utgått i en mängd upplagor, vidare *History of the protestant reformation in England and Ireland* (1824—25, sista uppl. 1896), ett våldsamt angrepp på reformationen, *Advice to young men* (1829—30) och *Rural rides* (1830, nya uppl. 1853 och 1885). Dessutom satte han som förläggare i gång tre företag af vikt för Englands politiska historia, hvilka senare (1811) öfvergingo i andra händer, näml. "Parliamentary debates" (från 1804), "Parliamentary history" (påbörjad 1806) och "Collection of state trials" (1809). Han var äfven en entusiastisk landtbrukare och dog 1835 på sin gård Normanby i Surrey. — Biografier af Edw. Smith (1878) och E. I. Carlyle (1904). E. Hkr.

Cobbler [kā'blə], eng., amerikansk isdryck, som består af vin (företrädesvis sherry), socker, citronskal och sönderstött is och som förtäres genom sugning medelst (halm- eller vass-) rör. I Sverige uttalas ordet merendels "kobbel".

Cobden [kā'bdən], Richard, engelsk statsman, ledare af den engelska frihandelsrörelsen, f. 3 juni 1804 i närheten af Midhurst i Sussex, d. 2 apr. 1865 i London. Han var den fjärde bland elfva barn till en liten jordbrukare. Sedan fadern kommit på obestånd och gården måst säljas, tillbragte C. en sorglig skoltid i Yorkshire, blef därefter bokhållare och handelsresande samt uppsatte 1828 en

kalikå-affär i London, hvilken 1831 utvidgades med ett kalikåtryckeri i Sabden (Lancashire); från 1832 var C. som en af firmans ledare bosatt i Manchester, till hvilken stad hans namn framför allt är knutet (”Manchester-skolan”).

Företaget gick framåt med stora steg, men detta hindrade ej C. att odla sina många allmänna intressen. I hans två anonyma broschyrer från denna tid, *England, America, and Ireland* (1835) och *Russia* (1836) finner man redan hans politiska åskådning fullt utvecklad; och samtidigt (1835—37) företog han resor i Förenta staterna och orienten samt uppställde sig (1837) som kandidat till parlamentet, dock utan att bli vald.

Med 1838 börjar emellertid hans världshistoriska roll, som ledaren framför alla andra af den engelska frihandelsrörelsen. 1830- och 1840-talets svåra tider ingåfvo alla Englands djupare kännande och tänkande andar (Carlyle, Kingsley, Disraeli, lord Ashley; jfr Chartism) stora bekymmer för samhällets bestånd och förbättring (”the condition-of-England question”). C. och hans meningsfränder — de fleste liksom han ledare i den nya storindustrien — voro bland dessa socialreformatorer de radikale och utpräglade individualisterna, anhängarna af Adam Smiths och den nya nationalekonomiens mera lättfattliga läror om att allt skulle lämnas åt sig självt. Deras reformifver kastade sig då särskildt emot de höga spannmålstullarna, som till förmån för de större jordegarna hårdt tryckte alla andra samhällsklasser och som särskildt syntes sätta hinder för industriexportens obegränsade utveckling, då de hindrade andra länder (närmast Förenta staterna och Tyskland) att lämna spannmål i utbyte mot Englands industriprodukter. Ehuru C. var öfvertygad, att frihandeln skulle gagna äfven jordbruket, var frihandelsagitationen därför i början en utpräglad medelklassrörelse, bekämpad af de under chartismens inflytande stående arbetarna, som trodde, att ett fall i brödpriserna blott skulle medföra en motsvarande sänkning af industriarbetarnas löner. Hvarken C. eller hans oskiljaktige vän John Bright (se d. o.) kunna emellertid misstänkas för att ha varit behärskade af klassegoistiska hänsyn; för dem var frihandeln nära nog ett evangelium, enligt C:s ord ”evigt i sin sanning och allmängiltigt i sin tillämpning”, ett stort moraliskt medel för att skapa allmän fred och harmoni mellan folken, lika väl som lycka och välmåga inom hvarje land — under medelklassens politiska herravälde. För deras åskådning var hvarje inblandning i världspolitiken eller i andra länders förhållanden oförsvarlig; rustningar och statsutgifter skulle inskränkas, Englands kolonialvälde och indiska välde ”gradvis och omärkligt upplösas” genom frihandelns inverkan. Genom att politiskt lämna andra länder åt sig själfva, men sätta dem i tillfälle att införa lifsmedel i utbyte mot Englands industriprodukter, skulle hela världen förmås att öfvergå till frihandeln, egna sig åt råvaruproduktion och ej uttränga England från dess ställning som ”världens fabrik”. Denna Manchester-skolans världsbild, som af motståndarna betecknades med namnet ”handelsresandens tusenåriga rike”, gjorde C. och hans vänner tämligen blinda för industrialismens faror. Striden stod under dessa år i underhuset framför allt mellan de industriidkande frihandlarna och de konservative, ofta jordegande ”filantroperna”, särskildt lord Ashley (se Cooper, A. A.), som nu under häftigt motstånd från framför andra Bright och C. byggde upp den engelska arbetarskyddslagstiftningen. I andra afseenden kände C. stor välvilja för arbetarnas sträfvanden och ifrade särskildt för folkundervisningens utveckling.

Rörelsen för spannmålslagarnas ”fullständiga och omedelbara upphäfvande” var något äldre än 1838, men först genom C:s inträde i ”Manchester anti-corn-law association” detta år och dess ombildning (1839) till den ryktbara Anti-corn-law league (se d. o.) började frågan sätta allt folk i rörelse. Genom den mest genomgripande agitation som England skådat, rycktes klass efter klass med af rörelsen; och med år 1843 var godsegarintressen besegradt t. o. m. på landet. C. gick vid al detta i spetsen, särskildt sedan han 1841 blifv ledamot af underhuset (för Stockport), och satte m än någon annan sinnena i rörelse. Hans personli älskvärdhet och förhoppningsfullhet sammanhöllo m ningsfränderna; och hans logiska, sakliga, sällsy klara, öfvertygade och öfvertygande vältaligh besegrade alla motståndare inom och utom parl mentet. Ledarna för båda de historiska partierna tories och whigs, ansågo emellertid länge ett fu ständigt upphäfvande af spannmålstullarna outf bart; och den konservative premiärministern Pe budget 1842 innebar endast deras nedsättning. Pe egen öfvertygelse började emellertid vackla int C:s argument; och då potatiskörden fullständigt sl fel i Irland hösten 1845, återstod blott att beslu spannmålstullarnas upphäfvande (1846), för hvil Peel uttryckligen gaf C. äran. Omedelbart efte afgick emellertid Peel på en annan fråga, ehu C. försökte förmå honom att stå kvar som leda för ett nytt, medelklassens parti.

C:s stora verk var nu fullbordadt. Det hade em lertid kostat honom hela hans förmögenhet, hvar en stor summa (75 à 80 tusen pd st.) insamla för hans räkning; äfven detta kapital gick emeller delvis förloradt, hvadan en ny, enskild insaml 1860 måste företagas. C. företog 1846—47 en r genom större delen af Europa; det blef på en g ett triumftåg och ett tillfälle att predika frihanc för de maktegande i alla länder. 1847 valde W Riding (jämte Stockport) honom till sin represen i underhuset. Hans återstående politiska bana tecknas af arbete för internationell skiljedom, r skade rustningar, fredspolitik samt framför allt nästan oafbruten opposition mot lord Palmers som för C. personifierade det mest fördömlig engelsk politik. ”Partiet för fred till hvad pris helst” var det namn, som ofta användes på C. hans vänner. Vid Krim-krigets utbrott ådrog partiet allmän ovilja genom sitt motstånd mot k politiken, men de följande årens erfarenhet vis att C. med sin mångsidiga kännedom om utlän förhållanden i flera afseenden bedömt läget rikti än regeringen. Då Bowring (se d. o.) framk

med Kina, ledde C. (1857) angreppet mot Palon i underhuset och lyckades besegra honom; vid valen miste både C. och hela det öfriga partiet sina platser i underhuset. I samma anda C. äfven fyra broschyrer, *1792 and 1853*, *in letters* (1853), *How wars are got up in India*), *What next? and next?* (1856) och *The three s* (1862).

ots detta erbjöd Palmerston 1859 C. plats i inistär, men denne, som just då blifvit invald derhuset för Rochdale, afböjde anbudet. Kort fick C. tillfälle att utföra sitt lifs andra stora handelstraktaten med Frankrike. Under en stor politisk spänning mellan de två länderna o frihandelsvännerna Chevalier, Bright och C. nken, att den sistnämnde genom att vinna Napn III för en handelstraktat skulle kunna frampå frihandelns hittills uteblifna seger på Europas nd. Med engelska regeringens vetskap, men något uppdrag afreste C. okt. 1859 till Paris vann utan svårigheter kejsaren, som dels ville ål med England och dels gärna införde friheln på traktatvägen, då de protektionistiskt sinkamrarna ej egde medbestämmanderätt angående handelstraktater. Sedan C. erhållit officiellt rag, underskrefs traktaten i jan. 1860; men e delen af året åtgick sedan för besvärliga unandlingar om de särskilda tullsatserna, hvarvid ll stor del lyckades besegra de franske protekternas motstånd. På Englands sida begagnade stone, som då var finansminister, traktaten till sin ryktbara budget af 1860 afskaffa nästan sta resterna af engelsk industriprotektionism. I llande till det öfriga Europa har traktaten stor betydelse såsom uppslaget till den allna, från Frankrike utgående handelstraktatpolisom gradvis alltmer sänkte tullarna mellan de europeiska länder (Sverige indrogs däri 1865), protektionismen åter inbröt i slutet på 1870-

s *Political writings* ha utgifvits flera gånger 7, 1878 o. s. v.); hans *Speeches on questions ublic policy* utgåfvos 1870 af Bright och Th. rs. Hans biografi är författad af John Morley he life of Richard C.", 2 dlr, 1881). E. Hkr.

obden-klubben (eng. *Cobden club*), en 1866, efter Cobdens död, till hans minne stiftad förg i London, afsedd att arbeta för utbredning af idéer, "frihandel, fred och välvilja mellan n", särskildt frihandel. För detta ändamål har ringen, under framstående politikers ledning, at genom flera samlingar broschyrer i olika ekoska ämnen äfvensom genom föredrag och "poli- middagar". Cobden-klubben betraktades länge, ildt utom England, som frihandelsrörelsens högter och spelade därför en stor roll t. ex. i de ske protektionisternas argument under 1880-s tullstrider. Under de sista årens engelska strid handelspolitiken ha dock andra organisationer lat viktigare platser på frihandelssidan. E. Hkr.

obenzl [kå-]. en från Kärnten härstammande släkt, ur hvilken flera framstående österrikiska tsmän och politiker utgått.

. Johann Philipp, grefve von C., f. 1741, 1772 hofråd, underhandlade som befullmäktigad rikisk minister i Teschen 1779, blef därefter hof- och statskansler samt 1792 efter Kaunitz utrikesminister, men aflägsnades redan 1793, till följd af de motgångar hans politik lidit vid Polens andra delning och det misslyckade försöket att utbyta Belgien mot Bajern. Efter freden i Lunéville 1801 sändes han som utomordentlig ambassadör till Paris, där han kvarstannade till 1805, hvarefter han lefde i Wien som privatman. C. afled 1810 som den siste af sin ätt. Jfr Arneth, "Graf Philipp C. und seine memoiren" (1885).

2. Johann Ludwig Joseph, grefve von C., den föregåendes kusin, honom vida öfverlägsen som statsman, f. 1753, var 1774 österrikiskt sändebud i Köpenhamn och 1775—78 i Berlin samt 1779—97 ambassadör i Petersburg, där han genom sina sällskapstalanger vann kejsarinnan Katarina II:s synnerliga ynnest och med framgång förstod att motarbeta Preussens försök att rubba det vänskapliga förhållandet mellan Österrike och Ryssland. 1797 var C. Österrikes befullmäktigade ombud vid afslutandet af freden i Campo Formio, där han lyckades utverka flera lindringar i de i Leoben framställda franska kraven. Han deltog s. å. i kongressen i Rastatt, afslöt 1801 freden i Lunéville och ledde därefter till 1805 som vicekansler Österrikes utrikespolitik. Han afled 1809. C:s brefväxling med Josef II har utgifvits af A. Beer och J. v. Fiedler (i "Fontes rerum austriacarum", afd. II, bd 53—54, 1901).

Cobet [kåbä'], Carel Gabriel, nederländsk filolog, f. 1813 i Paris, d. 1889, blef 1846 professor vid universitetet i Leiden och var bekant som en af de förnämste kännarna af den forngrekiska, särskildt attiska, litteraturen. C. författade ett stort antal filologiskt kritiska arbeten, bl. a. *Variæ lectiones* (1854; 2:a uppl. 1873), *Novæ lectiones* (1858), *Miscellanea philologica et critica* (1876) och *Collectanea critica* (1878). C. var äfven verksam som utgifvare.

Cobham [kå'bəm], lord, engelsk adelstitel, som burits bl. a. af Henry Brooke (se d. o.) och sir John Oldcastle (se d. o.).

Cobija [kåbi'cha], hamnplats i den chilenska provinsen Antofagasta. Det hette förr Puerto la Mar och tillhörde Bolivia, hvars enda hamn det var. Då var invånartalet 2,000, men emedan trafiken nu vändt sig till Antofagasta och Tocopilla, har C. nu endast några hundra invånare.

Cobitis, *zool.* Se Grönlingsläktet.

Cobo Leuvu (Gobu Leuvu, "stor flod"), indianernas namn på floden Rio Colorado i Argentina.

Cobourg [kå'bōg], stad i prov. Ontario i Canada, vid Erie-sjön. 4,239 inv. (1901). Sågverk; export af trävaror, järnmalm och spannmål.

Cobra, *zool.* Se Glasögonormsläktet.

Coburg [kå-]. 1. Stad i Tyskland. Se Koburg. — 2. Stad i staten Victoria, Australien, 8 km. n. om Melbourne, med hvilket den är förenad medelst järnväg. Omkr. 5,000 inv. Stort fängelse, Pentridge stockade. — 3. Halfö på norra kusten af Australien (11° 30′ n. br., 132° ö. lgd), n. om Van Diemen golf, ö. om Melvilleön.

Coca, Koka, *bot. farm.* Se Erythroxylon.

Cocagna [kåka'nja], it., ett drömland, där mat och dryck rikligen bestås; därför namn på en förr i Neapel förekommande lustbarhet, hvarvid de, som kunde klättra upp på en pyramidformig och med

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

feta ämnen bestruken ställning, belönades med matvaror, som voro uppställda på densamma. Däraf det franska "pays de cocagne", land där man lefver i sus och dus. Jfr Cocagne-mast.

Cocagne-mast [kåka'nj-], fr. *mât de cocagne*, såpad stång för täflan i klättring vid folknöjen. Jfr Cocagna.

Cocaïn. Se Kokain.

Cocanada [kåkona'dä] l. Coconada, stad i brittiska Indien, distr. Godavari, Madras, vid kusten, i nordligaste delen af floden Godavaris delta. 48,096 inv. (1901). C. är näst Madras den förnämsta hamnen på halföns östra kust.

Coccēji, Samuel von, friherre, tysk rättslärd, f. 20 okt. 1679 i Heidelberg, d. 4 okt. 1755, blef 1702 professor i Frankfurt a. d. Oder och 1727 preussisk stats- och krigsminister, 1738 chef för justitieväsendet i Preussen och 1747 storkansler. Grundligt lärd och skicklig ämbetsman, gjorde han sig högst förtjänt om det preussiska rättsväsendets förbättring. Det af honom utarbetade förslaget till rättegångsordning, *Projekt des codicis fridericiani pomeranici* af 6 juli 1747 och *Projekt des codicis fridericiani marchici* af 3 april 1748, var gällande i Preussen ända till 1780. Mindre betydande var däremot hans förslag till civillag, *Projekt des corporis juris fridericiani* (2 dlr, 1749—51), som ej vann giltighet och icke heller lades till grund för de 1780 började förarbetena för den allmänna preussiska landrätten. C. skref dessutom *Novum systema jurisprudentiæ naturalis et romanæ* (4 bd, 1744—52), ursprungligen inledning till hans faders (Heinrich von C., f. 1644, d. 1713) arbete "Grotius illustratus", hvars utgifning han ombesörjde, samt *Jus civile controversum* (utg. i 2 bd, 1791—99 af Emminghaus). Jfr Trendelenburg, "Friedrich der grosse und sein grosskanzler Samuel von C." (1863).

Coccējus, Johannes (egentl. Jan Cock), nederländsk teolog, f. 1603 i Bremen, egnade sig först åt filologiska studier, för hvilka han hade en sällsynt begåfning; för att fullkomna sig i hebreiska uppsökte han äfven judiska lärare. I och för teologiska studier begaf han sig 1629, "för att undfly det vilda lifvet vid de tyska universiteten", till Franeker i Holland samt blef 1630 professor i biblisk filologi i Bremen och 1636 i Franeker. Sedan han gjort sig bekant som teologisk författare, fick han 1643 en teologisk professur i Franeker och 1650 en liknande i Leiden, där han stannade till sin död, 1669. — Sin största betydelse har C. såsom sin tids främste representant för en friare, ireniskt biblisk riktning gentemot den kalvinism af strängaste observans, som då härskade i Holland; närmare bestämdt såsom utbildaren af den s. k. federal- l. förbundsteologiens inflytelserika system. Den bibliska idén om ett Guds förbund med människorna hade redan tidigare af flera reformerta teologer starkt betonats, C. gör den till den ledande grundtanken i sitt system och fattar hela uppenbarelsen såsom en serie af sådana förbund. Först står de af Gud med Adam knutna "naturens och gärningarnas förbund". Sedan syndafallet visat dess otillräcklighet, sättes det också från Guds sida steg för steg ur giltighet och ersättes med "nådens förbund", först proklameradt i det s. k. protevangelium och fulländadt genom "det nya testamentets promulgation", hvarefter gärningsförbundets afskaffande fullbordas genom "kroppens död" och "köttets uppståndelse". Trots alla ofullkomligheter är denna åskådning af betydelse såsom ett första försök att betrakta uppenbarelsen från historiska synpunkter. Till C. slöt sig en talrik skola, och mellan denna och de strängе kalvinisterna uppstodo långvariga och häftiga strider, närmast rörande sig om sabbatsbudet, hvars giltighet för nya testamentets tid C. bestridt. (Se vidare Förbundsteologi.) Sin åskådning nedlade C. främst i arbetet: *Summa doctrinæ de foedere et testamento Dei* (1648). De förnämsta resultatet af hans filologiska studier är hans *Lexicon et commentarius sermonis hebraici et chaldaici veteris testamenti* (1669) — ett för sin tid epokgörande arbete. — Jfr A. Ritschl, "Geschichte des pietismus" (1880), I, sid. 130 ff., och W. Gass, "Gesch. der prot. dogmatik" (1857), II, sid. 253 ff. E. B.

Coccidæ, *zool.* Se Sköldlöss.

Coccidiāria, *zool.*, en ordning tillhörande klassen *Sporozoa* bland urdjuren (*Protozoa*). Det enkönade djuret saknar hvarje differentiering af cellkroppen; äfvensom cellmembran och lefver som parasit i högre djurs celler. Hos flertalet arter förekomma två olika slag af fortplantning. Vid den könlösa fortplantningen sönderfaller det encelliga djuret i ett antal skärformiga delar, som tränga in i värdcellen; härvid försiggår således en auto-infektion af coccidiariens värd. Vid könsfortplantning utbildas en motsats emellan större honliga och mindre hanliga individer. De förra befruktas, aflägsnas från värdens kropp och smitta andra djur. *Coccidium cuniculi* alstrar ostartade ansvällningar i lefver och tarm af flera däggdjur (stundom hos människan, oftast hos kaninen). L—

Coccine'lla, *zool.* Se Nyckelpiga.

Coccinia, *bot.* Se Cucurbitaceæ.

Coccione'lla, *zool.* Se Konsjonell.

Co'ccius, Ernst Adolf, tysk ögonläkare, f. 1825, d. 1890, blef 1858 professor i medicin och 1867 direktor för ögonkliniken i Leipzig. Han var känd såsom skicklig operatör och gjorde sig genom konstruktionen af nya instrument, bl. a. en ögonspegel och en oftalmometer, mycket förtjänt om ögonläkekonsten. C. var en bland de få mera framstående ögonläkare i Tyskland, hvilka ej tillhörde den gräfeska skolan.

Coccōloba, *bot.* Se Polygonaceæ.

Cocco'steus Ag., *paleont.*, ett i devonsystemet

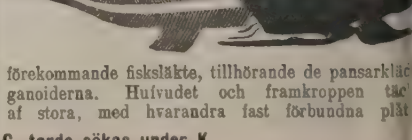

förekommande fiskslägte, tillhörande de pansarklädda ganoiderna. Hufvudet och framkroppen täckt af stora, med hvarandra fast förbundna plåt-

la med halfklotformiga knölar. Bakkroppen är
, utan plåtar. Bröstfenstaggar saknas. En
och en analfena finnas. G. L.*

ccothrau'stes, *zool.* Se Stenknäcksläk-

'cculi i'ndici (lat.), *farm.* Se Anamirta.

'ccus, *zool.* Se Sköldlöss.

ccygomo'rphæ, *zool.*, namnet på en fågelord-
, hvilken uppställts af Huxley, men hvars med-
ar (med undantag af *Cuculidæ* och *Musopha-*
af nyare ornitologer hänföras till ordn. *Coraciii-*
s. Se Fåglar. L—e.

centaina, stad i spanska prov. Alicante, vid
af berget Moncabrer (1,386 m.). Omkr. 7,000
C. har ruiner af gamla befästningar, ett slott,
rigt hertigen af Medina Celi, samt väfnads-
ri och vinodling.

chabamba [kåtʃaba'mba]. 1. Berg, som ut-
en grupp af Syd-Amerikas Ander, i mellersta
af Bolivia. De utgå i östlig riktning från de
anska Öst-Kordillererna och bilda vattendelare
n öfre Rio Grande och dess bifloder Yapacani,
oré och Chaparé. De bestå mest af siluriska la-
ch synas nå en höjd af 5,000 m. samt kunna passe-
ett 3,900 m. högt pass, som ligger mellan San
nio och staden Cochabamba. Södra sluttningen
sakta ned mot högslätten, hvaremot den norra
ycket brant och fårad af djupa dalklyftor. —
epartement i republiken Bolivia. 60,417 kvkm.
163 inv. (1900), 5 på 1 kvkm., utom ett par
ociviliserade indianer. Landet, som genom-
s af ofvannämnda berg, ligger ö. om Kordille-
, har ett tempereradt, sundt klimat och till-
ig nederbörd samt är mycket fruktbart. Det
n bästa och tätast befolkade delen af Bolivia.
bruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringarna.
mineral är det mindre rikt än de västra departe-
en. — 3. Hufvudstad i ofvannämnda departe-
, anlagd 1565 med namnet Ciudad de Oropesa,
0 m. ö. h., vid ett tillflöde till Rio Grande.
0 inv. (1900). Biskopssäte. C. har 15 kyrkor
10 kloster samt ett universitet. Ylle- och
llsväfverier, läderfabrikation, handel med spann-
och kinabark. J. F. N.

chery [kåʃri']. 1. Louis Adolphe C.,
statsman, f. 26 april 1819 i Paris, d. 13
1900 därstädes, var först advokat och blef efter
revolutionen 1848 en kort tid kabinettschef
stitieministern. Sedan egnade han sig åt jour-
ik, utgaf "Avenir national" och grundade i
tementet Loiret "L'indépendant de Montargis".
i 1869 invald i lagstiftande kåren, slöt han sig
till vänstra centern och interpellerade 5 juli
regeringen om prinsens af Hohenzollern val
panska konung, hvarigenom Gramont fick anled-
att uppträda med sitt krigiska tal. Efter revo-
en 4 sept. blef han generalkommissarie för
nalförsvaret i Loiret samt deltog i slaget vid
ns och i underhandlingarna om vapenstillestånd
sailles. Invald i nationalförsamlingen 1871 och
puteradekammaren 1876, hörde han först till
a centern, men öfvergick sedan till republi-
a vänstern. Under Dufaure blef han i nov.
understatssekreterare för finanserna och före-
1 mars 1878—31 mars 1885 det nyinrättade
teriet för post och telegraf. 1888 blef C. med-
af senaten.

2. Georges Charles Paul C., den föregående son, fransk politiker, f. 20 mars 1855, var först artillerioffic er, blef 1877 kabinettschef hos sin fader och var 1879—85 direktör i ministeriet för post och telegraf. 1885 invald i deputeradekammaren, slöt han sig där till de moderate republikanerna och var 1896—98 finansminister i Mélines kabinett.

Cochin [kå'tʃin], tamil. *Katsji.* 1. Vasallstat i brittisk-indiska presidentskapet Madras, vid Malabar-kusten, n. om staten Travancore. 3,528 kvkm. 815,218 inv. (1901). C., beläget mellan hafvet och västra Ghats, är till större delen lågland och har en yppig vegetation samt stora tekskogar. De förnämsta produkterna äro ris, kokosnötter, timmer, kardemumma, peppar och något kaffe, hvartill kommer salt längs kusten. Hufvudstad är Ernakolam, men rajan residerar i Tripunthora. Längs kusten ligger en rad grunda strandsjöar, hvilkas vatten genom afdunstning lämnar salt. C. blef vasallstat under England 1791 och erlägger en tribut af 20,000 pd st. Jämte en till dravida hörande befolkning har C. flera församlingar syriska kristna samt judar, såväl hvita som svarta, hvilka sistnämnda äro talrikast och hafva funnits i dessa trakter från 3:e l. 4:e årh., hvaremot de hvite judarna kommo dit sannolikt i slutet af 15:e årh. — 2. Hamnstad i brittisk-indiska presidentskapet Madras, distriktet Malabar, fordom hufvudstad i ofvannämnda vasallstat, af hvilken den helt och hållet omslutes, ligger på norra änden af en smal landremsa, som skiljer en strandsjö från hafvet, och har en dålig hamn, hvilken dock är en af de mest trafikerade på västra kusten. 19,274 inv. (1901), däraf mer än hälften äro kristna. Staden var den första eröfring, som portugiserna gjorde i Indien (Vasco da Gama anlade ett faktori där 1502 och Albuquerque ett fort 1503), och tillhörde dem till 1663, då den intogs af holländarna. 1795 eröfrades den af engelsmännen från Tippo Sahib och har sedan med ett kort afbrott tillhört dem.

Cochin [kåʃä'], Charles Nicolas d. y., fransk kopparstickare och bokillustratör, f. 1715 i Paris, d. där 1790. Han var gunstling hos markisinnan Pompadour och fick öda bort sin talang på att i egenskap af "dessinateur-décorateur" göra upp ritningar till Ludvig XV:s "menus-plaisirs", festtåg, fyrverkerier, maskeradbaler o. s. v. Undantagsvis målade han äfven; professor J. Kronberg eger nämligen af hans hand en signerad tafla, originalet till den af P. G. Floding 1759—61 utförda gravyren *Adolf Fredrik, omgifven af riksstånden, mottagande af Minerva fyra genier, representerande de sköna konsterna.* Mest bekant är C. annars genom sina gravyrer efter J. Vernet. O. G—g.

Cochleăria L. (af lat. *cochlear*, sked), Skörbjuggsört, Skedört, *bot.*, ett till fam. *Cruciferæ* hörande släkte, hvaraf i Skandinavien finnas tre eller fyra, från hvarandra löga skilda arter. Dessa, liksom släktets öfriga former, hvilka alla ega hvita blommor och något köttiga blad med skarp smak samt vid krossning stickande lukt, förekomma så godt som uteslutande på hafsstränder. Ett viktigt hjälpmedel till släktets igenkännande lämna de uppblåsta, klotlika eller äggformiga skidorna, som vid mognaden uppspringa i tvenne skal, hvilkas form gifvit anledning till både den latinska och en af de svenska benämningarna. Namnet skörbjuggs-

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ört härleder sig däraf att arterna af detta släkte, helst om de förtäras i friskt tillstånd, under polarfärder o. s. v. lämna kraftig hjälp mot de arktiska trakternas farligaste sjukdom, skörbjuggen. Också

Cochlearia.

Skida, som öppnat sig.

räknas de jämte citronsyra, pepparrot m. fl. till de kraftigaste antiskorbutiska medlen. Än i dag är *C. officinalis* L. i flera länder, ehuru ej i Sverige, officinell och odlas därför ej sällan i apotekträdgårdar. Till släktet C. räknas af några författare vår vanliga pepparrot, som dock af andra anses höra till *Nasturtium*. T. F.*

Cochrane [kå'krən], en gren af den gamla skotska släkten Blair of Blair, till hvilken hörde sir William C., hvilken vid sitt giftermål antog hustruns namn C. och för sin trohet mot Stuartarnas sak 1647 upphöjdes till lord C. of Dundonald och 1669 till earl af Dundonald. Bland släktens medlemmar märkas följande.

1. Archibald C., 9:e earl af Dundonald, uppfinnare, f. 1749, tjänade i sin ungdom i armén och flottan, men egnade sig sedan helt åt kemisk-tekniska experiment, särskildt på alkali-industriens område. I brist på metodisk träning lyckades han emellertid sällan praktiskt genomföra sina ofta lyckliga idéer, utan ruinerades genom experimenten och dog 1831 i Paris i stor fattigdom.

2. Sir Alexander Forrester Inglis C., den föregåendes broder, engelsk amiral, f. 1758, ingick vid unga år i sjötjänst, blef 1782 skeppskapten och utmärkte sig mycket under krigen mot Frankrike, t. ex. då han 1801 betäckte Abercrombys landstigning i Egypten. 1804 blef han konteramiral och var följande år högste befälhafvare i Västindien, där han särskildt utmärkte sig i slaget vid S:t Domingo (1806). 1810—14 var C. guvernör öfver Guadeloupe. Under kriget med Förenta staterna (1812—14) var han högste befälhafvare för norra atlantiska stationen. Sistnämnda år bidrog han verksamt till intagandet af Washington. Viceamiral 1809 och amiral 1819, blef han 1821 befälhafvande amiral i Plymouth. Död 1832.

3. Thomas C., 10:e earl af Dundonald, son till C. 1, engelsk amiral, sjöhjälte, f. 14 dec. 1775 i Annsfield i Skottland, intill faderns död 1831 känd som lord C. Han sändes 1793 till sjöss under farbroderns (se ofvan) ledning, tjänstgjorde under honom till 1798 i de västindiska farvattnen samt transporterades sistnämnda år till Medelhafsesk dern. 1800 blef han befälhafvare på örlogsslup ”Speedy” (14 fyrapundiga kanoner och 54 ma med hvilken han under tretton månaders krysso tog 33 fientliga fartyg (128 kanoner och 534 ma bl. a. en spansk fregatt (32 kanoner och 319 man), hvilken (maj 1801) äntrades och eröfrades efter 45 minuters artilleristrid. Slutligen måste C. likväl stryka flagg för en fransk eskader och gifva sig fången. Sedan han för sin tapperhet blifvit befordrad till kapten och under ett par år studerat vid Edinburghs universitet, trädde han 1803 åter i aktiv tjänst. 1803—09 uppbringade han en mängd fientl fartyg, opererade tillsammans med spanjore vid Kataloniens kust — hvarest han 1808, m 160 man, i tolf dagar försvarade Fort Trinid mot 1,000 fransmän — samt bidrog att hin fransmännen i deras framryckande på Spaniens delhafskust. 1809 utnämndes han till befälhafv öfver en spansk flottilj af brännare, som i förem med en engelsk flottafdelning under lord Gamb skulle förstöra den franska flottan på Aix' re Oaktadt han högst lamt understöddes af Gambi injagade dock hans åtgärder en sådan skräck fienden, att de fleste franske befälhafvarna läto k ankartågen, hvilket hade till följd, att farty drefvo i land, hvarvid tre linjeskepp och två gatter förstördes (apr. 1809). Att icke hela franska flottan delade samma öde, berodde endast Gambiers overksamhet. Till följd af denna öf befälhafvarens hållning motsatte sig C. i underh — hvilket han tillhört sedan 1806 — ett af re ringen föreslaget tacksamhetsvotum till lord G bier. Denne fann sig föranlåten att begära kr rätt, och domen utföll till förmån för honom. hvilken för sin frispråkighet i fråga om missh i flottans förvaltning alltid varit illa sedd vid a ralitetet, utsattes nu för en rad förföljelser från nistärens sida, och hans militära bana afbröts. nytt verksamhetsfält fann han däremot i parlamen där han ofta och häftigt angrep missbruken korruptionen inom flottans förvaltning. 1814 lät geringen åtala honom, såsom misstänkt att ha i ändamål att rikta sig på börsspekulationer, bit vid utspridande af ett falskt rykte om Napol död. Han förklarades skyldig, dömdes till 18 kr. böter, ett års fängelse och schavottering förlustig sin militära rang och sin plats i un huset. Det oaktadt återvaldes han strax därpå ledamot af parlamentet och satt kvar där till 1 Sistnämnda år mottog han befälet öfver repub Chiles flotta och bidrog genom sina operationer sentligt till den lyckliga utgången af detta befrielsekrig. (Ett chilenskt pansarfartyg har kallats efter C.) 1823 blef han högste befälha öfver Brasiliens flotta, och till följd af sina be utnämndes han af kejsar Pedro I till mark Maranão. 1825 lämnade han Brasilien, uttrå

nker, för hvilka han utsattes från afundsjuka in. På uppmaning af filhellener i England, C. nu egna sig åt Greklands frihetskamp, ut- le med stor svårighet en liten flottilj, hvilken skulle innefatta ett par ångfartyg, men aldrig färdig att afgå. Själf ankom han 1827 till a, där han dock intet kunde uträtta, enär rekiske sjömännen, "de fegaste han någonsin t", vägrade göra tjänst utan betalning på för- och snart deserterade för att idka sjöröfveri. måste han återvända, efter att på det lön- företaget ha gjort stora ekonomiska uppoff- r.

d konung Vilhelm IV:s tronbestigning (1830) ck C. sin tur som konteramiral i den engelska en (såväl konungen som lord Grey ansågo n hafva varit offer för en grym och orättvis jelse), och 1831 ärfde han efter fadern titeln af Dundonald. 1841 blef han viceamiral, befälhafvare öfver brittiska eskadern i Nord- rika och Västindien, 1851 amiral och 1854 teramiral af Det förenade konungariket". Se- han lämnat den aktiva krigstjänsten, syssel- han sig hufvudsakligen med uppfinningar sjökrigsväsendet. Redan 1812 hade han ut- en metod att tillintetgöra fientliga krigs- r (hans s. k. "hemliga krigsplan"). Denna d har tid efter annan varit underkastad gransk- af militärkommittéer, hvilka intygat dess för- nde verkan, men afstyrkt dess tillämpning, eme- uppfinningen skulle kunna bliva ett vapen mot and och emedan den ej befanns förenlig med en serad nations krigföringssätt. Senast under krig et 1854—56 erbjod sig C. att medelst uppfinning tillintetgöra de ryska flottorna vid stadt och Sevastopol, men anbudet mottogs ej geringen. C. afled 31 okt. 1860 och ligger be- ven i Westminster abbey. I fråga om mod, dt med beräkning och försiktighet, anses C. jäm- med Nelson. Den orättvisa och de nesliga ialer, för hvilka han utsattes af sina fiender, rade honom emellertid att utveckla sitt snilles resurser till förmån för Englands sjöväsende. skriftställare intager han ett framstående rum m sitt enkla, klara och manliga framställnings- Bland hans arbeten må nämnas: *Notes on the ralogy, government and condition of the bri- West India islands* (1851), *Observations of naval rs and on some collateral subjects* etc., vidare *ative of services in the liberation of Chili, Peru Brazil* (1858) och *Autobiography of a seaman* d, 1860). Hans son, den 11:e earlen af Dundo- , utgaf jämte H. R. Fox-Bourne "Life of Tho- 10:th earl of Dundonald" (2 bd, 1869). En an- biografi, af Fortescue, utkom 1891. O. E. G. N.*

Sir Thomas John C., son till C. 2, lsk amiral, f. 1789, gick till sjöss redan vid s ålder, blef löjtnant 1805 och — genom en befälhafvares myndighet, emot reglementet id blott 17 års ålder skeppschef (captain) och de som sådan, under sin faders befäl, i kriget Nord-Amerika. Han blef 1825 guvernör öfver foundland, 1841 konteramiral och 1844 öfver- lhafvare för flottan i de ostindiska farvattnen, 1845 en lycklig expedition mot sjöröfvarna n indiska arkipelagen och intog 1846 sultanens neo hufvudstad. 1850 blef han viceamiral, 1852 (till 1855) befälhafvande amiral i Plymouth, 1856 amiral och 1865 "admiral of the fleet". 1837—39 satt han, som fullmäktig för Ipswich, i underhuset och röstade där med de konservative. Död 1872.

5. Douglas Mackinnon Baillie Hamilton C., 12:e earl af Dundonald, sonson till C. 3, militär, f. 1855, deltog i Nilexpeditionen 1884—85 och utmärkte sig därvid flera gånger för öfverdådig tapperhet, t. ex. under Stewarts marsch genom öknen mot Kartum och på sin kurirfärd som bärare af underrättelsen om Kartums fall och Gordons död. 1895 blef han öfverste, deltog under Buller i Natalfälttåget 1899—1900 som chef för den kavalleribrigad, hvilken plägade framsändas främst under försöken att undsätta Ladysmith, och var äfven den förste, som efter belägringens upphäfvande inryckte i den undsatta staden 28 febr. 1900. S. å. blef han generalmajor. 1902 sändes C. till Canada för att reorganisera därvarande milis, men hemkallades 1904 på grund af ett tal, hvari han beskyllt en canadensisk minister för att låta politiska hänsyftelser spela in vid milisens reorganisering. V. S—g.

Cock, Hieronymus, nederländsk kopparstickare, f. 1510 i Antwerpen, d. 1570 i Rom, utgaf i gravyr bl. a. en nästan fullständig samling af rafaelska kompositioner och meddelade för sin vän Vasaris konstnärsbiografier notiser om nederländska kopparstickare. Han var äfven en ryktbar konsthandlare; ett intressant verk från hans förlag är en rik samling af nederländska målares porträtt. (O. G—g.)

Cock, Jan, nederländsk teolog. Se Coccejus.

Cockburn [kåu'bən]. 1. Del af Baffins land (se d. o.). — 2. Ö i norra delen af Huronsjön, hörande till provinsen Ontario.

Cockburn [kåu'bən], sir George, engelsk amiral, f. 1772, kom i sjötjänst vid 9 års ålder och blef skeppschef (captain) redan 1794. Såsom sådan tjänade han under Nelson och tillvann sig dennes vänskap genom sitt nit. Såsom chef å fregatten Minerve förde han Nelson under en mycket äfventyrlig och ryktbar segling i Medelhafvet 1796—97. Efter en nästan oafbruten sjötjänst kommenderade han sjöstyrkan vid återtagandet af Martinique 1809 och samverkade därpå med armén vid intagandet af Vlissingen. Konteramiral 1812, tog C. 1813—14 en hedrande del i kriget mot Nord-Amerika, i synnerhet i slaget vid Bladensburg och vid intagandet af Washington. 1815 öfverförde han, med sin flagga hissad å fregatten Northumberland, Napoleon I till S:t Helena, öfver hvilken ö han blef guvernör och samtidigt högste befälhafvare öfver stationens fartyg. Viceamiral 1819, amiral 1837 och "admiral of the fleet" 1851, var han upprepade gånger amiralitetslord och utnämndes 1827 till "privy councillor". Död 1853. H. W—l.

Cockerell [kå'kərəl], Charles Robert, engelsk arkeolog och arkitekt, f. 1788 i London, d. därstädes 1863, var elev af fadern, Samuel C. (d. 1827), studerade sedan arkitektur i Italien, Grekland och Mindre Asien, deltog i utgrävandet af Athenetemplet på Egina och var jämte Haller von Hallerstein den, som 1811 fann templets märkliga gafvelgrupper (nu i glyptoteket i München), deltog sedan i utgrävandet af Apollontemplet i Figa-

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

lia (frisen nu i British museum). Återkommen till London, lämnade C. ritningar till *filosofiska institutet* i Bristol, *Hanoverkapellet* i London m. m. Han utgaf flera beskrifningar på grekiska fornlämningar. Hans dagböcker, *Travels in Southern Europe and the levant 1810—1817*, utgåfvos 1903 af hans son. (G—g N.)

Co'ckerill, John, mekaniker och maskinbyggare, f. 1790 i England, etablerade sig i Liège 1807 och grundade 1817 vid Seraing en fabriksanläggning, för maskin- och vapentillverkning m. m., som han utvidgade till en storartad omfattning. C:s framstående egenskaper som organisatör och finansman bragte honom till en ledande ställning i Belgiens industri, för hvars utveckling han gjorde en betydande insats. Hans vidtomfattande verksamhet gaf upphof till industriella anläggningar äfven i Tyskland, Frankrike, Spanien, Ryssland, ja t. o. m. i Surinam, där han egde plantager och sockerbruk. När den belgiska banken 1838 inställde sina betalningar, råkade C. i penningförlägenhet och måste realisera en stor del af sina etablissemang. Han for då till Petersburg och ingick med den ryska regeringen ett aftal om upprättandet af industriella anläggningar i Ryssland, men dog i Warschau redan 1840. Verken vid Seraing existera ännu och drifvas af bolaget "Société John Cockerill" (se Seraing).

Cockermouth [kå'kəməth], stad i engelska grefsk. Cumberland, vid floden Cockers inflöde i Derwent, s. v. om Carlisle. 5,355 inv. (1901). Ylle- och pappersindustri. Skalden Wordsworths födelseort.

Cockney [kå'kni], eng., urspr. tupp-ägg; morsgris, vekling, spratt. Ordet förekom redan tidigt såsom öknamn på infödd Londonbo och på det språk, som en genuin Londonbo begagnar. Detta skiljer sig från det vanliga mest genom en del vokalförskjutningar.

Cocktail [kå'ktēil], eng. (eg. "tuppstjärt"). 1. *Sportv.* Kapplöpningshäst, som ej är helblod. — 2. Amerikansk dryck, en blandning af olika slag "bitter" med konjak, gin, champagne o. s. v. samt vanligen serveras iskyld.

Cocon [kåkå'], fr., silkespuppa. Se Kokong.

Cocos, *bot.* Se Kokospalm.

Cocos [kå'kås]. 1. Obebodd ö, 800 km. n. ö. om Galapagos-öarna, 500 km. s. v. om Costarica, i Stilla hafvet, under 5° 35′ 12″ n. br. och 86° 58′ v. lgd, har en omkrets af omkr. 50 km. och en af hvalfångare besökt god hamn. I senare tid har ön ofta omnämnts i samband med rykten om stora skatter, som sjöröfvare skola hafva nedgräft där. — 2. Ögrupp s. v. om Sumatra. Se Keeling-öarna.

Cocotte [kåkå't], fr., kvinna, som genom sedeslöshet skaffar sig medel till ett elegant lif, sköka. Jfr Demi-monde.

Cocytus. Se Kokytos.

Cod., förkortning för Codex (se d. o.).

C. O. D., förkortning för eng. *cash (collect) on delivery*, betalning vid leveransen.

Cod [kå'd], Kap, nordligaste udden på Massachusetts-halfön, under 42° 2′ 22″ n. br. och 70° 4′ 19″ v. lgd. Fyr. — Viken mellan nämnda halfö och fastlandet heter Cape Cod bay.

Coda [kåda], it., *mus.*, eg. "svans"; slutrepris, som stundom tillägges ett tonstycke för att bringa hufvudtankarna däri till en effektfull slutning.

Codans bölge (da.), poetiskt uttryck för Östersjön; härleder sig från Plinius, som omkr. 70 f. Kr. kallade Östersjön *Sinus codanus*.

Codde, Pieter, nederländsk genremålare, f. 15 i Amsterdam, d. där 1678. C., som i synnerhet lade fint utpenslade interiörer med musicerande dansande sällskap, trick-trackspelare eller soldat vaktstugan, i öfvervägande grå ton och med öfverl set väl utförda sidendräkter, var, såvidt man vet, h sitt lif bosatt i Amsterdam, men påverkades Frans Hals i Haarlem. Också var det C., s 1637 fick i uppdrag att fullborda en skyttegil tafla, som Hals lämnat ofullbordad. Undantag målade C. äfven goda porträtt samt bibliska mytologiska stycken. I utländska gallerier är h ofta representerad. I nationalmuseum ses af h hand en utmärkt målning, *Musicerande sällskap*; annan lika förträfflig tafla finnes i von esse samlingen på Vik. O. (

Code [kåu'd], eng. (af lat. *cōdex*, bok), lagb antaget signalsystem; samling af "nycklar" affärs-chiffertelegram (se Chiffer, sp. 183—18 Jfr Code (fr.).

Code [kå'd], fr. (af lat. *cōdex*, se d. o.), i Fra rike benämning på en fullständig och systema sammanfattning till en enhet af vissa lagar. svenska "allmänna lagen" motsvaras där af "six codes", nämligen *code civil* (civillagen), *de procédure civile* (lagen om rättegång i tvi mål), *code de commerce* (handelslagen), *code d' struction criminelle* (lagen om rättegång i brott m. m.), *code pénal* (strafflagen), *code forestier* (sko hushållningslagen). Mest bekant af dessa, särski på grund af det stora inflytande den haft utan Frankrikes gränser, är civillagen. Före 1789 revolution var Frankrike med afseende på rättssk ningen deladt i två väsentligen olika områden: p *du droit écrit* ("den skrifna rättens länder"), b vudsakligen omfattande södra Frankrike, där romerska rätten tillämpades, och *pays du droit tumier* ("sedvanerättens länder"), den öfriga d af landet, där ofta, t. o. m. i viktiga frågor, myc olika, delvis på germansk grund hvilande rätts vänjor tillämpades. Försöken att afhjälpa d missförhållande, hvilket, som Voltaire sade, gjo att man på en resa i Frankrike nödgades byta lagar lika ofta som hästar, voro många och gå baka ända till Ludvig XI.

Först 1790 beslöt dock den konstituerande na nalförsamlingen, att en kodifikation skulle utfö hvilket beslut upprepades i 1791 års konstitut Själf hann den endast delvis förbereda verket ge några fristående, visserligen mycket betydande la men konventet erhöll i aug. 1793 genom Cambac ett af dess lagutskott utarbetadt förslag till all civillag, hvilket förkastades såsom icke nog d kratiskt, och en kommitté af filosofer tillsattes utarbeta ett förslag mer i enlighet med de mod idéerna. Detta ledde ej till något resultat, litet som ett nytt af Cambacérès framställdt för Först Bonapartes järnvilja lyckades genomföra svåra företaget, och han tillsatte 24 thermido VIII (12 aug. 1800) en ny kommitté, bestående Tronchet, Bigot de Préameneu, Portalis och M ville, hvilka inom 4 månader utarbetade ett

g, som underställdes kassationsdomstolens och llationsdomstolarnas kritik, hvarefter det diskute- i "conseil d'état" samt antogs af tribunatet och iftande kåren, dock först efter vissa svårigheter, kunde undanröjas endast genom förste konsulns iska ingripande. Det genomdrifna förslaget d af 36 efter hand hvar för sig godkända och ulgerade lagar (från mars 1803 till mars 1804), a genom lagen af 30 ventôse år XII (21 mars) förenades till en enda code på 2,281 artiklar r namn af *code civil des français*. Den gick e (1807—1815, 1852—1870) under namn *Napoléon*, och kejsaren räknade dess tillkomst en af sina största förtjänster.

Code civil" består af en *titre préliminaire* och böcker (*livres*), af hvilka den första, med titeln *personnes* (om personer), omfattar art. 7—515 är fördelad på 11 afdelningar (*titres*), indelade i el, sektioner och artiklar; den andra, rörande om och begränsade sakrätter, omfattar art. 516 0, fördelade på 4 afdelningar, och den tredje, bär titeln *Des différentes manières dont on ert la propriété* (om de olika sätt, på hvilka förvärfvar egendom), omfattar art. 711—2,281, lade på 20 afdelningar — afdelningarna lika- indelade i kapitel, sektioner och artiklar.

ällorna till den nya lagen, som ännu, ehuru r tidernas lopp modifierad, utgör Frankrikes nde civillag, voro framför allt den gamla sed- rätten, särskildt den som härskade i Paris, den rska rätten, de kungliga förordningarna och re- ionstidens lagar. Äran af dess tillkomst till- förutom Bonaparte, som själf ofta med energi praktisk blick tog del i förhandlingarna, Porta- l'ronchet och Cambacérès. Den blef tillika små- om lag i de med Frankrike förenade länderna, i i Italien, 1810 i Holland, s. å. i hansestäderna 1811 i storhertigdömet Berg. Andra stater o den frivilligt, såsom Westfalen, Baden, Nas- Frankfurt, flera schweiziska kantoner, Danzig, ertigdömet Warschau och konungariket Illyrien. bonerna i Neapel behöllo den med få modifika- r äfven efter restaurationen och utsträckte den Sicilien. Belgien har den kvar ännu, och med förändringar har den blifvit Badens "lands- ", hvarjämte dess inflytande spåras i de span- och portugisiska liksom i de nya Balkanstaternas agar. E. A—t. Rld.

ode-lista [kå'd-] l. Skeppslista, *sjöv.*, för- ning öfver en nations fartyg jämte deras di- tions- eller igenkänningssignaler, d. v. s. på sätt sammanställda signalbokstäfver enligt det nationella signalsystemet. H. W—l.

ode-sta'ndert [kå'd-], eng., *sjöv.*, en röd- och ändig standert, hvilken, då den hissas under nalflaggan, betecknar, att signalering sker den internationella signalboken, men, då är hissad ensam, betyder svar, eller att l blifvit förstådd. Hissad tillsammans med signaltecken, har code-standerten olika be- ser. O. E. G. N.*

ódex (Kodex), lat., plur. *cōdices* (egentl. stam med afskalad bark, trätafla), var hos ro- a benämning på en af flera trä- eller elfenbens- r sammansatt bok. På dessa skifvor var skrif- antingen inskuren eller tecknad med färg eller lst en griffel ristad i vax. Ordet fick seder- mera betydelsen bok af pergament (*codex membranāceus*) eller papper (*codex chartāceus*). Efter boktryckarkonstens införande blef det, stundom med tillagdt *manuscriptus*, liktydigt med handskrift. I inskränkt mening nyttjas det för att beteckna en samling af systematiskt sammanställda förordningar och förekommer då merendels i förening med ett adjektiv, som angifver antingen stiftaren, t. ex. codex theodosianus, eller skriftens innehåll, t. ex. codex diplomaticus, codex medicamentarius. (Jfr Bibelhandskrifter och Code.) Bland de mera bekanta codices äro att märka följande.

1. Codex alexandrīnus (lat.), alexandrinska codex, en af de äldsta och viktigaste handskrifterna af nya testamentet (jfr Bibelhandskrifter, sp. 225, där utdrag ur densamma finnes i faksimile). Den innehåller utom öfversättningen af gamla testamentet efter Septuaginta äfven nya testamentet och Clemens Romanus' bref. Detta berömda verk, som är skrifvet på pergament, med vacker uncialskrift, utan aspirationstecken, accenter och tomrum mellan orden, anses vara utfördt i Egypten i 5:e årh. Det skänktes år 1628 af dåv. patriarken i Konstantinopel, Cyrillus Lucaris, till Karl I af England och förvaras nu i British museum. Aftryck af N. T. ur detsamma utgåfvos af Woide (London 1786) och Cowper (London 1860), af G. T. af Baber (London 1816—27).

2. Codex argenteus (lat.), "silfverboken" (så kallad för sitt band i drifvet silfver), en högst dyrbar, i Uppsala universitetsbibliotek befintlig urkund, innehållande fragment af de fyra evangelierna på mesogötiska (gotiska). Öfversättningen är gjord af biskop Wulfila (318—383), hvilken själf uppfann det mesogötiska alfabetet. Skriften är ett s. k. "encaustum" (tryck med uppvärmda stämplar) af guld- och silfverbokstäfver på purpurpergament. Denna märkvärdiga codex, som anses skrifven mot slutet af 5:e eller början af 6:e årh., då östgoterna ännu härskade i Italien, hamnade efter okända öden i ett klosterbibliotek i Werden (Rhenprovinsen), hvarifrån den mot slutet af 16:e årh. fördes till Prag. När svenskarna 1648 eröfrade denna stad, föll den i händerna på H. K. v. Königsmarck, som skänkte den till drottning Kristina. Få år därefter (1655) fördes den af drottningens bibliotekarie, Isak Vossius, till Holland, hvarifrån den 1662 för 400 rdr återköptes af rikskansleren M. G. De la Gardie, som 1669 skänkte den, inbunden i ett dyrbart silfverband, till Uppsala universitetsbibliotek. Boken egde då 187 blad, men 1834 upptäcktes, att 10 blad saknades. Först 1857 kommo dessa till rätta. Codex argenteus offentliggjordes första gången 1665 i Dordrecht och har sedan dess utgifvits flera gånger: 1671 i Stockholm, af G. Stiernhielm, samt 1750, genom Erik Benzelius' försorg, i Oxford och 1805 af J. K. Zahn efter Sotbergs och Ihres arbeten. Kritiska upplagor hafva utgifvits af Gabelentz & Löbe (1836) och A. Uppström (1854; de tio återfunna bladen 1857) m. fl.

3. Codex aū'reus (lat.), "guldboken", ett i k. biblioteket i Stockholm befintligt, handskrifvet evangeliarium på pergament (i kvart), innehållande de fyra evangelierna på latin, i en öfversättning, som i flera afseenden skiljer sig från versio vulgata. Skriften, som utgöres af en fortlöpande, stor och rund uncialskrift, är särdeles nätt, och bladen, 190

till antalet, äro omväxlande violetta (purpurinpergament), med guldskrift — där och hvar med hvita bokstäfver eller silfverbokstäfver —, och hvitgula, med svart skrift, dock så att hvarje första rad (''rubrik'') i ett nytt kapitel är skrifven med rödt. Dessutom finnas ornament i olika färger: hvitt, svart, silfver och guld. Codex aureus innehåller äfven (af en senare hand tillagda) Hieronymus' bref till påfven Damasus samt Hieronymus' och andra författares prologer till evangelierna. Enligt en angelsaxisk anteckning på 11:e bladet blef ''guldboken'' något af åren 871—879 skänkt till domkyrkan i Canterbury af hertig Aelfred och hans gemål, hvilka själfva köpt den af hedniska sjöröfvare. Om bokens öden efter denna tid intill 1690 vet man ingenting. Sistnämnda år inköptes den i Madrid af J. G. Sparfvenfelt, som skänkte den, jämte 96 andra verk, till k. biblioteket i Stockholm. — Tiden för ''guldbokens'' tillkomst bör sannolikt förläggas mellan 5:e årh:s utgång och 7:e årh:s ingång. De flesta skälen tala för att denna handskrift blifvit gjord i Italien; men som de ofvannämnda yngre tillsatserna vittna om brittiskt inflytande, måste man antaga, att boken från Italien kommit till de brittiska öarna och där fått de senare tilläggen. Det låter äfven tänka sig, att hela codex aureus blifvit förfärdigad inom något från Britannien anlagdt kloster (ett sådant, upprättadt omkr. 610, fanns t. ex. i Bobbio). ''Guldboken'' utgafs 1878 af norrmannen J. Belsheim under titeln ''Codex aureus sive quattuor evangelia ante Hieronymum latine translata''.

4. Codex bildsteniānus (lat.). Se nedan Codex 5.

5. Codex bureānus (lat.), en i k. biblioteket i Stockholm förvarad pergamentshandskrift i kvart, innehållande från latinet öfversatta helgonlegender. Den förskrifver sig från 1350—70, men språkbyggnaden och rättskrifningen visa tillbaka på en ännu äldre period, möjligen slutet af 1200-talet. Att denna codex blifvit afskrifven i Vadstena kloster eller åtminstone tillhört detta, har man velat sluta af ett i den ena pärmen fastlimmadt pergamentsblad, innehållande ett stycke ur den heliga Birgittas ''revelationes extravagantes''. Denna codex är en bland de äldsta kända svenska handskrifterna; den öfverträffas nämligen i ålder endast af några landskapslagar. Af de ursprungligen omkr. 200 bladen återstå numera endast 60. Skriften är särdeles redig. Öfverskrifter (''rubriker'') och initialer äro merendels röda, de senare någon gång blåa. Om denna märkliga handskrifts senare öden vet man endast, att den 1634 skänktes till Joh. Bureus samt att denne öfverlämnade den till riksarkivet, hvarifrån den vandrat genom antikvitetskollegium och antikvitetsarkivet till k. biblioteket (1780). En senare afskrift af samma original, som låg till grund för denna codex, är känd under titeln Codex bildstenianus. Denna, en pergamentshandskrift i stor kvart, förvaras i Uppsala universitetsbibliotek. Den innehåller 170 blad och torde vara skrifven 1420—50. — Hufvudsakligen på Codex bureanus och Codex bildstenianus grundar sig det af G. Stephens 1847—58 utgifna arbetet ''Ett fornsvenskt legendarium'' d. 1—2 (i ''Svenska fornskriftsällsk:s samlingar''). 1875 utgaf J. G. Landtmanson ''Om ordböjningen i den svenska fornskriften Codex bureanus'', och 1900—05 utgaf O. Ottelin ''Studier öfver Codex bureanus'' I, II.

6. Codex frisiānus (lat.). Se Frisiska boken.

7. Codex justinianēus (lat.), den del af den af östromerske kejsaren Justinianus I (527—565 e. Kr.) föranstaltade stora samling af den romerska rättens källor, hvilken innefattar de kejserliga förordningar (*constitutiones principum*), hvilka skulle förblifva i kraft. Justinianus lät först (år 529) verkställa en samling och bearbetning af dessa samma; men detta arbete (*Codex vetus*) har gått förloradt, hvaremot en ny samling och bearbetning (*Codex repetitæ prælectionis*), som några år senare verkställdes och år 534 stadfästes af kejsaren, är den som finnes i behåll.

8. Codex nazaræus (lat.), ''nazarenercodex''. Se Adams bok.

9. Codex rēgius (lat.), äldsta kända handskriften af poetiska eddan. Se Edda.

10. Codex (Ephraemi Syri) rescriptus, bibelhandskrift från 5:e årh. Se Bibelhandskrifter, sp. 225.

11. Codex sinaïticus (lat.), bibelhandskrift från 4:e årh. Se Bibelhandskrifter, sp. 224—225.

12. Codex theodosiānus (lat.), en af den östromerske kejsaren Teodosius II (408—450) föranstaltad samling af de föregående kristnelagarnas förordningar. Denna samling, som af Teodosius stadfästes år 438 e. Kr. och genom Justinianus' lagverk åter upphäfdes, finnes till största delen ännu i behåll och började 1905, på föranstaltande af preussiska vetenskapsakademien, utgifvas i en ny, defn upplaga, redigerad af Th. Mommsen och P. Meyer.

13. Codex vaticānus, bibelhandskrift från 4:e årh. Se Bibelhandskrifter, sp. 2

Codiæum Rumph, *bot.*, växtsläkte af fam. *Euphorbiaceæ*, omfattande 4 buskar eller träd på Stilla hafvets öar och i Australien. I växthus odlas flera mänt en mängd varieteter af *C. variegatum* (s. k. Croton), med smala, ofta vridna broka blad. G. L.

Codici'llus (lat.). Se Kodicill.

Codille [kådi'j], fr. Se Kodilj.

Cod-liver-oil [kå'd-livə-åi'l], eng. Se Fiskleverolja.

Cod. ms., förkortning för Codex manuscriptus. Se Codex.

Codogno [kådå'njå], stad i italienska prov. Lodi och lano, s. ö. om Lodi. 11.594 inv. (1901). Silkeväfverier. Handel med parmesanost.

Codrington [kå'driŋtən]. 1. Sir Edward, engelsk amiral, f. 1770, inträdde 1783 i krigstjänst och deltog, såsom löjtnant ombord på lord Howes flaggskepp, i sjöstriderna utanför Ouessant 1794. I slaget vid Trafalgar (1805) var han chef på linjeskeppet Orion. Sedan tjänade han med utmärkelse under en mängd sjöexpeditioner, särskildt under sir Alexander Cochrane i kriget mot Nord-Amerika, där han 1814 befordrades till konteramiral. 1821 utnämndes han till viceamiral, och 1826 fick han befäl över Medelhafseskadern samt ledde de allierade engelska och ryska flottorna i slaget vid Navarin 1827. Ehuru han genom denna lysande och dådiga seger förvärfvade sig europeisk ryktbarhet

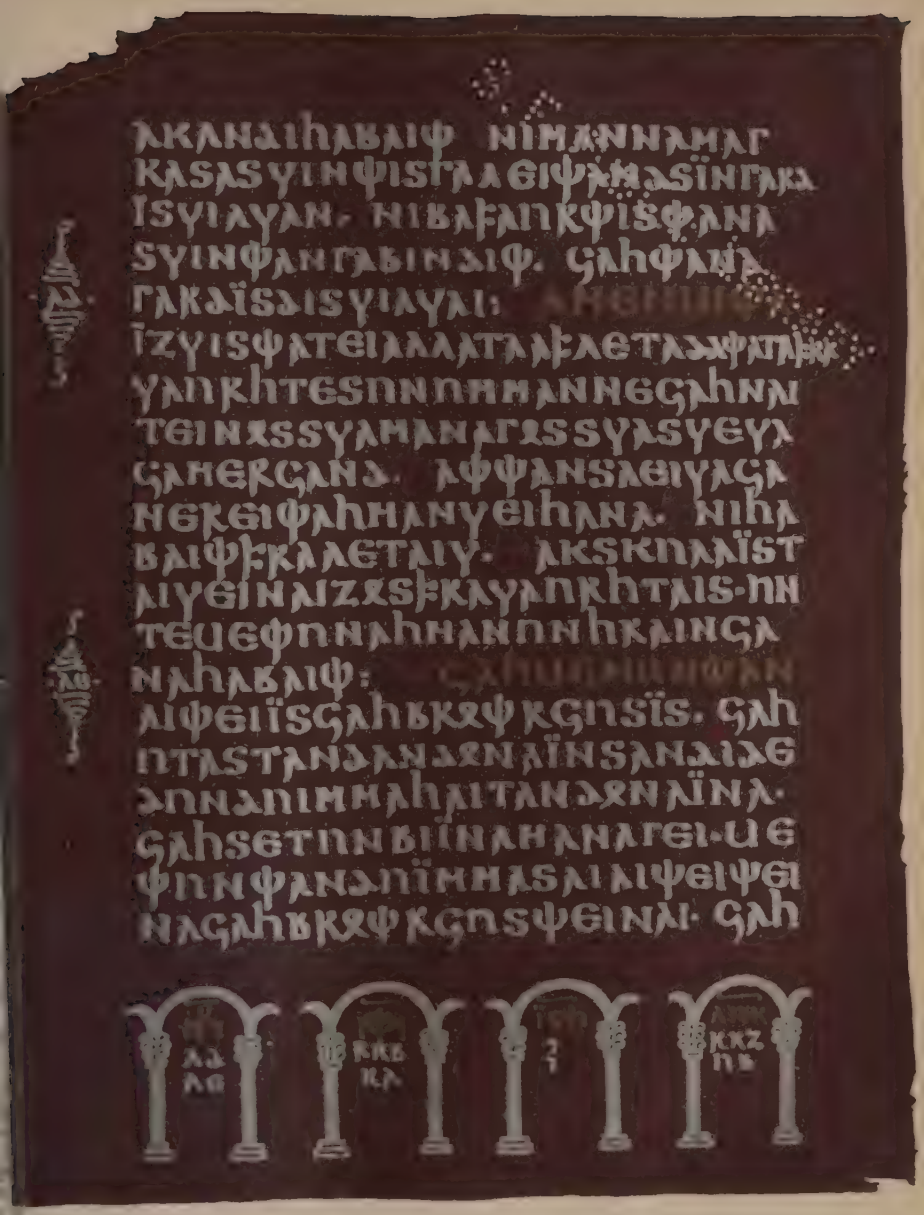

En sida af Codex argenteus (Markus kap. 3. vers 27—32). Se art. Codex

ades med utmärkelsetecken af såväl England Frankrike, Ryssland och Grekland, blef han 1828 återkallad af engelska regeringen, som litiska skäl ej gillade hans handlingssätt. 1837 drades han till amiral och var 1839—42 befäl-nde amiral i Portsmouth. 1832—40 var han ot af underhuset och tillhörde där det liberala t. Död i London 1851. O. E. G. N.*

William John C., den föregåendes son, sk general, f. 1804, inträdde 1821 i hären, 1854 med Coldstreamgardet till Bulgarien, lär generalmajor och utmärkte sig såsom sådan lma och Inkerman. Under en del af belägn af Sevastopol anförde han en division — light division" — och utnämndes i nov. 1855 ögste befälhafvare för engelska styrkan på . 1857—59 var C. parlamentsledamot för wich, var 1859—65 kommendant på Gibraltar lef 1863 general. Han tog 1877 afsked ur statsen och dog 1884.

drus, latinsk form för Kodros.

dy [kåu'di], William Frederick, nordikansk buffeldödare, f. 26 febr. 1845 i grefsk. , Iowa, hade först tjänst som postförare i trakväster om Mississippi samt gjorde sig därunder les omtyckt af de hvite och hade en mängd blo-äfventyr med indianerna. Sedan han deltagit ördeskriget som spejare, tog han tjänst hos ett ägsbolag, hvars arbetare han försåg med buffel- och dödade därunder 4,280 bufflar på 18 må-, hvilket förskaffade honom det namn, hvar- han sedan blifvit ryktbar, nämligen Buf-Bill. 1862 återinträdde han i armén samt hef för kunskaparna i striden mot sioux-indiaoch cheyennerna. Sedermera invaldes han i uskas representation. Därpå gaf han sig med upp indianer ut på en turné i landet, men afden för att 1876 ännu en gång strida mot erna. Efter krigets slut samlade han ihop en indianer, cow-boys, spejare, trapper o. s. v., ed denna trupp har han upprepade gånger lysande resultat såväl i Amerika som äfven i a gifvit teatraliska föreställningar af lifvet i vilda västern".

ehoorn [köhårn], Menno, baron van C., dsk militäringenjör, f. 1641 i Friesland, blef vid sexton års ålder kapten och avancedärefter till generallöjtnant, chef för ingenjördet, chef för artilleriet och guvernör öfver holsa Flandern. Han var samtidig med och kämofta mot den store franske ingenjörgeneralen an, som genom större försiktighet vid sina förenordnande ofta rönte mera framgång än C. senare utmärkte sig stundom för en hänsynsärfhet i anfallet. Försvaret af Maastricht samt ingarna af Gravelingen 1673, Namur 1695, 1702, Bonn 1703 m. fl. leddes af honom. r en utmärkt fästningsbyggare och ingenjör. de befästningskonst utgaf han *Versterkinge des cks met alle sijne buytenwerken* (1682) och *ce vestingbouw* (1685), hvilka skrifter öfver på flera europeiska språk. C. införde flera tringar inom befästningskonsten samt utveckfi sistnämnda arbete grundsatserna för det senederländska befästningssystemet, hvilket utse sig för väl skyddadt murverk, kraftigt flankur, reduiter i bastionerna, goda förbindelser m. m. C. föreslog själf 3 olika systemer, som delvis tillämpades vid fästningsbyggnader i hans hemland (jfr Befästningskonst, sp. 1199). Dessutom föranledde han ett allmännare bruk af kastelden i fästningskriget och konstruerade en liten lätt mörsare, som benämndes efter honom. Död 1704. G. U. (L. W:son M.)

Cœlenterāta [sel-], Celenterater, Kavitetsdjur, *zool.*, sammanfattande benämning på ett antal djurformer, som förr varit förenade med tagghudingarna till en stor grupp, stråldjuren (*Radiata* l. *Actinozoa*, aktinozoer), men numera visats vara af mycket ursprungligare organisation än tagghudingarna, med hvilka de knappast torde ega någon närmare släktskap. I själfva verket äro celenteraterna — om vi bortse från svampdjuren, hvilka stundom räknas till dem — de lägsta af alla flercelliga djur. Hit höra nämligen former, som utmärka sig därigenom, att deras kroppsbyggnad aldrig höjer sig öfver det organisationsskede, det s. k. *gastrula*-stadiet, som bildar ett tidigt fosterskede hos alla öf-

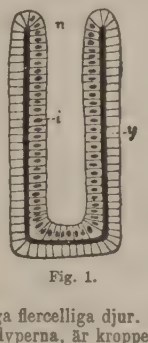

Fig. 1.

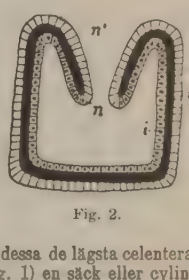

Fig. 2.

riga flercelliga djur. Hos dessa de lägsta celenterater, polyperna, är kroppen (fig. 1) en säck eller cylinder, öppen i ena ändan, sluten i den andra, och kroppsväggen bildas af två lager celler, ett yttre (*y*) och ett inre (*i*), hvilka motsvara det yttre och det inre groddbladet hos öfriga djurs foster; det inre lagret begränsar kroppshåligheten och öfvergår vid munöppningen (*n*) i det yttre. Som en modifikation af polyptormen uppfattas den hos koralldjuren uppträdande organisationen (fig. 2), som är högre utvecklad, i det dels kroppens öfre ända med munöppningen är instjälpt i kroppshåligheten, så att ett svalgrör (*n'n*) uppstår, dels mellan de båda celllagren ett tredje, mäktigare (*m*) utbildats. Den tredje och högsta celenterattypen är den mera komplicerade medusaformen (fig. 3). Denna har likaledes uppkommit genom en omdaning af polyptormen, i det polypens slutna ända blifvit utbredd till en hvälfd skifva. Mellan det yttre och det inre cell-lagret afsöndras en mer eller mindre riklig mängd s. k. geléväfnad (*m*), som bildar större delen af skifvan; i det inre finnes ett system af kanaler. Men medan polypen och koralldjuret vanligen äro fastsittande med den slutna kroppsändan, äro medusorna i regeln fritt simmande; skifvan är härvid riktad uppåt. — Med namnen celenterater (af grek. *kōl'los*, ihålig) och kavitetsdjur (af lat. *ca'vus*, ihålig) har man velat betona dessa djurs kanske betydelsefullaste särmärke: hos dem sammanfalla — i motsats till förhållandet hos alla andra

flercelliga djur — tarmkanal och kroppshålighet: kroppsväggarna omsluta en mer eller mindre enhetlig hålighet (”urtarm”), hvilken tjänstgör både som matsmältnings- och cirkulationsorgan. Särskilda afsöndrings- och andedräktsorgan äfvensom särskild analöppning saknas likaledes; osmältbara ämnen, som kommit in i urtarmen, aflägsnas genom munöppningen.

Celenteraterna äro oftast försedda med bihang: fångstarmar, tentakler, som äro utväxter eller utstjälpningar af kroppsväggen; de äro fästa i munöppningens närhet eller dessutom, såsom hos medusorna, vid kroppsskifvans kant. Alla hithörande djur ha de olika organen strålformigt anordnade; antalet kongruenta stycken, i hvilka kroppen kan delas, är 4, 6 eller en mångfald af dessa tal. — Kännetecknande för celenteraterna (med undantag af kammaneterna) är förekomsten af nässelceller i kroppens ytlager. Vid beröring utkasta nässelcellerna en fin tråd med en brännande vätska (fig. 4 *a*, *b*); denna förlamar eller dödar de djur, som tjäna celenterateraterna till näring. (Som bekant kunna vissa maneter och andra större celenterater på detta sätt tillfoga

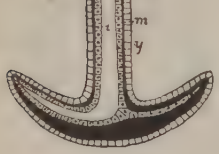

Fig. 3.

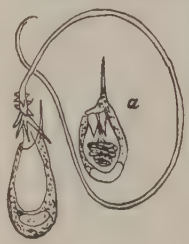

Fig. 4.

äfven människan ganska smärtsamma sår.) Nervsystemet uppträder under sin enklast kända form, hos de lägre celenteraterna i eller omedelbart innanför det yttre kroppslagret, äfvensom stundom i det inre, ännu utan någon skillnad mellan centralt och periferiskt nervsystem; hos vissa högre celenterater har denna differentiering inledts sannolikt i sammanhang med de enkelt byggda sinnesorganen (ögon och hörselredskap). De flesta celenterater undergå en metamorfos. Könlös fortplantning (delning och knoppning), hvarigenom kolonier bildas, spelar en viktig roll. Hos några arter förekommer en regelbunden generationsväxling (se nedan). Det stora flertalet lefver i hafvet, endast några få i sött vatten. Rester af celenterater anträffas redan i de äldsta geologiska lagren.

Celenteraterna kunna indelas i fyra klasser: *Hydrozoa*, polypmaneter; *Scyphomedusæ* (*Acalephæ*), skifmaneter; *Anthozoa*, koralldjur; och *Ctenophora*, kammaneter.

I. *Hydrozoa*, polypmaneter. Denna klass innesluter de lägsta celenteraterna. Vidare är det kännetecknande för densamma, att generationsväxling uppträder samt att könsgenerationen och den könlösa generationen äro hvarandra mycket olika. Den senare, de s. k. polyperna, hvilkens allmänna kännetecken redan ofvan antydts, är i regeln med den slutna kroppsändan fäst vid föremål i hafvet; de bilda vanligen genom knoppning kolonier. Maneterna l. medusorna (fig. 5, sedd från sidan, 6 sed underifrån), som representera könsgeneration, kän tecknas därigenom, att den del af kroppen, so motsvarar polypens undre ända, är utvidgad till rund, mer eller mindre hvälfd skifva (klocken,

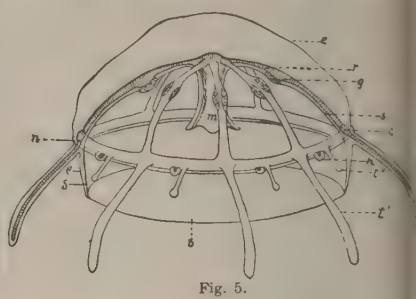

Fig. 5.

från hvars undre sida i midten ett rör (kläppen, nedhänger, som slutar med munöppningen (*o*). Fr urtarmen sträcka sig in i skifvan radiärkanaler (hvilka förena sig vid skifvans rand till en ringka (*c*). Längs skifvans rand finnas kontraktila tråd (*t*) samt ögon och hörsel- l. statiska organ (*r* under det yttre kroppslagret ligger en mängd ner celler, förenade med hvarandra genom sina utsk till en nervring (*n*). Å skifvans konkava undre s finnas muskeltrådar, som, ringformigt anordnade, särskildt talrika i en från skifvans rand inåt rikt

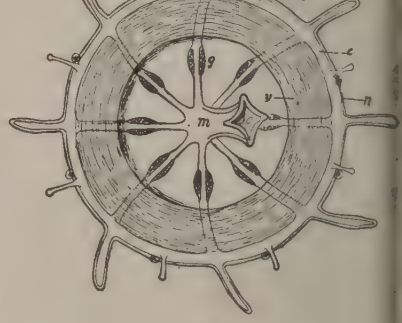

Fig. 6.

membran (*velum*, *v*). Genom musklernas kontrak erhåller skifvan en starkare hvälfning, och va pressas ut, hvarigenom medusan skjuter fram i v net, med skifvans konvexa yta riktad framåt. K produkterna (*g*) utvecklas än å radialkanalerna, å kläppen.

Utvecklingen försiggår genom generationsväxl Ur en medusas befruktade ägg utbildas en c beklädd larv, hvilken, sedan den någon tid simmat omkring, fäster sig vid något föremål i net; genom knoppning kan ur den ena pol

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

å en koloni, hvars skilda medlemmar sinsan stå i förbindelse med hvarandra genom från utgående rör. Vanligen äro polyperna förmed ett hölje. Ofta äro polyperna i en sådan i olikartade, förete en arbetsfördelning. Medan ga (fig. 7 *P*) äro fullt utbildade polyper, med l utvecklad tentakelkrans, och i främsta rummet omsorgen om koloniens näring, sakna andra 7 *S*) tentakler och munöppning, hvaremot de

Fig. 7.

rikt utrustade med nässelceller, och tydligen göra några af dem som koloniens försvarare, a som dess känselverktyg. Åter andra kunna des sakna tentakler och munöppning och hafva ppgift att genom knoppning alstra medusageneien (fig. 7 *M*). I vanliga fall lösa sig dessa par, sedan de växt ut till en medusalik kropp, polypen. Ej sällan blifva knopparna stående t lägre utbildningsstadium och lossna aldrig polypen; i senare fallet produceras könsprodukt, ägg eller sädesceller, af dem. — Hos somliga ande celenterater förekommer emellertid ej generationsväxling, i det polypgenerationen ndigt saknas och omedelbart ur de af medusan de äggen medusor utveckla sig.

allra flesta polypmaneterna lefva i hafvet, och ängd arter förekommer i de nordiska hafven. vatten lefver bl. a. hydrapolypen (se . En annan i sött eller bräckt vatten lefvande när *Cordylophora lacustris*, som bildar rikt förde, 4—8 cm. höga kolonier med kitinhölje, fri medusaform. Ursprungligen ett djur, som tande lefver i bräckt vatten, har denna art de senaste årtiondena vandrat in i floder och Den förekommer ock i Sverige.

grupp, *Hydrocorallina*, utmärker sig däri-, att kroppshöljet är förkalkadt och hela kolombildar en korallartad massa, som stundom är ydande dimensioner och hvars inre utgöres af da polypernas förkalkade höljen; endast koloytterlager är bebodt af lefvande djur. Hitde släkten (*Millepora*. *Stylaster*), som förr räknats till koralldjuren (se nedan), spela en viktig roll vid korallrefvens bildning.

En annan mycket egenartad grupp bland polypmaneterna är *Siphonophora*, rörmaneterna l. simpolyperna. De bilda fritt simmande kolonier, som höra till de skönaste företeelserna inom den pelagiska djurvärlden; man har jämfört dem med flytande blomstergirlander. Hos dem har arbetsfördelningen mellan koloniens olika individer och därmed dessas sinsemellan skiljaktiga organisation (polymorfismen) uppnått den högsta graden. Både polyper och medusor ingå i dessa kolonier (se fig. 8, som framställer en förenklad, och fig. 9 en naturtrogen bild af en rörmanet, *Physophora*). Polyperna kunna uppträda dels som näringspolyper (*n*, *N*), hvilka väsentligen bibehållit den för hela klassen kännetecknande byggnaden, dels som känselpolyper (*ta*), som sakna mun, men äro utrustade med fångsttrådar (*f*) och utmärkas genom stor sensibilitet och rörelseförmåga. Medusaformerna kunna likaledes vara olika utbildade för olika ändamål: könsmedusorna (*mf*) — än som blotta knoppar, än som fullt utbildade medusor, som stundom kunna lösgöra

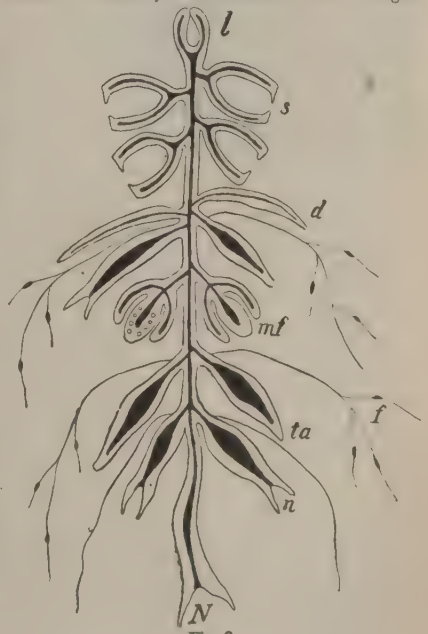

Fig. 8.

sig från kolonien — alstra könsprodukterna; simklockorna, sterila medusor utan kläpp och munöppning, som genom sina kontraktioner förflytta kolonien (*s*); luftsäcken (*l*), hvilken tjänstgör som hydrostatisk apparat; äfven de till skydd tjänande täckfjällen (*d*) äro ombildade medusor. Alla dessa olika individer uppbäras af ett gemensamt rör, hvarigenom näringen föres till koloniens olika medlemmar. Rörmaneterna äro pelagiska djur, allmänna i de tropiska hafven, talrika ock i

Medelhafvet, men sällsynta i nordiska haf. Bland hithörande former må framhållas: *Physalia*, bidevindseglarna (se d. o.), *Physophora* (fig. 9, med ofta långt, spiralvridet stamrör och flasklik luftsäck och med simklockor, som bilda en pelarlik del af kolonien; nedanför denna finnas kolonins öfriga individer) samt *Porpita* och *Velella*, som skilja sig

Fig. 9.

från de öfriga därigenom, att stammen utgöres af en skifva, som innesluter en mängd luftrum, hos det förra släktet kretsrund, hos det senare elliptisk med upprätt kam.

II. *Scyphomedusæ* (*Acalephæ*, *Acraspeda*), skifmaneter, akalefer. Medusageneration utgöres af i allmänhet större former (ända till 1 meter stora) än i den förra. De äro klock- eller skifformiga och hafva skifvans rand försedd med 8 eller 16 inskärningar, i hvilka de s. k. randkropparna (ögon och statiska l. hörselorgan) äro belägna. Från munöppningen på kroppens undre sida utgå ofta fyra stora s. k. munarmar, som hafva till uppgift att gripa bytet (se fig. 10 *m*, som framställer en förenklad genomskärning af en skifmanet). Urtarmen utvidgas i skifvans midt till en s. k. mag-

hålighet (*t*), hvilken kan vara försedd med ett an radiära säcklika rum (*t*¹), från hvilka de vanlig rikt förgrenade radiära kanalerna (*rk*) utgå.

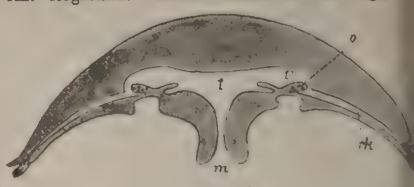

Fig. 10.

mängd ofta långa tentakler äro fästa å skifv rand. Till skillnad från polypmaneterna sakna s maneterna den från skifvans rand inåt riktade ri formiga, muskulösa membranen. De simma gen hopdragning af kroppsskifvan. Könskörtlarna vecklas ur det inre kroppslagret och äro i form veckade band belägna i maghålighetens utbu ningar (*o*).

Äfven här sker fortplantningen genom generati

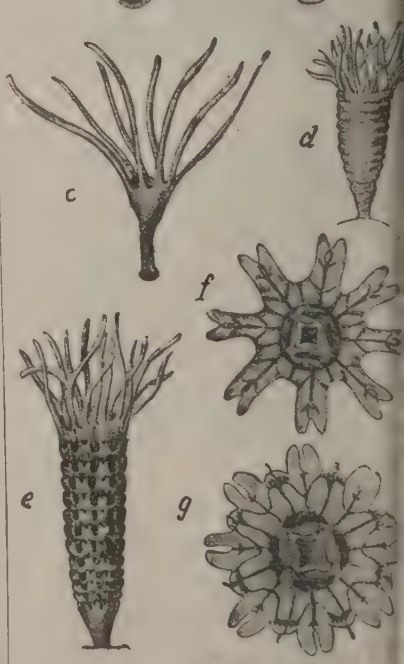

Fig. 11.

växling. Den ciliebeklädda larven (fig. 11 *a*) utvecklats ur det befruktade ägget, fäster s

Ord. som saknas under C, torde sökas under K.

remål i hafvet och utväxer till en liten polyp
en tentakelkrans (”scyphistoma” *b*, *c*). Efter
tids förlopp iakttager man tvärfåror på den-
a (*d*), hvilka småningom blifva djupare och slut-
sönderfalla i ett antal skifformiga stycken (*e*),
ilka hvar och en utbildas till en liten medusa
dessa figurer föreställa unga skifmaneter från
kroppssidan). — Hos några släkten saknas
lik generationsväxling, i det ur medusaägget
bart framgår en medusa. Alla skifmaneter
i hafvet. — Af hithörande släkten märkas
de. 1) Öronmaneten, *Aurelia aurita*:
n af den plattade skifvan åttaflikad och ut-
l med en mängd korta tentakler i *en* rad;
kanaler nätlikt förgrenade; färg vanligen blekt
; blir ända till 40 cm. stor. 2) Brännmaneten, *Cyanea capillata*: tentakler i knippen;
ringkanal; färg brun- eller rödgul; skifvan
ppnå en diameter af 1 m., tentaklerna kunna
öfver 2 m. långa. Denna manet fruktas af
de för den starka sveda och brännande känsla,
less beröring förorsakar å huden. Båda dessa
n förekomma i Nordsjön och Östersjön.

3. *Anthozoa*, koralldjur. Hithörande arter
med få undantag sessila hafsdjur och bilda
en individrika kolonier af stundom kolossal
. Som redan antydt, skiljer sig korallpoly-
från hydrozoopolypen såväl därigenom, att krop-
öfre ända med munöppningen är instjälpt
pshåligheten, så att ett svalgrör uppstår, som
ärigenom, att mellan de båda ursprungliga
ren ett tredje mäktigare utbildats (fig. 2).
ifven i andra afseenden äro koralldjuren högre
ade. Från urtarmens vägg utgå lodräta,
t stående skiljeväggar, som icke nå fram till
s midtaxel, så att urtarmen blir ofullständigt
i flera rum. Upptill nå dessa skiljeväggar
algröret och stödja detta. En eller flera rader
ler omgifva ingången till svalgröret. Som
pningen ofta bildar en oval springa, visa dessa
antydan till bilateral symmetri. — Förutom
rtplantning har det öfvervägande antalet
djur förmågan att föröka sig förmedelst knopp-
g. Vanligen bildas på detta sätt kolonier, ofta
nde af tusentals individer. Nästan alltid
essa kolonibildande koralldjur ett skelett af
eller hornsubstans (se Korallref). Alla
djur lefva i hafvet. De indelas i tvenne ord-
:

1. *Octactinia*: ega åtta skiljeväggar och lika
. tentakler, hvilka å hvarje sida äro försedda
små fjäderlika utskott (fjäderformiga fångst-
r). Hit höra: ädelkorallen, hornkorallerna, sjöpennorna, orgelkorallen (se dessa ord) och korkkorallen (se
onium).

2. *Zoantharia*: ega vanligen 6, 12 eller fiera
ggar och ett motsvarande antal icke fjäderför-
ngstarmar. Endast de till gruppen *Malacoder-*
hörande formerna sakna skelett (se Actinia).
et (*Sclerodermata*) utmärker sig genom den
utbildning, som kalkskelettet uppnår. Sällan
da dessa djur enstaka (såsom *Fungia*); vanligtvis de förenade till en koloni (såsom *Astræa*),
bestående af tusentals individer, hvilka antingen
öfverdrag bekläda föremål i hafvet eller ock
. formen af förgrenade, trädlika bildningar.
Mellan kolonier och enstaka individer finnas alla tänkbara öfvergångar. En koloni uppstår ur en enstaka individ genom fortsatt delning eller knoppning. När denna delning eller knoppning ej kommer till afslutning, uppstå mer eller mindre slingrade rader af ofullständigt från hvarandra skilda individer; å dylika koloniers skelett kan antalet individer ej bestämmas (jfr fig. 12, *Favia*, en koloni med väl skilda individer, och fig. 13, *Coeloria*, som hör till det sistnämnda slaget). Flertalet Sclerodermata förekommer i de varmare hafven; *Lophohelia* är en nordisk form. — Hos några paleozoiska koraller täckes djurets mynning af ett ”operkel”, bestående af ett eller flera kalkstycken; så är förhållandet hos det i Gottlands silurformation förekommande släktet *Rhizophyllum*.

Fig. 12.

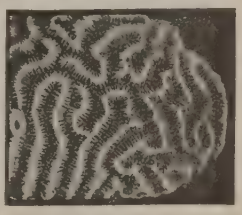

Fig. 13.

IV. *Ctenophora*, kammaneter. Denna klass, som intar en rätt isolerad ställning, öfverträffar alla hafsdjur i väfnadernas genomskinlighet och ömtålighet. Somliga kammaneter äro så bräckliga, att en någorlunda stark vattenströmning kan bryta sönder dem. Kroppens grundsubstans utgöres af mjuk geléväfnad, som i alla riktningar genomkorsas af muskelceller. Kroppsformen är olika hos olika släkten. Den strålformiga anordningen af kroppsdelarna är endast antydd; vanligen är kroppen tvåstråligt symmetrisk, d. v. s. den kan delas blott i två symmetriska halfvor. Den på undre kroppssidan belägna munöppningen mynnar in i en hålighet (”tratten”), från hvilken utgå bl. a. åtta meridiant löpande kanaler. Längs nämnda kanaler finnas på kroppsytan lika många rader af små skifvor eller blad, som ofta äro kamformigt delade i den fria brädden och som uppkommit genom sammanväxning af cilier. Dessa organ äro djurets viktigaste rörelseorgan. Å öfre kroppspolen finnes ett sinnes-(hörsel-?)organ. Hos somliga arter förekomma två långa tentakler; hos andra saknas sådana. Nässelceller finnas aldrig. Kammaneterna äro hermafroditer. Alla äro pelagiska djur, och flertalet förekommer i de varmare hafven. I Nordsjön lefva representanter för släktena *Beroë* och *Cydippe*.

Litt.: Milne-Edwards och I. Haime, ”Histoire naturelle des coralliaires” (3 dlr, 1857—60), G. I. Allman, ”A monograph of the gymnoblastic or tubularian hydroids” 1871—72), N. Kleinenberg, ”Hydra” (1872), E. Haeckel, ”System der medusen” (1880—81), C. Chun, ”Die ctenophoren des golfes von Neapel” (1880), och O. Carlgren, ”Studien über nordische actinien” (Stockholm 1893). L—e.

Cœlestin [sel-] Werner (af lat. *cæle'stis*, himmels-

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

blå), Celestin, *miner.*, ett himmelsblått eller färglöst mineral, som kristalliserar efter rombiska systemet och liknar baryt. Det dekrepiterar i blåsrörslågan och smälter till en mjölkhvit kula, under det lågan färgas karminröd, strontiumlåga. Kemisk sammansättning: SrO_2SO_2, motsvarande 56,6 proc. strontian, 43,6 proc. svafvelsyra. Af cœlestin framställas strontianpreparat, som, inblandade i fyrverkerisatser, ge röd fyrverkerield. A. Hng.

Cœlestinorden [sel-]. Se Celestinorden.

Cœlestinus [sel-] l. Cœlestīnus, namn på fem påfvar. Se Celestinus.

Cœlesyrien [sel-]. Se Celesyrien.

Coelho [kåe'lju], Francisco Adolpho, portugisisk språkforskare, f. 1847 i Coimbra, sedan 1878 professor i romansk språkforskning och pedagogik vid högskolan i Lissabon och därjämte sedan 1884 rektor vid en högre borgarskola därstädes, har vetenskapligt behandlat Portugals språk, etnografi, folklore o. s. v. Till hans viktigare arbeten höra *Questões da lingua portugueza* (1874), *Noções de glottologia geral e especial portugueza* (1881; 2:a uppl. 1888), *Os dialectos romanicos ou neo-latinos na Africa, Asia e America* (1880—82) och en framstående ordbok, *Diccionario manual etymologico da lingua portugueza* (1890). C. har ombesörjt den första samlingen af portugisiska folksagor, "Contos populares portuguezes" (1879).

Cœlibāt [sel-], ogift stånd. Se Celibat.

Cœlin [sel'in], Cœruleum, Bleu céleste, *kem. tekn.*, blå akvarell- och oljefärg, som utgöres af koboltstannat, blandad med gips och tennoxid. Färgen bibehåller sin himmelsblå färgton äfven i konstgjord belysning. P. T. C.*

Cœlius Sedūlius [sēlius]. Se Sedulius.

Coello [kåe'ljå], Alonso Sanchez, spansk figurmålare, f. i Benifayo nära Valencia i början af 1500-talet (1515?), d. 1590 i Madrid, var i Madrid lärjunge till nederländaren Antonis Mor och räknas till Madridskolan på grund af sin ställning vid Filip II:s hof (han var konungens gunstling). Af hans altartaflor finnas några i Madrids museum, hvilka dock ej visa honom på höjden af hans konst. Sitt rykte förvärfvade han genom sina porträtt, som ibland gått under Antonis Mors namn, hvilket antyder deras stilfulla teckning och psykologiska skärpa. De äro nu mera sällsynta. Ett bland de vackraste i Madrids museum är *Infantinnan Isabellas* porträtt. *Filip II:s* ser man i Berlins museum. C. R. N. (O. G—g.)

Coello y Pacheco [kåe'ljå i patje'kå], Carlos, spansk dramatisk skriftställare, f. 1850, d. 1888, var en originell författare, hvars alster präglas af skarp satir och godmodig humor, ej utan ett drag af melankoli. Af hans sceniska arbeten äro att nämna *La mujer propia* (1873, ett historiskt drama från Filip II:s tid), *La pena negra*, *El alma en un hilo*, *Roque Guinart* (med ämne från Cervantes) samt *El príncipe Hamlet* (en bearbetning på kastiljansk vers af Shaksperes Hamlet), vidare 3 zarzuelas: *La monja Alférez*, *Antaño y Ogoño* och *Las mujeres que matan* (1886), en diktsamling till drottning Mercedes' minne, *Siemprevivas*, samt den humoristiska prosasamlingen *Cuentos inverosímiles*. I dagspressen finnas under pseud. "El maestro Estokrate" många prof på C:s satiriska penna. Ad. H—n.

Cœloco'ccus [sel-] Wendl., *bot.*, släkte af höga palmer, hvars 3 arter växa i västliga Polynesien. De äpplestora, stenhårda fröna, australisk elfenbensnötter, lämna ett värdefullt material till knappar och andra svarfvade föremål och utgöra en viktig handelsartikel. G. L.—n.

Cœlo'genys [sel-], *zool.* Se Pakasläktet.

Cœloglo'ssum [sel-], *bot.* Se Habenaria.

Cœlōm [sel-; af grek. *koi'los*, ihalig], kroppshål

Cœlopty'chium Goldf. (af grek. *koi'los*, ihalig, o *ptychi'on*, sammanslagen bok), *paleont.*, ett underordningen *Dictyonina* bland de hexactinelli spongierna hörande, under yngre senontiden lefvan spongiesläkte af paraplyliknande form. Westfäle af *C.* karakteriserade krita motsvaras till tiden Sveriges mammillatuskrita. A. H

Cœlospe'rmæ [sel-], *bot.* Se Umbellifer

Cœmetērium [sem-], lat. (af grek. *koimetēri* sof- l. hviloplats), begrafningsplats, kyrkogård (s skildt om begrafningsplatserna i Roms katakomb

Coe'mtio (lat.), *jur.* Se Koemtion.

Coen [kön], Jan Pieterszoon, en af holländsk-ostindiska kolonialväldets grundläggare, 1587 i Hoorn, var sedan 1607 i holländska k paniets tjänst, blef 1613 medlem af indiska r och kort därefter generaldirektör för hela hand hvilken han bragte ur dess förutvarande läger 1617 utnämndes han till generalguvernör öfver l ländska besittningarna och satte som sitt mål vinna Java för kompaniet, trots engelsmän och j ner. Efter en oafgjord sjöstrid i närheten af af honom på Java, midt emot Djakatra, anl fäste lyckades det honom en tid efteråt, 1619, intaga och förstöra Djakatra, på hvars plats anlade Batavia. 1623 afgick han från sin post återvände till Holland, men 1627 blef han generalguvernör och försvarade sig kraftigt mot tam och fursten af Mataram, östra Javas mäk härskare. Under dennes belägring af Batavia C. i kolera 20 sept. 1629, kort innan fienderna gades i fullständig upplösning draga sig tillb Statyer af C. hafva rests i Batavia och Hoorn.

Cœna [sena], lat., romarnas förnämsta mål Den intogs mot aftonen.

Cœnāculum [sen-], lat., cenakel, matsal; öfre ningen; anspråkslös bostad, vindsrum, vindsk

Cœna do'mini (lat.), Herrans nattvard. — (Cœna domi'nica) Skärtorsdagen, såsom å nelsedag af nattvardens instiftelse. — 2. S torsdagsbullan. Enligt gammalt bruk lystes bestämda dagar bann öfver sådana, som vi kyrkan olydnad. Oftast användes skärtorsd härtill. Särskildt blefvo i medeltiden bann kättare afkunnade denna dag. Nikolaus II enade 1280 de olika bannbullorna till ett Denna "processus" påökades framför allt g 15:e årh:s reformatoriska rörelser och Lu uppträdande; den upplästes ända till Klemens X tid (1770) högtidligen hvarje år i Peterskyrk Rom och gick under namnet *Bulla cœnæ*. senaste gestalt börjar den med exkommunikati alla uppräknade kättare, hvarpå följer bann en del andra förbrytelser. Bullan upphäfdes mellt först genom Pius IX 1869. Hj.

Cœnobita [sen-], *zool.* Se Diogeneskräf

Cœnogra'ptus [sen-] Hall, *paleont.* Se G toliter.

Cœruleum [seru'-]. Se Cœlin.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ur [kör], Jacques, fransk köpman och man, f. i Bourges i slutet af 1390-talet. På talet lyckades han vinna Karl VII:s ynnest, es 1440 och erhöll vid samma tid den viktiga ningen som konungens guldsmed (''argentier du ', hvarmed följde ledningen af hofhållningen ätten att förse hofvet med dess olikartade behof. blef han medlem af konungens råd och fick n rad uppdrag i Languedoc af största vikt, så enna landsdel alldeles kom under hans inflyd. Med hufvudkontor i Montpellier och senare rseille byggde han så upp den franska handeln evanten, som i hög grad förminskats, framför å grund af det fördärfliga hundraårskriget med and; och hans affärsverksamhet nådde snart ett g, som för samtidens ögon antog nästan sagoproportioner och som gör honom till den förte representanten för storköpmännens och kapiernas mäktiga, mot medeltidens slut framträde klass. Högt i gunst samtidigt hos den franske ngen, hos påfven — som i en bulla gaf honom att handla med de otrogne — och hos levantens mmedanske furstar, lät han sin för den tiden nerande flotta föra franska varor (särskildt kläde lifsmedel) till levanten samt från Alexandria, t och andra orter, där han hade faktorier, öra dyrbara tyger, specerier, parfymer, pälsj, ja t. o. m. porslin ifrån Kina. Samtidigt s han ha drifvit slafhandel i ganska stor oming. I själfva Frankrike, som var halft ödelagdt riget med England, gaf han nytt lif åt klädesstrien och satte i gång en mängd olikartade ag (gruf vor, saltverk o. s. v.). Samtidigt var — såsom på en gång långifvare och rådgifvare en förnämste medhjälparen vid de franska finanas upphjälpande, liksom hans växande politiska tande tog sig uttryck i en mängd diplomatiska andra uppdrag; han var den främste af de erlige rådgifvare, med hvilkas hjälp den franska amakten nu började lägga grunden till sitt enC:s begär efter vinst, makt och ära var obesadt, och han synes aldrig ha varit nogräknad medlen för att nå något af sina mål. Hans praktad tog sig en mängd uttryck, särskildt i hans ts i födelsestaden Bourges (nu rådhus, se illustr. Bourges) med den stolta inskriften ''À vailli cœurs rien impossible'' (för djärfva sinnen är omöjligt). Allt detta väckte stor afund och a; och en orimlig anklagelse mot C. 1451 (att rgiftat konungens älskarinna Agnes Sorel) ledde ans fall. Han dömdes 1453 för en mängd brott för underslef, för att ha sålt vapen till de ne, för att ha förfalskat och utfört mynt ur et m. m. — till att mista all sin egendom, sförvisas på lifstid och betala ruinerande böter att hållas fängslad tills detta skett. Han lycs dock inom kort tly och trädde i tjänst hos amle gynnare påfven, men dog 1456 på Chios, efter att ha blifvit utnämnd till ledare för ett tåg mot de otrogne. Den franska levanthandeln tillbaka med hans fall, men den maktställning förskaffat fransmännen i levanten bibehölls i hundra år. Ludvig XI lät revidera domen öfver och en del af dennes förmögenhet återställdes hans barn. — Litt.: P. Clément, ''Jacques C. harles VII'' (3:e uppl. 1865), L. Guiraud, cherches et conclusions nouvelles sur le prétendu rôle de Jacques C.'' (1900), och C. B. Favre, ''Politique et diplomatie de Jacques C.'' (Rev. d'hist. dipl. 1902—04). E. Hkr.

Coffea L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Rubiaceæ*, omfattande omkr. 30 träd och buskar i gamla världens tropiska länder, i synnerhet i Afrika. De vanligen glatta bladen äro korsvis motsatta, blommorna hopade i bladvecken, hvita och mycket välluktande. Frukten är en stenfrukt med 2 enfröiga stenar. Endast ett fåtal arter har betydelse för människan. Mest bekant och af största betydelse är *C. arabica* L., arabiska kaffeträdet l. kaffebusken, som är inhemsk i inre Afrika, från Syd-Abessinien till Victoria-Njansa, men odlas i alla tropiska länder. Det är ett vackert träd, som i

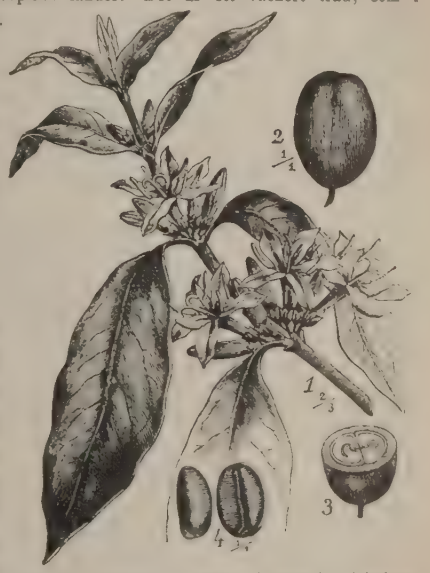

1 Gren med blommor. *2* Frukt. *3* Tvärsnitt af frukten. *4* Kaffeböna.

allmänhet uppnår en höjd af 5—6 m., med ständigt gröna, glänsande blad, liknande lagerblad. Odladt, hålles det i form af en låg buske för att underlätta skörden af frukterna. Dessa äro mörkröda och likna små plommon. Fröna, de s. k. kaffebönorna, äro i regeln två; deras mot hvarandra vända sidor äro då platta och försedda med en längdfåra, de utåtvända sidorna äro kullriga. I vissa fall kommer endast ett frö till utveckling, som då är rundadt på båda sidor; dessa bönor skiljas från de normala och säljas till högre pris under namn af pärlkaffe l. mockakaffe. Fröna omgifvas af ett hinnartadt fröskal, den s. k. silfverhinnan. Själfva stenens skal är pergamentartadt och aflägsnas vanligen på produktionsorten. Fröet består af en hornartad, oljerik fröhvita och ett mycket litet embryo. Af *C. arabica* finnas flera varieteter, delvis med gula eller hvita frukter. Det arabiska kaffeträdet odlas ej sällan som prydnadsväxt i boningsrum, hvartill det mycket väl lämpar sig.

Kaffebuskens blad användas flerstädes som te, af fruktköttet beredes genom jäsning ett välsmakande bränvin, och af stammarna göras promenadkäppar. Af stor betydelse är äfven *C. liberica* Bull., hvaraf liberiakaffe erhålles. Denna art, som är inhemsk i Väst-Afrika, men odlas i andra tropiska länder såsom varande motståndskraftigare mot sjukdomar än *C. arabica*, är ett ståtligt träd med betydligt större blad, blommor och frukter än det arabiska kaffeträdets. Af *C. canephora* Pierre, inhemsk i Gabun och odlad på Java, erhålles cazengokaffet, utmärkt af hög koffeinhalt, *C. stenophylla* G. Don lämnar det mycket aromatiska highlandcoffee, och ibokaffe erhålles af *C. Ibo* Fröhn, i Mosambik. Ett koffeinfritt kaffe erhålles af *C. mauritiana* Lam., café marron, på Réunion och Mauritius. Jfr Kaffe. G. L—m.

Coffein. Se Kaffein.

Coffeys blåsa. Se Destilleringsapparat.

Coffin-öarna. Se Bonin-öarna.

Coffre de Perote [kå'ffer de perå't] l. Nauhcampatepetl, vulkan i mexikanska staten Vera Cruz. 4,090 m.

Cogalniceänu, Mihail, rumänsk statsman och historiker. Se Kogalniceanu.

Coge'll, Per Eberhard, svensk, i Frankrike verksam porträttmålare, f. 1734 i Stockholm, d. 21 jan. 1812 i Lyon. C., som var apotekarson, tecknade först för Bouchardon och Larchevesque vid ritarakademien, öfvade sig därpå i pastellmåleri för Lundberg och reste 1763 på ett stipendium af 4,000 dal. kmt utomlands, men led skeppsbrott i Kattegatt, sattes i land vid Marstrand och for därifrån till Köpenhamn, vid hvars konstakademi han 1764 erhöll silfvermedalj. Enligt en uppgift (af m:lle Ehrenström) reste han från Danmark till England, enligt en annan uppehöll han sig en tid i München, där han i slottet skall ha målat arkitekturstycken i ett något torrt maner. 1766 och några följande år erhöll han af svenska staten ett understöd af 1,200 livres, men försvinner därpå ur svenska handlingar. 1766 kom C. såsom det vill synas händelsevis till Lyon, kvarhölls där af en febersjukdom, blef 1774 "adjoint aux professeurs de l'école gratuite de dessin" därstädes och 1779, på drottning Marie-Antoinettes och svenske ministern grefve G. F. Creutz' förord, "peintre ordinaire de la ville de Lyon" — förmodligen var det i sammanhang med denna utnämning som C. 1779 var i Paris, där Sergel då besökte honom. I 1796 blef C. "professeur de l'école centrale du département du Rhône" och synes ha bekläd denna syssla åtminstone ännu 1807. C:s verksamhet var sålunda hufvudsakligen begränsad till ritlärarens anspråkslösa yrke, hvilket förklarar att han i hemlandet blifvit så godt som alldeles förgäten. Han var emellertid äfven en af sin samtid i Lyon uppskattad porträttmålare. Björnståhl såg vid ett besök hos honom 1770 ett lyckadt porträtt af J. J. Rousseau, som dock var måladt endast ur minnet, och den svenske artisten uppmuntrades med porträttbeställningar ända från Paris, såsom t. ex. af hertig de Villeroy. I Sverige äro C:s tafior ytterligt sällsynta och torde inskränka sig till porträtten af köpmannen *A. Elfving* (1783, i varm, gulaktig färgton, hos öfverste F. af Pontin i Stockholm) och af franske astronomen *B. J. Delambre* (på observatoriet samma-städes 1803, torrt och nyktert utfördt). I Lyo finnas, enligt fransmannen L. Charvet, som för sam melverket "Réunion des sociétés des beaux-arts de départements" hopfört data om C., bl. a. porträ af *F. R. de Montjoyeux* (1785), *Pierre Adamo* (1787) och *grefve de Laurencin* (1802), presider för akademien i Lyon. — C. blef 1802 medlem konstakademien i Stockholm och kallas i ledamot förteckningen "professor för centralskolan i Lyon" Ovisst är huruvida han efter sin tidiga utresa någo sin besökte fäderneslandet. O. G—

Coghe'tti, Francesco, italiensk målare, 1804 i Bergamo, d. 1875 i Rom, studerade i s födelsestad och i Rom. Två tafior, *Jesus framstä les i templet* och *Marias himmelsfärd*, som han mi lade för Bergamo, förskaffade honom uppdrag dekorera kupolen i dess katedral. Återkommen Rom, målade han alfresko i Villa Tolonia *Alexa ders bedrifter*, och egaren lät honom vidare för s villa vid Castel Gandolfo måla *De fyra elementa Bacchus' triumf* och *Amasonstrid* samt för sitt p lats vid Piazza di Venezia i Rom fabeln om *Am och Psyche* och en stor komposition, *Parnassen m alla tiders berömde män*. Slutligen utförde han katedralen i Savona freskobilder, dels bibliska, de moderna motiv, hvilka målningar anses som h förnämsta verk.

Cōgito, ergo sum (lat.), "jag tänker, alltså jag till", en omedelbart insedd sanning, som Ca tesius tog till utgångspunkt vid utvecklingen af s filosofiska system. (Se Cartesius.) I sak ha denna tanke redan förut uttalats af Augustinu Cusanus och Campanella, äfven om den epigramm tiska formuleringen gjordes först af Cartesius, Iv ken därjämte är den förste, som gör denna tanke t den yttersta grundsatsen för det filosofiska sys met. S—

Cognac [kånja'k], arrondissemangshufvudstad franska depart. Charente (Angoumois), vid flod Charente. 18,747 inv. (1901). Tillverkning af efter staden benämnda drufbrännvinet (se Konjak — C. hette på romartiden *Condate*, sedan *Coniac* och efter 12:e årh. *Coignac*. Tidigare hade det eg herrar, men kom i 12:e årh. såsom grefskap und grefvarna af Angoumois och tillföll sedan kronan. C. slöts 22 maj 1526 ett fördrag mellan Frans Henrik VIII, påfven Klemens VII, hertig Fr Sforza af Milano samt republiken Venezia (den s heliga ligan) mot kejsar Karl V. I det ännu del bibehållna slottet föddes konung Frans I 1494. ryttarstaty af honom pryder en af stadens pl teringar.

Cogniard [kånjär], Hippolyte (f. 1807, 1882) och Théodore (f. 1806, d. 1872), tvi bröder, franska vådevillförfattare och teaterdirek rer, hvilka gemensamt, ofta äfven tillsammans andra, författade nära två hundra teaterstycken, hvilka många rönt betydande framgång. Några dessa stycken hafva uppförts på svenska skådeba 1840 öfvertogo de ledningen af Porte-Saint-Mar teatern i Paris och fortforo därmed i sju år. —69 var Hippolyte C. direktör för Variétés-teat

Cogniet [kånjä], Léon, fransk målare, f. 17 började sina studier hos Guérin och erhöll rome priset 1817 för tafian *Helena befriad af Kastor Pollux*. Hans ryktbarhet började först med *Ma på Kartagos ruiner* och *Betlehemitiska barnamo*

. Sedan följde *Numa, Tintoretto målande sin dotter* (1843, museet i Königsberg), *Stefanus r en fattig familj* (i kyrkan S:t-Nicolas-des- s i Paris), *Nationalgardet tågar i fält 1792* (i i Versailles), *Bonaparte tager del af de lärdes n i Egypten* (plafond i Louvre), *Årstiderna* ativa målningar i Hôtel de ville, förstörda kommunarduppроret 1871) och flera kyrko- gar. Även som porträttmålare var C. mycket l. Det är dock hufvudsakligast i egenskap af g lärare han gått till eftervärlden. Bland elever äro flera af Frankrikes främste målare det yngre släktledet — bland dem Meisso- Richard, Lefebvre, Laurens, Bonnat — och utlänningar, bland dem svenskarna Blom- Amalia Lindegren, Egron Lundgren och Sofia sparre. Död i Paris 1880. Jfr Vinet, "Léon t" (1883). (G—g N.)

nomen (lat.), familjenamn, det sista af de mn, som romerska medborgare vanligen buro, *Scipio* i Publius Cornelius Scipio, *Cicero* i s Tullius Cicero. Det första var förnamnet n o m e n), och det mellersta (n o m e n) an- till hvilken släkt (*gens*) den ifrågavarande en hörde. Stundom tillfogades i fjärde rum- tt a g n o m e n, t. ex. P. C. Scipio *Afri-* Jfr A d o p t i o n och N a m n.

olèto, kommun i italienska prov. Genova, nova-bukten. 3,087 inv. (1901). Tillverkning hvitt, kalk och papper. C. är en af de , som gjort anspråk på att vara Columbus' ort.

en [kåen], E m i l W i l h e l m, tysk minera- h petrograf, f. 12 okt. 1842 på Aakjär vid s (Jylland), d. 13 april 1905 i Greifswald. afslutade studier i Berlin och Heidelberg före- . 1872—73 en geologisk studieresa till de ikanska diamant- och guldfälten, och resultaten erades i kartor och beskrifningar (t. ex. Karroo- ionens geologi). 1878 kallades C. till e. o. or i petrografi vid universitetet i Strassburg l chef för Elsass-Lothringens geologiska under- samt 1885 till professor i mineralogi vid sitetet i Greifswald. Ett arbete af mycket stor kaplig betydelse är hans *Sammlung von mikro- raphien zur veranschaulichung der mikrosko- n structur von mineralien und gesteinen* (1880 3:e uppl. 1900), omfattande på 80 tafior d utomordentlig sakkännedom och omsorg ut- åskådningsmaterial. Sista delen af sitt lif C. åt studiet öfver meteoriterna och blef på område en erkänd auktoritet. Såsom synliga lt af detta studium föreligga 11 *Meteoreisen-* och den stort anlagda *Meteoreisenatlas*, af I—III utkommit 1894—1905. C. besökte gånger Sverige och det öfriga Skandinavien emförde jämte sin vän prof. Deecke härifrån r mängd bergartsprof, som i Greifswalds m utlagts tillsammans med i Nord-Tyskland moränblock af samma bergart, bildande en lt instruktiv samling för studiet af istransportens g. De flesta af våra yngre svenska geologer trografer ha under någon tid under C:s led- studerat petrografi i Greifswald. C. var he- lamot af Geologiska föreningen i Stockholm och n af Fysiografiska sällskapet i Lund. A. Hng.

en [kåen], H e r m a n n, tysk filosof, den främste representanten för den nutida ny-kantianismen i Tyskland, f. 1842 i Koswig, sedan 1875 professor i filosofi i Marburg. Redan i sina kritiska skrifter, hvari han framställer den kantiska filosofiens grundläror i de "tre stora kritikerna", nämligen *Kants theorie der erfahrung* (1871, 2:a omarbetade uppl. 1885), *Kants begründung der ethik* (1877) samt *Kants begründung der æsthetik* (1889), ställer han sig ganska självständigt gentemot den kritiska filosofiens grundläggare och bygger i vissa punkter vidare på den af honom lagda grunden. Ännu mera framträder denna hans självständighet i den inledning och de tillägg, som han fogat till de af honom utgifna 5:e—7:e upplagorna af F. A. Langes "Geschichte des materialismus". Och för närvarande har han under utgifning ett eget *System der philosophie*, hvaraf hittills tvenne delar utkommit, "Logik der reinen erkenntnis" (1902) och "Ethik des reinen willens" (1904). Kants världshistoriska betydelse finner C. i den gränslinje, som Kant i sin förnuftskritik uppdrager mellan logik och metafysik. Men C. vill i detta hänseende gå ännu längre än mästaren själf och betecknar det såsom en brist hos Kant, att denne tager sin utgångspunkt från den rena sinnligheten. C. söker den däremot uti det rena tänkandet. Inom detta återigen söker han orientera sig genom att grunda logiken på matematiken, för att så dessa vetenskaper i sin förbindelse skola gifva grundvalen för naturvetenskaperna. På analogt sätt tager han inom etiken sin utgångspunkt från rättsvetenskapen och lämnar därmed en principlära för rätts- och statsfilosofien, på samma gång som han söker försona etiken och religionen genom att i den förra inrymma en plats för gudsbegreppet såsom sanningens idé, alla idéers centrum. Han bryter såväl med panteismen som med teismen i denna teori om Gud såsom idé: Gud är transcendent, men person endast i myten. Såsom idé är han ej föremål för en från vetandet skild tro, utan ett problem för det rena tänkandet. Därmed har C. ock brutit med Kants lära om de praktiska postulaten och för utvecklingen af kantianismen slagit in på en alldeles motsatt väg mot dem, som i Kant söka ett stöd för en dualism mellan tro och vetande, värdeomdömen och vara-omdömen. C:s filosofiska skrifter utmärkas af både skarpsinne och djupsinnighet, ända till en ytterlig svårfattlighet, som dock delvis beror på hans koncisa stil. Såsom akademisk lärare har han utöfvat stort inflytande och kan sägas hafva grundat en egen filosofisk skola, till hvilken närmast äro att räkna Natorp, Stammler, Staudinger och Karl Vorländer. Italienaren Fel. Tocco har åt C:s filosofi egnat en monografi, "L'idealismo critico del C." (1887). S—e.

Cohn [kån], F e r d i n a n d J u l i u s, tysk botanist, f. 1828 i Breslau, d. där 1898, blef 1859 extraordinarie och 1871 ordinarie professor i botanik vid universitetet i Breslau samt direktör för det af honom själf 1866 grundlagda växtfysiologiska institutet därstädes. Bland hans vetenskapliga arbeten, af hvilka de flesta behandla de mikroskopiska naturföremål, som stå på gränsen mellan växt- och djurriket, må nämnas *Zur naturgeschichte des Protococcus pluvialis* (1851), *Untersuchungen über die entwickelungsgeschichte der mikroskopischen algen und pilzen* (1854), i hvilket arbete han först af alla fastställde bakteriernas egenskap att vara växter

tillhörande klyfsvamparna (*Schizomycetes*), och *Neue untersuchungen über bakterien* (1872—75). C. har även utgifvit några populära arbeten: *Die menschheit und die pflanzenwelt* (1851), *Der haushalt der pflanzen* (1854), *Die pflanze. Vorträge aus dem gebiete der botanik* (1882; ny uppl. 1895—97) m. fl. Han utgaf från 1870 tidskriften "Beiträge zur biologie der pflanzen". (T. K.)

Cohn [kån], Hermann, tysk ögonläkare, f. 1838 i Breslau, blef därstädes 1860 filos. doktor, 1863 med. doktor, 1868 docent och 1874 e. o. professor i oftalmiatrik. C. har särskildt vinnlagt sig om ögonens vård ur skolhygienisk synpunkt och däröfver offentliggjort ett stort antal arbeten, såsom *Untersuchungen der augen von 10,060 schulkindern nebst vorschlägen zur verbesserung der den augen nachtheiligen schuleinrichtungen* (1867), *Die hygiene des auges in den schulen* (1883), *Lehrbuch der hygiene des auges* (1892), *Die sehleistungen von 50,000 schulkindern* (1899) och *Dreissig jahre augenärztlicher und akademischer lehrthätigkeit* (1897). R. T—dt.

Cohn [kån], Gustav, tysk nationalekonom, f. 1840 i Marienwerder, blef 1869 professor vid polyteknikum i Riga, 1875 i Zürich och 1884 i Göttingen. Frukten af en längre studieresa i England är hans *Untersuchungen über die englische eisenbahnpolitik* (2 bd, 1874—75), som hör till det bästa på sitt område och som fortsattes med skriften *Die englische eisenbahnpolitik der letzten 10 jahre* (1883). Bland hans öfriga arbeten i bokform märkas *System der nationalökonomie* (3 bd, 1885—98) samt ett flertal samlingar af mindre uppsatser (*Volkswirtschaftliche aufsätze*, 1882, *Nationalökonomische studien*, 1886, *Zur geschichte und politik des verkehrswesens*, 1900, *Zur politik des deutschen finanz-, verkehrs- und verwaltungswesens*, 1905). Liksom flertalet af tyska nationalekonomiska professorer tillhör C. den "katedersocialistiska" riktningen och är särskildt en ifrig anhängare af statsbanesystemet. (E. Hkr.)

Cohn [kån], Clara, tysk författarinna under sitt flicknamn Clara Viebig, f. 1860 i Trier, studerade sång vid Berlins musikakademi, gifte sig 1896 med förläggaren Fritz Cohn i Berlin och har sedan 1897 utvecklat en mycket rik vitter författarverksamhet, omfattande berättelserna *Kinder der Eifel* (1897; 6:e uppl. 1904), *Rheinlandstöchter* (1897; 6:e uppl. 1904; "Rhenlandsdöttrar", s. å.), *Vor tau und tag* (1898; 3:e uppl. 1904), *Dilettanten des lebens* (1898; 4:e uppl. 1905; "På gungande grund", 1903), *Es lebe die kunst* (1899; 4:e uppl. 1905), *Das weiberdorf* (1900; 16:e uppl. 1904), *Das tägliche brot* (1900; 9:e uppl. 1905; "Vårt dagliga bröd", s. å.), *Die rosenkranzjungfer* (1901; 6:e uppl. 1903), *Die wacht am Rhein* (1902; 16:e uppl. 1905), *Vom Müller-Hannes* (1903; 11:e uppl. 1905), *Das schlafende heer* (1904; 17:e uppl. 1905; "Den slumrande hären", 1904), *Gespenster. Sie muss ihr glück machen* (s. å.), *Simson und Delila* (s. å.), *Naturgewalten* (8 uppl. s. å.; "Naturmakter", 1905) samt dramerna *Barbara Holzer* (1897), *Pharisäer* (1899) och *Der kampf um den mann* (5 uppl. 1905). Fru C. utgår från en intim kännedom om natur och folk i Eifel, hennes hemtrakt, från hvilken hon hämtat ämnen och scenerier till många kraftiga och liffulla skildringar. Från dessa moderna lokalromaner har hon öfvergått t utpräglad tendentiösa storstadsberättelser, hvilk konstnärliga värde är mera omtvistadt. Äkthet språk och lokalfärg, allvar och kraft i karaktärstec ningen utmärka fru C:s alstring. Jfr R. M. Werne "Vollendete und ringende" (1900). R—n

Cohnheim [kånhajm], Julius, tysk anatom, 20 juli 1839 i Demmin, blef 1861 med. doktor i Be lin och 1864 assistent vid Virchows institut d sammastädes. Där egnade han sig till en början fysiologisk-kemiska arbeten, men öfvergick snart anatomien och behandlade frågor både inom d normala och den patologiska anatomien. I sin handling *Über die endigung der sensiblen nerv in der hornhaut* ("Virchows archiv", 1867) med lar han bl. a. uppfinningen af den viktiga meto att med guldklorid färga nervtrådarna i mikros piska preparat. Samma år utkom i "Virch archiv" C:s berömda undersökning *Über entzü dung und eiterung*, hvari han uppvisade, att varbildning de hvita blodkropparna genom sina sj ständiga rörelser utvandra från blodkärlen till omgifvande väfnaden — en upptäckt, som fram lade en formlig revolution inom den allmänna p logien. Från denna tidpunkt egnade C. sina kr ter uteslutande åt den experimentella patologi såsom hvars främste målsman han snart hälsa Han kallades 1868 till professor i patologisk ana mi och allmän patologi i Kiel, flyttade 1872 enahanda befattning i Breslau och öfvertog 1 lärostolen i patologisk anatomi i Leipzig. U sin vistelse i Breslau utgaf han del I af sina mäs liga *Vorlesungen über allgemeine pathologie* (18 del II 1880; ny uppl. 1882). C. var äfven en märkt lärare. Från alla delar af Tyskland från främmande länder samlade han kring sig talrik skara lärjungar, hvilka under hans led och tillsammans med honom utförde ett betyd antal viktiga undersökningar. Död i Leipzig 15 1884. Hans *Gesammelte abhandlungen* utg 1885 af E. Wagner och inledas med en af W. K författad lefnadsteckning öfver C. Jfr nekrol C. Wallis i "Hygiea" (1884). R. T.

Cohoes [kehåu's], stad i nordamerikanska s New York, vid Hudsons biflod Mohawk, som bildar ett 23 m. högt och 270 m. bredt fall kort därefter faller ut i Hudson. 23,910 inv. (19 Staden har en storartad industri; 316 fabriker, 8,673 arbetare och ett tillverkningsvärde af mill. doll. (1900), däraf 24 bomulls- och t fabriker, med 3,685 arbetare och ett produkti värde af 5 mill. doll. Vid C. går Eriekanalen för Mohawk med 18 slussar med en samman höjd af 50 m. och skär nämnda flod.

Cohrs [kårs], Herman Edvard, karto f. 27 aug. 1858 i Stockholm af inflyttade föräldrar, vistades efter slutad studie- och lä närmare tre år i utlandet (Leipzig, Wien och P för vidare utbildning i facket. Återkommen Stockholm 1883, utarbetade han bl. a. den tjänstfulla *Cohrs' atlas öfver Sverige* (1890; uppl. 1904) och *Cohrs' jordglob* (1897), som vunnit stor användning. I förening med N. To har C. utgifvit en *Geografisk handatlas öfver j* (1895; ny uppl. 1900 ff.), det första på boktr press tryckta större kartverk i Sverige, och en m kartbok för folkskolan (1899).

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

feur [kwaför], fr. Se Koaffera.
fure [kwafyr], fr. Se Koaffera.
net [kwanjä], Jules Louis Philippe, landskapsmålare, f. 1798, d. 1860, sökte i ndskap förena den realistiska och den ideala gen i konsten. Han målade mycket även i ll.
lard [kwallär], François, fransk missio- . 1834 i Asnières. När den af Paris-missions- pet ledda basutomissionen utvecklat sig så ngsrikt, att den infödda basutoförsamlingen unde börja missionera, upptogs under C:s led- 1884 arbetet bland de med basuto besläktade e, och 1885 upprättades den första stationen dem i Sesjeke. Den nya missionen hade att inna stora svårigheter, på grund af höfdingens llhet, trolldomsväsendets makt, infödingar- dskepelse, osedlighet, slafhandel och blodtörst, de infall från matabelerna och ett mördande t. Då 1897 i följd af klimatet endast 3 ar- återstodo, uppväckte emellertid C., som då å ett tillfälligt besök i hemlandet, sådan hän- för barotsemissionen, att han vid sin åter- 1898 åtföljdes af icke mindre än 17 manliga vinnliga missionärer, hvartill kommo 4, som förut afrest. Barotsemissionen har ock under isa och energiska ledning utvecklat sig på ett grad löftesrikt sätt, om ock under allra senaste n s. k. etiopiska rörelsen — en religiös, social, sk rörelse bland Syd-Afrikas infödingar — kommit förvirring. C. afled 27 maj 1904 i ve. A. K.
imbatore [kåuimbätö'ə]. 1. Distrikt i brittisk- ka presidentskapet Madras, mellan 10° 45′ och 48′ n. br. samt 76° 50′ och 78° 10′ ö. lgd. 57 kvkm. 2,202,312 inv. (1901). Landet, som nflytes af Cauvery, är i allmänhet jämnt, utom i nordvästra del, där Nilgiribergen nå in öfver sen, samt i söder, som fylles af Anamalaibergen. har stora tekskogar och producerar utmärkt ll och tobak. — 2. Hufvudstad i nämnda di- t, vid Noyil, en biflod till Cauvery. 53,080 inv. 1). Flera skolor, missionsanstalter samt bomulls- eri.
imbra [kåi'mbra]. 1. Distrikt i Portugal, i den . prov. Beira. 3,883 kvkm. 332.168 inv. (1900), på 1 kvkm. Östra delen fylles af Serra da lla och dess fortsättning Serra de Lousã. en är en fruktbar slättbygd. Den viktigaste n är Mondego. — 2. Hufvudstad i nämnda di- t, på högra stranden af floden Mondego. 18,144 (1900). Biskopssäte. C. består af en lägre del med krokiga gator och en högre, moder- . Det har flera vackra kyrkor. Sin största be- lse har det genom sitt berömda universitet, som ades 9 aug. 1290 af konung Dionysius (Diniz) till 1308 var förlagdt till Lissabon. Det består m fakulteter (i teologi, juridik, medicin, mate- k och filosofi) med 70 professorer och mer än 00 studenter. Till detsamma höra astronomiskt rvatorium, museum med värdefulla etnografiska naturhistoriska samlingar, kemiskt laborato- , bibliotek om 100,000 bd samt botanisk träd- . Dessutom har C. ett lyceum och ett präst- inarium. Handel med vin och sydfrukter. På ra sidan Mondego ligger det gamla klostret Santa ra med praktfull park och Quinta das lagrimas (''tårarnas landthus''), där Inez de Castro mörda- des. — C. har fått sitt namn af den romerska sta- den *Conimbrica*, som låg något sydligare. Det var länge en morisk fästning, men eröfrades af de kristne 1064 och var sedan i nära 400 år residens för Portugals konungar. 1755 led det mycket af den stora jordbäfningen. 1834 förlade dom Miguel sitt residens dit, och 1846 var det skådeplatsen för en resning af Miguels anhängare. (J. F. N.)
Coin [kåi'n], stad i spanska prov. Málaga, en af Andalusiens vackraste städer med 2,000 trädgårdar (huertas). 12,326 inv. (1900). Marmorbrott.
Coincide'ntia oppositōrum (lat.), *filos.*, ''motsatsernas uppgående i enhet''. Nicolaus Cusanus antog Guds väsen innehålla i sig alla motsatser utan motsägelse. Giordano Bruno upptager denna åsikt. Motsvarigheter till denna föreställning finna vi äfven hos en del moderna filosofer, såsom hos Schelling, då hans absoluta fattas såsom den indifferenta identiteten af subjekt och objekt, af ande och natur, och hos Schopenhauer, då all mångfald af honom fattas såsom uppgången i urviljans enhet. Äfven Hegels lära om tesens och antitesens förening i syntesen inom den dialektiska metoden innebär en ''coincidentia oppositorum''. S—e.
Coïr, *bot.* Se Beklädnadsväxter, sp. 1238—39.
Coira, italienskt namn på schweiziska staden Chur.
Coire [kwär], franskt namn på schweiziska staden Chur.
Cōï'ter (Koyter), Volcher, holländsk läkare, f. 1534 i Groningen, reste 1555 till Italien för att hos Falloppio, Eustachio och Aranzi studera anatomi, anställdes 1569 såsom stadsläkare i Nürnberg, blef sedan militärläkare i tysk tjänst och dog 1590 (enligt andra 1576 eller 1600). I sitt första arbete, *De ossibus et cartilaginibus corporis humani* (1566), behandlar han människans osteologi, i en postum, af Eyssonius 1659 utgifven afhandling, *De ossibus foetus abortivi et infantis dimidium anni nati*, meddelar han undersökningar om skelettets utveckling och lämnar en mycket god beskrifning på samt de första afbildningarna af fostrets skelett. Hans *Tabulæ externarum et internarum humani corporis partium* (1572) utgöra en verklig atlas öfver den topografiska anatomien. Vidare studerade han mycket noggrant äggets utveckling, hörselorganets ben och muskler, synnerven m. m. samt upptäckte den öfversta näsmusslan. Om den patologiska anatomiens nytta var han så öfvertygad, att han ville göra obduktion på alla af okänd eller ockult sjukdom döda. Slutligen inlade C. stor förtjänst om den jämförande anatomien genom sitt arbete *Diversorum animalium sceletorum explicationes iconibus artificiosis et genuinis illustratæ* (1575). R. T—dt.
Cōitus (lat.), samlag. — *Coitus antecipātus*, samlag före äktenskapet. — *Coitus damnātus* l. *illi'citus*, blodskam.
Coix la'cryma L., Tårgräs l. Jobs tårar, *bot.*, ett i Ostindien och Kina inhemskt, omkr. 1 m. högt gräs, hvilket i Kina odlas för sina frukter, som där användas i medicinen. Dessa äro stora som körsbärskärnor, se ut som gråa pärlor samt äro hårda och mycket prydliga, hvarför de användas till radband m. m. G. A. (G. L—m.)
Cojédes [kåchēdes]. Se Concepcion 4.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Cojutepeque [kåchotepēke], vulkan af 1,035 m. höjd i centralamerikanska republiken Salvador, n. ö. om sjön Ilopango l. Cojutepeque. C. har ej haft något utbrott i historisk tid, men den lilla regelbundna kratern synes ännu. Norr därom ligger staden C., en tid Salvadors hufvudstad, med omkr. 8,000 inv., de fleste indianer. Stora marknader.

Coke [kåū'k], sir Edward, vanligen kallad lord Coke, engelsk domare och juridisk författare, f. 1552, d. 1634. Han gjorde en synnerligen snabb karriär som advokat, blef 1589 medlem af underhuset, utnämndes 1592 till solicitor general, 1593 till underhusets talman och 1594 till attorney general. Som kronans advokat i de många högförräderimålen fr. o. m. 1600 visade han en äfven för den tiden ovanlig hjärtlöshet. 1606 blef han emellertid öfverdomare vid "court of common pleas"; och efter att förut ha varit ett föga nograknadt verktyg åt kungamakten, öfvergick han nu till att blifva den mest ihärdige försvararen af den bestående rätten och undersåtarnas frihet gentemot Jakob I:s och sedermera Karl I:s försök till maktutvidgning. C. behärskades härvid obestridligen af en ytterligt trång och pedantisk juridisk formalism och leddes i hög grad af yrkesafund mot de makter, som ville inkräkta på "common-law"-domarnas befogenheter; men det är å andra sidan uppenbart, att just hans konservativa fasthängande vid den formalistiska sedvanerätten varit ett af de starkaste bålverken mot enväldets seger i England. Han fick sålunda — under ständiga tvister med Jakob I — flera viktiga rättsregler fastslagna, bl. a. den att konungen ej af egen maktfullkomlighet kunde göra straffbart hvad som ej så var enligt allmän lag. — 1613 flyttades C. mot sin vilja, genom sin ständige medtäflare Francis Bacons inflytande, till platsen som öfverdomare vid "king's bench", men blef samtidigt medlem af "privy council". 1616 bröt emellertid onåden in öfver honom, i det han suspenderades från sitt domarämbete, och från 1620 var han en af oppositionens inflytelserikaste och djärfvaste talare i parlamentet. 1621—22 hölls han också häktad i Towern. Det var på hans förslag, som den ryktbara "petition of right" 1628 blef antagen af parlamentet.

C:s anseende som jurist var länge nästan enastående, och faktiskt skapade han en god del af den på prejudikat uppbyggda engelska "common law". Hans *Reports* (11 dlr, 1600—15; del. 12—13 utgåfvos oafslutade efter hans död 1656 och 1659 — sedan konungen, som först bemäktigat sig dem, tvungits att lämna dem ifrån sig) äro till formen referat af domar, men ha utvidgats till juridiska afhandlingar, och C. har tydligen i många fall låtit sin egen mening träda i stället för domarens. Trots detta ha stora delar däraf nu åberopats som gällande rätt i flera hundra år. C:s andra stora verk är *Institutes of the laws of England* (4 dlr 1628—44; af del 1 utkom 9:e uppl. 1680 och 19:e uppl. 1832), som består af juridiska afhandlingar (1:a delen, "Coke upon Littleton", är en läran äldre skrift, som C. försett med kommentar) och lagar med kommentar. Biogr. af C. W. Johnson (2 dlr, 1845). Jfr uppsats af G. P. Macdonell i "Dictionary of nat. biography" (XI, 1887). E. H.

Coke [kåū'k], Thomas, engelsk missionär, f. 1747 i Brecon (Wales), graduerades i Oxford 1768 och tjänstgjorde en tid som präst i engelska kyrkan. Från 1776 trädde han i nära förbindelse med John Wesley. 1786 på väg till Nya Skottland, för att där börja en mission, blef han stormdrifven till Antigua. Efter sin återkomst till England sökte han energiskt väcka intresse för de västindiske slafvarna och den bland dem började wesleyanska missionen, som ock under hans kloka ledning utvecklade sig framgångsrik. En andra wesleyansk mission upptogs på hans initiativ i Väst-Afrika 1811. 76 år gammal, sedan han 18 gånger öfverseglat Atlantiska oceanen, förde han själf en skara missionärer till Ceylon, men kort före framkomsten afled han 1814 och fick sin graf i Indiska oceanen. Af hans ej obetydliga antal skrifter må nämnas: *The life of the rev. John Wesley* (1792), *A commentary on the old and new testaments* (6 vol. 1803—08) och *A history of the West-Indies* (1793—11). A.

Coke [kåū'k], Thomas William, engelsk agronom, på grund af sina förtjänster om jordbruket adlad under titeln earl af Leicester, f. 1752, bidrog genom sitt mönsterlandtbruk i Norfolk att sprida rationella grundsatser för jordbruket bland engelska landtmän och har särskildt vunnit ryktbarhet genom det af honom införda rena 4-års växelbruket ("Norfolkomloppet"), bestående af rotfrukter, säd, klöfver och säd. Död 1842. (H. J. D.)

Cokes [kåū'ks], eng., *tekn.* Se Koks.

Col [kåll], fr., hålväg, bergpass. Ordet förekommer i en mängd benämningar på pass, mest i Västalperna, t. ex. C.-de-l'Argentière, C.-de-la-Traversette, C. di Tenda, C.-de-la-Larche m. fl.; men äfven i Pyrenéerna, såsom C.-de-Pertus, C.-de-la-Perche.

Cola, förkortning af italienska namnet Nicola.

Cola Schott, *bot.*, växtsläkte af fam. *Sterculiaceæ*, omfattande 14 träd i tropiska Afrika, särdeles Guinea. Fröna, de s. k. kola- l. gurunötterna, ha länge användts af dessa trakters befolkning för att göra illasmakande vatten drickbart och till följd af sin förmåga att förtaga känslan af hunger. Sedan Heckel upptäckt, att kolanötterna innehålla ända till 2,5 proc. koffein, har detta tresset för dessa växter blifvit mycket lifligt äfven i andra länder, och numera odlas kolaträd, utom i Afrika, äfven i Västindien och Syd-Amerika. De s. k. kolanötterna utgöras af de torkade, rödbruna hårda hjärtbladen af embryot och erhållas af *C. vera* K. Schum. ("stor kola") eller *C. acuminata* R. Br. ("liten kola"). Kolanötterna användas fint söndermalda eller i form af extrakt som tillsats till vin, choklad, käx, karameller o. d., som de genom erhålla upplifvande egenskaper. G. L.

Colalto. Se Collalto.

Colani, Timothée, fransk protestantisk teolog, f. 1824, studerade vid högskolan i Strassburg och fick 1847 af teologiska fakulteten därstädes pris af 3,000 frcs för en afhandling öfver Strauss "Leben Jesu". 1850 uppsatte han tidskriften "

e théologie et philosophie chrétienne", som fick namn af "Nouvelle revue de théologie", vars sista årgång utkom år 1869. Denna tidi hvilken C:s sista betydande bidrag var en af Renans "Vie de Jésus", mottog bidrag af bland den franska reformerta kyrkans utmärktaologer. Som predikant utmärkte sig C. genom om på idéer och en sträfvan att mera framkristendomens etiska än dess dogmatiska sida. ans tre utgifna predikosamlingar är den första, *ons prêchés à Strasbourg* (1857), öfversatt till ka under titeln "Religiösa föredrag" (1858). Af hans öfriga skrifter må nämnas: *Jésus et les croyances messianiques de son temps* ; "Jesus Kristus och de messianska troslärorna ans tid", 1865) och *Essais de critique histo-, philosophique et littéraire* (1895). Såsom en mest framstående cheferna för det liberala t ("nouvelle école") inom franska reformerta n var han utsatt för flera anfall af de ortodoxe, utnämndes C. till professor i praktisk filosofi ögskolan i Strassburg. Efter denna stads eröf af tyskarna, 1870, nedlade han sitt ämbete. den franska reformerta kyrkans generalsynod i . 1872 uppträdde han som den mest betyde kämpen för den friare riktningen. Död 1888.

Colaptes, *zool.* Se Kopparspetten.

Col a'rco [kål], it., *mus.* Se Coll'arco.

Calascione (it.), *mus.* Se Calascione.

Colban, Adolfine Marie, född Schmidt, författarinna, f. 1814 i Kristiania, d. 1884 n, var gift med adjunkten N. A. Colban, blef änka och begaf sig 1856 till Paris, där hon inträde i tongifvande och högtstående kretsar varifrån hon under en följd af år sände förliga och högt skattade korrespondenser till "Morladet" i Kristiania. Hon författade ett antal och älskvärda berättelser från olika länder: *noveller, tilegnet de norske kvinder* (1873), *nye noveller* (1875) och romanen *Jeg lever* ; "Jag lefver", 1881) m. fl.

Col ba'sso [kål], it., *mus.*, förkortadt c. b., man skall spelas alldeles) lika med kontra-.

Colbert [kålbär]. 1. Jean Baptiste C., k statsman, f. 29 aug. 1619 i Reims af borgerliga föräldrar. Han blef redan vid unga år högtbetrodt biträde åt statssekreteraren för krigsärendena Le Tellier, och hans anställning som dennes ombud hos Mazarin ledde 1651 till att den senare tog honom i sin tjänst. C. fick snart stort inflytande hos den mäktige kardinalen, främst såsom ledare af dennes stora enskilda affärer, men äfven som rådgif- i politiska frågor, hvarvid han redan tidigt de skarpa angrepp mot finansministern Fouquets förrädiska öfvermod och vanstyrelse. På dödsen rekommenderade Mazarin honom hos den unge vig XIV, och med kardinalens död började C:s egen statsmannabana (1661). Första steget på densamma var Fouquets fängslande i sept. 1661 och upprättandet af en särskild domstol ("chambre de justice") för brott, som begåtts i finansförvaltningen.

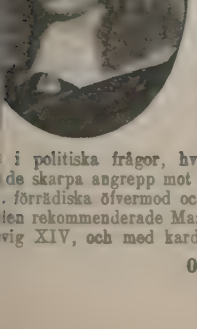

Den nya ordningen skulle betecknas af konungens personliga styrelse. Någon ny finansminister blef därför ej utnämnd; men den finanskonselj, som inrättades, blef alltifrån början en omklädnad för C:s ledning af landets näringslif och finanser, ehuru han först 1665 erhöll titeln "contrôleur général des finances", hvilken förblef de franske finansministrarnas benämning till revolutionen. På de flesta områden var C. nu Frankrikes ledande statsman. Från 1662 innehade han faktiskt styrelsen af flottan, 1664 blef han ledare för statens och hofvets byggnadsföretag, med titeln "surintendant des bâtiments", och 1669 statssekreterare, med flottan, handeln och industrien, kolonierna, hofvet, staden Paris och de kringliggande provinserna som sitt särskilda verksamhetsområde. Därjämte satte han under denna tid vanligen sin prägel på behandlingen af de kyrkliga ärendena, liksom på rättskipningen och den viktiga polisförvaltningen. Någon premiärminister ville Ludvig dock aldrig veta af, och landtarmén liksom utrikesstyrelsen voro alltid undandragna C:s inflytande. C:s arbetsförmåga har sällan haft sin like; ingen detalj i något af hans departement fick undgå honom, och så långt det öfver hufvud var möjligt, höll han i sina egna händer den verkliga ledningen af hela landets utrikes handel och sjöfart, kolonisation och storindustri — i lika hög grad som nu är fallet med en stor arbetsgifvare inom hans eget företag. Mer än någon af sina samtida förkroppsligade C. tidens ideal af den allt behärskande, allestädes närvarande statsmannen. Han lyckades under denna sin glansperiod äfven förvärfva en mycket stor förmögenhet, särskildt i jordegendomar, och erhöll efter dessa en rad höga adelstitlar, som öfvergingo på hans söner (se nedan); äfven sin släkt förskaffade han höga ämbeten och fördelar i mängd. Men C. och hans släkt hade en medtäflare i familjen Le Tellier, som med Louvois (sonen till C:s förste chef) såsom krigsminister erhöll ett städse växande inflytande hos konungen. Motsatsen mellan C. och Louvois blef med åren alltmer utpräglad, och C:s inflytande sjönk, då motståndarens steg. C. arbetade för sparsamhet, vanligen för en fredlig politik och på försvarets område för flottans intressen, medan krigsministern understödde Ludvigs böjelse för lyx och dyrbara militära företag samt anslöt sig till hugenottförföljelserna, som voro ett hårdt slag för den industri C. skapat. Sålunda blef C:s politik alltmer oförenlig med konungens afsikter; ministerns stränga och mästrande lynne hade också aflägsnat de flesta från honom, och hans ställning var mycket försvagad, då han dog i Paris 6 sept. 1683.

Det mest utmärkande för C:s politik var enhetligheten och konsekvensen däri, böjelsen att låta leda sig af några få klart fattade grundsatser. Grundsatserna voro merkantilsystemets (se d. o.), och C. är kanske den ende store statsman, som helt uppgått i denna åskådning, hvilken därför också stundom kallats colbertism, ehuru den är mycket äldre än C. Hörnstenen i systemet var kanske finansernas välstånd såsom förutsättning för en utåt och inåt stark statsmakt. C:s finanspolitik började med ett slags reduktion, som befriade landet från en stor del af den tryckande skuldbördan, genom att —

utan egentlig hänsyn till enskildas rättigheter — underkänna, afskrifva eller konvertera sådana lån, hvilkas gifvare ansågos ha bedragit staten eller tillskansat sig otillbörliga förmåner; många dömdes till återbetalning af stora belopp. Därefter lyckades C. reda sig utan skuldsättning intill kriget med Nederländerna; och de lån, som upptogos under kriget, blefvo till stor del afbetalade under de följande fredsåren, så att finanstillståndet vid hans död var bättre än någonsin senare under kungadömet. Statsinkomsterna höjdes genom ett förbättradt uppbördssystem, och utgifterna minskades genom afskaffande af många onödiga ämbeten. I skatteafseende arbetade C. särskildt på att minska den direkta skatten "la taille", som egentligen hvilade på de fattigaste, och föredrog indirekta skatter, som drabbade alla. På alla områden var det C:s sträfvan att — fortgående på samma väg som envåldets föregående statsmän, särskildt Richelieu — sammansluta Frankrike till en verklig enhetsstat genom att undanröja de otaliga spåren efter den feodala splittringen; och han beklagade ingalunda, att den centralisation, som däraf blef följden, undertryckte resterna af den lokala självstyrelsen och parlamentens makt. Hans försök att jämna ut skattefördelningen mellan olika provinser rönte emellertid föga framgång. Däremot tillintetgjorde han genom den stora tulltariffen af 1664 en stor del af de otaliga tullskrankorna mellan olika landskap och orter samt lyckades sammansluta de gamla kungliga provinserna, "les cinq grosses fermes" (ungefär en tredjedel af riket), till ett gemensamt tullområde. Sin stora plan att afskaffa alla inhemska tullar och sammanslå de olika tullarna vid riksgränsen till en enda mäktade han däremot icke genomföra; här liksom på många andra områden lyckades först den stora revolutionen sopa bort feodalismens sista rester. C:s verk innebar emellertid ett stort steg mot en friare samfärdsel inom landet — satsen "friheten är handelns själ" bar han ständigt på tungan — och äfven genom väg- och kanalanläggningar (särskildt den stora Languedoc-kanalen 1665—81) arbetade han på att göra Frankrike till en ekonomisk enhet. Enhetsverket fick också uttryck i de stora arbetena på lagarnas kodifikation: civil- och strafflagarna (1667, 1670), koloniallagen ("code noir", utfärdad 1685), lagarna om vattendrag och skogar (1669) samt om näringarna (1673), af hvilka den sistnämnda ännu delvis är i kraft.

Äfven C:s handels- och industripolitik behärskas af finansintresset, såtillvida att han ansåg näringslifvets uppblomstring som bästa sättet att fylla statskassan. Hans mål var att ställa näringslifvet på en säker och varaktig grundval, som kunde göra landet självtillräckligt och sätta det i stånd att uppta kampen om världshandeln och kolonialväldet med andra makter. Genom inkallande af utländska arbetare, genom privilegier och personlig omvårdnad skapade C. en storindustri, dels i statsfabrikerna, dels i stora statsunderstödda enskilda anläggningar; han återupplifvade bl. a. klädes-, lärft- och sidenindustrierna äfvensom järnindustrien och införde flera nya lyxindustrier, bl. a. spetsfabrikationen. För storindustrien liksom för handtverket — enhetligt ordnadt i skråväsendets former — utfärdade han vidlyftiga reglementen, som i hvarje detalj bestämde fabrikationsmetoderna; ledningen och kontrollen lades i händerna på en hel hierarki af myndigheter m ett "conseil de commerce" (1664) och C. själ spetsen. Det yttre skyddet nådde sin höjdpunkt m 1667 års mot Nederländerna riktade tulltariff, s ledde till handelskrig med detta land och bana väg för det verkliga kriget 1672; efter freden Nijmegen måste den afskaffas. För utrikeshandel eröfring från Nederländerna — föremålet för C afund och oblidkeliga hat — skapade C. ett h system af handelskompanier (se d. o.), som d till stor del blott voro omklädnader för handel statens egen hand, eftersom konungen var den f nämste delegaren och C. den verklige ledaren. De betydelse är främst politisk. Ostindiska och v indiska kompanierna (1669) hade sin betydelse Frankrikes uppblomstrande kolonialvälde — i O indien anlades Pondichéri 1680 —; levantiska k paniet (1670) och de många afrikanska kom nierna äfvensom den 1669 inrättade frihamnen Marseille voro verktyg för den återväckta hand på levanten och Medelhafvet. Med omsorgen handel, sjöfart och skeppsbyggerier var C:s vald arbete för sjöförsvaret på det närmaste förknippa C. är skaparen af den franska krigsflottan, som b äfven försåg med varf och arsenaler i Toulon, Roch fort, Brest och Dunkerque; i den likaledes nys pade galärflottans bemanning med förbrytare, s vanligen kvarhöllos i åratal öfver straftiden. sig C:s likgiltighet för individernas rättigheter lidanden kanske sitt starkaste uttryck. — Den e sida af näringslifvet, som styfmoderligt behandlad var landtbruket; ty ehuru C:s skötsel af skog domäner och stuterier var mönstergill, led det eg liga jordbruket af täta spannmålsexportförbud, s vållade stor osäkerhet i afsättningsförhållandena. Vid sidan af allt detta omhuldade C. flitigt litter och konst. Louvres uppbyggande var ett af h hufvudintressen, och med stor ovilja såg han hinder, som genom Ludvig XIV:s omåttliga utgif för Versailles' försköning lades för dess fullbordan C. grundade en rad nya akademier, bl. a. "A démie des inscriptions" (1663), "académie des s ences" (1666), "académie royale d'architectur (1671) och "académie royale de la musique" (167

C:s två äldste söner utsågos redan under h lifstid att efterträda honom i några af hans ä ten. Den äldste, Jean Baptiste C., k under sin titel marquis de Seignelay, f. 16 d. 1690, blef redan 1672 under faderns öfverinseen flottans ledare och öfvertog sjöförsvaret efter död; det var en rastlöst energisk man, som bibel flottan vid det utmärkta skick, hvari C. bragt d Den andre sonen, Jules Armand C., marq d'Ormoy et de Blainville, f. 1663, nämndes redan vid nio års ålder till C:s efter dare såsom "surintendant des bâtiments", men röfvades denna plats och följde sedan den milit banan till sin död, 1704, framkallad af ett sl slaget vid Höchstädt.

Hufvudkällan för kännedomen om C. (och h söner) är den stora urkundsamlingen "Lett instructions et mémoires de C." (7 dlr utg. af Clément 1861—70, med ett registerband 18 Se vidare Clément, "Histoire de C. et de son ad nistration" (3:e uppl. 1892), F. Joubleau, "Et sur C." (2 dlr, 1856), A. Neymarck, "C. et temps" (2 dlr, 1877), och G. H. Hecht,

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

he u. volkswirtschaftl. grundanschauungen" E. Hkr.

Charles C., markis de Croissy, den ndes broder, fransk statsman, f. 1629, d. blef efter hvartannat medlem af "conseil ", intendent för Elsass, förste president i parla- i Metz samt ambassadör i Berlin, Rom och n. Tillika var han en af Frankrikes pleni- ärer vid fredskongressen i Aachen (1668) samt väsentlig andel i fredsfördraget i Nijmegen . Från 1679 till sin död var han statssekre- för utrikesärendena. C:s *Mémoires*, som be- Elsass m. m., äro ännu outgifna, men en hans officiella brefväxling utgafs i Haag 1710.

Jean Baptiste C., markis de Torcy, regående son, fransk statsman, f. 1665, d. Såg till den franske diplomaten Arnauld de nne, faderns företrädare som fransk utrikesmi- fick han redan vid unga år flera diplomatiska ag, var fransk minister i Lissabon (1684), i Kö- nn (1685) och i London (1687) samt utnämndes års ålder till faderns efterträdare som utrikes- r. På denna post, som han skötte med stor ut- se ända till Ludvig XIV:s död, kom han bl. a. styrka denne att mottaga Karl II:s af Spanien ente, som skänkte Ludvigs sonson Filip af An- la den spanska monarkien, hvarigenom det för- spanska successionskriget utbröt. 1709 under- de C. förgäfves om fred med den holländske nsionären Heinsius i Haag och ledde de franska uden d'Uxelles' och Polignacs politik på kon- rna i Gertruydenburg 1710. Hans diploma- kicklighet bidrog mycket till freden i Utrecht . Ledamot af Ludvig XV:s förmyndarstyrelse, le han statens tjänst vid dennes myndighetsför- g. C., som 1718 invaldes i franska vetenskaps- nien, har förutom en del vetenskapliga upp- författat *Mémoires pour servir à l'histoire des ations depuis le traité de Riswick jusqu'à la l'Utrecht*, som utgafs i 3 bd 1756, och en l (utg. 1884 af F. Masson).

Charles Joachim C., den föregåendes , fransk prelat, f. 1667, d. 1738, blef 1697 i Montpellier. Han var en ifrig jansenist och nken Pouget författa den ryktbara "catéchisme ontpellier". Aktivt inblandad i de kyrkliga na, som föranledde bullan "Unigenitus" , tog han parti för de svärmiske anhängarna ns af Paris (se Jansenius) och efterlämn- en del skrifter, som blefvo fördömda i Rom, rycktes 1740. E. A—t.

berti'sm. Se Colbert, sp. 506.

björnsen, norsk-dansk släkt. — 1. Anna 1665, d. 1736, mera känd under namnet a Colbjörnsdatter, dotter till sogne- n Colbjörn Torstenssen, blef 1682 gift med er Jonas Ramus, sedermera sognepräst i Nor- i Ringerige. Då Karl XII 1716 belägrade hus, blef öfverste Löwen utsänd för att kringgå orska härens ställning. På denna expedition svenskarna, 600 man, till Norderhov präst- Prästens hustru mottog dem vänligt och insöfde trygghet genom god och riklig traktering, men de genom sin svärson hemligt bud till en af- g af 200 norska dragoner, som voro lägrade 1 mil från prästgården. Svenskarna öfver- ades, Löwen och 130 man tillfångatogos, de öfrige nedgjordes eller räddade sig genom flykten. Hennes två halfbröder, Hans C., f. 1680, d. 1754, och Peder C., f. 1683, d. 1738, borgare i Fredrikshald, gjorde god tjänst vid stadens försvar 1716 och 1718, dels genom att gifva underrättelser om den svenska härens rörelser, dels genom att framkalla stadens afbränning, hvilket nödgade svenskarna att utrymma den.

2. Jakob Edvard C., den föregåendes brorsons son, dansk rättslärd, f. 19 nov. 1744 i Akershus amt, d. 23 febr. 1802, blef 1760 student, 1770 höjesteretsadvokat i Köpenhamn och 1773 professor i juridik vid universitetet. På denna plats inlade han stora förtjänster om danska rättsvetenskapen, i synnerhet genom en självständig behandling af den inhemska rätten, som förut betraktats endast som ett bihang till den romerska. 1784 fick han titeln konferensråd, blef 1786 medlem af landbokommissionen och 1787 deputerad i räntekammaren; i båda de sistnämnda ställningarna tog han jämte sin yngre broder Kristian verksam del i landboreformernas genomförande. 1799 blef han justitiarius i höjesteret och bidrog kraftigt till en raskare och ordentligare behandling af ärendena.

3. Kristian C., den föregåendes broder, f. 29 jan. 1749, d. 17 dec. 1814, blef 1773 höjesteretsadvokat och gjorde snart sitt namn känd och aktadt genom en glänsande vältalighet och ett ovanligt skarpsinne. Han blef 1780 "kammeradvokat" (d. v. s. regeringens juridiske rådgifvare), men måste 1785 till följd af bruten hälsa öfvergifva sakföraralkallet. Redan året därpå blef han medlem af och sekreterare i den stora landbokommissionen samt var den verksammaste kraften i dess arbeten, hvarigenom bondeståndet höjdes från trädlom till frihet och hela landet sålunda från armod till välstånd. 1787 blef han assessor i höjesteret och 1788 generalprokurator. Som sådan vann han ett mångsidigt inflytande på sitt lands lagstiftning, särskildt genom upprättandet af förlikningskommissioner (1795) och genom förordningen om rättsvårdens förbättring (1796). Han var också ifrare för tryckfriheten och fiende till adeln samt riktade 1790 ett skarpt angrepp mot de jylländske godsegarna, som klagade öfver stavnsbaandets upphäfvande. Men som förkämpe för enväldet kom han att stå som affälling i frihetskämparnas ögon, hvarför han blef föremål för mycket närgående och otvifvelaktigt orättfärdiga angrepp af P. A. Heiberg. 1804 vardt han justitiarius i höjesteret och fick 1812 geheimerådstitel. E. Ebg.

Colchagua [-tjā-], provins i sydamerikanska republiken Chile, mellan Santiago i n. och Curico i s. 9,987 kvkm. 186,761 inv. (1903), 19 på 1 kvkm. Mellan Kordillererna i den östra delen af landet och kustbergen i den västra finnes en högt liggande och bördig dalslätt. I de förra ligger vulkanen Tinguiririca (4,778 m.). Åkerbruk och bo-

skapsskötsel samt gifvande grufdrift (guld och koppar). Hufvudstad är San Fernando.

Colchester [kåū'l-tjestə]. 1. Stad i engelska grefsk. Essex, vid floden Colne, 12 km. ofvan dess mynning. 38,373 inv. (1901). C. har ett väldigt borgtorn (från 12:e årh.), det största i England, och rester af en romersk stadsmur. Det är berömdt för sina ostronbankar, har stor klädes- och skofabrikation samt maskintillverkning. — C. anses vara det romerska *Camulodunum*, som kejsar Claudius upphöjde till koloni. Dess industri grundades af flamländare, som 1571 flydde dit undan hertigen af Alba. 1648 blef C., såsom rojalisternas tillflyktsort, efter elfva veckors belägring intaget af parlamentstrupperna under Fairfax. — 2. Industristad i nordamerikanska staten Vermont, vid sjön Champlain. 5,352 inv. (1900).

Colchester [kåū'l-tjestə], Charles Abbot, baron C., engelsk rättslärd och politiker, halfbroder till Jeremy Bentham, föddes 1757 och hade i tolf år varit advokat, då han 1795 blef sekreterare (''clerk of the rules'') vid king's bench och s. å. fick plats i underhuset. Där arbetade han för nödiga reformer inom rätts- och förvaltningsväsendet. På hans initiativ infördes bl. a. en förbättring i sättet att publicera lagar och författningar, liksom ock en kommission för samlande och bevarande af rikets gamla handlingar (''record commission'') tillsattes och den första noggranna folkräkningen i Storbritannien (1801) vidtogs. C. var 1801 medlem af Addingtons ministär, såsom öfversekreterare och sigillbevarare för Irland, och blef 1802 vald till talman i underhuset, hvilken post han med utomordentlig skicklighet skötte till 1817, då en svår sjukdom tvang honom att draga sig tillbaka. Vid afskedstagandet blef han peer (baron C.) och fick en mycket rikligt tilltagen årlig pension. Efter att af hälsoskäl ha tillbragt fem år på resor, återkom han 1822 hem och deltog sedan som ifrig tory i öfverhusets förhandlingar. 1828 utkommo hans tal mot katolikernas emancipationsanspråk, 1829 de på sin tid mycket beundrade tal, i hvilka han på underhusets vägnar hälsat de engelske segrarna under Napoleonskrigen. Död 1829. — År 1861 utgaf C:s son *Diary and correspondence of Charles Abbot, lord Colchester, speaker of the house of commons 1802—17* (3 bd, med lefnadsteckning).

Co'lchicum L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Liliaceæ*, innefattar liljelika knölväxter med klocklik, sexbladig kalk, ända till fotslång, ned till själfva ''löken'' räckande blompip. Dess hemland är företrädesvis södra Europa och orienten; men en art, *C. autumnale* L., odlas äfven i Sverige och finnes där stundom förvildad. På grund af vissa egendomligheter vid blomningen har den fått benämningen nakna jungfrun och tidlösan. På hösten, då nattfrosterna börja, framskjuta ur hvar lök 1—3 blekröda blommor, utan spår af blad. Efter blomningen vissna alla öfver jordytan befintliga delar, utan att, såsom det tyckes, någon frukt bildats. Denna sitter emellertid, omogen och väl skyddad, inne i löken, och först följande vår uppskjuter därur en kort, enkel stjälk, med tättsittande, bredt lansettlika, ända till fotslånga blad, mellan hvilka anträffas den då mognande frukten. Utom denna egendomlighet hafva flera Colchicumarter, såsom skildt *C. autumnale*, ådragit sig välförtjänt uppmärksamhet för alla delars, i synnerhet frönas, starkt giftiga egenskaper; de lämna ock ett i vissa sjukdomar synnerligen kraftigt läkemedel. Jfr Kolchicin. T. F. (G. L—s).

Colcotar. Se Kolkotar.

Col d'Argentière. Se Argentière.

Cold-cream [kåū'ld-krī'm], eng., *med. farm.*, benämning på en i svenska farmakopén upptagen salfva, *unguentum cetacei* (hvalrafsalfva). Den beredes af 5 delar hvitt vax, 10 delar hvalraf och 60 delar mandelolja. Dessa ämnen smältas samman medelst lindrig värme och gjutas i en ljum mortel, hvarefter 25 delar rosenvatten tillsättas och alltsammans omröres och bearbetas, tills det bildar en skär, hvit, mjuk och behaglig salfva. Denna användes mot sträf hud, sårigheter, utslag o. d. O. T.

Col-de-Balme [kåll-də-ba'lm], alppass. Se Balme.

Col-de-Ferret [kåll-də-färä]. Se Ferret.

Col-de-la-Faucille [kåll-də-la-fåsi'j]. Se Faucille.

Col-des-Roches [kåll-dä-rå'ʃ]. Se Roches.

Colding [kå'lliŋ], Poul Jensen, dansk läkare. Se Kolding.

Colding [kå'lliŋ], Ludvig August, dansk fysiker och ingenjör, f. 1815, d. 1888, var först snickare, men tog 1841 polyteknisk examen och blef 1847 ''vandinspektör'' (vattenledningschef) i Köpenhamn. Han utarbetade planerna för Köpenhamns vatten- och gasverk och ledde deras utförande och blef 1858 stadsingenjör och hade som sådan en betydande del i stadens alla offentliga arbeten, i synnerhet kloakledningarna. 1856 blef C. medlem af Vidensk abernes selskab i Köpenhamn och 1875 af svenska vetenskapsakademien. 1869 erhöll han professorstitel. C. författade några viktiga afhandlingar dels om strömningarna i hafvet, dels om naturkrafternas inbördes sammanhang. Jämte J. R. Mayer och Joule anses han numera såsom en af grundläggarna af den mekaniska värmeteoriens [illegible] hufvudsats (se Mekaniska värmeteorin). C. hade redan tidigt fått den uppfattning, att naturkrafterna äro oförgängliga, och ämnade redan 18[illegible] således ett år före författandet af J. R. Mayers första uppsats i frågan, framlägga denna sin åsikt för det i Köpenhamn församlade skandinaviska naturforskarmötet, men afstod olyckligtvis från den plan. För att bevisa riktigheten af sina åsikter förde han därefter en serie experiment angående det värme, som uppstår vid friktion. Han fann, att den utvecklade värmemängden är oberoende af [illegible]gnidande kropparnas natur och hastighet och beror endast på det i värme omsatta mekaniska arbetet. 1843 inlämnade C. en berättelse om sina förs[illegible]

dlingen *Nogle sætninger om kræfterne* till Vi-abernes selskab i Köpenhamn, hvilket emeller- uppskattade arbetets värde, hvarför detsamma f tryckt förrän långt senare, då Joules be-er om hans grundläggande friktionsförsök) och Helmholtz' epokgörande arbete "Ueber rhaltung der kraft" (1847) brutit väg för de som C. förfäktat. C:s likartade, men mera omliga arbete miste därigenom allt inflytande tenskapens utveckling. S. A—s.

ldinu-orden, ett hemligt ordenssällskap af hög Den infördes i Sverige — det enda land, len ännu fortlefver — på 1760-talet af en sjöofficer vid namn Thurot. Dess stamhåll la Coldinu-orden") är i Stockholm, hvarest sam-rådena ega rum å den s. k. Piperska muren, n egendom tillhör orden. Tvenne filialafdel-r finnas: den ena i Göteborg ("Göta Coldinu-"), den andra i Karlskrona ("Kronans Col-"). Ordens högsta styrelse handhafves af en ästare, hvilken själf eger utse sin efterträdare. aste ledningen af stamhåll och afdelningar as af styresmän, tillsatta af stormästaren. F. n.) räknar orden omkr. 2,000 medlemmar. lens ursprung och betydelsen af dess namn äro a blott af medlemmarna i de högsta graderna.

ldítz, stad. Se Kolditz.

ldstream-guards [kåu'ldstrim gā'dš], ett till ska gardesbrigaden hörande infanteriregemente, rganiseradt af general Monk i byn Coldstream, ickshire, Skottland, 1656, gjorde den kungliga stor tjänst vid restaurationen (1660) och r ensamt fick ega bestånd, då Karl II upplöste fria armén. Uniformen utgöres af skarlakans-apenrock, mörkblå byxor och svart björnskinns-. Jfr M'Kinnon, "Origin and services of the (1833).

ldwater [kåu'ldwåtə], stad i nordamerikanska Michigan. 6,216 inv. (1900). Kvarnar och tfabrikation.

le [kåu'l], Vicat, engelsk målare, f. 1833, 93, var son till en landskapsmålare i London, rge C. (f. 1810, d. 1883), som var mycket ren af sin tid. C. målade mest motiv från n kring Surrey, utan mycken poesi, men med naturs anning.

le [kåu'l], Belle, amerikansk sångerska, född dt när) i Chautauqua, staten New York, d. 1905, första altsångerska vid dirigenten Theodor as' stora festturné 1883, bosatte sig 1888 i on samt vann stort anseende som både oratorie- manssångerska, genom klangskön röst och inner-. Hennes konstresor sträckte sig ända till alien.

lebrookdale. Se Coalbrookdale.

lebrooke [kåu'lbruk], Henry Thomas, sk filolog, f. 1765, d. 1837 såsom president i atic society". Han kom tidigt till Indien, var domare i Mirzapur och sedan brittiskt sändebud ofvet i Berar. 1816 återvände han till London. r en grundlig kännare af sanskritspråket och rnindiska litteraturen, på hvilka områden han liggjorde värdefulla afhandlingar, samlade i *ellaneous essays* (1837, ny uppl. 1874). Egent- var han den förste, som bearbetade den indiska raturen med strängt filologisk metod; med genom-ande skarpsinne och utomordentlig grundlighet verkade han rent af som banbrytare för den indiska filologien och språkvetenskapen. Han utarbetade (på grundvalen af Paṇini) en högst värdefull sanskrit-grammatik (1805), deltog i utgifvandet af sanskrit-verk som "Hitopadeça" (1803—04), indiska lexika (1807—08), Paṇini (1810). Han studerade indisk rätt, filosofi och matematik och förmedlade sålunda kännedomen om de allra svårtillgängligaste partier af den indiska litteraturen. Han var ock den förste, som lämnade sakkunniga meddelanden om vedalit-teraturen (1805). C. var icke blott banbrytare, utan en af de störste sanskritlärde, som funnits. K. F. J.

Colenso [kəle'nsåu], ort i brittisk-sydafrikanska kolonien Natal, på högra stranden af Tugela och vid järnvägen Port Natal—Ladysmith, bekant genom den engelske generalen Bullers nederlag 15 dec. 1899. Se Boerkriget, sp. 879.

Colenso [kəle'nsåu], John William, engelsk teolog och matematiker, f. 1814 i Cornwall, studerade i Cambridge, var några år underlärare i Harrow och utgaf flera matematiska läroböcker. 1846 blef C. anglikansk präst och utgaf 1853 en predikosamling, *Village sermons*, hvilken ansågs ej vara fullt renlärig. C. utnämndes emellertid s. å. till biskop af Natal och egnade sig där med outtröttlig energi åt missions- och civilisationsarbetet bland suluerna. Bl. a. utgaf han 1859 en grammatika och 1861 en ordbok öfver sulu-språket, öfversatte till detta delar af bibeln samt författade för infödingarna afsedda läroböcker (på engelska) i historia, geografi o. s. v. C. fann det ur många synpunkter oklokt att genast påtvinga de omvände suluerna engifte och anförde som stöd för sin vägran att i detta fall efterkomma ärkebiskopens af Canterbury anmaning den omständigheten, att den äldre kristna kyrkans bruk ej skulle vid hed-ningadop ha kräft en ovillkorlig afsägelse af mång-giftet. Större anstöt väckte C. genom sin kommen-terade öfversättning af romarbrefvet (1861), hvari han uttalade tvifvelsmål rörande de eviga straffen och förhoppningar om att äfven hedningar kunde bli saliga, samt genom sitt bibelkritiska författarskap, som han inledde med arbetet *The pentateuch and the book of Joshua critically examined* (1862—63, fullbordadt 1879; "Pentateuchen eller de fem Mose böcker och Josua bok, kritiskt granskade", 1865). Där anslöt sig C. till åsikten om att Pentateuken i sin nuvarande form härrör från tiden efter exilen och framkastade den hypotesen, att Deuteronomion var skrifven af Jeremia och var den bok, som på konung Josias' tid blef funnen i Jerusalems tempel (jfr Bibelkritik). Biskopen af Kapstaden för-klarade 1863 C. afsatt som kättare genom ett dekret, hvilket denne dock lyckades få förklaradt ogiltigt genom ett utslag af privy council 1865. Motståndet mot honom var emellertid så starkt, att en kyrklig schism hotade utbryta i Syd-Afrika, och äfven sulu-missionen led af striden. C:s ställning försvårades ytterligare genom hans häftiga inblandning i Kap-regeringens förhållande till suluerna. Han tog sig an först höfdingen Langalibalele och sedan Cetewayo, hvars återinsättande i höfdingadömet han påyrkade efter det af honom hela tiden skarpt klandrade sulukriget. Bland sulufolket betraktades C. som dess naturlige beskyddare och åtnjöt oerhördt förtroende. Han afled 1883. Jfr Cox, "Life of J. W. Colenso, bishop of Natal" (2 bd, 1888). — C:s dotter, Frances Ellen C., f. 1849, d. 1887, fullföljde

faderns starka partitagande för suluerna genom sina (jämte E. Durnford) utgifna polemiska skrifter "History of the zulu war" (1880) och "The ruin of Zululand" (1885), i hvilka äfven C:s politiska verksamhet beröres. V. S—g.

Coleone'ma, *bot.* Se Diosma.

Coleo'ptera, *zool.* Se Skalbaggar.

Coleraine [kålerē'n], stad i irländska grefsk. Londonderry, nära mynningen af floden Bann. 6,958 inv. (1901). Tillverkning af lärft och visky; laxfiske.

Coleridge [kōu'lrid͡ʒ]. 1. Samuel Taylor C., engelsk skald och skriftställare, f. 21 okt. 1772 i Ottery S:t Mary i Devonshire. Han fick sin första uppfostran dels i fädernestadens skola, dels i London. 1791 inskrefs han vid universitetet i Cambridge, men i ett anfall af svårmod tog han 1793 under antaget namn värfning vid ett dragonregemente. Hans vänner lyckades emellertid befria honom, och han fortsatte sina universitetsstudier, som han slutade 1794, utan att aflägga någon examen. Vid denna tid gjorde han bekantskap med Southey, hvilken delade hans hänförelse för den franska revolutionens idéer. Tillsammans skrefvo de dramat *The fall of Robespierre* (1794). C. omfattade med glädje Southeys plan att emigrera till Amerika och där på stränderna af Susquehanna grundlägga ett kommunistiskt mönstersamhälle, en s. k. "pantisocracy". Planen blef emellertid icke förverkligad, enär de båda vännerna 1795 gifte sig med tvenne systrar Fricker. S. å. uppträdde C. i Bristol och höll en serie frisinnade politiska föreläsningar. 1796 utgaf han en intressant samling *Poems* samt dikterna *Ode to the departing year* och *Ode to France*, ett af hans bästa stycken, äfvensom den misslyckade och hållningslösa tidskriften "The watchman", som också upphörde efter två månader. Han led vid denna tid af höggradig nervositet och började omättligt förtära opium för att komma ifrån sina lidanden. Helt lyckades han sedan aldrig befria sig från bruket af detta bedöfningsmedel, hvilket förminskade hans redan af naturen svaga viljekraft och stundom försänkte honom i ett tillstånd af slapphet, som kom honom att förakta sig själf, öfvergifva familjen och sky människorna. Fr. o. m. 1797 lefde han några år i den lilla staden Nether Stowey i dagligt umgänge med skalden Wordsworth, som bodde i närheten. Under oändliga promenader och samtal påverkade de därunder hvarandra och frigjorde sig från de dittills härskande franska smakreglerna. Den första frukten af deras nya uppfattning af poesien utgjorde "Lyrical ballads", som de tillsammans utgåfvo anonymt 1798. De flesta dikterna i denna samling voro af Wordsworth, men äfven C. hade där en så betydande dikt som *The ancient mariner*, numera en af de mest berömda i engelsk vitterhet. Följderna af denna diktsamling visa sig först tydligt omkr. 1815, men den betydde en revolution: romantiken inleddes i den engelska poesien. S. å. som denna diktsamling utkom, företog C. en resa till Tyskland, där han emottog starka intryck af Schiller och Goethe, hvilkas diktning redan förut var honom bekant. Han medförde hem en utmärkt tolkning af Schillers "Wallenstein" (1800), som i England anses öfverträffa originalet. Nu var det slut med hans hänförelse för revolutionens frihetsideal, och i Morning post skref han åtskilliga artiklar i konservativ anda. Småningom blef han äfven strängt ortodox, och mot slutet af sitt lif författade han ett försvar för treenigheten. Alldeles förstörd af opiumbruk (dikten *Ode to dejection* lånar ana de hemska kval han led), reste han 1804 till Malta, hvarest han till 1805 innehade en post som guvernörssekreterare. Åren därefter fram till 1810 beteckna hans djupaste förfall under sin last, och själf betraktade han sig som en slagen man. Likväl fortsatte han outtröttligt sitt arbete. 1809 utgaf han tidskriften "The friend", hvaraf dock utkommo endast 27 nummer. 1808 och 1811—12 höll han i London tvenne serier epokgörande *Lectures on Shakspeare*, hvilka beteckna höjdpunkten af romantikens förståelse af Shakspere och utgjorde ett verkligt framsteg mot den föregående tidens uppfattning. 1810 lyckades Byron få hans för öfrigt obetydliga tragedi *The remorse* antagen till spelning och förskaffade honom därmed ett välbehöfligt honorar, sedan Wedgewood, hvilken alltsedan 1798 understödt honom med en pension af 150 pd st., förminskat den till 70. Från och med 1816 bodde C. hos en läkare, Gillman, hvilken i någon mån lyckades inskränka hans bruk af opium. Också publicerade han under de närmaste åren flera af sina bästa arbeten: *Christabel*, *Kubla Khan*, jämte "The ancient mariner" hans förnämsta poem, *The pains of sleep* (1816), två *Lay sermons* (1816 och 1817), *Biographia literaria* (1817), ett slags självbiografi, hvilken han dock mera redogör för sina åsikter än för den yttre gången af sitt lif. S. å. utkom tragedien *Zapolya* och diktsamlingen *Sibylline leaves*. De närmast följande åren var han åter nere. För 1825 utkom hans *Aids to reflection*. 1833 skref han sin vackra *Epitaph for S. T. C.*, och 25 juli 1834 inslumrade han för alltid. Bland hans öfriga skrifter märkas *On the constitution of church and state* (1830), *Table talk* (1835; han var berömd för sin intressanta och lärorika konversation), *The literary remains of S. T. C.* (4 bd, 1836—39), *Confessions of an inquiring spirit* (1840) m. m. C. hade han utsändt en samlad upplaga af sina poetiska och dramatiska arbeten i 3 bd. Sista upplagan af R. N. Shepherd, utkom i 4 bd 1880. *Letters, conversations and recollections of S. T. C.* utgafs af T. Allson i 2 bd 1836 (3:e uppl. 1864), *Unpublished letters from S. T. C. to John Prior Estlin* af H. Bright 1884. Se vidare J. Gillman, "The life of S. T. C." (1838), och Alois Brandl, "S. T. C. die englische romantik" (1886). — C. är obestridligt den genialaste af de s. k. "lake poets" (C., Wordsworth och Southey), och i sina lyriska dikter, hvilka äro utmärkta af smältande välljud, har han gifvit ett mästerligt uttryck åt särskildt de primitiva känslorna i människosjälen, såsom fruktan, och mystik. Bland hans efterföljare är E. A. Poe förnämste.

2. Hartley C., den föregåendes son, engelsk skald, f. 1796, d. 1849, utgaf *Poems* (1833),

of Yorkshire and Lancashire (ny uppl. under *Biographia borealis*, 1836) m. m.

Sara C., den förstnämndes dotter, f. 1802, 32, gift 1829 med sin kusin H. N. Coleridge, att aktadt namn genom arbetena *Pretty lessons od children* (1834), *Phantasmion*, *a fairy tale* och *Memoirs and letters* (1873). J. M.

eroon [kå'lrön], flod i Främre Indien. Se ry.

es [kāulš], Cowper Phipps, engelsk sjö-, f. 1819, ingick 1831 vid flottan och deltog keppskapten, med utmärkelse i Krimkriget. erjorde sig bekant genom sin uppfinning af de "coleska tornen" — stora pansrade fartygs- försedda med en eller två svåra kanoner. torn hvilade på rullar eller hjul och kring- medelst kugghjul och spel. Detta system an- inom en del af engelska flottan och infördes, törre eller mindre ändringar, äfven på andra s krigsfartyg. C. drunknade 1870 på ett af själf konstrueradt fartyg, "Captain", som de under en storm utanför Kap Finisterre.

et [kålā], Louise, född Révoil, fransk arinna, f. 1810, d. 1876. Utom dramatiska och artiklar i tidskrifter utgaf hon lyriska och romaner. Af franska akademien erhöll era pris för sina poetiska alster. Bland hennes krifter intaga *Lui* (1859), som skildrar Musset eorge Sand, och *L'Italie des italiens* (1862 främsta rummen. *Enfances célèbres* (1854) ersatt på svenska under titeln "Märkvärdiga ers barndom" (1866).

ēta (Colette), franskt helgon, f. 1380 i , d. 1447 i Gent, kanoniserad 1807, refor- de klarissinnornas orden. De, som anslöto sig nnes reformsträfvanden, kallades coletine- or. Hennes symbol är lammet och lärkan, minnesdag 6 mars. Jfr Klara (den g a).

etineri'nnor. Se Coleta.

ette. Se Coleta.

eus Lour., *bot.*, växtsläkte af fam. *Labiatæ*.

rande omkr. 90 arter äro örter, halfbuskar eller r och hårstamma nästan alla från Asiens och Afrikas tropiska delar. Flera arter, som äro försedda med stärkelserika rotknölar, odlas i hemländerna, t. ex. *C. salagensis* Gürke i Togolandet (af de tyske kolonisterna kallad salagakartoffel), *C. edulis* Vatke i Abessinien, *C. parviflorus* Benth. i Ostindien och på Ceylon. I trädgårdar, växthus och boningsrum odlas i Europa ett stort antal former af *C. Blumei* Benth., utmärkta af praktfulla hvit-, gul-, brun-, grön- och rödbrokiga blad. *C. Huberi* Reg. från Abessinien har vackra violetta, mycket talrika blommor under vintern. Coleusformerna förökas mycket lätt genom sticklingar. G. L—m.

Colfax [kāu'lfäks], Schuyler, nordamerikansk politiker, f. 1823 i New York, d. 1885 i Mankato, Minnesota, började sin bana som bodbiträde åt sin styfbar, fick sedan tillfälle att idka juridiska studier samt egnade sig åt nykterhetsagitation och publicistisk verksamhet. 1845—55 utgaf han i Southbend veckotidningen "S:t Joseph Valley register", whigpartiets inflytelserikaste organ i staten Indiana. C. blef 1850 medlem af Indianas lagstiftande församling, slöt sig till det 1854 nybildade republikanska partiet och hade 1854—69 säte i kongressens representanthus, hvars talman han var 1863—69. Som sådan blef han mycket populär, framför allt genom sitt energiska ingripande 1864 mot ett förslag om erkännande af sydstaternas oberoende. C. valdes 1868 till republikens vice-president för perioden 1869—73 (under Grants första presidentskap). En mot honom 1873 riktad beskyllning för våld och bestickning ledde visserligen till hans frikännande, men de tvetydiga ordalag representanthusets undersökningskommitté användt i sin motivering beröfvade honom hans politiska anseende och föranledde honom att draga sig tillbaka till privatlifvet. (V. S—g.)

Colico [kå'likå], köping i italienska prov. Como, vid nordöstra stranden af Comosjön. 600 inv. (1901; som kommun 3,667). Viktig såsom utgångspunkt för alpvägarna öfver Splügen och Stilfserjoch.

Coligny [kålinji'], gammal adlig fransk ätt, hvars förste mera märklige medlem var "marskalken af Châtillon" Gaspard I de C., f. omkr. 1470, d. 4 aug. 1522, som med utmärkelse kämpade i Italien 1495 och 1509 samt vid Schelde 1521 och som var gift med Louise de Montmorency, syster till Henrik II:s bekante gunstling konnetabeln Anne de Montmorency.

1. Odet de C., kallad kardinalen af Châtillon, fransk prelat och hugenottledare, f. 10 juli 1517, d. 21 mars 1571, ingick i det andliga ståndet samt blef 1532 kardinal och 1534 ärkebiskop af Toulouse, öfvergick jämte sina bröder till kalvinismen, därtill förmådd af moderns, Louise de Montmorency, exempel, och blef därför af påfven Pius IV exkommunicerad 1563. Han gifte sig då, utan kyrklig vigsel, med Isabelle Hauteville, uppträdde öppet som ledare för hugenotterna och begaf sig till England för att bedja drottning Elisabet om hjälp åt sina förtryckte trosförvanter. Af parlamentet i Paris förklarad förlustig gods och ämbeten som majestätsförbrytare, kvarstannade C. i England, men stod just i begrepp att fara till Frankrike, då han som det tros förgiftades af en tjänare på anstiftan af Katarina af Medici. Jfr Marlet, "Le cardinal de Châtillon" (1884) och "Correspondance d'Odet de C., cardinal de Châtillon" (1885).

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

2. **Gaspard II de C.**, herre till Châtillon, vanligen kallad amiral (de) C. I. amiralen af Châtillon, den föregåendes broder, fransk statsman och krigare, f. 16 febr. 1519 i Châtillon-sur-Loing (dep. Loiret), d. 24 aug. 1572 i Paris. Redan vid unga år soldat, deltog han med utmärkelse i fransmännens krig i Flandern 1543,

Bröderna Coligny.

där han s. å. blef svårt sårad, och i Italien under marskalk Brissac, där han ånyo blef sårad i slaget vid Ceresole. Hans talangfulla operationer mot Boulogne, då i Englands våld, förskaffade honom platsen som generalöfverste för infanteriet, den högsta i franska armén näst marskalk, amiral och konnetabel, och som sådan utfärdade han de första krigslagarna i Frankrike. Amiral 1552, sträfvade han med aldrig slocknande ifver att uppbygga ett franskt kolonialvälde och utsände 1555 en expedition till Brasilien, där koloniseringsplanerna dock slogo fel på grund af inbördes oenighet bland nybyggarna. C. hindrades att fortsätta dem genom kriget med Spanien, som mest fördes i Picardie, där han själf var guvernör. Då det för Frankrikes handel med Nederländerna synnerligen viktiga Saint-Quentin därunder plötsligt anfölls af spanjorerna, kastade sig C. med några hundra man in i staden och försvarade den med utomordentlig energi mot en stor öfvermakt, tills han efter 17 dagars upphörliga stormningar måste gifva sig (29 aug. 1557), sedan marskalk de Montmorency, som ryckt till hans undsättning, förut blifvit i grund slagen. Genom detta försvar, C:s största krigiska bedrift, räddade han Paris från att falla i fiendens händer. Under sin därpå följande fångenskap fick han mottaga kalvinska skrifter från sin till protestantismen öfvergångne broder d'Andelot, hvilket anses ha lagt grunden till C:s senare affall från katolicismen. Frigifven efter freden i Câteau-Cambrésis (3 april 1559), fick såväl C. som hans morbroder och hans bröder känna tyngden af Guisernas despoti under Frans II:s korta regering (1559—60). Men under Katarinas af Medici därefter följande regentskap för sin omyndige son Karl IX lyckades C., som nu framträdde som en af hugenotternas främste ledare, förmå henne till utfärdandet af det berömda "januariediktet" 1562, som förskaffade de franske protestanterna en viss, om än mycket inskränkt, religionsfrihet, hvarefter C. skyndade att genom utsändande af en nybyggarexpedition till Florida (jan. 1562) upptaga sina koloniseringsplaner. Dessa måste han ånyo öfvergifva på grund af det genom "blodbadet i Vassy" (1 mars 1562) utbrutna s. k. första hugenottkriget, i hvilket C. endast efter lång tvekan och fruktlösa underhandlingar med det af Guiserna behärskade hofvet tog aktiv del. Han kunde ej hindra katolikernas intagande af Rouen (26 okt. 1562) eller förekomma Condés nederlag vid Dreux (19 dec. s. å.). C. drog sig tillbaka till Orléans, men framträngde i febr. 1563 till Normandie, där han intog flera städer och ämnade mottaga under-

Caspard de Coligny, efter ett kopparstick från 1573.

stöd i folk och pengar från drottning Elisabet England. Poltrots mord på Guise (18 febr.) led emellertid till fredsfördraget i Amboise (12 mar som mot C:s vilja afslöts mellan den sedan slag vid Dreux fångne Condé och Katarina af Medici o förskaffade hugenotterna ytterligare en del rätt heter. C. hade därefter åtskillig möda att frig sig från beskyllningen för delaktighet i mordet Guise, sökte på fredlig väg skaffa sina trosförvan

prättelse för ständiga öfverträdelser af det nya
dsfördraget och utsände ännu en expedition till
rida, som emellertid alldeles misslyckades genom
njorernas försåtliga öfvergrepp på den franska
yggarkolonien. Det snart därpå utbrytande
ndra hugenottkriget" (sept. 1567—mars 1568),
han förgäfves sökt afvända, slutades till stor
genom C:s förtjänst genom ediktet i Longjumeau
ars 1568), som bekräftade freden i Amboise, men
månader senare uppflammade ett nytt, sedan
olikernas anslag att bemäktiga sig C. och Condé
t om intet. Efter den senares död i nederlaget
Jarnac (13 mars 1569) blef C. ensam hugenot-
nas ledare, hvarpå han i förening med den till
lsättning från Tyskland anlände hertig Wolfgang
Pfalz-Zweibrücken började belägra Poitiers, som
k försvarades så tappert af Henrik af Guise, att
vid hertigens af Anjou annalkande med betydligt
vagade krafter måste lämna staden. I slaget
Moncontour strax efteråt (3 okt. 1569) led han
allvarligt nederlag och blef själf svårt sårad.
i en ny här drog han emellertid inom kort genom
a Frankrike till Rhône och därifrån norrut för
möta den till undsättning anryckande Vilhelm
Oranien, men efter en oafgjord strid mellan C.
marskalk de Cossé vid Arnay-le-Duc (27 juni
0) slöts det "tredje hugenottkriget" genom
en i Saint-Germain (8 aug. 1570), som tillför-
ade hugenotterna större rättigheter än någonsin
t. C. fick nu stort inflytande öfver den svage
l IX och lyckades vinna såväl honom som Kata-
. af Medici för en storslagen plan att utplåna
inre tvedräkten i Frankrike genom ett nationellt
mot Spanien, att bilda ett stort protestantiskt
und mot detta och påfven samt dela Nederlän-
na med England och Vilhelm af Oranien. Redan
e den stora planen börjat förverkligas genom
la Marcks eröfring af Brille och Flushing (april
2) och provinserna Hollands och Zeelands res-
: mot Filip II, då Katarina af Medici började
na sig oroad af C:s växande inflytande hos
ngen, hvarför hon tillsammans med hertigen af
u och Henrik af Guise uppgjorde en plan att
C. ur vägen. Men attentatet misslyckades, och
ndkom, hvarefter Katarina skall hafva fram-
gat konungens medgifvande till C:s mord på
or att alla andra protestanter i Frankrike sam-
t dödades. Detta skall enligt en version ha
upphöfvet till Bartolomeinatten (se d. o.), hvar-
r C. blef ett af de första offren.
ed honom föll protestanternas främste man i
krike, en from och gudfruktig krigare och stats-
som bl. a. ådagalagt en för denna tid ovanlig
anitet och rättskänsla. Nära den plats i Paris,
han dog, har rests en af Crauk modellerad staty
honom.
tt.: Tessier, "L'amiral de C." (1872), Dela-
e, "Gaspard de C." (1879), Erich Marcks,
pard von C." I (1893), och A. W. Whitehead,
pard de C." (London 1904).
François de C., herre till Andelot, van-
kallad d'Andelot, den föregående broder,
april 1521, d. 7 maj 1569, gjorde sina första
ska lärospån i 1542 års fälttåg och sändes 1551
arma för att leda dess försvar mot de kejserlige.
r ett utfall därifrån togs han till fånga och
rades på slottet i Milano, där han för att för-

drifva tiden bl. a. kom att studera den kalvinska läran. Frigifven 1556, återvände han till Frankrike, där han blef generalöfverste för infanteriet. Han arresterades för en kort tid på grund af sitt offentliga uppträdande som protestant, men blef frigifven, sedan han utan vittnen i sitt rum åhört en högtidlig mässa. C. deltog sedermera med kraft och ofta med framgång i hugenottkrigen, försvarade Orléans 1562 och förde s. å. de tyska hjälptrupperna till Loire. Efter slaget vid Dreux ledde han hugenotternas återtåg och uppträdde i allmänhet mera oförsonligt än sin broder amiralen, bidrog i hög grad att organisera hugenotternas resning 1567 och 1568 och blef antagligen förgiftad under det "tredje hugenottkriget". E. A—t.

Colima. 1. Stat i republiken Mexico, vid kusten af Stilla oceanen. 5,887 kvkm. 65,115 inv. (1900), den näst minsta af de mexikanska staterna. Vid kusten är landet slätt, i det inre bergigt. Utanför statens gräns, i Jalisco, ligga Nevado de C. (4,450 m.), som infödingarna kalla Volcan de nieve, ehuru enligt Dollfus och Mont-Serrat berget ej slutar med någon krater, och Volcan de C. 1. Volcan de Fuego (3,940 m.), som hade utbrott 1869, 1872, 1873 och 1885. Den enda viktigare floden är Rio de la Armeria. Bergen innehålla silfver, järn, koppar och bly. Åkerbruket alstrar ris, sockerrör, kaffe, majs, spansk peppar m. m. Skogarna lämna godt virke och färgträ, strandlagunerna salt. — 2. Hufvudstad i nämnda stat, ligger i dess östra del, på en fruktbar slätt, 451 m. ö. h. 20,698 inv. (1900). Det är genom järnväg förenadt med hamnen Manzanillo vid Stilla hafvet.

Colins, Alexander, flamsk bildhuggare, f. 1526 i Malines, d. 1612, blef, sedan han fullbordat den plastiska utsmyckningen af Otto-Henriks-byggnaden i Heidelbergs slott, af kejsar Ferdinand I kallad till Innsbruck för att där fortsätta arbetet på kejsar *Maximilian I:s grafvård* i franciskankyrkan. (O. G—g.)

Coll [kå'l], ö bland de inre Hebriderna, vid Skottlands västra kust, nordväst om Mull, och hörande till grefskapet Argyll. 75 kvkm. Omkr. 500 inv., som mest tala gaeliska. Fiske och något åkerbruk.

Colla, sydamerikansk indianstam. Se Aymará.

Co'lla de'stra (it.), *mus.*, med högra handen.

Colla'lto (Colalto), Rambold XIII, grefve af C., österrikisk fältmarskalk, f. 1575 (1579?) i Mantova, tillhörde en gammal förnäm italiensk ätt, hvars stamfader, Rambold I, lefde i midten af 900-talet. Han fick sin uppfostran i Venezia, men förvisades därifrån och gick då i tyske kejsarens tjänst samt blef 1618 öfverste. 1620—21 var han Ferdinand II:s sändebud vid ungerska riksdagen i Neusohl samt vid hofven i Madrid och Rom. Sedermera, intill 1628, deltog han i trettioåriga kriget. 1624—30 var han president i hofkrigsrådet. Såsom sådan trädde han med beundransvärd takt emellan kejsaren och Wallenstein och sökte utplåna de misshälligheter, hvilka esomoftast uppstodo mellan dem. Vid mantovanska arföljdskrigets utbrott (1629) blef C. befälhafvare öfver den kejserliga hären i Italien, men sjuknade strax därefter. Hans underbefälhafvare, Gallas och Aldringen, togo emellertid Mantova med storm (18 juli 1630). På hemvägen till Tyskland afled C. i Chur 19 dec. 1630. — En

ättling af en yngre linje, som mot slutet af 1700-talet kom i besittning af det af C. stiftade fideikommisset, blef 1822 upphöjd i österrikiskt furstestånd.

Collan, finsk släkt, härstammande från Claudius Collanus, död som pastor i Pieksämäki 1692. Hans sonsons son Pehr Johan C., död som pastor i Idensalmi 1833, hade bland andra barn sönerna Alexander C., militärläkare i Petersburg, 1874 adlad med namnet von Collan, och de båda nedan nämnde skriftställarna.

1. Fabian C., skolman, författare, f. 1817, blef student 1834 och filos. kandidat 1839. I sin hembygd, hvilken varit skådeplatsen för den sandelsska härens tappra strider, insöp han redan som barn ett varmt intresse för allt fosterländskt, och vid universitetet fick det ny näring genom den, till följd af Kalevalas framträdande, väknade entusiasmen för finska språket. Redan tidigt begynte han arbeta i den periodiska pressen, hvarjämte han skref först noveller, med ämnen ur folklifvet, och sedermera tvenne värdefulla mytologiska afhandlingar: *Väinämöinen och Ilmarinen* samt *Bjarmaland och Pohjola* (i Hälsingfors morgonblad 1838—39). År 1841 blef han redaktör för nämnda tidning, där viktiga fosterländska frågor afhandlades i grundliga, på sakkännedom stödda artiklar och där utgifvaren bl. a. varmt förfäktade den finska befolkningens rätt att höra lagens ord tolkas på sitt eget språk. 1843 utgaf C. afhandlingen *De reformationis in Fennia initiis* och blef på grund däraf s. å. docent i historia, men utnämndes redan året därpå till lektor i samma ämne vid det då inrättade gymnasiet i Kuopio. Enhälligt vald till rektor, sökte han grunda läroverkets styrelse på den nyare tidens humana principer och lyckades hos ungdomen väcka en ädel och god kamratanda. Han öfvertog själf undervisningen i finska språket och utgaf 1847 en finsk språklära, hvaruti resultaten af Lönnrots och Castréns forskningar tillgodogjordes för den elementära undervisningen. 1850 utnämndes C. till adjunkt i filosofi vid universitetet i Hälsingfors, men dog redan 1851. Hans *Valda skrifter* utgåfvos 1872 (jämte en af V. Vasenius författad lefnadsteckning).

2. Karl C., den föregående broder, skriftställare och tonsättare, f. 1828, blef student 1842, filos. kandidat och magister 1850, lärare vid fruntimmersskolan i Hälsingfors 1852 och lektor i tyska språket vid universitetet 1859. När det finska studentbiblioteket bildades 1858, blef C. vårdare af den nya inrättningen. 1864 lämnade han denna befattning, och 1866 utnämndes han till universitetsbibliotekarie. Äfven på denna plats visade han stor organisatorisk förmåga och arbetade särskildt på att göra biblioteket mera tillgängligt för allmänheten. Död 1871 i Hälsingfors (i kolera).

Såsom skriftställare utvecklade C. en betydande verksamhet. Redan 1849 utgaf han (i förening med K. A. Renvall) "Dikter af Heinrich Heine i svensk öfversättning". Såsom akademiska afhandlingar u kommo 1860 *Öfversigt af Serviens finska fol sånger*, 1861 *Om bibliografiska systemer och bibli theksmetoder* och 1865 *Köninghofer- och Grünbe gerhandskriften* (öfversättning jämte litteraturhistoris inledning). För Finlands ungdom utgaf han tvenn med sakkännedom och urskillning valda antologie "Poetisk läsebok" (1864; 3:e uppl. utg. af V Vasenius 1891) och "Läsebok på prosa" (1866 båda innehållande prof af inhemska författar arbeten på svenska. För "Litterär tidskrift" (186 —65) var C. hufvudredaktör, och dessutom me delade han i åtskilliga tidningar och tidskrift uppsatser i olika ämnen. Några bland dessa up satser utgaf han ånyo under titeln *Studier o skizzer* (1865). Likaledes samlade han sina väl u förda poetiska öfversättningar under titeln *Dikt från främmande land* (1864). Det viktigaste af ha litterära arbeten är den med trohet mot originalet o på samma gång med poetisk smak utförda svenska ö versättningen af Kalevala (1864—68; 1:a delen ån utg. 1891), hvarigenom detta finska nationalepos i s utvidgade form (andra upplagan) blef tillgängligt f hela Norden. En utförlig inledning, innefattande historia öfver den finska folkdiktningens samland ökar värdet af denna öfversättning. I sin ungdo var C. en bland dem, hvilka samlade folkvisor o melodier, och flera bland de nu mest kända o omtyckta af dessa visor blefvo uppteknade af honom Det var utan tvifvel denna förtroliga bekantska med folkvisan, som bestämde riktningen äfven den stora musikaliska begåfning han egde. Den fann nämligen sitt förnämsta uttryck i de enkl men varma och innerliga melodier han kompon rade till sånger af Runeberg (*Fåfäng önskan*, fy af *Fänrik Ståls sägner* m. fl.), Topelius (*Vas marsch* m. fl.), Ahlqvist (*Savolaisen laulu*, Sa laksarens sång) m. fl. finska äfvensom åtskilli tyska skalders dikter. Dessa *Sånger och visor* (18 —65) hafva genom sin enkelhet och värme funn vägen till hvarje finskt hem, där sångkonsten odl — C. var gift med Maria Pacius, dotter kompositören Fredrik Pacius och i sitt hemland hö ansedd som sångerska, särskildt på den enkla, inn liga visans område.

Colla parte (it.), *mus.*, "med hufvudstämman betecknar, att ackompanjemanget skall med afseer på tempo och uttryck noga rätta sig efter hufvu stämmans fria föredrag. A.

Colla pi'scium (lat.), *farm.* Se Husbloss.

Colla'psus (lat.). Se Kollaps.

Coll' a'rco l. Col arco, it. ("med stråken *mus.* (förkort. *arc.*, *c. arc.*, *c. a.*), i stråkmusik teckning för att efter ett pizzicato stråken åter s användas. Jfr Arcato.

Collard [kållär], Pierre Paul Royer- Se Royer-Collard.

Collares, stad i portugisiska distriktet Lissa (Estremadura), på en höjd nära Atlantiska haf n. ö. om Cabo da Roca. 3,813 inv. (1900). römd vinodling; brytning af svart marmor.

Collart [kållär], Claude, krigare, f. i Ch pagne, tjänade först hos hertigen af Guise och b sig sedermera till Sverige. 1557 följde han Mor på dennes beskickning till Polen, och 1559 de han i beskickningen till England. Hos Erik stod han i ynnest, och af honom användes ha

äl diplomatiska som militära värf. År 1562, Erik skulle fria till landtgrefvens af Hessen ter Kristina, blef C. jämte andra sänd såsom lerhandlare till detta land. Någon tid efter sin nkomst fick han befallning att med en trupp rka företaga ett infall i Norge. Med en här af kr. 4,000 man intog han Jämtland (febr. 1564), k öfver fjällen samt eröfrade Stenviksholms fäst g, Trondhjems stad och en ej obetydlig del af nordanfjällska Norge. Men genom osedlighet, dalism och oklok stränghet uppretade C. snart förut svenskvänliga befolkningen. Yttermera svagade han sin ställning genom att hemsända del af sina trupper. Då ett anfall företogs från gen, gick därför hela eröfringen, utom Jämtd, snart förlorad. 22 maj 1564 kapitulerade C. Stenviksholm och fördes därefter som fånge till nmark. Dödsåret obekant. Fr. W.

Collas [kålla'], Achille, fransk mekaniker, f. 15, d. 1859, bekant som uppfinnare af åtskilliga ieles snillrikt konstruerade maskiner, bl. a. en s. reduktör (för reproduktion af bildhuggeriarbe , se Barbedienne), och en maskin för gra ing af medaljer.

Colla sinistra (it.), *mus.*, med vänstra handen.

Collé (fr., af *coller*, klistra, limma, grek. *kollän*), *dämpt.*, liggande mycket nära "vallen" eller tätt ll densamma ("press" l. press collé). — Collé t, *biljardt.*, en stöt, hvarigenom en intill vallen ande boll flyttas ur sitt läge.

Collé, Charles, fransk skald, f. 1709, d. 3, var handskreterare hos hertigen af Orléans skref för dennes teater åtskilliga smärre stycken, vunno bifall. Hans skådespel *La partie de sse de Henri IV* (1774; senaste uppl. 1892) fördes äfven utom Frankrike. Af större betyhet äro hans *Chansons* (1807), som afspegla det ande sällskapslifvet.

collectánea (lat.) l. Kollektanea (af *colli*e, samla), utdrag, smärre stycken, notiser, ankningar, sentenser o. d., hämtade ur olika förares skrifter. Jfr Analekter.

collectivum (lat.), *språkv.* Se Kollektiv.

collectus (lat.). Se Kollekt.

Colle di Val d'Elsa, stad i italienska prov. Siena, Arnos biflod Elsa och genom bibana till Poggii förenadt med järnvägen mellan Florens och . 9,819 inv. (1901). Biskopssäte. Katedral 13:e årh.). Järnverk. Tillverkning af glas, per, läder m. m.

collega (lat.). Se Kollega.

collège [kållä'], fr. (af lat. *collēgium*, se d. o.), Frankrike och Belgien namn på offentliga underingsanstalter, som ungefär motsvara de svenska e allmänna läroverken, men underhållas af munerna och få sina lärare aflönade af kommudelvis med statsbidrag, hvaremot de franska eerna och de belgiska ateneerna väsentäro statsanstalter och anses förnämligare än ges. Det finnes två slag af collèges. Första t utgöres af de fullständiga (*collèges de plein cise*), hvilka kunna föra sina lärjungar fram till ntexamen (baccalaureatet). Dessa innehålla tre ningar: a) elementarafdelningen (med förbereåle, åttonde och sjunde klasserna), där lärjungen a. inhämtar grunddragen af fäderneslandets k, historia och geografi samt väljer ettdera af de främmande lefvande språken engelska och tyska; b) grammatikafdelningen (klasserna 6—4), hvari bl. a. latin och grekiska påbörjas; samt c) högre afdelningen, som har två "sections" (linjer), den ena humanistisk ("litterär"), den andra real (matematisk-naturvetenskaplig), hvardera innefattande de tre (reallinjen ofta endast två) högsta klasserna. Collèges af andra slaget (äfven benämnda *petits collèges*) innehålla ofta blott grammatikafdelningen (de större mellersta). Rektorn vid ett collège bär titeln *principal* och lärarna *régents* l. *professeurs* och *chargés de cours* ("adjunkter"); endast filos. kandidatexamen (*licence*) erfordras för sådan anställning och vid de ofullständiga collèges endast studentexamen. En stor del lärjungar äro "interner" (helpensionärer). En del collèges förvaltas af kommunalmyndigheterna, hvilka uppbära elevernas afgifter, därmed aflöna lärarna och tillskjuta hvad som möjligen brister; men det stora flertalet collèges förvaltas af resp. rektor som egen affär och på egen risk, vanligen dock med något tillskott af allmänna medel. De kommunala högre flickskolorna benämnas *collèges de jeunes filles*; äfven de mottaga interner. Jfr Belgien, sp. 1251, och Frankrike (undervisningsväsen) samt College. Om Collège de France se d. o. E. F—t.

College [kå'lidʃ], eng. (af lat. *collēgium*, se d. o.), egentl. ett organiseradt samfund af personer med gemensamma åligganden och rättigheter, kollegium. 1. Benämning på de med jordagods rikt doterade, oberoende och självstyrande korporationer, som bilda integrerande delar af Englands "gamla" universitet i Oxford och Cambridge. Ursprungligen stiftade till förmån för fattiga studenter, utgöra colleges samfund af studenter och lägre akademiska lärare, hvilka inom collegets vida byggnadskomplex bo, intaga sina måltider och erhålla (resp. gifva) undervisning, som afser dels allmänbildning, dels förberedelse till de inför själfva universitetets professorer aflagda examina, hvarjämte idrotter i fria luften idkas med brinnande ifver och fria diskussionsöfningar uppfostra till deltagande i det offentliga lifvet. Ett sådant college består af en rektor (*head* l. *master* l. *principal* l. *warden* o. s. v.), ett antal *fellows* (aflönade docenter, hvilka dels deltaga i förvaltningen, dels såsom "tutors" och "college lecturers" meddela undervisning) och studenter af olika kategorier, främst *scholars* (urspr. obemedlade stipendiater), hvartill i senare tider kommit äfven burgna mäns söner, som få betala dryga afgifter för förmånen att vara inackorderade i colleget (*pensioners*, *commoners*, utgörande flertalet af ograduerade studenter l. "undergraduates"). Skillnaden mellan t. ex. ofvannämnda studentkategorier blir dock alltmera af hufvudsakligen historisk art; i praktiken lägges numera större vikt vid studenternas särskiljande i förstaårsmän (*freshmen*), andra-, tredje- och fjärdeårsmän, hvartill på senaste tid kommit en särskild grupp af sådana, som med utmärkelse tagit sin grad och stanna kvar i colleget för "post-graduate"-studier. Lefnadsordningen inom colleges har från början haft en tämligen klosterlik prägel, som dock i senare tider blifvit allt mindre utpräglad; sålunda få fellows numera gifta sig. De flesta colleges ha arkitektoniskt intressanta profanbyggnader och kapell, bibliotek, museer och parker. Oxford eger 21 colleges (däraf 3 från 1200-talet), Cambridge 17. Se vidare Cambridge, Oxford och Universitet. —

1. Magdalen college, Oxford. — 2. Matsalen i Trinity college, Cambridge. — 3. Interiör af kapellet i King's coll Cambridge. — 4. Matsalen i University college, Oxford. — 5. Clare college och kapellet i King's college, Cambri — 6. Biblioteket i Queen's college, Oxford.

Universitet med endast 1 college (såsom Dublin versity, som tillika kallas Trinity college). — I allmänhet benämning på brittiska anstalter, som ddela högre undervisning af akademisk karaktär. *iversity college* är titel på högskolor, som med- a akademisk undervisning, men ej ega rätt att minera eller förläna grad, hvarför deras elever tadels examinerats vid Londons universitet. De re engelska universiteten (i Manchester, Liver- l, Birmingham m. fl.) ha utvecklat sig ur sådana niversity colleges''. För kvinnor finnas särskilda skolor utan examensrätt, vanligen tillhandahål- de kost och bostad åt eleverna, såsom Newnham ege och Girton college vid Cambridge, Somerville ege och Lady Margaret's college vid Oxford, ford college, Queen's college och Westfield college ondon, Royal Holloway college i Egham och ies' college i Cheltenham. — 4. Benämning på ga nordamerikanska högskolor, som ha en eller a fakulteter och mer eller mindre fylla for- garna på universitet i europeisk mening, på ma gång som de ega åtskilligt af gymnasiets ktär (se därom Universitet). — 5. Be- ning på hvarjehanda högre brittiska och nord- rikanska fackskolor l. institut (för prästbildning, lik, veterinärvetenskap, tandläkarkonst, farmaci, ik, utbildning af landt- och sjöofficerare, af köp- , tekniker, landtbrukare o. s. v.). — 6. Benäm- : på vissa högre allmänna läroverk i England, ka stiftats hufvudsakligen för att bereda ung- en tillfälle till kostnadsfri undervisning och rungligen varit inrättade på kyrklig grundval : för öfrigt äro af samma art som de s. k. blic schools'', ha eleverna internerade som hel- ionärer inom anstalten och i likhet med de uni- tära colleges vilja vara plantskolor för städadt if och idrottslig duglighet. Ännu i dag finnas atser för ett visst antal elever, men så för- lig har undervisningen vid dessa anstalter visat ara, att de numera besökas af söner ur de allra msta och rikaste familjer, naturligtvis mot an- g afgift. Främst märkas Eton college (grundlagdt) och Winchester college (gr. 1387). Dessa stodo i början i direkt förbindelse med ett col- vid Oxfords universitet, medan andra, såsom de lwich och Clifton (Bristol), voro af fullt själf- ligt ursprung. Vissa andra public schools ha t tagit sig namnet college; det finnes t. o. m. privata skolor, som skylta därmed. — 7. Be- ning på vissa brittiska lärda samfund, såsom nas *College of physicians* (stift. 1518) och gernas *College of surgeons* (stift. 1800) i Lon- hvilka ega befogenhet att utfärda diplom för praktik, men ej att promovera till med. doktor. arande samfund finnas i Edinburgh och Dub- *College of preceptors* (stift. 1846) i London elar (efter anställd pröfning) lärardiplom, som ej berättiga till någon anställning. Den a heraldiska myndigheten i England kallas *e of arms* l. *Heralds' college*. — 8. Bygg- omplexet, som inrymmer en undervisnings- lt eller ett samfund af olvan angifna slag. Jfr lège. E. F—t. W. H—k.

llège de France [kållä' dө frā's], fr. (eg. ska läroanstalten''), en gammal vidtberömd ola eller föreläsningsanstalt i Paris, hvilken (1906) har 44 professurer, för europeiska och exotiska språkgrupper och litteraturer, arkeologi, religionshistoria, filosofi, estetik, matematik, naturvetenskaper, medicin, nationalekonomi m. m. Föreläsningarna äro kostnadsfria och stå öppna för den stora allmänheten. Intet examensväsende är förknippadt med denna läroanstalt. Läsåret räcker i 8 månader, december—juli, och hvarje professor är pliktig att därunder hålla minst två föreläsningar i veckan. I spetsen för anstalten står en ''administratör'', som är ordförande i dess samfällda lärarråd; han förordnas på tre år af undervisningsministern, sedan professorerna uppgjort förslagslista. Sekreteraren förvaltar arkivet och biblioteket. Professo-

rerna utnämnas af statschefen bland de af franska institutet och professorerna vid Collège de France uppställda kandidaterna. Anstaltens årliga budget uppgår till inemot 550,000 kr. (1905). — Collège de France grundades af Frans I 1518—45, på tillstyrkan af G. Budé, men rönte motstånd af Paris' universitet och utvecklades därför långsamt. Vid franska revolutionens utbrott stod anstalten dock så högt i anseende, att den förskonades från undertryckningsåtgärder. Långa tider benämndes den ''Collège du roi'' och ''Collège royal''. Många lysande vetenskapliga namn ha prydt dess lärostolar. Litt.: Duval, ''Le Collége royal de France'' (1644), Goujet, ''Mémoires sur le Collége de France'' (1758), och Lefranc, ''Histoire du Collège de France'' (1892). Jfr Collège. E. F—t.

Collēgia nationālia (lat.), ett slags undervisningsanstalter. Se Collegia pontificia.

Collēgia pietātis (lat.), ''fromhetskollegier'', namn på de sammankomster till gemensam andakt, hvilka Ph. J. Spener 1670 började föranstalta i sitt hem. Detta namn gaf sedermera upphof till benämningarna pietism och pietist.

Collēgia pontifi'cia l. Collegia nationalia (lat.), sådana undervisningsanstalter, i hvilka romersk-katolska missionärer undervisas för att verka i icke-katolska kristna länder. Det äldsta, Collegium germanicum, beräknadt för utbildning af missionärer i Tyskland, stiftades 1552 i Rom af Ignatius Loyola och utgör mönstret för alla senare. Formellt är det ett universitet, men liknar i verkligheten mera en klosterinrättning. Snart upprättades flera dylika: ett grekiskt 1577, ett engelskt 1579, ett ungerskt, som förenades med det tyska 1584, o. s. v. 1621 grundade påfven Urban VIII Collegium urbanum de propaganda fide

(se Propagandan). Äfven i Wien, Prag, Neapel, Paris m. fl. städer anlades tidigt sådana kollegier. Numera äro de alla underordnade kongregationen "de propaganda fide". Vanligen ordineras lärjungarna efter ett tvåårigt teologiskt studium som missionärer i sitt hemland. Se Steinhuber, "Geschichte des collegium germanicum hungaricum" (1894). (Hj. H—t.)

Collēgium (Kollegium), lat., sammanfattningen af flera för visst ändamål förenade personer (*collegæ*, kolleger), så t. ex. hos romarna *collegium prætorum*, *c. tribunorum* o. s. v. Under medeltiden fick ordet betydelsen studielokal; särskildt nyttjades det som benämning på vid universiteten befintliga byggnader till härbärgerande af studenter och deras lärare. De studerande, som voro medlemmar af sådana kollegier, erhöllo understöd till studiernas bedrifvande; deras arbete leddes af "magistri bursarum" (jfr Bursa). Sådana anstalter voro t. ex. collegium upsaliense, c. scarense och c. lincopense, bestående af svenskar, som under 13:e och 14:e årh. studerade i Paris (se Främlingskollegier). Vid åtskilliga universitet finnas dylika institutioner ännu i vår tid, t. ex. i Köpenhamn Borchs och Valkendorffs kollegier. — Vid nutidens universitet nyttjas ordet kollegium ofta i betydelsen af en föreläsningskurs, vare sig att den är offentlig, d. v. s. tillgänglig utan afgift (*collegium publicum*), eller enskild, d. v. s. tillgänglig mot betalning (*collegium privatum*), eller en s. k. privatlektion med endast få åhörare (*collegium privatissimum*). Uttrycket "tres faciunt collegium" syftar på lärarens skyldighet att föreläsa, äfven om icke mer än tvenne åhörare infunnit sig. — Collegium betyder äfven en skriftligen upptecknad sammanfattning af innehållet i en föreläsningskurs (t. ex. collegium i kyrkohistoria, i civilrätt o. s. v.). — Inom förvaltningen betecknas med collegium ett ämbetsverk, hvars ledamöter gemensamt öfverlägga och besluta, i motsats till de ämbetsverk, där chefen ensam fattar besluten. — Collegium scholasticum, skolkollegium, samtliga lärarna vid ett läroverk. R. G.

Collēgium anglicānum, katolsk undervisningsanstalt. Se Allen (William) och Collegia pontificia.

Collēgium antiquitātis (lat.), Antikvitetskollegium (se d. o.).

Collēgium curiosōrum (lat.), "de vetgiriges gille". Se Vetenskapssocieteten i Uppsala.

Collēgium dācicum (lat.). Se Dacia.

Collēgium germānicum (lat.), läroanstalt i Rom. Se Collegia pontificia.

Collēgium illu'stre l. Collegium regium et illustre, läroverk, som enligt ridderskapets och adelns beslut vid 1625 års riksdag öppnades i Stockholm i sept. 1626 och var afsedt uteslutande för adelns söner. Riksrådet Johan Skytte hade den hufvudsakliga ledningen vid dess inrättande och styrande, hvadan det äfven benämndes Skyttean um. Enligt läsplanen (*ratio studiorum*, tr. 1636) bestod läroverket af en lägre och en högre afdelning. I den lägre, som var sju-klassig och bestämd för barn mellan 7 och 14 år, meddelades undervisning företrädesvis i de klassiska språken och franska; i den högre, "auditorium publicum", höllos föreläsningar i filosofi, matematik och vältalighet. Meningen var att med tiden låta föreläsningarna omfatta äfven teologi, juridik och medicin eller, med andra ord, att bilda en fullständig högskola i hufvudstaden. Vid kollegiet utgåfvos och försvarade disputationer. Professorernas antal var tre. De förste lärarna voro: Johannes Matthiæ, författare till ofvannämnda läsplan och slutligen biskop i Strängnäs, Vilhelm Simonius och Jöran Lilja (Georg Stiernhielm) samt, efter dennes afgång (1628), Jakob Rudbeckius. Lärarnas aflöning bestreds dels af statens (årligt anslag af 2,000 dal. kmt, enligt k. brefve af 27 april 1627) och dels af riddarhuskassan. Pesten 1629 afbröt kollegiets verksamhet. Samtidigt drogos Johannes Matthiæ och Simonius åt andra arbetsfält. Rudbeckius bibehölls vid syssla och lön till 1632, då med hans afskedstagande kollegiet alldeles upphörde. (Jfr J. Murberg, "Kort berättelse om Coll. reg. & ill.", i Vitt. hist. o. ant. akad. handl., d. VIII, 1808.) J. Th. T.

Collēgium medicōrum l. Collegium medicum (lat.) var från början ett slags läkarförening, som under Karl XI:s förmyndarregering inrättades på initiativ af några läkare i Stockholm — Joh. Rietz, Below, Wattrang och Gripenflycht —, hvilka hade för afsikt att ordna läkarvården samt läkarnes ställning, särskildt i hufvudstaden, och att sätta gräns för den underhaltiga läkarvård, som bjöds allmänheten af kringresande charlataner. Till dessa mål syfta de skråmässiga privilegier, som förlänades kollegiet 16 maj 1663 och som blefvo "konfirmerade" af Karl XI 4 aug. 1680, "tillökta" genom en k. resolution 17 sept. 1684 samt "moderera och förbättrade" i k. m:ts medicinalordningar 1688, genom hvilka hela medicinalväsendet i riket ordnades. I dessa privilegier säges, att kollegii syndikus skall på kollegiets vägnar hafva "uppseende in empiricos, agyrtas, circumforanee ariolatores, hvilke skole ifrån land och rike afbjudas, och ingen af dem under hvarjehande prætext tillåtas att öfva den ringaste praxin eller smet på folket sina förfalskade, bedrägliga och hälsoskadliga medikamenter, vid straff och konfiskation af alla deras varor tillgiörandes". Lagen af 1687 uttryckligen skydd såväl för allmänheten som för läkarnas praktik; den var riktad mot medicinsk praktik af "apotekare, kirurger, okulister, bråckstensnidare, badare, kryddkrämare och materialister — både för den fara och skadliga konseqvens, deras kurer pläga förorsaka, som ock för det begrepp, som medicis uti deras profession sämeligen sker". Särskildt ville den skydda allmänheten för utländska charlataner och de inhemske läkarna för utländsk konkurrens, på det att de "infödde uppväckas med så mycket större ifver och flit traktera dessa studier". Kollegiet skulle bestå dast af "probatis och promotis medicis", och inträde fordrades dessutom en examen practic Alla läkare, såväl i Stockholm som i uppstäd och provinserna, skulle, för att vara legitimer "lyda till Collegium medicum och vara dess medl och skulle med detta kollegium "kommunicera som rart och tänkvärdigt in re medica eller nat mände förefalla". Kollegiet skulle hafva ti öfver och visitera apoteken, utarbeta medicinalt hafva uppsikt öfver jordegummor m. m. I slut 1700-talet vidgades genom förnyade instruktione

3, 1774 och 1797) kollegiets verksamhet allt-
, så att det fick bestyr dels med vissa delar af
rbildningen (kirurgie-magister-diplom), dels med
altningen af sjukvården, den civila såväl som den
tära, hvilken senare till 1797 lydt under K i-
rgiska societeten, som då upplöstes. Äf-
hälsovård skulle höra till kollegiets verksamhet,
: 1763 års instruktion anbefaller kollegium att
ledning af tabellverket söka utröna om och
för vissa orter och yrken voro osunda och att
gifva medel att sådant afhjälpa. 1813 upplöstes
egium medicum och ersattes af Sundhets-
legium (se d. o.). I stället för att vara en
rförening blef ifrågavarande kollegium sålunda
ningom ett administrativt ämbetsverk; men som
minne af denna historiska utveckling kallades
e hvarje legitimerad läkare Sundhetskollegiets
lydande ledamot".
fter Finlands skilsmässa från Sverige inrätta-
i Åbo, på grund af en kejserlig förordning
26 nov. 1811, ett Collegium medicum, som
de i verksamhet 2 jan. 1812. Det blef när-
e organiseradt genom instruktionen af 8 febr.
3 samt kejserliga förordningar af 26 juni
7 och 7 april 1830. Kollegiet hade först sitt
i Åbo, men efter denna stads brand flyttades
till Hälsingfors (1828). Det bestod af en general-
ktör såsom ordförande och samtlige professorerna
dicinska fakulteten vid universitetet såsom leda-
r. Collegium medicum indrogs genom förordning
9 jan. 1878. Jhm.*

ollēgium me'dicum. Se Collegium medi-
um.

ollēgium raume'nse (lat.), benämning på fran-
anklostret i Raumo. Det var icke, såsom H.
el m. fl. historici (äfven nyare) uppgifvit,
n på en särskild med klostret förenad läro-
tning. E. G. P.*

ollēgium rēgium (äfven *Academia stockholmen-*
ett slags högskola, som af Johan III år 1576
ättades i Stockholm och hade sin lokal i grå-
eklostret på Riddarholmen. Kollegiet leddes
ien början af jesuitiska lärare och var till år
3 nästan uteslutande en bildningsanstalt för unga
män, som af konungen ditkallades och af honom
rstöddes; men det undergick efter denna tid-
t en viktig förändring i protestantisk riktning,
t Johan, hvars sympati för katolicismen min-
, åren 1583—87 tillsatte sex protestantiskt
nde lärare, bl. a. i grekiska och fysik. Arbetet
mades dock mycket på grund af osäkerhet i
ekonomiska ställningen och de förföljelser, som
bade lärarna för deras vägran att antaga liturgi-
Slutligen, när det år 1580 upplösta uni-
itetet i Uppsala år 1593 återupprättades, för-
ades Stockholmskollegiets professorer dit, och
giet förföll.

ollēgium urbānum de propaga'nda fide (lat.),
nstalt i Rom. Se Collegia pontificia
Propagandan.

ollemāceæ, *bot.* Se Lafvar.

olle'mbola, *zool.*, en till borstsvansarna hörande
rordning. (Se vidare Borstsvansar. En i
a artikel förekommande uppgift rättas härmed
ida, att vi numera af denna underordning känna
Grönland 23 (24) arter, från Spetsbergen 17,
Beeren-eiland 10 och från Sverige öfver 100.
Hos collembolerna finnas för öfrigt arter med 0, 1, 2, 3, 4, 5 ögon på hvar sida.)

Colleone [-åne], Bartolommeo, ryktbar condottiere, f. 1400, gjorde sina första fälttåg i neapolitansk tjänst, men ingick därpå i veneziansk och fick befälet öfver republikens här mot hertig Filip Maria Visconti i Milano. Då under detta krig Brescia belägrades af milaneserna, lät C. draga en mängd galärer öfver land från Venezia till Gardasjön och kom på detta sätt staden till undsättning. Under ett stillestånd gick han öfver till milaneserna och blef deras anförare mot venezianerna. Men han uppväckte snart hertigens misstänksamhet mot sig och kastades af honom i fängelse, 1446. När Milano,

efter hertigens död, förklarade sig för republik, 1447, blef C. fri och åter milanesernas fältherre samt slog s. å. en fransk eröfringshär under hertigen af Orléans. 1448 vände han dock tillbaka till Venezias tjänst, var utsatt för nya äfventyrligheter, men lefde sedan en tid i ro med titel och lön af republikens generalissimus. 1467 företog han på egen hand, men med Venezias goda minne, ett misslyckadt tåg mot Florens. Död 1475. — Venezia, som fick en del af hans förmögenhet för inrättande af välgörenhetsanstalter, lät på en offentlig plats uppställa hans af Andrea Verrocchio modellerade ryttarstod.

Collesano [-sånå], stad i italienska prov. Palermo (Sicilien). 6,910 inv. (1901). Vinodling.

Collé-stöt. Se Collé.

Co'llett, norsk köpmans- och ämbetsmannafamilj, som i slutet af 1600-talet invandrade från England till Kristiania.

1. Jonas C., norsk statsman, f. 25 mars 1772, tjänstgjorde först i räntekammaren i Köpenhamn samt blef 1795 fogde i Numedalen och Sandsvär (i Norge), i hvilken ställning han inlade stora förtjänster, särskildt vid anskaffandet af lifsförnödenheter under krigsåren 1807 och 1808. År 1813 blef han amtman i Buskeruds amt. 16 febr. 1814 deltog han i det möte på Eidsvold, där beslut fattades om att

afgifva Norges oafhängighetsförklaring. S. å. ingick han i Kristian Fredriks regering, där han först blef regeringsråd och sedan statsråd, samt deltog 14 aug. i afslutandet af konventionen i Moss. Som medlem af statsrådet, hvilket då var reduceradt till fyra medlemmar, deltog han sedan i rikets styrelse, först på Kristian Fredriks, sedermera på stortingets bemyndigande. Efter föreningen behöll han sin plats som medlem af den nya, af Wedel-Jarlsberg bildade regeringen och förestod det fjärde (inrikes-) departementet, tills detta, med utgången af år 1818, upphörde. 1822 öfvertog han det tredje (finans-, handels- och tull-) departementet. Det var genom C:s initiativ, som 1826 två ångbåtar (de första i Norge) anskaffades för statens räkning. Till lön därför blef han af följande storting anklagad inför riksrätt, såsom den där både i detta och åtskilliga andra fall hade öfverskridit sin befogenhet. Domen blef emellertid frikännande. Under de följande åren växte C:s popularitet betydligt, och han gjorde sig äfven vid flera tillfällen i hög grad förtjänt däraf. Det var t. ex. genom honom, som den redan af stortinget beslutade försäljningen af Kongsbergs silfververk förhindrades. Då efter grefve v. Platens död (1829) ingen ny ståthållare valdes, intog C., såsom det äldsta statsrådet, den främsta platsen i den norska regeringen. Det sätt, hvarpå han i denna ställning för tidigt lät stortinget få underrättelse om dess förestående upplösning (1836), framkallade Karl Johans harm, och sedan en ny ståthållare blifvit utnämnd, måste C., på konungens tillsägelse, taga afsked. Hans uppförande vid detta tillfälle har blifvit olika bedömdt; visst är, att det gjorde honom till Norges populäraste man. 1839 års storting beviljade honom pension med full lön. Sedan framlefde C. sina dagar i stillhet och dog 3 jan. 1851.

2. Peter Jonas C., den föregåendes brorson, norsk jurist och estetiker, f. 12 sept. 1813 i Lier (nära Drammen), blef 1841 lektor och 1848 professor i juridik vid Kristiania universitet. Död 18 dec. 1851. Han offentliggjorde många skaldestycken och litterär-kritiska arbeten, som förskaffade honom mycket anseende. Som författare tillhörde han den nyromantiska riktningen och stod Welhaven nära, hvaremot hans kritiska artiklar, bl. a. riktade mot Wergeland, voro mycket skarpt affattade. Efter hans död utkom *Den norske familieret* (1859—65); den första delen (utg. af Fr. Brandt 1865) bär titeln "Foreläsninger over personretten" o. s. v. Y. N.

3. Jakobine Camilla C., född Wergeland, den föregåendes hustru, norsk författarinna, f. 23 jan. 1813 i Kristiansand, d. 6 mars 1895 i Kristiania, erhöll en något ojämn och otillräcklig undervisning i hemmet och den herrnhutska uppfostringsanstalten Christiansfeld i Schleswig-Holstein, nära Hadersleben. Mera utvecklande var samvaron med den ungdom i Kristiania, som hon lärde känna under broderns, Henrik Wergelands, tidigare stridsperiod och bland hvilken hon väckte uppseende genom skönhet, elegans och sätt. Hon fattade en svärmisk kärlek till Welhaven, broderns store fiende, men förhållandet mellan dem afbröts utan att ha nått till klarhet. Bruten af denna hjärtesorg, fick hon 1834 i sin faders sällskap göra en långvarig resa till Paris och Hamburg — för henne framför allt Heines stad —, hvilken återgaf henne jämvi och hälsa samt också satte djupa spår i hennes u veckling. 1841 ingick hon äktenskap med lektor P. Collett, som uppmuntrade henne till författarska Först sedan en rad dödsfall bland hennes närmaste – föräldrarna, brodern och slutligen mannen, 1851 — kommit henne att känna sig djupt ensam och i grund förändrat hennes yttre ställning, vardt detta författarskap af betydelse. Den anonymt utgifna *Amtmandens döttre* (1855; 5:e uppl. 1897; "Amtmannens döttrar", 1863), där fru C. i en lättläst och själfull stil angrep det konventionella äktenskapet, "kvinnans enda brödstudium", gjorde epok i den norsk litteraturen genom att bryta med den folkli och historiska romantiken för att diskutera modernt problem och återge bilder ur verkli nutidslif. Denna roman är hennes enda stör arbete. Den efterföljdes af flera samlingar smär skildringar, än i berättelseform, än dikter, än mem arer, uppsatser och kritiker, nämligen *Fortælling* (1861, "Berättelser", 1865), *I de lange nætt* (1863, "Under långa nätter", 1866), hvilken inn håller betydelsefulla erinringar ur hennes eget l *Sidste blade* (I 1868, förut utkommen på svensk med titeln "Under ljusa dagar" 1866; II 187 III 1873 med titeln *Erindringer og bekjendelse* den första af hennes böcker med utsatt författa namn), *Fra de stummes leir* (1877) och *Mod strø men* (1879 och 1885). En upplaga af hennes sa lade skrifter utgafs 1892—93 i 8 bd. Med d del af "Sidste blade", som kom ut 1872, börja en ny fas af fru C:s författarskap. Efter att "Amtmandens döttre" ha talat för den kvinnli känslans rätt, tog hon då upp striden för kvinna rättigheter på en bredare grundval. Hon angr samhällets dubbla moral, en slappare för män, strängare för kvinnor, samt den stora skillnaden löneförmåner mellan kvinnor och män. I en myc tillspetsad form kritiserade hon vidare kvinnoski ringarna i den moderna litteraturen, hvilka hon dömde från kvinnosaksståndpunkt med en stund rent af fruktansvärd ensidighet. Både hennes f fattarskap och hennes sträfvande för kvinnans rätt heter rönte emellertid mer och mer erkännande, hennes åttioårsdag firades 1893 med storartade h ningar. Genom sin eleganta, träffsäkra och energi prosastil utöfvade hon ett stort inflytande på norska berättarkonsten. Hennes idéer och uppfi ning påverkade framför allt Ibsen ("Samfund stötter" och "Et dukkehjem") och Lie ("Komm dörens döttre"). Jfr H. Jæger, "Literaturhistori pennetegninger" (1878), Cl. Tschudi, "Silhuett (1898), och Cl. Bergsöe, "C. C. Et livsbille (1902). E—r

4. Frederik Jonas Lucian Bothfie C., sonson till C. 1, norsk målare, f. 25 mars 1 i Kristiania, studerade i Düsseldorf för Gude, ställde första gången 1865 och var flera år bo

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

penhamn, innan han slog sig ner i hemlandet. har målat bilder från norska kusten och från nre af landet. Särskildt äro hans snölandskap nda. Bland hans målningar märkas *Från Mesna-ms utlopp* (1889) och *Den första snön* (1892), i norska nationalgalleriet. G—g N.

Robert C., son till C. 2 och C. 3, norsk zoo-f. 1842 i Kristiania, har inlagt stor förtjänst om es vertebratfauna, som före hans tid var föga etad, och inom sitt fack utvecklat en bety-e författarverksamhet. Han var 1871—72 assi-vid universitetets zoologiska museum, blef 1874 rvator, 1882 museets styresman och 1885, efter rk, professor i zoologi. Sedan 1888 är han ot af Vetenskaps- och vitterhetssamhället i org. Hans förnämsta arbeten äro: *Oversigt af tiania omegns ornithologiske fauna* (1864), *s fugle og deres geographiske udbredelse i t* (i "Forhandl. i Chra. videnskabsselskab",), *Remarks on the ornithology of northern ay* (ibid. 1872), *On the asymmetry of the in Strix Tengmalmi* (ibid. 1871), *Norges fiske* 6), *Bemærkninger til Norges pattedyrfauna* (i mag. for naturvid.", 1876), *Mindre med-er vedrörende Norges fuglefauna* (ibid. 1877 1880) äfvensom i den norska nordhafs-expedi-ns arbete *Fiske* (1880). Han har dessutom of-ggjort många smärre skrifter, bl. a. rörande s gobier och reptilier samt om fågelsamlingar Madagaskar. Dessa afhandlingar och arbeten iels utkomna särskildt, dels intagna i norska engelska lärda tidskrifter. De innehålla en rikedom på nya iakttagelser. Särskildt i sina ära skildringar har han visat sig som en fram-le stilist. Stora förtjänster har han inlagt museets styresman; för närvarande (1906) är upplörande en ny museibyggnad, där C. kan llfälle att utställa de förträffliga biologiska er, med hvilkas iordningställande han är sys-t. Ett sidostycke till dessa och äfven ett nedel vid deras hopsättande äro C:s ypperliga afier af djurlifvet ute i naturen, af hvilka äro utgifna i ljustryck.

Alf C., den föregående broder, norsk geneal-h specialhistoriker, f. i Eidsvold 1844, stu-1861, jur. kand. 1867, anställdes i försvars-tementet, där han 1880 blef byråchef och expeditionschef. Han har utarbetat en om-rik monografi öfver släkten C., tecknad på nden af den norska hufvudstadens hela kom-lla och sällskapslif, med titeln *En gammel tiania-slægt* (1883; först tryckt som manuskript under titeln *Familien Collett*). Som ett slags ment till denna kan betraktas hans *Fladeby* , kulturhistoriska skildringar af jakt- och jul-på Fladeby herrgård i början af 19:e årh., *amle Christianiabilleder* (1893), stadens topo-ka historia i text och bilder från dess anlägg-till nutiden. Han är fortfarande sysselsatt essa studier, hvars frukter han offentliggör i afhandlingar, som äro förarbeten till en ny, gad upplaga af sistnämnda arbete. Liksom sin Robert C. har han en icke vanlig stilistisk ga. Y. N.

Colétta, Pietro, neapolitansk krigsminister, 5 i Neapel, d. 1831 i Florens, stred 1799 vid a invasionen mot bourbonerna i Neapel, hölls efter deras återkomst s. å. en tid fängslad, användes 1812—14 under Murats regering i flera viktiga uppdrag, blef 1813 ingenjörgeneral, stred mot österrikarna 1815 och undertecknade kapitulationen i Casalanza. Af de återvändande bourbonerna sågs han med misstro, men fick dock åtskilliga höga militära poster sig anförtrodda. Vid 1820 års revolution utsågs han till krigsminister, men sattes efter reaktionens seger i fängelse och blef 1821 landsförvisad. Sina sista år tillbragte han i Florens. C:s historiska arbete *Storia del reame di Napoli dal 1734 sino al 1825* (2 bd, 1834; tysk öfvers. 1849—50) fick trots kyrklig censur och statens förbud stark spridning.

Co'lli (it.), *hand.* Se Kolli.

Collier [-iē], fr. (af *col, cou*, lat. *collum*, hals), halsband, halskedja, ordenskedja.

Collier [kå'liə], Jeremy, engelsk präst och skriftställare, f. 1650, vägrade efter 1688 års revolution svärja trohetsed åt konung Vilhelm och drottning Maria, utgaf flera politiska broschyrer till förmån för de afsatte Stuartarnas sak och satt flera gånger i fängelse för sin öfvertygelse. Ryktbar blef han genom sitt käcka anfall mot den inom engelsk dramatik öfverhandtagande oanständigheten, som han gisslade i *Short view of the immorality and profaneness of the english stage* (1698). Trots öfverdrift och pedanteri i angreppet fick han allmänheten med sig, och från hans uppträdande förmärkes en afgjord förbättring i tonen inom engelsk dramatik. Dryden erkände riktigheten af många bland C:s anmärkningar; Congreve, Vanbrugh m. fl. sökte i hetsig ton försvara sig, men bemöttes af C. i nya broschyrer, hvilka finnas intagna i 5:e upplagan af hans "Short view" (1730). C. utgaf äfven en värdefull engelsk kyrkohistoria, *An ecclesiastical history of Great Britain to the end of the reign of Charles II* (2 bd 1708—14, ny uppl. i 9 bd 1852, med författarens biografi af T. Lathbury). Till sin lefnads slut verkade C. som själasörjare för sina jakobitiske meningsfränder, de s. k. "non-jurors". Han dog 1726. Jfr Lathbury, "History of the non-jurors" (1845). V. S—g.

Collier [kå'liə], John Payne, engelsk litteraturhistoriker, f. 1789, d. 1883, var son till en köpman, som slagit sig på litteratur och journalistik, samt blef själf vid unga år anställd som medarbetare i "Times" (1809), öfvergick 1821 till "Morning chronicle", där han till 1847 verkade som rättegångs- och parlamentsreferent, samt blef därjämte 1829 praktiserande advokat. 1847—50 var han sekreterare i en för reformering af British museums förvaltning tillsatt kommission, erhöll sedan en liten pension och tillbragte sin återstående lefnad i Maidenhead. Redan från barndomen hade C. studerat äldre engelsk litteratur. 1825—27 utgaf han en ny upplaga (i 12 bd) af Dodsleys "Old plays", supplerad 1833 med "Five old plays", samt publicerade 1831 i 3 bd sin banbrytande *History of english dramatic poetry to the time of Shakspeare, and annals of the stage to the restoration*, ett klumpigt disponeradt, men på värdefulla upplysningar rikt arbete, här och där emellertid vanställdt genom de litterära förfalskningar, för hvilka C. med åren visade en allt mer utpräglad böjelse. Han fick nu tillträde till hertigens af Devonshire och andra magnaters rika litterära samlingar och skaffade sig där material till

nya litteraturhistoriska studier och editionsarbeten. Ur lord Ellesmeres samlingar i Bridgewater house fick han stoff till *New facts concerning the life and works of Shakspeare* (1835) samt till *The Egerton papers* (1840), ett värdefullt urval af förut outgifna manuskript. C. var synnerligen verksam i Camden society (se Camden, W.). 1845—61 som dess skattmästare, blef direktör för det 1840 stiftade sällskapet "Shakespeare society" och lämnade ymniga bidrag till båda dessa sällskaps utgifna handlingar; bl. a. utgaf han de för Elisabetstidens litteraturhistoria ovärderliga "Diary of P. Henslowe" (1845) och "Extracts from the registers of the stationers' company" (2 bd, 1848—49). Sina ifrigaste studier egnade C. åt Shakspere, och 1842—44 utgaf han en kommenterad Shakspere-upplaga i 8 bd. 1852 påstod han sig ha gjort ett synnerligen värderikt fynd, ett exemplar af den 2:a Shakspere-folioupplagan af 1632, med på 1600-talet tillskrifna textförbättringar. Med hjälp af denna bok, den s. k. "Perkins' folio", utgaf C. s. å. *Notes and emendations to the text of Shakspeare's plays* (ny uppl. 1854) samt framkallade därigenom en liflig strid bland Shakspereforskarna, utförligt skildrad af Ingleby i "Complete view of the Shakespeare controversy" (1861). Tvifvel om de textkritiska anteckningarnas äkthet uttalades redan 1853, och då "Perkins' folio" af sin nye egare, hertigen af Devonshire, 1859 deponerats i British museum, lyckades N. E. Hamilton genom en noggrann paleografisk undersökning fullständigt afslöja dem som förfalskningar, hvarefter liknande angrepp gjordes mot ett flertal af C:s tidigare texteditioner. C. försvarade sig med större häftighet än framgång; till fullo har man emellertid aldrig kunnat utreda omfånget af hans förfalskningar. Bland hans öfriga arbeten märkas en Spenser-upplaga (5 bd, 1862), den värdefulla bibliografien *Bibliographical and critical account of the rarest books in the english language* (2 bd, 1865) och det självbiografiska fragmentet *An old man's diary forty years ago* (4 bd, 1871—72). C. har förvärfvat sig stor förtjänst om engelsk litteratur genom att ur glömskan framdraga en stor mängd äldre dramatiska författare, men hans sjukliga förfalskningsbegär vållade oerhörd skada, enär nu alltid en misstanke hvilar öfver de uppgifter han lämnat och de manuskript, som gått genom hans händer. Jfr Wheatley, "Notes on the life of John Payne C. with a complete list of his works" (1884). V. S—g.

Collijn [-lin], Gustaf Alfred Gabriel, schackspelare, skriftställare, f. 11 nov. 1880 i Stockholm, numera bosatt på Djursholm, har jämte sin broder Per Ludvig C., f. 20 nov. 1878, ordförande i nordiska schackförbundet och Stockholms schacksällskap samt författare till *Lärobok i schack för nybörjare* (1905), genom teoretiska arbeten och omfattande mecenatskap i högsta grad främjat schackspelet i Sverige. Tillsammans ha bröderna utgifvit vårt lands största *Lärobok i schack* (1898; ny uppl. I 1903, II 1906) och redigera sedan 1902 "Tidskrift för schack. Nordiska schackförbundets organ" (7 årgångar förut utgifna i Köpenhamn). C. har vidare författat monografien *Frans Grillparzer* (1902) och skådespelet *Ojämn strid* (1904).

Collin, Anders, mystiker, f. 25 dec. 1754 i Kumla i Närke, var son till hemmansegaren Olof Larsson därstädes och kom 1771 till Stockholm, d[ä]r han blef strumpväfvargesäll. Här blef han intag[en] af Tolstadius' skrifter, men omfattade snart m[ed] ifver J. Böhmes åsikter om den "inre kristendome[n]" med den inre bönen, dopet och nattvarden m. m. samt framhöll dessa läror i af honom hållna k[on]venticlar, hvarjämte han manade till rättskaff[en]vandel och lydnad för öfverheten äfvensom till i[n]tagande af den rätta medelvägen. Han uttalade 17[--] sin längtan att begå nattvarden i kyrkan, hvarift[er] han flera år afhållit sig, och tadlade de "väckt[a]" på 1720—50-talen för deras böjelse för separatis[m], hvarigenom deras inre tillväxt hämmats. Mot her[r]hutarna och svedenborgarna var han ännu mer ob[i]. C. blef andlig ledare för flera personer icke bl[an]i Stockholm, utan äfven i Finland, och dessa k[om]lades efter lärofadern för collinianer. [En] stor del af hans bref från åren 1783—98 till v[ä]nerna i Finland, öfversatta af dessa till fins[ka] äro ännu i behåll. Flera af de förnäme i Sto[ck]holm rådfrågade C. i andliga ämnen. Gustaf [III] skall inkognito hafva besökt hans konventiklar [och] rådfrågat honom om möjligheten af en religiö[s] förändring, hvilket steg C. bestämdt afrådt. [Hu]hertig Karl, som utnämnde honom till hofbibli[o]karie, stod han en tid i stor ynnest. Äfven [med] Reuterholm fick han besök. Huruvida han u[n]trädt som andeskådare och charlatan (såsom [han] berättas i "Biografiskt lexikon", bd XII, s. [7]) synes däremot icke vara tillräckligt styrkt. Sin ekonomisk fördel af sin bekantskap med de förn[äm]tyckes han icke haft, ty det uppgifves, att [han] åtminstone tidtals varit mycket fattig. De s[ista] nitton åren af sitt lif skall han ha uppehållit sig [som] barnundervisning, liksom en af hans mer bekä[nda] anhängare, Fineman. C. afled 19 dec. 1830 i Sto[ck]holm. En son till honom blef präst, och en do[tter] blef gift med regementsskrifvaren vid flottan L[ars] Leopold. Jfr M. Akiander, "Histor. upplysn. [om] relig. rörelserna i Finland", II, s. 1, samt "Bi[o]lexikon, ny följd", bd 3, s. 115 ff. K.

Collin. 1. Johan Gabriel C., optisk matematisk instrumentmakare, f. 1761 i Julita so[ck]i Södermanland, d. 1825. Han studerade i U[p]sala, tjänstgjorde sedan som auskultant i bergsk[o]gium och antogs 1793 till Vetenskapsakademien[s] instrumentmakare. C. gjorde flera uppfinningar [av] värde, såsom en afståndsmätare (distanskikare), [som] kom i allmänt bruk vid armén och tillhörde sa[m]grupp som den s. k. distanstuben (se Afstå[nd]mätning), samt nya uppsättningsinstrument [vid] artilleriet m. m. 1812 valdes han till ledam[ot] Vetenskapsakademien.

2. Johan Gabriel C., den föregående[s] läkare, skriftställare, f. 6 apr. 1794 i Stockholm, student 1812 samt fick 1813 anställning först[en] extra läkare och sedan som bataljonsläkare vid [de] mot Norge sammandragna reservarmén. Efter [de]komsten till hemlandet antogs han till elev vid [Ka]rolinska institutet och undergick 1818 medik[o]sofisk examen, men måste i anseende till med[i]het inskränka sig till den kirurgiska kurser[en] institutet, hvarest han 1820 utexaminerades [till] kirurgie magister. Han anställdes kort därefte[r] läkare i Mariefred samt utnämndes 1828 till [hof]rättsläkare och stadskirurg i Norrköping, hvilka b[e]ningar han dock lämnade 1834. År 1831 erhöl

essors namn, heder och värdighet, och 1845 ut-
han af medicinska fakulteten i Uppsala till
cine hedersdoktor. 1847 blef han ledamot af
nskapsakademien. Död i Norrköping 23 sept.
). Af hans många medicinska originalskrifter
öfversättningar må nämnas: *Allmän husläkare*
8—59) och *Afhandlingar om barns sjukdomar*
1—51) samt "Om menniskans temperamenter"
2) och "Speciel therapi", af A. G. Richter
4—34). Äfven såsom historisk författare var C.
sam. De första delarna af "Biografiskt lexikon,
ljd", innehålla en mängd artiklar af hans hand,
1861—62 utgaf han i 2 band *Lefnadsteck-*
ar öfver de utmärktare personerna under kriget
Ryssland åren 1808 och 1809.

llin. 1. Hans Samuel C., rättslärd, f.
n. 1791 i Önnestad, i Kristianstads län, blef
nt i Lund 1802 och filos. magister 1811. Från
ämnda år egnade han sig, under J. Holmberg-
ledning, åt studiet af rättsvetenskapen, utgaf
ett akademiskt specimen, *Afhandling om stats-*
nsterna, och blef s. å. docent i statsekonomi.
kallades han till e. o. adjunkt i sistnämnda
, och 1820 promoverades han till juris utriusque
r (med första hedersrummet, det andra inne-
s af K. J. Schlyter), hvarjämte han utnämndes
urisprudentiæ, œconomiæ et commerciorum ad-
i Uppsala, hvilken plats han tillträdde 1821.
822 utgaf han sin akademiska afhandling *Om*
ars skyldighet enligt Sveriges lag att med
ndra deltaga i stängsels upprättande och under-
ide. Redan samma år afbröts hans lärarverk-
et genom k. m:ts åt honom och Schlyter gifna
rag att utgifva en samling af Sveriges gamla
, hvilket föranledde honom att bosätta sig i
dstaden. Där utgaf han 1829 *Vederläggning*
i frågan om realisationen gångbara falska be-
och inrotade fördomar samt deltog i utgif-
t af *Vestgötalagen* (1827) och *Östgötalagen*
). Död 30 mars 1833.

2. August Zacharias C., den föregåendes
n, språkforskare, f. 23 aug. 1833 i Glimåkra
af Kristianstads län, blef student i Lund
docent i kemi 1858, filos. doktor (primus)
och lektor i främmande lefvande språk i Häl-
rg 1864. I sina första skrifter behandlade
emiska ämnen. Sedermera egnade han sig åt
t af de moderna språken och den fornindiska
turen. De förnämsta af hans skrifter på sist-
la områden äro: *An essay on the scoto-english*
t (1862), vid pass en tredjedel af *Engelsk-*
ordbok (jämte L. G. Nilsson, P. F. Widmark
1875) samt *Om och ur Rig-veda* (1877—78).
utgaf han anonymt en broschyr med titeln
a statens undervisningsmonopol, hvari han med
skärpa häfdade den enskilda företagsamhetens
tt göra sig gällande på undervisningens om-
Därjämte öfversatte han Kalidasas "Moln-
" (1866) och Fustel de Coulanges' "Staten i
en" (1872). Han dog i Göteborg 23 juli

Collin, Heinrich Joseph von, tysk skald,
l i Wien, d. 1811 som österrikiskt hofråd.
under krigsåren 1805 och 1809 betrodd med
viktiga uppdrag och utarbetade sig i tjänsten.
tragedier, af hvilka *Regulus* (1802) är den
sta, erinra om det fransk-klassiska skåde-
spelet. Af hans dikter äro många egnade åt foster-
ländska historiska minnen. Hans samlade arbeten
utgåfvos 1812—14 i 6 band af hans broder, Matthäus von C., äfven känd som författare. Biografi af Laban (1879).

Collin, Jonas, dansk kameralämbetsman, f. 6 jan. 1776, d. 28 aug. 1861. Han blef 1795 juris kandidat och anställdes 1801 i finanskollegiet, vardt 1807 därjämte bankkommissarie och deltog 1813 i omregleringen af det danska penningväsendet samt i utarbetandet af riksbanksförordningen, liksom han 25 år senare medverkade till afgörandet af tvisten mellan statsverket och nationalbanken. 1816—48 var han deputerad i finanskollegiet, 1831—41 i räntekammaren, men upptogs dessutom af många andra offentliga värf, som han skötte med stor duglighet och ovanlig arbetsförmåga.

Sålunda var han 1803—32 sekreterare vid fonden "ad usos publicos", hvarifrån alla statsunderstöd till vetenskap, litteratur och konst lämnades, och utöfvade därvid ett mäktigt inflytande på dessa förhållanden. 1821—29 och åren 1842—49 var han medlem af direktionen för kungl. teatern och var som sådan den, som understödde J. L. Heiberg i striden om uppförandet af hans vådeviller och fru Heiberg under hennes första utveckling som skådespelerska. Vidare var han 1834—42 medlem af direktionen för stuteriväsendet och af kommittén för det statistiska tabellverket, för hvars utgifvande han själf hade utarbetat planen. Hans outtröttliga verksamhetslust var likväl icke tillfredsställd härmed. Han vardt 1809—55 ständigt återvald till en af danska hushållningssällskapets tre presidenter och deltog i stiftandet af många nyttiga institutioner och sällskap, såsom Köpenhamns sparbank (1820), hafsbadanstalten på Klampenborg (1822) och Rosenborgs hälsobrunn (1831), läsesällskapet Athenäum, sällskapet för naturlärans utbredande (1824) m. fl. 1834 medverkade han kraftigt vid den första danska industriutställningen och vardt 1837 ordförande i kommittén för Thorvaldsens museum. I själfva verket hade C. lott och del i nästan allt det nya, som blef till i Danmark under en människoålder. Särskildt må nämnas hans varma omsorg för H. K. Andersens uppfostran och senare skaldeverksamhet, och han hade jämte L. Bödtcher förtjänsten af att Danmark erhöll Thorvaldsens samtliga konstverk. 1815 blef han etatsråd, 1829 konferensråd och 1847 geheimeråd. Se E. Collin, "Af Jonas Collins papirer" (1872) och "H. C. Andersen og det collinske huus" (1882). — Af hans söner gjorde sig Edvard C., f. 1808, d. 1886, afdelningschef i finansministeriet 1848—64, mest bekant som H. K. Andersens ungdomsvän och förtrolige rådgifvare och för sitt stora intresse för dansk litteratur. Han samlade ett präktigt bibliotek på 25,000 bd, utarbetade en mycket förtjänstfull bibliografisk monografi, "Anonymer og pseudonymer i den danske, norske og islandske literatur etc. indtil 1860"

(1869) och skref dessutom "H. C. Andersen og det collinske huus" (1882), innehållande en god lefnadsskildring af fadern. Bland sonsönerna märkes grosshandlaren i Köpenhamn Jonas C., f. 1840, d. 1905, som 1865 tog magisterkonferensen i zoologi och 1900 fick etatsråds titel. Han författade flera faunistiska arbeten, bl. a. "Danmarks fröer og tudser" (1869), och utgaf en fullständig omarbetning af N. Kjærböllings "Skandinaviens fugle" (1875—77). C. egde för öfrigt en i sitt slag enastående manuskriptsamling, bestående af 8,000 nummer manuskript af skandinaviska författare, bl. a. så godt som alla H. K. Andersens och en stor del af Ibsens. Samlingen skänktes efter hans död till kungl. biblioteket i Köpenhamn. Nämnde Edvard C:s brorson, Edgar C., f. 1836, journalist, företrädesvis teateranmälare, skref 1875—76 fortsättning af Th. Overskou "Det kgl. theaters historie" för åren 1849—74 och utgaf 1896—1900 tillsammans med A. Aumont "Det danske nationaltheater 1748—1889", en fullständig framställning af denna teaters repertoar och dess konstnärers verksamhet. E. Ebg.

Collin [kålĭ'], Louis Joseph Raphaël, fransk målare, f. 1850 i Paris, elev af Cabanel. Behagfullt och kyskt framställer C. nakna kvinnokroppar, som förtona i fint grånande luft. Bland dylika bilder må nämnas *Sömnen* (1873; Rouens museum), *Idyll* (1875; museet i Arras; en naken flicka, som betraktar sin spegelbild i skogskällan), *Dafnis och Chloë* (1877; museet i Alençon), *Sommaren* (1884; badande kvinnor, Göteborgs museum), *Floréal* (1886; i Luxembourg), *Sensommar* (1888; dekorativ målning i Sorbonne) och *Poesien* m. fl. målningar (Hôtel-de-ville i Paris). Till teatern i Belfort har han målat de originella dekorativa figurerna *Musiken* och *Dansen*; till Odéonteaterns foajé och den nya Opéra comique har han utfört plafondmålningar. Vidare har C. lyckats väl med porträtt och vunnit rykte som utmärkt porslins- (fajans-) målare. (G—g N.)

Collin, Christen Christian Dreyer, norsk litteraturhistoriker, f. 21 nov. 1857 i Trondhjem, växte upp i Tromsö samt blef 1875 student. 1887 tog han språklig-historisk lärarexamen och vistades sedan omkring fem år i England och Frankrike för litteraturhistoriska studier. 1895 blef han docent i europeisk litteratur vid Kristiania universitet. C. har utgifvit med anmärkningar försedda upplagor af Shaksperes "The merchant of Venise" (1902) och ett urval engelska diktverk (1903) samt *Kunsten og moralen* (1894), *Studier og portræter* (1901) äfvensom en utförlig biografi öfver *Björnstjerne Björnson* (1902 ff.), hans hufvudarbete, jämte ett urval af dennes artiklar och tal. Som kritiker städse på krigsstråt i pressen, har han vid flera tillfällen inledt debatter om konstens förhållande till moralen. Därvid har han häfdat den åsikten, att "i den brutala realismens litteratur den moraliska stridslusten gentemot det lifsfientliga är ytterligt svagt representerad vid människourvalet. De sjukligt uppdrifna lidelserna finner han där renodlade i en underlig fantasivärld, hvarifrån de moraliska motkrafterna så mycket som möjligt äro borteliminerade. Och framför denna det nya Edens trädgård, där det icke finns skillnad på godt och ondt, stå de dekadente kritikerna som keruber med dragna svärd för att hindra de moraliska föreställningarna att tränga in i konstnärsvärlden." Bland C:s många tidskriftsartiklar märkes en skildring af Ibsen och Björnson (1900, "The ethical world"), vidare *Literature and l* (i "Ethical democracy"), *Religionen som livsb tingelse* och *Troen paa naturen* (1902 och 190 båda i "Tilskueren"). C. har äfven deltag i redaktionen af flera tidskrifter under 189 talet. O. A.

Collin d'Harleville [kållĭ' darlvi'l], Je François, fransk komediförfattare, f. 1755, 1806, skref ett betydligt antal komedier, af hvil en del vunnit stort bifall: *L'optimiste* (1788; "O timisten eller den förnöjsamme", 1816), *Les c teaux en Espagne* (1789; "Slott i luften, el Våra inbillningar", 1794), *Le vieux célibata* (1793), som är det förnämsta af alla hans arbet m. fl. Det utmärker sig för en fin karaktärsteckn samt en liflig och kvick dialog. C. kallades 17 till medlem af franska akademien. Hans *Œuv complètes* hafva utgifvits i flera upplagor, bl. 1876.

Collinet [kålinä'], Charles, fransk skriftslare under pseudonymen Charles Deslys, 1821 i Paris, d. 1885, var först skådespelare, fr trädde 1846 med den mycket lästa novellen *bottes vernies de Cendrillon* ("Cendrillons lacker stöflor", 1852) och skref sedan ett betydande a romaner, noveller och teaterstycken.

Colling, Lars Johan, rättslärd, f. 171 Stockholm, studerade vitterhet och lagkunskap i Uppsala och sedan i Lund, förordnades 1743 docent i juridiska fakulteten vid sistnämnda uni sitet samt 1744 till adjunkt och 1753 till profe i svensk och romersk rätt, från hvilket ämbete på begäran erhöll afsked 1785. Död 1786. A 209 akademiska afhandlingar, för hvilka han u sin lärartid presiderade, äro 193 af hans egen h

Collings [kå'liŋs], Jesse, engelsk politiker 1831 i grefskapet Devon, var af ringa börd, men en god uppfostran och egnade sig åt köpmannay med så god framgång, att han 1866 vardt che en betydande firma i Birmingham. Där deltog som ifrig social reformvän i det kommunala l och var 1878—79 stadens borgmästare. Varm tresserad för folkundervisningen, var han jämte politiske meningsfrände och intime personlige J. Chamberlain en verksam styrelsemedlem af 1868 stiftade National education league, som dref den 1870 utfärdade lagen om obligatorisk undervisning. På 1870-talet medverkade C. stiftandet af Agricultural labourers' union, och förenings syfte (att bereda egna små jordbrukshet åt mindre bemedlade) utgjorde kärnpu i hans politiska verksamhet, sedan han 1880 i i underhuset såsom radikal representant för k Ipswich, som han representerade till 1886. blef C. parlamentssekreterare vid Local govern board, sedan han i underhuset genomdrifvit det demang om egna hem, hvilket förorsakade den Salisburyministärens fall. Efter upprepade gångar genomdref han med unionistministärens 1887 sin motion om små jordlotter (se A ment-system). Hans andra motion, om holdings" (byggd på grundsatsen "tre acre ko"), rönte ändtligen framgång i parlamentet C. slöt sig 1886 af missnöje med Gladstones

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

förslag till de liberale unionisterna. Han inses 1886 ånyo i parlamentet af en Birminghamrets (hvilken alltjämt, senast 1906, förnyat hans lat) samt var 1895—1902 understatssekreterare rikesärendena i Salisburys tredje ministär. På d af sin öfvergång till unionisterna måste C. lämna Agricultural labourers union, men stifdå genast en unionistisk förening med samma , Rural labourer's league, hvars president han arande är. C. har författat flera broschyrer om lkundervisning och ett själfegande bondestånd. sin religiösa öfvertygelse är han liksom sin vän berlain unitarian. (V. S—g.)

llingwood [kå'liŋωud], stad i prov. Ontario, da, vid Georgian bay af Huron-sjön. 5,755 inv. l). Liflig handel. Skeppsbyggeri. Sågverk.

llingwood [kå'liŋωud], Cuthbert, lord of Caldburne and Heathpool, sk sjöhjälte, f. 1750, kom i sjötjänst 1761 tillbragte sedan nästan hela sitt lif till sjöss. lärde han känna den åtta år yngre kamNelson, hvilken 1778 befordrades till "comler" före C., hvarefter denne i flera befattar efterträdde Nelson. Det oaktadt knöts vid tid mellan dessa framstående personligheter nerligt vänskapsband, som varade in i döden. befordrades C. till "captain". Under amiral es strider mot fransmännen 1794 utmärkte han såsom chef å linjeskeppet Barfleur samt ännu under amiral Jervis såsom chef å linjeskeppet llent i slaget vid Kap S:t Vincent 1797. Två nare blef han konteramiral och befälhafvare en eskader, som företrädesvis användes till ad af Brest. Viceamiral 1804, fick han följ år befäl öfver fem skepp, som blockerade l, hvarefter han före Nelsons ankomst hade öfver den sjöstyrka, som blockerade franskka flottan i Cádiz. I det ryktbara slaget vid algar 21 okt. 1805 inledde han, såsom befälhaföfver den engelska flottans lä-linje, på ett lysätt striden, genombrytande efter Nelsons anagar de allierades slaglinje. Då Nelson stupade, og han befälet och hade under en efter slaget ående storm en mycket svår uppgift att fylla. itt välförhållande under detta slag blef han af England samt erhöll en lifstidspension af 0 pd st. Död 1810. — C. har mången gång jämförd med sin vän och vapenbroder Nel-. De voro emellertid mycket olika. På C:s prilif faller icke någon skugga, men såsom ledare, g och taktiker står han långt efter segraren Abukir, Köpenhamn och Trafalgar. Såsom chef och amiral skötte sig C. förträffligt, när ade Nelsons instruktioner eller föredöme att sig efter; men när de saknades, lyckades han na någon utmärkelse. Från yrkessynpunkt var tapper, kraftig och duglig sjöman, en god och en beundransvärd underbefälhafvare; an kan ingalunda såsom Nelson räknas bland re ledarna eller de skapande snillena. H. W—l.

Liniäner, religiös sekt. Se Collin, Anders.

Lins [kå'linś], Arthur, engelsk genealog, f. 1690, d. 1760, var först bokhandlare, men e sig sedan uteslutande åt studier rörande engelelns genealogi. 1709 utkom hans *Peerage of nd*, hvilken han sedan lifvet igenom, ofta d af svåra umbäranden, sträfvade att i nya upplagor göra allt fullständigare. 1720 utgaf han (i 2 bd) *Baronetage of England* (tillökad af Wotton, 5 bd, 1741). Hans betydligt tillökade nya *Peerage* (3 bd, 1735) utkom i 3 upplagor under hans lifstid; den definitiva är sir Egerton Brydge, "Collins' Peerage of England greatly augmented and continued to the present time" (9 bd, 1812). C. var som genealog flitig och samvetsgrann samt offrade allt för sitt verk.

Collins [kå'linś], William, engelsk skald, f. 1721, tillbragte sitt lif i fattigdom och under hårda prösningar samt dog 1759, efter att i flera år ha varit nervsjuk och melankolisk. C. offentliggjorde 1746 *Odes*, hvilka icke vunno samtidens uppmärksamhet, men af 1800-talets kritiker (exempelvis Swinburne och Elizabeth Browning) förklarats tillhöra den förnämsta engelska lyriken under 1700-talet. De ega en musikaliskt välljudande form, något för den tiden ovanligt, och en äkta naturkänsla. C:s *Works* äro utgifna med inledande biografier af Thomas (1858, 2:a uppl. 1892) och Bronson (1898).

Collins [kå'linś]. 1. William C., engelsk målare, f. 1788 i London, d. där 1847, målade by- och kustscener, landskap med händelser ur det dagliga lifvet såsom staffage, t. ex. *Favoritlammet till salu*, *Fågelfängare*, *Fiskarens affärd*, *Frost* o. a. Mest omtyckt blef han genom sina framställningar ur barnens lif. Han målade dessutom porträtt och på sistone äfven ett par religiösa taflor, *Jesus lärer i templet* (1840) och *Kristus i Emmaus* (1841). C. R. N.*

2. William Wilkie C., den föregåendes son, engelsk romanförfattare, f. 1824 i London, d. 1889, ingick först i handelsyrket, men egnade sig sedermera helt och hållet åt litterär verksamhet. C:s första arbete var en 1848 författad biografi öfver fadern. Hans första roman var *Antonina, or the fall of Rome* (1850), på hvilken följde *Basil* (1852) och *Hide and seek* (1854; "Kura gömma", 1879). I Dickens' "Household words" skref han sedan *After dark* (1856) och *The dead secret* (1857; "En hemlighet", 1863). Sin största popularitet vann C. emellertid först genom den kedsamma sensationsromanen *The woman in white* ("Den hvitklädda qvinnan", 1861), som under hela utgifningstiden (1859—60), i "All the year round") höll sina många läsare i feberaktig spänning. Bland hans senare arbeten må nämnas *No name* (1862; "Namnlös", s. å.), *Armadale* (1866; "Armadale", s. å.), *The moonstone* (1868; "Månstenen", s. å.; ånyo utg., senast 1904), *Man and wife* (1870; "Man och hustru", s. å.) och *The new Magdalen* (1873; "Den nya Magdalena", s. å.). Ytterligare ett tiotal af C:s romaner är öfversatt till svenska. Biografi öfver C. har utgifvits af E. von Wolzogen (1885). C. har äfven författat några dramer.

Colli'nsia Nutt., *bot.*, växtsläkte af fam. *Scrophulariaceæ*, med omkr. 17 ettåriga arter i Nord-

Amerika, särskildt i Kalifornien, *C. bicolor* Benth., *C. verna* Nutt. och *C. grandiflora* Dougl. med talrika vackra, blåa, röda, violetta, hvita eller brokiga blommor, som likna ärtväxternas blommor, odlas ofta i trädgårdarna. G. L—m.

Collinson [kå'linsən], sir Richard, engelsk sjöfarare, f. 1811 i Gateshead, ingick 1823 i marinen och gjorde flera längre sjöresor. 1850 seglade han på "Enterprise" jämte Mac Clure (se d. o.), som under honom förde "Investigator", för att uppsöka Franklin och tillika finna en nordvästlig genomfart genom Berings sund. Men under vägen skildes de båda fartygen. C. for med "Enterprise" först direkt mot n. till öfver 73°, därefter mot ö., men måste vända om vid Barrow-udden och öfvervintrade i Hongkong. 1851 for han åter genom Berings sund, framträngde genom Prinsens af Wales sund till dess genom ismassor spärrade mynning och öfvervintrade i en efter honom uppkallad vik af Prins Alberts land, som han på våren närmare undersökte; en af hans slädexpeditioner kom t. o. m. till Melvilleön. Därefter framträngde han genom Dolphin- och Unionsundet till Dease-sundet och öfvervintrade 1852—53 i Cambridge bay, hvarifrån han lät kartlägga kusten ännu längre mot ö. På sommaren anträdde han återresan, men måste ännu en gång öfvervintra, i Camdenviken v. om Mackenzies mynning, och återkom först 1854 till Europa, dit Mac Clure, den belönade upptäckaren af nordvästpassagen, redan ankommit. C. afled 1883. Han författade bl. a. *Nine weeks in Canada* (1862) och utgaf för Hakluyt society "The three voyages of Martin Frobisher in search of a passage to Cathaia 1576—78" (1867). "Journal of H. M. S. Enterprise" jämte "Memoir" utgafs 1889 af C:s broder generalmajor T. B. Collinson.

Collioure [kålliör], stad i franska depart. Pyrenées-orientales, ligger pittoreskt omkring ett gammalt slott vid en vik af Medelhafvet och vid sydbanan. 2,826 inv. (1901). Vinodling. Korkfabrikation och fiske. C. afträddes af Spanien genom pyreneiska freden 1659 till Frankrike. Det är omgifvet af befästningar: forten S:t Elme och Dugommier, Tailleferverken, forten Madeloc och La Galline mot landssidan samt forten Carré och Miradour, batteriet S:t Sébastien, Tour de l'Étoile, Fort la Mauresque och det nya Fort Béar mot sjösidan. De af Vauban uppförda vallarna äro delvis raserade. L. W:son M.

Co'llo (it.), *hand.* Se Kolli.

Collocālia, *zool.* Se Salanganen.

Collōdium, *farm.* Se Kollodium.

Collōmia, *bot.* Se Polemoniaceæ.

Collon [kållå'], Mont. Se Colon, Mont.

Collo'quium (lat., plur. *colloquia*), samtal. Ordet nyttjades under medeltiden företrädesvis om skolynglingarnas disputationsöfningar och förekommer ännu vid åtskilliga universitet i betydelsen af diskussionsöfning. Under och efter reformationen betecknade det en religionssammankomst mellan ansedda teologer af olika kyrkliga partier eller åsikter. — Colloquium familiāre, förtrolig öfverläggning, familjeråd. — C. maulbrunnense, ett protestantiskt konvent. Se Maulbronn.

Collorēdo, österrikisk adlig släkt, härstammande från Friuli. Enligt traditionen skulle den ha dit invandrat från Schwaben och vara identisk med den urgamla alemanniska släkten Wallsee. Dess st slott, borgen C. nära Aquileja, byggdes 1302 bröderna Ottobon och Wilhelm af Mels. Från senares tre söner härstamma släktens tre hufv linjer, den asquiniska, den bernhardinska och weickardtska, hvilka sedermera ymnigt förgren

1. Hieronymus C., af asquiniska linj greve, fältherre, f. 1582, anförde ett regem i slaget vid Lützen 1632, blef 1634 såsom "ge ralfeldwachtmeister" slagen af Arnim vid Lieg och fick med en tids fängelse på Ödenburg pl för nederlaget. På Gallas' tåg till Burgund blef vid Raon (1636) slagen och fången. Vid S:t On undsättande, 1638, blef han som fältmarskalk nant sårad och dog däraf. Med hans son Lud utgick linjen på manssidan 1693.

2. Rudolf C., greve, den föregående bro kejserlig tysk fältmarskalk, f. 1585, utmärkte sig vid Mantova (1630) och Lützen (1632) samt deltog i Wallensteins mord (1634) äfvensom i Gallas' tåg till Lothringen och Burgund. 1637 blef han storprior inom malteserorden och 1647 denna ordens sändebud i Wien samt fick s. å. öfverbefälet i Böhmen och försvarade 1648 tappert Prag mot svenskarnas angrepp. C. stod i hög ynnest hos kejsar Ferdinand III. Död guvernör i Prag 1657.

3. Joseph Maria, greve von C.-M und Wallsee, artillerioflicer, f. 1735, d. 1 tillhörde den gren af weickardtska linjen, som erhöll riksfurstlig värdighet (för hufvudmann Han utmärkte sig i sjuåriga kriget, avancerade fältmarskalk och är i krigshistorien bekant g sin ledning (från 1788) af det österrikiska ar riet, hvilket han gjorde till det förnämsta i Eur Efter 1809 var han upprepade gånger krigsmini

Collot d'Herbois [kållå'-därbŏa'], Jean rie, fransk revolutionsman, f. 1750 i Paris borgarsläkt, började sin bana som skådespelare. under han lade namnet d'Herbois till sitt ursprungliga namn, Collot. Han for omkring med en teatertrupp på den franska landsbygden och i utlandet, bl. a. i Holland och i Genève, där han var ledare för ett teatersällskap. Madame Rolands uppgift, att han stulit kassan vid ett dylikt sällskap, samt påståendet, att han på grund af sitt dåliga spel blifvit uthvisslad i Lyon, äro obestyrkta. Tvärtom synes han ha en passabel skådespelare och skref en mängd för det mesta förgätna dramer och komedier midt under alla efterbildningar röja sinne för t

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

let komiska. *La famille patriote ou la tédéra-*
önte t. o. m. lysande framgång. Där visade
. som ortodoxt monarkisk, hvilket han fortfor
ra t. o. m. efter konungens flykt till Varennes
1791). I Paris, där han bosatt sig 1789, upp-
e han som omtyckt folktalare, blef medlem af
nklubben, som 1791 prisbelönte hans ryktbara
Almanach du père Gérard pour 1792 (årgång
: under titeln *Etrennes aux amis de la consti-*
française ou entretiens du père Gérard avec
oncitoyens, 1792) för dess åskådliga häfdande
n nya franska konstitutionens fördelar. Han
erade emellertid med stormsteg åt vänster, höll
s 1792 i jakobinklubben ett loftal öfver republi-
och antog sig med öfversvallande välvilja de
n delaktighet i militäruppröret i Nancy (aug.
straffade, men genom lagstiftande försams
s beslut (31 dec. 1791 och 12 febr. 1792)
ade schweizarna, hvilka han skaffade en fest i
nklubben i Paris och äran att öfvervara ett
nträde i församlingen (9 apr. 1792). Oerhördt
är genom denna handling, tog han väsentlig
upproret i Paris 10 aug. 1792, blef "rådgif-
åt justitieministern Danton samt valdes i
i Paris till medlem af nationalkonventet och
m president för stadens elektorskollegium en
ifrigaste att påyrka republikens proklamering.
konventets andra sammanträde (21 sept.) var
kså den, som begärde konungadömets afskaf-
, hvilket enhälligt bifölls. Han hörde där-
nära förbunden med Billaud-Varennes, till
ts anhängare inom yttersta vänstern, uppträdde
t hätskt mot girondisterna, röstade för Ludvig
s afrättning och för dödsstraff för emigranterna
förhärligade i jakobinklubben septembermorden,
förutan revolutionen aldrig skulle fullbordats".
girondens fall blef han 13 juni 1793 konven-
esident och uppträdde oförtrutet för dess radi-
e tvångsåtgärder. Bl. a. genomdref han (26
n lag om dödsstraff och egendomssekvestrering
es accapareurs", d. v. s. de, som på grund
lagliga påbjudna maximiprisen ej lämnade
t om sina förråd af lifsmedel. Sänd som kon-
ommissarie jämte Fouché till det efter sitt
kufvade Lyon, uppträdde C. med hänsynslös
et och blef beryktad för sina "mitraillades",
rättningar af misstänkta medborgare, äfven om
ldsdåd blifvit mycket öfverdrifna. Tillsam-
med Billaud-Varennes invaldes han 6 sept.
i allmänna välfärdsutskottet, där han först
till Héberts parti, men småningom vanns för
ierres, tills denne, afundsjuk på honom för
särskildt genom ett misslyckadt attentat af
l, en tjänsteman vid nationallotteriet) vunna
st och fruktande hans äregirighet, beslöt verk-
sin länge närda plan att låta afrätta honom
medelst undanröja det sista motståndet i väl-
skottet. Jämte några andra konventsleda-
som fruktade för sina lif, ingick då C. den
nsvärjning mot Robespierre, som slutade med
störtande och afrättning (28 juli 1794).
hans anhängare, som icke desto mindre ifrade
räckregeringens konsekventa fortsättning, an-
es däreftér i konventet upprepade gånger af
tre från Versailles, och efter att 1 sept.
na nödgats utträda ur välfärdsutskottet, blef C.
s 1795 fängslad och trots ett glänsande för-
svarstal deporterad till Guyana, där han 8 jan. 1796 afled i Cayenne, enligt en uppgift på grund af dryckenskap. Se Aulard, "Les orateurs de la législative et de la convention" II (1886). E. A—t.

Co'llum (lat.), hals. 1. *Anat.* Se Hals. — 2. *Bot.* Se Rot. — *C. femoris, anat.*, lårbenshalsen.

Colly'bia, Kollybia, Nagelskifling, *bot.*, svampsläkte af fam. *Agaricaceæ* bland hymenomyceterna. Kollybiorna likna musseronerna (*Tricholoma*), men skilja sig från dem genom broskartad fot. Flera arter äro ätliga; särskildt är *C. tenacella*, vårnagelskifling, som är allmän i synnerhet på våren och senhösten, vanligen fäst vid ruttnande grankottar, en läcker, men till följd af sin litenhet föga använd matsvamp. G. L—m.

Coll y Vehí, José, spansk humanist och novellförfattare, f. 1828 i Barcelona, d. 1876 i Gerona, professor i retorik växelvis i Barcelona och Madrid. Hans förnämsta arbeten, som alla utmärka sig för grundlighet, omsikt och en förträfflig språkbehandling, äro: *Elementos de la literatura latina* (1846), *Diálogos literarios, Retórica y poética, Modelos de poesía castellana, La sátira provenzal, Elementos de literatura* (1856), *Arte métrica latina y castellana* samt *Cuentos, leyendas y baladas.* C. har äfven utgifvit djupgående kommentarier till Don Quijote. Ad. H—n.

Colman [kåu'lmən]. 1. George C., engelsk teaterförfattare, f. 1732, d. 1794, efter att hafva varit direktör först vid Covent-garden-teatern och sedermera vid Haymarket-teatern i London. 1760 gick hans första lustspel, *Polly Honeycombe*, öfver scenen och mottogs med stort bifall. Antalet af C:s dramatiska alster, af hvilka åtskilliga gifvits äfven i senare tider, uppgår till öfver 30. Bland dem är *Clandestine marriage*, författadt af C. och Garrick, det mest kända.

2. George C., den yngre, den föregående son, engelsk lustspelsförfattare, f. 1762, d. 1836, debuterade 1782. Det första försöket misslyckades emellertid helt och hållet, men det följande rönte ett gynnsammare mottagande, och därpå följde en rad af stycken, som nästan alla vunno den fullständigaste framgång. Mest berömdt är *John Bull* (1803), som af Walter Scott förklarades för den bästa bland nyare engelska komedier. *Poor gentleman* och *The review, or the wags of Windsor* må också nämnas. *Blue devils* (öfversatt af O. F. af Wannqvist) uppfördes under åren 1842—43 åtskilliga gånger i Stockholm, under titeln "Mjeltsjukan, fars i 40 minuter". I ledningen af Haymarket-teatern efterträdde han sin fader. B. författade äfven travestier och skämtvers, samlade i *Broad grins* (1802). Sina memoarer utgaf han 1830 under titeln *Random records.*

Colman [kåu'lmən], Samuel, amerikansk målare, f. 1833 i Portland (Maine), började redan som barn teckna efter naturen, vid hamnen i New York och på Hudsonfloden, men reste till Europa och studerade i Frankrike, Spanien, Italien och Schweiz. Han stiftade det amerikanska akvarellistsällskapet, hvars president han var 1866—71. C:s landskap äro, heter det, icke poetiska, men natursanna och detaljerade i utförandet.

Colne [kåu'ln], stad i engelska grefsk. Lancaster, n. om Burnley, vid Calder. 23,000 inv. (1901). Bomullsindustri.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Colney Hatch [kål'lni hä'tʃ], by i engelska grefsk. Middlesex, 11 km. n. n. v. om Londonbron, har ett 1847—49 byggdt stort dårhus för 2,000 sjuka.

Colo., officiell förkortning för Colorado.

Co'lobus, *zool.* Se Koloberna.

Colocāsia Schott, *bot.*, växtslägte af fam. *Araceæ*. *C. antiquorum* Schott (taro) odlas i varmare länder och är af stor vikt för sina förtjockade, på stärkelse rika rotstockar, hvilka nyttjas som födoämne. Den härstammar från Ostindien samt odlas öfverallt i tropikerna. Rotstocken innehåller ett skarpt, giftigt ämne, som måste genom kokning, rostning eller på annat sätt aflägsnas, innan den kan förtäras. *C. antiquorum*, *C. affinis* Schott, *C. Wendlandii* Engl., alla från Ostindien, och *C. indica* Kth från Java äro praktfulla bladväxter, som ofta odlas i växthus eller om sommaren utplanterade på varma ställen i trädgårdarna.

Colocasia antiquorum.

G. L—m.

Colocynthin (Kolocynthin). *bot. farm.* Se Citrullus och Kolokvint.

Cologna [kålå'nja], C. Veneta, stad i italienska prov. Verona, med gammal ringmur och en kyrka med målningar af Paolo Veronese. Silkesodling och liflig handel. Omkr. 3,000 inv.

Cologne [kålå'nj], det franska namnet på staden Köln.

Colōma, Luis, spansk romanförfattare och jesuit, f. 1851 i Jerez de la Frontera, ingick först i sjökrigsskolan i San Fernando, men inskref sig några år däreftter i juridiska fakulteten i Sevilla, där han samvetsgrant skötte sina studier och aflade examen. Under vistelsen i Sevilla gjorde han sig bemärkt som fulländad sällskapsman, delande sin tid mellan juridik, litteratur och galanteri. I doña Gertrudis Avellanedas och Fernán Caballeros salonger var han en trägen gäst, och den senare hade stort inflytande på hans första litterära försök. En vändpunkt i C:s lif inträdde 1874, då han i sin bostad anträffades lifsfarligt sårad af en revolverkula — om till följd af attentat, själfmordsförsök eller olyckshändelse är ännu insvept i dunkel. Då han lämnade sjukbädden, inträdde han omedelbart i jesuitorden och var vid 30 års ålder en predikant af stort anseende i Madrid. Men efter att i en af aristokratiens kyrkor ha gjort ett skarpt anfall på aristokratiens lif, förpassades han plötsligt till ett jesuitkloster i Guipuzcóa, där han ännu vistas. C:s litterära mission synes bestå i gisslandet af den spanska aristokratien, och han gör det med talang och skärpa. Under en realistisk form och i ett kärnfullt språk vill han häfda de religiöst etiska kraften, och han har därför särskildt inom de frommes läger en stor läsekrets. Af hans många "cuentos" äro *Juan Miseria* och *Solace de un estudiante* inspirerade af Fernán Caballero; 1887 utkom *Colección de lecturas recreativas*, och däreftter följde andra cuentos, såsom *Del natural*, *Las conspiradoras*, *Caín*, *Paz á los muertos!*, *Por un piojo...* och *Cuentos para niños*. 1891 utkom i bokform romanen *Pequeñeces* ("Bagateller", 1894), som utgått i flera stora upplagor och vunnit en kolossal sp[ri]ning, närmast på grund af att där porträtter[a] kända personer inom aristokratien, som h[ån]flängas. Ingen roman i Spanien har under de s[en]30 åren väckt en sådan sensation, framkall[at] så mycken beundran och harm och gifvit anledni[ng] till så många följdskrifter: af Valera, Emilia Pa[r]Bazán, Bobadilla, Balart, Castelar, Leopoldo A[l]m. fl. Till sist att anteckna är *Retratos de ant[i]* (1895), biografiska studier öfver 18:e århundrad[et] Spanien och Frankrike, af högre litterärt värde sensationsromanen "Pequeñeces". Se uppsats A. H. i Svensk tidskrift 1895. Ad. H—

Colomb [kålå'], Michel, fransk bildhuggare, omkr. 1430 i Tours, d. 1514, tillbragte större de[l] af sitt lif i Tours, där han arbetade vanligen i biträde af sina brorsöner Guillaume Regnault i François. Uppfostrad under sengotiken och i sin konst fotad på denna, reste han i yngre år i studerade äldre mästares arbeten, särskildt Cl[au]Sluters i Dijon, som han besökte redan 1445. Bourges var han 1467 och anges redan då s[om] "Regni Franciæ supremus sculptor". I Tours sedan hans mål under en lång lefnad att, omgi[ven] som han var af italienskt inflytande, söka samm[an]smälta den gammalfranska uppfattningen med utvecklade teknik och de antika element, som lienarna medförde. Om hans ungdomsarbeten föga kändt; dock finnas några plastiska v[erk] som anses härstamma från hans yngre dagar. I ligen en del madonnabilder och ett par märk[li]verk i Louvre: grafbilderna af Louis Poncher af hans fru Roberte Legendre. Tre stora, fullt s[ig]verk återstå, hufvudsakligen utförda af C. i [hö]ålders dagar (1502—12). Det första är en *graf[vå]öfver hertig Frans II af Bretagne*, som drottning A[n]af Bretagne lät uppsätta öfver sin far och sin Margareta af Foix, i karmelitkyrkan i Nantes (1[5]—07). En samtida tusenkonstnär, Jean Per[ré]fick i uppdrag att komponera resning och ornam[ent] figurerna äro C:s verk — liggande figurer [av] döde samt i hörnen af vården de fyra kard[i]dygderna, alla i god stil, med fransk-gotisk raktär, men med en viss fläkt af humanism renässans från Italien. — Det andra är det af C., som anses för hans förnämsta, *S:t [Mi]med draken*, relief från Gaillons slott, bestäl kardinal George d'Amboise för slottskapellets altare, med en omfattning af fina pilastrar och [or]blement af fris och kranslist i äkta renässa Jeronimo da Fiesole, skolans dekoratör (150[0] i Louvre). — Det tredje är en *grafvård öfver tigen af Savojen, Filibert den sköne*, i kyr Brou (dep. Ain), hvilken vård i det närmast färdig vid C:s död. Jfr Louis Gonse, "La scu française" (1895). C. R. N. (O.

Colomb [kålå'låm], Philip Howard, e[n] amiral, f. 1831, kom i sjötjänst 1846, deltog sjökadett och underlöjtnant i örlogsexpedition Stilla hafvet (1849—51) och Burma (185[5] samt i en arktisk expedition med "Phœnix" stred som löjtnant vid Sveaborg under Krim uppfann 1861 det än i bruk varande systeme blinksignalers afgifvande (Colombs "flashin nals"), var flera gånger flaggadjutant och o tade 1864—66 alla signalsystemen inom e[n] flottan. Commander 1863 och captain 187

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

868—70 chef på "Dryad", använd att under- a slafhandeln, och utförde efter hand flera kom- o- och kommittéuppdrag. C. tog afsked 1886, befordrades 1887 till konteramiral och 1892 ceamiral i reserven. C. var en såväl inom Eng- som i utlandet högt uppburen auktoritet på ategiens område. Han redigerade "The naval book" och författade bl. a. det epokgörande et *Naval warfare: its ruling principle and prac-* 1891), det första verkligen sjöstrategiska verket. I hans öfriga arbeten må nämnas: *Slave- ing in the Indian ocean* (1873), *Manual of fleet ions* (1874), *Essays on naval defence* (1893) *Memoir of sir Astley Cooper Key* (1898). Vi- skref han en mängd broschyrer och tidnings- tser i sjöförsvarsfrågor. Om kustförsvarets be- e för Sverige yttrade han tankar, som öfver- mma med dem, hvilka uttalats af de svenska rskommittéerna 1809 och 1816 samt af John son. Död 1899. — Hans broder sir John rles Ready C., f. 1838, hvilken tjänstgjorde ottans artilleri 1854—69, har i föreläsningar utgifna skrifter afhandlat det brittiska sjö- rets lifsfrågor och tillsammans med W. E. r stiftat (1884) föreningen "Imperial federa- league", med syfte att verka för de stora ska koloniernas närmare anknytning till moder- rt. (H. W—l.)

Colombacz-myggan [-bats-], *Simulia maculata zool.*, en till flugmyggornas familj (*Crassicornia*) våvingarnas ordning (*Diptera*) hörande insekt, ill färgen är askgrå med svartaktiga fläckar och på öfra sidan samt 0,44 cm. lång. Denna så eryktade mygga lefver företrädesvis i Serbien, yn Colombacz, på högra Donaustranden. Vid tider uppträda, i skogarna nära vatten, moln- karor af dessa insekter och slå sig ned på män- och djur i sådana massor, att de betäcka hela en och framkalla genom sina styng bulnad, er och kramp, ja stundom t. o. m. döden. epligt folk tror, att denna mygga kommer ur nämnda by belägen håla, hvarest S:t Georg s hafva dödat draken, och köttet af dessa ors offer anser man vara giftigt. Såsom be- den skada denna insekt kan vålla må nämnas, ex. år 1830 dogo vid stränderna af March undra hästar och kor utaf bett af densamma. ordning faller colombaczmyggan offer för fåg- iskar, sländor o. d. J. G. T.*

Combes [kålä'b], köping i franska depart. 11 km. n. v. om Paris, nära vänstra Seine- en. 23,061 inv. (1901). Kapplöpningsbana, umrafflnaderier, ättikfabriker.

Combey-Nouilly [kåläbä-noji'], tvenne byar ö. etz, efter hvilka tyskarna uppkalla den första framför Metz levererade bataljerna (14 aug. , medan fransmännen uppkalla den efter Borny courcelles. Se Borny och Metz.

Colombia l. Colu'mbia (*República de Colom-* republik i nordvästra delen af Syd-Amerika, sallad Nya Granada. Det sträcker sig från s. br., där det närmar sig Amasonfloden t afstånd af blott 90 km., till Syd-Amerikas gaste udde, Punta Gallinas, 12° 24′ n. br. en mot Venezuela markeras på vissa sträckor iderna Rio Arauca, Rio Meta, mellersta Ori- Atabapo samt öfre Rio Negro (Rio Guainia). I s. v. är Rio Napo gräns mot Ecuador, i väster går landet fram till Stilla hafvet, som i dess kust bildar en mängd bukter och vikar, bland hvilka må nämnas Bahia Coqui, Bahia del Choco och Rada de Tumaco. Kusten vid Karibiska hafvet har Darien-bukten och dess smalare sydliga fortsättning Urabaviken samt den öppna Golfo de Morosquillo i ö. Längre i n. märkas strandsjön Boca di Cienaga och den stora halfön Goajira. Hela området uppgifves officiellt till 1,135,550 kvkm. (enl. nyare planimetrisk beräkning 1,206,200 kvkm.).

Till sin ytbeskaffenhet kan C. delas i två alldeles olika delar, det af Kordillererna bildade höglandet i v. och de vidsträckta slätterna (llanos) i ö. C:s Kordillerer skilja sig från Ecuadors därigenom att de ha en tredje östligare kedja. De tre mot norr divergerande kedjorna heta Östkordillererna (Cordillera oriental), Centralkordillererna (Cordillera central) och Västkordillererna (Cordillera occidental). Mellan de båda förra ligger en bred dal, genomfluten af Magdalena; däremot är dalen mellan de båda senare trängre, så att dess flod Cauca har ett af forsar och fall mycket störd lopp, medan Magdalena endast på en kortare sträcka, vid Honda, har att passera forsar. Dessa berg hafva ej så höga toppar som Ecuadors Kordillerer, ehuru ansenliga nog; många äro vulkaner. Topphöjden aftar mot norr. Längst i söder ligger Cumbal (4,790 m.) på Västkordillererna, vulkanen Pasto (4,264 m.) mellan dessa och Centralkordillererna samt Tajumbino (4,125 m.) på de senare. I Caucas källområde ligger en hel grupp vulkaner, däribland Sotará (4,700 m.). Västkordillerernas kam har ända till 7° n. br. en höjd af omkr. 2,000 m. med toppar på 3,000—3,400 m. Passhöjden är 2,000—2,500 m. Mellan dem och kusten går en mindre kedja, Kustkordillererna, hvars toppar äro 800—1,800 m. I längddalen mellan de båda kedjorna flyta San Juan åt s. och den mer betydliga Atrato mot n. (till Urabaviken). Centralkordillererna ha i den slocknade vulkanen Nevado de Huila (3° n. br.) en topp på 5,700 m. och nå i Tolima 5,616 m. samt i Ruiz 5,600 m., båda de senare verksamma vulkaner. Bergen sjunka ej så djupt på västra sidan som på den östra och sluta vid omkr. 8° n. br., där Cauca böjer sig mot n. ö. för att nå Magdalena. — Östkordillererna, som äro vattendelare mellan Magdalena samt Amasonfloden och Orinoco, äro lägre än de båda andra kedjorna, men blifva i stället bredare, i det att de upplösa sig i en mängd kedjor, omslutande högslätter och dalar. Mest bekant af dessa är Bogotás högslätt. Från dem flyter en mängd vattendrag ned på llanos, där de uppsamlas af Orinocos båda bifloder Rio Meta och Guaviare; eller ock flyta de mot s. ö. till Amasonfloden (Rio Negros bifloder samt Yapura och Iça l. Putumayo). V. om Goajirahalfön bildar Sierra Nevada de Santa Marta ett alldeles självständigt bergsystem, som når ända till 5,300 m. höjd.

Slättbygden upptar omkr. hälften af landets areal, men är mycket glest befolkad. I närheten af Kordillererna utgör den ett urskogsområde, längre i ö. en grässtäpp, dock ej alldeles utan träd. Dessa llanos delas i Llanos de Casanare, mellan Arauca och Vichada, Llanos de San Martin mellan Vichada och Uaupes och Llanos de San Andres från Uaupes till Ecuadors gräns.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Klimatet beror mera på höjden öfver hafvet än på den geografiska bredden och är därför mycket växlande i olika delar. Magdalenas dal låter det tropiska låglandsklimatet tränga ända till 2° n. br., alltså genom hela C.; äfven nedre Caucadalen har ett sådant ända till 900—1,500 m. höjd. Detta allt är C:s "tierra caliente", som i Puerto Berrio (165 m. ö. h.) vid Magdalena har ett årsmedium af 25,8° och i Buenaventura vid Stilla hafvet 26,1°. De varmaste månaderna uppnå 26,3° och 26,7°, de svalaste 25,7° och 25,6°. Alltså härskar en nästan likartad värme hela året, så att olikheterna mellan årstiderna bero endast af nederbördens olika fördelning. — I "tierra templada", som börjar med 600 m. höjd, d. v. s. med öfre gränsen för kakaoträdet och kokospalmen, äro årsmedierna naturligtvis lägre. Medellin i Antioquia (1,510 m.) har ett årsmedium af 21,1°; under den varmaste månaden, februari, 21,7°, under den svalaste, november, 20,3°; och "tierra fria" börjar ungefär med 2,200 m. höjd, bananens, yuccans och sockerrörets öfre gräns. Här har Bogotá (2,645 m.) ännu ett årsmedium af 14,4°, men växlingarna äro lika obetydliga som i de lägre trakterna mellan den varmaste månaden, mars—april, med 14,8° och den svalaste, juli, med 13,3°. Värmen kan här stiga till högst 22,2° och sjunka till + 8°. På 3,000 m. höjd möter en årsmedeltemperatur af 13°, på 4,000 m. växlar temperaturen mellan 3° och 10° och kan på natten sjunka under 0°, och vid snögränsen faller kvicksilfret hvarje natt under 0° samt äfven på mulna dagar. De förhärskande vindarna äro under den torra tiden (nov.—mars) nordöstpassaden, under regntiden (april—maj till oktober—november) västliga vindar, längst i söder under denna tid äfven sydöstpassaden. Regnmängden är i Cartagena och Antioquia 1,000—1,100 mm., hvilket icke är mycket för tropikernas "tierra caliente". Särskildt regnrik är västkusten och Sierra Nevada de Santa Marta. I "tierra templada" är nederbörden större (i Bogotá 1,600 mm.). — Gränsen för regelbundna snöfall ligger på omkr. 4,000 m., snögränsen själf på omkr. 4,500 m. eller något högre. — Från C:s llanos finnas inga regelbundna klimatobservationer, utan få vi hänvisa till de uppgifter för Iquitos och Manaos, som finnas i art. Brasilien (sp. 11).

Växtligheten är upp till 1,300 m. höjd rent tropisk. Här träffas en mängd palmer, såsom kokospalmen, hvars urhem kanske är att söka i dessa trakter, corozopalmen (*Attalea Cohune*) m. fl. Typiska representanter för det sydamerikanska tropikområdet äro guabo (*Inga*), trumpetträdet (*Cecropia peltata*) och higuero (*Ficus*). En talrik mängd fruktträd, såsom guayabo, aguacate, mango, flera bananarter, limoner, oranger o. d., finnas. Bland de vackraste blommande träden äro ceiba (*Bombax*) och bucare (*Erythrina umbrosa*). Hela området har ursprungligen varit ett stort skogsland och är så delvis än i dag. Atratos, Magdalenas och Caucas dalar, hela västkusten och Kordillernernas sluttningar äro täckta af mörkgröna skogar af tropisk yppighet och den tropiska urskogens dunkel. I de torrare delarna öfvergår skogen till smala skogsband, som utåt llanos ersättas af mer fristående träd och trädgrupper. Där skogen icke trifves eller blifvit röjd, uppträder den s. k. montevegetationen, som är rik på kaktus, agaver, opuntier, törniga mimosor, ananas och maya (*Bromelia chrysantha*).

I de högre bergstrakterna möter den icke mind vackra bergsskogen, som i sina lägre delar ännu h palmer, men som mest karakteriseras af trädli ormbunkar, kinabarkträdet samt mängder af ep fyter, särskildt orkidéer. Vid 2,800 m. blir sk gen allt glesare och lägre, dock är trädgränsen ic skarpt markerad, ej heller på lika höjd öfverall. De högsta gränserna för skogen äro därför att sö mellan 1,450 och 3,500 m. Det, som ligger öfv skogsgränsen, kallas páramos: kalla, öde, ogästv liga högslätter, ofta täckta af mossar, träsk o laguner, hvilkas stränder äro bevuxna med va En växtform är särskildt egendomlig för páram nämligen espeletierna, af hvilka den största, *Esp letia grandiflora*, blir ända till 6 m. hög. Af s garnas värdefulla trädslag må främst nämnas kin barkträdet, koka och andra nötträd, palmen *Ce xylon andicola*, som lämnar vax, många arter gumm och kautsjukträd samt många dyrbara ämnesträdsl

Djurvärlden är i de lägre trakterna r men aftar raskt i arter och individer mot höjden. Östkordillererna gå räfvar (*Canis azaræ*), fladerm och kolibri ända till snögränsen. Till 1,400 m. jaguaren och bölapan, medan andra apor träffas t 3,000 m., till 1,900 m. papegojorna. Ända t snögränsen nå också puman, bergtapiren, pu råttan, hjortar, änder och fiskar, liksom kondor en mängd sparfarter, ugglor m. fl. Skalbaggar i anträffade på 4,400 m., myror på 3,600 m., slän på 3,500 m. o. s. v. Björnar, puman, många hjort harar och kaniner vandra omkring på páramos.

Befolkning. Enligt en folkräkning 18 skall folkmängden (inberäknad den numera sp ständiga republiken Panamas) då hafva utgj 2,951,323 pers. En officiell beräkning angaf d samma 1881 till 3,878,000 och en nyare beräkn (Panama frånräknad) till 3,917,000. I sistnämn summa äro medräknade omkr. 220,000 ociviliser indianer. Antalet utlänningar är jämförelsevis li mest italienare samt ett par hundra engelsmän, 1 många tyskar och ett färre antal fransmän. Spar talas öfverallt utom af några indianstammar i r rådena kring Meta och Orinoco samt dessa flo tillflöden. Tillförlitliga uppgifter om befolkni rörelsen saknas; en officiell beräkning af 1893 gaf dödstalet till 21 per 1,000; 20 proc. af dödsfall träffa barn under 1 år och 30 proc. u under 5 år. De hvita anses utgöra endast 10 p indianerna 40—45 proc., negrerna 5 proc., de riga äro blandade, företrädesvis cholos och samb I tierra fria härska indianerna nästan ensam tierra templada torde de utgöra öfver hälften befolkningen, medan de i tierra caliente ofta en af negrer och mulatter. Af C:s indianstammar b chibcha eller muisca på Bogotás högslätt, en mindre betydande stammar bland Östkordillere bland Centralkordillererna nutabé och tahimi; halfvilda stammarna i Västkordillererna bruka manfattas under namnet chocofolk. I Sierra Ne de Santa Marta lefva ännu arhuaco eller kog samt på Goajira-halfön goajira-folket, som räknas stambefryndadt med arhuaco.

Religionen är den romersk-katolska, men dra religioner äro tillåtna, såvidt deras utöfning strider mot den kristna moralen eller borgerlig l Det finnes en ärkebiskop (i Bogotá) samt 10 biskr 1894 uppgafs antalet munkkloster till 13 (med

år) och antalet nunnekloster till 10 (med 730 r). Undervisningsväsendet har varit mycket amadt. Primärundervisningen står under de ipala myndigheternas kontroll, men staten lämidrag till densamma. Den är kostnadsfri, men igatorisk. Antalet primärskolor uppgafs 1898 ,036 (med 110,320 inskrifna barn). För seundervisningen finnas 34 läroanstalter (nästan edda af kyrkliga samfund), 15 normalskolor, niska skolor, 2 musikskolor, 1 konstskola samt niskt statsinstitut. Af högre undervisningster finnas ett statsuniversitet i Bogotá (sedan samt högskolor i Cartagena, Medellin och Po-. Vidare eger republiken ett nationalbiblioett museum och ett astronomiskt observatorium i Bogotá).

Näringar. C. är af naturen rikt lottadt och kunna vara ett åkerbruksland i alla sina oner, men det lider af brist på företagsamhet, unikationer och kapital, hvarjämte det alltför et oroas af de talrika revolutionerna och inbörrigen. Allt detta har gjort, att det står lägst alla Syd-Amerikas stater i ekonomiskt afseende. emål för odling äro af inhemska växter banamajs, yucca, potatis, batater o. a. rotfrukter, il, tobak, kakao, kokospalmer och en mängd räd m. m. Ananas växer vild i bergsregionen, er äro ett viktigt födoämne för de lägre klas-, och vaniljen förekommer till 2,000 m. höjd. införda växter märkas kaffe, sockerrör, ris, och andra spannmålsslag samt europeiska räd af flera slag. Af sockerröret, som äfven viktigt näringsämne, tillverkas guarapo (saft) guardiente (brännvin) och af majs den vanliga en chicha. Af betydelse för exporten äro kaffe, , tobak samt en del skogsprodukter, såsom vabalsam, nötter, gummi, harts och vissa trä-

Indigoodlingen och samlandet af kinabark ästan upphört. — *Boskapsskötseln* är mindre xlad än åkerbruket, dock exporteras hudar, eatur, hästar och mulåsnor, hvarjämte mycket eredes. Dess hufvudsäte är savannerna i lågt, bergsängarna och páramos. — *Bergsbruket* ått tillbaka; silfvergrufvorna vid öfre Magdaäro nedlagda, och guldproduktionen är ej så om förr. Före 1720 och 1800—1820 var C. s rikaste guldland och lämnade 1520—omkr. 1 mill. kg. guld. Under åren 1896—gaf det i medeltal 4,595 kg. guld och 70,044 lfver; 1902 3,160 kg. guld och 78,380 kg. . Dessutom brytas stenkol samt något koppar, zink- och järnmalm samt mycket salt. Det ntralkordillererna och i dem landskapet Antioom äro bergsbrukets hufvudsäte, ehuru äfven ordillererna och Sierra de Santa Marta äro rika på malmer, hvilka ej heller saknas i illererna. Berömda äro sedan upptäcktsmaragdgrufvorna vid Muzo på Bogotás platå, ilken äfven ligga de outtömliga bergsaltlagren paquira, som äro regeringens monopol och en komstkälla, samt koppargrufvorna vid Moni- och järnmalmslagren vid Pacho.

Industrien är obetydlig, mest hemslöjd, och allra delen af industrivaror införes. — Äfven är föga utvecklad och kan knappt annat då den störes af inbördeskrigen, hvilka bl. a. det sista 1899—1902) kommit landets mynt att sjunka oerhördt i värde. För 1898 uppgifves importens värde till 11 mill. pesos d'oro och exportens till 19,₃ mill. pesos d'oro.

Landets viktigaste trafikled är Magdalenafloden, som sedan 1845 trafikeras med ångbåtar till Honda och än längre upp med stora flodbåtar (champanes), som stakas fram. Äfven Cauca är segelbar, till Cáceres, Atrato 400 km. och San Juan 300 km. samt Patia (en flod på västra kusten) 150 km. Den viktigaste sjöstaden är Barranquilla med hamnen Sabanilla. Den egna handelsflottan utgjordes 1902 af en ångbåt (457 ton) och 5 segelfartyg (1,118 ton). Järnvägarna voro 1901 (då ännu Panama hörde till C.) 661 km., mest små sträckor utan större betydelse. Telegraflinjerna voro 1898 13,840 km., antalet stationer 448. Myntenheten är *peso* l. *dollar* = amerikanska gulddollarn. 1903 beslöts att inlösa pappersmyntet och införa guldmyntfot. Metersystemet infördes 1857.

Genom den nya författningen af 4 aug. 1886 förlorade staterna sin självständighet och blefvo departement, och deras förut valda presidenter blefvo af republikens president utnämnda guvernörer. Republikens president väljes af valkollegier för en tid af 6 år och utöfvar sina funktioner genom 6 inför representationen ansvariga ministrar och ett statsråd, som afgör kompetenstvister, men i öfrigt är endast rådgifvande. Representationen består af en senat och en representantkammare; den förra räknar 27 medlemmar (3 från hvarje departement), valda för 6 år indirekt, den senare 72 medlemmar (1 på 50,000 inv.), utsedda genom direkta val för 4 år. För att vara röstberättigad fordras att hafva fyllt 21 år, kunna läsa och skrifva eller ega fastighet till ett värde af minst 1,500 pesos eller en årlig inkomst af 500 pesos. Medlemmarna af senaten måste vara minst 30 år gamla, representanterna minst 25 år. Båda kamrarna samlas hvartannat år. Finanserna hafva länge varit i ett uselt skick, och republiken inställde för några år betalningen af räntor till utlandet, hvarigenom skulderna till utlandet (företrädesvis engelska kapitalister) 1903 sprungit upp till 2,₈ mill. pd st. Utelöpande pappersmynt var s. å. 700,508,865 pesos. Budgeten för tvåårsperioden 1905—06 upptogs till 21,₀₁₈ mill. pappers-pesos (1 peso = 3,₆ öre). Arméns fredsstyrka, som bestämmes af representationen vid hvarje session, reducerades 1904 till 10,000 man. I krigstid är hvarje vapenför colombian förpliktad till krigstjänst. Krigsflottan består enligt en uppgift af 5 kryssare, 3 kanonbåtar, 1 transportfartyg och 1 bogserångare, enligt en annan af 2 kryssare och 2 kanonbåtar. — Republikens vapen visar i öfre, blå, fältet ett gyllene granatäpple mellan två gyllene ymnighetshorn, i det mellersta, silfver, en röd frihetsmössa, i det nedersta en grön landtunga med ett segelfartyg i hvardera oceanen; vapnet omgifves af fanor i landets färger (gult-blått-rödt), och på detsamma sitter en kondor med utbredda vingar och devisen: "Libertad y orden". C. delas i 9 departement. — Hufvudstad är Bogotá.

Litt.: André, "L'Amérique équinoxiale" (Le tour du monde, 1877—79), Bürger, "Reisen eines naturforschers im tropischen Südamerika" (1900), Crévaux, "Voyage à travers Nouvelle Grenade et le Vénézuela" (Le tour du monde, 1882), Karsten, "Géologie de l'ancienne Colombie bolivarienne, Vénézuela, Nouvelle Grenade et Ecuador" (1886),

Lemos, ”Compendio de geografia de la república de Colombia” (Medellin 1894), Nuñez och Jalhay, ”La république de Colombie” (Bruxelles 1898), Regel, ”Kolumbien” (1899), Reis och Stübel, ”Reisen in Südamerika” (1892—99), Vergara Velasco, ”Nueva geografia de Colombia” (Bogotá 1901—02), Hettner, ”Die Anden des westlichen Columbiens” (Petermanns mitt. 1893). (J. F. N.)

Historia. Landet eröfrades 1536 för spanska kronans räkning af Gonzalo Jimenez de Quesada, hvilken efter sin hemort kallade det Nya Granada. Det hörde i början till vicekonungariket Peru, men blef 1547 självständigt förvaltningsområde under en egen generalkapten och upphöjdes 1718 till ett vicekonungarike, dit äfven nuv. Ecuador och Venezuela hörde och där Bogotá och Cartagena växelvis voro hufvudstäder. Liksom i Spaniens öfriga sydamerikanska besittningar utbröt äfven i C. 1810 efter Ferdinand VII:s afsättning och Josef Bonapartes upphöjande på spanska tronen en upprorsrörelse, som efter skiftande öden ledde till landets frigörelse från det spanska väldet. Upproret ledde först till upprättande af en federativ republik, men 1815 återeröfrades landet af den spanske generalen Morillo, hvilken grymt straffade befolkningen för dess affall från spanska kronan. Bolivars afgörande seger vid Boyacá, 7 aug. 1819, befriade ånyo landet, och Nya Granada förenades i dec. s. å. med Venezuela till republiken C. under Bolivars presidentskap. 1821 anslöt sig Panama och 1822 provinsen Quito (nu Ecuador) till den nya fristaten. Till följd af inre förvecklingar (se Bolivar) skilde sig Venezuela 1829 och Ecuador 1830 från republiken C., och dess återstående delar konstituerade sig på kongressen i Bogotá 21 nov. 1831 till republiken Nya Granada, hvars förste president blef general Santander. Efter utgången af hans ämbetstid utbröt ett häftigt inbördeskrig, hvarunder först Cartagena och sedan flera andra provinser (bl. a. Panama) som egna fristater skilde sig från republiken. En återförening åstadkoms af presidenten Herran, och under dennes efterträdare, general Mosquera, gick landet framåt i ekonomiskt afseende, hvarjämte skolväsendet förbättrades och invandringen tilltog. En rad demokratiska reformer följde under presidenten Lopez (1849—53); den viktigaste var slaveriets upphäfvande 1852. Republikens sammanhållning hotades på det allvarligaste af författningsändringen 1853, genom hvilken hvarje provins fick rätt att med kongressens samtycke förklara sig för suverän stat och träda i federativ förbindelse med moderstaten Nya Granada. Af denna tillåtelse begagnade sig Antioquia 1856 och Panama 1857. Den nya författningen af 15 juni 1858, hvilken var kopierad efter Förenta staternas och sammanslog de förutvarande 36 provinserna till 8 oberoende republiker, löst sammanhållna af centralregeringen i Bogotá, framkallade nya inbördes strider, i hvilka förre presidenten Mosquera spelade hufvudrollen. Denne ställde sig i spetsen för det demokratiska partiet, bildade, stödd på staten Cauca, en konfederation af denna och några andra oppositionella stater under namnet Colombias förenade stater samt intog 18 juli 1861 hufvudstaden Bogotá. Inbördeskriget slöts genom en konvention i Cali (i staten Cauca) 29 dec. 1862 mellan Mosquera och den konservativa centralregeringens representant, general Canal, hvarpå alla staterna ånyo förenades under s ny federativ författning af år 1863. Efter nya parti strider blef Mosquera, hvilken än som diktator, s som tillförordnad eller ordinarie president utöfv regeringsmakten, störtad (1867) och måste gå i landsflykt. Nu följde en tid af relativt lugn. Rafael Nuñez valdes 1880 för första gången till pres dent, afgick 1882, uppsattes 1884 ånyo und sin frånvaro i utlandet af liberalerna på presidentstolen, men befanns vid hemkomsten alltför konservativ, hvarför en rad af resningar utbröt, hvilk snart öfvergingo i allmänt inbördes krig. I sep 1885 var ordningen återställd, och Nuñez genomför därefter en ny författning, som förvandlade C. frå federativstat till enhetsstat med de förra staterna som departement under af republikens president ti satta guvernörer; samtidigt ökades presidentens ä betstid från 2 till 6 år, och stränga lagbestämmelse mot upprorsförsök infördes. Nuñez valdes till pr sident och omvaldes 1892, men förmådde till för af sjuklighet sällan utöfva sitt ämbete; han efte träddes vid sin död 1895 af vicepresidenten M guel Caro. Klerikalerna genomdrefvo 1898 val af general Sanclemente till president, hvars följde en ny period af upprorsförsök från liberalern sida, till dess vicepresidenten J. M. Marroqui störtade presidenten Sanclemente (som 1902 dog fängelse) och lät proklamera sig själf som preside De inre oroligheterna fortforo, och samtidigt utbr en konflikt med Venezuela, hvars stridslystne p sident, Castro, klagade öfver att venezuelanska up rorsmän från colombianskt område förberedde s anfall på regeringen i Carácas och som samtidigt s understödde general Uribe, ledaren för de klerika insurgenterna i C. Ändtligen gjordes i nov. 19 slut på inbördeskriget i C. genom en af Förena staterna bemedlad förlikning. Förenta staterna, s redan 1846 slutit fördrag med C., om en blifvan interoceanisk kanals neutralisering, inledde nu n underhandlingar om kanalanläggningar på Panam näset (genom det colombianska departementet P nama), och i jan. 1903 afslöts det s. k. Hay-Herr fördraget, enligt hvilket C. skulle mot en anse penningsumma och en årlig afgift till Förenta s terna afträda en för kanalens anläggning nödvän landremsa (se härom närmare Panama). Då senat vägrade ratificera fördraget (sept.), tog sig departementet Panama däraf anledning att (3 n s. å.) proklamera sig såsom oberoende republik. I nya republiken erkändes omedelbart (6 nov.) Förenta staterna, som äfven låto C:s regering v att hvarje försök från dess sida att med vapenm återeröfra Panama skulle föranleda Förenta state att bistå den nya republiken. C:s protester och anklagelser mot Förenta staterna för att ha di framkallat upproret förmådde lika litet uträtta dess senkomna löfte att genast afsluta ett för Förena staterna acceptabelt kanalfördrag. Inom årets var den nya fristaten erkänd af ett flertal an makter, och C. måste foga sig i det oundvikl Presidenten Marroquin efterträddes 1904 af gen Rafael Reyes, hvilkens författningsenliga betstid genom beslut af representationen i mars 1 utsträcktes till 10 år. Han har koncentrerat sträfvanden på att bringa ordning i landets finan hvartill upprättandet af en riksbank år 1905 (*b central*) med befogenhet att upptaga statsinkomst

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

rvalta de utländska lånen utgör ett löftesrikt
steg.

.: Acosta, "Compendio histórico del descubri-
y colonizacion de la Nueva Granada" (Paris
Garcia y Garcia, "Relacion de los vireyes
ovo reino de Granada" (en kompilation af de
e vicekonungarnas rapporter, New York 1869),
acher, "Geschichte der Vereinigten staaten
." (i Sybels Hist. zeitschr., 1875), Borda,
pendio de historia de C." (Bogotá 1890),
"Constitution of the republic of C." (engelsk
ttning af den nu gällande författningen, Phi-
ia 1898), och Scruggs, "The columbian and
elan republics" (London 1900). V. S—g.

ombina (it.), "liten dufva", kvinnlig mask
italienska improviserade lustspelet (commedia
arte). Hon är vanligen kammarjungfru hos
ones dotter, någon gång denna själf, för öfrigt
hinos älskarinna (se Harlekin). Hon upp-
alltid med svart halfmask.

ombo [kelå'mbåu] l. Korumbu, Ceylons
istad, belägen på västra kusten. 154,279 inv.
. Efter sitt läge vid Kalani-Gangas mynning
es den af singaleserna Kalan-totta ("Kala-
iställe"), hvilket namn af araberna förändra-
l Kalambu (under detta namn nämnes den af
atuta såsom den största och vackraste staden
ndib) och af portugiserna i början af 16:e årh.
Staden består af två skilda delar: den euro-
staden, med guvernörens residens, museum
etnografiska och andra samlingar, militär-
er och hospital, och n. ö. om densamma den
staden (*Pettah*), hufvudsakligen bebodd af
ser, tamiler och muhammedaner (morer).
ber, som icke genom sin sysselsättning äro
a i staden, bo i sina af parker och trädgårdar
ia villor utanför densamma. C. är Ceylons vik-
in- och utförselhamn. Hamnen, förr trång och
, har efter 1875 fått en 1,500 m. lång våg-
e med fyr, hvarigenom den blifvit en af de
i världen och ställt Point de Galle, som en
redrogs, åter i bakgrunden. Flera ångbåts-
underhålla regelbunden trafik på C., som blif-
n viktigaste kolstationen på den östasiatiska
straliska handelsvägen. Järnvägar gå därifrån
ndy och Point de Galle.

Colombo [kåla'mbå]. Se Columbus (Kristofer).

Colombo [kålå'mbå], Matteo Realdo, italiensk
n, född i Cremona, studerade först farmaci,
medicin under ledning af Lonigo och Andreas
ius, utsågs 1542 till den senares ställföreträ-
professuren i Padova och blef 1544 vald till
efterträdare. 1546 kallades han som professor
a och 1549 till Rom, där han dog 1559 (eller
C. sysselsatte sig också med försök på lef-
djur. Mest bekant är han genom sin upp-
af det s. k. lilla blodomloppet, d. v. s.
strömning från den högra hjärtkammaren
lungorna till det vänstra hjärtförmaket.
upptäckt liksom hans öfriga offentliggjordes
ten *De re anatomica libri XV* (1559). Vis-
n hade Servet redan 1553 i sin "Christia-
restitutio" beskrifvit det lilla blodomloppet,
när hans arbete blef såsom irrlärigt förstördt
efter sin utgifning och han själf s. å. bränd
, förefaller det mycket litet antagligt, att C.
haft kännedom om de få rader, hvari Servet
i detta teologiska verk talat om det lilla blodom-
loppet. R. T—dt.

Colo'mbo, Giuseppe, italiensk ingenjör och
politiker, f. 1845 i Milano, blef professor vid högre
tekniska institutet därstädes och president för veten-
skapsakademien, hvarjämte han införde elektrisk be-
lysning i staden. 1886 valdes han till stadens om-
bud i deputeradekammaren, där han tog plats bland
den moderata högern och utmärkte sig såsom talare
i synnerhet i skattefrågor. Han bekämpade stats-
utgifternas omåttliga ökning samt Crispis hela in-
och utländska politik. 1891 kallades C. till finans-
minister i Rudinis första kabinett, men afgick i
april 1892, då han icke ville biträda förslagen om
skattehöjningar. I Rudinis nya kabinett, mars 1896,
vardt han åter minister, men afgick 11 juli s. å.
1899 valdes C. till kammarpresident, men föll igen-
om vid nyvalen 1900 på grund af det hat han
hos de radikale ådragit sig genom sitt kraftiga be-
kämpande af obstruktionen i kammaren s. å. och
utnämndes därefter till senator. C. har författat
flera arbeten i ingenjörfacket, bl. a. *Manuale dell' ingegnere civile ed industriale* (1877; många uppl.).

Cólon, Koliktarmen, *anat.*, den del af
groftarmen (tjocktarmen), som är belägen mellan
blindtarmen och ändtarmen. Hos människan börjar
denna tarmdel i högra höftgropen, uppifrån räknadt.
Därifrån går den i högra sidan upp mot lefvern
(uppstigande colon), vidare tvärsöfver bukhålan
(tvärgående colon) till dennas vänstra sida, till
njurtrakten, där den åter gör en krökning för att
i vänstra delen af bukhålan (såsom nedstigande
colon) gå ned till kanten af bäckenet, i hvilket den
med en stor krökning (S romanum) öfvergår i ändtarmen. Colon deltager föga i näringsämnenas di-
gestion och tjänstgör mest såsom lokal för och
förmedlare vid bildningen af exkrementen. G. v. D.

Colo'n. 1. Territorium i republiken Venezuela,
omfattande de små öarna Orchilla, Los Roques och
Aves i Karibiska hafvet. 431 kvkm. Omkr. 120
inv. — 2. Sjöstad i republiken Panama, på ön
Manzanillo i Limonviken, norr om Panamanäset. C.
anlades 1852 vid byggandet af Panamajärnvägen
och kallades först Aspinwall efter denna järn-
vägs upphofsman, en köpman i New York. Liflig sjö-
fart; 8 ångbåtslinjer förmedla samfärdseln med Väst-
indien, Nord-Amerika och Europa. Dess folkmängd
var högst betydlig under det kanalarbetena pågingo,
men utgör nu endast omkr. 3,000. — 3. Stad i
argentinska prov. Entre Rios, vid Uruguay. Omkr.
3,000 inv.

Colon l. Collon, Mont [må kållå'], en af
hufvudgrupperna i Penninska l. Valaisalperna, i
schweiziska kantonen Valais, v. om Matterhorn och
s. om Arolladalen. Af de tre topparna når Grand C.
3,644 och Evêque 3,738 m. höjd. C. utsänder glaci-
ärer åt alla sidor ned i omgifvande dalar, såsom
Glacier d'Arolla i Arolladalen, Glacier d'Otemma
och Glacier de Breney i Val de Bagnes. Öfver berg-
gruppen föra mellan topparna flera pass eller glaciär-
stigar; det mest begagnade är Arollapasset. C. be-
stegs af alpklättrare först på 1860-talet; nu är det
en omtyckt sport att besöka denna typ för en glaciär-
trakt.

Colón [kålån], Cristóbal. Se Columbus
(Kristofer).

Colone'l (fr., af lat. *colu'mna*, kolonn, trupp-

styrka), truppanförare, öfverste; *boktr.* (äfven halfmittel l. mignon), en tryckstil, som i kägeln håller 3½ kvartpetit l. 7 typografiska punkter och alltså står emellan nonpareille och petit (exempel: colonel).

Colōnia (lat.), koloni. Detta ord förekommer i åtskilliga fornromerska stadsnamn: *C. Agrippina* l. *Agrippinensis*. Se Köln. — *C. Augu'sta Aroe Patre'nsis*. Se Patras. — *C. Augusta Trevirōrum*. Se Trier 2. — *C. Claudia Agrippina*. Se Köln. — *C. Julia Augusta*. Se Parma. — *C. Julia Augusta Dertōsa*. Se Tortosa. — *C. Eborace'nsis*. Se York. — *C. Julia Eque'stris*. Se Nyon. — *C. Julia Fane'stris*. Se Fano. — *C. Julia Pisāna*. Se Pisa 2. — *C. Julia Ro'mula*. Se Sevilla 2. — *C. Julia Victrix Tarracone'nsis*. Se Tarragona 2. — *C. Ma'rcia edessenōrum*. Se Edessa. — *C. Neptūnia*. Se Tarent. — *C. Sæcundanōrum*. Se Orange.

Colōnia. 1. (La C.) Departement i republiken Uruguay, vid Rio de la Plata, nedanför Uruguay. 5,682 kvkm. 53,223 inv. (1902), däribland många inflyttade européer. Landet är delvis ofruktbart; åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringarna. — 2. (C. del santissimo sacramento) Hufvudstad i nämnda departement, vid La Plata. Omkr. 1,500 inv. Staden är omgifven af gamla, förfallna fästningsverk. God hamn.

Colo'nna, italiensk adlig ätt, som har sitt namn efter borgen (nu byn) Colonna i Albanobergen, några mil utanför Rom. Släkten omtalas i urkunder tidigast 1047 och hade sedan hela medeltiden igenom starkt politiskt inflytande i Rom, ej minst vid påfvevalen. Den egde vidsträckta besittningar och en mängd klienter samt kunde genom den rad befästen, som voro i dess ego, utöfva en fruktansvärd makt i de ständigt återkommande partifejderna. Släkten C. tillhörde nästan alltid det ghibellinska partiet och hade till ständig fiende ätten Orsini. I Rom egde släkten det berömda Palazzo C. vid Kvirinalens fot, hvilket i sin nuvarande gestalt förskrifver sig från 1400-talet, med ny- och ombyggnader intill 1700-talet. Det är särskildt vida kändt genom sitt praktfulla tafvelgalleri, som leder ut till härliga trädgårdar, terrassformigt anlagda på Kvirinalens västra sluttning, där Konstantins termer förut legat. Ehuru förminskad genom upprepade arfskiften, är den där förvarade konstsamlingen ännu af mycket stort värde. Bland sina medlemmar räknar släkten C. en påfve (Martin V) samt många kardinaler, fältherrar och skriftställare. Den är nu delad i två linjer: C. di Paliano och C. di Sciarra, furstar af Carbagnano. En sidogren af den första linjen är fursteslägten C. di Stigliano i Neapel.

1. Egidio de C., teolog och filosof. Se Ægidius a Columnis.

2. Stefano C., statsman, född i senare hälften af 1200-talet, måste fly till Frankrike och England undan påfven Bonifatius VIII, intog efter dennes död en bemärkt plats inom den romerska aristokratien och blef efter Ludvigs af Bajern hemfärd 1328 som senator Roms verklige styresman. Han stod vid Rienzis resning i spetsen för det mot denne fientliga adelspartiet, förjagades, men återkom 1347 efter Rienzis störtande och afled kort därefter, sannolikt 1348. Hans söner, kardinal Giovanni och biskop Giacomo C., äro bekanta som sk den Petrarcas beskyddare.

3. Sciarra C., den föregåendes broder. k gare, belägrades af Bonifatius VIII i den stark tillhöriga staden Palestrina och måste liksom broder Stefano (se ofvan) 1298 fly ur landet, m råkade då utanför franska kusten i händer på röfvare, hölls af dem hårdt fängslad och löskö slutligen af konung Filip IV i Frankrike. Till lien återvände han 1303 med Nogaret och var hjälplig vid Bonifatius' tillfångatagande i Ana s. å. C. var en ifrig anhängare af den tyske nungen Ludvig "bajraren", öppnade 1327 för de Roms portar och satte 17 jan. 1328 i Peterskyrk kejsarkronan på hans hufvud. Efter Ludvigs hem färd måste C. lämna Rom och dog i landsflykt 13

4. Oddone C., påfve under namnet Mart V (se d. o.).

5. Prospero C., berömd condottiere, f. 14 stred först i franske konungen Karl VIII:s här dennes infall i Italien 1494—95, men trädde k därpå i spansk tjänst och var Conzalvo af Cord behjälplig med att drifva ut den franska härer Italien. Som påflig general deltog han i de följa årens strider, togs 1515 till fånga af fransmänn men köpte sig fri och blef anförare för de förbund påfliga och kejserliga härar, som besegrade Fran och förjagade de franska trupperna ur Ital Konung Frans' general Lautrec besegrades 1522 Bicocca af C., hvilken äfven intog Cremona Genova samt försvarade Milano. Han afled 1523.

6. Pompeo C., den föregåendes brorson, 1479, blef 1517 kardinal, gjorde sig känd som i och hänsynslös förfäktare af den kejserliga politi mot påfvarna Julius II och Klemens VII, utnämn 1529 af kejsar Karl V till vicekonung af Nea och dog 1532. Han var äfven berömd som poet skref bl. a. till ära för sin fränka, Vittoria C. nedan), diktverket *De laudibus mulierum*.

7. Vittoria C., markisinna af Pescara, liens yppersta skaldinna, föddes omkr. 1490 i rino och dog 1547 i Rom. Vid fyra års ålder lofvades hon med Ferrante Davalos, markis af Pescara, med hvilken hon sedan lefde i ett lyckligt äktenskap. Sedan hennes make dött af de sår han erhållit i slaget vid Pavia (1525), drog hon sig tillbaka från världen och tillbragte sin återstående lifstid med litterära sysselsättningar. Hon stod i nära beröring med Italiens förnämste lärde och skalder, bl. a. Michelangelo, hvars "sånggudinna" hon var, Ariosto, som tillegnade henne 37:e sången af "Orlando". Hennes dikter, hvilka dels äro religiöst innehåll, s. k. "rime spirituali", egnade åt minnet af hennes make, utm sig genom en ovanlig grad af finhet och hag. I flera af hennes sonetter röjer sig en ligen stark påverkan af Ariosto och Bembo.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

änhet utmärka sig hennes kväden äfven genom
slitet. Hennes dikter utgåfvos första gången
1840 utgåfvos de af P. E. Visconti, 1860 af
Saltini. Se Ellen Fries, "Märkvärdiga qvin-
I (1890).

Marc Antonio C., hertig af Paliano,
e, f. 1536, förvisades från Rom af påfven Pius
IV och stred därefter
1556 under hertigen af
Alba mot de påfliga
trupperna, men förso-
nade sig sedan med
kurian och fick af Pius
V sig anförtrodt befälet
öfver den stora flott-
expedition af påfliga
och venezianska fartyg,
som 1571 utsändes mot
turkarna och förenade
sig med spanska flottan
under don Juan d'Au-
stria. C. vann i sjöslag-
get vid Lepanto (s. å.)

ra och firades vid hemkomsten med ett triumf-
gammalromersk stil. Han var sedan spansk
nung på Sicilien och afled 1584.

Giovanni Paolo C., italiensk tonsät-
f. 1637 i Bologna, d. 1695 som kyrkokapell-
re därstädes, var elev af Carissimi och Bene-
Rom. Han var en bland Italiens förnämste
sitörer af kyrkomusik under 1600-talet och
s som hufvudman för den bolognesiska skolan.
hans verk nämnas mässor, psalmer, 11 ora-
och 3 operor.

Prospero C., furste af Sonnino, kom-
politiker, f. 1858, italiensk senator och sedan
år staden Roms borgmästare. — Hans äldre
r, furst Marc Antonio C., f. 1844, är
ns nuvarande hufvudman och innehafvare af
rftliga "tronassistentämbetet" vid det påfliga

onne [kålå'n), Jules Édouard, fransk
er, f. 1838 i Bordeaux, vann utmärkelse vid
onservatoriet, blef violinist vid Stora operan
iftade 1871 de af honom ledda, berömda "con-
du Châtelet" i Paris, vid hvilka han fram-
an mängd nyare musik, särskildt Berlioz'
A. L.

onsay [kå'lånsē] och Oronsay, tvenne öar
de inre Hebriderna, vid västra kusten af
nd, skilda genom ett smalt sund, som uttor-
d ebb. De hafva tillsammans en areal af 45
med omkr. 300 inv., alla gaeler. Fårskötsel
fiatillverkning. På Oronsay finnas ståtliga rui-
ett augustinkloster.

onus-skiffer. Se Cardiola-skiffer.

ophon. Se Kolofon.

orādo (sp.), "röd", namn på cigarrer med
täckblad. — Colorādo claro, "ljus-
namn på cigarrer med ljusbrunt täckblad.

orado [kålarā'dåū]. 1. (Rio C. del occi-
e) Flod i västra delen af Nord-Amerika. Den
r genom föreningen af Green river och
river, af hvilka den förra rinner upp i norra
af Wind river mountains (43° 30′ n. br.), den
v. om Colorado (eller Front) range (40° 30′
.). Redan dessa båda källfloder gå mest ge-
nom djupa erosionsdalar, s. k. cañons. Så bildar den mot söder flytande Green river, som är den större af de båda, vid genombrottet af Uinta mountains den ståtliga Lodore cañon och sydligare Desolation cañon; den mot s. v. flytande Grand river bildar i Park range Gore cañon. Deras bifloder flyta också genom sådana cañons. Sedan de båda floderna mötts under 38° 10′ n. br. och 109° 55′ v. lgd, genomflyter floden, som nu heter C., en rad ännu mer storartade dylika trånga dalar: Cataract, Glen, Marble och Grand cañon. Den sistnämnda, ett af de märkvärdigaste naturunder i världen, är omkr. 350 km. lång, intill 25 km. bred och delvis ända till 1,800 m. djup, så att ingen annan erosionsfåra på jorden kan mäta sig med denna. De inneslutande klippväggarna äro sönderklyftade i otaliga taggar och torn och visa de mest olika färger. Cañon bekantgjordes först genom major J. W. Powell, som 1869 for utför C. i en båt från Green river till Virgin river, C:s viktigaste biflod fr. h. Sannolikt hade floden där sitt lopp, innan bergen uppstodo, och cañon bildades genom vattnets urholkande verksamhet, medan samtidigt klipporna småningom höjde sig. På cañons väggar kan man iakttaga samtliga geologiska perioder från de stenkolsförande lagren till urtidens granitklippor. Vid 36° n. br. och 114° 45′ v. lgd böjer sig floden, som dittills runnit i sydvästlig eller västlig hufvudriktning, i en skarp krök mot söder, passerar Black och Pyramid cañon samt inträder därpå uti en bredare dal i den s. k. Coloradoöknen (se d. o.) och mynnar slutligen under 31° 55′ n. br. ut i California-viken, sedan den 100 km. ofvan utloppet mottagit sin största biflod fr. v., Rio Gila. Ångbåtar kunna, ehuru med svårighet, trafikera C. till mynningen af Virgin river, 980 km. ofvan dess utlopp. Vid denna har den vid springflod 10 m. djup, vid dödtid 3 m. Längden (från Green rivers källor) är 2,900 km. Flodområdet omfattar 582.000 kvkm.; vid högt vatten utgjuter sig nedre C. ibland i den v. om floden belägna Coloradoöknen. Litt.: Powell, "Canyons of the Colorado" (1893), och James, "The grand canyon of the Colorado" (1900).

2. (Rio C. de Texas l. Red river of Texas) Flod i nordamerikanska staten Texas, upprinner på Llano Estacado och flyter mot sydöst, förbi Texas' hufvudstad Austin, samt utmynnar under 37° 45′ n. br. i den grunda Matagorda bay af Mexikanska viken. Längd 950 km. Ångbåtar kunna gå upp till Austin, 320 km. från mynningen.

3. (Rio C., af indianerna kallad *Cobo-leuvu*, "stor flod") Flod i Argentina, upprinner i västra delen af provinsen Mendoza, på vulkanen Tinguiririca (se Colchagua), heter i sitt öfre lopp Rio Grande och faller ut i Atlanten, s. om Bahia Blanca. Längd 1,150 km. Föga segelbar.

4. (Förk. Colo.) Stat i nordamerikanska förbundet, uppkallad efter floden C. 1. Den ligger mellan 37° och 41° n. br. samt 102° och 109° v. lgd, omgifven af Wyoming och Nebraska i n. och n. ö., af Kansas i ö., af Oklahoma och New Mexico i s. samt af Utah i v. Areal 269,150 kvkm. Till sin fysiska beskaffenhet består staten af tre skarpt skilda delar: de stora enformiga, nästan trädlösa slätterna (*plains*), hvilka bilda statens östra tredjedel; v. därom en 40—80 km. bred kuperad landremsa, rik på malmer och vatten samt i allmänhet bördig,

men företrädesvis lämplig till beten; samt det till Klippbergen hörande berglandet, som fyller hela västra hälften af staten med en rad af brant uppstigande, genom djupa dalar skilda kedjor (Colorado l Front range, Park range, Sangre de Cristo, Culebra range, Sawatch range, San Juan mountains, White range, Vermillion bluffs). Inemot ett hundra toppar hafva öfver 4,000 m. höjd; till de högsta höra Blanca peak (4,386 m.) i Sangre de Cristo, Culebra peak (4,292 m.) i Culebra range, Grays peak (4,371 m.), M:t Rosalie (4,360 m.), Longs peak (4,349 m.) samt Pikes peak (4,292 m.) i Colorado range, M:t Harvard (4,350 m.) i Sawatch range, M:t Lincoln (4,357 m.) i Park range och Uncompahgre peak (4,340 m.) i San Juan mountains. Passen äro höga (öfver 3,100 à 3,500 m.). Mellan bergen ligga högslätter, hvilka oftast ha stäppvegetation, framför allt artemisiasnår (''sagebrush''), samt ibland skogar. Dessa kallas *parks*; de mest bekanta äro North park, Middle park och Egeria park på båda sidor om Park range, South park sydöst om Colorado range, San Luis park (2,100—2,400 m.) mellan Sangre de Cristo och San Juan mountains. Dessa ''parks'' synas ofta vara bottnar af forntida sjöar. C:s medelhöjd har beräknats till 2,075 m. ö. h.; endast få delar ligga lägre än 1,500 m., nära en tredjedel af ytan högre än 2,500 m. och ungefär en åttondel högre än 3,000 m. Floderna gå dels österut till Missouri, såsom South Platte och Arkansas, dels söderut till Mexikanska viken, såsom Rio Grande del Norte, dels västerut till Colorado, såsom Yampa, White, Gunnison, Dolores och San Juan. Mineralkällorna äro många och besökas såväl för sina medikamentösa egenskaper som för traktens torra och sunda klimat och de många vackra naturscenerierna. Till de mera besökta höra Colorado springs, Manitou, Cañon city, Glenwood springs, Ouray och Pagosa springs.

K l i m a t e t är torrt och sundt; Denver har en årsmedeltemperatur af 9,7°, i juli 22,6° och i januari —2,1°. Den högsta där observerade temperaturen har varit 38°, den lägsta —34°. Nederbörden är ej stor; i Denver blott 352 mm. Dock är den större uppe i bergen: i Breckenridge (2,900 m.) 703 mm. och i Climax (3,453 m.) 844 mm. per år. — De högre partierna af bergen äro till 3,200 à 3,400 m. höjd täckta af täta skogar, mest barrträd, men i de lägre bergstrakterna är skogväxten ringa, och ute på slätterna äro endast flodstränderna infattade af skogsband (vide, poppel etc.). Den stora San Luis-sandslätten bär blott artemisior, kaktus etc.

F o l k m ä n g d e n, som 1870 räknade endast 39,864 och 1880 194,327 pers., mer än fördubblades på 1880-talet och utgjorde 1900: 539,700 (2 på 1 kvkm.), af hvilka 91,155 voro födda i utlandet (10,765 i Sverige) och 10,654 färgade (8,570 negrer, 599 kineser, 48 japaner och 1,437 indianer). Af den manliga befolkningen öfver 21 år voro 4 proc. ej skrifkunniga. Statens läroanstalter äro: universitet i Boulder, bergsskola i Golden, landtbruksskola i Fort Collins, normalskola i Greeley, blind- och döfstumskola i Colorado springs, slöjdskola för gossar i Golden och för flickor i Aurora; dessutom finnas två af staten oberoende högre läroanstalter: Colorado college i Colorado springs och det metodistiska University of Denver. I de egentliga folkskolorna funnos 1903 3,700 lärare och mellanskolorna 321 lärare.

N ä r i n g a r. Det egentliga kulturlandet lig i midten af staten, alltså i högbergsområdet o omedelbart vid dess östra fot. Detta beror dä att både regnmängden är störst där och äfven m ligheten till konstgjord bevattning större i floder öfversta del än längre ned, där man får hjälpa med artesiska brunnar. Ty utan konstgjord beva ning är åkerbruk icke möjligt annat än på särski gynnade ställen. Därför spelar också jordbrul en underordnad roll. De viktigaste sädesslagen hvete, majs och hafre. Därjämte vinna trädgår odling samt sockerbetor en med hvarje år ökad tydelse. Bättre lämpar sig staten för boskapssköts C:s hufvudrikedom är dock dess gruföron. Af g lämnade det 1900 för 28,88 mill. doll., af silf för 26,48 mill. doll., och i fråga om båda dessa m taller står det nu främst bland Unionens stat Silfver upptäckte man 1858 och guld 1859, sedan har produktionen småningom ökats. Det a förnämsta guldgrufreviret är Cripple creek, under de 12 första åren (1891—1902) i 100 gruf gaf för 119,1 mill. doll., 1900 ensamt för 19,9 mi 1901 för 18 mill. och 1902 för 18,6 mill. doll. andra metaller gaf C. 1900 bly för 4,8 mill. do koppar för 4 mill. doll., zink för 3,1 mill. d Järnmalm finnes i oerhörda mängder i San Ju bergen och annorstädes; den brytes dock numera i i synnerlig mängd (1899: 308,000 ton malm), kan i framtiden få större betydelse. Stenkolsbr ningen steg 1886 till 1,4 mill. ton och 1902 till mill. ton, så att C. nu står i jämnhöjd med nä af kolstaterna i Appalachiska bergen. Af öfv gående betydelse synas petroleumkällorna ha v hvilka 1892 lämnade 842,000, men 1900 b 500,000 fat. Äfven salt, svafvel och gips fin rikligt. — Industrien inskränker sig ännu till s verk, kvarnar, järnverk och köttförpackningsans ter. Järnvägarna hade 1901 en längd af 7,538 k och de elektriska banorna 285 km.

F ö r f a t t n i n g o c h h i s t o r i a. Enligt 1 års författning väljas guvernören samt de högre betsmännen och de 35 senatorerna för 4 år, de deputerade för 2 år. Kvinnorna fingo 1893 f politiska rättigheter. Till kongressens represent hus sänder C. 3 ombud. Staten är delad i 57 co ties. Hufvudstad är Denver, som är den enda s staden i C. — Redan 1540 drog Vasquez Coron från Mexico genom dessa trakter, som förvärfv af Unionen genom köpet af Lousiana 1803 och trädelse från Mexico 1848. De undersöktes af (1806), Long (1820) och J. Fremont (1842), före upptäckten af ädla metaller på 1850-talet där jämte indianer endast ett fåtal mexikaner spanjorer samt några amerikanska jägare och h lande. 1861 bildades territoriet C., som 1876 togs som trettiåttonde stat i Unionen. J. J.

Colorädo-baggen (C o l o r a d o - s k a l b a g g *Chrysomela* (*Dyrophora*) *decemlineata*, *zool.*, en afd. *Tetramera*, fam. *Chrysomelidæ* hörande bagge, hvilken i Amerika uppträdt som en skadeinsekt på potatisväxten. Kroppen är oval van starkt kullrig, och till färgen smutsigt gul. vudet har en mörk fläck på pannan, ryggsk flera större och mindre mörkbruna fläckar. kroppen har på undre sidan en rad af svarta p

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ngs utkanterna. Hvarje täckvinge är försedd svarta, starkt punkterade längsgående linjer. 10 mm., bredd 6 mm. Äggen, som fästas på sidan af bladen, äro rödgula. Larven är som nästan blodröd, men blir som äldre blekare, gul, med svarta fläckar. Som djuret för att löpa sin utveckling från ägg till fullbildad ej behöfver längre tid än ungefär en månad, nnas flera (vanligen tre) generationer på som-, hvilket förklarar insektens hastiga förökning nassuppträdande. Såväl larven som den full-

Coloradobaggen. *a* ägg, *b*, *c* och *d* larver, *e* puppa.

le insekten förtära potatisplantans blad, där- angripes ej själfva potatisen. — Upptäckt och ifven redan 1823 från norra Kalifornien och gande trakter, hvarest den lefde på den vildt de *Solanum rostratum*, blef colorado-baggen först omkr. 40 år senare känd såsom skade- på potatisväxten, hvars odling då med nybyg- framträngt allt längre västerut. Först härjande en Iowa, spred sig insekten i Nord-Amerika fruktansvärd hastighet. År 1871 hade den t till Illinois samt till Pennsylvania och New västra del. År 1873 hemsöktes Columbia och nia, och s. å. uppträdde insekten i och omkring af städerna vid Amerikas östkust. Colorado- n eller, som den i Amerika benämnes, "colo- beetle", "colorado-bug", har utsträckt sina ingar öfver mera än $^1/_3$ af Nord-Amerikas för- stater. — I Europa fruktade man helt natur- att insekten skulle öfverföras med fartyg, och flesta länder utfärdades förbud mot införande tatis från Nord-Amerika. Så i Sverige genom ordning 1876. Emellertid har dess bättre al- någon härjning uppstått i Europa, ehuru skal- n bevisligen flera gånger blifvit öfverförd. Är anträffades denna insekt i Tyskland, i Mül- vid Rhen samt vid Schildau och Görlitz i Sach- och år 1900 uppträdde den i England å ett sland vid Tilbury docks, tillhöriga "India company" i London. I Sverige har colorado- n endast en gång anträffats vid en lastage- men aldrig lyckats innästla sig i någon potatis- . Att exemplar vid flera tillfällen förts öfver uropa och förökat sig å potatisodlingar, ehuru tta härjningar genom kraftigt ingripande af- , bevisar nödvändigheten att iakttaga den försiktighet. Anträffas misstänkta skalbaggar atisstånd, böra prof insändas till statens ento- iska anstalt, hvarest upplysningar och identifie- om skadeinsekter afgiftsfritt lämnas. G. G.

orado-skalbaggen. Se Colorado-bag-

lorado springs [kålərā'dâu spri'ŋs], "Colorado- na", hufvudstad i grefsk. El Paso i nord-amerikanska staten Colorado, på en högslätt, nära foten af Klippbergen och vid floden Fontaine qui Bouille samt mynningen af Monument creek. 38° 50′ n. br. 104° 49′ v. lgd. 21,085 inv. (1900). C. har ett utomordentligt härligt läge, med storartad utsikt öfver bergen, där det närbelägna Pikes peak når 4,292 m. Fyra järnvägslinjer mötas i C., som inrymmer ett college, döfstum- och blindinstitut samt har sågverksindustri och stor handel med boskap. Staden, som grundlades 1871 vid byggningen af Denver- och Rio-grande-järnvägarna, har haft rask tillväxt, som i början var att tillskrifva dess sköna läge och dess anseende som kurort för bröstsjuka och som på senare år berott på utvecklingen af guldgrufvorna i Cripple creek. Bland stadens omgifningar märkas Manitou, med hälsokällor, Garden of the gods ("gudarnas trädgård"), med sällsamma klippbildningar, Cheyenne cañons, och Monument park, med egendomliga förvittrade sandstensklippor.

Colorādoöknen, ofruktbar, sandig, till stor del under hafvets nivå belägen landsträcka i sydöstligaste delen af nordamerikanska staten Kalifornien, bevuxen endast med kaktéer och yucca. Kaliforniska viken synes fordom hafva sträckt sig ända till San Gorgoniopasset och vid sitt tillbakaträdande kvarlämnat ett stort salt inhaf, som småningom uttorkat och vid nordvästra ändan lämnat efter sig det stora saltlagret vid Salton, som ligger 91 m. lägre än hafsytan. Vid högt vattenstånd går Coloradofloden stundom öfver i denna depression, och därigenom har tid efter annan (1890, 1891, 1895) bildats en grund sjö, Salton lake, af omkr. 50 km. i längd och 16 km. i bredd. — Genom det öde granitberget Chocolate mountains är C. i ö. skild från Mohave-öknen.

Colossēum (it. *Coliseo*), sedan medeltiden namn på det gamla Roms största och praktfullaste

amfiteater (se d. o.), fordom kallad Flaviska amfiteatern. Den påbörjades under Vespasianus och fullbordades under Titus (80 e. Kr.). Den var bestämd till djurstrider och gladiatorsfäktningar, men kunde, om arenan sattes under vatten, användas äfven till låtsade sjöstrider. Byggnaden, som bil-

dade en ellips, hade en längd af 188 m., en bredd af 156 m. och en höjd af 48,5 m. samt rymde på terrassformigt uppstigande sittplatser 50,000 åskådare (enligt nyaste beräkningar; vanligen uppgifves 87,000). Underbyggnaden innehöll rum för de vilda djuren och maskineri för sceniska förändringar af alla slag. Öfversta sittraden omslöts af ett ståtligt kolonngalleri. Utvändigt öppnade sig de tre nedre våningarna, som voro prydda med doriska, joniska och korintiska halfkolonner, mellan bågar, som åt det hela gåfvo en lefvande och rik effekt; de nedersta 80 hvalfbågarna bildade lika många ingångar. En fjärde våning, med ogenombruten murmassa och motsvarande den inre kolonnkransen, var prydd med korintiska pilastrar och konsoler, på hvilka mastträd, afsedda att uppbära skyddsdukar mot sol och regn, hvilade. Inuti gingo tvenne hvalfda korridorer rundt hela byggnaden; från dessa ledde trappor till det inre. — Amfiteatern skadades under forntiden genom brand och jordbäfning; den användes under medeltiden som fästning, hvarjämte tre af Roms största palats — Palazzo Farnese, Palazzo Venezia och Palazzo della Cancelleria — byggdes med sten därifrån. Först på 1700-talet började man vidtaga anstalter att för vidare förödelse och förfall skydda denna byggnad, som i hela världen ej har sin like och som ännu mer än något annat är ett värdigt uttryck för Roms svunna storhet. (H. Sgn.)

Colossochelys Falc. & Cantley. Under denna benämning hafva beskrifvits några utdöda arter af släktet *Testudo*, utmärkta genom jättelik storlek. De hafva anträffats i miocen- och pliocensystemen på Himalaya samt i Europa och Norra Amerika. Somliga (t. ex. *C. atlas*) uppgifvas hafva haft en ryggsköld af 3,35 m. längd och 1,65 m. höjd. L—e.

Colo'strum (lat.), *med.*, den första modersmjölken, råmjölk. Se Mjölkafsöndring.

Colpitis, *med.* Se Kvinnosjukdomar.

Colquhoun [kəhō'n], gammal skotsk adlig ätt, hvars förste kände medlem, Umfridus de Kilpatrik, under förra hälften af 1200-talet förvärfvade godset Culchone i. Colquhoun i Dumbartonshire och sedan upptog detta namn som eget. Från 1300-talet bar släktens hufvudgren efter nya godsförvärf namnet C. of Luss. En sir John C. förvärfvade 1625 värdigheten "baronet of Nova Scotia". I Skottland utdog hufvudgrenen 1718 med sir Humphrey C., hvars dotterson öfverförde namnet och titeln till släkten Grant, som 1789 erhöll brittisk baronetvärdighet. Hufvudgrenen af den gamla ätten fortlefver emellertid i Sverige, dit bröderna Wolter och George C. inkommo 1572 med Charles de Mornays skotska trupp. Om dem och deras efterkommande se Gahn.

Colquhoun [kəhō'n]. Archibald Ross, engelsk ingenjör och politiker, f. 1848 på ett skepp, som passerade Godahopps-udden, uppfostrades i sitt fäderneland Skottland och blef 1871 järnvägsingenjör i Brittiska Burma. 1879 var han sekreterare vid beskickningen till Siam och de siamesiska sjanstaterna. Under en permissionsresa till England uppgjorde han i förening med d:r H. Hallett planen att medelst en järnväg genom Siam och Annam förena Indien med Kina. Planen vann uppmuntran, och C. för sin del utstakade 1880—81 den eventuella järnvägens sträckning i södra Kina och de kinesiska sjanstaterna. Han erhöll geografiska sällskapets i London guldmedalj och utgaf sina r beskrifningar *Across Chrysé* (2 bd 1883) samt *the shans* (1885). 1883—85 vann han berömm såsom tidningen Times' korrespondent i och Tonkin, under kriget mellan Frankrike Kina. Återkommen, verkade han med föredrag, ningsartiklar och skriften *English commercial po in the east* (1885) för sin idé att England b annektera öfre Burma och ingå allians med för att stäcka Frankrikes och Rysslands plan yttersta östern. Sedan Burma s. å. annekterats, kade C. där 1885—89 såsom engelsk kommiss 1890—91 var han styresman för det nyockupe Masjona-landet i södra Afrika och organiserade d viktiga koloni. C. erhöll afsked med pension och utgaf 1893 *Matabeleland and our positio South Africa.* Han har sedermera företagit vidsträckta resor i aflägsna världstrakter (Cen Amerika, Kina, Filippinerna, Syd-Afrika o. s och publicerat sina reseintryck dels i föreläsnin dels i en rad geografisk-politiska skrifter, såsom *key of the Pacific* (1895), *China in transforma* (1898), *Russia against India* (1900), *The ma of the Pacific* (1902), *Greater America* (1904) m

Colt [kål't], Samuel, amerikansk gevärsfa kant, f. 1814, d. 1862, uppfann 1828 revolv (se d. o.), men fick först 1835 tillfälle att i Patt i New Jersey upprätta en fabrik för sin uppfinn Visserligen måste han 1842 nedlägga fabriken, planen återupptogs 1847, då han, med anledni det mexikanska kriget, af regeringen fick en bes ning på 1,000 revolvrar. Fabriken flyttades till Hartford och utvidgades snart till den grad, den på en enda dag kunde leverera en lika rekvisition som den nämnda.

Co'luber, *zool.* Se Snoksläktet.

Colu'bridæ, *zool.* Se Snokar.

Colu'mba, *zool.* Se Dufslägtet.

Colu'mba. 1. C. d. ä., irländsk munk. Iroskotska kyrkan. — 2. C. d. y., ländsk munk, verkade under senare hälften af århundr. i Irland med glödande ifver och hänsy energi för den iroskotska formen af kristen Hans ifver dref honom som missionär till Britan och därifrån till Gallien, dit han kom 590. grundade han klostret Luxeuil, som under ledning blef medelpunkten för ett energiskt mis arbete. Det iroskotska klosterväsendet blef under snart härskande på fastlandet ända till perna. Särskild betydelse fick C:s verksamhet, genom att han införde bruket med *privatbik lekmän* och upprättade de första *penitentialböc* (se d. o.); härigenom vann det katolska botinst sin viktigaste utgestaltning. — På grund a djärfva frimodighet inför den osedlige burgun konungen Teuderik nödgades C. 610 fly från Lu till Italien. Där upprättade han 614 i Bobbi om Genova, ett nytt kloster, där han året därpå C. var en af merovingertidens mest betydande s ställare. Hans intresse för vetenskap och litt fann i Bobbio ett varaktigt och betydande Hans samlade skrifter utgåfvos 1667 af Fl under titeln *Collectanea sacra.* Jfr Seebass, lumba von Luxeuil" (1883). Hj.

Colu'mbæ, *zool.* Se Duffåglar.

Columbārium (lat.), dufslag; ett slags gra mare. Se Kolumbarium.

umbārium, latinska namnet på Kolmar.

u'mbia, republik. Se Colombia.

umbia [kəla'mbiə]. 1. (Äfven Oregon) Flod ra delen af Nord-Amerika. Den rinner upp iska Columbia, under 50° 30′ n. br. och 116° , från flera små sjöar på östra sidan af Purcell . Efter att först hafva flutit åt n. v. genom den längddalen mellan Selkirk mountains och de re kedjorna af Klippbergen, genombryter den ra, flyter i dalen mellan dem och Gold range därvid bildande ett par smala sjöar af mer än n. längd, Arrowsjöarna. Efter att från ö. ha it Kootenay och Clark's fork (Pend d'Oreille kommer floden vid Fort Shepherd in på Förstaternas område, mottar Colville fr. v. och sedan en rad vattenfall och forsar: Kettle 17 m.), Grand rapids, Rock island rapids, s rapids m. fl. På denna sträcka mottar den ne (fr. v.) och den från n. kommande Okina- (fr. h.) samt träder där ut ur skogsen och på den öde lavaplatå, som heter plain of the Columbia river. Där gardess stränder af flygsandsdyner eller kala urar. När den i södra delen af denna platå sin största biflod, Snake river, är den 1,200 ed. Böjande sig åt v. genombryter den Kaskadbergen, därvid delande sig i många , som skummande brusa fram mellan basalt- na. Dessa forsar kallas Dalles. Sedan flodna åter förenats, flyter floden genom bergen några fall, de s. k. kaskaderna (cascades). för Kaskadbergen rinner C. lugnt mellan vackra dda bergsstränder och kallas där ofta "Amerika Rhen". Själfva mynningsområdet är 11 km. I denna nedersta del mottar den från s. n Willamette. Med en längd af omkr. 2,250 ch ett flodområde af omkr. 772,000 kvkm. segelbar sammanlagdt 965 km., nämligen från ngen till foten af Kaskadbergen (190 km.), in till Dalles (80 km.), därifrån till Priest's (295 km.) samt från Colville till Boat encamp- (400 km.). Äfven dess biflod Willamette är r ett stycke. Nästan viktigare än flodfarten är et i nedre C. Järnvägarna, som till en del följa s stränder och af hvilka en slutar vid Astoria, ss mynning, hafva gifvit samfärdseln nya rikt- . — Bruno Hecata, chef för en af vice zen i Mexico 1775 utsänd expedition för att ka kusten bortom Kalifornien, var den förste, ann C:s mynning, hvilken han gaf namnet loque, men inträngde ej i floden. 1792 bele Robert Gray, kapten i amerikanska handels-, tillvaron af en flod, hvilken han efter sitt gaf namnet C., och löjtnant Broughton for s. å. uppför den till det nuv. Fort Vancouver. undersöktes floden noggrannare af amerika- Lewis och Clarke.

(District of C., förk. D. C.) Förbundsom- Nord-Amerikas förenta stater, upprättadt 1791 rmanent säte för regeringen. Det bildades ge- tt af staterna Virginia och Maryland afträdt e, beläget vid Potomac-floden, och utgör nu, Virginia 1846 återfick sin del, 179 kvkm. 24 kvkm. vatten) med 278,718 inv. (1900), 234 födda i Sverige. Distriktet, som innesluter dshufvudstaden, Washington, lyder omedelbart kongressen, i hvilken det icke är represen- teradt. Omedelbart n. v. om Washington ligger staden Georgetown. — 3. Hufvudstad i nordamerikanska staten Syd-Carolina, vid floden Congaree, som är segelbar dit upp för ångbåtar. 21,108 inv. (1900). C. har ett vackert kapitolium, ett college (från 1804), två teologiska seminarier och stor bomullshandel. — 4. Stad i nordamerikanska staten Pennsylvania, vid Susquehanna, öfver hvilken går en 1,866 m. lång bro. 12,316 inv. (1900). Liflig handel med byggnadsträ; järnverk. — 5. Stad i nordamerikanska staten Tennessee, vid Duck river. 6,052 inv. (1900). Flera högre skolor, såsom Jackson college, Female academy m. fl. — 6. Stad i nordamerikanska staten Missouri. 5,651 inv. (1900). Statens universitet (öppnadt 1841), med en afdelning, "School of mines and metallurgy", förlagd till staden Rolla. — 7. Brittiska C., provins i Dominion of Canada. Se Brittiska Columbia.

J. F. N.

Colu'mbia-pressen, *boktr.* Se Tryckpress.

Colu'mbium, *kem.*, kallades af Hatchett metallen i den af honom (1801) upptäckta columbiumsyran, eller, såsom den nu benämnes, niobsyran. Columbium är således synonymt med niobium. Se Niobium.

P. T. C.

Columbrētes l. Orm-öarna, en till spanska prov. Castellón de la Plana hörande ögrupp i Medelhafvet, i Valenciabukten, 65 km. från kusten. Öarna äro vulkaniska och besökas endast af fiskare.

Columbus [kəla'mbəs], namn på flera städer i Förenta staterna. 1. Hufvudstad i staten Ohio, vid Scioto. 125,560 inv. (1900). C. är regelbundet byggdt, med 30—40 m. breda gator, däribland den 5 km. långa Highstreet, och har många vackra byggnader, bl. a. ett i dorisk stil byggdt kapitolium, ett rådhus och ett förbundstyghus samt en katolsk katedral. C. har en betydande industri. 1900 funnos 914 fabriker, med 17,066 arbetare och ett tillverkningsvärde af 40 mill. doll., däribland 14 järn- och stålverk, 37 maskinfabriker och gjuterier, bryggerier, cigarrfabriker etc. C. eger två universitet (Ohios statsuniversitet och det lutherska Capital university), två katolska seminarier, en medicinsk skola (Starling college), en polyteknisk skola samt dårhus, idiotanstalt, blind- och döfstumskolor m. m. Staden är ock en viktig järnvägsknut. Den anlades 1812. — 2. Stad i staten Georgia, vid floden Chattahoochee. 17,614 inv. (1900). Liflig industri och handel, i synnerhet med bomull. — 3. Stad i staten Mississippi, vid floden Tombigby. 6,484 inv. (1900). Medelpunkt för ett rikt bomullsdistrikt. — 4. Stad i staten Indiana, vid White river, 65 km. söder om Indianapolis. 8,130 inv. (1900). Sågverk, ylle- och andra fabriker. — 5. Stad i staten Nebraska, vid Platte river. 3,522 inv. (1900).

Colu'mbus, Kristofer (it. Christoforo Colo'mbo, sp. Cristóbal Colón), Amerikas upptäckare, föddes i Genova sannolikt 1446. Fadern, Domenico Colombo, var ullväfvare i tämligen små omständigheter och hade 1439 inflyttat till Genova från Quinto, 10 km. öster om denna stad; modern var Susanna Fontanarossa från Bisagno, en ort i Genovas närhet. Kristofer var äldsta barnet bland fyra söner och en dotter. Fadern egde sedan 1440 ett hus i Genova ("la casa dell' olinella"), beläget i förstaden Vico dritto de Ponticello, och sannolikt är C. född i detta hus, i hvarje

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

fall har han där tillbragt sin ungdom. Huset inköptes 1887 af Genovas råd och försågs med en inskrift. Att C:s rätta födelseår är 1446 (icke 1436 eller 1456) framgår af staden Genovas nyfunna notariatsakter. Han synes intill 1473 ha arbetat i faderns yrke, ullväfveri, både i Genova och Savona, dit fadern öfverflyttade. (Uppgiften att han någon tid studerat vid universitetet i Pavia beror utan tvifvel därpå, att i Genova fanns en gränd eller gata med namnet "Vico de Pavia".) Jämte sitt egentliga handtverk torde han ha försökt sig på sjön, såsom naturligt var i en af samtidens lifligaste sjöstäder. Man känner, att han år 1470 fraktat vin till sjöss och år 1474 besökt ön Chios, som då tillhörde Genova. Hur länge C. vistats i Savona veta vi ej, men faderns alltmera försämrade ekonomiska ställning torde framkallat sonens beslut att på allvar lämna hembygden och söka sin lycka i utlandet. En mängd legender berätta om hvarjehanda resor och äfventyr i främmande länder, i hvilka C. skulle deltagit, men ehuru åtskilliga af dessa återgifvas i hans egna bref och anteckningar, ha de dock, i den mån de kunnat kontrolleras, visat sig vara mer eller mindre uppdiktade. C. älskade att insvepa sin ungdomstid i en viss mystisk dager och handskades ej alltid så noga med sanningen. Åtskilliga af hans äfventyr från denna tid återgifvas i den lefnadsbeskrifning öfver upptäckaren, som utkom i Venezia 1571 och som enligt uppgift skulle vara en italiensk öfversättning af en på spanska af sonen Fernando C. författad biografi. I verkligheten torde denna lefnadsbeskrifning vara en tendensskrift, i hvilken dock några af Fernando C. författade skrifter blifvit begagnade och kompilerade. En af de legender, som där berättas, är den, att C. år 1477 skulle besökt Island och färdats ännu fem breddgrader längre mot norr, men uppgiften är obestyrkt. Själf uppger C., att han under flera år seglat vida omkring, men att de aflägsnaste länder, som han besökt, varit England i norr och Guinea i söder.

När C. kom till Portugal är ovisst; möjligen var det först 1476, vid samma tid som en sjöstrid egde rum vid Kap S:t Vincent, i hvilken han enligt legenden skulle deltagit. I Savonas notariatsakter försvinner hans namn 1474, och resan till England (eller möjligen Island) 1477 torde han sannolikt företagit från Portugal; ännu senare infalla några sjöresor till Guinea. I Portugal äktade han, troligen ej före 1478, Felipa Moñiz Perestrello, hvars far, italienare till börden, varit ön Porto Santos (vid Madeira) förste länsherre (d. 1458). Genom detta giftermål fick hans lif en fastare hållning; han lefde i Lissabon, dit alla underrättelser om nyupptäckta länder och fjärrbelägna öar sammanströmmade och där sägner och äfventyr från hafvet voro i svang bland sjömännen. Han kom äfven i tillfälle att studera sin svärfaders efterlämnade skrifter, dagböcker och sjökartor och att sysselsätta sig med hvarjehanda kosmografiska arbeten, reseskildringar och skepparhistorier, hvilka närmast berörde portugisernas färder på oceanen. Att förbindelsen med sin förnäma kolonistfamiljen Perestrello ledt honom på upptäckarbanan kan betraktas som säkert. För att orientera sig i gängse kosmografiska läror studerade han flitigt ett 1410 utgifvet litet arbete, "Imago mundi", af kardinalen Pierre d'Ailly, i sjelfva verket en kritiklös kompilation ur äldre verk — bland annat Roger Bacons "Opus maius". Ett exemplar af denna bok, ännu bevaradt i columbinska biblioteket i Sevilla, är försedt med latinska randanmärkningar af C:s egen hand, och man ser, att han fått en mängd af sina geografiska och astronomiska kunskaper från nämnda bok, som sålunda väsentligt varit mellanledet mellan honom och de grekiska auktorerna. Af kardinalens bok inhämtade C. att paradiset låg på ett berg i fjärran östern, att hafvet mellan Spaniens västkust och Indiens östkust enligt Aristoteles' åsikt var tämligen smalt och att detta enligt Senecas utsago med förlig vind kunde öfvervindas öfver detsamma på några få dagar. Härtill kom, att enligt vittnesbördet i Esras fjärde bok, $^6/_7$ af jordens utgjorde land och endast $^1/_7$ täcktes af vatten. Till Portugal hörde C. äfven underliga ting berättade om hafvet i väster. Hans svåger Pedro Correa La Cerda, som förvaltat Porto Santo 1458—73, försäkrade, att ett stycke snidadt trä, ej arbetadt med järnverktyg, träffats vid stranden af Porto Santo och att stora rör, som icke växte i Europa, där drifvit i land. Från Azorerna meddelades, att vid ihållande västliga vindar sällsamma trädstammar (barrträd, som ej funnits på platsen) kommit till synes och att vid ön Flores vid en gång hade uppvräkts tvenne lik af en främmande människoras o. s. v. Genom familjen Perestrello har C. troligen också fått del af den inom portugisiska kretsar i Portugal diskuterade praktiska möjligheten af upptäcktsfärder västerut. På ett eller annat sätt hade han nämligen fått veta, att det redan för flera år tillbaka förelåg en bestämd plan för en sjöväg genom västlig oceanfärd och att denna färd, som enligt uppgift af florentinaren Toscanelli, enligt uppgift beräkning skulle leda till Kina och Indien på ett kortare väg än den af portugiserna hittills följda runt Afrikas kontinent. Planen att söka Indien väster öfver oceanen beslöt nu C. att vidare utarbeta och om möjligt sätta i verket.

Med anledning af en framställning från kung Alfons V i Portugal hade den berömde florentinske naturforskaren Toscanelli 1474 sändt nämnde konung en karta, som visade möjligheten af en kortare sjöväg till Indien. Den portugisiska planen att söka denna sjöväg lades emellertid å sido; men C. som fått kunskap om planen, vände sig, enligt egen uppgift (dock ej före 1479), direkt till Toscanelli och på anmodan sände honom en kopia af kartan jämte afskrift af ett förut till konungens biktfader Fernez skrifvet bref med upplysande kommentarier. Af ett följande bref angaf Toscanelli den västliga vägen som "ej blott möjlig, utan äfven riktig och säker till den för till mäktiga konungariken och berömda städer och provinser". Toscanellis på latin skrifna bref till Martinez är bevaradt i columbinska biblioteket i Sevilla, och biskop Las Casas, som 155[illegible] skref sin berömda "Historia de las Indias", berättar uttryckligen, att han haft Toscanellis karta och bref framför sig. Däremot finnes den mellan C. och Toscanelli förda brefväxlingen bevarad endast

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

· genom C. själf. Den innehåller flera orim-
ı, och då C:s uppgifter icke alltid äro att
, kan man ha skäl förmoda, att C. på otillå-
t ur det kungliga arkivet i Lissabon skaffat
nnda kopior och sedan själf författat den till
personligen ställda inledningsskrifvelsen.
u som helst, vände sig emellertid C. med sin
a bestämdt formulerade plan till konung Johan
n 1481 efterträdt Alfons V. Det torde icke
tt före 1483. Konungen upptog planen tämli-
ligt, men lät förelägga den inför sitt råd, och
letta utvecklade C. sina idéer. Han stödde
vid i synnerhet på Marco Polo och synes icke
mnt eller betonat Toscanellis namn. Rådet
icke öfvertygas, men konungen visade sig
n att låta C. göra ett försök. Men då stran-
det hela på C:s otroligt stora fordringar.

n af C:s broder Bartolommeo före 1502 utförd karta öfver nya världen.

gen afvisade honom, och kort därefter måste
nligen fly från Portugal, emedan han råkat i
med de rättsliga myndigheterna. Han kvar-
de i Portugal sin hustru jämte de yngsta bar-
och han återsåg henne därefter aldrig. Att
Johan II sedermera i bref af 20 mars 1488
ade sig om att vinna honom och därvid lofvade
skydd och lejd mot portugisiska myndighe-
ingripande berodde väl närmast därpå, att
gen befarade, att C. i besittning af Tosca-
karta kunde bli en farlig konkurrent i sträf-
att sjöledes uppnå Indien.
utet af år 1484 eller i början af följande år
de C. som flykting Spaniens jord. Efter att
dstigit sannolikt i Puerto de S:ta Maria, mot-
n vänligt af bl. a. hertigarna af Medina Celi
edina Sidonia, af hvilka den sistnämnde, don
le la Cerda, hade sitt residens i Sevilla. Är
mottogs han första gången af Spaniens konunga-
erdinand och Isabella. I Spanien hade man
föga bekymrat sig om kosmografiska ting
om upptäckter i oceanen. C. förstod dock
r stödja sin plan med religiösa argument,
enom han för sina syften vann den högre
a hierarkien och därmed äfven den fromma
ng Isabella. Kristendomen och katolska kyr-
ulle utbredas till den fjärran östern. På rege-
s uppdrag sammanträdde i Salamanca en pröf-
nta, som emellertid gjorde skarpa invänd-
mot C:s plan, och saken uppsköts med kri-
n förevändning. C. lefde därefter många år i
, dels i Córdoba, dels i Sevilla, ensam, obe-
ch nästan bortglömd. Härunder knöt han i
förbindelse med en ogift dam, Beatriz
z de Arana, som i aug. 1488 födde honom

sonen Fernando, en händelse, som i senare tid varit största hindret för hans kanonisering. Slutligen beslöt han 1491 att lämna Spanien och annorstädes, närmast i Frankrike, försöka sin lycka. Men på vägen från Córdoba till Huelva passerade han förbi franciskanklostret Santa Maria la Rábida och bad där portvakten om en bit bröd för sin lille son Diego, som följde honom till fots. Den besökandes främmande uttal väckte portvaktens nyfikenhet, priorn Juan Perez tillkallades, och snart hade C. öppenhjärtigt redogjort för sina öden och planer. En i Palos bosatt ung läkare, Garcia Hernandez, som sysslade med kosmografi, rådfrågades, hvarvid han och priorn, som varit drottningens biktfader, blefvo ense om att ej låta C. draga ur landet utan att underrätta drottningen. Bud sändes till lägret vid Santa Fé utanför Granada, där hofvet befann sig. Drottningens svar var gynnsamt. C. skulle vänta, tills Granada fallit, hvilket snarast vore att motse, och då skulle han få tre fartyg för sin färd.

C. infann sig nu i lägret vid Santa Fé och var närvarande vid Granadas intagande i jan. 1492. I sista stund höll hans plan på att stranda till följd af samma öfverdrifna fordringar, som han förut uppställt i Portugal. C. var emellertid härutinnan obeveklig, och 17 april 1492 afslöts med honom ett af de spanska majestäterna undertecknadt statsfördrag, som innehöll följande bestämmelser: 1. C. utnämndes till amiral för lifstiden på alla öar och nyupptäckta fastland med ärftlig värdighet inom sin familj, åtnjutande alla hedersrättigheter, som tillkommo Kastiliens storamiraler; 2. han utnämndes vidare till vicekonung eller generalguvernör öfver de nyupptäckta områdena, med fullmakt att för hvarje ämbete inom desamma föreslå tre personer, af hvilka regeringen utsåge en; 3. tiondedelen af alla produkter och varor, pärlor, guld och silfver, kryddor och annat, som förvärfvades inom C:s vicekonungadöme, skulle tillfalla honom; 4. han hade rätt att vid alla handelsföretag till de nyupptäckta länderna bidraga med en åttondedel af omkostnaden samt att erhålla en motsvarande vinstandel. Slutligen fick han rätt att bära titeln ''don''.

Utrustningen af eskadern skedde i den lilla hamnen Pálos och försiggick med stor skyndsamhet. Enligt Ruges beräkning kostade hela utrustningen endast 1,140,000 maravedis, d. v. s. 26,265:60 kr., en äfven för denna tid ganska blygsam summa. Drottningen anskaffade det mesta af pengarna. Staden Pálos måste åtaga sig hyran för två fartyg under 2 månader och betala manskapets sold i 4 månader, Sevilla skulle leverera vapen och proviant. C. anskaffade själf med anvisade medel ett tredje, mindre hjälpfartyg. Vid utrustningen understöddes han kraftigt af den ansedda sjömansfamiljen Pinzon i Pálos, af hvilken ej mindre än tre bröder medföljde på resan: Martin Alonso som kapten på skeppet Pinta (där äfven Francisco Martin var anställd) och Vincente Yañez på Niña. På flaggskeppet, Santa Maria (Marie Galante), fördes befälet af C. själf. Skeppen, som alla voro af ringa omfång, till-

hörde två olika typer: flaggskeppet var en s. k. nave, d. v. s. ett bredbyggdt lastskepp med högt bord, och seglade relativt långsamt, de båda mindre fartygen voro däremot karaveler, flatbyggda snabbseglare. Alla tre hade heldäck och voro tremastade; från Kanarieöarna buro alla tre fyrkantiga segel. Besättningen utgjordo 90 man, hvarjämte medföljde läkare, rättstjänare, en kunglig notarie för utfärdandet af allehanda dokument, en tolk, Luis de Torres (en döpt jude, som utom latin äfven förstod hebreiska, koptiska och arabiska, hvilka språk man ansåg sig behöfva i "Indien"), betjäning o. s. v., så att personalen tillsammans utgjorde 120. Då man lefde i den fasta öfvertygelsen, att C. skulle uppnå den mongoliske "storkanens" land, lämnade monarkerna honom officiella rekommendationsskrifvelser till alla länder och folk i östern samt bref till storkanens hof; man visste icke i Europa, att den mongoliska dynastien i Peking redan upphört att regera 1368.

Redan vid aftesan, som försiggick 3 aug. 1492 från Pálos' hamn, började C. föra en dagbok öfver denna märkvärdiga oceanfärd, hans *första resa*. Dagboken, som finnes bevarad i utdrag hos Las Casas, ger en tydlig bild af färden. C. följde troget den väg, som utvisades på Toscanellis karta, och alla resans detaljer få sin förklaring endast genom denna karta. Enligt denna var oceanens smalaste del mellan Kanarieöarna och östliga Asien; seglade C. från dessa öar rakt västerut, måste han träffa på Zipangu (Japan) och i hvarje fall Asiens östligaste utsprång, det kinesiska landskapet Mangi, där storkanen residerade. Den egentliga oceanfärden anträddes alltså från Kanarieöarna, hvarest ett längre uppehåll gjordes; först 6 sept. styrdes mot väster. Amiralen förde en dubbel skeppsjournal, en för sig ensam, med angifvande af de verkligen tillryggalagda afstånden, och en för manskapet, där de dagligen seglade afstånden voro väsentligt reducerade, för att manskapet ej skulle afskräckas af de höga miltalen och förtvifla om sin hemkomst. 13 sept. upptäckte C. för första gången magnetnålens västliga missvisning, hvilket fenomen han längre fram för de ängslige sjömännen förklarade så, att det var polstjärnan, som ändrat plats på himmelen. Från 16 sept. blef vädret varmare, det var som april i Andalusien, en klimatväxling, som vanligen inträder 15° v. om Kanarieöarna. Samma dag seglade eskadern in i de kringdrifvande massor af sjötång, som numera kallas Sargassohafvet. En lefvande krabba infångades och tyddes som tecken att land var i närheten. Fartygen sökte vinna försprång framför hvarandra för att först få se land, ty drottningen hade på C:s förslag utsatt en belöning af 10,000 maravedis (omkr. 230 kr.) åt den, som först upptäckte land. Vid solnedgången 23 sept. ropade Martin Alonso från bakstammen å sitt fartyg, att han nu såg land. Amiralen knäböjde för att tacka Gud, och hela manskapet uppstämde: "gloria in excelsis Deo". men nästa dag upptäcktes, att det hela var endast en molnbank. 30 sept. sågos så stora fågelsvärmar, att alla förundrade sig däröfver. Söndagen 7 okt. var man åter säker på att vara nära land; samma dag iakttog C., att fåglarna flögo mot s. v., och beslöt nu att ändra kursen till s. v., emedan "han visste, att det var genom iakttagande af fåglarnas flykt som portugiserna tidigare hade upptäckt de flesta af sina öar". Redan Las Casas har gjort den anmärkningen, att om C. bibehållit sin gamla k skulle han kommit till Florida och sålunda u täckternas förlopp möjligen tagit en annan riktni

Men nu började manskapet, som flera gån visat tecken till missnöje, på allvar att blifva ligt öfver den långa färden. Emellertid förstod att lugna folket, och spåren af lands närhet bl allt tydligare: man stötte på en kvist med v rosor, en käpp med utskärningar, ett stycke en trädstam o. s. v. Sent på aftonen 11 trodde sig C. från skeppskastellet se ett ljus från en fackla i land, och 12 okt. kl. 2 på m gonen (en fredag) såg en matros på Pinta, Rod de Triana eller Juan Rodriguez Bermejo från linos vid Sevilla, en låg, gräsklädd strand framför sig i morgonbelysningen. Denne matros alltså upptäckaren af Amerikas första ö och s med rätta haft drottningens belöning, men C. denna i anspråk för egen räkning. Ön, som af kallades San Salvador ("frälsaren"), af infödinga Guanahani, var en af Bahamaöarna, sannolikt nuvarande Wätling island, då endast på d passa C:s ord att "den är tämligen stor och fl har många träd och mycket vatten, och i mi är en stor lagun".

Ön togs högtidligt i besittning för Kastiliens ning, och ett kors restes på en höjd vid kus Byteshandel inleddes med infödingarna, som fikna och godmodiga samlades omkring farty Det gladde upptäckarna, att de infödda buro näsprydnader af guld; man var alltså nära g länderna. Genom teckenspråk fingo spanjorerna att guldet kom söderifrån. Efter tre dagar st C. mot s. v., försiktigt lotsande sig fram h de många öar han stötte på. Öfverallt mottogs vänligt af infödingarna, som voro fattiga och jämt visade mot söder vid spanjorernas frågor guld. C. hörde talas om en stor ö i s. v., hette Kolba eller Cuba och som han — efter karta — förklarade vara Zipangu (Japan). Där ville han färdas till fastlandet och i hufvudst Quinsay öfverlämna de kungliga brefven till kanen.

28 okt. uppnåddes lyckligt Cubas nordkust efter hvilken eskadern seglade till 5 dec. P häfdade nu, att Cuba var namnet på en sta att landet, som man seglade utefter, var kontinent. C. anslöt sig snart till denna m och trodde, att han var på 42° n. br., medan i verkligheten befann sig under 21°. Nu sände två spanjorer i land, däribland Luis de Torres, två indianer, för att utforska det inre; de söka finna vägen till storkanen och fingo me de kungliga brefven. Efter fyra dagar komm tillbaka och berättade, att de träffat flera små hvaraf en med 50 hus och 1,000 människor. allt hade de mottagits som sändebud från hi men någon konung eller något större rike hade sett spår af; när de frågat efter guld och kr pekade man mot söder och öster. Det var vid tillfälle spanjorerna lärde känna det indianska ket att röka tobak; infödingarna rökte på blad och kallade denna rulle "tabacos" (cig Man fann också, att de infödde odlade säd ärter och bönor samt rotfrukter (batater).

12 nov. beslöt C. att segla österut för att den guldrika ön Babeque. Han styrde för

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

kusten. Därunder aflägsnade sig Pinta i hem- från honom för att på egen hand göra upp- r (21 nov.). Infödingarna omnämnde utom ue en annan guldrik ö Bohio, hvars inbyggare ie och uppåto människor från de andra öarna. erna" kallade dessa människoätare "cariba" "canibales" (som endast är ett förvanskadt af "cariba", kariber). 5 dec. nådde C. öst- n af Cuba, Punta de Maisi, som han i tron et var Asiens yttersta utsprång kallade Alfa Omega. Själfva landet kallade han Juana den spanske kronprinsen, ett namn, som dock höll sig. Snart uppsteg fjärran öfver vattnet ytt högt land ur vågorna: det var det efter- Bohio, senare efter en af sina provinser kalladt . C. tog landet i besittning på sedvanligt sätt, trax betagen i dess skönhet och milda klimat gaf det namnet La Española ("den spanska lat. *Hispaniola*). Landets materiella kultur s stå högre än på Cuba, furstar och höfdingar ser) förekommo, och i det inre af ön skulle ett rikt guldland, kalladt Civao; C. var äfven rax färdig med sin förklaring, att Civao måste Zipangu (Japan), hvars guldrikedom skildrats rco Polo.

aftonen 1492, medan C. sökte hvila från resans ngningar, stötte hans fartyg S:ta Maria på och måste öfvergifvas. Då Niña icke kunde a båda fartygens besättningar, kvarlämnades an och 3 officerare för att grunda en koloni. te upp byggdes af S:ta Marias vrak och om- med vall och graf; det försågs med proviant t år och fick efter julaftonen namnet Navidad. Pintas försvinnande var amiralen ifrig att komma hem till Spanien med underrättelse gjorda upptäckterna och gick därför 4 jan. under segel längs nordkusten af Haïti. Efter agar mötte han Pinta. Martin Alonso kom d och urskuldade sig, och C. låtsade som han honom "för att icke gifva efter för satans lser, som hela tiden lagt hinder i vägen för resa". Pinzon hade varit på Babeque ua), men icke funnit guld där; han hade hän- till det sydligare Bohio (Haïti), där han landat mil öster om C. och äfven tillbytt sig en del Pinzon hade äfven hört talas om ett annat nd i s. v., kalladt Yamaya (sannolikt Ja-). Om man därifrån — förkunnade india- — seglade vidare i 10 dagar, kom man till nd, där alla människor buro kläder.

nsamt styrde nu C. och Pinzon österut och 12 jan. Kap Samana, hvarest träffades vilda rigiska kariber. Dessa berättade om en mängd sydöst, d. v. s. Små Antillerna, men amiralen att begagna den gynnsamma vinden och hemåt (16 jan.). Efter nära en månads färd br.) utbröt en rasande storm, de båda farty- skildes från hvarandra och möttes ej förrän i . Ändtligen 4 mars styrde C. in i Tajos myn- ik. I Valparaiso i Santarem nära Lissabon s C. i audiens af Portugals konung Johan II, Portugal fick han tillfälle att till Spanien af- en reseberättelse, som han skrifvit på höjden af ... Själf gick han 13 mars åter till sjöss, och dagar senare seglade han in i Pálos' hamn ottogs med jubel af stadens inbyggare. Samma kom också Pinta in i hamnen. Pinzon hade landat i Galicien och därifrån sändt bud till monarkerna med begäran om audiens; dessa hade emellertid redan erhållit underrättelse från amiralen och svarade Pinzon, att han egde infinna sig i dennes följe. Pinzon seglade därefter till Pálos, gick i land utan att besöka C. och dog få dagar därefter af grämelse.

C. fick ett storartadt mottagande vid de spanske monarkernas hof i Barcelona, och hans resa dit tvärs igenom Spanien liknade ett triumftåg. Det af honom upptäckta landet ansågs vara Indien, måhända den yttersta, ännu okultiverade delen däraf. På C:s förslag vidtogos genast åtgärder för en kolonisation därstädes. Genom en påflig bulla, utfärdad 3 maj 1493 af Alexander VI, tillerkändes de nya länderna åt Spaniens krona som evärdlig besittning med villkor, att den kristna tron där utbreddes. Gränsen mellan Spaniens och Portugals af påfven 1479 tillerkända områden (från Kap Bojador till

C:s landstigning. Faksimile efter ett träsnitt i en i Florens 1493 tryckt flygskrift.

Indien) lades af påfven 100 leguas v. om Azorerna och Kap-Verde-öarna, från nordpol till sydpol, hvarigenom jorden delades som ett äpple i två hälfter; portugiserna fingo den östra, spanjorerna den västra jordhalfvan. Portugal protesterade däremot, och efter många förhandlingar enades de båda makterna genom fördraget i Tordesillas 1494 (juni) om en ny delning. Demarkationslinjen skulle nu gå 370 leguas v. om Kap-Verde-öarna, och ehuru aldrig astronomiskt fixerad, hade den dock — som sedermera skulle visa sig — oförmodadt lagt hela Brasilien på den portugisiska andelen. Innan dessa förhandlingar bragts till fredlig lösning, hade C. utrustat en stor flotta för sin *andra resa* västerut. Flotten bestod af 17 fartyg. En mängd kastiljanska adelsmän medföljde, likaså åtskilliga präster, vidare jordbrukare, bergsmän, handtverkare och soldater, inalles öfver 1,000, med besättningen på fartygen 1,500 människor. Då det nu gällde en verklig kolonisation, medfördes äfven europeiska sädesslag och andra kulturväxter, likaså de första europeiska husdjuren,

särskildt hästar och nötboskap. Flottan lämnade Cádiz 25 sept., styrde från Kanarieöarna öfver världshafvet i något sydligare riktning än förra gången och fick redan 3 nov. den första ön i sikte. Den kallades Dominica (''söndagsön''), därefter följde Marie Galante, Guadeloupe, Montserrat och flera andra af Små Antillerna, slutligen ön Boriquen (nu Portorico). 27 nov. kom flottan utanför Navidad på Haïtis nordkust. Kolonien var förstörd, fästet hade nedbränts och besättningen dödats af indianerna. Den osunda trakten vid Navidad öfvergafs, och i stället lades längre österut vid kusten grunden till en stad, Isabella. Kolonien förde emellertid en tynande tillvaro och erbjöd inga produkter, de sparsamma guldfynden lämnade ingen ersättning för omkostnaderna. Alla lifsmedel måste anskaffas från moderlandet. C. föreslog att täcka utgifterna genom människokof och karibernas användande till slafveri, men monarkerna gingo ej in på hans förslag, utan väntade andra åtgärder. Till nyssnämnda olägenheter kom ett osundt farligt klimat och ovana vid arbete i tropikerna; också växte missnöjet alltmera bland kolonisterna. C. utnämnde sin bror Diego till ställföreträdare i kolonien och bröt med 3 fartyg upp i april 1494 för att fortsätta sina upptäckter och framför allt få visshet om huruvida Cuba var fastland eller ö. Han följde Cubas sydkust ett stycke, men efter indianernas anvisningar om ett guldland i söder ändrade han sin kurs i denna riktning och upptäckte Jamaica 5 maj, men styrde sedan ånyo öfver till Cuba. Af fiskare på de småöar han gaf namnet ''Jardines de la reyna'' (drottningens trädgårdar) erfor han om ett västligt land Magon, tydligen afseende mayafolket, men af C. uppfattadt som asiatiska landskapet Mangi (enligt Toscanellis karta). Han styrktes häraf i sin mening, att Cuba var Asiens fastland. Då kusten böjde af i sydvästlig riktning (två dagsresor från Cubas sydvästspets, Kap San Antonio), beslöt han att vända om och låt sitt manskap högtidligen besvärja ett protokollsmässigt uppsatt dokument, att Cuba var ett fastland, icke en ö. Åt sin yngre broder, Bartolommeo, som förut i England och Frankrike varit verksam för hans planer och nu ankommit till Haïti, öfverlämnade han förvaltningen af den nya, oroliga kolonien och skyndade själf hem till Spanien för att utrusta en ny expedition. 11 juni 1495 landade han i Cádiz.

C. mottogs denna gång med begynnande misstro och afundsjuka. Drottningen blef honom dock alltjämt bevågen, ehuru kriget med Frankrike och infanten don Juans död fördröjde utrustningen af hans nya expedition. Sålunda kunde han först i maj 1498 med 6 skepp bryta upp från San Lúcar till sin *tredje resa*. Han närmade sig denna gång ekvatorn och styrde från Kanarieöarna och Kap-Verdeöarna mot s. v., för att i enlighet med nedärfda medeltida teorier under ekvatorn söka påträffa ädelstenar, pärlor, guld, kryddor och svarta människor. Genom den heta kalmgördeln uppnådde han på 17 dagar Antillerna och fann 31 juli ön Trinidad. Söder om denna ö följde han den häftiga ekvatorialströmmen förbi Orinocos delta in i Pariagolfen och därifrån genom det s. k. Drakgapet ut i Karibiska hafvet. Det skummande, kokande vattnet bragte fartygen i stor fara och gaf C. idén till nya teorier. Massorna af sötvatten (från Orinoco) kunde härröra endast från stora floder och det vilda f sandet blott af flodfårans starka lutning och f alltså måste floderna från branta berg störta s hafvet. Men några berg kunde icke iakttagas det flacka Orinocodeltat. C. trodde därför, att befann sig i närheten af det jordiska paradiset. enligt Pierre d'Aillys ''Imago mundi'' låg i fjär östern på ett högt berg, enär fyra strömmar gingo därifrån. Af det stora höjdläget berodde äf infödingarnas ljusa färg så nära ekvatorn; de mot all föregående beräkning ljusare där än läm i norr. Men då bergen fattades för att stödja teori, menade han, att jorden ej kunde rund som ett klot, utan här hade en ansvälln som å ett kvinnobröst och egentligen var p formig. Så hade amiralen af sin böjelse för myst fantasterier föranledts att tvifla på sina upptäc resors egen grundförutsättning, d. v. s. jordens k form. Af omsorg för sin koloni afbröt han emelle vid ön Margarita (Venezuela) färden längs Syd-A rikas nordkust och styrde norrut till Haïti. under tiden hans broder Bartolommeo grundlagt ny stad, San Domingo, den i Amerika äldsta e peiska stad, som ännu består.

De båda följande åren voro för C. de svår i hans lif, och de betydde sammanstörtandet af kungliga maktställning. Han hade öfverskatta förmåga, då han jämte rangen af spansk am gjorde anspråk på ställningen som ståthållare vicekonung. Kolonien fann han nu i fullt upp ledt af öfverdomaren Roldan; rebellerna hade ge hemseglande skepp satt sig i förbindelse med derlandet och underlätо ej att skildra den gen siske främlingens dåliga förvaltning som orsaken koloniens olyckor. I sin rådlöshet började C. u handla med upprorsmännen och återinsatte Ro i hans ämbete, för att sedan ånyo söka bryta gemensamma aftalet. Detta endast ökade or och blottade hans oförmåga som koloniens led De spanske monarkerna sände i aug. 1500 en u sökningsdomare Bobadilla till Haïti, försedd kunglig fullmakt. Denne gynnade genast konungens motståndare, utbetalade innestående och sold, förklarade guldutbytet för fri näring vann därigenom kolonisterna för sig. Vicekonu och hans bröder blefvo fängslade och sändes i k till Spanien i nov. 1500.

I Spanien väckte vicekonungens förödmju oerhördt uppseende och gjorde på monarkern pinsamt intryck. De gåfvo genast befallning försätta upptäckaren i frihet och bevisa honom vederbörande hedersbetygelser. Men som en b man kom C. till hofvet i Granada, och han vann egentligen aldrig den smälek, som dr honom. Monarkerna beslöto hemkalla Bobadill att utsända till Västindien en opartisk domare colas de Ovando, som 1502 afgick dit med e flotta och en betydande truppstyrka. Roldan hans anhängare fängslades, och snart var återställdt i kolonien, men C. återfick ej förvaltningen öfver sina länder. Dock bibehöl alltjämt sina inkomster och rättigheter ograv Och för att återföra honom till hans egentliga gift, upptäckarens, lät man honom företaga upptäcktsfärd på andra sidan hafvet. Åren —1502 hade varit betydelsefulla i afseende p grafiska upptäckter och väsentligen förändra

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

nna åsikten om jordytan. Syd-Amerika med
ordkust och östsida intill södra vändkretsen
dykt upp ur oceanen, på upptäckandet af Bra-
genom portugisen Cabral hade följt florenti-
Amerigo Vespuccis berömda resor, som skulle
fa den nya världen dess namn. Vid samma
ade Vasco da Gama rundt Afrika funnit vägen
det verkliga, sedan forntiden kända Indien.
etraktade visserligen fortfarande de af honom
ickta öarna och länderna som hörande till In-
men måste medgifva, att han i viss mån endast
dt förgården till detta land. Var Cuba ett
nd, liksom omisskännligen kusterna af Vene-
och Brasilien tillhörde ett stort land, som ej
få karaktär af en ö, så återstod påtagligen
t sjövägen söder om Cuba västerut för att komma
'inre Indien''. Åt detta håll hade man alltså
ta efter ett sund, en genomfart, som ledde till
gisiska Indien.

tta blef också C:s mål på hans *fjärde resa*,
en han företog från Cádiz 9 maj 1502 med
små skepp. På denna resa medföljde hans
. stöd, brodern Bartolommeo, jämte sonen Fer-
o. C. anlöpte San Domingo på Haïti, men
des af ståthållaren Ovando att landstiga.
ili seglade han vidare västerut mellan Cuba och
ica samt nådde i sydvästlig riktning 30 juli
illa ön Guanaja i Hondurasgolfen, ej långt från
rande staden Trujillo. Där stötte han oväntadt
ya världens första kulturfolk, medlemmar af
stammen från Yucatan. Det var handelsmän
kvinnor och barn ombord, seglande i en stor
ss, som tillryggalagt 30 mil öfver hafvet. Far-
n hade ett skuggtält af palmgrenar till skydd
regn och sol. Varorna bestodo af brokigt får-
och virkade bomullsdukar och bomullsskjortor,
ärd med egg af obsidian, kopparyxor för träd-
ng samt kopparkärl. Som mynt begagnade de
bönor, hvaraf ett stort förråd medfördes, och
lifsmedel utgjordes af majs, batater och jams.
llet för att utfråga dem om deras hemland och
för deras kultur fäste C. hufvudvikten vid
rterna för guld och visades på så sätt söderut
tt guldland vid namn Veragua. C. uppgjorde
n teorien, att han seglade utmed klassikernas
lene halfö'' (Chersonesos aurea), d. v. s. halfön
kka, som stängde honom från Ganges. Färden,
blef ytterst farlig, gick österut utmed den
kusten. I Chiriquibukten, där kusten blef
bergig, fick C. den första dunkla underrättel-
m ett stort vatten på andra sidan, alltså första
elandet om Stilla oceanens närhet. En rasande
dref honom förbi Veragua till näset vid Pa-
, där han fann skydd i bukten Puerto bello
måste kvarligga en hel månad för storm och
r. Två fartyg gingo förlorade. Med åter-
n nåddes Dariengolfen, och därifrån nödgades
träda återresan med sina svaga, af mask genom-
de fartyg. Han förmådde taga sig öfver till
ica, men måste där sätta fartygen på land för
dda lifvet. De skeppsbrutne måste leva af
ernas underhåll, under inbördes strider och
i, en kamp för lifvet, som varade ungefär ett
Härunder lyckades Diego Mendez i en roddbåt
5 dagar och 4 nätter nå fram till San Do-
och hämta hjälp; ett skepp anlände 25 juni
till Jamaica och upptog manskapet. Så åter-

vände C. för sista gången från nya världen till Spanien och landade i nov. samma år i Cádiz — som en skeppsbruten.

Ännu samma månad dog C:s gynnarinna, drott-

Det hus, där Columbus dog.

ning Isabella, och konung Ferdinand intresserade sig föga för de ''indiska'' angelägenheterna. För-

Columbus' staty i Genova.

valtningen af de transatlantiska länderna kostade pengar och människolif, klimatet skördade sina offer. Någon hänförelse för nya världens skatter fanns ej mer, och ingen bekymrade sig om den hemvändande amiralen. Han förlorade sina privilegier och heders-

poster, men lefde under någorlunda goda villkor i Sevilla. Man erbjöd honom i utbyte mot hans vicekonungadöme besittningar i Spanien, men därpå gick han ej in; han ville afstå därifrån endast till förmån för sin son Diego, men detta afböjdes af regeringen. Så tillbragte han sjuk, nedböjd och ensam de sista åren af sitt lif och dog 20 maj 1506 i Valladolid. Hans kvarlefvor bisattes först i franciskanklostret därstädes, sedan i klostret S:ta Maria de las Cuevas vid Sevilla, men fördes 1537 till San Domingo, för att 1796 öfverflyttas till domen i Habana. C. lefde och dog i den tron, att han kommit till öar och länder utanför Asiens östkust, d. v. s. tillhörande Indien. ”Han lefde” — säger Ranke — ”i idel andliga idéer och hade ingen aning om tillvaron af en oerhörd kontinent, hvilken ligger liksom halfvägs i den västliga oceanen. I det han landade på Antillerna, trodde han sig där skola finna guld och silfver för att bekämpa muhammedanerna och eröfra det förlofvade landet. Aldrig har ett större misstag frambragt en mera storartad upptäckt”.

Litt.: H. Harrisse, ”Chr. Colomb, son origine, sa vie, ses voyages” (2 vol. 1884), ”Chr. Colomb devant l’histoire” (1892) och ”The discovery of America” (Paris s. å.), Humboldt, ”Examen critique de l’histoire de géogr. etc.” (1836—37), K. Kretschmer, ”Die entdeckung Amerikas” (1892), Cl. Markham, ”Life of C. Columbus” (s. å.), S. Ruge, ”Columbus” (”Geisteshelden”, V, 1892, 2:a uppl. 1902), G. Storm, ”Christopher Columbus og Amerikas opdagelse” (Kristiania 1892), H. Wagner, ”Die rekonstruktion der Toscanelli-karte v. j. 1474” (1894) samt ”Raccolta di documenti e studi publicati dalla r. commissione colombiana” (1892—96). Se vidare Ahlenius, ”Columbus och upptäckandet af Amerika” (1892). K. A.

Colu'mbus. 1. Jonas C., universitetslärare, musiker, f. 1586 i Munktorps socken i Västmanland, blef direktör för sång och musik vid universitetet i Uppsala 1613, filos. magister därstädes 1617, director musices och lärare i Västerås 1618, prästvigd s. å. År 1619 erhöll han uppdrag att resa till Tyskland, ”i then afsigt, att han icke allenast måste perfektionera sig sjelf uti vetenskapen, utan ock hemskaffa the bästa musicalier och instrumenter, hvilket allt med stor flit af honom skedde”. 1623 blef han græcæ linguæ lektor i Västerås, 1625 poëseos professor och 1627 director musices i Uppsala, 1630 kyrkoherde i Husby församling i Dalarna och 1643 prost. Död 27 aug. 1663. Han är utan tvifvel att anse som ”grundläggaren af det musikaliska lif, som sedan utmärkt rikets första högskola”. Som alster af C:s latinska versskrifveri finns i behåll en handskrifven samling, innehållande (i 5 böcker) rätt goda elegier, bröllopskväden, ”triumphi” (bl. a. öfver Gustaf I och Gustaf II Adolf) samt lyriska sånger. A. L.*

2. Johan C., den föregående son, latinsk skald, f. 1640, d. 1684, blef student i Uppsala 1659, filos. magister 1668, filos. adjunkt 1669 och poëseos professor (efter Fornelius) 1673. Jämte grundliga kunskaper i den klassiska litteraturen egde C. ovanliga insikter i de moderna språken, af hvilka han obehindradt talade tyska, franska och italienska. Han var äfven en af Sveriges ypperste latinske skalder och författade åtskilliga skaldestycken på svenska. En del af C:s poetiska skrifter är i tagen i ”Samlade vitterhetsarbeten af svenska fö fattare från Stjernhjelm till Dalin, utgifna af Hanselli” (I, 1871).

3. Samuel C., den föregåendes broder, skal f. 1642 i Husby socken i Dalarna, blef student Uppsala 1659, där han vann Olof Rudbeck d. vänskap. Efter en kort vistelse i Uppsala anställ C. som lärare i en förnäm familj i hufvudstade Där gjorde han bekantskap och vardt intim m med Georg Stiernhielm. När Stiernhielm (166 kallades till ledamot af krigskollegium, gjorde h C. till kanslist därstädes, och när han (1667) bl ”director” för antikvitetskollegium, följde C. hon dit som amanuens. Också röjes i C:s tidigare styck tydligt nog Stiernhielms inflytande. Gemensa verkställde de en dramatisk bearbetning af Stier hielms ”Hercules”: *Spel om Herculis väge-val; ell Den förste comoedie, som speltes för H. Kongl. Ma konung Karl den XI. år 1669.* De däri förekom mande sångstyckena äro författade af C. 1674 f följde C. som guvernör två unga Reenstjernor på utrikes resa. Strax efter sin återkomst till fädern landet bortrycktes han af döden, 8 juli 1679. H begrofs i Uppsala domkyrka med en akademisk hö tidlighet, till hvilken universitetets rektor, Olof Ru beck, utfärdat ett latinskt program — en ovanl ärebetygelse för en person, som ej stått i närma förhållande till akademien.

Under pseudonymen ”Myrtillus af Bergen” fra trädde han med hexametriska tillfällighetsvers efter Stiernhielms mönster. 1674 utgaf han tven samlingar af lyrisk-religiöst innehåll: *Den bibli verlden* och *Odæ sveticæ, thet är några verldsl trachtelser, sång-vijs författade.* Odena, till hvil musik komponerades af kapellmästaren Gustaf D ben, skaffade författaren äretiteln ”den svens Flaccus”. Bland dem finns äfven psalmen 440 1819 års psalmbok. 1676 utkom, under tit *Rådrijk oder anweiser zur tugend*, en samling ty dikter, hvilka i språklig och versifikatorisk ledig öfverträffa hans svenska alster. ”Den bibliske v den”, ”Odæ sveticæ” och ”Rådrijk” utgåfvos t sammans (1687) af Jak. Reenstjerna. Af C:s ha ega vi dessutom åtskilliga tillfällighetsverser f bröllop och begrafningar, ”öfverskrifter” (epigra samt *Mådlroo eller Roo-mådl, bestående af h handa rolige frågor och svar, snack och sagor, pus och äfventyr, språk och kortvill*, innehållande rakteristiska berättelser och anekdoter om bl. Lucidor och Stiernhielm. Äfven på språkfor ningens område uppträdde C. som författare, en hans 1678 skrifna *En svensk ordeskötsel angå bokstäfver, ord och ordesätt* (utgifven med in ning, anmärkningar och register 1881 af G. Stje ström och A. Noreen) stannade i handskrift un hans lifstid.

C. var som skald självständig, och hans betyd för vår poesi är framför allt, att genom honom k mer det musikaliska elementet i lyriken mera sin rätt än hos föregångarna. Mindre kraftfull Stiernhielm, ger C. uttryck åt en mer idyllisk vek stämning. Hans diktion är smidigare och tare än hans samtidas. Genom sin subjektiva kä och versens melodiska fall förebådar han Fr Hans språkliga arbete röjer förträffliga iakttage och ett sundt omdöme. Han var principiell

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

e och tillämpade sin ståndpunkt med stor
t. Äfven af hans förslag till riktande af
ådet och hans språkfilosofiska uttalanden fram-
tt han var en icke blott för sin tid ovanlig
etenskaplig begåfning. — I P. Hanselli,
ade vitterhetsarbeten", II, finnas C:s sam-
krifter utgifna. 1848 lät Svenska akademien
medalj öfver C., hvarjämte Atterbom skref
minnesteckning (Sv. akad:s handl. XXIV,
som återfinnes i Atterboms "Minnesteckningar
l", I (1869). Jfr samme författares "Svenska
och skalder", II. E. A. (R—n B.)

umbus' ägg, en från en mycket spridd anek-
mtad sinnebild på något svårt problem, hvars
är förbehållen endast snillet men efteråt
så enkel, att enhvar tycker sig ha kunnat
äl finna den. Anekdoten om ägget, hvilken
1565 af en italiensk historieskrifvare blifvit
rd på upptäcktsfararen Columbus och hans
för värdet af sin upptäckarbragd, hänför sig
Vasari (1550) till den italienske arkitekten
leschi. Denne skall nämligen 1420 i en kon-
af arkitekter, sammankallad för frågan om
rkans i Florens afslutande medelst en kupol,
rdat åtlöje för sitt djärfva projekt och då
git, att den arkitekt, som kunde få ett ägg
på spetsen ofvanpå en marmorskifva, skulle få
a kupolen. Sedan de öfrige förgäfves försökt
et att stå upprätt, tog Brunelleschi det med
stötte dess smala ända mot marmorskifvan och
t sålunda att stå. Då konstnärerna utropade,
t kunde äfven de hafva gjort, genmälde han
, att de också skulle förstått att hvälfva kupo-
m de sett hans modell eller teckning.

ume'lla, L. Junius Moderatus, förfat-
ill Roms mest kända och bäst bevarade verk
ndtbruket, *Rei rusticæ libri XII*. C., hvars
isakliga verksamhet synes hafva infallit under
tid, var född i Spanien, men bosatt i Italien.
astisk för det förfallna jordbrukets upphjäl-
, skref han först ett mindre verk i 4 böcker,
2:a boken är bevarad, och sedan ett stort
t verk, ursprungligen i 9 böcker, till hvilka
edan dels fogade såsom 10:e bok en lärodikt
dgårdsskötsel, dels såsom bihang ytterligare
ker. C:s hufvudsakliga källor äro Varro och
, men framför allt åberopade han sin egen
het såsom jordbrukare. Hans stil är klar och
, enkel och värdad. Den första kritiska upp-
af hans verk är under utgifvande i "Collectio
prum veterum upsaliensis". V. Lm.

u'mna mænia. Se Mænia columna.

u'mna regni sapie'ntia (lat.), "visheten är
stöd", drottning Kristinas af Sverige valspråk.

u'mna rostråta. Se Duilius.

u'mna Trajåna (lat.). Se Trajanus-
innen.

u'mna vertebrårum, *anat.* Se Ryggrad.

u'mnea, *bot.* Se Gesneraceæ.

umni'feræ, *bot.* Se Malvales.

umniflöræ, *bot.* Se Thalamifloræ.

ütea L., Blåsbuske, *bot.*, växtsläkte af
. *Leguminosæ*, underfam. *Papilionatæ*. Det
ttar omkr. 10 arter, som växa i södra Europa
Asiens tempererade och subtropiska delar, och
skar med parbladiga blad och gula eller röd-
, i fåblommiga klasar sittande blommor. Bal-

jan är upplåst och affaller antingen oöppnad eller öppnande sig endast i spetsen. Flera arter odlas som prydnadsväxter i trädgårdar och parkanläggningar. De hos oss vanligaste äro *C. arborescens* L., en bland de få giftiga växterna af denna familj, med gula, och *C. orientalis* Mill., med gulröda blommor. Bägge äro vackra buskar, som finnas vilda i södra Europa. I vårt land uthärda de klimatet endast i de södra och mellersta delarna. Ldt.*

Colymbea Endlicher, *bot.*, en underafdelning af släktet *Araucaria*, hvilken utmärkes genom platta blad och ovingade kottefjäll. Hos den andra underafdelningen, *Eutacta* Endlicher, äro bladen barrlika, fyrkantiga, kottefjällen vingade. Jfr Araucariaceæ. A. G. N.

Coly'mbus, *zool.* Se Doppingsläktet.

Com., vid växtnamn förkortning för Ph. Commerson.

Co'ma (lat.), **hår.** — Coma Berenices, *astron.*, Berenikes hår. Se Berenike (II).

Cōma, *patol.* Se Koma.

Comacchio [kåma'kjå], forntidens *Comacula*, distriktshufvudstad i italienska prov. Ferrara, midt i den 430 kvkm. stora lagunen Valli di C., som genom dammar är delad i flera bäcken, 5 km. från Adriatiska hafvet. Omkr. 8,500 inv. Biskopssäte. Fiske, i synnerhet af ål, och saltproduktion.

Comacula. Se Comacchio.

Coma'ncher, en nordamerikansk indianstam, som ursprungligen bebodde ett område i staterna närmast väster om Mississippis nedre lopp. Comancherna trängdes emellertid allt längre västerut. Deras första "reservation" var i Texas, på gränsen mot New Mexico. Men då de äfven där bibehöllo sitt gamla lif, ströfvande omkring till häst, röfvande boskap och plundrande hvita handlande, fördrefvos de till Staked plains. Och då de ej där bättrade sig, utsände unionsregeringen 1872 en straffexpedition, som förfor med exempellös stränghet. Den lilla återstoden finnes ännu på reservation i Indianterritoriet i starkt utdöende. E. Rld.

Coma'rca (it.), **domsaga, rättskipningsområde.**

Co'marum palu'stre, Kråkklöfver, *bot.*, en i våra kärr allmän mångårig ört med krypande rotstock, hörande till fam. *Rosaceæ*. Bladen äro sammansatta af 2—3 par småblad med uddblad, hvilka äro hvasst sågade och under blågrå. Blommorna, likasom ståndare och pistiller, äro brunröda. Foderflikarna äro ungefär 3 gånger längre än kronbladen. Skenfrukten består af glänsande smånötter. Kråkklöfvern bidrager mycket till igenväxandet af kärr, emedan dess rotstockar utbreda sig och sammanflätas i den lösa dyn, hvari kråkklöfver helst växer. Växten håller garfämne och har ibland användts till garfning af finare skinn. O. T. S. (G. L—m.)

Coma'tula, *zool.* Se Hårstjärnor.

Comayāgua. 1. Departement i republiken Honduras. 11,361 kvkm. Omkr. 17,000 inv. Innehåller en mängd ruiner efter gamla quiche-städer. Särskildt i närheten af Las Piedras och Lo de Flores finnes på en höjd, hvarifrån man har en öfverblick öfver hela Comayaguaslätten, en mängd ruiner af indianska byggnadsverk, kallade Tenampua l. Pueblo viejo. Squier har räknat öfver 300 terrasser och stympade pyramider. — 2. (Concepcion de C.) Hufvudstad i nämnda departement, 650 m. ö. h., vid Rio Humuya, i en frukt-

bar dal. Omkr. 8,000 inv. Biskopssäte. — Staden anlades 1540 under namnet Valladolid la nueva. Den hade 18,000 inv. 1827, men förstördes därpå af Guatemala. Var republikens hufvudstad till 1880, då Tegucigalpa blef det.

Comarum palustre. (Se spalt 590).

Combattants [kåbatā'], fr., stridande. Se Kombattanter.

Combe [kåū'm l. kō'm]. 1. George C., engelsk frenolog, f. 1788, d. 1858, gjorde till sin lifsuppgift att närmare utveckla F. J. Galls och J. G. Spurzheims frenologiska teorier. För detta mål verkade han genom skrifter och föredrag såväl i sitt hemland som i Tyskland och Nord-Amerika. Redan hans första arbete, *Essays on phrenology* (1819), väckte stort uppseende: ett frenologiskt sällskap stiftades, en frenologisk tidning uppsattes, och ett band "Phrenological transactions" utgafs. 1824 offentliggjorde C. *System of phrenology* (5:e uppl. 1853), som utgör en närmare utveckling af innehållet i förstnämnda arbete. Hans mest betydande verk är *The constitution of man, considered in relation to external objects* (1828, 9:e uppl. 1860; "Menniskan i öfverensstämmelse med naturens lagar; eller vilkoren för en varaktig lycka under alla lifvets förhållanden", 1840), som vann en utomordentligt stor popularitet, men ådrog författaren angrepp af de ortodoxe, hvilka beskylde honom för förtäckt materialism. C. uppställde i detta arbete som hufvudprincip det påståendet, att naturens alla lagar stå i harmoni med hvarandra samt att människan bäst fullgör Guds vilja och på samma gång bäst främjar sin egen lycka, om hon söker utforska och följa dessa lagar.

2. Andrew C., den föregående broder, engelsk läkare, f. 1797, d. 1847, lifmedikus hos Leopold I af Belgien och drottning Viktoria, åtnjöt ett mycket stort anseende som praktiserande läkare och of liggjorde många värdefulla afhandlingar, bl. a. *P ciples of physiology applied to the conservation health* (1834, 15:e uppl. 1860; "Populär frams ning af fysiologiens hufvudläror med afseende helsovård och uppfostran", öfv. och bearb. A. H. Wistrand, 1852).

Combes [kåb], François, fransk historike 26 sept. 1816 i Albi, d. 7 febr. 1890 i Borde blef 1844 lärare i historia i Pamiers, 1848 vid col Stanislas och 1853 vid lycée Bonaparte i Paris s slutligen Geffroys efterträdare som professor i storia vid Bordeaux' universitet. C. utgaf en mä historiska arbeten, bland hvilka märkas *Hist générale de la diplomatie européenne* (1854), *Hist de la diplomatie slave et scandinave* (1856), *Co spondance française inédite du grand-pensionn Jean de Witt* (1874) och *Madame de Sévigné h rien* (1885), äfvensom två tragedier.

Combes [kåb], Justin Louis Émile, fr statsman, f. 6 sept. 1835 i Roquecourbe (dep. T af fattiga föräldrar, fick genom en släktings unde en god uppfostran och studerade, redan tidigt stämd för det prästerliga kallet, först vid Sorbonne, där han blef licencié-ès-lettres, och sedan vid det stora seminariet i Albi, där dock filosofiska studier alltmer undanträngde hans religiösa böjelse. Lärare i filosofi vid "collège de l'assomption" i Nîmes 1857—60, disputerade han i Rennes för filosofie doktorsgraden sistnämnda år med afhandlingen *De sancti Bernardi adversus Abœlardum contentione*

franska utgaf han s. å. *La psychologie de Thomas d'Aquin*), hvari han liksom i *De la rature des pères et de son rôle dans l'éducatio la jeunesse* (1864) häfdade moderat kyrkliga ås 1860—63 var han lärare i staden Pons Charente-inférieure), där han gifte sig, och bö enligt sin svärmoders önskan studera medicin. stora ekonomiska svårigheter blef han genom hörd energi med. doktor i Paris 1868 och bo sig som läkare i Pons, där han inom kort bö deltaga i det politiska lifvet, blef 1876 mär, hv post han alltsedan 1878 oafbrutet innehaft, framträdde som de frisinnades och republikan ledare. Af bonapartisten Jolibois besegrad vid till deputeradekammaren 1881, kom han 1885 senaten, dit han sedan ständigt återvalts och han snart blef en af radikalernas ledare samt j dent för demokratiska vänstern. Som rapporte kultusministeriets budget utarbetade han 188 särdeles fullständigt och märkligt betänkande gående densamma samt deltog i den parlamenta undersökningskommissionen för Algeriet under Ferrys presidium, hvarvid hans värdefulla ber ser om elementarundervisningen bland de in och om den högre undervisningen bland muha danerna blefvo af stor praktisk betydelse. Léon Bourgeois var C. en af de främste förkäm

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

. modernt franskt undervisningssystem, och tt 1894 ha valts till vicepresident i senaten, n kultusminister i dennes radikala kabinett 1895—26 april 1896). Därunder lade han sin fasta vilja att stäfja den katolska kyrkans de på undervisningen i Frankrike och var då på det klara med önskvärdheten af konts upphäfvande. Han tog sedan liflig del i bandet af Mélines ministär och uppträdde som sedlighetens väktare. I senaten, där han pträdde och där hans tal beundrades mera kraft och sitt allvar än för glans och oratorisk kning, blef hans ställning allt starkare, och, amför allt utpräglad partiman, var han där ren Waldeck-Rousseaus säkraste stöd. I juli blef han president i senatens utskott för tionslagen och verkade därvid mer än någon för att genomdrifva den. När Waldeck-Rousfgick, ansågs därför C. närmast till att öfverdningen vid dess tillämpning och bildade 7 02 en radikal regering, hvars hufvudstöd blef k. "blocket" i deputeradekammaren. C. uppnu med oblidkelig stränghet mot alla franska gationer och tvang flera bland dem att förin verksamhet till andra länder, samtidigt n lyckades genomdrifva förbud mot deras delе i ungdomens undervisning. Hans regering rför så godt som uteslutande byggd på kampen erikalismen, och genom ett hänsynslöst beде af Vatikanens oskickliga politik mot Frankned anledning af presidenten Loubets besök 1904 samt tvenne franska biskopars misshaginför påfvestolen, framkallade C. ett definitivt i de diplomatiska förbindelserna mellan ike och Rom, hvarigenom konkordatets upphde omedelbart föranleddes. C. kunde äfven genomföra den tvååriga tjänstetiden för armt bidraga till lösningen af frågan om ålderoch arbetarpensioneringen i Frankrike. Men kten af det angifvarsystem, som med tillhjälp franske frimurarna i största utsträckning satts särskildt mot arméns officerare och hvari såväl krigsministern André befunnos delvis inblanföranledde den senares afgång (15 nov. 1904) rsvagade regeringens majoritet i kammaren, så t mer som det senare befanns att C. själf anett slags spioneringssystem öfver hela landet a, som sökte offentliga sysslor. C., som sluthelt öfvergafs af kammarens radikala parti ruppen "union démocratique", fann sig då ten att afgå, 18 jan. 1905. Han har sedan i senaten som i den franska och utländska kämpat för den antiklerikala politiken. 1905 han sina politiska tal under titeln *Une camlaïque*. Se Géraud-Bartet, "Monsieur C. et ns" (1905). E. A—t.

nbin [käbä'] l. Grand C., en af väldiga er omgifven bergstopp i schweiziska kantonen , s. ö. om S:t Pierre, en by belägen vid -d'Entremont, som kommer från Stora S:t d och förenar sig med Dranse-de-Bagne. ena by när man högsta toppen Aiguille-de-317 m., på 10 timmar. S. v. därom ligger nan topp. Pointe-de-Graffeneire (4,309 m.). sta af glaciärerna, Corbassière (2,190 har. phof till Dranse-de-Bagne.

nbourg [käbö'r], stad i franska depart. Ille-et-Vilaine (Bretagne), n. om Rennes. Omkr. 2,000 inv. (1901; som kommun 5,204 inv.). Feodalslott (från 11:e—14:e årh.), på 1800-talet restaureradt af familjen Chateaubriand.

Combretäceæ, *bot.*, växtfamilj, besläktad med *Myrtaceæ*. Combretaceerna utgöra omkr. 240 träd och buskar, ofta klättrande, med spridda eller motsatta, enkla blad utan stipler och blommor i klase, förekommande i tropikerna. De äro rika på garfämne, och bark, blad och frukter af många arter ha därför stor användning till garfning och färgning. Under namn af myrobalaner utföras de mogna frukterna af *Terminalia*-arter i stor mängd från Ostindien; de innehålla omkr. 45 proc. garfämne och användas till garfning och svartfärgning. Gallbildningar samt barken af dessa arter ha samma användning. De stora, oljerika fröna af *Terminalia Catappa* L. och andra arter ätas; af fröna af *Combretum butyrosum* pressas på Madagaskar olja. *Combretum alatum* Guill. et Perr., kinkeliba, användes i Väst-Afrika som ett verksamt medel mot gulsot, kolik och kräkningar samt är föremål för odling. Många träd lämna ett värdefullt virke, och många praktfulla arter af släktena *Combretum* och *Quisqualis* odlas i tropikerna som prydnadsväxter. G. L—m.

Combre'tum, *bot.* Se Combretaceæ.

Combu'stio spontánea. Se Självförbränning.

Come [kåme], it., huru? — *Come sta?*, hur står det till?

Come'dia (sp.) var redan under spanska dramats äldsta period, 15:e och 16:e århundradena, benämningen på hvarje världsligt skådespel af såväl komiskt som tragiskt innehåll, med undantag af "auto", "entremes", "loa", "sainete" o. s. v. De särskilda slagen af comedias voro: *C. de caracter* (*C. de figurón*, om groteska, karrikerade typer äro införda); *C. de costumbres* l. *historica* l. *de capa y espada*, alltefter ämnet; *C. de enredo* l. *de intrigas*. Med Tirso de Molina, pseud. för Gabriel Tellez (1570—1648), införes benämningen "la comedia nueva", som är ett 3-aktsskådespel på vers, med starkt lyriskt element och sammanblandning af skämtsamt och allvarligt innehåll. Se A. Morel-Fatio, "La comédie espagnole du XVII:e siècle" (1885). Jfr Commedia dell' arte. Ad. H—n.

Comédie française [kåmedi' fräsäs]. Se Théâtre français.

Comédie larmoyante [kåmedi' larmωajä't], fr., en art af komedi, som gör sitt inträde i den franska litteraturen med Nivelle de la Chaussées drama "La fausse antipathie" (1733). Den är en yttring af samma tidsrörelse, som i England skapade det borgerliga och sentimentala dramat. Det, som slog samtiden och gaf anledning till en lång strid, var den omständigheten, att det nya dramat blandade tragediens och komediens egenskaper. Det var allvarligt som den förra, och det hade lyckligt slut som den senare. Vidare liknade detta nya drama komedien däruti, att de uppträdande personerna voro af borgerlig härkomst. Borgerliga voro också ämnena: en utsväfvande äkta man återföres till sin hustru af svartsjuka; den naturlige sonen i förhållande till sin fader; den rike familjegossen förälskad i en fattig flicka o. s. v. Däremot försvann snart all den komik, som utmärkte den gamla molièreska komedien, och i stället bredde sig ett ytligt predikande och öfver-

drifvet känslopjunk. La Chaussées såväl som de flesta af hans efterföljares dramer äro numera så godt som oläsliga på grund af intrigens osannolikhet, karaktärernas sentimentalitet och stilens falska patos eller platthet. Detta gäller äfven om Diderots "Fils naturel" (1757) och "Père de famille" (1758), hvilket är så mycket egendomligare, som Diderot med mycket skarpsinne teoretiskt påvisat, huru genren borde behandlas för att höjas i konstnärligt afseende. Det bästa af dessa dramer är väl Sedaines "Le philosophe sans le savoir" (1765). Trots alla dessa brister var emellertid detta slags lustspel mycket uppburet; hela tidens smäktande känslofullhet fann i det ett naturligt aflopp. Sjuttonhundratalet lyckades emellertid aldrig nå fram till en tillfredsställande behandling af dessa borgerliga ämnen ur det verkliga lifvet. Snart intog åter med Beaumarchais det gamla uppsluppna intrigstycket dess plats. Dock är det af stor betydelse, ty det utgör grundtypen för 1800-talets borgerliga komedi: Augiers och Dumas' skådespel stamma i rätt nedstigande led från detsamma. Detta drama hade äfven andra namn, t. ex. *tragédie bourgeoise*, *drame*. Det senare har afgått med segern och motsvarar det svenska *skådespel*: ett allvarligt drama med lyckligt slut. J. M.

Co'medo (lat.). Se Hudmaskar.

Comedön-kvalstret, *zool.* Se Hårsäckkvalstret.

Comēnius (Komenský), Johann Amos, tjechisk pedagog, föddes 28 mars 1592 i Ungarisch Brod i Mähren eller i det närbelägna Niwnitz.

Släkten, som anses härstamma från det närliggande Komnia, tillhörde den bömisk-märiska brödraförsamlingen. Efter föräldrarnas död ställd under förmyndare, vistades C. 1604—05 hos en kvinnlig anförvant i Strassnitz och besökte brödraskolan därstädes. Sedan synes han ha hållits i handtverkslära, tills han vid 16 års ålder vann inträde vid latinskolan i Prerau. År 1611 fick han såsom mentor åtfölja en ung ädling von Kunowitz på en utrikes resa, studerade 1611—13 under J. H. Alsted i Herborn, besökte 1613 Amsterdam, vistades 1613—14 vid universitetet i Heidelberg, var 1614—16 föreståndare för skolan i Prerau, prästvigdes 1616 samt blef 1618 pastor och skolföreståndare i Fulnek.

När efter trettioåriga krigets utbrott staden Fulnek 1621 brändes af Ferdinand II:s spanska hjälptrupper, miste C. sitt bibliotek och en mängd handskrifter. Sedan han under ett år irrat omkring för att uppehålla modet hos sina trosfränder i Mähren, fann han en fristad på det friherre Karl von Zerotin tillhöriga godset Brandeis i nordöstra Böhmen. Med anledning af fortsatta förföljelser reste han 1625 jämte ett par andra sändemän till grefve Rafael Leszczyński i Polen och träffade med honom öfverenskommelse, att bröderna skulle erhålla en ny tillflyktsort i staden Lissa. Efter besök i Berlin, Holland och Mähren återvände han till Böhmen och uppehöll sig under 1627 på friherre Georg Sadovskys slott Tremessna, där han sysslade litterär verksamhet och bl. a. uppgjorde planen ett allmänt nationellt och rationellt uppfostrin system. Vintern 1627—28 måste han emellertid från kejsarens länder. Han bosatte sig i Lissa upprättade där med grefve Rafaels understöd en sk

Under inflytande af de förhoppningar, som Gu II Adolfs uppträdande i Tyskland väckte, utar tade C. i Lissa ytterligare den plan, enligt hvil hans nation efter återvändandet till hemlandet b ordna ungdomens uppfostran. Sina tankar hä nedlade han i sin ursprungligen på tjechiska spr författade "uppfostringslära", som är ett af pedagogiska vetenskapens klassiska hufvudverk nare af honom själf öfversatt på latin under ti *Didactica magna*; på svenska: "Stora uppfostri läran af Johann Amos Comenius", 1892, i "Sk ter af uppfostringskonstens stormän", utg. af Salomon). Utgående från en framställning af m niskans väsen och mål samt behof af bildning, u visade C. i detta arbete, att bildningen lämpli bör grundläggas under yngre år och att för d samma fordras skolor samt att den grundlägga undervisningens syfte måste vara att meddela all bildning åt alla. På ett utförligt och bildrikt utvecklade han därpå sin hufvudgrundsats, att k sten måste efterlikna naturen, liksom äfven tillä ningen af denna grundsats på bibringandet af in ter, färdigheter, språk, dygd och fromhet. Vi redogjordes för de fyra utvecklingsskeden, hvarun skoluppfostran meddelas: småbarnsåldern, barnå åldern, öfvergångsåldern och ungdomsåldern, å de däremot svarande skolarterna: moderskolan, f skolan, lärdomsskolan och högskolan, af hvilka båda förra borde genomgås af alla, de båda sen blott af för studier särskildt begåfvade lärjun Slutligen framhölls behofvet af en för alla skola och skolklasser utarbetad undervisningslitteratur s nödvändigheten af att nationalbildningen blefve alla betraktad såsom den förnämsta nationalan genheten. I anslutning till allmänna uppfostrin läran författade C. en handledning för moderskol *Schola infantiæ*, innehållande anvisningar för b vård och uppfostran under de sex första lefnads ("Moderskolan", af Fr. Sandberg, 1868). Vi utarbetade han för folkskolan sex läroböcker bruk inom hvar och en af dess sex årsklasser för lärdomsskolan en inledning till språkstu ("Språkdörr"), hvilken skulle bibringa på en språk- och realkunskap. Denna "språkdörr", *Ja linguarum*, utkom 1631 och gjorde sin förfat ryktbar samt öfversattes på tolf språk, däribl svenska ("J. A. Comenii upläste gyllene tungo dör: eller alla språks och wettskapers örtegå 1641) och tre österländska. Såsom sin egentliga uppgift betraktade C. emellertid utarbetandet a stort encyklopediskt verk, som skulle ge uttryc dåtidens samlade världsuppfattning, dess hel vetande. "Pansophia". I sin "pansofi", liksom sin "pandidaktik", såg C. ett mäktigt medel för religiösa gemensamhetsträfvande, hvaråt han oförtröttad ifver egnade sig: kunde man lycka genom gemensam uppfostran och bildning föra till en i hufvudsak likartad lifsuppfattning, s nämligen blick och sinne vidgas samt det råd religionshatet aflösas af inbördes fördragsamhet

opningarna om dessa tankars snara förverk-
gingo om intet genom Gustaf Adolfs och
V:s död 1632. C., som kort förut blifvit
en af brödramenighetens "seniorer", eller
, måste ännu några år stanna i Lissa. Från
g Kristinas förmyndarregering erhöll han
inbjudan att komma till Sverige för att
ess skolväsende, men han afböjde detta upp-
när det skulle vållat ett afbrott i hans pan-
rbeten. För dessa sökte han understöd först
hos grefve Rafaels son Bohuslav, sedermera
ad, där de blifvit bekanta genom hans vän
Hartlib. Denne utverkade, att C. hösten
af parlamentet kallad till England för att
ra ett vetenskapligt samfund med pansofiskt
slitningarna mellan parlamentet och Karl I
ellertid hinder i vägen. C. mottog då ett
nde om understöd från Louis De Geer och
i juli 1642 England. Efter ett kort besök
nd ankom han 9 aug. till Norrköping,
e de följande veckorna där och på Finspång
de nöjet träffa sin teologiske meningsfrände
s Matthiæ, då drottningens lärare. I slutet
mber besökte han Stockholm och hade under
gar lifliga öfverläggningar med Axel Oxen-
och Johan Skytte rörande pedagogiska och
ga frågor. På Oxenstiernas, Skyttes och De
ständiga råd beslöt C., ehuru ogärna, att till
an utarbeta en fullständig serie böcker för
ervisningen vid de svenska lärdomsskolorna.
åga för den rådande teologiska ofördragsam-
fägade han dock ej stanna i själfva Sverige,
i nov. 1642 sin bostad i den under svenskt
ydande staden Elbing. Där författade han
de följande sex åren: "Den nyaste språk-
" (*Linguarum methodus novissima*), "In-
till latinet" (*Vestibulum*), "Dörren till la-
Janua) och "Försalen till latinet" (*Atrium*)
n latinska ordböcker och latinska språkläror
a stadier. Det förstnämnda arbetet fram-
slutet af 1646, då C. andra gången besökte
, inför en lärd tremannanämnd, som godkände
befallde det till tryckning. Utgifvandet bör-
ck först 1648 i Lissa, dit C. måst flytta,
an nämnda år blifvit af brödramenigheten
till dess (siste) öfverbiskop. Under tiden när-
re afslutandet af westfaliska freden sökte C.
enstierna på det bevekligaste utverka sådana
att hans trosförvanter erhölle religionsfrihet i
nland, men förgäfves.

650 kallades C. af änkefurstinnan Susanna
nes son Sigismund Rákóczy af Siebenbürgen
gern att förbättra skolväsendet inom deras
gar. I Sáros-Patak upprättade han en läro-
för bibringande af fullständig allmänbild-
"schola pansophica"). För densamma förfat-
n åtskilliga arbeten, af hvilka det mest be-
är "Världen i bilder" (*Orbis sensualium*
tryckt första gången i Nürnberg 1658 och
några gånger efterbildadt samt af stor bety-
r den impuls, som därmed gafs åt sträfvandet
ådlighet i undervisningen. Sigismund Rákóc-
, 1652, hindrade emellertid C. i fullföljandet
pedagogiska strafvanden, och 1654 flyttade
er till Lissa. Under den närmaste tiden
kade han vid underhandlingarna mellan Georg
czy och Karl X Gustaf, och då svenskarna
inryckte i Polen, tog C. öppet deras parti. Men så snart svenska besättningen i Lissa 1656 aftågat, intogs staden och plundrades af polackerna, och C. förlorade då för andra gången sin egendom och sina handskrifter. Alldeles utblottad, flydde han till Schlesien, uppehöll sig någon tid i Brandenburg, Stettin och Hamburg samt bosatte sig slutligen i aug. 1656 i Amsterdam. Där blef han på det vänligaste mottagen af sin trofaste gynnare Lorenz De Geer, en son af Louis De Geer, och genom dennes frikostiga understöd blef det honom möjligt att 1657 utgifva sina samlade pedagogiska skrifter, *Opera didactica omnia*. Ännu vid 78 års ålder var han ifrigt sysselsatt med de pansofiska arbetena. Han dog i Amsterdam 15 nov. 1670 och ligger begrafven i Naarden nära Amsterdam. Antalet af hans hittills kända skrifter uppgår till 142.

C. var en ädel och kraftig personlighet, lågande af nit för mänsklighetens framåtskridande i fromhet, dygd och vetande. Hos sina samtida åtnjöt han ett stort anseende. Under hans senaste år fördunklades detta något genom den lättrogenhet han visade gentemot en del verkliga eller föregifna visionärer, hvilka tid efter annan uppträdde med uppenbarelser och profetior, hvari C. kunde finna stöd för sitt hopp om en ljusare framtid för hömiska nationen och mänskligheten. Mest betecknande i detta hänseende är den 1659 utgifna skriften "Ljus i mörkret" (*Lux in tenebris*), en samling uppenbarelser af Christoph Kotter, Christina Poniatowski och Nikolaus Drabik. På grund häraf höljdes hans namn efter hans död snart i oförtjänt glömska, och först sedan ett århundrade förflutit, började man åter få blicken öppnad för hans utomordentliga betydelse som pedagogisk tänkare och skolorganisatör. C. utvecklade och tillämpade på uppfostrans område de frisinnade grundsatser, som uttalats af Erasmus, Campanella, Bacon af Verulam, Ratich, Montaigne, Vives m. fl. samt har genom sitt storartade och genomtänkta system utöfvat ett vidsträckt inflytande på sin samtid och ännu mer på eftervärlden. Han fordrade den innerligaste förening mellan uppfostran och undervisning, härledde uppfostringsläran ur människans sedliga bestämmelse, betonade vikten af kroppens vård och utveckling, gaf upphof åt åskådningsundervisningen, verkade för folkundervisningen ("folksko-lan som bottenskola") samt för modersmålets och realämnenas införande i undervisningen och för bättre metoder i allmänhet, särskildt beträffande språkundervisningen m. m. Öfver C. finnes en ansenlig litteratur, som i synnerhet efter hans trehundraårsjubileum 1892 vunnit i omfattning och grundlighet. Jfr Johann Kvacsala, "Johann Amos Comenius, sein leben und seine schriften" (1892), Anton Gindely, "Über des Johann Amos Comenius leben und wirksamkeit" (2:a uppl. 1892), och Anton Vrbka, "Leben und schicksale des Johann Amos Comenius" (1892). På svenska finnes en kort populär framställning i Fridtjuv Bergs "Johann Amos Comenius, uppfostringslärans och folkskoletankens fader, en lifsbild från 1600-talet" (1892), som dock efter de senaste Comenius-forskningarna blifvit i fråga om vissa uppgifter något föråldrad. Frv Brg.

Comenius-stiftelsen (ty. *Die Comeniusstiftung*), ett vid firandet af 200:e årsdagen af Comenius' död på initiativ af J. Beeger af Leipzigs lärarförening 15 nov. 1871 i nämnda stad stiftadt pedagogiskt

bibliotek, som ordnades efter gymnasiedirektorn G. Vogts plan och som 1903 egde omkr. 110,000 bd.

Comenius-sällskapet (ty. *Die Comeniusgesellschaft*), ett i sammanhang med den inom hela den civiliserade världen firade 300:e årsdagen af Comenius' födelse (28 mars 1892) på initiativ af arkivrådet L. Keller 10 okt. 1891 i Berlin stiftadt sällskap, som har till uppgift att verka i Comenius' anda på det nu lefvande släktet. Sällskapet utgifver sedan 1892 ''Monatshefte'' och sedan 1893 ''Comeniusblätter für volkserziehung'' och ''Vorträge und aufsätze''. Jfr Keller, ''Die Comeniusgesellschaft'' (1893 och 1902).

Come prima [kåme], it., *mus.*, som förut. Jfr Come sopra.

Comerre [kåmä'r], Léon François, fransk målare, f. 1850, studerade vid école des beaux-arts, vann romerska priset 1875, men reste först till Belgien och Holland, innan han begaf sig till Italien. Sedan målade han *Isebel sönderslitен af hundar* (1878), *Le lion amoureux* (1879), *Simson och Delila* (1881, i Lilles museum), *Sommar och höst* (1886, som dekoration i 4:e arrondissemangets mairie), *Våren* och *Vintern* (1888, för samma lokal), *Bad i Alhambra* (1890), *Stjärnan* (porträtt af en dansös) m. fl. teaterporträtt. — Hans hustru, Jacqueline Comerre-Paton, f. 1859, är porträtt- och genremålarinna. (G—g N.)

Co'mes (lat., ''följeslagare''), *mus.*, i en fuga temats första upprepning i en annan stämma (vanligen i öfverdominanten eller underkvarten).

Co'mes (lat., plur. *co'mites*), ''följeslagare'', t. ex. germanska höfdingars följe eller den romerske ståthållarens omgifning; under medeltiden grefve (se d. o.). — *Comes floreälis*, majgrefve. Se Maj. — *Comes marche'nsis*, markgrefve. — *Comes palätii* l. *palatinus*. Se Pfalzgrefve. — *Comitätus*, den germanske konungens följe af ''handgångne män''; kejserligt följe; en grefves område, greftskap. — *Comites Augusti* voro under Claudius kejsarens juridiske rådgifvare (''hofauditörer''), senare (under Marcus Aurelius) medlemmar af generalstaben. Från Konstantins tid voro *comites* en karakteristisk företeelse i det sjunkande romarrikets ämbetsmannasystem; så kallades innehafvarna af de högsta militära (4) och civila (4) befattningarna, t. ex. *comes sacrärum largitiönum*, ''finansminister''. *Comes* användes under denna tid äfven såsom blott titel utan motsvarande ämbete.

Come sopra [kåme såpra], it., *mus.*, liksom ofvan. Jfr Come prima.

Co'mes sta'buli (lat.). Se Konnetabel.

Comettant [kåmtä'], Jean Pierre Oscar, fransk skriftställare och tonsättare, f. 1819, d. 1898, gjorde vidsträckta resor och samlade därunder material till åtskilliga arbeten, bl. a. *Trois ans aux Etats-unis* (1857; ''Tre år i Förenta staterna'', 1860), *Le nouveau monde* (1861), *Le Danemark tel qu'il est* (1865) och *Voyage pittoresque et anecdotique dans le nord et dans le sud des Etats-unis d'Amérique* (s. å.). På ett annat område författade han *Musique et musiciens* (1862), *Les compositeurs illustres de notre siècle* (1883) m. m. samt utöfvade som musikkritiker en flitig verksamhet. Hans kompositioner utgöras hufvudsakligen af romanser och smärre stycken för piano.

Comines [kåmi'n] l. Commines (fla. *Comen*), stad, som ligger på gränsen mellan Belgien och Frankrike och delas af Lys i tvenne delar, af hvilka den på högra stranden, 5,850 inv. (1901), tillhör freden i Rastatt (1714) tillhör Frankrike, den på Nord, den på vänstra stranden, Comines-Nord, 5,957 inv. (1901), tillhör belgiska prov. Västflandern. C. var till 17:e årh. en stark fästning. I föddes den franske historieskrifvaren Philippe Commynes.

Comines [kåmi'n], Philippe de la Clide. Se Commynes.

Comino [kåminå] l. Cumino, en liten (2 kv till Malta-gruppen hörande ö i Medelhafvet. Den ett starkt fort, som ligger midtemot kastellet på Malta.

Comiso [kåmiså], stad i italienska prov. Sira (Sicilien). 21,873 inv. (1901). Tobaksodling. verkning af tvål och lerkärl. Staden hade för ryktbar springbrunn (''Dianas bad''), hvars v användes vid gudsdomars fällande.

Comissätio (lat.), dryckesgille efter festm hos antikens romare. Jfr Arbiter (bibend.

Comitan (San Domingo C., Comitl stad i Mexico, staten Chiapas. 9,316 inv. (1

Comitatïvus (lat.), *språkv.* Se Kasus.

Comitätus. Se Comes.

Comité (fr.), kommitté (se d. o.). — Com du salut public [dy salÿ pybli'k], välf utskottet (se d. o.).

Comi'tia (lat., af *coïre*, gå tillsammans), Kotier, ''sammanträden'', officiell benämning folkförsamlingen i forntidens Rom, där romerska folket, *populus romanus*, vederbörligen sammankallad af därtill befogad ämbetsman, sammanträ för att under hans ledning och ordnadt i poli afdelningar utöfva sin suveränitet (myndighet) g lagstiftning, dom (i brottmål) och val (af öfver personer). Efter hand blef emellertid senaten, egentligen i förhållande till folkförsamlingen ämbetsmännen) var en rådgifvande och bekräft myndighet, den faktiska regeringen, och folkförs lingen, som var beräknad för ett mindre samh visade sig för en stat af sådant omfång som romerska riket så mycket olämpligare, som h medborgare, om han ville utöfva sin rösträtt, personligen (se Civitas) infinna sig i Rom. slutet af republiken sammansatta hufvudsaklig den lägre hufvudstadsbefolkningen, blefvo komi en tummelplats för lidelsefulla partistrider. dömande befogenheten öfvergick efter hand 149 f. Kr.) på stående brottmålsdomstolar och hörde under Augustus; den lagstiftande bestod, inskränkt, till Tiberius' tid, då senatsbeslut kejserlig förordning trädde i stället för ''lag''. I Tiberius till senaten öfverlämnade valen af de republikanska ämbetena. Som tom ceremoni kommo komitier ännu i 3:e årh. e. Kr.

Komitierna voro af tre slag: 1. Äldst voro *mitia curiata* (under konungatiden; senare utan tisk betydelse), som vanligen höllos på *com* den plats, där medborgarna sammanträdde, in i kurier (se Curia), för att välja konung, t den nyvalde konungen (under republikens tid ämbetsmän) de rättigheter, som åtföljde högsta ten, *imperium*, samt bevittna och bekräfta familjerättsliga frågor, t. ex. en patriciers öfve till plebejståndet och *arrogatio* (se Arrogat

..da befogenhet ännu under kejsartiden). *Co-*
..lata (af *calāre*, sammankalla) hette folkför-
..i under ledning af öfverstepräst i och för vissa
..l handlingar. — 2. *Comitia centuriata*, från
..i konungatiden. Det värnpliktiga borgerskapet,
..· och plebejer, sammanträdde, militäriskt in-
..i klasser (efter förmögenhet) och centurier
..), vanligen på marsfältet, för att välja högre
..iän, döma vid svårare brott till dödsstraff
..ndsflykt samt stifta lagar. Ledare var en
..mbetsman, vanligen en konsul. — 3. Den
..epublikens senare tid vanligast förekommande
..amlingen var den s. k. *comitia tributa*, där
..tade efter *tribus*, kretsar. I strängt juridiskt
..ak synes man ha skilt mellan *comitia tributa*
..49 f. Kr.), hvarvid hela det romerska borger-
..patricier och plebejer, under ledning af kon-
..r pretor, röstade efter tribus, och *concilia*
..där blott plebejerna under ledning af en tri-
..tade efter samma grunder (fr. 471 f. Kr.),
..lagligt tal synas båda uttrycken ha användts
..nämnda församlingar. Ett beslut på dessa
.. plebis, som alltid leddes af tribuner och
..t voro tillgängliga blott för plebejer, kallades
..*tum*; under republikens senare århundraden
..: efter hand kraft af komitiebeslut, måhända
.. att idén om folkviljan såsom tillräcklig grund
.. (utan kontroll af patres, som förut ansetts
..lig) trängde igenom. På tribusförsamlingarna
.. lägre statsämbetsmän och folktribuner samt
..ades dom i bötesmål, hvarjämte lagstiftningen
..h mer förlades dit. Platsen var forum eller
..tet.

..itier inleddes med bön, hvarpå ofta följde
..dande förhandling med diskussion o. s. v. i
..s. *contio* (icke beslutande församling); därpå
..omröstning (från 2:a årh. f. Kr. sluten) i
..a afdelningar. Litt.: Sundén, "De rom. anti-
..na" (1903), s. 129 ff., och Staaff, "Några
..ningar om concilia plebis" (1898). H. Sgn.

m., vid växtnamn förkortning för Ph. Com-
.

ma (it.), *mus.* Se Komma.

mandement [kåmmädəmä'], fr. Se Kom-
lement.

me chez nous [kåmm ʃe nö], fr., som hos oss.

me ci comme ça [kåmm si kåmm sa'], fr.,
..r", "si och så", någorlunda, hjälpligt.

me'dia (it.), äfven Commedia erudita
l. v. s. det lärda lustspelet till skillnad från
..liga farserna, är i Italien beteckning för de
.., hvilka under 1400- och 1500-talen upp-
..som imitationer efter Plautus' och Terentius'
.. lustspel. Redan humanisterna på 1400-talet
..sig med att skrifva dylika efterlikningar, men
..in. I slutet af nämnda århundrade uppförde
..fven gärna de latinska originalen vid festliga
..n, men då hofmännen ej alltid förstodo ro-
..åket, började man bearbeta de gamles dramer
..ienska och skrifva nya i deras anda. Det var
..Ariosto med bl. a. sin "Cassaria" (1508) och
..al Bibbiena med "Calandria" (1504 l. 1510),
..ogo in på denna väg, på hvilken de funno
.. efterföljare. I början var anslutningen till de
..a originalen synnerligen stor, men småningom
..erade man dem och lämpade dem efter tidens
..gar, upptog nya motiv ur novellitteraturen och
nådde därigenom till en viss frihet. Detta lustspel är af stor kulturhistorisk betydelse och ofta af lysande kvickhet. Dock stannade det alltid på intrigstyckets ståndpunkt — högre karaktärsteckning hör till undantagen (Machiavellis Mandragola). De förnämste lustspelsförfattarna under denna tid äro Ariosto, Bibbiena, Machiavelli, Pietro Aretino, Lorenzino de Medici och Cecchi. Det italienska lustspelet ligger till grund för såväl den franska som den engelska komedien. I Italien själf nådde det däremot aldrig någon högre ståndpunkt, utan sjönk därigenom, att commedia-dell'-arte-scener inkastades i det. Det öfvergränstes snart af det franska, som efter Molière härskade i Italien under 1700-talet. I den franska komediens släptåg följde den borgerliga komedien, ursprungligen stammande från England, men där närmast en efterbildning af den franska comédie larmoyante (i Italien kallad *commēdia flēbile*). Redan Pietro Chiari, d. 1785, skref dylika stycken, men hufvudrepresentanten är Giovanni de Gamerra (1743—1803). J. M.

Comme'dia dell' a'rte (it.), egentl. "handtverkskomedi", ett slags lustspel med stående typer, i hvilket endast själfva hufvudscenerna fastställts af författaren, men replikerna däremot improviserades af skådespelarna. Namnet uppkom däraf, att lustspelet utfördes af yrkesskådespelare, hvilket var en ovanlighet, ej däremot (såsom man också sagt) därför att det improviserades af skådespelarna. Otroligt är icke, att det härstammar från de antika atellanerna och mimerna. Liksom dessa har det stående typer, t. ex *pantalone* (den gamle, vanligen girigbuk, fig. 1), *il capitano* (den storskrytande soldaten, fig. 2), *arlecchino* (dumbommen, fig. 3), *il dottore* (pedanten), *zanni* (tjänarna, som sätta intrigen i gång), och *colombina* (kammarpigan, subretten). De kvinnliga rollerna äro färre och af mindre betydelse. Äfven den lärda komedien har emellertid påverkat detta lustspel. Innehållet utgöres inom ramen af en vanlig lustspelshandling af uppsluppet, ofta mycket plumpt skämt. Commedia dell' arte uppkom i Italien under 1500-talet och blef så omtyckt, att den inträngde i och förstörde alla andra ar-

Fig. 1.

Fig. 2.

ter af drama. Den härskade ända fram till slutet af 1700-talet. Den förste, som sökte uttränga den och som också i det hela lyckades, var Goldoni, men denne angreps af Gozzi, hvilken sökte höja densamma genom att förvandla den till ett slags äfventyrskomedi (s. k. *fiabe*). Commedia dell' arte har spelat en stor roll äfven i det öfriga Europa. Särskildt har den bidragit till skådespelarkonstens höjande. I Frankrike infördes den af det berömda sällskapet I Gelosi, som 1576 spelade för ständerförsamlingen i Blois, och ända till slutet af 1700-talet funnos ständigt trupper i Frankrike. En art af dessa gamla lustspel fortlefver ännu i Danmark, i pantomimerna i Köpenhamns Tivoli. Under 1800-talet sökte man då och då förnya genren i Frankrike. Litt.: L. Riccoboni, "Histoire du théâtre italien" (1731), och Scherillo, "La commedia dell' arte in Italia" (1884). J. M.

Fig. 3.

Comme'dia divina ("Den gudomliga komedien"), titeln på en episk dikt af Dante Allighieri.

Comme'dia erudita. Se Commedia.

Comme il faut [kåmm il få], fr., som sig bör, passande; på modet, korrekt och fin (i klädsel, sätt o. s. v.).

Commelin [kåmlä'], Jan, nederländsk botanist, f. 1629 i Amsterdam, d. 1692 såsom senator och professor i botanik i sin fädernestad, hvars botaniska trädgård han anlade och gjorde till den berömdaste i Europa. Flertalet af hans förtjänstfulla arbeten innehåller beskrifningar öfver de i denna trädgård förvarade skatterna. (T. K.)

Commelina, *bot.* Se Commelinaceæ.

Commelinăceæ, *bot.*, en familj inom serien *Farinosæ* bland monokotyledonerna. De omkr. 300 dithörande arterna äro alla örter med knutig stjälk och spridda, med slida försedda blad och ofta vackra blåa eller röda, mera sällan hvita blommor samt förekomma nästan endast i tropiska länder. Flera arter äro allmänt bekanta prydnadsväxter. I trädgårdar odlas *Commelina cœlestis* Willd. från Mexico, med himmelsblåa blommor, och *Tradescantia virginica* L., med violetta blommor. Välbekanta ampelväxter äro *Tradescantia fluminensis* (*T. viridis*) från Brasilien, som täflar med *Aspidistra* i att uthärda dålig behandling, samt den praktfulla *Zebrina pendula* Schnitzl. (*Tradescantia zebrina*). G. L—m.

Commemorătio episcopōrum upsalie'nsium (lat.), "Uppsalabiskoparnas minnesdag", betecknar, i latinska handlingar från medeltiden, 12 juli.

Commendătio in vassāticum (lat.), i det frankiska riket under medeltiden den handling, hvarigenom en person trädde i vasallförhållande till en annan. S. B.

Commentārius (lat.). Se Kommentar.

Commentry [kåmätri'], stad i franska depart. Allier, s. v. om staden Moulins. 8,084 inv. (1901). Stort järnhyttever k. I närheten finnas gifvande stenkolsgruf vor.

Commer, Franz, tysk musiker, f. 1813 i Köln, d. 1887, kom 1832 till Berlin, där han studerade under Rungenhagen och Marx och fick i uppdrag att ordna biblioteket vid k. institutet för kyrkomusik. Hans på detta sätt framkallade historiska studier resulterade i flera samlingar af äldre kompositioner: "Musica sacra", "Cantica sacra" etc. Samtidigt hade han åtskilliga anställningar som kördirigent och sånglärare, stiftade jämte Küster och Kullak konstnärsföreningen i Berlin och jämte Eitner det fundet för musikforskning samt utnämndes 1842 professor. C. komponerade diverse körsaker och sånger sik till antika dramer.

Comme'rcium (lat., af *merx*, handelsvara). Se Civitas.

Commercy [kåmärsi], arrondissemangshufvudstad franska depart. Meuse, vid floden Meuse och järnvägsbanan. 7,665 inv. (1901). Slott, byggdt 1708—1712 bebodt af Stanislaus Leszczyński och Voltaire, samt kasern. Tillverkning af korta varor och ett slags pastejer ("madeleines de C.").

Commercy [kåmärsi], prinsessa af C., titel, som bars af Elisabet Charlotta af Orléans.

Commerson [-så'], Philibert, fransk naturforskare, f. 1727, d. 1773 på Mauritius. På uppdrag af Linné föranstaltade han för drottning Lovisa Ulrika af Sverige en insamling af en mängd sällsynta medelhafsfiskar (med beskrifningar). Arfvodet för detta besvär använde han till anläggning af en botanisk trädgård i sin födelsestad, Châtillon, där han lefde som praktiserande läkare från 1756 till 1764, då han i sällskap med Bougainville började resa omkring jorden. Af C:s handskrifter, teckningar och samlingar, hvilka inlämnades i Paris museum, hade Lacepède och Cuvier samt Jussieu, Baillon m. fl. god hjälp vid utförandet af sina zoologiska eller botaniska arbeten. (T.

Commines [kåmi'n], stad. Se Comines.

Commines [kåmi'n], Philippe de la C:de. Se Commynes.

Comminges [kåmä'ʃ], fordom franskt landskap i Gascogne, nu delar af depart. Gers och Haute-Garonne. Dess hufvudstad var Lombez.

Commi'phora Jacq. (*Balsamodendron* Kunth), växtsläkte af fam. *Burseraceæ*, omfattande omk. 100 träd, till största delen växande i de xerofytiska trakterna af tropiska och subtropiska Afrika, ofta med torniga grenar och parbladiga blad; blommorna oansenliga. Alla arterna innehålla välluktande harts, som i luften stelnar till harts, hvilket särskildt i orienten användes till rökning och i medicinen. Bdellium erhålles af *C. abyssinica* Engl., ett 10—15 m högt träd i södra Arabien och norra Abessinien, genom insnitt i den gröna barken myrra af *C. Schimperi* Engl. i Jemen och Abessinien och myrraliknande harts (molmol) erhålles af *C. Playfairii* Engl. i Somalilandet. *C. roxburghiana* Engl. i Ostindien lämnar indiskt bdellium l. gugul, *C. Opobalsamum* Engl. i Arabien och Somalilandet lämnar mekkabalsam. Af *C. erythræa* Engl. på Dalak-arkipelagen erhålles ett starkt balsamiskt doftande trä, gyddträ, som användes mycket i orientens moskéer till rökning. G.

Commis [-mi], fr. (af lat. *commi'ttere*, anförtro), handelsbetjänt. — Commis voyageur [voajör], handelsresande.

Commission [kåmmissiå'], fr., *statsr.*, ungefär samma som "utskott", kallas de af senaten och

ekammaren valda nämnder, som ha att i de-ersöka och afgifva utlåtande om vissa till dem de frågor. De väljas antingen (och mera säl-olenum, t. ex. den *commission*, som i nov. lsattes för att undersöka Panamaaffären, eller amrarna genom lott blifvit fördelade på by-senaten 9, i deputeradekammaren 11), en ng, som månatligen förnyas. Hvarje byrå månatligen inom sig 1 (2) representant(er) r och en af de ständiga *commissions*, nämli-*mmission d'initiative parlementaire*, som afger de om nyttan eller lämpligheten af de en-parlamentsledamöternas motioner, *commission it spécial*, för motioner, som beröra departe-s och kommunernas intressen, *commission des s*, som afger utlåtande om densamma under-petitioner, och *commission des congés*, som yttra sig om parlamentsledamöternas permis-sökningar. Hvardera kammaren utser dess-enom byråerna ett antal *commissions spéciales* rikaste och viktigaste äro deputeradekamma-*mmission du budget* med 33 och senatens *sion des finances* med 18 medlemmar, båda nsfrågor), hvilka i olikhet med de fyra först-oförändrade fortvara under hela legislatur-n eller åtminstone tills vederbörande kam-unnit slutbehandla deras utlåtanden. Hvarje *sion* väljer president, sekreterare och rappor-*pporteur*), som har att inför kammaren fram-h försvara dess rapport och som på grund ntar en särdeles inflytelserik ställning inom ren. E. A—t.

mission [kəmi'ʃən], eng., kommission, be-de flesta fall detsamma som kommitté ge, d. v. s. ett antal personer, utnämnda för ersöka och afge förslag i en begränsad fråga ommittee). Sådana "commissions" kunna as såväl af regeringen (*royal commissions* som af parlamentet (*parliamentary commis-*) De ha vanligen rätt att förekalla och — n på ed — förhöra alla, som kunna lämna till frågornas belysning. Deras vittnesförhör tänkanden höra till det värdefullaste inne-de engelska blå böckerna (se d. o.). E. Hkr.

mittee [kəmi'ti], eng., egentl. "kommitté", ing på utskotten — d. v. s. de regelbundna ationerna för det förberedande parlamen-arbetet — i Storbritanniens och Förenta sta-representationer (jfr Commission). Som å i bägge länderna alla frågor till utskotts-ling, om de antagits i andra läsningen; de som lyckligt genomgå utskottsbehandlingen renta staterna ett fåtal i förhållande till hela och i Storbritannien mycket få af dem, som tt från regeringen — gå till tredje läsningen definitivt antagas. Utskottens ställning i de länderna är emellertid grundväsentligt olika, se Utskott.

nska underhusets viktigaste "commissions" e utskott i svensk mening, utan bestå af hela huset, som "gått i kommitté"; och deras för-gar skilja sig från husets blott genom större i förhandlingsordningen och genom att tal-n, "the speaker", ersättes af en särskild ord-, "the chairman of committees". Den van-men för utskottsbehandling bär också namnet *tee of the whole house* (utskott bestående af hela huset). De två finansutskotten bära namnet *committee of supply*, "statsutskott" (för utgifterna), och *c. of ways and means*, "bevillningsutskott" (för inkomsterna); äfven de bestå af hela underhuset. Verkliga utskott förekomma dock äfven, dels *standing committees* (ständiga utskott), af hvilka de två viktigaste behandla lagfrågor och handelsfrågor, dels *select committees* (tillfälliga utskott) för en särskild frågas behandling; för undersökning af något riksviktigt ärende — t. ex. förhållandena under ett krig — har stundom äfven tillsatts en särskild *committee of inquiry*. Af särskild betydelse äro de utskott, som behandla de synnerligen många framställningarna om privilegier eller koncessioner åt enskilda eller kommuner (*private bill legislation*) — rörande t. ex. naturalisationer eller järnvägsanläggningar; dessa utskott arbeta i rättskipningens former, och särskilda garantier ha skapats för fullständig opartiskhet. E. Hkr.

I den amerikanska kongressen förekommer äfven utskottsbehandling i *committee of the whole house*, ehuru alla ärenden hänvisas till verkliga utskott, dels *standing committees*, dels *select committees*, de förra till mycket stort antal både i senaten (omkr. 50) och i representanternas hus (omkr. 60). Finansutskotten i det senare äro *committee of ways and means* (för inkomsterna) och *committee on appropriations* (för utgifterna). För skilda delar af utgiftsbudgeten viktiga utskott äro jämväl *committee on rivers and harbours* och *committee on pensions*. För öfrigt finnas utskott för bank- och myntväsen, val, rättsskipningen, järnvägar och kanaler, hären, flottan, utrikesärenden, åkerbruk o. s. v.

Commodame'nte, Co'mmodo (it.), *mus.* Se Comodamente.

Commŏdus, Lucius Aurelius, son af romerske kejsaren Marcus Aurelius och Faustina, f. 161 e. Kr., blef faderns medregent 176 och kejsare efter dennes död under fälttåget mot Donaufolken 180. Sedan han slutit en föga ärorik fred, återvände han till Rom. Under sin regering visade han sig som en rå och grym tyrann och styrdes hufvudsakligen af gunstlingar. Finanserna råkade efter hand i ett bedröfligt tillstånd. Ifrigt hängifven åt nöjen och täflingar, uppträdde han äfven själf som gladiator. Till följd af sin ytterst godtyckliga och slappa regering blef han föremål för särskildt senatens och folkets afsky och hat. Redan 182 hade en sammansvärjning bildats, som emellertid upptäcktes; tio år senare föll C. offer för en ny sådan. H. Sgn.

Kejsar Commodus som Herkules.

Commoner [kå'mənə], plur. *commoners*, eng. Se Commons. — The great commoner, ett binamn på William Pitt d. ä.

Common hall [kå'mən hå'l], eng., stadshus. —

Court of Common hall [kå't ov kå'mən hå'l], eng., rådstugurätt.

Common law [kå'mən lå'], eng., *jur.* (egentl. ”allmän l. gemensam rätt”), i engelsk rättsvetenskap vanligen beteckning för de principer, rättsregler och rättsbruk, hvilka hämta sin giltighet såsom lag icke från något positivt, uttryckligt förklarande af lagstiftarens vilja, utan från ett obestridt användande sedan urminnes tid eller åtminstone i föregående likartade fall. I denna bemärkelse betecknar uttrycket sålunda egentligen sedvanerätten i motsats mot den skrifna lagen (*statute law*). Denna sedvanerätt vårdades och utbildades till Edvard I:s tid väsentligen af folket självt, sedan förnämligast af domarna, hvilka därför också ännu af Blackstone kunde kallas ”lefvande orakel”. Grundval för denna ”oskrifna” lag äro domsamlingarna (”reports”, från Edvard I:s tid till 1535 bevarade i officiella ”yearbooks”, sedan upptecknade och samlade genom privat initiativ, från 1860-talet genom en af advokatståndet samfälldt tillsatt kommitté). Enär en engelsk domstols dom binder såväl domstolen själf vid framtida afgöranden som ock underordnade domstolar, har småningom från fall till fall af domarna själfva skapats ett helt, på prejudikat beroende, rättssystem, stundom kalladt ”domar-lag” (*judge made law l. case law*, lag, skapad af rättsfall). Genom lagstiftning (af ”konungen i parlamentet”) kunna dock i England dessa domstolsprejudikat omstörtas genom ”statutes”, som i sådant fall få rättskraft öfver common law. — Benämningen ”common law” användes stundom äfven för att beteckna den allmänna privaträtten i motsats till vissa slag af speciell rätt (t. ex. blott lokalt giltiga rättsregler, den rätt, som tillämpas vid kyrkliga domstolar eller amiralitetets domstolar o. s. v.). Med ”common law” förstås någon gång äfven hela det ursprungliga anglo-amerikanska rättssystemet i motsats mot tillsatser från romersk och kanonisk rätt. — En annan ofta känd motsats är emellan ”common law” (l. ”law”) och ”equity” (eg. ”billighet”). Härvid betecknar ”common law” den rätt, som utbildats och tillämpats vid de tre gamla öfverdomstolarna (”King's bench”, ”court of common pleas” och ”court of exchequer”), i motsats mot det därifrån skilda, äfvenledes på prejudikat uppbyggda rättssystem, som utvecklats ur den af lordkanslerns (och hans domstols, ”court of chancery”) halft administrativa rättskipning (se om denna Equity). Genom den stora domstolsreformen 1873 och 1875 upphörde de förut ständigt rådande konflikterna mellan domstolar, som dömde enligt ”common law”, och court of chancery, som uteslutande tillämpade ”equity”. Den senare domstolen blef nämligen en afdelning af den nyskapade högsta domstolen (high court of justice), och numera tillämpas vid alla engelska domstolar båda dessa rättssystem. — I *Amerika* användes common law hufvudsakligen som beteckning på oskrifven sedvanerätt till skillnad från skrifven lag. L. A. (V. S—g.)

Common prayer [kå'mən prâ'], The book of C., eng., ”den allmänna bönboken”, är namnet på engelska episkopalkyrkans liturgiska handbok. Första upplagan af densamma utarbetades af en under ärkebiskop Cranmers ledning stående kommitté och lagstadgades 1549. Enär den mycket nära anslöt sig till den romerska liturgien, blef den reviderad 1552 och 1559. Till följd af de puritanska tvisterna företogo Jakob I och Karl I ytterli förändringar, och slutligen godkände parlame 1662 en ny, omarbetad upplaga, hvilken ännu förbättringar af 1859 och 1872 användes i episk kyrkan i England. I den nordamerikanska episk kyrkan begagnas en common prayer book, som i n underordnade punkter afviker från den engelska. Procter, ”A history of the book of common pra (19:e uppl. 1892, ny bearb. af Frere 1901). J. F

Commons [kå'mənś] l. Commoners [kå' nəś], eng., ungefär detsamma som ”gemene ma *Commoner* är i engelskt rättsspråk benämning hvarje person, som ej har peers rang. Oftast kommer ordet i termen *house of commons*, un huset, och *commoner* användes äfven som särs beteckning på dess medlemmar. Ordet ”commo användes äfven om Oxford-student, som betalar ackordering i ett college.

Common sense [kå'mən se'ns], eng., sundt för

Commonwealth [kå'mənwelth], eng., stat. n blik, engelsk rättsvetenskaplig term, ungefär tydig med den latinska *res publica*. Särskildt den användts om den engelska staten under t mellan Karl I:s afrättning 1649 och 1660 restauration. Benämningen commonwealth br därjämte ofta för att beteckna en helt obero ställning som led i en större statsorganism; så officiellt om flera bland Nord-Amerikas förenta (Massachusetts, Virginia, Pennsylvania och tucky). I denna mera inskränkta bemärkelse termen nyttjas äfven om en del af ett monar helt. I öfverensstämmelse härmed kunde de a liska kolonierna, som utgöra en del af den st tanniska monarkien, vid sin federativa samma ning 1901 antaga gemensamhetsnamnet Comm wealth of Australia. Jfr Australi statsförbundet.

Commōtio (lat.), skakning. Se Kommot

Commōtio ce'rebri (lat.), *patol.*, hjärnskak Se Hjärnsjukdomar.

Commūne bonum (lat.). Se Bonum.

Communicātio idiōmatum (lat.), ”egenska gemensamhet”, läran att Kristi båda naturer, att förlora sin egendomlighet, äro delaktiga af andras egenskaper.

Commūnio bonōrum (lat.), egendomsgemen

Commūnio i'ncidens (lat.), *jur.*, ett med romerska eller enkla bolagsförhållandet analogt förhållande, som skiljer sig från detta däri att det ej uppkommit genom aftal mellan int terna. Exempel på communio incidens är förh det mellan samarfvingar.

Communiqué [kåmmynikē], fr. Se Kommu

Commynes [kåmmi'n], äfven Comine Commines, Philippe de la Clite fransk statsman och historieskrifvare, f. 14 slottet Commynes i Flandern, fick en högst om full uppfostran och kom 1464 i tjänst hos Karl af Charolais, senare mera känd såsom den djärfve af Burgund, samt bevistade i denne drabbningen vid Montlhéry (1465). Då he uppretad öfver franske konungen Ludvig XI:s lighet, 1468 kvarhöll denne såsom fånge i Pé bidrog C. genom sin klokhet i hög grad att hertigen och åvägabringa det fördrag, som fa fället förlikte de bägge furstarna. Ludvig, i politik det ingick att från Karl den djärfve a

ickligaste och anseddaste tjänare, förmådde
. att öfvergå i fransk tjänst, utnämnde ho-
ast till kungligt råd och kammarherre samt
om furstendömet Talmont, åtskilliga egendo-
. pension på 6,000 livres äfvensom flera andra
och ämbeten. C. blef därigenom en af
kes rikaste män. Han invigdes i alla hemlig-
af Ludvig XI:s politik, fick de viktigaste
g sig anförtrodda och blef ett villigt verktyg
örandet af sin herres planer, äfven sådana,
ade denne till allt annat än ära. Efter ko-
s död (1483) blef han ledamot af regentskaps-
men då regentinnan, Anne de Beaujeu, miss-
att han arbetade för hertigarna af Bourbon

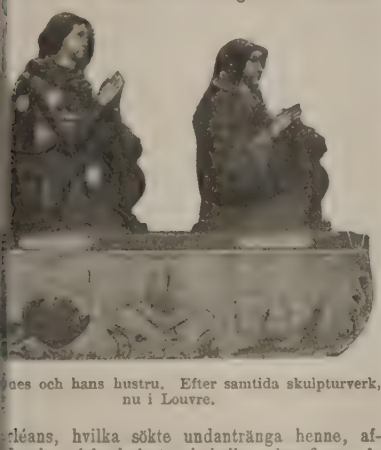

ues och hans hustru. Efter samtida skulpturverk, nu i Louvre.

rléans, hvilka sökte undantränga henne, af-
ies han från hofvet och hölls sedan flera må-
inspärrad i en af järnburarna på slottet
. Sedan han i tre år suttit fängslad i Paris,
parlamentet honom 1488 såsom upprorisk un-
att mista en fjärdedel af sin förmögenhet
rvisade honom på tio år till hans egendomar.
nkallades han dock åter i rådet och användes
r ansvarsfulla beskickningar; men Ludvig XII,
ertig af Orléans, fann icke lämpligt att efter
nbestigning (1498) betjäna sig af sin gamle
are, hvilken därefter leide som privatman.
509. — C. är den nyare tidens förste verklige
skrifvare. Han är lika lycklig uti att uppvisa
sernas orsaker och sammanhang som i att
sederna och lämna en träffande bild af de
nde personerna. I sin allmänna politiska och
uppfattning är han en själafrände till Machia-
Hans hufvudarbete är *Mémoires*, hvars första
a utkom i Paris 1523. Senare upplagor ha
s af Lenglet Du Fresnoy (4 bd, 1747), Dupont
. 1840—47), Chantelauze (1881) och de
ot (1902). Verket är öfversatt på en mängd
ande tungomål, på svenska 1624 af E. Schro-
Litt.: Kervyn de Lettenhove, "Lettres et
tions de Philippe de Comines" (2 bd, 1867—
". A. Geijer, "Études sur les mémoires de
e de Comines" (1871), Faguet, "Seizième
Études littéraires" (1893), och de Mandrot,
rité historique de Ph. de Commynes" (i
historique 1900). A. B. B. (T. H—r.)

Como [kåmå]. 1. Provins i öfre Italien, omkring Comosjön. 2,861 kvkm. 595,160 inv. (1905), 208 på 1 kvkm. I n. är landet ganska bergigt med härliga dalar (Val Sassina, Val Assina m. fl.), i s. sluttar det mot Po-slätten. Hufvudprodukter äro vin och silke. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, vid södra ändan af Comosjöns västra arm. Omkr. 13,000 inv. (1901; som kommun 38,895). Staden, som ligger midtemellan af vinrankor, oliver och kastanjeskogar täckta höjder, har gamla murar och torn, en praktfull gotisk domkyrka, ett af norra Italiens vackraste byggnadsverk, ett gotiskt rådhus (Broletto) från 13:e årh. samt är i allmänhet väl byggd. Betydlig silkes- och sammetsfabrikation, tillverkning af handskar, strumpor och tvål. Liflig handel. C. är biskopssäte och har ett lyceum, ett bibliotek på 50,000 band, ett gymnasium, ett prästseminarium, en teknisk skola och andra undervisningsverk. I C. föddes Plinius den äldre och den yngre, påfvarna Klemens XIII och Innocentius XI samt fysikern Volta, åt hvars minne en marmorstaty restes 1838. Äfven Garibaldi har en staty i C. På en höjd söder om staden ligga ruinerna af borgen Baradello. En mängd vackra villor ligga vid Strada Regina utefter sjöns västra strand. — C. hette i forntiden *Comum* och tillhörde ursprungligen de keltiske insubrerna.

Comoclädia P. Browne, *bot.*, växtsläkte af fam. *Anacardiaceæ*, omfattande ett fåtal västindiska och centralamerikanska träd med svartaktig, mycket skarp saft. Frukterna af *C. integrifolia* Jacq. och *C. dentata* Jacq. användas till svartfärgning; af den förra erhålles äfven svart trä. För sin skarpa etsande saft är särskildt *C. glabra* Spreng. (c a r r a s c o) i Västindien mycket fruktad af infödingarna. G. L—m.

Comodame'nte, C o'm o d o (it.), *mus.*, med bekvämt, makligt föredrag.

Comonfort [kå'mm-], Y g n a c i o, mexikansk president, f. 1812, visade sig i det inbördeskrig, som utbröt 1832, vara en skicklig officer och blef 1834 guvernör i Tlapadistriktet, där han kraftigt tillbakavisade indianernas anfall. Efter att 1842 och 1846 hafva varit medlem af de dessa år våldsamt sprängda kongresserna, spelade han en framstående roll i de liberales revolution mot presidenten Paredes 1846. I kriget mot Förenta staterna (1846—48) deltog han som öfverste, och sedan hufvudstaden fallit i nordamerikanernas händer, utmärkte han sig som skicklig organisatör af gerillakriget. 1848 var han medlem af Queretaro-kongressen, som slöt freden, och sedan var han senator till 1851 samt hade säte i kongressen 1852 och 1853, hvarjämte han var öfvertulldirektör i Acapulco. Då Santa Anna aflägsnade honom från sistnämnda befattning, höjde C. jämte Alvarez upprorsfanan i mars 1855. Den klerikale Santa Anna störtades, och först sedan den till president utsedde Alvarez nedlagt sin myndighet, blef C., 11 dec. 1855, provisorisk president. Men C., som var en hofsam man och stödde sig på de liberale, fick en hård strid att bestå mot hären och prästerskapet, hvilka stodo på Santa Annas sida. Han sökte visserligen bryta prästerskapets makt genom lagarna af 31 mars och 28 juni 1856 — som fråntogo kyrkan dess jordegendom och för alltid förbjödo de andlige att besitta sådan — och genom att förvisa jesuiterna ur landet, men han kunde icke skaffa styrelsen anseende eller samhället lugn, ty täta res-

ningar gjordes genom prästernas bearbetningar, och äfven de radikale blefvo hans ovänner. I mars 1857 utfärdade han en ny författning och proklamerades 1 dec. s. å. till konstitutionell president, men redan 21 jan. 1858 måste han, öfvergifven af de sina, lämna hufvudstaden. Han flydde då till Förenta staterna, sedan han dessförinnan insatt Juarez till sin efterträdare. 1862 återvände han dock för att bekämpa den franska invasionen samt blef den republikanska regeringens krigsminister och öfverbefälhafvare. 8 maj 1863 led han ett afgörande nederlag vid San Lorenzo, och 12 nov. s. å. mördades han af ett gerillaband, nära San Luis.

Comorin, Kap, sydligaste udden af Främre Indien. Ligger under 8° 5′ n. br. och 77° 34′ 50″ ö. lgd.

Comöro-öarna l. Komorerna, ögrupp i norra mynningen af Mosambik-kanalen, mellan Afrika och Madagaskar, bestående af fyra större och flera mindre öar. De större äro: Mayotte (Maote), den östligaste, 366 kvkm., omkr. 18,000 inv., Angasija l. Ngasija (Grand Comoro), 1,002 kvkm., omkr. 44,000 inv., Anjouan (Johanna), 373 kvkm., omkr. 12,000 inv., och Mohelli (Mohilla), 231 kvkm., omkr. 8,000 inv. Alla öarna äro af vulkanisk beskaffenhet (på Angasija finnes en vulkan, som ännu 1865 visade tecken till verksamhet) samt bergiga och höga (så når Angasija 2,598 m., Anjouan 1,580 m., Mayotte 642 m. och Mohelli 598 m.). De omgifvas af korallbankar. Jordmånen är bördig, klimatet sundt, då de ständiga vindarna mildra hettan. Ögruppens hela areal utgör 1,972 kvkm. med omkr. 85,000 inv., mest suahilinegrer och araber. — Sedan 1843 hafva fransmännen egt Mayotte, och genom fördrag af 24 april 1886 stå de öfriga öarna under Frankrikes protektorat, men styras fortfarande af egna höfdingar och sultaner. Sedan 1896 förvaltas de af guvernören öfver Réunion, som utnämner en administrator öfver Mayotte, en resident öfver Angasija och en resident öfver Anjouan och Mohelli. (Jfr artiklar om de särskilda öarna.)

Como-sjön (it. *Lago di Como*, de gamles *Lacus Larius*, därför än i dag ibland kallad Lario), en

af norra Italiens vackraste alpsjöar, har ett fjordliknande bäcken, som sträcker sig från n. till s. och som begränsas af Lugano-alperna i v. och Bergamask-alperna i ö. Vid Bellagio delar sig sjön i två armar, en sydvästlig, vid hvars södra strand staden Como ligger, och en sydöstlig, som efter staden Lecco i dess södra del kallas Lago di Lec… Den största längden är 51,₁ km., af hvilka … km. falla på den norra delen till Bellagio … 28,₂ km. på den sydvästra armen, medan den … östra blott är 18 km. lång. Den största bred… (vid Cadenabbia) är 4,₅ km., arealen 145,₉ kv… Vid medelvattenstånd ligger ytan 198 m. ö… Djupet går till 414 m. och är det största i n… alpsjö. Sjöns viktigaste tillflöde är Adda, som … faller i dess norra del, bildande ett delta, hv… afskurit sjöns nordligaste afdelning till en egen … Lago di Mezzola, i hvilken Maira infaller … som endast genom en smal kanal nu står i förbind… med C. Adda lämnar åter C. i södra delen af L… sjön och för dess vatten till Po. — Sjön är ri… fisk, bl. a. foreller, gäddor, abborrar och … (*Cyprinus lariensis*) samt på vattenfåglar. Den … gifves af höga berg; så är toppen La Grigna … Lecco-sjön 2,410 m. och Monte Legnone på nord… stranden 2,612 m. Bergens sluttningar äro t… af en rik grönska, stränderna äro väl odlade … strandbergen prydda med en mängd ståtliga ky… och vackra villor, bland hvilka må nämnas … Melzi vid Bellagio, Villa Carlotta vid Cadenab… villorna Pizzo, Este och Raimondi vid Como. … Det milda klimatet, den sydländska vegetationen … den landskapliga fägringen ha gjort C. till e… Europas mest besökta turistleder. Ångbåtar … den i alla riktningar, och flera järnvägslinjer g… dess stränder, däraf en följer hela den östra s… den. J. …

Comovi'tza, serbisk konjak, destillerad på ut… sade druf vor eller sämre landtvin. Folkdryck i … bien och Turkiet.

Compagni [kåmpa'nji], Dino, italiensk krö… författare, Dantes samtida, f. i Florens (obekant … d 1324, tillhörde en adlig familj, var tvenne gå… sin fädernerepubliks prior och blef 1293 dess ba… herre (gonfaloniere). I Florens' partistrider d… han liksom Dante på ghibellinernas sida, men … fanatism, och i sin inflytelserika ställning sökte … upprätthålla jämvikten mellan de ytterliga … lidelserna. — Utom några *Rime* i den tidens … goriska smak har man i behåll af honom en *Cr… delle cose occorrenti ne' tempi suoi* (flera g… tryckt), utgörande en skildring af staden … rens' politiska historia under tiden 1280—… och af stor vikt för de bidrag den l… till kännedomen om guelfernas och ghibellin… strider. Denna krönika gällde länge obestridt … ett af den italienska historieskrifningens m… verk, tills den tyske forskaren Scheffer-Boi… (i "Florentiner studien", 1874) stämplade … som en förfalskning från 16:e årh. En … polemik uppstod mellan tyska och italienska … skare, men efter Isidoro del Lungos kri… edition af krönikan (i arbetet "Dino Compagni … sua cronaca", 3 bd, 1879—87) måste Sch… Boichorst ("Noch einmal Dino Compagni" i "… schrift für romanische philologie", bd 10) m… att åtminstone krönikans kärna var äkta och … rörde från C.

Compagnie générale transatlantique [kå… jenera'l träsatlä'ti'k], ett 1855 grundadt frans… deribolag. Se Ångfartygslinjer.

Compagnies d'hommes d'armes [kåpanji … darm], fr. Se Ordonnanskompanier.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

pagnies d'ordonnance [kåpanji dårdånä's], Ordonnanskompanier.

pagnonnage [kåpanjånäj], fr. (af *compagnon*, gesällförening.

pagnons perdus [kåpanjä' pärdy], fr. Se nts perdus.

. pal., förkortning för *Comes palatinus* (pfalz-

pañia sud-americána, chilenskt rederibolag. gfartygslinjer.

pañia transatla'ntica, ett 1881 grundadt rederibolag. Se Ångfartygslinjer.

paraison [kåparäsä'], fr., jämförelse. — En araison [ä-], i jämförelse med. — Sans araison [sä-], utan jämförelse.

parátio (lat.), jämförelse. Se Kompara-

pare'tti, Domenico, italiensk filolog, f. Rom, blef professor i grekiska vid universi- Pisa 1859 och därefter vid högskolan i . Under senare år har han föreläst öfver ekunskap vid Roms universitet. Bland hans arbeten må nämnas *Saggi dei dialetti greci lia meridionale* (1866), *Virgilio nel medio evo* 1872; 2:a uppl. 1896), *La commissione ome- Pisistrato e il ciclo epico* (1881), *Iscrizioni di Olimpia e di Ithaca* (s. å.), *Il Kalevala o la tradizionale dei finni* (1891; tysk uppl. 1892), *ri di Gortyna* (1893) och *La guerra gotica di io* (1895—98, 3 bd). I förening med D'An- ar han utgifvit "Canti e racconti del popolo " (9 bd, 1870—91); ensam har C. redigerat italiano di antichità classica" (Florens, 884). Hans verk om Kalevala är enligt K. B. d af den största betydelse.

partime'nto (plur. compartimenti), mn på hvart och ett af Italiens 16 land- hvilka för förvaltningen äro indelade i 69 ser". Ordet har endast historisk-geografisk, administrativ betydelse.

pa'ssio beatæ Mariæ vi'rginis (lat.), jungfru smärtefest, firas i katolska kyrkan på fre- före palmsöndagen till minne af de lidanden, ds moder sju gånger måste utstå för sin son.

pater (mlat.), fader. Jfr Compère.

payré [kåpärē], Jules Gabriel, fransk g, f. 12 jan. 1843 i Albi (depart. Tarn). tt hafva idkat filosofiska och pedagogiska stu- lönades han 1877 af franska institutet med ka priset för sitt arbete *Histoire critique des s de l'éducation en France* (2 bd, 1879). det Jules Ferry förestod undervisningsmini- var C. medlem af flera kommissioner, hvilka tte sig med folkskoleväsendets omgestaltning lerikal anda. Han har utgifvit en mängd för folkskolornas och seminariernas behof; så *ts d'éducation civique* (1881), hvilken lärо- nn utbredning i hundratusentals exemplar, ftiga angrepp från de klerikale, *Instruction* (1883) och *Cours de pédagogie théorique et e* (1885) m. fl. Åren 1881—89 var han med- deputeradekammaren och uppträdde då flitigt svisningsfrågor samt valdes 1885 till kamma- kreterare. Numera är han chef för under- sdistriktet Poitiers.

pe'ndium. Se Compiègne och Kom- i u m.

Compensátio (lat.), utjämning. Se Kompensation.

Compensátis expe'nsis (lat.), *jur.*, med kvittande af rättegångskostnaderna.

Compère [kåpär], fr., fadder.

Compiègne [kåpiä'nj l. kåpiä'n], arrondissemangshufvudstad i franska depart. Oise, vid floden Oise, n. om Paris. 15,933 inv. (1901). Staden har ett collège, ett bibliotek (på 30,000 bd) samt några märkliga kyrkor: S:t Germain (från 15:e årh.), S:t Antoine (från 12:e årh.) och S:t Jacques (från12:e och 15:e årh.), ett vackert gotiskt stadshus och ett praktfullt slott med vacker park, till hvilken sluter sig den 14,6 kvkm. stora Compiègne-skogen, som sedan Klodvigs tid var de franske konungarnas mest omtyckta jaktmark. Framför stadshuset, som inrymmer ett museum, står en staty af Jeanne d'Arc, afтäckt 1880. — Tillverkning af repslageri- och linnevaror. Staden kallas i medeltidskrönikorna *Compendium*. 1430 blef jungfrun af Orléans under C:s murar tillfångatagen af engelsmännen. I närheten ligger slottet Pierrefonds.

Complaisance [kåpläsä's], fr. (af *complaire*, behaga, af mlat. *complacēre*), tillmötesgående, välvilja, artighet. — Par complaisance, af godhet, af välvilja.

Complaisant [kåpläsä'], fr., välvillig, artig, tjänstvillig; foglig, eftergifven.

Completórium. Se Horæ canonicæ.

Complute'nsiska bibeln (Komplutensiska), en berömd polyglottbibel, som 1513—17, under inseende af kardinal Jimenes, utgafs i sex praktband i staden Complutum (nuv. Alcalá de Henares) i Spanien. De fyra första banden innehålla gamla testamentet i olika texter och i följande ordning: 1) hebreiska texten, 2) Onkelos' kaldeiska Targum till de 5 Moseböckerna, med latinsk öfversättning, 3) den grekiska Septuagintaöfversättningen, med ordagrann latinsk öfversättning, 4) den latinska Vulgataöfversättningen. Femte bandet innehåller nya testamentets grekiska text med Vulgataöfversättningen, sjätte bandet hebreisk-kaldeiskt lexikon och grammatik. (Jfr Bibelöfversättningar.)

Complútum, stad. Se Alcalá 2.

Complu'vium (af *complu'ere*, regna), *bygnk.*, taköppningen i ett atrium. Se Atrium och Bostad.

Compo-board [kå'mpobård; engelskt uttal: kå'mpåū-båd], ett ursprungligen i Amerika, sedan äfven i Sverige tillverkadt byggnadsmaterial, som utgöres af en kombination af trä och papp i stora tunna skifvor. Det är sammansatt af ett inre lager väl torkade parallella träribbor, lagda vinkelrätt mot skifvans längdriktning, och därutom två yttre lager af hårdt pressad papp, preparerad mot fuktighet. Det hela bindes af ett eldfast cement och är hydrauliskt hoppressadt. Såsom dragfritt, isolerande och ljuddämpande användes det till tunna skiljeväggar, omboning af äldre byggnader, inredningsarbeten m. m.

Compósitæ, Korgblomstriga växter, Kompositeer, Synanthereer, *bot.*, naturlig växtfamilj, utmärkt i synnerhet genom blomställningen och blommans delar. Blomställningen är nämligen en blomkorg, d. v. s. blommorna äro tätt hoppackade på ett utbredt blomfäste inom en af små skärmblad bildad holk; fodret är rudimentärt eller

bildar en pensel af hår; kronpipen är mycket smal, vanligtvis lång; brämet antingen regelbundet, föga utveckladt, eller deladt i två läppar eller ensidigt utdraget (rörformig, läppformig, tunglik blomkrona); ståndarnas knappar äro hopklibbade till ett rör. Frukten är en hinnfrukt, fröhvita saknas. Kompositeerna äro till största delen örter (i tropikerna ej sällan träd eller buskar), i de underjordiska delarna rika på inulin, med spiralställda blad, utan stipler. Familjen delas i 2 grupper, *Tubifloræ*, med korgens samtliga eller flesta blommor med rörformig krona, utan mjölksaft, men ofta med hartsgångar, och *Liguliflorœ* (*Cichoriaceæ*), med korgens alla blommor med tunglik krona och mjölksaftförande. Den första gruppen indelas i *Corymbiferœ*, hvilkas korgar bestå dels af 2-könade diskblommor med rörformig krona, dels af hon-strålblommor med tunglik krona, och *Cynarocephalœ*, tistelartade växter, hvilkas korgar uteslutande bestå af 2-könade rörformiga blommor.

Af alla fanerogama växtfamiljer är C. den artrikaste. Omkr. 12,000 arter tillhöra densamma, och den är representerad öfverallt, där högre växter förekomma. Sitt maximum når den i de tempererade zonernas varmare delar, där flerstädes $^1/_4$ af fanerogamfloran utgöres af C. I nya världen är denna familj talrikare än i den gamla.

Kompositeerna äro nära släkt med kampanulaceerna; öfverensstämmelsen med dipsaceerna är mera skenbar än verklig. — I det friesiska systemet, liksom i Eichlers och Englers system, sättes C. i spetsen för växtriket. Blommorna äro små och, som då vanligen är händelsen, samlade i täta blomställningar — däraf det namn, *Aggregatæ* (”gyttrade”), under hvilket Linné sammanfattade flera hithörande familjer. Blomställningen är så sammanträngd, att den biologiskt är att betrakta såsom en sammansatt blomma (därpå syftar namnet C., hvilket betyder ”sammansatta”). Blomställningen är egentligen ett hopdraget ax: de yttersta blommorna hafva felslagit; deras skärmblad bilda holken, hvilken tjänar hela inflorescensen som foder. De enskilda blommornas foder, som därigenom blifvit öfverflödigt, har, när det ej helt och hållet felslagit, förvandlats till ett medel för frukternas spridning. De yttre blommorna hafva vanligtvis kronan starkare utvecklad, ofta på bekostnad af befruktningsdelarna (se Centaurea); de göra tjänst som kronblad. Självbefruktning förekommes på följande sätt. De båda märkesflikarna ligga från början tätt sammanslutna och bilda sålunda ett slags kolf, som passar in i ståndarrörets cylinder och i början tillsluter dess nedre öppning. Vid knapparnas öppnande fylles denna cylinder med frömjölet; då stiftet sedan börjar växa i höjden, skjuter den frömjölet framför sig ut genom den öfre öppningen, så att det kan bortföras af insekter. Hos många påskyndas detta utskjutande därigenom, att ståndarsträngarna, vid beröring af insektens snabel, hastigt förkorta sig. Först sedan märkesflikarna på detta sätt skjutit upp genom hela ståndarröret, skiljas de åt och blifva i stånd att själfva mottaga det befruktande frömjölet.

I kemiska egenskaper äro C. ej synnerligen utmärkta; det är dock naturligt, att i en så stor och så mångformig familj åtskilliga växter skola finnas, som i ett eller annat hänseende kunna vara människan till nytta. Som exempel på de i medicinen använda kunna nämnas malörten, kamomillväxten, röllekan och arnica. Mer eller mindre viktiga näringsmedel lämna sallatsterna, jordärtskockan, kronärtskokan m. fl. Olja erhålles af solrosen, färgämnet af safflor m. fl. Otaliga kompositeer pryda vå trädgårdar; vi nämna här endast dahlior och astr Slutligen må ej glömmas cikorian, vårt viktiga kaffesurrogat, samt arter af släktet *Chrysanthemu* hvilkas blommor i pulvriseradt tillstånd utgöra s. k. persiska insektspulvret. S. A. (G. L—n

Composte'la. Se Santiago de Compostela.

Compound [kå'mpaund], eng., *elektrot.* Se Kompound.

Comprador [-dår], port. (eg. köpare), *han* i de östasiatiska länderna ett slags oumbärlig, född affärsförmedlare, som anskaffar och för inhem köpare till de utländska affärshusen, medverkar v villkorens bestämmande och stundom går i borg för likvidens fullgörande i de sålunda inledda affär na, allt mot en låg provision samt ofta fast aflön Compradorens första plikt är i allmänhet att det affärshus, som använder honom, rapportera affä ställningen hos de kinesiska firmor, som stå i förb delse med detsamma. För öfrigt har äfven hva bank, skeppsklarerare och större mäklare sin co prador, hvarjämte det finnes compradorer med mer självständig ställning, hvilka ej sällan bli myc rika. Compradorer funnos först blott i Kina, num alltifrån Japan ned till Malakka.

Compsognäthus Wagl. (af grek. *kompsó's*, pu lig, och *gnáthos*, käke), *paleont.*, fossilt ödleslä som jämte dinosaurierna bilda ordni

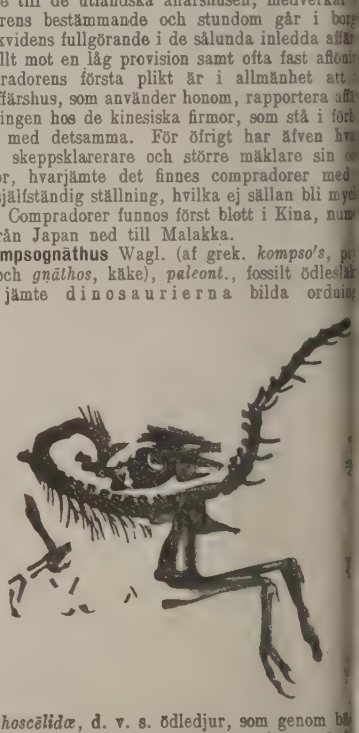

Ornithoscēlidæ, d. v. s. ödledjur, som genom bå nets och de bakre extremiteternas byggnad p öfvergångsformer mellan ödlor och fåglar. skildt påfallande är öfverensstämmelsen mellan bakre extremiteterna hos detta släkte och hos få embryoner. Släktet har en enda art, *C. long* Wagl., af 35 cm. längd, funnen i den till ya delen af jurasystemet hörande litografiska ski vid Kehlheim vid Bajern. A.

Compte [kåt], fr. (af lat. *computāre*, beräk räkenskap, konto, räkning. — Compte re [-rädÿ], aflagd räkenskap, affärsberättelse; re relse för förhandlingar (t. ex. i lärda sällskap

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ptoir [kåtwär], fr. (af *compter*, räkna). Se
or.

ptoirs d'escompte [kåtwär deskā't], fr.,
ntokontor", ett slags bankinrättningar, som till
al af 60 efter 7 mars 1848 genom regeringens
inrättades i Paris och franska landsorten för
ja bot på den svåra penningkris, som fram-
af februarirevolutionen. Dessa kontors ka-
illsköts i tre lika tredjedelar af staten (med
ngar på statskassan), af departementen och
nerna (med obligationer) samt af bidragsteck-
bolagsmän (med reda pengar). Efter att i
al ha fyllt sitt värf indrogos dessa banker
and, utom en, handelsbanken "Comptoir na-
d'escompte de Paris", hvilken reorganiserades
1889 på 50 år med ett kapital af 100 mill.
rdelade i 200,000 aktier om 500 fr. Den
taler i flera franska och engelska städer samt
rer i aflägsna världsdelar.

mputus ecclesia'sticus (lat.), "ecclesiastik
g) beräkning", sammanfattningen af reglerna
stämmandet af de kyrkliga högtidsdagarna.
sa äro en del fasta, d. v. s. återkomma hvarje
samma datum. De öfriga bero alla på påsk-
en, hvars bestämmande således utgör det vik-
föremålet för computus ecclesiasticus. I
afhandlas läran om året och dess delar, solens
ånens rörelse samt sättet att för ett visst år
öndagsbokstaf, gyllental och epakt. Från den
stronomiska tideräkningen skiljer sig computus
asticus därigenom att vid den senare cykler
as, hvilket betydligt förenklar räkningen,
resultaten endast tillnärmelsevis komma att
stämma med de på astronomisk väg funna.
der äldre tider sammanförde man hela com-
ecclesiasticus i minnesverser, hvilka lärdes
i skolorna. En serie af sådana verser är
janus (se d. o.). Bland de äldsta dithö-
uppteckningarna är en *Tabula cerei paschalis*
öfver påskaljuset) från år 1344 i "Registrum
nse" (aftryckt i andra delen af "Diplomata-
uecanum"). En annan populär handledning
utus ecclesiasticus lämnade r u n s t a f v e n,
bruk bibehållit sig ända in i våra dagar.
ooktryckarkonstens införande blef kännedomen
mputus ecclesiasticus spridd genom de framför
ier, missaler och psalmböcker tryckta s. k.
aria perpetua (kalendrar gällande för hvilket
helst), genom särskilda cirkulär till präster-
och genom flera, af enskilda personer utgifna,
ker. Calendarium perpetuum finnes aftryckt
1697 års kvartupplaga af psalmboken. Läro-
utgåfvos och omtrycktes flitigt intill midten
0-talet. Sedermera, då Vetenskapsakademien
git almanackornas utgifvande och därigenom
ett slags officiell myndighet i frågor angående
ern, förlorade computus ecclesiasticus sin prak-
etydelse, och själfva termen, bibehållen ännu
titel på Schenmarks lärobok (1759, 2:a uppl.
försvann för att ersättas af "Den bibliska
ningen", "Grunderna för den kristna tide-
gen" o. d. Under sistnämnda titel utgaf P.
estrand (1851, 2:a uppl. 1861) en populär
illning af computus ecclesiasticus. G. E.*

ite [kåt], fr. (af lat. *comes*), grefve. — C o m-
[kåtä's], fr., grefvinna.

ite [kåt], F r a n ç o i s C h a r l e s L o u i s,
fransk skriftställare, f. 25 aug. 1782 i Sainte-Enimie (dep. Lozère), d. 13 april 1837 i Paris, kom 1806 till Paris, där han blef advokat och tillsammans med Dunoyer 1814 grundlade tidningen "Le censeur", som inom kort blef liberalernas främsta organ. Som försvarsadvokat åt general Exelmans i den mot denne förda processen inför krigsrätten i Lille med anledning af hans vänskapsförhållande till Murat förvärfvade sig C. stort anseende i hela landet. Vid Napoleons återkomst från Elba publicerade han en broschyr mot denne, som förgäfves sökte få honom på sin sida genom att erbjuda honom chefskapet för "Le moniteur". Under den andra restaurationen såg sig C. nödsakad att för en tid uppgifva sin journalistiska verksamhet, men grundade efter upplösningen af "la chambre introuvable" tidningen "Le censeur européen", som han redigerade i samma liberala anda som den förstnämnda. Han blef därför ideligen förföljd af regeringen och begaf sig 1820 till Schweiz, där han var lärare i naturrätt vid universitetet i Lausanne till 1823, då franska regeringen fordrade hans utvisning och han därför begaf sig till England. Återkommen till Frankrike 1827, sökte han förgäfves bli advokat och sysslade sedermera nästan uteslutande med sitt stora arbete *Traité de législation ou exposition des lois générales suivant lesquelles les peuples prospèrent, décroissent ou restent stationnaires* (4 bd, 1827—35), som af franska akademien belönades med monthyonska priset. Efter julirevolutionen var han en kort tid kunglig prokurator (*procureur du roi*) samt från 1831 till sin död medlem af deputeradekammaren, där han intog en bemärkt plats inom den dynastiska oppositionens led. 1831 invald i "académie des sciences morales et politiques", blef han 1832 dess ständige sekreterare. Han utgaf, utom det ofvannämnda, ett stort antal arbeten, bl. a. *Dissolution des chambres ou nécessité d'un appel à la nation* (1819), *Des garanties offertes aux capitaux par les procédés des chambres législatives* (1826), *Histoire de la garde nationale de Paris* (1827) och *Traité de la propriété* (2 bd, 1826). Dessutom utgaf han sin svärfaders, nationalekonomen J. B. Says, "Mélanges et correspondance d'économie politique" (1833). E. A—t.

Comte [kåt], I s i d o r e A u g u s t e M a r i e F r a n ç o i s X a v i e r, fransk filosof, f. 19 jan. 1798 i Montpellier, studerade vid polytekniska skolan i Paris och slöt sig tidigt till S:t Simon, hvars inflytande röjer sig äfven i hans skrifter. 1832—51 var han repetitör vid nyssnämnda läroanstalt, hvarjämte han uppehöll sig genom enskilda lektioner. Mot slutet af sin lefnad erhöll han ett årligt underhåll af sina vänner. 1826 rubbades hans förstånd, och han sökte dränka sig i Seine, men blef räddad och tillfrisknade. Omkr. år 1845 fattade han en öfverspänd kärlek till fru Clotilde de Vaux, och denna kärlek utöfvade ett väsentligt inflytande på hans lifsåskådning och författarskap. Död i Paris

5 sept. 1857. På platsen vid Sorbonne aftäcktes 18 maj 1902 en minnesvård öfver honom, en marmorbyst med allegoriska figurer af A. Injalbert. — Bland C:s skrifter intager *Cours de philosophie positive* (1830—42; 5:e uppl. 1893—94) främsta rummet. Dessutom författade han *Système de politique positive, ou traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité* (1852—54; 3:e uppl. 1890 ff.), *Catéchisme positiviste* (1852; senast 1891), *Appel aux conservateurs* (1855), *Synthèse subjective* (1856; 2:a uppl. 1900) m. fl. På svenska har Anton Nyström öfversatt "Framställning öfver den positive anden" (1875), "Positivistisk kalender eller tablå öfver menskligheten utveckling. Patent, 1 blad" (s. å.) och "Religionens väsende och menskligheten begreppet" (1881). Under titeln "Allmän öfversigt af positivismen" har den sammanfattning af systemets grundtanke, som ingår i första delen af "Politique positive", öfversatts till svenska med förord af Anton Nyström (1896).

C. var grundläggaren af positivismen och den förste, som bragte denna filosofiska åsikt i system. Det gifves enligt honom trenne former af världsåskådning: den teologiska, den metafysiska och den positiva. Den första fattar allt såsom styrdt af lefvande viljor: antingen så, att hvarje naturföremål är besjäladt, eller ock så, att olika områden af naturen befinna sig under olika högre väsendens omedelbara inflytande, eller ändtligen så, att världen är skapad och styrd af en enda gud. Äfven den metafysiska världsåskådningen skiljer mellan det konkreta tinget och det inre väsende, som ligger till grund för dess egenskaper och yttringar, men fattar detta väsende såsom en omedveten och begreppsartad verklighet. Vid högre utbildning fattar denna åsikt den blinda naturkraften såsom alltings grund. Enligt positivismen är människans kunskap inskränkt till företeelserna och, strängt taget, till deras lagar eller konstanta förhållanden. Denna indelning af de olika försöken till världsförklaring tillämpar C. på alla områden af det mänskliga vetandet, och däri ligger hans originalitet. På hvarje särskildt område för sin eftertanke, menar C., börjar människan med den teologiska, fortgår till den metafysiska och slutar med den positiva uppfattningen.

Sinsemellan bilda vetenskaperna ett system af öfver- och underordnade delar. De abstrakta vetenskaperna, som betrakta lagarna för tingens förändringar, gå äfven i tiden före de konkreta, som betrakta själfva tingen, emedan man icke kan begripa dessa, utan att känna lagarna för deras uppkomst och förändring. Så är t. ex. fysiologien abstrakt, emedan den handlar om lagarna för det organiska lifvet, utan att fästa sig vid bestämda former af detsamma, då däremot zoologien, som betraktar de gifna djurformerna, är konkret. Hvarje senare vetenskap upptager i sig de föregående, med tillägg af några speciellare satser, i följande ordning: aritmetik, geometri, mekanik, astronomi, fysik, kemi, biologi och sociologi. Därvid är det möjligt, att en abstraktare vetenskap, t. ex. astronomien, redan kan hafva hunnit fram till den positiva ståndpunkten, under det att de följande stannat på lägre. C. fordrar således, att vetenskaperna skola bilda ett sammanhängande helt. och han har i "vetenskapens filosofi" undersökt de förfaringssätt, genom hvilka hvarje särskild vetenskap kan bringas till ett helt. Däremot anser han en undersökning af t kandets allmänna lagar och former, eller en all vetenskaplig metod, för omöjlig. Han har såle hvarken uppställt någon lära om induktionen e sökt något kriterium på sanningen, men lämnar i s let ett stort spelrum åt den personliga böjelsen smaken. Likaledes nekar C. psykologiens möjlig och öfverlämnar åt frenologien att förklara de m liska och intellektuella yttringar, som vi finna andra människor. Sitt eget inre själslif kan m enligt C., icke observera, ty själfva iakttagan upphäfver den själsverksamhet, som skulle utg iakttagelsens föremål. Största delen af sitt arb egnar C. åt samhällslärans bringande till vetensk och rätta metoden därvid anser han vara den ur biologien härleda de allmänna lagarna för m niskonaturen, hvilka sedan bekräftas genom öfver stämmelsen med de empiriska lagar för samhälle lif, hvilka man vinner genom induktion ur hi rien. Samhället grundar sig på människans na liga böjelse för sammanlefnad och inbördes välvi dess utveckling består i de djuriska böjelsernas derordnande under de mänskliga. Det ledande i vecklingen är intelligensen. C. fordrar därför spirituell myndighet i staten, skild från den vär liga, som handhafves af bankirer. Sin åsikt m fierade han under inflytande af personliga för landen, i det han åt den positiva filosofien gu religiös betydelse. Såsom religionens föremål s han mänskligheten, som han kallar "le grand (det stora väsendet). Sig själf betraktade han s mänsklighetens öfverstepräst. Mänskligheten h människans behof af ett oändligt. Hon förtjänar lek, ty från andra människor hafva vi allt På vår vördnad gör hon anspråk, när vi i m bevara dem, som lefvat och verkat för det allm nas bästa. C. utsträcker mänskligheten äfven de djur, som tjäna människan. För att alla r niskor skola kunna bilda ett helt, fordras, att i viden uppoffrar alla intressen, som icke äro vändiga för människoslägtets goda. Den h sedelagen bjuder således "att lefva för and Äfven himlakropparna fattas af C. såsom e anspråk på människans tacksamhet och vörd emedan de för människans skull offrat en del s lif. I sitt förnämsta verk nekar nämligen C. möjligheten af en högre verklighet bakom för serna, men anser det omöjligt att därom finna het. Det, som styr världen, kan lika väl vara mekanism som gudomlig afsikt; men analogien för det senare. När C. på sin senare ståndp underordnar förståndet under hjärtat, säger ha man bör bakom företeelserna föreställa sig högre, och fattar då den universella affekten, kärleken, såsom besjälande allt. Vetenskapern traktar C. på detta utvecklingsstadium från sub synpunkt och ordnar dem icke med afseend deras objektiva sammanhang, utan efter deras Att anställa vetenskapliga forskningar, som ich nyttiga, är därför osedligt. Se vidare Po vism.

C:s lära har vunnit många anhängare i F rike och England äfvensom, på senare tiden, i land och Italien. Jfr M. P. E. Littré, "Au Comte et la philosophie positive" (1864) och guste Comte et Stuart Mill" (1866), J. Stuart "Auguste Comte and the positivism" (1865),

Nyström, "Positivismen, en systematisk framg af denna lära jämte en biografi öfver dess ggare Auguste Comte" (1879). E. O. B.

te [kåt], Pierre Charles, fransk må- 1823 i Lyon, d. 1895 i Paris, var lärjunge N. Robert-Fleury och målade företrädesvis ka genrestycken. Bland dessa äro *Lady Jane* den första tafla af C., som väckte uppseende, *III:s möte med hertigen af Guise utanför i Blois* (1855, i Luxembourg) och dess mot- *Guises arrestering* samt *Leonora d'Este låter Henrik af Guise svärja att hämnas sin fader* i Lyons museum). För öfrigt utförde C. indre arbeten, sådana som *Henrik III i nageri* (1857), *Katarina af Medici i slottet nt, Karl V:s sista besök i Gent* och den i Stockholm utställda *Ludvig XI på sin d betraktar dansande grisar*. C. har varit för flera svenska målare, bl. a. för Hugo . Sedan 1871 var han ledamot af svenska ademien. C. R. N.*

tesse [kåtä's], fr., grefvinna; i vissa länder i Danmark) titel äfven på ogift dam af börd.

unēros (Communeros), sp., benämning spanske upprorsmän, som 1520 under ledning erna reste sig mot Karl V:s utländske rådUpproret kufvades genom slaget vid Villa-21; endast anförarens, Juan de Padillas, jorde i Toledo förtvifladt motstånd till 1522. nnet comuneros upptogs 1821 af ett hemligt t sällskap, som då skilde sig från de konstitu- frimurarna och arbetade för allmän jämoch fullständig folksuveränitet. Under sin ingstid lär sällskapet, som äfven kallades llas söner, ha räknat ända till 70,000 mar. Dess inflytande på regeringen var mycrkt våren 1823, men vid reaktionens seger åbjöds upplösning af sällskapet, som därefter en fortlefde en tid bortåt i hemlighet, men nande lif. Jfr Höfler, "Der aufstand der nischen städte gegen kaiser Karl V" (1876), ick, "Die geheimen gesellschaften in Spanien"

üni (Sette c. och Tredici c.), ett ska språköar i norra Italien, nära Tyrolens Sette c. ("de sju kommunerna") ligga melerna Astico och Brenta i prov. Vicenza samt 901 inalles 26,009 inv.; Tredici c. ("de kommunerna") ligga i prov. Verona och hade illhopa 17,315 inv. — Invånarna kalla sig cimbrer och ha förr antagits vara ättlingar a folk. Sannolikare äro de kvarlefvor af medeltiden inkomna sydtyskar. Deras tyska kalladt "cimbro") får alltmer vika för ita-, som redan talas i de flesta kommunerna.

yn [ka'min], gammal-skotsk släkt, hvilken sig härstamma från en fornkeltisk konung, , och därför tid efter annan framträdde med på skotska tronen. Under 13:e och 14:e lade släkten C. en betydande roll i Skottnre fejder och i dess strider med England. C. d. ä. (d. omkr. 1300) var 1286—92 en tlands regenter, kräfde först tronen för egen n understödde sedan sin svåger John Baliol. n John C. d. y. stred troget för Baliol, 1304 underkasta sig Edvard I och mördades 1306 af anhängare till Robert Bruce. Hans kusin, John C., earl af Buchan, sökte för mordet utkräfva blodshämnd på Bruce, men besegrades af denne 1308 och dog omkr. 1313.

Con abbandono [-dånå], it., *mus.*, hängifvet. Jfr Abbandonatamente.

Con affetto [afe'ttå], it., *mus.* Se Affettuoso.

Con afflizione [-tsiåne], it., *mus.*, sorgset.

Con agilità [adjilita'], it., *mus.*, rörligt, lätt.

Con agitazione [adjitatsiåne], it., *mus.* Se Agitato.

Con allegrezza [-gre'ttsa], it., *mus.*, muntert, lifligt.

Con amarezza [-re'ttsa], it., "med bitterhet", *mus.*, smärtfullt.

Con amore [-måre], it., med förkärlek, förträffligt och af hjärtans lust.

Con a'nima (it.), *mus.*, besjäladt, med lif och värme. Jfr Animato.

Con a'nimo (it.), *mus.* Se Animoso.

Con bocca chiusa [kiösa], it., *mus.*, med sluten mun. Jfr Brumstämma.

Con bri'o, it., *mus.* Se Brio.

Conc., på recept, förkortning för *concidātur*, må sönderskäras, eller *concisus*, (fint) sönderskuren (af lat. *concidere*, sönderskära), eller ock af *concentrātus*, koncentrerad. Det förekommer ofta i förbindelse med Cont. (se d. o.).

Co'nca d'Oro [dårå], it., egentl. "gyllene musslan", bukten vid Palermo.

Con calore [kalåre], it., *mus.*, med värme, eldigt.

Concan [kå'nkän], division i brittisk-indiska presidentskapet Bombay. Se Konkan.

Concarneau [kåkarnå], stad i franska depart. Finistère (Bretagne), 15 km. s. ö. om Quimper. 7,635 inv. (1901). Liten hamn. Betydande hummer-, makrill- och sardinfiske (årligen omkr. 18 millioner lådor). C. har äfven hafsbad och en af Coste (se d. o.) anlagd zoologisk station jämte fiskodlingsanstalt.

Concēdo (lat.), jag medgifver, erkänner, instämmer. Jfr Koncession.

Conce'ntus (lat.), "medsång", i äldre musik olika stämmors samsång i enklang, oktav, kvart eller kvint; sedan öfver hufvud samklang, ackord. I den katolska kyrkan betecknas med detta ord den ordentligt sjungna delen af ritualen, i motsats mot den blott mässade, eller accentus (se d. o.). A. L.

Concepción. 1. Provins i sydamerikanska republiken Chile. 8,422 kvkm. 220,974 inv. (1903), hvilkas förnämsta näringsgrenar äro åkerbruk, boskapsskötsel och bearbetning af rika stenkolsgrufvor. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, 12 km. från mynningen af floden Biobio och genom järnväg förenad med sin hamn Talcahuano. 49,801 inv. (1903). Biskopssäte. Många slags undervisningsanstalter. Export af stenkol. — 3. (C. del Uruguay, förr Arroyo de China) Stad i argentinska prov. Entre Rios, vid en gren af Uruguay. Omkr. 10,000 inv. Stora slakterier. — 4. (Cojédes) Stad i staten Zamora i Venezuela, vid den segelbara floden Cojédes. Har genom inbördeskrigen råkat i djupt förfall. — 5. (Villa de la C.) Stad i mexikanska staten Chihuahua, i en fruktbar dal. I trakten finnas rika silfvergrufvor. — 6. (Villa Real de C.) Stad i sydamerikanska republiken Paraguay, vid floden Paraguay. Omkr. 2,000 inv. Export af paraguay-te. — 7. C. de Co-

mayagua. Se Comayagua 2. — 8. C. de la Escuintla. Se Escuintla. — 9. C. de la Vega. Se Vega.

Conce'ptio (lat.), aflelse. — Conceptio (immaculäta) beätæ Mariæ (l. beätæ vi'rginis), jungfru Marias (obefläckade) aflelse, en helgdag, som i den romerska kyrkan firas 8 dec., i den grekiska 9 dec. Se Aflelse. — Conceptio Johannis bapti'stæ l. præcursöris, Johannes döparens l. förelöparens aflelse, firas i den romerska kyrkan 24 sept., i den grekiska 23 sept. (g. st., 6 okt. n. st.).

Conception bay [kənse'pʃən bē'], vik på norra kusten af halfön Avalon, Newfoundlands östligaste del. Vid den ligga flera fiskarbyar och hamnen Harbour Grace.

Concerta'ndo, Concerta'nte l. **Concertäto** [kåntjer-], it. (fr. *concertant*), "konserterande" (jfr Konsert 2 c), *mus.*, säges om en stämma i ett musikstycke, åt hvilken jämte hufvudstämman en mer eller mindre framstående och självständig (melodiförande) hållning är tilldelad (jfr Obligat). Dessa ord nyttjas äfven för att beteckna ett stycke, som är briljant arbetadt, utan att direkt hafva formen af en konsert. — Concertante kallades fordom äfven ett slags flerstämmiga kammarstycken. Jfr Konsert. A. L.

Concertino [kåntjertïnå], it. (dimin. af *concerto*, konsert), *mus.*, sammanfattningen af de tre soloinstrumenten i en concerto grosso (se d. o.); konsertstycke.

Concerto da ca'mera [kåntje'rtå], it., *mus.*, kammarkonsert. Se Konsert.

Concerto da chiesa [kåntje'rtå da kie'sa], it., *mus.*, "kyrkokonsert", en äldre vokal kompositionsform. Se Konsert.

Concerto gro'sso [kåntje'rtå], it. ("diger konsert"), *mus.*, en omkr. 1700 uppkommen benämning dels på en utvidgad form af kammarkonserten, med flera än två konserterande instrument och orkester, dels ock på en sådan kompositions ripienstämmor l. tutti i motsats till ensemblen af soloinstrument däri (*concertino*, se d. o.). E. F—t.

Concert spirituel [kåsär], fr., "andlig konsert", benämning på de af Philidor 1725 i Paris grundade konserter af allvarligt innehåll, hvilka gåfvos i Tuileriernas schweizersal 24 gånger om året, på de dagar, då på grund af kyrkliga högtider offentliga underhållningar eljest voro förbjudna. Dessa konserter, som voro egnade åt andlig och symfonisk musik samt vunno europeisk ryktbarhet, upphörde under revolutionen, 1791, återupptogos i förknappad form 1805 och ega numera rum endast under påskveckan. En värdig fortsättning fingo de från 1828 i konservatoriekonserterna. A. L. (E. F—t.)

Concetti [kåntje'tti], it., sing. *concetto* (af lat. *conce'ptus*, utkast), begrepp, idé. I estetik och retorik betyda concetti vanligen spetsfundiga, mer eller mindre sökt kvicka uttryck och vändningar, sententiöst formade ordlekar. Såsom exempel må anföras ur Tassos "Aminta":

Intanto io più *ridea* del suo *rossore*,
Ella più *s'arrossia* del *riso* mio.
(Ju mer vid hennes *rodnad* nu jag *log*,
Dess mer hon vid mitt *löje* syntes *rodna*).

Concettimaneret florerade under 1500- och 1600-talen i Italien (jfr Marinism) och Spanien (jfr Gongorism) samt spred sig därifrån till F land (jfr Euphuism), Frankrike, Tyskland hensteinska skolan) m. fl. länder. I Sverige detta maner sin förnämste efterliknare i Gunno stierna.

Co'ncha (lat.), "mussla"; *bygnk.* Se Aps

Concha [kå'ntja]. 1. José Gutierrez la C., markis af Habana, spansk general, 1800 (enligt andra uppgifter 1810), tjänade i kr i Syd-Amerika och mot carlisterna (1833—40), 1839 generallöjtnant och var 1843—46 gene kapten i Baskiska provinserna samt undertry såsom sådan Santiagos uppror. 1849—52, 185 och 1872—75 var han generalkapten på C juni—dec. 1862 sändebud i Paris och 1863 u en kortare tid krigsminister. 18—29 sept. var han konseljpresident och sökte, ehuru förgä hejda revolutionen. Han blef 1882 senatspresi och 1883 befälhafvare för nordarmén. Död 5 1895.

2. Manuel de la C., markis af Due den föregående broder, spansk general, f. i i Syd-Amerika. Han steg raskt i graderna der första carlistkriget (1833—40) samt blef vid dess slut generalmajor och generalbefälhafvare i Katalonien. I okt. 1841 deltog han i militärupproret mot Espartero och måste därför fly ur landet, men 1843, sedan Espartero störtats, blef han kommenderande general i Andalusien och tvang då Espartero att i sin ordning lämna Spanien, hvarjämte han intog Zaragoza. 1847 blef han generalkapten i Kastilien och skickades s. å. med en kå Portugal samt lyckades utan blodsutgjutelse stilla den upplågande partistriden. Till bel utnämndes han till markis af Duero. 1847—5 han ånyo generalkapten i Katalonien och därvid slut på carlisternas resning under Ca Då han 1853 jämte O'Donnell m. fl. i en r adress till drottning Isabella yrkade på en re i mer liberal anda, blef han landsförvisad, återkom 1854 och förde sedermera ett högt b den revolution, som störtade den absolutistisk nistären Narvaëz. Vid denna tid blef han ma Sedan Narvaëz 1856 återtagit styrelsen, aflä C. och spelade därefter ingen politisk roll vid septemberrevolutionen 1868. För att då be stormen uppdrog Isabella åt honom att bilda binett. Men när C., efter de kungliga trup nederlag vid Alcolea, insåg omöjligheten att f Isabellas tron, gaf han åt befälhafvarna i h staden order att ej sätta sig till motvärn mot rektionen, nedlade sin myndighet och lämnade nien. I utlandet sysselsatte han sig med milit författarskap. I maj 1874 mottog han öfverb i det då pågående kriget mot carlisterna. förde han med kraft och höll just på me afgörande angrepp på fiendernas hufvud Estella, då han blef svårt sårad. Natten t

74 dog han af sitt sår. Se "Relacion histo-
la ultima campaña del marques del Duero" (C. O. N.)

nagua [kånt∫ä'gjuə], en vulkan med två top-
250 och 1,170 m.) i centralamerikanska
Salvador, ansågs vara fullständigt slocknad,
de 1868 plötsligt ett utbrott.

has [kå'nt∫as], Los, stad i argentinska pro-
Buenos Aires, vid La Plata, n. om staden
Aires. Omkr. 4.000 inv.

hi'fera, *zool.*, detsamma som *Acephala*. Se
jur, sp. 828.

hinin (Konkinin), *farm.* Se Konki-

hiolin (Konkiolin). Se Albuminoi-

hos [kå'nt∫ås], Rio de los, flod i norra
. Den har sin källa på västra Sierra Madre,
yter Chihuahua och utmynnar i närheten af
del Norte, i Rio Grande del Norte. Längd
.

ierge [kåsiärʃ], fr., borgfogde; fångvaktare,
t.

iergerie [kåsiärʃəri'], fr. (jfr Conciergе), Cité-ön i Paris beläget, ryktbart fängelse, byggdt med justitiepalatset utåt Seine. Ur-

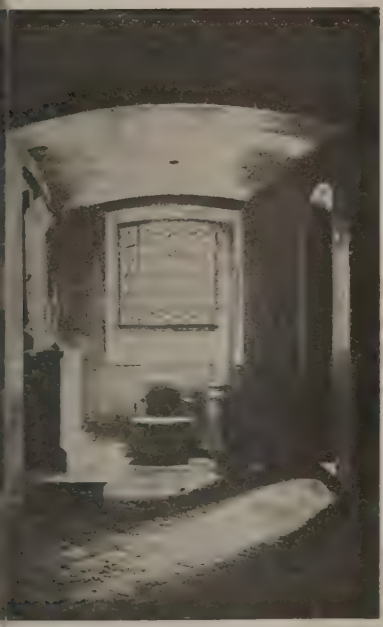

Marie Antoinettes cell i Conciergerie.

ligen, omkr. 1000—1360, då den franska
alborgen var belägen där, utgjorde det bostad
ttsfogden, *le concierge*, samt fick sitt namn
ans syssla. Därefter blef det fängelse och
ännu i dag för vanliga arrestanter. Under
revolutionen höllos politiska fångar fängs-
lade där, innan de fördes till scharotten, bl. a. Marie Antoinette, prinsessan Elisabet, Malesherbes, Bailly, m:me Roland och Danton. Senare sutto där marskalk Ney (1815) och Louis Napoléon (1836). Marie Antoinettes cell förvandlades 1816 till ett slags försoningskapell, hvilket skadades af brand under kommunarduppröret 1871.

Concilium (lat.), församling. Se Konsilium.

Concilium bibliogra'phicum (lat.), en på den internationella zoologiska kongressen i Leiden 1895 beslutad och följande år af amerikanen doktor Herbert Haviland Field grundad bibliografisk byrå i Zürich. Byrån, som står under kontroll af en internationell kommission, utgifver en efter Deweys system inrättad lappkatalog öfver all vetenskaplig zoologisk, paleontologisk, allmänt biologisk, botanisk, anatomisk och fysiologisk litteratur från och med år 1896. För anordningen af katalogen redogör en "Conspectus methodicus et alphabeticus". I "Bulletin de l'institut international de bibliographie" i Bruxelles för 1895—96 och 1900 finnas redogörelser för byråns grundande och arbetsresultat.

Concini [kåntjini], Concino. Se d'Ancre.

Concone [kånkåne], Giuseppe, italiensk musiker, f. 1810 i Turin, d. 1861 som organist vid k. kapellet därstädes, uppehöll sig 1837—48 i Paris som ansedd sånglärare och skref utom andra kompositioner en mängd vokaliser, som gjort hans namn vida kändt och ännu brukas vid sångundervisningen. A. L.

Concord [kå'nkåd]. 1. Hufvudstad i nordamerikanska staten New Hampshire, vid floden Merrimac. 19,632 inv. (1900). Tillverkning af vagnar, läderarbeten, möbler. Stenbrott. — 2. By i staten Massachusetts, vid Concord river. 5,652 inv. (1900). Det var Hawthornes och Emersons, Thoreaus och familjen Alcotts hem. I amerikanska frihetskriget egde där det första vapenskiftet rum 19 april 1775.

Concorda'ntia di'scors (lat.). Se Konkordieformeln.

Conco'rdia (lat.), endräkt. — *Rom. myt.* En af de tidigaste personifikationerna i den romerska religionen (i det den gåfva, man önskade, själf anropades som gudomlighet). Hennes mest berömda tempel grundades 367 f. Kr. nära Forum, som minne af återställd endräkt mellan ständen. Under kejsartiden dyrkades C. särskildt såsom äktenskapsgudinna inom den kejserliga familjen; hon framställes sittande med offerskål och ymnighetshorn. H. Sgn.

Concordia [kənkå'diə]. 1. Stad i argentinska prov. Entre Rios, 1 km. från Uruguay, snedtemot Uruguays stad Salto; ångbåtsstation och station vid östbanan, som kringgår forsarna Salto grande och förenar C. med det högre upp vid floden belägna La Cruz. Omkr. 13.000 inv. Oljekvarnar, slakterier samt export af salt kött och paraguay-te. — 2. Stad i nordamerikanska staten Kansas, vid Republican river, biflod till Kansas. 3,401 inv. (1900). Statens normalskola är förlagd dit.

Conco'rdia, markis af. Se Abascal.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Conco'rdia pa'rvæ res cre'scunt, disco'rdia ma'ximæ dilabu'ntur, latinskt ordspråk efter Sallustius (''Jugurtha''): Genom endräkt främjas små företag, genom tvedräkt fördärfvas de största.

Conco'rdia pia (lat.), benämning på en samling af den lutherska kyrkans symboliska böcker jämte Uppsala mötes beslut af år 1593. Se Konkordieboken.

Concours [kåkör], fr. (af lat. *concu'rsus*, sammanlopp; strid), täflan (om en syssla, en belöning o. s. v.). — Hors (de) concours [år de-], utanför täflan, icke deltagande i en sådan. — Jfr Konkurrens.

Concours hippique [kåkör ippi'k], fr. (eg. ''hästtäflan''), benämning på årliga hästutställningar, som hållits i Paris från 1866 till 1898 i industripalatset och därefter i den på Marsfältet belägna maskinhallen. De bästa ridhästar och ekipager prisbelönas därvid af en jury, hvarjämte riduppvisningar ega rum. Dylika hästutställningar, ofta under den franska benämningen (concours hippique), anställas numera i de flesta länder samt utgöra öfverallt en festlighet ej blott för de förnäma sällskapskretsarna, utan äfven för den sportintresserade allmänheten. Jfr Hästutställning. B. C—m.

Concu'rsus delictórum l. Concursus ad deli'ctum (lat.), *jur.* Se Sammanträffande af brott.

Condamine [kådami'n], Charles Marie de la, fransk matematiker, f. 1701, d. 1774, anställdes 1730 såsom adjoint i kemi vid franska vetenskapsakademien och deltog 1735—45 i uppmätandet af en meridiangrad under ekvatorn samt uppgjorde därunder (1744) den första på astronomiska bestämningar grundade kartan öfver Amasonfloden. Han var en ifrig kämpe för införandet af ett internationellt måttsystem och af obligatorisk skyddskoppympning. C. förstod de flesta europeiska språk och utgaf flera lärda afhandlingar.

Condat [kåda'], ett keltiskt ord, som betyder ''sammanflöde'' och som förr var namn på flera orter i Frankrike, bl. a. Cognac, Rennes, S:t Claude. Det förekommer också under formen Condé.

Co'nde (sp., af lat. *co'mes*), grefve. — Conde'sa, grefvinna. Jfr Comte och Conte.

Condé [kådē], namn på flera franska städer, bland hvilka de märkligaste äro: 1. C.-sur-l'Escaut [-syr-läskå], i depart. Nord, i närheten af belgiska gränsen, vid floderna Escauts (Scheldes) och Haines sammanflöde. 3,611 inv. (1901). Staden eröfrades 1676 af fransmännen från spanjorerna. Sedermera befästes den af Vauban. Ståtlig arsenal. Militärsjukhus, cikorie-, tvål- och stärkelsefabriker. Stamsäte för släkten Condé. 2 km. norr om C. ligger byn Vieux-C. med stenkolsgrufvor och järnindustri. 3,603 inv. (1901; som kommun 7,550). — 2. C.-sur-Noireau [syrnŏarå], i depart. Calvados, vid Noireaus och Drouances sammanflöde. 6,110 inv. (1901). Rätt betydliga bomullsspinnerier, garfverier och färgerier. Födelseort för amiral Dumont d'Urville.

Condé [kådē], fransk furstesläkt, yngre gren af ätten Bourbon (se d. o.), har sitt namn efter staden Condé-sur-l'Escaut (dep. Nord), hvars namn träffas i historiska urkunder redan på 800-talet och som genom gifte 1335 tillföll Jacques I de Bourbon-La Marche. Dennes ättling i sjätte led Louis I de Bourbon antog såsom prins blodet furstetiteln och kallade sig prins Condé. Åtten utdog 1830 med Louis Henri Joseph de Bourbon, prins af C., hvars enda son, hertigen af Enghien (se d. o.), blef skjuten i Vincennes 21 mars 1804. Jfr Aumale (hertigen af), ''Histoire des princes de Condé pendant les XVI:e et XVII:e siècles'' (7 bd, 1869—

1. Louis I de Bourbon, prins af C., fjerde son till Charles de Bourbon, hertig af Vendôme (f. 1489, d. 1537), och yngste broder till konung Anton (se d. o.) af Navarra, föddes 7 maj 1530 och blef slottet Vendôme. Under Henrik II:s regering deltog han med utmärkelse i Frankrikes krig både i Italien, Tyskland och Nederländerna. Trots sin ofta ådagalagda militära duglighet, var han på grund af Guisernas inflytande illa sedd vid hofvet. Mera intresserade af äregirig beräkning och fiendskap till dessa än af ärkekatolske vedersakare än af verklig öfvertygelse omfattade han därför liksom sina bröder kalvinismen och sammansvärjningen i Amboise (1560) var till vudsakligen hans verk. På grund af detta förebrå som afsåg Guisernas fördrifvande och konungens fångatagande, blef han vid riksståndernas möte Orléans s. å. arresterad samt dömd till döden. I väntade hvarje dag sin afrättning, då Frans II:s död (5 dec. 1560) räddade honom och förde Anton af Navarra och honom själf till makten i Frankrike under Katarinas af Medici förmyndarregering. Mot Bourbonerna bildade sig då ett triumvirat, Guise, Montmorency och Saint-André, och genom blodbadet i Vassy inleddes det inbördes kriget i Frankrike, lika mycket en strid om makten mellan dessa partier som ett religionskrig. Sedan C., som grund af börd och militära förtjänster därunder hugenotternas ledare, misslyckats i att vinna Katarina af Medici på sin sida, sökte han förgäfves mäktiga sig konungen och hofvet i Fontainebleau (31 mars 1561), men intog Orléans (2 april) och kallade alla franska protestanter under (jfr Coligny, Gaspard de). Sedan han blifvit tillfångatagen vid Dreux (19 dec. 1562), underhandlade han med den af katolikernas stora gångar uppskrämda Katarina af Medici om hvilket ledde till fördraget i Amboise (12 mars 1563). C. deltog därefter i den armé, som eröfrade Le Hâvre från engelsmännen (28 juli 1) men blef genom sitt öfvermod och genom att hennes älsklingsson, dåv. hertigen af Anjou, tänkt inför Katarina, som på grund däraf upp en plan att bemäktiga sig såväl C. som Coligny. I tid varnade, flydde de båda och orga rade det ''andra hugenottkriget'', hvarunder efter att ånyo förgäfves ha försökt bemäktiga konungens person i Monceaux-en-Brie, 1567 lyckades hålla stånd mot den öfverlägsne fiendens i den gjorda drabbningen vid Saint-Denis samt förena krafter med de af pfalzgrefven Johan Kasimir

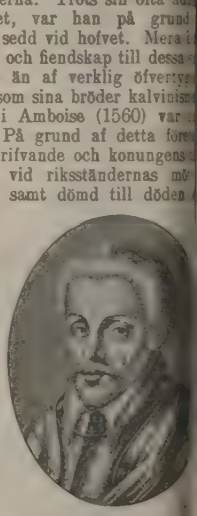

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

skland komna hjälptrupperna (11 jan. 1568). ade nu det belägrade Orléans, intog Beauch Blois samt började belägra Chartres, men nom kort på fredsfördraget i Longjumeau s s. å.), som dock blef af kort varaktighet. beslöt nämligen än en gång att tillfångataga Coligny, men de flydde till La Rochelle, där d'Albret med sin son Henrik (sedermera Henslöt sig till dem. Hela södern bragtes i harf regeringen, men genom en skicklig manöver s den kungliga armén skilja protestanternas fter, hvarefter C. i slaget vid Jarnac (13 69) grundligt besegrades. C. själf tillfångaa dödades samma dag, enligt uppgift på be af hertigen af Anjou. C. hade åtta barn, hvilka må nämnas sönerna Henri (se 2), François (1558—1614), prins af Charles (1562—94), vanligen kallad nalen af Bourbon (se d. o.), och es (1566—1612), grefve de Soisot de Dreux. Se "Mémoires de Condé" uppl., den bästa i 7 bd, London, 1869—95), laborde, "Eléonore de Roye" (1876).

Henri I de Bourbon, prins af C., gående äldste son, f. 29 dec. 1552, d. 5 88, gjorde jämte sin kusin Henrik af Nana krigiska lärospån under amiral Coligny t vid Arnay-le-Duc (26 juni 1570). Från neinatten räddades han, men nödgades kort fsvärja sin protestantiska tro och måste vid rnas sida deltaga i belägringen af La Rochelle

Men kort därpå inlät sig han och Henrik rra i stämplingar med hertigen af Alençon sätta denne på tronen. När detta upptäcktes, C. till Strassburg, där han åter öfvergick till ntismen. 1575 utnämnd till de franske prornas generalissimus, samlade han i Tyskland stånd af pfalzgrefven Johan Kasimir en här 000 man, med hvilken han inträngde i Frankt Moulins, där han förenade sig med hertigen çon. Hofvet nödgades då gå in på freden i oy 6 maj 1576 (*la paix de Monsieur*), men öljande år utbröt religionskriget på nytt, och i Bergerac (17 sept. 1577) medförde endast t, tvåårigt stillestånd, hvarefter C. än en r till Tyskland för att värfva trupper. Genom i Fleix (26 nov. 1580) bragtes dock landet n under nära fem år, hvarunder den i C:s Picardie uppkomna "heliga ligan" gjorde testanterna fruktansvärda framsteg. C., Henr Navarra och Montmorency förbundo sig till ermäktiga katolska partiets bekämpande 10 585 och gåfvo därigenom upphofvet till det h längsta af de franska religionskrigen. C. ärunder i början framgång, rensade Poitou gans trupper och belägrade Brouage, men sedan han företagit två fruktlösa anfall mot , upplösa sin här och själf fly till Guernsey, n han dock inom kort på en engelsk eskader till La Rochelle (jan. 1586). I förening med af Navarra företog han därpå flera lyckade etag samt besegrade den katolska hären under vid Coutras (20 okt. 1587), där C. blef Han återvände därefter till Saintonge, där g, enligt hvad samtiden trodde förgiftad af nål Charlotte de la Trémoille.

Henri II de Bourbon, prins af C., den föregåendes postume son, f. 1 sept. 1588, d. 26 dec. 1646, uppfostrades i katolicismen och betraktades som förste prins af blodet och fransk tronföljare, då Henrik IV:s andra giftermål och dauphin Ludvigs födelse (1601) gjorde slut på hans utsikter att komma på tronen. Hans giftermål med Charlotte Marguerite de Montmorency (1609), en af den tidens skönaste och rikaste kvinnor, nödgade C. att fly till Bruxelles med sin gemål, då konungen förföljde henne med sin kärlek. Efter Henriks död (1610) återvände han till Frankrike, där han uppträdde med stora anspråk samt tillsammans med andra missnöjda stormän intrigerade mot regentinnan Maria af Medici. I början lyckosam, blef C. slutligen af henne insatt på Bastiljen, när hon fann honom på väg att bli alltför mäktig. Efter tre års fångenskap blef han 1619 frigifven, hvarefter han tog en verksam del på konungens sida i striden mot de upproriske stormännen och protestanterna 1620—22. Efter några års onåd, förorsakad af nya intriger från C:s sida, slöt han sig 1626 till den då allsmäktige kardinal Richelieu, gjorde konungen stora tjänster under kriget mot hugenotterna 1627—29 samt var sedermera ett af den richelieuska politikens trognaste verktyg. Han förde med växlande framgång befäl öfver franska arméer i Lothringen, Franche-Comté och vid gränsen mot Spanien. Af Ludvig XIII utsedd till medlem af regeringen under sonens omyndighet, använde C. sitt inflytande till att stärka sin äldste sons ställning vid hofvet och till att öka sina rikedomar. C. efterlämnade tre barn: Louis (se Condé 4), Armand, prins af Conti, och Anne Geneviève, hertiginna de Longueville.

4. Louis II de Bourbon, prins af C., kallad den store C., den föregåendes son, f. 8 sept. 1621 i Paris, d. 11 nov. 1686 i Fontainebleau. Uppfostrad af jesuiterna i Bourges under faderns eget noggranna och stränga öfverinseende, lade han tidigt i dagen en lysande begåfning och kallelse för den militära banan. Efter att hafva varit sin fader följaktig i dennes provins Bourgogne och därunder haft tillfälle att på nära håll skåda kriget, sändes han 1640 till franska armén under La Meilleray i Picardie och aflade i en kavalleristrid vid Arras s. å. sitt första prof på krigisk duglighet. Följande år äktade han enligt faderns önskan Claire Clémence de Maillé-Brézé, en systerdotter till kardinal Richelieu, och fick, sedan han i spetsen för 1,500 adliga frivilliga deltagit i belägringen af Perpignan, 1643 öfverbefälet öfver en fransk armé vid Somme. Med denna ryckte han det af spanjorerna belägrade Rocroi till undsättning, och ehuru underlägsen i krafter vann den 22-årige befälhafvaren (som under faderns lifstid bar titeln hertig af Enghien) där 18 maj 1643 genom en af honom själf uttänkt skicklig manöver en lysande seger, som gjorde slut på spanjorernas och grundlade fransmännens höga mili-

tära anseende i Europa. Efter att hafva intagit Thionville och Sierck sändes C. 1644 till Elsass för att understödja Turenne, vann jämte honom segern vid Freiburg (3 aug.) samt intog Philippsburg och Mainz. Följande år tillkämpade han sig öfvergången öfver Neckar vid Wimpfen, inryckte i Franken och vann segern vid Nördlingen (13 aug.). 1646 var han åter i Nederländerna, och efter flera framgångar intog han det fasta Dunkerque (11 okt.), en af hans mest lysande bedrifter. C:s maktställning och anseende, då han genom faderns snart därefter timade död blef släktens hufvudman och kom i besittning af ansenliga rikedomar, gjorde honom misstänkt i kardinal Mazarins, den allrådande ministerns, ögon. På regeringen ställde han stora anspråk, hvilka icke kunde uppfyllas, men för att hålla honom borta från hofvet sände Mazarin honom att leda belägringen af Lérida i Spanien. Illa understödd hemifrån, misslyckades C. i detta företag och måste uppgifva det (18 juni 1647), men tvang genom skickliga manövrer den spanska armén att draga sig på andra sidan Ebro. 1648 sändes han ånyo till Flandern, där ärkehertig Leopold af Österrike med framgång fört de spanska trupperna. C. intog Ypres och vann öfver Leopold den lysande segern vid Lens (19 aug.), lika betydande i politiskt som i militäriskt hänseende.

C. blef därpå inblandad i de inre oroligheter i Frankrike, som äro kända under namnet "fronden", samt stod i början på hofvets och Mazarins sida, ehuru hans broder, prinsen af Conti, och hans syster, den inflytelserika hertiginnan de Longueville, tillhörde motpartiet. Sedan hofvets flykt från Paris till Saint-Germain (6 jan. 1649) gifvit signalen till inbördeskrigets utbrott, beslöt regeringen att låta C. belägra Paris, upprorets härd. Han besatte också åtskilliga viktiga punkter i hufvudstadens närhet, hvarigenom den hotades med hungersnöd, och fred slöts i Rueil (12 mars). C. uppställde nu emellertid på regeringen öfverdrifna fordringar som lön för sin hjälp, och sedan han genom sitt i hög grad öfvermodiga och opolitiska uppträdande stött sig såväl med drottningen och Mazarin som med de missnöjde stormännen, som i C. hoppats finna en ledare mot kardinalen, lät denne (18 jan. 1650) arrestera honom jämte prinsen af Conti och hans svåger, hertig de Longueville. Parlamentet i Paris och stormännen fordrade dock snart deras frigifning, som följde 13 febr. 1651, hvarefter C., sedan nya öfverdrifna fordringar från hans sida på regeringen afslagits, slöt förbund med Spanien och från sydvästra Frankrike, där han hade ett talrikt anhang, började ett nytt borgerligt krig. Efter åtskilliga motgångar öfvergick han Loire, slog regeringstrupperna vid Bléneau (7 apr. 1652) och tågade mot Paris. I förstaden Saint-Antoine led han (2 juli 1652) ett blodigt nederlag mot Turenne, som stod på hofvets sida, och räddades endast därigenom, att Paris öppnade sina portar för hans decimerade trupper. Efter nya fruktlösa underhandlingar med hofvet begaf sig C. till den spanska armén, som han följde till Champagne, intog flera franska städer, hvilka enligt fördraget med Spanien skulle stanna i hans ego, och blef utnämnd till generalissimus för alla spanska arméer. Parlamentet i Paris dömde honom 1654 som majestätsförbrytare till döden, men C., som vunnit åtskilliga framgångar mot franskmännen i Nederländerna, förstod att skickligt svara detta land mot Turenne. Under växlande lycka kämpade de forne vapenbröderna mot hvarandra, tills Turenne 14 juni 1658 vann en afgörande seger vid Dünerna, som föranledde pyreneiska freden (7 nov. 1659), hvarigenom C. erhöll konungens förlåtelse samt med vissa undantag insattes i sina förra rättigheter i Frankrike. C. iakttog därefter obrottslig trohet mot Ludvig XIV, som redan 1660 gaf sitt samtycke till att hans son uppställdes som kandidat till Polens krona och 1669 t. o. m. accepterade C. själf som polsk tronkandidat. Dessa planer buro ingen frukt, då Michael Wišniwiecki 1669 valdes till Polens konung. C., som under mellantiden lifligt understödt Molière, fick 1668 befälet öfver de franska trupperna i Franche-Comté, som han på tre veckor eröfrade från spanjorerna. Redan förut guvernör i det angränsande Bourgogne, blef han äfven guvernör i Franche-Comté och hade nu återvunnit Ludvig XIV:s förtroende, så att han 1672 jämte Turenne fick öfverbefälet öfver stora armén i kriget mot Holland. 12 juni s. å. tillkämpade han sig den rykande öfvergången öfver Rhen, där han blef sårad. Åren och 1674 förde han ånyo befälet i Nederländerna, försvarade sig med framgång mot de öfverlägsna fienderna och utkämpade mot Vilhelm af Oranien den blodiga, men oafgjorda bataljen vid Senef (11 aug. 1674). 1675 ledde han under konungens minella öfverbefäl den franska armén i Nederländerna, intog därunder Dinant, Huy och Limburg och fick efter Turennes död (27 juli) befälet i Rhenarmén, hvarefter han tvang den kejserlige öfverbefälhafvaren Montecucculi att uppgifva belägringen af Hagenau och draga sig tillbaka över Rhen.

Detta var C:s sista fälttåg. Bruten af gikt, drog han sig tillbaka till sitt ståtliga residens Chantilly, där han framlefde sina sista år i skötet af sin familj och ett litet antal vänner, ärad af monarken och hela den förnäma världen. C. var typen för en fransk ädling på sin tid; tapper till öfverdåd, ridderlig och njutningslysten, sträfvade han under i sin bana lika mycket efter äran att vara den förste på krigets och kärlekens fält. Hans intellektuella talanger och grundliga bildning kunde emellertid icke öfverskyla hans karaktärsfel: högmod och lättsinne eller hans bristande förstånd för politiken. C. efterlämnade en son, Henri Jules de Bourbon, prins af C., f. 1643, d. 1709. Se vidare Louis Joseph de Bourbon, "Essai sur la vie du grand Condé" (1798; 2:a uppl. 1806), Fitzpatrick, "The great Condé and the period of the fronde" (2 uppl., 2 bd, 1874), och Chéruel, "Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV" (4 bd, 1879—80) samt "Histoire de France sous le ministère de Mazarin" (3 bd, 1882—83).

5. Louis Henri de Bourbon, hertig de Bourbon, den föregående sonsons son (han fick dock aldrig titeln prins af C., men är mest känd som Monsieur le duc), f. 18 aug. 1692 i Versailles, d. 27 jan. 1740 i Chantilly, var en lättsinnig man, som styrdes af sin mätress, madame de Prie, en begåfvad och äregirig dam. Under Ludvig XV:s minderårighet var han medlem af regentskapsrådet och tog som sådan aktiv del i Laws finansoperationer. 1723 blef vid hertigens af Orléans död, 1723, utnämnd

nister. Hans viktigaste handling såsom så- att han 1725 hemskickade den till konungens tämda spanska infantinnan, hvarigenom en brytning åstadkoms med Spanien, och i älle utsåg Maria Leszczyńska. Sin ställning le han för att rikta sin familj och sin mä- 26 störtades han af Fleury och egnade sedan t kemiska och naturalhistoriska studier.

ouis Joseph de Bourbon, prins af föregåendes son, f. 9 aug. 1736 i Paris, d. 1818 därstädes, fick en mycket vårdad upp-

fostran. Han ingick i krigstjänst i början af sjuåriga kriget (1756—63), utnämndes 1758 till generallöjtnant och vann vid Johannisberg, 30 aug. 1762, en seger öfver arfprinsen af Braunschweig. I Bourgogne, där han var guvernör, gjorde han mycket för att förbättra industrien och kommunikationerna. C. var gästfri, välgörande mot underhafvande samt väl- ot lärda och konstnärer. Ehuru han hyl- tids frisinnade filosofiska åsikter, var han en konservativ. 1771 uttalade han sig mot onungen gillade ombildningen af parlamenten *ment Maupeou*), och fastän han i allmänhet le sig för de nyttiga reformer, som den all- aeningen kräfde, undertecknade han i nota- lingen 1787 det memorial, hvari adeln och apet protesterade mot hvarje kränkning af ivilegier. Efter Bastiljens stormande (1789) han Frankrike samt for till Bruxelles och till Turin. Gustaf III inbjöd honom att till Sverige, men C. slog sig ned i Koblenz niserade i Rhentrakten en här af emigranter. 801 kämpade han, besoldad af Österrike n 1800) af England, mot sitt fädernesland, ed tapperhet och ofta med framgång. Efter Campo Formio (1797) trädde han, tillika a vapenbröder, i rysk tjänst, begaf sig till n samt gjorde fälttågen 1799 och 1800. eden i Lunéville 1801 måste han upplösa som då sammansmält till blott omkr. 2.000 från 1801 till 1814 lefde C. i England på ion af engelska regeringen. Sistnämnda år han till Paris och återfick under restaura- ina gamla värdigheter, men lefde mest i ragenhet på Chantilly. Han författade *Essai ie du grand Condé* (1798; 2:a uppl. 1806). ibelland, "Vie de Louis-Joseph de Bourbon- (3 bd, 1819—20).

ouis Henri Joseph de Bourbon. C., den föregåendes son, f. 13 april 1756 Då han ännu var nästan ett barn, bort- n prinsessan Louise af Orléans ur ett kloster ändelse, som orsakade stor förargelse. 1782 le han Gibraltars belägring. Med sin fader ade han vid revolutionen 1789 och tillhörde ternas kår ända till dess upplösning. 1801 dde han i England. Sedan Napoleon åter- från Elba, 1815, sökte C., utnämnd till öfverbefälhafvare i de västra departementen, förgäfves göra honom motstånd i Vendée. 1829 utnämnde han sin gudson hertigen af Aumale, konung Ludvig Filips fjärde son, till sin hufvudarfvinge, och 27 aug. 1830 träffades han strypt i sin sängkammare i Saint-Leu. En ryktbar process följde, men domstolen uttalade sig för självmord. C. var fader till den bekante hertigen af Enghien.

8. Louis Philippe Marie Léopold d'Orléans, titulärprins af C., var äldste sonen till hertigen af Aumale. Han föddes 1845 och dog 1866 i Sydney i Australien. E. A—t.

Con delicatezza [-te'tsa], it., *mus.* Se Delicato.

Con devozione [-åtsiåne], it., *mus.*, med andakt.

Con diligenza [dilidje'ntsa], it., *mus.*, med noggrannhet.

Condillac [kådija'k], Étienne Bonnot de Mably, fransk filosof, broder till abbé Mably, f. 1715, blef redan tidigt abbé, invaldes 1768 i franska akademien och dog 1780 på sitt landtgods, där han under de sista tolf åren fört ett stilla och tillbakadraget lif. Han är nog den mest filosofiskt begåfvade af de franske upplysningsskriftställarna, men han var en fridsam lärd och troende katolik trots sin filosofiska radikalism. I sina äldre arbeten står han nästan helt och hållet på Lockes ståndpunkt, och äfven i sitt hufvudarbete tager han sin utgångspunkt från denna, men utvecklar den i en renare sensualistisk riktning. Locke hade vid sidan af de passiva sinnena, medelst hvilka vi mottaga yttre och inre intryck, antagit ett aktivt förstånd, som ur de så vunna enkla idéerna självverksamt bildar sammansatta idéer. C. bryter med denna dualism, förnekar förståndets självständighet och antager att alla våra själsfunktioner blott äro ursprungliga eller omformade sensationer. Sinnesförnimmelse och medvetande äro blott olika namn på samma sak.

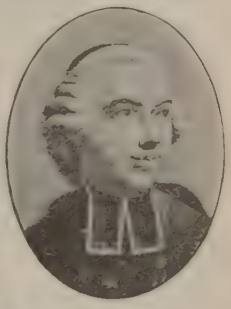

Minnet är intet annat än svagare eftersensationer, omdömet är resultatet af en mellan två sensationer delad uppmärksamhet o. s. v. Denna genetiska förklaring af hela själslifvet ur sinnesintrycken framställer C. med användning af sin ryktbara fiktion af en mänsklig bildstod, hos hvilken de olika sinnena vakna efter hand, det ena efter det andra — först det lägsta, luktsinnet, sist det högsta, känseln, som först ger oss föreställningen om en yttre värld. Personen, jaget, är endast summan af sensationerna. C. är sensualist, men ej materialist. I detaljerna visar han ofta en skarpsinnig psykologisk iakttagelse. Hans hufvudarbete är *Traité des sensations* (1754); hans *Œuvres complètes* utgåfvos i 23 band 1798, i 31 band 1803 och i 15 band 1822. En monografi öfver hans filosofi har utgifvits af F. Réthoré (1864). S—e.

Con discrezione [-tsiåne], it., *mus.* Se Discreto.

Condi'tio (lat.), villkor, förutsättning. — Con-

ditio sine qua non, "ett villkor, utan hvilket icke" (en sak är möjlig), oeftergifligt villkor. — Sub conditiōne, under förutsättning.

Conditionnel [kådisiåná'l], fr., *språkv.* Se Konditionalis.

Con dolcezza [dåltje'tsa], it., *mus.*, med ljufhet, mildt. Jfr Dolce.

Condom [kådå'], fr. Se Kondong.

Condom [kådå'], arrondissemangshufvudstad i franska depart. Gers, vid Baïses och Gèles sammanflöde. 4,132 inv. (1901; som kommun 6,578). Ullspinnerier och brännvinstillverkning. Ryktbar katedral. C. var förr biskopssäte och hufvudort i landskapet Condomois, som ungefär motsvarade de nuv. departementen Landes och Lot-et-Garonne.

Condomi'nium (lat., af *con, cum*, med, och *domi'nium*, egendom), medeganderätt, gemensam egendom.

Condōr, sydamerikanskt guldmynt, = 10 pesos, motsvarar i Chile 34 kr., i Columbia 36 kr.

Condorcet [kådårsä], Marie Jean Antoine Nicolas Caritat, markis de C., fransk matematiker, filosof och revolutionsman, f. 1743 i Ribemont, nära S:t Quentin, tillhörde en gammal adlig ätt, som bar namn efter slottet C. i Dauphiné. Vid tjugotvå års ålder framträdde han med en *Essai sur le calcul intégral*, hvilken 1769 banade honom väg till vetenskapsakademien, där han 1777 blef ständig sekreterare. S. å. vann han akademiens i Berlin pris för sin teori om kometerna, och genom *Essai sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions rendues à la pluralité des voix* (1785) intog han en betydelsefull plats inom sannolikhetsräkningens vetenskap. Han kallades till ledamot af flera utländska lärda samfund, bl. a. af Vet. soc. i Uppsala (1788), och invaldes 1782 i franska akademien. Matematiken ensam kunde dock ej gifva C:s lifliga sinne tillräcklig sysselsättning. En outsäglig känsla af medlidande för de olyckliga i samhället och ett okufligt begär att gagna drogo honom in på vitterhetens och filosofiens fält. Han hedrades med de store samtida skriftställarnas vänskap och blef en verksam missionär för deras politiska och religiösa läror. Under Turgots ögon skref C. 1775 *Lettre d'un laboureur de Picardie à M. N**** (Necker), hvari han angrep inrikestullen på spannmål. Hans kristendomsfientliga *Lettre d'un théologien* etc. (1774) tillskrefs Voltaire. På d'Alemberts uppmaning blef han en ifrig medarbetare i "Encyklopedien". Amerikanerna i sin oafhängighetskamp, liksom ifrarna för negerslafvarnas befrielse, kunde räkna på understöd af hans fina penna. 1789 års revolution hälsade han med hänförelse. Genom sin politiska tidning "Feuille villageoise" vann han stort inflytande, fick plats i Paris' kommunalråd och 1791 i lagstiftande församlingen, där han var president i febr. 1792, och sistnämnda år i konventet. Lagstiftande församlingens proklamation till Europas makter vid det hotande krigsutbrottet samt kungörelsen för Frankrike och Europa om konungadömets afskaffande ur C:s penna. Vanligen röstade han med girondisterna. På deras anmodan författade han i början af 1793 ett förslag till republikansk författning. Men gironden gick under (juni 1793), och förslaget föll. I okt. 1793 föll äfven C., som följd af sin bittra kritik öfver bergpartiets framanklagades för förräderi mot republiken. Han klarades fågelfri, men fick en fristad hos madame Vernet, änka efter bildhuggaren J. F. Vernet i Paris. Där trodde han sig likväl upptäckt, och för att icke kompromettera sin värdinna smög han sig utan hennes vetskap bort samt höll sig i dygn gömd bland snåren och stenbrotten vid Clamart. På kvällen 27 mars 1794 drefs han af hungern in i byn, men blef såsom misstänkt häktad och förd till Bourg-la-Reine samt under natten hållen i en fuktig fängelsehåla. Där fanns han på morgonen 29 s. m. död (ovisst är, om han berövat sig lifvet med gift eller dog af svält och utmattning). — 1786 äktade C. marskalk de Grouchys dotter Sophie (f. 1764, d. 1822), en af sin tids mest framstående kvinnor, som likaledes uppträdde på det litterära området, bl. a. med en öfversättning af Adam Smiths "Theory of moral sentiments".

Utom ofvannämnda arbeten och flera matematiska uppsatser i akademiska handlingar författade C. bl. a. *Eloges des académiciens morts avant* (1773), *Vie de Turgot* (1786), *Vie de Voltaire* (1787) och det stora verket *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* (1793), skrifvet i madame Vernets hem), i hvilket han framställde sin världsåskådning. Grundtanken i denna filosofiska system är, att människan har förmågan af oändlig fullkomning. Genom utveckling af denna förmåga skulle det blifva slut på det mänskliga eländet, hvilket C. tillskref en prästernas och furstarnas sammansvärjning mot folken. Under den utvecklingsskede, som 1789 års revolution inledde, indelar världshistorien före 1789 i nio perioder, skall olikheten emellan folken och klasserna helt och hållet häfvas och människonaturen fullkomligas i och med afseende på såväl hufvudets och hjärtats som själfva kroppens egenskaper. Men den jämlikhet, som komma skall, är ej absolut, utan en jämlikhet i frihet och rättigheter. Folk och enskilda äro hvarandras jämlikar, om de äro lika fria. Och alla sträfva till jämlikhet, emedan de sträfva till frihet. Detta arbete, författadt vid trappstegen till skavotten, andas den innerligaste förtröstan på framtiden, men tillika förakt för all filosofi, som stödjer världsåskådningen på rent mekaniska och sensualistiska grundvalar, och hat till all religion i synnerhet den kristna, samt till monarkien. *Œuvres complètes* utgåfvos af Garat och C (21 bd, 1804) samt af C:s måg general O'Connor Arago (12 bd, 1847—49; med en af Arago författad lefnadsteckning). C:s korrespondens med Turgot (1844—79 utgafs 1883 af Henry. Jfr Robinet, "Condorcet, sa vie et son œuvre" (1893). J.

Condottiëri (it., sing. *condottiëre*, af *condotta*, ledning, värfvad trupp) kallades anförarna för de besoldade trupper, som under 14:e och 15:e årh. strödfvade omkring i Italien och togo tjänst hos de stater, som betalade bäst. De voro mycket anlitade af de italienska städerna, som hellre utgåfvo penningar än läto sina välmående borgare släppa till

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

mt af envåldshärskare, hvilka måste hafva
d för sin makt. Deras trupper bestodo van-
största delen af kavalleri. Under ledning
liga befälhafvare utbildade de ett slags

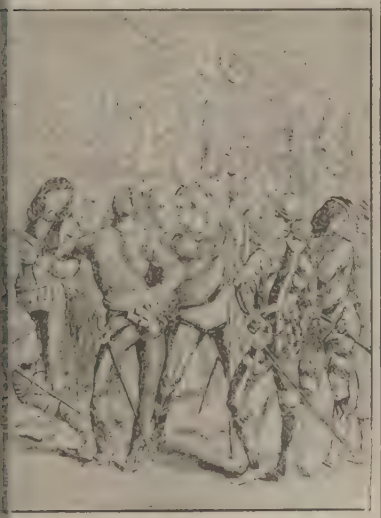

ere-trupp. Grupp i en freskomålning af Luca Signorelli.

t, som ofta icke kostade några offer. Många
arna i Italien under denna tid började sin
a condottieri. C. O. N.

oz [kådrå'], det på Cæsars tid af de ger-
condrusi bebodda landet i sydöstra delen af
lgien, delar af prov. Namur, Liège och
rg, ö. och s. om Meuse, som skiljer C.
iskapet Hesbaye, v. om Ourthe, n. om Lesse.
år af Nedre C., med hufvudorten Huy,
e C., med hufvudorterna Ciney och Dinant.

fuolo [doå'lå], it., *mus.*, smärtfullt, sorg-

ura'ngo, *farm. med.* Se Kondurango.

la'rthra, *zool.* Se Ungulata.

lūra, *zool.* Se Stjärnmullvadsläk-

liano [kåneljånå], stad i italienska prov.
(Venezia). Omkr. 5,000 inv. (1901; som
9,796). Silkesodling. Marskalk Moncey
eln hertig af C.

liano [kåneljånå], Cima da, italiensk
Se Cima.

era [-chēra], en liten, till Balearerna hö-
u obebodd ö i Medelhafvet, mellan Mallorca
era. 1,7 kvkm. Det säges vara Hannibals
t.

nergia [-dji'a], it., *mus.*, med kraft i före-
Jfr Energico.

spressione [-åne], it., *mus.*, med uttryck.
pressivo.

v island [kåu'ni ai'lənd], "kaninön", en
nö, s. v. om Long island, skild från denna
n smal hafsarm. C., som har stora hafsbad,

parkanläggningar, hotell, musiklokaler o. d., är en om somrarna mycket besökt förlustelseplats för befolkningen i New York, med hvilket ön är förbunden genom flera järnvägar och ångbåtslinjer. West Brighton, Brighton Beach och Manhattan Beach äro delar däraf.

Confarreātio (lat., af *far*, mjöl, emedan en mjölkaka framsattes för bruden vid hemkomsten), form för äktenskaps ingående. Se Koemtion.

Confe'ctio cinæ, *farm.* Se Maskfrö.

Confe'rva, *bot.*, en redan af Plinius använd benämning på något slags lägre vattenväxt. Af Linné bibehölls namnet såsom släktnamn för alla de alger, hvilkas bål har en mer eller mindre trådlik form. "Släktet" C. egde sålunda enligt honom en oerhördt stor omfattning. Nyare forskningar — började af K. A. Agardh — hafva upplöst det i en stor mängd grupper, af hvilka många i nutidens växtsystem t. o. m. hafva rang af familjer och ordningar. Numera betecknar namnet C. ett släkte bland heterokonterna. Jfr Heterocontæ. V. W. (G. L—m.)

Confervāles, *bot.* Se Heterocontæ.

Confervoideæ, Konfervoideer, *bot.*, afdelning af de gröna algerna (*Chlorophyceæ*). Dithörande alger bestå af enkla eller förgrenade trådar eller äro bladlika. Cellerna äro enkärniga. Konfervoideerna förekomma i både sött och salt vatten (*Ulvaceæ*) och såsom luftalger (*Chroolepus*). G. L—m.

Confe'ssio (lat.). 1. *Teol.* Konfession, bekännelse, kallas den af ett kyrkosamfund antagna och till ett lärosystem ordnade uppfattningen af kristendomen (t. ex. den lutherska konfessionen). Detta namn bäres jämväl af åtskilliga bland de symboliska böckerna samt af några andra bekännelseskrifter, hvilka ej blifvit antagna och således ej ega symbolisk giltighet. De förnämsta af dessa bekännelseskrifter äro följande.

A. Evangelisk-lutherska.

1. *C. augustana.* Se Augsburgiska bekännelsen. — 2. *C. hafnica*, äfven kallad "De köpenhamnska artiklarna" (43 till antalet). Den författades af Hans Tausen och framlades af de danske lutheranerna på herredagen i Köpenhamn 1530, fjorton dagar efter augsburgiska bekännelsens framlämnande i Augsburg. — 3. *C. saxonica*, författad af Melanchthon 1551, på uppdrag af kurfursten Moritz af Sachsen. Den kallas äfven *Repetitio confessionis augustanæ* och innehåller 23 artiklar. — 4. *C. wirtembergensis*, af Brenz, i 35 artiklar. Bägge de sistnämnda ansluta sig nära till augsburgiska bekännelsen och framlämnades 1552 i de lutherska ständernas namn på kyrkomötet i Trident, men utan påföljd.

B. Reformerta (som i allmänhet antagits endast i de länder eller städer, efter hvilka de blifvit kallade).

1. *C. anglicana*, 1553, af Cranmer och Ridley, i 42 artiklar, grundvalen till de trettionio artiklarna (se d. o.). — 2. *C. anhaltina*, 1579, en motskrift mot kondordieformeln. Den räknas vanligen till de reformerta bekännelserna, men med orätt, enär den är melanchthonsk-luthersk. Den fick ej någon kyrklig betydelse. — 3. *C. tetrapolitana*, af Butzer och Capito, i 22 artiklar. Den framlades vid riksdagen i Augsburg 1530 af de fyra sydtyska städerna Strassburg, Konstanz, Memmingen och Lindau för att uttrycka deras väsentligen zwing-

liska åsikt om nattvarden. — 4. *C. basileensis* (*prior*) *et mulhusana*, i 12 artiklar. Den antogs endast i Basel och Mülhausen och är sannolikt författad af Oswald Myconius 1532—34. Dess nattvardslära förmedlar öfvergången från Zwingli till Calvin. — 5. *C. belgica*, i 37 artiklar, ursprungligen en privatskrift af en vallonsk präst, Guido de Bres. Den trycktes först på franska 1562, framlämnades samma år till Filip II och blef antagen på en synod i Antwerpen 1566. — 6. *C. gallicana* (*Confession de La Rochelle*), i 40 artiklar, hvartill utkastet författats af Calvin själf. Den antogs på en synod i Paris 1559 och stadfästes slutligen på en synod i La Rochelle 1571. — 7. *C. helvetica prior* (äfven kallad *C. basileensis posterior*), 1536, i 27 artiklar, uppsattes hufvudsakligen af Bullinger och Myconius och godkändes af alla de protestantiska kantonerna i Schweiz. Afsikten med densamma var åstadkommandet af en förening med den lutherska kyrkan, hvarför dess nattvardslära, ehuru i själfva verket zwinglisk, i uttrycken närmar sig den lutherska. — 8. *C. helvetica posterior*, i 30 kapitel, af Bullinger. Den utgafs 1566 och antogs af alla reformerta schweiziska kantoner, utom Basel, samt därjämte af de reformerte i Polen, Ungern, Skottland och Frankrike. Ehuru den är riktad mot den lutherska kyrkan, är dess kalvinism, i synnerhet predestinationsläran, framställd i mildrade ordalag. — 9. *C. marchica prima*, utgifven 1614, i 16 artiklar, af kurfursten Johan Sigismund i Brandenburg, såsom ett insegel på hans öfvergång till den reformerta kyrkan. Dess förnämste författare var Martin Füssel. Den framställes såsom en närmare bestämning till augsburgiska bekännelsen, hvilken kurfursten fortfarande sade sig antaga. I nattvardsläran är den likväl kalvinsk. — 10. *C. marchica secunda* uppsattes under religionssamtalet i Leipzig 1631 och intager en ärligt medlande ståndpunkt mellan kalvinism och lutherdom. — 11. *C. presbyterianorum* l. *Westminsterkonfessionen*, omkr. 1643, i 33 artiklar, strängt kalvinsk, fick symboliskt anseende i Skottland. — 12. *C. scoticana*, i 25 artiklar, uppsattes af Knox på en synod i Edinburgh 1560. Den är särskildt fientlig mot katolicismen, men närmar sig däremot i flera punkter lutherdomen.

C. Grekisk-katolska.

1. *C. orthodoxa*, äfven kallad *Ryska katekesen*. Dess ursprungliga och fullständiga titel är: *Ortho'doxos homologi'a tēs pi'steos tēs katolikēs kai apostolikēs ekklesi'as tēs anatolikēs*, d. ä. "rättrogen bekännelse af den katolska och apostoliska kyrkan i österlandet". Den författades af metropoliten Petrus Mogilas i Kijev, närmast för att motarbeta de af Cyrillus Lukaris i grekiska kyrkan uppväckta sympatierna för kalvinismen. 1643 underskrefs den af samtliga den grekiska kyrkans patriarker, 1672 stadfästes den på en synod i Jerusalem, och 1721 blef den för ryska kyrkan antagen af Peter den store. Den är affattad i katekesform och består af tre delar, hvilka handla om tron, hoppet och kärleken. Den godkänner läran om de sju sakramenten och om transsubstantiationen, men vidhåller, om ock i mild form, de gamla skiljaktigheterna mellan den romerska och den grekiska kyrkan. — 2. *C. Dosithei*, uppsatt 1672 under ledning af patriarken Dositheus i Jerusalem, äfvenledes riktad mot kalvinismen, men med närmande till den romersk-katolska kyrkoläran.

(Tridentinska trosbekännelsen, är en af den romersk-katolska kyrkans symbo böcker, kallas på latin icke "confessio", utan fessio tridentina.) Se Oehler, "Symb (2 uppl. 1891), Müller, "Symbolik" (1896), "Symbolik" I (1902), och Bensow, "Symbo (1904). E. J. Ö. (H. H.

2. *Bygnk.* En martyrs (bekännares) graf däröfver rest altare. Se Basilika, sp.

Confe'ssio fi'dei (lat.), trosbekännelse (se d.

Confessionārius (lat.), biktfader (se d. o.).

Confe'ssio ōris (lat.), munnens bekännelse. Bot, sp. 1301.

Confe'ssor (lat.), "bekännare"; hedersbe ning för dem af den gamla kristna kyrkans lemmar, hvilka äfven under förföljelserna aktigt bekände sin tro, men, i motsats till rerna, fingo behålla lifvet; biktfader vid ett kl

Con festività (it.). Se Festivo.

Confe'tti (it., af lat. *confe'ctum*; jfr Konfe sockerbakverk, konfekt; af gips, krita eller p gjorda kulor, hvilka man vid karnevaler och upptåg plägar kasta på hvarandra.

Con fierezza [-re'tsa], it., *mus.*, stolt, trotsigt. Fieramente.

Confirmātio (lat.), bekräftelse, stadfästelse. Konfirmation.

Confi'teor (lat.), "jag bekänner", en i det mersk-katolska missale föreskrifven formel för offentliga syndabekännelsen. Den uppläses af pr vid början af hvarje mässa, vid utdelning af varden utom mässan, vid generalabsolution och smörjelsen m. fl. kyrkliga handlingar. Det nu liga confiteor kan följas tillbaka till 8:e årh. fick sin fasta form genom Pius V:s missale.

Confiture [käfitȳr], fr., sockerbagerivaror, fekt; sylt.

Confians [käfiã']. 1. C. l'Archevê [larjøväk] eller C.-les-Carrières, by i ska depart. Seine, nära Marnes och Seines manflöde. 1465 egde där förhandlingar rum m den franske konungen Ludvig XI och den "ligan för allmänt väl", hvilka ledde till fred S:t Maur. — 2. C.-Sainte-Honorine, ping i franska depart. Seine-et-Oise, ofvan ningen af Oise, 26 km. från Paris. 3,212 (1901). Stenbrott, vinodling. — 3. Stad i fr depart. Savoie, vid floden Isère. Omkr. 3,500

Confluentes. Se Koblenz.

Conformers [kənfā'məs], eng., Konfor ter, de engelske protestanter, som förklarade gå in på de under drottning Elisabet upps trettionio högkyrkliga artiklarna. De som v sitt samtycke kallades non-konformister. Episkopalkyrkan.

Con fo'rza (it.), *mus.*, med styrka, i det miska.

Confräter (lat.), medbroder, ämbetsbroder. användes särskildt af det protestantiska prästers sinsemellan.

Confrère [käfrär], fr., medbroder, ämbetsbr

Confrérie de la passion [käfreri de la pa fr., passionsbrödraskapet, det berömdaste a medeltida handtverksgillen, som spelat teater. uppförde Kristi pinas historia. Troligen sp det redan omkr. 1380 i Saint-Maur-des- utanför Paris. Säkert är, att det existe

stadens fogde förbjöd det nämligen då att spela sina dramer, men brödraskapet vädjade ungen (Karl VI), hvilken genom bref af 4 02 icke blott beviljade deras anhållan, utan ett verkligt monopol på att uppföra "hvilka er det själf behagade, vare sig Kristi pinas eller hans uppståndelse eller helgondramer och dess omnejd". Det är från detta bref, an daterar uppkomsten af en *stående teater* krike. Bröderna flyttade nu sin teater till de la Trinité, beläget utanför stadsmuren en mot Saint-Denis, och spelade där med mgång under mer än ett sekel. Enligt tra- n afslöto de redan 1435 en öfverenskom- med La Basoche och Enfants sans souci, tvenne e sällskap, hvilka uteslutande egnade sig åt miska repertoaren, att dessa på passionsbrö- scen skulle uppföra sina farser, moraliteter ttier. 1539 flyttade passionsbröderna till Flandres och 1548 till Hôtel de Bourgogne. de låtit uppföra en ny teater. Emellertid derna då förändrade, den protestantiska rö- var i full gång, folket uppförde sig ohöfviskt skådespelen och skrattade åt de naiva medel- merna. Detta gjorde, att när passionsbrö- begärde ny stadfästelse på sina privilegier, ies denna endast delvis. Man förbjöd dem n att uppföra religiösa skådespel, d. v. s. ntog dem deras repertoar. Det var mot denna de belägenhet, som de kämpade under nära el. Sedan de först försökt uppföra profan- (t. ex. Huon de Bordeaux) och farser, måste ligen uthyra sin teater åt verkliga skåde- . Dessa, som icke fingo spela annorstädes, rade (1615) mot brödraskapets teatermonopol. tt halft sekels strider afgingo de med seger, att Ludvig XIV år 1676 upplöste passions- skapet och öfverlämnade dess tillgångar åt set, till hvilket skådespelarna hade att be- viss afgift. J. M.

fre'tta (it.), *mus.*, med skyndsamhet, ilande.

fucius, kinesisk reformator. Se Kong-fu-

fuoco [foå'kå], it., *mus.*, med eld. Jfr ro.

ūsio gra'duum (lat.), "sammanblandning af den". Se Aktenskap.

ūtātio (lat.), vederläggning. Se Konfu- n.

ga'rbo (it.), *mus.*, med behagfull afrund- elegant.

garee [kångari'], flod i nordamerikanska staten arolina. Den uppkommer af Broad river (från arolina) och Saluda (från södra sluttningen ridge), som förena sig vid Columbia. På upptager den bifloden Catawba och bär till sitt utlopp i Atlantiska hafvet, namnet e.

gé [kåʃe'], afsked. — Pour prendre é [pōr prädr], förk. p. p. c., för att taga en på visitkort vanlig formel.

ger, *zool.* Se Hafsålen.

ger [kå'n-ge], Edwin Hurd, nordameri- diplomat, f. 1843 i Knox county, Illinois, del- 2—65 i inbördeskriget, hvarunder han avance- major, studerade sedan juridik, idkade en okatverksamhet och är sedan 1868 en af staten lowas mest framstående bankirer. 1885—91 var han medlem af kongressens representanthus, var därefter 1891—93 och 1897—98 amerikansk minister i Brasilien samt förflyttades sistnämnda år till Peking, där han bl. a. fick utstå legationernas belägring under boxarupproret 1900 och efter de allierade makternas intåg i staden tog en ledande andel i de diplomatiska förhandlingarna. C. afslöt i okt. 1902 ett för amerikanerna förmånligt handelsfördrag med Kina. 1905 utsågs han till Förenta staternas ambassadör i Mexico, men nedlade redan i aug. s. å. denna befattning.

Congēria Partsch, *zool., paleont.*, ett till blåmusslefamiljen (*Mytilidæ*) hörande bräck- och sötvattenssläkte, hvilket var ymnigt representeradt i vissa miocena och pliocena lager (de s. k. congerialagren) i sydöstra Europa och västra Asien. A. G. N.

Co'ngius (lat.), fornromerskt våtvarumått, = $^1/_8$ amfora = 3,₂₈₅ liter.

Congleton [kå'ngltən], stad i engelska grefsk. Chester, i en vacker dal vid floden Dane. 10,707 inv. (1901). Siden-, bomulls- och läderfabriker.

Congo. Se Franska Kongo, Kongo och Kongostaten.

Congou, *bot.* Se Te.

Con grandezza [-de'ttsa], it., *mus.*, med värdighet och höghet.

Con gravità (it.), *mus.*, med allvarstyngd, med eftertryck. Jfr Grave.

Con grāzia [-tsia], it., *mus.*, med behag. Jfr Grazioso.

Congregātio (lat.), församling, samfund. Se vidare Kongregation.

Congregātio de propaga'nda fide (lat.), samfundet för trons utbredande. Se Propagandan.

Congregātio sanctōrum (lat.), *teol.*, de heliges samfund. Jfr Kongregation och Kyrka.

Congreve [kå'ngrīv], William, engelsk dramatisk författare, f. 1670 (enl. andra 1669), d. 1730, skref redan vid sexton års ålder en roman och kom genom sitt första dramatiska arbete, *The old bachelor* (1693), i stor ynnest hos lord Halifax, som skaffade honom flera inbringande ämbeten. Det bästa af C:s lustspel är *Love for love* (1695), som ännu anses för den bästa prosakomedi på engelska. Sorgespelet *The mourning bride* (1697) tillhör dåtidens förnämsta skådespel, och äfven i C:s *Miscellaneous poems* (1710) finnas stycken af förtjänst, t. ex. *Doris*. Förmågan att alltjämt stegra intresset ända till handlingens upplösning samt en fin karaktärsteckning och kvick dialog äro utmärkande för hans lustspelsdiktning. C. åtnjöt mycket stort anseende hos sin samtid, särskildt societeten, och Pope tillegnade honom sin öfversättning af Iliaden. Mot slutet af sitt lif angreps han häftigt af biskop Jeremy Collier. En särdeles god upplaga af hans arbeten utkom 1849, utgifven af Leigh Hunt. Bio-

grafier öfver C. af Wilson (1730), E. Gosse (1888) och D. Schmid (1897).

Congreve [kå'ngriv], sir William, engelsk militär, ingenjör och uppfinnare, f. 1772, d. 1828, blef generallöjtnant och chef för k. laboratoriet samt var 1812—28 medlem af underhuset. Han deltog i reformerandet af engelska härväsendet, införde förbättringar i sluss- och kanalbyggnadssättet samt gjorde tvenne uppfinningar, som hafva sina namn efter honom: congreveska brandraketen (se Krigsraket) och det s. k. congreve-trycket (se d. o.).

Congreve [kå'ngriv], Richard, engelsk positivist, f. 4 sept. 1818 i grefskapet Warwick, d. 5 juli 1899 i Hampstead, handleddes af den berömde Thomas Arnold vid Rugby school och fick sin universitetsbildning i Oxford, där han vardt kollegielärare. C. trädde i personlig förbindelse med Comte och vardt en af hufvudmännen för de engelske anhängarna af dennes positivism. Under det att Harrison var ledaren af de mera vetenskaplige engelske positivisterna, tog C. ledningen af dem, som trognare följde Comte äfven i dennes senare mystisk-religiösa skede. Han har öfversatt Comtes positivistiska katekes (London 1858). I sitt historiska arbete *The roman empire of the west* (1855) prisade C. den upplysta despotismen, så ock i *Elizabeth of England* (1862). Stående i nära beröring med välmenande män ur olika partier, dryftade C. ifrigt dagens frågor i flygskrifter o. s. v. I skriften *Gibraltar* tog han till orda för att England borde uppgifva Indien såsom omöjligt att försvara. C:s *Essays, political, social and religious* hafva utgifvits i två band (1874 o. 1892). S—e.

Congreveska strykstickor [kå'ngrivska]. Se Elddon.

Congreve-tryck [kå'ngriv-], *boktr.*, ett af engelske ingenjören William Congreve (se d. o.) 1822 uppfunnet sätt att trycka två färger på en gång. Se vidare Tryckpress.

Con gusto [go'stå], it., *mus.*, med smak.

Coni [kåni], italiensk provins och stad. Se Cuneo.

Conidium, Konidie, *bot.* (af grek. *ko'nis*, stoft), den sedan gammalt brukliga benämningen på en genom cellafsnöring från ett svampmycelium bildad föröknings cell. Sådana konidier, hvilka äro mycket små och ofta alstras i stor myckenhet, skilja sig vid beröring lätt från modersvampen och te sig då som ett fint stoft (däraf namnet). Jfr Ascomycetes, Aspergillus, Claviceps och Erysibaceæ. V. W. (G. L—m.)

Coniferæ, Koniferer l. Barrträd. 1. *Bot.* Växtklass, innefattande en mängd sinsemellan nära besläktade undergrupper, som fördelas i två familjer, näml. *Pinaceæ* (till hvilken granen, tallen, lärkträdet, cedern, enen, cypressen m. fl. höra) och *Taxaceæ* (idegranen m. fl.). Barrträden utgöra hufvudmassan af den hufvudgrupp bland de fanerogama växterna, som blifvit kallad Gymnospermæ, och bildar öfvergången mellan de öfriga fanerogamerna (Angiospermæ) och de högre kryptogamerna. Från alla angiospermer — äfven hängeträden, med hvilka man kanske kunde vara frestad att anse dem besläktade — skilja de sig i snart sagdt alla viktigare hänseenden. Stammen fortsättes genom kronan, och grenbildningen är ofta högst egendomlig, t. ex. hos cypresserna och deras samslägtingar. Bladen, de välbekanta barren, förekomma vanligen i mycket stort antal; de äro små, styfva, stickande och i allmänhet fleråriga. På dessa egendomligheter i det vegetativa systemet beror barrträdens karakteristiska utseende. Ännu mer utmärkande äro fruktifikationsapparaten (se Gymnospermæ).

Klassen Coniferæ är i den närvarande växtperioden ingalunda en af de artrikaste. Några och 350 arter äro bekanta, däraf fyra äro inhemska i Skandinavien. Men genom individernas mängd och storlek samt genom sina för människan viktiga egenskaper blir denna grupp en af de mest betydande i hela växtriket. De flesta arterna tillhöra de tempererade zonerna, företrädesvis den norra. *Taxaceæ* förekomma mest i de varmare delarna af denna zon; *Pinaceæ* däremot i de kallare, för hvilka dessa senare just äro de mest utmärkande karaktärsväxterna. Vi behöfva endast påminna om tallen och granen, hvilka ostridigt gifva våra nordiska landskap dess allvarliga prägel, som är dem så egen. Men äfven i sydliga länder barrträden ofta i betydlig grad inverka på landskapets utseende, därpå utgöra Libanonens pinjer ett bevis. Jfr hithörande planscher.

Alla barrträd utmärka sig genom en synnerligen rikedom på harts, och därpå beror i väsentlig mån deras betydelse för människan. Dels lämna de naturligen en mängd hartsartade produkter af stort värde, harts, terpentin, tjära, beck, canadabalsam, dammar sten och sandarak m. fl., dels får därigenom veden egenskapen att mycket länge kunna motstå röta, hvilket hänseende företrädesvis cedern från Libanon blifvit berömd. En annan omständighet, som gör virket eftersökt, är stammarnas rakhet, hvilken hos dem nästan oumbärliga som mastträd, samt de ofta kolossala dimensioner. I detta senare afseende öfverträffar intet kändt trädslag mammutträdet (från Kaliforniens bergstrakter), hvilket når en höjd af 118 m. — I medicinen användas skotten af tall, s. k. "tallstrunt", och enens "bär", hvaraf äfven beredes brännvin (genever), säfter som m. m. Fröna af några arter äro ätliga. Gifvande äro däremot idegranens barr och bärlika frukter. Många odlas som prydnadsväxter. S. A. (G. L—m.)

2. *Skogsh.* De i Sverige inhemska barrträden äro tall, gran, en och idegran; allmänt odlas dessutom många af landets skogar äro lärkträdet och silvergranen, hvarjämte flera andra arter, såsom weymouthstall, österrikiska svarttallen och cembratallen förekomma planterade här och där i skogar. Barrträden äro i allmänhet mera ömtåliga än lövträden för yttre skador, framkallade af stormar, andra träds fällande, insekters eller parasitsvampars angrepp o. d., hufvudsakligen emedan de saknade lövträdens förmåga att ansätta nya knoppar, utslagsskott eller barr, sedan de redan bildade blifvit störda. I stora sammanhängande skogar förekomma barrträden företrädesvis i de norra delarna af Europa, Asien och Nord-Amerika.

Conil, stad i spanska prov. Cádiz, vid Atlantiska hafvet. 5,579 inv. (1900). Tonfiskfångst och sardinfiske. Omkr. 15 km. s. s. ö. om C. på Kap Trafalgar.

Coni'mbrica, fordom romersk koloni. Se Conimbra.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Gren af honbuske med bärkottar.

Idegran. Gren af honträd med halfmogna och mogna frön.

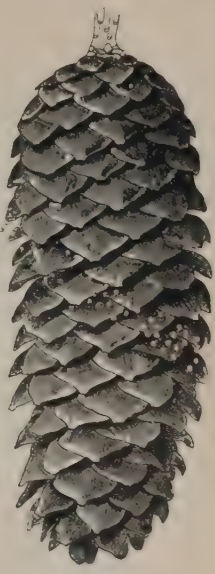

Gran. Kotte.

En Gren af hanbuske med blommor

Idegran Gren af hanträd med blommor.

Gran. Gren med hanblommor.

Gran. Gren med honblomma.

Kotte af sibiriskt lärkträd

ill Gren med hanblommor.

Tall Årsskott (unge) med honblomma

Tall Kotte, oppnad

Tall Kotte oppnad.

1. Thuja (l. Biota) orientalis. — 2. Chamæcyparis lawsoniana. — 3. Chamæcyparis pisifera plumosa. — 4. [illegible] distichum. — 9. Taxus baccata fastigiata (idegran). — 10. Sequoia gigantea (mammut[illegible]

a rubriker.

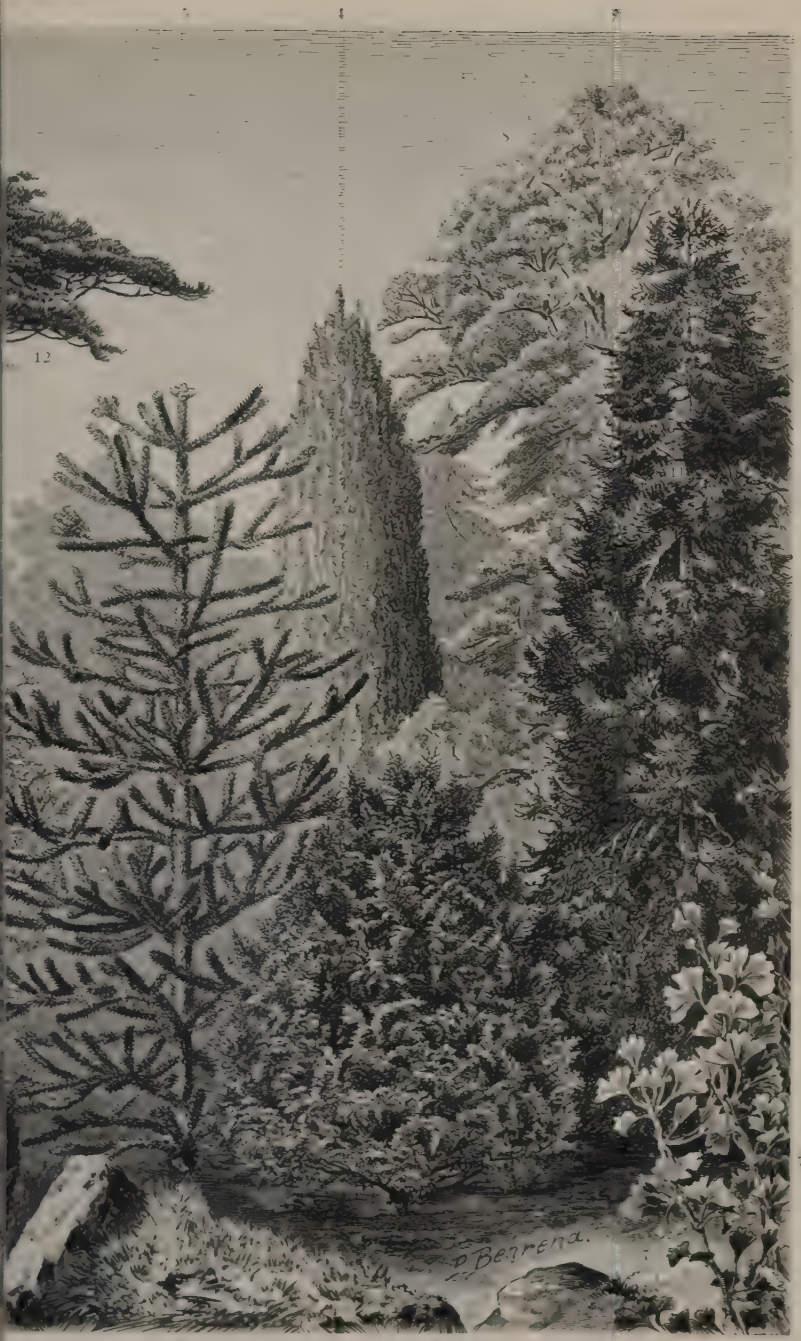

tigiata (cypress) — 5. Araucaria imbricata — 6. Araucaria brasiliana — 7. Ginkgo biloba — 8. Taxodium
a japonica — 12. Pinus pinea (pinie) — 13. Picea pungens — 14. Abies magnifica.

Lärkträd Ormgran. Tall. En Gran

mpeto [-tå], it., *mus.*, med häftighet, våldsamt.

ck [kå'ninɡk], Adolphe Louis Char-, dansk ämbetsman och politisk skriftställare, ansk reformert släkt från Brabant, f. 1814, , blef juris kand. 1836, var 1848—55 byrå-ksdagen och därefter chef för landsöfver-samt hof- och stadsrättens justitiekontor. — de sig bemärkt genom flera politiska bro-1853—60 och tidningsartiklar i Dagbla-hvilka han häftigt, men ensidigt angrep nnerna och föreslog en ombildning af val-klassvalsriktning. Han utgaf dessutom sedan Juridisk ugeskrift", ör en samling domar, og 1851 i stiftandet reningen til udbre-danske folkebiblio-Slesvig". Slutligen e han flera franska l, bl. a. Beaumar-"Barberaren i Se-1861) och "Figaros (1862). E. Ebg.

ck [kånä'k], Pier-uis Joseph de, ålare, f. 1828, lär-f Cogniet, gjorde sig enom taflorna *Cæsar* (1855), *Badande rid Capri* (1863), *g Brunhildas straff*, *e danserska*, minne rracina (1864), *Kri-ignar barnen* (1868), slut på karnevalen (1869), *Il farniente* *Mater dolorosa* porträtt af bildhug-*hapu* (1880) och af *rne* 1890. *Vintern*, onsbild för prefek-Lille m. m.

xloo [kå'ninkslå]. i ett och ett halft rksam målarfamilj, ånga medlemmars inbördes släktskap icke i all kan närmare utredas. Märkligast var: lis van C. d. ä., en på sin tid firad -målare, f. 1544 i Antwerpen, d. 1607 i am, elev af Gillis Mostaert och lärare åt trueghel d. y., verksam först i Antwerpen, 5 i Frankenthal samt därefter i Amsterdam. nu bevarade tafior (i Bruxelles, Dresden. s. v.), i hvilka han framstår som skaparen ndskapsstil, hvars mest bekante representant Brueghel d. ä., utgöras snarare af fantasi-n naturelterhärmningar. — En framle till ar:

n van C. d. ä., figurmålare, född tro-89 i Bruxelles och sannolikt identisk med n van C., som jämte målaren B. van Orley dergick kyrkobot för kätteri. Hans dödsår t, och hans konst var bekant endast genom religiösa bilder i Bruxelles och Rouen, tills al å altarskåp i Jäders, Västerås' och Vad-yrkor för några år sedan upptäckte sam-t nära ett 70-tal målningar af hans hand eller ur hans verkstad. Bland dessa är konsthistoriskt viktigast hans i Jäder befintliga *Jungfru Marias födelse*, som jämte två arbeten i Bruxelles — *Den hel. Annas stamträd* och *Jesus bland de skriftlärde* — samt ett i Rouen — *Omskärelsen* — är det enda signerade verk af C. man känner. O. G—g.

Coniston [kå'nistən], 10 km. lång insjö i engelska grefsk. Lancaster, ryktbar för sina pittoreska omgifningar. Vid den ligger byn C. och berget C. Old Man (802 m.).

Conium *maculatum* L., Odört (af isl. *óðr*, rasande, galen), *bot.*, *farm.*, en 2-årig, ofta tämligen högväxt, glatt ört af fam. *Umbelliferæ*, hvars stjälk är nedtill trind och upptill fårad samt beströdd med röda eller brunröda fläckar af växlande storlek, hvilka fläckar äfvenledes förekomma å bladskaften. Dessa äro nedtill å stjälken slidomfattande och bära till omkretsen triangulära-äggrunda bladskifvor, hvilka äro 2—3 gånger parbladigt delade. Blomställningen är en dubbel flock med allmänt och enskilda svepen. Blommorna äro hvita. Det är den torkade örten, samlad kort före blomningen, som utgör drogen *herba Conii*. Drogen består dock vanligen uteslutande af bladen och de spädare grentopparna samt har en äcklig, vidrig, om rätturin erinrande lukt. Smaken är något sötaktig, men tillika skarp. Odörten tillhör nästan hela Europa och förekommer i Sverige på åkrar, torra ställen, grusbackar o. s. v., vanligen nära gårdar eller städer och på ruiner, somligstädes mycket ymnig. Det anses otvifvelaktigt, att odörten var de gamle romarnas *Cicuta* och att det var med denna ört, som den giftdryck var beredd, hvilken räcktes Sokrates. Odörten omtalas af Dioskorides såsom

Conium maculatum. *1—3* frukt i olika utvecklingsstadier (förstorade), *4* mogen frukt, *5* bladflik, *6* tvärskuren frukt (förstorad).

växande kring Aten, där densamma ännu i dag allmänt förekommer. Drogens verkan beror på det i hela växten, men i synnerhet i fruktskalets innersta del, förekommande *koniinet* (se d. o.), en alkaloid, som varit upptagen i svenska farmakopén, emedan detta gift varit användt, mera förr än nu, i vissa nervsystemets lidanden och mot ljusskygghet under ögoninflammation. Det verkar ungefär som nikotin, men svagare. Ö. T. S. (G. L—m.)

Conjugätæ, Konjugäter, *bot.*, en klass bland sötvattensalger, hvars förnämsta kännetecken äro, att sporerna bildas genom (eller efter) konjugation af

En Staurastrum-art, starkt förstorad.

membranklädda celler (aplanogameter), att cellerna alltid dela sig i en och samma riktning och att svärmceller saknas. Klassen omfattar tre familjer: Desmidiaceæ, Zygnemataceæ och Mesocarpaceæ, hvilka alla äro talrikt representerade i smärre vattensamlingar. Desmidiaceernas celler leíva ensamma eller äro förenade till trådar samt äro vanligen genom en insnöring på midten delade i tvenne symmetriska halfvor. Cellväggen består af 2 eller flera skal, som ej innehålla kiselsyra som hos diatomaceerna, hvilkas väggbyggnad är liknande. Cellformen hos desmidiaceerna är i högsta grad växlande, men dock synnerligen konstant hos en och samma art. Bland de många cellformerna må nämnas den cylindriska, den spolformiga, den halfmånlika, den korsformiga och den stjärnlika. Mycket ofta äro desmidiecellerna — både de vegetativa och sporerna — väpnade m taggar och utskott af mångfaldig form och an ning. (De båda figurerna visa samma individ, från olika sidor.) — Desmidiaceerna äro i allmä fullständigt mikroskopiska. Endast några få a äro så stora, att de — om ock med svårighet kunna skönjas med oväpnadt öga. Desmidiacee tillhöra uteslutande de söta vattnen, men förekom i alla världsdelar och under alla klimat. T. o på glaciärerna leíver en desmidiacé, *Ancylon Nordenskiöldii* Berggr. Zygnemataceernas och socarpaceernas celler äro aldrig insnörda på m och leíva förenade i trådar; deras cellvägg är Kromatoforerna äro spiral-, stjärn- eller bandform Arter af släktena *Spirogyra*, *Zygnema* och *geotia* höra till våra vanligaste sötvattensalger, dande massor af gröna, för känseln slemmiga t vid grunda sjöstränder, i dammar och diken. Konjugation. G. L

Conjunctíva (lat.), bindehinna. Se Öga.

Conjunctivitis, bindhinneinflammation. Se Ög sjukdomar.

Co'nkling, Roscoe, amerikansk politiker 1829 i Albany, New York, var 1859—63 1865—67 medlem af representanternas hus 1867—81 af senaten, där han var en af de inflytelserike republikanske ledarna särskildt u Grants presidenttid. Ur senaten afgick han, em en politisk motståndare till honom af pres Garfield utnämnts till en tjänst i New York. sökte återval, men misslyckades och drog därpå tillbaka till privatlifvet. Död i New 1888. (G. B

Con leggerezza [ledjere'ttsa], it., *mus.*, lätthet", luftigt, otvunget. Jfr Leggiero.

Con morbide'zza (it.), *mus.*, lent och vekt, mjuk fyllighet i anslaget.

Con moto [måtå], it., *mus.*, med rörlighet fullt. Förekommer ofta i förening med ta beteckningarna allegro och andante.

Conn., *geogr.*, förkortning af Connecticut.

Connaissance [kännäsä's], fr. (af *connaître*, *cogno'scere*, lära känna), bekantskap. — Une connaissance à faire [fär], "en be skap att göra", d. v. s. en bekantskap, som lönar mödan att göra. — Connaisseur näsör] l. Konnässör, kännare, konstkännar

Connaissement [kännäsmä'], fr., ett slags sedel. Se Konossement.

Connaught [kå'nåt], provins i nordvästra del Irland. Det gränsar i n. och v. till Atla hafvet, i s. till Munster och i ö. till Leinste omfattar grefskapen Galway, Leitrim, Mayo, common och Sligo samt har en areal af 17,773 med 646,932 inv. (1901), till 95,8 proc. kat 1841 hade provinsen 1,418,859 inv. och 719,511 inv. Kusterna äro försedda med inskärningar. Marken är bergig och skogig rik på torf och stenkol, jordmånen icke s ligen bördig. Klimatet är tempereradt och h Åkerbruk utgör befolkningens förnämsta n källa, men drifves på ett föråldradt sätt. under medeltiden ett särskildt konungarike o lorade först 1590 sin självständighet. Det har Irlands provinser det största procenttalet kelter 1901 voro 12,103 pers. mäktiga endast irisk ket, medan 233,477 använde detta jämte eng

les torde heller fattigdomen och okunnig-
ara större (1901 voro 20,7 proc. af befolk-
ifver 5 år i saknad af all skolbildning).

aught [kå'nåt], Arthur, hertig af C.,
Viktorias tredje son. Se Arthur, sp.
- Hans dotter Margaret (Margareta),
n. 1882, blef 15 juni 1905 i Windsor förmäld
ns Gustaf Adolf af Sverige.

eau [kånnå], Henri, fransk läkare, f. 3
03 i Milano, d. 14 aug. 1877 i La Porta
), var på mödernet italienare och anslöt sig
ill prins Louis Napoléon Bonaparte, hvars
rap på slottet Ham han delade och hvars flykt
(1846) han understödde. Sedan prinsen som
n III blifvit Frankrikes härskare, blef C.
.ime rådgifvare och förste lifmedikus samt var
37 medlem af lagstiftande kåren. Ofta an-
hemliga diplomatiska uppdrag, var det C.,
anstaltade Napoleons och Cavours möte i
res 1858, hvarigenom det fransk-italienska
et och Italiens enhet förbereddes. 1867 in-
). i senaten, men försvann från den politiska
nan efter kejsardömets fall (1870). Han var
af académie de médecine. E. A—t.

ecticut [kene'ktikət]. 1. En af de 6 stater
Amerika, som räknades till Nya England och
e 13 ursprungliga staterna i den amerikan-
ionen. Till arealen, som blott är 14,534
är C. näst efter Rhode island och Dela-
en minsta staten. Den utbreder sig mel-
° och 42° 3′ n. br. samt mellan 71°
n 73° 50′ v. lgd och omgifves i n. af
nusetts, i ö. af Rhode Island, i s. af Long
sound och i v. af New York. Fyra bergs-
draga genom landet från n. till s., nämli-
aghkanic på den västra gränsen, Hoosac
ins, som i Bear mountain når 718 m., Talcot
ain hills. Mellan de två förstnämnda flyter
nic och mellan de två sistnämnda Connecti-
t s. En tredje betydligare flod är Thames i
a slättlandet. Dessa floders mynningar bilda
bästa hamnar. Klimatet utmärker sig ge-
arpa motsatser. Årsmedeltemperaturen i New
är + 9,4°, julitemperaturen + 22,2° och
temperaturen + 2,8°; regnmängden är där
mm.

kmängden, som 1870 var 537,454 inv.,
e år 1900 908,420 (62 på 1 kvkm.). Af dessa
8,210 födda i utlandet (16,164 i Sverige) och
färgade (15,226 negrer, 599 kineser, 18
och 153 indianer). Statens 24 städer hade
lagdt 532,123 inv., motsvarande 58,8 proc.
befolkningen. — Med afseende på skolväsen-
ager staten en bland de främsta platserna.
g är obligatorisk för åldern 7—16 år. Jämte
olkskolor finnas 76 högre skolor, 77 "kinder-
", 19 aftonskolor, 180 privata skolor samt 3
or: Yale university i New Haven, Trinity
i Hartford och en metodistisk högskola i
town. Staten lämnar 200 doll. till anlägg-
och ända till 100 doll. om året till under-
ett offentligt bibliotek i hvarje kommun, som
drager med minst lika stort belopp för ända-

ingar. Marken egnar sig bättre till be-
ån till åker, och stora områden äro mycket
ara. 53 proc. af arealen äro åker eller äng,
38,5 proc. skog. Hufvudsädena äro majs och råg. Fisket vid kusten är gifvande, däremot har hvalfångsten, som förr var betydlig, nu nästan upphört. Af bergsbrukets grenar är brytningen af granit och sandsten viktigast. C. är en bland Unionens viktigaste industristater. 1900 funnos 9,128 fabriker och verkstäder med 176,694 arbetare och ett produktionsvärde af 352,82 mill. doll. De viktigaste industrigrenarna med afseende å tillverkningsvärdet voro textilindustrien (49 mill.), koppar- och mässingsindustrien (48,5 mill.), gjuteri- och maskinindustrien (19 mill.), järn- och stålindustrien (16 mill.). Dess koppar- och mässingsbruk äro de största i världen, och dess sidenindustri, som daterar sig från 1732, står i Unionen efter endast New Jerseys och New Yorks. De viktigaste hamnarna äro New Haven och New London. Handelsflottorna räknade 1900 804 fartyg, däraf 203 ångare, om 139,374 ton. Järnvägarna hade 1901 en längd af 1,630 km., de elektriska banorna 745 km. Enligt författningen (af 1818) väljas såväl guvernören och statens öfriga verkställande ämbetsmän som senatens 24 ledamöter och representanterna (f. n. 255) för 2 år. C. sänder till representanternas hus i Unionen 5 ombud. Statens fonderade skuld var 1901 2,13 mill. doll. C. är indeladt i 8 counties. Hufvudstad är Hartford.

Historia. Holländare undersökte landet 1620, men anlade ett nybygge (Hartford) först 1633, hvilket snart såldes till engelsmännen. Jakob I utfärdade 1620 det första patentet för Nya England, och 1634—36 anlades af sällskap från Massachusetts nybyggen i Hartford m. fl. st., hvilka 1637 fingo en själfständig styrelse och snart nästan utrotade de där bosatte pequot-indianerna. 1638 koloniserades trakten kring New Haven af ett engelskt bolag, och denna koloni förenades med den förra 1662, då den gemensamma kolonien af Karl II fick en mycket fri författning, som i hufvudsak egde bestånd till 1818. I striden för koloniernas frihet deltog C. i förhållande till sin folkmängd (1774: 197,856 pers.) och sina tillgångar med mera manskap och penningmedel än någon annan koloni. Dess guvernör var under hela kriget Jonathan Trumbull, som med råd och dåd stödde Washington och som denne plägade kalla "brother Jonathan". Äfven i kriget 1812, som ruinerade dess kusthandel och handel på Västindien, samt i inbördeskriget 1861—65 deltog C. på ett mycket verksamt sätt.

2. Flod i nordöstra delen af Förenta staterna, efter hvilken föregående stat uppkallats, upprinner i en liten sjö alldeles vid Canadas gräns och flyter i sydlig riktning, först på gränsen mellan Vermont och New Hampshire, därefter genom Massachusetts och staten C. samt faller ut i Long island sound. C. är hufvudfloden i Nya England och har en längd af 542 km. och ett flodområde af 26,500 kvkm. I sin öfre del bildar den flera forsar och fall (mest bekanta äro Bellows falls), men vid Holyoke i Massachusetts inträder den i en bred dal, som dock längre ned åter hoptränges mellan Talcot och Chain hills-bergen. Större fartyg gå till Middletown (48 km. från mynningen), mindre till Hartford (80 km. från densamma). J. F. N.

Connellsville [kå'nlsvil], stad i nordamerikanska staten Pennsylvania, vid Monongahelas biflod Youghiogheny, midtemot New Haven. 7,160 inv. (1900). Det ligger i Nord-Amerikas förnämsta koks-

distrikt, som **har en produktion af 10,4** mill. ton koks (öfver hälften af hela Unionens).

Connemara [kånimā'rə], landskap i västra delen af irländska grefsk. Galway, vid Atlantiska hafvet, för sina vilda scenerier med bergströmmar, sjöar och vattenfall vanligen kalladt det irländska höglandet. Sitt namn (''vikarnas land'') har det fått med anledning af de många vikarna på västkusten, af hvilka 20 äro tillgängliga för fartyg af hvilken storlek som helst. Af bergen, som bilda flera af smala dalar skilda grupper, äro The twelve pins (730 m.) de högsta.

Connersville [kå'nəsvil], stad i östra delen af nordamerikanska staten Indiana. 6,836 inv. (1900). Möbel- och vagnfabriker.

Connetable [kånneta'bl], fr. Se Konnetabel.

Connoissement [kånnωasmā'], fr. Se Konossement.

Connübium (lat.), äktenskapsförbindelse; rättighet att ingå ett af de romerska lagarna helgadt äktenskap.

Co'nny, signatur för karikatyrtecknaren C. Burman (se d. o.).

Conoca'rdium Bronn, *paleont.*, ett till *Cardiidæ*, hjärtmusslorna, hörande fossilt släkte med lång och rak låsrand samt framsidan kort, rörformigt utdragen. C. förekommer i silur-, devon- och karbonsystemen. A. Hng.

Conocephalidæ Salter (af lat. *cōnus*, kägla, och grek. *kefalē*, hufvud), *paleont.*, en trilobitfamilj, omfattande kambriska trilobiter med kägelformad, upptill afsmalnande glabella; med eller utan ögon. Till denna familj ha af olika författare under tidernas

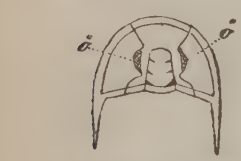

Fig. 1. Hufvud af Conocephalites suecicus Wall.

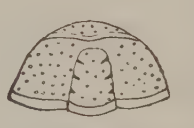

Fig. 2. Hufvud af Conocoryphe Dalmanni Ang.

lopp hänförts en mängd ''släkten'', så obestämdt afgränsade från hvarandra, att angående deras omfattning en stor förvirring råder inom litteraturen. Redan 1833 uppställde Zenker *Conocephalus* såsom släkte; Barrande ändrade namnet till *Conocephalites*, men lät detta nya namn beteckna samma former som förut namnet Conocephalus, d. v. s. omfatta former såväl med som utan ögon. Andra forskare, såsom Corda och Angelin, insågo omöjligheten af att behålla Conocephalites såsom släkte i Barrandes mening; Corda fördelade hithörande former på tre släkten: *Conocoryphe*, *Ctenocephalus* och *Ptychoparia*, Angelin på fyra: *Liostracus*, *Solenopleura*, *Anomocare* och *Elyx*. Med sin stora auktoritet underströk emellertid Barrande sistnämnde författares förslag, och på få undantag när använde och använder man fortfarande Barrandes sammelnamn. Genom svenskarna Linnarssons och I. Wallerius' samt norrmannen Bröggers arbeten har emellertid förvirringen inom nomenklaturen för hithörande former börjat vika. Först och främst böra till C. hänförliga arter fördelas på två grupper: de med ögon försedda (fig. 1, ö) och de ögonlösa formerna (fig. 2). I förra gruppen omfattar släktena *Conocephalites* (s. strict.) Barr., *Acrocephalites* Wall. och *Liostracus* Ang.; den senare: *Conocoryphe* (s. str.) Corda, *Ctenocephalus* Corda och *Conocoryphe compressa* Linrs. A. H.

Conocephalites Barr., *paleont.* Se Conocephalidæ.

Conoce'phalus Zenk., *paleont.* Se Conocephalidæ.

Conoco'ryphe Corda, *paleont.* Se Conocephalidæ.

Conodo'nter, *paleont.* Se Konodonter.

Conolly [kå'nəli], John, engelsk sinnessjuk-läkare, f. 1794, d. 1866, var 1828—31 medicine professor vid University college i London, prästerade därefter i Warwick och hade uppsikt öfver grefskapets anstalter för sinnessjukas vård, var 1839—44 öfverläkare vid grefskapet Middlesex' anstalt för sinnessjuka i Hanwell och utöfvade därefter från 1852 tillsyn öfver nämnda hospital. Omedelbart efter sin anställning vid hospitalet i Hanwell afskaffade han därstädes alla förut begagnade tvångsmedel i form af tvångströjor, bindredskap, handbojor, fotbojor m. m., hvilka förut i stor myckenhet voro i bruk. C. visade, att mekaniskt tvång vid behandlingen af sinnessjuka var öfverflödigt och kunde ersättas med milda medel och kärleksfull vård. För svårare fall begagnade han dock isolering i lämpligt inredda celler. Denna reformtanke, som långt tvängare af Pinel, Tuke m. fl. börjat genomföras, vann genom C:s betydande personlighet och varmhjärtade författarskap hastigt insteg, och hans ''non-restraint-metöd'' började snart allmänt tillämpas i England och andra europeiska länder. C. förtjänar sålunda nämnas som en af de förnämste reformatorerna på sinnessjukvården. Först i våra dagars högt utvecklade och tvångsfria behandling af de sinnessjuka hafva de af honom förfäktade principerna fått sin mera konsekvent tillämpning. Förutom det berömda arbetet *The treatment of the insane without mechanical restraint* (1856) skref C. bl. a.: *Construction and government of lunatic-asylums* (1847). Han blef juris hedersdoktor i Oxford 1852. — Biografi af James Clark 1869. Se vidare Maudsley, ''Journal of mental science'', bd XII, och Laehr, ''Gedenktage der psychiatrie'' (1893). G—n.

Con passione [-ăne], it., *mus.*, med lidelse.

Conques [kåk], köping i franska depart. Aveyron, på en höjd vid Lots biflod Dourdou. 420 inv. (1901). C. egde före revolutionen ett af de förnämsta klostren i södra Frankrike. Det anlades i merovingernas tid öfver martyren Foys graf och blef genom gåfvor af pilgrimer och monarker utomordentligt rikt. I 11:e årh. byggdes den ryktbara romanska kyrkan, som ännu kvarstår med sina tre torn, sina märkliga skulpturer (yttersta domen) öfver portalen och sitt ofantliga kor. Vid den tiden förärades också större delen af de föremål af guld, silver och ädla stenar, som ännu bilda den till öfver 1 mill. frcs värderade kyrkoskatten, hvars konstnärliga värde mer än fördubblar denna summa.

Conquistadores [kånkistadåres], sp. (af lat. *conquirere*, eröfra), eröfrare; de förste eröfrarna af det s. k. Spanska Amerika äfvensom deras afkomlingar.

Con ra'bbia (it.), *mus.*, med raseri, vildt.

ad, G., pseudonym för prins Georg af Preus- . Georg, tyska furstar 6.

ad [kå'nräd], Timothy Abbot, nord- nsk paleontolog och geolog, f. 1803, d. 1877, 1836, då staten New Yorks officiella geolo- ndersökning påbörjades, ledningen af under- arbetena på den tredje, mellersta, af nämnda ktioner. Hans specialitet var tertiära mol- A. Hng.

ad, Johannes, tysk nationalekonom, f. Västpreussen, blef 1870 e. o. professor i ch 1872 professor i Halle. Främst är han som utgifvare af en af de omfångsrikaste tigaste nationalekonomiska tidskrifterna, den o Hildebrand grundlagda "Jahrbücher für ökonomie und statistik", som utgafs af and och C. 1872—77, af C. ensam 1878 ch därefter af C. i förening med Elster, Loening och Waentig. C. har där skrifvit gd uppsatser, särskildt rörande jordbrukets i och spannmålstullarna, ämnen, som han be- äfven bl. a. i Schönbergs "Handbuch der ien oekonomie". Han har vidare utgifvit dels 1877) "Sammlung der nationalökonomischen atistischen abhandlungen des staatswissen- chen seminars zu Halle a. d. S.", dels (i g med Elster, Lexis och Loening) den värde- "Handwörterbuch der staatswissenschaften" pl. 1889—94, suppl. 1895—97; 2:a uppl. 1901). C. har äfven utgifvit en vidlyftig, j fullt afslutad lärobok i nationalekonomi, *iss zum studium der politischen oekonomie* 1900—04 — redan flera uppl.), och kortare drag däraf (*Leitfaden zum studium der na- konomie* och *Leitfaden zum studium der rtschaftslehre*, 1901). Han var från 1890 i den kommitté, som utarbetade "Bürger- gesetzbuch" (1896), och är en af den nyare nationalekonomiens mest ansedde och minst e representanter. E. Hkr.

ad, Michael Georg, tysk författare, f. Franken, filos. doktor 1868, bosatte sig 1871 n, 1878 i Paris och 1882 i München. Han rån 1870 ett antal radikala och högröstade nsskrifter i politiska, religiösa och uppfost- gor. I München vände han sin håg till vit- och blef den sammanhållande kraften i den 1885 framträdande naturalistiska författar- n, hvars organ var tidskriften "Die gesell- , utg. af C. 1885—1901 (nedlagd 1902). ovellsamling *Totentanz der liebe* (1884), en st kärlekens fysiologi, bröt vägen för en rea- novellistik i Tyskland. C. var mera lifsglad d än hans unge vittre meningsfränder; han na tingen igenom humoristens och ironikerns . Han har skildrat Münchens kulturlif i ro- a *Was die Isar rauscht* (2 bd, 1888; flera *Die klugen jungfrauen* (3 bd, 1889; 2:a uppl. och *Die beichte des narren* (1893). Bland friga arbeten må nämnas det socialpolitiska *lut* (1892; 2:a uppl. 1893), den satiriska sromanen *In purpurner finsternis* (1895), det ka dikthäftet *Salve regina* (1899) och by- n *Der Herrgott am grenzstein* (1904). 1896 ar han ledamot af tyska riksdagen och till- där folkpartiet.

ad [kå'nräd], Joseph, engelsk författare, f. 1857 i Polen. Hans föräldrar deltogo i upproret 1862, men fängslades; hans moder skickades till Sibirien, och hans fader dog i fängelse. C. kom till England, där han blef sjöman, och efter att ha rest öfver nästan hela jordklotet vardt han 1884 kapten. Sedan 1895 har han utgifvit flera uppmärksammade arbeten, nästan alla med ämnen från exotiska länder och från resor, nämligen *Almayer's folly* (1895; ny uppl. 1904), *An outcast of the islands* (1896), *The nigger of the narcissus* (1897), *Tales of unrest* (1898; "Fredlösa historier", 1903, med en inledning om författaren af Yrjö Hirn), *Lord Jim* (1900), *Youth and other tales* (1902), som skildrar hans egen ungdom, *Typhoon* (1903), *Nostromo* (1904) samt tillsammans med F. M. Hueffer *The inheritors* (1901) och *Romance* (1903). C. är bosatt i Kent.

Conrádi. 1. Andreas Kristian C., norsk läkare, f. 1809 i Tönsberg, tog 1831 medicinsk ämbetsexamen och uppehöll sig 1831—32 i Hamburg för att samla erfarenhetsrön om den asiatiska koleran. 1841 blef han lektor och 1845 professor i patologi, terapi och medicinsk klinik vid Kristiania universitet. Död på Madeira 1868. Som praktiserande läkare åtnjöt C. ett mycket stort anseende, men uppträdde som författare endast med några smärre afhandlingar: *Lunge- og hjertesygdommenes diagnostik og physikalske tegn* m. fl. 1868 blef han hedersdoktor vid Lunds universitets jubelfest. Y. N.

2. Johan Gottfried C., den föregående broder, norsk musiker, f. 1820 i Tönsberg, d. 1896 i Kristiania, arbetade ifrigt på att höja musiksinnet i Norge genom att stifta sång- och orkesterföreningar i flera städer. Han var 1853—54 musikdirektör vid den då nyss grundade Norske theater och ledde 1857—59 abonnemangskonserterna i Kristiania. Han komponerade musik till *Gudbrandsdölerne* (1861; text af Chr. Monsen) m. fl. teaterstycken, romanser och körsånger samt utgaf *Kortfattet historisk oversigt over musikkens udvikling og nuværende standpunkt i Norge* (1878). A. L.

Conrádi, August, tysk tonsättare, f. 1821 i Berlin, var från 1851 kapellmästare vid åtskilliga teatrar i Berlin och dog 1873. Bland hans många operor och sångspel äro i Stockholm gifna *Öfver land och haf* (1863) samt *En vänskapstjenst*. C. komponerade äfven gedigna symfonier m. m. Numera är han dock mest bekant genom sina ej vidare smakfulla arrangemang och potpurrier för kafékonserter. A. L.

Conrádi, Hermann, tysk författare, f. 1862, d. 1890, skref dikter (*Lieder eines sünders*, 1887) och romaner (*Phrasen*, 1887, *Adam mensch*, 1889) af nervös, naturalistisk läggning. Han tillhörde den grupp unga författare, som samlade sig kring bröderna Hart och 1885 utgaf kalendern "Moderne dichtercharaktere" (1885).

Co'nradsen, Harald, dansk medaljör och bildhuggare, f. 1817 i Köpenhamn, d. 1905, utbildade sig vid konstakademien, hvars stora guldmedalj han vann 1845 för en relief med antikt ämne, vistades därefter utomlands i tre år, blef 1841 assistent vid myntverket och 1873 kungl. medalj- och myntgravör. Utom åtskilliga kaméer i konkylier och ädla stenar utförde han en medalj till Thorvaldsens minne (1850), en medalj öfver J. Collin samt alla stämplarna till de nya mynten. 1875 utförde C. för slottskyrkan i Köpenhamn en bildstod öfver evan-

gelisten Markus. Dessutom utförde han statyetter, byster och medaljongsporträtt. Ph. W.*

Conring, Hermann, tysk lärd, f. 1606 i Norden i Öst-Friesland, d. 1681 som professor i filosofi, medicin och politik i Helmstedt. Af sin tids furstar blef han ofta anlitad icke allenast som läkare, utan

äfven som rådgifvare i statssaker. Drottning Kristina och Karl X Gustaf utnämnde honom till lifmedikus, Ludvig XIV gaf honom en årlig pension, och hertigen af Braunschweig utnämnde honom till geheimeråd. Med anledning af en uppsats om sättet att befästa envåldsmakten samt en 1663 författad afhandling om ställningen i Danmark blef han af danske konungen Fredrik III utnämnd till etatsråd. C. utmärkte sig för ett oerhördt godt minne och en ovanlig intuitionsförmåga, som i någon mån ersatte hans brist på logisk skärpa. Som karaktär stod han ej synnerligen högt; han utbjöd t. ex. på ett för tyska riksintressen skadligt sätt upprepade gånger sina tjänster åt Ludvig XIV. C:s synnerligen många skrifter utgåfvos i Braunschweig samlade i 7 folioband. Bland dem må särskildt framhållas hans juridiska hufvudarbete, *De origine juris germanici* (1643), hvarigenom han blef den tyska rättsvetenskapens grundläggare, *De germanorum corporum habitus causis* (1645) och *De finibus imperii germanici* (1654). Som medicinsk skriftställare är han bekant för sina sträfvanden att bekantgöra Harveys epokgörande upptäckter om blodomloppet. Se vidare Stobbe, "Hermann C., der begründer der deutschen rechtsgeschichte" (1870), och Goldschlag, "Beiträge zur politischen und publizistischen tätigkeit H. Conrings" (1884). Om hans förtjänster på diplomatikens område se Meyer v. Knonau, "Das bellum diplomaticum lindaviense" (i Sybels Hist. zeitschr., del 26), om hans förhållande till Danmark A. D. Jörgensen, "Griffenfeldt" I (1893).

Conräder, Georg, tysk målare, f. 1838 i München, var lärjunge till Piloty, hvars teknik hade starkt inflytande på hans kolorit. Han blef känd och erkänd genom en bild af *Tilly i Leipzig* aftonen före slaget vid Breitenfeld (1859; Hamburgs konsthall). 1860 flyttade han till Weimar såsom lärare i dess konstskola, och där målade han *Kartagos förstöring*, för Maximilianeum i München, till hvilken stad han återvände 1862 och vid hvars konstakademi han blef professor. Där utförde han dels en fresk, *Stiftandet af Münchens vetenskapsakademi*, dels *Tasso i fängelse*, *Charlotte Corday, som låter porträttera sig före sin afrättning* (1869), *Maria Stuart och Rizzio på Holyroods slott i Edinburgh* m. fl.

Cons [kå'ns], Emma, engelsk filantrop. Se Arbetarbostäder, sp. 1313 och 1319.

Consa'brum, latinska namnet på staden Consuegra.

Consa'lvi, Ercole, kardinal, en af den romerskkatolska kyrkans främste män under 1800-talet, f. 1757 i Rom, uppfostrades i det kollegium kard Henrik af York ("Henrik IX") grundat i Fra och studerade sedan vid den kyrkliga akademie Rom under exjesuiten Zaccaria. 1783 blef C. k marherre hos påfven, 1789 "votante di segnatu och 1792 medlem af den romerska appellationsd stolen (*rota romana*) och medverkade såsom s till en reform af Kyrkostatens militärväsende. påfven 1798 i febr. tvangs att lämna Rom, kasta C. i Ängelsborgen, men sändes senare till Neapel lyckades därifrån uppnå kardinal Carandini i Ve zia; under konklaven därstädes nov. 1799—m 1800 var C. konklavsekreterare. Den nye påf Pius VII, utnämnde honom 11 aug. 1800 till kard och statssekreterare. I denna egenskap förde C Paris de underhandlingar med Napoleon, som resu rade i afslutandet af 1801 års konkordat (se d. och i sina memoarer tillägger han sig själf hufvud tjänsten af Pius VII:s färd till kejsarkröninge Paris 1804. Under de följande årens förveckl mellan kurian och Napoleon ådrog sig C. genom målmedvetna och konsekventa politik den sen ovilja och nedlade därför sin statssekreterarbefatt 1806. Han hörde till de kardinaler, som år 1 sändes till Paris. Genom sitt uteblifvande från poleons och Marie-Louises bröllop (april 1810) å han sig jämte de andre fronderande ("svarte") dinalerna en förvisning från Paris och fördes Reims, där han nedskref sina memoarer. Efter slutandet af konkordatet i Fontainebleau 1813 han tillstånd att återvända till Paris och var en de kardinaler, som styrkte Pius att återkalla sin konkordatet gjorda medgifvanden.

Efter Napoleons fall 1814 utnämndes C. åter statssekreterare och sändes till Paris, London Wien att bevaka påfvedömets intressen. På W kongressen fick han rang före öfriga sändebud lyckades åt påfvestolen återförvärfva alla dess ga besittningar, utom Avignon, Venaissin och en d Ferrara. Under de följande åtta åren var C. sj i kurians styrelse. Han genomförde genom ett "m proprio" af 6 juli 1816 efter franskt mönster centralisation i Kyrkostatens förvaltning. Likaså han bringa reda i finansförvaltningen och påfv äfven ett lagkodifikationsarbete, hvaraf processl utkom 1817. Han afslöt ock under de följande en rad konkordat med olika länder (Bajern 18 Neapel 1818, Preussen 1821). Efter Pius V död, 1823, var hans makt förbi; han drog sig baka från politiken och dog 1824. Litt.: Cr Joly, "Mémoires du cardinal Consalvi" (2:a u 1866), Ranke, "Staatsverwaltung des card. salvi" (i Hist. biogr. studien 1877), och Fr. Nie "Pavedømmet i det nittende hundredaar", I 217 ff.; II, s. 1 ff. (2:a uppl. 1895, 1898). T. H.

Consangui'neus (lat., af *con*, med, och *sanguis*, blod), blodsfrände, genom blodsband förenad. — Consanguinitēt (Konsangvinitet), blodsförvantskap, släktskap.

Conscience [käsiä's], Hendrik, belgisk vellförfattare, f. 3 dec. 1812 i Antwerpen, d. sept. 1883 i Bruxelles, ingick 1830 som frivillig armén, tog 1837 afsked som "sergeant major", därefter trädgårdsmästare, blef 1841 sekreterare konstakademien i Antwerpen, 1845 e. o. profe vid universitetet i Gent och 1867 intendent "Musée Wiertz" i Bruxelles. C. egnade sig med

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

både som skald och folktalare, åt den flamkrörelsen. 1837 utgaf han på flamska *In't jaar 1566* (''1566'', 1850), den flamska rens första roman, samt *Phantazy*, en smärre berättelser. 1838 utkom romanen

De leeuw van Vlaenderen. Främsta rummet bland C:s alster intaga hans utmärkta skildringar af flamskt folklif och flamska seder. Bland dessa hans små mästerverk må särskildt nämnas *Wat eene moeder lijden kan* (1843), *Siska van Roosemael* (1844), *Jacob van Artevelde* (1849; sv. öfv. 1850), *De loteling* (1850; ''Rekryten'' s. å.), *Rikketikke-tak* (1851), *De elman* (s. å.; ''Den fattige ädlingen'' 1861) *geluk van rijk te zijn* (1855). C:s samlade utkommo 1867—74. 1883 restes en minneshonom i Antwerpen. Se biografier öfver C. oud (1881) och Pol de Mont (1883).

ecrātio (lat.). 1. Apoteoseringsceremoni hos ns romare. Se Apoteos. — 2. Invigning it af brödet och vinet i nattvarden). Se ekration.

ecūtio te'mporum (lat.), *språkv.* Se Temljd.

eil [käsä'j], fr. (af lat. *consi'lium*), råd, ning; rådsförsamling, statsråd. Jfr Kon-

eil académique [käsä'j akademi'k], fr., ungsdistriktsråd. En sådan nämnd finnes vid f chefen i hvart och ett af de 17 undervisstrikten (*académies*) i Frankrike (med Algeh består af ett antal på 4 år utsedda ledasamt eger att öfvervaka allt, som rör allläroverken inom kretsen.

eil de préfecture [käsä'j de prefektyr], fr. xturråd''), en förvaltningsnämnd med af ren tillsatta, juridiskt bildade medlemmar, i hvarje franskt län l. departement biträder n.

eil de prud'hommes [käsä'j de prydå'm], fr., af sakkunnige (vid franska och belgiska fördomstolar).

eil d'état [käsä'j deta'], fr., ''statsråd'', der Henrik III:s regering namn på den a afdelningen af konungens råd (*conseil du* m förut hetat *conseil privé* (hemliga rådet), nare på den finansiella afdelningen af detta, därför också under Henrik IV och Ludvig allades *conseil d'état et des finances*. Från XIV:s tid till revolutionen menades med d'état en afdelning af rådet, hvilket då var på fyra afdelningar: *conseil d'état d'en haut conseil des affaires*), för politiska ärenden, *des dépêches*, för den inre förvaltningen, *des finances*, för finanserna, och *conseil privé des parties*), för judiciella mål. I 1791 stitution förstods med conseil d'état ministerunder konungens presidium, och 1800 blef särskild kår, som enligt konstitutionen af år VIII under statschefens ledning skulle redigera lagförslag och förvaltningsreglementen samt afgöra tvister rörande förvaltningen. De därpå följande författningarna ha medfört vissa modifikationer i dessa funktioner. Under den nuvarande republikanska regimen är conseil d'état dels en administrativ domstol i högsta instans, dels en medhjälpare åt den verkställande makten samt har som sådan att afgifva utlåtanden öfver de i representationen väckta lagförslag, som densamma finner för godt att dit hänskjuta, och öfver lagförslag i alla de frågor, som republikens president och ministrarna underställa dess pröfning, särskildt rörande förvaltningen, där dess utlåtanden måste inhämtas. Conseil d'état är fördeladt på fem sektioner, en för administrativa tvistemål och fyra för den allmänna förvaltningen, där ärendena äro fördelade efter ministerier. Det består af justitieministern såsom president, 32 ordinarie ''statsråd'' (*conseillers d'état en service ordinaire*), hvaraf 1 vicepresident och 5 sektionspresidenter, 19 extraordinarie ''statsråd'' (*conseillers d'état en service extraordinaire*), 32 revisionssekreterare (*maîtres des requêtes*), 40 ''auditörer'' (*auditeurs*) och en generalsekreterare (*secrétaire général*). Conseil d'état har ofta inneslutit hvad landet haft främst på olika områden af statslifvet och utöfvar ett mäktigt inflytande. E. A—t.

Conseil général [käsä'j jenera'l], fr. (''allmänna rådet''), landsting i franskt departement. Se Frankrike.

Conseil municipal [käsä'j mynisipa'l], fr., municipalråd, kommunalnämnd. Se Frankrike.

Conseil supérieur de l'instruction publique [käsä'j syperiör de lästryksiä' pybli'k], fr., högre undervisningsrådet i Frankrike, hvilken korporation under vederbörande ministers presidium handhar högsta ledningen af undervisningsärendena, ger råd och utlåtanden ang. förslag till reformer däri och fungerar som öfverdomstol öfver lärares förseelser. Rådet utses för 4 år och sammanträder minst 2 gånger årligen. Ett permanent utskott (*section permanente*) biträder ständigt ministern och förbereder frågorna samt uppgör bl. a. förslag till högskoleprofessurers besättande.

Conseil supérieur du travail [käsä'j syperiör dy trava'j]. Se Arbetsråd.

Conse'nsus (lat.), öfverensstämmelse, öfverenskommelse. — 1. Biläggning, i synnerhet af dogmatiska stridigheter inom en och samma eller mellan flera besläktade konfessioner, äfvensom namn på urkunder och skrifter, som vidkomma dylika stridigheter. Inom den reformerta kyrkan äro de förnämsta consensus följande: *Consensus tigurinus* (1549), i 26 artiklar, som af Calvin uppsattes i ändamål att medla mellan den zwingliska och den kalvinska nattvardsläran, samt den ock af Calvin uppsatta *Consensus genevensis* (1551), som innehåller en formulering af predestinationsläran i strängt kalvinistisk anda, men som aldrig blef officiellt antagen. De mest kända consensus inom den lutherska kyrkan äro: *Consensus dresdensis* (1571), innehållande de sachsiske teologernas trosbekännelse i de kryptokalvinistiska stridigheterna, och *Consensus repetitus fidei vere lutheranæ* (1664), en under de synkretistiska stridigheterna mot G. Calixtus riktad föreningsformel, som likväl ej vann symboliskt anseende.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

2. Sympatisk öfverensstämmelse mellan delarna i en organism, t. ex. *consensus nervorum* (lat.), nervernas sympati.

Conse'nsus ge'ntium l. Consensus omnium (lat.), allas öfverensstämmelse, en hos alla folk gängse uppfattning; allmän öfverensstämmelse i uppfattningen af någonting (ett rättsförhållande, en förbindelse e. d.).

Conse'nsus o'mnium. Se Consensus gentium.

Conse'ntes (*Di consentes*), *rom. myt.* Se Di.

Con sentimento [-me'ntå], it., *mus.*, med känsla.

Conse'rva rosæ, *farm.* Se Rosenblad.

Conservatoire national des arts et métiers [kåsärvatωär nasiåna'l däs ar e metje'], fr. ("nationella handtverks- och industrimuseet"), en i Paris befintlig institution, som innesluter rikhaltiga och mångsidiga samlingar af maskiner, modeller, verktyg och apparater, dessutom prof på råämnen samt industri- och konstslöjdsprodukter, fabriks- och varumärken, maskinritningar, äldre patentbref, mått- och viktlikare m. m., hvarjämte med detta museum äro förenade en större teknisk undervisningsanstalt, där kostnadsfria föreläsningar hållas om aftnarna, samt ett bibliotek, en materialprofningsanstalt m. m. Institutionen leder sitt ursprung från en samling, som mekanikern J. de Vaucanson (d. 1782) testamenterade till staten, men den blef statsanstalt först genom ett beslut af nationalkonventet, 1794. Åt densamma upplåts det gamla klostret Saint-Martin-des-champs, på hvars vidsträckta tomt efter hand stora byggnader för institutionen ha uppförts (den forna kyrkan och refektoriet, bägge vackra byggnader från 1200-talet, inrymma dock maskinsalen och biblioteket). Museet framställer historiskt industriens utveckling. Medelst redskap, modeller, maskinerier, material och produkter belysas sådana branscher som bergshandtering, metallvarufabrikation, jordbruket med binäringar, träförädling, stenhuggeri, vattenbyggnader, husbyggnad, bostäders inredning i afseende på uppvärmning, ventilation, bad och andra hygieniska anordningar, bro-, hamn- och kloakbyggnader, fartygsbyggnad, pumpverk, hissar, ångmaskinskonstruktioner (däribland J. Watts första), turbiner, motorer, väderkvarnar, järnvägar, tryckpressar, räknemaskiner, verktygsmaskiner, svarfveri, blyertsindustri, glasfabrikation, keramik, juvelerarkonst, spinning och väfnad, färgeri, pappersstillverkning, gummivarufabrikation, typografi, gravyr, fotografi, telegraf, telefon, elektricitetsverk, allehanda fysiska apparater, optiska och astronomiska instrument, navigation, luftsegling, geodesi, meteorologi, destillation, bryggeri, gastillverkning, fabrikation af socker, sirap, ljus, tvål, soda, svafvelsyra och hvarjehanda andra kemiska industrigrenar, hvarjämte utställas undervisningsmodeller för geometri och perspektivlära, gamla in- och utländska vikter och mått, vågar m. m. samt grafiska tabellariska framställningar af socialekonomiska lägenheter, såsom arbetsgifvarstiftelser, arbetsandel i vinsten, skydd mot olycksfall i arbete, betarbostäder, föreningsväsendet, hjälpkassor o. — Föreläsningarna (omkr. 20 kurser årligen) gå på tillämpad vetenskap beträffande ett flertal de branscher, som museet omfattar (med tillämkemi rikligast företrädd), och äro hufvudsakligen sedda att lända arbetarklassen till nytta; de sk (1906) af 19 ord. professorer vid anstalten och t. f. lärare. Åhörarnas antal plägar vid de o ämnena växla mellan 250 och 600. Försökslatorier (för mekanik, fysik, kemi och maskinväsen finnas vid anstalten. Biblioteket är rikt på v skapliga och tekniska arbeten samt äldre patentb Med institutionen äro förenade statens justeri och kontrollbyrå samt ämbetsverket för indus eganderätt. Årsbudgeten uppgår (1906) till c 1 mill. frcs. Utfärdade förordningar ang. inst tionen utgåfvos samlade af Laussedat och Mas 1889. E. F.

Conshohocken [kånʃə-hå'ken], ort i nordam kanska staten Pennsylvania, vid Schuylkill, 21 n. v. om Filadelfia, har valsverk, gjuterier, bom och yllefabriker. 5,762 inv. (1900). Midtem på västra stranden, ligger fabriksorten West (Mingo), med 1,958 inv. (1900).

Considérant [kåsiderå'], Prosper Vict fransk socialistisk skriftställare, f. 1808, d. 19 tjänade en tid i armén, men tog 1831 afsked artillerikapten och egnade resten af sitt lif åt ar för Fouriers socialistiska system. Han skref artikl socialisternas organ "Le nouveau monde" och réforme industrielle", grundade tidskriften phalange" och öfvertog efter Fouriers död hö ledningen af hela hans skola. Han inrättade bå Frankrike och utlandet några "falangstärer", d. samhällen enligt Fouriers ideal, men de höllo länge i hop, och "La phalange" måste nedlä 1845 uppsatte C. det politiska dagbladet "La d cratie pacifique", som gick med bättre vinst. var 1848 och 1849 representant i nationalförs lingen, där han alltid röstade med "berget" radikale). Efter sitt deltagande i folkrörelsen juni 1849 måste han fly till Belgien och dö i sin frånvaro af en domstol i Versailles. Han b sig därefter till Nord-Amerika och uppsatte s i Texas, för ett kommanditbolags medel, so kommunen "La réunion", hvilken alldeles lyckades liksom de tidigare försöken (1863). återvände han till Frankrike. C. författade Destinée sociale (1834—44), *Théorie de l'a tion naturelle et attrayante* (1845), *Principes socialisme* (1847) och *La solution, ou le gouv ment direct du peuple* (1851).

Consi'lia evange'lica (lat.), "evangeliska r kallas i den romersk-katolska kyrkans sedelär dana föreskrifter, som man ej är skyldig att men som äro normer för en högre sedlighet anses medföra en högre grad af helighet. Det t. ex. föreskrifterna om celibatet och munkväse Sedan medeltiden fixerades vanligen antalet til

Consi'lium (Konsilium), lat., råd, rå öfverläggning, rådsförsamling. — Consil abeu'ndi, "råd att afgå".

Consistoriális (lat.), medlem af ett konsist

:störium (lat.), egentl. församlingsställe, namn på vissa slags ämbetsmyndigheter ...- och undervisningsfrågor. Se Konsisto-. — Consistorium académicum, kt konsistorium. — Consistorium ec-'sticum, kyrkligt konsistorium. — Con-ium generāle. Se Consistorium iasticum generale. — Consi-m regni, "rikskonsistorium", "öfver-ium", det till riksdag församlade präster-Se Prästeståndet.

störium ecclesia'sticum generāle l. Con-ium generale, ett under 1600-talet an af 1700-talet tillämnadt centralorgan för styrelse. Termen möter första gången i :s vid kröningen 1607 utfärdade privilegier terskapet och åsyftade ett organ för den gskipningen i kyrkliga mål. Men det stan-d afsikten. För några biskopar framlade d Gustaf Adolf i Strängnäs 1623 ett för-ett *generale consistorium ecclesiasticum* ndra evangeliska herrars och potentaters ", och torde konungen härvid hafva följt a kyrkoskicket i allmänhet, för hvilket den bergska kyrkoordningen 1559 anses typisk. nstruktionen i fråga — som enligt ett ställe rotokollet 7 juli 1645 kanske var uppsatt Oxenstierna — skulle konsistoriet bestå af emmar, hälften andliga och hälften lekmän. pgift var att revidera kyrkoordningen och, en af konungen stadfästs, öfvervaka dess d, hålla disciplinär uppsikt öfver präster-äfven öfver biskoparna och deras tillsättning tjänster, vårda sig om enheten i religionen nungens vägnar om kyrkoväsendet i Estland rmanland, afdöma tvister mellan biskopar mlingar samt inspektera akademier, skolor, barnhus och boktryckerier (censur af nya Konsistoriet skulle sammanträda blott en n året och var således ej ämnadt till ett rt administrativt verk, utan till att kon-biskoparna och döma i andliga "klagemåls-De i Strängnäs församlade biskoparna god-j lekmän såsom bisittare. Samma motstånd konungen från prästerskapets sida, när han agen 1624 åter framlade förslaget, som an-anda, att consistorium generale visserligen pprättas, men på sätt biskoparna önskade. nsstämmelse härmed framlades endast för apet en k. proposition 1625. däri den af n häfdade principen att endast andliga ara bisittare väl erkändes, men sålunda, biskopar, utan 13 lägre prästmän därtill tses, hvarjämte några lekmän å konungens kulle i konsistoriet vara tillstädes, dock utan Prästerskapet invände, att de närmast huf-n varande biskopar jämte lägre prästmän ilda konsistoriet, enär det vore oformligt, er, som lydde under biskoparnas jurisdiktion, ma öfver dem. Därmed förföll frågan. Vid s riksdag begärde prästeståndet upprättande onsistorium generale, som i regeringsformen liter" borde införas. Riksdagsbeslutet inne-detta konsistorium framdeles skulle inrättas, an därom upptogs äfven emellanåt till be-samt framlades formligen vid 1649 års men föll. Frågan om kyrklig öfverstyrelse sammankopplades från början med revisionen af 1572 års kyrkoordning och tjänade som medel för regeringen att förhala den senare för att framtvinga den förra — en taktik, som 1649 måste uppgifvas. Striden om consistorium generale var en djupgående politisk företeelse rörande dåtidens stora tvistefråga om kyrkostyrelsens sammanfallande med statsstyrelse eller ej. Det var den kraftfulle biskopen i Västerås Johannes Rudbeckius, som härvidlag främst ledde den segerrika kyrkliga oppositionen mot Axel Oxenstierna, den svenska centralregeringens store organisatör. Efter att hafva lifligt diskuterats utan resultat af den stora kommissionen för kyrkoordningens öfverseende 1655—59, återkom frågan om consistorium generale först på 1726—27 års riksdag och behandlades då vidlyftigt af dess ecklesiastikdeputation. Synpunkterna voro desamma som från Gustaf II Adolfs tid och åberopades stundom formligen. Trots prästeståndets motstånd — ledt företrädesvis af biskop Benzelius — antogs förslaget af de tre världsliga ståndens ledamöter, men blef likväl "tills vidare liggande" — hvilket blef för alltid. Se P. E. Thyselius, "Handl. rörande svenska kyrkans och läroverkens historia" (1839—41), "Bidrag till sv. kyrkans och läroverkens hist." (1848), "Om det af Gustaf II Adolf tillämnade generalkonsistoriet" (i "Smärre bidrag t. sv. kyrkans hist." h 1, 1851), N. Edén, "Den svenska centralregeringens utveckling" (1902), s. 297—307, och C. G. Malmström, "Sveriges politiska historia", II, s. 38 ff. (2:a uppl. 1895), samt otryckta källor i riksarkivet. J. Th. W. (L. M. B.)

Con smania [smānia], it., *mus.*, lidelsefullt ändamål till vansinne.

Consolāto del māre (sp.), en i senare hälften af 14:e årh. i Barcelona upprättad samling af sjörättsliga sedvänjor. Denna omfattande samling, hvilken grundade sig å de vid Medelhafvet i Spanien och Frankrike rådande rättsbruk, har utöfvat väsentligt inflytande på lagstiftningen och omedelbart tillämpats vid sjörättsskipningen. I. Afz.

Con solennità (it.), *mus.*, med högtidlighet.

Consolo [kånsålå], Ernesto, italiensk pianist, f. 1866 i London, elev af Sgambati i Rom och Reinecke i Leipzig, har sedan 1901 vunnit ett namn bland samtidens förnämligare pianovirtuoser genom sitt spels förfinade teknik, rytmiska klarhet och sundhet i uppfattningen. Han är bosatt vid Lugano i Schweiz, men mest stadd på konsertresor. 1905 besökte han Sverige.

Consols [kønså'lz], eng. (förkortning af *consolidated stocks*), det häfdvunna namnet på obligationerna för den del af den fonderade engelska statsskulden, som 1751 skapades genom förening af flera förut skilda tre-procentslån. Fondens ursprungliga belopp var endast 9,137,812 pd st., men nya lån förenades alltjämt därmed, så att consols 1858 uppnått ett belopp af 400 mill. pd st. och då redan länge utgjort hufvuddelen af den engelska statsskulden. Beloppet sänktes därefter småningom genom att regeringen inköpte obligationerna, tills summan 1888 nedgått till något under 323 mill. pd st. Sistnämnda år företog G. J. Goschen såsom finansminister en fullständig konvertering af skulden, så att räntan, som dittills varit 3 proc., sänktes till $2^3/_4$ från 1889 och $2^1/_2$ proc. från 1903; fr. o. m. 1923 skall regeringen ega rätt att återbetala hela lånet. Sedan dess

har emellertid consols åter ökats, genom nya lån (1902—03) på tillsammans 92 mill. pd st. É. Hkr.

Consommé [kåsåmē], fr., kraftsoppa, stark buljong.

Con sordino [-nå], it., *mus.* (förkort. *c. s.*), med dämmare (se d. o.).

Conso'rtium (lat.). Se Konsortium.

Conspe'rge (lat.), beström! På recept ofta förkortadt till *consp.*

Constable [ka'nstəbl], eng., ursprungligen samma ord som det franska *connétable* (lat. *comes stabuli*, marskalk, "stallare", en värdighet, som från bysantinska hofvet öfvergått till det frankiska), till England öfverfördt vid den normandiska eröfringen. I engelskt förvaltningsspråk har benämningen "constable" under tidernas lopp haft många ganska olikartade betydelser.

Lord high constable var under medeltiden en hof- och riksämbetsman, motsvarande "konnetabeln" af Frankrike. På Henrik VIII:s tid upphörde detta ämbete att vara ärftligt. Det har sedermera förenats med värdigheten *earl marshal* och endast varit besatt vid vissa högtidliga tillfällen, t. ex. kröningar. — *Constable* kallades under medeltiden kommendanten på kungliga slott eller fästningar. Äfven några dylika ämbeten voro ärftliga, andra ha bibehållits som reträttplatser för äldre förtjänta militärer, t. ex. platserna som constable öfver Towern och öfver Windsor castle. Dessa constables hafva numera blott nominella befogenheter. — *High constables* valdes alltifrån 1285, då Winchesterstadgan påbjöd deras införande, af häradsrätterna, två för hvarje härad, och hade till förnämsta uppgift att hålla vapensyn med de krigstjänstskyldige. De svarade ock för ordningens upprätthållande inom häradet. Småningom ändrades och förminskades deras befogenheter; genom High constables act af 1869 hafva de flesta af dessa öfverflyttats på den nya grefskapspolisen. — *Parish constables* ("socken-uppsyningsmän") plägade i äldre tider väljas för hvarje engelsk socken; numera har landtpolisen öfvertagit de flesta af deras funktioner. De kunna emellertid ännu utses af en socken och plåga då utöfva sysslor, som ej direkt tillkomma polisen, såsom öfvervakande af utskänkningsväsendet o. s. v. Likställda med dessa voro ursprungligen *petty constables*, tjänstemän inom ett stadsområde eller en sockenkommun för ordningens upprätthållande, sedan slutet af 1300-talet utsedda af grefskapsdomarna efter förteckningar öfver till förrättande af constable-tjänst skyldiga personer. Från dylik plikt voro blott parlamentsledamöter, domare, präster, skollärare, läkare, civila ämbetsmän och officerare befriade, och deras befogenheter voro noga bestämda af common law. Genom Municipal corporations act af 1835 lades emellertid grunden till det moderna engelska polisväsendet, som numera onödiggjort det äldre systemet med tillfälliga constables. Det fortlefver emellertid genom *special constables*, efter samma grunder till tjänstgöring inkallade eller frivilligt sig anmälande medborgare, hvilka skola biträda den vanliga ordningsmakten, då den befinnes otillräcklig för lugnets upprätthållande. Deras tillsättande och befogenheter reglerades först genom en lag af 1831 — vid oroligheterna under agitationen för parlamentsreform — samt ha sedan närmare ordnats genom Municipal corporations act af 1882 och för Skottland genom Burgh police act af 1892. — *constable* är titeln på chefen för polisväsendet ett grefskap eller en stad med grefskapsrätt. lägste under honom stående poliskonstapl kallas *petty constables*. Se om det engelska väsendet närmare Storbritannien. förning. J. Th. W. V. S.

Constable [ka'nstəbl], Archibald, en bokförläggare, f. 1774, d. 1827, utgaf från "Farmer's magazine", från 1801 "Scots magaz och grundade 1802 den berömda tidskriften "E burgh review". Han var en af Walter Scotts närm vänner och förläggare till en stor del af hans beten. 1815—24 utgaf C. 4:e, 5:e och 6:e lagorna af "Encyclopædia britannica" och bö 1827 utgifva "Constable's miscellany", en ser engelska originalarbeten, det första och ett av lyckligaste försöken att bland de mindre bemed klasserna utbreda kännedom om den engelska lit turen.

Constable [ka'nstəbl], John, engelsk målar 1776, d. 1837. C. var framför andra den mod landskapsmålningens genombrottsman, den förste såg naturen omedelbart och vågade måla den han såg den, den förste, som lade hufvudvikten ej på teckningen, på landskapets arkitektur, utan på luften, ljuset, färgharmonien och som gaf stämningen bredt och kraftigt, utan att låta detaljerna störa helhetsintrycket. Hans var upptäckten, att naturföremålen ej äro måleriska i och för sig själfva, utan bli måleriska tack vare luften, som spelar omkring dem. Han målade den del af England, där lefvat sedan barnaåren, den odlade landsbygden kring Hampstead, med skogar och rika fält, och bondgårdar, allt i den fuktmättade luftens och växlande färgspel. Hans naturåskådning var alldeles ny, gillades icke alls i England. vann erkännande, först då han 1825, nära 5 gammal, på salongen i Paris utställde några t som väckte det största uppseende. Detta erkän väckte slutligen äfven hans landsmän, men d först efter hans död, som de fullt insett hans delse. C. är godt representerad i Londons nat galleri och i South-Kensingtonmuseet. I Louvre i några små stämningar af honom. *Sandgropen* i nya pinakoteket i München. Jfr Leslie, "Lif letters of John C." (1845), Brock-Arnold, "C borough and C." (1881), och S. Henderson, "C stable" (1905). G-

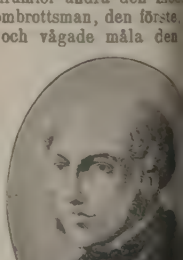

Co'nstans, romerska kejsare. Se Konst

Constans [kåstä'], Jean Antoine Ern fransk statsman, f. 3 maj 1833 i Béziers Hérault), egnade sig åt industriella företag i Sp men började efter en del misslyckade spekula studera juridik i Toulouse, där han tog juris dr grad, hvarpå han blef professor i juridik efter i annat i Douai, Dijon och Toulouse. Efter s förvaltat åtskilliga kommunala poster blef han

g republikan vald till deputerad i sistnämnda kammaren slöt han sig till gruppen "union caine" och intog snart, omvald efter 16 maj n bemärkt plats särskildt inom budgetsutskot- grund af sin duglighet och sin okonstlade, klara vältalighet. Un-

derstatssekreterare 1879, blef han 1880 inrikesminister under Freycinet och sökte energiskt genomföra dekreten af 29 mars s. å. mot de icke auktoriserade kongregationerna, hvilket föranledde Freycinets afgång 18 sept. 1880. I det följande kabinettet Ferry bibehöll C. sitt ämbete till dess fall 10 nov. 1881 och ledde därunder de all- valen till seger för republikanerna. Jämte ta en af opportunismens banerförare, genom- n 1885 införandet af listval (*scrutin de liste*) n till deputeradekammaren. 1886 utnämndes l fransk minister i Kina och lyckades där ett för de franska intressena i Öst-Asien för- fördrag. 1887 sändes han som general- r till Indokina och förstod att genom för- et och tolerans mot de infödde samt en fast stärka moderlandets af de föregående årens er rubbade välde, men råkade i tvist med zen i Paris om koloniens skötsel och måste 888. Hemkommen, blef C. alltjämt depu- 22 febr. 1889 inrikesminister i kabinettet och fick om hand organiseringen af världs- ingen i Paris s. å. äfvensom ledningen af nänna valen vid denna särdeles kritiska tid- då republikens tillvaro svårt hotades af gene- langer (se d. o.). Genom kraft och list gjorde ne personligen oskadlig, hvarpå han, utan r och med en hart när autokratisk makt- lighet, tack vare en mängd enkom för ända- illkomna lagar, bl. a. upphäfvandet af list- skaffade en stark republikansk majoritet samt e boulangisterna och de konservative. Själf till deputerad i Toulouse efter en hård- kamp, blef han s. å. vald till senator i dep. Garonne. 1890 afgick han ur ministären, som några dagar öfverlefde honom, och blef då rikesminister i kabinettet Freycinet. Men C. rskildt under sin ledning af valen på många agit sig ett ursinnigt hat, och med Rochefort transigeant" i spetsen störtade sig republi- öpne och hemlige fiender öfver honom. Det l ett uppträde i kammaren, hvarunder C. pligen tillrättavisade en belackare. Kort afgick han jämte hela kabinettet, 19 febr. och intog sedermera en på det hela taget dragen hållning i politiken. 1897 omvaldes l senator och utnämndes 1899 till fransk ndör i Konstantinopel, där han alltsedan med fädat Frankrikes intressen. E. A—t.

tant [kåstã'], **Jean Joseph Benja-** fransk målare, f. 1845 i Paris, studerade i es beaux-arts och var lärjunge till Cabanel. pträdde första gången å salongen 1869 med *Hamlet och konungen*. Hemkommen från en resa i Spanien och norra Afrika, utförde han stora kompositioner, dels med ämnen lånade från orientens lif, dels ock med motiv tagna från historien, bl. a. *Simson och Delila* (1872), *Moriska slaktare i Tanger* (1873), *Marokkanska haremsdamer* (1875), *Muhammed II:s intåg i Konstantinopel 29 maj 1453* (1876, museet i Toulouse), *De siste rebellerna* (1880, Luxembourg), *Herodias* (1881), *Justinianus* (1886), *Paris' universitet*, *Les lettres*, *Les sciences* (humanistiska och naturvetenskapliga fakulteterna), dekorativa pannåer för det nya Sorbonne (1888), plafond i Hôtel de villes festsal. — C:s österländska motiv — interiörer från harem, bl. a. *Les Cherifas* (1884, museet i Carcassonne), effektfulla och pittoreska skräckscener som "De siste rebellerna" — äro utförda med stor koloristisk förmåga och öfverlägsen bravur. I de stora bilderna af *Theodora*, den ofvannämnda "Muhammeds intåg" och jättetaflan *Påfven Urban II:s intåg i Toulouse för att predika det första korståget* (världsutställningen 1900) gaf han verkliga praktstycken af ateljé- och stoffmåleri. Han var äfven en framstående porträttmålare, målade bl. a. *Påfven Leo XIII* och *Drottning Viktoria* af England. Hans *dubbelporträtt af sina båda söner* utmärker sig för enkelhet och finhet (ett *Ynglingaporträtt* finns i Luxembourg). C. uppträdde 1898 som konstkritiker med den lilla boken *Promenade de peintre aux salons*. Död i Paris i maj 1902. C. R. N. G—g N.

Constant [kåstã'], **Paul d'Estournelles de C.**, fransk fredsvän. Se **Estournelles.**

Constant de Rebecque [kåstã' de rəbä'k], **Henri Benjamin**, fransk skriftställare och statsman, f. 25 okt. 1767 i Lausanne, tillhörde en af de hugenottfamiljer, som efter nantesiska ediktets upphäfvande (1685) lämnade Frankrike. Han var utan egentligt barndomshem och fick sin uppfostran i olika länder. Hans rika gåfvor utvecklades så hastigt, att han knappast kan sägas hafva haft någon ungdom. Detta förklarar den sarkastiska köld, som utmärker hans karaktär. Efter att någon tid hafva tjänstgjort som kammarherre vid hofvet i Braunschweig — där han äfven gifte sig, ehuru han snart sökte skilsmässa — kom han 1795 till Paris, där han räknades för moderat republikan och bl. a. genom broschyren *Du gouvernement actuel de la France et de la nécessité de s'y rallier* (1796) snart gjorde sig bemärkt inom de litterära kretsarna. Det var vid denna tid, som en så förtrolig bekantskap uppstod mellan honom och hans landsmaninna m:me Staël, att han, när denna 1802 förvisades ur Frankrike, gjorde henne sällskap till Tyskland, där han först slog sig ned i det för sitt rika litterära lif då så ryktbara Weimar, hvarest han blef nära bekant med bl. a. Wieland, Goethe och Schiller, och sedan i Göttingen, där han ingick nytt äktenskap. Efter Napoleons fall återvände han till Paris

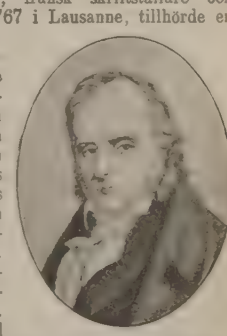

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

och omfattade den konstitutionella monarkien. Då Napoleon återvände från Elba (1815), uppträdde C. ifrigt emot honom, men kastade plötsligt om och utnämndes därför till minister. Denna omsadling framkallade helt naturligt både öfverraskning och ogillande; men C. förstod att så fintligt försvara sitt uppförande, att han efter slaget vid Waterloo (s. å.) snart fick återvända till Frankrike. Af politisk öfvertygelse slöt han sig nu till oppositionen, och sedan han 1819 blifvit deputerad, intog han inom denna en af de mest framstående platserna. Såväl i tal som i skrift ifrade han för det representativa styrelsesättet och bidrog synnerligen verksamt att i Frankrike sprida en klarare insikt om detsamma. Revolutionen 1830 var till stor del hans verk. Kort därefter afled han i Paris, 8 dec. s. å. — C. är en af de intressantaste litterära personerna från början af 1800-talet. Han egde ej snillets skapande kraft, men väl ett ovanligt skarpsinne jämte mycken kvickhet och lifligt intresse för sin tids brännande frågor. Till karaktären var han en egendomlig sammansättning af lidelsefull känslighet och kall eftertanke. "Han hade två naturer, af hvilka den ena observerade och analyserade den andra". Däraf förklaras hans brist på fast öfvertygelse och följdriktigt handlingssätt. Hans stil är ovanligt klar och lätt, påminnande om Voltaires. Utom en mängd politiska tal samt parti- och tillfällighetsskrifter, af hvilka några finnas upptagna i samlingarna *Discours de B. Constant à la chambre des députés* (1828), *Mélanges de littérature et de politique* (1833) och *Œuvres politiques* (1874), efterlämnade han ett större verk om religionen: *De la religion considérée dans sa source, ses formes et ses développements* (1824—31), hvari han dock röjer mera beläsenhet och skarpsinne än religiös känsla och öfvertygelse, samt ett arbete med titeln *Du polythéisme romain considéré dans ses rapports avec la philosophie grecque et la religion chrétienne* (1833), en *Journal intime* (meddelad i Revue internationale 1887; utg. jämte hans familjebref af Melegari 1894) och en novell, *Adolphe* (1816), som bland alla hans arbeten är det i våra dagar mest kända. I den serie af kärleksromaner, som började med "Manon Lescaut" (af Prévost d'Exiles) och fortsattes med "La nouvelle Héloïse" (af Rousseau), "Die leiden des jungen Werther" (af Goethe) samt "René" (af Chateaubriand) m. fl., intager denna novell en betydelsefull plats, emedan i densamma för första gången anställes en analys af kärlekskänslan i dess oförmåga att länge fortlefva utan stöd i yttre förhållanden. Som denna novell är blottad på allt det staffage, som eljest användes för att öka den estetiska njutningen, kan den med rätta kallas en psykologisk studie och antages på goda grunder vara en skildring af författarens eget själslif under den period af hans ungdom, då han var som intimast lierad med m:me Staël. Jfr E. Faguet, "Politiques et moralistes du XIX:e siècle" I (1891), samt G. Brandes, "Hovedströmninger" I (1872), och C.-A. Sainte-Beuve i olika delar af "Causeries du lundi". P. A. G.

Consta'ntia. Se Konstantia.

Constantia [kånstä'nsie], vinberg i Kaplandet, 11 km. s. om Kapstaden. Hög-C. (Van Reenen), Stor-C. (Cloete) och Lilla C. (Coligne) alstra det berömda Constantiavinet.

Constantiāna, romersk koloni. Se Constanza.

Constantina, stad i spanska prov. Sevilla, södra sidan af Sierra Morena. 9,975 inv. Bly- och silfvergrufvor. Handel med vin, brän och ättika.

Constantine [-ti'n]. 1. Det östligaste af Alg trenne departement. 191,527 kvkm., hvaraf 100 i Sahara. 1,990,992 inv. (1901), hvaraf 8 fransmän. C. omfattar den minst bergiga dele Algeriet samt den fruktbaraste och sund 900,000 har äro odlade, 1,550 äro vingårdar. vorna lämna bly, koppar, kvicksilfver, järn och mon; dessutom brytas gips, marmor och kalk. partementet delas i ett civilområde, 58,754 k med 1,768,289 inv (1901), och ett militärom 132,773 kvkm. med 222,703 inv. (s. å.). — Hufvudstad i nämnda departement, byggd på 600 m. hög kalkklippa, hvars tre sidor äro lo och badas af den brusande floden Roumel, s staden endast på den fjärde sidan står i förbin med den omgifvande bergstrakten. 48,243 (1901), däraf omkr. 12,000 européer. C. ha mängd moskéer, flera katolska kyrkor och en p stantisk samt en synagoga. Det är biskops har franskt och arabiskt collège, arabisk fakultet andra skolor. Bejens forna palats, uppfördt i m stil och utstyrdt med slösande prakt, är mycke bibehållet. Invånarna sysselsätta sig hufvudsak med färgning och förfärdigande af läderarb Handeln med säd, ull, siden, läder, vin, tobak frukter är liflig; äfven karavanhandel med T och det inre Afrika. Järnvägsförbindelse med lippeville. — Till följd af sitt nästan ointagliga var C., som af kartagerna benämndes *Karta* o romarna *Cirta*, redan i forntiden en af Numi viktigaste städer och en tid konungens resi Sedan det fallit i romarnas händer, aftog dess stånd. 311 e. Kr. blef det alldeles förstördt, uppbyggdes åter af Konstantin den store, som gi namnet *Constantina*. Ännu i 12:e årh. var C rik och blomstrande stad. Senare delade de gers öden. 13 okt. 1837 eröfrades det af den fr marskalken Valée.

Constantinus, romerska och östromerska kej Se Konstantin.

Consta'ntius, romerska kejsare. Se Kons tius.

Consta'nza (rum. *Constanța*), Kystendsj Köstendsje. 1. Län (*județ*) i rumäniska brudsja. 6,910 kvkm. 141,056 inv. (1901) 2. Hufvudstad i nämnda län, vid Svarta h och östra ändan af den s. k. Trajanusv ändpunkt för den 1859 byggda järnvägen m Černavoda vid Donau och C. 12,725 inv. (1 däraf omkring hälften äro ortodoxa. Hafsbad vackra anläggningar. Hamnen, som öppnades har 8 m. djup och 80 har areal, 2 stora sänger, en för import och en för export, sam väldiga vågbrytare. Den har kostat 50 mill. fr 1901 anlände 483 fartyg om 527,042 ton oc gingo 472 fartyg om 512,634 ton. Exporten u mest af spannmål, får och petroleum, inforse väfnader, järn- och kolonialvaror. C. har rege den ångbåtsförbindelse med alla stora hamna Medelhafvet samt äfven med Hamburg. C. i forntida *Constantiana*, en romersk koloni, anla och uppkallad efter Konstantin den stores Konstantia. — Ovidius' förvisningsort Tomi i

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ärifrån. — På turkiska tiden hette det
sje (Köstendsje), men sedan 1878 är den
benämningen C.

itucion, hamnstad i chilenska prov. Maule.
vanför floden Maules mynning och utgångs-
r en järnväg till Talca. Omkr. 7,000 inv.
med tyska lärare. Hafsbad. Fiske. Export
ror och spannmål.

ituens (lat.), plur. *constitue'ntia*, *tekn.*
"konstituerande", benämning på indifferenta
som användas för att i sig upptaga verk-
äkemedel i afsikt att gifva det färdiga me-
et önskad konsistens, mängd och beskaf-
öfrigt. Ett så användt medel kallas äfven
iens. Då t. ex. ett ämne löses i vatten,
brukas som läkemedel, kallas vattnet con-
eller excipiens. På samma sätt talas om
ntia i piller, salfvor, plåster m. m. C. G. S.

itütio (lat.), sammansättning, fastställning.
stitution.

itütio criminālis carolina. Se Carolina,

itütio epidēmica, *med.* Se Epidemi.

itütio Gregorii X. Se Konklav.

itutiōnes aposto'licæ. Se Apostoliska
itutioner.

itutionnel, Le [lə kåstitysiånä'l], en i Paris
nde tidning, som uppsattes 1815 (till en
under namnet *L'indépendant*) och under
t spelade en lysande roll som moderat-
oppositionsorgan med den konstitutionella
till baner, sedermera upplefde en ny glans-
844—49 med Thiers som hufvudredaktör,
er hela andra kejsardömet var officiöst organ
dande endast genom de "välsinnade" vittra
, som lämnade bidrag. Numera är tidningen
derat-liberal.

i'ctor (lat.), *anat.*, "sammandragare",
flera muskler. Se Svalg.

ālia, *rom. myt.*, ett slags fest. Se Consus.

ēgra (lat. *Consabrum*), stad i spanska prov.
Nya Kastilien), vid Amarguillo. 7,601 inv.
Yllemanufakturer; i närheten jaspis- och
ott. C. blef 1891 nästan alldeles förstördt
öfversvämning.

l. Se Konsul.

ēris (lat., af *consul*), under den romerska
en benämning på en person, som beklädt
t och i sådan egenskap åtnjöt vissa rättig-
nder kejsartiden förlänades ej sällan äfven
personer heder och värdighet af consularis.
kejsartidens provinsståthållare voro con-
med tiden kom detta ord rent af att betyda
H. Sgn.

sulta (it. och sp., af lat. *consu'lere*, råd-
rådplägande församling. — Consulta
o (it.), statsråd, rådsförsamling, domstol.

us (af lat. *co'ndere*, "inlägga"), *rom. myt.*,
k gud för åkerbruket, särskildt grödans
e i ladorna. Till hans ära firades *Con-*
1 aug. (skördefest) och därjämte 15 dec.
utande af tröskningen). Därvid blottades
nder jorden i cirkusdalen belägna altare
f den tid, då säden förvarades i underjor-
m), förstlingsoffer frambars, dragarna be-
s, och kappkörning med mulåsnor anställ-
Ops.

Cont., på recept förkortning för *contūsus*, krossad, stött, eller *contu'nde*! krossa!

Contades [kåta'd], Louis Georges Erasme de, markis, fransk marskalk, f. 1704, inträdde 1720 i hären, kommenderade 1757—58 i sjuåriga kriget under d'Estrées och Clermont en kår vid nedre Rhen, blef efter den senares nederlag vid Krefeld 1758 öfverbefälhafvare och lyckades tränga hertig Ferdinand af Braunschweig öfver på högra Rhenstranden, hvilket skaffade honom marskalksstafven. 1759 blef han befälhafvare öfver hela franska armén i Tyskland, ryckte efter Broglies seger vid Bergen fram mot Weser, men blef af hertig Ferdinand slagen vid Minden 1 aug. 1759 och måste draga sig tillbaka på andra sidan Rhen, hvarefter han i sept. s. å. miste befälet. Död 1793.

Contāgium (lat.), *med.*, smittämne.

Contango [kontä'ngåu], eng. (möjligen förvrängning af *contingent*, andel), *hand.*, ett slags uppskofsränta vid terminshandel. Se Börs, sp. 908.

Contarini, veneziansk adelssläkt, som under tiden 1043—1684 bland sina medlemmar räknade åtta doger och flera andra utmärkta män. Dogerna voro följande:

1. Domenico C., doge 1043—71, uppförde Markuskyrkan och eröfrade Zara från ungrarna. — 2. Giacomo C., doge 1275—80, kufvade ett uppror i Trieste och Capodistria, eröfrade Ancona samt utvidgade Venezias område i Romagna och på andra sidan Adriatiska hafvet. — 3. Andrea C., doge 1367—82, bragte Venezias nära hundraåriga krig med Genova ("Chioggia-kriget") till ett lyckligt slut, i det han själf 1379 tog befälet öfver hären, tvang Chioggia att gifva sig och sålunda 1381 förmådde Genova till fred. — 4. Francesco C., doge 1623—24. — 5. Niccolo C., doge 1630—31, författade åtskilliga historiska och statsrättsliga skrifter, bl. a. en otryckt *Istoria veneziana* (om tiden 1597—1628) samt *De rerum perfectione libri VI, Modo della elezione del serenissimo principe di Venezia* m. fl. — 6. Carlo C., doge 1655—56, förde ett lyckligt sjökrig med turkarna, som af Mocenigo blefvo slagna i sundet vid Dardanellerna. — 7. Domenico C., doge 1659—75, afstod Kreta till turkarna 1669. — 8. Ludovico C., doge 1676—84.

Af samma familj voro följande: 1. Gasparo C., diplomat, prelat och teologisk skriftställare, f. 1483, var 1521 Venezias sändebud hos kejsar Karl V och bevistade s. å. riksdagen i Worms. Han bemedlade försoningen mellan kejsaren och påfven efter Roms eröfring 1527. Han utnämndes 1535 till kardinal och ifrade såsom sådan för en grundlig reform af kyrkan. C. insattes i 1536 års reformkommission, hvars utlåtande emellertid ej ledde till något och 1559 sattes på index. I detta utlåtande sökes hufvudorsaken till de kyrkliga missförhållandena i påfvens omnipotens. 1541 sökte C. på riksdagen i

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Regensburg, där han var påflig legat, att verka för protestanternas återförening med kyrkan; en föreningsformel uppsattes verkligen, men ledde ej till något. C. dog 1542. Den mest kända af hans skrifter är *De magistratibus et republica veneta*. En samlad upplaga af hans arbeten utgafs i Paris 1571. Litt.: Brieger, "Gasparo C. und das regensburger konkordienwerk" (1870), Dittrich, "Gasparo C. 1483—1542" (1885), och Braun, "Kardinal C. oder der reformkatholizismus im lichte der geschichte" (1903).

2. Simone C., diplomat, f. 1563, var republiken Venezias sändebud hos flera italienska furstar vid de spanska, franska och påfliga hofven samt hos sultanen. Han var tillika en framstående latinsk skald. Död 1633.

3. Vincenzo C., arkeolog, f. 1577, stod redan vid 25 års ålder i sådant rykte för lärdom, att Padovas magistrat 1603 särskildt för honom inrättade en lärostol i grekisk och latinsk vältalighet, hvilken plats han innehade till 1614. Han afled 1617. Bland hans skrifter äro de viktigaste: *Variarum lectionum ... liber* (1606), *De frumentaria romanorum largitione liber* (1609) samt *De militari romanorum stipendio commentarius* (s. å.).

4. Ludovico C., diplomat, var 1629 venezianskt sändebud i Frankrike, arbetade s. å. som fredsmäklare i London för fred mellan England och Frankrike och var verksam vid afslutandet af westfaliska freden 1648. Död 1653. (T. H—r.)

Contat [kåta'], Louise, fransk skådespelerska, f. 1760, d. 1813, tillhörde 1777—1808 Théâtre français, där hon utmärkte sig genom älskvärdt behag och elektriserande spel i älskarinne- och subrettroller. Hon var oöfverträffad i Marivaux' liksom i Molières komedier samt utsågs af Beaumarchais till framställarinna af hans *Suzanne*. I mogen ålder gifte hon sig med en brorson till skalden Parny och höll salong för skriftställarkretsarna.

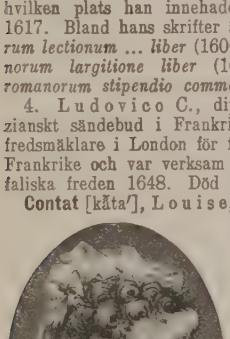

Co'nte (it.), grefve. Jfr Adelstitlar.

Conte [kåt], fr., kortare berättelse på vers eller prosa. Ordet motsvarar i vissa fall vår "poetiska berättelse", i andra saga, men användes för öfrigt såsom sammanfattande term för nästan hvarje kortare berättelse. Särskildt i senare tid är det svårt att hålla conten skild från novellen. Dess hufvudformer bli dels en satirisk, dels en fantastisk (*contes de fées*). Af den förra arten äro medeltidens *fabliaux*, af den senare dess *lais narratifs*: fesagor af bretonskt ursprung. Under medeltiden fanns dessutom en tredje art, *contes dévots*, d. v. s. fromma berättelser. Mot slutet af medeltiden, sedan italienarna utbildat novellen, skrifves den gärna på prosa (från början af 1400-talet), och särskildt renässanslitteraturen är ytterst rik på dylika produkter, ofta särdeles saftiga. Samlingar af sådana berättelser äro t. ex. "Les cent nouvelles nouvelles" (omkr. 1460), troligen af Antoine de la Salle, "L'heptaméron" af Marguerite de Navarre, "C d'Eutrapel" af Noël du Fail. Rabelais, tidens nämste berättare, öfverflödar på dylika co Under 1600-talet uppstår den fornfranska fab i Lafontaines "Contes et nouvelles", dess fe i Perraults "Contes de ma mère l'oye" och M d'Aulnoyes "Contes des fées". Under 1700-blomstrar den frivola conten på både vers prosa, företrädd af författare som Voltaire (förn af alla), Piron, Grécourt, Hamilton, Marmontel Voisenon. Under början af 1800-talet öfver romanen, men det finnes dock conteurer sådana Charles Nodier och Jules Janin i den fantas genren och Balzac med sina "Contes drôlatiq en direkt imitation af 1500-talets saftiga småb telser. Mot seklets slut äro de förnämste berät af dylika småhistorier Hégésippe Moreau, Alph. Daudet, Maupassant, Armand Sil m. fl.

Contemporary review [kənte'mpərəri rivjö 1866 grundlagd politisk, social och litterär må skrift i London. Utgifvare är sedan 1882 Bunting.

Con tenerezza [-e'ttsa], it., *mus.*, med ve

Conte'nta (lat., som singularis brukad plural af *contentum*), hufvudinnehåll (t. ex. i ett br

Conteur [kåtör], fr., författare af s. k. c Se Conte.

Co'nti, berömd romersk släkt, hvilken re redan i 11:e årh. och antages ha tagit sitt som en erinran om sin härstamning från grefv (it. *conti*) af Anagni, Segni och Tuscolo. Ur d släkt ha framgått ett stort antal kardinaler, påf Innocentius III (1198—1216), Gregor IX (1227—41), Alexander IV (1254—61 Innocentius XIII (1721—24) samt motp Viktor IV (1138). Med en brorson till Inn tius XIII utslocknade ätten 1815. Jfr Die "Genealogia di casa C." (Rom 1669). Bland tens världslige medlemmar märkes:

Torquato C., hertig af Guadagnu italiensk krigare. Han tillhörde en gammal ro adlig ätt, ur hvilken utgått flera påfvar, bl. a. centius III. 1616—17 tjänade han i spanjorern mot Karl Emanuel af Savojen, var därefter fr i kejsar Ferdinand II:s här och utnämndes af W stein till öfverstelöjtnant vid ett af honom up regemente, deltog i slaget på Hvita berget och i fälttåget i Ungern 1621 samt utnämndes till kommendant i Olmütz, som han försvarade Bethlen Gábor. Efter slaget vid Wimpfen blef han kejserligt krigsråd och öfverste. högste befälhafvare förde han de påfliga trupp Val Tellina och utnämndes i sammanhang d till hertig af Guadagnuola. Sedermera deltog ånyo i kriget i Tyskland, blef generalfälttygm och förde 1626—29 befäl i Holstein (under W steins frånvaro 1627 var han öfverbefälhafvare städes). Skickad såsom generalfältmarskalk Pommern för att möta Gustaf Adolf, kunde ej hindra dennes landstigning eller besättan Stettin, men genom sina befästa ställning Garz och Greiffenhagen hejdade han för någ nader konungens ytterligare framträngande. I 1630 tog han afsked, blef general öfver Kyrkos armé och dog i Ferrara 1636.

Conti [kåti'], yngre gren af den bourbonska

se d. o.), hvilken fått sitt namn efter den
departementet Somme belägna, lilla staden
u med omkr. 800 inv.). Herrskapet till
ad förvärfvades 1551 af Louis I de Bourbon
dé 1) genom hans gifte med Éléonore de
släkten Mailly. Deras andre son, Fran-
e nedan), var den förste bäraren af nam-

rançois de Bourbon, prins af C.,
u till Louis I de Bourbon, f. 19 aug. 1558,
g. 1614, uppfostrades i den protestantiska
men öfvergick efter Bartolomeinatten till
men. Han anslöt sig sedermera till Henrik
ennes kamp mot ligan, kämpade med ut-
i slaget vid Ivry och blef guvernör i

ouise Marguerite de Lorraine,
af C., den föregåendes gemål, f. 1574,
pril 1631, var dotter till hertig Henrik af

Guise och Katarina af Kleve. Känd för sitt snille och sina galanta äfventyr, ansågs hon hafva hyst förhoppning om att blifva Henrik IV:s gemål före hans förbindelse med Gabrielle d'Estrées. Hennes kärleksäfventyr intaga en betydande plats i tidens memoarer. Vorden änka 1614, ingick hon hemligt giftermål med marskalk Bassompierre (se d. o.) och
risad till sitt gods Eu, när denne insattes på
n. C. författade *Aventures de la cour de* 1629), en allegorisk roman, i hvilken sam-
rsoners (under fingerade namn) kärleks- och
entyr förtäljas. Hon anses äfven som författ-
till *Histoire des amours du grand Alcandre*,
s. Henrik IV:s kärleksäfventyr (2 bd,

Armand de Bourbon, prins af C.,
roder till "den store Condé", f. 11 okt.
d. 21 febr. 1666, bestämdes tidigt för det
ståndet och idkade med framgång teologiska studier. Systern, hertiginnan de Longueville, förmådde honom dock att lämna den prästerliga banan och ansluta sig till "fronden", hvarför han jämte Condé och hertig de Longueville blef arresterad (18 jan. 1650). Frigifven (13 febr. 1651) försonade han sig dock snart med hofvet, äktade t. o. m. en nära släkting till kardinal Mazarin, Anne Marie

zzi, samt blef guvernör i Guienne och fick öfver den franska hären i Katalonien (1654). r han intog städerna Villafranca och Puy- I fälttåget i Italien var han emellertid olyck- lig och måste 1657 uppgifva belägringen af Alessandria. 1660 blef han guvernör i Languedoc samt egnade sig sedan åt andaktsöfningar och åt författandet af teologiska och moraliska skrifter. Han skref *Les devoirs des grands* (1666) och den mot teatern riktade *Traité de la comédie et des spectacles selon la tradition de l'église* (1667).

4. Louis Armand de Bourbon, prins af C., grefve de Pézenas, den föregåendes son, f. 4 apr. 1661, d. 5 nov. 1685, var gift med Marie Anne de Bourbon, "mademoiselle de Blois", dotter till Ludvig XIV och mademoiselle de La Vallière, en af sin tids skönaste kvinnor. C. kämpade jämte sin broder och en del andra franska stormän mot turkarna i Ungern och utmärkte sig i drabbningen vid Gran. Vid sin återkomst till Paris blef han förvisad från hofvet och afled barnlös i Fontainebleau.

5. François Louis de Bourbon, prins af C. och af La Roche-sur-Yon, den föregåendes broder, f. 30 apr. 1664, d. 22 febr. 1709, uppfostrades under "den store Condés" tillsyn och visade mycken fallenhet för den militära banan. Jämte sin ofvannämnde broder deltog han mot konungens vilja i fälttåget mot turkarna i Ungern, hvarunder han med sina vänner vid franska hofvet underhöll en korrespondens, däri Ludvig XIV och madame de Maintenon förlöjligades. Fallen i onåd vid sin återkomst till Frankrike, fick han genom Condés bemedling

konungens tillgift och kämpade under marskalkens af Luxembourg befäl med stor utmärkelse i Nederländerna. Han deltog i belägringarna af Mons (1691) och Namur (1692), kämpade i striderna vid Fleurus (1690), Stenkirque (1692), där han jämte hertigen af Bourbon gjorde anfall i spetsen för gardesbrigaden, och Neerwinden (1693). På grund af sitt militära anseende, sin älskvärdhet och sitt ståtliga yttre blef han af en del af de polske magnaterna efter Johan Sobieskis död (27 juni 1697) vald till konung af Polen. På en fransk flotta under Jean Barts ledning begaf han sig då till Danzig, men måste rymma fältet för kurfursten August af Sachsen. C. blef därefter guvernör i Languedoc och hölls af Ludvig XIV, som var honom föga bevågen, aflägsnad från hvarje befäl i spanska successionskriget, tills han kort före sin död utsågs att reparera de franska nederlagen under detta krig. Han dog dock, innan han hann börja fälttåget.

6. Louis François I de Bourbon, prins af C., den föregåendes sonson, f. 13 aug. 1717, d. 2 aug. 1776, kämpade 1741 med utmärkelse under marskalk Belle-Isle i Bajern under österrikiska successionskriget och fick 1744 öfverbefälet öfver den franska armén i Italien, där han besatte Piemonte och vann segern vid Coni. 1745 kämpade han i Tyskland och 1746 i Flandern, där han intog Mons och Charleroi, öfverallt med stor bravur, hvarför han i hög grad vann soldaternas

tillgifvenhet. Illa anskrifven hos markisinnan de Pompadour, blef han dock aflägsnad från krigsbefälet och utnämndes 1749 till storprior för malteserorden i Frankrike.

Han ledde sedermera under några år Ludvig XV:s hemliga diplomati, känd under benämningen ”le secret du roi”, i den hemliga förhoppningen att därigenom kunna åt sig förvärfva den polska tronen, som af ett antal polska ädlingar erbjöds honom, när August III:s hälsotillstånd gjorde ett nytt konungaval snart antagligt. Till en början framgångsrik, stötte han emellertid äfven här emot madame de Pompadours inflytande, och en ny hemlig diplomati under ledning af Bernis och Broglie gjorde slut på C:s makt och beräkningar. När Frankrike trädde i förbund med Österrike (1755) och på dess sida deltog i sjuåriga kriget, drog sig därför C. tillbaka 1756 och ledde sedermera en tyst opposition mot regeringen. Han stod i spetsen för prinsarnas motstånd mot ”Maupeous parlament” och bidrog senare väsentligt till Turgots aflägsnande. Jfr Boutaric, ”Correspondance secrète de Louis XV sur la politique étrangère” (2 bd, 1866), och Broglie, ”Le secret du roi” (2 bd, 1879).

7. Louis François II Joseph de Bourbon, prins af C., den föregående son, f. 1 sept. 1734, deltog i sjuåriga kriget, där han med utmärkelse kämpade i drabbningarna vid Hastenbeck (1757) och Krefeld (1758). Utnämnd till generallöjtnant och guvernör i Berry, var han den ende af de kunglige prinsarna, som ställde sig på Maupeous sida i kampen mot parlamenten. Efter den stora revolutionens utbrott deltog han i den första emigrationen, men återvände till Frankrike 1790 och aflade lojalt medborgareden, hvarefter han lefde fjärran från rojalisternas stämplingar. Icke desto mindre blef han såsom prins misstänkt, inspärrades jämte åtskilliga medlemmar af familjen Orléans på Fort Saint Jean i Marseille (1793), men lösgafs efter en tvåårig fångenskap (1795). Direktoriet förvisade honom ur landet efter 18 fructidor år V (4 sept. 1797), hvarefter han slog sig ned i Barcelona, där han dog 13 mars 1814, den siste af sin ätt.

8. Amélie Gabrielle Stéphanie Louise de Bourbon, prinsessa af C., den föregående naturliga, men legitimerade halfsyster, f. 30 juni 1756, d. 1825, blef af sina närmaste anförvanter förd till en liten provinsstad och där, ehuru omyndig, tvingad att gifta sig med en man, som sedan lät henne undergå den ovärdigaste behandling, tills hon slutligen lyckades få sitt äktenskap förklaradt ogiltigt. Sina lidanden under äktenskapet och senare samt sina underbara lefnadsöden skildrade hon sedermera i sina *Mémoires historiques* (2 bd, 1798), hvilkas trovärdighet är minimal, men gifvit Goethe stoff till hans ”Die natürliche tochter”. Jfr E. Barthélemy, ”La princesse de C. d'après sa correspondance inédite” (1875), och Brèal, ”Deux études sur Goethe” (1898). E. A—t.

Co'nti, Augusto, italiensk filosof, f. 18 Toscana, blef juris doktor och stred som fr mot österrikarna 1848, verkade därefter dels advokat, dels som lärare i filosofi och är sedan professor i teoretisk och praktisk filosofi vid ”ins di studi superiori” i Florens. Han satt 1866— parlamentet såsom ombud för staden San Mi Såsom filosof tillhör C. den nutida katolicismens tomism, men söker med Tomas' från Aquino förena äfven andras, som ej strida mot den ka tron. Hans förnämsta arbeten äro *Il vero nell'o* (ontologi och logik; 2 bd, 1876; 2:a uppl. 1 *L'armonia delle cose* (antropologi, kosmologi rationell teologi; 2 bd, 1878), *Il bello nel* (estetik; 2 bd, 1884; 3:e uppl. 1891) och *Il b nel vero* (sedelära och naturrätt; 2 bd, 1884). G.

Co'ntich (Contigh), ort i belgiska prov. werpen, mellan städerna Antwerpen och M Omkr. 5,000 inv. Bryggerier samt tillverkni åkerbruksredskap.

Continuäta creätio (lat.), *teol.*, den fort skapelsen. Se Ockasionalism.

Continuum (lat.), det sammanhängande.

Co'nto (Conto de reis), portugisiskt och silianskt räknemynt, = ett belopp af 1,000 m (se d. o.).

Co'nto, Monte, berg i italienska prov. So (Lombardiet), nära Chiavenna. 4 sept. 161 sade en del af detta berg och begrof köpe Plurs, hvarvid omkr. 2,500 människor omkom

Conto'rtæ (af lat. *conto'rtus*, vriden), *bot.*, serie, som fick sitt namn af Linné, hvilken ställde den såsom en af sina familjer (”natu ordningar”). Namnet C. gafs därför att k hos de till denna grupp hörande växterna oft vriden i knoppen. De viktigaste hithörande fa jerna äro: *Oleaceæ*, *Loganiaceæ*, *Gentiana Apocynaceæ* och *Asclepiadaceæ*. G.L

Contorta-zonen. Se Avicula.

Contra (lat.), emot. Se vidare Kontra.

Contra'ctio vënæ (lat.), *mek.*, vätskest sammandragning, ett fenomen, som visar sig en vätska utströmmar ur ett kärl genom en ning, som är uttagen i en tunn vägg eller i k botten. Strålen kommer då att sammandrag att dess tvärskärningsarea på något afstånd mynningen knappast är två tredjedelar dennas tvärskärningsarea. G. L

Contra'ctus (lat.), kontrakt, fördrag. Se A och Kontrakt.

Contra'ctus innominätus (lat.), *jur.*, inno kontrakt.

Contradi'ctio (lat.), motsägelse. — Co dictio in adjecto, *log.*, ”motsägelse ordet”, d. v. s. en motsägelse, som består d ett biord uttrycker en beskaffenhet, som står i med hufvudordets begrepp, t. ex. kantig cirk

Contra'lto [-tå], it. (fr. *haute contre*), *mus.* ”hög motstämma”, benämning på altstämman den gentemot tenoren närmast högre liggande Alt.

Contra princi'pia nega'ntem disputari po'test (lat.), ”med den, som förnekar grun kan man ej disputera” — en logisk regel. andemening är, att man vid ett meningsutbyte bör vara ense med afseende på de grund hvilka skola tjäna till utgångspunkt.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

rärium (lat.), motsats. — Contrāria, ting.

rasti'mulus (lat.), *med.*, l. Rasorism, t, framställd af Rasori, som höll före, an betingades af två hvarandra motverkande mvikt hållande krafter, *stimulus* och *contra-*. Verkningarna kallades *stimulation* och *imulation*. I hvarje sjukdom råder öfvervikt a. Äfven läkemedlen indelades i två klasser, *ulerande* och de *kontrastimulerande*. Till nulerande räknades: födoämnen, opium (!), cker, aromatiska medel; till de kontrastimu-: hunger, åderlåtning och köld (indirekta imulantia) samt antimon-, kvicksilfver- och arat, afföringsmedel, Ipecacuanha, Scilla, m, stryknin, Belladonna m. m. Detta system mycket om engelsmannen Browns åsikter och era fullständigt öfvergifvet. C. G. S.

rat social [kåtra' såsia'l], fr., "samhällstet", titeln på ett af Jean Jacques Rousseaus

ra vim non vălet jus (lat.), mot våld gäller ätt; makt går öfver rätt.

re [kåtr], fr. (lat. *contra*), mot. Ordet före- äfven i många sammansättningar.

re-approche [kåtr-apprå'ʃ], fr., Konter- che, *fortif.*, löpgraf, som de belägrade ut- ndamål att fördröja de anfallandes arbeten. stningskrig. L. W:son M.

re-attaque [kåtr-ata'k], fr., *fortif.*, benäm- å de försvarsverk, som, när en belägring utföras framför en fästning, för att man m sedan skall kunna enfilera de blifvande erken. Se Fästningskrig. L. W:son M.

re-batterie [kåtr-batri'], fr., *fortif.* Se abatteri.

re-escarpe [kåtr-eska'rp], fr., *fortif.* Se ereskarp.

re-fort [kåtr-får], fr., *bygnk.* och *fortif.*, are; stödjemur. Se Konterfort.

re-garde [kåtr-ga'rd] och Couvre-face, *if.*, sköldvall, namn på ett slags vallar, som ofta anlades framför utgående (mera sällan ingående) vinklar af en fästnings **hufvudvall**, att skydda denna mot beskjutning och dels erbjuda ytterligare en eldlinje, som, lägre udvallen, samtidigt med denna kunde besättas anoner eller skyttar och således bereda eldför- dera våningar. Dylika vallar, som borde be- från bakomvarande verk, tvingade ock an- a till besvärligare anfallsarbeten. Contre- . voro inrättade för artilleriförsvar och hade eskarp; couvre-facerna voro äntingen an- endast för infanteriförsvar eller ock ej ara, och deras eskarper saknade murklädnad. dera contre-garden eller couvre-facer sins- förenade, kallades de envelopper. slags verk hafva kommit ur bruk, emedan esättande splittrade försvararnas styrka och ie hufvudvallen för stor del af dess be- (L. W:son M.)

re-mine [kåtr-mi'n], fr., *fortif.* Se Kon- na.

re-pente [kåtr-på't], fr., *fortif.* Se Fält-

re-puits [kåtr-pui], fr., *fortif.*, 2—2,5 m. ordytan urtagna hålrum, afsedda att mottaga sprängladdningar för förstöring af den anfallandes minarbeten utan skada för egna gallerier. Se Minkrig. L. W:son M.

Contrēras. 1. Juan Senen de C., spansk general, f. 1760, d. 1826, deltog i österrikisk-turkiska kriget 1788—91, utmärkte sig i spanska befrielsekriget (1808—14), blef 1810 öfverbefälhafvare för en operationskår mellan Tajo och Guadiana och s. å. generalkapten öfver Galicien samt fick därpå i uppdrag att försvara det svagt befästa Tarragona. När denna stad måst gifva sig (1811), fördes C. i fransk krigsfångenskap, hvarur han dock lyckades fly (1812). Med Ferdinand VII återvände han 1814 till Spanien. Han författade bl. a. en skildring af kriget 1788—91.

2. Juan de C., spansk general, f. 1807 i Pisa, af spanska föräldrar, deltog på cristinos' sida i striden mot carlisterna 1833—42, blef 1849 fältmarskalk, var sedan med om nästan alla sammansvärjningarna mot drottning Isabella och blef, efter hennes fördrifvande (1868), af Prim satt till generalkapten öfver Katalonien. Efter Prims död (1870) sökte C. spela dennes roll, men utan framgång. När cortes och regeringen 1873 hyllade federativt republikanska tänkesätt och "kantonen" Murcia proklamerade sin oafhängighet i Cartagena, blef C. kantonens president. Genom en sträng beskattning af de förmögne skaffade han den nya "staten" penningar och skickade krigsskepp för att medelst bombardering tvinga Almeria och Alicante m. fl. städer att ingå i "kantonen". I aug. 1873 begaf han sig med 2,000 man och 2 kanoner på järnväg till Madrid, som han genom öfverraskning hoppades bringa i sitt partis (de "intransigentes") händer. Men under vägen blef han oväntadt anfallen och måste draga sig tillbaka. När han icke längre kunde försvara Cartagena mot de belägrande regeringstrupperna, steg han, jämte juntan och ett följe af 2,500 man, 11 jan. 1874 ombord på fregatten "Numancia", genombröt blockaden, som upprätthölls af fem spanska krigsskepp, och landade i Alger, där han gaf sig åt de franska myndigheterna.

Contrexéville [kåträksevi'l], by i franska dep. Vosges, vid floden Vair, en biflod till Meuse, och vid franska östbanan. 340 m. ö. h. 937 inv. (1901). C. har kalkhaltiga källor, som äfven hålla järn i mindre mängd, och är en af personer, som lida af blåssjukdomar, njurgrus m. m., mycket besökt kurort. Frekvens omkr. 5,000 kurgäster. Säsong juni—okt. Ln.

Con tristezza [triste'ttsa], it., *mus.*, med sorgsenhet, svårmodigt.

Contritio co'rdis (lat.), *teol.* Se Bot.

Contube'rnium (lat., af *con*, med, tillsammans, och *tabe'rna*, koja, tält), i det forna Rom namnet på en (ofta af husbonden anbefalld) äktenskaplig sammanlefnad mellan en slaf och en slafvinna. Makarna kallades contubernales. Förbindelsen betraktades ej såsom ett verkligt äktenskap, och brott emot densamma gällde därför ej såsom äktenskapsbrott. Äfven förbindelsen mellan en fri och en slaf eller slafvinna benämndes contubernium; i vidsträcktare mening är contubernium gemenskap i allmänhet mellan en furste, fältherre l. ståthållare och hans följe; i militär betydelse: tält, tältlag. Jfr Kontubernal. H. Sgn.

Contucci [kåntu'tji], Andrea, italiensk bildhuggare. Se Sansovino

Contumācia (lat.), tredska, halsstarrighet; *jur.*, försummelse i afseende på något, som blifvit af en domstol ålagdt, t. ex. inställelse inför rätta. Om en anklagad ej inställt sig inom en förelagd termin, kan han under vissa omständigheter dömas frånvarande, hvilket kallas att dömas i contumaciam eller contumāciter. — Contumaciedom, *jur.* Se Tredskodom.

Contūsus (lat.), sönderstött. På recept förkortadt till *cont.*

Conulāria, *paleont.*, ett i de paleozoiska formationerna förekommande pteropodsläkte, hvars skal har formen af en fyrsidig pyramid med invikna kanter. Ytan har vanligen en särdeles prydlig skulptur. Flera arter hafva träffats i Sveriges undersiluriska lager, men äro alla tämligen sällsynta. G. L.*

Conūrus caroline'nsis, *zool.*, karolinaperikitten l. karolinapapegojan. Se Papegojor.

Co'nus (lat.), kägla; *bot.*, kotte; *zool.*, kägelsnäckssläktet.

Convallamarin (Konvallamarin), *farm.* Se Convallaria.

Convallāria L., Konvalje, *bot.*, växtsläkte af fam. *Liliaceæ*. I Skandinavien växer 1 art, *C. majalis*, den allmänt omtyckta liljekonvaljen, hvars rent hvita blomklockor sprida en ljuf doft i lunderna, strax efter det dessa iklädt sig sin vårskrud. De röda bären äro giftiga. Ordet liljekonvalje är bildadt af växtens gamla botaniska namn *Lilium convallium* (''dalarnas lilja''). Liljekonvaljen låter lätt drifva sig till blomning. Den odlas i ganska stor skala, och ''konvaljegroddar'' (till drifning lämpliga rotstockar) äro en för blomsterodlare viktig handelsvara. Ehuru vårt land erbjuder gynnsamma odlingsmöjligheter för liljekonvaljer, importeras ännu de flesta, som drifvas här, från Tyskland, i synnerhet från Hamburg och Lybeck. Genom att i kylmagasin förvara rotstockarna i fruset tillstånd, kan man hindra dem från att utveckla sina blad och blommor, förrän temperaturen åter höjes, och om de efter hand intagas i växthus till drifning, kan man erhålla blommor året om. I kylrum förvarade rotstockar gå i handel under namn af iskonvaljer. — Till C. föres ofta släktet *Polygonatum*, som i Sverige är representeradt af 3 arter, af hvilka *P. officinale* All. (*C. Polygonatum* L., getrams) är den vanligaste. Den har rörformiga, grönhvita blommor från bladig stjälk och svartblå bär samt växer på berg och backar; dess rotstock med ärr efter föregående års stjälkar benämnes Salomos sigill. P. M. L. (G. L—m. C. G. D.)

Convallaria majalis.

Den vanliga liljekonvaljen har något pröfvats som läkemedel (*herba Convallaria*, blommande stänglar) vid hjärtlidande m. m. Drogen innehåller en kväfvefri, i vatten löslig glykosid, *konvallamarin*, som på hjärtat utöfvar samma verkan som *digitalin*. C. C. Digitalis.

Conway [kå'nwēi]. 1. (Aberconway) i engelska grefsk. Carnarvon (Wales), 2 km. o mynningen af floden C., öfver hvilken äro byg Stephensons järnvägsrörbro, lik den öfver Me sundet, endast 12 m. kortare, samt Telfords va kedjehängbro. 4,681 inv. (1901). C. är omgifve en gammal tornprydd ringmur och har storart ruiner af en af Edvard I 1284 uppförd stark b — 2. Stad i nordamerikanska staten New Ha shire, s. om Mount Washington, i Sacos natursk dal. Omkr. 2,000 inv.

Conway [kå'nwēi], sir William Mart engelsk konstskriftställare och forskningsresande 12 apr. 1856 i Rochester, studerade i Cambr och var 1885—88 lärare i konsthistoria vid U versity college i Liverpool. 1889 företog han forskningsresa i Egypten, Syrien, Mindre Asien Grekland, 1892 utforskade han Karakoramber och besteg därunder Pioneer peak (7,010 m.), högsta bergstopp, som dittills bestigits. 1896 1897 undersökte han de inre delarna af Spetsber och under en resa genom Anderna besteg han I Illimani och Aconcagua. Efter återkomsten han 1901 ''professor of fine arts'' i Cambridge. har utgifvit en mängd konsthistoriska arbeten, b hvilka må nämnas *The woodcutters of the Net lands in the fifteenth century* (1884), *Early fle artists* (1887), *The dawn of art in the ancient w* (1891), *The domain of art* (1902), *Early tuscan tists* (s. å.) och *Great masters* (1904). Han dessutom beskrifvit sina och andras forskningsr i flera arbeten, *Climbing and exploration in the rakoram-Himalayas* (3 bd, 1894), *The first cross of Spitzbergen* (1897), *With ski and sledge arctic glaciers* (1898), *Bolivian Andes* (1901). A cagua and Tierra del Fuego* (1902), *The* (1904) och *Early dutch and english voyages Spitzbergen* (s. å.) m. fl.

Convention nationale [kåvāsiā' nasiåna'l], nationalkonventet. Se Frankrike, historia.

Conve'ntus (lat.). Se Konvent.

Co'nwentz, Hugo Wilhelm, tysk natu skare, f. 20 jan. 1855 i Danzig, blef filos. d i Breslau 1876, var assistent vid botaniska trädgården därstädes 1876—79 och är sedan 1880 ståndare (från 1890 med titel professor) för preussiska provinsmuseet i Danzig, som genom bemödanden blifvit ett af de i sitt slag bästa i T land, hvarjämte de af honom utgifna intressanta berättelserna i väsentlig mån bidragit till höjande intresset för naturforskningen inom provinsen. C. gjort sig bekant genom många värdefulla vetenskapliga arbeten, hvarjämte han genom skrifter föredrag — äfven i Sverige — utvecklat en e gisk verksamhet för naturskyddsfrågan, d. v frågan om att undan kulturens ödeläggande tande rädda delar af det ursprungliga landska växter, djur, intressanta geologiska bildningar o — Af C:s botaniska arbeten må nämnas *Die in Westpreussen* (1892) och *Beobachtungen seltene waldbäume in Westpreussen* (1895). På paleobotaniska området har han publicerat uppsatser om fossilt trä samt de utmärkta, för k domen om bärnstenen (se Bärnsten, sp. och dess flora viktiga arbetena *Die angiosper*

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

steins (1886), *Monographie der baltischen bäume* (1890) m. fl. Af arbeten på andra må anföras *Bildliche darstellungen von menschen, bäumen und wagen an westchen gräbeurnen* (1894) och *Die moorbrücken der Sorge* (1897); i naturskyddsfrågan *Forstbotanisches merkbuch. I. Provinz ussen* (1900), *Die gefährdung der natur er und vorschläge zu ihrer erhaltung* (1904) *n skydd åt det naturliga landskapet jämte t- och djurvärld, särskildt i Sverige* (Ymer, Vidare må nämnas *Die heimatkunde in der* s. å.), där det påvrkas en mera grundlig rvisning beträffande hembygdens naturoch geografi. — Under sina resor i Sverige sökt inhämta kunskap om vårt lands natur nskapliga sträfvanden, och i Tyskland har t utbreda kännedom om dessa. Ett större pligt arbete är *Untersuchungen über fossile chwedens* (1892, i Vet. akad:s handl.). Värkas hans skildringar *Die phytopaläone abteilung des naturhistorischen reichss in Stockholm* (1889), *Aus Schwedens nawissenschaft* (1899) m. fl. A. G. N.

ersäno [-nå], gammal stad i italienska prov. Apulien), 8 km. från Adriatiska hafvet. inv. (1901). Biskopssäte. C. har gamla ch en vacker katedral samt drifver handel n, oliver och bomull.

e'rsio (lat.), omvändelse (se d. o.).

ctōrium (lat., af *convivere*, lefva tillsamhålla gästabud), matsal, spisningslokal. Jfr kt.

vigore [-åre], it., *mus.*, med kraft.

vivacità [-tjita'], it., *mus.*, med liflighet. vace.

væ regis (lat.). Se Antrustioner.

vium (lat.), festmåltid, festligt lag.

olvulāceæ, Konvolvulaceer, *bot.*, ilj af serien *Tubifloræ*, utmärkt af regelblommor, hvilkas kronor i knoppen äro vech vridna, samt af vanligen 2 fruktblad och kt. Konvolvulaceerna äro till största delen d spiralställda blad och mjölksaft samt förest i varmare länder, särskildt i Amerika. omfattar tvenne underfamiljer: *Convolvu* med löfblad, och *Cuscutoideæ*, som äro putan gröna blad. Näringsmedel (batater) af *Ipomœa*, läkemedel af *Convolvulus* och *um*. Prydnadsväxter äro arter af släktena *Calonyction, Quamoclit, Ipomœa, Pharbitis volvulus. Cuscuta*-arter äro skadliga paraflera kulturväxter. G. L—m.

olvulin (Konvolvulin), *farm.* Se Jaot.

olvuloideæ, *bot.* Se Convolvulaceæ.

o'lvulus L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Conæ*. Detta släktes arter, af hvilka många gerväxter, utmärka sig genom vackra, vanra, blommor samt tillhöra till största delen perade länderna, särskildt Medelhafslänch orienten. I Skandinavien förekomma en arter, af hvilka *C. arvensis* L., åker n, är ett vackert, men besvärligt ogräs. ra arten, *C. sepium* L., snårvindan, ed hvita näckrosen, hvad blommornas storfärgrenhet vidkommer. Denna art, som har en mycket stor geografisk utbredning (utom i Europa förekommer den t. ex. i norra och södra Amerika, på Nya Zeeland, där dess rötter ätas kokta, samt i Australien, Kina, Sibirien, Marokko m. fl. st.), föres ofta till ett eget släkte, *Calystegia* R. Br. *C. tricolor* L., vild i Syd-Europa och Nord-Afrika, är en vanlig trädgårdsväxt. *C. mauritanicus* Boiss. (Spanien och Nord-Afrika) är en vacker ampelväxt med hvitludna blad och violetta blommor. Den intorkade mjölksaften ur roten af *C. Scammonia* L., inhemsk i östra Medelhafsländerna, utgör drogen *resina Scammonii* (se Scammonium). Om *C. batatas* se Ipomœa. G. L—m.

Convolvulus arvensis.

Convolvulus Scammonia.

Convulsionnaires de S:t Médard [kåvylsiånär də så medär], fr. Se Konvulsionärer.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Conz, by vid Trier. Se Konz.

Co'nze, Alexander Christian Leopold, tysk arkeolog, f. 1831 i Hannover, blef 1863 e. o. professor i Halle, 1869 professor i klassisk arkeologi i Wien och 1877 i Berlin samt utnämndes 1887 till generalsekreterare vid tyska arkeologiska institutets centralstyrelse i Berlin. C. har företagit forskningsresor till den grekiska arkipelagens öar och utgifvit bl. a. *Reise auf der insel Lesbos* (1865), *Beiträge zur geschichte der griechischen plastik* (2:a uppl. 1869), *Zur geschichte der anfänge griechischer kunst* (1870 o. 1873), *Heroen- und göttergestalten der griechischen künste* (2 bd, 1874), *Archäologische untersuchungen auf Samothrake* (tills. med Hauser, Niemann och Benndorf, 1875—80) och *Die attischen grabreliefs* (h. 1—7, 1890—95). 1895 blef han ledamot af Vitt. hist. o. ant. akad.

Cooch Bahar [köt∫-bē'hä'ə], vasallstat i brittiska Indien. Se Kuch Behar.

Cook, Mount [maunt ku'k], maoriernas Ahoarangi, "molnbrytare", högsta berget i Southern Alps på Nya Zeelands södra ö. 3,768 m. Berget, hvars topp först nåddes 1882 af engelsmannen Green med två tyrolska förare, har fem stora glaciärer, bl. a. den 16 km. långa Tasmanglaciären.

Cook [ku'k], James, engelsk upptäcktsresande, föddes i nov. 1728 i Marton, Cleveland. Han kom i kofferdifart, och när kriget med Frankrike 1755 utbröt, gick han, för att undvika pressning, frivilligt i kronans tjänst.

Han förvärfvade sina förmäns välvilja, och 1759 utmärkte han sig genom att vid operationer i S:t Lawrencefloden lämna värdefullt biträde genom farvattnets upplodande. Han började flitigt studera navigation och matematik samt erhöll uppdrag att anställa sjömätningar vid Newfoundlands och Labradors kuster. Resultaten offentliggjordes 1768 i en volym segelbeskrifningar, som ännu i dag åtnjuta anseende för noggrannhet. Royal society föranledde utsändandet af en expedition för att observera Venuspassagen 1769. C. erhöll befälet, och i aug. 1768 afseglade "Endeavour" från Plymouth. De förnämste deltagarna utom C. voro Joseph Banks och svensken Solander. Efter att ha lyckligt kringseglat Kap Hoorn, anlände expeditionen i april 1769 till Tahiti, där observationerna framgångsrikt försiggingo 3 juni. På hemresan tillbringades sex månader vid Nya Zeeland, hvilka öar för första gången kringseglades och med någon noggrannhet kartlades, likaså Australiens östkust. Namnet "Endeavour straits" bevarar minnet af det första beviset för, att Nya Guinea ej sammanhängde med det dåvarande "Nya Holland". I juni 1771 återkom expeditionen till England, efter att under sin världsomsegling ha förlorat 30 man af 85. Denna dödlighet ansågs då ej anmärkningsvärd, men väckte hos C. ett djupt intresse för förbättrande af hälsotillståndet till sjöss, och han påfann sådana åtgärder mot skörbjugg och andra sjöfarten betungande sjukdomar, att under hans andra, långa och svåra r endast en af 118 man afled. För sina utomordliga förtjänster om världens sjöfart erhöll han R societys Copley-medalj. C:s andra expedition sändes 1772 för Stilla oceanens och den förmod antarktiska kontinentens utforskande. Den bestod tvenne fartyg, "Resolution" och "Adventure", utförde den första världsomsegling, som egt rum väster till öster. C. lämnade Kapstaden i nov. och återkom dit i mars 1775, efter att ha upptä Nya Kaledonien och Syd-Georgien, kartlagt Hebriderna och i stora drag konstaterat omfånge den antarktiska isregionen. Resans främsta geo fiska resultat var det definitiva förflyttandet af antarktiska kontinenten till myternas område, ännu viktigare voro de ofvan omtalade hygien lärdomarna.

Kort efter återkomsten till England, i juli 1775 C. befälet öfver en expedition, som utsändes å "R lution" och "Discovery", för att från Stilla oce finna en passage norr om Amerika. Kap passer i nov. 1777. Under nästa år upptäcktes Sandw öarna, och i mars framkom man till Nord-Amer kust vid 44° 55′ n. br., hvarifrån kusten uppm norrut till Icy Cape, där man i aug. måste vända. gen togs till Sandwichöarna, hvilka C. ämnade v vintermånaderna närmare undersöka. Man kas ankar i Karakakoa bay 17 jan. 1779. Man mot väl af befolkningen, hvilken bemötte C. med djupaste vördnad, men sedan fartygen tillfälligt för storm lämna ankarplatsen och dit återkom ändrades förhållandet. Djärfva stölder begingos, när C. begifvit sig i land för att återtaga "D verys" skeppsbåt, som under nattens lopp borti öfverfölls han och dödades 14 febr. 1779. S oceanens karta och en otalig mängd sjömäns frielse från lidande och död äro frukter af verksamhet.

Litteraturen om C:s resor är högst ansenlig. resebeskrifningarna märkas: "Account of a vo round the world in the years 1768—71" (vi och 3 af Hawkesworths "Voyages", 1773), voyage towards the South pole and round the w ... 1772—75, written by James Cook, command the Resolution" (2 bd, 1777), "A voyage to the fic ocean ... to determine the position and exte the west side of North America ... and the p ticability of a northern passage ... 1776—80, w (vol. 1 och 2) by captain James Cook and vo by captain James King" (1784), och Samwell, narrative of the death of captain James C (1786).

Cook [ku'k], Thomas, grundläggaren a första resebyrån, f. 1808 i Melbourne, England 1892 i Bergen, Norge, arbetade i sin ungdom trädgårdsmästare och snickare, blef därefter tal ett nykterhetssällskap och föranstaltade såsom sedan 1841 billiga järnvägsresor för förenin lemmarna. Ur denna början utvecklade sig Thomas Cook and son's resebyrå, som —99 ledd af hans son John Mason (f. 1834, d. 1899) och därefter af d tre söner, utbredt sin verksamhet öfver jorden medelst filialer och agenturer (den nära 4,000 tjänstemän). Byrån beställer af järn styrelserna biljetter för den vägsträcka, som de sammansätter dem för de turer de resande

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

:h säljer dem i s. k. kupongböcker, hvilka hålla kuponger äfven för ångbåtsresor och onger (anvisningar på rum och kost i be- otell). C. är uppfinnaren af de internatio- ndresebiljetterna. Dessa gälla i t ända till ett år. Synnerligen värdefulla råns tjänster visat sig för resor i orienten, besörjer tolk, fortskaffningsmedel, tält, för- mot erläggande af en summa i ett för allt. ar i orienten vunnit så stort förtroende, att m. organiserar pilgrimsfärder till Mekka och fordrade Gordons trupper till andra Nilka- . Under byråns namn utgifves ett stort sehandböcker.

[ku'k], George Wingrove, engelsk lare, f. 1814, d. 1865, blef 1835 prakti- advokat, användes mycket af kungl. kom- för juridiska utredningar och erhöll 1862 ambete. C. utgaf 1835 en starkt whig- iografi öfver Bolingbroke. Hans mest be- arbete är en liflig skrifven, ännu användbar öfver det engelska partiväsendet intill 1832, *tory of party from the rise of the whig and ions in the reign of Charles II to the passing reform bill* (3 bd, 1836—37). Som korre- till ''Times'' besökte C. Kina under kriget h Algeriet 1859. Han utgaf 1857 sina reseminnen (5:e uppl. 1861) och 1860 *and colonisation in North Africa.*

[ku'k], Mordecai Cubitt, engelsk f. 1825 i grefskapet Norfolk, tillegnade egen hand kunskaper, verkade i flera år kollärare och utbildade sig till en fram- kännare af kryptogamerna, i främsta rummet na. På sistnämnda område har han författat *ust, smut, mildew, and mould* (1865; om piska svampar; flera uppl.), *Fungi; their influence, and uses* (1874), *Illustrations of fungi (Hymenomycetes,* 8 bd, 1881—91; 200 planscher i kromolitografi efter teck- af honom själf), *Handbook of australian* 892) och *Edible and poisonous mushrooms* Därjämte har han utgifvit *Handbook of bri- aticæ* (1894) m. m. C. uppsatte 1872 och de 20 årgångar af tidskriften ''Grevillea'', ryptogamer behandlas. 1861—92 var han vid departementet för Indien såsom veten- funktionär samt vid India museum och utom haft vård om svampafdelningen i den a trädgården i Kew. Hans herbarium och eckningar hafva inköpts för nationalherba- städes.

[ku'k], John Esten, amerikansk roman- e, f. 1830 i Virginia, d. där 1886, blef dvokat i Richmond och var under inbördes- (1861—65) stabsofficer hos sydstatsgenera- ckson och Lee, hvilkas biografier han sedan de. Han utgaf en mängd romaner, bl. a. 855), *The last of the foresters* (1856) och *irginia bohemians* (1880), hvilka behandla er från Virginia. C. författade äfven ett t verk, *Virginia, a history of the people*

inlet. Se Cook's sund 2.

's arkipelag [ku'ks], ögrupp i Stora oceanen. rvey-öarna.

's strait [ku'ks strē't] l. Cook's sund, sund mellan Nya Zeelands båda öar, 15—90 km. bredt. Det upptäcktes och passerades 1770 af James Cook.

Cook's sund [ku'ks]. 1. Sund mellan Nya Zeelands båda öar. Se Cook's strait. — 2. Cook inlet, bukt på södra kusten af Alaska, v. om Kenai-halfön. I detsamma utmynnar floden Sushitna, och på dess västra strand reser sig Iliamma peak l. Iljaminsk (3,865 m.).

Cooktown [ku'ktaun], hamnstad i norra Queensland, Australien, vid Endeavour-floden, station för flera ångbåtslinjer och ändstation vid den till Palmerguldfälten förande järnvägen. Staden, som 1901 hade 1,936 inv., har för sin tillkomst att tacka nämnda, förr vida viktigare guldfält (den hade en tid 10,000 inv., af hvilka omkr. 6,000 kineser) samt rika tenngrufvor. På senare tid har man äfven funnit kol. C. är äfven medelpunkt för ett omfattande pärl- och trepangfiske.

Coola-gräs [köla-], *bot.* Se Australien, sp. 456, och Panicum.

Coolgardie [kölgä'di], bergsstad i Väst-Australien, i en öde och vattenfattig trakt, genom järnväg förenad med det 571 km. aflägsna Perth. 3,830 inv. (1903). Staden består mest af hus, byggda af järnplåt och segelduk, däribland 5 kyrkor och 6 banker. C. är medelpunkt i de 1891 upptäckta Yilgarnguldfälten, till hvilka äfven hör Broad Arrowguldfältet, som jämte Kalgoorlie-fältet 1900 gaf ett utbyte af 33,870 kg. guld, d. v. s. 68,9 proc. af hela Väst-Australiens guldproduktion. För att förse staden med vatten drog man 1898—1903 för en kostnad af 45 mill. kr. en 525 km. lång vattenledning från Helenafloden ö. om Perth. För att erhålla nödigt tryck pumpas vattnet först 780 m. högt och ledes därefter genom järnrör, som ligga på marken.

Coomans [kō-], Pierre Olivier Joseph, belgisk målare, f. 1816 i Bruxelles, d. 1890 i Boulogne-sur-mer, väckte först uppmärksamhet med sin tafla *Jerusalems eröfring genom korsfararna* (1841), reste därefter i Algeriet och södra Europa samt tillgodogjorde sina studier där i taflorna *Syndafloden, Arabstammars utvandring* m. m. Hans för rådhuset i Bruxelles målade *Attilas nederlag på katalauniska fälten* (1848) utmärker sig genom kompositionen och kraftfull kolorit. 1855 målade han *Slaget vid Alma* och 1856 *Filistéernas Dagonfest.* Efter ett nytt besök i Italien 1857 målade C. ämnen ur antikens lif, bl. a. *Pompejansk familjescen, Fryne* m. fl. Han var verksam äfven såsom illustratör.

Coomassie [kumä'si], stad i Asjanti. Se Kumasi.

Cooper [kō'pə], engelska miniatyrmålare. 1. Alexander C. (födelse- och dödsår okända; i svenska räkenskaper kallad ''Kuper''), elev af John Hoskins, ankom, efter att i några år ha arbetat i Amsterdam, 1648 till Stockholm, där han trädde i drottning Kristinas tjänst och kvarstannade till 1656. C. utförde 1655 några små, af en svensk ambassad samma år till Ryssland medförda konterfej af Karl X Gustaf, hvilka infattades i med diamanter besatta s. k. konterfejbyssor, den tiden mycket vanliga gåfvor till utländska furstar och gesanter. Ehuru C. icke var oäfven som porträttör i liten skala, excellerade han dock i återgifvande af spetsar och tyger. Från Sverige lär han ha åter-

vändt till England. I nationalmuseum finnes af hans hand ett ovalt miniatyrporträtt å elfenben af *Gustaf II Adolf*, i riksbanken en miniatyrbild, äfven å elfenben, af *M. G. De la Gardie* såsom ung. Jfr Aug. Hahr, ”D. v. Krafft”, s. 2.

2. Samuel C., den föregående yngre bror och den berömdare af de två, f. 1609, d. 1672, var likaledes elev af Hoskins samt i många år bosatt i Frankrike och Holland, innan han, den erkändt främste på sitt område (”miniatyrmåleriets van Dyck”), under den engelska republikens tid svingade sig upp till porträttören på modet, hvilken i litet format, med något högt uppdrifven karnation, men med orubblig träffsäkerhet och verkligt konstnärlig hållning afbildade tidehvarfvets mest framstående män: *Cromwell*, *Fairfax*, *Milton* m. fl., senare äfven *Karl II*, *Monk*, *hertigen af Monmouth* m. fl. En uppgift af äldre svenska författare (t. ex. den okritiske Boye) att C. på drottning Kristinas tid skulle varit verksam i Stockholm, beror på en förväxling med brodern. O. G—g.

Cooper [kö'pə], engelsk adelssläkt, som med sir Anthony Ashley C. (C. 1) erhöll värdigheten earl af Shaftesbury.

1. Sir Anthony Ashley C., lord Ashley, 1:e earl af Shaftesbury, engelsk statsman, f. 1621 i Wimborne (Dorsetshire), d. 1683 i Amsterdam. Ehuru omyndig, fick han redan 1640 säte i underhuset, men hans val till ”långa parlamentet” s. å. blef ej godkändt. Vid inbördeskrigets utbrott tog han till en början parti för Karl I, men öfvergaf denne 1644 och deltog sedan till 1646 i kriget på parlamentets sida. 1653—59 var han i allmänhet en inflytelserik medlem af de olika parlamenten samt 1653—54 och 1659 äfven af statsrådet (”the council of state”), från 1654 i ständig opposition mot Cromwell. Han anslöt sig sedermera (1659—60) verksamt till planerna på Stuartarnas restauration, kom genast efter Karl II:s återkomst högt i dennes gunst och blef 1661 peer med titeln baron Ashley. S. å. utnämndes han till skattkammarkansler och 1667 till medlem af finansstyrelsen, hvars ledande man han inom kort faktiskt blef. Han visade sig härvid som en ovanligt klarsynt finanspolitiker och inlade äfven stora förtjänster om kolonierna, sedan han 1663 jämte fiera andra erhållit den amerikanska kolonien Carolina i förläning; på hans begäran uppsatte hans vän filosofen Locke 1669 åt denna koloni en ryktbar författning, som bl. a. påbjöd full religionsfrihet. — Jämte sin dåvarande bundsförvant Buckingham blef C. 1670 en af de fem medlemmarna i den egendomliga ministär, som fick namnet ”kabalen” (se Cabalen). Då Karl II afslöt Dover-fördraget med Ludvig XIV, lät han emellertid kabalens protestantiske medlemmar förhandla om och underteckna ett skenfördrag och dolde på detta sätt för dem det äkta fördragets bestämmelse, att konungen skulle verka för katolicismens införande i England (1670—71). För det öfrig Dover-fördraget med hvad däraf följde, såluda ven för kriget med Holland, bär emellertid C. ansvaret, och — i enlighet med sin konsek sträfvan för religionsfrihet — försvarade han indulgensförklaringen 1672, som dispenserade lagarna mot dissenters. Som belöning för dessa ster utnämnde Karl II honom s. å. till ear Shaftesbury. Redan 1673 följde emellertid en ning med hofvet och C:s afsked från ställningen minister.

Med år 1674 började C. sin bana som e de djärfvaste och farligaste oppositionsledare land känt. Han satte genast i gång en häftig a tion mot den nye ledande ministern lord Danby kyrkliga politik (se Osborne, Thomas) och en upplösning af det sedan 1660 bestående pa mentet, härvid frikostigt understödd af franska sidier. Hofvet gjorde å sin sida allt för att ko C. och hans vänner till lifs, uppsköt gång på parlamentets sammanträden och förmådde i b af 1677 öfverhuset att fängsla C. för ett för angrepp på konungens prerogativ; C. måste s stanna som fånge i Towern till början af 1678. därefter började hans glansperiod. Vid denna utbröt en allmän skräck i England för en ka sammansvärjning under ledning af konungens och broder (den s. k. ”popish plot”), och g falska vittnen blefvo en mängd personer dömda döden för delaktighet häri. C. gjorde allt för hetsa och egga vittnena och massorna (särskildt dons pöbel, som var hans förnämsta stöd), ge dref 1678 katolikernas uteslutande från parlame o. s. v. I slutet af 1678 störtades Danby, i b af 1679 upplöstes parlamentet, och en stor följde för det parti C. skapat och som nu bö få namnet whigs. Konungen närmade sig då bart oppositionen och gjorde C. till president omorganiserade statsrådet (”privy council”), utan att ge honom något verkligt inflytande. sida ändrade ej heller C. hållning, utan anslö t. o. m. till planen att uppsätta Karls oäkta hertigen af Monmouth som tronföljare i st. f. nungens katolske broder hertigen af York (seder Jakob II). Detta ledde till parlamentets upplös och C:s afsked (1679), men dessförinnan hade C. den ytterligt viktiga habeas-corpus-akten (se d. antagen. Hans våldsamhet var i ständigt tilltag — särskildt höll han London i jäsning —, men förkastade öfverhuset definitivt förslaget om att sluta hertigen af York från tronföljden. De nya till underhuset 1681 utföllo visserligen ånyo whigpartiets förmån, men Karl hade nu fått st dier från Frankrike och blef därigenom oberoende parlamentet, som ånyo upplöstes. C:s hela störtade nu samman. Han häktades i juli 1681; serligen lyckades regeringen ej få honom dömd högförräderi, men genom en våldsam omstöpnin städernas, särskildt Londons, självstyrelse (1682) röfvade den honom hans sista stöd. Liksom de ö whigledarna började han då tänka på en väp resning, och han torde ej heller ha varit okun om planen att mörda de kunglige bröderna s. k. Rye-house-komplotten). Men misstrodd alla, äfven af sina partikamrater, sjun öfvergifven, miste han modet och flydde i s af 1682 till Holland, där han kort därefter

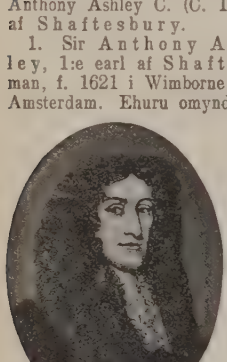

planens öfrige ledare fängslades och afrätta-

r sannolikt den engelska restaurationens stör-
mannabegåfning, med ett djup i planerna,
arken samtid eller eftervärld lyckats fullt
Men i en ovanligt fördärfvad tid öfverträffade
i falskhet och slughet, och han åtnjöt där-
ns förtroende. Som ledare på en gång af
a och af politikerna i parlamentets bägge hus
r han både demagogen och den parlamen-
partiledaren samt vältalaren under en senare
nigpartiet kan anses som hans skapelse, och
genom en politisk klubb (''the green ribbon
i London skapade han förmerna för 1700-
olitiska krigföring i England. Med afseende
el för sina syften var han utan alla hänsyn,
es ej personligen ha begagnat sig af de rika
till oloflig vinst, som erbjödo sig. — Litt.:
Christie, ''Life of the first earl of Shaftes-
2 dlr, 1871), H. D. Traill, ''Shaftesbury''
''English worthies'', 1886), och O. Airy,
per, A. A., i ''Dictionary of national bio-
1887). E. Hkr.

Anthony Ashley C., 3:e earl af
esbury, mest känd under namnet ''lord
ury'', den föregående sonson, engelsk filosof,

f. 26 febr. 1671 i London, är allmänt ansedd som den förnämste engelske moralfilosofen under upplysningstidehvarfvet. Såsom medlem af underhuset 1695—98 anslöt han sig enligt sin familjs traditioner till whigpartiet och verkade för samma frisinnade idéer äfven i öfverhuset, när han där efter sin faders död erhållit plats. Erbjuden högt politiskt ämbete, afböjde han för att med sitt fredliga lynne och ga hälsa uteslutande egna sig åt resor, och författarskap. Han dog i Neapel 1713. — I sina skrifter gör han intryck af dsman med stor erfarenhet samt med om- vetenskaplig och estetisk bildning. Upp- under John Lockes ledning, var han äfven osofien en dennes lärjunge, men ock väsent- verkad af den fina klassiska bildning, som t gjorde honom till en modern grek. Liksom le fattade han filosofien såsom en praktisk ra, som ej finge instängas inom fackmännens rets. Därför behandlade han i sina skrifter, finnas samlade i tre band under titeln *ristics of men, manners, opinions, times* flera uppl.), de filosofiska problemen i en g och behaglig stil, som gör honom förtjänt nas såsom en af de äldste och förnämste essayisterna. Äfven i innehållet röjer han kiska inflytandet, förnämligast genom den synpunkt, hvarifrån han alltid betraktade ktiska filosofiens frågor. Sålunda fattade den, som han på äkta grekiskt sätt identi- med det goda för människan och hennes cka, såsom en sorts själens skönhet, hvilken liksom all skönhet består i harmoni och som därför ej kan vinnas genom ett ensidigt tillfredsställande af vare sig de egoistiska eller de sociala drifterna hos människan, utan tvärtom genom det naturliga jämnmättet mellan båda. Detta jämnmått träffa vi ej under det abstrakta förståndets ledning, utan med tillhjälp af ett ''moraliskt sinne'', jämförligt med den estetiska smaken. Genom denna sin lära blir C. en af de förste moderne känslofilosoferna (föregångare till Rousseau). Genom att han emellertid ansåg, att ingen fara funnes för alltför liten egoism hos oss, och att sålunda vår afsiktliga sträfvan blott behöfver gå ut på att höja de oegennyttiga, sociala drifternas betydelse, blef C. en af dem, som gifvit den engelska moralfilosofien dess öfvervägande intresse för riktningen på andras väl och därmed en af föregångarna till den nutida utilitarismen (se d. o.). — Moralfilosofien sökte C. att hålla självständig såväl gentemot metafysiken som mot teologien och är i den punkten en viktig föregångare till Kant. I religiöst hänseende intog han en medlande ställning mellan ortodoxien och den engelska deismen (se d. o.). Jfr Leslie Stephen, ''Essays on freethinking and plainspeaking'' (1873), G. Spicker, ''Die philosophie des grafen von Shaftesbury'' (1872), och G. von Gizycki, ''Die philosophie Shaftesburys'' (1876). S—e.

3. Anthony Ashley C., 7:e earl af Shaftesbury, engelsk filantrop, f. 28 apr. 1801 i London, d. 1 okt. 1885. Han fick sin första uppfostran i den bekanta skolan i Harrow, hvarefter han inskrefs i det aristokratiska ''Christ church college'' i Oxford. Efter fullbordade studier inträdde han 1826 i parlamentet som representant för en af familjen Marlboroughs ''pocket boroughs'' — hans moder var nämligen dotter till tredje hertigen af Marlborough. Under sina första år i parlamentet understödde han Liverpools och Cannings parti och var intim vän med den konservative ledaren hertigen af Wellington. Vändpunkten i hans lif inträffade 1833, då han efter Sadler blef ledare för 10-timmarsrörelsen och framlade en bill om 10 timmars arbetsdag för kvinnor och minderåriga. Denna bill blef visserligen förkastad, men regeringen nödgades framlägga ett förslag till reglering af arbetstiden för minderåriga. C., som 1841 vägrade att af Peel mottaga en framstående plats, emedan Peel ej ville förklara sig för 10-timmarsdagen, fortsatte att arbeta för saken både inom och utom parlamentet, genomdref tillsättandet af en kommitté för undersökning af barnarbetet och var, stödjande sig på resultatet af denna undersökning, mycket nära att genomdrifva sin 10-timmarslag både mot regering och opposition. En följd af detta var Peels lag af år 1844, som bl. a. utsträckte 1833 års lags skydd äfven till kvinnor inom textilindustrien. 1847, när slutligen målet nåddes, hade C. afgått ur parlamentet på grund af sin ändrade ställning till spann-

målstullarna — han hade nämligen blifvit öfvertygad om nödvändigheten af deras afskaffande —, men lagen var dock i allo hans verk. 1850 lyckades han genomdrifva en komplettering af 1847 års lag, som visat sig lätt kunna kringgås, men han måste köpa detta genom att medgifva $10^1/_2$ timmars arbetsdag, en kompromiss, som förorsakade brytning mellan honom och de ifrigaste bland 10-timmarsmännen. — 1840 lyckades C. få en kommitté tillsatt för att undersöka förhållandena inom grufarbetet. Dess betänkande visade ett så ohyggligt missbruk af barn- och kvinnoarbete, att C. utan svårighet kunde få en lag antagen, som förbjöd kvinnors och barns användande i arbete under jorden. Sålunda lyckades han få arbetet regleradt inom allt flera industrier. Med 1878 års lag, som sammanfattade alla de olika bestämmelser för arbetarskydd, hvilka han genomdrifvit eller medverkat till, kan hans verk anses afslutadt.

En annan stor social fråga, som C. tvang parlamentet att uppmärksamma, var bostadsfrågan (se Arbetarbostäder). 1842 var han med bland stiftarna af "Society for improving the condition of the labouring classes", och genom denna förening upprättade han mönsterbostäder (i Shaftesbury park estate och på sin egendom Wimborne S:t Giles), som sedan efterbildats i våra ungkarlshotell och arbetarbostäder. 1851 antog underhuset på hans förslag en lag, som gaf kommuner rätt att med skattemedel uppföra mönsterbostäder, och vidare en lag om bostadsinspektion. S. å. afled C:s fader, och då C. ärfde dennes titel och säte i öfverhuset, kunde han försvara och genomdrifva sina förslag inom båda husen.

Att beskrifva C:s del i alla de filantropiska och religiösa företag han intresserade sig för skulle vara att skrifva det sociala arbetets historia i England under 1800-talet. Nämnas böra emellertid hans sträfvanden för bättre vård af sinnessjuka, en fråga, som sysselsatte honom hela hans lif; hans verksamhet som ordförande i Londons hälsovårdsnämnd, särskildt under koleraåret 1849; hans intresse för lagstiftning angående minderåriga förbrytare; hans arbete för trasskolorna. Han var för öfrigt engelska bibelsällskapets ordförande under många år och deltog i en mängd missionsföretag, både utom och inom England. Hvad som förlänade honom hans stora auktoritet var ej blott hans obestridda oegennytta och hans stora förmåga, utan också hans arbetssätt. Han tog aldrig itu med en fråga, utan att på stället personligen sätta sig in i förhållandena. Också var han känd i Londons sämsta kvarter, han sällskapade med tjufvar och andra brottslingar och förskaffade sig, oaktadt sin aristokratiska läggning, vänner bland de lägsta och fattigaste befolkningslagren. Inom parlamentet intog han en egendomlig ställning. Ehuru trogen anhängare af det konservativa partiet och flera gånger anmodad att gå in i konservativa regeringar, utförde han sitt lifsverk utanför alla partier. Sitt eget lyckades han ej alltid rycka med sig, och än mindre stöd fick han af liberalerna, bland hvilka industriidkarna och frihandlarna voro hans värste fiender. Själf säger han, att Bright var hans mest illasinnade fiende och Cobden föga bättre. Oberoende af de stora partierna, uppstod kring hans förslag en särskild partigruppering, som ibland kunde sträcka sig till regeringen själf.

C. var en öfvertygad protestant, lika fient stämd mot ritualismen som mot rationalismen. var den engelska protestantismens erkände le och deltog ifrigt i de teologiska striderna. U Palmerstons statsministertid blef han i tillfälle kraftigt ingripa i den engelska kyrkopolitiken. var nämligen genom sitt giftermål nära lierad Palmerston och utöfvade öfver denne stort infly i kyrkliga ting. Faktiskt var det han, som u Palmerstons tid tillsatte alla biskopar och hö ämbetsmän inom kyrkan. Själf mottog han h höga ämbeten. Hans karaktär var en egendo blandning af stor ärelystnad och uppoffrande gifvenhet för sin sak. Nyckeln till hans personlig ligger i hans djupa religiositet. Ur hans upplö ning af kristendomen och ur hans konservat framsprang konsekvent hans socialreformator verksamhet. Se E. Hodder, "The life and w of the seventh earl of Shaftesbury" (2 1888). G. B

Cooper [kö'pə], sir Astley Paston, engelsk kirurg, f. 23 aug. 1768 i grefskapet Norf Redan som 10—12-årig gosse lyckades han, endast af sin observationsförmåga och fyndighet, genom ombindning med en näsduk hämma en lifsfarlig blödning hos en jämnårig. Denna händelse tyckes hafva varit bestämmande för hans framtid. Han kom till en farbroder, som var bosatt i London, och studerade där under ledning af Cline och John Hunter. Redan 1789 blef han prosektor vid S:t Thomas' hospital och 1791 lärare i anatomi kirurgi (jämte Cline). 1793—96 förestod han fessuren i anatomi vid college of surgeons. blef han professor i komparativ anatomi och examinator därstädes. Död 12 febr. 1841. — förnämsta arbeten äro *On hernia* (1840—07), *cations and fractures* (1822), *Illustrations of di of the breast* (I, 1829), *The anatomy of the* (1840) och *Anatomy of the thymus gland* (18 hvilka alla grunda sig på noggranna anatom fysiologiska studier. På samma vetenskap grundval stödde sig ock hans småningom vär praktiska verksamhet. Denna inbragte, efter egen uppgift, första året $5^1/_4$ pd st., fjärde åre pd st., åttonde året 610 pd st., men 21:a (1813) 21,000 pd st. (omkr. 378,000 kr.) — s likt den största summa någon läkare uppburit sin årspraktik. C. anlitades af samhällets klasser. Ehuru han eljest ej hade några förbind med hofvet, rådfrågades han äfven af konung G IV, som 1820 utnämnde honom till baronet och till sin lifkirurg. 1802 blef han ledamot af R society, och 1830 var han en af dess vicepresi 1827 och 1836 var han president i college of geons, och 1832 blef han ledamot af franska tutet.

Vanligen skildras C. såsom en djärf ope och man framhåller särskildt hans underbind

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

s och aorta — de första i sitt slag. Också
e med allt skäl kallas operativa storverk,
e båda hade olycklig utgång. De grundade
på djärfhet, utan på kunskap och omdöme.
sta förtjänster äro att söka i hans järnflit,
undliga anatomiska, experimentellt fysio-
och patologiska studier — en fortsättning
Hunters arbeten och i dennes anda — samt
snabba och skarpa uppfattning. För öfrigt
n många andra egenskaper — ett vänligt
ssätt och stora lärargåfvor —, hvilka gjorde,
åsikter och erfarenheter trände så mycket
ch djupare in i samtidens vetenskaplighet
ntligt inverkade till höjande af kirurgiens
. ”Före hans tid”, säger en af hans bio-
”voro operationer alltför ofta blott förfärliga
v eller vådliga kompromisser; de betrakta-
are som förtviflans tillflykter än som bote-
C. anvisade dem, så att säga, en bestämd
ett naturligt terapeutiskt system; han gaf
enskaplig karaktär. Dessutom lyckades han
rad att afkläda dem deras dräkt af fasa,
n utförde dem utan buller och bång, enkelt,
lefullt och ömt, så att han ingaf patienten
n hjälp, då förut resignation i olyckan var
ad den lidande kunnat vinna”. På den
kirurgien inverkade C. genom K. J. Ekström
ilken 1821, under hans mest glänsande verk-
id. studerade under honom och sedan i
införde den engelska metoden. G. v. D.*

er [kō'pə], James Fenimore, nord-
nsk författare, f. 15 sept. 1789 i Burling-
w Jersey, d. 14 sept. 1851 i den kring hans
iem uppvuxna staden Cooperstown. Sina

första intryck af natur och människor mottog han i den härliga trakten kring Otsego-sjön, där koloniseringen ännu endast var i sin början. 1802—05 var han lärjunge vid Yale college, hvarifrån han relegerades för lättja och brist på disciplin. C. tog då hyra på ett handelsfartyg, blef sedan midshipman (kadett) vid nordamerikanska flottan, där

g till löjtnant, men tog afsked 1811. Han
och slog sig ned som landtbrukare i Coopers-
Hans första bok, *Precaution* (1819), utkom
t. *The spy* (1821; ”Spionen”, 1825—26
3), med ämne från nordamerikanska frihets-
och *The pioneers* (1823; ”Nybyggarne”,
858 och 1895) gjorde en utomordentlig lycka
vo honom i Amerika ett anseende, som var
gt med Walter Scotts. ”The pioneers”,
sta amerikanska roman, som hade framgång i
, var första delen i en serie, ”Leather-
-tales”, hvilken vidare utgöres af *The last*
mohicans (1826; ”Den siste mohikanen”,
ch ofta sedan, senast 1896—97), som är
tbaraste arbete, samt af *The prairie* (1826;
nen”, 1858 och 1891), *The pathfinder*
”Vägvisaren”, 1858; ”Stigfinnaren”, 1893)
e deerslayer (1841; ”Hjortdödaren”, 1858
och ofta senare, senast 1894). Af hans öfriga verk, hvilkas värde är ytterst olika, må här endast nämnas *The pilot* (1823; ”Lotsen”, 1831 och 1858), *Lionel Lincoln* (1825; öfv. 1826 och 1859), *The wept of Wish-ton-Wish* (1829; ”Gränsboerne”, 1836 och 1860), *The waterwitch* (1830; ”Sjötrollet”, 1832, 1859 och 1894), *The red rover* (1829; ”Den röde fribytaren”, 1830 och 1862),

Coopers hem.

The bravo (1831; ”Banditen”, 1833 och 1858), *The two admirals* (1842; ”De begge amiralerna”, 1846), *Wing-and-Wing* (1842) och *Satanstoe* (1845; ”Satanstoe”, 1845 och 1860). C. gjorde äfven en längre resa i Europa, som satte frukt i *Notions of the americans by a travelling bachelor* (1828) och *Gleanings in Europe* (1830—32). Värdefulla bidrag till den nordamerikanska flottans historia lämnas af C:s *Naval history of the united states* (1839) och *Lives of distinguished american naval officers* (1846).

Den oerhörda spridning, som C:s böcker erhållit både i nya och gamla världen, hafva de förtjänat genom den självständighet i ämnesvalet och den styrka i person- och naturskildring, som utmärka hans bästa arbeten. Det var han, som först vann Amerikas urskogar och prärier för dikten, och han kan anses som grundläggaren af sjöromanen. Hans framställningsförmåga öfverträffade allt, hvad Amerika dittills egt af stilistisk och kompositionskonst. Några af hans karaktärstyper — indianer som Uncas och Chingachgook, skogslöpare som Skinnstrumpan — äro gifna med en sällsynt verklighetskraft och ha ingått i världslitteraturens persongalleri. I C:s romaner från lifvet på gränsen fick hans land sin prosaepik, och man gör honom orätt genom att anse honom endast som en författare för pojkar. Bristerna i hans verk äro framför allt att finna i genom forcerad alstring förflackad stil, särskildt onaturlig samtalston, och konventionellt hållna kvinnofigurer. Men hans storhet framstår klart, om han jämföres med sin närmaste föregångare, Brockden Brown. — C:s arbeten äro utgifna i många upplagor; en fullständig samlingsupplaga utgafs 1856 i 32 bd. Biografier öfver C. äro skrifna af Lounsbury (1882) och Clymer (1901). R—n B.

Cooper [kō'pə], Peter, amerikansk industridkare och filantrop, f. 12 febr. 1791 i New York, d. därstädes 4 apr. 1883. Enär hans föräldrar voro i små omständigheter, var han tidigt tvungen att själf söka sitt uppehälle och fick ej ens den mest elementära skolunderbyggnad; men genom sin mångfrestande energi, typisk för Amerika under förra

hälften af 1800-talet, lyckades han arbeta sig fram till en betydande ställning. Efter att hos sin fader ha lärt sig hattmakeri och sedan gått i lära hos en vagnmakare, fick han plats i en fabrik för tillverkning af klädesskärningsmaskiner. Där uppfann han själf en dylik maskin, och därefter upprättade han en egen fabrik för tillverkning af sitt patent. Efter 1812 års krig ändrade han fabriken till en möbelverkstad, som han emellertid snart sålde, hvarpå han öppnade en specerihandel i New York. 1824 lade han grunden till sin förmögenhet, då han öppnade en limfabrik, som under ett halft århundrade hade monopol på lim och gelatin i Amerika.

I slutet på 1820-talet blef C. invecklad i landspekulationer i närheten af Baltimore. För att dessa skulle lyckas, var det nödvändigt att Baltimore—Ohio-järnvägen skulle komma till stånd, och för att

Cooper institute.

visa att ångkraft kunde användas vid den projekterade järnvägen, byggde C. 1830 det första lokomotivet i Amerika. 1836 grundlade han ett valsverk i New York, där antracit första gången användes för puddling af järn. Detta valsverk flyttades sedan till Trenton i New Jersey och växte där ut till ett storartadt företag, "Trenton iron wor där på 1850-talet de första järnbalkarna för hus tillverkades. Under senare hälften af 1850-möjliggjorde C. genom sitt intresse och sin i den första telegrafkabeln mellan Amerika och land. Under hela sitt lif var C. sysselsatt uppfinningar af hvarjehanda slag, af hvilka de flesta blefvo af föga värde på grund af bristfälliga tekniska utbildning. Detta insåg själf, och för att åt andra ge de möjligheter utbildning han själf saknat grundlade han 18 New York Cooper institute, som mer något bidragit att göra hans namn bekant. lade han ned 630,000 dollar på detta företag genom donationer af hans efterlefvande, Andrew negie m. fl., har denna summa mer än fördubb Detta institut är hufvudsakligen ämnadt att med kostnadsfri teknisk undervisning åt obemedlade; innehåller bl. a. bibliotek och läsrum, som dag besökas af mer än 2,000 personer, modellsamli laboratorier, aftonskolor äfvensom ett stort samli rum för fria diskussioner och populära föredra

C. deltog ifrigt i det kommunala lifvet i sin föd stad New York och hade bl. a. stor del i upp tandet af den fria skolundervisningen därst 1876 uppställdes han som presidentkandidat greenback-partiet. 1883 utkom hans *Ideas fo science of good government in addresses, letter articles on a strictly national currency, tariff and service*, hvari han utvecklade sin politiska åsi ning. Se vidare R. W. Raymond, "Peter Coop (Cambridge, Mass. 1901). . G. L

Cooper [kō'pə], Thomas Sidney, eng målare, f. 1803 i Canterbury, var 1820—23 ställd som dekorationsmålare i Hastings, kom d till London, hvarest han studerade i akademien, sedermera en tid lärare i teckning i Canterbury slog sig 1827 ned i Bruxelles, men blef ge revolutionen 1830 tvungen att återvända till land och dog 1902 i London. C. målade lands helst med boskap, hvilka i synnerhet i Fran vunnit mycket erkännande, såsom *Afton vid ningsstället* (1842), *Grupp af kor i Osbornes* (köpt af drottning Viktoria), *Morgon på ängarna Windsor* (1855), *Skotskt landskap* (1867). Han 1853 *Drawingbook of animals and rustic group* häften), 1865 *Beauties of poetry and art* och sin *Autobiography* (2 dlr). C. R.

Cooper [kō'pə], Thomas, en af ledarna den engelska chartiströrelsen, f. 1805, d. 1 Han kom 1820 i lära hos en skomakare, men gagnade sin lediga tid till vidlyftiga självstu Från 1829 verkade han äfven såsom skollärare metodistpredikant och var 1836—39 medarbeta en liberal tidning i Lincoln. 1840 greps ha chartismen, blef medarbetare i dess organ "Leicestershire Mercury" och gjorde sig de följande åren gällande som en af rörel mest framstående personligheter och såsom af ledarna för dess ytterlighetsparti. Han flera gånger ställd inför rätta för sin agita verksamhet och dömdes 1843 till två års fäng Efter sin frigifning kom han i häftig strid med tismens dåvarande ledare, O'Connor, men hans tiska bana var nu slut. I fängelset hade han lertid författat ett stort politiskt epos mot krig och förtryck, *The purgatory of suicides*, som

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

n Disraelis förmedling) utgafs 1845. Resten
f tillbragte C. som föreläsare för arbetare,
tpräglad radikal anda, men, sedan han
tsligt återgått till kristendomen, i rent reli-
ing. Sin självbiografi utgaf han 1872. Han
en åtskilliga smärre dikter, som förskaffade
amnet "the chartist poet". Hans *Poetical*
kommo 1877. C. är tydligen förebilden till
rsonen i Kingsleys roman "Alton Locke"
Jfr Chartism. E. Hkr.

rative stores [kåū-å'pərətiv stå'rs], eng.,
kande lager l. magasin", ett slags engelska
onsföreningar.

rător (lat., af *cooperări*, medverka), med-
, medhjälpare, biträde. I Österrike är detta
ämning på en kyrkoherdes medhjälpare
djunkt).

r creek [kō'pə krī'k], flod i Australien,
r i Queensland under namnet Barcoo
ictoria, flyter hufvudsakligen i västlig
och får namnet C., sedan den från höger
sin stora biflod Thomson. Den har däreft er
g riktning, upplöser sig i flera armar och
inkommen på sydaustraliskt område, en af
trzelecki creek, mot s. till Lake Blanche
ion), medan hufvudfloden går västerut till
re, som den dock endast undantagsvis når
salta vatten. I den långa, men ofta utom-
gt grunda flodbädden finnes vatten året om
öfversta loppet, i det nedre vanligen endast
gölar; mycket sällan är hela vattendraget
Floden undersöktes delvis på 1840-talet af
h vann en sorglig ryktbarhet genom Burkes
ls' olyckliga öde 1861.

er institute [kō'pə i'nstitjōt]. Se Coo-
.

ers metall [kōp-], en guldliknande legering
ilr koppar, 7 dlr platina och 1 del zink,
af alla legeringar, som icke innehålla guld,
nar denna metall. En annan legering af
tenn, platina, zink och något arsenik an-
på grund af sin förmåga att lätt antaga och
a polityr till framställning af metallspeglar
ämnes Coopers spegelmetall.

s(e) [köps], Pieter, holländsk marin-
. slutet af 1600-talet (hans lefnadsomständig-
ro för öfrigt obekanta). En tafla af hans
ikeppsbrott vid klippig kust, ses i national-
, ett annat *Sjöstycke* fanns i den forna sam-
å Finspång, och arbeten af hans hand träffas
andra svenska privatsamlingar. O. G—g.

j [kō'əg], fordom furstendöme i Främre In-
västra Ghats, nu en under den brittiske re-
i Mysore såsom "chief commissioner" af
ade provins mellan presidentskapet Madras
n Mysore i ö. Det har en areal af 4,097
ned 180,607 inv. (1901). Det är ett berg-
ill större delen bevuxet med jungfruliga
här och där afbrutna af dalar och odlade
ergen, västra Ghats, hvilkas högsta topp,
lamol, når 1,718 m. höjd, stupa, såsom i
et Ghatskedjan, nästan lodrätt mot hafssidan,
de mot ö. utsända en mängd förgreningar,
lla landet. Hufvudstaden, Merkara, med
,000 inv., ligger på en platå af omkr. 1,100
, som är fårad af djupa raviner, hvilka lämna
föga jord öfver för odling. Hufvudfloder äro Cauvery och dess öfre bifloder Hemavati och Lakchmantirtha. Nederbörden är mycket stor, omkr. 4 m. om året. Större delen af befolkningen är hinduer, bland hvilka den talrikaste stammen är kanara, med 80,770 pers. (1901), och den därnäst coorg l. kodagu, med 39,148 pers. (s. å.), ett af södra Indiens vackraste folk, storvuxna (1,82 m. längd), kraftigt byggda gestalter med ädel karaktär. Skyddade af sina berg och skogar, hafva de alltid bevarat sitt oberoende mot sina mäktige grannar, maratter eller muhammedaner, och det var frivilligt som de (1834) underkastade sig engelsmännen, hvilka garanterat dem deras gamla friheter. Kvinnorna, hvilka utmärka sig för sina vackra anletsdrag, deltaga jämte männen i fältarbete och hjordarnas vård. Det urgamla bruket af polyandri tyckes nu vara fullständigt öfvergifvet. Deras språk, *kodagu*, är ett af dravidaspråken, närmast besläktadt med kanara. Högst intressanta folkvisor hafva utgifvits af Gräter i Mangalore 1869, grammatik af R. A. Cole i Bangalore 1867 och af G. Richter ("Manual of codagu", Mangalore 1870), kodagu-inskrifter af L. Rice (Bangalore 1887). Landets viktigaste odlade produkter äro ris, tobak, bomull och på senare tid kaffe, hvars odling numera sysselsätter mer än 1/3 af befolkningen. — C. är, såsom inneslutande den heliga Cauverys källor, ett af de gamla hindulegendernas heliga land, men blef sent koloniseradt af dravida. Kodagu kommo dit först i 6:e årh. af vår tidräkning. Men före dem var landet bebodt af ett okändt folk, som uppförd megalitiska monument, spridda i stort antal i Nilghiri-bergen och i C:s och Mysores berg och innehållande kol, ben, vapen, vaser och prydnader. Äfven tillskrifver man detta folk de 5—6 m. höga försvarsmurar (*kaddineg*), hvilka korsa landet i alla riktningar och alltid åtföljas af en 3 m. bred och djup graf. På många ställen är muren dubbel (t. o. m. tre- och fyrdubbel), och de stora träd, som nu växt upp på densamma, gifva den ett högst pittoreskt utseende. Ensamt i C. hafva dessa murar en längd af 180 km., men i angränsande länder finnas ytterligare 600—700 km.

Coornhert [kōrn-], Dirck Volkertsz, nederländsk författare och lärd, f. 1522 i Amsterdam, d. 1590 i Gouda, var sedan 1542 bosatt i Haarlem, där han var verksam som kopparstickare och äfven, efter juridiska studier, fick anställning som stadsnotarie och stadssekreterare. På grund af sitt uppträdande till förmån för religiös och politisk frihet måste han fly till Tyskland, där han bodde i Kleve och Xanten. Då upproret mot Spanien började i Nederländerna, 1572, kallades C. af Vilhelm af Oranien till statssekreterare, men uppträdde emot den barbariske amiralen van der Marcks grymheter och måste ånyo fly. Han återvände först 1577. Hans många skrifter utgåfvos samlade 1630. Den förnämsta bland dessa är *Zedekunst, dat is wellevenskunst* (1586), som är ett mönster för klar och sund stil. Af mindre betydelse äro hans dramer och lyriska dikter, hvaremot hans prosaiska öfversättningar af Boccaccio, Cicero, Boëthius m. fl. äro viktiga på grund af sin förträffliga prosa. Från sällskapet "In liefd' bloeyende", som i C. såg sin mästare, utgick den nya blomstringen inom den nederländska litteraturen under 1600-talet. Se J. ten Brink, "D. V. C. en zijne wellevenskunst" (1860), och afhandlingar af Lorentzen (1886) och Moorrees (1887).

Coosa [kåsa], en af Alabamas källfloder.

Coosemans [kōs-], Alexander, flamsk stillebensmålare, f. 1627 i Antwerpen, d. där 1689, elev af Jan de Heem. Hans arbeten, som äro sällsynta, träffas i museerna i Madrid, Wien o. s. v. De komma ofta lärarens taflor mycket nära genom sin delikata, saftiga kolorit. En praktmålning af artisten, ett stort *Frukoststycke*, tillhör konung Oskar II. Det är motstycke till en tafla i samma samling af Jan de Heem och egentligen blott kopia efter ett arbete af denne i Dresdens museum. O. G—g.

Coote [kōt], sir Eyre, engelsk härförare, f. 1726, tjänade sedan 1754 i Indien, hade stor andel i äran af Clives viktiga seger vid Plassey (1757), blef öfverste, besegrade fransmännen och deras indiske bundsförvanter vid Wandewash (1760), eröfrade Pondichéri (1761) och skaffade sålunda engelsmännen väldet öfver större delen af Karnatik. Efter 7 års vistelse i England sändes han 1769 till Madras som befälhafvare för därvarande trupper samt utnämndes 1777 till generallöjtnant och general-en-chef för ostindiska kompaniets trupper. Vid Haidar Alis farliga anfall 1780, då flera af kompaniets besittningar i Karnatik eröfrades, sändes C. mot honom, undsatte Wandewash och slog med omkr. 8,000 man i grund Haidar Alis minst 40,000 man starka här vid Porto Novo (1 juli 1781). C. dog i Madras 26 april 1783, enligt Leckys omdöme "en af de störste bland de engelske krigare, som uppfostrats uti Indien", en man, "som i militära talanger knappt stod tillbaka för Clive själf".

Co'pa (sp.), "bägare", spanskt vinmått, = $^1/_{16}$ azumbre = 0.126 l.

Copaïfera L., *bot.*, *farm.*, ett artrikt släkte af fam. *Leguminosæ*, afd. *Cæsalpinioideæ*. Arterna,

Copaïfera officinalis.

som tillhöra tropiska Amerika och Afrika, äro ståtliga träd, med stammen ända till 2 m. i omfång. Bladen äro enkelt parbladiga, ofta med genomskinliga punkter. Blommorna, hvilka sitta i rika vippor i bladvecken och grenspetsarna, äro små och vanligen hvita. Ståndarna äro 8—10, fria. De korta baljorna äro läderartade, plattade, snedt rundade, smalnande till ett kort skaft. Hvarje balja innehåller ett af fröhylle till hälften omgifvet frö. 16 arter äro bekanta. Af de flesta amerikanska arter särskildt *C. officinalis* Jacq. i Guyana, Colombia och Venezuela, där trädet kallas canime, kopaivabalsam. Af den västafrikanska *copallifera* Beun. erhålles västafrikansk kopal. G. L.

Copán, indianby i centralamerikanska republiken Honduras, 38 km. s. v. om Santa Rosa, fordom en betydande stad, att döma af de storartade ruinerna i närheten. Dessa begränsas på en sida af en stark, 20—30 m. hög mur af jättestora stenblock, hvilken synes hafva haft en längd af 1,000 m. och inneslöt ett stort antal monoliter och pyramider, betäckta med bildverk och hieroglyfer. Den största pyramiden har sidor af 190 och 240 m. i längd. Den öfre plattformen är betäckt med små pyramider, runda torn och fördjupade fyrkantiga gårdar. Ruinerna, hvilka hafva en utsträckning af flera kilometer, härröra utan tvifvel från maya-folket. De omnämnas första gången af Palacio 1576 i en rapport till Filip II; öfverste Galindo såg och beskref dem på 1830-talet ("Bull. de la société de géographie de Paris", 1836), men noggrannast af alla de beskrifvits och aftecknats af Lloyd Stephens och Catherwood (i "Incidents of travel in Central America, Chiapas and Yucatan", 1841).

Cope [kāu'p], Charles West, engelsk målare, f. 1811, d. 1890, målade genre- och historietaflor samt flera fresker i parlamentshuset. Jfr H. Cope, "Reminiscences of Charles West C. by his son" (1891). (G—g.

Cope [kāu'p], Edward Drinker, nordamerikansk paleontolog, f. 1840, studerade anatomi vid europeiska universitet samt blef 1864 filos. doktor i Heidelberg och s. å. professor i zoologi och komparativ anatomi vid Haverford college, en befattning, som han redan 1867 frånträdde. Han kallades 1889 till professor i geologi och mineralogi vid universitetet i Filadelfia. Död 12 april 1897. C. undersökte olika geologiska formationer i flera västra staterna och samlade därunder mer än 1,000 arter af fossila ryggradsdjur, bland hvilka många representera förut okända familjer och ordnar. Han nöjde sig likväl icke med att beskrifva myckenhet nya typer, utan sökte därjämte — och dom på ett mycket lyckligt sätt — uppvisa släktskapsbandet mellan formerna. Mest betydelsefulla äro hans undersökningar rörande däggdjurens geologi samt hans försök att utreda tandsystemets historiska utveckling. Han är en af de längst gående anhängarna af den s. k. neolamarckismen. Skarpast framträder denna C:s riktning i *Origin of the fittest, essays on evolution* (1886). C. var utgifvare af den ansedda biologiska tidskriften "American naturalist". Bland hans många andra utgifna arbeten märkas *Observations of the systematic relations of fishes* (1871), *Vertebrata of the cretaceous formations of the west* (1875) och *Tertiary vertebrata* (1885). C. erhöll 1879 geologiska sällskapets i London [illegible] medalj. A. F.

Copeland [kāu'plənd], Ralph, engelsk astronom, f. 1837 i Woodplumpton (Lancashire), studerade i Göttingen och anställdes som assistent vid observatoriet därstädes, deltog 1869—70 i den andra tyska nordpolsexpeditionen, anställdes 1870 som assistent vid lord Rosses observatorium i Parsonstown på Irland, 1874 vid observatoriet i Dublin och

Lindsays observatorium i Dun Echt. 1888 han till direktor för det nyupprättade riet i Edinburgh. Död 1905. C. utgaf bl. a. *örter der sterne in den zonen — 0° und er bonner durchmusterung* (1869, tillsam- d Börgen). A. N—r.

oda. *zool.* Se Loppkräftor.

nicia Mart., *bot.*, växtsläkte af fam. med 6 arter i tropiska Amerika. *C. cerifera* arnauba- (Carnauba-) palmen, i Bra- r en af de nyttigaste palmerna genom sin till byggnader utmärkta ved, sina till flät- ade blad, sina ätbara blomkolfvar och bär för allt genom det hårda vax, karnau- et, som erhålles från de unga bladen och r stor användning inom olika industri- G. L—m.

rnicus, bättre Coppernicus (se d. o.). (lat.). Se Kopia.

e. Se Thurioi.

pō (San Francisco de la Selva hufvudstad i prov. Atacama i Chile, på randen af Rio C., som faller ut i Stora 65 km. nedanför staden. C. ligger 395 m. om den vid Argentinas gräns belägna vul- . (6,000 m.). 9,128 inv. (1903). Det är ärnvägar förenadt med hamnen Caldera (83 ed bergverken Chañarcillo och Puquios samt nest af envånings trähus, till följd af de ordbäfningarna, har en vacker hufvudkyrka, bergsskola, smältugnar och maskinverk- Omgifningen är en öken med blott 8 mm. derbörd och en medelårstemperatur af 16,8° 21,9, juli 11,7).

y [kå'pli]. 1. John Singleton C., amerikansk porträttmålare, f. 1737 i Boston, 1774 en studieresa till Europa, förnämligast Oafhängighetskriget förmådde honom att familj bosätta sig i England, där han vann seende dels som porträttör, dels som historie- Bland hans mest bekanta tafior märkas *Lord s sista tal i öfverhuset* och *Karl I i under- 42*. C. afled 1815. Jfr Amory, "Domestic stic life of John Singleton C." (1884).

hn Singleton C., baron Lyndhurst, gående son, engelsk rättslärd och statsman, i Boston, öfverflyttade med sin moder, som en lojalistfamilj, redan 1775 till England sin juridiska utbildning vid universitetet i ge. Han blef 1804 — försenad af ekonomi- igheter — praktiserande advokat och vann m sådan stort anseende. 1818 ledamot af set, där han slöt sig till torypartiet, fick han mn om sig som en af underhusets bäste ch utnämndes 1819 till "solicitor general". an fungerade han 1820 å kronans vägnar i n inför öfverhuset mot drottning Karolina nades därför med knight-värdighet. 1824 "attorney general" och 1826 riksregistrator r of the rolls"). Efter att i alla dessa ronjuristbefattningar ha ökat sitt juridiska e kallades C., då Canning 1827 bildade sin , till lordkansler efter lord Eldon och upp- ill peer med titeln baron Lyndhurst. Han ar som lordkansler äfven i Goderichs och ons kabinett och utöfvade särskildt i det tarkt politiskt inflytande. Med Wellington afgick han i nov. 1830 och utnämndes i dec. s. å. till ett högt domarämbete ("chief baron of the exchequer"). I öfverhuset bekämpade C. energiskt reformbillen och var under många år husets främste talare på tory-sidan. Han var ånyo lordkansler i Peels båda kabinett nov. 1834—apr. 1835 och 1841 —46, erbjöds 1851 ånyo samma ämbete, men afböjde det till följd af ohälsa. I öfverhusets förhandlingar deltog han emellertid ända till 1861, då han nära nittioårig där höll sitt sista tal. I umgängeslifvet intog C. genom kvickhet och lysande sällskapsgåfvor en synnerligen bemärkt plats. Han afled 12 okt. 1863. Jfr Th. Martin, "Life of lord Lyndhurst" (1883). (V. S—g.)

Coppée [kåppē], François (eg. Francis) Édouard Joachim, fransk skald, f. 12 jan. 1842 i Paris, blef tidigt tjänsteman i krigsministeriet, men använde alla lediga stunder till studier och versskrifning. Han utarbetade sålunda sin poetiska stil till en raffinerad formfulländning och smidighet, som i förening med den tämligen blaserade och smäktande tonen i hans första diktsamlingar, *Le reliquaire* (1866) och *Intimités* (1868), smakade af affektation och gjorde honom till en beundrad medlem af skaldegruppen "Parnassiens". Hans stil blef naturligare, på samma gång som hans egenart bröt sig väg, när han valde enkla motiv för berättande och skildrande poem om ringa människors, småborgares och kroppsarbetares, fröjder och lidanden. Han förstår att hos dem uppspåra drag af vacker mänsklighet och att väcka varm medkänsla för lifvets vanlottade. Samlingar af sådana C:s dikter äro bl. a. *Poèmes modernes* (1869; däri förekom det realistiskt kraftiga deklamationsstycket *La grève des forgerons*, "Strejken", öfv. af G. Björkman, 1897), *Les humbles* (1872), *Contes en vers* (1881) och *Arrière-saison* (1887). På det dramatiska området debuterade han lyckligt med ett enaktsdrama i versform, *Le passant* (1869, många uppl.; "Förbi", 1880), på hvilket följde flera liknande, bl. a. det intagande *Le luthier de Crémone* (1877; "Instrumentmakaren i Cremona", öfv. af E. Lundquist, 1878) och *Le trésor* (1880; "Skatten", s. å., öfv. af F. Hedberg), de större versdramerna *Madame de Maintenon* (1881), *Severo Torelli* (1883; öfv. af H. Molander, 1885), *Les jacobites* (1885; "Under Stuarts fana", 1894, öfv. af E. Lundquist) och *Pour la couronne* (1895; "För kronan", öfv. af C. Snoilsky, 1896) samt en liten scen från Pariskommunen, *Le pater* (1889; "Pater-noster", 1891, öfv. af E. Lundquist), hvars uppförande förbjöds i Paris. C:s romantiska dramer äro skickligt disponerade och glansfullt skrifna; vältaliga tirader finns där godt om. Äfven såsom prosaberättare har han vunnit mycken framgång, i synnerhet med älskvärdt hållna novellsamlingar, bl. a. *Contes en prose* (1882; "Nya utvalda berättelser", 1884), *Contes rapides* (1888), *Longues et brèves* (1893; "Novell och no-

vellett", 1894) och *Les vrais riches* (1892; "Verkligt rika", 1904). Han utmärker sig särskildt i genretafior och idyller från sin födelsestad Paris' mera stilla, undangömda delar och landskapliga omgifningar, som han känner förtroget och tecknar fint som få; ej sällan blir han dock därvid känslosam eller snuddar för nära vid det triviala. C. för städse hederns, pliktens, arbetets, försakelsens och ärbarhetens talan samt hatar penningväldet. Skildringen *Toute une jeunesse* (1890; "Ungdomsdagar", s. å.) är självbiografisk och *Le coupable* (1897; "Hvems är skulden?", s. å.) en med ganska mycken kraft skrifven kriminalroman. C., som efter 1870—71 års krig hade tjänstgjort vid senatens bibliotek, var 1878—84 arkivvårdare vid Théâtre français och invaldes 1884 i franska akademien. Hans gamla förakt för politiken såsom karaktärsfördärfvande tog småningom formen af ovilja mot demokratien och förde honom öfver till den klerikalt färgade högern. I *La bonne souffrance* (1898; 75 uppl. s. å.) skildrar den efter en svår sjukdom tillfrisknade diktaren sin återomvändelse till katolska tron. Samtidigt blef han anhängare af nationalistpartiets häftigaste fraktion och gjorde sig som sådan bemärkt såväl under Dreyfus-processen som senare. Diktsamlingen *Des vers français* (1906) visar honom fortfarande som mästare i den poetiska berättelsen. Hans samlade arbeten ha utgifvits i två illustrerade upplagor på 1880- och 1890-talen. Monografier öfver C. äro skrifna af Lescure (1889) och Druilhet (1902). Jfr äfven N. Erdmanns uppsats om honom i Nordisk tidskrift 1894. E. F—t.

Copperheads [kå'pəhedš], eng., "kopparhufvud" (urspr. namn på den giftiga ormen *Trigonocephalus contortrix*), kallades i Amerika vid inbördeskrigets utbrott (1860) sådana nordstatsmän, som troddes stå eller verkligen stodo på sydstaternas sida och under sken af en laglig opposition understödde dem. Vid presidentvalet 1864 utsträcktes namnet till alla det demokratiska partiets medlemmar, som motsatte sig den meningen, att man borde tvinga sydstaterna att gifva sig på nåd och onåd. Efter 1865 försvann detta öknamn ur partispråket.

Coppermine-floden [kå'pəmäin], "koppargrufloden", flod i brittiska Nord-Amerika. Dess källor ligga i en ännu okänd trakt, s. v. om Bathurst inlet. Längre ned genomflyter den Lac de Gras och Point lake och är full af farliga forsar och fall ända till sin mynning i Coronation-viken. Floden upptäcktes 1771 af Hearne och undersöktes från Point lake till mynningen af John Franklin 1821. I dess närhet har man funnit koppar, hvaraf de kringboende indianerna förfärdigade sina redskap; däraf namnet.

Coppe'rnicus (K o p e' r n i k u s), N i k o l a u s, grundläggaren af det efter honom uppkallade världssystemet, föddes 19 febr. 1473 i Thorn, hvarest hans fader, Niklas Koppernigk, var köpman. 1491 inskreís han vid universitetet i Krakau, där han utom teologi och medicin egnade sig åt matematik och astronomi. 1495—1500 studerade han rättsvetenskap i Bologna. 1497 hade han utnämnts till kanonikus vid domkyrkan i Frauenburg, men stannade fortfarande i Bologna. 1500 kom han till Rom, där han föreläste i matematik och astronomi. 1501 gjorde han ett besök i sin hembygd, men fick förlängd tjänstledighet för att studera me och juridik i Padova. Han blef 1503 dok kyrklig rätt i Ferrara och lämnade Italien Därefter bodde han hos en släkting i Heilsberg dennes död, 1512, och innehade sedan olika fattningar hos domkapitlet i Frauenburg samt des en tid i Königsberg såsom läkare hos h

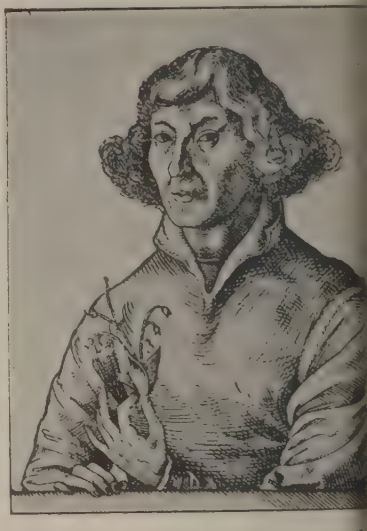

Albrekt. Under alla dessa sysselsättningar ar han från sin återkomst till Tyskland på sitt lifsverk. Han dog i Frauenburg 24 maj Statyer öfver C. restes i Warschau 1830 (mode af Thorvaldsen) och i Thorn 1853 (af Tieck).

Grundidén till ett heliocentriskt världs finnes uttalad redan af pytagoreerna och af A chos från Samos, men vann föga gehör, då kens auktoritet, Aristoteles, förkastade den oc tog ett geocentriskt system, som matematisk arbetades af Hipparchos och Ptolemaios. hela medeltiden förblef tron på det geocen systemet orubbad. Den stora förtjänsten hos C att han klart utsade och i ett stort arbete ställde de vetenskapliga stöden för det heliocen systemet, som några af de gamle framkast en lös hypotes. C. störtade det geocentriska met, såtillvida som han framställde solen i för jorden som centrum i solsystemet. Me fasthöll vid den gamla åskådningen att kropparna röra sig i cirkulära eller nära cir banor omkring sitt centrum. Hans stora arbet påbörjats redan 1505, utgafs ej förrän 1543. hade han dock i form af en handskrift, be *Commentariolus*, för några utvalda framställt principerna af teorien. Denna skrift, som åt först 1878, väckte strax ett storartadt upps Kardinal Schönberg utbad sig 1536 en afsk det stora verket för att göra det kändt i Ro professorn i matematik i Wittenberg, Joachim ticus, besökte C. i Frauenburg, för att studie samma. Det var till största delen genom R

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ing, som C. kunde förmås att utgifva ver-
benämndes *De revolutionibus orbium cæ-*
libri VI och utkom i Nürnberg 1543 un-
ing af Rheticus och Osiander, hvilken senare
bevåg försåg det med ett förord, däri
framhålles som en ännu på långt när ej

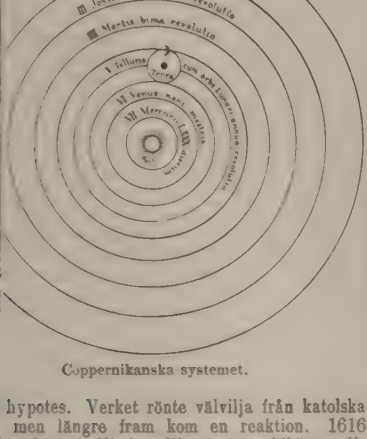

Coppernikanska systemet.

hypotes. Verket rönte välvilja från katolska
men längre fram kom en reaktion. 1616
os det på "index librorum prohibitorum",
n det affördes först 1757. Den nyaste upp-
tgafs 1873 på föranstaltande af Coppernicus-
en i Thorn och utkom 1879 på tyska. Litt.:
"Nicolaus Coppernicus" (1883—84), och
"Nikolaus Copernicus" (1898). A. N—r.

et [kåpå], ett i schweiziska kantonen Vaud
, på Genèvesjöns strand, vid järnvägen Genève
nne, beläget slott, bekant som vistelseort för
nska författarinnan fru de Staël, hvilken
ng sig samlade en skara framstående män:
ssure, A. W. v. Schlegel, Sismondi, Cha-
Benj. Constant. Fru de Staël och hennes
Necker, äro begrafna vid C. Slottet eges nu
grefve d'Haussonville, som är gift med en
tter till fru de Staël.

ino, Michele, italiensk lärd och politiker,
i Alba i Piemonte, verkade i Turin som
italienska språket och litteraturen samt blef
rofessor vid därvarande universitet. C. var
de gånger undervisningsminister: apr.—okt.
Rattazzis sista ministär, mars 1876—mars
nder Depretis, dec. 1878—juli 1879 under
och apr. 1884—febr. 1888 ånyo under De-
1876 lyckades C., hvilken som deputerad
tillhörde vänstern, genomföra en lag om
risk folkskoleundervisning. 1880 och 1884
deputeradekammarens president. Han afled
1901. — Bland C:s skrifter märkas hans
om Petrarca (1844), *Parole al popolo*
(1848) och en mängd bidrag till tidskriften
a contemporanea".

po (it.), "kruka", namn på några föråldrade
ra rymdmått: piemontesiskt spannmålsmått
= 2,88 l.; i Lucca oljemått = 96,32 l.; i nordöstra
Italien = $^1/_{10}$ l.

Copra, *tekn.* Se Kokospalm.

Coprinus Pers., *bot.,* Bläcksvampsläk-
tet, växtsläkte af fam. *Agaricaceæ* bland *Hyme-*
nomycetes. Det utmärker sig därigenom att de
tätt intill hvarandra stående sporskifvorna (lamel-
lerna) hastigt sönderflyta till en bläcklik vätska, som
färgas genom de svarta sporerna. En af våra bästa
och allmännast förekommande ätliga svampar, *Copri-*
nus comatus Bott., fjälliga bläcksvam-
pen, tillhör detta släkte. Denna art igenkännes
på sin klocklikt cylindriska hatt med i fransade fjäll
upplöst hud och på sin med en ring försedda fot.
Den växer i täta hopar på fet gräsmark och är
användbar endast så länge den är ung, då
sporskifvorna ännu äro hvita eller ljust brun-
aktiga. V. W. (G. L—m.)

Copris, *zool.* Se Dyngbillar.

Cōpula (lat.), band. Se Kopula.

Copyhold [kå'pihåuld], eng., kallas jord, som
rättsligen sedt är del af en egendom (*manor*), men
innehafves i feodala former af en jordbrukare (*copy-*
holder), hvars enda formliga rättstitel till jorden
är en afskrift (*copy*) af gårdsrättens jordregister
(däraf namnet *copyhold*). Ehuru innehafvarna ur-
sprungligen saknade bestämda rättigheter gentemot
egendomens herre ("the lord of the manor"), ut-
vecklade sig sådana snart genom häfd, och copyhold
har med tiden blifvit allt mindre skild från vanlig
engelsk jordeganderätt (jfr Freehold); men den
är fortfarande betungad med flera ålderdomliga och
obekväma afgifter till egendomens herre vid öfver-
låtelse o. s. v. Man har därför sedan midten af
19:e årh. sträfvat efter att underlätta dess öfver-
gång till full eganderätt, och en sådan förvand-
ling kan nu ske genom jordbruksdepartementets
beslut i hvarje särskildt fall, efter begäran från
endera parten (den gällande lagen härom är af år
1894). E. Hkr.

Copyright [kå'pirāit], eng. (af *copy*, kopia, af-
tryck, och *right*, rättighet), förlagsrätt, litterär
eganderätt.

Coquand [kåkā'], Henri, fransk geolog och
paleontolog, f. 1813 i Aix (Provence), d. 1881
i Marseille. Hans förnämsta arbeten behandla södra
Frankrikes kritsystem, för hvilket han genomförde
en ny étageindelning. Han bearbetade monografiskt
kritsystemets Ostrea-arter. A. Hng.

Coquard [kåkār], Arthur, fransk tonsättare,
f. 1846 i Paris, blef 1870 jur. doktor och deltog i
kriget 1870—71 vid försvaret af Paris, hvarefter
han återupptog sina musikstudier för César Franck.
C. har komponerat bl. a. balladen *Le chant des*
épées (1876), åtskilliga större körverk, operorna
Le mari d'un jour (1886), *L'oiseau bleu* (1894)
och *La troupe Jolicœur* (1902) m. fl., en orkestersvit
och sångromanser. Han har författat en biografi öfver
César Franck (1891) och det prisbelönade arbetet
De la musique en France depuis Rameau (s. å.).

Coquelin [kåklā'], Charles, fransk national-
ekonom, f. 1803, d. 1852, medutgifvare af "Dic-
tionnaire de l'économie politique" (1852—53), var
en ifrig förkämpe för frihandelns införande i Frank-
rike. Af hans skrifter må nämnas *Du crédit et des*
banques (1848; "Om krediten och bankväsendet",
1854).

Coquelin [kåklĕ'], franska komiska skådespelare. — 1. Benoît Constant C., kallad C. aîné (''C. den äldre''), f. 23 jan. 1841 i Boulogne-sur-mer, bagarson, hade Regnier till lärare vid konservatoriet, debuterade 1860 med framgång på Théâtre français och befordrades redan 1864 till societär vid denna scen. Han tycktes skapad till att tolka Molières betjänter, en *Scapin*, *Alain* o. s. v., utmärkte sig äfven såsom *Figaro* och behärskade med tiden en mängd olika karaktärsroller. Till följd af tvistigheter med Théâtre français angående rättigheten att uppträda utom densamma lämnade han 1886 denna scen och företog med egen god trupp under tre år turnéer i Europa och Amerika. C. tillhörde åren 1890—92, tog 1895 engagemang vid Sarah Bernhardts Renaissance-teater och var från 1897 några år administratör vid Porte-Saint-Martin-teatern. Vidsträckta konstresor har han fortfarande företagit och därunder gjort sitt namn berömdt i fyra världsdelar. Sverige har han besökt tre gånger (1881, 1889 och 1903). — Genom den lifsvärme, som genomströmmar hans framställningar, har C. eröfrat sig en af de främsta platserna bland samtidens skådespelare, fastän uttrycksmedlen icke äro de fördelaktigaste, i det att han är kortväxt och har ett föga vackert ansikte samt en ganska skarp, smattrande röst. Frodigheten i hans komiska fantasi och muntra humör har till motvikt ett skarpt förstånd och en tidigt skolad stilkänsla. Hans minspel är ytterst rörligt, replikbehandlingen naturlig och ej sällan genialisk; ypperligt funna smådrag göra hans figurer lifslefvande. Till hans mest karakteristiskt gjorda roller höra för öfrigt hans dråpligt ogenerade *Mascarille* i ''Les précieuses ridicules'', *Tartuffe*, som han gör till en afgjordt komisk figur, *Gringoire*, där han låter ett känslofullt rörande drag spela starkt in, *Hertigen af Septmonts* i ''L'étrangère'', *Don Annibal* i ''L'aventurière'', *Destournelles* i ''Mademoiselle de la Seiglière'' samt *Cyrano de Bergerac* i Rostands liknämnda drama, där han med styrka framhåller rollens patetiska element. C:s föredrag af patriotiskt eldande och tröstande stycken under krigsåret 1870—71 ledde till ett varaktigt vänskapsförbund mellan honom och statsmannen Gambetta. C. har äfven framträdt som skriftställare, med bl. a. *L'art et le comédien* (1880). *Les comédiens par un comédien* (1882), *L'art de dire le monologue* (1884, tills. med brodern Ernest) och *L'art du comédien* (1894).

2. Ernest Alexandre Honoré C., den föregående broder, kallad C. cadet (''C. den yngre''), f. 1848, genomgick likaledes konservatoriet i Paris, debuterade 1867 på Odéon-teatern, anställdes 1868 vid Théâtre français och har sedan 1879 varit societär därstädes. God komiker, har C. genom sin verve och kvickhet vunnit bifall både inom den klassiska repertoaren och i moderna roller. Han är dessutom en ypperlig framställare af monologer, bland hvilka flera skrifvits enkom för honom, har författat bl. a. *Le monologue moderne* och *Le rire* (1887).

3. Jean C., den förstnämndes son, f. [illegible] utbildade sig under faderns ledning i dennes [illegible] tillhörde 1890—92 Théâtre français, 1894 Renaissance- och 1898—1903 Porte-Saint-Martin-teatern samt blef sistnämnda år meddirektör på Gaîté-teatern, alla i Paris. E.

Coquerel [kåkrä'l]. 1. Athanase Laurent Charles C., fransk protestantisk predikant, teolog, f. 1795, blef 1816 prästvigd i Monta[illegible] samt kallades 1818 som predikant till Amster[illegible] och 1830 till Paris, i hvars protestantiska [illegible]storium han invaldes 1833. Åren 1830—33 [illegible] han ''Le protestant'' och 1834—36, tillsam[illegible] med Artaud, ''Le libre examen'', i hvilka [illegible] tidskrifter han med samma oförskräckthet som [illegible] predikstolen förfäktade den fria forskningens [illegible] tigande på det religiösa området. 1841 upp[illegible] han tidskriften ''Le lien'' i syfte att åstad[illegible] en försoning mellan det ortodoxa och det frisi[illegible] partiet i Frankrikes reformerta kyrka. Efter fe[illegible] revolutionen (1848) invaldes han i nationalfö[illegible]lingen, där han slöt sig till de moderate re[illegible]kanerna, och 1849 blef han medlem af lagstif[illegible] församlingen. Efter statskuppen 1851 höll ha[illegible] aflägsnad från det politiska lifvet. C. var en [illegible]ket produktiv homiletisk författare och en af si[illegible] förnämste predikanter. Död 1868. — Bland [illegible] arbeten må nämnas *Biographie sacrée* (1827–[illegible] *Histoire sainte ou analyse de la bible* (1839) [illegible] *ponse au livre du docteur Strauss: La vie de* [illegible] (1841), *Orthodoxie moderne* (1842), *Christ* [illegible] (1858) och *Sermons* (1842—56). På svenska [illegible] ''Den andra döden och de eviga straffen. T[illegible] predikningar öfver Joh. uppenb. 2: 11'' (1864

2. Athanase Josué C., den föregå[illegible] son, fransk protestantisk predikant och teolo[illegible] 1820, studerade i Genève och blef sedan [illegible] stantisk präst i Nîmes. 1847 utnämndes han till aumônier vid collège Chaptal och anställdes 1850 som vice pastor vid en församling i Paris. Till följd af en uppsats om Renans ''Vie de Jésus'' blef han på en presbyterialsynod (1864) förbjuden att utöfva det prästerliga ämbetet. Denna åtgärd framkallade en liflig strid mellan det ortodoxa och det liberala partiet, hvilket senare satte C. i tillfälle fortsätta sin verksamhet som predikant, i [illegible] egenskap han var mycket rikt begåfvad. [illegible] som teologisk skriftställare hade han en [illegible] dande och inflytelserik plats bland sina sa[illegible] Efter sin fader öfvertog han redaktionen af [illegible] lien''. Han var dessutom en bland medarbe[illegible] i ''Nouvelle revue de théologie''. Död 1875. [illegible] förnämsta arbeten äro: *Des beaux-arts en* [illegible] (1857), *Jean Calas et sa famille* (1858), *La f* [illegible] *Barthélemy* (1859), *Précis de l'église ré*

Le catholicisme et le protestantisme etc. *Libres études* (1867). *La conscience et la* .) och *Quelle était la religion de Jésus?* På svenska finnes "Två religiöst-historiska gar" (1873).

elles [kåkrä'l], fr. (af *coque*, nötskal, ägg- lat. *concha*, mussla), *her.*, tre gröna has- i sina hylsor sittande på samma stjälk.

s [kåks], Gonzales (egentl. Gonzalo , flamsk figurmålare, f. 1614 i Antwerpen, 1684, var en mycket eftersökt konstnär, tade för många högt uppsatta personer, insarna af Oranien, Karl I af England, n af Brandenburg o. s. v. Han var elev Peeter Brueghel d. y. och sedan af David d. y., som blef hans svärfar. Bland hans nå nämnas *Karl I af England*, *Prinsen af* m. fl. Särdeles lyckade äro hans sirligt ant utförda små kvinnoporträtt, hvilka äro grupperade genreartadt, till s. k. ionsstycken. C. har kallats "van Dyck i ". (O. G—g.)

t [kå'kit], en ö, 40 km. n. om Newcastle, km. från land, omgifven af farliga ref. n storlek af 6,5 har och tillhör hertigen umberland. På sydvästra sidan ligger en borg, i hvars torn nu brinna två fyrar. är af de kringliggande refven skyddad för ar utom nordliga och nordöstliga.

nbo [kåki'mbå]. 1. Provins i republiken llan prov. Atacama i n. och Aconcagua 62 kvkm. 193,193 inv. (1903), hvilka mest dalarna. Östra delen är uppfylld af An- å hvilkas västra sluttning finnes en hög- nomfluten af floderna Coquimbo, Limari pa. Bortsedt från dessas dalar, är landet en öken till följd af den ringa nederbörden . per år; i norra delen t. o. m. blott 7,9 nderna nå i Cimo Porongos 6,252 m. höjd rika på silfver (Quitana, Condoriaco, Ar- Rodeito) samt koppar (Tamaya, Ovalle). är möjligt blott genom konstgjord bevatt- producerar utom spannmål fikon och vin. är boskapsskötseln. Hufvudstad är La — 2. Stad i nämnda provins, vid floden op i hafvet, genom järnväg förenad med elägna La Serena och med Ovalle. Omkr. . Stor och säker hamn; export af koppar- ermalm. C. anlades 1543.

at.), hjärta. — Om *cor bovinum* och *cor* se Hjärtsjukdomar.

latinska namnet på staden Cori.

as och Coraciidæ, *zool.* Se Blå-

'neæ, *bot.* Se Kalkalger.

orhi'za *innata* R. Br., Korallrot, *bot.*, lågväxt (6—30 cm. hög), gul saprofyt ernas familj. Stjälken är omfattad af blad- or. Blommorna äro små, gula, med hvit- ta vid basen violettprickig läpp, och sitta lase. Rotstocken är korall-likt förgrenad, a, köttiga, hvitgula grenar; rötter saknas. finnes endast i fruktämnet. Korallroten skuggiga, fuktiga platser med dyjord, i h vid kärr, här och där från Tor- ark ned till Sveriges sydligaste provin- O. T. S. (G. L—m.)

Cora'llium, *zool.* Se Korall.

Corangi. Se Coringa.

Co'rantijn, holländskt namn på floden Corentyne.

Corăto, stad i italienska prov. Bari (Apulien). 41,573 inv. (1901). Tillverkning af olja, vinsten och läder. Sydväst om C. på en höjd ligger det af Fredrik II byggda, nu restaurerade slottet Castel del monte.

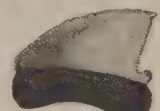

Corax, *paleont.*, ett under krittiden lefvande hajsläkte, stående nära blåhajen. I Skånes kritkalksten finnas tänder af en hithörande art, *C. Lindströmi* Davis (se fig.), bevarade. A. Hng.

Corbeil [kårbä'j], arrondissemangshufvudstad i franska depart. Seine-et-Oise, vid floden Essonnes utlopp i Seine. 9,632 inv. (1901). Ur- och remtillverkning, kvarndrift, handel med spannmål, mjöl och boskap.

Corbeille [kårbä'j], fr., korg; på Paris' och Wiens börs den plats, som är börsagenterna förbehållen. — C. de mariage [de mariā'j], brudgåfva, som brudgummen öfverlämnar i en prydd korg.

Corbeny [kårbəni], mlat. *Corbiniacum*, köping i franska depart. Aisne. 769 inv. (1901). Det hade fordom ett slott, hvari Karl den store efter sin broder Karlmans död 771 utropades till konung öfver hela frankiska riket.

Corbey. Se Corbie.

Corbie [kårbī], Corbey l. Corvey, stad i franska depart. Somme, vid floden Somme. 3,775 inv. (1901). Ylle- och bomullsindustri. I denna stad, som under medeltiden hette *Corbeia*, stiftades 662 af Klodvig II:s gemål Batilda, ett benediktinkloster, som benämndes Corbeia och fick tillägget "det gamla", sedan det (822) anlagt dotterklostret Corbeia, eller Korvey, i Westfalen. Af klosterkyrkan (från 15:e årh.) kvarstår endast hufvudskeppet, stympadt; det eger ett af medeltidens förnämsta konstverk, en staty af Batilda. Jfr Ansgarius och Korvey.

Corbières [-ār], bergsträckning i franska depart. Aude och Pyrenées-orientales, i östra delen af Pyreneerna. Kulminerar i Puy-de-Bugarach (1,231 m.).

Corbigny [kårbinji], fordom namn på Philippeville.

Corbiniăcum, under medeltiden namn på Corbeny.

Corbould [kå'bāuld], Edward Henry, engelsk målare, f. 1815, d. 1905, son af målaren och tecknaren Henry C. (f. 1787, d. 1844). Han började med att teckna illustrationer, men täflade 1843 till dekoreringen af Westminster hall och vann pris för en stor komposition. Därpå försökte han måla fresker, men slutade som akvarellmålare. Hans arbeten i denna genre, som utmärka sig för föga vanliga dimensioner, berömmas för rikedom i färgtoner, skicklig faktur och dramatisk rörelse i kompositionen. Sådana äro *Pesten i London 1344*, *Den sköna Rosamunda*, *Canterbury-pilgrimerna*, *Bildstormarna i Basel*, *Salomes dans inför Herodes*, *Äktenskapsbryterskan*, *Scen ur operan "Profeten"* och *Arthurs död*.

Corbŭlo, Gnæus (förk. Cn.) Domitius, utmärkt romersk fältherre. Under kejsar Claudius vann han stora framgångar i Germanien, bl. a. mot chaukerna (47), men hindrades att fullfölja sina

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

omfattande fälttågsplaner. Emellertid sysselsatte han sina soldater med anläggande af en strategiskt viktig kanal mellan Rhen och Maas (*Corbulonis fossa*), antagligen den nuv. Fliet. Som prokonsul i Syrien förde han senare med framgång krig mot parterna, men väckte omsider afund och fruktan hos Nero. På kejsarens befallning måste han döda sig själf 67 e. Kr. Se Tac. Ann. XV. 1—18.

Co'rchorus L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Tiliaceæ*. Arterna förekomma i varmare länder öfver hela jorden. De äro örter eller halfbuskar med små, gula blommor. Bastet af *C. capsularis* L., inhemsk i Ostindien, men odlad öfverallt i tropikerna, lämnar ett spinnämne af stor vikt, kalladt jute. *C. olitorius*, som äfven är inhemsk i Ostindien, odlas för samma ändamål samt för de unga skottens och bladens skull, hvilka utgöra omtyckta grönsaker. Jfr Beklädnadsväxter, sp. 1238. Ldt. (G. L—m.)

Corchorus olitorius.

Corcoran [kå'kərən], William Wilson, nordamerikansk finansman och filantrop, f. 1798 i Georgetown, en förstad till Washington, son till en irländsk immigrant, öppnade 1837 i Washington bankiraffär och vann snart så stort anseende, att han fick bemedla nästan alla Unionens statslån. Under mexikanska kriget 1846—48, då ett af honom afslutadt sexprocents statslån, af hvilket C. innehade 12 mill. doll., visade fallande tendens, sökte och fann han bistånd hos Londons förnämste bankirer, och då lånet inom kort steg betydligt i kurs, vardt detta grundvalen till hans stora rikedom. C. upphörde 1854 med bankirrörelsen och egnade sig åt välgörenhetsvärf. Död 1888. — C. var en af Amerikas största och intelligentaste donatorer till allmännyttiga ändamål. Han anlade 1850 den vackra kyrkogården Oak hill i Georgetown och skänkte den till staden Washington, åt hvilken han några år senare donerade sin stora tafvelsamling, det berömda Corcoran-galleriet, jämte 1 mill. doll. till dess underhåll. C. inrättade äfven i Washington en storartad asyl för nödställda bildade kvinnor och lämnade stora legat till Columbia-universitetet i New York och en mängd andra vetenskapliga institutioner.

Cor co'rdium (lat.), "hjärtanas hjärta", inskrift på skalden Shelleys graf.

Corcovádo, vulkan i chilenska prov. Chiloé, vid Corcovadoviken, som skiljer ön Chiloé från fastlandet och i hvilken floden C. mynnar ut. 2,289 m.

Corcȳra, det latinska namnet på ön och staden Korfu.

Corcȳra nigra ("mörka C."), det latinska namnet på ön Curzola.

Corda, August Karl Joseph, österrikisk botanist, paleontolog, f. 1809 i Reichenberg, Böhmen, idkade 1829—30 medicinska studier i Prag, sedermera skaffa sig uppehälle såsom teckn litograf, tills han 1835 blef föreståndare för de logiska afdelningen af böhmiska nationalmu Prag. Han företog 1847 på furst F. v. Co Mansfelds uppdrag en resa till Texas. Den å på hvilken han i sept. 1849 med stora sa återvände, öfvergafs i Atlanten af besättning förolyckades med passagerare och allt. C:s bot arbeten behandla företrädesvis växternas inre nad samt lägre organismer. Bland dem m *Genera hepaticarum* (1828), *Monographia rhi marum et hepaticarum* (1829) samt arbeten öf mikroskopiska organismerna i Karlsbads (1835 och 1840); vidare *Icones fungorum h cognitorum* (5 dlr, 1837—42; en 6:e del 1854 af J. B. Zobel), *Prachtflora europ schimmelbildungen* (1839), *Anleitung zum s der mycologie* (1842) m. fl. I Sternbergs such einer geognostisch-botanischen darstellu flora der vorwelt" författade C. *Skizzen zu gleichenden phytotomie vor- und jetztwelt pflanzen*, och i Reuss' "Versteinerungen de mischen kreideformation" (1846) beskref ha *fossilen pflanzen der böhmischen kreideform* Hans förnämsta paleobotaniska arbete är doc *träge zur flora der vorwelt* (1845), hvilket af de första, som behandla de fossila växterna struktur och hvilket åtföljes af 60 väl tafior. Äfven på det zoopaleontologiska o gjorde sig C. känd genom det tillsammans Hawle utgifna arbetet *Prodrom einer monogr der böhmischen trilobiten* (1847). A

Cordaia'nthus, *paleobot.* Se Cordaitai

Cordaica'rpus, *paleobot.* Se Cordaitai

Cordaio'xylon, *paleobot.* Se Cordaitai

Cordaitāles, *paleobot.*, en klass af gymn mer, hvilka lefde under den paleozoiska (devon—perm) och hvilkas förnämsta represen det af Unger uppställda och efter Corda u lade släktet *Cordaites*, som numera, tack v synnerhet Grand' Eurys och B. Renaults und ningar, är särdeles fullständigt kändt. Cordai en trädartad växt med rak, smärt stam, som högt upp grenade sig till en tät krona, hvar när uppburo de stora bandlika bladen. Höjd olika hos olika arter och kunde stundom nå till 30 à 40 m., med en stamgenomskärni basen af sannolikt bortåt 1 m. eller kanske Bladen voro spiralställda, parallellnerviga, o och kvarlämnade på grenarna vid sitt affallan ställda ärr. Efter bladens olika form har m skilt olika släkten eller undersläkten, såso typiska släktet *Cordaites* l. *Eu-Cordaites* (s med trubbiga spad- eller tunglika blad, hvilk dom kunde nå en längd af 1 m. med en af 15 cm. *Dorycordaites* hade något kortar settlika, spetsiga blad, hvaremot bladen ho *cordaites* voro gräslika, halfmeterlånga och c centimeterbreda. I det hela taget måste därt den hafva företett en viss likhet med bla *Dracæna* eller *Yucca*. Stammens inre bygg verensstämde i det stora hela med barrträdens var märgen betydligt större, proportionsvis lika stor som hos cykadeerna. Denna m dessutom i många fall uppdelad i tvärgående formade partier, antagligen beroende där

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

centrala del icke kunde följa stammens äxt och därför brast sönder. Utfyllningar af n bilda därför cylindrar med tvärgående, a insnöringar och beskrefvos förr såsom ett

ren med blad, blomsamlingar samt en knopp af Eu-Cordaites (förminskad).

fossil, *Artisia* eller *Sternbergia* (fig. 2). *Cordaioxylon*, var byggd såsom hos *Arau-* beskrefs därför, innan samhörigheten med var ådagalagd, såsom *Araucarioxylon* (äf- *oxylon)*. Ringportrakeiderna i den sekun- en bilda två eller flera rader och äro så tättställda, att deras begränsning blir sexkantig. Märgstrålarna voro smala. Barken hos de stora stammarna var mycket tjock. De affallna bladen förekomma i Frankrikes stenkolsformation på sina ställen till så stor mängd, att de gifvit upphof till kolflötser. Hos kiselvandlade blad ha de finaste detaljerna af dessas inre byggnad kunnat iakttagas; denna er- småbladens byggnad hos cykadeerna. In- r förekomsten af en tydligt utbildad palis- (se B l a d, sp. 620) hos vissa arters blad, an däraf sluta, att de varit utsatta för Blommorna voro skildkönade och samlade eller ax, *Cordaianthus*, som utgingo di- stammen och som, innan samhörigheten aites var ådagalagd, kallades *Antholithus*. rdes af små knopplika han- eller hon- a i axeln af ett stödblad och till det randra tämligen lika. Hanaxen (fig. 3) utgjordes af kring en tjock axel ställda fjällika blad, af hvilka de öfre i sina spetsar uppburo flera

rti af en utfyll- arna) af märghå- daites, en s. k. ²/₃ nat. storl.

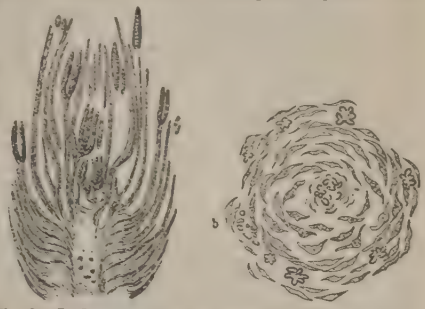

Fig. 3. Cordaianthus Penjoni, hanax af en Cordaites 4—5 gånger förstoradt; *a* längd-, *b* tvärgenomskärning. På den senare synas flera tvärgenomskärningar af sex intill hvarandra ställda pollensäckar.

(vanligen sex) från hvarandra skilda cylindriska pollensäckar; stundom kunde äfven något af de nedre bladen vara fertilt. Pollenkornen äro stora och visa i sitt inre ett af flera celler bestående prothallium. Honaxen (fig. 4) utgjordes likaledes af en samling fjällika blad, i hvilkas bladvinkel de axillära, upprättstående fröämnena hade sin plats i spetsen af korta, med förblad försedda axlar. I deras pollenkammare träffas ofta de karakteristiska pollenkornen. Fröna, som ofta synas varit ensamma i axet, öfverensstämma till sin byggnad mest med cykadeernas, men äro plattade från två sidor, bilaterala, symmetriska. De kallades af Renault *Cordaicarpus* och äro ofta af hjärtlik form, därför äfven benämnda *Cardiocarpus*, som dock lämpligast användes som kollektivnamn för hjärtlika fossila frön i allmänhet. Att i några

Fig. 4. Cordaianthus Williamsoni, ett honax af Cordaites i (något sned) längdgenomskärning, 5 gånger förstoradt. Till vänster ett fröämne (*a*) på en med förblad (*v*) försedd sidogren.

Fig. 5. Cardiocarpus Lindleyi, frösamling med skaftade frön. Nat. storlek.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

fall (fig. 5) fröställningen har långt skaftade frön torde antagligen bero därpå att fröskaften efter befruktningen blifvit förlängda.

I intet af de många kiselvandlade, från stenkolsperioden härrörande gymnospermfrön, som blifvit undersökta, har man funnit något embryo, och man antager därför, att detta utvecklades först i samband med groningen.

Klassen C. kan sägas i sig förena karaktärer af såväl cykadofyter som barrträd och ginkgoväxter, på samma gång som den i viktiga fall afviker från alla. A. G. N.

Cordaïtes Unger. Se Cordaitales.

Corday d'Armans [kårdä darmä'], Marie Anne Charlotte, Marats mörderska, föddes 1768 nära Caen och var dotter till en adelsman. Hon härstammade från en syster till sorgespelsförfattaren Pierre Corneille och lärde sig redan som barn beundra de heroiska karaktärerna i dennes tragedier. Sedan hennes mor afled, 1782, sattes hon i klosterskolan Abbaye-aux-dames i Caen, där hon väckte uppseende genom sin ifriga läslust. Då klosterskolan 1790 upphäfdes, flyttade hon till en släkting, fru Lecoutelier de Bretteville i Caen. Hon lefde där i den största tillbakadragenhet, hufvudsakligen sysselsatt med läsning. Hennes älsklingsförfattare voro Corneille, Rousseau, Voltaire och framför allt Plutarchos, hvars idealiserade skildringar af Greklands och Roms hjältar väckte hennes svärmiska beundran. Hyllande upplysningstidehvarfvets idéer, följde hon uppmärksamt franska revolutionens händelser och anslöt sig med hänförelse till girondisterna. Efter statshvälfningen 31 maj 1793 lärde hon personligen känna Barbaroux och andra proskriberade girondister, som sökte en tillflyktsort i Caen. Deras vältaliga skildringar af Marats tyranni tyckas hafva framkallat mordtanken i den frihetsälskande flickans sinne. Utan att därtill vara uppmanad af Barbaroux eller någon annan girondist, fattade hon beslutet att med uppoffring af sitt eget lif befria Frankrike från tyrannen. Lugnt och tystlåtet uppgjorde hon sin plan. Under förevändning af att vilja söka upplysningar om en emigrerad väninna reste hon till Paris, dit hon ankom 11 juli. Följande dag skref hon ett bref till Marat, hvari hon bad om ett samtal, emedan hon hade viktiga underrättelser att meddela om de proskriberade girondisterna. Då hon ej fick något svar, begaf hon sig på morgonen 13 s. m. till det hus, där Marat bodde. Hon afvisades, men kl. 7 på aftonen samma dag återkom hon och lyckades blifva mottagen. Marat satt i sitt badkar, då hon trädde in. Han frågade om hennes ärende. Hon svarade, att hon ville meddela honom namnen på de girondister, som flytt till Caen, och uppgifva, hvar de bodde. Medan hon dikterade, skref Marat upp namnen och adresserna. "Det är bra", utbrast han plötsligen, "inom åtta dagar skola de alla komma under giljotinen". Ke[rsner] hade han sagt dessa hotande ord, förrän hon [stack] en knif i bröstet på honom. Marat hann blott [utstöta] ett par ord, därefter sjönk han död tillbaka i [badet]. C. gjorde icke något försök att fly. [Hon] arresterades och fördes till fängelset. 17 juli [dömdes] hon inför revolutionstribunalet. Dödsdomen verkställdes samma dag på kvällen. Med oförfärdad mod besteg hon schavotten. Till det sista [visade] hon i den fasta öfvertygelsen, att hon gjort sin plikt. "Jag har", sade hon i fängelset, "dödat *en* människa för att rädda hundratusen". Jfr vidare Chéron de Villers, "Charlotte de Corday" (1865), och Vatel, "Charlotte de C. et les girondins" (1872).

Cordelier-klubben [kårdəliē-], fransk politisk klubb. Se Cordeliers.

Cordeliers [kårdəliē], fr., egentl. "repbärare", ursprungligen ett franskt binamn på franciskanermedlemmar, hvilka kring lifvet buro ett rep (*corde*), men vanligen beteckning för en ryktbar klubb under den första franska revolutionen, cordeliklubben. Sedan staden Paris' 60 distrikt i juni 1790 af den konstituerande nationalförsamlingen blifvit upphäfda, grundade medlemmarna af det förutvarande cordelierdistriktet i juli 1790 en revolutionär klubb, som till en början höll sina sammanträden i cordelierklostrets kyrka och kallades *société des cordeliers, société des amis des droits de l'homme et du citoyen*. Dess mest bemärkte medlemmar voro Danton, Legendre, Marat, Fabre d'Eglantine, Camille Desmoulins, Hébert och Anacharsis Cloots. Till en början under Dantons ledning, utvecklade klubben ett stort inflytande i Paris, hade stor del i åtskilliga af de parisiska upploppen och uppträdde alltid i strid med jakobinklubben, i synnerhet mot Marats och Héberts ledning för de våldsamma ytterlighetsåtgärderna under revolutionen. Efter sistnämndes fall (24 mars 1794) sökte klubben, utan all betydelse, förgäfves försona sig med jakobinerna och försvann därefter småningom. 1791 utgaf den en tidning: *Journal du club des cordeliers*, och Camille Desmoulins förfäktade i sin tidning "Le vieux cordelier" dess åsikter, tills hans trädande mot skräckväldet förmådde klubben att desavuera honom (11 jan. 1794) såsom icke radikal. E.

Cordelleagi [-a'dji], Andreas. Se Prati.

Co'rdia L., *bot.*, ett till fam. *Borraginaceæ* hörande, artrikt släkte, innefattande tropiska träd eller buskar. I olikhet med flertalet borraginaceer hafva dessa växter en stenfrukt. Bastet af *C. myxa folia* Roxb. (narawali fibre) och några andra arter nyttjas i Ostindien till förfärdigande af grofvare väfnader, tåg o. d. Vissa arters ved utgör ett s. k. "rosenträ" och begagnas till virke; så t. ex. [ved] af *C. abyssinica* R. Br. och af *C. Myxa* L., hvilkas senares frukter, hvilka äro stora som plommon, nyttjas i Ostindien till födoämne och som läkemedel. Äfven *C. latifolia* m. fl. arter hafva ätliga frukter. Jfr Anacahuite-te. Ldt. G.

Cordier [kårdiē], Pierre Louis Antoine, fransk geolog och mineralog, f. 1777 i Abbeville, d. 1862 i Paris, var 1819—60 professor i geologi vid Jardin des plantes i Paris. C. utförde under sin tid utmärkta observationer angående jordens

ar bland de förste, som bekämpade L. v. ri om höjningskratrar, samt föreslog redan ny metod för undersökning af bergarter ring och separering af de olika mineral- elarna). A. Hng.

[kårdiē], Henri Joseph Charles, ilptör, f. 1827 i Cambrai, gick 1845 in i beaux-arts och blef lärjunge till Rude. fter en vacker debut 1848 kände sig dra- studium af olika människoraser, fick han s bekostnad göra en resa till Afrika och en, där han studerade de olika typerna ställde dem i statyer och grupper, ibland e eller utstyrda med olika stenarter, t. ex. porfyr. Hit höra byst af *Said Abdallah*, *Venus*, neger- och mongoltyper, *Grekisk udinna från Algeriet*, *En mulattska*, *Arab- ellah från Kairo*, *Arabisk sjejk* o. s. v. utförde han porträttstatyer, såsom *Colum-* 4, för Mexico), *Ryttarstaty af Ibrahim* Kairo), stoder af *Aposteln Jakob*, af *S:te* amt byster, såsom af *Kejsarinnan Eugé- ral Boulanger* m. fl., och äfven allegoriska logiska bilder, såsom *Harmonien* och *Poe-* yatider för Stora operans i Paris foajé, samt *Aurora* och *Skymningen* (1889).

r [kårdiē], Henri, fransk lärd, f. 1849 rleans, Nord-Amerikas förenta stater, har sig särskildt med Kina, där han lefvat och med förbindelserna mellan Europa och östern. Bland hans många arbeten må nämnas hans uppsats om *Les débuts de la c royale de Suède en extrême orient* (i den dning af orientalistkongressen i Stockholm professorerna vid école des langues orien- aris utgifna "Recueil"). Chr. Sch.*

rit, Kordierit, *miner.*, ett efter den mineralogen P. L. A. Cordier uppkalladt n-magnesiumsilikat ($2MgO \cdot 2Al_2O_3 \cdot 5SiO_2$). tt glaslikt, genomskinligt eller halfgenom- stundom kristalliseradt mineral af oftast olblå färg; starkt trikroitiskt (dess gamla kroit således oriktigt). De renaste och varieteterna, särskildt de från Ceylon, till bijouterivaror (s. k. "luchssafir"). n är ej sällsynt och träffas, såväl i Sverige ra länder, i gnejs samt klorit- och glimmer- h andra kontaktmetamorfoserade sediment. stor benägenhet att vittra, och därigenom n mängd ofta med glimmerfjäll betäckta rfoser: pinit, gigantolit, falunit, praseolit, klorofyllit, huronit, esmarkit, weissit, piniten bildar omvandlingens ändresultat r hufvudsakligen af muskovit och biotit. n kallas äfven dikroit, iolit, stein- uchssafir, vattensafir, polykroit, peliom P. T. C. (A. Hng.)

eras [kårdiljēras]. Se Anderna.

tekn. Se Kordit.

ba (Córdova). 1. Provins i spanska t Andalusien. 13,727 kvkm. 455,859 inv. 33 på 1 kvkm. Provinsen, som i n. upp- Sierra Morena och högslätten Los Pedro- omflytes af Guadalquivir, som inom den flera bifloder, bl. a. från v. den ansenliga öder om Guadalquivir ligger den fruktbara de C.

2. Hufvudstad i ofvannämnda provins, amfiteatraliskt belägen på högra stranden af floden Guadalquivir och på sluttningen af Sierra de C., i en af trädgårdar, landtställen, orange- och olivlundar uppfylld nejd, 104 m. ö. h. 58,275 inv. (1900). C., som är omgifvet af gamla murar med stora torn, är en af Spaniens mest förfallna städer, som väcker vemodiga tankar vid minnet af dess forna glans. Om man undantager de nya förstäderna och hufvudgatan Callereal, som går genom hela staden, har den smala, krokiga gator, begränsade af gamla, oansenliga och fallfärdiga hus. Dess förnämsta prydnad är katedralen, ursprungligen en

Vy från Córdoba. I bakgrunden katedralen (moskén), i förgrunden den romersk-moriska bron öfver Guadalquivir, till höger det moriska Carahola-tornet.

morisk moské (La mezquita), byggd 786—990 och 1238 förvandlad till kristen kyrka. Det yttre är kalt och utan prydnader, men det inre utmärker sig genom stilens skönhet och byggnadsämnenas dyrbarhet. Det inre är 173 m. långt, 130 m. bredt, men har blott 11,5 m. höjd samt är prydt med omkr. 850 pelare af marmor, porfyr, jaspis och breccia. Pelarna bilda från n. till s. 19 och från v. till ö. 36 gångar eller skepp. Utom katedralen har C. 15 andra kyrkor, många f. d. kloster, ett till stor del i ruiner liggande moriskt konungapalats med präktig trädgård, en alcazar (morisk borg), nu använd som stuteri, och ett kalifbad; äfven den 223 m. långa stenbro, som för öfver till förstaden Campo de la Verdad, och kastellet Carahola härstamma från morernas tid; från nyare tid härröra det biskopliga palatset, ett par teatrar och en tjurfäktningsarena. C. är biskopssäte och har ett prästseminarium, en läroanstalt för matematik och teckning, en veterinär- och en landtbruksskola samt ett konstmuseum. Industri och handel äro obetydliga mot förr; särskildt har fabrikationen af det bekanta glanslädret (karduan) nästan upphört. Dock idkas någon tillverkning af guld- och silfverarbeten samt lervaror. Trakten är bekant för sin hästafvel ("caballos cordobeses" ansågos förr för de bästa andalusiska hästar). Järnvägarna till Cádiz, Madrid och Málaga hafva höjt stadens handel på senare tid. — I C. föddes Seneca, far och son, Lucanus och Averroës. C säges vara grundlagdt af kartagerna och af dem kalladt *Karta Tuba* (den stora staden); under romarna, som eröfrade det 152 f. Kr. och kallade det *Corduba*, var det en blomstrande koloni och en af halföns viktigaste handelsstäder. År 571 eröfrades

Ord, som saknas under C. torde sökas under K.

det af västgoterna och 711 af den arabiske härföraren Tarik, hvarefter Abdar-rahmän I där upprättade kalifatet C. (755), hvars residens C. blef. Därmed började stadens glansperiod, som kulminerade i 10:e årh. Den var då en af den muhammedanska världens heliga orter, "västerns Mekka", och skall ha mätt 30 km. i omkrets, haft 1 mill. invånare, 600 moskéer, 60,000 större byggnader, 900

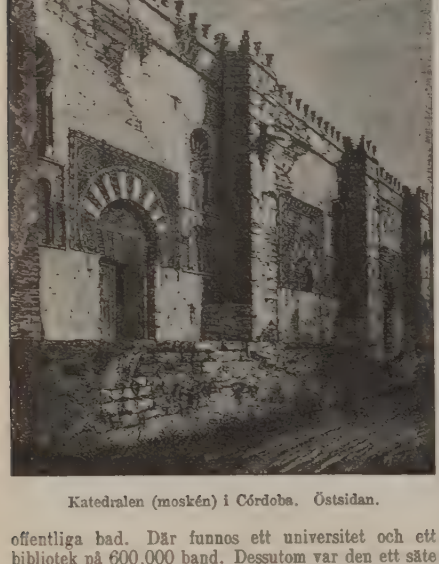

Katedralen (moskén) i Córdoba. Östsidan.

offentliga bad. Där funnos ett universitet och ett bibliotek på 600,000 band. Dessutom var den ett säte för poesi, konst och vetenskap, handel och industri. Efter kalifatets fall 1031 började regressen, som blef ännu snabbare, sedan Ferdinand III af Kastilien 1236 eröfrat densamma. I juni 1808 eröfrades den af fransmännen under Dupont de l'Étang och plundrades.

3. Provins i det inre af Argentina, n. v. om Buenos Aires, mellan 29° 30′ och 35° s. br. samt 61° 43′ och 65° 50′ v. lgd. 161,036 kvkm. 447,512 inv. (1903); 2,8 på 1 kvkm. Större delen hör till den stora pampasslätten, som sakta höjer sig mot v., där Sierra de C. (se nedan) reser sig. I detta bergsystems väl vattnade dalar växa den temperera-de zonens alla produkter, medan de torra slätterna bättre egna sig för boskapsskötsel. De flesta floderna sina där ut eller sluta i träsk; endast Rio Tercero hinner, förstärkt genom den salthaltiga Saladillo l. Rio Cuarto, åtminstone någon gång, under namnet Carcarañal, fram till Paraná. På nordvästra gränsen ligga de vidsträckta Salinas grandes, på den nordöstra de träskartade Lagunas de los Porongos, som upptaga Rio Dulce, längre ned kallad Rio Saladillo, från nordväst; söder därom ligger det salta Mar Chiquita. — Klimatet uppvisar stora olikheter mellan sommar- och vintertemperaturen staden C. är medelårstemperaturen 16.2° och mängden 690 mm. Stor rikedom förefinnes grafit, silfver, guld, koppar, järn, bly, kalk, pors lera och salt (i Salinas grandes). Af den o jorden upptogos 1901—02 583,205 har af hvarjämte stora vidder voro besådda med alfalfa, hafre, bönor, tobak och potatis. Bos skötseln är mycket betydande. 1895 uppgafs a hästar till omkr. 490,000, nötkreatur till 1.85 Industrien producerar stora mängder mjöl, c och tegel. En liflig transitohandel går öfver C. Landet har 1,700 km. järnvägar samt 3,000 telegraflinjer. Högre skolor finnas blott i hu staden. — Enligt författningen af 1883 väljas nör och vice guvernör för tre år; den lagstif makten utöfvas af en senat och en deputerade mare.

4. Hufvudstad i nämnda provins, belägen Rio Primero, 390 m. ö. h. 47,609 inv. (1 Biskopssäte, universitet (sedan 1613), med fak för juridik och sociala vetenskaper, för me samt för "exakta vetenskaper", nationalobservato (1870), vetenskapsakademi (1873), seminarier, nasium (colegio nacional) m. m. I C. mötas järnvägar. C. har en porslinsfabrik, stora ugnar samt mekaniska verkstäder och en bet handel med Buenos Aires, Rosario samt de och nordvästra provinserna och Bolivia. Förstäder General Paz, Alta C. och San Vicente. — C lades 1573, blef under Filip V hufvudstad i Tucuman och var sedan hufvudort för jesuit nen. Under spanjorernas herradöme var C. ett stående säte för vetenskapen i Syd-Amerika.

5. Stad i mexikanska staten Vera Cruz, vid vägen Vera Cruz—Mexico, i en vacker, fru trakt, 928 m. ö. h. Omkr. 8,000 inv. Kaffeplant

6. Berg, Sierra de C., i västra delen af tinska provinsen C. Det består af tre me nala, parallella kedjor af olika längd. Den heter i söder Sierra del Campo och är 1,00 hög samt får i sin norra del namnet Sierra eller Sierra de Ischilin och når 1,700 m. Vid s. br. upplöser den sig i en rad granitkullar, återtar nordligare formen af bergskedja under net Sierra de Quilino. Den mellersta kedjan, de Achala, har de högsta topparna, Cerro de gantes (2,350 m.) och Cerro Champaqui (2,350 samt sträcker sig åt söder till 34° 25′. Den liga kedjan heter Sierra Cerezuela el Puel kallas äfven Sierra de Pocho och har några toppar, som nå 1,900 m. Sierra de C. består sakligen af granit och gnejs, men ock af skiffer fyr, trakyt och basalt. I den förekomma flera fulla mineral, såsom spinell, granater, titanit och malin samt vackert färgad marmor. I trakytzo finnas äfven ädla metaller.

Córdoba [kå'rdåva]. 1. Gonsalvo Hern dez de C. y Aguilar, spansk fältherre, f nära Cordoba, kämpade redan som femtonåri morerna i Granada och tjänade sedermera den katolske af Aragonien och Isabella af Ka under deras långa fejd mot de otrogne. tapperhet äfvensom hans mästerliga underh med konung Boabdil om Granadas utrym (1492) förvärfvade honom ynnest hos konunge drottningen i Spanien. 1495 skickades han i s

man att hjälpa Neapels konung, Ferdi- att återeröfra hans rike från fransmännen. et af 1496 hade han återtagit hela Neapel, n fördref fransmännen ur Italien samt återgaf t af dem besatta Ostia. För sina segrar fick

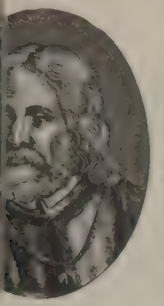

han af folket namnet ”il gran capitano” (den store generalen) och af Neapels konung bl. a. titeln hertig af San Angelo. 1498 återvände C. till Spanien. 1501 seglade han åter bort med 4,300 man för att, som det hette, hjälpa Venezia mot turkarna. Också eröfrade han Zante och Kefalonia, men färdens egentliga mål var Italien. Det gällde den att i förening med fransmännen eröfra ll delning mellan Aragonien och Frankrike. verket gick raskt; men de två bundsför- råkade inom kort i strid om rofvets del- ransmännen underlägsen i stridskrafter, . då till en början innesluta sig i den taden Barletta i Apulien, där han med stor et och energi uppehöll sig, tills förstärk- unnit anlända från Spanien. Han tågade ot fransmännen, vann en afgörande seger nola (28 april 1503) och fick Neapel i sina Därpå belägrade han Gaëta, men måste 30,000 man stark fransk undsättningshär g tillbaka med sina 12,000 man till floden o. Där stodo de båda härarna en tid mot a, tills fransmännen, decimerade genom an och myterier, 28 dec. 1503 öfverraska- . och tvungos till ett återtåg, som urartade ig upplösning af hela deras armé, hvarefter n efter en ny strid kapitulerade till C. i jan. 1504). Det spanska väldet i Italien genom betryggadt, och Ferdinand den katol- nade segraren hertigdömet Sesa och vice- dömet öfver Neapel. Genom en ny, ändа- gare beväpning af de spanska trupperna, ng disciplins införande och en noggrann ad om soldaterna lade C. i Italien grunden spanska truppernas långvariga öfvervikt i samtidigt som han genom sitt militära ildade en skola ypperliga fältherrar, som a bidrogo till befästandet och utvidgandet ens supremati. C. visade sig ock som en nde diplomat i tidens anda samt vann genom ridderliga väsen och sin goda förvaltning n folkets kärlek. Men afundsmäns förtal utligen, att konungen började misstänka och nonom samt 1506 återkallade honom till Där lefde han sedan på sina gods i . Död 1515. Jfr Lafuente och Valera, a general de España” (1888), och Balaguer, e los reyes católicos” (1894 ff.). (E. Å—t.)

Consalvo Hernandez de C., furste atra, spansk general, fick efter Spinola falz, slog markgrefven af Baden vid Wimpfen och, i förening med Tilly, Kristian af weig vid Höchst (s. å.), hvarefter han vände sig till Nederländerna och ånyo besegrade Kristian, vid Fleurus (s. å.). 1623 blef han generalguvernör öfver Milano, och under mantovanska arffölidskriget (1628—31) intog han Montferrat, men förlorade kort därefter sitt ämbete, emedan han ansågs hafva i förtid upphäft belägringen af Casale. Död 1645.

3. **Luis Fernandez C.**, spansk general, f. 1799, blef efter utbrottet af 1820 års revolution den absoluta konungamaktens vapendragare, deltog i gardenas revolt i Madrid (7 juli 1822), måste i anledning däraf fly, men återkom 1823 med den segrande franska invasionshären. 1824 blef han generalmajor, 1827 chargé d'affaires i Köpenhamn och 1828 sändebud i Berlin. Vid underrättelsen om 1830 års revolution skyndade han till Spanien för att bekämpa de konstitutionelle. Som sändebud i Lissabon (1832) understödde han dom Miguel. Efter utbrottet af carlistkriget (1833—40) slöt han sig till ”cristinos” och blef 1835 öfverbefälhafvare för nordarmén. Då genom revolutionen i La Granja (1836) en ultra-liberal ministär kom till styret, lämnade C. Spanien, men återkom 1837, låtsade då vara mycket liberal och fick en plats i cortes, där han likväl ej vann något inflytande. Jämte Narvaëz ledde han den misslyckade resningen i Sevilla (nov. 1838) och måste därefter fly till Portugal. Död 1840.

Cordon [kårdå'], fr. Se **Kordong.**

Cordon bleu [kårdå' blö], ”blå bandet”, benämning på den af franske konungen Henrik III 1578 stiftade riddarorden **Saint-esprit** (se **Helgeandsorden**). Jfr **Blå bandet.**

Cordouan [kårdoä'], **Cordouans fyrtorn**, ett af de ryktbaraste bland alla sådana torn, är beläget i franska depart. Gironde (Guienne), på en klippa vid floden Girondes utlopp. Denna monumentala byggnad uppfördes 1584—1610 af Louis de Foix, men har sedan blifvit betydligt förhöjd och flera gånger restaurerad. Öfver den cirkelrunda, massiva plattformen, som för hög sjö skyddas af ett bredt bröstvärn af 40 m. diameter, reser sig det egentliga tornet, hvilket — lanterninen oberäknad — ursprungligen hade fyra våningar, af hvilka bottenvåningen var dekorerad i dorisk stil, första våningen (som kallades ”konungens gemak” och omgafs af ett yttre galleri) i jonisk och andra våningen (som bildade ett hvälfdt kapell) i korintisk stil. Öfver detta kapell höjde sig en med komposita-pilastrar prydd paviljong, som uppbar den af huggen sten uppförda lanterninen, hvilken hade en höjd af 37 m. öfver hafvet. Den sistnämnda ersattes 1727 med en järnlanternin. Fyrens lysvidd visade sig dock snart vara otillräcklig, hvarför tornet i slutet af 18:e årh. fick sin nuvarande höjd, 63 m.

Ur arkitektonisk synpunkt vann likväl monumentet icke på denna förändring. Den nyare tillbyggnadens nakna form bildar en stark motsats mot den rika elegansen hos byggnadsdelarna från renässansens dagar. R. N.*

Córdova. Se Córdoba.

Corduän (sp. *cordobán*, af staden *Córdoba*), ett slags läder. Se Karduan.

Co'rduba, romarnas namn på den spanska staden Córdoba.

Co'rdus, romersk historieskrifvare. Se Cremutius Cordus.

Co'rdyceps Fr., *bot.*, svampsläkte bland kärnsvamparna (*Pyrenomycetes*). Det står närmast släktet *Claviceps* (mjölkesvampsläktet), från hvilket det skiljer sig bl. a. därigenom att den ascusbärande

delen af svampkroppen är klubbformig eller cylindrisk (ej hufvudlik) och därigenom att peritecierna äro utskjutande. Sin största märkvärdighet har släktet därutinnan, att dess flesta arter parasitera på insekter. Dessa arters mycelium utvecklar sig nämligen i lefvande insektlarver, hvilka till följd däraf slutligen liksom uppstoppas och dödas. Afbildningen visar flera svampkroppar, som utvuxit från en genom svampen dödad fjärilslarv. Till släktet höra äfven några arter, som parasitera på andra svampar. Hithörande konidieformer äro bekanta under namn af *Botrytis* och *Isaria*. En dylik förorsakar den under namn af muskardin bekanta sjukdomen hos silkesmasken; andra former, t. ex. *Isaria densa*, äro för människan af nytta, emedan de förgöra skadliga insekter, såsom ollonborren, nunnan och andra. V. W. (G. L—m.)

Cordy'line Comm., *bot.*, ett *Dracæna* mycket närstående släkte bland liliaceerna. Nästan alla arterna förekomma i gamla världens varmare regioner. Flera arter äro omtyckta prydnadsväxter i boningsrum och växthus eller i midten af växtgrupper i trädgården, såsom *C. terminalis* Kth, med praktfulla, breda, brokiga blad, *C. obtecta* Bak. och *calocoma* Reg., med smala, elegant anordnade b de båda sistnämnda blifva trädartade, i hemla ända till 6 à 9 m. höga. G. L.

Cordyline calocoma.

Cordylo'phora, *zool.* Se Cœlenterata.

Coregōnus, *zool.* Se Siksläktet.

Core'lli, Arcangelo, italiensk violinist o kompositör, "det moderna violinspelets fader", 1653, undervisades i teori af Simonelli, i violins af Bassani, reste 1672 till Paris, var sederm någon tid anställd hos kurfursten af Bajern, återvände 1680 till Italien och slog sig då ned i Rom. För sitt fulländade violinspel vann han där snart ett stort rykte. Vid de konserter och allegoriska fester, som regelmässigt gåfvos hos kardinal Ottoboni äfvensom hos Kristina, f. d. drottning af Sverige, var C. alltid den, som anförde orkestern. En melankoli, orsakad af hans fruktan att se sig tillbakasatt, påskynd hans död, som inträffade 1713. — Såväl i före som i komposition blef C. lagstiftande för violinsp Hvad man i synnerhet beundrade hos honom var h sköna och uttrycksfulla ton; i färdighet däremot verträffades han af andra. Hans tonsättningar (s sonater för två violiner och bas) äro att anse slutlänken i 1600-talets långa kedja af italie solo- och triosonater; tankegången är ädel, patetisk, strukturen klar och plastisk. En

oplaga af hans verk är utgifven af Joachim wsander. A. L.*

i [kəre'li], Marie, engelsk författarinna, af blandad italiensk och skotsk härkomst. opterades som tvåårigt barn af den skot- ingsmannen och visskalden Charles Mackay,

som lät gifva henne en synnerligen gedigen uppfostran. Särskildt odlades hennes musikaliska talang, och hon har städse bibehållit sin kärlek till musiken. Hennes första roman, *A romance of two worlds* (1886; "Två verldar", 1889, 2:a uppl. 1898), hade emellertid så storartad framgång, att hon helt egnade sig åt skriftställeri. Hennes verk ha, egentligen hos den a publiken, erhållit en vidsträckt popula- varom en mångfald öfversättningar till olika är vittne. De äro vanligen fantastiska, måla i ärger och söka effekt genom mystiska motiv- rta kontraster och mycket framhållen "ädel- Nämnas må: *Vendetta* (1886; öfv. 1889), (1887; öfv. 1889, 3:e uppl. 1903), *Ardath* öfv. 1890), *Soul of Lilith* (1892; "Lilith", *Barabbas* (1893; öfv. 1894, 2:a uppl. 1900), *rows of Satan* (1895; "Prins Lucio", 1896; ol. 1900), *Cameos* (1896; "Miriams sång", *Mighty atom* (1896; "Den mäktige atomen", *The murder of Delicia* (1896; "Delicia", *Ziska: the problem of a wicked soul* (s. å., ', 1898), *Jane* (1897), *Boy* (1900; öfv. s. å.), *ister christian* (1900; "En mönster-kristen", *Temporal power* (1902; "Världslig makt", och *God's good man* (1904; "Gudsman- 1905). Jfr arbeten öfver C. af Kent Carr samt T. F. G. Coates och R. S. Warren 903). R—n B.

mans [kär-], Eduard, belgisk politiker, i Antwerpen, blef 1863 advokat och verkade ställning för den flamländska rörelsen genom domstolarna tala flamländska. Han vann d däraf stor klientel och popularitet samt s 1868 af det klerikala partiet i deputerade- en, där han dels yttrade sig kraftigt för en ätt åt flamländska språket, hvilket från hans för första gången ljöd i Belgiens riksdag, dels t bidrog till antagande af en rad lagar, hvilka det flamländska språkets rätt sågs till Flamländarna firade honom, utan hänsyn till llning, på ett storartadt sätt 1889 med an- af hans verksamhet för deras språks utvid- nvändning i förvaltning och rättskipning.

ntyne [kåurintäi'n] l. Corantijn, gräns- llan brittiska och nederländska Guyana, i erika, rinner upp på Acarai-åsen vid bra- a gränsen och faller ut i Atlantiska oceanen en 8 km. bred, men igensandad mynning. är segelbar för fartyg af 2,s m. djupgående ala cliffs vid Layfield (75 km.) och för stora till de första vattenfallen (280 km.).

o'psis L., *bot.*, växtslägte af fam. *Compositæ*, nära släkt med *Dahlia*. Släktet omfattar omkr. 70 örter och buskar, till största delen förekommande i Nord- och Central-Amerika. Flera af dem äro välbekanta prydnadsväxter i trädgårdarna, t. ex. *C. tinctoria* Nutt. (*Calliopsis bicolor* Rchb.) med gula och bruna blommor, härstammande från Nord-Amerika. G. L—m.

Corēse, italiensk by, forntidens *Cures* (se d. o.).

Corfe castle [kå'f kä'sl], by i sydengelska grefsk. Dorset, på halfön Purbeck. Omkr. 2,000 inv. Ruiner efter ett gammalt slott, i hvilket Edvard martyren blef mördad 978.

Corfinium (nu Pentima), i forntiden pelignernas hufvudstad, i det italiska landskapet Samnium. Det var under bundsförvantkriget (91—88 f. Kr.) medelpunkt för de mot Rom förbundna folken och bestämdt till det nya Italiens hufvudstad, hvarför det en tid kallades *Italica*.

Cōri (lat. *Cora*), stad i italienska prov. Roma, i Monti Lepini. 7,363 inv. (1901). Tobaks-, vin- och sydfruktodling. Märkliga ruiner från forntiden.

Cória [kå'ria], lat. *Caurium*, distriktshufvudstad och biskopssäte i spanska prov. Cáceres (Estremadura), vid floden Alagon. 3,142 inv. (1900). Det har romerska murar och torn, ett starkt kastell och gotisk domkyrka samt prästseminarium. Vin- och citronodling.

Coria'ndrum L., *bot.*, *farm.*, växtslägte af fam. *Umbelliferæ*. Det utmärker sig genom sina klotrunda frukter, hvilkas delfrukter äro urholkade i fogen. Åsarna äro låga, något vågiga. *C. sativum* L., koriander, är en ettårig kryddväxt, som odlas för de aromatiska frukterna, hvilka användas att förbättra smaken på vissa läkemedel (t. ex. sennainfusion), såsom brödkrydda samt såsom beståndsdel i curry. Den friska örten har en obehaglig lukt. Först genom torkning få frukterna sin egendomliga arom. O. T. S. (G. L—m.)

Coriariāceæ, Koriariaceer, *bot.*, växtfamilj något besläktad med *Empetraceæ*. Familjen omfattar ett enda släkte, *Coriaria* L., hvaraf en art, *Coriaria myrtifolia* L. (redoul), förekommer i västra Medelhafsområdet, där den användes till garfning och svartfärgning. Bladen och de bärliknande frukterna innehålla ett skarpt, narkotiskt ämne, koriariin, som gör dem giftiga. G. L—m.

Corigliano Calàbro [kåriljänå], stad i italienska prov. Cosenza (Kalabrien), på en höjd 6 km. från Tarantoviken. 13,320 inv. (1901). Olivodling.

Coringa [kåri'ŋä] l. Corangi, stad i brittisk-ostindiska presidentskapet Madras, distriktet Godavari, vid Godavaris norra mynning i Bengaliska viken. Omkr. 5,000 inv. Det var förr holländskt nybygge med en mycket besökt hamn (Ptolemaios' *Kalinga*), men denna är nu tillgänglig endast för smärre fartyg. I närheten ligger franska kolonien Yanaon.

Corinium, romarnas namn på Cirencester.

Corinth [kå'-], stad i nordöstra delen af nordame-

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

rikanska staten Mississippi, vid Mobile—Ohiobanans och Memphis—Charlestonbanans skärningspunkt. 3,661 inv. (1900). C. var under inbördeskriget 1861—66 en viktig strategisk punkt, kring hvilken flera strider utkämpades, särskildt i maj och oktober 1862.

Cori'nth, Louis, tysk målare, f. 21 juli 1858 i Tapiau i Östpreussen, studerade i München i 4 år och i Paris i 3 år, har sedan mest bott i München, men är nu bosatt i Berlin, där han intager en bemärkt plats bland secessionens ledare. Mycket mångsidig, har han målat religiösa ämnen (*Pietà*, 1889, museet i Magdeburg, *Korsfästelsen*, 1904, en smaklös *Kristi gravläggning*), realistiska studier sådana som *Interiör från ett slaktarhus*, studier af det nakna (*Backanttåg*, *Häxor*, *Lifvet*, diptykon 1905), friluftsstudier, djurstudier (*Tjuren*, ledd i rosenband af en modernt klädd ung dam, 1903) samt porträtt och porträttgrupper. Det är kraft och bredd, men ej alltid fin smak i hans målningar. G—g N.

Corinto [kåri'ntå], den viktigaste hamnplatsen i republiken Nicaragua, vid en djupt inträngande, vacker vik af Stilla hafvet, hvilken skyddas af framför liggande öar och i hvilken flera små floder utmynna. Järnväg till Leon. Export af kaffe, guld, kautsjuk, mahogny och boskap.

Coriolanus, Gnejus Marcius, romersk aristokrat, fick namnet C. efter staden Corioli, som han 493 f. Kr. eröfrat. Han var enligt sagan fiende till plebejerna och rådde senaten under en hungersnöd (492) att undanhålla dem spannmål, om de icke afstode från folktribunatet, som de två år förut tilltvungit sig. C. blef fördenskull af folktribunerna anklagad inför folkförsamlingen och dömdes frånvarande till landsförvisning. Lågande af hämnd, begaf han sig till volskernas konung, Attius Tullius. Jämte denne blef han volskernas anförare i ett krig med Rom (488) och ryckte utan motstånd mot den oförberedda staden, härjande plebejernas fält, men skonande patriciernas. Han slog läger vid cluiliska grafven, strax invid Rom. De anseddaste senatorerna kommo nu som sändebud för att bönfalla om fred; svaret blef, att endast om volskerna finge tillbaka allt land, som romarna tagit ifrån dem, ämnade han skona Rom. Då sändebuden ånyo infunno sig för att utverka drägligare villkor, erhöllo de ej företräde; förgäfves sökte äfven de högste prästerna mildra hans vrede. Omsider kommo Roms förnämsta kvinnor jämte C:s moder, Veturia, och hans maka, Volumnia, till lägret. Då veknade C., rörd af anblicken och deras tårar och böner, och lät volskernas här draga sig tillbaka. Själf lefde han sedan i volskernas land till hög ålder, sörjande öfver sin landsflykt, och dog omsider där i elände. Denna poetiska och fängslande saga, hvars historiska värde nyare forskare (Mommsen o. a.) väsentligt reducerat, har behandlats af Shakspere i hans "Coriolanus". H. Sgn.

Coriolis [kåriåli], Gustave Gaspard, fransk matematiker, f. 1792, d. 1843 såsom professor vid école des ponts-et-chaussées och studierektor vid école polytechnique, skref viktiga arbeten i mekanik, bl. a. *Traité de la mécanique des corps solides et du calcul de l'effet des machines* (1829; 2:a uppl. 1844), *Sur les forces vives dans les mouvements relatifs de machines* (1832), *Théorie mathématique des effets du jeu de billard* (1835) och *Sur la chaînette d'égale résistance* (1836). Han blef 1836 ledamot af Institutet. C. är mest känd genom den af honom framställda s. k. Coriolis' sats, ett till den teoretiska mekaniken hörande teorem om en punkts relativa acceleration vid relativ rörelse.

Cori'sco (port.), kornblixt. 1. (Bahia de) Vik på Afrikas västkust under 1° n. br., begränsad i n. af Kap San Juan (Ninje), i s. Kap Esterias, som skiljer den från Gabons estuarium. Viken upptager bl. a. den för större fartyg tillräckligt djupa Muni, framför hvars mynning ligga de båda Elobeyöarna. — 2. (Isla C.) En 14 kvkm stor, af mbenganegrer bebodd ö (med amerikansk missionsstation) i ofvannämnda vik. C. och Elobeyöarna jämte norra delen af viken C. tillhöra Spanien, medan södra delen tillhör franska Kongo.

Co'rium (lat.), läderhuden. Se Hud.

Cork [kå'rk]. 1. Grefskap i irländska prov. Munster, i s. begränsadt af Atlantiska hafvet. 7,385 kvkm. 328,489 inv. (1901), af hvilka 91,5 pro. äro katoliker. Landet är i allmänhet småberget. Floderna Blackwater, Lee och Bandon löpa parallelt mot öster. Kusten är klippig och bildar djupt inskjutande vikar, med många öar. Boskapsskötseln är betydande och hafsfisket särdeles gifvande. Mineralerna utgöras af järn, koppar och stenkol. Industrien inskränker sig till bomullsspånad. Utförsel af brännvin och porter. — 2. Stad och (sedan 1885) eget grefskap, 17 km. ofvan mynningen af floden Lee, som där bildar en rymlig bukt, Corkbay, med utmärkt hamn. 76,122 inv. (1901). De trånga gatorna äro breda med vackra hus, men de äldre trånga och vanvårdade. Öfver floden leda nio broar. På en ö midt i floden ligger större delen af affärsbyggnaderna, på norra stranden ligga kaserner och den katolska katedralen, på den södra den protestantiska katedralen, de flesta undervisningsanstalterna, spannmålsbörsen, dårhuset och en park. C. är stapelplats för traktens åkerbruksalster. Det har ylle- och bomullsfabriker, bränderier och bryggerier, tobaks- och läderfabriker samt tillverkar utmärkta handskar. Fartyg om 600 ton kunna lägga till vid dess kajer, större fartyg stanna i Queenstown, som är C:s hafshamn. Införseln från utlandet (hvete, mjöl, socker och trävaror) steg 1900 till öfver 1.: mill. pd st., utförseln af brittiska produkter endast till 7,722 pd st. Säte för en protestantisk och en katolsk biskop. Bland undervisningsanstalter märkas Queen's college (med omkr. 250 stud.), en konfessionslös läroanstalt, som sedan 1880 utgör jämte colleges i Belfast och Galway en filial af Royal university of Ireland, hvilket är endast en examensanstalt, det katolska S:t Finbar's college, Cork institution med museum och bibliotek, en konst- och landtbruksskola. — C:s keltiska namn, *Corroch*, betyder träsk. C. uppstod i 7:e årh. och blef engelsk 1172. J. F.

Cork [kå'rk], earl af. Se Boyle 1.

Corkbay [kå'rk bē'] l. Cork harbour, bukt på södra kusten af Irland, vid staden Cork. Är en af denna kusts säkraste hamnar och bildar hufvudstation för engelska flottan samt är starkt befäst. Inloppet skyddas af forten Carlisle och Camden, bakom dessa ligger på Spike island Fort Westmoreland, till skydd för den på ön Haulbowline anlagda arsenalen. På ön Great island ligger Queenstown. L. W—son.

Ord, som saknas under C. torde sökas under K.

harbour [kå'k hā'bə]. Se Corkbay.

one [-åne], distriktshufvudstad i italienska ·alermo (Sicilien), 550 m. ö. h., vid foten ·e Cardellia (1,264 m.). 14,803 inv. (1901). ıdlades af araberna och fick 1237 af kejsar II en lombardisk koloni. Rikt utstyrd kyrka. af två kastell. I trakten varma källor.

eönis (lat.), "lejonhjärtat", l. Regulus, stjärna af 1:a storleken i stjärnbilden Le-

'ssmaskin, ångmaskin, försedd med en af nen Corliss uppfunnen slidreglering.

'ssreglering, slidreglering för ångmaskiner, ken ångfördelningen ombesörjes af kik-kranar der, 4 st. för hvarje ångcylinder. Kranarna, :a två användas för friskångan och två för ngan, arbeta i hus, placerade vinkelrätt mot ns kärnlinje och hopgjutna antingen med cylinderstommen eller med locken. I loppet rje kik utmynna kanaler för ångan, hvilka eller täckas af kikarna, som fördenskull sedda med långsgående uttag, hvarigenom till- och aflopp regleras. Därvid erhålla en fram och återgående, vridande rörelse rmar, dragstänger och excenterskifvor, hvilka sitta fastkilade direkt på maskinaxeln. — legleringen användes mycket i Amerika, men parsamt i Europa, där större fordringar ställas konomien, hvilket haft till följd att sådana som höga ångtryck och öfverhettningsgrader t tillgripas, för hvilka emellertid sliderna lätt nop. För mättad eller svagt öfverhettad ånga sig däremot regleringen i många fall synner- il. E. R—r.

nayeur [-majör]. Se Courmayeur.

nenin [kårmənä'], Louis Marie de Lavicomte de, fransk politiker och publicist, n. 1788 i Paris, d. 6 maj 1868 därstädes, e en förnäm, men frihetsvänlig släkt och blef dvokat. Efter att hafva tjänat Napoleon om- han med ifver bourbonerna och blef 1815 ssekreterare (*maître des requêtes*) vid "conétat". Framstående ämbetsman, skref han *uestions de droit administratif* (2 bd, många som med ens grundlade hans rykte som rättsl828 valdes han till deputerad och slöt sig stra centern, men ogillade julirevolutionen och allt borgarkonungadömets upprättande. Han Ludvig Filips regering i flera pamfletter och de den ryktbara *Lettres sur la liste civile* en mängd uppl. på kort tid), som förlöjmonarkens girighet. Han omvaldes till depu.830 och 1834 samt gaf med sin *Livre des* s (1836) ett klassiskt arbete öfver sin tids talare från Mirabeau till Thiers. Hans fortrifverier mot regeringen och för katolicismen honom för en tid ofantligt populär, men också Han hälsade februarirevolutionen med entuinvaldes i nationalförsamlingen samt var en verksammaste vid den nya författningens utde. Bl. a. verkade han ifrigt för, att den nye nten skulle väljas direkt af folket. Medlem eil d'état sedan 1848, tjänade han det andra ömet troget, om också ej med entusiasm, och ksam del i ordnandet af en mångfald katolska nhetsföretag. 1868 utgåfvos hans efterlämkrifter, *Reliquiæ* (2 bd). E. A—t.

Cormick, Robert Mac, engelsk polarfarare. Se Mac Cormick.

Cormon [kårmå']. 1. Pierre Étienne Eugène C. (egentl. Piestre), fransk teaterförfattare, f. 1811, d. 1903, skref under loppet af nära fem årtionden mer än 100 dramer, lustspel, vådeviller, operalibretter m. m., nästan alltid i samarbete med Dennery, Grangé, Carré o. a. Bland dessa pjäser må nämnas *Paris la nuit* (1842; "Carl och Marie eller nattäfventyren", 1844), *Le canal Saint-Martin* (1845; "Saint-Martin-kanalen", 1850), *Les paysans* (1847; "Slottet Luxeuil", 1850), *Le roman comique* (1846; "Ett resande teatersällskap", 1853), *Paris qui pleure et Paris qui rit* (1852; "Löjen och tårar", 1862), *Furnished apartment* ("Rum att hyra", 1855), *Les deux orphelines* (1875; "De öfvergifna", 1887) äfvensom libretterna till Maillarts operor *Le moulin des tilleuls* (1849; "Qvarnen vid lindarne", 1852) och *Les dragons de Villars* (1856; "Villars' dragoner", 1863) samt till Bizets *Les pêcheurs de perles* (1863).

2. Fernand C. (egentl. Piestre), den föregåendes frände, fransk målare, f. 1845 i Paris, uppträdde första gången på salongen 1870 med *Nibelungarnas bröllop*. Ännu mera uppmärksammade blefvo hans nästföljande blodiga bilder, en *Mordscen i seraljen* (1874) och *Ravanas, konungens af Lanka, död* (museet i Toulouse), som vann salongens pris 1875 och jämfördes med Delacroix' "Massakern på Chios". Sedermera har han utställt *Jairus' dotters uppväckande* (1877), *Kain med sin stam kringirrande i öknen*, en väldig duk (1880, efter "La légende des siècles", Luxembourgmuseet), *Hemkomst från björnjakt under stenåldern* (1884, museet i S:t Germain), *Segrarna vid Salamis* (1887, museet i Rouen), *Bataljen vid Graves* (1890), *Smedjan* (1894, Luxembourg) samt flera porträtt. (G—g N.)

Cormons, stad i österrikisk-illyriska kustlandet, vid järnvägen mellan Görz och Udine. 3,972 inv., mest italienare (1900; som kommun 6,068). Vin- och silkesodling, bomulls- och möbelfabriker. Där afslöts 22 aug. 1866 vapenstilleståndet mellan Österrike och Italien.

Cormontaigne [kårmåtä'nj], Louis de, fransk ingenjörgeneral, fästningsbyggare och militärskriftställare, f. 1695 l. 1696, deltog med utmärkelse i belägringarna af Freiburg 1712, Trarbach och Philippsburg 1734 samt af flera fästningar i Flandern och utnämndes sedan till direktör öfver fästningarna i Lothringen samt till fältmarskalk. Död 20 okt. 1752. C. förbättrade Vaubans 1:a system genom att förlänga bastionsfaserna, framskjuta och förstora ravelinerna, införa reträttravelin, göra afsnitt i bastionerna m. m. (jfr Befästningskonst, sp. 1199) och utförde efter sina idéer bl. a. utanverken "Les doubles couronnes de Moselles" och "Belle croix" vid Metz samt "Yutz" vid Thionville. Hans skrifter, bl. a. *Architecture militaire* (1741), voro länge en hemlighet inom franska ingenjörkåren och blefvo långt efter hans död utgifna under titeln *Œuvres posthumes de Cormontaigne, ou mémorial pour la fortification, l'attaque et la défense des places, enrichi d'additions tirées des autres manuscrits de l'auteur* (1822—35). G. U. (L. W:son M.)

Cormo'phyta (af grek. *kormo's*, stam, och *fyto'n*, växt), Kormofyter, *bot.*, kallades af Endlicher

i hans naturliga system alla med stam och rot försedda växter. Dessa ställdes jämte *Thallophyta* (bålväxter) såsom en af de två stora hufvudafdelningar, i hvilka växtriket delades. Kormofyterna indelades af Endlicher i *Acrobrya*, stammen växande endast i spetsen, *Amphibrya*, stammen växande endast i omkretsen, och *Acramphibrya*, stammen växande såväl i spetsen som i omkretsen. Denna uppfattning af tillväxten var emellertid felaktig. Endlichers kormofyter omfattade mossor, kärlkryptogamer, gymnospermer och angiospermer. I Alexander Brauns system omfattade C. endast de ormbunkartade växterna; de öfriga växterna fördelades på *Thallophyta* (alger, svampar, lafvar och mossor) och *Anthophyta* (gymnospermer och angiospermer). G. L—m.

Cormorän-skarfven, *zool.* Se Skarfsläktet.

Co'rmus (lat.), *zool.*, liktydigt med koloni (tyskarnas *tierstock*).

Cornāceæ, Kornacéer, *bot.*, en liten växtfamilj, jämte *Araliaceæ* och *Umbelliferæ* bildande serien *Umbellifloræ*. Kornaceerna skilja sig från dessa genom vanligen motsatta blad och fyrtaliga blommor. De äro nästan alla buskar eller träd. I Sverige förekomma två arter, *Cornus sanguinea* L., hård-

Cornus sanguinea.

ved, buske med röda grenar och svarta stenfrukter, i södra Sverige, och *Cornus suecica* L., hönsbär, ört med små svartröda blommor inom ett stort hvitt 4-bladigt svepe och röda stenfrukter, på fuktiga ställen genom hela landet. Odlad i trädgårdarna och stundom förvildad, träffas ofta *Cornus stolonifera* (*C. alba*), från Nord-Amerika, med hvita stenfrukter, samt *Cornus mas* L., kornell, med ätbara frukter. Ätliga smultronliknande frukter har äfven *Cornus capitata* Wall (*Benthamia fragifera*). I boningsrum odlas allmänt *Aukuba japonica*. Rotveden af *Nyssa aquatica* L. (södra Nord-Amerika) sväller i vatten och användes i kirurgien under namn af tupelostift. G. L—m.

Cornamūsa (it., sp. och provens.; fr. *cornemuse* l. *musette*, af provens. *corna*, horn, och *musa*, på säckpipa; äfven ett fordom brukligt blåsinstru af trä.

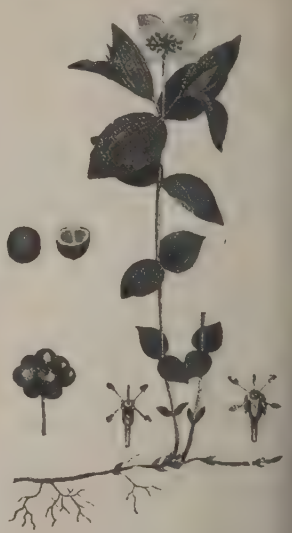

Cornus suecica. (Se art. Cornaceæ).

Cornāro [-rå], gammal veneziansk adlig s som bland sina medlemmar räknat flera af Ven doger (Marco C. 1365—67, Francesco 1656, Giovanni I C. 1624—29, Giova II C. 1709—22). — Märkligast af släktens m lemmar är emellertid Caterina C., f. 1454 i Venezia, som 1468 trolofvades med konung Jakob II af Cypern, den siste ättlingen af huset Lusignan, och då blef förklarad för republiken Venezias dotter. Caterina C. afhämtades till Cypern och förmäldes med konung Jakob först 1472; hennes gemål afled redan 1473 och följdes året därpå i grafven af deras postume son Jakob III. Hon hölls därefter af venezi regeringens ombud på ön, hvilka fruktade pretendenter till hennes hand och Cyperns i ett slags fångenskap samt fördes 1489 till nezia, där hon i förläning erhöll furstend Asolo. Där förde hon sedan i sällskap med s och vetenskapsmän ett angenämt och fridfull förhärligadt af hennes prände, skalden Pietro B i "Gli asolani". Hon afled 1510. Jfr He "Cyprische königsgestalten des hauses Lusig (1881), och Centelli, "Caterina C. e il suo r (1892). — En annan för lärdom berömd k inom ätten var Lucrezia Elena C.-P

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

1646, d. 1684, som erhöll doktorsdiplom ...a-universitetets filosofiska fakultet (1678) ...ades till medlem af många lärda sällskap ...länder. Hennes skrifter, utgifna 1688 och ...tående af svulstiga loftal och dikter, äro ...värdelösa. — Till släkten C. hörde äfven ...onstnären" Luigi C., f. 1467, hvilken ...räfvande vanor i ungdomen genom ytterligt ...diet lyckades uppnå 104 års ålder. Sin ...nst beskref han i det vidt spridda arbetet *della vita sobria* (1558; "Afhandling om ...lefnads förmoner", 1783, 3:e uppl. 1785).

...a, *anat.*, hornhinnan. Se Ö g a.

...d beef [kå'nd bi'f], eng., lätt saltadt nöt-...ött i lådor.

...lle [kårnä'j]. 1. Pierre C., fransk dra-...ald, f. 6 juni 1606 i Rouen. Han var son ...ivokat, inträdde tidigt på samma bana som ...h lefde som ämbetsman i Rouen till 1662,

...yttade till Paris. Hans lif förflöt utan alla ...ar; hans historia kan sägas ligga i hans ...l umgänget var han tung och tystlåten; ...skrift lade han sitt snille i dagen. 1647 ...medlem af franska akademien. Död i Paris ...84. — Sin verksamhet som dramatisk för-...rjade C. med en serie komedier, af hvilka ...a, *Mélite*, uppfördes 1629. I valet af ämnen ...n sig ej mycket från sina föregångare, men ...sig framför dessa genom en mera sinnrikt ...intrig och strängare aktgifvande på an-...tens kraf. Det var först genom bekantska-...Spaniens dramatiska litteratur, som han ...den riktning, hvilken bäst passade honom och som gaf honom tillfälle att utveckla hela sin rika skaldeindividualitet. Efter spanskt mönster skref han 1636 dramat *Le Cid*, som blef epokgörande för utvecklingen af det franska dramat, hvilket i detta arbete med ens lyftes till en mycket hög ståndpunkt. Också mottogs det af den stora allmänheten med stormande bifall, men ådrog författaren en småaktig kritik af den nyss förut (1635) stiftade franska akademien, som därtill drefs af sin beskyddare Richelieu, hvilken själf befattade sig med dramatiskt skriftställeri och med oblida ögon såg C. utveckla större självständighet, än Richelieu ville medgifva på ett fält, där han själf gjorde anspråk på auktoritet. Sedan lät C. under några år det ena mästerverket följa det andra: tragedierna *Horace* (1639), *Cinna* (s. å.) och *Polyeucte* (1640) samt komedien *Le menteur* (1642). Redan 1647 drog han sig dock tillbaka, men förmåddes att efter några år åter skrifva för scenen. Hans skaldeådra var då mycket försvagad, och hans senare arbeten äro därför betydligt underlägsna dem, som författades under hans första mannaålder. C. efterlämnade äfven en del smärre dikter och öfversättningar, utan större värde, samt tre estetiska uppsatser, af hvilka framgår, att han samvetsgrant sökte göra sig reda för dramats fordringar och särskildt för den då starkt framhållna aristoteliska regeln om de tre enheterna: rummets, tidens och handlingens. C. kallas med skäl det moderna franska dramats fader. Med honom tog detta ett jättesteg framåt, så att hans efterföljare funno vägen bruten och endast behöfde träda i hans fotspår. Såväl hans fel som hans förtjänster blefvo sålunda länge bestämmande för den franska smaken. Det mål han satte för sin diktkonst var att höja och förädla genom att i ett kraftigt och klangfullt språk framställa heroismen i dess olika former. Hans hjältar blefvo sålunda nästan öfverjordiska gestalter, som knappast veta af mänsklig svaghet eller tvekan, och de äro därför mera egnade att framkalla en ointresserad beundran än verklig medkänsla. C:s svaghet ligger alltså i oförmåga att uppfatta de mänskliga karaktärerna i hela deras individualitet, med alla förtjänster och fel, och han lyckades fördenskull aldrig att så, som t. ex. Shakspere stundom gör det, gripa åskådaren i djupet af hans väsende.

De bästa och fullständigaste upplagorna af C:s *Œuvres* utgåfvos af Voltaire 1764, med kommentarier (ny uppl. 1802), och Marty-Laveaux 1862—66 (ny uppl. 1887), hvarjämte flera moderna och billiga upplagor finnas att tillgå; "Cid", "Cinna" och "Polyeucte" äro med anmärkningar utgifna i serien "Théâtre français" på Velhagen & Klasings förlag. På svenska har endast ett skådespel af C. blifvit tryckt, nämligen "Cid", öfversatt 1741 af G. Boding och 1843 af C. Westerstrand; "Horace" uppfördes i öfversättning af Berghult 1741; därjämte återgår Gyllenborgs "En bättrad villhjärna" till en del på C:s "Le menteur". I "Skrifter, utgifna af Sv. litt.-sällskapet i Finland", XLIII (1899), har T. S. Dillner publicerat en på 1720-talet gjord tolkning af C:s "Pompée". — Litt.: Taschereau, "Histoire de la vie et des ouvrages de Corneille" (1829; 3:e uppl. 1869), Taillandier, "Corneille et ses contemporains" (1864), Pisot, "Bibliographie cornélienne" (1875), Levallois, "Corneille inconnu" (1876), Guizot, "Corneille et son temps" (7:e uppl. 1880), Faguet, "Corneille" (1886), Bouquet, "Points

obscurs et nouveaux de la vie de Pierre Corneille'' (1888), Lieby, ''Corneille'' (1892), Lanson, ''Corneille'' (1898), Böhm, ''Die dramatischen theorien P. Corneilles'' (1901), och Huszar, ''Pierre Corneille et le théâtre espagnol'' (1903). P. A. G.

2. Thomas C., den föregående broder, fransk skald, f. 1625 i Rouen, egnade sig tidigt åt dramatiskt författarskap, men blef såsom skald knappast någonting mer än en efterbildare af sin broder samt af Racine och andra samtida. Af hans dramatiska arbeten, mer än fyrtio till antalet och till en stor del bearbetningar från spanskan, väckte flera på sin tid ganska stor uppmärksamhet, men äro nu nästan helt och hållet glömda. De förnämsta äro *Timocrate* (1656), *Ariane* (1672) och *Le comte d'Essex* (1678). Äfven som språkforskare gjorde C. sitt namn kändt. Sedan han 1685, efter enhällig kallelse, intagit broderns plats i franska akademien, bidrog han flitigt till dess ordboksarbete och utgaf därjämte, samma år som dettas första upplaga offentliggjordes (1694), ett eget verk, *Dictionnaire des arts et des sciences*, hvilket skulle tjäna som supplement till akademiens ordbok. 1708 utkom hans *Dictionnaire géographique et historique*, hvilken kan betraktas som grundvalen till Diderots encyklopedi. Död 1709. Se G. Reynier, ''Th. Corneille, sa vie et son théâtre'' (1893).

Cornēlia, Gracchernas moder. Se Gracchus 2.

Cornēlisz [-lis], Cornelis, kallad C. van Haarlem, holländsk figurmålare, f. 1562 i Haarlem, d. där 1638, var elev af Pieter Pietersz i Amsterdam och, efter någon tids vistelse i Rom, af Gilles Coignet i Antwerpen. Före 1583 var han tillbaka i Haarlem, där han stannade hela sitt lif. Han var en typisk manierist, som skattades högt af sin samtid, men hvars många taflor med sina uppstyltade kompositioner och sina poserande figurer i tillkrånglade michelangeloska ställningar med tillgjordt djärfva förkortningar och glämig karnation äro fullkomligt onjutbara för vår tid. Hans målningar träffas emellertid i de flesta offentliga gallerier. Nationalmuseum har att uppvisa både mytologiska och bibliska alster af hans pensel, såsom *Venus och Adonis* (1603), kommen ur kejsar Rudolf II:s och drottning Kristinas gallerier, *Scen före syndafloden* och *Tiden och människorna* (1628). Göteborgs museum eger ''en märkvärdig praktblomma af hans konst'' (K. Madsen), näml. *Allegori af lyckan, som utdelar sina gåfvor*. Bland arbeten af C. i svenska privatsamlingar må nämnas en stor komposition, *Venus och Vulcanus* (1592), tillhörig frih. Tamm. O. G—g.

Cornēlius, plur. *Cornelii*, betydande romersk släkt under republikens tid. Bland dess familjer märkas Scipio. Se vidare Cethegus, Cinna, Dolabella, Lentulus och Sulla. Om Cornelia, Gracchernas moder, se Gracchus 2.

Cornēlius, romersk biskop 251—252, spelade en roll i den novatianska schismen (se Novatianer). Han visade sig ståndaktig i den stora förföljelsen och blef förvisad till Civitavecchia, där han 252 halshöggs. Sedermera blef han kanoniserad.

Cornēlius. 1. Peter von C., tysk målare, f. 23 sept. 1783 i Düsseldorf, fick där undervisning i målarkonsten först af sin fader och sedermera vid konstakademien. 1806—08 utförde han i S:t Quirinkyrkan i Neuss åtskilliga målningar saille (nu förstörda). 1809 kom han till Fra a. M. Där infördes han i den tyska medeltidsr tiken genom studiet af ''Nibelungenlied'' och thes ''Faust'', till hvilken han under en t vistelse i Frankfurt började teckna de illustrationer, hvilka sedermera blifvit så allmänt bekanta och berömda. Detta arbete fortsatte han efter ankomsten till Rom, 1811, där han äfven tecknade kompositionerna till Nibelungenlied. I Rom blef han medelpunkten i ''Nazarenernas'' krets samt dennas drifvande och sporrande kraft. Monumental och storslagen konst var hvad han sträfvade till, och att på föda den tyska konsten var hans stora mål flytandet från de gamle tyske mästarna gaf studierna i Italien rum för påverkan af ital målare, framför alla Luca Signorelli, Michel och Rafael. Till det första försök, som gjord återupplifva freskomålningen, gaf C. uppslag han jämte Overbeck, Veit och W. Schadow en sal i preussiske konsuln Bartholdis hus med målningar, skildrande Josefs historia. C. själ lade där *Josef tyder Faraos dröm* och *Josef kännes af sina bröder* (freskerna flyttades 18 Berlins nationalgalleri). För Villa Massimi te han kartonger till fresker ur Dantes ''Divina media''. Men då han skulle börja utforan dessa sistnämnda, fick han af kronprinsen L af Bajern beställning på fresker till glypto München. Dit begaf han sig 1819, men blef tidigt kallad att intaga direktörsplatsen i Düss konstakademi, hvilken befattning han till 1820, på det villkor att han skulle få till somrarna i München. S. å. började han, stödd af åtskilliga lärjungar, det stora arb glyptoteket, i hvars båda hufvudsalar han m den grekiska guda- och hjältevärlden. Under sättningen med dessa målningar utnämndes 1825 till direktör för konstakademien i Mü där han genast blef hufvudman för en skol hvilken hela den konstnärliga världen inom land hade sin uppmärksamhet fäst. 182 tecknade han för gamla pinakotekets logg serie utkast till måleriets utvecklingshistoria medeltiden och renässansen. Dessa om rik ningsförmåga vittnande teckningar blefvo sed Zimmermann m. fl., på ett tämligen lifl utförda al fresco. Under tiden hade C. fått drag att förse den nybyggda Ludvigskyrkan fresker. I dem ville han skildra den kristn kretsen från världens skapelse till domens da att hämta inspiration till detta storartade uppehöll han sig i Rom 1830 och 1834—3 största af dessa målningar, *Yttersta domen*, hvilken han med egen hand 1836—40 på högkoret. Emellertid hade slitningar uppkommit mellan de ledande arkitekterna, hvilkas byggnadsverk smyckade med målningar, kung Ludvig var ej

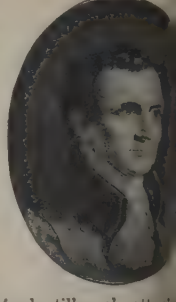

Titelbladet till Cornelius' teckningar till Nibelungenlied.

(Till art. Cornelius 1.)

ned hans målningar, och så hörsammade Fredrik Vilhelm IV:s inbjudning att öfvernningen af konstakademien i Berlin. Där honom stora uppgifter och stora missräk- Han skulle smycka det tillämnade Campo- rid domkyrkan med fresker, behandlande mens innehåll och uppgift. Men detta kom aldrig längre än till kartongerna. kartonger — sedermera uppsatta i de rneliussalarna i Berlins nationalgalleri — han ända in i sin lefnads afton, ehuru på Camposantobyggnaden uppgafs redan rån Berlin gjorde C. på sin ålderdom flera Rom, men tillbragte från 1861 återstoden f i hemlandet. Han dog i Berlin 6 mars

för sin tyska samtid idealet af filosofen- n — han kallade själf en af sina komposi- r en filosofisk doktorsdisputation. Den djupa n i hvarje figur och den sinnrika idéför- mellan de enskilda delarna utgjorde ken i hans komposition. För honom var llt; också har hans verksamhet blifvit af betecknad med namnet "gedankenmalerei". avisade allt smått och vanligt. Den monu- konsten var den enda, han fann värdig en fter — liksom Michelangelo ansåg han olje- vara en konst för kvinnor. Hans stafflibilder ånga; man finner dylika i Berlins national- Frankfurt a. M. (*Heliga familjen*, 1809), skiska samlingen i Posen, i Thorvaldsens Köpenhamn (*Kristi gravläggning*). På den sidan af sin konst lade han mindre vikt; skäl lämnade han i regel sina fresker att f andra. Han studeras bäst i sina teck- Populär blef han aldrig, och äfven efter- står kall inför hans konst, ehuru den ans starka vilja och hans storslagna per- Hans lefnad och konst äro skildrade n Wolzogen (1867), H. Riegel (1866, ju- rift 1883), E. Förster (1874), D. Kock . fl. R—n. G—g N.

eter C., den föregåendes kusins son. ättare och författare, f. 1824 i Mainz. därstädes, studerade musik för Dehn, i Berlin, verkade 1852 —58 i Weimar jämte Liszt för Wagners idéer, flyttade sedan till Wien och blef 1865 professor i harmonilära vid k. musikskolan i München. Hans opera *Der barbier von Bagdad*, ett självständigt försök att tillämpa Wagners teori på den komiska operan, föll igenom i Weimar 1858 genom intrig af Liszts motståndare, men har på senare tiden blifvit med framgång återupptagen i Mottls och Levis bearbetning). Han ade dessutom operorna *Der Cid* (1865) ofullbordade *Gunlöd*, som, intrumen- Hofbauer och Lassen, gafs 1891 i samt en mängd sångcykler (romanser och

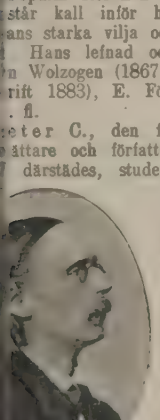

körer), af hvilka de första äro excentriska i formen, hvaremot de sist författade röja större klarhet. C. uppträdde äfven med lyriska dikter (utg. saml. 1890). Sina operatexter och flesta sångtexter skref han själf. Hans allvarliga konstnärsträfvan uppskattas numera med mycken sympati af tyskarna. Jfr biogr. af Kretzschmar (1880), Sandberger (1887) och Lesimple (1890). A. L. (E. F—t.)

Cornelius, Karl Adolf, tysk historiker, f. 1819 i Würzburg, d. 1903 i München, var lärare vid gymnasierna i Emmerich och Koblenz samt vid Lyceum hosianum i Braunsberg (1846—49), blef 1852 docent i historia i Breslau samt utnämndes till professor 1854 vid Bonns och 1856 vid Münchens universitet. Han var 1848—49 medlem af nationalförsamlingen i Frankfurt. 1870 slöt han sig till den gammalkatolska rörelsen. C:s förnämsta arbete är *Geschichte des münsterischen aufruhrs der wiedertäufer* (2 bd, 1855—60). Han behandlade Calvin och hans kyrka i åtskilliga skrifter, bl. a. *Die gründung der calvinischen kirchenverfassung in Genf* (1892) och *Die ersten jahre der kirche Calvins 1541—1546* (1896). 1899 utgaf han *Historische arbeiten, vornehmlich zur reformationszeit.*

Cornelius, Karl Alfred, kyrkohistoriker, f. 10 febr. 1828 i Södra Vi socken af Kalmar län, blef student i Uppsala 1845, filos. doktor 1851, teol. kandidat 1852 och docent i kyrkohistoria 1853. År 1855 utnämndes han till lektor i teologi i Härnösand och blef s. å. prästvigd, men förestod en del af vårterminen 1856 och hela läsåret 1856—57 professuren i exegetik vid Uppsala universitet. 1859 utnämndes han till lektor i teologi vid Linköpings elementarläroverk, men hann icke tillträda denna befattning, enär han 1860 blef teologie adjunkt vid Uppsala universitet. 1862 utnämndes han till kalseniansk professor i teologiska prenotioner och kyrkohistoria. 1864 var han (i tredje rummet) uppförd på förslag till biskop i Härnösand och 1871 (likaledes i tredje rummet) till samma ämbete i Karlstad. Vid jubelfesten i Lund 1868 promoverades han till teologie doktor (primus). 1884 blef han biskop i Linköpings stift. Han deltog i 1868, 1878, 1883 och 1888 års allmänna kyrkomöten. Bland hans kyrkomötesmotioner märkes en 1878 om domkapitlens ombildning, hvilken motion föranledde en skrifvelse med anhållan, att k. m:t måtte för nästa kyrkomöte framlägga förslag till författning angående nämnda institutioners sammansättning och verksamhet. 1891 tilldelade svenska akademien honom Karl Johans pris för hans författarverksamhet. Han dog i Linköping 9 febr. 1893. — Utom åtskilliga disputationer och tidskriftsuppsatser författade C. *Lärobok i kyrkohistoria* (1860; flera uppl.), *Öfversigt af religionens historia* (1861; flera uppl.), *Om prestbristen och dess afhjelpande* (1862), *Handbok i svenska kyrkans historia* (1867; flera uppl.), *Handbok i kyrkohistorien* (1872; flera uppl.), *Theologiska prænotioner* (s. å.), *Några bidrag till Upsala theologiska fakultets historia* (i tre rektorsprogram, 1874—75), *Det nittonde århundradets kyrkohistoria* (1879), *Svenska kyrkans historia efter reformationen* (1887) och *Kristna kyrkans historia* (7 dlr, 1889—91). (J. P.)

Cornélius Nepos, romersk författare, bördig från öfre Italien. Hans lefnadstid anses falla mellan medlet af 90-talet och af 20-talet f. Kr. Säkert

är, att han var samtida med Atticus och Cicero, ehuru yngre än dessa, äfvensom med Catullus. Af hans skrifter är endast en ringa del i behåll. Utom kärleksdikter och en geografi författade han *Chronica* (3 böcker); *Exempla* (5 böcker) och biografier öfver berömda män, *De viris illustribus* (16 böcker). Af det sistnämnda verket finnes nu kvar boken om berömda utländska (icke-romerska) fältherrar — "De vita excellentium imperatorum" — samt lefnadsbeskrifningarna öfver Cato och Atticus. Äfven Ciceros lif skildrade han i en skrift, som gått förlorad. — C. röjer föga historisk kritik, och hans framställningssätt har åtskilliga svagheter. Språket är dock enkelt och naturligt, till följd hvaraf lefnadsbeskrifningarna blifvit en mycket använd skolbok. Man har tvistat om huruvida det som nu går under C:s namn verkligen är författadt af honom eller af en viss Æmilius Probus, som lefde under Theodosius den store (379—395 e. Kr.). Sannolikt är väl dock, att C. är författaren och att Æmilius Probus varit afskrifvare eller möjligen gjort ett utdrag ur C:s verk. Af nämnda lefnadsbeskrifningar hafva flera skolupplagor utgifvits i Sverige, bl. a. af Hedner, Berling, Chr. Cavallin, Törnebladh m. fl. Arbetet är öfversatt af N. V. Dahlström, S. G. Dahl m. fl. R. Tdh.

Cornell [kåne'l]. 1. Ezra C., amerikansk filantrop, f. 1807 i Westchester Landing, New York, lärde först krukmakaryrket hos sin fader, som var kväkare, var därefter anställd i maskinafdelningen af en bomullsfabrik i Ithaca och senare i en mjölkvarn. 1843 gjorde han bekantskap med den praktiska tillämpningen på den elektriska telegrafen af Morses uppfinning, ledde anläggningen af telegrafen mellan Filadelfia och New York 1845, mellan New York och Albany 1846 m. fl. linjer och samlade stor förmögenhet. 1863 invaldes han i staten New Yorks lagstiftande församling. C. upprättade en högskola, där äfven landtbruksundervisning skulle meddelas, Cornell university i Ithaca (i staten New York), till hvilket han skänkte öfver $^3/_4$ mill. doll. (se Ithaca). Sina senare år tillbragte han med att bevaka denna läroanstalts intressen. Han afled i Ithaca 1874.

2. Alonzo Barton C., den föregåendes son, amerikansk politiker, f. 1832 i Ithaca, New York, var först telegraftjänsteman, sedan sin faders medhjälpare vid dennes telegrafanläggningar och blef därefter bankman. Hans verksamhet som ifrig republikansk politiker belönades med en indräktig syssla vid New Yorks hamn, hvilken han innehade 1869—73. I staten New Yorks legislatur och politiska lif öfver hufvud var C. mycket inflytelserik och drabbades 1878, sedan han året förut blifvit hamndirektör ("naval officer") i New York, jämte Ch. Arthur af presidenten Hayes' försök att aflägsna ledande politiker från de förnämsta ämbetena. Deras suspension framkallade en häftig schism inom det republikanska partiet i New York. C. var 1880—83 guvernör i staten New York och tvekade därunder ej att använda sitt veto i strid mot uppagiterade massors önskningar samt ingrep kraftigt mot rådande skandalöst slöseri med allmänna medel. Han drog sig därefter tillbaka från politiken för att helt egna sig åt sina omfattande bank- och telegrafaffärer. Död 1904. (V. S—g.)

Corne'll, Johan Fredrik, väg- och vattenbyggnadsingenjör, f. 24 febr. 1837, aflade stu examen 1855 och civilingenjörsexamen vid M bergs högre artilleriläroverk 1861, utnämnd löjtnant i väg- och vattenbyggnadskåren 1864 avancerade till major 1877. Alltsedan 1862 C. utöfvat en omfattande verksamhet som v byggnadsingenjör inom de norrländska länen särskildt gjort sig förtjänt om utvecklingen för Norrlands skogshandtering viktiga flottled älfvar och vattendrag. Bl. a. var C. 1864 stationsingenjör vid Lule älfs kanaliseringsar och 1870—95 chef för byggnader och flottning Ljungan.

Han har sedan 1898 varit ordförande i s fullmäktige i Sundsvall, sedan 1902 ordföra Västernorrlands läns landsting och sedan 19 skogsvårdsstyrelsen inom Västernorrlands läns l tingsområde. S.

Cornell university [kåne'l junivē'siti]. Se nell och Ithaca.

Corner [kå'nə], eng., *nationalek.*, egent "hörn", kallas en spekulationsform på effektvarubörsen (se Börs), som afser att göra spek terna till herrar öfver hela den kvantitet af en som finns på marknaden. Därigenom drifva serna våldsamt i höjden, och alla spekulanter utan att ega varan förbundit sig att sälja t visst pris på en gifven tidpunkt, tvingas corner" (in i ett hörn) och äro i deras våld behärska marknaden. Från dessa senares sy kallas spekulationen äfven rig. Sådana till sammanslutningar för att bemäktiga sig hela ningen af en vara förekomma ganska ofta och ställa vanligen stor förödelse, icke minst där de vanligen sluta med att misslyckas och då kalla ett prisfall lika våldsamt som förut pr ringen. Dessa tillfälliga och blott i spekul syfte skapade sammanslutningar få ej förväxlas försöken att varaktigt skapa en monopolistisk nisation af näringslifvet, genom kartell trusts. E.

Cornēto Tarquinia, stad i italienska prov. vid floden Marta. 7,219 inv. (1901). Biskop Många fornlämningar finnas i C., bl. a. en kropolis", blottad genom gräfningar i den etruskiska staden Tarquinii. I närheten ligger liens rikaste alunbrott, Talfa. Jfr L. "Notizie storiche archeologiche di Tarquin Corneto" (1878).

Corne'tto (it., af lat. *co'rnu*, horn), *mus.* blåsinstrument af bleck. Se Kornett. — 2 föråldradt blåsinstrument af trä. Se Zink.

Corniche [kårni'ʃ], fr., *bygnk.* Se Karn

Corniche [kårni'ʃ], La, it. *Cornice*, den vackra utsikter och landskapsbilder världsb vägen längs Riviera di Ponente (se Rivi från Nizza till Genova. Anlagd redan af r förbättrades den af Napoleon I. Parallellt me samma går genom en mängd tunnlar järn Corniche-banan.

Co'rnides, Daniel von, ungersk histori vare, f. 1732, d. 1787, var någon tid lära reformerta kollegiet i Klausenburg (Siebenb samt blef 1784 bibliotekarie och e. o. profe heraldik och diplomatik i Budapest. Af C riska arbeten hafva till trycket befordrats *Regum Hungariæ, qui sæculo XI:mo reg*

a etc. (1778), *Commentatio de religione ungarorum* (1791) och *Bibliotheca hungaria* 2).

cius, Quintus, en af Cæsars anhängare, 44 f. Kr. ståthållare i Afrika, slöt sig till Sextus Pompejus och stupade 42 i ian har förmodat honom vara författare till retoriska lärobok på romerskt språk, den *torica ad Herennium*, förr äfven tillskrifven örfattarfrågan är ännu oafgjord. (H. Sgn.)

, André Victor, fransk anatom, f. ef 1865 med. doktor, innehade därefter ttningar vid sjukhusen i Paris och blef ofessor vid Paris' universitet. Han var medlem af deputeradekammaren, där han den moderata vänstern, och valdes 1885 or. Den af C. utgifna *Manuel d'histologie que* (3 bd, 1869—76; 3:e uppl. 1900 ff.) stort anseende. Vidare skref han *Leçons philis* (1879), *Les bactéries et leur rôle ologie* (med Babes; 1885, 3:e uppl. 1890) C. invaldes 1902 i svenska vetenskaps-n.

, Karl Heinrich, tysk evangelisk 1854 i Heidelberg, blef 1878 docent, 1886 fessor i Marburg, 1888 professor i Königs-98 i Breslau. C., en af samtidens ut-bibelkritiker, af wellhausenska riktningen elkritik), har utgifvit bl. a. *Das buch ieten Ezechiel* (1886), hvars text han på nstfullt sätt sökt återställa, *Einleitung in testament* (1891; 3:e uppl. 1896), *Der he prophetismus* (1894; 4:e uppl. 1903) *hichte des volkes Israel* (1898).

g [kå'niŋ], stad i nordamerikanska staten s, vid Tioga river. 11,061 inv. (1900). r. Maskinverkstäder.

n heights [kå'niŋ hâi'ts], bergskedja i en-efsk. Cornwall. Den består af granit och brant ur hafvet samt fyller halfön med lösa, endast med ljung och ginst klädda dalar. Högsta punkten är Brown Willy *yn-uhella*, "den högsta kullen", 419 m.).

n stone [kå'niŋ stâu'n], eng., *kem. tekn.*, rnwallis förekommande, genom förvittring uppkommet slag af kaolin eller porslins-nyttjas vid porslinstillverkning. P. T. C.*

ka l. Korniska (eng. *cornish*), ett kel-s, systerspråk till bretonska och walesiska. les i engelska grefskapet Cornwall och 78.

a ångmaskiner, *mek.* Se Cornwall-skiner.

laws [kå'n-lås], eng., spannmålslagar, gar om tullar och exportpremier på spann-Anti-corn-law league och Han-litik.

n it. (fr. *cor*), *mus.*, horn (se d. o.). — assetto. Se Bassetthorn. — C. ccia [ka'tja]. Se Horn och Valt-C. inglese. Se Engelskt horn.

aille [kårnoa'j], fordom landskap i syd-n af Bretagne, kring städerna Châteaulin r. Det är nu deladt mellan departementen Morbihan och Côtes-du-nord.

[kårnÿ], Marie Alfred, fransk fy-sil i Orléans, d. 1902 i Paris, utexamine-rades från école des mines såsom ingenjör 1866 och anställdes såsom professor i fysik vid école polytechnique 1867. C. utförde många vetenskapliga mätningar, hvilka äro kännetecknade af en mycket stor noggrannhet. Så bestämde han enligt Cavendishs metod jordens specifika vikt (han fann värdet 5,56). Försök angående minskningen af stafvars genomskärningsyta vid deras sträckning äro utförda af C. Hans förnämsta arbeten höra till optikens område. Enligt en af Fizeau uppfunnen, af C. förbättrad metod mättes ljusets hastighet vid dess gång mellan école polytechnique och fästet Mont Valérien (utanför Paris), hvarvid värdet 298,500 km. pr sekund erhölls. C. uppmätte våglängderna för åtskilliga (särskildt ultravioletta) linjer i solspektrum och gaf en metod (beroende på Dopplers princip, se d. o.) att skilja mellan linjer härrörande från absorption i solens och i jordens atmosfär. Vidare kontrollerade han Balmers formel för våglängderna af vätgasens linjer och fann utmärkt öfverensstämmelse. C. erhöll Rumfordsmedaljen af Royal society i London 1878 samt blef medlem af franska vetenskapsakademien 1883 och af den svenska 1892. Han var äfven, sedan 1878, ledamot af vetenskapssocieteten i Uppsala. S. A—s.

Co'rnus. Se Cornaceæ.

Cornūtus (lat., af *co'rnu*, horn), "behornad" (med underförstådt *syllogismus*), *log.*, hornslut; under pennalismens tid benämning på nykommen student, med anledning af den hornprydda hufvudbonad, som han vid upptagandet måste bära (se Deposition).

Cornwall [kå'nwål]. 1. (Lat. *Cornu Galliæ*, d. v. s. det yttersta af gallier bebodda landet) C., det sydvästligaste grefskapet i England, bildar en i Atlantiska hafvet utskjutande halfö, som i ö. gränsar till Devonshire. 3,513 kvkm. 322,334 inv. (1901). 92 på 1 kvkm. Landet är bergigt (jfr Cornish heights), med höga strandskär, som bilda en stor mängd uddar, bl. a. Lizard och Lands end. Till det höra ock Scilly-öarna. De största floderna äro Tamar och Fal, som utmynna i Engelska kanalen, och Camel, som faller ut i Atlantiska hafvet. Landets rikedom utgöres af mineralskatter, af hvilka den mest bekanta är tenn, som redan i förhistorisk tid var föremål för brytning och som sedan af fenicierna och romarna hämtades där, hvilket gaf dem anledning att kalla landet för Tennöarna. En mängd gamla, nu öfvergifna grufvor daterar sig från dessa tider. Nu är tennbrytning obetydlig mot förr, dels emedan tenn ej längre finnes i så stor mängd, dels till följd af konkurrensen med andra rikare tenndistrikt. Äfven annan grufbrytning har aftagit, hvilket haft till följd en ganska betydlig folkminskning. Någon ersättning har C. fått i sina rika lager af porslinslera. Äfven fisket (särskildt pilchardfisket) är mycket gifvande. Den keltiska befolkningen i C. bibehöll sig längre än i andra delar af England (utom Wales) och utdog icke förrän 1778, då den sista, som kunde tala corniska (en kvinna), afled. Än i dag skilja sig dock invånarna i flera afseenden från de öfrige engelsmännen. C. är ovanligt rikt på minnesmärken från gammal keltisk tid. Hufvudstad är Bodmin. — Först i 10:e årh. eröfrades denna landsdel af angelsaxarna. Vilhelm Eröfraren gaf C. som grefskap åt sin halfbroder Robert af Mortain; bland de följande grefvarna af C., hvilka alla

tillhörde konungahuset, äro Richard, som 1257 valdes till tysk konung, och dennes son Edmund de mest bekanta. Edvard III gjorde 1336 C. till hertigdöme för sin son Edvard (”Svarte prinsen”) och hans arfvingar, äldste sönerna af Englands konungar, och sedan den tiden har prinsen af Wales alltid burit titeln hertig af C. När ingen prins af Wales finnes, gå inkomsterna af hertigdömet till kronan. När hertigdömet först skapades, omfattade det icke endast de stora skoglösa hedarna i C. samt Dartmoorskogen i Dorset, utan jämväl 9 parker, 53 herregods, 10 slott, 13 boroughs och städer samt 9 hundaren, men förändringar och reduktioner hafva sedan dess vidtagits, och inkomsterna af hertigdömet härröra nu såväl från jordegendomar i Somerset och Devon som i C. själf. De uppgingo 1904 till 133,991 pd st., hvaraf hertigen erhöll 77,026 pd st. Från urminnes tid egde gruffolket i C. särskild rättsskipning, vid de s. k. ”stannaries courts” (tenngrufdistriktsdomstolarna), och först 1896 blef denna privilegierade domsrätt afskaffad. Se vidare Boase, ”Bibliotheca cornubiensis” (2 bd, 1874—78) och ”Collectanea cornubiensia” (1890), samt Daniell, ”History and geography of C.” (3:e uppl. 1894).

2. Stad i prov. Ontario, Dominion of Canada, på norra stranden af S:t Lawrence, nedanför de 14 km. långa Long sault rapids, hvilka kringgås af den 19 km. långa Cornwall-kanalen. 6,704 inv. (1901). J. F. N.

Cornwall [kå'nωål], Barry, pseudonym för den engelske författaren B. W. Procter.

Cornwallis [kånωå'lis]. 1. Ö i Norra ishafvet norr om Amerika, mellan öarna North Devon och Bathurst, under 75° n. br. och 95° v. lgd. — 2. (Johnston) Korallö sydväst om Hawaii-öarna, i Stilla hafvet, 16° 53′ n. br. och 168° 40′ v. lgd. Areal 2 kvkm. Ön har ankarplats i lagunen och guanolager, hvarför den 1859 togs i besittning af Hawaii, därefter af nordamerikaner och slutligen (1892) af England. Den upptäcktes 1807 af kapten Johnston på korvetten Cornwallis.

Cornwallis [kånωå'lis], Charles, markis af C., brittisk general, f. 1738. Under sjuåriga kriget (1756—63) tjänade han i Tyskland, och i nordamerikanska frihetskriget (1775—83) förde han befäl som generalmajor, eröfrade Charleston och segrade vid Camden (1780) och Guildford (1781), men måste vid Yorktown (19 okt. 1781) jämte 8,000 man gifva sig fången till Washington och fransmännen. Med honom föll Englands sak i Förenta staterna. 1786 blef C. generalguvernör i Ostindien, där han lyckosamt kämpade mot Tippo Sahib och tvang honom att afträda en stor del af sitt område. 1793 återkom han till England, blef markis och utnämndes 1798 till vicekonung på Irland, där han undertryckte uppror och tillbakaslog fransmännens landstigningskår under Humbert. 1801—02 var C. engelsk

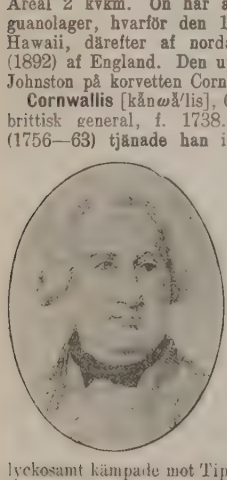

fullmäktig vid fredsunderhandlingarna i A och 1805 blef han för andra gången generalgu i Ostindien, men dog där redan i okt. s. å. *Correspondence* utkom 2:a uppl. 1859.

Cornwall landing [kå'nωål lä'nding], natu belägen och därför mycket besökt by i nord kanska staten New York, vid floden Hudson

Cornwall-ångmaskiner [kå'nωål-] l. Corn ångmaskiner, *mek.*, ett särskildt för fordring af vatten afsedt slags ångmaskiner, arbeta med ett ångtryck af 2,5—5 atmosfär med stor expansion och kondensation. Dessa maskiner, som haft stor användning, särskil vattenuppfordring i grufvor, utträngas mer oc af maskiner med hastigare gång, dels s. k. presspumpar (se d. o.) och dels s centrifugalpumpar (se Centrifu pump). Den långsamma gången hos cor maskinerna — 10 à 15 dubbelslag pr min nödvändiggör användning af relativt stora m dimensioner; anläggningskostnaden blir i följd hög. Enär kolfslagets längd ofta är anseel ända upp till ett par meter och t. o. m öfver — blir kolf-accelerationen betydlig risken för s. k. vattenslag (se d. o.) Vattenslagen äro farliga för maskineriets b och driftsäkerheten i följd häraf jämförelsevis oaktadt maskineriet är dyrbart. Ej sällan vattenslagen framkallat sådana rubbningar stora gruf pumparnas gång, att hela gruf blifvit på det allvarligaste hotad. Kolf-acc tionens ogynnsamma inflytande utjämnas v ligen genom användning af s. k. luftklo (se d. o.). O.

Cornwall-ångpanna [kå'nωål-], *maskinb.*, gande cylindrisk ångpanna med inre eldstad i af ett eldrör samt yttre murade rökkanaler. panntyp utbildades i industridistrikten i Co i England, hvaraf namnet. Jfr Lancash ångpanna.

Coro. 1. Före 1874 namn på staten Fa Venezuela (se Falcón). — 2. (Santa A de C.) Stad i staten Falcón i Venezuela, smal landtunga, som förenar halfön Paraguan fastlandet. Omkr. 9,500 inv. Ehuru belägen till följd af dess ringa djup och starka bri otillgänglig kust, spelade C. i början af dessa ters kolonisation en stor roll. Strax efter de läggning (1527) blef det en viktig utgångspun eröfringståg till det inre af Venezuela och Col stora rikedomar strömmade till, och C. var e tid Venezuelas officiella hufvudstad. Men stormades det af engelska fribytare, hvarefter nörens residens förlades till Carácas. C:s La Vela, ligger 10 km. längre österut, vid biska hafvet.

Corocore [kåråkår], ett slags ostindiska båt Caracore.

Corocoro [kåråkårå], stad i bolivianska La Paz, ö. om floden Desaguadero, 4,070 m. Omkr. 9,000 inv. Silfver- och koppargrufv

Coro'lla (lat.), *bot.*, blomkrona (se d. o.).

Corollārium (Korollarium), lat. (af *co* krans, dimin. af *corōna*), krans (såsom gåfva) utom den egentliga betalningen, extra gåfva; en lärosats, som följer omedelbart ur en bevisad sats.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

flōræ (af lat. *coro'lla*, liten krona, och *flos*, en af A. P. De Candolle i vetenskapen inmning på de dikotyledoner, som hafva samomkrona och ståndarna fästa på densamma. delning motsvarar tämligen nära den redan de Jussieu uppställda gruppen *Monopetalæ*, l omfattar äfven de dikotyledoner med samomkrona, hvilka hafva ståndarna fria från an. I Fries' system utgör C. den första and dikotyledonerna. Den omfattar klas*miniflorœ* (kronan fäst ofvanpå fruktämnet), *rœ* (kronan fäst rundtomkring fruktämnet) *florœ* (kronan fäst under fruktämnet). I nu system motsvaras serien närmast af *Metaœ*. Jfr Exogenæ. V. W. (G. L—m.)

a (lat.). 1. Krans, krona, ett hos forntidens deras offentliga och enskilda lif ofta före-

rona triumphalis.

Fig. 2. Corona graminea.

e hederstecken eller prydnad, särskildt för perhet. Så t. ex. bars en lagerkrans (*corona*

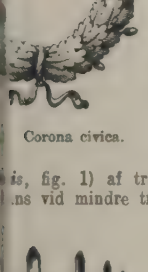

Corona civica.

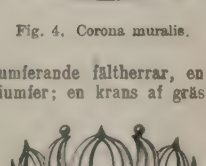

Fig. 4. Corona muralis.

is, fig. 1) af triumferande fältherrar, en ns vid mindre triumfer; en krans af gräs

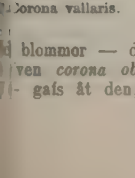

Corona vallaris.

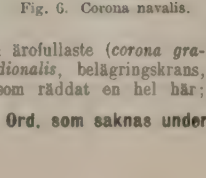

Fig. 6. Corona navalis.

d blommor — den ärofullaste (*corona gra*ven *corona obsidionalis*, belägringskrans, gafs åt den, som räddat en hel här; en eklöfskrans (eller medborgarkrona, *corona civica*, fig. 3) var belöningen för den, som räddat en medborgares lif; kronor af guld skänktes åt den, som först bestigit en fientlig stads murar (*corona muralis*, murkrona, fig. 4) eller ett fientligt lägers vallar (*corona vallaris*, lägerkrona, fig. 5) eller ett fientligt fartyg (*corona navalis*, skeppskrona, fig. 6). Lagerkransen var under kejsartiden ett af kejsarens utmärkelsetecken. Med kransar ärades ofta gudomligheter och smyckades templen; bekransade uppträdde vissa präster och öfver hufvud en hvar, som med offer och böner nalkades gudomen. — Hos grekerna användes kransar särskildt som segerlön vid täflingar, t. ex. af oliv vid de olympiska spelen, vidare som prydnad vid samkväm och fester samt af vissa öfverhetspersoner som ämbetstecken.

2. *Astron.* Den pärlemorskiftande strålkrans, som vid totala solförmörkelser synes omgifva den solen förmörkande månen. Den består af tvenne delar,

Solens corona under den totala solförmörkelsen 16 april 1893.

den inre och den yttre coronan. Den förra, som är jämförelsevis ljusstark, omgifver solen i form af en ring af 130,000 till 170,000 kilometers tjocklek. Dess form är emellertid mycket oregelbunden och växlar från den ena förmörkelsen till den andra. Lägst är coronan vid polerna och ekvatorn, men når ofvanför solfläcksbältena sitt maximum, hvarigenom den ofta får ett fyrkantigt utseende. Utanför den inre coronan sträcker den yttre ut sina strålar, som stundom kunna uppnå en oerhörd längd (ända till fyra millioner kilometer). Dessa strålar aftaga utåt hastigt i ljusstyrka, så att de på en solradies afstånd från solskifvan lysa med ett 64 gånger svagare sken än närmast densamma. Coronans samfällda ljusstyrka uppskattas mycket olika. Den öfverträffar med säkerhet fullmånens, men synes variera vid olika förmörkelser.

Coronans spektrum är af två väsentligt skilda slag. Den inre coronan ger upphof till ett gasspektrum, som förutom de vätet tillhörande linjerna dessutom

uppvisar några linjer i grönt, violett och ultraviolett, som anses tillhöra det s. k. koronium, ett på jorden okändt ämne. Strålarna däremot förhålla sig helt annorlunda. Längst ut ge de ett kontinuerligt spektrum med mörka linjer, liknande solspektret; längre in försvinna de fraunhoferska linjerna fullständigt. Dessa strålformiga bildningar synas därför bestå af små fasta eller flytande partiklar, som återkasta solljuset och som längst in försättas i glödande själflysande tillstånd genom strålningen från den heta fotosfären. Många forskare tillskrifva uppkomsten af detta reflekterade ljus meteorsvärmar, som skulle kretsa kring solen och hvilka möjligen äfven kunde ge upphof till det gåtfulla zodiakalljuset (se d. o.). Andra däremot anse, att coronans strålar bildas af småpartiklar, som utslungas från själfva solen, vare sig genom någon elektrisk repulsion eller snarare — såsom Arrhenius först har påpekat — till följd af det s. k. strålningstrycket (se d. o.). Enligt Arrhenius' beräkning ha dessa partiklar en diameter af högst tre tiotusendelar af en millimeter och befinna sig på två till nio meters afstånd från hvarandra. Att coronan i alla händelser måste utgöras af ett ytterst glest lager, kan man sluta däraf, att kometer vid flera tillfällen setts passera t. o. m. genom den inre coronan, utan att på minsta sätt rubbas i sin bana. 2. Rh.

3. *Meteor.* I meteorologien betecknas med ordet corona de smärre, färgade ringar, hvilka stundom omgifva solen eller månen. En sådan krans utgör ett system af flera utom hvarandra liggande ringar, hvilkas olika färger följa samma ordning som färgerna i solspektrum eller regnbågen. Yttersta ringen är nämligen röd, hvaremot den innersta arean, närmast himlakroppen, har en blåhvit färgton. När fenomenet är fullkomligt utbildadt, synes utanför kransen ett nytt system af färgade ringar, i samma ordning och på samma afstånd som i det förra, och någon gång utom denna ännu en tredje serie. Man talar därför om dubbel och tredubbel corona. Denna företeelse, hvilken företrädesvis uppträder i de tunna moln, som benämnas alto-cumuli (se Moln), tillhör de s. k. interferensfenomenen (se Interferens och Undulationsteorien). — Corona förekommer äfven i betydelsen norrskenskrona. Se Norrsken. R. R.*

Corōna austrālis (lat.), *astron.* Se Kronan.

Corōna boreālis (lat.), *astron.* Se Kronan.

Corōna cīvica (lat.). Se Corona.

Corōna di fe'rro (it.). Se Järnkronan.

Corōna d'Itālia (it.), italienska kronorden.

Coronādo, Carolina, spansk skaldinna, f. 1823 i Almendralejo, gift med nordamerikanske diplomaten I. H. Perry. C. är en fin diktare med mystisk dragning, slöt sig till romantiken och uppträdde redan mycket ung inom det litterära sällskapet "El liceo de Madrid". Hennes svärmiskt lyriska dikter utmärkas af djup känsla, gratie och musikaliskt välljud, men hennes popularitet har under senare tid varit i aftagande. En särskild uppmärksamhet väckte hennes *El amor de los amores*, som återför tanken på "Höga visan". Dikten *A la Palma*, ett hyllningskväde till Espronceda, skref hon vid 15 års ålder. Af C:s öfriga arbeten förtjäna nämnas: *Poesías* (1843), med företal af Hartzenbusch, komedien *El cuadro de la esperanza*, det historiska dramat *Alfonso IV de Aragón* samt, af romaner och noveller, *Paquita* (1851), *La luz del Tajo* (1854), *Adoracion* och *Jarilla*. Ad. H—n

Corōna grami'nea, C. murālis, C. navālis och C. obsidionālis. Se Corona.

Corōna Petri (lat.). Se Tonsur.

Corōna radiāta (lat.), *anat.*, en krans af nervtrådar, som utgör största delen af stora hjärnans halfklot.

Coronāriæ, *bot.* Se Liliaceæ.

Corōna sacerdotālis (lat.). Se Tonsur.

Corōna Vēneris (lat.), "Venuskronan", ett sekundärt syfilitiskt utslag i pannan.

Coronēa, latinsk namnform för Koroneia.

Corone'lla, *zool.* Se Snokar.

Corone'lli, Marco Vincenzio, italiensk historiker och geograf, f. 1650, blef 1683 republiken Venezias kosmograf och 1702 minorit-general. Död 1718. C. stiftade "Societas geographica argonautarum" i Venezia, utarbetade för Ludvig XIV himmels- och jordglober äfvensom en mängd kartor samt författade ett stort encyklopediskt arbete, *Bibliotheca universalis sacroprofana*, i 28 band, hvaraf dock blott 7 utkommo. Bland hans andra arbeten märkas *Storia veneta* för tiden 421—1504. (G. Stg.

Coroner [ko'rənə], eng. (mlat. *coronator*, a lat. *corōna*, krona), *jur.*, ämbetsman i England och Wales, på Irland, i de flesta brittiska kolonier och i vissa delar af Förenta staterna. Coronersämbetet kan spåras till 1100-talet, och coronerns befogenheter, som noga reglerades genom en stadga af 1194, ha på det hela taget förblifvit desamma tidernas igenom, ehuru deras betydelse väsentligen förmins kats sedan medeltiden. Den äldsta ämbetstiteln tyckes ha varit *custos placitorum coronæ* och har betecknat coronerns skyldighet att föra register öfver brottmål, "kronsaker". Alla hithörande stadgar äro numera samlade i två lagar, Coroners act af 1887 och Coroners act af 1892. En coroners främste plikt är att hålla undersökning om dödsorsaken, när inom hans ämbetsområde ett lik påträffas och anledning finnes att misstänka våldsam död eller person in fråga hastigt aflidit utan känd anledning eller aflidit i fängelse, på därhus eller liknande anstalt. Undersökningen hålles då af coronern med biträde af en jury på 12—23 personer. Upptagna vittnesmål och juryns under coronerns ledning afgifna utlåtande inlämnas sedan vid anklagelse för dråp eller mord till vederbörande domstol. Coronern eger tillkalla läkare för att höras, beordra liköppning samt förordna om häktning af för dråp eller mord misstänkt person. Coronern är därjämte i vissa fall vikarie för sheriffen (se Sheriff) och eger äfven att verkställa undersökning om jordfynd ("treasure trove"); fordom hörde äfven undersökningar om skeppsbrott m. m. till hans befogenheter. — Man skiljer på *county coroners*, 1888 valda af alla freeholders i grefskapet, i mera utsedda af grefskapsrådet, *borough coroners* i städerna, oftast valda af town councils, och *franchise coroners* för vissa privilegierade orter och korporationer såsom Londons city, konungens hof, amiralitetet, Oxfords universitet o. s. v. Ämbetet var fordom en obetald hederssyssla, men är nu fast aflönadt. Jfr Gross, "Select cases from the coroner's rolls" (1896, med historisk inledning), Jervis, "Coroners" (1898). V. S.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Coroni'lla L., Kronärt, *bot.*, växtsläkte af n. *Leguminosæ*, afd. *Papilionatæ*. Det innefattar skar eller örter med rbladiga blad och med ljor, som vid mogna- n sönderfalla i enfröiga ler. *C. Emerus* L. före- mmer vild på Öland h Gottland. P. M. L.*

Coronilla Emerus.

Coronilla [kåråni'lja], nskt guldmynt. Se scudillo d'oro.

Coronini-Cronberg. 1. hann Baptist lexius von C., fve, österrikisk mili- , f. 1794, deltog i 13—14 års krig (1814 Schneiders friskara), f 1836 guvernör för kehertig Frans Josef (sedermera kejsar Frans Josef), de under italienska kriget 1848 som generalmajor ål i södra Tyrolen samt blef 1849 fältmarskalklöjt- nt och 1850 guvernör i Temesvárbanatet. 1854 fick n befäl öfver en observationskår vid rysk-turkiska nsen och höll med denna kår 1854—56 Valakiet att. Sedermera befordrades han till fälttyg- stare. 1859—60 var han ban af Kroatien och 61—65 kommenderande general i Ungern. Död 80 vid Görz.

2. Franz von C., den föregåendes son, greve, itiker, f. 1833, d. 1901, uppfostrades jämte affe tillsammans med den nuvarande kejsaren ans Josef och ingick 1850 i hären, som han 1867 nnade med öfverstes afsked. Han drog sig till- ka till Görz, blef 1870 "landeshauptmann" där- des och invaldes 1871 i riksrådets (riksdagens) uteradekammare, hvars president han var 1879— och där han sedan stod i spetsen för ett regerings- ligt fåtaligt mellanparti, "liberala centerns bb" l. "Coronini-klubben". 1895 nedlade han mandat som deputerad och blef 1897 medlem af rehuset.

Corōnium, *kem.* Se Koronium.

Corot [kårå], Jean Baptiste Camille, nsk målare, f. 1796, d. 1875, började vid 26 ålder studera måleri, först med en ung målare challon, sedan (från 1822) med klassikern Victor tin som lärare. Han inhämtade grundligt det ssiskt historiska landskapsmåleriets lagar för kom- ition och teckning och visade sig i de målningar, utställde, som en talangfull och rättrogen adept den historiska skolan. På salongen debuterade 1827 med *Bron vid Narni*. Från samma tid fiera små motiv, bland dem *Forum romanum* och sseum (båda af målaren skänkta till Louvre- eet), stämningar från Rom och dess omgifningar t från Venezia. Utförandets bredd och säkerhet t den melodiösa färgklangen i dessa små taflor , att målaren var annat och mera än blott en klig elev. Hans studier under en lång tid framåt ckna en alltmera afgjord frigörelse från reg- as band. Han försökte sig ock inom olika motiv- sar. Vid sidan af italienska landskap — han ehöll sig långa tider i Italien — målade han iv från olika delar af Frankrike äfvensom från weiz och Holland (*Hamnen vid Dunkerque, Katedralen i Chartres, Landskap från Artois* m. fl.), insatte ock bibliska eller mytologiska figurer i land- skap (*Homeros och herdarna, Kristi dop, Hagar i öknen*), målade äfven interiörer med figurer — med mycket känslig färgbehandling — och figurstudier, företrädesvis kvinnor, klädda eller nakna (*Modellen, I ateljén, Flicka med mandolin*). Minst af allt kan man beskylla honom för enformighet; tvärtom var han en ifrig, om också en lugn sökare och experimen- tator. Medan C. reste omkring och sökte motiv att måla, hade andra franska målare odlat den intima stämningsdiktningen i färg, återgifvandet af hem- bygdens natur, sådan hvars och ens individualitet

Corot målande efter naturen.

tolkade den. Till dessa nyhetsmän slöt sig C. alltmer och mer, naturligtvis utan att uppgifva något af sitt eget konstnärslynne. Han hade under oaflåtligt naturstudium utbildat ett uttryckssätt, som motsva- rade hans naturkänslas art. Han hade oafbrutet under några årtionden analyserat naturen, porträt- terat föremålen troget och ihärdigt; nu öfvergick han till syntesen, gaf i sina naturstämningar sitt intryck samladt, förenkladt, förtätadt i intrycket af morgon- luftens silfverklang, af aftonens hvila, nattens lugn. Han uppfann åt sig ett egendomligt skisseradt be- handlingssätt, hans drömmande stämningar visa den finaste känsla för luftens och ljusets skiftningar, för färgernas valör och en mästares förmåga att ge dem uttryck på det enklaste sätt. Hans små stämningar — lika mycket naturdiktning som naturåtergifvande — visa raffinerad känsla och delikat färgbehand- ling. Han förde "urvalets" konst längre än någon annan af hans samtida, han var det mest moderna målartemperamentet bland dem. Hans verksamhet betecknar måleriets utveckling från det akademiskt heroiska landskapet till 1870-talets impressionism.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Det är klassisk formkänsla i hans motivs byggnad samt lyrik och romantik i stämningen. Det var detta hans sista stadium, som gjorde honom ryktbar: dessa typiskt corotiska stämningar med silfverdimma öfver land och sjö och spel af ljus och florslätt skymning, dessa små tafior, där han samlar morgonens eller aftonens hela poesi i ett enda mjukt färgackord. Hans målningar från detta sista stadium ansågos dock till en början endast som behagfulla utkast, men ej som ”färdiga” konstverk. De kommo likväl på modet, och nu blef den gamle mästaren ej blott hyllad och erkänd af det yngre konstnärssläktet, utan rentaf förföljd af amatörer och konsthandlare. De många beställningarna hade till resultat, att han alltmera summariskt utförde sina tafior och att de blefvo af växlande lödighet — han fortfor likväl till det sista att flitigt studera efter naturen. Efterfrågan på hans arbeten var så stor, att, tack vare åtskilliga konsthandlare, ”falska Corots” blefvo i mängd spridda både i gamla och nya världen. C:s målningar stå allt fortfarande högt i pris. Han utställde på alla salonger från 1827 till 1874. Han utförde äfven väggmålningar — de bästa torde vara *Jesu dop* och *En blind botas*, i dopkapellet i S:t Nicolas i Chardonnet. Han är representerad i Louvre och i franska provinsmuseer (med målningar och teckningar), rikligt och förträffligt i Mesdags galleri i Haag och i Bruxelles' museum, men eljest relativt föga utom Frankrike — likväl finnas arbeten af honom i Stockholms nationalmuseum (heilbornska donationen), i Hälsingfors (konstföreningens galleri) och i Köpenhamn såväl i konstmuseet som i glyptoteket. Jfr U. Dumesnil, ”Corot, souvenirs intimes” (1875), J. Rousseau, ”Camille Corot” (1884), Roger-Milès i samlingsverket ”Les artistes célèbres” (1891), G. Geoffroy & A. Alexandre, ”Corot & Millet” (1903), A. Rabaut, ”Œuvre de Corot” (med beskrifvande katalog, 1904), och Moreau-Nelaton, ”Corot” (1905). G—g N.

Corozál, stad i colombianska staten Bolivar, 240 km. s. om Cartagena. Omkr. 8,000 inv. Tillverkning af hängmattor, tobaksodling.

Corpi santi (it.), namn på förstäderna till åtskilliga lombardiska städer, särskildt till Milano.

Corporäle (lat., af *co'rpus*, kropp), äfven Pallium corporale l. Palla dominica, det linneklädе, hvarpå hostian och kalken ställas vid konsekration samt då de förvaras i ciborium eller monstransen.

Corps [kår], fr. (af lat. *co'rpus*, kropp). Se Kår. — Corps de ballet [dө balä], balettkår, samtliga medlemmarna af danskåren vid en teater. — Corps de bataille [bata'j], den mellersta tredjedelen af en på slaglinje ordnad flotta. (Denna benämning brukas numera ej i Sverige.) — Corps de garde [ga'rd], högvakt, vakthus. — Corps de logis [låji], hufvudbyggnad, manbyggning. — Corps diplomatique [-ti'k], diplomatiska kåren. — Corps législatif [leʃis-], ”lagstiftande kåren”, namn på Frankrikes andra kammare under konsularförfattningen och första kejsardömet (1799—1814) samt under andra kejsardömet (1852—70); lagstiftande församling, nationalrepresentation.

Co'rpus (lat.) l. Korpus, kropp; massa; fyllighet; *boktr.*, en tryckstil, som i kägeln håller 5 kvartpetit l. 10 typografiska punkter och alltså står emellan borgis och cicero. (Exempel: Korpus. Stilen har sitt namn däraf att den s. k. corpus juris trycktes med denna stilsort. — *C. callosum anat.*, hjärnbalken. Se Hjärnan. — *C. ciliäre anat.*, strålkroppen. Se Öga. — *C. luteum, anat.* Se Ägg. — *C. quadrige'minum, anat.* Se Fyrhögarna. — *C. vitreum, anat.*, glaskroppen. Se Öga.

Co'rpus catholicōrum (lat.), katolikernas förening l. korporation, namn (dock icke officiellt) på samtliga katolska riksständer i romersk-tyska riket i motsats mot de förenade protestantiska riksständerna (jfr Corpus evangelicorum). Ino corpus catholicorum innehade kurfursten af Main presidiet.

Co'rpus Christi (lat.). Se Kristi lekamen fest.

Corpus Christi [kå'pos kri'sti], stad i nordamerikanska staten Texas, på högra stranden af Corpus Christi bay, nära mynningen af floden Nueces. 4,703 inv. (1900). God hamn med ångbåtsförbindelse med New Orleans.

Corpu'scula Pacini (lat.), Paciniska smakroppar. Se Känselkroppar.

Corpu'sculum (lat., plur. *corpuscula*, dimin. af *co'rpus*, kropp), *bot.*, ett gammalt, förr brukadt namn på archegonierna hos gymnospermerna (se Archegonium). H. H:

Co'rpus deli'cti (lat.), *jur.*, förr benämning på de yttre spår, hvilka ett brott enligt dess allmänna beskaffenhet lämnar efter sig. Dit räknade man t. ex. vid mord den mördades lik, vid myntförfalskning det förfalskade myntet och de verktyg, som användts vid förfalskningen o. s. v. Numera nyttjas denna ordförbindelse vanligen för att beteckna samtliga förutsättningarna för tillvaron af ett brott. Dessa hör då t. ex. vid mord, att en människa ljutit döde genom annans åtgärd, att denne handlat med berådt mod och i uppsåt att döda o. s. v. Tyska författare återgifva corpus delicti i denna dess nyare betydelse med ”thatbestand” (det, hvaraf gärningen består). Svenska språket saknar ett däremot svarande uttryck. J. H—r

Co'rpus doctrinæ (lat.), en af Melanchthon införd benämning på samlingen af alla de skrifter, i hvilka den rena evangeliska läran på ett normativt sätt var framställd. Då de olika tyska kyrkorna ej kunde helt ena sig om, hvilka skrifter som skulle räknas dit, fixerade under 1500-talets lopp hvar landskyrka sin särskilda ”corpus doctrinæ”. En mera omfattande form vann denna sträfvan i konkordieboken 1580, som i sak, om också ej till namnet, är lutherdomens viktigaste samling af detta slag. Hj. H—

Co'rpus evangelicōrum (lat.), de evangeliska förening l. korporation, kallades efter westfaliska freden (1648) Tysklands samtliga protestantiska riksständer, betraktade såsom ett i trosangelägenheter handlande helt för sig, i motsats till de katolska riksständerna (corpus catholicorum). Ursprungligen afgjordes kyrkliga frågor genom röstpluralitet på riksdagarna, men som katolikerna ofta förfogade öfver vida flere röster än protestanterna, funno sig dessa nödsakade att undandraga riksdagen dylika ärendens behandling och ingingo därför till närmare förening till försvar för sin självbestämmanderätt i kyrkliga angelägenheter. Denna sammanslutning erkändes redan på riksdagen i Regensbu

Ord, som saknas under C torde sökas under K.

Landskap af Corot.

32 som en naturlig sak; det egentliga konstitue-
det af corpus evangelicorum skedde dock först
er westfaliska freden (1648). Då bestämdes nämn-
en, att röstpluralitet ej skulle gälla i religions-
er, utan att dessa skulle afgöras genom vänlig
erenskommelse mellan katoliker och protestanter
om mellan tvenne lika berättigade korporationer.
I corpus evangelicorum hörde alla tyska pro-
tantiska länders regenter, äfven om de personligen
kände sig till katolska läran. På riksdagen i
gensburg 1653 hade corpus evangelicorum såsom
ant sitt första sammanträde. Sammankomst hölls
ligtvis två gånger i månaden. Kurfursten af
hsen innehade presidiet. Efter kurfursten Fredrik
gust I:s öfvergång till katolicismen 1677 och
prinsens öfvergång 1712 fick Kur-Sachsen likväl
ålla ledningen, men under villkor att, om kur-
sten vore katolik, ej han själf, utan "hemliga
skollegiet" i Dresden, skulle, oberoende af ho-
, sköta ärendena och instruera riksdagsombudet
a alltid måste tillhöra evangeliska läran). 1770
atte corpus evangelicorum ett ständigt utskott af
personer till rättigheternas bättre bevakande och
ndenas skyndsammare behandling. Med tyska
ts upplösning (1806) upphörde såväl corpus evan-
corum som corpus catholicorum af sig själfva.

Co'rpus jūris, samling af rättskällor. Uttrycket,
visserligen förekommer redan hos romerske för-
are (Livius III, 34), blef emellertid mera all-
t brukligt först under medeltiden. Särskildt sattes
corpus juris civilis (sammanfattningen af den ro-
ska rättens källor, hufvudsakligen från Justinianus'
527—565) i motsats mot *corpus juris canonici*
mmanfattningen af de beslut af allmänna kyrko-
en och påfvar, hvilka utgöra den kanoniska rät-
källor). Senare hafva många särskilda sam-
ar af rättskällor betecknats med benämningen
us juris. I. L.*

orrārio, Angelo de, påfven Gregorius XII:s
rungliga namn.

orregedor [kårrechedår]. Se Corregidor.

orreggio [kårrä'djå], stad i italienska prov.
gio nell' Emilia, n. v. om Modena. 3,500 inv.
1; som kommun 14,437). Där föddes omkr. 1494
berömde målaren Antonio Allegri da Correggio.

orreggio [kårrä'djå], Antonio Allegri
kallad Correggio, berömd italiensk målare
maskolan), f. omkr. 1494 i Correggio, d. där
. Han var son af en välbärgad köpman, fick
t egna sig åt konsten och gjorde sina studier
Ant. Bartolotti i Correggio och troligen äfven
Francesco Bianchi Ferrari i Modena. Dessutom
rkades han af padovanaren Mantegna och Fer-
kolan, särskildt Lorenzo Costa, men först och
var han sig själf. Utgången ur en obetydlig
och lefvande ett stilla, afskildt lif, under hvil-
han aldrig kom synnerligen långt utanför sin
fattiga hemorts närmaste omgifning, var han
Michelangelo mest hänvisad till sin egen, rika
originella begåfning. Om hans lefnadsomstän-
ter veta vi emellertid föga mer än hvad Vasari
tar, nämligen att C. var en tillbakadragen
som kräfde föga af lifvet och som måste ar-
strängt för att underhålla sin stora familj.
a, mer okritiska biografers uppgifter om att
ulle lefvat i gränslöst armod, att han framför
ls "Heliga Cecilia" själfmedvetet skulle ha utropat: "Anch' io son' pittore!" (äfven jag är målare) o. s. v. torde böra hänvisas till legendens område. Emellertid vet man, att han 1518 kom till Parma som en ansedd mästare samt där fick stora beställningar och riklig betalning för sina arbeten. Jämte sin familj (han hade gift sig i Correggio 1519) bosatte han sig 1522 i Parma och kvarstannade där till 1530, då han flyttade tillbaka till Correggio. — Bland C:s ungdomsverk, utförda 1514—18 i Correggio, må nämnas *Madonnan med den helige Franciskus* (Dresdens galleri) och *Hvila på flykten till Egypten* (Florens' Uffizier). I Parma öppnades för honom en ny och större verkningskrets. Där utförde han 1518, med fri behandling af antikens motiv, de *mytologiska freskerna* i nunneklostret S. Paolo, hvilka genom klostrets stängning snart föllo i glömska och först mot slutet af 1700-talet åter upptäcktes. Därefter följde *Den heliga Katarinas förlofning med Kristusbarnet* (Louvre), *Noli me tangere* (Kristus och Magdalena; i Madrids museum), *Madonna tillbedjande barnet* (Florens' Uffizier), *Madonna della cesta* (Madonnan med korgen; i Londons nationalgalleri), *La zingarella* (Madonnan som zigenerska; äfven kallad *Madonna del coniglio*, Madonnan med kaninen; i Neapels galleri) samt *Ecce homo* (hos hertigen af Wellington, London). 1521—24 utförde C. freskerna i S. Giovannis kupol, framställande *Kristi himmelsfärd*. För ett kapell i samma kyrka målade han därjämte två altartaflor, hvilka numera förvaras i Parmas pinakotek, nämligen *Den helige Placidus' och den heliga Flavias martyrdöd* samt en *Pietà* (äfven kallad *Korsnedtagningen*). Under sitt arbete i S. Giovanni utförde han äfven två smärre fresker: en *Bebådelse* (nu i S. Annunziata i Parma) och *Madonna della scala* (nu i Parmas pinakotek). Därefter började han freskerna i Parmas domkyrka, i hvars kupol han framställde *Marias himmelsfärd*. Medan han var sysselsatt med dessa (1526—30), målade han tillika en mängd oljetaflor, som höra till hans skönaste verk, t. ex. *Herdarnas tillbedjan* (känd och beundrad under namnet *La notte*, Natten; Dresdens galleri), *Den helige Sebastians madonna* (Dresden) och *Madonna della scodella* (Madonnan med skålen; Parmas pinakotek). Därtill komma de båda berömda bilderna *Den helige Hieronymus' madonna* (kallad *Il giorno*, Dagen; Parmas pinakotek) och den C. numera främmande *Botfärdiga Magdalena* (Dresdens galleri). Under sin senare verksamhetsperiod behandlade C. företrädesvis mytologiska ämnen. Redan i Parma hade han utfört den s. k. *Jupiter och Antiope* (Louvre) samt *Amors uppfostran* (Londons nationalgalleri), och efter sin återkomst till Correggio, 1530, målade han *Ganymedes* (Wiens Belvedere), *Jupiter och Io* (originalet i Wiens Belvedere; en gammal och god kopia i Berlins museum), *Leda* (Berlins museum) och *Danaë* (Villa Borghese i Rom). Endast tvenne allegoriska målningar finnas af C:s hand, *Dygden* och *Lasten* (båda i gouache; Louvre).

Allt hvad C. skapat, mytologiska såväl som religiösa bilder, har en genomgående världslig och idyllisk prägel. Han var en afgjordt modern målare och bröt hänsynslöst med den äldre kristna konstens traditioner. Sina madonnor och helgon framställde han såsom verkliga människor, hvilkas själsrörelser han förstod att skildra så som ingen före honom.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Visar han oss i åtskilliga framställningar lidandet och smärtan med en genom märg och ben trängande sanning, så är likväl tillvarons lust och fröjd hufvudföremålet för hans konst. Ingen har så som han gifvit uttryck åt Marias modersglädje eller Kristusbarnets och de små änglarnas naivitet — en naivitet, som ofta slår öfver i självsvåldig ysterhet. Det är just i dessa sistnämnda s. k. *putti* — d. v. s. änglabarn, genier och amoretter, framställda i nakna gossfigurer —, som han visar sig vara en oöfverträffad skildrare af barnslig oskuld och munterhet. Nekas kan emellertid icke, att C:s framställningar ofta verka affekteradt "söta" och att det ligger icke så litet maner i de icke sällan banalt vackra, leende kerubansiktena. Från sin bästa sida visar sig C:s skaplynne i de mytologiska taflor, som handla om Jupiters kärlek till jordens döttrar (Antiope, Io, Leda, Danaë), enär hans framställningssätt i dessa icke, såsom i de religiösa bilderna, råkar i någon strid med innehållet. Längre än i Danaë och Io kan målarkonsten näppeligen komma i framställning af sinnlig berusning och skönhet. Men hur sinnligt retande han än skildrar lifvet, vare sig han har att göra med himmelska eller jordiska ämnen, får likväl hans framställning sin försoning genom den stämning af naiv, paradisisk oskuld, som hvilar öfver det hela. Hans förnämsta medel för uppnåendet af illusorisk naturlighet är ljusdunklet (hos honom karakteriseradt af förhärskande ljus), i hvilket han hade Lionardo da Vinci till föregångare och i hvilket han blef en af de största mästare, som någonsin funnits. Som tecknare är han påverkad af Mantegnas skola, och perspektivet vann genom honom en ny utbildning. Hans teckning är emellertid oftast godtycklig och inkorrekt. Sträfvandet att framställa en figur sådan den i verkligheten skulle te sig från en bestämd synpunkt, i förening med den för hans stil karakteristiska rörligheten hos gestalterna, förde med sig de ständigt återkommande förkortningarna, i hvilka han ofta går för långt i realism. Särskildt är detta fallet i hans kupolmålningar, i hvilka han bortser från de arkitektoniska fordringarna och så att säga upphäfver eller sprängер taket för att låta gestalterna få sväfva ut i himlarymden, eller med andra ord: han tecknar figurerna i förkortning nedifrån uppåt. Det förfelade i en sådan anordning, med dess virrvarr af fotsulor, knän, nästippar m. m., insågs tidigt af hans egne landsmän, hvilka kallade hans målning i Parmas domkupol en grod-ragu.

Redan under sin lifstid åtnjöt C. ett stort anseende, men till full ära kom han egentligen först genom Carracciernas verksamhet. Därefter växte hans rykte oupphörligt, och särskildt under rokokoperioden var hans inflytande stort, om ock i vissa fall, genom de nämnda kupolmålningarna, ohälsosamt. — Bland C:s lärjungar må här endast nämnas Parmigianino och Barocci.

I nationalmuseums katalog tillskrifves C. (traditionellt) ett *Kerubhufvud*. Det har emellertid gifvits en tid, då C. var på ett lysande sätt representerad i Sveriges hufvudstad. Efter Prags intagande af svenskarna 1648 hemsändes nämligen till Sverige såsom krigsbyte ett par af C:s mera framstående verk i Rudolf II:s samling. När drottning Kristina 1654 lämnade sitt rike, medtog hon denna dyrbara skatt: Danaë (nu i Villa Borghese i Rom), Leda (nu i Berlins museum) samt kopian i Berlins museum efter C:s "Jupiter och Io".

Litt.: En af C:s förnämste biografer i nyare tid är Jul. Meyer, i monografien "Allegri" (1871). Efter detta arbetes utgifvande har dock följt en rik C.-forskning, bl. a. af Bigi ("Notizie di A. Allegri" etc., 1873) och Lermolieff (sign. Giovanni Morelli), som i "Kunstkritische studien über italienische malerei" (1890—93) först antydde hans samband med den länge förbisedda ferrareskiska målarskolan. Resultaten af de nya forskningarna ha sammanfattats af italienaren Ricci (1896; tysk öfv. 1896—97) och mera summariskt af Thode (i ser. "Künstlermonographien", 1898). Jfr ock Julius Langes fina analys af C:s konst (i "Tilskueren" 1885). R—o.

Corregidor [kårrechidår], sp. (port. *corregedor* af lat. *corri'gere*, förbättra), i Spanien fordom titel på den ämbetsman, som utöfvade högsta juridisk och administrativa makten i en stad, numera då — liksom redan i äldre tider i Portugal — titel på en administrativ tjänsteman utan domarmakt. I spanska Amerika fördes denna titel af den förnämste ämbetsmannen i ett distrikt (*corregimiento*).

Cor rēgis in ma'nu Do'mini (lat.), "konungens hjärta i Herrens hand", ett af konung Sigismund af Sverige valspråk.

Correia-Botelho [-båte'ljå], visconde de. Se C:stello-Branco.

Corre'nti, Cesare, italiensk skriftställare och politiker, f. 1815 i Milano, verkade såsom utgifvare af tidningen "Presagio" samt tidskrifterna "Rivista europea" (1833—44) och "Vesta verde" (fr. 1847) samt en mängd broschyrer för den italienska enhetssaken. Mot den österrikiska förvaltningen i Nord-Italien riktade han 1845 sin sakrika och förkrossande stridsskrift *Austria e Lombardia*. Under revolutionen 1848 var C. sekreterare hos den provisoriska regeringen i Milano, flydde sedan undan österrikarnas hämnd till Piemonte, inväldes där i parlamentet och slöt sig 1855 till Cavours parti. 1859 återvände han till Milano, blef 1860 medlem af italienska "statsrådet", var febr.—okt. 1867 undervisningsminister i Ricasolis ministär och innehade dec. 1869—maj 1872 samma post i kabinettet Lanza-Sella. Hans afgång föranleddes af kabinettets vägran att understödja hans planer på all religiös undervisnings afskaffande på skolans mellanstadium. C. blef 1886 senator och afled 1888. Han var Italienska geografiska sällskapets ordförande och förste president i "Istituto storico italiano". Hans valda skrifter utgåfvos 1891—94 i 4 bd af Massarani. Se 1890 skrifvit biografien "Cesare C. nella vita e nelle opere".

Corrêr, Musèo C., en af venezianaren Teodoro Correr (1750—1830) bildad, till stad Venezia skänkt samling af taflor och konstslöjdföremål (nu ordnad i det gamla palatset Fondaco dei Turchi vid Canal grande).

Corrèze [-rås]. 1. Flod i Frankrike, rinner upp på Millevachesplatån och flyter i sydvästlig riktning samt mynnar ut i Dordognes bifloд Vézère. Lär 85 km. — 2. Departement i sydvästra Frankrike, 5,888 kvkm. 318,422 inv. (1901), 54 på 1 kvkm. Landet uppfylles till två tredjedelar af förgreningar från Auvergnes berg (bl. a. i n. ö. Millevache-platån, som i Puy de Meymac når 978 m.), u

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Herdarnas tillbedjan.
(Se art. Correggio.)

västra delen ett bördigt slättland, med sädes- och vinberg. Fåraveln är synnerligt stor, dess- n är C. bekant för sina utmärkta hästar. Indu- n är i allmänhet obetydlig. C., som tillhörde forna landskapet Limousin, indelas i arrondisse- gen Ussel, Tulle och Brive. Hufvudort är e. Jfr Joanne, "Géographie du département de (1876), och de Seilhac, "Histoire politique département de la C. 1797—1830" (1891).

orrib. Lough C. [lå'ch kå'rib]. insjö i ir- ska prov. Connaught, mellan grefskapen Gal- och Mayo. 40 km. lång och intill 10 km. . 176 kvkm. Den har sitt aflopp i Galway- n.

orrie'ntes. 1. Provins i republiken Argentina, gen mellan floderna Paraná och Uruguay och rande norra delen af det s. k. "argentinska opotamien", gränsar i n. till Paraguay, i ö. till toriet Misiones, Brasilien och Uruguay, i s. till e Rios och i v. till Santa Fé och territoriet Chaco. 02 kvkm. 293,477 inv. (1903); 3,s inv. på 1 n. Af europeiska inflyttade märkas särskildt er (sedan 1825) och italienare (sedan 1850). grunden är en röd, järnförande sandsten, som i eten af floderna är täckt af en grå lera och npå denna af ett fotsdjupt lager humusblandad sand- och lerjord. C. har en alldeles flack och a yta, med många träsk och sjöar (Laguna rza, Laguna de Malaya m. fl.). Många floder nma till Paraná och Uruguay, till den förra a. Rio Corrientes och Rio Guayquiraro, gräns- mot Entre Rios. Klimatet är varmt och fuktigt, nnerhet i norra delen af landet. Staden Cor- tes, som ligger där, har ett årsmedium af 21,s°, an Goya, 200 km. sydligare, har blott 19,s°, ken sänkning hufvudsakligen beror på lägre vin- mperatur. I Corrientes har den svalaste måna- juli, 15,4° och i Goya 13,e°, under det att nartemperaturen är mer lika, i det att den var- e månaden, januari, på det förra stället har ett ium af 26°, på det senare af 24,s°. Den lägsta peraturen i staden C. har varit + 5°, den högsta Äfven nederbörden aftager mot söder. Den Corrientes omkr. 1,300 mm., i Goya omkr. 0 mm. I hela landet råder en regntid från ber till april och en torr tid från maj till sep- ber, och liksom inom tropikerna falla ofta väl- regnmängder på kort tid. Landet är hufvud- gen ett busk- och ängsland, skogar finnas blott rra delen. Stora områden äro bevuxna med bu. Det odlade området var 1901 omkr. 50,000 af hvilka 37,300 har voro besådda med majs 5,000 har med tobak, resten med maniok, soc- ör och potatis. Ris, vin och oranger odlas ock, u i mindre skala. Af vida större betydelse är apsskötseln. 1895 funnos 3 mill. nötkreatur, mill. får och 410,000 hästar, 16,600 getter, 00 svin och 10,000 strutsar. Skogarna lämna nyttiga träslag, men blott litet maté. Indu- n beror hufvudsakligen af boskapsskötseln, såsom erier, insaltningsanstalter etc., i någon mån n af skogarna. — En järnväg går tvärsigenom et, från staden Corrientes till Monte Caseros vid guay, en annan från Concordia i Entre Rios s Uruguay till Santo Thomé. På Paraná och Paraná finnes ångbåtstrafik. Enligt författ- en af 25 maj 1889 väljas guvernör och vice guvernör för 4 år; senaten består af 15, deputerade- kammaren af 32 ledamöter.

2. (San Juan de Vera de las Siete C.) Hufvudstad i nämnda provins, på vänstra stranden af Paraná, 40 km. nedanför dess förening med Paraguay och 77 m. ö. h. Omkr. 17,000 inv. C. har högre läroverk, lärarinneseminarium, bibliotek och naturhistoriskt museum. Skeppsvarf, hamn och liflig handel med trävaror och ladugårdsprodukter. Det anlades 1588 af Alonso de Vera y Aragón. J. F. N.

Corrige'nda (lat., af *corri'gere*, förbättra), hvad som bör rättas; rättelse, tryckfelsförteckning.

Corrige'ntia (lat.), förbättrande tillsättningar till läkemedel (på recept).

Corriger la fortune [kårijē la fårty'n], fr., egentl. rätta slumpen; spela falskt.

Corrode'ntia, *zool.*, en grupp inom insektordningen Pseudo-neuroptera (se d. o.).

Corrodi [kårå'di], schweizisk släkt. 1. Salomon C., målare, f. 1810 i Zürich, d. 1892 i Como, lefde mest i Rom och målade italienska landskap i akvarell.

2. August C., skald, f. 1826 i Zürich, d. därstädes 1885, lärare i teckning vid högre stadsskolan i Winterthur, utgaf flera värdefulla arbeten, bl. a. de på schweiziskt allmogemål affattade episka dikterna *De herr professer* (1858; ny uppl. 1872), *De herr vikari* (1858) och *De herr dokter* (1860; dramatiserad 1872), hvilka utmärka sig genom älsklig humor, goda karaktärsteckningar och lyckliga naturskildringar. C. skref äfven noveller, såsom *Dur und moll* (1855), *Waldleben* (1856) m. fl. Bland hans dramatiska arbeten äro lustspelen *De ritchnecht* (1873) och *Die maler* (1875).

3. Hermann C., den förstnämndes son, målare, f. 1844 i Frascati, d. 1905 i Rom. Han målade landskap med staffage, såsom *Procession i Sorrento*, *Storm på ön S:t Honoré*, med smugglare som staffage, *Munkar å en klostergård samlade till vinprof*, *Villa vid Comosjön*, *Serenad i Amalfi*, *Pilgrimer i storm*, och äfven bilder från Syrien och Egypten. En broder till honom, Arnoldo C., f. 1846, d. 1874, var en talangfull genremålare.

Corroyer [-rωajē], Édouard Jules, fransk arkitekt, f. 1835 i Amiens, lärjunge af Viollet-le-Duc, egnade sig under dennes ledning åt studiet och restaurering af religiösa minnesmärken. Efter att först hafva varit anställd i Soissons sysselsatte han sig i 15 år med det berömda Mont Saint-Michel, som blef hufvudföremålet för hans arbete och äfven förskaffade honom stridigheter och obehag, till följd hvaraf han 1888 orättvist aflägsnades från sin befattning. Han har dessutom restaurerat Hôtel de ville i Roanne (1865), S:t Bruno i Grenoble (1870), katedralen i Soissons (1876), absiden på katedralen i Dol (1884). Slutligen har han utgifvit *L'abbaye royal du Mont Saint-Michel* (1887) och *L'architecture gothique* (1891).

Corry [kå'ri], stad i nordamerikanska staten Pennsylvania. 5,369 inv. (1900). Petroleumraffinaderi.

Corsären, dansk politisk och litterär skämttidning, utgifven 1840—46 af M. A. Goldschmidt och utmärkt för sin skarpa satir och djärfva opposition mot Kristian VIII:s regering. Den fortsattes ända

till 1854 under andra redaktörer, men med långt mindre värde och betydelse. E. Ebg.

Corsica l. Korsika (fr. *La Corse*), ö i Medelhafvet, tillhörig Frankrike och bildande eget departement, mellan 41° 21′ 4″ (Kap Pertusato) och 43° 0′ 42″ (Kap Corse) n. br. samt 8° 32′ (Kap Rosso) och 9° 31′ (Torre d'Alistro) ö. lgd. Från Sardinien skiljes ön genom det 15 km. breda San Bonifaciosundet. Längden är 183 km., bredden 84 km. och ytinnehållet 8,722 kvkm. C. uppfylles af ett kristallinskt massiv, till hvilket i norr sluter sig en halfö, som bildas af ett brant, i hafvet stupande kalkberg. Östra kusten är utan vikar och hamnar, medan den västra är rik på bukter i följd af där utlöpande grenar från de inre bergen. De viktigaste äro (fr. n.) Golfe de S:t Florent, på norra kusten, samt Golfe de Porto, de la Liscia, d'Ajaccio och de Valinco. — Bergen äro än kala, än betäckta med täta skogar och i de högsta regionerna nästan alltid snöhöljda. De högsta topparna äro Monte Cinto (2,710 m.), Monte Rotondo (2,625 m.), Monte d'Oro (2,391 m.) och Monte Renoso (2,357 m.). Passen öfver bergen ligga högt, mellan 1,162 m. (Col de Vizzavone mellan Ajaccio och Bastia) och 2,029 m. (Col de la Scaglia). Bergen stupa brant på västra sidan, däremot går ett 10—15 km. bredt slättland utefter den östra med så ringa lutning, att vattendragen flerstädes bilda laguner och moras. Floderna, allesammans med kort lopp, torka ofta ut om sommaren. De största äro: Golo (8° km.) och Tavignano (75 km.) på östra sidan samt Gravone (45 km.) och Liamone (40 km.) på västra sidan. Ingen af dem är segelbar. I det inre finnas flera sjöar: på Monte Rotondo ligga 7 sjöar, af hvilka sjön Rotondo, 7 har, är den största på ön; sjön Nino är 6,5 har och afrinner till Liamone. På östra kusten ligga flera strandsjöar. Mineralkällor förekomma på flera ställen. Klimatet, i allmänhet hälsosamt, är i de lägre trakterna hett; men värmen mildras af hafsvindarna och bergens närhet. Medeltemperaturen är 17°—18° C. I bergstrakterna är vintern sträng. Jordmånen är, synnerligast i dalarna och vid kusten, mycket fruktbar, hvarför invånarna, ehuru de sköta åkerbruket ytterst vårdslöst, skörda tillräckligt för sina behof. Årligen komma flera tusen italienare öfver till ön för att förrätta de arbeten, som korsikanen anser alltför simpla. Företrädesvis odlas hvete, råg, korn och oliver. C:s viner, omkr. 300,000 hl. årligen, äro eftersökta, men deras beredning lämnar mycket öfrigt att önska. Dessutom odlas bl. a. mycket lin och förträffliga sydfrukter, indigo, bomull, silke, sockerrör, krapp och tobak. I flera af bergstrakterna utgöra kastanjer ett af de förnämsta näringsmedlen. Stora skogar af ek, oliv- och barrträd finnas i det inre af ön. Boskapsskötseln är tämligen betydlig, synnerligast i bergen, där får- och gethjordar äro inbyggarnas största rikedom. 1899 funnos 408,650 får, 215,920 getter och 157,990 nötkreatur samt 10,730 hästar, 17,860 åsnor och mulor och 74,300 svin. Bland bergen lefva vilda får (mufloner), vildsvin och annat villebråd. Räfvar finnas i mängd, men för öfrigt endast få rofdjur. Tonfisk-, sardell- och ostronfångst utgöra, jämte salthandel och kustsjöfart, en hufvudnäring för kustbefolkningen. Bergen, som hufvudsakligen bestå af granit, hafva några koppar- och blygrufvor, som 1898 producerade 1.100 ton; dessutom fås vid kusterna salt (1898 500 to Industrien är obetydlig; hvar och en tillverkar sj hvad han behöfver. Handel drifves företrädesvis Italien; vin, olja fisk, kastanjer, sydfrukter, vax, t får och getter utföras. Kommunikationsväsendet dåligt; dock finnes en järnväg från Bastia till Ajacc med en bilinje till Calvi och Ghisonaccia, med sammanlagd längd af 296 km. Regelmässig ån båtsförbindelse med Marseille, Nizza och Livorn De förnämsta hamnarna äro Bastia, Ajaccio o Calvi. Folkmängden var 295,589 pers. 1901, på 1 kvkm. Om man frånser en i 17:e årh. i flyttad grekisk koloni och några tusen fransmän i st derna, äro korsikanerna af italiensk härkomst o tala en med främmande beståndsdelar uppblanda italienska. Folkbildningen står ej högt, men h dock på sista tiden gått framåt. 1896 funnos 1,17 folkskolor med 46,000 lärjungar, 1 lyceum, 3 colleg samt ett lärar- och ett lärarinneseminarium. proc. af befolkningen kunde icke läsa. Den är allmänhet af medelmåttig kroppsstorlek, välväx och stark, med brun ansiktsfärg, svart hår och diga ögon, rå, häftig och hämndgirig, stolt o lat, men därjämte måttlig, frihetsälskande o gästvänlig. Hemmet och familjen betraktas som helg domar, och för dem vågar man utan betänkand lifvet. I hög grad stränga äro männens grundsats om kvinnlig ära: den hustru, som ger sin m grundad anledning till svartsjuka, dödas af hono utan tvekan, och en förförd jungfru kan aldrig ho pas på äktenskap med någon annan än sin förförar Korsikanen saknar ej intelligens; han visar stor fa lenhet för poesi och talang att improvisera. Blod hämnden (''la vendetta''), som ofta fortsättes genc flera led, är ännu ej fullt utrotad. I sammanhan därmed står banditlifvet i bergstrakten. Männe gå nästan alltid väpnade. Korsikanen har få beho Boningshusen i det inre af ön äro merendels elände kojor, med en enda öppning, hvilken på samma gån tjänstgör som dörr, fönster och rökfång. Så fattig inbyggarna än äro, finnas likväl inga tiggare på — C. indelas i fem arrondissemang: Ajaccio Bastia, Calvi, Corte och Sartène. Hufvudstad i Ajaccio. (J. F. N

Historia. Sedan äldsta tid bebodt af ligu riska och iberiska stammar (Seneca, som en gi vistades där, fann invånarnas språk likna kantabre nas), blef C. delvis koloniseradt af foceerna, so omkr. 564 f. Kr. där grundlade staden Alali (Aleria) och drefvo sjöröfveri från ön. Trots e sjöseger öfver de förenade kartagerna och etruskern måste dock foceerna uppgifva C., som besattes i etruskerna, hvilka där grundade handelsplatser p kusterna. Senare utträngdes etruskerna i sin ord ning af kartagerna, och under första puniska krig fattade romarna fast fot på ön, som 238 formlige afträddes åt dem af Kartago, hvarefter de i ett sju årigt blodigt krig (236—230) i grund kufvade kors kanerna, som rest sig mot de romerske ståthållarna Under kejsardömet var C. ganska blomstrande oc hade 33 städer, men dess förfall började med e anfall af vandalerna (436 e. Kr.), hvilka därefte under Geiserik fullständigt underkufvade ön. Bel sarius fördref vandalerna 533, och C. stod därefte ömsevis under grekiske kejsarens och östgoterna välde, tills det i midten af 8:e årh. eröfrades i langobarderna. 754 togs C. af frankerna och 85

rasenerna, från hvilkas tid förmodligen de ännu tliga kusttornen härstamma. Det sönderföll därsmåningom i en mängd mindre välden under mska härskare, faktiskt oberoende af, ehuru till net lydande under, kejsardömet. År 1002 reste korsikanerna mot dessa småherrars förtryck grundlade i nordöstra delen ett slags repreativ författning under ledning af 15 ärftliga oorali". I s. v. funnos alltjämt små baroner, n herrarna af Cinarca, Istria, della Rocca m. fl. orius VII gjorde 1077 anspråk på ön, hvilket ades af Urban II, som 1098 öfverlämnade dess ltning åt biskop Daimbert af Pisa och dennes trädare. Genova gjorde dock Pisa besittningen ig, och efter att ha besegrat den pisanska n vid Molara 1284, eröfrade det C. bit för allt under det stormännen på ön togo parti än den ene, än för den andre. 1295 fick Aragonien g förläning på ön, men Genova förstod att göra rätt gällande, och 1387 blef det fullständigt öfver ön. Ständiga uppror, såsom Sampietros —70, skakade dock Genovas välde, och C. gick ier tillbaka, till stor del genom regeringens för-. 1729 utbröt ett allmänt uppror, som 1730 ades af kejsarens trupper, men ånyo upplågade, efter en deputation korsikaner i Corte jan. 1735 evigt" lösslet sig från Genova. Den tyske tyraren baron Theodor von Neuhof, som med kara stallbröder kom till ön 1736, lyckades för tort tid göra sig till härskare. 1738 hjälpte krike till att upprätta lugnet, men nya uppror, ildt lyckliga under Pasquale Paolis (se d. o.) ing, förmådde Genova, som slutligen endast hade a kuststäder kvar, att sälja C. till Frankrike m traktaten i Compiègne 15 maj 1768. Retad m C:s ihärdiga motstånd mot de i början fåtaliga männen, sände Ludvig XV dit en här på 30.000 under marskalk de Vaux, som fördref Paoli pacificerade ön. Gerillakriget varade dock till , hvarefter en relativt lugn period inträdde. männen regerade med mildhet, och flera af främsta släkter, bland dem Bonaparte, slöto sig em. Under revolutionen återkom Paoli, som blef öns ståthållare. Han råkade dock 1793 ist med nationalkonventet, hvarpå han höjde orsfanan och med engelsk hjälp eröfrade nästan ön. En deputation från invånarna beslöt 19 1794 upprätta ett konungadöme C. under Engskydd. C. fick en efter mönstret af den ska bildad författning, med éget parlament och ngelsman, Elliot, till vicekonung. Men det ka partiet på ön vann under general Gentili törre anhang, och sedan en fransk expeditionsfrån Livorno 27 okt. s. å. landstigit på ön, engelsmännen sig nödsakade att aftåga. Från tiden har C. tillhört Frankrike. E. A—t.

tt.: Jacobi, "Histoire générale de la Corse" 1, 1835), Gregorovius, "Corsica" (2 bd, 1854; uppl. 1878), Lear, "Journal of a landscape er in C." (1870), Joanne, "Géographie du rtement de Corse" (1881), Black, "Itinerary gh C." (1888), Andrei, "A travers la Corse" 2), Girolami-Cordona, "Géographie générale de se" (1893), Torcioli-Conti, "Notre Corse" "), Nentien, "Étude sur la constitution géolode la Corse" (1898), Caird, "The history of (1899), och Colonna de Cesari Rocca, "Recherches sur la Corse au moyen-âge, 1014—1174" (1905).

Corsicana [kåsikā'nə], stad i nordamerikanska staten Texas. 9,313 inv. (1900). Katolsk akademi. Handel med bomull och spannmål.

Corsini, en florentinsk patricisk släkt, hvilken räknar sina anor ända från början af 1200-talet. 1731 fick en gren af ätten furstlig värdighet. Bland släktens historiskt bekanta medlemmar äro följande de namnkunnigaste. 1. Lorenzo C., påfve 1730—40 under namnet Klemens XII (se d. o.). — 2. Neri C., den föregående brorson, diplomat, deltog, som storhertigen Cosmo III:s sändebud, i underhandlingarna rörande den eventuella arföljden i Toscana efter mediceiska husets utslocknande och blef sedermera kardinal samt påflig minister. Död 1770. — 3. Tommaso, furste af C., statsman, f. 1767, var 1809—14 och 1848—49 romersk senator, 1848 medlem af provisoriska regeringen i Rom och 1851 af påfliga finansrådet. Död 1856. — 4. Neri C., markis af Lajatico, den föregående broder, statsman, f. 1771, var 1795—98 toskanskt sändebud i Paris (under direktorialregeringen), representerade med stor skicklighet Toscana vid kongressen i Wien (1814—15) samt i Troppau 1820, blef sedan understatssekreterare och 1844 förste minister i Toscana. Död 1845. — 5. Andrea, furste af Casigliano, son till C. 3, f. 1804, d. 1868, var 1849—56 toskansk utrikesminister. — 6. Neri C., markis af Lajatico, den förres broder, f. 1805, var sedan 1839 guvernör i Livorno, blef 1847 storhertiglig minister och tillstyrkte sin herre att medgifva en friare författning, men visade sig ej vuxen de växande oroligheterna och flydde efter utbrottet af 1848 års revolution. Han dog 1859 i London som sändebud från Toscanas provisoriska regering. — 7. Tommaso C., furst C., furste af Sismano och hertig af Casigliano, den föregåendes son, ättens nuvarande hufvudman, f. 1835, har upprepade gånger varit Florens' borgmästare och är sedan 1882 medlem af italienska senaten.

Palazzo C., vid Via Lungara i Rom, innehåller ett rikt bibliotek och dyrbara konstsamlingar. Jämte dessa inköptes det 1884 af italienska staten. I detta palats bodde drottning Kristina af Sverige under sin vistelse i Rom, och där dog hon 1689.

Co'rso (it., af lat. *cu'rsus*, lopp), kapplöpning; rännarbana; den vid karnevalstiden brukliga promenaden i vagn genom en stads hufvudgator. Särskildt praktfull är anblicken af en corso torsdagen före fastan äfvensom fettisdagen. Till följd af nämnda användning bära flera gator i Italiens större städer ifrågavarande namn. Corson i Rom sträcker sig, till en längd af 2,450 m., i rät linje från Porta del popolo nästan intill foten af Kapitolium.

Co'rssen, Wilhelm Paul, tysk språk- och fornforskare, f. 20 jan. 1820 i Bremen, studerade 1840—44 i Berlin under Böckh och Lachmann samt var därefter anställd som lärare vid landsskolan i Pforta, tills han 1866 slog sig ned i Berlin, där han uteslutande sysselsatte sig med litterära arbeten. Död 18 juni 1875. — Det hufvudsakliga föremålet för C:s forskningar utgjordes af de fornitaliska språken. För studiet af dessa blefvo hans arbeten, i hvilka han med stor framgång tillämpade den jämförande språkvetenskapens metod och resultat, af

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

grundläggande betydelse. Redan hans förstlingsarbete, *Origines poesis romanæ* (1844), prisbelönades af filosofiska fakulteten i Berlin. Hans förnämsta verk är *Ueber aussprache, vokalismus und betonung der lateinischen sprache* (1858—59, 2:a uppl. 1868—70), en af vetenskapsakademien i Berlin belönad prisskrift. Af stort värde äro jämväl *Kritische beiträge zur lateinischen formenlehre* (1863) och *Kritische nachträge zur lateinischen formenlehre* (1866). Däremot har det stora arbetet *Ueber die sprache der etrusker* (1874—75), hvari han söker lösa den svåra frågan om etruskiska språkets släktskapsförhållanden, icke lyckats tillvinna sig kännares bifall. Andra arbeten af C. äro: *De volscorum lingua* (1858), *Beiträge zur italischen sprachkunde* (1878, utg. af Hugo Weber), flera i Kuhns "Zeitschrift für vergleichende sprachforschung" införda afhandlingar om de fornitaliska dialekterna, åtskilliga uppsatser af epigrafiskt innehåll samt arkeologiska och historiska undersökningar om Pforta och dess omnejd. Ad. N—n.

Cort, Cornelis, holländsk kopparstickare, f. 1533 i Hoorn, d. 1598 i Rom, var lärjunge af H. Cock och började sin verksamhet i sitt fädernesland, flyttade sedermera till Venezia, där han en längre tid sysselsattes af Tizian, och begaf sig därefter till Rom, hvarest han graverade efter de romerske mästarnas arbeten och grundade en kopparstickarskola. C. var den förste, som insåg, att de olika strecklagens inbördes anordning har en mycket stor betydelse. Därigenom förde han kopparstickarkonstens teknik ett godt stycke framåt, och hans skola var länge den härskande både i Nederländerna och i Italien.

Cort, Franz De, belgisk skald. Se De Cort.

Cortade'ria Stapf, *bot.*, växtsläkte af fam. *Gramineæ*, med 5 arter i Syd-Amerikas tempererade delar. Mest bekant är *C. argentea* (*Gynerium argenteum*), pampasgräset, ett ståtligt, i trädgårdar ofta odladt dekorationsgräs, bildande en stor tufva af långa smala, mot jorden bågböjda blad, ur hvilken de 2—3 m. höga stjälkarna uppväxa. Blomställningen är en stor praktfull, plymlik, silfverglänsande, stundom rödskimrande vippa. Vipporna bibehålla torkade sitt vackra utseende och användas därför till makartbuketter. Bladen af *Cortaderia*-arter användas i Anderna allmänt till taktäckning. G. L—m.

Cortāle, stad i italienska prov. Catanzaro (Kalabrien). 4,199 inv. (1901). 1783 led staden mycket genom jordbäfning.

Co'rte, arrondissemangshufvudstad i det inre af ön Corsica, vid fl. den Tavignano och vid järnvägen Ajaccio—Bastia. 5,425 inv. (1901). C. har ett citadell och är omgifvet med murar. Det var säte för Paolis regering. Paoli öppnade där 1765 ett universitet, och åt hans minne har sedan en staty där blifvit rest. Vinodling, trävaruhandel.

Cortège [kårtä'j], fr., följe, hedersföljе.

Cortenuova [-åva], by i italienska prov. Bergamo (Lombardiet), vid Oglio. Där segrade kejsar Fredrik II 27 nov. 1237 öfver lombarderna.

Cortereäl, Gaspard, portugisisk sjöfarande, tillhörde en familj, som var bosatt på Azorerna. Hans fader, João Vaz C., påstås ha upptäckt Ilha dos Bacalhaos, d. v. s. Newfoundland, omkr. 1464, men uppgiften är tvifvelaktig. 1500 fick C. i uppdrag af konung Emanuel att söka en nordvästlig väg till Indien och framkom s. å. till Nord-Amerikas kust han undersökte mellan 50° och n. br. Han hemförde ett antal invånare från L dor, hvilka han ansåg lämpa sig väl till sla hvaraf deras hemös namn, "Terra laboratoris' maj 1501 utsändes C. från Lissabon på en ny e dition, under hvilken han försvann, ehuru man att han nått Grönland. Hans broder Miguel C. tog nästa år en undsättningsexpedition, men å han försvann. En släkting, Vasqueanes C., som ledes ville söka efter de försvunne, förbjöds at sätta sig för samma öde. Han förlänades med tit välde öfver "Terra dos Cortereals", hvilket n på många kartor från 1500-talet finnes åsatt foundland och Labrador. G.

Co'rtes (sp., pl. af *corte*, hof; jfr fr. *cour*) nämning på folkrepresentationerna i Spanien Portugal samt några sydamerikanska stater. Sdare Portugal och Spanien (författning).

Cortēs, Hernando. Se Cortez.

Cortēs, Juan Donoso-C., markis de V degamas, spansk politiker. Se Don Cortes.

Co'rtex (lat.), bark. — *C. (fructuum)* aur pomeransskal. Se Pomerans. — *C. can albæ.* Se Canellaceæ. — *C. Cascarillæ.* Kaskarillbark. — *C. cērebri*, hjärnbar Se Hjärnan. — *C. chinæ.* Se Kinabark *C. Cinnamomi cassiæ.* Se Kanel. — *C. C momi ceylanici* l. *C. Cinnamomi malabarici.* Kanel. — *C. Condurango.* Se Kondura — *C. Frangulæ.* Se Frangulabark. — *margosæ.* Se Azadirachta. — *C. Mez* tibast. Se Daphne, *bot.* — *C. Quercus*, ek — *C. Quillajæ.* Se Quillaja. — *C. Rh purshiani* l. *C. purshianus.* Se Frangulab — *C. Salicis.* Se Salix.

Cortēz (Cortēs), Hernando (Fernan Mexicos eröfrare, f. 1485 af ansedda, men fa föräldrar i spanska landskapet Estremadura, stud

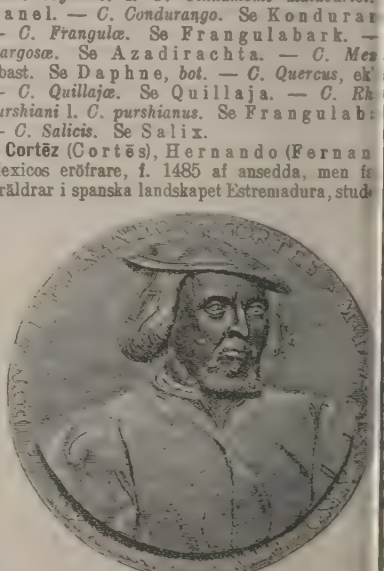

juridik vid universitetet i Salamanca, men förm af äventyrslusta att 1504 afsegla till nya vä Där utmärkte han sig under guvernören Ovan Hispaniola vid undertryckande af några indianu samt gjorde sig lika mycket känd för öfver tapperhet som för sina kärleksäventyr. 1511 han med utmärkelse i Velasquez' eröfringstå

. och verkade på denna ö några år med nit skicklighet som alkald (domare) i staden San-, samtidigt med att han såsom egare af rika guld-ror hastigt samlade en stor förmögenhet. Velas-ställde honom 1518 i spetsen för den expe-o, som skulle afgå till de af Grijalva nyupptäckta rna af Yucatan, men beslöt snart nog af fruktan C:s ärelystnad att frånta honom befälet. C. yndade då expeditionens utrustning, afseglade ov. i hemlighet från Santiago till Cubas västliga ar, förstärkte på vägen sina trupper och förråd lämnade 18 febr. 1519 den cubanska hamnen uanico, med Yucatan som närmaste mål. Han gade då öfver 19 fartyg, omkr. 650 män, af 400 européer, 16 hästar, 10 kanoner och ltslangor. C. ankom 12 mars till mynningen oden Tabasco, tilltvang sig där lifsmedel af ingarna samt begåfvades af dem med en azte-slafvinna, Marina, hvilken var mäktig det i sco brukliga maya-språket, som äfven talades där af C. räddad skeppsbruten spanjor, Aquilar. deras hjälp kunde C. sedermera meddela sig aztekerna i Mexico, och Marina, som blef hans rinna, gjorde honom under expeditionens gång derliga tjänster. C. fortsatte till den längre ut belägna, af Grijalva besökta hamnen San de Ulloa, lät i närheten däraf lägga grund en stad, hvilken han kallade "La villa rica de Cruz"("Det sanna korsets rika stad"). Af nya stadens befolkning (d. v. s. sina egne män) an som "generalkapten och öfverdomare" utropa till representant för den kungliga myndigheten hoppades genom att på detta sätt ställa sig direkt r spanske konungen frigöra sig från Velasquez' ärliga myndighet. Redan nu trädde han i för-else med Mexicos härskare, Montezuma, växlade kapsgåfvor med dennes utskickade, allt under att han uppviglade de närboende infödda stam-a mot de aztekiske skatteuppbördsmännen. det aztekiska väldets dåvarande tillstånd se x i c o, historia.) I juli hemsände C. ett fartyg Spanien, lastadt med rika skatter och medförande a infödingar samt bref till kejsaren, hvilkens tion på det sannolikt vinstgifvande företaget han ed hoppades ernå. Samtidigt lät han i Vera ' hamn borra sina skepp i sank för att afskära förbindelse mellan de missnöjde i hären och squez. Efter dessa förberedelser anträdde C. i 1519 sitt eröfringståg inåt landet, kvarläm-e 150 man som besättning i Vera Cruz. Efter trid med de oberoende tlascalanerna förmådde dem att sluta förbund med sig mot deras arf-er aztekerna och inryckte, understödd af hjälp-er såväl från Cempoala vid kusten som från ala, på aztekiskt område, injagade allmän k genom massaker på invånarna i staden Cholula ryckte fram mot aztekernas hufvudstad Tenoch-n (där nu staden Mexico ligger) samt intågade v. i hufvudstaden. Trots sina upprepade förbud spanjorernas inryckning i staden vågade Mon-na, då C. nalkades, ej göra motstånd. Denne gs tvärtom på det vänligaste. Snart nog be-igade sig emellertid C. Montezumas person, denne att aflägga trohetsed till konungen af ien och insamlade från de aztekiske höfdingarna arl V:s räkning en oerhörd tribut. Montezuma le sig i det längsta i detta öfvervåld och sökte tygla den växande förbittringen bland aztekerna, men harmen bröt ut i full låga, när C. företog sig att fira kristen gudstjänst på det stora offertemplet ("teocallin"). Nu reste sig stadens befolkning, och ställningen blef kritisk. Kort därefter hotades C. af en ny fara: en af Velasquez utsänd här under Panfilo de Narvaez hade landstigit i San Juan de Ulloa för att fråntaga C. befälet och var nu i antågande. C. kvarlämnade sin underbefälhafvare Pedro de Alvarado med 140 man i Tenochtitlan och tågade med en liten skara Narvaez till mötes,

Cortez' rustning, nu i vapenmuseet i Madrid.

samlade under vägen inemot 300 man och tillfångatog genom ett nattligt anfall vid Cempoala (24 maj 1520) Narvaez, hvarefter dennes trupper öfvergingo till C., som i dem erhöll en välbehöflig förstärkning. Genom oklok grymhet (ett angrepp mot aztekerna under deras gudstjänst) hade Alvarado i Tenochtitlan framkallat den länge väntade allmänna resningen, och C. fann snart vid sin återkomst ställningen ohållbar. Montezuma sårades dödligt vid ett sista försök att lugna sina upphetsade landsmän. Natten till 1 juli ("noche triste", bedröfvelsens natt) nödgades C. företaga sitt vågsamma återtåg öfver de dammar, som från den midt i en sjö anlagda staden förde öfver till fastlandet. C. förlorade halfva sin här och större delen af de hopsamlade skatterna, blef under återtågets fortsättning ett par dagar senare själf svårt sårad och kringräddes af aztekerna vid Otumba, där han (7 juli) tillkämpade sig en hårdvunnen seger, hvarefter han ostörd kunde fortsätta återtåget in på tlascalanskt område. I

Tlascala tillfrisknade han snart och förberedde nu en ny framryckning mot Tenochtitlan, där aztekerna till sin öfverste krigsledare utsett Montezumas unge brorson och måg Guatemotzin. C. tog sitt högkvarter i Tezcucó vid insjöns västra strand och påbörjade därifrån en formlig belägring af Tenochtitlan, som efter upprepade anfall till lands och sjöss ändtligen intogs, 13 aug. 1521. Guatemotzin togs till fånga och underkastades den grymmaste tortyr för att förmås att yppa, hvar aztekerna gömt sina skatter. Staden jämnades med jorden, och på dess ruiner uppbyggdes den nya spanska hufvudstaden Mexico. Provins efter provins intogs därefter, och alla försök till motstånd undertrycktes af C. med skoningslös hårdhet.

I Spanien motarbetades C. alltjämt af sina fiender, bl. a. den hemskickade Narvaez, men efter verkställd undersökning bekräftade Karl V sin segrande fältherre i hans värdighet som "guvernör och generalkapten öfver Nya Spanien" (1523). C. utsände söderut, till Central-Amerika, upprepade expeditioner under sina underbefälhafvare (Alvarado, Olid m. fl.) och företog okt. 1524—maj 1526 själf en dylik. För att själf inför kejsaren rättfärdiga sig mot de beskyllningar hans fiender ständigt framkastade återvände han hösten 1528 till Spanien och mottogs i Toledo med stor utmärkelse af Karl V, som upphöjde honom till "markis af dalen Oaxaca", hvilken gafs honom och hans ätt till evärdelig förläning. Den civila myndigheten i Mexico hade redan öfverlämnats åt en regeringskommission ("audiencia"), men C. fick behålla militärbefälet (generalkapitanatet) med rätt att företaga nya väpnade upptäckts- och eröfringsfärder. Han landsteg ånyo i Vera Cruz 15 juli 1530. Han fick sedermera svårt att förlikas med den nye vice-konungen Antonio de Mendoza, hvilken beredde honom stora svårigheter vid hans eröfringståg till halfön Kalifornien 1534—36. C. begaf sig 1540 än en gång hem för att försvara sina rättigheter, men Karl V afböjde att anställa nya undersökningar och tillät honom ej att återvända till Mexico. De kaliforniska expeditionerna hade hårdt medtagit C:s förmögenhet, och under Karl V:s olyckliga tåg till Algeriet led han skeppsbrott och blef nära nog ruinerad. Efter åratals fruktlösa bemödanden erhöll C. till sist tillåtelse att återvända till Mexico, men under tillrustningarna till färden afled han plötsligt i en by nära Sevilla, 2 dec. 1547. Hans kvarlefvor rönte växlande öden: först begrofs hans lik i Sevilla, flyttades sedan 1562 till Tezcuco, därifrån 1629 till Mexico, där 1823 det kloster, där hans kista senast nedsatts, plundrades. Enligt en sägen skulle C:s kvarlefvor dessförinnan i hemlighet öfverförts till hans ättlingar, hertigarna af Monteleone i Palermo. Med sina lysande ledaregenskaper och stora fel var C. typen för en spansk "conquistador". — C:s fem bref till Karl V om Mexicos eröfring (på engelska af Folsom, 1843, på franska af Charnay 1903) utgöra den viktigaste källan för vår kännedom om hans lifs stora bedrift. Om äldre krönikor rörande C:s lif se Mexico, historia. Jfr Prescott, "The conquest of Mexico" (1843, reviderad uppl. 1874; utdrag i svensk öfvers. "Mexicos eröfring", 1863), Helps, "Spanish conquest of America" (1855—61) och "Life of Hernando C." (2 bd, 1871). samt Winsor, "Narrative and critical history of America", del 2 (1886, med utförlig biografi). (V. S—g.)

Co'rti, Luigi, grefve, italiensk diplomat, 1823 i Gambarana, blef legationssekreterare i don 1850, chargé d'affaires i Bruxelles 1863, ministerresident i Stockholm 1864—67, envo Madrid 1867—69, i Haag 1869—70 och i W ington 1870—75. Sistnämnda år blef C. envo Konstantinopel, ingick i mars 1878 som utrik nister i Cairolis kabinett, men afgick redan i s. å. och återtog då envoyéplatsen i Konstantin Han fick 1880 rang af ambassadör, förflyttades som ambassadör till London och afled 1888 i C. var en af Italiens mest bepröfvade och ans diplomater; han representerade (jämte grefve Launay) 1878 sitt land på Berlinkongressen.

Co'rti, Alfonso, markis, italiensk anatom, derade i slutet af 1840-talet anatomi i Wien vann genom upptäckten af det efter honom benä cortiska organet (se Hörselorgan, mycket berömdt namn (*Recherches sur l'organ l'ouie des mammifères*, i "Zeitschrift für wi schaftliche zoologie", 1851). Dessutom publice han *De systemate vasorum psammosauri grisei* (18 *Beitrag zur anatomie der retina* (i Müllers chiv", 1850) och *Histologische untersuchungen stellt an einem elephanten* (i "Zeitschr. f. zool.", 1854). Någon närmare kännedom om lefnadsförhållanden eger man icke. R. T

Cortinārius Fr., Spindelskifling, svampsläkte tillhörande gruppen *Hymenomyc* fam. *Agaricineæ*. Det utmärker sig genom skifvor och däraf att hatten är förbunden med medelst fina spindelväfslikнande trådar. De arterna äro oätliga; ätlig är *C. triumphans*, har gul hatt och växer i björkskog. G. J

Cortiska organet. Se Hörselorgan.

Cortland [kå'tland], stad i nordamerikanska s New York, vid flera järnvägslinjer. 9,014 (1900). Statens normalskola. Flera fabriker.

Cortōna, stad i italienska prov. Arezzo cana), s. ö. om Florens, i den härliga Chiana och vid järnvägen Florens—Rom. Omkr. 4,000 (1901; som kommun 29,343). Biskopssäte s 1325. I C. finnas ett prästseminarium, en te skola och en "accademia etrusca" med bibliotek ett museum för etruskiska fornsaker. Mellan C den närbelägna Perugiasjön ligger slagfältet 217 f. Kr. (slaget vid sjön Trasimenus, se d C. hette äfven i forntiden *Cortona* (hos Pol *Kyrtonia*) och var en af de tolf etruskiska städ

Cortōna, Pietro da, egentl. P. Ber tini, italiensk målare och arkitekt, f. 1596 i tona, d. 1669 i Rom, där han var verksam 1611. C. var produktiv både som fresko- och tafvelmålare samt utöfvade ett stort, men skadli flytande på den italienska konsten. Hans efterbil de s. k. cortonisterna, lärde visserligi honom att med snabb hand och bländande verkan måla, eller snarare dekorera, stora väg och dukar, men de fleste af dem ärfde jämväl lät ytliga maner. Bland hans förnämste lärj var L. Giordano. Ehrenstrahl studerade tid hos honom. — Såsom arkitekt tillhörd barockstilen (fasaderna till *S. Maria in Via lat S. Maria della pace* i Rom m. m.). R—n. (O. (

Cortoni'ster. Se Cortona, P. da.

Cortoriācum, latinska namnet på Courtray.

Cortot [kårtå], Jean Pierre, fransk sku

Ord, som saknas under C. torde sökas under K.

787, d. 1843, var en af de konstnärer, som under aurationen fingo många och inbringande uppdrag. var skicklig och mångsidig, om också ingen stor- Bland hans arbeten äro reliefer på Casimir- iers graf å Père-Lachaise i Paris, en *Marathon- at*, en mästerlig studie af naken kropp, och en värd grupp *Dafnis och Chloë*, båda i Louvre, en morgrupp, *Drottning Marie Antoinette och Reli- en* (i Chapelle expiatoire i Paris), *Pietà* i brons högaltaret i Notre-dame-de-Lorette), en relief, oleon krönt af Victoria (å Napoleon I:s triumf- e i Paris), och gruppen i gafvelfältet å depute- kammarens palats. C. R. N. (G—g N.)

oruña, La [kåru'nja]. 1. Provins i Spanien, ndskapet Galicien, omfattande nordvästra hörnet den spanska halfön. 7,903 kvkm. 653,556 inv. 00); 83 på 1 kvkm. C. är ett bergland med ra, fruktbara, tätt befolkade och rikt bevattnade r. Den rikliga nederbörden, som i Santiago stiger 1,729 mm. per år, ger upphof åt en mängd dre kustfloder, af hvilka Tambre är störst. Huf- näringar äro jordbruk, som producerar spannmål, och frukt, boskapsskötsel, skogsbruk och fiske. ustrien är obetydlig, likaså bergsbruk. Stenkol as i provinsen. — 2. Hufvudstad i nämnda rins, på en halfö vid Ria de la Coruña, slut- kt för järnvägen C.—Palencia (Madrid). 43,971 (1900). C. är en af Spaniens förnämsta han- städer och eger en säker, af granitklippor om- en samt med fem fort skyddad hamn. Staden är af den gamla eller öfre staden, på östra delen halfön, och den nya eller lägre staden, kallad adería, på den smala landtunga, som förbinder ön med fastlandet. Den har en navigations- a, en konstskola en medicinsk akademi och en delsskola. I C. finnas en stor cigarrfabrik med 00 arbetare, ett glasbruk, skeppsvarf, konserv- iker, ett bomullsväfveri m. m. Exporten består udsakligen af frukt, grönsaker och fisk samt 1900 ett värde af 2,s mill. pesetas; importen ao, petroleum, kaffe, maskiner, trävaror etc.) till 7,s mill. pesetas, hvartill kom kusthandeln s mill. i export och 57,s mill. i import). C. äte för en generalkapten, guvernör, en appella- domstol och en handelsdomstol. På norra stran- af halfön, 2 km. från staden, står det under janus restaurerade, såsom man förmodar, af feni- a eller kartagerna byggda, 22 m. höga Her- stornet, hvilket nu begagnas som fyrtorn. — kall vara grundlagdt af fenicier, hette på romar- tid *Brigantium* och under medeltiden *Caronium*. intogs och brändes af engelsmännen 1598. 22 1805 slogo engelsmännen vid C. en fransk flotta. jan. 1809 stupade den engelske öfverbefälhaf- n Moore vid C. i en drabbning med fransmännen r Soult. J. F. N.

orvey'. Se Korvey.

o'rvidæ, *zool.* Se Kråkfåglarna.

orwin [kå'win], Thomas, nordamerikansk iker, f. 1794 i Bourbon county, Kentucky, d. 5 i Washington, blef 1818 advokat i Ohio och n snart genom sin ovanliga vältalighet stort an- de. 1822—29 var han medlem af Ohios lag- ande församling, 1831—40 af kongressen, 1841 guvernör i Ohio och 1845—50 medlem af För- staternas senat. 1850—53 var C. finansminister lmores kabinett, 1859—61 ånyo medlem af kon- gressen och 1861—64 sändebud i Mexico. Han var en af whigpartiets mest framstående medlemmar. Jfr I. Strohn, "Life and speeches of Thomas C." (1859).

Corvinie'llo [-ljå], it. (af namnet på uppfinnaren, O. v. Corvin-Wiersbitzki, se d. o., och it. *niello*, se d. o.), *konstind.*, metallarbeten med inkrustering af pärlemor, stenar, sköldpadd eller olika metaller. Dessa arbeten framställas sålunda, att de stycken, som skola bilda inläggningar, i öfverensstämmelse med ritningen fästas medelst fernissa på en metallplatta, hvarvid deras blifvande ytsida är vänd nedåt mot plattan. Sedan det hela genom öfverborstning med grafit gjorts ledande, utfälles däröfver på galvanoplastisk väg en metall, så att denna omhöljer inläggningarna, hvarefter den första metallplattan afägsnas, ytan med de i metall prydligt inbäddade styckena renas och metallen försilfras eller förgylles, graveras o. d. Denna teknik begagnas för tillverkning af bordskifvor, möbelinläggningar, bokband, skålar, fruktfat o. s. v.

Corvinus. 1. Marcus Valerius Maximus Messala C., romersk krigare. Se Messala Corvinus. — 2. Johan Hunyady C., ungersk nationalhjälte. Se Hunyady. — 3. Mattias C., den föregåendes son, ungersk konung. Se Mattias Corvinus. — 4. Jakob C., pseudonym för den tyske skriftställaren Wilhelm Raabe. — 5. Johannes Mikael C., dansk författare. Se Ravn (H. M.).

Corvin-Wiersbitzki, Otto Julius Bernhard von, vanligen kallad Otto von C., tysk skriftställare, f. 1812 i Gumbinnen (Östpreussen), d. 1886 i Wiesbaden, var först officer i preussisk tjänst, verkade sedan som författare och publicist samt tjänade 1848—49 som öfverste och generalstabschef i de badenska revolutionsmännens här, men fick därför plikta med sexårigt fängelse (1849—55). 1861 for han ut till Nord-Amerika som tidningskorrespondent under inbördeskriget, tjänstgjorde en tid som öfverste vid Unionens krigsministerium, bevittnade som korrespondent kriget i Mexico och återvände 1867 till Europa som korrespondent för "New York times". Äfven under fransk-tyska kriget var C. med som korrespondent för flera tidningar. Sina sista år tillbragte han i Tyskland som flitig skriftställare. Bland C:s många arbeten märkas hans i förening med Held utgifna *Illustrierte weltgeschichte für das volk* (4 bd, 1844—51, ny uppl., 8 bd, 1880—83; "Illustrerad verldshistoria", 4 bd, 1846—55), populär och underhållande, men partisk och ytlig, vidare den mot katolikerna riktade, i hetsig ton hållna smädeskriften *Historische denkmale des christlichen fanatismus* (1845; i senare upplagor kallad *Pfaffenspiegel*, 7:e uppl. 1891), det i Holland högt skattade historiska arbetet *Der niederländische freiheitskrieg* (1846, fullständigt blott på holländska; 6 bd 1847—49), en biografi öfver Aurora Königsmark (1847), krigskorrespondenserna *In France with the germans* (2 bd, 1872) och självbiografien *Erinnerungen aus meinem leben* (4:e uppl. 1890—92). C. var äfven uppfinnare af det tekniska förfarande, som efter honom kallas corviniello (se d. o.).

Corvisart [kårvisär]. 1. Jean Nicolas C. des Marest, fransk läkare, f. 1755, d. 1821, var den förste professorn vid den år 1794 i Paris inrättade medicinska kliniken, blef 1807 jämte Barthez lifmedikus hos Napoleon I och under restaurationen

chef för det franska medicinalväsendet. Han var en af den nyare patologiska anatomiens grundläggare och inlade därjämte en mycket betydande förtjänst genom att fästa den lärda världens uppmärksamhet på Auenbruggers då fullständigt glömda uppfinning af perkussionen. Genom långvariga egna undersökningar utvecklade han densamma i väsentlig grad och bidrog sålunda på det kraftigaste till upptagandet af denna metod. Sina rön öfver densamma meddelade han dels i en af honom 1808 utgifven och med en mängd kommentarer och tillägg försedd upplaga af Auenbruggers skrift, dels 1818 i 3:e uppl. af sitt arbete *Essai sur les maladies et les lésions organiques au cœur et des gros vaisseaux.*

2. François Rémy Lucien C., den föregåendes brorson, fransk läkare, f. 1824, d. 1882, lifmedikus hos Napoleon III, införde bruket af pepsin vid magsjukdomarnas behandling (*Dyspepsie et consomption*, 1854) och inlade stor förtjänst genom att uppvisa pankreassekretets förmåga att digerera ägghvita (*Sur une fonction peu connue du pancréas*, 1858, och *Collection de mémoires sur une fonction peu connue du pancréas*, 1864). R. T—dt.

Corvo, den nordligaste och minsta af de till Portugal hörande Azoriska öarna. 18 kvkm. 805 inv. (1900). Hufvudort är Nossa Senhora do Rosario.

Co'rvus (lat.) l. Manus ferrea (''järnhand''), *krigsv.*, ett par vid en järnkätting fästa syskonhakar, som medelst en kran nedsläpptes från stadsmuren för att omfatta ett fientligt fartyg, lyfta det och åter släppa detsamma för att krossa det. Redskapet uppfanns af Archimedes. Äfven romarnas med en hake framtill försedda änterbrygga kallades *corvus*.

Co'rvus, *zool.* Se Korpsläktet.

Corydalis Vent., *bot.*, växtslägte af fam. *Papaveraceæ*, afd. *Fumarioideæ*. Dithörande arter äro bland våra tidigare vårväxter. De hafva nämligen en underjordisk stam (knölstam eller rotstock). Blommorna äro merendels violetta. — Till vår flora höra fem arter, bland hvilka *C. interm* P. M. E är tämligen allmän i lunder (me östra Sverige). *C. nobilis* Pers., inhemsk i S rien, med gula blommor, odlas ofta och är mån städes förvildad. P. M. L. (G. L—

Corydalis intermedia.

Coryla'nder, Johan, latinsk skald, f. 170 Styrestads socken i Östergötlands län, blef filos. gister i Lund 1730, docent i filosofiska fakult 1734, adjunkt 1735 och universitetsbibliotek 1745, med hvilken befattning 1753 förenades s digheten att undervisa i lärdomshistoria. 1751 han teol. doktor och 1766 kyrkoherde i Jämshögs Näsums församlingar af Lunds stift. Död 1775. författade ett stort antal latinska tillfällighetsver *Carmen seculare in memoriam pacis roschildien d 26 febr. 1758 recitatum* (tryckt s. å.), *Gust logia, circa coronationis sollennia Gustavi III* Gjörwells ''Thesaurus suiogothicus''), *Ad ord regni 1756* (i ''Svenska Mercurius'' s. å.) m. fl Uppsala universitets bibliotek förvaras i handskrif af C. författad *Berättelse om Lunds domkyrka, nådigste befallning* [Lovisa Ulrikas] *författad 1 —54*, med 23 blad teckningar, hvilken berätt trycktes 1884 på föranstaltande af Skånska l skapernas historiska förening.

Cory'leæ, *bot.*, grupp inom betulaceernas fam Se Betulaceæ och Hassel.

Co'rylus, *bot.* Se Hassel.

Corymbi'feræ, *bot.* Se Compositæ.

Coryne'phorus, *bot.* Se Weingærtner

Co'rypha L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Palmæ*. Det innefattar vackra, högväxta palmer med stora, solfjäderlikt delade blad. Hit hör *C. umbraculifera* L., talipotpalmen, på Ceylon, som har en flerfaldig användning. Af bladen, som nå en högst betydlig storlek — bladskifvorna äro ända till 5,8 m. långa och 4,1 m. breda —, göras sol- och regnskärmar. Dessutom användas bladen till taktäckning och som skrifmaterial. Bladknopparna ätas som palmkål. Af stammens märg beredes ett slags sago m. m. Ldt. (G. L—m.)

Corypha.

Coryphæ'na, *zool.* Se Dorader.

Coryphænoïdes, *zool.* Se Macruridæ.

Cory'phodon, *zool.* Se Ungulata.

Corythaix, *zool.* Se Musophagidæ.

Corytholōma, *bot.* Se Gesneraceæ.

Cörythus, *zool.* Se Tallbitsläktet.

Co'ryza (grek.), förkylning af hufvudet, snufva.

Corzola. Se Curzola.

Cos., förkortning för cosinus (se d. o.).

Co'sa, Cosæ l. Cossa, i forntiden st

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

rien, s. ö. om staden Orbetello, vid berget Ararius. Dess hamn, *Portus Herculis* (nuv. Port' ole), tjänade ofta som ankarplats för romerska n. C. blef 273 f. Kr. romersk koloni och fick amnet *Julia*. C., som nu heter Ansedonia, låg iner redan i 5:e årh. e. Kr. Dess cyklopiska ar (1,500 m. i omkrets) med torn äro mycket väl rade.

ösecans l. Koseka'nt (förkortn. af lat. *comenti secans*, tilläggets l. komplementets sekant), *nom.*, en af de trigonometriska funktionerna. Se igonometri.

ösel [kåsel], Charlotte von, tysk författa. Se Auer.

ösel [kåsel] l. Cossell, Anna Constance, vinna af C., en af den polske konungen och sach. kurfursten August II:s älskarinnor, f. 1680, dotter af danske öfversten Joakim von Brockdorf. hoffröken vid hofvet i Wolfenbüttel blef hon nt med sachsiske ministern von Hoymb, med en hon 1699 blef gift. Mannen skall en tid t henne undan Dresdenhofvets frestelser, men åddes omsider af August II att införa henne fvudstadens societet. Ej långt därefter skildes från sin man, blef konungens "maîtresse en" och antog namnet von C. 1706 upphöjde ar Josef I henne till riksgrefvinna. I nio år od hon att hålla sin kunglige älskare fjättrad sig och begagnade sig af sitt välde öfver honom att tillfredsställa sin gränslösa härsklystnad och förvärfslusta. Hennes osämja med ministrarna kildt Flemming) och hennes svartsjuka (på grefan Dönhoff) medförde 1712 hennes fall. 1716 hon insatt på Stolpens fästning, där hon kvarill sin död, 1765, då hon vägrade lämna från ina penningar eller det hemliga dokument, hvarim August II legitimerat sina barn med henne. en (1 son och 2 döttrar) legitimerades form- 1724; sonen har uppbyggt det coselska palatset sden. (C. H. H.)

öseley [kåu'šli], stad i engelska grefsk. Stafford, m. s. ö. om Wolverhampton. 22,219 inv. (1901). - och kolgrufvor, järnindustri och cementtillverk-

öse'nza. 1. Provins i södra delen af Italien ibrien), mellan Tyrrhenska hafvet i v. och ntoviken i ö. Det kallades till 1871 Cala- a citeriore. 6,653 kvkm. 465,267 inv. l), 70 på 1 kvkm. Landet är bergigt både i lär en kedja går nära kusten, och i ö., men midten en bred dal, genomfluten af Crati, som er i Tarantoviken. De högsta topparna ligga norra gränsen. Nedre Cratidalen är mycket l. De förnämsta produkterna äro spannmål, och vin. Dessutom drifves afvel af ypperliga r. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, 256 . h., vid floden Crati, som där upptager Bu, 18 km. från Tyrrhenska hafvet och vid järn- Sibari—Pietrafitta. Omkr. 19,000 inv. ; som kommun 21,545 inv.). C. har ett stort ll, är säte för ärkebiskop och har en 1750 erad dom, ett ståtligt justitiepalats, ett präst- arium, lyceum, en teknisk och en landtbruks- . Tillverkning af järn- och stålvaror, handel silke, vin och olja. — C. hette i forntiden *ntia* och var hufvudstad i Bruttium. 410 dog astgotakonungen Alarik, som begrafdes i Busentos flodbädd. Staden har ofta lidit genom jordbäfningar, svårast 1638 och 1783 samt senare 1835, 1854, 1870 och i sept. 1905. I C. blefvo bröderna Bandiera (se d. o.) skjutna 25 juli 1844.

Cosi fan tutte (it.), "så göra alla (kvinnor)", den till ordstäf öfvergångna titeln på en opera af Mozart med text af L. Daponte, uppförd i Wien 1790.

Cōsinus (förkortn. af lat. *complementi sinus*, tilläggets l. komplementets sinus), *trigonom.*, en af de trigonometriska funktionerna. Se Trigonometri.

Cosmas, helgon. Se Damianus.

Cosmas af Prag, Böhmens äldste historieskrifvare, f. omkr. 1040, var af polsk härkomst, blef sekreterare hos flera af Prags biskopar och följde dem på deras resor till utländska hof samt blef slutligen dekan i Prag, hvarest han afled 1125. Han författade ett *Chronicon bohemorum* (tryckt första gången 1602, senast i "Fontes rerum bohemicarum", bd 2, 1874), som omfattar Böhmens historia till författarens dödsår. Cosmas' krönika är skrifven från Prag-biskoparnas synpunkt och därför partisk mot tyskarna. (T. H—r.)

Cosmäterna, medlemmarna af en under 1300-talet i Rom verksam konstnärsfamilj, Cosma, som på den plastiska ornamentikens område gjorde början till en renässans. Deras arkitektonisk-dekorativa arbeten (dörrinfattningar, biskopsstolar, mosaikgolf, gesimser, grafvårdar m. m.) visa nämligen studium och fri efterbildning af antikens motiv. Utmärkta alster af deras konstskicklighet finnas i domkyrkorna i Civitá Castellana och Orvieto samt i de romerska kyrkorna S. Maria maggiore, S. M. sopra Minerva, S. M. in Arcaceli m. fl.

Cosmes pulver, *Pulvis arsenicalis Cosmi*, *med. farm.*, ett arsenikhaltigt pulver, som användes till etsning vid vissa hudåkommor (lupus, hudkräfta). Det uppgifves bestå af arseniksyrlighet 4 delar, drakblod 1,2 dlr, djurkol 0,8 dlr och cinnober 12 dlr. Pulvret utröres vid användningen med gummislem till en deg, hvilken smetas på det ställe, som skall etsas, hvarefter ett täckande plåster anbringas utanpå. Då numera arsenik någon gång brukas till sådan etsning, sker detta oftare i form af någon salfva. C. G. S.

Cosmone'tta, *zool.*, strömanden. Se Andfåglar, sp. 960 och 962.

Cosmophy'llum, *bot.* Se Ferdinanda.

Co'smos Cav., *bot.*, växtsläkte af fam. *Compositæ*, inhemskt i de varmare delarna af Amerika, nära släkt med *Bidens*. Som ettåriga prydnadsväxter odlas ej sällan i trädgårdarna *C. bipinnatus* Cav. med röda kantblommor och findelade blad samt *C. atrosanguineus* Voss (*Dahlia Zimapani* Roezl) med svartröda blommor. G. L—m.

Cosne [kån], arrondissemangshufvudstad i franska depart. Nièvre (Nivernais), vid Loire. 7,176 inv. (1901). C. har flera gamla kyrkor, ett collège, filfabriker, ylle- och kvarnindustri.

Coss (af it. *cosa*, ting), länge benämning på algebra. — Cossi'st, en i algebra kunnig person. — Co'ssiska tal var hos de gamle algebraförfattarna liktydigt med potenser och rötter. De till betecknande af sådana storheter använda symbolerna kallades cossiska tecken.

Coss., vid växtnamn förkortning för Cosson.

Cossa, forntida stad. Se Cosa.

Cossa, Baldassarre, påfven Johannes XXIII:s ursprungliga namn.

Ord. som saknas under C, torde sökas under K.

Cossa, Luigi, italiensk nationalekonom, f. 1831, d. 1896, utnämndes 1858 till e. o. och 1860 till ord. professor i nationalekonomi vid Pavias universitet samt var därjämte lärare vid tekniska högskolan i Milano. Med sundt kritiskt omdöme tillgodogjorde sig C. självständigt den utländska nationalekonomiska litteraturens resultat och förstod att uppskatta alla de olika nationalekonomiska ''skolornas'' bidrag till vetenskapen. C:s förnämsta arbeten, hvilka öfversatts till flera språk, äro *Primi elementi di economia politica* (1876; många uppl.), *Primi elementi di scienza delle finanze* (s. å.; öfvers. af T. Rabenius under titeln ''Första grunderna af finansvetenskapen'', 1882), *Guida allo studio dell' economia politica* (1876; 3:e omarb. uppl. under titel *Introduzione allo studio dell' economia politica*, 1892), som till större delen utgör en framställning af nationalekonomiens historia, en af de bästa i sitt slag, och *Saggi di economia politica* (1878). (E. Hkr.)

Cossa, Pietro, italiensk skald, f. 1834, d. 1881, var lärare i italienska litteraturen vid en teknisk högskola i Rom. C:s förnämsta arbete var det historiska skådespelet *Nerone artista* (1871), som utmärker sig genom många verkligt poetiska och dramatiskt effektfulla scener. Af hans sceniska arbeten kunna vidare nämnas tragedien *Mario ed i cimbri* (1862), dramat *Puschin* (1869), tragedien *Sordello* (1872), dramat *Beethoven* (s. å.), tragedien *Monaldeschi* (1874), komedien *Plauto ed il suo secolo* (1876), tragedien *Cola di Rienzi* (s. å.) samt dramerna *Messalina* (s. å.) och *Giuliano l'Apostata* (1877). Dramatisk kraft och verkningsfulla motiv förklara hans skådespels framgång. C:s *Poesie liriche* utgafs 1876, *Teatro poetico* 1887. Se vidare Trevisano, ''Pietro Cossa'' (1885), och Franchetti i ''Nuova antologia'' (1891).

Cossé, fransk släkt. Se Brissac.

Cossell, grefvinna. Se Cosel.

Cossi'st, Cossiska tal och Cossiska tecken. Se Coss.

Cossmann, Bernhard, tysk violoncellvirtuos, f. 1822 i Dessau, efter hvartannat anställd i orkestrar i Paris, Leipzig, London och Weimar, blef 1866 cellolärare vid konservatoriet i Moskva och 1878 vid Hochs konservatorium i Frankfurt a. M. A. L.

Cosson [kåsså'], Ernest Saint-Charles, fransk botanist, f. 1819 i Paris, d. 1890 som ordförande i franska botaniska sällskapet, utforskade Algeriet i botaniskt afseende.

Cossura. Se Cosyra.

Cossus, *zool.*, vedborrare.

Cosswa, Mikael, militär. Se Anckarsvärd 1.

Cossyra. Se Cosyra.

Co'sta (lat.), refben.

Co'sta, Lorenzo, italiensk målare (Ferrara- och Bolognaskolorna), f. 1460 i Ferrara, d. 1535 i Mantova, utbildade sig under ledning af Cosimo Tura och Ercole de' Roberti i Ferrara, slog sig 1483 ned i Bologna, där en tid bortåt samarbetade med Francesco Francia, samt flyttade 1507 öfver till Mantova. Figurerna i hans målningar äro ofta rätt svaga, men dessa präglas af en sund realism och den landskapliga bakgrunden tilltalar både genom vackra linjer och koloristiska förtjänster. O. C:s målningssätt påminner en *Kristus bunden vid en kolonn*, i Oskar II:s samling. O. G.

Co'sta, Paolo, italiensk skriftställare, f. 177 d. 1836, innehade efter hvarandra lärarplatser v universiteten i Treviso, Bologna och Korfu. Oförrådfrågad är C:s tolkning af Dantes ''Divina commedia''. Jämte Franc. Orioli och Franc. Cardin reviderade han ''Diccionario della Crusca'' (181—20). C. öfversatte en del klassiska arbeten o Schillers ''Don Carlos'' samt förvärfvade stort seende som prosaist. Hans samlade arbeten kommo med biografi af Becchi 1839—40, ett val, *Prose scelte*, 1855. Biogr. af Brocchi (1898

Co'sta, Isaak da, nederländsk skald, f. 179 d. 1860, tillhörde en från Portugal härstammande judefamilj. Redan då han var gymnasist, uppmärksammades hans poetiska gåfvor af Bilderdijk, som öfvervakade hans utbildning och småningom trädde i ett nära vänskapsförhållande till honom. Efter att hafva öfvergått till kristendomen verkade C. längre tid förmån för den skotska frikyrkan och offentliggjorde åtskilliga teologiska arbeten. I Bilderdijks anda verkade C. med stort nit för konservativt politiska och religiösa syften. Hans poetiska alster — bland hvilka de förnämsta äro diktsamlingen *Poëzij* (1821—22 odena *Feestliederen* (1828) och de episka dikterna *Vijf-en-twintig jaren* (1840), *Hagar* (1852) m. fl. — räknas till det yppersta, som den nyare nederländska litteraturen frambragt, ehuru de flesta blandem röja ett tämligen starkt inflytande af Bilderdijk. En samling af C:s poetiska verk utkom 1861—6.

Co'sta, sir Michele, italiensk musiker, f. 181 i Neapel, d. 1884 i Brighton, utbildades i Neapel konservatorium och begaf sig 1829 till England var i 16 år dirigent vid King's theatre i Londo och 1847—69 vid Covent-garden-teatern, öfvertog 1847 ledningen af filharmoniska sällskapet och 184 af Sacred harmonic society i samma stad, dirigerade 1849—79 musikfesterna i Birmingham och 1857—7 Händelsfesterna i Kristallpalatset (med tusentals medverkande) samt blef 1871 ånyo kapellmästare (''director, composer and conductor'') vid k. operan (Covent-garden-teatern). C. naturaliserades 1839 och adlades 1869. A. L.

Co'sta Alvare'nga, Pedro Francesco da Se Alvarenga, P. F. da C.

Co'sta-Cabral, Antonio Bernardo da, greve af Thomar, portugisisk statsman, f. 180 d. 1889, blef 1839 justitie- och kultusminister, bidade 1842 en revolutionär junta i Oporto och åstadkom ställde dom Pedros författning af år 1826, hvarje han för en tid som inrikesminister innehade nästan diktatorisk makt. Hans styrelsesätt var ytterst gotyckligt, och missnöjet tog sig uttryck i upprepade folkresningar. Ett upplopp i Oporto (maj 1846) nödgade honom att taga afsked och fly ur landet, men han återvände redan 1847 och trädde 1849 ånyo in regeringen som premiärminister. C. regerade åfven denna gång på gamla sättet, nödgades 1851 fly för ett nytt, af Saldanha anordnadt upplopp, återkom till Lissabon 1852, men höll sig nu fjärran från de

: politiken och erhöll flera administrativa och di-natiska ämbeten. Bl. a. var han 1870—85 por-sisk ambassadör vid påfliga kurian.

:ósta del Ba'lsamo. Se Balsamkusten.

:ostarica l. Costa Rica (*República de Costa ?a*), "den rika kusten", republik i Central-Ame-, mellan 8° och 11° 16′ n. br. samt 82° 40′ 85° 40′ v. lgd, gränsande i n. till Nicaragua, i ö. Karibiska hafvet, i s. till Panama och i v. till la oceanen. 48,410 kvkm. (officiellt 59,570 m). Den östra kusten saknar vikar och hamnar, västra har två större vikar, Golfo Dulce och fo de Nicoya, hvilka båda bildas genom utskju-de halföar, samt längst i norr ett par mindre, ebra- och Elena-vikarna. C. genomdrages af Kor-rerna, hvilka i dess södra del bestå af en kedja, illera de Talamanca, af gammal eruptivsten och talliniska skiffrar, samt nå 2.940 m. höjd i toppen o Blanco, som förr med orätt ansetts för vulkan. ana finnas längre mot norr, såsom Pico Róbalo 38 m.), Monte Lyon (2,560 m.) och Pico Ujum 50 m.). En rad floder nedflyter från Talamanca-en, bland hvilka Sicsola mot n. och Rio Grande Terraba mot v. Det mellersta C. består vid erna af sandsten, kalksten och märgel samt har tt inre högslätterna vid Cartago (1,410 m.), San (1,135 m.) och Alajuela (915 m.). Från dessa till Karibiska hafvet Rio Reventazon, Rio Pa-re o. a., till Stilla hafvet Rio Pirris. I mellersta urskiljer man två hufvudkedjor, en sydlig, som sätter Talamancakedjan, och en nordlig, som ut-es af ungvulkaniska bildningar. Den förra kulmi-r i vulkanen Chirripó Grande (3,900 m.); den re har en mängd vulkaner: Turialba (3,325 m.), u (3,417 m.), Barba (2,850 m.), Tenorio Poas 44 m.), Miravalles (1,432 m.), Rincon de la ja och Orosi (1,585 m.). Egendomliga för dessa aner äro deras terrassbildningar samt att de a den vanliga kägelformen. Några af dem hafva kratrar. C:s vulkaner ha hittills gjort föga a; endast Irazu gör ett undantag, i det att en densamma utgående jordbäfning 1841 förstörde en Cartago. Från denna kedja flyta åt s. bi-r till Rio Tempisque, mot n. Rio Sarapiqui, Rio Carlos och Rio Frio, alla bifloder till Nicaragua-s aflopp San Juan, som är C:s gräns mot Nicara-. Ingen af C:s vulkaner har haft utbrott af lava storisk tid, men Turialba och Irazu hafva flera er utkastat massor af aska. Jordskalf (vanligen riga) förekomma ganska ofta.

Klimatet är hett och i de till största delen af groveskogar bevuxna sumptrakterna vid kusterna dt, men i höglandet tempereradt och sundt. platserna ha en årsmedeltemperatur af 26° med pt en grads differens mellan de svalaste måna-a (december—februari) och de varmaste (juni—sti) samt med mycket måttliga extremer. — I José (1,135 m.) är årsmedeltemperaturen 19,6°; varmaste månaden, april, har 20,4°, den svalaste, mber, 18,7°, och de största extremerna ha här t 31,4° och 10,1°. Is och frost förekomma ofvan 00 m.; snö faller blott på de högsta bergen, men allsynt, då den svala tiden också är den torra. örhärskande vindarna äro på den atlantiska sidan östpassaden, på den västra sidan äro vindarna växlande, oftast sydliga. Den förra sidan är i af passaden rikare på nederbörd än den senare (3,747 mm. mot 1,800 mm.). I San José är regnmängden 1,754 mm. Någon egentligt torr tid förekommer icke på östra kusten, däremot äro januari—mars regnfattiga på den västra. Man har två regnmaxima, ett kraftigare i december eller, på andra ställen, i september—oktober och ett svagare i maj, juni eller juli.

Växtlighet och djurvärld. På den östra, vid Karibiska hafvet belägna sidan af bergen, hvilken fuktas af passadvindarnas regn, går den af palmer och andra tropiska trädformer bestående skogen upp nästan till bergskammen; barrträd saknas där alldeles, ekar och alpina buskar finnas endast i de högre regionerna. På västra sidan däremot uppträder den tropiska skogen endast i närheten af kusten, ek och barrträd finnas redan i den tropiska regionen och alpina örter ej synnerligen högt öfver hafvet. Växt- och djurvärlden är ytterst rik; floran omfattar enligt Pittier minst 2,200 fanerogamer. I de palmrika östra skogarna träffas många för Syd-Amerika karakteristiska släkten, såsom *Bactris*, *Geonoma* och *Iriartea* samt stora ormbunkar. Centralplatån har glesa skogar af *Cedrela*-, *Bombax*-, *Cupania*-, *Iuga*- och *Bursera*-arter. — Faunan, som tillhör den mexikanska regionen, är mycket rik, i synnerhet på däggdjur och fåglar. Här finnas flera arter apor, jaguaren och puman samt andra rofdjur, näfvelsvinet, små hjortarter och tapiren. Fågelfaunan räknar omkr. 700 arter eller dubbelt flere än hela Europas. Ormar och leguaner äro talrika liksom insekter af tropisk färgprakt. — Landets mineralrikedom är icke stor, ehuru guld-, silfver-, koppar- och blymalmer samt brunkol anträffats på många ställen.

Folkmängden utgjorde 1892, det sista år, för hvilket detaljerade uppgifter äro tillgängliga, 243,205 pers., hvartill torde böra läggas 19,500 "ej räknade" samt omkr. 3,500 ociviliserade indianer, eller i rundt tal 266,000, och vid 1904 års slut 331,340 pers., 6 på 1 kvkm. Det härskande elementet består af hvita, många af oblandadt blod, ättlingar af spanska galicier. De bo mest i hufvudstaden och andra städer i höglandet samt i handelshamnarna. Kusttrakterna bebos af negrer och en blandad befolkning, medan i skogarna lefva 3—4 tusen ociviliserade indianer (guatusos, talamancas och chirripos). 1892 funnos 6,289 utlänningar, bl. a. 831 spanjorer, 622 italienare, 342 tyskar, 246 engelsmän och 204 från Förenta staterna jämte 634 brittiska undersåtar (negrer) från Västindien. Hufvudstaden San José hade 24,500 inv. 1904. Invandringen är ej stor (1903: 1,558 pers., 1904: 7,728 pers. mot en utflyttning af 4,149 pers.), trots att regeringen uppmuntrar densamma genom upplåtelse af mark till kolonister på goda villkor.

Hufvudmassan af befolkningen bebor högslätten kring San José och Cartago samt Rio Grandes dal. Statsreligionen är den romersk-katolska, men alla andra konfessioner äro tolererade. En biskop finnes sedan 1850, lydande under ärkebiskopen af Guatemala. För bildningen sörja universitetet i San José, ett liceo (med öfver 200 studerande), en högre flickskola (225 stud.), fyra andra läroanstalter (bl. a. en normalskola) samt 306 folkskolor med 686 lärare och 17,716 lärjungar (1903). Folkskoleundervisningen är numera obligatorisk och kostnadsfri för båda könen, och C:s undervisningsväsende är det bäst tillgodosedda i Central-Amerika.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Hufvudnäringarna äro jordbruk och boskapsskötsel, dessutom lämnar skogen flera värdefulla produkter, särskildt ämnes- och färgträ samt gummi, harts, kakao och perubalsam. Af de odlade växterna har kaffe den största ekonomiska betydelsen. Odlingen tog fart efter 1832 och kan bedrifvas ända till 1,200 m. höjd. Sydfrukter odlas mest på kustslätterna, tobak äfven i bergstrakterna. Sassaparillväxten och kautsjukträdet (*Castilloa elastica*) äro också föremål för odling, sedan den förra växten till stor del utrotats i skogarna. Kakao och sockerrör samt folkets vanligaste näringsämnen: majs, bananer, bönor, ris och potatis, må ock nämnas. Af mineral är salt det viktigaste; det fås i saliner vid hafskusten. Bergsbruket har fått något större betydelse genom de nya guldgrufvorna i Monte Aguacate. Boskapsskötsel drifves mest på höglandets savanner och catingas (med enstaka träd och buskar bevuxna ängar) och lämnade 1904 till export för 862,264 pesos hudar och skinn. Industrien är mycket anspråkslös (tobaksvaror, tvål, bryggerier, mekanisk verkstad i San José m. m.).

Handeln är rätt betydande. Införseln hade 1904 ett värde af 5,₉₉₈ mill. pesos, utförseln af 7,₇₈₁ mill., däraf kaffe för 3,₀₈₂ mill., bananer för 3,₀₈₂ mill. samt möbel- och färgträ, hudar, guld, kakao, sköldpadd och kautsjuk. I hamnarna Punta Arenas och Limon inlöpte 1904 från utrikes ort 609 fartyg om 683,812 ton. Järnvägar (473 km. 1905) förena San José och Cartago med båda kusternas hamnar. San José har elektrisk spårväg af 8,₄ km. längd. Telegraflinjerna voro 1,450 km. långa 1903 med 67 stationer, telefonlinjerna 327 km. Posten hade s. å. 73 stationer. Ehuru det metriska måtto- och viktsystemet redan 1884 påbjöds, användes ännu allmänt det gamla spanska (1 libra = 460,₁₄₂ gr., 1 tercio = 150 libras, 1 cajuela = 0,₆₈₇ liter). Myntenhet blef 1896 *colón* (= 1,₇₄ kr.) à 100 cents. Dock räknas äfven fortfarande med pesos (1 peso d'oro = 5 frcs 30 centimes), och Förenta staternas, Storbritanniens, Frankrikes och Tysklands mynt äro äfven lagligt gällande.

Författningen är af 1859, ändrad 1871, 1882 och 1903. Presidenten äfvensom kongressens medlemmar (32 till antalet) utses genom medelbara val för 4 år; hälften af de senare afgår hvartannat år. Ministären består af fyra, af presidenten utnämnda medlemmar. Republiken indelas i 7 provinser: Alajuela, Cartago, Guanacaste, Heredia, Limon, Punta Arenas och San José. Budgeten balanserade 1903—04 med 6,₄ mill. colones. Statsinkomsterna äro hufvudsakligen tullar, indirekta skatter och monopol. Den utländska statsskulden uppgick 1904 (inberäknadt 500,000 pd st. obetalda räntor) till 2,₅ mill. pd st., den inländska till 745,855 pd st. Den stående hären räknar 1,000 man, milisen, till hvilken i krigstid räknas alla vapenföra män af 18—50 års ålder, omkr. 15.000 man; dock saknas hvarje militärisk organisation. Vapnet visar tre bergspetsar i hafvet, bakom och framför dem ett fartyg för fulla segel, bakom bergen till höger den uppgående solen; högst på himmelen fem stjärnor. Flaggan består af fem horisontala strimmor: blå, hvit, röd, hvit, blå, den mellersta (röda) strimman af dubbel bredd. I midten af flaggduken har krigsflaggan vapnet, hvilket handelsflaggan saknar. Ordnar finnas icke. J. F. N.

Historia. C. upptäcktes hösten 1502 af Columbus, som kallade det Costa Rica y Castilla de O emedan han på åtskilliga ställen fick guld af födingarna. De första spanska nybyggena öfvergå dock snart. Landets förste verklige eröfrare Juan Vasquez de Coronado (1561—6 som 1563 anlade Cartago i närheten af den nu rande staden af detta namn. Landet bildade d efter en del af spanska generalkapitanatet Gua mala, som 1821 förklarade sig oberoende och k därefter bildade "De förenade staternas i Centr Amerika republik". C. stod då längst tillbaka, n har sedan dess öfverflyglat sina systerrepublike välstånd och kultur, en följd dels af sitt afstäng läge, som hållit det mera fjärran från de öfr staternas partistrider, dels af sin arbetsamma nyktra befolkning, som mest består af hvita. S skildt står landet i stor skuld till sin förste preside Juan Mora (1824—32). Visserligen har ej he C varit fritt för omhvälfningar och författnin ändringar, men de hafva i allmänhet varit j förelsevis oblodiga. Under den energiske, näs despotiske general Carillo (1839—42), un hvilken C. skilde sig från den centralamerikan federationen och konstituerade sig som suverän st indrogs emellertid landet i de centralamerikan politiska hufvudpartiernas strid (jfr Centr Amerika, sp. 1446). Detta skedde genom leda för de s. k. federalisterna, förre presidenten i Gua mala, general Morazan, som sökte med v genomdrifva sina enhetsplaner, 1842 gjorde ett fall i landet och fördref Carillo, men tillfångat och sköts i sept. s. å. 1850—59 styrde den r godsegaren och kaffehandlaren Rafael Mo (skjuten efter ett misslyckadt försök att undertry en revolution 1860) som president med stor ord och duglighet. Han slöt 1852 konkordat med p ven, hvarvid den katolska kyrkan blef statsky och fick ett årligt tillskott, men ingen tionde intet oberoende af statsmakten. Kloster och andl ordnar finnas icke, trosfriheten häfdas, och i l vudstaden finnes en växande protestantisk förs ling (protestanternas antal i landet uppgafs 1 till 3,021). Undervisningen främjas, och sedan 1 kräfves färdighet i läsning och skrifning som vill för politisk rösträtt. Presidenten Thomas Gu dia (1870—82) införde obligatorisk och kostnac skolundervisning samt allmän värnplikt, men bi genom illa ledda järnvägsbyggnader och brista sparsamhet landets finanser i ett dåligt läge. Se dess hafva Prospero Fernandez (188 85), Bernardo Soto (1885—89), J. J driguez (1890—94) och Rafaël Igles (1894—1902) varit presidenter. För perioden 8 1902—8 maj 1906 är Ascensión Esqui republikens president. Litt.: Fernandez, "Hist de Costa Rica durante la dominacion española 1 —1821" (Madrid 1889), J. B. Calvo, "The public of C." (1890), F. Montero Barrar "Elementos de historia de Costa Rica" (San 1892), J. Schroeder, "Costa Rica state immi tion" (San José 1894), G. Niederlein, " republic of C." (1898), "Anuario estadistico la república de C." (årligen), C. Bowallius, "I i Central-Amerika 1881—83" (2 bd, 1887) och satser i "Ymer", samt C. V. Hartman, "Arkeolog undersökningar på C:s ostkust" (i "Ymer" 19

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ıste [kåst], Jean Jacques Marie Cy-
en Victor, fransk naturforskare, f. 1807,
ssor i embryologi vid collège de France 1841,
ralinspektör öfver flod- och hafsfisket 1862. Död
. C. inlade stora förtjänster genom sina arbeten
bryologi (bl. a. *Recherches sur la génération*
nammifères et la formation des embryons, 1834,
med Delpech, och *Histoire générale et parti-*
re du développement des corps organisés, 2 bd,
—59) och genom sin verksamhet för fiskodlingens
ıde. Så t. ex. var det på hans och Milne
ards förslag, som den stora fiskodlingsanstalten
ıningen inrättades. Se vidare Fiskodling.

ıster, Samuel, holländsk skådespelsförfat-
f. 1579 i Amsterdam, d. efter 1662. I Am-
am bildade han, under namnet akademi, ett
xap, som från 1617 regelbundet gaf drama-
föreställningar. I tragedierna *Ithys* (1615),
ɔenia (1617) och *Polyxena* (1619) bekämpade
ortodoxien. C:s farser *Teeuwis de boer en*
uffer van Grevelinckhuysen (1612) och *Speel*
tijsken van der Schilden (1613) utmärka sig
m komisk kraft samt en ypperlig teckning af
erna. C:s arbeten utgåfvos samlade af Kolle-
1883. Biogr. af Rössing (1875).

ıster-legenden. Lourens Janszoon Co-
r, af holländarna firad såsom boktryckarkonstens
nnare, nämnes i denna egenskap första gången
ikaren och historiografen Adrianus Junius (de
he) i dennes 1588 utgifna arbete "Batavia".
gt sägner, som Junius säger sig hafva förnum-
af ålderstigna personer, skulle Coster, som var
are i Haarlem 1440, en gång kommit på det in-
t att utskära bokstäfver af bokträdets bark,
efter han uppfunnit en tjock svärta, tryckt bilder
text samt slutligen förfärdigat bly- och tenn-
r. Men en af hans edsvurne medhjälpare, vid
ı Johann (enligt Junius troligen ingen annan
. Fust!), stal under julnatten typer och verktyg
rymde med rofvet till Mainz, där han 1441—42
cte åtskilliga verk, sålunda bringande äran af
nningen åt den tyska staden. Coster däremot,
älld af dessa vidrigheter, fullföljde icke vidare
onst. Denna sägen, skiftevis tillämpad på tvenne
personer med namnet Coster, hafva holländarna
t för en "nationell hederssak" att upprätthålla
mot den historiska kritik, som uppvisat dess
ɔshet. De hafva firat Coster-jubiléer, inrättat
Coster-museum och (1856) rest en Coster-staty
ı en protest mot Gutenbergs-statyerna. Coster-
ıden har framkallat en hel litteratur. Först hol-
aren A. van der Linde framlade i "Die haar-
he Costerlegende" (1870) och "Geschichte der
ıung der buchdruckerkunst" (3 bd, 1886) af-
ıde bevis mot rättmätigheten af Costers anspråk.
ı så sent som 1882 och 1887 upprättade emeller-
engelsmannen J. H. Hessels till förmån för
r och sökte hänföra en del tidiga holländska
t till Costers officin, men han blef definitivt
ılagd af A. Wyss (i "Centralblatt für biblioteks-
n" 1888), hvarigenom Costerlegenden kan anses
ıl'id begrafven. E. G.

ıste'tti, Giuseppe, italiensk dramatiker, f.
i Bologna, blef 1859 sekreterare i undervis-
sministeriet och sedermera chef vid dess sek-
för de sköna konsterna. Han har skrifvit bl. a.
ntal dramer, de två af regeringen prisbelönta
femaktslustspelen *Il figlio di famiglia* (1864) och
I dissoluti gelosi (1870), den historiska komedien
Libertas (1882), som vann ett af staden Turin utfäst pris, och flera andra lustspel, de kvicka uppsatserna *Figurine della scena* (1879) samt den självbiografiska *Confessione complete di un autore drammatico* (1883).

Costi (it.), *hand.* Se A cost'i.

Co'stie, afkomling af en hvit och en fustie.

Costons blänkfyr, *krigsv.*, rödt, grönt och hvitt signalljus, som på krigsfartyg och kustfästningar användes till signalering. Lyssatsen är pressad i hylsor och försedd med en sorts veke. H. W. W. (E. N.)

Costra. Se Chile-salpeter.

Cosūra. Se Cosyra.

Coswig. Se Koswig.

Cosȳra, Cossyra, Cosura l. Cossura, det latinska namnet på italienska ön Pantelleria.

Cot., förkortning för cotangens (se d. o.).

Cot [kå], Pierre Auguste, fransk målare, f. 1837, d. 1883, egnade sig först åt historiemåleri och uppträdde 1870 med *Prometheus*, berömd för det lyckade uttrycket af kroppslig smärta och därjämte för god stämning i landskapet. Omtyckta blefvo äfven hans *Meditation* (1871) och *Våridyll* (1874, en mycket känd komposition, en yngling och en ung flicka sittande i en gunga vid hvarandras sida). Sedermera odlade han äfven porträttmåleriet och blef omtyckt i synnerhet för sina damporträtt. (G—g N.)

Cota, Rodrigo de, spansk skald, f. omkr. 1430 i Toledo, är af stor betydelse för det spanska nationaldramats historia, som författare af *Diálogo entre el Amor y un viejo*, ett litet sceniskt mästerstycke på vers, som jämte Encinas "Eclogos" och Rojas "La Celestina" är den primitiva spanska teaterns tidigaste alster. Af den dialogiserade romanen "La Celestinas" 21 akter har första akten tillskrifvits C., men litteraturforskare äro därom af olika mening. Däremot synes det nu bevisadt, att C. är författare till *Coplas de Mingo Revulgo* (omkr. 1472), ett skarpt och våldsamt angrepp på Henrik IV:s och Johan II:s skandalösa hof och ett för tiden dyrbart dokument. "Diálogo entre el Amor" etc. återfinnes i "Cancionero general" (1511) af F. del Castillo, i Rivadeneiras "Colección de autores españoles", del II, och flerstädes. Ad. H—n.

Cota'ngens l. Kotange'nt (af lat. *complementi tangens*, tilläggets l. komplementets tangent), *trigonom.*, en af de trigonometriska funktionerna. Se Trigonometri.

Côte [kåt], fr., refben; sluttning (af vinberg).

Côte, La [la kåt], den till schweiziska kantonen Vaud (Waadt) hörande kuststräckan vid Genèvesjön, från Coppet till Morges. Den är berömd såsom växtort för druvor, som gifva ett fint hvitt vin.

Coteau des prairies [kåtå dä präri], en platå i nordamerikanska präriområdet, sträckande sig genom nordöstra Syd-Dakota, sydvästra Minnesota och nordvästra Iowa, omkr. 500—600 m. hög, 300 km. lång och 80 km. bred. Den består af tertiära aflagringar, täckta af glaciärsand. En mängd små sjöar ligger på den.

Coteau du Missouri [kåtå dy], platåland i Nord-Amerika, sträcker sig från Syd-Dakota genom hela Nord-Dakota in i det kanadiska distriktet Assiniboia, där det kallas Grand C., och bildar på en längre sträcka vattenskillnaden mellan Missouri och

Hudson bays flodområde. Det är omkr. 1,200 km. långt, 30—180 km. bredt och har en medelhöjd af 600 m. öfver hafvet (150 m. öfver det omgifvande landet). Det består af kritaflagringar samt är torrt och flodlöst och lämpar sig i allmänhet icke för jordbruk. I Canada finnes dock på dess kanter god gräs- och skogsväxtlighet.

Côte-aux-fées [kåt-å-fē], trakt i schweiziska kantonen Neuchâtel, berömd för sina droppstensgrottor, bland hvilka Temple-aux-fées är den vackraste i Schweiz.

Côte d'Ivoire [kåt divωār], fr., Elfenbenskusten. Se Guinea.

Côte-d'Or [kåt-dår]. 1. Bergskedja i Frankrike. Den sammanbinder Cevennerna med Vogeserna samt utgör vattendelaren mellan Saône å ena sidan samt Seine och Loire å den andra. C. betecknar särskildt den lilla kedja, som från trakten af Dijon sträcker sig mot söder genom depart. Côte-d'Or. Högsta punkten ligger 636 m. ö. h. Genom den sänka, hvari Canal-du-centre går fram, är C. skildt ifrån Charolaisbergen, genom en annan sänka, som genomdrages af Canal-de-Bourgogne, från M:t Tasselot och Langres' platå i norr. Berget består af jurakalk. På dess östra sluttning växer det berömda Bourgognevinet, som gifvit berget dess namn (''guldkulle''). Vinlandet delas i tre regioner: Côte-de-Beaune, Côte-de-Nuits och Côte-de-Dijon. Det omfattar 28,000 har och gaf 1900 öfver 1,5 mill. hl. vin. — 2. Departement i östra Frankrike (Bourgogne). 8,787 kvkm. 361,626 inv. (1901); 41 på 1 kvkm. Sedan 1841 har folkmängden aftagit med 31,000 personer. Den mellersta delen är ett bergland, uppfylldt af Côte-d'Or-kedjan. Seine upprinner i C., och Saône genomflyter dess sydöstra del. Bourgognekanalen, som förbinder Seine med Saône, genomskär landet från n. v. till s. ö. Främst bland näringskällorna står vinodlingen (Bourgognevin och champagne). Därnäst kommer åkerbruket. Ur bergen fås bl. a. järn och stenkol. Flera mineralkällor finnas. Industrien är liflig och omfattar tillverkning af järn- och stålvaror, fajans, papper och kläde m. m. Departementet indelas i fyra arrondissemang: Beaune, Châtillon-sur-Seine, Dijon och Semur. Hufvudstad är Dijon.

Cotentin [kåtātā'], en i Engelska kanalen utskjutande halfö, på nordvästra kusten af Frankrike, tillhörande landskapet Normandie. Den genomdrages af en höjdsträckning, som längst i nordväst bildar Cap-de-la-Hague. C. utgör största delen af depart. Manche.

Cotentin-rasen [kåtātā'-]. Se Normandisk boskap.

Côte-Rôtie [kåt-rôti], namn på en rad vinkullar vid Ampuis, i franska depart. Rhône (Lyonnais), längs floden Rhône. De lämna ett fint rödt vin.

Cotes, fordom namn på Kap Spartel.

Côte-Saint-André [kåt-sātādre'], La, stad i franska depart. Isère (Dauphiné). 3,230 inv. (1901). Bekant för sitt hvita vin och sina utmärkta likörer (Eaux de Côte). Berlioz' födelseort.

Côtes-du-nord [kåt-dy-når], departement i nordvästra Frankrike (Bretagne). 7,218 kvkm. 609,349 inv. (1901); 84 på 1 kvkm. Folkmängden har sedan 1866 minskats med 31,861 personer. C. är ett bergland af ringa höjd, med många småfloder. Kusten är rik på vikar och berguddar. Klimatet är fuktigt och ombytligt, men hälsosamt. De förnämsta mineralen äro järn, bly och skiffer. Boskapsskötsel och hästodling äro betydliga. Cidertillverkning idkas i stor skala. Vid kusten drifves ansenligt sill-, makrill- och sardinfiske; dessutom deltager befolkningen i fisket vid Newfoundland med flera hundra fartyg och omkr. 10,000 man. Bland industrigrenarna intaga järnhandteringen och tillverkningen af segelduk främsta rummet. Departementet är indeladt i 5 arrondissemang: S:t Brieuc, Dinan, Guingamp, Lannion och Loudéac. Hufvudstad är S:t Brieuc.

Cothu'rnus (lat.). Se Koturn.

Cotignola [kåtinjåla], August Giacomo Jochmus, friherre von C., tysk militär. Se Jochmus.

Cõtile ripãria, *zool.*, backsvalan. Se Hirundinidæ.

Cotin [kåtǎ'], Charles, fransk skald, präst. Ludvig XIV:s allmoseutdelare, f. 1604, d. 1682, medlem af franska akademien 1655, har för sin odödlighet att tacka hufvudsakligen de mördande satirglosor, för hvilka Boileau och Molière gjorde honom till skottafla. Den senare parodierade honom som Trissotin i ''Femmes savantes''. C. var nämligen gärna sedd gäst i hôtel de Rambouillet och representant för den pretiösa poesien, hvilken bekämpades och öfvervanns af de sistnämnde författarna. C. skref äfven teologiska och filosofiska arbeten och var en på sin tid berömd predikant.

Co'tinus, *bot.* Se Rhus.

Cotobark, *farm.* Se Kotobark.

Cotocachi [-ka'tʃi], vulkan af 4,966 m. höjd, Andernas västra kedja, i Ecuador, n. om Quito.

Cotoin, *farm.* Se Kotobark.

Cotonea'ster Medik., *bot.*, växtsläkte af fa

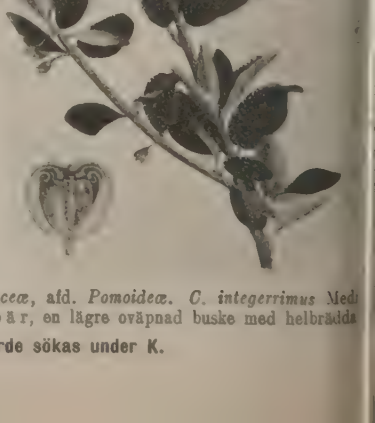

Rosaceæ, afd. *Pomoideæ*. *C. integerrimus* Medik., oxbär, en lägre oväpnad buske med helbrädda

: gråludna blad, små hvita eller rödletta blom- och röd frukt, förekommer tämligen allmänt på och steniga backar från Skåne till Jämt- G. L—m.

ton Jumel [kåtå' jymä'l]. Se Bomullsustri, sp. 1055.

topaxi [kåtåpa'chi], den högsta verksamma vulman känner, ligger under 0° 45′ s. br., 60 km. linje s. om Quito på Andernas östkedja i Ecua- På grund af sin regelbundna form har den upps som typen för en vulkan. Det lyckades först 28 nov. 1872 och Stübel 8 mars 1873 att nå m. Höjden uppgifves något olika: Humboldt af 5,755 m., Reiss och Stübel 5,943 m., Whym- 5,978 m., Orton 5,994 m. Stübels siffra anses

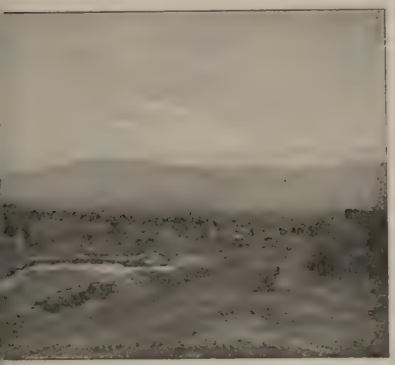

gast. Kratern, som intager själfva toppen, har iameter af 700 m. i n. och s., 500 m. i. ö. v. och är 400 m. djup. C. har haft täta och starka utbrott, de våldsammaste 1532 och 1533 1768, då dånet hördes på 1,000 km. afstånd. tet af 18:e årh. var C. stilla omkr. 20 år, men uppkastade den massor af fisk, som lefver i ögre bergssjöarna i trakten. Den mest bekanta ionen i nyare tid egde rum i maj 1877, då den ngade askan midt på dagen insvepte alla kuste mellan Guayaquil och Panama i kolmörker, n den glödande lavan förvandlade snö och is ofantliga vattenströmmar, som störtade utför sidorna, förstörande allt på sin väg. Senare ioner hafva inträffat 1880, 1883, 1885 och . Snögränsen på C. uppgifves ligga på omkr.) m. höjd, men i närheten af toppen är bergets ägg så varm, att snön, som faller där, smälter, n lufttemperaturen är några grader under frys- n.

trone [kåtråne], distriktshufvudstad i italienska Catanzaro (Kalabrien), vid Joniska hafvet och astjärnvägen. 8,000 inv. (1901; som kommun). C. har en god hamn, i hvilken 1900 in- 307 fartyg om 84,042 ton. Handel med vin, sydfrukter och spannmål. Biskopssäte. C. är gamla grekiska kolonien *Kroton*.

tswold-får [kå'tsωåuld-] kallas en i engelska apet Gloucester hemmahörande fårras, som 1800-talet korsades med New-Leicester-får och nom blifvit mera snabbvuxen samt lättare att än den ursprungliga rasen. Cotswoldfåren äro hvita och sakna horn samt hafva lång, lockig och glänsande ull. Karakteristisk är deras långa ulltofs i pannan. Höjden öfver manken är 70—76 cm., och kroppens längd från bringan är 90—94 cm. De äro fullvuxna vid 12—15 månaders ålder och uppnå i godt tillstånd vid denna ålder en vikt af 80—90 kg. Tackan lämnar årligen 3 à 4 kg. tvättad ull; baggen något mera. — Till Sverige hafva djur af denna ras blifvit införda, men de kunna med fördel underhållas endast där rika beten finnas. C. A. L.

Cotswold hills [kå'tsωåuld hi'ls], en 86 km. lång rad kullar i engelska grefsk. Gloucester. De sträcka sig från Bath mot n. ö. till trakten af Stratford on Avon och skilja Severns bäcken från Thames', hvilken upprinner på östra sluttningen. Största höjden möter i Cleeve hills (346 m.). C. höra till triasformationen.

Cotta, namn på en familj, som gjort sig känd såsom en af Tysklands förnämste bokförläggare. 1. Johann Georg C. grundlade 1640 den sedan så ryktbara "J. G. Cottasche buchhandlung" i Tübingen. — 2. Johann Friedrich, friherre C. von Cottendorf, f. 1764 i Stuttgart, d. 1832, öfvertog 1787 ledningen af firman och förde den från en tämligen vacklande ställning upp till stort anseende. 1793 uppgjorde han planen till "Allgemeine zeitung", hvilken 1798 började utgifvas i Stuttgart och 1816 i Augsburg samt ännu utgifves. Jämte Schiller grundlade han 1795 tidskriften "Die horen", och ensam började han flera periodiska verk af betydenhet, såsom "Politische annalen", "Jahrbücher der baukunde", "Almanach des dames", "Morgenblatt", "Ausland" och "Polytechnisches journal". Flera af Tysklands berömdaste författare, såsom Goethe, Schiller, Herder, Fichte, Schelling, Richter (Jean Paul), Tieck, Voss, bröderna Humboldt, Heine m. fl., utgåfvo sina arbeten på C:s förlag. 1810 slog sig C. ned i Stuttgart och förvärfvade adelskap åt sin familj, som därefter kallades C. von Cottendorf. — 3. Georg, friherre C. von Cottendorf, den föregåendes son, f. 1796, d. 1863, öfvertog vid faderns död ledningen af firman, hvars verksamhet alltmer utvidgats genom inköp af åtskilliga andra förlag och utgifvande af nya folkupplagor af Goethes och Schillers skrifter, A. von Humboldts "Kosmos" m. fl. arbeten. — 4. Karl C., den föregåendes yngre son, f. 1835, d. 1888, var till 1876 gemensamt med H. A. von Reischach, därefter ensam ledare af bokförlagsaffären. Denna, som dittills egts gemensamt af samtliga medlemmar af familjen, öfvergick 1 jan. 1889 jämte bokhandeln och "Allgemeine zeitungs" tryckeri (hvilket 1883 flyttats till München) genom köp till bröderna Adolf och Paul Kröner med firma "J. G. Cottasche buchhandlung nachfolger". Flera delar af affären hade dock redan förut fått särskild egare. 1891 ingingo Adolf Kröners son, Alfred Kröner, och Wilhelm Spemann som delegare i fir-

man. Bland firmans större artiklar under senare tid märkas arbeten af Kuno Fischer, Anzengruber, Uhland, G. Meyer, Bismarck m. fl.

Cotta. 1. Heinrich C., tysk skogstjänsteman, f. 1763 i Sachsen-Weimar-Eisenach, d. 1844 som sachsiskt öfverforstråd, är märklig särskildt såsom grundläggare af skogsinstitutet i Tharand. Han var själf under en längre tid dess direktör och förste lärare. C. var tillika en mycket framstående författare i skogsvetenskap. Bland hans skrifter må nämnas: *Anweisung zum waldbau* (1817; 9:e uppl. 1865), *Entwurf einer anweisung zur waldwerthberechnung* (1818; 4:e uppl. 1849), *Anweisung zur forsteinrichtung und abschätzung* (1820) och *Grundriss der forstwissenschaft* (1832; 6:e uppl. 1871).

2. Bernhard von C., den föregående son, tysk geolog, f. 1808, d. 1879, professor vid bergsakademien i Freiberg 1842—74, sysselsatte sig förnämligast med undersökningar af de geologiska förhållandena i Sachsen och Thüringen. Han utgaf bl. a.: *Geognostische karte des königreichs Sachsen* (1832—42, med Naumann), *Anleitung zum studium der geognosie und geologie* (1839), *Grundriss der geognosie und geologie* (1846), *Geologische briefe aus den alpen* (1850), *Die lehre von den erzlagerstätten* (1853, 2:a uppl. 1861), *Die gesteinslehre* (1855, 2:a uppl. 1862), *Erzlagerstätten in Banat und in Serbien* (1865), *Die geologie der gegenwart* (1866, 5:e uppl. 1878), *Der Altai* o. s. v. (1871). E. E.

Cottage [kå'tidʃ], eng., stuga, hydda; litet prydligt landthus, villa; arbetarbostad för en enda familj. — Cottage-system. Se Arbetarbostäder, sp. 1306.

Cotteau [kåtå], Gustave, fransk paleontolog, f. 1818 i Auxerre, d. därstädes 1894. Efter slutade juridiska studier blef han 1846 domare i sin fädernestad samt innehade sedermera samma ämbete i flera af Frankrikes städer. C. var under mera än ett decennium den ende, som sysslade med fossila sjöborrar, och han blef på detta område en erkänd auktoritet. Resultaten af hans arbete finnas i en mängd uppsatser och monografier; särskildt omnämnande förtjänar hans arbete om echiniderna, i "Paléontologie française". A. Hng.

Co'ttendorf, Cotta von, tysk familj. Se Cotta.

Cottereau [kåtrå], Jean, chouanchef. Se Chouaner.

Cottet [kåttä], Charles, fransk målare, f. 1863 i Puy (dep. Haute-Loir), elev af Puvis de Chavannes och Roll, målade landskap, figurer, marin, venezianska och egyptiska motiv med rik färghållning, men öfvergick sedan till stämningar och genrer från Bretagne och har inom denna ämneskrets utfört betydande målningar: *Rayons du soir*, en hamnbild från Camaret (1893, Luxembourgmuseet), *Pour le Pardon* (s. å., köptes af staten), *Begrafning i Bretagne* (1895), *Midsommarnatt*, *Procession på midsommardagen* (C:s största, men långtifrån hans bästa målning, galleriet i Venezia), *Sörjande kvinnor*, dessutom flera små hamnstämningar och landskap från kusten. Senast har han visat en följd spanska motiv (salongen 1905). Hans märkligaste arbete hittills är triptyken *Afskedsmåltiden — de som afresa — de som stanna* (1898, Luxembourg), som i enkel och stor hållning på ett verkligt gripande sätt skildrar de bortdragande fiskarna, deras sista måltid i hemmet, där familj är samlad kring lampan, och stämningen öfver tyget, när det afseglar i natten, och öfver de k lämnade kvinnorna och barnen, som från stran blicka ut öfver hafvet. G—g

Co'ttidæ, *zool.* Se Kindpansrade fisk

Cottin [kåtä'], Marie (Sophie), född steau, fransk romanförfattarinna, f. 1770, d. 18 skref bl. a. de ryktbara kärleksromanerna *Cl d'Albe* (1798; "Clara von Alben", 1825), *Mal* (1800; "Malvina", 1828), *Amélie Mansfield* (18 "Amalia Mansfeld", 1820), *Mathilde* (1805; " thilda, prinsessa af England", 1825—26) och *El beth ou les exilés de Sibérie* (1806; senaste up 1896). Hennes *Œuvres complètes* utkommo 18 (nya uppl. 1817 och 1823). Fru C:s arbeten in hålla intressanta förvecklingar och en energisk kar tärsteckning.

Cottingham [kå'tiŋəm], en nordlig förort till s den Hull i Yorkshire. 3,752 inv. I C. hafva mån köpmän från Hull villor.

Cottiska alperna. Se Alperna, sp. 697.

Cottius, Marcus Julius, en galler, s under inbördeskrigen efter Cæsars död (44 f. K bildade ett rike bland de efter honom uppkalla Cottiska alperna, med Segusio (nu Susa) hufvudstad. Han afträdde sedan sitt land Augustus, men förblef dess prefekt. Af kejsar Cl dius fick hans son, Marcus Julius C. d. gränsutvidgning och konunganamn. När dynast år 66 e. Kr. utslocknat, blef landet romersk provi

Cotton [kå'tn], eng., bomull, kattun. — Cotton, bomullsfröolja.

Cottu'nni. Se Cotugno.

Co'ttus, *zool.* Se Simpsläktet.

Cotugno [kåtu'njå] l. Cottu'nni, Domenic italiensk anatom, f. 1736, d. 1822, studerade universitetet i Neapel, där han slutligen blef ana mie professor. Både som lärare i anatomi och s läkare åtnjöt han mycket stort anseende. Bland h skrifter märkes *De aquæ ductibus auris humanæ ternæ* (1761). R. T—

Co'tula coronopifo'lia L., *bot.*, en till *Composi* hörande, glatt, från roten grenig, ettårig ört m stjälkomfattande, lansettlika, hela eller flikiga bl och gula blomkorgar utan strålblommor; den har kommit med ballast och naturaliserats vid hamn i södra och mellersta Sverige. Jfr Ballastväter. G. L—

Cotu'rnix, *zool.* Se Vaktelsläktet.

Cotyle'don L., *bot.*, växtslägte af fam. *Crassu ceæ*, med omkr. 90 örter eller halfbuskar, hufvuds ligen i Syd-Afrika, Medelhafsområdet och Mexic Bladen äro köttiga, spridda eller samlade i rose blommorna röda eller gula. Flera arter äro ombi liga i trädgårdarna till åstadkommande af mosa grupper och till infattning, såsom *C. secunda* Bal *C. glauca* Bak., *C. gibbiflora* f. *metallica* Bak., a härstammande från Mexico. De kallas ofta för *Ech veria*. G. L—

Cotyledōneæ, Hjärtbladsväxter, be kallade Elias Fries en af de båda stora afdelningar hvilka han indelade växterna. Afdelningen omfatta *Dicotyledoneæ* med två och *Monocotyledoneæ* m ett hjärtblad. Bland *Cotyledoneæ* ställde han fa *Compositæ* högst, en ställning som denna familj i tar äfven i nu gällande system. G. L—

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

uche [kōj], fr. Se Bädd, sp. 834, och Kusch.

ucheron-Aamot [ko'jerån-åmot], William, skriftställare, f. 1868 i Stavanger, blef 1889 löjtnant i norska marinen och begaf sig 1890 ina, där han under två år tjänstgjorde som jtnant på en kanonbåt. C. företog därefter en t till den stora muren och återvände sedan Japan och Amerika till hemlandet. Sina min- rån dessa resor och uppehållet i Kina offentlig- han först i korrespondensartiklar till "Mor- adet" i Kristiania och sedan i flera böcker: *den kinesiske mur til Japans hellige bjærg*), *Kineserne og den kristne mission* (1894) och *m de gules land og krigen i Östasien* (1895, et mellan Japan och Kina", 1897). Efter hem- en hade C. en tid anställning i indredeparte- ts konsulatafdelning samt utnämndes 1898 till sistent i Kristiania. Han utgaf 1901 det ytliga chauvinistiskt hållna, rikt illustrerade prakt- t *Det norske folk paa land og sö*, en populär ikt af Norges krigshistoria till freden i Kiel.

uckelaere [kaŭ'kelāre], by i belgiska prov. Flandern, med linneväfverier och spetstillverk- 5,480 inv. (1900).

ucy [kosi], Gui Châtelain de, fornfransk , d. omkr. 1203. Han har af en författare, hvars man trott sig kunna rekonstruera, Jakemon ep, gjorts till hjälte i en roman på vers från af 1200-talet, hvilken handlar om hans kärleks- lande till "La dame de Fayel" (utg. af Crape- 29). Ämnet är berömdt och återfinnes i åtskil- litteraturer: en äkta man, som upptäckt, att hustru bedrager honom, dödar älskaren och den otrogna hustrun förtära hans hjärta. Sam- historia berättas om den provensalske skalden ing och återfinnes som novell hos Boccaccio iscardo och Ghismonda") m. fl. st. Se uppsats Paris i "Romania", VIII. J. M.

ucy-le-Château [kosi-le-ʃatå], köping i franska t. Aisne (Champagne). 683 inv. (1901). C. ktbart för sin numera staten tillhöriga och mot skyddade medeltidsborg från 1200-talet (förr rig släkten Coucy, men slopad af Mazarin ; donjonen är ett rundt torn, 31 m. i dia- och 55 m. högt, det mäktigaste från Frank- medeltid.

uder [kudär], Louis Charles Auguste, målare, f. 1790, lärjunge af David och ault, grundlade sitt rykte med *Leviten från* (1817), studerade sedermera freskomåleri i hen. Död 1873. — C. målade med stor fram- scener ur Frankrikes historia. *Slaget vid Lau- Les états généraux* och *Eden i Bollhuset* m. fl. i Versailles höra till hans bästa och mest kta arbeten. Af honom finnas dessutom för- ga porträtt samt fresker i Madeleine och S:t- ain-l'Auxerrois i Paris. (G—g N.)

udreau [kodrå], Henri, fransk resande, f. blef 1880 lärare vid lyceet i Cayenne och 1887 i Sorbonne. Han undersökte 1880—91 iet af franska Guyana och särskildt Tumuk- kbergen. Hans kartläggningar omfatta omkr. km., däraf 1,000 km. i fullkomligt okända ien. Synnerlig uppmärksamhet riktade han på t af indianstammarna. 1895 tog han anställ- som geograf och topograf hos brasilianska staten samt undersökte jämte sin hustru 1895—99 flera af Amasonflodens tillflöden med afseende på deras användbarhet som kommunikationsmedel. Han dog 1899 i Pará. Bland hans skrifter märkas: *La France équinoxiale* (2 bd, 1886—87, med atlas), *Les français en Amazonie* (1887), *Vocabulaires méthodiques des langues ouayana, aparai* etc. (1892) samt skildringar af resorna på Amasonflodens till- flöden. Hans änka har fortsatt hans forskningar.

Cougnar, tremastad, däckad eller odäckad, malaj- båt, förande fyrkantiga segel. Sådana båtar äro

breda, ligga lågt på vattnet, segla väl och kunna föra stora laster. R. N.*

Couillet [kojä], by i belgiska prov. Hainaut, i Sambredalen. 9,872 inv. (1900). Stora metallverk- städer och järnhyttor samt stenkolsgrufvor.

Coula edülis, *bot.* Se Olacaceæ.

Coulage [kolāʃ], fr. (af *couler*, flyta), *hand.* Se Läckage.

Coulé [kolā], fr. (af *couler*, rinna, slinta), *fäktk.*, glidning, rörelse, som består däri att fäktaren låter sin klinga glida längs efter motståndarens i hela dennas längd för att tvinga honom att parera och blotta sig. Jfr Fäktkonst.

Couleur [kolör], fr. (af lat. *co'lor*), färg. Se Kulör.

Coulisse [koli's], fr. Se Kuliss.

Coulmiers [kolmiē], en 18 km. väster om Orléans belägen by, där den nybildade 15:e franska armé- kåren under general d'Aurelle de Paladines 9 nov. 1870 nödgade 1:a bajerska armékåren under gene- ral v. d. Tann att vika, hvilket hade till följd, att fransmännen återbesatte Orléans. C. O. N.

Couloir [kolwär], fr., lönngång, korridor.

Coulomb [kolå'], enhet för elektricitetsmängd, uppkallad efter C. A. Coulomb (se d. o.) och an- tagen af den internationella elektriska kongressen i Paris 1881 att vara den elektricitetsmängd, som på 1 sekund genomflyter hvarje tvärsnitt af en le- dare, i hvilken strömstyrkan uppgår till 1 ampère. Jfr Absoluta enheter. S. A—s.

Coulomb [kolå'], Charles Augustin de, fransk ingenjör och fysiker, f. 1736, ingick tidigt i ingenjörkåren och uppehöll sig flera år på ön Martinique, hvarest han byggde Fort Bourbon. Efter sin återkomst fick han en anställning i Roche- fort. Där författade han *Théorie des machines simples* (1779), ett arbete, som, jämte ett annat af år 1790, innehåller hans viktiga undersökningar angående friktioner och som förskaffade honom franska vetenskapsakademiens dubbla pris. Sedan följde en

serie af experiment, som äro grundläggande för flera högst viktiga teorier inom fysiken, särskildt på magnetismens och elektricitetens område. Genom den s. k. svängningsmetoden undersökte C. lagarna för den inre friktionen och för torsion och visade bland annat, att torsionskraften hos en tråd är proportionell emot dess vridningsvinkel. Han hade nu ett medel att uppmäta mycket svaga krafter och använde detta uti torsionsvågen, med hvars hjälp han undersökte lagarna för magnetismens fördelning på en magnetstaf, för den elektriska attraktionen och repulsionen samt för elektricitetens fördelning på ledare. Afstötningen mellan två elektriska eller två magnetiska massor visade han vara proportionell mot de båda massorna och omvändt proportionell mot deras afstånds kvadrat (Coulombs lag). Han visade, att elektriciteten utbreder sig på ytan af ledare. C. valdes 1781 till medlem af franska vetenskapsakademien (och sedan till medlem af franska institutet vid dess instiftande) samt 1806 till generalinspektör för den offentliga undervisningen. Han dog 23 aug. sistnämnda år. Efter C. är enheten för elektricitetsmängd uppkallad. A. M—y. (S. A—s.)

Coulombmätare [kolå'-]. Se Elektricitetsmätare.

Coulombs vridvåg [kolå's], C:s vändvåg l. C:s torsionsvåg, *fys.*, ett instrument, grundadt på torsion hos en tråd. Med detta undersökte Coulomb åtskilliga fysiska företeelser. Se Coulomb (C. A. de) och Torsionsvåg.

Coulommiers [kolåmje'], arrondissemangshufvudstad i franska depart. Seine-et-Marne, vid östbanan. 5,512 inv. (1901). Garfverier, betydlig ost- och spannmålshandel.

Coumarouna, *bot.* Se Dipteryx.

Council [kaŭ'nsil], eng., råd, rådsförsamling. Om den brittiska kronans rådgifvande församlingar se Storbritannien (författning). Ordet council ingår äfven i namnen på den lokala självstyrelsens representationer i Storbritannien och Nord-Amerikas förenta stater. — Councillor [kaŭ'nsilə], medlem af någon bland de lokala representationerna.

Council Bluffs [kaŭ'nsil blə'fs], stad i nordamerikanska staten Iowa, 4 km. från Missouris vänstra strand, vid foten af de utmed floden liggande "bluffs", hvilka i äldsta tid voro en vanlig mötesplats för indianer till rådplägning (däraf namnet). 25,802 inv. (1900). För sin uppblomstring har staden väsentligen att tacka den omständigheten att den jämte Omaha på andra sidan floden, öfver hvilken gå tvenne för järnväg, fotgängare och landsvägstrafik afsedda broar af 890 och 838 m. längd, är östra ändpunkten för den stora Union-pacific-järnvägen och utgångspunkt för flera mot ö. gående järnvägar. C. anlades 1846 af en skara mormoner under namnet Kanesville och blef 1853 stad under sitt nuvarande namn.

Counsel [kaŭ'nsəl], eng., egentl., rådgifvare; i England och Förenta staterna den vanliga benämningen på en advokat (barrister), då han uppträder inför rätta som ombud för en part. Ofta har en part flera advokater, dels en "leader" eller "leading counsel", dels en eller flera "junior counsels". — King's counsel eller — då en drottning är kungamaktens innehafvare — Queen's counsel (alltid förkortadt: K. C., Q. C.), i officiellt språk "one of H. M. counsel learned in the law", nungens (resp. drottningens) lagkunnige rådgifva är en titel förlänad äldre och mera ansedda advo i syfte att inför rätta ge dem högre rang än yrkesbröder; innehafvarens yttre kännemärke sidentalar. Ehuru titeln förlänas genom kungli nämning, har den aldrig sedan sin uppkomst i b af 17:e årh. haft någon reell innebörd. Ända midten af 19:e årh. var den ganska sällsynt, innehas numera af alla mera bemärkta eng advokater, till ett antal af flera hundra. E.

Count [kaŭ'nt], eng., grefve. Se Adelslar.

Countess [kaŭ'ntis], eng., grefvinna, gr dotter.

Count-out [kaŭnt-aŭ't], eng., räkning af de ett parlamentssammanträde närvarande med marna för utrönande af huruvida huset är be mässigt eller måste ajourneras.

County [kaŭ'nti], eng. (fr. *comté*, mlat. *comit* af *co'mes*, grefve), grefskap, benämningen på större områdena för den lokala självstyrelsen i S britannien och Förenta staterna. 1. Storbritannien. Redan i den angelsaxiska tiden England jämte indelningen i "hundreds" en i ning i grefskap, shires eller — efter den nor diska eröfringen (1066) — counties; några dem motsvarade i område de äldre småkungarik medan andra tydligen nyskapats. Grefskapets h ledare var till en början ofta en mäktig storman titeln ealdorman eller earl (eorl = j men dennes makt trädde redan omedelbart efter mandiska eröfringen mycket tillbaka för att s alldeles försvinna. Endast i de s. k. count palatine — vanligen gränstrakter — å earlen mycket länge kungliga rättigheter, så t. ex. domstolarna dömde i hans i st. f. i konun namn — såsom delvis ännu i dag nominellt är hållandet i Lancaster, genom den s. k. "chanc of the duchy of Lancaster". I hela det öfriga Eng utträngdes ealdormannen af sheriffen (*gereja* eller efter normanniska eröfringen van. *vice-comes*), som inom kort blef grefskapets h myndighet på nästan alla områden. I alla funktioner var han främst kronans ombud och re sentant, och han blef, särskildt genom Henrik åtgärder (1170), det förnämsta verktyget för stärkta kungamakten gentemot baronernas själfs Grefskapsförvaltningen låg utom hos sheriffen ho från gamla tider härstammande grefskapstin shire court eller county court, til början med ealdormannen, sedan med sheriffen ledare. Där handlades många ärenden — bl. a sågos där längre fram grefskapets ombud i p mentet, "the knights of the shire" — och utöfv rättskipning i civilmål, medan sheriffen på (*turnus vicecomitis*) afdömde mindre brottmål. Småningom började emellertid sheriffen i sin mista sin betydelse; och hans liksom äfven till del grefskapstingets funktioner öfvertogos af fre domarna (*the justices of the peace*), hvilkas ning fastslogs 1360 och sedan i hufvudsak fö oförändrad ända till 1888. De utsågos af konu (en tid af lordkanslern) bland grefskapets jordeg klass (*gentry*), som därmed blef den egentliga raren af den specifikt engelska självstyrelsen. F domarnas uppgift var "fredens vårdande" —

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

myndighet i vidsträcktaste mening —; men
egde de en stor domsmakt och till sist ut-
le myndighet i en omfattning, som gjorde dem
greskapens verklige styresmän, medan alla
öfrige ämbetsmän (t. o. m. sheriffen) i allt
tligt voro deras underlydande (se Freds-
are). — Greskapets högste representant,
1871 med militär myndighet, var (från Hen-
III:s tid) lordlöjtnanten (*the lord lieute-*
, alltid en stor godsegare och adelsman,
nd af konungen.
n gamla, nu skildrade, för England egendom-
själfstyrelsen, utöfvad af ortens framstående
såsom ett olönadt hedersuppdrag på grund af
gens utnämning, har numera förlorat det mesta
n betydelse. Den nuvarande greskapsförvalt-
n, som är en skapelse af de två kommunal-
na (''local government acts'') af 1888 och
, företer långt större likhet med kommunalför-
ngen i andra länder.
t gamla ''county court'' — väl att skilja från
1846 nyskapade domstolarna med detta namn
county court) — är nu alldeles försvunnet.
reskapets gamla hedersämbeten kvarstå sherif-
ch lordlöjtnantens — med öfvervägande formella
ifter — samt fredsdomarnas, som i hufvudsak
behålla sina domstolsfunktioner, men däremot ha
vats nästan hela sin stora förvaltande myndig-
Ledningen af greskapets förvaltning har öfver-
ts till en genom val utsedd representation,
nty council (greskapsrådet), en skapelse
888 års kommunallag, med befogenheter, som
era utvidgats, så att denna korporation numera
en egentliga bäraren af Englands kommunala
tyrelse både på landet och i de större städerna.
nty council'' består af en ordförande (*chair-*
samt af medlemmar, hvilkas antal bestämmes
ocal government board'' och som växlar mellan
ch 120. Medlemmarna äro till tre fjärdedelar
illors, valda för tre år af greskapets skatte-
ande män och kvinnor utan graderad skala, och
n fjärdedel *aldermen*, valda på sex år af ''coun-
s'' inom eller utom deras egen krets. Inom
nty councils'' stora maktområde ligger — under
oll af ''local government board'' — den kom-
la själfstyrelsen (sedan 1902 och 1903 äfven
rvisningsväsendet), dels i församlingens egen och
s ämbetsmäns hand, dels hos de mindre för-
ingsområdena för hälso- och fattigvård (*di-*
och *parish*), som äro underkastade ''county
ils'' reglerande myndighet. Ledningen af po-
kten och utnämningen af flera kommunala
temän äro dock förlagda hos ett utskott be-
de af två medlemmar i ''county council'' och
redsdomare. — Greskap från förvaltningssyn-
t (*administrative county*), d. v. s. områden med
''county council'', äro i allmänhet de gamla
iska engelska greskapen, några dock delade i
Därjämte är ett ungefär lika stort antal större
r, *county boroughs* (se Borough), i alla af-
en likställda med de egentliga greskapen. Hela
et af områden med greskapsförvaltning uppgår
i England till 125. En särskild ställning intar
on. Jättestaden som en helhet (''Greater Lon-
) har sedan 1888 ett ''county council'' (blott
n sjättedel bestående af ''aldermen'') med ovan-
vidsträckta befogenheter; men de olika stads-
delarna äro därjämte sedan 1899 organiserade som
egna ''boroughs'' med fullständig municipal organi-
sation. — Greskapsförvaltningen i Skottland (ord-
nad genom lag af 1889) och på Irland (1898)
afviker numera ej väsentligt från den engelska.

2. I Förenta staterna har county-institu-
tionen sin största betydelse i sydstaterna (Virginia
och Carolina); den går där tillbaka till koloniserings-
tiden, och mindre lokala förvaltningsområden saknas
till stor del. I Nya Englands stater hörde däremot
greskapsindelningen ej till den ursprungliga ord-
ningen; senare har den dock uppstått vid sidan af
den ursprungliga och fortfarande viktigaste indel-
ningen i mindre församlingar (*towns*). Öfriga ameri-
kanska stater förete blandningar af dessa två typer,
hvarvid Pennsylvania och nordväststaterna komma
sydstaternas ordning närmast. — Utmärkande för
counties i alla stater är att de sakna representativa
församlingar och att deras ämbetsmän direkt väljas af
folket. Till greskapets befogenheter höra öfverallt
rättskipningen och dess verkställande samt väghåll-
ningen, i vissa stater äfven fattigvård m. m. E. Hkr.

County borough [kau'nti ba'rau]. Se Bo-
rough.

County council [kau'nti kau'nsil], eng., greskaps-
råd. Se County.

County court [kau'nti kå't], eng., greskapsting
eller greskapsdomstol. Om äldre tiders greskaps-
sting i England se County. Alldeles skildt därifrån
är ett slag af engelska domstolar i civilmål, som
skapats genom en lag af 1846 och som tämligen
oegentligt bär namnet ''county courts'', eftersom de
sakna allt sammanhang med greskapen och ha in-
rättats för särskilda områden (*circuits*) och deras
underafdelningar (*districts*). Ursprungligen hade de
endast att handlägga mindre skuldfordringar, som
voro alltför obetydliga att tillåta en dyrbar process
vid ''high court of justice'' i Westminster; men små-
ningom har deras kompetens utvidgats ganska betyd-
ligt. Domsrätten utöfvas af en — af lordkanslern
utnämnd — ensamdomare, från hvars dom kan vädjas
till ''high court of justice'' och därifrån — med
denna domstols tillåtelse — till appellationsdomsto-
larna (''court of appeal'' och öfverhuset). E. Hkr.

County district [kau'nti-]. Se District.

County gentlemen [kau'nti dʃe'ntəlmen], eng., ett
greskaps besuttna inbyggare.

County palatine [kau'nti pælətain]. Se County.

Coup [kō], fr., slag, stöt, grepp; ''kupp'', en
öfverraskande handling. — Coup de grâce
[-də grås], nådestöt. — Coup de main [-də
mẽ'], öfverrumpling. — Coup de maître [-də
mätr], mästerverk; mästerkupp. — Coup d'état
[deta'], statskupp, statsstreck. — Coup d'œil
[-dö'j], ögonkast. — Coup de théâtre [-də
teätr], uppträde på scenen, beräknadt på ett öfver-
raskande intryck; effektscen, teaterkupp. — Coup
de vent [-də vẽ'], vindstöt, väderil; ett slags
egendomlig uppläggning af håret.

Coup de trois [ko də trwa'], fr., *biljardt.*, för-
löpare utan att boll träffats.

Coupé [kopē], fr. (af *couper*, afskära). 1. *Fäktk.*
Hastig rörelse med klingan ''spets-öfver'' för att
flytta den från ena till andra sidan af motståndarens
vapen. Jfr Dégagement. — 2. Se Kupé.

Couperin [koprẽ'], en fransk, i klaverspelets
historia betydelsefull konstnärsfamilj. Dess utmärk-

taste medlem var François C. Han föddes 1668, blef organist vid kyrkan S:t-Gervais i Paris 1696 samt kammarmusikus och hoforganist 1701. Död 1733. Som organist var han lärd, som klaverspelare utmärkte han sig genom ett angenämt och rörande föredrag. Hans fina och smakfulla, ehuru med sirliga prydnader öfverlastade kompositioner bestämde klaverspelets riktning på hans tid och blefvo t. o. m. af S. Bach högt skattade och tagna till mönster (C:s 4 böcker *Pièces de clavecin* äro utgifna på nytt af J. Brahms). Utom klaversaker komponerade C. motetter, kantater, orgelfugor m. m., hvarjämte han författade *L'art de toucher du clavecin* (1717). A. L.

Couperus [kopēros], Louis, holländsk författare, f. 10 juni 1863 i Haag, tillbragte sina uppväxtår i Batavia och återvände sedan till Holland, där han 1893 blef medredaktör af tidskriften "De gids". C. började som lyriker, med diktsamlingarna *En lent van vaerzen* (1884) och *Orchidaeën* (1886), men öfvergick snart till prosaskildring — diktsamlingen *Williswinde* 1895 står ensam i hans senare alstring — och nämnes nu som Hollands kanske främste lefvande romanförfattare. Han har tagit intryck af modern fransk och skandinavisk litteratur, med hvilken han röjer frändskap i sin pessimistiska, nästan fatalistiska åskådning och greppet på de psykologiska konflikterna. Stor människokännedom, intuitiv fantasi och ett suggestivt, melodiskt språk utmärka hans verk. Nämnas må: *Eline Vere* (1889), *Noodlot* (1890; "Under vänskapens ok", 1900), *Extase* (1892), *Majesteit* (1893; "Majestät", 1895), *Wereldvrede* (1895), *Hooge troeven* (1896), *Metamorfoze* (1897), *Psyche* (1898), *Fidessa* (1899), *Langs lijnen van geleidelijkheid* (1900), *De stille kracht* (s. å.), *Babel* (1901), *Over lichtende drempels* (1902), *God en goden* (1903), *De boken der kleine zielen* (4 dlr, 1901—03), *Dionyzos* (1904) och *De berg van licht* (2 dlr, 1905). R—n B.

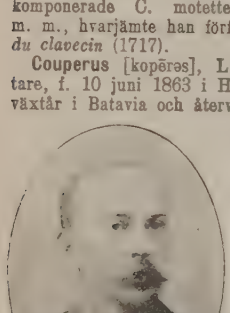

Couple [kopl], fr., *mek.*, kraftpar, betecknar i den teoretiska mekaniken två krafter, parallella och lika stora, men verkande i motsatta riktningar på samma fasta kropp. Ett sådant kraftpar kan icke ersättas med en enda kraft och kan icke gifva åt kroppen en rörelse framåt, utan endast rotation kring en axel, som går genom dess tyngdpunkt. Det är i synnerhet Poinsot, som utbildat läran om kraftpar. G. R. D.*

Coupon [kopā'], fr. (af *couper*, afskära). Se Kupong.

Coupure [kopȳr], fr., *fortif.*, tvärverk; förskansning, som lägges bakom en bräsch till dennas försvar eller som afskär en linjes främre del från den bakomvarande. L. W:son M.

Cour [kor], fr. (trol. af mlat. *cortis*, öppen gårdsplan, af lat. *chors* l. *cohors*, inhägnad gård, jfr eng. *court*), hof; hofpersonal, uppvaktning; artighetsbetygelse ("göra någon sin kur"); domstol. Om den franska domstolsorganisationen se Frank (författning och förvaltning). — Cour d'a [-dappä'l], vadedomstol l. appellationsdomstol, på hvar och en af de 26 domstolar i Fran till hvilka, vanligen belägna på samma platse de före 1789 befintliga parlamenten, vådjas arrondissemangsdomstolarna i deras distrikt och bestå af minst tre afdelningar (*chambres*): *ch civile*, *chambre des appels correctionnels* och *ch des mises en accusation*. — Cour d'ass [-dassiś], assisdomstol, en minst hvar tredje m i hvarje departementshufvudstad sammanträd domstol, som är forum för gröfre brott (*crim* Délit) samt vissa förbrytelser mot tryckfrihets och vissa politiska förbrytelser. — Cour de sation [-de kassasiä'], kassationsdomstolen, F rikes högsta, till Paris (palais de justice) för domstol, som är högsta instans i både kriminell civila mål, men som icke gifver nytt utslag hänvisade mål, utan antingen bekräftar föreg domstolsutslag eller förvisar målet till förnyad handling inför annan domstol än den, som handlagt det. Den är fördelad på tre afdeln (*chambres*): *chambre des requêtes*, *chambre* och *chambre criminelle*. — Cour des com [dä kā't], ett ämbetsverk, som utöfvar kontroll de afslutade statsfinansoperationerna och tilli finansiella mål är ett slags högsta domstol, med närmast efter *cour de cassation*. Det afgifver h år inför parlamentet redogörelse öfver sin kon verksamhet samt till republikens president ra angående de reformer, som det under sina ar funnit böra företagas inom statsförvaltningen. deladt på tre afdelningar, består det af en president, tre presidenter, 18 *conseillers ma* 24 *conseillers référendaires* af första och 60 af klass samt 15 auditörer af första och 10 af klass. Där äro ock anställda en generalproku (*procureur général*) och 4 aktuarier (en *greffie chef* och tre *commis-greffiers*). — Haute c de justice [åt kor de jysti's], namn på den riksrätt konstituerade senaten, som har att republikens president och ministrarna samt att mot statens säkerhet. E.

Cour [kor], La. 1. Janus Andreas tholin La C., dansk målare, f. 1837, fick si bildning vid konstakademien i Köpenhamn och sig under påverkan af Skovgaard till en af den skolans mest betydande landskapsmålare. 1865 vistades han i Paris och Rom såsom akade stipendiat. 1868—70 var han åter i Italien och professor 1884. C. är en af de mest utpräg representanterna för dansk landskapskonst, "s säker och ärlig i naturåtergifvandet, lugn, behä och hjärtlig i känslouttrycket, ej sällan ven i stämningen". Flera af hans arbeten finnas i penhamns konstmuseum. Vid utställningen i S holm 1897 inköpte nationalmuseum *På stigen*, landskap (1896). Ph. W. (G—

2. Poul La C., dansk fysiker och finnare, f. 13 april 1846 på Skjærsö, blef student och tog magisterkonferensen 1869. C. fö därefter en utländsk resa för att studera met logiska observationer och anställdes efter sin komst såsom souschef vid det nyinrättade d meteorologiska institutet i Köpenhamn 1872. lämnade emellertid denna plats 1877 för att uta

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ppfinningar angående mångfaldig telegrafering hjälp af stämgaffiar (*fonotelegraf*) och *tonhjul*, tog 1878 anställning såsom lärare i fysik och matik vid Askovs folkhögskola, där han ännu r, sedan 1894 med professors titel. C:s system ångfaldig telegrafering har flerstädes blifvit et i praktiken. Medelst den af honom 1888 nna *spektrotelegrafen* gifvas optiska ljussignaler af Morsetecken. Han har genom en regulator *staten*) tillgodogjort vindens kraft för att med hastighet drifva maskiner och uppfunnit en i praktiken tillämpad metod för magasinering dkraft i elektriska ackumulatorer. Hans för-

nämsta skrifter äro *Methode til maaling af sammenhængende skylags höjde* (1872), *Bearbejdelse af Tyge Brahes meteorologiske dagbog* (1876), *Tonehjulet* (1878), *Historisk mathematik* (en populär framställning af matematikens historiska utveckling, 1888; 2:a uppl. 1899), *Menneskelegemet* (1889; 5:e uppl. 1904) samt (i förening med J. Appel) *Historisk fysik* —1901). Det sistnämnda arbetet utges nu) på tyska. — En äldre broder till C., omen Jörgen Karl La C., f. 1838, d. grundlade och var från 1868 ledare af den Grebild tjänande landtbruks- och folkhögskolan i by vid Köpenhamn samt redigerade från 1867 sskrift för landökonomi", hvars värdefulla ersikter utarbetades af honom själf.

urage [korāj], fr. (af lat. *cor*, hjärta), **ku-** — Bon courage [bā'-], godt mod.

urajod [koraĵå], Louis Charles Léon, konsthistoriker, f. 1841, d. 1896, anställd ouvre-museet, inlade mycken förtjänst i sina r af äldre fransk konst, i synnerhet me-sskulptur. Bland hans arbeten märkas äfven r öfver samlingarna i Louvre.

urant [korā'], fr. Se Kurant.

urant ascendant [korā't-asādā'], fr., *meteor.*, ende luftström. Se Väderlek.

urant descendant [korā' däsādā'], fr., *me-* nedgående luftström. Se Väderlek.

urante [korā't], fr. (eg. "springande"), *mus.*, al fransk dans i trippeltakt, med måttligt tempo, mnt fortlöpande musikaliska figurer. Af konst-en på 1600- och 1700-talen upptogs den dels an och dels i sviten. A. L.

urbariträ [kor-], *bot.* Se Hymenæa.

urbet [korbā], Gustave, fransk målare, f. i Ornans, kom till Paris 1839, studerade på ateljéer och kopierade de spanske mästarna vre, försökte sig till en början med ämnen e som *Odalisk*, *Leda*, *Valpurgisnatt*, utställde gången på salongen 1844 och fick medalj 1849 *ter middagen i Ornans* (museet i Lille), som fyra män sittande kring ett bord, målade i storlek. Mycket uppseende väckte på salongen de båda stora taflorna *Stenhuggarna* — ett par vanligtligt uppfattade arbetare vid sitt arbete (målningen köptes 1904 af Dresdengalleriet) — och *Begrafning i Ornans* (Louvre), en målning af förvånande duktighet, men som väckte förargelse genom den rättframma verklighetsskildringen. Med denna tafla hade C. vunnit namn som konstnärlig revolutionär. Hans för samtidens estetiska uppfattning upprörande sträfvande efter realism i ämnesval och människoframställning blef kalladt skandal, hån mot konstens höghet, ett slag i ansiktet på den goda smaken. Denne nyhetsmakare icke blott besudlade det sköna och var det fulas apostel, han var en humbug, saknade talang o. s. v. Det låg utmärkt för C:s lynne att vara den omstridde och hånade förkunnaren af en ny konst. Han gjorde, full af självkänsla och självbehag, med friskt mod propaganda för sina åsikter som konstnär och som medborgare och dolde ej att han var kommen för att rifva ner och reformera: "Jag är icke blott socialist, utan äfven demokrat och republikan, med ett ord anhängare af hvarje revolution och dessutom helt och hållet realist, det vill säga uppriktig vän af den sanna sanningen". "La vérité vraie" var hans bästa slagord. Svuren fiende till allt slags fantasikonst, fordrade han, att målaren skulle måla hvad han såg i naturen och i lifvet och intet därutöfver. Själf utöfvade C. en outtröttlig verksamhet. Vid världsutställningen 1855 anordnade han en separat-

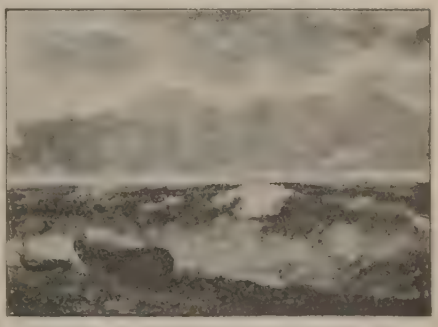

Vågen. Efter målning af Courbet.

utställning af 38 nummer, väckte åter förargelse och blef från detta år till 1861 utesluten från den årliga salongen. Bland hans arbeten från denna tid märkas *Mademoiselles de village* (1852), *Brottarna* (1853), *Les cribleuses de blé* (1855) och *Ateljén* (s. å.). Sistnämnda tafla visar honom vid sitt arbete, omgifven af vänner och af figurer från hans olika taflor — målningen, som knappast uppfyller hans egna fordringar på verklighetskonst, vill utgöra en återblick öfver hans verksamhet ditintills. Sedan följa *Demoiselles des bords de la Seine* 1857,

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ett par demimondedamer liggande i gräset en sommardag), den i sin naiva självgladje komiska *Mötet*, oftast kallad "Bonjour, Monsieur Courbet!", som visar hur vördnadsfullt målaren mottages i sin hembygd af en gynnare och konstvän, mären Bruyas, som köpt och skänkt till museet i Montpellier ett dussintal af hans arbeten. 1861 återuppträdde C. på salongen och vann medalj för sin stora tafla *Hjortar i strid* (Louvre). Som djur- och landskapsmålare vann han erkännande äfven från håll, där man förnekade honom både smak och talang som människoskildrare. Bland hans landskap märkas *Hjortarnas gömställe* (Louvre), *Källorna* (Luxembourgmuseet), *Siesta* (betande kor i ett frodigt sommarlandskap, tillhör staden Paris). *Räf i saxen* (snölandskap). Hafsstudien *Vågen* (1870, Louvre) visar hans färgkonst tillämpad på ett annat område. Till 1860-talet höra äfven *Återkomsten från prästmötet* (1863), som väckte förargelse genom sitt motiv, fyra mycket välförplägade präster på ostadiga ben vandrande hemåt, *Badande kvinnor* och andra studier af nakna modeller, bland dem *Kvinna med papegoja* (1866). Han målade äfven porträtt (sitt eget ungdomsporträtt, kalladt *L'homme à la ceinture*, i Louvre, *Berlioz*, *Proudhon i kretsen af sin familj* m. fl.). En tid hade han en ganska besökt elevateljé. Vid världsutställningen 1867 anordnade han åter en separatutställning, denna gång i sällskap med Manet; C. var där representerad af 132 målningar och åtskilliga skulpturer. I München utställde han 1868 och väckte där mycken uppmärksamhet.

Så följde kriget 1870. Af nationalförsvarsregeringen utnämndes C. till "directeur des beaux-arts". Han inlade förtjänst i räddandet af statens konstsamlingar under belägringen. Efter kommunens fall blef han anklagad för att ha vållat Vendômekolonnens kullstörtande och dömdes, fastän Thiers skötte hans försvar och fastän hans oskuld synes uppenbar, till ett halft års fängelse. Salongen 1873 stängde på ett uppseendeväckande sätt sina dörrar för honom, och han dömdes nu att med 329,091 frcs (summan uppgifves dock något olika) bekosta kolonnens återuppförande. Hans tillhörigheter och de målningar, som funnos i hans ateljé, togos i beslag, såldes på auktion i all tysthet och inbragte endast något öfver 12,000 frcs. Bruten gick C. i landsflykt till Schweiz, där han afled vid Vevey 31 dec. 1877. Staten gaf hans minne ett slags upprättelse genom att inköpa några af hans mest representativa arbeten ("Begrafningen i Ornans" hade hans syster efter målarens död skänkt till Louvre), och akademien öppnade 1882 sina lokaler till en utställning af revolutionärens samlade verk. Då stod ännu striden het om hans namn, och äfven sedan har man fått läsa sådana uttalanden som att han var en charlatan som konstnär och en föraktlig människa utan ideal och utan samvete.

Som målare är C. ärlig, robust, blodfull, om också ojämn. Han är i sina äldre arbeten uppenbart påverkad af gamla mästare och kan på det hela taget knappast kallas nyhetsman i *sättet* att måla. Hans konst är långt ifrån så revolutionär som hans konstnärliga program, och man har inför hans ofta med kraftfull karakteristik, liflig naturiakttagelse och verkligt stor målerisk förmåga utförda verk svårt att förstå, att de, när de voro nya, kunde väcka sådant motstånd och en så rasande fö ring. "Vi" — yttrade Walter Genzel 190 "bedöma icke längre Courbet som den han vara, utan som den han var: en af de störst derne landskaps- och marinmålare, en djurm hvars hjortar och rådjur hålla sig uppe vid af Troyons bästa verk, en utmärkt framställa det nakna, grof och sinnlig, ibland snuddand det fula, men alltid sund, och en förtjänstfull trättör, en förträfflig kolorist, men alls ingen målare, som det ofta blifvit sagdt, utan i n taflor tvärtom en föregångare till friluftsmål och en kraftfull karakteristiker, med ett ord en hundradets mest betydande och mångsidige mål Utom Frankrike är C. godt representerad i Brux museum och i Mesdags galleri i Haag. — J d'Ideville, "G. Courbet" (1878) och "La vérit Courbet" (1879), Gros-Kost, "Courbet, sou intimes" (1880), A. Patoux, "Courbet" i sam verket "Artistes célèbres", och A. Estignard, stave Courbet: sa vie et ses œuvres" (1897). G-

Courbet [korbä], Amédée Anatole Peper, fransk sjöofficer, f. 1827 i Abbeville, g gick polytekniska skolan och blef, 22 år ga kadett. Efter att i vanlig ordning hafva pa graderna och därunder varit flaggkapten dels i eskadern, dels i evolutionseskadern, utnämnd till konteramiral 1880 och till viceamiral 1880—82 förvaltade han som guvernör strai nien Nya Kaledonien, och 1883 ställdes han i sj för flottafdelningen på Tonkins kust. Där tog han, sedan han i midten af aug. eröfrat vid Huéflodens mynning och bringat Annar fred, under mycket kinkiga förhållanden i ok fälet icke blott öfver flottan, utan äfven öfver Tonkin stående landtrupperna samt i nov. l ledningen äfven af förvaltningen. Han slog l dec. "Svarta flaggorna" och intog en befäst ning vid Son-tay samt vidtog anordningar att a den n. om Son-tay belägna starka positionen ninh, då befälet öfver landtrupperna i febr. gafs åt divisionsgeneralen Millot, som däref mars) intog Bac-ninh. I aug. s. å. fick C. l öfver "yttersta österns flotta", 30 fartyg med tusen man landstigningstrupper, besatte 5 aug lung på Formosa, blockerade denna ö, för 24—28 aug. arsenalen i Fu-tsjou och där lig kinesiska fartyg samt besatte floden Min. D ledde han både till lands och sjöss operationer Formosa, hvilka dock af brist på tillräckligt stöd icke hade det väntade resultatet. Ha mådde ej heller blockera den kinesiska kuste förhindrade genom sina kryssare och genosättandet af en af de i Pe-tsji-li-viken belägna tau-öarna ristillförseln till de norra provinser gjorde därigenom kinesiska regeringen böjd fö ehuru den i Tonkin vunnit åtskilliga f öfver fransmännen. 15 april 1885 upphäf blockaden af Formosa och i juni, efter fredsp närernas afslutande, risspärrningen. Kort d dog han, 11 juni, ombord å pansarskeppet "Bä utanför Makung å Pescadores-öarna, som han s. å. eröfrat. Hans lik fördes till Frankri jordades på statens bekostnad i Abbeville, dä monument (af Falguière) restes 1890. C. ovanligt nitisk, skicklig, beslutsam och ihärdi Af trycket utgaf han *Opérations de l'escadr*

dans la rivière Min (1885), och efter hans död erades en del af hans korrespondens i Tonkin-, under titeln *L'amiral Courbet en Extrême-t* (1896).

urbette [korbä't], fr., *ridk.*, krumsprång, kort p. — Courbettēra (fr. *courbetter*), göra språng.

urbevoie [korbvœa'], stad i franska depart. , på vänstra stranden af floden Seine. 25,330 1901). C., som är en förort till Paris, har en l villor, fabriker för järnvägsvagnar och kemi- m. m. På Rond-point står en bronsgrupp af s (''Paris' försvar'') till minne af kriget 1870

urbière [korbiär], Guillaume René de mme, baron de C., f. 1733 i Maastricht, af härkomst. Han stod i holländsk tjänst till då han ingick i preussiska hären, hvarefter utmärkte sig i sjuåriga kriget (1756—63). hade han befäl på den pommerska krigsskåde-n. I kriget mot Frankrike 1792—95 var han te för gardet. 1797 blef han infanterigeneral 798 guvernör i Graudenz. Genom sitt hårdde försvar af denna fästning 1807 skaffade ig ett europeiskt namn. S. å. blef han fältalk. Död 1811.

urcel [korsä'l], Alphonse Chodron, ba-e C., fransk diplomat, f. 30 juli 1835 i Paris, ade vid dess universitet och vid flera tyska blef 1858 juris doktor i Bonn. 1859 inträdde sitt lands diplomati, var attaché i Bruxelles etersburg samt blef 1869 underdirektör i utinisteriet. 1880 utnämndes han till direktör ess politiska afdelning samt till medlem af l d'état, och 1881 sändes han af Gambetta mbassadör till Berlin, där han stannade till då Boulangers utnämning till krigsminister för-e honom att begära afsked. I jan. 1892 valdes Versailles till senator och slöt sig i senaten nstra centern. 1893 utsågs han af presidenten t till president för den skiljedomstol, som ade tvisten mellan England och Förenta sta-rörande fisket i Berings sund, samt var 1894 fransk ambassadör i London. 1900 omvaldes ll senator och har sedan haft diverse diploma-missioner. Han blef 1899 Buffets efterträdare edlem af ''académie des sciences morales et ues''. E. A—t.

ircelles [korsä'l]. 1. Kommun i belgiska prov. ut. 15,390 inv. (1900). Stenkolsgrufvor, dustri. — 2. By i Lothringen, öster om Metz. od 14 aug. 1870 mellan fransmän och tyskar g, som äfven kallas slaget vid Colombey-y. Vinodlarskola.

ircelle-Seneuil [korsä'l senö'j]. Jean Gu-e, fransk nationalekonom, f. 1813 i närheten neuil (depart. Dordogne), d. 1892, egnade sig t affärslifvet och sedermera åt ekonomiska stu-var på 1840-talet flitig medarbetare i Paris-n och beklädde 1853—63 en nationalekonomisk ur i Santiago i Chile, men återvände 1870 till ike och utnämndes 1879 till ledamot af fran-conseil d'état''. I sina utgifna arbeten fram-'. som afgjord anhängare af den individua-riktningen inom nationalekonomien. Här må s *Traité théorique et pratique des opérations que* (1853), *Traité théorique et pratique des entreprises industrielles, commerciales et agricoles ou manuel des affaires* (1855), *Traité théorique et pratique d'économie politique* (2 bd, 1858—59), *Traité sommaire d'économie politique* (1865; ''Kort framställning af den politiska ekonomien'', 1866) och *Protection et libre échange* (1879). (E. Hkr.)

Cour d'amour [kor damör], fr., kärleksdomstol. Därmed förstås domstol, sammansatt af damer, utmärkta genom börd, vett och skönhet, till hvilkas afgörande alla tvistiga frågor i den ridderliga kärlekens kodex hänsköts. Sådana domstolar skulle hafva existerat såsom verkliga institutioner i flera af Provences och norra Frankrikes städer från 1100-talet fram till 1300-talet. Spörsmålen förelades domarinnorna i en ''tenson'', hvarpå de fällde sina utslag med stöd af kapellanen Andreas' arbete ''De arte amandi et de reprobatione amoris'' (början af 1200-talet). Andreas omtalar i sin skrift dylika domstolar, vid hvilka flera af samtidens förnämsta damer varit bisittare, och han anför äfven frågor, som därvid afgjorts (t. ex. kan en verklig kärlek existera mellan gifta personer?). — Dylika domstolar hafva emellertid aldrig existerat. Sant är endast, att den provensalska kärlekslyriken älskade att i dialogiserade dikter (tensoner o. s. v.) debattera dylika kärleksfrågor. Troligt är också, att vid hofven, så länge den provensalska litteraturen blomstrade, subtila frågor af denna art kryddade konversationen. Asikten om dessa kärleksdomstolar har just sitt ursprung i Andreas' ofvannämnda arbete. Det var på grund af detta som Johannes Nostradamus, författaren till ett arbete om trubadurerna (1575), redogjorde för kärleksdomstolarna, deras sammansättning och verksamhet. Sedan vann åsikten förnyad spridning, då Raynouard (1761—1836), grundläggaren af det moderna studiet af provensalskt språk och litteratur, upptog densamma. Redan Diez upprisade emellertid (1825) haltlösheten af dessa antaganden. I våra dagar har denna åsikt om kärleksdomstolarna, om ock i något modifierad form, ånyo funnit försvarare. Tvistefrågor mellan älskande skulle nämligen stundom funnit sin lösning, därigenom att parterna anonymt vände sig till enskilda, framstående personer, hvilka ansågos besitta ett särskildt vetande på detta område. Denna åsikt har framställts af E. Trojel samt P. Rajna och Crescini, hvilka därvid stödja sig på uttalanden i vissa dikter. Dylika hänvändelser hafva säkerligen förekommit, men äro ju något helt annat än de af Nostradamus skildrade kärleksdomstolarna, hvilka han själf uppfunnit. I det af Martial d'Auvergne (d. 1508) utgifna arbetet ''Arrests d'amour'' (lat. ''Arresta amorum'') behandlas och afgöras frågor om kärlek och kärlekskonst af en kärleksdomstol. I 1800-talets romaneska litteratur fabulerades mycket om dessa kärleksdomstolar. I Skandinavien förekomma de t. ex. i dramat ''Bertran de Born'' af E. von der Recke. Litt.: Raynouard, ''Des cours d'amour'' (i ''Choix des poésies originales des troubadours'', I—II, Paris, 1817), Fr. Diez, ''Ueber die minnehöfe'' (1825), G. Paris, i ''Romania'', XII, och ''Journal des savants'' (1888), E. Trojel, ''Middelalderens elskovshof'' (s. å.), P. Rajna, ''Le corti d'amore'' (1890), V. Crescini, ''Per gli studi romanzi. saggi ed appunti'' (1892), J. Vising, ''Den provensalska trubadurriktningen'' (1904), samt uppsats af V. Söderhjelm i Finsk tidskrift 1891. J. M.

Cour d'appel [kor dapä'l]. Se Cour.

Cour des comptes [kor dä kå't]. Se Chambre des comptes och Cour.

Cour des poissons [kor dä pωaså'], fr., förgiftningsdomstol. Se Chambre ardente.

Courier de Méré [koriē də merē], Paul Louis, fransk författare, f. 4 jan. 1772 i Paris, studerade där matematik och Greklands litteratur samt genomgick därefter artilleriskolan i Châlons. Löjtnant 1793, sändes han 1794 till Mosel-armén, kämpade sedermera med tapperhet i Bretagne och Italien, men drogs af sin håg för studier alltmer från krigaryrket och tog afsked 1809. Han bedref sedan filologiska forskningar i Italien och återvände 1812 till Frankrike samt slog sig ned på sitt gods Véretz nära Tours. 10 apr. 1825 blef han skjuten af en sin skogvaktare. Under fälttågen hade C. till sina vänner skrifvit en serie eleganta bref, hvari han med mästerlig ironi satiriserade kejsardömet och röfverierna under kriget. 1813 utgaf han i fransk öfversättning ett af honom i Florens funnet nytt manuskript af den grekiske diktaren Longos' herderoman "Dafnis och Chloe". Efter Napoleons fall angrep han i flera mästerligt skrifna pamfletter den legitima monarkien, adeln och prästerskapet. Bland hans öfriga arbeten må särskildt nämnas *La Luciade, ou l'âne de Lucius de Patras* (jämte den grekiska texten, kritisk upplaga 1818). C:s bref och skisser från Italien utgåfvos 1824 under titeln *Collection de lettres et articles publiés dans différents journaux* och hans *Œuvres complètes* i 4 bd 1830 (många uppl.). C. räknas som den siste autentiske representanten för den klassiska litteraturen i Frankrike. E. A—t.

Courmayeur [kormajör] l. Cormayeur (it. *Cormaggiore*), köping i italienska prov. Turin, 1,224 m. ö. h., på södra sidan af Mont Blanc, vid Dora Baltea, nedanför föreningen af dess källdalar Val Ferret och Val de l'Allée blanche (Val Veni), har mineralkällor (järnhaltiga och svafvelkällor af 10—15°) med badanstalt och omkr. 540 fransktalande inv. På grund af sitt skyddade läge och sina vackra omgifningar är C. en af italienare mycket besökt sommarkurort och en frekventerad turistplats, hvarifrån utflykter företagas till Mont Chétif l. Pain de Sucre (2,332 m.), Mont de la Saxe (2,358 m.), Tête de Crammont (2,737 m.) samt Brenva- och Miage-glaciärerna. Platsen är romarnas *Auri Fedinæ*.

Cournot [kornå'], Antoine Augustin, fransk nationalekonom och matematiker, f. 1801, d. 1877, blef 1834 professor i matematik vid universitetet i Lyon, 1838 generalinspektör för undervisningsväsendet och var 1852—64 rektor vid akademien i Dijon. Hans betydelse för nationalekonomien hvilar egentligen på arbetet *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses* (1838, engelsk öfvers. i serien "Economic classics", 1897), som, efter att i 30 år ha varit obeaktadt vit utgångspunkten för den nu sedan 1870-talet ket betydelsefulla matematiska behandlingen tionalekonomiens rent teoretiska delar, sä värde- och prisläran. C. är en djärf och själfst teoretiker, och hans uppslag äro fortfarande fö för den vetenskapliga diskussionen. En framstä af sina nationalekonomiska åsikter utan tillhjä matematiska formler gaf han i *Principes de la t des richesses* (1863), af hvilken den kort före död utkomna *Revue sommaire des doctrines miques* (1877) bildar en fullständigt ny be ning. (E.

Couronnement [korånmä'], fr., *fortif.*, fäl kröning.

Cour permanente d'arbitrage [kor pärn darbitrāj], fr., "permanent skiljedomstol", off namnet på den internationella skiljedomstol, so sitt säte i Haag.

Cour plénière [kor pleniär], fr., under fe mens tid benämning på länsherrens hofdaga hvilka hans vasaller voro skyldiga att infinn och som i allmänhet tillika voro glada fester; sista delen af "l'ancien régime" en fransk rätt, som bestod af prinsarna, pärerna och an konungen utnämnda ledamöter och som had att genom inregistrering stadfästa kungliga f ningar.

Courrières [koriär], stad i franska depart. de-Calais, vid nordbanan. 3,390 inv. (1901). kolsgrufvor, sockerfabrikation. 10 mars 1906 fade i grufvorna en förfärlig explosion, hvadvi än 1,000 grufarbetare satte lifvet till.

Cours [kor], stad i franska depart. Rhône. inv. (1901). Bomullsfabriker.

Court [kå't], eng., egentl. gård och dära ledt hof. I sistnämnda mening användes de farande ("court of S:t James", engelska ho diplomatisk mening), men har därjämte så blifvit beteckningen för domstolar, hvilkas dighet betraktas som ett utflöde af konungens (jfr Curia). Om den engelska domstolsorg tionen se Storbritannien. — Cou king's bench [kiŋs bentš], egentl. kon domstolsbänk, upprättades 1178, tidigast bla stora domstolarna. Genom "Magna charta" tillkom court of common pleas [pli's], domstolen för "vanliga" mål (d. tvister mellan undersåtar), och inom kort u lades ur finansförvaltningens (se Exche rättsskipning skattkammardomstolen, cour exchequer [iks-tje'kə]. Dessa tre s. k. mon law courts dömde efter den vanli stor del oskrifna lagen (*common law*). Vid af dem utöfvade emellertid lordkanslern ett administrativ rättsskipning efter helt andra (se Equity); sålunda uppstod kanslers court of chancery [tjā'nsəri]. Geno stora rättsreformen 1873 och 1875 försvunno fyra stora domstolar som själfständiga institu I deras ställe skapades supreme cou judicature [supri'm kå't əv djö'dikətjuə instanser. Första instansen, high cou justice [hāi' kå't əv dja'stis], bestod af gamla domstolarna, men nu förvandlade till ningar (*divisions*) utan inbördes olikhet i kom samt — såsom en femte afdelning — af de

olarna för testaments- och äktenskapsmål
rts of probate and divorce [kå'ts
äu'bet ən divä's]) samt sjömål (amiralitetsdom-
, court of admiralty [kå't əv ä'd-
l]: 1851 minskades äfdelningarnas antal till
genom upphäfvande af "exchequer division"
common pleas division". Andra instansen i
äl är appellationsdomstolen, court of
e a l [-pi'l]. Som appellationsdomstol i brott-
tjänstgör under vissa förhållanden court
crown cases reserved [fə kraü'n
risö'vd], medan central criminal
't [se'ntrəl kri'minl kå't] är första instans
dana mål i London. Af underordnade dom-
märkas county courts (se d. o.), för
e civilmål, med appell till "high court of
". I Skottland motsvarar court of ses-
[əv se'ss, det engelska "high court of
". — Ordet "court" användes äfven som
ning på många andra korporationer, t. ex.
ns styrelse och representation, hvilka betrak-
som en helhet kallas court of common
cil [əv kå'mən kaü'nsil]. E. Hkr.

urt [kor], Pieter de la, nederländsk na-
konom, f. sannolikt 1618 i Leiden, d. 1685 i
dam. Han erhöll sin tids vetenskapliga utbild-
och verkade sedan som yllefabrikant och köpman
ödelsestad, tills rådspensionären Johan de Witts
1672 föranledde honom att fly därifrån. Hans
och väl skrifna arbeten, som alla äro angrepp
rådande ekonomiska systemet i Nederländerna,
höjdpunkten af den äldre nederländska eko-
a litteraturen; C. är en af 17:e årh:s främste
lekonomiske författare. Förmodligen mer kon-
än någon samtida förfäktar han frihetens
på alla områden. Ehuru onekligen flera af
märkningar föra tanken till de liberale na-
konomerna, utgöra dock ej hans arbeten någon
e teoretisk brytning med merkantilsystemet, ty
stod ingalunda i princip fientligt mot handels-
n. C. afvisar alla teoretiska spekulationer, ser
a ur köpmannens och industriidkarens syn-
och gör just i deras intresse gällande näring-
ns princip, som också på de flesta områden
mast till hands för de på mellanhandel lefvande
ndarna. För öfrigt var C. litterär vapen-
åt de Witt emot det oraniska partiet, och
krifter böra ses äfven ur denna synpunkt. —
örsta skrift, *Het welvaren der stad Leyden*
, som först 1845 blef utgifven (i stympadt
sysslar uteslutande med födelsestadens nä-
hållanden och riktar ett förkrossande an-
å skråorganisationen, den långa lärlingstiden
lementeringen af arbetsmetoderna. Hans nästa
Interest van Holland ofte gronden van Hol-
landren, var öfvervägande politiskt; det skrefs
Witts uppmaning och utgafs — C. ovetande
52 af denne, som själf tillökade boken med
tel. 1669 utgaf C. en utvidgad, men liksom
a anonym upplaga däraf, under titeln *Aan-*
der heilsame politike gronden en maximen
republike van Holland en West-Vriesland
itts delaktighet i dessa arbeten framkallade
r däraf på flera sprak med titeln "Johan de
-ensaarer"). I dessa två senare arbeten for-
bl. a. upphäfvande af alla handelskompanier,
m. de ost- och västindiska. — C:s broder,

Jan de la C., f. 1622, d. 1660, författade flera, af C. påverkade och utgifna arbeten, bl. a. *Politike discoursen* (1662). — Litt.: E. Laspeyres, "Gesch. d. volkswirthschaftl. anschauungen der niederländer" (1863), och en uppsats af samme författare i Tübinger zeitschrift 1862. E. Hkr.

Court [kor], Antoine, fransk protestantisk teolog, återställaren af Frankrikes reformerta kyrka, f. 27 mars 1695 i Villeneuve-de-Berg, depart. Ardèche, fick redan i barndomen pröfva de grymma förföljelser, som kommo protestanterna i Frankrike till del efter det nantesiska ediktets upphäfvande (1685). När slutligen Ludvig XIV:s edikt 1715 förklarade protestantismen vara slut i Frankrike, fattade ynglingen det djärfva beslutet att söka återupprätta den krossade reformerta landskyrkan. Han egnade hela sitt lif häråt. Jagad som ett vildt djur af de kunglige soldaterna, kämpande mot allehanda svärmiska ytterligheter bland de sina, lyckades han slutligen nå sitt mål. 1726 hölls den första generalsynoden i Frankrike efter 66 års afbrott. I Lausanne upprättades genom honom ett prästseminarium, hvarifrån präster år efter år skickades den kämpande "öknens kyrka" till hjälp. 1729 flydde C. själf till Lausanne, där han sedan mest vistades (med undantag af ett besök i Frankrike 1744, vid en stor nationalsynod för den återställda kyrkan, som nu räknade en stor mängd församlingar). Han dog i Lausanne 13 juni 1760, efterlämnande minnet af en hjälte och en kristen i ädel förening. I Lausanne sysselsatte han sig med samlingar till en utförlig historia öfver den franska protestantiska kyrkan efter 1685, en utvidgning och fortsättning af Élie Bénoîts verk "Histoire de l'édit de Nantes", men endast *Histoire des troubles des Cévennes ou de la guerre des camisards* blef fullbordad och tryckt (1760; ny uppl. 1819). Om hans stora samlarflit vittnar "collection Court" i Genèves bibliotek, omfattande 116 bd manuskript, en rik fyndgrufva för hans tids och hans kyrkas historia. Det förnämsta arbetet öfver C. är "Ant. C., Histoire de la restauration du protestantisme en France au XVIII:e siècle" (2:a uppl. 1872) af E. Hugues, hvilken 1885 utgaf "Mémoires d'Ant. C." Jfr Schott, "Die kirche der wüste" (1893). Hj. H—t.

Courtage [kortâ'ʃ], fr. (af *courter*, söka att sälja), mäklarsyssla; mäklararfvode. Jfr Courtier.

Courteline [kortlin], Georges, pseudonym för Georges Moinaux (se d. o.).

Courtenay [kortnä], gammal berömd fransk släkt, som har sitt namn efter staden C. (omkr. 3,000 inv.) i dep. Loiret (Orléanais). Dess äldste kände representant, Hutto, lefde omkr. år 1010. En gren af ätten var sedan Henrik II:s tid (1154—89) bosatt i England och förvärfvade där titeln earl af Devon.

1. Josselin II de C., Huttos sonson, deltog i första korståget (1096—99) samt fick 1115 herrskapet Tiberias och 1119 grefskapet Edessa af konungarna af Jerusalem. Han dog 1131 vid belägringen af Aleppo.

2. Josselin III de C., den föregående sons och efterträdare som greve af Edessa, förlorade 1144 sitt land till seldsjukerna och dog 1149 i Aleppo som deras fånge.

3. Pierre II de C., af en yngre, med kapetingerna besläktad gren. Åtföljde Filip August af

Frankrike på hans korståg och gifte sig 1193 med en syster till kejsar Balduin I i Konstantinopel. Han blef 1216 själf kejsare där och togs 1217 till fånga af despoten Theodoros Angelos i Epiros. Äfven hans söner Robert och Balduin (II) blefvo kejsare i Konstantinopel.

4. Louis Charles de C., grefve af Cesy, f. 1640, d. 1664, af en yngre gren af ätten, hvars medlemmar på grund af sin härstamning upprepade gånger förgäfves anhöllo att blifva ansedda som prinsar af blodet, kämpade med tapperhet mot Barbareskstaterna. Med hans son abbé Charles Roger de C. utdog ätten C. på svärdssidan 1730 och med Hélène de C., som var gift med en Beaufremont, 1768 äfven på kvinnolinjen.

Courtens [körtens], Frans, belgisk målare, f. 1854 i Termonde, bosatt i Bruxelles, är en af Belgiens främste naturskildrare. Af hans storslagna landskap märkas bl. a. *Vid Zaans stränder* och *Hjordens hemkomst* (båda på utställningen i Stockholm 1897) och *Höst* (Paris-utställningen 1900). C har äfven målat genretaflor. Han är godt representerad i museet i Bruxelles. G—g N.

Courtet [kortä], Xavier Marie Benoît Auguste, kallad Augustin, fransk skulptör, f. 1821, utförde många byster och ideala konstverk, såsom *Backanal*, *Centaurkvinna och Faun*, grupp, *Leda*, *Adrienne Lecouvreur* (för Théâtre français), *Dansare från Herculaneum*, *Son till Niobe*, *Faun* och *Nymf* (alla före 1870), *Lyckan*, *Badande flicka*, *Herde som blåser eld*, *Yngling på en delfin*, *Venus' födelse* m. fl. (före 1890) samt *Gabriel* och *Nicolas Coustou* för nya Louvre.

Courthézon [kortesä'], stad i franska depart. Vaucluse (Provence), med gamla vallar och torn, ett nytt slott, silkesodling och pappersfabrikation. 2,142 inv. (1901).

Courtier [kortiē], fr., mäklare. Jfr Courtage.

Courtin [kortä'], Antoine de, fransk-svensk diplomat, f. 27 febr. 1622 i Riom, d. 1685 i Paris, medföljde Chanut på dennes ambassad till Sverige 1645 och rekommenderades af denne hos drottning Kristina. Han var sedermera i tjänst hos generalissimus öfver svenska arméerna i Tyskland, prins Karl Gustaf, och utmärkte sig så, att han 1651 adlades. Han utnämndes 1652 till kunglig sekreterare med uppgift att "utfärdiga de saker, som enkanneligen uti det franska språket utgå måste", och 1657 till svensk resident i Frankrike. Då denna beskickning 1661 upphörde, skickades han af franska regeringen såsom generalkonsul till Sverige, där han afslöt handelsfördraget af 20/30 dec. 1662. 1663—68 var han fransk resident i Danmark. C. var en fint bildad man och uppträdde äfven som författare. Han skref bl. a. *Traité de la paresse* (1674; 4:e uppl. 1743, med en lefnadsteckning öfver C.) och *Traité de la civilité* (8:e uppl. 1695) samt öfversatte på franska Grotius' "De jure belli et pacis" (2 bd, 1687). — Med C. har ofta förväxlats Honoré de Courtin (f. 1627, d. 1703), medlem af "conseil d'état", ambassadör bl. a. vid fredsförhandlingarna i Breda 1667, i Stockholm 1671—72, där han undertecknade förbundstraktaten af 4/14 april 1672, och vid kongressen i Köln 1673—74. — Jfr O. de Poli, "Histoire généalogique des Courtins" (1887). J. Th. W.

Courtiras [kortira'], Gabrielle Anne de Cisterne de, vicomtesse de Saint-Mars, fransk romanförfattarinna, pseudonymen C vinnan Dash, f. 1805, d. 1872, gifte sig och egnade sig, efter att hafva förlorat sin mögenhet, åt litterär verksamhet. Hon utvec mycken produktivitet. Sina motiv hämtade hon den förnäma världen, hvars kärleksförvillelse skildrade i flera arbeten, såsom i *La pomme* (1853) och *Les derniers amours de m:me Du* (1864) m. fl. Några af hennes verk utgåfvos 1888—90. På svenska finnes "En ung frus tyr" (1874). Hennes lefnadsminnen utgåfvos —97 i sex delar under titeln *Mémoires des a*

Courtisan [kortisä'], fr. (sp. *cortesano*, it *tigiano*, jfr Cour), hofman; vällusting. — C tisane [-sän], kurtisan, egentl. hofdam; e demimondedam. Namnet brukades fordom i nerhet om påfvarnas älskarinnor. Jfr Cou sie och Kurtis.

Courtmans [kāu'rt-], Joanna Deside född Berchmans, flamländsk författarinn 1811, d. 1890, erhöll en fransk uppfostran, vardt genom sitt 1836 ingångna giftermål m lärare J. B. Courtmans vunnen för den flamska rörelsen och började 1841 med framgång fö på nämnda språk. Friskt och troget skildra i synnerhet folklifvet i norra Belgien. Till b bästa berättelser höra *De gemeente onder* (1862), *Het geschenk van den jager* (1864; med flamländska femårspriset), *De koewachter* och *De hoogmoedige* (1882). Hennes novell kommo samlade under titeln *Verhalen en no* (22 bd, 1883—87).

Courtney [kā'tni l. kō'tni], Leonard He engelsk skriftställare och politiker, f. 1832 i zance, Cornwall, studerade i Cambridge och v en tid privatlärare, blef 1858 praktiserande a och innehade 1872—75 en professur i p ekonomi vid Londons universitet. 1876 in han i underhuset för en valkrets i Cornwall han representerade till 1900, då han föll i till följd af sitt boervänliga uppträdande und sydafrikanska konflikten. 1886—92 var han husets vice talman ("chairman of committ Från början tillhörde C. det liberala partiet innehade efter hvartannat flera underordnade i Gladstones andra ministär (understatssekreter inrikes ärenden 1880—81, för kolonierna 18 — vid uppgörelsen efter Majuba — och sekreterare vid skattkammaren 1882—84) utträdde ur denna, då Gladstone i sitt förs rösträttsreform 1884 ej upptog proportionell hvilkas ifrigaste förfäktare i England C. varit hela sin politiska bana. Home-rule-frågan för honom att 1886 sluta sig till liberalunioni men under senare år har han småningom närmat sig sina gamle partivänner, och 190 han som liberal kandidat förgäfves att vin nytt underhusmandat. C. är en af Englan duktivaste författare af politiska essayer o varit flitig medarbetare i "Times" och d revyerna. Han har bl. a. utgifvit *The c constitution of the united kingdom and i growths* (1901).

Courtois [kortwa'], Jacques, kall Bourguignon, fransk bataljmålare, f. S:t Hippolyte nära Besançon, d. 1676 i Ro helt ung till Italien, där han ingick i krigstj

e teckna de krigiska tilldragelser, till hvilka lef vittne. Han påverkades först af Guido Reni lbani, men åsynen af Rafaels "Konstantin-" (i Vatikanen) bestämde honom för att bli målare, och under Cerquozzis ledning utbil-han sig till en framstående artist. Han är i sta större gallerier representerad med färgrika f dramatiskt lif utmärkta bataljstycken; na-nuseum eger af honom 3 arbeten. — C:s bror, l a u m e C., f. 1628 i S:t Hippolyte, d. 1679 , likaledes målare, var elev af P. da Cortona, nder starka intryck af Carraccierna och Carlo ti målade han mest religiösa taflor. I national-m finnes en honom tillskrifven *Jesus hos Maria arta.* (O. G—g.)

rtois [kortŏa′], B e r n a r d, fransk kemisk ant, f. 1777, d. 1838, var först farmaceut, edan salpeterfabrikant, men måste, när im-af chile-salpeter tilltog, upphöra med till-ngen och tillbragte därefter sina återstående i små omständigheter. Han är bekant såsom kare af grundämnet jod och lär äfven hafva len förste, som upptäckte morfin. P. T. C.*

rtois [kortŏa′], A l p h o n s e, vanligen kal-o u r t o i s f i l s, fransk nationalekonom, f. i Paris, d. 1899 därstädes, blef 1881 ständig rare i "société d'économie politique". Han de den härskande, utprägladt gammal-liberala gen i den franska nationalekonomien, och hans arbeten, som med få undantag utgjorde öcker i penningväsendet, uppleíde många upp-Bland hans skrifter i bokform må nämnas *pérations des bourses ou manuel des fonds pu-t des sociétés par actions* (1855), *Tableaux urs des principales valeurs négociées et cotées urses* (1862), *Traité élémentaire des opérations urse et de change* (1866) och *Histoire de la de France et des principales institutions fran-de crédit depuis 1716* (1875). Han utgaf te "Annales de la société de l'économie poli-(16 bd, 1889—96) och författade en mängd ser i tidskrifter och samlingsverk, bl. a. i Pal-"Dictionary of political economy". (E. Hkr.)

rtois [kortŏa′], G u s t a v e C l a u d e É t i-, fransk målare, f. 1852, har utställt: *Ar-ies' död*, *Orfeus* (1876), *Narcissus* (1877), *nnen Lais i helvetet* (1878), *Dante och Ver-i helvetet* (1880), *Atalas begrafning* (1884), *dolorosa* (1887), *Minne från Venezia* (1889), m. fl. C. har dessutom målat bilder i Odéon-s foajé samt många porträtt.

rtoisie [kortŏasi′], fr. (jfr C o u r), höfviskt höfsed, ridderligt uppförande mot damer. Jfr i s.

rtrai l. C o u r t r a y [korträ], flaml. *Kortrijk*, belgiska prov. Väst-Flandern, vid floden Lys, från franska gränsen. 34.564 inv. (1904). mgifvet af gamla murar och har många kyrkor, kert gotiskt rådhus, ett beffroi och en börs. kning af bordslinne, blonder, spetsar o. d. hette i forntiden *Cortoriacum*. Det har varit lats för många strider, bl. a. den s. k. sporr-gen (11 juli 1302), i hvilken det franska kapet under Robert af Artois blef i grund af Brages' och Ypérns väfvare under grefve n af Jülich. De på slagfältet funna gyllene porrarna bevarades som troféer.

Courtray. Se C o u r t r a i.

Courtry [kortrī], C h a r l e s L o u i s, fransk gravör och etsare, f. 1846 i Paris, d. 1897 därstädes, lärjunge af Gaucherel och Flameng, producerade många förträffliga blad, såsom *Slafmarknad*, efter Gérôme, *Kosackhästar i snö*, efter Schreyer, *Rökare*, efter Terborch, *Henriette af England*, efter van Dyck, *Gamla gummor på Piazza Navona i Rom*, efter Tony Robert-Fleury (1868—72), *Snickarfamilj*, efter Rembrandt, och porträtt af *Gervasius*, efter van Dyck (1887—88). För öfrigt graverade han efter Delacroix, Meissonier, Pieter de Hooch, Rousseau, Dupré, Diaz, Guillaumet, Laurens, Munkáczy, Rubens, Henner, Holbein, Menzel m. fl.

Courvoisier [korvŏasie′], C h a r l e s, schweizisk violinist, f. 1846 i Basel, blef 1867 elev vid konservatoriet i Leipzig, i violinspel af Ferd. David och af Joachim i Berlin (1869—70), var därefter anställd i orkestern i Frankfurt a. M., verkade som lärare och dirigent, blef 1875 orkesterdirigent i Düsseldorf och bosatte sig 1885 i Liverpool som sånglärare. Han har komponerat en symfoni, två konsertuvertyrer, en violinkonsert m. m. samt utgifvit *Méthode de violon*, som äfven utkommit i svensk bearbetning. A. L.

Couschi. Se B a d i n, A. L. G. A.

Cousin [koŝä′], fr. Se K u s i n. — C o u s i n a g e [koŝinäʃ], fr., kusinskap.

Cousin [koŝä′], J e a n, fransk konstnär, f. omkr. 1500, d. 1590, gjorde sig ett berömdt namn som målare, bildhuggare och gravör, men var, att döma af hans enda bevarade arbete, *Yttersta domen* (i Louvre), en ganska smaklös manierist. (O. G—g.)

Cousin [koŝä′], C h a r l e s G u i l l a u m e, fransk bildhuggare, f. 1707 i Pont-Audemer, d. där 1783. Hos hvem han fick sin utbildning är icke bekant; men 1737 slöt svenske envoyén i Paris frih. von Giedda kontrakt med honom om anställning vid den några år förut åter påbörjade slottsbyggnaden i Stockholm, dit han anlände s. å. 1740 besökte han Frankrike, men återkom 1741 till Stockholm och vistades där ännu våren 1745. Han återvände dock kort därefter till sitt hemland. 1741 utförde han en grupp, *Enigheten*, för rikssalen, och 1743 några gipsarbeten i slottskapellet. Högst sannolikt är han äfven mästare till åtskilliga andra af rikssalens dekorativa stoder. C. efterlämnade äfven några byster, t. ex. af *Adolf Fredrik* (1744, Drottningholm). Dessutom utförde han de kolossala, i tung barockstil hållna karyatiderna å k. slottets västra fasad och kungamedaljongerna ofvanför dem. C:s arbeten, särskildt bysterna, röja en öfvad och naturtrogen hand. Dock fördunklades han af sin begåfvade landsman Bouchardon, som kom till Sverige 1741. —rn. (O. G—g.)

Cousin [koŝä′], V i c t o r, fransk filosof, politiker och skriftställare, f. 28 nov. 1792 i Paris, blef 1812 lärare vid normalskolan i nämnda stad och 1816 därjämte föreläsare i filosofi vid Sorbonne. Under en resa till Tyskland 1817 lärde han känna detta lands filosofi, öfver hvilken han 1818—22 höll föreläsningar vid Sorbonne och normalskolan. Men som han af de tyske filosofernas satser gjorde tillämpningar på politiska förhållanden, afskedade regeringen honom sistnämnda år från hans lärarplatser. Därefter sysselsatte han sig med enskild undervisning till 1824, då han företog en ny studie-

resa till Tyskland. 1827 återfick han sin lärostol vid normalskolan och invaldes 1830 i franska akademien. Efter julirevolutionen sistnämnda år hugnades han med åtskilliga förtroendesysslor och hedersbetygelser. Så blef han 1831 medlem af "conseil d'état", 1832 direktör för normalskolan och pär af Frankrike samt 1840 undervisningsminister i Thiers' kabinett, hvilken senare syssla han emellertid lämnade redan efter några månader. Därefter deltog han icke i det offentliga lifvet förrän 1848, då han med sin penna understödde regeringen i dess sträfvan att lugna och förbättra folket. Från 1849 till sin död, 13 jan. 1867, egnade han sig uteslutande åt studier och skriftställarverksamhet. Hans förnämsta arbeten, af hvilka åtskilliga räknas till den franska litteraturens mästerverk, äro *Fragments philosophiques* (1826—38; 3:e uppl. 1865), *De la métaphysique d'Aristote* (1835), *Cours d'histoire de la philosophie morale au XVII:e siècle* (1840; ny uppl. 1861), *Cours de la philosophie moderne* (1841—46), *Etudes sur Pascal* (1842; ny uppl. 1857), *Madame de Longueville* (1853; 3:e uppl. 1867), *Du vrai, du beau et du bien* (1853), *Madame de Sablé* (1854), *Madame de Chevreuse* (1856; ny uppl. 1862), *Madame de Hautefort* (1856), *La société française au XVII:e siècle* (1858—67) och *Histoire générale de la philosophie* (1863). Dessutom utgaf han ypperliga editioner af Proklos (1820—27) och af Cartesius (1826) samt en högt skattad öfversättning af Platons skrifter (1825—40). Han var äfven en flitig medarbetare i flera tidskrifter, t. ex. i "Revue des deux mondes". C. var i sin ungdom en entusiastisk talare, som ryckte ungdomen med sig; men när han efter revolutionen 1830 blifvit den officielle ledaren af all filosofisk undervisning i Frankrike, dämpades naturligen hans dristighet genom den yttre ställningen och därjämte genom hans historiska studier. Hans undervisning hade en afgjordt historisk prägel, och han kan sägas hafva infört filosofiens historia i den franska bildningen. Hans egna filosofiska åsikter utgjordes af en eklekticism, i hvilken element sammangötos från äldre fransk idealism, skottarnas psykologi och tysk metafysik, särskildt Schellings och Hegels. Han grundlade i den franska filosofien en riktning, som plägar kallas den eklektiska skolan och som genom undervisningen vid statens läroanstalter länge utöfvade ett synnerligen starkt inflytande på den franska bildningen, ja, delvis gör det kanske än i dag. Denna riktning utmärkes af en ädel tendens i sina moraliska teorier liksom en viss estetisk lyftning, men gaf i allmänna och bildrika uttryck ofta endast skenbara svar på lifsåskådningens problem. L. H. Å. (8—e.)

Cousin [kosä'], Pierre Auguste, fransk matematiker, f. 1867 i Paris, har i sitt arbete *Sur les fonctions de n variables complexes* (1895, i "Acta mathematica") för första gången med tillhjälp blott af den cauchyska funktionsteoriens metoder visat, att en analytisk funktion af rat karaktär af *n* variabler kan framställas som k mellan tvenne hela funktioner.

Cousin-Montauban [kosä'-måtåbä'], Cha Guillaume Marie Apollinaire toine, grefve af Palikao, fransk militä 24 juni 1796 i Paris, d. 8 jan. 1878 i Vers inträdde 1814 i armén, deltog i fälttåget i Sp 1823 och tjänade 1831—57 med utmärkelse i Algeriet. 1847 blef han öfverste vid ett regemente "chasseurs d'Afrique" och bidrog väsentligt till Abd el-Kaders tillfångatagande 22 dec. s. å. Han blef 1851 brigadgeneral och 1855 divisionsgeneral samt guvernör i provinsen Oran. 1858 kallade Napoleon III honom till Frankrike såsom befälhafvare öfver 21:a militärdivisionen (Limoges), och i slutet af fick han öfvertaga kommandot öfver den mot bestämda expeditionsarmén. Han landsteg i Pei 1860, besegrade i förening med engelsmännen serna vid Sin-ko, Tsjang-kia-van och Palikao höll sitt intåg i Peking och tvang kinesiska till en förödmjukande fred (25 okt. 1860). San fläckade han dock sin krigarära genom den va ska plundringen af kinesiske kejsarens härlig marpalats Juen-ming-juen vid Peking. Napole öfverhopade honom dock med ärebetygelser: h hedereslegionens storkors, blef senator och gre Palikao. C. blef därefter befälhafvare för 2:a kåren (Lille) och 4:e armékåren (Lyon) samt vid krigsutbrottet 1870 till befälhafvare för den som skulle landsättas på Tysklands Östers men aldrig kom till stånd. I stället kallades Paris för att som krigsminister och regeringen efter Olliviers fall sörja för försvaret och repar första förlusterna under kriget. Under sin ministertid (9 aug.—4 sept. 1870) arbetade h energi och framgång på upprättandet af nya kårer samt var hufvudmannen för den plan, hvilken Mac Mahon skulle söka undsätta B i st. f. att draga sig tillbaka till Paris. Tr framgångsrika arbete på Paris' sättande i fö tillstånd och flera goda åtgärder, bär han till en del skulden för krigets olyckor, s katastrofen vid Sedan (2 sept. 1870). Efter nederlag blef han af majoriteten bland bona terna tillbjuden diktatur, men afslog den och vid revolutionen 4 sept. till utlandet, hvarifr sedermera förgäfves erbjöd nationalförsvarsreg sina tjänster. Efter freden återvände han til och framlade inför nationalförsamlingens un ningskommitté till försvar för sin förvaltning *Un ministère de la guerre de vingt-quatr* (1871). Han lefde sedermera i tillbakadragen sin död. Jfr Hérisson, "Journal d'un interp Chine" (1885).

Coussemaker [kosmakä'r], Charles Ed Henri de, fransk musikskriftställare, f. beklädde åtskilliga domarbefattningar och

samtidigt åt musikstudier. Död 1876. Hans ningar främjade och beriktigade i väsentlig mån edomen om den harmoniska musiken under ltiden. Bland hans arbeten må nämnas: *Mé- sur Hucbald* (1841), *Histoire de l'harmonie moyen-âge* (1852), *Les harmonistes des XII:e III:e siècles* (1865) och *Scriptorum de musica i ævi nova series* (1864—76). A. L.

ustou [kostō], franska bildhuggare. — Nico- C., f. 1656 i Lyon, d. 1733 i Paris, och llaume C. d. ä., hans broder, f. 1678 i , d. 1746 i Paris, voro först lärjungar hos morbroder Coyzevox och utbildade sig seder- genom studiet af barockskulpturen i Italien. rydde offentliga trädgårdar, palats och kyrkor ris med mytologiska, allegoriska och religiösa per, stoder och reliefer och tillhörde sin tids gaste bildhuggare, men ingen af dem förmådde sina arbeten fria från teatraliskt patos. De emellertid på öfvergången till Ludvig XIV:s Bland Nicolas' bästa arbeten märkas skulpturer rsailles' slottskapell, bland Guillaumes kardinal is' grafvård i kyrkan S:t Roche. (O. G—g.)

utances [kotā's], arrondissemangshufvudstad i

Katedralen i Coutances.

ta depart. Manche, vid floden Soulle, 10 km. kusten. 6,991 inv. (1901). Biskopssäte. C. har en härlig gotisk katedral från 13:e årh. med två 77 m. höga torn, flera andra gamla kyrkor, ruiner af en akvedukt och staty af den i närheten födde Lebrun, hertig af Piacenza. Yllefabrikation, tillverkning af orglar, vagnar, pergament. Marmorbrott. Handel med boskap, smör och fjäderfä.

Couthon [kotā'], Georges, fransk revolutionsman, f. 22 dec. 1755 i Orcet (Auvergne), blef 1785 advokat i Clermont och förskaffade sig där inom kort anseende för opartiskhet och välgörenhet. Hans af naturen milda och människovänliga sinnelag förvärrades dock småningom därigenom att han genom en olyckshändelse samt tidigare onaturliga utsväfningar blef lam i bägge benen, så att han endast med andras hjälp kunde förflytta sig. Efter revolutionens utbrott var han länge anhängare af den konstitutionella monarkien; han skref t. o. m. 1791 en komedi, *L'aristocrate converti*, hvari han prisade denna och 1789 års idéer. Men Ludvig XVI:s flykt till Varennes (juni 1791) gjorde honom till ifrig republikan, och när han af dep. Puy-de-Dôme sept. 1791 invaldes i lagstiftande församlingen, var han en af monarkiens häftigaste vedersakare. Där liksom i jakobinklubben och bland Paris' befolkning vann han småningom ökadt inflytande, kanske icke så mycket genom sina i oratoriskt hänseende medelmåttiga, endast till hälften uppriktiga tal som fastmer genom sitt anseende som god patriot och det medlidande han på grund af sin sjukdom allmänt förstod att väcka. Till en början vacklande mellan girondisterna och ''berget'', slöt han sig efter upproret 10 aug. 1792 till det senare partiet, återvaldes till nationalkonventet och röstade där för Ludvig XVI:s afrättning utan uppskof och appell. Hans religiösa idéer och hans fanatism på detta område, där han var inspirerad af Rousseaus deistiska läror, förde honom snart på Robespierres sida, och han bildade jämte denne och S:t Just det s. k. ''triumviratet''. C., som 30 maj 1793 insatts som förstärkningsman i det allsmäktiga välfärdsutskottet, blef af konventet utsedd att jämte Châteauneuf-Randon och Maignet påskynda kufvandet af upproret i Lyon, organiserade massuppbåd i dep. Rhône och intog staden 9 okt. 1793 med sin till 60,000 man uppgående armé. Han var därefter en tid nästan diktator i denna stad, men uppträdde med beaktansvärd mildhet och sökte, när konventet beslöt dess förstöring, på allt sätt uppskjuta denna, tills han slutligen afsöstes af Collot d'Herbois (se d o.), som med nit utförde beslutet. C. återvände till Paris och gjorde sig särskildt populär genom att på årsdagen af Ludvig XVI:s afrättning (21 jan. 1794) fastslå den republikanska grundsatsen: ''död åt tyrannerna, fred åt hyddorna'' (*mort aux tyrans, paix aux chaumières*). Med den religiösa fanatismens otyglade lidelsefullhet anföll han i konventet hébertisterna och dantonisterna, till hvilkas fall han kraftigt bidrog, rasade mot ''filosoferna'' och var Robespierres förnämste medhjälpare vid arrangeran-

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

det af ”det högsta väsendets” kult. I förening med denne utarbetade han den hemskt ryktbara lagen af 22 prairial år II (10 juni 1794), som på blott moraliska bevis lämnade alla ”folkets fiender” utan appell och utan ens konventets hörande åt revolutionstribunalet att dömas till döden. Denna lag, som betecknar höjdpunkten i skräckväldet och afsåg att undanröja alla C:s och Robespierres fiender samt bana vägen för den senares faktiska, om ock ej lagliga diktatur, kompletterades af C:s förslag i jakobinklubben 3 thermidor år II (21 juli 1794) att rensa konventet från de ”fyra eller fem brottslige”, som höllo det kufvadt. Fruktande för sina lif, sammanslöto sig då Collot d'Herbois, Billaud-Varennes, Tallien m. fl. och genomdrefvo i konventet, att C., Robespierre och några andra konventsledamöter skulle fängslas (9 thermidor år II, 27 juli 1794). C., som vid detta tillfälle ådagalade stort mod, försökte förgäfves att döda sig själf på Hôtel de ville, dit de anklagade tagit sin tillflykt för att med Pariskommunens hjälp krossa konventet. Under det tumult, som följde, då dettas trupper stormade Hôtel de ville, blef C. utkastad på gatan, kringsläpad och misshandlad af pöbeln, hvarefter han efter svåra kroppsliga smärtor blef giljotinerad 10 thermidor år II (28 juli 1794) tillsammans med bröderna Robespierre, S:t Just m. fl. Litt.: Mège, ”Correspondance de Couthon” (1872), Boudet, ”Les conventionnels d'Auvergne: Dulaure” (1874), och Aulard, ”Les orateurs de la législative et de la convention” (1885—86), t. II, s. 425—443. E. A—t.

Coutras [kotra'], stad i franska depart. Gironde, vid Dronne. 2,427 inv. (1901; som kommun 4,062). Skeppsbygge, handel med vin, brännvin och mjöl. I C. finnes ett slott, där både Katarina af Medici och Henrik IV hållit hof. Vid C. segrade den sistnämnde öfver den kungliga armén under hertigen af Joyeuse 20 okt. 1587.

Coutts [kō'ts], Angela Burdett-C., engelsk filantrop. Se Burdett 2.

Coutume [koty'm], fr., vana, tradition, häfd. I den äldre franska lagstiftningen var ordet beteckning för de af konungen med ständernas begifvande sanktionerade samlingarna af rättssedvänjor, som voro gällande inom en provins (*coutumes générales*) eller en stad (*coutumes locales*). Jfr Code.

Couture [kotȳr], Thomas, fransk målare, f. 1815, väckte 1847 ett ovanligt uppseende med sin storartade målning *Les romains de la décadence* (Louvremuseet). Förut var han känd genom *Kärleken till guldet* (1844, museet i Toulouse). Man tvekade icke att beteckna honom som en fransk Veronese, och en tid trodde man sig komma att få se en ny koloristisk skola uppstå genom honom. Dessa förhoppningar tycktes icke heller jäfvas af hans *Falkjägaren* (1855), men de gingo likväl snart om intet. Redan hans 1856 afslutade väggmålningar i S:t Eustache (Paris) visade afmattning. Spirituella och måleriskt lifliga äro hans små motiv ur *Pierrots Harlekins lefnad*. *Fågelfångaren* köptes år 19 Dresdengalleriet. C:s framstående teknik förska honom en stor mängd lärjungar. Hans elev täflade framgångsrikt med Cogniets och var m besökt såväl af unga fransmän som af utländni Bland de många svenskar, som begagnat undervisning, må nämnas N. Andersson, Bok Fagerlin, A. Jernberg, Malmström, Norden Saloman, P. Södermark, Troili och W C. utgaf *Entretiens d'atelier* (1867—69). 1879. R—n. (G—

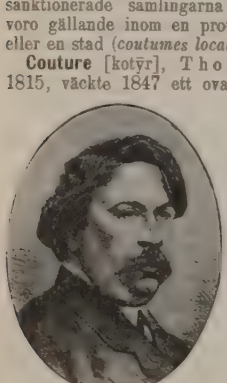

Couvade [kova'd], fr. (af *couver*, ligga på rufva, lat. *cubāre*), ”manlig barnsäng”, en domlig, bland åtskilliga naturfolk utbredd sed; består däri att, efter ett barns födelse, fadern ger sig till sängs och låter behandla sig ungefär en barnsängskvinna. Namnet förskrifver sig södra Frankrike, där nämnda sed bibehöll sig nerligen länge. Diodoros iakttog densamma på sica, Strabon bland ibererna, Marco Polo i e af Kina, och andra resande hafva gjort samma tagelser i Ostindien, Kalifornien, Västindien, silien, västra Afrika m. fl. st. Indianerna upp vanligen såsom orsak till detta bruk, att barnet stammar mera omedelbart från fadern än från dern, hvarför det minsta dietfel eller någon a oförsiktighet från faderns sida kunde kosta b lifvet. Se Ploss, ”Das männerkindbett” (1871 ”Das kind in brauch und sitte der völker” (2:a 1882).

Couvert [kovär], fr. (af *couvrir*, betäcka). Kuvert.

Couverture [kovärtȳr], fr., täckelse, omslag Choklad.

Couvre-face [kovrfa's], fr., *fortif.* Se Con garde.

Couvre-pied [kovrpiē], fr. (af *couvrir*, bet och *pied*, fot), fottäcke.

Couvreur [kovrör], Adrienne. Se Le vreur.

Covādo, ett till 1860 brukligt alnmått i Port 66 cm., i Brasilien = 68 cm., i Marokk 53,34 cm.

Cowboys [kau'bȫis], eng. (”ko-pojkar”), i v delen (företrädesvis Texas) af Nord-Amerikas enta stater namn på boskapsherdarna, utmärkta tare, som med skicklighet och mod förstå att ihop och skydda sina stora hjordar. Se Va ros.

Cove [kōu'v], stad i Irland. Se Queenst

Cowell [kau'-el], Edward Byles, engelsk skritist, f. 1826, d. 1903, studerade i Oxford, kade som lärare i Calcutta 1856—64 och utr des 1867 till professor i sanskrit i Cambridge har öfversatt Vararucis prakrit-grammatika (ny uppl. 1868), ”Kanshitaki upanishad” (och ”Maitráyaníja upanishad” (1870), ”Kusu jali” (1864; ett hinduiskt vittnesbörd om tro ett högsta väsende), ”Buddha-Karita” (1893 m. m. samt för öfrigt utgifvit ”Divyávad (1886; en samling äldre buddistiska legende sanskrit) m. m.

Cowen [kau'en], Joseph, engelsk politik 1831 i grefskapet Durham, studerade vid Edinb universitet och knöt i unga år förtrolig vänskap Mazzini, Garibaldi, Louis Blanc, Kossuth, H

andra politiska landsflyktingar. C. förfäktade de förtryckta europeiska nationernas sak och tade ett boktryckeri för de revolutionära upprop, insmugglades i Italien, Ungern och Polen. aribaldis och Langiewicz' expeditioner var han erksam främjare. C. representerade 1873—86 n Newcastle i underhuset, hvarest han höll sig ende af partiband. I inrikespolitiken visade han ara demokratisk radikal och home-rule-vän, men rikespolitiken imperialist samt understödde som n Disraelis utrikespolitik och motsatte sig Glads uppgifvande af Transvaal 1881. C. var egare ora kolgrufvor och tegelbruk i trakten af New- samt åtnjöt där stor popularitet, hvadan han omvaldes till underhuset trots den officiella ala valledningens motstånd. Kort därefter lämhan emellertid det politiska lifvet, men fortfor in död att som egare och flitig medarbetare i vidt spridda tidningen "Newcastle daily chro-" utöfva starkt inflytande på den allmänna me- n i norra England. C. var en af banbrytarna den kooperativa föreningsidén samt förordade t folkuppfostran och socialt framåtskridande. afled 17 febr. 1900.

owen [kåu'en]. Frederic Hymen, engelsk ttare, f. 1852 i Kingston på Jamaica, kom rig till England och röjde musikalisk begåfning, utbildades under handledning af Jul. Benedict J. Goss samt därefter 1865—68 i Leipzig och n. Såsom pianist gjorde han konstresor med Trebelli och besökte då Sverige (1876 och). 1888 vistades han i Melbourne, Australien, tt anföra konserter under utställningstiden. 1888 dirigerade han de filharmoniska konserterna ndon, 1896 blef han kördirigent i Manchester Liverpool, 1897 i Bradford och 1900 i London Glasgow. Af hans sex symfonier har den ndinaviska" (1880) gjort sin rund öfver Europa. re märkas hans orkestersvit *Language of flowers* bland hans körverk kantaterna *The rose en* (1870), *The sleeping beauty* (1885), *The y lily* (1893), *The transfiguration* (1895) och *Gilpin* (1904). Han har äfven skrifvit ora-r, operor (däribland *Thorgrim*, 1890), kam-usik samt öfver 200 solosånger och duetter m., som delvis fallit hans landsmän mycket naken. C. blef hedersdoktor i Cambridge

venant [ka'vinənt] l. Convenant, eng. (af *convenire*, öfverenskomma), namn på de för-, som de presbyterianske skottarna i 16:e och årh. ingingo dels med sina konungar och dels hvarandra för att upprätthålla sin trosfrihet katolikerna och de episkopale. Speciellt gäller kningen förbunden af år 1580 och 1638. Jfr tska frikyrkan.

vent-garden-teatern [kå'vnt-gä'dn-], den stör-ch smakfullaste teatern i London, är belägen vid street nära Trafalgar square. Den har sitt af det angränsande Covent garden market, isstadens förnämsta saluhall för frukt, grönsaker blommor. (*Covent garden*, förut *Convent garden*, sterträdgården", var fordom munkarnas i West-ter örtagård). C. byggdes urspr. 1732 och tgjorde under växlande öden som dramatisk scen 1847, då den förvandlades till italiensk opera- och fick dubbelnamnet *Royal italian opera*. Den är fortfarande Londons hufvudsakliga operateater, i denna egenskap öppen under vårsäsongen, men om hösten mest använd för promenadkonserter och om vintern för maskeradbaler. Lyckosamma direktörer vid C. voro John Rich 1732—61 och Harris

Covent-garden-teaterns brand 1856.

1774—1820. Teatern ombyggdes 1787—92, nedbrann till grunden 1808 (hvarvid 23 brandsoldater satte lifvet till), men återuppbyggdes af R. Smirke 1809. Skådespelarförmågor sådana som de tre sysko-

Covent-garden-teatern i sitt nuvarande skick.

nen Kemble, Macready, Charles Matthews och hans maka Lucia E. Vestris gåfvo glans åt den. När italiensk opera där inhysts, var M. Costa länge dennas ansedde dirigent. Sångerskor och sångare som Grisi, Alboni, Mario, Tamburini, längre fram Patti, Kristina Nilsson, Lucca, Emma Albani, Faure, Tam-

berlick, Caruso o. a. ha där förtjusat publiken. På senaste åren ha där äfven gifvits Wagners musikdramer med tyska artister under Hans Richters ledning. Byggnaden nedbrann vid slutet af en maskeradbal 1856, men återuppbyggdes 1858 af arkitekten Barry präktigt och efter större måttstock, så att den nu är en af Europas allra största teatrar och rymmer 3,500 åskådare. Salongen är med fin smak dekorerad i ljusblått, hvitt och guld. Husets fasad prydes af en vacker korintisk kolonnad, i st. f. den förra byggnadens doriska portik, samt Flaxmans från branden 1856 räddade två statyer och två relieffriser, framställande dramats hufvudarter. E. F—t.

Coventry [kå'vntri]. 1. Stad och sedan 1888 eget grefskap i England, förr tillhörande grefskapet Warwick, belägen vid Sherbourne, biflod till Avon. 16,8 kvkm. 69,978 inv. (1901). C. har 20 kyrkor, däribland den 1133 grundlagda S:t Michaelskyrkan med 92 m. högt torn, och ett rådhus från 15:e årh. Tillverkning af velocipeder, konstgjuteriarbeten, sidenband och ur. — C. fanns redan på romarnas tid och hade under medeltiden murar och fästningsverk, som raserades i 17:e årh. Det ansågs fordom för Englands Abdera. — 2. Stad i nordamerikanska staten Rhode Island, vid en biflod till Gawbuxet. 5,279 inv. (1900). Bomulls- och andra fabriker.

Cowes [kaū's], West-Cowes med 8,652 inv. (1901) och East-Cowes med 3,196 inv. (s. å.), tvenne städer på norra kusten af ön Wight, skilda genom Medinafloden. Hamn. Besökta hafsbad. Skeppsbyggeri. Vid inloppet till städerna ligger ett gammalt slott, som är säte för den kungliga engelska jaktklubben, hvilken där i augusti håller sina berömda regattor. I närheten ligger det kungliga slottet Osborne.

Covington [ka'vintn], stad i nordamerikanska staten Kentucky, vid Lickings inflöde i Ohio. 42,938 inv. (1900). Järnindustri, tobaksfabriker. Säte för en katolsk biskop. Med det på andra sidan Licking belägna Newport är C. förenadt genom en hängbro och med Cincinnati (på andra sidan Ohio) genom en af Roebling byggd hängbro, 685 m. lång (mellan bropelarna 322 m.), 31 m. öfver vattnet, och genom Chesapeake—Ohio-järnvägens bro.

Cowley [kaū'li], baron- och earltitel inom den engelska släkten Wellesley (se d. o.).

Cowley [kaū'li], Abraham, engelsk skald och essayist, f. 1618 i London. Blott 15 år gammal utgaf han sin första diktsamling, *Poetical blossoms* (1633), hvari enskilda stycken förskrifva sig från hans 10:e och 12:e år. Redan under sin första ungdomstid ryktbar som skald, blef han 1636 student och 1643 "master of arts" i Cambridge, hvarifrån han dock för sina rojalistiska sympatier sistnämnda år fördrefs af puritanerna. Därefter begaf han sig till Oxford, där han fortsatte sina studier och s. å. utgaf satiren *The puritan and the papist*. Efter slaget vid Marston moor (1644) följde han Karl I:s gemål, H riette, till Frankrike, där han kvarstannade till 1 sysselsatt med utförandet af en mängd viktiga drag för den biltoga konungafamiljen. Vid sin komst till England blef han häktad och återvar friheten, förrän han ställt en dryg borgen. U detta uppehåll i hemlandet utgaf han sina *W* Vid Cromwells död (1658) begaf han sig åny Frankrike, men återvände vid restaurationen (1 af hvilken han likväl ej skördade de förmåner, motsvarade de tjänster han gjort Stuartarna. sista år tillbragte C. i enslighet på en aflägsen i Chestney (Surrey), där han dog 28 juli 1 Bland arbeten från hans ynglinga- och mannaå må nämnas *The love's riddle* (1638), ett h drama, *The mistress* (1647), en samling kär dikter, *The Davideis* (1656), ett ofullbordadt e försök, elegier efter Vergilius, en komedi, anakr tiska kärleksvers och "pindariska oden", hvilka vunno stort anseende hos hans samtid — han dunklade till och med Milton —, men nu äro glöm Hans dikter äro oklara, tunga, affekterade och sedda med den "metafysiska" stilens subtila te nologi. Det bästa C. har skrifvit är en samling p afhandlingar med inströdda vers. Genom sin p klara, jämna stil pekar han öfver mot det 18:e Som vetenskaplig författare framträdde han me botaniskt verk i sex böcker på latinsk vers, *P tarum libri VI*. Hans *Complete works* med bio utgåfvos första gången af Sprat 1688 och hafva s ofta omtryckts. Af nyare upplagor är Gro (1881) mest förtjänt. Biogr. af Sam. Johnson (1 ny uppl. 1891). (S. S

Covolo [kå'vålå], ty. *Kopel*, bergspass i italie prov. Belluno (Venezia). Genom detta pass går, Brenta, en af de stora vägarna mellan It och Tyrolen, och vid detsamma ligger den fo starka, nu förstörda gränsfästningen C., som intogs af kejsar Maximilian I och lades till rolen.

Cowpen [kaū'pen], stad i engelska grefsk. N umberland. 17,803 inv. (1901). Stenkolsgru glasfabrikation, skeppsvarf.

Cowper [kaū'pə l. kō'pə], William, earl engelsk rättslärd och politiker, f. omkr. 1664 1723, var son till whig-politikern sir William (d. 1706), blef 1688 praktiserande advokat, in 1695 i underhuset och förvärfvade sig snart anseende både som sakförare och politisk välta 1705 blef han sigillbevarare ("lord keeper"), 1706 ledande andel i förhandlingarna om engelsk-skotska unionen och blef efter denna u afslutande i maj 1707 Storbritanniens förste kansler. Vid whigministärens fall 1710 nedlade sitt ämbete, men återfick det 1714 vid Georg tronbestigning. Hans för den nye konungen afs öfversikt af det engelska partiväsendet, *An impa history of parties*, är tryckt som bilaga till hans grafi i lord Campbells "Lives of the chancell d. 4. Vid det stuartska upprorsförsöket 1715 vi C. mycken kraft och rådighet; han presiderade s vid processen mot "de 15 rebellerna". 1718 a C., formellt af hälsoskäl, men troligen på grun hofintriger. I öfverhuset, där han 1721 framst den första i engelsk parlamentshistoria omtalad terpellationen, fortfor han till sin död att intag inflytelserik ställning. V.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

owper [kāu'pə l. kō'pə], William, engelsk
tom och kirurg, f. 1666, d. 1709. Hans viktie arbete, *Myotomia reformata or a new admiration of all the muscles of the human body* 94), utmärker sig genom i allmänhet korrekta ldningar och åtskilliga nya upptäckter. 1697 af C. under eget namn Bidloos *Anatomy of man bodies*, af hvars 114 taflor endast 9 härröra C. I sin skrift *Glandularum quarundam nuper ectarum ductuumque earum excretiorum descrip-* (1702) beskrifver han noggrant de efter hon benämnda cowperska körtlarna (se o.). R. T—dt.

Cowper [kāu'pə l. kō'pə], William, engelsk d, f. 26 nov. 1731 i Berkhamstead i greſska Hertford, d. 25 april 1800 i Dereham, Norfolk. n barndomen led han af människoskygghet, som ökades genom en skolkamrats tyranni. Genom familjeförbindelser blef han utnämnd till sekreterare i öfverhuset, men hade alltför ringa självtillit att mottaga platsen. Till följd af religionsgrubbel måste han en tid vårdas på ett dårhus. Från 1767 vistades han i Olney, där han hade vänner, som intresserade sig för hans person och skaldskap; särskildt är att nämna ry Unwin, en änka, i hvars hus han bodde nga år och med hvilken han en tid var ofvad. 1773 angreps han emellertid ånyo sin själssjukdom. Sedan han 1778 tillfrisknat, jade han med ifver egna sig åt poesien. 1782 af han en samling dikter, till största delen beende af lärodikter, men lyckades ej vinna bifall. denna tid blef han bekant med lady Austen, utöfvade ett fördelaktigt inflytande på hans stämda lynne. Under hennes lifvande påverkan attade han balladen *John Gilpin*, en af mild nor uppfylld dikt, och det didaktiska skaldeket *The task* (1785), hans största och bästa verk, vilket han skildrar sig själf, sitt hem, sina vän, den fattiga arbetarbefolkningens lif och Olneys ifulla bygd. Den andra diktsamlingen af C., ri dessa dikter förekomma, trycktes 1785 och öll genast mycket stor framgång. C. verkställde en öfversättningar af Iliaden och Odyssén på nmade jamber (1791). Ständigt grubbel och lide fördystrade hans lefnad. Den fullständigaste bästa upplagan af hans verk utgafs 1833—37 Southey. Hans *Memoirs* utkommo 1816. C:s *Pri- correspondence* (1824) visar, att han var en Englands förnämste brefstilister. Han var en af förste engelske skalder, som gjorde sig fria från franska smakens fjättrar och häfdade naturens i dikten. C. gaf äfven diktningen ett nytt håll, i det han gjorde viktiga sociala spörsmål ämnen för poetisk behandling. Men han var smula torr och saftlös samt bands af kyrkligt matiska hänsyn. Jfr A. Western, "W. C:s liv digtning" (i Nord. tidskr. 1894), samt de stora graferna af William Hayley (4:e uppl. 1812), Goldwin Smith (1880) och Thomas Wright (1892). (R—n B.)

Cowperska körtlarna [kāu'perska], *anat.*, tvenne ungefär ärtstora körtlar, som hos mannen ligga på bakre sidan af urinröret, i dess öfre del. De afsöndra en tråddragande vätska, som utgjutes i urinröret. Dessa körtlar beskrefvos hos djur af Malpighi; deras förekomst hos människan omtalar Méry redan 1684, men först W. Cowper (se d. o.) beskref dem noggrannare. Jfr Bartholinska körtlarna. R. T—dt.

Cowpers varmapparat [kāu'pəs l. kō'pəs], *metall.*, en ugn, afsedd för förvärmning af den för

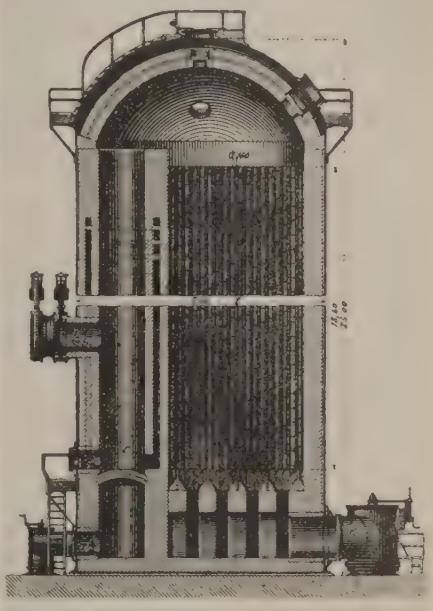

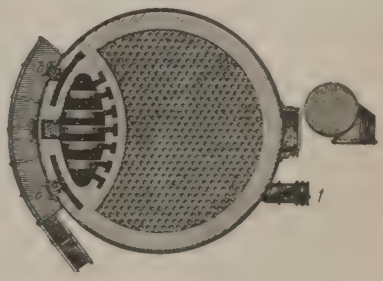

masugnens drifvande nödvändiga blästern. Varmapparaten, som är af regenerativ typ, eldas med masugnsgas. Masugnsgasen inkommer genom röret *a* och förbrännes medelst förvärmd luft, inkommande genom rören *b*. Förbränningen sker i den stora

cylindriska kanalen *c*, och de varma förbränningsgaserna passera den med 600—900 kanaler försedda tegelmassan *t* samt afgå genom röret *e* till skorstenen. Sedan varmapparaten genom denna eldning blifvit uppvärmd, afstänges masugnsgasen, hvilken då får gå till en annan varmapparat, och den bläster, som skall uppvärmas, insläppes i den varma apparaten. Blästern inkommer då genom röret *f* (se horisontalsektionen å bilden), stryker först upp genom den uppvärmda tegelmassan *t* och därpå ned genom kanalen *c* samt passerar slutligen genom röret *g* till masugnen. Genom denna konstruktion af varmapparaten kan en högre blästertemperatur erhållas än med de i Sverige vanligare rörvarmapparaterna. Till följd af att dessa apparater växelvis upphettas och afsämna sitt värme till blästern, behöfvas för en masugn minst tre dylika apparater, hvaraf en då står som reserv. G. D.

Cox [kå'ks], David, engelsk målare, f. 1783 i Birmingham, d. 1859, var en ansedd akvarellist, framför allt framstående i sina med bred uppfattning och stark färg målade landskap. På äldre dagar odlade han dock mest oljemåleriet. Biogr. af Solly (1873) och Hall (1881).

Cox [kå'ks], Samuel Sullivan, nordamerikansk politiker och reseskildrare, f. 1824 i Zanesville, Ohio, d. 1889, blef 1853 utgifvare af den inflytelserika tidningen "Statesman" i Columbus, Ohio, var 1855—56 legationssekreterare i Lima och var kongressmedlem åren 1857—65, 1868—75 och 1880—85, hvarunder han kraftigt uppträdde för filantropiska reformer. 1885—86 var han Förenta staternas minister i Konstantinopel. C. åtnjöt stort anseende som liflig reseskildrare. En 1882 företagen resa genom Sverige, Norge, Ryssland, Turkiet, Syrien och Egypten skildrade han i *Arctic sunbeams* (1882) och *Orient sunbeams* (s. å.). Bland hans öfriga arbeten märkas *Three decades of federal legislation, 1855 to 1885* (1886) och *The diversions of a diplomat in Turkey* (1887).

Cox [kå'ks], sir George William, engelsk historieskrifvare och mytolog, f. 1827 i Benares, d. 1902, genomgick skolan i Rugby och tog filosofisk grad i Oxford, prästvigdes 1850, var 1861—85 litterär rådgifvare åt förläggarfirman Longmans and Co. och 1881—97 kyrkoherde i Scrayingham, grefskapet York. Han ärfde 1877 baronetvärdigheten efter sin farbroder. C. författade bl. a. *Tales of ancient Greece* (1868), *The mythology of the aryan nations* (2 bd, 1870; ny uppl. 1882), i hvilket arbete han sammanfattade resultaten af sina forskningar öfver jämförande mytologi (C. lade hufvudvikten vid folkslagens kosmiska föreställningar), *History of Greece* (1874), *A general history of Greece* (2 bd, 1876), *Introduction to the science of comparative mythology and folklore* (1881), *A concise history of England and the english people* (1887), *Life of J. W. Colenso, bishop of Natal* (2 bd, 1888) och *The church of England and the teaching of bishop Colenso* (s. å.), två försvarsskrifter för Colenso mot beskyllningar för kättersk lära. C. var äfven lexikograf och flitig medarbetare i "Edinburgh review".

Co'xa (lat.), *anat.* Se Höft.

Coxe [kå'ks], William, engelsk reseskildrare och historieskrifvare, f. 1747, prästvigdes 1771, blef 1804 ärkedjäkne i Wiltshire och dog (blind) 1828. Såsom handledare åt unga ädlingar gjorde han resor i Schweiz, Ryssland, Polen, Danmark och Sve
Sina intryck af länder och folk nedskref han i
rätt värdefulla verk, bl. a. *Travels in Poland,*
sia, Sweden and Denmark (1784—90; 4:e u
1803; "Resa genom Polen och Ryssland år 1
i sammandrag från engelskan", 1789). Han u
äfven ett betydligt antal värdefulla biogra
arbeten och samlingar af historiska ant
ningar. (G.

Coxie [kå'ksi], Michael van, flamsk fi
målare, f. 1497 i Malines, d. där 1592, ele
sin far med samma namn och sedan af Ra
imitatören B. v. Orley, vistades därefter en lä
tid uti Italien och återvände 1539 till sin föd
stad. Han blef hofmålare hos Filip II af Span
sedan han för dennes räkning utförd en kopi
bröderna v. Eycks berömda altarverk i Gent
lar af denna kopia finnas i Berlins museum, M
chens pinakotek och i kyrkan San Bavo i Ge
— C. utbildade sig i den rafaelska skolan i R
men både hans färg och hans formgifning för
nederländaren. Många af hans verk gingo förlo
i bildstorminngen 1581; arbeten af honom,
muskulösa kroppar utan kraft, finnas dock i
håll i Antwerpen, Bruxelles, Louvain, Ma
m. fl. st. (O. G-

Coxitis (nlat., af lat. *co'xa*, höft), *patol.*, h
ledsinflammation, höftsjuka (se d. o.).

Coxwell [kå'ksœl], Henry Tracey, eng
luftseglare, f. 1819, d. 1900, uppfostrades vid k
skolan i Chatham och var en tid tandläkare,
egnade sig från och med 1844 åt luftseglarens v
Han var med i Gypsons ballong, då den förolyc
des i ett åskväder ofvanom London, och endast
nom C:s sinnesnärvaro att kapa en lina och dymec
förvandla ballongen till en fallskärm undgingo
fyra luftseglarna döden. C. uppsatte 1845 tidsl
ten "The balloon", och under de följande fy
åren verkställde han omkr. 700 ballongupp
ningar, af hvilka den märkligaste var den
meteorologen J. Glaisher 1862 företagna, då
exempellösa höjden af inemot 11,000 m. nåd
hvarvid Glaisher förlorade medvetandet och C.
händerna stelfrusna måste klättra upp i ringen s
med tänderna draga i ventiltåget för att kunna st
ballongen. Under fransk-tyska kriget (1870—
var C. anställd som instruktör vid preussiska arr
luftseglarafdelning. Han skref *My life and bal*
experiences (2 bd, 1887—89).

Coye't, svensk adlig ätt, inflyttad från Brab
Den härstammar från Gillis Coyet, hvilk
midten af 1500-talet undan religionsförföljelser
Frankrike flydde till Sverige, där han först var g
smed i Stockholm och sedan (från 1576) kur
myntmästare. Död 1600. Hans son Gillis
var äfven en tid kunglig myntmästare, blef 1624
syningsman för myntverket vid Kopparberget,
tade 1629 till Ryssland, där han blef kanongju
och dog i Moskva 1634. Hans båda söner, F
Julius C. och Fredrik C., blefvo adlade 1649. Fre
C. for ut till Nederländska Indien som köpman,
där torde hans ättegren ha utdött 1736. En gre
ätten fick 1706 friherrlig värdighet, men utslock
redan 1782; en annan blef friherrlig 1815,
utdog med stiftaren 1862.

1. Peter Julius C., diplomat, sonson
Gillis C., f. 2 febr. 1618 i Stockholm, stude

a. i Leiden, där han 1639 utgaf en juridisk
utation, blef 1647(?) referendarie i kansliet och
2 därjämte assessor i kommerskollegium. På
id af 25 nov. 1654 utfärdad instruktion vistades
nars 1655—juni 1656 såsom envoyé i England,
udsakligen för att betyga Karl Gustafs vänskap
protektorn, bevaka svenska undersåtens ersätt-
sanspråk å engelska regeringen och söka förmå
nwell att tillåta värfning af 6—8 tusen man,
tjämte han slog fram om en allians till Östersjöns
var. Som ett tecken på Cromwells bevågenhet
C. strumpebandsorden, en sällsynt utmärkelse
en person i hans ställning. 1657 afgick han i en
sickning till Holland — ett grannlaga uppdrag,
r det gällde att lugna holländarna med afseende
Karl Gustafs företag i länderna kring Östersjön.
om svensk fullmäktig afslöt C. i Vordingborg pre-
närerna till freden i Roskilde (1658). Ur hans
na flöt den skrift, som i Europas ögon skulle rätt-
liga Karl Gustafs fredsbrott med Danmark (som-
en 1658). Med kreditiv till generalstaterna, hvar
en af de sju provinserna och staden Amsterdam
les han sommaren 1659 såsom envoyé ännu en
g till Holland för att förmå detta land att ej
l vapen understödja Danmark. Det visade sig
k vara omöjligt att förekomma eller hindra ett
lsbrott från Hollands sida. Jämte G. Fleming och
v. Dohna fick C. 1666 det hedrande uppdraget att
a svensk fullmäktig vid fredsmäklingarna i Breda,
Sverige uppträdde som medlare mellan Holland
England. Svenskarna anlände i maj 1667 till
da, där C. afled redan 11 juni s. å. — C. hade
49 blifvit adlad, 1657 utnämnts till statssekrete-
e, 1659 till hofråd och 1666 till kansliråd. Han
en af Sveriges utmärktaste diplomater på
tid.

2. Vilhelm Julius C., den föregåendes son,
herre, ämbetsman, f. 1647 i Stockholm, studerade
ppsala, blef 1673 sekreterare i justitierevisionen
hade 1676—78 ledningen af undersökningarna
ande trolldomsväsendet. 1682 blef han sändebud
öpenhamn, 1684 lagman i Skåne och 1690 där-
te i Bleking. 1692 var han kansler i Pommern
1693—95 vice president i wismarska tribunalet.
n utnämndes till hofkansler 1705 och upphöjdes
riherrligt stånd 1706. År 1707 var han en af
riges fullmäktige vid afslutande af en allianstrak-
med Mecklenburg-Schwerin. Död 1709.

3. Gustaf Vilhelm C., den föregåendes
friherre, krigare, konspiratör, f. i Stockholm
aj 1678, studerade i Lund och blef 1699 kapten
E. Sparres regemente i Frankrike samt 1700
t vid Birckholtz' dragoner i Holstein och därpå
skånska ståndsdragonerna. 1702 följde han sitt
emente till Polen, men tog afsked 1705 och reste
n. Vid danskarnas infall (1709) drog han åter
formen på. Som öfverstelöjtnant vid Södermans
ds regemente kämpade han med ära och sårades
laget vid Hälsingborg (1710). 1712 blef han
erste för Upplands tremänningsregemente och
9 generalmajor. 1721—22 var C. förste kom-
sarie vid den efter freden med Danmark i Häl-
borg och Hälsingör arbetande kommissionen. C.
en boksyn och spirituell, men ärgrinig man och
g anhängare af Karl XII:s systersons, den hol-
nske hertigen Karl Fredriks, kandidatur till sven-
tronen. När denna (1719) undgick hertigen,
beslöt C. skaffa honom vederlag och inlät sig därför med danske amtmannen Paul Juel i en plan att med rysk hjälp frånrycka Danmark Norge och dess biland, hvilka skulle öfverlämnas till Karl Fredrik. Planen blef (i mars 1723) upptäckt, Juel halshöggs, och C. sattes på Köpenhamns kastell i fängelse för lifstiden. Död 1730. (J. Th. W.)

4. Sten C., den föregåendes broder, friherre, militär, politiker, f. 22 okt. 1688, ingick tidigt i krigstjänst och utnämndes 1705 till fänrik vid wismarska regementet, där han 1707 befordrades till löjtnant. S. å. transporterad till Jönköpings infanteri, blef han där 1708 kaptenlöjtnant och deltog i slaget vid Holowczyn. Vid Poltava råkade han i rysk fångenskap, hvarifrån först fredsslutet i Nystad 1721 befriade honom. Han erhöll då afsked ur krigstjänsten med öfverstelöjtnants titel. — Det var dock å ett helt annat område, det parlamentariska, C. skulle ådraga sig allmännare uppmärksamhet. Från 1738 till sin död bevistade han nämligen alla riksdagar, vid samtliga utom 1738—39 och 1742—43 medlem af sekreta utskottet, och torde kanske kunna betecknas såsom den mest pregnanta exponenten för hattpartiets partifanatism och intolerans mot olika tänkande. Så yrkade han 1739 i sekreta deputationen, att ej allenast sex riksråd skulle afsättas, utan straffet särskildt skärpas för Taubes vidkommande, på grund af hans dotters kända förhållande till konung Fredrik, ty ständerna ”måste vara betänkta på att ur vägen rödja den landskunniga förargelsen och efter Abrahams exempel utdrifva tjänstepigan med hennes son”. När riksråden ej ville foga sig i sekreta utskottets dom, utan vädjade till ständen, yrkade C. ock utan framgång, att denna deras djärfhet skulle särskildt bestraffas. 1741 var han outtröttlig att underblåsa krigslågan med af bibelspråk späckadt ordsvall om ”Abels blod” (sinclairska mordet), som måste hämnas. Mot Gyllenstierna, Arckenholtz m. fl. politiska brottslingar, som motverkat hans partis planer, kände hans hämndlystnad knappt några gränser. Till följd af det ryska krigets olyckliga utgång tvungen att hålla sig på defensiven vid 1742—43 års riksdag, sökte han regelbundet att hindra det af hans motståndare då behärskade sekreta utskottets planer, beskyllande det för olaglighet, hämndlystnad o. s. v. och vädrande illfundiga afsikter i allt hvad det föreslog. Vid 1746—47 års riksdag fick han åter gifva otygladt lopp åt sin förföljelselusta, i rättegångarna mot Sam. Åkerhielm, Springer m. fl. Men ej litande ens på de extra domstolar, med hvilka hattarna alltid i partisyfte sökte ersätta de ordinarie, yrkade han i förening med Björnberg, att blotta *angifvelsen* för ”förrädiska stämplingar” skulle vara nog att föranleda en persons häktande. Död i Ljungby i Skåne 23 okt. 1755. V. M.

5. Henrik Gideon C., den föregåendes halfkusins son, militär, f. 1725 i Stockholm, deltog dels som artillerilöjtnant (1757—59) och dels som kapten vid marinkåren (1760—61) i pommerska kriget. 1765 befordrad till major, utnämndes han 1773 till öfverstelöjtnant vid Sveaborgseskadern. I elfva års tid var C. anställd vid Sveaborgs fästningsbyggnad, hvarför Ehrensvärd till hans ära kallade ett detacheradt verk vid Gustafssvärd ”Kaponjären Coyet”. Som politiker tillhörde han, liksom Ehrensvärd, hattpartiet. Död 1774 på Sveaborg.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Coypel [kωapä'l], fransk målarfamilj. — 1. Noël C., f. 1628 i Paris, d. där 1707, var rektor och (från 1695) direktör för konstakademien i Paris samt efterlämnade i Tuilerierna, Versailles, Fontainebleau o. s. v. en mängd figurmålningar (i olja och fresko), i hvilka han visade sig vara en lycklig efterföljare af Poussin och Lebrun. — 2. Antoine C., den förres son, f. 1661 i Paris, d. där 1722, fick under faderns ledning sin utbildning i Rom, blef sedermera direktör för konstakademien i Paris och hofmålare samt upphöjd i adligt stånd.

Samtidens ypperste kopparstickare graverade efter hans målningar, som, fadda såsom de äro, väl röja en betydande talang, men för öfrigt skatta åt den då rådande smaken för teatraliska öfverdrifter. — Antoines halfbror, Noël Nicolas C., f. 1692 i Paris, d. där 1734, efter att året förut ha blifvit professor vid akademien, är i nationalmuseum företrädd af en 1728 målad *Paris' dom*. (O. G—g.)

Coypu, *zool.* Se Sumpbäfvern.

Coyzevox [kωasvå'], Antoine, fransk bildhuggare af spansk härkomst, f. i Lyon 1640, d. 1726 såsom kansler för konstakademien i Paris, där han hade varit högt uppburen och mycket sysselsatt för Ludvig XIV:s räkning. Hans konst kännetecknas genom mjuk formgifning och läckert behandlade nakna partier. Bland hans bästa arbeten må nämnas byster af *Richelieu*, *Mignard*, *Marie Serre* m. fl. — alla utmärkta af en beundransvärd teknik och fin iakttagelse. Hans förnämsta verk är *Mazarins grafvård* (i Louvre), mästerligt utförd, och i öfverensstämmelse med tidens smak, högeligen pompös. Äfven må nämnas grafmonumenten öfver *Colbert* och *Lebrun*. (O. G—g.)

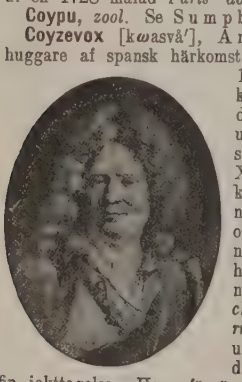

C. R. (förkortning af fr. *accusé de réception*), mottagningsbevis.

Cr (förkortning af lat. *chromium*), *kem.*, tecken för metallen kroms atomvikt, 52,1.

cr., förkortning för *curre'ntis* (lat.), löpande, innevarande (månad eller år).

Crabbe [krä'b], George, engelsk skald, 1754, var först fältskär, men öfvergaf detta 1778, då han af en tidskrift blef prisbelönt ett skaldestycke. Därefter hade han många gångar, tills han slutligen lyckades finna en nare i Edmund Burke.

På dennes råd egnade han sig åt teologiska studier, och 1814 blef han kyrkoherde i Trowbridge i Wiltshire, där han dog 1832. Hans förnämsta dikter äro *The library* (1781), *The village* (1783). *The newspaper* (1785), *The parish register* (1807), *The borough* (1810), *Tales in verse* (1812) och *The tales of the hall* (1819), hans sista verk. I sina dikter behandlade C. med förkärle fattiges lif, som han framställde med en gripand sällan förfärande realism. Hans *Poetical works his letters and journals* utkommo 1834 (ny u 1867). Biogr. af hans son (1834) och Kebbel (18

Crabbetje, holländsk målare. Se Asselij

Crab-island [krä'b ä'lənd], vanligare ka Vieques, en liten ö i Västindien, ö. om P rico. Omkr. 6,000 inv. Ön har alltid poli hört tillsammans med Portorico och afträddes j denna ö 1898 af Spanien till Förenta staterna. vudort: Isabel Segunda.

Crabrōnidæ, *zool.*, en grupp gräfsteklar.

Cracinæ, *zool.* Se Hokkohönsen.

Crack [krä'k; i Sverige vanligen: krack], (eg. kratsch!; öfverdängare, finfin), *sportv.*, fav häst vid kapplöpningar; den häst, på hvilken ställer de största förhoppningarna; favoriten å inom sportens öfriga områden. B. C

Cracovia, det latiniserade namnet på Krakau

Cracovienne [krakåviä'n], fr., polsk dans. Krakowiak.

Craesbeeck [kräsbek], Joos van, flamsk ge målare, f. omkr. 1606 i Neerlinter. Först ba i Antwerpen, blef han genom sin vän A. Brou vunnen åt konsten, inskrefs 1634 i Antwerp målargille såsom "bagare och målare" och for att vid sidan af sin konstnärliga verksamhet dr sitt yrke, tills han 1651 flyttade till Bruxe där han lefde ännu 1654. Handledd af Brou lärde C. snart att till den grad tillegna sig de målningssätt, att deras arbeten länge förväxla Noggrannare studium af deras målningar har haft till följd, att man lärt sig åtskilja Brou spirituella improvisationer från elevens mindre fulla och tamare arbeten. I sina bästa taflor åstad C. emellertid mästerliga saker, friskt målade hållna i varm ton. Synnerligen rikt och väl företr är han i kejserliga museet i Wien; i Louvre och i Arenbergs samling i Bruxelles ses af hans hand ett ypperliga *Ateljé-interiörer*. Stockholms högskola två arbeten af C., däribland ett af hans bästa, *Dr kesbröder i det fria*, hvaraf en absolut lika re finns i hertigens af Anhalt samling i Dessau. I k tionsrådet Rappes samling ses af hans hand en, skildt koloristiskt, märklig *Krogscen*. O. G-

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

agfergus [krägfə'gəs], irländsk stad. Se Carfergus.

aik [krē'k], Dinah Maria, engelsk författarinna. Se Mulock.

ail'sheim [-hajm], stad. Se Krailsheim.

ail'sheim [-hajm], Friedrich August st Gustav Christoph Krafft von, e, tysk statsman, f. 1841 i Ansbach, tillhör vangelisk adlig ätt från Franken, trädde 1865 jersk statstjänst samt vardt 1880 minister för l. huset och utrikesärendena och i maj 1890, von Lutz, konseljpresident. I mars 1903 nödss han afgå till följd af centerns angrepp mot enligt dess mening alltför liberala politik.

ail von Bamberg (förut Kräill von Bemegh), Georg Günther, fortifikationsofficer, i Schwaben i slutet af 1500-talet, ingick i sk tjänst såsom kapten senast 1620 och tjänstie åtminstone från 1621 äfven som ingenjör, i en egenskap han utmärkte sig vid Rigas beng s. å. Efter denna stads intagande uppgjorde plan till dess befästningars förstärkande och 1622 arbetet härmed. 1623 öfverreste han Sverige och uppgjorde förslag till Kalmar slotts ttring samt anlade Grimskärs skans. 1624 var verksam i Göteborg, men 1625 for han till ssen, där han 1626 såsom fältkvartermästare befästningsarbetena vid Dirschau m. fl. orter. återreste C. till Sverige, men 1628 blef han ralkvartermästare i fält, i hvilken egenskap han följde Gustaf Adolf till Pommern, då han uppgjorde flera befästningsförslag, bl. a. för in, men sedan förordnades till kommissarie på n. 1631 återvände han till Sverige för att generalkvartermästare hafva tillsyn öfver därnde fästningar, den förste, som innehade sådan tning. C. anordnade nu förstärkningsarbeten lmar, Jönköping, Göteborg och Älfsborg. 1634 ralisérades han som svensk adelsman och utades s. å. till öfverste. Han erhöll afsked med ion 1636 och dog 1641. C. var en tapper re och skicklig fortifikationsofficer, hade "ett get hufvud" och stod i gunst såväl hos Gustaf f som H. Wrangel. L. W:son M.

am., i zoologiska namn förkortning för Pieter ier, holländsk entomolog på 1700-talet.

amær, Maurits (egentl. Johan Maus Palmlund), tidningsman och författare, apr. 1818 i Visby, d. 10 nov. 1848 i Stock-, hvarest han tillbragte senare delen af sin l. Som författare uppträdde han, mest under donymen "Caprice", i "Söndagsbladet" (som redigerade 1845), "Stockholms-Figaro" och onbladet", där hans kvicka uppsatser väckte mycket uppseende. Populära voro på sin tid pelen *Femhundra riksdaler banko* (1846; 3:e . 1888; norsk bearbetning 1853) och *Symamselh* (1848). C. skref dessutom flera andra teaterssen och diktsamlingen *Ljud och oljud* (1845). ta skrifter af C. med författarens biografi af B. ldström utgafs 1885 under titeln "En återuppden skämtare". Enligt Schöldström var C. vårt s kanske utmärktaste kuplettförfattare. —rn.*

ambe *mari'tima* L., Strandkål, *bot.*, en afsträndер växande stor, grof och grenig, glatt blådaggig ört af fam. *Cruciferæ*. Bladen äro ade, mycket stora och köttiga. Blommorna äro hvita. Skidan är genom en tvärgående skiljevägg delad i ett nedre, smalt, skaftlikt, sterilt rum och en stor öfre, rundad, enfröig, först köttig, sedan torr och nötlik afdelning, som vid mognaden lossnar från det nedre rummet och affaller oöppnad. Strandkålen kan med fördel odlas i fet jord och lämnar

på våren och försommaren under 5—6 veckor en riklig skörd af späda skott och blad, hvilka genom öfvertäckning med krukor eller lådor hållas alldeles skyddade för ljuset och därigenom blifva blekgulaktiga, möra och välsmakande, jämförliga med sparris. De sött smakande rötterna, tartar, af *C. Tataria* Jacq. ätas i östra Europa. O.T.S.(G.L—m.)

Cramer, Gabriel, schweizisk matematiker, f. 1704, d. 1752 som professor i filosofi i Genève, där han förut varit professor i matematik. Hans *Introduction à l'analyse des lignes courbes algébriques* (1750) var epokgörande. I ett bihang till detta arbete framlade han grunderna för determinant-teorien. Han ombesörjde äfven upplagor af Wolfs *Elementa matheseos universæ* (1743—52) samt af bröderna Jean och Jacques Bernoullis verk och bref (1742 och 1744).

Cramer, Johann Andreas, tysk teolog och författare, f. 1723 i Sachsen, d. 1788, kallades 1754, sedan Klopstock gjort Bernstorff bekant med hans skrifter, till tysk hofpredikant i Köpenhamn och blef 1765 teologie professor därstädes. 1771 fick han afsked och mottog då superintendentsämbetet i Lybeck, men kallades redan 1774 till teologie professor och prokansler vid Kiels universitet, hvars kansler han blef 1784. C. började sin litterära bana med en öfversättning, jämte kommentarier, af Bossuets världshistoria. Hans *Sämtliche gedichte* utkommo 1782—83 och hans *Hinterlassene gedichte* 1791. Dessutom äro flera predikosamlingar af C. offentliggjorda. Dels i sin egenskap af predikant, universitetslärare och estetiker, dels genom den be-

tydande plats han intog i "Selskabet till de skönne og nyttige videnskabers forfremmelse" och genom den af honom utgifna veckoskriften "Der nordische aufseher" (1758—61) utöfvade han ett stort inflytande på litteraturen, smaken och sederna i Danmark. Han grundlade tillika det första folkskollärareseminariet för Schleswig och Holstein samt utgaf en ny katekes och en ny psalmbok. Nämnas må äfven, att C. var den förste, som där införde potatisodlingen.

Cramer, Johann Baptist, tysk pianist, f. 1771, kom vid unga år till London, hvarest han snart fick ofantligt stort anseende som lärare och virtuos, gjorde sedan flera konstresor till kontinenten, vistades 1832—45 i Paris och dog 1858. Som virtuos beundrades han för sitt rena, smakfulla och, särskildt i bunden skrifart, uttrycksfulla föredrag, hvaremot han i briljant teknik öfverträffades af Hummel, Moscheles m. fl. Som pianolärare var han den mest ansedde i början af förra århundradet. Hans *etyder*, som ännu äro allmänt i bruk, utmärka sig genom en sällsynt förening af musikaliskt och instruktivt värde. A. L.

Cramér, Johan Niklas, skolman, författare, f. 18 febr. 1812 i Visby, inom en gammal släkt, hvars fleste medlemmar varit bosatta på Gottland. Han blef student i Uppsala 1830, filos. kand. 1835 och filos. magister 1836, fick s. å. anställning som apologist och 1840 som kollega vid läroverket i sin fädernestad samt utnämndes 1842 till rektor vid stadens förenade högre lärdoms- och apologistskolor och blef s. å. prästvigd. Emedan ingen konrektor fanns, måste han ända till 1847 ensam bestrida hela undervisningen i skolans öfversta klass. Sedan 1856 års skolstadga utfärdats, anhöll C. förgäfves att bli ställd på indragningsstat och bosatte sig i Klintehamn; men 1858 fick han på begäran afsked, med en del af rektorslönen som pension. Förut s. å. hade C., hvilken aldrig innehaft någon prästerlig befattning, på ansökan blifvit entledigad äfven från prästämbetet, rörande hvilket han afgifvit helt oförbehållsamma förklaringar. Från 1866 var han bosatt i Stockholm och dog där 29 dec. 1893. — Enligt ojäfviga vittnesbörd utmärkte sig C. såsom en ovanligt skicklig lärare och såsom en nitisk och kraftfull styresman. Under medverkan af flera framstående lärare lyckades han att under sin tjänstetid i ej ringa mån höja det läroverk, hvars styrelse var honom anförtrodd. Såsom för sitt stift vald ledamot deltog han i 1843 års skolrevision och framlade där reservationsvis en självständig öfvergångsplan till elementarläroverkens organisation. Både i Visby och särskildt i Klintehamn utvecklade C. en nitisk verksamhet som kommunalman.

Under sin första lärartid utgaf C. tvenne läroböcker: *Svensk etymologi och syntax jemte resolutionsöfningar* (1839; 2:a uppl. 1843) och *Svensk rättstafningslära* (1840; 3:e uppl. 1859), båda afsedda för den förberedande klass, som nybildades samtidigt med C:s inträde vid Visby läroverk. B hans öfriga skrifter må nämnas: *Trenne vilkor skolans förkofran* (1845), *Om dödsstraff och f vård* (1847), *Afskedet från skolan eller 91 th i läroverksfrågan* (1858) — teser, i hvilka å kvinnans rätt till undervisning och bildning för rades —, vidare *Afskedet från kyrkan eller en tänkares strödda anteckningar och betraktelser u läsning af bibeln* (1859), *Svar på en recension* J. J. Borelius] *af Afskedet från kyrkan* (1861), *trosbekännelse* (1862), *Framåt eller tillbaka? betraktelse öfver religionsförordningarne af den oktober 1860* (1862), *Samvetsfrågor behandlad bref, h. I—VII* (1864—69), *Om dödsstraffet* (18 *En gotländsk postfärd och en natt på hafvet* (18 *Lektor Waldenströms uppträdande* (1878) och *sista ord i läroverksfrågan* (1887). Dessutom öfvade C., till eget försvar samt i religiösa och pe gogiska ämnen äfvensom i politiska frågor, ett fattande och mångsidigt skriftställeri i åtskill tidningar. I fråga om läroverken ifrade han stä för skolans fullständiga frigörelse från kyrkan, uteslutande från elementarläroverken af all kon sionell religionsundervisning samt för de döda sp kens uppskjutande till universitetet, på det att fö nämnda läroverk må kunna få till uppgift att m dela en tidsenlig och i verklig mening allmänt m borgerlig bildning. Hans religiösa åsikter voro terst radikala. Som förnuftstroende förnekade han särskild uppenbarelse samt ställde sig utom bib och hvarje kyrkligen konstituerad religion.

Cramlington [krä'mlinton], stad i engelska gref Northumberland, invid Newcastle. 6,437 inv. (190 Stenkolsgrufvor.

Crampel [kräpä'l], Paul, fransk Afrikaresan f. 1864 i Nancy, kom 1887 som S. de Braz sekreterare till Afrika och utmärkte sig följa år genom ett djärft tåg från Ogowe till Corisco-b 1890 fick han i uppdrag af "comité de l'Afri français" att från Ubangi framtränga till Tsadsj en del af expeditionen skulle därifrån färdas Binue till västkusten, medan återstoden, om und handlingar med tuaregerna ledde till ett tillfre ställande resultat, skulle färdas tvärs genom Sah till Algeriet. Ändamålet synes hafva varit att verkliga planen på ett kolonialt Frankrike f Medelhafvet till Kongo och genom afslutande fördrag med Bornu och Bagirmi, hvilka länder ditt icke nåtts af någon fransman, öppna förbindel med dessa aflägsna områden. I slutet af febr. 18 kom han med förtruppen till El-Kuti, där han u en utflykt öfverföllls af muhammedanska negrer nedsköts, hvarigenom expeditionen bragtes om in men en stor del af dess syften har sedermera verkligats. (G. S

Cranach, Lucas, d. ä., tysk målare, kopp stickare och tecknare för träsnitt, f. 1472 Kronach i Öfre Franken. Sitt tillnamn har han efter födelseorten, hans familjenamn är med säkerhet kändt. Fadern ledde hans fö steg på konstnärsbanan. Redan 1504 var han så ansedd artist, att han af kurfursten Fredrik vise såsom hofmålare kallades till Wittenberg, gåfvades med adelsbref, ett boktryckeri och ett a tek samt 1509 användes i en beskickning till derländerna. I Wittenberg lefde han sedermera lyckliga familjeförhållanden, åtnjutande sina m

Heliga familjen jämte änglar under flykten till Egypten.

Till art. Cranach.)

ares förtroende (han var borgmästare 1537—
och sina landsherrars gunst. Denna gåldade han
sida med den uppriktigaste tillgifvenhet. Trots
öga ålder gick han t. ex. 1550 att frivilligt
Johan Fredriks fångenskap i Augsburg. Därifrån flyttade han 1552 med den frigifne fursten till Weimar, där han dog 16 okt. 1553. — C. var väl icke en konstnär af första rang och kan icke ställas i jämnbredd med Dürer eller Holbein. För sin popularitet och sitt rykte hade han i främsta rummet att tacka sitt förhållande till reformatorerna, med hvilka han var förenad genom innerlig vänskap hvilkas verksamhet han efter bästa förmåga stödde. Så sträfvade han att i målningar träsnitt gissla påfvedömet och framställa den stantiska troslärans grundsatser. Men därmed des det honom visserligen icke att skapa en stantisk konst af lika hög betydelse som den ska. Hans styrka låg i framställningen af djur landskap samt i porträttet, hvilket likväl icke e en högre grad af karakteristik. Däremot de han en djupare kunskap om kroppens byggoch proportioner. Hans manliga figurer äro och fula; bättre lyckades honom de kvinnliga, nerhet kvinnohufvudet. om han också icke mäkgifva det högre skönhet. Likväl kan man icke änna de bättre bland hans egenhändiga mål- en fängslande poetisk stämning och en förde naivitet. I allmänhet lyckas han dock bäst porträttmålare. Hans porträttbilder öfverraska genom själfullhet och koloristiska förtjänster. För dref han sin konstutöfning helt fabriksmässigt illhjälp af en hop gesäller, som kopierade hans ndiga målningar, hvilka af honom retusche- kopior han försåg med sitt konstnärsmärke, evingad orm. Detta förklarar tillvaron af en d ofta fabriksmässigt utförda, signerade repli- f en och samma komposition, hvilka i långa fördunklat den rättmätiga ära, hvaraf hans ndiga målningar äro förtjänta. Hans tidigast ade och förnämsta tafla är den 1504 utförda *a familjen jämte änglar under flykten till Egyp-* erlins museum). Bland hans öfriga, ofta upp- e religiösa framställningar må nämnas *Låter n komma till mig!*, *Kristus och äktenskaps-rskan*, *Adam och Eva*, *Madonna* samt åtga altartaflor (i Wittenberg och på andra stäl- Jämte dessa utförde han en mängd fram- lingar (*Apollon och Diana*, *Venus*, *Venus och* , *Paris' dom*, *Lucretia* o. s. v.), som visa vilket naivt sätt han tillegnade sig renässans- humanistiska bildningselement. De flesta af beten förekomma i hans hemland, men en sådana träffas äfven i större samlingar utom land och äro icke heller i Sverige sällsynta; så i nationalmuseum flera målningar, till stor del från Prag 1648, af hvilka dock endast tre göra anspråk på att egenhändigt vara utförda af honom: *Lucretia* (1528), *Madonna med barnet* och *Penningunderhandling* — de öfriga, nämligen två framställningar af *Kristus och äktenskapsbrytarskan*, *Apostlarna taga afsked af hvarandra*, *Venus och Amor* samt porträtt af *Hans* och *Margareta Luther*, äro verkstadsarbeten. Originalmålning är ett vackert exemplar af *Venus och Amor* hos fröken Björnstjerna i Stockholm, likaså möjligen en intressant bild af *Melanchthon* i Östra Ryds kyrka (Rydboholm) och *Kristus nedstigande till dödsriket*, hos grefvinnan v. Hallwyl. Dessutom förekomma i flera svenska privatsamlingar och kyrkor arbeten ur C:s ateljé, såsom bilder af *Martin Luther*, kurfurst *Fredrik den vise* och *Låter barnen komma till mig!* Hans träsnitt, däribland guld- och silfvertryck i en af honom uppfunnen teknik, tillhöra det bästa i sitt slag. Jfr arbeten öfver C. af L. Heller (1821), L. Schuchardt (1851—71), Warnecke (1879), Lindau (1803), Lippmann (1895), Flechsig (1900), Muther (s. å.) och Michaelson (1902). — Af C:s elever är mest känd sonen Lucas C. d. y., f. 1515 i Wittenberg, d. 1586 i Weimar, hvilken från 1553 ledde den stora verkstaden och som, vandrande i faderns fotspår, utförde ganska goda såväl porträtt som religiösa bilder. En annan elev var Peter Gottland, från den (då danska) ön med samma namn. R—n. (O. G—g.)

Cranborne [krā'nbån], viscount, adelstitel inom engelska släkten Cecil (se d. o.).

Cranbrook [krā'nbruk], earl, engelsk statsman. Se Hardy (Gathorne).

Crane [krēn], Walter, engelsk målare, f. 1845 i Liverpool, son och lärjunge af miniatyrmålaren Thomas C. (d. 1859), studerade sedermera i London och i Rom (1871—73) och tillegnade sig där sin djupa insikt i antikens lif, sagor och konst. Men redan förut fanns hos honom den lust för riddarpoesien och dess uttryck i bild, som tydligt visade sig i de första arbeten han (1862) utställde, nämligen *Lady of Shalott* och *S:t Georg dödande draken*. Det var Parthenonskulpturerna i British museum, som först visade honom vägen öfver från romantik till antik, och sedan har hans sträfvan bestått i en sammansmältning af bägge, genom hvilken den romantiska uppfattningen genomträngts af en antik skönhetskänsla. C. har lånat många formella idéer från gamla mästare — Mantegna, Botticelli, Michelangelo, Dürer, Tizian, Poussin — och sökt sammansmälta dem till en ny stil. "En af de skickligaste eklektiker som lefvat", yttrar R. Muther om honom, "kommer han dock ej öfver, att hans hela verksamhet är en konstruerandes, lånandes, förståndigt kompilerandes verksamhet." Hans produktion har varit ytterst rik och omfattande. Han har målat oljetaflor och akvareller, utfört illustrationer till egna och andras poesier, gjort teckningar till glasmålningar, bokband, väfda bonader samt utfört väggtapeter af papper, icke blott för de rike och för-

näme, utan äfven sådana, som kunna användas af folket, hvartill hans socialistiska sympatier fört honom, ja, lämpliga äfven för barnkammaren; de sistnämnda hafva blifvit mycket populära. Bland hans arbeten märkas *Amor omnia vincit*, oljetafla i stil med början af 1500-talet i Italien, *Timmarnas flykt*, *Lifvets bro* (se plansch), *Svaneprinsessorna*, i olja — hans styrka ligger likväl mindre inom oljemåleriet —, illustrerade barnsagor, såsom *Blåskägg*, *Askungen*, *Ali Baba*, teckningar till hans egna dikter *Floras fest* och *Drottning Sommar*, grekiska bilder, såsom *Echoes of Hellas*, som i synnerhet utmärker sig för sin skönhet och adel i uppfattning och teckning, samt illustrerade afhandlingar, *Language of line* och

Slutvinjett till en af Crane illustrerad saga, kallad "The fairy ship" (Trollskeppet).

Claims of decorative art, i hvilka "linjens språk" både som kontur och rumfyllning nått höjden af konstnärlighet. Härtill må läggas äfven hans berömda tapeter *Golden age*, *Corona vitæ*, *Wood notes* och *The house that Jack built*, den sista för barnkammaren, samt kartonger till glasfönster med stränga stiliserad teckning af starka lysande färger. Till de senare åren höra hans böcker i konstfrågor: *The bases of design* (1898), *Line and form* (1900) och *Ideals in art* (1905). Jfr Konody, "The art of Walter C." (1902), Schleinitz, "Walter C." i Knackfuss' "Künstler-monographien" (s. å.), och E. G. Folcker, "Walter C." i "Ord och bild" (1896). C. R. N. (G—g N.)

Cranfield [krä'nfild], Lionel, earl af Middlesex, engelsk statsman, f. 1575, d. 1645, förvärfvade som köpman på aflägsna farvatten ("merchant adventurer") stor förmögenhet och kom i gunst hos Jakob I, som 1613 gjorde honom till direktör för tullverket och sedermera anförtrodde honom flera andra ekonomiska sysslor, hvilka han med stor skicklighet förvaltade. Sin ställning vid hofvet sökte C. befästa genom att 1621 gifta sig med en af g lingen Buckinghams fattiga släktingar. Han underhuset ledande andel i anfallet mot Bacon och sökte bli dennes efterträdare som lordkan men fick nöja sig med peersvärdighet och ut ning till skattmästare ("treasurer"). 1622 upph C. till earl af Middlesex. Af finansiella skäl st sig C. 1624 i spetsen för oppositionen mot krig Spanien och ådrog sig till följd däraf en svagt styrkt anklagelse för oredlighet, hvilken ledde hans domfällande genom impeachment. C. miste ämbeten och kastades i fängelse. 1625 blef benådad och tillbragte sitt återstående lif i märkthet. (V. S

Cranganore [krängänō'e], tamil. *Kodungo* liten stad i brittisk-indiska presidentskapet Ma distriktet Malabar, 26 km. n. om Cochin, på Mala kusten. Omkr. 10,000 inv. C. har egentligen en historisk betydelse. Enligt traditionen var det som aposteln Tomas började att omvända In I C. fanns en syrisk kyrka före 9:e årh., och j voro bosatta där ännu tidigare; det är ännu för en katolsk biskop, och jesuiterna ha ett sem rium i Ambalakota, 12 km. därifrån. Sedan hade portugiserna där ett fort, som 1661 erövr af holländarna, hvilka innehade det till 1789 Tippo Sahib köpte det och sedermera lät för det.

Cra'ngon, *zool.* Se Räkor.

Crānia, *zool.* Se Dödskallemusselsl tet.

Craniopa'gus (nlat., af grek. *kranïon*, huf skål, och *pagḗs*, förenad). Se Missbildni

Craniōta, *zool.*, en benämning på det stora talet ryggradsdjur, som är försedt med tydligt bildadt hufvud, i motsats till den andra huf afdelningen, som benämnts *Acrania* och represen endast af lansettfisken.

Crānium (lat.), *anat.* Se Hufvudskål.

Cranmer [krä'nme], Thomas, engelsk ky reformator, föddes 2 juli 1489 i Aslacton i Nor hamshire. Fjorton år gammal sattes han i college i Cambridge, där han 1515 blef mag och därefter fick anställning som "fellow". N år därefter gifte han sig och måste då lämna k giet, men återvände snart dit och återfick sin fattning, sedan hans hustru hade aflidit. 1523 han prästvigd och anställdes strax därpå som l i teologi vid nyssnämnda kollegium. En tillfälli förde honom från föreläsningssalen till hofgem Konung Henrik VIII, som högeligen längtade skilsmässa från sin gemål Katarina, men ej ly vinna påflig dispens, fick nämligen höra, det yttrat den åsikten, att fullt laglig skilsmässa k åstadkommas påfvens dispens förutan. Han kal därför 1529 C. inför sig, uppdrog åt honom bevisa den tilltänkta skilsmässans laglighet, lät h åtfölja en beskickning till Italien samt utnäm honom till ärkedjäkne i Taunton och till hofp kant. Med skäl, hämtade från skriften, kyrkofad och koncilie-besluten, försvarade C. sin sats vid versiteten i Cambridge och Oxford. 1532 sändes till kejsar Karl V för att arbeta för Henriks i I Tyskland brann vid denna tid den religiösa str i full låga. C. dröjde där öfver ett år, hvaru han gifte sig med teologen Osianders nièce gjorde iakttagelser och knöt bekantskaper, so

Lifvets bro. (Till art. Crane.)

utan inflytande på hans senare verksamhet. vardt han ärkebiskop i Canterbury och Eng- primas samt blef som sådan sin konungs villiga ap. Han hade fått ärkebiskopskräklan för att verkställa ifrågavarande skilsmässa, och i maj mnda år gaf han ett utslag, enligt hvilket igens äktenskap med Katarina varit ogiltigt från stunden. En vecka senare blef Anna Boleyn, hvilken Henrik redan förut låtit i hemlighet sig, af C. krönt till Englands drottning. 1536 e han Henrik att blifva fri från Anna Boleyn 540 från Anna af Kleve. — Lika eftergifven äktenskapsfrågorna var C. vid konungens nyck- förändringar af kyrkoförfattningen och trosläran.

bidrog till genomförande af 1536 års i mycket Roms läror afvikande trosartiklar (''de tio artik- ''), men gjorde intet allvarligt motstånd mot eaktion i mera romersk anda, som 1539 fick ttryck i ''de sex artiklarna'' (''den kungliga med de sex snärtarna''). Efter dessas an- de måste C. bortsända sin hustru, hvilken han dold sedan sin utnämning till ärkebiskop. Henriks senare regeringsår började han allt re luta åt protestantismen. Efter Henriks död) föll dennes system, och med hjälp af rege- , som nu småningom blef protestantvänlig, förde C. en reformation i protestantisk anda. väg var redan banad genom en reviderad fversättnings officiella antagande (1540) och ing, hvarom C. inlagt utomordentlig förtjänst. C:s ledning utarbetades nu en samling pre- gar (''book of homilies'') äfvensom en kyrko- k (''book of common prayer''), för hvilken rier och missaler måste vika, och själf öfver- satte C. 1548 Jonas' tyska katekes (''C:s katekes''). Prästernas rätt att ingå äktenskap erkändes, och C. kunde nu åter hämta tillbaka sin hustru från Tyskland. Efter tyska källor utarbetade C. jämte biskop Ridley äfven ''de fyratiotvå artiklarna'', hvilka 1552 antogos och ännu i dag äro grundvalen för episkopalkyrkan. Vid genomförande af sin reformation ådagalade C. mot ''kättare'', d. v. s. annorlunda tänkande, en stränghet, som förefaller oss upprörande (han lät t. ex. 1549 bränna några antitrinitarier), men som var gemensam för hans samtida. Hans förföljelser mot katolikerna, hans efter Edvard VI:s död (1553), i enlighet med denne konungs önskan, gjorda försök att till förmån för Jane Grey utestänga prinsessan Maria från tronen och hans tidigare medverkan till Henriks skilsmässa från dennas moder, Katarina, hade skaffat honom en oförsonlig fiende i Maria. Strax efter hennes tronbestigning, med hvilken papismen åter höll sitt intåg i England, aflägsnades C. ur rådkammaren, och hans dödsfiende Gardiner frigafs från Towern och blef kansler. C. däremot skickades i sept. 1553 till Towern och flyttades därifrån i mars 1554 till ett fängelse i Oxford, där en teologisk disputation anställdes med honom, samt anklagades för högförräderi och kätteri. Det var hans medverkan till Jane Greys proklamerande till drottning och hans skrifter mot den katolska sakramentsläran, som i främsta rummet förekastades honom. En påflig kommission exkommunicerade honom och afsatte honom från ärkebiskopsämbetet (febr. 1556), afklädde honom efter hvartannat alla kyrkliga ämbeten samt antvardade honom åt den världsliga makten. Bålet väntade honom och skrämde honom. I hopp om räddning lät den gamle mannen genom bedrägliga löften locka sig att skriftligen återkalla sina satser. Men då man 21 mars 1556 sökte förmå honom att i kyrkan inför hela menigheten muntligen bekräfta sitt affall genom att uppläsa sin sista återkallelseskrift, den sjunde i ordningen, öfvervann han sin nesliga svaghet och förklarade offentligt, att han tog tillbaka allt hvad hans högra hand skrifvit mot hans hjärtas öfvertygelse, och han bedyrade, att bålets lågor allra först skulle förtära denna hand. Ögonblicket därefter skyndade han till det väntande bålet. Såsom han lofvat, höll han sin hand stadigt i elden och hördes under förbränningen flera gånger ropa: ''Denna hand har syndat''. Med stor frimodighet gick han döden till mötes. Litt.: Strype, ''Memorials of the life and works of C.'' (1694, ny uppl. i 2 bd, 1840), Todd, ''Life of C.'' (1831), Collette, ''Life, times and writing of Thomas C.'' (1887), Mason, ''Thomas C.'' (1898), och Innes, ''C. and the reformation in England'' (1900). C:s samlade arbeten utgåfvos senast af Cox (2 bd, 1844—46). J. Th. W. (V. S—g.)

Crannog [krä'nəg], plur. *crannogs*, *arkeol.*, benämning på de i irländska (och skotska) sjöar påträffade gamla pålbyggnaderna.

Cransac [krãsa'k], köping i franska depart. Aveyron, vid Orléansbanan, 280 m. ö. h. 4,456 inv. (1901, som kommun 6,715). Stenkolsgrufvor. Mineralkällor, hvilkas vatten begagnas till bad och äfven försändes i flaskor.

Cranston [krä'nstən], stad i nordamerikanska staten Rhode island, vid Narragansett bay. 13,343 inv. (1900). Bomulls-, ylle- och maskinfabriker.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Cra'nzius, Albertus, tysk krönikeskrifvare. Se Krantz, A.

Craonne [kra'n l. kraå'n], ort i franska depart. Aisne (Bourgogne), s. ö. om Laon. 7 mars 1814 blef där en del af Blüchers här (ryssar) under Vorontsov slagen af marskalkarna Victor och Ney.

Crapauds du marais [krapå dy maråa], fr., "träskgrodor", ett af jakobinerna gifvet öknamn på girondisterna.

Crapelet [kraplä]. 1. Charles C., fransk boktryckare, f. 1762, d. 1809, är berömd för sina praktfulla upplagor af franska klassiker samt Audeberts "Histoire des grimpereaux et des oiseaux de paradis" (1802), hvaraf tretton exemplar trycktes i guld, däribland ett på pergament, något på den tiden ovanligt. — 2. Georges Adrien C., den föregåendes son, fransk boktryckare och författare, f. 1789, d. 1842, utvidgade betydligt faderns affär och lämnade mönstergilla upplagor af franska författare. Genom sin "Collection des anciens monuments de l'histoire et de la langue française" (1816—30) gjorde han sig högt förtjänt om den fornfranska litteraturen.

Craquelé [krakle'], fr., *keram.*, benämning på sådana keramiska arbeten, å hvilka i glasyren i dekorativt syfte äro åstadkomna tämligen regelbundet fördelade sprickor. Dessa frambringas därigenom, att glasyren vid bränningen sammandrager sig starkare än det underliggande godset. Det gamla craquelerade japanska porslinet af en fin grå eller grågrön ton är mycket värderadt. Exempel finnas bl. a. i nationalmuseets samlingar. Upk.*

Craspedöta, *zool.*, liktydigt med *Hydrozoa*. Se Cœlenterata.

Crassili'nguia (af lat. *cra'ssus*, tjock, och *li'ngua*, tunga), *zool.*, en benämning på en till kräldjursordningen *Lacertilia* hörande grupp, som innesluter familjerna *Agamidæ* och *Iguanidæ*. L—e.

Cra'ssula L., *bot.*, växtslägte af fam. *Crassulaceæ*, med omkr. 120 arter, till största delen växande i Kapkolonien. I boningsrum och växthus odlas ofta *C. arborescens* Willd., med en mängd rosenröda blommor under vintern, och *C. falcata* Willd. (*Rochea falcata* DC.), med tjocka, skärformiga blad och gula eller röda blommor. Om *C. coccinea* se Rochea. G. L—m.

Crassuläceæ l. Succule'ntæ, Krassulacéer, *bot.*, växtfamilj af serien *Rosales*, nära släkt med fam. *Saxifragaceæ*. Till det vegetativa systemet utmärka sig dithörande växter genom sina köttiga blad, hvaraf familjen fått sitt namn (af lat. *cra'ssus*, tjock). Familjen innefattar omkr. 450 arter, af hvilka de flesta förekomma, ofta på klippor, i gamla världens tempererade zoner — omkr. hälften i Kapkolonien —, där de kunna sägas ersätta kaktéerna. I Sverige finnas 12 arter, tillhörande 4 släkten. Många arter odlas som prydnadsväxter. Jfr Bryophyllum, Cotyledon, Crassula, Rhodiola, Rochea, Sedum och Sempervivum. S. A. (G. L—m.)

Cra'ssus, "den tjocke", tillnamn för flera fornromerska familjer, bland hvilka en gren af den stora liciniska ätten var den berömdaste.

1. Publius Licinius C. Dives, f. omkr. 250 f. Kr., egde en betydlig förmögenhet och tillställde såsom edil (211) lysande offentliga lekar i Rom. 210 blef han, utan dessförinnan hafva varit konsul eller pretor, till censor. 205 valdes han, jämte Scipio d. till konsul och förde s. å. befälet i kriget Hannibal, men utan framgång. C. var en talare och grundlig kännare af lagarna. Död f. Kr.

2. Licinius C., f. 140, d. 91 f. statsman och berömd talare i Rom, var utm genom både kraft och finhet i framställningssä Det var han, som af Cicero skildrades i boken talaren".

3. Marcus Licinius C. Dives, f. 1 Kr., utmärkte sig först i medborgarkriget under S Sedermera fick han befälet mot slafvarna under S tacus och slog denne i grund. År 70 blef han sul tillika med Pompejus. Den af Sulla införda fattningen undergick nu väsentliga ändringar, adelspartiets makt bröts därigenom att Pompejus C. ingingo ett slags förbund med folkpartiet. dessa båda mäktiga män voro icke eniga sinseme och den förres inflytande hotade att blifva ö vägande. För tillfället åstadkoms en försoning emellan; men Pompejus' krigsära och till följd betydelsefullare ställning gjorde, att C. snart drog sig ifrån honom och slöt sig närmare till Cæ hvilken småningom hade blifvit folkpartiets förnä ledare. Genom sina omätliga rikedomar kund lätt förvärfva sig anhängare. Det är icke osann att han hade kännedom om och i hemlighet gyn Catilinas sammansvärjning. Efter Pompejus' komst från österlandet åvägabragtes (år 60) ett bund emellan C., Pompejus och Cæsar. Detta för — det s. k. triumviratet — förnyades 56 på en mankomst i Luca, men anledning till misshällig saknades icke. Dock förstod Cæsar att ännu manhålla medtäflarna om makten. År 55 var C. konsul och fick nu Syrien till provins. Han v denna skaffa sig krigsära och genom ett krigståg parterna stärka sin ställning i staten. År 53 han öfver Eufrat med en här af 7 legioner, 4 ryttare och 4,000 slungare, men lät — till en genom den arabiske fursten Abgares — förled att tåga fram genom den mesopotamiska öf Detta tåg var förenadt med stora svårigheter fö tungt rustade fotfolket. Snart angreps hären Carrhae (Haran), på alla sidor af parternas m ryttarskaror, hvilka förde striden på ett sätt, romarna voro föga vana vid. C:s tappre son Pu fann döden med sina ryttare, och romarna ble grund slagna. Fältherren försökte ett återtåg Armenien, men redan följande dagen, 9 juni blef han, vid en underhandling med fienderna, huggen.

Sina rikedomar hade C. samlat med begagn af allehanda medel, särskildt genom byggnad tag i Rom. Han lär hafva yttrat, att endast de rik, som kunde på egen bekostnad underhålla krigshär. En gång undfägnade han folket i Rom 10,000 bord och lät i tre månader tillhanda det spannmål utan betalning. Han säges hafva slutet af sin lefnad egt en förmögenhet, som svarade omkr. 30 mill. kr. i svenskt mynt. S statsman var C. föga märkvärdig, men ärelyster högtsträfvande. Cæsar begagnade sig skickli hans maktbegär och fåfänga för att i honom en motvikt mot Pompejus. R.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

atægus, *bot.* Se Hagtorn.

atere'llus, *bot.*, trumpetsvampen. Se Telephoraceæ.

ati, flod i italienska prov. Cosenza (Kalabrien). upprinner på västra sluttningen af Silaberget, r vid Cosenza Busento, längre ned Mucone och le samt utmynnar efter ett lopp af 93 km. i nto-viken. Nedre delen af C. och af Coscile, a båda floder med sitt slam begraft ruinerna t gamla *Sybaris*, flyter genom en låg, sumpig, rar härjad slätt.

au [krå], La (lat. *Campus lapideus*, sedermera *Campus cravensis* l. *Cravus*), stort kisel- och ensfält i franska depart. Bouches-du-Rhône rence), mellan Rhône, Canal-de-Craponne och g-de-Berre. Areal omkr. 200 kvkm. Fältet sannolikt fordom varit en hafsvik. Stenlagret kes af ett tunt täcke af åkerjord. Träd vatten saknas, men den täta gräsmattan gifver g åt många fårhjordar. På senare tiden har börjat undanröja stenarna och därigenom samt m afdikningskanaler vunnit odlingsbar mark. bl. a. oliver, mullbärsträd och fruktträd nu s.

autasūtra. Se Indiens språk och litteratur.

aven [krē'vn], Elisabeth, född Berkeengelsk författarinna, f. 1750, d. 1828, skilde 1781 från sin förste man, lord Craven, och 1791 gift med markgrefven Kristian Friedrich nsbach. Hon skref bl. a. *Journey through the ea to Constantinople* (1789; ny uppl. 1814) och tressanta *Memoirs of the margravine of Ansbach* (1825).

aven [kravä'], M:me Augustus, författarn för den franska skriftställarinnan Pauline ven, född de La Ferronays, f. 1809, d. 1891. iktigaste bland hennes arbeten äro: *Récit d'une* (1866; den mindre editionen af detta arbete tkommit i mer än 30 upplagor), *Anne Séverin* ; flera upplagor), *Adélaide Capece Minutolo* 9), *Fleurange* (1871; mer än 20 upplagor, urange", 1873), prisbelönt af franska akade-, *Le comte de Montalembert* (1873), *Le mot énigme* (1874; "Ordet till gåtan", 1876) och *niscences; souvenirs d'Angleterre et d'Italie* 9).

awford [krå'fəd], earl af, adelstitel inom den ska släkten Lindsay (se d. o.).

awford [krå'fəd], William Harris, nordikansk statsman, f. 1772 i Amherst county, nia, började 1799 sakförarverksamhet i Lexingmt reviderade och utgaf (1802) första samlingen eorgias lagar. 1803—07 var han medlem af da stats senat och 1807—13 af Förenta staternas senat, där han vann ganska stort inflytande. 15 var C. minister i Paris och 1816—25 minister. 1824 uppställdes han som kandidat presidentplatsen, men hans val hindrades bl. a. att han vid den tiden angreps af en svår sjuk- Han blef visserligen nominerad till kandidat en caucus (se d. o.), som hölls af kongressens emmar, men ute i landet ville man ej längre na dess auktoritet. När valet där blef oafgjordt presentanternas hus därigenom fick att välja Adams, Jackson och C., genomdrefvo den kandidatens, Clays, vänner valet af Adams. Från 1827 till sin död skötte C. en domarsyssla i staten Georgia. Han afled i Elbert county, Georgia, 1834. C. betraktas allmänt som en af denna stats allra förnämste medborgare. (V. S—g.)

Crawford [krå'fəd]. 1. Thomas C., nordamerikansk bildhuggare, f. 1814 i New York, kom 1834 till Rom, där han blef Thorvaldsens lärjunge. Hans första större arbete var gruppen *Orfeus* (Boston). Andra framstående verk af honom äro *Barn i skogen*, *Beethoven* (bronsstaty, Boston), *Washington* (ryttarstaty i brons, Richmond) och den kolossala frontonen med *Amerikas genius* på Washingtons kapitolium. C. dog i London 1857, kort efter fullbordandet af statyen öfver *Mason*.

2. Francis Marion C., den föregåendes son, nordamerikansk romanförfattare, f. 1854 i Bagni di Lucca, Italien, tillbragte sina barndomsår dels i Amerika, dels i Italien, hvarefter han 1870—78 idkade universitetsstudier i Cambridge, Karlsruhe, Heidelberg och Rom. Han utgaf 1879—80 i Allahabad (Indien) tidningen "Indian herald", vistades i Amerika 1881—83 och bor sedan 1884 än i New York, än i Sorrento. Redan hans första roman, *Mr Isaacs* (1882), hade mycken framgång. Bland de följande må nämnas *Dr. Claudius* (1883; "Doktor Claudius", 1884), *A roman singer* (1884; "Marion, en romersk sångare", s. å.), *Zoroaster* (1885), *Saracinesca* (1887; öfv. 1888), *Marzio's crucifix* (1887), som skildrar en silfvergravörs lif, *A cigarette maker's romance* (1890; "Greifven", 1891), *The children of the king* (1893), *Pietro Ghisleri* (s. å.; öfv. 1896), *Adam Johnstone's son* (1896; öfv. 1897), *A rose of yesterday* (1897; "En ros från i går", s. å.), *Via crucis* (1899), *In the palace of the king* (1900; "I konungens slott", 1901), *Marietta, a maid of Venice* (1901; "Marietta eller ungmön från Venedig", 1904), och *Cecilia, a story of modern Rome* (1902).

Crawford and Balcarres [krå'fəd ən bälkä'riš], earltitel inom skotska adelsläkten Lindsay (se d. o.).

Crawfordsville [krå'fədsvil], stad i nordamerikanska staten Indiana, vid Wabashs biflod Sugar creek. 6,649 inv. (1900). C. är säte för det 1832 grundade presbyterianska Wabash college. Kvarnar, järntråds- och vagnfabriker.

Crawfurd [krå'fəd], John, engelsk orientalist och etnolog, f. 1783 i Skottland, d. 1868, var först läkare i Indien, slog sig 1808 ned på ön Pinang, vid Malakkas kust, och började där att studera de malajiska språken och kulturförhållandena. Efter eröfringen af Java (1811) blef han sändebud vid en af de infödde furstarnas hof. 1817—21 vistades han i England, men afsändes därefter i en mission till hofven i Siam och Kochinkina. 1823—26 var han guvernör i Singapore och sedermera någon tid engelsk resident i Burma. 1827 återvände han till England. Hans mest betydande verk är *History of the indian archipelago* (1820). Bland hans språkarbeten äro *Grammar and dictionary to the malay language* (1851) och *Descriptive dictionary of the indian islands and adjacent countries* (1856) de mest betydande.

Crax, *zool.* Se Hokkohönsen.

Crayer [kräje'], Gaspar de, flamsk historie- och porträttmålare, f. 1584 i Antwerpen, d. 1669 i

Gent, fick sin utbildning hos Rafael Coxie, intogs 1607 i Bruxelles' målargille och var i denna stad länge sysselsatt för det spanska hofvets räkning. 1664 flyttade han till Gent. — C. påverkades mycket af Rubens, utan att därför helt och hållet uppgifva sin individualitet. Han efterlämnade ett stort antal religiösa målningar, men gjorde sig ock känd såsom en duktig porträttör. I nationalmuseum finns ett honom tillskrifvet, till drottning Kristina skänkt porträtt af *Konung Filip IV af Spanien till häst*. (O. G—g.)

Crayon [kräjä'], fr., blyertspenna, ritstift af blyerts (bly), kol eller färgad krita; (Crayonteckning), teckning utförd med sådana stift på papper eller med silfverstift på pergament. Jfr Crayon-maner.

Crayon-maner [kräjä'-], äfven kalladt Kritmaner, en mycket anlitad självständig teknikgrupp inom etsnings- och gravyrkonsten, omfattande alla etsnings- och gravyrmetoder, som lämpa sig särskildt till återgifvande i koppartryck af arbeten utförda med kritor eller blyerts. De oftast förekommande crayon-maneren äro: *stippelgravyren*, *punktermaneret*, *polypmetoden* (sandmaneret) och den numera än en gång populär vordna *mjukgrundetsningen* (se d. o.). De mera primitiva formerna af crayon-maneren användes och tillämpades, ehuru endast som hjälpmedel, redan af Dürer och flera andra äldre gravörer. Först i midten af 1700-talet kommo dock dessa högeligen intressanta tekniksätt i mera allmänt bruk. A. T—g.

Cream-coloured ware [krī'm-kalәd *wɛ̄*ə']. Se Wedgwood.

Créas (Krēas), *text.*, läder- eller dubbellärft, en stark, tvåskaftad linneväfnad af bästa kvalitet. Framställes af hårdsnodt lingarn, som blekes före väfningen för att kunna sammanväfvas möjligast tätt. G. A. W.

Creasy [krī'si], sir Edward Shepherd, engelsk historiker, f. 1812, d. 1878, blef 1837 praktiserande advokat och 1840 professor i historia vid universitetet i London samt utnämndes 1860 till öfverdomare på Ceylon, hvarvid han samtidigt erhöll knightvärdighet. 1869 återvände han af hälsoskäl till hemlandet. C:s förnämsta arbete, *Fifteen decisive battles of the world* (1851), rönte en lysande framgång; dess 33:e upplaga utkom 1893. Bland hans öfriga, framför allt stilistiskt förtjänstfulla, arbeten märkes en brittisk författningshistoria, *The rise and progress of the english constitution* (1853, 15:e uppl. 1886). (V. S—g.)

Creátor (lat.), skapare.

Crébillon [krebijä']. 1. Prosper Jolyot de C., fransk tragediförfattare, f. 13 jan. 1674 i Dijon, uppfostrades i ett jesuitkloster och blef därefter, mot sin vilja, biträde hos en prokurator i Paris. Han öfvergaf dock snart den juridiska banan och egnade sig i stället åt litteraturen, särskildt åt den sedan Racines tid synnerligen omtyckta tragedien. I första dramatiska försök, sorgespelet *La mort enfants de Brutus*, blef icke ens antaget till spel så mycket större framgång rönte de följande s spelen, *Idoménée* (1705), *Atrée et Thyeste* (17 *Électre* (1709) och framför alla *Rhadamiste et Zénobie* (1711; "Rhadamist och Zenobie". öfv. af G. Regnér 1791, tryckt i hans "Vitterhets-nöjen" 1817), hans bästa arbete och en af de bästa franska tragedier, som finnas. Då tragedierna *Xerxès* (1714) och *Sémiramis* (1717) icke rönte samma bifall, greps han af missmod och lät sedermera ej höra af sig förrän 1726, då han framträdde med tragedien *Pyrrhus*, äfvenledes mottogs med köld. Därefter lefde i tillbakadragenhet, tills han 1731 blef led af franska akademien. Vid den tiden började omhuldas af hofvet, som genom honom hopp kunna ställa Voltaires ryktbarhet i skuggan. den då allsmäktiga madame Pompadours förord han utnämnd till kunglig censor och tjänstemar Ludvig XV:s bibliotek samt hugnad med en pen Tragedien *Catilina* (1748), som skulle visa C:s ö lägsenhet öfver Voltaire, uppförd es visserligen mycket bifall, men blef längre fram förgäter den senares "Rome sauvée", som behandlar sa ämne. C. dog 17 juni 1762. Ludvig XV lät utgifva hans arbeten i en praktfull upplaga Genom sin kraft och lidelse är C. oöfverträff den fransk-klassiska tragedien, men dessa förtjä fördunklas genom bristfälligheter i plan, utför diktion och karaktärsteckning. Den förkärlek, l med han skildrade det gräsliga, förvärfvade h tillnamnet "le terrible" (den förskräcklige). härskar en rent melodramatisk romantik i hans mer. Man har om honom fällt det träffande domet, att han tog det gräsliga för det gripande svulstiga för det storslagna.

2. Claude Prosper Jolyot de C., föregående son, fransk romanförfattare, f. 14 1707 i Paris. Hans arbeten, som äro underlägsna i litterärt hänseende, kommo i ropet förnämligast genom sin halfslöjade eller alldeles nakna osedlighet. Endast i ett hänseende äro C:s romaner märkliga, nämligen såsom bidrag till kännedomen om de lättfärdiga sederna i det 18:e århundradets franska samhälle. Betecknande för tiden är, att C. utnämndes till kunglig censor eller vårdare af anständighe moralitet i litteraturen. Hans mest kända ar äro *Lettres de la marquise de*** au comte d*

), *Tanzaï et Néadarmé* (1734), *Les égarements ur et de l'esprit* (1736; "Sinnets och hjertats igar, eller Meilcours äfventyrer", d. I, 1749) *e sopha, conte moral* (1745; senast utg. 1894), ppriga ste af allt, som flöt ur hans penna. Han 2 april 1777.

ecy-en-Ponthieu [kresi'-ä-pätiö], ort i franska t. Somme (Picardie). 1,349 inv. (1901). Där ade 25 aug. 1346 20,000 engelsmän under d III och den 16-årige prinsen af Wales rte prinsen") 60,000 fransmän under Filip VI. d stupade konung Johan af Böhmen jämte 11 a prinsar, 1,600 baroner, 4,000 adliga väpn och 20,000 gemene. Segern berodde på de ske bågskyttarna och det engelska artilleriet.

édat judæus Ape'lla (lat.), "det må juden a tro"; det kan den tro, som vill (men inte g det); citat ur Horatius' satirer, I: 5, v. 100.

edé, Karl Siegmund Franz, tysk läkare, 19 i Berlin, blef därstädes med. doktor 1842, t 1850 samt föreståndare för barnmorskeanstalh öfverläkare vid Charité-sjukhuset 1852. Han tes 1856 till professor i obstetrik i Leipzig samt ade där en obstetrisk och gynekologisk poliklinik som en gynekologisk afdelning vid barnbördsI ett stort antal tidskriftsuppsatser meddelade sultaten af sina kliniska iakttagelser; dessutom han *Klinische vorträge über geburtshülfe* (2 bd, -54) och den i Sachsen officiellt antagna *Lehrder geburtshülfe* (1875; 5:e uppl. 1892). —69 redigerade han "Monatsschrift für geburts-" och från 1870 "Archiv für gynäkologie". Leipzig 1892. Angående C:s metod att förea varig bindehinneinflammation hos nyfödda se dhetsstatistik, sp. 692. R. T—dt.

Sdi, Lorenzo di (efter fadern kallad Lozo di Andrea d'Oderigo), italiensk e (florentinska skolan), f. 1459 i Florens, d. 1537, fick sin första undervisning hos fadern årpå i A. Verrocchios skola, men tog sedermera n och medlärjunge Lionardo da Vinci till före Sin brist på högre begåfning ersatte han med rm hängifvenhet för och ett omsorgsfullt utie af sina ämnen. Högst stå hans tidigare ngar, då intrycken af Verrocchios och Lionardos hos honom voro friskast, såsom i hans förnämsta *Madonna mellan Johannes Döparen och Zeno*i domkyrkan i Pistoja, men äfven i hans senare beundrar man den fint afvägda färgsammaningen samt den älskvärdhet och innerlighet, som i dessa hans religiösa kompositioner taga sig k. Berömdt är hans porträtt af *Verrocchio* (i rna, Florens). (O. G—g.)

édit foncier [kredī fåsiē]. fr., lånebank, som nar penningar mot säkerhet i fastighet. Se oteksbank.

édit lyonnais [kredī liånnä]. fr. ("lyonska bolaget"), ett världsbekant franskt bankinstitut, grundades 1863 i Lyon och först gjorde sig kt genom att kraftigt stödja ortsindustriens utng, men numera utmärker sig genom univerten i sin rörelse, som sträcker sig äfven till för olika nationer. Kapitalet har vuxit från i 200 mill. frcs, fördelade i 400,000 aktier om s. Banken har filialer i Paris, franska landsoch utlandet.

édit mobilier [kredī måbiliē], fr., kreditanstalt, hvars affärer vända sig omkring rörliga valutor. Se Kreditanstalt.

Crēdner. 1. Heinrich C., tysk bergsman, f. 1809 i Waltershausen vid Gotha, d. 1876 som öfverbergsråd i Halle, offentliggjorde geologiska kartor öfver flera trakter i nordvästra Tyskland. — 2. Hermann C., den föregåendes son, tysk geolog, f. 1841 i Gotha, blef 1870 professor vid universitetet i Leipzig, 1874 direktör för Sachsens geologiska undersökning, 1881 öfverbergsråd och 1891 geheimebergsråd. Förutom åtskilliga paleontologiska och geologiska arbeten, hufvudsakligen öfver norra Tyskland, har C. utgifvit det värdefulla arbetet *Elemente der geologie* (1872; 9:e uppl. 1902), *Geol. führer durch das sächsische granulitgebirge* (1880), *Die stegocephalen und saurier aus dem rotliegenden des plauenschen grundes bei Dresden* (1894) samt flera redogörelser för jordbäfningar under senare år. E. E.

Crednēria Zenker, *paleobot.*, stora, tämligen platanliknande blad af något löftträd, hvars systematiska ställning ännu är oafgjord. De förekomma hufvudsakligen inom kritsystemets öfre afdelning och äro särskildt bekanta från sandstenslagren vid Quedlinburg och Blankenburg norr om Harz. Fragment af hithörande blad äro äfven funna i Skånes kritaflagringar. A. G. N.

Crēdo (lat.), "jag tror", trosbekännelse, särskildt den apostoliska trosbekännelsen; den tredje afdelningen i den katolska mässan, hvilken afdelning börjar med detta ord.

Crēdo, quia absu'rdum (lat.), "jag tror, emedan det är orimligt", ett af kyrkofadern Tertullianus i hans skrift "De carne Christi" nyttjadt uttryck rörande Kristi, Guds sons, lekamliga död. Uttrycket innebär, att man ej skall söka begripa trons innehåll, alldenstund detta städse måste förefalla det mänskliga förståndet såsom någonting orimligt.

Creek [krī'k], eng., ett i Förenta staterna och Australien förekommande namn på åar och bäckar, som uttorka under den torra tiden. I Surinam nyttjas samma ord i betydelsen kanal.

Creek [krī'k], plur. *creeks*, en nordamerikansk indianstam, som ursprungligen bodde på ett område inom de nuvarande staterna Georgia, Alabama och Tennessee. De hänvisades på 1830-talet till ett område i Indianterritoriet norr om Canadian river, bredvid choctaw och chickasaw, med hvilka de äro språkligt besläktade. De hafva liksom dessa skolor och en ordnad författning. Jfr Apalacher. E. Rld.

Crees [krī'ś], en till algonkin-indianerna hörande stam på södra stränderna af Hudsonviken.

Creighton [krā'tən], Mandell, engelsk andlig historieskrifvare, f. 1843 i Carlisle, studerade i Oxford, blef 1866 fellow vid Merton college och tog följande år sin grad. Prästvigd 1873, utnämndes han 1874 till kyrkoherde i Embleton i Northumberland, och under sin tid som landtpräst offentliggjorde han 1882 de två första delarna af sitt stora verk *History of the papacy during the period of reformation*. 1884 utnämndes han till Dixie professor i kyrkohistoria i Cambridge och följande år till kanonikus i Worcester. Han deltog i uppsättandet af "The english historical review" och var 1886—91 dess redaktör. 1887 utkommo 3:e och 4:e delarna af hans stora verk. 1891 utnämndes han till biskop i Peterborough. Under stora svårigheter på

grund af sina kräfvande ämbetsåligganden lyckades han 1894 utgifva 5:e delen af sin påfvehistoria, som därefter afstannade. Under de sista sju åren af sitt lif, särskildt efter sin förflyttning till Londons biskopsstol 1897, egnade han hela sitt intresse, sin omfattande lärdom och sin stora administrativa kapacitet åt skötseln af sitt stift och åt den engelska kyrkopolitiken. Nedbruten af öfveransträngning, afled han 1901. Af hans "History of the papacy" utkom 1897 en ny upplaga under titel "History of the papacy from the great schism to the sack of Rome". Detta arbete utmärkes af stor beläsenhet, statsmannamässig uppfattning, ett nyktert kritiskt omdöme, klar och koncis framställning och mönstergill opartiskhet; mot detaljernas korrekthet kunna emellertid befogade anmärkningar göras. Också blef arbetet vid sitt första framträdande föremål för en ganska omild, delvis orättvis kritik af lord Acton i författarens egen tidskrift. Af C:s öfriga arbeten kunna — förutom en del läroböcker — nämnas *Cardinal Wolsey* (1888) och *Queen Elizabeth* (1896). Se vidare "Life and letters of Mandell Creighton... by his wife" (1905). T. H—r.

Creil [krä'j], stad i franska depart. Oise (Ile-de-France), vid floden Oise. 9,089 inv. (1901). Mekaniska verkstäder, fajans- och glastillverkning. På en ö i Oise ligga ruiner af ett slott, där Karl VI vanligen uppehöll sig under sitt vansinne. C. (lat. *Credulium*) fanns redan under Dagobert I.

Crélinger, Auguste, född Düring, en af Tysklands förnämsta skådespelerskor, f. 1795 i Berlin, d. 1865 därstädes, utbildades af Iffland och tillhörde nationalteatern i Berlin i hela femtio år, 1812—62. Hon blef 1817 gift med skådespelaren W. Stich (d. 1824) och omkr. 1829 omgift med en bankirson Crelinger. Begåfvad med ett skönt utseende och välljudande organ samt grundligt skolad i afseende på både teknik och uppfattning, beundrades hon för sin fulländade plastik, sitt uttrycksfulla minspel och deklamationens ädla patos företrädesvis i det stora skådespelets hjältinneroller, såsom *Ifigenia*, *Phædra*, *Antigone*, *Sapfo*, *Julia*, *Portia*, *Lady Macbeth*, *Ofelia*, *Emilia Galotti*, *Thekla*, *Eboli*, *Maria Stuart*, *Clärchen*, *Adelheid*. E. F—t.

Creil, Nikolaus, kursachsisk kansler. Se Krell.

Crelle, August Leopold, tysk matematiker och byggmästare, f. 1780, d. 1855, blef 1815 geheime-öfverbyggnadsråd och 1824 medlem af öfverbyggnadsdirektionen i Berlin. De flesta mellan 1816 och 1820 i Preussen uppförda chausséerna byggdes under hans ledning, hvarjämte järnvägslinjen Berlin —Potsdam anlades af honom. Af hans skrifter må nämnas: *Versuch einer allgemeinen theorie der analytischen [illegible]* (1823). *Handbuch des feldmesserns und nivellirens* 1826 och *Lehrbuch der elemente der geometrie* etc. (1825—27). C:s egna matematiska arbeten äro ej betydande, men såsom grundläggare af "Journal für die reine und angewandte [illegible]matik", hvilken af honom utgafs 1826—55, [illegible] han evärdlig förtjänst om den matematiska [illegible]skapen. Han visade en ovanlig förmåga att [illegible]spana den verkliga talangen samt blef en kra[illegible] beskyddare och hjälpare af mer än en, som se[illegible] blifvit en af vetenskapens främste. Särskildt tog [illegible] sig an den unge Abel, och den hjälp och de[illegible] han lämnade denne vore ensamt nog för att i [illegible] honom om en ärofull plats i matematikens hist[illegible] Han utgaf äfven "Journal für die baukunst" [illegible] —51).

Crema, stad i italienska prov. Cremona [illegible] bardiet), vid Serio. 9,755 inv. (1901). Biskops[illegible] med en 1341 fullbordad katedral, gymnasium, t[illegible]nisk skola, seminarium. Odling af hampa och [illegible] Silkeskultur. Jute-, hamp- och linneväfverier. [illegible] km. utanför staden ligger den vackra runckyr[illegible] Santa Maria della Croce. — C. anses grund[illegible] af personer, som flytt vid Milanos förstöring 538.

Cremaillère. [krəmajär], fr. (af holl. kr[illegible] krampa), *fortif.*, en i omväxlande in- och [illegible]gående vinklar utstakad befästning. Se Sv[illegible]verk. L. W—son

Crematórium (lat.), likbränningsugn. Se Lik[illegible]bränning.

Crême [kräm], fr. (af lat. *cre'mor*, utpressad [illegible] af växter), kräm, grädda; det bästa af en sak [illegible] synnerhet den finaste delen af den elegantare [illegible] förnäma världen ("la crême de la société", [illegible] crême de la crême").

Cremer, Jacobus Jan. Se Holländs[illegible] litteraturen.

Crêmer, August Hermann, tysk teolog [illegible] 1834, studerade 1853—59 i Halle och Tübing[illegible] blef 1859 kyrkoherde i Ostönnen i Westfalen. [illegible] professor i Greifswald och tillika kyrkoherde i en[illegible] stadens församlingar, hvilken senare plats han d[illegible] 1889 lämnade. Död 1903. — C. var en utpräg[illegible] år från år allt mer bemärkt och, äfven i kyrkligt h[illegible] seende, inflytelserik representant för den "positiv[illegible] kyrkliga teologiens högra flygel — en af de m[illegible] betydande i nyare tid. Dock var han alltför origi[illegible] i sitt tänkande för att utan vidare kunna inordn[illegible] under någon viss skola. Den teologiske lärare, s[illegible] på honom öfvat mest inflytande, var jämte A. Tholuck i Halle "bibelteologen" J. T. Beck [illegible] d. o.) i Tübingen — äfven C. var alltigenom skr[illegible] teolog och sträfvade, liksom Beck, att direkt ur bib[illegible] ordet, genom framträngande till dess enhetliga grun[illegible] principer, uppbygga den systematiska teologisk[illegible] ningen. Dock närmade han sig ej blott vida mer Beck den konfessionella riktningen, utan den bibl[illegible] grundidén var för honom en helt annan än [illegible] motsatt, dennes. Medan Beck fattade nåden såsom real, "substantiell" lifspotens, lade C., äkta luthers[illegible] hela tonvikten på rättfärdiggörelsen i bemärkelse[illegible] syndaförlåtelse. Detta och intet annat är "[illegible] Härigenom, liksom genom sin motvilja mot all me[illegible] fysik, närmar han sig till A. Ritschl, mot hvilk[illegible] åter Ritschls i C:s tanke ytliga uppfattning af [illegible] den och allt hvad därmed sammanhänger bra[illegible] honom i skarpaste motsats. Guds konungslig[illegible] mande rättfärdighet, som utöfvas i syndaförlåtels[illegible] ens i straffande form i den andliga sfären, är [illegible] ide, som C. söker uppvisa såsom den bärande grun[illegible] tanken i hela den gammal- och nytestamentl[illegible]

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

gbarelsen, och som han gör till centrum i sin åskådning. Det energiska genomförandet af synpunkt gaf honom en osedvanligt klar blick ycket af det centrala i reformatorernas tankar isade sig också i exegetiskt hänseende frukt- de, men kom honom ock ofta att förbise eller da tankegångar, som ej ville låta sig inpassa ta schema. Öfver hufvud älskar han att gifva tankar en kärft paradoxal tillspetsning. Resul- af sina omfattande exegetisk-bibelteologiska ingar nedlade han i det verkligt monumentala, igt utvidgade arbetet *Biblisch-theologisches wör- ch der neutestamentlichen gräcität* (1867; 9:e 1902) — hans egentliga lifsverk. Den full- igaste framställningen af hans grundåskåd- finnes dock i *Die paulinische rechtfertigungs-* (1899; 2:a uppl. 1900). Bland hans öfriga er torde böra nämnas: *Die christliche lehre den eigenschaften Gottes* (1897), där han med mästerskap, utifrån sin centralidé, förstått att nytt lif åt en af dogmatikens af ålder mest bara läropunkter, vidare de mot A. Harnack de stridsskrifterna *Zum kampf um das apostol-* (1892; 4:e uppl. 1893; "Bidrag till striden den apostoliska trosbekännelsen". öfv. 1893 af Danell) och *Das wesen des christenthums* (1901; uppl. 1902) samt predikosamlingen *Das wort kreuze* (1891; 3:e uppl. 1900). Jfr "A. H. er-gedenkblätter" (1904) och M. Kähler, "Wie emer wurde" (s. å.). E. Bg.

remer [kri'mə], William Randal, engelsk främjare, f. 1838, började sin bana som tim- man och är sedan 1885 såsom liberal arbetar- idat medlem af underhuset för londonska val- kretsen Haggerston. C. är sedan 1872 sekrete- rare i det internationella freds- och skiljedoms- förbundet (*International arbitration league*) samt har besökt många länder för att tala för dess sak och energiskt verkat särskildt för åvägabringande af en skilje- domstraktat mellan England och Förenta sta- terna. Han är ock stiftaren af de interparlamentariska

ferenserna, till hvilka fredsvänliga med- lar af olika staters riksdagar ha mötts sedan i Paris, London, Rom, Bern, Haag, Bruxelles, [illegible] af norska stortinget Nobels fredspris, och af s belopp donerade han 1904 största delen (7,000 st.) till internationella freds- och skiljedomsför- let, som får uppbära räntebeloppet, under förut- ning att detsamma ökas med frivilliga bidrag och förbundets styrelse alltid består af 24 personer, f två tredjedelar arbetare. 1906 donerade han samma förbund 1,000 pd st. som grundplåt till fond för egen byggnad åt förbundet.

remer [kremär], Camille, fransk general, f.). blef 1857 officer, deltog i expeditionen till ico (1863) och var vid fransk-tyska krigets ut- (1870) kapten. I okt. s. å. blef han tillfånga- tagen, men frigafs mot villkor att ej låta använda sig mot tyskarna. C. ställde sig dock till regeringens i Tours förfogande, fick divisionsgenerals rang samt bildade i östra Frankrike en armékår på 15,000 man och 20 kanoner. 18 dec. blef han slagen vid Nuits. Han ordnade dock på nytt sin kår, som nu införlifvades med östarmén under Bourbaki. När denna armé i jan. 1871 måste söka skydd bakom schweiziska gränsen, lyckades C. fly undan åt södra Frankrike. I mars s. å. var han i Paris, där kommunen förgäfves erbjöd honom öfverbefälet öfver sina trupper. Vid arméns ombildning fick han endast majors grad, hvarför han tog afsked. Död 1876. Han skref *Quelques hommes et quelques institutions militaires, souvenirs rétrospectifs* (1872) och, tillsammans med Pouillet, *La campagne de l'est et l'armée de Bourbaki* (1874).

Cre'mera (nu Fiume Valca), biflod fr. h. till Tiber. Den är bekant för det nederlag, som den fabiska släkten led därstädes mot vejenterna 477 f. Kr.

Crêmes [kräm], fr. Se Likör.

Crémieux [kremiö]. 1. Isaac Moïse C., kallad Adolphe C., fransk advokat och statsman, f. 30 apr. 1796 i Nimes, d. 10 febr. 1880 i Paris. Han blef 1817 advokat i sin födelsestad och skapade sig snart ett lysande namn genom sin vältalighet, sin rättrådighet och sin grundliga sakkunskap. Efter att under restaurationen hafva försvarat en mängd politiskt anklagade, köpte han efter julirevolutionen af Odilon Barrot dennes plats som advokat vid kassationsdomstolen och väckte stort uppseende genom sitt liktal öfver den från revolutionen bekante konstitutionelle biskop Grégoire. C. delade den dynastiska oppositionens politiska åsikter, angrep i en mycket läst skrift planen att omgifva Paris med detacherade fort, kämpade i andra skrifter för Polens frihet, för de under restaurationen dömde politiske brottslingarna, för marskalk Neys rehabilitering m. m. I synnerhet blef han bemärkt genom sitt vältaliga försvar för de många åtalade oppositionstidningarna, bl. a. "La tribune", "Charivari", "Le national" och "La gazette de France". Samtidigt egnade han sig åt vetenskapliga arbeten, deltog i utarbetandet af "code des codes" (1835) och uppträdde, själf af judisk börd, till försvar för sina betryckte trosförvanter. 1842 invald i deputeradekammaren, utöfvade han där stort inflytande genom sin sakkunskap och sin outtröttliga energi samt tog liflig del i anordningen af reformbanketterna, som ledde till februarirevolutionen. Ehuru förut anhängare af monarkien och väl anskrifven hos Ludvig Filip, insattes han 1848 i den provisoriska regeringen, öfvertog justitieministeriet och underströdde kraftigt Lamartine i hans försök att lugna folket. På hans förslag beslöts afskaffandet af dödsstraff för politiska förbrytelser. C., som redan förut stod i vänskapsförhållande till familjen Bonaparte, arbetade för Louis Napoléons presidentskap, men blef

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

dennes bittre motståndare, när hans planer på kejsardömets upprättande blefvo skönjbara. C. blef därför häktad vid statskuppen 2 dec. 1851 och drog sig därefter, frigifven, från politiken, uteslutande sysselsatt med sitt advokatyrke. När oppositionen mot Napoleon III började växa, utgaf han en samling af sina försvarstal under titeln *Liberté* (1869). C. blef 1869 af Paris invald i lagstiftande kåren, uppträdde där som rättrogen republikan och insattes efter kejsardömets fall 4 sept. 1870 i nationalförsvarsregeringen, hvilken han jämte Glais-Bizoin och amiral Fourichon utsågs att representera i landsorten, när tyskarna redde sig att belägra Paris, hvarför han och hans kolleger slogo sig ned i Tours, dit snart äfven Gambetta anlände. C:s verksamhet på denna post har blifvit mycket olika bedömd. Som chef för justitieministeriet genomförde han dock en del nyttiga reformer; bl. a. gaf han judarna i Alger medborgarrätt. 14 juli 1871 nedlade han i nationalförsamlingens händer sitt ämbete och föreslog förgäfves att gälda krigsskadeståndet till Tyskland genom bidrag från enskilda, hvarvid han själf utlofvade en stor summa. C. utgaf därefter ett digert arbete öfver den senaste tidens händelser i Frankrike, *Gouvernement de la défense nationale*; *actes de la délégation de Tours et de Bordeaux*; *ministère de la justice* (2 bd, 1871). Som medlem af nationalförsamlingen för Alger yrkade han på en resolut republikansk politik, understödde med all kraft Thiers och motarbetade monarkisternas restaurationsplaner. Vald till lifstidssenator 1875, bekämpade han därefter i senaten Mac Mahons statskuppsplaner och deltog till sin död med outtröttlig ifver i det politiska lifvet. E. A—t.

2. Hector Jonathan C., fransk teaterförfattare, f. 1828 i Paris, d. 1892 därstädes, af samma israelitiska släkt som den föregående, skref ensam eller i förening med andra de uppsluppna libretterna till flera bland Offenbachs och Hervés operetter, förutom folkdramer m. m.

Cremona [-måna]. 1. Provins i konungariket Italien (Lombardiet). 1,756 kvkm. 333,525 inv. (1905); 190 på 1 kvkm. C. omfattar slätten mellan Adda, Po och Oglio samt begränsas i n. af Bergamo och Brescia, i v. af Milano, i s. af Parma, Piacenza och Reggio och i ö. af Mantova. Det är synnerligen bördigt och frambringar de mest olika klimats produkter. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, på vänstra stranden af Po, öfver hvilken för en 943 m. lång bro. 34,400 inv. (1901). med förstäderna 37,693 inv. C. är omgifvet af gamla ringmurar med fyra portar och genomskuret af en öfvertäckt kanal. Det har breda gator och stora torg. En betydande byggnad är domkyrkan, byggd 1107—90 i romansk stil; förbundet med denna genom arkader är det 121 m. höga klocktornet Torrazzo, byggdt 1261—84 i gotisk stil, nedtill fyr- och upptill åttahörnigt. Sydväst om kyrkan ligger det åttahörniga baptisteriet (ombyggdt 1167). Äfven andra kyrkor samt Palazzo pubblico (från 1245), Palazzo dei Giureconsulti (från 1292) och flera privatpalats äro nämnvärda. Tillverkning af maskiner, glas- och lervaror, konfityrer (torrone), siden, hattar m. m. Berömdt är C. för den under 1500—1700-talen där bedrifna tillverkningen af fioler, cremonesare (af Amati, Guarneri, Stradivari m. fl.). Handel med landtmannaprodukter. Biskopssäte. Seminarium, lyceum, gymnasium, teknisk skola och sångskol museum och statsbibliotek. — C. anlades som rom koloni 218 f. Kr. och blef då starkt befäst. har förstörts ett par gånger (70 och 605), var midten af medeltiden en fristat och en betydan handelsstad, men kom 1322 under Milanos väld 1406—25 var det självständigt, men kom sedan åt till hertigdömet Milano. 1535 tillföll C. Spani och 1714 Österrike. Fransmännen intogo det

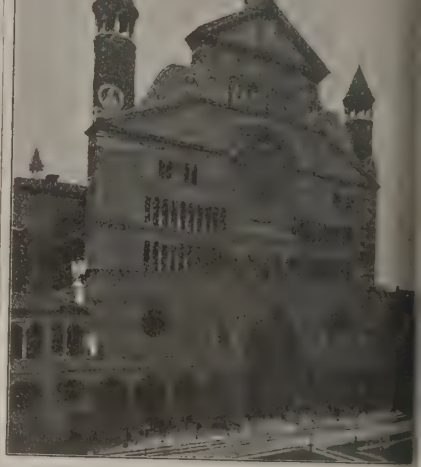

Katedralen i Cremona.

maj 1796, hvarpå det tillhörde Cisalpinska republ ken och därefter Italien. Från 1815 hörde det und Österrike, som 1859 afträdde C. till Italien. - Utomkring ringmuren låg förr en väl bibehåll bastionsbefästning, med detacherade verk, men 19 slopades forten Picenengo i n. v. och Bosco Parmigiano i s. ö. samt bastionen Porta Mosa o stadsbefästningens norra utspräng. De kvarvaran befästningarna hafva värde endast som stödpun för en mindre styrka. I C. tillfångatog prin Eugène 2 febr. 1702 genom nattligt öfverfall ma skalk Villeroi. 1733 eröfrades C. af fransmän o piemontesare, men utrymdes åter 1736. Se vida Robolotti, "C. e sua provincia" (1858), Maise "C. illustrata e suoi dintorni" (1865), och Ast giano, "Codex diplomaticus Cremonæ 715—1334 (1896 ff.). J. F. N. L. Wison.

Cremona [-måna], Luigi, italiensk matemat ker, f. 1830 i Pavia, d. 1903 i Rom, deltog såso frivillig i resningen mot österrikarna 1848—49 o idkade därefter studier vid Pavias universitet, där h hade den utmärkte matematikern Brioschi till lärar Sedan C. åtskilliga år verkat som gymnasielärare blef han 1860 professor vid Bolognas universitet o 1866 vid tekniska högskolan i Milano, hvarifrån ha 1873 kallades till professor i högre matematik v

Ord, som saknas under C. torde sökas under K.

v sitetet i Rom och till föreståndare för där- e ingenjörskola, med uppdrag att reorganisera anstalt. Han utsågs 1879 till medlem af ita- senaten och hade äfven säte i högre under- sstådet. C. rönte den sällsynta utmärkelsen llas till utländsk ledamot af Royal society i n. 1901 blef han ledamot af svenska veten- kademien. Han egnade sig förnämligast åt ut- let af den projektiviska geometrien och den statiken, hvilka lärogrenar han infört i den a undervisningen. Af stor betydelse äro äfven beten inom teorien för den s. k. birationella rmationen af kurvor. Som vetenskapsman kes han genom klarhet och elegans. C. sträf- städse att åskådliggöra de analytiska pro- na medelst geometriska sådana och lät de senare få hedersplatsen. Bland hans n märkas *Introduzione ad una teoria geome- delle curve piane* (1862), *Memoria sulle super- li terzo ordine* (1865, belönt med steinerska af vetenskapsakademien i Berlin), *Preliminari teoria geometrica delle superficie* (2 bd, 1867), re reciproche nella statica grafica* (1872; 3:e 1879), *Elementi di geometria projettiva* (1873) *lementi di calcolo grafico* (1874). Se vidare monas kraftplan.

emonas kraftplan, en af L. Cremona veten- gt behandlad metod att bestämma spänningen olika stängerna inom ett plant fackverk. Me- grundar sig därpå, att samtliga krafter i en unkt, yttre belastningar och stångspänningar, hvarandra i jämvikt. Uppritas därför dessa parallellt med sina riktningslinjer i en viss kala, bilda de en sluten polygon, en kraftplan. grafisk beräkning af fackverk (broar, takstolar .) har metoden funnit stor användning. Jfr fostatik. S. L—k.

emonèsare, violin från Cremona. Denna stads sation af violiner var fordom mycket berömd. nnerhet gällde detta om de instrument, som ligats af familjerna Amati, Stradivari och eri (1560—1750). A. L.

e mor ta'rtari, *farm.* Se Vin-sten.

emorta'rtari-trädet, *bot.* Se Adansonia.

emŭtius Co'rdus, romersk historieskrifvare, ade i ett numera förloradt verk inbördeskri- och (början af) Augustus' regering. För sina diga yttranden (han kallade bl. a. Cassius, rs mördare, den siste romaren) blef han på ftan af Tiberius' gunstling Sejanus anklagad förekom domen genom att svälta ihjäl sig (25 r.). Senaten bestämde, att hans skrifter skulle as, men dottern Marcia räddade några exemplar.

ènеaux [krenå], fr. (fnfr. *crenel*, lat. *crena*, rning), *fortif.*, i murar anbragta skottgluggar andgevär. Ordet betecknade ursprungligen de r, hvarmed slottsmurarna fordom kröntes för yttarnas skydd, sålunda den öfversta, tandade af muren, som i följd däraf kallades *krene-*. Se Skottglugg. L. W:son M.

enilàbrus. Se Bergfiskar, sp. 1457.

eno'thrix, *bot.* Se Järnbakterier.

eodo'nta, *zool.*, en grupp fullständigt utdöda djur, som kunna betraktas såsom de först upp- a rofdjuren och därför rättast — under namn af *ivora primitiva* — torde förenas med dessa till *en* ng. *Carnivora* (se Rofdjuren). De uppträda redan under den äldsta tertiärperioden (eocen) och visa då stark frändskap med flera af hofdjurens förfäder (*Condylarthra*, se Ungulata); redan under den första miocentiden dö de ut. De skilja sig från de modernare rofdjuren genom en rad lägre, ursprungligare karaktärer, såsom bristande differentiering af de bakre kindtänderna, som äro huvandra ganska lika, i motsats mot hvad som är förhållandet hos de öfriga rofdjuren; de särskilda benen i handlofven äro vanligen fria, ej somliga sammanväxta, som hos nutidens rofdjur; hjärnan är mindre o. s. v. Till de fullständigast kända släktena höra *Hyænodon* och *Mesonyx*. Creodonta hafva lefvat i både Europa och norra Amerika. L—e.

Crêpe [kräp], fr., ett slags tyg. Se Kräpp.

Cre'pis L., *bot.*, växtsläkte af familjen *Compositæ*, innefattande större eller mindre örter med antingen

Crepis biennis.

mångbladig stjälk och blomkorgarna samlade i grenig kvast eller ock stängel och korgarna i klase eller liten enkel kvast. Blommorna äro gula eller röda. I Sverige finnas 6 arter, af hvilka några, såsom *C. tectorum*, vanliga klofiblan, och *C. biennis*, skånska klofiblan, äro på sina ställen besvärliga åkerogräs. *C. rubra* L., inhemsk i Syd-Europa, med röda blommor, odlas i trädgårdarna. G. A. (G. L—m.)

Crépon [krepå'], fr., tygsort. Se Krepong.

Crepusculària, *zool.* Se Aftonfjärilar.

Crépy [krepi] l. Crespy. 1. C.-en-Valois [-ā-valœa'], stad i franska depart. Oise (Ile-de-France), fordom hufvudstad i hertigdömet

Valois. 4,450 inv. (1901). Ruiner efter ett gammalt slott; flera kyrkor och medeltida hus erinra om stadens forna betydenhet. Odling af sockerbetor. — 2. C.-en-Laonnais [-ä-lanä], by i franska départ. Aisne (Bourgogne). 1,481 inv. (1901). Historiskt märkvärdig genom den där 18 sept. 1544 afslutade freden mellan Frans I och kejsar Karl V.

Créqui [krekí], fransk adlig släkt, känd redan under 1000-talet. Den mest bekante medlemmen är François de Bonne de C., fransk marskalk, f. 1623. Han förde 1667 befäl öfver en kår i Luxemburg och blef för sin tappra hållning 1668 marskalk. 1670 eröfrade han Lothringen. Då han 1672 vägrade att tjäna under Turenne, blef han för kort tid aflägsnad. 1675 blef han af den kejserlige generalen hertig Karl af Lothringen slagen vid Conz och måste s. å. gifva sig fången i Trier. 1677 fick han befälet öfver Rhen-armén, gick öfver Rhen samt intog Freiburg och vann stort byte. 1684 intog han staden Luxemburg efter en fruktansvärd bombardering och eröfrade s. å. Trier. Död 1687.

Cres [tjres], kroatiska namnet på Cherso.

Cresc., förkortning för *crescendo*.

Crescendo [kreʃe'ndå], it. (af lat. *cre'scere*, växa), *mus.*, tilltagande i tonstyrka. Uttryckes äfven genom tecknet <. Sångröster samt blås- och stråkinstrument ha crescendot fullständigt i sin makt, i det att de kunna låta tonen svälla ut; denna förmåga felas pianofortet, på hvilket crescendo därför endast genom gradvis starkare anslag kan frambringas. Orglar förses numera med crescendodrag (''svällare''). I orkestern åstadkommes crescendo dels därigenom att allt flere instrumenter träda till, dels genom växande tonstyrka i spelandet af de olika instrumenten. E. F—t.

Cresce'ntia L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Bignoniaceæ*. Det omfattar endast ett fåtal arter, alla träd, från Amerikas tropiska delar. Bland dem är *C. cujete* L., kalabass-trädet, hvars frukter (''kalabasser'') användas på flera sätt, synnerligast till förfärdigande af åtskilliga slags kärl och husgerådssaker. Namnet ''kalabasser'' nyttjas äfven om dessa. Frukterna äro stora, rundade och likna pumpor samt hafva vid mognaden ett hårdt, vedartadt skal, som nyttjas till ofvan omtalade ändamål. Fruktens saft användes som läkemedel. Frukterna af en annan art, *C. alata* H. B. K., tecoma-te, inhemsk i Mexico och länge odlad på Filippinerna, stå i högt anseende som medel mot bröstsjukdomar. Äfven frukterna af ett slags gurkväxt (*Lagenaria*) kallas kalabasser och nyttjas på samma sätt som kalabasträdets, till förfärdigande af dryckeskärl, flaskor o. d. Ldt. (G. L—m.)

Crescentini [-ʃen-], Girolamo, italiensk kastratsångare, f. 1762, innehade från 1785 den ena anställningen efter den andra i en mängd af Italiens större städer äfvensom i London, Wien och Lissabon, tills han 1805 kallades till Paris af Napol som öfverhopade honom med utmärkelser. D. sångdirektör vid konservatoriet i Neapel 1846. H röst var en mezzosopran, hvilken beskrifves s utmärkt genom skönhet, böjlighet och uttryck. C. komponerade arior och utgaf *Racc di esercizj per il canto* (1811), en samling nyt och brukliga solfeggier.

Crescentius [kreʃä'n-], en romersk patricisk Släktens berömdaste medlem är Johannes Hans fader hade varit patricius i Rom, men blifvit fördrifven. Själf lyckades Johannes C samma ställning 985 och härskade sedan under år i staden. Vid kejsar Otto III:s ankomst 996 hyllade han visserligen denne, men knapp kejsaren tågat bort, förrän C. ånyo ryckte makten, och 997 lät han välja en ny påfve, Johan XVI, i st. f. den af Otto insatte Gregorius V. jande år kom kejsaren ånyo till staden. C. förs rade sig hårdnackadt på fästet San Angelo, blef slutligen tillfångatagen och halshuggen 2 998. Hans son, som äfvenledes bar namnet Johannes C., svingade sig 1002 upp till patricius i R och lyckades trots långvariga fejder med de boende grefvarna af Tusculum häfda sin ställn till sin död, 1012. T. H

Crescimbéni [kreʃim-], Giovanni Mar de, italiensk skald och litteraturhistoriker, f. 16 d. 1728, skref redan som gosse en latinsk trag och blef 1679, således vid sexton års ålder, j doktor. — C:s förnämsta arbete är *Istoria d volgar poesia* (1698; ofta omtryckt), hvilket in håller rikhaltiga uppgifter.

Crespo, Joaquin, president i Venezuela, 1845, af blandad neger- och indianras, var un Guzman Blancos diktatur i Venezuela till nam president 1884—86, trädde 1892 i spetsen för författningstrogna partiets, de s. k. legalistern resning mot den efter diktatur sträfvande presiden Palacio, störtade denne och erhöll själf högsta m ten, till en början ej med namn af president. F genomdref därefter en författningsändring, som ök presidentens ämbetsperiod till 4 år, och innehö sedan presidentvärdigheten mars 1894—mars 18 Under hans ämbetstid inträffade 1895 den grä tvist mellan Venezuela och Brittiska Guyana, f hotade att framkalla en väpnad konflikt mel Förenta staterna och England. C. anförde hös 1898 regeringstrupperna i ett då utbrytande inbörd krig samt blef, sedan han nedslagit insurgenter makt, dödligt sårad i en af de sista skärmytslinga och afled kort därefter. Se Venezuela, histo

Crespo, Antonio Candido Gonçalv portugisisk skald, f. 1846 i Rio de Janeiro, 1875 juris doktor i Coimbra, egnade sig därefter åt journalistik och invaldes 1879 i cortes. Död bröstsjukdom 1883. Med diktsamlingen *Miniatu* (1870; 2:a uppl. 1875) ställde sig C. i fram ledet af portugisiska lyriker genom känslans frisk och djup, en älskvärd humor och diktionens ri dom. Samlingen *Nocturnos* (1882) rönte ett st varmare mottagande. Tillsammans med sin litter begåfvade hustru, Maria Amalia de C valhò, skref C. barnberättelserna *Contos para nossos filhos* (1882).

Crespy [krepi]. Se Crépy.

Crest [kre'st], eng. (af lat. *crista*), hjälmprydn

en vapensköld. Enligt engelsk sed användes ofta såsom sigillbild, emblem eller prydnad f. hela skölden, så t. ex. de tre af en krona anhållna fjädrarna i st. f. prinsens af Wales .

est [krä'st]. stad i franska depart. Drôme hiné), vid floden Drôme. 4,247 inv. (1901; kommun 5,579 inv.). Silkesodling och silkesri, klädes-, cement- och pappersfabrikation, l med tryffel. Staden var fordom befäst och ycket under albigenskrigen. En återstod af ngsverken är ett väldigt torn (från 12:e årh.), ange utgjorde statsfängelse.

eston [kre'stən], stad i nordamerikanska staten s. v. om Des Moines, på vattendelaren mellan uri och Mississippi. 7,752 inv. (1900). Tillling af järnvägsvagnar.

eswick [kre'swik], stad i staten Victoria. aken, vid Tullaroop creek och genom järnväg dt med Melbourne. 3,060 inv. (1901). Bergs- I omgifningen guldgrufvor.

êta (lat.), krita.

êt-de-la-neige [krä-də-la-nä∫], högsta toppen ska Jura, depart. Ain, s. v. om Gex, 1,723 . Från toppen har man en präktig utsikt Genève-sjön och Alpkedjan.

ête [krät], *fortif.* Se Kret.

ête [krät], La, fr., "bergspetsen", namn på orna af det efter 9 thermidor år II (28 juni alltmer försvagade "berget" ("La montagne") franska nationalkonventet. Medlemmarna af la les crêtois, gjorde gemensam sak med arisiska förstadssektionerna i dessas resningar konventet 12 germinal och 1 prairial år III naars och 20 maj 1795). Därefter var det allförbi med partiets inflytande.

êticus (lat.), *metr.* Se Amfimacer.

étin [kretä'], fr., kretin; stockdum person. Se tinism.

etineau-Joly [kretinå'-∫åli'], Jacques, fransk skällare, f. 23 sept. 1803 i Fontenay-le-Comte lée), d. 1 jan. 1875 i Vincennes, uppfostrades seminariet Saint-Sulpice i Paris. Han utgaf först diktsamlingar, af hvilka *Chants-romains* (1826) est känd. Efter julirevolutionen var han medare i en mängd konservativa tidningar, bl. a. vendéen" och "L'Europe monarchique". Han e sig snart känd som en af de konservativa rnas främste förkämpar med afseende på stat rska. I samma anda skref han ett flertal historarbeten, hvaribland särskildt märkes en del inita studier öfver Vendéekrigen och förhållandet rkan och stat under första kejsardömet. Mest t lof han dock genom sin apologi för jesuitis- *Histoire religieuse, politique et littéraire de la mie de Jésus* (1844—46; 3:e uppl. 1851), hog grad partisk men ju otrycka historisk hvilande arbete. Se Maynard, "Jacques -Joly" (1875). E. A—t.

étius, Konstantin Johann Franz, målare, f. 1814 i Brieg, utbildade sig i Berlin r Wachs ledning 1833—36, vann 1838 akaderesestipendium med sin tafla *Jakob sörjer Josef* genomvandrade därefter hela Italien, 1839—42. målade älskvärda folklifsbilder därifrån, bl. a. *Maria. En offentlig skrifvare* och *Karnevalsi Rom*, samt flera historiska genretaflor, t. ex. *Fångna kavaljerer inför Cromwell* (1867; i Berlins nationalgalleri). Död 1901 i Berlin.

Cretonne [krətå'n], fr., ett slags bomullstyg, vanligen med oregelbunden, småfasonerad väfnad samt försedt med mångfärgade tryckta mönster. Begagnas till möbeltyg och öfverdrag. Stundom anbringas tryckmönster å båda sidor för att göra tyget användbart till gardiner. G. A. W

Cretzenstein, norsk skans vid Halden, n. v. om Fredrikshald, anlagd i midten af 1600-talet å den höjd, där klocktornet nu står, af öfverste Benedict Cretz, efter hvilken skansen uppkallades. L. Wilson M.

Creus [kre-üds] l. Creuz, Cabo de, Spaniens östligaste udde, ett utsprång af Pyreneerna i prov. Gerona (Katalonien), under 42° 19′ 14″ n. br. och 3° 19′ 23″ ö. lgd. Fyr. Kallades i forntiden *Promontorium aphrodisium*.

Creuse [krös]. 1. (La C.) Flod i det inre af Frankrike. Den rinner upp i det efter densamma uppkallade departementet vid norra foten af Mont Odouze, flyter i nordvästlig riktning och faller ut i Vienne. Längd 235 km., af hvilka de 8 nedersta äro segelbara. — 2. Departement i Frankrike (landskapet Marche), mellan departementen Indre och Cher i n., Allier och Puy-de-Dôme i ö., Corrèze i s. och Haute-Vienne i v. 5,606 kvkm. 277,831 inv. (1901), 50 på 1 kvkm. C. är bergigt och ett af Frankrikes fattigaste departement. Boskapsskötseln, som är rätt betydande, lämnar de förnämsta exportartiklarna. Tusental af invånarna utvandra hvarje år till andra delar af Frankrike, där de mest söka sin näring som murare, och återvända i början af vintern. Det är indeladt i 4 arrondissemang: Guéret, Aubusson, Bourganeuf och Boussac. Hufvudstad är Guéret.

Creusot (Creuzot), Le [lə kröså], stad i franska depart. Saône-et-Loire (Bourgogne), vid Lyon-järnvägen. 17,995 inv. (1901; som kommun 30,584 inv.). I C. finnes ett af de största metallurgiska etablissemang i Europa. Till följd af traktens järn- och stenkolsgrufvor upprättades hyttor där redan 1781. Det nuvarande etablissemanget anlades 1837 af Schneider & C:o och har alltsedan egts af familjen Schneider. 1897 utvidgades affären betydligt, i det att Schneider & C:o inköpte de till aktiebolaget "Forges et chantiers de la Méditerranée" hörande vapenverkstäderna vid Le Hâvre. Sistnämnda firma, som till slutet af 1870-talet sysslat hufvudsakligen med skeppsbyggeri, hade år 1880 anlagt verkstäder för kanontillverkning och därefter äfven ett eget skjutfält vid Harfleur, omkr. 7 km. öster om Le Hâvre, samt på artillerikonstruktionernas område under sin skicklige ledare, ingenjör Canet, snart svingat sig upp till en [illegible] ställning. På [illegible] i Paris år 1889 hade sålunda Canets artillerimateriel visat sig afgjordt öfverlägsen alla medtäflares. Efter sammanslagningen af Creusot-verken och verkstäderna vid Le Hâvre öfvertogs den artilleristiska ledningen af Canet, och firmans alster ha från denna tid gått under benämningen Schneider-Canet. Genom denna sammanslagning, som var ett motstycke till de s. å. i England timade föreningarna mellan Armstrong och Whitworth samt mellan Vickers sons och Maxim-Nordenfelt, blef firman Schneider & C:o i stånd att intaga en dominerande ställning på världsmarknaden vid sidan af Krupp. Då vid samma tidpunkt frågan om ny fältkanonmateriel for-

drade sin lösning i alla länder, gick Schneider & C:o i spetsen för införandet af systemet ”lång eldrörsrekyl”, hvars fördelar först 4 år senare blefvo allmänt erkända utom Frankrike. På fältartillerimaterielens område ha sedermera Schneider & C:o och Krupp blifvit de, som hufvudsakligen täflat på världsmarknaden. Att den förra firman dock ej uppnått samma produktivitet som den senare, framgår af en jämförelse, som gjordes å världsutställningen i Paris år 1900, där firman uppgaf sig till sagda tid ha levererat 4,000 artilleripjäser, hvaremot Krupp samtidigt kunde se tillbaka på en leverans af omkr. 37,000 artilleripjäser. Etablissemanget bildar en stad för sig och sysselsätter omkr. 20,000 arbetare samt omfattar stenkolsgrufvor, koksverk, masugnar, stål- och valsverk, kanongjuteri, verkstäder för tillverkning af pansarplåt, lokomotiv, maskiner, broar, artilleri- och fortifikationsmateriel m. m. Verket eger bl. a. ångmaskiner med en sammanlagd maskinstyrka af öfver 20,000 hästkrafter, en ånghammare om 100 ton, egna skjutbanor för artilleri, 60 km. järnvägar, som förena grufvorna och verkstäderna med hvarandra och med Canal-du-centre. För arbetarnas räkning hafva upprättats skolor, sjukkassor och ”egna hem”, hvarjämte ålderdomsförsörjning införts. J. F. N. G. af Wdt.

Creutz [kröjts], svensk-finsk adlig ätt, hvilken härstammar från Finland och leder sina anor upp till en Lars Markusson, som lefde på 1400-talet. Dennes ättling i femte led, Ernst Larsson, blef 1625 under namnet C. introducerad på svenska riddarhuset. Ätten fick 1654 friherrlig värdighet. En gren upphöjdes 1719 i grefligt stånd. Den finska grenen immatrikulerades 1818 under n:r 1 på finska riddarhuset.

1. Lorens C. d. ä., friherre, riksråd, amiralgeneral, Ernst Larssons son, f. 1615, blef 1638 assessor i bergsamtet, 1649 landshöfding i Åbo och Björneborgs län samt 1655 i Dalarna, var 1658 regeringskommissarie i det eröfrade Trondhjems län, utnämndes 1660 till riksråd och var 1673—76 rikskammarråd. 1654 upphöjdes han i friherrligt stånd. Enär C. med stor drift skött sina civila befattningar, ansågs han äfven duglig till sjöss och utnämndes efter krigsutbrottet 1675 till amiral-general, ehuru ”han hvarken sett fiende eller död”. I sin första batalj, vid Öland 1 juni 1676, mot den förenade holländsk-danska flottan, manövrerade han sitt amiralsskepp så illa, att det kantrade under en olycklig vändning, hvilken C. gifvit order om, i trots af gjorda föreställningar om nödvändigheten att först minska segel och fälla portarna på undre batteriet. Till råga på olyckan kom elden lös, spred sig till krutdurken och sprängde skeppet i luften med C. och 800 man.

2. Ernst Johan C. d. ä., den föregåendes broder, friherre, riksråd, f. 1619, utnämndes 1652 (han var då hofrättsassessor) till landshöfding i Nylands och Tavastehus län samt upphöjdes 1 jämte sin broder Lorens, till friherre. Han 1666 landshöfding i Åbo och Björneborgs län, fr des därifrån till Västmanlands län samt kall 1674 till riksråd och president i Åbo hofrätt. 1684. C. hade anseende som en mångsidigt bil man och en nitisk ämbetsman, men var, till af sitt sträfva och befallande sätt, föga afhå af sina underordnade.

3. Lorens C. d. y., den förstnämndes friherre, ämbetsman, f. 1646, antogs 1659 auskultant i bergskollegium, där han 1666 assessor, och vistades 1662—68 nästan oafbr utomlands under bergsvetenskapliga studier. följd af sina goda kunskaper blef han nästan s skrifven medlem i de många kommittéer, som 1670- och 1680-talen nedsattes rörande bergve rörelsen i Finland och i åtskilliga delar af Sver 1680 blef han vicepresident i bergskollegium 1683 landshöfding i Åbo och Björneborgs län. grundade flera järnbruk i Finland. Död 1698.

4. Johan C., den föregåendes broder, gre riksråd, f. 1651 i Åbo. I sin ungdom tjänstgj han först som volontär i engelska örlogsflottan, där han avancerade till kapten samt deltog i flera sjödrabbningar mot holländarna, och därefter i svenska marinen. 1676 utnämndes han till öfverstelöjtnant vid ett finskt kavalleriregemente, men några år senare öfvergaf han den militära banan och egnade sig åt administrativa värf. 1703 blef han landshöfding öfver Nylands och Tavastehus län, vid dagen 1713—14 var han landtmarskalk. kallades han till riksråd samt blef därjämte presid i Åbo hofrätt och upphöjd i grefligt stånd. Han en af de mer framträdande männen vid gru läggandet af frihetstidens statsskick. Död i 1726.

5. Karl Gustaf C., den föregåendes bro friherre, krigare, f. 1660 i Södermanland, in tidigt i krigstjänst, där han avancerat till ryttmästare vid liferegementet till häst, då Karl XII började sina krig. I dessa utmärkte han sig genom flera djärfva bragder och hade hunnit till generalmajor, då hans segerbana slöt med rysk fångenskap (1709). Bortförd till det inre af Ryssland, försörjde han sig med handarbete, men gjorde därjämte hvad han kunde till spridande af upplysning och varm kristendom bland öfriga krigsfångar och ortens ry befolkning. Efter sin återkomst till Sverige utnä

an 1720 till generallöjtnant och 1722 till
d. Död 1728.

Ernst Johan C. d. y., son af Ernst Johan
ä., friherre, riksråd, f. 1675 i Åbo, inlade så-
gman i Östergötland stora förtjänster (särdeles
de efter Karl XII:s fall företagna ryska härj-
ågen till detta landskaps kusttrakter), ut-
ies 1721 till landshöfding i Östergötlands län,
1727 riksråd, 1731 grefve (men tog aldrig
uktion å riddarhuset) och 1735 kansler för
universitet. C. var ett af de riksråd, som hatt-
t vid 1738—39 års riksdag tvang att utträda ur
mmaren, emedan de ej ville, att Sverige skulle
sig i krig med Ryssland. Han var en kunnig
och en rättvis ämbetsman samt prisas som en
järtad människovän. Han afled 1742 på Kri-
olm i Södermanland. A. O. F.

Gustaf Filip C., sonson till riksrådet
C., grefve, skald och diplomat, f. i maj 1731
jala gård i Nyland i Finland. Efter föräldrar-

nas snara bortgång er-
höll han understöd af
släktingar och studera-
de 1748—51 vid Åbo
akademi. 1751 öfver-
flyttade han till Stock-
holm och ingick i k.
kansliet, där han efter
fem års tjänstgöring
befordrades till kanslist.
C. hade där till kam-
rat grefve G. F. Gyl-
lenborg, med hvilken
han knöt ett inner-
ligt vänskapsband för
lifvet. 1756 utsågs han
daderna till kavaljer hos hertig Fredrik Adolf,
mma gång som Gyllenborg blef kavaljer hos
ins Gustaf. Hofvets misstroende mot de båda
rna öfvervanns småningom, och särskildt C.
n sig allas hjärtan genom sin utomordentliga
het och älskvärdhet. 1763 utnämndes han
nister vid spanska hofvet. Därifrån förflytta-
an 1766 till den då ytterst maktpåliggande
erposten i Paris, där han mycket väl tillvara-
eriges intressen och samtidigt blef högt upp-
i landets ledande litterära och aristokratiska
. Kort innan han hemkallades, 1783, afslöt
n vänskaps- och handelstraktat mellan Sverige
ord-Amerikas förenta stater. Återkommen till
olm, blef han kanslipresident och riksråd samt
även kansleriatet för Uppsala universitet.
Gustaf III:s italienska resa 1783—84 stod
om kanslipresident i spetsen för regeringen.
lef han hedersledamot af Vetenskapssocieteten
sala och 1784 ledamot af Vetenskapsakade-
Han dog 30 okt. 1785 i Stockholm.

var emellertid icke genom stats- och ämbets-
värf, som C. vann sin ryktbarhet. Den är
vid hans skaldskap. Han och hans vän
borg voro de två förnämste skalderna i vårt
d frihetstidens slut. Båda slöto sig 1753 till
f Eckleff stiftade sällskapet "Tankebyggar-
", där fru Nordenflycht var medelpunkten. I
pets publikation "Våra försök" (1753—55).
två första delar utgåfvos 1759 och 1762
omarbetad upplaga, framträdde C. med några dikter, hvilka i formell smidighet och välljud öfverträffade alla föregångare. Högst står hans idyll *Atis och Camilla* (1761), som af dåtiden mottogs med en hänförelse, som endast kan likställas med den beundran, som senare mött "Fritjofs saga" och "Fänrik Ståls sägner". Det är en herdedikt med uppränning och motiv från äldre herdedikter, Tassos "Aminta" och d'Urfés "Astrée", men föryngrad och förnyad genom en stämning af ungdomlig lifsbetagenhet, frisk och vek känsla, en vårligt fin och förtjusande naturskildring. Versen är mjuk och melodisk, stilen af en då utomordentlig lenhet och elegans. En prosasatir *Lögnens försvar* (1759, med Swift till förebild) och odet *Begärelsers bedräglighet* visa en annan och ändrad stämning, men äfven ett aftagande i skaldekraft. Från hans senare år är dikten *Daphne*, som är den första rimmade erotiska novellen i vår litteratur. Annars var det endast åren 1753—63, som C. egnade sig åt diktningen, och hans vittra kvarlåtenskap är mycket liten. Under sin Parisvistelse gjorde han ett utkast till en opera. *Rustan och Mirza*, som delvis skulle utarbetas af hans sekreterare, Lidner, men han utgaf aldrig sitt verk, enär — enligt hvad han skref till Oxenstierna — Lidner i ett otryckt företal till "Medea" antydt, att de ställen han upptagit ur "Rustan", som "en långt högre, långt vittrare hand omarbetat", voro hans egna, som han egde rätt bruka efter behag, "liksom man kan rifva ner sitt hus och med de gamla stenarna bygga ett nytt"(?). Antagligen hade dock äfven creutziska stycken följt med i "Medea", särskildt bland operans idylliska och rent visartade beståndsdelar, solosånger och körer af mera vek art, möjligen äfven den rent lyriska pärlan "O yngling, om du hjärta har". (Jfr Karl Warburgs "Medea", 1888.) Kellgren, som hört C. recitera verser därur, berömmer dem högeligen.

I Åbo, Stockholm och under den långa vistelsen i utlandet förvärfvade C. en vidsträckt bildning. Älskvärd och snillrik, som han var, förvärfvade han allestädes aktning och tillgifvenhet. Voltaire hyste det lifligaste intresse för honom, Marmontel tillhörde hans närmaste vänner och var hans hänförde beundrare. Bland hans umgängesvänner i Paris voro vidare Necker och Turgot, d'Alembert och Buffon; han gynnade tonsättaren Grétry och vidmakthöll de lysande traditionerna från föregående svenska ambassadörer, som E. Sparre och K. G. Tessin. Emellertid gjorde han kolossala skulder, dem Gustaf III betalade, och det berättades många anekdoter om hans slösaktighet och tankspriddhet. Hjälpsam och välvillig, kom han många nödställda landsman till bistånd, bland andra just Lidner. — C:s dikter äro intagna i "Vitterhets-arbeten af Creutz och Gyllenborg" (1795; 2:a uppl. 1812) samt särskildt utgifna i Hälsingfors 1862. "Atis och Camilla" är flera gånger utgifven, senast 1902 med anmärkningar af B. Risberg. 1797 skref Franzén "Sång öfver grefve Gustaf Philip Creutz", och när Svenska akademien 1835 lät slå en medalj öfver C., författade Franzén likaledes hans minnesteckning (i Sv. akad:s handl. XVI, 1836). Se vidare Atterbom, "Svenska siare och skalder", III (2:a uppl. 1862), R. F. von Willebrand, "Förhandl. och upps., utg. af Sv. literatursällskapet i Finland" (1900), och O. Levertin, "Svenska gestalter" (1903). (B—n B.)

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

8. Karl Magnus C., sonsons sonsons son till Johan C., grefve, finsk ämbetsman, historisk författare, f. 1821 på Malmgård, Perno socken, östra Nyland, blef student 1838, filos. kand. 1846, filos. lic. 1847 och filos. doktor 1850. Han vistades 1848—50 i Sverige för agronomiska studier och historiska forskningar, hvilka sistnämndas resultat publicerades i *Anjalaförbundet*, en på förut okändt material grundad undersökning, som utkom i Stockholm 1848 under pseudonymen Maunu Malmanen, och *De monasterio Vallis Gratiæ* (1850; akademisk afhandling, under titeln *Birgittinerklostret i Nådendal, historiskt utkast*, införd i tidskriften Suomi för 1849). Sedan C. under en följd af år egnat sig åt skötseln af sitt vidsträckta gods Malmgård och åt kommunala värf, gjorde han sig från början af 1860-talet bemärkt i det uppspirande politiska lifvet. Han var medlem af 1861 års myntkommitté och af januariutskottet 1862 samt anförde 1863 en deputation af herremän och bönder, som till Alexander II i Hälsingfors framförde en tacksägelse för sammankallandet af 1863 års landtdag. Han var en af ridderskapets och adelns mest frisinnade talare vid landtdagen 1863—64 och verkade tillika såsom utskottsmedlem i stats- och ekonomiutskotten. Kort därpå inträdde han i statstjänst, i det att han 1864 blef tillf. och 1866 ord. guvernör i Åbo och Björneborgs län. Han deltog i 1867 års landtdag, var medlem af grundlags- och statsutskotten, men ingrep, bunden af sin ställning såsom troman, mindre än vid det föregående ständermötet i debatterna. C., som blef medlem af Finska historiska samfundet vid dess stiftelse 1875, vinnlade sig under sin långvariga tjänsteverksamhet i Åbo om vårdandet af stadens historiska minnesmärken. Äfven till stadens förskönande bidrog han. På fädernegodset Malmgård uppförde han ett vackert slott. Sedan han 1889 erhållit afsked från guvernörsämbetet, flyttade han till Malmgård, där han dog 1893. M. G. S.

Creutzer [krö'jtser; af ty. *kreuzer*, se d. o.], ett kopparmynt (af 9:e storleken och 5 ort = 21,25 gr. i vikt), hvilket 1632 slogs i Säter och Nyköping för aflöning af de svenska trupperna i Tyskland. Af 8,000 skeppund koppar slogos 51,200,000 1-creutzerstycken, motsvarande tillsammans 568,888⅔ rdr specie. Detta utgör den största kopparmyntning af rundmynt, som någonsin egt rum i Sverige. Det var vid lifsstraff förbjudet att utsläppa myntet inom landet.

Creux-de-Champ [krö-də-ʃã'], vacker dal i schweiziska kantonen Vaud, vid foten af Diablerets. 1,370 m. ö. h. Där upprinner Grande-Eau.

Creux-du-Vent [krö-dy-vã'], mindre riktigt Creux-du-Van, en mycket besökt kraterlik bergskittel, bildad genom erosion och förvittring, i schweiziska kantonen Neuchâtel, 6 km. v. om Neuchâtelsjön. De kitteln omgifvande klippkanterna stiga i Soliat till 1,467 m. ö. h.

Creuz [kre-üds'], Cabo de. Se Creus.

Creuzé de Lesser [krösē də läsē'], Auguste François, baron, fransk skald, f. 1771, d. 1839, var medlem af lagstiftande kåren under kejsardömet samt prefekt under restaurationen. Bland hans verk må nämnas poemet *Chevaliers de la Table-ronde* (1812), *Romances du Cid* (1814 och 1823) samt (i förening med Roger) komedierna *Le secret du ménage* (1811; "De gifta eller Missvårda ej behaga" 1832) och *Le nouveau seigneur de village* (1[illegible] "Den nye egendomsherren", 1818; i ny öfversättning af F. A. Dahlgren 1861).

Creuzer [krö'jtser], Georg Friedrich, filolog och fornforskare, f. 1771 i Marburg, d. 18[illegible] blef 1802 professor i sin födelsestad och 180[illegible] Heidelberg, där han 1807 grundade ett filologiskt seminarium och 1808 tidskriften "Heidelberger jahrbücher". 1848 nedlade han såsom emeritus sin ämbete. C:s förnämsta arbete är *Symbolik und Mythologie der alten völker, besonders der griechen* (1810—12; 3:e uppl. 1836—43), hvilket på grund af de däri framträdande synkretistiska åsikterna framkallade en liflig polemik mellan C. å ena sidan och G. Hermann, Voss, Lobeck, Pott m. fl. å andra. Bland hans upplagor af klassiska författare intager Plotinos' "Opera omnia" (1835) ett framstående rum. Af C:s öfriga skrifter äro de tidigare sammanförda i hans *Deutsche schriften* (1[illegible]—54) och i *Opuscula selecta* (1854).

Creuzot, Le [lə kröså']. Se Creusot.

Crevaux [krəvå'], Jules Nicolas, fransk sande, f. 1847 i Lothringen, med. doktor 18[illegible] utmärkte sig under kriget s. å., blef marinläkare och fick 1876 af franska regeringen uppdrag att undersöka franska Guyana. I juli 1877 anträdde han sin första resa, på hvilken han genom fullkomligt obekant område färdades från Maroni till Tumuc-Humacbergen till Jary och Amasonfloden. En andra expedition (1878—79) utgick från Ipok öfver Tumuc-Humacbergen till Jary, därifrån till Paru, på hvilken han kom till Amasonfloden, gick sedan uppför denna och Içа till foten af Anderna, hvarifrån han återvände längs Yapura. En stor del af dessa vattendrag undersöktes därvid för första gången. En tredje resa (1880) hade till undersökningen af Orinocos västra biflöder. På expedition med afsikt att undersöka vattenskillnaden mellan Paraguay och Amasonfloden blef C. 1[illegible] vid Ipantipucú vid Pilcomayo öfverfallen af [illegible] indianer och med nästan hela sitt följe mördad. [illegible]samling af hans reseberättelser utkom s. å. [illegible] titeln *Voyages dans l'Amérique du Sud*. Med S[illegible] och Lucien Adam bearbetade C. *Grammaires, vocabulaires roucouyenne, arrouaque, piapoco* (1883). Efter hans död utgaf geografiska sällskapet i Paris *Fleuves de l'Amérique du Sud 1877—79* (40 kartor, med C:s biografi af G. Re[illegible] 1883).

Crevé (fr., af *crever*, spräcka sönder), en vid [illegible]ning förekommande teknisk term, hvarmed betecknas användandet af outspädd salpetersyra i st. f. [illegible]eljest vanliga, mer eller mindre svaga blandningar. Crevén användes *endast* till inbitandet af de [illegible]kraftigaste valörerna i den under arbete varande plåten. Sättet anlitas allmänt och med stor kärlek af i synnerhet de moderne franske landskapsetsarna. A. T.

Crewe [krö'], stad i engelska grefsk. Ches[illegible] 32 km. från staden Chester. 42,075 inv. (19[illegible] Viktig järnvägsknut. I C. finnas London—Northwestbanans storartade verkstäder, som sysselsätta 7[illegible] personer med framställning af stål och byggnad af lokomotiv och järnvägsvagnar.

Crève-cœur [krävkör], fr., hjärtesorg, bekymmer, förtret.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ève-cœur [krävkör], berömd fransk hönsras, kt särskildt som göddjur.

evecœur [krävkör], by i nederländska prov. l-Brabant, vid Dieze och Maas, för ett fäste dt 1587 af holländarna), om hvars besittning ndare, spanjorer och fransmän ofta kämpat.

evette [krəvä't], *zool.*, franska namnet på *ajon vulgaris*, en art räkor.

evillente [krevilje'nte], stad i spanska prov. nte, på södra sidan af Sierra de C. (580 m.), järnvägen Alicante—Murcia. 10,726 inv. 0). Vinodling, flätverk af espartogräs.

e'vola d'O'ssola, by i italienska prov. Novara, ngången till Vedrodalen och nordligaste änden soladalen, där vägar från Simplon, Griespasset t Gotthard skära hvarandra.

ibbage [kri'bidj], ett i England och Amerika mmande kortspel.

icētus, *zool.* Se Hamstersläktet.

ichton [krāi'tn], James, med binamnet "the rable" (den beundransvärde), engelsk lärd, f. i Skottland, blef uppfostrad jämte prins Jakob (Jakob I) af den lärde Buchanan. Det påstås, att han vid tjugo års ålder talade och skref tjugo olika språk samt därjämte var sin tids ypperste man i ridderliga idrotter. Under sina vidsträckta resor utmanade han flera bland samtidens lärdaste män till vetenskapliga disputationer och vann alltid segern. Sedan han i tvekamp dödat Italiens farligaste stråtröre, blef han guvernör för hertigens af Mantua son, Vincenzo di Gonzaga, af hvilken han ss ha blifvit lönnmördad, ehuru detta icke är vadt; han lefde ännu 1 mars 1585, men var död

ichton [krāi'tn], William, industriidkare, f. i Leith i Skottland, inkallades 1850 såsom inkonstruktör till Åbo. 1854 blef han ledande jör vid ryska marinstyrelsens mekaniska verkstad pino nära Petersburg. Härigenom erhöll C. förser inom de ryska marinkretsarna och fick, sedan 1862 inköpt en mekanisk verkstad i Åbo, mot- en mängd beställningar af krigsfartyg, särskildt dbåtar, för ryska marinens räkning. Verkn, som snart blef den förnämsta i Finland, har t en stor mängd ångbåtar och är fortfarande, r firma W:m Crichton & C:o, leverantör till ryska nen. C., som var brittisk vicekonsul i Åbo, därstädes 1889. T. C.

icket [kri'kit]. Se Bollspel, sp. 1020—22.

icklade [kri'klēd], gammal stad i norra delen ngelska grefskapet Wilts, vid Thames. 5,816 (1901).

i'dola, Monte, berg i venezianska alperna, Pieve di Cadore. 2,581 m. högt.

ieff [kri'f], stad i skotska grefsk. Perth, pitt belägen vid Earn och foten af Grampianen. 5,208 inv. (1901). Vattenkuranstalt. Lärftylleindustri.

Crillon [krijä'], fransk adlig släkt, en gren af den piemontesiska ätten Balbes, inkom i Frankrike på 1400-talet och bar sitt namn efter godset C. i depart. Vaucluse. Ätten fick 1725 hertiglig värdighet och utdog 1870.

1. Louis de Balbes de Berton de C., kallad "Le brave" (den tappre), krigare, f. 1541 i Provence, tog sig namnet C. och gaf det en sådan glans, att äfven hans släktingar upptogo det. Han tjänade först under Frans af Guise och aflade glänsande tapperhetsprof vid Calais' eröfring från engelsmännen (1558). I de 1562 upplossande hugenottkrigen var han hofvets anhängare. 1570 lämnade han Frankrike för att i egenskap af maltes-riddare kämpa mot turkarna och tog en lysande del i sjöslaget vid Lepanto (1571). Bartolomeinattens grymheter (1572) gillade han icke. 1573 följde han Henrik III till Polen och stod efter bådas återkomst till Frankrike (1574) troget på denne konungs sida mot hugenotterna och den af Guiserna ledda ligan, men visade med afsky ifrån sig Henriks uppdrag att mörda hertigen af Guise. Efter Henrik III:s död (1589) kämpade han för Henrik IV och var äfven denne konungs vän. Död 1615. C. var sin tids Bayard; Henrik IV kallade honom "den tappre bland de tappre".

2. Louis, hertig af C., krigare, f. 1718, kämpade, i fransk tjänst, 1733 i Italien och 1742 i Tyskland samt blef under sjuåriga kriget (1756—63) generallöjtnant. Till följd af en tvist med franska ministären gick C. 1762 i spansk tjänst. I Spanien fick han efter den af honom verkställda eröfringen af Minorca (1782) titeln hertig af Mahon (efter öns hufvudstad) och blef sedermera generalkapten i Murcia och Valencia. C. utgaf *Mémoires* (1791), hvari han visar sig som en förträfflig kännare af krigskonsten. Död 1796.

3. Louis Antoine François de Paule de C., den föregående son, hertig af Mahon, f. 1775, var först i spansk tjänst, men tjänade 1795—97 som frivillig under Moreau. 1807 blef han generalkapten öfver Baskiska provinserna. Efter Ferdinand VII:s tronafsägelse (1808) trädde han, enligt dennes önskan, i Joseph Bonapartes tjänst, men blef likväl efter Ferdinands återuppstigande på tronen (1814) landsförvisad och bosatte sig då i Frankrike. Död 1832.

4. Marie Girard Louis Félix Rodrigues Berton de Balbes, den föregående brorson, hertig af C., fransk general, f. 1782, inträdde 1814 i Ludvig XVIII:s garde och deltog såsom öfverste för ett infanteriregemente i spanska fälttåget, under hvilket han utmärkte sig genom besittningstagandet af Sanlúcar och Algeciras samt utnämndes till generalmajor. 1820 efterträdde han sin fader som medlem af pärskammaren, där han ådagalade stor hofsamhet och aktning för "chartan". Efter julirevolutionen (1830) slöt han sig till den nya dynastien, men deltog, alltifrån utbrottet af

1848 års revolution, ej i det offentliga lifvet. C. var den siste af sin ätt och dog 1870.

Crime [krim], fr., brott. Se Délit.

Crimen (lat., af *ce'rnere*, undersöka), beskyllning; brott, missgärning. — *Crimen læsæ majestátis*, majestätsbrott, förbrytelse mot en monarks person eller mot den högsta öfverheten; statsförbrytelse, högförräderi.

Cri'minil, Reventlow-C., holsteinsk adelsslägt, härstammande från en fransk emigrant, markis le Merchier de C., hvilken 1796 kom till Holstein. Denne gifte sig där med en grefvinna Schimmelmann och fick med henne två söner, hvilka 1815 adopterades af sin morfaders svåger, en Reventlow, och 1820 af danska regeringen fingo namn och vapen som grefvar af Reventlow-C. — 1. Joseph Carl le Merchier, grefve af Reventlow-C., f. 1797, blef 1842 president i det slesvig-holsteinska kansliet och tillika regeringskommissarie i den slesvigska ständerförsamlingen. Som ifrig slesvig-holsteinare samverkade han troget med ståthållaren, prins Fredrik af Augustenborg, och aflägsnades samtidigt med denne, 1846. Därefter blef han öfverpresident i Altona, slöt sig 1848 till upproret och dog 1850. — 2. Heinrich Anna le Merchier, grefve af Reventlow-C., den föregåendes broder, f. 1798, d. 1869, blef 1831 deputerad i det slesvig-holsteinska kansliet och 1842 utrikesminister samt var 1846—48 president för kansliet (efter brodern). Jan. 1852—dec. 1854 var han, som minister för Holstein och Lauenburg, medlem af den nya helstatsministären och tillhörde de s. k. lojale slesvig-holsteinarna, som visserligen önskade vidmakthålla förbindelsen med Danmark, men dock ville sammanknyta Slesvig och Holstein så nära som möjligt. E. Ebg.

Cri'mmitzschau. Se Krimmitschau.

Crinan-kanalen [kri'nän-], i Skottland, 14 km. lång, 3,65 m. djup, skiljer halfön Knapdale från Argylls fastland och åstadkommer en direkt förbindelse mellan Glasgow och den till Kaledoniska kanalen ledande Loch Linnhe.

Crin d'Afrique [krä dafri'k], fr., "afrikanskt tagel". Se Chamærops och Krollsplint.

Crinoidea, *zool.* Se Hårstjärnor.

Crinum L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Amaryllidaceæ*. De omkr. 60 arterna lefva i tropiska och subtropiska länder, i synnerhet i kusttrakter, och äro ståtliga liljor med hvita eller röda blommor. Många af dem odlas i växthus. G. L—m.

Crin végétal [krä veʃeta'l], fr., vegetabiliskt tagel. Se Caryota, Chamærops och Krollsplint.

Criöceras Leveillé (d'Orbigny), *paleont.*, ett inom de undre kritlagren förekommande ammonitsläkte (jfr Ammoniter), hvars skal är böjdt i en plan spiral, utan att vindningarna beröra hvarandra. Skalets yta är prydd med enkla, mera sällan grenade tvärribbor. A. G. N.

Cripple creek [kri'pl kri'k], stad i staten Colorado, vid västra foten af Pikes peak, 2,900 m. ö. h. 10,147 inv. (1900). Stora kross- och smältverk. C. uppstod 1891, sedan rika guldgångar påträffats i trakten. Till 1901 producerades guld för 118,75 mill. doll.

Crispalt, en 3,080 m. hög bergspets på gränsen mellan de schweiziska kantonerna Graubünden och Uri, en utlöpare från Glarner-alperna. Bredvid densamma ligger Piz Giuf, 3,098 m., den högsta toppen i denna grupp.

Cri'spi, Francesco, italiensk statsman, 4 okt. 1819 i Ribera på Sicilien, var från 1846 tid sakförare i Neapel, men slöt sig 1848 till revolution, som då utbröt i Palermo, samt var u rorsstyrelsens krigsminister till 1849, då han, i anledning af den bourbonska regeringens seger, måste fly till Piemonte, uttryckligen utesluten från den allmänna amnesti, som beviljades. Invecklad i Mazzinis upprorsförsök i Milano 1853, måste C. äfven lämna Piemonte, flydde därifrån först till Malta, sedan till Frankrike och slog sig till sist ned hos Mazzini i London. 1859 återvände han till Italien, bes som förklädd agitator Siciliens städer, förberedar den planerade resningen, och deltog 1860 i Garibal tåg till ön, hvars förvaltning han sedan ordnade. Neapel var han Garibaldis sekreterare och för nå dagar utrikesminister samt motsatte sig förgäf Cavours politik att införlifva konungariket Bå Sicilierna i det nybildade italienska konungarik 1861 invaldes C. i italienska parlamentet, där h först företrädde sin gamla republikanism, men 18 förklarade sig acceptera monarkien och som skäl d för uttalade de ryktbara orden: "Monarkien före oss; republiken skulle söndra oss". Sin ändri hållning motiverade han ytterligare i broschyr *Republica e monarchia* (1865). C. blef nu en den konstitutionella vänsterns ledare och valdes 18 till deputeradekammarens president. Under en 18 företagen förtrolig mission till London, Paris Berlin knöt han personliga vänskapsband med Gl stone och Bismarck. Sedan hans politiske motst dare Nicotera, genom sitt modiga försök att in ordning på Sicilien, ådragit sig syditalienarnas ov och måst lämna sin post såsom utrikesminister, b C. hans efterträdare 28 dec. 1877. Under sin dagar långa ministertid lyckades han bl. a. för kardinalkollegiet att efter Pius IX:s död hålla k klaven i Rom, hvarigenom det nya konungarik prestige ej obetydligt stärktes. En mot C. framstä ärerörig beskyllning för tvegifte och en däraf i anledd skandalös rättegång — genom hvilken h medborgerliga anseende fick en svår knäck — ni gade honom att redan i mars 1878 utgå ur mi stären. C. frikändes af domstolen därför att h första, 1853 på Malta ingångna, äktenskap ans ogiltigt på grund af ett formfel.

Efter sitt nödtvungna utträde ur ministären fort C. att vara en af vänsterns ledare och dess för talare i kammaren. I april 1887 inträdde han sås inrikesminister i Depretis' kabinett, och efter Dep tis' afgång vardt C., med bibehållande af inrik portföljen, konseljpresident och utrikesminister i juli s. å.). Han höll fast vid och sökte ytterlig stärka den intima förbindelsen med Tyskland o Österrike ("trippelalliansen") af farhågor för Fra rikes afrikanska politik (särskildt annekteringen

s), besökte 1887 Bismarck på Friedrichsruh, de med Frankrike inledda förhandlingarna en handelstraktat och afböjde en inbjudan talien att deltaga i 1889 års världsutställn i Paris, hvilket åtrog honom häftiga an- från hans forne partivänners, radikalernas, franska pressens sida, samt förmådde Italien rkasta sig ofantliga bördor för stärkande af rsväsendet. Den redan förut svåra finansiella ingen förvärrades ytterligare genom Italiens gande i Europas stormaktspolitik. Då C. på grep sig an med statsfinansernas ordnande ör detta ändamål indrog en mängd sysslor och og nya pålagor, förenade sig högern och en del af vänstern emot honom, och en för C. nsam dagordning i en budgetfråga medförde hans 31 jan. 1891), påskyndadt af det utmanande han vid detta tillfälle förde äfven mot högern. par månader förut hade C. (nov. 1890) vid en ankomst i Milano med tyske rikskanslern ivi ytterligare stärkt alliansen med Tyskland. tertog sin sakförarverksamhet i Rom och höll ågot tillbaka i deputeradekammaren. Dock bi- han mycket till ministären Rudinis fall i maj , och sedan konseljpresidenten Giolitti afgått Zanardelli ej kunnat fullgöra uppdraget att a en ministär, bildade C. ånyo ett kabinett (15 1893). Med anledning af den mindre lyckliga g han i kammaren hade med sitt förslag om ttande af ett utskott för utarbetande af refor- inom förvaltningen begärde han i juni 1894 tsked, men rekonstruerade s. m. sitt kabinett. ndgick (16 juni 1894) lyckligt ett anarkistiskt attentat. Grundligt skakades hans ställning, iolitti i dec. 1894 framdrog dokument, som nhållits vid processen mot den 1893 samman- nde Banca romanas styresmän och hvilka på- s skola bevisa, att C. mottagit betydliga sum- af nämnda bank och äfven gjort sig skyldig till ljning af ordnar. C. hindrade sakens dragande offentlig debatt genom att ajournera kammaren ät rättsligt åtala Giolitti för smädelse. För de ter infallande parlamentsvalen vidtog C. en rad ldsamma åtgärder med det resultat, att rege- n i den nya kammaren (juni 1895) erhöll en ssande majoritet. Alla ministrarna återvaldes; l valdes C. i 9 kretsar. C. var icke längre en itutionell regeringschef; han var Italiens dik- , lika hatad af högern, de klerikale och radi- na, af de sistnämnde ej minst för den hän- sa stränghet, med hvilken han undertryckte cialistiska oroligheterna på Sicilien. De per- nga beskyllningarna mot premiärministern åter- epades i våldsammaste form af den radikale kern Cavallotti. För att besvärja stormen sökte genom fullföljande af en djärf, men ruine- e eröfringspolitik i Abessinien skaffa det utmat- landet krigisk ära. Men då italienarna under al Baratieri 1 mars 1896 ledo det förkrossande slaget vid Adua, såg sig C. nödsakad att begära tsked (5 mars), som beviljades. Hans medde- darom i deputeradekammaren framkallade ur- a bifallsrop, och under en skur af skymford ade han salen. Hans efterträdare blef Rudini. stundligt ånyo upplykande anklagelserna mot rande hans förhållande till åtskilliga banker, ledde deputeradekammaren att mot slutet af år 1897 tillsätta en parlamentarisk undersöknings-kommission, hvilken i mars 1898 inkom med sitt betänkande. Detta fritog honom ifrån kriminellt straffbara förbrytelser, men föreslog ett uttalande af klander öfver hans åtgärd att vid sitt ämbetstill-träde 1893, då han fann fonden för hemliga ut-gifter tom, låta en bank förskottera nödiga medel mot sedan skeende månatliga afbetalningar, i den mån statsmedel inflöto till fonden. Kammaren biträdde förslaget, men afslog radikalernas förslag om åtals anställande. C. nedlade nu sitt parlamentsmandat, men återvaldes (i apr. s. å.) med öfverväldigande majoritet af sina valmän i Palermo. C. afled i Neapel 12 aug. 1901, efterlämnande minnet af en glödande patriot och skicklig administrator, med rätta prisad för kraft och konsekvens som statsman, men också med fog tadlad för att sällan ha varit nogräknad med de medel han använde för sina syftens främjande. Om den crispiska politikens inflytande på Italiens öden ha värdesättningarna varit ytterligt skiljaktiga. Litt.: Riccio, "Francesco C." (Turin 1887), Narjoux, "Francesco C." (Paris 1890), L. Fortis, "C., note biografiche" (1895), Barth, "Crispi" (2:a uppl., Leipzig, 1896), och Stillman, "Francesco C., insurgent, exile, revolutionist and statesman" (London 1899). (V. S—g.)

Crispin [krispä'], namnet på en betjäntroll i franska lustspelet under slutet af 1600-talet och förra hälften af 1700-talet.

Crispiniänus. Se Crispinus.

Crispinus och Crispiniänus, tvenne bröder, italienska helgon och martyrer, härstammande från en ädel romersk släkt. Under den diokletianska förföljelsen mot de kristne flydde de till Soissons, där de slogo sig ned såsom skomakare. 287 häktades de och kastades i en kittel med sjudande bly. De betraktas såsom skomakarnas skyddspatroner. Det berättas om dem, att deras nitälskan för de fattige gick så långt, att de stulo läder af välmående garfvare för att göra skodon åt de behöfvande. Därför kallas också välgärningar, som visas på andras bekostnad, för "crispinader". 25 oktober är deras åminnelsedag. (J. Hdr.)

Crispinus, pseudonym. Se Riis, C. P.

Cri'spus, Konstantin den stores äldste son, f. troligen 307 e. Kr., fick år 317 titeln "cæsar" och erhöll som helt ung förvaltningen af Gallien. Vid nedre Rhen besegrade han 320 frankerna. I striden mot Licinius 323 förde C. med framgång befälet öfver faderns flotta och bidrog kraftigt till segern i Hellesponten. 326 lät Konstantin döda sin begåfvade och ridderlige son på grund af en måhända obevisad misstanke om att han stått i brottsligt förhållande till sin styfmoder, Fausta. (H. Sgn.)

Crista'l, pseudonym. Se Germa, M.

Crista'llo, Monte, bergstopp i Syd-Tyrolens dolomitalper. Höjd 3,199 m.

Cristate'lla, *zool.*, ett släkte i sötvatten lefvande mossdjur. Kolonien har formen af en utdragen skifva, på hvars öfre yta de enstaka djuren sitta i ovala, koncentriska kretsar. Koloniens undre sida är utbildad till en kontraktil fotskifva, med hvars tillhjälp kolonien förmår att förflytta sig. L—e.

Cristiernin, Harald af (före adlandet Christiernin), amiral, f. 24 dec. 1751 i Västergötland, ingick efter att en tid hafva seglat på handelsfartyg 1769 vid örlogsflottan och blef 1776 major vid amira-

litetet. 1777—80 tjänstgjorde han i engelska marinen. Sistnämnda år beordrades han att som fregattchef taga under konvoj alla genom Öresund utgående svenska handelsfartyg. Sedermera utmärkte han sig genom mod och skicklighet under flera sjöexpeditioner. Efter hemkomsten från en expedition till Marokko blef han 1783 adlad. 1785 utnämndes han till öfverstelöjtnant. I slaget vid Hogland (1788) eröfrade han det ryska skeppet ”Vladislav”, det första ryska linjeskepp, som blef taget af svensk hand. För denna bragd utnämndes han till öfverste. Kort därefter strandade hans skepp; han själf blef tagen till fånga af ryssarna, men utlöstes efter freden i Värrälä (1790) och utnämndes 1795 till konteramiral. Död 1 maj 1799. Själf en grundlig sjöman, egde C. en sällspord förmåga att dana sjöofficerare.

Cristinos, politiskt parti i Spanien. Det fick sitt namn efter konung Ferdinand VII:s änka Maria Kristina, som i egenskap af regentinna efter sin gemåls död, 1833, förde styrelsen under sin dotter Isabellas minderårighet. Partiet utgjordes af anhängare till drottning Isabellas tronföljd och till de liberala reformer, som regentinnan lät genomföra, samt understödde henne mot carlisterna (don Carlos' anhängare). Efter 1840, då regentinnan nödgades nedlägga styrelsen, försvann partiet.

Cristo'fori, Bartolommeo, italiensk instrumentbyggare, f. 1655 i Padova, d. 1731, var klaverfabrikör först i sin födelseort och senare i Florens, där han 1716 tillika var konservator för Ferdinands af Medici instrumentsamling. C. är den verklige uppfinnaren af ”hammarklaveret” eller, som det nu kallas, pianofortet, hvars uppfinning länge tillskrefs tysken Schröter. Den epokgörande uppfinningen finnes beskrifven 1711 af Maffei uti ”Giornale dei letterati d'Italia”. Jfr Pianoforte. A. L.

Critērium, Kriterium (grek. *kritērion*, medel till att bedöma), *filos.*, det kännetecken, hvarpå något kan igenkännas. — *Criterium vēri*, lat., kännetecken på sanningen (af någonting).

Crittenden [kri'tnden], John Jordan, nordamerikansk statsman, f. 1787 i Woodford county, Kentucky, blef helt ung praktiserande advokat, deltog som frivillig i 1812—15 års krig mot England och återtog sedan sin sakförarverksamhet i Kentucky. Han invaldes 1816 i nämnda stats legislatur, representerade 1817—19 och 1835—41 densamma i Unionens senat och var från 1819 bosatt i Frankfort. 1841—42 var C. attorney general under presidenten Harrison, efterträdde 1842 i senaten sin vän och meningsfrände Henry Clay, var ånyo attorney general (under presidenten Fillmore) 1850—55 samt tillhörde därefter senaten 1855—61. C. var en af whig-partiets mest framträdande män, hyste en starkt nationell uppfattning och sökte efter Clays död trygga dennes verk genom att i den nationella sammanhållningens intresse åvägabringa en ny kompromiss i slaffrågan. Vid 1860 års presidentval verkade han för det ”konstitutionella” partiets kandidat, Bell, men lämnade efter krigets utbrott Lincoln stödet af sin stora auktoritet inom mellanstaterna, särskildt Kentucky. I dec. 1860 hade han, för att hindra den hotande brytningen mellan nord- och sydstaterna, framställt ett medlingsförslag (”Crittenden compromise”) af innehåll, att till unionsförfattningen skulle fogas två tillägg, enligt hvilka slafveriet skulle förbjudas norr om 36° 30′ n. br. (”Missouri-kompromissens” inskrifvande författningen) och i öfrigt nya stater skulle få u tagas i Unionen, vare sig deras författningar till eller förbjödo slafveri. Kort efter det hans senato mandat utlupit (4 mars 1861), invaldes C. i rep sentanternas hus och formulerade där krigets sy i en berömd resolution, hvilken med alla röster i 2 antogs 19 juli 1861, till att ”försvara och u rätthålla författningens supremati samt bevara Un nen utan förminskning af staternas rättigheter Sin medlande ställning trogen, sökte den ålderstig statsmannen i det längsta förhindra befriade neg slafvars användning som soldater i unionsarm Han afled utanför Frankfort 30 juli 1863. — En hans söner, George Bibb C., f. 1812, d. 18 tjänade som generalmajor i de konfedererades arm förlorade vid ett misslyckadt anfall på general T mas vid Fishing creek i Kentucky (19 jan. 18 hela sitt artilleri och nedlade därpå sitt befäl att i stället tjäna som frivillig. Efter kriget v han 1867—71 Kentuckys statsbibliotekarie. — annan son, Thomas Leonidas C., f. 18 d. 1895 (?), var brigadgeneral på den unionella sid och utmärkte sig under Buell och Rosecrans i st derna vid Stone river och Chickamauga. V. S-

Crive'lli, Uberto, påfven Urban III:s ursprun liga namn.

Crive'lli, Carlo, italiensk historiemålare (ve zianska skolan), f. mellan 1430 och 1440 i Venez var verksam därstädes 1468—93. Påverkad de dekorativa elementen i arbeten ur de murar och padovanska skolorna, skapade C. ett n målningssätt, i det att han, understödd af fint färgsinne, i sina i tempera utförda alt målningar utbildade ett slags tapet- och gl måleristil, öfverlastande sina bilder med sir återgifna, lysande accessoarer, bl. a. genom kostig användning af guld, som han ibland anbra i starkt upphöjdt arbete. Detta målningssätt, i hv ket bisakerna — arkitektoniska detaljer m. m. intaga första och figurerna själfva blott andra pl met, utgjorde naturligtvis en stor öfverdrift. n C:s taflor präglas emellertid af en beundransvä festlig glans och en glädtig stämning, ett skimra ljus. — En stor del af hans målningar har kommit England, där de skattas högt. I nationalgalleri London ses t. ex. af hans hand ett *Altare* (d 1476) och *Bebådelsen* (1486). O. G.

Crkvenica [tsrkveni'tsa]. Se Cirkvenica.

Crnagora [tjä'r-nagora], ”svarta berget”, serbiska namnet på Montenegro.

Crny [tjä'rni], serbisk släkt. 1. Georg P trovitj C. Se Kara-Georg. — 2. Ale ander Karageorgevitj C. Se Kar georgevitj.

Croce [krå'tje], Giovanni, italiensk tonsätta f. omkr. 1557 nära Venezia, d. 1609 därstädes, fi 1603 kapellmästare vid Markuskyrkan, hålles en af venezianska skolans mest betydande tonsätta Af hans arbeten finnas i behåll fem- och s stämmiga madrigaler, tre- och fyrstämmiga canzon ter, humoristiska fyr- till sjustämmiga sånger s af kyrkliga kompositioner mångstämmiga mäss motetter, psalmer och magnifikat m. m.

Croce [krå'tje], Benedetto, italiensk skr ställare, f. 25 febr. 1866 i Pescasseroli, Abruzz Molise, studerade juridik vid universitetet i Ro

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

le sig sedan åt historiska, filosofiska och litte-
arbeten samt blef sekreterare i "Società napo-
di storia patria". C. har författat ett flertal
en i södra Italiens politiska historia, i de
konsternas och teatrarnas samt den neapoli-
a litteraturens historia, bl. a. *Il cunto de li*
(il pentamerone) di Giambattista Basile (1891),
storici sulla rivoluzione napolitana del 1799
uppl. 1897) samt ett tjugotal undersökningar
e politiska och litterära förbindelserna mellan
n och Spanien. C. har också utgifvit otryckta
en af de Sanctis, Spavento m. fl. samt en
grafi öfver Vico. Sedan 1893 har han väsent-
egnat sig åt filosofiska arbeten, af hvilka de
aste äro *La storia ridotta sotto il concetto gene-*
iell'arte (1893; 2:a uppl. 1896), *Materialismo*
o ed economia marxistica (1899; fransk öfv.
, *Estetica come scienza dell' espressione e*
istica generale. I. Teoria. II. Storia (1902;
ppl. 1904; fransk öfv. 1904, tysk öfv. 1905),
rbete, hvars inflytande på språkvetenskapen
märkes hos t. ex. Karl Vossler, och *Linea-*
di una logica come scienza del concetto puro.
och med 1903 utger C. "La critica, rivista
tteratura, storia e filosofia", där han själf
erat en längre följd afhandlingar om italiensk
atur under 1800-talets andra hälft. Jämte G.
le utgifver C. också en samling "Classici della
ia moderna", till hvilken han lämnat en öfver-
ing af Hegels filosofiska encyklopedi. — C. har
öfversatt till italienska arbeten af A. Ch. Leff-
öfver hvilken han vid hennes bortgång skref en
r biografisk uppsats. R—n B.

Crocidúra, *zool.*, fältnäbbmussläktet. Se Näbb-
sen.

Crocodilia, *zool.* Se Krokodildjuren.

Crocodilus, *zool.* Se Krokodildjuren.

Croco'sma, *bot.* Se Tritonia.

Cro'cus, *bot.* Se Saffran.

Cro'cus metallórum (lat.), metallsaffran, en af
isterna använd benämning å vissa brunröda
föreningar, t. ex. *crocus Martis*, järnoxid, och
Veneris, kopparoxidul. — Benämningen *cro-*
Martis eller endast *crocus* förekommer ännu så-
teckning för hård, finpulveriserad järnoxid,
d såsom poleringsmedel för glas, stål, finare
ndelar (till urverk) o. s. v. Sådan järnoxid
vanligen polerrödt och framställes genom
ning af järnvitriol. Andra gamla namn härå
lkotar och *caput mortuum* (se d. o.).

Crœsus [krēsus], lat. Se Kresus.

Crofter [krå'fte], eng. (af angls. *croft*, litet jord-
), benämning på smärre årsarrendatorer i skot-
ögländerna, afkomlingar af de forna klanerna.
s voro förr utbredda öfver en stor del af Skott-
men ha numera i låglandet utträngts af större
egods om 60—80 har. Crofters utgöra emeller-
u majoriteten af befolkningen på Hebriderna,
- och Shetlandsöarna samt i grefskapen Ross,
ll, Sutherland, Inverness och Caithness. Ända
745 innehade crofters jorden i gemenskap med
leferna, med samfälld rätt till betesmark, fiske
akt. Men då feodalsystemet efter högländarnas
ssting försvann, började de forne klancheferna
lla crofters som arrendatorer utan någon rätts-
godsegarna inrättade stora farmer med får-
l och fördrefvo för detta ändamål crofters i tio-

tusental från de bördiga dalarna för att låta dem framsläpa en usel tillvaro vid hafskusten. Dessa hänsynslösa vräkningar i stor skala datera sig särskildt från 19:e årh:s början och nådde på hertiginnans af Sutherland egendomar en sorglig ryktbarhet. Alltefter som fårskötseln blef mindre lönande, omskapades i stället betesmarken mångenstädes till ofantliga jaktmarker. Bitterheten öfver detta behandlingssätt har varit synnerligen stark hos crofters, som ansågo sig ifrån klan-tiden ha lika stor rätt till jorden som de forne klancheferna; och på 1880-talet tog rörelsen hos dem — under inverkan från den irländska landligan — en mycket stark fart. 1884 konsoliderade sig den mäktiga *Highland land law reform association*, som framkallade åtskilliga oroligheter, och vid parlamentsvalen 1885 valdes 16 representanter för dess agitation. Regeringen hade redan 1883 för frågans utredande tillsatt en kommitté, hvars betänkande afgafs 1884; och 1886 antogs den första "Crofters act", supplerad af lagar 1887, 1888 och 1891. Genom dessa lagar, som förete stora likheter med den irländska jordlagstiftningen, förvandlades de små arrendena (å högst 30 pd st. i årsafkastning) i viss mån till ärftliga, i det att en crofter kan öfverlåta arrendet odeladt till någon medlem af sin familj. Å andra sidan har han ett års uppsägningstid, om han vill uppgifva arrendet, och får då godtgörelse för vidtagna förbättringar, hvarjämte han är tryggad vid bibehållandet af sin croft, så länge han uppfyller de väsentliga arrendevillkoren. Dock kan godsherrn expropriera hans mark för vissa offentliga ändamål. En af tre medlemmar sammansatt *Crofters' commission* utgör verkställande organ för lagen. Den eger bl. a. att fastställa skälig arrendeafgift (*fair rent*), då parterna ej kunna enas därom, efterskänka uppkomna restantier och utvidga crofters' jordområde. Genom en senare lag (1897) anslogs äfven en årlig penningsumma för upphjälpande af de små jordegarnas och fiskarnas ekonomi. Denna lagstiftning har i hufvudsak gjort slut på oron i högländerna, och det lilla jordbruket befinner sig därefter i större utveckling än storgodsen. Litt.: C. Guernier, "Les crofters écossais" (1897). (E. Hkr.)

Crofts [krå'fts], Ernest, engelsk målare, f. 1847 i Leeds, studerade i Düsseldorf och egnade sig åt militärmåleriet, till hvars förnämste representanter i England han räknas. Af hans arbeten må nämnas *Reträtt*, från fransk-tyska kriget 1870 (1874, i Königsbergs galleri), *Morgonen af slaget vid Waterloo* (1876), *Aftonen af slaget vid Waterloo* (1879), *Marlborough efter slaget vid Ramillies* (1880), *Karl I på väg till schavotten* (1883) och *Napoleon lämnar Moskva* (1887).

Croisade [krωašaˈd], fr. (af *croix*, kors), korståg, i synnerhet till sjöss, kaperi; *fäktk.*, korsning, slingring.

Croisé [krωašē], fr. (eg. korslagd), *text.*, gemensam benämning på allehanda kypertväfnader.

Croisera [krωasēra]. Se Kroasera.

Croiset [krωašaˈ]. 1. Marie Joseph Alfred C., fransk hellenist, f. 5 jan. 1845 i Paris, blef 1867 docent vid école normale supérieure, utnämndes 1885 till professor i grekisk vältalighet vid faculté des lettres, där han vardt dekanus 1898, och vardt 1886 medlem af académie des inscriptions et belles-lettres. C:s *Xénophon, son caractère et son talent* (1873) prisbelönтes af franska akademien.

Ord, som saknas under C. torde sökas under K.

Han har vidare författat *La poésie de Pindare et les lois du lyrisme grec* (1880), *Histoire littéraire. Leçons de littérature grecque* (1884) samt i förening med sin broder, Maurice C., utgifvit en omfattande *Histoire de la littérature grecque* (1887—99; I och II i 2:a uppl. 1896—98, IV i 2:a uppl. 1899; af denna har han själf skrifvit andra och fjärde bandet samt första hälften af det femte) samt en för skolorna afsedd *Manuel d'histoire de la littérature grecque* (1901).

2. Maurice C., den förres broder, fransk hellenist, f. 20 nov. 1846, blef 1868 docent vid école normale supérieure, 1876 titulärprofessor och är numera professor i grekiska språket och litteraturen vid collège de France samt medlem af académie des inscriptions et belles-lettres. C. har författat *Les idées morales dans l'éloquence politique de Démosthène* (1874), *Essai sur la vie et les œuvres de Lucien* (1882) samt första och tredje bandet jämte senare hälften af det femte i den af honom och hans bror utgifna "Histoire de la litt. grecque". — Bröderna C:s verksamhet som lärare och författare har varit af den största betydelse för studiet af den grekiska litteraturen i Frankrike.

Croisset [krwasä'], Francis de, pseudonym för den franske dramatikern F. Wiener (se d. o.).

Croissy [krwasi], markis de. Se Torcy.

Croisy [krwaši], Aristide, fransk bildhuggare, f 1840, är mest känd genom den täcka gruppen *Le nid* (två barn, sofvande i en länstol, 1882, i Luxembourgmuseet) och har dessutom utfört flera monument, bl. a. öfver *Försvaret af Ardennerna* (Charleville) och general *Chanzy* (Buzancy), samt statyer och dekorativa arbeten. G—g N.

Croix, Sainte [sät krwa'], en Danmark tillhörig ö i Västindien.

Croix [krwa'], stad i franska depart. Nord, 3 km. s. v. om Roubaix, vid Marcq och Nordbanan. 15,909 inv. (1901). Tillverkning af yllevaror, kemikalier, papper m. m.

Croix, Ch. E. G. de la. Se Castries 2.

Croix d'augives [krwa' dåji'v], fr., *bygnk.* Se Ogive.

Croizette [krwasä't], Sophie Alexandrine, fransk skådespelerska, f. 1847 i Petersburg, där hennes mor var operadansös, debuterade 1869 på Théâtre français, var fäst vid denna scen till 1882 (som societär från 1873) och intog där en af de främsta platserna på fruntimmerssidan genom sin originella, ehuru ej särdeles fina eller själfulla talang och sin sinnligt bedårande skönhet. Hon innehade de flesta kokett- och kurtisanroller. 1885 gifte hon sig med amerikanske bankiren A. Stern. Död 1901.

Croker [krâu'kə], John Wilson, brittisk politiker och skriftställare af irländsk börd, f. 1780 i Galway, blef 1802 advokat och väckte 1804 uppseende genom sin teaterkritiska bok *Familiar epistles on the present state of the irish stage* och sin satir öfver Dublinsocieteten *An intercepted letter from Canton*. 1807 invaldes han i underhuset, slöt sig där till tories, men uttalade sig oförbehållsamt för katolikernas emancipation, bl. a. i broschyren *A sketch of Ireland, past and present* (1807), hvilken genast utgick i 20 upplagor och omtryckts senast 1884. Under Wellesleys frånvaro i Spanien tjänstgjorde C. som förste sekreterare för Irland och försvarade som sådan på ett lysande sätt hertigen af York mot anklagelsen för att ha sålt militära ämbeten. C. var 1809 en bland grundläggarna af skriften "Quarterly review" och lämnade där drag nästan till hvarje nummer ända till 1854 (u under åren 1826—31). Han utnämndes 1809 Perceval till sekreterare i amiralitetet, egnade med oerhörd flit åt denna syssla och blef snart sjä i detta ämbetsverk. Vid flera tillfällen vägrade emottaga erbjudna högre ämbeten, men utöfv inom torypartiets ledande inre krets, såsom förtro vän till Peel, stort inflytande. 1817 utgaf han populära historiska berättelserna *Stories from history of England for children* (mönstret för Wa Scotts "Tales of a grandfather"). C. hade gånger förgäfves tillrådt sitt partis ledare att genomföra en moderat parlamentsreform; 1830 gick han vid den wellingtonska ministärens fall vägrade efter den stora parlamentsreformen l att ånyo låta sig inväljas i underhuset. Hans siga uppträdande mot Macaulay i underhuset un förhandlingarna om parlamentsreformen förnä denne att vid många tillfällen hätskt angripa motståndare och särskildt med stor våldsamhet kr sera dennes edition af Boswells Johnson-biografi, utkom 1831. Äfven efter sitt utträde ur det akt politiska lifvet fortfor C. att påverka toryledar det var han, som gaf de nya tories namnet konservativa partiet". Sin vänskap med Peel b C. alldeles efter dennes öfvergång till frihand 1846. På sin gamle vedersakare Macaulay tog hämnd genom en för sin skärpa och bitterhet ber tad granskning af 1:a delen af dennes "Engla historia" (i "Quarterly review" 1849). Sina s år egnade C. åt att förbereda en upplaga af Po som ej var fullbordad, då han afled, 10 aug. 18 Bland hans arbeten märkas vidare några dikter ö historiska ämnen och en samling *Essays on the ea period of the french revolution* (1857), hvarjä han utgaf flera äldre engelska memoarer. — C. en mångkunnig och modig skriftställare, men i sina kritiska essayer alltför ofta i dagen partin nens bitterhet (bekant är t. ex. hans orättvisa i Keats). Också var han ständigt föremål för hätt mothugg från whigpartiet, men besvarade aldrig p sonliga angrepp. Disraeli lämnade efter hörsägen mycket osympatisk teckning af C. som Rigby "Conningsby", men C:s senaste biograf, Theod Martin i "Dictionary of national biography" ta honom energiskt i försvar mot Disraelis och Macaula anklagelser. Jfr L. J. Jennings, "Memoirs, diar and correspondence of the right hon. John Wil C." (3 bd, 1884). V. S—

Croker [krâu'kə], Thomas Crofton, irländ folklorist, f. 1798, d. 1854, var någon tid anstä vid brittiska marinförvaltningen och tillhörde 18 —32 underhuset. Hans förnämsta verk äro *Fa legends and traditions of the south of Ireland* (18 och 1827; 6:e uppl. 1882), *Legends of the la* etc. (1828), *Daniel O'Rourke* (1829), en historia minnande om Münchhausens äfventyr, *Barney Ma ney* (1832) och *My village versus our village* s.

Croker [krâu'kə], Richard, amerikansk poli ker, f. 1843 i Irland, kom i späda år till Ameri var en tid värdshusvärd, innehade från 1868 komm nala uppdrag och sysslor i New York samt vann m ket inflytande i det beryktade Tammanyförbund hvars enväldige ledare han var från Kellys död

då han störtades. Jfr Tammany so-
y.

Cro-Magnon [krå-manjä′], en grotta vid byn Eyzies
ska dep. Dordogne. Platsen är bekant genom
r 1868 af franske paleontologen Lartet (f. 1801,
71) där gjorda upptäckten af skelettdelar efter
uvial människoras, den s. k. Cro-Magnon-
n, som utmärkte sig genom högväxt och kraf-
estalt, långsträckt och rymligt kranium, hög
ullrig panna, bredt ansikte, tämligen framträ-
underkäkar, räfflade vadben m. m. Typen var
spridd öfver en stor del af Europa, från Skan-
iska halfön och ned till nordvästra Afrika.

Cromarty [krå′møti], förr grefskap i nordvästra
land, bestående af flera i grefskapet Ross kring-
la landstycken, och nu förenadt med detta
grefskapet Ross and C. På det östligaste
et, en halfö mellan Murray firth och Cromarty
ligger vid infarten till den senare staden C.
3 inv. 1901), som har en säker hamn och
d.

Come [krå̊u′m], John, engelsk målare, f. 1769
wich, d. 1821 därstädes, vanligen kallad "Old
e" till skillnad från sin son och lärjunge, John
nay C. (f. 1793, d. 1842), grundade 1805 i
flägsna, stillsamma hemort en landskapsskola,
wich society of artists". C. var autodidakt:
förebilder voro Ruisdael och Cuyp, men främst
lt den enkla naturen i hembygden, som han
ligt och kraftigt återgaf i fast, säker och om-
full teckning, med solid kunskap om de olika na-
teelserna och med känslig blick för det atmo-
ka. Det i hans målningar *nya* var just studiet
ftens verkan på föremålens färger. Intet i na-
syntes honom så obetydligt, att det ej hade rätt
n plats inom konstens stora rike. Man häpnar
hans taflor i nationalgalleriet i London, när
besinnar deras uppkomsttid, och tycker sig för-
d tillbaka till de bäste holländarnas mästerliga
. Dessa taflor äro *Mousehold heath nära Nor-*
. *Utsikt vid Chapelfields, Norwich, Landskap*
väderkvarn på en kulle samt *Berglandskap*
Wales. Äfven i South Kensington finnas goda
af mästaren. Monografi af Wodderspoon
). C. R. N.*

Cromer [krå̊u′mə], stad och hafsbad på norra
n af engelska grefskapet Norfolk. 3,776 inv.
). Vacker gotisk kyrka.

Cromer [krå̊mer], Martin, polsk historieskrif-
Se Kromer.

Cromer [krå′mə], Evelyn Baring, lord,
k statsman. Se Baring 10.

Cromford [krå′mfəd], stad i engelska grefsk.
, vid Derwent. Omkr. 1,200 inv. Där anlade
right 1771 det första bomullsspinneriet.

Cromlech [krå′mlek; antagligen af keltiskt ur-
g, af högskotska *cromadh* eller walesiska *cro-*
tak, och *clach* eller *lech*, sten], *arkeol.*, i
nd och Frankrike ganska ofta användt namn
len grafform, som vanligen kallas dolmen
Hs Hd.

Cromorne [krå̊må′rn], fr., ett blåsinstrument. Se
mhorn.

Crompton [krå′mtən], stad i engelska grefsk.
ester, 4 km. n. om Oldham. 13,427 inv. (1901).
bomullsindustri.

Crompton [krå′mtən], Samuel, engelsk meka-

niker, f. 1753, d. 1827, uppfann 1774 en spinnmaskin, som han kallade "mule-jenny" (af eng. *mule*, mulåsna), emedan den förenade sträckcylinderparen på Arkwrights vattenspinnmaskin med spindelvagnen på Hargreaves' jennymaskin (jfr Jenny-stol). För denna uppfinning tillerkände parlamentet honom en belöning af 5,000 pd st. (90,000 kr.).

Cromwell [krå′mwel]. 1. Thomas C., earl af Essex, engelsk statsman, sannolikt född omkr. 1485, var son till en grofsmed i Putney, hvilken äfven idkade klädeshandel samt egde ett bryggeri och värdshus. C:s något stormiga ungdomsöden äro föga kända. (Se om dem och hans släkt uppsatser af J. Phillips i "Antiquary", okt. 1880, och "Antiquarian magazine", aug. och okt. 1882.) Han tyckes ha till följd af någon familjetvist måst lämna England, en tid tjänat som simpel soldat i Italien, därpå haft anställning hos engelska klädeshandlande i Antwerpen och omkr. 1513 ha slagit sig ned i England som klädeshandlande, hvarjämte han idkat juridiska studier och blifvit rätt anlitad som juridisk rådgifvare. Redan 1514 stod han i förbindelse med kardinal Wolsey, hvilken 1523 torde skaffat honom en plats i underhuset. C. vann snart den mäktige mannens förtroende, användes af denne vid klosterindragningen 1524 och tog efter Wolseys fall dennes försvar i underhuset utan att därigenom stöta sig vid hofvet, där man påaktat hans stora affärsskicklighet. Sina politiska grundsatser hade han förvärfvat ur Macchiavellis "Fursten", som han tagit kännedom om redan i manuskript. Kort efter Wolseys död, 1531, blef C. medlem af hemliga rådet ("privy council") och vann inom kort Henrik VIII:s öra, framför allt genom att föreslå denne att själf göra sig till den engelska kyrkans öfverhufvud, för att sedan med lätthet kunna nedslå allt motstånd i kyrkliga frågor som förräderi. 1533 blef han skattkammarkansler, 1534 statssekreterare och riksregistrator ("master of the rolls") och 1535 såsom "generalvikarie" högste ledare af den kungliga kyrkopolitiken, med särskildt uppdrag att företaga visitationer i alla kyrkor och kloster. Då Anna Boleyns far, earlen af Wiltshire, efter hennes afrättning återlämnade rikssigillet, blef C. (i juli 1536) dennes efterträdare som sigillbevarare ("lord privy seal") och upphöjdes samtidigt till baron C. af Oakham. 1539 blef han lordkammarherre, ledde som sådan förhandlingarna om konungens giftermål med Anna af Kleve och upphöjdes efter bröllopet till earl af Essex (apr. 1540).

C. ställde hela sin rådighet och hänsynslösa kraft till den nyckfulle konungens förfogande och blef dennes lydiga verktyg i striden mot den rika och oberoende katolska kyrkan inom England, hvilken nu lösslets från Rom och ställdes under konungens supremati. Han försvarade afrättningarna af More och Fisher (1535), befallde alla präster att predika suprematiläran och ledde 1536 den stora klosterindragningen, hvarvid på hans råd en god del af

de indragna godsen för billigt pris såldes till högadeln, hvarigenom denna indrogs i ansvaret för affären. Klosterindragningen förskaffade C. binamnet "malleus monachorum" (munkarnas hammare). Han lät vidare afslöja de fromma bedrägerierna vid helgonens grafvar, afskaffa en mängd helgdagar och ceremonier samt gynnade bibelns öfversättning och spridning på engelska språket. 1538 anbefallde han sockenprästerna att upprätta sockenregister, där anteckningar skulle införas öfver alla dopförrättningar, bröllop och begrafningar. I samband med de kleveska giftermålsförhandlingarna verkade han för Englands närmande till norra Tysklands protestantiska furstar för att hos dem finna stöd i den af Henrik VIII:s skilsmässa från Katarina af Aragonien föranledda konflikten med kejsaren och påfven.

Genom sin hänsynslöshet och girighet gjorde sig C. allmänt hatad, framför allt bland de rättrogne katolikerna. Ehuru lekman, slog han under sig flera prebenden och tog dessutom mutor i stor utsträckning. Hans fall föranleddes närmast af konungens missnöje öfver äktenskapet med Anna af Kleve; ytterst berodde det på att förbindelsen med de protestantiske furstarna ej längre var gifvande och att C. ej längre behöfdes, sedan den kyrkliga suprematipolitiken genomförts. 10 juni 1540 blef han i själfva rådkammaren af hertigen af Norfolk anklagad för högförräderi, maktmissbruk, tagande af mutor och spridande af kätterska böcker. Han sändes redan samma dag till Towern och dömdes utan rättegång af parlamentet genom en "act of attainder" till döden. Innan dödsdomen verkställdes, afpressade man honom i fängelset ett vittnesmål, som skulle underlätta upphäfvandet af konungens äktenskap med Anna af Kleve. Sedan gjorde sig Henrik af med det förbrukade verktyget: C. halshöggs 28 juli 1540. Han var en kraftig och målmedveten minister, smidig i sitt förhållande till konungen, skicklig och hänsynslöst hård vid genomförande af dennes vilja. Jfr R. B. Merriman, "Life and letters of Thomas C." (1902).

2. Oliver C., protektor i den engelska republiken ("the Commonwealth"), föddes 25 april 1599 i staden Huntingdon, i grefskapet af samma namn.

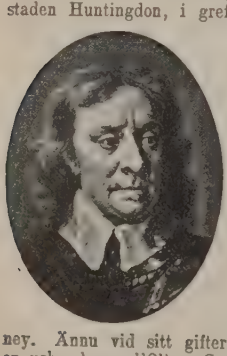

Hans fader, landtbrukaren Robert C., tillhörde en i grefskapet ansedd adlig släkt och var sonson till Richard Williams, som var systerson till Thomas C. och antagit sin mäktige beskyddares namn. Richards fader, Morgan Williams, var en walesare från Glamorganshire och omtalas efter sitt giftermål med Thomas C:s syster som bryggare och värdshusvärd i Putney. Ännu vid sitt giftermål 1620 omtalas C. i en urkund som "Oliver Cromwell, *alias* Williams". Hans moder hette Elizabeth Steward och tillhörde en Norfolkslägt, som förut skrifvit sig Styward samt förvärfvat välstånd som brukare af klostret Elys jord; alla senare försök att påvisa släktskap mellan hennes familj och det kungliga stuartska huset i Skottland ha vid närmare pröfning befunnits fruktlösa. (Jfr Rye, "The Steward genealogy and C:s royal descent" i "The genealogist", 1885.)

Oliver växte upp under inflytelse af sina föräldrars strängt puritanska sinnesriktning, gick i skola i Huntingdon och kom i apr. 1616 till universitetet i Cambridge, hvilket han dock lämnade redan i juni 1617, då faderns död nödgade honom att afbryta studierna för att biträda sin moder vid skötandet af husets ekonomi. En tid därefter (1620) gifte han sig och öfvertog själf fädernegården. Om C:s levnadssätt i ungdomsåren vunno till en tid förklenande påståenden på vissa håll tilltro; de ha emellertid uppvisats vara fullständigt grundlösa och torde närmast ha föranledts af ett missförstånd af hans egna, alltför bokstafligt tolkade ord om sin syndfullhet före den religiösa kris han genomgick omkr. år 1638. (Jfr en kritisk undersökning af dessa fabler hos Sanford "Studies and illustrations of the great rebellion" 1858).

I det offentliga lifvet uppträdde C. först efter sitt inval i underhuset 1628 som representant för Huntingdon. Om hans verksamhet i detta parlament är blott kändt, att han i febr. 1629 tog till orda för rätten till fri förkunnelse af puritanska läroåsikter. Lika sparsamma äro underrättelserna om hans lif under de följande 11 åren, den period då Karl I efter upprepade konstitutionella tvister med parlamentet styrde godtyckligt utan att sammankalla detta samt med Strafford och Laud som statens främste rådgifvare systematiskt satte sig öfver alla hänsyn till det engelska folkets fri- och rättigheter. 1636, då Karls nya regeringssystem tycktes triumfera, lär C. ha varit betänkt på att, liksom många andra förtryckta trosbröder, utvandra till Amerika. Hans senaste biografer (Firth, Gardiner) anse själfva saken sannolik, ehuru den traditionella berättelsen om C:s emigrationsförsök och dess förhindrande på konungens befallning i sina detaljer bevisligen är oriktig. C. flyttade s. å. till Ely, där han efter sin morbrors död öfvertog äkerbruket på katedralgodsen. Vid det s. k. "långa parlamentets" inkallande 1640 valdes C. till ombud i underhuset för staden Cambridge.

Under första tiden af parlamentssessionen tog C. ingen mera framträdande del i husets förhandlingar, han var vän till oppositionsledarna Hampden och S:t John, understödde Pyms politik och häfdade i några mindre frågor med mycken kraft sin puritanska uppfattning. Då konflikten mellan konungamakt och parlament i början af år 1642 synts hota med väpnad brytning, började emellertid C. spela en mer betydande roll; bl. a. genomdref han (jan.) tillsättande af en kommitté för att sätta riket i försvarstillstånd. När inbördeskriget på sommaren bröt ut, uppsatte C. i sin hemtrakt en utvald trupp af ryttare, kraftiga, plikttrogna och allvarligt gudfruktiga landtmän och borgare, hos hvilka han förstod att ingjuta samma religiösa hänförelse och okufliga mod, som besjälade honom själf. Som kapten för denna ryttartrupp slöt han sig till Essex' armé. Under loppet af år 1643 växte truppen ut till ett helt kavalleriregemente, organiseradt med omsorgsfullt valda officerare efter samma grunder, hvilkas värde blef C. allt klarare, ju tydligare svagheter hos den öfriga delen af parlamentshärens kavalleri framträdde under striderna med det kungliga, af prins Rupert skickligt ledda rytteriet. C. organi-

försvaret i den s. k. ”östra associationen” . Suffolk, Norfolk, Cambridgeshire och Hert-), hade förnämsta äran af segern i kavalleri- vid Gainsborough (28 juli s. å.) och blef af de fyra rytteriöfverstarna i earlens af ster nya här faktiskt dennes närmaste under- ifvare. I början af år 1644 anställdes han en som dennes generallöjtnant. Vid striderna York anförde han vid Marston moor (2 juli) entshärens vänstra flygel och afgjorde där sitt oemotståndliga anfall mot prins Ruperts slaget till parlamentets förmån. Rupert på- er slaget ha gifvit honom namnet ”järnsida”, snart blef populärt och utsträcktes till den op han anförde.

lls hade C. gjort sig känd mest som fram- rytteriegeneral; nu började han äfven bli som hufvudman för de många i n d e p e n - e r n a i parlamentshären, de ifrigaste puri- a, hvilka kraftigt häfdade den religiösa fri- grundsats äfven mot de genom understöd skottarna allt mäktigare presbyterianerna, genom general Crawford öfvade starkt in- e på härens svage öfverbefälhafvare, Man- , och gentemot öfriga sekter visade den ofördragsamhet. Spänningen mellan C. och ester tilltog alltmer, ju tydligare det blef, n senare sökte undvika en afgörande drabb- och helst önskade snar uppgörelse med en. I nov. 1644 anklagade C. sin chef med ing af dennes overksamhet inför underhuset, anchester svarade med motanklagelser rörande äftiga uttalanden mot adeln och skottarna. konflikt gaf anledning till beslutet om härens nisering efter ”den nya modellen” som en är, i hvilken några parlamentsmedlemmar ej skulle föra befäl. Manchester afgick till läraf, men den form, hvari den nya stadgan n antogs (april 1645), möjliggjorde C:s bibe- de, till en början provisoriskt, som general- t och rytteriets befälhafvare under den nye fälhafvaren Fairfax. Det blef C., som mer gon annan bidrog till den omorganiserade entshärens afgörande seger vid Naseby i sta England (14 juni s. å.), hvarefter de mera betydande kungliga truppafdelningarna 1646 skingrades och konungen nödgades fly et hårdt ansatta Oxford till skottarnas läger. tske soldaterna utlämnade emellertid konungen rlamentet mot betalning för de tjänster de detta under det engelska inbördeskriget (30 647), och därmed tycktes parlamentets seger ullkomlig.

roll i de följande båda årens förvirrade hän- har ofta missförståtts. Han framträdde nu ra öppet som den af independentiskt sinnade are behärskade härens ledare i dess stora t med den öfvermodiga presbyterianska majo- inom parlamentet. Hans härunder orubbligt. på växlande vägar, efterträfvade syftemål n allmän uppgörelse, som tryggade full reli- ihet för ”Guds folk” och samtidigt återställde sociala ordningen i landet. Härens missnöje parlamentet, ökadt genom dettas vägran att la resterande sold, sökte han i det längsta tillbaka, enär han ej ville upprifva den enda ningsenliga myndighet landet ännu egde. Han misstänktes därför rent af för dubbelspel af Lilburne och andra ifrare, hvilka utöfver den religiösa friheten ville med konungamaktens afskaffande åstadkomma en på mycket bred demokratisk grundval hvilande republik. Parlamentsledarna å sin sida önskade efter vunnen seger öfver konungen hemförlofva hären och göra sig af med den för ärelystna planer misstänkte C. Denne lämnade nu (3 juni) London, där hans frihet var hotad, och begaf sig till hären, samtidigt med att han lät en af sina anhängare, kornett Joyce, bemäktiga sig konungens person. Syftet var att genom direkt förhandling med denne söka genomdrifva härens önskningsmål, framför allt den religiösa tolerans presbyterianerna vägrade medgifva. Förhandlingarna med konungen drogo långt ut på tiden och strandade till sist på dennes ohjälpliga opålitlighet och fåfänga drömmar om att, genom att hetsa här och parlament mot hvarandra samt anlita utländsk hjälp, återvinna hela sin forna makt. Karls flykt till ön Wight, där han fortsatte sina ränker, och hans allians med presbyterianerna och skottarna framkallade 1648 det s. k. andra medborgarkriget, hvarunder C. till fullo öfverbevisades om konungens trolöshet och småningom vanns för de oförsonligaste independentiske officerarnas beslut att ”bringa den blodsmannen Karl Stuart till räkenskap för allt det blod han utgjutit och den ofärd han vållat”. På sommaren och hösten 1648 nedslog C. den rojalistiska resningen i Wales och kastade skottarna tillbaka; när han återvände till London, höllo just hans vänner bland officerarna på att med våld ur parlamentet utdrifva de konungadömet ännu tillgifne medlemmarna (”Prides rensning”, 6 dec. 1648). C. gillade åtgärden och accepterade rättegången mot Karl inför parlamentet som en försynens skickelse. Den fällda dödsdomen verkställdes 30 jan. 1649. Att C. sedan länge planerat konungens död, är lika falskt som de länge envist trodda påståendena att han skulle velat störta konungen för att själf af rent personlig ärelystnad tillskansa sig makten och vinna konungakronan äro obestyrkta.

C. blef den mest inflytelserike i det statsråd, som nu efter konungadömets (och öfverhusets) afskaffande af underhuset fick sig den verkställande makten anförtrodd. Hans närmaste uppgift blef emellertid att krossa de resningar irländare och skottar nu gjorde till förmån för den afrättade konungens son Karl. Som lordlöjtnant och härens högste befälhafvare landsteg C. 15 aug. på Irland, stormade 10 sept. Drogheda och 11 okt. Wexford samt lät skoningslöst nedhugga de båda eröfrade städernas garnisoner. Dessa massakrer förklarade han utgöra ”Guds rättfärdiga dom öfver de barbariske uslingar, som sölat sina händer i så mycket oskyldigt blod” (vid den af ryktet öfverdrifna stora massakern 1641). Soldater, som nödgat honom till stormning, och i de eröfrade städerna anträffade katolska präster dödades, men samtidigt uppträthöll C. sträng manstukt och var ytterligt mån om att intet ondt skulle tillfogas den fredliga befolkningen. Den katolska gudstjänstens öppna utöfning förbjöd han som afgudisk, och genom protestantisk kolonisering hoppades han åstadkomma massomvändelse bland öns befolkning. Efter intagandet af Clonmel (maj 1650) återvände C. till London för att omedelbart draga i härnad mot Skottland, där han 3 sept. s. å. besegrade

David Leslie vid Dunbar, hvarpå han — efter en långvarig sjukdom våren 1651 — följde efter Karl II:s nyuppsatta här, då den drog söderut nedåt England, samt upphann och slog den vid Worcester (3 sept. 1651). Genom denna ”krönande nåd” var allt motstånd brutet, Karl flydde till Frankrike; Skottland och Irland införlifvades fullständigt med den nya engelska fristaten (”the Commonwealth”).

Snart inträdde en ny konflikt mellan den segrande hären och det maktlystna underhuset, som ej ville släppa något efter på sin myndighet, utan sträfvade att göra sig permanent. Slutet blef att C. på officersrådets ifriga tillstyrkan med våld upplöste det numera allmänt missaktade parlamentet (20 apr. 1653), hvarefter han som härens befälhafvare betraktade sig såsom provisorisk innehafvare af all återstående laglig myndighet i staten. Hans sträfvan gick nu ut på att åstadkomma en stor uppgörelse (”a settlement”), som skulle återställa den lagliga ordningen och trygga inbördeskrigets resultat, främst puritanernas tillkämpade religiösa frihet. Det första försöket att nå detta mål genom en utsedd församling af för gudfruktighet kända män — det s. k. ”lilla” eller ”Barebone-parlamentet” — misslyckades alldeles, och denna församlings moderatare medlemmar nedlade (12 dec.) dess makt i C:s hand, hvarefter denne (16 dec. s. å.) af officersrådet proklamerades till republikens högste styresman med titeln ”lord protector” och under en skrifven ny författning (”instrument of government”), som gjorde honom tämligen oberoende af det nya parlamentet.

Såsom protektor åsyftade C. med sin yttre politik en sammanslutning mellan de protestantiska rikena emot de katolska. Han slöt därför 1654 fred med Holland — han hade alltid ogillat detta af parlamentet började krig — trädde i nära förbindelse med de skandinaviska rikena, framför allt Karl X Gustafs Sverige, och anföll Spanien med krig, återupptagande eröfringsplanerna i Västindien från Elisabets tid. Med Frankrike trädde han i förbund, och efter massakern på valdenserna uppträdde han med kraft till deras skydd emot deras savojiska öfverhet. Grundtanken i hans utrikespolitik kunde dock ej förverkligas; nationella och ekonomiska motsatser hade nämligen i makternas inbördes förhållande efterträdt de religiösa, men det länge af inre strider förlamade Englands namn gjorde C. åter respekteradt i makternas råd. Sitt ofvan antydda mål för den inre styrelsen lyckades han heller aldrig uppnå. Protektoratets första parlament vägrade godkänna den af officersrådet uppgjorda författningen och måste därför upplösas (jan. 1655). Oroligheter, framkallade dels af rojalister, dels af religiösa svärmare, föranledde våren s. å. landets uppdelning i 12 distrikt under militärbefälhafvare (”major-generals”), och denna nya militärdiktatur kändes af befolkningens breda lager såsom ett olidligt tryck, hvilket framkallade allt lifligare önskningar om den lagbundna arfmonarkiens återställande. Ett nytt parlament erbjöd C. t. o. m. konunganamnet, men härens motvilja för planen nödgade honom att afböja anbudet, och 26 juni 1657 installerades han under en ny författning för andra gången som lordprotektor, med ökad befogenhet. Fortsatta tvister med parlamentet — som upplöstes 4 febr. 1658 —, växande misstämning bland befolkningen och husliga sorger fördystrade den store protektorns sista lefnadsår. Han afled i Whitehall sept. 1658, årsdagen af segrarna vid Dunbar och Worcester, samt begrofs med stor stat i kungagrafven i Westminster abbey. Efter restaurationen uppgrofs hans lik och hängdes i galgen, 1661, på årsdagen af Karl I:s afrättning (30 jan.); hufvudet uppsattes på en påle öfver Westminster hall, kroppen nedgrofs under galgen vid Tyburn. (Senare rykten om dessa händelse diskuteras af Collins i ”What became of Cromwell?” i ”Gentleman's magazine”, 1815.) C:s änka, Elizabeth Bourchier, öfverlefde honom till 1665. Han hade med henne 4 söner, hvaraf Richard och Henry (se nedan) öfverlefde honom, samt 4 döttrar, af hvilka den äldsta, Bridget, var gift först med Ireton, sedan med Fleetwood (två af den puritanska härens förnämste officerare).

C:s karaktär och politiska syften missuppfattades och nedsattes under lång tid af okunnigheten och parti-illviljan. Rättvisa vederfors hans karaktär först genom Carlyle, som 1845 utgaf ”Oliver Cromwell's letters and speeches” (många gånger omtryckt), hvilka framlyste den äkta och starka religiösa känslan, som var den bärande kraften i hela hans lif, och genom denna publikation gjorde för alltid slut på talet om C. såsom blott en ärelysten hycklare. Hela sin offentliga verksamhet betraktade han sig som ”ett verktyg för Gud att göra Guds barn något godt och tjänst åt Gud i hvarje strid såg han en vädjan till Gud och i hvarje utgången en Guds dom till segrarens förmån. Genom denna djupa och egendomligt färgade religiositet och med enade han en engelsk landtadelsmans praktiskt nyktra blick och starka sinne för laglig ordning med den borna härskarnaturens förmåga af välde över människor. Hans modernaste biografer enas om att ”mannen var större än hans (positiva) verk”. Andre diner kallar honom ”i handlingens värld vad Shakspere var i tankens, den störste, enär han är den mest typiske engelsmannen i alla tider.

Litt.: En utförlig Cromwell-bibliografi ges af Gross i ”Dictionary af national bibliography”, art. Cromwell. Förutom äldre arbeten i engelsk historia af Guizot och Ranke samt Forsters (1839) och Carlyles (1845) böcker om C. förtjäna nämnas Gardiner, ”History of England 1603—42” (10 bd, —84), ”History of the great civil war” (1886—91), ”History of the commonwealth and protectorate” (1894—1903), ”Cromwell's place in history” (1897) och ”Oliver C.” (1901), Brosch, ”Oliver C. und die puritanische revolution” (1886), Firth, ”Oliver C.” (1900), och John Morley, ”Oliver C.” (s. å.).

3. Richard C., den föregående son, protektor i engelska republiken (”the Commonwealth”), f. 1626, var en tid officer i parlamentshären, ägnade sig under protektoratets första tid mest åt jakt och andra en landtjunkares nöjen, var medlem af parlamentet och 1656 års parlament, men hölls länge i bakgrunden af fadern, hvilken ej hade höga tankar om hans tröge och maklige sonens politiska egenskaper. Först efter blef han medlem af statsrådet, insattes äfven i det nya öfverhuset och började betraktas som fadern's sannolike efterträdare. Oliver C. tyckes omedelbart före sin död ha enligt sin författningsenliga befogenhet utnämnt Richard till sin efterträdare, och på sådan proklamerades han omedelbart efter fadern's död. Han saknade all högre härskarbegåfning, och för allt energi, fick redan från början hären mot sig och lyckades ej heller i längden vinna folkets

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ts förtroende. Vid den konflikt mellan här och
nent, som kom till utbrott i april 1659, tog C.
någon tvekan härens parti och upplöste parla-
t. De högre officerarna tyckas ha velat upp-
lla protektorn som sitt verktyg, men den starka
likanska stämningen bland de lägre officerarna
city föranledde (7 maj) ”långa parlamentets”
llande, hvarefter C. utan saknad nedlade sin
het. Han lämnade England sommaren 1660,
es sedan i Frankrike och Schweiz under det
na namnet John Clarke och återvände omkr.
till England, där han under samma namn lefde
ng tillbakadragenhet i Cheshunt nära London
og bortglömd, 1712. Hans karaktär som enskild
var i allo aktningsvärd. Jfr Noble, ”Memoirs
protectoral house of Cromwell” (1787). Oliver
well, ”Life of Oliver C. and his sons Richard
Henry” (1820), och Waylen, ”House of C.”
).

Henry C., den föregåendes broder, f. 1628,
de under inbördeskriget som officer i parlaments-
, hade 1650 nått öfverstes grad och tjänade
fadern på dennes fälttåg till Irland. 1653 var
n af Irlands representanter i det s. k. ”Bare-
parlamentet”. Mot slutet af år 1654 blef han
m af irländska rådet och befälhafvare öfver
rande trupper samt styrde sedan 1655 med
et och moderation Irland som ställföreträdare
n svåger, lordlöjtnanten Fleetwood. I nov. 1657
nan själf lordlöjtnant. Våren 1659 afvisade han
mycken bestämdhet rojalisternas alla försök att
honom till att under den rådande förvirringen
erka till en stuartsk restauration. Kort efter
rn nedlade äfven Henry C. sin myndighet (juni
och drog sig tillbaka till sina gods i Cambridge-
, hvilka han efter restaurationen till största delen
des behålla. Han afled 1674. Se under C. 3
d litteratur. V. S—g.

Cronaca, florentinsk arkitekt. Se Pollaiolo.

Cronartium, *bot.*, ett till uredineerna hörande
svpläkte. Arterna äro till stor del värdväxlande
nda, att æcidieformen, den s. k. blåsrosten
(*Æcidermium*), uppträder på stammar och grenar
Pinus-arter, medan de öfriga sporformerna träffas
ter af *Ribes*, *Pæonia*, *Cynanchum* m. fl. Flera
göra stor skada å kulturväxter. Den till *C.*
ribicola hörande blåsrosten är ödeläggande för wey-
hstallen, och samma arts öfriga utvecklings-
r träffas på bladen af vinbär. En annan form
åsrost kan göra betydlig skada å den vanliga
a; dess öfriga generationer komma till utveck-
på blad af pion och tulkört. G. L—m.

Cronberg, Börje Olofsson, före adlandet
æus, f. 1622 i Örebro, var handlande i
holm och samtidigt tjänsteman i statens ränte-
mare. Han arrenderade tidvis kronans kopparv-
el och tullinkomster samt bodde i det hus nära
en, som ännu efter honom kallas räntmästarhuset.
og 1673 i Stockholm och begrofs i Södertälje.
stor del af hans affärsarkiv förvaras i riks-
et. H. Rn.

Cronegk, Johann Friedrich von, friherre,
skald, f. 1731 i Ansbach, d. 1758. Han för-
de didaktiska, lyriska och dramatiska arbeten,
vilka senare det efter franskt mönster skrifna
spelet *Kodrus* (1757) är mest bekant. Tillika
var han en af de förste, som i Tyskland riktade upp-
märksamheten på den spanska litteraturen. Hans *Gesammelte werke* utgåfvos af J. P. Uz 1760—61.
Se Gensel, ”J. Fr. von Cronegk” (1894).

Cronhamn, Johan Peter, musiker, f. 7 maj
1803 i Östra Karups socken i Halland, fick tidigt
anställning som flöjtist vid södra skånska infanteri-
regementet. Beskyddad af prosten Schartau, erhöll
han 1821 en plats som skollärare i Lunds stift samt
lärde sig spela klaver och orgel. Efter Schartaus
död (1825) begaf han sig till Stockholm, blef 1827
organist i Skeppsholms församling, 1829 kammarskrif-
vare i tullverket samt tog studentexamen och kame-
ralexamen 1832—33. C. blef 1842 lärare i ele-
mentar- och körsång vid Musikaliska akademien, 1843
ledamot samt 1860 t. f. och 1870 ord. sekreterare vid
denna akademi (med professors titel). 1860—70 var
han därjämte revisor i kammarrätten. 1840—43 an-
förde han Stockholms sångförening. På offentligt upp-
drag reste han 1853 till Tyskland för att lära känna
därvarande konservatoriers organisation. Död 15 juni
1875. — C:s nitiska verksamhet både som administra-
tor och som lärare var Musikaliska akademien till
stort gagn. Såsom tonsättare intager han icke någon
hög rang; några soldat- och jägarsånger (*Infanteri-
sång*, *Signalen*) äfvensom *Sånger för barn* hafva likväl
vunnit popularitet för sin enkla och tilltalande melo-
dik. Dessutom utgaf han *Praktisk lärobok i flerstämmig sång* (1851), *Musica sacra* (1854—67), *Sånglära
för skolan* (1870; I 6:e uppl. 1886 och 1895,
II 2:a uppl. 1881), historiken *Kongl. musikaliska
akademien åren 1771—1871* (1871) och flera häften
skolsånger, hvarjämte han arrangerade folkmelodier
till Dybecks ”Runa” (1842 ff.) och 60 Bellmansmelo-
dier för manskvartett, redigerade sångsamlingen
”Sjung”, satte gitarr-ackompanjemang till en mängd
sångstycken och öfversatte Fürstenaus flöjtskola.
I Musikaliska akademiens handlingar skref han
flera minnesteckningar öfver bortgångna ledamöter. — Sonen Fritjof August C., f. 1856,
d. 1897, blef 1883 Musikaliska akademiens bibliote-
karie och var dessutom 1888—92 sekreterare vid k.
operan. Han utgaf Oscar Fredriks (konung Oskar
II:s) ”Högtidstal i kongl. musikaliska akademien
under ett nioårigt presidium” (1885) och musikka-
lendern ”Dur och moll” (1888) samt uppsatte 1879
veckopublikationen ”Hvad nytt från Stockholm?”,
som han redigerade till sin död. A. L.

Cronhawen, Paul, sjöhjälte, f. 1687 i Karls-
krona, tjänade 1704—09 på franska och engelska
kaparfartyg, men var från 1709 i svensk örlogstjänst.
1713 blef han kapten. Hans verksamhetsfält var
Östersjön, där han med beundransvärd lycka och
djärfhet uppbringade fartyg, t. ex. 1715, då han i
preussiska härens åsyn och framför Stettins kanoner
i en slup med tolf mans besättning tog ett fientligt
skepp på sex kanoner. S. å. slog han vid Usedom
med sju fartyg en dansk flotta på nitton och blef där-
för kommendör. 1727 blef han adlad (han hette förut
Unbehawen). 1741 utnämndes han till schout-
bynacht. I denna egenskap deltog han i kriget mot
Ryssland 1741—43. Efter detta krig blef han
af en ständernas kommission dömd förlustig ett
halft års lön, för försummande af öfverbefäl-
hafvarens, Lewenhaupts, order. Död i Karlskrona
1746. O. E. G. N.*

Cronhielm, svensk adlig ätt, som härstammar från

Kristoffer Crumbügel, hvilken sannolikt var bördig från Holland och inflyttade till Sverige 1640 för att blifva kock hos drottning Kristina. Stamfaderns son Polykarpus, f. 1629, d. 1698 som landshöfding i Västerås län, blef 1675 adlad, hvarvid han antog namnet C., och 1691 baroniserad. Hans söner, Gustaf och Salomon, blefvo grefvar, den förre (”C. till Flosta”) 1712, den senare (”C. till Hakunge”) 1719. Den friherrliga grenen utgick på mansidan 1843 och utslocknade äfven på kvinnosidan 1875.

1. Gustaf C., son af Polykarpus C., grefve, kanslipresident, f. 18 juli 1664 i Stockholm, anställdes 1686 i kansliet och utnämndes samtidigt till kammarherre hos prins Karl (sedermera Karl XII),

vid hvars undervisning han någon tid (efter 1695) biträdde. 1698 utnämndes han efter sin fader till landshöfding öfver Västmanland samt blef 1710 hofkansler, kungl. råd och därjämte ordförande i lagkommissionen. Vid 1710 års riksdag var han biträdande landtmarskalk. 1712 upphöjdes han i grefligt stånd. Från dec. 1713 till sept. 1714 var C. kansler för Lunds universitet. 1718 utnämndes han till president i kommerskollegium och till ordförande i upphandlingsdeputationen. 1719 blef han kanslipresident och kansler för Uppsala universitet. C. stod i mycken ynnest hos Karl XII — som likväl uttalade den önskan, att C. ”måtte visa mera tillgifvenhet till publik nytta än till privat afseender” —, men kom däremot i ganska spändt förhållande till Ulrika Eleonora. Vid Karl XII:s död bestred han hennes påstådda arfsrätt till kronan samt ogillade förfarandet mot Görtz och styrelsens brist på kraft vid försvarets ordnande. Sedermera, då han som kanslipresident förde fredsunderhandlingarna, afvisade han på ett tämligen ohöfviskt sätt prins Fredriks tilltag att inblanda sig i utrikespolitiken. Drottningen fann detta hans beteende ”alltför påkostande” och afskedade honom 12 dec. 1719 från såväl kanslipresidens- som riksrådsämbetet. C. gjorde väl prinsen sin ”soumission”, mot löfte att återfå sistnämnda ämbete; men när prinsen blifvit konung (1720), nekade han — på grund af prästen P. J. Brenners lösa angifvelser mot C. för landsförrädiska underhandlingar med Ryssland — honom att inträda i rådet, tills en skarp skrifvelse från sekreta utskottet bragte konungen på andra tankar. C. slöt sig därefter till det holsteinska och sedermera till det franska partiet. Han dog i Stockholm 3 juni 1737. — C:s namn är för alltid fäst vid den af lagkommissionen under hans ordförandeskap slutligen utarbetade och af riksdagen 1734 antagna ”Sveriges rikes lag”. Bl. a. hade nämligen C. största förtjänsten af den klara och kraftiga stil, hvari denna lag är hållen. Han öfversatte ”En christelig furstes uptuchtelse uti vissa reglor och lärepuncter föreställd af Erasm. Roterodamus” (1721). Jfr Hans Järta, ”Minne af riksrådet grefve Gustaf C.”, Svenska akad:s handl. XXII 1850. J. Th

2. Salomon C., den föregåendes broder, greve riksråd, f. 1666, blef 1700 landshöfding öfver Nä och Värmland och ådagalade såsom sådan stor kr och själsnärvaro vid danskarnas infall 1709, då h i hast samlade en bondehär till det på trupper bl tade Värmlands skydd. 1714 utnämndes han t ombudsråd i handelsexpeditionen, 1717 till öfverst mästare och 1719 till riksråd. Sistnämnda år up höjdes han i grefligt stånd. Död 1724.

3. Kristina Charlotta Ulrika C., fö fattarinna. Se Berger, K. C. U.

Cronhjort, svensk adlig släkt, härstammar från kyrkoherden Laurentius Andreæ i Runsten i Öland, hvilken var en af undertecknarna af Uppsa mötes beslut 1593. Dennes son Abraha ingick i krigstjänst under namnet Hirsch, b fordrades till öfverste vid Närkes och Värmlan regemente, adlades 1645 och antog då namn C. Släkten blef friherrlig 1696 och utgi 1777.

1. Abraham C., friherre, krigare, f. 1634 Livland, son af ofvannämnde Abraham Hirsch, adl C. Han ingick 1648 i svenska härен och hade 16 avancerat till major vid bergsregementet, men t afsked 1661 och gick 1669 i hertig Eberhards Württemberg tjänst såsom befälhafvare för dene hela infanteri, omkr. 10,000 man. 1675 återvän han till Sverige samt blef då öfverste för Smålan dragoner och 1678 för Kronobergs regemente. 16 utnämndes han till landshöfding öfver Nylands o Tavastehus län samt upphöjdes i friherrligt stån 1700 förordnades han tillika till generalmajor infanteriet och befälhafvare öfver den till fins gränsens skydd mot ryssarna sammandragn styrkan. Ehuru denna knappt uppgick till 6,000 m lyckades han slå ryssarna i träffningen vid Väs kovo 1701, men 12 aug. 1702 blef han tillbak drifven vid Ingrishof, och ehuru han lyckades gö Nöteborg någon undsättning, kunde han ej hind denna fästnings fall i okt. s. å., liksom han heller kunde hindra ryssarna från att 1703 ta Jama och Koporie. C. utrymde tvärtom Ingerma land efter att i juli s. å. hafva gjort ett, i betra tande af den fördelaktiga ställningen, jämförelse svagt motstånd vid Systerbäck mot den 7,000 m starka, af tsaren själf anförda armén, emedan h trodde sig hotad af ett storartadt kombineradt anf till lands och sjöss. Vid Joutselkä försvarade han s sedan så energiskt mot de följande ryssarna, a dessa funno sig föranlåtna gå tillbaka till Systerbäc Själf gick C. till Viborg, där han nedlade sitt befl Han dog 20 nov. s. å. i Hälsingfors. L. Wilson

2. Karl Gustaf C., den föregåendes son, f herre, ämbetsman, f. 1694, inträdde 1708 i härе deltog 1718 i fälttåget mot Norge och Fredrik halds belägring samt blef 1719 kapten vid garde och 1731 major vid Kronobergs regemente. 17 tog han afsked ur krigstjänsten, men återinträd 1749 i densamma såsom öfverste för ett garnison regemente i Stralsund. 1755 blef han landshöfdi i Västernorrlands län, men dömdes 1756 detta å bete förlustig genom ett honom afvogt parti v riksdagen. Han hade nämligen öfvergifvit hattpart och slutit sig till hofvet. 1762 upphäfdes dome och C. utnämndes till president i krigskollegium

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

log 1777 och slöt såsom barnlös den friherr-
tten. — C. tog liflig del i riksdagsförhand-
na. 1743 arbetade han ifrigt för Adolf
ks val till tronföljare och var bland de få,
försvarade den olycklige generalen Budden-

nholm. 1. Abraham Peter C., häfda-
re, f. 22 okt. 1809 i Landskrona, blef student
d 1825, filos. doktor 1829. docent i nordiska
en och antikviteterna 1831, e. o. adjunkt i
a 1834 och ordinarie adjunkt i samma ämne
År 1841 antog han prästerlig ordination.

1842—46 hade han flera gånger förordnande att föreslå professurerna i historia och kyrkohistoria, och 1849 utnämndes han till e. o. professor i nordiska historien. 1855 erhöll han på begäran afsked från sin lärarbefattning och fick samtidigt af riksdagen ett särskildt anslag för att kunna fortsätta sina historiska arbeten. Därefter vistades han en längre tid i
and, sysselsatt med arkivforskningar i Wien,
en, München och Berlin. 1868 fick han på be-
afsked från prästämbetet. Under de senare
var han bosatt i Stockholm, där han afled 27
879. Han var ledamot af flera lärda samfund,
af Vitt. hist. och ant. akad. (sedan 1862). —
r en af Sveriges flitigaste författare på häfda-
ngens område och egnade sig särskildt åt Sveri-
istoria under Gustaf II Adolfs och Kristinas
arf. Till följd af vissa egenheter i hans be-
ssätt och stil hafva hans arbeten likväl blif-
ndre kända och lästa af allmänheten, och ge-
in brist på reda i uppställningen få de stundom
åren af en ordnad materialsamling. Bland de
skrifter han utgifvit må här nämnas, för-
fyra akademiska disputationer i medeltida
ska ämnen, *Väringarna. Historisk undersök-*
(1832), *Fornnordiska minnen*, I. "Nordboarna
erviking"; II. "Nordboarna i austrvegr"
35), *Katolska ligan och hugenotterna. Tids-*
ng (1839), *Skånes politiska historia* (1847—51)
e båda vidlyftiga arbetena *Sveriges historia*
Gustaf II Adolfs regering (6 delar, 1857—72)
Trettioåriga kriget och underhandlingarna i
nd. Från konung Gustaf II Adolfs död till
raliska freds slutet (2 bd, 1876—80). För
iges historia under Gustaf II Adolfs regering"
de Svenska akademien honom 1857, då de
sta delarna utkommit, det af konung Karl
stiftade priset för litterära förtjänster. I de
banden af "Biografiskt lexikon öfver namnkun-
venske män" skref C. många, till stor del utför-
grafier, de flesta undertecknade C—m, och i
plement till nämnda lexikon författade han om-
ga minnesteckningar öfver M. G. De la Gardie
Adler Salvius. Äfven till tidskrifter ("Skan-
"Literaturföreningens tidning", "Studier,
r och notiser", "Dansk historisk tidsskrift"
lämnade C., ofta under ofvannämnda signa-
tur, värdefulla bidrag. (Se vidare den utförliga
själfbiografien i Biogr. lex., 3:e delen, samt
tillägg i den nya följden af nämnda lexikon, 3:e
delen.)

2. Bernhard August C., den föregående
broder, tidningsman, f. 18 sept. 1813 i Landskrona,
blef 1828 student i Lund, 1838 filos. doktor och 1840
docent i kemi, från hvilken befattning han tog afsked
1852. Åren 1848—71 var han redaktör för den i
Malmö utkommande "Snällposten", som under hans
ledning upparbetades till en af landsortspressens för-
nämsta tidningar. I de flesta politiska frågor hyste
C. konservativa åsikter, och för dessa kämpade han
ifrigt, stundom med mycken skicklighet. Den 1865
genomförda representationsreformen hade i honom en
af sina ifrigaste motståndare. Fördelaktigast torde
dock hans förmåga som publicist ha visat sig i de
följetongartade uppsatserna. Från 1838 var C. jäm-
väl bokhandlare och utöfvade en ej obetydlig verk-
samhet som förläggare. 1840—42 utgaf han en ka-
lender, med titeln "Hertha, Svensk-dansk nyårs-
gåfva", och 1850—52 den illustrerade veckoskriften
"Portföljen". 1865 utkommo i bokform *Små bref*
från Skåne, hvilka ursprungligen skrefvos för Snäll-
posten. C. dog i Malmö 15 sept. 1871.

Cronje, Piet Arnoldus, boergeneral, f.
1835, härstammar från en gammal hugenottfamilj
och gjorde sig först känd under boerkriget 1881, då
han förde befälet vid
belägringen af Potchef-
stroom och, äfven sedan
han fått kännedom om
det allmänna stillestånd,
som afslutits 6 mars,
fortsatte fientligheterna,
till dess den brittiska
garnisonen (för hvilken
han dolde, att stille-
stånd ingåtts) kapitule-
rade. Hans mot euro-
peiska krigsbruk strid-
ande handlingssätt här-
vidlag nödgades hans
öfverordnade sedermera
desavuera genom att låta en brittisk truppstyrka,
innan Transvaal slutligen utrymdes, än en gång
besätta Potchefstroom. C. blef sedermera medlem
af Transvaals folkråd och verkställande råd samt
var en tid öfveruppsyningsman öfver den infödda be-
folkningen, mot hvilken han förfor med gammaldags
hårdhet. Det var C., som 2 jan. 1896 bragte d:r
Jamesons fribytarskara att efter det misslyckade in-
fallet kapitulera vid Krügersdorp (Dornkop), hvarvid
C. beskylldes för att först skriftligen ha lofvat skona
den kringrända skaran till lifvet, men efter kapitula-
tionen — klandrad af andra boerbefälhafvare för sin
eftergifvenhet — muntligen ha återtagit detta löfte,
hvilket satte presidenten Krüger i stånd att med den
upproriska befolkningen i Johannesburg köpslå om
fångarnas lif. Vid det stora boerkrigets utbrott i okt.
1899 sändes C. som befälhafvare för Transvaals
västra armé först att belägra Mafeking, förflyttades
snart till belägringshären utanför Kimberley samt
tågade vid lord Methuens anryckning att möta denne.
Vid Modder river (28 nov.) lämnade han visserligen
slagfältet i engelsmännens händer, men tillfogade
dem mycket svåra förluster, och då lord Methuen

(10—11 dec.) angrep C:s nya försvarsställning vid Magersfontein, slogos engelsmännen tillbaka med stor manspillan. C. höll nu dessa höjder besatta till dess lord Roberts företog sin berömda flankmarsch och general French undsatte Kimberley (15 febr. 1900). C. nödgades då i stor hast retirera från Magersfontein, följde Modder rivers norra strand och beredde sig att öfvergå floden, för att intaga en ny försvarsställning framför Bloemfontein, då han (17 febr.) upphanns af French vid Paardeberg och där under de följande dagarna kringrändes på alla sidor. Förskansad i flodbädden, tillbakaslog han 18 febr. Kitcheners våldsamma anfall, hvarefter lord Roberts beslöt att afvakta den stund, då C. af bombardemanget och bristen på proviant skulle nödgas kapitu-

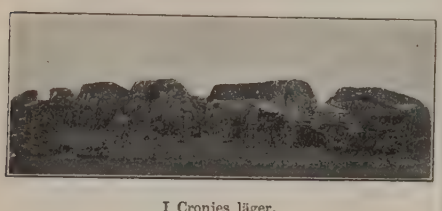

I Cronjes läger.

lera. C. afböjde envist alla förslag från De Wet och andra boergeneraler, som sökte bringa honom undsättning, att försöka bryta sig ut, och efter ett anfall af en canadensisk styrka natten till 27 febr. kapitulerade han samma morgon med hela sin här, uppgående till 4,106 man och 6 kanoner. Han fördes till Kapstaden och vistades sedan till krigets slut som krigsfånge på S:t Helena. Efter fredsslutet återvände C. till Transvaal, men lät sedermera förmå sig att först vid världsutställningen i S:t Louis och sedan på andra platser i Förenta staterna uppträda för betalning vid cirkusföreställningar, där bl. a. ”slaget vid Paardeberg” uppför, C. har skildrats som typen för en gammaldags boer, och äfven i sin krigskonst tillämpade han alltför slafviskt de metoder han tillegnat sig under sin ungdoms strider mot infödingarna samt fäste föga afseende vid sina modernare utbildade underbefälhafvares råd och varningar, hvilket i sin mån förklarar vidden af den katastrof, som lord Roberts' stora framryckning i februari vållade boerhären. V. S—g.

Cronquist, Albert Verner, teknisk kemist, f. 22 juni 1846 i Malmö, genomgick 1863—66 teknologiska institutet i Stockholm, var 1867—71 kemist vid Sveriges geologiska undersökning, innehade 1872—84 kemisk-teknisk byrå i Stockholm, var 1877—84 handelskemist därstädes samt har sedan 1876 varit en af statens kontrollanter för eldfarliga oljor. C. egnade tidigt de nyare sprängämnena sitt studium, blef 1882 kemist vid mindepartementet, 1883 lärare i sprängämneslära vid minskolan i Stockholm, var 1895—1900 flottans kemist och 1898—1904 lärare i sprängämneslära vid sjökrigshögskolan. Sedan 1895 har han varit inspektör öfver sprängämnestillverkningen i riket och sedan 1897 äfven öfver explosiva varor. C. erhöll 1893 professors titel samt blef 1892 korresp. ledamot af örlogsmannasällskapet och 1901 medlem af Krigsvetenskapsakademien. Såsom konsulterande kemist har han utvecklat en omfattande verksamhet för skilda och myndigheter och varit anlitad bl. a. prisdomare vid en mängd industriutställningar, väl inom som utom Sverige. — C. har författ *Om sugfärger* (af svenska slöjdföreningen prisbel täflingsskrift, i Tekn. tidskr. 1873), *De eid råämnena i Skånes kolförande formation* (med hemspriset belönad afhandling, i Tekn. tidskr. 18 *Om nitroglycerinhaltiga sprängämnen* (1880, jä G. Nordenström), *Lärobok om de häftiga spr ämnena* (1886; 2:a uppl. 1905) äfvensom ett tal uppsatser i Geologiska föreningens förhandling Teknisk tidskrift, Kemisk tidskrift, Landtbruks demiens tidskrift m. fl. st.

Cronstedt, svensk adlig släkt. Direktören Mi ten Gavelius, f. 1638, d. 1696, inspektor öf de oxenstiernska godsen och kusin till Petr Eliæ Gavelius (se Cederschiöld 1), lades 1687 och antog namnet C. Enär han barnlös, begärde och erhöll han 1693 tillstånd under sitt adliga namn och nummer få adopt sina styfsöner, barn till hans hustru Anna Ger och hennes man i förra giftet, Anders Old man, en från Rostock bördig köpman i Stockho d. 1679. Den äldste af dessa adoptivsöner, t professor Johan Olderman, behöll som p sitt förälse namn; hans son Olof C. slöt 1728 der ättegren. Från den andre adoptivsonen, Jak C. (se nedan C. 1), härstammar grefliga ätten till Fullerö, 1731 upphöjd i grefligt ständ introducerad 1752. Från den tredje adoptivson Gabriel C. (se nedan C. 2), härstammar de Sverige 1900 utgångna kommendörsätten C., hvil 1778 ur den adliga ättén uppflyttades i den s. riddarklassen. En gren af denna kvarlefver i Aust lien, en annan i Finland. Från den yngste af Mår Gavelius' fyra adoptivsöner, Karl C. (se ned C. 3), härstammade den 1877 utdöda friherr ätten C. En gren af den i Finland kvar vande ätten C. upphöjdes 1870 i finskt friherr stånd.

1. Jakob C., grefve, riksråd, son till ofv nämnde Anders Olderman, f. 1668 i Stockhol Han gick först hofvägen och utnämndes 1712 kammarherre, men inträdde sedermera på den civ tjänstemannabanan och blef 1718 ”ordningsman” Uppsala län, 1719 landshöfding i Kronobergs och 1727 medlem af riksrådet, där han tillhö mösspartiet och äfven efter partiets fall fick kv stanna till följd af sin beprövade administrat duglighet. 1719 upphöjdes han i friherrligt 1731 i grefligt stånd. Död 1751. — C. hade sitt gods Fullerö i Västmanland samlat ett utmä bibliotek (4,000 vol.), hvilket 1756 af ständerna köptes för kronprinsen Gustafs räkning och af hon 1767 skänktes till Uppsala universitet, samt en tydande myntsamling, hvilken 1731 inköptes statens räkning.

2. Gabriel C., den föregående broder, fo fikationsofficer, f. 1670, ingick 1694 såsom vol tär vid fortifikationen, där han blef major 17 (kunglig fullmakt dock först 1711). Han inlämn 1710 förslag dels till Stockholms försvar å sä sjö- som landsidorna, dels till inloppets vid Hörnin holm förstärkande samt ledde sedan med myc nit de häraf föranledda befästningsarbetena, men kv menderades 1711 till Ösel för att sätta Arensbu

arsstånd. C. förordnades 1714 till lärare i ation för Karl XII:s systerson, hertig Karl k af Holstein. 1716 blef han generalkvarter-löjtnant och 1718 t. f. generalkvartermästare vid jämtländska armén under Armfelt. I denna befattning utvecklade han mycken verksamhet, bl. a. utarbetade han en, nu i krigsarkivet befintlig, karta öfver Trondhjem och en karta öfver nejden kring Röros. 1719 blef han generalkvartermästare och öfverste, ledde defensionsverket i Stockholms skärgård 1724—40, blef generalmajor och direktör 1741, mmendant öfver befästningarna i Stockholms rd 1741 samt generallöjtnant 1755. Han tog 28 juli 1757 och dog 7 sept. s. å. L. W:son M.

Karl C., den föregåendes broder, krigare, 2, ingick 1699 vid artilleriet, deltog i slaget rva (1700) och följde sedermera Karl XII:s de här, tills han blef tillfångatagen vid Poltava (1709). 1710 blef han utväxlad mot en rysk artillerikapten och anställd såsom artilleribefälhafvare vid Stenbocks här i Skåne, och såsom sådan deltog han i slaget vid Hälsingborg (s. å.). Efter denna strid gaf han förslag till ändringar i materielen för att afhjälpa åtskilliga brister i densamma. De föreslagna ändringarna vidtogos, och i slaget vid sch (1712) ådagalades deras ändamålsenlig-., som 1710 utnämnts till öfverstelöjtnant, blef fverste och 1716 chef för allt artilleri i Sve-åsom sådan verkade han för artilleriets vidare ing och lyckades 1725 få ett af honom före-artillerisystem antaget, genom hvilket en be-plan infördes i artillerimaterielens anskaffning. ystem, som utmärkte sig genom enkelhet, lik-et, styrka och rörlighet, återställde svenska ets ära, och främmande artillerier togo det-till förebild. C. blef 1720 generallöjtnant nteriet och 1740 president i krigskolle-1718 erhöll han friherrevärdighet. Död W. G. B. (E. N.)

Karl Johan C., son till Jakob C., grefve, och ämbetsman, f. 1709 i Stockholm, d. där blef vid tjugo års ålder lärjunge hos Pol-å Stjärnsund, där han studerade mekanik, nämndes 1733 till hofintendent. 1735 begaf på en utrikes resa och besökte under tre sland, Frankrike och Italien. Såsom bevis på etgirighet omtalas, att han i Paris genom-n praktisk kurs i stenhuggeri. Efter sin st (1738) egnade han sig ifrigt åt byggnadskonstens studium under Hårleman, hvilken han 1743 efterträdde såsom öfverintendent. I denna befattning, som han innehade till 1767, utvecklade han en ganska omfattande verksamhet, ehuru han som egentlig arkitekt endast var en fortsättare af den hårlemanska stilen och knappast visade någon större själfständighet. Af de verk han utförde må nämnas flyglarna vid Drottningholm, efter Hårlemans ritning, med af C. vidtagna förändringar, återställandet af Maria kyrka i Stockholm efter branden 1759, Amiralitetskyrkan i Karlskrona (börjad 1760), tyghuset vid artillerigården i Stockholm (färdigt 1763). Drottningholms teater (1764—65) och Olai kyrka i Norrköping (invigd 1767). Dessutom hade han mycket att göra med Kina lustslott vid Drottningholm. — 1767 kallades C., hvilken alltid hållit sig på afstånd från politiken, till president i kammarrevisionen och 1769 att intaga samma ämbete i kammarkollegium. 1739 invaldes han i den s. å. stiftade Vetenskapsakademien. — C. samlade ett vackert bibliotek i konst, mekanik och naturvetenskap, hvilket jämte konstsamlingar ännu förvaras på släktens gamla fideikommiss Fullerö, i Västmanland. —rn.*

5. Axel Fredrik C., son till Gabriel C., bergmästare, den moderna mineralogiens och geognosiens grundläggare, f. 23 dec. 1722 på Ströppsta i Turinge socken af Stockholms län. I Uppsala, där han blef student 1738, studerade han till en början företrädesvis matematik, i syfte att enligt faderns önskan blifva militär; men genom Gottschalk Vallerius' föreläsningar i mineralogi fick han en oemotståndlig lust för detta ämne, åt hvilket han sedermera odeladt egnade sig. 1742 ingick han som auskultant i bergskollegium, där han 1746 blef e. o. notarie och 1747 notarie. Sistnämnda år utnämndes han till geschworner i Öster- och Västerbergslagen och blef slutligen, 1758, bergmästare i nämnda bergslag. 1753 kallades han till ledamot af Vetenskapsakademien. Död 19 aug. 1765. — C. var en synnerligen duglig bergsman och skötte sina befattningar med ovanligt nit och allvar. Sin största ryktbarhet vann han dock som kemist och mineralog. Han var den förste, som med framgång och på grund af verkliga experiment sökte utreda den kvalitativa sammansättningen af de mineral, som då voro kända. Kemien riktade han därigenom med upptäckten af metallen nickel, närsläktad med kobolten, hvilken några år förut (1735) af bergsrådet Georg Brandt

betecknats såsom en egen metall. Assessor H. Kalmeter hade vid Los grufvor i Hälsingland börjat skärpa efter kobolt och vismut; men den kobolt man då erhöll gaf ej någon safflor af rent blå färg. C. företog en undersökning om orsaken därtill och upptäckte då, att malmen innehöll endast en ringa mängd kobolt, men däremot en ny metall, hvilken han gaf namnet nickel och som han beskref i *Rön och försök, gjorda med en malmart från Los koboltgrufvor* (Vet.-akad:s handl. 1751—54). Flera af nickelns reaktioner äro synnerligen karakteristiska, men att upptäckten, på kemiens dåvarande ståndpunkt, var förenad med stora svårigheter, framgår däraf att den länge bestreds af utländska kemister; ännu 1801 betviflades den af Haüy. C. var jämväl den förste, som fäste uppmärksamheten på tungstenen från Bastnäs grufvor i Västmanland, i hvilket silikat Berzelius, Hisinger och Klaproth 1803 upptäckte metallen cerium. Mosander 1839 och 1842 metallerna lantan och didym. — Ett ännu större rykte förvärfvade C. som grundläggare af mineralogien och bergartsläran, på hvilka områden hans verksamhet var fullständigt epokgörande. De nya och på stränga systematiska grunder hvilande principer, som Linné införde i botanikens och zoologiens studium, blefvo obestridligen af stort inflytande äfven på mineralogiens utveckling, dels genom Linnés egna arbeten och dels genom Vallerius' för sin tid utmärkta "Mineralogia" (1747). Linné, som af sitt starkt utpräglade formsinne föranleddes att fästa stor vikt vid mineraliens kristallografiska egenskaper, gaf härigenom anledning till Romé l'Isles på detta fält banbrytande arbete (1772), och Vallerius' "mineralogi" var den första verkliga handboken i denna vetenskapsgren. I många hänseenden passade likväl icke Linnés åskådningssätt för behandlingen af mineralen och bergarterna, emedan han alltför ensidigt fäste sig vid dessas yttre karaktärer: färg, struktur, formvarieteter o. s. v. Hos djuren och växterna äro dessa egenskaper betecknande för olika arter; men hos stenrikets alster beror utseendet ofta af tillfälliga inblandningar, som icke inverka på mineralets eller bergartens egentliga art och natur. Dessutom gjorde hvarken Linné eller Vallerius (den tidens utländske författare på detta område voro af mindre betydelse) tillbörlig skillnad mellan enkla mineral och bergarter, mellan verkliga bergarter, "stenvandlingar" (= fossil), stengyckel (jättegrytor, räfflade stenar, "örnstenar", "matematiska stenar"), "stenafvel" (pärlor, tuppstenar, tyre, stenar af flygande drakar m. m.). Det var C. förbehållet att bortrensa sistnämnda ämnen ur mineralogien och dymedelst uppdraga en riktig gräns mellan stenrikets och djurrikets alster äfvensom att lägga grunden till geognosien genom att behörigen skilja mellan mineral och bergarter. Det arbete, i hvilket dessa "nya påfund" första gången genomfördes, är *Försök till mineralogie eller Mineralrikets upställning*, hvilket utkom anonymt 1758 samt utgafs på danska (två olika öfversättningar), på tyska (tre öfversättningar, 1760, 1770 och 1780), franska (1771), engelska (1772, ryska 1770) och senare på åtskilliga andra språk. Företalet är betecknande för den reform C. genomförde i mineralogien, och upplysande i fråga om vetenskapens ståndpunkt före C:s tid är, att förändringen, så nödvändig och själfklar den nu förefaller, då väckte motstånd och strid. Därtill bidrog i sin mån, att C. öfver hufvud mindre fäst vid mineraliens yttre utseende än vid deras ke[illegible] egenskaper, till hvilkas utrönande han en[illegible] [illegible] var den förste, som använde blåsrör[illegible] voro de upptäckter, med hvilka han på [illegible] riktade vetenskapen. C. skilde fullständigt d[illegible] det yttre hvarandra snarlika, men i kemiskt afs[illegible] alldeles olikartade koboltmineralen, kobolt[illegible] speiskobolt och linneit. Han beskref kopparna[illegible] kuban, hvilken det oaktadt sedermera under ett århundrade äfven i hans fosterland [illegible] förlades med kopparkis. De vattenhaltiga silikat[illegible] äro kända under namnet zeoliter, hade af m[illegible] logerna blifvit helt och hållet förbisedda. C. kände och beskref emellertid en zeolit-art [illegible] Aresutan såsom ett särskildt mineralspecies [illegible] denna blef sedermera representant för zeo[illegible] nas stora grupp. — C:s värderika mineralsa[illegible] blef (enligt Molls Archiv, 1805, IV) inköpt af den danske godsägaren Tonnes Krist. Bruungaard. A. E. N. A.

6. Fredrik Adolf Ulrik C., son till Johan C., grefve, konstnär, f. 1744 i Stock[illegible] blef hofintendent 1765 och gjorde 1770—73 en [illegible] till Frankrike och Italien. I Rom, där han [illegible] förtrogen vän med Sergel, idkade han konsts[illegible] och inköpte en dyrbar samling gamla oljefärgs[illegible] som nu förvaras på Fullerö i Västmanland. [illegible] blef han landshöfding i Gäfle, från hvilken [illegible] ning han fick afsked 1812. Död i Stockholm [illegible] — C. var ledamot af Målar- och bildhuggara[illegible] mien äfvensom af Musikaliska akademien sa[illegible] rätt skicklig dilettant i flera af de sköna kons[illegible] Man har af hans hand ganska goda etsningar [illegible] porträttmedaljonger. Hans hustru, Juliana [illegible] vall, stiftade i Gäfle ordensgillet "Lika[illegible] den".

7. Johan Adam C., son till Karl Joha[illegible] grefve, krigare, f. 1749 i Stockholm, blef vid [illegible] ålder sergeant vid arméns flotta, ingick sedan [illegible] landtarmén, blef löjtnant 1771, kapten 177[illegible] major vid änkedrottningens lifregemente 178[illegible] vann under kriget 1788—90 öfverstelöjtnants[illegible] Därefter åtföljde C. regementet, hvars öfvers[illegible] chef han blef 1793, till Sveaborg, där han [illegible] till 1807, då han utnämndes till öfverste för [illegible] laks' infanteriregemente och chef för S[illegible] brigaden. Efter utbrottet af 1808 års krig s[illegible] han brigaden vid S:t Michel, därifrån han [illegible] ilande brådska retirerade norrut, utan att b[illegible] sig af de fördelar, som erbjödo sig t. ex. [illegible] Leppävirta 11 mars. Han anlände 29 ma[illegible] Uleåborg. Hans brigad förenades därpå me[illegible] finska hufvudarmén och deltog i dess [illegible] 27 april hade Adlercreutz, som [illegible] Revolaks angripit den ryske generalen B[illegible] norr, redan blifvit tvungen att draga sig ti[illegible] då C., som ryckte fram från söder, förnyade [illegible] och genom sin egen och sina soldaters tap[illegible] vann seger. Han utnämndes med anledning [illegible] till generalmajor. Han bidrog till segrarna [illegible] Lappo (14 juli) och Alavo (17 aug.), men b[illegible] sistnämnda tillfälle sårad och måste lämna [illegible] skådeplatsen. I mars 1809 öfvertog han befälet [illegible] kring Umeå förlagda svensk-finska styrkan [illegible] afslöt 22 mars konvention med Barclay de [illegible] som några dagar senare måste återtagas. Ett[illegible]

att komma den vid Skellefteå kringrände elöjtnant Furumark till hjälp misslyckades. m fortfarande var sjuk af sin blessyr, nedlade er befälet. Han utnämndes 1809 till general- at och ordförande i krigshofrätten samt 1810 ndshöfding i Östergötlands län, hvilken tjänst tötte till 1817, då han fick afsked. Tapperhet dbarhet voro C:s utmärkande egenskaper, men risk blick saknade han. Han dog i Stockholm M. G. S.

Karl (Carl) Olof C., brorson till Axel k C., militär, regeringsmedlem, kommendant eaborg, f. 3 okt. 1756 på Botby, nära Hälsing- Redan som barn inskrifven i krigstjänst, blef

han 1774 löjtnant vid arméns flotta och 1776 medlem af ett hemligt sällskap på Sveaborg. Efter tre års tjänstgöring i engelska örlogsflottan befordrad till major (1783), deltog han 1789 i riddarhusets plena, utnämndes till öfverstelöjtnant och sändes till Stralsund att leda utrustningen af den "tyska eskader", med hvilken arméns flotta skulle förstärkas, och be- därunder Berlin för att främja planerna på iskt understöd. Först 27 juni 1790 hann C. n förstärkning (30 slupar och 18 jullar) fram igsteaterns närhet. 30 juni och 1 juli gjorde t fåfängt försök att bryta den ryska linje, som veriges kung och flottor innestängda. Efter lgska gatloppet" (3 juli) förenade han sig rméns flotta under konungens eget befäl, och na flotta efter få dagar höll på att blifva inne- i Svensksund, beslöt konungen att sätta allt kort och våga batalj. Hans flaggkapten var ch C. valdes att intaga dennes plats, d. v. s. mmendera näst under konungen, hvars sjö- uglighet och militära kunskaper icke läto för- att flaggkaptenens roll blefve passiv. Batal- rjade 9 juli kl. ½ 10 f. m. och fortgick till närpå kl. 10 f. m., lämnande till resultat den sjöseger svenska flaggan någonsin vunnit. konungens jakt, "Amfion", daterade C. sin segerbulletin.

"Den svenska flottans största glans, löss seger vid Svensksund, var hans".

dagar efter slaget blef C. öfverste och gene- tant, och 26 okt. kallades han till stats- are för sjöärendena. Denna befordran var tt erkännande af hans förtjänster och ett ut- af konungens förkärlek för "lilla flottan" "den stora", om hvilken han efter kriget sig synnerligen ofördelaktigt. (Rivaliteten män af dessa båda vapen bar sedan en ödes- frukt.) 9 dec. 1790 blef C. tillika chef för gs eskader. Till fästningens kommendant les kort därpå öfverste af Klercker. C. blef ordförande i sjömilitiekontoret och bevistade geringsmedlem riksdagen i Gäfle 1792. Ko- s död ändrade snart därefter hans inflytelse- ställning. Hertig Karl — "stora flottans" chef under sista kriget — fattade redan i juli miss- tankar mot honom för hans promenader i kungsträd- gården med Toll, Lagerbring och Håkansson, och senare på hösten arresterades C., för det han ej ur staden bortvisat en misshaglig officer. 30 nov. 1792 nedlade C. statssekreterarämbetet (som icke återbesattes) och återgick till sitt befäl öfver Sveaborgs eskader. Ett år därefter befordrades han till konteramiral af blå flaggan.

När Gustaf IV Adolf som myndig tillträdt regeringen, kallade han C. genast (i juni 1797) till "generaladjutant för flottorna" och föredragande af sjöärenden. C. hade nu åter plats i konungens konselj. 1798 var han medlem af en tillförordnad regering, och vid 1800 års riksdag valdes han af ridderskapet och adeln till medlem af det hemliga utskottet (med hvilket konungen personligen öfverlade om finansiella åtgärder) samt till ledamot af 1801 års statsrevision. Efter riksdagens slut var han åter medlem af en tillförordnad regering och fick 29 nov. 1800 beledsaga konungen på hans oförväntade färd till Petersburg, där fördraget om "den väpnade neutraliteten" mellan suveränerna personligen helt hastigt uppgjordes. Strax efter det C. i konungens sällskap återkommit till Stockholm, beordrades han i febr. 1801 att åtfölja honom till Skåne, hvarifrån han i mars sändes till Köpenhamn för att å konungens vägnar försäkra om Sveriges bistånd, i händelse Danmark, som nyss förut biträdt det rysk-svenska förbundet, skulle blifva anfallet af England. Nelsons flotta var då redan på väg till Öresund, där den inlopp 30 mars utan hinder från svensk sida, och mordet på kejsar Paul (24 mars s. å.) hade redan föranledt en omsvängning i den ryska politiken. Detta var dock ännu obekant för Gustaf Adolf, när han 2 april hörde kanondånet från "slaget på redden" och till sin harm erfor, att hans egen flotta ännu ej lämnat Karlskrona. Eskaderchefen afsattes genast, och då öfverbefälhafvaren i Karlskrona, amiral K. A. Wachtmeister, i stället för att verkställa ordern därom, sände en kurir till konungen med tillkännagifvande att motvind omöjliggjort flottans utlöpande, arresterades äfven han, och C. utnämndes, 9 april 1801, till vice-amiral af blå flaggan och öfverbefälhafvare i Karlskrona. Tio dagar senare låg Nelson utanför staden med en flotta af 43 segel och lät spörja, om Sverige önskade krig eller fred. C:s svar (23 april) var undvikande. Rysslands utträde ur förbundet och Danmarks förlängda stillestånd voro konungen nu bekanta, och han ville den gången ej utmana fienden. — C. återvände snart till Stockholm och föredragningarna i konseljen. Mot Wachtmeister hade under tiden börjats en rättegång, och denna slöts med den anklagades afsättning. Det troddes allmänt, att C., som var Wachtmeisters afundsman, i viss mån var orsaken till den stränga domen. Men nu satte motpartiet sina krafter i rörelse för att hämnas på den, som beredt Wachtmeisters fall. Konungen lät icke märka det ringaste af hvad han hade i sinnet — ännu samma dag han for till Gripsholm hade C. föredragning hos honom —, men väl hunnen dit, afsände han, 3 dec. 1801, order till C. att öfvertaga kommendantsbefattningen på Sveaborg. Detta "C:s störtande" ansågs (enl. Adlerbeth, "Historiska anteckningar") vara "en wachtmeistersk revanche". Midt i vintern måste C. lämna regerings-

ärenden och hufvudstadslif för att alldeles oförberedd fara öfver Ålands haf och blifva — kommendant på en gränsfästning. Öfverraskningen var ej af det angenäma slaget. ”At jag inte sökt denna ledsamma commission”, skref C. till Klercker, ”kan min bror vara försäkrad om. Den är gifven mig oåtspord. Jag måste lemna mitt hushåll i en olämplig årstid och komma till ett ställe, der jag intet äger en stol och vet intet hur jag får mat”. Konungens forna ynnest mot sin faders förtroendeman hade med ens tagit slut, troligen därför att han hos C., i behandlingen af wachtmeisterska affären, funnit mera hämndlystnad än rättrådighet. Konungen yttrade, att han fann C. ”för konstig och benägen att skada andra” (Adlerbeth). Måhända se vi i Wachtmeisters och C:s växlande öden 1801 ett drag af animositeten mellan ”stora” och ”lilla” flottans män.

Som tillförordnad öfverbefälhafvare i Finland vistades Klercker på Sveaborg 1 febr. 1808, då han mottog ambassadören Stedingks depesch från Petersburg om ett omedelbart förestående infall af ryska härar öfver svenska gränsen. Order till kommendanten att sätta Sveaborg i försvarstillstånd expedierades genast, och icke allenast så länge Klercker var kvar i fästningen — t. o. m. 20 febr. —, utan ännu i flera veckor därefter utfördes dessa order med största nit, om ock ej alltid med önsklig urskillning. Men i registret till sin bref- och orderbok för 1808 antecknade Klercker vid C:s namn: ”en ganska god och käck sjöman och efter anseende en god militär; men han var af jägerhornska släkten” (C:s mor hette Jägerhorn) ”och samma esprit. Hade äfven många utlåtelser såväl nu som förut angående Sveaborgs och Finlands försvar, näml. Sverige kunde aldrig behålla Sveaborg och Finland, om Ryssland förstod betjäna sig af sin öfverlägsna makt. Hvad skall man tänka om sådant tankesätt: jo, man slutar att motståndet blir ganska svagt, då man själf misströstar”.

Utan tvifvel var det personligt missnöje med de styrande i Sverige, misströstan om möjligheten af ett försvar mot Ryssland, kanske icke minst den ”jägerhornska espriten”, eller håg att verka för ett med Ryssland förenadt Finland, hvilka i C:s själ lade grund till den tankegång, som i mars och april 1808 bestämde hans handlingssätt. Att däremot denna grund icke är att finna i det af honom själf uppgifna skälet: omöjligheten att försvara fästningen tills våren hunnit frigöra Sveaborgs hamn från vinterns istäcke, är fullständigt utredt och framgår klart af alla de fakta, hvilka *måste* varit den under mer än sex år fungerande kommendanten bekanta. C. hade tydliga order ”att endast försvara fästningen och hellre uppbränna flottan med alla effekter än lämna den i fiendens händer”.

17 mars sköto ryssarna de första skotten mot Sveaborg. Fästningen svarade, under oförnuftigt slöseri med ammunition. 21 s. m. mottogs en parlamentär af öfverste Jägerhorn (en broder till den 1788 till Ryssland afvikne samt syssling till och förtrogen med kommendanten). Sistnämnda dag och den därpå följande deltog denne med C. i växling af parlamentärer. I Jägerhorns sällskap, och tvärtemot sin instruktion, lämnade kommendanten fästningens område och hade 23 mars på holmen Lånnan ett möte med ryske generalen Suchtelen. Samma dag tillkännagaf C. för garnisonstruppernas befälhafvare, att Suchtelen ”erbjudit” kapitulation; men erbjudan afslogs enhälligt. 25 mars mottog C. åter en pa mentär.

Med 46 kanoner begynte nu ryssarna skjuta fästningen, och denna svarade ifrigt, därvid deles onödigt förstörande krut. Natt och dag h hela besättningen vaken och på post, hvarigen den onödigtvis uttröttades. Så gingo dagarna 2 april, då åter en parlamentär mottogs. Nu v af mer än 6,000 mans garnison, 5 dödskjutna, sårade, omkr. 200 sjuka; ingen skada var gj på fästningen, hvars munförråd, liksom dess k förråd, för förnuftigt beräknad åtgång var mer tillräckligt, intill dess öppet vatten skulle möj göra tillförsel. Eröfring dessförinnan med storma hand var omöjlig, om fästningen *ville* försvara s — 4 april gingo C. och Jägerhorn åter ur fästnin och konfererade på Lånnan med Suchtelen. de återkommit, sammankallade C. ett krigsr Men detta var *icke* reglementsenligt sammans dessutom affordrade han *icke* deltagarna däri f skrifven ed och lät *icke* föra protokoll. Komm danten sökte nu uppvisa omöjligheten att hålla f ningen till öppet vatten och yrkade kapitulation erbjudna villkor. ”Tidsutdrägt kunde vinnas ge att antaga fiendens förslag.”

De fleste af de tretton tillkallade voro C:s ga ”bröder” inom orden på Sveaborg; han var alla öfverlägsen i intelligens, i äradt namn oc rang. Hans ord troddes, om än motsträfvigt. närvarande begärde betänketid. Vid förnyadt s manträde 5 april gjorde följande ord af komm danten ett imponerande intryck på alla: ”Jag hvarken feg eller legd, men jag finner intet ar medel att hålla fästningen k. m:t och riket handa än att ingå i propositionen”. Jägerhorn styrkte detta. Krigskonseljen gick då in på k tulation, helst som, enligt en deltagares dagb anteckning, ”C. var älskad, estimerad, trodd lydd”. 6 april upplästes för officerarna en fr konvention — med helt oväntade tillägg och ”m tag”. Få kunde dock fullt höra och förstå inne let. De nya invändningar, som då gjordes, drä med hetta af C., som talade om sin ”plan och är mål” och sin förhoppning att ej behöfva uppe fästningen. Man trodde sig då spåra en fin krig — och konventionen antogs. I denna ingick ”article séparé”, af innehåll att ryske öfverbe hafvaren skulle söka förmå kejsaren att betala k kassans skuld, dock ej öfver 100,000 rdr b:ko. smärre fästen skulle genast uppgifvas och af sarna besättas; resten skulle utrymmas 3 maj, ej ett visst antal svenska krigsfartyg dessförin inkommit i den inre hamnen. Det var emell mer än troligt, att isen då ännu skulle ligga k — ”Vid underhandlingen”, säger en rysk hi historiker (Michajlovskij Danilevskij), ”hade vi fälle öfvertyga oss, att få af officerarna voro vid krig, att några af de personer, som funn fästningen, icke hade en beslutsamhet, som mot rade dess kraftiga försvarsmedel, och att man segra genom andra medel än vapen.” Han om äfven penningar, som hos ryske krigsministern kvirerats för att vinna personer inom garniso och aftrycker ministerns svar om ”det gyllene tets” förträffliga verkan. Suchtelen däremot, äfven skrifvit detta krigs historia, framställer

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

r som en hederlig, men lättskrämd åsna och bestämdt, att något vanhederligt hvarken af blifvit erbjudet eller af C. mottaget. Men eror naturligtvis på huru begreppet vanheder mes. — Från 6 april till 3 maj höll C. med rd konsekvens fast vid sin konvention, huru an än gjordes uppmärksam på att ryssarna den, och vidtog alla nödiga mått och steg sätta garnisonen ur stånd att återtaga striden. pningar om konventionens brytande lefde icke indre hos många bland officerarna. I sista n, då detta hopp släcktes, blef väl någon oro; risten på en nog framstående chef för de jde och på tillräcklig samdräkt mellan de a, finska och tyska trupperna hindrade hvarje de steg, till dess allt var för sent. Under och förtviflan tågade garnisonen ut — och na in, på bestämd tid. Samma dag fick en rapporten af 7 april, om ”konventionen”. ndanten afskedades genast ur rikets tjänst och s inför krigsrätt, men inställde sig icke. I 11 till krigsrätten ingifna och i tryck utgifna g — af Döbeln kraftigt bemött i en tryckt — säger han sig i intet afseende handlat fel- han hade endast haft otur i st. f. påräknad ng med sin plan att vinna tid. Han gifver till känna, att han i alla händelser ”icke unna undergå något straff”. Vikten af Sveaförlust söker han förringa och kallar denna rsedda fästning, dessa tusentals kanoner och tals krigsfartyg med full utrustning — för e räkna en trupp på mer än 6,000 man — ldeles likgiltigt ställe, både för svenska och trupperna”, utan betydelse för Finlands er- eller återtagning. Att C. själf kunnat sätta dessa sina ord, är orimligt. Vi måste döma att hafva skrifvit mot bättre vetande.

aktigt är alltså, att Sveaborgs siste svenske ndant passerat ”hederns Rubicon”, och möjn af pekuniär ersättning för fästningens upple kan således ej förnekas endast på grund nens obetvifleliga *heder*. Att C. under stilleiden uppmanade officerare att söka komma i ng af de förmåner ryssarna erbjudit, vittinför krigsrätten, innan denna, på krysk beinställde all undersökning rörande *deras* förle, som icke återvändt till Sverige. Vill man se någon tanke på enskild fördel i den förut artikeln om 100,000 rdr b:ko för betäckande rskassans skuld, torde dock ett bevis att C. *1808* mottog krysk pension och ”skadeersätt- ej sakna inflytande på omdömet därom. 9 08 undertecknade nämligen kejsar Alexander tsburg en rysk skrifvelse till riksskattmästaren ov, och denna skrifvelses officiella franska at”, upptagande arkets andra blad (enligt varande bruket i ryska ämbetsskrifvelser till ämbetsmän och auktoriteter, hvilkas ämbetsnfattade äfven icke-ryska tjänstemän), har sig från finska generalguvernörens kansli till ego, där det är tillgängligt för forskaren. kejsarbref befaller utbetalande till C. af rdr b:ko årligen — han erhöll dock hvarken nd eller i Ryssland någon tjänst — och, en alla, 50,000 rdr b:ko ”som ersättning för an förlorat i dykeri-bolaget”. C. egde verkenligt uppgift af statsrådet Alb. Ehrenström, för hvilken detta ”translat” af tillvaratagaren företeddes, 25 aktier i ett dykeribolag i Hälsingfors; men dessa voro då, enligt samma persons uppgift, alldeles utan penningvärde. I dem fann man alltså, tyckes det, en förevändning för realiserande af någon förespegling om en sorgfri framtid för den, som utan strid uppgifvit Sveaborg. Brefvet berör äfven ”Cronstedts begäran att få betalda de skulder, som härröra från Sveaborgs fästning”, och visar sig därigenom stå i nära samband med kapitulationens ”article séparé”. Kejsaren ålägger C. att till generalguvernören Sprengtporten — som *förut* för ryska inkomster lämnat de svenske och ”fört afvog sköld mot sitt fädernesland” — ingifva förteckning på skulden, till dennes granskning och fastställande, hvarefter, på Sprengtportens anmälan, summan skulle utbetalas till C.

När Borgå landtdag kort därefter sammanträdde, syntes C. *icke* bland de finske riddarhusmedlemmarna, men han erhöll 1818 introduktion å finska riddarhuset. 1811 blef hans sextonåriga dotter rysk hofdröken; hans båda söner ingingo som officerare i ryska armén. Själf vistades han, ej gärna sedd af vare sig finnar eller ryssar, dels i Hälsingfors, dels på en landtgård, Härtonäs, i denna stads närhet. Han erhöll icke ens någon rysk orden i stället för det svenska storkors, som 1811 blef honom frändömdt. C. dog på Härtonäs 7 april 1820. — Sedan förestående biografi skrefs, för 1:a uppl. af N. F., hafva följande uppsatser om C. skrifvits: G. Cronstedt, ”Amiral C. O. Cronstedt och Sveaborgs fall” (Hälsingfors 1898), och M. G. Schybergson, biografi öfver C. i Carpelan, ”Finsk biogr. handbok” (ibid. 1903). Se äfven ”Sveriges krig åren 1808 och 1809, utg. af Generalstabens krigshistoriska afdeln.”, del. II (1895). H. W.

9. **Rudolf C.**, den föregående brorsons son, grefve, ingenjör, f. 6 dec. 1826, d. 19 nov. 1903. Han blef 1844 student i Uppsala, utexaminerades 1850 som civilingenjör från Mariebergs högre artilleriläroverk, tjänstgjorde 1845—52 som elev och ingenjör vid Strömsholms kanalbyggnad, vid förarbeten för Hjälmarens och Kvismarens sänkning m. m., blef 1852 löjtnant i väg- och vattenbyggnadskåren och adjutant i östra väg- och vattenbyggnadsdistriktet, 1858 kapten, 1863 major, 1876 öfverstelöjtnant, 1883 byråchef för järnvägsärenden i väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, 1887 öfverste och chef för väg- och vattenbyggnadskåren samt öfverdirektör och chef för väg- och vattenbyggnadsstyrelsen. Vid statens järnvägar blef C. 1854 stationsingenjör, 1860 distriktsingenjör, 1863 byråchef i järnvägstrafikstyrelsen samt 1887 generaldirektör och chef i järnvägsstyrelsen, under hvilken trafik- och byggnadsärenden då förenades. Som chef för järnvägsstyrelsen kvarstod C. till 1897. Under denna tid byggdes stambanan genom öfre Norrland från Långsele till Boden, med bibanorna till Örnsköldsvik och Umeå, hvarjämte byggandet af stambanan genom Bohus län samt banorna Gellivare—Ofoten och Boden—Morjärv beslutades. Vidare infördes nya taxor för person- och godsbefordran samt nytt reglemente för personalens aflöning. Trafiksäkerheten ökades genom moderna växel- och signalanordningar å stationerna, tyngre räls började inläggas, och personboggivagnar infördes. Från trycket utgaf C. *Beskrifning öfver stambanan genom Norrland* (1882),

var 1885 ledamot af kommittén för stambanans utsträckning genom öfre Norrland och studerade därvid på uppdrag järnvägsbyggnaderna i norra Finland samt afgaf 1889 på uppdrag förslag till yrkesinspektörer och inspektörsområden. Led. af Vetenskapsakademien 1887 (preses 1894—95), led. af Landtbruksakademien 1888, ordf. i styrelsen för Tekniska högskolan 1888—1902. C. var 1865 en af stiftarna af Svenska ingenjörsföreningen, som sedermera uppgick i Svenska teknologföreningen. S. L—k.

10. Otto Sigfrid C., den föregåendes brorson, grefve, arkitekt, f. 16 juli 1869 i Karlskrona, studerade vid Tekniska högskolan 1890—92 och vid konstakademien 1892—95. C. har gjort ritningar till utställningsbyggnader i Gäfle 1901, till byggnader vid Gäfle—Dala järnväg, till bad- och hotelletablissemang på Rindö, till kapell i Hagalund, till byggnader för 1906 års landtbruksutställning i Norrköping m. m. G—g N.

Cronstedtit, *miner.*, korpsvarta romboedrisk-hemimorfa kloritkristaller.

Cronstrand. 1. Simon Anders C., astronom, f. 24 jan. 1784 på Törneby, i Kalmar landsförsamling, blef student i Uppsala 1796, filos. magister 1800, docent i experimentalfysik 1806, adjunkt vid Vetenskapsakademien i Stockholm 1809 och denna akademis astronom 1811. Med sistnämnda befattning förenade han från 1815 professuren vid fältmätningsbrigaden (topografiska kåren). För upprättandet af ett kartverk öfver Sverige utförde han 1815—32 triangelmätningar i mellersta Sveriges flesta provinser äfvensom i Småland (Kalmar län), Halland och Bohus län. 1824 verkställde han astronomiska ortbestämmelser mellan Uppsala och Gäfle, och 1834—35 utförde han öfver Ålands haf sammanbindningen mellan de svenska och finska triangelmätningarna, hvilket arbete på ryska sidan utförddes af generalmajor Wrangel. Det sista geodetiska arbete, hvari C. deltog, var basmätningen på Öland 1839—40. Tillsammans med Jöns Svanberg verkställde han 1825 och 1832 pendelförsök i Stockholm. På sistone blef han genom öfveransträngningar blind. Död i Stockholm 24 febr. 1850. — C. utgaf *Handbok i practiska astronomien* (1840—43), *Årsberättelser i astronomien* (i Vet.-akad:s handl. 1821—36), *Om magnetnålens missvisning i Stockholm* (1817), *Försök att förklara indernas verldsåldrar* (1822) m. m.

2. Baltzar C., den föregåendes broder, Tekniska skolans i Stockholm grundläggare, egyptolog, f. 15 maj 1794 på Törneby, i Kalmar landsförsamling, blef student i Uppsala 1809, underlöjtnant i ingenjörkåren 1815, löjtnant i samma kår 1820 och kapten i generalstaben 1823. Åren 1830—32 var han fortifikationsbefälhafvare i Karlskrona och befordrades därefter till kapten i ingenjörkåren. 1833, kort efter det han mottagit fortifikationsbefälet på Karlsborg, anträdde han en utländsk resa, med särskildt uppdrag att inhämta kännedom om pontonväsendet och andra till krigskonsten hörande ämnen. På denna resa, som varade i åtta år, besökte C. ej allenast de flesta europeiska länder, utan äfven asiatiska Turkiet, Arabien, Nubien och Egypten. I sistnämnda land vistades han 1836—37 och gjorde därunder åtskilliga noggranna afbildningar af dess fornlämningar. Dessa värdefulla teckningar, hvilka till följd af testamente öfvergingo till fru Anna Retzius, donerades af henne till nationalmuseum. —41 vistades C. i de österrikiska staterna och k stor ynnest hos furst Metternich. 1841 måste ha grund af stränga order återvända till Sverige, efter han kvarstod i ingenjörkårens tjänst till då han på egen begäran fick afsked. 1845 kal C. till föreståndare för den nybildade "Svenska föreningens söndags- och aftonskola" i Stock (nuvarande Tekniska skolan). Understödd af medel, företog han 1851—52 en resa till En och Frankrike för att studera dessa länders skolinrättningar. Under de fjorton år han nämnda läroanstalts styresman, verkade han okufligt mod och brinnande nit för genomföran sina planer till höjande af arbetarens bildning, afgick från denna befattning 1859. Död i S holm 26 jan. 1876. — C:s efterlämnade Skri för författarens vänner samlade och utgifna a A. Siljeström, utkommo 1878. De innehålla "Taflor från södern och orienten", 2) "Tanka egyptisk byggnadskonst", 3) "Om byggnadsko i Sverige" samt 4) "Om vetenskap och ko industriens arbete".

Cronström, Isaak, friherre, holländsk gen f. 1661 i Avesta i Dalarna, var sonson til belgier, Marcus Koch, som grundade åtskilliga i striella verk i Sverige. 1679 begaf han sig till P inträdde där 1683 i grefve K. G. v. Königsm regementen samt gjorde 1684—92 fälttåg i Sp och i Italien, där han tjänade under Catinat en tid var kommendant i den viktiga fästni Pinerolo. 1692 anställdes han som kapten i s tjänst vid den hjälpkår, som Karl XI lån först åt österrikarna, i striden mot turkarna, sedan åt holländarna, mot Frankrike. Efte kort besök i fäderneslandet (1696) öfvergick holländsk tjänst, deltog i spanska arföljdsk (1701—13), i engelske konungen Georg I:s mot pretendenten Jakob i de skotska höglän (1715) och i österrikiska tronföljdskriget (1740— Därunder steg han från öfverstelöjtnant till gen en-chef för holländska armén (1744). I sistnä egenskap fick han lida mycken smälek, då den ointaglig ansedda fästningen Bergen op Zoo sept. 1747 medelst stormning togs af fransmä 1720 hade C. blifvit svensk friherre. Han dog på sin gård Nemelaer, nära Osterwick.

Crook [kru'k], stad i engelska grefskapet ham. 11,471 inv. (1901). Stenkolsgrufvor.

Crooked islands [kru'kid ā'lənds], en till hamaöarna hörande ögrupp, 253 kvkm., bestå af Crooked island, Acklin's island, Castle i och Fortune island. Omkr. 2,000 inv.

Crooked lake [kru'kid lē'k], numera k Keuka lake, sjö i nordamerikanska staten York, med aflopp till Senecasjön. 28 km. intill 2,4 km. bred, 220 m. ö. h.

Crookes [kru'ks], sir William, engelsk fy och kemist, f. 17 juni 1832 i London, studerad college of chemistry därstädes, anställdes 185 Radcliffe-observatoriet i Oxford och blef 1855 lä kemi i Chester. Sedan 1859 har C. ej haft tjänst. Han uppsatte sistnämnda år tidskriften mical news" och öfvertog år 1864 utgifvand "Quarterly journal of sciences". C. har arbetat ket med spektralanalysen. Han har bl. a. infö vändning af fotografi för studium af solspektre

spektralanalysens tillhjälp upptäckt (1861) ett kemiskt element, metallen tallium (se d. o.). 874 konstruerade C. den första radiometern. ar nedlagt mycket arbete på studiet af elek-tens gång genom ytterst förtunnade gaser och ldt det därvid uppträdande s. k. katodljusets egenskaper att åstadkomma kraftig fosfores-cens hos de kroppar, på hvilka det faller, och att alstra värme eller mekaniskt arbete. Hans åsikt, att katodstrålarna bero på rörelsen af små från katoden utkastade, elektriskt laddade par-tiklar, har på senaste tiden blifvit allmänt an-tagen. Angående dessa fenomen utgaf C. 1879 den populära afhand-lingen *Radiant matter*

ande materia), hvilken genom sin glänsande beskrifna försöken och genom sin originali-ckte ofantligt uppseende och öfversattes till språk. C. vill i detta arbete göra tro-att gaserna, då de utsättas för ytterlig för-g, öfvergå i ett sjärde aggregationstillstånd, k. "strålande", hvarvid de få helt nya egen-. På grund af sina studier af kropparnas, dt de sällsynta s. k. jordmetallernas oxiders, scensspektra i katodljusbelysning uppställde ycket egendomliga åsikter om de kemiska ele-ns öfvergång i hvarandra. Genom spektral-sökning af gasen i mineralet cleveit har C. att den är det i solatmosfären förekommande ämnet helium. Under de senaste åren har C. arbeten om de radioaktiva kropparna. C. ven skrifvit en del handböcker, bland hvilka iktigaste är *Select methods of chemical ana-*1871; 3:e uppl. 1894). Dessutom har C. sig känd såsom en ifrig spiritist och offentlig-tskilliga egendomliga skrifter i denna riktning piritism).

som onekligen är en af samtidens främste forskare, ådagalägger i sina arbeten en säll-triginalitet och fantasi, men ofta äfven bristande i och okunnighet om andras arbeten på samma e. 1897 valdes han till ledamot af Veten-ocieteten i Uppsala och upphöjdes s. å. till . P. T. C. S. A—s.

okesit [kru-], *miner.*, ett af Nordenskiöld den engelske kemisten Crookes, talliums upp-e, uppkalladt tallium-selen-koppar-mineral. högst sällsynt, blott en enda gång anträffadt rikerums numera ödelagda gruf va i Kalmar en af synnerligen stort intresse, emedan det enda hittills anträffade mineral, i hvars sam-ning tallium ingår såsom väsentlig beståndsdel ller till ungefär 17 proc. Det är blygrått, glänsande och mjukt. P. T. C.*

okes' rör [kru'ks], *fys.*, ett nästan lufttomt ppkalladt efter engelske fysikern W. Crookes. begagnas för studiet af gasers förhållande vid ska urladdningar. Dylika rör kunna ock an-s till framkallande af Röntgenstrålar. S. A—s.

okston [kru'kstən], stad i nordamerikanska staten Minnesota, vid Red Lake river, en biflod till Red river of the North. 5,359 inv. (1900).

Croos [krås], Anthonij van der, holländsk landskapsmålare, f. 1606 l. 1607, d. omkr. 1662, troligen i Haag, där han var verksam åt-minstone 1637—62. Han målade, ungefär i van Goijens stil (utan att dock kunna sägas imitera denne), i gulgrå eller grågrön färgton kanallandskap med broar och byggnader. I Kassels museum ses af honom en tafla från 1643, i Budapests en annan från 1651. Hertiginnan af Dalarna eger af hans hand *Landskap med en kanal* (1657), i rosensvärdska samlingen på Long nära Karlstad finnes *Landskap med figurer* (1641), och grefvinnan v. Hallwyl i Stockholm eger en tredje af hans taflor, *Slott vid en kanal*. O. G—g.

Cropsey [krå'psi], Jasper, amerikansk målare, f. 1823, studerade först arkitektur, men vände sig sedan till landskapsmålning. Han reste till Europa 1847, lefde tre år i Italien och 1857—63 i London. Af hans landskap berömmas *Greenwoods sjö*, *Berg-pass på Staten island*, *Från Syd-Italien*, *Templet vid Pestum*, *Cedarsjön i Förenta staterna*.

Croquants [kråkå'], fr., spenamn på de upp-roriske bönderna i Guienne under Henrik IV och Ludvig XIII. Ordets etymologi är oviss; vanligen härledes det från fr. *croc*, ett åkerbruksredskap. Som föraktfull benämning på bönder i allmänhet användes ordet sedermera till en tid i Frankrike.

Croquet [kråkē], fr. Se Krocket och Kulspel.

Croquis [kråki'], fr., det första flyktiga utkastet till en målning, teckning eller skiss; en på fältet och efter ögonmått hastigt utkastad plan af en trakt. (En sådan plan bör så noga som möjligt upptaga de föremål och terrängförhållanden, hvilka ega militärisk betydelse.)

Crore [krå'ə], ind. *karōr*, i brittiska Indien = 100 lakhs (lacs) = ett belopp af 10 millioner rupier. Denna summa utskrifves sålunda: 1,00,00,000 rupier.

Crosby [krå'sbi] l. Great C., stad och bad-ort i engelska grefsk. Lancaster. 7,555 inv. (1901).

Crosnes [krån], *bot.* Se Stachys.

Cross [krå's], Mary Ann (efter giftermålet med Lewes skrifvet Marian), engelsk romanför-fattarinna, född Evans, känd under pseudonymen George Eliot, f. 22 nov. 1819 i War-wickshire såsom tredje barn af en metodistiskt sinnad godsförvaltare. Fyra månader senare flyttade familjen till ett annat hus i samma för-samling, kalladt Griff, hvarest hon tillbragte hela sin barndom och ungdom. Hennes tidi-gare berättelser (sär-skildt "The mill on the Floss") äro fulla af anspelningar på hen-nes lif i dessa trakter af England. 1832—35 var hon i skola hos några baptistiska damer i Co-ventry, och 1836, efter moderns död och äldsta systerns äktenskap, öfvertog hon hushållet på Griff och utbildade sig till en duktig husmoder, hvilket hon förblef hela sitt lif. Hon lefde under dessa år

i stor ensamhet, men läste med verklig glupskhet i synnerhet teologi och historia. Hennes intressen gingo i strängt kristlig riktning, men detta ändrades, sedan hon 1841 med fadern flyttat till staden Coventry och där kommit i beröring med annorledes tänkande personer, särskildt i en industriidkare Charles Brays familj. Under detta inflytande förlorade hon snart sin tro, och 1842 upphörde hon att deltaga i den offentliga gudstjänsten. 1846 utgaf hon anonymt en öfversättning af Strauss' "Jesu lefnad", ett arbete, som var riktadt mot den ortodoxa uppfattningen af bibeln. På grund af sin förändrade lifssyn hade hon nästan kommit på spänd fot med fadern, hvilket dock icke hindrade henne att vårda honom under de tre sista åren af hans lif. Han dog 1849, och uttröttad begaf hon sig öfver vintern till Genova för att hvila. Efter återkomsten till England fick hon i uppdrag att skrifva för "Westminster review" och slog sig ned i London såsom biträdande redaktör för denna radikala tidskrift, som bland sina medarbetare räknade Stuart Mill och Herbert Spencer. Där blef hon bekant med G. H. Lewes, och från och med 1854 lefde de tillsamman i en förening, hvilken de själfva betraktade såsom ett äktenskap. Vigsel kunde Lewes icke erhålla, då han enligt engelsk lag icke kunde skiljas från sin första hustru, som ännu lefde på dårhus. Efter ett uppehåll i Weimar och Berlin, hvarunder Lewes skref sin bekanta Goethebiografi, slogo de sig ned i London, och först nu, vid 37 års ålder, började Mary Ann Evans sitt egentliga författarskap. Hennes första försök var *Amos Barton*, som publicerades 1857 och följdes af andra korta berättelser, samlade under titeln *Scenes of clerical life* (1858; "En kärlekshistoria", 1867, "Bilder ur engelska presters lif", 1888). Den lilla samlingen gjorde en viss lycka, så att hon strax började på en större berättelse, hvilken utkom 1859 och med ens placerade henne bland samtidens förnämsta författare. Det var *Adam Bede* (svensk öfv. 1861). S. å. kom *The lifted veil* ("Den lyfta slöjan", följetong i Aftonbladet 1880) och året efter *Brother Jacob* (båda i Blackwood's Magazine) samt en ny roman, *The mill on the Floss* ("Qvarnen vid Floss", 1890), och år 1861 ökade ytterligare *Silar Marner* (svensk öfv. 1861 och 1888) hennes berömmelse. I dessa romaner hade hon gifvit liffulla skildringar af engelskt samhällslif och engelsk natur, innehållande mycket själfbiografiskt. Men under en resa i Italien fattade hon planen att skrifva en stor roman med ett ämne ur renässansens historia. På detta sätt tillkom *Romola* (1863; svensk öfv. 1887), tung och ointressant; icke heller anses hennes nästa roman, i hvilken hon grep tillbaka till sitt förra ämnesval, synnerligen lyckad: *Felix Holt, the radical* (1866; "Felix Holt, eller radikalen", 1867). Ej heller hennes poetiska försök, dramat *The spanish gipsy* (1868), är af något större intresse. 1872 afslutade hon en stor och diger skildring, på hvilken hon arbetat i flera år: *Middlemarch* ("Ur landsortslifvet", 1888—89). Den såldes i mycket stor upplaga och mottogs gynnsamt af kritiken. Hennes skildringssätt började emellertid blifva alltmera didaktiskt och tungt, fel, som i någon mån förringa värdet af den eljest intressanta *Daniel Deronda*, en studie öfver judisk idealism (1876; "Daniel Deronda", 1878). 1878 dog Lewes, hvilket gjorde ett djupt intryck på henne. Året därpå utgaf hon sin sista bok, *Impressions of Theophrastus Such*, en samling af smärr uppsatser. 1880 ingick hon äktenskap med en gamm vän, J. W. Cross, och besökte i hans sällskap I lien, men hon dog 22 dec. s. å. George Eliot v en af 1800-talets mest betydande romanförfattar nor. Fastän född inom samma tiotal år som Dicke och Thackeray, tillhörde hon dock ett senare st dium i seklets utveckling. Hennes världsåskådni är skarpt antireligiös samt positivistisk-naturalistis Hennes stil är bredt beskrifvande, och med åte blef hennes framställningssätt synnerligen tungt o omständligt samt alltför didaktiskt. Intressantast ä hennes äldre romaner, som gifva lifliga skildring ur engelskt medelklasslif i småstäderna och på lande Hon eger betydande verklighetssinne, synnerlig fin psykologisk uppfattning, omfattande sympati sa en bergfast tro på mänsklighetens framåtskridand Hennes svaghet ligger i uppfinningen och kompositi nen. Fabeln är ofta mindre väl genomförd och fr dröjes genom alltför många afvikelser. Se vida Cross, "George Eliot's life as related in her lette and journals" (3 vol. 1885), Dowden, "Studies literature" (2:a uppl. 1882), Stephen, "Hours in library" (1874—79), samt H. Westermarck, "Geor Eliot och den naturalistiska romanen" (1894). J.

Cross [krå's], Richard Assheton, viscou C., engelsk statsman, f. 1823 nära Preston, genomg Rugby school under den utmärkte Th. Arnolds för ståndarskap, studerade sedan i Cambridge, där h 1846 blef bachelor of arts, och blef 1849 praktis rande advokat. C. har haft säte i underhuset s representant för staden Preston 1857—62 och grefskapet Lancashire 1868—86. (Vid sitt val 18 besegrade han ingen ringare motkandidat än Gla stone.) Han tillhörde torypartiet och räknades bla lord Derbys närmaste politiska vänner. 1874 b han, utan att förut ha beklädt något statsämbe inrikesminister i Disraelis kabinett och genomd som sådan bl. a. en lag om arbetarbostäder, c s. k. Cross act (Artisans' dwellings act af 18 Se Arbetarbostäder, sp. 1307) och en brikslag (1878). C. afgick med toryministären 18 var ånyo inrikesminister i Salisburys kortlifvade n nistär juni 1885—febr. 1886 och därefter minis för Indien i hans andra kabinett 1886—92. I sa band med det konservativa partiets demokratiser under lord Randolph Churchills inflytande förd tades C. 1886 såsom peer (viscount C.) till öfv huset liksom kort förut hans vän och meningsfrä sir Stafford Northcote (viscount Iddesleigh). S storsigillbevarare tillhörde C. juni 1895—okt. 1 Salisburys tredje kabinett, men utträdde därur rekonstruktionen efter nyvalen hösten 1900.

Crossfell [krå's fe'l] l. Cross fell. hög spetsen i Penninska bergskedjan, vid floden T källa, i engelska grefskapet Cumberland, 882 m

Crossopterygii, *zool.*, en ordning ganoidfisk inneslutande ett stort antal fisksläkten företrädes från den paleozoiska perioden. Af denna ordn kvarlefva numera två i Afrika förekommande slägt *Polypterus* (se Bichir) och *Calamichthys*. D hithörande fiskar hafva en eller flera breda str plåtar i st. f. gälhinnestrålar och tillspetsad "d cerk" eller (hos några fossila arter) heteroc stjärtfena. Bröst- och bukfenor bäras af ett fj beklädt skaft. Fjällen äro tjocka, rombiska (ski hos de nu lefvande arterna) eller tunna, run

nda stå lungfiskarna i nära genetiskt samband iskarna af denna ordning. L—e.

Crossopus, *zool.*, vattennäbbmussläktet. Se Näbbmössen.

Cross timbers [krå's ti'mbəs], landsträcka i Nordika, mellan floderna Rio Brazos i Texas och Fork i Arkansas. Den består af kullig, med log bevuxen mark och är på alla sidor omgi af prärier.

Crotalária, *bot.* Se Beklädnadsväxter.

Crótalus, *zool.* Se Skallerormsläktet.

Crotin (Krotin), *med. farm.* Se Crotonolja.

Croton L., *bot. farm.*, ett särdeles artrikt släkte, rande de tropiska jordbältena på såväl östra västra halfklotet, företrädesvis i Amerika. Släkom hör till fam. *Euphorbiaceæ*, har skildade blommor, af hvilka hanblommorna hafva 5 ståndare och 5 kronblad, hvaremot honblommorna hafva 3 stift, men sakna kronblad. Frukten är en trerummig kapsel. De flesta arterna buskar eller träd med stjärnhåriga eller metallskimrande blad. Många arter användas för medicinändamål. *C. Eluteria* Benn., på Bahamaöarna inhemsk buske eller träd, samt *C. Cascarilla* (Bahamaöarna och Florida) lämna drogen *Cascarillæ*. Af fröna af *C. Tiglium* L., ett i tropiska Asien odladt, lägre träd, erhållas kroton-olja och kroton-stambarken af *C. niveus* Jacq. i Sydamerika utgör drogen *cortex Copalchi*. Ett slags olja erhålles af flera amerikanska arter. *C. lacciferum* L. i tropiska Asien lämnar sjellack. De under namn af "Croton" odlade brokiga bladväxterna höra till släktet *Codiæum*. Jfr Croton-olja och Kascarillbark. O. T. S. (G. L—m.)

Croton [kråu'tån], flod i nordamerikanska staten

g. 1. Nya Croton-dammen, största tvärsektion.

York. Den har sin källa på gränsen till cticut och faller ut i Hudsonfloden. Hela et disponeras af staden New York för vattenledningsändamål. År 1842 byggdes den första Croton-akvedukten, som genom High bridge passerade Harlemfloden; dess kapacitet var 455,000 kbm. i dygnet. 1883—90 byggdes för en kostnad af 25 mill. dollars en ny akvedukt, delvis i form af en tunnel, som passerar 90 m. under Harlems flodbädd; dess kapacitet är 1,5 mill. kbm. pr dygn. Båda akvedukterna mynna i en reservoar om 4,5 mill. kbm. rymd, belägen i Central park. För uppsamling af vattnet är i floden utförd en hel serie dammar (den tolfte är under byggnad 1906). Den äldsta af dessa utfördes 1842, men har nu fullständigt satts under vatten af den 1892—1905 utförda, som ligger 10 km. från utloppet i Hudsonfloden och torde vara den största dammbyggnad i världen (se fig. sp. 909 o. 911). Denna damm har en största längd af 665 m. (hvaraf 300 m. flödbord), största höjd af 91 m., största bredd i botten 64 m. och i toppen 5,4 m.; den är helt utförd af sten med en massa af sammanlagdt 650,000 kbm. Dammen hvilar helt och hållet på berg, och $^2/_3$ af dess kubikmassa ligger under jordytan. Under byggandet bortschaktades 1,8 mill. kbm. jord och sprängdes 320,000 kbm. berg. Den indämda vattenmassan beräknas med 14 m. vattenvariation till 77,4 mill. kbm. En landsväg leder öfver dammen, och i anslutning till denna hafva betydande vägarbeten utförts med bl. a. 21 stålbroar, hvaraf 3 med öfver 100 m. spännvidd. Kostnaden för dammen var 7,5 mill. dollars och för hela arbetet omkr. 15 mill. S. L—k.

Croton-olja (Kroton-olja), *Oleum Crotonis, med. farm.*, en ur fröna af *Croton Tiglium* L., *Croton Pavana* Hamilt. och sannolikt ett par andra i Ostindien växande *Croton*-arter beredd, mycket retande och giftig fet olja. Fröna, *semina Crotonis*, äfven kallade "grana (semina) Tiglii", äro så stora som mindre krypbönor och hafva elliptisk form, med ena sidan plattare, den andra mera hvälfd. Färgen är smutsigt gråbrun eller brun med mörkare fläckar. Ur dessa frön erhålles den feta oljan antingen genom pressning, såsom svenska farmakopén föreskrifver för preparatet Oleum Crotonis, eller ock genom utdragning med sprit. Den på sistnämnda sätt (å apoteken) beredda, mörkbruna oljan, som jämte fröna upptagits i den svenska farmakopén för veterinärbehof, kallas *Oleum Crotonis extractum* och är bemängd med skarpa ämnen, hvarigenom den verkar ännu häftigare än den genom pressning framställda oljan, som är klar, brungul, tjockflytande, med svag, oangenäm lukt samt först mild, sedan skarp, brännande smak och sur reaktion och som ensam användes i människomedicin. Den pressade oljans viktigaste beståndsdel är *krotonoljesyran*, som till största delen förekommer som glycerid, hvarjämte preparatet innehåller glycerider af andra feta syror. Enligt en uppgift skall den verksamma substansen i krotonoljan vara af hartsartad natur (kroton-harpix). — Redan i dos af en droppe är krotonoljan ett ytterst häftigt blåsdragande och afförande medel. Utspädd i en tillräcklig mängd olivolja, har den nyttjats till ingnidning å huden för att reta denna och sålunda, genom en "afledande" verkan, lindra smärtor i underliggande delar. Tillsammans med oliv- eller ricinolja användes den någon gång (1 droppe i dosen) vid svår förstoppning. — Bunden som glycerid, uppgifves krotonoljesyran vara overk-

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

sam. I *Croton*-fröna och i krotonoljan förekommer i regel en del af denna syra fri. I tarmen sönderdelas dessutom krotonoljesyreglyceriden af pankreassaften, hvarvid syran blir fri och verksam. Svåra, t. o. m. dödande, förgiftningar med detta farliga medel hafva mer än en gång förekommit. I *Croton*-fröna och i presskakan efter oljans utpressning, men ej i oljan själf, finnes en i vatten och saltlösningar löslig, ytterst giftig kropp, *krotin*, enligt somliga af ägghvitenatur (''toxalbumin'', ''fytalbumos''), som bl. a. bringar de röda blodkropparna i vissa djurs blod att klumpa sig samman. Med ricin visar krotinet mycken likhet. O. T. S. C. G. S.

person, som utbetalar bankens förluster och insaml dess vinster.

Crousillat [krośija'], Antoine Blaise, pr vensalsk skald, f. 1814 i Salon, d. 1899. Han i känd såsom författare, redan då feliberförbundet b dades 1854, och han slöt sig då med ifver till d nyprovensalska rörelsen, ingick såsom medlem i fe bundet samt blef vid dess definitiva konstituerir 1876 en af de femtio ''majoraux''. Sin diktarbar började han i likhet med Roumanille såsom me arbetare i tidskriften ''Lou Boui-abaisso'' (Ma seille 1844—46) och skref sedan bl. a. i det 18 af Roumanille utgifna sammelverket ''Li prouve

Fig. 2. Nya Croton-dammen (se art. Croton, sp. 909—910).

Crotonoljesyra (Krotonoljesyra), *med. farm.* Se Croton-olja.

Croto'phaga, *zool.* Se Larvätare.

Crotus Rubiānus, tysk humanist, hvars egentliga namn var Johannes Jäger, f. omkr. 1480 i Thüringen, d. efter 1539, var studiekamrat med Luther och U. von Hutten i Erfurt. Han blef 1510 föreståndare för klosterskolan i Fulda och tillbragte åren 1517—20 i Italien. Återkommen till hemlandet, slöt han sig till en början med ifver till Luthers reformation, men stöttes sedermera tillbaka af pöbelupploppen och predikanternas trångsynthet, med den påföljd att han småningom återfördes i katolska kyrkans sköte, utan att dock där känna sig väl till freds. Han angreps häftigt af lutheranerna, sedan han 1531 mottagit ett kanonikat i Halle. C. anses numera som hufvudförfattaren till den ryktbara satiren ''Epistolæ obscurorum virorum'' (se d. o.).

Croup [krōp], *patol.* Se Difteri.

Croupier [kropiē], fr., vid en spelbank anställd

çalo'' samt i ''Lon roumavagi deis troubaires'', samling af de till den för feliberförbundets tillkom viktiga diktarkongressen i Aix 1853 inlämnade o där upplästa skrifterna. Hans större arbeten utgör af diktsamlingarna *La bresco* (1865; Honungskakan *Lei nadau* (1881; Julsångerna) och *L'eissame* (189 Svärmen). — I ''Armana Prouvençau'', felibrern årskalender, har han publicerat många dikter. Skicklig kännare af latinet, har han äfven detta språk gifvit vackra prof på sin skald begåfning. E. S—

Crouzate, Igue de la [ig de la krośāt], trattformig grotta i Caussesbergen, i franska depar Lot, mellan Gramat och Reilhac. Upptäckt 189 Grottan ligger på 350 m. höjd, är 90 m. djup o har underjordiskt till- och afflöde.

Crowe [kraū'], Catherine, född Steven engelsk författarinna, f. omkr. 1800, d. 1876, ha mycken framgång med sina romaner, särskildt *A ventures of Susan Hopley* (1841, flera uppl.), m vann sin största ryktbarhet genom spiritistiska a

bl. a. *The night side of nature, or ghosts ost seers* (1848, flera uppl.; "Naturens natler andar och andeskådare", bearb. af Bjur- 853).

we [kraū'], Joseph Archer, engelsk istoriker, f. 1825, fick jämte sin broder histo- aren Eyre C. (f. 1824) konstnärlig under- ig i Paris, men egnade sig sedermera åt istorien och vände sig därvid först till det ändska måleriet. Under de resor han för dettas n gjorde 1846—47 lärde han känna den ita- målaren och konstskriftställaren Giovanni a Cavalcaselle (f. 1817, d. 1897, general- ent för Italiens konstsamlingar i Rom), och i kan med denne utgaf han de på den kritiska rskningens område grundläggande arbetena *arly flemish painters* (1857; 3:e uppl. 1879) *new history of painting in Italy* (5 dlr, 1864 hvilket åtföljdes af *Titian, his life and times* 2:a uppl. 1881) samt *Raphael: his life and* 1883—85). 1853—56 uppehöll sig C. i Tur- ch på Krim såsom tecknare och korrespondent Illustrated London news", och 1859 deltog han i italienska fälttåget såsom korrespondent för s". 1860 blef han engelsk generalkonsul i g, och 1872—80 var han generalkonsul i Düs- . 1895 utgaf han *Reminiscences of thirty-five of my life*. Han afled nära Würzburg 6 sept. (G—g N.)

wn [kraū'n], eng., "krona", engelskt silfver- = 5 shillings = $^1/_4$ pound sterling = 4 kr. . Äfven $^1/_2$-crown-mynt präglas.

wnglass [kraū'n glä's], eng. Se Kronglas.

ws [kraū's], eng., "kråkindianer", nordame- indianstam. Se Dakoṭas.

wther [kraū'thə], Samuel Adsjai, den negerbiskopen. Född i byn Oshogun vid oden i Väst-Afrika, blef han 1821 vid ett ll af muhammedanska slafjägare med sin och tvenne systrar bortröfvad och såld som Hans fader hade dödats vid öfverfallet. Sliten ina närmaste, öfvergick han från egare till tills han, sammanlänkad med andra slafvar, till kusten, där han kom i en hvit slaf- res våld. Det fartyg, med hvilket han skulle fver hafvet, blef emellertid uppfångadt af en kryssare. Frigifven, fördes han till Sierra den af England upprättade kolonien för be- negerslafvar, och blef efter några års under- i en af engelska kyrkomissionssällskapets döpt 11 dec. 1825. En tid därefter med- han en missionärsfamilj till England och fick rpool fortsatt undervisning. Återkommen till Leone, genomgick han seminariet därstädes. ld som lärare vid detsamma, arbetade han l 1841, då han åtföljde en missionsexpedition n hembygd, och efter att sedan ha fått en igare utbildning vid Islington college i Lon- lef han 1843 ordinerad och återvände till sin gd. 1845 grundlade han en mission i Yoruba. 1854 räknade Yorubaförsamlingen icke mindre kr. 1,000 medlemmar, och den heliga skrift enom C. öfversatt till Yorubaspråket. 1857 e under C:s ledning missionen i Nigerområdet, la missionärerna skulle vara negerkristna. C. trogtlig i arbetet och förenade med ett stilla, t och hängifvet sinne ett nyktert omdöme och en praktisk blick, troget följande sin grundsats: "evangelium och piogen". Stationer upprättades, och församlingar bildades. Hedrad af Oxfords universitet med teologie-doktorsvärdigheten, vigdes han 1864 till biskop. Han dog 30 dec. 1891. A. K.

Croy [kråj], gammal fransk adlig släkt från Picardie, hvilken omtalas första gången 1207 och fått sitt namn efter stamgodset Crouy i nuv. departementet Somme. 1397 förvärfvade släkten grefskapet Chimay i nuv. belgiska provinsen Hainaut och vann därjämte redan under medeltiden stora besittningar i Frankrike, Nederländerna och Tyskland. Med bröderna Anton (d. 1475) och Johan (d. 1473), båda rådgifvare hos hertig Filip af Burgund, delades släkten i en äldre och en yngre linje. Den äldre utslocknade på manssidan 1612 med hertig Karl af C. (se nedan); med hans syster öfvergingo släktgodsen Chimay och Aerschot till fürstesläkten Ligne-Arenberg. Den yngre linjen delades på 1600-talet i flera grenar, af hvilka linjen C.-Havré 1839 utgick på svärdssidan och linjen Solre l. C.-Dülmen ännu fortlefver i Belgien, Frankrike och Österrike. Sistnämnda linje erhöll 1677 tysk riksfurstlig värdighet och 1803 såsom ersättning för förlorade besittningar på vänstra Rhen-stranden det förut münsterska amtet Dülmen (omkr. 300 kvkm.) samt 1854 ärftligt säte i preussiska herrehuset. Redan 1486 hade en gren af ätten erhållit tysk riksfurstlig värdighet af kejsar Maximilian I, herrskapet C. upphöjdes 1598 till hertigdöme, och denna franska hertigtitel förnyades för den yngre grenen 1768. Hertigarna af C. föra därjämte titeln grand af Spanien (sedan 1598). Bland släktens medlemmar märkas följande:

1. Vilhelm af C., mest bekant under namnet Vilhelm af Chièvres, f. 1458, stred i Italien under de franske konungarna Karl VIII och Ludvig XII, fick 1506 af Filip den sköne sig anförtrodd styrelsen i Nederländerna och utsågs efter dennes död till guvernör för hans son Karl, sedermera kejsar Karl V, hvars uppfostran han ledde. Han följde Karl till Tyskland och dog vid riksdagen i Worms 1521.

2. Filip, hertig af Aerschot, den föregåendes brorsons son, spelade en betydlig, ofta tvetydig roll i nederländska frihetskriget och dog i Venezia 1595.

3. Karl, hertig af Aerschot och C., den föregåendes son, f. 1560, d. 1612, var på 1580-talet kalvinist och anhängare till Vilhelm af Oranien, bekämpade sedan som katolik i Filip II:s tjänst nederländarna, var därefter sedan 1597 fransk guvernör i Artois och upphöjdes 1598 af Henrik IV till hertig af C. Han efterlämnade memoarer, utgifna af Reiffenberg (Bruxelles 1845), hvilka mycket belysa tillståndet i Nederländerna under Filip II:s tid.

4. Karl Eugen, hertig af C., f. 1651, gick 1676 i dansk tjänst, där han blef generallöjtnant, och kämpade mot svenskarna i kriget 1675—79. Sedermera blef han österrikisk fältmarskalk och slogs mot turkarna (1687—93). Då hans böjelse för spel och dryckenskap gjorde honom illa sedd af hofvet i Wien, gaf han sig i rysk tjänst. Det var han, som anförde ryssarna i slaget vid Narva (1700), hvarest han då blef fången. Död i Reval 1702. — Släktens nuvarande hufvudman är Karl, hertig af C., f. 1859, bosatt i Bruxelles.

Croydon [kråi'dn], gammal engelsk stad och sedan 1888 eget grefskap (36,$_5$ kvkm.), belägen 15 km. s. om Londonbron. 133,895 inv. (1901). En mycket

omtyckt boningsort för Londons köpmän, med flera ståtliga kyrkor och ruiner af ett palats, som ärkebiskopen af Canterbury förr hade där. Tillverkning af landtbruksredskap, maskiner, klockor, mässingsvaror, skodon och artificiella gödningsämnen. I närheten ligger Addington park, ärkebiskopens af Canterbury sommarresidens. C. hörde före 1888 till grefskapet Surrey.

Crozat [kråsa'], Pierre, baron de Thiers, marquis de Tugny, fransk konstsamlare, f. 1661 i Toulouse, d. 1740 i Paris som "trésorier de France". Hans samlingar omfattade 19,000 handteckningar, öfver 400 oljefärgstaflor af rang samt en mängd skulpturverk och antika gemmer. På egen bekostnad utgaf han en dyrbar gravyrsamling, känd under namnet "Cabinet Crozat", med titeln *Recueil d'estampes d'après les plus beaux tableaux et d'après les plus beaux dessins qui sont en France, dans le cabinet du roi, dans celui de mgr le duc d'Orléans et dans d'autres cabinets* (Paris 1729—42, 2 bd; ny uppl. 1763), hvilken samling omfattar endast de romerska och venezianska skolorna. Efter hans död såldes, enligt hans förordnande, hans handteckningar till förmån för de fattiga (katalogen redigerades af Mariette 1741) äfvensom gemmerna, hvilka köptes af hertigen af Orléans. Genom inköp ur handteckningssamlingen grundlades 1741 af K. G. Tessin Stockholms nationalmuseums rika samling af gravyrer och handteckningar. Återstoden af samlingarna testamenterades af C. till den äldste af hans brorsöner, Louis François C., marquis de Châtel (d. 1750 som generallöjtnant). Efter dennes död såldes skulpturerna, medan taflorna och kopparsticken skingrades, jämte de samlingar, som tillhört hans båda bröder, Joseph Antoine C., marquis de Tugny (f. 1699 i Toulouse, d. 1750 i Paris), och Louis Antoine C., baron de Thiers, marquis de Moy (f. 1700, d. 1770). Äfven den sistnämnde var en stor samlare. Hans tafvelgalleri förvärfvades af Katarina II och tillhör nu Eremitage-samlingen i Petersburg. (O. G—g.)

Crozet-öarna [kråsä-], grupp af små obebodda vulkaniska öar i Indiska oceanen, mellan 46° och 47° s. br. samt 52° ö. lgd. De bestå af ett antal klippor och fyra större öar, Possession, Penguin (Inaccessible), Öst- och Svinön, med en sammanlagd areal af 523 kvkm. De upptäcktes 1771 af den franske sjöfararen Marion och besöktes af Ross 1840 samt Drygalski på "Gauss" 1901.

Cruciane'lla, *bot.* Se Rubiaceæ.

Cruciferæ, *Siliquosæ*, Kruciferer, *bot.*, växtfamilj, sammanfallande med Linnés 15:e klass, *Tetradynamia*. Dithörande växter hafva fyrbladigt blomfoder och fyra kronblad, så ställda, att de bilda ett kors (däraf familjens namn); ståndarna äro sex, af hvilka fyra äro längre. Frukten, som kallas skida, är genom en falsk skiljevägg tvårummig. Redan denna blomdelarnas anordning, som är utmärkande för alla dithörande växter, gör familjen till en bland de mest naturliga. Men något, som ej mindre karakteriserar den, äro de skarpa, flyktiga ämnen, som förekomma än i roten, än i bladen, slutligen ock i frukten. Familjen är af stor användbarhet. Senap och pepparrot äro kryddor, andra utgöra mer eller mindre viktiga födoämnen, såsom kål, rofva, rädisa, fet olja erhålles af rof- och rapsfrön, färgämne af *Isatis*, i medicinen användes senap, många äro prydnadsväxter, såsom löfkojor, lack *Iberis* m. fl. Familjen utgöres af omkr. 1,200 a (nästan alla örter med spridda blad), som till stö delen tillhöra gamla världens tempererade och k länder. Mot norden tilltager den i artantal i för lande till den öfriga vegetationen. I Sverige fin 35 släkten. Familjen brukar efter skidans storlek öppningssätt indelas i 4 underafdelningar: *Siliquo Siliculosæ*, *Nucamentaceæ* och *Lomentaceæ*, en delning, som dock ej är naturlig. P. M. L. (G. L—

Cruikshank [kru'kjänk], George, engelsk rikatyrtecknare, raderare och målare, f. 27 s 1792 i London, d. 1 febr. 1878 därstädes, jade sin bana med att teckna politiska kar tyrer, vände sig sedan till genrekarikatyren (t. i sina skisser ur folklifvet i London). C. efter Hogarth Englands störste mästare i gre och satirisk konst, och hans sedeskildringar öf träffa de hogarthska genom godhjärtad medkän Hans produktivitet var betydlig, äfven på illus tionens område. Bland de många belletristiska v som illustrerades af hans ritstift, må nämnas beten af W. Scott, C. Dickens och O. Goldsm Biografier öfver C. finnas af Bates (1878), Jer (1882) och Stephens (1891). En fullständig kat öfver hans verk utgafs af Reid 1873 i 3 bd ur titeln "Complete catalogue of the engraved w of George C." — Jämväl C:s fader, Isaac och hans broder Robert C. (miniatyrmålare 1790, d. 1856) voro karikatyrtecknare, fastän mi betydande. (G—g

Cruikshanks trågapparat [kru'kjänks]. Se G vanisk stapel.

Cru'sca, it., kli, sådor; Accade'mia de C., vetenskapligt samfund i Florens. Se A demi, sp. 405.

Crusebjörn, Jesper Ingevald, mili ämbetsman, f. 12 juli 1843 på Afvinge, Grödi socken, Stockholms län, aflade studentexamen blef 1863 underlöjtnant vid Västmanlands regemente och 1869 löjtnant vid generalstaben, där han 1883 befordrades till major. Han utnämndes 1888 till öfverstelöjtnant vid Andra lifgrenadjärregementet och s. å. till chef för Jämtlands fältjägarkår samt 1891 till landshöfding i Västerbottens län. 1892 valdes han till ordförande i länets hushållningssällskap samt 1893 till ledamot af riksdagens fi kammare, hvarifrån han 1896 öfvergick till a kammaren. Dessutom var han mycket använd i värf. 1872—82 var han lärare i krigskonst krigshistoria vid krigshögskolan, 1880—82 se terare i den stora parlamentariska kommitté landtförsvarets ordnande, 1883 sekreterare i ett skildt utskott vid årets riksdag, hvilket hand ärenden, afseende landtförsvarets omorganisa 1886—88 sekreterare och ledamot i en kommitt utarbetande af nytt tjänstgöringsreglemente för arm

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

ledamot af lappkommittén samt 1897—98 ordde i befästningskommittén, hvilken bl. a. föreolläggningen af fästningen Boden. 27 okt. 1899 ades han i konungens råd såsom chef för landtrsdepartementet, samtidigt hvarmed han utdes till generalmajor, och lyckades under sin utöfning genomdrifva ej allenast beviljandet af plåten till Boden-fästningen, utan äfven anet af 1901 års härordning, hvarigenom (efter riksdagen gjorda afprutningarna i regeringsret) indelningsverket afskaffades och de värnges öfningstid utsträcktes till 8 månader för eriet och 12 månader för specialvapnen. Efter dningsförslagets antagande utnämndes han till löjtnant. Efter en långvarig sjukdom afgick C. tsrådet 27 juli 1903 och återvände till sitt län, an afled i Umeå 24 juni 1904. — Sedan 1876 an ledamot af Krigsvetenskapsakademien och 1899 af Landtbruksakademien. Utom en mängd militära uppsatser och ströskrifter utgaf han rycket: *Öfversigt af grannstaternas arméorganier* (1873) och *Öfversigt af allmänna värnpligtämpning i Sverige under förflutna tider* (1879). r utrustad med en ovanligt redig uppfattningsga, klar blick och stor arbetsamhet. Han var om en älskvärd, jovialisk person, och hans korta ch stora fetma ökade det intryck af fryntlighet, an städse ingaf. C. Ö. N.

Crusell. 1. Bernhard Henrik C., musi-. 15 okt. 1775 i Nystad i Finland, lärde sig gosse på egen hand spela klarinett och blef genom major O. Wallenstjernas beskydd 1788 anställd som volontär vid Änkedrottningens finska lifregemente, hvilket han efter ryska krigets slut 1791 åtföljde till Stockholm, där han 1793 af Vogler antogs till klarinettist i hofkapellet. 1798 fick han tillfälle att i Berlin studera klarinettspelet för Franz Tausch och 1803 i Paris komposition för Berton och . Han invaldes 1801 i Musikaliska akademien. blef han musikdirektör vid båda lifgrenadjärentena. Död 28 juli 1838 i Stockholm. — Sin liska betydelse har C. främst såsom klarinettis, i hvilken egenskap han fullt kunde mäta sig sin samtids störste mästare i denna konst, ns kompositioner för klarinetten höra ännu i ll hvarje klarinettists repertoar. Mera populär an emellertid genom sina sånger. Operetten *klaterinnan* 1824) anslog genom sina enkla och melodier, och för samma förtjänster prisades hans öfriga sånger, af hvilka de flesta äro till ord af Tegnér (*Sång till solen*, *Flyttfågel*, *Fågellek* m. fl.). Ännu sjungas ej sällan hans ändska manskvartetter (*Hell dig, du höga nord*, *vår nordens herlige stamme*) äfvensom hans n ur *Fritjofs saga*, hvilka senare likväl icke ämnhöjd med dikten. Någon speciellt nordisk ärg eger C:s musik ej; den har snarare ra allmän klassisk karaktär. C., som var en dad man, öfversatte äfven en mängd operalibretter till svenskan. Han erhöll 1838 Svenska akademiens stora guldmedalj. A. L.

2. Gustaf Samuel C., den föregåendes kusins son, finsk läkare, f. 1810 i Tammela, Tavastland, blef student 1829, med. licentiat 1838, t. f. provinsialläkare i Kajana 1839, med. doktor 1840 och ordinarie provinsialläkare i Keksholm 1842. Han var den förste, som använde den då för tiden af läkarna redan glömda galvanismen såsom läkemedel. De kemiska egenskaperna i denna kraft hade nämligen dittills blifvit förbisedda. Med understöd af universitetets dåv. kansler reste han 1840 till Petersburg, där han 1841 utgaf afhandlingen *Über den galvanismus als chemisches heilmittel gegen oertliche krankheiten*, hvartill sedermera kommo tillägg under titeln *Erster zusatz zu der schrift über den galvanismus* etc. (1842) samt *Zweiter zusatz* etc. (1843) och *Dritter zusatz* etc. (1844). Efter att hafva öfvergifvit ett af honom i Moskva inrättadt s. k. elektrolytiskt institut fortsatte han sina forskningar i Petersburg och uppfann därvid en första metoderna inom galvanokaustiken. Af den finska högskolan kallades han 1857 till docent i medicinsk fysik, sedan han för denna plats försvarat en afhandling *Om det utböjda pyrokaustiska hjulet och om pyrokaustiska knifven*. C. var en ihärdig man, men han egde ej sinne för det praktiska lifvet. Denne oförtjänt förgätne forskare dog i Petersburg 1858. A. R.

Crusenstolpe, svensk adelssläkt, härstammande från Magnus Corinus, som på 1600-talet var professor i Dorpat. Dennes sonsons son, Magnus Corin (ej Chorin), blef 1770 adlad och antog då namnet C. Ätten utgick på manssidan 1882 och på kvinnolinjen 1896.

1. Magnus C., ämbetsman, f. 1724 i Lund, blef 1747 auskultant i Göta hofrätt, 1751 auditör vid Södra skånska kavalleriregementet och 1761 landssekreterare i Jönköping. Sedan han blifvit förbigången vid flera assessorsutnämningar i Göta hofrätt, besvärade han sig 1766 hos rikets ständer, och genom deras mellankomst fick han s. å. ett assessorsämbete. Men att C. var en ständernas skyddsling och nära bekant med general Péchlin, kom honom illa till pass, när Gustaf III blifvit konung. Jämte tre andra hofrättsassessorer blef han nämligen 1775 för "begångna tjänstefel", såsom det hette, dömd sitt ämbete förlustig. Sedermera sökte han återfå detsamma, men utan framgång. Sitt återstående lif tillbragte han med enskild juridisk verksamhet. Hans efterlämnade papper, af hvilka en del genom hans sonson Magnus Jakob C. offentliggjordes i tidningen "Fäderneslandet" 1832 (i n:r 156—170, "Ur min farfars anteckningar"), andas bittert hat mot konung Gustaf. C. blef 1770 adlad. Död 1805 i Jönköping.

2. Magnus Jakob C., den föregåendes sonson, jurist, skriftställare och publicist, f. 11 mars 1795 i Jönköping, blef student i Lund 1811, tog juridisk ämbetsexamen därstädes 1814, inskrefs s. å. som auskultant i Göta hofrätt och blef 1817 vice häradshöfding samt innehade därefter till 1819 åtskilliga domarförordnanden. Under riksdagen 1817—18 var han kanslist i expeditionsutskottet, utnämndes 1818 till kanslist i justitierevisionen, blef 1820 adjungerad ledamot i Svea hofrätt och 1821 tillförordnad landssekreterare i Skaraborgs län, där C. Ehrenborg, hans gynnare och vän, då var vice

landshöfding. När den sistnämnde 1823 valts till justitieombudsman, kallade han C. till sekreterare, men till följd af Ehrenborgs död upphörde tjänstgöringen redan efter en månads förlopp. 1824 erhöll C. ett förordnande som revisionssekreterare, och 1825 utnämndes han till assessor i Svea hofrätt, från hvilket ämbete han begärde och erhöll afsked 1834.

Sin litterära bana började C. 1821, då han anonymt utgaf legenden *Kollerstad*, novellen *Vedergällningsrätten* och den romantiska berättelsen *Denis från Normandie* — alla tre sedermera utgifna under den gemensamma titeln *Första fjetet på skriftställarebanan* (1842). 1822 utgaf han, likaledes anonymt, *Några ord om organisationen af styrelsen öfver jordbruk och jernhandtering i Sverige*, genom hvilken skrift hans bekantskap med Karl XIV Johan inleddes. 1825 utgaf han sin första politiska broschyr, *Ideer till en förbättrad nationalrepresentation*, i hvilken han, liksom i sitt 1830 utgifna *Försök till critik öfver hrr C. H. Anckarsvärds och J. G. Richerts förslag till nationalrepresentation*, vidhöll ståndsprincipen, men ogillade fördelningen i fyra stånd. Redan 1823 hade han varit riddarhusledamot, men först vid den följande riksdagen (1828—30) tog han en lifligare del i riksdagsarbetet. Vid sistnämnda riksdag intog han i många frågor en oppositionell ställning. I förening med L. J. Hierta utgaf han då "Riksdagstidningen". Vid slutet af samma riksdag kom han i beröring med grefve Magnus Brahe, konungens allsmäktige gunstling, och vanns af denne för "högsta vederbörandes" afsikter. Det dröjde ej heller länge, förrän han kom i det intimaste förhållande till konungen, som på Brahes inrådan beslöt använda hans snille och skriftställarförmåga för att bekämpa det städse växande inflytande, som oppositionspressen utöfvade. C., som redan ingått aftal med L. J. Hierta om att utgifva en tidning, bröt då denna öfverenskommelse och ställde sig till "kamarillans" förfogande. 1 dec. 1830 utkom första numret af tidningen "Fäderneslandet", hvilken som hoforgan och officiöst blad skulle vägleda den allmänna meningen. C. var det nya bladets utgifvare och redaktör, men måste dock mot sin vilja intaga artiklar, som sårade eller retade den allmänna meningen, hvarjämte han fann sig sviken i de löften man gifvit honom om ekonomiskt understöd. Sedan han enligt egen uppgift offrat sin förmögenhet på tidningsföretaget och utsatt sig för allt slags hån i oppositionspressen, måste han 27 april 1833 upphöra med tidningens utgifvande. Behandlad med verklig otacksamhet af vederbörande, som han dock genom sin tidning gjort många goda tjänster, tog han i sin förtvifian afsked från assessorsämbetet (1834). Kort därefter utslungade han sina *Skildringar ur det inre af dagens historia*, hvilkas båda delar: "De frånvarande" (1834; ny uppl. s. å.; 4:e uppl. 1837) och "De närvarande" (1834; 2:a uppl. 1836), redan i konturteckning voro påbörjad Fäderneslandsuppsatserna *Alfabet af lefvande döda* och *1809 års män*. De insinuationer och spelningar, med hvilka "skildringarna" voro sp kade, och den hämndlystnad, som utgjorde ett deras kännetecknande drag, väckte mångenstä den bittraste ovilja. (Se t. ex. Geijers recension "De närvarande".) — Vid riksdagen 1834— uppträdde C. som en bitter motståndare till re ringen, hvars politik han — med anledning beskickningen till Petersburg vid Alexandermo mentets invigning — betecknade som "förnärmar för rikets sanna intressen". När han vid ett tillfä på riddarhuset med ordet "skälmstycken" tolka en annan ledamots yttrande att regeringen "j fas et nefas" sökt genomdrifva en fråga, vidto åtgärder att få honom utvoterad. Det sätt, hva "Statstidningen" omtalade utvoteringsförsöket, C. anledning att anställa en tryckfrihetsproc under hvilken han bl. a. redogjorde för det s hvarpå han blifvit behandlad med afseende på fo nämnda tidningsföretag (jfr "Nyare Aftonblade n:r 69 för 1835). Efter 1835 deltog C. ej i ri dagsmannavärfven, utan egnade sig i stället utes tande åt litteraturen. Med stor begärlighet m togos arbetena *1720*, *1772*, *1809* (1836; ny up 1837), *Portefeuille* (1837—45), *Historisk tafla högstsalig f. d. konung Gustaf IV Adolphs för lefnadsår* (1837), i hvilka C. med erkänd stilist talang, men med omtvistad tillförlitlighet, behan lade olika politiska och historiska tilldragelser. I började han utgifva *Ställningar och förhållandebehandlade i bref* (1838—51; utkom 1852—64 s månadsskrift, sista året i betydligt utvidgadt form och med undertiteln "revy och följetong". Si häftet utgafs 1865, efter C:s död). Med anledn af en utnämning, som skett på en söndag, yttra C. i andra brefvet, att *konseljen* gjort sig skyl till sabbatsbrott. Detta yttrande uppfattades regeringen som *majestätsbrott*, för hvilken förb telse han också ställdes under åtal. Trots ett st i form som sak utmärkt försvar (*Försvarsskrift, gifven till Svea hofrätt uti tryckfrihetsmålet angåe Ställn. och förh., andra brefvet*, 1838, och *Sv ingifvet till K. M:s och rikets Svea hofrätt* el s. å.) blef C. af juryn förklarad skyldig. När I inställdes för hofrätten för att undfå sin dom, s lydde på tre års fängelse å Vaxholm, gjordes af närvarande demonstrationer till hans förmån, hvi sedermera fortsattes vid hans affärande till Vaxh (20 juli 1838) och då gåfvo anledning till blod kravaller på Stockholms gator. På fästningen öfvade C. en energisk skriftställarverksamhet. D ifrån utgingo flera häften af "Ställningar och f hållanden, behandlade i bref". Det mest bekanta dessa är "Fjerde brefvet", med öfverskriften "Exc lentissime!" (M. Brahe), i hvilket han lämn åtskilliga biografiska upplysningar om sig själf se blottade det förhållande, hvaruti han stått konungen och Brahe m. fl. På Vaxholm författ han ytterligare *Vidräkning och reform* (183 *Röst ur ett svenskt statsfängelse* (s. å.) och bör till *Morianen, eller Holstein-Gottorpiska huset Sverige* (1840—44; ny uppl. 1880), som ja *Carl Johan och svenskarne* (1845—46; ny up 1881) samt *Huset Tessin under enväldet och fria tiden* (1847—50; ny uppl. 1883), bildar ett säre

turslag, där roman och historia äro sammanade på ett förvillande sätt, så att rent diktade lser och hätska antydningar få utseende af sand. Bland C:s historiska arbeten från hans senare nämnas *Karakteristiker, ur samtidas förtroliga ch anteckningar* (1851), *Preussens hof* och bör *Frankrikes hof* (i "Europas hof", 1853—54), *utionen den 13 Mars 1809* (1859), *Historiska ligheter* (I, 1861; II under titeln *Stamfaderns edentia*, 1863). Till denna tid höra också *agen 1850 på scenen och mellan kulisserna*), *Riksdagen 1851* o. s. v. (1851) samt *Anek för både historiens och skämtets vänner* (s. å.). sina skönlitterära ungdomsskrifter författade ovellen *Bigtjadern* (1842) och romanen *Tvenne skap* (1847). 1846 var han en bland utgifvarna ningen "Dagen", hvarjämte han flera år med de i "Folkets röst", hvars revy, "Till våra i landsorten", han skref. Äfven i andra holmstidningar, såsom "Aftonbladet", "Svenningen" samt "Post- och inrikestidningar", rkade han. Flera år författade han biograppsatser för "Miniatur-almanach", och 1857—knade han — med stilistiskt behag och oväld i net — "dödsrunor" i kalendern "Svea" (140 a samlades 1882 i *Medaljonger och statyetter*). till sin död skref han nästan alldeles ensam dningar och förhållanden", hvilka dock under nare åren förlorade en stor del af sitt förra se och därför på slutet allt mindre uppmärkades. Han afled i Stockholm 18 jan. 1865.

C var en å hufvudets vägnar rikt begåfvad perhet. Hans förnämsta fel var ett passioneradt , som icke sällan hindrade honom att döma dt och gjorde det omöjligt för honom att na en oförrätt. Trots sin bitterhet mot de och mäktige var han till sitt skaplynne aristo Ett yppigt lifs njutningar — synnerligast ts — egde för honom ett oemotståndligt behag. örfattare intager han ett framstående rum, och stil var af samtiden högt skattad. Det är den de akademiska prosan, sådan den blomstrade 8 århundradets början, med långa, invecklade ler och en viss sirlighet i uttrycket, som öfvertår sin spets genom den fina, oftast halft förde ironien. På vår tid verkar den något tung föråldrad, men också med något af den stämsom det gamla ofta eger. Hans prosa är thusvältalighet. Hans romaner, som lida af ristfällig komposition och svag karaktärsing, utgöra ingen prydnad för den svenska aturen. Hans historiska författarskap, i hvilket lien och lidelsen ofta grumlade sanningen och en, kännetecknades af Blanche med de träfde orden: "det är ej historia, det är ej roman; iger mellan båda". Det af honom ofta använda rket "historiskt" har öfvergått till ett ordstäf, betecknar motsatsen af tillförlitlighet. Dock C. goda samlingar till sitt förfogande, och kan icke förneka, att han spridde ljus öfver a dunkla tilldragelser i sin samtids historia. Fjerde brefvet" (1838) och sista häftet (1865) Ställningar och förhållanden". "Grupper och nnager från i går" af Orvar Odd (O. P. Sturzenr, 1861), "Minnen af svenskt författarlif 1840 0" af E. Flygare-Carlén (1878), Biografiskt on, III, s. 346 ff. (självbiografi), A. Ahnfelt, "M. J. Crusenstolpe" (2 bd, 1880—81), K. Warburg, "Johan Gabriel Richert" (1905), och J. Mortensen, "Från Aftonbladet till Röda rummet" (s. å.). (J. M.)

3. Johan Fredrik Sebastian C., den föregåendes broder, ämbetsman, författare, f. 25 aug. 1801, blef 1818 fänrik och 1824 löjtnant vid Andra lifgardet. 1825 tog han afsked och gaf sig ut i grekiska frihetskriget, där han under general Fabvier kämpade mot turkarna. Sedermera hade han anställning på de svenska generalkonsulaten i Tripolis, Brasilien och Marokko samt utnämndes 1842 till konsulatsekreterare på sistnämnda plats. 1847 blef han tillförordnad konsul och 1858 generalkonsul i Alger. 1860 utnämndes han till chargé d'affaires och generalkonsul i Lissabon och 1866 till ministerresident därstädes. Han afled 23 juli 1882, under ett tillfälligt besök i Stockholm. C. öfversatte koranen från grundspråket (1843).

Crusher-apparat [kra'jə-] l. Crusher gauge [kra'jə gēl'dj], eng., en af den engelske kaptenen Noble konstruerad apparat för mätning af gastrycket vid explosioner. E. S—m.

Crüsius, Gottlob Christian, tysk lexikograf, f. 1785, d. 1848, verkade som lärare och har blifvit bekant särskildt genom sina många skolböcker. Mycket spridd var hans ordbok öfver Homeros (5:e uppl. 1856).

Crüsius, Otto, tysk språkforskare, f. 1857 i Hannover, blef 1886 professor i Tübingen, hvarifrån han 1898 flyttade till Heidelberg och 1903 till München. Sedan 1888 utgifvare af "Philologus", tidskrift för klassisk filologi, har C. utvecklat en rik verksamhet på den grekiska språk- och litteraturhistoriens område. Han har utgifvit Herondas' mimiamber (1892; 4:e uppl. 1904), Babrios' fabler (1897), en ny upplaga af grekiska antologien (s. å.) m. m. samt skrifvit *Beiträge zur griechischen mythologie und religionsgeschichte* (1886), *Untersuchungen zu Herondas* (1892), *Die delphischen hymnen* (1894) och en biografi öfver Erwin Rhode (1902).

Crustácea, *zool.* Se Kräftdjur.

Çruti, omedelbar uppenbarelse. Se Indiens språk och litteratur.

Cruus [krus], Jesper Mattsson, krigare. Se Krus.

Cruveilhier [kryvälje'], Jean, fransk läkare och anatom, f. 1791, död, efter mångårig sjukdom, 1874, var professor i kirurgi i Montpellier, då han 1824 kallades att öfvertaga professuren i anatomi vid medicinska fakulteten i Paris. Tio år därefter utbytte han denna lärostol mot den af hans lärare Dupuytren grundade professuren i patologisk anatomi. Hans *Traité d'anatomie descriptive*, som första gången utkom 1828, har tjänat till ledning för flera generationer läkare, hans *Anatomie pathologique du corps humain* (2 bd folio med 230 taflor, 1830—42) och hans *Traité d'anatomie pathologique générale* (4 dlr 1849—62; 5:e delen, 1864, är icke hans verk) äro värdiga minnesmärken af hans vetenskapliga forskning. Bg.*

Crux (lat.), kors; *fig.*, marter, plåga, kval, lidande. I den katolska kyrkan är crux namn på en högtidlig procession, hvarvid korset bäres i spetsen. — Crux interpretum (ett kors för tolkarna), svårförklarligt ställe hos en författare. Fordom betecknades sådana ställen ofta med kors.

Cruyshautem [krö'jshåtem], fabriksort i belgiska

prov. Öst-Flandern. 5,918 inv. (1900). Stora lärftsfabriker och blekerier.

Cruz [krōth], Santa C., *geogr.* Se Santa Cruz.

Cruz [krōth], Santa C., spanskt och portugisiskt familjenamn. Se Santa Cruz.

Cruz [krōth], San Juan Yepez de la, spansk mystiker, f. 1542 i Gamla Kastilien, biträdde nitiskt den heliga Teresia i hennes verksamhet för reformerandet af klostertukten inom karmelitorden, hvilken han tillhörde. Anhängarna af den mildrade observansen förföljde honom därför, och han t. o. m. hölls i fängelse nära ett år. Dock befordrades han till högre förtroendevärf inom sin orden och blef slutligen 1588 definitor, d. v. s. bisittare åt ordensföreståndaren, men afsattes genom nya intriger. Död 1591 i klostret Ubeda. Hos eftervärlden steg C:s rykte, så att han af påfven hedrades med beatifikation 1674 och förklarades för helgon 1726. Han fick vedernamnet *Doctor Extático* för den glöd och innerlighet, som genomtränga hans skrifter. Bland hans kontemplativa alster på prosa märkas de allegoriska *Subida al monte Carmelo* (Bestigning af berget Karmel) och *Noche oscura del alma* (Själens mörka natt). C:s mystisk-religiösa dikter utmärka sig för mäktig känsla samt en högeligen ädel och uttrycksfull diktion, men väl ringa omsorg är nedlagd på versifikationen. Hans samlade arbeten utgåfvos 1619 (12:e uppl. 1703). Jfr Muñoz Garinca, "San Juan de la C." (1875). J. Hdr.

Cruzāda (sp.; af lat. *crux*, kors), korstågsgärd, betecknade ursprungligen den skatt, som den heliga stolen pålade spanjorerna och portugiserna till förandet af krig mot de otrogne. Sedan omvändelsetågen upphört, betecknade cruzada i Spanien och Portugal de inkomster, som härflöto af dispensationer, fastor o. d. och som, sedan en viss procent afsatts för den heliga stolen, tillföllo konungen. Samma namn förde äfven den domstol, som indref nämnda afgifter.

Cruz Cano y Olmedilla [krōth ka'nå i ålmedi'lja], Ramón Francisco de la, spansk dramatiker, f. 1731 i Madrid, d. där 1795, ledamot af flera akademier i Spanien och Italien, sin tids populäraste spanske teaterdiktare genom klassiskt formade tragedier, operor, dramer, komedier, zarzuelas och sainetes, tillsammans mera än 300 stycken. Sainetes behandla ämnen ur tidens hvardagslif, sprudlande af lif, godt lynne och satir. C. motarbetade i dem franskt inflytande och häfdade kraftigt den gamla spanska teatertraditionen. En fullständig förteckning öfver hans arbeten finnes i "Ensayo de biblioteca del reinado de Carlos III" och i Ramón de la Cruz' "Colección de sainetes...", med företal af A. Durán och kritiska uppsatser af Martinez de la Rosa, Signorelli, Moratín och Hartzenbusch (2 vol. 1843), samt "Biblioteca universal", del XXXV, och "Teatro selecto de don Ramón de la Cruz" af Roque Barcia (1882). Ad. H—n.

Cruziāna, *paleont.*, hufvudsakligen inom vissa kambriska och siluriska bildningar förekommande föremål, hvilka länge uppfattades såsom fossila alger. De finnas redan i de äldsta kambriska lagren vid Lugnås i Västergötland och bilda på skiktens undre sidor halfreliefbilder, hvilka utgöras af tvenne jämnlöpande, med tvärribbor försedda listformiga upphöjningar, skilda genom en insänkning. Dessa reliefbilder äro sålunda utfyllningar af rännformiga fördjupningar (spår) i det underliggande lagret. En mycket skarp polemik om dessa föremåls natur förts mellan G. de Saporta m. fl. å ena sidan, A. Nathorst m. fl. å den andra. Medan den förre kade Cruziana såsom alger, har däremot den sen

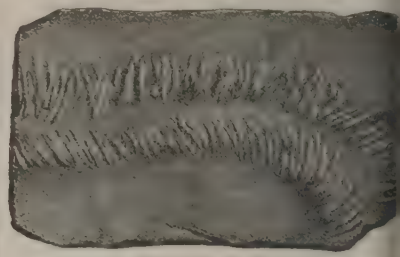

hvars mening numera tämligen allmänt blifvit fattad, sökt ådagalägga, att föremålen måste a såsom spår af något slags lägre djur. A. C

Crwth, keltiskt instrument. Se Chrotta.

Cry de guerre [kri de gär], fr., "härskri" slags under medeltiden bruklig heraldisk devis, anbringades på vapen och var ett igenkänningste för de kämpande partierna.

Crüger, Johann, tysk kompositör af evange kyrkosånger, föddes 1598, blef 1622 organist Nikolaikyrkan i Berlin och dog 1662. Hans kom tioner — *Praxis pietatis melica* (1644), *Recreati musicæ* (1651) m. fl. — utkommo i olika samlin Dessutom författade han flera skrifter, bl. a. *I cepta musicæ practicæ figuralis* (1625) och *Syn musica* (3:e uppl. 1634), upplysande för tidens k lära. C. var, enligt Winterfeld, efter reformati den förste, som i kyrkosången införde ett anmärkn värdt antal egna melodier, och därtill flera blan bästa.

Cryptadenia, *bot.* Se Thymelæaceæ.

Cryptobra'nchus, *zool.* Se Amfibier, sp.

Cryptoca'rya, *bot.* Se Muskot.

Cryptogāmæ, *bot.* Se Kryptogamer. Cryptogamæ vasculäres, kärlkryptoga

Cryptomēria Don, *bot.*, barrträdssläkte me art, *C. japonica* Don, japansk ceder, s ett viktigt skogsträd i Kina och Japan, nående höjd af 40 m. Virket har i hemlandet mång användning. Odlas i Europa på fritt land eller krukväxt. G. I.

Cryptopenta'mera, *zool.* Se Skalbaggar.

Cryptoprocta, *zool.*, det största på Madag

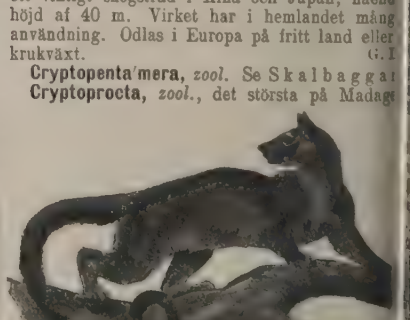

lefvande rofdjuret. Medan djuret i det yttre m liknar kattdjuren och äfven tandsystemet bär

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

stämmer med dessas, visar den inre organisa-
drag, som äro utmärkande för familjen *Vi-*
(se Skunkdjuren). C. är från biolo-
vnpunkt af intresse därför, att det kan upp-
som ett skunkdjur (denna grupp är ursprungli-
n kattdjuren), hvilket utbildat några för kat-
egendomliga karaktärer, något som gifvetvis
örmånligt för detsamma, helst som inga katt-
förekomma på Madagaskar. L—e.

ptotetra'mera, *zool.* Se Skalbaggar.

ptu'rgus, *zool.* Se Dvärgborrar.

ptüridæ l. *Tinamiformes*, Stubbstjärtar,
en till fåglarnas klass hörande ordning, som
viktiga egendomligheter särskildt i kraniets,
dens och bäckenets byggnad ådagalägger, att
tår i mera omedelbart släktskapsförhållande
utsarna än flertalet öfriga fåglar. Till det
ikna hithörande fåglar hönsfåglarna, mest rapp-
. Kroppen är klumpig, lång, med smal hals

ufvudet litet, med stark näbb. Vingarna äro
rundade; de 10—12 stjärtpennorna äro myc-
rta. Ett trettiotal arter, fördelade på några
sten, lefva i Mexico och Syd-Amerika. De
lla sig mest på marken, springa mycket
, men flyga tungt. Deras föda består af frön,
säd, spindlar, insekter och dessas larver.
n, som vanligen är mindre än honan, rufvar
äggen. Köttet är mycket läckert, hvarför
järtarna äro föremål för en ifrig jakt. De
kända släktena äro *Crypturus* och *Tina-*
L—e.

stal palace [kri'stl pä'las], Kristallpalatset.
denham.

ell, Samuel, finsk ämbetsman, f. omkr.
i Viborg, innehade åtminstone sedan 1630
nt- och slottsskrifvar- samt, efter landtrege-
s ombildning år 1634, landssekreterarbefatt-
i Viborg, men anklagades för brottslig egen-
i sin ämbetsutöfning, i synnerhet vid utskrif-
na, och dömdes 1637 till döden, hvilken dom mildrades till 3,000 dal. smt böter och ämbetets förlust. Oaktadt sådana föregående utnämndes C. 1646 till kammarfiskal i Viborgs och Nyslotts län, i hvilken egenskap han anställde en sträng räfst med landsstatens tjänstemän, hvarvid icke ens landshöfdingarna i Viborg, J. Rosenhane, och i Nyslott, M. Jordan, undgingo hans förföljelseifver. Detta hans nit blef belönadt. Han återfick sin medborgerliga ära och utsågs 1647 till kammarfiskal i Keksholms län och Ingermanland. Hans förfarande där var ännu hänsynslösare, men då han slutligen antastade äfven generalguvernören K. Mörner, träffades den djärfve mannen af de uppretade ämbetsmännens hämnd. Han insattes 1653 på Keksholms slott, där han i tre års tid förblef fängslad utan laga rannsakning och dom. Därefter återvann han friheten. Död 1667. Hans lefnadsöden, som äro af intresse för kännedomen om 1600-talets administrativa förhållanden, hafva blifvit skildrade af K. K. Tigerstedt i Finsk tidskrift (1880). M. G. S.

Cs, *kem.*, tecken för metallen cæsiums atomvikt, 133.

c. s., *mus.*, förkortning för *come sopra* eller för *con sordino* (se d. o.).

C. S. (d. v. s. Chalmerssska slöjdskolan), en 19 nov. 1864 i Göteborg bildad och ännu i verksamhet varande teknologförening, hufvudsakligen bestående af forna och nuvarande elever vid Chalmers' tekniska läroanstalt. Mellan 15 sept. och 15 april sammanträder föreningen regelbundet hvarje lördagsafton i för året förhyrd lokal. Vid sammanträdena sysselsätter man sig med diskussioner, föredrag af tekniskt och allmänbildande innehåll, sång och musik m. m. Vid åtskilliga tidpunkter hafva inom föreningen utgifvits tidningar (''Framåt'' och ''Raspen''). Utflykter anordnas till industriella verk och anläggningar i staden och dess närhet. De nu gällande stadgarna äro i hufvudsak oförändrade sedan 14 dec. 1867, men hafva något reviderats, senast 1905.

Csáky [tʃa'ki], Albin, grefve, ungersk statsman, f. 19 apr. 1841 i Krompach (komitatet Szepes), var 1867—88 detta komitats öfvergespan (landshöfding). Sistnämnda år blef han undervisningsminister och företog som sådan flera liberala reformer i mellanskolornas undervisningsplan. Hans konflikt med det lägre katolska prästerskapet rörande dop af barn, födda i blandade äktenskap, blef närmaste anledningen till det slutliga införandet af civiläktenskap i Ungern. Dessförinnan hade den 1890 utbrutna striden fört till en ministärförändring (1892), och i Wekerles då bildade kabinett behöll C. sin portfölj, men afgick under förhandlingarna om civiläktenskapslagen, 11 juni 1894. Sedan 1900 har C. varit president i magnathuset.

Csanád [tʃa'nād], ungerskt komitat vid nedre Maros. 1,715 kvkm. 139,310 inv. (1900), hvaraf 74 proc. ungrare, 12 proc. slovaker, 10 proc. rumäner och 3 proc. serber. Landet utgöres af en enda, ytterst fruktbar slätt. Åkerbruk och boskapsskötsel. Hufvudort är Makó.

Csángós [tʃängös] l. Csángó-magyarer, i Bukovina och Rumänien bosatta magyarer, hvilka härstamma dels från kumaner, dels från utflyttade szekler, i allmänhet äro katoliker och tala den magyariska szeklerdialekten. På senare tider hafva många csángó-familjer från Bukovina bosatt sig i

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

södra Ungerns Donauområde. Deras antal utgjorde år 1900 i Bukovina 9,516, i Ungern omkr. 2,000.

Csányi [tʃa'nji], László, ungersk revolutionsman, f. 1790, tjänade 1809—15 som husar och tillhörde sedan i sin och Deáks gemensamma hembygd, komitatet Zalad, den senares ifrigaste anhängare. Efter utbrottet af 1848 års revolution skickades han som kommissarie för att dämpa de serbisk-kroatiska oroligheterna, och sedermera var han revolutionskommissarie i Pest och Siebenbürgen. Efter oafhängighetsförklaringens utfärdande blef han, i april 1849, kommunikationsminister. Sedan ungrarna i aug. s. å. kapitulerat vid Világos, gaf han sig åt ryssarna; men dessa utlämnade honom åt österrikarna, och C. blef i okt. s. å. hängd. Som ämbetsman åt den revolutionära regeringen utmärkte han sig genom oerhörd flit och orubblig rättrådighet, men äfven genom en till grymhet gränsande hårdhet.

Csárdás [tʃa'rdaʃ], magyar. (af *csárda*, bykrog), *mus.*, en ungersk nationaldans utan bestämda dansrörelser eller riktigt fastställd musikalisk form, men med originell melodik, skarp rytm och eldig karaktär. Musiken går i jämn takt (2/4, 4/4); efter en kort, trånande andante-inledning (*lassu*, "långsam"), hvarunder kavaljer och dam röra sig fritt med värdiga danssteg, följer den liffulla hufvuddelen (*friss*, "rask", "munter", l. *friska*), som stegras ända till hvirflande häftighet, och hvarunder paren dansa under höftrörelser, inåt- och utåtvändning af fötterna, sammanslagning af sporrarna, slag med handen på stöflarna o. s. v. De äldsta csárdás-melodier (ur en lutebok och en orgeltabulatur från senare hälften af 1500-talet) finnas aftryckta i Böhmes "Geschichte des tanzes in Deutschland" (1886, bd 2). E. F—t.

Császár [tʃa'sar], Ferenc, ungersk skriftställare, f. 1807, blef 1846 referent vid septemviraltafeln, men förlorade denna befattning till följd af 1849 års omstörtningar. 1850 uppsatte han tidningen *Pesti napló* (Pests dagblad). Utom några juridiska arbeten, en resebeskrifning, ett mytologiskt lexikon och åtskilliga öfversättningar, bl. a. af Dante, Alfieri och Silvio Pellico, utgaf han en samling dikter, hvilka utmärka sig genom korrekt form och innerlig känsla. Död 1859.

Csengery [tʃe'ngeri], Antal, ungersk politiker och författare, f. 1822, inträdde 1845 i redaktionen af den liberala tidningen "Pesti hirlap", följde den nationella regeringen 1848 till Debreczen och var en kort tid ministerialråd. 1857—69 redigerade han den af honom uppsatta "Budapesti szemle" (Budapest-revyn), var en af stiftarna af den ungerska hypoteksbanken och fungerade såsom dess direktör till sin död, 1880. Sedan 1861 var han ledamot af riksdagen och en af Deák-partiets inflytelserikaste medlemmar. Hans i en glänsande stil hållna historiska skrifter förskaffade honom ledamotskap af Ungerska akademien. Hans samlade arbeten utgåfvos 1884 i 5 bd.

Csepel [tʃä'päl], ö i Donau nedanför Budapest. 257 kvkm. Omkr. 18,950 inv.; ungrare, tyskar och serber. Under medeltiden ett omtyckt sommarresidens för de ungerske konungarna.

Csernahora [tʃä'rnahåra], bergstrakt på gränsen mellan komitaten Szepes och Sáros i norra Ungern. Reser sig till 1,028 m. höjd.

Cservenka [tʃä'r-], köping i ungerska komitatet Bács-Bodrog. Omkr. 7,500 inv., tyskar.

C. S. I., förkortning för eng. *Companion of star of India*, ledamot af orden Indiens stjärna.

Csik [tʃik], komitat i Siebenbürgen. 4,859 kv 127,995 inv. (1900), hvaraf 86,8 proc. ung ("szekler") och 12,8 proc. rumäner. Naturskönt b land med hårdt klimat. Hufvudorten är Csik-Szer [tʃik-sä'räda], med 2,622 inv. (1900), ungrare.

Csiky [tʃi'ki], Gergely, ungersk dramatiker 1842 i komitatet Arad, blef 1870 professor vid tolska prästseminariet i Temesvár, men gick öfver till evangeliska kyrkan, gifte sig och egn sig åt författarbanan. Död 1891 i Budapest. skref först kyrkohistoriska arbeten och utgaf två novellsamlingar. 1875 vann han med sitt spel *A jóslat* (Förutsägelsen) ungerska vetenskaps demiens Teleki-pris å 100 dukater. Hans tra *Janus* utmärktes med ett dylikt pris, hans lust *Az ellenállhatatlan* (Den oemotståndlige, 1877) ett å 400 dukater, och dramat *A proletárok* (18 rönte en ovanlig scenisk framgång samt öfversa till flera språk, bl. a. danskan ("Proletærer"). F andra skådespel af C:s hand mottogos likaledes stort erkännande. Han egde en starkt utvecklad stinkt för det dramatiskt och sceniskt verkningsfu och om han än lånat åtskilliga situationer från franska effektdramerna, står han dock minst lika på egen mark. C. verkställde förtjänstfulla öfvers ningar af Sofokles, Euripides, Plautus samt fra (Molières) och engelska dramer.

Csokonai [tʃå'-], Vitéz Mihály, ung skald, f. 1774, var en kort tid professor i poet Debreczen och dog 1805. Han författade bl. *Diétai magyar Músa* (1797), *Amaryllis* (1803), *rottya* (1804), *Lilla* (1805), *Galatea* och *Anakr dalok* m. fl. 1813 utkommo hans samlade arbe hvilka sedan flera gånger ånyo upplagts. C. ur folkpoesiens källa och bidrog därigenom till gru läggandet af en ungersk national-lyrik. En bronss öfver honom restes i Debreczen 1871.

Csoma [tʃå'ma], Sándor (Körösi-C.), ung språkforskare, f. 1784 i Körös, vistades 181[illegible] studier i Tyskland (Göttingen) och fattade där bes att uppsöka magyarernas urhem i det inre af A samt lärde sig under flerårig vistelse i ett buddist kloster tibetanska språket. 1820—31 genomreste Egypten, Syrien, Buchara, Punjab, Kashmir m länder. 1831 anställdes han som bibliotekarie "Asiatic society" i Calcutta. C. hade erhållit t telse af Dalai Lama att besöka Lassa, då han pl ligt afled 1842 i Darjiling i öfre Bengalen. C. gj det tibetanska språket och litteraturen tillgäng för den europeiska vetenskapen, framför allt ge sina banbrytande arbeten *A grammar of the tib language* (1834) och *Essay towards a dictionary t tan and english* (1835). Se Duka, "Life and tra of Alex. C. de Körös" (1885).

Csongrád [tʃa'ngråd]. 1. Ungerskt komitat båda sidor om Theiss. 3,544 kvkm. 292,967 (1900), ungrare. Ett synnerligen fruktbart, men vis sumpigt och osundt slättland. Åkerbruk, odling, boskapsskötsel. Hufvudort är Szent[illegible]s. — Köping i nämnda komitat, vid Theiss, med 22. inv. (1901), ungrare.

Csorba-sjön [tʃa'rba-], liten sjö på 1,351 m. i Höga Tátra i ungerska komitatet Liptó. Hä läge. En centralpunkt för den stora turisttrafi trakten.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

rna [tjå'rna], köping i ungerska komitatet . Omkr. 7,000 inv., ungrare. Där egde 13 1849 en träffning rum mellan ungrarna och rna.

niobra'nchia, *zool.*, rättare *Ctenobranchia* (af *kteis*, genit. *kteno's*, kam, och *bra'nchia*, Kamgälar, en grupp af *Prosobranchiata* bukfotingarna (se Blötdjur). Dessa snäckor ka sig genom en stor kamlik gäl. Flertalet i hafvet och är köttätande.

ni'za, *zool.* Se Minörspindlar.

nolåbrus. Se Bergfiskar.

no'phora, *zool.* 1. Kammaneter. Se Cœlenta, sp. 490. — 2. Kammyggor (se d. o.).

r, ctr och cr, förkortningar för centner.

ct, *hand.*, förkortning för it. *conto corrente*, urant, löpande räkning.

kem., tecken för metallen koppars (lat. *m*) atomvikt, 63,6.

u'dra (sp.), sydamerikanskt längdmått, i Chile 0 varas (spanska alnar) = 127,1 m., i Argench Paraguay = 129,9 m., i Uruguay = 100 = 85,9 m.

ulquiera [koalkiē'ra], pseudonym för den spanfattaren F. Balart (se d. o.).

ndu, *zool.* Se Cercolabes.

'nza (Koanza, Kwanza l. Quanza), portugisiska kolonien Angola, utflyter på 2° s. br. och 17° 8′ ö. lgd ur sjön Mussombo 1,650 m. hög slätt, rinner först åt n. n. ö., tränges genom de 1,400 m. höga Tala Mubergen åt n. v. och v. och inbryter med de höga katarakterna vid Cambambe på den kustslätten, där C. flyter åt n. v., men kort in mynning i Atlanten gör en skarp krökning v. De förnämsta biflooderna äro: fr. h. Loando ucalla, fr. v. Cutato. Vid mynningen ligger med ett gammalt holländskt fort, längre upp flera öar vid de portugisiska forten Calumbo luchima. C:s vattenmassa är mycket stor och ar 12 km. från kusten på grund af sin hvitfärg. Till katarakterna vid Cambambe (225 kan floden befaras med smärre fartyg, till (200 km.) med stora. C:s flodområde utgör 150,000 kvkm.

rtilla [koarti'lja], sp. (af *cua'rto*, fjärde), adt spanskt rymdmått, såsom spannmålsmått fanega = 13,878 l., såsom vinmått = 4,63 l.; guay och Argentina ännu gängse spannmåls- = 34,318 l.

rtillo [koarti'ljå], sp. (af *cua'rto*, fjärde), adt spanskt rymdmått, såsom spannmålsmått cuartilla = 1,156 l. (på Cuba nära dubbelt ckvt), såsom vinmått $^1/_8$ cuartilla = $^1/_4$ azum- = 0,5 l.; på Baleariska öarna förr ett längd- = $^1/_{32}$ cana = omkr. 5 cm.; ett 1853—64 spanskt kopparmynt, = $^1/_4$ kopparreal = .

ti, *zool.* Se Snabelbjörn.

ba (Kuba), "Antillernas pärla", den största västindiska ön, som sedan 1902 en självständig stat, upptager jämte tillhörande öar en areal 8,843 kvkm. och oberäknadt dessa 112,191 = Götaland och Värmland). Ön ligger mel- 9° 49′ (Kap Cruz) och 23° 13′ (Kap Hicacos) samt mellan 74° 10′ (Punta de Maisi) och 5′ (Kap San Antonio) v. lgd. Dess längd är 1,450 km., bredden 40—180 km. Ett grundt haf sköljer den södra kusten från Kap Cruz till staden Trinidad och därifrån till Kap San Antonio, fylldt af små holmar, till största delen korallbildningar. Bland dessa öar märkas de för sin skönhet frejdade Jardines de la Reina och den stora Isla de Pinos; utanför norra kusten ligga Islas de Cardenas och Sabanaarkipelagen m. fl. öar, mellan hvilka och kusten går en kanalliknande, grund och lugn hafsarm. Det 200 km. breda Yucatansundet i v. skiljer ön från fastlandet, medan afståndet till Haïti i ö. är 90 km. Den södra kusten är mer utvecklad än den norra och har bl. a. två större bukter, Golfo de Guacanayabo i sin östra och Golfo de Matamano i sin västra del. I allmänhet äro kusterna låga och sanka.

C. är öfvervägande ett vågformigt, kuperadt land, rikt på landskaplig skönhet. Endast i sydöstra delen finnes ett bergland, fylldt af den 240 km. långa Sierra Maestra, som brant reser sig ur hafvet längs södra kusten. Den har i Pico de Tarquino (2,560 m.) sin högsta topp; i dess västra del nå Ojo del Toro 1,582 m. och Cerro Gran Piedra 1,588 m. Mot norr sluttar Sierra Maestra sakta och upplöser sig i enstaka åsar och grupper af taffelberg (lomas). I ö. öfvergår den i Baracoas kull-land, en 600 m. hög kalkstensplatå med enstaka branta taffelberg och terrasser. Norr om Maestra ligger C:s största floddal, genomfluten af den 330 km. långa Rio Cauto, som har ett vattenområde af 11,000 kvkm. Norr om Cautodalen börjar den sträcka af serpentin, som, ledsagad af ljusa, hårda kalkberg, går genom hela ön och för koppar, järn och guld och som, ehuru låg, bildar vattendelaren mellan nord- och sydkusten. Detta inre parti af C., El Camagüey, är ganska otillgängligt till följd af de stora kustträsken på båda sidorna. I ö. nå bergen 200—300 m., i n. v. når Sierra de Cubitas 500 m., men för öfrigt är Camagüey en vidsträckt, flack, med en röd jord (tierra colorada) täckt slätt, fattig på vatten och därför mestadels bärande savanner, där beridna herdar vakta sina hjordar. Väster härom följer, ungefär i midten af ön, Las Villas bergland, som i Loma de Banao är 1,700 m. samt i Lomas del Infierno och Lomas del Purial ("Helvetes-" och "Skärseldsbergen") når 1,500 m. Västra delen af C. (från Cienfuegos) består först af ett lågt och sumpigt område, till hvilket halfön Zapata på södra kusten hör, därefter af ett kuperadt eller slätt land, Vuelta Arriba, och slutligen af ett terrassland, Vuelta Abajo. Båda bestå af diorit, serpentin och tertiärkalk och innehålla järn och koppar, men ha blott en sparsam vegetation af espartillogräs, tistlar och opuntier. Vuelta Abajo, där förvittringen varit mindre, har de största höjderna (Sierra de los Organos med Pan de Guaijabon 800 m.), och där ligger C:s enda insjö, Ariguanabosjön, midt i ett karstlandskap med hålor, doliner, försvinnande floder etc. De där befintliga barrskogarna ha gifvit namn åt provinsen Pinar del Rio samt äfven åt Isla de Pinos, som når 470 m. höjd och till sin bildning alldeles liknar Vuelta Abajo. — Jordbäfningar hafva hemsökt C. 1755, 1766, 1826 och 1852.

Klimatet är tropiskt; årsmedeltemperaturen är i Habana 25,4°. Den varmaste månaden, juli, har där 27,8°, den svalaste, januari, 21,8°. Extremerna hafva varit 9° och 41°. I Santiago på

sydöstra kusten är augusti hetast (28,4°) och februari svalast (23,4°). Under större delen af året blåser nordöstpassaden (utom under augusti—oktober); dock kunna ibland lokala vindar uppstå, på södra kusten mest sydliga, på den norra nordliga (nortes), hvilka senare medföra svalka. En märklig företeelse äro de i Västindien ofta rasande hvirfvelstormarna, cykloner, hurricanes, som vanligen komma, då passaden upphört, alltså i augusti—oktober. De kunna medföra svåra härjningar (såsom de särskildt gjort 1768, 1791, 1810, 1844 och 1846). Regntiden varar från maj till november; de torraste månaderna äro december, februari och april. I Habana är regnmängden 1,443 mm.; från andra orter föreligga inga mätningar, men säkerligen råder här som på de andra stora Antillerna en betydlig olikhet mellan norra kusten, som är utsatt för passaden och därför regnrikare, och den södra, som ligger i lä för denna vind.

Vegetationen är alltigenom tropisk, men fattigare än Syd-Amerikas, ehuru med nära 1,000 arter karakteristiska för ön. Egendomligt nog går dock här barrskogen in på ett tropiskt område. På de sanka kusterna växa mangroveskogar; i bälten bakom dem finnas i synnerhet Croton-arter, en del leguminoser och kaktusformer, dessutom kampeschträdet (*Hæmatoxylon campechianum*), asklepiadeer, strandvin (*Coccoloba uvifera*) och ett trettiotal palmarter. Högre upp, där nederbörden är större, möter "regnskogen" med många nyttiga träd, såsom mahogny (*Swietenia mahagoni*) och västindisk ceder (*Cedrela odorata*) samt ébano (*Cæsalpinia ebano*) och guajakträdet (*Guayacum officinale*). Ormbunkar, små palmer, torra kaktusarter och hvassa, hårda gräs bilda undervegetationen, medan lianer klättra uppför trädstammarna. I de högre delarna af skogen uppträda särskildt lauraceer och bland palmerna kungspalmen (*Oreodoxa regia*), som man finner i tusental på kullarnas sluttningar och på savannerna. Skogen ersättes mångenstädes af s. k. trädsavanner, i synnerhet på den torrare sydsidan, hvars utmärkande träd äro ceibaträdet (*Eriodendron anfractuosum*), *Ochroma lagopus*, *Cedrela odorata*, det hartsrika *Bursera gummifera* m. fl., medan deras öfriga vegetation ofta består af tistlar, espartillogräs och kakteer. Bergskogen från 1,200 till 2,300 m. har ormbunkar af 18 m. höjd, manaelepalmer, orchideer, erikaceer samt barrträd (*Pinus occidentalis*, *Podocarpus coriaceus*, *Juniperus virginiana* och *Juniperus barbadensis*). Ofvan nyssnämnda höjd möta dvärgbarrträd, viden och en alltmer förhärskande erikacé-vegetation, blandad med släktena *Ranunculus*, *Carex*, *Hieracium*, *Alchemilla* m. fl. nordliga växtformer. Af inhemska kulturväxter märkes bomull, som odlades allmänt där liksom på de andra Antillerna vid spanjorernas ankomst, ehuru nu denna odling upphört. Vaniljen och jamsroten (*Dioscorea*) anses härstamma från C., däremot torde tobaken vara införd från fastlandet. Arrowroten (*Maranta arundinacea*), melonträdet (*Carica papaya*) och aguacate (*Persea gratissima*) ha möjligen sitt hemland på Antillerna, liksom myrtaceen *Eugenia Pimenta*, hvars omogna frukter utgöra kryddpeppar. — Sockerröret infördes tidigt dit, kaffet 1740; slutligen ha europeiska växter af alla slag öfverflyttats dit.

Djurvärlden har icke så många egendomliga arter att uppvisa: några fladermöss, gnagarsläktet *Capromys* och insektätarsläktet *Solenodon*, hvars närmaste anförvanter leíva på Madagas Tvättbjörnar och de kubanska aporna ha försv sedan spanjorernas ankomst, ehuru nya apa sedan införts. Af fåglar finnas 68 arter, af hv 40 äro inhemska. Reptilfaunan har många a gemensamma med de andra Antillernas, däribl de båda krokodilarter, som där förekomma. iguaner, stora, icke giftiga ormar samt sköldp dor. Molluskfaunan räknar 700 arter, af hv blott 53 lära finnas annorstädes.

Befolkningsförhållanden. När lumbus 1492 upptäckte ön, var den bebodd af o en half million indianer (uppskattningarna var mellan 200,000 och 1 mill. — den senare sif enligt biskop Las Casas), hvilka skildras som m och fridsamma, i fysiskt hänseende spensliga, behagliga drag. De lefde hufvudsakligen af majs och frukt, odlade bomull, majs, batater, to ananas och maniok, tillverkade grofva lerkärl vapen af sten, men hade inga husdjur utom hun De voro ej kännibaler såsom befolkningen på n andra västindiska öar. Denna ursprungliga be ning dukade tämligen snart (före 1560) under de spanske eröfrarnas råa behandling. Redan n år efter spanjorernas ankomst började negersla införas (1517), enär indianerna ej stodo ut med hårda arbete, som pålades dem. För tiden 15 1853 beräknas införseln af negerslafvar till 644, däraf omkr. 1/3 kvinnor, hvartill komma under 1853—80 öfver 200,000 insmugglade. Sedan 1 alla af slafvinnor födda barn förklarats fria, häfdes slafveriet 1880, men utan ersättning åt ägarna; dock skulle de forne slafvarna i 8 år aflönade tjänare åt sina förre herrar. Detta sub nationsförhållande upphäfdes 1886. På 1840-började kinesiska kulier införas, men denna inf upphörde 1873, emedan kineserna i alltför mängd dukade under för resans besvärligheter klimatet samt såsom arbetare voro vida underlä negrerna; 1877 var kinesernas antal 43,811, 1899 endast 14,863. Den första folkräkningen togs 1775 och gaf till resultat 171,620 pers. hade folkmängden vuxit till 1,631,687 pers., utgjorde 1899 endast 1,572,797 (13 på 1 kvkm.) visande en minskning sedan 1887 af 3,6 proc. dessa voro 51,8 proc. mankön. Om man tager traktande att ön nästan saknar industri (utom som grundar sig på jordbruket), är stadsbefolkni ovanligt stor: 47,1 proc., om alla städer med 1,000 inv. medtagas, eller 32,3 proc., om e städer med öfver 8,000 inv. räknas. De st städerna voro: Habana (235,918 inv.), San (43,090 inv.), Matanzas (36,374), Cienfu (30,038), Puerto Principe (25,102) och Card (21,940 inv.). De hvite utgjorde 67,8 proc. o färgade, till hvilka räknas ej blott negrer, mul och andra halfblod, utan äfven kineser, 32,1 De färgades antal har minskats såväl absolut relativt sedan 1841, då de utgjorde 58,5 proc. 26 proc. af dessa voro fria. 1899 voro 89 födda på ön, 8 proc. i Spanien och 3 proc. i a länder (mest Kina och Afrika). Liksom i andra der är den främmande befolkningen talrikast i derna (nära 1/3 af densamma fanns i Habana fråga om civilstånd är befolkningen märklig, i 1899 endast 15,2 proc. voro lagligt gifta 20,4 af den hvita, 6,1 proc. af den färgade befolkni

...i proc. lefde tillsammans på grund af ömse-...amtycke i förbindelser, som oftast äro lika var-...och med hänsyn till barnen lika förpliktande, ... lagen sanktionerat dem. Af befolkningen ...0 år voro 57 proc. okunniga i läsning s. å. ...oc. af de hvite och 72 proc. af de färgade). ...ef folkundervisningen obligatorisk, men lagen ...ades ej. Under den amerikanska förvaltningen ...iserades folkskoleväsendet efter mönstret af ...Ohios, hvarje kommun ålades att hafva en ...else och en folkskola med obligatorisk skol-...h afgiftsfri undervisning. 1899 funnos 1,510 ...or, ungefär lika fördelade mellan offentliga ...skilda. I 1904—05 års budget var statsbe...eviljadt för 1,930 folkskolor, för hvilka kost...uppgick till 3,025,464 doll. För sekundär...sningen finnas många anstalter. Högsta läro...n är det 1728 inrättade universitetet i ... (omkr. 600 stud.), som har filosofisk, medi...ch juridisk fakultet. — Till 1869 var den ...-katolska religionen den enda tillåtna, med ...biskop af Santiago som högste öfverherre; ...a hafva äfven andra religioner tolererats. ...erielt kultur. Ehuru endast 10 proc. ... äro under kultur, bildar dock åkerbruket ...äringen, i det att 70 proc. af all inkomst ... från detta, och 90 proc., om de industrier, ... baserade därpå, medräknas. Dess viktigaste ...ro socker och tobak. Ett svårt afbräck har ...dlingen lidit dels genom upproret mot ... 1895—98, då både spanjorer och kubaner ...alla socker- och tobaksfält, dels genom socker...n sjunkande och, hvad tobaken angår, genom ...ra konkurrensen från Sumatra, Filippinerna ...ra tobaksländer. Socker, nästan enbart, odlas ...et mellan Habana, Cienfuegos och Remedios ...d Puerto Principe och Nuevitas, tobak enbart ...a Abajo, d. v. s. i provinsen Pinar del Rio ...d Nipebukten i nordöstra delen af ön. Dess...rekomma båda växterna i området s. v. om ..., omkring Santa Clara och Holguín samt vid ...n och Manzanillo. Af hela den odlade ytan, ...199 uppgafs till 362,230 har (mot 550,000 ...45), voro 165,680 har (47,3 proc.) planterade ...kerrör och 32,700 har (9,3 proc.) med tobak. ...skörden af socker åren 1891—95 i medeltal ...,200 ton, steg den 1896—1900 årligen till ...0,600 ton, men hade 1903 stigit till mer ...ill. ton. Tobaksskörden gaf 1894 28 mill. ...98 blott 4,4 mill., 1903 åter 26 mill. Soc...agerna äro stora, men tobak odlas däremot ...plantéringar (vegas 15,831 år 1899). Till ...ing af sockerröret funnos 1899 207 stora ..., s. k. centrales, däraf 73 i prov. Santa ...2 i prov. Matanzas och 42 i prov. Santiago. ...abrikerna äro blott i Habana en storindustri ...120). Af andra åkerbruksprodukter upp...tater 11,3 proc. af kulturytan, bananer ..., majs 7,3 proc., kaffe 1,6 proc. (i synner...Sierra Maestra), kakaoträden och kokospal...1,4 proc. hvardera samt ris 0,8 proc., allt ...Dessutom odlas europeiska sydfrukter, indigo ...ull, den senare dock i ringa skala. Stor...ar beräknats utgöra 982,000 har, buskskogen ... har. Dess afkastning utgjorde 4,8 mill. ...1901.

...ora savannerna egna sig förträffligt för bo-skapsskötsel. 1895 var antalet nötkreatur 2,6 mill. samt hästar, åsnor och mulåsnor 965,000; men en stor del af denna djurstock gick förlorad under kriget med Spanien. Amerikanerna läto under sin treåriga förvaltning införa en mängd kreatur, så att C. i sept. 1903 hade 197,670 hästar, 34,841 åsnor och mulåsnor samt 1,456,000 nötkreatur. — *Bergsbruket* är obetydligt och inskränker sig, sedan kopparbrytningen i El Cobre 1868 upphört, hufvudsakligen till brytning af järnmalm (1901 för 2,07 mill. kronor) samt något mangan och litet koppar, hvarförutom salt framställes. — *Industrien* är inskränkt till tillverkning af socker, melass, rom, cigarrer och cigarretter. Utrikeshandeln steg 1903 till 63,08 mill. doll. i import och 78,49 mill. doll. i export. De viktigaste exportvarornas värde var s. å.: socker och melass nära 42 mill. doll., tobak 26 mill., frukt 2,9 mill. och mineral 1,9 mill. doll. Handelsomsättningen är störst med Förenta staterna (25,7 mill. import, 60 mill. export), närmast följa England (med resp. 10,8 och 6,6), Spanien (9,1 och 1,3), Tyskland (3,9 och 5,2) och Frankrike (3,4 och 1,2). Från utlandet inkommo (1903) 4,037 fartyg om 5,35 mill. ton, och till utlandet afgingo (s. å.) 3,973 fartyg om 5,31 mill. ton. *Järnvägarna* hade s. å. en längd af 2,386 km. Budgeten för 1905—06 upptog inkomsterna till 19,7 mill. doll. (däraf tullar 17,3) och utgifterna till 19,14 mill. (däraf 6 mill. till förvaltningen, 3,9 mill. till undervisning, 4,8 mill. till allmänna arbeten o. s. v.). Då kubanska republiken icke erkänt de af spanska regeringen gjorda skulderna, är den utan statsskuld. Både spanska, engelska och amerikanska mått och vikter användas och såväl spanska som amerikanska mynt. Härvid räknas 1 peso = 0,6, 1 peseta = 0,12, 1 real = 0,06 dollar. Om *författning* se Historia. — C:s flagga har fem horisontala band, blå och hvita omväxlande; på sidan åt stången till finnes ett triangelformigt rödt fält med en silfverstjärna. J. F. N.

Litteratur. C:s litteratur under den spanska tiden har att uppvisa ej få lyriska skalder, för hvilka särskildt den flammande frihetskärleken och hatet mot det spanska förtrycket äro utmärkande karaktärsdrag. Dess främsta namn äro José Maria Heródia (f. 1803, d. 1839), J. J. Milanes (f. 1814, d. 1863), Gabriel Valdés (''Plácido'', f. 1809, arkebuserad 1844) och José Martí (f. 1852, stupad 1895). En öfversikt af den kubanska litteraturen (med flera öfversatta diktprof) lämnas af J. af Klercker. i ''Cuba och dess frihetskamp'' (1899, sid. 197—264). Se vidare Spanska litteraturen.

Historia. C. upptäcktes 28 okt. 1492 af Columbus på dennes första resa och kallades af honom Juana (efter prins Juan, Ferdinands och Isabellas son); men hvarken detta namn eller de, som sedermera gifvits ön (Fernandina, Isabella, Santiago, Ave Maria m. fl.), kunde undantränga infödingarnas benämning. Columbus trodde sig ha kommit till kusten af Asiens fasta land; att C. var en ö blef bevisadt först då det kringseglades af Ocampo 1508. Den första eröfrings- och kolonisationsexpeditionen till C utrustades 1511 af Columbus' son Diego, som från Hispaniola ditsände Diego Velasquez med 300 man. Eröfringen företogs raskt och utan nämnvärdt motstånd från infödingarnas sida, och Velasquez anlade flera städer: Baracoa 1512, däreftter Trinidad,

Sancti spiritus, Puerto Principe, Habana, Santiago m. fl. Vid de spanske eröfrarnas försök att bearbeta öns föga gifvande guldgrufvor underkastades den infödda befolkningen samma grymma behandling som på Hispaniola — den ädle munken Las Casas lämnade på grund af personliga iakttagelser flera skildringar af kubanernas namnlösa lidanden —, och vid midten af 1500-talet voro de så godt som utrotade. De öfverlefvande indianelementen sammansmälte småningom med de spanjorer, som kvarstannade på ön efter guldgrufvedriftens upphörande och deras äfventyrslystnaste kamraters utflyttning till de guldrikare länderna på den amerikanska kontinenten. Boskapsskötsel och hästafvel blefvo landets förnämsta näringsgrenar, men okloka spanska exportförbud hindrade dem att taga något större uppsving. Dessutom oroades kusterna genom franska och engelska anfall och de vilde flibustierernas l. buckanjärernas sjöröfverier. Redan på 1550-talet plundrades Santiago och Habana af fransmännen, Drake hotade Habana 1586, och flibustierernas skräckvälde nådde sin höjd under senare delen af 1600-talet. Tobak och socker hade börjat i större skala odlas på C. redan under 1500-talet, och särskildt sockerodlingen föranledde stark import af negerslafvar, i synnerhet sedan engelsmännen genom Utrechtfreden 1713 fått del af importprivilegiet. Habana, som 1584 starkt befästs och 1633 blifvit guvernörens säte, intogs 1762 af engelsmännen och gjordes af dem genast till frihamn, hvilket föranledde en stark uppblomstring af hela öns handel. När staden 1763 återlämnades genom freden i Fontainebleau (i utbyte mot Florida), befanns det omöjligt att återgå till det gamla ekonomiska tvångssystemet med statsmonopol och exportförbud. Den nu alltmer uppblomstrande kolonien organiserades 1777 som ett särskildt generalkapitanat och gick i materiellt hänseende raskt framåt under en rad dugande generalkapteners (markis de la Torre, Navarro, Luis de las Casas, grefven af Santa Clara och markisen af Someruelos) insiktsfulla utöfning af den upplysta despotismens styrelsegrundsatser. Handel och åkerbruk uppmuntrades, stora väganläggningar företogos, Habana fick genom storartade byggnadsföretag karaktären af storstad. Grundandet af negerrepubliken på Haïti föranledde en stor del af denna ös hvita befolkning att undan hotande massakrer fly öfver till C., dit de öfverflyttande införde kaffeodlingen, som till en tid tog stark fart.

Med det stigande välståndet och den allt lifligare handelssamfärdseln växte äfven självständighetskänslan hos öns såväl hvita som färgade inbyggare. Redan försöket att göra tobaksodlingen till statsmonopol (1717) hade framkallat flera uppror, Spaniens understöd åt de för sitt oberoende af England kämpande nordamerikanske kolonisterna banade sedermera äfven till C. väg för den politiska frihetens grundsatser, och den stora franska revolutionen förfelade ej heller att göra intryck på den bildade klassen bland kubanerna, ehuru ön under Napoleonskrigen gjorde skäl för det hedersnamn "den alltid trogna" ("la siempre fiel") den fått af Ferdinand VII. 1812 utbröt på ön ett farligt negeruppror, hvilket skrämde äfven den liberala hvita befolkningen till att nära ansluta sig till regeringen. Enligt de liberala spanska författningarna af 1812 och 1820 egde C. rätt att representeras i hemlandets cortes, men reaktionen a 1823 sträckte sig äfven till C., där generalkapt Vives genom ett kungligt dekret af 28 maj fick sig tilldelad "all den makt, som tillkom guvernörerna i belägrade städer". Vives liksom närmast följande generalkaptenerna, bland h dom Miguel Tacón (1834—38) är mest bek begagnade emellertid i regel sina vidsträckta fogenheter med moderation, och den materiella mågan på ön var alltjämt stadd i tilltagande. nytt negeruppror tycktes hota 1845 och föran då masshäktningar af negrer, hvilka i tusental s des inför krigsrätt, underkastades tortyr och i flesta fall på mycket lösa grunder dömdes till d och afrättades.

Vid denna tid visade sig ock, att ett st parti bland kreolerna (de infödde hvite på ön) s vade efter politisk förbindelse med Förenta stat samt att nordamerikanerna, särskildt slafegar sydstaterna, gynnade denna sträfvan. Flera gå upptäcktes sammansvärjningar i detta syfte, 1845 framlades i senaten i Washington ett fö att underhandlingar om C:s afträdande skulle in med Spanien. Till en början bildades (1846) sällskap, hvilket med moraliskt stöd af preside Polk erbjöd spanska regeringen 200 mill. do som lösesumma för C. Den spanska styrelsen bakavisade emellertid detta anbud, och en a kansk friskara under öfverste White gjorde sig färdig att inskeppa sig till ön 1849 med en b skara äfventyrslystna sydstatsmän och från E flyktande deltagare i föregående årets revolu händelser, men den amerikanska regeringen fö expeditionen. 1849—51 gjorde Narciso Lope kreol från Venezuela, som i spansk militär avancerat till general och sedan öfverflyttat til med sina friskaror flera angrepp mot det spa väldet på C., men han vann föga medhåll städes samt blef slutligen tillfångatagen och af (1 sept. 1851). Men i trots af denna olyckli gång utslocknade icke intresset för C. inom Un Genom att inskränka slafhandeln och frigöra e negrer (1854) sökte man från spansk sida en motvikt mot slafstaternas annekteringsb men detta ökades genom denna åtgärd i s för att minskas. England och Frankrike sökt gäfves förmå Förenta staterna att tillförsäkra Sp besittningen af ön. 1856, då Buchanan blef F staternas president, väntade man ett afgö steg; men de inre stridigheterna och det borg krig, som utbröt några år senare, trängde tanke på en eröfringspolitik i bakgrunden. F härskande klasserna på C. bortföll ock, da staterna besegrats, den grund, på hvilken de känt sig dragna till Unionen. — Kort efte spanska september-revolutionen 1868 bröt de k ske kreolernas missnöje med moderlandets tyckliga styrelse ut i ett uppror under ledni advokaten Manuel Céspedes (f. 1819, stupad Senare blef Quesada anförare för insurge (omkr. 30,000), och då började ett gerillakrig utbredde sig öfver större delen af ön. Kre fordrade politisk likställighet med moderland dessutom en jämnare skattefördelning, bättr valtning och framför allt slafveriets afskaf Men då spanska regeringen vägrade att reformpartiets fordringar, proklamerade detta

il 1869 C:s oberoende, antog en konstitution örenta staternas mönster och valde Céspedes nya republikens president. De förvirrade a förhållandena i moderlandet gjorde det för omöjligt för de hvarandra raskt aflösande regeringarna att på allvar taga i tu med ets kufvande. Såväl från insurgenternas som erhet från de spanska myndigheternas sida kriget med blodig grymhet, och godtyckliga ningar från spanska guvernörer eller gene- örde till ordningen för dagen. Så t. ex. ndes och afrättades i nov. 1871 några myc- ga medicine studerande, därför att de skulle fvit några skymfande ord på en i Key West spion mördad, spanskinnad s. k. "volun- graf ("voluntarios", frivilliga, var namnet eringsvänliga friskaror, hvilka foro särdeles fram och ofta trotsade generalkaptenernas ingar om moderation). Följande år höll på att komma i allvarlig konflikt med a staterna och England genom den sum- a rättegång, som guvernören i Santiago an- med besättningen på den under amerikansk eglande ångaren "Virginius", hvilken upp- s med trupper och förråd åt insurgenterna s. k. "Virginius-affären"). Insurgenternas (Céspedes, Quesada, Cisneros Betancourt, Estrada Palma, m. fl.) voro emellertid sins- oense, och i den endast af Peru såsom ade stat erkända "republiken C." växlade nterna — som endast rådde öfver enstaka n på ön — ganska snabbt (Céspedes 1869 Cisneros Betancourt 1874, J. B. Spotorno 75, Estrada Palma 1875—77, García 1877 Manuel Calvar 1878). Efter carlistupprorets de i Spanien kunde den därvarande rege- egna mer omsorg åt kubanska förhållanden. s. å. utsändes general Martínez Campos med ningar till C., företog genast med stor energi surgenterna ett ordnadt fälttåg och tvang ll underkastelse (kapitulationen i El Zanjón r. 1878) mot löfte om amnesti och ett visst f självstyrelse. Spanjorernas förluster i "tio- et" ha beräknats till 3,469 stupade, 54,026 enom sjukdom och 35,962 sårade och sjuka, åst hemsändas. Äfven insurgenternas för- voro betydliga, och stora sträckor af landet förharjats under de långvariga smärtriderna. n innan upproret var fullständigt under- utfärdades 3 juli 1878 ett kungligt dekret, hvilket ön fick samma kommunala och pro- sentation som moderlandet, och ett dekret april 1881 påbjöd den spanska författningens aria införande på C., som sålunda kom att nteras i cortes. Slafveriets upphörande för- es genom en lag af 8 maj 1880, hvilken nerade slafvarnas frihet, men förpliktade dem nu i 8 år för lön tjäna sina forne herrar. patronatssystem upphäfdes emellertid redan 7 886 genom ett kungligt dekret, som gaf full- frihet åt de 25,000 slafvar, som ännu ej orts fria. Alla dessa reformer förmådde emel- ej stäfja det alltmer öfverhandtagande miss- hvilket vann ny näring genom de upprepade som drabbade landets förnämsta inkomst- sockerindustrien. Denna hade ej hunnit hämta sig efter det stora prisfallet 1883, då slafveriets fullständiga upphäfvande 1886 vållade slaf- och plantage-egarna stora ekonomiska förluster. Genom energiskt genomförande af besparande fabrikationsmetoder, anskaffande af moderna maskiner och inbördes sammanslutning lyckades man emellertid från 1890 åter höja sockerindustrien till ett jämförelsevis blomstrande läge. Plantage-egarna, som därvid i stor utsträckning nödgades hypotisera sina gods, hade därför svårt att bära de dryga skatteförhöjningar, som spanska regeringen företog, och de harmades öfver öns fortgående utsugning till förmån för de spanske ämbetsmän, som där egde monopol på alla indräktiga befattningar. Skandalösa fall af direkta försnillningar och liknande korruption förekommo äfven. Då Förenta staterna, där protektionismen vid denna tid firade sina största triumfer, uppsade den för kubansk sockerodling gynnsamma handelstraktat, som gällt de senare åren (1894), blef öns sockerindustri nästan tillintetgjord, de låga sockerprisen gjorde plantagens odling nästan lönlös, och en allmän ekonomisk kris utbröt. Under sådana förhållanden syntes jordmånen de gamle insurgentledarna väl beredd för ett nytt försök att krossa det spanska öfverväldet. De för Cuba och Portorico till rätt betydande självstyrelse syftande reformer, hvarmed spanska regeringen hoppades besvärja stormen, endast ökade insurgentledarnas ifver att slå till, innan de nya reformerna hunno promulgeras och påverka C:s befolkning i regeringsvänlig riktning.

Oafhängighetsrörelsens ledare var den rikt begåfvade skalden José Martí, hvilken med sig förenat flera bland veteranerna från tioårskriget, främst Máximo Gómez och mulatten Antonio Maceo. En sammansvärjning bildades, som sträckte sig till alla delar af ön, vapen och ammunition insmugglades från Förenta staterna, penningar insamlades i de kubanska emigrantkolonierna i Florida, och från Central-Amerika och San Domingo strömmade landsflyktiga veteraner från tioårskriget tillbaka till fäderneön. Resningens utbrott var fastställdt till att 24 febr. 1895 ega rum samtidigt på en mängd orter, men planen röjdes i förtid, förberedelserna hunno ej i tid afslutas eller ledarna anlända, och på den utsatta dagen egde endast enstaka upprorsutbrott rum (t. ex. i provinserna Santiago och Matanzas). Spanska regeringen utsände emellertid Martinez Campos för att än en gång som generalkapten stilla oron på ön. Vid hans ankomst i april hade resningen hunnit taga stark fart, särskildt i provinsen Santiago, där revolutionsledarna Martí, Gómez och Maceo landstigit. Den förstnämnde skulle föra insurgenternas talan i utlandet och söka utverka deras erkännande som krigförande makt, Gómez valdes till härens öfverbefälhafvare med Maceo som närmaste man. Som provisorisk president fungerade Bartolomé Massó. På väg till utlandet stupade emellertid Martí i en skärmytsling (19 maj), och genom den verklige ledarens död hämmades för en kort tid resningens utbredning. I aug. hade emellertid upproret utbredt sig öfver större delen af provinserna Santiago och Puerto Principe, och Martínez Campos kunde föga uträtta med de unge och oöfvade soldater regeringen utsände som svar på hans enträgna anhållan om betydande förstärkningar. Vid årets slut uppgick

Ord. som saknas under C, torde sökas under K.

den spanska hären på C., frivilliga irreguljära trupper inräknade, till 100,000 man, medan insurgentskarorna torde ha uppgått till 10,000 man, hvilka emellertid endast ofullständigt voro försedda med skjutvapen och ammunition. Insurgenterna hade i sept. lyckats organisera en provisorisk regering med 8 ministrar och den gamle Cisneros Betancourt, markis af Santa Lucia, som president. I början af 1896 framträngde deras gerillaskaror till de rika provinserna i väster, öfverallt uppbrännande sockerplantagen för att genom dessa skatteobjekts förstörande hindra spanska regeringen att underhålla ockupationshären på C. I Spanien framkallade dessa insurgenternas framgångar våldsam upphetsning, man klandrade Martínez Campos' försonliga uppträdande och humana krigföring, marskalken återkallades och ersattes af den för skoningslös hårdhet från 1870-talets strider tillräckligt kände general Weyler. Denne anlände med betydliga förstärkningar i febr. 1896, ockupationshären bragtes upp till öfver 200,000 man, och den nye befälhafvaren beredde sig att företaga ett formligt utrotningskrig mot insurgenterna. En stark militärkordong (''trocha'') anordnades tvärs öfver ön, landet uppdelades i smärre distrikt, inom hvilka blockhus uppfördes för soldaterna, och meningen var att utrota insurgenterna i distrikt efter distrikt, medan den fredliga befolkningen hölls sammanpackad under militärbevakning i koncentrationsläger. I dessa läger härjade snart sjukdomar och hungersnöd på det våldsammaste, enär man ej träffat tillräckliga anstalter för de internerades underhåll och hälsovård. Den grymhet, hvarmed i synnerhet Weylers irreguljära hjälptrupper foro fram mot befolkningen, retade insurgenterna till repressalier, så att krigföringen på ömse håll kom att kännetecknas af omänsklig hårdhet. Maceo stupade (7 dec. 1896). men i Calixto García, en annan veteran från tioårskriget, hade insurgenterna fått en ny, särdeles skicklig militär ledare. Weylers krigföring medförde oerhörda förluster i människolif och förödelse af egendom, utan att kunna leda till någon varaktig framgång. Förenta staternas regering började allt skarpare göra framställningar rörande öfvergrepp mot de många amerikanske medborgarna på ön, och då liberalerna under Sagasta (4 okt. 1897) kommo till makten i Spanien, blef närmaste resultatet däraf Weylers omedelbara återkallande och utsändandet af marskalk Ramón Blanco som generalkapten med uppdrag att genomföra en mycket vidsträckt självstyrelse efter mönstret af Canadas förhållande till England.

Den nya författningen proklamerades 1 jan. 1898, och en ministär af ''autonomister'' (anhängare af C:s självstyrelse som spansk. koloni) bildades, hvarjämte de upproriske genom löften om amnesti frestades att uppge striden. I de flesta fall motstodo de emellertid lockelserna, och äfven Blancos militära operationer blefvo tämligen fruktlösa. Ett upplopp i Habana hade föranledt Förenta staternas regering att till amerikanska medborgares skydd i hamnen förlägga örlogsfartyget ''Maine''. Detta förstördes 15 febr. 1898 genom en till sina orsaker ännu outredd explosion, hvilken man på amerikanskt håll tillskref ett genom flytminor företaget spanskt attentat. En våldsam pressagitation och oerhörd folkupphetsning i hela Förenta staterna förmådde nu Unionens regering att afgörande ingripa i kubanska frågan. Kongressens båda hus antogo apr.) en resolution, hvilken förklarade ''att ön folk är och rätteligen bör vara fritt och oberoen samt i Förenta staternas namn fordrade, ''att S niens regering genast upphör med all regeri myndighet på ön C. samt drager tillbaka s land- och sjöstridskrafter från C. och kuban farvatten''. Presidenten bemyndigades att a Unionens stridsmakt sätta dessa resolutioner verket, och Förenta staterna frånsade sig på hand alla afsikter att efter C:s ''pacifikation'' ö ön utöfva suveränitet, jurisdiktion eller kontr Dessa resolutioner undertecknades 20 apr. af M Kinley, hvilken följande dag förklarade kuban kusten i blockad. På dessa åtgärder svarade nä ligtvis Spanien med formlig krigsförklaring. I under kriget (se härom vidare Spansk-amerikanska kriget) en spansk eskader un Cervera blifvit instängd i Santiagos hamn, af amerikanska flottan under Sampson och Schl öfverfördes i juni s. å. en amerikansk invasionsa under Shafter till grannskapet af denna stad, efter hårda strider tvangs Santiago att kapitul (17 juli), sedan Cerveras fartyg (3 juli) bl förstörda vid ett misslyckadt försök att bryta ut. Med Santiagos intagande var kriget på C. gjordt, fredspreliminärer undertecknades i Washi ton 12 aug., och den slutliga freden slöts i Pa 10 dec. 1898. Spanien uppgaf därigenom alla s rättigheter på C., som från 1 jan. 1899 tempor styrdes af en amerikansk militärguvernör. De kub ske insurgenterna intogo till en början en misstro afvaktande hållning, men afsände sedan till Washi ton en kommission under ledning af general Gar för att träffa afta1 om insurgentarméns upplösni

De amerikanske militärguvernörerna gene Brooke 1900, general Wood 1901—02) koncent rade sina ansträngningar på det utarmade land ekonomiska upphjälpande, hälsovårdens och und visningsväsendets främjande samt rättskipning och kommunalförvaltningens nyordnande. Gen offentlig och enskild välgörenhet stillades den vä nöden efter kriget, hälsovården omorganisera grundligt i de kubanska hamnstäderna, särski Habana, där kraftiga och framgångsrika åtgär vidtogos för gula feberns bekämpande, öns utry mande af spanska trupper öfvervakades, och ins genterna friskaror (till ett antal af 54,000 m afväpnades och hemförlofvades, hvarvid till dem deras omedelbara behof utbetalades 3 mill. dolla Som en förberedelse för självstyrelsens genomför företogs 1899 en noggrann census öfver C., o första sedan 1878. Med ledning däraf föranstalta militärguvernören hösten 1900 allmänna val till konstituerande församling, hvilken sammanträd 5 nov. s. å. och i febr. 1901 hade sitt författnin utkast färdigt. General Wood hade såsom en församlingens uppgifter angifvit uppgörande af f slag till C:s framtida förhållande till Unionsta s terna. Då församlingen emellertid ej gjorde min att hörsamma denna anmaning, tog Unionens k gress saken i egen hand och formulerade sina vill i ett amendemang till armébudgeten (efter sin u hofsman, senator Platt, kalladt ''The Platt amer ment'', 2 mars 1901). Enligt detta förbjöds att med främmande makt ingå fördrag, som syfta

ska dess oberoende eller hindra det att ut- ll kontroll öfver någon del af ön. Vidare des C:s rätt att upptaga statslån, hvarjämte enta staterna medgafs interventionsrätt för nde af C:s oberoende och upprätthållande af styrelse. Alla den amerikanska militärför- gens åtgärder sanktionerades, och C. åtog fullfölja de påbörjade stora samhällshygieni- retagen. Till sist måste C. från sina gränser Isla de Pinos, hvars ställning skulle regleras särskildt fördrag, samt förbinda sig att till a staterna sälja eller arrendera lämpliga för kol- och marinstationer. Dessa ameri- fordringar väckte mycken ond blod bland de på C., och man gjorde upprepade försök lt eller delvis undandraga sig deras upp- , men Unionens regering förklarade (juni att de amerikanska trupperna skulle kvar- på ön, till dess den konstituerande försam- antagit Platt-amendemanget i dess helhet. gaf då motvilligt vika (12 juni s. å.), och 1902 öfverlämnades regeringsmyndigheten ya republiken C:s förste president, Tomás da Palma, hvilken under upproret allt José Martís död varit insurgenternas diplo- a ombud i utlandet.

ubliken C:s författning är daterad 21 1901 och tillökades 12 juni s. å. med de af a staterna påyrkade tilläggen. I spetsen för gen står en på fyra år vald president och ans sida en vice-president samt en af senat epresentanternas hus bestående kongress. För- gen ledes af 7 statssekreterare. Till senaten hvar och en af de 6 provinserna (”departe- ”) Habana, Pinar del Rio, Matanzas, Santa Camagüey och Santiago de Cuba 6 repre- ter. Till representanternas hus utses för en fyra år genom allmän rösträtt en representant arje 25,000-tal invånare.

nya republikens förhållande till Förenta a, som öfver densamma utöfva ett faktiskt välde, liknande Storbritanniens öfver Por- har ytterligare reglerats genom ett fördrag af 1903, enligt hvilket Förenta staterna uppge nspråk på Isla de Pinos, men mot en årlig esumma af 2,000 dollars ega rätt att anlägga ioner i Guantanamoviken och vid Bahia Honda. höll i aug. 1902 ett af Unionskongressens entanthus auktoriseradt lån på 35 mill. dollars, att upphjälpa sockerindustrien, och 27 dec. trädde en ömsesidig handelstraktat i kraft de båda länderna, enligt hvilken den ameri- tulltariffen nedsattes med 20 proc. för alla ska produkter mot en motsvarande nedsätt- med 20 à 40 proc.) i tullen å till C. från a staterna exporterade varor. Denna traktat, giltighetstid är 5 år, afsåg närmast att bereda ska socker- och tobaksodlare afsättningsmöjlig- i Förenta staterna och i allmänhet att gynna a staternas handel med C. på bekostnad af nds och Tysklands kommersiella förbindelser en nya republiken.

.: Humboldt, ”Essai politique sur l’île de 1826), Ramón de la Sagra, ”Historia econo- politica y estadistica de la isla de C.” (Habana fransk öfvers., 2 bd, Paris 1844), Saco, ”Co- de papeles cientificos... sobre la isla de C.” (2 bd, Paris 1858—59), J. v. Sievers, ”Die perle der Antillen” (1861), Pezuela, ”Diccionario geografico, estadistico, historico de la isla de C.” (4 bd, Madrid 1863—67) och ”Historia de la isla de C.” (4 bd, Madrid 1868), Hazard, ”C. with pen and pencil” (1871), B. de las Casas, ”Historia de las Indias” (5 bd, Madrid 1875—76), R. Davey, ”C. in war time” (1897) och ”C. past and present” (1898), Deckert, ”C., land und leute” (s. å.), A. S. Rowan och M. M. Ramsay, ”The island of C.” (s å.), Griffin och Phillips, ”List of books relating to C.” (s. å.), W. J. Clark, ”Commercial C.” (1899), J. af Klercker, ”C. och dess frihetskamp” (s. å), Bujac, ”La guerre hispano-américaine” (1899), Th. Roosevelt, ”The rough riders” (s. å.), ”Report on the census of C. 1899” (officiell amerikansk publikation med geografisk och historisk inledning, 1900), och Alger, ”The spanish-american war” (1901). V. S—g.

Cubaholts, detsamma som gulholts. Jfr Chlorophora.

Cubān (Kubān), *miner.*, reguljärt kristalliserande mineral af kopparkisens sammansättning ($CuFe_2S_4$), funnet på Cuba samt vid Tunaberg och Kafveltorp i Sverige. A. Hng.

Cubēber, *farm.* Se Kubeber.

Cubiculārius (lat.), husslaf, kammartjänare, i synnerhet påfvens kammartjänare.

Cubi'culum (lat., af *cubāre*, ligga, sofva), sofgemak; martyrgraf; bönhus, kapell (de förste kristne begagnade nämligen martyrernas grafvar till samlingsplatser under gudstjänsten).

Cubières [kybiä'r], Amedée Louis Despans de C., fransk militär och minister, f. 1786, d. 1853, deltog i Napoleons krig och utmärkte sig i flera bataljer, särskildt vid Eylau (1807). 1815 blef han öfverste och kämpade med stor tapperhet vid Waterloo. Försatt ur tjänst under början af andra restaurationen, inträdde han 1820 åter i armén och deltog i kriget i Spanien 1823 samt i expeditionen till Morea 1828. 1829 blef han marskalk, fick 1832 kommandot i Ancona och blef 1835 generallöjtnant, hvarefter han 1837 återvände till Frankrike. Där var han under åren 1839—40 två gånger krigsminister, men blef 1847 invecklad i den mot arbetsministern Teste väckta processen för bestickning och dömdes till degradering samt ansenliga böter. 1852 blef han dock fullständigt rehabiliterad.

Cubit [kjōbit], eng. (egentl. underarm, af lat. *cu'bitum*, se d. o.), ett föråldradt engelskt längdmått, = 18 inches (tum) = $^1/_2$ yard = 0,4572 m.

Cu'bitum (lat.), armbåge, underarm; fornromerskt längdmått, aln, motsvarande armens längd från armbågen till långfingrets spets. 1 cubitum var = 6 handsbredder (*palmi*) = 1,5 fot (*pes*) = 0.444 m.

Cubranovič [-vitj], serbisk diktare. Se Serbiska språket och litteraturen.

Cubras (sp.), sydamerikansk benämning på afkomlingar af mulatt och neger.

Cucu'jo, *zool.* Se Eldflugor.

Cucūlus, *zool.* Se Gökslägtet.

Cu'cumis L., Gurkslägtet, *bot.*, växtslägte af fam. *Cucurbitaceæ*, innefattar omkr. 25 arter, som äro inhemska i de tropiska länderna, förnämligast i

Afrika. Arterna äro örter med klängande eller på marken liggande stam, handnerviga, hela eller flikiga blad, enkla klängen samt gula blommor. — *C. sativus* L., den vanliga gurkan, som tros härstamma från Ostindien, odlas allmänt för sina frukter (''gurkor''), hvilka i omoget tillstånd, färska eller på olika sätt inlagda, nyttjas som sallad. Gurkor voro kända redan af de gamle. Genom odling har en mängd varieteter uppkommit. De, som i våra trädgårdar vanligast odlas, äro: ''slanggurkor'', ''listgurkor'', ''Stock-

Drifgurka (*Cucumis sativus*).

holms torggurkor'' samt ''Västeråsgurkor'', de sistnämnda så kallade, emedan de i mängd odlas vid Västerås. Gurkor odlas hos oss dels på fritt land, på för detta ändamål särskildt beredda s. k. ''lister'', dels i drifbänk. På senare år har man äfven hos oss börjat odla gurkor i särskilda drifhus, en mycket lönande kultur, som införts från England. För denna odling användas särskilda sorter, som utmärka sig genom de långa, gröna frukterna med fint fruktkött och få, föga framträdande kärnor, t. ex. Rochfords drifgurkor. — *C. Melo* L., den vanliga melonen, härstammar från orienten, men odlas numera i alla världsdelar. Blommor och blad äro mindre än hos den förra arten. De stora, rundade frukterna (''melonerna'') utgöra i moget tillstånd en välbekant läckerhet. Hos oss mogna de vanligen icke på kalljord; man odlar dem oftast i drifbänk, någon gång äfven i växthus.

Bland de många sorterna af odlade meloner urskiljas två grupper, Cantaloupemeloner

Cantaloupemelon (*Cucumis Melo*).

(af Cantalupo, beläget norr om Rom, där dessa sorter länge odlats) och nätmeloner. De förra utmärkas af sin räfflade yta och klotrunda eller plattrunda form, de senare äro vanligen aflånga och deras mera jämn, ehuru försedd med nätartade

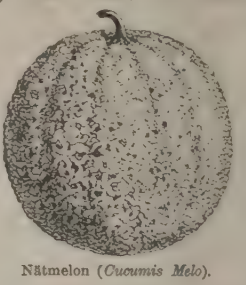

Nätmelon (*Cucumis Melo*).

ningar. Vanliga sorter äro Berlinnätmelon Paristorgmelon. Ldt. (G. L—m. C. G

Cucurbita L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Cucurcæ*. Det innefattar 10 arter, alla tropiska med vanligen nedliggande stam, handflikiga greniga klängen, stora gula blommor och ofta stora frukter. — *C. Pepo* L., vanliga pump äfven kallad kurbits, hvilken allmänt odlas, prydlig växt med nedliggande eller klängande som kan nå en betydlig längd, och stora, vackra Hos oss odlas den mest som prydnadsväxt. Ofta jas den till att öfverskyla gödsel- och skräphvartill storleken och den snabbhet, hvarmed växer, göra den särdeles lämplig. Frukterna gagnas som födoämne under namn af växtmärg, brukar anrättas som blomkål. Pumpan har en m varieteter med prydliga frukter, för hvilkas skul ofta odlas. — Detsamma är förhållandet me

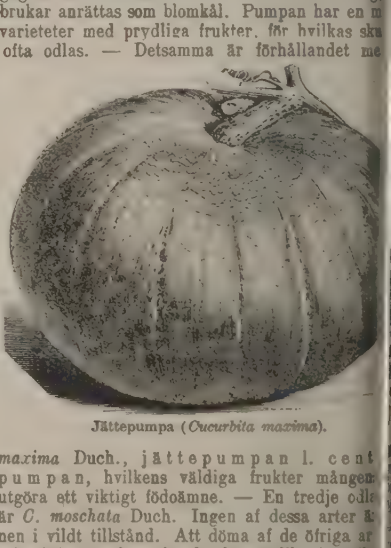

Jättepumpa (*Cucurbita maxima*).

maxima Duch., jättepumpan l. cent pumpan, hvilkens väldiga frukter mången utgöra ett viktigt födoämne. — En tredje odla är *C. moschata* Duch. Ingen af dessa arter är nen i vildt tillstånd. Att döma af de öfriga ar utbredning är deras hemland sannolikt Amerik i de gammalperuanska grafvarna vid Ancon *C. moschata* anträffats. Ldt. (G.

Cucurbitáceæ, Kukurbitaceer, *bot.*, familj af serien *Campanulatæ*. Dithörande växt saftiga örter (sällan halfbuskar) med svag stan antingen ligger utefter marken eller håller sig

klängen. Bladen äro oftast handnerviga, och sträfva. Blommorna äro regelbundna, enkönade, oftast gula eller hvita, med en vanligen ambladig och femflikig krona, som jämte det undre fodret är öfversittande. Ståndarna äro vanligen 4 parvis sammanvuxna; fruktämne trerummigt, frukten ett slags bär (”gurkfrukt”) med många platta frön. — Familjen innefattar omkr. 700 till 800 fördelade i öfver 80 släkten, de flesta växande i tropiska länderna. En art, den bekanta, som mest odlade h u n d r o f v a n, finnes förvildad i södra och mellersta Sverige. — Hos kukurbitaceerna finner man i större eller mindre mängd ett bittert ämne. Därpå bero flera arters, t. ex. k o l o k v i n t e n, medicinska egenskaper. Frukterna af åtskilliga arter äro bekanta som läskande, kylande födoämnen, ex. g u r k a n (se C u c u m i s), p u m p a n (C u c u r b i t a), m e l o n e n (se C u c u m i s) och v a t t e n m e l o n e n (se C i t r u l l u s). Äfven några arters frön ätas (se A c a n t h o s i c y o s). Det bittra alkaloid af *Lagenaria* användes till dryckeskärl, och *Luffa*-frukter beredas badsvampar m. m. Många prydnadsväxter, såsom arter af släktena *Abobra*, *Cucumis*, *Coccinia*, *Cucurbita*, *Cyclanthera*, *Melothria*, *Momordica*, *Thladiantha* och *Trichosanthes*, äro af vackert bladverk eller egendomliga frukter. Ldt. (G. L—m.)

Cucuriubu, *zool.* Se A n a c o n d a.

Cuba, biflod till Douro. Se C ô a.

Cubbear [ka'dbär], *kem. tekn.*, ett laffärgämne, uppkaldt efter sin uppfinnare, Cuthbert Gordon. Se l a c k m u s.

Cuddalore [kadelör'e] l. K u d a l u r, stad i brittiska presidentskapet Madras, distriktet North Arcot, vid ett genom förening af Gaddilam och Paravanar bildadt ästuarium, som faller ut i Bengaliska viken. 52,216 inv. (1901). Export af ris, oljefrön och indigo.

Cuddapah [ka'dəpä] l. K a d a p a. 1. Distrikt i brittisk-indiska presidentskapet Madras, omkring Pennar, mellan 13° 12′ och 15° 19′ n. br. och 77° 52′ och 79° 48′ ö. lgd. 22,590 kvkm. 903 inv. (1901). Landet delas af östra Ghats i en östlig lågslätt och en västlig högslätt. De viktigaste exportprodukterna äro oljefrön, bomull och ris. — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, nära Pennar. 16,432 inv. (1901). C., hvars temperatur uppgår till 28,8° C., är känd för sina dödlighetssiffra.

Cudowa, tysk badort. Se K u d o w a.

Cudraka [tju-], indisk konung, som i prologen såsom författare, eller snarare som beskyddare af den okände författaren, till det äldsta till vår tid bevarade indiska dramat, *Mrcchakaṭikā* (”Den lilla lervagnen”). Detta är ett s. k. *prakaraṇa*, d. v. s. ett skådespel med ämne ur det verkliga lifvet, men med de förnämsta personerna ur de högre samhällsklasserna. Dramat torde tillhöra 300- eller 400-talet e. Kr. och omfattar 10 akter. Det öfversattes till svenska 1899 af rektor H. Anderson i Lund. Det skådespel, som under namn af *Vasantasena* (namn på en hetär, den kvinnliga hufvudpersonen) med stor framgång gafs å Dramatiska teatern i Stockholm 1893—94, är en öfversättning af en mycket fri bearbetning af tyskan Pohl. K. F. J.

Cuenca. 1. Provins i Spanien, i det forna landskapet Nya Kastilien. 17,193 kvkm. 249,696 inv. (1900). 15 på 1 kvkm. Det har den glesaste befolkningen af alla Spaniens provinser, har mycket dåliga vägar och endast 109 km. järnväg (Madrid —C.). Den östra delen är bergig och omfattar Serrania de C.; den västra, som utgör en del af Nya Kastiliens stäppland, är fruktbar, men föga odlad och användes mest såsom betesmark för talrika fårhjordar. Júcar upprinner i C. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, på en brant klippa vid floden Júcar, 902 m. ö. h. 10,756 inv. 1900). En 42 m. hög bro, San Pablo (från 1523), för öfver floden. Biskopssäte; vacker gotisk domkyrka, ett instituto och ett prästseminarium. C. var förr berömdt för sina ylletyger, guldarbeten och sin konstslöjd, men allt detta har nu försvunnit. — C., forntidens *Conca*, intogs 15 juli 1874 af carlisterna, som där anställde ett förfärligt blodbad. I närheten C i u d a d E n c a n t a d a (”den förtrollade staden”), med underbara droppstensbildningar. — 3. (S a n t a A n n a d e C.) Hufvudstad i prov. Azuay, Ecuador, på en fruktbar slätt vid Rio Paute, 2,581 m. ö. h. C. är välbyggdt, och dess gator äro genomdragna af kanaler. Tillsammans med förstaden Ejido omkr. 30,000 inv. Tillverkning af yllevaror, hattar och lervaror. Handel med ost, frukt och spannmål. Biskopssäte.

Cuēra, rätoromanska namnet på staden Chur.

Cuernavaca, hufvudstad i staten Morelos, Mexico, i en dal 1,650 m. ö. h., där den tempererade och den heta zonens alla frukter mogna, på södra sluttningen af Sierra de Guchilaque. 9,584 inv. (1900).

Cuesmes [kyäm], by i belgiska prov. Hainaut, 3 km. s. v. om Mons, knutpunkt för järnvägslinjerna Charleroi—Mons, Mons—Quiévrain och Mons—Hautmont. 9,075 inv. (1900). Stenkolsgrufvor. Järnindustri.

Cueto [koëtå], L e o p o l d o d e markis d e V a l m a r, spansk skriftställare och diplomat, f. 1815 i Cartagena, d. 1901 i Madrid. Efter att ha förvärfvat juris doktorsgrad ingick C. på den diplomatiska banan, var 1847 spansk minister i Köpenhamn och bekläddе sedan diplomatiska poster i Europa och Amerika. 1857 invaldes han i Spanska akademien. Den säkraste källa för 18:e årh:s spanske skalder äro C:s arbeten, bland hvilka de yppersta äro: *Etude sur le cancionero de Baëna* (”Revue des deux mondes”, 1853), *Estudio historico, critico y filológo sobra las cantigas del rey don Alfonso el Sabio, Estudio acerca de las obras poéticas de don Angel de Saavedra* (1866), *Sentido moral del teatro* (1868), *Bosquejo historico-critico de la poesia castellana del siglo XVIII* (1869), *Fraternidad de los idiomas y de las letras de Portugal y de Castilla* (1873), *Los hijos vengadores en la literatura dramática*, en kritisk undersökning af Orestes, Cid, Hamlet m. m. (1881), *La legenda de Virginia en el teatro, El realismo y el idealismo en las artes* och *Ideas estéticas sobre la escultura* (1882). C. har äfven publicerat ett par dramatiska arbeten: *Doña Maria Coronel* (1844) och *Cleopatra*. Ad. H—n.

Cueva [koë'va], J u a n d e l a, spansk skald, f. omkr. 1550 i Sevilla, d. efter 1609, var en af förelöparna till det spanska nationaldramat och en af Sevillaskolans mest framstående skalder och versteoretiker. C. var en stolt, självständig karaktär, egenskaper, som ofta bragte honom i strid med sina skaldebröder. En varm beundrare af Ovidius,

imiterade han icke sällan denne. Hans *Obras*, som utkommo 1588, innehålla klassiska skådespel (*Ayax*, *Virginia*, *Mucio Scevola* och *El saco de Roma*), nationalhistoriska dramer (*Los siete Infantes de Lara*, *Bernardo del Carpio*, *Cerco de Zamora*), äfventyrsskådespel, såsom *El Degollado*, *El viejo enamorado*, *El infamador*, som anses ha gifvit upphof till Tirso de Molinas "Burlador de Sevilla" (Don-Juans-typen), och slutligen allegoriska stycken (*El principe tirano*, *La constancia de Arcelina* m. fl.), tillsammans tio tragedier och fyra komedier. Att nämna är dessutom den intressanta lärodikten *Ejemplar poético ó arte poética española* (1774) samt allegorien *Viaje di Sannio poeta al cielo de Jupiter* och några poemer. Rivadeneira upptar i "Biblioteca de autores españoles", bd X, XVI o. XLII, en del lyrik. Se uppsatser af F. A. Wulff (i Lunds univ. årsskr., bd 23) och E. Walberg (ibid., bd 39). Ad. H—n.

Cueva de Gua'charos [koëva]. Se Guacharos.

Cuevas de Vera [koëvas], stad i spanska prov. Almería (Granada), vid floden Almanzora. 20,562 inv. (1900). I det närliggande Sierra Almagrera finnas rika silfvergrufvor.

Cuggiono [kudjånå], by i italienska prov. Milano. 4,805 inv. (1901). Silkes- och vinodling.

Cugia [ku'dja], Effisio, italiensk militär, f. 1820, d. 1872, deltog i 1848—49 och 1859—60 års krig, i det sistnämnda som generalstabschef vid Cialdinis division, utnämndes 1860 till brigadgeneral och tjänstgjorde 1861 som understatssekreterare i krigsministeriet. 1863—64 var han marinminister i kabinettet Minghetti, blef 1864 generallöjtnant, anförde i 1866 års fälttåg en armékår och tog med denna en framträdande del i slaget vid Custozza. Han var sedan krigsminister i Ricasolis kabinett aug. 1866—mars 1867 och därefter till sin död adjutant hos kronprinsen Umberto, hvars förtroliga vänskap han vunnit.

Cugnot [kynjå'], Nicolas Joseph, fransk ingenjörofficer, f. 1725, d. 1804, var den förste, som lyckades använda ångkraft för fordons framdrifvande. Han konstruerade nämligen 1769 en trehjulig ångvagn, som var afsedd att med fyra personers last utveckla en hastighet af 3,6 km. i timmen. Ångcylindrarna voro enkelverkande med en fyrvägskran som slid. Enligt C:s ritningar utfördes på franska regeringens bekostnad ett större landsvägslokomotiv för framforslande af tungt artilleri och profvades i Paris 1771, men visade sig alltför oregerligt, hvarför idén ej omedelbart ledde till praktisk tillämpning. C. plägar emellertid betecknas som lokomotivets förste uppfinnare. Hans ångvagn förvaras än i dag som en kuriositet vid Conservatoire des arts et métiers i Paris. G. H—r.

Cui [kyi'], Cesar Antonovitj, rysk tonsättare och musikskriftställare, f. 1835 i Vilna, blef professor i fortifikation vid ingenjörakademien i Petersburg samt författade en lärobok i fältbefästningskonst (3:e uppl. 1880) m. m. i detta ämne. I militärtjänsten har C. stigit till generallöjtnant. Från barndomen sysslade C. med musik och åtnjöt teoretisk utbildning däri af S. Moniuszko. Från 1864 förfäktade C. i ryska pressen med värme Berlioz', Liszts och Wagners konstnärliga idéer, och 1878—79 skref han i Paris-tidskriften "Revue et gazette musicale" en artikelföljd om musiken i Ryssland (utg. i bokform 1881). Som tonsätt tillhör C. de ungryske "novatorernas" grupp hyllar följaktligen programmusiken, men med förständiga tillämpning, att all dylik bör verka som god musik äfven utan program. Han har ko ponerat 7 operor, orkestersviter, en stråkkvart och instrumentala solosaker samt mer än 2 sånger, däribland egendomligt fina för blandad k Jfr monografier öfver C. af grefvinnan Mercy-Arg teau (1880) och två på ryska af Koptjaev (18 och Weimarn (1896). E. F.

Cui bono? (lat.), egentl. "Till hvad godt?" T hvilket ändamål? Hvartill tjänar det?

Cuijp [köjp], holländsk målarfamilj. 1. Jac. Gerritz. C., porträtt-, landskaps- och dj målare, f. 1594 i Dordrecht, d. där 1651 l. 16 var lärjunge af Abr. Bloemaert och en bl stiftarna af Lukasgillet i Dordrecht (1642). H. arbeten äro sällsynta. Nationalmuseum eger honom *Gubbe med ett krus i handen*.

2. Benjamin Gerritz. C., den föregåen broder, historie- och genremålare, f. 1612 i Do recht, d. där 1652, var elev af sin bror, n imiterade Rembrandt. Nationalmuseum eger af nom en egendomlig målning, *Ängeln, som väl stenen från Kristi graf*, i hvilken ett och annat minner om A. Brouwers bondscener.

3. Aelbert C., den förstnämndes son lärjunge, f. 1620 i Dordrecht, d. där 1691, verkades af J. van Goijen och Sal. van Ruijsd (hans tidigare landskap i grå ton påminna myc om den förre), målade företrädesvis holländska la skap med djur, men man tillägger honom äf porträtt och stilleben m. m. Få hafva så som lyckats fästa solljuset på duken. Då man k honom "den holländske Claude Lorrain", har de jämförelse endast kunnat lända den sistnämnde heder; liksom denne gjuter han öfver sina la skap ett guldskimrande solljus, men har, fullbl realist och uteslutande behandlare af holländska tiv, för öfrigt ingenting med honom gemens Emellertid dröjde det länge, innan C. fick in sin tillbörliga plats i konsthistorien, enär hans v först mot slutet af 1700-talet blef till fullo u skattadt. Detta skedde i England. Han räknas mera till de ypperste mästarna från det holländ måleriets storhetstid, och hans taflor, som ännu midten af det 18:e årh. kunde köpas för ringa s mor, betinga nu pris, som förefalla otroliga. H allra fiesta arbeten finnas i England, och högst äkta målningar af honom träffas i andra länders s lingar. Nationalmuseum eger en *Park med tre i soner*, signerad med C:s namn, men signaturen säkerligen falsk. (O. G—

Cuirassier [kuirasie'], fr., kyrassiär (se d. o.)

Cuivre poli [kui'vr påli'], fr., förkortning af *cuivre jaune poli*, d. v. s. polerad mässing. Uttrycket vändes som beteckning för en koppar-zinklegeri af tombaksartad natur, med hvilken äkta brons teras för en mängd galanterivaror (skrifttyg, trättramar o. d.). Från Paris, där föremål af cu poli på 1870-talet först kommo i handeln, sp sig fabrikationen af sådant kram snabbt, särsk i Tyskland, men till följd af modets växling dylika varor åtminstone i Europa numera ej efterfrågade. G. B.

Cujácius. Se Cujas.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Cujas [kyʃa'] l. Cujaus, Jacques de C., känd under den latiniserade namnformen Cujacius, berömd fransk rättslärd, f. 1522 i Toulouse, d. 1590 i Bourges. Son till en tygfabrikant, avsåg han i sin födelsestad juridik under Ferrier och förvärfvade genom ihärdigt arbete grundliga insikter. 1547 började han, redan namnkunnig för sin rättskännedom, en kurs i romersk rätt därstädes, men lyckades icke få den af honom åtrådda professuren i detta ämne och begaf sig därför 1554 till Cahors. Genom L'Hôpitals inflytande fick han 1555 plats som lärare i juridik i Bourges och for därifrån till Valence 1557, men kallades genom Marguerite af Berry förmedling tillbaka till Bourges 1559. När Margareta blifvit hertiginna af Savojen, följde hon C. till Turin 1566, men redan följande året återvände han till Valence. Med undantag af några vistelse i Paris, orsakad af de oroliga förhållandena i landet, var han därefter från 1575 till sin död lärare i romersk rätt i Bourges. Sitt djupa och välgrundade anseende som kännare af den romerska rätten förvärfvade C. genom ett noggrannare studium af dennas källor. I besittning af omkring 500 handskrifter af "corpus juris civilis", som han forskastade han sitt material en långt skarpare granskning än någon af sina föregångare, samtidigt som han studerade det mindre i praktiskt än i rent vetenskapligt syfte, i belysning af den tid, för hvilken det var affattadt. C. kunde sålunda företaga många till stor viktiga textkritiska rättelser och gjorde därjämte lagtexten till föremål för en grundlig och skarpsinnig kommentering, som ännu är af stor betydelse. Han räknas därför som grundläggaren af den historiska skolan inom rättsvetenskapen och kallades "det sextonde århundradets Papinianus". Arbeten äro alla affattade på latin och utmärkta af en klar och elegant stil. Den första samlade upplagan utgafs i 5 bd i Paris 1577, under titeln *Opera priora*, och en tillökad upplaga utkom 1583. Efter hans uttryckliga vilja utgåfvos efter hans död de föreläsningar under titeln *Opera posthuma*, först särskildt, sedan jämte "Opera priora" förenade till samlingsverk, hvaraf den första fullständiga upplagan utgafs af Hannibal Fabrot (5 bd, Paris 1658). Sedermera utgaf den neapolitanske juristen L. Ranius C:s verk jämte bihang och register (11 bd, Neapel 1722—27), omtryckta flera gånger (i Neapel, Venezia, Modena 1758—83, Prato 1836—44 i 13 bd och Turin 1874 i 7 bd). Mindre användbart för begagnandet af C:s arbeten är Promptuarium operum Cujacii, auctore Dom. Ventriglio" (2 bd, Neapel 1763 och Modena 1795). Se Berriat-Saint-Prix, "Histoire de Cujas" (Paris), och Spangenberg, "Jakob Cujas und seine Zeitgenossen" (1822). E. A—t.

Cujus regio, ejus religio (lat.), "den, som har öfver ett land, behärskar ock dess religion", benämning på det reformationstidehvarfvet tillämpad grundsats för det kyrkliga territorialsystemet.

Çukasaptati. Se Indiens språk och litteratur.

Cul [kȳ], fr., stjärt.

Culbertson [ka'lbətsən], Michael Simpson, nordamerikansk missionär, f. 1819 i Chambersburg, Pennsylvania. Efter att 1839 hafva genomgått militärakademien i West Point, sköttе han professuren i matematik därstädes och hade sedan en kort tid plats i armén. Hans håg drogs dock snart åt annat håll, och efter studier vid teologiska seminariet i Princeton blef han af Presbyterian board sänd som missionär till Kina, där han, frånsedt en resa till hemlandet 1856, verkade i Ningpo 1845—51 och sedan i Shanghai, där han dog 1862. Det mest betydelsefulla i hans lifsgärning var det arbete han nedlade på den kinesiska bibelöfversättningen. A. K.

Culdéer (irl. *céle Dé*, latiniseradt *colidei*, möjligtvis detsamma som "Guds tjänare"), sammanslutningar af keltiska andlige från början af 9:e årh., särskildt på den gamla iro-skotska kyrkans mark i norra Britannien (Skottland), troligen i analogi med den romersk-katolska kyrkans kanoniker. I 12:e årh. försvann denna sista rest af den iro-skotska kyrkan. Hj. H—t.

Culebra l. Passage. 1. En Förenta staterna tillhörig liten ö i Västindien, mellan Portorico och S:t Thomas. — 2. En bergskedja på Panamanäset, som är vattendelare mellan Stilla hafvet och Karibiska hafvet. Panamabanan öfverskrider den vid stationen C.

Culeus (lat.), lädersäck; fornromerskt våtvarumått, fat = 20 amforer.

Culex, *zool.* Se Stickmyggor.

Culiacán, hufvudstad i mexikanska staten Sinaloa, vid Rio de C., genom en 80 km. lång järnväg förbunden med sin hamn Altata vid Stilla hafvet. 10,380 inv. (1900). Biskopssäte, högre läroverk (Colegio Rosales), myntverk, bomulls- och sockerindustri. C. anlades 1532.

Culion, hufvudort på filippinska ögruppen Calamianes.

Cullen [ka'lən], stad i skotska grefskap. Banff, 14 km. n. v. om Banff. 4,059 inv. (1901). Hamn, fiske och sjöfart.

Cullen [ka'lən], William, skotsk läkare, f. 1710, blef 1751 professor i medicin i Glasgow samt 1756 professor i kemi och 1766 professor i medicin i Edinburgh. Död 1790. C. var en utmärkt lärare samt lämnade viktiga bidrag till patologien och materia medica. Hans förnämsta arbeten äro: *Institutions of medicine* (1772), *First lines of the practice of physics* (1774), *Synopsis nosologiæ methodicæ* (1769) och *Treatise of materia medica* (1789).

Cullen [ka'lən], Paul, irländsk kardinal, f. 1803 i grefskapet Kildare, d. 1878 i Dublin, lämnade tidigt sin fäderneö, studerade i Rom, där han 1828 erhöll doktorsinsignierna af påfven Leo XII, prästvigdes 1829 och blef föreståndare för irländska kollegiet. Han förestod maj 1848—jan. 1849 propagandakollegiet och lyckades vid revolutionen rädda denna läroanstalt genom att ställa den under amerikanskt beskydd. C. utnämndes 1849 af påfven till ärkebiskop af Armagh och primas af Irland, konsekrerades 1850 och höll på sommaren s. å. i Thurles den första irländska nationalsynoden sedan 1642. Han förflyttades 1852 till Dublin och blef 1866 kardinal, den förste irländare, som erhållit denna

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

värdighet. Hos Pius IX stod C. högt i gunst, tillhörde på vatikanska mötet 1870 majoritetspartiet och påstås t. o. m. ha formulerat de afgörande satserna rörande ofelbarhetsdogmen. — C. var en ifrig ultramontan, arbetade träget för anläggande af nya kyrkor och skolor samt var en af de förste förfäktarna af ett katolskt universitet i Dublin. I politiken uppträdde C. till försvar för kronan och författningen samt väckte på många håll bland sina landsmän missnöje genom sina uttalanden mot fenierna laglösa stråfvanden. (V. S—g.)

Cullera [kuljēra], stad i spanska prov. Valencia, vid Júcar, nära dess mynning, och s. om det i Kap C. utlöpande Sierra de Zorras. 11,947 inv. (1900). C. har gamla murar och slottsruiner från morernas tid. Hamn. Risodling, export af spannmål, ris och sydfrukter samt import af guano.

Culloden [kalāu'dn], by i skotska grefsk. Nairn, vid Inverness, bekant genom hertigens af Cumberland på Cullodenheden 16 apr. 1746 vunna seger öfver pretendenten Karl Edvard Stuart, den afsatte Jakob II:s sonson. Detta var det senaste slaget på Storbritanniens jord.

Cullum [ka'lom], George Washington, nordamerikansk militäringenjör, f. 1809 i New York, var under ett trettiotal år verksam såsom byggare af fästningsverk, dammar, fyrtorn m. m. och lärare vid krigsskolan i West Point. Under inbördeskriget tjänstgjorde han 1861—64 såsom stabschef hos öfverbefälhafvaren, och 1864—66 hade han högsta tillsynen öfver nämnda krigsskola. 1874 tog han afsked med rang som öfverste vid genikåren och generalmajor i armén. Död 1892. Bland C:s många skrifter framstå *Military bridges with india-rubber pontoons* (1849), *Systems of military bridges* (1863) och *Campaigns of the war of 1812—15 against Great Britain sketched and criticised* (1880).

Culm, *geol.* Se Kulm.

Culmanns snitt, *mek.*, en inom den grafiska statiken mycket använd, af den tyske ingenjören Karl Culmann, f. 1821, d. 1881 som professor i Zürich, uppfunnen metod att bestämma spänningarna i ett plant fackverk, särskildt vid växlande belastning. Metoden består däruti, att man genom fackverket tänker sig olika snitt lagda, så att de afskära tre stänger, hvarefter spänningen grafiskt bestämmes därigenom, att resultanten af samtliga utanför snittet verkande yttre krafter upplöses i tre komposanter, parallella med de tre stängerna. Se Grafostatik. S. L—k.

Culmbach (Kulmbach), Hans von (egentl. Hans Süss), tysk målare, f. trol. 1476 i Kulmbach, d. 1522 i Nürnberg, var elev af Jacopo de' Barbari och sannolikt äfven af Albr. Dürer, af hvilken han i alla händelser starkt påverkades. Verksam i Krakau 1514—16, tillbragte han för öfrigt större delen af sitt lif i Nürnberg. Hans arbeten utmärkas af matta, emaljartade färger, pittoreska dräkter med en mängd smycken och grannlåter samt af en viss vekhet i uppfattningen. Till hans berömdaste målningar höra *Den hel. Katarinas halshuggning*, i Mariakyrkan i Krakau, och *Tucherska altaret*, i Sebalduskyrkan i Nürnberg (1513). O. G—g.

Cu'lmen (lat.). Se Kulmen.

Cu'lmus (lat.), strå. Se Stam.

Culotte [kylå'tt], fr., byxa, pantalong. Jfr Sanskulotter.

Cu'lpa (lat.), *jur.* Se Dolus.

Cūmæ (grek. *Kýmē*), en i forntiden berömd stad i Italien, på Kampaniens kust, norr om udden Misenum, grundlades enligt traditionen omkr. 1050 f. Kr., troligen af utvandrande från det uråldriga Kyme på Eubea. Efter dettas tidiga förfall gällde emellertid C. för att vara en koloni från Chalkis på Eubea eller från Kyme i Mindre Asien. Den låg först på ön Ischia, men flyttades sedermera till en höjd på det midtemot belägna fastlandet, kort tidigt till makt och rikedom samt fick en särskild hamnstad i *Dikaiarcheia*, senare kalladt *Puteoli*, och hade en betydande flotta. C. var den äldsta och den mest blomstrande bland de grekiska kolonierna i Italien. Under tiden för dess högsta blomstring (700—500 f. Kr.) utöfvade det stort inflytande öfver de kringboende folken. Cumensernas andliga öfverlägsenhet påtryckte dessas religiösa föreställning och bruk en hellenisk prägel; i synnerhet var den Apollondyrkan, som utbreddes från C. Omkr. 500 f. Kr. tillbakaslog C. ett angrepp af talrika skaror aurunker, daunier och etrusker, och vid pass 100 år senare bistod det latinerna mot de segerrika framträngande etruskerna. Redan försvagadt genom inre split, segrade dock C. i en stor sjödrabbning 474 öfver etruskerna, med hjälp af de af Hieron af Syrakusai sända triererna. År 421 kom det i samniternas våld, och 334 blef det romerskt municipium med inskränkt medborgarrätt, som dock senare utvidgades. Under Augustus blef C. romersk kolonie, men nådde aldrig sin forna glans, utan gick alltmer tillbaka, tills det 1203 förstördes af neapolitanerna. Rester af befästningsmurar och tempelruiner äro i det enda, som återstår. Platsen besökes mest för den cumæiska sibyllans grotta, öfver hvilken fordom ett citadell var beläget. Jfr Beloch, "Campanien" (1890).

Cumaná. 1. Förr provins i sydamerikanska republiken Venezuela, sedan 1881 en del af staten Bermudez. — 2. (Santa Ines de C.) Staden Bermudez, i Venezuela, vid floden Manzanares, 2 km. från hamnen Puerto Sucre vid Cariaco-viken. Omkr. 12,000 inv., mest kreoler. Hett klimat (medeltemperatur 27,6°), men sundt. Högre skola. Handel med kakao, socker, tobak, kokosnötter och hudar. Fiske och pärlfångst. — C., som anlades redan 1521 på uppdrag af Diego Colón, har ofta hemsökts af jordbäfningar, svårast 1766, 1797 och 1853. Vid sistnämnda tillfälle förstördes största delen af staden.

Cum approbatiōne (lat.). Se Betyg, sp. 17.

Cumba'l, vulkan på gränsen mellan Colombia och Ecuador, 4,790 m., med en af svafvel och snö fylld krater, ur hvilken blåaktiga svafvelångor uppstiga.

Cumberland [ka'mbələnd]. 1. Nordvästliga grefskapet i England. 3,938 kvkm. 266,903 inv. (1901), 68 på 1 kvkm. C. är i sydväst uppfyldt af de Cumbriska bergen, i öster af de Pennina-bergen. Mellan dessa bergskedjor ligger ett slättland, som bevattnas af Eden, grefskapets störste flod. Mindre kustfloder äro Derwent, Ehen, Irt och Esk, af hvilka de tre första komma från de för sin skönhet berömda Cumberlandsjöarna. C. hör med undantag af kusten i n. v. till de högsta och kargaste, men också sundaste trakterna af England. Dalarna och slättlandet ha fruktbar jordmån, och trakterna äro uppfyllda af hedar och moss-

et är rikt på mineral: järn, bly, koppar, zink, ol och grafit, som, särskildt den från Borrow- lämnar fabrikerna i Keswick och London ma- till de utmärkta engelska blyertspennorna. bruk, boskapsskötsel, i synnerhet fåravel, åkerbruk äro hufvudnäringar. Från britternas varstå några stensättningar, och den af romarna rda "piktiska muren" kan ännu spåras. Huf- ad är Carlisle. Jfr Cumbriska bergen. . Flod i nordamerikanska staten Kentucky, 900 lång, rinner upp på Cumberlandbergen och faller Ohio. Segelbar för stora fartyg till Nashville (308 . — 3. Stad i nordamerikanska staten Mary- . på vänstra stranden af Potomac och vid a ändpunkten af Chesapeake—Ohio-kanalen. 28 inv. (1900). Stenkols- och järngrufvor; järn- stålverk, glashyttor och stor kolhandel. — 4. i nordamerikanska staten Rhode Island. 8,925 (1900). Industri. — 5. Grefskap vid östra n af australiska staten Nya Syd-Wales. 3,744 . Hufvudstad är Sydney. — 6. Halfö på östra n af Baffins land, mellan Davis' sund och berlandviken.

Cumberland [ka'mbelənd], Richard, engelsk lfilosof, f. 1632 i London, studerade i Cam- ge samt blef 1658 rektor i Brampton i Northamp- nire och 1691 biskop i Peterborough. Död 1718. Hufvudarbete, det digra verket *De legibus naturæ disisitio philosophica* (1672, öfversatt till engelska Maxwell 1727, till franska af Barbeyrac 1744), nligt den fullständiga titeln direkt riktadt mot bes (se d. o.), hvars på egoismen grundade moral- statsteori han söker ersätta med en på de sympa- drifterna grundad teori. Såsom moralens högsta ppställer C. allmänt väl ("commune bonum erit ema lex") och såsom moralmotiv allmän välvilja nevolentia universalis"). Vi äro förpliktade att ligt sträfva för det allmänna bästa, emedan ens och särskildt alla förnuftiga väsendens natur oss, att detta är nödvändigt för vår egen lycka, m i en lefvande kropp lemmarnas hälsa beror på l organismens. Gud, som inrättat världsordningen har ej kunnat vilja annat än allas lycka, och förblir det högsta målet; äfven vår egen väl- ädda egennytta drifver de enskilda handlingarna detta mål. C. har sålunda redan uppställt den änna välfärdsprincipen, som spelar så stor roll . i nutidens utilitaristiska etik. Men hans ställning är oklar, och många af de motsatta er, som i den följande utvecklingen kämpat mot andra, ligga i hans arbete såsom frön fredligt mmans. S—e.

Cumberland [ka'mbelənd], engelsk hertigtitel, burits af flera bland det kungliga husets med- mar eller anförvanter. Den förlänades 1644 åt I:s systerson prins Rupert af Pfalz (se Ru- t) och 1689 åt prinsessan Anna Stuarts (seder- drottning Anna) gemål, prins Georg af Dan- (se Georg, dansk prins). Sedermera ha flera emmar af huset Hannover burit denna titel.

Vilhelm August, hertig af C., tredje till engelske konungen Georg II och Karolina nsbach, f. 1721, erhöll 1726 titeln hertig af ingick efter en omsorgsfull uppfostran 1742 i n, där han genast blef generalmajor. I slaget ettingen, 27 juni 1743, mellan engelsmän och rikare å ena sidan, fransmän å den andra, anförde han de allierades vänstra flygel, blef svårt sårad och utnämndes till belöning för visad tapperhet till generallöjtnant. 1745 blef han generalkapten öfver engelska armén och befälhafvare öfver den förenade hären i Flandern med österrikiske fältmarskalken Königsegg som närmaste man. C. understöddes emellertid illa af sina österrikiska och holländska allierade samt blef därför vid försöket att undsätta det af marskalken af Sachsen belägrade Tournai slagen vid Fontenoy, 9 maj s. å.; sin reträtt utförde han med stor skicklighet. Hösten s. å. hemkallades C. för att kufva pretendenten Karl Edvards uppror i Skottland, ryckte i fält i nov. och vann 16 apr. 1746 segern vid Culloden. För de massakrer, som sedan följde, bar C. en dryg del af ansvaret genom sin (17 apr.) utgifna order om att efterspana rebeller och "minnas att dessa dagen förut haft befallning att ej gifva kvarter". Resultatet af denna skoningslösa hårdhet blef det skotska klanväsendets fullständiga krossande. C. mottogs vid återkomsten till London med stora ärebetygelser, fick af parlamentet en ärftlig pension å 25,000 pd st., tillegnades af Händel oratoriet "Judas Maccabeus" o. s. v., men hans grymhet i Skottland förskaffade honom snart bland folket öknamnet "slaktaren", och hans äldre broder, prinsen af Wales, underblåste indignationen mot den bland soldaterna ytterligt populäre fursten, som misstänktes för äregiriga planer på kronan. Hans följande krigarbana gaf honom inga lagrar. I 1747 års flandriska fälttåg hämmades han af brist på förråd och inbördes strider bland de allierade holländarna samt blef (2 juli) af marskalken af Sachsen slagen vid Lafeld, då han sökte undsätta Maastricht. Segraren fann emellertid sin framgång ej nog afgörande för att våga fullfölja belägringen. Efter freden i Aachen 1748 återvände C. till England, egnade sig åt hästafvel och tog initiativet till de berömda kapplöpningarna vid Ascot. Hans impopularitet ökades genom stränga åtgärder för disciplinens förbättring i armén. I april 1757 utsågs han till befälhafvare för en af hannoveraner, hessare och braunschweigare bestående armé, som skulle försvara Hannover mot fransmännen. Undan deras dubbelt starkare armé nödgades C. ständigt vika tillbaka, upphanns slutligen af marskalk d'Estrées och besegrades vid Hastenbeck (26 juli s. å.). Sedan han genom den under dansk bemedling 8 sept. afslutade konventionen i Kloster-Zeven förbundit sig att upplösa sin här och utrymma Hannover, kastade Georg II allt tadel för det från början hufvudlöst planerade fälttåget på sonen och mottog honom vid hemkomsten med högsta onåd, hvarför denne i förtreten nedlade alla sina befattningar. Han afled 1765. — C. var personligen tapper, en passionerad, ofta våldsam krigarnatur, nöjeslysten och i saknad af klokt omdöme. Hans styrka låg i förmågan att bland soldaterna trots sträng disciplin väcka obegränsad tillgifvenhet och

ingjuta en stark kåranda. Jfr lefnadsteckning af Maclachlan (1876) och F. H. Skrine, "Fontenoy" (1906).

2. Henry Frederick, hertig af C., yngre broder till konung Georg III, f. 1745, d. 1790, var tämligen obetydlig, bröt med sin broder genom att 1771 ingå hemligt äktenskap med en mrs Horton och är föremål för blodig satir i de s. k. "Juniusbrefven".

3. Ernst August, hertig af C., femte son till konung Georg III, f. 1771, d. 1851, hertig af C., konung af Hannover. Se Ernst, tyska furstar, Hannover.

4. Ernst August, hertig af C. och af Braunschweig-Lüneburg, den föregåendes sonson, son till den af preussarna 1866 förjagade konung Georg V af Hannover, föddes 21 sept. 1845, deltog 1866 med sin fader som Österrikes bundsförvant i det fälttåg mot Preussen, som för Hannovers del slutade med nederlaget vid Langensalza. Efter faderns död, 12 juni 1878, bortlade han titeln kronprins af Hannover och kallade sig hertig af C., hvilken titel ärfts från farfadern och af fadern burits under dennes kronprinstid. Han förmäldes 21 dec. s. å. med prinsessan Tyra, dotter af konung Kristian IX af Danmark, och har med henne två söner och tre döttrar. Då hertig Vilhelm af Braunschweig 18 okt. 1884 afled, ärfde han, som hufvudman för yngre grenen af huset Welf, dennes hertigdöme, men tillåts icke — enär han ej uppgifvit sina anspråk på det med Preussen införlifvade konungariket Hannover — af förbundsrådet att tillträda regeringen i Braunschweig. Däremot tillerkändes honom besittning af den aflidne hertigens privatförmögenhet. Sedan han i skrifvelse till kejsar Vilhelm II af 10 mars 1892 förklarat sig ej hysa några afsikter att störa det tyska rikets nuvarande tillstånd, hafva äfven räntorna af den s. k. Welf-fonden till honom utbetalats. Någon fullständig försoning mellan honom och huset Hohenzollern har emellertid ej egt rum, ehuru ryktet flera gånger bebådat en dylik och förtroliga förhandlingar i detta syfte tid efter annan torde ha förts. Hertigen af C., som är bosatt i Gmunden, är sedan 1879 öfverste för ett efter honom uppkalladt österrikiskt regemente och sedan 1898 general i brittiska armén. (V. S—g.)

Cumberland [ka'mbølənd], Richard, engelsk författare, f. 1732, d. 1811, var anställd vid handelsministeriet och sändes 1780 i en hemlig mission till Spanien, hvilken emellertid icke lyckades och hvars omkostnader C. själf nödgades betala. Bland hans många arbeten intaga lustspelen *The brothers* (1769) och *The westindian* (1771; "Indianen", 1816) främsta rummet. Dramen *The jew* (1794; "Juden", 1801) väckte stort bifall i England och blef äfven i Sverige — hufvudsakligen genom Lars Hjortsbergs utmärkta spel — en kassapjäs. Se vidare hans *Memoirs* (1806).

Cumberlandbergen [ka'mbølənd-], bergskedja i Appalachiska bergen, i östra delen af staterna Kentucky och Tennessee. Deras högsta topp, Big Black mountain, är 1,170 m. hög. Bergen bestå af lager från stenkolsperioden och innesluta i sin västra del rika järn- och stenkolslager. Det viktigaste passet öfver dem är Cumberland Gap, 499 m. ö. h., inneslutet af 400 m. höga klippväggar. Järnvägen Knoxville—Corbin passerar det.

Cumberland valley [ka'mbølənd vä'li], en del den stora Appalachiska dalen, i Pennsylvan mellan Harrisbury vid Susquehanna och William port vid Potomac. Den inneslutes af Kittatinny o South mountains, två af Alleghanybergens parallel kedjor, och vattnas af floderna Conedoawini o Conococheague.

Cu'mbre (sp., "topp") ingår i många bergsnam t. ex. Cumbre de Mulhacen ("Mule Hassans topp"), högsta toppen i Sierra Nevada Spanien och i hela västra Europa, 3,481 m.; Cum bre-passet l. Uspallata-passet, e 3,967 m. högt pass öfver Syd-Amerikas Ande på vägen från Mendoza till Valparaiso, hvilket järn vägen passerar i en 5,065 m. lång tunnel, so ligger på 3,140 m. höjd.

Cu'mbria, ett i England intill midten af 10 årh. bestående konungarike, som utom nuv. engelsk grefskapet Cumberland omfattade 8 skotska gre skap. Jfr Ferguson, "History of Cumberland" (1890

Cumbriska bergen (eng. *Cumbrian mountains* Englands (utom Wales) högsta berggrupp, uppfyl halfön mellan Solway- och Morecambe-vikarna. D upptaga västra delen af grefskapen Cumberland o Westmorland och äro genom den cumbriska slätte skilda från sydligare berg och genom Edens o Lanes floddalar från Penninska bergen i öster. Fr en centralpunkt utstråla kedjor i alla riktninga omslutande vackra dalar, hvilkas yppiga grönsk och många sjöar i förening med de nakna, mer i halfva året snöklädda topparna förskaffat berglan namnet "Englands Schweiz". Här i "sjölande (the lake district) bygger sig gärna den förmögn engelsmannen en sommarvilla, där han kan hvila i från städernas larmande lif, och tusentals resand besöka sommartiden dess idylliska sjöar, som ti den grad inspirerat skalderna, att det i engelsk litteraturen finnes en skola, "the lakers", hvilke besjungit "the lake district". Bergen äro me af silurisk ålder, men ofta genombrutna af väldig porfyrmassor, hvilkas lodräta väggar och djärf fjällformer gifva bergen deras vilda alplika präge De högsta topparna äro Scafell pike (978 m.), He vellyn (950 m.) och Skiddaw (930 m.). Bla sjöarna, af hvilka det finnes öfver 20, äro de namn kunnigaste Windermere, Derwentwater, Grasmer Thirlmere och Ullswater. I de högre delarna vä barrskogar, högst upp trifves blott en fattig gräsvä Nederbörden är större än på något annat ställe Europa. I det öde passet Styhead utgör den 4,9 mm. och har ett år (1872) varit 6,200 mm.; i reg stiger den i bergen till 2,000 mm. En del mine brytas i bergen, såsom stenkol, järn, bly, koppa grafit m. m. (Jfr Cumberland 1.) J. F.

Cum Deo et victricibus a'rmis (lat.), "med Gu och segrande vapen", ett af Gustaf II Adolfs va språk.

Cum grāno sa'lis (lat.), "med ett korn salt" d. v. s. med en smula omdöme, ett på Plinius d. återgående uttryck. Att något skall förstås "cu grano salis" betyder, att det skall förstås icke ord grant, utan med vissa modifikationer.

Cum grātia et privilēgio (lat.), "med tillstån och uteslutande rätt", en formel, hvarmed man fo dom betecknade, att någon fått tillåtelse att ens offentliggöra ett visst arbete i tryck.

Cum ignomi'nia (lat.). Se Ignominia.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

infāmia (lat.), med hederns förlust, med och skam.

ino, ö i Medelhafvet. Se Comino.

insigniōre laude l. Insigniore cum e (lat.). Se Betyg, sp. 177.

inum *cyminum* L., *med. farm.*, en i östra afsländerna vild samt i södra Europa odlad f fam. *Umbelliferæ*. Den är ettårig och har strimmig stjälk samt tredelade blad. Blom- är dubbel, fåstrålig samt har borstlika all- och enskilda svepen. Blommorna äro rosen- Frukten är gulbrun, aflångt lansettlik, hop- från sidorna och försedd med borstbärande Det är denna frukt, som utgör drogen *fructus* , ”spiskummin”, som förr varit officinell i . Denna drog, som har stark, kryddartad lukt ars smak liknar vanlig kummins, erhålles för- ist från Malta och Sicilien. Den innehåller tig olja, som är en blandning af en aldehyd, nol ($C_{10}H_{12}O$), med ett kolväte, cymol), hvilka båda äro färglösa, i vatten , i sprit lättlösta oljor. — Spiskummin liksom vanlig kummin, såsom krydda an äfven brukas såsom väderfördrivande lättande besvärligheter under matsmält- O. T. S. (G. L—m. C. G. S.)

lāū'de (lat.). Se Betyg, sp. 176.

mins [ka'minś], Mary, amerikansk författ- , f. 1827, d. 1866, väckte stort uppseende ed romanen *The lamplighter* (”Lyktändar- ”) öfversättningar 1854), hvilken spreds öfver ärlden. Hennes öfriga romaner hade icke större framgång.

mock [ka'mnøk], stad i skotska grefsk. Ayr, s biflod Lugar. 3,087 inv. (1901). Stenkols- ngruf vor, ylleväfveri, fabrikation af landt- skap.

ulo-strātus (lat.), *meteor.* Se Moln.

ulus (lat.), Stackmoln, *meteor.* Se

rd-linjen, eng. *Cunardline* [kjönā'd-lāin]. En nsk köpman och skeppsredare, Samuel rd, f. 1787, d. 1865, öfverflyttade år 1839 d-Amerika till England och grundade s. å. a egentliga oceanångbåtsbolaget för reguljär illan Liverpool och Nord-Amerika, den s. k. rd-linjen. Bolaget, som först kallades ritish and north american royal mail steam company”, består ännu, men under namnet unard steam ship C:o”. Det upprätthåller också regelbunden trafik mellan Nord-Ame- h andra europeiska hamnar. Cunardbolaget med allenast trenne ångare: ”Arcadia”, nia” och ”Caledonia”, hvilka numera ej finnas till och af hvilka den största mätte 1,155 tons; men f. n. (år 1906) eger det båtsflotta om ej mindre än 23 fartyg af lagdt c:a 102.000 nettotons. Bland dessa märkas ”Campania” och ”Lucania” (byggda om cirka 5,000 nettotons och 13,000 brutto- fardera, såsom varande på sin tid världens fartyg, samt de bägge nyaste, ”Caronia” ”Carmania” (byggda 1905), om hvardera 0,000 nettotons och 19.000 bruttotons, med af 19 knop, och af hvilka den senare är med ångturbinmaskineri om 20,000 hkr. yggnad har bolaget 1906 bl. a. två jättefar-

tyg, ”Luisitania” och ”Mauritania”, om hvartdera 33,000 bruttotons, med en maskinstyrka af omkr. 70,000 hkr, utvecklade medelst ångturbiner, samt en projekterad fart af 25 knop. Ax. L.

Cunctātor (lat., af *cunctāri*, dröja), den senfärdige, ”sölaren”, binamn på den romerske diktatorn Q. Fabius Maximus, som genom afsiktlig långsamhet i sina rörelser länge uppehöll sin fiende Hannibal på hans tåg genom Italien.

Cundinama'rca, departement i sydamerikanska republiken Colombia, sträckande sig från Magdalenas mellersta lopp österut öfver Andernas östra kedja och låglandet ö. därom (territoriet S. Martin) till Venezuelas gräns, med en areal af omkr. 206,400 kvkm. och omkr. 570,000 inv., hvaraf dock själfva departementet endast beräknas till 12,480 kvkm. med omkr. 280,000 inv. Af det välbevattnade och fruktbara landet äro blott 23,000 kvkm. odlade, i de högre trakterna med hvete och potatis, i de lägre med majs, kakao och tobak. Nästan alla metaller förekomma äfvensom stenkol. Industrien producerar ylletyger, täcken, halmhattar och järnvaror. Handeln är liflig, men varutransporten med lastdjur besvärlig. En kortare järnvägslinje går från Bogotá mot n. v. i riktning mot staden Honda vid Magdalena, en annan från Jirardot vid Magdalena mot n. ö. längs Bogotáfloden fram mot hufvudstaden, Bogotá.

Cunēne (Kunēne), flod i Sydväst-Afrika, upprinner i Bihés högland på 12° 30′ s. br., flyter först åt s. under mottagande af flera bifloder, bildar vid Quiteve ett stort sumpland och böjer sig därpå åt s. v. C. mottar fr. h. den stora bifloden Caculuvar från Serra da Chella samt bildar under sista tredjedelen af sitt lopp gräns mellan Angola och Tyska Sydväst-Afrika. Efter ett 1,200 km. långt lopp utmynnar den i Atlantiska oceanen under 17° 18′ s. br. Mynningen är spärrad genom en sandbank, och flodfarten hindras af katarakter.

Cu'neo l. Coni. 1. Provins i Italien (Piemonte). 7,430 kvkm. 641,419 inv. (1905), 86 på 1 kvkm. C. är i väster uppfylldt af utgreningar från Cottiska alperna och Hafsalperna, i söder af Liguriska alperna, men utgör för öfrigt en del af den öfre Poslätten. De viktigaste alstren äro säd, hampa, olja, utmärkta kastanjer och ost. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, vid Sturas och Gessos sammanflöde, 457 m. ö. h. 14,400 inv. (1901; som kommun 27,065). Biskopssäte, seminarium, lyceum, gymnasium och tekniskt institut. Siden- och ylleindustri. Kvarlefvor af gamla fästningsverk, som förr betraktades som nyckeln till öfre Piemonte och till vägen till Nizza och Provence samt därför spelat en stor roll i krigshistorien.

Cunette [kyne'tt], fr. (it. *cunetta*), *fortif.*, längsgående fördjupning i en fästningsgrafs botten. Se Ränngraf. L. W:son M.

Cu'neus (lat.), kil, vigg. — 1. *Krigsv.* ”Svinfylking”, kil- eller viggformig slagordning, d. v. s. en slagordning, som har en smal front, men alltmer tilltager i bredd. Sådana uppställningar anlitades fordom i synnerhet till genombrytande af fiendens linjer. Cuneus användes första gångerna i slagen vid Leuktra (371 f. Kr.) och Mantineia (362) samt förskaffade då Epameinondas segern. Äfven gallerna, germanerna och spanjorerna betjänade sig ofta af cuneus, hvilken de romerske soldaterna skämt-

vis kallade *caput porcinum* (svinhufvud). Fiendens taktik vid slika tillfällen bestod vanligen i att mottaga ”kilen” med en motsatt, V-formig, uppställning (den s. k. *forceps* l. *forjex*, tång l. sax). Äfven vid sjöträffningar användes denna manöver. — 2. I den romerska teatern och amfiteatern: en kilformig afdelning af den s. k. ”cavea”, åskådarrummet, sålunda det stycke, som inneslöts af de tvenne trappor, hvilka gingo å ömse sidor från den nedersta, kortare, till den öfversta, längre, åskådarbänken.

Cunha [ku'nja]. 1. Tristão da C., portugisisk sjöfarande, f. omkr. 1460, d. omkr. 1540. År 1506 erhöll han befälet öfver en krigsflotta, som skulle samverka i afrikanska och indiska vatten med vicekonungen d'Albuquerque. Han stred med framgång vid Madagaskar (som upptäckts året förut), Mosambik, Sansibar, Sokotra (som han eröfrade) och Indien. En ögrupp, Tristam da Cunha, i Atlantiska oceanen, är uppkallad efter C., och Camões förhärligade honom i sina ”Lusíadas” (10:e sången). — 2. Nuño da C. (se vidstående porträtt), den föregåendes son, f. omkr. 1487, utnämndes 1528 till generalguvernör öfver Indien samt utvidgade och befäste portugisernas herravälde där. Efter tio års hederlig och framgångsrik styrelse afsattes han, hemkallades och dog under hemfärden 1539.

Cuninghame [ka'niŋəm], Thomas, militär, f. 1691 i Stockholm, son af en Thomas C., hvilken 1659 från Skottland flyttade öfver till Sverige. Han deltog i slaget vid Hälsingborg (1710) och råkade vid Tönningens kapitulation (1713) i dansk fångenskap, hvarifrån han dock lyckades fly. Sedermera var han med om Karl XII:s tåg mot Norge (1718) och kämpade 1719 i Roslagen mot ryssarna. 1734 utnämndes han till kapten vid artilleriet, och 1742, under finska kriget, blef han tygmästare vid finska artilleriet samt året därpå tygmästare vid artilleriet i Stockholm. 1747 blef han öfverstelöjtnant och 1757 öfverste vid artilleriet samt fick därjämte såsom generalfälttygmästare säte och stämma i krigskollegium. 1747 upphöjdes han i adligt stånd, och 1756 valdes han till ledamot af Vetenskapsakademien. Död 1759. C. grundlade en modellkammare för artilleriet och införde viktiga förbättringar vid kanongjuterierna. (E. N.)

Cunn., vid växtnamn förkortning för den skotske botanisten Allan Cunningham, f. 1791, d. 1839 som ”kolonialbotanist” i Sydney.

Cunningham [ka'niŋəm], landskap i skotska grefskapet Ayr (se d. o.).

Cunningham [ka'niŋəm]. 1. Allan C., skotsk författare, f. 1784, begaf sig 1810 till London, där han egnade sig åt studier och blef medarbetare i några tidningar. Död 1842 som sekreterare och uppsyningsman i bildhuggaren Chantreys etablissemang. C:s poetiska verk äro en mängd dikter i de skotska folkvisornas tonart, såsom *Remains of Nithsdale and Galloway song* (1810) och *Songs, chiefly in the r dialect* (1813). Äfven *Traditional tales of the lish and scottish peasantry* (1822) samt *The song Scotland, ancient and modern* (1825) äro väsentl af C. Hans förnämsta arbeten i obunden form *Lives of the most eminent british painters, sculp and architects* (1829—33) samt *Biographical and tical history of the british literature of the last years* (1833). En biografi öfver C. skref D. H (1875). C:s *Songs and poems* utgåfvos 1847 af af hans söner, Peter C., f. 1816, d. 1869, äfven författade några värdefulla bidrag till Engla konsthistoria: *Life of Inigo Jones* (1848), *Memoir J. M. W. Turner* (1852) m. fl.

2. Joseph Davy C., den föregåendes s brittisk militär och historieskrifvare, f. 1812, 1834 ut till Indien och sändes 1837 af lord Au land som biträdande politisk agent till sikhe land, utförde en mängd viktiga politiska uppd vid nordvästgränsen och förvärfvade sig därun synnerligen ingående kännedom om sikhe seder och bruk. C. deltog (som ”politisk office i första kriget mot sikherna (1845—46), utnämn 1845 till kapten och efter krigets slut till bri politisk agent i Bhopal. Där egnade han sig historiska och arkeologiska studier, hvilkas fr blef hans berömda arbete *History of the sikhs* (18 som alltjämt anses såsom obestridd auktoritet i de ämne. Enär han i sin historia yppat en del detal om förhandlingar under kriget, hvilka hans öf ordnade betraktade som regeringshemligheter, i C. 1850 återkallad från Bhopal. Bruten af oförtjänta skymfen, afled han 1851 nära Umba Se Higginbotham, ”Men whom India has know (2:a uppl. 1874). 2. V. S.

3. Sir Alexander C., den föregåendes b der, engelsk arkeolog, f. 1814, d. 1894, blef ingen officer och kom 1834, såsom adjutant hos gene guvernören, till Indien, hvarest han utförde ambassader till Kashmir och Tibet samt 1858 nämndes till öfveringenjör i nordvästprovins och 1870 till arkeologisk generalinspektör f Indien. Han erhöll afsked 1885 och återvände England, hvarvid han genom ett skeppsbrott Ceylon förlorade största delen af sina dyrbara s lingar. C. författade bl. a. *An essay on the o order of architecture* (1846), *The Bhilsa topes Buddhist monuments of Central India* (18 *Ladak, physical, statistical, and historical* (s. *Archæological survey of India* (1871 ff.; på styrelsens bekostnad) och *Book of indian* (1883) samt utgaf ”Corpus inscriptionum ind rum” (1878).

Cunningham [ka'niŋəm], William, sko engelsk ekonomisk historiker och teolog, f. 184 Edinburgh, utvecklade efter aflagd examen Trinity college i Cambridge 1873 en flitig v samhet som författare i teologiska, i synnerhet ky historiska ämnen, hvarvid särskildt märkes ett ar om Augustinus, *S:t Austin and his place in history of christian thought* (1886). 1887 utnä des han till präst vid universitetskyrkan (Great Mary's i Cambridge, en befattning, som han farande innehar. Han är en uppburen predi och har utgifvit flera rent religiösa skrifter.

Alltsedan 1874 hade C. dessutom tagit en led del i Cambridge-universitetets storslagna folk

-bete och därvid undervisat särskildt i na-konomi. Ur föreningen mellan dessa olika utvecklade sig C:s banbrytande forskning, omisk historia. Studiet af det ekonomiska historiska utveckling var dittills tämligen madt i England, såsom mycket främmande för ldre engelska nationalekonomiens utpräglad iska och perspektivlösa åskådning. 1878 bör-mellertid C. föreläsa i ekonomisk historia i dge, och 1882 utkom första upplagan af hans sta arbete, *The growth of english industry mmerce*, en på primärkällor stödd framställ-uf Englands hela ekonomiska historia ända dten af 19:e årh. Denna första upplaga kan lott anses som ett utkast till de följande, af den andra omfattar två bd (1890, 1892) och dje tre (1896, 1903; af 1:a dln, behandlande iden, utkom 4:e uppl. 1905). Detta arbete, aknar motstycke för något annat land, är t från rent historiska synpunkter, med det ia syftet att visa upp sambandet mellan den iska och den politiska utvecklingen. Till a:betet sluta sig sedan andra bidrag till Eng-ekonomiska historia; bl. a. *Christian opinion usury, with special reference to England*, läroboken *Outlines of engl. industrial history* ing med E. A. Mc Arthur, 1895) och *Alien ants to England* (1897), samt vidare en ut-öfversikt af västerlandets allmänna ekono-utveckling, *Western civilisation in its econo-pects* (2 dlr, 1898, 1900). Från C:s impuls ill stor del den engelska ekonomiska historie-ngen (jfr Ashley, W. J.), och de fleste lets yngre forskare på området äro hans lär-l. Hans lärarverksamhet har varit knuten dels iversitetet i Cambridge — där han 1884 blef (lecturer) i historia samt 1891 "fellow" och vid Trinity college — dels till Londons uni-t (King's college), där han var professor i lekonomi 1891—97. — C:s arbeten i aktu-onomiska och politiska frågor präglas af hans istoriska åskådning, som med samma ifver ar den sociala lagstiftningen och den handels-a imperialismen. Däribland märkas *Politics nomics* (1885), *The use and abuse of money* (1896) och *The rise and decline of the free ovement* (1904). — Till alla dessa skrifter rm kommer ett stort antal uppsatser och g. Jfr E. F. Heckscher, "Ekonomisk histo-list. tidskr. 1904). E. Hkr.

unningham [ka'ninəm], J. T., engelsk zoolog, i London, sedan 1883 e. o. professor i na-storia i Edinburgh, har utgifvit ett stort antal , dels behandlande fiskarnas embryologi, dels de värdefulla inlägg i descendensteoretiska al, i hvilka inlägg han kritiserar selektions-. Af hans större arbeten må nämnas: *The nd larvae of teleosteans* (i "Transactions of society", 1887), *On the histology of ovary in marine fishes* (i "Quart. journal of micro-l science", 1897) och *Sexual dimorphism in imal kingdom* (1900). L—e.

unningha'mia, *bot.*, ett till barrträdens klass, *inaceæ* hörande, i Kina och Kochinkina in-trädslag, hvars enda nu lefvande art, *C.* R. Br., san-shu, når en höjd af 10—12 m. Det lämnar ett vackert, ytterst varaktigt virke samt odlas i Europa i kruka som prydnadsväxt. Bladen äro 3—6 cm. långa, lifligt gröna, läderartade, lansettlikt skärformade och stickande samt hafva utom medelnerven äfven 2 randnerver. Kottarna äro äggrundt klotformiga, 3—4 cm. i genomskärning och utgöras af tunna, läderartade spetsiga kottefjäll, uppbärande trenne, slutligen omvända frön. Från kritsystemet och tertiära aflagringar finnas *Cunninghamia*-liknande lämningar, hvilka upptagits under den provisoriska släktbenämningen *Cunninghamites*. A. G. N. (G. L—m.)

Cunobelīnus. Se Cymbeline.

Cupar l. Cupar Fife [kō'pā fāi'f], hufvudstad i skotska grefsk. Fife, vid Eden, 7 km. från hafvet. 4,511 inv. (1901). Tillverkning af linne och läder. Fordom fanns ett af skotska konungar ofta bebodt starkt slott ö. om staden, där nu den 1823 anlagda Madras academy ligger.

Cu'phea, *bot.* Se Lythraceæ.

Cupīdo (lat.), begär, åtrå; *rom. myt.*, kärlekstrånadens gud (jfr Eros). C. var mera en af grekisk poesi och konst påverkad föreställning hos de romerske skalderna än en verklig mytologisk figur. Stundom talas om flera *Cupi'dines* (Kupidoner).

Cu'preabark, *farm.* Se Kinabark.

Cupressineæ, *bot.* Se Pinaceæ.

Cupre'ssus L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Pinaceæ*.

Cupressus sempervirens. *a* ståndare, *b* ståndare i längdsnitt, *c* honblomma, *d* fruktblad, *e* frö.

Arterna äro barrträd (sällan buskar) med små fjällika, tilltryckta blad. *C. sempervirens* L., den van-

liga cypressen, inhemsk i Persien, Mindre Asien och Grekland, odlas allmänt i länderna kring Medelhafvet och annorstädes. I mellersta och norra Europa uthärdar den icke klimatet på kalljord. Cypressen är ett träd, som har mörkgrön, smalt pyramidlik krona och kan nå en ganska betydande höjd, stundom ända till 30 m. Genom de vanligen uppåtriktade, styfva grenarna och den mörka, tunga grönskan får den ett egendomligt, stelt och dystert utseende. Också har den ända sedan forntiden betraktats som en allvarets och sorgens sinnebild och därför odlats i orienten på grafplatser och kring tempel. De gamle grekerna och romarna helgade den åt

Cupressus (Chamæcyparis) lawsoniana.

Pluto, underjordens gud. — Veden är hård, varaktig och lätt att polera samt därför lämplig till förfärdigande af finare arbeten. — Utom cypressen odlas flera andra hithörande arter som prydnadsväxter. Bland dem må nämnas *C. lawsoniana* Murr. (*Chamæcyparis lawsoniana*), Oregonceder, som härstammar från Kalifornien och, i olikhet med flertalet af de öfriga, uthärdar klimatet på kalljord i de mellersta delarna af Sverige. Denna art är en af de mest omtyckta trädgårdskonifererna; i vildt tillstånd blir den ett resligt träd. *C. funebris* Endl., sorgcypress, med utbredd krona och hängande grenar, härstammar från Kina. Se plansch II till art. Coniferæ. Ldt. (G. L—m.)

Cuprija [tʃu-], hufvudstad i serbiska länet Morava, vid floden Morava och järnvägen Belgrad—Niš. Omkr. 5,000 inv. I närheten ligger det fordom berömda, af konung Lazar grundade klostret Ravanica. Af romarna kallades platsen *Ferreum Margi*. Ett stort stenkolsbrott finnes vid Senje, 8 km. n. ö. om C.

Cuprit (Kuprit), *miner.*, röd kopparmalm, sammansättningen $Cu_2O = 88{,}8$ % koppar, 11,2 syre och således den rikaste kopparmalmen. Färg är kosjenillröd till blygrå. För blåsröret blir n men först svart, smälter sedan lugnt till metall koppar. I Sverige endast tillfälligtvis funnen, bild den t. ex. i Cornwall, New Jersey, Ural, Altai Australien den viktigaste kopparmalmen. Se vida Kopparmalm. A. H

Cu'prum (lat.), *kem.*, koppar.

Cu'pula, Svepeskål, Fruktskål, *bot.*, af högblad bildade skålliknande hylle, som del eller fullständigt omsluter frukterna hos de fle betulaceer och fagaceer. Hos hasseln är cupul rörformig, bladartad och flikig samt omsluter nöt hos annboken bladartad, trefflikig och omsluter n ten endast vid basen, hos boken och äkta kastanj omsluter den träartade skålen 2 (hos boken) el 3 nötter; hos eken, där den likaledes är träar och bildad af en mängd små blad, omfattar d endast nedre delen af ollonet. Familjen *Fagace* som är utmärkt af cupulan, kallas därför äfv *Cupuliferæ*. Jfr Annbok, Bok, Ek, Hass och Kastanje. G. L—

Cupuliferæ, *bot.* Se Cupula och Fagace.

Cur., förkortning för *curator* och *curavit*.

Cūra (lat.), omsorg, bekymmer. — Cura p ste'rior (plur. curæ posteriōres), en s nare omsorg.

Cura (Villa l. Ciudad de C.), hufvudst i staten Miranda i Venezuela, nära östra ändan Valenciasjön, vid vägen från Carácas till Calab och Apure. Omkr. 8,000 inv. (1902).

Curaçao [ky'raså l. kyraså], äfven skrifvet C rassao, ett slags likör, tillverkad af skalen af slags söta pomeranser, som växa på ön Curaçao Karibiska hafvet. Se Citrus.

Curaçao [korasa'oŋ; hos oss vanligen uttalad raså] l. Curassao. 1. En holländarna tillhörig i Karibiska hafvet, 70 km. från Venezuelas kust. Ö kvkm. 31,351 inv. (1902), mest färgade och kr liker, blott 2,000 reformerta och 900 judar. Ön bergig och har i n. v. toppen S:t Christoffelsb (376 m.) samt många taffelberg på 100—200 m men för öfrigt är dess höjd i det inre knappt 30 Berggrunden består af en kärna af gamla erupt berg med därpå lagrad kritformation samt kusterna kvartär korallkalk. Den är vattenfatti på vida sträckor trädlös samt i det hela ofruktbar men holländarna hafva genom sin flit lyckats tvinga jorden de vanliga tropiska alstren: bomu socker, tobak och sydfrukter. I synnerhet odlas slags söta pomeranser, af hvilkas skal den efter benämnda likören beredes (numera hufvudsakligen Amsterdam). Exportvaror äro för öfrigt majs, kr tur, hudar, sköldpadd och salt samt, viktigare någon annan vara, fosfat (12,476 ton, 1899). Imp ten steg 1902 till 2,8 mill. floriner. Ön upptäck 1527, eröfrades af holländarna 1634, tillerkän dem i westfaliska freden 1648 och har från den tid varit deras egendom, med undantag af åren 1807—14, då den hölls besatt af engelsmänn Hufvudstad är Willemstad.

2. Holländskt guvernement, omfattande utom

na Aruba, Bonaire, Saba och S:t Eustatius
n del af S:t Martin (bland de norra Små
rna), tillsammans 1,130 kvkm. 53,046 inv.
Koloniens inkomster voro 1903 404,601 flo-
less utgifter s. å. 765,332 floriner. (J. F. N.)

ire (Kurãre), *med. farm.*, namn på flera
ilgift, som begagnas af indianstammar i Syd-
a. I spanska Guyana kallas giftet af in-
rna *curare*, i holländska Guyana *woorara*,
eller *wurali*, i nordvästra Brasilien (kring
flodens biflod Yapura) *urari*, som lär betyda:
som blir träffad, han faller". De förnämsta
beståndsdelarna i kuraret härstamma från
och stundom äfven hvitveden af en del strych-
olika för olika slag af pilgift. Vildarna söka
hålla dessas beredning; dock hafva stundom
gsresande, t. ex. Alexander v. Humboldt,
s och Castelnau, iakttagit denna process, som
gt synes försiggå på olika sätt i skilda trakter.
en torde material (bark, unga grenar, rötter)
ra olika växter användas vid framställningen
och samma kuraresort; hvilka alla dessa till-
äro, känner man ej närmare. Uppgiften att
ormar, paddor, spindlar o. d. skulle brukas
grediens har dock ej vunnit bekräftelse. I
akter urkokas växtdelarna grundligt med vat-
o. m. i 24 timmar), hvarefter vätskan silas
lunstas i solen till halffast konsistens. På
ställ uppmjukas barkstycken i vatten och ur-
med händerna, hvarefter vätskan afdunstas i
värme. Det färdiga kuraret består af en
eller mörkare brun, halffast, seg, med tiden
ade massa, luktande något likt cikoria och
arkt bitter smak. Det löses till växlande
i vatten (34—87,5 proc.). — De från olika
kommande kuraresorterna åtskiljas såväl i
om ursprung (hufvudsaklig moderväxt) som
sammansättning, verkan och emballage. Med
på emballaget skiljer man mellan 1) tubo-
som kommer i handeln i bamburörstycken;
bass-kurare, som förekommer i "kalebasser",
lika, urholkade frukterna af vissa kukur-
(*Lagenaria*-arter) samt 3) kruk-kurare, som
i små lerkrukor. I hvarje slag af kurare
om väsentligen verksam beståndsdel en alka-
ararin, en brun eller röd, ej kristallinisk,
st bitter, i vatten löslig massa. — *Tubo-*
, den numera nästan ensam i handeln före-
de, svagaste och sämsta sorten, anses komma
e Orinoco; den väsentliga moderväxten upp-
ara *Strychnos Gubleri* G. Planch. Det i det-
ingående *tubo-kurarinet* ($C_{19}H_{21}NO_4$) med-
en i en dos af omkr. 1 mg. pr kg. kropps-
. *Kalebass-kuraret*, som numera försvunnit ur
, uppgifves hafva härstammat från Esmeralda
Orinoco, från Essequibo i brittiska Guyana
akter samt bereddes bl. a. på delar af *Strych-*
ifera Benth. Det däri ingående *kurarinet*
N_2O) dödar i dos af omkr. 0,24 mg. pr kg.
t-kuraret, numera mycket sällsynt i handeln,
s härstamma från öfre Amasonfloden; såsom
g moderväxt angifves *Strychnos castelnæana*
äfven produkter af *Cocculus toxiferus* och
eniculatum lära ingå i beredningen; den sist-
tros gifva kruk-kuraret dess aromatiska lukt.
i förekommande *protokurarinet* ($C_{19}H_{25}NO_2$)
dos af 0,24 mg. pr kg. — Samtliga kurare-
sorter innehålla ytterligare hvar sin kristalliserande alkaloid, *kurin*, som saknar kurarinernas egendomliga verkan (se nedan) och stora giftighet. De stå i kemiskt hänseende kurarinerna rätt nära och äro måhända förstadier vid dessas bildning i *Strychnos*-barkarna. Kurin finnes i barkens inre lager, hvaremot kurarin anträffas längre utåt, t. o. m. i korkväfnaden. — Såsom moderväxter vid kurareberedning nämnas äfven *Strychnos Crevauxii* G. Planch., *Rouhamon guyanensis* Aublet m. fl. — Särskildt märkligt är kuraret genom den egendomliga arten af dess verkan på djurorganismen, en verkan, som tillkommer det däri ingående kurarinet. Träffas ett djur af en med kurare förgiftad pil, försvagas det snart och nedsjunker efter några minuter förlamadt samt kväfves utan en ryckning. Förlamningen träffar icke hjärnan eller ryggmärgen, icke nerverna, ej heller musklerna, utan just de bildningar, som förbinda rörelsenervernas finaste grenar med muskeltrådarna. Hjärnan må gifva aldrig så starka impulser genom nerverna till musklerna, att dessa skola röra sig — effekten blir ingen. Döden beror på, att andningsmusklerna sättas ur verksamhet. Om man kan underhålla konstgjord andning tillräckligt länge (några timmar), kan giftet hinna afskiljas ur kroppen (genom njurarna) och den förgiftade komma sig. Då kuraret var det första gift, hos hvilket man upptäckte egenskapen att förlama rörelsenervernas ändar i musklerna, har man inom giftläran kallat denna verkan för "kurareverkan" eller "kurareförlamning". — Att känseln skulle påverkas af kurare, därför har man ej funnit stöd. Genom särskilda konstgrepp har man hos experimentdjur kunnat påvisa, att kurarin kan stegra retbarheten hos ryggmärgens reflexapparater och därigenom framkalla kramp, lik den af stryknin. Vanligen hindrar "kurareförlamningen" krampens framträdande. — Gamla världens *Strychnos*-arter lämna krampgifterna strykning (och brucin), nya världens de förlamande kurarinerna. Principiellt öfverensstämma emellertid dessa gifters verkningar väsentligt med hvarandra; hos strykninet är krampverkan förhärskande, hos kurarinerna den förlamande kurareverkan — däraf skillnaden. Kurarets egendomliga verkan har gifvit anledning till dess användning vid den del fysiologiska experiment äfvensom någon gång vid fall af svåra krampsjukdomar hos människor, såsom stelkramp (tetanus), i afsikt att framkalla en lindrig förlamning och därigenom hindra utbrotten af kramp. Några fall med lycklig utgång äro kända; men då det farliga medlet är mycket svårt att på lämpligt sätt dosera, har det ej kunnat få någon nämnvärd användning. — Utom kurarinerna känner man nu ett stort antal andra ämnen, som förete mer eller mindre utpräglad kurareverkan. — Namnet kurare användes på vissa håll äfven som namn på en del läkemedel, särskildt motgifter (t. ex. mot ormbett o. d.), hvilkas sammansättning ej är närmare känd. C. G. S.

Curassao, ö i Karibiska hafvet. Se Curaçao.

Curate'lla, *bot.* Se Dilleniaceæ.

Curātor (lat., plur. *curatōres*, af *curāre*, ombesörja), egentligen uppsyningsman, förvaltare, ombud. — Curator ad litem (af lat. *lis*, gen. *litis*, rättegångstvist, mål, skadestånd), titel för innehafvaren af en ombudsmannabefattning i Stockholms stads förmyndarkammare. — Curator curatō-

rum, "kuratorernas kurator", ordförande i ett kuratorskonvent. — Curator honorārius, hederskurator. Se Kurator.

Curcas purgans, *bot. farm.* Se Iatropha.

Curci [ko'rtji], Carlo Maria, katolsk teolog och kyrkopolitisk författare, f. 1809 i Neapel, d. 1891 utanför Florens, upptogs 1826 i jesuitorden och förvärfvade som predikant i nästan alla större italienska städer stor popularitet. Mot Giobertis angrepp på jesuitorden utgaf han 1845 till ordens försvar *Fatti ed argomenti* och bemötte sedan utförligt dennes svarsskrift "Il gesuita moderno". 1850 deltog C. i uppsättandet af den berömda och inflytelserika jesuittidskriften "Civiltà cattolica", hvars hufvudredaktör han var till 1853. Uppburen af sin orden och af påfven, hvars världsliga makt han ännu 1870 förfäktade, bragtes han af sin följande utveckling i strid med båda. I företalet till sin tolkning af de fyra evangelierna, *Lezioni esegetiche e morali sopra i quattro evangeli* (5 bd, 1874—76; 2:a uppl. 1887 ff.), häfdade han nödvändigheten af en försoning mellan påfven och konungariket Italien och uppgifvandet af påfvens världsliga makt. Då han i en enskild skrifvelse till påfven förfäktade samma åsikter och senare offentliggjorde denna, utstöttes han 1877 ur jesuitorden, men utgaf s. å. *Il moderno dissidio tra la chiesa e l'Italia, considerato per occasione de un fatto particolare.* Leo XIII aftvang honom väl ett slags återkallelse, men redan 1881 uttalade han i *La nuova Italia ed i vecchi zelanti* sina förra åsikter och riktade, då denna skrift kom på index, i den skoningslösa broschyren *Il vaticano regio, tarlo superstite della chiesa cattolica* (1883) sina angrepp mot själfva kurian, som han gjorde ansvarig för tvedräkten mellan stat och kyrka. Han blef nu afstängd från prästerlig tjänstgöring och utsattes för skoningslös förföljelse från sina gamla ordensbröders sida. Väl offentliggjorde han som "sitt sista ord" 1884 *Lo scandalo del Vaticano regio*, men då påfven förklarade, att alla åtgärder mot C. företagits med hans bifall, föll han omsider till föga och återupptogs t. o. m., kort före sin död, i jesuitorden. Utom de redan nämnda märkas bland C:s skrifter *La questione romana nell' assemblea francese* (1849), *La demagogia italiana ed il Papa rè* (s. å.), *La natura e la grazia* (2 bd, 1865) samt öfversättningar af Nya testamentet (3 bd, 1879—80) och Psaltaren (1883), hvilken enligt hans utsago var en för katolska italienare så godt som okänd bok. Hans *Memoire* (endast gående till 1849) utgåfvos postumt 1891.

Curcu'ligo Gärtn., *bot.*, växtsläkte af fam. *Amaryllidaceæ*. Hit hör den i boningsrum allmänt odlade *C. recurvata* Dryand., inhemsk på Java, med ända till 1 m. långa, längs efter veckade, dekorativa blad; de gula blommorna äro däremot oansenliga. G. L—m.

Curcu'lio, *zool.* Se Snabelbaggar.

Cu'rcuma L., *bot. farm.*, ett ganska artrikt släkte inom kryddliljornas familj, *Zingiberaceæ*. Dess hemland är Asiens varmaste trakter, och flera arter odlas där samt i de tropiska delarna af Amerika. Mest bekant är den sedan forntiden kända *C. longa* L., som lämnar drogen gurkmeja. Denna art är, i likhet med samarterna, en ört med mångårig, underjordisk, äggformig knölstam, med korta cylindriska, enkla eller något delade, sidogrenar. Knölstammen och dess sidoskott utgöra drogen gurkmeja, *rhizoma Curcumæ*, hvaraf två olika slag förekomma i handeln: rund gurkmeja (*C. rotunda*), med äggformiga, tätt ringlade, på höjd valnötsstora hufvudknölar, och lång gurkmeja (*C. longa*), det numera vanligaste slaget, hvilket består af cylindriska, 3—5 cm. långa och omkr. 1 cm. tjocka, raka eller något krökta, oftast otydligt ringlade sidoknölar. Gurkmejan är utvändigt gulbrun till gröngul eller ockragul. Stycken

Fig. 1. Knölstam af *Curcuma longa*.

Fig. 2. Knölstammens sidogrenar.

äro tämligen tunga och fåta, med brandgul eller mörkt gulröd färg i det inre. Lukten och smaken likna ingefärens, men äro svagare, och smaken tillika bitter. När man tuggar denna drog, blir saliven en gul färg. Gurkmeja begagnas såsom krydda och ingår såsom en väsentlig beståndsdel i engelsmännens "curry powder". Inom medicinen har den ej mycken användning, men såsom ett medel begagnas den ofta till följd af en i den samma ingående beståndsdel, kurkumin, som i rent tillstånd bildar bärnstensgula kristaller. Med kurkumin färgadt papper, s. k. gurkmejapapper, antager med alkalier en brunröd färg, som vid torkning ändras till violett, men behandlad med syror åter blir gul. Genom borsyra blir dessa pappers färg vid torkning orangeröd, hvilken icke ändras af syror, men genom inverkan af spädda alkalier öfvergår till blå. För öfrigt är i gurkmeja flyktig olja, som ger drogen dess lukt och smak. Af *C. Zedoariæ* Roscoe, hvilken litet som *C. longa* är känd i vildt tillstånd, erhålles drogen zittverrot, *rhizoma Zedoariæ*. I den handeln förekomma två slag af zittverrot: lång och rund. Den *långa* roten erhålles genom klyfning längs efter i 2 eller 4 stycken af de sidoroststock, hvilka utväxa från den rundade centralknölen. De klufna styckena äro utanpå gråbruna och hafva långsträckt, kantig form samt förete ärr efter de afskurna birötter. Deras längd växlar mellan 2 och 5 cm. De äro tämligen tunga, träaktiga och hårda samt delvis skalade och där visande en svag grå eller rödaktig anstrykning. Lukten är kamferlik, smaken bitter, skarp, kryddartad. Den *runda* roten erhålles genom sönderskärande tvärsöfver af sidoroststocken i rundade segment. De väsentliga beståndsdelarna äro en kamferartadt luktande flyktig olja samt en domligt formad stärkelse. Af *C. angustifolia* R.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

. *leucorrhiza* Roxb. i Ostindien erhålles en sesort, benämnd ostindisk arrow. En indisk arrow-stärkelse härrör från en Maranta- Arrow-stärkelse). O. T. S. (G. L—m.)

ée [kyrē], fr., egentl. de inälfvor, som omjärtat; den del af det skjutna villebrådet, som mnas åt jakthundarna.

el [kyrä'l], François de, fransk dramarfattare, f. 10 juni 1854 i Metz, utbildade ingenjör vid École centrale, men egnade sig uteslutande åt skriftställeri. Började med r, *L'été des fruits secs* (1885) och *Le sau du grand-duc* (1889), öfvergick C. snart till iskt författarskap. Hans skådespel äro *L'enune sainte* (1892), *Les fossiles* (s. å.; "Släkm dö", 1894), *L'invitée* (1893), *L'amour* (s. å.), *La figurante* (1896; "Skyltdockan", *Le repas du lion* (1897), *La nouvelle idole* , *La fille sauvage* (1902) och *Le coup d'aile* . C. intar en bemärkt plats bland nutida dragenom sin originella, komplicerade begåfning, lytiska och moraliserande läggning. Hans dradär påverkning bl. a. af Ibsen är märkbar, blemdiktning, i "Les fossiles" är det ättens er, i "Le repas du lion" moderna samhällsål, som behandlas. Mäktig och egendomlig, ojämn, har hans alstring bidragit till vidaf den franska scenens motivkrets. R—n B.

es, den urgamla hufvudstaden i sabinernas nära Rom och den nuvarande byn Corese. traditionen härstammade de romerske konung-Titus Tatius och Numa från C., efter hvilket namnet *quirites* skall hafva bildats. Ömsom kapligt, ömsom i fientligt förhållande till skall C. i 8:e årh. f. Kr. ha tvungit detta dgifva dess invånare fulla medborgerliga rätr. Under historisk tid var platsen utan bei.

eton [kō'ətən], William, engelsk orienf. 1808, d. 1864, utnämndes 1834 till underkarie vid Bodleyanska biblioteket, anställdes id British museum, hvars samling af arabiska och handskrifter han ordnade, samt kallades ill kaplan hos drottning Viktoria och 1850 onikus i Westminster. Han är mest bekant utgifvare och bearbetare af en serie förut otilla, för den äldre kristna kyrkans historia iktiga syriska skrifter, hvilka Tattam 1841 43 förvärfvade för British museum.

ia (Kūria), lat. 1. Afdelning af folket i Romulus skall ha indelat folket i 30 kurior, bund. Hvarje kuria bildade ett sakralt samed en föreståndare, *cūrio*; offertjänsten sköttes präst, *flāmen curiālis*. Hvarje kuria hade lingsrum med samma namn för gemensamma ltider m. m. samt ett visst jordområde. Jämte ligiösa betydelsen hade kurierna äfven en — Roms ursprungliga folkförsamling röstade urior — och militärisk (100 soldater och 10 ur hvarje). Traditionen låter såväl plebejer atricier från äldsta tider tillhöra kuriorna. der republikens senare tid representerades a vid "comitia calata" (se Comitia) af orer.

amn på samlingslokaler, t. ex. *curia Hostīlia* nitium (norra sidan af forum), för den rosenaten under republiken. Cæsar anlade där en ny, den af Augustus fullbordade *curia Iulia*. H. Sgn.

3. Domstol, rådplägande församling, ämbetsverk, furstehof (t. ex. *curia feodālis*, länskuria, vasallhof, *curia sole'mnis*, hofdag, *curia generālis*, riksdag, *curia rēgis*, riksdomstol, riksråd). I främsta rummet betecknar ordet dock numera den romerska kurian, d. v. s. i egentlig mening sammanfattningen af de organ påfven använder för utöfvandet af sin myndighet såsom den romerska kyrkans högste styresman. Ofta inbegripas under termen äfven det påfliga hofvet och alla de institutioner eller personer, som äro förbundna med påfvestolen och stå i dess tjänst. Den främsta platsen inom den påfliga kurian intaga kardinalerna, som under påfvens ordförandeskap bilda det s. k. konsistoriet, som utgör påfvens råd i viktigare frågor (t. ex. dogmfrågor, liturgiska spörsmål) och där biskopsutnämningarna äfvensom tillsättandet af en del viktigare lägre platser ega rum. Sedan början af nyare tiden fungerar en kardinal såsom statssekreterare (urspr. kardinalnepot, kardinalpatron) och har under sig en särskild byrå, statssekretariatet. För öfriga ärendens behandling utbildade sig under medeltiden vid sidan af kardinalkollegiet särskilda ämbetsverk; de viktigaste äro 1) *ca'mera*, kammaren, för finansärenden, 2) *ro'ta*, en appellationsdomstol för hela kristenheten, 3) *penitentiāria*, för frågor rörande aflat, bikt, vissa dispenser (t. ex. rörande äktenskapshinder) o. s. v., 4) *signatūra*, för de mål, som af påfven själf afgjordes. Den sistnämnda delades i *signatura justi'tiæ*, en kyrklig domstol i egentlig mening, och *signatura grātiæ*, för de förvaltningsärenden, som ej behandlades i konsistoriet eller i något af de andra verken. Något senare än de nu nämnda framträder *datāria*, urspr. den byrå, där utgående skrifvelser daterades och registrerades, senare den myndighet, som behandlade befordringsfrågor af mindre betydenhet. För de rena expeditionsgöromålen funnos kansliet, *cancellāria*, samt *secretāria bre'vium*; *rota*, *penitentiāria* och *datāria* hade egna byråer för sina expeditioner. Af de nämnda ämbetsverken har numera "signatura gratiæ" upphört att finnas till. Från midten af 1500-talet ha för behandlingen af vissa ärenden tillsatts s. k. kongregationer, d. v. s. kommissioner af kardinaler — delvis med en med ofvannämnda ämbetsverk konkurrerande myndighet. De mest bekanta äro inkvisitionskongregationen (1542), indexkongregationen, rituskongregationen och den s. k. propagandan (*congregatio de propaganda fide*, 1622).

Litt.: Bangen, "Die römische kurie, ihre gegenwärtige zusammensetzung und ihr geschäftsgang" (1854), och Hinschius, "Kirchenrecht", I (1869), s. 309—498. Personalen återfinnes i "La gerarchia cattolica e la famiglia pontificia" för det löpande året. T. H—r.

Curiātierna, *rom. sag.* Se Horatierna.

Curicó. 1. Provins i Chile, mellan Colchagua i n. och Talca i s. 7,714 kvkm. 125,102 inv. (1903), hvilka lefva af åkerbruk (hvete) och boskapsskötsel. — 2. (San José de C.) Hufvudstad i ofvannämnda provins, vid en biflod till Mataquito, 228 m. ö. h., genom järnväg förenad med Santiago och södern. har lifl:g handel. lyceum och 14,465 inv. (1903).

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Curie [kyri]. 1. Pierre C., fransk fysiker, f. 15 mars 1859 i Paris, studerade vid Sorbonne och var preparatör därstädes 1877—82 och ledare af de praktiska arbetena vid staden Paris' fysikokemiska anstalt (''école municipale de physique et de chimie industrielles'') 1882—95 samt därefter professor vid samma läroverk. Han promoverades i Paris 1895 till doktor, på en afhandling om kropparnas magnetiska egenskaper. 1900 blef han docent och 1904 ordinarie professor i fysik vid Sorbonne. C. publicerade i ''Comptes rendus de l'acad. des sciences'' och ''Journal de physique'' en mängd arbeten öfver värmestrålning och piezoelektricitet. Sedan 1897 var han sysselsatt med arbeten öfver radioaktiva ämnen (''Comptes rendus'', bd 127, sid. 175 o. 1215; bd 135, sid. 857; bd 136, sid. 673), hvilka arbeten intaga en framstående plats i den moderna fysiken och 1903 förskaffade honom tillsammans med hans hustru (se nedan) halfva Nobelpriset i fysik. C. omkom 19 apr. 1906 i Paris genom olyckshändelse (öfverkörning).

2. Marie C., född Marya Sklodowska, den föregåendes hustru, polsk-fransk kemist, f. 7 nov. 1867 i Warschau, studerade först i ett lyceum för flickor i sin födelsestad, därefter någon tid privat och fortsatte sedan sina studier vid Sorbonne, hvarest hon 1893 blef licentiat i fysik och 1894 i matematik samt 1903 promoverades till doktor. 1900 blef hon professor vid högre lärarinneseminariet i Sèvres. 1895 gifte hon sig med Pierre C. (se ofvan), som hon 1906 efterträdde som professor vid Sorbonne. Bland hennes tidigare arbeten är att nämna: *Travail sur les propriétés magnétiques des aciers trempés* (i ''Bulletin de la société d'encouragement pour l'industrie nationale'', 1898). Sin ryktbarhet har hon emellertid förvärfvat genom sina banbrytande arbeten öfver radioaktiva ämnen, hvilka arbeten finnas sammanfattade i hennes 1903 utkomna gradualafhandling.

Sedan hon i samarbete med sin man funnit, att uranpechblände visade större radioaktivitet än som kunde förklaras ur dess uranhalt, lyckades hon att med hjälp af kemiska fraktionsmetoder framställa preparat af allt starkare radioaktivitet (jfr ''Comptes rendus de l'acad. des sciences'', bd 129, sid. 761, 1899, och bd 131, sid. 382, 1900) och slutligen isolera salter af två dittills obekanta, ytterst starkt radioaktiva metaller, hvilka hon kallade polonium och radium (se d. o.). Under det att polo-

niums karaktär af kemiskt element ännu står under diskussion, måste radium enligt vår nuvarande uppfattning betraktas som ett grundämne, hvars atomvikt af fru C. blifvit bestämd till 225 (jfr ''Comptes rendus'', bd 135, sid. 161, 1902). En mycket fullständig sammanfattning af sina och sin mans arbeten har fru C. lämnat i ''Annales de chimie et de physique'', sér. 7, t. 30 (1903). År 1903 blef hon jämte sin man för deras gemensamma upptäckter belönad med hälften af Nobelpriset i fysik, hvars andra hälft tilldelades radioaktivitetens upptäckare, H. Becquerel. H.

Curio (lat.), föreståndare för en curia (se d. o.).

Curio, en fornromersk familj. Särskildt bekant är Cajus Scribonius C., en af Cæsars ifrigaste anhängare, möjligen vunnen genom bestickning. Såsom tribun (50 f. Kr.) främjade han Cæsars sak och bidrog i hög grad till utbrottet af det medborgerliga kriget mellan Pompejus och Cæsar. Under detta krig stred han i Afrika och föll där i ett slag mot konung Juba (49 f. Kr.). Han var en vältalig och i allmänhet rikt begåfvad man, men begifven på slöseri och utsväfningar. R. Tö.

Curio, Henrik, bokhandlare, boktryckare, f. i Tyskland (obekant när), d. 1691, var under åtskilliga år anställd hos bokhandlaren (''bokföraren'') och boktryckaren Joh. Janssonius i Amsterdam, hvilken från dec. 1647 hade boktryckeri i Stockholm. C. fick 1656 privilegium såsom akademisk bokhandlare och 1661 tillika såsom akademisk boktryckare i Uppsala. 1664 inköpte han af Janssonius för 300 rdr det tryckeri, som denne 1647 inrättat i Stockholm (det hade tre pressar och en kopparpress), samt flyttade detsamma till Uppsala. C. skildras af sin svåger Ol. Rudbeck d. ä. såsom en kunnig man (han förstod tio språk) och som en skicklig boktryckare. Dock tyckes han hafva varit mindre ordentlig i hans hafvandet af akademiens tryckeri. Vid en år 16[illegible] företagen visitation på tryckeriet befanns nämligen detta i stor oordning, och med anledning däraf uppspann sig en vidlyftig tvist, hvilken, trots det kraftiga understöd Rudbeck skänkte C., slutade så, att denne (23 jan. 1675) dömdes att återlämna akademiens tryckeri, ''så färdigt som han dhet emottog och rent omgutit till alle dhe af honom förnötte stiler'', samt afsattes från tjänsten. För osanna beskyllningar under rättegången fälldes han därjämte till dryga böter och fängelse. Domen öfverklagades af Rudbeck, som, då hofrätten 1685 stadfäste den samma, öfvertog tryckeriet och anställde C. hos sig som tryckare. Så länge C. lefde, utsattes stundom hans namn på de hos Rudbeck tryckta böckerna. Efter C:s död förestods tryckeriet af hans styfson C. G. Frediani, tills det förgicks i den stora Uppsalabranden 1702. Jfr G. E. Klemming och J. G. Nordin, ''Svensk boktryckeri-historia 1483—1883'' (1883).

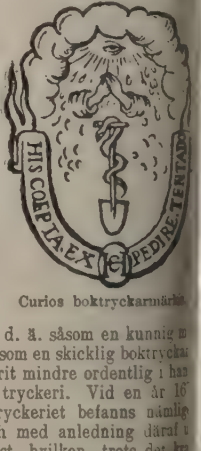

Curios boktryckarmärke.

Curiōsum (Kuriōsum), plur. *curiosa* (lat.

det omsorgsfulla; sällsynthet, märkvärdighet. Kuriositet.

Curityba (Curityba), hufvudstad i brasilianska staten Paraná, 25° 25′ s. br., på en fruktbar högslätt 1,065 m. ö. h., vid en af Yguassús källflöden, genom järnväg förenad med Paranagua vid kusten. 25,000 inv. (1902). C., som blef stad först 1893, har järnvägen att tacka för sitt raska uppkomma, sedan den öppnades (1885). C. har flera vackra offentliga byggnader och skolor.

Curius, en fornromersk släkt. Bekant är Manius Curius Dentatus, som 290 f. Kr. slog samniterna och pyrrherna samt 275 konung Pyrrhos af Epiros. Curius var en fornromersk hjälte med rena seder och stor sin oegennytta samt sitt enkla lefnadssätt. Curiernas besegrande ville han för sin räkning icke tillgå endast ett högst litet jordstycke, som han hade fått arbete brukade. När samniternas sändebud kommo till honom med rika skänker, träffade honom vid en ytterst tarflig måltid. C. försvisade deras gåfvor med det yttrandet, att han fann det mindre ärofullt att ega guld än att härska öfver dem, som egde sådant. R. Tdh.

Curling [kö'rliŋ; engelskt uttal: kö'liŋ], eng. (”curlinglande sig”), *sport.*, ett skotskt idrottsspel med stora rundade stenar på glatt isbana. Se isspel.

Curman, Karl Peter, balneolog, f. 8 mars 1853 i Sjögestad, Linköpings län, blef 1853 student i Lund, studerade 1856—60 vid Karolinska institutet och var samtidigt elev vid konstakademien samt

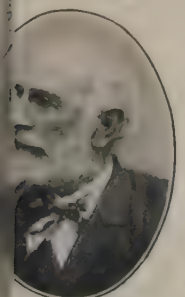

blef 1859 medicine kandidat och 1864 medicine licentiat. 1859 antogs C. till badläkare vid den då för tiden ej så betydande hafsbadorten Lysekil, och 1872—88 var han intendent vid denna badort, i hvars styrelse han fortfarande kvarstår. Genom hans energiska arbete utvecklades Lysekil alltmera och blef småningom den främsta af Bohusläns kurorter. Uppgjorde C. planen till en offentlig badanstalt i Stockholm, och 1868 var det i enlighet därmed bygda badhuset vid Malmtorgsgatan färdigt. 1885 utvidgades filialen på Sturegatan, som 1900—02 ombyggts och utvidgades till dubbla storleken. C. var verkställande direktör i badhusbolaget 1866—1902. 1869 blef han professor i plastisk anatomi vid konstakademien, hvilken befattning han lämnade 1876. Han var 1880—98 docent i balneologi och klimatologi vid Karolinska institutet. . Köpenhamns universitet kallade honom vid sin jubelfest 1879 till hedersdoktor, och 1884 blef han hedersledamot af konstakademien. Han var 1876—83 medlem af styrelsen för Tekniska skolan i Stockholm och 1875—96 sekreterare i sektionen för Gymnastiska centralinstitutet. Ledamot af Nordiska museets nämnd (styrelse) 1890 —95, var han från 1902 densammas ordförande samt likaledes 1902—05 ordförande i samfundet för Nordiska museets främjande. C. har för balneologiska och klimatologiska samt konsthistoriska studier gjort många resor till främmande länder. Han är ej blott den mångkunnige och beprövade balneologen; i balneotekniken är han kanske den mest förfarne i Europa. Mer än andra har han dessutom forskat i den klassiska litteraturen efter allt, som rör badväsendets historia, och han betraktas med rätta som auktoritet inom den medikala klimatologien. De flesta badhusanläggningar i vårt land har C. granskat, liksom han ock om dem meddelat råd och vinkar från sin stora erfarenhet. — Skr.: *Om romerska bad och finska badstugor* (i Hygiea, 1871; särtryckt med titeln *Om bad*, s. å.), *Meddelande om massage* etc. (Hygiea, 1873), *Studier öfver Nordsjökusternas sommarklimat* (i Medicinskt arkiv, 1876; ny, tillökad särupplaga 1879). *Om bad. Ett socialhygieniskt spörsmål* (i Allm. sv. läkarmötets förhandl., 1891) samt *Om hafs- och kustklimatets inflytande på de allmänna mortalitets- och sundhetsförhållandena* (föredrag vid allm. sv. läkarmötet 1897 i Lysekil). Ln.

Currachee [kərā'tʃī], distrikt och stad i brittisk-indiska presidentskapet Bombay. Se Karachi.

Curragh [ka'rāch], hed i irländska prov. Leinster, ej långt från staden Kildare. Stående läger och kapplöpningsfält.

Currency [ka'rənsi], eng., vanligen liktydigt med det vanliga bytesmedlet och värdemätaren, penningarna. — Currency-teorien kallas den åskådning, som ligger till grund för sir Robert Peels ryktbara, ännu gällande lag af 1844 om Englands banks sedelutgifning. Teorien går delvis tillbaka till Ricardo, men dess egentlige representant var bankmannen Jones Loyd (lord Overstone). Den innebär, att banksedlar äro artskilda från alla andra betalningsförpliktelser och måste betraktas såsom ”currency”, såsom egentligt mynt, i det en ökning af sedelutgifningen verkar såsom en ökning af myntcirkulationen, drifver upp priserna och kan framkalla en kris. Till uppfattningen hör också, att bankerna äro i stånd att efter behag hålla hur stora kvantiteter sedlar som helst i cirkulation, alltså obegränsadt öka sedelutgifningen. På grund af denna uppfattning skildes sedelutgifningen genom 1844 års lag från Englands banks hela öfriga verksamhet och förlades till ett särskildt departement i banken, som — frånsedt ett begränsadt belopp — fick utlämna sedlar endast mot deponering af motsvarande summa i guld. Teorien blef genast föremål för ifrig diskussion (den motsatta åskådningen brukar kallas bank-teorien) och är nu i sin ursprungliga form tämligen allmänt öfvergifven. Jfr W. Scharling, ”Bankpolitik” (2:a uppl. 1903). E. Hkr.

Currente calamo (lat., af *currere*, löpa, och *calamus*, penna), ”med löpande penna”; på rak arm, i ett sträck, hasteligen (i bref).

Currer Bell [ka'rə bel'], pseudonym för den engelska författarinnan Charlotte Brontë.

Curriculum vitæ (lat.), lefnadslopp; lefnadsteckning, biografi.

Curry [ka'ri], eng., en kryddblandning, i hvilken ingår bl. a. koriander, ingefära, kanel, kryddnejlikor och kajennpeppar. Jfr Curcuma.

Curschmann, Karl Friedrich, tysk tonsättare, f. 1804, lefde mest i Berlin, där han snart gjorde sig känd ej mindre såsom norra Tysklands då mest omtyckte viskompositör än såsom en förträfflig, med skön röst begåfvad tolkare af sina ton-

dikter. Död 1841. C:s sånger stå på gränsen mellan en högre och en lägre konstsfär. Bland dilettanter hafva de vunnit stor popularitet. C. skref äfven operan *Abdul und Erinnieh* (1828). A. L.

Curschmann, Heinrich, tysk läkare, f. 1846 i Giessen, blef med. doktor därstädes 1868 och docent i invärtes medicin i Berlin 1875. Han utnämndes 1879 till öfverläkare vid allmänna sjukhuset i Hamburg och kallades 1888 till professor i invärtes medicin i Leipzig. C. har skrifvit ett stort antal afhandlingar i olika tidskrifter samt dessutom i Ziemssens "Handbuch" bearbetat *Die pocken* och *Die functionellen störungen der männlichen genitalien* äfvensom i Nothnagels "Handbuch" *Der unterleibstyphus* (1898). 1893 utgaf han *Arbeiten aus der medicinischen klinik zu Leipzig.* R. T—dt.

Cu'rsor (lat.). Se Kursor.

Cursōres, Springfåglar, *zool.*, benämning dels på höns- och vadarfåglar, dels på de strutsartade fåglarna.

Curt., i zoologiska benämningar förkortning för den engelske entomologen J. H. Curtis, f. 1761, d. 1861; i botaniska namn förkortning för den engelske botanisten W. Curtis, f. 1746, d. 1799.

Curtatone [-tåne], kommun i italienska prov. Mantova, 5 km. v. om staden Mantova. 7,271 inv. (1901). Där segrade österrikarna under Radetzky 29 maj 1848 öfver neapolitansk-toskanska trupper.

Curtis [kö'tis]. 1. Benjamin Robbins C., nordamerikansk jurist, f. 1809 i Watertown, Massachusetts, d. 1874 i Washington, blef 1832 praktiserande advokat och utnämndes 1851 till domare i Förenta staternas högsta domstol. Som sådan blef han berömd genom sitt afvikande votum vid domen öfver Dred Scot, hvarvid han skarpt kritiserade domstolens förklaring "att en person af afrikansk härkomst ej kan vara medborgare i Förenta staterna". C. var 1868 en af presidenten Andrew Johnsons försvarare, då representanthuset försatt denne i anklagelsetillstånd inför senaten. Han utgaf i 22 band *Decisions of the supreme court of the United states*. Jfr "Memoir and writings of Benjamin Robbins C." (utg. af hans son med af brodern George Ticknor C. författad lefnadsteckning, 2 bd, 1880).

2. George Ticknor C., den föregående broder, nordamerikansk jurist, f. 1812 i Watertown, Massachusetts, d. 1894 i Washington, blef 1836 praktiserande advokat i Boston och var 1840—43 medlem af staten Massachusetts' legislatur. Sedermera egnade han sig helt åt ett omfattande skriftställeri på det juridiska området. Hans förnämsta verk är det grundliga författningshistoriska arbetet *History of the origin, formation and adoption of the constitution of the United states* (2 bd, 1855—58; ny uppl. 1889—96). Dessutom har han förutom en stor mängd tidskriftsuppsatser skrifvit *Life of Daniel Webster* (2 bd, 1870), *The last years of Daniel Webster* (1878), en lefnadsteckning öfver sin broder B. R. Curtis (1880, se ofvan), *Life of James Buchanan* (klandrad för sin alltför apologetiska ton, 2 bd, 1883), *Life, character and service of general George B. Mc Clellan* (1887) samt en filosofisk studie *Creation or evolution?* (s. å.). V. S—g.

Curtis [kö'tis], George William, nordamerikansk skriftställare, f. 1824, d. 1892, blef 1857 redaktör af tidskriften "Harper's weekly" i New York) och 1864 en af direktörerna för staten New Yorks universitet. Han författade bl. a. *The Potiphar papers* (1853), en satir öfver sällskapslifvet i New York, samt novellerna *Trumps* (1861) och *Prue and* (1856). C. deltog äfven i den politiska agitationen såsom motkämpe mot slafveriet och en ifrig förfäkt af "civil service reform". Biogr. af Winter 189 Chadwick (s. å.) och Cary (1894).

Curtis [kö'tis], Nathanael, godtemplarordens stiftare. Se Godtemplarorden.

Curtius, namn på åtskilliga romare. 1. D unge Marcus C. lär, enligt en sägen, 362 f. hafva, klädd i rustning och sittande på en prydd häst, störtat sig i ett på forum i Rom kommet svalg, hvilket icke på något sätt fyllas utan att, såsom teckentydarna förkunn Rom däri offrade hvad det hade ypperst. Be telsen därom saknar likväl historisk grund. — Quintus C. Rufus, författare till ett arb om Alexander den stores bedrifter (i 10 böck af hvilka de två första gått förlorade). Man h mycket tvistat om på hvilken tid författaren lef somliga hafva förlagt hans lif till början, andra t slutet af kejsartiden; sannolikast är, att han lef under Claudius. C. begagnade grekiska källor, bl. Kleitarchos och Megasthenes. Historisk kritik finn man hos honom icke; hans arbeten böra bedö företrädesvis ur retorisk synpunkt. Framställning sättet är icke fritt från ävulst och sträfvan ef effekt, men hans tal och skildringar äro ofta lif och fängslande. Svenska upplagor af C. hafva u gifvits af bland andra A. Hedner. R. T—

Curtius [ko'rtsios]. 1. Ernst C., tysk arkeol och historieskrifvare, f. 1814 i Lybeck, d. 1896 Berlin. Han blef redan 1844 e. o. professor v Berlins universitet och erhöll 1856 en ordinarie professur i Göttingen, hvarifrån han 1868 kallades till den lärostol i antik konsthistoria vid universitetet i Berlin, som han sedan innehade. 1871 blef han ständig sekreterare i vetenskapsakademien i Berlin. Han var äfven direktör för samlingen Antiqvarium därstädes och medlem af centralstyrelsen för tyska arkeologiska institutet. Han företog i arkeologiskt syfte flera resor till Grekland. Hans förnämsta verk äro: *Peloponnesos* (1851—52), en vetenskaplig framställning af detta lands historia, saga och fornlämningar, *Griechische geschichte* (3 bd, 1857—6:e uppl. 1887—89), ett värdigt motstycke till Mommsens "Römische geschichte", och *Die stadtgeschichte von Athen* (1891). C. var den egentlige upphofsmannen till de stora utgräfningarna i Olympia under senare hälften af 1870-talet, och o var han som 1874 å tyska riksregeringens vägn afslöt fördrag med Grekland därom, liksom han v medutgifvare af den officiella redogörelsen för fö taget ("Die ausgrabungen zu Olympia", 4 bd 187

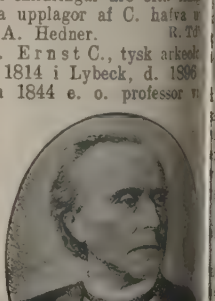

Hans marmorbyst restes i Olympia våren Franska institutet kallade honom 1869 till nderande ledamot och 1889 till utländsk

Georg C., den föregåendes broder, tysk skare, f. 1820 i Lybeck, blef, sedan han sin afhandling *De nominum græcorum for-*, 1842 filos. doktor i Berlin och bekläddе sedermera lärarplatser i Dresden, Berlin, Prag, Kiel och slutligen Leipzig, där han sedan 1862 var professor i klassisk filologi. Död 1885 i Hermsdorf vid Warmbrunn. Det var åt den jämförande språkforskningen och den klassiska filologien, som C. egnade sina forskningar, hvilka i mer än ett afseende blefvo epokgörande. Hans hufvudsyfte var att åstadkomma en förening mellan dessa båda vetenskapsgrenar, hvarigenom den jämförande språkforskningens resultat skulle komma filologien till godo. Sina åsikter i denna fråga framställde han i *Die sprachvergleichung in ihrem verhältniss zur classischen philologie* (1845; 2:a uppl. 1848) samt i *Philologie und sprachwissenschaft* (1862), och han tillämpade dessa åsikter på ett lysande sätt i sina hufvudarbeten: *Grundzüge der griechischen etymologie* (1858—62; 5:e uppl. 1879) och *Das verbum der griechischen sprache* (1873—76; 2:a uppl. 1877—80), genom hvilka han lade en ny och fast grundval för den grekiska grammatiken och lexikografien. Genom sin och hans många principer utarbetade *Griechische schulgrammatik* (1852; 24:e uppl. 1903), till hvilken han själf sig *Erläuterungen zu meiner griechischen schulgrammatik* (3:e uppl. 1875), omskapade han på ett praktiskt språkstudiet vid elementarläroverken. Arbetet är skrifvilla, men för sin tid viktiga arbetet *Zur chronologie der indogermanischen sprachforschung* (1864; 2:a uppl. 1873) sökte han bestämma den relativa åldern af de indoeuropeiska språkens äldsta germanska bildningar. Uppsatsen *Die spaltung des vocalismus* (i "Berichte der kön. sächs. gesellschaft der wiss." för 1864) har varit af stor betydelse för utredningen af sistnämnda språks vokalism. Vidare äro att märka *Die bildung der tempora und modi im griechischen und lateinischen, sprachvergleichend dargestellt* (1846) samt de 1868—10 band utgifna "Studien zur griechischen und lateinischen grammatik", innehållande bidrag af honom själf, dels af hans vänner och lärjungar, 1878 grundade C. (tillsammans med Lange, Ribbeck och Lipsius) "Leipziger studien zur classischen philologie". För öfrigt utöfvade han äfven stort inflytande på det af honom bildade och ledda "Grammatikergesellschaft" i Leipzig ett synnerligen stort och gagnande på språkstudierna därstädes och skapade åt sig en hel skola af lärjungar. Ad. N—n.

Curtius [ko'rtsios], Theodor, tysk kemist, f. Duisburg, blef 1889 professor i Kiel och Heidelberg. C. har gjort flera viktiga kemiupptäckter, bland hvilka må nämnas framställningen af diazoföreningar inom fettserien samt af hydrazin och diazoimid eller kväfvevätesyra (se d. o.). H. E.

Curve'mbryæ, *bot.* Se Centrospermæ.

Cu'rzola (Corzola), slav. *Korčula*. 1. Ö i Adriatiska hafvet, hörande till österrikiska kronlandet Dalmatien. 276 kvkm. 17,377 inv. (1900). mest serbokroater. Ön, som genom Canale di C. är skild från ön Lesina och halfön Sabbioncello, genomdrages af höjder (till 573 m.). Den har haft synnerligen vacker skog, som utskeppats; återstoden användes nu mest till fartygsbygge. Denna skogrikedom gaf anledning till öns gamla namn *Kerkyra melaina* (lat. *Corcyra nigra*), "Mörka Corcyra". Fiske, sjöfart och jordbruk äro hufvudnäringarna. — 2. Stad på nordöstra kusten af ofvannämnda ö, 2 km. från fastlandet. 2,068 inv. (1900; som kommun 6,485 inv.). C. har en gotisk dom från 13:e årh., hamn och skeppsvarf.

Curzon [kö'sn], gammal engelsk adelsätt, hvilken förvärfvat de engelska barontitlarna Zouche (1308) och Scarsdale (1761) samt den irländska C. of Kedleston (1898).

1. Robert C., baron Zouche, manuskriptforskare, f. 1810, d. 1873, var 1831—32 medlem af underhuset och begaf sig 1833 ut på resor i orienten för att efterspana gamla manuskript i därvarande kloster. Han besökte i detta syfte bl. a. Egypten, Palestina, Albanien och berget Athos samt skildrade sina på detta område banbrytande resor i *Visit to the monasteries in the Levant* (1849, 6:e uppl. 1881). C. blef 1841 attaché vid brittiska ambassaden i Konstantinopel och privatsekreterare åt Stratford Canning samt var 1843—44 kommissarie vid den turkisk-persiska gränsregleringen. Sina minnen därifrån har han skildrat i *Armenia* (1854). I *Account of the most celebrated libraries of Italy* (s. å.) redogjorde C. för sina manuskriptforskningar i Italien. 1870 ärfde C. efter sin moder barontiteln Zouche. Döden hindrade honom att fullfölja det stora paleografiska arbete, hvartill han under sina resor samlat rikligt material.

2. George Nathaniel C., baron C. of Kedleston, brittisk statsman, äldste son och arfvinge till A. N. H. Curzon, baron Scarsdale (kyrkoherde i Kedleston, f. 1831), föddes på familjegodset Kedleston hall i Derbyshire 11 jan. 1859. Efter universitetsstudier i Oxford, där han 1883 blef "fellow" vid All souls' college och 1884 vann pris för en biografi öfver sir Thomas More, blef C. 1885 biträdande privatsekreterare hos lord Salisbury och valdes 1886 till underhusledamot för Stockport, hvilken krets han eröfrade åt det konservativa partiet. 1888 företog C. en politisk studieresa till Central-Asien och nedlade sina intryck i ett mycket uppmärksammadt arbete, *Russia in Central Asia* (1889). Sistnämnda år besökte han som korrespondent till "Times" Persien, åt hvars

politiska och sociala förhållanden han egnade ett grundligt studium, särskildt med hänsyn till de ryska utvidgningsplanerna åt detta håll. Hans *Persia and the persian question* (2 bd, 1892) torde vara hans grundligaste geografiskt politiska arbete och förvärfvade honom högt anseende äfven inom vetenskapliga kretsar. Efter resor i Kina, Korea och Japan utgaf C. en studie öfver den östasiatiska frågan, *Problems of the far east* (1894, 2:a uppl. 1896), och under en färd till Pamir-platån sökte han förvärfva sig ökad personlig kännedom om ryssarnas aggressiva framträngande mot Indiens nordvästgräns. För sina resor belönades C. 1895 med guldmedalj af kungliga geografiska sällskapet i London. Då unionisterna återkommo till makten 1895, blef C. — som redan varit understatssekreterare för Indien en kortare tid 1891—92 — understatssekreterare för utrikes ärenden i lord Salisburys tredje ministär och representerade som sådan utrikesministeriet i underhuset, där han vann aktning för sin slagfärdighet och vältalighet, om man än stundom fann hans offentliga uppträdande något docerande.

I aug. 1898 tillkännagafs, att C. blifvit designerad till lord Elgins efterträdare som vicekonung öfver Indien, och i sept. s. å. upphöjdes han till irländsk peer (med titel baron C. of Kedleston), hvarigenom för honom möjliggjordes att fortfarande, så länge fadern lefde, vara valbar till underhuset. Som indisk vice-konung utvecklade C. en oerhörd flit, energi och arbetskraft samt ställde som sin uppgift att genomföra mycket omfattande reformplaner inom olika grenar af den angloindiska förvaltningen, hvarför också hans ämbetstid förlängdes i aug. 1903 på två år och sedan ytterligare ett år. För den nordvästra gränsens trygghet har han varit synnerligen ifrig att träffa anstalter, och i syfte att detta gränsområde skulle kunna direkt öfvervakas, lösgjordes "Nordvästra gränsprovinsen" (*The North-West Frontier Province* (nov. 1901) från Punjab och ställdes under en särskild styresman (*agent to the governor-general and chief commissioner*). C:s angloindiska utrikespolitik har i öfrigt gått ut på att stärka det brittiska inflytandet i Indiens grannländer, utan att direkt inblanda sig i deras inre förhållanden. Som led i denna politik kunna bl. a. betraktas hans färd till Persiska viken med en kryssareskader (nov.—dec. 1903) för att häfda brittiska regeringens fasta beslut att ej låta någon Indiens säkerhet hotande militärmakt fatta fast fot vid denna genom England från sjöröfvare rensade hafsvik, vidare expeditionen till Tibet 1903—04, afsedd att genomdrifva uppfyllandet af äldre fördrag och motverka ryska intriger i Lassa, samt afslutandet af ett nytt fördrag med Afganistan 1905 i samband med den indiska regeringens utrikessekreterares, L. Danes, beskickning till emiren. C. har kanske mer än någon föregående vice-konung sträfvat att hos de infödde vasallfurstarna framkalla en känsla af lojalitet mot det angloindiska väldet och eget ansvar för undersåtarnas välfärd samt sökt vinna detta mål dels genom personlig påverkan under sina täta rundresor, dels genom grundlig reformering af de för förnäma infödingars söner afsedda uppfostringsanstalterna, dels slutligen genom på orientaliska sinnen imponerande ceremonier såsom den stora durbaren i Delhi 1 jan. 1903 till firande af Edvard VII:s tronbestigning som Indiens kejsare. Just därför att hans styrelsesy sökt förena orientaliska former med det an indiska väldets ledande grundsatser, har han ut för synnerligen häftiga angrepp af den hindu nationalitetsrörelsens målsmän, särskildt i Benga och hans administrativa reformexperiment ha alltid behagat den angloindiska byråkratien. A hans motståndare ha emellertid oförbehållsamt er hans outtröttliga nit särskildt under de svåra, pest förenade hungersnöder, som drabbat In under hans ämbetstid. En 1905 utbruten kon mellan vice-konungen och den indiska arméns hö befälhafvare lord Kitchener, rörande den ställ vice-konungens militäre rådgifvare skulle intäga frågor om armén, bilades först, sedan C. hotat af genom en kompromiss, men om tolkningen af de kom C. i delo med Kitchener och framför allt med nistern för Indien Brodrick, och denna tvist le omsider till C:s afgång i aug. 1905. Om hans ve samhet i Indien se vidare Indien, historia. Efter sin hemkomst har C. ej framträdt i den i politiken; han afböjde att vid allmänna valen i j. 1906 låta uppställa sig som kandidat i City, då visade sig, att valet ej, som afsedt varit, sk kunna försiggå utan partistrid. C. är sedan 1 gift med Mary Leiter, dotter af den amerikan "spannmålskungen" L. Z. Leiter. Jfr Lips "Lord C. in India" (1903), och sir Th. Rale "Lord C. in India, being a selection from speeches as viceroy and governor general of In 1898—1905" (1906). V. S—

Curzon [kyrså'], Paul Alfred de, fra målare, f. 1820, d. 1895, målade landskap figurstycken med poetisk stämning. Bland hans beten framhållas *Terracina*, *Akropolis i Aten*, *I den Kefisos*, *Vy från Ostia* (1868), *Tasso i Sorren Pilgrimen i Subiaco*, *Dominikanmunkar*, *som m sitt kapell* (1867, i Luxembourg), *Serenad i Abr zerna* (1874), *Romerska campagnan* (18[illegible]), *toppen af Apenninerna* (1888), *Roms murar vid bers strand* (1890).

Cusa, furste af Rumänien. Se Kusa.

Cusänus (Cusanus), Nicolaus (egenti. N colaus Chrypffs l. Krebs, men kallad efter sin födelseort, byn Kues vid Mosel), tysk filos f. 1401. Som gosse flydde han från hemmet un faderns misshandling; en adelsman, till hvilken h tog sin tillflykt, lät honom uppfostras i Deventer i "det gemensamma lifvets bröder", hvarefter han Padova studerade juridik, matematik och filos Juris doktor 1424, egnade han sig en tid åt advok tens yrke, men blef snart präst och uppträdde m ifver i förhandlingarna om de kyrkliga reformer På kyrkomötet i Basel 1431—43 författade han skriften *De concordantia catholica* det allmän kyrkomötets supremati öfver påfven, men då h vidare såg den enda utsikten till kyrkans reform ring i stärkandet af påfvemakten, blef han en dennas ifrigaste anhängare samt utnämndes 14 till kardinal och 1450 till biskop i Brixen. I råkade han i oenighet med landsherren, ärkehe Sigismund af Österrike. Sedan han en tid suttit fängelse, tvangs han till förlikning. Af Pius sändes han till Tyskland för att visitera kyrkor o kloster, och äfven därvid hade han hårda strid att utstå, då han sökte reformera prästerskapets o munkarnas seder. Gentemot tidens vidskepelser u

...an med en för tiden förvånande upplysthet, ...e kyrkans fromma svek med reliker och blö... ...nostior. Häxväsende och trolldom betraktade ...om kvarlefvor från hedendomen. Men under ...ta deltagande i dagens strider fann han ...vetenskapliga studier och filosofiska spekula... Såsom matematiker var han långt framom ...och i afhandlingen *De reparatione calendarii*, ...n framlade på mötet i Basel, föreslog han ...ättrad tidräkning. Jordens klotform och ...aring sin axel lärde han före Copernicus; han ...ta i koppar den första kartan öfver Tyskland ...anställde förslag om metodiska experiment och ...ättagelser. Under förberedelserna till det af ...an Pius II påtänkta korståget mot trons, ...pens och litteraturens fiender dog han i Li... 464. — C. står på gränsen mellan medel... ...ch renässansen och kan lika väl kallas den ...olastikern som den förste moderne tänkaren; ...lika mycket teolog som filosof. Hans djupaste ...är nog det teologiska, och det är för att ...enighetslärans problem, som han utvecklade ...skapsteori. Dennas grundtankar växte upp ur ...sticism, som han under ungdomsåren insupit ...ter. Öfver sinneskunskapen med dess för... ...bilder sätter han det söndrande förståndet ...t spekulativa förnuftet, men öfver det sist... ...en mystisk åskådning, i hvilken först mot... ...uppgå i en oändlig enhet (''Coincidentia ...orum'') och därmed Guds väsen fattas, i och ...vi blifva ett med honom. Till denna ''lärda ...het'' — hans första filosofiska arbete bar ...*De docta ignorantia* — sökte han på mång... ...vägar föra sina läsare, än genom begreppss... ...dialektik, än genom mystiskt svärmeri, än ...bilder ur hvardagslifvet, än genom matema... ...pekulationer — olika vägar, hvilka alla för ...mynna ut i den ''kunskapens spets'', det ...s ''kompendium'', som är gudsskådandet, en ...bar intuition, ett seende utan begripande. ...unda kan ej Guds väsen fattas, ty i Guds ...het ingår allt, som för vårt förstånd ter sig ...otsatser. Den oändliga kurvan sammanfaller ...en oändliga räta linjen. Maximum och mi... ...sammanfalla, då båda äro oändliga. Intet ...slutas från gudsväsendet, ej ens motsatserna, ...är allt i allt. Men därför kan han heller ...vårt förstånd fattas; intet namn kan tilläggas ...då alla namn användas för att skilja ett ...nat, men hos Gud ej finnes någon åtskillnad. ...n aflöses ''den lärda okunnigheten'' af ''den ...okunnigheten''; Gud tilläggas där egenskaper ...mn, men med insikt om att de skola tagas ...ögre bemärkelse än deras vanliga, en bety... ...som vi endast kunna ana, ej förstå. Världen ...utveckling af Guds väsen, är liksom hans ...och hvarje ting afspeglar universum. Äfven ...kan är en värld i smått. Hennes mål är ...ursprungliga anlags utveckling i och med ...n till Gud, enheten med honom. — Detta är ..., som flera gånger i nya former uppträdt i ...ns historia, särskildt hos Schelling och Hegel. ...mte denna mystiska religionsfilosofi möter man ...skrifter i deras frö sådana moderna begrepp ...dividualitet och utveckling, liksom ock hos ...första gången atomteoriens grundtankar åter ...as. I det hela har han förebådat den naturfilosofi, som under renässanstiden utvecklades i Italien. Giordano Bruno, som genom sin entusiasm och vältalighet ställde C:s minne i skuggan, har i mångt och mycket lefvat på hans tankar. Frisinnade katoliker ära i honom en af kyrkans djupaste tänkare, liksom han ock torde vara den katolske teolog, som står den protestantiska religiositeten närmast. Hans ''De docta ignorantia'' fullbordades 1440 och kort därefter *De coniecturis*, om det i förmodanden sig rörande tänkandet. Förutom flera mindre traktater följde sedan fyra dialoger *De idiota*, bland hvilka den viktigaste är *De mente* (1450). Hans viktigaste skrifter hafva utgifvits i tysk öfversättning af Scharpff (1862). Bland den rätt omfattande litteraturen om honom må nämnas: R. Falckenberg, ''Grundzüge der philosophie des Nicolaus C.'' (1880), och A. Herrlin, ''Studier i Nicolaus' af Cues filosofi'' (1892). S—e.

Cusco. Se Cuzco.

Cuscūta L., *bot.*, växtsläkte tillhörande fam. *Convolvulaceæ*. Arterna i detta släkte äro verkliga parasiter, d. v. s. lefva på och af andra växter.

Cuscuta Epilinum. *A* lin, *B* Cuscuta.

Deras frön, som äro små, gro visserligen i jorden (utan hjärtblad); men så snart den spädа grodden träffar en lämplig växt, slingrar den sin trådsmala stängel utefter dess stjälk, borrar in små sugrötter i dess inre och hämtar därifrån sin näring. Däraf kan man förklara både det aftynande lif, som den

stödjande växten för, och parasitens brist på blad och klorofyll (bladgrönt). Blommorna äro små, hvita eller ljusröda, gyttrade till små nystan. Bland de tre arter, som tillhöra Sveriges flora, är *C. europæa*, snarrefva, som lefver på nässlor m. m., den mest utbredda. *C. Epilinum*, linsilke, är tämligen vanlig på linåkrar. *C. Epithymum* v. *Trifolii*, klöfversnärja, ödelägger ofta de klöfverfält, där den innästlat sig. Också räknar landtmannen den bland de skadligaste ogräsen. *C. reflexa* Roxb. från Ostindien har blommor liknande liljekonvaljens och odlas på pelargonier som prydnadsväxt. Jfr Convolvulaceæ. P. M. L. (G. L—m.)

Cuscutoideæ, *bot.* Se Convolvulaceæ.

Cushing [ka'ʃiŋ], Caleb, nordamerikansk politiker, f. 17 jan. 1800 i Salisbury (Massachusetts). Efter fullbordade studier blef han advokat i Newburyport (Massachusetts), och 1835—43 var han medlem af kongressen, i hvilken han understödde presidenten Tyler, när denne, liksom C., öfvergaf whigs och närmade sig demokraterna. 1843 fick han en beskickning till Kina och afslöt 1844 ett viktigt handelsfördrag, det första, mellan detta rike och Förenta staterna. Vid mexikanska krigets utbrott (1845) uppsatte han på egen bekostnad ett regemente, för hvilket han var chef, och utnämndes 1847 till brigadgeneral. 1853—57 var han attorney-general i Pierces kabinett, presiderade 1860 vid demokraternas nationalkonvent i Charleston och sändes mot slutet af s. å. af Buchanan som förtrolig underhandlare för att om möjligt aftala en uppgörelse med sydstatsledarna. Sedan denna mission misslyckats, slöt han sig bestämdt till Unionens sak. 1866 utsågs han till ledamot i den tremannanämnd, som tillsattes för att kodifiera de nordamerikanska lagarna. 1871 invaldes han i Alabamakommissionen (se Alabamafrågan) och blef 1874 sändebud i Madrid, där han stannade till 1877. Död 2 jan. 1879 i Newburyport. De förnämsta af hans många arbeten äro *The practical principles of political economy* (1826), *Growth and territorial progress of the United states* (1839) och *The treaty of Washington* (1873). (V. S—g.)

Cushing [ka'ʃiŋ], William Barker, nordamerikansk sjöhjälte, f. 1842 i Wisconsin, inträdde 1857 i sjötjänst, befordrades 1862 till löjtnant och 1864 till kaptenlöjtnant. Under hela det nordamerikanska inbördeskriget (1861—65) gjorde han sig känd genom hvarjehanda vågsamma krigsäfventyr. En oktobernatt 1864 utförde han vid Plymouth, i Massachusetts, en bedrift, som med ens gjorde hans namn berömdt. Han angrep nämligen då med sin ångbarkass sydstaternas pansrade rammfartyg Albemarle, som låg förtöjdt utanför nämnda stad och var skyddadt af svåra stängselbommar, samt lyckades, i trots af en mördande eld från pansarfartyget, att passera stängslet och sänka det med en torped. Hans egen båt gick förlorad; besättningen, utom en man, drunknade eller tillfångatogs, och C. själf räddade sig simmande, om än med yttersta möda. För denna bragd fick han mottaga en tacksamhetsadress från kongressen. Efter kriget tjänstgjorde C. å flera sjöexpeditioner och blef 1872 "commander", men tog därefter afsked på grund af att hans hälsa blifvit undergräfd genom öfveransträngningar. Han dog i Washington redan 1874.

Cushionring [ku'ʃən-], eng. (af *cushion*, kudde), hjulring af gummi med en central luftkanal och tjock, stadig vägg. Den användes särskildt på velocipeder under förra hälften af 1890-talet, innan de pneumatiska luftringarna uppfunnos. Cushionringen innehåller ej komprimerad luft, och dess form är given i gummimassan. Den kan därför utan att blifva obrukbar "punkteras". Däremot saknar den de pneumatiska ringarnas stora elasticitet. G. H—

Cushman [ka'ʃmən], Charlotte Saunders, amerikansk skådespelerska, f. 1816 i Boston, d. 1876 därstädes, vann 1835—75 i hemlandet och England lysande framgångar inom det tragiska facket, där äfven i mansroller, såsom *Romeo* m. fl. Till hennes förnämsta roller hörde *Lady Macbeth*. I sorgespelskaraktärer, särskildt Shaksperes, var hennes framställningskonst mäktigt och elektriserande; äfven inom den högre komedien utmärkte hon sig. På äldre dagar skördade hon triumfer med sina uppläsningsturnéer. Biogr. af Emma Stebbins (1878) och fru Clemens (1882). — Hennes syster Susan Webb C., f. 1822, var likaledes skådespelerska, 1837—47, och beundrades på amerikanska och engelska scener i roller som *Ofelia* och *Julia* (den senare mot systern såsom Romeo). Hon gifte sig 1848 med engelske kemisten J. S. Muspratt och dog 1859.

Cusset [kyssä'], stad i franska dep. Allier, vid Alliers biflod Sichon, 2,5 km. n. ö. om Vichy, hvarmed C. är förenadt genom spårväg. Omkr. 6,000 inv. C. har handelsdomstol, collège och två mineralkällor af samma beskaffenhet som de i Vichy belägna, medbad- och kallvattenkuranstalt.

Cust [ka'st], Robert Needham, engelsk orjentalist, f. 1821, studerade österländska språk vid läroanstalterna i Haileyborough och i Calcutta, och hade 1843—67 flera högre civila anställningar i Indien, 1864—65 som medlem af vicekonungens lagstiftande råd och Indiens inrikessekreterare. Förtog därefter längre resor i Asien, Oceanien och Afrika samt är numera bosatt i London. Han är hedersdoktor vid Edinburghs universitet. C. har författat bl. a. *A sketch of the modern languages of the East Indies* (1878), *Linguistic and oriental essays* (7 serier, 1880—1904), *Sketches of anglo-indian life* (1881), *Pictures of indian life* s. å., *A sketch of the modern languages of Africa* 2 bd, 1883), *Modern languages of Oceania* 188 samt lämnat många bidrag till österländska, litterära och religiösa publikationer. En sammanfattning af sina verk lämnade C. i *Memoirs of past years of septuagenarian* (1899).

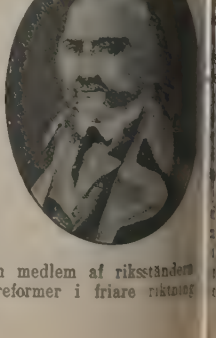

Custine [kysti'n]. 1. Adam Philippe, grefve de C., fransk general, f. 1740, deltog redan vid åtta års ålder i ett fältåg, utmärkte sig i sjuåriga kriget (1756—63) och fick 1762 ett eget dragonregemente. I nordamerikanska frihetskriget (1775—83) förde han befäl vid den franska hjälpkåren och utmärkte sig särskildt vid Yorktown (1781). Såsom medlem af riksständen 1789 röstade han för reformer i friare riktning

91 generallöjtnant och fick vid krigsutbrottet fältet öfver Vogesarmén. Han eröfrade Landau, Worms, Mainz och Frankfurt, men måste aga sig tillbaka söderut till Elsass. S. å. fick älet öfver franska nordarmén. Han anklagades id för hemliga förbindelser med fienden och ig därför till Paris för att försvara sig, men aug. 1793 dömd till döden och dagen därpå . *Mémoires posthumes du général français le C., rédigés par un de ses aides de camp* 1794) utgåfvos af general Baraguay d'Hil- Se Chuquet, "L'expédition de C." (1892). son Renaud Philippe de C., f. var först diplomat och fick åtskilliga vik- ssioner sig anförtrodda, blef sedan sin faders t och giljotinerades 1794 på grund af sina elser med girondisterna.

Adolphe, markis de C., den förstnämndes fransk skriftställare, f. 1790, d. 1857, före- sträckta resor, hvilka han klart och lifligt ie bl. a. i *Mémoires et voyages* (2 bd, 1830), *gne sous Ferdinand VII* (4 bd, 1838) och *sie en 1839* (4 bd, 1843; ny uppl. 1854) arbeten, ej utan bestående värde som tids- gar. Det sista, som innehöll många indiskre- från hoflifvet i Petersburg, rönte stor fram-

ödia (lat.), vakt, bevakning, förvar.

tos (Kustos), lat., väktare, vårdare, upp- man; i det forna Rom benämning särskildt s kontrollanter vid sammanräknandet af af- öster i folkförsamlingen, dels den af ger- bestående kejserliga lifvakten (*corporis custo-* den äldsta kristna kyrkan betecknade ordet rson, som hade uppsikt öfver en kyrkas till- ter och reliker. I nyare tid betyder ordet ingsman i ett bibliotek, en konst- eller natu- nling e. d. Som *boktryckarterm* betecknar l. kustod (fr. *réclame*) den eller de stundom r en sidas sista rad befintliga stafvelserna sidas begynnelsestafvelser). Sådana kustoder, . ytterst sällsynta, användes första gången i ns från Speier upplaga af Tacitus (Venezia, 70). Bruket af kustoder var ett arf från idens handskrifter; kustoden sattes först i anten af hvarje sida, senare endast på hvarje ks sista sida. I *notskrift* tjänar kustos- vid slutet af en notrad till att antyda första nästa rad. — Custos l. Custos mö- lat.), "sedeväktare", ordningsman, kallas vid ga undervisningsanstalter den lärjunge, som ålagdt att, när ingen lärare är närvarande, hålla ordningen bland kamraterna. Se vidare yrkosysslo man.

tos mörum (lat.). Se Custos.

tos rotulörum, lat., "rull- l. dokument- " (eng. *keeper of the rolls*), arkivarien och mannen bland ett engelskt grefskaps freds- , hvilken tillika vanligen är grefskapets *lutenant*.

o'zza, by i italienska prov. Verona, 18 km. n staden Verona. C. är bekant genom den seger, som österrikarna under den åttioårige ckalken Radetzky 23—25 juli 1848 därintill öfver italienarna under konung Karl Albert, enom det stora slaget 24 juni 1866. När 20 juni 1866 förklarade Österrike krig, voro dess stridskrafter delade i två arméer, af hvilka den ena (3 armékårer med 12 divisioner) under konung Viktor Emanuel (stabschef general La Marmora) stod väster om Mincio för att, så snart fientligheterna utbrutit, öfvergå floden och sätta sig fast i en ställning mellan Peschiera och Verona, under det den andra armén (8 divisioner) under general Cialdini stod vid Ferrara för att därstädes öfverskrida Po. Den österrikiska armén (3 armékårer med 9 brigader och 1 reservdivision) under ärkehertig Albrekt uppehöll sig ö. om Verona. 23 juni gingo två armékårer af den förstnämnda italienska armén öfver Mincio, och 24 s. m. på morgonen ryckte de framåt mot Castelnuovo, Salo, Sommacampagna och Villafranca. Ärkehertig Albrekt hade emellertid blifvit varskodd och beslöt att falla fienden i flanken under hans framryckning. Reservdivisionen gick därför tidigt på morgonen från Pastrengo, hvaremot de kårer, som dagen förut dragit sig till Verona, riktades mot Sona och Sommacampagna samt därifrån vidare söderut. De fientliga kolonnerna påträffades i den af höjder uppfyllda trakt, som bildar öfvergången från bergsbygden till norra Italiens slättland. En rad af enskilda strider utkämpades vid Oliosi, Monte Vento, Santa Lucia, Custozza och på slätten väster om Villafranca. Italienarna ådagalade stor tapperhet, men saknade god ledning. De måste till slut vika öfverallt och gingo under natten samt den följande dagen tillbaka öfver Mincio. De hade haft i elden 66,000 man och förlorade omkr. 8,000. Österrikarnas styrka hade varit något mindre och deras förlust minst 5,500 man (allt med inberäkning af fångar). Cialdinis företag blef nu tills vidare uppskjutet, krigsrörelserna afstannade, och till följd af händelserna i Tyskland afträdde Österrike i början af juli Venezia till kejsar Napoleon III, som förenade det med Italien. C. O. N.

Cutch [ka'tʃ] l. Kachh (Katsj), vasallstat i brittisk-indiska presidentskapet Bombay, divisionen Gujarat, bildar en halfö vid Arabiska hafvet mellan C.-viken i s. och det stora saltträsket Rann af C. i n. 19,725 kvkm. (utom Rann). 488,022 inv. (1901). Det inre af C. har några kullar af betydande höjd, och en bergskedja med de mest fantastiska former går från ö. till v. Marken är till största delen steril och sandig, men har här och där i dalarna fruktbara ställen, som skulle belöna odlarens möda, om denne finge njuta frukterna af sitt arbete. Detta är dock sällan fallet, ty landet har sedan urminnes tider varit beryktadt för sina röfvarband. Till följd af ofta återkommande torka och hungersnöd, det osunda klimatet samt osäkerheten till lif och egendom ligger jorden i ödesmål, och befolkningen utvandrar. Kustbefolkningen är Indiens bästa sjömän. Utom åkerbruk, som är hufvudnäringen och som bl. a. producerar bomull, förekomma sjöfart, silfver- och filigransindustri samt bomullsspinnerier. 1901 funnos 134 skolor med 7,142 lärjungar. Omkr. en tredjedel af befolkningen är muhammedaner, de öfrige hinduer af olika kaster. En särskild klass utgöra jharija-rajputerna, hvilka alla äro mer eller mindre besläktade med furstens (*ráos*) familj, bilda landets aristokrati och leva så godt som självständiga på sina gods. Den regerande dynastien innehar landet sedan 1519 och blef skattskyldig under engelsmännen 1816,

från hvilken tid den erlägger en årlig tribut af 200,000 rupier mot det att engelsmännen hafva en krigsstyrka stationerad i staten. Hufvudstad är Bhuj.

Cutch Gundava (Kachh Gandava), landskap i nordöstra Belutsjistan, n. om indiska divisionen Sindh, skildt från det centrala Belutsjistans platåland af Halabergen, genom hvilka gå de bekanta passen Bolan-passet, på vägen från Indien till Afganistan, och Gandava- l. Mula-passet, på vägen till Kelat. Landet är rikt vattnadt af tillflöden till Indus, har i allmänhet bördig jord och producerar spannmål, bomull, indigo och krapp m. m., som exporteras i hamnarna Sunmiani och Karachi. C. är den folkrikaste och värdefullaste af kanens i Kelat besittningar. Om vintern residerar kanen i C:s hufvudstad Gandava. En del af landskapet hör till den af engelsmännen förvaltade delen af Belutsjistan.

Cuthbert [ka'thbət], engelskt helgon och missionär, ingick 651 som munk i klostret Melrose, blef sedermera dess prior och därefter abbot i klostret Lindisfarne, lämnade detta år 676 för att lefva anakoretlif på en af Farne-öarna utanför Northumberlands kust. 684 blef C. biskop af Lindisfarne, men nedlade redan 686 sitt ämbete och drog sig tillbaka till sin anakoretcell på Farne-öarna, där han afled 687. C. var synnerligen verksam som missionär i norra England; hans lik öfverfördes 1104 till katedralen i Durham, där hans graf hela medeltiden igenom var en mycket besökt vallfartsort. Beda har skrifvit hans lefvernesbeskrifning. Jfr äfven en biografi öfver C. på engelsk vers från tiden omkr. 1540 (utg. af Surtees society 1891) och A. C. Fryer, "Cuthbert of Lindisfarne".

Cuthbert Bede [ka'thbət bī'd], pseudonym för författaren E. Bradley (se d. o.).

Cuti'cula (lat.), *bot.* Se Kutikula.

Cu'tis (lat.), hud. — *Cutis anserina*, gåshud.

Cuttack [kat-tä'k] 1. Cattack. 1. Distrikt i brittisk-indiska divisionen Orissa, provinsen Bengalen. 9,409 kvkm. 2,062,758 inv. (1901). — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, vid Mahanadis deltahufvud. 51,364 inv. (1901). C. är medelpunkten för Orissas kanalsystem och en mycket viktig station på östkustjärnvägen mellan Madras och Calcutta.

Cuv., i naturvetenskapliga benämningar förkortning för Cuvier (se d. o.).

Cuvette [kyvä't], fr. Se Kyvett.

Cuvier [kyviē], Georges Léopold Chrétien Frédéric Dagobert, baron, fransk naturvetenskapsman, f. 23 aug. 1769 i staden Mömpelgard (Montbéliard), som då tillhörde Württemberg, men numera tillhör Frankrike. Han studerade i Stuttgart, var 1788—94 informator hos grefve d'Héricy i Normandie och hade under dessa år tillfälle att träget sysselsätta sig med sitt älsklingsämne, naturalhistorien. Genom Étienne Geoffroy Saint-Hilaires försorg kom han 1794 till Paris, där han 1795 blef professor vid Panthéon. Kort därefter antogs han som medhjälpare åt Mertrud, lärare i jämförande anatomi vid Jardin des plantes, och samtidigt började han upprättandet af den naturhistoriska samlingen därstädes, hvilken nu är en af de största i Europa. 1796 intogs han i det nybildade Franska institutet och 1800 i Collège de France. Efter restaurationen (1814) blef han kansler för universitetet i P baroniserades 1819, intogs s. å. i Ludvig XV rådskammare och upphöjdes 1831 till pär. D Paris 13 maj 1832.

Få biologer hafva utöfvat ett så djupt ingrip och långvarigt inflytande på den djuriska m logiens utvecklingsgång som denne genialiske och mångsidige forskare. Flera af zoologiens viktigaste grenar hafva genom hans arbeten vunnit en utbildning, som stundom ej utan skäl betecknats som en nydaning. Under förra hälften af 1800-talet voro C:s åsikter allenahärskande eller åtminstone dominerande inom zoologien. Den moderna jämförande zoologien vördar i C. sin grundläggare. Han i detta ej genom framläggandet af en stor mä nya fakta, utan snarare därigenom, att han inf en ny metod. Han betraktade ej, som anatome dittills i allmänhet gjort, det isolerade anatomi faktum såsom den vetenskapliga forskningens m utan sökte genom en jämförande undersökning kom till allmänna slutsatser. Han fäste sig ej, så hans föregångare, i första rummet vid ett org funktion, således vid dess fysiologiska betyd utan för honom var den anatomiska byggnad gradvis försiggående utbildning hos olika djurfor hufvudsaken. Han ådagalade, huru organism skilda organsystem äro ömsesidigt beroende af h andra, huru de stå till hvarandra i "korrelation Han ansåg, att man ur kännedomen om ett e organ kan draga slutsatser med afseende på dju hela byggnad. Denna "lag" satte C. i tillfälle — ofta med afgjord framgång — rekonstruer totalbild af sådana utdöda djurformer, af hv endast enstaka skelettdelar voro kända. — Som konsekvens ur denna hans metod framgick en an af hans epokgörande reformer på biologiens områ Han använde i vidsträckt mått den jämförande a tomien till uppbyggande af djurrikets system. stället för att såsom tidigare zoologer använda staka, ofta yttre kännetecken som underlag för delningen, stödde sig C. på hela den inre organi tionen vid uppbyggandet af sitt system. Genom j visandet af vissa grunddrag i djurens byggnad särskildt med afseende på nervsystemet och väsentligare organens inbördes läge — kom han den slutsatsen, att det inom djurriket finnes fy hufvudgrenar ("embranchements", Blainvilles per"), fyra allmänna grundplan, enligt hvilka dj formerna äro modellerade. Dessa hufvudgrenar v ryggradsdjur, blötdjur, leddjur och stråldjur — system, som bildat utgångspunkten för alla sen klassifikationer. — Banbrytande har ock C:s v samhet varit för vår kännedom om de utdöda ryg radsdjuren. Han påvisade ej blott, att dessa v skiljaktiga från de nu lefvande, utan ock att ol heten mellan de utdöda och de nu lefvande dj formerna äro desto större, i ju djupare jordlager förra anträffats, d. v. s. ju äldre de äro. Fauna olikhet i de olika jordperioderna föreföll C. så st

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

förledde honom till det antagandet, att amma djurform, resp. djurart lefvat under hvarandra följande tidsåldrar, att hvarje ore skild från närmast föregående och när-erföljande genom egendomliga naturrevolu-'kataklysmer"), som förintade allt organiskt för hvarje ny period gjorde en ny skapelse r och djur, specifikt skild från den föregående s, nödvändig. — Dessa teorier stå gifvetvis ste samband med hans uppfattning af djur-som varande af absolut natur, oföränderlig, också den släktskap, som finnes mellan de samma typ hörande djurformerna, kan vara abolisk. C:s anseende och mångsidiga, djupa enskapliga bildning förmådde ej allenast upp-. dessa läror gentemot den tidens descen-etiker (särskildt mot Étienne Geoffroy Saint-, utan ock göra dem till förhärskande ända are hälften af 1800-talet (se vidare **Descen-steori**). Bland hans skrifter må nämnas *d'anatomie comparée* (5 bd, 1800—05; ny bd, 1836—45), *Description géologique des de Paris* (1808), *Discours sur les révolu-la surface du globe* (1812; 3:e uppl. 1825), *hes sur les ossements fossiles des quadrupè-d*, 1812; 4:e uppl., 12 bd, 1835—37), *Le nimal distribué d'après son organisation* (4 6; ny uppl., 5 bd, 1829 ff.) och *Histoire des poissons* (22 bd, 1828—49), fortsatt alenciennes. L—e.

ier-Fleury [kyvilliē-flörī], **Alfred Au-**fransk författare, f. 18 mars 1802 i Paris, kt. 1887 därstädes, var under några år re hos Louis Bonaparte, exkonung af Hol-h blef sedan hertigens af Aumale lärare. fvertog han redaktionen af "Journal des . som förfäktade julimonarkiens intressen as fall. Sedan 1866 var han medlem af akademien. Hans viktigaste arbeten, som utmärkta för sin eleganta stil, äro *Portraits s et révolutionnaires* (1851), *Etudes histori-littéraires* (2 bd, 1854), *Historiens, poètes nciers* (2 bd, 1863) och *Etudes et portraits* 1865—68). C:s *Journal intime* utgafs af 2 bd 1900—03.

haven [-hafen]. Se **Kuxhaven**.

ba', hufvudstad i brasilianska staten Matto vid en liknämnd biflod till São Lourenço. nv. (1902). Biskopssäte (sedan 1833). Vik-amn med liflig handel. C. är enkelt byggdt, ckiga, miserabelt stenlagda gator. Års-mperaturen är 25,8°; den varmaste måna-t.—okt., har 27°, den svalaste, juni, 20,8°. ngden uppgår till 1,500 mm. C. anlades guldgräfvare från São Paulo, ödelades 1746 kalf och blef 1835 hufvudstad i Matto

vnborch [kö'jl-], **Abraham van**, holländsk s- och figurmålare, f. i Utrecht i början af et, d. där 1658, var troligen elev af Poelen-hvars genre han arbetade. Med små varia-förde han i synnerhet framställningar af ned Diana och nymfer såsom staffage. Hans ro i utländska museer ej sällsynta. De äfven i Nationalmuseum, Östergötlands (Linköping) och i O. Granbergs sam-O. G—g.

Cuypers [köjpers], **Peter Josef Hubert**, holländsk arkitekt, f. 1827, studerade vid akademien i Antwerpen. Inom arkitekturen har han till en början verkat för återupplifvande af den gotiska konsten för kyrkobyggnader. Emellertid grundlade han 1862 i sin födelsestad Roermond en skola för dekorativt konsthandtverk och vann 1863 pris för förslag till *det nya riksmuseet i Amsterdam*. Sedan följde en mängd nya gotiska kyrkor, såsom i Wijck, en förstad till Maastricht, i Eindhoven, Hollands vackraste gotiska tempel (1868), i Breda m. fl., hvarjämte han utförd många restaureringar, såsom i Roermond och Rotterdam samt af domkyrkan i Mainz. Han har om den sistnämnda skrifvit en bok *Der dom zu Mainz* (1878). C. ledde byggandet af riksmuseet i Amsterdam (1877—85) och centralbangården därstädes (1889), äfven den sistnämnda hållen i holländsk renässans. I sina affärsbyggnader har C. med användande af de gamla holländska köpmanshusens karaktär gifvit typen för den moderna affärsbyggnaden. C. är den moderna holländska arkitekturens grundläggare. 1901 blef han ledamot af svenska konstakademien. (G—g N.)

Cuyuni (Cuyuvini), flod i brittiska Guyana, Syd-Amerika, upprinner i Venezuela mellan Sierra Usupamo och Sierra de Rincote, strömmar först mot n., därefter mot ö., sedan den från s. och v. mottagit flera viktiga bifloder, bildar, inkommen på brittiskt område, flera fall vid Waika samt faller ut, sedan den fr. h. upptagit sin största biflod, Mazaruni, i Essequibos stora æstuarium. Flodens längd utgör närmare 1,000 km.; den är segelbar till Waikafallen.

Cuyuvini, flod. Se **Cuyuni**.

Cuzco (Cusco). 1. Departement i sydamerikanska republiken Peru. 404,845 kvkm. 438,646 inv. (1896), mest quichua-(ketsjua-)indianer. Den södra delen af C. omfattar en del af högslätten mellan Öst- och Väst-Kordillererna, den västra delen fylles af Öst-Kordillernas kedjor, mellan hvilka Apurimac (gränsflod i v.) och Urubamba m. fl. biflöder till Amasonfloden leta sig väg till låglandet ö. om Kordillererna. Den del af C., som sträcker sig dit ner, utgör en ödslig urskogsregion. Metaller (silfver, koppar, bly) finnas, men tillvaratagas knappt. Hufvudnäringarna äro åkerbruk och boskapsskötsel. På många ställen träffas ruiner från det peruanska inkarikets tid.

2. Hufvudstad i nämnda departement, belägen i en dal, 3,467 m. ö. h., under 13° 35′ s. br. 30,000 inv. (1896), hvilken siffra dock sannolikt är alltför hög. C., som är en af de vackraste af Perus städer, har 19 mestadels sköna och storartade kyrkor, däribland den 1542—1654 byggda katedralen, den forna jesuitkyrkan Iglesia de la Campañia, den gamla dominikankyrkan (från 1532), och det på ruinerna af ett soltempel uppförda klostret San Domingo. Gatorna äro trånga och illa stenlagda, husen mest tvåvåningshus. Industrien omfattar tillverkning af juvelerarbeten, ylle- och bomullstyger, socker och läder. Biskopssäte, ett 1692 grundadt universitet, prästseminarium, bibliotek och museum. — C. var det gamla inkarikets hufvudstad, grundlagdt 1021 eller 1050 af Manco Capac samt 1533 eröfradt af Pizarro. Staden hade då 200,000 inv. och en mängd praktbyggnader, men spanjorerna nedrefvo snart de gamla templen och

palatsen för att i stället bygga europeiska hus. Dessutom tände indianerna själfva eld på staden 1536. C. bestod på inkatiden af en högre och en lägre stadsdel (Hanan C. och Hurin C.), öfver hvilka terrassen Colcampata, som ännu finnes kvar, höjde sig. Midt i staden låg den stora festplatsen, Hancaypata, och vid denna soltemplet, konungens palats, soljungfrurnas kloster och de adliges hus. I det stora soltemplet Intihuasi stod solens bild i en stor, med guldplattor täckt sal; bilden var också

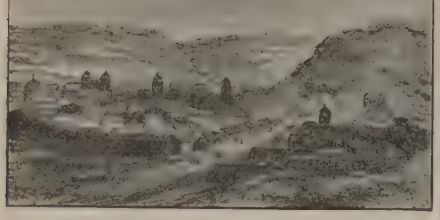

Vy af Cuzco.

gjord af guldplattor och hade ett människoansikte, omgifvet af flammande strålar, hvilkas kanter voro prydda med diamanter. Äfven dörrarna voro beslagna med guld och silfver, gesimsen bestod af guldplattor, och i en af templets gårdar funnos träd, blommor, frukter och djur tillverkade af guld. C. Markham har beräknat, med ledning af uppgifterna om hur mycket hvarje spanjor erhöll af detta byte, att hela guldskatten var värd öfver 4,6 mill. dukater. Ännu finnas några ruiner kvar af det gamla C.: några gamla murar och byggnadsgrunder, fästningsverken på klippan Sacsaihuaman samt de af kvadersten byggda vägarna, som från C. utgingo åt alla håll. Ännu är C. för indianen en helig stad, vid hvars anblick han aftager sin hatt och frammumlar en bön.

3. (Cerro de C.) Berstopp (5,454 m.) i Cordillera de los Frailes, 50 km. s. om Aullagas-sjön, på 19° 40′ s. br., i departementet Potosi i Bolivia. J. F. N.

Cuzzoni [kotsåni], Francesca, italiensk sångerska, f. 1700. Hennes öden äro karakteristiska för den tidens sångarlif. Efter att hafva sjungit på flera af Italiens scener blef hon 1722 af Händel engagerad för operan i London. Hennes inträde där betecknades af en tvist med Händel, hvilken endast genom att gripa och hålla henne ut genom fönstret förmådde betvinga hennes halsstarriga nyckfullhet. Hennes utträde från samma teater (1726) föregicks af ett slagsmål på scenen, under pågående representation, mellan henne och Faustina Bordoni, som var hennes rival om publikens ynnest. Tvungen att vika för denna rival, begaf sig C. till Wien och uppträdde sedermera ömsom i Holland — där hon, bysatt för skuld, hvarje afton fördes från fängelset till teatern, och, sedan hon sjungit sitt parti, tillbaka igen —, ömsom i Italien, där hon slutligen dog i armod 1770. Hon hade 1727 blifvit gift med musikern G. Sandoni. Gerber säger om henne, att hon icke var född till vestal, och C sander tillägger: "Den verkligt sköna själ, s konstens gyllne dräkt talade ur henne, vanstä genom en ful kropp och ännu fulare lidelser. sägelsen mellan det konstnärliga och mänskliga henne var för alla en gåta". Som sångerska nades hon bland de yppersta under hela 1 talet; hennes höga sopranröst egde en utomorden härlig klang, och hennes föredrag berömdes välljud, rörande uttryck samt grundlig musik bildning. A.

cwt. (af lat. *ce'ntum*, ett hundra, och eng. *wei* vikt), förkortning för eng. hundredweig engelsk centner.

Cyamelid, *kem.* Se Cyan.

Cy'amus, *zool.* Se Hvalfisklusen.

Cyān (af grek. *kya'neos*, blå, emedan ferroc vätesyrans järnsalt är blått — berlinerblått), k en förening af kol med kväfve, C_2N_2 eller, s radikal, CN, upptäckt 1815 af Gay Lussac. I tillstånd är cyan en färglös, illaluktande och g gas, som vid antändning brinner med rosenröd l Kritisk temperatur 124°, kritiskt tryck 62 Gasen erhålles lätt genom upphettning af cyank silfver. Ehuru sammansatt af kol och kväfve, b cyan dock i kemiska förhållanden de enkla krop som kallas saltbildare. Liksom dessa förenas med väte till en en-basisk syra, cyanväte eller l. blåsyra, med hydroxyl till cyans (hvilken till sammansättningen motsvarar underl syrlighet) och med metaller till cyanur cyanider. Kol och kväfve förenas direkt en vid mycket hög temperatur, t. ex. den elektr ljusbågens. I närvaro af något ämne, som kan förening med cyan, förenas kol och kväfve redan lägre temperatur. Ledes kväfgas öfver kol, som upphettat till glödgning, bildas ej cyan; men man blandat kolet med kali och denna blandn glödgas i kväfgas, bildas cyankalium. Kol och gifva nämligen vid glödgning kalium, som fö med cyan. Detsamma inträffar, när man gl kol i ammoniakgas, hvarvid flyktigt cyan-ammo bildas ($C+2N\,H_3=H_2+CN\,.\,NH_4$). Detta intr t. ex. när stenkol destilleras för lysgasberedn Kolen äro kväfvehaltiga och gifva vid upphett ammoniak, som vid beröring med glödande kol fö cyanammonium. Oren lysgas innehåller detta tiga ämne, hvilket dock bortskaffas vid gasens re Med väte gifver cyan endast blåsyra, med syre väte cyansyra, HOCN. Denna syras salter kallas cyans föreningar med alkali-metaller smältas sammans med lätt reducerade oxider, ur hvilk upptaga syre. Syran själf erhålles genom destille af cyanursyra. Den är en färglös, sur vä af skarp lukt och har den märkvärdiga egenski att efter en kort tids förlopp uppvärmas af sig samt därpå råka i kokning och t. o. m. k explodera. Utan ändring i den procentiska samm sättningen bildas härvid under stark värmeutveck en polymer förening, cyamelid, som är Med klor förenas cyan till klorcyan, en gasform mycket giftig kropp, som utmärkes af en i hö grad skarp, till tårar retande lukt. Jodcyan f i oren jod och bildar vackra, flyktiga nålar. svafvel förenas cyan till en sammansatt radi kallad rodan eller svafvelcyan, SCN. I ken med väte gifver en starkt sur, en-basisk s

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

:odanvätesyra, HSCN. Denna bildar etalloxider vatten och r o d a n m e t a l l e r rer och rodanider), hvilka i allmänhet äro i vatten. Järnrodaniden har en intensivt blod- g, hvarför man på laboratorierna använder alium såsom medel att upptäcka järn. Rodan- bildas lätt genom sammansmältning af cyan- med svafvel eller svafvelmetaller. P. T. C.*

yan-allyl. Se S e n a p.

yan-amid, *kem.*, $CN.NH_2$, framställes synte- ex. genom inverkan af klorcyan på ammoniak dar färglösa kristaller, som äro lättlösliga i alkohol och eter samt smälta vid 40°. Cyan- polymeriseras lätt (vid förvaring, upphett- s. v.) till dicyandiamid och t. o. m. tricyan- . Båda väteatomerna kunna ersättas af , alkohol- och syreradikaler. I senaste tid liciumcyanamid, $CaCN_2$, fått praktisk bety- ör tillgodogörande af luftens kväfve på kemisk Kväfve upptages nämligen af glödande kalcium- under direkt bildning af cyanamid, och denna n kan fabriksmässigt utföras så, att luft be- ån större delen af sitt syre genom att ledas lödande kopparspån, och kväfvet inledes i en lk och kol beskickad elektrisk karbidugn, där sorberas af karbidsmältan under bildning af . Produkten, s. k. kalkkväfve, är en af kal- id och kol förorenad gråsvart massa med 14 roc. kväfve och har funnit användning dels som ödningsmedel för jordbruket, dels som billigt material för syanidframställning. G. H—r.

yan-at, *kem.*, salt af cyansyran (se d. o.).

yan-ea, *zool.* Se C œ l e n t e r a t a, sp. 489.

yanider l. C y a n ü r e r, *kem.*, cyans föreningar etaller, d. v. s. cyanvätesyrans l. blåsyrans . De höra till haloidsalternas klass. Alkali- rnas cyanider äro mycket beständiga mot och kunna utan sönderdelning upphettas till ng. De upptaga i smältande tillstånd syre ur eller ur lätt reducerade metalloxider och , därvid till cyansyrans salter, d. v. s. till ar. Till följd däraf äro de förträffliga reduk- del. Med svafvel förenas de på samma sätt d a n m e t a l l e r. I lösning sönderdelas de lätt, i synnerhet vid kokning. Cyangruppen s därvid under vattenupptagande, så att am- och myrsyrade salter uppstå ($KCN+2H_2O=$ $+HCOOK$). Blåsyra är en ytterst svag syra, d hvaraf cyaniderna sönderdelas äfven af en syra som kolsyra, om närvaro af vatten. I kolsyrehaltig luft hafva de fördenskull en kt af blåsyra. De tunga metallernas cyanider allmänhet olösliga fällningar; endast cyan- fver, som är en ovanligt beständig förening, gt i vatten. De sönderdelas vid upphettning. och de s. k. jordmetallerna förenas ej med Alla olösliga cyanmetaller, utom cyanbly, alkali-metallernas cyanider, hvarvid s. k. xa cyanider uppstå, hvilka oftast utmärkas en ovanlig grad af beständighet. De äro salter komplexa syror, som innehålla den tunga n så fast bunden, att den sistnämnda ej längre täckas med vanliga reaktionsmedel. Sådana xa cyanider äro t. ex. b l o d l u t s a l- . Kaliumsalterna af de komplexa guld-, och kopparcyanvätesyrorna användas i gal- stiken till utfällning af nämnda tunga metal- ler. Bland de komplexa cyaniderna äro platina- föreningarna mest utmärkta genom sina vackra färger. De kristalliserande cyanplatina-föreningarna hafva på olika ytor oftast olika färger. Kaliumsaltet är t. ex. blått och gult, bariumsaltet blått, grönt och gult, magnesiumsaltet körsbärsrödt, stålblått och metalliskt grönt. Bariumplatinacyanur, $Ba\,Pt(CN)_4$, visar mycket stark fluorescens och omvandlar icke endast ultravioletta strålar i synligt ljus, utan äfven Röntgen- och Becquerelstrålar samt användes därför till s. k. Röntgenskärmar för påvisande af dessa strålar. P. T. C. (H. E.)

Cyanit (K y a n i t), lerjordssilikat af sammansättningen $Al_2\,Si\,O_5$. Det har ofta en särdeles vacker himmelsblå färg och slipas någon gång till ringstenar o. d. De vackraste cyaniterna förekomma vid S:t Gotthard. Storbladiga, vackert blåfärgade stycken fås från Röros i Norge; mindre vackert färgade varieteter finnas vid Horrsjöberget i Värmland och på ett par andra ställen i Sverige. A. E. N.*

Cyan-kalium, K a l i u m c y a n i d, B l å s y r a d t k a l i, *kem.*, erhålles genom mättning af cyanvätesyra med kali eller genom upphettning af gult b l o d l u t s a l t, $K_4\,Fe(CN)_6$, hvars cyanjärn då sönderdelas i koljärn och kväfgas. Vid det sistnämnda framställningssättet förstöres en tredjedel af saltets hela cyanhalt. För att så mycket som möjligt tillgodogöra denna cyanhalt plägar man vid fabriksmässig framställning af cyankalium blanda blodlutsaltet med pottaska (kaliumkarbonat, $K_2\,CO_3$), hvarvid järn, kolsyra och kaliumcyanat (se C y a n a t) uppstå jämte cyan ($K_4\,Fe(CN)_6+K_2\,CO_3=5\,KCN+KOCN+CO_2+Fe$). Sådant, af kaliumcyanat förorenadt cyankalium kallas L i e b i g s c y a n k a l i u m och är det, som vanligen förekommer i handeln. Eller också smälter man det torra blodlutsaltet med natrium, hvarvid järn afskiljes och en blandning af cyankalium med cyannatrium erhålles. Angående egenskaper i öfrigt se C y a n i d e r. Cyankalium bildar hvita, hårda stycken, som lukta af blåsyra. Det är ett häftigt gift samt användes i fotografi och i galvanoplastik. P. T. C.*

Cyanometer l. K y a n o m ē t e r (af grek. *ky'anos*, blått, och *me'tron*, mått), äfven kallad K o l o r i g r ā d, *fys.* och *meteor.*, ett instrument för uppmätning af intensiteten eller mättningsgraden hos himlens blåa färg. Saussure betjänade sig, för sådana mätningar, af en skala, sammansatt af en mängd lika stora papperslappar, färgade med berlinerblått i alla nyanser mellan rent hvitt och blåsvart. Aragos cyanometer grundar sig därpå att en vinkelrätt mot axeln slipad kvartsskifva af 5 mm. tjocklek gifver himlens azurblåa färg, när det ljus, som träffar den, är polariseradt och, efter genomgången genom den samt innan det kommer in i ögat, får passera ett dubbelbrytande prisma. Den blåa färgen är mera mättad, ju fullständigare polariseringen är. Olika grader af polarisering åstadkommas därigenom att ljuset under olika vinklar får genomgå en s. k. glassats, d. v. s. en mängd sammanlagda parallella glasskifvor. I detta instrument kommer ljuset från ett hvitt papper, går sedan genom glassatsen, därpå genom kvartsskifvan och slutligen genom det dubbelbrytande prismat. Synfältet har då en blå färg. Vrides nu glassatsen, till dess denna blåa färg öfverensstämmer med himlens, så angifver vridningsvinkeln färgens styrka. — Ingen af de

hittills konstruerade cyanometrarna har visat sig tillräckligt tillförlitlig, hvarför iakttagelser öfver himlens blåa färg ej blifvit utförda i någon större utsträckning. R. R.*

Cyanophyceæ, *bot.* Se Myxophyceæ.

Cyanophy'llum, *bot.* Se Melastomataceæ.

Cyanōs. Se Blåsot.

Cyanotypi (af grek. *kyʹanos*, blått, och *tyʹpos*, aftryck), Fotografiskt blåtryck l. Pausförfarande, ett af John Herschel 1842 uppfunnet fotografiskt kopieringssätt, som efter teckningar på t. ex. kalkerpapper lämnar negativa blåa kopior, d. v. s. kopior med hvita linjer på blå botten. Förfarandet grundar sig på vissa ferrisalters egenskap att genom ljuset reduceras till ferrosalt, hvilket senare med rödt blodlutsalt ger en blå, i vatten olöslig fällning af turnbullblått. En vanlig sammansättning af den ljuskänsliga lösningen är följande: man blandar en lösning af 15 delar citronsyrad järnoxidammoniak (ammoniumferricitrat) i 60 delar vatten med en lösning af 8 delar rödt blodlutsalt (ferricyankalium) i 40 delar vatten. (De skilda lösningarna äro i mörkret tämligen hållbara.) Medelst en bred borstpensel bestrykes därmed väl limmadt papper, som därefter får torka. Papperet kopieras under en fotografiplåt eller, vanligast, under en teckning, tills smutsgula linjer framträda på en mörkare botten, och lägges därefter i en skål med rent vatten, hvilket ombytes, så länge tvättvattnet färgas. Linjerna stå slutligen rent hvita på blå botten. Cyanotypien har särdeles stor användning, då det gäller kopiering af arkitektritningar o. d., och lämnar hållbara kopior. A. R—al. (J. Htzg.)

Cyānsyra, *kem.*, förening af cyan och hydroxyl af formeln HOCN. Se Cyan.

Cyanūrer, *kem.*, cyans föreningar med metaller; särskildt de lägsta cyanföreningar af metaller med växlande valens. Se Cyanider.

Cyanūr-syra, *kem.*, en af Scheele upptäckt, med cyansyran polymer, tre-basisk syra, $C_3N_3(OH)_3$, som uppstår vid upphettning af urinämne. Den bildar genomskinliga, vittrande, i hett vatten lättlösliga kristaller, som vid destillering sönderfalla till den obeständiga cyansyran. P. T. C.*

Cyānvätesyra, *kem.* Se Blåsyra.

Cyatheäceæ, Trädormbunkfamiljen, *bot.*, en till kärlkryptogamerna (*Filices*) hörande familj, som igenkännes på de med fullständig och snedring försedda, på tvären uppspringande sporangierna. De flesta arterna hafva trädform samt äro till storlek, gestalt och skönhet jämförliga med palmer. Hos några är stammen låg, men hos andra höjer den sig smärt och ogrenad ända till 9 m. höjd, med 20—50 cm. diameter. Bladen, hvilka, liksom bladen hos palmerna, bilda en rosett i toppen af stammen, äro jättestora (ofta flera fot långa) samt fint och mångfaldigt delade. De bilda synnerligen fina och särdeles ståtliga löfverk. Familjen omfattar 7 släkten (bland hvilka må nämnas *Alsophila*, *Cibotium*, *Cyathea* och *Dicksonia*) med omkr. 200 arter. Dessa tillhöra nästan alla den heta och den varmare tempererade delen af södra halfklotet. Många cyatheaceer förekomma tillsammans i så stort antal, att de bilda hela skogar. Från trakten af Melbourne i Australien utskeppas i mängd trädormbunkar till Europa. Dessa låta sig nämligen med lätthet odlas i våra växthus, där de bilda en af de förnämsta prydnaderna. Jfr Alsophila, Cibotium o. Dicksonia. V. W. (G. L—t)

Cyāthium, *bot.*, en mycket egendomlig blomställning, som förekommer hos släktet *Euphorbia* (se d. o.). H. H.

Catho'crinus Mill. (af grek. *kyʹathos*, bägare, och *kriʹnon*, lilja), *paleont.*, ett fossilt, från silurtiden permtiden lefvande släkte af hårstjärnornas, krinoideernas, klass. Dess blomstringstid inföll under öfversiluren. A. H.

Cyathophy'llum Goldf. (af grek. *kyʹathos*, bägare, och *fyʹllon*, blad), Bägarkorall, *paleont.*, i silur-, devon- och karbonsystemen förekommande till ordn. *Rugosa* hörande korallsläkte, som fått sitt namn af de ofta mer eller mindre bägarlika, enskilda eller sammansatta polyparierna. Fordom ingick en stor del af nämnda ordning i släktet *Cyathophyllum*, men detta har på senare tiden fått en inskränkt omfattning, hvilken dock ännu icke blifvit fullt stadgad. En mängd arter förekomma i Sveriges silurlager, i synnerhet på Gottland. G. L.

Cyaxāres, medisk konung. Se Kyaxares.

Cybĕle (lat.) l. Kybeʹle (grek. *Kybéin Kybḗbē*), *grek.* och *rom. myt.*, en ursprungligen Frygien inhemsk gudinna, tidigare benämnd t. ex. "den stora gudinnan" l. "gudamodern", representant för naturens alstrande lifskraft och fruktbarhet i allmänhet. Hon dyrkades med vilda orgier i Mindre Asien. Grekerna sammanställde henne som dom med Rhea (se d. o.). 204 f. Kr. fördes hennes sinnebild, en helig sten, och därmed hennes dyrkan från Pessinus i Mindre Asien till Rom. Till ära för *mater deum magna* (gudarnas stora moder) stiftades festen *Megalisia*. Jfr Attis.

Cybu'lski [tsy-], Wojciech (ty. Adalbert), polsk litteraturhistoriker, f. 1808, d. 1867. Hans viktigaste arbete är *Geschichte der polnischen didaktischen kunst in der ersten hälfte des laufenden jahrhunderts*, som trycktes i Posen 1870 efter hans hinterlämnade skrifna föreläsningar vid Berlins universitet, där han 1840 blifvit docent i slaviska litteraturen. År 1846 blef han professor i slavistik i Breslau. Bland hans öfriga skrifter märkas: *Slawische ortsnamen der provinz Potsdam und der allernächsten umgegend* (Berlin 1859) och *Obecny stan nauki o runach słowiańskich* (Den slaviska runlärans nuvarande ståndpunkt, Posen 1860). A—o

Cycadāceæ, *bot.* Se Cycadales.

Cycadāles, Cykadeer, Kottepalmer, *bot.*, växtklass af afd. *Gymnospermæ*. Cykadeerna äro palmliknande växter med enkel eller föga grenig stam samt stora, pardelade, i knoppen inrullade blad, som äro samlade i stammens spets. Blommorna äro terminala, dieciska, utan hylle och ej förenade till blomställningar. Hanblommorna äro kottelika med ståndarbladen med en mängd pollensäckar på undersidan; honblommorna äro ej alltid kottelika, utan fruktblad, som bära 1—4 fröämnen. Befruktningen utföres medelst fria, mycket stora spermatozoider. Fröet är stenfruktartadt, embryot eger två med hvarandra sammanvuxna hjärtblad. Cykadeerna bilda en mellanlänk mellan ormbunkarna och konifererna. Klassen innehåller endast en familj, *Cycadaceæ*, med 9 släkten och omkr. 90 arter, som förekomma uteslutande i tropiska och subtropiska länder, de flesta i Mexico, Central-Amerika och Australien. Af märkas af *Cycas revoluta* L. (se fig.), inhemsk i södra Japan

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Cycas circinalis L., inhemsk i Ostindien, beredes som äfven erhålles ur fröna af *Dioon edule* inhemsk i Mexico. *Cycas revoluta* är en allkant, i växthus odlad dekorationsväxt, hvars

Cycas revoluta.

vcket användas till begrafningskransar (s. k. d). Äfven andra arter, t. ex. *Ceratozamia*, odlas som prydnadsväxter. G. L—m.

deoidea Buckland, *paleobot.*, kollektivnamn ila stammar af cykadofyter (se Cycadites kadofyter).

deospe'rmum, *paleobot.* Se Cycadites.

dites Brongn., *paleobot.*, de fossila cykadoa, hvilka närmast öfverensstämma med bladen nu lefvande släktet *Cycas* och sålunda hafva enda nerv i hvarje småblad. De finnas med åtminstone redan inom triasformationen och nligen mest den grupp inom det nu lefvande som representeras af *Cycas revoluta*. har därjämte funnit fröbärande blad, *Cycadospadix*, hvilka till sin byggnad mycket öfverensstämma med motsvarande nos Cycas. Fossila frön af Cycadites, likcykadofyterna öfver hufvud, kallas *Cycanum*, deras stammar *Cycadeoidea*. Såväl Cysom Cycadospadix äro funna inom rätgen i Skåne. A. G. N.

dofilices, *paleobot.*, en af H. Potonié upprovisorisk klass, omfattande åtskilliga paleoväxtfossilier, mest stammar, hvilkas anatobyggnad ansluter sig till såväl ormbunkar som yter och barrträd och som därför synas inintermediär ställning mellan ormbunkar och permer. Så länge ej fortplantningsorganen da, kan man naturligtvis ej afgöra den verklningen af ifrågavarande fossilier, hvilka omånga sinsemellan ganska olika typer. Några itförda släkten hafva på senaste tiden betillhöra de äldsta fröväxterna (se Pteriales). A. G. N.

dophyta. Se Cykadofyter.

dospädix. *paleobot.* Se Cycadites.

e, *bot.* Se Cycadales.

men L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Primulaceæ*. fattar ett fåtal arter från mellersta Europas delhafsområdets bergstrakter. De äro små rter med en stor, mer eller mindre plattad knölstam, från hvilken utgå långskaftade, hjärtlika eller njurlika blad samt enblommiga stänglar. Blommorna äro röda eller hvita, lutande och hafva ett egendomligt utseende därigenom att kronans flikar äro stora och starkt tillbakaböjda, på samma gång dess pip är tämligen kort. Efter blomningen draga stänglarna vanligen ihop sig spiralformigt, så att frukterna komma att ligga på marken. — Flera arter odlas som prydnadsväxter. Den vanligast odlade ar-

ten är *C. latifolium* Sibth. et Sm. (*C. persicum*) från östra Medelhafsländerna, en omtyckt krukväxt, som blommar under större delen af hösten och vintern. På fritt land odlas, ehuru endast mera sällan, *C. europæum* L., alpviol, som finnes vild i fjälltrakter i södra och mellersta Europa. Den underjordiska stammen är giftig, men blir efter rostning ätbar. Ldt. (G. L—m. C. G. D.)

Cyclanthăceæ, en palmträden närstående liten växtfamilj, som tillhör de tropiska delarna af Amerika. Jfr Carludovica palmata.

Cyclanthe'ra, *bot.* Se Cucurbitaceæ.

Cyclitis (lat.), *oftalm.* Se Cyklit.

Cyclognăthus Linrs., kambriskt trilobitsläkte, synonymt med Acerocare (se d. o.). A. Hng.

Cyclo'pia, *bot.* Se Te.

Cy'clops, *zool.* Se Loppkräftor.

Cyclopte'ridæ, *zool.* Se Sugfiskar.

Cyclo'pterus, *zool.* Se Sugfiskar.

Cyclospo'reæ, *bot.* Se Fucaceæ.

Cyclo'stoma, *zool.* Se Rundmunsnäcka.

Cyclo'stomi, *zool.* Se Rundmunnar.

Cydamus, latinskt namn på staden Ghadames i Tripolis. Se Ghadames.

Cydi'ppe. 1. *Grek. myt.* Se Kydippe. — 2. *Zool.* Se Cœlenterata, sp. 490.

Cy'dnus. Se Kydnos.

Cydōnia Tourn., *bot. farm.*, växtsläkte af fam. *Rosaceæ*, afd. *Pomoideæ*. *C. vulgaris* Pers., kvitten, en redan i forntiden bruklig medicinalväxt, anses härstamma från orienten, men har sedan lång tid varit liksom inhemsk i Medelhafstrakterna samt odlas i mellersta Europa och kan äfven odlas i Sverige (ehuru frukterna utvecklas mindre väl där). Allmänt odlas växten i trädskolorna, där unga kvittenbuskar användas som grundstammar för uppdragning af dvärgpäronträd (se Dvärgträd). Kvittenträdet är alltid lågväxt, ibland buskformigt; grenarna äro

utspärrade, bladen äggrunda, helbräddade, undertill filtludna. Blommorna äro rödhvita och sitta ensamma i grenspetsarna. Frukten är än päronlik, än äpplelik, som mogen mycket välluktande, gröngul, köttig, med fem rum, af hvilka hvart och ett innesluter 8—14 med hvarandra sammanhängande frön. Dessa utgöra drogen *semina cydoniæ*, kvittenkärnor, och tillföras oss från södra och mellersta Europa. Fröna i god drog sammanhållas, genom sin rika halt af växtslem i skalets yttersta lager, till tresidiga klumpar, som hafva två platta, i vinkel sammanstötande ytor och en kullrig ryggsida, å hvilken gränserna mellan fröna bilda en teckning, som påminner om ryggen af en gråsugga. Äpple- och päronkärnor äro däremot alltid fria från hvarandra. Lagda i vatten, omgifvas kvittenkärnorna snart af ett tjockt slemlager. Detta slem (svenska farmakopéns *mucilago cydoniæ*) användes, liksom altérotens slem, i mixturer för att mildra andra läkemedel. Kvittenslem har äfven teknisk användning och begagnas att stryka i håret för att få det att ligga slätt.

Kvittenfrukten inkokas med socker till en mycket aromatisk marmelad eller till ett särskildt i Syd-Europa mycket omtyckt gelé. *C. japonica* Pers. (*Pyrus japonica*) är en utmärkt vacker prydnadsbuske med djupt skarlakansröda, ljusröda eller hvita blommor. O. T. S. (G. L—m. C. G. D.)

Cygnæus, finsk släkt, härstammande från Johannes Martini, hvilken dog 1721 som kyrkoherde i Kristina. Hans barn togo namnet C., en latinisering af moderns, Birgitta Svahns, namn (lat. *cygnus*, svan). Ende sonen, Zakarias C., d. 1774, kyrkoherde i Mäntyharju, var morfader till krigaren J. Z. Duncker och fader till biskopen i Borgå Zakarias C. d. ä., f. 1733, d. 1809, hvilken i sin ordning blef fader till Zakarias C. d. y., f. 1763, d. 1830, biskop, först i Borgå och därefter öfver de evangelisk-lutherska församlingarna i Ryssland, i hvilken egenskap han utvecklade en nitisk verksamhet som organisatör. En son till den sistnämnde var Fredrik C. (se nedan 1).

1. Fredrik C., skald, konstdomare, f. 1 april 1807 i Tavastehus, där hans fader då var kyrkoherde. Han blef student i Åbo 1823 samt filos. kandidat och magister i Hälsingfors 1832, tjänstgjorde därefter några år såsom lärare vid finska kadettkåren i Fredrikshamn och sedermera vid skolor i Hälsingfors. På grund af en 1839 utgifven och offentligen försvarad afhandling, *Commentationis de Hannibale pars prior*, blef han s. å. docent i historia. 1843 anträdde han en utrikes resa, från hvilken han återvände först 1847. Frukter af denna resa voro diktsamlingen *Ljus och skugga* (2 häften, 1845—46) och en urkundsamling, *Bidrag till de nordeuropeiska folkslagens historia, hemtade ur sydeuropeiska källor* (1848). 1854 utnämndes C. till innehafvare af den då nyinrättade professuren i estetik och modern litteratur, för hvilken tjänst han specimenerat med afhandlingen *Konung Erik XIV såsom dramatisk karaktär uppfattad* (1853). 1867 erhöll han afsked såsom emeritus.

C:s *Skaldestycken* utgåfvos samlade 1851—70 (3 delar). Andra och tredje delarna af denna samling innehålla de stora dramerna *Claes Flemings* (1851) och *Hertig Johans ungdomsdrömmar* (1853). Dikter förekomma äfven i de flesta af de många "ströskrifter" C. utgaf, såsom *Jääkynttilät* (1845), *Höstispiggarne* (1841), *Afhandlingar i populära ämnen* (2 häften, 1852—53), *Små häften rörande litteratur och konst* (1867—68) samt *Drag ur våra kulturförhållanden och tänkesätt nuförtiden* (1874). Öfrigt innehålla dessa skrifter uppsatser i historiska och estetiska ämnen, tal m. m. Nämnas böra jämte de biografiska skildringarna *Johan Jacob Nervander* (1848), *Joachim Zachris Duncker och hans omgifning* (1858) samt *Teckningar ur Frans Michael Franzéns lefnad* (1872). Äfven Runebergs skaldegärd gjorde C. till föremål för granskning och tolkning i skrifterna *Om Fänrik Ståls sägner* (1861) och *Johan Ludvig Runeberg* (1873, hufvudsakligen omtryck ur "Jääkynttilät"). Kännetecknande för alla dessa skrifter äro: det glänsande bildspråket, som genom sin djärfhet oftast öfverraskar och lockar för läsaren, men stundom äfven genom sin färgprakt förvirrande, samt en stark hänförelse för fosterlandets ideala makter och en glödande fosterlandskärlek. Tillika var C. en bland Finlands utmärktaste talare; det tal, som han höll för fosterlandet vid Floratiden 1848 på en äng nära Hälsingfors, fick en varaktig fosterländsk betydelse. För den bildande konstens uppkomst i Finland verkade han kraftigt såsom ledande (från 1848) inom finska konstföreningen, hvars ordförande han var 1863—78. Genom den personliga beröringen utöfvade C. stor inverkan på sin samtida, särskildt bland den akademiska ungdomen. Den fosterländska konsten, den dramatiska och musikaliska såväl som den bildande, hade i honom sin varm och trogen förkämpe. C. dog i Hälsingfors 7 febr. 1881. Sina konstskatter och sin vitterhet Brunnsparken testamenterade C. till Finlands folk. Hans *Samlade arbeten* utgåfvos 1881—92 i 11 band af E. Nervander. Sista delen innehåller en af de författare skrifven biografi, "Minne af C." Jfr likaledes minnestal af S. G. Elmgren (i Acta soc. sc. fenn., 1883) och af Z. Topelius (s. å.).

2. Uno C., den föregående kusin, det finska skoleväsendets grundläggare, f. 12 okt. 1810 i Tavastehus, blef student i Åbo 1827, filos. magister i Hälsingfors 1836 och prästvigd 1837. År 1839 utnämndes han till pastor vid evangeliska församlingen i dåv. ryska området af nordvästra Amerika, med station på ön Sitka. Där gjorde han betydande naturalhistoriska samlingar, hvilka han sedan skänkte till det finska universitetet. Från 1846 var han anställd som pastor och lärare i svenska och finska församlingarna i Petersburg. 1858 utsågs han

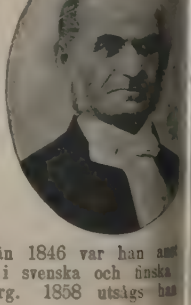

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

senaten att på statens bekostnad taga kän- om folkbildningen i utlandet och besökte för damål Sverige, Danmark, Preussen, Sachsen, nberg, Baden, Österrike, Schweiz och Holland, r han afgaf ett utförligt *Förslag* rörande folk- sendet i Finland (tr. 1861). Detta förslag för- en liflig polemik, men blef i hufvudsak lagdt nd vid organisationen af Finlands folkskole- . 1861 utnämndes C. till inspektor för folk- i Finland, och 1863—69 var han direktor för honom organiserade folkskollärar- och lära- ninariet i Jyväskylä, i Vasa län. 1871 och rganiserade han lärarinne- och lärarsemina- Ekenäs och Nykarleby. Sedan 1870 var C. i den s. å. inrättade skolöfverstyrelsen. 1877 filosofie hedersdoktor vid Uppsala universi- elfest.

pedagogiska system ansluter sig närmast till zzis, Fröbels och Diesterwegs principer. Som undervisningsväsendet bibehåller han den sedliga undervisningen i hemmet. Om man nna från grunden förbättra ungdomens fysiska raliska uppfostran, måste man, enligt hans lägga särskild vikt på kvinnobildningen. g, sång och gymnastik likställas af honom öfriga läroämnena, och handarbetet ingår i ka folkskolans program som ett viktigt formellt gsmedel, hvilket, utan att yrkesskicklighet åsyftas, dock skall bibringa eleven allmän duglighet. Genom dessa egendomligheter, genomdrifvande väsentligen bör tillskrifvas rgi, har den finska folkskolan tillvunnit sig loford. C. dog i Hälsingfors 2 jan.

E. G. P.

Gustaf Alexander C., den förstnämn- rson, skriftställare, f. 24 dec. 1851 i Häl- . Student 1868 och filos. magister 1873, n lektor i latin vid svenska klassiska lyceet 1877. Hufvudredaktör för Åbo tidning sedan nar C. ifrigt och inflytelserikt deltagit i det ala lifvet och särskildt förfäktat de kultu- tressena. Förutom en mängd litteratur- och itiker har han offentliggjort flera kulturhisto- rbeten, bl. a. *Åbo teater 1839—89* och *ter 1889—93* (1894), *Åbo frivilliga brand- 38—88*, *Finska hushållningssällskapet 1797* (1897), *Lärare och elever vid Åbo gym- 1830—1872* (s. å.). Såsom förste ord- i Åbo konstförening samt ledamot i be- n för Åbo stads historiska museum och i én för restaurering af Åbo domkyrkas min- en har C. arbetat i samma riktning. T. C.

Cygnus. 1. *Zool.* Se Svansläktet. — *Astron.* Svanen, stjärnbild på norra stjärn- n, i vintergatan, ö. om den närbelägna Lyran om Aquila. Den kännetecknas af fem stjär- m bilda ett kors.

Cykadéer, *bot.* Se Cycadales.

Cykadofyter (*Cycadophyta*), *bot.* och *paleobot.*, A. G. Nathorst föreslagen benämning på den lass af gymnospermer, som omfattar dels de a cykadeerna (*Cycadales*), dels andra med eslägtade, nu utdöda växter. Man antog till n, att de i äldre, i synnerhet mesozoiska af- r befintliga blad, som mer eller mindre erinra ida cykadeer, äfven i fråga om blommorna elverensstämma med dessa och att det på sin höjd kunde vara fråga om afvikande släkten. Sedan man emellertid i *Bennettites* lärt känna en med hänsyn till blommorna betydligt afvikande typ, blef man nödsakad att föra densamma till en särskild klass (*Bennettitales*, se d. o.) vid sidan af de egentliga cykadeerna (*Cycadales*, se d. o.). Såsom Nathorst påvisat (i "Beiträge z. kenntnis einiger mesozoischen cycadophyten"), finnes det emellertid i de mesozoiska aflagringarna äfven typer, som hvarken kunna bringas till *Cycadales* eller *Bennettitales*, utan i stället måste antagas tillhöra andra, med dessa likvärdiga, ehuru ännu otillräckligt kända klasser. Alla dessa sammanfattas af honom till den nya klassen *Cycadophyta*, under hvilken följaktligen *Cycadales* och *Bennettitales* samt öfriga med dem likvärdiga klasser ingå såsom underklasser eller serier. I praktiskt hänseende medför anordningen den fördelen, att man har en gemensam benämning för alla de blad eller andra lämningar, hvilkas samhörighet med den ena eller andra serien icke f. n. kan afgöras. Det är nämligen endast ett fåtal af de fossila cykadofyternas blad, som hittills kunnat föras till någon bestämd serie. Med undantag af det redan tidigt uppträdande släktet *Cycadites* (se d. o.) samt en från tertiärlagren på Eubea af Saporta beskrifven *Encephalartos*, känner man icke några fossila blad, som med säkerhet kunna föras till underklassen *Cycadales*, och i fråga om de blad, som höra till *Bennettitales*, vet man blott att *Anomozamites* säkert hör dit och att detsamma antagligen gäller äfven om *Zamites* och *Ptilophyllum*. De blad, som på grund af en viss likhet med bladen af det nutida släktet *Dioon* kallats *Dioonites*, torde i verkligheten icke hafva hört till de egentliga cykadeerna (*Cycadales*), och detsamma synes möjligen äfven gälla för de om vissa *Zamia*-arter något erinrande bladen af släktet *Podozamites*. Men i fråga om de underklasser, till hvilka släktena *Pterophyllum*, *Nilssonia*, *Ptilozamites*, *Otozamites*, *Dictyozamites* m. fl. äro att hänföra, därom sväfvar man ännu i fullständig oviss het, så länge deras fröredningsorgan icke äro funna. De få hanblommor (*Androstrobus*) och honblommor (*Zamiostrobus*) af cykadofyter, som i fossilt tillstånd förutom blommorna af *Williamsonia* och *Bennettites* hittills äro kända, kunna emellertid i det stora hela sägas tala för, att äfven verkliga cykadeer (*Cycadales*) under den mesozoiska tiden voro för handen. Cykadofyternas fossila stammar, hvilkas yta visar ärren efter de affallna bladen eller de ännu kvarsittande bladbaserna, kunna sammanfattas under det gemensamma provisoriska släktnamnet *Cycadeoidea* Buckland. Cykadofytstammarna äro än rundade eller knöllika (såsom oftast är fallet med stammarna af *Bennettites*), än cylindriska, och de äro till största mängd kända från gränslagren mellan juran och kritan i England och Amerika. Af de cylindriska stammarna må nämnas *C. gigantea* Seward från ön Portland, ett vid pass 1,2 meter högt och 1 meter i omkrets mätande stamfragment. Man har urskilt flera olika typer af de fossila, knöllformade eller cylindriska cykadofytstammarna och betecknat dem med olika namn. I de fall, då den inre byggnaden varit bibehållen, har densamma visat sig ganska öfverensstämmande med nutida cykadeers. Andra, från de nu nämnda afvikande typer hade smala, upprepadt förgrenade stammar, såsom fallet äfven var med *Williamsonia angustifolia* (se Bennettitales, *sp.*

1367); sådana torde i allmänhet hafva uppburit små blad.

Den betydelse cykadofyterna hafva inom nutidens vegetation är vida underordnad den, som de hade under forna geologiska perioder. De funnos redan, ehuru sparsamt, mot slutet af stenkolsperioden och under den permiska perioden, antagligen såsom direkta afkomlingar af pteridospermer, och deras antal tilltog i hög grad under trias- och jura-perioderna, under hvilken senare de, efter hvad det tyckes, nådde höjdpunkten af sin utveckling. De bildade då, jämte barrträd och kärlkryptogamer, jordens förnämligaste landvegetation. Ännu vid början af kritperioden var deras antal ganska stort; men sedan de angiosperma dikotyledonerna uppträdt, blef deras roll alltmera underordnad. Cykadofyterna, som nu äro inskränkta nästan endast till jordens tropiska och subtropiska länder, hade under nämnda geologiska perioder en mycket vidsträcktare utbredning, hvilket väl till största delen berodde på det varma klimat, som då var rådande på jordytan. Man har funnit lämningar af dem såväl på Grönland och Spetsbergen som inom det antarktiska området. Äfven i Sverige voro de allmänna vid tiden för bildandet af Skånes kolförande formation och Hörs sandsten, och f. n. torde bortåt ett 50-tal olika slags cykadofytblad därifrån vara kända. Äfven stammar och blomdelar äro där funna. A. G. N.

Cykel (af grek. *ky'klos*), cirkel, krets, omkrets, tidrymd; sago- eller diktkrets (diktcykel), en sammanhängande följd af historiska dikter med en gemensam medelpunkt (jfr Kykliska skalder); detsamma som velociped (se d. o.). — I *tidräkningen* nyttjas ordet cykel om en serie af år, efter hvars slut vissa kronologiska förhållanden åter inträda i samma lägen som förut: årens söndagsbokstäfver få samma ordningsföljd, nymånarna infalla på samma datum o. s. v. De i kronologien förekommande cyklerna äro hufvudsakligen tre: solcykeln l. solcirkeln (i julianska kalendern 28, i den gregorianska egentligen 25,200 år), efter hvars förlopp veckodagarna åter inträffa på samma månadsdagar; måncykeln (19 år), efter hvars slut månens faser återkomma på samma månadsdagar; och indiktionscykeln (15 år); till hvilka kan läggas stora påskcykeln (532 år), en sammanslagning af sol- och måncyklerna. Genom föreningen af dessa tre cykler bildas julianska perioden (7,980 år). Cyklerna anordnades egentligen för att man lättare skulle kunna bestämma de kyrkliga högtidsdagarna. Genom deras användning erhåller man likväl endast tillnärmelsevis tidpunkten för de astronomiska företeelserna, t. ex. nymånarna. Jfr Computus ecclesiasticus och Period. G. E.•

Cykläderna (Kykläderna, grek. *Kykla'des*, af *ky'klos*, cirkel), en grupp öar i Egeiska hafvet, utanför Greklands östra kust, s. ö. om Eubea, så kallade af de gamle grekerna på grund af sitt kretsformiga läge omkring den heliga ön Delos, i motsats till Sporaderna, de "spridda" öarna. De ligga på en underhafsplatå, som icke sjunker under 500 m. och som i n. v. sluter sig till Attika och Eubea. Mot s. och ö. sjunker den brant ned i det djupa bäcken, som skiljer öarna från Kreta och Peloponnesos. De bilda kvarlefvor af ett väst-östligt berg, som ännu i mellersta tertiärtiden förband Grekland med Mindre Asien, och de bestå nästan uteslutande af kristnisk skiffer och marmor. Deras riktning bestäm af de från n. v. till s. ö. gående förkastningslinje Till Grekland räknas 211 öar, hvarjämte nä (Astypalaia, Syrina, Kerpe l. Karpathos) höra Turkiet. De äro alla bergiga, vattenfattiga och i Endast få, såsom Naxos, tillåta en större odling. folkningen lefver därför hufvudsakligen af fiske sjöfart. I forntiden voro öarna ryktbara för sin fr barhet och sitt behagliga klimat; men numera sa de all trädvegetation. De viktigaste produkterna vin, olja, bomull, silke, sydfrukter och honung. B deln är liflig; många goda hamnar finnas. största och tillika den högsta är Naxos (Ozia, 1,(m.). De grekiska Cykladerna bilda ett län (nomar som har en areal af 2,695 kvkm. med 134,747 (1896), 50 på 1 kvkm. Efter deras läge delar dem i en östlig och en västlig grupp, en mellangr och en västlig sidogrupp. De förnämsta bland östra, hvilka betraktas som insulära fortsättni af Eubeas berg, äro (med det officiella skrifsätt Andros, Tenos, Mykonos, Mikra-Delos, Meg Delos, Naxos och Amorgos; bland de väst fortsättningen af Attikas berg: Keos, Kythr Seriphos, Siphnos, Sikinos och Thera. Till n lersta raden höra: Gyaros, Syros, Paros, tiparos, Ios och Anaphe; till västra sid gruppen: Melos, Antimelos, Kimolos, Poly och Pholegandros. Hufvudplats och medelpu för samfärdseln var i forntiden Mikra-Delos; nu Hermupolis, på Syros, nomarkiens hufv stad. J. F

Cyklamin, *farm.*, giftigt ämne i *Cyclamen- Primula*-arter, tillhörande saponinsubstansernas gr (se Cyclamen och Saponin).

Cykliska föreningar (af grek. *ky'klos*, rin *kem.*, kallas inom den organiska kemien sådana föreningar, som innehålla slutna ringformiga kedj vare sig af endast kolatomer eller kolatomer s kväfve-, syre- eller svafvelatomer. Föreningar m kedjor af endast kolatomer kallas homocykliska (af grek. *homo's*, samma), af kol- jämte an atomer heterocykliska (af grek. *he'ter* annan). Om de ringformiga kedjorna äro fullt m tade, kallas föreningarna alicykliska. P. T.

Cyklisk blomma, *bot.*, blomma, som består af antal (ofta liktaliga) kransar (grek. *ky'klos*). I dikotyledonerna finnas vanligen 5 sådana kransar foderblad, 1 kronblad, 2 ståndare, 1 fruktbla hvarför efter denna typ byggda blommor kal pentacykliska (af grek. *pe'nte*, fem). G.

Cykli'st (af grek. *ky'klos*, hjul), idkare af hj sport. Se Velociped.

Cyklit (lat. *cyclitis*), *oftalm.*, inflammation ciliarkroppen (strålkroppen). Se Ögonsjuk mar.

Cyklografi (af grek. *ky'klos*, cirkel, och *gra'fe* skrifva), *geom.*, en geometrisk projektionsmetod, hvilken en punkt *P* framställes genom dess vinkräta projektion *p* på bildplanet jämte en cirkel, hv medelpunkt är *p* och hvars radie är afståndet *l* Metoden framställdes först af den tyske geome kern W. Fiedler uti hans "Cyklographie oder C struction der aufgaben über kreise und kugel (1882). P. E

Cykloid (af grek. *ky'klos*, cirkel, och *ei'dos*

Hjul-linje, *geom.*, den kroklinje (*AEB*), punkt (*P*) på en cirkels (*C*) periferi beskrif- r denna cirkel rullar utan glidning på en rät *AB*). Spikarna i ringen på ett rullande hjul a dylika bågar. Den tid en kropp, som faller

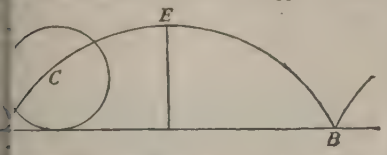

denna linje, behöfver för att uppnå den lägsta n är alltid densamma, från hvilken punkt på den ifrågavarande kroppen än må hafva börjat relse. Cykloiden kallas därför också **isod**. Flera utmärkta matematiker, först Galilei, sysselsatt sig med denna i geometriskt och meafseende märkliga kurva. Jfr **Epicykel**, **ypocykloid**. A. M—y.*

et cykloid begagnas äfven som adjektiv, i lsen "med afrundad" (näml. kant), "slät-". Jfr **Bergfiskar**, sp. 1457.

kloidpendel, *mek.* Om en enkel pendel är så ad, att den svänger utefter bågen till en cyicke, såsom eljest är förhållandet, utefter en äge), så är svängningstiden alldeles oberoende ens storlek. Pendeln är då isokronisk och bes cykloidpendel. Någon praktisk betydelse enna pendel icke. G. R. D.*

klométer (af grek. *ky'klos*, cirkel, och *me'tron*, Se **Perambulator**. — **Cyklometrika funktioner**, *mat.* Se **Trigonometrika funktioner**.

klōn (af grek. *ky'klos*, krets, omlopp), *meteor.*, Piddington införd benämning på de i Indiska n förekommande hvirfvelstormarna. Namnet des numera om alla stormar, hos hvilka den nde rörelsen kunnat konstateras. I cyklonen ltid lufttrycket lägre än i omgifningen och i det s. k. centrum, hvarest vindstilla

Rundt omkring centrum däremot hvirften med ytterlig våldsamhet, och detta i en d riktning, nämligen motsols eller i motsatt ot en urvisare (S—Ö—N—V) på norra och ls eller i samma led som en urvisare (S—V— på södra halfklotet. Hvirfvelstormarna hafva lika namn, allteftersom de oceaner, i hvilka de mma: **tyfoner** i de kinesiska farvattnen, **ikaner** (orkaner) i de västindiska o. s. v. e undersökningar hafva visat, att alla baroska minima i meteorologiskt afseende äro att ta som cykloner, ehuru vinden hos de vid våra ler uppträdande barometriska minima ej uppamma styrka som i de egentliga cyklonerna. tt antyda denna likhet användes numera beingen cyklon i betydelsen af **barometerimum**. Se vidare **Väderlek**. R. R.*

klōp (lat. *cy'clops*, af grek. *ky'klops*, "rund-, af *ky'klos*, krets, cirkel, och *öps*, öga), *grek.* Man tänkte sig cykloperna såsom jättelika ger med ett enda cirkelrundt öga midt i pannan. Hesiodos höra de till titanernas släkt, söner af s och Gaia. De inspärras af Uranos och sedan onos i Tartaros, men frigifvas af Zeus och tillåt honom åskan och blixten, hvarigenom han blir oöfvervinnelig i striden mot titanerna. Hos Homeros äro de ett jättelikt och rått herdefolk, boende på någon ö i Medelhafvet, hvilken man sedermera identifierade med Sicilien. Under den senare forntiden tänkte man sig cykloperna hufvudsakligen såsom jättelika smeder i Hefaistos' tjänst, hvilka hade sin verkstad i djupet af eldsprutande berg, företrädesvis Etna. Vid afbildandet af dessa sistnämnda cykloper har den grekiska konsten ofta frångått det äldre föreställningssättet och återgifvit dem med normal ansiktsbildning. Äfven finnas bilder af cykloper med tre ögon. A. M. A.

Cyklōpiska murar l. **Pelasgiska murar** kallas de kvarlefvor af stadsmurar och konungaborgar i Grekland, Mindre Asien och Italien, hvilka äro

Cyklopisk mur från Tiryns.

urgamla alster af grekisk (pelasgisk) byggnadskonst och härstamma från tiden före 1000 f. Kr. Dessa jättemurar äro, utan hjälp af något bindemedel, hopfogade antingen af väldiga, råa, månghörniga stenblock (hvarför de äfven benämnas **polygonmurar**) eller af regelmässigt huggna, jämnhöga kvaderstenar.

Cyklōp-öarna (it. *Scogli de' ciclopi* l. *Faraglioni*), sju basaltklippor s. om staden Aci reale, på Siciliens östkust. Enligt sagan slungades de af den blinde Polyfemos mot Odysseus. Den vackraste är omkr. 70 m. hög och 700 m. i omkrets, sammansatt af basaltpelare omväxlande med vackra kristaller och betäckt af ett kalklager, som innesluter en mängd fossila snäckor.

Cyklorāma (af grek. *ky'klos*, cirkel, och *horān*, se, skåda), ett slags rundmålning. Se **Panorama**.

Cyli'nder (af grek. *kyli'ndēin*, rulla), vals, vält. **1.** *Geom.* En kropp, som är begränsad af tvenne planparallella, kongruenta, krokliniga figurer, bottenytorna, och en dem förenande buktig, s. k. **cylindrisk**, yta, mantelytan, hvilken uppkommer genom en rät linjes rörelse parallellt med sig själf utefter nämnda figurers periferier. Den räta linje, som sammanbinder bottenytornas medelpunkter, kallas axel och den, som drages vinkelrätt från den ena ytan till den andra, höjd. Allteftersom axeln står lodrätt eller snedt mot bottenytorna, kallas cylindern *rak* eller *sned*. I förra fallet sammanfaller höjden med axeln. Om bottenytorna äro ellipser eller cirklar, kallas den *elliptisk* resp. *cirkulär*. En rak cirkulär cylinder kan äfven tänkas uppkomma därigenom att en rektangel vrides omkring en af sina sidor. En cylinders volym erhålles därigenom att

bottenytan multipliceras med höjden. — Massiva och ihåliga cylindrar hafva en mångfaldig användning i tekniken, såsom vid valsverk och snällpressar för att utöfva tryck, vid ångmaskiner för att uppsamla ångan och åstadkomma pistongens upp- och nedgående rörelse o. s. v. A. M—y.*

2. *Maskint.* Den i en ångmaskin befintliga, i tvärsnitt cirkulära kammare (*a*), i hvilken ångan förrättar sitt arbete till maskinens drifvande. Cylinderns ändar äro försedda med utstående kanter eller

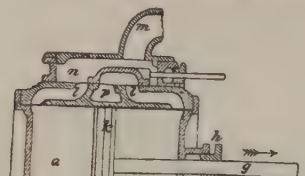

flänsar (*b*), vid hvilka locken eller bottnarna (*c* och *d*) äro fästa medelst skrufbultar och muttrar. Inuti cylindern finnes den cirkulära kolfven, kannan eller pistongen (*f*), hvilken där föres fram och åter genom ångans omväxlande öfvertryck på dess ena eller andra sida. Åt de utom cylindern befintliga rörliga maskindelarna meddelas kolfvens rörelse medelst kolfstången (*g*), hvars inre ända är fäst i kolfven, och därefter utgår stången genom cylinderns ena lock. Där kolfstången genomgår locket, omgifves den af en packningsdosa (*h*), hvarigenom ångspillning omkring stången förhindras. För att kolfvens kant skall kunna sluta sig tillräckligt tätt intill cylinderns inre yta, så att ångan ej må strömma förbi densamma från den ena till den andra ändan af cylindern, är kolfven omgifven af tätningsringar (*k*) af järn eller stål, hvilka till följd af sin fjäderkraft pressas ut mot cylinderytan. På sidan om cylindern ligga de *S*-formiga ångkanalerna (*l*), genom hvilka ångan ledes till och från cylindern. Då ångan genom ångröret (*m*) kommer från ångpannan, passerar den först slidskåpet (*n*), som är beläget strax invid ångkanalerna, och medelst den i slidskåpet befintliga mussel- eller *C*-sliden regleras vidare ångans insläppning till den ena eller den andra ändan af cylindern. När sliden är ställd såsom figuren utvisar, inströmmar ångan i cylinderns vänstra del och trycker kolfven åt höger i den riktning, som pilen vid stången angifver, under det att afloppsångan afgår från cylinderns högra del, passerar urholkningen i sliden och utströmmar genom den mellan sliden och cylindern befintliga kanalen (*p*) ut i det fria. Jfr Slid. J. G. B. (O. E. W.)

Cylinderbläster, *bergsmek.*, en förr använd, egentlig benämning på cylindrisk blåsmaskin. Se Blåsmaskin.

Cylinderborrmaskin. Se Borrmaskiner.

Cylinderepitél, *histol.*, en väfnad, sammansatt af celler, hvilka ega cylindrisk form och oftast stå anordnade i ett lager bredvid hvarandra, med längdaxlarna parallella. En sådan väfnad beklädер hos människan och de högre djuren större delen af tarmväggens, mot tarmkanalen vettande, fria y
åtskilliga körtlars gångar m. m. Den förekom
vidsträckt äfven hos lägre djurklasser. G.

Cylindergång, *mek.*, en mekanism, som anvä
i fickur för att utjämna rörelsen. Se Ur.

Cylinderindu'ktor, *elektrot.*, en af Werner
Siemens konstruerad magnetelektrisk maskin,
i stor utsträckning användes för alstrande

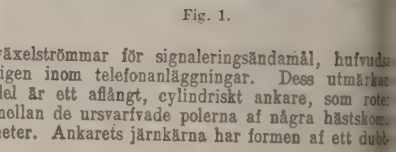

Fig. 1.

växelströmmar för signaleringsändamål, hufvudsakligen inom telefonanläggningar. Dess utmärkande del är ett aflångt, cylindriskt ankare, som rote
mellan de ursvarfvade polerna af några hästkom
neter. Ankarets järnkärna har formen af ett dubb

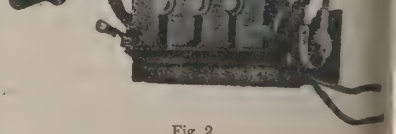

Fig. 2.

T i tvärsektion. Den cylindriska formen utfylles en lindning af fin koppartråd (se fig. 1). Vid ankarets rotation i det magnetiska fältet alstras växelström, som uttages genom kontaktfjädrar. Fig. visar en dylik maskin med handvred, sådan de användes i telefonapparater. A. E—t

Cylinderkondensatiön, den ångspillning i
ångmaskins cylinder, som uppstår därigenom, a
cylinderns inre väggar, vid ångans arbete in
desamma, ömsom komma i beröring med friskång
af högre och afloppsångan af lägre temperatu
hvarvid den inströmmande friskångan vid kolfve
framåt-slag till en del kondenseras mot cylinde
väggarna, hvilka ögonblicket förut vid kolfve
tillbakagångs-slag afkylts af afloppsångan. Fö
lusterna genom cylinderkondensationen pläga upp
till 20—60 proc. af maskinens totala ångförbru
ning vid drift med mättad ånga. Storleken
närmast beroende af antalet cylindrar hos mask
nen (kompound-, trippel-maskiner), de afkylan
ytornas storlek, kolfhastigheten m. m. Vid a
vändandet af öfverhettad ånga försvinna kondens
tionsförlusterna till största delen, beroende på a
sådan ånga vid afkylning ej genast kondenserar sig
samt att värmeledningsförmågan hos densamma
mindre än mättad ångas. E. R—

Cylinderlupp (-loupe), *fys.*, ett enkelt mikroskop, bestående af ett i ett mässingsrör infattadt cylindriskt glasstycke, hvars ändar äro slipade till kon
vexa ytor. Jfr Lupp. R. R.

Cylinderpress. Se Tryckpress.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

…dersåg. Se Sågning.
…derur, fickur med cylindergång. Se Ur.
…dervalk. Se Appretera.
…drisk projektion. Se Kartprojektion.
…drisk spegel, *fys.*, en spegel af metall eller …t glas och med cylindrisk form. Bilderna af …föremål blifva i denna spegel vanställda, ofta …löjligt förefallande och vid stark krökning af …rytan till oigenkännlighet förande sätt. Om …andra sidan i en dylik spegel betraktar

…optrisk anamorfos (se Anamorfos), ritad …ssa regler, visar sig i spegeln en rätt tecknad … det föremål anamorfosen är ämnad att före… Närstående figur visar en anamorfos, ritad på …va (*AB*), och den bild däraf, som uppkommer …ylindrisk spegel (*c*), hvilken står på skif…
R. R.*

…öne, latinska namnet på berget Kyllene i Ar…

…nius. Se Kyllenios.
…a (lat., egentl. kålblad, af grek. *kŷma*, växt… *bot.*, knippe. Jfr Blomställning.
…aise [simäs], fr. Se Cimaise.
…bål (lat. *cymbălum*), *mus.* 1. Antikt slag…ent, bestående af två ihåliga halfklot af me…

… fig.). — 2. Bäcken (se d. o.). — 3. …äde (se d. o.). — 4. Litet klockspel. — …. *Cimbel*) Liten skarp flöjtstämma i orgelns …
A. L.
…balblomster, *bot.* Se Nolana.
…beline [si'mbelin] l. Cunobelinus, brit…ung, d. omkr. 43 e. Kr., förmodligen sonson …nsons son till den konung Cassivellaunus, som … med Cæsar, residerade i Colchester (*Camalo…* och tyckes ha förenat många stammar under …lde. Hans namn förekommer på en mängd …hvilka förträffligt efterlikna de romerska. På …agar kom han i strid med sin son Adminius, … sökte hjälp hos kejsar Caligula och blef or… till Aulus Plautius' eröfringståg till Britannien 43 e. Kr. Strax före den romerska invasionen afled C., lämnande sin tron åt de två söner, som blifvit honom trogna. Shakspere har efter Holinsheds sagorika utsmyckning af C:s historia behandlat den i sitt skådespel "Cymbeline", där hufvudintresset emellertid fästes vid C:s dotter Imogene.
V. S—g.

Cymbel-stern (ty.), *mus.*, roterande klockspel, anbragt i form af en stjärna i fronten på äldre orglar.
A. L.

Cymofān Haüy (af grek. *kŷma*, bölja, och *fāi'nein*, visa; med anledning af mineralets egendomliga våglika skiftningar) l. Krysoberyll Werner, *miner.*, ett af lerjord och berylljord (BeO . Al_2O_3) sammansatt, grönaktigt, genomskinligt till halfgenomskinligt, oftast kristalliseradt mineral, hvars vackrare artförändringar slipas såsom ädelstenar och äro af högt värde, emellan spinellens och smaragdens. Cymofanet förekommer i granit, gnejs och glimmerskiffer, eller ock ligger det löst i flodsand. Fyndorter äro Borneo, Ceylon, Brasilien, Ural m. fl. Åtskilliga slipade varieteter visa en egendomlig grön och blå eller hvit skiftning. — Den i Ural förekommande alexandriten är en varietet af cymofan och företer, i genomfallande ljus, en vackert röd färg. Se vidare Ädelstenar.
P. T. C.*

Cymöl (af lat. *cumĭnum*, kummin), *kem.*, ett kolväte, isopropyl-p-metylbensol, $C_3H_7 . C_6H_4 . CH_3$, som finnes i romersk kumminolja blandadt med en aldehyd, kuminol. Det bildas, om man upphettar kamfer med fosforpentoxid eller beröfvar terpentinolja, $C_{10}H_{16}$, två atomer väte, hvilket kan ske t. ex. genom inverkan af jod. Cymol är en färglös, vid 176° C. kokande olja, intressant genom det nära samband, hvari den står till de i växtriket allmänt förekommande terpenerna.
P. T. C.*

Cymŏthoa, *zool.* Se Fiskmärlesläktet.
Cymös, *bot.*, knippelik. Se Blomställning.
Cynailūrus, *zool.* Se Gepardsläktet.
Cyna'nchum, *bot.*, tulkörten. Se Asclepiadaceæ och Cronartium.

Cy'nara L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Compositæ*. Det innefattar några få, hufvudsakligen från Medelhafsländerna härstammande arter, hvilka äro tistelartade örter, som hafva med tornar försedda blad och stora blomkorgar. Dit hör *C. Scolymus* L., kronärtskockan, hvars outslagna korgar ("kronärtskockor") ätas som grönsaker. Blommornas fäste äfvensom holkfjällen är nämligen köttigt och närande. Den odlas tämligen allmänt i Sverige. Som grönsaksväxt odlas flerstädes äfven en annan art, *C. Cardunculus* L., kardonen. Af denna är det de unga stjälkarna eller bladskaften och bladens nerver, som ätas. Dessa "blekas" först, hvilket merendels går så till, att bladen före aftagandet omviras med halm och jorden nedtill upp-

Cynara Scolymus.

kupas, så att ljuset utestänges. I La Platastaterna, dit den inkommit, har den spridt sig så ymnigt, att den där och hvar ensam betäcker flera kvadratmil med taggiga, ogenomträngliga snår och hindrar annan växtlighet att uppkomma. Ldt. (G. L—m.)

Cynaroce'phalæ, *bot.* Se Compositæ.

Cynewulf (Kynewulf), fornengelsk (angelsaxisk) skald, som antages hafva lefvat i 8:e årh. Förr tillskref man honom en stor mängd fornengelska dikter. I trenne dikter omtalar skalden sitt namn genom inflickade runor. Dessa dikter, som säkert böra tillskrifvas C., äro: *Crist*, en lofsång till Frälsaren, af hvilken dikt en del är förlorad (man har dock satt i fråga huruvida C. författat hela dikten, och somliga anse att endast midtpartiet, behandlande Kristi himmelsfärd, är hans verk); *Juliana*, en helgonhistoria, och *Elene*, som skildrar huru kejsarinnan Helena återfinner det heliga korset och de heliga spikarna i Jerusalem. Den sista dikten, som eger stort estetiskt värde, skref skalden på sin ålderdom, och han hängifver sig i densamma åt betraktelser öfver sitt förflutna lif. Dessutom angifves C. genom runor såsom författare till ett mindre diktfragment, om hvars hemmahörighet man mycket tvistat; den vanligaste uppfattningen synes vara att fragmentet bildar slutet till en dikt, kallad *Fata apostolorum*, som, om denna uppfattning är riktig, är författad af Cynewulf. Mera osäkert torde det vara, om C. författat dikterna om den helige Andreas och den helige Guthlac samt en del versifierade gåtor, som man brukar tillskrifva honom. Hans dikter finnas intagna i Grein-Wülckers "Bibliothek der angelsächsischen poesie" (1881 ff.). "Crist" har dessutom utgifvits af Cook (Boston 1900) och af Gollancz (London 1902), "Elene" af Zupitza (Berlin 1888), af Ch. W. Kent (Boston 1889) och af F. Holthausen (1905). Den vetenskapliga diskussionen i "Cynewulfsfrågan" har varit mycket liflig. Se härom Trautmann, "Kynewulf, der bischof und dichter" (1898), och Bethge, "Ergebnisse und fortschritte der germanistischen wissenschaft" (1902), s. 364—368. E. B—n.

Cy'niker (sannolikt af grek. *Kynósarges*, se Antisthenes), anhängare af cyniska skolan (se d. o.); rå och ohyfsad människa. — Cyni'sm, smutsighet, hänsynslöshet, råhet o. s. v. i tänke-, handlings- eller lefnadssätt.

Cyni'pidæ, *zool.* Se Gallsteklar.

Cynips, *zool.* Se Gallsteklar.

Cy'nisk (jfr Cyniker) kallas en handling, en åsikt eller ett uttryckssätt, som innebär ett onödigt och afsiktligt afslöjande af människans natursidor. Cynisk kallas ock den person, som tillåter sig sådan råhet.

Cy'niska skolan, grekisk filosofiskola, stiftad af Sokrates' lärjunge Antisthenes. (Uttrycket härrör sannolikt från gymnasiet Kynosarges i Aten och borde således rätteligen heta kyniska skolan. Redan i antiken härleddes det dock från grek. *ky'on*, hund; hundfilosofer skulle då varit ett öknamn, som dessa all förfining försmående filosofer skulle hånats med, men som sedan upptagits af dem såsom skolnamn.) Cynikernas allmänna filosofiska ståndpunkt är densamma som stiftarens. Det är kännetecknande, att denne ej var af rent atensk börd, hvilket ock gäller om kanske flertalet af hans efterföljare. Därigenom stodo de mera obundna i förhållande till Atens traditioner och kunde lättare ledas till förakt för dess förfinade bildningslif och i sin fordran återvändande till naturens enkelhet taga vil- ja djur till förebilder. Det är i allmänhet de, s på ett sådant sätt liksom mera utifrån fått del en högre kultur, som predika ett slikt radi- naturevangelium. Detta gäller ock om cynism moderna motsvarigheter, en Rousseau och Tols Antisthenes' ryktbaraste efterföljare var Dioge (se d. o.) från Sinope, men hans anhängare v talrika ända in i den kristna tidräkningen: Kra från Tebe, Metrokles från Maroneia och hans sys och följeslagare Hipparchia, Monimos från Sy kusai, Onesikritos, som följde Alexander den s på hans fälttåg, statsmannen Fokion, retorn Anax menes, den alexandrinske lärde Eratosthenes m. Den stoiska skolan (se d. o.) kan anses vara fortsättning af den cyniska, hvars åsikter den i nyttfödde i förädlad och förfinad form. S—

Cyni'sm. Se Cyniker.

Cynoce'phalæ, latinska namnet på grekiska or Kynos kefalai.

Cynoce'phalus, *zool.* Se Babianer.

Cy'nodon *Da'ctylon* Pers., *bot.*, ett i alla varma länder utbredt gräs med vida omkring krypan utlöpare. Det motstår sommarens torka och utg i Nord-Amerikas sydstater, under namn af be mudagräs, grundvalen för boskapsskötseln. Äv i Ostindien, där det af hinduerna anses för helig är det ett högt skattadt foder för hästar och bo boskap. G. L—r.

Cynoglo'ssum L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Bor-*

Cynoglossum officinale.

ginaceæ. I likhet med andra till samma familj b rande växter har detta släkte fyra småfrukter;

äro utrustade med taggar. Hos oss förekommer
a *C. officinale*, munkfnat l. hund-
a, som är ganska allmän och har medicinsk
dning, dock ej hos oss. Om *C. linifolium* se
halodes. P. M. L. (G. L—m.)

Cynoktonin, *farm. kem.* Se Akonitin.

Cynomōrium Mich., *bot. farm.*, ett släkte af fam.
noriaceæ. *C. coccineum* L. växer å rötterna
tacia Terebinthus L., *Myrtus communis* L.
andra växter nära hafsstränderna i Medel-

nderna. Ofvan jordytan uppskjuter en finger-
fjällig, kolfformig kropp, som upptill slutar
ett tjockt ax af tätt sittande blommor. I friskt
nd är hela växten högröd eller blodröd. Det
denna färg, som enligt läran om "signatura
" gaf anledning till att ifrågavarande växt
ndes mot allehanda blodflöden. Såsom drog
den namnet *fungus melitensis*, malteser-
n p, och den förekommer sönderskuren i oregel-
na stycken, hvilka under torkningen blifvit
spna, bruna och stofthöljda. Smaken är kärf,
ttig. Drogen värderas ännu i sin hemort, men
andra länder bortlagd. O. T. S. (G. L—m.)

Cynomys, *zool.* Se Prärihunden.

Cynopithecus, *zool.* Se Babianer.

Cynosūrus *cristātus* L., Kamäxing, *bot.*,
ån Skåne till södra Norrland på ängar tämligen
ant, ljusgrönt gräs (se fig. sp. 1014) med glän-
e ljusgrönt, ensidigt skenax, bildadt af småax
kamliknande gyttringar. Ofta afmejad, bildar
xingen en tät gräsvall, hvarför den ingår i
dningar till trädgårdsplaner. G. L—m.

Cynthius och Cynthia, *grek.* och *rom. myt.*
Cynthios.

Cyparissidium Heer, *paleobot.*; ett från trias,
och kritsystemen kändt barrträdsslägte med
grenar, tilltryckta, fjälliga, spiralställda, spet-
blad och kottar af ett dufäggs storlek, upp-
da af stora, tunna, spiralställda kottefjäll,
nästan såsom hos *Cunninghamia*. En art är känd
från de kolförande bildningarna i Skåne. A. G. N.

Cynosurus (se föreg. spalt).

Cyperāceæ, Calamāriæ, Cyperaceer, Halfgräs, *bot.*, växtfamilj af monokotyledonernas afdelning. Dithörande växter äro örter, som till det yttre likna gräsen, med hvilka de också vanligen anses närmast besläktade. Liksom dessa hafva de oansenligt färgade, i ax sittande blommor med föga utvecklad eller intet hylle samt vanligen tre ståndare. Blommornas färg står i samband därmed att frömjölet genom vinden öfverföres till pistillernas märken (se Pollination). Från gräsen skiljas halfgräsen därigenom att strået skenbart är oledadt (bestående af en utvecklad och flera outvecklade mellanleder) samt inuti svampigt (ej ihåligt), att bladens slidor i regeln äro fullkomligt slutna och att fröet ej är sammanväxt med fruktväggen. — Af denna stora familj känner man inemot 3,000 arter, fördelade i 65 släkten. Arterna förekomma i nästan alla länder, men ymnigast i de nordligare, där de utgöra en betydlig del af växtligheten. Af skandinaviska växtfamiljer är denna, näst *Compositæ* och *Gramineæ*, den talrikaste, med 117 arter, af hvilka 83 tillhöra släktet *Carex* (starr). De flesta växa i kärr och på våta ställen. Välbekanta äro säfven (*Scirpus lacustris*), som kantar stränderna af våra insjöar, ängsullen (*Eriophorum*), utmärkt genom de hvita, långhåriga fruktaxen, och starrarterna, af hvilka en del utgör det mesta gräset på våra

sumpiga ängar. Stråna och bladen äro kiselrika, saftlösa och torra. Flera arter, t. ex. jordmandeln (*Cyperus esculentus*), hafva underjordiska stamdelar, som nyttjas som näringsämnen. Hos andra nyttjas de underjordiska stamdelarna i medicinen. — Familjen delas i tvenne underafdelningar: *Scirpoideæ*, med tvåkönade blommor, och *Caricoideæ*, med enkönade blommor. Ldt. (G. L—m.)

Cyperblomma (af grek. *ky'pros*, hebr. *kofer*), svensk benämning på en *Lawsonia*-art, som lämnar färgämnet henna (se Alkanna).

Cypern (grek. *Κύπρος*, lat. *Cyprus*, turk. *Kibris*, eng. *Cyprus*), en till Asien hörande ö i östligaste delen af Medelhafvet, till storleken den tredje af detta hafs öar, ligger mellan 34° 33′ och 35° 41′ n. br. samt mellan 32° 20′ och 34° 35′ ö. lgd. Om öns storlek föreligga olika uppgifter. Enligt en i Gotha i slutet af 1870-talet gjord beräkning skulle den vara 9,601 kvkm., enligt Strelbitsky (1882) 9,589 kvkm., enligt officiell uppgift 9,282 kvkm., hvilken sistnämnda siffra vanligen uppgifves i geografiska och statistiska verk. Största längden är 230 km., största bredden 96 km. Kusterna sakna goda hamnar, men hafva några breda bukter, såsom Morphoubukten på nordvästra och Famagustabukten på östra kusten. I n. ö. utskjuter en lång, smal halfö, som slutar med öns både nordligaste och östligaste udde, Kap Andreas; den västligaste udden är Kap Arnauti, den sydligaste Kap Gata. Ön genomdrages af två veckberg, ett utefter den norra kusten och ett sydligare. Det förra, som har flera toppar på omkr. 1,000 m. (högst Kornos, 1,019 m.), är en del af den veckningsbåge, som fyller sydvästra Mindre Asien, men i Lycien afbrytes genom den förkastning, som bildat östra Medelhafsbäckenet och som efter att hafva dragit igenom C. från Kap Kormakiti till Kap Andreas åter afbrutits, men dyker upp igen s. om Alexandretviken i Alma-dag. Den består af kritkalk, tertiära flyschbildningar, gabbro och serpentin. Den sydligare bergsträckan är öns viktigaste berg. Den består nästan uteslutande af eruptivmassor (gabbro, diabas, serpentin, andesit, trakyt) och har öns högsta topp, Troodos (1,952 m.). I dess vilda bergskluftor förekomma ännu barrskogar, medan C. eljest numera saknar skog. Bergen — ofta kallade Troodos-kedjan — stupa i v. och s. ned i hafvet, i n. ned till Mesoreahögslätten, på hvilken flera taffelberg resa sig och som genomströmmas af den mot ö. flytande Pidias (Pediaios), öns viktigaste flod och den enda, som ej torkar ut under sommaren. Denna högslätt består af sentertiära och kvartära lager (sand, märgel etc.) äfvensom af vulkanisk tuff samt har stäppkaraktär.

Klimatet. Nikosia på Mesoreaslätten har en årsmedeltemperatur af 18,8°, växlande mellan 27,7° (juli) och 9,4° (januari), medan kustorter, såsom Larnaka, hafva varmare i januari (12°—12,8°). Oktober är i Larnaka varmare än april och t. o. m. maj, september varmare än juni. Extremerna här belöpa sig till 39,8° och — 0,8°. Regntiden inträffar i månaderna november—februari, och regnmängden är i Larnaka 331 mm. (af hvilka 265 mm. falla under nämnda månader). Juli och augusti sakna nederbörd. Hettan är under den varmaste tiden odräglig och framkallar på kuststlätterna feber.

Växtlighet och näringar. C. har i äldre tider varit rikt på skog, men nu finnes sådan endast på bergsluttningarna (ceder, cypress, pinj samt Medelhafsområdets löfträd). Eljest har skogen utrotats, särskildt under den turkiska tiden. Hafva hafva äfven getterna bidragit. Öns forna rikedom på cypresser bevisas däraf att nämnda träd fått sitt namn af ön; men äfven cypresslundarna äro nu sällsynta. En följd af skogsskövlingen har blifvit ökad torka, som på vida områden hindrar åkerbruket, då det ej har tillgång till konstgjord bevattning. En annan olägenhet för detta äro de många gräshoppssvärmar, som årligen anställa stor förödelse. Det står till följd däraf lågt, om det än något utvecklats sedan ön kom i engelsmännens ego. I slutet af september eller i februari, d. v. s. före eller efter regntiden, sår man; skördetiden är slutet af maj. Hvete, korn, hafre, ärter, oliver och sesam äro hufvudprodukterna. Vinrankan trifves till 1,000 m. ö. h. Vinodlingen var i forntiden högt berömd, men nu står ej cypriskt vin högt i kurs. 1900 skördades därav 1,8 mill. hl., hvaraf hälften utfördes. Det bästa vinet är "vino della Commanderia" (från Limasol). Af vikt är ock odlingen af johannesbrödträdet; medan däremot försummas oliv- och silkesodlingen samt den för blomstrande biskötseln, som dock fortfarande årligen ger 800,000 kg. honung och 200,000 kg. vax. — De vanligaste husdjuren äro getter (1903 239,348) och får (1903 215,280) samt svin. Nötkreatur användas blott till dragdjur, och hästen har icke samma betydelsé som åsnan och muldjuret. Kamelen användes på slätterna. Ett vildt får (*Ovis cypria*) finnes i ringa mängd i de minst tillgängliga skogklädda bergstrakterna i n. v. (Tylleria). — Många metaller finnas, såsom guld, zink, bly, järn och koppar, hvilken sistnämnda har fått sitt namn af ön, men något bergsbruk har på långa tider icke drifvits. På de senare åren har ett engelskt bolag drifvit bergsbruk på koppar och något zink, bly och guld. Saltproduktionen i saliner vid kusterna är rätt betydande. Industrien inskränker sig till brännvinsbränning (1899 10,960 hl.) samt någon tillverkning af mattor, bomulls- och sidentyger, lervaror och läder. Vid kusterna fiskas svamp (dock ej af öns befolkning), hvars värde 1904 uppgick till 1,309 pd st. — Exporten består af spannmål, vin, salt, johannesbröd, bomull, russin, råsilke, ost, hudar, svamp och lefvande djur samt steg 1904 till 466,130 pd st.; importen utgöres af textilvaror, socker, tobak, ris, mjöl, trävaror m. m. och hade s. å. ett värde af 388,905 pd st. Handelsutbytet är störst med England, därnäst följa Egypten, Turkiet och Frankrike. Tonnatalet af in- och utgående fartyg var 1904 758,530. Den viktigaste sjöstaden är Larnaka. Telegrafnätets längd var 1904 386 km.; en järnväg mellan Famagusta och Nikosia fullbordades 1905. — Inkomsterna utgjorde finansåret 1904—05 218,884 pd st., utgifterna 154,406 pd st., utom den årliga tributen till Turkiet, som utgör 92,800 pd st. Ännu 1898 hade ön ingen skuld, men 1899 beviljade engelska regeringen ett lån af 314,000 pd st. för bevattning (60,000), för anläggning af hamnar och vägar m. m. — Engelska, turkiska och franska guldmynt äro i omlopp, dessutom engelska silfvermynt och inhemska bronsmynt till 1, 1/2 och 1/4 piaster. 9 piaster utgöra omkr. 1 engelsk shilling. 1874 infördes metriskt mått-, mål- och viktsystem, men det gamla inhemska användes också.

folkmängden uppgick 1891 till 209,286 1901 till 237,022 (oberäknadt militären), ut- en ökning af 13,23 proc. och en folkmängds- af 25 inv. på 1 kvkm. Af 1901 års folkmängd 1,309 muhammedaner, 182,739 grekiska tros- are och 2,974 andra (armenier, maroniter, m. fl.). Grekerna hafva 1 ärkebiskop, i a, och 3 biskopar, i Larnaka, Ktima (Pafos) erynia (Myrtu). Den cyprisk-ortodoxa kyrkan eroende af patriarken i Konstantinopel och ett självständigt kyrkosamfund. — Utom 1 sium, 4 högre skolor för grekiska kristna 1 högre skola för muhammedaner äro sko- folkskolor, näml. (1904) 281 för grekiska (med 17,706 barn), 122 muhammedanska (med 4,552 barn), 3 armeniska skolor och 2 itiska; alla dessa hafva statsunderstöd (4,484) och stå under statens inspektion. Dessutom s. å. 26 kristna och 30 muhammedanska , upprätthållna af donationer eller kommunala . — På ön utgifvas 8 veckotidningar på ka och 1 på turkiska.

förvaltning. Enligt fördraget mellan Stor- nien och Turkiet 4 juni 1878 förvaltas C. förra makten, som på ön representeras af en *kommissioner* med en koloniguvernörs vanliga ghet. Han biträdes af ett verkställande råd engelska ämbetsmän samt af ett lagstiftande 18 ledamöter, däraf 6 utses af engelska kro- land de engelske funktionärerna på ön samt ljas (för 5 år), 3 af öns muhammedaner och öns öfrige invånare. Valrätt ha alla turkiska ngelska undersåtar samt främlingar, som bott i 5 år och betala skatt samt äro minst 21 nla. Med undantag för tributen till Turkiet, ommissariens lön och taffelpengar, de sex of- rådsmedlemmarnas lön samt domares aflöning e nödvändiga utgifterna för domstolarna be- er det lagstiftande rådet öfver budgeten. Alla et antagna lagar kunna förkastas af konungen. örvaltningsändamål är ön delad i 6 distrikt, lade efter sina hufvudstäder: Nikosia, Lar- Famagusta, Limasol, Pafos och Kerynia. olarna äro sedan 1883 en af två engelska do- bestående högsta domstol, som är appellations- ol i civil- och brottmål, 6 assisdomstolar med nsad kriminell domsrätt, 6 distriktsdomstolar egränsad kriminell och obegränsad civil doms- 3 polisdomstolar samt 10 bydomstolar för af- de af bagatellsaker. I alla, utom högsta olen, sitta infödda domare (kristna och mu- edaner). Hufvudstad är Nikosia.

historia: C:s första kände inbyggare voro *erna*, hvilka funnos där 1400 f. Kr. och hvil- mn gifvit upphof till det namn på ön, under t den var känd af fenicier och hebreer, *Kittim*. ot vet man ej orsaken till egyptiernas namn *Kefa*, eller assyriernas, *Jatnan*. Tidigt slogo nicierna ned på ön och grundade dess mest nde städer, hvilkas namn därför voro semitiska : Kition, nu Larnaka, Salamis, Pafos, Ama- Soloi), och deras religion var äfven under rekiska tiden den öfvervägande folkreligionen. kommo grekiska invandrare af olika stammar, delade ön i många småstater med monarkisk eform. Dessa småkonungar bära grekiska redan 708 f. Kr., då den assyriske konungen Sargon uppräknar dem bland sina vasaller. Efter det assyriska väldets fall (606) blef Tyros öfverherre på ön, hvilken sedan kom under Egyptens konung Amasis (567—540), därefter under perserna, från hvilka den befriades af grekerna under Atens ledning (478—449). Efter 410 förenade konung Euagoras af Salamis hela ön till ett fullt grekiskt rike och lyckades försvara sig mot perserna ända till sin död, 374. Men då nu C. åter delades i småriken, vunno perserna öfverhöghet öfver ön. Efter slaget vid Issos (333) gaf sig ön under Alexander och blef efter hans död ett tvistefrö mellan Ptolemaios och Antigonos, till dess den slutligen förenades med Egypten, den förres rike. Understundom lämnades ön åt någon yngre prins af det egyptiska konungahuset. Slutligen gjorde Cato d. y. C. till romersk koloni 68 f. Kr., och det stannade sedan i Roms ego ända till det romerska rikets delning (395 e. Kr.), då det tillföll det östra riket, det sedan s. k. grekiska kejsardömet. Väl intogo på 600-talet sarasenerna ön två gånger, men den återtogs af grekerna. En grekisk prins, Komnenos I, som var ståthållare där, gjorde sig dock oberoende, och hans efterkommande regerade ön, till dess Rikard Lejonhjärta under sitt korståg (1191) eröfrade den och sålde den för 25,000 mark silfver till tempelherrarna, som emellertid snart återlämnade ön till den engelske konungen. Denne skänkte då (1193) C. till exkonungen af Jerusalem Guido af Lusignan, hvars ätt på manssidan utslocknade 1267. En främde till den siste Lusignan, Hugo III, af det antiokenska furstehuset, blef då konung och kallade sig som konung Hugo af Lusignan, hvarför man brukar räkna honom och hans efterträdare till denna familj. Flera af dessa furstar voro betydande män, och ön hade på deras tid en glansperiod, som dock slutade redan innan åtten utdog. Den siste konungens änka, venezianskan Caterina Cornaro (se Cornaro), lämnade ön åt sin fädernestad, Venezia, som 1489 tog den i besittning och behöll den till 1571, då C. eröfrades af turkarna efter ett tappert försvar af Marcantonio Bragadino. Härvid nedsablades 20,000 kristna. Mehemet Ali af Egypten frånryckte i juli 1832 sultanen denna besittning, men 1840 fick Porten ön tillbaka. Slutligen afstod Turkiet förvaltningen af C. till England under Berlinkongressen 1878 genom det ofvan nämnda fördraget af 4 juni, mot villkor att årligen erhålla en arrendesumma af 92,800 pd st. De förhoppningar om ett nytt uppsving för det rikt utrustade landet, som härigenom framkallades, hafva icke alldeles gått i fullbordan, hvartill väl hufvudsakligen bidragit engelsmännens ohåga att göra stora uppoffringar för ett land, som ej är deras. Dock har den engelska regeringen gjort icke så litet, och ön har utan tvifvel gått framåt med dess hjälp, om än långsammare än man beräknat. En ny författning, den ännu gällande, utfärdades 1882, stora hamnbyggnader hafva verkställts, vattenledningsarbeten utförts, energiska åtgärder mot gräshopporna vidtagits, skolor inrättats, och domstolsväsendet har reorganiserats. Cyprioternas bevågenhet hafva dock engelsmännen icke förstått att tillvinna sig.

Litt.: Palma di Cesnola, "C., seine städte, gräber und tempel" (tysk öfv. 1879), Baker, "Cypern im jahre 1879" (tysk öfv. 1880), Herquet, "Cyprische königsgestalten des hauses Lusignan" (1881), Ober-

hummer, "Die insel C." (1903), Hutchinson och Cobham, "A handbook of Cyprus" (1905). J. F. N.

Cy'perus L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Cyperaceæ*. De omkr. 400 arterna förekomma hufvudsakligast i varmare länder, på våta ställen. I Sverige finnes endast en art, *C. fuscus* L., dvärgag, sällsynt i Skåne och på Gottland. *C. Papyrus* L., i Egypten och mindre Asien, utgjorde det material (märgen), hvaraf de gamle egyptierna beredde sitt papper. Den användes ännu i dag till flätade arbeten, liksom

Cyperus Papyrus.

säfven hos oss, och dess rotstock är ätbar. En annan ätbar art är *C. esculentus* L., jordmandel, ardacker, som ofta odlas i södra Europa, norra Afrika och orienten för de knöliga, vanligast hasselnötstora jordstammarna, hvilka innehålla stärkelse, socker och fet olja. Smaken är mandellik. Jordmandeln nyttjas rå eller rostad samt såsom kaffesurrogat (mandelkaffe), hvartill den på grund af sina beståndsdelar är mycket lämplig. Ett par andra arter af släktet *C.*, *C. longus* L. och *C. rotundus* L., voro förr officinella, under namnen *radix Cyperi longi* och *radix Cyperi rotundi*, och nyttjades såsom upplifvande och svettdrifvande medel, synnerligen i maglidanden, lungkatarrer och underlifsåkommor. *C. alternifolius* L., inhemsk på Madagaskar, odlas allmänt i varmväxthus och boningsrum som prydnadsväxt. Om *C. natalensis* se Scirpus. O. T. S. G. L—m.

Cyphoma'ndra, *bot.* Se Solanaceæ.

Cyprǽa, *zool.* Se Porslinssnäckor. — Cypræa bullaria, *geol.* Se Faxekalk.

Cypre'ss, *bot.* Se Cupressus.

Cypria (grek. *Κύπρις* och *Κυπρία*), ett af gudinnan Afrodites (Venus') tillnamn, syftande på ön Cypern (Kypros) såsom ett af hufvudsätena för hennes dyrkan. Jfr Afrodite.

Cypriänus, Thascius Cæcilius, kyrkofader, biskop af Kartago, född omkr. 200 i närheten af Kartago. Han tillhörde en förnäm patricisk familj och uppträdde först som lärare i retorik. År 245 eller 246 lät han döpa sig och kom snart i stort anseende för sin stränga vandel och för den entusiasm, hvarmed han omhuldade och värnade den vacklande kyrkan. 248 valdes han till biskop i Kartago. Ett oppositionsparti af afundsamma presbyterer bildades genast, och C:s stränga handhafvande af kyrkotukten (Tertullianus hade starkt påverkat honom) ökade antalet fiender. Uthrotade kom, då han under den häftiga deciánska förföljelsen 249—251, nödgades rädda sitt lif genom flykten. Han beskylldes för att hafva fegt öfvergifvit sin hjord i farans stund, och denna anklagelse förstummades först genom hans martyrdöd. Emellertid ledde han från sitt gömställe med omsorg och klokhet församlingens angelägenheter. Efter hans återkomst till Kartago gick motståndet mot honom över till kyrkosplittring. Under förföljelsen hade ett nytt svårt problem uppstått inom kyrkan. Ett stort antal kristna hade räddat sig genom att af de romerska ämbetsmännen köpa sig ett falskt intyg (*libelli*) om fullgjordt offrande. Dessa, de s. k. *libellatici*, betraktades som affällingar och kunde enligt gammalkristlig åskådning icke återintagas i kyrkan, såvida icke kristna med särskild "karisma" (se d. o. t. ex. martyrerna, ingrepo till deras förmån. Med denna stränghet var icke möjlig att upprätthålla det af förföljelsen särskildt svårt hemsökta Afrika; martyrernas förböner användes snart i en utsträckning, som omintetgjorde all kyrkotukt. Då grep C. in med kraf på större stränghet. Men icke heller han ville, att affällingarna skulle för alltid utslutas; rätten att bevilja dem återinträde skulle bero öfverflyttas från karismernas bärare till biskoparna och handhafvas med varsamhet. Denna medlande ställning angreps från bägge håll. Den mildare uppfattningens anhängare bröto kyrkogemenskapen med C. under ledning af presbytern Novatus och diakonen Felicissimus; å andra sidan förde den gammalkristna strängheten också till en fullständig kyrkoschism, den novatianska (se Novatianus). C:s seger i dessa strider betydde ej blott den katolska botpraxis' seger öfver den urkristna, utan innebar framför allt seger för den katolska uppfattningen af kyrkan och biskopsämbetet som nödvändiga för saligheten (se Biskop). Så blef C:s verksamhet epokgörande för kyrkans utveckling. — C:s uppfattning af kyrkan förde honom i en ny strid, angående kättardopet, hvars giltighet han förnekade. Mot honom uppträdde den energiske biskopen i Rom, Stephanus, som ville förskaffa den romerske biskopen påfveställning i kyrkan. Hans anspråk afvisades kraftigt af C., hvilken segrande häfdade, att Roms biskop vore endast primus inter pares, utan större makt än andra biskopar (den episkopalistiska teoriens första fixering). — År 256 utbröt den valerianska förföljelsen, som skördade Stephanus och slutligen äfven nådde C., hvilken modigt trotsade farorna. År 258 halshöggs han; upprättningen var en af de mest gripande i martyrernas historia. — C:s personlighet är mycket olika bedömd. Han var en kyrkofurste, sträng och ofta föga sympatisk, utan högre lyftning och stora framtidstankar; men han var en trogen och modig herde och alltigenom praktisk i sin verksamhet, med blick för sin tid och dess kraf. Af hans skrifter är *De unitate ecclesiæ* störst och viktigast. Dessutom finnas i behåll en brefsamling och smärre afhandlingar; en hel litteratur af sådana förfalskades under hans namn. Se Havet, "Cyprien évêque de Carthage" (1884). Hj. H.

Cypriänus, dansk trolldomsbok, innehållande allehanda formulär och råd för upptäckande af tjufvar, uppräckande af kärlek, afvändande af trolldom

Boken, hvars innehåll sannolikt härrör från
en, har sitt namn efter kyrkofadern Cyprian
, enligt hvad traditionen förmäler, före sin
lse var en stor häxmästare. Den spelade en
l i den danska allmogens föreställningar,
för en stor skatt och fanns endast i hand-
en blef 1771 första gången tryckt i Malmö.
påvisade 1870, att de hemlighetsfulla ord,
tidigare kunde tydas, äro affattade i lönn-
enom omkastning af bokstäfver. Se H. F.
, "Cyprianus" i "Aarbog f. dansk kultur-
1891). E. Ebg.

dina M. Edw., *zool.* och *paleont.*, ett släkte
iskaliga krustaceer, ostrakoder. C.
nutida haf, men förekommer äfven i vissa
ska lager, t. ex. i Sveriges Klintagrupp.
sta devoniska lagret i vissa delar af Tysk-
r efter detta släkte fått namnet cypri-
kiffer. G. L.*

dinaskiffer. Se Cypridina.

n (af lat. *cy'prium*, kopparvitriol), en af
xid vackert blåfärgad vesuvian från Sauland
arken i Norge. Se Vesuvian.

na, ett molluskslägte. Jfr Cardium- och Cyprina-lera.

na-lera, *geol.*, en af moränbildningar bestående lera, förekommande på några af Östersjöns öarna (Langeland, Ärö, Als) äfvensom i Schleswig, på Rügen, i Weichseldalen m. fl. ställen, karakteriserad genom skal af *Cyprina islandica* och andra Nordsjömollusker. Meningarna om denna leran skulle anses vara af inter- eller postglacial ålder hafva varit delade, men den nyare åsikten synes numera vara tämligen allmänt antagen. A. G. N.

pinider, *Cyprinoidei*, Karpfiskar, *zool.*, en fiskmunnarnas ordning (*Physostomi*) hörande fiskar, hvars medlemmar utmärka sig bl. a. däri, att huden är täckt af fjäll, att ryggen saknar fena och att öfre munkanten helt och hållet bildas af förankäksbenen. För öfrigt är munnen liten, utan vanligen tandlösa och ryggfenan belägen långt på ryggens midt. De flesta karpfiskar uppehålla sig i sötvatten, hvarest de lefva af insekter och maskar, någon gång äfven af småfisk, men en mindre del af växter, som äro stadda i stort antal af Asiens, Afrikas och Nord-Amerikas sötvattensfiskar tillhöra denna familj, som inom sig innesluter flera skilliga rätt svårskilda arter. Vintern tillbringa dessa fiskar, samlade i stora stim, på djupt vatten. Med få undantag hafva de ett hvitt, saftigt och välsmakande kött. Tämligen anspråkslösa hvad födoämnen beträffar, låta de lätt göda sig och lämpa sig därför väl för att inplanteras i sjöar eller hållas i dammar. De viktigaste släktena äro: *Cyprinus* (karpsläktet), *Gobio* (sandkrypparsläktet), *Leuciscus* (mörtsläktet), *Phoxinus* (elritssläktet), *Tinca* (sutarsläktet), *Abramis* (braxensläktet), *Aspius* (aspsläktet), *Leucus* (skärbraxensläktet) och *Cobitis* (grönlingsläktet). J. G. T.*

nodo'ntidæ, *zool.* Se Tandkarpar.

noidei, *zool.* Se Cyprinider.

nus, *zool.* Se Karpsläktet.

öt, invånare på Cypern.

pe'dium L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Orchideæ*, utmärker sig i synnerhet genom förekomsten af *tvenne* ståndarknappar (de allra flesta öfriga orchideer hafva blott *en*) samt genom den uppblåsta, skolika "läppen" (det största af kalkbladen). Den enda svenska arten är *C. calceolus* L., gökskon (gökskon) eller toffelblomman, som har stora, vackra, egendomligt bildade blommor. Den förekommer, ehuru sällsynt, på något fuktiga och skuggiga ställen i mellersta och nordliga Sverige, i synnerhet i kalktrakter. Både det svenska och det latinska namnet syftar på läppens form. Flera nordamerikanska arter och hybrider odlas som prydnadsväxter. Ldt. (G. L—m.)

Cy'pris, *zool.* Se Musselkräftor.

Cyprisk, hvad som tillhör eller har afseende på Cypern.

Cypse'lidæ, *zool.* Se Seglarna.

Cypselomo'rphæ, *zool.* Se Skrikfåglar.

Cy'pselus. 1. Forngrekisk tyrann. Se Kypselos. — 2. *Zool.* Se Tornsvalesläktet.

Cyr, Saint [så sir], kommun i franska dep. Seine-et-Oise. Se Saint-Cyr.

Cyrano de Bergerac [siranå' də bärʃora'k]. Se Bergerac.

Cyrenaica (grek. *Κυρηναική*), i forntiden ett rikt bevattnadt, fruktbart landskap på norra kusten af Afrika, mellan Stora Syrten och udden *Ardanis* (nu *Rās el-Milh*), motsvarande det nuv. Barka (se d. o.). I 7:e årh. f. Kr. slogo sig grekiska kolonister af dorisk stam ned där, och invånare på ön Thera grundade omkr. 630 under ledning af Battos staden Cyrene, efter hvilken landskapet fått sitt namn. Därjämte grundlades småningom i C. fyra andra helleniska städer: Apollonia, Barka (Ptolemais), Tancheira (Arsinoe) och Enesperidæ (Berenike), hvarför landskapet senare fick namnet Pentapolis ("Femstaden"). Battos' ättlingar härskade såsom konungar, senare under persisk öfverhöghet. Omkr. 450 f. Kr. störtades konungadömet, men till följd af inre strider ryckte snart enskilda tyranner till sig makten. Landet slöt sig frivilligt till Alexander den store, och efter hans död togs det i besittning af Ptolemaios Lagi samt lydde sedermera under Egypten. Sedan 117 f. Kr. bildade C. ett eget konungarike under en yngre gren af Ptolemaiernas släkt, tills Apion, naturlig son till Ptolemaios VII Fyskon, 96 f. Kr. testamenterade det till romarna, som i början förklarade C. fritt, men år 74 gjorde det till provins och 67 sammanslogo det med Kreta till ett ståthållarskap. Senare hemsöktes C. af barbarer från Afrikas inre, hvarefter araberna i 7:e årh. e. Kr. fullbordade dess ödeläggelse. Jfr Gottschick, "Geschichte der gründung und blüte des hellenischen staates in C." (1858), och Haimann, "Cirenaica" (2:a uppl. 1886).

Cyrenäiska skolan, rättare Kyrenaiska skolan (efter staden *Cyrene* i Afrika), grekisk filosofskola, stiftad af Aristippos (se d. o.). Dennes förnämste efterföljare voro hans dotter Arete, hennes son Aristippos d. y., Theodoros Atheos, Hegesias Peisithanatos och Annikeris (se dessa ord). Den epikureiska skolan kan anses vara en fortsättning af den cyrenaiska, hvars njutningslära den pånyttfödde i förfinad form. S—e.

Cyrēne (grek. *Κυρήνη*), hufvudstaden i landskapet Cyrenaica (se d. o.), låg på högslätten, 80 stadier (15 km.) från kusten och mellan två ansenliga höjder, af hvilka den östra sannolikt uppbar C:s akropolis. På nordöstra sluttningen af den västra

höjden uppsprang källan *Kyra*, stadens medelpunkt, och därbredvid låg ett Apollontempel. V. om detta var teatern belägen i bergssluttningen, och n. om staden, utanför densamma, låg det mot n. öppna stadion. Templen voro många och präktiga, såsom ruinerna vittna, och klippgrafvar i stor utsträckning omgåfvo staden. C. var i 6:e årh. f. Kr. berömdt för sina lerkärl, som exporterades till Italien. Det stod då i liflig förbindelse med Egypten, hvarifrån det fick kulten af Ammon och Isis, samt med Grekland. Där föddes filosoferna Aristippos och Karneades, skalden Kallimachos och polyhistorn Erathostenes. Under Ptolemaiernas tid utgjorde judarna ¼ af stadens hela befolkning. Se Smith och Porcher, "History of the recent discoveries at C." (1864).

Cyrilliska alfabetet, det kyrkslaviska alfabetet, uppkalladt efter missionären Cyrillus, dess uppfinnare. Se Alfabet, sp. 552.

Cyrillonas, syrisk skald. Se Syriska språket och litteraturen.

Cyrillus, patriark i Jerusalem. Se Kyrillos.

Cyrillus, patriark i Alexandria. Se Kyrillos.

Cyrillus, missionär bland de slaviska folken. Se Kyrillos.

Cyrillus Lucaris, grekisk andlig. Se Kyrillos Lukaris.

Cyropedien (grek. *Kyru paideïa*, "Cyrus' uppfostran"), en antik tendensroman af Xenofon (se d. o.).

Cyrtoceras Goldf. (af grek. *kyrto's*, krokig, och *ke'ras*, horn), *paleont.*, ett i öfversilur och devon förekommande cefalopodsläkte, som till skillnad från *Ortoceras* hade böjdt skal. A. Hng.

Cyrtogra'ptus Carr., *paleont.* Se Graptoliter.

Cyrtograptusskiffer, *geol.*, kallas den i Skåne förekommande öfre afdelningen af den öfre graptolitskiffern, hvilken afdelning utmärkes genom arter af graptolitsläktet *Cyrtograptus*. Den öfre graptolitskifferns undre afdelning benämnes rastritesskiffer efter graptolitsläktet *Rastrites*. Cyrtograptusskifferns undre afdelning, retiolitesskiffern, så benämnd efter graptolitsläktet *Retiolites*, är känd äfven från Öster- och Västergötland, Dalarna etc. Å. G. N.

Cyrtolit, *miner.* Se Anderbergit och Zirkon.

Cyrus, persiska konungar. Se Kyros.

Cysch [sejʃ], Hedvig Karolina Sofia, född Wiberg, operettsångerska, f. 15 okt. 1847 i Stockholm, blef elev vid k. teatern, var därefter aktris vid Hesslers och Åhman-Pousettes teatersällskap samt anställdes vid svenska teatern i Hälsingfors 1867 och vid k. teatern i Stockholm 1872. År 1877 reste hon till Paris för sångstudier, 1879 ingick hon vid nya teatern i Göteborg, och 1880 återvände hon till Stockholm, där hon ännu inemot ett decennium uppträdde, dels såsom engagerad, dels (efter sitt giftermål 1882 med prokuristen K. T. Cysch) såsom gäst på Mindre, Nya, Södra och Djurgårdsteatrarna. Redan som aktris ådagalade hon dramatisk talang i flera maktpåliggande roller, exempelvis *Anna* i "Familjen Danicheff", *Olga* i "Dagvard Frey", *Sigrid* i "Bröllopet på Ulfåsa", och när hon sent omsider gjorde allvarliga sångstudier, visade sig, att hon hade förträfflig röst, hvarför hon ock blef en af våra mest firade operettsångerskor, framför allt s*Niniche*, *Lili*, *Giroflé-Giroflа*, *Sköna Helena* *Den sköna Galathea*. A.

Cysta (lat., af grek. *ky'ste*, blåsa), *patol.* Me undantag benämnes inom patologien ett under norma förhållanden uppkommet, fullständigt stängdt hålrum med flytande — från vattentunn grötliknande — innehåll *cysta*. Cystorna kunna enrummiga eller flerrummiga (multilokulära). — flesta cystor uppkomma ur normalt existerande liga organ, därigenom att dessa afstängas och vätskeansamling utspännas, och på grund af uppkom sättet kallas sådana cystor retentionscyst Framför allt är det allehanda körtlar, som bli säte detta slags cystbildning; körtelutförsgången blir en eller annan anledning tilltäppt, men körteln sätter att afsöndra sitt sekret, och detta måste då det ej längre undan för undan uttömmes, i stä utspänna körtelröret till en allt större blåsa, d. v. en cysta uppkommer. Det på en gång vanliga och oskyldigaste exemplet på sådana retentionscyst träffas i de små talgkörtlarna i huden; blir mu ningen till en sådan (vanligast genom orenlighet stängd, ansamlar sig talgen bakom hindret, och cysta bildas; i allmänhet kan man med lätthet pres ut dess innehåll i form af en s. k. "pormask", ibland sitter proppen i utförsgången fastare, småningom kan en ganska stor talgcysta därigen uppkomma (i "pormaskar" och talgcystor inv särdeles ofta från hudytan varbakterier, som gi upphof till varbildning, och på detta sätt uppst flertalet s. k. "finnar" och furunklar). Äfven i a handa andra körtlar äro retentionscystor ingalu sällsynta bildningar. Så äro ända till hasselnö stora, med klar vätska fyllda cystor ingen ov lig företeelse i njurarna (hos äldre personer, enskilda af de urinafsöndrande körtelgångarna afstängas genom skrumpningsprocesser); vid moderkatarrer tilltäppes ofta ett antal af de mi fina slemafsöndrande körtlarna i lifmoderns sl hinna och ombildas till små slemcystor. — Ett sk skildt omnämnande förtjäna de s. k. ovarie cystorna, d. v. s. de ofta förekommande cystorna i äggstockarna. Äggstockarna ovarie innehålla en mängd små (äggproducerande) kör blåsor, som sakna utförsgång (ägget, eller rätta sagdt "äggcellen", uttömmes först då körtelväg brister), och i någon af dessa körtlar uppstår af obekant anledning ej sällan ansamling af sm mängder klar vätska; på sådant sätt kan en ända knytnäfsstor eller större cysta bildas från en en liten körtel i den i och för sig knappt mer än mi delstora äggstocken. — Ej blott från körtlar, u äfven från andra preformerade kanaler i kro kunna retentionscystor uppkomma. Hit höra de s. lymfcystorna — i snart sagdt hvarje or kan man påträffa en cysta, som uppstått ge utspänning af ett afstängdt stycke lymfkärl, sådana cystor kunna t. o. m. få en mycket ansen storlek —; och hit höra äfven på sätt och vis s. k. dermoidcystorna (se d. o.).

Ett helt annat uppkomstsätt hafva de s. k. u mjuknings cystorna. Om ett stycke af organ afdör (vanligen genom tilltäppning af den hörande pulsådergrenen), inträffar stundom, att döda väfnaden småningom omgifves af en bin membran, resorberas och ersättes af en mest

nästan vattenklar vätska. På denna väg t. ex. i hjärnan ända till äggstora eller ännu ystor uppkomma. På motsvarande sätt kan blödning inuti ett organ en cysta uppstå odmassans resorption.

rna äro i och för sig ofarliga bildningar. inna de åstadkomma obehag eller t. o. m. fara, och detta i allmänhet antingen genom k de utöfva på omgifningen, eller därigenom, jämförelsevis lätt blifva säte för inflamma- sällan blifva de därför föremål för opera- rskildt de större ovarialcystorna (och der- torna). — I viss mån bilda många cystor gång till de verkliga svulsterna, de s. k. ybildningarna". När en knytnäfsstor cysta aske 1 mm. tjock vägg bildas ur en enskild många tusen körtlarna i en äggstock, kan aturligtvis icke ske utan en verklig nybild- väfnad, men denna nybildning håller sig om måttliga gränser och är för organismen les ofarlig beskaffenhet. (Annorlunda för- g de s. k. cystomerna — se Tumör äro cystbildande, verkliga svulster.)

sist bör omnämnas, att vissa äfven hos män- förekommande parasiter i ett visst skede af ckling hafva formen af en större eller mindre om lefver i det ena eller andra organet (se Echinococcus). G. F—r.

scercus, *zool.* Se Binnikemask och ropp.

idea (af grek. *ky'ste* l. *ky'stis*, blåsa, och ytseende), *paleont.*, en till de fossila echino- a hörande ordning, hvars arter äro nära de med krinoideerna, af hvilka de ofta be- traktas som en afdelning. Liksom de egentliga krinoideerna består cystideerna merendels af en "kalk" och en "stjälk". Den förra är helt och hållet bekläd med tätt till hvarandra slutna plåtar och till formen vanligen mer eller mindre klotlik. Armarna äro hos dessa vida mindre utvecklade än hos de egentliga krinoideerna. Hos en stor mängd bland dithörande hafva sådana ej iakttagits. Stjälk sak- några arter. Där detta är förhållan- kalken varit omedelbart fastvuxen vid rämmande föremål. Cystideerna tillhöra teslutande den siluriska formationen. I Sve- komma de särdeles ymnigt i de under- kalkbäddar, som hvila omedelbart på or- kalken — hvarför dessa stundom hafva blif- ade cystidé-kalk —; eljest utgöra ägre delen af den s. k. chasmopskalken. — midten af 18:e årh. omnämndes cystide- Tilas och Linné, under namnen kalkbollar talläpplen, hvilket senare namn gafs dem t, i det fossila tillståndet. Deras inre van- fullt af stängliga kalkspatkristaller, som äro från ytan mot midten. Deras organiska ur- påvisades af J. A. Gyllenhaal, och efter hafva åtskilliga författare bidragit att utreda

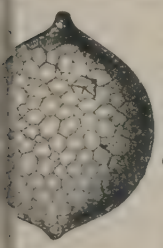

Echinosphærites.

deras karaktärer och systematiska ställning. De svenska cystideerna beskrefvos af Angelin i ett efter hans död utgifvet arbete, "Iconographia crinoideorum in stratis Sueciæ siluricis fossilium" (1878), som upptager 23 arter af denna grupp. De i Sverige allmännast förekommande släktena äro *Echinosphæra* l. *Echinosphærites* (se fig.), *Sphæronites* och *Caryocystites*. G. L.*

Cystidé-kalk, *geol.*, benämnas stundom chasmopskalkens undre lager, i hvilka cystideer äro vanliga. På sina ställen (Öland, Östergötland o. s. v.) kunna de uppträda i så stor mängd, att lagren till öfvervägande del utgöras af sådana. Jfr Cystidea. A. G. N.

Cystin (af grek. *ky'ste* l. *ky'stis*, blåsa), *kem.*, ett i regelbundna, färglösa, sexsidiga taflor kristalliserande ämne med sammansättningen $C_6H_{12}N_2O_4S_2$ och sannolikt utgörande ett led i den vid den normala ämnesomsättningen uppkommande serie af oxidationsprodukter, hvarigenom näringsägghvitans svafvel öfverföres till de i urinen förekommande svafvelsyreföreningarna. Under vanliga förhållanden förstöres alltid cystinet fullständigt i organismen, men under vissa, mycket sällsynta, möjligen af mikroorganismer framkallade sjukliga tillstånd uppträder cystin ofta på samma gång som ptomainer (se d. o.) i urinen och ger då lätt, till följd af sin svårlöslighet, upphof till stenbildning. — Undantagsvis har cystin kunnat påvisas äfven i lefvern och mjälten, men synes städse vara en produkt af patologiskt förändrad ämnesomsättning. Cystin kan framställas såväl genom sönderdelning af olika ägghviteämnen (fördelaktigast dock ur hornsubstans) som ock på syntetisk väg och är att anse såsom α-diamino-β-ditiodilaktylsyra. S. J—n.

Cystitis l. Cystis (lat., af grek. *ky'ste* l. *ky'stis*, blåsa), *med.*, inflammation af urinblåsan. Ordet är i det närmaste liktydigt med blåskatarr (se d. o.).

Cystoïdea, detsamma som Cystidea (se d. o.).

Cystoka'rp, *bot.* Se Rhodophyceæ.

Cystolit, *bot.*, benämning på egendomliga förtjockningar af epidermiscellernas ytterväggar, bestående af en stor kulformig, mullbärsliknande kropp, som är fäst på ett kort, smalt skaft, utgående från insidan af epidermiscellernas yttervägg. Cellrummet är till större eller mindre del uppfylldt af cystoliter. Cystoliterna består af cellulosa, impregnerad med kalk och något kiselsyra. De hafva anträffats hos urticaceer, moraceer, acanthaceer samt några combretaceer och andra. De betraktas af vissa forskare såsom sekretionsorgan för kalk. H. Hn.

Cystōm (af grek. *ky'ste* l. *ky'stis*, blåsa, svulst). Se Tumör.

Cysto'phora, *zool.* Se Klappmytsen.

Cysto'pteris Bernh., Stenbräken, *bot.*, ett växtsläkte af fam. *Polypodiaceæ*. Dithörande svenska arter hafva tämligen lågväxta, späda, lätt brutna stamblad, hvilka omedelbart utgå (utan led) från den krypande, greniga och i topparna fjälliga rotstocken. Inga särskilda fruktblad finnas. På de 1—3 gånger parbladigt delade, glatta och tunna stambladens baksida sitta i 2 rader, närmare flikarnas medelnerver och något aflägsnade från deras vanligen tandade eller sågade kanter, de rundade sporangiesamlingarna (sporplättarna), som till en början äro täckta af det ensidigt, i en punkt fästa

svepefjället, hvilket dock tidigt faller af. *C. fragilis* L., allmän stenbräken, träffas ofta å mosslupna klippor och stenmurar. *C. montana* Bernh., den andra svenska arten, förekommer sällsynt å skuggiga, fuktiga ställen inom norra delen af Sverige, mest i fjälltrakterna. O. T. S. (G. L—m.)

Cy'stopus (Albugo), Hvitrost, *bot.*, ett till *Oomycetes* hörande släkte parasitsvampar, hvars arter äro lätt igenkännliga på sina hvita, till pulver sönderfallande sporhopar. *C. candidus* är mycket vanlig på kruciferer (särskildt på *Capsella*), som till följd af svampens angrepp kunna blifva betydligt missbildade, i synnerhet i blomställningen. Hvitrosten angriper äfven odlade växter, såsom kål, pepparrot, *Scorzonera* m. fl., och kan då göra skada. G. L—m.

Cystoskōp (af grek. *ky'ste* l. *ky'stis*, blåsa, och *skopēi'n*, beskåda), instrument för undersökning af urinblåsans inre (cystoskopi). Instrumentet har formen af en kateter (se d. o.). I spetsen är en liten elektrisk glödlampa insatt, som belyser blåsans inre. Vid kateterns knä finnes ett litet fönster och bakom detta ett rätvinkligt glasprisma, som kastar ljuset genom ett linssystem i kateterns längdriktning. Vid blick in i katetern erhåller man ett synfält, stort som en flathand, då blåsan är fylld. Genom lämpliga rörelser af instrumentet kan man öfverblicka hela blåsans inre samt upptäcka svulster, stenar o. s. v. J. E. J—n.

Cystoskopi. Se Cystoskop.

Cystotomi (af grek. *ky'ste* l. *ky'stis*, blåsa, och *te'mnēin*, skära), *kir.* Se Stensnitt.

Cythēra. Se Kythera.

Cytherēa. 1. (Grek. *Κυθέρεια*) *Grek. myt.* Tillnamn på gudinnan Afrodite (Venus), med anledning däraf att ön Cythera (grek. *Κύθηρα*) var en af de äldsta hufvudplatserna för hennes dyrkan. Jfr Afrodite. — 2. *Zool.* Se Venusmussla.

Cytinus, *bot.* Se Rafflesiaceæ.

Cytiologi. Se Cytologi.

Cytisin, *farm.*, en i guldregnsbusken, *Cytisus Laburnum* L., särskildt dess frön, förekommande giftig alkaloid, $C_{11}H_{14}N_2O$, som utgöres af hvita, bittert smakande, i vatten lättlösliga kristaller. Cytisinet framkallar genom retning af förlängda märgen häftig andning, kräkningar och stark stegring af blodtrycket (i det de små pulsådrorna öfverallt i kroppen sammandraga sig); pulsen påskyndas, njursekretionen ökas. Härtill själa sig knip och diarré, hufvudvärk, svindel och häftig oro; pupillerna vidgas. Vid stora doser påkommer förlamning, känsel och medvetande försvinna, konvulsioner inställa sig, och död följer genom andningens upphörande. — Guldregnsbusken ger årligen anledning till åtskilliga förgiftningar, i synnerhet därigenom att barn förtära fröna, tugga på blad, kvistar o. d. — Salpetersyradt cytisin har försökts såsom läkemedel, men ej vunnit någon betydelse. C. G. S.

Cy'tisus L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Leguminosæ*, underfam. *Papilionatæ*. Dit höra buskar, som vanligen hafva trefingrade blad och vanligen gula, i klasar sittande blommor. De växa i synnerhet i södra Europa och i Medelhafsområdet. Flera arter odlas äfven hos oss ganska allmänt som prydnadsbuskar i parker och trädgårdar. De trifvas på mager jord, där nästan ingenting annat kan växa. *C. Adami* Poir. är en hybrid mellan *C. purpureus* och *Laburnum vulgare* (*C. Laburnum*), det vanliga gulregnet, som visar det märkliga förhållandet, att enstaka grenar helt och hållet återgå till stamarten. Särdeles egendomligt ser detta ut, när på samma träd förekomma kvistar af båda stamarterna, *Laburnum* med gula, *C. purpureus* med röda och *C. Adami* med blekröda blommor. *C. Adami* har ansetts som ett exempel på en s. k. ymphybrid (se Bastard, *bot.*). I Visby botaniska trädgård finns ett präktigt exemplar af *C. Adami*. Om *C. Laburnum* se Laburnum. Jfr Cytisin. Ldt. (G. L—m.)

Cytoblastēm, *anat.* Se Blastem.

Cytöder (af grek. *kyti's*, cell), *zool.* Så benämnas de celler, i hvilka man hittills ej kunnat påvisa någon kärna (se vidare Cell). Encelliga organismer, som sakna kärna, hafva under namnet *monerer* af Haeckel skilts från ameborna (se Amœba) och uppfattades af honom såsom de äldsta, ursprungligaste, varelserna. Nyare undersökningar hafva emellertid rörande flertalet af dessa monerer ådagalagt, att äfven de äro försedda med kärna. L—m.

Cytologi l. Cytiologi (af grek. *kyti's*, cell, och *lo'gos*, lära), cellära. Se Botanik, sp. 1306 och 1307.

Cytoplasma, *bot.* Se Cell, sp. 1387—88.

Cy'zicus (grek. *Κύζικος*), stad i Mindre Asien, på en halfö (ursprungligen ö), som skjuter ut från södra stranden af Propontis (Marmara-sjön). Staden, som under de äldsta tiderna var i olika stammars händer, blef till sist en milesisk koloni, men fick inga betydelse förrän efter det peloponnesiska kriget (431—404), då Atens och Miletos' makt hade sjunkit. Ungefär 365 f. Kr. gjorde sig C. fritt från persernas öfvervälde, behöll sitt oberoende under striderna mellan Alexander den stores efterföljare, anslöt sig till romarna, då dessa uppträdde i Mindre Asien, och blef till lön därför en fristad, men mister denheten under kejsar Tiberius' tid. Under Konstantin den store gjordes det till hufvudstad för provinsen Hellespontos. C. fortfor att vara frejdadt för sin skönhet, sin rika handel och sin skeppsfart, till det genom upprepade jordbäfningar miste sin välmåga och slutligen intogs af araberna (675). Stadens guldmynt hade i den gamla tiden kurs på vidsträckta områden. På dess plats ligger nu en ort, som kallas Aidindsjik eller Temasjolik. Hs Hr

Czacki [tja'tski], Tadeusz, grefve, polsk skriftställare, f. 1765, förlorade, efter Polens andra delning (1793), sina gods och slog sig då ned som lärare i Krakau, men återfick sedermera af kejsar Paul I sin egendom och verkade därefter ifrigt för folkundervisningens och nationalkänslans höjande i de gammalpolska provinserna, särskildt genom inrättande af gymnasium och bibliotek i Kremenetz och Kiev (1811 och 1812). På grund af sitt politiskt nationella reformeringsnit blef han i Petersburg framställd som en "ungdomens förförare"; men lyckades försvara sig så väl, att kejsar Alexander 1807 utnämnde honom till vice kurator för den offentliga undervisningen i de västra guvernementen. Död 1813 i Dubno. C:s förnämsta arbete är *O litewskich i polskich prawach* (1800), hvilket handlar om de polska och litauiska lagarna. (A—d.)

Czajkowski [tjaj-], Michał, polsk romanförfattare, f. 1808, d. 1886 genom självmord, i grefve Tjernigov. Efter att hafva deltagit i resningen 1831 emigrerade han till Paris och fick 1841

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

regeringen och furst Adam Czartoryski ett uppdrag till Konstantinopel, där han under Sadyk pasja antog islam och gifte sig wackis ungdomstycke, Ludwika Śniadecka. g med ett par regementen turkiska kosacker riget och användes 1860 som politisk agent rien, för att motverka den ryska panslavis- ar 1872 fick han af kejserlig nåd tillstånd tta sig i Ryssland och slog sig ned i Ukrajna. istoriska och etnografiska berättelser i W. til äro ganska lifliga, men ytliga och falskt ande det gamla kosacklifvet. Hans för- romaner äro: *Powieści kozackie* (1837), *Wer-* (1838), *Kirdzali* (1839), *Stefan Czarniecki* Karl X Gustafs krig), *Ukrainki* (1841) och (1872). Sista upplagan af hans samlade utkom 1898. A—d J.

) [tsakå], Zsigmond, ungersk skald, f. Siebenbürgen, studerade juridik vid universi- Klausenburg och Wien, men öfvergick till samt blef skådespelare och dramatisk för- Han skref en rad kraftigt verkande, sjukligt lla dramer, af hvilka somliga ännu stå på ren. Ett sjukligt lynne, hvartill kommo en kärlek och dåliga affärer, dref honom 1847 est till självmord. J. Ferenczy utgaf 1883 nlade arbeten i 2 bd. (B. S—m.)

k [tja-], Joseph, musiker, f. 19 mars Prag, studerade violin för F. Pixis och rion för Dionys Weber, blef 1843 engagerad niska teatern i Prag för ett år, vistades ra några år i Berlin som anförare för Kasino- rna samt blef därefter kapellmästare vid ett rkiskt sällskap, med hvilket han gjorde kon- i Tyskland och Skandinavien och 1847 Göteborg. Där stannade han för alltid samt 8—78 musikdirektör vid Göta artilleriregе- tjänstgjorde äfven såsom kapellmästare vid atern och harmoniska sällskapet, sånglärare skolor o. s. v. C. har såsom kompositör ekant hufvudsakligen genom sina mässor, rifvits ej blott i Stockholm och Göteborg, en i Paris och Dresden. Dessutom har han rat kantater (*Das weltgericht* m. fl.), sym- h konsertstycken för olika instrument. C. 1857 led. af Mus. akad. A. L.

a [tja'p-], po., fyrkantig yttermössa; ett sk manlig hufvudbonad, äfven begagnad af

[tjar], vanligare car, polsk form för det r (se d. o.).

as, oriktig form för csárdás (se d. o.).

iecki [tjarnie'tski], Stefan, polsk fält- . 1599, egnade sig tidigt åt krigaryrket, först vid framskriden ålder att spela någon ilitär roll. Han deltog i bekämpandet af variga kosackuppror, som utbröt 1648, föll slutligen i fiendehänder och hölls i två- genskap. Efter att hafva blifvit frigifven han i spetsen för en polsk här och stred ngång i Ukrajna, då han genom Karl X anfall (1655) kallades tillbaka in i Polen. månader försvarade han med hjältemod det arna belägrade Krakau; först hungersnöden nom att uppgifva staden (1655). Ehuru as segrar spredo modlöshet bland polackerna het, gaf C. ej vika. Han grep till det lilla kriget och beredde svenskarna ofta stort afbräck. Efter det för polackerna olyckliga slaget vid Warschau (1656) fortsatte han en tid bortåt striden, i spetsen för 5,000 tatarer. Svenskarnas fördrifvande ur Polen var i väsentlig mån hans verk. 1658 skickades han med 6,000 man till Danmarks hjälp och utmärkte sig i synnerhet vid intagandet af ön Als, då han och hans ryttare på sina simmande hästar öfvergingo Alssundet. Men Polens strid med Ryssland ryckte C. inom kort till en annan krigsskådeplats. Han slog ryssarna 1660 i tvenne drabbningar och vann sedermera flera framgångar öfver kosackerna. C. hedrades med stora förläningar och utnämndes till hetman. Under pågående krig mot kosackerna dog C. i Volynien 1665. Han är en af Polens största krigargestalter.

Czartory'ski [tjar-], polsk adlig ätt, som har sitt namn efter den lilla staden Czartoryisk i Volynien och vanligen uppgifves härstamma från furst Korygiello, en son till den litauiske fursten Olgerd, hvilken stupade vid Vilna 1390. Med urkunder kan man följa släkten tillbaka till första hälften af 1400-talet, och den torde redan på 1300-talet inflyttat till Volynien från Litauen. Släkten fick 1623 tysk riksfurstlig värdighet och 1788 ungersk magnatvärdighet.

1. Adam Kazimierz, furst C., f. 1734, intog genom sin börd, rikedom och begåfning en så framstående plats bland sina landsmän, att de efter August III:s död (1763) ville göra honom till sin konung. Katarina II:s inflytande skaffade dock Stanislaus Poniatowski kronan. Sedan genom Polens första delning (1772) Galizien, där C:s egendomar lågo, tillfallit Österrike, gick C. i österrikisk tjänst och blef fältmarskalk. Han deltog likväl i den polska riksdagen 1788—91 och arbetade där med ifver och inflytande för en ny mot Ryssland riktad författning och för kurfurstens af Sachsen öfvertagande af polska kronan. När konung Stanislaus slöt sig till det ryska partiet och C:s underhandlingar i Dresden visade sig fruktlösa, drog fursten sig undan till sina gods. Under striden mellan Napoleon och Alexander 1812—13 var C. polsk riksdagsmarskalk och bragte 1812 års konfederation till stånd. Död 1823.

2. Adam Jérzy, furst C., den föregåendes son, f. 1770, afslutade sina studier i Frankrike och England och gick sedan i polska statens tjänst. Under Kosciuszko kämpade han 1794 mot ryssarna, och efter Polens tredje delning (1795) sändes han som gisslan till Petersburg. Där vann han genom sitt manliga väsende en varm vän i storfursten Alexander, som efter sin tronbestigning gjorde honom till utrikesminister (1802) och därjämte till kurator för de polska läroverken (1803). Han tillhörde kejsarens förtroligaste rådgifvare under dennes första regeringsår, då de liberala idéerna stodo högt i kurs hos Alexander. 1807, då Rumjantsev blifvit

utrikesminister och freden i Tilsit undertecknats, drog sig C. för en tid tillbaka från det offentliga lifvet. Han var emellertid Alexander följaktig i kriget mot Napoleon och vid intåget i Paris 1814. Året därefter vardt han medlem af polska riksdagens senat. Då emellertid den konstitutionella frihet, om hvilken C. drömt, visade sig vara skenbar, och då den ryska styrelsen, utan att akta på C:s förböner, med stränghet ingrep mot de för upproriska böjelser misstänkte studenterna i Vilna, drog C. sig 1823 definitivt tillbaka, nedlade sitt kuratorsämbete och vistades sedan, sysselsatt med vetenskapliga studier, på sina gods. Vid polska revolutionens utbrott 1830 utsågs han till president, först i den provisoriska styrelsen och sedan (jan. 1831) i nationalregeringen. Då Krukowiecki efter de fruktansvärda uppträdena i aug. 1831 blef diktator, steg C. tillbaka och tjänade sitt land som simpel soldat. Hälften af sin förmögenhet offrade han för revolutionens sak, och återstoden af hans polska gods konfiskerades 1831, när resningen undertrycktes. Han undantogs från den allmänna amnestien och bosatte sig i Paris. Där var C., som hade furstliga inkomster af sina gods i Galizien, de aristokratiske polske emigranternas hufvud och stöd. 1848 gaf han bönderna på sina gods friheten och sökte s. å. i ett upprop till Tysklands representanter förmå dem att i förening med Frankrike verka för Polens återupprättelse. Han afböjde den amnesti Alexander II 1856 lät erbjuda honom. Död 1861. Jfr Mazade, "Alexandre I et le prince C. Correspondance particulière et conversations 1801—23" (1865) och "Mémoires du prince Adam C. et sa correspondance avec l'empereur Alexandre I" (2 bd, 1887).

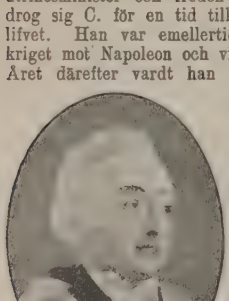

3. Konstantyn Marya Adam, furst C., den föregåendes brorson, f. 1822, företog under den polska revolutionen 1863 i agitatoriskt syfte en resa i Sverige (mars—maj), där han till följd af sin börd och sin nationalitet blef föremål för en entusiastisk hyllning af de många polskvänlige. I flera städer mottogs han med musik, sång, paradering af skarpskyttar o. s. v. På några ställen gåfvos stora banketter till hans ära. C., hvilken uppfostrats i ett hem, som var bekant för den utsökta smak och konstkärlek där rådde, egnade sig en tid åt konstkritiskt skriftställeri och var preses för musikkonservatoriet i Wien. Han var lifstidsmedlem af österrikiska riksrådets "herrenhaus". Död 1891.

4. Jérzy, furst C., den föregåendes broder, f. 1828, var 1855—65 jämte sin broder redaktör af 'Recensionen und mittheilungen über theater und musik". C. utöfvade som stor godsegare i Galizien inom detta land en betydande politisk verksamhet. 1867 blef han medlem af galiziska landtdagen och 1873 af österrikiska riksrådet. Han intog länge en ledande ställning bland det federalistiska partiet i Galizien och representerade personligen en ganska frisinnad uppfattning under sitt aktiva deltagande i det politiska lifvet.

Czaslau [tja's-], stad i östra Böhmen. Se Časlau.

Czecher [tje-], slavisk folkstam. Se Tjechen.

Czechiska språket och litteraturen. Se Tjechiska språket och litteraturen.

Czegléd [tsä'glēd], stad i ungerska komitatet Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun. 29,905 inv. (1900), uteslutande rare. Åkerbruk, frukt- och vinodling.

Czekanowski [tje-], Aleksander, polsk forskningsresande, f. 1832 i Volynien, studerade i Lemberg och Dorpat först medicin, därefter mineralogi, men förvisades 1863 för delaktighet i polska upproret till Sibirien. Internerad i Padunsk (i guvern. Jenseisk, nära Angara), försåg han de akademiska museerna med naturhistoriska samlingar och erhöll 1870 tillåtelse att flytta till Irkutsk, i hvars guvernement han på uppdrag af sibiriska afdelningen af ryska geografiska sällskapet anställde geologiska undersökningar. 1873 företog han en expedition till nejden Tunguska och Olenek, 1875 till Oleneks mynning och Lena, delvis tillsammans med Ferd. Müller. Benådad s. å., återvände han 1876 till Petersburg, hvarest han s. å. under förberedelserna till en ny resa till Katanga och Anabara tog sig af daga under ett anfall af svårmod. Resultaten af sina forskningar nedlade han i geografiska sällskapets i Petersburg skrifter och i "Petermanns mitteilungen".

Czekanowskia [tje-] Heer, *paleobot.*, ett inom jurasystemet förekommande, till Gingkoväxterna hörande släkte, hvars på periodiskt affallande årsskott grenar sittande blad icke såsom hos Ginsko hafva en bred bladskifva, utan voro dikotomiskt förgrenade i smala, jämnbreda flikar. Czekanowskia finnes även i Skånes kolförande bildningar. A. G. N.

Czeremosz [tje'remåʃ], biflod fr. h. till Pruth, uppstår af de i Karpaterna, nära gränsen mellan Ungern och Galizien upprinnande Bialy C. ("hvita C.) och Czarny C. ("svarta" C.) och bildar under största nästan hela sitt 135 km. långa lopp gräns mellan Galizien och Bukovina.

Czerninska tafvelgalleriet [tjer-], i grefvarna Czernin von Chudeniz' palats i Wien, innehållande omkr. 300 målningar, hufvudsakligen af nederländska mästare. Mest berömda äro Jan Vermeer van Delfts ateljé-interiör och en liten målning af Paul Potter. (O. G—s.)

Czerniowce [tjerniå'vtse]. Se Czernowitz.

Czernowitz [tje'rnå-], rumän. *Cernăut*, ruten. *Tjernivtsi*, po. *Czerniowce*, tyska namnet på Bukovinas hufvudstad. 67,622 inv. (1900), däraf 21,5[illegible] israeliter. C. ligger på en höjd invid Pruth. Är m. ö. h. Det är säte för Bukovinas landtregering, landtdag och landsrätt, för en finansdirektion, grisk-orientalisk ärkebiskop och metropolit, handelskammare, postdirektion o. s. v. Det är även garnisonsort. Industrien är representerad genom ölbryggerier, ångkvarnar, en ångsåg, oljefabrik, maskinfabrik m. m., och handeln med trä, boskap o. s. v. är mycket liflig, men drifves nästan uteslutande af israeliter och armenier. Bland bildningsanstalter märkas Franz-Josephs-universitetet (sedan 1875), ett öfver- och ett undergymnasium, öfverreallskola, landtbruksskola, statsslöjdskola, lärare- och lärarinneseminarium o. s. v. Bland stadens byggnader märkas det stora efter Hlawkas plan 1864—75 i bysantinsk stil uppförda ärkebiskopspalatset.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

iska katedralen (en kupolbyggnad liknande
kan i Petersburg, fullb. 1864), den arme-
lska kyrkan (1875), jesuiternas nya kyrka,
risk stil 1877 uppförda judiska synagogan
adliga och profana monument. — C. före-
i urkunder först år 1407 och var ännu
obetydlig stad med 5,416 inv.

y [tje'rni], rättare Crny, serbisk släkt.
rg Petrovitj C. Se Kara-Georg.
Alexander Karageorgevitj C.
ageorgevitj.

y [tje'rni], Karl, österrikisk pianist och
e, f. 1791, d. 1857 i Wien, där han till-
bragte nästan hela sitt
lif och förvärfvade ett
utomordentligt anseende
såsom pianolärare och
virtuos. Han var lär-
junge af Beethoven och
Clementi. Bland hans
elever märkas Liszt,
Thalberg, Kullak, Jaell
m. fl. Som kompositör
utvecklade C. en otro-
lig produktivitet (öfver
1,000 nummer, däri-
bland stora mässor, or-
kester- och kammar-
musikverk, samt ota-

ngemang). Hans arbeten ega likväl i all-
ej någon djupare halt. Af stort värde äro
der, som allmänt begagnas vid pianounder-
. A. L.

y [tje'rni], Vincenz, tysk kirurg, f.
Trautenau (Böhmen), studerade i Wien, var
sistent hos Billroth, blef 1866 med. doktor
ades 1871 till kirurgie professor i Freiburg
i Heidelberg. C. har publicerat en mängd
gar om exstirpation af struphufvudet, mat-
njuren och lifmodern, om mag- och tarm-
r, om radikaloperation för bråck m. m.
84 är han medutgifvare af "Beiträge zur
chirurgie". 1901 blef han ledamot af
etenskapsakademien. R. T—dt.

y [tje'rski], Alexander, pseudonym
kompositören F. W. Tschirch (se d. o.).

cho'wa [tjeng-], ry. *Tjenstochov*, distrikts-
d i rysk-polska guv. Piótrkow, vid Warthe
avägen Warschau—Wien. 45,045 inv.
f hvilka många israeliter. C. är en viktig
ort och tillika polackernas samt alla katol-
ers förnämsta vallfartsort. Det har tre
och en rysk kyrka, synagoga och gymna-
59 restes där en staty öfver Kordecki och
öfver Alexander II. C. är äfven en be-
fabriksstad, särskildt för tillverkning af
kläde och papper. — C. är mest bekant
atolska, af konung Vladislav Jagello (1386
anlagda kloster, som årligen besökes af
0,000 pilgrimer. Det mycket rikt doterade
är beläget på en höjd, Jasna Gora (lat.
ons), som behärskar hela nejden, och var
fäst, tills Alexander I 1813 lät slopa fäst-
en. Dess dyrbaraste och mest berömda
en på cypresträ målad mörkbrun Maria-
edd med gyllene krona och rikt sirad med
r. Den är att gliden af bysantinskt ursprung, enligt traditionen målad af evangelisten Lukas, och skall hafva egts af den heliga Helena. Den ofvannämnde Vladislav bragte den i säkerhet

Częstochowa-klostret.

i klostret undan tatarernas härjningar. Den har gifvit upphof till kulten af "den svarta madonnan" i Polen och Ryssland. Klostrets nationella berömmelse hänger samman med Sveriges historia. 9 nov.—16 dec. (g. st.) 1655 belägrades nämligen C. förgäfves af en del af Karl X Gustafs trupper, omkr. 2,000 man med 14 kanoner, samt 2 regementen polska kvartianer, under befäl af generallöjtnant Burchard Müller von der Lühnen. Klostrets besättning, endast 70 munkar, en flock adelsmän med deras följe och 100—200 soldater, afslog flera angrepp samt gjorde ett par utfall. Vinterns annalkande och nödvändigheten af krigsfolkets närvaro på annat håll samt insikten om det hat, en fortsatt belägring skulle väcka hos Polens folk, föranledde konungen att låta upphäfva belägringen, som blef ett taktiskt och politiskt miss-grepp. Det lyckade motvärnet gaf de nedslagne polackerna lyftning och betraktas som en utgångs-punkt för svenskarnas senare motgångar. Det har besjungits i Polens saga och sång, och ledaren af försvaret, priorn Augustin Kordecki, betraktas som en nationalhjälte. Under Karl XII:s krig uppgjor-des 1703 en plan att eröfra C., och general Rehn-sköld intog *staden* samt låg 25 jan.—5 febr. i klostrets närhet, men något anfall företogs ej. Litt.: Augustin Kordecki, "Nova gigantomachia contra sacram imaginem Deiparæ virginis — — per suecos et alios hæreticos excitata — —" (1657); och Th. Westrin, "Częstochowa klosters belägring genom Karl X Gustafs trupper 1655" (i "Hist. tidskr.", 1904).

Czetz [tsets], János, ungersk revolutionsman, f. 1822, inträdde 1848 i ungerska krigsministeriet och blef 1849 general och kommendant i Siebenbürgen. Efter katastrofen vid Világos höll han sig en tid gömd hos några vänner i Ungern, men lycka-des 1850 fly öfver till England. Där utgaf han *Memoiren über Bems feldzug in Siebenbürgen in den jahren 1848 und 1849* (1850). Sedermera utvandrade han till Buenos Aires, där han ännu 1903 lefde. Hans memoarer utgåfvos 1902—03.

Czibulka [tsibu'lka], Alphonz, ungersk musiker, f. 1842, d. 1894, militärkapellmästare i Wien, blef bekant genom en mängd dans- och salongskompositioner och skref äfven operetter (*Pfingsten in Florenz* m. fl.). A. L.

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

Czirknitz [tʃirk-], numera sällan förekommande namnform för köpingen Zirknitz i österrikiska kronlandet Krain, s. v. om Laibach.

Czolbe [tʃå'lbe], Heinrich, tysk filosof, f. 1819 i närheten af Danzig, d. 1873 som läkare i Königsberg. Hans toleranta forskarkaraktär skattades af alla, som kände honom, synnerligen högt. C. betecknar själf sin ståndpunkt såsom naturalism eller sensualism, och hans grundtanke är erkännandet af blott den sinnliga världens verklighet, med förnekande af all transcendent, osinnlig verklighet. Motivet till denna hans åsikt är af moralisk art. Liksom tron på en öfversinnlig värld har sin djupaste grund i missnöjet med den värld, i hvilken vi leſva, så grundar sig hans förnekande af denna s. k. högre värld på en tillfredsställelse med den naturliga verkligheten, hvilken tillfredsställelse eller förnöjsamhet han anser för sig vara en plikt, en hederssak. Världens slutmål är enligt C. de alla med känsla begåfvade varelsernas jordiska lycka, betingad genom deras utveckling till högsta fullkomlighet. Icke ett evigt lif, som genom sin enformighet skulle vara ett lidande, utan den eviga döden är tillvarons tillfredsställande, fullkomliga afslutning. Vid den teoretiska världsförklaringen närmar han sig i *Neue darstellung des sensualismus* (1855) den samtida tyska materialismen; men i *Die grenzen und der ursprung der menschlichen erkenntnis* (1865) erkänner han, att världen ej kan förklaras ur en enda princip, utan endast ur flera icke vidare härledbara grundbeståndsdelar, de materiella atomerna, de organiska grundkrafterna och de psykiska elementen, hvilkas harmoniska samverkan i en sorts världssjäl möjliggör ett ändamålsenligt natursammanhang; och i ett efterlämnadt arbete, hvaraf en del utgifvits under titeln *Grundzüge einer extensionalen erkenntnistheorie* (1875), närmar han sig panteismen genom en empiristisk ombildning af spinozismen, i det han fattar rum och tid såsom den substans, som yttrar sig i världens otaliga attribut. Öfver C. har Ed. Johnson utgifvit en monografi (Königsberg 1873). S—e.

Czortków [tʃå'rtkåff], stad i Galizien, vid Sereth. 5,267 inv. (1900), mest polska judar.

Czuber [tʃō-], Emanuel, österrikisk matematiker, f. 1851 i Prag, blef 1886 professor i matematik vid tekniska högskolan i Brünn och är sedan 1891 professor vid tekniska högskolan i Wien. C. har hufvudsakligen egnat sig åt sannolikhetskalkylen, i hvilket ämne han bl. a. utgifvit en vidlyftig lärobok, *Wahrscheinlichkeitsrechnung und ihre anwendung auf fehlerausgleichung, statistik und lebensversicherung* (Leipzig 1903), som äfven omfattar tillämpningar på statistiken och försäkringstekniken. I. F.

Czuczor [tsu'tsår], Gergely, ungersk [illegible] och lexikograf, f. 1800, d. 1866. C. ingick 18[illegible] benediktinorden och gjorde sig ett namn genom [illegible] hjältedikter *Az Augsburgi ütközet* (Slaget vid Augsburg) och *Aradi gyülés* (Riksdagen i Arad) m. fl., hvilka utmärkte sig för en ren klassisk stil och naiv objektivitet. Efter tio års verksamhet som gymnasielärare i Raab och Komorn kallades han till ungerska vetenskapsakademien, hvars ledamot [illegible] under tiden blifvit, till dess andre sekreterare och arkivarie. 1839 blef han professor i ungerska språket och litteraturen vid akademien i Raab. Intresset hållet i hans skrifter, hvilket ansågs alltför vänligt, samt intriger från ovänner gjorde dock, att [illegible] från sina andliga öfverordnades sida utsattes för censur och tvangs att nedlägga sin lärarbefattning, tills han 1842 lyckades bringa sitt förhållande under en rättslig undersökning, hvilken utföll till hans fördel. 1845 utgaf han en genom stilens ädla enkelhet framstående biografi öfver Washington. Akademien uppdrog 1844 åt honom att utarbeta dess stora ordbok, i hvilket värf han hunnit till bokstafven *T*, då revolutionen 1848 afbröt detsamma. För en dikt, *Riadó*, blef han 1849 af de österrikiska myndigheterna dömd till sex års straffarbete å fästningen Kufstein, men blef redan 1850 amnestierad. Hans ordboksarbete, *A magyar nyelv szótára* (6 bd, 1862—74, fullb. af J. Fogarássy), har emellertid blifvit utsatt för sträng kritik, särskildt med hänsyn till bristande studier i den jämförande språkforskningen. C. utgaf dessutom större historiska verk öfver Hunyadi och Zrenday samt diktade en mängd folkvisor, ballader och elegier, hvilka räknas till Ungerns klassiska litteratur. Hans samlade dikter utgåfvos 1858 i 3 bd (ny uppl. 1900). B. S—e.

Czörnig [tʃö'rnich] l. Czoernig, Karl, [illegible] herre von Czernhausen, österrikisk statistiker, f. 1804 i Czernhausen (Böhmen), d. 5 okt. 1889 i Görz, blef 1841 direktör vid administrativ-statistiska byrån i Wien och 1850 afdelningschef i handelsministeriet samt var 1863—65 president i den för honom organiserade statistiska centralkommissionen. 1866 drog han sig tillbaka till privatlifvet; 1871 hade han erhållit friherrlig värdighet. C. har gjort sig högt förtjänt om den österrikiska statens [illegible] männa administrativa organisation — han organiserade bl. a. 1853—63 centralkommissionen för offentliga byggnader och ledde 1853—59 de österrikiska statsjärnvägarnas förvaltning — samt i synnerhet om Österrikes offentliga statistik. Viktig är af hans statistiska arbeten är hans *Ethnographie der österreichischen monarchie* (9 kartblad och 3 bd text, 1855—57). Han utgaf därjämte bl. a. *Österreichs neugestaltung von 1848—1858* (1858).

Ord, som saknas under C, torde sökas under K.

är den fjärde bokstafven i de flesta europeiska
språks alfabet och nästan öfverallt tecken
för tonande dentalt explosivljud. I det forn-
ka (moabitiska) alfabetet, där man tidigast
r detta tecken, hade det utseendet ⊵; hos
a antog det formen *Δ*, med namnet *Δέλτα*
och hos romarna blef det i äldre inskrifter
yngre skrift D, hvilken typ öfvergick från
. alfabetet till de moderna. — När vid
af den kristna tidräkningen germanerna
det grekisk-latinska alfabetet och om-
detta till det äldre samgermanska run-
et, fick bokstafven ᚦ (D) formen ᚦ (eller ᚦ)
dje platsen i runraden samt förändrad bety-
. det att ᚦ fick utmärka samma icke tonande
d, som i engelskan betecknas med *th* (t. ex.
. För att utmärka motsvarande tonande ljud
h t. ex. i *father*) använde man typen ⋈
⋈, □), sannolikt uppkommen af det grekiska
ts ⊡ (med ljudvärdet *th*) och intagande den
dje eller mindre ofta den tjugufjärde
platsen i runraden. I yngre nordisk
ft förekommer ej denna typ, emedan det
betecknade ljudet med tiden öfvergått till
Detta betecknades länge med samma typ
judet, nämligen med ᛏ, tills ändtligen de
runinskrifterna fingo ett särskildt tecken för
ligen ᛋ, uppkommet genom en modifikation
an. Då vid kristendomens antagande i Nor-
: nu brukliga latinska alfabetet infördes, upp-
ari runan ᚦ, som först hade samma dubbla
de som *th* i engelskan, men senare kom att
a endast det icke tonande *th*-ljudet, enär man
tonande ljudet började använda tecknet Ð,
stunget *d*) — en ny modifikation af D, hvil-
n fornengelska alfabetet inkom i nordisk skrift
af 1100-talet. Både denna typ och ᚦ äro
na ur de yngre nordiska alfabeten, utom det
dska. I svensk skrift vann ð aldrig stort in-
det visar sig endast sporadiskt i några forn-
arbeten från 1200-talet och början af 1300-
ᚦ utbyttes omkr. 1375 alltefter sitt olika
not *th* och *dh*. — Under det att *d* i de
uropeiska språk betecknar samma eller åtmin-
stone i det allra närmaste samma ljud som i svenskan,
är det dock i nygrekiskan öfverallt och i danskan
näst efter vokal tecken för ljud, som väsentligen
öfverensstämmer med det tonande engelska *th*-ljudet.
I spanskan uttrycker *d* i slutet af ord (t. ex. *Madrid*, *salud*) det lena *s*-ljud, som i franskan betecknas med *z*. I tyskan har det i slutet af ord samma ljudvärde som *t*. — Försedt med diakritiska tecken, förekommer *d* i några slaviska språk, t. ex. böhmiskan, där *ď* uttalas ungefär som *dj*. — Förbindelsen *dh* användes i 1400-, 1500- och 1600-talens svenska i stället för det äldre þ (ð) såsom tecken för tonande *th*-ljud; men då med utgången af 1600-talet svenskan förlorade detta ljud (som öfvergick till *d*), utbyttes skrifningen *dh* mot *d*, en reform, som genom Jesper Svedbergs försorg genomfördes redan i Karl XII:s bibel.

Det normala *d*-ljudet är en tonande oral explosiva. Explosionen eger i allmänhet rum dorso-gingivalt (d. v. s. mellan tungspetsens yta och öfre framtändernas tandkött), men före *l* latero-gingivalt (d. v. s. mellan tungans sidokant och oxeltändernas tandkött), t. ex. *odla*, och före *n* velo-faukalt (d. v. s. mellan gomseglet och bakre svalgväggen), t. ex. *ludna*. Före *d*, t. ex. i *udd*, utgöres *d*-ljudet blott af struphufvudets röstton, under det att tungan hvilar i vanlig *d*-ställning, hvadan *dd* endast mycket oegentligt kan kallas "långt *d*-ljud", eftersom dess båda beståndsdelar äro mycket olikartade, den förra en resonant, den senare en explosiva.

Det indoeuropeiska *d*-ljudet har i de germanska språken öfvergått till *t*, t. ex. sanskr. *drū-*, grek. *drūs*, got. *triu*, sv. *trä*, eng. *tree*; sanskr. *sádas*, grek. *hédos*, lat. *sēdes*, sv. *säte*, *sitta*, eng. *sit* (se vidare T). I stället ha dessa språk erhållit *d*-ljud i stor utsträckning, dels i ordens början, dels efter *n*, af den indoeuropeiska aspiratan *dh*, t. ex. sanskr. *dhā'man-*, grek. *thēma* (af *dhēma*), *thómo's*, sv. *dom*, eng. *doom*; sanskr. *dhā-*, grek. *thē-*, sv. *dia*, *dägga*; sanskr. *bándhus*, släkting, grek. *pentherós* (af *bhendheros*), svärfar, sv. *för-bindelse*, *-bunden*, ty. *binden*, eng. *bind*. Efter *n* uppstod *d* äfven af indoeurop. *t*, ifall näst föregående vokal ej hade stark tonvikt, t. ex. grek. *feront-*, lat. *ferent-*, sv.

bärande. I de nordiska språken blef *d*-ljudet ytterligare förstärkt därigenom, att det germanska ljud ð (= eng. *th* i *father*), som uppkommit af inljudande indoeurop. *dh* eller i vissa ställningar *t* (se vidare T), öfvergick till *d*. Detta skedde tidigt och i alla nordiska språk efter vissa konsonanter, t. ex. fsv. *fælde, brænde*, isl. *felldi, brenndi*, i fornsvenskan äfven efter öfriga konsonanter och svagtonig vokal, t. ex. sent fsv. *kvæfde, kallade* (i isl. ännu *kvafði, kallaði*), ändtligen i nysvenskan äfven i alla öfriga ställningar, t. ex. *fader* (ännu på 1600-talet ofta *fadher*, d. v. s. *faðer*), *bud* (äldre *budh*). Därtill kom, att i fsv. ett *d* insköts mellan *ll* eller *nn* och ett följande *r*, ett inskott, som i nysv. dock bibehållits endast i ett fåtal ord, t. ex. *dundra* (ty. *donnern*), *andra* jämte *annars, aldra, heldre* jämte *allra, hellre*. I danskan uppstod på 1300-talet *d*-ljud af äldre *t* efter vokal, t. ex. *æde*, äta, *ud*, ut, men detta nya *d* har sedan öfvergått till ð-ljud. Ett med tungspetsen mot hårda gommen bildadt *d*-ljud har i svenskan och norskan under nyare tid uppstått genom sammansmältning af *r* och *d*, t. ex. *värd* (tecknadt *rld* i *värld*), en sammansmältning, som emellertid uteblir i de nejder, där *r* ”skorras”. — Å andra sidan har *d*- (och ð-)ljudet i svenskan lidit åtskilliga förluster. Så har det försvunnit (ehuruväl stafningen ännu ofta bibehåller *d*) före *t*, t. ex. *ondt, godt*; öfvergått till *t* mellan kort vokal och *s*, t. ex. *gods, gudstjänst*; oftast assimilerats med *l*, t. ex. *hålla* (fsv. *halda*, eng. *hold*), för... *skull* jämte *skuld, bröllop* jämte *brud, mellan* jämte *medel-stor* o. d., ofta äfven med *n*, t. ex. *tusen* (ty. *tausend*, eng. *thousand*), *smålänning* (förr *-länding*), *stanna* (förr *stadna*). Ad. N—n.

Såsom *musikterm* betecknar *D* andra tonen i den diatoniska skalan (i romanska länder kallas tonen dock *re*) samt är namn på notteckned för denna ton.

Såsom *symboliskt* tecken nyttjas *D* bl. a. för att beteckna det fjärde i ordningen, vid numrering motsv. siffran 4. Om *D i betyg* se Betyg, sp. 177. — I den internationella telegrafien betecknar *D* angeläget (ty. *dringend*, fr. *urgent*), iltelegram. — På äldre franska *mynt* betecknar *D Lyon*, på österrikiska *Graz*, på preussiska (1817—48) *Düsseldorf* och på tyska riksmynt *München*. — I *algebran* nyttjas *d*, liksom bokstäfverna i alfabetets början, som tecken för bekanta storheter. — Som romerskt taltecken är $D = 500$, $\overline{D} = 5{,}000$.

D nyttjas dessutom i åtskilliga förkortningar. På romerska inskrifter är *D* (*d*) = *Deus* (Gud), *divus* (gudomlig), förnamnet *Decimus, decurio* (se d. o.), *dominus* (herre), *doctor* m. m., i juridiska arbeten *D* = *Digesta*. Latinska förkortningar äro vidare *d.* = *datum, dies* (dag, i bref), såsom kemiskt tecken *D* = *didym*, på recept *d.* = *da* l. *detur* (gif l. må det gifvas), på korrektur *d.*, *ϕ* = *deleatur* (det skall borttagas). — I musikaliska termförkortningar är *d* = it. *da, dal*, från. *destra* (höger) eller lat. *discantus* (diskant). — Framför namn betecknar *D.* det spanska *don* l. det portug. *dom*. — Vidare är *d.* förkortning för *den* (datum), i handelsböcker för *debet*; såsom myntbeteckning för *penny, pence* (jfr Denar) och äfven för *dollar*.

D. A. (lat.), förkortning för *Divus Augustus*. Jfr Divus.

Daa [då], dansk adelsätt, framträdde första gången i midten af 1300-talet, ursprungligen i Sönder-Jylland, och kom hundra år senare i konungariket. Till ätten hörde Klaus D. (f. 13[illegible] d. 1641), som 1630 blef riksamiral, och hans son Oluf (f. 1606), som 1648—51 var räntmästare, känd för sin ytterligt aristokratiska hållning gentemot konung Fredrik III och sitt nära förhållande till systersonen Korfitz Ulfeldt, efter hvars fall han måste lämna landet. Hans son Klaus, f. 16[illegible] blef bekant genom sitt tragiska öde: han blef nämligen skjuten 1678 på anstiftan af sin utsväfvande hustru, Sofie Amalie Lindenov, Kristian IV:s dotterdotter. Oluís yngre broder Valdemar, f. 161[illegible] gjorde slut på en stor förmögenhet genom guldmakeriförsök och dog utfattig 1691 i Viborg. Hans öde är motivet till H. K. Andersens vackra berättelse ”Vinden berättar om Valdemar Daa och hans döttrar”. Hans son Gregers D., f. 165[illegible] kämpade 1692—95 som öfverste i kejserlig tjänst mot turkarna och stupade 1712 som rytterigeneral i slaget vid Gadebusch. Han slöt ätten. — Jfr ”Danmarks adels aarbog” 7:e årg. (1890). E. Hgr.

Daa [då], Ludvig Kristensen (skref sig först Daae), norsk politiker och tidningsman, f. 19 aug. 1809 i Saltdalen, Nordlands amt. Sedan han i fyra år besökt Bergens katedralskola, dimitterades han 1826 till universitetet, och som student slöt han sig till det nationella och liberala partiet i hufvudstaden. Ett års vistelse (1827—28) hos Kristian Krogh på Munkvold vid Trondhjem blef af stor betydelse för hans politiska åsikter därigenom, att han då fick den varma beundran för de engelska institutionerna, hvilken han bibehöll under hela sitt återstående lif. Sannolikt är, att han äfven hos Krogh lade grunden till sin omfattande kännedom om engelska förhållanden och särskildt engelska språket. Sedan han 1829 kommit tillbaka till Kristiania, blef han en af förkämparna för det parti i studentsamfundet, som ville föra Eidsvoldsdagen. 17 maj. 1830 utgaf han en broschyr om polisens förfarande mot dem, som ville föra 17 maj. Sedan han 1834 tagit filologisk ämbetsexamen, blef han 1835 docent i historia och geografi vid universitetet. 1837 vardt han, vid tillsättandet af en ordinarie lärarplats i historia, förbigången af P. A. Munch, och 1838 måste han vika för A. M. Schweigaard vid tillsättandet af professuren i nationalekonomi (hvilken vetenskap D. studerat i London och Paris). Missnöjd kastade han sig då in i det politiska lifvet, för hvilket hans begåfning gjorde honom särdeles lämplig. 1839 ingick han som medarbetare i oppositionstidningen ”Morgenbladet”, och 1842 blef han af Akershus amt invald i stortinget, där han kom i åtnjutande af mycket förtroende och 1845 blef utsedd till president i odelstinget. 1848 valdes han åter till stortingsman, men hans fullmakt kasserades, och han återvaldes först 1854, då Kristiania utsåg honom till sin representant. Emellertid var han 1839—51 statsrevisor och 1845—47

:s arkivarie. 1849 utnämndes han till rektor
nsand, men tillträdde icke denna post.
f han adjunkt och 1852 öfverlärare vid Kri-
atedralskola. Efter att 1847 hafva lämnat
bladet" inträdde han 1848 i "Kristiania-
i hvilken han, först såsom redaktör för ut-
lningen och sedermera som hufvudredaktör,
till 1856. Dessutom redigerade han 1840
Granskeren", i hvilken han på ett talang-
t förde oppositionens talan, och 1851—53
orske tilskuer", hvilken kan anses som en
ing af "Granskeren". 1862 blef D. (efter R.
lektor och 1866 professor i historia vid uni-
:. Till hans lärarbefattning hörde äfven
som föreståndare för etnografiska museet,
ket han inlade stora förtjänster. Som ve-
man verkliggjorde han icke de förhoppningar
vid honom, hvilket bl. a. berodde därpå,
icke tillräckligt följde utvecklingen af de
per han skulle föredraga. Han egde likväl
de kunskaper i historia, geografi, etnografi
ch förstod att genom ett spirituellt föredrag
tilltalande form åt sina idéer. D:s enda
pliga arbete i historia, *Kr. M. Falsen*
anses ega sin märkvärdighet mera som ett
för hans öfvergång till regeringspartiet än
orrekt framställning af ämnet. Hans etno-
arbeten, t. ex. *Udsigt over ethnologien*
och *Om nationaliteternes udvikling I.*
ha sitt egentliga värde som populära öfver-
D., som med särskildt intresse studerade
a folkstammarna, företog 1867 tillsammans
A. Friis en resa till Finmarken, halfön
h Finland. De iakttagelser och rön han
nder denna färd offentliggjordes dels i en
liningsartiklar, dels i *Skisser fra Lapland, Finnmarken og Finland* (1870). Som läroboksförfattöfvade han en gagnande verksamhet och
rt anseende, särskildt genom sina geografiböcker. Detta är äfven fallet med en popu*beskrivelse for den norske almue* (1857—59).
dock sin största betydelse på det journaområdet. Hans flesta och bästa artiklar finnas
skeren". 1846—47 utgaf han en mängd
ströskrifter, hvilka, liksom hans tidningsuppmärka sig genom originalitet i tankegången
n samt genom grundlighet i insikter. 1872
ligerade han tidskriften "Tids-tavler", hvilhandlade såväl politiska som litterära ämnen.
iska bana har blifvit bedömd på mycket olika
et lider intet tvifvel, att han alltid förblef
litiska ungdomsideal trogen, fastän yttre för-
n ofta försatte honom i en svårförklarlig
. Först var han medlem af oppositionen,
ermera närmade han sig regeringen. Slutli-
er 1869) sökte han åter som oppositionell
vinna plats i stortinget, men lyckades ej.
a åsikter var D. självständig, men gick dock
odifikationer, när han därigenom ansåg sig
ämja sina idéer. Partilydnad kunde han lik-
kttaga; såväl hans åsikter som hans originella
het (hvilken dock i det enskilda lifvet egde
älskvärda sidor) hindrade honom därifrån.
till hvilka han en tid stått i nära förhållande,
dan fullständigt med honom. Mest bekant
brytning med Henrik Wergeland. D:s upp af Norges förhållande till unionen står i ett vida klarare ljus än hans ställning till de inre norska frågorna. I förstnämnda hänseende hyllade han närmast de åsikter, som 1814 representerades af grefve Wedel och dennes parti. Hans deltagande i det Skandinaviska sällskapet i Kristiania 1864 och närmast följande år utsatte honom för orättvisa angrepp af den unionsfientliga pressen. Förut (1849) hade hans danska sympatier inledt honom i en strid med P. A. Munch, som han skarpt kritiserade i skriften *Om professor Munchs antiskandinaviske historik* (s. å.) och hvars åsikter på några andra områden han desslikes med rätta bekämpade. D:s skandinavism omfattade äfven Finland, i hvilket land han såg en fjärde lem af den skandinaviska enheten. Redan på 1840-talet framställde D. önskligheten af ett nordiskt rättstafningsmöte; 1868 bragte han denna sak åter å bane, och 1869 deltog han i Nordiska rättstafningsmötet i Stockholm. D. afled 12 juni 1877. Han var utan tvifvel en af Norges märkligaste män i den nyare tiden. Att han icke kom att utöfva en ännu betydelsefullare verksamhet än han gjorde, berodde delvis på den isolering, i hvilken hans egendomligheter försatte honom och som hindrade hans rika anlag att fullt utveckla sig. Det tillbakasättande, hvarför han vid åtskilliga tillfällen ansåg sig vara föremål, kan visserligen förklara hans bittra utfall mot lyckligare medtäflare, men utgör icke någon förklaringsgrund till hans egendomliga politiska bana. Se O. Richter, "Ludvig Kristensen Daa" (1850). Y. N.

Daae [då], Ludvig, norsk politiker, f. 24 april 1829 i Borgunds pastorat, Romsdals amt, blef 1856 overretssagförer, 1869 fogde i Söndmöre och 1876 sorenskriver i Nordre Söndmöre. Alltifrån 1859 hade han såsom representant för sin fosterbygd plats i stortinget, till hvars mest ansedde medlemmar han räknades. Han var i flera år president, först i odelstinget och sedan i lagtinget. Han tillhörde den dåvarande oppositionen. 1879 undanbad han sig återval och stod således utanför det offentliga lifvet, tills han 26 juni 1884 ingick i Sverdrups ministär som chef för armédepartementet. Han afgick dock redan 1885 och bosatte sig på sin fädernegård Solnor. 1886—88 satt han åter i stortinget, såsom representant för Aalesund och Molde. 1889 utnämndes han till tullkassör i Kristiansand, där han dog 1 maj 1893. I sina yngre dagar började han en lofvande historisk författarverksamhet, men denna afbröts, då han inträdde på den politiska banan. 1866 utgaf han en kritik af Rudolf Keysers efterlämnade skrifter. Y. N.

Daae [då], Ludvig Ludvigsen, norsk historiker, f. 7 dec. 1834 i Aremarks socken, Smaalenenes amt, blef 1860 adjunkt vid latinskolan i Drammen, 1863 universitetsstipendiat i historia, 1869 bibliotekarie och 1876 professor i historia vid Kristiania universitet. Särskildt i yngre år vistades han upprepade gånger, stundom under längre tider, dels och förnämligast i Danmark, dels i Sverige för historiska källforskningar. Han har utvecklat en mycket omfattande litterär verksamhet. Till kännedomen af Norges nyare historia har han bidragit genom utgifvandet af flera källskriftsamlingar: "Breve fra bekjendte nordmænd til R. Nyerup" (1861), ett urval af den danske mecenaten "Johan von Bülows papirer" (1864), flera samlingar af aktstycken, förnämligast rörande Norges kyrko-

historia, offentliggjorda i åtskilliga tidskrifter, och ”Breve fra danske og norske” (1876). Han har författat *Throndhjems stifts geistlige historie fra reformationen til 1814* (1863), *Lærebog i verdenshistorien* (1864—65, gemens. med Siegv. Petersen), *Det gamle Christiania (1624—1814)* (1871; illustr. uppl. 1891), skildringar af ställningar och förhållanden i Norges hufvudstad under den angifna tidrymden, *Norske bygdesagn* (1870 o. 1872, två samlingar) och *Norges helgener* (1879). I norsk ”Historisk tidsskrift” finnas af D:s hand flera afhandlingar, bl. a. *Om Frederik II:s paatænkte lothringske giftermaal og om Danmarks forhold til de Grumbachske uroligheder; Christopher Throndssön Rustung, hans sön Enno og hans datter Skottefruen* och *Optegnelser til Ludvig Holbergs biographi* (alla i 2:a bd, 1872); *Fru Inger Ottesdatter og hendes døtre* (i 3:e bd, 1875) och *Bidrag til Norges historie i aarene 1434—1442* (i 4:e bd, 1877). Flera gånger har han författat värdefulla festskrifter för universitetets räkning, såsom *Kong Christiern den förstes norske historie 1448—58* till Köpenhamns universitets jubelfest 1879. Vidare har han utgifvit *Geistliges kaldelse i den norske kirke efter reformationen* (1879), *Nordmænds udvandringer til Holland og England i nyere tid* (1880), en biografi af den norske historikern *Gerhard Schöning* (s. å.), *Nordmænd og danske i Rusland i det attende aarh.* (1884; i ”Hist. tidsskr.”), *Humanisten og satirikeren Johan Lauremberg* (s. å., med anledning af universitetets Holbergsfest), *Matrikler over nordiske studerende ved fremmede universiteter* (1885 ff.), *Stemninger i Danmark og Norge i anledning af og nærmest efter adskillelsen* (1887; i tidskriften ”Vidar”, som han redigerade tillsammans med Y. Nielsen). Själf en fin kännare af Holberg, har han lämnat flera bidrag till litteraturen om denne. Af hans många bidrag till belysning af Norges topografi och de norska städernas historia må anföras *Bidrag til Christianssunds historie* (1892) och *Om de Hamarske kröniker* (1890 ff.). På senare år har han i ”Historisk tidsskrift” skrifvit en rad värdefulla afhandlingar öfver medeltida ämnen, t. ex. *Om Reinsættens sidste fyrstelige medlemmer* (1898), *Om Stavanger stift i middelalderen* (1899), *Om Bergens bispedömme i middelalderen* (1901 ff.), *Var Sverre kongesön?* (1904) m. fl. I ”Historiske samlinger” har han lämnat flera samlingar af aktstycken. D. är medlem af flera lärda sällskap och kreerades 1879 till filos. hedersdoktor vid Köpenhamns universitets jubelfest. När han fyllde sjuttio år (7 dec. 1904), erhöll han en festskrift af vänner och lärjungar. Sedan 1868 har D. varit en flitig medarbetare i pressen (”Morgenbladet” och ”Aftenposten”). 1883 var han bland de förste, som på folkmöten togo upp högerns sak. Han har både som talare och stilist visat sig ega en sinnrik slagfärdighet, som underhjälpts af hans stora lärdom. Som historisk skildrare har han en hög rang. Hans arbeten omfatta nästan hela Norges historia, de bilda ett stort sammelverk af monografier. Som universitetslärare har han alltid samlat en talrik åhörarskara vid sina föreläsningar, som framför allt behandlade Bysantium, korstågen och reformationen. D. är sedan 1893 ledamot af Vet. soc. i Uppsala. Y. N.

Daalder [dål-] l. Rijksdaalder [räjks-], holl. (”daler”), ett från 1600-talet till 1816 präglat nederländskt silfvermynt af $1^1/_3$ guldens värde = 30 stuivers = 150 cent = omkr. 2,50 kr. Mest dels präglades dubbla daalderstycken à 3 gulden.

Daba, bergsby i Tibet, på Himalayas norra sluttning, under 31° 13′ n. br. och 79° 57′ v. l. 4,536 m. ö. h., s. om Sutlej. Den är berömd för sina fantastiska, i lösslagren gräfda boningar och sina kloster. På sommaren utvecklas en lifl ig byteshandel med salt, borax och mysk mot ris och te.

Dabbeh (Debba), ansenlig ort i Nubien, v Nilens böjning mot n., 30 km. ofvanför Dongola Agusa (Gamla D.), hufvudstation för de fr Dongola till Dar-Fur och genom Bajudastäppen s Kordofan gående karavanerna och sydgräns för a biska språket.

Dabistân, pers. (”bildningsställe”), ett parsis religionshistoriskt verk från 1600-talet, af oviss fattare. Däri skildras österlandets olika religione läror och bruk. Arbetet trycktes först 1809, Calcutta; en engelsk öfvers. utgafs i Paris 18 (3 bd).

Dabog, *myt.* Se Dazjbog.

Dabou [dabo'], franskt faktori på Elfenbenskuste i Väst-Afrika, 93 km. v. om Grand Bassam, hö beläget vid en vik, som är tillgänglig för fartyg 3—4 m. djupgående. Export af palmolja.

Dąbrowski [dą-], Jan Henryk. Se Dombrowski.

Daçakumäracarita, ”de tio prinsarnas k tyr”, är en indisk prosaroman från 500-talet, so tillskrifves Daṇḍin, en konstlärd af stort litterä anseende. Framställningen är, i enlighet med de (senare) indiska poetikens regler, konstfull, ja konstlad; men arbetet besitter stort värde ej blott so sedeskildring, utan ock såsom innehållande ett ri stoff af i Indien gängse berättelser, sagor oc äfventyr. Öfvers. till tyska af J. J. Meyer (190 och M. Haberlandt (1903). 2:a boken, Apahära varmans äfventyr, är till svenska öfvers. af A. Z Collin (i ”Lunds univ:s årsskr.”, IV). K. F. J

Daçanämin, sanskr., namn på en modern hinduistisk religionssekt inom kretsen af sådana, som företrädesvis dyrka Çiva. Det är således en form af çivaism, men en olärd, af vedantisk (panteistisk) spekulation tämligen oberörd riktning. Sektens anhängare kunna gälla som lärjungar till Çivaprästen Basava, hvars lärjungar äro spridda öfver hela Indien under namn af Jangama, vandrare, fallosdyrkare, bilddyrkande deister med en liten anstrykning af vedantisk mysticism. K. F. J

Da capo [käpå], it., *mus.* Se Dakapo.

Daçaratha, *ind. myt.*, en furste af den s. k. soldynastien, som härskade i *Äyödhyä* (Oudh); som sådan (son af Äyu) härstammar han från denne dynastis grundläggare Ikṣväku. Underliga aflinelegender knyta sig till D:s namn, som har nått en viss betydelse endast därigenom, att han gäller som far till Rämäyaṇas hjälte Räma. Äfven andra sagofurstar förekomma med detta namn. — Ursprungligen synes Daçarathalegenden föreligga i den buddistiska redaktionen i den s. k. Jätakaboken. K. F. J

Dacca l. Dhaka [dä'kä]. 1. Division i brittisk-indiska provinsen Bengalen, omfattande Ganges' och Brahmaputras deltaland. 38,966 kvkm. 10,796,380 inv. (1901). Landet är i sin norra del

a täta djungelskogar bevuxet kuperadt land
bergens utlöpare), men sydligare, där det
r i Ganges—Brahmaputra-deltat, en full-
t jämn alluvialslätt, genomskuren af en
flodarmar, af hvilka Meghna, Brahmaputras
arm, bildar gräns mot ö., Madhumati mot
t är en af Indiens bästa risnejder; äfven
h bomull produceras i stor mängd. Divi-
omfattar 4 distrikt: D., Faridpur, Bakar-
ch Maimansingh. — 2. Distrikt i nämnda
i, i vinkeln mellan Ganges och Meghna. 7,244
2,649,522 inv. (1901), däraf 43 proc.
r och 57 proc. muhammedaner. — 3. Huf-
d i nämnda distrikt, vid vänstra (norra) stran-
Buriganga, som förenar Ganges med Brahma-
90,542 inv. (1901). Gatorna äro mycket
och endast få breda nog att kunna trafikeras
juldon. I de delar af staden, där byggnads-
n är dyr, hafva många fyrvåningshus en
da af 2,5—3 m., medan djupet är 18 m.
esidens för muhammedanska härskare öfver
en var staden förr (från 1610) en af Indiens
aste städer (ännu 1800 omkr. 200,000 inv.),
för sin tillverkning af fint muslin och siden-
, men införseln af billiga bomullsvaror från
ester ödelade i 19:e årh. dess industri, och
ngden sjönk, så att den 1867 var endast
) pers. Sedermera har den åter vuxit, men en
el af den förr vidsträckta staden ligger öfver-
af djungelsnår, öfver hvilka uppstiga enstaka
ga ruiner, bl. a. Katramoskén (byggd af sul-
uhammed Shuja 1645) och palatset Lal-bagh
jadt af Aurangzibs tredje son, Muhammed
men sannolikt aldrig fullbordadt). D:s båda
ar Naraingani och Madanganj ligga 14 km.
D. vid ett djupt tillflöde till Meghna. Den
ämnda är genom järnväg, som går förbi D.,
d med Maimansingh. J. F. N.

er (grek. *Δάκοί*, lat. *Dāci*), invånare i Dacien
o.).

ch, Simon, tyske skald, f. 1605 i Memel,

d. 1659 som professor i poesi vid universitetet i Königsberg. Han författade en stor mängd dikter, mest lyriska sånger, tillfällighetsstycken samt världsliga och andliga dikter. Af de senare, hvilka utmärka sig genom en andaktsfull stämning, hafva många bibehållit sig intill våra dagar. Ett urval af D:s dikter utgafs 1876 af Oesterley. Jfr arbeten af Gebauer S), E. Friedrich (1862), Salkowski (1873) och ler (1896).

'chau, köping i bajerska regeringsområdet Oberrn, 18 km. n. v. om München. 5,055 inv. 0). Dachauer moos, den här vid Ammers strand liggande sumpiga slätten, är nu till ta delen utdikad. 1 april 1633 intogs D. af skarna under Bernhard af Weimar och Gustaf .

'chau-banker, svindelaffärer i München 1871 —72 (den första vid Dachau-gatan), som mot hög ränta lockade till sig godtroget folks pengar och sedan gjorde bankrutt.

Da'chauer moos [mås]. Se Dachau.

Dachel l. Dakhl (Wāh ed-Dāchile, "den inre oasen"), en till egyptiska länet Assiut hörande oas i Libyska öknen, under 25° 41′ n. br. och 29° —29° 35′ ö. lgd, tre dagsresor v. om Charga. Oasen har många källor och brunnar, däribland flera starkt järn- och svafvelhaltiga, ända till 36° varma, samt 15 byar med tillhopa 17,090 inv. (1897), nästan uteslutande fellaher. D. är rikt på dadlar och oljeträd samt producerar äfven hvete, korn, ris, durra, aprikoser och andra frukter samt många industriväxter. Åsnor, får och getter finnas i mängd, hästar och nötkreatur äro mer sällsynta. Guvernörens säte är Kalamum (1,704 inv.), den största orten är El-Kasr (Medinet el-Kasr ed-D.), 110 m. ö. h., med 4 moskéer och ett senussikloster samt 30—40 heta källor (2,288 inv., med omgifningen 3,758 inv.).

Da'chstein [-stajn], en 2,996 m. hög topp i Salzburgs kalkalper, högsta toppen i Dachsteingebirge, som omfattar hela berglandet mellan Hallstattsjön i n. samt Ennsdalen i s. Utom hufvudmassivet, det egentliga D., omfattar berggruppen Kammergebirge (Kammspitze, 2,141 m.) och Grimming (2,351 m.) i ö., Sarstein (1,973 m.) och Hallstätter Salzberg (Plassen, 1,952 m.) i n. och Gosauer stein (Bischoffsmütze, 2,454 m.) i v. Centralpartiet är en högslätt af 1,600—2,200 m., som stupar brant mot Hallstattsjön och Gosausjöarna i n. samt än brantare mot Ennsdalen i s. Utom toppen D. (äfven kallad Hoher D.) har detta centrala parti Torstein (2,946 m.) och sex glaciärer, de östligaste i Alperna. Ett praktverk öfver "Das Dachsteingebiet" utgafs 1889—93 af Fr. Simony.

Da'chstein [-stajn], Wolfgang, tysk psalmförfattare, d. omkr. 1530, var i början af 16:e årh. katolsk präst i Strassburg, öfvergick 1524 till lutherska läran och blef sedermera organist i nämnda stad. Runebergs psalm "Vid elfverna i Babylon" (finska ps. 499) och (troligen) ps. 121 i svenska psalmboken af 1819 återgå till parafraser af D.

Da'chsteinsgebirge. Se Dachstein.

Dācia, lat., romersk provins (se Dacien). Under medeltiden var ordet en vanlig benämning på Danmark och stundom på hela den skandinaviska norden. — Provincia Daciæ l. Daniæ var namn på a) Sammanslutningen af de i Paris studerande danskarna, måhända stundom också af öfriga skandinaver; under 1300-talet omtalas dock äfven en Provincia Sueciæ. Båda hörde under "den anglikanska nationen" (sedermera kallad "den tyska"), en af de fyra hufvudnationer, som bland Paris-universitetets studenter framträdde från 1200-talets förra del. Se Universitet. b) En de skandinaviska länderna omfattande provins af dominikanorden (se d. o.). — Collegium dacicum, i Paris, var ett af de äldsta främlingskollegierna i nämnda stad och inrättadt till härbärge för danska studenter. Jfr Främlingskollegier.

Dāciabanken, grundt ställe i Atlantiska hafvet (se d. o., sp. 337).

Dācien, lat. *Dācia*, romersk provins under kejsartiden. Det omfattade landet mellan Theiss,

Donau, Dnjestr och Karpaterna samt motsvarade således östra delen af Ungern, Siebenbürgen, Rumänien och Bukovina. Dacerna, en tracisk stam, voro nära besläktade med geterna; de dref vo åkerbruk och boskapsskötsel. De kämpade ofta mot romarna, tills kejsar Trajanus lyckades besegra dem i två krig och förvandla D. till romersk provins (107), men kejsar Aurelianus (270—275) nödgades afstå landet till goterna. En del af det öfvervunna folket drog längre åt ö.; de, som kvarstannade, uppblandades snart med inflyttande romerska kolonister. Från detta blandningsfolk härstamma förmodligen Rumäniens nuvarande invånare.

Dacier [dasie'], Anne, född Lefèvre, fransk lärd, f. 1654, d. 1720, var gift med den såsom utgifvare och öfversättare kände filologen André D. (f. 1651, d. 1722). Redan vid tjugu års ålder vann hon ett sådant rykte genom sin upplaga af Kallimachos (1674), att man uppdrog åt henne att "in usum delphini" (se Delphinus) bearbeta fornklassiska författare. Dessutom öfversatte fru D. Terentius, Anakreon och Sapfo, några af Aristofanes' och Plautus' komedier samt Homeros m. m.

Dacier [dasie'], Bon Joseph, fransk författare, f. 1742 i Valognes, d. 1833 i Paris, blef 1772 ledamot af och 1783 ständig sekreterare i Académie des inscriptions, i hvars handlingar D:s flesta skrifter (öfversättningar af klassiker, historiska undersökningar) intogos. 1790 blef han medlem af Paris' municipalråd, 1795 af Franska institutet, 1800 bibliotekarie vid nationalbiblioteket, 1802 medlem af tribunatet och invaldes 1823 i Franska akademien. D. var en auktoritet i finansfrågor.

Dacke, Nils, ledaren af det långvarigaste, farligaste och vildaste bondeuppror Sveriges historia har att uppvisa, tillhörde en stor och rik bondesläkt i Blekinge. Själf var han bosatt i Konga härad i Småland; hans födelseår känner man ej. D. begick åtskilliga mord och stölder, sköt ihjäl en fogde, som fråndömt honom ett hemman, hvarom han tvistade med en annan bonde, och blef för detta brott dömd till döden, men fick genom släktens förböner försona sitt brott med böter. Dessa erlade han ej till fullo, utan rymde och sällade sig till ett band "skogstjufvar", som stod under ledning af en viss Jon Andersson, hvilken sedan 1537 stått i spetsen för de med konung Gustaf I:s styrelse missnöjde bönderna i södra Småland. Genom inställsamhet och god talegåfva blef D. snart hufvudpersonen i bonderesningen. Med sina dels från Blekinge, dels från Konga och Södra Möre samlade skaror bröt han i maj 1542 fram öfver sydöstra Småland, nedskjutande fogdar och andra herremän och brännande adliga gods. Upproret spridde sig raskt ända upp till Tjust, Kind och Ydre samt in i Östergötland. Underhandlare blefvo af konungen utsända till de upproriske för att med godo återföra dem till lydnad, utländskt krigsfolk värfvades, och frälset sammankallades till Vadstena, Linköping och Jönköping. Under tiden drog Gustaf Olofsson (Stenbock), med en obetydlig styrka, från Västergötland nedåt Småland. Vid underrättelsen därom tågade D. mot Växjö, intog Kronobergs slott, brandskattade Bergkvara och samlade omkring sig en styrka af, som det uppges, omkr. 10,000 man. Gustaf Olofsson vågade ej angripa denna öfverlägsna skara, utan slöt sig inne i det fasta Bergkvara och öppnade snart underhandling med D., hvilken nu uppträdde som målsman för allmogen, klagande bland annat öfver för stora utskylder och begärande att få förblifva vid "gammalt och fornt". Ett stillestånd slöts, som skulle vara från 24 juli till 1 nov. Efter Gustaf Olofssons aftågande bröt D. stilleståndet, plundrade Bergkvara och uppmanade bönderna i Östra och Västra härad att förena sig med Konga och Möre.

Smålänningarna angrepos nu från tre håll. Gustaf Olofsson tågade ånyo till Växjö, men måste draga sig undan till Rydaholm för att invänta hufvudhären under Lars Siggesson (Sparre). Denne anlände till Växjö och nedgjorde en stor del af D:s folk i närheten af denna stad, hvarvid D:s förnämste medhjälpare, Blekingsbonden "lille Jösse", stupade. I Östergötland led konungens folk ett allvarsamt nederlag vid Kisa, och ställningen föreföll ganska bryssam, hvarför ett stillestånd på ett år, räknadt från 1 nov., måste ingås (14 okt.). D. lyckades t. o. m. genomdrifva, att han i ett nytt dagtingesbref personligen nämndes (8 nov.) och att konungen uttryckligen (25 nov.) bekräftade det mellan hans råd, ridderskap, fogdar och tjänare å ena sidan samt D., hans "sällskap" och menige allmogen i Småland ingångna stilleståndet. D. stod nu på höjden af sin makt. Julen 1542 firade han med prakt på Kronobergs slott. Han stod i förbindelse med utländska furstar, som eftersträfvade Sveriges krona och funno inbördeskriget lämpligt för sina planer. Hertig Albrekt af Mecklenburg och pfalzgrefven Fredrik brefväxlade med honom, och den sistnämnde lär till och med hafva utlärdat ett adelsbref för honom. Han förbjöd plundring och straffade strängt de bönder, som ej åtlydde hans bud. 1543 inföll Svante Sture i östra Småland, Gustaf Olofsson i västra. Hufvudhären, under Lars Siggesson och Johan Turesson, träffade i midten af mars på D. själf, som stod med sin hufvudstyrka vid sjön Åsunden, mellan Horn och Eneby. Efter en timmes hett strid blef D. skjuten genom båda låren och fördes hemligen ur striden. Denna händelse verkade förlamande på hela rörelsen, och det ena häradet efter det andra, äfven Konga, rörelsens utgångspunkt, lofvade konungen trohet. Knappt hade likväl konungens trupper tågat hem, förrän D., snart nog läkt från sina sår, började den gamla leken. Den gången var dock rörelsen betydligt mattare, emedan hans bästa folk stupat och förtroendet till honom minskats. Något egentligt krigståg företogs icke, men Jakob Bagge ryckte med 700 man ut från Kalmar och tvang D. att fly in i Blekinge. Där blef upprorsmakaren (efter hvad det berättas i Rasmus Ludvigssons krönika) i aug. månad skjuten på Rödeby skog, hvarefter han lär hafva blifvit förd till Kalmar och steglad, med kopparkrona på hufvudet. Enligt en annan, af Joh. Messenius återgifven berättelse kom han öfver till Tyskland, återvände 1580 till sitt fädernesland, blef upptäckt och på konungens befallning förd kring Stockholms gator

...pparkrona på hufvudet och slutligen insatt ...hospital, där han dog af pesten. Per Brahe, ... innehade ett viktigt befäl i den kungliga ...och i sin krönika bl. a. nedskrifvit sina per... minnen från Dackefejden, uttalar äfven den ..., att man långt senare fått bekräftelse på, att ...kalmar steglade ej varit D. själf.

...efejden — som direkt sammanhänger med ...relsen i Småland från midten af 1530-talet ... allmogens skarpaste och farligaste protest ...a de nyheter Gustaf Vasa infört på bekostnad ...i som vördades såsom "gammalt och fornt". ... skildrad dels i den samtida iaktttagaren Per ...d. ä:s krönika (utg. af O. Ahnfelt 1896—97), ... Rasmus Ludvigssons krönika (utg. af J. A. ...st i "Hist. handlingar", d. 20, 1905) och ...ten senare) af Tegel. Alla dessa äldre skild... äro starkt konungskt färgade. Dessutom finnas ... upplysningar om Dackefejden i "Gustaf ...istratur" för åren 1542—43. Bland nyare ...ur i ämnet märkes Strinnholm, "Svenska fol... storia under konungarne af Wasa-ätten" (d. ...77—530; 1823), G. A. Ling, "Öfversigt af ...ejden" (1869), O. Sjögren, "Gustaf Vasa" ... och E. Hildebrand, "Gustaf Vasa" (i ...ges historia intill tjugonde seklet", d. 3, s. ...05; 1903). Jfr ...G. Berg, "Bidrag ...n inre statsförvalt... ...s historia under ...n den förste" (1893). ...t är D. behand... ...f G. O. Hyltén... ...us i "Dackefej... historiskt skådespel ... G. A. L. (V. S—g.)

...ckefejden. Se Dac-

...Costa. Se Costa.

...re [dēke], baron. ...land, sir Henry ...erie William.

...ryadenitis (af grek. ..., tår, och *adēn*, ..., *oftalm.*, inflam... af tårkörteln. Se ...sjukdomar.

...ryocystitis (af grek. ..., tår, och *ky'stis*, ... *oftalm.*, katarr i ...ten. Se Ögon... domar.

...ryomycetāceæ, *bot.* ...sidiomycetes Hymenomyce...

Dactylis glomerata.

...ylēthra, *zool.*, dets. *...enopus.* Se Am... ...r, sp. 833.

...ctylis *glomeräta* L., ...däxing, *bot.*, ett ...m. *Gramineæ* hö... tämligen högt, van... ill öfver stråets midt ..., mörkt eller blå... grönt gräs, med platta bladslidor och tät vippa ...digt hopgyttrade kortskaftade småax. Hund-äxingen växer allmänt vid odlade ställen, å ängar och backar samt är ett af våra bästa fodergräs. Som prydnadsväxter odlas flera varieteter med gul- eller hvitstrimmiga blad. Namnet hundäxing tillägges äfven ett annat gräs, *Cynosurus cristatus* (se d. o.), vanligen kalladt kamäxing. O. T. S. (G. L—m.)

Dactylo'pterus, *zool.* Se Flyghanesläktet.

Dadel, Dadelhonung och Dadelpalm, *bot.* Se Phœnix.

Dado'xylon Endlicher, *paleobot.*, ett äldre namn på det fossila trä från stenkolsperioden, som numera vanligen kallas *Araucarioxylon* och som anses hafva tillhört *Cordaïtes.* Se Araucarioxylon och Cordaitales. A. G. N.

Dadūchos (af grek. *das*, fackla, och *e'chēin*, hålla, bära), "fackelbärare", ämbetstitel för en af de prästerliga funktionärerna vid de eleusinska mysterierna (se d. o.). A. M. A.

Dædala. Se Daidala.

Dædălus. Se Daidalos.

Daehn [dän], Waldemar Karl von, finsk militär och ämbetsman, f. 1838 å Sippola gods, Nyland, genomgick med utmärkelse finska kadettkåren, blef officer 1855, avancerade vid Finska gardets skarpskyttebataljon till kapten 1863, fick sedermera transport till Kaukasus samt vardt öfverste 1869 och chef för Tiflis' grenadjärregemente 1871. Vid en revy skadades han genom en olyckshändelse, så att han inom kort måste lämna militärtjänsten. Han blef då 1875 t. f. guvernör i Stavropolska guvernementet. 1882 återvände D. till hemlandet såsom guvernör i Viborgs län, utnämndes 1885 till senator och chef för civilexpeditionen och 1889 till adjoint hos ministerstatssekreteraren. Efter general J. K. Ehrnrooths plötsliga afgång från ministerstatssekreterarämbetet 1891 blef D. dennes efterträdare och ådagalade som sådan administrativ duglighet. Såsom föredragande i Petersburg ville han till en början göra några medgifvanden gentemot russifikationssträfvandena, i hopp om att sålunda förekomma större olyckor. Postmanifestet af 12 juni 1890 sanktionerades på hans föredragning, medan han såsom adjoint i st. f. Ehrnrooth handhade ministerstatssekreterarämbetet. Med G. Z. Yrjö-Koskinen stod D. i förbindelse. Han utverkade Nikolaus II:s regentförsäkran till Finlands invånare, men föll sedermera i onåd och blef tvungen att i juni 1898 taga afsked. Han dog i Rom 1900.

Daelman [däl-], Frédéric, baron, belgisk diplomat, f. 23 okt. 1837 i Deuil (franska dep. Seine-et-Oise), af belgiska föräldrar, ingick vid unga år i sitt lands diplomati, tjänstgjorde som attaché vid legationerna i Paris och Madrid samt var legationssekreterare i Paris 1866—67 och i München 1867—71. Efter att ha varit chargé d'affaires i Lissabon blef han 1873 legationsråd i Petersburg, hvarifrån han 1884 sändes som belgisk minister till Mexico. Där stannade han i nio år och förflyttades 4 maj 1893 till samma post i Stockholm, hvarest han f. n. (1906) är diplomatiska kårens doyen.

Dæmon, lat., namn på ett slags andeväsen. Se Demon.

Daendels [dän-], Herman Willem, nederländsk general, f. 1762, d. 1818, deltog 1788 i upproret mot arfstäthållaren Vilhelm V och måste förden-

skull fly, var 1793 och 1795 fransmännen följaktig på krigstågen mot Holland och ingick sistnämnda år som divisionsgeneral i den nyupprättade Bataviska republikens tjänst. Sedan han 1799 i Nord-Holland med framgång opererat mot engelsmännen och ryssarna, tog han 1803 afsked från nämnda befattning. 1806 fick han af konungen af Holland ett divisionskommando samt eröfrade Öst-Friesland och Westfalen, blef 1807 marskalk, var 1808—11 guvernör öfver Nederländernas indiska besittningar, hvilka han väl förvaltade intill engelska invasionen, och deltog 1812—13 i Napoleons fälttåg. 1815 fick D. i uppdrag att reorganisera de holländska besittningarna på Guldkusten i Afrika, hvilket uppdrag han fullgjorde på ett utmärkt sätt. L. W:son M.

Dafär, landskap i Arabien. Se Safar.

Dafla (Daphla, äfven eng. *Dufflas*), en af de många mindre civiliserade bergstammar, som pläga sammanfattas under namnet Lohitafolk (se d. o.). De bo i Himalayas östligaste del. Själfva kalla de sig Bangni, d. v. s. män. E. Rld

Daf'ne (grek. *Δάφνη*, lat. *Daphne*), *grek. myt.*, dotter af den arkadiske flodguden Ladon eller af den tessaliske Peneios. Hon var älskad af Apollon, men undflydde hans kärlek och förvandlades på egen begäran till ett lagerträd för att kunna undgå hans omfamning. Sålunda förklarar sagan, hvarför lagern, hvars grekiska namn är "dafne", betraktades såsom ett åt Apollon helgadt träd. Dafne-myten är poetiskt bearbetad af den romerske skalden Ovidius (i hans Metamorfoser, I, 452 ff.). Bland bildliga framställningar af D. märkes Berninis "Apollon och Dafne" (se Bildhuggarkonst, pl. VI). A. M. A.

Daf'ne, fordom förstad till Antiokia i Syrien, berömdt för sina af flera källor bevattnade lunder, som hade ett omfång af 80 stadier. D. pryddes bl. a. af ett tempel, helgadt åt Apollon och Artemis. Det var en af seleuciderna gärna uppsökt plats, och sedermera drogo sig äfven förnäma romare dit. Det var jämväl asylställe, öfversteprästen Onias sökte där skydd undan ståthållaren Andronikos' förföljelser (jfr 2 Makk. 4: 31 ff.). D. motsvaras af den nuvarande byn Bêt El-Mâ, med rik vegetation och vackra vattenfall. E. S—e.

Dafnefo'rier (grek. *dafnefo'ria*, lat. *daphnephoria*), en i vissa delar af det forna Grekland (Delfi, Tempe och Beotien) till Apollons ära firad fest, som fick sitt namn däraf, att en gosse, som föreställde Apollon, i högtidlig procession bar till Apollons tempel en med lager (grek. *dafne*) virad staf, på hvars spets var fäst en större och flera mindre kulor, måhända föreställande solen, månen och stjärnorna samt beteckande Apollon såsom det himmelska ljusets gudomlighet. Andra till denna fest hörande bruk inneburo en påminnelse om de reningsceremonier, hvilka Apollon sades hafva genomgått med anledning af draken Pythons dödande. A. M. A.

Dafnin, en glykosid. Se Daphne, *bot. farm.*

Daf'nis (lat. *Da'phnis*), *grek. myt.*, en skön herdeyngling, stundom uppgifven såsom son af Hermes och en nymf samt vallande sina hjordar vid foten af berget Etna. Han fick undervisning i tonkonsten af Pan och prisades såsom herdediktens uppfinnare. D. älskade en af traktens nymfer, men blef henne otrogen och straffades därför med blindhet eller (enligt en annan saga) förvandlades till en sten. Idylldiktaren Theokritos besjunger D. såsom en den passionerade kärlekens martyr och låter honom fostäras af kärlekskval. D. är för öfrigt ett vanligt namn i herdedikterna (se t. ex. Longos). A. M.

Dag, *nord. myt.*, Dellings son med Natt, jättekvinnan Narfes dotter. Allfader gaf Natt och Dag hvar sin hästspann att köra kring jorden. Dags häst heter Skinfaxi ("med lysande man"). Luften och jorden upplysas af dennes skimrande man. Jfr Natt.

Dag, motsatsen till natt, den tid, under hvilken solen befinner sig öfver horisonten. I grund af jordaxelns lutning mot ekliptikan är dagen af olika längd för olika breddgrader, och årets längsta dag är längre, i samma mån som man befinner sig närmare någondera af polerna. Under ekvatorn äro dag och natt året om hvardera tolf timmar. I Stockholm (59° 20′,5 n. br.) varar den längsta dagen 18 timmar och 12 minuter. Vid polcirklarna, 66°,5 n. br. och s. br., berör solen på den längsta dagen och den längsta natten nätt och jämt horisonten och håller sig för öfrigt på den förra öfver, på den senare under densamma, så att dagen eller natten räcker dygnet om. Vid själfva polerna är oafbruten dag under årets ena hälft, och natt råder under den andra. Solstrålarnas brytning i atmosfären åstadkommer dock en modifikation i ofvannämnda förhållanden på det sättet, att dagen alltid blir något längre, än den teoretiskt skulle vara. A. M—r.

Dagarnas namn. Indelningen i veckor, eller perioder af sju dagar, var urgammal hos kaldeerna och egyptierna. Från de senare lånades den af judarna, och från desse öfvergick den till romarna, från hvilka den, upptagen i den julianska kalendern, infördes i de kristna folkens tidräkning. Sjutalet i denna indelning härleder sig, enligt Dio Cassius (i 3:e årh. e. Kr.), från de af forntidens folk antagna sju "planeterna": Saturnus, Jupiter, Mars, solen, Venus, Merkurius och månen (deras ordning räknad från den mest aflägsna planeten). Hvar och en af dygnets 24 timmar var helgad åt en särskild planet i ofvannämnda ordning, och dagen erhöll sitt namn efter den planet, som regerade dess första timme. Sålunda fick veckans första dag, hvilken hos egyptierna (enligt samme Dio Cassius) var lördagen, hos romarna namnet *Saturni dies* (jfr eng. *saturday*), och de följande dagarna benämndes af samma skäl *solis dies* (söndag), *lunæ dies* (måndag), *Martis dies* (tisdag), *Mercurii dies* (onsdag), *Jovis dies* (torsdag) och *Veneris dies* (fredag). Judarna upptogo den egyptiska veckan, dock med den förändringen att lördagen (sabbaten) blef dess sista dag i st. f. dess första. De germanska folken antogo veckoindelningen på samma gång som kristendomen, men både svårgermanerna och skandinaverna utbytte de latinska namnen mot däremot svarande inhemska. Nordborna torde därvid närmast hafva rönt inflytande af angelsaxarna, hvilket synes af formen för namnet på den 6:e dagen, fnod. *friádagr*, Friggs (den angelsaxiska kärleksgudinnans) dag. Endast "lördagen" står utan jämförelse med vare sig det romanska eller det sydgermanska namnet på denna dag (fr. *samedi*, af lat. *sabbati dies*, ty. *sonnabend* l. *samstag*). Veckodagarnas svenska namn äro följande: söndag (fnod. *sunnudagr*, "solens dag", eller *dróttins dagr*, motsvarande fr. *dimanche*, af lat. *dominica*, "Herrens dag"), måndag (fnod. *mánadagr*, angls. *mónandæg*, fr. *lundi*, af lat. *lunæ*

sdag (fnod. *tysdagr*, angls. *Tiwes dæg*, Tys dag", fr. *mardi*, af lat. *Martis dies*), g (fnod. *ôðinsdagr*, "Odens dag", angls. dæg, fr. *mercredi*, af lat. *Mercurii dies*), g (fnod. *þórsdagr*, angls. *þunresdæg*, fr. lat. *Jovis dies*), fredag (fnod. *friádagr*, *frigedæg*, "Friggs dag", fr. *vendi*, lat. *Veneris dies*) och lördag ("tvagi", fnod. *laugardagr* eller *þváttdagr*, fsv. *ngher*).

nnat under de första århundradena af den atidräkningen uppkommet sätt att beteckna dagar var att till ordet *feria* lägga ett ordt. ex. *feria secunda* (måndag), *feria tertia* o. s. v. Ursprungligen nyttjades denna samäning endast i uttrycken *feria quarta*, onsdag, *sexta*, fredag, hvilka bägge dagar i den ristna kyrkan firades med bön och fasta. enämningar förde sedan med sig likartade ms öfriga dagar, och man finner det nämnda ngssättet ofta användt i latinska handlingar ndeltiden. Ungefär analogt nyttjades fnod. *gr viku*, *fimti dagr viku* (nyisl. *þriðjudagur*, *igur*) för att beteckna tisdag, torsdag o. s. v. tender och Vecka. R. G.

bergsv., jordytan omkring och öfver en ighet. Man säger t. ex., att en grufva sst antal meter djup ifrån dagen. — Samma nyttjas äfven om andra fördjupningar i t. ex. grafvar och diken.

(Dagh), turk., berg. Detta ord förekommer ngd geografiska sammansättningar, t. ex. h, "berglandet", m. fl.

1. Härad i Södermanlands län, ingår i gs domsaga och Gripsholms fögderi samt socknarna Gåsinge, Dillnäs, Frustuna, Björnlunda, Gryt. 50,873 har. 8,590 inv. — 2. Kontrakt i Strängnäs stift, omfattar pastoraten Björnlunda; Frustuna och Kattyt; Gåsinge och Dillnäs; Trosa landsförä och Vagnhärad; Trosa stadsförsamling; ang. 72,113 har. 12,492 inv. (1905).

löning kallas den del af militärbefälets och ets aflöning, som utgår för hvarje tjänstgöb. För officerare och underofficerare jämte ar (utom präster och auditörer) vid arméns erade regementen och kårer utgår den med opp för den tid, som vederbörande befinner stgöring vid regementet eller på annat ställe. bäres äfven under tjänstledighet 6 veckor eller under sjukdom, dock ej öfver 2 månd icke garnisonerade trupper utgår dagaflöndast under tjänstgöring vid trupp vid ve- regemente eller i vissa bestämda fall äfven ställe, hvarjämte till tjänstgöring tillgång- l, som icke uppbär hel dagaflöning, åtnjuter aflöning. Till korpraler och öfrigt fast ananskap utgår dagaflöning under tjänstgöring. man åtnjuter under tjänstgöring i en följd dagaflöning, under repetitionsöfningar 50 Vid flottan utgår dagaflöning efter ungefär grunder; dock tillkommer under visst slags göring förhöjd dagaflöning. — Med dagr får icke sammanblandas *dagtraktamente* .), en med visst belopp för dygn utgående g för en del extra förrättningar och sär-ommenderingar. C. O. N.

Dagami, stad på ön Leyte, en af Filippinerna, 25 km. från östra kusten. Omkr. 25,000 inv.

Dagana', ort med fort i franska kolonien Senegal, på vänstra stranden af floden Senegal, 135 km. n. ö. om S:t Louis, omgifves af rika trädgårdar och vackra planteringar. Omkr. 5,000 inv., hvilka af trarzerna, en morisk stam på andra sidan floden, tillbyta sig gummi och skinn mot europeiska varor.

Dagbefäl (befäl "af dagen", fr. *du jour*, l. "daghafvande"), *krigsv.*, kallas hvarje officer eller underbefäl, som för dagen eller äfven för längre tid, såsom en vecka, har sig ålagd uppsikten inom en kasern eller ett läger, öfver vakter o. s. v. Dagbefälet utgöres i svenska armén af en dagkapten eller daglöjtnant (möjligen en dagmajor) inom ett regemente eller en bataljon, en dagunderofficer och en dagkorpral inom ett kompani eller motsvarande enhet. I hvarje högre stab, i fred och krig, tjänstgör vanligen en generalstabsofficer eller adjutant såsom dagofficer. Den officer, som i en svensk fördelningsstab för dagboken, kallas dagofficer på fältet. C. O. N.

Dagbesked, *krigsv.* Se Besked.

Dagbladet, dansk tidning, som 1851 uppsattes i Köpenhamn af K. S. A. Bille för att tjäna som organ åt det nationalliberala partiet. Till följd af sin opposition mot regeringen blef det 1853 förbjudet i Slesvig, men just genom detta förbud vann det anseende och framgång. Allt från sitt första framträdande lade tidningen stor vikt på färska nyheter, utförliga framställningar af utländska tilldragelser och af handelsförhållanden samt att främja kommunala förbättringar och bidrog därigenom till journalistikens utveckling i Danmark. Ehuru det ursprungligen uppträdde mot helstatsordningen, försvarade det likväl med ifver "fællesforfatningen" af 1855 och Halls politiska system emot dem, som önskade en radikal lösning af dansk-tyska striden om Holsteins ställning. 1872 öfvertog V. Topsöe ledningen af tidningens redaktion. Den häfdade under hans ledning sitt under Bille förvärfvade rykte samt vann en ännu större läsekrets, men efter Topsöes död (1881) förlorade tidningen, under P. V. Groves och K. Goos' redaktion, snart både i anseende och spridning, emedan den då alltmer sjönk ned till att vara ett organ för den Estrupska reaktionen. Sedan 1892 har tidningen varit endast en förkortad upplaga af "Nationaltidende". E. Ebg.

Dagbladet, norsk daglig tidning, som uppsattes 1869 för att verka i oppositionens intresse. Det utmärkte sig till en början bl. a. genom sina häftiga anfall mot regeringen och företrädesvis dess chef, Fr. Stang. Tidningens hufvudredaktör var från början till 1879 H. E. Berner. Bland senare redaktörer märkas E. Vullum (1879—80), L. Holst (1883—1904) och O. Thomesen (sedan 1904). "Dagbladet" har alltid varit organ för den rena vänstern, hvars politik den under växlande förhållanden häfdat. Y. N.

Dagblindhet l. Nyktalopi, *oftalm.* Vid många ögonsjukdomar inträffar, att patienterna ej fördraga starkare belysning, ja ej ens en strimma af ljus. Sådant är förhållandet vid inflammationer såväl i ögats yttre delar, särskildt hornhinnan, som i de inre hinnorna. Detta tillstånd bör dock ej betraktas såsom dagblindhet, utan såsom ljusskyggghet. Under andra omständigheter, såsom vid fläckar

i hornhinnan eller vid början grå starr, se patienterna bättre vid svagare än vid starkare belysning; dock går ej heller detta till verklig blindhet om dagen. Äkta sådana fall äro utomordentligt sällsynta. Man lär hafva iakttagit dem hos personer, som länge vistats i mörker eller som haft långvariga, med ljusskygghet förenade sjukdomar. Rsr.*

Dagbok. Se Gästgifvargård, Handelsbok och Skeppsdagbok.

Dagbrytning, *bergsv.*, tillgodogörande af en mineral- eller malmtillgång medelst arbete i öppna arbetsrum i "dagen". Dagbrytning användes allmänt vid stenbrott, stundom vid malmfyndigheter och sker dels i bergssluttningar, dels i öppna sänkningar. Exempel på dagbrytning i en bergssluttning erbjuda i Sverige järnmalmsfälten Kirunavara och Gellivare, i utlandet vissa delar af malmberget Erzberg vid Eisenerz i Steiermark och Bilbaos järngrufvor i norra Spanien. Dagbrytning i sänkningar sker numera endast å malmfyndigheter af stor bredd. Exempel härå finnas i Sverige vid Gellivare, Grängesberg och Herräng (i Roslagen). Fordom voro sådana sänkningsarbeten mycket vanliga, och många af de stora "stötarna" eller vida svalgen vid åtskilliga svenska gruffält hafva uppstått på detta sätt. Spår af ett tidigare användande af dagbrytning i sänkning förefinnas allmänt i den mellansvenska bergslagen i form af gamla "gruфhålor". Th. N—m. (B. O—n.)

Dagbåge, *astron.*, den del af en himlakropps dagcirkel, som ligger *öfver* horisonten och hvari kroppen sålunda är synlig för oss. Den *under* horisonten belägna delen kallas nattbåge.

Dagcirkel, *astron.*, den med världsekvatorn parallella cirkel, som en himlakropp beskrifver vid himlahvalfvets skenbara dagliga rotation.

Dagden, rysk ö i Östersjön. Se Dagö.

Dag den vise (isl. *Dagr hinn spaki*), svensk sagokonung, Dyggves son. Om honom berättas, att han egde en sparf, som flög vida omkring och tillförde honom underrättelser om allt hvad som skedde. Sparfven blef emellertid dödad i Reidgotaland. För att hämnas drog D. dit med en här och slöfvade. På återvägen blef han "vid Skjotansvad eller Vapnavad" ihjälslagen af en träl, som på måfå slungade en hötjuga in i hären.

Dagen, svenska politiska tidningar. — 1. Tidning, som utgafs i Stockholm fyra månader 1845—46 alla söckendagar, i nummer om 4 sidor i 4-spaltigt format, och redigerades af A. Lindeberg, M. J. Crusenstolpe och Teodor Sandström. Den började utgifvas 11 dec. 1845, men upphörde redan 18 april 1846, enär boktryckaren C. J. Schultze, hvilken framträdt såsom "utgifvare och förläggare", då kom på obestånd. Tidningen var ett af de många försöken att bryta "det publicistiska envälde", som "Aftonbladet" ansågs utöfva. Den polemiserade skarpt mot nämnda tidning äfvensom mot "Dagligt allehanda" och "Vinterbladet", synnerligast rörande den liberala ministär, med hvilken Oskar I nyss hade omgifvit sig och som understöddes af de nämnda tidningarna. J. M. Rosén lämnade litteratur- och konstkritiska bidrag till "Dagen". C. E.*

2. En i dec. 1896 i Stockholm uppsatt billighetstidning, som utkommer hvarje helgfri morgon och (från 1905) middag, eges af "Aftonbladets" bolag och har gemensam hufvudredaktör, förvaltning och officin med "Aftonbladet", men egen redaktion. Hufvudredaktör har från början varit H. Sohlman, jan. 1898 till 1 aug. 1905 med D. Bergström "biträdande redaktör". Också har tidningens st punkt i hufvudsak sammanfallit med "Aftonblad Bland ordinarie medarbetare i tidningen må v nämnas T. Blanche, A. Runström och E. Sve Årsprenumerationspriset utgör i Stockholm 6 i landsorten 5,50. T. o. m. dec. 1905 utgafs äfv särskild landsortsupplaga, men den indrogs då, tidigt med att af tidningen började utgifvas en dagsupplaga, som i likhet med morgonupplaga afsedd för både Stockholm och landsorten. Lös merpriset var i början 2 öre, men höjdes i 1901 till 3 öre. Formatet har efter hand utvi från 5- till 8-spaltigt. Annonspriset är i båda lagorna tillsammans pr cm. före texten 1 kr., texten 80 öre. Bägge upplagorna utgå i samt lagdt omkr. 30,000 ex. E.

Dagens nyheter, dansk daglig tidning, hvi sedan 1868 utgifvits i Köpenhamn. Den rediger 1868—71 af R. Watt och sedan 1872 af K. stensen (polit. kand., f. 1837), 1877—85 i före med E. Bögh. Den har i synnerhet sökt v för de store jordegarnas inflytande i det offen lifvet och stod först i ledet vid striden mot vänst sträfvanden att häfda folketingets politiska öfver Sedan 1891 är den blott ett af organen i tidningsgrupp, som utgifves af Ferslewska t keriet. E.

Dagens nyheter (ofta förk. D. N.), pol morgontidning, som utkommer i Stockholm veckodagar. Den uppsattes 1864 (första nu utkom 23 dec.) af Rudolf Wall, med ek miskt understöd af åtskilliga intressenter, bl. L. J. Hierta, som tecknade nära en fjärd af förlagskapitalet. Wall inlöste småningom all ursprungliga lotterna och bildade 1874 ett bolag, med 100 aktier (à 2,500 kr.), af hvilka själf behöll 93. Bland de tidigare medarbetarna nämnas J. Mankell och A. O. Wallenberg, hvi senare från 1873 till sin död, 1886, skref de fl uppsatserna om bank- och penningväsendet. Til liga bidrag lämnades af L. J. Hierta, J. Jolin m "Dagens nyheter" deltog 1865 i striden för repre tationsreformen och stod från 1867, i fråga om förande af en billigare statsförvaltning och afskaffa af grundskatterna, på samma sida som det s. landtmannapartiet, hvarför tidningen ofta blef ka detta partis organ. Vidare motarbetade den lä alla de förslag, som gingo ut på en större utstr ning af de värnpliktiges öfningar, och har från bö yrkat på utvidgning af den politiska och kommu rösträtten, afskaffande af dödsstraffet samt vatt och brödstraffet, förbättring af folkundervisnin m. m. Tillika har den städse haft till mål att v verka den politiska skandinavismen. Under fra tyska kriget 1870—71 var den en af de två sven tidningar ("Göteborgs handels- och sjöfartstidni var den andra), som ej uttalade sympatier för Fra rike. Enligt D. N. borde pressen, efter regering föredöme, iakttaga neutralitet i förhållande till stridande makterna. För sin hållning under den tid förlorade bladet inom kort 1,200 prenumeran

Wall afgick i maj 1889 från chefskapet för D. redaktion och efterträddes i denna egenskap s såsom tidningens ansvarige utgifvare af dåv. dis nenten för Centraltryckeriet i Stockholm F. Vult

n, hvilken redan flera år varit medarbetare i gen, särskildt (under märket G—t) såsom mu- iker, och 1888 af Wall hade köpt största delen ningens aktier. I maj 1890 öfvertog Vult von n äfven befattningen som bolagets verkställande år. 1 juli 1898 öfvertogs hufvudredaktörska- O. v. Zweigbergk, som från maj 1897 hade nedredaktör; han blef 1899 därjämte verkstäl- direktör i bolaget. Redaktionssekreterare varit A. Anderson-Edenberg (1865—73), K. tterling (1874—85), Victor Sjöberg (1886— '. Kjerrman (1891—96), P. Staaff (1896—97), Tengvall (1897—98), S. Drysén (1898— och O. Hemberg. Bland staben af forna och rdensvan som konstkritiker, V. Bauck (1871— ch V. Peterson-Berger (fr. 1895) som musik- r, O. Levertin och G. Nordensvan inom littera- iken. På den politiska ledarafdelningen, där politikern Emil Key medverkade 1876—83, sig S. A. Hedins penna från 1882 ofta igen- A. Kuylenstiernas (sign. Mustafa) resebref sien o. s. v. ha synts i D. N. sedan 1895.

ningen har under den nya ledningen fullföljt isinnade traditioner; den har fasthållit sin fri- lsvänliga ståndpunkt mot den inbrytande och de protektionismen, motarbetat hvad den ansett ngrepp på yttrande- och församlingsfriheten, rkat till 1885 års första grundskatteafskrifning ter grundskattefrågans definitiva lösning upp- rafvet på en reform af inkomstskatten, så att skulle lämpas efter den verkliga skatteförmå- Under urtimariksdagen 1892 tog D. N. i huf- parti för regeringens härordningsförslag med af de ändringar (bl. a. angående rytteriet), förordades af särskilda utskottets reservanter Andra kammaren. Efter den 1895 skedda nslagningen af nya och gamla landtmanna- t. bekämpade tidningen det sammanslagna par- ögra flygel och sökte vid valen 1896 bereda för ett liberalt samlingsarbete. I enlighet med tan. 1900 bildade liberala samlingspartiet har betecknat en effektiv rösträttsreform såsom n. (1906) centrala uppgiften i svensk politik och tagit afstånd såväl från det proportionella et som från s. k. första-kammar-villkor. Vid gen 1901 förordade tidningen ett uppskof med ningsfrågans afgörande, detta i syfte att få "ett nytt, ett svenskt försvarssystem" med ostnader och kortare öfningstid. På de sociala as område har den tillhört den socialreforma- riktningen och motsatt sig all undantagslag- g. I svensk-norska unionsfrågan var tidningen gare af likställighetsprogrammet, utan annan tion än den, att den utrikespolitiska ledningens skulle vara betryggad. Norrmännens anspråk uppfattning vunno hos tidningen en viss ng. Efter statskuppen i Norge 1905 in- . N. den ställning, som vid första ur- riksdagen s. å. uttrycktes genom den De a motionen (om erkännande af unionsupplös- först, underhandling om villkoren sedan), dningen förenade sig i urtimabeslutet, hvari g en fredsfordran, som Norge "kan och måste villfara, såframt det ej vill strid". Under höstens valkampanj kämpade tidningen för bildandet af en klar och stark vänstermajoritet såsom underlag för ett systemskifte i fullt parlamentarisk anda.

1 jan. 1896 öppnade D. N. en filialredaktion och tryckeri i Malmö och utgaf därifrån sin "sydsvenska upplaga". 1 okt. 1896 öfvertogs denna af det nybildade Malmö-tidningens aktiebolag, som utgifver "Malmö-tidningen". — D. N:s gamla landsortsupplaga, som började utgifvas 1872 och trycktes dagen innan den utdelades, indrogs med 1895 års utgång och ersattes af dels den sydsvenska upplagan, dels en för mellersta och norra Sveriges landsort afsedd morgonupplaga ("expressupplagan"), jämte hufvudstadsupplagan. Denna uppdelning varade dock blott en kort tid, hvarefter landsortsupplagan åter utgafs i sitt förra skick, tills den 1903 utbyttes mot den nuvarande prisbilligare "nationalupplagan". D. N. utkom med 6 nummer i veckan till 1897, då söndagsnumret tillkom.

D. N:s aktiebolags aktiekapital, som höjdes till dubbla beloppet, 500,000 kr., 1887 och till 1 mill. kr. 1889, blef 1893 ånyo fördubbladt till 2 mill. kr., fördelade i 2,000 aktier à 1,000 kr. För tidningens sätteri- och tryckeripersonals ålderdomsförsäkring är sörjdt genom två kassor, den ena bildad hufvudsakligen af de donationer, som Rud. Wall i lifstiden gjorde åt sin personal, den andra medelst årliga tillskott från bolagets sida.

Tidningens format har efter hand utvidgats från 4—5-spaltigt till 7—8-spaltigt, och den utkommer numera i 6—8-sidiga nummer. Den tryckes sedan 1890 af "Dagens nyheters" tryckeri (förut Rudolf Walls tryckeri) på 2 rotationspressar, af hvilka den ena är dubbel. Arsprenumerationspriset har växt från 10 till 12 kr. (1876) för stockholmsupplagan, som i landsorten kostar 13 kr., medan nationalupplagans årspris är 5,50 kr. Lösnummerpriset utgör 5 öre. Annonspriset, som i början var 6 öre pr rad, är numera i hufvudstadsupplagan pr cm. 1 kr. före texten och 80 öre efter texten, i båda upplagorna resp. 1,50 och 1 kr. I jan. 1906 utgingo bägge upplagorna i sammanlagdt 25,000 ex. Redaktionsbyrån samt tryckeriet och hufvudkontoret flyttades 1875 från Stora Nygatan 16 till Regeringsgatan 28 och 1901 därifrån till egen nyinredd byggnad vid Klara västra kyrkogata (n:o 6). I den nya lokalen begagnas uteslutande elektricitet som drifkraft. De två rotationspressarna drifvas af Bergmannsmotorer (med automatisk frånslagning), kopplade direkt på drifaxeln. Det är första gången, som en dylik anordning tillämpats i Sverige. (E. F—t.)

Dagens stunder, skaldestycke af J. G. Oxenstierna (se denne).

Dager l. Dagsljus, *fys.*, den belysning solen åstadkommer, när den befinner sig öfver horisonten. Denna belysning är en verkan af solljusets diffusion dels från atmosfären och dels från föremålen på själfva jordytan. Egde ingen diffusion af solljuset rum, skulle föremål, som icke äro själflysande, förefalla mörka, så snart de ej träffas af direkt från solen kommande strålar. Dagsljuset är starkare eller svagare, alltefter himlens klarhet och solens större eller mindre höjd öfver horisonten. Full dager råder endast, när solskifvan är helt och hållet uppe, halfdager, när den, liggande i eller under horisonten (t. ex. vid gryning och skymning), utsänder ett

dämpadt ljus. Dagsljuset varierar — icke allenast till styrkan, utan ock till sammansättningen (färgen) — alltefter atmosfärens tillstånd och närmast omgifvande föremåls beskaffenhet. L. A. F.*

Dagerort, "Dagös spets" (estn. *Kallaninna*, "fisk-kap"), Dagös västligaste udde, belägen på halfön Köppo. På udden (60 m. ö. h.) står ett fyrtorn af 35 m. höjd. Detta torn blef 1879 genom telegraf förenadt med Ösel och fastlandet. Till följd af nämnda uddes betydelse för sjöfarten nyttjas ordet Dagerort ofta som namn på hela Dagö.

Dagerortspiggar, benämning på invånarna i Gammalsvenskby (se d. o.).

Dagerrotyp, en genom dagerrotypi (se d. o.) framkallad bild.

Dagerrotypi, fr. *daguerréotypie*, den af Daguerre (se d. o.) uppfunna konsten att i en camera obscura fixera bilden af ett föremål; äfven den genom detta förfarande framställda bilden. Förfaringssättet är följande: En finpolerad silfverplåt eller väl försilfrad kopparplåt utsättes för inverkan af jodångor, hvarvid den betäckes med ett ytterst tunt lager af jodsilfver och blir ljuskänslig. Den sålunda preparerade plåten belyses (exponeras) i en camera obscura (se d. o.), hvarvid, till följd af att de olika delarna af bilden äro olika ljusa, plåtens olika partier mer eller mindre starkt påverkas. Den erforderliga exponeringstiden är, då ett ljusstarkt objektiv användes, vid solsken $^1/_2$—3 min., i skuggan 5—20 min. Bilden framkallas därigenom, att man håller den exponerade plåten öfver kvicksilfver, som är uppvärmdt till 50—60° C., hvarvid kvicksilfverångorna, i form af mikroskopiskt små droppar, kondensera sig på de af ljuset påverkade delarna, tätast på de starkast belysta partierna och på öfriga ställen i den mån jodsilfret är belyst; skuggpartierna, d. v. s. icke belysta delar, lämnas oberörda. Genom behandling med en lösning af undersvafvelsyrligt natron befrias bilden från obelyst jodsilfver och förlorar därigenom sin ljuskänslighet, d. v. s. den blir ljusbeständig (fixerad). Vanligen förbättras hållbarheten genom behandling med guldkloridlösning. Om man betraktar en sålunda framställd bild i reflekteradt ljus, ser man en positiv bild mot den mörka metallskifvan. Ehuru dagerrotypierna utmärka sig genom utomordentligt stor finhet och mjukhet, hafva de, till följd af förfarandets ringa ljuskänslighet, blifvit undanträngda af andra vida ljuskänsligare fotografiska förfaranden; de hafva äfven den olägenheten att icke såsom andra fotografiska bilder kunna mångfaldigas. Jfr Eder, "Ausführliches handbuch der photographie" (bd I, 3:e uppl. 1905, och II, 2:a uppl. 1895—97). (J. Htzg.)

Dagestän (Daghestan) l. Dagistan (tatar. "bergland" l. "dakernas land"), provins i ryska generalguvernementet Kaukasus, liggande på bergets norra sluttning ned till Kaspiska hafvet. Såsom landskap omfattar D. äfven norra delen af guvernementet Baku med halfön Absjeron, medan det som administrativ provins omfattar området n. v. om nämnda guvernement, mellan floderna Sulak och Jalama, Kaspiska hafvet och Kaukasus' bergskam. 29,763 kvkm. 586,636 inv. (1897), 20 inv. på 1 kvkm. Det är ett vildt bergland, vattnadt af en mängd bergsfloder, af hvilka de mest betydande äro Sulak och Samur. Många varma källor finnas. Endast i östra delen finnas mera öppna trakter, bördiga och väl odlade, där sädesslag, vin, tobak och de ädlaste frukter odlas. Berglandet är dock emot öde och ofruktbart. Boskapsskötseln, hufvudsakligen fårafvel, är ansenlig. Af mineral förekommer svafvel i stora mängder på Sulaks stränder, salt och koppar. Befolkningen är i hög grad sammansatt. I bergstrakterna lefva flera lesgiska stammar (darginer, kuriner, tabassaraner, kasikumyker, avarer m. fl.), mest som nomader; den nordöstra sluttningen bebos af turkiska kumyker och nogaier, förre jordbrukare, de senare nomader. Vidare finnas några tusen perser, armenier, judar, ryssar (omk. 5,000). Alla äro muhammedaner, utom de tre sistnämnda grupperna. Viktigare orter äro egentligen blott militärstationerna i berglandet. Märkligast är Derbent vid den s. k. Järnporten, ett smalt pass mellan bergen och hafvet; där börjar den egentliga Kaukasiska muren. En järnvägslinje af stor vikt, som förenar den norra kaukasiska linjen, Rostov—Petrovsk, med den transkaukasiska linjen, Batum—Baku, går längs kusten från Petrovsk genom Järnporten vid Derbent till Baku. — Förvaltningens säte är fästningen Temir-Chan-Sjura, belägen på 460 m. höjd i en sumpig, osund trakt, m. 9,208 inv. (1897); viktigaste handelsplatserna äro Derbent och Petrovsk, båda vid Kaspiska hafvet. — Medan D:s kustland var en persisk provins, f. blefvo stammarna i bergen fria under egna kan. Men sedan Ryssland 1801 tagit Grusien i besitning, måste det söka förvärfva äfven D., som skul. Grusien från Ryssland samt försvårade och hotade förbindelsen mellan båda länderna. Farlig blef i slut situationen, då muridismen sköt fasta rö bland D:s bergfolk. Efter rysk-turkiska kriget 18 —29 ryckte därför ryska trupper in i D. och sa sig 1831—32 i besittning af kustområdet, gen hvilket vägen till Grusien ledde. Sjamyl, s undanträngt den avariska kanfamiljen och i ege skap af muridismens hufvudman ställde sig i opp sition mot ryssarna, nödgade de senare att gå m aggressivt till väga mot bergfolken, och med Sjam fall 1859 blef hela D. rysk besittning. (J. F.)

Dagestän-rasen, en stäppboskapsras, som har s afvelsområde i Kaukasien, vid Kaspiska hafvet. Å märkningsvärd är rasens starkt utvecklade framd Rasen är till färgen gråbrun, som mjölkdjur med måttlig, men som dragare utmärkt. H.

Dagfjärilar, *Diurna* l. *Rhopalocera*, *zool.*, af fjärilarnas hufvudgrupper, omfattande om gen flygande fjärilar med i spetsen klubformigt förtjockade pannspröt, jämförelsevis li kropp samt stora och vanligen breda vingar, s under hvilan hållas mer eller mindre hopslag uppåt, och hvilka sakna hakinrättning för de hopfästande under flykten. — Alla dagfjärilar utrustade med väl utbildad sugtunga, med hvilk de suga honungssaft ur blommorna, stundom äf utsipprande trädsaft samt ofta också markens fu tighet. När dessa fjärilar prunka i lysande färg är det företrädesvis på de öfre, under hvilan hö slagna och sålunda dolda vingytorna, medan d under hvilan synbara undersidan af vingarna regeln är oansenligt färgad, ofta t. o. m. utrust med en döljande färgteckning. — De praktfulla dagfjärilarna äro att söka i de tropiska klimat företrädesvis de nordliga, där äfven de talrika

ıa finnas. — Larverna äro försedda med 8 par
. De äro föga håriga och aldrig långhåriga,
stundom försedda med greniga tornar. Pup-
. äro ofta kantiga och vanligen fritt upp-
la. Mycket sällan äro de dolda i jorden, och
ngifvas ej af kokong. — Antalet kända dag-
:arter öfverstiger 15,000, af hvilka åtminstone
ıro funna i Skandinavien. De kunna indelas i
fvudafdelningar:

Äkta dagfjärilar (*Papilionida*) med
jerna *Nympha'lidæ*, *Erycí'nidæ*, *Lycæ'nidæ*,
dæ och *Papilio'nidæ*, samt 2. Tjockhuf-
en (*Hesperida*) med en enda familj, *Hespe'-*
G. A—z.

gg, *meteor.* (internationellt meteorologiskt
), en till följd af de nedersta luftlagrens
ning skeende utfällning af fuktighet i flytande
hvilken utfällning försiggår, utan att nämnda
zer mista sin genomskinlighet. Den atmos-
a luften innehåller alltid vattenånga i all-
st i desto större mängd, ju högre temperaturen
Vid en bestämd temperatur kan fuktigheten
ökas mer än till en viss grad; när denna
uppnådd, är luften "mättad" med fuktighet.
kan blifva mättad, utan att fuktighet till-
endast därigenom, att temperaturen sänkes.
emperatur, vid hvilken mättning inträder och
lltså icke kan ytterligare sänkas, utan att ut-
g eger rum, kallas daggpunkt. Genom
stämma denna temperatur får man kännedom
änstigheten hos den vattenånga, som finnes i
, och därigenom äfven om densammas mängd,
not hvarje temperatur svarar ett bestämdt värde
n mättade vattenångans spänstighet, hvilket
blifvit genom särskilda fysiska experiment be-
t för alla i luften förekommande temperaturer.
ler den varma årstiden börjar daggen vanligen
under aftonen, med ett fint beslag, hvilket
ngom ökas och vid fortsatt daggbildning sam-
ter i droppar. Den förekommer i högst olika
alltefter väderleken och olika orters läge.
ora vattenlösa slätterna i det inre af kon-
rna (t. ex. Asiens och Afrikas sandöknar),
ar samt skepp ute på hafvet sakna dagg.
daggbildning eger däremot rum i kust-
med varmt och fuktigt klimat äfvensom på
erna af större insjöar och floder. Daggen
starkast under de första lugna och klara
na efter en längre tids regnande, eller öfver
då luften är lugn, klar och fuktig. Äfven
mulen himmel faller dagg, såvida nämligen
ligga högt, och samma förhållande inträffar
ag vind och klart väder; men under blåsigt
ulet väder faller ingen dagg. Särdeles nog-
och omfattande iakttagelser öfver daggbild-
anställdes i början af 1800-talet af W.
lls (se Wells' försök) och publicerades
i hans bekanta arbete om dagg. En fullt
ig teoretisk förklaring öfver daggbildningen
dock ej åstadkommas, förrän lagarna för det
de värmet blifvit utredda (af Melloni m. fl.).
ggbildningen är starkare under klar än under
himmel är en naturlig följd däraf, att klar
m ej innehåller kondenserad vattenånga, moln
rken, lättare genomsläpper det från jord-
mot världsrymden utstrålande värmet. När
r borta, ersättes icke detta värme, och däraf
måste jordytans afkylning blifva en följd. Jordytan verkar i sin ordning, genom beröring, på de nedersta luftlagren, så att dessa genom temperatursänkning blifva mättade med vattenånga. Den i molnen kondenserade fuktigheten är däremot ett kraftigt hinder för värmestrålarna från jordytan, så att denna, och sålunda äfven de lägre luftlagren, under mulna nätter bibehåller en högre temperatur, hvarigenom utfällning förhindras. Att dagg i högst olika grad bildas på hvarandra närbelägna föremål förklaras genom ytornas olika strålningsförmåga och själfva ämnets ledningsförmåga. Sålunda fuktas blanka metallytor endast obetydligt, emedan de utstråla föga värme och genom ledning lätt återvinna det, som möjligen bortgår. Målad trä öfverdrages med riklig dagg, emedan ytan strålar starkt och det utstrålade värmet endast i ringa mån ersättes genom ledning. Gräs och andra örter äro föremål med stor yta och ringa massa, hvarför de starkt afkylas och rikligen fuktas af dagg. L. A. F.*

Dagg (holl. *dagge*), *sjöv.*, förr brukligt straffredskap, bestående af en kort tågända.

Da'ggert (eng. *dagger*), kort svärd, ett slags dolk.

Daggkåpa, *bot.* Se Alchemilla.

Daggmaskar l. Regnmaskar, *Oligochæta, zool.*, en till ringmaskarnas ordning (*Annulata*) och borstmaskarnas underordning (*Chætopoda*) hörande familj, hvars medlemmar igenkännas därpå, att deras rörelseredskap utgöras af styfva borst, hvilka (2—8 tillsammans) icke sitta på fotknölar, såsom hos åtskilliga andra borstmaskar, samt vidare därpå, att de hafva en cylindrisk, tydligt ledad kropp och rödt blod och sakna ögon, tentakler och särskilda andedräktsorgan. De äro hermafroditer. De uppehålla sig i sött vatten eller i jorden, helst i fuktig jord, där de borra sig djupa gångar och leva af åtskilliga i myllan befintliga ämnen, i synnerhet multnande växter. Ett välbekant släkte är *Lumbricus*. Dit hör den vanliga regn- eller daggmasken, *Lumbricus terrestris* L., som till färgen är blekröd med starkt skimmer. Icke sällan blir denna mask ända till 25 cm. lång och så tjock som en grof fjäderspole. Den trifves öfverallt i fet och fuktig jord, under stenar, bräder o. s. v. Egentligen är den ett nattdjur, som först efter solnedgången, i synnerhet efter ett ljumt sommarregn, kryper fram ur sitt mörka gömsle; men under regnväder visar den sig ofta ute i det fria äfven midt på dagen. Mot vintern gräfver den sig djupare ned i jorden. Daggmaskarna hafva fruktansvärda fiender, ej endast i människan, utan ock i mullvadar, igelkottar, näbbmöss, höns, ankor, vadare m. fl. Daggmasken, som genom att gräfva upp växternas fina rottrådar kan blifva skadlig i trädgårdar o. s. v., bör dock anses öfvervägande nyttig. Den äter sig nämligen genom marken, upptager således jord i sin tarmkanal och för

Fig. 1. Daggmask.

denna i form af exkrementer till ytan; härigenom och genom att luckra upp jorden bidrager den mera än något annat djur till en naturlig bearbetning af de ytliga jordlagren. Å ställen,

Fig. 2. Daggmaskgångar i jorden.

som t. ex. på grund af otillräcklig fuktighetsgrad öfvergifvas af daggmaskarna, förändras det öfre jordlagret och antager en torfartad beskaffenhet, som gör det olämpligt för nya träds utbildning. Jfr Ch. Darwin, "The formation of vegetable mould through the action of worms" (1881). L—e.

Daggmätare. Se Drosometer.

Daggpunkt, *meteor.* Se Dagg och Hygrometer.

Daggskål, *bot.*, namn på *Alchemilla vulgaris* L.

Daggvide, *bot.* Se Salix.

Daggört, *bot.* Se Drosera.

Dagh. Se Dag, berg.

Daghafvande. Se Dagbefäl.

Daghestän. Se Dagestan.

d'Agincourt [dajåkör], fransk konsthistoriker och tecknare. Se Seroux d'Agincourt.

Daginer (Darginer), en afdelning af lesgerna (se d. o.).

Dagistän. Se Dagestan.

Dagjämning, *astron.*, den tidpunkt, då solens medelpunkt, vid denna himlakropps skenbara omlopp kring jorden, sammanfaller med ekvatorn. Emedan solen icke är en lysande punkt, utan en kropp (således utsträckt), och emedan dess skenbara rörelse icke försiggår med oändlig hastighet, kan man antaga, att den under en hel dag står rätt i ekvatorn, och för denna dag kan ekvatorn själf anses som dess dagbåge. Denna båge, liksom den därtill hörande nattbågen, omfattar 180°. Solen är således under detta dygn synlig i tolf timmar och osynlig i tolf timmar: dag och natt äro lika långa öfver hela jorden. Emedan ekvatorn har två skärningspunkter med ekliptikan, har året tvenne sådana dagar, vårdagjämningen (21 mars) och höstdagjämningen (23 sept.). De punkter af ekvatorn, i hvilka en sådan skärning inträffar, kallas dagjämningspunkter. De äro icke fasta, utan förflytta sig årligen 50″.3 från ö. till v. (Rh.)

Dagjämningspunkt, *astron.* Se Dagjämnin

Dagkapten. Se Dagbefäl.

Dagkorpral. Se Dagbefäl.

Dagliga ankaret, *sjöv.* Se Ankare.

Daglig förändring (Daglig variatio *meteor.* I följd af jordens rotation kring sin a uppkommer solens skenbara dagliga rörelse på hi meln, i det att solen under sin rörelse från ö. åt når sin största höjd vid middagen, därpå alltm sänker sig, på aftonen går under horisonten och morgonen åter går upp öfver horisonten samt sti till sin middagshöjd. Då solstrålningen är den h vudsakliga källan till jordytans och atmosfäre värme och då denna strålning är starkare, ju hög solen står öfver horisonten, samt i det allra närm ste upphör på de orter, där den är under horis ten, så följer häraf, att lufttemperaturen h en daglig förändring eller variation. Den d liga ändringen i solens höjd är störst vid ekvat och aftager mot polerna, hvarest den är lika m noll. N. om norra polcirkeln och s. om den sö inträffar det under en större eller mindre del året, att solen är cirkumpolär, d. v. s. antingen ic går ned eller icke går upp. I följd häraf är te peraturens dagliga förändring störst vid ekvatorn aftager mot polerna, hvarest den är försvinnan Då solstrålningens och lufttemperaturens förändri är hufvudorsaken till de öfriga väderleksföreteelsernas förändringar, så ha äfven de en mer el mindre utpräglad daglig förändring. En sådan h man funnit hos lufttrycket, vindens riktning styrka, luftens fuktighet, molntäcket, nederbörd och luftens elektriska fenomen, af hvilka de vi gaste äro åskan och polarskenet (kalladt norrsk på norra halfklotet och södersken på det södr För att säkert bestämma den dagliga förändring hos en väderleksföreteelse på en gifven ort må man under en längre tid, helst många år, göra ia tagelser därpå hvarannan eller hvarje timme el ännu oftare med lika mellantid och sedan taga m deltalet af alla iakttagelser, som utförts vid sam timme på dygnet. Denna beräkning utföres v ligen särskildt för hvarje månad samt därefter de fyra årstiderna och för hela året. En sålun beräknad daglig medelförändring visar alltid regelbundet förlopp och benämnes daglig p riod l. dygnperiod. Den åskådliggöres o genom grafisk framställning. N. E—

Daglig parallax, *astron.* Se Parallax.

Daglig period. Se Daglig förändrin

Dagligt allehanda (förk. D. A.), först annonsbl sedan politisk tidning i Stockholm. "Kongl. tryc riet" eller direktören Peter Momma begynte i börj af jan. 1745 utgifva "Politie- och commercietidning samt andra för publico nyttiga efterrättelser" — kvartblad hvarje lördag. Redan 23 febr. s. å. gåfvos två sådana blad. Det första hette "Sto holms weckoblad", med undertiteln "Lärda sa och rön"; det andra hade ofvanstående titel ("P litie- och commercietidningar"), men skulle hade efter ej annars än med thetta weckoblad utgifvas Med veckobladet för 20 okt. 1767 följde såso bilaga "Allehanda", i ändamål att sprida vec bladets annonser oftare än en gång i veckan. U der sistnämnda år utkommo 32 nummer; det 1 och de därpå följande hade titeln "Dagligt al handa". I början af 1768 lofvades, att detta b

e utdelas till veckobladets prenumeranter alla r utom lördagen, då hufvudbladet utkom; men : hölls ej strängt förrän med 1769. År 1771 es "Dagligt allehanda" från veckobladet, som örde med 1779, hvaremot det förra, redige- af assessoren Johan Pfeiffer, fortfor att utgifvas "Kongl. ordenstryckeriet". Tidningen utvid- s med afseende på såväl text som annonser. ktören erhöll 1785 k. privilegium på införande ningen af mångahanda offentliga meddelanden. ten utgjordes till stor del af insända artiklar vers och prosa. 1802 öfverflyttades tidnings- legiet på Pfeiffers systerson kaptenen Karl ström, efter hvars död (1809) det öfverläts åt Battram (sedermera statssekreterare och fri-). Denne dog 1823, hvarefter statssekretera- A. K. af Kullberg, som redan länge förut haft tidningens ledning att göra, för några månader tog densamma jämte tryckeriet. Både tid- en och tryckeriet köptes i dec. 1823 af gross- llaren Pulchau, som skänkte dem till sin måg . Theorell. I nov. 1824 utvidgades tidnings- atet från liten till stor kvart, 1836 till liten , och under årens lopp blef denna ytterligare orad. Som Stockholms egentliga annonstidning bladet fortgått till 1824, då "Stockholms dag- " uppsattes. Först nu blef D. A. ett i egentlig ng politiskt blad. 1833, då Theorell sålde tid- en jämte tryckeriet, öfvertogs redaktionen af . Dalman och N. Arfwidsson. Den senare drog efter få år tillbaka från tidningsgöromålen, men nan förblef redaktör till och med 1847. Till af misshagliga insända artiklar drabbades tid- en flera gånger af indragningsmaktens åtgärder. var Dalman, som gaf bladet dess politiska färg betydelse. Efter hans frånträdande öfvertogs ngen af E. M. Lindman, som afslöt densamma ebr. 1849 (prenumeranterna fingo i ersättning tonposten", hvilken 1849—50 redigerades af nan). Från och med 1851 blef Dalman med- tare i tidningen "Bore", hvilken jan.—nov. 1 hade som undertitel "Dagligt allehanda i kholm". Med samma undertitel utgafs dec. –nov. 1859 "Svenska tidningen" af J. A. elius. Från 1 dec. 1859 började K. A. Lindström va "Nya dagligt allehanda", som likväl, i mot- till "Bore" och "Svenska tidningen", ej inköpte gamla tidningsfirman, med hvilken ansågs följa gheten att mottaga vissa myndigheters annonser. gligt allehanda" utgafs således kontinuerligt, ck i skiftande form, jan. 1745—febr. 1849, och fter "gick det igen" jan. 1851—nov. 1859 — "Post- och inrikes tidningar" en af de längsta ngsserier, som svenska publicitetens historia har ppvisa. — Bland medarbetare i "Dagligt alle- a" må vidare nämnas D. Helsingius, J. G. man och i ett senare skede K. J. L. Almquist 0—41), S. A. Hedlund (1847—48), G. Ingel- , J. M. Rosén, J. E. Rydqvist, H. Schönbeck G. Swederus. H. W.*

aglig variation. Se Daglig förändring.

aglilja, *bot.* Se Hemerocallis.

aglöjtnant. Se Dagbefäl.

aglösen, insjö i Värmland, s. om Filipstad, m. ö. h. Jämte flera andra sjöar — Lungen, ättern, Ullvättern, Frövättern och Alkvättern — den genom Timsälfven i förbindelse med Möckeln, som genom Letälfven och Gullspångsälfven har sitt utlopp i Vänern.

Dagmajor. Se Dagbefäl.

Dagmar, dansk drottning, dotter till bömiske konungen Przemysl Ottokar I, uppfostrades, sedan denne förskjutit hennes moder 1198, vid sin morbroders, tyske markgrefven Didriks hof i Meissen. 1205 blef hon gift med danske konungen Valdemar II Seir, födde 1209 sonen Valdemar (d. 1231) och dog 24 maj 1212 på Ribehus. Hon ligger begrafven i Ringsteds kyrka. — Namnet D. är en fördanskning af det tjechiska Dragomir ("fredssäll"), men uppfattades af folket som liktydigt med Dagmaar ("dagens mö"). Hon bar också namnet Margareta. D. omtalas föga af krönikeförfattarna, men berömmes i folkvisorna som ett mönster af godhet och fromhet, särskildt i visan om hennes död. Däri återgifves följande sägen: genom ilbud kallad till hennes sotsäng, rider kung Valdemar i vild fart till Ribe, men vid hans ankomst har D. redan gifvit upp andan. Han och drottningens tärnor knäböja då vid båren samt anropa Gud om att återkalla henne till lifvet; och si, hon slår upp ögonen, fäller hos sin make en förbön för fångar och fredlösa, förebrår sig sin synd att om söndagarna ha snört sina ärmar och säger därpå sitt sista farväl: "Nu ganger himmerigs klokker for mig, Jeg maa ikke længere bie". (Ämnet är behandladt i en målning af svenske konstnären grefve Georg v. Rosen; se fig. å sp. 1067). — Om D. har Svatopluk Čech skrifvit ett epos, "Dagmar" (1883). Jfr Schiern, "Nyere historiske studier", II (1879). E. Ebg.

Dagmar, dansk prinsessa, rysk kejsarinna under namnet Maria Fedorovna. Se Maria.

Dagmar-teatern. Se Köpenhamn.

Dagnan-Bouveret [danjā'-bovrä'], Pascal Adolphe Jean, fransk målare, f. 1852 i Paris, studerade i École des beaux-arts såsom elev af Gérôme och erhöll andra romerska priset 1876. S. å. uppträdde han på salongen med två mytologiska tafior, *Orfeus och backanterna* och *Bacchus som barn*. Därefter har han utställt *Manon Lescaut* (1878), *Bröllop hos en fotograf* (1879), *Unga makar välsignas i Franche-Comté* (1880), *Vaccination* (1883), *Hästar, som vattnas* (1885), *Maria med barnet* (s. å., Nya Pinakoteket i München), *Nattvardsbrödet* (1886, Luxembourgmuseet i Paris), *Pilgrimsfärd (Pardon) i Bretagne* (1887), ett af konstnärens första försök att återgifva bretagniska typer, *Bretagnisk bonde* (1888), *Bretagniska kvinnor* (1889) och s. å. *Madonnan med barnet*, hvitklädd i en grön löfsal, utställd äfven i Stockholm. Sedan 1890 har D. slutit sig till dissidenterna på Champ-de-Mars och exponerat bl. a. *De utskrifne* (1891, i franska statens samlingar), *Arbetarnas middagsrast* (1893), *Nattvarden* (1896) och *Lärjungarna i Emmaus* (1897). I sina skildringar af samtida lif har D. visat träffsäker karakteristik, skickligt valörstudium och raffinerad förfining i den måleriska behandlingen. Vek och känslig stämning utmärker "Madonnan", och den stora "Nattvarden", mot hvilken många invändningar blifvit gjorda, uppbäres dock af lyrisk känsla och innerlighet. D. har målat äfven porträtt — med ett vackert barnporträtt var han representerad på Stockholmsutställningen 1897. D. är sedan 1891 led. af Akad. f. de fria konsterna. G—g N.

Dagny, en af Fredrika-Bremer-förbundet i Stock-

Georg v. Rosens tafla "Drottning Dagmars död" (se spalt 1066).

holm utgifven tidskrift för sociala och litterära intressen, hvilken från början af 1886 efterträdde den då nedlagda "Tidskrift för hemmet" (se d. o.) och gjorde till sin uppgift att verka för nämnda förbunds ändamål, nämligen en sund och lugn utveckling af arbetet för kvinnans höjande såväl i sedligt och intellektuellt som i socialt och ekonomiskt hänseende. Därjämte redogör tidskriften regelbundet för Fredrika-Bremer-förbundets verksamhet. Den följer med uppmärksamhet den nyaste svenska litteraturen, särskildt sådana alster, som beröra kvinnorörelsen och därmed sammanhängande sociala och sedliga frågor, hvarjämte den meddelar kortare berättelser, biografiska och historiska utkast, öfversikter m. m. "Tidskrift för hemmets" förtjänstfulla ledarinna fru Sofie Adlersparre (sign. Esselde) öfvertog äfven och skötte 1886—88 redigeringen af "Dagny", som därefter handhades 1889—90 af fru Amanda Kerfstedt, 1891 af en redaktionskommitté och fr. o. m. 1892 af fröken Lotten Dahlgren. Efter sin afgång medverkade fru Adlersparre i redaktionskommittén till 1894. Tidskriften utkom de tre första åren i månadshäften om 1—2 ark och 1889—97 med 8 häften (om 2 ark) årligen, men utgifves sedan 1898 med 20 häften om året. E. F—t.

Dagoba (D a g o p), buddistisk relikgömma. Se P a g o d.

Dagobert, namn på tre frankiska konungar af merovingernas ätt. Den namnkunnigaste af dem är Klotar II:s son D. I, hvilken från 622 var sin faders medregent i Austrasien och 628—6 hans efterträdare såväl där som i Neustrien. H var den siste duglige regenten af den merovingis ätten och gjorde sig känd äfven som lagstiftare. Albers. "König D. in geschichte, legende und sag (1884). Se M e r o v i n g e r n a. S. F. H

Dagofficer. Se D a g b e f ä l.

Dagomari, P a o l o d a l l ' A b b a c o, f. omk 1281, d. 1374, var en af de äldste almanackf fattarna i västerlandet.

Dago'mba, landskap omkr. 450 km. n. om öfre Guineakusten, ö. om Hvita Volta, i sin västra del hörande till Storbritannien, i sin östra del till den tyska kolonien Togo. Omkr. 400,000 inv., mandenganegrer. Hufvudort är Jendi (omkr. 10,000 inv.), där höfdingen (naba) residerar. I verkligheten är landet deladt mellan ett antal höfdingar, mer eller mindre beroende af naba i Jendi.

Da'gon, en af filisteernas förnämste gudar. Motsvaras af assyriernas Dakan, ett namn på hafsguden Ea. Dagon afbildades till hälften som människa, till

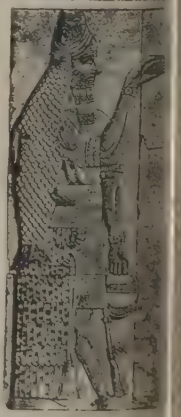

Dagon

n som fisk. Han omnämnes i Domarb. 16: 23 mt i 1 Sam. 5: 2 ff. (jfr 1 Makk. 10: 83 1: 4).

jop (Dagoba). Se Pagod.

jordning, *statsr.*, den ordning, i hvilken de en, som utgöra föremål för pröfning af en iggande församling (särskildt en representant- ling eller någon af dess afdelningar), skola agas vid dennas sammanträden. Ordet före- er i § 19 af arbetsordningen (af 13 april 1867) nska riksdagens Andra kammare och användes m den förteckning, föredragningslista, som ttas öfver alla på kammarens bord hvilande en, hvilka böra föredragas vid nästa sammanI § 18 mom. 2 af ordningsstadgan för gens Första kammare (af 27 april 1868) s ordet bordlista i samma betydelse. det är af stor vikt, att vid ärendenas före- ing iakttages en bestämd ordning, som ej kan s af växlande opinionsvindar, gifves det i esta länder vissa föreskrifter för dagord- ns upprättande. Genom bestämmelser i 1810 iksdagsordning, § 47, var stadgadt, att ståndens plena skulle föredragas först de för nden gemensamma ärendena och sedermera ståndens enskilda — alla i den ordning de hvar g inkommit, såvida ej ständen därom annor- förordnade. Såväl denna bestämmelse som den 8 af samma grundlag upptagna förteckningen ärenden, hvilka skulle utgöra föredragnings- t, sakna motsvarighet i nu gällande riksdags- g. Men för riksdagsgöromålen nödiga stad- n förekomma i § 2 af de "Reglementariska erifter", hvilka båda kamrarna, jämlikt § 78 dagsordningen, samfälldt antogo 8 april 1868. t hvarje sammanträdes slut skall, heter det där, era kammarens kansli upprätta en förteckning alla på kammarens bord hvilande ärenden för sammanträde, och är tillika bestämdt, i hvilken g de olika slagen af föredragningsärenden antecknas, hvarjämte förklaras, att denna för- ng skall följas vid ärendenas föredragning. Då landena kräfva en afvikelse från den före- a ordningen, är det dock kammare medgifvet för kommande sammanträde besluta ändring, all, då förslag om sådan ändring blifvit väckt, däröfver genast fattas. En sådan ändring stå antingen däri, att ärendena ställas i annan g än den, hvari de förut blifvit uppförda, däri, att en särskild dag utsättes för ett visst s behandling. I svenska riksdagen kan inga omständigheter en arbetsordning ändras dag, för hvilken den gäller, hvilket däremot tädes under vissa villkor kan ske, t. ex. i riksdagens båda ting, om förslag därom i ifven ordning framställes af ett visst antal ter. Ej heller hafva svenska riksdagens af gen utsedde talmän samma makt som danska rska tingens valde presidenter att bestämma ningen efter hvad lämpligt synes. (Jfr arbets- garna för danska landstinget, § 6, för folke- § 33, och för Norges storting, §§ 15 och den i vederbörlig ordning bestämda dagord- skall noggrant följas. Intet efterföljande får upptagas till föredragning, förrän det ende är slutbehandladt. — Äfven andra ämn de på dagordningen uppförda ärendena kunna efter eller på anmälan hos talmannen och på af talmannen bestämd tid bringas å bane under sammanträdet. Så är förhållandet med frågors eller motioners väckande, meddelanden till kammaren och anmälan af utskottsbetänkanden till bordläggning, hvilken anmälan kan ske oberoende af om ett till öfverläggning föredraget ärende är slutbehandladt eller icke. Om rättigheten att utom dagordningen framställa frågor till konungens rådgifvare se Interpellation. — Motiverad dagordning förekommer, då någon representant begagnar sig af den parlamentariska interpellationsrätten och inom den kammare eller afdelning af representationen han tillhör och med dess tillstånd utom dagordningen bringar under öfverläggning ett offentligt ärende, därom fordrar ministrarnas förklaring och därefter, under uttryck af sitt gillande eller ogillande af densamma, föreslår, att vederbörande kammare skall, jämte det densamma efter afslutad öfverläggning besluter att öfvergå till behandling af det enligt dagordningen närmast följande ämnet, motivera beslutet med uttalande af sitt gillande eller ogillande, sitt förtroende eller misstroende, sina förhoppningar eller farhågor angående ministären eller de styrelseåtgärder, som af densamma vidtagits eller af densamma väntas. Beslut om så beskaffad motiverad dagordning är i samband med interpellation i vissa länders författningar eller arbetsordningar medgifvet, eller ock, där bestämmelse härom saknas, begagnar man sig däraf ändock i de länder, där ministrarna ega tillträde till representationens eller dess kammares möten. Med Sveriges statsskick är ett så beskaffadt förfarande dock ej förenligt. H. L. R.

Dagort (Stoll), *bergsv.*, en i sidan af någon bergsluttning mer eller mindre horisontalt insprängd gång ("ort"), som afser antingen vinnande af malm eller underlättande af vatten- och malmfrakt ur någon grufva. I Sverige finnas ej många dagorter, emedan grufvornas belägenhet vanligen ej tillåter anläggning af sådana. I Tyskland och annorstädes i utlandet äro de däremot ganska vanliga. Den berömda "Ernst-August-stollen" på Harz (fullbordad 1867) är öfver 20 km. lång, 2,67 m. hög och 1,78 m. bred samt inkommer på 416 m. djup i grufvan. De förnämsta svenska dagorterna äro: Schwartzmanns stoll vid Ammeberg, på 50 m. djup och med en längd af 3,700 m., Ädelfors-stollen i Småland, på 53 m. djup och med en längd af 296 m., stollen Venuspassagen vid Slotterberget i Örebro län, på 59 m. djup och med en längd af 247 m. (färdig 1877), samt stollar vid Gellivare, Persberget i Värmlands län, Kleifva i Jönköpings län, Lerberget och Hällefors i Örebro län m. fl. Svenska grufstadgan af 1855 tillerkände den, som dref stollar eller dagorter, vissa förmåner, såsom hela uppfinnar- och halfva jordegarrätten till de förut icke under arbete varande malmer och mineralier, som han med dagorten yppat, samma rätt till obekant fyndighet äfven inom annans utmål, intill dess utmålsegaren med ortarbete mötte, samt rätt att erhålla en fjärdedel i förut kända, genom stollen träffade fyndigheter, dock endast till dess grufegaren med sitt arbete "honom till mötes kommer", och slutligen två tredjedelar af den besparing i vatten- och bergfrakt, som genom stollen af närgränsande grufvor vunnes. Nu gällande grufstadga af 1884 innehåller ingenting om dagort. Th. N—m.*

Dagrappo'rt, *sjöv.*, en rapport efter särskildt formulär, som till ankars dagligen insändes från hvarje fartygschef i en samlad sjöstyrka till dess befälhafvare. Den innehåller uppgift på antalet sjuka, behållning af kol, vatten och proviant, tillkomst och afgång bland besättningen, under närmast föregående dygn utförd exercis eller arbete m. m. H. W—l.

Dag Ringsson, son till Ring, en af de fem småkonungar, som 1017 på Ringsaker tillfångatogos af Olof den helige. Efter faderns frigifvande lär Dag hafva följt honom på vikingafärd och därunder fått ett litet "rike" i Sverige. Under Olof den heliges sista tåg till Norge stod han på dennes sida, men nådde ej fram med sin skara, förrän slaget vid Stiklastad (1030) var afgjordt. Han vågade det oaktadt ett anfall ("dagsriden") på den segrande bondehären, men blef tillbakaslagen och måste söka sin räddning i flykten. Hans senare öden äro okända. Y. N.

Dagroffåglar, *Diurni*, *zool.*, en grupp af fåglar, som förr räknades såsom en underordning af *Raptatores*, roffåglar, vid sidan om en annan underordning, ugglorna, men som numera antages bilda en självständig ordning, med namnet *Falconiformes*, utan intimare släktskapssamband med ugglorna. Från de senare skiljas dagroffåglarna till det yttre på ögonen, hvilka äro riktade åt sidorna, på yttertån, som vanligen icke kan vändas, samt på näbben, som äfven vid basen är oljädrad. För öfrigt hafva dessa roffåglar en hård och fast fjäderbeklädnad, ett medelmåttigt stort hufvud med tilltryckta fjädrar, lagom stora ögon och små öronöppningar. Tårna, med sina skarpa klor, äro alltid och tarserna nästan alltid nakna, hvarjämte yttertån vanligen är längre än de båda andra framtårna. Dagroffåglarna äro djärfva och skarpsynta, flyga högt och raskt, äro i rörelse under dagen samt vistas, ensamma eller parvis, inuti skogar eller ute på slättlandet. De lefva, nästan utan undantag, af större eller mindre, äfven kallblodiga ryggradsdjur, som de själfva dödat, — stundom äfven af insekter. De häcka i höga träd eller på klippor, sällan på marken, bygga konstlösa bon och lägga några få ägg, som hafva en något mera utdragen form än ugglornas. Ytterst roflystna och blodtörstiga, kraftiga och snabba, blifva de icke sällan högst skadliga för jakt och fiske, om också en och annan gör rätt stor nytta genom att utrota råttor och möss. Som bekant inöfvades och användes, i synnerhet under medeltiden, en och annan art till den s. k. falkjakten. Bland hithörande släkten och familjer må nämnas: kärrhökar (*Circus*), falkar (*Falco*), hökar (*Astur*), bivråkar (*Pernis*), glador (*Milvus*), vråkar (*Bueto*), landtörnar (*Aquila*), hafsörnar (*Haliaëtus*) och fiskgjusar (*Pandion*). J. G. T. (L—e.)

Dagrund, *krigsv.*, förr en på morgonen, före reveljen, från en garnisons högvakt utsänd och vanligen af högvaktsbefälhafvarens närmaste man anförd truppstyrka, som hade till uppgift att tillse, det alla vakter och poster fullgjorde sina skyldigheter. Dagrund förekommer icke numera. (C. O. N.)

Dagsberg, socken i Östergötlands län, Lösings härad. 2,649 har. 735 inv. (1905). D utgör ett regalt pastorat i Linköpings stift, Norrköpings kontrakt.

Dagskott, *sjöv.*, ett löst skott, som å svensk ankarplats, då omständigheterna ej lägga h därför, skjutes omedelbart före reveljen (i reg 5 f. m.) från högste befälhafvares eller esk chefs fartyg, då jämte detta andra svenska fartyg äro närvarande. Under liknande förhåll skjutes omedelbart efter tapto (i regel kl. 9 e nattskott. H.

Dagsljus, *fys.* Se Dager.

Dagsländor, *Epheme'ridæ*, *zool.*, en fami rätvingesländor (*Pseudoneuroptera*). Hithörand ter ha smal och långsträckt kropp med 2—3 m långa, ledade svansborst. Vingarna äro nätå än glasklara, än mörkbrokiga, vanligen 4. af h de bakre äro mycket mindre och stundom t. o alldeles saknas, såsom hos *Cloëon dipterum* hållas under hvilan hopslagna uppåt. Pannsp äro helt korta, men hannarnas långa framben

Dagslända (med larv och sista hudömaningen).

framåtsträckta i en sådan ställning, att de e om pannspröt. — Dagsländorna vistas i närhete vatten, i hvilket de tillbringa sin larvtid. Ofta träda de skarvis, i behagfull upp- och nedsväf flykt. Stundom, i synnerhet mot kvällarna, vis sig i mängd och kunna bli obehagliga för åskåd genom den närgångenhet, med hvilken de sätta till hvila på honom, hvarvid de ej inskränka till kläderna. Särskildt i sydligare Europa v arterna af släktet *Palingenia* uppseende genom plötsliga uppträdande i oerhörda massor, hvaru de om kvällarna uppfylla luften såsom det tä snöfall och betäcka både marken och vatten De drunknande massorna lämna riklig föda fiskarna, och i Frankrike lära de af fiskare k *manna*, förmodligen en anspelning på ymnighete detta plötsligt liksom nedregnande näringsförrå Ungern är massuppträdandet af en *Palingenia* bekant under namn af *Theissblomning*, och i trakter benämnas arterna af detta släkte med ledning af vanliga tiden för deras uppträd *augustiflugor*. Lika plötsligt försvinna sländsv arna inom få dagar, ty flygtiden är helt kort, om några arter, särskildt om hannarna, uppg det, att deras luftlif skulle räcka endast n

. I flera språk betecknas de därför med
nn, som kan återgifvas med *endagsflugor*.
kort lif får ej förslösas i näringsomsorger.
idorna ha också förkrympta mundelar och
ej någon föda. Deras lif i utvecklad
åser uteslutande fortplantningen. —
läggas utan vidare skyddsåtgärder direkt
et. Den nykläckta larven är i början *Cam-*
ik, d. v. s. liknar den ursprungligast organi-
af alla insekter, borstsvansen *Campodea* (se
borstsvansar), och har likt denna 2
ledade svansborst. Under ett stort antal hud-
gar, hos somliga mer än 20, bibehåller den
allmänna kroppsform, men får 3 svane-
ätt besatta med små sidoriktade hår. Dessa
tjänstgöra såsom andningsorgan, men dess-
llkomma på sidorna om bakkroppens leder
små hudutstjälpningar, i hvilka förgreningar
ndedräktsrören intränga. Dessa s. k. trakéer
hos somliga arter fransade, hos andra
a. Man ser den på bottnen stillasittande
hålla dem i en ständig, viftande rörelse för
ordra vattenombytet. Det tycks också, som
skulle hjälpa till vid ställflyttningen, då
hastigt springer på bottnen eller långsamt ror
m. Denna användning af gälarna får ett
tresse i samband med en annan omständig-
ter ett visst antal hudömsningar får larven
en vinganlag på sidorna af 2:a och 3:e
roppslederna i form af bladlika utstjälp-
i hvilka grenar från andedräktsrören in-
och det visar sig, att dessa vinganlag såväl
som i byggnad öfverensstämma med trakéer,
n, så att man har en viss anledning att
nsekternas vingar genom funktionsväxling
na af ursprungliga trakégälar. Hos som-
dessa larver (släktet *Cænis*) tillkommer ännu
lifikation af trakégälar, i det ett med dessa
it anlag på 1:a bakkroppsleden växer ut till
s gallock, som betäcker de bakom liggande
trakégälar, så att dessa komma att ligga
i en gälhåla.
iel af dagsländornas larver lefver öppet på
af stillastående eller rinnande vatten. An-
ifva sig gångar i bottenslammet. Ännu andra
i sig med liksom ett fodral af slam. Larv-
uppges för flera räcka 2—3 år. Då för-
gen skall ega rum, kan man t. ex. på ytan
kvarndamm få se en mängd dagsländlarver
sakta omkring eller utan några egna rörelser
för vinden. Larvskinnet brister på ryggen
lankroppen, sländan arbetar sig fram, och
blick därefter höjer den sig på sina vingar,
dessa ännu äro helt veka. Befrielsen från
net är emellertid en högst vanskelig process,
hvilken en stor mängd sländor förolyckas
drunkning. En sådan kläckningsdag ser man
af de nykläckta sländornas döda kroppar
de tomma larvskinnen af vinden drifvas till
rna. Har emellertid allt gått lyckligt, så är
gsländan ännu ej fullt färdig för sitt luftlif,
har ännu en hudömsning att genomgå, innan
imago eller fullbildad insekt, och erbjuder
om det enda kända exemplet på en med
några utrustad insekt, som ömsar hud. Man
detta bevingade, men ännu ej fullbildade
ngsstadium *subimago*. Den sista hudöms-
ningen eger rum kort efter det *subimago* afklädt sig larvskinnet. Den uppgifves stundom ega rum i flykten, och den förändrar blott obetydligt insektens utseende. — I sin inre byggnad visa dagsländorna flera högst egendomliga och, såsom man har anledning att tro, mycket ursprungliga förhållanden, på grund hvaraf man t. o. m. velat upphöja denna familj till rangen af ordning. — Till dagsländornas grupp höra också några af de äldsta insekter man känner. Man har funnit fossila medlemmar af denna familj så långt tillbaka som i den devoniska periodens och stenkolsperiodens aflagringar, somliga af en högst betydande storlek i jämförelse med nu lefvande dagsländor. — I Sverige finns åtminstone ett tjugutal arter, de flesta hörande till släktet *Ephemera*. G. A—z.

Dagsmedeltal, *meteor.* Se Dagsmedium.

Dagsmedium (Dygnmedium, Dagsmedeltal, Dygnmedeltal), *meteor.* Anställer man å en ort iakttagelser på en väderleksföreteelse hvarannan eller hvar timme eller ännu oftare med lika mellantid (se Daglig förändring) och tager medeltalet af alla iakttagelser, som utförts under ett och samma dygn, så erhåller man medelvärdet för dygnet (dagsmediet, dygnmediet, dagsmedeltalet, dygnmedeltalet) af denna företeelse. N. E—m.

Dagsnäs, gods i Bjärka socken, Skaraborgs län, med hufvudgården, bebyggd med hufvudbyggnad af sandsten, vackert belägen vid Hornborgasjön och omgifven af park- och trädgårdsanläggningar. Godset omfattar med underlydande i Härlunda socken $11^{7}/_{8}$ mtl, tax. till 291,000 kr., däri inräknade såg, mejeri och bränneri (där 1904—05 tillverkades 170,856 liter råbrännvin). Arealen, som genom pågående sjösänkning ökas med 300 har, utgör 1,685 har, däraf 800 har åker och 750 har skog. Nuvarande egare är Lars Ekberg. Godset egdes 1762—1864 af ett par medlemmar af släkten Tham, bl. a. den bekante fornforskaren och mecenaten Per Tham, som uppförde manbyggnaden samt utvidgade och förbättrade egendomen.

Dagstoll, *bergsv.* Se Dagort.

Dagstorp, socken i Malmöhus län, Harjagers härad. 799 har. 383 inv. (1905). Annex till Norrhvidinge, Lunds stift, Harjagers kontrakt.

Dagställning, *bot.*, kallas, i motsats till nattställning, det läge småbladen intaga hos en del växtarter (klöfver, bönor, *Mimosa* m. fl.), hvilkas blad utföra periodiska rörelser, s. k. sömnrörelser. I dagställningen äro bladen utåtriktade och bladskifvorna jämnt utbredda, så att de vid sitt assimilationsarbete så mycket som möjligt kunna tillgodogöra sig ljuset. G. A.*

Dagsverke, *kam.*, en i äldre tider mycket anlitad skatteform. Den skattskyldige aftjänade skatten med personligt arbete. Den äldre dagsverksskyldighet, som fanns i Sverige, blef sedan inlagd i grundräntan samt undergick med denna 1855 räntefövandling och 1869 penningsättning. — Sedermera uppstod ett annat slags dagsverksskyldighet, s. k. hjälpdagsverken till kungsgårdar och boställen, men denna förekom, efter hvad man vet, icke förrän på 1600-talet och har numera i allmänhet blifvit afskrifven eller förvandlad till billiga penningafgifter. Prästerskapet har af ålder bland sina inkomster egt dagsverken, men redan

Wilskman anmärker (1781) i sitt "Swea rikes ecclesiastique wärk", att direkta dagsverken till prästerskapet mångenstädes upphört. Se vidare författningskommissionens samling 1:a d., 2:a h., sid. 679. En afhandling "Om svenska allmogens dagsverksskyldighet" utgafs 1842 af J. Lundell. Kbg.

Dagsverksjournal. Se Dagsverkslista.

Dagsverkskonto. Se Dagsverkslista.

Dagsverkslista l. Dagsverksjournal, vid landtbruksbokföring använd, förberedande anteckning af gjorda dagsverken. Dagsverkslistorna öfverföras sedan till hufvudbokens dagsverksräkning (dagsverkskonto), hvari de fördelas på de personer, som utfört dagsverkena, och de räkningar (konti), för hvilka dagsverkena utförts.

Dagsverkspenningar, en gammal grundskatt, inlagd som särskild titel under mantalsräntan. Den erlades först med dräng- och ökdagsverken (s. k. mantalsdagsverken) och sedan i persedlar samt blef 1855 satt i penningar. Kbg.

Dagsverksräkning. Se Dagsverkslista.

Dagsvärmarsläktet, *Macroglossa, zool.*, släkte af Sphingidernas familj bland svärmarfjärilarna, omfattande medelstora arter med kort och tjock, något plattad kropp och med en stor hårkvast i spetsen af bakkroppen. Hit höra 3 svenska arter, som flyga endast om dagen med snabba och plötsliga rörelser från den ena blomman till den andra. Utan att sätta sig suga de med långt utsträckt sugsnabel honung, medan de med surrande vingar hålla sig sväfvande framför blomman. Två af våra arter hafva i midten glasklara, genomskinliga vingar och likna med sin yfvigt håriga bakkropp ganska mycket humlor. Den tredje, med helt fjällbeklädda vingar och smärtare kropp samt en fågelstjärtlik hårkvast i spetsen af bakkroppen, liknar påfallande en kolibri. Huru slående denna likhet kan vara hos de tropiska arterna af släktet, framgår af den engelske naturforskaren Bates' (se d. o.) berättelse om, huru han i Brasilien åtskilliga gånger af misstag sköt en *Macroglossa titan* i den tro, att det var en kolibri, hvars sätt att sväfva framför blomman och plötsligt blixtsnabbt flyga till en annan är fullständigt detsamma. G. A—z.

Dagsås, socken i Hallands län, Faurås härad. 3,452 har. 441 inv. (1905). Annex till Sibbarp, Göteborgs stift, Falkenbergs kontrakt.

Dagtingan, Kapitulation, *krigsv.*, den handling, hvarigenom en fästning eller en truppstyrka efter mer eller mindre ihärdigt försvar, på vissa öfverenskomna villkor öfverlämnas till fienden. I regeln föreslås dagtingan skriftligt af endera (den underlägsna) parten, och om förslaget antages af motståndaren, föras sedan underhandlingarna af befullmäktigade *parlamentärer*; de af dem öfverenskomna villkoren för dagtingan undertecknas sedan af båda sidornas öfverbefälhafvare. De förhållanden, under hvilka en fästnings dagtingan kunde anses förenlig med fullgjord plikt och ske utan kränkning af krigaräran, voro tidigare beroende på, om gångbar bräsch blifvit skjuten, men äro numera, genom särskilda föreskrifter, till sina hufvuddrag bestämda inom hvarje här. Dessa föreskrifter äro dock inom olika härar hvarandra tämligen lika och innehålla hufvudsakligen: att besättningen skall lida svår hungersnöd, ammunitionen vara bortskjuten, alla utvägar till försvar eller att slå sig igenom uttömda, allt hopp om undsättning försvunnet ingen af dem, som därtill kunna vara berätt villig att öfvertaga kommendantsbefattningen fortsätta försvaret. Kommendanten får, vid om dagtingan, ej låta inverka på sig af andr än rent militärisk nödvändighet; han får e hänsyn till politiska förhållanden eller hu platsen kan komma att spela en större elle tydligare roll under kriget, utan endast tän att den honom anförtrodda fästningen mås svaras till det allra yttersta. Blir dagtingan viklig, bör kommendanten söka skaffa sig så villkor som möjligt; att gifva sig på nåd och bör aldrig sättas i fråga. En kommendant besättning, som fullgjort allt hvad hedern k torde också städse kunna räkna på fienderna aktning och, såsom bevis därpå, vid dagting hålla hederliga villkor, då däremot dåliga rare mötas med rättvist förakt och hårdhet. olika grader af kapitulationsvillkor må anför att besättningen blir krigsfångar och utmars ur fästningen utan vapen, 2) att besättninge krigsfångar, men får utmarschera med mil hedersbetygelse, under vapen, med flygande och klingande spel, samt nedlägga vapen och utom fästningen, och 3) att besättningen få aftåg (stundom genom bräschen) med vapen och erforderlig tross, med eller utan förpl att under viss tid ej strida mot segraren fångar utväxlas o. s. v. — Dagtingan ai t i öppna fältet bör ännu mera sällan förek och för en sådan kunna ännu mindre än fö ningars dagtingan några allmängiltiga föres lämnas. G. U. (L. W:s

Dagtraktamente (Traktamente), en visst belopp för dygn utgående ersättning till militära och ecklesiastika m. fl. ämbets- och t män samt betjänte äfvensom särskildt anmoda skilda personer för s. k. extra förrättningar tens ärenden. Extra förrättning är antingen be i allmän författning eller för tillfället anbefa vederbörande myndighet. Eger dylik förrä rum å ort, där förrättningsmannen är bosatt, dagtraktamente endast i undantagsfall, men o till och från förrättningsstället måste företaga betalas i allmänhet ej blott traktamente för och förrättningsdagarna, utan äfven godtgörel resekostnaden. För beräkning af dessa ersätt äro ämbetsmän m. fl. enligt K. M:ts reseregle 11 febr. 1881 indelade i 6 klasser med dagt mente af resp. kr. 15, 12, 10, 6, 4,50 oc samt godtgörelse efter olika grunder för kostnad, biljetter å järnväg och ångbåt äfv för transport af reseffekter m. m. Ledamot af kammaren åtnjuter under vissa förhållande Riksdagsordn. § 23) ett dagtraktamente af 1 — Räkning å resekostnads- och traktamentsersä skall efter förrättningens slut aflämnas till kontoret, K. M:ts befallningshafvande eller de betsverk, för hvilket förrättningen verkställts skall innefatta bl. a. underrättelse om resans mål samt uppgift å de dagar, under hvilka f ning och resa egt rum. — Ett inom Finansde mentet utarbetadt förslag till nytt reseregle beror f. n. (1906) på K. M:ts pröfning.

Såsom exempel på dagtraktamentets stor andra länder kan anföras, att detsamma i

ed 6, 5, 4 eller 3 kr., hvilka belopp dock
a tillfällen höjas med 1 kr., och i Tyska
ed 35, 28, 22, 15, 12, 8 eller 4 mark.
sekostnadsersättning och Sjö-
ing. R. V.

erre [-gär], Louis Jacques Mandé,
onstnär och uppfinnare, f. 18 nov. 1787 i
essen-l'Parisis dep. Seine-et-Oise) i Frank-
10 juli 1851. Han var först uppbördstjänsteman, blef senare dekorationsmålare och utstyrde såsom sådan med stor skicklighet ett antal operor för Paris' teatrar. 1822—39 ledde han det af honom uppfunna och konstruerade dioramat (se d. o.). Vid sidan af dessa konstnärliga arbeten sysslade han träget med fysikaliska studier, i synnerhet om ljuset och dess verkningar, och gjorde för-

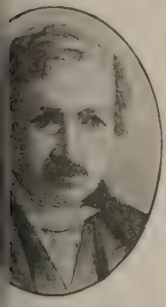

på kemisk väg fixera bilden i camera
1829 förenade han sig med N. Niepce,
afven, men med större framgång, sysslat med
försök, och till dennes död (1833) arbetade
nsamt med försök att fixera ljusbilden. 1839
gjordes hans uppfinning, dagerrotyse d. o.); samma år författade han: *Histodescription des procédés du daguerréotype orama*. Franska regeringen köpte, på förslag
rago och L. J. Gay-Lussac, mot en årlig
nsion af 6,000 frcs, D:s uppfinning och öfver den som "en gåfva åt hela världen". Se
se, "La découverte de la photographie en
1892). J. Htzg.

erréotypie [dagäreåtipi], fr. Se Dagerr.

t [dagä'], Alexandre, schweizisk hi- och pedagogisk skriftställare, f. 1816 i
, d. 1894. var professor i historia vid
n i Neuchâtel 1866—92. D. var en af
änningen till de betydelsefulla skolmötena i
Bland hans skrifter märkas *Histoire nfédération suisse* (2 bd, 1851; 7:e uppl. hvilket arbete i senaste upplagorna innerskningar öfver pålbyggnadsperioden och fversatt till flera språk, samt *Manuel de e ou d'éducation* (1871; 5:e uppl. 1885).

glor, *zool.* Se Ugglor.

derofficer. Se Dagbefäl.

a'n, stad på västkusten af ön Luzon (Fi-
, provinsen Pangasinan, 180 km. n. n. v.
la. Omkr. 20,000 inv. D. är ett viktigt entrum och den ena ändpunkten för Filipenda järnväg, Manila—D., som invigdes

ssa, *bot.* Se Eleusine.

gn, *järnv.*, till skillnad från sofvagn, en
m användes uteslutande för trafik i dagtåg
icke sofvagnsresande. E. Hjr.

kt, *sjöv.*, vakten från klockan 4 till 8
bord på fartyg. R. N.*

tten l. Ytvatten, det vatten, som rinner på markens yta. Detta vatten kan bortslamma jord samt göra ytjorden tät och hopslagen och skada växtligheten. Åker och äng befrias därifrån genom tegarnas kullriga form och genom öppna diken (se Afdikning). — Till skillnad från det vatten, som framsipprar ur sprickor och rämnor i själfva berget, kallas äfven det vatten, som ofvanifrån nedrinner i grufvor, brunnar o. d., för dagvatten.

Dagvind, *meteor.*, en på viss tid af dygnet, synnerligen vid hafskuster eller dalsluttningar, regelbundet rådande vind, som har sin orsak i den olika upphettningen och afkylningen af haf och land eller af dalbottnen och de omgifvande höjderna. Vid hafskusterna blåser dagvinden från hafvet mot land, i fjälltrakterna — där den äfven kallas morgonvind, emedan den uppträder endast vid dagens början — blåser den från dalbottnen uppför sluttningarna. Se Landvind. L. A. F.*

Dagväxel, *hand.*, växel, hvarå betalningstiden angifves till en bestämd dag. Jfr Datoväxel och Siktväxel.

Dagö (ty. *Dagden*, *Dago*, estn. *Hiuma*, ry. *Dago*), rysk ö, till storleken den fjärde bland Östersjöns öar, är belägen under 59° n. br. och 23° ö. lgd, nära Estlands västra kust. I s. skiljes D. från Ösel genom det blott 4,37 km. breda Sölasund l. Soelasund (Sälsundet). Ytinnehållet är 960 kvkm., största längden (från ö. till v.) 55 km., största bredden (från n. till s.) 47 km. Omkr. 16,000 inv. Ön är rik på vikar och skjuter ut i fyra större halföar: Köppo (Keppo) i v., Simpernäs i n., Sarve i ö. s. ö. och Serro i s. Skär och grund göra sjöfarten i dess grannskap farlig. Hamnar finnas endast på norra kusten; längst i v., på Köppo, står Dagerorts fyr. D. är, i synnerhet på östra sidan, omgifvet af en mängd holmar, af hvilka några, t. ex. de med D. genom dammar förenade Kassar och Sallinöm, äro bebodda, andra endast gräsmarker. Ön är bildad af ett yngre siluriskt berglager, hvarpå ligger ett tunt lager af mylla eller rullsten; här och där synas långa kalkstensytor, räfflade af flyttblock. Den ligger lågt och har en jämn yta; den västra, skogiga halfön, Köppo, höjer sig något, 60 m., i n. stryker en 20 m. hög ås, och i ö. finnas några pittoreska skogsbranter. Öns inre upptages af stora mossar och sandfält samt är ringa befolkadt; södra delen är däremot fruktbar och tätt bebyggd. Vattendragen utgöras af några obetydliga sjöar och bäckar. Af trädslag finnas gran, fur, björk, ek och al. Skogen är tämligen väl bibehållen. Sädesslagen äro de vanliga. Torf, kalk och lera äro de viktigaste mineraliska produkterna. (Fordom afdunstades salt ur hafsvattnet.) Fiske och i synnerhet sälfångst idkas mycket. Sedan 1865 har D. genom reguljär ångbåtskommunikation stått i förbindelse med fastlandet, och 1878 nedlades en telegrafkabel i sundet mellan Ösel och D. Invånarna äro till största delen ester, för öfrigt af tysk eller svensk härkomst (se nedan). I administrativt afseende tillhör D. Insular-Wieks distrikt af Wieks distrikt och Estlands guvernement. Det är deladt i 4 socknar och tillhör några större godsegare; själfegande bönder finnas ej.

Sedan D. blifvit eröfradt af de kristne (i 13:e årh.), hörde den ena hälften däraf till Tyska orden, den andra hälften till biskopen af Ösel. Men 1436 afträdde biskopen sin andel till orden, hvilken inne-

hade hela D. till 1563, då det eröfrades af svenskarna. 1624 sålde Gustaf Adolf (för 30,000 rdr) ön till evärdlig egendom åt Jakob De la Gardie och dennes arfvingar. Men 1691 indrog Karl XI D. till kronan och lämnade det som perpetuellt arrende åt dåv. egaren, Axel Jul. De la Gardie. Ryssarna, som 1710 eröfrade ön och genom freden i Nystad (1721) fingo den i sitt våld, betraktade den som kronoegendom och tillbakavisade länge De la Gardies sondotter grefvinnan Ebba Margareta Stenbocks eganderättsanspråk. Genom ukaser af 1755 och 1768 återvann dock grefvinnan eganderätten. Större delen af D. öfvergick sedermera genom köp och byte till familjen Ungern-Sternberg.

Svenskarna på Dagö. När och hvarifrån svenskarna kommo till D., är en outredd fråga. Det sagohistoriska tillägget till Gutalagen, den s. k. Gutasagan, talar om en utvandring från Gottland till "en ö vid Estland, som heter Dagaiþi", medan ännu Gottland var ett hedniskt land (alltså före 1030); men det tillägges, att kolonisterna kunde ej stanna kvar därstädes, utan fortsatte sin vandring inåt Ryssland och slutligen till Grekland. Det äldsta historiska beviset för svenskarnas närvaro på D. är af 1470. Enligt en med Tyska orden s. å. ingången och sedermera förnyad öfverenskommelse blef den svenska befolkningen därstädes, mot förbindelse att årligen betala en viss penningsumma, befriad från allt arbete till orden. Den estniska befolkningen däremot var fortfarande underkastad denna börda. Under 1600-talet tvungos dock äfven svenskarna att göra dagsverken, och de klagade ofta däröfver, såväl under det svenska som under det ryska regementet. 1780 gaf en grefve Stenbock, egare till godset Röicks (Roicks) på öns norra strand, där svenskarna voro talrikast, sina bönder frihet, mot villkor att de skulle taga tillbaka sina klagomål och antaga ett — på sex månader uppsägbart — kontrakt, däri de utlofvades personlig frihet och allehanda förmåner. Bönderna gingo in härpå, men fingo kort därefter kontraktet uppsagdt och blefvo ålagda att flytta 1 mars 1781. Vid samma tid sålde Stenbock godset. Bönderna sökte nu hjälp i Petersburg. Den nye egaren förnyade emellertid kontraktet med dem. Strax därefter blefvo de genom en ukas "benådade" med nya bostäder i Syd-Ryssland, och i aug. 1781 måste de, gamla och unga, till ett antal af 1,000 (enl. andra uppgifter 1,200) personer, under tårar och suckan lämna D. Dessförinnan tvungos de dock att af sina knappa medel godtgöra egaren den förlust deras ofrivilliga kontraktsbrott ansetts vålla honom. 300 personer dukade under för resans besvärligheter, och i maj 1782 kom det sorgliga tåget till södra Dnjepr, där utvandrarnas afkomlingar ännu bebo byn Gammalsvenskby (se d. o.). I Röicks kvarstannade de svenskar, som lydde under prästgården därstädes. Dessa, liksom den andra svenska kolonien på D., i Kertell (i nordöstra delen af ön), ha under 1800-talet haft en ojämn kamp att föra mot estnisk nationalitet och mot svåra yttre förhållanden. Omkr. 1850 uppgifvas svenskarna på dessa båda orter tillsammans ha utgjort 290 personer, af hvilka dock större delen redan bortlagt svenskan till dagligt bruk äfven inom sina hem. 1902 lära ännu 50 à 60 personer inom Röicks ha kunnat tala svenska, och i en enda gård (Mikkasgården) var det gamla modersmålet då ännu vid fullt lif. I Kertell är svenskan helt och utdöd. J.

Om den svenska dialekten på D. föreligga torftiga, delvis icke fullt pålitliga uppgift dessa framgår emellertid, att densamma st nära till de öfriga svenska dialekterna inom provinserna och ännu närmare, af naturl (jfr ofvan), till Gammalsvenskby-dialekten. samtliga dessa s. k. baltisk-svenska mål u Dagö-svenskan af flera påfallande ålderdom i ljud- och formlära, t. ex. de gamla diftc bevarande (*ái* för isl. *ei* och *ey*, *óu* för i en formrik adjektiv- och verbböjning m. m å andra sidan tillika af många oursprungli säregna drag; som exempel på dylika må n att ordbegynnande *tv* utvecklats till *f* (t. ex. *hi* (högsv. *hj*) till *si* (t. ex. *siul* hjul), *hw* (hö till *kw* (t. ex. *kwasser* hvass). Af främmand har framför allt estniskan — det språk, som generation håller på att fullständigt besegra svenskan — utöfvat ett starkt inflytande på svenska dialekt. Redan år 1641 uppgifvas t alla svenskar inom Röicks' socken på D. kun niska. Se vidare Estsvenskar. — Li Russwurm, "Eibofolke", II: 293 ff. (1855), I dell, i "Finsk tidskrift", 12: 90 ff. (1882) denthal-Vendell, "Ordbok öfver estländsk-dialekterna" (1886), O. F. Hultman, "De öst dialekterna" (i "Finländska bidrag till svensk och folkliffsforskning", 1894), A. Noreen, språk", I: 111 f. (1903). C

Dahabije (af arab. *dahab*, guld; "den gyl ett slags, 18—30 m. långt, tämligen sma fartyg, med spetsig för och platt akter o grund af Nilbankarna) föga djupgående. Främre halfvan af fartyget, hvilken är helt däckad, tjänstgör som lastrum, underlag för det nära fören belägna köket och tillhåll för besättningen. Akterhalfvan, de resandes speciella hemvist, omfattar två afdelningar: en undre, $1_{,2}$—$1_{,8}$ m. hög, med golf i nivå med relingen, är försedd med platt tak och innehåller en eller flera salonger, sofhytter, tvätt- och badrum m. m., allt stundom inredt med l lyx; och en öfre, vanligen inramad af divan på den öppna platsen i midten lämnande t till promenader. Dahabijen manövreras med rep eller åror. Seglen, ett i förhållande ti tygets dimensioner mycket stort försegel, lil våra galärsegel, och ett mycket litet akters samma form, användas, då man går upp emot

Dahabije.

…l från n. Vid svag eller ingen vind drages …medelst det vid förmasten fästa *liban* (ett … oft rep) af besättningen antingen från Nil… eller från en något för-ut förankrad julle. …l utför floden nyttjas uteslutande årorna. …ter, som önska bese Egypten på ett mindre …t sätt än som är möjligt med de snabba …ua, är en resa med dahabije det lämpligaste …t. Fartyget begagnas för öfrigt af rika …ma eller i den egyptiska statens tjänst an… införingar. Jfr K. Piehl, "Från Nilens … 1895). K. P. (—st —son.)

Dahlak, ögrupp. Se Dahlak.

Dahl, Mikael, berömd svensk, i England verksam porträttmålare, f. 1656 i Stockholm, d. 1743 …, blef tidigt lärjunge af Ehrenstrahl, men …378 en engelsk köpman till London, hvarifrån han begaf sig ut på en längre konstresa till Paris och Rom. I sistnämnda stad målade han 1687 ett porträtt af *drottning Kristina*, trol. det som nu hänger på Strömsholms slott. Året därpå for han tillbaka till England, där han, beskyddad af prinsessan (sedermera drottning) Anna och hennes gemål, prins Georg af Danmark, inom kort förvärfvade ett …de anseende. Utbildad under inflytande …Dyckska porträttstilen, "sådan den med … och förtunnadt, men ännu blått blod …hölls af Lely i dennes talrika, blott …mode-eleganta bilder med deras inställ… och sensuella färgbehag", hade D. dess… …derat dennes efterträdare som modeporträt… …neller, hvars medtäflare om den för… publikens gunst han blef. Han stod …en af ryktbarhet 1725—30. D., som allt… …80-talets slut var utomordentligt produk… …erlämnade en mängd porträtt af ryktbar… i London på hans tid. De enda målningar … hand, som finnas i Sverige, torde förutom …snämnda Kristina-konterfejet (å hvilket hon …ställd som ung, ehuru hon, då hon målades, … år) vara den efter en byst utförda bilden …*l XII* i Nationalmuseum och *Drottning* …af England på Gripsholm. Men i Eng… …rekomma taflor af honom mycket talrikt. … i Windsor *Karl XI till häst*; i nationa… …riet i London icke mindre än 9 bilder, nämf *Drottning Anna och hennes son* (1695), …*'l, Sir Cloudesley Shovell* (1702), *Addison* …*Baron Darmouth, Hertigen af Chandos, D:r …reind, Hertigen af Ormond* och *Sir George* … i Hampton court *Prins Georg af Danmark*; …orth park porträtt af *Hertiginnorna af De…* och *Ormond*, af *Grefvinnorna af Carlisle*, …k och *Portland* samt af *Arthur Vansittart*, *Harvey*, *Barbara Longueville*, *Juliana Howe* …*ne Coleraine* (alla i helfigur). Bland andra, …gravyrer eller konstlitteraturen kända bilder …nå nämnas: *M. Dahls självporträtt*, här återgifvet och fordom tillhörigt R. Walpole, *Walpole* själf och *Lady Walpole*, *Hertigen af Marlborough*, *Pope*, *Biskop Gardiner*, *Hertigen* och *Hertiginnan af Montagu*, *Lady Fenwich*, *Grefvinnorna af Newburgh* och *Bridgewater*, *Hertigen af Argyll*, *Earlen af Peterborough* (1706), *Grefve K. J. v. Königsmarck*, *General Wills*, *Sir Thomas Hardy*, *Grevil Verney*, *Catherine Hyde*, *Thomas Pellet*, *Prins Karl af England*, *Markisen af Montrose*, *Grefve James af Carnarvon*, *Lord Hardwicke*, *Hugh Howard*, *William Bromley*, *Biskop Thomas Sprat med son*, *Thomas Knipe* (1696) och *Joseph Martin* (1705). Att D. målade äfven annat än porträtt, framgår af en genom gravyr känd tafla af hans hand: *Susanna i badet*. "Hufvudstommen af D:s porträtt utgöres dels af kvinnobilder i mer eller mindre rik utstyrsel, dels af krigarbilder". Hans ladies hafva "efter revolutionen fått mera anspråk på värdighet och blandat in en stänk af bigotteri i självsvåldet", men "le ännu med tillgängliga leenden öfver det kring nakna axlar löst draperade sidenet. Hans krigare med frisk ansiktsfärg, i harnesk och stora peruker, generaler med kommandostafvar och amiraler på skeppsdäck med ropare i händerna vid de öppna kanongluggarna, hafva något af det koketta drag, som utmärker militären från Marlboroughs och Villars dagar. D:s färg är lugn och klar, hans individualisering svag, utslätad af skönmålarens konventionella uppfattning" (O. Levertin i "Niclas Lafrensen d. y."). D. var äfven miniatyrmålare. Bland hans lärjungar märkas förutom sonen, Doudridge D., svenskarna Hans Hysing och Lorenz Pasch d. ä. I synnerhet John Faber, Jean Simon och John Smith ha, i svartkonstmaner, graverat efter D:s målningar. O. G—g.

Dahl. 1. Erik D., psalmförfattare, f. 1749 i Varnhems socken (i Västergötland), d. 1809, blef student i Uppsala 1767, prästvigdes 1772, utnämndes 1793 till kyrkoherde i Skörde, 1800 till kontraktsprost och s. å., vid Gustaf Adolfs kröning, till teologie doktor. Tre af D:s psalmer äro införda i profpsalmboken af 1793 och i första häftet af "Tidskrift för religionens vänner". Jfr Warholm, "Skara stifts Herdaminne".

2. Anders D., den föregåendes broder, botanist, f. 1751 i Varnhems socken, d. 1789, blef 1770 student i Uppsala och sedan filos. kandidat samt antogs på Linnés rekommendation såsom vårdare af kanslirådet K. Alströmers naturaliesamling i Göteborg och botaniska trädgård i Kristinedal, för hvilken han gjorde flera in- och utländska resor. 1786 promoverades han i Kiel till med. doktor och utnämndes 1787 till med. adjunkt och botanices demonstrator vid Åbo universitet. D. var enligt E. Fries' omdöme en utmärkt skicklig botanist. Hans viktigaste arbete, *Observationes botanicæ circa systema vegetabilium divi a Linné* (Köpenhamn 1787), vittnar om ovanlig specialkännedom. Efter honom är den allmänt odlade dahlian uppkallad.

3. Kristofer D., den föregåendes broder, universitetslärare, språkforskare och psalmförfattare, f. 17 maj 1758 i Saleby socken i Skaraborgs län, d. 4 dec. 1809 i Näs, student i Uppsala 1775, prästvigd 1782, filos. magister s. å., eloquentiæ et poeseos docens 1784, k. hofpredikant 1786, professor i grekiska 1790 och tillika kyrkoherde i Näs prebendepastorat 1795. D. blef 1793 ledamot i kom-

mittén för kyrkoärendena och 1796 medlem af bibelkommissionen, i hvilken han var en flitig och lycklig medarbetare, 1800 teol. doktor och 1803 ledamot af Vitt. hist. och ant. akad. — Som universitetslärare utöfvade D. stort inflytande. Latinska språket behandlade han med ovanligt mästerskap, t. ex. i sitt äreminne öfver ärkebiskop von Troil (1804). D:s psalmbearbetningar, tryckta 1807 under titel *Psalmer k. ecclesiastique committeen d. 12 Juni 1796 föredragne*, har Wallin mer eller mindre användt för följande n:r i 1819 års psalmbok: 70. 80, 81, 82, 164, 166, 170, 220, 236, 306, 317, 361, 367, 377, 398, 443, 462, 470, 474 och 489. Wallin utgaf äfven (1822) hans *Tio Guds bud förklarade* (2:a uppl. 1841). Hans läroböcker: *Grammatica latina, latinska språkläran* (1796; 3:e uppl. 1831), *Grammatica græca, grekiska språkläran* (1809; 2:a uppl. 1814) och *Chrestomathia græca, grekisk läsbok* (1808; 2:a uppl., med lexikon, 1814), hade länge (ända in på 1840-talet) vidsträckt användning. D. var en ädel personlighet, som "stod på sin tids höjd af lärdom, af vetenskaplig odling, af djuptänkt forskningsanda" (Wallin).

4. Olof D., den föregåendes halfbroder. Se Kolmodin.

Dahl. 1. Johan Kristian D., norsk landskapsmålare, f. 24 febr. 1788 i Bergen, där han af sina fattiga föräldrar sattes i målarlära. Under

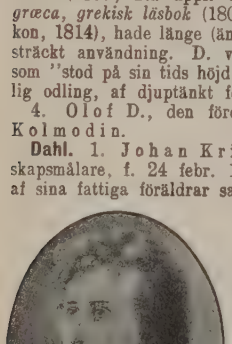

de sju år han tillbragte i denna vann han beskyddare, med hvilkas hjälp han 1811 kunde göra sitt inträde på konstakademien i Köpenhamn. Där egnade han sig åt landskapsmåleri och väckte snart uppmärksamhet med sina landskap "i norsk karaktär". Hans första "stora norska landskap", måladt 1814, inköptes af danske konungen. D. målade äfven danska landskap, och hans studier efter naturen väckte uppmärksamhet. 1817 gjorde han en studiefärd till Skåne, målade motiv från Kullen m. m., reste så 1818 till Dresden och 1820 med prins Kristian Fredrik till Italien, hvarifrån han 1821 återvände till Dresden, där han 1824 fick anställning som e. o. professor vid konstakademien och där han kvarstannade till sin död, 14 okt. 1857. Han var medlem äfven af konstakademierna i Köpenhamn och Stockholm. — För sitt fosterland hyste D. alltid ett lefvande intresse — första gången efter sin bortresa återsåg han Norge 1826. Det var han, som genom *Denkmale einer sehr ausgebildeten holzbaukunst aus den frühesten jahrhunderten in den inneren landschaften Norwegens* (1836—37) först ledde uppmärksamheten på de norska stafkyrkornas egendomliga stil. Då den lilla kyrkan i Vang i Valdres skulle rifvas, förmådde han konungen af Preussen att inköpa den och uppsätta den i Brückenberg i Schlesien (1842). Den nedbrann sedan, men har åter blifvit uppförd, med noggrann efterbildning af den gamla stilen. D. var också den förste, som påpekade de bergenska medeltidsbyggnadernas märklighet och som uttalade [illegible] på en restauration af Trondhjems domkyrka. [illegible] verkade äfven för bildandet af nationalgall[illegible] Kristiania, konstföreningen i Bergen och tafv[illegible]riet därstädes samt visade på många andr[illegible] ett handlingskraftigt intresse för norsk kult[illegible]olika områden. Hans namn är fast knutet till [illegible]komsten af konstlifvet i Norge.

D. har blifvit prisad som "det norska landmåleriets skapare" och äfven som "landskaplismens förnyare i Ruisdaels och Everdingens anda". Han har blifvit kallad både naturalist[illegible] romantiker. Hans norska studier visa en kär[illegible]rättfram iakttagelse i första hand, starkt be[illegible]lokalkaraktär, blick både för högfjällets poes[illegible]för dalarnas idyller. Han kan vara sträf, och [illegible]målningar äro långt ifrån alltid vackra för [illegible]men det ärliga och karaktärsfulla i uppfattnin[illegible]studium verkar fängslande. I Kristiania nat[illegible]galleri är D. representerad såväl genom n[illegible]danska och tyska landskap som genom en o[illegible]tande serie naturstudier. Köpenhamns konstmu[illegible]eger sju af hans landskap; äfven i Thorvaldsens museum är han företrädd. Så ock i Dresden[illegible]riet, i Berlins nationalgalleri, i museet i Le[illegible]m. fl. st. Jfr A. Aubert, "Professor Dahl" (1[illegible] och "Den nordiske naturfölelse og professor D[illegible] (1894).

2. Johannes Siegwald D., den föregåendes son, målare, f. 16 aug. 1827 i Dresd. 15 juni 1902 därstädes, studerade under lei[illegible] af fadern och W. Wegener och blef företrädj djurmålare. Oftast valde han sina motiv från N[illegible] som han upprepade gånger besökte. Bland [illegible]målningar märkas *Den skadskjutna* och *En i Norge* (båda i Dresdengalleriet), *Vildänder o[illegible] fallna af en räf* (Hannovers museum), *Två* [illegible] (Nationalmuseum i Stockholm). Norska nationalg[illegible]riet eger hans faders *Porträtt* (1848). Y. N. G–

Dahl, norsk släkt. 1. Nils Nilsson [illegible]präst och politiker, f. 1806, bondson från Ve[illegible] Romsdalen, d. 1854 som kyrkoherde i Eid i N[illegible]fjord, var en i flera hänseenden rikt utrustad [illegible]Han representerade 1845—51 Söndre Trondh[illegible]amt i stortinget, där hans motioner gjorde l[illegible]genom klarhet och rikedom på material. Han [illegible]kade äfven för folkupplysningen genom mo[illegible]serande berättelser och dikter, af hvilka ens[illegible](otryckta) lefva som folkvisor i den trondhjer[illegible]allmogens tradition.

2. Walter Scott D., den föregåendes [illegible]norsk politiker och författare, f. 1839 i Me[illegible]prästgård i Söndre Trondhjems amt, blef j[illegible]kandidat 1859 och höjesteretsadvokat 1866, h[illegible]efter han bosatte sig i Vestnes (Romsdalen). I[illegible]—79 var han stortingsman för Romsdals amt, und[illegible]bad sig återval för den följande perioden, men [illegible]att som suppleant taga plats i tinget 1883[illegible]1885. Sedan odelstinget 1883 hade beslutit r[illegible]rättsåtal mot ministären Selmer, valdes D. till a[illegible]vid riksrätten (i förening med H. Bentsen och [illegible]Blehr). 1885 utnämndes han till sorenskriver i N[illegible]dre Gudbrandsdalen och valdes till stortingsman [illegible]perioden 1886—88. Vid rekonstruktionen af S[illegible]drups ministär i mars 1888 blef han justitieminis[illegible]afgick med ministären i juli 1889 och utnämn[illegible]till lagman i Gulating. Han har deltagit mycke

itiska diskussionen i pressen, utgifvit en
använd kommunal handbok (*Landdistrikternes
alforfatning*, 1878; 3:e uppl. 1894), hand-
ekonomirätt (*Norges landnæringsret*, 1882,
norske vasdragsret, 1888) samt försökt sig
ulär-historisk författare med skrifterna *Ejnar
rskelver*. *Et stykke norsk historie* (1884),
Nikolas Arnessön. *En kritisk historisk frem-*
(s. å.) och *Haakon Ladejarl* (1887). D:s
ste och i flera hänseenden viktigaste verk är
ografi af *Johan Sverdrup* (3 bd, 1899—

Konrad Neumann Hjelm D., den
des broder, norsk författare, f. 1843 i
blef teol. kandidat 1866 och utnämndes
l kateket och föreståndare för borgarskolan
erfest, 1873 till fängelsepredikant i Bergen
5 till präst vid Akershus' straffanstalt. Han
fvit en följd berättelser och noveller, hvilka
lifvet på den norska och lapska kusten med
eltagande och allt det allvar, som känne-
detsamma. Af dem må nämnas *Finnegutten*
"Löven" (1874; 3:e uppl. 1895), *Eda*
(1875), *Ishavsskipperen* (1878), *Glimt*
Et slör (1884), *Ly* (1885), *Tor Lysne*
Ensomme folk (1889), *P. A. Rindahl* (1891),
(1892), *Fra tid til anden* (s. å.), *Smaa*
(1895), *Lina Kjörbo* (1898) och *Et atten-*
0). Som fängelsepredikant har han studerat
rvärlden med den varmaste medkänsla, som
tt tilltalande uttryck i hans 1894 utgifna bok
ivaag. *En forbryders livsroman*. O. A. Ö.

Johan Fjeldsted, norsk bokhandlare,
i Köpenhamn, d. 1877, kom 1829 till
ia och grundlade där en bokhandelsaffär, som
ar den förnämsta i Norge. — D:s hus var
edelpunkten för en litterär krets, som bland
dlemmar räknade de främste männen af det
för hvilket de på D:s förlag utgifna tid-
a "Vidar" och "Den konstitutionelle" tjä-
om organ. Welhaven och flera andra af
mest framstående personligheter under 1830-
40-talen stodo i nära vänskapsförhållande
hvaremot Wergeland och dennes anhängare
de honom som representant för det af dem
köpenhamneriet. Farsen "Papegöjen" af
nd är en satir mot D., som emellertid
ss udd genom att utgifva den på sitt eget
Y. N.

Fredrik August, svensk agronom,
mars 1818 i Göteborg, genomgick 1836
egebergs landtbruksinstitut, var därefter för-
på några större egendomar i Skåne och ut-
s 1847 till lärare i praktiskt landtbruk
una landtbruksinstitut, hvilket 1848 började
samhet. 1858 blef han direktör för den då
ildning varande högre landtbruksskolan på
Norge, i hvilken befattning han kvarstod till
Samtidigt med G. Swartz utarbetade han den
ra berömda isvattenbehandlingen af mjölk.
fattade *Om åkerjordens afdikning* (1853; 3:e
863) och en del smärre skrifter samt utgaf
83 "Tidsskrift for landmænd". Död i
ia 29 nov. 1890. (H. J. Dft.)

Frans Johan Vilhelm, skolman,
man, f. 24 dec. 1825 i Karlshamn, d. 7
888 i Stockholm. Han blef student i Lund 1843, filos. kand. 1847, filos. magister 1850, kollega vid läroverket i Karlshamn 1856 och rektor vid Sölvesborgs treklassiga läroverk 1858. D. var representant i Andra kammaren för städerna Karlshamn och Sölvesborg vid riksdagarna 1872 och 1878—81. Af Älfsborgs läns landsting valdes han 1882 till ledamot i Första kammaren, som på grund af hans ådagalagda insikter i tullfrågor insatte honom som ledamot i bevillningsutskottet 1884—88. D. var i 10 år ledamot af sitt läns landsting och främjade kraftigt tillkomsten af Kristianstad—Sölvesborg-järnvägen. För öfrigt gjorde han sig i det offentliga bemärkt såsom en af de oförtrutnaste och kunnigaste i den först lilla, men år efter år växande protektionistiska falang, som upptog striden mot frihandelsgrundsatserna i Sverige. I denna strid vann D. den första segern, i det han vid 1879 års riksdag genomdref, att amerikanskt läder belades med tull. Hans uppträdande föranledde 1880 regeringen att insätta några tullskyddsvänner och bland dem D. själf i den stora tullkommittén 1880—82, som eljest bestod af frihandlare. 1880 stiftade D. en förening af tullvänner under namnet "Det svenska arbetets vänner", och han redigerade dess organ "Tidskrift för svenska näringarna" (1880) samt dess fortsättning "Veckobladet" (1882). Han utgaf dessutom, under märket D l, flera skrifter till förmån för tullskydd. Såsom talare var han ganska framstående. — I afseende på skolfrågan ville D. göra undervisningen mer gagnelig för det praktiska lifvet och ansåg latinet öfverflödigt äfven för vetenskapsidkare.

Dahl, Ludvig Vilhelm, norsk läkare, f. 1826 i Bergen, d. 1890, blef 1871 direktör för Rotvolds vårdanstalt för sinnessjuka (nära Trondhjem) och 1875 direktör för det civila medicinalväsendet. Vid Uppsala universitets jubelfest 1877 blef han medicine hedersdoktor. D. egnade sig förnämligast åt själssjukdomarnas behandling. Han författade bl. a. *Bidrag til kundskab om de sindssyge i Norge* (1859) och den af "Folkeoplysningsselskabet" utgifna *Den offentlige sundhedspleie med hensyn til norske forhold* (1879). D. var en mångsidigt intresserad man, bl. a. fin konstkännare, som efterlämnade icke obetydliga konstsamlingar. I sin diktcykel *Værn og fæste* (1889, anonym) uttalade han en idealistisk världsåskådning. Y. N.

Dahl, Hans, dansk språkrensare, f. 31 aug. 1830 i Hilleröd, student 1849, teol. kandidat 1855, utnämndes till kyrkoherde i en församling nära Silkeborg 1873 och på Mön 1889. D. har gjort sig känd i synnerhet genom sitt outtröttliga nit för främmande ords ersättande med ord af nordisk rot. Han har verkat för detta mål genom en mängd tidningsuppsatser och de större skrifterna *Dansk hjælpeordbog* (1875), *F. C. Sibbern og modersmaalet* (1884), *Vort kirkemaal* (1888) samt *Alvor- og morskabslæsning om modersmaalet* (1891) m. m. I dessa

arbeten har han ur äldre och nyare källor sammanfört ett rikt material till språkets föryngring. E. Ebg.

Dahl, Balduin Christian Florus, dansk musiker, f. 1834, d. 1891, anförde sedan 1874 såsom H. C. Lumbyes efterträdare de populära Tivolikonserterna i Köpenhamn och vann därigenom förtjänt anseende. Han gaf senare även stora populära vinterkonserter i konsertpalatset och konserterade med sin orkester även i Norge och Hamburg samt i Stockholm (1890), där hans trupp berömdes för välljudande instrument och en betydlig disciplin. Hans kompositioner bestå mest i dansmusik. A. L.

Dahl, Frans Gustaf Abraham, arkitekt, f. 13 febr. 1835 i Stockholm, gjorde sina studier vid konstakademien 1851—64, vistades som akademiens resestipendiat i England, Frankrike, Tyskland, Italien och Spanien 1864—69, blef 1875 ledamot af akademien, blef s. å. Vetenskapsakademiens arkitekt och 1877 lärare i ornamentik vid Tekniska högskolan, 1883 v. professor vid konstakademiens läroverk, 1886 intendent och 1897 förste intendent i öfverintendentsämbetet och tog afsked från denna befattning 1903. Bland hans arbeten märkas *Kungliga biblioteket* i Stockholm (ett af fackmän högt skattadt arkitekturverk, 1871—77), restaurering af rådhuset i Gäfle (1871). *Sofiakyrkan* i Jönköping (1884—88) och flera landskyrkor, *Stadshotellet* i Sala (1881—82), *Bankbyggnader* i Mariestad och Vänersborg, *Mariahissens* byggnad i Stockholm (1885) och *Posthuset* i Sundsvall (1891—93). G—g N.

Dahl, Bendt Treschow, dansk språkforskare, f. 1836, student 1856, filologisk kandidat 1868, var en tid organist i Korsör och Nakskov, men har sedan 1895 lefvat som privatlärare i Köpenhamn. D. har varit en ganska alsterrik författare af ordböcker och stilistiska arbeten. Jämte sin bror, F. C. B. Dahl, har han redigerat 5:e—7:e upplagorna af "Meyers fremmedordbog", utgifvit en kortfattad *Fremmedordbog for folket* (1886) och jämte H. Hammer påbörjat utgifvandet af en omfattande *Dansk ordbog for folket* (1903 ff.), hvars närmaste föregångare är Molbechs gamla ordbok. D. har vidare författat *Dansk sætningslære* (1884), *Dansk stillære* (1889; 2:a uppl. 1893), *Ordet og det skønne* (1891), *Hjælpebog til brug ved dansk analyse og stil* (1893; 2:a uppl. 1903), *Vejleder ved skriftlige udarbejdelser i modersmaalet* (1895) och *Ledetraad ved udarbejdelsen af danske stile* (1900) m. fl. för skolundervisningen afsedda arbeten. R—n B.

Dahl, Hans, norsk målare, f. 1849 i Hardanger, var i sin ungdom officer, men tog afsked 1873, studerade måleri i Karlsruhe och Düsseldorf och har sedan 1888 varit bosatt i Berlin. D. har vunnit popularitet — i synnerhet i Tyskland — genom anekdotiskt uppfattade norska genrer, oftast figurer i landskap, bondgossar och flickor, som skämta och skratta, en flickpension på isen o. d. G—g N.

Dahl, Jonas Anton, norsk präst och skald, f. 14 aug. 1849 i Stavanger, student 1867 och teol. kandidat 1872, var 1876—80 sjömanspräst i Amsterdam, 1880—85 "kaldskapellan" i Kongsberg, sedermera i Stavanger, där han sedan 1898 är "residerande kapellan" i domkyrkoförsamlingen. D. har utgifvit: *Paa hellig grund* (1879), *Noveller og studier* (1880), *Populære afhandlinger om reli og religionerne* (1881), *Omrids af indernes re* (1885), *En bergmandsfamilie* (s. å.), *Legen fortællinger* (1887), *Hellige billeder* (188 *mesteren* (1890), *Den forlorne søn. Et nut torium* (1895), *Vestanvejr. Julefortællinger derliv* (1896), *Cargadör Sahl* (1898; 4:e 1905, en mycket omtyckt skildring från B *Orgeltoner. 100 nye salmer* (1901) och *R digte* (1904). O.

Dahl, Bastian Anastasius, norsk man, f. 1851 i Molde, d. 1895 i Kristiania. student 1868 och filologisk kand. 1874 samt v först som lärare och universitetsstipendiat i K nia, men egnade sig sedan åt arkivtjänstgöring utgaf *Die lateinische partikel Vt* (1882, pri *Zur handschriftenkunde des ciceronischen maior* I—II (1885—86, i Kristiania Viden selskabs "Forhandlinger"), *Latinsk literatur* (1889) och den anonyma resehandboken *Ve Romsdalen* (1892). O.

Dahl, Ove Christian, norsk botanist Orkedalen 1862, sedan 1896 konservator vi versitetets botaniska museum, har offentliggjort geografiska och floristiska afhandlingar i Kris och Trondhjems Videnskabsselskabs skrifter, chiv for mathematik og naturvidenskab" samt magazin for naturvidenskaben". D. har äfve gifvit A. Blytts "Haandbog i Norges (1906). O.

Dahl, Vladimir Ivanovitj. Se D.

Dahlak l. Dahalak (arab. *Zalegh*), ö som ligger midtemot Massaua i Röda hafvet och hör italienska kolonien Eritrea. Den består af vudön D. el-Kebir l. Stora D. (5° km. lång, 3 bred) och de mindre Nora och Nokra jämte klippor, med sammanlagdt omkr. 1,500 inv., h ursprungligen kristna invandrare från Abess senare omvändes till islam af araber och blanda med dem. De tala tigrespråket. De 10—13 m. hvita kalkklipporna hafva en torftig vegetation ger foder åt en mängd getter och kameler några åsnor. Något sköldpadd- och pärlfiske men det sistnämnda är nu en obetydlighet mot det var på romarnas tid, då hufvudön hade stor folkmängd och var medelpunkt för ett m gifvande pärlfiske.

Dahlander, Gustaf Robert, vetenskaps teknolog, f. 7 juni 1834 i Göteborg, d. 27 sept. i Stockholm, genomgick Chalmerssska slöjdskolan i Göteborg och Skeppsbyggeriinstitutet i Karlskrona samt utexaminerades 1852 som skeppsbyggmästare, tog 1856 civilingenjörsexamen vid högre artillerilärоverket på Marieberg, anställdes s. å. såsom lärare vid Chalmerssska slöjdskolan samt utnämndes 1862 till lektor vid denna läroanstalt och 1870 till professor i teoretisk och tillämpad fysik vid Tekniska skolan (dåv. Teknologiska institutet). 1900

an till ledamot af Vet. o. vitterh. samh. i
g och 1873 till led. af Vet. akad. Såväl i
g som i Stockholm hade D. ett flertal viktiga
g för staten och kommunen. Särskildt må
, att han såsom sekreterare, och sedermera
såsom ledamot, i kommittén för den tekniska
sningens ordnande (1872—76) och genom
a i samband därmed stående uppdrag verk-
idrog till reorganisationen och utvecklingen
tekniska undervisningsväsendet i landet. Vi-
lade D. förtjänster om ordnandet af Göte-
kommunala vattenledningsverk samt om ut-
gen af belysnings- och telefonväsendet i
lm. 1883—1902 var D. ledamot och ord-
i styrelsen för Tekniska skolan därstädes.
1902 var D. t. f. rektor för Tekniska hög-
Ur dess utvecklingshistoria under D:s ledning
nnas upprättandet af fackskolor för elektro-
och skeppsbyggnadskonst, förändrade inträ-
ingar, hvarigenom studentexamen blifvit obli-
för ordinarie elever, inrättandet af fysiskt
ktrotekniskt laboratorium, öfverflyttning till
an och utvidgning af Järnkontorets material-
gsanstalt. — Såsom vetenskaplig författare
e D. en vidsträckt verksamhet. I Vet. akad:s
gar, "Annalen der physik und chemie" m. fl.
er offentliggjorde han undersökningar rörande
nant-teorien, den geometriska teorien för
tionen, ljusets diffraktion, den mekaniska
orien, metalltrådars spänstighetskoefficient,
s afsvalning i vätskor m. m. Vidare utgaf
a *minsta qvadratmetoden* (1858), *Om den*
undervisningen i några af Europas länder
Lärobok i mekaniken (1869), *Inledning till*
dran (1870), *Tillämpad värmelära* (1873;
l. 1900) samt *Problem och öfningar i fysik*
Elektriciteten och dess förnämsta tillämp-
(1882, med suppl. upptagande de nyaste
. framstegen 1887—88; ny totalupplaga
93, med suppl. 1899—1901) och *Lärobok*
(1883—86; 2:a omarb. uppl. utg. af P. af
1901). 1859—66 var han en bland utgif-
f Sveriges första tekniska tidskrift, "Tidskrift
ologi och tillämpad naturlära". D. författ-
mängd artiklar i mekanik i "Nordisk fa-
". D. företog åtskilliga resor i utlandet
nskapliga och tekniska ändamål, bl. a.
) såsom af Vet. akad. utsedd Letterstedtsk
at samt 1873 och 1877 på grund af upp-
n regeringen. Af Uppsala universitet kre-
D. vid jubelfesten 1893 till filos. heders-
D. sysslade äfven med dramatiskt författ-
och utgaf i tryck femaktstragedien *Ingvar*
sorgespelet *Sjökonungen* (1879) och skåde-
n carolin (1880). G. H—r.

nder, Magnus Emil, arkitekt, f. 2 aug.
Säter, studerade vid Tekniska högskolan i
m 1883—84 och 1886—88 samt i Köpen-
"Det tekniske selskabs" skola och på M.
ateljé 1884—86. Han vistades i Nord-
1888—96 samt utförde därunder bl. a.
vid Shephardkyrkan 1892 och *S:t Andrew's*
presbyterian chapel 1893, båda i Brook-
blef han stadsarkitekt i Örebro. Bland
Sverige utförda arbeten märkas *Kullens fyr*
Carolinska skolan i Örebro 1899, *Kyrka* för
Laugbro och Eker s. å., *Lektor Bergmans*
villa i Örebro 1902 och *Läroverk för flickor* därstädes s. å. G—g N.

Dahlberg, Bror Herman, juridisk författare, f. 18 febr. 1860 i Stockholm, blef juris utriusque kandidat 1886, licentiat 1893, doktor i Uppsala samt docent i förvaltnings- och rättshistoria (s. å.), förordnades 1893 att förestå e. o. professuren i special privaträtt och utnämndes 1898 till dess innehafvare. Sedan 1892 är han extra lärare i nationalekonomi, ekonomilagfarenhet och kommunalrätt vid Ultuna landtbruksinstitut. 1888—89 studerade D. vid tyska universitet. 1890—91 tjänstgjorde han som sekreterare i konstitutionsutskottet. Han har författat *Bidrag till svenska fattiglagstiftningens historia intill midten af adertonde århundradet* (1893), *Om strandeganderätten enligt svensk rätt I* (1897) samt ett par artiklar om vattenregalet och 1697 års kvarnkommissioner (i "Ekon. tidskr." 1902 och 1905).

Dahlbergh. 1. Erik Jönsson D., greve, krigare, fält- och fästningsingenjör samt arkitekt, f. 10 okt. 1625 (i huset n:r 2 vid Grämunkegränd) i Stockholm. Han åtnjöt efter hvartannat undervisning af kyrkoherde Simtelius i Simtuna, i Västerås skola, hos professor Laurelius, samt i Norrköpings och Söderköpings skolor till 1638, då han af sin farbroder räntmästaren Erik Eriksson (Svanfelt) sattes i en skrif- och räkneskola i Hamburg. 1641 anställdes han som skrifvare hos dåv. generalkamreraren i Pommern och Mecklenburg, Gerdt Rehnsköld, med hvars hustru han var släkt. Rehnsköld lär i början hafva behandlat honom strängt, men fattade snart förtroende för honom och använde honom i flera viktiga uppdrag. Under denna tid fick D. 1643 vara med om Königsmarcks öfvergång öfver Persante och intagandet af Körlin samt deltog i stormningen af Kristianspriis. 1646 blef han kammarskrifvare i Pommern och åtföljde s. å. därifrån till Sverige de handelsfartyg, som Rehnsköld förhyrt för svenska truppers transporterande till Tyskland. Sedan han återvändt till sistnämnda land, utnämndes han 1647 till konduktör hos Marderfelt, som nu var generalinspektör öfver de pommerska, mecklenburgska, westfaliska och bremiska fästningarna, och gjorde snart sådana framsteg i ingenjörskonsten, att pfalzgrefven Karl Gustaf 1648 lär förordnat honom att vara ingenjör. 1650 skickades han till Frankfurt a. M. för att åt svenska kronan indrifva 127,000 rdr, som de schwabiska, renska och frankiska kretsarna skulle betala. Uppdragets utförande kräfde i allt tre år, hvilka D. för öfrigt använde till studier — särskildt af matematik, befästningskonst och perspektivlära — samt resor och ridderliga öfningar. Under denna tid gjorde han dessutom många nyttiga bekantskaper. En resa till Jerusalem, som han ämnade företaga utan tillräckliga respenningar, men med "Gud och lyckone till hjelp, hållandes före vara ädlare och berömmeligare, att ljda ondt på fremmande orter, än att sitta

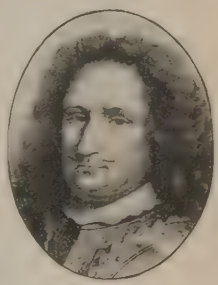

hemma i sopvrån som somlige gjöra", måste dock inställas.

Kort efter sin återkomst till fäderneslandet och sedan det varit fråga om, att han skulle få ett kompani vid gardet, företog D., såsom ledare för tvenne unga friherrar Cronstierna, en ny resa till Frankrike och Italien. Därunder utvecklade han i synnerhet sina anlag såsom arkitekt och tecknare. I Rom fick han tillfälle att i drottning Kristinas svit se "många helgedomar och rariteter". För hans planer att utsträcka resan till Konstantinopel, Jerusalem och Egypten uppstodo flera gånger hinder, och snart kallades han till fosterlandets tjänst. Han inträffade i svenska lägret 16 juli 1656 och var sedan med i slaget vid Warschau. Af konungen utnämndes han 24 sept. s. å. till generalkvartermästar-löjtnant vid hufvudarmén, men angreps kort därefter af pesten, skilde sig då från armén och irrade länge nästan medvetslös omkring. Slutligen togs han om hand af en fiskare, som han visat vänlighet, doldes af denne under tjuguett dygn i en båt bland vassen och vårdades sedan i hans stuga, tills han blef frisk, hvarefter han återvände till armén. Efter denna tid var han i ständig verksamhet. Han pådref fortifikationsarbetet vid Thorn, anordnade befästningar vid Krusewitz, tjänstgjorde såsom generalkvartermästare och generaladjutant och utmärkte sig under förhandlingarna med den ungerske fursten Rákóczi äfvensom vid rekognosceringarna af Bugfloden samt fästningarna Brest-Litovski och Frederiksodde, nuv. Fredericia (1657). Vid intagandet af den senare förde han rytteriet och upplänningarna i sjön, omkring palissaderingen, in i fästningen. Han hade äfven anordnat lägret vid Bredstrup samt befästningar vid Sönderborg.

Sin största ryktbarhet som krigare vann D. likväl under de danska krigen. Det var han, som förmådde Karl X Gustaf att verkställa tåget öfver Belt (i början af 1658), och det var han, som före öfvergången undersökte isen, då konungens underbefälhafvare, Ulfeldt och Wrangel, ansågo företaget alltför vådligt. Den senare lär hafva yttrat till D.: "I bringen konungen om scepter och krono". Därefter utförde D. åtskilliga rekognosceringar, bl. a. af Köpenhamns fästningsverk och flera landstigningsplatser. Sedan freden slutits, medföljde D. konungen öfver till Skåne samt uppgjorde ritningar till Hälsingborgs, Landskronas och Malmös förstärkande äfvensom till försvarsverk och stad vid Bodekull i Blekinge. Vid andra danska krigets utbrott (aug. 1658) gaf han, på grund af sin kännedom om fästningsverken, det rådet, att man omedelbart skulle storma Köpenhamn i stället för att belägra detsamma, och han lofvade att, i spetsen för de stormande, med hästar och vagn köra öfver graf och vall. Under en tid ledde han belägringarna af Köpenhamn och Kronborg samt anordnade lägret vid Bröndshöj. Han deltog ock i den misslyckade stormningen af Köpenhamn 11 febr. 1659, hvilken han dock förut sökt afstyra; och sedermera utarbetade han planer till förstärkande af Kjöge, Korsör, Rudköbing, Nyköbing, Nyborg och Kronborg, rekognoscerade alla "hamner, inlop och anledningar" på Själland och ledde fortifikationsarbetet vid sistnämnda fästning.

1660 blef D. öfverstelöjtnant vid Södermanlands regemente samt adlades. Af förmyndarstyrelsen under Karl XI:s minderårighet tyckes han hafva varit tillbakasatt. Han blef ej konungens lä matematik och befästningskonst, oaktadt Karl hafva uttryckt en önskan därom. Emellertid tade han med utgifvandet af sina anteckning Karl X Gustafs fälttåg, hvarjämte han företog till Frankrike och Holland samt till England. konung, Karl II, liksom förut danske kon förgäfves sökte förmå honom att träda tjänst. 1669, sedan krigskollegiets förslag att honom till öfverste i afvaktan på succession den äldrige Wärnschiöldh strandat i följ Wrangels motstånd, blef han på G. Horns re mendation kommendant i Malmö samt fick Wärnschiöldh direktionen öfver fortifikationen Skåne, Halland och Blekinge. I sept. 167 nämndes han till generalkvartermästare och kort därpå äfven öfverste samt gjorde under följande kriget mot Danmark Karl XI särdeles tiga tjänster, t. ex. då han 1676 sammanka de skånska, halländska och blekingska ständ hvilka beviljade medel till krigets förande, under kriget "utstack läger, byggde skansar, belägringar och samlade trupper". Han del slagen vid Halmstad (17 aug. 1676) och Lun dec. s. å.), ledde belägringen af Hälsingborg s. å.), företog dessutom tjänsteresor till Bohus Stockholm och Dalarö samt åter till Skåne för stianstads belägring.

1676 ställdes D. i allt, som rörde fortifika medlen och deras användande, direkt under kon och kan således redan nu anses hafva blifvit generalkvartermästare, ehuru han först efter von Holsteins död 1679 fick högsta inseendet Östersjöprovinsernas fortifikationsväsende och ej än 1681 erhöll direktionen öfver fästningarna tyska besittningarna. 1677 blef han krigsråd, kommendant i Kristianstad, och 1680 förestod guvernörskapet i Skåne efter den aflidne Joh. Gy stierna. 1687 blef D. landshöfding i Jönköpings generalmajor öfver infanteriet, med bibehållande riksgeneralkvartermästarskapet, och friherre blef dock ej introducerad). 1690 var han ordför i en kommission för reglering af Härjedalens Jämtlands gräns mot Norge. 1692 blef han gen fälttygmästare, 1693 kungl. råd, grefve, fält skalk samt generalguvernör öfver Bremen och den, och 1696 utnämndes han till generalguve öfver Livland, med Riga till residens, och till ka för Dorpats och Pernaus akademier, men därj skulle han fortfarande föra direktionen öfver f fikationsverket, ehuru Stuart från 1695 blef ställföreträdare i Sverige. Under denna sista pe af sitt lif fick D. tillfälle att utöfva en vidstr verksamhet. Två gånger försvarade han med f gång Riga mot sachsarna, hvarjämte han med träde af Stuart uppgjorde planen till Karl X Düna-öfvergång och verksamt bidrog till det liga resultatet af såväl denna öfvergång som af därpå följande slaget (9 juli 1701). Äfven Nymündes intagande var han behjälplig. 7 1702 fick han på egen begäran afsked från gen guvernörsämbetet, men riksgeneralkvartermästar pet bibehöll han till sin död. På hösten 1702 v han på defensionskommissionens anmodan åtgä till finska gränsens försvar; slaget vid Düna dock kronan på hans lysande hjältelif.

Rikets fortifikationsstat gick under D:s chefs

artad utveckling till mötes. Vid hans före-s Wärnschiöldhs död räknade denna stat ej än 35 officerare, 4 civila och några handt-på ordinarie samt ett fåtal hufvudsakligen personer och handtverkare på extraordinarie den vid D:s frånfälle utgjordes fortifikations-af 46 officerare, 30 civila och 62 handtverkare inarie samt 53 officerare, 35 civila och öfver ndtverkare på extraordinarie stat. 1681 in-D. fortifikationskontoret, som genast blef ett nde ämbetsverk, och 1695 utgaf han den ade fortifikationsordning, som ännu är gäl-För öfrigt gjorde sig D. ryktbar genom sina gsbyggnader, till hvilka han i allmänhet själf ade förslagen. Han uppgjorde sålunda rit-till ny- eller ombyggnad af befästningarna älsingborg, Karlshamn, Vaxholm, Dalarö, , Göteborg med Kronan och Göta Lejon, Vä-g, Jönköping, Karlskrona med Kungsholmen rottningskär, Landskrona, Karlsten, Kalmar rimskär, Bohus, Riga slott och stad, Ny-. Reval, Arensburg, Narva, Nyen, Stralsund, , Wismar med Hvalfisken, Stade, Karlsburg, och utom vid de fiesta af nu nämnda orter es på D:s tillskyndan äfven på förbättrande a. Halmstads, Varbergs, Nya Älfsborgs, Dor-Pernaus, Kobrons, Kokenhusens, Keksholms, gs, Damms, Otterbergs och Burgs försvars-Såsom fästningskonstruktör hyllade D. först derländska, sedan den franska skolan, men blefvo hans förslag alltmera självständiga, nan liksom sin store samtida Vauban ej angaf visst befästningssystem, utan alltid lämpade aner efter de ortliga förhållandena. D:s be-gsförslag utmärka sig i öfrigt genom rymliga er, bonneterade högverk, dubbla och ofta la samt mot stryklinjerna vinkelräta flanker, r, dubbla kurtiner, beklädnadsmurar äfven a grafvar, stora raveliner, reträttraveliner och rad betäckt väg med vapenplatser; och vid rsvar, bombfria kasematter och gevärsgalle-de han synnerlig vikt. Såsom fästnings-r stod D. sålunda i mycket långt framom , och särskildt hans sjökastell och ofta fler-tornbefästningar hafva tjänat till mönster för fästningsbyggare, bl. a. Montalembert.

orsökte sig äfven och med framgång såsom , hvarom bl. a. rådhuset och västra kapellet ping, friherre G. Soops grafkor vid Asker-andskyrka och D:s eget grafkor vid Turinge nnu bära vittne. Han anordnade äfven flera r samt kyrkan i Jönköpings slott, uppgjorde r till monumentala fästningsportaler m. m., ällshus för indelta arméns befäl och, tillsam-ed Tessin, till "publique" hus i Karlskrona, nte han under någon tid hade öfverinseende orgholms slottsbyggnad. Nämnas kan äfven, nade befattning med ordnandet af rikets kart-nt att han uppgjorde stadsplan för Karlskrona. attade *En kort och sannfärdig berättelse om lbergs lefverneslopp ifrån dess späda ungdom 24 Maj; 1694* (intagen i Gjörwells "Svenska eket", 1757) och utförde teckningarna till Gustafs historia af Pufendorf. 1661 fick pdrag att "geografiskt afteckna Sveriges för-städer m. m. samt däröfver göra en kort ing". Hans teckningar stuckos sedan i kop-par af företrädesvis franska och holländska mästare samt utgåfvos, jämte text, under titeln *Suecia antiqua et hodierna* (se Sueciæ-verket). Rik på ära och år, afled D. i Stockholm 16 jan. 1703. Hans jordiska kvarlefvor hvila i det af honom själf byggda grafkoret vid Turinge kyrka i Södermanland. 1786 lät Svenska akademien prägla en minnespenning öfver D. 1823 utgaf S. Lundblad "Kongl. rådet grefve Erik Dahlbergs egenhändigt författade dagbok". Se vidare Nordin, "Lefvernesbeskrifning öfver Erik Dahlberg" ("Sv. akad:s handl.", d. I, 1786), och A. Fryxell, "Åreminne öfver Erik Dahlberg" ("Sv. akad:s handl. ifrån år 1796", d. XXIV, 1851). Se de art. Autograf bilagda "Autografer af åtskilliga ryktbara personer", III, där en namnteckning af D. finnes. G. U. L. W:son M.

2. Alexander Magnus D., den föregående brorson, krigare, f. 1685 på Stora Ryby i Bohus län, tog 1704 värfning som dragon, deltog i Karl XII:s polska och ryska fälttåg och blef 1709 fänrik vid Västerbottningarna, men tillfångatogs s. å. vid Poltava och internerades sedermera i Moskva, där han försörjde sig med handskmakeri. 1711 gjorde han jämte några kamrater ett rymningsförsök, men greps i Pskov och återförpassades till Moskva. Som fånge fick han nu tillbringa tre månader i en inhägnad under bar himmel, men rymde sedan ånyo. För att undgå straff lät bevakningsbefälhafvaren uppgifva honom såsom död; men D. höll sig gömd hos en skomakare, hvars son han gaf undervisning, och försörjde sig dessutom med handskmakeri. 1712 anställdes han i tjänst hos en furst Volkonskij och medföljde denne till Preussen, men då furstén kort därefter skulle återvända till Ryssland, rymde D. jämte tre tyska medtjänare till Memel, där de emellertid ertappades och fördes till Mitau. Flyktingarna sammanlänkades nu två och två samt höllos under fyra månader i ett mörkt kyffe, hvarefter D. genom landshöfding Fitinghoffs mellankomst lyckades få köpa sig fri. 1713 kom han tillbaka till Sverige samt befordrades 1714 till löjtnant och 1718 till kapten. I slaget vid Villmanstrand (1741) blef han svårt sårad och fången, men lyckades rädda sig till svenska högkvarteret. 1742 blef han stadsmajor i Malmö. Död 1772. — I "Lunds veckoblad" för åren 1775 och 1776 infördes (genom J. Malmros) D:s af honom själf författade lefnadslopp. (L. W:son M.)

Dahlbom, Anders Gustaf, entomolog, f. 1806 i Härberga socken i Östergötlands län, d. 1859, blef student i Lund 1825, filos. magister 1829, docent i naturalhistoria 1830, e. o. adjunkt i entomologi 1841, ord. adjunkt i samma ämne 1843 och intendent vid universitetets entomologiska samlingar samt e. o. professor 1857. — Med understöd af allmänna medel företog han många studieresor och gjorde därunder iakttagelser, som offentliggjordes i disputationer och vetenskapliga tidskrifter. Hans viktigaste arbete är *Hymenoptera europæa præcipue borealia* (1843—53), ett af de grundläggande verken för kännedomen om steklarna.

Dahlbäck, Carl Jonas, skolman, författare, f. 24 nov. 1829 i Piteå, blef 1848 student i Uppsala, 1857 filos. doktor, 1858 docent i teoretisk filosofi, 1860 lektor i latin och filosofi i Umeå och 1864

lektor i modersmålet och filosofi samt t. f. rektor vid högre elementarläroverket i Falun, från hvilka ämbeten han erhöll afsked 1899. I sistnämnda stad upprättade han jämte lektor P. J. Sundstén 1868 ett elementarläroverk för flickor, hvars föreståndare han var till 1874. — D. har författat flera värdefulla afhandlingar, af hvilka må nämnas *Om atomismen* (1857), *Om logikens studium vid elementarläroverken* (1864), *Är Sofokles' Antigone en tragisk personlighet?* (i Falu läroverks årsber. 1870), *Svenska rättstafningsfrågan, betraktad ur pedagogisk synpunkt* (1873), i hvilken han med värme och kraft yttrar sig till förmån för de åsikter, som framställdes af "Nordiska rättstafningsmötet" 1869, samt den populära afhandlingen *Sokrates. En tidsbild* (1875).

Dahle, Lars Nilssön, norsk missionär och språkforskare, f. 1843 i Gryten i Romsdalen, genomgick ett skollärarseminarium och 1864—66 missionsskolan i Stavanger, studerade 1867—69 vid universitetet gammaltestamentlig teologi och semitiska språk samt utsändes 1870 som missionär till den norska missionen på Madagaskar. Sedan han prästvigts i Durban, afreste han till Antananarivo, där han till 1875, då han fick biträde af andra missionärer, ensam ledde en af honom upprättad skola för utbildning af infödda präster och lärare, hvarjämte han studerade språket samt utarbetade läroböcker. 1877—87 var han med biskops myndighet tillsyningsman öfver den norska Madagaskarmissionens station och präster. Samtidigt var han en af de ledande männen i en internationell kommitté af protestantiska missionärer för öfversättning af bibeln på malagassiska. Denna öfversättning kräfde 14 års arbete (1873—87). Under sitt arbete med bibelöfversättningen fortsatte han sina vetenskapliga studier af landets språk och kultur och offentliggjorde dels en stor samling af de inföddes sagor och visor, *Specimens of malagasy folklore* (1877, företalet på engelska, återstoden, dittills otryckt, på malagassiska), dels en följd grammatikaliska och kulturhistoriska afhandlingar i "The Antananarivo annual and Madagascar magazine", såsom *The arabic influence upon the malagasy language* (1873), *The nouns of the language of Madagascar* (1874), Om passivum i malagassiskan (1881, på malagassiska), hvilken väckte stort uppseende bland lärda orientalister i Europa, och *The race elements of the malagasy* (1883). Hälsoskäl tvungo honom 1888 att återvända till Norge, där han sedan 1889 varit den norska Afrika- och Madagaskarmissionens högste ledare såsom sekreterare i missionssällskapet. På sista tiden har han i kyrkliga frågor uppträdt som representant för den strängt konservativa riktningen. På norska har han bl. a. skrifvit *Madagaskar og dets beboere* (2 bd, 1876—77), en öfverblick öfver norska missionssällskapets historia 1842—96, *Livet efter döden og gudsrigets fremtid* (1892—93; öfv. till tyska och engelska), *"Verdens ende" efter skriften, videnskaben, folketroen og "beregningerne"* (1898), *Synd mod den helligaand* (1899), *Religionen og menneskeslægtens stormænd* (1900), *Kristi forsoningsgjerning efter skriften* (s. å.; 2:a uppl. 1901) och *Den hellige skrifts guddommelige og menneskelige oprindelse* (1901).

Dahlen. 1. (Rheindahlen) Stad i preussiska regeringsområdet Düsseldorf. 7,145 inv. (1900). Bomullsväfveri, ölbryggerier, kvarnar. — 2. Riddarslott i Livland, vid Düna, omkr. 15 km. ö. för Riga. Det intogs 1621 af svenskarna, där byggde en skans, hvarjämte en skans lades på kurländska flodstranden. 1627 intogs emellertid af polackerna under Gosiewski, men rymdes åter 1628, hvarefter svenskarna åter satte befästningarna. 1700 byggde Vellingk ett lements och batterier vid D. mot sachsarna, andra sidan Düna uppkastade befästningar; för att underlätta öfvergången af Düna vid s. å. anordnade Karl XII en "blind desc vid D. L. W:s.

Dählerup [-rupp], Hans Birch, friherre, sjöofficer, f. 1790, d. 1872, var 1808 som löj på linjeskeppet "Prins Christian", då det först vid Själlands udde, och blef under kriget ligare två gånger tillfångatagen af engelsmä 1829 blef han kapten och hemförde 1838 med gatten "Rota" Thorvaldsen och en del af konstverk från Rom. 1848 gick han i Öster tjänst som viceamiral, satte dess flotta ånyo i ständ och bidrog 1849 väsentligt till Venezia öfring. Till belöning därför vardt han gehein och friherre, men afsägsnades 1851 på grund a cerarnas afund mot utlänningen. 1861 togs hans åter i anspråk, men 1865 drog D. sig tillbak fäderneslandet. Hans arbete *Naturfilosofiske og turhistoriske betragtninger* (1862) vittnar om g liga kunskaper.

Dählerup [-rupp], Jens Vilhelm, dansk tekt, f. 1836 i Norups socken i Jylland, gjorde framgång sina studier vid Köpenhamns konstaka hvars stora stipendium satte honom i tillfälle vidare utbilda sig genom en utländsk resa —66). Han blef 1871 medlem af konstakade fick 1875 titel af professor och utnämndes till etatsråd. D:s mest betydande arbeten *Toldbodhuset* i Köpenhamn (i samarbete me C. Böttger, 1868), *Hôtel d'Angleterre* (1872 nare förändradt), det nya danska *Kongl. te* (1872—74), som byggdes af honom i förening Ove Petersen, det originella lilla *Pantomimete* i Tivoli (1874), *Kunstmuseum* (färdigt 1895), han byggde tillsammans med G. Möller, det *Glyptoteket*, *Jesuskyrkan* i Valby samt flera af naderna i Köpenhamns frihamn. Han har äfve staurerat flera kyrkor. På det konstindustriella rådet har han varit flitigt verksam, har gjort ningar till guldsmedsarbeten, möbler m. m. Ph.

Dählerup [-rupp], Karl Verner Ho mann, dansk språkman, f. 1859, student 187 cand. mag. i nordisk filologi 1884, var 1887 assistent vid k. biblioteket i Köpenhamn och ble dan docent vid universitetet därstädes. D. har vit nya upplagor af några fornisländska skrifter ("Ágrip", 1881, samt, jämte F. Jónsson, den och andra grammatiska afhandlingen i Snorres 1886). Jämte O. Jespersen har han utarbeta *Kortfattet dansk lydlære* (1889; 2:a uppl. och jämte Joh. Steenstrup en *Navnebog til ning ved valg af slægtnavne* (1902; 2:a uppl. 1 Det första i sitt slag är hans förträffliga arbete *danske sprogs historie i almenfattelig fremst* (1896). D. var äfven medutgifvare af tidskr "Dania" (1893—1903) och har genom flera handlingar och utgifningsarbeten visat sig som af de bästa kännarna af den nyare danskan. E-

…lgren, Karl (Carl) Fredrik, präst, skald, … 20 juni 1791 å Stens bruk, Kvillinge socken, …ötland, och var son af en bruksinspektor. Den … som där omgaf honom, är vida bekant för …önhet; häri ha vi ursprunget till den lifliga naturkänsla, som är ett utmärkande drag i D:s författarskap. 1801 kom han till Linköpings skola; 1809 lämnade han gymnasiet där för att studera i Uppsala. Redan under skoltiden visade han vittert intresse, väckt, säges det, af vännen P. A. Sondén. 1809 stiftade dessa båda ”Sällskapet för vitterhet”, som räckte endast vårterminen ut och som är en …re af det ålderdomssvaga upplysningstide…et. D. debuterade som skald i ”Norrköpings …gar” under senare hälften af 1809. Hans …s vid akademien afbröts ofta af konditioner; …und däraf och väl äfven af hans bristande …r allvarligare studier var hans bildning, då …815 prästvigdes, synnerligen bristfällig, hvil…enligt inverkat på hans diktning. 1814 kom …l Stockholm som lärare vid Lars Afzelius' …skola (som 1815 öfvertogs af A. A. Afzelius). …blef han komministersadjunkt och 1816 …sadjunkt vid Ladugårdslands församling. …att 1824 ha blifvit komminister där valdes …829 till komminister i Storkyrkan. På denna …stannade han till sin död, natten mellan 1 … maj 1844. 1828 blef D. af komministrarna …kholm vald till riksdagsman. Han stod vid … tid oppositionen nära. Under följande riks…..834—35, räknades han ännu till de liberale, …840 närmade han sig det konservativa partiet, …slag, som inbragte honom synnerligen oblida …ien från framstegspartiets press. 1834—44 …an riksgäldsfullmäktig.

…2—18 var D. en flitig författare i nyroman…is vittra publikationer. Denna hans poetiska …g är en rent nyromantisk efterklangslyrik, …odast sällan visar originella drag. Det glada …get i Stockholms litterära kretsar fick honom …att vända sin, som han själf senare sade, …sida ut; han blef inom kort en allmänt om…:illfällighetspoet och festtalare, som ställde till …upptåg och ej drog sig för att drifva med …A andra sidan visar hans arbete i Manhems…det (stiftadt af D. och Cnattingius 1815) hans …särskildt hans intresse för skolungdomens …g; han trifdes där, innan Almquist tändt tve…facklan inom förbundet, men ännu mera hem…ld kände han sig nog i de många glada säll…nan tillhörde (Gröna rutan, där han invaldes …Bellmanska sällskapet, se d. o., Par Bricole …det af D. för att sammanföra författare ur …läger 1839 stiftade Aganippiska brunnssäll…, se d. o.).

…förändrade lefnadsförhållanden framkallade en …tion i hans diktning. Han blef nu en humo…starkt komiskt, ofta burleskt skaplynne, som älskade att ställa allt på hufvudet och lät lustiga infall hagla. Det råder stundom redan nu i hans produktion en humoristisk oreda, en lek utan plan och mål. Därjämte slog hans naturentusiasm ut i full låga under täta ströftåg i Stockholms omgifningar och fann ökad näring i Bellmansdikten. D:s naturdikter gåfvo uttryck än åt yrande vårfröjd (*Vårsång på Valborgsmässoafton*, 1822), än åt lugna, förnöjsamma, idylliska stämningar; hans inspiration blef, påverkad af Bellman, ofta backanalisk; men då denne gifvit fullblodiga, lefvande gestalter och sällsynt åskådliga, fantasieggande naturbilder, bjuder D. oftast på lustiga karikatyrer ur lifvet och naturen. Stilen, som från början varit starkt allegorisk, var fortfarande i hög grad personifierande; bildvalet blef, särskildt vid skildringen af naturens företeelser, mycket realistiskt. Det hela var en tid framåt en egendomlig blandning af realism och romantik; i stilistiskt afseende är D. inom vår litteratur det lärorikaste exemplet på öfvergången från romantiken till realismen. Denna Dahlgrenska stil har ej varit utan inflytande på ett yngre släkte. Den är besläktad med barockens: glädjen öfver fyndigt hopkomna liknelser och bilder kom honom ofta, liksom Dahlstierna, att glömma smakens fordringar.

Med *Mollbergs epistlar* (1819 och 1820) framträdde D:s originalitet fullständigt. Sådan han i dem är, sådan förblef han i allt väsentligt sedan. 1820-talet och de första åren af 1830-talet äro hans bästa tid. Han skref nu förträffliga visor: i somliga gaf han en gemytligt parodisk (*Den 24 april, Marcheroute för våren*), i andra en älsklig, hurtig naturpersonifikation (*Vårbäcken*); i andra åter skalkades och jollrade han (*Zephyr och den gungande flickan, Flickan och kärleksguden*). De flesta af dem ha ett äkta svenskt kynne och en musikalisk ton, som gjort, att våra tondiktare ofta anlitat honom. Nämnas böra äfven hans lyckade parodier på bekanta dikter, poem, som slogo särskildt an på samtiden genom sin nyhet. Under 1830-talet skildrade han med förkärlek den beklämning, som grep honom vid höstens ankomst; och sentimentaliteten, som redan tidigt visat sig, tilltog. Formen, som han alltid försummat, blef allt slarfvigare, hans dikt urartade ofta till ren rimlek. Svår sjukdom under D:s sista år hade nog sin andel i denna nedgång i produktionen. Af ”Mollbergs epistlar” förtjänar särskildt skildringen af Djurgården den första maj beaktande. Här mötas intryck från Bellman och Öhlenschläger (Sankt-Hans aftenspil). Af D:s senare arbeten må framhållas den lilla dramatiska dikten *Ulla Winblads död* (”Opoetisk calender för poetiskt folk”, vinterhäftet 1821), som ger en tafla ur Bellmansvärlden och äfven visar olympen i dess hvardagslif, en munter gudatravesti; det romantiska fantasispelet *Rosenfesten* (ibid., sommarhäftet 1822), ett vågadt, drastiskt begabberi af upplysningstidens nyttighetslära; *Babels torn. En rymdskrift norrut* (1824) och *Babels torn. Söderut* (1825); *Odalgumman* (1829); Bellmansvådevillen *Ulla Winblads födelse eller Paris' dom* (s. å., otryckt); de poetiska kalendrarna *Freja* (1830—31), *Aftonstjernan* (1832), *Toilettkalender för 1833* (1832), *Morgonstjernan* (1833) samt *Poetisk sångkalender för år 1837* (1836). ”Freja” innehåller hans bästa prosaverk, *Ungdomsfantasier eller Nahum Fredrik Bergströms krönika, af och öfver*

honom själf, en roman, som visserligen likt förebilden (Sterne) lider af planlöshet, men dock öfverflödar på roliga och känsliga skildringar samt dessutom är af självbiografiskt intresse. För ”Freja” fick han 1831 Lundbladska priset af Svenska akademien.

Särskild uppmärksamhet förtjänar D:s verksamhet som polemiker, hvarvid han lade i dagen sin stora satiriska begåfning. Han var med i slutbataljen mellan Gamla och Nya skolan (andra markallsnatten, 1821, är till större delen af honom), men snart uppträder han i opposition mot Uppsalaföreningarna. Tillsammans med Livijn, Hammarsköld, Sondén och Almquist utgaf han 1821—22 ”Opoetisk calender för poetiskt folk”, hvilken hade till mål att leda poesien in på nya banor. Nya skolans Stockholmskrets hade 1825—27 ett organ i tidningen ”Kometen” (utgifvare Hammarsköld, A. I. Arwidsson och D.), som gjorde front både mot ultras och liberalismen, på 1820-talet representerad af tidningen ”Argus” (se d. o.). Här visar sig D. som en roande och uppfinningsrik kåsör (*Akustiken*). Mot ”Argus” är D:s komedi *Argus i Olympen* (1825) riktad.

D:s *Samlade arbeten* utgåfvos af A. I. Arwidsson (1847—52; ny omanordnad uppl. 1875). Jfr A. Ahnfelt, ”Tankar och löjen af J. H. Thomander” (1876) och ”Bellmanska sällskapet” (1877), E. Flygare-Carlén, ”Minnen af svenskt författarlif 1840—60” (1878), samt K. Fredlund, ”C. F. D., hans lif och diktning, I” (1903). K. F.

Dahlgren, John Adolf, nordamerikansk sjöofficer, af svensk härkomst, f. 1809 i Philadelphia, där hans fader, Bernhard Ulrik D., var köpman och svensk konsul. D. blef 1826 midshipman, 1837 löjtnant och 1855 commander. 1845—61 tjänstgjorde D. vid sjöartilleridepartementet i Washington och utvecklade härunder det amerikanska sjöartilleriet till en synnerligen hög ståndpunkt, särskildt genom konstruerandet af grofva bombkanoner (”Dahlgrens kanoner”), för Unionens flotta, och haubitser, afsedda för kanonbåtarna. Vid krigsutbrottet 1861 anförtroddes åt D. det maktpåliggande uppdraget att leda den viktigaste delen af Washingtons försvar. 1862 blef han captain och chef för artilleribyrån samt 1863 konteramiral och befälhafvare öfver sydatlantiska blockadeskadern, som låg utanför Charleston. I förening med general Gillmore lyckades han efter svåra strider intaga Morrisön och Fort Wagner samt förvandlade Fort Sumter nästan till ruiner. 1864 understödde han med sin eskader general Sherman vid belägringen och intagandet af Savannah och 1865 under operationerna mot Charleston. Vid sistnämnda tillfälle blef hans flaggskepp sänkt af en kringflytande torped. Död i Washington 1870 såsom kommendant vid örlogsstationen därstädes. Han författade *Report on the 32-pounders of 32 cwt* (1850), *System of boat armament in the United states' navy* (1852—56), *Naval percussion locks and primers* (1852), *Shells and shellguns* (1856) och *Report of cruise of the ordnance ship Plymouth* (1857) m. fl. Efter hans död utkom *Notes on maritime international law* (1877). Hans biografi, ”Memoir of J. A. D.”, författad af hans änka, M. V. Dahlgren, utkom i Boston 1882. O. E. G.

Dahlgren. 1. Fredrik August D., fattare, f. 20 sept. 1816 i Nordmarks socken i Värmland, d. 16 febr. 1895 på Djursholm, student i Uppsala 1834 och filos. doktor 1839, gick 1841 såsom e. o. tjänsteman dels i Riksarkivet, där han tjänstgjorde till 1861, och dels i Ecklesiastikdepartementet, där han 1862 blef protokollssekreterare, 1871 expeditionssekreterare, 1874 t. f. chef för byrån för hälso- och fattigvårdsärenden samt 1878 kansliråd och chef för nämnda byrå, från hvilken plats han tog afsked 1882. 1866 invaldes han i Mus. akad. (hvars preses han blef 1[illegible] och 1871 i Svenska akad. 1875—80 var han sistnämnda akademi utsedd till ledamot i Direktionen öfver Stockholms stads undervisningsverk. — D. försökte sig tidigt som skald, med utgångspunkt och beroende af romantiken, och erhöll 1841 af priset i Svenska akad. för skaldestycket *Sapphos Levkas*. Denna osjälfständiga, efterklangsromantiska diktning tynade emellertid och lämnade plats för en originell, realistisk hembygdsdikt. Redan under sin vistelse i Uppsala, där han företrädesvis idkade estetiska och språkliga studier, hade D. författat visor på sin hembygds allmogemål, hvilka, till bekanta för trängre kretsar och först 1842 offentliggjorda i ”Värmlandstidningen”, väckte uppmärksamhet såsom i hög grad vittnande om förtrolighet med folkets språk, lynne och uppfattning. Just flera på senare tider författade utgåfvos de 1[illegible] under titeln *Viser på varmlandske tongmåle de åttå Fredrek på Rannsätt* (gården Ransäter ägde D:s fader), hvilken samling 1876 utkom i en upplaga (”annre prände”) och s. å. efterföljde *Speller nye viser på varmlanske tongmåle, de åttå Fredrek på Rannsätt*. Dessa ingingo jämte några *Sprett sprang nye viser* i en samling 1886 (ny uppl. med nya tillägg och lefnadsteckning 1896). Flera af dessa sånger hafva, särdeles inom Värmland, blifvit verkliga folkvisor, t. ex. den första samlingen: *Å jänta å ja'* samt *Nils Persssas vise* (”Ja' fråger fan ätter härrgåls-Olle”). D. har genom dessa visor, som han själf tillmätte föga betydelse, skapat vår första egentliga allmogedikt af konstnärlig halt och blifvit vår förste folklekskald. Humor, åskådlighet och stor berättarförmåga utmärka dikterna, hvilka både i ämne och behandlingssätt äro af utpräglad egenart. Han har varit af stor betydelse för Frödings värmländska diktning. Från sin hembygd hämtade D. även jämväl till dramatisk framställning. 27 mars 1[illegible] uppfördes första gången på K. teatern på *Värmlänningarne, sorglustigt tal-, sång- och d[illegible]*

346; 6:e uppl. 1903), hvilken mer än något skådespel tillhör vår inhemska stående re-. Af D:s dramatiska originalarbeten ha uppförts *Elisif* (1846), *Kyssen* (s. å.), *Ett r på Stegeborg* (1853) och *Kaffeförbudet* Det är likväl mest såsom öfversättare och are, som D. verkat i den svenska scenens I synnerhet under den tid, då han var erns litteratör (1857—61), offentliggjordes af en mängd öfversättningar, för hvilka han ck pris af både Vet. akad. (det Letterstedt-h Svenska akad. (det s. k. kungliga). De sta af D:s öfversättningar äro Shaksperes o och Julia" (1845), "Macbeth" (1858), nidsommarnattsdröm" (1860) och "Förvex-a" (1861) — de tre sistnämnda otryckta —, Heibergs "Elfjungfrun" (1857), Calderóns en dröm" (1858; 2:a uppl. 1880), Lessings n den vise" (1863, otryckt) och Moretos et mot stolthet" (1873). Om den svenska s och dramatikens historia har D. gjort sig en förtjänt genom sina *Anteckningar om Stock-heatrar* (1866), hvilket arbete, utom en svensk istoria i sammandrag, innehåller förteck-öfver alla svenska skådespel och baletter, opförda på Stockholms teatrar 1737—1863, ppgifter om författare, öfversättare, bearbe-s. v. samt biografiska notiser om k. teatrarnas l åren 1773—1863. — Under sin tjänst-i Riksarkivet förvärfvade D. stor skicklighet ningen af handskrifter såväl från Sveriges id som från senare tider. Bland de käll-: han utgifvit må nämnas "Handlingar rör. naviens historia", del. 30—40 (1849—60) f den nya följden del. 1—5 (1861—66), v. Chemnitz' "Der königlich schwedische utschland geführte krieg" (d. 3—4, 1855 "Lagförslag i Carl IX:s tid" (i "Handl. e Sveriges hist.", ser. 2, 1864) samt D. nds "Konung Erik XIV:s krönika" (1847), len af "Ett fornsvenskt legendarium" (1865 samlingen hade ordnats af G. Stephens) och ter till läsning för klosterfolk" (1874—75) tre sistnämnda arbetena äro intagna i "Sam-utgifna af Svenska fornskrift-sällskapet", hvil-llskaps sekreterare D. var från dess stiftelse . 1849—55 ombesörjde han första upplagan G. Geijers samlade skrifter. — Äfven som raf utvecklade D. en betydande verksamhet. nställdes han som amanuens hos Svenska akad. k som sådan uppdrag att samla språkprof för niens ordboksarbete. Han åstadkom också betydliga samlingar i sådan riktning; särskildt nnas, att han samlade och alfabetiskt ord-språkprof ur Gustaf I:s bibel (ungefär 40,000 r alla 1500-talets på svenska tryckta skrifter m ur de förnämste vittre författarna från 1600-ch förra hälften af 1700-talet m. fl. Det var . D., som utarbetade Svenska akad:s *Ordlista venska språket* (1873; 6:e uppl., 1889, var den f D. redigerade) och som utgaf, med ändringar lägg, den af K. A. Hagberg bearbetade delen ademiens *Ordbok öfver svenska språket* (*A*, — 1854 redigerade D. samma akademis llingar". Se H. Hildebrands inträdestal i Sv. (i "Sv. akad:s handl. ifrån år 1886", del X, G. Fröding, "Fredrek på Rannsätt" (i "Ord och bild" 1896), och Lotten Dahlgren, "Ransäter" (1905; 3:e uppl. 1906). (R—n B.)

D:s äldre broder, Bengt Erland D., f. 1809, d. såsom grosshandlare i Göteborg 1876, gjorde storartade testamentariska donationer i penningar och konstverk, förnämligast till Göteborg (Göteborgs museum erhöll ett stort kapital, hvarå räntan användts till museets stora inköp, och 25 målningar, bl. a. af Wickenberg, Tidemand, D'Uncker, Nordenberg, Troili, Wahlbom) och Stockholm (Nationalmuseum 3 oljemålningar af D'Uncker och 1 af Tidemand, Akademien för de fria konsterna 100,000 kr.). Han blef 1863 hedersledamot af sistnämnda akademi.

2. Erik Vilhelm D., den förstnämndes son, biblioteksman, geografisk författare, f. 7 juni 1848 i Stockholm, aflade kansliexamen i Uppsala 1870 och inskrefs s. å. som e. o. amanuens vid K. biblioteket, där han blef ord. amanuens 1878. Sedan 1887 var han därjämte bibliotekarie vid Karolinska institutet. 1893 utnämndes han till Vet. akad:s bibliotekarie. 1903 lämnade D. båda dessa befattningar, sedan han utnämnts till öfverbibliotekarie vid K. biblioteket. Vid Uppsala universitets jubelfest 1893 blef han filos. hedersdoktor. Såsom sekreterare i Svenska sällskapet för antropologi och geografi och redaktör af dess tidskrift "Ymer" (1881—94) har han gjort sig känd som flitig författare på det geografiska området, företrädesvis på upptäcktshistoriens, och han representerade nämnda sällskap på geografdagen i Hamburg 1885 och geograf. kongressen i Paris 1889. Utom flera bibliografiska arbeten, såsom kataloger öfver riksdagens bibliotek och den sedan 1887 årligen utkommande publikationen *Sveriges offentliga bibliotek. Stockholm. Upsala. Lund. Göteborg. Accessionskatalog* (omfattande tiden 1886—95 jämte register till dessa årgångar), har han skrifvit följande arbeten af geografiskt innehåll: *Kongolandets upptäcktshistoria och Kongostatens grundläggning* (inledning till arbetet "Tre år i Kongo", 1887), *De äldsta seglingsbeskrifningar öfver Norden* (1889, i Nordenskiölds faksimileatlas), *Exposé sommaire des voyages faits par des explorateurs suédois au XIX:e siècle* (i "Compte rendu du 4:e congrès internat. des sciences géograph.", 1889), *De franska sjöfärderna till Söderhafvet i början af adertonde seklet* (1900), *Abbé Noël Jouin, en Humbert-historia från Ludvig XIV:s tid* (1904) och *Le comte Jérôme de Pont-Chartrain et les armateurs de Saint-Malo* (i "Revue historique", 1905), uppsatser i "Ymer" och "Nord. familjebok", hvarjämte han ombesörjt utgifningen af bl. a. Geijers samlade skrifter (2:a uppl. 1875—82), Nordenskiölds "Vegas färd" (1880—81), "Studier och forskningar" (1883), "Le livre de Marco Polo" (1882), "Den andra Dicksonska expeditionen till Grönland" (1885) och "Facsimile-atlas" (1889), S. Hedins "Genom Persien" (1887) och "Genom Khorasan och Turkestan" (1892), Möllers, Pagels' och Gleerups "Tre år i Kongo" (1887—88) samt "Bidrag till Nordens äldsta kartografi", utg. af Sv. sällskapet för antropologi och geografi (1892). D. utgaf äfven det stora arbetet "Stockholm, Sveriges hufvudstad" (1897), hvari han själf skref afdelningarna om högre undervisningsanstalter, specialskolor, museer och stadens omgifningar. D. är äfven framstående stenograf och var 1871—83 notarie i Första kammarens kansli. D. vardt ledamot af Vet. akad. 1900 och af Vitt. hist. och ant. akad. 1905.

3. Eva Charlotta (Lotten) Carolina D., den föregående syster, författarinna, f. 23 april 1851 i Stockholm, har från och med 1891 redigerat Fredrika-Bremer-förbundets tidskrift "Dagny", där hon skrifvit ett stort antal uppsatser i kvinnofrågan, biografier, litteraturanmälningar m. m., vanligen under märkena L. D. och L. D—n, men äfven osignerade. Fröken D. har vidare författat *Vid brasan i barnkammaren* (1881), *Julklapp till svenska barn 1889* (i förening med H. Widmark och Hugo Hörlin) samt *Ransäter. Värmländska släktminnen från 1800-talets förra hälft* (1905; 3:e uppl. 1906), en på bref, dagböcker och anteckningar stödd, särdeles intressant person- och miljöskildring, som särskildt utförligt behandlar familjen Geijer, Uno Troili och F. A. Dahlgren. Sedan 1888 medlem af Fredrika-Bremer-förbundets styrelse, representerade fröken D. detta förbund vid kvinnokongresserna i Berlin 1896 och Kristiania 1902; 1901—06 var hon också sekreterare i sällskapet Nya Idun.

Dahlgren, Karl Fredrik, konstsamlare, donator, f. 10 juli 1818 i Gistads socken, Östergötland, blef student i Uppsala 1837, 1855 v. häradshöfding, s. å. notarie hos öfverståthållarämbetet för polisärenden (tjänstfri från 1877) och 1870 kurator vid Stockholms stads förmyndarkammare. Död i Stockholm 23 dec. 1894. På enskilda uppdrag skaffade D. sig en betydlig förmögenhet, som han hufvudsakligen använde för att tillfredsställa sin vurm för samlandet af konst- och konstslöjdföremål. I sitt testamente donerade han till Nationalmuseum sina samlingar af dosor (mer än 1,100 st.), ur (omkr. 450) och miniatyrmålningar (4,435 st.); hans större målningar (omkr. 1,900 st.) i olja, pastell och akvarell skänktes till Östergötlands museum i Linköping.

Dahlgren, Anders Viktor, operasångare, f. 16 okt. 1828 i Stockholm, blef elev vid k. operans balett 1846, figurant därstädes 1852 och samtidigt elev vid sångscenen. Efter lyckade debuter såsom *Pelle* i "Målaren och modellerna" samt *Daniel* i "Alphyddan" (1853) var han 1854—88 anställd vid k. operan såsom aktör och sångare och uppträdde därunder öfver 4,000 gånger i de mest olika tenorpartier, till en början äfven allvarliga, såsom *Max* i "Friskytten", *Ottavio* i "Don Juan", *Tamino* i "Trollflöjten", till och med *Florestan* i "Fidelio", men mestadels och småningom uteslutande i komiska roller, för hvilka hans outtömliga godlynthet och "vis comica" ofta gjorde honom till en ypperlig representant. Förträffliga voro hans *Donathan* i "Nürnbergerdockan", *Roger* i "Muraren", *Spinker* i "Muntra fruarna", *Aignelet* i "Advokaten Pathelin", *Fargeau* i "Mjölnarvargen", *Per* i "Värmlänningarna". År 1888 tog han afsked, uppträdde sedan några gånger som gäst på olika teatrar samt dog 23 juni 1892. A. L.

Dahlhausen, by i preussiska regeringsområdet Arnsberg (Westfalen), vid Ruhr. 9,165 inv. (1900). Stenkolsgrufvor, stål- och järnverk.

Dahlheim, Karl Baltzar von, fortifikationsofficer, f. 1673 i Pommern (ej i Sachsen 1669), d. 16 maj 1756 i Stockholm, deltog som volontär vid ett svenskt regemente (både hans far och farfar hade tjänat i den svenska hären och där avancerat till kaptener) i de allierades fälttåg i Brabant mot fransmännen och blef efter Namurs belägring 1696 löjtnant. Sedan han därefter under den ländske generalingenjören Coehoorn öfvat sig militära ingenjörsvetenskapen, användes han vid fortifikationsbyggnaderna i Bremen och blef löjtnant vid pommerska arméns fortifikationsfö 1703—09 deltog han i alla Karl XII:s fälttåg därefter var han konungen följaktig till Ben kommenderades 1710—11 till tatariska och tu arméerna. Efter kalabaliken 1713, då hans jo ler och ritningar gingo förlorade, följde konungen till Timurtasch och Demotika. 1708 han blifvit kapten vid fortifikationsfältstaten. 1711 generalkvartermästarlöjtnant samt svensk man (förut hette han von Thalheim). 1714 mar rade han med de andra svenska krigarna från kiet till Pommern, dit ankomsten skedde 1715 uppgjorde en karta öfver marschen. 1715 tog D. i Stralsunds försvar, hvarunder han sårades, och s. å. utnämndes han till öfv vid fortifikationsfältstaten. Fängen vid Stral kapitulation, återkom D. till Sverige 1718 blef då fortifikationsbefälhafvare vid bohuslä armén. Under norska fälttåget s. å. verkst han den af Swedenborg uppgjorda planen föra sju fartyg från Strömstad öfver land Idefjorden. 1719 öfverflyttades han till Stockh ska arméns fortifikationsfältstat, och 13 aug. utförde han en lysande bragd, då han med u lägsna krafter under flera timmars tid vid Bag ståket höll tillbaka ryssarna, tills R. Fuchs med undsättning (se Baggensståket). byggde sedan en ny skans vid Ståket och ist sätte 1720—21 Hörningsholmsskansarna. Vid fikationsfältstatens indragning 1721 miste D. tjänst, trots arfprinsens dagen efter striden 13 gifna löfte, fick en ringa pension och lefde s under stora ekonomiska bekymmer (en lång ti Stångeberga kronohemman i Ösbey-Garns soc Jfr D:s meritförteckning (i "Personhist. tidsk 1905, s. 102—111). D:s namn finnes inristadt å monument, som till minne af striden 13 aug. täcktes på Skogsö 16 juli 1905 af Föreningen Stockholms fasta försvar.

Dahlia Cav., *bot.*, växtsläkte af fam. *Compos* Det omfattar nio arter, hvilka alla härstamma Mexico. Till dem hör den välbekanta, som t gårdsväxt allmänt odlade dahlian eller ge ginen, *D. variabilis* Desf. Denna omtyckta särdeles prydliga växt blef omkr. 1789 införd Europa. Sedan dess har en oändlig mängd, n 3,000 varieteter uppkommit, och nya uppstå allt farande. I vildt tillstånd har denna växt gula, formiga diskblommor och röda, gula eller hvita, t lika kantblommor. Hos de odlade formerna vä blommornas färg nästan utan gräns i alla skiftnin utom blått. Korgarna hos dessa former äro vanli "fyllda" eller "dubbla", d. v. s. att äfven diskbl morna ombildats till ett slags tungblommor. I odlas äfven åtskilliga former med "enkla" bloma Den första dubbla dahlian uppdrogs 1808. De for af dubbla dahlior, som voro så omtyckta under st delen af 1800-talet, hade en jämförelsevis stel klumpig byggnad. I slutet af 1870-talet uppl emellertid en ny varietet, som utmärkte sig ge en lättare byggnad. Den gaf upphofvet till v dagars "kaktusdahlior", hvilka med sin rikedom variationer i blommornas form och färg på ett

af är nästan fullständigt uttränga de gamla orterna. Det är i synnerhet de dubbla kakiorna, som numera äro högst skattade. Figurar enkla och dubbla former såväl af den ahlietypen som af kaktusdahlior. — Växten psvällda, knöliga rötter, som bära knoppar,

gör, att densamma genom dem kan fortplanMexico nyttjas dessa rötter som födoämne. — an som prydnadsväxt odlad art är *D. imi* Roezl, som blir ända till 3 m. hög och har iljelika, hvita strålblommor. Släktet är uppefter doktor A. Dahl, d. 1789 som botanices rator i Abo. Ldt. (G. L—m. C. G. D.)

l, Lars Kristian, norsk militär, f. Lier vid Drammen, blef officer 1842, öfjtnant och fälttygmästare 1875, öfverste i 1884, i artilleribrigaden 1889 och erhöll med pension 1897. Våren 1884 var han nister i Schweigaards kortlifvade ministär. varit medlem af en mängd norska eller unioommittéer. I besittning af stora kunskaper, utanför det militära facket, har han varit medarbetare i de krigsvetenskapliga tidna och ofta deltagit i pressens diskussion af olitiska ämnen. Af hans större, särskildt arbeten må nämnas *Om hovedetablissementet norske marine* (1856) och *Om anvendelsen riflede feltartilleri* (1865). Han är (sedan medlem af Krigsvet. akad. (O. A. Ö.)

l, Telef, norsk geolog, f. 1825 i Kragerö, er att 1846 hafva tagit mineralogisk ämbetsdisponent för Fossums järnverk vid Skien 861 geschworner och 1872 bergmästare i det västra sunnanfjällska distriktet. Vid jubelfesten i Uppsala 1877 blef han filosofie hedersdoktor. Från 1858 var han jämte T. Kierulf chef för Norges geologiska undersökning och utgaf i denna egenskap flera geologiska kartor. Död i Telemarken 1893. D. påvisade förekomsten af kol på And-ön och af guld i Finmarken, hvilket senare fynd ledde till upptäckten af guld i Finland. Af hans vetenskapliga afhandlingar finnas flera intagna i "Nyt magasin for naturvidenskaberne"; han behandlade i dem de geologiska förhållandena vid Kongsberg, i Telemarken och Kragerö-trakten. 1864—65 var han stortingsledamot för Bratsberg amt. Y. N.

Dahlman, Karl Edvard, kartograf, f. 3 nov. 1828 i Ärlingsrud, Köla socken i Värmlands län, d. 21 okt. 1900 i Stockholm, blef vice kommissionslandtmätare 1856 och anställdes 1863 vid det 1859 upprättade Ekonomiska kartverket, där han 1867 förordnades att biträda vid öfvervakandet och kontrollen af arbetena. 1896 tog han afsked som kartograf. D. utgaf: *Kartor öfver Ekshärads, Norra Finnskoga, Frykeruds, Kils och Stafnäs socknar i Värmland* (1856—59), *Ankologisk och fysisk karta öfver Sverige, med geografi* (1857; tills. med K. A. Agardh), *Karta öfver Värmlands län* (1862), *Karta öfver Mälaren och dess omgifningar* (1868, flera uppl.), *Karta öfver Stockholm* (1871; tills. med R. Brodin), *Ny och fullständig jernvägs-, post-, telegraf- och reskarta öfver Sverige* (1868, flera uppl.), *Kultur- och res-karta öfver Sverige, upptagande språk-, träd- och djurgränser samt jernvägar, diligens- och ångbåts-leder* (1876, flera uppl.) samt *Väggkarta öfver beteckningssätten å de svenska kartarbetena* (1878) m. m.

Dahlmann, Friedrich Christoph, tysk historieskrifvare och politiker, föddes som svensk undersåte i Wismar 13 maj 1785 och berömde sig, ehuru knappast med fog, af att härstamma från en ursprungligen svensk släkt. Han studerade i Köpenhamn och i Halle, där han under F. A. Wolf, filologiens mästare, lärde sig den modernt kritiska metoden, väcktes genom sin vänskap med Heinrich von Kleist till besjälad tyskpatriot, blef 1810 filos. doktor i Wittenberg, 1811 docent i de klassiska språken vid Köpenhamns universitet och 1813 e. o. professor i historia i Kiel. Ifrån 1815 var han därjämte sekreterare vid det schleswig-holsteinska ridderskapets ständiga utskott. Han arbetade som sådan med ifver för Schleswigs indragande i Tyska förbundet och uppträdde, mot den danska regeringens absolutism, till försvar för ridderskapets privilegier och för det tyska inflytandet i Schleswig, samt utsådde, så att säga, de första frön till "schleswig-holsteinismen". Då han ej kunde hoppas på någon befordran af danska myndigheter, antog han 1829 professuren i politik och tysk historia i Göttingen. D. tog en betydande del i författningsstriderna i Hannover 1831. Genom sitt energiska uppträdande mot okyn-

niga revolutionsförsök och sin omutliga frihetskärlek vann han stort inflytande hos landets regering och medverkade lifligt vid utarbetandet af 1833 års konstitutionella författning. Som medlem af representationens andra kammare uppträdde han bestämdt frisinnadt, men utan alla radikala öfverdrifter. Hans statsideal var nämligen en stark, ärftlig, konstitutionell monarki, stödd på medelklassen, "hvilken", såsom han skref, "är folkets kärna och i sig upptagit den gamla hierarkiens vetande och den gamla adelns rikedom". Sina politiska idéer framlade han vid denna tid i sitt kanske mest lästa arbete, *Die politik auf den grund und das mass der gegebenen zustände zurückgeführt* (1835; 3:e uppl. 1847); egentligen en studie öfver Englands författning, har detta arbete kraftigt bidragit att fostra konstitutionellt intresse inom Tyskland. När konung Ernst August, påverkad af adelsintriger, 1837 upphäfde Hannovers fria författning, inlade D. jämte 6 andra professorer i Göttingen emot denna rättskränkning en energisk protest, som väckte oerhördt uppseende och vållade, att alla sju — bland dem bröderna Grimm — afsattes och att D. jämte två andra drefs i landsflykt. D. sysselsatte sig därefter med politik och historisk författarverksamhet, tills han 1842 emottog en professur i historia vid Bonns universitet. Där stod han på höjden af anseende samt utöfvade genom sina allmänt lästa skrifter — utom "Die politik" de i direkt politiskt syfte utgifna *Geschichte der englischen revolution* (1844; 7:e uppl. 1885) och *Geschichte der französischen revolution* (1845; 3:e uppl. 1864) — stort inflytande på sina landsmäns politiska bildning i moderat liberal riktning. Följaktligen kom han att lifligt indragas i 1848 års händelser inom Tyskland och spelade då en framträdande, ehuru knappast lycklig roll. Han deltog i det heidelbergska förparlamentet, som förberedde det stora Frankfurtparlamentet, skickades af Preussens regering som biträde åt dess ombud vid förbundsdagen och deltog där i utarbetandet af ett tyskt författningsförslag ("siebzehner-entwurf"), som dock stannade på papperet, hade sedan säte i Frankfurtparlamentet och var en af ledarna för dess högra center. Tysklands ombildning till en förbundsstat, ur hvilken alla icke-tyska element borde aflägsnas, och ledningens öfverlämnande åt Preussen — sådant var hans politiska program, och till detta slöt sig ett stort parti. D. var emellertid för mycket vetenskapsman och höll för strängt på intagen rättsståndpunkt för att passa till partiledare. När den schleswig-holsteinska krisen efter stilleståndet i Malmö drogs inför parlamentet, greps D. af sina gamla sympatier för landsmännen där och genomdref 5 sept. 1848, att godkännandet af stilleståndet i Malmö uppsköts. Då detta hade till följd, att riksministären afgick, fick D. uppgiften att bilda en ny ministär, men lyckades ej fullgöra uppdraget, hvadan det blef nödvändigt att 16 sept. godkänna stilleståndet. Detta allt blottade den frankfurtska riksregeringens fullständiga maktlöshet samt skadade D:s politiska anseende. När sedan Preussens konung vägrade mottaga den honom af parlamentet erbjudna kejsarkronan, uträdde D., hvars program således blifvit omöjliggjordt, jämte sextiofem med honom liktänkande (21 maj 1849) ur parlamentet. Han satt sedan i Preussens första kammare och i Erfurt-parlamentet 1849—50, men drog sig därefter tillbaka till sin lärostol. Död i Bonn 5 1860.

Genom sina nämnda arbeten samt genom historiska föreläsningar, i hvilka D. med förk dröjde vid den moderna tidens händelser, ej m än genom hela sin politiska verksamhet, blef af den konstitutionella liberalismens grundläggare Tyskland och beredde marken för Tysklands e genom Preussen. Hans noggranna filologiska ställde honom bland banbrytarna för kritisk his forskning; hans mest betydande historiska fram ning är *Geschichte von Dänemark* (till ref tionstiden, 1840—43, i Heeren-Ukerts sam som dock är skrifven ur ensidigt tysk synp Särdeles betydelsefull för de historiska stu har varit hans *Quellenkunde der deutschen gesch* (1830, efter D. bearbetad af G. Waitz, E. Stein E. Brandenburg m. fl.; 7:e uppl. 1905), en träfflig tysk-historisk handbibliografi. D. utgaf Rimberts "Vita Ansgarii" och Neocorus' "Ch des landes Ditmarschen" (1827). Varrentrap gaf 1886 D:s *Kleine schriften und reden*. Ji Springer, "F. Ch. Dahlmann" (1870—72), sam v. Treitschkes uppsats öfver D. i "Historische politische aufsätze" I (5:e uppl. 1886). C.

Dahlqvist, Karl Georg, skådespelare, juni 1807 i Stockholm, blef 1823 anställd i en kramhandel därstädes och öppnade 1827 egen delsbod. Som affärsman misslyckades han dock fullständigt. Han följde då sin håg och sökte anställning vid K. teatern, vid hvilken han 1832 blef antagen till elev. I jan. 1833 debuterade han som *Sicinius* i sorgspelet "Virginia", men uthvisslades (till stor del genom intrig af stadens lärftskramhandlarkår) och fick därefter anställning i Svanbergs landsortstrupp, vid hvilken han förvärfvade scenvana. 1834 sökte han åter sin lycka vid K. teatern och då — såsom *Varner* i "Trettio år af en spe lefnad" och såsom *Rudolf* i "Hedvig eller bu bruden" — stor framgång. S. å. fick han en mang vid den kungliga scenen. På denna ut han sedan en mängd stora roller, såsom *Ha Posa* (i "Don Carlos"), *Karl Moor* (i "Röfva det"), *Lucidor*, *Wallenstein*, *Hakon Jarl*, *Her Romeo*, *Shylock*, *Othello*, *Bolingbroke* (i "Ric II"), *Tasso* (i "Boja och krona"), *Benvenuto lini*, *Engelbrekt*, *Angelo Malipieri*, *Eugène A Erik XIV*, *Calvin* (i "Fritänkarne i Genève"), (i "Axel och Valborg"), *Fabio Fabiani* (i "I Tudor"), *Sigismund* (i "Lifvet en dröm"), *T Knutsson*, *Birger Jarl* (i "Bröllopet på Ulfå *Aslaksen* (i "De ungas förbund"), *Kung S* (i "Mellan drabbningarna"). 1837 och 1838 tog D. studieresor i Tyskland. Dessutom gjord flera konstresor i alla de nordiska länderna. S *Egeus* i "En midsommarnattsdröm" uppträdde på hösten 1872 för sista gången på den kun scenen, hvilken han tillhörde intill sin död, 20

— D. var en rikt utrustad konstnärsnatur, ian han småningom lärt att förena en sund n med sin lågande ingifvelse, lyckades han sig till en stor tragisk skådespelare. I öfver- melse med sitt skaplynne var han dock alltid ast i sådana roller, i hvilka djup lidelse, ie hänförelse och vulkanisk kraft utgöra iragen. Han egde en ytterst lättrörlig samt ett öfvermått af känslostyrka, och ju .n måste lägga band på sig för att uttrycka centrerad inre smärta, dess mer gripande ans spel. Med en stark idealitet i sättet . rollens andliga egenskaper framstå förenade ta den djärfvaste naturalism i den yttre arelsen. Tolkningen kunde stundom bli färgglöden grell, och teknisk fullbildning e han aldrig. I yttre hänseende egde han de skådespelare ovärderliga förmånerna af en rande hållning, kraftigt formade och tanke- nletsdrag samt en malmrik stämma. I brin- hängifvenhet för sin konst tog han lifvets a hvardagsbekymmer lätt. En vederkvickelse e för honom schackspelet, hvari han var .. (E. F—t.)

sbruk. Se Dalsbruk.

stierna, Gunno (före adlandet Eure- skald, f. 7 sept. 1661 i Örs socken på . 7 sept. 1709 i Pommern, student i Uppsala användes sedan 1681 såsom landtmätare i Livland, med särskildt uppdrag att kartlägga detta landskaps område och gränser, och begaf sig 1685 till Tyskland, där han idkade studier vid flera universitet, bl. a. i Leipzig, hvarest han (1687) försvarade en afhandling, *De electro*, på sådant sätt, att en professur erbjöds honom. Han återvände det oaktadt till Sverige, där han 1690 utnämndes till

äteri-inspektör. Sedan 1691 var hans verk- förlagd till Pommern (där han utförde ningen), äfven sedan han 1699 utnämnts rektör för svenska landtmäteriet. 1702 les han i adligt stånd (först hans söner in- rades). — D. är förnämligast bekant för sitt na sorgekväde öfver Karl XI, *Kunga Skald*, dt på "ottave rime", som han införde i den poesien. Vidare har han skrifvit några reli- onetter samt en öfvers. af Guarinis här så a herdespel "Pastor fido". (Dikten öfver vid Narva *Giöta Kiämpa-wisa om Kåningen Pedar* är måhända icke af D., utan möj- f I. Holmström.) D. är den förnämste repre- en hos oss för den barocktidens konstlade g, som kallats "marinism" (efter den ita- skalden Marini, d. 1625) och som utmärker ett uppstyltadt patos, pompös prakt i liknelser, imtades fjärran ifrån, konstlade jämförelser titeser samt blandning af kristlig och klassisk- risk apparat. I sin "Kunga Skald", som länge för den förnämsta fosterländska dikten i episk stil, är D. än ståtlig, än platt, än sirlig, än åter kraftfull, särskildt där hans patriotiska patos bryter fram. Ett urval af hans dikter utgafs 1863 af P. Hanselli, i 6:e delen af "Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare".

Dahlström, Gustaf Jakob. Se Dalström, G. J. af.

Dahlström, Karl Andreas, historie- och genremålare, litograf, f. 22 okt. 1806 i Stockholm. Efter vanliga skolstudier blef han underofficer vid Svea artilleri. Kärleken till konsten förmådde honom emellertid snart att taga afsked, och en ärfd förmögenhet satte honom i tillfälle att besöka Italien, där han vistades 1828—30, i umgänge med Nicander, Wetterling och Fogelberg. Efter sin hemkomst (1830) studerade han någon tid vid konstakademien, där han likväl icke trifdes länge. Den bristande konstnärliga tukt, som hans arbeten röja, måste till

en del skrifvas på räkningen af denna knapphändiga skolunderbyggnad. I stället började han med ifver studera Sveriges natur och de gamle holländarna. Redan 1831 började han utställa som landskapsmålare; sedan öfvergick han till förening af genre och landskap. 1832—39 syntes, både på akademiens utställning och i konstföreningen, flera af honom målade små taflor: *Fiskare på is*, *Skogseld*, *Bondfolk med hästar*, *Kappkörning på Brunnsviken*, *Fartyg i hamn*, *Landskap i månsken* (Nationalmuseum), hvilka vunno bifall för den fina och lifliga framställningen, de korrekta djurstudierna och den vårdade sammansättningen, fastän koloritens tyngd i viss mån motvägde de goda egenskaperna. Genom dessa bilder gaf D. uppslaget till den nyare svenska genremålningen, hvars framgångar han likväl ej fick dela. Omständigheterna ville, att hans egentliga lifsgärning skulle utföras på ett annat område. Då Karl XIV Johan beslöt att på Drottningholm samla ett galleri af sina bataljer, funnos icke synnerligt många konstnärliga krafter att tillgå. D. hade i sina genretaflor visat sig ega goda studier i hästens framställande, och fördenskull fick han genom öfverintendenten Anckarsvärds bemedling beställning på fyra målningar. *Slaget vid Lybeck* (1838), *Öfvergången af Rhen* (1840) och *Revy på Ladugårdsgärdet vid kejsar Nikolaus' besök 1838* (1843) finnas på Drottningholm, *Slaget vid Leipzig* på Rosendal. Dessa kompositioner gifva intyg om hans stora sammansättningsgåfva och lätthet att alstra, men färgen befanns hafva blifvit mycket tung och hård. D. egnade sig sedan åt litografiska arbeten och utgaf *Teckningar till Karl XIV Johans historia* (1844, forts. 1849), dels kopierade, dels tecknade af honom själf, *Teckningar ur trettioåriga krigets historia* (text af L. Westerberg, 1845—47; ny uppl. 1851—52), *Teckningar ur Sveriges historia under Karolinska tidehvarfvet* (1847—51), *Teckningar ur Vasaregenternas historia* (text af A. E. Holmberg, 1854—55), *Teckningar ur konung Gustaf III:s hi-*

storia (1861). I dessa teckningar visar sig D. ega förmåga af gruppering och uppfinning, hvaremot uppfattningen och karakteristiken af den enstaka figuren blefvo allt mindre djupa. Bristen på modellstudier och brådska i arbetet framkallade ett maner i figurerna, hvilket småningom blef fränstötande. Men bredvid detta återfinnas ännu en viss liflighet och berättargåfva i hans *Taflor till Fredmans epistlar och sånger* (text af Afze, 1851—52), med hvilka han ånyo öfvergick till genren. Hans sista dithörande samlingar: *I Stockholm* (1855; ny uppl. 1856), *Teckningar ur svenska folklifvet* (1856; ny uppl. 1859) och *Teckningar ur hvardagslifvet* (1858), äro stelnade i maner; endast Kiellman-Göransons lätta text skaffade dem afsättning. *Svenska folkets seder, bruk och klädedrägter* (1863; ny uppl. 1866—68) var D:s sista försök i konstnärlig riktning; men en alltmer försvagad syn och tryckande bekymmer, som förföljt honom under senare delen af hans lif, hade då förlamat hans krafter. Död i Stockholm 9 sept. 1869. —rn. (G—g N.)

Dahm [damm], Oskar Elis Leonard, skolman, läroboksförfattare, f. 11 okt. 1812 i Arby socken af Kalmar län, d. 18 dec. 1883 i Kalmar, blef 1829 student i Uppsala, 1835 filos. kandidat och 1836 filos. doktor. Sistnämnda år blef han kollega vid apologistskolan i Kalmar och 1847 rektor vid lärdoms- och apologistskolan därstädes. Under de strider, som på 1840-talet utkämpades rörande elementarläroverkens organisation, stod D. på deras sida, som yrkade studentexamens förläggande till läroverken, gymnasiernas borttagande, ämnesläsnings införande samt fri flyttning och en omfattande tillämpning af Geijers mening, att de döda språken böra "maka åt sig". 1849—51, då gymnasiet och skolan förenades till ett läroverk, organiserade D. i Kalmar detta enligt grundsatsen om fri läsning och flyttning och var rektor därstädes febr. 1851—febr. 1852, hvarefter en återgång till klassläsningssystemet började. D., som utmärkte sig för lefvande intresse och ovanligt lyckliga undervisningsgåfvor, tog afsked 1877. I egenskap af representant för Kalmar bevistade han som ledamot af borgarståndet — den förste skolman, som haft säte i detta stånd — riksdagarna 1859—60 samt 1862—63, då han som medlem af konstitutionsutskottet röstade för det af regeringen framlagda förslaget till ny riksdagsordning. Såsom ombud för nämnda stad var han 1867—72 ledamot af Andra kammaren, och 1873—83 hade han, vald af Kalmar läns södra landsting, plats i Första kammaren samt var därunder medlem af 1873 års särskilda utskott för behandling af skolfrågor. Han uttalade där den åsikten, att realskolan är framtidens skola, men att den ej kan få den plats denna tillkommer, och följaktligen elementarskolan aldrig få lugn, förrän latinet och grekiskan upphöra att vara tvångsämnen i akademiska examina. D. var en framstående förfa på undervisningsväsendets område; hans lärob i geografi behärskade läroverken mer än en niskoålder. Hans förnämsta skrifter äro: *Sv historia. Försök till lärobok för skolans lägsta kl* (1842; 15:e uppl. 1875), *Allmän geografi för skolor* (1843; 12:e uppl. 1872), *Skolmästark Antydningar för lärare och skolinspektörer* (18 *Några drag ur svenska bildningsanstalternas his* (s. å.), *Geografi för elementarskolor* (1858; uppl. 1894), *Atlas för folkskolor* (1866), *Ve historia för folkskolor* (1867; 2:a uppl. 1870) *Geografi för elementarskolans tre lägsta kl* (1873; 4:e uppl. 1880). D. egnade mycken märksamhet åt biskötseln och skref bl. a. om *I dess natur och vård* (1878; i "Landtbruksak handl. o. tidskr.", bd 19, 1880).

Dahme, stad i preussiska regeringsomr. Potsd vid floden D., en biflod till Spree. 5,657 (1900). Landtbruksskola, agrikulturkemisk förs station. Historiskt bekant är orten genom pr sarnas segerrika strid där med fransmännen 7 s 1813, då general Wobeser tog 6,000 fångar.

Dahmenit, ett af G. von Dahmen 1895 pa teradt sprängämne, som tillverkas vid sprängäm fabriken Kastrop i Westfalen och i såväl Tyskl som England har en betydande användning sprängämne för kolgrufvor. Dess sammansättning

ammoniumnitrat	91,8 %
naftalin	6,5 %
kaliumbikromat	2,2 %

. Sprängämnet, som tillhör de s. k. säkerhetsspr ämnena, användes antingen i form af ett gult pu (Dahmenit A) eller pressadt och kornadt (Vikto krut). E. S.

Dahn, by i bajerska regeringsområdet Pfalz, Lauter, i en romantisk dal i Vogeserna. 204 ö. h. Omkr. 1,600 inv. Strax bredvid ligger bet Jungfernsprung (se ill. till art. Ber

Dahn, Julius Sophus Felix, tysk rä lärd, historiker och författare, f. i Hamburg 18 blef 1857 docent i München i tysk rätt, 1862 e. och 1865 ord. professor i Würzburg, 1872 profes i Königsberg samt 1888 professor i samma ämn Breslau. Som vetenskaplig skriftställare har gifvit ut en del privaträttsliga, rättsfilosofiska i synnerhet rättshistoriska skrifter, bland hvilka stort anlagda verket *Die könige der germanen* (9 1861—1902) intager det mest betydande rum Arbetet, som handlar om de germanska folk äldsta konungadöme och dess historia till upp ningen af det frankiska riket, har dock "växt till en labyrint, i hvilken läsaren alltför ofta ir omkring utan en ledande idés tråd" (O. H. Geffcke Af hans öfriga historiska verk må nämnas mo grafien *Procopius von Cäsarea* (1865), *Westgothis studien* (1874), *Langobardische studien* (1876), *geschichte der germanischen und romanischen völ* (4 bd, 1881—90; i Onckens samling) och *Geschic der deutschen urzeit* (2 bd, 1883—88; i Heer Ukerts samling), omfattande tiden till 814. hans historiska författarskap har anmärkts, att saknar koncentration och öfverskådlighet. Som sk litterär författare har han utvecklat stor produ tivitet: romaner, episka dikter, historiska skådesp lustspel, operatexter, ballader, lyrik m. m. H. nationella hänförelse är större än hans poetiska

. Helst rör han sig med gammalgermanskt
ien tyckes trots sina grundliga studier sakna
ör medeltidens väsen och psykologi. Mest
och sannolikt äfven bäst skrifvet af hans skön-
a arbeten är den historiska romanen *Ein*
um Rom (1876; 38:e uppl. 1904), som icke
knar den folkliga epopens grandiosa läggning.
s romaner hafva på svenska öfversatts ”En
m Rom” (1882; 2:a uppl. 1904), ”Feli-
(1884), ”Nunnekriget i Poitiers” (1886),
en till döden”. Berättelse från Karl den
tid” (1888 och 1904), ”Bissula. Historisk
från folkvandringarnes tidehvarf” (1889),
us affällingen” (1894), ”Korsfararne” (s.
”Från Chiemgau” (1897). Under kriget
-71 författade D. en stor mängd patriotiska
. 1890—95 utgaf han i 5 bd sina vidlyftiga
rungen. S. S—n.

ena, sandöken i Arabien. Se Dehna.

omey [dahämä] l. Dahomé, fransk besitt-
örr negerstat, i västra Afrika, på Slafkusten,
Guinea. 169,500 kvkm. Omkr. 1 mill. inv.
jänsar i v. till tyska Togoområdet, i ö. till brit-
kolonien Lagos, i n. sträcker det sig till de
militärområdena (nästan upp till 14° n. br.)
ufattar nu äfven vasallstaterna Abomey och
jämte andra franska förvärf i n. Kusten
km.) är låg och sandig, utan några inskär-
eller vikar. Fartyg kunna ej nalkas den-
på närmare håll än 500 à 600 m., till följd
vets ringa djup; förbindelsen med land för-
dessutom genom bränningar, som bryta sig
en på 50—100 m. från stranden belägen
, hvilken följer kusten i hela dess utsträck-
Blott små farkoster kunna våga sig öfver
farliga barriär. Bakom den sandiga kusten,
km. in i landet, gå parallellt med den träsk-
vattensamlingar (laguner), som likt en kanal
äxlande bredd gå tvärs igenom landet från
enham i ö. till Porto Seguro i tyska Togo-
et i v., endast under den torra årstiden af-
på en sträcka af några hundra m., vid Ouidah
iah). I dessa laguner, som genom naturliga ka-
stå i förbindelse med hafvet, utmynna landets
huvudfloder Ouémé och Kouffo. N. om la-
ia höjer sig landet till en af täta skogar
platå, som i n. garneras af den 10—12 km.
träskregionen Lama. Denna begränsas i n.
rad kullar, som bilda öfvergången till berg-
Mahé. Skogar omväxla här med savanner.
ed afseende på naturförhållandena delar sig
landet i tre fullkomligt skilda regioner: 1)
ndet, som frambringar taggiga snår samt af
ndast kokospalmen. Mangroveträd växa vid
rnas stränder, där krokodiler kräla i mängd.
tregionen, mellan lagunerna och bergstrakten,
fruktbaraste och rikaste. Tamarinder, mango-
apbrödsträd, solfjäderspalm, mimosor samt
r allt oljepalmen (*Elæis guineensis*), D:s rike-
växa där; vild bomull frodas i mängd. Af
r finnas bananer, melonträd (*Carica*), kaffe.
ningen odlar majs, jordnötter, jams, arrowrot,
. Lagunerna vimla af fisk och skogarna af an-
. Men äfven leoparder, hyenor och flera slags
dväljas i snåren. Flodhästen lefver i floderna
inre. Husdjuren äro få: höns, getter, får,
amt något boskap. Hästar finnas ej. 3) Bergs-
trakten, som är torr och därigenom mindre fruktbar, eger öfver hufvud samma flora, fast mindre rik, som den föregående regionen. — Klimatet är tropiskt, och värmen understiger sällan + 24° C. Den hetaste årstiden räcker från nov. till juni, blott då och då afbruten af häftiga stormbyar (tornados) med åtföljande regnskurar. I jan. härskar den brännande nordanvinden, harmattan. Från juni till okt. råder regntiden. Temperaturen växlar mestadels mellan + 30° och + 38° C. i skuggan. Landet är högst osundt för europeer, och en längre vistelse för dem omöjliggöres genom dysenteri och sumpfebrar, som råda hela året om. — D:s befolkning tillhör sudannegrerna, men har något ljusare hudfärg än kringboende folk; deras ansiktstyp är angenäm och ofta vacker. Den ursprungliga befolkningen (ejo) är nu nästan utrotad af de senare hitkomna eve-stammarna, som nu bilda folkets hufvudmassa. De äro fetischdyrkare och vörda särskildt ormarna af släktet *Python* samt, i vissa trakter, äfven krokodiler. Prästerna bilda en mäktig kast, som ofta ingriper i landets styrelse. Sedan gammalt finnes i Ouidah (Whydah) en katolsk missionsstation, och antalet katoliker i D. är ej obetydligt. Konungen i det nu upplösta riket D. egde oinskränkt makt öfver allt och alla. Till stöd för sin makt hade han en här af omkr. 10,000 man, dåligt beväpnad, men tapper. Den viktigaste delen af hären utgjordes af det kvinnliga gardet (amasonerna), ungefär 4,000 till antalet, hvilkas vilda mod och grymhet gjorde dem till en skräck för denna del af Afrika. — D. fanns såsom rike redan, då portugiserna på 1500-talet landstego på denna del af Guineakusten, och var då kändt under namnet *Dauma*. Från Allada utsträckte de dahomeiske konungarna sitt välde öfver Kana och Abomey. År 1708 intog konung Guadja-Crudo staden Savi vid kusten. Invånarna från Savi grundlade staden Glewe, af portugiserna benämnd São João d'Ajuda och af engelsmännen Whydah (fr. Ouidah). Vid den tiden upphörde eröfringarna och efterträddes af förhärjande plundringståg mot rikets grannar, hvarvid man hufvudsakligen bemäktigade sig slafvar, hvilka afyttrades vid kusten (”Slafkusten”). Hvarje märklig seger eller händelse firades i Abomey med storartade religiösa fester, hvarvid hundratals krigsfångar nedslaktades till offer åt gudarna. Då Frankrike 1890 annekterade den till D. hörande staden Kotonou för att få en förbindelse med det i det inre landet liggande Porto-Novo, som ställt sig under dess protektorat, utbröt krig. Konungen af D. segrade och kunde 1890 sluta en ärofull fred, genom hvilken fransmännen förbundo sig att för Kotonou betala en årlig skatt af 20,000 francs. Men 1892 kämpade fransmännen, under general Dodds, med bättre lycka. Efter två månaders förbittrade strider och sedan D:s stridskrafter fullständigt tillintetgjorts, besattes Abomey 17 nov. I juni 1893 gaf sig konung Behanzin fången och fördes till Västindien, sedan till Algeriet. Landet delades af fransmännen i tre delar: konungariket Abomey och konungariket Allada samt provinsen Ouidah, hvilken fullständigt annekterades af fransmännen.

D:s viktigaste produkter äro palmolja, palmkärnor, kokos- och kolanötter samt kautschuk. Nära kusten, omkring Porto-Novo, har man med framgång sökt odla kaffe och kakao, hvarjämte kautschukplanteringarna både här och i området Abomey under

senare år utvidgats. Äfven produceras bomullstyger, lerkärl, smidesarbeten, läder m. m. Af den röda lera, hvaraf jorden mestadels består, förfärdigar man hårda block, som användas vid husbyggnader. Handeln går öfver Kotonou Porto-Novo, Ouidah och Grand-Porto. Införseln steg 1904 till 10,681 mill. frcs och utförseln till 11,156 mill. frcs. De viktigaste importvarorna äro tyger, maskiner, brännvin, krut och tobak, och exporten bestod mest af palmkärnor och palmolja. 1903 anlöptes hamnarna af 444 fartyg om 521,225 ton. År 1903 voro postanstalterna 28, och från dem befordrades omkr. 255,000 bref. En telegraflinje förenar Kotonou med Abomey, Niger och Senegal (inom D. 2,779 km. telegraflinjer och 198 km. telefonlinjer). Vid Kotonou har en hamnarm af järn byggts, och från denna hamn går en järnväg till Toffo (88 km.). med grenlinje till Ouidah (16 km.); linjen skall fortsättas till Chaoru (640 km.). Franska, engelska och amerikanska mynt äro i omlopp äfvensom kaurisnäckor. Kolonien delas nu administrativt i Bas-D. (Nedre D.) och Haut-D. (Öfre D.). Det senare sönderfaller i distrikten Parakou, Zougou, Fada N'Gourma och Carimana; det förra i Porto-Novo, Kotonou, Grand-Popo, Athiemé, Abomey-Allada och Zagnanado-Savalou. Koloniens budget balanserade 1906 med 4,259 mill. frcs. Enligt ett dekret af 11 okt. 1899 består förvaltningsrådet af guvernören (under generalguvernören i franska Väst-Afrika) och 6 ledamöter, däraf 3 ämbetsmän och 3 ansedda invånare, som guvernören utser för 2 års tid. Regeringens säte och förnämsta handelsplatsen är Porto-Novo (omkr. 50,000 inv.); andra folkrika platser äro Grand-Popo, Kotonou (förnämsta hamnen och blifvande hufvudstad), Ouidah, Abomey, Allada (10,000 inv.), Nikki och Say (vid Niger).

Litt.: Foa, "Le Dahomey" (1894), d'Albéca, "La France au Dahomey" (1895), Toutée, "Dahomé, Niger, Touareg" (1897) och "Du Dahomé au Sahara" (1899), Heudebert, "Promenades au Dahomey" (1902), och G. François, "Notre colonie de Dahomey" (1906).

Dahr el-Chodib (Kodib), Libanons högsta topp, 3,067 m. hög, 15 km. från Medelhafvet.

Daidala (lat. *Dædala*), forngrekisk religiös fest, hvilken hvart sjunde år, eller möjligen oftare, firades i den beotiska staden Plataiai och var egnad åt Hera såsom äktenskapsfrämjande gudinna. På en vagn kringfördes därvid en brudsmyckad träbild (*daidalon*), hvarmed torde hafva åsyftats en sinnebildlig framställning af någon scen ur gudinnans eget äktenskapliga lif. En större daidalafest skall hafva firats hvart sextionde år äfven af Beotiens öfriga städer. A. M. A.

Daidalos (grek. *Δαίδαλος*, lat. *Dædălus*), *grek. myt.*, en berömd konstnär, hvilken sades härstamma från den attiske sagokonungen Erechtheus och såsom ett slags mytisk stamfader hafva gifvit sitt namn åt demen Daidalidai i Attika. Med anledning af en svår förbrytelse förvisad från Aten, flydde han till Kreta. Där byggde han, på konung Minos' befallning, bl. a. den bekanta labyrinten, till fängelse åt vidundret Minotauros, och när han sedermera själf innesluts i densamma, förfärdigade han åt sig och sin son Ikaros vingar, medelst hvilka de flydde därifrån till Sicilien. Ikaros flög dock för nära solen, så att vaxet i vingarna smälte, hvarför han ne tade i det haf, som efter honom kallades det ska. D. uppgifves hafva varit den förste, som pade bilder med frigjorda lemmar och le kroppsställning. Äfven prisas han såsom uppfi

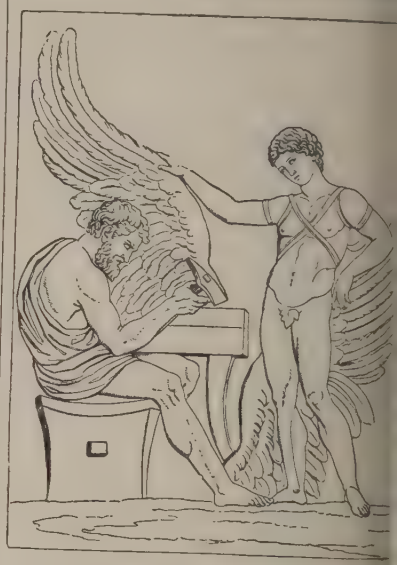

Daidalos och Ikaros. (Relief från Villa Albani i Ro

af flera bland de nödvändigaste verktygen: y sågen och borren m. fl. Öfver hufvud är D. betrakta såsom en mytisk personifikation af den sta grekiska konsten och arbetsskickligheten. N net D. betyder konstnär. A. M

Daillé [dajē], Jean (lat. Johannes Dl æus), fransk reformert teolog, f. 1594, d. 1 stod de franske reformertes främste ledare vid de tid, Duplessis-Mornay, synnerligen nära, var en lärare för dennes sonsöner, blef sedan pastor för Saumur, därefter i Charenton invid Paris samt gj sig där bemärkt både som vältalig predikant som lärd och framgångsrik polemiker gente katolicismen. Hans mest berömda arbete torde v *Traité de l'employ des saints pères pour le ju ment des différends qui sont aujourd'huy en la r gion* (1632). E.

Daily chronicle [dēli-krå'nikl], eng., "dag krönikan", daglig morgontidning i London, gru lades af Edw. Lloyd, som 1876 köpte den i 1856 utkomna tidningen "Clerkenwell news", förvandlade den till ett speciellt Londonblad. T ningen, en af de inflytelserikaste i England, är o roende, men står närmast det radikala partiets vän flygel samt sysselsätter sig mycket med arbetarfrå och andra sociala frågor. Under boerkriget gick öfver till krigspartiet. Sedermera har den bekäm Balfours reaktionära skollag och Chamberla skyddstullsförslag. Tidningen utkommer i en u laga af omkr. 350,000 ex. Den eges nu af grun

ns son Frank Lloyd och hans tre bröder. redaktörer voro 1876—89 R. W. Boyle, 95 den socialt och kommunalt intresserade Fletcher, 1895—99 H. W. Massingham, rde dess färg radikal i home-rule-frågan och den litterära afdelningen, samt från 1899 nald. 1904 sänktes lösnummerpriset till ½ E. F—t.

y express [dēli-ikspre's], eng., "dagliga il-, en daglig konservativ morgontidning i Lon- vilken uppsattes 1900 af A. Pearson efter t af "Daily mail". Den har ett lösnummer-, ½ penny och utgår i en upplaga af 600,000 'idningen understödjer ifrigt Chamberlains men har föga inflytande.

y graphic [dēli grā'fik], eng., "dagliga gsbladet", en daglig illustrerad tidning i ., den första i sitt slag. Den uppsattes 1890 L. Thomas såsom en afläggare af vecko- en "The graphic" samt blef genom redig ning och rikliga illustrationer af dagens hän- mycket omtyckt af allmänheten. Den vill vara en tidning för hemmet än något slags t organ. Redaktörer ha varit H. Hall, L. ch T. H. Joyce.

y mail [dēli-mē'l], eng., "dagsposten", elsk daglig morgontidning, uppsattes 1896 af . Harmsworth och var en af de första billig- ningarna med ett lösnummerpris af ½ penny. gjorde det första försöket att omplantera på mark den amerikanska sensationspressens per. Tidningen utkommer sedan 1901 sam- i London och Manchester, ernådde 1902 en a af 1,000,000 ex. och har vid vissa till- höjt denna till 1½ mill. ex. Dess notis- ng är mycket rikhaltig, den har genom att sig goda förbindelser ofta kunnat komma ed viktiga politiska nyheter, och den var den första dagliga politiska tidning med tionsafdelning. I politiken har tidningen från varit utpräglad imperialistisk, och den r Chamberlains tullskyddsplaner, men binder öfrigt icke vid något parti. Dess inflytande galunda i någon proportion till dess ofantliga ng. E. F—t.

y news [dēli-njö'ś], eng., "dagens nyheter", elsk daglig morgontidning, som uppsattes i 21 jan. 1846 af bl. a. Ch. W. Dilke och ren Ch. Dickens, hvilken sistnämnde redige- le 17 första numren. Den upparbetades af s Walker, Frank Hill, H. W. Lucy och sir . Robinson. 1852—66 skref Harriet Marti- dagligen ledande artiklar däri. Senare ha Justin Mac Carthy och Andrew Lang varit nma medarbetare. Vid utbrottet af nord- anska inbördeskriget 1861 var D. nära n enda engelska tidning, som tog parti för laterna. Dess spridning tog egentlig fart först då ett slösande bruk af telegrafen samt glän- krigskorrespondenser från fransk-tyska kriget chibald Forbes) med ens gjorde dess lycka. fslöjade dess krigskorrespondent Mac Gahan f alla de turkiska grymheterna i Bulgarien, dermera har den jämväl sympatiskt uppträdt meniens och Macedoniens sak. Tidningen, nder sin glansperiod varit det mest ansedda lets liberala pressorgan, innan "Westminster gazette" tog försteget, utgår i en upplaga af omkr. 130,000 ex. D. har förfäktat Manchester-skolans nationalekonomiska grundsatser. Från 1870-talet blef tidningen alltmera ett hängifvet organ för Gladstones parti och alla hans politiska syftemål. Robinson afgick 1900 som hufvudredaktör, och 1901 inköptes tidningen af ett bolag samt uppträdde skarpt mot boerkriget, som den under några år hade gynnat. Den rike fabrikanten och kväkaren George Cadbury blef 1902 egare af alla aktierna, och tidningen antog då en frikyrklig prägel, med bevarande af sin frisinnade hållning, uteslöt alla meddelanden om kapplöpningar och andra till vadhållning lockande täflingar samt förfäktar bl. a. de sociala grundsatser, som tillämpats i egarens ideala arbetarstad vid Birmingham. Hufvudredaktör är sedan 1892 A. G. Gardiner. Jfr Mac Carthy och Robinson, "The Daily news jubilee" (1896). Tidningen kostade från 1868 1 penny pr nummer, hvilket pris 1904 sänktes till ½ penny, och den innehåller nu tre gånger mera än ursprungligen, då lösnummerpriset var 5 pence (= 37 öre). E. F—t.

Daily telegraph [dēli-te'ligräf], eng., "dagstelegrafen", en i London utkommande daglig morgontidning af liberal färg. Tidningen uppsattes 1855 och hade motigheter att bestå, tills Edw. Lawson vardt dess utgifvare och ryckte upp den, så att dess upplaga sedermera steg till 310,000 ex. (numera omkr. 265,000). Den var det första pennybladet och har lagt an på en "pigg" ton samt allsidighet i val af ämnen. I motsats till Gladstone-organet "Daily news" har D. visat sig ryssfientlig och företräder sedan 1886 unionistiska åsikter, men har intet stort politiskt inflytande. Tidningen vann rykte genom att bekosta dels assyriologen G. Smiths forskningsfärd till Mesopotamien (1873), dels, i förening med "New York herald", Stanleys andra expedition till Afrika (1874—77), under hvilken Kongoflodens hela lopp fastställdes, dels H. Johnstons utforskning af Kilima-ndjaro (1884—85) och L. Decles landfärd från Kapstaden till Kairo (1899—1900). Äfven stora insamlingar för välgörande ändamål ha organiserats af D. En af tidningens redaktörer var från 1861 till sin död 1904 skalden sir Edwin Arnold (se d. o.), en annan af dess förnämste medarbetare G. A. Sala; hufvudredaktör är sedan lång tid tillbaka J. M. Le Sage. Tidningen var den första i London, som införde sättmaskiner (1894). E. F—t.

Daimie'l, välbyggd stad i spanska prov. Ciudad Real (Nya Kastilien). 11,825 inv. (1900). Väfnads-, tvål- och såpfabrikation samt tegelslagning. — 10 km. n. ö. om D. ligga de s. k. "ojos del Guadiana" (Guadianas ögon). Jfr Guadiana.

Daimio [-å'], jap. "stort namn", till 1869 ärftlig länsfurste i Japan (se d. o.).

Daimler [da'jm-], Gottlieb, tysk ingenjör, f. 1834, d. 1900, genomgick 1857—59 dåvarande polytekniska skolan i Stuttgart, praktiserade i England och Tyskland samt utmärkte sig 1872—82 såsom ledare af gasmotorfabriken Deutz vid Köln, där han särskildt tog verksam del i utarbetandet af Ottos bekanta fyrtakt-gasmotor. Sedermera egnade sig D. åt konstruktion af hastigt gående explosionsmotorer för bensin och gasolja, lämpliga till framdrifvande af fordon, och blef på detta område en föregångsman, i det han (1885) lyckades bygga den första praktiskt

användbara automobil med bensinmotor (se Automobil).

Daimo'nion, grek. Se Sokrates.

Dain (isl. *Dáinn*), *nord myt.*, ”den domnade”, en af de fyra hjortar, som betade i världsträdet Yggdrasils grenar; namn på flera dvärgar.

Dainos. Se Litauiska språket och litteraturen.

Daire [där], Louis François Eugène, fransk nationalekonom, f. 1798 i Paris, d. 1847 därstädes, utgaf en viktig samling af franska nationalekonomers arbeten, ”Collection des principaux économistes” (15 dlr, 1843—48). Jämte några medarbetare författade D. däri de biografiska inledningarna och noterna, hållna i en mycket panegyrisk ton beträffande alla författare, som betraktas såsom medlemmar af eller förelöpare till den liberala nationalekonomiska skolan i Frankrike. E. Hkr.

Dairi (”den stora byggnadsgrunden”), äldre benämning på den japanske kejsarens, mikadons, palats i hufvudstaden och i öfverflyttad bemärkelse på mikadon själf, förr brukad af jesuiter och holländare, men efter 1868 ej mer i bruk.

Dairi, dialekt af bata-språket. Se Bata.

Da'is, *bot.* Se Thymelæaceæ.

Daishoji, stad på västra sidan af den japanska ön Nippon, distriktet Kanazawa. Omkr. 10,000 inv.

Dai-to (Tai-tung), distrikt (ken) på japanska ön Formosa, omfattande nästan hela östra delen af ön. 509,268 inv. (1902).

Dajaker, ett sammanfattningsnamn på de många malajiska stammar, som till ett antal af 1½—2 mill.

Dajaker.

personer utgöra urinvånarna på ön Borneo (se d. o.). Dajakerna äro något längre och ljusare än andra malajer. De äro välproportionerade, näsan är icke fullt så platt som hos andra malajer. För öfrigt ha de i allmänhet den malajiska rasens kännem svarta ögon, svart rakt hår, sparsam skäggvä få strån, som växa fram, bortryckas genast). i art. Asien ingående planschen ”Asiatiska finnes fig. 23 en dajak afbildad.) Tatuering kommer, ehuru ej hos alla stammar. Vid puber inträde filas hos nästan alla stammar tänderna skarpare — mera sällan omformas de helt och hållet eller utbrytas några — och svärtas. Äfven omformning af hufvudskålen (i allmänhet bakhufvudet) förekommer. Dräkten består för männen af ett tygstycke om hufvudet och en smal gördel, som drages emellan benen och sedan viras flera hvarf om midjan med ändarna nedhängande fram- och baktill. Kvinnorna bära i likhet med andra malajer om midjan ett stycke bomullstyg, som hänger ned till knäna och fasthålles med en smal rottinggördel, som viras ända till ett par dussin gånger om lifvet. På hufvudet bära de oftast en strähatt. Vid mera högtidliga tillfällen hafva såväl män som kvinnor en sorts jackor. I krigsrustning hafva männen pansarskjortor (se bilden i art. Borneo, sp. 1207) antingen af vadderadt bomullstyg eller af starka, tätt flätade kokossnören, förstärkta järnringar. Dessutom förekommer en mycke smycken: på armar och ben ringar af e ben, i öronen ringar. De anse som höjden af het att hafva så stora hål i öronen, att snibb nå ända till axlarna, då de bära sina tunga prydnader. Dajakerna äro ett krigarfolk. En går aldrig utan vapen, och under sömnen ligg bredvid honom, till följd af den s. k. hufvudjak en sed, som genom sitt nära sammanhang med rel nen är svårutrotlig, om ock engelsmännen lyckat skränka den i norra Borneo. Ändamålet är att t de dödades själar att blifva skyddsandar åt lefv eller (då man t. ex. anställer hufvudjakt för begrafning) döda. Dajakerna bereda sig till huf jakten, utan hvilken knappt någon tilldragelse i ras lif firas, genom en sorts religiös invigning. stan utan undantag tillgår jakten så, att krig från ett bakhåll afskjuter genom sitt omkr. 30 långa, af bambu tillverkade, upptill med en sp spets försedda blåsrör en förgiftad, 25—30 cm. bambupil, som med största säkerhet träffar på 30-stegs afstånd, mot den förste bäste af främm stam, som kommer förbi, likgiltigt om det är m kvinna eller barn. Sedan afskäres hufvudet med karakteristiska svärdet, och köttet afskrapas med på svärdsskidan sittande lilla knifven. Därefter letteras hufvudet och prydes med metallplattor o Till de ofvannämnda vapnen (båge och pilar bega icke) kommer som fulländning af krigsrustninge sköld. Bortsedt från hufvudjakten, hvilken utgör stort hinder för civiliseran det af dessa folk, äro jakterna sympatiska, lifliga och i synnerhet ärl

Dajak-kvinn

äro okända. De sociala förhållandena äro ej invecklade. Endast vid krigstillfällen väljes nensam höfding. Eljest utgör familjen eller invånarna i hvarje hus en liten stat för sig tt öfverhufvud eller höfding. De lefva fredligt mans. Kan ej ett brott försonas genom för-, söker man genom gudsdom den skyldige, som ndfår sitt straff. Dödsstraff sker genom dränk-Kvinnans ställning är i allmänhet god. Endast mi förekommer. Kvinnorna deltaga i rådplåg-. Endast i de stammar, där hustrun köpes från mmande stam, betraktas hon som mannens m, ehuru hon alltid behandlas väl. I många r har kvinnan arfsrätt och förfogar öfver den m hon medför i boet eller förvärfvar sig efter ålet. Det förekommer att kvinnor utöfva sty-Prästinnor finnas öfverallt, men detta bevisar högre värdesättning af kvinnokönet, ty oftast t i sammanhang med en del osedliga religiösa nier. Dajaken förvärfvar sin brud antingen att uträtta ett visst arbete åt hennes föräldrar enom köp. Äktenskapets ingående firas med måltid. Vid barns födelse iakttages en mängd ruk. Hos vissa stamm förekommer couvade o.). Omskärelse förekommer, ehuru ej hos alla r. Landtbruket är ej synnerligen utveckladt. ränner af ett fält och odlar sedan ris, så länge bär det. Sedan flyttar man till ett annat . Ris är hufvudsakligen föremål för od-men äfven majs, bananer, sockerrör och almer odlas. Husdjur äro svin, höns och . Deras kött ätes endast vid högtidliga n, då äfven apor och krokodiler förtäras. rna äro mästare i att anlägga snaror o. d., detta sätt bedrifves deras jakt. Där fiske rekomma, idkas det alltid. Konstfärdigheten betraktande af de ofullkomliga verktygen, ppdrifven. Deras vapen äro skickligt arbe-amt vackert ornerade. Kvinnorna förfärdiga väfnader.

äderna äro, hufvudsakligen i fråga om stor-något olika i olika trakter af Borneo. I nord- och södra Borneo bestå byarna af smärre hus,

Dajakisk by (hus för många familjer).

a tre till fyra familjer bo. I östra delen af gas ända till 50 à 80 m. långa hus, i hvilka 40 familjer bo; hvarje familj har sitt rum. vggnader äro uppförda på pålar och tillgäng-dast genom en sorts stege, som lätt uppdrages. rna stå i religiöst afseende på animismens nkt. Inga gudabilder finnas. Deras idoler manhang med kulten af de aflidne. De offra onde andarna för att blidka dem. Där man känner en god ande, offrar man ej till honom, emedan han i alla fall är välvillig. I allmänhet begrafvas de döde, och man offrar åt dem. Nöjena äro dans och primitiv musik. I synnerhet förekommer vapendans. Gossarna dansa en sorts efterbildning af hufvudjakten, hvarvid en kokosnöt föreställer hufvudet. Njutningsmedel äro beteltuggande och, ehuru ingalunda allmänt, tobaksrökning. Spirituösa drycker, t. ex. palmvin, förekomma icke. Skrift och litteratur saknas, men traditionen gifver ett godt vittnesbörd om dajakernas lifliga fantasi genom bevarade sagor, djurfabler, gåtor och sinnrika ordspråk. 1888 publicerade H. Tromp i "Globus" originella dajakiska historier à la Münchhausen.

Litt.: O. von Kessel, "Über die volkstämme Borneos" (i "Zeitschrift für allgemeine erdkunde", Neue folge, bd 3, 1857), Spencer Saint John, "Life in the forests of the far east" (I—II, 2:a uppl. 1863), A. R. Wallace, "The Malay archipelago" (3:e uppl. 1872), C. A. Bock, "Hufvudjägarna på Borneo" (sv. öfvers. 1884), F. Grabowsky, "Die Olon Maanjan" (i "Ausland", 1884), "Über die djawet's oder heiligen töpfe der Oloh ngandju (Dajaken)" (i "Zeitschrift für ethnologie", 1885), "Die Olon lowangan" (i "Ausland", 1888) och "Über verschiedene weniger bekannte opfergebräuche bei den Oloh ngandju" (i "Internationales archiv für ethnographie" s. å.), A. R. Hein, "Die bildenden künste bei den dayaks auf Borneo" (1890), G. A. Wilken, "Handleiding voor de vergelijkende volkenkunde van Nederlandsch-Indië" (1893), och P. A. van der Lith, A. J. Spaan, F. Fokkens, "Encyclopedie van Nederlandsch-Indië" (I, 1897). R. Rld.

Dajarmur. Se Nanga Parbat.

Dajon [daja'], Nikolaj, dansk bildhuggare, f. 1748 i Köpenhamn, d. där 1823, studerade vid konstakademien därstädes, vistades 1775—81 utrikes och blef 1803 professor vid akademiens modellskola. Utom några byster och grafvärdar äro två af figurerna på "Frihedsstötten" på Västerbro, *Tapperhet* och *Borgardygd*, hans viktigaste arbeten. Ph. W. (O. G—g.)

Dakahlieh (Dachalīje), egyptiskt län (mudirije), ö. om Nilens Damiette-arm. 2,411 kvkm. 736,708 inv. (1897), 306 på 1 kvkm., hvaraf endast 14,624 nomadiserande beduiner och 2,408 utlänningar. Landet, som är väl odladt, producerar spannmål, bomull, lin, indigo och tobak. Det är indeladt i 6 distrikt. Hufvudstad är Mansüra.

Dakāpo (it. *da capo*, "från början", om igen, af *capo*, lat. *ca'put*, hufvud), *mus.*, förkortadt d. c. l. D. C., betecknar — både i notskrift och som utrop af publiken på en teater eller i en konsertsalong —, att ett stycke bör omtagas. — Da capo al fine, *mus.*, "från början till (ordet) *Fine*". A. L.

Dakār, befäst hamnstad i franska kolonien Senegal, ligger på södra kusten af Kap Verdes halfö, midtemot ön Gorée, från hvilken den skiljes genom en 2 km. bred kanal, och är sedan 1885 genom järnväg förenad med S:t Louis. Omkr. 5,000 inv. D. är säte för en biskop och station för franska missionärer och flera ångbåtslinjer samt har kaserner och flera betydande faktorier. Frankrike tog D. i besittning 1857 och har gjort betydande arbeten för att skapa en rymlig hamn.

Dākbanglā (eng. *dawk bungalow*). Se Bungalow.

Dakhan. Se Deccan.

Dakhl, oas i Libyska öknen. Se Dachel.

Dakiki, en af de mest betydande persiske skalderna före Firdūsi. Enligt somliga härstammade han från Tūs, enligt andra från Buchara eller Samarkand. Hans fullständiga namn skall hafva varit Abū Mansūr Muhammed ibn Muhammed ibn Ahmed. D. var en ifrig anhängare af Zoroasters religion och lefde enligt den vanliga uppgiften vid samanidfursten Nūh ibn Mansūrs (976—997) hof, på hvars befallning han började den poetiska bearbetning af de forniranska konungasagorna, hvilken sedan på ett mästerligt sätt fortsattes af Firdūsi. D. hann själf att fullborda endast 1,000 verser, innan han, ännu ung, föll för en lönnmördares hand. För öfrigt diktade han en mängd "kasider" och "ghaseler". Se vidare Ethés "Rûdagî's vorläufer und zeitgenossen" i "Morgenländische forschungen" (1875), samt Geiger och Kuhn, "Grundriss der iranischen philologie" (1895 ff.). (K. V. Z.)

Dakke. Se Moské.

Dakoromänska språket, rum. *limba daco-română*. Se Rumäniska språket.

Dakota [dəkâu'tə], under åren 1861—89 territorium i nordamerikanska Unionen, mellan 43° och 49° n. br. samt 96° 25′ och 104° v. lgd, var ursprungligen en del af det franska Louisiana och skildes 1861 från Minnesota. Hufvudstad var till 1883 Yankton, sedermera Bismarck. Före organiserandet af territorierna Idaho (1863), Montana (1864) och Wyoming (1868) omfattade D. äfven en stor del af deras område. 22 febr. 1889 delades territoriet i två stater: North D. och South D., hvilka 2 nov. s. å. upptogos i Unionen. Gränsen mellan dem går längs 45° 55′. — D. genomflytes fr. n. v. till s. ö. af Missouri, på en sträcka af omkr. 1,200 km. Dess viktigaste bifloder äro fr. v. James och Big Sioux, fr. h. Little Missouri, Grand river, Moreau l. Owl river, Big Cheyenne och White river. Nordöstra delen, genom Coteau du Missouri skild från Missouris vattensystem, tillhör Hudsonvikens vattenområde, dit den sänder Mouse river och Red river, båda bifloder till Assiniboine. Landet ö. om Missouri är en svagt vågig präri och ytterst bördigt, i synnerhet i Red rivers och James rivers floddalar, hvilka nu äro Unionens bästa hvetedistrikt. Den västra delen, med dess till odling odugliga "bad lands" l. "mauvaises terres", är steril, nästan ökenlik. Där, i sydvästra vinkeln, ligga Black hills med sina malmrikedomar (guld, silfver och tenn). "Bad lands" kring Little Missouri bilda ett ytterst vildt, sönderklyftadt landskap med otaliga cañons, afgrunder och sällsamma, genom vattnets erosion formade klippbildningar. Vid Canadas gräns ligga de låga, skogbevuxna Turtle mountains. Östra delen har en mängd sjöar. Klimatet företer ytterligheter i värme och köld, men gäller för sundt och rekommenderas t. o. m. åt lungsiktiga. Vintrarna äro mycket kalla: i Bismarck är medeltemperaturen för januari — 15,5°, och man har där haft — 36,1°; vid Fort Buford, där Missouri och Yellowstone sammanflyta, har temperaturen sjunkit ända till — 44,5°. Äfven den allra sydligaste delen af landet har kall vinter; så t. ex. har Sioux city, som ligger vid D:s sydöstra gräns, ehuru i Iowa, en januarimedeltemperatur af — 8,7°. Å andra sidan är sommaren ket varm; i Sioux city är medeltemperaturen f 23,5°, i Bismarck 20°. I Pierre, som ligger South D., har observerats + 43,5°. Nederbörd däremot ringa: i Pierre 420 mm., i Bismarck mm. samt kan växla mycket under olika år. kommer, att den faller på få regndagar, men stora massor åt gången; så ha i North D. föreko dygnsnederbördsmängder af 100—200 mm. störtregn äro åtföljda af häftiga elektriska laddningar. I Bismarck räknar man i me 27 dylika ovädersdagar på året. Äfven härjande hagelskurar äro vanliga; under v uppträda ytterst våldsamma stormar ("blizzar som kunna hopa snön i 5—6 m. höga dr Häftig blåst utmärker i allmänhet prärien s. k. "heta vindarna" på sommaren med 50 km. hastighet i timmen och af 38—40° tempe verka alldeles förlamande på människor. Öb ligast af alla vindar är dock den kalla, bi nordvästen på vintern, hvilken oftast uppt såsom "blizzard". Än mer förhärjande de lyckligtvis sällsynta tornados, hvirfvelvindar upprycka träd med rötterna, kasta järnvägsvagn från skenorna och lägga hela städer i ruiner. U åren 1889—96 hemsöktes South D. af 22 så tornados.

Slätternas växtlighet utgöres mest af gräs oc ter. De viktigaste grässorterna äro det äkta b gräset (*Buchloë dactyloides*), som med sina vid grenade rotstockar väl lämpar sig för det växl klimatet, det blå grammagräset (*Bouteloua olig chya*), det svarta grammagräset (*Hilaria mu* buffelbunkgräset (*Festuca scabrella*), *Poa tenu* m. fl. Vid floderna uppträda träd och buskf flera slag, såsom representanter för släktena *Pop Fraxinus, Salix, Rosa, Ribes, Ulmus* m. m. växtens yppighet rättar sig efter nederbörden o därför störst i de östra delarna samt vid flod På sensommaren vissnar ofta allt bort. Af ny växter märkas framför andra majs och h North D. har t. o. m. vissa år haft s skördar än Iowa och Illinois. Men i följd af mycket växlande nederbörden företer skörde också mycket stora variationer. Medan t. hveteskörden i North D. 1898 var 20 mill. steg den 1900 blott till 4,7 mill. hl. Äfven och potatis odlas i mängd, men med liknande variationer i fråga om skörden. Däremot står gårdsodlingen lågt.

Sedan buffeln nu försvunnit från prärierna gaffelhornade antilopen, som här och där t i "bad lands" och på slätterna, det st villebrådet; eljest bilda gnagararter de vikti vilda djurformer. Dessutom träffas prärive eller kayoten, prärihönsen och kopparormar. domen på foderväxter har gifvit boskaps hästafveln ett storartadt uppsving, medan dä fårafveln är mindre framträdande. De l liggande "plains" i v. äro ett hemvist för cow medan de lägre prärierna alltmer intagits af brukare.

D:s bebyggande af hvita har utgått från många fort, som där byggdes till skydd mo vilde sioux-indianerna, såsom Fort Randolph, Sully, Fort Yater, Fort Buford o. a. Bl

rasade där längre än annorstädes, och det tillståndet höll tillbaka odlingen, så att nu 1861 hade blott 2,400 hvita och 1870 ullt 13,000. Men sedan den store indianen Sitting Bull 1890 förrädiskt dödades, krigen upphört. Dock finnas många indianer k. reservationer, hvilka äro mycket vida, särskildt i South D., där de röde männtal stiger till 20,000, medan i North D. blott 7,000, mestadels sioux. Af D:s reservaäro Pine Ridge- och Rosebud-reservationerna) kvkm. och Standing Rock- samt Cheyenneeservationerna mellan Cheyenne och Cannon iver, alla i South D., 22,500 kvkm., men r mycket fattig och ofruktbar jord i dem I North D. är Fort Berthold reservation 0 kvkm.) störst. Stora områden både i North i South D. äro alldeles öde.

North D. (Nord-D.) har en areal af 39 kvkm. med 319,146 inv. (1900), hvilket en tillväxt sedan 1890 af 74,7 proc. 91 personer voro födda i utlandet, däraf 8,419 ge, 286 negrer, 180 kineser och japaner samt indianer. Jordbruk är hufvudnäringen i östra , boskapsskötsel i västra. Farmernas antal 00 var 45,332, innehållande tillsammans 000 har, hvaraf omkr. 62 proc. voro odlad Förnämsta industrigrenen är kvarnindustrien. ra hälften förekomma rika lager af ypperlig hvars brytning blifvit en viktig industri.

än i South D. är allt högre ekonomiskt och ellt lif koncentreradt till statens östra del, st Red river. De sex grefskap, som stöta till flod, producerade 1900 55 proc. af hela staveteskörd och hyste öfver en tredjedel af hela ingen, ehuru de omfatta blott en niondedel af n. Den öfriga befolkningen bor mest i Missalen. Hveteskörden steg 1895 till 21 mill. hl., till 20 mill. hl., 1899 till 21,1 mill. hl. och till 26,648 mill. hl. Af husdjur funnos 1905 ill. nötkreatur (mjölkkor ej inräknade), 0,39 hästar, 0,70 mill. får och 0,19 mill. svin. — 04 voro 93,218 barn inskrifna i statens lor. 1900 voro af män öfver 21 års ålder roc. af infödda och 6,6 proc. af inflyt analfabeter. Staten underhåller ett univerch en bergsskola i Grand Forks, en landtkola och en teknisk skola i Fargo, två normal- en arbetsskola i Ellendale och en döfstum- För folkskolorna har afsatts 1/10 af statens om- 2,8 mill. acres), och andra läroanstalter hafva)—130 tusen acres. Intet af dessa områden får under 10 doll. pr acre, och inkomsten skall en ständig fond för skolornas behof. — Järnna hade 1904 en längd af 5,133 km.; hufvudna äro Great Northern, Northern Pacific och ul—Minneapolis—Sault S:te Marie, den sista stående i förbindelse med Canadian—Pacificgen. Statens lagstiftande församling, hvilken nder hvartannat år till en session om 60 dagar, består af en senat af 40 ledamöter för 4 år och en representantkammare af 100 mar, liksom guvernören valda för 2 år. 1900 års census sänder North D. 2 repreter till kongressen samt — liksom de öfriga a i Unionen — 2 senatorer. Hufvudstad är arck (3,319 inv., 1900), vid Missouri och Northern Pacific-järnvägen. Andra större städer äro Fargo (9,589 inv., 1900) och Grand Forks (7,652 inv., 1900).

2. South D. (Syd-D.) har en areal af 200,924 kvkm. med 401,570 inv. (1900), hvilket utvisar en tillväxt sedan 1890 af 22,1 proc. 88,508 personer voro födda i utlandet, däraf 8,647 i Sverige, 465 negrer, 166 kineser och japaner samt 20,225 indianer. En följd af de olikartade naturförhållandena är, att befolkningen är mycket ojämnt fördelad. I South D. finnas två tätare befolkningsområden, den östra dalträkten vid Lake Traverse, vid Big Sioux och vid Jamesfloden, hvarest största delen af majs- och hvetefälten ligger och där några grefskap ha en folktäthet af 10 inv. på 1 kvkm., samt bergstraktsområdet vid Black hills. Såsom nämndt, är odling af hvete och majs hufvudnäringen. Skörden af hvete steg 1895 till 10 mill. hl., 1898 till 15 mill. hl., 1899 till 14,7 mill. hl. och 1905 till 15,552 mill. hl. Boskapsstocken utgjorde 1905 1,47 mill. nötkreatur (mjölkkor ej inräknade), 0,46 mill. hästar, 0,8 mill. får och 0,84 mill. svin. Bergsbruket i Black hills afkastade 1905 7 mill. doll. ensamt för guld. Järnvägarna hade 1904 en längd af 4,874 km. Konstitutionen (af 1889) bestämmer, att senaten skall bestå af minst 25, högst 45, och representanternas hus af minst 75, högst 135 ledamöter, alla valda för 2 år. Sessionerna ega rum hvartannat år och räcka högst 60 dagar. Guvernören väljes för 2 år. Hufvudstad är Pierre (2,306 inv., 1900), men de största städerna äro Sioux falls (10,266 inv., 1900) och Lead city (6,210 inv., 1900). Allmänbildningen är god, enär år 1900 blott 14,800 pers. öfver 10 år voro analfabeter, och däraf voro 7,800 indianer. 1904 voro 106,822 barn inskrifna i folkskolorna. Staten underhåller ett universitet i Vermillion, 4 normalskolor, en landtbruksskola, en bergsskola (i Rapid city) och en döfstumskola i Sioux falls, hvarjämte finnas flera af de olika kyrkosamfunden underhållna läroanstalter. J. F. N.

Dakotas [dəkâū'təs]. Under detta namn sammanfattas ett flertal närbesläktade stammar, hvilka strödvade omkring på de stora prärierna v. om Mississippi, där de i en oafbruten rad utbredde sig från Saskatchewan i n. till Arkansas i s. De hafva sitt namn efter hufvudstammen Dakotas, "de sju rådseldarna", mest bekant under öknamnet sioux (en fransk förvrängning af algonkinernas *nadowé siug*, fiender). De förnämsta stammarna i n. voro sioux, assiniboins och crows, i s. quapaws, kansas och osages, emellan dessa poncas, omakas och mandans samt omkring Green bay af Michigansjön winnebagoes. Deras utseende var ståtligt och förnämt (se plansch "Amerikanska folk", fig. 12. I den art. Begrafning bilagda planschen "Begrafningsskick hos åtskilliga naturfolk" II, fig. 17, finnes afbildadt ett grafmonument hos sioux). De voro i hög grad modiga och djärfva samt gjorde kraftigt motstånd mot de hvites framträngande. Nedsablandet af general Custers styrka 1876 var den svåraste motgång Förenta staternas trupper haft i något indianfälttåg. Utom detta år har unionsregeringen fört större fälttåg mot sioux 1852 och 1862 samt 1890—91 ett verkligt utrotningskrig mot några stammar. Dakotas utgöra nu omkr. 45,000 pers., af hvilka omkr. 2,200 bo i Brittiska Nord-Amerika. Hufvuddelen utgöres af den egentliga siouxstammen med omkr. 24,000 pers. De

fleste af dessa indianer äro nu fullständigt civiliserade, så att bland dem icke längre finnas några ”vilda” indianer. Dakotas bo eller hafva sina reservationer i Wisconsin, Minnesota, North D. och South D., Montana, Nebraska, Kansas och i Indianterritoriet. E. Rld.

Daksja, *ind. myt.*, var enligt vedisk uppfattning en Âditja, en klass af vediska gudomligheter (merendels uppgifna till sju), som uppnått den mest transcendentala karaktär inom den äldre bramanismen. Såsom namnet (”skicklig”, ”insiktsfull”) antyder, har D. något att göra med den skapande kraften, men är i det hela mycket litet framträdande och färglös liksom de öfriga bland gruppen utom Varuna och Mitra. Senare identifieras D. med Prajâpati, skaparen. Enligt de indiska eposens mytologiska uppfattning föddes D. ur Brahmas högra tumme (eller stortå) liksom hans maka ur den vänstra, ett exempel på det sätt, hvarpå man i den hinduistiska religionsuppfattningen sökte inordna de gamle gudarna i den nya trimûrti. Af hans 50 döttrar äktades 27 af Soma (månen) och blefvo de 27 månstationerna; en af dem, Satî, förmäldes med Çiva (Bhava). Som annars, har legendstoffet vuxit kraftigt omkring D. i epos och purâna. D. gällde ock som lagstiftare och räknas som upphofsman till rättsböcker. I den senare hinduismen har D. förlorat sin betydelse. K. F. J.

Daksjin Ganga. Se Cauvery.

Daktyl (grek. *da'ktylos*, lat. *da'ctylus*, finger). 1 *Grek. myt.* Idaiska daktyler kallades vissa demoniska väsenden, hvilkas hemvist ansågs vara berget Ida i Frygien, men äfven det liknämnda berget på Kreta. De betraktades såsom uppfinnare af metallernas bearbetning och troddes äfven idka magiska konster. De förete således en viss likhet med våra folksagors dvärgar. Såsom den frygiska gudinnan Kybeles tjänare sammanställas de ofta med kureter och korybanter, likasom de icke sällan förblandas med telchinerna på Rhodos och kabirerna på Samothrake. A. M. A.

2. *Metr.* I antik metrik en versfot, som bestod af en lång och två korta stafvelser (— ⏑ ⏑). I modern metrik används samma term för att beteckna en versfot, innehållande en första starktonig och två svagtoniga stafvelser, t. ex. *springande*, sålunda en trestafvig fallande takt. Eftersom daktyler utgöra den öfvervägande delen af versfötterna i åtskilliga antika metra, kallas dessa ofta för daktyliska versmått; det mest bekanta af dem är hexametern. I många af de svenska strofbildningar, som bestå af blandad vers (se d. o.), omväxla daktyler med trokeer och peoner. I fråga om användningen af ord med accenttypen *lagsvuren*, *Stålhandske* som daktyler ha teoretiserande metrici haft många betänkligheter, ehuru praxis är, att de nyttjas daktyliskt. R—n B.

Daktyliotēk (af grek. *dakty'lios*, fingerring, och *thēke*, förvaringsrum), samling af gemmer. Se Gem.

Daktyliska versmått. Se Daktyl 2.

Daktylologi (af grek. *da'ktylos*, finger, och *lo'gos*, lära). Se Åtbördsspråk.

Daktyloskopī (af grek. *da'ktylos*, finger, och *skopêi'n*, skåda), Fingeraftryckssystem för identifiering af brottslingar. Denna på senare åren i flera länder (i Sverige 1906) införda metod utbildades i början af 1890-talet af engelske vetenskapsmannen Francis Galton (se d. o.), på grundvalen af det material, som dess egentlige upphofsman sir W. J. Herschel 1859—78 samlat i Indien. Kina och andra orientaliska länder har man sedan forntiden användt fingeraftryck, i Indien äfven aftryck, till undertecknande af skuldförbindelser, pass o. a. dokument.) Daktyloskopien handhafves af detektivpolisen och utöfvas på det sätt, att anhållen och misstänkt individs fingertoppar i tur och för sig tryckas (från spetsen till yttersta fingerleden) ned mot en med boktrycksfärg svärtad, på trä-

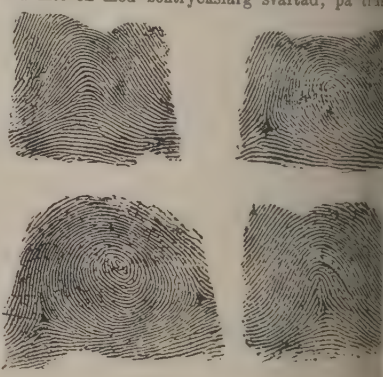

Olika fingeraftryck.

monterad zinkplatta och rullas från ena till andra sidan, så att hela fingertoppens innersida svärtas, hvarefter den aftryckes på en pappersblankett med rubriker för de olika fingrarna. Därefter uträknas och klassificeras aftrycken metodiskt, efter därå befintliga formationers (hvirflars, slingors och bågformiga linjers) antal och beskaffenhet, till ett siffer- och bokstafsbråk, som registreras och förvaras i sitt fall jämte brottslingens uppgifna namn, ålder och födelseort, allt så praktiskt ordnadt, att det rätta näs på ögonblickligen kan återfinnas och framtagas bland tusen andra. Till systemet höra därjämte utbildad och korrespondens med den utländska polisen. Vid spaningar på platser, där brott förövats, kan medelst jämförelser af ofrivilliga spår efter brottslingens fingrar i blod, svett eller damm på föremål gärningsmannen identifieras. Det finnes i själfva verket icke något fysiskt kännetecken, med hvars tillhjälp man kan identifiera en människa så lätt och säkert som genom fingeraftryck. På fingertopparnas insidor bilda hudens fina rynkor l. papillärlinjer ett nätverk af vissa figurer, hvilkas form håller sig oförändrad alltifrån individens födelse till hans ålderdom (man har funnit dem bevarade på flertusenåriga mumier). Till och med om yrkesbrytaren med berådt mod förstör huden genom ätande syror, skall samma linjemönster visa sig på den nya huden. Och figurernas form är förunderligt växlande, så att det icke har kunnat påvisas något fall, där fingeraftryck af två personer företett precis lika formationer; all förväxling är uteslutan. Det är icke nog med den summariska indelningen i dessa figurer i gröfre hvirflar, slingor och bågformiga linjer; enhvar sådan har närmare betraktad mån

mligheter i sin teckning. Det är uträknadt, e individuella kombinationsmöjligheterna gå ll nära 21,000 billioner. Daktyloskopien tillres som komplement till det mera vidlyftiga nghandterliga identifieringssystemet bertillonage ertillon 3) samt anses af många fackmän all sin enkelhet minst lika effektivt som det nnda, ja den har i England redan utträngt såsom hufvudsakligt identifieringssystem samt iständigt genomförd särskildt i Sachsen. — Galton, "Finger prints" (1892) m. fl. ar- (1893, 1895 o. 1899), Henry, "Classification es of finger prints" (1901), Bertillon, "Emes digitales" (1903), argentinaren Vucetichs iloscopia comparada" (1904), Windt o. Ko- "Daktyloskopie" (s. å.), Roscher, "Handder daktyloskopie" (1905), och Hansen, "Om ftryk som identifikationsmiddel" (s. å.).

, *geogr.* o. *geol.*, en i jordytan befintlig långt, af höjder, bergväggar eller jordtäckta sluttbegränsad fördjupning, som dels har någorrätlinig utsträckning i en viss riktning, dels öjningar åt än det ena, än det andra väderet. Dalarnas längd, bredd och djup växla betydligt, icke allenast på olika trakter af , utan äfven ofta inom de skilda delarna af samma dal. Skillnaden mellan hufvudir och bidalar är densamma som mellan lfloder och bifloder. Tvärdalar kallar ådana jämförelsevis kortare dalar, som öfverden mellan tvenne mer eller mindre paralalar befintliga höjdsträckan. Sådana fördjupi jordytan, hvilka, i stort sedt, ega en till vala eller cirkelformen sig närmande begränsbetecknas, ehuru måhända oegentligt, med t kitteldalar. I afseende på bildningsskiljer man mellan erosionsdalar och sprick-

osionsdalar äro de ojämförligt allste, hafva rinnande vattens verksamhet och orterande förmåga i första hand att tacka för komst, om än vittring och någon gång därjämte ion i sin mån bidragit till deras utbildande. nsdalarna benämnas också floddalar älfdalar; på deras botten framflyter i de fall ett större eller mindre vattendrag, en å, r flod. De flesta större floddalar hafva börjat pteras redan under förgångna geologiska rioder, långt före istiden. Så t. ex. bland de norrländska älfdalarna, hvilka äro gamla rtära erosionsdalar, som anlades på och till pp i hufvudsak bestämdes af den postsiluriska a, som uppkom, när det skandinaviska omhöjdes ur silurtidens haf. Dessa väldiga och afseenden väl utpräglade dalgångar, af hvilka elfvens, Ångermanälfvens och Indalsälfvens vara de förnämsta, ega flera hundratal af längd och vidga sig ända till 4 à 5 km. redan långt ofvan älfutloppen. Dalbottnarna ts ofta af särdeles mäktiga sand- och lerngar, som där afsatts vid en nedsänkning kvartärtidens haf; och genom dessa senare ingar har den nuvarande älfven skurit sig p fåra, med branta, stundom nästan lodräta ången gång mera än 30 m. höga stränder. nder istiden blefvo de gamla flodbäddarna les fyllda af moränmaterial och andra lösa jordaflagringar, så att älfvarna sedermera måst taga sig delvis andra lopp vid sidan af den ursprungliga fåran. Så torde vara händelsen med Klarälfven nedanför Uddeholm, där den tager en västligare riktning ifrån sin gamla fåra, som antagligen gått fram till Kristinehamn. Sannolikt går också Dalälfven från trakten af Krylbo till mynningen utanför den gamla fåran, som troligen sträckt sig ned till Mälaren. — En särskild art af erosionsdalar utgöra de s. k. genombrottsdalarna, d. v. s. sådana, hvilkas floder, från att flyta fram på en jämförelsevis låg trakt, genomskära — som det tyckes alldeles omotiveradt — mera högländta bergskedjeartade områden. Detta är t. ex. förhållandet med åtskilliga norrländska älfvar, i det de, efter att hafva lämnat sina källområden vid norska gränsen, passera genom en barriär af höga fjäll, innan de komma ut ur den skandinaviska bergskedjans region, nämligen med Ljusnan i Vemdalen, Ljungan vid Klöfsjö, Indalsälfven i Åredalen,

Abisko-älfvens cañon, sedd från norr, nära dess utflöde i Torne träsk.

Ångermanälfven i öfre delen af Ströms vattendal och Luleälfven mellan källsjöarna och Stora Sjöfallet. Orsaken till genombrottsdalarnas uppkomst har man sökt förklara genom antagandet att flodens lopp fanns, redan innan den genomskurna bergskedjan såsom sådan bildades, och att dennas höjning försiggick så långsamt, att floden genom sin eroderande förmåga kunde skära sig ned genom berglagren i samma mån som dessa reste sig. En annan förklaring är den, att ytan af det nu lägre landområdet ursprungligen legat i nivå med det genomskurna höjdpartiet, men småningom blifvit, på grund af mindre motståndskraft mot denudation, mera sänkt än detta senare, i hvilket floden samtidigt mer och mer fördjupade sin fåra. Ett intressant slag af erosionsdalar äro de i berglagren lodrätt nedskurna, djupa, men jämförelsevis smala dalar, som benämnas cañons. De uppstå inom områden, där en vattenrik flod genomdrager ett regnfattigt platålandskap. I storslagenhet öfverträffande alla andra på hela jorden är Coloradofloden stora cañon inom Arizona i Nord-Amerika (se Colorado, sp. 566, och bild i art. Cañon). Från Sverige kan anföras Abiskoälfvens cañon vid Torne träsk (se fig.). Den är nedskuren i hårda skiffrar m. m. och har 15—18 m. höga branta väggar.

Sprickdalar benämnas sådana rätlinigt fortlöpande dalar, som anses hafva sprickor och rämnor i berggrunden att tacka för sin uppkomst. Ovisst torde vara, huruvida dalar finnas, där sidorna utgöras af just de branta väggar, som uppstå, då en rämna öppnar sig; men om så är händelsen, så kunde dessa anses såsom äkta, primära sprickdalar, i motsats till sådana, som visserligen framgå längs sprickor eller brottlinjer i jordskorpan, men hvilkas tilldaning och utskulpterande tillgått på det sätt, att rinnande vatten eller skridande glaciär-is bortsopat de genom atmosfäriernas verksamhet, längs sprickan och i dennas närhet lättare än eljest, söndersplittrade och vittrade bergpartierna. Somliga sprickdalar torde hafva bildats på så sätt, att det mellan tvenne parallella sprickor eller brottlinjer befintliga området sjunkit, sålunda bildande en s. k. grafsänka. Ett exempel på en äkta sprickdal är måhända Skurugata i Småland, på gränsen mellan Eksjö och Hults socknar, en trång dal, som inom en lång sträcka har en bredd af endast 7 m. med nästan lodräta 35—50 m. höga bergväggar. Sprickdalar af de öfriga slagen tyckas vara ganska vanliga inom flera delar af mellersta och södra Sverige; från Bohus län och Dalsland är att särskildt anmärka den, i hvilken Idefjorden och Bullarensjöarna hafva sin plats, samt den, som upptages af sjön Stora Le, från Östergötland den, i hvilken Slätbaken samt sjöarna Roxen och Boren hafva sin bädd, från Roslagen den, som skiljer Väddön från fastlandet, förutom många andra. För öfrigt ha naturligtvis berglagrens utsträckning och läge samt bergarternas större eller mindre hårdhet icke ringa inflytande på dalarnas riktning och gestalt. E. E.

Dal l. Dalsland (ett i senare tider infördt namn), landskap i Götaland, är beläget mellan 58° 23′ och 59° 16′ n. br. samt 5° 17′ och 6° 24′ v. lgd från Stockholms observatorium, gränsar i n. till Värmland, i v. till Norge och Bohus län, i s. till nämnda landskap och Västergötland samt i ö. till Vänern. Landskapets största längd, i n.—s., är 98 km. och största bredd, i ö.—v., 59 km. Arealen utgör 4,136,₃ kvkm., hvaraf 3,686,₆ kvkm. land och 449,₇ kvkm. vatten. D. är till största delen ett bergigt högland, som oregelbundet sänker sig mot s. Den efter Vänern (44,₀₈ m. ö. h.) löpande kuststräckan är i sin norra del helt smal, men vidgar sig i den södra delen, Dalboslätten, till 20 km. bredd och uppstiger mot en i n.—s. med böjning mot v. gående bergsträckning, som vid gränsen mot Värmland har en höjd af nära 200 m. och litet sydligare stiger till 298 m., hvilket är landskapets högsta punkt, och i den södra delen, benämnd Kroppefjäll, högst går till 213 m. Innanför denna bergsträckning utbreder sig ett af många och stora, i n.—s. och n. v.—s. ö. långsträckta sjöar samt vattendrag genomskuret bergland, hvars höjd ö. h. växlar från omkr. 180 m. till 255 m. 245 m. i midten af landskapet och 274 m. norska gränsen. Bland dessa sjöar äro att n de från Värmland nedskjutande Stora Le m. ö. h.) och Lelången (93,₂ m.), båda fore inom Värmland genom sjön Foxen, samt V Silen (97,₇ m.) och Östra Silen (102,₅ m. 66 km. långa Stora Le tillhör D. med 37 km. har en bredd af blott 2—3 km.; den fullt 40 långa Lelången tillhör landskapet med 32 km. dess bredd är icke fullt 3 km. Vidare märkas arna Grann (101,₃ m. ö. h.), Iväg (101 m.), Lax (75,₂ m.), Råvarpen (58,₈ m.), Ånimmen (46,₈ samt i landskapets sydligaste del Hästefjorden m.). Det förnämsta vattendraget är Upperud Långedsströmmen, som är afloppet för Stora och Lelången, hvilken mottager vatten från V och Östra Silen, för Laxsjön, som ock mottager v från Västra Silen och från Grann, Iväg m sjöar, vidare för Råvarpen samt sjöar och v samlingar ofvan kusten af Vänern, där Upper älfven utmynnar. Denna långa, från sydä af Stora Le till Vänern räckande vattenväg, genomgår det natursköna landskapets vack trakter, är farbar genom Dalslands kanal (se d. S. därom utmynnar Holmsån, och genom D slätten flyter Dalbergsån, en förening af Frände ån, som genomgår Hästefjorden, och Örsan Kirk N. om Upperudsälfven utfaller Kärrkilsån, komm från Ånimmen, som genom Snäcke kanal st förbindelse med nämnda älfs nedersta del. vi Rolfkärrsälfven, Åmålsån m. fl. Älven väster saltsjön flyta några vattendrag. Högsäters Valboån samlar vattnen v. om Kroppefjäll, och darom upprinner Rölandaån, hvilka båda Töftedalsån slutligen förenade till Kvistrumsä utfalla i Saltkällefjorden i Bohus län, och g sjöar på gränsen mot Norge samt nämnda land och genom Kynne älf går vatten äfven till fjorden. — Af landskapets egovidd uppgifvas vara odlad jord och äng samt nära ²/₃ skogbär mark. Jordmånen är i landskapets södra och n östra delar god, men åkerbruket lider öfverall bristen på behöfliga arbetskrafter, då dessa bä betalas vid fabriksverksamhet och å främmande hvadan det icke kan stå på någon hög ståndpu Förutom en hel mängd mindre och medelstora mossar eger D. flera sådana af betydlig stor t. ex. den nära 7 km. långa Skemossen på De slätten samt Tingvallamossen, Öjemossen och Tr mossen i provinsens västligare delar. De st mossarna innehålla rika tillgångar af för torf tillverkning lämpligt material, de flesta andra tjänliga till odling eller bränntorfsberedning, hvilka ändamål ett icke ringa antal under de se årtiondena tagits i bruk. En särskild olägenhet D. äro de ej sällan förekommande och förod hagelskadorna. Boskapskötseln gifver landskape alltmer ökad inkomst. På Dalboslätten råder d skogsbrist, och visserligen är landskapet att som en skogsbygd, men skogarna äro, hvad ge dimensioner beträffar, härdt anlitade, och ungsk räcker knappast till den stora förbrukningen s för export af grufstöttor som i all synnerhet för trämassefabriker och pappersbruk, som i ovan stort antal finnas i D. och årligen förbruka än 200,000 kbm. virke. — Landskapet har o

Dals vapen.

m. järnvägar (alla privata), näml. 86 km. gslagernas järnvägar, 68,9 km. af Dalslands- (Sunnanå—Mon—Riksgränsen) samt 76,6 km. ddevalla—Lelångens järnväg. Kuststräckan Vänern eger flera ganska goda hamnar, alla t djup af 3 m. och däröfver: vid Dalbergså och nå, Köpmannebro, Vinga, Tössebäcks skär- Åmål och Näsviken, hvarjämte såsom nöd- r användas inloppställena vid Sikhall, Tjuf- n, Koggen, Bodane och Hattefuraholm. tillhör i administrativt hänseende Älfsborgs h i ecklesiastikt Karlstads stift. Folkmängden de vid 1905 års slut 70,486 personer, af 3,858 tillhörde D:s enda stad, Åmål. Land- s befolkning har till följd af utflyttningar, ll Nord-Amerika och Norge, under en ganska ljd af år minskats, och folkmängden under- ålunda sistnämnda år med 13,900 personer 1880 befintliga. K. S.

geologiska beskaffenhet erbjuder åtskilliga anden af stort intresse. Den fasta berggrun- göres till hufvudsaklig del af urformationens ter (gnejser, graniter, porfyrer m. m.), men provinsens östra hälft därjämte af en mäktig edimentära berglager, den s. k. Dalslands- n l. Dalformationen (se d. o.), n icke är känd från någon annan trakt af e. Ett alldeles särskildt intresse erbjuder ggnadens studium därstädes i följd af den böjningar, veckningar och förkastningar, som nas inom densamma och som i synnerhet göra rkbara inom Dalformationen. Denna sträcker n Rådanefors i s. längs östra och västra slutt- na af Kroppefjäll och vidare norrut, med igt ökad bredd, genom Dalskogs, Skälleruds, gs och Edsleskogs m. fl. socknar, hvarvid den ies breder ut sig ända till Vänerns strand. ordligaste utspång framstryker vid sjön Östra åt v. utsändas dylika förbi Laxsjön, Iväg- och Grann samt från Dalskog till Bäcke. dessa utspång är det nästan uteslutande ionens understa lager, kvartsitsandstenen, som i behåll, men inom öfriga delar af området de ofvanliggande lagren af lerskiffer, kloritrik kloritskiffer samt lianeskiffer en stor ut- ng i dagen; det näst yngsta lagret, kvartsiten, ofta höga, långsträckta ryggar, som genom ita färg och sina vackert afrundade former skarpt af mot de omgifvande höjderna. På tällen förekommer i samband med Dalforma- en breccia, hvilken är yngre än denna. Af *rmationens* bergarter äro graniterna rådande. nligen grå, i följd af bergskedjetryck ofta och gnejslik granit, efter Järbo socken be- ”Järbogranit”, upptager en mera än 15 rad. i n. till s. utsträckt zon längs provin- ndt. Kroppefjället utgöres af en grof, van- tpräglad skiffrig, röd ögongranit, ”Kroppe- anit”, hvilken äfven träffas på Dalboslätten nnorstädes. Dessa båda pressade graniter tidigare benämnts Järbognejs och Kroppefjälls- En annan röd granit bildar ett massiv från jorden i s. till östra sluttningen af Kroppe- och i trakten vid och v. om Åmål utgöres unden af en granitart af Filipstadsgranitens västra delen af D. utbreder sig en mestadels ch fiskiffrig, stundom bandad och slirig gnejs, som fortsätter in i Bohus län och Norge. Röd gnejs och granitgnejs, delvis utbildad såsom järngnejs, utgöra berggrunden i kustområdet vid Vänern, mellan Vänersborg och trakten af Mellerud. Inom kusttrakterna mellan Åmål och Vingershamn, äfvensom på några andra ställen, uppträda röda och grågröna porfyrer, hälleflintartade bergarter, hälleflintgnejs, eurit, euritkvartsit och grön eurit, inom hvilka senare förekomma bildningar, hvilka i hög grad erinra om vanliga konglomerat. — Diorit förekommer såsom mindre massiv och kupper inom Ånimskogs, Tydie och Tissleskogs socknar; en ganska stor utbredning har bergarten jämte dioritskiffer i trakterna omkring Hästefjorden. — Diabas uppträder endast såsom gångar med i allmänhet helt obetydliga dimensioner. Ganska betydande är likväl den diabasgång, som från Höljen nära Billingsfors sträcker sig i nordvästlig riktning öfver Ärtingen och Ramsjön i Ärtemarks socken och som har en mäktighet af 150 till 210 m. — Täljsten förekommer flerstädes såsom smärre, linsformiga, i gnejs och Järbogranit innesluta partier, hufvudsakligen inom norra delen af provinsen, men har hittills icke vunnit någon vidsträckt användning. De många små fyndigheter af silfver-, kopparoch järnmalm, för hvilka D. fordom hade en viss ryktbarhet, men af hvilka ingen enda på senare tiden bearbetats, hafva hittills visat sig vara af ringa värde. Med få undantag äro de belägna inom kustlandet utmed Vänerns strand mellan Tössö och trakten af Mellerud, en sträcka af omkr. 30 km. Flertalet fyndigheter har upprepade gånger bearbetats och efter kort tid åter nedlagts, såväl under 1700-talet som långt in på 1870-talet, dock alltid med föga godt resultat. Betydligast äro Vassvikens silfvergrufva och Vikens järngrufva, båda i trakten s. v. om Vingershamn. Malmen vid den förra skall hafva utgjorts af kopparkis, silfverhaltig blyglans och något gediget silfver förekommande i en kvartsgång, vid den senare af blodstensmalm i hälleflinta. Af *kvartärtidens bildningar*, de s. k. lösa jordlagren, träffas på D. nästan alla de i Sveriges öfriga provinser förekommande. Krosstensgruset, det på berggrunden afsatta moränmaterialet från inlandsisens verksamhet, förekommer ganska allmänt i dagen i synnerhet inom västra och nordvästra delarna af D., där det mera sällan än i andra delar är betäckt af yngre aflagringar. Särskildt intressanta äro de tre tydligt markerade ändmoräner, som parallellt med hvarandra framstryka i nordväst—sydöstlig riktning snedt öfver Dalboslätten och utgöra vittnen från det skede af istiden, då inlandsisen, som förut helt och hållet betäckt Skandinavien, småningom afsmälte och dess bräm successivt intog de lägen, som ändmoränerna nu utvisa. Åt v. fortsätta dessa in i Norge och spåras äfven flerstädes i Västergötland. — Rullstensgrus, detta i allmänhet rentvättade och rundade grus, som framforslats och aflagrats af istidens glaciärälfvar, träffas flerstädes nedanför det höga landparti, som i v. begränsar Dalboslätten, likaledes å Ödskölds moar och på några andra trakter, t. ex. inom Steneby socken, där ganska höga åsformade kullar däraf befinna sig, men på det hela taget saknar D. sådana sammanhängande och väl utpräglade rullstensåsar, som äro kända från andra landskap. Inom östligaste delen af D. utbreder sig

en stor lerslätt, Dalboslätten, alltifrån kusttrakterna af Vänern till inemot foten af Kroppefjället, Säters- och Kappebofjällen i v. Leran utgöres till största delen af tunnskiktad ishaflera (glaciallera, hvarfvig lera), afsatt i det haf, som under istidens senare skede, då isen småningom afsmälte, betäckte hufvudparten af D. Denna lera, hvars mäktighet i allmänhet är mindre än 6 m., ligger dock sällan blottad i dagen; mestadels är den betäckt af en oskiktad, ofta sandig, yngre lera, den s. k. postglacialleran l. åkerleran, hvilken utgör den egentliga åkerjorden. Mindre lerfält förekomma vid och s om Åmål samt omkring Steneby, Råggärd och Högsäter. Glacialleran är inom D. ingenstädes utbildad såsom märgel. — Sand, mosand, intager ganska stora områden, såväl fläckvis på Dalboslätten som än mera i trakterna n. och s. om Ödskölds moar och inom hela nordvästra D. Sandens mäktighet växlar mellan 1 och 3 m., men uppgår vid enstaka platser till större belopp. — Svämlera l. alluviallera, hvars bildning delvis ännu pågår, är allmän å de släta lågmarkerna vid åtskilliga vattendrag och förekommer med stor utbredning i dagen på den torrlagda delen af sjön Hästefjorden. — Torf af god beskaffenhet förekommer i flertalet af D:s många medelstora och mindre mossar, hvaremot de största till hufvudsaklig del utgöras af en föga multnad mosstorf. På bottnen af mossarna träffas gyttja.

Märken efter hafsvågornas verksamhet vid stränderna af det arktiska haf, som under senglacial tid betäckte en stor del af D., till en höjd af 150—180 m. öfver nuvarande hafsyta, äro de strandvallar och terrassformiga anhopningar af rundadt och urskölјdt grus, som flerstädes iakttagits å mera fritt belägna höjdsluttningar, t. ex. den landhöjd, som i v. begränsar slättlandet intill Vänern. Ändra, ännu mera slående vittnesbörd om hafvets forna högre vattenstånd utgöra snäck- l. skalbankarna, dessa sammanhopningar af till en del hela, men mestadels söndergrusade skal af arktiska mollusker, som här och där anträffats på olika höjd. I Tusendalersbacken vid sjön Råvarpens nordvästra ände finnes en 0,3 m. mäktig skalgrusaflagring vid 80 m. höjd öfver nuvarande hafsyta, och en dylik är iakttagen vid Kockeruds torp i Vårviks socken vid gränsen mot Värmland på en höjd af 147 m. ö. h. Lämningar efter vertebrater hafva anträffats inneslutna i glaciallera vid Hästefjorden, nämligen skelettdelar af grönlandssälen (*Phoca groenlandica*) och af den i ishafvet likaledes vanliga storsälen l. storkobben (*Phoca barbata*). — Af jättegrytor, dessa under istiden i berggrunden ursvarfvade håligheter, har D. att uppvisa ganska praktfulla exemplar, nämligen de i Klockarberget v. om Steneby kyrka befintliga, 7 till antalet, nära 2 m. i diameter och 1—2 m. djupa. Nedanför, i bergets sidovägg, ses därjämte fyra kolossala nischformade urholkningar eller halfva jättegrytor, mätande nära 10 m. i diameter och omkr. 10 m. i höjd från bottnen till öfverkanten. E. E.

D. bar i äldre tider (från midten af 1500-talet) titeln grefskap, men har nu såsom rikets alla landskap värdigheten af hertigdöme. Sannolikt till antydan om dess boskapsskötsels forna betydenhet har det till vapen en röd oxe i hvitt fält; öfver skölden en hertigkrona. Anmärkningsvärdt är det fornåldriga och än i dag rådande beteckning ”bo *på* D.” (liksom man säger *på* Öland) — k en erinran om invånarnas isolerade läge. — tagligen fick västra D. sin befolkning från län. Fornminnen (bl. a. hällkistor till större än i någon annan provins), folklynne och s egendomligheter tala därför, liksom ock för D:s kolonisering från Västergötland. Också ka invånarna, d a l b o r n a, af Magnus Ladulås ”götar västan Vänern”, och D. räknades i tider till Västgöta lagsaga (”Dal i Västergötl heter det i Kristofers landslag, 1442), inom hv det bildade tre härad. Dess bergsbygd vä känd under det särskilda namnet M a r k e (d. v. s. ”utmarkerna”, ”gränslandet”), ett n som ännu är bevaradt i några dalska socken äfvensom i det fordom till D., men nu till Värml län räknade Nordmarks härad. I kyrkligt afse hörde D. urspr. till Skara stift, men lades till Karlstads superintendentia. D. utgjorde er af det hertigdöme, som 1560 tillföll prins Ma (d. 1595), ”grefve af D. och Vadsbo”, men r 1569 upphörde hans donation att hafva egen valtning. 1606 lämnades D. jämte västra G götland såsom hertigdöme åt prins Johan (J III:s son), men utbyttes 1610 (jämte Läckö) Stegeborgs län. Sedan 1634 har det ingått i borgs län.

Såsom alla gränslandskap eger ock D. en skiftande historia, än som vanligen kommer enskilda landskaps lott. Tidigt var det föremå gränstvister. En kort tid var det norskt, efter omkr. år 1100 hafva blifvit taget i besittnin Magnus Barfot. Genom gränsregleringen u konung Valdemar erkändes till fullo dess egen af svensk provins, men det var dock fortfar genom sitt läge utsatt för fientliga ströftåg härjningar under de täta nordiska krigen. Särs olycksbringande för D. var nordiska sjuårsk (1563—70), under hvilket (1568) icke mindre 281 hemman plundrades och brändes af fien En liknande förödelse öfvergick landet under —12 års fejd. Med vanlig seghet började bönd åter sitt återställningsarbete, men redan inom mansålder hade den s. k. ”Hannibalsfejden” (1 —45) lämnat 109 hemman alldeles öde och ännu större antal hårdt medtaget. Karl X:s da krig vållade föga afbräck i landets fredliga utv ling, men dess mer det därnäst följande, 1675– Det var från den i D. nyanlagda befästni Västra Ed, som Karl XII anträdde sitt tåg Fredrikshald. 1788 års krig medförde ett fientligt härjningståg, dock åtföljdt af mindre tr pröfningar än de, hvilka utmärkte 1808–09 krig med ty åtföljande missväxt och farsoter.

Den dalska folkstammen företer föga yttre s aktighet från den allmänna svenska typen. torde dock böra anmärkas, att invånarna i I sätersbygden af Valbo i allmänhet hafva en run ansiktsbildning samt bruna ögon och svart I norra D. eller, som det ock kallas, Värmlands är folklynnet lifligt och sangviniskt, mer likt Vä landslynnet. Folklynnet är för öfrigt stillsamt, m och vänligt, i högre grad än hvad eljest bru vara fallet bland befolkningen i forna gränsla Dalbon är stark och härdad, men anses vara m trögare än grannarna i n. och s. En och an

sstuga finnes ännu kvar i de undangömda na; men i allmänhet har äfven i D. nutida ghet gjort sig gällande såväl i bostad som eråd och klädebonad. Om närheten till Bohus ch Norge påminner bruket af det tunna, e hafrebrödet. Händigheten i Norra Dal, i het i Ärtemark och kringliggande socknar, varje mindre småbrukare är sin egen snickare med, är högt utvecklad. Halmhattflätningen emark inbringar årligen omkr. 15,000 kr., största afsättningen var till Norge före mellagens upphäfvande, men numera är afsättmest i Sverige, däraf till Norrland en stor tet.

bomålet står nära värmländskan, men visar likheter med västgötskan och bohuslänskan. den sistnämnda har den gemensamt att riksts *ju* kan ersättas af *y*, t. ex. *myk*, mjuk. värmländskan skiljer den sig genom att *a* s i svagtoniga ändelser, t. ex. *kasta*, *flicka*; sbo härad (Åmålstrakten) säges dock *kaste*, på värmländskt vis. Liksom alla de västliga ialekterna erinrar det i många fall om norska i synnerhet i nordvästra Dalsland. Bland ka'' drag märkas särskildt *u* för *o* i vissa *ku* ko, *su* so, *bu* bo, *Buane* (ortnamn) eg. ne, och flera egenheter i ordförrådet. Men hela är det en svensk dialekt och bör kanske st inordnas i den götiska gruppen af a mål. Det saknar dock skorrande *r*-ljud, som tt viktigt kännemärke för götamålen, och äfven a hänseenden afviker det från typen. Språket lika häradena synes visa stora inbördes skift-. — Bland egenheter märkas: i ljudläran olika *a*-ljud, ett öppet och ett slutet, som kunna förekomma såväl långa som korta, 2) t'' *u*-ljud, 3) tonlöst *j* (utan begynnande exu, ungef. ty. *ich*-laut) användt som *tje*-ljud, ativt *g* efter vokal, åtminstone i mellersta D. östra Dal (''Gårdal'') användas s. k. Viby-*i*. Tillsats af *h* framför vokal, *håka*, åka, mmer flerstädes. Accenten är egendomlig: k. ''plan'' accent, som visar hvarken märkbar g eller sänkning, synes ersätta rikssprákets accentformer (*buren* och *buren*). — I fråga dböjningen märkes, att mask. subst. i plur. på *-ar*, *-ane*, fem. på *-er*, *-era*, neutr. sing. *-et*; ett verb som *kalla* heter i pret. och sup. för *kallade*, *kallat*. Karakteristiska adjektiver äro *et*, *ete*, t. ex. *pjasket* l. *pjaskete*, *le*, t. ex. *grömmele(g)*, och *all*, t. ex. *blåsall*, — Texter på Dalbomål finnas i A. Bondesons riegubbar på Dal''. En ordlista meddelas i ls ''Beskrifning öfver grefskapet Dal''. Litt.: gren, ''De Dalia'' (disp., Uppsala 1718), och gnell ''Beskrifning öfver grefskapet Dal'' . 1851—52; rec. af C. G. Styffe i ''Tidskr. ratur'', 1851). B. H.

. 1. Härad i Östergötlands län, ingår i Dals och Bobergs domsaga samt i dessa härads i och omfattar socknarna Rogslösa, Väfver-Herrestad, Källstad, S:t Per, Strå, Örberga, . 13:867 har. 4,595 inv. (1905). — 2. kt i Linköpings stift, omfattar de fyra pastoVadstena stad samt S:t Per och Strå; Herre-ch Källstad; Rogslösa och Väfversunda; Örch Nässja. 14,463 har. 6,914 inv. (1905). — 3. Socken i Västernorrlands län, Boteå tingslag. 11,153 har. 1,118 inv. (1905). Annex till Torsåker, Härnösands stift, Ångermanlands östra kontrakt. — 4. Säteri om 1 mtl, tax. till 60,000 kr. (1905), i Fjäräs socken, Fjäre härad, Hallands län, med vackert läge vid sjön Lygnern, ingår i det friherrliga släkten Silfverschiöld tillhöriga fideikommisset Gåsevadholm (se d. o.). — 5. Ångsåg i Nora socken, Västernorrlands län, med 5 ramar och 3 hyfvelmaskiner. 1905 års produktion uppgick till 65,985 kbm. div. trävaror samt 90,000 hl. träkol. Arbetsstyrkan utgjorde 336 personer. Tillhör Dals ångsågs aktiebolag.

Dala. 1. Socken i Skaraborgs län, Gudhems härad. 2,459 har. 651 inv. (1905). D. bildar med Borgunda och Högstena ett till egaren af Dala säteri patronellt pastorat, Skara stift, Falköpings kontrakt. — 2. Landtbruksskola i Västerstads socken, Malmöhus län, började sin verksamhet 1901 med tvenne utbildningskurser, en teoretisk och en praktisk. Skolan, som har eget jordbruk, tax. till omkr. 27,600 kr., är Skånes enda småbrukarskola.

Dalaborg. 1. Fordom slott på Dal, Älfsborgs län, Bolstads socken, strax n. om Dalbergsåns utlopp i Vänern. Det anlades 1304 af hertigarna Erik och Valdemar på en klippa, som på tre sidor omgafs af vatten och på den fjärde hade en djup försänkning i berget. Byggnaden lär hafva bildat en fyrkant af 41 m. längd och 30 m. bredd. Den förstördes 1434, under Engelbrektska resningen, af Peder Ulfsson (Roos) och hans bondehär. I närheten finnes en liten gård, som ännu kallas Slottsbacken. — 2. Friherreskap. Se Älfkarleby. J. H.

Dalaborgsån. Se Dalbergsån.

Dalaguete, stad på östra kusten af ön Cebú (Filippinerna), vid det omkr. 30 km. breda sund, som skiljer denna ö från ön Bohol. Omkr. 20,000 inv. D. är beläget i en öde, bergig och ofruktbar trakt, en sällsynthet på Filippinerna.

Dala hundare. Se Dalarna, sp. 1149.

Dala—Hälsinglands järnväg (sign. D. Hd. J.), som tillhör Dala—Hälsinglands järnvägsaktiebolag, är bredspårig (1,435 m.) och utgöres af den 118 km. långa hufvudlinjen mellan Bollnäs station vid Norra stambanan och Orsa station vid Gäfle—Dala järnväg samt en 3 km. lång sidobana från Göringen till Dalfors. Sträckan Bollnäs—Voxna öppnades för trafik 4 nov. 1899 och sträckan Voxna—Orsa 18 jan. 1900 samt sidobanan 1 maj 1902. Byggnadskostnaden, inklusive rullande materiel, uppgick 31 dec. 1905 till 4,193,225 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Bollnäs. Aktiekapitalet är 2,775,500 kr., hvaraf 1,000,000 kr. preferensaktier. A. d'A.

Dalái-lama är namnet på den tibetanska buddismens öfverhufvud i Lassa. Sedan 17:e årh. har D. tillika varit den världslige härskaren i Tibet, dock under starkt kinesiskt inflytande.

De högste buddistiske prelaterna, lamaerna, i Tibet anses vara inkarnationer af någon till gudomlig rang upphöjd helig personlighet, någon buddha eller bodhisatva eller arahat. Mäktigast och mest ansedd är Dalai-lama i Lassa (för Younghusbands expedition år 1904 drog han sig undan till Urga). I honom förkroppsligas en bodhisatva vid namn Avalokiteschvara, som är ytterst populär i den nordliga buddismen, i Kina och Japan i kvinnlig

gestalt såsom lyckogudinnan Kuan-jin (Koannon), och som särskildt dyrkas i Tibet såsom landets skyddsgud.

När en Dalai-lama är död, hör man sig för kring hela Tibet efter barn, som äro födda under särskilda himmelstecken eller eljest visat sig märkvärdiga, t. ex. genom att slå benen i kors liksom den mediterande Buddha. Dessa prövas vidare genom att de få välja mellan ett föremål, som tillhört den döde Dalai-lama, och ett annat, som liknar detta. Tar det späda barnet rätt, får det vara med om den lottdragning, som utvisar, i hvilket barn Avalokiteschvaras ande ingått. Till aderton års ålder står den nye chefen för Tibets ytterst mångtaliga och invecklade buddistiska hierarki under förmynderskap. Jfr Perceval Landon, "Lhasa" (I, II, 1905), skildring af den engelska expeditionen, och H. Hackmann, "Der südliche buddhismus und der lamaismus" (1905). Se vidare Lamaism. N. S.

Dalai-nor, namn på två sjöar i östra Mongoliet, af hvilka den nordligare, som äfven kallas Kulunnor, ligger nära Sibiriens gräns (under 49° n. br.) och har ett omfång af 290 km. Den upptager floderna Kyrylen och Urson och afflyter genom Argun till Amur. — Den sydligare, som har ett omfång af 65 km., ligger vid västra sluttningen af Chin-ganbergen på en höjd öfver hafvet af 1,270 m. och mottager fyra små floder, men saknar aflopp och har salt vatten. Den beskrefs först af Przevaljskij.

Dalalagen (Dalelagen), en sannolikt från midten af 14:e årh. härrörande uppteckning af gamla svenska rättssatser. Af Stiernhöök ansågs den vara en lag för landskapet Dalarna och blef 1676 af Hadorph utgifven under namnet "Dahle Laghen". Enligt Schlyter är den en äldre bearbetning af västmannalagen. Under benämningen "Den äldre codex af vestmanna-lagen" utgafs den af honom 1841 i det stora verket "Samling af Sveriges gamla lagar" (5:e bd). På grund af senare undersökningar har man återgått till den äldre uppfattningen, att här föreligger en lag för Dalarna. Jfr K. H. Karlsson, "Äldre vestmannalag eller dalalag?" (i "Hist. tidskr.", 1889), och H. Schück, "Bidrag till frågan om Dalelagen" (i "Upps. univ. årsskr.", 1891). I. L.*

Dala—Ockelbo—Norrsundets järnväg (sign. D. O. N. J.) sträcker sig från Lingheds station vid Svärdsjön i socknen af samma namn i Kopparbergs län öfver Ockelbo station vid Norra stambanan till Norrsundets lastageplats och sågverk vid Bottniska viken inom Hamränge socken och Gäfleborgs län. Banan, som har en spårvidd af 0,891 m., är successivt byggd under tiden 1873—96. Sålunda anlade förvaltarna af de s. k. Ockelboverken, J. A. S. Åbergs förmyndare, 1873—76 bandelen Vintjärn—Lilla Björnmossen, 11 km., som 13 nov. 1876 öppnades för trafik; 11 okt. 1880 öppnades delen Lilla Björnmossen—Tallås, 14 km., och 10 okt. 1881 delen Tallås—Jädraås, 5 km. Järnvägen öfvergick 1887 i Kopparbergs och Hofors sågverksaktiebolags händer; de nye egarna fortsatte järnvägens framdragande såväl väster som öster ut. 17 april 1888 öppnades för allmän trafik bandelen Linghed—Vintjärn, 11 km., och 1 nov. 1897 delen Jädraås—Norrsundet, 45 km. Dess hela längd i hufvudspåret utgör mellan ändstationerna 86 km., hvartill komma omkr. 20 km. sido- och bispår. Linjen från Ockelbo till bruk och Fornvij lastplats, 3 km., är utlagd gröfre öfverbyggnad och 3 skenor, så att den trafikeras med såväl smal- som bredspårig rullmateriel. Från stationen Vintjärn nedre utgå Stora Kopparbergs bergslag tillhörig, sedan trafikerad, 21 km. lång smalspårig (0,891 m.) väg söder ut till Ågs masugn och vidare till Hinsen. Byggnadskostnaden inklusive rullande riel uppgick vid 1905 års slut till i rund 2,290,000 kr. Järnvägen befraktas nästan u tande med bolagets egna produkter, bestående malm, kol, järn och trävaror. Å

Dalarna, det nordligaste landskapet i Svea är beläget mellan 59° 51′ och 62° 16′ n. br. 1° 21′ och 5° 55′ v. lgd från Stockholms ob torium. Det gränsar i n. till Härjedalen, i v. till Norge, i s. v. till Värmland, i s. till Västmanland och i ö. till Gästrikland och Hälsingland. Landskapets största längd, i n. v. —s. ö., är 310 km. och största bredd, i s. v.— n. ö., 150 km. Det omfattar hela Kopparbergs län (se nedan) och en liten del af Gäfleborgs län, nämligen Orsa finnmark. Det höga bergland, som utfyller västra delarna af Lappland, Jämtland och Härjedalen vidliggande trakter af Norge, fortsätter öfver västra del och nedskjuter äfven i sydöstlig rikt inemot midten af landskapet. I dettas nordväs hörn ligger Vånsjön på en höjd af 825 m. ö. och de omgifvande bergen uppgå, likasom de under särskilda namn, såsom Sal-, Lång-, D Fulu-, Faxe-, Hem- och Dalfjällen, fortgå söd mot Värmlandsgränsen, till omkr. 900 m. ö. men några kammar och kullar stiga äfven hö såsom längst i v. Härjehågna till 1,160 m.. i r därifrån Städjan till 1,176 m., och det invid Stä i n. liggande Nipfjället uppgifves gå till 1,185 och Storvätteshågna å Långfjället i n. v., l skapets högsta punkt, uppnår 1,265 m. (Äfven a siffror för höjdförhållandena i Öfre Dalarna gifvas.) Vid midten af landskapet hafva de a mängd vattendrag genomskurna bergsträckning upplöst sig i ett mera oregelbundet högland 300—200 m. höjd, öfver hvilket somligstä såsom vid sjön Siljan, Gesundaberget, bergk uppstiga till 500 m. Till allra största d hör landskapet till Dalälfvens vattenområde. ena källflod, Öster-Dalälfven, upprinner ur ofvannämnda Vånsjön, strömmar genom Idre (474 m.), Särnasjön (442 m.) och Siljan (165 samt förenar sig s. ö. därom på 156 m. höjd den från norska gränsen kommande, af Fulufj och Görälfven bildade Väster-Dalälfven, hvar Dalälfven, som vid södra änden af sjön Runn (1 m.) mottager dess och några andra sjöars vat sänkande sig till 58 m. ö. h. vid landskapets ligaste punkt, fortsätter sitt lopp till Bottniska vi De från Hemfjället nedskjutande Almeberge

Dalarnas vapen.

a höjdsträckningar på Väster-Dalälfvens och ms högra sida bilda inom landskapet en elare mot dels de mindre vattendrag, som gå till Klarälfven, dels de vatten, som i sjöarna Vässman (154 m.) samt Norra och Barken (100 m.) och genom Kolbäcksån ut- i Mälaren (Galten).

fasta jordmånen i detta på naturskönhet rikt landskap är i allmänhet mager, men till- på för odling ypperliga mossar är allmän, är hårdt, och i förhållande till hela ego- är den odlade jordens areal ringa. K. S. *logiskt* afseende erbjuder D. ganska mycket esse. Såväl urtidens bildningar som den ka (prekambriska) och silurtidens aflagringar där representerade. Inom mera än $^3/_4$ af eal utgöres berggrunden af *urformationens* ar, näml. gnejs och gnejsgranit (urgranit), ade den äldre, samt porfyrer, hälleflintgnejs t) och graniter, tillhörande den yngre af- en af sagda formation. Urgraniten och den ls rödaktiga gnejsen förekomma inom D:s n hälft såsom mer och mindre vidsträckta, långsträckta fält. Mellan gnejs- och gnejs- nråd ena ligga mäktiga bäddar af hälleflint- äfvensom glimmerskiffer liksom inklämda, e långa, ända till 5 km. breda, delvis sling- bälten.

hälleflintgnejsbälten innesluta ett icke ringa *malmfyndigheter*. Sålunda befinna sig Falu verbergs koppargrufvor i ett sådant bälte, räcker sig från Falun till södra delen af inom ett annat, som i öst-västlig riktning förbi Säter, äro Bispbergs järnmalmsgrufvor belägna, och i detta bältes utvidgade fort- åt s. v. inneslutas Grängesbergsfältets stor- järnmalmsförekomster jämte åtskilliga andra, Ormbergsfältet, Blötbergs-, Björnbergs-, Lek- och Gräsbergsfälten m. fl. Ett likartadt om utbreder sig ö. och s. ö. om Hedemora, ler Garpenbergs- och Ryllshyttefältens koppar- kgrufvor förutom åtskilliga järngrufvor. Ett ng från den allmänna regeln utgör Vintjärns- ärnmalmsfyndighet, 35 km. n. ö. om Falun; och dessa sträcka sig äfven in i Härjedalen samt, *under* det stora sandstensfältet, öfver riksgränsen mot Norge. Mest intressanta och omväxlande äro porfyrerna i trakten kring Älfdalen vid Öster-Dalälfven, och det var också hufvudsakligen dessa, som bearbetades vid Älfdalens forna porfyrverk (till bordskifvor, urnor, askar, knifskaft m. m.). Tre grupper kunna där urskiljas, nämligen röda porfyrer, mörka porfyriter samt s. k. hornstensporfyrer. De båda största porfyrarbeten, som blifvit förfärdigade i Sverige, näml. urnan vid Rosendals slott invid Stockholm samt Karl XIV Johans sarkofag i Riddarholmskyrkan, äro tillverkade af en röd, grofkornig porfyrgranit från Garberg. — En mycket sällsynt vulkanisk bergart, *kankrinitsyenit*, hvars fulla motsvarighet icke är känd från något annat ställe vare sig inom eller utom Sverige, finnes i Siksjöberget, 15 km. v. n. v. om Särna kyrka.

Inom D:s södra hälft förekomma flera slags *yngre graniter*, nämligen en röd ögongranit af samma typ som den i östra Värmland utbredda s. k. "Filipstadsgraniten", en grå, som upptager en stor del af Järna socken och därför blifvit kallad "Järnagranit", samt en ännu yngre brunröd i trakten omkring Vansjön ("Vansjögranit").

Dalasandstenen (se d. o.), en mer än 600 m. mäktig lagerkomplex, sträcker sig i ett sammanhang, med en längd af 180 km. och en bredd af omkr. 60 km., från Öfre Malung (bekant för tillverkning af kvarnsten af sandstenen) och Öje i s. norrut förbi Transtrand, Särna och Idre upp till fjället Fjätsjöru på gränsen mot Härjedalen. Sin största utveckling når sandstensformationen inom den höjdsträckning, som börjar v. om Transtrand och stryker mot v. n. v., bildande. n. om Görälfvens djupa tvärdal, de bekanta Faxe- och Fulufjäll, hvilkas höjdplatåer ligga omkr. 1,000 m. ö. h. Lagren intaga i det stora hela sitt ursprungliga, horisontella läge nästan oförändradt. Endast invid fältets västra gräns träffas brant uppresta skikt, beroende därpå, att fältet där slutar vid en förkastning, utmed hvilken det i ö. belägna partiet, d. v. s. sandstensfältet, sjunkit, hvarvid lagren blifvit släpade och uppresta mot det kvar-

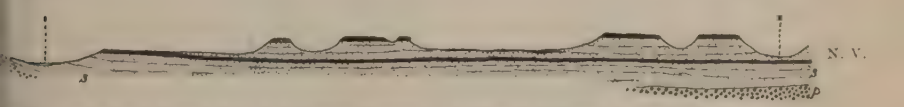

Fig. 1. Profil från Öjesjön åt n. v. till Väster-Dalälfven. *p* porfyr, *s* sandsten; det svarta är diabas.

omgifves nämligen af gammal, grof gnejs. hälleflintgnejsen förekomma äfven spridda in- ar af urkalksten.

a hälften af D. upptages nästan uteslutande *yrer* samt af en mäktig aflagring sandsten, k. dalasandstenen. Bland Sveriges porfyr- n (i Norrbotten, Jämtland, Härjedalen, Små- s. v.) intager D:s främsta rummet på grund l sin stora utsträckning som därvarande por- mångfald, vackra utseende och lämplighet tbetning. Inom trakterna n. v. om Siljan, a sidorna om Öster-Dalälfven, alltifrån Mora na, utgöres berggrunden af porfyrbergarter, stående västra partiet, hvilket likasom sandstenens undergrund utgöres af porfyr. (Se fig. 1).

Under den långa tidsperiod, som sandstenens bildande tog i anspråk, frambröto, i följd af vulkaniska krafter, upprepade gånger grönstenslavor som dels flöto ut öfver ytan af då befintlig sandsten, dels pressades in emellan vissa af densammas lager. Sålunda bildades de båda mäktiga bäddar af *diabas*, som nu på olika nivåer äro liksom inlagrade i sandstensformationen, nämligen en undre, 80 m. mäktig och utbildad som mandelsten (den s. k. Öjediabasen), samt en öfre, omkr. 50 m. mäktig, mera småkornig och bestående af olivindiabas. Den undre diabas-

bädden finnes ännu till stor del kvar och har en längdutsträckning af omkr. 90 km. från Öje kapell mot n. v., men af den öfre återstå endast isolerade partier å vissa bergsplatåer, sedan denudationen bortfört icke allenast de sandstenslager, som en gång legat därofvanpå, utan äfven delar af diabasen själf. De fyra på sträckan mellan Öje och Transtrand belägna platåbergen, Lyberget, Kyrkberget, Fenningberget och Horrmundsberget, bestå sålunda öfverst af diabas och likna härutinnan de bekanta

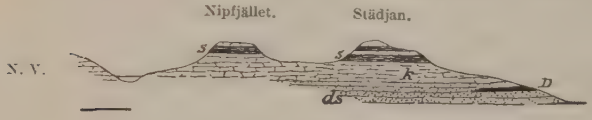

Fig. 2. *ds* dalasandsten; *s* skiffer; *k* kvartsit; *D* diabas.

Halle- och Hunneberg, Kinnekulle, Billingen m. fl. i Västergötland. (Se fig. 2).

N. om Idre skjuter dalasandstenen in under en något yngre formation, den s. k. *Sevegruppen*, hvilken utgöres af gråa, gulgråa, stundom blåaktiga kvartsiter jämte kalkstenar och gråa skiffrar samt en fältspatshaltig sandsten (sparagmit). Så t. ex. (se fig. 3) består fotstycket af Städjan af dalasandsten, men hela det egentliga fjället utgöres af en grof kvartsit (Vemdalskvartsit) med ett par lager grof, mörkgrå skiffer. Sevegruppens bergarter uppbygga för öfrigt de flesta fjällen inom Idre socken. Undantag bilda de n. v. om Idre belägna Frönbergen; dessa utgöras af en grof, starkt pressad och därigenom gnejsliknande porfyrgranit, ”ögongnejs”, som hvilar på den s. och ö. därom synliga kvartsiten och senare än denna tillkommit genom ”öfverskjutning” västerifrån, i samband med den stora veckningsprocess, som gaf upphof till den skandinaviska fjällsträckningen långt efter Sevegruppens tid.

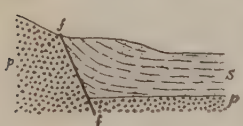

Fig. 3. Profil öfver dalasandstenens västra gräns. *p* porfyr, *s* sandsten, *f—f* förkastning.

Dalasandstenen och Sevegruppens berglager, som äro algonkiska (prekambriska), sakna helt och hållet lämningar efter organismer. Sådana träffas däremot hos *silurtidens* härvarande aflagringar, hvilka utgöra berggrunden inom den kretsformiga dal, som omsluter granitmassivet n. om Siljan, och i hvilken Siljan, Orsasjön, Skattungen och Oresjön äro belägna. Dessa silurlager utgöra blott rester af ursprungligen vidt utbredda bildningar samt anses hafva bevarats från förstöring därigenom, att det område de nu intaga blifvit sänkt i förhållande till angränsande berggrund, så att de på så sätt erhållit ett jämförelsevis skyddadt läge. Såsom en följd af sänkningen förlorade lagren sitt ursprungliga horisontella läge och blefvo sönderbrutna och uppresta. — Det äldsta här förekommande silurskiktet är en omedelbart på graniten hvilande, grå, några m. mäktig *kalksten* (oboluskalk), som underst är konglomeratartad och fosforithaltig. Härpå följa mäktiga lager af ortocerkalk, chasmopskalk, trinucleusskiffer och leptænakalk, hvilken senare uppträder fläckvis och torde böra uppfattas såsom koralls. På dessa undersiluriska kalkstenar följer d öfversilur hörande *öfre graptolitskiffern*, hvilke endast sällan är synlig.

Inom norra och östra delarna af siluro utgöres berggrunden af en finkornig, oftast aktig sandsten, som är känd under namn af *sandsten* l. *slipsandsten*, emedan den inom socken brutits för tillverkning af slipstenar. nare tider har ganska stor utsträ kommit till använ som byggnadsma Ehuru inga fossil i densamma påträ anses det numera af att den är yngre än liga de förstenings silurlagren och således af öfversilurisk eller m devonisk ålder.

Berggrunden är till största delen dold af o densamma under istiden och senare afsatta kv aflagringar, näml. morängrus l. krossgrus, rull grus, sand och torf. *Krossgruset* är det alim utbredda jordslaget och bildar nästan öfverall naturliga skogsmarken; endast inom och s. silurområdet har det blifvit i nämnvärd mån odladt, emedan det där är mera lerigt och därjämte kalkhaltigt i följd af sin härstamning de siluriska kalkstens- och skifferlagren och därför bättre lämpar sig till åkerjord. *Rullgruset* träffas dels i större fält, dels i längstr åsar, s. k. rullstensåsar, exempelvis den, som trakterna n. om Oresjön framgår åt s. ö. Svärdsjö, Vika, Hedemora och Krylbo, samt u D. kan följas söderut förbi Västerås öfver Mä och Södermanland till trakten ö. om Nyköpin sträcka af omkr. 250 km. *Sanden* förekom dels i samband med rullstensåsarna, dels i den älfdalarnas utfyllningar: jordmanen i utgöres näml. af en fin, skiktad, stundom eller lerlager innehållande sand, s. k. älfsand denna kan uppnå en mäktighet af ända till 20 m., bildar flerstädes vidsträckta fält och den hufvudsakligen odlade jordarten. *Torf* kommer såsom större och mindre mossar och marker, spridda nästan öfverallt inom skogsmar samt upptagande sänken och fördjupningar i m grusets yta. Uti mossarna hafva på ett stort lokaler anträffats fossila hasselnötter, t. o. m nordligt som inom Älfdalens och Orsa socknar, igenom visas, att hasseln, som nu växer vild e på några ställen i sydligaste D. samt på S berget i Leksand, fordom haft en mycket utbredning mot n.

Se ”Öfre Dalarne förr och nu” (afd. ”Geol förf. af A. E. Törnebohm, 1903).

Såsom ofvan är nämndt, sammanfaller landsk D., frånräknadt Orsa finnmark, med Kopp bergs län. Dess ytvidd uppgifves till 2 kvkm., hvaraf 28,150,5 land och 1,698,5 va Folkmängden vid 1905 års slut var 223,893 (111,366 mankön och 112,527 kvinnkön, h 210,402 å landsbygden och 13,491 i stä Folkmängdstätheten var sålunda 8 pers. kvkm. I förhållande till rikets folkmängd

1,23 proc. däraf och intog bland länen det
ummet i anseende till folkmängd och det
fråga om folkmängdstäthet. Tillväxten i
igden har icke varit stor; dennas fördubbling
har kräft 130 år, i hela riket blott 83.
ciellt hänseende är landsbygden delad i
sagor och i administrativt i 6 fögderier,
till områdena sammanfalla med domsagorna:
omsaga med 2 tingslag, Hedemora med 5,
Siljans med 3, Ofvan-Siljans med 4, Nås
falungs med 2 och Västerbergslags med 3
samt Falu fögderi med 6 länsmansdistrikt,
ora med 6, Nedan-Siljans med 6, Ofvan-
med 6, Västerdals (motsvarande Nås och
s domsaga) med 7 och Västerbergslags med
nsdistrikt. Länets städer, Falun, Säter och
ora, hafva hvar sin rådstufvurätt. Köpingen
ge utgör egen kommun, och landskom-
a äro i öfrigt till antalet 47; blott i ett
af dem förekommer den i riket vanliga
ssättningen. Mora strand har fått köpings-
ter, ehuru de ej ännu blifvit tillämpade.
kklesiastikt hänseende ingår länet i Västerås
ch med en obetydlig del i Härnösands), och
församlingar jämte 2 församlingsdelar bilda
akt. — Länet ingår vidare i Gäfle-Dala berg-
distrikt, Nedre norra väg- och vattenbygg-
triktet, Gäfle-Dala skogsdistrikt (och till en
rgslagsdistriktet), Mellersta postdistriktet och
elegrafinspektörsdistriktet samt bildar 2 juste-
strikt, n:r 41 och 42. Det tillhör 5:e armé-
ingsområdet och bildar Kopparbergs inskrif-
nråde samt två hela rullföringsområden och
delen af det tredje. — Provinsialläkardistrik-
7, hvarjämte finnas 14 extra-provinsialläkar-
. Länet har blott ett, men stort lasarett,
, och på åtskilliga (9) ställen äro sjukstugor
ade. Länsveterinärerna äro 2 jämte flera
striktsveterinärer. — En landtbruksskola har
Vassbo, i Aspeboda socken, samt en manlig
kvinnlig folkhögskola äfvensom landtmanna-
i Fornby, i Stora Tuna socken. — Till
ens Första kammare utser länet 6 ledamöter,
1 Andra kammaren välja landsbygden 8 och
a 1. — Åker och annan odlad jord upp-
f länets egovidd 3,7 proc., naturlig äng 3,4
sogbärande mark 73,6. Skörden år 1905.
ansågs vara medelmåttig, beräknades till
hl. hvete, 248,500 hl. råg, 46,300 hl. korn,
0 hl. hafre, 16,500 hl. blandsäd och 861,700
atis, hvartill torde komma 100,000 hl. rofvor
tter. Kreaturens antal vid 1904 års utgång
s till 18,471 hästar, 80,914 nötkreatur,
65,365 kor och 14,276 ungnöt, 42,524 får,
getter och 20,233 svin. De södra fögde-
hafva vanligen öfverskott till afsalu af hafre
got råg, men de norra och västliga delarna
et däremot brist för eget behof af dessa
ag äfvensom af hvete, ärter, hö m. m. Ladu-
tseln står i allmänhet lågt i synnerhet i
öfre delar, där kreaturen om sommaren föras
odar, men lämnar öfverskott till afsalu af
smör och nötkreatur. I vissa trakter af länet,
lersta och norra, i synnerhet omkring Siljan
sasjön, äro all rationell skötsel af åkern och
ets utveckling svårligen hämmade af den
nliga jordstyckningen mellan arfvingar, hvilka
sinsemellan dela hvarje särskild åkerteg. Den odlade jorden i södra delarna af länet utgöres mest af en lerartad mojord, som genom sin benägenhet att slå ihop är något hårdbrukad, men dock ganska fruktbar, delvis äfven af grusjord (pinnmo). I öfre delarna af länet utgöres den odlade jorden i de lägre liggande delarna af sand och på den högländta marken af grus. Skördarna äro i hela länet i allmänhet ganska goda, i synnerhet af råg och potatis samt äfven af vårsäd på moss- och myrjord, hvaraf i de flesta delar af länet finnes god tillgång; för odling är den af utmärkt beskaffenhet och har ofta ganska hög kalkhalt. — Skogstillgången är betydlig och afverkningen stor, flerstädes alltför stor. Någon föreställning om denna afverknings storlek får man af uppgiften, att 1896—1900 framfördes af länets skogar genom allmän flottled 21,827,847 timmer (enligt beräkning af enhetstimmer, d. v. s. stockar om 4—9 m. längd) och 734,741 kbm. kolved. En annan, högst betydande näring är bergsbruket. 1904 erhöllos ur 86 grufvor 975,740 ton skrädd järnmalm (värde 4,69 mill. kr.) och från 26 masugnar 135,017 ton tackjärn och gjutgods (8,67 mill. kr.); vidare tillverkades 134,945 ton smältstycken, råskenor, göt och smidbart gjutgods (13,06 mill. kr.), 91,796 ton stångjärn m. fl. gröfre arbeten af smidesjärn och stål (12,32 mill. kr.). Ur 10 andra grufvor vanns (till ett värde af 1,15 mill. kr.) annan malm än järnmalm, nämligen skrädd: 5,928 ton silfver- och blymalm, 17,884 ton kopparmalm, 21,481 ton zinkmalm samt 15,957 ton svafvelkis, och däraf tillverkades bl. a. 60,5 kg. guld, 245 kg. silfver och 250 ton kopparkärsten; vidare bereddes 1,248 ton kopparvitriol, 148 ton järnvitriol, 1,576 ton rostadt zinkblände. Vid bergverken användes under året 6,909 arbetare, hvaraf 2,613 vid järngrufvorna och 3,142 vid järnverken. Den för bevillning uppskattade inkomsten af bergverksdriften uppgick till 3¼ mill. kr., nära ⅓ af motsvarande summa för hela riket. De mest betydande järngruffälten äro Grängesbergsfälten, den störste industriidkaren är Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag, som har storartade anläggningar vid Domnarfvet. — Fabriksverksamhet bedrefs s. å. vid 504 fabriker, med 8,632 arbetare; tillverkningsvärdet var 29,2 mill. kr., hvaraf kommo på sågverk och hyflerier 6,9 mill., pappersbruk och pappfabriker 3,9, järn- och stålvarufabriker samt gjuterier 3,4, trämassefabriker 2,5, träkolsverk 2,3, mekaniska verkstäder 1,7, järnvägs- m. fl. vagnfabriker 1,4, fabriker för elektriska apparater 1,1 mill. kr. S. å. var handtverkarnas antal 1,721 med 1,198 arbetare, och den för bevillning uppskattade inkomsten af handtverksdriften uppgick till 798,555 kr. Husslöjden utöfvas ännu ganska allmänt, i synnerhet i de öfre socknarna, och omfattar bl. a. möbler och husgeråd, laggkärl, korgarbeten, smiden och gälbgjuteri, slipstenar, väfda, knypplade och broderade arbeten, skinnvaror, hårarbeten. — Antalet handlande var s. å. 2,000, hvaraf 964 betjäning, och uppskattade inkomsten af handelsrörelsen utgjorde 1½ mill. kr. — Genom Strömsholms kanal är farled från Smedjebacken till Mälaren. Länets handelsflotta är naturligen helt liten: 12 segel- och 4 ångfartyg om tillsammans 649 ton. — Vid 1905 års slut funnos i länet 949 km. järnvägar, hvaraf 50 km. tillhörde staten. Af de normalspåriga enskilda järn-

vägarna genomgår Mora—Vänerns järnväg länet med 165,₃ km., Vansbro—Ängelsbergs med 93,₄, Bergslagernas med 90,₈, Falun—Rättvik—Mora med 89,₅, Falun—Björbo med 70, Södra Dalarnas med 67, Dala—Hälsinglands med 60,₃, Mora—Älfdalen —Rot med 40,₇, Siljans med 37, Gäfle—Dala med 30, Frövi—Ludvika med 19,₃, Mora—Orsa med 14, Garpenberg—Fors med 10,₃ och Krylbo—Norberg med 5. Rikstelefon finnes i hela nedre D., i Öster-D. upp till Älfdalen och i Väster-D. till Malung, hvarjämte nya ledningar äro under anläggning. Dessutom finnas privata telefonnät i hela öfre D. — Hemmantalet å landsbygden utgör 1,891,₂₇ mantal och beräknas till 16 för städerna. Taxeringsvärdet 1905 var för jordbruksfastigheter 145,125,000 kr. å landsbygden och 839,400 kr. i städerna samt för annan fastighet 49,899,200 kr. å den förra och 16,676,900 kr. i de senare, hvartill kommer värdet af statens och menigheters fasta egendom, taxerad å landsbygden till 25,580,300 kr. och i städerna till 3,025,700 kr. Skogsmedelsfondernas behållning var vid 1900 års slut: Orsa sockens 9,647,858 kr., Älfdalens sockens 6,154,438 kr., Lima och Transtrands socknars 2,586,000 kr., Särna sockens 2,216,832 kr., Svärdsjö och Envikens socknars 752,451 kr., Venjans sockens 228,764 kr. Fideikommissegendom till ett taxeringsvärde af 261,800 kr. innehades 1900 af 1 person. Vid samma tid var den fasta egendom, som innehades af inhemska aktiebolag, taxerad till 45,349,700 kr., hvaraf kom på Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag 11,621,200 kr., Korsnäs sågverks d:o 5,954,100 kr., Kopparbergs och Hofors d:o 2,919,600 kr. och Gravendals d:o 2,521,400 kr. Egendomar tillhörande utländska undersåtar, norrmän, voro år 1900 2 större och 12 små, tillsammans taxerade till 308,200 kr. Storskiftes- och afvittringsverket i D., hvilket begynte 1803, afslutades 1894 och medförde för statsverket en utgift af 2,699,528 kr. K. S.

Historia. Ehuru D. ej haft bofast befolkning under så lång tid som de sydligare landskapen, skedde dock dess första bebyggande långt tillbaka under den förhistoriska tiden. Den första kolonisationen har med all sannolikhet skett söderifrån, från Västmanland. Den uppsökte framför allt vattendragen, i synnerhet Dalälfven, och trängde utmed denna och dess båda källfloder allt längre mot n. Landskapet har ock fått sitt namn af denna befolkningens koncentration i älfdalarna. Minnesmärkena från den förhistoriska tiden bestyrka, att bosättningen skett på ofvan angifvet sätt. Tämligen talrika stenåldersfynd ha gjorts i socknarna By, Folkärna och Grytnäs i sydöstra hörnet af landskapet, och åtminstone denna trakt torde redan under stenåldern — sålunda minst 4,000 år före vår tid — haft bofast befolkning. Längre upp efter älfven bli fynden sparsammare. Sådana ha dock gjorts så långt upp i n. som i Lima socken. T. o. m. i Idre, i nordvästligaste hörnet af nuv. D., har man funnit ett par pilspetsar från stenåldern. Att på grund af dessa få fynd bestämdt påstå, att äfven öfre D. så långt tillbaka i tiden haft bofast befolkning, torde dock vara alltför djärft. Emellertid visa de, att äfven dessa aflägsna trakter redan under stenåldern trampats af människofot. Fynden från brons- och järnåldern äro talrikare och styrka ytterligare påståendet, att landskapets första k tion framför allt skett utmed Dalälfven och d tydligare tillflöden. Som ett andra skede i D nisationshistoria kan betecknas den tid, unde ken landskapets rika malmfyndigheter börjad

Dalarnas äldsta kända sigill (från 1435).

tydligare grad bearbetas. Åtminstone under århundradet af vår tideräkning fanns i D. ett jämförelsevis betydande bergsbruk. De viktigaste gruf voro Stora Kopparberget (omtaladt första gån en handling från år 1288), Silfverberget i och Järnberget i Norberg, hvarunder ock lyd skilliga järnberg i trakten däromkring. Vid tidens början bodde i landskapets bergslager i hälften af hela befolkningen. Som bevarade längder utvisa, var dessutom välmågan där bet större än i öfre D. Vid öfvergången till tiden var D. ännu de breda dalgångarna kring förenade Dalälfven tämligen tätt befolkadt. V fanns odlad bygd utmed Väster-Dalälfven ända till byn Sälen i Lima och efter Öster-Dalälfven till Åsen i Älfdalen. Dessutom fanns, skild ifrån genom ett vidsträckt skogsbälte, odlad uppe i Särna och Idre, hvilka trakter doc ännu lydde under Norge. Slutligen hade bergslagen (trakten s. om den förenade Dala en tämligen talrik befolkning, och detsamma ler, ehuru i mindre grad, om Västra bergs omkring sjöarna Barken och Vässman. Utanför odlade bygden funnos väldiga ödemarker, så som folktomma, innan finnarna där började bygd. Den finska invandringen kan betecknas det tredje skedet i D:s kolonisationshistoria och i samband med den allmänna finska invandr under 1500- och 1600-talen till åtskilliga öde s trakter i Sverige. I D. ha finnarna med sitt s bruk varit odlingens pionierer först och fr de stora skogar, som i v. och s. begränsade den o bygden kring Väster-Dalälfven. Hela stora soc som Säfsnäs och Tyngsjö, ha ursprungligen bef af finnar, och i de andra Väster-Dalssocknarn det ännu en bestämd skillnad mellan den g kulturbygden i älfdalarna, där befolkningen bor manträngd i stora byar, och "finnmarkerna"

enstaka liggande skogstorp. Ett annat först ar koloniseradt område är gränstrakterna mot gland och norra Gästrikland. — Det finska mentet har sedan i betydande grad försvenmen vissa finska drag äro dock ännu omissgen kvar hos befolkningen i D:s finnmarker. arnas gränser under medeltiden sammanfalla eles med de nuvarande. Å ena sidan förenades socken först genom Brömsebrofreden (1645))., å andra sidan räknades ända in på 1600-lit Norbergs och Skinnskattebergs bergslager, nu höra till Västmanland.

diciellt hänseende utgjorde D., då det först ider i historien, ett eget härad eller hundare *hundare*), förenadt med Västmanland till en a. "Domaren" öfver D. lydde sålunda under anlands lagman, men D. hade dock såtill-n självständig ställning, att det hade sin egen Bergslagerna intogo en särställning. Där förutom dalalagen eller landslagen en särså kungl. privilegier grundad bergsrätt. De ck en egen domstol, bergsmanstinget, med tt i vissa mål. Samtidigt voro dock även gerna underkastade domarens och lagmannens stion.

administrativa indelningen var under äldre nycket obestämd. Ofta var D. lagdt under på Västerås slott, ofta hade det äfven sin gde. Bergslagerna hade äfven i detta hänen särställning med bergsfogdar, hvilka dock nderordnade fogden öfver D. Gustaf Vasa ade D. på två fögderier: det ena omfattande r Väster-Dalarna med Järnbergslagen, det Öster-Dalarna och Kopparbergslagen. Jämk- i denna delning skedde senare. Särskildt under Gustaf II Adolf och Kristinas förre försök med inrättande af ett särskildt n, som skulle omfatta D:s och Västmanlands ger. 1634 års regeringsform hade emellertid ', att "D. och Kopparbergslagen" skulle utt särskildt län, och 1647 upprättades genom bref nuv. Kopparbergs län.

klesiastikt hänseende har D. alltjämt tillhört es' stift. Dock gjordes under Gustaf Vasa an till en delning af stiftet genom förordaf en särskild "ordinarius" för D. med säte Tuna. Redan i början af Johan III:s re- återgick man dock till det gamla. Sedan isserligen Karl IX planer på tillsättandet af kild, af biskopen i Västerås oberoende superat för D., men dessa gingo aldrig i verket.

ch dalkarlarna omtalas först sent i historien. apet låg afsides från de stora stråkvägarna f därför senare än sydligare trakter delaktigt högre kultur, som med kristendomen kom rige. 1177 drog den norske konungen Sverre från Norge genom öfre D., och det beatt befolkningen där då ännu var hednisk. inge kyrkomötes beslut af 1248 omtalas id Väster-Dalarna i sådant sammanhang, af kan slutas, att kristendomen då någon varit rådande. Ännu under ett par ården bodde dock dalfolket tämligen isoleradt i dalar och på sina malmberg. Därunder utes de speciella karaktärsdrag, som än i dag D:s befolkning. Under hårdt arbete för förvärfvandet af ett knappt uppehälle blefvo de härdade och kraftiga. Fria från allt stormannavälde, voro de ett självständigt och frihetsälskande folk af själfegande bönder och myndiga bergsmän, som lärt att lita på sig själfva och ej ville tåla främmande herrar. Det var denna frihetskärlek, som vid flera tillfällen förmådde dalkarlarna att gå i spetsen, då det gällde att befria Sverige från utländskt förtryck. Den dref dem äfven stundom till resning mot deras lagliga öfverhet, då dess påbud med rätt eller orätt ansågos träda landskapets häfdvunna friheter för när.

"Dalarnas hundraåriga storhetstid" inledes med Engelbrekts resning, 1434—36, mot Eriks af Pommern fogdar. Detta var dalallmogens första stora insats i fäderneslandets historia, och den var af den arten, att sedermera ledarna för det nationella självständighetspartiet i främsta rummet riktade sina blickar åt D., då det gällde att skydda Sverige från det främmande beroende, hvarmed det hotades genom unionen med det mäktigare Danmark. Dalkarlarna kämpade sålunda för Karl Knutsson mot Kristian I af Danmark och ärkebiskop Jöns Bengtsson och voro sedan Sturarnas trogna stöd mot unionspartiet. Slaget vid Brunkeberg 1471 afgjordes väsentligen genom dalahären under Nils Sture. När sedan Sten Sture d. ä. ansattes på en gång af inhemska fiender och af konung Hans, reste sig dalkarlarna till hans hjälp, men blefvo slagna af danskarna vid Rotebro 1497. De voro dock redan 1501 villiga att åter ställa sig på Sten Stures sida mot den danske konungen. Äfven Svante Sture och Sten Sture d. y. räknade i främsta rummet på dalkarlarna vid sina strider mot inre och yttre fiender. Därför var det helt naturligt, att Gustaf Eriksson Vasa vände sig till dalallmogen, då han tog upp kampen för Sveriges befrielse från Kristian II:s tyranni. Befrielsekriget 1521—23 blef D:s största insats i Sveriges historia. — Emellertid hade under de långa tiderna af inre oro dalkarlarna blifvit vana vid större egenmäktighet och självsvåld än som passade öfverens med den starka regering, som Gustaf Vasa ville upprätthålla. Det kommer därför kort efter befrielsekrigets slut en period, då dalallmogen ej längre är med, utan mot Gustaf Vasa. Det är de tre första dalupprorens tid (se Dalupprorⁱ). Det sista och farligaste kufvades af konungen med sträng hand 1533. Sedan blef D. åter en lydig landsända, och Gustaf Vasa fick t. o. m. från dalkarlarna mottaga frivilligt erbjudande om hjälp mot Dacke. Beträffande D:s historia under Gustaf Vasas söner må erinras om det s. k. Näftåget. Dalkarlarna voro bland hertig Karls pålitligaste anhängare i striden mot Sigismund, och det kostade en af dennes handtlangare, Jakob Näf, lifvet att i D. söka verka för sin konungs sak, 1598. En här dalkarlar rustade sig sedan att tåga till hertigens hjälp, men segern vid Stångebro (1598) gjorde detta obehöfligt. En annan anmärkningsvärd episod är den oblodiga eröfringen af Särna socken 1644 genom några hundra bönder under anförande af Älfdalskaplanen Daniel Buskovius (se denne). Under Karl XI:s tid tog trolldomsväsendet, som för öfrigt från äldsta tider haft tacksam jordmån i D., stark fart och uppträdde som en andlig epidemi af värsta art. En utomordentlig kommission fick af regeringen i uppdrag att taga itu med detta och sökte genom en mängd dödsdöms-

domar och andra stränga straff få slut på rörelsen. Den fick dock däraf blott allt större utbredning. Slutligen insåg regeringen, att det var bättre att försöka med milda medel, och rörelsen saktade då småningom af. Alldeles slut var den dock icke och har vid några senare tillfällen åter blossat upp, sista gången så sent som på 1850-talet. I midten på 1700-talet spelade dalkarlarna ännu en gång en stor politisk roll. Det var, då deras af många anledningar framkallade missnöje med hattregeringen slutligen bröt ut i formligt uppror och den beväpnade allmogen tågade mot Stockholm, 1743. Detta s. k. fjärde daluppror (se Daluppror) fick visserligen ett snöpligt slut, men visar, att dalallmogen ansåg sig framför annan Sveriges allmoge förpliktad att afhjälpa, hvad den fann vara orätt. När under Gustaf III till kriget med Ryssland kom krig äfven med Danmark (1788) och fäderneslandet var i svår fara, vände sig konungen i första rummet till dalkarlarna. Dessa förklarade sig ock genast färdiga att gå man ur huse till Sveriges räddning och uppsatte en stark frivillig kår, hvilken dock ej behöfde tagas i anspråk gentemot några yttre fiender. Däremot använde konungen en del däraf som stöd vid genomförandet af 1789 års statskupp. En afdelning af 1,200 man låg under G. M. Armfelts befäl vid Drottningholm och bidrog i väsentlig grad till att göra konungen till situationens herre.

Viktigare arbeten rörande D:s historia äro: Arosenius, "Beskrifning öfver provinsen D." (1862—68), J. M. Bergman, "Beskrifning om D." (1822), E. Billengren, "Vasaminnena i D. från åren 1520—21" (i "D:s fornminnesför:s tidskr." II, 1873) och "Om trolldomsväsendet i D. under Karl XI:s regering" (i "Läsning för folket", 1875), S. J. Boëthius, "Engelbrekt Engelbrektsson" (i Heimdals Folkskrifter, 1893), M. Djurdahl, "De tumultu dalecarlorum, vulgo Næftoget dicto" (1743), Hans Forssell, "Sverige 1571", Abr. Hülphers, "Dagbok öfver en resa igenom de under Stora Kopparbergs Höfdingedöme lydande Lähn och D. år 1757" (1762), N. Höjer, "D. och Dalkarlarne" (i "Hist. tidskr.", 1897), K. H. Karlsson, "Äldre vestmannalag eller dalalag" (i "Hist. tidskr.", 1889), Kröningssvärd och Lidén, "Diplomatarium Dalekarlicum" (I—III och suppl. 1842—53), C. G. Kröningssvärd, "Samling af äldre författningar och handlingar rörande Dalarne" (1844—45) och "Blåkullafärderna eller handlingar om trolldomsväsendet i D. åren 1668—73" (1845—49), S. Lönborg, "Finnmarkerna i mellersta Skandinavien" (i "Ymer", 1902), H. Malmqvist, "Om hexprocessen i D. 1757—63" (1877), Fr. Munktell, "Vesterås stifts herdaminne" (I—III, 1843—46), C. F. Pettersson, "Bidrag till kännedom om D:s utveckling" (1884), C. G. Styffe, "Skandinavien under unionstiden" (2:a uppl., 1880). A. F—k.

D. kallas hertigdöme; hittills har endast Oskar I:s son prins August (1831—73) burit titel efter landskapet. Dess vapen är tvenne korslagda pilar på röd grund, med en krona mellan deras uppåtvända spetsar. Befolkningen, hvars män kallas "masar" och ogifta kvinnor "kullor", är en storväxt, vacker folkstam. Ärlighet och pålitlighet, idoghet och förnöjsamhet, stolthet och självkänsla äro de utmärkande karaktärsdragen. Men några af dessa egenskaper urarta lätt till öfverdrift. Särskildt äro dalkarlarna ganska stolta öfver egna och förfädernas förtjänster, och trognast s har D:s folk bevarat gammal sed, dräkt och särskildt i Siljansdalen. Allmogens vandringsl vida bekant; måhända bör den, i det hela snarare skrifvas på nödens och behofvets än p inneboende obetvingliga hågens räkning. E tionen har under de senaste årtiondena varit n stor: 12,353 pers. 1881—90 och 5,726 pers. —1900. Inflyttningen tål därmed ingen jämf och D:s befolkning är ovanligt oblandad: öfv proc. äro födda inom länet. I afseende på lynne och seder förefinnas mellan de olika bygg stora skiljaktigheter. Detta är förhållandet med de välkända, vackra nationaldräkterna (se

D. är ett omtyckt mål för turistfärder, och platser locka främlingen att där för längre ti ro och njuta af naturens skönhet, såsom Hede Säter, trakten kring Runn, Smedjebacken, Lu Grangärde, Gagnef, Leksand, Rättvik, Orsa, dalen och Särna. Med sin härliga natur, st folktyp och vackra minnen har det blifvit förem en mängd skildringar: af E. M. Arndt, O. S Unge, P. F. Barfod, Eva Brag, C. Säve ("skrift för literatur", 1852), A. Lidman ("ord och bild", 1906) m. fl., och i Karlfelt landskapet fått sin egen skald. Ett gediget är "Öfre D. förr och nu" (1903; utg. Schenström under medverkan af ett stort ant tenskapliga fackmän), och en god vägledni turister lämnar den af Sv. turistföreningen A. Ihrmark utgifna resehandboken "Dal (1904). Om gamla folkliga seder och föreställi upplyser på sitt sätt det af E. Bosæus utg. "T galleri från stugor i Dalom" (1872; 3:e uppl. 1 en samling kopior af olärda bondmålares naiva verk. Inom den rent topografiska litteratur tager den af F. Arosenius redigerade, oafsl "Beskrifning öfver provinsen D." (1862—68 framstående rum. Den utförligaste kartan, något föråldrad, är den 1879 i skalan 1 : 20 utgifna "Kopparbergs län" (6 bl.); den nya "Öfversiktskarta öfver Kopparbergs län" (1 bl. i skalan 1 : 500.000). Därjämte finnas cialkartor utgifna af V. Pettersson: Orsa s (1893) och Särna socken (1895). J. H.*

D:s *folkspråk* är söndersplittradt i en stor m sinsemellan vidt skilda dialekter. I landsk nordligaste hörn, de ursprungligen norska sock Särna och Idre, talas en karakteristisk *norsk* lekt. Pron. *ni* heter där *di*, och *kv*- uppträde *kv* eller *gv*, t. ex. i Särna *kvit* hvit. I kunna dalmålen betraktas som *svenska* folkmå ansluta sig närmast till den *uppsvenska* di gruppen (i Gästrikland, Uppland, norra och Västmanland). Men de visa också en del lik med målen i öfriga landskap, som gränsa t Mycket egendomligt och självständigt utbilda språket i den gamla äkta dalabygden omkring Siljan, det egentliga s. k. "dalmålet" (i synn i Älfdalen, Mora och Orsa socknar, i viss äfven i Ore, Rättvik och Leksand). Detta ådrog sig redan tidigt forskningens uppmärksa då det på ett mycket frappant sätt afviker normal svenska. I många hänseenden står det mycket ålderdomlig ståndpunkt, är säkerligen de forntrognaste skandinaviska dialekter, i

-nden har det skilt sig från fornspråket och
- at egendomliga drag, som i andra mål äro
- ta. I hög grad karakteristisk för ”dalmålet”
- långt gångna splittringen inom detsamma, i
- ngd trångt begränsade och lätt särskilda
- ål, ofta omfattande blott en enda by eller
- m. del af en by. För främlingar är ”dal-
- så godt som obegripligt utan särskilda för-
- . ”Ingen af oss, som äro annorstädes födde,
- kunna förstå ens en liten mening”, skref på
- Georg Stiernhielm. Detta gäller dock icke
- a grad om Rättviks- och Leksandsdialekterna.
- äro mera lättförstådda och kunna anses bilda
- ng från det egentliga ”dalmålet” till öfriga
- ekter. Sådana öfvergångsmål äro också
- i Ål, Bjursås och Gagnef, som dock skilja
- era och icke längre kunna räknas som
- il” i den inskränkta meningen. Gagnefsspråk-
- rmar sig Västerdalsdialekterna, hvilka också
- nån kunna anses som ”öfvergångsmål”, men
- ga hänseenden intaga en mera självständig
- g, i synnerhet i de öfre socknarna. De visa
- n likheter med angränsande norska mål. Från
- är språnget rätt stort öfver till Stora Tuna-
- , som hör till D:s *bergslagsmål*, en relativt
- d och rätt normalt uppsvensk dialektkom-
- omfattande hela södra D. (Falu, Hedemora
- Västerbergslags fögderier). Mest afvikande
- denna äro Svärdsjö- och Västerbergslags-
- som närma sig resp. hälsingska och Väster-
- åk (öfver Grangärde och Floda). Bergslags-
- överensstämmer ganska nära med angränsande
- nska mål, kanske mest med östra Västman-
- dialekter.
- het med de flesta mål i norra och mellersta
- ha dalmålen tungspets-*r* och kakuminalt *l*
- följande supradentala och kakuminala ljud.
- entalernas förekomst är emellertid mera be-
- rd än vanligt, i det *rs* ofta blifvit *ss* (t. ex.
- rs), *rn* i södra D. blifvit *r* (t. ex. *bar* barn,
- örn, så t. o. m. Rättvik, Leksand och Väster-
-), i egenti. dalmål *nn*, och *rt*, *rd* ofta äro
- le utan assimilation (från och med Gagnef
- ; *l* är vanl. icke kakuminalt efter *i* och *ē* utom
- l. dalmål, hvilket i fråga om *l* alldeles gått
- na vägar och t. o. m. delvis kan använda
- nalt *l* i början af ord, t. ex. *låta*. Dalmålen
- vanligt sätt förlorat *-n* och i regel *-t* i obeto-
- ndelser, t. ex. *sola* l. *sole* solen, *gata* gatan,
- tit. Liksom andra uppsvenska mål ha de
- i ändelser för rikssprákets *e*, t. ex. *funnin*
- *muli* mulet, *härvil* härfvel, ha g-ljud, ej j,
- *lg*, t. ex. *varg*, lång vokal framför *m* i
- ord, där rikssprâket har kort, t. ex. *tima*
- *töm* tom; *j* har ej spårlöst försvunnit efter
- ord som *äntja* änka, *bryddja*, brygga. Som
- ordligare uppsvenska och i de norrländska
- ha *g*, *k* äfven i inljud uppmjukats till *tj*,
- ex. *sättjin* l. *sättjen*, *bolja* l. *botje* boken,
- nyckel. Dessa drag utmärka alla dalmål.
- ristiskt för vokalsystemet i synnerhet i nedre
- i öfre D. utom egentligt dalmål är bruket af
- h slutet *a*, som användas på helt olika sätt
- rikssspråket: det öppna kan förekomma som
- h det slutna som kort, t. ex. *hara* hare med
- i första, slutet i andra stafvelsen, *katt*,
- *vagn* med slutet, *skabb*, *kalv* med öppet *a*;
öppet *å*-ljud (o) ersättes ofta af ett ljud mellan *å* och *ö*; *u*-ljudet har en klang, som liknar det norska u; *ä* och *e* äro väl skilda; den svagtoniga vokalen har ofta en klang af *ä*. Till det egentliga ”dalmålets” (i Älfdalen, Mora och Orsa) intressantaste drag hör, att det ännu i stor utsträckning bevarar de *nasala* vokalljud, som fordom funnits i alla nordiska dialekter; vidare märkes, att de långa *i*, *y*, *u* diftongerats, vanligen till *ai*, *åy*, *au*, t. ex. *ais* is, *knåyta* knyta, *aute* ute; *v* uttalas som eng. *w*; *l* utstötes vanligen framför *g*, *k*, *p*, *v*, t. ex. *kåv* kalf, *fok* o. d. folk; *h* utelämnas, t. ex. *and* hand (i eg. dalmålet samt i Rättvik och delar af Leksand). — Hvad dalspråkets (utom ”eg. dalmål”) *formlära* angår, märkas svaga fem. på *-u*: *vikku* vecka, *flugu* fluga, *ladu* l. *lädu* lada (däremot *bryddja*, om stammen har ett *långt* ljud), svaga mask. på *-a*: *hara*, *staka*, *bakka*. Best. former äro mask. *bât'n* båten, *ryddjin* (södra D. till Gagnef) l. *ryddjen* ryggen, fem. *sola*, *botja* (södra D. t. o. m. delar af Leksand och Västerdalarna), *sole*, *botje* (”dalmål”), m. *haran* l. *harn* haren, f. *vikku* veckan, n. *huse* huset, *tatji* (södra D. till Gagnef) l. *tatje* taket; obest. plur. mask. och stark fem. *-är*, t. ex. *hestär* hästar (mindre ofta *hestar*), *sokknär* socknar, *prästär* (l. *prästar*) präster, svag fem. *-ur* (mest södra D.), t. ex. *flikkur* flickor, n. *tak* tak, *ditja* diken (d:o). Best. pl. *hestan(ä)*, *prästan(ä)* (södra D. upp emot Tuna och Falun) l. *hestan* (norr därom, jämte andra former), *sokknan(ä)* l. *sokknan*, *flikkun(ä)* (södra D.), *flikkun* l. *flikkon* (norrut). I öfre D. har deklinationen fått en säregen utveckling, i synnerhet genom sammanfall af olika deklinationstyper; i delar af Gagnef ha t. ex. nästan alla substantiv fått samma böjning i pl.: *karör* karlar, *flikkör* flickor, *barör* barn, *äpplör* äpplen; best. f. *karan*, *flikkan*, *baran*, *äpplan*. I stället har åtminstone ”dalmålet” (t. o. m. delar af Leksand samt Djura) och västerdalsmålen bevarat den gamla kasusböjningen, i synnerhet dativformerna, t. ex. *i bu(d)om* o. d. i fäbodarna. (Också i öfrigt visa dessa många ålderdomliga drag i fråga om ordböjningen — liksom i ljudsystemet —, för hvilka dock här ej kan redogöras). I adjektivböjningen märkas pl. utan ändelse, t. ex. *all händär* alla händer, *mång gångur* många gånger, adj. på *-in*: *rolin* rolig, på *u(g)*: *toku(g)*. *Mig*, *dig*, *sig* heta vanl. *mäg*, *däg*, *säg*; *vårâm*, *andrâm* (södra D.) är fem. af *vår*, *annan*. Verb förlora ofta *-a* i inf., t. ex. *spring kapp*, *tjör hästar*. Kasta o. dyl. verb ha i pres. *kastär* liksom *mötär* möter. Pret. heter oftast *kasta*. Det heter *vari*, *vări* l. *vuri* varit, *havi* l. *hävi* haft, *vart*, *vurti* blef, blifvit. I öfre D. är verbböjningen egendomligt utvecklad, i det egentliga dalmålet är den i vissa hänseenden mycket ålderdomlig. — Beträffande ordförrådet märkes en stor mängd egendomliga och eljes sällsynta ord, i synnerhet i de öfre socknarna. I södra D. är det mera normalt. *Månen* heter öfverallt *tunglet* och *våren* heter *lâdingen*, ord, som bl. a. dylika upptagits af D:s skald, E. A. Karlfeldt. *Itji* l. *tji* kan brukas i st. f. *inte*. Adv. på *-e* sluta vanl. på *-a*: *inna*, *nera*, *uppa* liksom i Västmanland och Gästrikland. *Mil* är neutr. och *vagn* fem. Namnskicket är karakteristiskt, de gamla gårdsnamnen brukas som släktnamn och sättas *före* dopnamnet, t. ex. *Back Pär Erssa*. — Litt.: A. Noreen, ”Inledning till dalmålet och ordlista öfver

dalmålet" (i "Sv. Landsmålen IV") och "Dalmålet" (i "Öfre D. förr och nu", 1903), C. Säve, "De starka verberna i dalskan och gottländskan" (1854), "Ur Västml.-Dala landsmålsförenings samlingar till en ordbok" (I—III, 1878—81). B. H.

Dalarö, socken i Stockholms län, Sotholms härad. 1,800 har. 734 inv. (1905), hvaraf största delen tillhör D. municipalsamhälle. Annex till Tyresö, Strängnäs stift, Södertörns kontrakt.

Dalarö, municipalsamhälle, vackert beläget vid Östersjön (nära Jungfrufjärden) och stora segelleden till Stockholm, i Dalarö socken, Stockholms län, 45 km. landvägen och 107 km. sjövägen från Stockholm. (För mindre fartyg, som kunna passera Baggensstäket, inskränkes sistnämnda väglängd till hälften.) Samhället omfattar en areal af omkr. 90 har afsöndrad från hemmanet Västertorp, och tillämpas där byggnads-, brand- och ordningsstadgan för rikets städer (men ännu icke hälsovårdsstadgan). Antalet tomter är omkr. 220, de flesta bebyggda. Folkmängden är omkr. 580. Taxeringsvärdet 1,800,000 kr. (1904). Platsen har tull- och lotsstation, post-, telegraf- och telefonstation, läkare och apotek. Till följd af platsens friska läge vid själfva hafsbandet brukar ett stort antal (omkr. ett par tusen) af Stockholms invånare välja densamma till vistelseort under sommaren. Förbindelsen med Stockholm förmedlas dels direkt med ångbåtar, dels med Stockholm—Saltsjöns järnväg och ångbåtar mellan D. och Saltsjöbaden. — På en 2 km. söderut belägen holme ligger Dalarö skans (se d. o.).

Dalarö skans. Redan 1623 byggdes af Sotholms härads allmoge en skans på Stora Dalarö, men denna befästning fick förfalla, och 1656 började en ny skans anläggas på den 2 km. s. s. v. om Dalarö liggande Stockskärsholmen, som ansågs hafva lämpligare läge. Skansen, som byggdes af ingenjör Kirstenius på holmens öfre del, kallades först Stockskärs skans. 1659 tillökades Dalehamns skans, som den nu äfven kallades, med en yttre, lägre linje, liksom den inre uppförd af endast jord och trä, och efter att under de båda närmast följande åren hafva förstärkts med något murverk öfverlämnades den 1662 från Krigskollegium till amiralitetet. Från 1677, då skansens återställande under Krigskollegium beslöts, begagnades alltid namnet Dalarö skans. 1683, då den bestod af en öfre och tämligen färdig hornverksformad befästning och en ännu ofullbordad bastionerad front med två halfbastioner nere vid stranden, uppgjorde Dahlbergh förslag till ombyggnad med torn i öfre verkets rygglinje, ny frontutstakning m. m., men först 1698 fastställdes detta förslag, och arbetena påbö omedelbart därefter, men särskildt tornbygg bedrefs så långsamt, att provisoriska försv måste uppföras såväl 1700 som 1719, hvill ett ryskt öfverrumplingsförsök lyckligen afv Först i midten af 1700-talet synes tornet blifvit fullt färdigt, men skansen i öfrigt hade tiden fått förfalla; den reparerades emellertid gånger sedan, men efter 1809 underhölls de knapphändigare, och 1854 bestämdes, att skulle upphöra att räknas till rikets fasta ser. År 1905 påbörjades några arbeten fö nets och vidliggande kasemattbyggnads vid hållande. L. W:

Aftryck af böljslagsmärken på sandsten (2/10 nat.

Dalasandsten, *geol.*, en merendels finkornig rödbrun eller rödlett, ofta med ljusa, runda

försedd sandsten, som utgör hufvudparten väldiga sandstensaflagring (*Dalarnas sandstens tion* l. *dalasandstenen*), hvilken inom norr Dalarna och angränsande del af Härjedalen ut sig öfver en areal af mera än 7,000 kvkm. formation betraktad är dalasandstenen delad stora afdelningar genom tvenne på olika nivåe horisontellt inlagrade, 50 à 80 m. mäktiga bäddar. Den understa, omkr. 200 m. mäkti delningen utgöres af en rödhvit sandsten, v hård och kvartsitartad, samt af konglomerat, senare bergart bildar själfva bottenlaget o finnes hvilande på porfyr. Det är en inom afdelnings nedre del förekommande gröfre sa hvaraf vid Öfver Malung de bekanta Malungs stenarna sedan länge tillverkats. På skiktyto

nslagren äro böljslagsmärken ganska vanliga.
ta afdelningen består underst af rödbrun
n. 120 m. mäktig, hvarpå komma ljusa
sandstenar med lager af hufvudsakligen röda
, tillsammans 120 m. Den öfversta, ungefär
mäktiga afdelningen består af rödlett sand-
d lager af röd skiffer. Dalasandstenen anses
f algonkisk (prekambrisk) ålder. Inga för-
r hafva i densamma påträffats. Se vidare
na. E. E.

sýsla [-sisla], domsaga vid det inre af
rden på västra Island mellan Gljúfurá på
nes och Gilsfjörður. Södra delen af D. upp-
r det mesta af ett antal dalgångar (däraf
s namn), med god gräsväxt, åtskilda af låga
h kullar. 914 inv. (1890). I forntiden var
af Islands mest frejdade bygder (i sagorna
n kallad Breiðifjarðardalir, "Bredfjords-
") och bl. a. hemort för Sturlungaätten.
are orter äro de historiskt ryktbara gårdarna
oll, Sauðafell, Snóksdalur, Skarð, Hvam-
norre Sturlasons födelseort) och Hjarðarholt
n lilla handelsplatsen Skarðsstöð och fram-
t Ólafsdalur, Islands största landtbruks-
R. N—g.

ayrac [dalära'kk], Nicolas, fransk tonsät-
se d'Alayrac.

erg, förr Dalburg, gammal tysk adels-
som 1654 upphöjdes i riksfriherrligt stånd.
Johann von D., tysk humanist, f. 1445,
3, blef 1482 under namn af Johann III vald
kop af Worms och befrämjade i hög grad
apernas uppblomstring i Tyskland, särskildt
versitetet i Heidelberg. D. var ordförande
Celtes (se d. o.) stiftade sällskapet "Societas
n Rhenana seu sodalitas Celtica" och stod
apsförbindelse med flera af sin tids främste
ter, bl. a. Trithemius och Reuchlin.
Karl Theodor Anton Maria von
amerarius af Worms", tysk furste, f. 1744,
7, blef 1772 ståthållare i Erfurt, där han
e sig för en human och frisinnad förvaltning
och samlade omkring
sig lärde och konstnä-
rer. Han blef 1787
koadjutor i Mainz samt
1802 dess kurfurste
och Tyska rikets ärke-
kansler, men förlorade
genom freden i Lunéville (1803) den del
af sitt stift, som låg
v. om Rhen, medan den
återstående delen sekulariserades. D. fortför
dock att vara metropolit för Tyska riket med
undantag af Preussen
territe samt hölls
skadeslös för sina för-
genom Regensburg, Aschaffenburg, Wetzlar
områden. Bländad af Napoleons snille, blef
en af hans ifrigaste beundrare och trog-
hängare, bidrog till Rhenförbundets bildande
och blef dess suveräne furst-primas samt
de i förbundsförsamlingen. Napoleon ut-
honom 1810 till storhertig af Frankfurt,
ordnade förvaltningen och rättsskipningen
efter franskt mönster. Kejsarens motgångar tvungo honom att 1813 afstå från alla sina besittningar, hvarefter han behöll endast ärkebiskopatet i Regensburg och f. ö. lefde tillbakadraget under sina sista år. D., hvars statsmannaverksamhet öfverallt lämnat välsignelsebringande spår efter sig, var äfven en mångsidigt lärd man och skref en mängd arbeten, bland hvilka må nämnas *Grundsätze der ästhetik* (1791), *Betrachtungen über das universum* (1805), *Über den frieden der kirche in den rheinischen bundesstaaten* (1810) samt flera värdefulla uppsatser i "Deutscher Merkur", "Deutsches museum" m. fl. tidskrifter. Jfr Beaulieu-Marconnay, "Karl von D. und seine zeit" (2 bd, 1879).

3. Emmerich Joseph von D., den föregående brorson, hertig af D., fransk statsman, f. 1773, d. 1833, blef såsom badensiskt sändebud i Paris Talleyrands gunstling, trädde 1809 i Frankrikes tjänst och förmedlade Napoleons förmälning med Marie-Louise. Utnämnd till hertig och medlem af Conseil d'état och försedd med en stor dotation, drog han sig från statens tjänst, när Talleyrand föll i onåd, men inträdde 1814 i den provisoriska regeringen och tog verksam del i arbetet på Bourbonernas restauration. D. var ett af Frankrikes ombud på Wienkongressen och undertecknade som sådan aktförklaringen mot Napoleon. Efter andra restaurationen (1815) blef han statsminister och pär samt senare minister i Turin. Sina sista år lefde han i tillbakadragenhet. E. A—t.

Dalberg, Nils, läkare, f. 1 april 1736 i Linköping, blef student i Uppsala 1752, med. doktor 1763 och lifmedikus hos dåv. kronprinsen (Gustaf III) 1768. Det inflytande han vann hos denne begagnade han sedermera, enligt eget påstående, till "det nästan alldeles försummade medicinalverkets upphjelpande". I anledning af tvister med hofvet och till sist en personlig brytning med konungen begärde och erhöll D. 1781 afsked, men förordnades samtidigt till tjänstgörande bergsråd, med bibehållande af sin lön som lifmedikus. Efter denna tid kallades han ej till hofvet, förrän Gustaf III låg på sin dödsbädd. 1816 erhöll han på begäran afsked från bergsrådsämbetet. Död i Stockholm 3 jan. 1820. — D. författade ett par uppsatser i Vet. akad:s handlingar och skref äfven några minnesteckningar, i hvilka Gustaf III och hans hof skildras i de mörkaste färger. Af fruktan för undersökning förstörde han dock själf största delen af minnesanteckningarna. D. var en själfkär man, skarp i kritiken af kolleger, och hänsynslöst blottar han i sina anteckningar några af sin höge patients perversiteter. Att tillskrifva hans svartmålningar uteslutande personligt hat torde vara att gå för långt. Historiker af rang anse honom värd tilltro, där han talar af egen erfarenhet. Det fordras god vilja till att af D:s ord draga sådana slutsatser som att Gustaf III stått i otillbörligt förhållande till sina gunstlingar eller ej kunnat vara Gustaf IV Adolfs fader.

Dalbergia L. fil., *bot.*, växtsläkte af fam. *Leguminosæ*, afd. *Papilionatæ*, omfattande öfver 80 träd eller klättrande buskar med små blommor, samtliga inhemska i tropikerna. De flesta ha en ytterst hård och fast ved, som har mångsidig användning. Särskildt eftersökt är det svarta botanyträet, *blackwood*, som erhålles af *D. latifolia* (Östindien) och

som användes till finare snickeriarbeten. Af *D. melanoxylon* (Afrika) erhålles ebenholts (*ébène du Sénégal*). Huruvida palisanderträ erhålles af *D. nigra* (Brasilien), är ovisst. Många till detta släkte hänförda arter hafva beskrifvits från mellersta och södra Europas tertiära aflagringar.

Släktet uppkallades af Linné d. y. efter bergsrådet N. Dalberg (se ofvan) och hans broder, öfversten C. G. Dalberg, som skaffade växter från Surinam åt Linné. G. L—m. A. G. N.

Dalbergsån (D a l a b o r g s å n), ett i södra delen af Dal flytande vattendrag, som bildas genom Örsåns och Frändeforsåns förening, 13 km. från Vänern, och som faller ut i denna sjö vid Stretet strax s. om platsen för det forna fästet Dalaborg. Ö r s å n, äfven kallad Storån och Krokån, kommer från Marsjön i Bäcke socken, hvilken den lämnar vid Bäckefors, strömmar sedan i sydlig riktning genom Teåkern och Kappebosjön samt slutligen genom Örsjön. Längd 37 km. F r ä n d e f o r s å n rinner upp med en arm ur Bollerudssjön vid foten af Kroppefjäll och med en annan ur Rådanesjön och Långhalmen, hvilka båda armar gå i sydlig riktning till den grunda, genom sänkning i två bäcken delade Hästefjorden, hvarifrån vattendraget går i nordlig riktning förbi Frändefors och Brålanda kyrkor. Längd 40 km.

Dalbo, invånare i landskapet Dal (se d. o.).

Dalbomålet, allmogemålet på Dal (se d. o.).

Dalbono [dalbånå], E d o a r d o, italiensk målare, f. 1843 i Neapel, elev af Morelli, har gjort sig känd genom eleganta och färgrika skildringar, i olja och akvarell, af neapolitanskt folklif (*Från Santa Lucia, Neapolitansk teater, Löftet till madonna del Carmine*).

Dalbosjön är den vanliga benämningen på den västra, mindre delen af Vänern, hvilken skiljes från den öfriga sjön genom Värmlandsnäs, Lurö skärgård, Milskären, Ekens skärgård, Kållandsö och Kållands halfö. I s. delar sig sjön i två större fjärdar: den västra och större, utgörande den egentliga fortsättningen af sjön, samt den östra, delad i tvenne vikar, af hvilka den ena kallas D ä t t e r n, ett slags insjö, hvilken ständigt ökas därigenom, att sjön inkräktar på den omgifvande stranden. Sjöns största längd (från n. n. ö. till s. s. v.) är 88 km. och dess största bredd 41 km. Största djupet är 83 m., som träffats omkr. 5 km. från nordvästra kusten. Sitt namn har sjön däraf, att landskapet Dal utgör en betydande del af dess kust. J. H.*

Dalboslätten. Se D a l (landskap).

Dalby. 1. Socken i Malmöhus län, Torna härad. 2,540 har. 1,527 inv. (1905). Annex till Hällestad, Lunds stift, Torna kontrakt. Om kyrkan i D. se följande art. — 2. Socken i Uppsala län, Hagunda härad. 2,184 har. 502 inv. (1905). Annex till Väster-Åker, Uppsala stift, Hagunda kontrakt. En mängd runstenar träffas inom denna socken. — 3. Socken i Värmlands län, Älfdals härad. 78,004 har. 3,466 inv. (1905). D. utgör ett konsistoriellt pastorat, Karlstads stift, Älfdals kontrakt. Om folkspråket i denna socken se ”Dalbymålets ljudlära” af Ad. Noreen (i ”Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif” I., utg. af J. A. Lundell 1879).

Dalby, fordom kloster och biskopssäte i Dalby socken, s. ö. om Lund. Sven Estridsson anlade i D. Heligkorskyrkan samt grundade ett konv augustinkorherrar (regularkaniker af Augu orden). Vid Roskilde stifts delning 1060 upp des jämte Lunds stift ännu ett, omfattande och östra Skåne, Blekinge samt Bornholm. B sätet förlades till D., och till biskop invigde bekante Egino. Sedan det nyupprättade L stiftets biskop — ej före 1067 — afsidit, för Egino hela Skåne, Halland och Blekinge ti stift med biskopssäte i Lund. Klostret egde emot fortfarande bestånd och stod högt i anse 1080 begrofs där konung Harald Hein. 153

Dalby kyrka och kloster.

Anders Bille klostret i förläning, och en d klosterbyggnaderna nedbröts då, men några ningar kvarstå ännu. D. kyrka, en af de ligaste i stiftet, går tillbaka till biskops Rester af denna äldsta byggnad finnas ännu i långhuset och förhallen (med orätt kallad kr I midten af 1200-talet utbyttes bjälktake gotiska krysshvalf. Se Jörgensen, ”Den no kirkes grundlæggelse og første udvikling” (1 78), Brunius, ”Skånes konsthistoria” (1850), L ”Udsigt over Danmarks kirkebygninger for de ligere middelalder” (1883). (T.

Dalby, kungsgård i Dalby socken, Torna h Malmöhus län. $3^{23}/_{64}$ mtl, tax.-värde 284.40 (1905). Liksom alla hemman i denna socken hörde det under medeltiden Dalby kloster. Skåne blifvit svenskt (1658), anslogs D. till ku stuteri och stallgård. F. n. (1906) är gårde arrenderad i två lotter; arrendesumman gå Flyinge hingstdepå. Dessutom brukas D h a g e (tax.-v. 105,000 kr.) under Flyinge k gård, och 1873 blefvo omkr. 35 har fäladsma rösade till D a l b y k r o n o p a r k (tax.-v. 2 kr.), som Domänstyrelsen disponerar.

Dalbyälfven l. S t o r ä l f v e n, namn på del af Klarälfven, som flyter genom öfre Värm

Dalbyö, en från Dalby (under Erikslund sönderdrad lägenhet i Västerljungs socken af Söde lands län, vid en vik af yttre Hällsfjärden. egdes och beboddes under somrarna af prof. A. E. Nordenskiöld, som jämväl egde den nordligare belägna gården Grönsö, $^1/_4$ mtl, med D. tax. till 38,000 kr.

Dalcroze [-kråš], E. J., schweizisk tonsä Se J a q u e s - D a l c r o z e.

Daldockor, *bot.* Se T r o l l i u s.

[dēl'l], sir Thomas, engelsk koloniguver-
ade bakom sig mångårig krigstjänst i Neder-
ıa, då han 1609 sändes till Virginia som
lk under lord De la Warr, hvilken han bi-
i koloniens strängt militäriska organisation.
återkomst efter en tids frånvaro, 1611, fann
fullständig anarki inträdt efter De la Warrs
a, och öfvertog då själf guvernörskapet, som
ed skoningslös stränghet utöfvade 1611 och
16. Vid sin hemresa sistnämnda år medförde
n ryktbara kristnade indianprinsessan Poca-
D. företog 1618 en expedition till Sunda-
besegrade en holländsk flotta utanför Fort
(nuv. Batavia) samt började belägra fortet.
sjuknade och dog följande sommar, 1619, i
atam. Jfr Gardiner, "History of England
1642", del 4. V. S—g.

[dēl'l], Robert William, engelsk pre-
och politiker, f. 1829 i London, uppfostrades
gregationalistisk predikant och blef 1855 an-
vid Carr's Lane Chapel i Birmingham som
åt J. Angell James, hvilken han 1859 efter-
Under flera decennier var D. en af Bir-
ms kommunalt och politiskt inflytelserikaste
gheter, framför allt ledande vid reformerna
. stads undervisningsväsen, samt tillhörde den
kretsen af J. Chamberlains politiska vänner.
nflytande sträckte sig vida bland Englands
ormister. D. blef hedersdoktor 1877 vid
iversitetet och 1883 i Glasgow. Han redi-
1872—78 tidskriften "The congregationa-
ch har utgifvit en mängd religiösa skrifter.
i Birmingham 13 mars 1895. Jfr sonen
W. Dales "Life of Robert William D."
V. S—g.

alca'rlia, latiniserad form af namnet Dalarna.

leca'rlus (nlat.), dalkarl.

alca'rius, Johannes Olai, rättslärd. Se
nhöök, J.

n Gudbrand. Se Gudbrand herse.

namns skans. Se Dalarö skans.

lagen. Se Dalalagen.

tni'nzer l. Glomaci, ett serbiskt folk, som
ett efter detsamma uppkalladt område,
ninzien, i nuv. konungariket Sachsen,
a sidor om Mulde, begränsadt af Elbe och
z. 927 eröfrade den tyske konungen Hen-
landet och upprättade strax därefter mark-
bet Meissen. Dels därigenom, dels genom
ng af en mängd tyska vasaller blefvo dale-
a efter några århundraden fullständigt ger-
ade. E. Rld.

ne, landskap i Norge. Det består af de
ter, som ligga innanför Jæderens slätt-
ch bildar tillsammans med detta Jæderens
enes fogderi i Stavanger amt. Jfr Jæ-
g. Y. N.

s, Dirck, holländsk, i svenska samlingar
terad landskapsmålare, f. omkr. 1600 i
ht, d. 1676 i Zierikzee, troligen elev af Moses
nbroeck, i hvars maner han länge arbetade
ibland målade figurerna i D:s landskap.
tidigare, till formatet små taflor behandlade
d förkärlek arkadiska landskapsmotiv, med
ruiner och mytologiskt staffage, såsom i ar-
museerna i Amsterdam, Braunschweig
Haarlem (1646), i fruarna Kempes och
Attmers samlingar i Stockholm (s. å.). Senare
öfvergick han i större dukar till ett bredare, mer
dekorativt målningssätt, såsom i bl. a. fyra dukar
i den forna Finspång-samlingen (en af dem dat.
1660). D., som sannolikt besökte Italien, arbetade
ömsom i Rotterdam, Leiden och Haag, men flydde
kort före sin död från sistnämnda plats för bevislig
sammanlefnad med sin dotter, som dömdes till dö-
den, men genom flykt eller självmord undandrog sig
sitt straff. D:s arbeten äro sällsynta. O. G—g.

Daler (ty. *thaler*), ett vanligen 14-lödigt silfvermynt af något öfver 2 lods vikt. Det slogs troligen första gången 1517 af grefve Stephan von Schlick i Joachimsthal i Böhmen och kallades därför urspr. *Joachimsthaler*, hvaraf sedan blef *thaler* (*daler*, *dollar*). Ett liknande, större silfvermynt förekom redan i slutet af 1400-talet i Tyskland och i början af 1500-talet i de skandinaviska länderna. Detta mynt kallades vanligen "silfvergulden" (till skillnad från guldmyntet "rhenska gulden"). Benämningen thaler (daler) började emellertid snart användas om alla större silfvermynt. I Sverige slogos de första dalrarna i Stockholm 1528, i anledning af Gustaf I:s kröning i Uppsala. I 1534 års myntordning påbjöds för första gången myntning af dalrar. 1536 började man slå marker, och detta mynt var därefter till 1604 den högsta myntenheten i riket. Dalersmynt, under olika benämningar, slogos fortfarande och gingo med växlande kurs, alltefter tillgången på dalrar och efter den mer eller mindre goda halten i det mynt, mot hvilket dalern växlades. Under 1530-talet var kursen vanligen 3 mark, under 1540-talet steg den till $3^1/_2$ och $3^3/_4$ samt 1560 till 4 mark och visade fortfarande benägenhet till stegring. Hertig Karl utfärdade därför 6 okt. 1602 ett formligt förbud att beräkna dalern högre än 4 mark. I denna skrift kallas 4-marksdalern» slagen daler. Trots förbudet fortfor emellertid dalern att stiga i pris. Myntordningen af 22 mars 1604 stadgade därför, att på den slagna dalern skulle gå 6 mark öfvensom att, bland andra markmynt, nya 4-marksstycken, svenska dalrar, skulle slås. I den allmänna rörelsen fick den slagna dalern namnet riksdaler (första gången officiellt i plakatet af 7 sept. 1619). Jämte riksdalern fortfor den svenska dalern att myntas. Den fick åtskilliga binamn, för att utmärka dels i hvilken myntsort penningarna *räknades*, dels hvad slags penningar, som lämnades i likvid. Kopparmyntet, som infördes i Sverige 1624, föll nämligen så hastigt i värde i jämförelse med silfvermyntet, att en hög uppgäld yppade sig. Genom k. förordn. 26 aug. 1633 bestämdes därför, att 1 daler i silfver skulle motsvara 2 i koppar. Därigenom uppstodo benämningarna daler silfvermynt och daler kopparmynt. Värdeskillnaden blef snart allt större, och detta hade till följd en k. förordn. 24 mars 1643, i hvilken stadgades, att 1 daler smt skulle motsvara $2^1/_2$ daler kmt. Genom k. förordn. 7 okt. 1665 nedsattes kopparmyntet för tredje (och sista) gången därhän, att 1 daler smt skulle svara emot 3 daler kmt. De båda räkningssätten begagnades samtidigt och fortforo att brukas långt efter 1776 års realisation, hvarigenom räkningen i riksdaler, skillingar och rundstycken infördes. Utom å kopparplåtmyntet (1644—1768), hvarå alltid utsattes dalervärdet i smt, förekommer dalernamnet

å de s. k. nödmyntteckn**en** 1715—19, å karolinmyntet 1718 samt å speciesmyntet 1770—77. Med afseende på den myntsort, hvari penningar utgåfvos, uppkommo år 1664 benämningarna daler-karoliner och daler kurant. Den förra nyttjades, då likvid gafs medelst de från och med sistnämnda år slagna mynten på 4, 2 och 1 mark. Benämningen daler kurant

Fig. 1. Joachimsthaler.

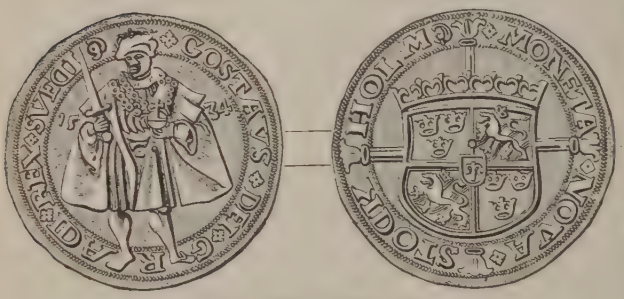

Fig. 2. Gustaf I:s daler 1534.

begagnades, då betalningen skedde i det från 1664 ymnigt slagna ringhaltiga skiljemyntet på 4, 2 och 1 öre i silfver. Dalerns värde i förhållande till riksdalerns, som var 4 kronor i nu gällande mynt, sjönk under tidens lopp. Så blef dalern 19 juni 1681 nedsatt till $^1/_2$, 17 maj 1715 till $^1/_3$ och 27 nov. 1776 till $^1/_6$ af riksdalern. När sedermera äfven riksdalerns värde började att falla, till dess det 1830 bestämdes till 1 kr. 50 öre, föll samtidigt jämväl dalern; då sålunda t. ex. i 1734 års lag böter utsattes i daler, som vid den tiden motsvarade $^1/_3$ riksdaler eller 1 kr. 33 öre, antages den nu gälla endast 50 öre. Dalerns värde i nu gällande mynt var således ursprungl. 4 kr. (oafsedt myntvärdets fall), men blef

1604.....	2,67			
1633.....	—	i kmt	1,33	
1643.....	—	»	1,07	
1665.....	—	»	0,89	
1681 i smt	2,00	»	0,67	
1715 »	1,33	»	0,44	
1776 »	0,67	»	0,22	

Vid den på 1800-talet bland allmogen gängse dalerräkningen gingo t. ex. i Småland 6 daler smt eller 18 daler kmt på 1 rdr riksgälds eller 1 krona.

I Danmark och Norge infördes tidigare Sverige ett större 14-lödigt silfvermynt af vikt. Hela och halfva silfvergyllen 1516, 1518 och 1523. De fingo senare net speciesdaler och innehöllo 3 eller 48 skilling. Mot slutet af 1500-talet b den danska speciesdalern, liksom den svensk stiga i kurs; 1589 gälldo den 4 mark ell skilling, hvilket värde ställdes genom en fö 25 juni 1602. Men m halt blef snart så ring redan 1614 s. k. k daler, gällande $1^1/_2$ ciesdaler, eller 144 sk och slettedaler, lande 72 skilling, b utmyntas. Genom föror maj 1625 förändrades myntfot så, att krond som fick namnet dub krona, skulle innehå mark, eller 128 skilling slettedalern, som då ka krona, 4 mark ell skilling. Dessa kron som ursprungligen voro lödiga, nedsattes genom ordn. 13 april 1652 o mars 1671 till $10^2/_3$-l men uppsattes åter förordn. 31 dec. 169 $13^1/_4$-lödiga. Kronm som voro på 8, 4, 2 mark, upphörde 177 myntas. — Den s. k. r dalern, som innehå mark, eller 96 skilling, i Köpenhamn, men med prägel och användes konungens resor i 1704, 1733, 1749, och 1788. — Ännu ett annat slags species den s. k. Albertsdalern, myntades i K hamn 1781 med norsk prägel. (Om den i N länderna präglade Albertus-thalern se — I Slesvig-Holstein slogs från början af talet kurantdaler, enligt Lybecks my $11^1/_3$ stycken på den kölnska fina marken. nämnda mynt gingo i rörelsen som species ehuru deras värde förhöll sig till dessa som 6 75 eller, närmare bestämdt, som 98 till 110. (myntplakat af 19 mars 1788 och 3 dec. 179 stämdes den nya myntfoten så, att 1 specie (120 skilling) skulle vara lika med $1^1/_4$ kura (96 skilling). Från 1787 myntades 1, $^1/_2$, $^1/_6$, $^1/_{12}$, $^1/_{15}$ och $^1/_{24}$ speciesdalerstycken, tills mark, genom förordn. 5 jan. 1813, erhöll myntfot i rigsbanksdalern, som innehöll mark eller 96 skilling. På den fina kölnska marken gingo $18^1/_2$ sådana rigsbanksdaler. slags dalermynt upphörde 1873 att gälla i mark, då det nya kronmyntet där infördes dansk-västindiska öarna räknas i daler (= indisk daler) l. dollar à 100 cent, enlig = 4 kronor, men i praktiken ungef. = 1 amer. (= omkr. 3,75 kr.). Endast skiljemynt mynta

...rejdaler och hanrejdukat (jfr Han-... kallades de speciesdaler och dukater, som ...efven Filip Reinhard af Solms 1627 lät ...Wolffenbüttel af det silfver, som han bemäk-... sig, när han å den danske konung Kristian ...agnar satte sig i besittning af hertig Fredrik ... af Braunschweig stater. Anledningen till ... lär hafva varit den, att i prägeln å en ...ta slags speciesdaler det krönta C, med en ...i, har formen af tvenne hvarandra mötande ... — hvari man ville finna en antydan på be-... Rhengrefves förmodade förhållande till her-...gemål. A. W. S.*

...r-karoliner. Se Daler.

...r kopparmynt. Se Daler.

...r kurant. Se Daler.

...r silfvermynt. Se Daler.

...ormationen 1. Dalslandsgruppen (...landsserien), *geol.*, en inom östra ...lid förekommande geologisk formation be-... af åtskilliga konglomerat-, sandstens-, ...- och skifferlager i växling med hvar-... Formationen indelas i fyra hufvudafdel-... eller s. k. lag, nämligen, nedifrån uppåt, ...aget, skifferlaget, kvartsitlaget och liane-

...tjärn. Råvarp.

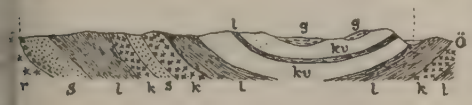

...genom Dalformationen söder vid sjön Råvarp. *gr* granit; ...itsandsten; *l* lerskiffer; *k* kloritsten och kloritskiffer; *kv* hvit ...dsit; *g* gröngrå skiffer (lianeskiffer, s. k. gråvackeskiffer).

...aget, hvilka anses hafva en ungefärlig mäk-... af resp. 200, 800, 470 och 400 m. *Bot-...t* hvilar omedelbart på urformationens berg-...h utgöres till sin hufvudmassa af en rödaktig, ...g, hård kvartsitsandsten, vanligen med ett på ...llen ändå till 15 m. mäktigt konglomerat vid ...bottnen. I kvartsitsandstenen synas ofta böljar-...rken. *Skifferlaget* består af mäktiga lager ...t lerskiffer samt mörkgrön eller grågrön klorit-...n kloritskiffer växlande med lager af kvartsit-...a. Lerskiffern, som här och där är utbildad ...klerskiffer och på några ställen innehåller verk-...iklager, bildar skifferlagets öfversta och un-...delar, kloritstenen med sina kvartsitsandstens-...less mellersta. *Kvartsitlaget* utgöres af en ...ls hvit och ren kvartsit, som på grund af sin ...dskraft mot vittring och erosion ofta bildar ...mgifvande mark uppstickande bergryggar. ...*ifferlaget*, den öfversta af Dalformationens af-...ar, utgöres af en gröngrå, småkornig till fin-... af hufvudsakligen kvarts och ett glimmer-...mineral bestående skiffrig bergart, som upp-...efter Lianefjället i Dalskogs socken och som ...dels glimmerskiffer eller fin protogingnejs, dels ...a eller gråvackeskiffer.

...rmationens lager äro starkt uppresta, med ...g än åt ö., än åt v. De bilda en följd af våg-... upphöjningar och fördjupningar, hvilkas ... ligga i nordsydlig riktning. Formationen i ...et har nämligen varit utsatt för ett i östvästlig ...ning verkande ofantligt sidotryck, som hop-pressat och upptornat den ursprungligen horisontella lagerkomplexen till kolossala veck, så att en i n. till s. utsträckt bergskedja uppstått, hvilken dock sedermera genom erosion nästan utplånats; hufvudsakligen finnas blott de nedåtböjda (synklinala) delarna af vecken i behåll, flerstädes endast de i urbergsgrunden inklämda delarna af bottenlagets konglomerat och sandsten. — Formationen, hvars nuvarande utsträckning är ungefär 90 km. i riktning n. till s., med en största bredd af omkr. 25 km., har ursprungligen helt säkert egt en mycket större utbredning. — De flesta af formationens bergarter hafva, ehuru rent sedimentära, en i viss mån kristallinisk textur och förete äfven andra inre egenskaper, som häntyda på de väldiga omgestaltningar berggrunden här undergått. Skifferlagets kloritstenslager anser man numera utgöras af helt och hållet omvandlad diabas, och de skulle således, likasom grönstensbäddarna i Dalarnas sandstensformation, vara af eruptivt ursprung, dels utflutna såsom lavaströmmar, dels afsatta såsom tuffbäddar. Dalformationens ålder eller dess plats inom den geologiska lagerserien är ännu icke fullt säkert fastställd. Frånsedt fragment af kalkalger i en kalksten på Storön i sjön Stora Ärfven hafva nämligen lämningar efter organiskt lif hittills icke inom formationen anträffats, och icke heller träda dennas lager på något ställe i omedelbar beröring med andra, till åldern redan kända fossilförande bergarter. Det oaktadt anser man, att formationen, i likhet med Dalarnas sandstensformation och Almesåkraserien, tillhör algonk, d. v. s. är äldre än den kambriska tiden. Flera bland Dalformationens bergarter äro af den beskaffenhet, att de ega praktisk användning. Skifferlagets lerskiffer brytes flerstädes till takskiffer, t. ex. vid Hällan, Källsviken, Halängen och andra ställen; de renare varieteterna af kvartsiten, hvaraf i hela berg finnas outtömliga förråd, torde vara af värde, där kvarts för tekniska behof är af nöden, och lianeskiffern är ganska lämplig till kvarnstenar, hvartill den också på ett par ställen brytes, äfvensom till trottoarsten m. m. Se "Sveriges geol. undersökning" (kartbladen Upperud, Rådanefors, Baldersnäs och Åmål). E. E.

Dalga, stad i Egypten. Se Dalgeh.

Dalgamün, stad i Nedre Egypten, länet (mudirije) Menufije, nära Nilens Rosette-arm. Omkr. 8,000 inv.

Dalgas. 1. Karl Frederik Isak D., dansk landtbruksförfattare, f. 1787 i Fredericia, där hans fader, född af fransk släkt i Lausanne, var reformert präst, d. 1870 på sin egendom Aldeberts minde, i närheten af Vejle, författade *Iagttagelser over hampens dyrkning* (1812), *Forsög til en kort og fattelig lærebog i agerbruget til afbenyttelse for den danske bonde* (1822; ny uppl. 1824; prisbelönt) och *Husdyrenes behandling* (1831), *Mine erfaringer i landbruget* (1859) samt flera ekonomiska och statistiska amtsbeskrifningar jämte oräkneliga tidningsartiklar i tämligen häftigt språk. E. Ebg.

2. Carlo Edoardo D., den föregående brorson, dansk målare, f. 1820 i Neapel af danska föräldrar, uppfostrades i Köpenhamn, där han erhöll undervisning vid konstakademien 1837—45. Han var på god väg att utbilda sig till en framstående djurmålare, då han ingick som frivillig i slesvigska

kriget och föll, ett af kampens sista offer, vid Möllhorst 31 dec. 1850. Danska konstmuseet eger ett af hans sista och bästa arbeten, *En fårflock i närheten af en skog*. Bland hans öfriga målningar märkas *Kor, som vattnas, Mjölkplats vid Nysö, Djurmarknad*. Ph. W. (G—g N.)

3. Enrico Mylius D., den föregående broder, f. 16 juli 1828 i Neapel, kom 1835 till Danmark och vardt 1849 löjtnant i ingenjörkåren, gjorde krigstjänst både 1849—50 och 1864 och användes sedan 1854 vid de stora vägbyggnaderna i Jylland, blef 1856 kapten, hade 1868—85 öfveruppsikten öfver vägförhållandena i Jylland och blef 1885 öfverväginspektör för hela Danmark. D. var medstiftare af det danska Hedeselskabet 1866 och dess administrative direktör till sin död, 16 april 1894; han var själen i detta sällskaps ständigt ökade verksamhet för hedarnas uppodling och plantering, förstod i sällsynt grad att vinna allmogens tillit och kraftiga medverkan samt att förena alla slags människor och alla myndigheter till samarbete för denna stora folkliga sak. När man under de 30—40 sista åren har vunnit 4,500 kvkm., mer än hälften af de danska hedarna, från "hedens onda princip", som förut ansågs oöfvervinnelig, och hoppas att med tiden vinna äfven den andra hälften, så är detta i främsta rummet D:s förtjänst. Han fick 1880 öfverstelöjtnants titel. Utom ett antal småskrifter om trädplantering och ängsbevattning författade D. *Geografiske billeder fra heden* (1867—70), som totalt omstörtade åsikterna om Jyllands geografiska byggnad, samt en ypperlig afhandling om *Fortids- og fremtidsskovene i Jylland* (1883—85). Sedan 1880 utgaf han "Hedeselskabets tidsskrift". Minnesmärken öfver D. äro resta i Aarhus (1901), Horning m. fl. orter på heden. Se L. Schröder, "E. M. Dalgas" (1900), och H. Rosendal, "Dalgas" (i "Nord. öresbiblioteket", 1904). E. Ebg.

Dalgeh (Dalga, Delga), stad i egyptiska länet (mudirije) Assiut, 70 km. n. n. v. om denna stad, nära Bahr Jusuf-kanalen. Omkr. 11,000 inv.

Dalhem. 1. Socken i Gottlands läns Norra härad. 2,951 har. 538 inv. (1905). D. bildar med Ganthem och Halla ett konsistoriellt pastorat, Visby stift, Medelkontraktet. Kyrkan är bland landskyrkorna på Gottland en af de största och ståtligaste. Långhuset (treskeppigt) och koret äro samtida, uppförda i senromansk stil. Som invigningsår uppgifves 1209. Det rikt dekorerade tornet är uppfördt något senare. I kyrkan förekomma senromanska glasmålningar, en synnerligen prydlig korbänk från medeltiden, en rikt dekorerad predikstol från 1630-talet och en altartafla från 1686. Kyrkan har blifvit i senaste tid restaurerad på ett sätt, som icke i allt kan lofordas. Jfr "Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen" (utg. af Svenska fornminnesföreningen, h. 1). Hs Hd.

2. Socken i Kalmar län, Norra Tjusts h 17,092 har. 1,514 inv. (1905). D. utgör ett ko riellt pastorat, Linköpings stift, Norra Tjusts

Dalhems kyrka på Gottland.

trakt. Den nuv. kyrkan uppbyggdes 1878. förutvarande hade målningar från 1600- eller talet, bland hvilka förekommo lämningar af målningar, som synas tillhöra början af 1500-Jfr Vitt. hist. o. ant. akad:s "Handlingar" följd. VII, 1876). F

Dalhoff. 1. Jörgen Baltasar D., konsthandtverkare, f. 1800, d. 1890, vardt guldsmedsmästare i Köpenhamn och visade både skaparförmåga och teknisk skicklighet. sysslade äfven med arbeten i galvanoplastik nysilfver, göt åtskilliga stora bronsfigurer för stiansborg och utförde slottets frontongrupp i lera. 1827—64 var han lärare vid konstakade modellklass och tog 1838 initiativet till "Ind foreningens" stiftande.

2. Nikolai Kristian D., den föregå son, dansk präst, f. 1843, vardt 1875 präst v Hans hospital och 1880 vid diakonissanstalte Frederiksberg. Han skref redan 1879 *Vore syge*, där han framhöll, hur stor del drycke och osedlighet ha i framkallandet af själssjukd och har sedan deltagit i nykterhetsarbetet. I genom skriften *En farlig ven* (1884; 3 stora upp och *Göteborg og Göteborgssystemet* (1894). D äfven verkat för diakoniss-sakens utveckling i mark (han skref 1888 *Den danske diakonissest*

förste 25 aar) och för andra sidor af den församlingens räddningsarbete. E. Ebg.

Dalhousie [däl-hō'sĭ], sanatorium. Se Chamba.

Dalhousie [däl-hō'sĭ], earl- och markistitel inom ätten Ramsay (se d. o.).

Dalías, stad i spanska prov. Almería (Andalusien), i en öde trakt vid sydvästra foten af Sierra Gádor, 12 km. från Medelhafvet. 7,136 inv.

Dalibor, en tjechisk rofriddare från Kozojedy, afrätt 1498 för plundring och uppstudsighet mot konung Vlav II efter att ha hållits fängslad i det efter honom uppkallade *Daliborka* (''Hungertornet'') på slottet Hradschin. På grund af tortyrredskapens likhet med stränginstrument sades det, att ''nöden lärde D. spela fiol'', och däraf uppstod sagan, att fängtornet skulle ha lärt sig spela fiol och därigenom väckt folkets medlidande. På detta poetiska motiv byggde Smetana libretton till sin opera ''Dalibor'', och detta namn gafs åt tjechernas första tidning för musik (1858). — D. har behandlats af Mickiewicz i en dikt med detta namn, hvilken utgaf 1832, och erhöll andra priset i Sv. akad. A—d J.

Dalila. Se Delila.

Dalmilskrönikan, den första rimkrönikan på tjeckiska språket, af okänd författare. Krönikören Dalimil (d. 1553) uppger visserligen bland sina källor Dalimil Mezičický, domherre i Bunzlau, men han är obestyrkt. Af skriften framgår, att förf. tillhört adlig börd och på äldre dagar bosatt i Prag, där han såsom johanniterriddare i ett kloster. Krönikan, som skrefs omkr. 1310, vittnar om stor lärdom och varm fosterlandskärlek (mot tyskarna). Till dels på äldre krönikor, dels på muntliga traditioner, är rimkrönikan okritisk, men dess senare värde känner ej en viss betydelse för den bömiska språkforskningen. Dess dåtida värde intygas däraf, att den öfversattes på tyska (redan omkr. 1340) och på latin (i 18:e årh.). Den första tryckta uppl. kom i Prag 1620, därpå editioner af Procházka, Hanka och Jos. Jireček. En akademisk uppl. efter en i Cambridge förvarad handskrift utgafs 1892 af Jos. Mourek. A—d J.

Dalin, Olof von (hette före adlandet först Olin, sedan Dalin), skald, prosaskriftställare och häfdatecknare, föddes i Vinbergs prästgård i Halland 29 aug. 1708. Hans fader, som afled året efter sonens födelse, hade tagit namnet från sin hemort, Dalstorps församling i Älfsborgs län. I sin styffader, Severin Bökman, som blef faderns efterträdare såsom kyrkoherde i Vinberg, erhöll D. en faderlig ledare. Vid tretton års ålder sändes D. till Lund, där dels läkaren Kilian Stobæus, dels filosofen Nils Rydelius visade honom välvilja och omsorg. Efter att först hafva sysselsatt sig med medicinen, öfvergaf D. detta studium och egnade sig åt de humanistiska studierna, i hvilka Rydelius blef honom en förträfflig handledare, liksom han utöfvade ett bestämmande inflytande på D:s andliga läggning. Rydelius var en af de förste, som i vetenskapliga ämnen begagnade modersmålet, och betecknande är, att det var ur hans skola som grundläggaren af den nysvenska prosan utgick. År 1727 kom D. — nitton år gammal — till Stockholm, där han på Rydelius' förord erhållit en lärarbefattning hos dåv. kammarrådet Klas Rålamb. Småningom vann han inträde jämväl i flera andra af Stockholms förnäma familjer, bl. a. hos presidenten Konrad Ribbing, som för honom öppnade ''ej blott sitt hus, utan ock sitt hjärta''. I dessa kretsar, liksom i det 1732 stiftade riddarsamfundet ''Awazu och Wallasis'' (i hvilket D. var den ende ofrälse ledamoten), lät han emellanåt sin skaldeådra flöda. 1731 blef han e. o. kanslist i Riksarkivet, och 1732 fick han i samma egenskap anställning i Kanslikollegium. En del af sin lediga tid använde han till historiska forskningar. I dec. 1732 utkom anonymt hos boktryckaren B. Schneider första numret af *Then Swänska Argus*, D:s märkliga moralisk-satiriska veckoskrift, som i en lekande stil gisslade tidens dårskaper. Förebilder till ''Argus'' voro Steeles och Addisons engelska tidskrifter, företrädesvis ''The spectator'', hvilka också efterbildats och öfversatts i ''Argus''' svenska föregångare, den af D:s vän C. Carlsson 1730—31 utgifna ''Sedolärande Mercurius''. ''Argus'' är med afseende på både innehåll och inflytande oerhördt öfverlägsen denna sin föregångare. I likhet med Addison gaf D. sin tidskrift till en början en novellistisk anstrykning genom att använda vissa typiska figurer: herrar Hiertskott, Hiernbrott, Ehrenmenüet, Gyllenbalance m. fl., och han förlänade framställningen en lifligare och friskare färg, än moralsatiren i allmänhet eger. Äfven i enskildheter efterbildade han stundom sina engelska mönster, likväl alltid mycket fritt. Hans egendomlighet framträdde i den yttre form, hvari han klädde sin satir (sagor, dialoger och t. o. m. små komediartade uppträden), samt i den lätta ton, hvarmed han behandlade äfven allvarliga ämnen. ''Argus'' är en medelvägsman, som med skärpa gisslar tidens motsatta lyten: å ena sidan pedanteriet, å andra sidan sprättlöksväsendet och flärden; den sträfva ortodoxien och förföljelsenitet ega i honom en motståndare, men han är ingen utpräglad fritänkare; ''förnuftet skall uppodlas och draga sina slut, ju mer erkänner det Guds uppenbarade vilja''; i politiska ämnen är han visserligen, af tvång, rätt reserverad — endast i den ekonomiska politiken framträder han som fullblodsmerkantilist och fabriksskyddare —, men hans sympatier luta tydligen åt den ''unga adeln'', och han stod en del af de ''missnöjde'', det gryende hattpartiet, nära. I mars 1733 blef tidningen trots sin försiktighet af Kanslikollegium förbjuden med anledning af vissa angrepp mot religion, stat och bonos mores, särskildt talet om gamla och nya adeln, men förbudet upphäfdes fyra dagar senare af kanslipresidenten Horn, möjligen efter påverkan från hofvet (Ulrika Eleonora, som var ''Argus'' bevågen). Af största betydelse är ''Argus'' med hänsyn till framställningssättet; för första gången finner den svenska prosan här en fullt populär och på samma gång konstnärlig behandling; stilen flödar lätt och jämnt. Tidningen väckte i Sverige ett uppseende, fullt motsvarande det intryck, som de första engelska vecko-

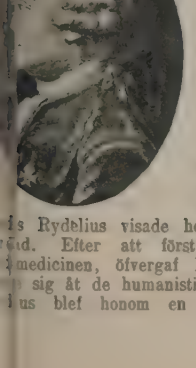

bladen gjorde i sitt hemland. Hvarje torsdag, ”Argus-dagen”, motsågs med längtan; ”man gick till läsningen af tidningen”, skrifver Olof Celsius d. y., ”liksom då man går till bords med hungrig mage”, och när ”Argus” upphörde, 1734, efter att 104 nummer utkommit, ”blef det liksom tomt, och man sörjde öfver hela riket som öfver ett besynnerligt dödsfall”. Stor nyfikenhet rådde i fråga om författarens namn. En gissning var, att ordet ”Argus” utgjorde ett akrostikon af medarbetarnas namn. Rikets ständer hade vid riksdagen 1734, ehuru icke utan opposition i präste- och bondestånden, hos K. M:t lämnat sitt förord för ”en obekant auctor, som under namn af Argus med utgifne skrifter både förnöjt och tjent publicum”. Först 1735 blef det allmännare bekant, att kanslisten D. var identisk med den allmänt beundrade, ”kvicke och lärde Herr Argus”. Vid denna tid presenterades han af Rålamb för konungen och drottningen, hvilka hugnade honom med dyrbara gåfvor. 1737 erhöll D., tack vare ständernas förord och konungens välvilja, befordran till k. bibliotekarie, och 1738 års riksdag beviljade honom extra lön.

Under 1730-talet fortsatte D. sin vittra verksamhet å skilda områden. Bland hans produktion från 1730-talet märkas särskildt hans vackra minnessång öfver Konrad Ribbing, i hvilken han tecknar bilden af ”en ärlig svensk”, en ädel vis; vidare den stora dikt han tillegnade Tessin i dennes egenskap af landtmarskalk vid 1738 års riksdag under titeln *Tankar öfver oväldigheten*, samt den af Boileau påverkade förträffliga satiren *Aprilverk om vår härliga tid* (1737), ett af hans populäraste skaldestycken, i hvilket den satiriska stil, som senare i Kellgrens, Leopolds och fru Lenngrens diktning firar sina största triumfer, inaugureras och som bidrog att göra honom till nationens favoritskald; tonen är här lättare och finare än i hans äldre satirer. Dessutom diktade han förträffliga *visor*, stundom i herdekostym och med satirisk eller erotisk anstrykning. Bland de herdakväden, som afgjordt tillhöra denna tid, märkas dikten om *Celadon*, som yfves öfver den funna skatten, hvilken visar sig vara fyra fyrkar, sjungen på samma melodi, som sedan upptogs i Sinclairsvisan, samt den vackra kärleksvisan *Philemon och Camilla* till värmlandsvisans melodi. I andra dikter sluter sig D. nära till folkvisan. Dessutom odlade D. på ett älskvärdt och lekfullt sätt *sällskaps-* och *ordenspoesi*; med utomordentlig produktivitet strödde han kring sig kväden af allvarlig och skämtsam art. För den 1737 nyinrättade Kongl. svenska skådeplatsen togos D:s krafter i anspråk. Han författade för denna scen en prosakomedi, *Den afundsjuke* (1738), som närmast sluter sig till Holbergs stil, med en nog skarp och bitter tillspetsning af karaktärslytet och en ledig, verkligt dramatisk dialog, samt sorgespelet *Brynilda* (s. å.), skrifvet på alexandriner, vår första verkligt betydande tragedi i den fransk-klassiska smaken; den är i detta afseende epokgörande och ”slog nationen med glansen af en förut osedd skönhet”. Ämnet är — ett betecknande grepp — hämtadt ur de fornnordiska och forntyska sagorna om Sigurd (Sigfrid), likvisst omdanadt efter den franska tragediens smak. Närmast sluter sig stycket till Racines ”Andromaque” (såsom H. Lindgren först påvisat och senast M. Lamm utfört), hvilket sorgespel sedan 1723 förelåg i sv. öfvers., och hvars tredubbla, något intrasslade motiv af obesvarad kärlek D. tagit, liksom konflikten i den allmänna kärleksbocken löses på samma sätt: hjältinnan söker svartsjuka öfvertala den försmådde älskaren att sin rival; när mordet är verkställdt, dödar hon själf i förtviflan. Äfven Racines kärlekspsykologi, känslosamhet ha påverkat detta stycke, och D. efterlikna Racines enkla och naturliga diktion, men härvid stundom blir något klumpig och hvalig. (D. påbörjade senare ett annat sorgespel, hvars stil närmast tyder på inflytande från Voltdet förblef fragment.) D. fortfor ock att odla san. Hans *Tankar öfver kritiken* utgör ett för för den ärliga satiren, närmast kritik ”i betyg af granskning utaf moraliska lyten”; i de utm prosasatirerna *Arngrim Bersärks förträffeliga t om ett fynd i jorden* och *Bref-växlingen mellan vald Pik och herr Silfverspasserklinga* gisslad det Rudbeckianska fornforskningspedanteriet och snobbiga språkuppblandningen.

År 1739 begaf sig D. på en utländsk resa sammans med sin förre lärjunge H. G. Rålamb. san gick öfver Danmark, Hamburg och Holland Paris, där han vistades ett halft år. Tessin, som var svensk ambassadör där, förde sin unge landin i Parissocieteten och i vittra och lärda F kretsar, särskildt historikernas, bland hvilka R utöfvade inflytande på hans senare verksamhet. der Paristiden kom han i en filosofisk strid med C. G. Cederhielm och växlade på alexandrine stridsskrift med honom om egennyttan såsom n lens drifffjäder.

Efter hemkomsten (sommaren 1740) fortsatte sitt skriftställarskap. Detta synes hafva tagit r intryck af den samtida franska poesien, af Volt diktning och af den eleganta världens ”poésies tives”, framför allt den politiskt satiriska vaudik hans arbeten efter hemkomsten röja större förfi Bland dem är närmast att nämna den politiskt h riska *Sagan om hästen*, som skildrar Sveriges alltifrån Kalmarunionens dagar. Sverige framst under bilden af en häst, den stackars Grälle, h olika ryttare beteckna de svenske konungarna: p behandlingen har vunnit i friskhet och ledighet; gan blef föregångare till en mängd liknande p ska prosadikter; den är påverkad af Swifts bok ”Tale of the tub”.

D., som tidigare stått de unge hattarna nära som under tiden före kriget såsom awazubroder t till orda för uppeldande af Karl XII:s anda svenska folket, tyckes efter hemkomsten ha varit ”persona ingrata” hos det krigslystna hattpart hans program var nu snarast partilöst, men s lutning åt mössorna. Hans tidsdikter under kr äro allt annat än hattvänliga; flera små satir politiska poem om tronföljarvalet, dalupproret, p striderna röja inflytande från fransk chanson-epigramdikt. Kämpavisan med det ironiska omk det ”men hatten är krönt med lager, seger och ä är möjligen påbörjad redan under 1738 års riks och fullbordad efter kriget, då dess omkväde ”i hatten är krönt med lager, seger och ära” verk ironiskt.

En tidsdikt var ock den märkliga *Svenska frih* (1742), som med orätt uppfattats såsom ”rimt hattpolitik”; den är alldeles icke påverkad af h partiets åskådningssätt; den talar frihetens sak, o

sin udd mot partisplitet. Denna dikt, som mtiden var det mest betydande af D:s skalden och som vardt en nationell dikt, såsom intet förut varit, är ett epos i tidens stil, som visar nde från Thomson, Voltaire (Henriaden), Möjock Fénelon och Milton. Utgångspunkten är Eleonoras död, och dikten inledes med en risk skildring af friheten, som sökt skydd hos för hvilken hon täljer de öden hon genomSveriges land, hvarefter Ulrika drömmer en om oenighetens olyckor. Detta allegoriskt diska epos, hvars alexandriner öfverträffa hvad rut förekommit af svensk versifikation i högar tillegnadt ridderskapet och adeln, och det önskan att genom denna bragd undfå riddarförord till adelskap, men detta kom honom u till del, hvaremot sekreta utskottet föreslog, n måtte få i uppdrag att skrifva något nytt verk ska historien. I öfrigt fortsätter D. sin älskvisdiktning och annan alstring af täck små- (*Ängsövisan, Vårvisa, Skatan sitter på kyrko*n. fl.). Om "Svenska friheten" och "Brynförnämligast gouterades i samhällets högre r, hade han däremot glädjen att från skjutsrs och gatpojkars läppar få höra dessa sina visor.

midten af 1740-talet är hans utveckling som tterär författare i det väsentliga afslutad; han väl icke diktningen å sido, men egnar däråt lediga stunder, oftast framkallad af yttre ingar. Hans skaldegåfva användes mest som pstalang. Däremot egnade han sig åt författ af *Sveа Rikes historia* (1:a d. 1747, 2:a 3:e 1760—61), hvilken skildrar vår forntids nedeltids samt Gustaf Vasas och hans söners ia. D., som byggde sin tideräkning på den vattenminskningsteorien, hvilket framkallade ter såväl från prästerligt håll som från urpatrioförkastade i anslutning till Wilde den gamla lingden från Magog, ställde sig kritisk till egående tidens fantasterier, men föll själf m offer för falska etymologier; nationella förprägla och stundom hans skildringar; hans kning är — i motsats till Lagerbrings — adelsvänlig. I historiens juridiska och kamelement brast det honom insikter, och Botin härutinnan skarpa anmärkningar mot honom. framställningssätt står mycket högt; hans skildger dramatiskt lif, och han söker med poetens logi utfinna motiven för personernas handlingsLitterärt sedt betecknar hans häfdateckning var påverkad af Daniel. Rollin, Montesquieu, rg) en frigörelse från den tyngd, som hvilat vår historia; han "flyttade den från bokhylned i svenskarnas hjärtan".

1750 kom D. i beröring med det unga hofvet, essin anställde honom som kronprins Gustafs . Efter att hafva öfverrunnit Lovisa Ulrikas ja mot hans person blef han hennes tillgifne e, en omtyckt lärare för hennes son, sekreterare ns vitterhetsakademi och sällskapspoet samt tsminister vid hennes hof. 1751 blef D. , 1753 fick han titel af kansliråd, 1755 blef rikshistoriograf. Emellertid medförde hans vid hofvet för honom stora faror. I ett , hvarmed han 1752 firade konungens återfrån Finland, förekommo åtskilliga anspelningar på ständernas alltför stora makt. Bl. a. yttrades den önskan att "herren själf måtte få köra de fyra paren". I de s. k. "kalottpredikningarna", som han författade för ett vid hofvet inrättadt "kalottregemente", hvars stormästarinna var drottningen, gycklade han ganska skarpt öfver den tidens predikosätt och parodierade i ord, åtbörder och röst vissa samtida medlemmar af det högvördiga ståndet, hvilket äfven vid andra tillfällen var föremål för hans satir. Det är klart, att detta skulle väcka misshag. "Kalottpredikningarna" framkallade redan vid 1751—52 års riksdag en skrapa från prästeståndet till hofvet. Därtill kom, att D. 1755 af hofvet begagnades för att med en fransk författare, Dangeul, hvilken stod i förbindelse med det franska hofvet, underhandla om ingenting mindre än den svenska konungamaktens utvidgande och att han biträdde konungen med författandet af några alltför bestämda skriftliga yttranden i rådet. Underhandlingarna med Dangeul blefvo bekanta för vissa maktegande (Höpken o. a.), och D. lär t. o. m. hafva sväfvat i fara för sitt lif. 1756 ställdes han till ansvar — dock endast för herdaspelet och kalottpredikningarna samt för sitt trots mot Kanslikollegium (han hade nämligen ej ställt sig till efterrättelse de ändringar kollegiet föreslagit i den nya upplagan af skaldestycket "Svenska friheten"). Följden blef, att D. aflägsnades från hofvet samt förbjöds att närma sig de ställen, där konungafamiljen vistades, och dessutom — för kalottpredikningarna — dömdes till böter. Bland de tillflyktsorter, som stodo honom öppna under förvisningen, blefvo i synnerhet Ängsö (Piperska familjens egendom) och Stenhammar (Ribbingska släktens stamgods) kära för hans hjärta. Sin lediga tid använde han för att fortsätta sitt historiska arbete. 1761 upphäfdes förvisningsdomen, och han blef åter medlem af hofkretsen. I mars 1763 utnämndes han till hofkansler, och det säges, att äfven rådspurpurn var honom ämnad. Han afled på Drottningholm 12 aug. 1763. Öfver hans graf på Lofö kyrkogård lät drottning Lovisa Ulrika uppföra en minnesvård.

D. har en stor betydelse för vår vitterhetshistoria såsom den främste representanten för upplysningstidens äldsta skede (det som i utlandet representeras af män som Thomasius, Holberg och Addison), såsom målsman för en mera folklig riktning i motsats mot den lärda skråandans pedanteri, vidare såsom på en gång representant för den samtida moralsatiriska prosalitteraturen, för den franskklassiska riktningens drama och epik, för den lättare, rokokofärgade sällskapsdikten och vislyriken och för en populärt hållen häfdateckning i anslutning till främmande förebilder. Han förstod att leda dessa utländska strömningar in i en *svensk* fåra. På alla områden var han en nydanare och en folkuppfostrare, han var i jämförelse med utlandets stormän ingen djup ande eller storslagen personlighet, men säkert är, att D. är en af våra förnämsta kulturpersonligheter, att få svenska skriftställare genomfört ett större verk än han och att den närmast följande tidens (t. ex. G. F. Gyllenborgs) nedlåtenhet var mycket obefogad. Från honom utgå ej blott den gustavianska tidens allvarliga och satiriska författare; äfven Bellman ser i honom sin närmaste svenske läromästare.

Såsom enskild person egde D. tvifvelsutan svag-

heter, hans karaktär synes ha saknat styrka, och man skylde honom för otacksamhet och vankelmod; hans sympatier för konungamaktens utvidgande voro

Dalins grafvård på Lofö kyrkogård.

emellertid tvifvelsutan dikterade af ärlig öfvertygelse.

Af D:s samlade arbeten hafva följande upplagor utkommit: *Vitterhetsarbeten i bunden och obunden skrifart* (1767; på ett högeligen okritiskt sätt utgifna af bl. a. D:s halfbroder J. C. Bökman) och *Poetiska arbeten* (1782—83; redigerade af P. Rudin). En samling *Valda skrifter* utgafs 1872 af E. V. Lindblad. (D:s namnteckning finnes återgifven i de art. Autograf åtföljande "Autografer af åtskilliga ryktbara personer", III.)

1764 höll O. Celsius d. y. i Vet. akad. ett minnestal öfver D., och 1769 präglade samma akademi öfver honom en medalj. 1798 slog Sv. akad. en medalj till hans minne, och hans betydelse tecknades s. å. i nämnda akademi af K. G. Nordin (se "Sv. akad:s handl. ifrån år 1796", del 2, 1802). Jfr K. Warburg, "Olof Dalin. Hans lif och gerning" (i "Sv. akad:s handl. ifrån år 1796", del. 59, 1884), P. D. A. Atterbom, "Svenska siare och skalder" (3:e d.), O. Sylwan, "Sveriges periodiska litteratur" (1892), H. Lindgren, "Sveriges vittra storhetstid" (1895), uppsatser i "Samlaren" af H. Hernlund och K. Warburg och M. Lamm, "Dalins Brynilda" (i festskrift till H. Schück, 1906). K. W—g

Dalin, Anders Fredrik, ordboksförfattare, f. 16 mars 1806 i Näshulta socken, Södermanlands län, tog studentexamen i Uppsala 1825 och juridisk-filosofisk examen därstädes 1828. Fyra år senare bosatte han sig i Stockholm och hade en kort tid anställning vid L. J. Hiertas tryc men egnade sig sedan uteslutande åt litterär samhet. En stor del af de utländska romaner, äro upptagna i Hiertas "Läsebibliotek", öfvers af D. En af honom författad novell, *Neckens* finnes i "Läsekabinett" för 1834. Mest känd är han som lexikografisk skriftställare. 1841 utgaf han *Franskt och svenskt handlexikon* (2:a öfversedda och stereotyperade uppl. 1848). 1842—43 utkom det utförliga verket *Nytt fransyskt och svenskt lexikon* och 1845 *Nytt svenskt och fransyskt handlexikon* (3:e uppl. 1863). 1850—55 utgaf D., på sitt eget förlag, *Ordbok öfver svenska språket*, som ännu (19 är svenska litteraturens enda afslutade ord gare arbete af detta slag från senare tid. Då första häften utkommit, erhöll han (1851) af Sven akademien det af Karl XIV Johan stiftade pr för litterära förtjänster. Sedermera utarbetade *Öfverblick af svenska språkets ordfamilier och frå skapsförhållanden* (1868), *Svensk handordbok. T tillägg af ordens etymologi m. m.* (s. å.), *Dansk-n och svensk ordbok* (1869; ny "granskad" up 1895), *Svenska språkets synonymer* (1870; ny "gr skad" uppl. 1895) samt *Fransk-svensk ordbok* (18 3:e uppl. 1888). I handskrift efterlämnade han bör till en tysk-svensk ordbok. För Svenska akademi räkning utarbetade han 1852—67 ett förbereda utkast till en svensk ordbok, en s. k. ordbo stomme. D. afled i Stockholm 18 juli 1873. D. en af Sveriges förnämste lexikografer, och h arbeten äro ännu af värde. Särskildt hans sven ordbok utmärker sig för sin rikedom på uppgi och i det hela lyckliga förklaringar; den är en de förnämsta källorna för kännedomen om s språk under förra hälften af 1800-talet. (R—n

Dalin, Anders Petter Alfred, skolm f. 5 april 1855 i Horns socken, Östergötlands l aflade folkskollärarexamen 1876, erhöll s. å. ställning såsom lärare vid Maria folkskola i Sto holm, blef 1879 ord. lärare och 1885 öfverlär vid Huskvarna folkskola samt 1899 tillika fö ståndare vid den nyinrättade högre folkskolan d städes. D. har varit en framstående medarbet i skolpressen (företrädesvis "Svensk läraretidnin och en verksam deltagare i folkskollärarkåreus l eningsrörelse (han är sedan 1885 medlem af c tralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollär förening). I organiserandet af större och min skolmöten har D. kraftigt deltagit, han har va en uppmärksammad talare vid dessa och haft st inflytande på besluten. Huskvarna skolväsen l under D:s ledning nått en utveckling, som icke s tillbaka för något annat samhälles i vårt lan Även för omvårdnaden af Huskvarnas hast framåtgående samhälles kommunala angelägenhe i allmänhet har D. verkat. A.

Dalius, Sveno, rimmare, f. 1604 på Dal.

, hade någon tid anställning i Kammarkollegium ningekammaren), åtföljde 1630 den svenska a till Tyskland samt återvände därifrån 1639 kapten och köpte sig en egendom. D. utgaf —84 en del längre kväden och samlade smärre r, omtryckta i Hansellis "Samlade vitterhets- en af svenska författare", 9:e delen (1869), a utmärka sig för en gammaldags naiv trohjärtad men en i hög grad prosaisk uppfattning och en dig, högst knagglig versifikation med tätt in- ade utländska, särskildt latinska, ord. Hans ing blef redan af Stiernhielm förlöjligad i "Par- s Triumphans" ("en latinsk capiten") och 1700-talet ofta parodierad, i synnerhet af ka katoliker.

lj, stor marknadsplats i slavoniska komitatet ze, nära Donaus högra strand. Ångbåtsstation knutpunkt för järnvägslinjerna till Maria-The- bel, Esseg och Brod. Omkr. 8,000 inv., mest ka katoliker.

ilj (Dahl), Vladimir Ivanovitj, rysk forskare och folklifsskildrare, f. 1801 i Lugansk rn. Jekaterinoslav) — däraf hans pseudonym ak Luganskij ("kosacken från Lugansk") . 1872. Fadern var en språkbildad läkare, som tat från Danmark, och modern luthersk tyska. några års tjänstgöring vid Svartahafsflottan, D. läkarexamen i Dorpat, deltog i det polska t 1831 och i expeditionen till Chiva 1839. För ra kända ryska folkseder och dialekter gjorde dsträckta studieresor i riket. Frukterna däraf gga i mycket rikhaltiga samlingar af folksagor, äf m. m., som bearbetats af senare forskare. förnämsta arbete är den stor-ryska ordboken, *ovyj slovarj zjivago velikorusskago jazyka* (4 bd, —68; 3:e uppl. under utgifning från 1903 redaktion af Baudouin de Courtenay), fortfa- oumbärlig för den ryska språkforskningen, delvis föråldrad och okritisk. D:s öfriga r, *Bilder ur ryska lifvet* (1861), *Berättelser*), m. fl. utmärka sig för rent språk och klar ch hafva etnografiskt värde, men äro skön- rt obetydande. På sista tiden svärmade D. iritism och swedenborgianism och öfvergick året in död till den rysk-ortodoxa kyrkan. Hans ng ryska ordspråk utkom 1862 och en samlad af hans skrifter 1861 och 1878—84.

l son, Lev Vladimirovitj, f. 1834, d. , var framstående arkitekt, medlem af ryska kademien och god kännare af Rysslands äldre arkitektur. D. byggde bl. a. den nya *Mark- katedralen i Nizjnij Novgorod* och medverkade ggandet af Frälsarens katedral i Moskva. A—d J.

ljunkern (Daljunkaren) är den vanliga ningen på en af de oblygaste bedragare ien har att uppvisa. Hans egentliga namn Jöns Hansson, och hans födelseort lär arit Björksta socken i Västmanland. Han hafva tjänat som stalldräng hos riksrådet Andersson (Lillie) och, sedan han bestulit , rymt till en annan frälseman, Nils Krumme. den senare begaf han sig till Dalarna, han i början af 1527 uppträdde med det ivandet, att han var riksföreståndaren Sten den yngres då ännu lefvande äldste son Nils denna egenskap berättigad till Sveriges krona. begagnade ett sigill med Sturevapnet och Nils Stures namn. Hans berättelse om ett ovänligt förhållande mellan konung Gustaf och den unge Nils Sture var ej alldeles utan grund, och den oro, som Peder Sunnanväder och Mäster Knut hade väckt genom osanna framställningar om Gustafs förhållande till Sturefamiljen (se Dal-uppror), hade vid tiden för Daljunkerns uppträdande ännu ej blifvit fullkomligt stillad. Dessutom funnos särskilda omständigheter, som gjorde dalkarlarna benägna att lyssna till den förste bäste uppviglare. Bedragaren vann sålunda anhängare, dock förnämligast i tre af de öfre dalsocknarna.

Daljunkerns sigill.

Däremot rönte han bestämdt motstånd i några af socknarna i södra Dalarna, och sedan Gustaf I låtit hans föregifna moder, fru Kristina Nilsdotter (Gyllenstierna), skrifva ett bref till dalkarlarna, i hvilket hon meddelade, att hennes son Nils kort förut aflidit, gick Daljunkerns sak i Dalarna tillbaka. Han hade emellertid trädt i förbindelse med personer i Norge, som förut sökt begagna sig af Sunnanväder och Mäster Knut mot konung Gustaf, förnämligast fru Inger Ottesdotter på Östråt och dåv. ståthållaren i Norge, Vincents Lunge. Den förra synes verkligen hafva låtit narra sig af den fräcke skälmens tal; ty under ett besök af denne i Norge lät hon honom förlofva sig med en af hennes döttrar, Ingeborg. Begåfvad med stora skänker, men utan synnerligt understöd i manskap, återvände Daljunkern till Dalarna från Norge i slutet af 1527. I hans följe var bl. a. Peder Grym, en Stureättens forne tjänare, som efter det misslyckade upprorsförsöket 1525 uppehållit sig hos fru Inger. I Dalarna kunde emellertid upprorsstiftaren då intet uträtta: i början af 1528 måste han återvända till Norge. Genom Gustafs upprepade skrifvelser förmåddes nu Vincents Lunge att sända honom till konung Fredrik I i Danmark. Han undkom emellertid på färden, men blef i Rostock anhållen samt, efter flera föreställningar från Gustaf I och Fredrik I rörande hans utlämnande eller bestraffning, före slutet af 1528 afrättad. Enligt en svensk samtida författare ådömdes honom detta straff för en stöld, som han begått, innan han uppträdde som tronpretendent. Daljunkerns historia har med poetisk frihet behandlats af Ibsen i dramat: "Fru Inger til Østråt". Jfr Dal-uppror.

O. A. (S. B.)

Dalkarlsberg, stort järngruffält inom Vikers kapellförsamling, Nora socken, Örebro län, omkr. 15 km. s. v. från Nora stad. Fältet har sedan långliga tider varit bearbetadt; man antager, att det var kändt redan under 1200-talet. Den 1340 af konung Magnus Eriksson utfärdade förordningen för bergsmännen å det Västra berget i Närke afsåg sannolikt bl. a. den bergshandtering, som uppstått vid och omkring D. Malmerna, som utgöras af rika svartmalmer och blodstenar, förekomma på två i nära östvästlig riktning belägna lager, hvilka stupa brant åt n. Malmlagren äro i allmänhet begränsade af sidoskölar, som utgöras af en mer eller mindre lös massa af klorit, talk och glimmer, hvilken stundom, då malmlinserna utspetsa, synes utgöra deras fort-

sättning i fält. Berget är småsläppigt, och släpporna äro öfverdragna med klorit eller talk, hvilket haft till följd, att ras ofta inträffat, hvadan grufvorna varit svåra att bryta. 1869 öfvergick man därför från pallbrytning till takbrytning med igensättning och sedermera i de bredaste malmerna till tvärbrytning med igensättning. — D:s grufvor äro de första *järn*grufvor i Sverige, i hvilka igensättningsbrytning blifvit införd. — Numera användes rasbrytning för de mest sönderbrutna malmerna. För att kunna tillgodogöra malmen medelst denna brytningsmetod har ett nytt lodrätt schakt anlagts på 130 m. afstånd n. om fyndigheten, emedan de äldre tre schakten äro osäkra och framför allt belägna för nära malmerna. Fältets största djup är 365 m. Fältet är bekant för de stora förkastningar, som rubbat malmlagren. För berg- och vattenuppfordringen användes hufvudsakligen kraft från Nora bergslags elektriska aktiebolags kraftstation vid Västgöthytteſors, belägen 10 km. från fältet. Ett mindre kraftbelopp uttages i vattendraget genom fältet. När Bredsjö—Degerfors smalspåriga järnväg mellan Bredsjö och Striberg 1906 blifvit ombyggd till normalspårig, kommer malmen att utfraktas å 4 km. lång smalspårig järnväg från D. till Vikersviks station för att där omlastas å normalspåriga järnvägsvagnar. Malmfångsten har på senare åren utgjort 20 till 24 tusen ton per år. D:s grufvor egas af D:s aktiebolag, och det inbetalta aktiekapitalet utgör 1,200,000 kr. 1903 förenade sig D:s aktiebolag med Stribergs, Klacka och Lerbergs och Timansbergs grufbolag om gemensam förvaltning af bolagens grufvor och egendomar under namn af Nora bergslags gemensamma grufförvaltning. G. B.

Dalkarlshyttan, egendom i Lindesbergs socken, Örebro län, tillhör Dalkarlshytte aktiebolag (stiftadt 1898, aktiekap. 700,000 kr.), som eger jordbruksfastighet, tax. till 75,000 kr., samt 2 masugnar, kvarn och såg. Tillverkningen uppgick 1905 till omkr. 7,400 ton tackjärn och direkt från masugn framställdt gjutgods samt 124,000 hl. träkol. Antalet arbetare utgjorde 105. Egna malmer från Stripa- och Haggruffälten. Ett förr vid D. beläget järnbruk är nu nedlagdt.

Dalkarlsur. Se Ur.

Dalkarlsåsen, sandås, som från trakten af Enköping följer Altunaån och därefter går fram mot Dalälfven samt vidare in åt Hälsingland.

Dalkeith [dälki'th], stad i skotska grefskapet Edinburgh, vid floden Esk. 6,753 inv. (1901). Stor spannmålshandel och kvarnindustri. Vid D. ligger D. palace, säte för hertigen af Buccleuch. I närheten stenkols- och järngrufvor.

Dalkulla, kvinna från Dalarna. Se Kulla.

Dalköpinge, socken i Malmöhus län, Skytts härad. 389 har. 141 inv. (1905). D. bildar med Gislöf ett regalt pastorat, Lunds stift, Skytts kontrakt.

Dall [dä'l], Roderick, den siste af Skottlands "vandrande harpspelare", lefde omkr. 1740. Det uppgifves, att han komponerade åtskilliga visor i sin tids smak och att flera af dem ännu hålla sig uppe som folkmelodier. A. L.

Dall [dä'l], Caroline Wells Healey, nordamerikansk författarinna, f. i Boston 1822, blef tidigt lärarinna och gifte sig 1844 med prästen Charles D. samt är numera bosatt i Boston. Hon väckte tidigt uppmärksamhet genom litterärt arbete för olika reformkraf och blef med tiden en främsta förkämparna för kvinnans rättigheter. har författat en stor mängd skrifter, bl. a. *Wo right to labour* (1860), *Woman's rights under law* (1861), *The college, the market and the* (1867) och *Patty Gray's journey to the cotton is* (1869—70), hennes bästa arbete. — Hennes William Healey D., f. 1845 i Boston, ståndare för molluskafdelningen vid nationalmu i Washington, är en framstående naturforskare. bl. a. undersökt halfön Alaska ur flera synpu och anställt hydrografiska undersökningar i Be sund. Bland de många skrifter han författat nämnas *Alaska and its resources* (1870) och *Al as it was and is* (1896).

Dallæus, Johannes, fransk teolog. Daillé.

Dallas [dä'läs], stad i nordamerikanska s Texas, vid Trinity river och Texas and Pa järnvägen m. fl. järnvägslinjer, i ett rikt spann och bomullsdistrikt. 42,638 inv. (1900). handel med bomull, ull, spannmål, boskap hudar. På strandhöjderna s. om staden ligger staden Oak Cliff, med stor högskola kvinnor.

Dallas [dä'läs]. 1. Alexander James nordamerikansk statsman, f. på Jamaica 1759, fostrades i England, inflyttade till Förenta stat 1783 och blef 1785 advokat i Philadelphia samt i hade sedan flera viktiga ämbeten i staten Pen vanias regering (bl. a. var han dess statssekrete 1791—1801 och unionsdomare i staten 1801— Han utgaf därunder en samling af Pennsylv lagar jämte en stor samling rättsfall. I politiker han antifederalist, motsatte sig Jays fördrag England och kritiserade det i skriften *Featur Jay's treaty* (1795). D. kallades 1814 af preside Madison till Unionens finansminister efter Gal och lyckades afvärja en hotande statsbankrutt återställa den hotade krediten, bl. a. genom att genomdrifva ny koncession på 21 år åt Förenta ternas bank och en ny moderat skyddsvänlig tariff. Från mars 1815 förestod han äfven k ministeriet. D. afgick i nov. 1816 och afled ett månader senare, i jan. 1817. Han utgaf *Exposition of the causes and character of the 1812—15.* D:s af sonen (se nedan) författade nadsteckning, "Life and writings of A. J. Dall utgafs 1871.

2. George Mifflin D., den föregående nordamerikansk statsman, f. i Philadelphia 179 därstädes 1864, blef advokat 1813, slöt sig i tiken till de Jacksonska demokraterna och repre terade 1831—33 Pennsylvania i Unionens se 1837—39 var han amerikanskt sändebud i Pe burg och under Polks presidentskap 1845—49 publikens vice-president. Hans inflytande som dan var mycket litet, enär den med honom riva rande ledaren för Pennsylvanias demokrater, Buchanan, samtidigt var statssekreterare. Genom utslagsröst genomdref D., ehuru själf protektio i öfverensstämmelse med en utbredd folkmeni senaten antagandet af 1846 års ganska frihan vänliga tariff och bröt därigenom afgjordt med partivänner i Pennsylvania, hvarför han en tid aflägsnad från det politiska lifvet. 1856—61 D. sändebud i London och bekläddе efter sin

till Amerika ej mer något offentligt ämbete. (V. S—g.)

Dallastypi, en af skotten Duncan Dallas 1873 uppfunnen etsningsmetod, som dock på grund af dess svårigheter numera nästan öfvergifvits. — Se Galvanografi. (A. T—g.)

Dalldorf, by i preussiska regeringsområdet Potsdam, 8 km. n. v. om Berlin, vid järnvägslinjen Berlin—Stralsund. 5,443 inv. (1900). Staden Berlins hus och idiotanstalt. Järnindustri.

Dallerljud, *språkv.* Se Tremulant 2.

Dalles [dä'lès], en af höga basaltväggar bildad passage i nedre loppet af Columbia, som där sträcka af 4 km. har knappt 40 m. bredd. Ett nedanför ligger staden The Dalles i Oregon, med 3,542 inv. (1900). Katolsk biskopssäte.

Dalling and Bulwer [dä'liŋ ən bu'lwə], lord, engelsk diplomat och skriftställare. Se Bulwer 1.

Dall' Oca Bianca [åka bia'ŋka], Angelo, italiensk målare, f. 1853 i Verona, intager en framstående plats bland moderna italienska friluftsmålare. Behandlar mestadels motiv från sin födelsestad och från Venezia. Bland hans alltid glada, friska, färgrika målningar märkas *Ave Maria* (i Breragallerierna i Milano), *Det första ljuset* (i Triestes museum), Blomstermarknad i Verona) och *En modern Eva*.

Dall' Ongaro [å'ŋgarå], Francesco, italiensk skriftställare och politisk agitator, f. 1808 i Mansuè (Treviso), d. 1873, inträdde i det andliga ståndet, men redan inom kort, till följd af sitt frisinnade uppträdande, förbjuden att predika. Han begaf sig till Trieste, där han grundade tidningen "Favilla" och sökte utbreda revolutionära meningar. Utvisades han från Illyrien och vistades därefter omväxlande i Siena, Florens, Rom, Venezia, Milano och Turin. 1848 grundade han i Venezia tidningen "Fatti e non parole". D. var en af de förste anstiftarna af upproret 11 aug. s. å. Han organiserade han den Garibaldiska legionen och blef medlem af den konstituerande församlingen samt redaktör af "Monitore romano". Efter flera landsförviselse i Schweiz och Belgien fann han 1856 tillflykt i Paris, där han blef medarbetare i flera franska tidningar. 1859 återvände han till Italien och anställdes senare såsom professor i litteraturhistoria vid universitetet i Neapel. Af D:s arbeten, hvilka mer eller mindre dels vittra, dels vetenskapliga, må nämnas: *Il fornaretto* (1838), de politiska dikterna *Inni*, berättelserna *Novelle vecchie e nuove* och Dante-undersökningen *Storia del diavolo*. Hans verk utgåfvos af De Gubernatis 1873. Biogr. af Tabiera (1873) och Mongeri (s. å.).

Dallring, *mek., fys.* Se Oscillation.

Dalm., vid zoologiska namn förkortning för entomologen Johan Vilhelm Dalman (se Dalman 2).

Dalman, svensk adelsslägt, härstammande från en Per Larsson, hvilken omkr. 1650 var kassör vid Bergskollegiet. Hans sonsöner Lars (se nedan) och Johan Dahlman (vice-lagman, f. 1685, † 1736), adlades 1720 och ändrade då sitt namn till Dalman. — På ättens namn och nummer adopterades den 1809 adlade major-mekanikus vid flottan Johan Björkequist (f. 1767, d. 1845), som 1797 gift med en sondotter till Lars D.

1. Lars D., ämbetsman, f. 1680 i Stockholm, d. 1752 i Karlskrona, blef efter slutade universitetsstudier 1710 sekreterare hos fältmarskalken M. Stenbock och 1712 fältsekreterare vid svenska hären i Tyskland, deltog som sådan i 1712 års fälttåg (bl. a. i slaget vid Gadebusch), tillfångatogs af danskarna vid Tönningens kapitulation 1713, men fick med danskt pass hemresa för att inför svenska rådet aflämna berättelse om fälttåget och krigsfångarnas belägenhet. Som öfverauditör åtföljde han 1716 den svenska härafdelning, som då inbröt i Norge, deltog såsom generalauditör i 1718 års norska fälttåg och fick 1719 generalauditörs namn, heder och värdighet. D. adlades 1720, deltog 1721 på svenska sidan i fredsunderhandlingarna mellan Sverige och Danmark, blef 1728 amiralitetskammarråd och 1747 landshöfding i Blekinge län. V. S—g.

2. Johan Vilhelm D., den förres brorsons son, läkare, naturforskare, f. 4 nov. 1787 på Hinseberg, i Näsby socken i Västmanlandsdelen af Örebro län, d. 12 juli 1828, promoverades 1817 till med. doktor i Uppsala, blef 1818 intendent vid Vet. akad:s zoologiska afdelning, tillika 1819 adjunkt vid Karolinska institutet i Stockholm, erhöll 1824 professors titel samt förordnades 1827 att förestå professuren i botanik och naturalhistoria vid samma institut. Sedan 1821 var D. led. af Vet. akad. — Flera naturalster, särskildt djurförsteningar, äro uppkallade efter honom. Han utgaf bl. a. *Analecta entomologica* (1823), *Ephemerides entomologicæ* (1824) och *Om palæaderna eller de s. k. trilobiterna* (1826, med tillägg 1828). (T. K.)

3. Vilhelm Fredrik Akates D., den förstnämndes sonsons son, publicist, politiker, f. 26 aug. 1801 på Flädingstorp i Vissefjärda socken i Kalmar län. Efter i Lund aflagda akademiska examina (juridisk ämbetsexamen 1818 och kansliexamen 1820) egnade han sig åt ämbetsmannabanan, på hvilken han dock delvis i följd af trakasserier och fördomar med hänsyn till hans politiska åsikter ej kom högre än till kanslist i justitierevisionsexpeditionen (1840—66). Däremot blef hans tidigt påbörjade verksamhet som publicist och politiker vida mer omfattande och betydelsefull. Sedan han börjat som medarbetare i "Journalen" 1824—27 och under riksdagen 1828—30 till "Dagligt allehanda" lämnat redogörelse för adelns förhandlingar, utgaf han 1830 en politisk-litterär tidskrift, "Mimer", och lämnade 1831 politiska artiklar till G. Hiertas "Svenska medborgaren". Medarbetare i "Dagligt allehanda" 1831—32, inköpte han tillsammans med Nils Arfwidsson 1833 denna tidning. Men Arfwidsson drog sig snart tillbaka från redaktionen, och D. kvarstod ensam som redaktör till 1847 års slut, då tidningen öfvergick i annan persons ego, för att ungefär ett år senare upphöra. Under riksdagen 1847—48 utgaf D. jämte J. A. Walldén publikationen "Riksdagstidning", som endast innehöll re-

ferat af riksdagens förhandlingar, och 1849 blef han hufvudredaktör för "Stockholms aftonpost", som uppsatts 1848, för att understödja regeringens representationsförslag, och upphörde 1850 efter förslagets fall. 1850—51 var han medarbetare i "Bore", men sedan ett par af "Bores" grundläggare 1852 blifvit delegare i "Aftonbladet", ingick D. i "Aftonbladets" redaktion, som han lämnade 1860 i följd af sin meningsskiljaktighet med Aug. Sohlman i norska ståthållarfrågan. Sedan dess var han tillfällig medarbetare i "Stockholms dagblad" och "Nya dagligt allehanda", begagnande sig därvid stundom af signaturen "—lm—".

Från och med 1828 utöfvade D. under alla ståndsriksdagar sin representationsrätt såsom medlem af ridderskapet och adeln. Han tillhörde riddarhusoppositionen, som bland sina veteraner räknat hans fader, och deltog flitigt i debatterna. Hans allmänna politiska läggning var en af julirevolutionen påverkad liberalism. Han intog en klart frisinnad ståndpunkt i representationsfrågan och i sådana frågor som om religionsfrihet, judarnas emancipation, tryckfrihetens bevarande, tidsenliga arfslagar, kvinnans förbättrade ställning, skatteväsendets förenkling o. s. v. Som motionär eller genom sina inlägg i debatterna på riddarhuset och i pressen bidrog han verksamt till lösningen af flera betydelsefulla samhällsfrågor. Mest uppseendeväckande af alla hans åtgöranden som riksdagspolitiker torde emellertid ha varit hans vid 1859 års riksdag framställda motion om en ständernas skrifvelse med begäran, att konungen icke måtte sanktionera norska stortingets beslut om ståthållarämbetets upphäfvande, innan svenska representationen haft tillfälle att uttala sig i frågan. Som publicist och politiker var D. lifligt och varmt intresserad samt mycket mottaglig för intryck och mycket beroende af ögonblickets stämningar. Därjämte var han sällsynt oegennyttig och oförvitlig samt omutligt rättrådig och orädd.

D. praktiserade i många år som advokat, utförde därunder flera stora och viktiga uppdrag samt förvärfvade stort anseende för skicklighet. Hans gästfria hem var i många år en samlingsplats för framstående in- och utländska musikaliska konstnärer. På senare år blef han nästan fullständigt blind, men följde det oaktadt med aldrig svalnadt intresse dagens viktigare samhällsfrågor. D. utvecklade mycken flit som författare och utgaf ett stort antal broschyrer i viktigare tidsfrågor, såsom representationsfrågan, norska frågan, tysk-danska frågan, om fransk-tyska kriget, om dödsstraffet m. m. Såsom innehållande mer eller mindre beaktansvärda bidrag till svenska riksdagarnas historia torde förtjäna att nämnas: *En kort återblick på svenska riksdagarne under vårt nya statsskick* (1861), *Dechargefrågan vid 1870 års riksdag* (1870) samt framför allt, oaktadt dess många detaljfel, det omfattande arbetet *Några anteckningar från våra ståndsriksdagar 1809—65* (1874—79). D. afled i Stockholm 1 febr. 1881. T—s.

Dalmas, man från Dalarna. Se Mas.

Dalma'tien, kronland, med titeln konungarike, i Österrike, omfattar en långsträckt, men smal kuststräcka (390 km. lång, 2—70 km. bred) utefter Adriatiska hafvets östra strand, mellan 44° 25′ och 42° 6′ n. br. och mellan 15° 6′ och 19° 5′ ö. lgd, omgifvet i n. af Kroatien, i ö. af Bosnien, H govina och Montenegro, i s. och v. af hafvet. G tvenne hercegovinska landremsor, Klek och Sut som gå fram till Adriatiska hafvet, delas D. delar. Till det höra 20 större öar och en mån mindre. Arealen är 12,863 kvkm. — D. är en platå med talrika från n. v. till s. ö. löpande kedjor. På gränsen mot Kroatien gå Velebitbe som genom sänkan vid Zrmanja, där den vikti passvägen till Kroatien går fram, skiljas frå Dinariska alperna, som bilda gräns mot Bosnie bland hvars toppar märkas Dinara (1,831 m. Troglav (1,913 m.). Parallellt med dessa kedj närmare kusten andra, af hvilka de högsta ä

Dalmatisk bondgård.

kala kustbergen Mosor planina och Biokovo pla den senare med toppen Sveti Juro (1,762 m.). lägre är det vilda berglandet kring Cattaro-vil D:s sydligaste och smalaste del. Äfven öarna bergfyllda. Några större floder har icke D. viktigaste äro Zrmanja Kerka med bifloden Ci Cetina och Narenta. Alla hafva skurit sig djup branta dalar. Utom den salta Vrana-sjön (29 k har D. flera periodiskt fyllda bäcken samt sträckta träskområden vid nästan alla floder. Ku som är rikt utvecklad genom den stora mån halföar, uddar och öar, har en längd af 560 Af öarna äro de största (från n. räknadt) Arb Pago i Quarnerolo-viken, Brazza, Lesina, L Curzola, Lagosta och Meleda, bland halföarna 65 km. långa Sabbioncello. Klimatet är var än i någon annan del af Österrike. Årsmedel peraturen är i Zara 14,8°, i Ragusa 17,1°, mängden omkr. 700—800 mm.; snö faller så Den vanligaste vinden är sydosten, som k sirocko, mera sällan blåser nordvästlig (mistral) och nordöstlig (bora). Oväder föreko ofta.

D:s folkmängd var 1890 527,426 och 593,784 inv., 46 på 1 kvkm. Af dem voro proc. serbokroater och 2,61 proc. italienare, d nare hufvudsakligen i kuststäderna och på ö återstoden bestod af tyskar, tjecher, slovener 83,7 proc. voro romerska katoliker och 16,3 grekiska katoliker. Den romersk-katolska ky har en ärkebiskop i Zara och fem biskopar (i gusa, Spalato, Sebenico, Lesina och Cattaro), grekiska två biskopar (i Zara och Cattaro). finnes 6 teologiska läroanstalter, 5 gymnasier

lor, ett seminarium för lärare och ett för
noor, en landtbruksskola och 2 navigations-
samt 367 offentliga och 20 privata folk-
Oaktadt framstegen under de sista årtion-
ar allmänbildningen sämre i D. än i något

Dalmatiska folkdräkter.

kronland, i det att 1900 endast 26,4 proc.
kningen öfver 6 år (22,1 proc. af hela be-
en) kunde läsa och skrifva.
följd af de många bergen och den torra,
lingsbara kalkgrunden äro endast 10,7 proc.
jord åker, däremot 46,3 proc. ängsmark.
arna upptaga 6,4 proc., trädgårdar 3,7 proc.
gen 30 proc. Åkerbrukets produkter (1901:
dt. spannmål, mest majs, 22,000 hl. skid-
192,800 dt. potatis) räcka ej för behofvet;
exporteras något vin och olja (skörden var
det förra 1,155,800 hl., af den senare
dt.). För öfrigt odlas det s. k. "triden-
surkörsbärsträdet" (*Cerasus marasca*), af
ukter beredes likören maraschino, mandlar,
fikon o. a. frukter, tobak (16,700 dt.),
themum cinerariifolium, som lämnar s. k.
kt insektpulver, m. m. Höskörden stiger till
dt., och ur skogarna fås årligen 445,000
. Boskapsskötseln är till följd af ringa
gång ej synnerligen framstående. Djur-
omfattade 1900: 26,350 hästar, 38,500
ch mulåsnor, 108,200 nötkreatur, 888,000
7,500 getter och 56,750 svin. Jakt på
glar i de talrika träsken har ekonomisk be-
Även biodlingen, särskildt på öarna, är
Silkesodlingen gaf 1900 20,000 kg. ko-
Af mycket stor betydelse är fisket, som
sselsatte 8,461 fiskare med 1,958 fiskar-
Fångsten, som utom af fisk äfven utgöres
af skaldjur och svamp, har ett värde af nära 2 mill. kr. Af mineral brytas brunkol (1,8 mill. dt. 1901, hufvudsakligen i Monte Promina vid Siverić), kalksten och marmor, hvarjämte hafssalt framställes (mest på öarna Arbe och Pago samt i Stagno, omkr. 70,000 dt.).

Industrien omfattar hufvudsakligen likörtillverkning (maraschino och rosoglio), kalk- och tegelbränning, tillverkning af tvål, oljepressning, konservering af fisk samt något skeppsbyggeri. Sjöfarten är ansenlig och sedan gammalt en hufvudnäring för D:s befolkning. Landets handelsflotta steg 1900 till 7,832 fartyg om 42,109 ton med en besättning af 19,330 personer. Segelfarten i D:s 67 hamnar omfattade s. å. 50,366 ankomna lastade fartyg om 7,3 mill. ton. — D. hade 1900 126 km. järnbanor, 169 postkontor och 110 telegrafstationer med 1,746 km. linjer.

D:s landtdag består af den katolske ärkebiskopen, den grekiske biskopen af Zara samt 41 valda ombud (10 utsedda af de högst beskattade, 8 af städerna, 3 af handels- och industrikamrarna samt 20 af landtkommunerna). Till riksrådets deputeradekammare utser D. 11 deputerade. — I administrativt afseende delas landet i 13 distrikt. Landets v a p e n är tre krönta gyllene leopardhufvuden i blått fält. Hufvudstad är Z a r a. J. F. N.

H i s t o r i a. D. beboddes i äldsta tider af illyriska folk, koloniserades sedan 7:e årh. f. Kr. vid kusterna af doriska greker och eröfrades efter långvariga strider af romarna (35—33 f. Kr.) under Octavianus (Augustus). Landet blef under romerska kejsartiden säte för en rikt utvecklad kultur, om hvilken ruiner i flera kuststäder ännu bära vittne; det utgjorde sydligaste delen af prov. Illyricum och kom vid riksdelningarna flera gånger att bli föremål för tvister mellan den östromerska och den västromerska rikshälften. D. lydde 489—535 under östgoternas välde, förhärjades mot 500-talets slut af avarer och slaver samt togs under 600-talets första år i besittning af kroater och serber. Den romerska befolkningen höll sig kvar endast vid kusterna, där bysantinskt välde upprätthölls i några städer. Mot 1000-talets slut kom en del af D. under venezianskt skyddsherravälde, och sedan ungrarna omkr. 1100 eröfrat största delen af D., bleifvo de lifliga handelsstäderna vid kusten hela medeltiden igenom ett trätofrö mellan venezianska republiken och konungariket Ungern. Under Venezias trångmål tiden närmast efter ligan i Cambrai (1508) eröfrades hela det inre D. af turkarna, hvilka emellertid genom frederna i Karlowitz (1699) och Požarevac (1718) måste återlämna sina fiesta där gjorda eröfringar till Venezia. Dess dalmatiska besittningar kommo 1797 genom freden i Campo Formio till Österrike, som emellertid 1805 genom freden i Pressburg måste afträda dem till Napoleons italienska konungarike. Af D. och några angränsande områden bildade denne 1810 de s. k. Illyriska provinserna; 1814 återföll D. till Österrike och upphöjdes 1816 till österrikiskt kronland med titeln konungarike. Enligt 1867 års författning införlifvades D. med "de i riksrådet representerade konungarikena och länderna" (den österrikiska riksdelen), en åtgärd, som af regeringen med stöd af den italienska befolkningen genomfördes mot de slaviska folkelementens sedan 1848 allt lifligare uttryckta önskan om Kroatiens, Slavoniens och D:s

förening till ett sydslaviskt ”treenigt” konungarike med vidsträckt självstyrelse. Införandet af skärpt landtvärnsskyldighet framkallade i D. ett häftigt uppror 1869—70 och allvarliga oroligheter 1881, hvilka undertrycktes med militärmakt. Slaverna hafva emellertid småningom fått öfvervikten i landtdagen och genomdrefvo 1890 t. o. m. framställandet af en anhållan om landets förening med Kroatien och Slavonien; mot dessa sträfvanden gynnar riksregeringen fortfarande det italienska elementet bland befolkningen. Litt.: Cattalinich, ”Storia della Dalmazia” (3 bd, Zara 1835), Cons, ”La province romaine de Dalmatie” (1882), samt Pisani, ”Les possessions vénitiennes en Dalmatie” (1890) och ”La Dalmatie de 1797 à 1815” (1893), samt bd 11 (”Dalmatien”) af ”Die österreichisch-ungarische monarchie in wort und bild” (1892). (V. S—g.)

Dalmatien, Nicolas Jean de Dieu, hertig af D., fransk marskalk. Se Soult.

Dalma'tika (lat. *dalmatica*), namn på långa, hvita kåpor, liknande tunikan, ehuru luxuösare. De infördes från Dalmatien till Rom under 2:a och 3:e årh. e. Kr. och användes mycket af de förnäme. När de vid medeltidens början försvunno ur bruk, bibehöllos de som liturgisk klädnad för diakoner och biskopar. Jfr Biskopsskrud. Hj. H—t.

Dalmatika.

Dalmatin, Juraj, slovenisk teolog, f. 1564 i Krain, d. 1589 i Laibach, en af den lutherska reformationens mest nitiska förkunnare bland sydslaverna, blef efter studier i Tübingen kyrkoherde i Auersperg och i Laibach. Hans fullständiga bibelöfversättning, som fullbordades 1581, på grundvalen af originaltexter, förbjöds af den katolske ärkebiskopen, men utkom i Württemberg 1584, äfven i språkligt hänseende epokgörande. D. utgaf äfven andra religiösa skrifter på sloveniska. A—d J.

Dalmatiskt insektspulver, *bot.*, *farm.* Se Chrysanthemum.

Dalma'tius, son till Konstantin den stores liknämnde halfbror, fick 335 såsom fjärde cæsar (medregent) på sin lott Tracien, Macedonien och Akaja, men lockades 337 af Konstantins söner till Konstantinopel och blef där mördad s. å.

Dalma'tov, stad i ryska guvern. Perm, vid Tobols biflod Iset. 4,191 inv. (1897). Berömdt kloster, grundadt 1644.

Dalmålet. Se Dalarna.

Dalnij (ry., ”fjärran, aflägsen”), frihamnstad i det genom fördrag af 27 mars 1898 af Ryssland arrenderade Kuan-tung-området på Liau-tung-halfön i Mandschuriet, på södra sidan af Ta-lien-wan-bukten af Gula hafvet, omkr. 30 km. n. ö. om Port Arthur. Den anlades enligt kejserlig ukas af 11 aug. 1899 för att bilda utgångspunkt för den sibiriska järnvägen (hvars slutlinje Charbin—D. öppnades 1 maj 1903). Hamnen, som är rymlig, lätt tillgänglig och alltid isfri, skulle sortera under finansministe göras till den fjärran österns förnämsta import med ångbåtslinjer till kinesiska, japanska och hamnar vid Stilla hafvet. Staden, för hvars u ling inga kostnader sparades och som äfven med stor hast, skulle bestå af en europeisk, nesisk och en förvaltningsstad och torde vid japanska krigets utbrott (febr. 1904) hafva öfver 50,000 inv. Detta krig gjorde dock e ände på de stora planerna. Staden besattes 1904 af japanerna, som fortfarande innehafv

Dalou [dalō], Jules, fransk bildhugga 1838 i Paris, d. 1902, studerade under Ca och Duret, men var ej nöjd med någondera, h han som arbetare tog plats hos en bronsg Hans första bemärkta arbete var *En brodös* (Efter kommunupproret, som han deltagit i

”Republikens triumf” af Dalou.

han i landsflykt till England, stannade där år och utförde åtskilliga realistiska verk, såsc *barnjungfru* (marmorgrupp, 1877). Återkomm Frankrike vid amnestien 1879, utförde han till *Republikens triumf* och reliefen *Scen ur beaus politiska lif*, den senare (1883) i mar deputeradekammaren och högeligen berömd, byster, bronsbild af *Blanqui* såsom lik (188 hans graf), staty af *Victor Noir* (1890, för graf), reliefer för Republikens monument (på teau-d'Eau-platsen) samt monument öfver *Delacroix* (1890, i Luxembourg-trädgården),

a i Bordeaux (fullbordades efter D:s död
e Lefèvre och aftäcktes 1905) och *Hoche* i
n, det ståtliga figurrika monumentet *Re-
s triumf* på Place-de-la-Nation (aftäckt
e fig.) m. fl. — D:s större monumentala
unna nog ibland synas öfverdrifna i patos
sträfvan efter rörlighet — han gick i denna
vida längre än Carpeaux. Men hans främsta
ra tvifvelsutan till den moderna skulpturens
resentativa alster. D. var en af ledarna för
nstnärsschism, som medförde bildandet af
i national des beaux-arts" 1890, och var
sident för skulpturafdelningen. I Lilla konst-
i Paris egnades 1905 en sal åt D:s efter-
arbeten, bland hvilka märkas statyerna *Lä-
m* i modern dräkt och *Kvinna från Boulogne
barn di*. Jfr Dreyfous, "D., sa vie et son
(1902). G—g N.

gementet, ett infanteriregemente (n:r 13),
iller sitt värnpliktiga manskap från Dalarna.
2 åtog sig provinsen Dalarna att, mot
från utskrifning, årligen hålla 900 man
angens tjänst. När konungen på grund af
underhaltiga tillstånd ville göra ny utskrif-
provinsen, åtogo sig dalkarlarna 1621 att
hans tjänst ständigt hålla 1,400 man utom
Detta bekräftades 1635. Sedermera öfver-
200 nummer till Västmanlands regemente.
kanssättningens början, 1902, hade rege-
904 indelta nummer samt 80 besatta med
ter och spel. Manskapet har aldrig haft
an endast husrum eller kontant ersättning för
Regementet, hvars chefsstation är Falun,
ligt år 1905 fattadt beslut förläggas dit;
ningsplats är Romme hed, strax vid
una järnvägsstation. Bidrag till D:s historia
mnats af E. L. Bosæus (1879) och af A.
n (tiden 1617—82, utg. 1904 af C. Wester-
C. O. N.

ban, *zool.* Se Ripsläktet.

horren, *zool.* Se Örrsläktet.

mple [dä'lrimpl], skotsk familj, hvaraf flera
nar utmärkt sig i statens och vetenskapens
särskildt hafva därifrån utgått några af Skott-
ost berömda domare. Släkten härstammar
rshire, den skotska reformationens vagga;
0-talet fingo flera af dess medlemmar utstå
de såsom lollarder, och på 1600-talet ut-
sig släkten för sin orubbliga protestantism.
r James D., viscount Stair, jurist och
, f. 1619, d. 1695, blef advokat i Edin-
648, deltog 1649—50 såsom utskickad till
i skottarnas underhandlingar med Karl II
es erkännande som konung och blef 1657
well på Monks förslag utsedd till medlem
ands högsta domstol, ehuru han 1654 vägrat
ra trohetsed till republiken. Indirekt bidrog
restaurationen genom att vid Monks afresa
ttland 1659 tillråda denne att sammankalla
parlament. Han blef också nådigt bemött
II och insattes 1661 af denne i den ombil-
otska högsta domstolen ("Court of session"),
esident han blef 1670. Hans dotter Janets
9, en månad efter hennes bröllop, gaf upp-
n sägentradition, som återgår i Walter Scotts
af Lammermoor". D. var sedan 1672 med-
skottlands parlament och tog där betydande
del i flera viktiga lagstiftningsåtgärder samt måste, då han inför regenten Jakob Stuart 1679—80 modigt uttalade sina strängt protestantiska åsikter, 1681 draga sig tillbaka till privatlifvet och 1682 fly till Holland, där han bosatte sig i Leiden. Han begagnade sin ledighet till att skrifva det storartade arbetet *Institutions of the law of Scotland* (1681), hvilket utöfvat epokgörande inflytande på den skotska rättsutvecklingen, särskildt i riktning åt skotsk rätts befriande från den svårhandterliga prejudikatbörda, som utmärker den engelska rätten. Äfvenledes har hans arbete bidragit att i Skottland förhindra den för engelsk rätt karakteristiska dualismen mellan "law" och "equity" (se Common law). 1688 återvände D. med Vilhelm III, återinsattes som president i "Court of session" och upphöjdes 1690 till viscount Stair. Jfr Mackay, "Memoir of sir James D., first viscount Stair" (1873). — En af D:s yngre söner, sir Hew D. (f. 1652, d. 1737), blef 1698 hans efterträdare som president i "Court of session".

2. Sir John D., 1:e earl af Stair, den föregående son, jurist och politiker, f. 1648, d. 1707, blef advokat 1672 och utsattes på 1680-talet, liksom fadern, för förföljelser till följd af sin stränga protestantism. Af Vilhelm III utnämndes han 1688 till "lord advocate" och blef 1691 en af dennes skotske statssekreterare. 1692 var D. en af anstiftarna till "massakern vid Glencoe" (se d. o.), i det att han tillrådde Vilhelm att förfara strängt mot höglandsklanerna och vid underrättelsen om, att klanen Macdonald ej inom stadgad tid aflagt trohetsed, af konungen utverkade ett bref, där befallning gafs att "utrota detta röfvarband". Ehuru han ej var ansvarig för det lömska sätt, hvarpå befallningen utfördes, ådrog han sig 1695 klander i en adress från skotska parlamentet för sitt åtgörande i saken och nedlade då sitt ämbete. 1703 upphöjdes D. till earl af Stair och var under sitt sista lefnadsår, särskildt genom förtroliga underhandlingar med partiledarna, en af de verksammaste vid engelsk-skotska unionens ingående.

3. John D., 2:e earl af Stair, den föregående son, krigare och statsman, f. 1673, d. 1747 i Edinburgh, studerade i Leiden, där han vann Vilhelms af Oranien (sedermera Vilhelm III:s) vänskap och beskydd, åtföljde denne på 1690-talet på hans flandriska fälttåg och deltog 1703—11 under Marlborough med mycken utmärkelse i spanska arföljdskriget. 1709 blef han generalmajor, sändes 1710 i en utomordentlig beskickning till konung August i Sachsen och utnämndes 1712 till general. Hemkallad från hären, blef D. whigpartiets chef i Skottland och arbetade där ifrigt för den hannoveranska tronföljden. Georg I sände honom 1715 till Paris som envoyé, och där lyckades han — från 1719 som ambassadör — förskaffa sig stort inflytande öfver hertigen-regenten samt genom sina vidsträckta förbindelser i tid upptäcka och tillintetgöra alla jakobitiska intriger. Särskildt bekämpade han med framgång Alberonis ränker. Återkallad 1720, lefde D. i lugn på sina gods, motarbetade sedermera Walpole och blef 1742 efter dennes fall utnämnd till fältmarskalk. Som sådan erhöll han befälet öfver den s. k. pragmatiska armén i Tyskland och vann 1743 segern vid Dettingen. Om

honom och hans släkt se Graham, "Annals and correspondence of the viscount and the first and second earls of Stair" (2 bd, 1875).

4. Sir David D., lord Hailes, son till den föregående kusin, den framstående juristen sir James D., rättslärd och historieskrifvare, f. 1726, d. 1792, uppfostrades i Eton och Utrecht, blef 1748 advokat i Edinburgh och 1766 domare vid "Court of session" med titeln baron Hailes samt 1776 lord-domare vid Skottlands "Criminal court". D. var presbyterian och utpräglad whig samt stod i vidsträckt korrespondens med den lärda världen i England. Han utgaf ett 40-tal arbeten, de flesta behandlande den äldsta kristna kyrkan och Skottlands äldre historia. Mest betydande är hans *Annals of Scotland* (1776—79), som efter mönstret af Hénaults kronologiska franska historia behandlar Skottlands historia från Malkolm III till det Stuartska husets tronbestigning med citat från originalkällorna. Bland hans öfriga arbeten märkas *An examination of some of the arguments for the high antiquity of Regiam majestatem* (1769), där han uppvisar, att mycken som uråldrig ansedd skotsk lag är lånad från engelska förebilder, samt hans grundliga kritik af Gibbon, *An inquiry into the secondary causes, which mr Gibbon has assigned for the rapid growth of christianity* (1786, i senare uppl. med författarens biografi).

5. Alexander D., den föregående broder, geograf, f. 1737, d. 1808, trädde 1752 i Ostindiska kompaniets tjänst i Madras. Han åtföljde apr. 1759—jan. 1762 en expedition i Indiska oceanen för att utvidga kompaniets handelsförbindelser i den bortre orienten samt afslöt därunder ett handelsfördrag med sultanen af Sulu. Själf ledde han maj 1762—hösten 1764 en ny expedition i samma syfte, men lyckades ej vinna kompaniets ledande män för sina planer. Under dessa resor bidrog D. betydligt till kännedomen om Indiska oceanens geografi. Sedermera var han bosatt i England utom åren 1775—77, då han var medlem af rådet i Madras. Han utnämndes 1779 till Ostindiska kompaniets hydrograf och blef 1795 brittiska amiralitetets förste hydrograf. Bland hans geografiska arbeten märkes *Historical account of south sea voyages* (2 bd, 1770—71). V. S—g.

Dalsbruk (Dahlsbruk), järnbruk i Dragsfjärds kapell, Kimito socken, Finland, erhöll sina första privilegier 1686. Bruket, som begagnar svenska bergmalmer, har storartade anläggningar och utgöres af masugn, siemens-martinugn, valsverk, ånghammare, gjuteri och mekanisk verkstad. Bruket eges af ett aktiebolag. Tillverkningsvärdet 1903 var omkr. 1,250,000 mark. Arbetarna voro 480, bruksbefolkningen 1,500 pers. A. G. F.

Dals-Ed, socken i Älfsborgs län, Vedbo härad. 25,933 har. 2,592 inv. (1905). D. bildar med Nössemark, Håbol och Töftedal ett konsistoriellt pastorat, Karlstads stift, Västra Dals kontrakt.

Dal segno al fine [-se'njå-], it., *mus.*, betecknar, att en sats skall omtagas "från tecknet till (ordet) *Fine*". Jfr Al segno.

Dalsfjord, den södra af de tvenne fjärdar, som skära in i Söndfjords fogderi af Nordre Bergenhus amt, på västra kusten af Norge. Vid denn bodde Ingulf och Hjörleif, Islands förste lan män.

Dalsgaard [-går], Kristen, dansk mål 30 okt. 1824 på godset Krabbesholm i Vibor studerade vid konstakademien i Köpenhamn målaren Rörbye samt väckte tidigt uppseende folklifsbilder af sådant innehåll som *Familjelif en söndagsafton hos en bonde* (1850), *En ung flicka, som nystar garn* (1853), *En fiskare visar sin dotter en båt* (1854), *Mormonerna göra propaganda i en bysnickares hus* (1856), *Snickaren kommer med likkistan* till bondstugan, där ett barn dött (1857), *Utpantning hos en tunnbindare* (1859), *Kyrktagning* (1861) och *Besöket hos bykonstnären* (två kvinnor b snickradt grafkors). De flesta af dessa må finnas i Köpenhamns konstmuseum. Bland riga alster äro att nämna den figurrika bilden *möte i en bondstuga* (1869), ett par varia ämnet *Ett afsked* — en friare, som bortv flickans fader — och flera små genrer med mo dana som *En flicka pyntar en graf*, *En flicka s ett bref*, *Kommer han inte?* (en flicka sp i en dörr, en af D:s bästa taflor, 1879, i l sprungska galleriet), *En gosse, som icke får* o. d. D. målade äfven flera altartaflor och religiösa motiv (bl. a. *Ansgar och Autbert d ung moder och hennes barn*, 1878, i Vallekild högskola), likaledes de små genrebilderna *på heden*, *Evald i Rungsted*, *Grundtvig åhör sången i Vartov kyrka*, *Korridoren i Sorö a* (med flera porträtt af lärare och lärjungar, Vid nämnda akademi var D. teckningslärare —92. Han är fortfarande bosatt i Sorö. — Exner och Vermehren är D. en typisk re tant för det danska bondelifsmåleriet vid 180 midt, älskvärdt, blidt och harmoniskt i u ningen, ytterst vårdadt, nästan ängsligt i utfö Han är af dessa målare den, som har mest k och djup, förenade med rättframhet i skild af bönderna. Hans färgbehandling lämnar e annat öfrigt att önska, men hans psyko skildringskonst är både skarp och inträngan samma gång den är kärleksfull och oftast god Jfr Knud Söeborg, "Christen D. og hans (1902). C.

Dalsjö, Magnus, filolog, öfversättare, juni 1839 i Dalstorp, Älfsborgs län, blef s i Uppsala 1862, filos. doktor 1866 och le Gäfle 1868 samt var 1873—95 lektor i grekis latin vid allm. läroverket i Kristianstad. I mycket förtjänstfullt öfversatt från grekiskan skrifter" af Platon (7 bd, 1870—1906; I i 2:a 1880, II, "Staten" belönad af Vet. akad Letterstedtska priset, i 2:a uppl. 1902). H bl. a. författat *Öfversigt af svenska skollagstift historia* (1871) och *Lärarebildningen vid tysk versiteten* (1888) samt utgifvit "Mythologi oc

1868, bearb. efter Max Müller), de sex första
a af Homeros' "Odyssé" med kommentar
likaledes sex sånger af hans "Iliad" (1877)
enofons Anabasis i urval" (1903). D. före-
1—92 en arkeologisk studieresa genom Grek-
gypten och Italien.

öfors, väfveri i Toarps socken, Älfsborgs
lhörigt Dalsjöfors väfveri aktiebolag. 1905
tillverkningen till 88,250 kg. linne- och
nader. Arbetsstyrkan var s. å. 173 per-

kog, socken i Älfsborgs län, Nordals härad.
har. 1,385 inv. (1905). Annex till Ör,
s stift, Södra Dals kontrakt.

and, svenskt landskap. Se Dal.

andsgruppen, *geol.* Se Dalformatio-

ands järnväg (sign. D. J.), som är 70 km.
h bredspårig (1,435 m.) samt tillhör Dals-
järnvägsaktiebolag, utgår från stranden af
vid Sunnanå, korsar vid Mellerud Bergsla-
järnvägar och gör därefter en stor båge åt
v., närmande sig mellan de båda sjöarna
n foten af Kroppefjäll, utefter hvars branta
vanom brunnsorten Rostock densamma små-
i närheten af Dalskog uppnår Dalslands hög-
Därefter fortsätter den i nordvästlig riktning
dsköldsmoar och öfver Tingvalla mossar i
n af Bäckefors station, vid hvilken den korsar
lla—Lelångens järnväg, fram till den vid
ndan af sjön Stora Le belägna stationen Ed,
ilken ett 3 km. långt bispår går norr ut till
n Le vid östra stranden af Stora Le. Vid
mmer järnvägen i den s. k. neutrala zonen.
n går den i mera västlig riktning fram
sgränsen, där den anknyter med den norska
rna tillhörande Smaalensbanen. Slutpunkten
nidt i sundet mellan de båda Kornsjöarna.
rmaste stationen på norska sidan, Kornsjö,
en 1 km. bortom gränsen. Från lastplatsen
der ett 1 km. långt, Munkedals aktiebolag
t sidospår till Torpfors vid Örekilsälfven.
ds järnväg, som öppnades för trafik 25 juli
ade från början gemensam förvaltning med
ska linjen Fredrikshald—Riksgränsen, men
s sedan 1 juli 1896 af egen förvaltning,
nväl arrenderar och trafikerar den norska
n Riksgränsen—Kornsjö. Byggnadskostnaden
rullande materiel uppgick 31 dec. 1905
4.305 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt
Ed. Aktiekapitalet är 1,834,300 kr., och
nden utgjorde vid 1905 års slut 465,000

A. d'A.

ands kanal är det gemensamma namnet på
der, hvilka sammanbinda det värmländsk-
vattensystemets många sjöar (Åklången,
n, Laxsjön, Stora Le, Lelången, Östra och
ilen m. fl.) med hvarandra och med Vänern
därigenom bilda en 255 km. lång trafikled,
ll norska gränsen. Begynnelsepunkten vid
är Hattefura hamn (Köpmannabro). Sänk-
å hela sträckan är 59 m. Antalet slussar
däri inberäknade förgreningarna till Silen
immen. Slussarnas dimensioner äro: 1,8 m.
,36 m. bredd och 29,68 m. längd. Bland
are arbeten på denna, särskildt vid Lax-
å naturskönheter ovanligt rika samfärdsled

bör särskildt nämnas akvedukten vid Håfverud, i sitt slag den enda i Sverige. Fartygen färdas där fram genom en tvärs öfver den vilda forsen på granitpelare hvilande plåtränna af 32,5 m. längd. — Kanalen, som byggdes åren 1864—68 efter en af Nils Ericson uppgjord plan och under hans medelbara ledning, kräfde en anläggningskostnad af

Akvedukten och landsvägsbron vid Håfverud.

1,365,000 kr., hvartill kommo expropriationskostnader (76,000 kr.). Af dessa medel beviljade 1862—63 års riksdag 200,000 rdr såsom anslag utan återbetalningsskyldighet samt 800,000 rdr såsom lån. Vid följande riksdag beviljades för kanalledens utsträckning mellan Västra och Östra Silen 12,750 kr. såsom anslag och 51,200 rdr såsom lån, hvarjämte för utförande af akvedukten vid Håfverud blefvo från handels- och sjöfartsfonden särskildt anvisade 37,000 rdr såsom anslag och 120,000 rdr såsom lån. De öfriga medlen vunnos genom aktieteckning. 1905 passerades kanalen af 2,792 lastade ångbåtar, 200 lastade seglare samt 914 lastade prämar, och var bruttoinkomsten s. å. 96,356 kr. 55 öre. För densamma sörjer "Dalslands kanals aktiebolag", hvars reglemente stadfästes 7 april 1865 och undergick åtskilliga ändringar 23 febr. 1866. J. H. (S. L—k.)

Dalslandsserien, *geol.* Se Dalformationen.

Dalspråket. Se Dalarna.

Dalstjerna, Gunno, skald. Se Dahlstierna.

Dalston [då'lstən], en af Londons norra stadsdelar.

Dalstorp, socken i Älfsborgs län, Kinds härad. 5,865 har. 925 inv. (1905). D. bildar med Hulared, Nittorp, Ölsremma och Ljungsarp ett konsistoriellt pastorat, Göteborgs stift, Kinds kontrakt.

Dalström (före adlandet Dahlström), Gustaf Jakob af, landshöfding, krigare, son af döv. kateketen i Stockholm Erik Dahlström, f. 25 juli 1785. Han stod just i begrepp att taga den filosofiska graden samt därefter egna sig åt det andliga ståndet, då utbrottet af finska kriget 1808 gaf hans bana en annan riktning. För ung att blifva fältpräst, som D. först velat, mottog han i stället en erbjuden officersplats vid landtvärnet, deltog s. å. i det blodiga slaget vid Lemo, efter hvilket han erhöll löjtnantsfullmakt, flyttades sedermera till fältmätningskåren och undergick fortifikationsexamen, men transporterades 1813 som kapten till Älfsborgs rege-

mente och tjänstgjorde därefter, under kriget i Tyskland 1813 och 1814, som brigadadjutant vid fjärde svenska brigaden. I bataljerna vid Gross-Beeren, Dennewitz och Roslau utmärkte han sig mycket samt erhöll tapperhetsmedaljen. D. deltog därefter i Maastrichts belägring samt åtföljde sedan armén till Norge. 1816 blef han kapten samt 1818 major vid generalstaben. 1821 blef han tjänstgörande major och 1831 t. f. guvernör vid Karlbergs krigsakademi, 1836 chef för Älfsborgs regemente och 1848 generalmajor. Från sept. 1848 var han befälhafvare för svenska observationskåren på Fyn. 1849—58 var han landshöfding och militärbefälhafvare på Gottland. 1858 fick han på begäran afsked från sistnämnda befattningar. På Gottland verkade han för införandet af laga skiften m. m. och ifrade för inrättandet af nya och större låneanstalter. Han adlades 1833. Död i Stockholm 22 jan. 1867. — D. utgaf åtskilliga smärre militäriska skrifter, bl. a. *Soldatundervisning för svenska arméen* (1835; flera uppl.). C. J. B. (L. W:son M.)

Dalström, Johan Jakob, skolman, f. 28 jan. 1850 i Färgelanda socken å Dalsland, aflade folkskollärarexamen 1871 och anställdes 1872 vid Stockholms folkskolor, där han alltsedan tjänstgjort, samt blef 1902 öfverlärare vid Adolf Fredriks skola. D. har utgifvit en *Svensk språklära jämte ordlista för folkskolor* (1892; 5:e uppl. 1898; med bihang: *Öfningsbok i modersmålets skrifning* 1901), hvilken erhållit vidsträckt användning. D. har under en lång följd af år varit ordförande i Stockholms folkskollärareförening och kassaförvaltare i Sveriges allmänna folkskollärareförening. A. J.

Dalton [då'ltən], D. in Furness, stad i engelska grefsk. Lancaster, 5 km. n. om Barrow. 13,020 inv. (1901). Järnverk.

Dalton [då'ltən], John, engelsk kemist och fysiker, *f.* 5 sept. 1766 i Cumberland, blef 1793 lärare vid New college i Manchester, 1817 president i Literary and philosophical society i Manchester, 1822 medlem af Royal society i London och 1830 utländsk ledamot af franska vetenskapsakademien. I åtskilliga af Storbritanniens större städer höll han föreläsningar i kemi. Död 27 juli 1844 i Manchester. — 1788 upprättade D. en journal för meteorologiska iakttagelser, och denna fortsatte han ända till dagen före sin död. För att bekvämare kunna bestämma luftens fuktighetshalt konstruerade han en s. k. psykrometer. Hans arbeten i fysik gingo förnämligast ut på att undersöka gasers diffusion och utvidgning samt ångors spänstighet i luft och andra gasarter. Inom kemien är hans verksamhet epokgörande. Han uppställde lagen för multipla förhållanden och atomteorien (se Atomvikt), gjorde omfattande undersökningar öfver gasers absorption i vatten, öfver kolväten, öfver syrets kväfveföreningar o. s. v. De flesta af hans skrifter äro intagna i vetenskapliga tid-

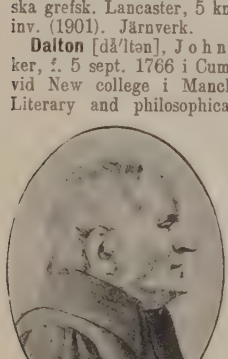

skrifter. Särskildt utgifna äro: *Meteorologi. servations and essays* (1793) och *New sys chemical philosophy* (1808—27). I afhan *Extraordinary facts relating to the vision of* (1794) beskref han den egendomlighet ho hvilken sedermera fått namnet dalto Bland hans skrifter ha trenne blifvit nytry Ostwalds "Klassiker" under titlarna: *Die abs der gasarten durch wasser und andere flussig* 1803 (1889), *A new system of chemical phil* 1808 (1889) och *Ausdehnung elastischer flüssi durch wärme*, 1802 (1894). Jfr Henry, "M of the life and scientific researches of John I (1854), Rob. Angus Smith, "Memoir of John and history of the atomic theory up to his (1856), samt H. Roscoe, "John Dalto the rise of modern chemistry" (1895) och view of the origin of John Dalton's atomic t (1896). (S.

Daltoni'sm, *fysiol.*, "rödblindhet", färgbl uppkallad efter kemisten John Dalton, själf var rödblind. Se Färgblindhet.

Daltons lag [då'ltəns], *kem.* Se Atom

Dalum, socken i Älfsborgs län, Redvägs 3,113 har. 658 inv. (1905). Annex till Bli Skara stift, Redvägs kontrakt.

Dalum kloster var ett nunnekloster i socken, omkr. 4 km. från Odense, grundlagdt 1180 på det s. k. Nonnebjerg, strax s. om men 1200 flyttadt till Dalum, vardt små mycket rikt och ansedt; leddes af en priorinn en världslig prior som hjälpare vid godst ningen, och räknade 1378 nästan endast nunnor af benediktinorden. Det indrogs vid re tionen, men nunnorna fingo bo kvar där till si den sista dog 1580. Godset såldes 1662 o sedan namnet Kristiansdal efter Kristian V annat adelsgods, Dalumgaard, har också tillh Af klostret återstår endast kyrkan, som nu samlingskyrka. I

Dalupprоr. När det under medeltidens sis hundrade gällde att trygga den svenska fr mot utländska härskares förtryck och inhemsk mäns självsvåld, gick Dalarnas folk i spetsen öfriga landskapens inbyggare. Den stora roll männen spelat gjorde dem emellertid så sjä och styfsinta, att Gustaf I, när han efter t tidens oro ville införa ordning och skick i S i dem fann sina mest hårdnackade motstå Tre särskilda gånger utbröto under hans re oroligheter, hvilka äro mest kända under b ningen "dalupprоr".

Första dalupprоret (1524—25). mer än ett år hade förflutit efter Gustafs troni ning, då i Dalarna yppade sig missnöje med regering. Det var naturligt, att, efter de n föregående årtiondenas oro och särskildt efte frielsekrigets våldsamma rörelse, mycket skulle i olag, som först med tiden och allteftersо nya förhållandena vunno stadga kunde rätta bättras. Dit hörde bl. a. det höga pris på vändighetsvaror, orsakadt dels af bristen på m mynt och dels af det sätt, hvarpå de lybske männen begagnade det handelsmonopol, som ungen af tvingande nöd gifvit dem, till le deras hjälp vid Stockholms intagande 1523. oro dessa missförhållanden framkallade bland

a yttrade sig redan vid slutet af 1524 i
ål till konungen; men först 1525 antog miss-
n farligare karaktär. Dalkarlarna hade bear-
af personer, som i konung Gustaf sågo en
therska reformationens vän, särskildt af två
den gamla kyrkans män, Peder kansler (Sun-
er) och Mäster Knut, hvilka tillika af per-
skäl voro konungens fiender. Den förre, som
ånat riksföreståndaren Sten Sture d. y., hade
mot konungen förgripliga bref och därför
ne 1523 afsatts från biskopsstolen i Västerås,
en senare, som var domprost i samma stad,
såsom misstänkt för delaktighet i dessa stämp-
förlorat sitt ämbete. Båda uppträdde mot
af 1524 i Dalarna, utspridde där lögner rö-
Gustafs sätt att behandla Sten Sture den
änka och barn i syfte att draga fördel af
arnas missnöje och deras gamla kärlek till
tten och vunno anhang i synnerhet i öfre
a. Säkerligen stodo deras stämplingar i sam-
hed de fientligheter mot konung Gustaf, hvilka
igt förehades af Sören Norby på Gottland och
von Mehlen på Kalmar slott. De skrifvelser,
hvilka konungen sökte lugna sinnena, uträt-
intet. Våren 1525 höllo dalkarlarna ett
Tuna och uppsatte där ett bref, hvari de
ade för konungen, att de ansågo sig fria från
och lydnad, om ej missförhållandena rättades.
d hade emellertid rörelsen nått sin spets.
Norbys krigståg i Skåne blifvit genom danska
r tillintetgjordt och sedan konung Gustaf, i
med storm intagit Kalmar, minskades oron
land, och vid ett personligt möte med dal-
na vid Tuna, i okt., mottog konungen af
ya trohetsförsäkringar. Upphofsmännen till
egåfvo sig (troligen redan i juni månad) till
där de funno skydd hos ärkebiskop Olaf
dhjem och hos rikets ståthållare, Vincents
, hvilka af olika skäl voro konung Gustaf
). Gustafs framställningar om flyktingarnas
ande understöddes emellertid af konung Fred-
h i juli 1526 sändes ändtligen Mäster Knut
erige. Han ställdes i Stockholm till rätta
n domstol af andliga och världsliga personer
mdes för förräderi. I sept. utlämnades äfven
kansler. Såväl han som hans medbroder för-
ett skymfligt tåg genom Stockholms gator och
sedan båda i fängelse, till dess Peder kansler
1527 sändes till Uppsala och ställdes inför
mstol, hvilken var sammansatt ungefär så
n, af hvilken Mäster Knut blifvit dömd. De
ledamöterna protesterade visserligen mot
lens befogenhet, men de världslige dömde
klagade till stegel och hjul. Domen verk-
s genast. Ett par dagar därefter undergick
Knut samma öde i Stockholm.

Andra dalupproret (1527—28). Straffet
j hunnit drabba det s. k. första dalupprorets
. innan förebuden till det andra framträdde.
på lifsförnödenheter fortfor, kung Gustafs allt
re framträdande benägenhet för en kyrklig
ation stred i mycket mot allmogens åskåd-
tt, och en skatt till gäldande af lybeckarnas
gar från befrielsekriget väckte missnöje. I
527 förebrår konungen dalkarlarna de "hårda
edska svar" de gifvit på hans begäran om
, och vid samma tid började de bearbetas af
"Daljunkern" (se d. o.). Leksands, Mora och Orsa socknar läto sig förledas af bedragaren, men ej Hedemora, Husby och Skedvi, och till dem slöto sig snart äfven Tuna, Gagnef och Rättvik, hvilka i början sagt sig vilja vara "neutrala". Upproret bestod egentligen i fejd mellan de olika socknarna, hvarvid bergsmannen Måns Nilsson i Aspeboda och Anders Persson på Rankhyttan voro det kungliga partiets förnämsta ledare. Konungen var outtröttlig att genom skrifvelser söka inverka på de upproriske, och vid Eriksmässan i Uppsala 1527 höll han ett möte med utskickade från Dalarna och besvarade deras klagomål. Kort därpå förmådde han Stockholms borgerskap och upplänningarna att genom en beskickning göra dalkarlarna föreställningar. På Västerås riksdag infann sig blott ett fåtal ombud från Dalarna, men de lofvade utlämna Daljunkern. Denne fick dock begifva sig till Norge och därifrån företaga ett infall i Dalarna. Efter dettas misslyckande drog konungen i febr. 1528 med krigsmakt till Tuna, dit dalallmogen under löfte om lejd instämts att möta. Menigheten omringades af krigsfolket, en af konungens rådsherrar uppträdde och höll ett skarpt förmaningstal, och då detta ej gjorde beräknad verkan, togos de brottsligaste ur hopen, dömdes till döden och afrättades genast. Nu föllo de öfrige till föga och bådo om nåd. Därmed var det s. k. andra dalupproret slut.

Tredje dalupproret eller det s. k. klockupproret (1531). Liksom påbudet om skatten till lybska gäldens betalning sannolikt närmast bragte missnöjet i Dalarna till utbrott 1527, så var det beslut om klockskatten, som för samma ändamål fattades vid herredagar i Örebro och Uppsala 1531, den hufvudsakliga anledningen till det tredje dalupproret under Gustaf I:s tid. De kungliga sändebuden erhöllo visserligen vid landstinget i Tuna (febr.) löfte om en klocka från hvarje sockenkyrka; men när klockorna skulle hämtas, var stämningen förändrad. Leksandsbönderna misshandlade konungens utskickade, och såväl de som inbyggarna i Ål och Gagnef nekade att utlämna sina klockor. Tunabönderna togo sin tillbaka, och Kopparbergsmännen ställde sig på de uppstudsiges sida. Bland de förnämste anstiftarna af oron voro nu Gustafs forne vänner Måns Nilsson i Aspeboda och Anders Persson på Rankhyttan samt Nils i Söderby från Ål. I stället för att hörsamma kallelsen att sända ombud till den ofvan omtalade herredagen i Uppsala (maj) utsände dalkarlarna kallelse till en riksdag i Arboga. Detta tilltag ledde emellertid ej till någon påföljd, och dalamännen blefvo nu en tid, till sin egen stora förvåning, lämnade åt sig själfva. De visste ej rätt hvad de skulle företaga och funno slutligen skäl att "gifva sig till frids". I aug. 1531 erbjödo de sig att betala 2,000 mark för sina klockor, hvilket anbud mottogs af konungen, som på samma gång återgaf dem sin nåd. Därmed trodde dalkarlarna saken vara slut; men de skulle finna, att de däri bedragit sig. När konung Gustaf förklarade sig villig att mottaga dalkarlarnas förlikningsförslag, visste han, att den landsflyktige Kristian II ändtligen lyckats samla en här för att återtaga sina riken, och han trodde t. o. m., att dennes flotta redan afseglat från Holland. Under sådana förhållanden ville han naturligtvis vara fri från oro inom landet. Men knappt ett halft år efter

det Kristians företag misslyckats, fann han tiden inne att åter upptaga saken med sina dalkarlar. Det är ej troligt, att hufvudorsaken till den räfst han nu lät öfvergå dalkarlarna låg däri, att möjligen några bland dem stått i förbindelse med konung Kristian och de svenske herrarna i dennes följe, utan helt säkert sökte Gustaf nu ett tillfälle att straffa hvad han 1531 af nödtvång tillgifvit. I jan. 1533 stämde han dalkarlarna sig till mötes vid Kopparberget, infann sig där med krigsfolk och höll ett skarpare strafftal än någonsin förut. De brottsligaste fängslades, de öfrige fingo tillåtelse att återvända hem; men den hjälp i klockor och penningar, som dalkarlarna dittills hållit inne, blef nu utkräfd. Af de fängslade blefvo några genast dömda och afrättade. De andre fördes till Stockholm och höllos där i fängelse till i början af 1534, då de af en domstol, som bestod af riksråd, frälsemän samt hufvudstadens borgmästare och råd, dömdes till döden. Bland dem, som då afrättades, voro Måns Nilsson och Anders Persson. Därmed var det slut på oron i Dalarna under Gustaf I:s tid. O. A. (S. B.)

Fjärde dalupproret eller "den stora daldansen" är den vanliga benämningen på den rörelse, som 1743 kom till utbrott i Dalarna. Den hade sin orsak i allmogens missnöje med frihetstidens "herreregering", hvilket missnöje — till följd af de genom hattpartiet införda inskränkningarna i det fria varuutbyte med Norge, som dalkarlarna sedan gammalt vant sig att idka — var ännu starkare i Dalarna än i andra trakter. 1741—43 års nesliga krig och frågan om tronföljden efter Fredrik I voro emellertid de närmaste anledningarna till utbrottet. Ett parti vid krigshären i Finland hade nämligen yrkat, att man genom att till tronföljare utse ryska kejsarinnan Elisabets systerson, hertig Karl Peter Ulrik af Holstein, skulle söka ernå en snar och dräglig fred. Denna tanke hade funnit liflig anklang i Dalarna och förbands där med planen att genom en resning åstadkomma en förändring i statsskicket. Hertigen utsågs emellertid till rysk tronföljare, och dalkarlarna, liksom större delen af rikets öfriga allmoge, vände då sin håg till danske kronprinsen Fredrik (sedermera Fredrik V). Framtvingandet af hans val och af en sträng räfst med generalerna, hvilka man tillskref olyckorna i kriget och i synnerhet det för Dalregementet särdeles blodiga nederlaget vid Villmanstrand (1741), blef resningens närmaste mål. Redan i början af 1742 förspordes betänkliga rörelser i socknarna kring Siljan, och efter utfärdandet af riksdagskallelsen s. å. samlade sig dalallmogen (21 juli) egenmäktigt till allmänt landsting i Falun. Där uppsattes riksdagsbesvären, och utsågs en af de stortaligaste bönderna, Skinnar Per Andersson från Sollerön, till riksdagsombud för en stor del af länet. 1743 förklarade utskickade från Dalarna för riksdagen, att de ej skulle låta sina soldater gå ut i kriget, förrän generalerna blifvit straffade, och yrkade på danske kronprinsens val. Länets höfding, K. G. Wennerstedt, som på ett nytt landsting, i Leksand (12 april 1743), kungjort regeringens befallning om regementets uppbrott, undgick med möda misshandling. När han kort därefter förnyade uppbrottsorderna, kommo oroligheterna till utbrott. Beslut om resning fattades 30 maj 1743 i Mora, och därifrån blefvo genom budkaflar invånarna i öfre Dalarna kallade att gå man ur huse. Sold gjorde ett med bönderna, och 8 juni in upprorshären i Falun, där den erhöll en fast nisation. Skinnar Per Andersson uppträdde ledare, men högsta befälet tillerkändes en bokh vid Insjö kopparverk (i Ål), Gustaf Sche som till militärisk rådgifvare fick majoren Wrangel vid Dalregementet. Efter att ur kronans och bergslagets förråd försett sig vapen och proviant, bröto bönderna 11 juni mot Stockholm, medförande landshöfdingen några andra ståndspersoner såsom fångar. narna i de socknar, som passerades, tvungo sörja för proviant och skjuts och hotades med h för den händelse de ej deltoge i resningen. öfrigt iakttogs god manstukt. Regering och st sökte med godo förmå de upproriske att vänd — genom att sända emot dem en deputation mötte dem i Sala, — men skaran framträngde hindradt ända till Norrtull vid Stockholm. Kr Fredrik, som infunnit sig där för att söka dalkarlarna att stanna, förbjöd den vid tullen lade truppstyrkan att använda våld, hvadan karlarna (20 juni) trängde sig in i hufvudst där de inkvarterade sig i husen. Dagen förut emellertid ankommit underrättelse, att ryssarn fredskongressen i Åbo lofvat återlämna större af Finland, med villkor att kejsarinnan Eli skyddsling, Adolf Fredrik, valdes till tronfö Regeringen sökte först genom underhandlingar dalkarlarna att finna sig däri; men 22 juni or Norrmalmstorg (nuv. Gustaf Adolfs torg) trupper och kungjordes, att de dalkarlar, so före kl. 5 nedlagt vapen, skulle behandlas som rådare. Dalkarlarna började emellertid samla torget och skjuta på trupperna. Efter några st från dessas sida upplöste sig bondehären i vild och mer än 3,000 gjordes till fångar. Sol och Wrangel hade blifvit gripna redan före str Svea hofrätt dömde Schedin, Skinnar Per Ande och fyra andra af hufvudmännen till döden. Wr insattes på Varbergs fästning, men fick nåd l Äfven några andra straffades, mer eller m hårdt; men de fleste hemsändes, sedan sockenboar bedt om benådning för dem och gifvit en trohetsförsäkran. Många hade de innan i de öfverfyllda fängelserna bortryckt härjande farsoter. Äfven i andra landsändar bonderesningar varit på väg att utbryta, men afstannade småningom efter dalkarlarnas n lag.

Dalwigk, Karl Friedrich Reinha friherre von D., hessisk statsman, f. 1802 i D stadt, d. därstädes 1880, anställdes 1828 i hertiglig hessisk tjänst samt blef 1850 utnämnd sändebud vid förbundsdagen och s. å. till prem äfvensom till utrikes- och inrikesminister. Int af förkärlek för det andra franska kejsardö politiska system, införde han officiella kandidat vid riksdagsmannavalen, reformerade municipa fattningen efter franskt mönster och gjorde äm männen till regeringens lydiga redskap. Hans k liga politik var ortodoxt byråkratisk. I ekonom hänseende saknade likväl ej hans styrelse förtjän D. var en afgjord motståndare till Preussen, s verkade ifrigt med Beust och von der Pfor

rmådde 1866 sin härskare att sluta sig till ke. Efter freden i Nikolsburg s. å. måste nder ständiga anfall af de nationalliberale, öra en politik, för hvilken han hyste personlig a. 15 nov. 1870 afslöt han å sin regerings det förbund, genom hvilket storhertigdömet vades med Tyska riket. 1871 uträdde han, Berlinhofvets önskan, ur hessiska regeringen.

r [dēr'li], en omkr. 750 km. lång flod i Nord- iet, Syd-Australien, upprinner under namn herine i södra delen af Arnhemsland, flyter t sydväst, men antar efter att ha mottagit river en nordvästlig riktning samt får nu D. Den faller ut i Ansonviken af Timor- h är segelbar 160 km. från mynningen. D. ades i sitt nedre lopp af Wiltshire 1876 och öfre af Mac Minn och Sergison 1877. Den t namn efter Dominick Daly, 1861—68 guver- Syd-Australien.

älfven, Dalarnas hufvudström, till längden örsta och i fråga om vattenmängd och vatten- den fjärde af Sveriges floder, bildas af två nsen mot Norge och delvis inom Norge upp- le källfloder: Öster-Dalälfven och Väster- fven.

ter-Dalälfvens källsjö är den i Dalar- rdligaste hörn (Särna socken) belägna Vån- 925 m. ö. h.), som i s. fortsättes af en rad ar (Grötsjön, Klacken, Häflingen m. fl.), vatten den under namnet **Storån** aflör ällsjön, ofvanför hvilken vattendraget fr. v. ver ett större tillflöde, Hågån, från Nässjöarna äsfjället i sydvästra Härjedalen, helt nära ogen, en af Klarälfvens källor. Under sitt a lopp mot s. ö. till Idresjön (474 m. ö. h.) ver Storån Grundagsån och Buruån fr. v., r. h. Foskån (590 m. ö. h. vid mynningen), kån (från Gröfvelsjön, 791 m. ö. h., på gräns- ot Norge) och Sörälfven. Ofvanför Idresjön torån sänkt sig 350 m. och bildat flera fall, Sångforsen (16,8 m. fallhöjd) och Klingforsen . fallhöjd). **Sörälfven** bildas af tre Guttuån, Skärvagsån och Trunnebergsån ifvattnar ett stort område med en mängd af hvilka Guttusjön, Skärvagssjön, Flötnings- torbosjön, Aspdagen, Härjesjön och Drefdags- o de förnämsta. Trunnebergsån bildar bl. a. nbergsfallet (17,8 m. fallhöjd). Efter utloppet esjön bär älfven ännu namnet Storån, bildar Brattforsen (4,5 m.), blir från Älfros ganska 300—700 m., så att den liknar en sjö, hvars del kallas Särnasjön (442 m. ö. h.), och får Öster-D. efter sin förening (fr. v.) med **älfven**. Denna betydliga källarm bildas af och Storsjäten, af hvilka den senare uppstår dalen och bildar flera fall, bl. a. Dyvilsången fallhöjd). Fröa, Brunnefallet (6,5 m. fall- samt kort före föreningen med Öster-D. Öfre llet (8,8 m. fallhöjd) och Nedre Fjättfallet n. fallhöjd). Alltifrån Idresjön har älfven ig riktning, bildande bl. a. fallen Middags- t och Årsjunget (tills. 4 m. fallhöjd), men sig ett stycke nedanför sin förening med (fr. v.) rakt åt s. för att efter upptagandet fvelån (fr. h.) återtaga sin gamla riktning. denna sin sydliga kurs strömmar älfven de vilda klippformationerna vid Trängslet, där den mellan höga bergväggar i en delvis genom sprängning vidgad klippränna af 10 m. bredd störtar nära 9 m. på 900 m. längd. Vid byn Rot inströmmar Rotälfven från södra Härjedalen, och längre ned för fr. h. Dysån med en mängd forsar och fall sitt vatten till älfven. Kring sin mynning i Siljan (165 m. ö. h.) vid Tingsnäs udde har älfven afsatt massor af sand. Förr hade den sitt utlopp genom den nu nästan fyllda Kråkbergsån på Orsasjöns södra strand, men under vårfloden 1659 bröt den sig väg österut till midten af Orsasjöns ungefär 4 km. långa "nor" (utlopp) i Siljan. För att förekomma nya skärningar har man genom pålning och stensättning ("mjägning") förstärkt de lösa älfstränderna n. om Mora kyrka. I Orsasjön utmynnar det största tillflödet, **Oreälf** (se d. o.). Vid Leksandsnoret lämnar Öster-D. Siljan, genomflyter Insjön, går därifrån i sydlig och sydöstlig riktning samt förenar sig vid Mjälgen i Gagnef (på 156 m. höjd) med Väster-D. Vid Gråda by bildar den tvenne forsar, Gagnefsgrådan och Kvarnforsen, den förra med ett fall af nära 2,7 m. på 208 m. längd, den senare med 8,8 m. fall på 534 m. Såväl ofvanför som nedanför dessa forsar är älfven segelbar, och den 1824 påbörjade **Gråda kanal** afsåg att bereda en oafbruten vattenväg från älfvens segelbara del vid Båtsta i St. Tuna socken till Siljan, men järnvägen Borlänge—Insjön har gjort denna ångbåtslinje öfverflödig. Enligt O. Appelbergs beräkningar är Öster-D:s vattenområde 9,930 kvkm., däraf 430 kvkm. i Norge, och utgöra sjöarna 5,8 proc. af detta. Längden beräknas till 270 km.

Väster-D. uppstår i Transtrands socken af två källfloder: Fuluälfven och Görälfven. Den förra (70 km. lång) har sina källor i Karmsjön (Särna socken), 3 km. ö. om den förutnämnda Aspdagen, och flyter till Transtrands sockengräns i sydöstlig riktning, hvarunder den från Fulufjället mottager en mängd tillflöden, bl. a. Fulubågan och Njupån, som vid sitt fall utför fjället bildar Dalarnas högsta vattenfall, **Njupaskär**, först tre öfre afsatser om resp. 6, 8 och 7 m. höjd och därefter ett 70 m. lodrätt stup, men har därefter sydlig riktning ned till Fulunäs, där den förenar sig med Görälfven. Älfven denna upprinner i Särna på norra sidan af Fulufjället, men går därefter under en längre sträcka in i Norge (där den kallas Ljöra) jämlöpande med Fuluälfven, tills den vid riksgränsen genom en skarp krök tager östlig riktning, och denna behåller den förenade älfven, som nu kallas Väster-D., till föreningen med den vackra Horrmundsjöns korta aflopp. Sedan flyter älfven genom tätt bebyggd, vacker, djupt nedskuren dalfåra nästan i sydlig riktning ända till Malungs sockengräns, öfvergår där i sydöstlig och tager i Äppelbo östlig riktning med många slingringar genom Järna, Näs, Floda och Gagnefs socknar, bildande flera forsar, bl. a. Hummelforsen (minst 18 m. fallhöjd) och Eldforsen (omkr. 11 m. fallhöjd), båda i Järna, samt Stopforsen (19,6 m. fallhöjd) vid gränsen mellan Floda och Gagnef. Dess största tillflöde därunder är Bysjöns m. fl. sjöars aflopp söderifrån. Väster-D. har i allmänhet ett grundare, mer stupande och våldsammare lopp än Öster-D.. Dess område beräknas till 8,630 kvkm. (däraf 610 i Norge), hvaraf sjöarna

utgöra 3,4 proc. Längden är ungefär densamma som tvillingflodens.

Efter föreningen fortsätter Dalälfven under starkt slingrande lopp i sydöstlig hufvudriktning genom södra Dalarna till sjön Bäsingen (64 m. ö. h.). Under denna sträcka bildar den fallet vid Domnarfvet (5,5 m.), där Sveriges största industriella anläggning uppstått, upptager bl. a. Lillälfven från sjön Runn (se d. o.) och dess stora vattenområde, de korta afloppen från sjöarna Hyen, Amungen och Flinesjön, alla fr. v., samt fr. h. afloppen för Ulfsjöarna i Silfbergs och Ljustern i Säters socken, genomströmmar nära Hedemora sjön Hofran (82,1 m. ö. h.) och har genom fallet vid Avesta (omkr. 10 m.) sänkt sig till 67,3 m. Från Bäsingen har älfven, som nu snart lämnar Dalarna, nordöstlig riktning och vidgar sig flerstädes till sjöar eller fjärdar, såsom Byssjön (59 m.), Österviken, Färnebofjärden (58 m.) och Hedesundafjärdarna (52 m. ö. h.). Den utgör nu delvis gräns mellan Gästrikland och Uppland. Till Hedesundafjärdarna har sjön Hallaren i Västmanland haft sitt afloppp, men vid midten af 1600-talet stängdes utloppet vid Kölfors, och sjön afleddes till Klasbomyr och Sala damm med afloppp genom Sagån för att bereda vattenkraft åt Sala hytta. 1899 utrefs dammen, och sjön leddes till D. samt är nu torrlagd. Norr ifrån upptager älfven afloppen från sjöarna Näfden och Rossen i sydöstra Dalarna. Vid Söderfors sammantränges älfven af en större ö, nedanför hvilken höjden ö. h. är 45 m. Af de många öar, mellan hvilka älfven under sitt nedre lopp forsar fram, är Hytt- eller Storön störst och Älfkarleön med järnbruket af samma namn mest bekant. Nedanför denna sammantränges älfven åter och kastar sig 9 km. från mynningen utför sitt nedersta och största fall, Älfkarlebyfallet (15,1 m. på en längd af omkr. 150 m.). Medelvattenmängden där har beräknats till 275 kbm. i sek. Ett litet stycke nedanför blir älfven segelbar, har nu rakt nordlig riktning samt faller ut i Gäflebukten af Bottniska viken. Lågvattenmängden ofvanför utloppet har beräknats till 103—105 kbm. pr sek., men genom sjöarnas, framför allt Siljans, reglering anses den blifva nästan fördubblad. Efter en sådan reglering, som är ifrågasatt, kan D:s vattenkraft nedanför Siljan anses representera omkr. 300,000 hästkrafter. Redan nu äro ganska betydande kraftbelopp tagna i anspråk för industrien genom anläggningar vid Kvarnsveden, Domnarfvet, Avesta, Näs och Söderfors (se dessa ord). Högvattenmängden vid utloppet har beräknats till 1,800 kbm. i sek. och hela vattenområdet, som omfattar nästan hela landskapet Dalarna, utom Västerbergslagen, samt ett smalt östligare bälte af Gästrikland och Uppland, till 28,930 kvkm. (näst Göta älfs, Torne älfs och Ångermanälfvens det största i Sverige), däraf 1,678 kvkm. (5,9 proc.) sjöar. Längden från källflodernas förening är omkr. 185 km. och flodens hela längd alltså 455 km. — Som kommunikationsled har D. med sina tillflöden betydelse egentligen för flottning. Undantag härifrån gör Siljan med Orsasjön, där regelbunden ångbåtstrafik eger rum sommartiden, hvari dock svårigheter uppstå vid lågt vattenstånd i Orsasjöns utlopp. I medeltal isbeläggas Öster- och Väster-D. i slutet af nov. och gå upp omkr. 22 april; nedanför föreningen tillfryser D. i medeltal först mot midten af dec. och går upp efter mi af april. Förhållandena äro dock mycket olika ur olika år. Högvattenstiden inträffar från midten maj till början af juli, och älfven har då, särsk nedre delen af Väster-D., anställt stor skada på gifvande mark. M.

Dam (fr. *dame*, it. *dama*, *donna*, af lat. *do* härskarinna), "kvinna af stånd", fruntimmer någon af de mera bildade samhällsklasserna; herres l. kavaljers kvinnliga medpart i dansen, bordet o. s. v.; spelkort, som visar en krönt kvi bild och i valör står mellan kung och knekt; dub bricka (damerad bricka) i damspel. Ursprungli betecknade ordet dam en riddares hustru, adels eller ock den sköna, som riddaren hyllade genom bära hennes färger och i strider bryta en lans henne. Jfr Dame och Madame.

Dam, längdmått i Annam, = 2 li = ung 890 m.

Dama, *zool.* Se Dofhjortsläktet.

Dama, afrikanskt folk. Se Hereró.

Damalas, Nikolaos, grekisk teolog, f. 1 på Chios, d. 1892, studerade vid tyska unive tet och blef 1871 ord. professor i nytestamen exeges vid universitetet i Aten. När gammalka kerna planlade en förening med grekiska kyrk var D. vid förhandlingarna i Bonn 1875 en af tre delegerade för heliga synoden i Aten. Bl hans skrifter må nämnas Om förhållandet me grekiska och anglikanska kyrkan, Inledning Nya testamentet (1870) och Förklaring af de första evangelierna (1892—94). I sin verksam visade han en öfverdrifven nitiskhet för allt, härstammade från fädernas tid.

Damān (port. *Damão*), portugisisk enklav i b tisk-indiska prov. Gujarat, består af D. Gran jämte D. Pequeno, vid Cambay-viken, kvkm., och det ö. därom belägna, genom en km. bred landremsa därifrån skilda distriktet Na Havili, 285 kvkm. Hela området har 64,248 i (1894), hvilka till största delen äro hinduer. I fruktbara, men föga odlade jorden producerar hvete och tobak. Stora skogar finnas, rika på t träd. — Staden D., belägen vid den segelb Daman-ganga, är säte för guvernör (under gene guvernören i Goa) och biskop. Den har god har 2 fort samt drifver betydligt fiske, dessutom nå bomullsindustri samt korg- och mattflätning. P tugiserna ega D. sedan 1558 och Nagar Ha sedan 1780.

Damān, långsträckt och smal slätt i britti indiska landskapet Punjab, mellan 28° 40′ och 3 22′ n. br. samt 69° 30′ och 71° 20′ ö. lgd och gränsad af Indus i ö., Suleimanbergen i v., Ka bergen i n. och divisionen Sind i s. Det omkr. 4 km. långa och 90 km. breda landet, som förr t hörde riket Lahore, är i sina med konst bevattn delar, särskildt det vid högra Indusstranden liggar Derajat, mycket bördigt, men för öfrigt alldel ofruktbart. Marken består dels af lös sand, d af fast, fin lera, hvarur endast här och där drä träd och låga buskar framväxa. D. är kändt sin intensiva sommarhetta och bebos af afgan stammar.

Damānen, *zool.* Se Klippdassarna.

Damanhūr, hufvudstad i egyptiska provin (mudirije) Behere, på en höjd i närheten af M:

ekanalen och vid den från Kairo utgående
ägen, som där grenar sig till Alexandria och
te. 32,122 inv. (1897). Viktig stapelplats för
ch bomullsfabrikat samt flera bomullsfabriker.
et D. är en förvrängning af det fornegyptiska
-en-Hor (''Horos' stad''). Det latinska namnet
Hermupolis minor.

Damão [damão]. Se Daman.

Damara l. Damaraland kallas en midt i
a Sydväst-Afrika belägen landsträcka, mellan
ch 23° s. br. Den bebos af ovahererostammar.
f de förste resande i detta land var svensken
Andersson (1850—51) i sällskap med engels-
en Francis Galton. Jfr Hereró.

Damaraland. Se Damara.

Damarätus, konung i Sparta. Se Demaratos.

Damar-öarna, en ögrupp bland de Små Sunda-
, omfattande öarna Damar, Teoen, Nila och
smärre. De ligga mellan 128° 25′ och 130°
d samt mellan 6° 20′ och 7° 10′ s. br. och
ra Nederländerna.

Dama's, en från 13:e årh. känd fransk adlig
hvaraf flera medlemmar gjort sig bemärkta i
rikes historia.

Joseph François Louis Charles
ar, hertig de D., fransk militär, f. 28 okt.
i Paris, d. 5 mars 1829, deltog i nordameri-
a frihetskriget, blef vid återkomsten öfverste
ick 1797 order att med sitt regemente betäcka
ig XVI:s flykt. Häktad tillsammans med
gen i Varennes, återfick han friheten genom
stien 13 nov. s. å., emigrerade 1792 och deltog
franske emigranternas krig mot sitt land. På
tt sluta sig till expeditionen till Quiberon, led
skeppsbrott 1795 och blef tillfångatagen, men
e frigifven. Till 1801 tjänade han därpå i
s kår, bosatte sig sedan i Paris, när lagen
emigranterna mildrats, och blef vid restaura-
n 1814 pär af Frankrike, generallöjtnant och
hertig.

Joseph Elisabeth Roger, hertig de
den föregåendes broder, militär, f. 1765, d.
, inträdde tidigt i rysk tjänst och utmärkte
kriget mot turkarna 1787—91 genom bort-
andet af ett amiralsskepp och vid stormningen
jakov. 1791 återvände han till Frankrike, slöt
ll emigranterna och deltog i alla deras krig
republiken. Han förde sedan befäl i den nea-
nska armén och kämpade särskildt med ut-
else i Kalabrien 1806. Han återvände med
onerna till Frankrike 1814, blef generallöjt-
och guvernör i Lyon samt 1815 hertig och pär.

Ange Hyacinthe Maxence, baron
., militär och statsman, f. 30 sept. 1785 i
, d. 6 maj 1862, följde under revolutionen
milj till Tyskland och Ryssland, där han in-
e i armén och sedan 1805 deltog i alla krigen
Napoleon. Under restaurationen blef han gene-
nant och befälhafvare för 8:e militärdivisio-
Marseille). D. deltog i spanska fälttåget 1823,
1824 krigsminister, men motsatte sig rege-
ns orättvisa behandling af de gamle officerarna
kejsardömet och fick då okt. s. å. öfvertaga
sministeriet, som han ledde till 4 jan. 1828.
ef sedermera guvernör för hertigen af Bordeaux
ljde honom 1830 i landsflykten, men åter-
efter en tid till Frankrike. E. A—t.

Dama's, François Étienne, fransk general, f. 1764 i Paris, d. där 1828, deltog 1792 i den republikanska härens strider vid Rhen, följde 1798 Napoleon på expeditionen till Egypten, stannade kvar där och utnämndes af sin vän Kléber till chef för generalstaben. Förtalad af Klébers efterträdare, Menou, aflägsnades han ur tjänsten och blef 1804 jämte Moreau häktad. Af Murat, som befriade honom ur fångenskapen, gjordes han 1806 till högste befälhafvare och statsråd i storhertigdömet Berg. Han deltog sedan i ryska fälttåget och utmärkte sig vid passagen öfver Berezina. Ludvig XVIII anförtrodde honom 1814 organisationen af sitt garde och utnämnde honom 1815 till generalinspektör öfver gendarmeriet, ehuru D. under ''de hundra dagarna'' svurit Napoleon trohet. (L. W:son M.)

Damascēnus, Nicolaus, grekisk historieskrifvare och filosof. Se Nicolaus Damascenus.

Damascēnus, Johannes, dogmatiker. Se Johannes Chrysorrhoas.

Damascius. Se Damaskios.

Damäsiska bokstäfver (fr. *lettres damasiennes*), ett slags sirade skriftecken, som på befallning af påfven Damasus (i 4:e årh.) nyttjades vid inskrifter på martyrgrafvar i katakomberna.

Dama'sk (förvrängning af gamasch, fr. *gamache*, af it. *gamba*, ben), ett beklädnadsplagg af kläde eller läder, hvilket omgifver smalbenet för att skydda och värma detta och fotleden samt knäppes längs hela yttersidan. Vid infanteriet kommo damasker af kläde, i Sverige förr kallade stibletter eller stöfletter och räckande öfver knäet, i bruk vid midten af 1700-talet, men aflades i allmänhet under 1800-talet, utom i Frankrike. Nu börja de åter här och hvar komma till heders, särskildt vid beridna trupper. Damasker användas äfven till borgerlig dräkt. C. O. N.

Damaskénerplommon. Se Chrysophyllum och Plommon.

Damaskénerstål, ett slags stål, som har sitt namn efter staden Damaskus, där det fordom tillverkades. Äfven i Persien och Egypten tillverkades sådant stål under samma namn. Det europeiska damaskenerstålet är ett s. k. garfstål, d. v. s. ett af flera, vanligen olika hårda stycken sammanvälldt och efter hopböjning eller vridning åter sammanvälldt stål. Om ytan af sådan metall renslipas och poleras samt därefter etsas med svag syra, framträda mörkare och ljusare band och linjer efter de mångahanda krökningar, som de sammanvällda stålstyckena undergått vid bearbetning under hammare, valsar eller pressmaskin. De mörka linjerna tillhöra det hårdare, de ljusa det mjukare stålet. L. R.*

Damaskēra (fr. *damasquiner*, eng. *to damash*), *tekn.*, genom polering och etsning framställa ett oregelbundet mönster af mörkare och ljusare strimmor på ytan af stål, som framstälts genom sammanvällning af olika hårdt material, s. k. garfstål (se Damaskenerstål). Egentligt har beteckningen ''damaskera'' ofta användts för andra sätt att anbringa mönster å metallytor, såsom etsning med syra under vaxskydd för partierna mellan mönsterkonturerna, inkrustering med ädla metaller i graverade figurer m. m.

Damaskēringskonst, *tekn.*, konsten att damaskera.

Dama'skios (lat. *Damascius*), grekisk filosof från Damaskus i början af 6:e årh. e. Kr., den siste föreståndaren för den nyplatonska skolan i Aten. Då Justinianus genom ett edikt af år 529 förbjudit filosofiens lärande i Aten och låtit stänga de filosofiska skolorna därstädes samt indraga deras egendom, begaf sig D. jämte några likatänkande till Persien, hvarest de sökte utbreda sina läror. De återvände dock snart, emedan de ej rönte någon framgång. Såväl historiskt som med afseende på själfva innehållet i sina läror kan D. anses såsom den siste af den antika filosofiens representanter. Han tillhör i spekulativt afseende den nyplatonska skolan och står närmast Iamblichos. De svårigheter, med hvilka nämnda skola arbetade såväl vid uppfattningen af Guds eget väsende som vid världsförklaringen, framträda hos honom i bjärt dager. Det ur-ena kan, menar han, ej uttryckas i ord: det är hvarken ett eller icke-ett, hvarken orsak eller icke-orsak o. s. v., ty allt detta är endast relativa bestämningar. Äfven det relativas framgående därur är oförklarligt. Hans delvis från Iamblichos hämtade lära om den ursprungliga enhetens framträdande i tre olika former påminner mycket om den kristna treenighetsläran. L. H. A.*

Dama'skus (arab. egentl. *Dimischk esch-schām*, eller endast *Esch-schām*). 1. Turkiskt vilajet, officiellt kalladt Syrien, i provinsen Syrien och Mesopotamien, 95,900 kvkm. 719,500 inv. — 2. Hufvudstad i nämnda vilajet, vid Antilibanons östra fot, på en fruktbar slätt, kallad Ghûta, med 134 byar, 691 m. ö. h., vid den vattenrika Barada (forntidens *Chrysorrhoas*), som med flera armar genomströmmar staden och äfven vattnar de kringliggande vidsträckta fälten och trädgårdarna. För sitt utomordentligt vackra läge har det fått många benämningar: ”österns öga”, ”skönhetens halsband”, ”den paradisdoftande” o. s. v. Det är omgifvet af grafvar och murar samt har nio portar. Gatorna äro smutsiga, trånga och krokiga, med undantag af den 1,6 km. långa hufvudgatan (Derb el-Mustakim), som anses vara den från Paulus' omvändelsehistoria kända ”räta gatan” (Apg. 9: 11). De privata husen äro till sitt yttre föga inbjudande, men inredningen är ofta praktfull, hvarjämte trädgårdar och gårdar hänföra genom sin rikedom på blommor (damaskusrosor), springbrunnar och pelargångar. De offentliga byggnaderna äro i allmänhet föga imponerande. Staden eger enligt uppgift 248 moskéer. Den berömdaste bland dessa är omajjadernas moské (arab. *Jāmi el-Umawi*), ursprungligen ett hedniskt tempel, som antagligen af kejsar Arcadius (395—408) förvandlades till en kristen kyrka. Walid (705—715), den sjätte kalifen af omajjadernas ätt, lät göra om den, så att den blef ett underverk af arabisk byggnadskonst. Midtskeppet bildas af åttio ofantliga pelare af serpentin, porfyr, granit och mångfärgad marmor. Moskén har trenne minareter, bland hvilka den s. k. ”Mädinet-Isā” betraktas med särskild vördnad, emedan, enligt den muhammedanska tron, Jesus på den yttersta dagen skall nedstiga på densamma. D. har 14 synagogor, en grekisk, en syrisk, en maronitisk och en armenisk kyrka samt 3 romersk-katolska kloster. Märkligt är det vidsträckta, 1219 byggda citadellet n. v. om staden. D:s basarer, de berömdaste i österlandet, öfver 30 till antalet, ligga kring omajjadernas moské. I n. v. och s. om staden ligga tre stora förstä- den största är El-Meidân i s. Invånarna omkr. 160,000, däribland 7,000 judar och 10,0 kristna, eljest äro de fanatiske muhammedaner. som de visade sig i det stora blodbad de anstä på de kristne 1860, före hvilket år antalet kris i D. var 32,000. Konstfliten omfattar tillverkn af siden, guld- och silfverbrokad, mattor, juvelsilfverarbeten, fina lädervaror, rosenolja och kor

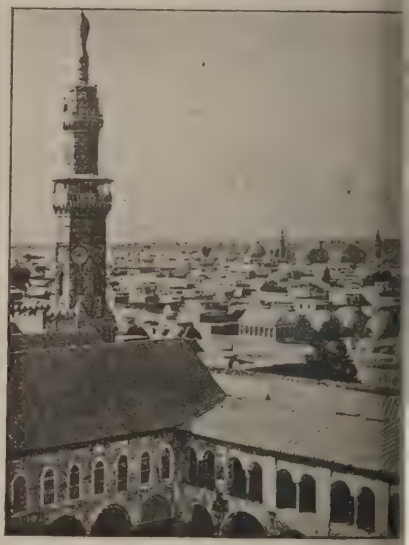

Damaskus. I förgrunden ett hörn af stora moskén.

torivaror. De världsberömda damaskenerklingor hafva sitt namn efter denna stad. Sådana hafva väl ej tillverkats där sedan början af 1400-tal då Timur öfverförde vapensmidet därifrån till S markand. Damast, som har sitt namn af D., f verkas där ännu. Antalet väfstolar för siden u ges till öfver 8,000. Af naturalster utföras i sy nerhet trädfrukter, oliver, vin, torkade plommon c drufvor (russin). Handeln är liflig. Förbindels med Bagdad och Aleppo uppehålles genom karav ner. Handelsvägen till Europa går öfver hamnstad Beirut, med hvilket D. sedan 1895 är förenadt n delst järnväg, byggd af ett franskt bolag. Från går äfven en järnväg söderut till El-Muserib, ö. Genesarets sjö, och är meningen att utsträcka den till Mekka. Den stora pilgrimskaravanen till Mek samlas årligen här i september. — D. är en gammal stad, som eröfrades redan af konung D vid, ehurn den snart gjorde sig fri. hvarefter d konungar blefvo farliga fiender till Israels rik Slutligen dukade dock riket D., som omfattade he östra Syrien, under för assyriernas konung Tigl pileser III (732 f. Kr.). D. fortfor dock att va en blomstrande stad, Syriens hufvudstad och centr plats för handeln i denna del af Asien, ända t dess under Seleukiderna Antiokia gick det förl Efter Antiochos Dionysios' fall i kriget mot arabern

Kr. blef D. åter ett eget rike, efter 64 dock romersk öfverhöghet. 105 e. Kr. införlifvade nus det i den romerska provinsen Syria. Där ades kristendomen med ifver. 635 eröfrades f kalifen Omar efter två månaders belägring. ns efterföljare Muavija (661—680), stamfader majjadernas kalifdynasti, förlade sitt resi- dit, och såväl hans efterkommande som de af abbasiderna residerade i D. Detta var örnämsta glansperiod. 877 rycktes det ifrån et och växlade sedan ofta egare. Omkr. residerade här någon tid seldsjukfurstar. belägrades det fåfängt af korsfararna, 1174 des det af Saladin (som ligger begrafven , 1260 af mongolerna och 1401 af Timur, alldeles förhärjade staden. Den blef dock uppbyggd och egdes under omkr. hundra Egyptens mamluker, till dess det på hösten eröfrades af den turkiske sultanen Selim I. denna tid har det tillhört Turkiet och varit detta rikes viktigaste städer. 14 juni 1832 des det af Ibrahim pascha och afträddes 1833 nnes adoptivfader Muhammed Ali af Egypten, redan 1840 tvangs denne af stormakterna att mna D. till sultanen. 1849 förekom här en ludeföljelse och 9—16 juli 1860 ett än frukt- dare blodbad på de kristne, hvilket medförde, ånga af dem öfverflyttade till andra städer. Porter, "Five years in D." (2:a uppl. 1870), tosh, "D. and its people" (1882). (J. F. N.)

Damassé, fr. Se Damast.

Damassin [-sä'], fr., ett slags damast (se d.).

Damast (eng. *damask*, fr. *damas* l. *damassé*), en rad, oftast enfärgad väfnad, hvars mönster af inslagssatin på en botten af varpsatin eller om (jfr art. Bindning). Denna väfnadsart rst hafva framställts i staden Damaskus och till- des där af enbart silke till dyrbara klädnader ydnader. Sidendamast räknas fortfarande bland gantaste väfnaderna och utsiras stundom med cherade mönster af guld- eller silfvertrådar af olikfärgadt silke till klänningstyg, möbel- väggbonader. Äfven billigare materialier af glans användas till damast: lin (till duk- , glansigt kamgarn och merceriseradt bom- rn (till möbeltyg). Variationer och imitationer nna vackra väfnadsart förekomma i handeln närbesläktade namn: damassé, damassin, mast. Dessas bottenbindning utgöres af varp- men figurerna bildas af lösa inslagseffekter, hvilka man anbragt en fast väfnad af två- indning för att gifva behörig stadga åt tyget. annat inslag bildar figur, hvartannat deltar i ftbindningen och kan utgöras af simplare ma- (damassin, halfdamast). Stundom låter man da hvarandra täckande skotten byta roller i delar af mönstret, så att det ena skottet bildar i en mönsterdel, men tvåskaftbindning under nan del, det andra tvärt om. I dylika fall båda skotten vara af fint material (damassé). de alternerande skotten hafva olika färger, ett tvåfärgadt mönster på den släta satin- n, hvars täta varp fullständigt döljer de olik- de inslagen. Jfr Drall. G. A. W.

Damasus, namn på två romerska påfvar. — 1. asus I, f. 305, lyckades 366, efter en blodig kamp med sin medtäflare Ursinus, svinga sig upp på påfvestolen. Död 384. Han var en häftig motståndare till arianerna, men stod i vänskapsförhållande till kyrkofadern Hieronymus och förmådde denne att verkställa den latinska bibelöfversättning, som kallas Versio vulgata. Flera af D. författade latinska epigram finnas ännu i behåll. — 2. Damasus II, först under namnet Poppo biskop af Brixen, utnämndes 1047 till påfve af kejsar Henrik III, men dog 9 aug. 1048, några veckor efter sin invigning.

Damayanti. Se Nala och Damayanti.

Dambach, Otto Wilhelm Rudolf, tysk rättslärd, f. 1831 i Querfurt, d. 1899 i Berlin, verkade som e. o. professor i straff-, folk- och statsrätt vid Berlins universitet och öfverpoträd vid riksposttyrelsen, hvarjämte han var ledamot på listid af preussiska herrehuset och kronans ombudsman. D. ansågs för den förnämsta auktoriteten i Preussen rörande frågorna om litterär, artistisk och industriell eganderätt, och han gjorde utkasten till gällande lagar på detta område. Bland hans dithörande skrifter må nämnas *Die preussische nachdrucksgesetzgebung* (1863), *Das musterschutzgesetz* (1876), *Das patentgesetz* (1877), *Über nachdruck und nachbildung* (i Holtzendorffs "Handbuch des deutschen strafrechts", bd 3—4, 1874—77) och *Die internationalen verträge über urheberrecht* (i Holtzendorffs "Handbuch des völkerrechts", bd 3, 1887). D. affattade äfven tyska riksprotokollagen af 28 okt. 1871.

Dâmboviţa [-vi'tsa] l. Dîmboviţa. 1. Biflod till Arges (Ardsjisj) i Rumänien, upprinner på Transsylvanska alperna, strömmar genom Bukarest och förenar sig med Argeş 30 km. ofvanför dess utlopp i Donau. Längd omkr. 225 km. — 2. Län (judeţ) i Rumänien. 3,456 kvkm. 211,666 inv. (1899). Hufvudstad är Târgovişţea.

Dambrowski, Samuil, en af de främste lutherske protestanterna i Polen, f. 1577, d. 1625, pastor i Posen och Vilna. Hans för sin tid utmärkta *Postylla chrześcijańska* (1621) användes ännu i polsk-protestantiska församlingar. A—d J.

Dambulu, by på ön Ceylon, n. om Kandi. Där finnas Buddha-tempel inhuggna i en 178 m. hög granitklippa.

Dam Dama. Se Dum Dum.

Dame [dam], fr., förnämt fruntimmer (jfr Dam och Madame). — Dames de charité [damdəʃaritē], välgörenhetsdamer i Paris, hvilka biträda fattigvårdsföreningen genom att uppsamla och personligen utdela understödsmedel åt behöfvande. — Dame de compagnie [-dəkɔ̃panji], sällskapsdam. — Dames de France [damdəfrā's], före revolutionen benämning på konungens af Frankrike döttrar. — Dame de la cour [-dəlakōr], dam, som har tillträde till hofvet. — Dame de la halle [-dəlaha'l], månglerska (i Paris). Månglerskorna i de stora saluhallarna därstädes erhöllo på spe den fina benämningen på grund af sitt privilegium att vid vissa tillfällen få genom deputationer uppvakta konungen med gratulation och blommor. — Dame d'honneur [-dɔnœ̄r], öfverhofmästarinna. — Dame du palais [-dypalā], hofdam. — Dame du Sacré-cœur [-dy sakrē kœ̄r], medlem af en 1800 stiftad fransk nunneorden, hvilken ger undervisning åt börds- och

börsadelns döttrar. Jfr Jesu heliga hjärtas brödraskap.

Dame-jeanne [damja'nn], fr. (af arab. *damagān*; i England förvrängdt till *demijohn*), stor och ballongformig, af halm och flätverk omgifven glasflaska, afsedd till förvaring af svafvelsyra eller andra frätande vätskor, i Medelhafsländerna äfven till förvaring af vin.

Mindre dame-jeanne (för 10 kg.).

Damenisatiōn, *mus.* Se Solmisation.

Damēra. Se Damspel.

Damergou [-go'], landskap på södra gränsen af Sahara mot Bornu, under 15° n. br. och 8° ö. lgd, ett bördigt oasland, bebodt af negrer, som tala kanuri, och haúsa. De viktigaste orterna äro enligt Barth, som 1851 besökte landet, handelsplatserna Taghelel och Kula-n'kerki. D. hör till det franska Niger-militärterritoriet.

Da'merow [-rå], Heinrich Philipp August, tysk läkare, f. 1798 i Stettin, blef 1830 e. o. professor i Greifswald och 1836 föreståndare för det provisoriska hospitalet i Halle samt öfvertog 1844 högsta ledningen af det nyinrättade provinshospitalet därstädes. Död 1866. — D. bidrog mycket till förbättrandet af de tyska vårdanstalterna för sinnessjuka äfvensom till utbildande af skickliga hospitalsläkare. 1844—57 redigerade han "Allgemeine zeitschrift für psychiatrie". Hans mest betydande skrift är *Ueber die relative verbindung der irren-, heil- und pflegeanstalten in historisch-kritischer, sowie in moralischer, wissenschaftlicher und administrativer beziehung* (1840).

Dames, Wilhelm Barnim, tysk geolog och paleontolog, f. 9 juni 1843 i Pommern, d. 22 dec. 1898 i Berlin, filos. doktor i Breslau 1868, 1878 e. o. och 1891 ord. professor i geologi och paleontologi vid universitetet i Berlin samt 1896 föreståndare för den paleontologiska afdelningen af Museum för naturkunde därstädes. D. företog flera resor i vetenskapligt syfte äfven utom sitt fädernesland, såsom till Grekland och Östersjöprovinserna, hvarjämte han 1881, 1884 och 1890 besökte Sverige. Han skref *Geologische reisenotizen aus Schweden* (1881), *Über die schichtenfolge der silurbildungen Gotlands und ihre beziehungen zu obersilurischen geschieben Norddeutschlands* (1890), *Über vogelreste aus dem Saltholmskalk von Limhamn bei Malmö* (s. å.) samt beskref af svenska expeditioner hemförda saurierester från triaslagren på Spetsbergen: *Über Ichthyopterygier der triasformation* (1895). D., som stod i liflig förbindelse med skandinaviska forskare, bland hvilka han räknade många vänner, var den förste i Tyskland, som såsom akademisk lärare uttalade sig för riktigheten af O. Torells därstädes då mycket bekämpade, men nu allmänt antagna glacialteori, och utgaf ett populärt arbete öfver *Die glacialbildungen der norddeutschen tiefebene* (1886). Af hans öfriga bortåt ett hundratal uppgående geologiska paleontologiska uppsatser och afhandlingar må nämnas endast *Ueber Archæopteryx* (1884), den märkliga fossila fågeln på ett särdeles grun och fullständigt sätt beskrifves (jfr Archæopteryx). D. grundlade 1882 tillsammans med Kayser den fortgående serien "Palæontologische handlungen" och var från 1885 till sin död e hufvudredaktörerna för den ansedda tidskr "Neues jahrbuch für mineralogie, geologie palæontologie". D. var led. af Fysiogr. sälls Lund 1896. A. G

Damgān (Damghan), stad i Persien, vid s sluttningen af Elburs, 1,139 m. ö. h., vid v Teheran—Mesched. Omkr. 15,000 inv. Stor ex af pistacier och mandlar ("kaghazi"). D. var viktig stad under medeltiden. 10 km. i s. v. man trott sig finna lämningarna af den gamla tiska hufvudstaden *Hekatompylos*.

Damgarten, stad i preussiska regeringsomr. Stralsund (Pommern), vid Recknitz' mynning. 1. inv. (1900). Fiske och skeppsbyggeri, glasbr sädeshandel. D. grundlades redan 1255 af f Jaromar II af Rügen och blef sedermera bef 1630 besattes vakttornet af svenskarna, och l befalldes Horn att där låta slå en fast st enligt ritning af Truytorrens. 1637 måste D. utrymmas, men redan 1638 återtogs det, hvare befästningarna förstärktes...Genom westfaliska fre 1648 afträddes D. liksom hela Vorpommern Sverige. I början af okt. 1675 försvarade O. V Königsmarck passet vid D. med utmärkt tap het mot de öfverlägsne danskarna och vek förrän han genom Mardefelts alltför hastiga utr mande af passet vid Gützkow hotades med kr gång. 1676 var D. någon tid åter i svenskar händer liksom äfven 1678, i början af hvilket Königsmarck lät förstärka befästningarna och l därefter med framgång försvarade passet mot allierade. 1711 intogs D. af de allierade, me nov. 1712 tilltvingade sig Stenbock passagen ge passet. 1758 intogs D. af preussarna, som raser skansen, hvilken emellertid återställdes af sv skarna 1760. D. utrymdes 1806, men återtog april 1807 och förstärktes sedan af svenskar hvilka dock 13 juli s. å. måste uppgifva det fransmännen. Genom freden i Kiel (1814) kom till Danmark, som följande år afträdde det Preussen. L. Wilson

Damghān. Se Damgan.

Damiāni, Petrus, helgon, klosterföreståndare f. 1006 (l. 1007) i Ravenna, tillbragte sin för ungdom som svinaherde hos en af sina bröder. annan broder vid namn Damianus satte honom d i tillfälle att studera, hvarefter D. slog sig ned s lärare i sin fädernestad, där han gjorde mycl lycka. Där greps han af den ända till eremi drifna reaktion mot kyrkans förfall, som samtid med Cluny-reformen växte sig stark i Italien. omkr. 30 års ålder blef han eremit, tillbragte s sådan en tid under den strängaste askes och ing längre fram i klostret Fonte Avellana, hvars pr och abbot han sedan blef. Där gjorde han sig kä som en mycket sträng sededomare samt egnade med kraft och ifver åt upphjälpandet af den sjunk tukten bland klerus i allmänhet. Sedan Clun

en med Leo IX 1049 nått påfvestolen, grep d kraft in i det stora reformarbetet. Mot n vilja tvangs han att 1057 mottaga kardinalsstolen i Ostia, men afsade sig efter någon nna befattning för att återgå till klosterlifvet. efter sin afsägelse användes han åtskilliga såsom påflig legat i flera maktpåliggande n. I denna egenskap verkade han t. ex. med framgång för den italienska eremitrörelsens g med Cluny-reformen, hindrade genom sitt och bestämda uppträdande kejsar Henrik IV:s tta äktenskapsskillnad och lyckades genom sitt nde återknyta Ravennas förbindelse med den stolen. Vid alla dessa tillfällen visade han en öfverlägsen ande och synnerligen mån rkans bästa. Han var personlig vän med rand (Gregorius VII), liknade honom i mycket öfvade i flera hänseenden en vägröjande verkh för genomförandet af dennes reformatoriska Afskaffandet af simonien och införandet andliges celibat voro de ledande grundna i all hans kyrkliga verksamhet. Därmar han icke angripit lekmannainvestituren; r en man från Henrik III:s dagar, och döden e honom från att komma i konflikt med Gres kyrkopolitik. Han dog i Faenza 22 febr. (Se vidare Camaldulens-orden.) sin vistelse i klostret Fonte Avellana författan 1049 den bekanta *Liber gomorrhianus* (dertill Leo IX), i hvilken han på det mest ssa sätt gisslade prästerna för deras utude lefnadssätt. Han skref jämväl en stor bref, traktater, tal och helgonbiografier m. m., rst utgåfvos af Constantin Cajetanus (1606 och sedermera flera gånger blifvit omtryckta, 1642 och 1663. En af D:s epistlar, innee en undersökning om Guds väsende och egen- öfversattes till svenska af Ericus Olai. Jfr rchi, "Vita S. Petri Damiani" (1702), F. ch, "Das leben des P. Damiani" (1875), Mirbt, "Die publizistik im zeitalter Gregors (1894). J. H. B.*

ianistinnor (äfven Klarissinnor), de ga medlemmarna af franciskan-or-

aniter, kyrklig sekt. Se Damianus, k.

aiānus, katolskt helgon, var enligt legenden, med sin broder Cosmas, läkare på Sicilien jämte honom martyrdöden under den dioska förföljelsen (287, enligt annan uppgift Bägge blefvo upphöjda till helgon. Deras ulsedag är 27 sept. Till deras ära grundades årh. en andlig riddarorden. Cosmas-Damianus-orden, hvilken, i likhet med torden, hade till uppgift att lämna skydd och rd åt pilgrimer i Palestina. Under hela den njöto D. och hans broder anseende såsom s och apotekarnas skyddspatroner. J. H. B.*

aiānus, patriark i Alexandria 578—605, var g anhängare af monofysitismen och lutade i uetsfrågan åt sabellianismen. Hans anhängare sig damianiter (efter honom) l. angee (efter deras vanliga samlingsort, Angelion andria). Af sina motståndare benämndes de diter, emedan de enligt dessas förmeantogo fyra gudar: fadern, sonen, anden och "ett högre väsende, som till följd af sin natur och i och för sig vore Gud". J. H. B.*

Damiens [damjä'], Robert François, f. 1715 nära Arras, är bekant genom sitt misslyckade mordförsök på Ludvig XV 5 jan. 1757 i Versailles. Han afrättades 28 mars s. å. Jfr "Pièces originales et procédures du procès fait à R. F. D." (1757) och Jobez, "La France sous Louis XV", bd 4 (1867).

Damiens [damjä'], Anna. Se Judic.

Damiette [-ä'tt], arab. *Dumyāt*, stad i nedre Egypten, vid den östra Nilarmen, 8 km. från dess utlopp i Medelhafvet och 4 km. från Mensalehsjön. Omkr. 44,000 inv. D. är ändpunkt på järnvägen Tanta—D., har vackra moskéer, flera basarer och marmorbad samt är säte för en koptisk biskop. Tillverkning af grofva bomullstyger, lervaror m. m. samt handel med ris, salt och saltad fisk. — I närheten af D. låg det gamla *Thamiatis* (däraf Dumyāt). Under korstågens tid ansågs staden som nyckeln till Egypten och måste därför uthärda många belägringar, af hvilka en (1218—19) varade aderton månader. 1249 intogs D. af den franske konungen Ludvig IX, hvilken dock snart måste återlämna det som lösen för sin frihet. Till förekommande af vidare anfall lät sultanen Bibars blockera Nilmynningen, jämna D. med marken och anlägga den nya staden längre in i landet. 1798 intogs D. af fransmännen, hvilka under Kléber 1 nov. 1799 vid D. vunno en glänsande seger öfver turkarna; men kort därefter eröfrades D. af engelsmännen under Sidney Smith och återlämnades af dem till turkarna. — Nilarmens mynning, hvars sandbank tillåter endast grundgående fartyg att löpa in till D., skyddas af 2 fort. J. F. N. L. W:son M.

Damiron [-rå'], Jean Philibert, fransk filosof, lärjunge af Cousin, f. 1794, d. 1862 som professor vid École normale och vid Sorbonne. Bland hans skrifter märkas: *Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XIX:e siècle* (1828; 3:e uppl. 1834), *Cours de philosophie* (1831; 2:a uppl., 4 bd, 1842), *Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XVII:e siècle* (2 bd, 1846) och *Mémoires pour servir à l'histoire de la philosophie du XVIII:e siècle* (3 bd, 1858—64). D. var med om att uppsätta den filosofiska och litterära tidskriften "Globe" (1824).

Da'mjanics [-nitʃ], János, ungersk general, f. 1804, organiserade under revolutionen 1848—49 en bataljon nationalgarde, "die rotkäppler", kämpade segerrikt mot serberna, blef 1849 befälhafvare för tredje ungerska armékåren och därefter kommendant i fästningen Arad, men nödgades uppgifva denna åt ryssarna och blef af dem utlämnad till österrikarna, som läto hänga honom 6 okt. 1849. (L. W:son M.)

Damkina, den babyloniske guden Eas gemål.

Damkupé, *järnv.*, i järnvägsvagnar en uteslutande för damer reserverad kupé, i hvilken manlig resande under inga förhållanden eger rättighet att taga plats. E. Hjr.

Damm, i allmänhet (ansamlingar af mycket) fint fördelade fasta ämnen af organiskt eller oorganiskt ursprung, hvilkas partiklar äro så små, att de kunna fattas af vinden och hållas sväfvande längre eller kortare stund. Det torde vara svårt att nämna något

enda slag af organisk eller oorganisk substans, hvaraf delar icke tillfälligtvis kunna påträffas i damm. Dammets småpartiklar kunna vara lätt synliga, t. ex. trådar af olika väfnader, men de kunna äfven vara så små, att de icke kunna upptäckas med blotta ögat. I luften i våra bostäder finnes alltid damm. Vi se det emellertid ofta nog, endast om en solstråle faller in i rummet; i dess sken se vi en massa fina dammpartiklar, som sväfva i luften.

Dammets beståndsdelar. Dammet i våra bostäder kan innehålla delar af oändligt många slag: afnött stoft från kläder, af skosulor, af golfplankor, framför allt emellertid af en massa ler- och sandpartiklar, som vi med våra skodon eller kläder (släpande klänningar) fört in i bostaden eller som kommit in dit med en dammfylld uteluft. Äfven gatudammet består af en stor mängd olika ämnen, såsom lerkiselpartiklar, delar af djurspillning eller af multnande organiska ämnen m. m. m. m. Mängden gatudamm sammanhänger i hög grad med det material, hvarmed gatan är belagd. Det mesta dammet uppstår från makadamiserade gator; därnäst komma i ordningen gator, belagda med kullersten och tuktad sten; minst dammalstrande äro asfaltbelagda gator. Den luft vi inandas innehåller sålunda alltid damm, men de mängder, hvari dammet förekommer, äro mycket olika under olika förhållanden. På mycket trafikerade stadsgator t. o. m. i storstädernas närhet är dammängden i luften betydligt större än på landet. Den minsta dammängden i luften torde finnas i skogarna afsides från odlade trakter och på sjön långt från land. Emellertid är luften äfven å sistnämnda ställen icke fullt dammfri.

Damm innehåller i regel större mängder mikroorganismer, bakterier af olika slag, jästceller, mögel m. m. Dessa mikroorganismer äro i de flesta fall icke skadliga för hälsan; någon fara för smittosamma sjukdomars öfverförande finnes endast från damm, som härstammar från rum, i hvilka personer vårdas eller vårdats för vissa slag af smittosamma sjukdomar, speciellt koppor. Gatudammet torde man icke kunna tillskrifva någon afsevärd roll som spridare af smittosamma sjukdomar, då man vet hvilket godt hälsotillstånd gatsoparna i storstäderna i det afseendet kunna hafva att glädja sig åt.

De *faror för hälsan, som damm kan medföra*, bero i hög grad på dammpartiklarnas form och kemiska beskaffenhet, men framför allt på de mängder, hvari dammet inandas. Af denna anledning medför inandningen af den dammfyllda luften i våra bostäder eller af luften å våra gator i allmänhet ganska ringa men för vår hälsa. Dammet från makadamiserade gator, som innehåller mycket fina och skarpa kiselnålar, kan likväl med skäl misstänkas befordra uppkomsten af sjukdomar i andedräktsorganen, särskildt på grund af den stora mängd af damm, som kan alstras från dessa gator. Den ojämförligt största faran från dammet hotar i olika fabriker och yrken, där arbetare dag ut och dag in tvingas att lefva i en dammuppfylld luft. Dammpartiklarnas form och kemiska beskaffenhet spela här en betydande roll. De sjukdomar, som hota arbetare i dammande yrken, äro främst sjukdomar i andedräktsorganen, af hvilka den mest betydelsefulla är lungsot. Dammet själft alstrar icke lungsot. Härtill behöfvas tuberkelbakterier, hvilka emellertid kunna tillföras genom smitta från lungsiktig arbetskamrat. Lungsot kan äfven t uppkomma på det sätt, att en tuberkelhä lungorna, som förut icke gifvit några syn genom det inandade dammet blir retad, s den breder ut sig öfver sina gamla gränser leder till förstöring af större eller mindre del organet. Om dammets betydelse för uppkomst lungsot hos yrkesarbetare får man en föreställ genom efterföljande siffror: Af 1,000 personer, äro sysselsatta i icke-dammande yrken, dö år 2—2½ per mille af lungsot. I yrken med d utveckling stiga dessa tal till 5—6 per mill kunna i stenhuggarnas yrkesklass stiga ända t per mille och däröfver. Af 100 dödsfall bland huggare bero 90 på lungsot, bland filare 70, glasslipare 50, under det att inom icke-damm yrken på 100 dödsfall bero endast 15 fall af lu Liknande iakttagelser beträffande dammets in kan man göra på sjukligheten inom yrkena, bland 1,000 bokbinderiarbetare årligen sjukna kunna bland bomullsspinnare och väfvare sjukn —280 och bland metallslipare 430 (tysk erf het). Minst farligt bland olika slag af yrkes torde koldammet vara. Personer, som längre inandats sådant damm, t. ex. arbetare i sten grufvor, få sina lungor så genomsatta med kol att desamma kunna blifva alldeles svarta (lungor"). Likväl är lungsoten i dessa yrken synnerligen framträdande. Farligaste dammet a i sten-, porslins- och glasfabrikationen, äfve i vissa slag af järn- och stålvarufabrikationen, ciellt inom sliparyrket, i hvilket dammet utgör en blandning af sten- och metallpartiklar. U söker man mikroskopiskt dammet från någon af industrier, ser man massor af skarpkantade, s spetsade, hårda småpartiklar. Om dessa ina kunna de sönderskära luftvägarnas slemhinnor, liksom upp en åker, i hvilken tuberkelbakter kunna blifva utsädet till den svåra sjukdomen lu

Stendammet och järndammet kunna gifva u till karakteristiska förändringar i lungorna, " lungor", "stenlungor" —, i hvilka organets blifvit förändrad genom de inandade sten- järnpartiklarna och hela lungorna blifvit styfv fasta af desamma. Skär man igenom en sådan l uppstår ett knistrande ljud, då knifven går i den af de hårda partiklarna genomsatta väfnade Mindre farligt, om än äfven här mycket härj är dammet af organiskt ursprung i bomulls yllefabriker, mjölkvarnar, linberedningsindu m. fl. Dammet är här mjukare, har mera run smådelar, som mindre såra lungväfnaden ä skarpkantade oorganiska dammet. Emellertid äfven detta slags damm mycket besvärande, en det klibbar vid slemhinnorna, retar till häftig och är svårt att aflägsna genom hoststötar. i i de yrken, där sådant damm uppstår, äro domar i andedräktsorganen (äfven lungsot) m förhärskande, om än icke i samma utsträckning i de industrier, där dammet består af sten metallpartiklar. Damm kan äfven blifva farli grund af sin kemiska beskaffenhet. De slag af d som härvid främst böra omnämnas, äro: bly met i stilgjuterier, boktryckerier och blyhvitt ker samt kvicksilfverdammet i spegelfabriker vid kvicksilfvergrufvor. På grund af sin ke beskaffenhet farligt damm alstras äfven i fat

verkning af en del kemiska preparat, såsom pottaska, kromsalter, arseniksalter m. fl. af nämnda slag kan gifva upphof till akuta ingssjukdomar, men framkalla emellertid oftast nt förlöpande, tärande sjukdomar, hvilka icke förbättring, förrän de sjuke lämnat sitt farliga

kydd mot inandning af damm eger människan naden af de vägar, på hvilka luften ledes lungorna. Näsan utgör genom sin byggnad mfiltrum. De i näsöppningarna sittande håren i lungorna och aflagras där eller går andra öden till mötes. Våra andningsorgan hafva lyckligtvis en stor tålighet emot damm, ty vi bära alla i våra lungor ganska stora mängder sådant, utan att vårt hälsotillstånd märkbart lider däraf. Emellertid utgör damm i större mängd alltid en faktor, som menligt inverkar på vår hälsa och som vi därför så vidt möjligt böra söka undvika.

Sätt att förhindra dammbildning.

För att *inom bostaden* så mycket som möjligt hindra dammbildning är det viktigaste villkoret noggrann renhållning; framförallt bör man förekomma, att icke onödigtvis smuts drages in utifrån. För dammhalten i luften i våra bostäder spelar det en stor roll, huru dammrenhållningen sker. Söker man aflägsna dammet genom torrsopning, lyckas man icke så väl, ty en stor del däraf hvirflas upp och deponeras snart på nya platser. Största mängder damm lyckas man aflägsna genom torkning med fuktig trasa; genom sådant tillvägagående upprören också mindre mängder damm. Ett lämpligt sätt att borttaga damm från golf i korridorer, från golf utan mattor eller täckta med linoleummattor är att före sopningen strö våt sågspån, våta blad e. d. ut öfver golfvet. Genom våra vanliga ventilationsmetoder lyckas man icke aflägsna afsevärda mängder damm; härför skulle behöfvas så starkt drag, att det i rummet skulle

Glasdamm.

Trädamm.

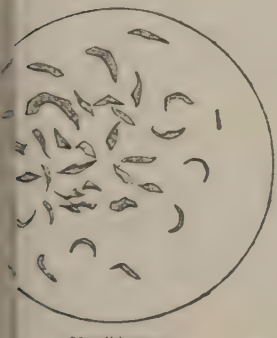

Metalldamm.

Silkedamm.

ga en del gröfre damm. Luften måste passala, oregelbundet förlöpande kanaler mellan väggen och näsmusslorna. Dammet fastnar ktiga slemhinnorna. Andningsvägarnas slemäro vidare delvis täckta af celler, som på äro försedda med flimmerhår. Slemhinnornas alltid täckt med ett slemlager, i hvilket de flimmerhåren framkalla strömningar, som föra ut ur kroppen dammkorn, som fastnat e dammkorn, som äro försedda med spetsar arpa kanter, kunna emellertid skära in i nan, så att de nämnda strömningarna i slemkunna rycka loss dem. De kunna på så sätt åla sår och småningom en kronisk inflammaDammet kan äfven framkalla en sådan retluftvägarnas slemhinnor, att nysning eller r uppstå, hvilka kunna åter aflägsna detur kroppen. Atskilligt damm stannar likväl kännas, som om en stormvind droge igenom detsamma. En metod att aflägsna damm i bostäder, som lofvar mycket, är den, som betjänar sig af den för ändamålet konstruerade apparaten vacuumcleaner, hvilken är inrättad efter följande principer. Såsom namnet (af lat. *vacuum*, tomt, lufttomt, och eng. *cleaner*, rengörare, rensningsmaskin) antyder, verkar denna apparat genom luftförtunning, hvilken åter på de närmast liggande luftlagren, inklusive däri befintligt damm, åstadkommer en sugning i riktning mot platsen för luftförtunningen. Sugningen kan i dessa apparater göras så stark, att äfven sandkorn, tändstickesstumpar, ohyra o. d. ryckas med. Den för åstadkommande af sugning nödiga luftförtunningen vinnes medelst pumpar, som drifvas med elektricitet eller annan kraft. I förbindelse med pumparna stå kraftiga slangar, i hvilka luftförtunningen kan så

att säga transporteras till det rum, där dammutsugning skall ske. Ofta uppställes apparaten, som innehåller sugpumparna, på gatan, och från densamma ledas grofva gummislangar t. ex. genom ett fönster in i den bostad, som skall rengöras. Slangarnas fria ändar förses med olika formade munstycken, alltefter de föremål, som skola rengöras. Då pumparna satts i gång, kan i slangarna uppstå en så stark sugning, att, om deras fria ändar tryckas mot t. ex. en dammig matta, stora mängder damm aflägsnas icke blott ur de ytliga, utan äfven ur de djupare lagren af densamma. Sugningen kan t. o. m. vara så stark, att damm, som ligger under en matta, suges tvärs genom denna och ned i slangen. Under arbetet komma icke nämnvärda mängder damm ut i rumsluften. Den dammfyllda luften suges ned genom slangen, och dammet frånsilas därefter medelst ett filtrum af tyg, eller ock kan detsamma upptagas i ett kärl med vatten, genom hvilket den dammfyllda luften får passera. Fördelarna med denna metod äro: kraftig dammrengöring af möbler och mattor och svårtillgängliga delar af rummet, utan att luften i rummet förorenas med damm under rengöringen. — För att minska *gatudammet* kunna följande åtgärder föreslås: gatubeläggning med sådant material (asfalt), som erfarenheten visat vara minst dammalstrande; kontinuerlig rengöring under dagen af de mest trafikerade gatorna (denna renhållning afser i främsta rummet hästspillningens upptagande); tidvis bevattning af gatorna under den varma årstiden, särskildt vid blåsväder; tid efter annan generalrengöring af gatorna. — Åtgärder mot dammbildning i *fabriker och yrken*. Liksom i bostäderna är renhållningen af lokalerna af stor betydelse; man bör tillse, att icke smuts onödigtvis drages in i arbetsrummen med skodon eller kläder. För att hindra dammutveckling af själfva arbetet är fuktning af materialet och vattendränkning af golf och väggar, som förorenas af dammbildande material, en synnerligen betydelsefull åtgärd, hvilken aldrig borde försummas, där så utan skada kan ske. Kan dammutveckling i en industri icke förhindras, finnas metoder att så mycket som möjligt är hindra dammet att komma ut i arbetslokalen. De platser, där farligt damm utvecklas, afstängas fullständigt från öfriga arbetslokaler, och det damm, som bildar sig, utsuges medelst fläkt till en särskild dammsamlingskammare eller bortföres och oskadliggöres på annat sätt. Kan man icke åstadkomma sådan fullständig afstängning, t. ex. vid slipstenar, kläder man in möjligast stor del af dessa med tät hud, som sättes i förbindelse med en stark fläkt, med hvars hjälp den allra största delen af dammet aflägsnas, utan att komma ut i arbetsrummet. Vidstående figur, en s. k. *reisswolf* l *plysmaskin* med utsugning, ger en föreställning, huru man i vissa fall söker hindra uppkomsten af damm i fabrikslokaler. Maskinen är försedd med en tätt slutande omklädnad, inom hvilken åstadkommes en stark utsugning genom en fläkt vid *e*. Den orena bomullen, som brukar ge upphof till stora dammängder, matas in i plysmaskinen vid *a* och samlar sig efter att hafva passerat plysmaskinen vid *c*, hvarifrån den kan uttagas genom en lucka. Det vid rensningen uppkomna fina dammet får passera ett vid *d* anbragt vidmaskigt filter, hvarefter det finaste dammet genom den förutnämnda fläkten suges ut i det fria. Inandning af damm söke förhindra äfven genom s. k. *respiratorer*, som framför arbetarens mun och näsa. Den damm luften får i respiratorn passera finmaskiga ämnen, såsom svamp, bomull eller tyg, hvari

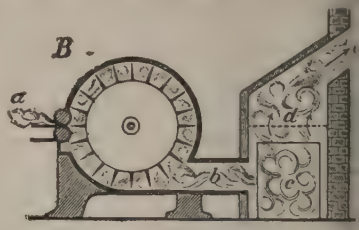

Reisswolf eller plysmaskin för hindrande af dammb i bomulls- o. d. fabriker.

dammet frånsilas. Verkligt goda respiratorer icke finnas i handeln. Andningen hindras det motstånd, som möter luften i de finporig naderna, och arbetarna bruka sällan använda re torer annat än kortare stunder. Den hittills respiratorn torde vara en tunn, platt, fuktad s som bindes framför näsa och mun. G.

Damm l. Dammbyggnad, *väg- o. vat* en byggnad, som har till uppgift att hålla v ytan i en flod eller sjö uppdämd till en viss ko eller variabel nivå.

Olika slag af dammar. Den enklaste damm naden är den provisionella fördämningen l. f dammen, som användes för afstängning och läggning af byggnadsgrunden för en permanen

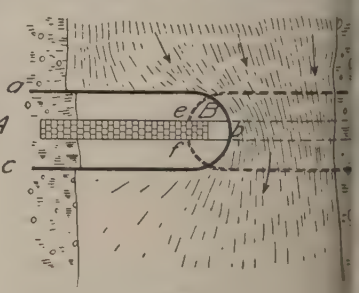

Fig. 1.

tenbyggnad. Fig. 1 visar plan af fångdamm en flod, där en permanent damm *AC* skall b Först anordnas en sammanhängande fångdamm som upptager ungefär halfva flodbredden, utpumpas, och dammen bygges mellan *A* o Sedan rifves *abc* och uppföras två nya fångda *de* och *fg*, innanför hvilka bygges den återst delen *BC*. Under den första byggnadsperiod ledes flodens vatten mellan *b* och motsatta den, under den andra genom lucköppningar eller genom en provisionell kanal på endera den. — Mest vanliga äro sådana dammar, som föras vid vattenkraftanläggningar (fig. 2). A dammen, ofvanför hvilken en del af flodens

genom kanalen *CD* till kraftstationen *D*, med genom kanalen *DE*, under det att den återdelen rinner öfver dammen eller genom

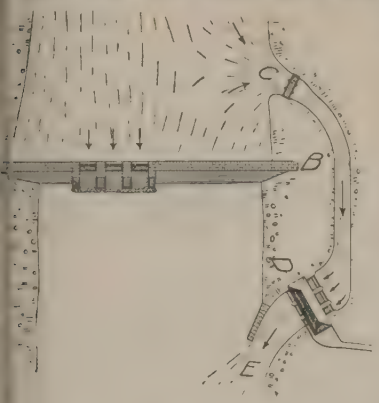

Fig. 2.

ningar i densamma. Om ofvanför dammen ett vattenmagasin, som påfylles under regnför att sedan aftappas under vattenbrist,

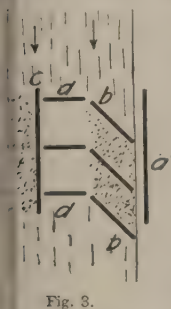

Fig. 3.

kallas den r e s e r v o a r d a m m. Sådana byggas hos oss vid utloppen från sjöar, hvilkas afrinning man vill utjämna (den största i Skandinavien är regleringsdammen vid Mjösvand, Telemarken, Norge), och i utlandet hafva reservoardammar af tiotals meters höjd blifvit uppförda för bildande af konstgjorda sjöar för städers vattenledningar (t. ex. Crotondammen, se d. o.), trafikkanabevattning af åkerfält (Assuandammen, se c. Vid flodregleringar förekomma (fig. 3 och ddsdammar (*a*), t v ä r d a m m a r (*b*), elldammar (*c*) samt g r u n d d a m-

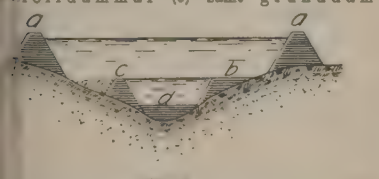

Fig. 4.

d), de förstnämnda afsedda att skydda na mot högvatten, de öfriga att framkalla ttningar och därigenom åstadkomma en sucammandragning eller omläggning af flod— Man skiljer mellan f a s t a och r ö r l a m m a r, de förra bestående endast af solida trä-, sten- eller järnbyggnader, de senare af luckor eller andra lösa delar, hvilka tidtals äro nedsänkta i vattnet, tidtals uppdragna öfver

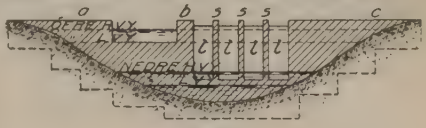

Fig. 5.

dess yta. Vanligast är en kombination af båda, d. v. s. att en del af dammen är fast och den

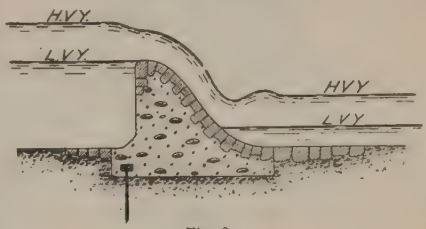

Fig. 6.

andra består af luckor (t. ex. fig. 5). Landfästena *a* och *c* samt murpelaren *b* äro fasta delar,

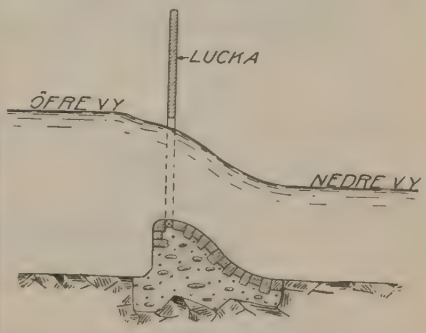

Fig. 7.

luckorna *l* äro rörliga delar, luckståndarnas fasta eller rörliga. Mellan *a* och *b* är en fast damm,

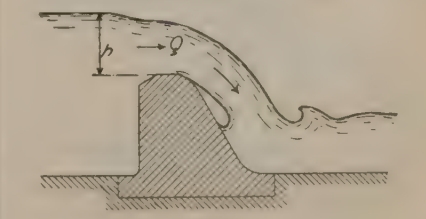

Fig. 8.

hvars "krön" l. "skibord" ligger i nivå med öfre lågvattenytan, mellan *b* och *c* under luckorna en

fast damm, hvars skibord ligger öfver den nedre lågvattenytan, men under nedre högvattenytan. Den förstnämnda är öfverfallsdamm (fig. 6), den senare öfverfallsdamm vid lägre, grunddamm vid högre vattenstånd (fig. 7).

Landfästena och pelaren, hvilka ej öfverströmmas

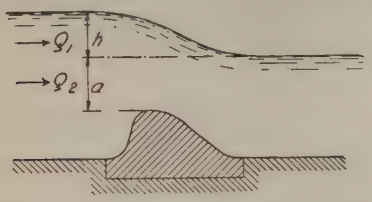

Fig. 9.

af vatten, men inkräkta på vattendragets bredd och därigenom bidraga till uppdämningen, verka som förkortade grunddammar. — Vid öfverfallsdammar är hastigheten 0 vid ytan och växer nedåt samt når vid skibordet sitt maximum = $\sqrt{2gh}$, fig. 8, där h = skibordets djup under vattenytan och g =

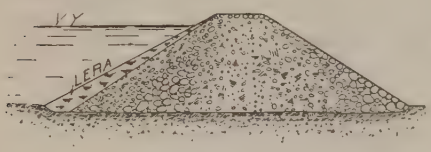

Fig. 10.

tyngdkraftens acceleration. Genom en lucköppning af b meters bredd utströmmar pr sekund

$$Q = \tfrac{2}{3}\ \mu\ .\ b\ h\sqrt{2gh}$$

där μ är en utströmningskoefficient, som varierar med öppningens bredd, höjd och konstruktiva anordningar och som brukar variera mellan 0,6 och 0,8. Vid en grunddamm är hastigheten variabel

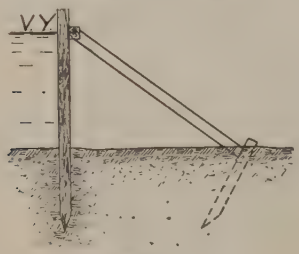

Fig. 11.

ofvanför och konstant under den nedre vattenytan; vattenmängden är = $Q_1 + Q_2$ (fig. 9) där

$$Q_1 = \tfrac{2}{3}\ \mu_1\ b\ h\sqrt{2gh}$$

$$Q_2 = \mu_2\ b\ .\ a\sqrt{2gh}$$

där μ_1 och μ_2 bruka variera mellan 0,7 och 0,9.

Konstruktiva anordningar. Fångdammar bestå vanligen af utfyllda sten- och jordbankar (fig. 10), enkla eller dubbla spântväggar (fig. 11 lutande plankväggar på bockar af trä eller järn jordfyllning (fig. 13) m. fl. anordningar. vattenverksdammar byggas numera

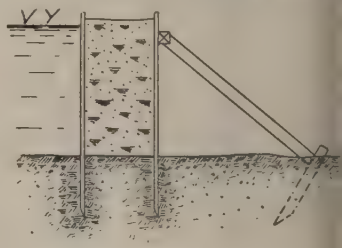

Fig. 12.

alltid af murverk eller betong. Grunden så djupt under vattendragets botten, att skärning ej kan befaras; i lös botten anb därjämte en spânt (fig. 14). Resultanten

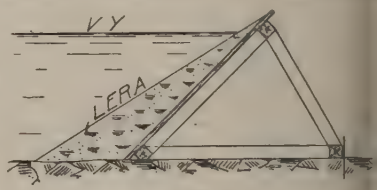

Fig. 13.

vattentrycket och murens vikt skall gå ''kärnan'', d. v. s. tvärsektionens mellersta del, i motsatt fall inträda dragspänninga riskeras murens kullvältning. Den af vattnet

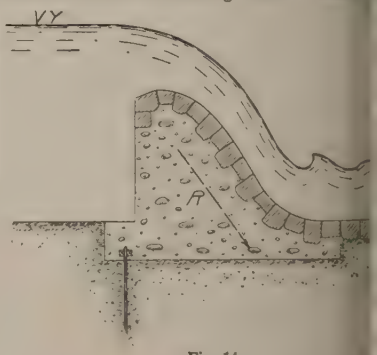

Fig. 14.

strömmade ytan beklädes ofta med stora stenar, anordnas nedanför muren en ''stötbotten'' till mot bottnens utspolning. Dammens rörliga utgöras af luckor, sättar, nålar, klaffar, rulla andra konstruktionsdelar, som lätt kunna up och nedsänkas. *Luckan* (fig. 15), af trä järn, hvilar mot luckståndare eller pelar manövreras från en öfver högsta vattenytan

obana. De s. k. Stoney's luckor utföras af ed ända till 12 m. höjd och bredd; dessa

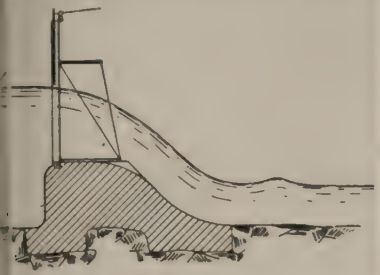

Fig. 15.

då med motvikter och löpa på rullvagnar samt ieras medelst kuggspel drifna af elektromotorer. (Ex. dammarna vid Chèvres och Hageneck i Schweiz). *Sätten* (fig. 16) består af löst på hvarandra lagda bjälkar af trä eller armerad betong; den har sin största användning vid provisionell afstängning af alla slags vattenbyggnader, såsom slussar, turbinkammare, kanaler etc., och placeras ofta såsom reserv för luckor. *Klaffen* (fig. 17) är rörlig kring en i murpelaren förankrad horisontal

g. 16.

h hvilar mot en stötta, som kan nedfällas presas antingen för hand eller med meka-

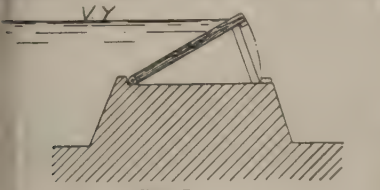

Fig. 17.

ller hydrauliskt verkande inrättningar. *Nålar* a bjälkar eller sparrar, ställda tätt intill

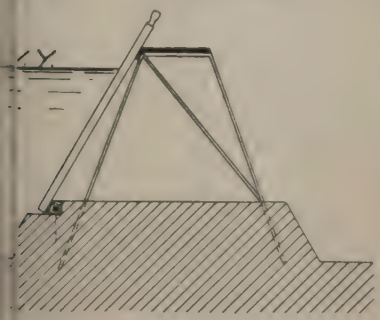

Fig. 18.

hvarandra och hvilande nedtill mot en tröskel, upptill mot brobanan (fig. 18). Ett särskildt slag af nåldammar äro de af Poirée konstruerade "lösdammarna" (fig. 19), där bockarna efter nålarnas upptagning kunna nedfällas kring i bottenplattan fästa

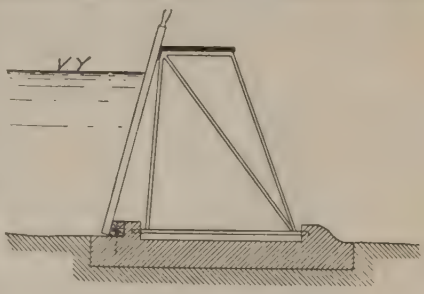

Fig. 19.

horisontala axlar, därvid beredande högvattnet fri genomgång. Den hittills största dammbyggnaden i Sverige uppföres f. n. vid Yngeredsforsen i Halland (dammens höjd 12 m., längd 150 m.); för flodvatt-

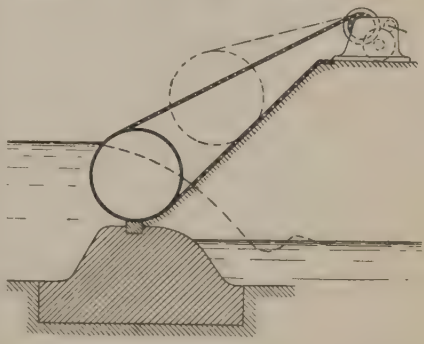

Fig. 20.

nets afbördning anordnas här luckor och nålar, hvarjämte en del bottenöppningar förses med sättar.

Rulldammen (ty. *walzenwehr*), den modernaste rörliga dammen, består af en ihålig cylinder,

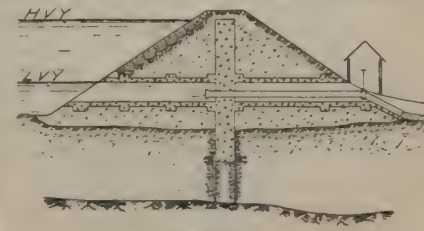

Fig. 21.

som rullas upp och ned medelst ett vid landfästet eller murpelaren anordnadt spel (fig. 20). Sådana

dammar finnas bl. a. utförda i Schweinfurt, Tyskland.

Reservoardammar uppföras af jord eller sten. Jorddammar användas vid lösare grund, stendammar på berggrund. De förra tätas antingen genom en "kärna" af lera eller betong, anbragt midt i dammen (fig. 21) eller å dess vattensida; i hvilket fall som helst skyddas vattensidan mot vågskvalp

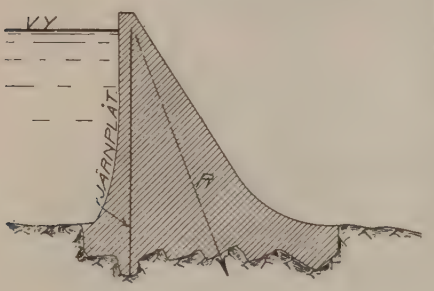

Fig. 22.

genom stensättning. Där det tätande lagret ej kan nedgå ända till fast botten, anordnas spåntväggar till skydd mot underskärning. Stendammar, som blifvit uppförda ända till 80 m. höjd, tätas säkrast genom i murmassan inlagda järnplåtar (fig. 22), eljest med puts af cementbruk eller annat tätningsämne. Villkoret för murens stabilitet är, liksom i fig. 14, att resultanten *R* ligger inom sektionens mellersta tredjedel. — De vid flodregleringar använda dammarna utföras alltid af jord- eller stenfyllningar, faskiner o. d. J. G. R.

Damm. 1. *Metall.* I en masugn namn på den del af masugnsstället, öfver hvilken slaggen uttappas.

2. *Skpsb.* Då två timmer förenas med hvarandra så, att deras långsidor hopfogas, användas i fogen s. k. dammar, hvilkas ändamål är att hindra de sammanfogade timren att förskjuta sig eller glida ur sitt bestämda inbördes läge. — Dammarna äro af två slag, fasta dammar och runddammar. De förra framställas i själfva de timmer, som skola hopfogas, och utgöras af rektangulära upphöjningar i ena timret, hvilka passa noggrant in med motsvarande fördjupningar i det andra (en eller två, alltefter timrets bredd). Runddammarna bestå af cylindriska proppar af hårdare träslag, hvilka placeras så, att dammen kommer till hälften i hvartdera timret, och så, att dess axel kommer vinkelrätt mot fogningsytan. 2. J. G. B.*

Damm. 1. (Åltdamm) Stad i preussiska regeringsområdet Stettin (Pommern), vid Plönes utlopp i Dammska sjön. 6,863 inv. (1900). D. står i förbindelse med Stettin dels genom en lång järnvägsbro, dels genom en redan 1299 anlagd stenbro. Tillverkning af papper, kemikalier, snickeriarbeten. Sågverk och kvarnar. — D., som 1249 fick stadsrättigheter, intogs 1630 af svenskarna under J. Brahe, hvarefter dess gamla ringmur började omgifvas med en bastionsbefästning. Sedan D. genom westfaliska freden 1648 blifvit svenskt, fullföljdes befästningsarbetena; en stark skans hade också byggts mellan D. och den närliggande sjö
mellan D. och Stettin låg den s. k. tullsk
som äfven förstärktes. 1659 intogs D. af de
rade, och när det efter krigets slut återlämn
Sverige, blef en detacherad redutt anlagd.
mera fingo försvarsverken förfalla, och 167
rades och utrymdes D. af svenskarna, men b
åter af brandenburgarna. Genom freden i
Germain 1679 återkom det i svenskarnas h
Sedan Dahlbergh 1698 klagat öfver, att D
vore nyckeln till Stettin, fått förfalla, börjad
1701 iståndsätta och 1703 t. o. m. förstär
fästningarna, men detta kunde ej hindra, att
skarna 1713 måste utrymma D., som genom
i Stockholm 1720 afträddes till Preussen. I
II öfverlät befästningarna till stadens borge
trädgårdsanläggningar, men 1759 lät han u
nya försvarsverk, som dock sedan länge
slopade. J. F. N. L. W

2. Stad i Brandenburg. Se Neudamm

Dammaglaciären. Se Dammastock.

Dammagruppen. Se Dammastock.

Dammapasset. Se Dammastock.

Da'mmara, *bot.* Se Agathis.

Da'mmar-harts, *farm. tekn.* Se Agathis Canarium.

Dammartin 1. Dammartin-en-G
[dammartä'-ä-gää'l], hufvudstad i en kant
samma namn i franska dep. Seine-et-Marne, 2
n. v. om Meaux. Omkr. 1,700 inv. Spetsfa
tion; vin- och spannmålshandel. Det i 10
upprättade och efter D. uppkallade greifskap
hörde efter hvartannat husen Chabannes, M
rency och Condé.

Dammastock, en till de västra Vierwalds
alperna hörande bergstopp, som är 3,633 m
och belägen på gränsen mellan kantonerna U
Valais. Dess östra, branta granitvägg stupa
ned i Dammaglaciären, hvilken geno
svårtillgängliga Dammapasset — 3,5
— står i förbindelse med den stora Rhôneglac
som täcker D:s västra sluttning. 1864 bestegs
och 1867 passet för första gången. Efter D.
hela denna höga och glaciärrika berggrupp
magruppen. Till den höra äfven to
Galenstock (3,897 m.), Tierberg (3,446 m.), S
horn (3,512 m.) m. fl., och af dess många gl
märkas utom Rhôneglaciären bl. a. Triftglet
Steingletscher, Wallenbühlfirn, Kehlegletscher,
tergletscher och Tiefengletscher. I en hål
den sistnämnda fann man 1867 en mängd
bergkristall (morion), inalles 150 dt., där
några af betydlig storlek och mycket vackra,
"grossvater" (133 kg.), "könig" (127 kg.
"Karl der dicke" (105 kg.).

Dammbyggnad. Se Damm, *väg- o. vatter*

Da'mmersfeld [-felt], en af Rhönbergens
förhöjningar, mellan floderna Fulda och
930 m.

Dammhäll, *bergsv.* Se Dammsten.

Dammjord, *bergsv.*, äldre benämning å de
jord, som betäcker en tyndighet och som
bortskaffas, "utrymmas", för dennas tillg
rande. Th. N

Dammkultur (ty. vanl. *moorkultur*), en af
egaren Rimpau på Cunrau (preuss. prov. Sa
uppfunnen mossodlingsmetod, som fått stor spri

...a Tyskland och blifvit något använd äfven ...ige. Jorden afdikas med djupa grafvar i ... som öfvertäckas med ett sandlager, hvilket ... den åkerjord, som bearbetas och gödslas, ... det att den underliggande torfven ligger ... Sandtäcket medför i synnerhet den för- ... att jorden blir varmare och mindre frost- H. J. Drt.

...m-musslor, *Anodonta, zool.*, ett till blöt- ..., klassen *Acephala* (musslor), gruppen *Di-* ... (tvåmuskliga) hörande släkte, som, i likhet ... tskilliga bland familjens öfriga medlemmar, ... bägge skalhalfvorna lika stora, föga glap- ... i kanterna och vanligen beklädda med en ... öfverhud, men som dessutom kännetecknas ...nom, att låset saknar tänder, i hvilkas ställe ... endast en smal list eller ribba under det ...a låsbandet. Dessa musslor föredraga gyttjiga ...llastående vatten framför rena, flytande; dock ... de någon gång äfven i floder, på ställen där ... väl skyddade mot vattnets våldsamhet. Ett ...ntal arter äro beskrifna från Europa, norra ...ka och norra Asien. Svandamm-muss- ... *Anodonta cygnea* (*mutabilis*), har bredt ägg- ..., ända till 21 cm. långt och 9 cm. bredt, ... fåradt skal af gul färg med gulaktiga och ... strimmor. J. G. T.*

...mmouse [damö'ś], Albert, fransk kerami- ... i Paris (årtalet obekant), bosatt i Sèvres, ... af sin konstarts förnyare och mästare. D. ...resenterad i Luxembourg-galleriet och i Stock- ... nationalmuseum.

...mrudan, *zool.* Se Rudsläktet.

...msnäckor, *Limnæa, zool.*, ett till blötdjuren, ... *Gastropoda* (snäckdjur), ordn. *Pulmonata* (snäckor) och fam. *Limnæidæ* hörande släkte. ...et med åtskilliga andra medlemmar af samma familj hafva äfven dammsnäckorna på hufvudet tvenne platta, trekantiga trefvare, vid hvilkas rot ögonen hafva sitt läge. Det bukiga skalet med sin ofta korta spira saknar lock, liksom ock mynningen veck. Den yttre läppen af det tunna, genom-

...a, hornartade, högervridna skalet är skarp och ...ell vid spindeln omböjd till ett veck. Damm- ...rna uppehålla sig i sött vatten, helst sådant ...är dyig botten, krypa där omkring på vatten- ...nas stänglar och blad samt ses ofta hänga med ...n vid vattenytan och skalet nedåt. Tid efter ... måste de naturligtvis komma upp till vatten- ...ör att andas. Deras föda utgöres af åtskilliga ...djur- och växtämnen. Sina ägg lägga de i pärl- ...ika gyttringar på allehanda i vattnet befint- ...remål, i synnerhet på undersidan af vatten- ...nas blad. Stora dammsnäckan, *Lim- ...agnalis* (se fig.), träffas ganska allmänt i stilla- ...e vatten öfver hela Sverige. Detta djur har ...ägul färg, och dess gråsvarta skal uppnår ...m en längd af 74 mm. En annan, lika- ...tämligen allmän art är päronformiga ...snäckan, *Limnæa auricularia*, hvars yt- ... eller sista vindning har en viss likhet med ett öra och utgör största delen af skalet. Djuret är gulgrått och hvitpunkteradt samt har ett 24—36 mm. långt skalhus. J. G. T.*

Dammspann, *kam.*, var, den tid då tionden uppbars in natura och inlades i kyrkomagasinet, en afkortning, som uppbördsmännen (sexmän, kyrkovärdar) fingo räkna sig till godo för varans "afdamning" och till godtgörelse för sitt besvär med ett "spann" (1/2 tunna) i moderförsamlingar och 1/3 "spann" i annex. Kbg.

Dammsten, *bergsv.*, den sten eller murning, som vid masugnar af äldre konstruktion tillsluter masugnsstället i utslags- eller slaggbröstet och öfver hvilken slaggen rinner ut. På den ena sidan sluter dammstenen tätt intill sidoväggen i bröstet, den s. k. kinningen; på den andra sidan lämnas mellan dammstenen och kinningen ett 10 cm. bredt mellanrum för den s. k. järngatan, den öppning i murverket, genom hvilken järnet utrinner. Dammstenen göres vanligen af eldfast sandsten, glimmer- eller talkskiffer, men kan äfven stampas af kvartsmassa, i en tackjärnsram af lämplig form. Under ställets småningom skeende uppvärmning hårdnar massan tillräckligt för att kunna motstå brytningen af spetten, äfven sedan den inåt stället vända sidan af tackjärnsramen bortsmält. Den öfre ytan af dammstenen täckes med en tackjärnshäll, dammhällen, hvilken åt den sida, som är närmast järngatan, förses med en uppstående fläns, för att hindra slaggen att nedrinna i järngatan. C. A. D.*

Dammyn, under medeltiden namn på tyska staden Demmin.

Damnätur, lat., "fördömes", en censurformel, enligt hvilken en skrift icke får offentliggöras genom tryck. Motsats: imprimatur. Jfr Censur.

Da'mnum (lat.), *jur.*, skada, förlust.

Da'mnum eme'rgens, lat., uppstående skada, ett begrepp, som med förkärlek användes af medeltidens skolastiker för att under vissa förhållanden ge en långifvare rätt att erhålla ersättning för en penningförsträckning (d. v. s. ränta) och ej blott återbetalning af kapitalet. Som regel var räntetagande förbjudet, men ett af de viktigaste undantagen var genom utlåningen "uppstånden skada", t. ex. därigenom att lånet ej återbetalats i rätt tid. Jfr Lucrum cessans och Kapitalränta. E. Hkr.

Damöcles. Se Damokles.

Damodar [domåu'dă], flod i brittisk-indiska prov. Bengalen, upprinner i Chutia Nagpur, genomflyter Ramgarhdalen och upptager omkr. 150 km. från sin källa fr. h. bifloden Baragat. D. flyter förbi Bardwan och utmynnar efter 540 km. lopp i Hugli. I öfre D:s dal ligga Indiens rikaste kollager, som exploateras af en mängd bolag och hvarifrån järnvägarna i hela norra Indien få sina kolförråd. Kollagren ha äfven gifvit upphof till en uppblomstrande metallindustri, som i synnerhet koncentrerat sig kring staden Raniganj.

Damoh [dă'måu]. 1. Distrikt i brittisk-indiska Centralprovinserna, divisionen Jabalpur. 7,332 kvkm. 285,138 inv. (1901). D., som utgör en del af Vindhya-platån, mellan Bundelkhand och Narbadafloden högra strand, har vackra skogar, som äro en af de få trakter i centrala Indien, där lejon ännu finnas. Dalarna äro bördiga och väl odlade, och flerestädes finnas rika järngrufvor. — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, vid järnvägen Sagar—

Katni, en bibana till Indian Midlandbanan. Omkr. 12,000 inv.

Damoiseau [damωaså'] l. Damoisel [damωaså'l], fr. (af mlat. *dominicellus*, dim. af lat. *do'minus*, herre), adelsjunker, page; jungfrupilt, sprätthök.

Damoisel. Se Damoiseau.

Damŏkles (grek. *Δαμοκλῆς*, lat. *Damŏcles*), hofman hos konung Dionysios d. ä. i Syrakusai. När D. en gång inför sin herre prisade envåldshärskarens lyckliga och afundsvärda ställning, lät Dionysios iklädа honom konungslig dräkt och sätta honom vid ett med de läckraste rätter dukadt bord, men tillika midt öfver hans hjässa på ett tagelstrå upphänga ett skarpslipadt svärd, för att därmed antyda vanskligheten af all jordisk storhet. Ordet Damoklessvärd nyttjas såsom bildlig beteckning för en midt under lifvets lycka och njutning öfverhängande fara. A. M. A.

Damoklessvärd. Se Damokles.

Dāmon, ett i herdedikten ofta förekommande personnamn.

Dāmon (grek. *Δάμων*) och Fintias (grek. *Φιντίας*, lat. *Phintias*), två under Dionysios d. y. (eller Dionysios d. ä., enligt Cicero) lefvande syrakusaner, som bägge tillhörde den pythagoreiska sekten och voro förbundna genom en trofast vänskap. För att sätta denna vänskap på prof väcktes mot Fintias en troligen falsk anklagelse för att hafva stämplat mot envåldshärskarens lif. Fintias dömdes till döden, men fick härskarens tillstånd att, för ordnandet af sina enskilda angelägenheter, till solens nedgång vistas på fri fot, mot villkor att D. med sitt lif ansvarade för hans återkomst. Hofmännen logo hånfullt öfver denna självuppoffrande godtrogenhet; men till allas förvåning inställde sig Fintias i rättan tid. Dionysios omfamnade de båda vännerna och anhöll att blifva upptagen såsom tredje man i deras vänskapsförbund. Denna begäran blef dock ej uppfylld. Sägnen är behandlad af Schiller i balladen "Die bürgschaft". A. M. A.

Damoreau-Cinti [damårå-tji'nti], fransk sångerska. Se Cinti-Damoreau.

Damourit [-morit], *miner.*, en efter franske mineralogen Augustin Alexis Damour (f. 1808) uppkallad finfjällig muskovit.

Damoye [damωa'], Pierre Emmanuel, fransk målare, f. 1847 i Paris, har alltsedan 1870-talet utställt kraftigt och stort hållna landskap med fransk natur. D. är representerad i Luxembourg-galleriet och med en dekorativ målning i Hôtel-de-ville. G—g N.

Dampe, Jakob Jakobsen, dansk statsfånge, f. 1790, d. 1874, blef student redan 1804 och teol. kand. 1809. S. å. vann han universitetets guldmedalj för besvarandet af en estetisk prisuppgift och blef 1812 filos. doktor på en afhandling i etik. 1811—16 var han adjunkt vid Slagelse lärda skola, 1818—19 uppträdde han som rationalistisk predikant i Köpenhamn under stor tillströmning af åhörare, ifrade mot kvinnornas dräktlyx och osedlighet, hvilket hade till följd våldsamma uppträden i kyrkan. D. förbjöds att predika och att hålla offentliga föredrag samt förföljdes på flera sätt af myndigheterna. Allt detta i förening med fattigdom och olyckliga husliga förhållanden förbittrade hans sinne, så att han beslöt agitera för införandet af en fri författning och i detta syfte stifta en förening. Men hans plan var mycket oklar, röjdes genast af polisspionen redan 16 nov. 1820 vid första mötet i den på föreningen blef han fängslad samt följande år till döden. Han benådades likväl, men inst lifstidsfängelse. Efter 20 års hård fångenska han tillstånd att bo i Rönne på Bornholm, hvad han skref stod under sträng tillsyn af cen 1848 benådades han fullständigt och flyttad Köpenhamn samt fick efter någon tid ett årligt stöd ur statskassan. Den hårdhet, hvarmed handlades, stod i ett skriande missförhållande hans brott. Jfr D:s egen *Fortælling om mit fø* (1858) och Chr. Lykke, "Fangen paa Krist J. J. Dampe" (1904). E.

Dampier [dā'mpiə], William, engelsk vare, upptäcktsfarare och hydrograf, f. 165 son till en jordbrukare vid Yeovil, Somerset d. 1715 i London. Vid tjugu års ålder hade redan som sjöman besökt Newfoundland och indien, deltog 1673 i kriget mot Holland och året därpå plantagefogde på Jamaica, men åt till sjömansyrket och deltog 1675 i en kofferdif färd till Campecheviken. Ehuru blott matros, D. under denna resa anteckningar om kuster skaffenhet. Under de följande två åren delt i fribytarfärder och återvände med en ansenlig ningsumma till England 1678. Han återvände till Västindien och deltog i fribytarlifvet där, åt en expedition till Stilla hafvet, under hvilke danskat, väl beväpnadt skepp togs vid Sierra L Så följde några års fribytarfärder rundt Stilla h I maj 1688 landsattes D. jämte några följesl af de öfrige på Nicobar islands, hvarifrån ha beräkning lyckades föra sina kamrater unde farlig kanotfärd, hvarunder flertalet afled. ligen lyckades han nå Atjeh å Sumatra. att ha varit i holländsk tjänst, hvarifrån han terade för att i flera år föra ett äfventyrligt Ostindien, återkom han 1691 till England. sattes han af engelska regeringen i spetsen f expedition, som hade till mål att undersöka trakter af Söderhafvet. På denna färd utfor han norra och nordvästra kusterna af Austr kusterna af Nya Guinea samt flera smärre öar, Dampiers arkipelag, som är uppkallad honom. 1708—11 åtföljde han Woodes Roge dennes världsomsegling. D. var en utmärkt h graf och besatt en enastående förmåga att iak och klargöra geografiska och meteorologiska f Han utgaf *Discourse on the winds* (1707), som blir ett mästerstycke; hans kartor äro vppe och under sin skiftesrika lefnad nedskref han låtligt sina iakttagelser. Se hans *New voyage r the world* (3 bd, 1697—1707) och *Voyage descriptions* (1699). G.

Dampierre [dāpiär], ett hufvudsakligen 17:e årh. af H. Mansard byggdt och 1840 re reradt slott i franska depart. Seine-et-Oise (D France), nära Chevreuse. Det är bekant för natursköna läge i Yvette-dalen och för sina dyr konstsamlingar. Det tillhör hertigliga fam Luynes.

Dampierre [dāpiär], Heinrich Du grefve von, österrikisk fältherre, f. 1580 i bis stiftet Metz, besegrade 1604 de upproriske rarna, men trängdes kort därpå af Bocskay

burgen och sökte 1605 förgäfves försvara Gran turkarna. Efter det han utnämnts till kejserligsråd, kämpade han 1616—17 emot venezianerna. 1618 uppträdde han med en sammanraisad Böhmen, tog Bistritz och undsatte Budweis, vangs till återtåg. 1619 befriade hans kyrasden i Wien inneslutne kejsar Ferdinand II, å. segrade han jämte Buquoy och Wallenöfver Mansfeld vid Thein, hvarigenom Wien des, men D. undanträngdes kort därefter till n. Med 10,000 man skickad emot Bethlen , gjorde han ett djärft angrepp på Pressburg, stupade därvid, okt. 1620. (L. W:son M.)

Dampierre [däpiär], Auguste Henri Marie Picot, markis de D., fransk general, f. 1756, nhängare af den stora revolutionens grund-, förde 1792 ett befäl under Dumouriez och 793), efter dennes affall från konventet, öfverät öfver den franska hären. I slaget vid Jem (1792) var det företrädesvis D., som biill segern genom sitt raska angrepp på österga. 6 maj 1793 miste han vid Quiévrain, en kanonkula, sitt ena ben och dog två efteråt. (L. W:son M.)

Dampiers arkipelag [dä'mpiès], ögrupp vid Västaliens nordvästra kust, bestående af ett tjugutal klippöar, delade i två grupper af Mermaid-.

Dampiers land [dä'mpiès], en halfö på nordvästra af Väst-Australien, mellan 16° 30′ och 18° , i ö. begränsad af King sound.

Dampiers sund [dä'mpiès] kallas stundom den . breda kanalen, som skiljer Neu Pommern Britannien) från Nya Guinea, men egentligen amnet begränsas till sundet mellan Neu Pomoch ön Ruk (Rook), som delar nämnda kanal ne olika breda passager (den västligare, bre- kallas Vitiaz-sundet). Äfven sundet mellan uineas nordvästra spets och ön Waigeoe kallas - Båda sunden upptäcktes af W. Dampier.

Dampier-ön [dä'mpiə-] l. Krakar, ö på nordkusten af Kaiser Wilhelm land (Nya Guinea), emot Kap Croisilles, en 2,500 m. hög, skogen, tvåspetsad vulkankägla.

Dampremy [därami'], kommun i belgiska prov. ut, 2 km. n. v. om Charleroi, nära Sambre. 87 inv. (1900). Stenkolsgrufvor och glasbruk.

Dampskibsselskab, Det forenede, danskt bolag, bildadt 1866. Se vidare Ångfartlinjer.

Dampt [dä], Jean Auguste, fransk bildre, f. 1858 i Vénarey (Côte-d'Or), lärjunge bois, studerade i Italien 1882—83. Han fram- första gången 1879 med en staty, *Ismael*. följde *Johannes döparen* (1881, i Luxem-galleriet, ett exemplar i brons i Göteborgs m), flera byster samt *Ung flicka* (1884, i , *Mignon* (s. å., i marmor), *Coquette* (1886, rmor), *Virginité* (1888, statyett i elfenben), té (1889, staty i marmor), *Fleur du mal* byst i marmor), vidare byst af *Kompositören* (för foajén i Opéra comique) och en gossbyst ättbyst af *J. D.*), som blifvit ryktbar för sin ighet i känslan (den förekom i färgad gips på olmsutställningen 1897). I Luxembourg är presenterad äfven med *Farmoderns kyss* (1893, i marmor af en gammal kvinna och en liten flicka) och bronsstatyetten *Arabisk beduin*. Bland hans öfriga verk märkes den lilla gruppen *Melusine och riddaren Raymondin* (1894, i elfenben och metall med förgyllning). Han har äfven utfört arbeten i Hôtel-de-ville och i Opéra comiques foajé. På konstindustriens område har D. utfört smakfulla och intressanta arbeten af olika art. G—g N.

Damrémont [däremå'] l. Danrémont, Charles Marie Denis, greve de D., fransk general, f. 1783, deltog ifrån 1804 i nästan alla Napoleons fälttåg och avancerade därunder till öfverste. 1821 blef han generalmajor och förde såsom sådan en brigad i 1823 års spanska fälttåg samt i Algeriet 1830. Efter julirevolutionen s. å. förklarade han sig för den nya dynastien och utnämndes till generallöjtnant, generalinspektör för infanteriet (1833) samt pär (1835). 1837 blef han, efter Clauzel, generalguvernör i Algeriet. S. å. ledde han den andra expeditionen mot Constantine, men stupade framför denna stad 12 okt. (L. W:son M.)

Da'mrosch, Leopold, tysk musiker, f. 1832, d. 1885, blef 1854 med. doktor, men egnade sig därefter åt tonkonsten och innehade från 1858 åtskilliga dirigentsysslor i Breslau, tills han 1871 kallades till ledare af mansångföreningen Arion i New York. I denna stad höjde han musiklifvet betydligt genom att kalla till lif The oratorio society 1873, The New York symphony society 1878 samt ett tyskt operaföretag 1884, hvarjämte han 1881 ledde den första stora musikfesten därstädes. Han erhöll doktorsgrad vid Columbia-universitetet och uppträdde äfven som tonsättare af sånger, violin- och orkestersaker samt större körverk. A. L.

Dämspel (fr. *jeu de dames*, eng. *draughts* l. *game of draughts*), ett uråldrigt spel med små runda brickor på ett schackbräde. Detta spel är vida mindre djupsinnigt och invecklad än schack, men erbjuder dock fängslande kombinationer. Det vanliga dambrädet har 64 rutor, hvarannan mörk och hvarannan ljus; de två spelarna förfoga hvardera öfver 12 brickor (''pjäser''), den enes mörka, den andres ljusa (''svarta'' och ''hvita''). Brickorna flyttas i sned riktning till nästa ruta, antingen endast på de svarta eller ock endast på de hvita rutorna. Vid partiets början uppställer hvardera spelaren sina brickor på de tolf hvita (alternativt de svarta) rutorna i brädets tre närmast honom belägna rader; de mellanliggande två midtraderna utgöra första fältet för pjäsernas rörelser. Spelarna göra turvis ett drag; det gäller att föra sina pjäser mot motspelarens och söka efter hand taga l. ''slå'' dem alla, d. v. s. hoppa öfver hvarje motbricka, som råkar ha tom ruta bakom sig (hvarefter den tagna brickan aflägsnas från brädet), eller ock instänga dem, så att de icke vidare kunna flyttas. Man kan i ett och samma drag slå flera pjäser, om blott tom ruta finnes bakom hvarje. Har en pjäs flyttats ända till motspelarens bortersta rad, förvandlas den till *dam*, hvilket betecknas med att på den lägges en annan af samma färg (brickan ''dameras''). Damen

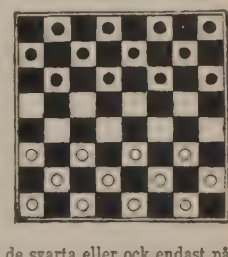

eger rätt att gå och ”slå” både bakåt och framåt, äfven öfver ett flertal fria rutor. (”Dam” och spelets namn härleder man från fr. *dame*, drottningen i schack, hvilken ju har sin plats i bakre rutraden och får röra sig öfver hur många obesatta rutor som helst.) Om spelare kan slå, men underlåter det, tar motspelaren bort från brädet (”blåser”) den bricka, som kunde ha slagit. En klok spelare håller så vidt möjligt sina pjäser tillsammans och flyttar helst mot centrum. Partiet blir ”remis”, ifall båda spelarna blifvit så försvagade, att ingen af dem kan vinna.

I polsk dam, som spelas mycket i Frankrike, har brädet 100 rutor och hvardera spelaren 20 pjäser. Man får där gå jämväl bakåt med enkla brickor, när man slår. Äfven i öfrigt bli naturligtvis kombinationerna rikare i polsk dam. Engelsk dam spelas på bräde med 64 rutor, men är olik vanlig dam däri, att brickorna slå både framåt och bakåt, i såväl rak som sned riktning samt till höger och vänster. I slagdam vinner den, hvars alla brickor bli slagna eller som blir instängd, alltså ett omvändt förhållande. I de engelsk-talande länderna har damspelet sedan 1890-talet vunnit växande popularitet, genom turneringar i dam samt klubbar och tidskrifter för spelet. Litt.: Sturges, ”The guide to the game of draughts” (1800; flera nyare uppl.), Dufresne, ”Der freund des damespiels” (1888), Wilson, ”Illustrerad spelbok” (s. å.), Lees, ”A complete guide to the game of draughts”, och Credner, ”Das damespiel” (2:e uppl. 1897).

Damspelslilja, *bot.* Se Fritillaria.

Damster-diep [-dip], kanal i nederländska prov. Groningen, gräfd 1598 med begagnande af den forna ån Fivel för att förena staden Groningen med Delfzijl vid Ems. Den går förbi staden Appingedam (däraf namnet).

Dan, i forntiden stad på Palestinas nordgräns, vid Jordans källor, tillhörde först Sidon och kallades Lais, men eröfrades af daniterna och uppkallades efter dem. Dess läge gaf anledning till det i bibeln ofta förekommande uttrycket ”från D. till Bersaba” (sydvästligaste staden i Palestina), d. v. s. från n. till s. Sedan Jerobeam i D. uppställt en af de gyllene kalfvarna, blef denna stad en hufvudort för bilddyrkan. Platsen, där den låg, heter nu Tell el-Kadi, en 20 m. hög kulle, 5 km. v. om Banijas, med två starka källor, hvilkas vatten förenar sig till Nahr el-Leddän. Ruinerna inskränka sig till några rester af en mur, som synes ha omslutit kullens öfre del.

Dan [dä'n], flod i Nord-Amerikas förenta stater. Den rinner upp på Blue ridge i North Carolina, förenar sig i Virginia med Staunton och kallas därefter Roanoke.

Dan (”domare”), en son af Jakob och Rakels tjänstekvinna Bilha samt ättefader för stammen med samma namn. Vid Kanaans delning fingo hans ättlingar ett område midt i Juda land; men sedermera tågade de mot n. och fråntogo fenicierna den blomstrande handelsstaden Lais, som därefter erhöll namnet D. (se ofvan).

Dan, danska sagokonungar. Saxo nämner tre med detta namn, af hvilka den förste var danska folkets äldste konung, som skulle ha gifvit anledning till folknamnet. Han var farfader till Skjold. Den andre D. kallades ”den storståtlige” och var son till Uffe den spake. Islänningarna och Svend Aagesön k bara en D., som enligt Snorre var den förste kon i Norden och lät högsätta sig fullrustad och till i motsats till den tidigare likbränningen. i ”Rigsmål” nämnas Dan och Danp. Kon namnet är gifvetvis bildadt af folknamnet tvärtom. E.

Dan, pseudonym för författaren Anders D Daniel Bergman (f. 1869).

Dana [dē'nə], en af Nya Englands mest ans släkter, härstammande från Richard D., hv 1640 från England utflyttade till Nord-Amerika, sig ned i Cambridge, Massachusetts, och afled omkr. 1695.

1. Francis D., jurist, f. 1743 i Charlest Massachusetts, d. 1811 i Cambridge, Massachu tog liflig andel i oafhängighetsstriderna, valdes 1778 och 1784 till medlem af den kontinentala gressen, åtföljde 1779 som sekreterare John A. på dennes diplomatiska mission till Europa vistades 1780—83 som utnämnd, men ej af r regeringen erkänd minister i Petersburg. Efte hemkomst var D. synnerligen verksam för den unionsförfattningens ratifikation i Massachusetts var 1791—1806 denna stats öfverdomare.

2. Richard Henry D. d. ä., den gående son, författare, f. 1787 i Cambridge, M chusetts, d. 1879 i Boston, är mest känd g dikten *The buccaneer* (1827), som innehåller vacker hafsskildring. Han skref äfven åtskilliga teraturkritiska arbeten af värde.

3. Richard Henry D. d. y., den gående son, skriftställare och politiker, f. 18 Cambridge, Massachusetts, visade tidigt böjels sjömansyrket, men egnade sig enligt familjens ön åt juridiska studier. Då han till följd af en ögonsjukdom nödgades afbryta dessa, tog han för att rekreera sig hyra som simpel matros på ett fartyg, som gick i kustfart rundt Kap Hoorn och sedan upp för Amerikas västkust. Denna sin färd skildrade D. i *Two years before the mast* (1840, ny uppl. med tillägg 1869; svensk bearbetad öfvers. ”Två år förom masten”, 1896), hvilken bok blef oer populär och har vunnit stadgadt anseende som sannolikt bästa och korrektaste sjömansskildring teraturen eger. D. blef 1840 praktiserande adv och utgaf 1841 *The seaman's friend* (i Eng många gånger omtryckt under titeln *The seam manual*), ett synnerligen förtjänstfullt arbete t sjörätten. D. var inom politiken en af de verksamme vid bildandet af det nya republika partiet 1854—56 och bidrog sedermera kraftigt såväl Lincolns (1860 och 1864) som Grants (1 och 1872) val till presidenter. I högmålsproce mot Jefferson Davis (1867—68) företrädde Förenta staternas regering. Han åtnjöt stort seende som en af Amerikas ledande jurister särskildt som auktoritet inom folkrättens områ

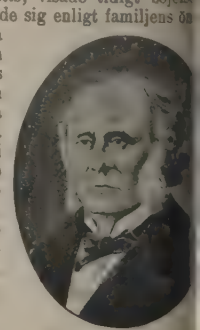

utgaf han en ny, kommenterad upplaga af tons "International law". En af personlig kap förestafvad beskyllning mot D. för plagiat ilag blef anledningen till att senaten 1876 de sanktionera Grants åtgärd att utnämna D. inister i London. D. afled i Rom 1882. Jfr r. Adams, "Richard Henry D., a biography").

Charles Anderson D., nordamerikansk gsman och författare, f. 1819 i Hinsdale, New shire, d. 17 okt. 1897 i Glen cove, deltog 1843 i "Brook farm community", ett af idealister a som Th. Parker och W. H. Channing m. fl. gdt kommunistiskt experiment, och egnade sig åt tidningsmannayrket, där han vann stort de som redaktör åren 1848—62 af den in erika, af Horace Greeley grundade och ledda gen "New York tribune", hvilken på 1850-var obestridt ledande organ för den slafveri-ga allmänna meningen i nordstaterna. Från edaktörssyssla afgick D. till följd af missnöje reeleys egendomliga hållning under inbördes-. Som biträdande statssekreterare för krigs-en 1863—65 utöfvade han starkt inflytande på denten Lincoln och sin närmaste förman, krigs-minister Stanton. Särskildt tillkom honom en god del af förtjänsten utaf general Grants befordran till befälsplatser, där han kunde göra sig gällande. D. planerade och utgaf jämte G. Ripley och bokförläggaren Appleton det stora konversationslexikonet *New american cyclopædia* (1855—63, reviderad uppl. *The american cyclopædia*, 16 bd, 1873—76).

började han utgifva den vidt spridda, dagliga Yorktidningen "Sun", åt hvilken han gaf prä-af sin liflulla, impulsiva personlighet. Dess iska färg var oberoende demokratisk, och D. pade där med hänsynslös energi korruptionen Grants andra presidentskap. Han motarbetade Clevelands val och förordade 1896 till följd mokraternas äfventyrliga myntpolitik den re-kanske presidentkandidaten Mc Kinley. Bland rbeten märkas ett par antologier samt *Lincoln his cabinet* (1896) och *Recollections* (1897). om utgifvare af "Sun" efterträddes D. af n, Paul D., f. 1852 i New York, hvilken inträdt i redaktionen och 1903 nedlade ut-befattningen efter att ytterligare ha utvecklat " till en ultramodern nyhetstidning i stor .

V. S–g.

William Parsons Winchester D., merikansk målare, f. 1833 i Boston, visade i sin m stor böjelse för sjön och gjordè som sjöman resor, innan han 1852 for till Paris för att ra måleri. Han återkom 1862 till New York, an först målade mariner, sedan genre och por-. Till de förra höra *Brinnande vrak* och *Dimma ormandiska kusten*, till de senare *Franska bond-r*, *Moderssorg* m. fl.

Dana [dē'nə], James Dwight, mineralog och geolog, en af Nord-Amerikas främste vetenskapsmän, f. 1813 i Utica, New York, d. 1895 i New York, blef 1836 assistent i kemi hos mineralogen prof. B. Silliman, 1850 professor i naturalhistoria och 1864 professor i geologi och mineralogi i Newhaven samt tog afsked 1894. D. deltog som geolog i Ch. Wilkes' af Förenta staterna utrustade expedition (1838—42) för undersökning af Stora oceanen och offentliggjorde, efter 13 års arbeten, de vetenskapliga resultaten af densamma samt författade själf afdelningarna *Report on the zoophytes* (med 61 foliotaflor, 1846), *Report on the geology of the Pacific* (med 21 foliotaflor, 1849) och *Report on crustacea* (2 bd, med 96 foliotaflor, 1853—54). Bland hans öfriga nära 400 arbeten och uppsatser må nämnas det viktiga *System of mineralogy* (1837; 5:e och bästa uppl. 1868; 6:e af sonen utarbetade uppl. 1892), *Manual of mineralogy and lithology* (1848; 4:e uppl. 1887), *Manual of geology* (1862; 4:e uppl. 1895), *Text book of geology for schools and colleges* (1864; 3:e uppl. 1882), *Corals and coral islands* (1872; 2:a uppl. 1890) och *Characteristics of volcanoes. Hawaiian islands* etc. (1890). Sedan 1846 utgaf han jämte sin svåger, professor B. Silliman, den af hans svärfader Silliman d. ä. uppsatta tidskriften "American journal of science", vid hvilken hans son (se nedan) sedan 1875 var medredaktör. D. var ledamot af Fysiogr. sällsk. i Lund (1868) och af Vet. akad. (1871). — Hans son Edward Salisbury D., f. 1849, professor i fysik i Newhaven, har utgifvit kristallografiska arbeten, ett bihang till sin faders "System of mineralogy", *Text book of mineralogy* (1877; många uppl.), *Text book of elementary mechanics* (1881), *Minerals and how to study them* (1895) m. m. samt är sedan faderns död utgifvare af "American journal of science".

A. G. N.

Danaarf (isv. *dana arver*, *danar arf*, fnisl. *dánarfé*, dödt arf, arf utan arfvinge, lat. *bona vacantia*, herrelöst gods), *jur.*, kvarlåtenskap, som tillfaller statsverket i brist på laga intestatarfvinge och annan successionsberättigad efter den aflidne. Institutet, förefintligt såväl i romersk rätt som i de germanska folkens äldre och yngre rättskällor, tillhör äfven gällande svensk lag. Det saknas dock icke exempel, att rätten i dess helhet eller till viss andel förlänats åt stadssamhällen, såsom åt Stockholm, Göteborg, Karlskrona, Landskrona, Karlshamn och Filipstad. Dessutom afstås i särskilda fall statsverkets rätt efter beslut af K. M:t och riksdagen till förmån för än den kommun, hvari den aflidne lefvat, än efterlefvande make eller annan enskild, hvilken, utan laga rätt till kvarlåtenskapen, dock anses böra tillgodonjuta densamma på grund af sitt förhållande till den aflidne i dennes lifstid. I det hela har danaarfsberättigad ställning såsom intestatarfvinge i fjärmaste led. Han eger

att begära årstämning och undanskiftande, har att inom ett år efter delgifning af testamente klandra detsamma och kan göra gällande, att frände förverkat sin arfsrätt. Själf är han emellertid icke underkastad arfsrättspreskription och lär ej heller, fastän han kan afstå boet till borgenärerna, äfventyra det personliga gäldansvar, som är förbundet med intestatarfvingars underlåtenhet härutinnan och med vissa andra deras handlingar. Statsverket företrädes i danaarfsfrågor af advokatfiskalen i Kammarkollegium, men äfven af K. M:ts befallningshafvande på de särskilda orterna. Vid tillvaratagandet af statens rätt betjäna de sig af de dem underordnade myndigheterna. Jfr Arflös, Arfsordning och Urarfva. Litt.: Juel, "Om danaarf" (1851). A. W.

Danaborg, ett småländskt fäste, som efter krigets utbrott 1455 af danskarna anlades i Sunnerbo härad vid Tofta bro och den å, som från sjön Flåren faller ut i Vidöstern. Det intogs inom kort af Tord Bonde, och dess namn förbyttes i anledning häraf bland befolkningen till "Danasorg". (T. H—r.)

Danabäck, ett litet vattendrag, som f. n. utgör gräns mellan Älfsborgs och Hallands län. Fordom var det gränsskillnad mellan Sverige och Danmark. Det nämnes i urkunden om mötet på Danaholmen.

Danäe (grek. *Δανάη*), *grek. myt.*, dotter af konung Akrisios i Argos. Af sin fader, som var uppskrämd af det delfiska oraklets spådom, att hans dotter skulle föda en son, hvilken skulle beröfva honom lifvet, inspärrades hon i ett underjordiskt, kopparklädt fängelse. Men Zeus förbarmade sig öfver den arma och besökte henne i form af ett guldregn — en bild af det äfven i fängelsets djup inträngande himmelska ljuset. När D. därefter födde sonen Perseus, lätt Akrisios innesluta både modern och barnet i en kista samt kasta dem i hafvet. De blefvo emellertid räddade på kusten af ön Serifos, och oraklet gick i fullbordan på det sättet att Perseus, hunnen till mogen ålder, uppsökte sin morfader, som flytt till Larissa (i Tessalien), och ofrivilligt dödade honom vid en festlig täflan i diskuskastning. A. M. A.

Dana'er (grek. *Δαναοί*, lat. *danăi*), hos Homeros samfälld benämning för de mot Troja församlade grekerna, utan hänsyn till någon viss nationalitet. Först senare synes man hafva satt namnet danaer i samband med Danaos, grundläggaren af Argos, och menat, att ordet ursprungligen betecknat invånarna i Argolis, men sedan utsträckts äfven till de öfrige grekerna, emedan argiverna under Agamemnons befäl voro den mest betydande afdelningen af den grekiska hären vid Troja. A. M. A.

Dana'er-skänk, farlig gåfva eller förmån, lämnad från fiendens sida. Se Timeo danaos et dona ferentes.

Danæus, Lambert. Se Daneau.

Danafjorden, del af Kattegatt vid inloppet till Göteborg, omgifven af Brännö och Öckerö skärgårdar. Där ligger den lilla historiskt bekanta holmen Danmark, fordom Danaholmen (se d. o.).

Danagäld. Se Danegäld.

Danahof. Se Danehof.

Danaholmen (nu Danmark l. Danmarks lilja), en till Öckerö socken i Bohuslän hörande liten holme, belägen s. ö. om Hönön, i Danafjor vid inloppet till Göteborg. På denna ö stötte i dom gränserna mellan de tre nordiska rikena sa man. Enligt västgötalagen skall vid ett möte D. mellan svenske konungen Emund slemme (gam och danske konungen Sven Tveskägg en gränsreg ring ha företagits, hvarvid Skåne, Halland och B kinge tillerkändes Danmark och holmen delas mellan Sverige, Danmark och Norge. Den påtagli oriktigheten i västgötalagens uppgift, i det Emund gamle och Sven Tveskägg ej voro sa tida, har gifvit upphof till många gissningar rande tiden för mötets hållande. Sannolikast syt O. S. Rydbergs uppfattning, att i st. f. Sven Tv skägg afses Sven Estridsson och att gränsreglering egt rum under Emund gamles regering något åren 1050—56. Jfr "Sverges traktater med frä mande magter", I, sid. 45 ff. (T. H—

Danaider (grek. *Δαναΐδες*), *grek. myt.*, femt systrar, döttrar af Danaos.

Danait, *miner.*, detsamma som koboltarsenikk

Danäkil (sing. Dankäli), gemensamt namn de talrika herde- och fiskarstammar, som bebo ab sinska kuststräckan från halfön Buri i n. till söd delen af Tadjurabukten i s. Förr voro dessa sta mar förenade till ett konungarike, som tog lif del i de muhammedansk-abessinska krigen. De haf i sina händer hela karavantransporten mellan Rö hafvet och Schoa. Några stammar, hvilka idka fisk hafva tagit Dahlak-öarna i Röda hafvet i besit ning. D. anse sig härstamma från inflyttade arabe Själfva kalla de sig *affar*, d. v. s. fria. I Abessini kallas de *adail*, i Tadjura *adajel*. De tala e hamitiskt språk, som är nära besläktadt med der sydliga grannars somali. De äro fanatiska muhan medaner. Efter det engelsk-italienska fördraget mars 1891 höra de till största delen till italiensk kolonien Eritrea; endast en mindre del tillhö franska kolonien Somali. Litt.: L. Reinisch, "Di 'afar-sprache" (I—III, 1886—87), och Paulitschke "Ethnographie Nordost-Afrikas" (bd 1—2, 189 —96). E. Rie

Danalagen. Se Danelagen.

Danao, stad på Filippinerna, ön Cebú, n. ö. om staden Cebú. 15,438 inv. (1898).

Danäos (grek. *Δαναός*, lat. *Danäus*), *grek. myt.* var son af konung Belos i Egypten och fader til

Danaiderna. Efter en relief i Vatikanen.

femtio döttrar, de s. k. danaiderna. För sin broder Aigyptos och dennes femtio söner flydde han med sina döttrar öfver hafvet till Argolis, där han grundlade staden Argos med dess borg, Larissa. Dit

ies han af sina brorsöner, hvilka fordrade hans
r till hustrur. D. efterkom slutligen denna
n, men gaf sina döttrar hvar sin dolk, med
ning att de skulle under brudnatten mörda sina
er. Denna befallning åtlyddes af alla, utom
mnestra, hvilken skonade sin make, Lynkeus.
straff för mordgärningen måste danaiderna i
orden ständigt ösa vatten i ett kärl med ge-
rrad botten (däraf "danaidernas såll" — bil-
af ett fruktlöst, aldrig slutande arbete). I
dyrkades de såsom källnymfer, och enligt
allegoriska sagotydningar betecknades med
le hvarje sommar utsinande källorna och flo-
i det torra argiviska landet. A. M. A.

Danapur. Se Dinapur.

Danbé [dãbē'], Jules, fransk musiker, f. 1840, 05, från 1877 kapellmästare vid Opéra comique is, komponerade violinstycken och skref en kola. Han blef 1884 led. af Mus. akad. i olm.

Danbury [dä'nberi], stad i nordamerikanska sta- onnecticut, vid Still river. 16,537 inv. (1900). rkning af hattar, skor och andra bekläd- rtiklar. Under nordamerikanska befrielse- blef staden ödelagd af engelsmännen 27 april

Danby [dä'nbi], earl af, engelsk statsman. Se rne (sir Thomas).

Danbyholm. 1. Gods i Björkviks socken, Söderman- lån, med hufvudgården vid en vik af Yngaren. dbyggnaden, från början af 1700-talet, är ett ings stenhus, med framspringande flyglar och rutet tak. Taxeringsvärdet för jordbruksfastig- 51,900 kr. (1904), för annan fastighet 23,000 l. a. Vedeby kvarn. 20°/s mtl, med en ego- af 3,285,5 har, däraf 1,212 har åker. Gården es redan på 1300-talet. I slutet af 1500- och 1600-talet tillhörde den släkten Kruse, köptes af J. M. De Besche och kom därefter genom till ätten Hamilton, i hvars ego den ännu be- sig (grefve W. Hamiltons arfvingar). — 2. vik) Ångsåg, på godset D:s egor, med 2 , där 1905 tillverkn. utgjorde 1,111 kbm. rävaror och 3,850 hl. träkol; arbetarnas antal å. 27. D. tillhör grossh. Helge Ehrenborg rköping.

Dançay [dãsä], Charles, fransk statsman, kr. 1510, blef i början af Henrik II:s regering —59) ministerresident i Köpenhamn och in- de på denna post ej så litet på Nordens ange- heter. Efter nordiska sjuårskrigets utbrott) fick han sin regerings befallning att göra för att förlika den svenske och den danske gen, och han bidrog i ej ringa mån till att ndtligen slöts i Stettin 1570. Två år därefter an i underhandling med Mornay och några jda svenskar om att uppsätta en fransk prins, ik af Anjou, till regent i Sverige. Men prin- val till konung i Polen omintetgjorde denna af hofvet gillade plan. D. beordrades till ik i Polen och ordnade dennes angelägenheter ades efter hans flykt. Återkommen till Danmark, ade han ifrigt, för att stadfästa Frankrikes ande i Norden, på en giftermålsförbindelse n de svenska och franska konungahusen. Men giftermålet blef det ingenting af, och en viss ning tyckes hafva inträdt i hans förhållande till Sverige. D. afled i Danmark 1589. Han åt- njöt stort anseende ej endast som redlig och skicklig diplomat, utan äfven som lärd. Med Danmarks ypperste vetenskapsmän på den tiden (Tyko Brahe, A. S. Vedel m. fl.) stod han i förtroligt förhållande. Han gjorde trenne besök i Sverige. Om de nordiska förhållandena finnas många upplysningar i hans ministerberättelser, af hvilka en betydlig del, för åren 1575 och 1580—86, finnes tryckt i "Handl. rörande Skandinaviens hist." (del. XI), och en annan samling, för åren 1567—73, som förvaras i danska riksarkivet, trycktes 1901. Fr. W.

Danckelmann, Eberhard Kristoph Balthasar, friherre von D., brandenburgsk statsman, f. 1643, d. 1722, den äldste af sju bröder, hvilka alla vunno framskjutna ställningar inom den preussiska förvaltningen, blef 1663 lärare för prins Fredrik af Brandenburg (sedermera konung Fredrik I i Preussen), 1688 — efter dennes tronbestigning — statsråd, 1692 president för regeringen i Kleve och 1695 förste minister. I sistnämnda egenskap verkade han kraftigt för landets höjande såväl i materiellt hänseende (industrien utvecklades genom inflyttade franska flyktingar, och postväsendet förbättrades) som i andligt (universitetet i Halle och konstakademien i Berlin inrättades). Han fortsatte ock den store kurfurstens politik (samverkan med Vilhelm III mot Ludvig XIV). Emellertid blef han som uppkomling och hänsynslöst fordrande chef hatad af den brandenburgska adeln och af ämbetsmännen. 1697 fick han afsked med pension, och kort därefter anklagades han för undansnillning af statspapper samt för hemliga underhandlingar med främmande länders ministrar. Utan dom, ty anklagelserna kunde icke bevisas, kastades han i fängelse samt förklarades förlustig sina gods och sina hederstitlar. Han hölls i hårdt fängelse till 1702, sedan i lindrigare; 1707 frigafs han, med villkor att han skulle uppehålla sig i staden Kottbus, och fick en årlig pension sig tilldelad. Vid Fredrik Vilhelm I:s tronbestigning (1713) återkallades han till hofvet; men ehuru flera anbud gjordes honom, lät han icke förmå sig att ånyo intaga platsen som förste minister. D:s snabba lycka och ännu snabbare fall väckte oerhörd uppmärksamhet. Anledningen till hans störtande är ännu ej fullt klar. Sannolikt verkade utom afundsmäns förtal mest ovilja från kurfurstens gemål Sofia Charlotta, då D. var mindre välvillig mot hennes hemland, Braunschweig. Att D. ställde sig försiktigt reserverad mot kurfurstens plan på den preussiska konungatronen, medverkade säkerligen äfven. Hans intima kännedom om den brandenburgska politikens hemligheter vållade, att kurfursten ej vågade låta den störtade vara fri, utan inneslöt honom i fängelse, såsom vanligen skedde vid den tidens kabinettskriser. — Jfr uppsats af B. Erdmannsdörffer i "Allgem. deutsche biographie", IV. C. H. H.

Danckwardt, svenska adliga ätter. Köpmannen i Lybeck Henrik D:s (d. 1571) söner, Joakim och Mikael, öfverflyttade till Sverige. Joakim dog 1648 som borgmästare i Nyköping, blef stamfader för den 1822 utgångna *friherrliga* ätten *von D.* och för två *adliga* ätter D., af hvilka den ena utgick 1719 (med D. 2), den andra ännu fortlefver. Mikael dog omkr. 1628 som gevärsfaktor i Örebro; hans son, landshöfdingen och generallöjtnanten Niklas D. (f. 1613,

d. 1681), adlades 1647 under sin halfbroders, presidenten Lilliesströms namn, hvilket af barnen ändrades till D.-Lilliesström.

1. Pëter von D., friherre, ämbetsman, f. i Norrköping 1662, d. 1732, var 1689—1704 landskamrerare i Östergötlands län, blef 1708 krigskommissarie och 1710 krigsråd vid armén i Skåne samt utnämndes 1712 till kammarråd och 1723 till landshöfding i Kopparbergs län. Han upphöjdes 1692 i adligt och 1726 i friherrligt stånd. D. var medlem af kommissionen öfver Görtz samt verkade där synnerligen ifrigt för en fällande dom.

2. Henrik D., den föregåendes kusin, kommendant (födelseåret okändt), blef 1697 fänrik och 1703 löjtnant, avancerade vid ett småländskt regemente till öfverstelöjtnant och utnämndes 1716 till öfverste och kommendant på Karlstens fästning. 10 juli 1719 landsteg Tordenskjold med norska trupper på Koön, besköt från några i hast uppförda batterier de svenska krigsfartygen i Marstrands hamn och skrämde deras besättningar att öfvergifva skeppen och taga sin tillflykt till Karlsten. Där blef D. efter ett par dagars belägring så starkt påverkad af fiendens förmenta öfverlägsenhet och farhågorna för myteri af den till större delen af i svensk tjänst trädda sachsiska krigsfångar bestående besättningen, att han 15 juli fegt uppgaf den starka fästningen, som knappast lidit någon nämnvärd skada. "Det var en svår olycka, som gaf Danmarks sjömakt ett ypperligt stöd i dessa farvatten och satte en skamfläck på den svenska vapenäran" (Stavenow). D. blef kort därpå af en krigsrätt dömd till döden för sin gärning och afrättades på galgbacken vid Göteborg 5 sept. 1719.

Dancla [dåkla'], Jean Baptiste Charles, fransk violinist, f. 1818, fick ett namn som virtuos och kompositör samt blef 1857 violinprofessor vid konservatoriet i Paris. Han komponerade en mängd kammarmusik och skref några violinskolor. Vid hans ansedda kvartettsoaréer medverkade hans två bröder, den som utgifvare af en violoncellskola bekante violoncellisten Arnaud D., f. 1820, d. 1862, och den genom sina etyder och fantasier kände violinisten Léopold D., f. 1823, d. 1895. A. L.

D'Ancona [dankåna], Alessandro, italiensk litteraturhistoriker, f. 1835 i Pisa, utgaf 1854 filosofen Campanellas skrifter med en omfångsrik biografi öfver honom, uppsatte 1859 tidningen "Nazione" i Florens och blef 1860 professor uti italiensk litteratur vid universitetet i Pisa. Han har utgifvit upplagor af äldre och sällsynta italienska litteraturalster, kommenterat Dantes "Vita nuova" (1872; ny uppl. 1884) och utöfvat en för den italienska litteraturens utforskande högeligen fruktbärande författarverksamhet. Bland hans arbeten må nämnas *I precursori di Dante* (1874), *Origini del teatro in Italia* (1877; 2:a uppl. 1891), *La poesia popolare italiana* (1878) och *Manuale della letteratura italiana* (5 bd, 1895—96; med O. Bacci). Jfr "Raccolta di studi critici dedicati ad A. D'A." (1901).

Dancourt [dåkö'r], Florent Carton, fransk dramatiker och skådespelare, f. 1661, d. 1725, skref ett antal omtyckta lustspel, af hvilka några spelades för Karl XII af Rosidors sällskap. *Le chevalier à la mode* (1687; "Den alamodiske cavalieren", tr. 1747), *Les jonds perdus* ("Den bedragna frikostigheten", 1773), *L'impromptu de garnison*, af anonym förf., endast lindrigt bearbetad af D. ("Den illfänige friaren", 1768) m. fl. ha en j dialog och lyckliga infall. Jfr arbeten om D. Barthélemy (1882) och Lemaître (s. å.).

Dandărier (grek. *Δανδάριοι*, lat. *dandări* l. *darìdæ*), ett forntida folkslag, boende på den n västra sluttningen af Kaukasus, s. om floden panis (nuv. Kuban). De voro invecklade i roma krig med konungarna af Pontos. Under medelt öfverväldigades de af från Asien inbrytande hu bulgariska horder. Enligt Tomaschek voro de i tiska med de *Tindari* Plinius nämner som gran till tjerkesserna.

Dandenong [dä'ndinåŋ], stad i australiska st Victoria. Omkr. 1,200 inv. Viktig järnvägsk I en närbelägen statsskog finnas jordens högsta jä träd (*Eucalyptus*).

Danderyd. 1. Skeppslag i Stockholms län, in i Södra Roslags domsaga och Vaxholms fögderi s omfattar socknarna Östra Ryd, Täby, Dande med Djursholms köping, Lidingö, Solna samt af Vallentuna. 21,616 har. 18,625 inv. (19 — 2. Socken i Stockholms län, Danderyds skep lag. 2,641 har. 3,605 inv. (1905), hvaraf 2, tillhörde den inom socknen liggande köpingen Dj holm (se d. o.) och omkr. 400 municipalsamhä Stocksunds villastad. D. bildar med Lidingö ett galt pastorat, Uppsala stift, Roslags östra kontr

Dandin [dädä'], fr., enfaldig, otymplig männis I Molières komedi "George Dandin" är det na på en rik bonde, hvilken genom sitt giftermål r en adlig dam råkade i allehanda obehag. Hans tryck Vous l'avez voulu, George Da din! ("Du har velat så ha det, George Dandin har blifvit ordstäf för att ange självförvålladt lidan

Da'ndolo, berömd venezianskt släkt, som bland s medlemmar räknade fyra af Venezias doger och s utslocknade 1866.

1. Enrico D., f. omkr. 1108, steg snart h i republikens tjänst och sändes 1172 till Konsta nopel för att af kejsar Manuel återfordra de ve zianska skepp och undersåtar, som denne låtit g och hos sig kvarhålla. Uppretad af denna fordran, skall kejsaren hafva låtit blända honom; enligt en annan berättelse förlorade han synen på grund af ett sår. D. valdes till doge 1192. Hans styrelse blef för Venezia en lysande tid. Han fråntog Venezias gamla rival Genova dess besittningar i Istrien, lyckades skickligt använda det fjärde korstågets krafter (se Korstågen) till att för Venezias ning eröfra staden Zara i Dalmatien (1202) och d med korsfararna i stormningen af Konstantin (1204) och upprättandet af det s. k. latinska kej dömet, hvarvid D. af hänsyn till Venezias intres ej sträfvade efter den nya kejsarkronan, men Ve zia — dock ej under länsförpliktelse — erhöll af det gamla Bysantinska riket, nämligen de b belägna kusterna och öarna (Morea, Korfu, Kre Eubea m. m.) samt stadsdelen Pera i Konstantin

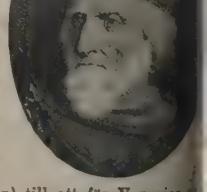

ör en tid framåt blef Venezia den förnämsta
i Levanten och behärskade världshandeln.
d 1205 och begrofs i Sofiakyrkan i Konstanti-
Se Norden, "Das papsttum und Byzans"

Giovanni D., doge 1279—89, värnade
Venezias oafhängighet gentemot påfvestolen;
all hafva slagit de första sekinerna.
Francesco D., doge 1328—29, förskaf-
enezia fast fot på italienska halfön, i det han
fråntog Mastino II della Scala af Verona
och Bassano.
Andrea D., f. 1310, doge 1343—54, för-
mot turkarna de venezianska besittningarna
elagen. För att krossa Genovas ställning vid
hafvet förenade han sig senare med turkarna,
enezia hade därefter en tid bortåt en obe-
hegemoni i Orienten. Efter 1348 började
s inflytande vid Svarta hafvet åter att stiga,
nom ett förbund med den grekiske kejsaren
s Kantakuzenos och med Neapel lyckades D.
äcka dess makt. Från D:s tid härröra två
enezianska samlingar af traktater med resp.
och västerns makter, *Liber blancus* och *Liber*
samt ett historiskt verk, *Chronicon Vene-*
som behandlar Venezias historia från äldsta
ll 1280. Se Simonsfeld, "Andr. D. und seine
htswerke" (1876). — Till samma släkt
gerna hörde Girolamo D., politiker och
er, den siste af ätten, f. 1796, d. 1866
direktör för det stora statsarkivet dei Frari.
rfattade ett stort arbete öfver Venezias senaste
, *La caduta della repubblica di Venezia ed i*
imi cinquant'anni (1855). A. B. B. (T. H—r.)

adolo, Tullio, grefve, italiensk skriftställ-
on till kemisten och agronomen Vincenzo
1759, d. 1819), f. 1801 i Varese, d. 1870
o, företog åtskilliga resor, som han vidlyftigt
. Sedermera sysselsatte han sig med histo-
orskningar och författade, i strängt kyrklig
en mängd historiska skrifter, bland hvilka må
Roma e l'imperio sino a Marco Aurelio
hvars sjätte del är känd under namnet *Cri-*
mo nascente (1854; 2:a uppl. 1871), samt
o di Leone X (3 bd, 1861—68).

dy [dä'ndi], eng. (härledningen obekant),
ifvet elegant och i sättet något tillgjord herre
a vanor, modenarr, sprätt, snobb.

eau [-nå] l. Dannæus, Dannæus,
Lambert, reformert
teolog, f. 1530 i Beau-
gency, af katolska för-
äldrar, egnade sig till
en början åt rättsveten-
skapen, öfvergick 1560
till protestantismen och
begaf sig då till Genève
för att under Calvins
ledning studera teologi.
Sedan verkade han
först som pastor i Gien,
därefter som predikant
och professor i Genève,
Leiden, Gent, Orthez och
slutligen i Castres, där
595 afled. Bland hans många arbeten för-
hans *Ethices christianæ libri tres* (1577) sär-

skildt uppmärksamhet såsom det första, betydande försöket inom de protestantiska kyrkorna att gifva en systematisk framställning af den teologiska etiken såsom en gentemot såväl dogmatiken som den filosofiska etiken självständig vetenskap. D., som var en af sin tids främste reformerte teologer, representerade både i teori och i kyrklig praxis den strängaste kalvinismen, hvaraf särskildt i Leiden svåra konflikter förorsakades, och uppträdde såsom en särdeles stridbar polemiker såväl mot katolicism som mot lutheranism. E. Bg.

Danebrog och Danebrogsorden. Se Dannebrog och Dannebrogsorden.

Danegäld l. Danagäld (eng. *danegeld*) kallades i England den skatt, som pålades folket första gången omkr. 990 för att friköpa det från de danske vikingarnas angrepp, senare, då danska krigare trädde i den engelske konungens tjänst, för att underhålla dessa. Sedan England 1016 helt och hållet kommit under en dansk konungs herravälde, var det namn på den skatt, som kräfdes för att underhålla hans stående här. Slutligen begagnades namnet om en utomordentlig skatt, utan minsta förbindelse med danerna, till midten af 1100-talet. E. Ebg.

Danehof l. Danahof kallades under 1200- och 1300-talen i Danmark den för hela riket gemensamma församling, som framgick ur de under Valdemararna hållna sammankomsterna mellan konungen och rikets stormän (i synnerhet af hirdmansadeln) och som trädde i stället för de tidigare landstingen, hvilka representerat de särskilda landskapen. Fasta former hade denna riksdag (lat. *consilium* och *parlamentum*) icke, men 1282 nödgades Erik Klipping lofva, att danehof skulle hållas årligen i Nyborg, och detta löfte upprepades sedan i alla handfästningar ända till 1376. Visserligen hölls löftet ej alltid, men vanligen egde danehof rum, ehuru ej alltid i Nyborg. 1326 tycks benämningen vara fastslagen; förut nyttjades endast namnet hof. Vid danehofvet kunde konungen ställas till ansvar för sina handlingar och domar; äfven hirdmännen kunde där dömas för sitt förhållande till konungen. Det var både världsliga och andliga stormän, som samlades till danehofvet, medan däremot allmogen uppträdde endast som åskådare. 1413 inkallades ett danehof som ett slags riksdomstol, men annars upphörde det under Erik af Pommern, då riksrådet utvecklade sig och afiöste detsamma, ett förhållande, som fastställdes under Kristian I, och senare trädde herredagarna, möten mellan riksrådet och adeln, i stället. Se Anna Hude, "Danehoffet og dets plads i Danmarks statsforfatning" (1893), och L. Holberg, "Konge og danehof i 13. og 14. aarh." (1895). E. Ebg.

Danelagen l. Danalagen (angls. *Dena lagu*) kallades i medeltiden och senare den "danska lag", som under några århundraden gällde inom den del af England, hvilken på 800-talet hade eröfrats af nordiska vikingar (hufvudsakligen danskar); stundom tänkte man därvid tillika på själfva landområdet, ehuru ordet då ännu ingenstädes brukades i denna betydelse ensam. Det är först historieskrifvare under 1800-talet, som fullt bestämdt använda ordet (eng. vanligen *Danelagh*) i rent geografisk bemärkelse. D:s område skulle enligt ett fördrag, som efter en lång följd af krig afslöts (878) i Wedmore i So-

merset mellan Alfred den store och en af danskarnas konungar, Gorm (angls. *Godrum*), omfatta landet n. om en gränslinje, dragen från Thames' mynning längs floden till något v. om staden Reading, därefter norrut till floden Ouse v. om Bedford och sedan hufvudsakligen längs den urgamla landsvägen, den s. k. Watling street, fram mot staden Chester (vid nordöstra hörnet af Wales). D. bestod sålunda af Essex, Middlesex, Östangeln, östra Mercien samt Northumberland och upptog mer än (östra) hälften af England mellan Thames och Forthfjorden. På den västra sidan af norra England synas nordmännen ha vunnit fast fot endast inom en del af nuv. Lancashire och Cumberland. Många ortnamn och en mängd ord och uttryck i det ännu lefvande folkspråket inom den forna D. äro otvetydigt af nordiskt ursprung och bära därigenom vittne om skandinavernas eröfringar och starka kolonisation i dessa trakter. A. E.

Dane'll, Hjalmar, teolog, biskop, f. 3 juni 1860 i Sund, Östergötland, blef student i Uppsala 1878, filos. kandidat 1882, teol. kandidat 1891, docent i dogmatik och moralteologi 1892, e. o. professor i samma ämne 1897, teol. doktor s. å. och biskop öfver Skara stift 1905. Han var led. af kyrkomötet 1903. Under tiden 1893—97 var D. svenska kyrkans missionsstyrelses ombud och sekreterare. 1904—05 inspekterade han på uppdrag af denna styrelse svenska kyrkans missionsarbete i Öst-Afrika och Indien. Bland D:s utgifna skrifter må nämnas: *Albrecht Ritschls lära om synden* (docentafhandling, 1892) och *Religion och sedlighet* (specimen för e. o. professur, 1896). Under sin verksamhet som sekreterare för svenska kyrkans missionsstyrelse utgaf han "Svenska kyrkans missionstidning" och sedan 1895 (först tillsammans med R. Sundelin, F. A. Johansson och O. Quensel, sedan 1898 tillsammans med den sistnämnde och sedan 1906 ensam) "Kyrklig tidskrift", där han skrifvit åtskilliga längre eller kortare uppsatser. Sin teologiska ståndpunkt, som torde kunna betecknas som strängt ortodox med skarpt utpräglad polemisk ställning särskildt mot ritschlianismen, har D. tydligen prononcerat redan i sin docentafhandling, och denna ståndpunkt har han sedan förblifvit trogen. I kyrkliga frågor, åt hvilka han egnat ett lifligare och starkare intresse än åt de rent vetenskapliga, har han likaledes häfdat en utpräglad högerståndpunkt.

Danëo, Giovanni, italiensk skald, f. 1824 i prov. Turin, var en tid inspektör öfver den offentliga undervisningen i prov. Genova och sedermera professor i pedagogik vid Genovas universitet. D:s författarskap är ganska omfattande. Hans dikter äro samlade i *Poesie* (2 bd, 1885). Vidare må nämnas den episka dikten *Gotama* (1876), romanerna *Il castello di Bardespina* (1869) och *Memorie d'un galantuomo* (1880) samt ett antal skådespel, de flesta samlade i *Dramme e commedie* (1883). Se Mozzi, "Note su Giovanni D." (1881).

Daner, en fornskandinavisk folkstam, som första gången omnämnes (af den grekiske författaren Prokopios) strax efter år 500, då den, kommande från — troligen nordöstra — Skåne, det ursprungliga "Danmark", där danerna varit götarnas grannar, fördref herulerna från deras boplatser i södra Skåne och på de danska öarna. Enligt Beowulf-dikten bo danerna på 500-talet i dessa eröfrade trakter, och namnet synes hålla på att bli gemensamt för det senare Danmarks befolkning, såsom det ligen var åtminstone redan på 700-talet. En mansmältning mellan danerna och de i J boende jutarna har sålunda dessförinnan skett enligt sagan om kung Dan — en ur folknamne dad sagofigur, folkets stamfar och rikets grun gare — har detta skett under gemensamt f mot tyskarna. Konung Alfred skiljer (omkr. mellan norddaner i Skåne och på öarna samt daner i Jylland ned till staden Hedeby (ungefä nuvarande Schleswig). I Väst-Europa brukade der vikingatiden ofta "daner" som gemensamt på alla Skandinaviens folk, sålunda i samma bety som normanner (jfr nordbornas eget uttryck tunga" för "nordiskt språk"). Vid medeltiden ersättes namnet daner af danskar.

Ordet är säkerligen att härleda från namne folkstammens ursprungliga hemvist *Danmark* gen Göingebygden), en benämning, som helt n ligt, då folket ömsade boningsplatser, öfverförde dess nya hem. Jämför, hurusom götarna ha sitt af (Väster)Götland, burgunderna af Bornholm "Burgundar holm") o. d. Namnet *Danmark* torde från början ha betydt skog (*mark*) på fas jämn mark (*dan*), en passande beteckning fö nejder, från hvilka denna krigiska stam en gång eröfrande fram. Se A. Noreen, "Spridda stu (andra samlingen, s. 138 ff.). Ad.

Danerlyngen, namn på tingsplatsen utanför st Viborg i norra Jylland, där under medeltide danske konungarna hyllades af nämnda land invånare. E.

Danev, Stojan, bulgarisk politiker, f. 18 Schumla, bedref studier i utlandet och juridisk samhet i Bulgarien. Tillhörande det zankovis partiet, blef han efter Stambolovs fall 1894 president i sobranjen (riksdagen), inträdde 19 Karavelovs ministär som utrikes- och kultusmi och blef efter dess afgång i jan. 1902 ministerp dent med bibehållande af utrikesportföljen. styrelse präglades af en mycket nära anslutnin Ryssland, och af hänsyn till dess politik måste söka lägga band på den vid denna tid väldsa macedoniska agitationen. Efter upprepade re struktioner afgick hans kabinett i maj 1903. H.

Da'ngast, sedan 1800 badort invid byn D. i O burg, vid Jadevikens sydligaste del, ungefär 1 ö. h. Omkr. 350 kurgäster under säsongen (b af juni till slutet af sept.).

Danger-öarna [dēi'ndʃə], till Tokelau- l. U öarna i Polynesien hörande lagungrupp, på hvar ligga öarna Pukapuka, Koko och Ratoe. till kvkm., omkr. 400 inv. Gruppen, som 1892 u besittning af England, är rik på kokospalmer. Q sakna ankarplats.

Danguin [dāgā'], Jean Baptiste, fr kopparstickare, f. 1823, d. 1894, var lärjunge af Victor Orsel och Périn och sedan af Ecole beaux-arts, fick 1850 andra romerska prise blef sedermera professor i Lyon. Till hans bästa räknas *Kristi himmelsfärd*, efter Perugino (18 *Idyll*, efter Bouguereau (1865), *Riddarens d* efter Rafael (1870), vidare stick efter Tizian, R brandt, Andrea del Sarto, Mantegna, Leonardo Vinci och Rafaels *Fornarina* (1890) samt må porträtt.

…nhauser, Joseph, österrikisk genremålare, …i Wien. Mot sin vilja måste han 1829 …a ledningen af sin aflidne faders möbelaffär. …sin verksamhet som möbelhandlare uppfann …skilliga af de omtyckta wienska möbelfor… 1840 blef han professor vid konstakademien, …g afsked redan 1842. Död 1845. Såsom …vacklade han i början mellan historie- och …leriet, men egnade sig slutligen företrädesvis …esistnämnda och vann på det området en stor …tet, särdeles för sina genreartade framställ… af bibliska motiv. Bland hans arbeten må …: *Hufvudaltartaflan i Erlaus domkyrka, Ha…rtjagande, Ånkans skärf, Komisk scen i en …ateljé, Ögonläkaren, Öppnandet af ett …nte, Klostersuppan* (hofmuseet i Wien) samt …gar af åtskilliga framstående wienares por…edan graverade af Stöber). Jfr Ilg, ”Dan…und Raimund” (Wien 1880). (G—g N.)

…holm. Se Dänholm.

…ult, ångbränneri i Väsby socken, Malmöhus …nder tillverkningsåret 1904—05 tillverkades …9 l. råbrännvin.

…ca, det latinska namnet på Danmark.

…ca, dansk tidskrift, som 1890—1903 utgafs … af Universitetsjubilæets danske samfund un… redaktion af Otto Jespersen, Kristoffer Nyrop och …ch med 1897) Verner Dahlerup. Den be…lte ämnen tillhörande dansk språk- och litteratur…ning samt folkloristik. Genom sin stora rike…a betydelsefulla och intressanta uppsatser i …n dansk filologi har tidskriften förträffligt fyllt …n uppgift. Som dess fortsättning verkar f. n. …ne studier” (se d. o.). R—n B.

…ničić [-nitʃitj], Gjuro, sydslavisk språk…r, hette egentl. Popović, f. 1825 i Novi …leusatz) i södra Ungern, d. 1882 i Agram. …uderade i Budapest och i Wien, där han …sant med Miklosich och med Vuk Stefanović …ić, efter hvars aflidna dotter Danica han …namnet D. 1852 kallades han till Belgrad …lärare åt furst Mikaels gemål, blef sedan …are i det serbiska ”Lärda sällskapet” och …ofessor i slavisk språkforskning i Belgrad. På …f meningsskiljaktigheter mellan professorerna …geringen nedlade han båda värdigheterna, …nämndes snart till sekreterare i den nybildade …riska akademien i Agram. 1873 kallades han …t. högskoleprofessor i Belgrad, men tillbragte …n åren i Agram, hvarifrån hans lik fördes …grad. — Såsom sydslavisk filolog intar D. …ersrum. Han begynte sin vetenskapliga verk… 1847 med den epokgörande skriften om …iningens reformerande i Vuks fonetiska rikt… *Rat za srpski jezik i pravopis*. Bland hans filologiska arbeten, som behandla både form… och syntax, märkas: *Oblici srpskoga ili hrvat…zika* (8:e uppl. 1892). *Srpska sintaksa* (1858) *…orija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika …tka XVII vijeka* (den serbisk-kroatiska form…historia till slutet af 17:e årh., 1874). Dess…tgaf han en utmärkt bibelöfversättning, en …*Poslovice* (ordstäf, 1871) och flera hand… af historiskt och religiöst innehåll. Sin …vetenskapliga betydelse har D. såsom en af …ggarna och hufvudredaktörerna af Sydsla…demiens stora ordboksarbete i Agram, *Rječ…nik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, hvari han själf medhann bokstäfverna A—C (1880—82) och efterträdts af prof. Budmani. Utan att blanda sig i politiska stridsfrågor var D. en varm anhängare af den sydslaviska enhetstanken i kulturellt och litterärt hänseende. A—d J.

Danici'sm. Se Danism.

Daniel, en biblisk personlighet. Om en from och vis man vid namn D. berättar profeten Hesekiel i kap. 14: 14, 20 och kap. 28: 3. Men då han i kap. 14 sammanställer honom med Noak och Job och i kap. 28 hänvisar till honom såsom en för sin vishet redan då *allmänt* kände personlighet, får läsaren det bestämda intrycket, att Hesekiel snarare tänkt på en *äldre*, från forntiden bekant, vis och from man än på en med honom själf samtidig siare i Babel, såsom D. enligt framställningen i den bok, som bär hans namn, skall vara. Anmärkningsvärdt är ock, att den långt efter Hesekiel författade Syraks bok, som dock innehåller en vidlyftig redogörelse för Gamla Testamentets skrifter och berömda personligheter, icke har ett ord att säga om D., sådan han framställes i Daniels bok (jfr Syr. kap. 49). Först i den någon tid före år 100 f. Kr. författade 1 Makk. finna vi (kap. 2: 60) en notis, som förråder bekantskap med D:s person, såsom han skildras i den efter honom benämnda boken. På grund af dessa och andra omständigheter synes D. visserligen ha varit en sedan gammalt för sin fromhet och vishet berömd person i Israel, men den närmare utgestaltningen af hans lefnad och profetiska förmåga finna vi först i Daniels bok (se d. o.). Enligt denna skildras D:s lefnadsöden i korthet sålunda. Sedan den babyloniske konungen Nebukadnessar intagit Jerusalem i den judiske konungen Jojakims tredje regeringsår, bortför han en del förnäma judiska ynglingar, däribland D. och hans tre vänner, till Babel, för att de där må uppfostras i kaldeernas språk och vishet (kap. 1). D. vinner snart en framstående ställning i riket och upphöjes till öfveruppsyningsman öfver alla Babels vise, sedan han för Nebukadnessar omtalat och uttydt en betydelsefull dröm, som konungen haft i sitt andra regeringsår (kap. 2). På grund af sin vägran att tillbedja ett af Nebukadnessar upprest belåte kastas han visserligen tillsammans med sina vänner i en brinnande ugn, men sedan de fromme ynglingarna på underbart sätt rädats undan elden, återvinner D. sin förra maktställning och lyckas tyda ännu en dröm för Nebukadnessar (kap. 3 och 4) samt för dennes son och omedelbare efterträdare, Belsassar, tolka den af en osynlig hand på väggen af hans palats skrifna, hemlighetsfulla inskriften: *mené, mené tekél ufarsin* (kap. 5). Sedan makten öfver Babel öfvergått från Belsassar till Darius af Medien, upphöjes D. af denne till en af de tre öfverstar, som skola hafva uppsikt öfver de 120 satraper, under hvilka riket enligt denne härskares organisation ställts. Af sina afundsmän anklagad inför konungen på grund af sin trohet i dyrkan af Israels Gud, kastas han i en lejongrop, men befrias på lika underbart sätt från lejonens mun som från lågan i den brinnande ugnen och bibehåller sedan sin ställning som en ansedd och mäktig siare, ända tills Cyrus intager det stora världsrikets hufvudstad (kap. 6). — Att denna bild af D. icke är bara dikt, synes framgå af åtskilliga drag i sammanhang med hans lefnadsöden, som

visa tillbaka till gängse folktraditioner, äfven om det åtminstone tills vidare är omöjligt att afgöra, i hvilken omfattning den gifna legenden har omformats. Att man här icke kan tala om en sträng *historisk* berättelse, är i hvarje fall tydligt af de motsägelser mot den af oss kända historien, hvilka uppgifterna om D:s personliga öden i Daniels bok innebära. Ty enligt denna historia har icke Nebukadnessar intagit Jerusalem eller företagit någon deportation af judar därifrån till Babel i konung Jojakims tredje regeringsår; ännu i Jojakims femte regeringsår är Jerusalem icke intaget (jfr Jer. 36: 9, 29). Historien känner icke heller, att Nebukadnessar träffats af något vansinne, sådant det skildras i Dan. 4; en babylonisk saga, i travesterad gestalt, torde här ligga till grund för Danielsbokens skildring. Likaledes står Belsassar, son och omedelbar efterträdare till Nebukadnessar, i strid med historien, som känner flera konungar mellan denne och Belsassar. Belsassar har öfver hufvud icke varit konung i Babel, om han än såsom kronprins intagit en betydelsefull ställning vid sidan af sin fader, Naboned, det babyloniska rikets siste konung. På liknande sätt är mediern Darius en figur, som icke passar in i historien, mellan Belsassar och Cyrus. Författaren till Daniels bok synes härvid ha tänkt på Darius Hystaspes' son och öfverfört hans nyorganisering af perserriket på den af honom antagne mediske konungen Darius' regering i Babel. — D:s person, såsom den skildras i den efter honom benämnda boken, är därför en i legendens form tecknad idealbild af gudsfruktan och vishet enligt judisk uppfattning, äfven om bilden innehåller drag, i hvilka historiska moment kunna ingå. E. S—e.

Daniel [dä'ni-el l. dä'njel], Samuel, engelsk skald och historieskrifvare, f. 1562, d. 1619, beklädde åtskilliga ämbeten vid hofvet. D. skref sonetter, romanser, tragedier och maskspel m. m. samt utmärkte sig genom tankerikedom och fin smak. Som hans hufvudarbete nämnes den stora dikten *History of the civil wars between York and Lancaster*. D:s verk utgåfvos af Grosart i 3 bd 1885—87.

Danie'l, Gabriel, fransk historieskrifvare, f. 1649, d. 1728, var först lärare i Rennes, blef sedan bibliotekarie i Paris och fick såsom sådan titeln Frankrikes historiograf. Han låg i häftig polemik med Pascal m. fl. i teologiska och filosofiska frågor. Af hans historiska arbeten äro den klerikala *Histoire de France* (3 bd, 1713) och *Histoire de la milice française* (2 bd, 1721) de mest kända.

Danie'l, pseudonym för Henri Joseph Du Commun du Locle, fransk bildhuggare, f. 1804 i Nantes, d. 1884 i Paris, var lärjunge af Bosio och Cortot, gjorde sitt namn bekant genom flera byster och statyer, såsom *Kleopatra* (1847 i marmor, 1855 i brons), kolossalstod af *Raimbaud III*, greve af Oranien (1846), staty af *Musiken* (1856, i nya Louvre) och främst genom en stor med 7 statyer prydd *Fontän* (i hans födelsestad).

Da'niel, Herman Adelbert, tysk teolog och geograf, f. 1812 i Köthen, d. 1871 i Leipzig, var 1834—70 lärare vid Pädagogium i Halle. Hans förnämsta teologiska skrifter äro *Thesaurus hymnologicus* (5 bd, 1841—53) och *Codex liturgicus ecclesiæ universæ in epitomen redactus* (4 bd, 1847—55). Sin största betydelse har D. som författare af geografiska arbeten: *Lehrbuch der geograph höhere unterrichtsanstalten* (1845; 80:e uppl. och *Leitfaden der geographie* (1850; 233:e 1903).

Daniel, pseudonym för Ernst Daniel Björ Björck 4).

Da'niel, Ernst von, friherre, ungersk poli f. 23 maj 1843, egnade sig efter slutade jur studier åt domarvärf, blef 1870 medlem af dagen och slöt sig där till det liberala partiet, ket han tillhörde till dess upplösning 1906. D inlagt stora förtjänster om organiserande af ans mot flodöfversvämningar i södra Ungern, och grundliga finansiella erfarenhet föranledde (14 1895) hans utnämning till handelsminister i nettet Bánffy, hvilket han tillhörde till dess a 26 febr. 1899. D. upphöjdes 1896 till friherr ärftlig medlem af magnathuset. Han var upp man till den lag mot obstruktion (''lex D.''), våldsamma genomdrifvande i ungerska depute kammaren hösten 1904 gaf signalen till den ob liga brytningen mellan ministerpresidenten och kammarens majoritet samt vid 1905 års va redde det liberala partiet dess förkrossande nede

Daniell [dä'ni-el l. dä'njel], John Frede engelsk fysiker, f. 1790 i London, d. där 1845 professor vid King's college samt medlem af och s terare vid Royal society. D. är mest bekant g det af honom konstruerade galvaniska elem (se Daniells element). Han arbetade med framgång i läran om elektrolysen. Bekan äfven hans hygrometer (se Hygrometer). S ter: *Meteorological essays* (1823), *Essay on cial climate considered in its applications to culture* (1824) och *Introduction to the stud chemical philosophy* (1839) m. fl. S.

Daniells element [dä'ni-els l. dä'njels] l. niells stapel, *fys.* och *elektrot.*, ett af J Daniell uppfunnet, mycket användt galvaniskt ment med elektroder af zink och koppar, af h den förra omgifven af svafvelsyra (zinksulfat) finner sig i en porös lercell, som är nedsatt kopparvitriollösning innehållande den senare. mentet utmärker sig för en i ganska hög konstant elektromotorisk kraft, hvarför detsamma användes såsom normalelement (Daniells het. Jfr Clarks element).

Daniells enhet, *fys.* Se Daniells eleme

Daniells hygrometer [dä'ni-els l. dä'njels], *teor.*, en af den engelske fysikern J. F. D uppfunnen hygrometer (se d. o.).

Daniells stapel, *fys.* Se Daniells eleme

Daniels bok, en af Gamla Testamentets ker, står i judarnas kanon icke, såsom i svenska biblar, bland profeterna, utan bland ha graferna, den tredje och sista afdelningen af kan Denna omständighet är i förening med t. ex. Syr tystnad (se Daniel) ett bevis på denna boks uppkomst. Likasom Daniels person hufvudsakli är ett ideal, ett mönster för judisk fromhet vishet, så har ock Daniels bok hufvudsakligen didaktiskt, icke ett historiskt syfte. Detta är t ligt af de stycken, som handla om Daniels per och lefnadsöden. En from jude, som noga aktta de judiska renhetslagarna i en hednisk omgifni får likasom Daniel sin belöning (kap. 1). Stå aktighet mot frestelsen till afguderi och trohe

hetens öfning belönas med underbar räddan eldslågorna och lejonens mun (kap. 3 6 Det afskräckande motstycket till detta är raffande hemsökelser öfver dem (Nebukadoch Belsassar), som i känslan af sin makt ömska af Israels Gud eller förakta och håna ättningar (kap. 4 och 5). Men boken har icke blott velat framställa fromhetens lön gudomliga rättfärdighetens straff (kap. utan ock trösta de lidande fromme med n det väntade messiasrikets snara inbrott. endens framträder i bokens sista del, kap. åfvensom i kap. 2. Innehållet har här prokalyptisk karaktär, ty det bebådar världsara fall och i omedelbart samband därmed kes upprättande i härlighet och makt på Men under det att de äldre profeterna tydlännagåfvo sin samtidighet med det världsrike, vars tid de lefde och hvars fall de förutsade, Danielsbokens författare sökt dölja sin egen genom att lägga sina ord i den vise Daniels m skall ha lefvat vid hofvet i Babel långt tid. I följd häraf får den profetiska förn i boken allra först karaktären af tid- Bortser man från ett par ansatser hos a Jeremia (kap. 25: 11, "de 70 åren") och (kap. 4: 6, lidandets tid skall vara i är detta första gången, som tidräkningen inträde i profetian. Man plägar kännetta bl. a. med beteckningen "apokalyp-. Apokalyptiken vill afslöja ändens hemlighet tämma dess inträde; därför behöfves tidn. Danielsboken är den första mera betyterära produkt af detta slag och har sedan hel rad efterbildningar långt in i den tiden. För att bestämma en apokalyptisk es verkliga tid, i detta fall angifva Danielsidsålder, har man att ge akt på dess apokatidsschema. Danielsboken räknar först med chema af 70 årsveckor (en förvandling af Jeremias 70 vanliga år till 70 årsveckor), lla 7 omfatta den babyloniska fångenskapens tiden från återkomsten från Babel intill en urstes fall eller död (sannolikt Onias III, 70 f. Kr.), och så en sista årsvecka, i hvars v. s. efter $3^1/_2$ år) upprättandet af förstyggelse (Antiochos Epifanes' profanering alems tempel år 168 f. Kr.) infaller. Förom synbarligen upplefvat denna händelse, sitt tidsschema alltså velat förutsäga, att t efterlängtade frälsningstiden skall inträffa $3^1/_2$ år (jfr kap. 9: 24—27). Ett annat tidsframträder i räkningen med de 4 världsi kap. 2 framställda såsom olika metaller ståndsdelar i ett och samma bildverk, i kap. vilda djur. Dessa 4 världsriken äro: det ska, det mediska, det persiska och det gremedoniska, hvilket sistnämnda af författaren intill Antiochos Epifanes, kap. 7: 8; 20 ff.; 11: 3 ff. Guds rike framställes i kap. bilden af en sten, som af en osynlig hand från en klippa och i sitt fall krossar den r af ler och järn stående kolossen, och i under bilden af en människogestalt, som r det bestående världsrikets makt. Genom nda gifva en sammanfattande framställning an i historien, kampen mellan världsriket och gudsriket och dess afslutning, har Daniels bok tecknat en bild af världsförloppet (gifvit en historisk filosofi), som haft en utomordentlig betydelse ej blott för Israels folk, utan äfven för de kristne. Man jämföre Uppb. i N. T., hvilken i mycket hvilar på Danielsbokens åskådning. — Det fjärde riket i Daniels bok är alltså det grekisk-macedoniska (intill Antiochos Epifanes). Denna riktiga uppfattning finnes ännu i Septuaginta kap. 9: 27 (jfr 1 Makk. 1: 54) och 11: 30, i Sibyllinerna (3:e bok, v. 394 ff.) och hos Efraim Syrus. I 4:e Esra (12: 10 ff.) erkännes öppet, att Daniel med det fjärde riket tänkt på det grekisk-macedoniska, men tillägges, att detta var ett misstag, som författaren till 4:e Esra (från tiden efter 70 e. Kr.) nu rättar, i det att han likställer det fjärde riket med Rom. I nya testamentet och hos Josefos tolkas Danielsbokens profetia i öfverensstämmelse därmed, och denna uppfattning blef med högst få undantag sedan den gällande. Hufvudmotivet var därvid att få Danielsbokens profetia att syfta på Jesus Kristus, d. v. s. göra den direkt användbar för den kristna apologetiken. — Litt.: Kommentarer på tyska af Behrmann 1894 och Marti 1901, på engelska af Bevan 1892, på svenska af F. A. Johansson 1894 och E. Stave s. å.

Stycken af Daniel äro tillägg till den kanoniska Danielsboken, hvilka saknas i den hebreiska texten men finnas i Septuaginta samt i Theodotions öfversättning. I våra svenska biblar finnas de bland apokryferna, ehuru i annan ordning än i grundtexten. Stycket 1 innehåller Asarjas bön och de tre ynglingarnas lofsång i den brinnande ugnen, ett tillägg alltså till kap. 3; stycket 2 innehåller historien om Susanna, stycket 3 historien om Bel i Babel och stycket 4 om draken i Babel. Dessa stycken torde icke gå tillbaka på något hebreiskt original; de utgöra alltså bevis på det lifliga intresse, som äfven den grekisktalande judendomen egnade Daniel. E. S—e.

Danielson, Johan, järnvägsbyggare, donator, f. 9 nov. 1831 i Fröskogs socken, Tössbo härad i Dalsland, torparson, var i yngre år underofficer (sergeant) vid Västgöta-Dals regemente, biträdde en tid förste landtmätaren i Älfsborgs län och anställdes 1862 hos Kl. Adelsköld (se denne) vid utstakningen af Uddevalla—Vänersborg—Herrljunga järnväg. Ovanligt begåfvad för järnvägsundersökningar, arbetade D. t. o. m. 1875 under Adelsköld vid undersökningar för flera hundra mil järnvägar, bl. a. Bergslagernas (Falun—Göteborg), blef underingenjör och till sist öfveringenjör vid byggandet af Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg och var öfveringenjör vid Dala—Hälsinglands järnvägs anläggning samt kontrollant vid flera dylika. Sjuklig af öfveransträngning, sökte han förgäfves bot på resor till södern. Död 14 juni 1901 i Stockholm. — Genom flit, sparsamhet och omtanke hade D. efter hand samlat en icke ringa förmögenhet. Af denna stiftade han genom två testamenten 1900 en fond (benämnd Danielsonska fonden) för befordran af upplysning och ekonomisk förkofran hos den jordbrukande befolkningen inom sin födelsebygd Tössbo härad, hvilken fond förvaltas af länets norra hushållningssällskaps förvaltningsutskott (se vidare reglemente för fonden, fastställdt af Älfsborgs läns landshöfdingeämbete 6 sept. 1902). Fonden uppgick på

nyåret 1906 till 204,058 kr. Äfven med smärre donationer ihågkom han sin hembygd, och vidare skänkte han bl. a. till Tekniska högskolan i Stockholm 40,000 kr. som stipendiefond. På D:s graf å Fröskogs kyrkogård har hushållningssällskapet rest ett monument med hans medaljongporträtt i brons.

Danielson, Anders Peter, politiker, f. 1 dec. 1839 på hemmanet Dyestad i Runstens socken på Öland, d. 18 dec. 1897 i Stockholm. D. öfvertog vid 21 års ålder faderns hemman, som han

väsentligt utvidgade och förbättrade. En mycket knapphändig folkskolekurs var hans enda bildningsgrund, men stor naturlig begåfning och ett vaket kunskapsintresse i förening med praktisk duglighet och stor arbetskraft förvärfvade honom snart ett betydligt inflytande i orten. Redan 1865 blef han landstingsman och valdes 1872 till ledamot i Andra kammaren för Ölands domsaga. Vid riksdagen gjorde han sig snart bemärkt genom en viss obändig kraft, ett lifligt temperament och en af synnerligt utvecklad klassmedvetenhet och känsla af verkliga eller förmenta oförrätter starkt påverkad stridslystnad, som icke skrädde orden, äfven med risk att sätta talmannens klubba i rörelse. Men därjämte skönjdes ock en obestridlig förmåga, och hans politiska gradpassering blef också ovanligt snabb. Redan vid sin fjärde riksdag befordrades han till ledamot i Bankoutskottet (1876—78), uppflyttades därefter i Konstitutionsutskottet (1879—83) och tillhörde från 1884 under hela sin riksdagstid Statsutskottet, 1897, hans sista riksdag, såsom vice ordförande. Redan 1880, då de stora parlamentariska kommittéerna tillsattes, hade D. trädt så mycket i förgrunden, att han fick plats i sjöförsvarskommittén (1880—82), och vid 1883 års riksdag ingick han med samtliga afgifna röster i det för försvars- och skattefrågornas behandling tillsatta särskilda utskottet. Där skakade han med Liss Olof Larsson bakom sig de gamla mäktige landtmannaledarnas maktställning i grund och tog äfven ledningen inom kammaren, då den fattade sina beslut i försvarsfrågan. Invalet i landtmannapartiets förtroenderåd och i Statsutskottet blef följande riksdag det yttre erkännandet af hans väsentligt ökade inflytande. Den personliga och politiska rivaliteten mellan D. och öfriga landtmannaledare satte sedan ofta sin skärpa på debatter och manövrer i utskott och kammare, i all synnerhet sedan striderna för och mot tullar alltmer upphetsat sinnena och D. jämte L. O. Larsson, E. G. Boström m. fl. bildat det protektionistiska Nya landtmannapartiet, hvars egentliga ledning jämte vicetalmanskapet i kammaren (1891—94, 1897) tillföll honom efter L. O. Larsson, som fallit igenom vid höstvalen 1890. Under hans bortovaro från riksdagen 1894 till följd af sjukdom försiggick bakom hans rygg återföreningen emellan de två landtmannapartierna, ett schackdrag, hvarmed han hade svårt att förlika sig och som i ett och annat framkallade den gamla obändigheten och oppositionella ningen, t. ex. i 1895 års hemliga utskott. Men återvändande kroppskrafter gjorde sig hans tande ånyo gällande, och 1897 återinträdde utöfningen af vicetalmansbefattningen.

Som ung riksdagsman uppträdde D. ganska kalt, var målsman för en utpräglad sparsam politik och talade för en rösträttsreform. Men åren och i synnerhet som ledare för ett rege vänligt parti kom han att ändra signalerna i afseenden. Hans häftiga motstånd mot regeri förslag till värnpliktslag 1880 gaf sig bl. a. u i ett ganska uppseendeväckande personligt an mot L. De Geer, något, som han dock sökte göra. 1883 voro hans nedprutningar en af de samt bidragande orsakerna till försvarsfrågans Men 1885 medverkade han till den då vunna förbättringen i försvarshänseende, och till framg af härordningsförslaget vid 1892 års urtima dag bidrog han icke oväsentligt. Likaledes g han ock hvad han förmådde för att förbjälp försvaret, för hvilket han alltid ådagalade sympatier, till de betydande anslag, som under hälften af 1890-talet kommo det till godo. protektionistiska tendenser framträdde redan —82 vid frågorna om majstull och inregistrer afgift för spannmål, och under de stora tullstri var han en af protektionisternas mest stridbare kämpar. Äfven hos politiska motståndare ing trots sina fel respekt och sympati samt efterlä intrycket af att ha varit en af riksdagens betydande och utpräglade personligheter under nare årtionden. Hos stora kretsar bland sina st bröder och meningsfränder egde han ett förtro och en tillit, som af intet kunde rubbas.

Hans kraft togs ock i anspråk för en m offentliga och enskilda värf. Utom i sjöförs kommittén (1880—82) var han äfven ledan arbetarförsäkringskommittén (1884—89), först lagberedningen (1886—87), den s. k. ekonom välfärdskommittén (1886—87), tullkommitten (—91) och nya arbetarförsäkringskommitten (—93) samt vid sitt frånfälle i prästlönereglerkommittén och kommittén ang. landets fasta svar. I södra Kalmar läns landsting fungerade som ordförande sedan 1892. Han var statsre 1874—75 och 1886—87 samt fick 1887 plats ledamot i styrelsen för riksbankens afdelningsko i Kalmar, men skildes 1889 från denna befattni orsaker, som då väckte mycken uppmärksamhet.

Danielson, Johan Rikard, finsk hist skriftställare, landtdagsman, f. 7 maj 1853 i H socken, blef student 1870, filos. kandidat 1 licentiat 1878, docent i allmän historia s. å. professor i samma ämne 1880. Han promover 1881 till filos. doktor. D. idkade historiska stu och arkivforskningar i Tyskland, Ryssland, D mark och Sverige samt utgaf såsom frukter af *Zur geschichte der sächsischen politik 17[illegible]—* (akad. afh. för docentur, 1878), *Bidrag till en fr ställning af Englands socialpolitik och ekonom sociala utveckling under XII—XVI århundr* (akad. afh. för professur, 1880) äfvensom *Die dische frage in den jahren 1746—175[illegible]* (18 hvari han särskildt gick in på Sveriges och Finl politiska ställning under midten af 18:e årh. Se mera egnade han sig åt studier i Finlands ny

vilkas resultat framträdde i tidskriftsupp-
h smärre publikationer, bland vilka *Wiipu-
in palauttaminenmuun Suomen yhteyteen*
tv. af V. Söderhjelm under titeln "Viborgs
förening med det öfriga Finland", s. å.).
blicerade han *Finlands förening med ryska
led anledning af K. Ordins arbete "Finlands
tvande"*, hvilken på historiskt material stöd-
iska skrift inom kort tid utkom i 3 svenska,
, 1 tysk, 1 engelsk samt 1 rysk upplaga.
en emottog från flera håll tacksägelseadres-
etta sitt kraftiga häfdande af Finlands stats-
ställning. En fortsättning var en broschyr
ka 1891; på svenska med titeln *Finlands
ständighet. Till försvar mot fortsatta an-*
892). Sina studier af det sista finska krigets
har D. nedlagt i *Suomen sota ja Suomen
1808—09* (af V. Söderhjelm öfversatt till
med titeln "Finska kriget och Finlands
1808—1809", 1897). D., som 1885—86
eterare i kommittén för uppgörande af en
isk sammanfattning af Finlands grundlagar,
ll den ene af Hälsingfors universitets repre-
r vid 1885 års landtdag och har sedermera
universitetet vid de följande landtdagarna
. 1900. I språkfrågan anslöt han sig till
ndets finsksinnade majoritet, men skilde sig
örjan i några andra frågor från densamma
tt frisinnadt uppfattningssätt. I den konflikt,
8 genom russifikationsåtgärderna utbröt, an-
D. efter någon tvekan till G. Z. Yrjö Koski-
en broschyr, *Mihin suuntaan* (1901; äfven
ska med titeln "I hvilken riktning?"), som
ycket uppseende, yrkade han på en und-
hållning. I febr. 1903 blef han af t. f.
von Plehwe utnämnd till t. f. vice-kansler
ersitetet i Hälsingfors och erhöll samtidigt
titel. 1904 upphöjdes han i adligt stånd
roducerad). Efter Yrjö Koskinens död 1903
de han såsom ledare för det s. k. Gammal-
nska partiet, hvars talan han förde bl. a.
epresentant för prästerna i Borgå stift vid
arna 1904—05 och 1905—06. Hans ställ-
svagades genom den s. k. storstrejken, nov.
vilken åtföljdes af skarpa opinionsyttringar
om. I febr. 1906 anhöll han om afsked från
såsom universitetets vice-kansler.

lson, Ernst, elektrotekniker, f. 1866 i
Gäfleborgs län, aflade 1887 afgångsexamen
kniska högskolan och ingick som ingenjör
triska aktiebolaget i Stockholm. Efter om-
studieresor, bl. a. till Amerika, hemkom
och började som konstruktör vid Allmänna
elektriska aktiebolaget i Västerås en ban-
verksamhet för elektricitetens användning
enska industriens tjänst. Han konstruerade
lade vid denna tid den första stora kraft-
n här i landet vid Hällsjön—Grängesberg,
uffält, en anläggning, som då onekligen stod
mför sin tid äfven i jämförelse med hvad i
då presterats. Under de följande åren ut-
D. en intensiv verksamhet som konstruktör
lade en för svenska förhållanden anpassad,
genartad teknik i fråga om elektrisk kraft-
ng. Genom sin blick för betydelsen af det
ström patenterade trefassystemet och det
utvecklandet af dennes idéer har D. för-
värfvat sig ställning som en föregångsman på den elektriska industriens område. Samtidigt har D. idkat en betydande teknisk-vetenskaplig verksamhet som uppfinnare och författare af uppsatser i in- och utländska tekniska tidskrifter. Bland hans mera uppmärksammade arbeten må nämnas utarbetandet af tandemtrefasmotorn (med variabel hastighet), den kompenserade växelströmgeneratorn och den autosynkrona motorn. 1906 valdes D. till ledamot af Vet. akad. A. E—m.

Danielson-Gambogi [-bådji], Elin, finsk målarinna, f. 1861 i Norrmark, studerade för A. v. Becher och vid konstföreningens skola i Hälsingfors och från 1883 i Paris, där hon flera gånger vistats långa tider. 1893—95 var hon lärarinna i modellteckning och äfven i målning vid konstföreningens skola i Hälsingfors. 1898 gifte hon sig med italienske målaren Raffaello Gambogi. Hon har med energi sträfvat fram till gedigenhet från en något ytlig lätthet och skicklighet. Fru D. har målat porträtt, landskap och genrer med godt luftstudium från Finland och Italien, bland dem *Ung moder* (Hälsingfors' konstförening), *Sommar* (prisbelönt i Florens 1899, köptes af konung Umberto), *Nella vigna* och *Solskensdag* (båda i Åbo galleri). Hon har äfven målat några altartaflor till finska kyrkor. G—g N.

Danielsonska fonden. Se Danielson, J.

Danielssen, Daniel Cornelius, norsk läkare, naturforskare, f. 1815 i Bergen, d. där 1894, sysslade alltsedan 1839 med studiet af spetälskan, en af det västanfjällska Norges största landsplågor, och utnämndes 1846 till öfverläkare vid det blifvande spetälskesjukhuset "Lungegårds hospital" i Bergen, hvilken befattning han tillträdde 1849, då sjukhuset var färdigt. Tillsammans med K. V. Boeck utgaf han 1847 sitt stora verk *Om spedalskhed* och 1855—62 *Samling af iagttagelser om hudens sygdomme* i flera häften (båda dessa skrifter utgåfvos äfven på franska). Därjämte behandlade han i särskilda större och mindre skrifter och afhandlingar spetälskan och syfilis. D. var ock en ansedd naturforskare och utgaf bl. a. *Bidrag til pectinibranchiernes udviklingshistorie* (1851, tillsammans med J. Koren) samt *Fauna littoralis Norvegiæ* (1856 och 1877, tillsammans med M. Sars och J. Koren). Han var en af deltagarna i den norska atlantiska hafsexpeditionen 1876—78. I dess generalberättelse skref D. tillsammans med J. Koren monografierna *Gephyrea* (bd III), *Holothurioidea* (bd VI), *Asteroidea* (bd XI, 1884), *Pennatulida* (bd XII, 1885) och efter Korens död ensam *Alcyonida* (bd XVII, 1887), *Actinida* (bd XIX, 1890) och *Crinoida, Echidna* (bd XXI, 1892). D:s aska förvaras i museets i Bergen vestibul, under den sockel, på hvilken den af Bergens borgare 1885 bekostade marmorbysten af honom står. Bergens museum, hvars preses han var från 1864, främjade han på allt sätt, och till detsamma testamenterade han ock sin förmögenhet. Han blef med. hedersdoktor vid Lunds univ:s jubelfest 1861 och äfven vid Köpenhamns univ:s jubelfest 1879. D. var ledamot af Vet. soc. i Uppsala (1873) och af Vet. akad. (1877). 1859—76 var han som representant för Bergen ledamot af stortinget, där han städse uttalade sig i liberal anda. Y. N.

Danielsson, Anders, riksdagsman, f. 12 jan. 1784 i Gingri socken af Älfsborgs län, d. 22 april

1839, åtnjöt en nödtorftig boklig undervisning och fick en tingsskrifvarplats, på hvilken han snart gjorde sig bemärkt genom sitt skarpa hufvud och sin kraftiga vilja. Vid 1809 års riksdag gjorde han sitt inträde i det politiska lifvet, och sedermera deltog han i alla riksmöten intill sin död. Ännu 1815 var han i åtskilligt regeringens man och, enligt uppgift af bondeståndets sekreterare, "mot kontant" dennes "pålitliga stöd". Men redan under riksdagen 1817—18, sedan riddarhusoppositionen börjat samla sina krafter, förändrades hans ställning efter hand, och vid riksdagens slut ansåg D. sig kunna förklara, att bondeståndet trädt ur sitt "omyndighetstillstånd". Vid 1823 års riksdag var han bondeoppositionens erkände ledare och väckte, redan från början, stort uppseende genom sina sträfva hälsningstal till de öfriga ständen. I många hänseenden, särskildt genom sin energiska seghet och fyndiga talegåfva, var han väl vuxen ledarens värf. Mången gång fick han visserligen uppbära stickord för sin prunkande fraseologi, hvilken alltför tydligt vittnade om främmande biträde — 1829 skref t. ex. K. H. Anckarsvärd anföranden åt honom —, men ingen drog i tvifvelsmål, att grundsatserna och åsikterna voro hans egna. Utom nyssnämnda värdefulla chefsegenskaper egde han ock, ofta i rikt mått, till sitt förfogande de yttre medel, som den tiden tämligen ohöljdt begagnades för att vinna inflytande. Riksdagsordningens § 15 stadgade då helt enkelt: "Vilja flere härad förena sig om en fullmäktig, vare sådant dem obetaget", och i kraft däraf kunde D. vid sistnämnda riksdag uppträda såsom representant för fem härad i Älfsborgs samt fyra härad i Skaraborgs län, och hans alltmer ökade anseende bragte det slutligen därhän, att han 1834 infann sig såsom ombud för tjugusju härad. Det är klart, att under sådana förhållanden riksdagsmannaarfvodet skulle räcka till ej allenast för underhållet af ett helt privatkansli, utan ock för de förtroliga samkväm, i hvilka åsikterna bäst bearbetades. — Äfven af 1827 års märkliga statsrevision var D. ledamot, och gång efter annan kom han i åtnjutande af indräktiga platser vid bankens förvaltning. Hans kostsamma riksdagslif verkade likväl slutligen ruinerande för hans enskilda affärsställning, processer tillstötte om beräkningen af hans arfvoden, och endast vänners mellankomst hade han att tacka för, att han ostörd kunde till sin död bibehålla sin plats såsom direktör vid diskonten i Göteborg. Grundlagsändringen vid 1834—35 års riksdag omöjliggjorde hans mångdubbla kommittentskap. Såsom politisk personlighet delar han förtjänster och fel med öfriga medlemmar af den begynnande riksdagsoppositionen under de första årtiondena af Karl Johans regering. Till hans program hörde flera frågor, som sedan dess ofta återkommit hos bonderepresentanter: grundskatternas försvinnande (1823), minskning i ämbetsmännens antal och myndighet (s. å.), hypoteksinrättningar för jordbrukets understöd (s. å.) aflöning åt beväringen (1815). J. H.

Danielsson, Olof August, språkfor klassisk filolog, f. 15 okt. 1852 i Häradsha Östergötlands län, blef 1870 student i Uppsal lade 1874 filos. kandidat- och 1879 licentiate samt promoverades 1880 till filos. doktor därsammastädes. Redan 1879 hade han blifvit docent i klassiska språk vid universitetet, där han febr. 1883—febr. 1884 förestod e. o. professuren i jämförande språkforskning, höstterminen 1887—vårterminen 1891 professuren i grekiska språket och litteraturen och vårterminen 1884—vårterminen 1891 var förordnad att mot särskildt arfvode föreläs ver grekisk och latinsk grammatik. 1890 han utnämnts till professor i klassiska språ Göteborgs högskola, men kom dock aldrig at träda denna befattning, enär han redan 189 nämndes till professor i grekiska språket och li turen vid Uppsala universitet. D:s genom gående lärdom och stort skarpsinne utmärkta s röra sig icke blott på grekiskans, utan äfve fornindiskans och de italiska språkens område som de viktigaste må nämnas *Studia gramm* (gradualafh. 1879), *Grammatiska anmärkninga* II (i Uppsala univ:s "Årsskrift", 1881—83) *einleitung des Mahâbhâshya übersetzt* (i "Zei der deutschen morgenländischen gesellsch 1883), *Über umbrisches und oskisches esuf, es* "Altitalische studien", utg. af C. Pauli, I *Grammatische und etymologische studien* I (i sala univ:s "Årsskrift", 1888), *Epigraphica* (1890), *De voce αἰζηός quaestio etymologi* "Skrifter utg. af Hum. vetenskapssamf. i Upps 1892), *Zur metrischen dehnung im ältere gr schen epos* (ibid., 1897) samt flera uppsat tidskriften "Eranos". Såsom lärare har D. u ett i hög grad väckande och lifgifvande infly särskildt på de språkvetenskapliga studierna Uppsala universitet. D. kan ock räknas såsom riges ende etruskolog. 1885—86 vistades med statsunderstöd och 1890 med understöd af hist. och ant. akademien samt Letterstedtska eningen i Italien för undersökning och kopi af etruskiska inskrifter såsom materialsamling det af C. Pauli planerade stora inskriftsv "Corpus inscriptionum etruscarum", hvilket 1893 började utkomma under D:s medverkan. Paulis 1901 inträffade död har utgifvandet af samma öfvertagits af D. i förening med dr Herbig i München. D. är ledamot af Hum. samf. i Uppsala (1889; sedan 1897 dess sekreter Vet. och vitt. samh. i Göteborg (1890), Ves i Uppsala (1896), Videnskabsselskabet i Krist (1898), Vitt., hist. o. ant. akad. (1901) och akad. (1905).

Danielsson, Axel Ferdinand, tidnings socialdemokratisk partiledare, f. 15 dec 18

socken, Värmland, där fadern var sågverks-, blef student 1881 och flyttade efter en tids universitetsstudier i Uppsala till Stock-, där han några år lefde som litteratör. Ut- ur ett fattigt hem, hade D. haft svåra t genomgå, hvilka skärpt det drag af trots idslust, som fanns i hans lynne, och vande gt att betrakta samhällslifvet ur klassmotsätt- synpunkt. Aug. Palm fann honom 1885, sökte en litterär medhjälpare för att redi- Socialdemokraten", och D. blef snart en af gryende arbetarrörelsens mest framskjutna idslystna män och dess skarpaste klinga. var han jämte Hj. Branting redaktör af demokraten", men lämnade dess redaktion en 1887, då han grundlade Malmötidningen et", som under hans energiska ledning snart ödra Sveriges ledande tidning inom social- tiska partiet. 1888 dömdes han till inalles aders fängelsestraff för skarpa angrepp mot ningen i Malmö, för uttalanden, hvilka stämp- m hädelse, m. m. Utkommen från fängelset han ledningen af det sydsvenska partiet, rde nu alltmer bestämdt kurs på praktisk- uppnåeliga mål, hvilket ådrog honom från håll förebråelser för "affall"; i verkligheten e hans ändrade hållning blott öfvergången tiken hos en grupp propagandister till den, politiskt folkparti måste följa. Trots vissa kon- r med sina partivänner på andra orter behöll stora inflytande inom den svenska social- tien. På partikongressen i Göteborg 1894 rade han den politiska storstrejkstanken för ns eröfring, och på kongressen 1897 i Stock- kref han partiets ännu gällande allmänna , med uttalanden, hvilka kunna sägas före- en åskådning, som sedan i Tyskland fram- revisionismen. Det uppslitande agitatoriska licistiska arbetet hade emellertid småningom ans krafter. Under en utrikesresa för att a hälsa afled han 30 dec. 1899 på nerv- alten Elsterberg. D. var en af sitt partis män genom sin agitatoriska styrka som ch skriftställare, sin till stor del självförvärf- dning och sin konstnärliga, träffsäkra fram- skonst. Han var den egentlige banbrytaren för mokratien i södra Sverige och tog initiativet områden, bl. a. till kooperativa konsum- ningar i Malmö. D. författade några strö- bl. a. *Socialdemokratien, dess uppkomst eckling* (1893; i "Studentföreningens Verdandis ifter") och *Social självhjälp* (1898) samt lingarna *Ur kapitalets verld* (1888) och *gallret* (1889). R—n B.

Sten, pseudonym för författarinnan Ina Se Lange, Algot.

Stern, pseudonym för den franska för- an M. C. S. d'Agoult.

Stone, Étage d. [eta'ʃ dania'], *geol.*, den belemniter saknande étagen af kritsystemet .). Den förekommer i sydvästra och södra amt i Danmark och bildas dels af kokkolit- ms-)kalk, dels af bryozo- och korallkalk.

Stoʹvskij, Aleksandr Ivanovitj Mi- ovskij-D., rysk generallöjtnant. Se Mi- jovskij-Danilevskij.

Stoʹvskij, Nikolaj Jakovlevitj, rysk natur- och samhällsforskare, f. 1822 i guv. Orel, d. 1885 i Tiflis. Hans studier vid Petersburgs universitet afbrötos genom häktningen för deltagande i den s. k. Petrasjevskij-Butasjevitj-komplotten 1849. Efter 100 dagars arrest i Peter-Pauls-fästningen lyckades han dock bevisa sin oskuld och blef frigifven. Såsom ministeriell tjänsteman fick D. deltaga i en mängd expeditioner och forskningsresor från Ishafvet till Kaspiska hafvet, särskildt rörande klimat, jordbruk och fiske. Såsom naturvetenskapsman kritiserade han i sitt digra arbete Darwinismen (1885) Darwins teorier "ur etisk synpunkt". Sin största litterära ryktbarhet vann D. dock genom sitt märkliga arbete Ryssland och Europa (1871; 3:e uppl. 1889), hvari de panslavistiska teorierna sattes i ett filosofiskt system. Utgående från den ståndpunkt, att den västerländska civilisationen är ett oupphinneligt ideal och att Europas kultur är fördärfvad, ansåg D., att slaverna bildade en särskild kulturtyp, som på fredlig väg, i Guds och den ortodoxa kyrkans hägn, kunde utveckla sig till fri självständighet och lycka. Dessa teorier, som uppkallat en hel litteratur i Ryssland, ha haft ödesdigra följder och kunna senast spåras i Lev Tolstojs slutliga utveckling. A—d J.

Danileʹvskij, Grigorij Petrovitj, rysk romanförfattare, f. 1829 på godset Danilovka, guvern. Charkov, d. 1890 i Petersburg, studerade 1850—57 i klosterarkiv på uppdrag af undervisningsministeriet, utforskade nejderna vid Don och Azovska sjön och verkade därefter i sin hembygd för folkundervisningen och filantropiska anstalter. 1869 ingick han i redaktionen af den officiella tidningen "Pravitelstvennyj vjestnik" (Regeringsbudbäraren) och var detta blads hufvudredaktör från 1881. I sina romaner behandlar han hufvudsakligen ämnen från 1700-talet och sträfvar efter en trogen tidsfärg, hvarvid han lägger för stor vikt vid de arkiviska detaljerna och därigenom ofta blir pedantisk. Hans litterära anseende grundades 1854 genom en samling lillryska skisser under titel *Slobozjane* (Förstadsbor). Hans första historiska roman, utgifven under pseudonymen A. Skavronskij, hette Flyktingarne i Nya Ryssland (1862). Bland de följande romanerna märkas: Den nionde vågen (1874; i utländska öfvers. kallad Nunneklostren i Ryssland eller Kristi brud), Potemkin vid Donau (1878), Mirovitj (1879; skildrande palatsintrigerna och revolutionen efter kejsarinnan Elisabets död), Furstinnan Tarakanova (1883), Det brända Moskva (1886; efterbildning af Tolstojs "Krig och fred") och Svarta året (1888; Pugatjevs uppror). Hans samlade skrifter utgåfvos i 6:e uppl. (8 delar) 1890. D. öfversatte Shakesperes "Richard III" och "Cymbeline". A—d J.

Daʹnilo, ärkebiskop. Se Serbiska språket och litteraturen.

Daʹnilo I Petrovitj Njegosj, furste af Montenegro, f. 1826, blef efter sin faders kusin Peter II:s död 1851 i enlighet med dennes vilja hans efterträdare som vladyka (se d. o.), men skilde 1852, understödd af Ryssland, från furstemakten det därmed förenade biskopliga ämbetet för att befria sig från celibatsförpliktelsen och kunna grundlägga en dynasti. Med Turkiet råkade han genast i krig (1852—53), men Österrike förmådde turkarna att afbryta fientligheterna; af hänsyn till

denna makt förhöll sig D neutral under Krimkriget. Han närmade sig sedan Frankrike, mottogs 1857 af Napoleon III i Paris och erhöll hans understöd mot Turkiet, med hvilket spänningen fortfor på grund af dess fasthållna öfverhöghetsanspråk och Montenegros fordran på en fördelaktig gränsreglering. Då kriget åter utbröt 1858, segrade montenegrinerna vid Grahovo, och Frankrike nödgade genom en flottdemonstration Turkiet till fred. I inre afseende genomförde D. åtskilliga reformer, stäckte med hård hand senatens makt och utfärdade 1855 en lagbok. 12 aug. 1860 blef han vid Cattaro dödligt sårad af den landsförvisade montenegrinen Kaditj och afled dagen därpå. Han var sedan 1855 gift med Darinka Kvekitj (d. 1892), men efterlämnade ingen son, hvarför han till sin efterträdare utsett sin brorson Nikita. Jfr Delarue, "Le Monténégro" (1862). H. B—n.

Da'nilo-orden, montenegrinsk orden. Se Ordnar.

Dani'lov, distriktshufvudstad i ryska guv. Jaroslav, vid floden Pelenda och järnvägen Jaroslav—Archangel. Omkr. 5,000 inv. D. har två kyrkor, distriktsdomstol och liflig handel med linne och spannmål.

Danilovgra'd, en 1871 grundlagd stad i Montenegro, belägen nästan i landets medelpunkt och inom dess bördigaste område, Zetadalen. 1,122 inv. (1896). Landtbruksinstitut.

Danim, persiskt räknemynt, = 0,01 kran = 10 flusj = omkr. 0,5 öre.

Danisëra (af mlat. *dānus*, dansk), fördanska, bilda efter danskt bruk, sätta dansk prägel på.

Dani'sm (numera obrukligt: Danicism), idiomatiskt danskt ord eller uttryckssätt, i synnerhet då det nyttjas i ett annat språk än det danska: I svenskan förekomma danismer i ett ganska rikt antal. Deras ålder är mycket olika; de äldsta förskrifva sig nämligen redan från fornsvensk tid, de yngsta äro inlånade i allra senaste tid — ty på grund af den lifliga andliga och materiella samfärdseln mellan Sverige och Danmark påverka de båda ländernas språk hvarandra ömsesidigt. Mot slutet af den yngre fornsvenskans period var det danska inflytandet på svenska språket synnerligen starkt, hvaremot reformationstiden i det hela sökte åstadkomma en puristisk språkbehandling. Danismer ha sedermera uppträdt i mera påfallande antal vid sådana tider, då dansk litteratur haft stort inflytande på de svenske författarna, såsom vid början af 1800-talet (t. ex. Ling, Tegnér, Hammarsköld, Uppsalaromantikerna) och vid slutet af samma århundrade (t. ex. Strindberg, Geijerstam). Stundom äro danismerna omöjliga att skilja från sydsvenska provinsialismer och norvagismer (se Norvagism). En sammanfattande framställning af danismer i svenskan saknas; några moderna danismer äro behandlade af A. Noreen i "Spridda studier", II (1903), samt af H. Celander och R. G:son Berg i "Språk och stil", III och IV (1903 och 1904). R—n B.

Daniter. 1. Ett slags poliskår bland mormonerna. Se Mormoner. — 2. Ättlingar af Dan (se d. o.).

Dankäli. Se Danakil.

Dankberg, Friedrich Wilhelm, tysk bildhuggare, f. 1819, d. 1866, kom 1839 såsom snickargesäll till Berlin, där han fick tillträde till konstakademien. 1843 började han vända sig till den arkitektoniska ornamentiken. Sitt rykte lade han genom arbetena för det Borsigska eta mangets fasad (1845) och blef snart så anli Berlins arkitekter, att han kunde upprätta stitut för arkitektonisk ornamentik med en sto mönster- och modellsamling. Denna anstalt lä under 1850- och början af 1860-talet den orn tala skulpturen till en mängd betydande byg såväl i Tyskland (Babelsbergs slott, slottet i S rin m. fl.) som i andra länder (t. ex. Nationalm i Stockholm).

Dankerts de Ry [rej], Pieter, holländsk trättmålare, f. troligen 1583 i Amsterdam, d. i Rudnik i Polen, var sannolikt son till arki Cornelis D., ty i Bruxelles' museum finnes och hans hustrus af honom utförda porträtt var hofmålare hos Sigismund III och V lav IV. Bland hans ytterst sällsynta ningar märkes på Gripsholm ett mycket god figursporträtt af *Österrikiska kejsarinnan Maria* (dat. 1643). O.

Da'nkov, distriktshufvudstad i ryska guv. R vid Don. Omkr. 10,000 inv. D. har två kyrk ett kloster. Spannmåls- och boskapshandel.

Dankwarderode [-å'de]. Se Braunsch 2, sp. 46.

Danmark, socken i Uppsala län, Vaksala 5,431 har. 1,060 inv. (1905). D. utgör ett pre pastorat till Uppsala universitet, Uppsala stift, sala kontrakt. I denna socken finnas ganska runstenar.

Danmark (om ett försök till förklaring af härledning se Daner) är det sydligaste af skandinaviska rikena. Med ordet D. menas än rättsligt den danska monarkien, som tillika om Island, Grönland och de tre västindiska öarna Croix, Saint Thomas och Saint Jan, än hist det gamla "Danmarks rige", som omfattade Sönderjylland (Slesvig), som nu är politiskt därifrån, än konungariket D. ensamt, med eller Färöarna. Det är i sistnämnda bemärkelse de tas.

Läge och storlek. D:s västligaste är Blaavands Huk (8° 4′ 36″ ö. lgd), dess nordli Skagen (57° 44′ 55″ n. br.), den östligaste holmene vid Bornholm (15° 11′ 59″ ö. lgd den sydligaste Gjedser Odde på Falster (54° 33 n. br.). Ytinnehållet är 38,985 kvkm., hvaraf äro sjöar och vattendrag. Färöarna utgöra 1,400 och Island 104,800 kvkm.

Naturbeskaffenhet. D. består af Jylland (Jutland) och 92 större eller mindre samt öfver 450 obebodda holmar. Landet naturligt i fyra partier med Lilla och Stora Öresund samt Östersjön som delare, nämligen land med tillhörande småöar (25,650 kvkm., tredjedelar af hela landet), den fynska ögru (3,474 kvkm.), den själländska med Lolland-F (9,273 kvkm.) och slutligen Bornholm med holmene (588 kvkm.). Geologiskt intar Bornhol särställning, enär ön såsom varande en fortsät af Skåne, i likhet med denna provins utgöre urbergarter (granit och granitgnejs) inom de och nordöstra två tredjedelarna samt af kamb siluriska och ändå yngre berglager (trät-lias-kritsystemens) inom de södra och sydvästra. L inom urbergsområdet är ganska högt med Ry

n som högsta punkt. I det öfriga D. är berg-
n nästan allestädes dold under kvartärtidens
aflagringar af moränmaterial, lera och
endast på få ställen är densamma blottad i
men genom djupborrningar har man utrönt,
utgöres af krittidens och tertiärtidens bild-
. Så t. ex. består berggrunden på Lolland,
, Mön, sydvästra Själland och inom ett om-
ring Limfjorden, Aalborg, Lögstör och Thi-
Jylland af skrifkrita; i större delen af öfriga
d, inom en del af Fyn och Langeland samt
Grenaa, Mariager, Lögstör och Nyköbing i
l bilda olika slag af yngre krita undergrun-
. Tertiära lager, hufvudsakligen lerartade
r", "plastisk ler" och "märgel"), jämte
förekomma inom öfriga delar af Jylland,
ch Själland. Från stenålderstiden tills nu
. undergått en landhöjning, omfattande hela
l, som ligger n. om en linje från Nissumfjord
yborg till södra Falster, medan däremot södra
sänker sig. Den största påvisade höjningen är
(vid Skagen). Sänkningen anses ha medverkat
stora landförluster, som egt rum på Sönder-
ls västkust.

geologiska beskaffenheten har gifvit landet
irprägel med böljeformade landskap och riklig
ling mellan haf, land och insjö. Hafvet om-
öfverallt landet utom på gränsen mot tyska
I v. sköljes Jylland på en sträcka af 300 km.
dsjön, som med sina starka vågor har afjämnat
jen, genom böljornas och vindens förenade
omgärdat landet med en fortsatt rad "klit-
och skapat den tredubbla rad af reflar längs
, hvilka gifvit denna binamnet "Järnkusten"
dvändiggjort anläggningen af många fyrar och
ngsstationer. Medan kustlinjen från Skal-
— s. härom leder Graadyb in till Esbjerg —
riktningen s.—n., böjer den sig vid Hanstholm
oshage mot ö. och n. ö. upp till Skagen. På
rsta sträckan brytes linjen endast på två ställ-
ämligen af Ringköbing- och af Nissumfjorden,
Tyborön kanal (i stället för den uppgrundade
kanal) leder in till Limfjorden och alltså på
h vis gör halföns norra del, Ty och Vend-
till en ö, liksom den var fordom. På den
sträckan gör Jammerbukten en inskärning
Bolbjerg och Hirshals. Jyllands östkust skölj
Kattegatt, som bildar en rad vikar (Limfjor-
Mariager-, Randers-, Horsens- och Vejlefjord),
ngst i s. af Lilla Belt med Kolding fjord.
njen är mycket oregelbunden och krokig —
Randersfjord och Aarhusbukt skjuter halfön
and ut i Kattegatt —, men lämnar goda hamn-
heter i motsats mot västkusten. Till Jylland
Læsö, Anholt och flera småöar i Kattegatt,
och Mandö i Nordsjön samt Morsö, Fur m. fl.
fjorden. Halfön är mycket kuperad, i synner-
å östra sidan mellan Horsens och Randers;
punkten finnes n. om Horsens (Ejer Bavnehöj
n.) samt i trakten kring Silkeborg, där flera
uppnå 160 m. (Himmelbjerget 145 m.).
högre nejder skiljas af betydliga sänkor, säker-
rsprungligen sund, som torrlagts genom landets
g. (Den i äldre skrifter förekommande läran
höjdrygg midt igenom landet är ej riktig.)
ingen åt v. kallas "Fladerne", den afbrytes
gt af s. k. "bakkeöer". Där ligga de stora,
delvis ofruktbara ljunghedarna, hvilka likväl under den senaste tiden till stor del ha blifvit odlade eller planterade med skog. Jylland har många åar; längst är Gudenaa (158 km.) till Kattegatt, vattenrikast Skjernaa (90 km.) till Nordsjön. Insjöar finnas i synnerhet i Silkeborgtrakten; störst är Mossö. Äfven Vendsyssel är rikt på kullar; dess högsta punkt är Allerup bakker (135 m.). Här finnes äfven D:s största mosse, "den store vildmose" (70 kvkm.); "den lille vildmose" ligger s. om Limfjorden.

Öster om jylländska halfön och skild från den genom Lilla Belt ligger Fyn, hvars norra del är slättland ("Sletten") och som blott i s. v. har större kuperade partier; högst är Fröbjerg Bavnehöj (131 m.) i de s. k. "fynske alper". Öns nordöstra del utgör halfön Hindsholm mellan Odense fjord och Stora Belt. Söder om Fyn ligga många större och mindre öar, såsom Langeland, Taasinge och Ærö. Stora Belt skiljer Fyn från Själland och vidgar sig söderut till Smaalandsbukten, liksom Öresund, som skiljer Själland från Skåne, i s. vidgar sig till Kjöge- och Præstöbukt. Själland har en mycket oregelbunden form och löper ut i en mängd halföar, af hvilka den största är Nord-Själland, bildad genom att Isefjord med Roskildefjord skär sig in från Kattegatt. De mest utpräglade halföarna äro Odsherred samt Refsnæs och Asnæs, hvilka sistnämnda omsluta Kallundborg fjord. Med sina vikar och kuperade trakter liknar Själland delvis östra Jylland, men kullarna äro ej så höga (högst är Gyldenlöves höj, 126 m., nästan midt på ön). Själland omfattar D:s största sjöar, Arresö, Esromsö och Furesö, alla i nordöstra delen; den längsta å är Susaa (83 km.), som utfaller i Smaalandsbukten. Kring Själland ligga några öar, Aggersö och Sprogö i Stora Belt; Samsö, Sejerö och Hesselö i Kattegatt, Amager i Öresund och Mön i s. ö. Sistnämnda ös östra del, Höje Mön, har en särprägel, i det att kritlagren här ligga blottade och bilda ett efter danska förhållanden mäktigt klipp-parti, Möns Klint, som på en sträcka af 5 km. följer kusten och därifrån höjer sig brant till 130 m. (högst når Aborrebjerget med 143 m.). Falster och Lolland s. om Själland äro föga kuperade och ganska låga; deras högsta punkter äro resp. 43 och 30 m. Medan en sänkning på 30 m. skulle låta största delen af de danska öarna försvinna i hafvet, kommer å andra sidan en höjning af några få meter att göra både den fynska och den själländska ögruppen till enhetliga öar. E. Ebg. E. E.

Klimatet är tämligen mildt ö- eller kustklimat, mest utprägladt på öarna, mindre i mellersta Jylland och Vendsyssel. Enligt 40 års iakttagelser är landets medeltemperatur + 7,8° C., men, hur ringa landets omfång än är, finnas i detta afseende stora olikheter mellan olika landsdelar. Februari, den kallaste månaden, har — 0,2°, juli, den varmaste, + 16° C. Temperaturväxlingarna under de senaste sju åren gå från + 33,7° till — 22,8° C. Väderleken är mycket ostadig, och årligen förekomma omkr. 130 åskväder. Nederbörden är i medeltal 614 mm. om året, minst i norra Själland (547), störst i sydvästra Jylland (708). Västliga vindar härska i västra Jylland så afgjordt, att träden luta starkt åt öster, om de icke alldeles hejdas i växten. "Havgusen" kan också under den varma sommaren föra en kall, saltbemängd dimma långt in i landet.

Litt.: E. Erslev, "Den danske stat" (1855—57) och "Jylland" (1886), Aug. Baggesen, "Den danske stat" (2:a uppl. 1862), "Danmark i skildringer af danske forfattere og kunstnere" (2 bd, 1887—93), J. P. Trap, "Statistisk topogr. beskrivelse af kongeriget Danmark" (3:e uppl. 1898—1906), M. Sörensen, "Danmark. Land og folk" (1895), "Den danske stat i skildringer af danske videnskabsmænd" (3 bd, 1899—1904), och H. Ussing, "Danmarks geologi" (2:a uppl. 1904). E. Ebg.

Befolkning. Vid folkräkningen 1 febr. 1906 utgjorde invånarantalet 2,588,919 pers., hvartill komma 16,334 på Färöarna. I rikets aflägsnare delar hölls 1906 ingen folkräkning, men 1901 hade Island 78,500, Grönland 11,900 och de västindiska öarna 31,500 inv., hvarför hela monarkiens befolkning öfverstiger 2,700,000. I jämförelse med väst- och mellaneuropeiska länder är D. icke tätt befolkadt, det har i medeltal blott 66 inv. på 1 kvkm. (Jylland endast 44, hvaremot öarna ha 117 eller 70, om Köpenhamn och Frederiksberg ej medräknas). Af hela befolkningen lefva 1,026,119 på Själland och dit hörande mindre öar, 289,046 på Fyn, 108,029 på Lolland och Falster, 41,031 på Bornholm och 1,124,694 i Jylland.

Om folkmängden i äldre tider har man ringa och osäker kunskap. Man har trott sig kunna räkna ut, att vid vikingatidens början (på 800-talet) funnos 900,000 inv., då Slesvig och de skånska landskapen medräknas, eller 550,000 i det egentliga D. Under de tre följande årh. torde folkmängden snarare aftagit än vuxit, till följd af vikingatågen, utvandringarna, inbördeskrigen och vendernas ödeläggelser. På Valdemar II:s tid skall folkmängden ha närmat sig 1 mill., men den sjönk ånyo under de följande århundradenas olyckliga förhållanden och torde på 1600-talet ej ha nått öfver 700,000, ja, kanske ej ens så högt. 1769 företogs den första stora folkräkningen, som gaf ett — om också ej fullt pålitligt — resultat af 785,000. Säkrare är nästa räkning 1789, som visade 841,000 pers., hvaraf 176,700 i städerna och 664,300 på landsbygden. 1801 var folkmängden 929,000, 1840 1,289,000, 1880 1,969,000, 1901 2,449,540 och 1906 2,588,919, hvaraf 1,023,334 i städerna och 1,565,585 på landsbygden.

Dessa tal visa folkmängdens starka tillväxt under åren 1801—1901, hvilken uppgår till ej mindre än 164 proc. (0,97 proc. årlig tillväxt), medan Sveriges folkmängd under samma tid ökats med blott 120 proc., Norges med 154 och Tysklands med 130. D., som 1801 egde blott 0,51 proc. af hela Europas befolkning, eger nu 0,64, ehuru Europa under samma tid fått sin folkmängd förökad från 187 mill. till 400. Men siffrorna visa också den stora förskjutning, som under samma tid egt rum i förhållandet mellan stads- och landtbefolkningen. Den senare utgjorde 1801 omkr. 78,9 proc. af hela folkmängden, men 1906 blott 60,4. Af stadsbefolkningen tillhör ena hälften hufvudstaden (Köpenhamn 426,540 och Frederiksberg 87,594); inräknas äfven Gjentofte, blir hufvudstadens befolkning 535,000, d. v. s. 20,7 proc. af hela landets. Den öfriga stadsbefolkningen, 508,200, fördelas på 73 städer, af hvilka Aarhus har 55,193, Odense 40,547, Aalborg 31,509, Horsens 22,327, Randers 20,963, Vejle 16,212, Esbjerg 15,665, Helsingör 14,534, Fredericia och Kolding hvardera 13,451 och Svendborg 11,766 inv. självfa verket böra vidare till stadsbefolkni räknas invånarna i stationssamhällen och på han platser, som vuxit upp under den sista männ åldern till följd af järnvägsanläggningarna och därigenom framkallade industriella uppsvinget som delvis ha stadskaraktär. 1906 funnos 165 så med tillsammans 130,000 inv. Medräknas dessa stadsbefolkningen, kommer landtbefolkningen att göra endast 54 proc. af landets hela befolkning. ven om man frånräknar stadsbefolkningen, här stor olikhet mellan olika landsdelar i fråga om folkningstätheten: i västra Jylland bo blott 29 p på 1 kvkm., på Fyn åter 59 och på Själland 58.

Liksom i de flesta europeiska länder utgöra k norna flertalet äfven i D.: mot hvarje tusental svara 1,058 kvinnor. Årliga antalet lefvande fö på 1,000 inv. har under 1800-talets fem 20-perioder utgjort resp. 30,9, 30,8, 31,5, 31,1 och 3 men sjönk under åren 1901—05 till 29,10. äktenskapliga fruktsamheten är lägre än i Sve och Norge. Årliga antalet aflidne på 1,000 utgjorde under de fem 20-årsperioderna resp. 2 22,6, 20,5, 19,7 och 18,0, men sjönk under åren 1 —05 ända till 14,8 — ett utomordentligt gynns förhållande. Födelseöfverskottet har alltså under fem 20-årsperioderna utgjort resp. 8,3, 8,2, 1 11,4 och 13,0 på 1,000 inv., men under den s 5-årsperioden ända till 14,9. Årligen begås om 600 självmord, och i detta hänseende liksom i fr om oäkta barn och fylleri står D. dessvärre oför äktigt. Äktenskapsfrekvensen är större än i Sve och Norge, och giftermålen ingås i en märkbart t gare ålder än för ett halft århundrade sedan. A gen ega omkr. 500 skilsmässor rum. 1881—1904 vandrade till transatlantiska länder mer än 160,(pers., medan det 1901 bodde i D. omkr. 80,000, s voro födda utanför D., däraf 35,500 i Sverige (om två tredjedelar kvinnor), 24,000 i Slesvig och 3,5 i Norge, alltså mer än tre fjärdedelar af nord börd. Blott en liten del (1,4 proc.) af invånarna s utanför folkkyrkan: af de främmande trossamfun räkna baptister och katoliker omkr. 5,500 hv metodister och irvingianer äro bortåt 3,900 judar 3,500. 1901 funnos i D. 3,400 sinnessv och 4,200 sinnessjuka.

Utom D. bo 150,000 danskar i Nord-Slesvig (S derjylland), 6,900 i Sverige, 3,800 i Norge, 3,7 i England, 8—9 tusen i Tyskland, 150—160 tu i Nord-Amerika förutom ett ungefär lika stort a ännu dansktalande barn af danska föräldrar, i gentina 1,400 och i Australien 8,400. Dessu finnes ett mindre antal danska nybyggare i Sy Afrika samt en del, som har anställning i skilliga andra länder i Europa, Asien och Sy Amerika. Tillsammans bo bortåt 1/2 mill. dans utom D. E. Ebg. G. B—

Materiell kultur. D:s hufvudnäring — och har alltid varit — jordbruket, m på samma gång folkmängden vuxit, har procent af med jordbruket sysselsatta sjunkit: 1845 var d 57, men 1901 endast 41 procent, en företeel som har sitt motstycke i Europas flesta länder. hela arealen (39,000 kvkm.) äro 550 kvkm. sjö och vattendrag, 4,000 äro nästan oanvändbara hed eller klitter, och 2,750 äro skog eller plantering I Jylland har efter 1866, i synnerhet tack va

DANMARK.
Skala - 1:1600000.
Kilometer
Hafsdjupet:
under 20 m
20–50 m
50–100 m
öfver 100 m
Ångbåtslinjer
Kabel
Amtens hufvudstäder äro understrukna.
Östl. Längd fr. Greenwich
SKAGERAK
KATTEGATT
Limfjorden
Mariager Fjord
Randers Fjord
Laholms bukten
Hjörring
Aalborg
Thisted
Viborg
Randers
Ringkjöbing
JYLLAND
Aalbæk Bugt
Læsö
GÖTEBORG
Skagen
Frederikshavn
Anholt

Nordisk Familjebok, 2:a uppl.

Bibliographisches Institut Leipzig.

Till artikeln Danmark.

lskapets verksamhet, en väsentlig del af den
heden (5,700 kvkm.) uppodlats eller plan-
och inalles har under denna tid genom odling,
ning eller på annat sätt den brukade arealen
med 4,500 kvkm. Af den odlade jorden är
hälften gräsmark, äng eller träda och resten
l, till största delen (11,400 kvkm.) med säd,
r öfrigt använd till odling af rofvor och andra
äxter, en odling, som städse ökas; 150 kvkm.
n uteslutande på öarna) användas till odling af
Jordegendomarna äro på det hela taget ej
enär lagstiftningen hindrar fri sammanslagning
ndomar, men underlättar styckning. Det finns
egendomar af alla storlekar, både i fråga om
ktion och omfång. För att samtidigt kunna
a en egendoms storlek och godhet brukar man
korn"-sättningen (motsvarande den svenska
talssättningen"), en värderingsmetod, som ur-
ligen härrör från böndernas afgifter till gods-
a och senare upptogs af statsmakten, då en
tel (jordebok) 1662—64 gjordes i ordning.
. ombildades och förbättrades 1682—88, men
nnu otillförlitlig. I förra hälften af 1800-talet
ställdes en ny matrikulering (afslutad 1844),
fter jorden taxerades enligt sin godhet ("boni-
" till tunnor hartkorn: på öarna motsvarade
ana i genomsnitt 5 har, men i Jylland 15 och
minst fruktbara trakterna 25. Efter 1904
artkorn ingen betydelse för skatterna till sta-
enär det aflösts af en ny form för taxering,
domsskyld" (fastighetsbevillning), men det an-
ts framgent vid den kommunala beskattningen
om värdemätare man och man emellan. Egen-
r, som äro nyodlingar eller väsentligt för-
de sedan 1844, kunna likväl ha långt mindre
rkorn, än hvad som enligt deras nuvarande af-
ng skulle tillkomma dem. Landsdistriktens
de hartkorn är 375,000 tunnor (207,000 på
i, 168,000 i Jylland), och däraf fördelade sig
58,000 på något öfver 2,000 större egendomar
öfver 12 tunnor), 272,400 på 73,300 bond-
r (1—12 tunnor) och 41,000 på 161,500 "hus-
s"-bruk. Vidare funnos 33,000 jordlösa "hus".
ora jordbruken egde alltså nära 16 proc. af
artkorn, medan de små hade endast 11; men
tnämndas antal har på en mansålder ökats med
edjedel, och sedan 1860 ha omkr. 7,000 tnr
rn öfvergått till "husmænd". — Till städerna
blott 7,000 tnr. Förr voro de flesta bondgårdar
godS", d. v. s. egdes af staten, offentliga stift-
eller godsegare, dock med villkor, att
n skulle gifvas en bonde i "fæste" (arrende
fstiden för man och hustru). De ursprung-
mycket utbredda odalgodsen öfvergingo på
och 1600-talen nästan öfverallt till fäste.
ingom blef fästeböndernas ställning nästan
s och ekonomiskt dålig, men genom refor-
i slutet af 1700-talet, särskildt en förord-
af 1787, ingrep staten ordnande och sökte
a ökandet af antalet självegande bönder. Denna
an hämmades af de dåliga tiderna 1800—30
ick ny fart först efter införandet af den nya
llagen 1849. Slutgiltigt ordnades fästeförhål-
na 1861 genom en lag, som afsägsnade tidi-
missförhållanden och gynnade försäljning af
ls till bönderna. Staten hade redan sålt sina,
a offentliga stiftelser och godsegare följde exemplet. Medan det ännu 1845 fanns 23,000 fästegårdar med 120,000 tunnor hartkorn, alltså nästan en tredjedel af jorden, hade antalet 1873 sjunkit till 8,800 med 43,600 tunnor och 1895 ytterligare till 4,200 med 20,600 tunnor. Af de ännu befintliga ligger knappt en sjundedel i Jylland, men ej mindre än 1,630 på Fyn, där det finns en mängd län och stamhus. Den gynnsammare ställningen för landtbruket bidrog i hög grad att höja detsamma. Nyare, intensivare driftsmetoder infördes, märgling och dränering började användas i stor omfattning, och en rationell behandling af jorden genom gödning egde rum. Särskildt efter kriget 1864 skedde denna utveckling, och landtbrukarnas välstånd steg raskt. Men under det att bönderna nu till största delen frigjorts från sitt förra beroende af godsegarna, ha på de senaste 20—30 åren många bland dem och bland de större jordegarna kommit i ett tryckande beroende af kapitalet. De sjunkande prisen på landtbruksprodukter medförde nämligen ett starkt prisfall på egendomarna, hvilka likväl måste bära bördan af de stora lån, som upptagits under bättre tider dels till förbättring af byggnaderna (dessas samlade värde anslogs 1849 till 300 mill., 1860 till 500 mill. och 1890 till 1,200 mill. kr.) eller af jorden, dels till inköp af maskiner och en bättre kreatursbesättning. Landtbrukets hypoteksskuld beräknades 1890 till 1,100 mill. kr. och har sedan stigit till 1,500 mill. Under den senaste mansåldern har landtbruket alldeles omdanats, i det att man upphört att lägga hufvudvikten på odling och utförsel af säd och i stället skjutit husdjursskötseln i förgrunden samt sökt afkastning hufvudsakligen i utförsel af kreatur, kött, fläsk, smör och ägg. Denna förändring har genomförts med en skicklighet och snabbhet, som ställa den danska landtbrukaren i första ledet bland hans yrkesbröder. Landtbrukets utveckling framgår af följande siffror. För 30 år sedan var skördens värde 285 mill. kr., men är nu, oaktadt prisen äro betydligt lägre, 426 mill. Men medan skörden af säd vuxit med endast 10 mill. tunnor om året (från 19,6 till 29,6 mill.), har potatisskörden mer än fördubblats (från 2,7 till 6,1 mill. tunnor) och rotfruktsskörden nästan sjuttondubblats (från 3,7 till 62 mill. tunnor). Samtidigt ökades kreatursstocken i hög grad. 1866 funnos 353,000 hästar, 1903 487,000, 1866 1,200,000 nötkreatur, 1903 1,840,000, hvarjämte svinens antal växte från 380,000 till 1,457,000 och hönsens från 4,5 mill. 1888 till 11,5 mill. 1903. Däremot har fåravelN gått starkt tillbaka: 1903 funnos 877,000 får och 39,000 getter mot resp. 1,247,000 och 25,000 1893. Värdet af samtliga husdjuren skattades 1898 till 420,6 mill. kr. eller 178 kr. per individ af befolkningen, och D. intager med hänsyn till kreatursskötseln en af de främsta platserna i Europa. 1875 utfördes 4,000 hästar och 80,000 nötkreatur, 1904 26,000 hästar (till ett värde af 16,7 mill. kr.) och 92,000 nötkreatur (21 mill. kr.), medan en mängd billiga hästar infördes, egentligen som dragare åt husmännen. Utförseln af svin — delvis äfven af nötkreatur — har under senare år hindrats af utländska tullsatser, men har ersatts genom utförsel af fläsk, kött m. m., tillsammans 121 mill. kg. till ett värde af 85,8 mill. kr. Vidare utfördes 98 mill. kg. smör till ett värde af 180 mill. kr. (1875 11 mill. kg. — 28 mill. kr.) samt

ägg till ett värde af 25 mill. Den absolut öfvervägande delen af D:s utförsel förskrifver sig från landtbruket och visar, att detta är landets hufvudnäring. På allra senaste tiden har D. från ett spannmålsexporterande land blifvit ett spannmålsimporterande; för 30 år sedan utfördes årligen för 33 mill. kr. spannmål, men nu stiger öfverskottsinförseln till 80 mill. kr., och dessutom införas fodermedel för 50 mill. kr. En stor del af spannmålen användes nämligen till kreatursfoder.

Det är likväl ej endast genom att öka utförselns massa, som landtbruket ådagalagt sin utveckling, utan ännu mer genom den vikt, som man nu lägger på resultatens kvalitet. Det danska smöret intager första rangplatsen på den engelska marknaden; med fläsk och ägg söker man att nå lika högt. Man arbetar med största ifver och omsorg för att höja jordbruket i alla riktningar, genom talrika utställningar med höga premier, genom afvelsföreningar och upprättande af afvelsgårdar, genom införande af "stamböcker" och genom fasta statskonsulenter inom yrkets olika grenar. Man söker likaledes att förbättra kreatursbesättningarna genom att med noggrant bokhålleri afgöra, hvilka djur, som böra behållas och hvilka, som böra utmönstras; härtill lämnas hjälp af "kontrollföreningar". Omfattande anordningar ha vidtagits mot kreaturstuberkulosen. Vidare främjas utvecklingen genom mer än 100 jordbruksföreningar (med tills. 60,000 pers.), sedan 1881 samlade i tre stora organisationer (för Själland, Fyn och Jylland) och sedan 1893 med en gemensam styrelse. En annan viktig organisation är Det kgl. landhusholdningsselskab, stiftadt 1769 (motsvarande Landtbruksakademien). Det finns omkr. 40 landtbruksskolor, delvis förbundna med folkhögskolor, och de erhålla sedan 1892 betydliga bidrag såväl till undervisningens främjande som till lärjungarnas underhåll; s. å. utvidgades landtbrukshögskolan väsentligt. Landtbrukets utveckling har framkallat en stor, förut okänd industri: 1,100 andelsmejerier med öfver 100,000 deltagare, 30 andelsslakterier med 70,000 deltagare, dessutom flera stora slakterier, 7 råsockerfabriker och många fabriker för landtbruksmaskiner. Stora exportföreningar ha bildats och likaså föreningar för gemensamt inköp af utsäde, fodermedel och gödningsämnen. För att understödja husmännens sträfvanden att förbättra sin ställning grundlades 1880 två kreditföreningar med statsgaranti. Därjämte utdelas årligen premier för välskötta husmansbruk, och reseunderstöd tilldelas husmän för studier af mönsterlandtbruk på andra håll. 1898 upprättades "landökonomiske forskudsforeninger" (1900: 200), som af staten erhållit lån på 5 mill. kr. Sedan 1899 ha till fromma för landtbruksarbetare bildats 2,000 nya husmansbruk, något, som man knyter stora förhoppningar till.

Trädgårdsskötseln har endast ringa omfattning (31,000 har), ehuru det vid Köpenhamn och andra större städer finnes ganska betydande trädgårdsanläggningar. På senare tider har man sökt främja trädgårdsskötselns utveckling särskildt för att husmännen skola få mera vinst af sin jord. Skogsskötseln spelar ej heller någon stor roll, enär blott 2,770 kvkm. (6 proc. af landet) äro skogbevuxna. Boken är det förhärskande skogsträdet (omkr. hälften af D:s skogar består af bokar) och uppnår i D. sin största skönhet. Barrträden, som inf först på 1700-talet, utgöra en tredjedel; de t i synnerhet på de skogsplanterade hedarna och terna. Återstoden är ask, björk, al och ek. var fordom långt mera utbredd och hade t ut äldre trädarter (asp och tall), men har sede själf mäst vika för boken. I södra Själland oc Lolland, där det finnes mycket fuktig lergrund på ett par ställen i Jylland finnas ännu verklig skogar. Här påminna sträckor af eksnår om de skogar, som ödelagts af vanvård. En fjärded alla skogarna tillhör staten. Äfven de ens skyddas genom den fridlysning, som påbjöds Ehuru det planterats mycken skog under den se mansåldern — 1861 var arealen endast 1,740 k —, införas likväl årligen bränsle och allehanda mer för omkr. 25 mill. kr. Medan jakten ännu 1500-talet var betydande, har den nu föga vi hela bytet skattas till 100,000 kr. om året (hjo harar, räfvar och en del fågel). Fisket, s forntiden gaf befolkningen en stor del af lifsu hället, hvilket ådagalägges af kjökkenmöddinga och som på 1200—1400-talet spelade en my stor roll (sillfisket i Öresund), har nu långt den betydelse, som man skulle kunna vänta si landets läge mellan två haf. Det drifves ännu trädesvis som kustfiske; på sista tiden har man]i både i Östersjön och Nordsjön börjat använda st däckade båtar, hvilka kunna tillåta fiskare att längre bort från kusten. Esbjerg och Frederiksl äro hufvudorterna för detta storfiske, som går framåt. Man har äfven anlagt särskilda fiskarh nar. Medan det 1884 fanns blott 62 större b om 487 ton, hade man 1894 240 om 5,100 och 1904 611 om 12,200 ton, af hvilka hä hade motor och hjälppropeller. Fångsten utg hufvudsakligen af rödspottor, ål, sill, torsk, l och lax; den årliga inkomsten uppgick 1903 10 mill. kr. Något fisk utföres till Tyskland England, men det införes också för 6,2 mill. färsk eller saltad fisk. Fiskarbefolkningen anslås 10,000 man, men omkr. 32,000 pers. lifnära sig fiske. 1888 utkom en allmän fiskeristadga. E. I

Industrien är näst landtbruket D:s viktig näringsgren och sysselsätter en städse växande af landets befolkning; 1870 erhöll en fjärdedel, 1 nästan en tredjedel (29,5 proc.) eller 700,000 p sitt uppehälle af handtverk eller industri. Viss gen är D. icke och kommer väl knappast någo att bli ett egentligt industriland, då det saknar b stenkol och metaller samt andra råämnen, och måste ännu årligen införa dels råämnen, dels fa kat för tills. 130 mill. kr. Likväl har under sen tider utvecklat sig en icke ringa storindustri, samma gång som handtverket har gått myc framåt både i skicklighet och smak. I 18:e å bemödade sig regeringen ifrigt om att skapa en dustri, dels genom att själf anlägga fabriker el sätta enskilda personer i tillfälle att upprätta såda dels genom att lägga hög tull på utländska indus alster eller genom att utfärda förbud mot införsel sådana. Men trots alla dessa åtgärder och oakt slutligen 150 olika slags artiklar voro förbjudna införsel, ville dock ej den inhemska industrien t vas. Till sist öfvergaf regeringen prohibitivsystem Genom tullagen 1797 upphäfdes alla importförb och i stället infördes ett moderat tullskydd. M

ort afbrott (1807—14) har man sedermera
it gått framåt i frihandelsriktning. Det
, som en eller annan industrigren ännu åtnju-
: hvarken betydligt eller tryckande för konsu-
na; likväl är det ett väsentligt fel, att man
illämpar en tullstadga från 1863. Handtverks-
a voro förr i D., liksom öfverallt annorstädes
pa, förenade genom skråväsendet, som till en
var en nyttig inrättning, men småningom ur-
till ett hinder för yrkenas framåtskridande.
1800 inskränktes detta, men handtverket för-
likväl förlagdt endast till städerna, till dess
näringslagen af 1857, som trädde i full kraft
1862, skråna upphäfdes, och en nästan oin-
t näringsfrihet infördes såväl i stad som på
ygden. Skråna aflöstes likväl af fria för-
r, bestående dels af mästare, dels af svenner.
sentlig del af den industriella verksamheten
ad åt förädling af jordbrukets produkter. Så-
funnos 1897 omkr. 2,900 kvarnar (ång-, vå-
ch vattenkvarnar), och ehuru utförseln af malen
ngt ifrån har den omfattning som fordom,
s likväl årligen för 3 mill. kr. Antalet meje-
ar på de senaste tjugu åren stigit till omkr.
. af hvilka 1,100 äro andelsmejerier, och den
tförseln af matvaror har framkallat en mängd
ier, korffabriker o. d. Medan det danska
i massor utskeppas till England, förse 17
mycket stora margarinfabriker (bl. a. O. Mön-
i Aarhus) D. med det billigare konstsmöret
mill. kg.). 7 stora sockerbruk tillverka årl.
ill. kg. och 41 brännerier 33,5 mill. l. bränn-
tillverkningen är nästan oförminskad, ehuru
nariernas antal sjunkit betydligt (1893 funnos
. Af 382 ölbryggerier tillverkas omkr. 1,5 mill.
hvidtöl" o. d. (med ringa alkoholproc.), och
tillverkas 950,000 hl. bajerskt, skattepliktigt
araf omkr. en tredjedel utföres (se Carls-
). En riskvarn i Köpenhamn lämnar årl. 4
kg. risgryn, och åtskilliga tobaksfabriker ha
ande omsättning. Textilindustrien har arbetat
am på de sista årtiondena; nu finnes ett par
a fabriker med öfver 9,000 arbetare. Bland
sista må nämnas Crome & Goldschmidts i Hor-
h Ribe, Usseröd vid Hörsholm, hvilken lämn-
äde till hären, Brede klädesfabrik vid Lyngby
ubens bomullsväfverier på Frederiksberg. Like-
e mindre väfverierna blifvit undanträngda af
erna, framträda äfven skofabrikerna som seger-
medtäflare till skomakarna. Både herr- och
äder förfärdigas också i stor omfattning fabriks-
t. Af ännu större betydelse är metallindu-
; 1897 funnos sammanlagdt 210 järngjuterier
askinfabriker med 8,000 arbetare, bl. a. A.
ards gjuterier på Frederiksværk, maskinfabri-
"Atlas" och "Titan" samt Burmeister &
mekaniska verkstäder (se d. o.) i Köpenhamn,
görs skeppsvarf och vagnfabriken "Scandia"
ders. I Svendborg, på Taasinge och på Fanö
traskepp. Tunnbinderierna förfärdiga bl. a.
smörutförseln behöfliga fastagen, och af snicke-
äro många mycket stora. Pianofabrikationen
också mycket högt; likaså boktryckerikonsten
ess sidogrenar (stentrycket o. d.). Pappers-
ningen är gammal i D. Redan 1600 anlades
rsbruket "Strandmöllen" vid Köpenhamn; det
les 1898. De flesta bruken äro nu sammanslutna
till ett aktiebolag, men kunna ej fylla landets behof. På Bornholm finnas både granit- och kalkstensbrott; kalksten brytes äfven vid Fakse och på Stevns Klint, hvarjämte det finns flera stora kalkbruk och en mängd tegelbruk (Frederiksholm vid Köpenhamn är störst), men de kunna ej tillfredsställa det inhemska behofvet, hvarför det införes för 900,000 kr. sådana varor. Däremot exportera de 50 cementfabrikerna och cementgjuterierna, ehuru en ung industri, för ungefär samma belopp, i synnerhet till Öst-Asien (viktigast är portland-cementfabriken i Aalborg). Porslinstillverkningen drifves med framgång af två stora fabriker vid Köpenhamn, den s. k. kungliga porslinsfabriken, som 1779—1867 var i statens, men nu är i privat ego, samt Bing og Gröndahls porcellænfabrik. Det danska porslinet åtnjuter högt anseende i utlandet och är en viktig exportvara. Af de 9 fajansfabrikerna och 10 glasbruken ha flera stor tillverkning, t. ex. "Aluminia" på Frederiksberg bland de förra, Kastrup på Amager och Holmegaard vid Næstved bland de senare. Särskild uppmärksamhet förtjänar fabriken "Öresund" vid Köpenhamn, hvilken först använde det grönländska materialet kryolit för tillverkningen af soda. Ganska betydande oljekvarnar och såpsjuderier finnas också. Industriens framsteg kan mätas däraf, att medan 1883 endast 2,770 ångpannor om 29,800 hkr voro i bruk, användes 1897 5,810 om 73,200 hkr. Det har visat sig tendenser att låta fabriker, som grundlagts och utvecklats af enskilda, gå öfver till aktiebolag och likaså att förena en hel grupp fabriker (bryggerier, ångkvarnar o. s. v.) till en sammanslutning för att afvärja inbördes konkurrens. Hemslöjden har på senare tider aftagit mycket, ehuru man sökt hjälpa den bl. a. genom ett "husflidsselskab" (hemslöjdsförening). Enstaka arter däraf ega ännu bestånd, t. ex. ullspånaden i hedtrakterna, krukmakeriet ("jydepotter") i sydvästra Jylland och träskotillverkningen. För industriens främjande verka Det tekniske selskabs stora läroverk i Köpenhamn (uppfördt 1876, urspr. grundlagdt 1844) med 3,500 lärjungar och motsvarande tekniska skolor rundt omkring i landet, inalles 122 med bortåt 14,000 lärjungar; vidare Industriforeningen i Köpenhamn, stiftad 1838, som anordnar ständiga utställningar och föreläsningar samt utgifver en tidskrift, och de många industri- och handtverksföreningar (95 i städerna, 65 på landet), som sedan 1879 ha förenats i en Fællesrepræsentation for dansk industri og haandværk. 1858—92 höllos 6 danska industriella möten och 1852—88 3 stora allmänna utställningar, hvartill sedan kommit en mängd olika lokala utställningar. Den af N. L. Reiersen 1795 stiftade fonden (960,000 kr.), hvars räntor användas till resestipendier för handtverkare, understöd åt ritskolor och utgifning af teknisk litteratur, har gjort stor nytta. Under påverkan af den socialistiska rörelsen ha arbetarna sedan 1871 bildat fackföreningar, som från hufvudstaden spridts öfver hela landet och bilda en gemensam organisation med utmärkt sammanhållning (1904 funnos 1,160 sådana föreningar med omkr. 90,000 medlemmar). Denna sammanslutning har åtföljts af talrika strejker och lockouter, men efter den stora allmänna lockouten 1899, som varade i 13 veckor och medförde en sammanlagd förlust af 2,75 mill. arbetsdagar och omkr. 12 mill. kr. i mistade arbetslöner, synas lugnare tider ha inträdt.

Därtill torde äfven den som motvikt bildade Dansk arbejdsgiver- og mesterforening ha medverkat.

Handeln sysselsätter mer än en tiondedel af landets befolkning och har liksom industrien vuxit mycket på de senaste trettio åren, efter en jämförelsevis långvarig död tid. I slutet af 1700-talet och fram till 1807 stod handeln i D. högt, och särskildt hade Köpenhamn stor betydelse för Östersjöländerna som upplagsplats (stapelstad). Men bortförandet af flottan (1807), engelska kaperier och den följande ekonomiska krisen gjorde D. beroende af Hamburgs köpmän. Kriget 1848—50 lossade något på detta band, men först när näringslagstiftningen af 1857 hade gjort handeln till ett fritt yrke och England öppnat sin marknad för danska jordbruksalster, uppblomstrade handeln. Den inhemska omsättningen har gifvetvis ökats starkt, särskildt som följd af att den enskilde landtbrukaren närmast grundar sin drift på försäljning af vissa speciella produkter och skaffar sig sitt behof af andra genom köp o. s. v. Men äfven omsättningen med utlandet har tagit ett mäktigt uppsving. 1874 infördes varor för 233 mill. kr. och utfördes för 180 mill. kr.; 1904 hade införseln stigit till 600 mill. kr. (hvaraf likväl reexporterades för 133 mill. kr.), medan hela utförseln belöpte sig till omkr. 500 mill. kr. Fördelad på olika hufvudgrupper, gestaltade sig D:s handelsomsättning sålunda 1904: matvaror o. d. införsel 189 mill. kr., utförsel 371 mill. kr.; beklädnadsartiklar resp. 106 mill. kr. och 18 mill. kr.; bränslematerial resp. 40 mill. kr. och omkr. 4 mill. kr.; foder- och gödningsämnen resp. 83 mill. kr. och 10 mill. kr.; industriella råmaterial resp. 181 mill. kr. och omkr. 94 mill. kr. I fördelningen af omsättningen ha under tidernas lopp skett betydande förändringar, till följd af den förändrade landtbruksskötseln. D. har blifvit ett sädesimporterande land och utför nu hufvudsakligen smör, ägg och matvaror af djur för inalles 321 mill. kr. eller mer än $^3/_5$ af hela D:s export. Af smör ensamt utföras årligen nära 100 mill. kg. till ett värde af 180 mill. kr. D. har sin hufvudsakliga omsättning med grannländerna. Till England utföras sålunda från D. varor, nästan uteslutande lifsmedel, för omkr. 283 mill. kr. och, från England, införas för omkr. 90 mill. kr.; till Tyskland utföres för 105 mill. kr., från Tyskland införes för 214 mill. kr.; exporten till Sverige stiger till omkr. 40 mill. kr., importen därifrån till omkr. 54 mill. kr.; till Ryssland utföres för omkr. 27 mill. kr., från Ryssland införes för omkr. 76 mill. kr.; till Nord-Amerikas förenta stater utföres för omkr. 16 mill. kr. mot omkr. 74 mill. kr. införsel därifrån. Af hela omsättningen falla 34 proc. på England, 29 på Tyskland, 9,4 på Ryssland, 8,6 på Sverige, 8,3 på Nord-Amerika och 2 på Norge.

Sjöfartens utveckling har gått jämsides med handelns. Medan i början af 1870-talet det lastade tonnaget var omkr. 950,000 ton till D. och omkr. 400,000 ton från D., voro siffrorna 1904 $3^1/_3$ mill. ton för ingående och något öfver 1 mill. ton för utgående fartyg; omsättningen i dess helhet har sålunda stigit från $1^1/_3$ till $4^1/_3$ mill. ton på de senaste 30 åren, d. v. s. tredubblats. Under det att förut $^2/_3$ af sjöfarten ombesörjdes af segelfartyg, är förhållandet nu det, att ångfartyg sköta $^4/_5$ och segelfartyg knappt $^1/_5$. Dessutom insegla danska fartyg på resor mellan utländska hamnar en bruttofrakt af omkr. 37,5 mill. kr. (1903). — Handelsflottans nage har mer än fördubblats sedan 1870-talet. funnos omkr. 2,800 fartyg (däraf 89 ångfartyg, ett tonnage af inalles 179,000 ton (ångfart 10,000 ton); 1904 funnos 3,700 fartyg (däraf ångfartyg) med ett tonnage af omkr. 453.000 (däraf ångfartygen 317,000 ton). D:s största r är Det forenede dampskibsselskab (se Ångf tygslinjer). Den viktigaste hamnen är Kö hamn, där det finnes dockanläggningar och s reparationsverkstäder för fartyg, särskildt Burme & Wains. Frihamnen, som öppnades 1895, i hög grad befordrat Köpenhamns utveckling stapelstad för Östersjöländerna, och dess omsätt är i ständig tillväxt. Äfven Aarhus och Esbjerg viktiga hamnar med växande omsättning. Esbj som också har skeppsdockor, är den viktigaste förselhamnen till England. — Till de sjöfara fromma upprätthåller staten ett väl ordnadt *fyrv* hvarunder sortera 107 fasta fyrar, 13 fyrskepp 16 lysbojar; 12 fyrar ha en ljusstyrka af t 100,000 Hefnerljus. *Räddningsväsendet*, som lands för sjöfarten så farliga västkust har framka bekostas likaledes af staten; det omfattar 66 lift ningsanstalter. Antalet årligen räddade ske brutna är något mer än 150; inalles ha, sedan 1 räddningsväsendet organiserades, bortåt 8,000 n niskolif räddats. V. J

Mynt, mått och vikt. D. hade förr silf myntfot, men har sedan 1 jan. 1875, enligt Sverige 1873 och med Norge 1875 ingångna m konventioner, uteslutande guldmyntfot (silfver vändes endast till skiljemynt). Guldmyntningen v ställes sålunda, att af 2 danska pund (1 kg.) guld slås 124 tjugukronstycken eller 248 tiok stycken. Af silfver slås i D. 2-krone-, 1-kro 25-öre- och 10-örestycken, af brons 5-öre-, 2- och 1-örestycken. — Längdmåttet är fot, som lika med den rhenländska foten och med 0,3138 Foten delas i 12 tum, tummen i 12 linjer; 2 utgöra 1 aln, 3 alnar äro 1 famn, 100 famna kabellängd. En dansk mil är 7,5325 km., 12,5 alnar, 24.000 fot. Som ytmått begagnas kvad foten (hvilken är lika med 0,09847 kvm.) samt k dratalnen och kvadratfamnen. Ytmåttet för jord tunnland. Ett sådant är lika med 0,551623 har, e 14,000 kvadratalnar, och delas i 8 skäppor om 4 fj dingkar à 3 album. Vedmåttet är famn (= 3 al i höjd och bredd samt 1 aln i djup). Gra enheten för rymdmåttet är pott, som utgör $^1/_{32}$ en kubikfot och motsvarar 0,9661 l. 1 pott de i 4 pægle, 2 potter utgöra 1 kanna, 3 pægle 1 flas Spannmål och salt mätas med tunnmått. 1 tu utgör $4^1/_2$ kubikfot, eller 144 potter, och delas skäppor, om 4 fjärdingkar à 2 åttingkar. So mättes förr i tunnor om 224 potter, men säljs alltid i partier à 100 pund. För stenkol och trä nyttjas ett slags tunna, som utgör 172 pott eller nära $5^1/_2$ kubikfot. Ett fjärde tunnmått fin för sill och tjära, om $3^3/_4$ kubikfot. eller 120 pott För flytande varor, t. ex. vin, brännvin, ättika o olja, gäller en tunna af $4^1/_4$ kubikfot eller 1 potter; men de mätas vanligen icke i tunnm utan i pott, kanna och ankare (enligt lag 39. regeln 40 potter). En tunna öl är däremot sed 1891 144 potter. — Vin säljes i grosshandeln i fas ger med resp. utländska benämningar, som begag

inder, hvarifrån vinet införes; dock brukas e danska namnen "pibe" och "oxehoved", a olika storlek för olika vinsorter. — Skeppsär numera danska registerton, som fullständotsvara engelska registerton. 2 ton äro lika n förut använda kommerslästen. — Viktär 1 pund (500 gram). Pundet delas i 100 t kvint i 10 ort; 100 pund utgöra 1 centner. e vikterna lispund (16 pund) och skeppund .) begagnas numera sällan. Till medicinalvändes det franska gramsystemet, som brukas id handel med guld och silfver samt med ar och pärlor. Förslag om införande af meet ha sedan 1876 blifvit väckta upprepade men ha ej gått igenom. Det användes likatt stor utsträckning, i synnerhet i grosshan-

E. Ebg.

bjan af 1800-talet befann sig D:s penningi det mest förvirrade tillstånd, vålladt en stor utelöpande sedelstock, utan motsvametallisk valuta, och genom de ekonomiska geter, som voro en följd af kriget. I anledning jorde staten 1813 ett slags bankrutt, i det satte sedelmyntets nominella värde till mel- och $^1/_{10}$ (det verkliga värdet var dock mycket Samtidigt upprättades en riksbank, hvars nd bestod af en i all fast egendom gjord nteckning ("hæftelse") af 6 proc. af egen- värde. Denna inteckning skulle förräntas proc., tills egaren utlöste densamma mot silfvad landtegendomarna angår, nedsattes inzsbeloppet sedermera till $^1/_6$, dock med villkor statoden af inteckningen skulle förräntas med pc. årligen, tills bankens alla utelöpande sedvit inlösta eller representerades af en motsvaalfvervaluta i bankens ego. För nämnda räntebeviljades dessutom afdrag i landtegendoskatter till staten. 1818 förvandlades riksi till en privat institution, hvilken benämndes sbanken. Aktieegarna i denna penninginrättfvo egare af hela bankointeckningen i städerndomar och af $^3/_6$ af bankointeckningen i ndomarna. Nationalbankens aktiekapital utomkr. 27 mill. kr. Denna bank eger ensam llutgifningsrätt. Sedlarna äro fonderade dels en metallisk kassa, dels genom säkra, lätt para aktiva. Nationalbanken, som i lång tid dets enda bankinstitut, ordnade småningom väsendet, hvilket sedermera icke i något hänvarit osäkert. Sedan myntkonventionen med af 1873 har det myntats sammanlagdt något 68 mill. kr. Den utelöpande sedelstocken 1904 till 118 mill. kr. 1854 upprättades avns private laanebank (aktiekapital 4 mill. 27 mill. kr.), 1857 Privatbanken (12 mill. 36 mill. kr.), 1862 Industribanken (2 mill. 71 Den danske landmandsbank (12 mill. kr.; oill. kr.) och 1873 Kjöbenhavns handelsbank . kr.; nu 20 mill. kr.), o. s. v. Inalles fin-. 101 banker med ett sammanlagdt aktieaf omkr. 150 mill. kr., hvaraf 110 mill. kr. de fyra stora köpenhamnska bankerna, Naanken, Handelsbanken, Landmandsbanken vatbanken. Dessutom finnas 535 sparkassor, voro insatta omkr. 768 mill. kr. (mars De 38 största hade hvardera 5 mill. kr. nde på insättarnas konto. De 14 kreditföreningarna och hypotekskassorna hade 1904 omkr. 1,075 mill. kr. utlånta mot första inteckningar, fördelade på omkr. 153,000 låntagare. De genom lagen af 1898 upprättade "Landökonomiske forskudsforeninger" hade 1905 utlånat omkr. 5 mill. kr.; inalles funnos 168 sådana föreningar.

Kommunikationer. Utom ett landsvägsnät af omkr. 6,750 km. samt bivägar af inalles 35,800 km., eger D. ett väl utveckladt järnvägsnät, som i dec. 1904 hade en längd af 3,200 km. I förhållande till folkmängden äro af Europas länder endast Sverige (med 2,38 km. pr 1,000 inv.) och Schweiz (med 1,28 km.) bättre försedda med järnvägar än D. (1,22 km.), men i förhållande till arealen är D. endast det sjätte i ordningen med 80 km. pr 1,000 kvkm. (Sverige har däremot blott 27,4). 1847 fick D. sin första järnväg, mellan Köpenhamn och Roskilde (omkr. 28 km.), hvilken 1856 fortsattes till Korsör. Denna linje anlades med statsunderstöd af "Det sjællandske jærnbaneselskab", som också under loppet af 1860- och 1870-talen byggde de öfriga viktigaste järnvägarna på Själland. 1860 började staten själf bygga i Jylland och på Fyn, och 1869 hade man kommit så långt, att man hade fullständig järnvägs- och ångbåtsförbindelse mellan Köpenhamn och Aalborg. 1875 öppnades järnvägsförbindelse med Jyllands västkust och norrut till Frederikshavn. 1880 öfvertog staten de själländska järnvägarna, och linjen tvärs öfver Jylland byggdes, så att 1881 sammanlagdt 1,612 km. voro öppnade för trafik (hvartill kommo enstaka enskilda järnvägar på Lolland-Falster och på Fyn). Sedan dess har statsbanenätet icke vuxit synnerligen (dec. 1904 räknade det 1,831 km.), men till gengäld har de enskilda järnvägarnas antal ökats mycket starkt, i synnerhet från början af 1890-talet, och de 31 enskilda järnvägsbolagen omfatta nu mer än 1,376 km. Statsbanorna hade 1905 ett bokfördt värde af 218 mill. kr., årliga bruttoinkomsten var 35,5 mill. kr. och nettoinkomsten omkr. 7,5 mill. kr. eller 3,75 proc. Med statsbanorna befordrades 1904—05 omkr. 19 mill. pers. och omkr. 4,200 mill. kg. kreatur och fraktgods; driften sysselsatte omkr. 10,600 pers. Med de enskilda banorna befordrades något öfver 5 mill. resande och omkr. 1,500 mill. kg. kreatur och fraktgods. Inkomsterna uppgingo till 6,2 mill. kr., utgifterna till omkr. 4,2 mill. kr., och öfverskottet var sålunda omkr. 2 mill. kr. — De danska banorna äro förenade med Tysklands och därigenom knutna till den europeiska trafiken, dels genom linjer genom Slesvig till Hamburg, dels genom regelbunden ångbåtsförbindelse mellan Korsör och Kiel och slutligen genom ångfärjetrafik mellan Warnemünde och Gjedser; på sistnämnda väg tar färden Köpenhamn—Berlin endast föga mer än 10 timmar. Genom ångfärjor mellan Köpenhamn och Malmö samt mellan Helsingör och Hälsingborg äro de danska och svenska järnvägarna förbundna med hvarandra, och resan mellan Danmarks och Sveriges hufvudstäder kan göras på 14 timmar.

Postväsendet, som inrättades först i midten af 1600-talet, har sedan 1711 varit en statsinstitution, och postbefordringen är ett regale. 1904—05 funnos 292 postkontor och 668 brefsamlingsställen; personalen uppgick till öfver 7,000. 122,6 mill. bref, 104 mill. tidningar, 5 mill. paket och 1,25 mill. rek. bref postbefordrades. Inkomsterna voro

11,33 mill. kr., utgifterna litet öfver 10 mill. kr., alltså öfverskottet något mer än 1 mill. kr. D:s postväsen tillhör sedan 1874 "Världspostföreningen". På hvar invånare komma omkr. 42 bref årligen (mot 30 i Sverige, 27 i Norge och 77 i England). — Telegrafväsendet, som likaledes tillhör staten, omfattar 505 stationer med bortåt 4,000 km. linjer och sammanlagdt omkr. 14,000 km. telegrafledningar. Dess personal uppgår till något öfver 1,000, och det befordrar årligen omkr. 2,5 mill. telegram. Inkomster och utgifter uppgingo 1904—05 båda till omkr. 1,75 mill. kr., och öfverskottet belöpte sig till omkr. 100,000 kr. Stor betydelse för landet har Det store nordiske telegrafselskab, ett aktiebolag (27 mill. kr. kapital) med många internationella linjer, hvilket grundlades 1869—72, och hvars hufvudkontor är i Köpenhamn. Telefonväsendet tillhör dels staten, dels enskilda bolag. 1904—05 egde staten 2,500 km. linjer och omkr. 7,000 km. ledningar, och antalet samtal var 640,000. De enskilda bolagen hade tillsammans 167,000 km. ledningar, och samtalen voro omkr. 97 mill.

Statshushållningen skaffar sig de nödvändiga inkomsterna företrädesvis genom indirekt beskattning, tullar o. d. (56,5 mill. kr.), medan den direkta beskattningen inbringar endast 13,5 mill. kr. Därtill komma räntor af statens aktiva (däribland järnvägarna), vinsten på post- och telegrafväsendet samt klasslotteriet (tills. omkr. 10 mill. kr.). D:s skattesystem omordnades 1903—04, och beskattningen består dels i en fastighetsbevillning af 1,1 pr tusen af taxeringsvärdet (1904—05 5 mill. kr.), dels i en personlig, lätt progressiv inkomstskatt (6 mill. kr.) samt en förmögenhetsskatt (0,6 pr tusen), som inbragte 2,5 mill. kr. Af de indirekta skatterna ge tullarna omkr. 35,3 mill. kr., öl- och brännvinsskatten omkr. 8,75 mill. kr. och stämpelskatten omkr. 4 mill. kr. Samtliga statsinkomsterna uppgingo 1904—05 till omkr. 83,75 mill. kr. Utgifterna voro samtidigt 84,75 mill. kr., däraf till försvarsväsendet omkr. 22 mill. kr. (hären erhöll nära två tredjedelar af dessa) och till förräntning af statsskulden 8 mill. kr.; vidare kräfde inrikesdepartementet omkr. 9,33 mill. kr., kyrko- och undervisningsdepartementet omkr. 9,2 mill. kr., justitie- och finansdepartementen hvartdera omkr. 6 mill. kr., jordbruksdepartementet 4 mill. kr. och dep. för offentliga arbeten något mer än 2 mill. kr., hvartill komma omkr. 10 mill. kr. till stora extraordinarie utgifter. Till konungens civillista och till apanager åtgingo 1,2 mill. kr., till riksdag och statsråd omkr. 750,000 kr.; pensionsväsendet kostade 3,8 mill. kr. — Bland statsutgifterna kan särskildt framhållas, att staten bidrager med omkr. 3 mill. kr. årligen till folkskoleväsendet (öfriga utgifter bekostas af kommunerna) samt med 1,6 mill. kr. till folkhögskolorna och allsköns högre undervisning (universitetet har dessutom själft kapital). Till följd af det sista decenniets sociala lagstiftning utgifvas: till ålderdomsunderstöd omkr. 4 mill. kr., till sjukkassor omkr. 1,5 mill. kr., till arbetar- och olycksfallsförsäkring omkr. 100,000 kr., till sinnessjukanstalter 1,1 mill. kr. och till bekämpande af smittosamma sjukdomar 0,9 mill. kr. — Statsskulden uppgick 1905 till 241,5 mill. kr., hvaraf omkr. 173 mill. kr. utländsk skuld. Statens aktiva uppskattades till omkr. 596 mill. kr., hvaraf statens byggnader, kungliga slott o. d. utgjorde omkr. 245 mill. kr. och järnvägarna 218 mill. kr. Räkenskapsbehållningen var 22 kr. och reservfondens medel omkr. 18 mill. kr. V

Undervisningsväsendet. Under deltiden var all undervisning i D., liksom städes, i kyrkans händer. Läroverken utgjor katedralskolor, hufvudsakligen afsedda för präning, samt af några, till största delen af d kanerna och benediktinerna upprättade klosters Högre lärdom söktes vid främmande universit i 12:e och 13:e årh. vanligen i Paris och Bo sedermera i Prag, Köln och Rostock. 1479 in universitetet i Köpenhamn, men af brist på ningar och lärare kunde det i början ej ut någon synnerligen betydande verksamhet. klostergodsens indragning efter reformationen emellertid konungen (Kristian III) medel i sin till att vidtaga stora förbättringar i undervis väsendet. 1537 återupprättades det nästan hel hållet upplösta universitetet och försågs med lärare. Samtidigt upprättades en "latinsk" i hvarje stad. I byarna skulle klockaren hand undervisningen i katekesen, hvarjämte de äldre jungarna i latinskolorna skulle under vissa tid året gå omkring till bönderna och läsa med barn. Undervisningsämnena i latinskolorna latin, religion, skrifning och sång. Dessa lär besöktes icke allenast af dem, som hade för att "studera", utan äfven af en mängd gossynglingar, som endast ville tillegna sig allmän ning efter den tidens kraf. Så hade t. ex. Ros skola under vissa perioder af 17:e årh. ända 900 lärjungar, af hvilka många voro fullv Adelsmännen sökte icke sällan på egen hand genom resor tillegna sig en högre eller rent af bildning. För att tillfredsställa detta deras upprättade Fredrik II (1586) en högre skola i hvilken Kristian IV (1623) utvidgade till en "ri lig akademi". Detta läroverk, som bland sina jungar räknade prins Karl Gustaf (sederm. Kar måste emellertid upphöra 1665. Det första s till upprättande af fasta folkskolor gjordes då Fredrik IV lät på kronans gods stifta 240 sk i hvilka undervisades i innanläsning och reli Kristian VI, som upphäfde trettio mindre skolor, upprättade i stället i hvarje stad en "bo skola", i hvilken stadens ungdom erhöll kostna undervisning i reala läroämnen. Men i samma som folkets bildning steg samt antog en mera mo och världslig karaktär, blef den dittills ganska mänt förekommande skolastiska undervisningen mindre lämplig. Därigenom att Holberg till akademi donerade det af honom upprättade baro blef det möjligt att 1747 återupprätta detta lärd och göra det till en vetenskaplig högskola (upph som sådan 1849). I slutet af 18:e och i början 19:e årh. undergingo såväl de högre som de l undervisningsanstalterna genomgripande förändrin Universitetet fick 1788 en ny organisation, och nom införandet af en ny "examen artium", hvi måste aflaggas af alla från skolorna afgående jungar, som ville blifva akademiska medborg ställdes högskolan i ett bestämdt förhållande latinskolorna. I dessa hade modersmålet 1775 vit infördt som undervisningsspråk i stället för lati 1797 och 1809 omorganiserades "de lärda skolor — såsom latinskolorna då officiellt kallades —

sätt, att vid sidan af latin och religion skulle isas i grekiska, hebreiska (för blifvande teo- historia, geografi, tyska, franska, matematik, historia samt modersmålet och dess litteratur. 14 ordnades folkskoleväsendet ånyo. Hvarje och landskommun ålades att underhålla en i hvilken dess barn kunde få kostnadsfri isning i innanläsning, skrifning, räkning ligion äfvensom till någon del i geografi och eslandets historia. Därjämte ålades, vid äf- af dagliga böter, hvarje familjefader, som isade, att han på annat sätt skaffade sina undervisning, att låta de honom anförtrodda — hans egna eller hos honom tjänande — kommunens skola, tills de fyllt fjorton år. unalrådet gjordes ansvarigt för skolans yttre id, och tillsynen öfver undervisningen upp- åt kyrkoherden. För hvarje prosteri skulle en skoldirektion, bestående af prosten och nnen. Först på allra senaste tid har staten väsentliga tillskott till folkskolans budget. rarutbildningen upprättades skollärarseminarier örsta 1790), af hvilka det nu finnes 4 stats- privata för män samt 4 privata för kvinnor. or blefvo först 1859 berättigade till lärar- och fingo 1869 rätt att anlägga särskild exa- hvarjämte ett statsseminarium för småskollära- upprättades 1892. En ytterligare utbildning are främjas sedan 1856 genom årliga kurser, 895 utvecklades till en lärarhögskola. Valet are öfverläts 1856 åt kommunalrådet. 1899 902 egde icke oviktiga förbättringar rum med till lärarnas ställning, skoltidens inskränk- och en bättre klassindelning; antalet lärarin- i ständig tillväxt. Både i Köpenhamn och sta andra städer skiljer man mellan betalande borgar-)skolor och friskolor, hvaremot ingen skillnad är genomförd på landet. De offent- ärda skolornas antal inskränktes småningom 3, och 1850 omorganiserades deras under- ig, i det att klasserna från tvååriga blefvo a, och latinet borttogs ur de lägsta klasserna. ämnen, som dittills studerats under det första niska året, flyttades till de sista skolåren, och ingsexamen förlades från universiteten till na. 1871 skedde en ny förändring, då de skolklasserna delades på två linjer, en språk- storisk och en matematisk-naturvetenskaplig. ligt afskaffades den latinska profskrifningen nogenhetsexamen, hvaremot man lade mera d franska (1850 hade man satt tyska högst), rnnordiska språket blef obligatoriskt i de klasserna. 1903 ombildades de lärda sko- till högre allmänna läroverk (''höjere almen- ''), som skulle förbereda öfvergången till rkliga enhetligt skolsystem: de omfatta tre barnskola, mellanskola och gymnasium; medan målet och historien äro de sammanbindande a, trängas de klassiska språken ännu mer i nden än förut. Reformen är ännu bara del- kställd. Samtidigt öppnades dessa lärda skolor för flickor, något som enstaka skolor redan is gjort, och lärarinnor ha erhållit lärar- . Lärarkåren, som tidigare i allmänhet var er, hvilka sedermera öfvergingo till prästerliga ingar, utgöres nu nästan uteslutande af män, elt och hållet egna sig åt lärarkallet och an- tingen ha tagit filologisk-historisk examen (eller magisterkonferens i självvaldt ämne) eller, sedan 1884, en särskild skolämbetsexamen. Liksom i skolan så fingo äfven vid universiteten naturvetenskaperna under 1800-talet allt större betydelse, hvarför en särskild matematisk-naturvetenskaplig fakultet bildades 1851. (Se vidare Köpenhamns universitet.) Vidare upprättades 1829 en polyteknisk läroanstalt, som sedan betydligt utvidgats och 1890 erhöll en ny lokal, 1858 en veterinär- och landtbrukshögskola, där det äfven läres skogs- och trädgårdsskötsel och som 1892 utvidgades i hög grad, 1888 ett tandläkarinstitut och 1892 en farmaceutisk läroanstalt.

Jämte det offentliga skolväsendet finnes en mängd enskilda läroverk. Äldst af dessa är uppfostringsanstalten Herlufsholm (vid Næstved på Själland), instiftad 1565; med Sorö skola är också en uppfostringsanstalt förenad. I städerna finnes visserligen en del kommunala realskolor, och realklasser äro äfven i regel förenade med de lärda skolorna, men en väsentlig del af den högre realundervisningen för gossar och flickor lämnas af privata skolor, som ha fått rätt att anställa afgångsexamen (den s. k. ''almindelige forberedelsesexamen''); bland flickskolorna må särskildt framhållas ''Nathalie Zahles skole'' i Köpenhamn. Enstaka realskolor äro samskolor. Både i hufvudstaden och rundt omkring i landet finnas privatskolor, som äro både lärda och reala. Dessutom finns en mängd fackskolor för fullvuxna, i synnerhet tekniska skolor (Köpenhamns tekniska skola har 3,500 lärjungar, de 122 i landsorten 13,600), navigationsskolor (7), handelsskolor (köpmannaskolan i Köpenhamn har omkr. 1,600 lärjungar), vidare landtbruksskolor, som delvis öfvergå i de för Danmark egendomliga folkhögskolorna (se d. o.). Slutligen har under senaste tiden upprättats ett antal enskilda folkskolor (s. k. friskolor), emedan föräldrar, som tillhöra den grundtvigska riktningen, vilja skaffa sina barn en undervisning, byggd på samma kyrkliga och folkliga åsikter, som de själfva hysa. Till den allmänna upplysningens främjande finnas — framför allt på landet — 1,600 —1,700 större eller mindre folkbibliotek, hvilkas verksamhet underlättas genom de församlingshus, som under senare år uppförts öfverallt, ursprungligen i politiskt syfte. Särskildt omnämnande förtjäna den af Studentersamfundet sedan 1882 ledda arbetarundervisningen i Köpenhamn och Folkeuniversitetsföreningen sedan 1898. E. Ebg.

Kyrkliga förhållanden. Den evangelisk-lutherska kyrkan är enligt grundlagen den danska folkkyrkan, till hvilken största delen af folket bekänner sig och till hvilken konungen måste höra. Den understödjes af staten, underhålles genom allmänna medel och lyder under kyrko- och undervisningsdepartementet. I alla offentliga skolor gifves undervisning i religion enligt dess lära, och dess helgdagar högtidlighållas enligt lag (den senaste är af 1904). Alla andra trosbekännare (1,87 proc.) äro likväl borgerligt likställda med folkkyrkans, hafva tillträde till ämbeten samt full gudstjänst- och undervisningsfrihet. I kyrkligt afseende delas D. i 7 stift med hvar sin biskop; stiften delas i prosterier (''provstier'', inalles 73). Liksom biskopen jämte stiftamtmanden såsom ''stiftsövrighed'' har tillsyn öfver de offentliga stiftelserna, är prosten jämte ve-

derbörande amtman och en af amtsskolrådet vald medlem prosteriets skolstyrelse, hvilken öfvervakar alla folkskolorna och utnämner lärarna. Det finnes omkr. 1,000 kyrkoherdar (''sognepræster''), som sköta hvardera en eller två (undantagsvis tre) socknar, stundom med en annan präst (''residerende kapellan'' eller ''kapellan pro loco'') till medhjälpare. Alla församlingsmedlemmar voro förut i fråga om kyrkliga handlingar hänvisade till sin församlingspräst, men kunna sedan 1855 ''löse sognebaand'' till en annan präst, d. v. s. ingå i en annan prästs församling, och dessa friheter hafva 1903 väsentligt ökats särskildt genom rätten att begagna sin egen sockenkyrka med den af dem föredragne prästen. Vidare kunna sedan 1873 församlingsmedlemmar i en eller flera socknar bilda en ''valgmenighed'' med en egen kyrka och en af dem vald och aflönad präst, utan att därför lämna folkkyrkan. Genom lagar af 1903 bildades i alla socknar ''menighedsraad'' (församlingsråd), som väljas af både män och kvinnor öfver 25 år och som skola taga del i socknens kyrkliga angelägenheter, hvarjämte där tillsattes ett ''kirkeligt udvalg'' (kyrklig nämnd), valdt dels af prästerna, dels af ''menighedsraadens'' valmän, för att förbereda kyrkliga lagförslag och möjligen ett ordnande af kyrkans framtida styrelse. Planer förefinnas att förläna ''menighedsraaden'' större eller mindre inflytande vid prästers val och aflägsnande samt att ge icke-teologer tillträde till prästsysslor. Inom folkkyrkan göra sig i synnerhet två riktningar gällande: ''grundtvigianismen'', som under de senaste 50 åren dragit många till sig genom sin ljusa kristendom, sin tro på folkets goda krafter och sin ifver för kristlig och folklig upplysning samt sitt väckande föredrag och sin varma psalmsång, och ''inre missionen'', som under Vilhelm Beck vann utomordentlig utbredning och som söker att nå djupt ner i folket, väcka allvar och syndmedvetande genom uppbyggelsemöten och lekmannapredikanter samt genom sin församlingsvård främja det enskilda arbetet för dem, som på olika sätt lida nöd. De, som icke tillhöra någon af dessa riktningar och som hålla fast vid folkkyrkans traditionella former och särskildt lärarämbetets betydelse, sammanfattas ofta under namnet ''den tredje riktningen''. ''Valgmenighederna'' äro ännu endast 20, alla grundtvigianska, men sedan 1889 har det kyrkliga lifvets växt framför allt gifvit sig uttryck i ''den kjöbenhavnske kirkesag'', som företrädesvis har drifvits af inre missionen, d. v. s. i byggandet af 24 större eller mindre kyrkor i hufvudstaden (med 50 nya präster), något, som väsentligen har genomförts genom frivilliga sammanskott af befolkningen i och utom hufvudstaden. E. Ebg.

Försvarsväsendet är ordnadt genom lagen af 6 juli 1867, med tillägg af 25 juli 1880 och 13 april 1894 rörande armén, af 24 april 1868 rörande flottan. En i mars 1902 för behandling af frågor rörande försvarsväsendet nedsatt kommission har ännu icke afslutat sitt arbete. *Armén* utgöres af lifgardet med 1 infanteribataljon, 10 infanteriregementen (förenade i 5 brigader) om 3 bataljoner, 5 kavalleriregementen på 3 skvadroner och 1 ''regementsskola'' (kader), 2 fältartilleriregementen om 6 batterier, 1 fästningsartilleriregemente med 12 kompanier, 1 trängafdelning på 2 kompanier och 1 ingenjörregemente med 6 kompanier. Dessutom finnas kadrer för 11 bataljoner, 4 batterier, 8 fästningsartilleri- och 3 ingenjörkompanier af förstärkning fördelade mellan regementen m. m., samt, likaså till förstärkningen hörande, Köpenhamns ''v ning'' med 2 infanteribataljoner och 2 fästni artillerikompanier och Bornholms ''væbning'' 1 infanteribataljon, 1 skvadron och 2 artillerik panier. Rekryterna, som till för hvarje trupp bestämdt antal inkallas dels på våren, dels hösten, tilldelas vid infanteriet endast vissa bata ner. *Fredsstyrkan* växlar därför under olika tider mellan 6,100 och 14,300 man förutom fast anställda officerare och vederlikar. *På krig* uppgår armén till 1,241 officerare och 49,850 (inberäknadt icke stridande) med 96 kanoner omkr. 5,000 hästar, hvartill kommer förstärkni med 260 officerare, 16,000 man, 1,000 hästar 32 kanoner. *Rekryteringen* sker genom allm värnplikt enligt värnpliktslagen af 6 mars 18 Värnplikten inträder med det år, under hvilket fyller 23 år, och vid inskrifningen sker lottdr ning, hvarvid byte af nummer under vissa förh landen är medgifvet. Tjänstetiden utgör 8 i linjen och 8 år i förstärkningen. Det inskrifna manskapet inkallas till en första tjän göring af 6 månader vid infanteriet, 8 kavalleriet, 3—5 vid öfriga truppslag. D efter hemsändes en del af manskapet, hv emot återstoden (vid infanteriet 43 proc., kavalleriet och fältartilleriet de flesta, vid fästni artilleriet och ingenjörtrupperna ungefär halfva talet) bibehålles i tjänstgöring under 8—12 n nader. Sedan kan manskapet inkallas till en el två repetitionsöfningar, olika för olika trupps eller kategorier af manskap. — *Underofficerarna* göras af sergeanter af olika grader och korpral De senare, hvilka äro värnpliktiga, utbildas, liks äfven underkorpraler, i befälselevskolor vid truppen till hvilka manskap uttages af de i längre tjän göring kvarhållne. Sergeanter utbildas i sergea skolor vid trupperna. — *Officerarna* utgöras af v pliktiga sekundlöjtnanter, hvilka i stället för befä elevskola genomgått den för hvarje truppslag in tade sekundlöjtnantskolan, samt fast anställda o cerare af olika grader. För dessas utbildning fin en officersskola med 3 klasser, af hvilka de nedre (med ett års kurs hvardera) äro afsedda officersaspiranter (inträde kan ske omedelbart i d öfre), den högsta (med 2½ års kurs) för vissa o cerares vidare utbildning. Generalstaben utgöres 1 chef och 24 officerare samt är delad i en takt och en topografisk afdelning och lämnar officerare generalkommandonas staber. Dessutom finnas artil riets tekniska anstalter, en auditörkår, en förplå nadskår under en generalintendent (med 62 int denter af olika grader och 59 underofficerare), läkarkår och en veterinärkår, af hvilka de fles äfven hafva trupp. *Förstärkningens* befäl och tjäns män utgöras af från linjen öfverflyttade, till stör delen värnpliktiga officerare, hvilka sedan vunnit fordran i förstärkningen. *Generalitetet* utgöres af generallöjtnanter, hvilka äro kommenderande ge raler i de båda generalkommandon (ö. och v. Stora Belt), i hvilka landet är deladt, samt af ge ralmajorer såsom brigadchefer, generalinspektör för infanteriet, kavalleriet, artilleriet och ingenj trupperna, chef för generalstaben och chef för Köpe hamns beväpning. — *Beväpningen* utgöres af 8 m

ergevär (modell 1889 af Krag-Jörgensens sy-
samt af 1876 antagna bakladdningskanoner af
m., hvilka komma att utbytas mot 7,5 cm.
pska snabbskjutande kanoner af nyaste slag. —
idnaden utgöres af rund mössa (schaká till
), tvåradig vapenrock, liksom mössan mörkblå,
röda kanter, ljusblåa byxor och mörk kappa.
leriets uniform är mörk med röda lister. Gardet
ots och häst har mycket grann uniform. En
ljusgrå beklädnad med filthatt är försökt. —
nteringen besörjes af en remonteringskommis-
(dock kan uppköp göras äfven af trupperna
a); till trupperna icke utlämnade hästar vårdas
remontdepå. Truppernas hästar äro delvis ut-
derade, när de icke behöfvas. Alla beridna
rare erhålla hvar sin häst af staten. — *Ut-
kingen* af rekryterna sker i infanteriet turvis
en af regementets bataljoner, i ingenjörrege-
et vid halfva antalet kompanier. De större
garna (repetitionsöfningarna) äro indelade i
der på fyra år, så att de i två år försiggå i
sonsorterna (vid en bataljon af hvarje infanteri-
ente), i två år i större förband, s. k. kantonne-
söfningar, i hvilka vanligen deltaga 5 infanteri-
enten, 2 kavalleriregementen, 6—9 batterier,
genjörkompanier och möjligen gardet. Förstärk-
ens manskap mönstras årligen under de tre
a åren. Dessutom kan infanteriet vid densamma
las till kortare öfning, men detta har aldrig
. Endast vid Köpenhamns och Bornholms be-
ingar anställes hvartannat år 14 dagars öfning
de yngsta klasserna. — Arméns ordinarie *budget*
år till omkr. 11 mill. kr. C. O. N.

lottans personal utgöres dels af en fåtalig stam
mmerne"), hufvudsakligen befäl och underbefäl,
af värnpliktiga till erforderligt antal. Stammen
r af: officers-, artilleri-, matros-, sjömine- och
inkårerna, läkar-, intendentur- och auditör-
na samt en del varfspersonal af olika grader
yrken. — *Officerskåren* uppgår enligt stat till:
eamiral, 2 konteramiraler, 15 kommendörer, 36
ner, 60 premiärlöjtnanter och ett obestämdt
(f. n. 13) delvis tvångspermitterade sekundlöjt-
r. Officerskåren rekryteras från kadettskolan
ig kurs) samt erhåller i officersskolan erforderlig
koleutbildning. I öfrigt finnes ett obestämdt an-
'. n. 147) reservlöjtnanter (sjökaptener och styr-
som genomgått 9 månaders utbildningskurs i
vkadettskolan). — Artilleri-, matros-, sjömine-
naskinkårerna utgöra tillsammans flottans *under-
rskår*; inom maskinkåren upptagas dock för-
underofficerarna äfven 28 maskiningenjörer af
rs värdighet och 100 eldare af manskaps grad.
rofficerarna delas i 2 klasser: 1:a klassen räk-
enligt stat 308 pers., af 3 olika grader, 2:a
ens antal är obestämdt, flertalet tvångspermit-
rit. Kåren rekryteras från elevskolan (6-årig
). Maskiningenjörerna utbildas vid maskinskolan
ig kurs). — Flottans värnpliktiga *manskap* ut-
s dels af befaret sjöfolk, "sörullemænd" (som
minst 18 månaders sjötjänst och 2 resor till
na farvatten), dels af öfrigt sjöfolk, "lægds-
mænd". Tjänstgöringstiden under fredstid va-
r mellan 2—18 månader; äfven aflöningen för
ärnpliktiga varierar betydligt. — Öfningsansla-
800,000 kr., är beräknadt räcka till en 6 mån.
ler med 1,200 mans besättning. — *Fartygs-
materielen*, inbegripet under byggnad varande fartyg, består af 7 pansarfartyg (deplacement 2,530—5,480 ton, fart 12—16,5 knop), 3 pansarbatterier (depl. 2,100—2,400 ton, fart 12—13,5 knop), 1 större och 3 smärre kryssare (depl. resp. 3,020 och 1,300 ton, fart 17,5 knop), 14 1:a kl. torpedbåtar (depl. 59—142 ton, fart 18—26 knop), 11 2:a kl. torpedbåtar (depl. 15—55 ton, fart 15—20 knop), 6 patrullbåtar (depl. 20—48 ton, fart 12—13 knop), 2 minfartyg, 4 minkranprámar, 7 minutläggningsbåtar äfvensom åtskilliga äldre kanonbåtar med obetydligt stridsvärde, öfnings-, transport- och kasernfartyg m. m. Af ofvannämnda antal stridsfartyg äro 3 pansarfartyg, 2 pansarbatterier och 2 2:a kl. torpedbåtar mera än 25 år gamla och hafva därför mycket nedsatt stridsvärde. Pansarbatterierna, 2:a kl. torpedbåtarna och patrullbåtarna äro till följd af ringa storlek, fart eller sjöduglighet hufvudsakligen hänvisade att biträda vid försvaret af Köpenhamn, hvaremot pansarfartygen, kryssarna och 1:a kl. torpedbåtarna äga vidsträcktare användning vid det danska kustförsvaret. — De nyaste danska pansarfartygen äro byggda enligt förbättrad monitortyp och hafva en bestyckning af: 2 st. 24 cm. kanoner, 4 st. 15 cm. kan., 18 st. 75—37 mm. kan., 2—4 kulsprutor samt 3—4 undervattens torpedtuber; deras största pansartjocklek uppgår till omkr. 195 mm.; besättning 250 man. — Flottan har ett *örlogsvarf*, förlagdt i Köpenhamn, hvilken stad är Danmarks enda tidsenliga kustfästning. — Danska flottans årliga *budget* uppgår till 7—9 mill. kr., hvaraf 1—2 mill. kr. gå till handeln m. m. Ehuru denna låga budget hämmat flottans behöfliga utveckling, är dock personalen mycket god; likaledes är fartygsmaterielen, om hänsyn tages till dess ålder och ändamål, af god beskaffenhet. Särskildt anses torped- och minväsendet intaga en hög ståndpunkt. C. K. S.

D:s fasta försvar hvilar ännu så godt som uteslutande på den sedan 1886 befästa hufvudstaden, hvars landfronter utgöra en fast stödpunkt för Själlands försvar, under det att sjöbefästningarna spärra Öresund, som är den viktigaste af de danska vattenvägarna. Fästet Kronborg vid Helsingör har numera ej någon betydelse i detta afseende. De vid Stora Belt liggande järnvägsändpunkterna Nyborg och Korsör hafva gamla befästningar, hvilka, liksom den 1893 slopade fästningen Fredericia vid Lilla Belt, skola ersättas med nya verk, som visserligen sedan länge planlagts, men ännu ej kommit till utförande; en pansarbefästning vid Middelfart lär emellertid nu vara beslutad. Ett skydd för Isefjorden är äfven påtänkt. — Köpenhamns befästningar (se Köpenhamn), särskildt de åt landsidan, hafva alltsedan sin tillkomst under provisorietiden varit en nagel i ögat på rikets radikala parti, som alltjämt yrkar på dessa senares slopande, men regeringen har hittills framgångsrikt motstått dessa försvarsnihilistiska fordringar, och detta oaktadt en "landtförsvarskommission" till och med uttalat sig för landbefästningarnas raserande, mot det att Själlands kuster skyddades. Ännu så länge är dock den danska flottan alltför svag, för att ett förstörande af Köpenhamns landfronter äfven under detta villkor skulle kunna anses tillrådligt. L. W:son M.

Författning och förvaltning. Enligt den genomsedda grundlagen af 5 juni 1849 (i reviderad skick promulgerad 28 juli 1866) är D.

ett konstitutionellt konungarike, ärftligt på manslinjen enligt successionsordningen (''tronföljeloven'') af 31 juli 1853. — Konungen kan icke utan riksdagens samtycke vara regent i något annat land och får icke tillträda regeringen, förrän han genom ed skriftligen förbundit sig att hålla grundlagen. Han skall tillhöra den evangelisk-lutherska läran och blir myndig vid aderton års ålder. När han begifver sig utom landet eller genom sjukdom förhindras att utöfva regeringen, öfvertages denna af tronföljaren eller af en riksföreståndare. Om han är omyndig, tillsätter riksdagen en riksföreståndare. Konungen åtnjuter de rättigheter, som vanligen tillkomma en konstitutionell härskare. Han utöfvar (d. v. s. genom sina ministrar) den verkställande makten och delar den lagstiftande med riksdagen. Han förklarar krig och sluter fred samt ingår och uppsäger förbund, men kan icke utan riksdagens samtycke afträda någon del af landet eller ikläda detta nya statsrättsliga förpliktelser. Lagar och regeringsbeslut måste, för att blifva gällande, förses med hans underskrift och kontrasigneras af en eller flera ministrar, hvilka äro ansvariga för beslutet. Konungen är ansvarsfri. Ministrarna — för närvarande (1906) 8 (9) till antalet — utgöra konseljen, i hvilken konungen presiderar och tronföljaren har säte. Ministrarna äro utrikes-, finans-, krigs-, marin-, justitie-, inrikes-, kyrko- och undervisnings- samt jordbruksministern och ministern för de offentliga arbetena. Hvarje minister har rätt att deltaga i behandlingen uti riksdagens båda ting af hans budget och de lagförslag, som höra under hans departement. Förste ministern bär titeln konseljpresident. I lagstiftningsfrågor har konungen absolut veto. Det parlamentariska statsskicket är ännu hvarken faktiskt eller lagligen erkändt i D., men under en lång följd af år hafva ministrarna nästan alltid valts bland riksdagens medlemmar och sedan 1901 ha alla tillhört folketingets majoritet. — Riksdagen sammanträder årligen i okt. och är samlad vanligen i 6 (minst 2) månader. Den består af två likställda kamrar, *folketinget* och *landstinget*, hvilka båda hafva rätt att föreslå och ändra lagar. Om tingen stanna i olika beslut, skall ett sammansatt utskott (''fællesudvalg''), som består af lika många medlemmar från hvardera kammaren, söka jämka meningarna. ''Finansloven'' (statsregleringspropositionen, budgeten) och lagarna om tilläggsanslag (''tillægsbevillningslovene'') skola behandlas först i folketinget, hvilket äfven eger den företrädesrätten att ensamt besluta riksrättsåtal mot ministrarna. Ingen skatt kan påläggas, höjas eller minskas, intet statslån upptagas, intet manskap utskrifvas och inga domäner säljas, förrän riksdagen fattat beslut därom. Skatter få icke upptagas, förrän ''finansloven'' är antagen. Vid tvenne tillfällen, 1853 och 1877, har dock konungen utfärdat en provisorisk ''finanslov'', som därefter blifvit, åtminstone faktiskt, godkänd. Under den häftiga politiska striden mellan regeringen (ministären Estrup) och folketingets flertal (vänstern), hvilken på samma gång var en strid mellan landstinget och folketinget, fanns under nio år (1885—94) icke någon lagstadgad bevillning, emedan man ej kunde enas om den årliga budgeten (''finansloven''). Regeringen, understödd af majoriteten i landstinget, tog sin tillflykt till provisoriska anslag och brukade denna sin makt i sådan utsträckning, att den till och med företog omfattande befästningsanläggningar till lands och sjöss omkring Köpenhamn till en kostnad af mer än 30 mill. kr. Vid en öfverenskommelse mellan högern och vänstern, som ingicks 1 april 1894, fattades några gemensamma beslut af båda tingen, dock utan bindande laga kraft, hvarigenom man hoppades kunna undgå liknande kriser för framtiden. Så framt budget ej antogs före finansårets slut (31 mars), skall en interimistisk ''finanslov'' antagas på två månader för att man skulle få tid till ytterligare sammanjämkning. Vidare skulle andra provisoriska lagar framläggas vid riksdagens första sammanträde för bägge tingen och, om ett af tingen förkastade dem, genast sättas ur kraft. — För revision af statens årliga räkenskaper väljer hvardera tinget två aflönade revisorer, som efter verkställd granskning afgifva berättelse till riksdagen. Folketinget väljes för tre år af 114 (sedan 1895) valkretsar, som utse hvar sin representant. Hvarje valkrets skall enligt grundlagen omfatta vid pass 16,000 inv.; men de flesta hafva öfver 20,000 och flera hufvudstadskretsar 30—40,000. Valberättigad är hvarje man, som fyllt trettio år samt är välfrejdad och har inödin rätt och som därjämte under ett år före valrättens utöfvande haft fast bostad i valkretsen, icke åtnjutit fattighjälp (men, om han åtnjutit sådan, ersatt förloppet eller befriats från dylik ersättning) samt icke till enskild person står i sådant tjänsteförhållande att han ej har eget hushåll. På hvar 7:e invånare kommer en valman (i Sverige på hvar 12:e). Landstinget väljes för åtta år och förnyas till hälften hvart fjärde. Det består af 66 medlemmar, af hvilka konungen utser 12 (för lifstiden, ''kongevalgte'' Köpenhamn 7 och Färöarnas lagting 1, under det de öfrige 46 väljas i 10 valkretsar, som omfatta 1—3 amter med tillhörande städer. Valen ske enligt proportionellt valsätt (''forholdstalsvalg'') och af särskilda valförsamlingar. I Köpenhamn och de öfriga städerna väljas elektorer till halfva antalet af alla de vid folketingsvalen röstberättigade och till den andra hälften af de högst beskattade i staden. I hvar landskommun väljes 1 elektor af alla de röstberättigade gemensamt, och med landskommunernas och städernas elektorer sammanträda till val så många af de högst beskattade, som det finnes landskommuner i landstingskretsen. Antalet af städernas elektorer utgör tillsammans en fjärdedel af landskommunernas (de valde och högst beskattade tillsammans). Konungen kan inställa riksdagens sammanträden, likväl endast för en tid af två månader och blott en gång om året. Båda tingen kunna upplösas af konungen. Alla riksdagsmän erhålla under sessionstiden ett dagligt arfvode, hvars storlek bestämmes genom vallagen (ifrån 1849 var det 4 kr. till 1903, då det höjdes till 10 kr.). De få icke låta binda sig genom någon föreskrift af valmännen.

D. är indeladt i 21 amt: Köpenhamn, Roskild (båda med gemensam ''amtmand''), Frederiksborg, Holbæk, Sorö, Præstö, Bornholm, Odense, Assens (de bägge sistnämnda med gemensam amtmand), Svendborg, Maribo, Hjörring, Aalborg, Thisted, Viborg, Randers, Aarhus, Skanderborg (de bägge sistnämnda med gemensam amtmand), Vejle, Ringköbing och Ribe. Därtill kommer ett särskildt amt för Färöarna. Hufvudstad är Köpenhamn. Denna tillhör icke något amt, utan bildar ett eget ''overpræsidentskab''. Amtmanden är högsta myndig

i amtet. Han utöfvar tillsyn öfver lagskip-
n och för ordet i "amtsraadet" (motsvarande
f. det svenska landstinget. Se vidare Amt).
r amtmanden lyda "by-" och "herredsfoge-
" (eller "birkedommerne"), som äro på samma
administrativa tjänstemän och domare i lägsta
nsen, samt "borgmesterne", som dels äro kon-
nter å regeringens vägnar, dels ledare af den
nunala självstyrelsen. Borgmästar- och byfogde-
tena äro vanligen förenade. Endast i Köpen-
n utöfvas domarmakten af män, som uteslutande
domare och såsom sådana oafsättliga intill 65
lder. D. eger två "landsoverretter" (domstolar
instans), af hvilka den ena finnes i Köpen-
. (för öarna), den andra i Viborg (för Jylland).
penhamn finnes en särskild sjö- och handels-
tol. Högsta instansen, äfven för Island och
ästindiska öarna, är Höjesteret (högsta dom-
l). Denna, förstärkt med landstingsmän till ett
stort antal som dess egna ledamöter, utgör
tten. — I kyrkligt hänseende omfattar D. 7
Själlands, Fyns, Lolland-Falsters, Aalborgs,
gs, Aarhus och Ribe, som äro delade i pro-
r (kontrakt) och pastorat. Biskopen och en
tmännen (stiftamtmanden) bilda tillsammans
övrigheden", som utöfvar högsta tillsynen
kyrkor, skolor och offentliga stiftelser. — Alla
its- och tjänstemän måste aflägga ed på grund-
och ega infödingsrätt. Jfr C. G. Holck, "Den
e statsforfatningsret" (1869) och "Den danske
orvaltningsret" (1870), H. Matzen, "Den
e statsforfatningsret" (3:e uppl. 1897—1901),
. Nyholm, "Grundtræk af Danmarks statsfor-
ng" (4:e uppl. 1891) och "Grundtræk af Dan-
s statsforvaltning" (4:e uppl. 1893), samt K.
och H. Hansen, "Grundtræk af den danske
ret" (1890). E. Ebg.

Kommunalväsen. I grundlagen erhöllo
munerna rätt att själfva sköta sina angelägen-
under statens "tillsyn". Till dessa angelä-
ter höra: folkskolor (allmoge- och borgarskolor,
äfven real- och tekniska skolor), fattigvård,
och brandväsen, vägar och gator, hälsovård,
llning, sjukhus, belysning, vatten- och kloak-
gar samt hamnväsen (med enstaka undantag).
e ha kommunerna ett visst inflytande på nä-
väsendet och en del landtbruksförhållanden
c. vattendrags afiopp och reglering, hägnader
goskydd m. m. samt slutligen åstadkommandet
delen till bestridande af utgifterna för nämnda
mål genom beskattning. Självständigheten är
icke lika stor i alla kommunala förhållanden,
st på grund af lagstiftningens föreskrifter, och
heller lika för alla kommunalstyrelser. Själf-
ast är Köpenhamn, som också 1660 fick rät-
er som fri riksstad och aldrig fullkomligt miste
lständighet, medan öfriga köpstäder till 1837
endast ett sken af självstyrelse och landsbygden
1841 alls ingen kommunalstyrelse. Enligt
af 4 mars 1857 styres Köpenhamn af en "ma-
t" jämte "borgerrepræsentantskabet" (motsv.
fullmäktige i Sverige). Magistraten består af
f konungen utnämnde "overpræsidenten", som
om har amtmands myndighet, 4 "borgmestre"
lönade ämbetsmän, af hvilka en står i spetsen
lis- och skolväsen, en för hälsovård och finan-
n för fattigvård och en för offentliga arbeten)
samt 4 olönade för sex år valde "raadmænd". Borgerrepræsentantskabet, som räknar 42 medlemmar och väljs af de tjugufemårige män, som skatta för 1,000 kr. inkomst, väljer både raadmænd och borgmestre (de senares val skall stadfästas af konungen och de kunna afskedas endast, när tre fjärdedelar af borgerrepræsentantskabet besluta det). När kommunalstyrelsens tvenne afdelningar icke äro eniga, besluter inrikesministeriet, till hvilket overpræsidenten kan vädja också i fråga om ett beslut, som han anser lagstridigt eller skadligt. Magistraten har den utöfvande, borgerrepræsentantskabet den beviljande myndigheten. — I öfriga köpstäder (lag af 26 maj 1868) är ej allenast tillsynen å statens vägnar, utan också den utöfvande myndigheten öfverlämnad åt en af konungen utnämnd "borgmester", som tillika för ordet hos stadsfullmäktige, "byraadet" (se närmare Byråd), som utför sitt värf medelst ett antal ständiga nämnder ("udvalg"). En särställning intar Frederiksberg, som ej har någon borgmester; en formell tillsyn utöfvas af "birkedommeren". — På landsbygden finnes för hvarje kommun ett "sogneraad" (lag af 6 juli 1867), hvaraf större delen väljes af den högst beskattade femtedelen, medan de skattskyldigas samlade mängd väljer endast den mindre delen. Vidare finnes för hvarje amt en för alla landskommunerna gemensam representation, "amtsraadet" (om detta se närmare Amt). Alla kommunala val gälla för 6 år, men medan den större och den mindre delen af amts-, by- och sogneraaden afgå skiftesvis, så att omval företas hvart tredje år, nyväljs i Köpenhamn årligen en sjättedel af borgerrepræsentantskabet. Under flera år har förslag varit å bane att ge rösträtt vid samtliga kommunala val åt alla skattskyldiga (äfven kvinnor) efter ett proportionellt system, men frågan är ännu oafgjord. E. Ebg.

Danska riksvapnet utgjordes intill 1300-talets början endast af tre blå lejon (eg. leoparder), stundom med, stundom utan kronor, stående ofvanför hvarandra från höger till vänster, i en gyllne sköld

beströdd med röda sjöblad eller hjärtan. Denna ursprungliga form gäller ännu städse som det egentliga vapnet (brukas t. ex. i stämplar, ämbetssigill m. m.). Sedan 1819 har riksvapnet med en ändring 1903 haft följande utseende: en af ett dannebrogskors fyrdelad hufvudsköld med midtsköld och hjärtsköld. Hufvudskölden har följande utseende: 1:a fältet, guld, innehåller det ofvan beskrifna danska

vapnet, 2:a fältet, guld, med 2 blå lejon (Slesvig), 3:e fältet, deladt, öfre delen blå med 3 guldkronor (Sveriges vapen), nedre delen klufven 1) blått med en silfverfalk (Island; sedan 1903; förut en klippfisk), 2) åter delad a) blått med en gumse af silfver (Färöarna), b) blått med en björn af silfver (Grönland), 4:e fältet, deladt, öfre fältet guld med ett lejon öfver 9 hjärtan (Jylland), nedre fältet rödt med en lindorm af guld (Venden). Midtskölden är fyrdelad: 1) rödt med ett "nässelblad" af silfver (Holstein), 2) rödt med en svan af silfver (Stormarn), 3) rödt med en riddare till häst af silfver (Ditmarsken), 4) rödt med ett hästhufvud af guld (Lauenburg). Hjärtskölden är klufven: 1:a fältet, guld, med 2 röda bjälkar (Oldenburg), 2:a fältet, blått, med guldkors (Delmenhorst). Omkring skölden hänga Dannebrogs- och Elefantordens kedjor, och öfverst sitter den kungliga kronan; sköldhållare äro två vildmän. Det hela omgifves af ett krönt vapentält. E. Ebg.*

Historia. D:s äldsta historia är insvept i mörker. Grekiska och romerska författare meddela föga eller intet om detta land, hvarför historieforskningen är hänvisad uteslutande till sagorna och fornsaksfynden (särskildt de senare). Men i fråga om dessa utgör Danmark endast en del af Norden. (Se Nordens förhistoriska tid.) Enligt Saxo var Dan den förste konungen i Danmark; i andra källor uppgifves, att Odens son Skjold var den förste regenten i detta land. Bland dennes ättlingar, skjoldungerne, i Lejre, äro Frode Fredegod, bröderna Helge och Ro samt Rolf Krake de mest namnkunnige. Vid sidan af dessa nämnas dock äfven jylländska konungar (i Jellinge), t. ex. Vermund, Uffe hin spage och Amleth (Hamlet), samt skånska konungar, bl. a. Ivar Vidfamne. Denne utsträckte sin makt öfver hela D., och sedermera bildade Harald Hildetand ett stort rike i Norden. Den sistnämnde stupade slutligen på Bråvalla hed, i en drabbning med sin systerson Sigurd Ring, som var konung i Sverige. Med dennes son Ragnar Lodbrok kan den egentliga sagohistorien anses vara afslutad. Omkr. 800 kom D. i närmare beröring med länderna i s. och v. Vid denna tid började vikingatågen till England (793), och något senare (808) råkade konung Godfred i krig med Karl den store, därför att han hjälpt sachsarna. Godfreds brorson och efterträdare, Hemming, slöt 811 fred med kejsaren på det villkoret, att Eider skulle blifva gräns mellan D. och frankiska riket. Under de följande inbördes striderna mellan Godfreds fränder flydde Harald Klak 826 till kejsar Ludvig den fromme, lät döpa sig och återvände 827 med Ansgarius, hvilken sedermera egnade sitt lif åt Nordens omvändelse. Ansgarius' sträfvanden mötte visserligen en tid motstånd hos Godfreds son Haarik (d. 854), som 827 blef ensam konung, men sedermera fick Ansgarius full frihet, och hans efterträdare vann ynnest hos Haarik d. y. (d. 870). Vid samma tid började de stora vikingatågen till Frankrike och Spanien under Hasting samt under Lodbroks söner till England, hvars nordöstra del, Danelagen, fullständigt eröfrades (878). Från Gorm den gamle (d. 936) har man en oafbruten och tillförlitlig konungalängd. Honom har man förut gifvit äran att ha förenat landets olika delar till ett rike, men denna förening var i själfva verket genomförd redan 700-talet, om också enheten icke alltid var fast, på grund af stridigheter mellan konungättlingarna och fientliga infall. Gorm själf m besegra en konung Gnuba af svensk ätt, som h fattat fast fot i landets sydligaste del. Go drottning Tyra Danebod byggde Dannevirke värn mot tyskarna. Deras son, Harald B tand (d. omkr. 985), härskade icke blott i h D., utan utsträckte sitt välde också öfver en af Holstein och Venden, där han grundlade vikin samhället Jomsborg, samt för en tid öfver Nor Han tillät 948 upprättandet af de första tysk stiften och lät 960 själf döpa sig jämte sin drottni hvarefter kristendomen vann betydligt insteg bl folket. 974 råkade han i krig med tyske kejsa Otto II, som förstörde Dannevirke samt upprätt ett markgrefskap mellan Slien och Eider, hvil emellertid snart åter föll i Haralds händer. Har stupade i en strid mot sin egen son, Sv Tveskägg (omkr. 985—1014). Denne fö tog flera tåg till England, hvilket under tide lopp måste betala stora summor i lösepenningar, gjorde sig slutligen 1013 till herre öfver h landet. Under ett af dessa tåg eröfrade den sven konungen Erik Segersäll en stor del af D., bl. Sönderjylland, men Sven återtog allt och fick gen sitt giftermål med Eriks änka, Sigrid Storrå medel att besegra Olof Tryggvesson (1000) och taga en del af Norge. Efter Svens död vardt h yngre son Harald konung i D. (1014—18 n dan den äldre, Knut den store (1018—3 vann herraväldet öfver England, ehuru först ef en hård strid mot Edmund Järnsida (d. 101 Han befäste sin makt genom att äkta den för varande konung Ethelreds änka, Emma, och viss sig som en utmärkt konung, hvilken samlade enge män och danskar till en enhet under goda lag Vid broderns död ärfde han äfven D., och 10 vann han genom intriger med de norske storm äfven hela Norge från Olof den helige. Knut befäste k stendomen i D., delvis med hjälp af engelska präst och genom upprättandet af en fast hird (tinglid) la han grunden till den blifvande adelns utvecklin Han trädde i personlig beröring med tyske k saren och besökte äfven påfven i Rom. Kn skänkte D. större glans än någon föregående konun Men efter hans död skildes änyo de förenade riket och då hans ätt 1042 utdog med sonen Hard knut, blef dennes halfbroder på mödernet Edva Bekännaren konung i England, hvaremot D. tillf den norske konungen Magnus den gode, O den heliges son (1042—47), som förstörde Jomsbo och segrade (1043) öfver venderna. Magnus efte träddes af Knut den stores systerson Sve Estridsson (1047—76), hvilken dock först mås föra ett långvarigt krig (till 1064) med Magnus d godes farbroder Harald Hårdråde. Sven var en st ván af prästerskapet, hvars makt han stärkte i mångahanda sätt, särskildt genom att upprätta fle nya biskopsstolar, bl. a. en i Lund. Under hans söner och närmaste efterträdare: Harald Hei (d. 1080), Knut den helige (d. 1086), Olo Hunger (d. 1095), Erik Ejegod (d. 110 och Nils Svensson (d. 1134), vunno de andlig ännu större makt och inflytande. Knut gaf biskoparna lika rang med rikets främste män (hertigar o

samt ställde prästerna utom den världsliga
atten. Hans försök att införa tionde och att
ens afskaffa de hedniska bruken framkallade
nissnöje, och hans plan att utsträcka sitt välde
gland föranledde ett bonduppror, i hvilket han
es. Hans kristna nit och martyrdöd förskaffade
. helgonglorian. Erik utverkade hos påfven, att
rskildt ärkebiskopssäte för Norden upprättades
d (längre fram inskränktes detta primat till
ark). Under Nils och hans efterträdare Erik
ne (d. 1137) och Erik Lamm (d. 1147)
. mycket af inbördeskrig och af vendernas plun-
ståg. Efter den sistnämndes död uppstod en
tronstrid, hvilken ej slutade förrän 1157, då
ldemar den store (1157—82) blef ensam
g. Sitt tillnamn förvärfvade denne därigenom,
n återställde det inre lugnet och eröfrade Rü-
1169), hvars invånare han lät döpa. Hans äldre
Knut VI (1182—1202), fullbordade 1184 ven-
s underkufvande — hvarefter han antog titeln
ernas (sedermera "vendernas") konung" —,
Pommern och Mecklenburg afhängiga af D.
ntog Holstein (1201). Knuts broder Valde-
Sejr (1202—41) utsträckte sitt välde öfver
sjöns hela sydkust och intog 1219 Estland, hvars
re han lät döpa. Efter detta korståg blef
brogen, som enligt sägnen föll ned från him-
D:s baner. Men detta D:s konstlade stormakts-
bröts 1223, då Valdemar tillfångatogs af grefve
k af Schwerin, och upphörde, sedan han 1227
några nordtyska furstar lidit ett nederlag vid
öved. Detta hade till följd, att alla de tyska
ska besittningarna, med undantag af Rügen,
förlorade. Estland vanns dock ånyo för D.
Under Valdemarernas tid utvecklade sig —
örsta delen ur de rike och mäktige böndernas
— en adel af kungliga länsmän, som mot att
krigstjänst kommo i åtnjutande af stora fri- och
heter. Därigenom minskades allmogens inflyt-
; men på samma gång hindrades folket att
ra sig efter landskap, en fara, som hotat under
förra tronstriden. Frågan om prästerskapets
ga ställning fick sin afslutning genom införan-
af tionde och tvunget celibat för de andlige,
ämte många kloster upprättades. Landskaps-
na blefvo skriftligen affattade under Valdemar
den af honom själf gifna "jydske lov" (från
var den sista i följden. Den forntida träl-
n afskaffades fullständigt. Trälarna gingo öfver
ndeståndet, men fortforo att vara "vornede",
"fästa vid torfvan"; på 1300-talet utsträcktes
delvis också till det öfriga bondeståndet. Det
på danskt handelsområde, som Lybeck och
urg vunnit, medan de voro förenade med D.
Valdemar Sejr, behöllo de sedan till skada för
nska köpstädernas utveckling. Efter Valdemar
död följde ett olyckligt århundrade, uppfyllt
rdes krig, under hvilka Danmark närmade sig
pplösning. Valdemars tre söner, Erik Plog-
ing (d. 1250), Abel (d. 1252) och
stofer I (d. 1259), ljöto alla en våldsam död.
den sistnämndes son Erik Klipping blef
mördad af sammansvurna adelsmän. Erik Plog-
ing måste föra långvariga krig med sin bröder
. därför att denne, såsom hertig af Sönderjyl-
ej ville erkänna honom som länsherre, utan
landet för sitt fädernearf. Abels ätt hyste
samma fientliga tänkesätt mot konungahuset, grep
flera gånger till vapen och slöt sig nära till grefvarna
af Holstein. En annan fara härrörde från präster-
skapet, hvars makt hade blifvit så stor, att den
nästan hotade konungadömet. Såväl Kristofer I
och Erik Klipping som den sistnämndes son Erik
Menved (1286—1319) lågo i strid med ärke-
biskoparna Jakob Erlandssön och Jens Grand. Två
gånger (1259—75 och 1299—1303) var D. belagdt
med interdikt. Äfven stormännens inflytande växte,
och 1282 måste Erik Klipping ge den första hand-
fästningen. Efter Erik Menveds död måste hans bro-
der Kristofer II (1319—33) köpa kronan genom
att utfärda en ännu strängare handfästning, hvilken
tillförsäkrade adeln och prästerskapet deras rättig-
heter samt inskränkte konungens makt. Under stri-
derna med grefvarna af Holstein och de danske
stormännen måste Kristofer småningom pantsätta
största delen af landet. 1326 fördrefs han därifrån
af en motkonung, Valdemar af Sönderjylland,
och återkom ej förrän 1329. Vid sin död lämnade
han landet i mycket stor förvirring, och under de
närmast följande sju åren saknade detta konung. En-
dast genom grefve Gerts af Holstein död (han dräptes
af Nils Ebbesen) blef D. frälst från att blifva tyskar-
nas byte. Därefter förenade Kristofers son Val-
demar Atterdag (1340—75) ånyo det splittrade
riket till ett helt, tog med list 1360 tillbaka
de skånska landskapen, som 1332 kommit under
Sverige, och intog 1361 Gottland, hvarefter han
kallade sig "de gothers konge". 1346 sålde han
Estland till Tyska orden, och 1362—71 förde han
ett hårdnackadt, men olyckligt krig mot hanse-
städerna, hvilka alltifrån Erik Menveds tid mer och
mer vunnit insteg i Norden. Valdemars dotter,
Margareta (regentinna 1376—1412), lyfte D.
till samma makt, som det hade på Knut den stores
och Valdemar Sejrs tid. Genom hennes giftermål
med norske konungen Håkan VI (d. 1380), af svensk
folkungaslägt, den svensk-norske konung Magnus
Eriksson son, förenades Norge och D. under hennes
omyndige son, Olof (1376—87), och sålunda
blef hon den styrande i båda rikena. Genom att
bistå svenskarna mot Albrekt af Mecklenburg (1389)
vann hon äfven Nordens tredje rike, hvilket 1397
genom den s. k. Kalmarunionen förenades med de
båda andra länderna under samme konung — dock
utan att enheten erhöll fasta former. Däremot måste
hon 1386 (sedan 1375 Abels ätt utdött) öfverlämna
Sönderjylland som ärftlig förläning åt grefvarna af
Holstein. Denna åtgärd framkallade under nämnde
konung, hennes systerdotters son Erik af Pom-
mern (1396—1439), hvilken först efter Marga-
retas död blef ensam härskare i Norden, ett lång-
varigt krig, som dock ej ledde till önskadt resultat:
att knyta Slesvig fastare till D. Lika litet lyckades
han fullfölja Margaretas andra stora plan, att förena
Nordens tre länder till en enhet. Han hade äfven
ifrån 1434 att bekämpa oroligheter i Sverige och
blef slutligen afsatt i alla tre rikena. Öresunds-
tullen infördes under honom 1428. Hans systerson
Kristofer af Bajern (1440—48) blef vis-
serligen konung öfver hela Norden, men regerade
endast en kort tid och utan att uträtta någonting
af vikt. 1441 kväfde han ett bonduppror i Nörre-
jylland, och 1443 gjorde han Köpenhamn till
konungens fasta residens. Hans företrädare hade

1416 fått staden indragen till kronan. Nu kom det oldenburgska huset på tronen med Kristian I (1448—81), som förgäfves sökte hålla sig kvar i besittningen af Sverige, där han 1457 valts till konung. Däremot ingicks 1450 i Bergen en förening mellan D. och Norge, hvilken erhöll ett varaktigare bestånd, nämligen ända till 1814. I stället för att efter sin morbroder Adolf VIII:s död, 1459, försöka indraga Sönderjylland under D. såsom ett till kronan hemfallet län, lät Kristian af ridderskapet välja sig till hertig, för att sålunda äfven vinna Holstein. Åt de båda länderna förlänade han privilegier, hvilka sedermera blefvo grundvalen för de slesvig-holsteinska åsikterna om hertigdömenas förhållande till det danska riket. Dåtiden ansåg likväl Holsteins förbindelse med D. som en betydande förstärkning af riket. Under hans tid upprättades (1479) Köpenhamns universitet. Kristians äldste son, Hans (1481—1513), delade 1490 Slesvig och Holstein med sin broder Fredrik (sedermera Fredrik I) och vann, efter långa underhandlingar, Sverige 1497, men förlorade detta åter 1501, året efter det olyckliga fälttåget mot ditmarskerna. Han stred med framgång mot hansestäderna och skapade ånyo en dansk flotta. Kristian II (1513—23) sökte lyfta borgar- och bondeståndet samt bryta biskoparnas och adelns makt. Han ville äfven bryta hansestädernas handelsöfvervälde och med våld tvinga Sverige att underkasta sig hans makt; men den trolöshet och grymhet han utvecklade i Sverige, särskildt genom Stockholms blodbad (1520), vållade unionens upplösning (1523). Till följd af den jylländska adelns uppsägelsebref måste han kort därefter lämna Danmark. Under hans farbroder, Fredrik I (1523—33), började den lutherska läran, främjad af den fördragsamhet, som denne konung infört, vinna insteg i landet. Efter Fredriks död utbröt ett blodigt krig, "grefvefejden" (1534—36), under hvilket dels den nya läran kämpade med den gamla, dels borgar- och bondestånden reste sig mot adeln, under det lybeckarna samtidigt sökte genom förbund med de ofrälse stånden, under förevändning att främja Kristian II:s sak, återupprätta sitt välde i Norden. Sedan Kristian III (1534—59) 1536 hade tryggat sin makt, infördes reformationen och afskaffades biskopsvärdigheterna, till följd hvaraf adeln blef det enda härskande ståndet i D. ända till 1660. Konungens myndighet hade likväl betydligt stärkts genom Kristians seger, och han blef i stånd att ombilda länsväsendet och förbättra förvaltningen. Norge upphörde att vara ett självständigt rike, så till vida att det icke var representeradt i riksrådet; det bibehöll dock namn och karaktär af konungarike. Kristian III delade 1544 ånyo hertigdömena med sina bröder. En af dessa vardt stamfader för det gottorpska huset, hvilket blef lika fientligt mot D., som förut Abels ätt hade varit. Kristians son, Fredrik II (1559—88), deltog 1559 i ditmarskernas underkufvande och förde 1563—70 det nordiska sjuårskriget med Sverige, hvilket krig, trots enstaka segrar, ej beredde D. några fördelar. Under Fredriks tid stärktes D:s ställning som sjömakt, hvarför hansestäderna upphörde att spela en roll i Norden. Adelns makt växte, och efter 1570 inkallades bönderna ej längre till riksdagarna. Vetenskapernas idkare understöddes och uppmuntrades af konungen och adeln. Fredrik II:s son Kristian IV (1588—1648) arbetade oförtr på att tillgodose rikets inre behof och vinnlade särskildt om städernas utveckling. Han ämn äfven införa reformer i förhållandet mellan bönd och deras herrar, men stötte i detta hänseende ett oöfvervinneligt motstånd hos adeln. Med un tag af Kalmarkriget (1611—13) var hans politik mycket olycklig. Hans deltagande i tret åriga kriget (1625—29) hade till följd, att de serliga trupperna härjade Jylland. Hans afundsj öfver svenskarnas segrar i Tyskland föranledde stensons oväntade infall i D. (1643) och hade ligen till följd, att konungen måste (genom freden Brömsebro 1645) till Sverige afstå Halland (för tid och sedan mot vederlag) samt Gottland, Jä land och Härjedalen. Fredrik III (1648— måste köpa faderns tron med en mycket hård h fästning, som gjorde hans makt mindre än någon f gående konungs. När han 1657, på adelns råd, s upprättelse för D:s förluster 1645, öfversvämma landet hastigt af Karl X:s segervana trupper, h för fred måste köpas med att Skåne, Halland, kinge och Bornholm samt Trondhjems och Bohus afträddes till Sverige. Detta skedde genom freden Roskilde (1658). När Karl X efter några måna åter började krig med D., bragtes landet hårt undergången och räddades endast genom hufvud dens tappra försvar samt genom Hollands och Br denburgs hjälp. Genom freden i Köpenhamn (16 vunnos visserligen Trondhjems län och Bornh tillbaka, men riket var utarmadt och ödelagdt, som i Kristofer II:s dagar. När adeln på riksdage Köpenhamn 1660 öfvermodigt vägrade att gifva drag till statskassan, vållade detta hos borgarst det och prästerskapet en stark ovilja, som hade följd, att konungen kunde göra slut på adelns m och väsentligen utvidga sin egen icke allenast på sättet, att D:s krona förklarades ärftlig inom h släkt (D. hade förut varit valrike), utan äfven d genom, att handfästningen upphäfdes, mot förbind å konungens sida att gifva riket en ny författni Ständernas förtroende i sistnämnda hänseende g kades dock därigenom, att Fredrik tillvällade sig våldsmakt, hvilken lagfästes genom den under nom utarbetade "Kongeloven" (1665), hvaremot reformer, genom hvilka böndernas ställning ska förbättras, helt och hållet försummades. Fredr son Kristian V (1670—99), under hvilken allmän landslag, "Danske lov", infördes (1683), vecklade än mer konungamakten genom att inrät en betitlad länsadel (grefvar och friherrar) äfvens riddarordnar och rangväsende. Däremot lyckad han icke i sina försök att återvinna Skåne, Halla och Blekinge eller att beröfva hertigen af Holste Gottorp den suveränitet, denne (1658) med svensk hj fått sig tillerkänd i Slesvig. Detta sistnämnda lyck des däremot 1713 för Kristians son Fredrik (1699—1730), hvaremot dennes långvariga k med Sverige (1709—20), oaktadt några segrar sjöss. icke ledde till någon annan påföljd, än att började komma i beroende af Ryssland. Sönderj land blef visserligen formellt införlifvadt med men icke verkligen förenadt med detsamma, hvar den efter reformationen började förtyskningen o hindradt kunde fortsättas. "Vornedskabet" afsk fades 1702, men 1733 infördes det mildare "stav baandet" (hvarigenom bonden väl bands vid torf

last tills han gjort krigstjänst). Detta band emellertid hårdare under sonen Kristian 30—46), så att bönderna åter kommo i ett eroende af godsegarna. Industrien sökte man genom konstlade medel enligt merkantilsyste-undsatser. Vid hofvet, som i grund och var tyskt, frodades praktlystnad och fåfänga, ma gång som pietistiskt fromleri därifrån g bland folket. Huru ringa känsla D:s tyske hade för landets politiska behof visade sig äri, att D. 1742 ej sökte få den danske kron-vald till tronföljare i Sverige framför den hol-prinsen Adolf Fredrik. Merkantilsystemets tser häfdades äfven under Kristian VI:s son rik V (1746—66), hvilken dessutom ökade lden genom hoflyx och genom sina krigsrust-mot Ryssland (1762). Kristian VII 1808), Fredrik V:s son, var under större att sin regeringstid sinnessvag och således oför-att styra landet. 1770—72 utöfvades den a makten af tysken Struensee, en trogen re-nt för upplysningstidehvarfvet med dess lla, godtyckliga reformnit, dess kosmopoli-h dess fritänkeri. Han efterträddes af den ative, men nationelle Guldberg, som genom en neutralitet, 1780, fäste D. ännu närmare ssland. 1773 förvärfvade konungahuset den gga delen af Holstein genom att afstå Olden-ill Ryssland, som öfverlät detsamma åt en den yngre linjen. Från 1784 utöfvades rege-af kronprins Fredrik, som under A. P. Berns-edning upphäfde "stavnsbaandet", förbätt-öndernas ställning och införde oinskränkt frihet. Handeln blomstrade, och välståndet blef nare, därigenom att D. iakttog neutralitet de europeiska revolutionskrigen. Endast biträdde regeringen Ryssland under kriget erige 1788. Däremot gjordes 1794 en öfver-nelse med sistnämnda land att medelst en am flotta värna handelns och sjöfartens frihet rdiska farvattnen. Men efter Bernstorffs död, nträdde en omkastning i D:s politik. Genom verkan inskränktes tryckfriheten 1799. D., ian återupptagit systemet att konvojera sina fartyg och därigenom ådragit sig Englands ät äfven förmå sig att med Ryssland, Sverige ussen ingå ett nytt förbund om väpnad neu-(1800). Detta ledde till ett öppet fredsbrott gland och till sjöslaget på Köpenhamns redd 1801, utan att Ryssland lämnade D. någon Därefter förde D. i några år en tvetydig poli-m vacklade mellan Frankrike och England. sistnämnda land fått veta, att Napoleon efter eden ämnade, i förbund med Ryssland, tvinga sluta sig till Frankrike, fordrade det, att D. ingå förbund med detsamma mot Frankrike va sin flotta i pant. Denna fordran afslogs, följde bombarderingen af Köpenhamn och förlust (1807) samt ett nära sjuårigt olycks-ig, hvilket helt och hållet förstörde det väl-som uppkommit under den långa fredstiden. nsk-spanska undsättningshär, som 1808 sän-det till hjälp, uträttade ingenting, i synner-n spanjorerna gjorde myteri och på engelska återvände till sitt fädernesland. Icke heller ed Sverige (1808—09) ledde till något resul-redrik VI (1808—39), Kristian VII:s son, försummade tyvärr helt och hållet det tillfälle, som erbjöd sig för honom att blifva tronföljare i Sverige och att på detta sätt förena Nordens trenne riken. 1812 slöt ryske kejsaren Alexander I — som 1807 lofvat D. fullständig godtgörelse för förlusten af flottan och till en del genom D:s hjälp 1809 vunnit Finland — med den nye svenske tronföljaren ett förbund, som gick ut på, att Sverige skulle få Norge, med villkor att det understödde Ryssland. Efter en kort strid i Holstein med de allierade måste D. 1814 med Norges förlust plikta för sin trohet mot Frankrike. Svenska Pommern, som 1815 bortbyttes till Preussen mot hertigdömet Lauenburg, var endast en svag ersättning. Sistnämnda landvinning bidrog dessutom att stärka det tyska elementet i riket, medan det nordiska försvagades genom förlusten af Norge. Holstein, som 1806, efter Tyska rikets upplösning, hade införlifvats med D., blef, liksom Lauenburg, upptaget i den nya statsbildning, som fick namnet Tyska förbundet. Redan 1813 hade D. måst göra statsbankrutt, och det dröjde många år, innan det hann åter svinga sig upp till sitt förra välstånd. Ännu 1820—26 nödgades många större och mindre jordbrukare gå från sina gårdar, därför att de icke ens kunde betala skatterna. Fredrik VI:s plan (uppgjord 1810) att mot den länge fortsatta förtyskningen skydda det danska språket i mellersta Slesvig strandade på ämbetsmännens motstånd. Samtidigt med att konungen 1834, under inverkan af franska julirevolutionen (1830), gaf sina undersåtar en ständerförfattning med fyra särskilda rådgifvande församlingar (provinsständer), upprättade han en gemensam regering och en egen högsta domstol för Slesvig och Holstein, genom hvilka åtgärder det sistnämnda landets sträfvanden att draga med sig Slesvig till Tyskland i hög grad främjades. Emedan Fredrik VI dog utan manlig afkomma, gick kronan öfver till hans närmaste frände, Kristian VIII (1839—48), son till Kristian VII:s affidne broder. arfprins Fredrik. Denne, som 1814 för en kort tid var olaglig konung i Norge, följde en svag och vacklande politik i förhållande till slesvig-holsteinarna och väckte därigenom starkt missnöje i D. samt mycket tvifvel på enväldsmaktens förmåga att hålla riket samman och tillfredsställa folkets kraf. 1842—46 rent af gynnade han de slesvig-holsteinska förhoppningarna genom att göra sin svåger prins Fredrik af Augustenborg till ståthållare. Det understöd, han kunnat erhålla af danska folket, försmådde han och visade sig afgjordt fientlig mot dess önskan att komma i åtnjutande af politisk frihet. Under hans son Fredrik VII (1848—63) utbröt slesvig-holsteinarnas länge förberedda uppror och fick genast understöd i Tyskland. Konungen vände sig då till folket. åt hvilket han genom grundlagen af 5 juni 1849 gaf frihet. Efter tre års krig måste upprorsmännen visserligen falla till föga, men det lyckades icke att gifva grundlagen kraft äfven i Slesvig eller åtminstone fästa detta närmare vid konungariket än vid Holstein. Tvärtom tvangs Fredrik af de tyska stormakterna och Ryssland att 1852 offentliggöra en ny helstatsförfattning ("fællesforfatning"), hvilken efter långvariga underhandlingar med riksdagen kom till stånd 1855. Genom det nya statsskicket kom junigrundlagen att gälla endast för D:s särskilda angelägenheter, hvaremot utrikesärendena, hären och flottan, tull- och postväsendet samt statsskulden blefvo

gemensamma angelägenheter, som förlades under riksrådet, i hvilket de särskilda landsdelarna voro representerade efter befolkningssiffran och hvars medlemmar valdes efter ett vida mindre frisinnadt valsätt än det, som grundlagen infört i D. I Slesvig och Holstein upprättades åter de gamla provinsständerna, och dessa fingo nu beslutande makt. Likväl voro hvarken holsteinarna eller de tyske slesvigarna nöjda. I likaberättigandet vid riksrådets sammansättning sågo de endast ett underordnande under det danska flertalet (konungariket egde tre femtedelar af monarkiens invånarantal). Den jämlikhetsställning, som 1850 blifvit införd mellan de båda nationaliteterna i mellersta Slesvig, var i deras ögon en kränkning af det tyska språkets traditionella öfverhöghet och af den tyska odlingens naturliga rättighet att utbreda sig på grannfolkens bekostnad. Slesvig-holsteinarna fingo snart medhåll af de tyska stormakterna och af förbundsdagen. Redan 1858 måste helstatsförfattningen upphäfvas för Holstein och Lauenburg. Trots långvariga underhandlingar, till en del under engelsk bemedling, och oaktadt D. gjorde flera eftergifter, vanns ingen enighet. 1863 beslöt D. att förändra helstatsförfattningen utan hänsyn till de tyska länderna; själfva gemensamheten skulle likväl upphöra först, när ingen öfverenskommelse kunde åstadkommas om de gemensamma angelägenheterna. Den nya författningen (novemberförfattningen) för konungariket och Slesvig kom till stånd endast två dagar före Fredrik VII:s död, 15 nov. 1863. Med honom utdog det kungliga oldenburgska huset på svärdssidan. De tyska stormakterna påstodo, att hans efterträdare, Kristian IX (1863—1906) hade förspillt sin på Londontraktaten af 1852 grundade arfsrätt till tronen, och som skäl för detta påstående uppgåfvo de, att de aftal, som före nämnda traktats afslutande blifvit träffade mellan D. och Tyskland, icke blifvit hållna af det förstnämnda landet. Fastän alla stormakterna hade i Londontraktaten förklarat, att den danska monarkiens upprätthållande var särdeles viktigt för freden och jämvikten i Europa, uppträdde likväl ingen till D:s försvar. En förbundsexekution företogs i Holstein, där rebellerna utropade prinsen af Augustenborg till hertig (under namn af Fredrik VIII). 1864 utsträckte Tyskland sitt våld äfven till Slesvig, som skulle tagas i pant för uppfyllandet af de löften D. gifvit 1851. Dannevirke utrymdes 5 febr. 1864 utan något allvarligt försvar; de tyska trupperna ryckte kort därefter in i Jylland, och 18 april intogos de sönderskjutna skansarna vid Dybböl. Icke långt därefter sammanträdde en konferens i London. Men då västmakterna icke kunde komma öfverens om att hjälpa D., då Ryssland i hemlighet stod bakom Tyskland (alla dessa makter hade dock 1720 och 1732 garanterat D. besittningen af Slesvig) och då man icke kunde blifva ense om en delning af Slesvig, upptogs åter striden. Några dagar därefter, 29 juni 1864, öfverrumplades och intogs ön Als af preussiska trupper. Enär alla makterna lämnade D. i sticket, måste det nu söka fred. Genom traktaten i Wien 30 okt. s. å. tvingades det att afstå icke allenast de båda tyska hertigdömena, Holstein och Lauenburg, utan äfven det urgamla danska landet Slesvig, hvars norra del fortfarande är dansktalande och hvars befolkning sedan otvetydigt tillkännagifvit sin önskan att blifva återförenadt med D. (I Pragfredens § 5 öfverenskommo Österrike och Preussen 186 detta senare land skulle till D. återlämna delen af Slesvig, om befolkningen i denna lar genom allmän omröstning förklarade sig för en återförening. Den preussiska regeringen påbjö väl ej någon omröstning och träffade 1878 ny enskommelse med Österrike om paragrafens up vande.) Efter det olyckliga krigets slut ri uppmärksamheten på att sammansmälta junig lagen med novemberförfattningen. Först efter ken strid lyckades man, medelst "den genom grundlagen af 28 juli 1866", fullborda detta men därigenom lades grunden till starka pol brytningar under följande år.

Under de första åren efter 1866 utkommo förordningar angående härens och flottans orgtion samt ökning af amts- och kommunrådens och myndighet. Den under kriget lidna förl i landområde ersattes jämförelsevis snart, en handel, näringsflit och jordbruk nådde en d okänd blomstring, som främjades genom nya vägsanläggningar och annan utveckling af samf medlen. Genom grundläggandet af Esbjerg banades väg för en ständigt växande utförs landtbruksprodukter till England. "Det före dampskibsselskab" och "Det store nordiske tele selskab" hade också stor betydelse för han utveckling. Också grundlades 1866 "hedeselskal som efter hand har förvandlat hälften af Jyl hedsträckor till åker, äng eller skog. Det n nella lifvet vann ökad styrka genom de m folkhögskolorna, men det politiska försvagades emot kännbart, ty vid Slesvigs skilsmässa förlo folket det mål, hvarpå det i många år riktat sträfvande, och splitet emellan partierna blef för större, i synnerhet sedan hoppet om en återförening brast genom Frankrikes nederlag —71. Kort förut hade ministären Holstein ko till styret genom en sammanslutning emellan g egarna och det gamla nationella partiet. M samtidigt vänstergrupperna samlades till "före vänstern". Då denna 1872 hade vunnit något hälften af platserna i folketinget, framställde genast fordran på införande af det parlamentar systemet och egnade alla sina krafter därpå skada för själfva lagstiftningsarbetet. I okt. tillgrep den t. o. m. ett så utomordentligt m som att neka finanslagens behandling. Den lyck visserligen störta såväl ministären Holstein (1 som Fonnesbech (1875), men i juni 1875 Estrup till makten. Han stod kvar vid de 19 år, och stödd af majoriteten inom landsti häfdade han med framgång kamrarnas lika be tigade ställning och konungens rätt att fritt v sina rådgifvare. Men striden blef mera hat ac än förut och stridsmedlen våldsammare. 1876 kastades förslaget om Köpenhamns befästande. I kom ingen finanslag till stånd till följd af k mra oenighet, hvarför regeringen måste utfärda en visorisk finanslag. Denna afvikelse från författn rättades väl i nov. s. å., och vänsterns delni en moderat grupp (under F. Bojsen) och en radi (under Kr. Berg) lättade ministärens uppgift, hv efter nya val i jan. 1879 skaffade högern en tillv i folketinget från 26 till 34 medlemmar (af 10 Man lyckades nu genomdrifva nya förordningar härens och flottans organisation (1880), en gemen

äxellag (s. å.), strafflag för krigsmakten
h åtskilliga andra framsteg. Men 1882
nistären och landstinget göra väsentliga
för att erhålla en finanslag, och då den
ministärförändringen icke inträffade, när-
stergrupperna sig hvarandra och slogo in
lanmässiga "visnepolitiken". Oppositionen
ig också till Köpenhamn och andra städer,
ls troget stödt högern, och socialdemokra-
1871 hade vunnit insteg i hufvudstaden,
ansenligt. 1884 års val blefvo därför en
seger för vänstern (antalet af ministärens
e i folketinget sjönk till 19). Men detta
nstern öfvermodig, och vid finanslagens be-
nedprutades anslagen så starkt, att lands-
edrog en öppen brytning och framkallade
orisk finanslag, ett system, som under kam-
rid fortsattes i nio år. För att erhålla
emot vänstern sökte ministären ett stöd i
relsen, hvilken begynt 1880 och utveck-
till en "frivillig selvbeskatning" (1,5 mill.
n begagnade sig af sin utomordentliga myn-
h landstingets förtroende till att självrådigt
Köpenhamn med en rad landfort och ett
ort på Middelgrundet. Den grep till andra
rier", t. ex. ett tillägg till tryckfrihets-
n inrättandet af ett gendarmeri (nov. 1885),
tt mordförsök på ministern Estrup gaf an-
Visserligen höllos dessa lagar vid kraft
landstingets hjälp, men misstämningen i
lef endast bittrare, ty folkets flertal var
dt om, att ministärens åtgöranden voro
svidriga, och man harmades öfver att
makt att hindra dem. Icke ens de stora
1888 (den nordiska industri-, landtbruks-
stutställningen, hundraårsfesten med anled-
"stavnsbaandets" upphäfvande, konungens
gerings-jubileum) kunde samla partierna.
mindre lagförslag, särskildt i humanitets-
ch med neutral prägel, kunde genomföras.
å högern började önska en återgång till
förhållanden, gjorde den sedan 1890 flera
a eftergifter, och därigenom kommo några
eformer till stånd (en ny fattigvårdslag, ålder-
örjning för medellösa, lag angående sjukkas-
statsbidrag, en frihamn vid Köpenhamn,
m nordisk sjölag, nedsättning i sockertullen
amanhang därmed införande af ölskatt, stats-
till folkhögskolorna, m. m.). Däremot in-
n ny splittring inom vänstern, och 1 april
gingo slutligen högern och en del af vän-
nder F. Bojsen) det s. k. "förlig", en po-
verenskommelse, hvarigenom, med upphäf-
f de provisoriska förordningarna, en finans-
ordning kraftes till stånd och fästnings-
et i verkligheten, om också ej till formen,
es genom ett tillägg till härordningslagen.
n naturlig frukt af denna öfverenskommelse
aug. 1894 Estrups afgång och ministärens
de under Reedtz-Thott såsom konseljpresi-
len den nya ministären vann ej högerns fulla
ch tillfredsställde ännu mindre vänsterns
ar. Den kunde därför ej leda utvecklingen
mkalla ett samarbete mellan partierna. De
nde högerministärerna Hörring (1897) och
(1900) hade ej bättre lycka. Därtill kom,
ern vid valen till folketinget i april 1895 förlorade flera platser (behöll blott 25 af 114), medan "förligets" motståndare, det nya "reformpartiet" jämte sina bundsförvanter socialdemokraterna, som nu erhöllo 8 platser, hade vunnit afgjord majoritet. Valen 1898 och 1901 utföllo i samma riktning, och regeringens ställning vardt ständigt vanskligare, äfven om den politiska striden numera fördes med mindre bitterhet. Väl antogos under dessa år flera viktiga lagar, såsom om jordegendoms styckning och förening (1897) samt om jordlotter till jordbruksarbetare (1899), båda tillökade 1906, om arbetares olycksfallsförsäkring (1898), sedan utsträckt till andra klasser, om egendomsförhållanden mellan äkta makar (1899) och om alimentationsbidrag till oäkta barn (1900), en ny folkskoleförordning (1899) samt införandet af sluten omröstning vid de politiska valen (1901); men lagstiftningsarbetet bar alltför mycket prägel af, att regeringens inflytande hade minskats och att folketingets öfvervikt hade blifvit oomtvistlig. Därför bestämde sig konungen, som förut hårdnackadt hållit fast vid högern som det naturenligt styrande partiet, i juli 1901 för ett systemskifte i parlamentarisk riktning och utnämnde en ren vänsterministär under Deuntzer, som stödde sig på folketingets majoritet. Ministären lyckades också genomföra en rad viktiga lagar, bl. a. en revision af skattelagstiftningen, med inkomst- och förmögenhetsskatt till staten, införandet af "ejendomsskyld" (fastighetsbevillning) i stället för "hartkorn" samt aflösning af tionden (1903), en förordning om högre läroverk ("almenskoler"), flera kyrkolagar, såsom om församlingsråd ("menighedsraad"), vid valet af hvilka äfven kvinnor fingo valrätt, om "valgmenighedernes" utveckling samt om tillsättningen af ett kyrkligt utskott för att förbereda folkkyrkans framtida ordnande. Vidare tillsatte denna minister 1902 en af båda tingen vald försvarskommitté för att lösa denna i en människoålder omtvistade fråga. Islands fria författning från 1874 utvecklades 1904 till full självständighet med en egen ansvarig minister, men ett försök att sälja de västindiska öarna till Förenta staterna strandade 1902 på landstingets motstånd. 1904—05 utbröt oenighet mellan reformpartiets flertal och dess radikala flygel, hvilket i jan. 1905 ledde till ministärens upplösning (Deuntzer och K. Hage afgingo) och ombildning under förutvarande kyrko- och undervisningsministern J. K. Christensen, som själf öfvertog båda försvarsdepartementen. Den nya ministären mottogs med en bitter kritik af sina forne partivänner samt af socialdemokraterna och beskylldes särskildt för att vilja öfverge vänsterns gamla ståndpunkt i försvarsfrågan, d. v. s. kraf på militärutgifternas nedsättning och motstånd mot Köpenhamns befästande från landsidan. Emellertid lyckades ministären få några nyttiga lagar antagna, bl. a. en förändrad strafflagstiftning med mildring i straffen för barn, men skärpning af straffen för misshandel och sedlighetsbrott (bl. a. med prygelstraff) samt införande af villkorlig dom, om behandlingen af vanartiga och försummade barn (och ungdomar), om bekämpande af tuberkulosen och om afskaffande af den offentliga prostitutionen. Däremot lyckades den ej att genomföra en omfattande rättsreform, som dryftats under flera år, eller att få obligatoriskt civiläktenskap införd, och ännu mindre framgång hade tre politiska förslag om

ministeransvarighet, om allmän rösträtt för både män och kvinnor vid kommunala val samt om begränsning genom grundlagsstadgande af antalet folketingskretsar. 29 jan. 1906 afled Kristian IX och efterträddes af sin äldste son Fredrik VIII. Folketingsvalen i maj 1906 medförde, oaktadt en mycket häftig valkampanj och ovanligt lifligt deltagande, blott en ringa förskjutning i partiernas styrka och alltså ingen klarhet öfver den politiska ställningen. Af valet framgick endast, att de två förenade radikala partierna räknade omkr. 1/3 af samtliga valmännen och långt flera än t. o. m. vänsterreformpartiet, som fick omkr. hälften af platserna i folketinget, samt att särskildt socialdemokraterna haft stor framgång. E. Ebg.

Det norska unionsbrottet 7 juni 1905 framkallade i Sverige en bitter stämning ej blott mot Norge, utan äfven mot D. Det mottogs nämligen på många håll i D. med synbart gillande, och vissa maktegande voro beredda att tillmötesgå den norske emissarien F. Wedel-Jarlsbergs framställningar att redan i aug., d. v. s. innan ännu Sverige och Norge öppnat underhandlingar för att åstadkomma en uppgörelse, låta en af kronprinsens söner, Karl, engelske konungens måg, begifva sig till Norge som riksföreståndare. Därigenom skulle naturligtvis Sveriges ställning hafva betydligt försvårats. Dessa planer förföllo dock tack vare svenska regeringens bestämda hållning och gamle kung Kristians ingripande. Efter Karlstadsöfverenskommelsen behöfde danska regeringen ej längre hysa några betänkligheter att låta prinsen mottaga den erbjudna kronan, och 25 nov. tillträdde han regeringen under namnet Håkan VII.

Litt.: L. Holberg, "Dannemarks riges historie" (3 bd, 1753—54), N. M. Petersen, "Danmarks historie i hedenold" (3 bd, 2:a uppl. 1854—55), Fr. Barfod, "Fortællinger af fædrelandets historie" (2 bd, 4:e uppl. 1874) och "Danmarks historie fra 1536 til 1660" (4 bd, 1891—92), Allen, "Haandbog i fædrelandets historie" (8:e uppl. 1881), N. Bache, "Nordens historie" (5 bd, 1880—87), A. Fabricius, "Illustr. Danmarks historie" (2 bd, 2:a uppl. 1889), S. B. Thrige, "Danmarks historie i det 19:e aarhundrede" (2 bd, 1889—90), A. D. Jörgensen, "40 fortællinger af fædrelandets historie, særlig om sönderjydske forhold" (3:e uppl. 1892) och "Fortællinger af Nordens historie" (2 bd, 1892—93), Fr. C. Dahlmann, "Geschichte von Dänemark" (3 bd, 1840—43), fortsatt af D. Schäfer (till 1648, 1893—1900), Ottosen, "Vor historie" (3 bd, 1901—04), "Danmarks riges historie" (6 bd, 1903—06; till 1241, af Joh. Steenstrup, 1241—1481 af Kr. Erslev, 1481—1536 af A. Heise, 1536—88 af W. Mollerup, 1588—1699 af J. A. Fridericia, 1699—1814 af E. Holm, 1814—52 af A. D. Jörgensen och 1852—64 af N. Neergaard), samt E. Holm, "Danmarks og Norges indre historie under enevælden 1660—1720" (2 bd, 1885—86), fortsatt till 1784 med 5 bd (1891—1906).

Danmarks gräs. Se Vendelrot.

Danmarks lilja, holme. Se Danaholmen.

Danmarks sund, den del af Norra ishafvet, som ligger mellan Grönland och Island. Jfr Atlantiska hafvet, sp. 334.

Dannæus, Lambert. Se Daneau.

Dannat [dä'nət], William, amerikansk målare, f. 1853 i New York, studerade i München och i Paris för Munkácsy samt har äfven mottagit intryck af Monet och Degas. Han är bosatt i Spanska studier, utförda med dristighet och teri, i konstgjord belysning, gjorde hans *Spanska sångerskor* i elektriskt ljus, *En s. En kvartett, Kvinna i rödt* (Luxembourg-m *Cigarrettarbeterskan* (i svart och hvitt, Kg nationalgalleri). D. har målat äfven porträtt: *innan af Mecklenburg*, dansösen *Otero* m. fl.

Dannebrog (Danebroge, af fda. *bro* stycke färgadt tyg), benämning på danska riksf som enligt en sägen föll ned från himlen under vid Reval 1219 ("Volmerslaget"). Den danske hären, hvilken redan var slagen af hedningarn muntrades genom denna händelse att hålla stå vann slutligen seger. Under tåget mot Ditm år 1500 blef baneret, i drabbningen vid Hem stedt, taget af fienden, som därefter upphäng i kyrkan i Wöhrden. Det återtogs, när Ditm 1559 eröfrades, och kom i hertigens af Gotto hvarefter det (eller rättare: kvarlefvorna a samma) upphängdes i Slesvigs domkyrka, d hundra år senare gick förloradt, sannolikt tidens tand. Småningom öfverflyttades namnet brog till nationalflaggan, som sedan 1400-ta vändts som örlogsflagg och sedan 1842 äfv fana för armén. Jfr A. D. Jörgensen, "Hist. s linger", II (1899). — Se Flaggkarta.

Dannebrog, dansk daglig tidning, som utges penhamn sedan sept. 1892 såsom en fortsättn "Morgenbladet" och med samma redaktöre detta, V. Secher och O. Borchsenius. Den lades af sedermera justitieministern Alberti ett organ för den moderata vänstern, men har 1895 understödt "venstrereformpartiet". I

Dannebrogsman. Se Dannebrogsor

Dannebrogsorden (Danebrogs-), en riddarorden, som enligt sägnen instiftades af mar Sejr, efter slaget vid Reval (1219). Titeln dare af dannebrogsorden" förekom likväl ej efter 12 okt. 1671, då Kristian V utnämnde herrar till riddare af nämnda orden. 1 dec. erhöll orden sina "statuta", enligt hvilka adelsmän kunde blifva riddare däraf och anta fick öfverstiga femtio. De kallades "hvitrid och riddare af Elefantorden "blåriddare". rik VI utvidgade orden 28 juni 1808 genom a städja äfven ofrälse mäns inträde i densamma. indelade orden i de tre klasser, af hvilka den r står. Den första klassen innefattar storkommen (som alltid äro kungliga personer) och storkors svarande de forne riddarna); den andra, som indelades i två grader, utgöres af kommendöre den tredje af riddare. Dessutom upprättades 2 1809 af Fredrik VI dannebrogsmännens klass, hederstecken, ett kors af silfver, kan utdelas åt som helst, äfven riddare och högre ordensme mar. I viss mån är det demokratiska silfverk högst i anseende. Dannebrogsordens kors är af med inskrift: "Gud og kongen"; ordensband hvitt, med röda ränder i kanten. Orden räknar (1906) omkr. 2,950 danska medlemmar samt dannebrogsmän. Minst 3,300 utlänningar ha ett någon grad af D. Litt.: E. Werlauff, "Om D brog og dannebrogsordenen" (1872), och C. V. holm, "De danske ridderordeners historie" (1 som utgör inledningen till en omfattande samling trätt af lefvande dekorerade. E.

…cker, Johann Heinrich von, tysk …re, f. 1758 i Waldenbuch, nära Stuttgart, …i Stuttgart, sattes 1771 i den bekanta …le (se d. o.) i nämnda stad. Sedan han …l skolan, fick han 1780 anställning som …gare. Han anträdde 1783 en fotresa till …r han flitigt arbetade på Pajous ateljé, …därefter vandrade han till Rom. I denna …agte D. fem år, hvarunder A. Trippel …a, som omfattade honom med stor välvilja, …ett mäktigt inflytande på hans konstnärliga …. När han 1790 återkom till Stuttgart, …s han till professor vid Karlsakademien, …nera blef han generaldirektor för den nya …demien. 1829 träffades han af en svår sjuk…s beröfvade honom minnet och slutligen …ans död. D:s förnämsta verk äro: *Schillers* …turlig storlek (modellerad 1793, nu i det …. biblioteket i Weimar; ett exemplar, ut…lossal storlek 1805—19, i Stuttgarts mu…on berömda *Ariadne på pantern* (fullb. i Frankfurt a. M.), och en kolossal *Kristus* …Petersburg; en reproduktion i Thurn och …s familjegrafven i Regensburg), som står …ens ganska nära. D. var den förste fram…kulptör i Tyskland, som slöt sig till den …representerade riktningen. R—n. (O. G—g.)

…fer, Jakob Nielsen, dansk krigare, …555—57 som underofficer i polska rytteriet …karna och 1658 i ett danskt rytteriregi…en utlämnades, till följd af Roskildefreden …svenskarna. Han vardt snart liftjänare hos …r K. G. Wrangel och fick af honom i upp…tföra en del krigsbyte till Pommern sam…d 120 danska krigsfångar. Han lyckades, …rfångne landsmäns hjälp, bemäktiga sig det …m skulle föra dem öfver, och att styra det …penhamn okt. 1658. Han utnämndes då till …te och fick något jord på Mön. D. ut…r äfven under det senare kriget 1658—59 …662—71 tullförvaltare i Stege. Slutligen …n generalvagnmästare för den här, som …de till Pommern, och dog där 1676. E. Ebg.

…vinna. Se Danneman.

…man (fsv. *dandeman* = *dughandeman*), …ilitlig, redbar man (företrädesvis om män…n). Under den gamla ståndsrepresentatio…nvändes uttrycket "Redlige danneman!" …en såsom tilltal till bondeståndets repre…d Såsom sådant nyttjades det sista gången …ets afskedsuppvaktning hos konungen och …ing Josefina 22 juni 1866. — Det mot…eminet är dannekvinna.

…nand [-man], Frederikke, f. 1790, d. …3 1808 konung Fredrik VI:s frilla och stod …de till honom, ända tills han dog, 1839. …dotter till en arbetare vid Holmen och …rungligen Bente Rafsted samt fick 1829 …öfverstinna, och hennes barn upphöjdes …dligt stånd. Äldste sonen, Frederik …D., f. 1813, d. 1888, fick herrgården …å Själland och blef 1839 länsgreve. Hen…öttrar blefvo gifta med officerare. Själf …stilla och tillbakadraget samt utöfvade stor …t. E. Ebg.

…ora, socken i Uppsala län, Olands hä…4 har. 1,300 inv. (1905). D. utgör ett konsistoriellt pastorat i Uppsala stift, Örbyhus kontrakt. — Dannemora grufsamhälle, på båda sidor om gränsen mellan D. och Films socknar, har en befolkning af omkr. 1,000 pers.

Dannemora grufsamhälle. Se Dannemora.

Dannemora grufvor. Detta ryktbara järnmalmsfält är beläget på Österby bruks frälseegor, vid gränsen mellan Films och Dannemora socknar, Uppsala län, 48 km. från Uppsala stad. Den första säkra urkunden rörande malmfångst å detta fält är af 1481, då Sten Sture d. ä. i ett gåfvobref tilldelade ärkebiskop Jakob Ulfsson i Uppsala en fjärdedel i ett silfverberg i Films socken (hvilken grufva låg

Parti af Dannemora grufvor.

i Dannemora-fältets södra del). Silfverfångsten tyckes småningom hafva blifvit allt mindre, men järnmalmen däremot kommit till heders. 1532 fick Joakim Piper privilegium på Dannemora berg. Från 1545 bedrefs arbetet af ett bolag, bestående af konung Gustaf I, Erik Fleming m. fl. (enl. Wahlund). 1579 fingo några tyskar (Piper, Holst m. fl.) tillstånd att bearbeta Dannemora järnverk; men sedan dessa företagit sig att olofligen utskeppa malm och tackjärn, återgick tillverkningen till kronan och drefs för dess räkning, tills Louis De Geer 1643 inköpte de redan 1627 af honom arrenderade kronobruken Leufsta, Österby och Gimo. De Geer inkallade valloner att sköta smidet och lyckades därigenom införa nytt lif i handteringen. Dessa vallooners ättlingar utgöra ännu den fasta arbetarstammen vid Dannemoraverken.

Dannemora grufvor ligga i västra sluttningen af en i riktningen n. n. ö.—s. s. v. utmed Grufvesjön strykande låg bergås, med en längd af omkr. 3,500 m. och en bredd af 700 m. Den kända malmarean

utgör 13,500 kvm. Fältet är af ålder indeladt i tre delar: norra fältet, mellanfältet och södra fältet, hvilka tillsammans hålla närmare 80 gruföppningar och mindre skärpningar. Mellanfältet, den förnämsta delen af grufvorna, omfattar den af Storrymningen och de därmed sammanbrutna grufvorna bildade "stora stöten", jämte de omedelbart s. därom belägna Jungfru- och Ungkarlsgrufvorna äfvensom Källarskärpningen. Den inom hela malmfältet rådande bergarten är kalksten, i hvilken förekommer en mängd underordnade lager, dels af hälleflinta, i flera varieteter, dels ock af de skarnbildningar, som åtföljа malmerna. Dessutom finnas flera gångar af felsit, diorit och grönstensporfyr. Malmen, som förekommer i stor ymnighet, är en kalkig svartmalm, förande mangan samt obetydligt koppar och svafvel. Den reduceras och smältes lätt, utan tillsats af främmande ämnen, och gifver upphof till det världsbekanta Dannemorajärnet. Malmen håller i medeltal 50 proc. järn och är således ej bland Sveriges allra rikaste malmer. Därjämte brytes något zinkblände, hvilket i södra fältet uppträder jämte järnmalmen. På 1600-talet uppsattes en konstgång från ett vattenfall på 1,497 m. afstånd från grufvan. Numera är vattenfallet genom kanalisering framflyttadt till gruffältet. 1727 byggde M. Triewald där en "eld- och luftmaskin", och 1805 uppsatte S. Owen där en ångmaskin af Watts konstruktion (den första maskin af detta slag i Sverige). I följd af vattentilloppet och forna tiders oförnuftiga anordningar har grufbrytningen haft att kämpa med de största svårigheter. Ända till 1729 skedde brytningen medelst eldning eller tillmakning, men sistnämnda år infördes sprängning med krut, hvarmed fortfors till 1867, då nitroglycerinhaltiga sprängämnen infördes. Brytningen sker numera dels med direkt pallbrytning, dels med takbrytning, hvarvid luftborrmaskiner sedan 1891 användas. Malmfångsten var 52,429 ton och arbetarnas antal 318 år 1905. Malmen förarbetas uteslutande vid egarnas egna masugnar (se Dannemoraverken). Gruffältet står genom bispår i förbindelse med Uppsala—Gäfle och Dannemora—Hargs järnvägar. Jfr A. E. Törnebohm, "Beskrifning till geologisk atlas öfver Dannemora grufvor" (1878), J. Wahlund, "Dannemora grufvor. Historisk skildring" (1879), och H. Rosman, "Upplands järnhandtering" (i "Uppland" II, 2, 1906). Th. N—m.*

Dannemora—Hargs järnväg (sign. D. H. J.) är smalspårig (0,891 m.) och utgöres af hufvudlinjen, 39 km., från Dannemora station vid sidobanan Örbyhus—Dannemora af Uppsala—Gäfle järnväg öster ut till Hargs hamn vid Ålands haf och en sidobana, 18 km., söder ut från Knaby till Ramhälls grufvor. Banan, som tillhör Dannemora—Hargs järnvägsaktiebolag, öppnades för trafik 2 jan. 1878. Från hållplatsen Österby vid hufvudlinjen utgår ett omkr. 1 km. långt sidospår till Österby bruk. Enligt särskildt medgifvande eger bolaget rätt att på sin smalspåriga järnväg framföra jämväl bredspåriga vagnar, dock endast mellan Dannemora och Österby bruk, och möjliggöres detta genom följande anordning. Ett från det breda spårsystemet utgående stickspår omfattar ett i en fördjupning mellan dess skenor nedsänkt smalt stickspår, i hvilken fördjupning två smalspåriga, tvåaxliga boggier ställas. Den bredspåriga vagnen skjutes därpå öfver boggierna, så att vagnsaxlarna komma midt öfver dem, hv två par på boggierna fästa gafflar vridas, t omfatta axlarna och boggierna medföljа, då skjutes vidare, hvarvid dessa i följd af det spårets stigning lyfta vagnen omkr. 10 cm. o lunda aflasta den från det breda spåret. Byg kostnaden inklusive rullande materiel uppg dec. 1905 till 1,170,000 kr. Järnvägsbolage relse har sitt säte i Harg. Aktiekapitalet är S kr., och reservfonden utgjorde vid 1905 års 62,000 kr. A.

Dannemoraverken kallas med ett gem namn de järnbruk, som använda Dannemor De äro: Leufsta, Österby, Gimo, Strömsberg, karleö och Söderfors, Harg, Ljusne och S backa. Th. N

Da'nnenberg, kretsstad i preussiska regerin rådet Lüneburg (Hannover). 1,899 inv. (190 en där fordom befintlig borg (nedrifven 1376 den danske konungen Valdemar II Segr i fängelse (1223—25) af grefve Henrik af Sch

Da'nnenberg, Hermann, tysk numism f. 1824 i Berlin, f. d. landgerichtrath och förande i Numismatische gesellschaft, har för bl. a. det för tyska myntkunskapen epokg arbetet *Die deutschen münzen der sächsischen fränkischen kaiserzeit* (3 bd, 1876—98).

Da'nner, Louise Kristine, dansk vinna, hette egentligen Rasmussen, f. 181 1874, tjänstgjorde 1830—41 vid baletten och sedan modehandlerska i Köpenhamn. Hon had dan på 1830-talet knutit förbindelse med Fr VII som prins och vardt i aug. 1850 vigd vi nom på vänster hand och upphöjd till länsgrefv Hon lade band på konungens omättlighet i dry och styrkte honom i troheten mot den fria fö ningen, men hennes lust att intaga en framsk ställning och utöfva politiskt inflytande väckte misstämning mot henne, i synnerhet i dec. 185 mycket mera som hennes tidigare vandel varit l ifrån oförvitlig. Hon efterlämnade slottet Jæge och en förmögenhet af 6½ mill. kr. samt upprä däraf på nämnda slott "Frederik VII:s stifte för fattiga flickor. En annan "Frederik VII:s telse", i Köpenhamn, för fattiga kvinnor, grun des af henne kort före hennes död. H.

Danneskjold, namn på afkomlingar af de de konungarna Fredrik III:s och Kristian V:s söner med namnet Gyldenlöve. Nu återstår en gren, D.-Samsöe, som 1695 fick gr värdighet och hvars manliga medlemmar 1808 bära titeln excellens. Frederik, g D.-Samsöe, f. 1703, d. 1770, sonson Kristian V, vardt 1731 deputerad i marinens g ralkommissariat och 1735 öfversekreterare för fl samt egde stort inflytande under Kristian VI. hade ett svårt lynne, men stor duglighet, tade 1734 den förtjänte skeppsbyggmästaren Benstrup och 1743 amiral U. F. Suhm, men in stora förtjänster om flottan, lät bygga 11 linjesk 5 fregatter och 30 mindre skepp, utvidgade han i Köpenhamn, anlade Nyholm och Gammelh docka samt införde många förbättringar. L ledes var han 1735—39 själen i kommerskolle och sökte utveckla handel och industri; ge ett strängt skyddssystem. 1746 aflägsnades från flottans styrelse, var 1761—64 öfver

vid Sorö akademi och 1766 efter Fredrik
ånyo öfversekreterare och statsminister. Han
rta J. H. E. Bernstorff, hvars utrikespolitik
lade, men undanträngdes själf efter 14 må-
maktutöfning af sin släkting Kristian
d D.-Laurwigen. Denne, f. 1723, d.
ardt redan 1749 generaladjutant vid mari-
. 1761 deputerad i amiralitetet, men var
och gjorde sig beryktad för sin osedlighet.
rde han med våld skådespelerskan Marie
n teatern till sitt palats och förvisades till
rför till Norge. Hemkallad genom sin ofvan-
släktings hjälp, lönade han denne genom att
honom från hans plats, hvilken han själf
till ringa båtnad för flottan. Genom Struen-
ytande afsägsnades han själf 1770. Kri-
Konrad Sophus D.-Samsöe, f.
1. 1823, byggde 1810—12 den Danne-
lska kanalen, som gjorde Susån, Själ-
örsta flod, segelbar på en sträcka af 22,5
ellan sjön Bavelse och dess utlopp vid
ksminde, och uppgjorde planen till glas-
Holmegaard, som hans änka, Henriette
msöe, f. Kaas, inrättade 1825. Deras
äktade hertig Kristian och prins Fred-
Augustenborg. — Kristian Frederik
msöe, nuvarande länsgrefven, f. 1838, vi-
77 stor duglighet som det danska landtbrukets
kare gentemot den engelska regeringens för-
inskränka kreatursutförseln, var 1881—89
ndthushållningssällskapets president och är
gsman sedan 1887. Året förut hade han äfv
et och tillika ställningen som direktör för
d kloster. D. är sedan 1888 ledamot af
uksakad. E. Ebg.

reskjoldska kanalen. Se Danneskjold.

revirke l. Danevirke, en befäst ställning,
ckte sig tvärs öfver södra Slesvig, mellan Slien
ene, och hvars ålder går tillbaka till början
årh. Då uppförde nämligen den danske
n Godfred där en vall för att hindra tyskar-
nll. Sedan konung Henrik Fågelfångaren 934
idit denna ställning och intagit Slesvig, lät
n Gorm den gamles änka, Tyra, norr om den
vallen uppföra en ny, som var 10—13 m.
urbekläd, försedd med graf och som sido-
des från höga torn. Längden uppgick till
Ställningen intogs åtskilliga gånger och
tes genom flera kraftfulla regenters bemö-
men föröll mot medeltidens slut. Först efter
garna 1848 började danskarna ånyo fästa upp-
nheten vid D. och anlade med stora kost-
n förskansad linje från Mysunde, smalaste
af Slien, till Frederikstad vid Eider.
linje skyddades delvis af vatten och var för-
ned aderton skansar. 1864 fäste man i Dan-
ora förhoppningar vid denna ställning, men
armén var alldeles för svag att skydda den
ta fronten. General de Mezas åtgärd att
a ställningen (natten mellan 5 och 6 febr.)
af regeringen och folket med stor förbittring
tade honom befälet. Efter freden (1864) slo-
verken af preussarna. C. O. N.

revirke, dansk tidning, utgifven i Hadersley.
psattes 1838 af köpmannen P. K. Koch och
ge nordslesvigarnas förnämsta organ. Först
eblad, utkom den från 1840 2 gånger i vec-
kan och blef 1851 daglig. 1848—49 måste den under 13 månader tryckas i Köpenhamn, dit Koch flytt. 1855 såldes D. till G. Nielsen, medarbetare i "Dagbladet", och 1863 af denne till J. H. Tauber, medarbetare i "Fædrelandet". Då Slesvig i febr. 1864 besattes af tyska trupper, afbröts tidningens utgifning, men återupptogs i jan. 1868 af H. R. Hiort-Lorenzen. D. blef då åter ett viktigt vapen i folkets kamp och vann stor spridning i Nord-Slesvig. Sedan Hiort-Lorenzen 1877 på grund af preussiskt ingripande nödgats afgå, redigerades tidningen af J. J. Björnshauge (f. 1838, d. 1891). 1891—99 var M. C. Mathiesen redaktör. Från jan. till okt. 1900 redigerades D. i tyskvänlig riktning af fru Wildenrath, f. Krabbe, men förlorade då flertalet prenumeranter. Tidningen såldes emellertid till redaktionen af tidningen "Modersmaalet" i Hadersley, tillsammans med hvilken den utges sedan jan. 1903. E. Ebg.

Dannevirkeföreningen, dansk politisk förening, stiftad i jan. 1861 af K. F. A. B. von Blixen-Finecke, H. Carlsen, B. Christensen och K. Flor m. fl. Den sökte häfda Slesvigs danskhet och förbindelse med konungariket samt skaffa det samma politiska frihet, som Danmark egde. Föreningen omfattade en del "bondevänner", grundtvigianer och män från det nationalliberala partiets vänstra flygel. Den kom ej att spela någon betydande roll och upplöstes redan 1862. E. Ebg.

Dannfelt, Juhlin-. Se Juhlin-Dannfelt.

Dannike, socken i Älfsborgs län, Kinds härad. 3,036 har. 712 inv. (1905). Annex till Länghem. Göteborgs stift, Kinds kontrakt.

Da'nnreuther [-röjter], Edward, tysk-engelsk musiker, f. 1844 i Strassburg, d. 1905, utbildades i Cincinnati af F. L. Ritter och vid konservatoriet i Leipzig samt var från 1863 bosatt i London, där han verkade som ansedd pianist, lärare och musikskriftställare, sedan 1895 anställd vid k. engelska musikkonservatoriet. Entusiastisk wagnerian, stiftade han 1872 i London en Wagnerförening, hvars konserter han dirigerade 1873—74. Han öfversatte på engelska flera af Wagners skrifter, medarbetade i Groves musiklexikon, höll föreläsningar och skref artiklar om Beethoven, Chopin m. m. samt författade *Wagner and the reform of opera in England* (2:a uppl. 1904), *Musical ornamentation* (2 bd, 1893—95) och *Romantic period* (1905, bd 6 i "Oxford history of music"). A. L.*

Dannström, Johan Isidor, sångare och tonsättare, f. 15 dec. 1812 i Stockholm, d. 17 okt. 1897 därst., blef 1826 elev vid Musikaliska akademien och tjänstgjorde 1827—36 på handelskontor, under hvilken tid han, genom att gifva lektioner i musik, samlade medel till en utrikes resa. I Berlin studerade han harmonilära för Dehn, och i Bergamo tog han under ett år undervisning i sång af Forini. Efter sin hemkomst debuterade han 1841 på K. teatern bl. a. såsom *Max* i "Alphyddan" samt

hade 1842—44 anställning vid samma teater och uppträdde därunder i flera större roller, såsom *Don Juan* och som *Almaviva* och *Figaro* i "Figaros bröllop". 1844—45 studerade han för Garcia i Paris. Sedan dess sysselsatte han sig i Stockholm med sångundervisning och instrumenthandel (pianomagasin). Han blef 1851 ledamot af Mus. akad. Han var 1857—92 styrelsemedlem i Dramatiska och musikaliska artisternas pensionsförening. Bland hans sångelever nämnas hans första hustru, Betty Natalia Boye af Gennäs (f. 14 febr. 1822, aktris och sångerska vid K. teatern 1850—51, gift 1853, död 14 nov. 1854), Louise Michaeli, Vendela Andersson-Sörensen och Anna Hellström. — Bland D:s många *Sånger* hafva ej få, t. ex. *Duellanterna* och *Statsfången*, vunnit popularitet. Flera häften utgåfvos i Tyskland och tillvunno sig där uppmärksamhet, bl. a. *Waldblumen von Finnland* (1876). Musikaliska konstföreningen i Stockholm prisbelönte 1877 en samling af D:s sånger och lät befordra dem till trycket. D. komponerade äfven operetter: *Skomakaren och hans fru* (1847), *Herr och fru Tapperman* (1848), *Doktor Tartaglia* (1851; omarb. till "Crispinos giftermål", 1878) och *Lordens rock* (1861), samt utgaf en *Sångmethod* (1849). Hans kompositioner ega visserligen ej originalitet i högre mening, men utmärka sig för välklingande melodi. Hans för koloratursopran tacksamt arrangerade polskor blefvo mycket sjungna. "Några blad ur Isidor D:s minnesanteckningar" befordrades till trycket 1896. A. L. (E. F—t.)

Dannäs, socken i Jönköpings län, Västbo härad. 4,727 har. 515 inv. (1905). Annex till Bolmsö, Växjö stift, Västbo kontrakt.

Danomän (af mlat. *dānus*, dansk, och grek. *mani'a*, galenskap), öfverdrifven beundrare af Danmark och danska förhållanden. — Danomanī, öfverdrifven förkärlek för allt danskt.

Danomanī. Se Danomän.

Danrémont [däremå'], Charles Marie Denis, fransk general. Se Damrémont.

Dans, sådan serie af rytmiskt upprepade rörelser, som människan företager med sin kropp och särskildt med lemmarna i takt efter instrumentalmusik eller sång antingen såsom ofrivilligt uttryck af en stark affekt eller för att bereda nöje åt sig och andra eller för att ge något slags sinnebildlig afspegling af känslor och handlingar. Ordet dans kan äfven beteckna dels en melodi, som är gjord för att dansa efter, dels en nöjestillställning, till hvilken man samlas för att dansa. I grunden är dans en instinktmässig yttring af lifskraft och lefnadsglädje, ett medel att bereda aflopp åt det öfverskott af kraft, som ej funnit användning vid arbetet. Det ordnande, sammanfattande elementet i dansrörelserna utgöres af *rytmen*, hvars natur är en fritt regelbunden upprepning af höjningar och sänkningar. Den rytmiska rörelseprincipen, vidsträckt tagen, genomgår hela skapelsen, skönjes i fåglarnas vingslag, i grönskande kvistars vaggning och sus, vågornas häfning och deras slag mot stranden, himlakroppamas rörelser, växlingen mellan dag och natt samt olika årstider såväl som hos människan själf i pulsslagen, andningen, gången m. m. Detta kan lämna en psykologisk förklaring af rytmens starka inverkan på människosinnet. Hvad nu dansrörelsernas rytm angår, betingas den af omväxlande starka och svagare skelsammandragningar. Blodet strömmar därlifligare till hjärnan, hvilket åstadkommer en nämt upprymd sinnesstämning. Genom att s rörelser periodiskt upprepas, hålles kraftförningen inom måttliga gränser, så att en käns njutning, af lekens frihet inställer sig. Sinnet nimmer rörelsernas eftertryck och taktmässighe som någonting skönt, hvartill kommer det behä däri, att dansfigurerna ofta bilda en cirkel ell följd af kurvor, samt lustkänslan af att uttrycka på vackert vis, och intrycket förhöjes af mus som frambringar en harmoni mellan ljud och rö hvilken blir rikare, när två eller flera dansa hvarandra. I runddans parvis är den omarm beröringen jämte rotationens därmed sam hängande fördubbling egnad att öka välbehaget som dansen i allmänhet ger utveckling åt den mi liga sällskaplighets- och gemensamhetskän Fastän musik ej utgör någon oundgänglig best del af dansen, beledsagar den nästan alltid d äfven om det är i den råaste form såsom rytm slag på trumskinn.

Dansen kan alltså sägas vara en idealisering stilisering af det hvardagliga rörelse- och åtb sättet, ungefär så som sången utgör en ideell p tiering af talandet och känslointerjektionerna. I sen utformar människan tidigast sina primitiva s hetsideal; den är äldst bland konsterna och i mån grundläggande för de öfriga. Till material den människokroppen själf, hvars rytmiska rör påverka fantasien med nya formintryck.

Liksom känslostämningarna ofrivilligt uttryck attityder, rörelser och gester, kan också en afsi betydelse inläggas i muskelverksamheten för att miskt framställa någonting allmänmänskligt. Bl förhållandena yppa sig i naturfolkens d hvilken äfven kan ge en föreställning om, huru de nutida kulturfolkens var beskaffad i dessas h dom. Så påträffar man bland många naturfolk mängd danser, som framställa kärlekspassionen ofta bli skamlösa. En betydande roll intaga nä öfverallt krigsdanserna, som återgifva skedena a strid mellan beväpnade. (På Madagaskar pl egendomligt nog kvinnorna, när männen äro u krig, dansa en stor del af dagen i den tro, att ö genom skall ingjutas mod hos kämparna.) Djurjakt-)danser, ofta komiska, som härma något djurs teende, förekomma exempelvis hos ostjaker, kam daler, tasmanier, Kongonegrer, hottentotter och dianer (dit hör den indianska buffeldansen, se fig. Jordbruket med sådd och skörd bildar äfven ämn för mimiska danser, liksom hos mera civiliserade vinskördefesterna firats under dans. Hos vissa naf folk framställes på liknande vis arbetet inom el yrken, såsom i Dahomey, likaså på Tahiti, där s samtidigt sjunger visor om de olika handtverken. mängd stammar eger danser af religiös eller el mystisk innebörd, t. ex. begrafningsdanser, java sernas maskdanser, där de maskerade föreställa sä nas andar, samt danser med syfte att utverka för sjukdomar eller (såsom hos mexikanska indian att nedkalla regn. Själfva den bedöfning och yr som uppkommer af hejdlöst hvirflande dans, l gjort, att dansen ofta betraktats som någonti trolskt och öfvernaturligt. Hvad den yttre be skaffenheten angår, kan man redan på dessa primitiva s

...sk buffeldans. 2. Dansande menader (antik marmorrelief). 3. Mimisk danserska under antiken (från en ...isk väggmålning). 4. Dansande korybanter vid Cybele-festen (från en antik relief). 5. Forntida svensk svärds- och bågdans (från Olaus Magni). 6. Medeltida (lång-)dans (efter målning i Örslevs kyrka, Danmark).

...ryckt den 30/7 06

dier skilja mellan bendanser (fotdanser) och armdanser, i hvilka senare öfverkroppens vridningar jämte handrörelser äro hufvudsak.

Bland kulturfolken framstå först **fornegyptern**a på detta område. Talrika på monumenten bevarade bilder framställa dansare och danserskor i utöfning af sin konst, hvilket vittnar om, att dansen var väl känd i det gamla Egypten och flitigt utöfvad förnämligast vid de många fester, som årligen höllos till de olika gudomligheternas ära. Dansens symboliska betydelse för kultväsendet visade sig i prästernas astronomiska danser, som framställde stjärnornas ordnade lopp; likaså återgafs i dans Osiris' och Isis' historia, finnandet af en Apistjur och betjänandet af denne gåfvo anledning till en rad danser, och i likbegängelser samt i dödsoffren ingick dans som en väsentlig beståndsdel. Det var för öfrigt mest slafvar och yrkesdansare af båda könen, som idkade dansen. Bland moderna balettkonster hade piruetten uppfunnits redan hos egypterna, och allahanda cirkuskonster voro välbekanta för dem. — Hos **judarna** spelade dansen en vida ringare roll; att den likväl stod i samband med religionen, framgår af berättelserna om Mirjams festliga dans och sång i spetsen för kvinnorna efter öfvergången af Röda hafvet samt Davids dans framför förbundsarken, då konungen dansade "med all makt", så att hans gemål Michal "föraktade honom i sitt hjärta" för att han så tunnklädd dansade offentligt (2 Sam. 6: 14 ff.). — Hos babylonier, assyrier, perser, meder och fenicier var dansen anlagd på sinnlig retelse, och danserskorna utgjorde en beståndsdel af harem.

Forngrekerna med sitt utomordentliga sinne för plastisk rörelse voro själfständigt skapande på dansens område. Den erhöll hos dem mångfaldig religiös användning, utgjorde en viktig del af ungdomens uppfostran till harmoniskt jämnmått och utbildades till en verklig konst (*orkestik*), som stod i nära samband med sång, skaldekonst och skådespel. Också är antikens bildande konst rik på härliga rörelse- och draperimotiv, härledda från dansen (se fig. 2—4). Folket deltog i de religiösa festerna, och dansen spelade där en framträdande roll. Vid dionysierna stegrades de dansandes naturdyrkan till orgieartad vildhet, utan att dock behaget gafs till spillo. Festerna till Apollons ära pryddes af pindariska körsånger med dans; hyporchema benämndes en åt denne gud helgad sång till kitharaspel med mimisk dans kring altaret, och äfven vid dafneforierna var dansen mimisk, liksom ock var fallet vid Hyakinthosfesten. De inför invigda firade mysterierna kunde ej heller undvara dansens mäktiga hjälp. I de ungas gymnastiska utbildning ingick alltid dansen, hos spartanerna äfven för ungmör. Ur dessa lekar utvecklade sig vapendanser, bland hvilka den pyrrhichiska stod främst. Huru högt danskonsten ärades i Grekland, framgår af att den bland sånggudinnorna hade sin egen representant, *Terpsichore*, och att den med förkärlek utöfvades af ädla och snillrika män som Sofokles, Epameinoudas, Sokrates och Platon, samt att skalder som Arion och Tyrtaios uppfunno danser. Tragediens kördanser (emmeleiai) voro fint konstfulla, om man får döma af körernas rytmer. Äfven komiska scendanser voro brukliga, främst den lättfärdiga kordax i komedien och den tygellösa sikinnis i satyrdramat. I privatlifvet hade man glada danser för års- och familjefester m. m. samt förnöjde sig ej så åt lejda yrkesdanserskors prestationer. — **marnas** egna bidrag till danskonsten ringa. Att dock inhemsk dans af religiöst sprung förefanns, visar de prästerliga salie springdans och sång vid den årliga processi med de heliga sköldarna. I folklustspelen atell (se d. o.) ingingo danser, och från Etrurien hä des vapendanser. Till Rom infördes för öfrigt da från alla delar af dess världsrike, men blefvo l ifrån förfinade i de romerska kretsarna. Sålunda artade till låga orgier de med Cybeles och Os naturkult sammanhängande, likaså backanalie I det kejserliga Rom funnos tusentals öster- västerländska danserskor, hvilka höllos för oum liga och ådagalade mycken fräckhet. Under A stus utbildade Bathyllus och Pylades *pantomi* (se d. o.) till en självständig konstart; men äfv den insmög sig snart den värsta lösaktighet. Rom ansågo det vanhedrande att själfva dansa, hvare gästabuden alltid skulle lifvas af hyrda dansers

Den äldsta **kristna kyrkan** inrymde plats åt rituella danser, hvilka på det upphöjda golfvet utfördes af prästerna med biskopen i spet och folket dansade utanför kyrkan vid de natt vigilierna. Allt detta förbjöds dock med tiden så ledande till arga missbruk, och i stället för de t gare kyrkofädernas lofprisande af dansen trädde upprepade straffdomar. En kvarlefva af kyrkodar har dock ända in i senaste tid förekommit i spar och portugisiska katedraler. — Under **riddy**ä**sendets tid** utbildades dansen föga. "Lå dans" (s. k. sladd i ormrörelse; jfr fig. 6) k kom i synnerhet vid bröllop, likaså fac dansen (se fig. 8), hvari fackelbärarna sk vakta på, att facklan icke utsläcktes af de an För öfrigt rörde sig de förnäma i dansen t långsamma gångsteg, utan att mycket lyfta foten golfvet (man "trådde dansen"), hvaremot bönde vid sina gillen under larm och dryckjom hängi sig åt *springdansen*, den af hoppande rörelser uppslingda ben kännetecknade hufvudarten (se 7). Hufvudskäligen i germanska länder förekom ,vackra sällskapsnöjet med *ringdans* till afsjungan af kämpakväden och andra "folkvisor" (ballad tyder ju egentligen dansvisa); den episka dansrä sålunda utförd, omtalas från 1100-talet i Frank under namn af *carole* och torde ha nått Sverig slutet af 1200-talet (se vidare nedan). — Den eg liga danskonsten blef efter sin långa medeltida s återuppväckt under **renässansen**, hvilket sho i Italien, vid Medicéernas hof i Toscana, på den gammalt dansrika etruskiska marken. Italiena blefvo under 1500-talet läromästare i dans för vås landet, både teoretiskt och praktiskt; de lade gr den både till nyare tiders *sällskapsdans* och *baletten*, som kom att spela en så ansenlig roll de praktälskande hofven och sedermera på teatrar Att dansen hölls i ära, synes däraf att vid tri tinska kyrkomötet anordnades en stor bal, där högsta prelaterna af alla grader dansade med. S skapsdanserna hade under 1500-talet icke hunnit hålla fasta former; af de vedertagna reglerna d dansstegen sammansatte man danserna för hvart s skildt baltillfälle. Det dansades med helt små glidande steg samt värdigt allvar i hållningen, h ket också var tvungen sak till följd af i synner

rens tunga dräkter (jfr illustr. till art. Ball). 'reverenser" gjordes, i det att männen konst-; bugade, böjde knä och sedan stolt bröstade sig. rtid uppkom i de olika länderna en mängd *folkdanser*, som blefvo mycket omtyckta och os vid själfva hofven efter att ha underkastats ndlig "hyfsning" till stillsamma fasoner. arbete verkställdes af fransmännen, som på s fält togo spiran ur italienarnas hand samt hela barock- och rokoko-tide-fven innehade den ledande ställningen. lt hämtades i synnerhet från Spaniens folk- (se nedan). Den främsta betingelsen för ietetsmänniska blef nu att kunna dansa, enna färdighet innebar att graciöst och behärska sin kropps rörelser samt korrekt alla de invecklade och sirliga dansste, ämte smidig hållning, spänstig omväxling rörelse och hvila, smakfulla och artiga atti- samt galanteriträlande miner utgjorde hufvud- i 1600- och 1700-talens dans (jfr fig. 10). ett eller några par uppträdde i sänder, de andra njöto mer eller mindre af anblicken. r *figurdans* i full bemärkelse, och dess sköna- omma var menuetten. De långsamma tempi diggjordes af drägternas stelhet, perukerna en höga härklädseln, styfkjorteln, snörlifvet . I de flesta societetsdanser under 1500- och alen samt förra delen af 1700-talet ingick det tta momentet, att kavaljeren kysste sin dam, pbjudningen eller som afslutning. En tid upp- t. o. m. furstliga personer, främst Ludvig i baletter inför sitt hof. I Paris inrättades en kunglig "Académie de danse", som egde d till franska revolutionen, men uträttade föga än att ständigt söka hålla tillbaka det nya, dock arbetade sig fram. — Efter fran- revolutionen blef sällskapsdansen, ifrån varit en konst, enbart ett nöje. Figur- , som förutsatte utbildad skicklighet, ut- es nu af *runddansen*, där kavaljeren håller am om lifvet och ett närmare personligt ande tillstädjes. Den dämera tongifvande lassen hade icke tid att lära sig de in- de figurerna och lade icke så mycken vikt sökt artiga maner, men fick i stället smak kare rörelser. Äfven *kontradansen*, som hade sig fram under 1700-talet, utfördes nu mera st. Valsen infördes från Tyskland till Paris och har sedan dess gjort ett formligt segertåg jorden, tack vare sin svärmiskt erotiska och karaktär, som Weber varaktigt ingöt däri med mposition "Aufforderung zum tanz" (fig. 15). isaklig kontradans blef den från 1700-talet a kadriljen, som äfven fick namnen anglès och . (Lanciär-kadriljen, som uppfanns af Laborde 1856 och hade sin popularitet under Napoleon de en viss grad af siratlig finhet, som bragte nåd hos nutidens flängande ungdom.) Den på alet uppfunna kotiljongen med sitt obegrän- ntal turer är ur danssynpunkt föga smakfull. r tillfälle att yppa små hjärtehemligheter. En framgång hade polkan, som uppfanns af en ka i Böhmen 1835. Nya runddanser, som s i balsalen, voro vidare masurka (ganska d och tam i jämförelse med polackernas varm- utförande), galopp (på 1820-talet), schottisch (1844) och efter hand rheinländer (ur en äldre springdans), polkamasurka, varsovienne, den s. k. bostonvalsen samt pas de quatre. Den sistnämnda, som ej saknar behag, är från Amerika, där man tycker om hoppande och sparkande danser, så att man t. o. m. tagit sig an den anskrämliga negergro-teska cake-walk. — Baletten, som 1671 införlifvats med operan, hade stått i sitt högsta flor under Noverre, hvilken 1763 upphöjde den till själfständig pantomimisk-dramatisk konstart. Såsom en egendomlighet bör nämnas, att de manliga teaterdansörerna alltid måste uppträda med ansiktsmask ända till 1772; bland dem funnos ändock sådana tjusare som Beauchamps, Pécour, Dupré, Vestris, Gardel (se vidare Balett). I danskonstens historia böra icke heller glömmas dansöserna Sallé och Camargo (den senares berömmelse låg ej i att hon införde konststycket entrechat och äfven gjorde en början med den korta balettkjolen, som anstiftat mycket ondt i estetiskt afseende) samt på 1800-talet Marie Taglioni, Fanny Elssler, Fanny Cerrito, Pepita de Oliva, för att ej nämna flera. Att baletten med tiden utvecklade konstfärdigheten till åfian att göra konststycken, hade den påföljd, att konstdansen och sällskapsdansen kommo att fullständigt skiljas åt; den förra kunde då icke längre utöfva ett verksamt inflytande på den senare, och bägge arterna råkade i förfall genom att alltför mycket aflägsna sig från de plastiska skönhetslagarna. Om än den sceniska danskonsten ännu håller sig någorlunda högt i Köpenhamn, Paris, Wien och Berlin, har den i alla fall under de senaste femtio åren blifvit steril samt anlagd på massverkningar, och de mest uppseendeväckande ballerinorna äro numera att söka på varietétribunen. Baletten har nog för öfrigt tagit vissa intryck från den beryktade, på Paris' offentliga danslokaler under en god del af 1800-talet förekommande dansen cancan. Med sina galet uppsluppna rörelser, vid hvilkas åsyn man ej rätt vet, om fötterna äro hemma på golfvet eller uppe i luften eller på motdansarens axlar, har cancan onekligen uppenbarat kroppsställningar af ny liffullhet (se fig. 16). Ett sällsamt vattenskott af konsten är den nutida s. k. serpentindansen, som gör en ögonlust af klädnadens häftigt böljande rörelser och den färgade belysningens skiftningar därå. I början af 1900-talet har amerikanskan Isadora Duncan gifvit uppslag till en förädlande reform af konstdansen genom att lefvandegöra antikens och renässansens framställningar af dans i bildande konst. Sällskapsdansen skall väl, framgent liksom förr i tiden, hämta befruktande inflytelser från nationaldanserna, på samma sätt som musiken och poesien ofta hämtat dylika från folkvisan. I folkdansen betyda armarnas rörelser och ansiktsuttrycket vida mer än i den nyare societetsdansen; den förra står därför närmare det konstnärliga.

Vid en öfverblick af *nationaldanserna* (om hvilka hvar för sig särskilda artiklar återfinnas i detta arbete) visa sig de romanska folkens ha varit betydelsefullast för dansens utveckling. Innebörden i deras danser är mestadels en het och flyktig älskogslek. Hos italienarna, som först afskuddade sig medeltidens glädjelösa lifsåskådning, uppkommo bland andra danser den neapolitanska tarantella, som småningom stegrar sitt tempo till vild snabbhet, den lugnt behagliga siciliano, den romerska saltarello

7. Dansande bondfolk (gobeläng från 1500-talet på Gripsholm). 8. Fackeldans (efter Albrecht Dürer). 9. Allemande. 10. Kadrilj.

Tarello (efter V. Marstrand). 12. El ole gaditano, spansk dans (efter G. Doré). 13. Ländler. 14. Masurka. 15. 16. Cancan. 17. Daldansen. 18. Vingåkersdansen. 19. Svensk halling. 20. Dansande dervischer. 21. Egyptiska gatdanserskor.

(med hoppande, häftiga rörelser och vridningar på kroppen; fig. 11) och venezianarnas lätta, rörliga, melodiösa forlana. Fruktbarast blef Spanien på detta område. Hos det folket är dansen en passionerad lifsyttring, ett lifsbehof. Spanjoren är alltid beredd att dansa, i det offentliga och i privatlifvet, helst ute i fria luften, till gitarrers och kastanjetters ljud, såsom ett improviseradt uttryck af stundens stämning. Denna lust sammanhänger med att folket egnar så litet deltagande åt allvarliga medborgerliga angelägenheter. Redan i det forna Rom tjusades man af andalusiska danserskor från Gades (Cádiz). Ännu finnas i oförfalskadt skick bevarade spanska danser från 900—1100-talen. Under medeltiden dansades bl. a. den högtidliga, kråmande pavana, de ursprungligen hänsynslöst sinnliga sarabanda, chacona och escarraman. Under morernas välde infördes den afrikanska chika och den af luftsprång kännetecknade arabiska morisca; samtidigt tillbakaträngdes nationaldanserna, men de funno en tillflykt hos landtfolket i Asturien och spredos sedan därifrån, delvis med nya namn och former, såsom den ganska nobla bolero, den från vekhet till sydländsk lidelsefullhet stegrade fandango, solodansen cachucha, där rygg och axlar anlitas mycket, den erotiskt lekande seguidilla, där de dansande ega att stanna orörliga i den attityd, hvari sista tonen af den plötsligt slutande musiken öfverraskar dem, vidare den smäktande aragonska jota, som dansas af trenne, den andalusiska el ole (se fig. 12), guaracha (dansad af en gitarrspelande, i allt snabbare takt), den sprattlande zapatado. Med hänsyn till icke minst kvinnornas varmblodiga naturell fatta männen dem icke om lifvet under dansen, utan denna utgöres af motrörelser. De spanska dansernas musik plägar utmärka sig för skarp och originell rytmisering. Folkets danslystnad skapar alltjämt nya, vackra, uttrycksfulla bildningar. — I Frankrike dansade man under 1500-talet först med mycket sansade steg, till psalmmelodier. Man hade bland danser den värdiga, oändligt varierade branle, bretagnarnas passepied, auvergnarnas bourrée samt provensalernas rigaudon, tambourin och volte (lavolta, en ohöfvisk föregångare till valsen), allesammans af glädtig karaktär, Dauphinébornas friska, elastiska gavott (med kaprioler och kyssar), den gravitetiskt behagfulla passacaillen, den något klumpiga allemanden, där kavaljeren hela tiden håller damens båda händer (se fig. 9). Katarina af Medici gjorde mycket för att sätta lif i franska danskonsten och införde den praktuppbådande baletten samt maskeradbalerna. Den första regelmässiga sällskapsdans blef couranten, enkel och gravitetisk (från början af 1600-talet). Sarabanden och chaconnen hade nu på fransk mark fått grandezza; äfven de glädtiga canarie, gigue och gaillarde dansades i afmätt tempo. Drottningen bland de franska danserna var dock menuetten, som 1650 kom till Paris och under ett århundrade var de bildades favoritdans, hvari man kunde utveckla största smak; den utgjorde en verklig skola för ridderligt och ceremoniöst beteende samt var ytterst svår, så att den tog tre månader att lära för den, som förut kunde couranten. Under förra hälften af 1700-talet inkommo kontradansen (kadriljen, se fig. 10) från England och polonäsen från Polen.

De slaviska folken älska lidelsefullt att dansa, till följd af sitt sinnliga temperament och sin smidiga kroppsbyggnad. Hos tjecherna k lefver forna tiders innerliga förening af dans sång. Man räknar icke mindre än 136 bömnationaldanser, de flesta af gammalt urspru T. o. m. andliga sånger sjöngos till dansen. Tågen ny är polkan (se ofvan). Bömarnas furiant en från den högre instrumentalmusiken känd af häftig beskaffenhet. Ryssarna ega månationaldanser, sinnebildliga för älskog, bl. a. dud dansen (golubez) och kosak, den senare pantomim utförd af två personer, som med stampande steg r sig mot hvarandra fram och tillbaka, med händ i sidorna. Rysk dans öfvergår ofta till en yra och tungfotad lustighet. Polackerna da eldigt och behagfullt, men slå gärna i med kl karna. Till allmänna societetsdanser ha deras surka (fig. 14), polonäs, krakoviak och varsovie svingat upp sig. Bosnierna ega en rikedom danser, delvis indirekt härledande sig från antik En ringdans hos dem är den oinskränkt mångfald kolo, där man har spelmännen i midten. Hos gra folket magyarerna träffas en berömd dans, passionerade, egendomliga csárdás.

De germanska folken synas alla fordom fun förnöjelse i episka dansvisor. Utom sådana h tyskarna under medeltiden andra ringdans springdanser, svärds- och fackeldanser. Folket d sade gärna i det fria, under en lind eller på löfklä dansbana. Somliga minnesångare diktade dansvi för allmogen. Bland yngre danser har den na gemytliga ländler (fig. 13; "gamla valsen") blif allmännare spridd och valsen i sin nyare form ofrat världen (se ofvan). Af engelska nation danser fanns på Shaksperes glada tid en stor ri dom; de voro muntra och lifliga, med jig och bo pipe som typer. Vid majfesten dansades morris den spanska morisca), vid julen carol. På det k tiska Irland växlade jigen från uppsluppen glä till vild klagans uttryck. Skottarna ha i frå sta rummet sin höglands-reel (till säckpipa) och gan svärdsdanser. Ecossäsen (betydligt lik vår "Vä valmar") var för hundra år sedan omtyckt i longerna. Med Skottland synes däremot dans schottisch icke ha något direkt samband. De hö ländska danserna ega mestadels sjömanskarak liksom de engelska. Om den nederländska allmoge dans- och spelmanslustighet under 1600-talet b målarkonsten gifvit de mest frodiga vittnesbörd. norska nationaldanserna äro hufvudsaklig springdanser. Förutom sin "springar" dansar a mogen i Norge äfven "gangar", hvars stillsamma karaktär dock icke utesluter lifliga kringsnurrningar samt vosserullen, som i likhet med de nämnda är pardans, men utförd af kvinnor, och hallingen, s dansas solo af män.

I Sverige (liksom i Danmark och Norge) st under medeltiden dansen väsentligen i samband m balladsången. Vid alla möjliga tillfällen, såväl inom hus vid gillen som ute i det fria vid marknader sam midsommar- och julfesterna, dansade här i land alla folkklasser, och man kunde hålla på med d dagar, ja veckor igenom. Ringdanserna med sån gingo så till, att män och kvinnor togo hvarandra händerna och rörde sig ganska högtidligt i krets me små spring- och släpsteg åt vänster (ofta nog sa steg på hvar heltakt) eller fram och tillbaka, all emellanåt lyftande händerna gemensamt, under d

fördansare l. försångare sjöng stroferna i en
isa, en riddarvisa, en naturmytisk visa l. dyl.
a instämde i omkvädet. Diktens innehåll
af de dansande med spänd uppmärksamhet,
ra gripande eller anslående moment utpräg-
sökt i de dansandes mimik och rörelser. Till
ballader dansades endast vid omkvädet. Dikten
vudsak, musiken och dansen tjänande. Ibland
man i en lång räcka (långdans), och alla
lå sjunga hela visan. Även sjöngos skämt-
ed dans, växelvis af flickorna om männens
fel och af ynglingarna om kvinnokönets fel,
ndra burleska skildringar ur lifvet. Ibland
kringvandrande ”lekare” och ackompanje-
sitt instrument. Dansvisorna florerade här i
under 1300- och 1400-talen; de föllo ur bruk
högre klasserna på 1500-talet, men sjöngos
nde af allmogen, ja i Dalarna dansade man
fter dem så sent som i midten af 1800-talet.
fortlefva på Färöarna sådana *folkvisedanser*
ista med ämnen ur eddan samt Niflunga- och
gasagorna), och därifrån har en del på senare
verflyttats till Norge och Sverige. — I början
0-talet dansades i Sverige äfven den forn-
svärdsdansen och ”bågdansen” m. fl. till
amt flöjters och trummors ljud, enligt Olaus
skildring (se fig. 5). — *Danslekarna* med sång
ilja sig från den ofvan beskrifna dansvisan
nom, att de gifva ett mera omedelbart lyriskt
åt själfva lefnadsglädjen, och att den lilla
ng, som leken innebär, medför ett direkt dra-
förlopp i utförandet. De svenska danslekarna
elvis ett omisskännligt samband med den me-
riddarvisan, men till öfvervägande del
de ha uppkommit under renässanstidehvarfvet
nare. Danslekarna torde från de burgnare
lslagren ha spridt sig till allmogen, där de
esta trofasthet bevarats för att i vår tid åter
f och lust upptagas af de mer bildade klas-
ungdom, bland hvilken för öfrigt åtminstone
aldrig hade låtit dem helt falla i glömska.
skandinaviska folken ha svenskarna (samt de
a folkelementen i Finland) längst bibehållit de
eärfda danslekarna (äfven benämnda ”sång-
”). Dessa ha mestadels formen af *ringlekar*:
och gamla ta i ring och dansa rundt medsols
motsols samt sjunga allesammans hela lekvisan,
en efter annan träder in i ringen, där det
a bildas par, som bli bärare af lekens lindrigt
tiska eller pantomimiska innehåll. Melodiernas
glädtighet ökar behaget. Sådana ringlekar fin-
da flera än hundratalet; exempelvis må nämnas
jungfrun hon drager på röda gullband”,
berg och djupa dalar”, ”Så hafre”, ”Klar
blå himmelen lyser”, ”Nu ä’ de’ jul igen”,
flickan går i ringen”, ”Bro, bro, breda”,
en raskar öfver isen”, Domaredansen, ”Uti
ge”. Eller ock stå de lekande i en rad (t. ex.
ig änka”, ”Sälja krukor”) eller i två rader,
”Simon i Sälle”, ”Väfva valmar”, ”Hej,
gubbar”. Ej sällan återge lekarna det dagliga
arbetsformer. Impuls till den nya spridningen
nslekarna har utgått från Skansen vid Stock-
1890-talet) och från Nääs, där äfven de många
ska deltagarna i slöjdlärarkurserna lära sig
a och börjat omplantera dem i flera länder. —
berömmelse än genom dessa lekar har dock

Sverige vunnit genom sin rikedom på rena dansmelo-
dier af folkligt inhemskt ursprung och liksom de
svenska folkvisemelodierna af stor och omväxlande
fägring. Sedan 142 sådana danser utgåfvos samlade
1814—15 (se Afzelius, sp. 317), ha många
hundratal följt. Byspelmannen var förr en betyd-
ande person i orten; på fiolen, klarinetten eller
nyckelharpan fantiserade han alltjämt nya löp-
ningar och figurer, hvartill ungdomen frestade
nya danssteg, och så uppkom en mängd danser med
ovanligt vacker melodik och medryckande ryt-
misk kraft. Våra *folkdanser* bära en prägel
af samlad kraft, vighet, måtta och behaglighet;
på ett vårdadt utförande af rörelserna fäste man
stort afseende. Mannen spelar den ledande och mest
verksamma rollen i danserna. Det rikligaste utrym-
met intager den vanliga polskan (slängpolska och
hambo), där omdansningen får sin karaktär af den
starka taktdelens hurtiga betoning samt af att ka-
valjeren håller båda händerna om damens midja
och damen båda sina händer på kavaljerens axlar.
Medan ”slängpolskorna” med mycket sextondelar i
musiken röja inverkan af polackernas polonäs (som
inkom under Karl XII), eger åttondelspolskan (ham-
bo) mycket gamla svenska anor. Polskor med hurtiga
turer äro bl. a. Jössehärads-, Östgöta-, Fryksdals-
och treparspolskan. I sådana med turer rikt för-
sedda karaktärsdanser som skrålåten och den trygga
Daldansen (fig. 17), bägge i mollton, samt den in-
tagande skälmska Vingåkersdansen (fig. 18) går pol-
skans tretakt och rytm igen, i Vingåkersdansen dock
mera närmande sig till valskaraktären. Den värm-
ländska hallingen (fig. 19) utgör en originell täflan
i vighetsdans mellan två män (i Norge dansas halling
annorlunda och mest solo). — Sedan egoskiftet i
midten af 1800-talet medförts en större ståndsskillnad
bland bönderna, och de gamla noblare instrumenten
börjat undanträngas af det lättspelta handklaveret,
som icke lånar sig till några mollharmonier, blefvo
de vackra danserna urmodiga bland allmogen; men
de ha räddats och återupplifvats af studentföreningen
Philochoros (stift. 1880) i Uppsala, hvilken på ett
i sanning förebildligt sätt åvägabragt en renässans
på detta område. Föreningen Svenska folkdansens
vänner (1893) i Stockholm jämte lokala föreningar i
landsorten och en otalig mängd dansklubbar ha full-
följt värfvet, så att medelklassens ungdom numera (i
nationaldräkter) vid dansgillen och ”lekstugor”
idkar folkdanserna med dessas kärnfriska kynne vä-
sentligen bevaradt och äfven omvårdnad om den
riktiga formen. Denna rörelse åsyftar samtidigt en
förenkling af umgängeslifvet samt stärkande af foster-
landskänslan. Efter det svenska mönstret ha på
senare åren i Hälsingfors bildats sällskapet Finska
folkdansens vänner (Suomalaisen kansantanssin ystä-
vät) och i Köpenhamn den danska Foreningen til
folkedansens fremme (1901). — Sverige har längst
bibehållit den förr äfven i några andra germanska
länder öfliga seden att fira midsommaren med allmän
dans kring ”majstången”.

Bland de asiatiska kulturfolken kunna Kina och Japan knappast sägas intaga ett rum i danskonstens historia. Hos japanerna idkas dans hufvudsakligen af kvinnor, hvilka stillastående utföra armdanser (en sådan är äfven solfjädersdansen). Dock dansa män den liffulla ”risrunden” (iklädda rishalmsgördlar, rishattar och korta mant-

lar). Vid landtliga utflykter plåga äldre och yngre familjemedlemmar hängifva sig åt små improviserade motdanser. Indien har sina bajadärer (se d. o. med fig.), hvilkas pantomimiska dans förenar ett visst mått af blygsamhet med ett visst mått af koketteri. Till de patologiska företeelserna får man väl räkna intresset för den österländska "magdansen". Det gamla orientaliska bruket att hålla danserskor i harem fortlefver bland muhammedanerna. De anse det strida mot mannens värdighet att röra sig häftigt. Ett undantag bildar hos turkarna dervischernas dans i moskén tisdagar och fredagar, utförd för att afsiktligt försätta sig i yrsel (se fig. 20). I Turkiet visas otuktiga danser af kringvandrande dansare och danserskor. I Egypten äro de förnämt hållna almeérna mera sångerskor än danserskor, medan de s. k. rawazi (se fig. 21) uppföra sina höftsvängande danser på gatorna. Jfr Bal, Balett, Dansmusik, Folklekar, Folkvisor och Koreografi.

Litt.: Thoinot Arbeau (anagram för domherren Jehan Tabourot), "Orchésographie" (1588; ny uppl. 1888; öfv. af Czerwinski, "Die tänze des XVI. jahrhunderts", 1878), Arwidsson, "Svenska fornsånger", del 3 (1842), Czerwinski, "Geschichte der tanzkunst" (1862; ny uppl. 1882), Voss, "Der tanz und seine geschichte" (1868), Böhme, "Geschichte des tanzes in Deutschland" (2 bd, 1886), Desrat, "Dictionnaire de la danse" (1895), de Soria, "Histoire pittoresque de la danse" (1897), Vuillier, "La danse" (s. å.; ett ytligt praktverk), Mürich, "Neue und alte tänze" (1900), Klemm, "Katechismus der tanzkunst" (7:e uppl. 1901), Storck, "Der tanz" (1903), och Bie, "Der tanz" (1905), bägge fint illustrerade, samt Hellgren, "Sånglekar från Nääs" (s. å.). E. F—t.

Danse macabre [däs makäbr], fr. Se Dödsdansen.

Danska klefven, en hålväg vid sjön Bullaren i Bohus län. Namnet uppkom däraf, att den danske höfvitsmannen på Bohus, Otto Rud, i denna hålväg dolde sig med sina knektar, innan han julnatten 1504 öfverrumplade Olofsborgs slott, som då innehades af svenskarna.

Danska litteraturen och teatern. I. Den hedniska tiden. Som en gren af den gotisk-germanska språkstammen ha danskarna sin andel i dess oskrifna andliga produkter, mest af folklig art. Både den jämförande språkvetenskapen — bland hvars grundläggare är dansken Rasmus Rask — och den förhistoriska arkeologien — med de betydande danske forskarna Thomsen, Steenstrup, Worsaae, Sophus Müller — ge oss upplysning om mycket af språkfamiljens äldsta kultur och om tron på ett lif efter döden. De äldsta spåren af gotisk-germansk tanke och dikt finna vi i mytologi och hjältesagor från folkvandringstiden, men båda delarna föreligga egentligen blott i långt senare upptecknings. Omkr. 400 e. Kr. hade den allmängermanska runskriften på en östlig-nordlig väg nått från Svartahafsländerna till Danmark, som eger språkligt och kulturhistoriskt viktiga runinskrifter. Mest känd är inskriften på ett af guldhornen från Gallehus vid Tönder:

ek hlewagastiR holtingaR horna tawido
(jag, H., Holtes son (l.: från Holt) gjorde hornet),

hvari bl. a. den samgermanska allitterationen ligt framträder. I allmänhet äro likväl dessa runinskrifter för få och för korta att ha afgör litterär betydelse. Viktigast är den mängd sonnamn de innehålla: dessa äro ej sam satta, med ett gudanamn som första led, under vikingatiden, utan dels sådana som Ravn, som äfven finnas längre fram, dels komligt obekanta i yngre nordiska. Större betyd får för Danmark liksom för det öfriga No vikingatiden, hvars kulturlif vi kunna bedöma på grund af runinskrifternas då fylligare inne dels genom Saxos (Sakses) latinska verk den norsk-isländska litteraturen från omkr. 1 Runstenen uppfattas hädanefter som minnes öfver den döde; 800-talets stenar bära dessu en religiös prägel: sådana resas öfver *godar* (här styresmän och präster såsom Alle Sålwegode) *þulR* ("talare" eller sångare); för att skydda nen anbringas formulär med hot mot våldsverk eller hänvisning till gudarna (t. ex. "Tor dessa runor"), eller också märkes stenen med he tecken, såsom hakkorset eller treudden, liksom sjä minnesmärket betecknas med ordet *vi*, invigd (jfr Viborg och Odinsvi = Odense). Från 900-t finnas många praktfulla runstenar, kunga-höfdingaminnen (Jællingestenarna, skånska och ländska stenar från slaget på Fyrisvall. s jylländska från Harald Blåtands och Sven T skäggs tid), där hedersvers öfver den döde spe en stor roll; här finnas hel- och halfverser fornyrðislag samt stycken af längre strofer, af sam slag som för öfrigt i Norden. Både de rikl resterna af runverser och hela lifsuppfatning visa, att de äro samtida med den dans hjältediktens guldålder, 900-talet, br ningen mellan hedendom och kristendom. "I gudatrons ek var maskäten af den invandrade k turen, där uppväxte icke genast en kristen kult utan ett underbestånd af poetiska föreställnin fick ljus och luft att skjuta upp". Den dans hjältedikten från heden tid har gifvetvis hand äfven om de samgermanska ämnena, men ger fra för allt en fyllig behandling åt inhemska, nationa motiv med den berömda skjoldungaätte och dess hirdmän som medelpunkt. Det är den vikingatidens hjältedikt, dels själfva de forndans dikterna, dels det samtida återgifvandet af sådan som är hufvudkällan till de nio första böckerna Saxos latinska historia; men Saxo har återgif allt i prydlig latinsk öfversättning och omdiktni I denna form har bevarats t. ex. den nordis forntidens berömdaste dikt *Bjarkamál* (se d. o.), di man mångenstädes utan svårighet kan urskilja nordis rytm och klang i de latinska verserna. Tämpli är äfven *Ingjaldskvadet*, där skalden Starka (Starkotter) söker inge konung Ingjald mod att fr göra sig från sin drottnings inflytande och hämn sin faders dråp. Vidare finnas fragment af en dik om *Hagbard och Signe*, centrum i dikterna om Sigar släkten; efter den angelsaxiska diktens vittnesbör är Sigar danernas äldste historiske konung; hela ämnet är utförligt behandlat hos Saxo och i en kla medeltidsvisa. Af andra danska sägner med hed niska motiv i prosaåtergifning hos Saxo kunna näm nas sagorna om *Skjold* (finnas redan i "Beowulf") *Dan. Helge, Amleth* ("Hamleth"), *Veraund* och

mt *Hjarne*. Den danska hjältedikten är na-
is främst präglad af allmän-nordisk tanke-
h uttrycksätt; viktigt är, att vi till stor del
följa denna oskrifna folkdiktnings utvecklings-
ända från historiska strider, i hvilka da-
deltogo vid folkvandringstiden, genom dikter
singatiden (i engelska källor), öfver vikinga-
höjdpunkt och de följande folkliga prosa-
serna ända till de litterära uppteckningarna
ngarna, Saxo). Vi känna en del sägner i
ngefär samtidiga danska, norska och isländska
varigenom man kan påvisa, hur egendomliga,
llt danska karaktärsdrag danas, jämnsides
ad språkutvecklingen lär oss om den nordiska
mens delning. Under hednisk tid faller
s ursprungligaste, utifrån minst påverkade
Vid vikingatidens slut och kristendomens
innas fyra nordiska kulturspråk och kultur-
n med hvar sin särprägel. Kristendomens
dning segrade i alla länderna genom sin större
och sitt större djup; men både den och dess
se i humanism och reformation buro främ-
dräkt. I Danmark som i Sverige bära under
r framåt kulturlifvets uttryck i dikt och tanke
del främmande prägel, medan det nationella
n en underström på djupet och till sist upptar
e främmande beståndsdelarna. Med den nor-
enässansen i början af 1800-talet träder det
lla åter segrande i dagen.

1. Den katolska medeltiden (till
1500). Om öfvergångstiden mellan hedendom
deltid ha vi få och otillfredsställande under-
r. En skrifven litteratur uppstår först på
af kyrkans praktiska behof, i synnerhet efter
andet af ärkebiskopsstolen i Lund 1104. Som
präster fingo boklig lärdom och kunde skrifva,
tan allt skrifvet den katolska bildningens och
form. Den rotfästa folkliga tankegången
ycks eller lefver sitt dolda lif, utom då den
ägar kommer till orda i lofsånger eller prak-
anteckningar. I klosterlitteraturen märkas
dyningar af de kyrkliga rörelserna i kultur-
a, som Norden har förbindelser med genom
esorna till Frankrike, England och Italien
den yngre medeltiden, Tyskland. Sålunda
danskar lifligt i den skolastiska forskningen.
kop Anders Sunesön (d. 1228) skref
emeron" med dess latinska versifierade fram-
g af de teologiska hufvudfrågorna från Paris'
a. Tiggarmunkarnas invandring, inflytandet
sk mystik och framför allt birgittin-rörelsen
lade en rik prediko-, missions- och öfversätt-
rksamhet. Danmarks världsliga och andliga
kt uppnås under "Valdemarstiden" (omkr.
1250) med den geniale Absalon (se d. o.)
delpunkt. På hans tillskyndan uppstår i stället
elgonlegender och praktiskt historiska kloster-
ingar, som man hittills nöjt sig med (viktig-
Ælnods historia om Knut den helige från
af 1100-talet), en nationell historieskrifning,
ts det främmande språket och de prästerlige
rna genomandas af Absalons och Valdemars-
storhet. Sven Aagesön skref en kort
bsalons "klerk" Saxo (för sitt prydliga
allad grammaticus) en utförlig dansk
från äldsta tider till vendertågens slut. Saxos
Gesta danorum (i 16 böcker), afslutadt efter
Absalons död i början af 1200-talet, är den danska medeltidens yppersta verk och ett af de bästa latinska historiska arbeten från denna tid. Framställningen är byggd på danska och norsk-isländska källor. Han hoparbetade till ett fängslande epos den väldiga mängd sagor, som han ansåg för verklig historia. Från Valdemarstiden äro vidare de medeltida *laguppteckningarna*, dels verkliga lagar som Skånes och Själlands kyrkorätt, dels mera privata som skånska och själländska lagar. Till dessa sluter sig Valdemar Sejrs "jydske lov", antagen i Vordingborg 1241, men ej genomförd i öfriga landsdelar (kodifierad rikslag kom först 1683). Dessa lagtexter jämte stadslagar och gillestadgar spela samma roll för Danmark i språkligt och kulturhistoriskt afseende som motsvarande svenska, om hvilkas tankegång de ofta påminna. Af andra danska skrifter må nämnas *läkar- och kokböcker*, af hvilka den äldsta går under kaniken Henrik Harpestrengs namn, *Peder Laales ordspråksbok*, den *danska rimkrönikan*, en dansk historia på vers, där konungarna föreställas själfva skildra sitt lif och uttala sin egen dom; den är från den yngre medeltiden, men fortsattes småningom ända fram till 1500-talet och är den första på danska tryckta boken (1495). Från ungefär samma tid äro några öfversättningar från svenska af Eufemiavisorna samt dansk kyrklig diktning, hvars betydelsefullaste arbete är prästen Michaels rimverk ("den katolska kyrkans svanesång"). Under Valdemarstiden uppstår också Danmarks rika, i poetiskt hänseende utomordentligt framstående *folkvisediktning*, fortsatt genom hela medeltiden, men först till en del upptecknad af adelsdamer och historiker på 1500- och 1600-talen, under hvilka den fortlefde i rik omväxling på folkets läppar för att slutligen samlas under 1800-talet. Medeltidens folkvisa blomstrade i synnerhet i Norden och där framför allt i Danmark, som eger öfver 500 själfständiga visor, medan varianterna gå upp till många tusen. Man kan ej afgöra, hur denna diktning från början utvecklat sig, men gifvetvis har det skett inom öfverklassen, riddarna, senare adeln, i anslutning till dansen, som vid 1100-talets slut tränger in öfverallt i Norden, och efter främmande förebilder, särskildt franska dansvisor och vandrande tyska sångares kväden. Oftast dansade man under öppen himmel till visans takt och synes ha diktat om gamla sagor och sägner efter de lyriska dansvisornas rytmer. Folkvisorna ha tagit upp i sig många forntidssämnen och bevarade sålunda sammanhanget mellan gångna tiders andliga lif och en följande periods nationella renässans, men å andra sidan ge de genom skildringar från riddarlifvet kraftiga vittnesbörd om, huru människolifvet gestaltade sig, när icke "munken", utan "riddaren" förde ordet; visorna ersätta saknaden af en fylligare historieskrifning på modersmålet och en inhemsk konstpoesi. I form och innehåll äro svenska och danska visor rätt likartade. De egentliga *kämpavisorna* besjunga forntidens stora, ofta öfvermänskliga gestalter, de äro ofta tragiska som förebilderna — Sigurd och Brynhild, Aage och Else, Hagbard och Signe —; muntra och käcka äro däremot visorna om folkdiktningens älsklingshjälte Holger Danske och hans motståndare Starke Didrik. *Trolldomsvisorna* behandla, under en tunn kristlig slöja, de öfvernaturliga väsendena och deras makt; hela natu-

ren tänkes befolkad af demoner, som oemotståndligt dra människor till sig endast för att störta dem i fördärfvet. Dessa visor handla om förvandlingar (jungfrun i fågelhamn), runornas trollmakt (riddar Stigs bröllop) eller om älfvorna (alferna), framtill sköna kvinnor, baktill ”ihåliga som ett bakträg”, hvilka locka ungersvennen in i högen genom att göra honom ”ellevild” med dårande dans och sång, ge honom en glömskedryck eller straffa hans trots med ett dödsbringande ”älfskott”. Hit höra några af de vackraste danska visorna. Den klaraste bilden af medeltidens lif och samhälle ge *riddarvisorna*, hvilkas hufvudpersoner äro medeltidens till häst tjänstgörande bondeadel, och som framför allt skildra kärlek och krig, än ljusa och vänliga, än allvarliga och vittnande om mycken råhet i lif och beteende. Hit höra ypperliga visor som Ebbe Skammelsön, Nilus och Hillelille, Liden Engel. Slutligen bilda de *historiska visorna* en viktig grupp. Deras historiska trovärdighet är mycket omtvistad, men oftast visa de i alla händelser samtidens eller en nära eftervärlds uppfattning af de skildrade händelserna och förhållandena. Hit höra de ryktbara visorna om Valdemar och Tove, om Valdemar Sejr och hans drottningar, en viscykel om marsk Stig och ”den långa visan”, hopsatt ur cykeln, och om Niels Ebbesön, hvari grefve Gerts dråp skildras, sannolikt trovärdigt. I början af 1700-talet riktades den vaknande historiska kritiken äfven mot folkvisorna, man ringaktade deras innehåll och saknade sinne för deras poetiska värde. På Klopstocks och Ewalds tid vaknade ånyo förståendet af dem, och när Danmark i Öhlenschläger och Grundtvig fick sin litterära renässans på inhemsk botten, voro forndikten och folkvisorna deras utgångspunkt. Det är knappast någon stor dansk skald från 1800-talet, som ej står i skuld till folkvisorna. Med det poetiska intresset vaknade äfven hågen för litteraturhistorisk och språklig behandling af visorna. — Kritisk hufvudupplaga är Sv. Grundtvigs ”Danmarks gamle folkeviser”, I—V, som fortsättes af Axel Olrik, hvilken utgifvit VI, VII och början af VIII; två urval äro utgifna af Sv. Grundtvig, ett urval med förträfflig inledning af Olrik. Vid Kalmarunionens upplösning stå Danmark och Norge i nära världslig och andlig gemenskap, det gamla norska språket blir allmogemål, medan danskan blir litteraturspråk äfven i Norge. Från nyare tidens början till 1814 är dansk litteratur de två ländernas gemensamma egendom, hvars norska tillskott med tiden blir af stor betydelse.

III. Nyare tiden. A. Humanism, reformation och renässans (1500- och 1600-talen). Den omhvälfning i det kristna Europas tänkesätt och världsåskådning, som kännetecknar öfvergången mellan medeltiden och nyare tiden, får i Danmark betydelse väsentligen på det religiösa området. Reformationstiden betecknar främst motstånd mot påfvekyrkan och därigenom äfven mot hela medeltidens skolastiska tankelif. Den religiösa frigörelsen spred sig hastigt från Tyskland till Norden, medan renässansströmningarna kommo senare och mycket svagare. Reformationstidens litteratur blir därför i Danmark på det hela mycket osjälfständig, men får sin stora nationella betydelse genom att vara skrifven på modersmålet — hufvudvillkoret för en själfständig litteratur. Efter striden om den nya läran såg det ut, som om en verkligt frisinnad åsk uppstodo, man förbättrade skolväsendet och åter rättade 1537 universitetet i Köpenhamn, man å tade ifrigt på att få Danmarks historia skrif hof och adel visade sinne för konst och vetens Men allt kväfdes af det ensidiga religiösa intre då man på allvar tog upp striden för den ”re lutherska läran; teologien själf blef lärd och vände jämte öfriga vetenskaper latinet; cens hämmade all fri litterär utveckling. Ortodoxien, stelnade rättrogenheten, utbreddes som protestan skolastik. Sverige blef en stormakt under 1600-t medan Danmark drabbades af stora politiska olyc och befolkningen trycktes ned i okunnighet och ö tro, utan att delaktiggöras af renässansens väl kulturella framsteg. Det vardt Holbergs uppgift lyfta det sjunkna folkmedvetandet genom tillegn af utlandets framsteg.

Bland den egentliga reformationstidens stor må först nämnas Kristiern Pedersen 1554), ”den danska litteraturens fader”, h själländska skriftspråk vardt grundvalen för r språket. Hans hufvudarbete är den väsen gen af honom gjorda *bibelöfversättningen* (1 ”Kristian III:s bibel”). Själfva reformationsförk nelsen var ett verk af Hans Tausen, som e rar om Olaus Petri. Den nya kyrkans organisa Själlands förste evangeliske biskop, Peder P ladius, efterlämnade en mängd religiösa skri på både danska och latin, kyrkohandböcker, u fostrings- och uppbyggelselitteratur samt den s. *Visitatsbogen*, ett utkast till vägledning för tal betraktelser på visitationsresor, hvilken ger en vande bild af den duktige och myndige prelaten s af tidens kultur. Mer utpräglad humanist och för senare en kämpe mot reformationen var kar litmunken Poul Helgesen (”lektor Pou ”Poul Vendekaabe”), som visar sig som en yppe stilist i sina stridsskrifter och äfven skrifvit ett storiskt arbete (”den skibyske krönike”), af be delse såsom samtidsskildring. Under följande ge rationer utmärka sig många män och kvinnor af gamla danska adeln. Holger Rosenkra anses för en af landets bäste teologer. Ari Huitfeldt skrifver en innehållsrik dansk histo Adelsdamerna samlade folkvisor, många voro k skapsrika och bokälskande; adelsmännen best dade och gynnade konst och vetenskap (Peder O ätten Friis). Berömdast var astronomen Ty Brahe. Främste mannen på det teologiska områ var Niels Hemmingsen, Melanchthons j junge (d. 1600), som skref ett antal högt skatt tolkningar af N. T:s böcker, handböcker för präs och en stor dogmatik. Dessa arbeten skaffade hon stort rykte för lärdom öfver hela Europa, och s skriften ”De lege naturæ” blef han föreläsare folkrättslärarna Grotius och Pufendorf. Hans s tida voro psalmförfattarna Hans Kristens Sthen och Hans Thomesen, hvilken s nämnde 1569 utgaf den första auktoriserade psal boken, som innehöll det bästa af den äldre di ningen och goda bidrag af honom själf. Den hi historieskrifvaren var Anders Sörensen V del (f. 1542, d. 1616), som öfversatte Saxo o gaf ut danska folkvisor. Ungefär samtidigt öfv satte den norske prästen Peder Clausen Fri

Af rent världslig litteratur finnes under
et föga; viktigast äro ett par goda *satirer*,
e Smed'' och en öfversättning af Reineke
samt *skolkomedier*, t. ex. Ranchs ''Karrig
500-talets, ''den lärda tidens'', teologer är
r Brochmand (f. 1585, d. 1652) betyd-
ast; hans danska postilla har varit folkläs-
ta till våra dagar. Det var vidskepelsens och
ssernas tid, både teologer och naturforskare
gna i tidens fördomar. Kammarlärda, som
ett väldigt kunskapsmaterial i flera veten-
tan synnerlig kritik eller bearbetning, voro
a. Inom de empiriska vetenskaperna, sär-
edicin och astronomi, egde Danmark likväl
ldsbekanta forskare, såsom medlemmar af
Bartholin, Oluf Borch, Ole
, Simon Paulli och främst Niels
sen (Nicolaus Steno), som gjorde stora ana-
upptäckter och lade grunden till geologien.
men Ole Römer beräknade ljusets hastig-

inflytande af den tysk-holländska renäs-
och, från enväldets tid (1660), äfven af den
klassiciteten började man förakta den äldre
a alstringen — nu skulle allt formas efter
ndrade främmande mönstren — och göra
välmenta, men sällan lyckliga försök att
modersmålet. Opitz' nya versteori tränger
enom i danskan; oberoende af honom har
gt Anders Arrebo genomfört denna
fversättning af Davids psalmer. Arrebos
erk är den på rimmad hexameter och alexan-
skrifna *Hexaemeron*, bearbetning från fran-
Den skämmes af det konstlade uttryckssättet
iirlige stil'') och den lärda ofolkliga appa-
f mytologi och lånad grannlåt, som trots
s hån fortfor långt in i nästa århundrade.
språkläror skrefvos af Pontoppidan och
Syv; Ole Worm grundlade den danska run-
gen, och samtidigt började man studiet af
diskan; på Fredrik III:s tid fördes flera
handskrifter (t. ex. af eddorna) från Island
penhamn, och detta samlarverk fortsattes
olbergs tid af islänningen Arne Magnus-
Tidens viktigaste danska prosaarbeten äro,
istian V:s danska lag, Birgitte Thotts Seneca-
kning och Leonore Kristines ''Jam-
de'', en kulturhistoriskt och litterärt viktig
afi från konungadotterns långa fångenskap.
entligt poesien var efterbildning i smaklös
st, baletter o. s. v. eller krypande och
. tillfällighetspoesi. Riktigt kvicka visor och
refvos af Anders Bording, som en
af äfven en rimmad hoftidning. Endast i
rkliga diktningen skapades något verkligt
dt. Här må nämnas de norska Dorthe
lbretsdatter och den kärnsunde Pet-
lass samt Danmarks störste psalmist i äldre
homas Kingo, hvars friska och originella
beteckna den danska poesiens höjdpunkt
folkvisorna och Holberg.

Kritikens och rationalismens
700-talet). Med Holbergs verksamhet under
lets förra hälft kom frisk luft in i det
kulturlifvet, ett kritiskt förstånd sönderbröt
ade formerna och skapade möjligheter för en sundare utveckling. Det klara förståndet segrade småningom öfver fasthängandet vid det från fäderna nedärfda, och denna tankens frigörelse från tradition och auktoritet var i sig själf af oupptskattlig betydelse och har medfört stora resultat, icke minst i praktiska förbättringar inom samhällslifvet (stavnsbaandets upphäfvande 1788, landboreformerna). Men under århundradets lopp fick den härskande rationalismen — i de goda fredstiderna under det patriarkaliska enväldet — en nykter, kälkborgerlig prägel; först fanns nog hänförelse äfven för ideella syften, men under ifvern för det förståndiga, det nyttiga, blef det andliga lifvet förkrympt, religion, konst och vetenskap värderades blott som medel att främja borgerliga och praktiska ändamål. Och med ''det stora århundradets'' självförverskattning glömde man all respekt för den äldre, genom årtusen tillkämpade kulturen, som räknades för ingenting mot dåtidens stora tankar; redan Holberg ansåg medeltiden och den gotisk-germanska forntiden barbariska. En sådan historisk uppfattning blir själlös och slutar med att väcka motstånd.

Ludvig Holberg (f. 1684 i Bergen, d. 1754) betecknar på en gång senrenässansens fulländning och den vaknande kritik, som föregår rationalismens och upplysningens idéer. Han är bestämd af Lockes filosofi, engelskt verklighetssinne, fransk populärfilosofi och holländsk grundlighet, men nationell i sin uppfattning och tillegnar sig självständigt, hvad de främmande förebilderna lärt honom. Han rifver ned genom sina angrepp på det dåliga arfvet från det förgångna och samtidens skuggsidor, men bygger upp genom att skapa en rik och mångsidig litteratur i sitt land på alla de områden, dit hans vidsynta och klara intelligens nådde, med tyngdpunkten förlagd till de odödliga humoristiska mästerverken. Till de ledande kulturländernas idéer intog han, religiöst och politiskt, en juste-milieu-ståndpunkt. Hans utbildning och lifsgärning medförde, att han företrädesvis kom att verka som vetenskapsman (historiker, naturrättslärare, populärfilosof) eller praktisk ämbetsman och medborgare. Men hans ''poetiska raptus'', som han själf sade, öfvermannade honom en tid, 1719—25, då ''Peder Paars'' och de bästa komedierna författades. Hela hans skriftställeri hade det dubbla syftet att moralisera, d. v. s. uppfostra, och att polera språket, d. v. s. utveckla danskt språk och litteratur, och detta fyllde han på det sättet, att han i alla sina skrifter, mer eller mindre direkt, i så rent danskt språk han förmådde, tuktade och tadlade samtidens trångsynta och förbenade lifsuppfattning. Holbergs hufvudarbeten äro ''Danmarks riges historie'', judarnas historia, kyrkohistoria, jämförande hjälteoch hjältinnehistorier, ett band moraliska tankar och öfver 500 danska ''Epistlar'' om alla brännande spörsmål, samt, framför allt hans komisk-satiriska diktning: hjältedikten ''Peder Paars'' med satir öfver det danska samhället i sin helhet och öfver 30 *komedier* (Jeppe paa bjærget, Erasmus Montanus, Jakob von Thyboe o. s. v.), som fått betydelse för hela den germanska världen. Holberg vardt Danmarks förste store folkuppfostrare och i sanning den danska litteraturens fader såsom Danmarks förste store *världslige* skald, förste folklige historieskrifvare och förste folklige moralfilosof.

Af Holbergs samtida stodo enstaka betydelsefulla

personer på det förgångnas grund. Till pietismen, som fick stort inflytande under Kristian VI, hörde den yngre Pontoppidan, som utom kyrkliga skrifter utgaf en stor kyrkohistoria och en vidlyftig skildring af Danmark, "Danske Atlas", polyhistorn H. Gram, som grundlade den kritiska historieskrifningen i Danmark och stiftade "Det kgl. danske videnskabernes selskab". Hans lärjunge J. Langebek stiftade "Selskabet for dansk historie og sprog", i hvars tidskrift, "Danske magazin", han skref ypperliga afhandlingar, och började utgifva en mönstergill serie af källorna till Danmarks medeltidshistoria. Teologen Höysgaard skref en dansk språklära med goda ljudiakttagelser (t. ex. af stöttonen) och förträfflig syntax. Andreas Hojer grundlade en nationell dansk rättsvetenskap. — Mera i släkt med Holberg var rektorn i Ribe Kr. Falster, som skref tunga danska satirer och en rad "sermones" på latin, där han i frisinnad anda behandlade brännande frågor. Holbergs åsikt om modersmålets förmåga att uttrycka äfven de allvarligaste ting utvecklades vidare af den tidigt bortryckte Kr. Eilschow, som häfdade filosofiens betydelse och uppträdde som ifrig språkrensare, skapande flera nya ord. Språkrensningen fortsattes med synnerlig framgång af soranerna, d. v. s. den första läraruppsättningen vid den återupprättade Soröakademien (särskildt Sneedorff, Kraft och Schytte), hvilka inleda en ny period i danska språkets historia. De undvika lånord, bemöda sig, efter franskt föredöme, om ett kort och fyndigt uttryckssätt, som kan fattas af hvarje bildad, och skapa en retorisk prosastil, som bildar grundvalen för följande skedes högre skaldespråk. I samma riktning verkade den började *dagspressen* och *tidskriftslitteraturen*, som först efterbildade Addisons och Steeles "Spectator". På Holbergs tid utgaf Jörgen Ries, något senare Sneedorff, en läsvärd dansk "spectator", och från 1785 fingo tidskrifterna en utomordentlig betydelse som den allmänna meningens vägledare (Pram och Rahbek, "Minerva" och "Den danske tilskuer"). Vid midten af 1790-talet uppstod bl. a. ett antal skandinavistiska tidskrifter, och 1796 stiftades "Det skandinaviske litteraturselskab" (af Höst, Pram, Nyerup och Baggesen), till främjande af kulturgemenskapen med Sverige. Rörelsen ledde likväl till ringa resultat. På Holbergs tid lefver pietismens psalmist Hans Adolf Brorson (från Sönderjylland, f. 1694, d. 1764), som har skrifvit en mängd innerliga och blida psalmer, af hvilka många tillhöra det bästa i dansk poesi. En vagabond som Wiwallius, men mindre äventyrslysten, mera dämpad var Ambrosius Stub (f. 1705, d. 1758), hvars få visor och vers utgåfvos först långt efter hans död.

Under senare hälften af 1700-talet drog man — ofta ensidigt — konsekvenserna af Holbergs och hans mera utvecklade samtidas tankar, men direkt, främmande påverkan kväfver all självständig nationell utveckling. I religiöst hänseende undantränges pietismen af tysk rationalism, som anser sig kunna uppställa en "naturlig religion"; Kristus är "dygdens milde lärare", den store moralisten; då folket blir nog utvecklad att tillegna sig hans upphöjda sedelära, böra dogmer och allt förnuftsvidrigt fjärmas från religionen som öfverflödigt och skadligt. Rationalismen segrade nästan öfver hela linjen af dess egendomligaste gestalter är hofpredik Kr. Bastholm, som med klar och god stil fattade religiös-moraliska arbeten och en "Ge talekunst", som stundom påminner mera o handbok för skådespelare än om en för präster. luthersk-konservativ var Själlands biskop, N. Balle, ehuru både hans "Lærebog" och psalmbok, som aflöser Kingos, tillräckligt visa rationalistiska utgångspunkt. Språket på modet franska; under Bernstorff uppehöll sig en liten fr koloni, mest lärare, alltjämt i hufvudstaden. hyllade tämligen ensidigt den franska klassicite poetik med dess lära om de tre dramatiska enhet och framhållande af det nyttiga och smakfulla ("dulci"). Ända till Struensees fall var regeri egentligen i händerna på tyskar, hvilka satte prägel på den högre odlingen (Schiller fick under från Danmark, och Klopstock lefde i 20 år där). I främmande inflytande ledde till stiftandet af skabet for de skönne og nyttige videnskaber" 1 hvars uppgift var att förbättra smaken samt ge pristäflingar och belöningar främja den danska raturen. Sällskapet vardt likväl mest en parod hvad det ville vara ("det smagende selska hade ringa inflytande och kan på intet sätt jämf med Svenska akademien. Efter hand vunno Volta encyklopedisternas och senare äfven Rousseaus kar insteg. Omkr. 1790 spelade P. A. Heibe en ledande roll i hufvudstadens offentliga lif kvick talare och visdiktare med en lätt anstrykn af franska revolutionens idéer samt som motstånd till allt tyskeri. Hans skådespel och berättelser sa estetiskt värde, men hans frisinnade visor och s pjäser föranledde, efter utfärdandet af nya inskrä ningar i tryckfriheten, hans landsförvisning. hetlefrad jylländsk godsegarson, Malte Bru fick samma straff för angrepp på stat och religi Klubblif och dryckesvisor florerade under denna men enväldet drog en trång gräns för yttrande heten; visornas omkväde var det vanliga borgerli "nu bort med alskens politik og lad os passe v drik"; intresset för de stora världshändelserna mycket ringa. Dryckesvisans mästare och samti ett godt exempel på rationalismens jämnmått var L. Rahbek (1760—1830), litteraturhistoriker, e tiker och författare på många områden, men ib kommen framför allt för det hem, Bakkehuset utan Köpenhamn, där under 1800-talets första fjärde hans själfulla hustru Kamma Rahbek. f. E ger, samlade en krets af den nya tidens andl storman, hvilkas idéer Rahbek själf hade ringa stående för. På modet voro utom visan lärodikt (norrmannen Tullin) och odet. Bland en mängföga betydande författare, som likväl erhöllo de b sta loford af sin samtid, må nämnas Oluf (komedien "Gulddaasen"), Samsöe traged "Dyveke"), Thaarup (patriotiska småstadsid ler med vackra sånger) och Nordal Bruun den pseudoklassiska tragedien "Zarine", som anledningen till norrmannen Johan Herm. Wessels satirdrama "Kärlek utan strumpor den yppersta danska parodien, som slog ihjäl b alexandrinen och efterbildningen af fransk trag i Danmark. Wessel skref äfven utmärkta komis småberättelser, hvilka efterliknades af Jens Ba gesen (1764—1826), en fin och betydande skald

t g, ehuru utan karaktär och djup, utan
botten vare sig i det gamla eller det
rots sitt utprägladt danska temperament
stora makt öfver språket (reseskildringen
nthen", komiska berättelser och rimbref,
dikter) har han ej efterlämnat något rik-
ändadt, men har satt djupa spår i språ-
delvis varit förebild för romantikens
slutligen fanns också ett icke ringa, halft
motstånd mot periodens torra förståndsr-
et. Rousseaus betoning af natursinnet och af
rätt, Herders af folkpoesien, Klopstocks re-
allvar och patriotiska hänförelse, i det hela
sturm-und-drang"-strömningarna i det nya
väckte också anklang i Danmark, i synner-
Johannes Ewald (f. 1743, d. 1781),
anska litteraturens ursprungligaste och dju-
aldenaturer, med hvars verk (sorgespel, sång-
lyrik som "Rungsteds lyksaligheder", odet
n m. m.) samtiden endast motsträfvigt och
entligt förstående gjorde bekantskap, men
dt en direkt förelöpare för Öhlenschläger.
olika vetenskaperna uträttades mycket be-
ullt. Nämnas må naturforskare som Fabri-
eischer, Oeder och Wahl samt historieskrif-
n Suhm (en dansk historia i många band),
nen Schiönning och Ove Malling, som skref
ct omtyckt historisk exempelsamling i tidens
nde stil.

1800-talet. 1. Den nordiska
ksansens genombrott. Ur "sturm-
ing"-tidens jäsning uppstod i Tyskland vid
ngstidehvarfvets slut en romantisk diktning
ntasi och känsla i öfvermått och samtidigt
ldskådningar, Fichtes subjektiva idealism
ellings naturfilosofi, strömningar, som snart
ill Danmark med H. Steffens som väl-
kunnare. Strax efter det ärofulla slaget på
amns redd, som efter 80 fredsår mäktigt lyfte
kna danska folkandan, kom den norskfödde
tillbaka till Danmark från en studievistelse
land och höll i Köpenhamn en serie föredrag,
fvo af grundläggande betydelse för de flesta
än, som under följande period vunno ett
mn som författare eller vetenskapsmän. Stär-
verkade han Öhlenschläger, om också blott
kort tid, och denne skald är äfven i andra
n en af hufvudmännen för renässansen i
k och har stor betydelse äfven för det öfriga

m Öhlenschläger (1779—1850) hade
sin tidigaste ungdom känt sig dragen
nordiska forntidens ämnen; Ewald var hans
de förebild. Genom Steffens fann han sig
k tillit till sin förmåga, och med vördnad
gudsbenådade skaldens upphöjda kall rik-
n nu först, i "Guldhornene", "S:t Hans
" och "Aladdin", skarpa angrepp på ra-
aen; i stället för torr förståndsmässighet pri-
slig fromhet, mot förhärligandet af dygd och
ällas poesiens härlighet och makt, i stället
klassiska poesiens ideal hänvisas till forn-
d dess primitiva kraft och medeltiden med
manska lif och dikt; den franska poesiens
ch band kastas af, ty poesien skall ej lyda
ande förstandet, utan den skapande fantasien,
få fritt spelrum. Samtidigt visa dessa hans ungdomsdikter, hur bunden han är vid det inhemska, hvilket bevarar honom mot romantikens fiesta öfverdrifter och för honom till en mera nordisk, småningom mera nationell dansk ståndpunkt — medan den ytterliga romantiken representeras af Schack Staffeldt, Hauch och en del af Ingemanns ungdomsdiktning. Under och efter en lång utrikesresa (hvarvid samlifvet med Goethe satte djupa spår) började han den långa raden af tragedier och nordiska hjältedikter ("Hakon jarl", "Palnatoke", "Axel och Valborg"; senare "Väringarna", "Tordenskjold", "Drottning Margareta", "Dina", "Sokrates" m. fl.; "Nordens gudar" "Rolf Krake", "Ragnar Lodbrok"), alltjämt fortsättande en rik lyrisk och romansdiktning. Trots lifliga angrepp (Baggesensfejden 1813—19, Heibergsfejden 1827—30) var han vid sin bortgång på alla håll erkänd som den centrala personligheten i det danska kulturlifvets renässans. Han har ej direkt bildat skola, men, som Heiberg uttryckte det, öppnat naturens och folkets härlighet för sina efterföljare, till skaldisk fördjupning efter den enskildes egendomliga förmåga. Han var den förste, som riktigt lyckades inge respekt för skalden och hans gärning. Med en språkskapande kraft, som nästan förfärade samtiden, visade han väg till de inhemska föryngringskällorna, på samma gång han tog till orda för den nordiska samkänslan. Om hans enastående historiska betydelse i Danmarks vitterhet kan intet tvifvel uppstå. Samtidigt med hans genombrott hade Berthel Thorvaldsen i Rom fullbordat sin "Jason" och därmed börjat en bana, som gaf Danmark ett af dess mest lysande namn.

Och redan under 1800-talets första fjärdedel hade de krafter, som den nya tidsandan uppväckt inom vetenskaperna, hunnit mogna. Bland språkforskarna stod främst den snillrike R. K. Rask (1787—1832), som är en af den jämförande språkvetenskapens grundläggare. Fysikern H. Kr. Örsted (1777—1851) var den förste, som genom naturfilosofiens studium fick ögonen öppna för krafternas harmoniska enhet i naturen och 1820 upptäckte elektromagnetismen. Genom en mängd skarpsinniga undersökningar började hans broder A. S. Örsted (1778—1860) grundlägga den nyare danska rättsvetenskapen. Af historikerna står E. K. Werlauff (1781—1871) främst i fråga om källstudiernas omfång och grundlighet. Litteraturhistorien rönte en dittills okänd omvårdnad genom Nyerup och K. Molbech. Bland dem, som verkade för studiet af den nordiska forntiden, voro i främsta rummet isländingen Finn Magnusen (1781—1847), som öfversatte Sämunds Edda, och N. F. S. Grundtvig, som 1808 skref sin "Nordens mythologi eller udsigt over eddalæren" och öfversatte den angelsaxiska hjältedikten "Beowulf" äfvensom Saxos och Snorres krönikor. — Jämväl på det religiösa området hade en stor omhvälfning förberedts och till en del fullbordats. Naturfilosofien hade afslöjat rationalismens prosaiska och för själslifvet ofruktbara ytlighet. Med sin panteistiska uppfattning hyllade den kristendomen som en poetisk myt, utan att förstå tron som en praktiskt verksam kraft hos människan. Den kallade till lif ett religiöst behof, men förmådde ej i längden tillfredsställa det. Genom filosofien fördes män som J. P. Mynster (1775—1854) och hans frände

Grundtvig (1783—1872) till den evangeliska kristendomen, hvars mest framstående målsmän de blefvo, ehuru under en aldrig utplånad, djup inbördes antagonism. Mynster ställde sig på den allmänna bildningens grundval och blef en religiös vägledare, särskildt för de bildade klasserna. Grundtvig förkastade däremot allt, som i den allmänna bildningen tycktes honom oförenligt med folkandan, särskildt det romerska elementet. En mera naturlig grundval fann han i den fornnordiska kulturens kvarlåtenskap, hvarjämte han ansåg den sanna lutheranismen för enda källan till ett nytt församlingslif. Återupplifvandet af den nordiska hjälteandan och gammal-luthersk troskraft sökte han främja genom predikningar, poetiskt författarskap, vetenskapliga forskningar, litterära stridsskrifter och öfversättningar af nordiska klassiker. Likväl stötte han ifrån sig nästan alla de bildade, som hvarken kunde försona sig med hans för den europeiska bildningen främmande ståndpunkt eller med hans stil, som utbildats på fornspråkets och allmogemålens grundval. I många år stod han därför tämligen ensam. Vid midten af 1820-talet undergick Grundtvig en själskris, som blef en vändpunkt äfven i Danmarks odling. Rationalismen — mot hvilken Grundtvig alltifrån 1810 uppträdt mycket skarpt — hade, mildrad och i en mindre krass form, funnit en talangfull målsman i professor H. N. Clausen. Ett kyrkohistoriskt arbete af honom framkallade 1825 ett våldsamt angrepp af Grundtvig, som af denna orsak dömdes till böter och censur, hvarför han nedlade den prästerliga befattning han nyss förut erhållit. Sedermera lefde Grundtvig i många år som enskild vetenskapsman och skriftställare. Från den närmast följande tiden härröra hans förnämsta vetenskapliga och vittra verk, bl. a. ”Haandbog i verdenshistorien” (1833—43), hans djupt betydelsefulla psalmdiktning, som fortfor till hans sista lefnadsår, föreläsningar öfver mytologi, historia och kyrkohistoria, en lång följd predikningar; en mängd skrifter i politiska och sociala frågor, synnerligast rörande folkupplysningen, och slutligen hans initiativ till upprättande af folkhögskolor, hvilka bli folkuppfostrande i stor stil, efterliknas i det öfriga Norden och nu äfven uppmärksammas och beundras öfver hela världen. ”Menige man” greps af hans och hans vänners ord. ”Grundtvigianer” blef namnet på ett religiös-politiskt parti, hvilket till en början stod skarpt afsöndradt från det öfriga folket. Men den grundtvigska riktningen växte sig snart stark och blef romantikens självständigaste och mest *danska* skapelse, hvarför den också med större lifskraft än någon annan kunnat göra sig gällande gentemot realismens lifsåskådning. Grundtvigs anhängare ha väsentlig del i Danmarks andliga och materiella uppsving efter 1864. Hans uppfostrande skrifters väsentliga betydelse är, att de uppställde kravet om ”lif och själ” i all kunskapsmeddelelse och peka på möjligheter att fylla detta kraf.

2. Den danska romantikens senare utveckling. Omkring 1825 inträffade åtskilliga, rätt betydande förändringar i danska litteraturen. Öhlenschlägers och Grundtvigs nordiska rörelse fortsattes visserligen af skalder som Carsten Hauch, framstående romanförfattare och lyriker, och B. S. Ingemann, hvars morgon- och kvällsånger samt historiska romaner mäktigt utvecklade den fosterlandskärlek, som yttrade sig i treårs- (”aanden fra 48”). Men hos flertalet yngre förfa- fick litteraturen en alltmera medveten dansk p- präglad. I stället för sagor och nordiska berät- trädde noveller och hvardagshistorier: St Steensen Blicher skref en mängd jylländ berättelser, delvis af första rang, hvarigenom anteciperade den sedan i alla litteraturer g bondenovellen och hembygdskonsten; fru Gyll bourg-Ehrensvärd (”Förf. till en hvar- historia”) skref goda skildringar från bildadt vudstadslif, och liknande, ehuru mindre viktiga utgåfvos af Andreas Saint-Aubain, p Carl Bernhard. I stället för tragedier och gerliga skådespel svärmade man nu för vådeville hvardagskomedier. Samtida strömningar i Eu kulturlif märkas också, om än svagt, i Dann man efterbildar i någon mån den franska roma- mens drama, Heines och Byrons diktning får beundrare, och äfven Hegels filosofi gör sig gälla Detta släktleds hufvudman var Johan Lud Heiberg (1791—1860), hvars inflytande v ständigt stigande efter 1825. Ehuru något tillb satt under 1840-talet af politiska orsaker, var så godt som allenahärskande i fråga om kons fattning och estetisk åskådning ända till C Brandes' framträdande och utöfvade ett afgör inflytande genom sin fina och myndiga personli sin förstådiga kritik, sina skådespel (roman dramer som ”Elverhöj” och ”Syvsoverdag”, framför allt *vådevillerna*) och sin formfulländ lyriska diktning. En hel skara författare, ” yngre diktarskolan”, var starkt påverkad af h och förde hans idéer vidare. Hans viktigaste äro den själfulla och kvicka satiren öfver borge trångsinne och andlig inskränkthet, ”En själ döden”, hvari han höll räfst med sina motstån Hans hustru, Johanne Luise, var Danmarks f delsefullaste skådespelerska och har efterlämna intressant memoarverk. Mer eller mindre nära Heiberg slöto sig lyrikern och lustspelsförfat H. Hertz, senare J. Kr. Hostrup och Erik l samt Kr. Winther, hvars rika kärlekslyrik ledsagas af vackra, intima skildringar från särsk själländsk natur, medan den ofvannämnde Bl är Jyllands sångare. En ovanligt sund och e ständig skaldenatur med fotfäste i verklighetens v var Poul Möller (d. 1838), som med sin o bordade studentnovell och sin rätt sparsamma lyr alstring fått en säker plats bland danska klass E. Aarestrup och L. Bödtcher äro b dande kärlekssångare, medan K. K. Bagg Egede Schack och den något äldre H. Bredahl i sina hufvudarbeten peka mot den kommande realismen. H. K. And sen (d. 1875) är den ende skönlitterär d författare, som har vunnit världsrykte, uteslut för de bekanta *sagorna*, som tillhöra folklitt i alla kulturländer, främst de germanska. romantiska perioden afslutas omkr. 1800-talets m af Paludan-Müller och Kierkegaard, som på sam gång beteckna romantikens fulländning och upplösning. Fr. Paludan-Müller (18 76) var en formfulländad, rik och allvarlig s som i sin stora versroman ”Adam Homo” skap ett af den danska litteraturens mest monumen verk. Sören Kierkegaard (1813—55)

tänkare och religiös författare, men utvecklade tt betydande estetiskt författarskap (”Enten ”, ”Stadier paa livets vej” m. fl.); han skref ntasistyrka i en lyriskt upprörd stil, som gör till en af Danmarks egendomligaste och mest prosaförfattare. I sitt tänkande var han den nsamme, för hvilken, liksom för Paludan- personlighetens förinnerligande och självför- var allt. Hans religionsfilosofiska arbeten tvat ett stort inflytande. Genom Heiberg vann relska filosofien, som efter honom fann talang- gre målsmän, stort inflytande bland allmän- I en serie arbeten sökte Kierkegaard föra sina n från den estetiska och den etiska lifsåskåd- till den kristligt religiösa. Den sistnämnda framställde han som en subjektiv öfvertyg- vilande endast på medvetandet af den enskil- varighet, men ur stånd att ge objektiv viss- arför kristendomen och filosofiska system äro inkommensurabla. Då ingen motsvarade deal af en kristen, greps han af vrede mot fficiella kristendomen” i statskyrkan och före- slutet af sin lefnad en väldig stormlöpning nsamma, hvarigenom han i oberäknelig grad att framkalla sedligt och religiöst allvar hos gre generationen. Som snille är Kierkegaard lig med Öhlenschläger och Grundtvig. Från 1840 börjar en utpräglad liberal och ll rörelse, som får sin höjdpunkt i ut- et af den fria författningen (grundlagen af 1849) och betvingandet af det slesvig-holstein- roret, en nationalliberal rörelse, hvars följder lefvo självförverkattning och en kortsynt poli- m led ett ödesdigert skeppsbrott 1864. Det politiska diskussionens och tidningarnas tid; sidiga estetiska intresset måste vika för de amhällsspörsmålen. K. Ploug, nationallibe- ns och ”skandinavismens” hufvudförfattare, 41 redaktör af ”Fædrelandet”, i nästan en sköalder Danmarks ledande tidning; han var en utmärkt tillfällighetsskald. Som student- och frihetssångare täflade Kr. Hostrup loug; Hostrups studentkomedier ha behållit ts på nationalscenen. Besläktade lyriker äro Kaalund och E. K. Richardt. Tidens anske prosaist var M. A. Goldschmidt 87), som började med kvicka angrepp på i sitt satiriska veckoblad ”Korsaren” och enom tidskrifter, romaner och berättelser del- h återgaf sin tidsålders lif fylligare än någon På det hela taget måste litteraturen 1850 betecknas som en epigonlitteratur i fråga om te yngre författare. Nämnas kunna lyriker . P. Holst och Dante-öfversättaren Kr. Molbech, romanförfattarna H. F. Ewald arit Etlar (Brosböll), Thomas e och Vilhelm Bergsöe, hvilkas ika och väl berättade arbeten till stor del folkläsning; i sistnämnda hänseende har äf- n s. k. skollärarlitteraturen (i motsats till ikernas) haft en viss betydelse med män som . Thyregod, Anton Nielsen, Mads Hansen Inom olika vetenskaper finnas under hela betydande forskare; bland språkmännen de te filologerna N. M. Petersen och Sv. dtvig samt sanskritisten N. L. Wester- d, hvilka jämte yngre forskare som V. Thomsen, K. Verner och L. Wimmer fortsatte Rasks arbete. J. N. Madvig vann europeiskt namn som klassisk filolog. N. Höyen och hans lärjunge Jul. Lange äro Danmarks största konsthistoriker. Framstående historiker voro P. E. Müller, K. F. Wegener, F. E. A. Schiern samt särskildt K. F. Allen och K. Paludan-Müller. Bland naturvetenskapsmännen framstodo zoologerna H. N. Kröyer, J. J. S. Steenstrup och J. M. Kr. Schiödte, botanisten J. F. Schouw, geologerna J. G. Forchhammer och J. F. Johnstrup samt kemisten Jul. Thomsen. — Mynsters märkligaste lärjunge H. L. Martensen sökte genom Hegels filosofi upphäfva motsatsen mellan tro och vetande med utgångspunkt i den kristna uppenbarelsen. Som filosofer äro F. Kr. Sibbern och R. Nielsen att nämna.

3. Positivismens och den skaldiska realismens tid (1870—1900). Danmarks andliga lif, särskildt dess litteratur, stod före 1870 ej i egentlig beröring med de strömningar i filosofi och litteratur, hvilka i de ledande kulturländerna småningom aflöst den döende romantiken, äfven om positivismens och utvecklingslärans idéer tillfälligtvis spårades i dansk vetenskap, bl. a. hos filosoferna Heegaard och Bröchner. Vändpunkten var kriget 1864. Efter detta och efter det fransk-tyska kriget, då de sista förhoppningarna om hjälp utifrån slogos till marken, måste Danmark samla alla sina krafter för att resa sig. Ett stort ekonomiskt och folkligt uppsving inleddes af män som K. F. J. Dalgas och K. F. Tietgen, af den grundtvigska folkhögskolan och andelsrörelsen, som allestädes gifva det ekonomiska lifvet nya former, främja folkupplysningen och skärpa sinnet för lifvets realiteter. Omkr. 1870 fingo de europeiska idéerna i sin mest radikala form på litteraturens och samhällslifvets område en snillrik och vältalig talman i Georg Brandes (f. 1842), hvars verksamhet till en början trots våldsamt motstånd framkallade en ny, realistisk diktning, som ställde sig i skarp opposition mot föregående släktleds poesi och lifsåskådning. Eldig reformator, började han sina föreläsningar om hufvudströmningarna i det 19:e århundradets litteratur, hvari han dömde sin samtids danska poesi och dessutom kräfde radikala ändringar i den rådande lifsåskådningen: kristendom var för honom en öfvervunnen ståndpunkt och borde falla med så mycket annat föråldradt. Härigenom växte det upp ett bittert motstånd mot honom, hans väsentligen rensande och förnyande betydelse bortskymdes, medan likväl en krets unga författare hastigt fylkade sig kring honom. Under årens lopp har han öfvat obestridligt inflytande på både vänner och motståndare i alla Nordens länder och har europeisk berömmelse som kritiker och orädd frihetsförfattare. Kärnan i hans kritiska metod är att fördjupa begripandet af diktverket, lära folk läsa. Utom ”Hovedstrømninger” böra nämnas hans bok om Shakspere och ett stort antal afhandlingar om nordiska författare, bl. a. Holberg och Tegnér. Bland ”det moderne gennembruds mænd”, den hänförda fylkingen af Brandes' anhängare från 1870-talet, står i första ledet Danmarks störste lyriker i nutiden, H. Drachmann (f. 1846), som också skrifvit ypperliga sjömansberättelser. Genombrottets finaste personlighet, en drömmande romantiker och blom-

sterälskare trots all radikalism i lifsåskådning och diktning, var J. P. Jacobsen (1847—85). Hans fina och originella språkkonst (noveller, romaner, dikter) har gjort epok i danskt språk och litteratur samt framkallat många efterbildningar. Sophus Schandorph (d. 1901) var riktningens viktigaste humorist; i en rad romaner och noveller har han med grofkornig satir skildrat bönders och småstadsfolks lif och tankegång. Karl Gjellerup debuterade som eldig, himlastormande tillbedjare af Brandes, men öfvergick till tragedier med Schiller som förebild och romaner som "Minna". Ypperliga stilister äro E. Brandes (skådespel och romaner) och E. Skram. — Med 1880-talet bryter "problemlitteraturen" in i de nordiska länderna och skapar, jämte åtskilligt förträffligt, också mycket, som ej har med konst att göra. Den entusiastiska sammanhållningen i de unges läger sprängs: V. Kr. S. Topsöe har hela tiden varit oafhängig, nu slå Drachmann och Gjellerup in på nya banor. Under 1880-talets sista årtionde finnas jäsning och utveckling på alla håll. En "dekadanslitteratur" inledes af Herman Bang, som trots all sjuklighet och sentimentalitet visat sig som en fint observerande och innerlig konstnär, särskildt i sanna och åskådliga skildringar af förtryckta och tillbakadragna existenser. Endast glatta formkonstnärer äro Peter Nansen, Gustav Esmann och den betydligare Karl Larsen. Hos andra finnes mer eller mindre medvetet uppror mot den naturalistiska verklighetsskildringen, symbolism och romantik lyfta åter sitt hufvud hos lyriker och romanförfattare som Viggo Stuckenberg (d. 1905), S. Claussen, S. Michaelis, J. Jörgensen, som gick öfver till katolicismen under en vistelse i Italien, Niels Möller, L. Holstein, V. Rördam och Olaf Hansen. Nutidslitteraturens klassiske prosaist är obetingadt den kärnsunde, oafhängige Henrik Pontoppidan med samhällsskildrande nutidsromaner som "Det forjættede land" och "Lykke-Per"; nära honom står Laurids Bruun med berättelser som "Kronen" och "Den evige" samt de historiska romanerna "Alle synderes konge" och "Absalon". En krass realism med utpräglad hembygdstyp utmärker "den jylländska skolan", Johannes V. Jensen, J. Aakjær och J. Skjoldborg. Duktig realistisk konstnär med grundtvigsk lifsuppfattning är Jakob Knudsen. Karl Ewald har utom romaner skrifvit ypperliga barnsagor. Gustav Wied har stor komisk kraft, men blir ofta rå. — Under hela tiden verkar ett antal författare oafhängigt af naturalismen och de nyare strömningarna, såsom R. Schmidt, E. von der Recke, P. Mariager, L. Budde, Z. Nielsen, S. Bauditz och F. Rist, P. E. Benzon, O. Benzon, E. Blaumüller, A. Ipsen och K. G. Bröndsted, hvilken sistnämnde är en energisk och talangfull bekämpare af den litterära radikalismen. Äfven kvinnorna äro talrikt representerade i den senaste litteraturperioden. Cornelia Lewetzau (signaturen "J"), Johanne Schjörring och Fanny Tuxen ha skrifvit älskvärda familjeböcker; mer betydande äro Erna Juel-Hansens problemromaner. De många fruntimmersromaner, som skrifvas f. n., ha i allmänhet ej särdeles stort värde; bäst torde Jenny Blicher-Clausens arbeten vara trots m sliskighet. — Af 1900-talets rika öfversätt litteratur må nämnas E. Lembckes af Shaksper Byron, Molbechs af Dante, P. Hansens af "Fa och Gerstenbergs af Tolstoj. — Äfven på veter pernas område ha positivismens tankar satt t spår. Betydande empirisk psykolog och framst universitetslärare är Harald Höffding; sofer äro vidare K. F. V. Kroman, C. E. Wilckens, K. N. Starcke och A. L mann. Stora rättslärda äro K. Goos, J. Ne mann och H. Matzen; nationalekonomer W. Scharling, V. Falbe-Hansen, Westergaard och M. Rubin; framstående storiker A. D. Jörgensen, E. Holm och J Steenstrup samt radikala kritiker och käl skare K. Erslev och J. A. Fridericia, ku historiker Troels Lund. Såsom folklorist mytolog har Axel Olrik gjort sig ett an namn; religionshistoriker af rang är Edv. L mann. Forskare i lefvande språk äro Jesp sen och K. Nyrop. Bland teologerna nämnas D. G. Monrad, P. K. Kierkegaard och Th. Skat Rördam. Den pi tiska "inre missionen" har vunnit stor utbred men ej skapat teologiska arbeten af värde. Särs betydelse ha de täta försöken att popularisera v skapen, dels i stora handböcker ("Danmarks r historie", "Folkenes historie", "Verdenskulture Salmonsens konversationsleksikon, "Dansk biogr lexikon"), dels i goda tidskrifter ("Frem") med för en större allmänhet beräknadt, upplysande i håll.

Den periodiska litteraturen. Tidning och Tidskrift.

Källor: För hela litteraturen är N. M. tersens, "Bidrag til den danske litteraturs storie" (I—V, 2:a uppl. 1867—72) det veten liga hufvudarbetet; vidare P. Hansens, "Illu dansk litteraturhistorie" (2:a uppl. 1895—19 kortare öfversikter af Winkel-Horn, S. Müller, L och Clausen, Rönning och Karl Mortensen. Små delar behandlas af K. Rosenberg, "Nordboer aandsliv" (I—III, 1878—85; ofullb.), G. Brandes i "Samlede skrifter" I—III, J. Paludan "Danmarks litteratur i middelalderen", "Danmarks litteratur mellem reformationen og Holberg" (1 1896) och "Renaissancebevægelsen" (1887), Rönning, "Rationalismens tidsalder" (1 —89), Kr. Arentzen, "Baggesen og Öhlenschläger" (1870—78), V. Vedel, "Guldalderen (1890); bland samtidens yppersta litteraturhistori är Vilh. Andersen, hvars förnämsta verk handla Poul Möller och Öhlenschläger. K.

Teater. Alltsedan 1500-talets början uppf des moraliska skolkomedier (stundom i kyrkorn och längre fram gåfvos icke sällan vid hofvets de förnämes fester dramatiska föreställningar, m upptåg, sång och dans. Någon dansk teater h likväl icke sägas hafva funnits före 1722. Från 16 kommo ofta utländska, i synnerhet tyska, teatersk skap till Köpenhamn, och från 1669 underhöll hof främmande teatertrupper (franska skådespelare o italienska operasångare). 1721 blef en sådan fra trupp afskedad; men genom kungligt tillstånd f dess "maskinmästare", Capion, rättighet att sp komedi, och samtidigt öfvertalade Holberg, K

m. fl. en af sällskapets medlemmar, Mon- att leda uppförandet af danska skådespel samt nya konstnärer. 1721—28 uppfördes bl. a. af Holbergs lustspel. Men branden i Köpen- 1728 och sedermera den åt fromleri hängifne n VI:s regering gjorde slut på denna teatra- erksamhet. Först 1746 återupptogs den — ssom förut, genom Holbergs initiativ. 1747 des "den danske skueplads" (danska teatern), 748 fick en egen byggnad vid "Kongens ny- Länge måste den dock kämpa med de af understödda franska och italienska teater- rna. 1761 började den få statsunderstöd, 1772 en benämningen "kongelig" och ställdes un- verhofmarskalkens förvaltning. Danska språket ock först 1778 allenahärskande på den natio- skådebanan. Samtidigt öfvertogs styrelsen af herre Warnstedt, som införde det framställ- ätt, hvilket sedermera karakteriserat den dan- skådespelarkonsten. 1771 uppfördes Bredals följen i Sidon", den första egentliga sång- . 1772 upptogs J. N. Bruns sorgespel "Za- 1773 Wessels "Kjærlighed uden strömper" 1779 och 1780 Ewalds "Balders död" och rne". Baletten utvecklades karakteristiskt af ti. T. Thaarups sångpjäser, P. A. Heibergs, och Falsens lustspel, Samsöes och Sanders pel beteckna den dramatiska diktningens ut- g till 1808, då Öhlenschläger med "Hakon började raden af sina tragedier. Ett nytt eg skedde 1825, då J. L. Heiberg införde llen. Med Overskou, Hertz och senare Hostrup d en så rik inhemsk alstring af skådespel, att tländska, särskildt den franska, efter hand es i bakgrunden. Likaså har Bournonville en nationell balett, i hvilken mimisk fram- ng, behag och kyskhet äro lika väsentliga som konstfärdighet. Bland kompositörer, hvilkas n haft betydelse för teatern, må särskildt s Dupuy ("Ungdom og galskab"), Weyse, u, Hartmann ("Liden Kirsten") och P. Heise t og marsk"). — De mest framstående skåde- na i teaterns äldsta tider voro H. Wegner, Clementin, Londemann och fru Montaigu. er kommo Schwarz, M. Rosing och hans samt Karoline Walther och Mette Astrup. ndahl, Lindgren, Ryge och fru Heger före- K. N. Rosenkilde, N. P. Nielsen och hans , Phister och hans hustru, fruarna Heiberg ödring samt M. Wiehe, hvilka utgjorde de sta i den krets, som föregick den nyare tidens iehe, E. och O. Poulsen, Mantzius, fruarna dt, Hennings, Thomsen och Bloch. — 1872— pfördes en ny vacker teaterbyggnad för den ga scenen. Köpenhamn eger dessutom tre privat- r: "Casino" (grundlagd 1848), "Folketeatret" ättad 1855) och "Dagmarteatret" (upprättad samt några af lägre rang. Äfven Odense och s äro försedda med fasta teatrar. I de öfriga na representeras den dramatiska konsten af sande teatersällskap. Se Th. Overskou, "Den e skueplads". I—VII (1854—76). P. Hansen, danske skuepladses historie", I—III (1889 samt A. Aumont och E. Collin, "Det e nationalteater 1748—1889", I—V (1896—

E. Ebg.

Danska språket. Urnordiska. "Ældre dansk". Språkliga minnesmärken på dansk grund finnas redan från den äldre järnåldern, nämligen några korta inskrifter med den äldre l. sämgermanska (24-typiga) runraden. De allra äldsta äro inskrifterna från Vi i Danmark och Torsbjærg i Slesvig och anses härröra från tiden omkr. 300 e. Kr. Något yngre är den berömda guldhornsinskriften (se d. o.) från Gallehus. Dessa äldsta runinskrifter skilja sig i språkligt afseende icke märkbart från liknande i de öfriga nordiska länderna (se Urnordiska). Först från 800-talet ha vi danska inskrifter med s. k. yngre runor. De äro inemot 250, från tiden omkr. 800 till 1050 och utgöra en viktig källa till kunskapen om det äldsta danska språket. I dem börja de dialektiska egendomligheter att framträda, som småningom skilja danskan från öfriga nordiska språk. Men skiljaktigheterna äro ännu obetydliga. I synnerhet är likheten med svenskan stor, och dessa två språk kunna ännu på denna tid anses tillsammans bilda den ena af de två dialekter, i hvilka det norröna tungomålet klufvit sig, den östnordiska, till skillnad från den västnordiska (norska och isländska). Först i den äldsta forndanska litteraturen framträder ett språk af mera utprägladt dansk karaktär. En sådan uppkommer under 1200-talet, hufvudsakligen af juridiskt innehåll, nämligen uppteckningar af landskapslagarna (liksom den samtida litteraturen i Sverige). Den äldsta bevarade handskriften — från slutet af 1200-talet — är *Codex runicus* af Skånelagen, skrifven med runor. Andra handskrifter, med latinskt alfabet, innehålla redaktioner af själländska landslagen (de s. k. "Valdemars" och "Eriks" lagböcker), af Jyllands lag och Flensborgs stadsrätt. Ungefär samtidiga äro några läkeböcker, "Harpestreng" och Arne Magneanska handskriften n:r 187 8:o. Dessa handskrifter ge en rätt fyllig föreställning om det danska språket i början af 1300-talet ("ældre dansk"). Det står ännu ganska nära den samtida svenskan, men så många rent danska egenheter ha likväl utbildat sig, att det tydligt skiljes från grannspråket. Äfven inom det danska språkområdet finna vi fullt utvecklade dialektegenheter, som ställa språket i Skånelagen i motsats till de jylländska och själländska lagarnas språk. Ett för hela riket gemensamt skriftspråk fanns ännu icke, utan hvar provins begagnade sin dialekt. — Vid en jämförelse med runstenarnas språkstadium, på hvilket fornnorskan och isländskan ännu i många fall kvarstodo, framträder en tydlig utveckling, som i stort sedt kan karakteriseras som början af danskans utveckling från att vara ett språk med strängt genomförd kasusböjning till nutidens ståndpunkt, där ordställningen och icke böjningsändelserna betecknar ordens syntaktiska funktion. I denna utveckling deltogo också de öfriga nordiska språken, i synnerhet svenskan, men i allmänhet är danskan åtskilliga steg före, så att den t. ex. redan omkr. 1300 genomfört förändringar, som visa sig på svensk botten först under senare medeltiden. Af de danska dialekterna är jylländskan den mest avancerade, skånskan står närmare svenskan, och själländskan intar en mellanställning.

I fråga om ljudsystemet kvarstår "äldre danska" ännu i flera fall på fornspråkets stadium, den bevarar t. ex. ännu *p*, *t*, *k* efter vokal i ord som

gripæ, bitæ, takæ motsvarande nyda. *gribe, bide, tage*; ljudet þ (= eng. *th*) är fortfarande skildt från *t* och skrifves *th* (i äldsta svenskan däremot þ): t. ex. *thak* hus-tak, men *tak* tag, grepp. De spirantiska ljuden ha ännu ej blifvit halfvokaler, *eghæ* øje, *wægh* vej. — Nybildningarna äro i regel desamma, som inträdt äfven i äldsta fornsvenskan: diftongerna *ei, au, ey* ha sammandragits till *ē* och *ø*, t. ex. *sten* för isl. *steinn, løs*, isl. *lauss, løsæ*, isl. *leysa*; *e* har blifvit *æ*, t. ex. *knæ*, isl. *kné, ia* och *iu* ha stundom blifvit *iæ*, resp. *y*, och en hjälpvokal har inskjutits mellan ett slut-*r* och föregående konsonant, t. ex. själl. *allær* (skånskt *aldær*; jfr fsv.): isl. *allr*. Men danskan har gått längre än svenskan: redan omkr. 1300 börjar öfvergången af *a* till *å*, och framför allt ha i två af de danska dialekterna (själländska och jylländska) de tre gamla ändelsevokalerna *a, i, u*, som i fsv. ännu hållas åtskilda, sammanfallit i en, som skrifves *æ*: på fsv. (och fornskånska) heter gammal i mask. *gamal*, fem. *gamul*, i själl. och jyll. blott *gamæl*.

I böjningssystemet visar sig forndanskans ungdomlighet än mera. Ett regelbundet starkt mask. subst., som i fsv. har fyra olika kasusformer i både sing. och pl. (t. ex. *þiuver, þiufs, þiuvi, þiuf*, pl. *þiuva(r), þiuva, þiuvum, þiuva*), har i fornskånskan tre i sing. (nom. och ack. *þiuf*, gen. *þiufs*, dat. *þiufi*) och två i pl. (nom., gen. och ack. *þiufa*, dat. *þiufum*), i själl. och jyll. sing. två (*thiuf, thiufs*), pl. en (*thiufæ*). Den gamla ackusativformen har således öfverallt undanträngt nominativen, i själl. och jyll. äfven dativen. Ett svagt fem. *uka* vecka (nyda. *uge*) böjes i skånskan ungefär som i fsv., men i själl. och jyll. är det oböjligt, blott *ukæ*. Jämsides med substantiven förenklas adjektiv och pronomina: adj. *all* kan redan nu heta i mask. sing. *al, alz* pl. *allæ*; i verbalböjningen har liksom i svenskan den gamla skillnaden mellan vokalen i infinitiv och presens af starka verk upphäfts, så att det heter *at taka, han takær* (isl. *taka, tekr*). Dock har ifda. ej sällan *fær* får, *gær* går, *stær* står till inf. *fa, ga, sta*. Personaländelserna i de olika tempora ha förenklats ännu mer än i svenskan: det heter *iæk, thu, han hauær, wi, i, the hauæ* = fsv. (och äfven fornskånska) *vi havum, i havin, þe(r) hava*. Till och med den särskilda pluraländelsen, som nyda. skriftspråket ännu ej alldeles uppgifvit, har stundom fått vika för sing. i synnerhet i jylländska.

I fråga om ordställningen och syntaktiska konstruktioner bevarar språket ännu många ålderdomligheter, t. ex. bruket af konjunktiv i bisatser, saknaden af obestämd artikel (*jær bonde sun køpfarth* = nyda. drager *en* Bondesøn paa *en* Købmandsrejse) m. fl. Och ordförrådet är ännu mycket gammaldags. Det består mestadels af rent inhemska ord. Den stora strömmen af lånord tillhör ett senare tidsskede. Redan nu ha dock inkommit åtskilliga latinska ord, som följt med kristendomen, t. ex. *almusæ, biskop, kirkiæ, præst, provæst* o. s. v., och ett och annat lånord af tyskt ursprung, t. ex. *iunkhærre* (junker), *fordæruæ, spæk* m. fl.

Medeldanska l. "Gammeldansk". Under den följande perioden (1350—1500) var den danska litteraturen väsentligen af samma karaktär som i öfriga europeiska länder (t. ex. Sverige); den består af religiösa skrifter, hvaraf en stor del öfversättningar från svenskan, hvilka utgått från de danska birgittinklostren och öfverflöda af svenska ord former ("Birgittinersprog"), af yngre handskriftlandslagarna och stadsrätterna, skråordningar, nikor (den danska rimkrönikan), riddard (t. ex. Eufemiavisorna), ordspråksböcker der Laales ordspråk, utg. af A. Kock K. af Petersens 1889—94), en stor mängd dipl (det äldsta äkta diplomet på danska är från 13 Också de danska folkvisorna måste räknas denna tid, fastän de äro bevarade i handskri från 1500- och 1600-talen.

Språket kallas nu "medeldanska" eller "gam dansk" och skiljer sig mer och mer från t danskan. Skriftspråket är kanske än mindre en ligt än i Sverige vid samma tid, något som beror därpå, att det i Danmark saknades ett li rärt centrum, sådant som Vadstena var för sve medeltidslitteraturen. Medeldanskan företer en kig blandning af olika dialekter, af äldre och yn former, af inhemskt och utländskt språkgods. D saknas ej alldeles tendenser till utbildande af gemensamt skriftspråk, i det de mest afsticka dialektegenheterna undvikas och själländska dia ten börjar få öfverhand öfver de andra. Af jyllänningar skrifva *jech* och icke *ac* för jag. R skrifningen är mycket vacklande och öfverensst mer i mycket med den samtidiga lågtyska. I s och språkkaraktär i det hela röjer sig stor osj ständighet gentemot de främmande mönstren. Hö i fråga om lefvande danskt uttryck stå en del a liga dikter (Herr Mikkels), rimkrönikan och fram allt folkvisorna.

Nu utbildas många af de uttalsegenheter, s utmärka danska till skillnad från grannspråk *p, t, k* efter vokal öfvergå till *b, d, g* (hvilk nydanskan ofta ha blifvit spiranter eller halfvokale t. ex. *tag* tak, *løbe* löpa, *æde* äta; *th* blir t. ex. *ting* ting; spiranterna *v* (*ff*), ð (*dh, th*) o *j* (*gh*) bli ofta halfvokaler eller falla bort, t. e *law* för *lagh* gille, *vei* för *vægh, sie* säga; *ld, nd*, sammanfalla i uttal med *ll, nn*; *a* har nu blifvit de gamla korta stafvelserna (= kort vokal + k konsonant) förlängas i tvåstafviga ord, t. ex. *bær daghæ* dagar, medan de enstafviga ofta behål sin korta kvantitet, såsom ännu i dag i danskt u tal, till skillnad från svenskt. *i* och *y* förändr mycket ofta (mer än i svenskan) till *e* och *ø*.

Substantivböjningen antager mer och mer sin n tida karaktär, med pluraländelserna *-r*, t. e *ughær* (äldre dansk *ukæ*, nyda. *Uger*), *riger, tra* och *-e* t. ex. *lande* (äldre *land*). Genitivmärket sprider sig till olika deklinationer och brukas i bå sing. och plur. Men ännu är genusskillnaden me lan mask. och fem. subst. upprätthållen och fra träder bl. a. i olika artikelformer, *-en* för fem. o *-ind(h)* (stafningen betecknar s. k. "muljeradt" u tal af *n*) för mask., t. ex. *solen* och *hemmelin* himmelen. I fråga om ordfogningen är den vikt gaste förändringen, att både bestämda och obestämd artikeln begagnas i stor utsträckning, t. ex. *Men nen driffuer dugghen for solæn need aff skyen t iordhen; tha war een fromber man i een stad som kalles Nicomedia*. I fråga om ordbildning märkes, att en mängd nya afledningsändelser oc förstafvelser införes från lågtyskan, t. ex. *(del-) aktigh, (tillad)-else, (hant-)ere, (kett)-ery, (ulyk-) kierlic-)het, (først)-inne, (hov)-isk* eller *bet-gen*

v'e, behaghe), *for(-clare, forladhe, forraade*), *-nge*); lånord af annat slag inkomma under tid i största mängd, och många sådana utgöra gra af språkets allra vanligaste ord, så att icke uppfattas som främmande; t. ex. *blive ske* ske, *fri* fri, *krig* krig, *buxer* byxor, *ganske* alldeles o. s. v.

Danska. Med 1500-talet börjar en ny i danska språkhistorien, som särskildt utaf att tryckta böcker nu blifva vanliga. ckarkonsten infördes till Danmark i slutet af alet, men först under 1500-talet är den överde delen af litteraturen bevarad såsom tryckta . Den danska reformationens litterära storr den s. k. Kristian III:s bibel (1550), ett som utfördes gemensamt af flera bland förnämsta författare och i hvilket man beie sig att vara konsekvent i rättskrifningen och vika dubbelformer. Denna bibelöfversättning stor betydelse för det litterära, i synnerhet rkliga, språket under senare tider. Bland litteraturalster, utmärkta af jämförelsevis anskt språk, må nämnas A. Vedels öfverg af Saxo (1575) och K. Lyskanders (d. 1623) ærker" och "Danske kongers slægtebog". ljande tiden ända till omkr. 1750 har att upplott få arbeten, som äro skrifna på verkligt anska. Mest betydande i språkligt hänseende istian V:s danska lag 1683. I det hela litteraturen genom humanismens inflytande en i hög grad latinsk-tysk prägel. Så godt la tidehvarfvets lärda skrefvo på latin. Många a lånord blefvo vanliga. Också upptagandet ka ord tilltager under perioden, hvarvid ej ader medeltiden lågtyskan är långifvare, utan kan, hvarifrån danskan upptar t. ex. ord örstafvelserna *er-* och *ge-*. Tyskan blef från ed reformationen det officiella skriftspråket i . Äfven i Danmark fick tyskan stor användden var så godt som enaråndande officiellt språk fspråk i Köpenhamn under 1600-talets senare Först senare kom franskan att få en liknande se som tyskan. Också hos tidens störste onstnär, Holberg, som kan sägas afsluta den nydanska språkperioden, framträder i hög den utländska prägeln. — Först omkr. 1750 n en ny strömning, som vänder sig mot det utå, söker rikta språket med nyskapade ord sk klang och bemödar sig om en lättare, gare, mindre invecklad satsbyggnad och stil. nämste representanterna för denna riktning ilschow ("De scientiis vernacula lingva do", 1747) och Sneedorff med sin tidskrift "Den iske tilskuer", 1761—63. Från Sneedorff ans skola, "soranerna", kan den moderna prosastilen sägas härstamma. Efter dem utes litteraturspråket af författare som Ewald, chläger, H. K. Andersen, Grundtvig, Blix, S. Kierkegaard, J. P. Jacobsen och Georg s. De olika litterära strömningarna ha gifvit itt bidrag till den stilistiska utbildningen af vers och prosa och riktat ordskatten med lån nordiska fornspråken, ur dialekterna och ur t danskt talspråk. — I grammatiskt hänskiljer sig den yngre nydanskan från språket deltidens slut och det därmed tämligen likunder reformationstiden i bl. a. följande punkter: subst. på *-ere* förkortas och sluta på *-er*, t. ex. *dommer* för *dommere*; substantivböjningen med bestämd artikel har i hög grad förenklats ungefär som i svenskan, så att det nu t. ex. alltid heter *barnets* för äldre *barnsens*; genusskillnaden för sådana subst., som ej beteckna lefvande varelser, har upphäfts, så att det säges *den* för *han* och *hon*; adj. på *-en* bilda neutr. på *-ent*, t. ex. *uldent* för äldre *uldet*; pres. af starka verb med stam på *-l*, *-n*, *-r*, *-s*, som förut saknade ändelse, har nu antagit *-er* i likhet med andra verb, t. ex. *skiller, skinner, bærer, blæser* för *skil, skin, bær, blæs*; 2:a pers. sing. pret. har uppgifvit sin gamla ändelse *-t*, *-st*, t. ex. *gav*, äldre *gafst*; 2:a pers. sing. imp. af 1:a svaga konj. bortkastar ändelsen *-e*, t. ex. *kald* för *kalde* "kalla"!; pret. konj. ersättes af ind., t. ex. *vaare* "vore" af *var*; svaga verb med stam på *-t* ha i pret. tillsatt ett *-ede*, t. ex. *mistede* för *miste*; sådana med stam på *d*, *l*, *n*, *r* ha utbytt *d* mot *t* i pret., t. ex. *fødte, brændte, sol(g)te, spur(g)te* för *fødde, brænde, solde, spurde*. Det nydanska ljud- och accentsystemet, som troligen var utbildadt redan vid reformationen, är mycket egenartadt och afviker i hög grad från de öfriga nordiska språkens. — Danskan undanträngde norskan som skriftspråk i Norge vid medeltidens slut och har där utöfvat ett mycket stort inflytande, (jfr Dansk-norska och Norska språket). Litt.: V. Dahlerup, "Det danske sprogs historie" (1896, med utförliga litteraturhänvisningar). — För öfrigt: Hj. Falk och A. Torp, "Dansk-norskens syntax" (1900), O. Jespersen, "Fonetik" (1897—99), M. Kristensen, "Dansk sproglære for voksne" (1903) och "Nydansk" (1906), K. Mikkelsen, "Dansk sproglære" (1894), L. Wimmer, "De danske runemindesmærker" (1895—1904), och H. Bertelsen, "Dansk sproghistorisk Læsebog" (1905). Tidskrifter: "Dania", utg. af Dahlerup, Jespersen och Nyrop (1893—1903) samt "Danske studier", utg. af M. Kristensen och A. Olrik (1904 ff.). B. H.

Danska stäket, ett smalt pass mellan Emmån och skogen i Högsby socken i Kalmar län. Det fick sitt namn med anledning af danske befälhafvaren Gert Rantzaus nederlag därstädes under kriget mot Sverige 1612.

Danska vänstern (da. *Det danske venstre*). Se Berg, Kr., sp. 1428.

Danske Atlas, Den, en geografisk-topografisk beskrifning öfver Danmark (och Sönderjylland), som Erik Pontoppidan började utgifva 1763 och som utkom i 7 bd till 1781 (de fyra sista utg. af H. de Hofman). E. Ebg.

Danske lov [låv], den vanliga benämningen på den allmänna lag, som Kristian V 1683 utfärdade för konungariket Danmark och hvars fullständiga titel är "Kong Christian den femtes danske lov". Redan 1661 tillsatte Fredrik III en kommitté för utarbetandet af en allmän lagbok; men hvarken denna kommitté eller dess två närmaste efterföljare förmådde åvägabringa något lagförslag. 1666 tillsatte nämnde konung en tredje kommitté, hvars medlemmar skulle hvar för sig utarbeta ett förslag. Två af ledamöterna, Peder Lassen och Rasmus Vinding, ställde sig konungens bud till efterrättelse. Den senares förslag (kalladt "Codex Fredericianus") blef färdigt s. å. och tjänade till grundval för de kom-

mande arbetena. Omarbetadt en gång under Fredriks regering och fyra gånger under Kristian V:s (då lagarbetet ifrigt främjades af Griffenfeld) fick Vindings förslag 3 jan. 1682 kunglig stadfästelse. I april 1683 blef det tryckt jämte ett af Povel Nielsen (Rosenpalm) affattadt företal och promulgerades 23 juni s. å. Danske lov, som ännu utgör grundvalen för den gällande rätten i Danmark, utmärker sig genom korthet, klarhet och ordning. Den är delad i sex böcker: Om retten og rettens personer; Om religionen og geistligheden; Om verdslig- og huusstand; Om söeretten; Om adkomst, gods og gield samt Om misgierninger. Böckerna indelas i kapitel och dessa i artiklar. — Danske lov har flera gånger blifvit utgifven, senast 1891 af V. A. Secher, med regelbundna hänvisningar till de äldre lagarna. Jfr V. A. Secher och Kr. Stöchel, "Forarbejderne til Christian V:s danske lov" (2 bd, 1891—94).

Danske magazin. Se Danske selskab for fædrelandets historie og sprog.

Danske selskab for fædrelandets historie og sprog, Det kongelige, stiftades 8 jan. 1745 af J. Langebek och fyra andra unga historiker för utgifning af aktstycken rörande Danmarks historia. Redan 1746 fick det efter att hafva utgifvit 1:a bandet af "Danske magazin" namn af "kungligt", med fritt tillträde till statens arkiv; men dess verksamhet afstannade, sedan bd 6 utkommit (1752), egentligen därför, att Langebek, såsom geheimearkivarie, hade för mycket annat, som upptog hans tid. 1810 förenades med detsamma "Det genealogisk-heraldiske selskab" (stiftadt 1777), och det fick nu till uppgift att afsluta "Dansk adelslexikon" (bd 1, 1782, bd 2, 1814). Däremot upptog utgifvandet af "Ny danske magazin", 6 bd, mer än 40 år (1794—1836). Senare har utkommit "Danske magazin", 3:e och 4:e serierna (1840—86) samt 5 bd och ett häfte af bd 6 af 5:e serien (1887—1905), således sammanlagdt öfver 29 bd i kvartformat, innehållande många viktiga aktstycken och andra källskrifter, i synnerhet rörande Danmarks inre historia under 15:e—17:e årh. Den första serien har stor betydelse äfven såsom det äldsta danska verk med språkhistoriskt syfte. Sällskapet har dessutom utgifvit "De ældste danske archivregistraturer" (4 bd, 1854—85), enskilda större urkundssamlingar: "Ribe oldemoder" (1867), "Duebolms diplomatarium" (1872) och "Diplomatarium Vibergense" (1879), samt de äldsta danska skådespel "Ludus de Sancto Kanuto" (1868) och Kristiern Hansens (1874). Liksom det under sin första tid utgaf Ole Worms brefväxling (1751), firade det sitt 150-års-jubileum (1895) med att utgifva stiftaren J. Langebeks bref. Det räknar 16 (högst 20) inhemska medlemmar. Dess ordförande under senare tid hafva varit L. Engelstoft (1829—51), K. F. Wegener (1851—66), P. G. Thorsen (1866—82), K. V. Bruun (1882—92) och E. Holm (sedan 1892). E. Ebg.

Danskeskov [-skåv], ty. *Dänischwold*, urspr. Jarnwitch ("järnskogen"), sydöstra hörnet af Slesvig, mellan Ejderkanalen och Ekernförde-fjärden. Långt in i medeltiden var denna landsträcka obebodd och bestod endast af mossar och stora skogar, hvilka som allmänning hörde under kronan. På 1200-talet vardt den uppodlad af inflyttade tyska adelsmän och deras lifegna och hör nu till Sle fruktbaraste trakter.

Danske studier, dansk filologisk och folkloristisk tidskrift, som utgifves sedan 1904 af Universitetets jubilæets danske samfund under redaktion af M. Kristensen och Axel Olrik. Den är en fortsättning på Dania (se d. o.) och utkommer med 1 band årligen.

Danske Vitrúvius, ett stort planschverk, af Laurids de Thurah utgaf 1746—49 i 2 folioband med dansk-fransk-tysk text; det första omfattar märkliga byggnader i Köpenhamn, det andra kungliga slotten i hela landet. E. I.

Dansk folkeblad, det frisinnade veckoblad, "Selskabet for trykkefrihedens rette brug" u 1836—48 i 13 bd. Redaktör var 1843—46 D. Monrad och 1847—48 H. Hage. E. I.

Dansk folkemuseum i Köpenhamn, en i grundlaget och hittills af skaparen, Bernhard Ol administrerad samling, som har till ändamål belysa de särskilda samhällsklassernas, framför allmogens, historiska förhållanden efter 1660 alltså bilda en fortsättning af Nationalmuseet. öppnades 1885, men har ännu ingen särskild by nad; det åtnjuter stort årligt statsbidrag och si i sinom tid förenas med statssamlingarna. En delning af fyra gamla allmogebyggningar är u ställd vid Lyngby. E. I.

Dansk folketidende, politiskt veckoblad, som gafs af S. Högsbro okt. 1865—dec. 1883 och s med stor skicklighet kämpade för borgerlig och ky lig frihet. I synnerhet under de första tio åren, vänstertidningarna ännu ej voro många eller myc spridda, verkade tidningen betydligt till fromma partiets syfte. E. H.

Dansk historisk forening stiftades 1839 efter Molbechs förslag med uppgift att väcka histori intresse och främja historiska studier. Den har fi sin uppgift i synnerhet genom att utgifva "Histor tidsskrift", som har varit ett centrum för dan historisk kritik, och af hvilken 42 bd utkommit t 1906. Den har vidare utgifvit en mängd vikti verk, såsom N. M. Petersens "Bidrag til den danske litteraturs historie, indtil 1800", O. Vaupells "Kø penhavns universitets historie 1537—1621" samt v sitt femtioårsjubileum Joh. Steenstrups "Histor skrivningen i Danmark i det 19. aarh. (1801—63) Föreningen har öfver 700 medlemmar. E. H.

Dansk husflidsselskab. Se Slöjd.

Dansk ingefära, *farm.* Se Arum.

Dansk konst. I Danmark liksom i de öfriga nordiska länderna gjorde sig konsten ganska sent gällande. (Om hvad som rör den hedniska fornti i Norden se Nordisk fornkunskap.) I äldsta minnesmärkena af den konst, som m kristendomen invandrade i Danmark, de första t kyrkorna, äro länge sedan försvunna, utan att hai efterlämnat några bestämdt påvisliga kvarlefv Till följd af städernas ringa utveckling trädd konsten snart sagdt uteslutande i kyrkans tjäns fann där fullt utpräglade förebilder, hvilka de endast hade att tillämpa efter förhållandenas fat dom och det för handen varande torftigare byggnadsämnet. Endast vid enstaka dyrbarare verk s vände man den mera svårhandterliga granite vacker tillhuggning, eller sandsten (tuffsten) fri

nd. Också är det förnämligast Tysklands
nde, som tydligast skönjes under den första
— Den danska kyrkbyggnadskonstens äldsta
märken tillhöra den *romanska* stilen, rund-
len. De gamla träkyrkorna började i 11:e
:e årh. lämna rum för större och ansenligare
rkor. Sedan den danska kyrkan fått en själf-
are ställning, genom upprättandet af ärke-
sstolen i Lund (1104), samt kommit till större
d och sedan en liflig are samfärdsel med
ande länder väckt konstsinnet, utvecklades en
örhållandena långt ifrån obetydlig konstverk-
. De äldsta kyrkbyggnaderna, domkyrkorna
ilde (fullbordad 1081), Ribe och Lund samt
umera fullständigt ombyggda domkyrkan i
, tillhöra 12:e årh. och röja i stilen samt
t. o. m. i byggnadsämnet (tuffstenen i Ribe)
tämd anslutning till samtida verk i trakterna
dre Rhen. Påminnelser om samma stil åter-
i ringare måttstock i ganska många kloster
ndskyrkor, hvilka stundom i de enskilda de-
röja en ganska stor egendomlighet, härstam-
från de gamla träkyrkorna eller t. o. m. från
edniska forntidens konstutsmyckning. Jämte
äldre kyrkor, som uppförd es af huggen sten
stone som hufvudmaterial), finnes en något
grupp kyrkor af bränd sten (röd tegelsten),
ka under nordtyskt inflytande detta material
des såväl till rundbågsstilens som, något senare,
etsbågsstilens dekorativa hufvuddrag. De be-
efullaste verken i detta byggnadsämne tillhöra
rtid i hufvudsaken rundbågsstilen, fastän drag
tsbågsstilen påträffas i senare tillägg samt
ch nybyggnader. Klosterkyrkorna i Sorö och
ed, den i sin form egendomliga och enastående
n i Kalundborg med sina fem torn och de
delarna af Aarhus' domkyrka äro från den
Då Danmark under Valdemarerna (blott en
tid) lyfte sig äfven i politiskt hänseende.
de domkyrka, den största danska romanska
yrkan, röjer med sina egendomliga höjdför-
den och sin i det hela lättare stil ett annat,
sannolikt franskt, inflytande, och dess yngre
visa en omisskännlig öfvergång till den *gotiska*
Till denna stil — som sträckte sig från
1250 till reformationen — höra domkyrkorna
e och Slesvig, S:t Petri i Malmö, de senare
a af domkyrkan i Aarhus och klosterkyrkan i
o. Äfven dessa kyrkor äro uppförda af tegel
det hela torftigare än motsvarande utländska
ggnader.

lämningar af bildhuggar- och målarkonst, som
från Danmarks medeltid, förekomma jäm-
vis mera sparsamt. I den romanska arkitek-
spelade bildhuggarkonsten icke någon särdeles
tående roll. Södra portalen på Ribe dom-
visar rätt intressanta skulpturer. För öfrigt
nka sig konstminnena från den tiden till graf-
nent och i metall drifna altartaflor, hvilka
igen blifvit utförda i utlandet. Af större be-
e äro de kalkmålningar, af hvilka man under
nare årtiondena funnit spår icke allenast i de
kyrkorna, utan äfven i åtskilliga landskyrkors
ti. Äfven spetsbågsstilens bildhuggararbeten
ifva sig till största delen från utlandet. Detta
t. ex. om den i brons utförda grafvården
Kristofer II i Sorö och drottning Margaretas
i alabaster huggna liggande porträttstaty i Roskilde domkyrka samt om de till den senare medeltiden hörande altarskåpen med skurna, delvis förgyllda och målade träfigurer. Endast om ett par af de rikast skulpterade altartaflorna vet man, att de äro utförda i Danmark, ehuru af främmande mästare eller af konstnärer, som lärt i utlandet. Den stora altarprydnaden i S:t Knutskyrkan i Odense utfördes i början af 1500-talet af en mästare från Lybeck, Klaus Berg, medan Danmark samtidigt i Hans Brüggemann (se d. o.) hade en infödd, ehuru i Tyskland utbildad konstnär, som skänkte sitt fädernesland flera betydande verk, af hvilka altarverket i Slesvig (1514—21) är det största och bäst bevarade. Äfven från 15:e och 16:e årh. har man iakttagit målningar på kyrkornas inre murytor, som nu kommit fram under den i senare tider anbragta kalkputsningen. På Kristian II:s tid uppträdde jämväl oljemålningen.

Med reformationen inträdde ett nytt skede i den danska konstens historia. Detta visar sig i byggnadskonsten därigenom, att *renässansstilen* infördes, nästan oförändradt i den under gotikens inverkan utbildade gestalt, som den fick i Holland och norra Tyskland. Emellertid tillämpades denna stil under Fredrik II och Kristian IV äfven af infödda danskar, med en sådan kraft och självständighet, att den danska renässansen fick en varaktig betydelse för landets konst. Vid denna tid började byggnadskonsten ock med ifver omfatta världsliga uppgifter (slott och herresäten). Ett af de vackraste minnena af hvad stilen förmådde efter sin omplantering på dansk jord är Kronborgs af huggen sten uppförda fästningsslott. Uranienborg på Hven var ett annat af Danmarks märkligaste byggnadsverk från samma tid. Under Kristian IV (1588—1648) — efter hvilken den danska renässans-arkitekturen blifvit kallad "Kristian IV:s stil" — vann stilen en större mångfald af former och nyttjade för det mesta tegel, med i sandsten huggna band, fönstergaflar, tak- och gafvelgesimser m. m. Under konungens egen tillsyn uppförd es Frederiksborgs slott (på norra Själland), Rosenborgs slott, Börsen och flera kyrkor i Köpenhamn samt åtskilliga fästnings- och byggnadsverk i de dåvarande danska landskapen i södra Sverige. Städer i alla de nordiska rikena hafva denne konung att tacka för sin grundläggning och bära namn efter honom. — Bildhuggarkonsten fick en större utbredning under denna period, dels genom den roll den kom att spela i den nya byggnadsstilen, dels genom den prakt, som utvecklades i både konungars och enskildas grafmonument. Byggnadsskulpturen lyckades visserligen till en del skapa en skola af infödda stenhuggare, ledda af sådana mästare som de, hvilka tillhörde den ursprungligen holländska familjen Steenwinchel, som i fyra släktled var bosatt i Danmark och frambragte konstnärer i alla konstgrenar. De dyrbara grafvårdarna däremot utfördes ännu vanligen i utlandet: Kristian III:s i Roskilde samt Fredrik I:s i Slesvig arbetades i Nederländerna, och Fredrik II:s minnesvård i Roskilde utfördes, på Kristian IV:s tid, utomlands. — Äfven måleriet utvecklades. Redan Kristian III hade sin egen "kongl. contrafeyer" i Jakob Binck från Köln, och den danske konstnären Melchior Lorichs (omkr. 1527—90) från Flensborg vann i utlandet ett berömdt namn som kopparstickare. Under de

följande konungarna steg målarnas antal, enär såväl furstarna som den rika adeln behöfde porträttmålare, och särskildt på Kristian IV:s tid blomstrade en hel dansk målarskola, bildad dels af nationaliserade utlänningar (i synnerhet holländare, bl. a. Peder och Isak Isaksen, Karel van Mander och Abraham Wuchters), dels af infödda konstnärer, som för konungens räkning hade utbildat sig i utlandet (Jakob Lauritzen, Sören Kjær och den något yngre Peder Andersen). Utom porträtt målade dessa konstnärer dels större, religiösa, dels allegoriska och historiska taflor, bland hvilka ett par försök att behandla ämnen ur den danska historien ännu ega intresse. — I kopparstickarkonsten utmärkte sig Alb. Haelwegh (d. 1673).

Under denna period — till Fredrik III:s död 1670 — gjorde företrädesvis holländskt inflytande sig gällande. Kristian V:s regering betecknar, genom införandet af den franska smaken, en omkastning. Men den franska konstens lätta, behagfulla och prunkande karaktär förjagade icke det gamla holländska allvaret, och äfven italienskt inflytande kan skönjas här och där (t. ex. i det under Fredrik IV af v. Platen, efter en främmande ritning, byggda Frederiksbergs slott). Sådana byggnader som Charlottenborg, det gamla Amalienborg och Frälsarens kyrka på Kristianshavn (Lamb. v. Hawen, 1630—95) visa den senare franska renässansen med den mindre anspråksfulla prägel, som stilen fick under sin väg öfver Holland. — På bildhuggarkonstens område gingo ännu den franska och den nederländska riktningen mera vid sidan af hvarandra. A. C. l'Amoureux inkallades från Frankrike för att utföra Kristian V:s ryttarstaty, och flera samtida betydande grafmonument (t. ex. M. Gjöes i Sorö och C. Marselis' i Aarhus) tillskrifvas nederländaren Th. Quellinus, som likaledes arbetade i Danmark och där uppfostrade lärjungar. — Bland målare märkas fransmännen B. Coffre (d. 1722) och J. d'Agar (1642—1715).

Under Kristian VI gjorde den egentliga *rokokostilen* sig gällande. Nu byggdes Kristiansborgs slott af Häuser (d. 1745) och Hirschholms slott af Thurah (1706—59). Under Fredrik V tillkommo palatsen på Amalienborg, af Eigtved (1701—54). — Antalet af danska bildhuggare och målare tillväxte, men regeringen inkallade likväl alltjämt främmande konstnärer för utförandet af de större arbetena. Den mest betydande målaren var flensborgaren H. Krogk (1671—1738), hvilken, liksom den norske bildsnidaren M. Berg (1666—1739), stadgat sitt rykte redan under Fredrik IV:s tid. Sistnämnde konstnär åtnjöt visserligen ännu stort anseende för sina i elfenben skurna arbeten, men till de större skulpturverken inkallades Petzold från Sachsen. Likaså inkallades tyskarna Wahl och Tuscher samt italienaren Miani för att måla porträtt och pryda Kristiansborg. Under Kristian VI kom äfven den framstående tyske kopparstickaren J. M. Preisler till Danmark.

Under Fredrik V utvidgades 1754 den redan af Kristian VI inrättade konstskolan till en konstakademi, som fick sitt säte på Charlottenborg. Samtidigt inkallades från Frankrike bildhuggaren Saly och arkitekten Jardin. Saly blef akademiens förste direktör, och denna institution fick en afgjordt fransk prägel. Mera afgjordt än Saly betecknar Jardin i sin stilriktning öfvergången mellan rokoko och antikiserande Louis XVI-stilen. Det storartade b[y]nadsverk, som leddes af honom, nämligen Fredi[k]kyrkan (Marmorkyrkan) i Köpenhamn, hann f[ö]rträda endast i sina hufvuddrag och blef under helt århundrade stående som en ruin. Lyckli[g]var Saly med sin bronsstaty af Fredrik V till h[ä]på det af Amalienborgs palats omslutna torget. Under denna period, till fram emot 1780, spel[a]målarkonsten den jämförelsevis obetydligaste rol[l]Bland porträttmålarna, som utgjorde flertalet, nämnas svensken Pilo, som var bosatt i Köpenh[a]i 31 år, samt danskarna P. Als (1726—76) [o]Vigilius Erichsen (1722—82), hvilken s[å]nämnde dock vann sitt rykte företrädesvis i Pet[e]burg.

Sedan Saly, Jardin och Pilo 1771—72 hade l[ä]nat akademien, började dennas egentligen dan[s]tid, i det att de infödde konstnärer, som vuxit [u]under akademiens ledning, nu kommo till styr[k]Denna den danska konstskolans första period [k]icke utan betydelse. Inom byggnadskonsten h[a]akademien i Harsdorff (1735—99) en ko[n]när, som redan i sina första verk pekade mot mål, hvilket blef denna periods konstnärliga p[r]gram, nämligen att låta rokokostilen aflösas af på antiken grundad konstuppfattning. I sina för arbeten visade han sig hafva öppen blick för den merska konstens egendomlighet; men sedan h[a]genom engelska arkitekters mätningar, lärt kä[n]den grekiska byggnadskonstens hufvudverk, förs[t]han genast att tillämpa dennas ädlaste stilformer moderna uppgifter (den vackra kolonnaden på Am[a]lienborg). Efter Köpenhamns brand 1795 utför han flera betydande privathus; men hans kraft redan då bruten, och det var hans mindre beg[å]vade lärjunge K. F. Hansen (1756—1845), s[o]de stora uppgifterna tillföllo. Denne konstnär, so[m]trots Harsdorffs inflytande, företrädesvis gjorde [s]till målsman för en nästan pedantisk anslutning [t]den romerska arkitekturen, ombyggde bl. a. K[r]stiansborgs slott (som brunnit 1794) och byggde V[o]frukyrkan samt rådhuset vid Gammeltorv. Hans l[ä]junge P. Malling (1781—1865) uppförde u[n]versitetsbyggnaden i hufvudstaden och Sorö akade[m]med en något friare användning af lärarens s[t]— Wiedewelt (1731—1802), som i Rom l[ä]kända Winckelmann, egde alla förutsättningar [a]kunna främja bildhuggarkonstens utveckling i an[d]anda. Han tyckes hafva varit medveten om betyd[e]sen af sin uppgift, men saknade kraft att konstnärli[g]genomföra sin tanke. Den konstnär, som verkli[g]skulle väcka skulpturen till nytt lif, Thorvalds[e]n (1770—1844), var icke lärjunge af Wiedewelt utan af målaren Abildgaard. I Rom var det [d]målare från Slesvig, Carstens, som ledde hans steg i antikens spår. Thorvaldsen, som nästan [e]halft århundrade lefde och verkade i Rom, tillb[r]emellertid mera Europa än sitt hemland. De bil[d]huggare, som samtidigt verkade på konstakademi[n] i Köpenhamn, Weidenhaupt (1738—180[7] och Dajon (1748—1823) m. fl., hade ej någ[o]nämnvärdt inflytande på efterföljarna. — Den stö[r]sta betydelsen för utvecklingen af en dansk kon[s]fick under denna period målarkonsten, oaktadt d[e] då lefvande målarna, trots sin benägenhet att upp[t]taga nordiska ämnen, icke stodo på någon nation[e]

al. Hufvudmannen var Abildgaard —1809). Den grundlärde mannens brist på bar konstkänsla och naturkänsla gjorde likväl, lef blef af mindre betydelse för eftervärlden, än unnat vänta af hans outtröttliga verksamhet. stil i hans teckning, och hans figurer gåfvo ut uttryck för tanken i hans kompositioner; enskildheterna saknas icke sällan naturstu- Trots den värme, hvarmed han omfattade isningen på akademien, lyckades det honom tt bilda en målarskola. De två af hans lär- , som nådde något stort inom konsten, Thor- n och Eckersberg, öfvergåfvo helt och hållet iktning. Af Abildgaards samtida egde Jens (1745—1802) ett berömdt namn som porträtt- , Paulsen (1749—90), som sökte göra llande som historiemålare, verkade bäst inom ttet och genren. De bägge sistnämnde voro rtid de förste, som visade sig ha öppen blick rgifvandet af den danska naturen. Särskildt Juel icke få, af poetisk stämning genom- de danska landskap. — Slutligen egde denna i kopparstickaren Clemens (1749—1831) nstnär af framstående rang och med europeiskt

ldgaards stil var för lärd och för mycket grun- på formella forntidsstudier, för att den skulle vinna ett varaktigt lif. Med 19:e årh. fram- de i hela Europa en ny, på en djupare natura- rundad konststil, som undanträngde den före- e tidens formalism och fann väg till Danmark K. V. Eckersberg (1783—1853), som stu- i Paris hos David. Eckersberg fick sin största lse genom det allvar och den ihärdighet, hvar- han studerade naturen. Hans italienska och landskap, hans porträtt och särskildt hans ken, med hvilka han införde marinmålningen fädernesland, intaga en betydelsefull plats i konsthistoria. En ny målargeneration utgick hans tid från akademien och från hans egen kslösa skola. Rörbye, Bendz, Petz- lt, Küchler, A. A. Müller, Köbke, stantin Hansen, Eddelien, Roed Marstrand, hufvudmannen i den tidens a skola, slöto sig, mer eller mindre såsom lär- r, till Eckersberg och hans principer. Vid af honom sökte den tidigt bortgångne Krat- stein-Stub (1783—1816) och J. L. Lund —1867) att göra sig till målsmän för en mera stisk konst, som likväl icke kunde göra sig de med samma lifskraft som den realistiska ngen. Under lång tid framåt var det den sbergska kretsen, som gaf landets måleri dess tär. Landskapsmåleriet representerades i talets början hufvudsakligen af J. P. Möller —1854), djurmålaren Gebauer (1777— och norrmannen J. K. Dahl. Delvis anslu- sig till den ene eller den andre af dessa konst- , men alla påverkade af akademien och, liksom rsberg, flitigt studerande naturen, framträdde ne, Simonsen, Ernst Meyer, Bunt- Gertner, Schleisner m. fl.

orvaldsens lärjunge Freund (1786—1840), med kraft och karaktär behandlade äfven nor- mytologiska ämnen, H. V. Bissen (1798 58), som skapade sig ett namn i synnerhet ge- sina porträtt och sina nationella minnesmärken, samt Jerichau bildade icke egentligen någon skola i Thorvaldsens anda. De utvecklade sig ganska självständigt: Freund mera på grundvalen af den grekiska antiken och Jerichau mera i relativt modern realistisk riktning, hvaremot Bissen, som i hufvudsaken höll medelvägen mellan dessa två riktningar, blef den, som fick den största betydelsen för det yngre konstnärssläktet. — Inom arkitekturen representerade den i Tyskland födde Hetsch (1788—1864) under en lång följd af år den antikiserande byggnadskonstens envälde — han var empirestilens målsman, äfven inom konstindustrien —, men icke dess mindre vann den i Europa kraftigt blomstrande eklekticismen hastigt insteg i landet. Om ock Bindesböll (1800—56), i Thorvaldsens museum, med förkärlek dröjde vid den grekiska konstens minnen, förstod han likväl att med framgång nyttja andra tiders stilarter för andra uppgifter, t. ex. rundbågs- eller spetsbågsstil för kyrkor, renässansstil för rådhus o. s. v. Bröderna Hansen, af hvilka den yngre, Teofilus, var verksam i Wien, samt Herholdt och Meldahl hafva med förkärlek anslutit sig till renässansen i dess olika riktningar. N. S. Nebelong har förtjänsten af Viborgs domkyrkas återuppförande i ren rundbågsstil.

Måleriet hade sedan Eckersbergs tid haft en borgerlig och folklig karaktär, det utmärkte sig ej genom djärfhet, flykt eller större ansatser, men väl genom ärlighet och uppriktighet. Det var en stillsam och beskedlig konst för hemmen, "dagligstuekunst". Det var alltigenom danskt till karaktären, äfven då italienska ämnen och typer skildrades —, ty till Italien reste alla de målare, som kunde komma hemifrån, för att samla intryck och måleriska motiv. Konsthistorikern Höyen väckte på 1840-talet en nationell rörelse inom konsten, förbindelsen med utlandets moderna riktningar blef hädanefter — äfven af politiska orsaker — mindre än förr, den danska konsten omgaf sig med en "kinesisk mur" och seglade, utan öfvermod tillfredsställd med sig själf, i sin egen sjö. Danska stämningar liksom bilder från kriget med tyskarna målades af Sonne och Simonsen, landskapet uppbars af P. C. Skovgaard, Rump, Kyhn, marinen af de båda Melbye, folklifsbilden af Dalsgaard, Exner, Vermehren. Den stora monumentala konsten hade sina företrädare i Konstantin Hansen, som bäst lyckades i klassisk-mytologiska bilder, Lorenz Frölich, fantasifull sagotecknare och dekoratör — båda behandlade de äfven nordisk fornsägen och gudasaga — och på 1860-talet i Karl Bloch (historiska, religiösa ämnen, äfven humoristiska genremotiv). — Efter världsutställningen 1878 började unga danskar, som insågo, hur deras lands konst blifvit efter i det allmänna sträfvandet, söka undervisning i Paris, och i tekniskt afseende vidtager nu en ny dag för det danska måleriet. Den unga riktningen uppbäres i första rummet af Otto Bache (djurmålningar), af Tuxen och framför alla andra af Kröyer, som blir detta skedes medelpunkt och mest lysande personlighet i Danmarks konst. Denne upplifvades och visade stora framsteg i förmåga att gifva uttryck åt naturiakttagelsen, men den ändrade alls ej karaktär, den förblef till lynnet liksom till motivvalet dansk och har aldrig uppgifvit kontakten med hemlandet och folket — ej heller nu

på allra senaste tiden, då det åter blifvit omodernt att studera i Paris och då Italien åter blifvit det af alla danska målare sökta vallfartslandet. Den danska fiskarbefolkningens lif målas, förutom af Kröyer, af konstnärsparet Ancher, hemlifvet i hvardagsrum och barnkammare af Viggo Johansen. Karl Thomsen, bröderna Henningsen, Rosenstand, H. N. Hansen, Helsted, Haslund, Irminger, Knud Larsen m. fl. tillhöra detta skedes genremålare, landskapet uppbäres af Godfried Christensen, la Cour, Zacho, Karl Jensen, porträttet af Jerndorff (d. 1906) i främsta rummet, djurmålningen af Philipsen, Therkildsen, Petersen Mols. Den lyriska landskapsstämningen med anor från Frankrike fick sin typiskt danske representant i Julius Poulsen (äfven figurmålare) och interiören i lyriska, drömmande färgharmonier med eller utan figurer i V. Hammershöj och Holstöe.

En stark ny insats i landets konst beteckna bröderna Joakim och Niels Skovgaard, som, båda verksamma på flera olika områden, blifvit banbrytare inom det monumentala måleriet (den förres fresker i Viborgs domkyrka, den senares altartaflor m. m.). En föregångare på den i färg diktande fantasiens område hade de i den originelle, ofta bisarre Zahrtmann, som under realistskedet gått sina egna vägar och som småningom vann stort inflytande såsom representant för ett samladt och syntetiskt framställningssätt. Sträfvan till det dekorativa i komposition och färghållning blir ett genomgående drag hos en god del af de danske målarna, det skönjes hos figurmålare som paret Slott-Möller, och det når sin höjd i Einar Nielsens freskartade framställningar af mänskligt lidande och förintelse och i Willumsens våldsamma försök på det symbolistiska området. Vid sidan häraf sträfva landskaps- och figurmålare som Brendekilde, Viggo Pedersen, O. Matthiesen, Syberg, Dorph, Rohde, Ring, Bierre till en stor, stark, omedelbar naturs yn utan omkomponerande af verkligheten.

Bland tecknare är förutom Frölich att nämna Hans Tegner (Holbergs komedier, Andersens sagor). Bröderna Skovgaard, Jerndorff, Bindesböll m. fl. ha verkat på illustrationens och bokutstyrselns liksom på porslinsmålerietts område.

Inom skulpturen var den yngre Bissen länge den tongifvande och den mest fruktbara begåfningen. För öfrigt äro att nämna Saabye, Evens, Peters, Stein, Kr. Freund, A. Poulsen, Aarsleff, Schultz, Hasselriis, Hoffmann, L. Jensen, Rohl-Smith (sedan länge verksam i Amerika), Bundgaard, Brandstrup, Bonnesen, fru Karl Nielsen, A. Hansen, den starkt originalitetssökande Hansen-Jakobsen och Willumsen, som har sitt bästa område inom plastiken. — Inom arkitekturen hade den klassiska riktningen — här liksom i andra länder — följts af medeltids- och renässansstil. Meldahl byggde herrgårdar och fullbordade äfven Marmorkyrkan i samarbete med Alb. Jensen. Dahlerup utförde flera monumentala byggnader i Köpenhamn (k. teatern — i samarbete med Ove Petersen —, konstmuseet, glyptoteket). Som en historisk nationell riktnings representanter — dock med frihet för personligheten göra sig gällande i konstverket — kunna nämnas Hans Holm, Storck och efter dem V. Koch, M. Borch, Kampmann, Nyrop (rådhuset i Köpenhamn), Thorv. Jörgensen, som nyligen fått uppdraget att återuppbygga Kristiansborg efter senaste branden, och Clemmensen, som äfven gifvit nya och befruktande uppslag. Den nya industri och hvardagliga behof tillämpade konst har i Danmark nått en rik blomstring. Redan Abildgaard och Freund gjorde ritningar till eller dekorerade möbler, senare har inom konstindustrien en hel rad talangfulla och självständiga förmågor gjort sig gällande. Framför allt står den keramiska konsten högt. Konstindustrimuseet i Köpenhamn ger en god inblick på detta område af landets konst. Sedan 1891 hållas årligen två samtida vårutställningar i Köpenhamn, den officiella i Charlottenborg och "den fria utställningen" i en för detta ändamål byggd lokal. En del konstnärer deltager likväl i båda utställningarna. — Jfr Pontoppidan, "Den danske atlas", I—VII (1763—81), Thurah, "Den danske Vitruvius", I—II (1746—49), J. P. Trap, "Kongriget Danmark" (3:e uppl. 1895—1906), vidare "Danske mindesmærker", I (1869), Hennings, "Essai sur les arts en Danemarc" (1778), N. H. Weinwich "Dansk kunsthistorie" (1811), N. L. Höyen, "Skriter", I—III (1871—76), J. Lange, "Nutidskunst" (1873), "Billedkunst" (1884) och "Udvalgte skriter", del I (1900), Ph. Weilbach, "Dansk kunstnerlexikon" (1877—78, ny uppl. 1896—97), "Danmarks malerkunst" (med text af E. Hannover och Ch. A. Been, 1902—03), S. Müller, "Nordens billedkunst" (1905), Oppermann, "Kunsten i Danmark under Frederik V og Christian VII" (1906) samt den ännu ofullbordade framställningen i Danmarks konst af K. Madsen m. fl. i tidskriften "Kunst". Ph. W. (G—g N

Dansk kunstindustrimuseum i Köpenhamn grundlagdt af Industriföreningen och Ny Carlsberg museumslegat för att främja dansk konstindustri, dels genom upparbetandet af den fackliga dugligheten dels genom utbredandet af kännedomen om och intresset för konstindustrien bland den stora allmänheten. Museets upphofsmän voro fabrikör Ph. Scho och bryggaren Karl Jacobsen. Museibyggnaden uppfördes i Kristian IV:s stil af V. Klein 1892—94. Musects förste styresman var P. Krohn 1893—1905. E. Ebg.

Dansk-norska, den i Norge allmännast använda språkformen, nynorskan, till skillnad från det norska landsmålet och den i Danmark talade och skrifna danskan.

Danskonsten. Se Dans.

Dansk rätt. Se Nordisk rätt.

Dansk slöjdforening. Se Slöjd.

Dansk tidsskrift. Se Dansk ugeskrift.

Dansk ugeskrift ("veckoskrift") utkom okt. 1831—mars 1836 i 8 bd, redig. af J. F. Schouw och var dels ett populärvetenskapligt, dels ett politiskt frisinnadt organ af mycken vikt. Den upphörde, emedan Schouw ej ville underkasta sig censuren, men en ny följd, likaledes i 8 bd, utkom apr. 1842—apr. 1846 och fortsattes med Dansk tidsskrift, mars 1847—nov. 1851 i 5 bd. E. Ebg.

Dansk-västindiska öarna, S:te Croix, S:t Thomas och S:t Jan, höra till Jungfruöarna och

närheten af Portorico, ö. om denna. S:te ... en areal af 218,8, S:t Thomas 86,2 och ... 54,4 kvkm. Tillsammans hade de 1901 ...nv. (däraf S:te Croix 18,590, S:t Thomas ... och S:t Jan 925), af hvilka 14,043 män ... 84 kvinnor. På S:te Croix bor hälften af be... i städerna, på S:t Thomas fyra femtedelar. ...n liten del är hvit, af dansk eller brittisk ... S:te Croix knappt 600); resten är negrer ... latter, en femtedel är född på de andra An... Talspråket är engelska eller ett blandspråk, ... kreolspråket; danska anses likväl som det ... språket. 10,830 pers. höra till den engel... kopalkyrkan, 8,400 till den romersk-katolska; ... bröderna äro 6,130 och lutheranerna en... 540. Massan af den färgade befolkningen ... konkubinat eller alldeles lösa förbindelser ...ppt en femtedel af inbyggarna i äktenskap. ... af barnen äro oäkta. Dödligheten är stor, ...ieniska förhållandena dåliga; elefantiasis är ... utbredd, och äfven spetälska förefinnes. Af ...oix' jord används en tredjedel till socker... Jordmånen är mycket fruktbar och ger ...dstning, om tillräckligt med regn faller i rätt ...llmänt rykte åtnjuta sockret och rommen från ...oix. Dessutom är en del af jorden använd till ...rk eller till rotfruktodling, men största delen ...kal ouppodlad och delvis öfvervuxen med skog ...lda snår. På de andra öarna äro förhållan... ännu sämre. Handeln på S:t Thomas har nu... mycket tillbaka, medan ön däremot förut ... medelpunkt för ångfartygstrafiken i Väst... S:te Croix upptäcktes 1493 af Columbus, ...1620—50 af holländska och engelska nybyg... mt kom därefter under Frankrike, som 1733 ...n till Danmark. S:t Thomas togs 1671 i be... af ett dansk-västindiskt kompani, som 1684 ...kte sin makt till S:t Jan. 1755 kommo alla ...na under danska kronan. Under nordameri... frihetskriget (1776—83) och revolutionskrigen ...t af 1700- och början af 1800-talet gingo de ... i välstånd och folkmängd; men från 1815 ...te Croix varit stadt i tillbakagående. Slafi... upphörde 1803. Slafveriet inskränktes 1831 ...ulle efter en förordning af år 1847 upphöra ... men ett negeruppror 1848 framtvingade dess ...nickliga afskaffande, och 1853 medgafs åt slaf... ett vederlag för hvarje slaf. 1852, då öarnas ...ning och ställning till moderlandet ordnades, ...ett kolonialråd vid sidan af guvernören. 1863 ...s detta råd i två: ett för S:te Croix samt ett ... Thomas och S:t Jan, hvarjämte öarnas själf... ghet utvidgades. 1867 afslöts en traktat med ...a staterna i Nord-Amerika, enligt hvilken dessa skulle köpa de två mindre öarna; men oak... nbudet ursprungligen hade kommit från nord... kansk sida och en folkomröstning på öarna bi... afträdelsen, ville senaten i Washington likväl ...tadfästa traktaten. I okt. 1869 hemsöktes S:t ...as af en fruktansvärd orkan, och i okt. 1878 ...:te Croix delvis ödelagdt genom ett uppror af ...rgade jordbruksarbetarna. Efter dessa hårda ...na öarna ej kunnat repa sig. Därtill kom det ... prisfallet på rörsocker (omkr. 50 proc.), som ...g plantageegarna och försvagade deras väl... Ett aktiebolag, som 1876 stiftades i Dan... för att anlägga och drifva andelssockerfabriker på S:te Croix och därigenom möjliggöra sockerodling för negrerna äfven på små jordlotter, måste 1887 öfvertagas af statskassan som förfallen pant. Därjämte måste danska staten under loppet af tjugu år förskräcka öarna med lån af öfver 10 mill. kr., utan att tillståndet därigenom förbättrades. 1841—1901 minskades folkmängden med en fjärdedel (från 41,000). 1902 slöts en traktat med Nord-Amerikas förenta stater om öarnas försäljning, men den förkastades 16 maj s. å. i landstinget (med 33 röster mot 30), medan folketinget antog den (med 98 röster mot 7). Nu äro tankarna riktade på inskränkning af utgifterna för förvaltningen, på samma gång som moderlandet skulle afskrifva skulderna och öfvertaga en del af utgifterna. Vidare ämnar man söka främja uppodlingen af S:te Croix genom att införa fruktodling och nya kulturväxter samt åter bringa hamnen på S:t Thomas i flor som upplagsplats för kol och proviant i hopp om Panamakanalens fullbordande och dess inverkan på skeppsfartens utveckling. Litt.: B. Petersen, "En historisk beretning om de dansk-vestindiske öer" (1855), F. Börgesen och P. F. Uldall, "Vore vestindiske öer" (1900), samt H. U. Ramsing, "Vore vestindiske öers fremtid under dansk flag" (1901). E. Ebg.

Danskön, en af Spetsbergens öar, belägen på 79° 43′,4 n. br. och 10° 52′ ö. lgd, är omkr. 6 km. i längd och något mindre i bredd. Därifrån utgick Andrées ballongfärd 11 juli 1897, och därifrån ämnar Wellman sommaren 1906 företaga en ballongfärd mot nordpolen.

Danslekar. Se Dans, sp. 1325.

Dansmusik, den musik, hvars närmaste uppgift är att reglera dansens rörelser, genom att upprepa ett visst, till danssteget sig anslutande rytmiskt motiv. Sådan musik kräfver en väl grupperad och tydlig periodik, flytande och upplifvande melodier, naturlig och gärna äfven retande harmoni samt pikant instrumentering. Antikens och medeltidens dans ledsagades af både sång och instrument; sedermera blef dansmusiken alltmera instrumental. Ännu i 18:e årh. rörde sig dansen i allmänhet i måttligt tempo; sedan tog den snabbt framilande runddansen öfverhand, hvarjämte den symbolik, som fordom ofta inlades, alltmera gaf vika för den blotta danslusten. Omtyckta danser under 16:e, 17:e och 18:e årh. voro allemande, bourrée, chaconne, courante, gaillarde, gavott, gigue, menuett, musette, pavane, rigaudon, sarabande m. fl. Dessa voro ursprungligen folkdanser, men upptogos såväl i sällskapskretsar som på operascener (se Dans). Dessutom ingick deras karakteristiska musik uti idealiserad form i svitkompositionen (se Svit). Denna musik spelade således en viktig roll i instrumentalmusikens historia, särskildt menuett-musiken, som genom Haydn och Beethoven ombildades till scherzo. Äfven det 19:e århundradets danser fingo sin musikaliska idealisering: valsen genom Weber, Schubert och Chopin, masurkan och polonäsen genom Chopin, o. s. v. Den praktiska dansmusiken odlades i nämnda årh. af Musard, Strauss, Lanner, Labitzky, Gungl, Lumbye m. fl. samt hvad den sceniska balettmusiken beträffar af sådana tonsättare som Spontini, Auber, Meyerbeer, Adam, Rubinstein, Delibes, Hartmann. Genom operan hafva många nationaldanser kommit

till heders (t. ex. boleron och tarantellan i "Den stumma"). I senare tid hafva tonsättarna dels återupptagit äldre former, dels med förkärlek vändt sig till de ungerska och tjechiska dansèrna. Nordiska kompositörer odla äfven inhemska former (polskan, hallingen m. fl.). Dansmusiken har i vår tid inkräktat starkt på kaféoch friluftkonserternas program samt äfven på operettkompositionen. Jfr Dans och där omnämnd litteratur. A. L. (E. F—t.)

Dansraseri. Se Danssjuka.

Danssjuka (lat. *chorëa, chorea Sancti Viti, chorea minor*), *patol.*, en sjukdom, som utmärker sig genom ofrivilliga muskelryckningar, hvilka dels uppkomma vid afsiktliga rörelser och inverka störande på dessa, dels uppträda under det patienten är i hvila. Sjukdomen förekommer hufvudsakligen under senare delen af barnaåldern, oftare hos flickor än hos gossar. Dess utbrott föranledes ej sällan af psykiska affekter, t. ex. förskräckelse. Stundom uppkommer den genom imitation och tyckes så att säga vara smittsam. Vanligen visa sig ryckningarna först i ena eller andra handen. Då patienten skall fatta ett föremål, föres handen åt ett helt annat håll, och den sjuke tappar lätt hvad han håller i. Skall han föra ett glas till munnen, sker det med stor svårighet, under en mängd rörelser med armen i olika riktningar, och vanligtvis spiller han ut innehållet. Hans gång är ofta högst besynnerlig: han kastar foten åt sidan eller den ena foten öfver den andra och faller lätt omkull. Äfven då han försöker vara stilla, uppkomma omotiverade rörelser med händerna och fötterna; hans ansikte förvrides af grimaser, han rynkar pannan, räcker ut tungan, kniper ihop ögonen, smackar med läpparna o. s. v. Allt detta sker utan och mot den sjukes vilja. Stundom äro ryckningarna begränsade till ena hälften af kroppen (hemichorea). Under sömnen upphöra de nästan alltid fullständigt. Sjukdomen varar merendels några månader, men öfvergår nästan alltid till fullständig hälsa. Att den beror på förändringar i det centrala nervsystemet, är otvifvelaktigt; men dessa förändringars natur är föga känd, emedan sjukdomen ytterst sällan leder till döden. Vid behandlingen äro hvila och lugn hufvudsaken. Med chorea behäftade barn blifva ofta af oförståndiga föräldrar och lärare utsatta för hårdhändt behandling, emedan deras besynnerliga grimaser och gester betraktas såsom yttringar af okynne. Detta är högeligen oriktigt. Sådana barn måste tvärtom behandlas med stor mildhet. I allmänhet torde det vara olämpligt att, så länge sjukdomen varar, låta barnen besöka skolan, emedan skolarbetet och kamraters gyckel inverka menligt på sjukdomen och denna möjligen kan spridas till andra barn. Emedan chorearyckningarna upphöra under sömnen, bör man låta de sjuke sofva så mycket som möjligt. För att främja och förlänga sömnen gifvas ofta med fördel kloral och dylika medel. Sjukgymnastik och bad äro stundom af stor nytta. Invärtes medel användas efter olika indikation i de olika fallen. Ett bland de mest berömda medlen är arsenik i lämpliga doser.

Den ofvan beskrifna chorean, chorea minor, är en självständig sjukdom. Benämningen *chorea magna* har däremot utan åtskillnad användts för åtskilliga sjukdomsfall med häftiga konvulsiviska symtom, men för öfrigt af olika art. Så t. ex. hafva chorea magna beskrifvits fall af hysteri, af fallsot, hjärn- och ryggmärgslidanden, och ej har chorea magna varit simulerad. — Från sjukan bör också helt och hållet skiljas demiska dansraseriet, en troligtvis hu sakligen psykisk rubbning, som härskat vid tillfällen, i synnerhet under medeltiden, då vann stor utbredning, särskildt efter pestepide i senare hälften af 14:e årh. När det upptä i Strassburg och hundratals däraf angripna m skor ledo af våldsamma konvulsioner, anord myndigheterna vallfärder till Sankt Vitus' ka Zabern. Däraf uppkom benämningen "S:t tanz" (chorea S:ti Viti). — Den engelske lä Thomas Sydenham (1624—89) var den förste begränsade benämningen till den sjukdom, hv nu kallas danssjuka, chorea S:ti Viti. P.

Dansvisor. Se Dans, sp. 1316 och 1324.

Dansör (fr. *danseur*), scenisk dansare, konstsare. — Dansös (fr. *danseuse*), konstdanse

Dantan [dätä']. 1. Jean Pierre D., f bildhuggare, f. 1800, d. 1869, studerade i tillsammans med sin broder bildhuggaren Anto Laurent D. (f. 1798, d. 1878) och utbil sig till en framstående porträttskulptör. Som s vann han rykte i synnerhet genom sina karik statyetter, eller s. k. charger (*Wellington, Ta rand, Victor Hugo, Rossini* m. fl.). — 2. Jos Édouard D., den föregående brorson. f målare, f. 1848, gjorde sig känd genom reli målningar (*Petrus och Andreas kallas till apos* 1877, *Kristus på korset*, 1878), genom antika ä (*Diskusspel*, 1875, museet i Rouen), moderna af scener, såsom *Hörn af en ateljé* (1880. Luxembo galleriet), *En svarfvarverkstad* (1884, Nya P koteket i München), *Gipsafgjutning efter lefa modell* (1887, Göteborgs museum). Han må äfven *Ett barns begrafning* (1885, museet i Håvre), *Mellanakt på Théâtre français* med en mä porträtt (1886, i teaterns ego), *Ett växthus u byggnad* (1890) m. m. D. målade äfven port och illustrerade böcker. Han dog genom olycksf delse i Villerville 1897. G—r.

Da'nte Alighiēri (l. Allighiēri), itali skald, föddes i Florens 1265, sannolikt i slute maj. (Säkra data ur D:s lefnad äro icke mån och flera uppgifter, som med stöd af långvarig dition ansetts fullt autentiska, ha af de sen decenniernas omsorgsfulla kritik dels alldeles und röjts, dels blifvit dragna i tvifvelsmål.) Under å årh. hade Florens utvecklats till en rik och mä industri- och handelsstad, som egde goda och ordnade förbindelser med såväl Orienten som l det västliga Europa. De högre samhällslagren gjordes af feodaladeln jämte borgerskapet, hv medlemmar bildade samhällets bästa kärna; det starkt organiseradt i skrån alltefter olika indus grenar. Adeln egde stora domäner inom Flore vidsträckta landområde; den underhöll krigsfolk, d dess sociala uppgift var att skydda staden mot yt fiender och utföra härnadståg mot grannstäder, s hvilka florentinarna af någon anledning räkade konflikt. De adliga släkterna räknades i allmän för ghibelliner, d. v. s. de hyllade den princip att en romersk kejsare skulle utgöra det feod samhällets höga öfverhet. Men då efter Hohe

nas fall det länge icke fanns någon fullt
innehafvare af denna värdighet, blef termen
n ett oklart begrepp, som närmast angaf ett
.äfven och hans anhängare fientligt parti med
ratisk anstrykning. Ett mindre antal adels-
t och det fredsälskande borgerskapet sågo i
ett stöd för sina politiska intressen; de kal-
guelfer. I Florens hade dessa partier länge
hätsk opposition mot hvarandra, men vid

tt af Dante. (Efter en omkr. 1300 målad, skadad
esk af Giotto; nu i Museo nazionale i Florens).

för D:s födelse egde guelferna afgjordt öfver-
n, och staden åtnjöt ett relativt lugn, som
tre anledningar störddes endast af enstaka kri-
expeditioner mot någon af grannstäderna,
från ghibellinerna trängde på. Stadens styrelse
ades af priorer, valda ur det i tjuguett olika
uppdelade borgerskapet, men vid dess sida
, om man så vill, öfver detsamma stod feodal-
, som bildade ett oroligt element, så mycket
rare som den med sina underlydande var ensam
öfvad i krigiska värf.

n högre andliga kulturen inträdde under 13:e
i ett nytt skede genom nyförvärfvad full-
digare bekantskap med Aristoteles' skrifter och
filosofiska metod, som skickligt och med be-
ansvärdt skarpsinne tillämpades inom teologien
e med D. nästan samtida Albertus Magnus och
as från Aquino, de främsta namnen från skolasti-
storhetsperiod. Verkningarna af den genom
helige Franciscus framkallade mystisk-religiösa
sen fortgingo med starka vågor; åt mystiken
särskildt Bonaventura en vetenskaplig karaktär.
det kulturella lifvets ädlaste yttringar, konst och
poesi, öfvade denna högt uppdrifna andliga lifaktig-
het ett mycket starkt inflytande.

Under sådana förhållanden falla D:s ungdomsår, om hvilka man ej ens genom studiet af hans skrifter kan vinna närmare upplysning. Man vet endast, att han tillhörde en ganska ansedd släkt, som enligt en dunkel tradition var befryndad med fordom ryktbara adelsfamiljer. I hvad mån han bör anses ha fått hvad man kallar en vårdad uppfostran är svårt att bestämma; säkert torde vara, att han länge fick nöja sig med den litterära bildningens allra första element. I musik, teckning och äfven ridderliga idrotter tyckes han ha fått någon undervisning. Men han var ovanligt vaken, bildbar och energisk, så att, när hos honom vaknade behof af en djupare och mera omfattande lärdomsbildning, han med kraft och allvar egnade sig däråt och hastigt förvärfvade vidsträckta kunskaper på den tidens lärda studieområden. Han hade äfven ett mycket rikt känslolif, och den vid denna tid i Florens hastigt uppblomstrande lyriska poesien fick i honom redan vid tidig ålder en varm beundrare och snart nog äfven en talangfull utöfvare. Trubadurernas konventionella kärlekspoesi, som från Syd-Frankrike spridt sig öfver till Italien och där hastigt fick en rikare utveckling, tilltalade lifligt hans för poetiska stämningar synnerligen mottagliga sinne. Föremålet för sin kärlekskult kallade han Beatrice, och han omger alltifrån början denna kvinnobild med så mycken mystik, att man väl aldrig kan säkert utreda, huruvida den verkligen eger någon real förutsättning, och i så fall, efter en redan af Boccaccio meddelad tradition, Beatrice Portinari, eller om han från denna eller någon annan Beatrice endast lånat namnet åt en idealbild, som helt och hållet var ett foster af hans ungdomsvarmt lifliga fantasi och som han sedan lifvet igenom troget fasthöll och vidare förhärligade ända till fullständig apoteos. Att man som utgångspunkt för all denna mystik bör söka ett verkligt kvinnoväsen synes dock bäst öfverensstämma med den blandning af realism och symbolism, som i andra fall karakteriserar D:s diktkonst. Ännu icke tjuguårig började han skrifva sonetter och snart äfven canzoni och ballate. Till en början följde han de gamla mönstren, men slöt sig snart till dem, som sökte bringa den traditionella kärlekslyriken till en högre nivå. Under skolastikens inflytelse ledde de den in i en symboliserande riktning, som determinerades af en filosofisk-religiös känslostämning. Det var åt denna ideala riktning de unge skalder, som omfattade den, gåfvo benämningen "il dolce stil nuovo" (den ljufva nya stilen).

Genom studier och öfning i diktkonst gjorde D. sig alltmera skicklig att förhärliga sitt kärleksideal. Man har ännu i behåll ett stort antal lyriska dikter, som mer eller mindre säkert tillskrifvas honom och böra dateras från olika skeden af hans lif. Samlade i volym långt efter hans död utgöra de hans *Canzoniere*.

Från jordelifvet bortrycktes Beatrice 9 juni 1290. För sin häftiga sorg sökte D. tröst i skrifter af Cicero och Boëthius, hvarigenom hans känslolif fick en alltmera spekulativ riktning, hans kärlekssorg flöt ut i konstfull diktning och subtila skildringar af stämningar och situationer; öfver det hela breder han en slöja af symboliserande mystik. Af detta första skede i hans mognande själslif ger han en

vacker och egendomligt fängslande skildring i en skrift, åt hvilken han själf ger benämningen *Vita nuova* (tidigast från 1293), som af några anses liktydig med ”i lifvets vår”, andra åter ge däråt betydelsen ”nytt lif”, ”pånyttfödelse”. Båda dessa tolkningar ega sitt berättigande, ty han tecknar här gången och utvecklingen af sin ungdoms kärlekssaga, men på samma gång antyder han den själens luttring, som framkallades af hans djupa sorg öfver att ej här på jorden kunna återse Beatrice, som nu från andevärlden manade honom att rikta blicken upp mot högre rymder. Denna skrift består af systematiskt ordnade, vid skilda tillfällen författade sånger, för hvilka alla han låter Beatrice utgöra medelpunkten. Dessa dikter beledsagas af en kommentar, hvari han redogör för deras anledning och rätta betydelse och äfven skildrar händelser, som med dem stå i samband. Han afslutar skriften med berättelsen om en vision, efter hvilken han beslöt att ej vidare orda om föremålet för sin kärleksträngtan, förr än han kunde än värdigare förhärliga sin Beatrice och då om henne ”sjunga så, som ingen någonsin sjungit om en kvinna”. Häri kan ligga en antydan om La Commedia, som från en synpunkt får anses utgöra en apoteos af Beatrice. (Om ”Vita nuova” se O. Levertin i ”Diktare och drömmare”, 1898).

Men D. tillhörde dessa rikt begåfvade naturer, hos hvilka ett svallande känslolif finnes förenadt med energi och verksamhetsbegär. Mot slutet af 1200-talet fingo florentinarna åter upplefva oroliga tider, och partistriderna, som varit endast dämpade, utbröto nu i full låga. Ghibellinerna, som efter Hohenstaufen Manfreds nederlag mot Karl af Anjou vid Benevento 1266 blifvit förjagade från Florens, trängde nu på igen, men utan framgång, sedan de 1289 förlorat slaget vid Campaldino, hvari man har skäl antaga, att D. aktivt deltog, och däraf framgår, att han ej var främmande för krigaryrket. För nämnda seger hade florentinarna främst att tacka den guelfiskt sinnade adelsgruppen, som därigenom blef öfvermodig och kräfde vidgad andel i stadens styrelse. Härigenom uppstod en ny partibildning inom själfva guelferna, som nu sönderföllo i två hvarandra motsatta partier: neri (”de svarte”), i spetsen för hvilka stod adelns flertal, som sökte stöd i stadens lägre, lösa befolkning, och bianchi (”de hvite”), som utgjordes af borgarklassen och dess anhängare. Till detta senare parti hörde D., och man får antaga, att han tidigt blef en verksam medlem däraf, ty af dokument, som ännu finnas i behåll, vet man, att han deltog i det offentliga lifvet. Att han gjorde sig bemärkt för duglighet och klokhet, framgår däraf, att han vid 35 års ålder år 1300 för tiden 15 juni—15 aug. utsågs till en af stadens sex priorer. För att få ett slut på partislitningarna beslöts nu att landsförvisa de mest framskjutne medlemmarna af neri-partiet. Dessa tydde sig till påfven Bonifatius VIII och utverkade, att den franske prinsen Karl af Valois fick i uppdrag att med härsmakt begifva sig till Florens för att där skydda deras rätt. Med hans tillhjälp kom neri-partiet till makten, och i sin tur landsförvistes nu, i jan. 1302, bianchi-partiets främste ledare; bland dem var D., som sedan aldrig fick återse sin födelsestad, utan var dömd att som landsflykting tillbringa de tjugu sista åren af sin lefnad.

Om D:s enskilda lif under denna hans poli period vet man endast, att han före 1296 t i äktenskap med Gemma de' Donati och att med henne fick fyra barn, af hvilka sonen P kommenterat sin faders stora dikt Commedia. maka stannade kvar i Florens, och de åter aldrig hvarandra. Man finner henne aldrig n i D:s skrifter, och det är uppenbart att för h äktenskapet bildar en episod af mycket ringa delse. Trots äktenskap, offentliga värf och tiska slitningar låg Beatrices bild, om än stun undanträngd, troget kvar i hans minne.

Att för alltid nödgas lämna sin fädernestad D. som ett mycket hårdt slag, och han klagar öfver den hemlöse, fattige landsflyktingens öde. Till en början slöt han sig till sina olyc bröder och gjorde med dem fruktlösa bemödan att få återvända till Florens. Men han vantri i deras sällskap och började snart ensam ett k irrande lif, under hvilket han tydligen besökt m olika trakter af Italien, ty i en ofulländad la skrift, *De vulgari eloquentia*, har han med ver sakkännedom karakteriserat italienskans dialekt hållanden. Om hans vistelseorter under hans senaste decennier har man endast sparsamma lysningar. Man antager nästan med visshet, han mot slutet af sin lefnad under flera år i Ve var en omhuldad gäst hos stadens styresman Grande della Scala. På inbjudning af grefve G da Polenta begaf han sig omkr. 1320 till Rave där han fick sammanträffa med två af sina b sonen Pietro och dottern Beatrice. Att han tidig gjort en längre vistelse i den lärda universitetsst Bologna anses som säkert, och icke osannolikt att han sträckt sina irrfärder ända till Paris. sedd som en klok och erfaren man, blef han vå 1321 i ett politiskt uppdrag af Guido sänd Venezia, hvarifrån han återkom sjuk. Sin lef slutade han i Ravenna 13 sept. 1321. Hans begängelse firades med stor högtidlighet, hv framgår, att man redan före hans död började i och uppskatta hans snille.

Som landsflykting utan fast hemort var D. stängd från sådan kommunal verksamhet, som i slutet af hans vistelse i Florens tagit tid och tressen i anspråk. Med rikt tillfälle att egna åt lärda studier förvärfvade han snart en vidsträ beläsenhet. Han studerade ifrigt den latinska teraturens då kända författare, särskildt Vergili hvars dikter han kunde uppläsa ur minnet, Cicero, hans stora filosofiska auktoritet näst Aristoteles, som då stod på höjden af anseende för hvilken D:s vördnadsfulla beundran var o gränsad. Med Versio vulgatas bibeltext var h mycket förtrogen, och han var väl bevandrad i förnämste skolastikernas skrifter, bland hvilka h bäst tillegnat sig och trognast följde dem af Tom från Aquino. Genom inträngande studium af dana och andra skrifter, t. ex. Elementa astro mica af Alfraganus, blef hans minne fylldt af var rad lärdom, och han lämnar ett sådant bevis den otroliga studiekraft, som utmärkte flera af med tidens rikast begåfvade intelligenser.

Redan omkr. 1306 kände han sig färdig att dok mentera sig för lärdom och att till andras gag framlägga frukterna af sina studier. I denna afs började han en vidlyftigt planlagd skrift, *Il Co*

ästabudet), hvari han ämnade meddela fjorton om författade canzoni, af hvilka hvar och en beledsagas af en vägledande encyklopedisk tar. Arbetet förblef dock ofulländadt, och let i sitt fragmentariska skick bildar en rätt

ntes grafvård (af Pietro Lombardi) i Ravenna.

olym, omfattar det blott inledningen och tre i med därtill fogad kommentar. Det är t sannolikt, att detta arbete trängdes undan, f hans politiska intressen, men därefter och synnerhet af den allt fastare formade planen nom en storslagen lärodikt visa mänskligheten till jordisk lycka och himmelens salighet. Il ios största betydelse ligger däri, att man detta verk kan följa D:s andliga utveckling ngdomsårens "Vita nuova" till den mognade ålderns storslagna Commedia.

politiskt skriftställarskap föranleddes D. af ufliga längtan att få återvända till sin fädernei Han insåg, att han icke kunde nå detta mål nan väg än genom att framkalla en opinion rmån för ett starkt kejsardöme, som i Italien bilda motvikt mot påfvens egennyttiga politik t franska inflytandet. Denna öfvertygelse, som fram ur hans hat mot Bonifatius VIII, uppnnen till hans lifs stora olycka, dref honom ra afgjordt öfver till ghibellinernas läger. gt och verksamt omfattade han den åsikten, aliens intressen bäst tillgodosåges genom att den tyske kejsaren, Henrik VII af Luxematt i spetsen för en här bege sig till Rom för önas där och sålunda vinna erkännande som s högsta världsliga öfverhet. I sådant syfte han på latin manande bref till olika personer orporationer, och han författade, likaledes på en politisk skrift, *De Monarchia*, hvari han utreder och försvarar den skolastiska uppfattningen, att världen bör i högsta instansen ledas af tvenne öfverhufvud, påfven för de andliga angelägenheterna och kejsaren för de världsliga. — Henrik VII kom verkligen till Italien, och D. hälsade i honom den store befriaren, som skulle i landet återföra lugn och god ordning och för honom själf öppna Florens' portar. Men hans förhoppningar gäckades grymt genom Henriks ringa framgångar, och då denne förste 1313 bortrycktes af döden, återstod för D. endast full visshet att nödgas sluta sin lefnad i landsflykt.

Af omständigheternas tunga tvång blef D. efter 1313 sålunda så godt som uteslutande hänvisad till studier, kontemplation och diktkonst. Under förhållanden, som bättre motsvarat hans egna önskningar, hade han sannolikt aldrig fått tillräcklig arbetsro för att fullända sin länge planlagda *Commedia*; det är sålunda D:s bittert kända, hopplösa landsflykt, som eftervärlden har att tacka för detta enastående mästerverk i högstämd diktkonst.

Redan i slutet af "Vita nuova" antyder D., att Beatrices tidiga bortgång gaf honom den första starka känningen af jordelifvets fåfänglighet. Mannaålderns bittra pröfningar stärkte denna känsla, och han var nu fullt färdig att rikta sin andes hela kraft mot andarnas värld och att gifva en skildring af tillvaron hinsidan grafven, hvilken för hans af mystik fyllda sinne egde större realitet än den jordiska. Denna idé att skildra de döde och deras boningar var icke ny, ty i detta hänseende hade D. många föregångare inom den medeltida latinska visionslitteraturen. Men det var endast själfva grundtanken, som hämtades från dem, i utförandet gick han fullt självständigt till väga, dock utan väsentliga afvikelser från den ortodoxa kyrkans lära om lifvet efter detta.

Hans dikt utfördes sålunda i tre stora afdelningar, "cantiche", en för hvardera af andevärldens tre riken: helvetet (*Inferno*), skärselden (*Purgatorio*) och de saliges boningar (*Paradiso*). Dessa tre riken omfatta hela universum, sådant man föreställde sig detta enligt Ptolemaios' system. Helvetet bildade en under jordskorpan befintlig trattlik grufva, hvars cirkelcentrum befann sig rätt under Jerusalem. Dess kretsformiga afsatser blefvo mot djupet allt trängre, och den slutade i en spets i jordens medelpunkt, världens centrum. Till de gradvis ordnade kretsarna skickades de fördömde i öfverensstämmelse med tyngdlagen, d. v. s. att för sådana mindre tungt vägande synder, som endast äro yttringar af svag motståndskraft mot syndiga böjelser, ledo deras utöfvare sitt straff i de öfre kretsarna. Verklig ondska och svekfullhet, som djupt sänkte rättvisans vågskål, medförde förvisning till de djupast belägna, trånga kretsarna, där straffen voro hårdast och mest afskräckande. I trattens nedre ända befann sig likt en propp en jätte af kolossala dimensioner, djäfvulen själf, den trehöfdade Lucifer. Ursprungligen en af de främste i änglaskaran, hade han af högmod revolterat mot Gud, hvarför han utstöttes ur himmelriket. Af sin tunga synd drogs han ned mot världsalltets medelpunkt och fastnade där. Då han i sitt fall nalkades jorden från den mot vår hemisfär motsatta sidan, drog allt fastland sig undan och hopade sig till ett högt berg, beläget på södra halfklotet, diametralt motsatt Jerusalem. Detta af

ett ändlöst haf kringflutna berg utgör reningsberget, skärselden, Purgatorio, och liknar en afhuggen kon med afsatser för hvar och en af de sju dödssynderna. Äfven här tillämpas tyngdlagen; den lägsta afsatsen är sålunda nu platsen för dem, som varit behäftade med den tyngst vägande synden, högmod. Därefter följa i riktning uppåt de öfriga syndkategorierna i följande ordning: afund, vrede, andlig tröghet, girighet, frasseri, otukt. Han har nu troget följt den af Tomas från Aquino angifna rangordningen synderna emellan.

Purgatorioberget bildar upptill en ljuflig högslätt, det jordiska paradisets lustgård. De genom straffande luttring för saligheten mognade själarna samlas där och föras af änglar upp i himmelriket, Paradiso, som utgöres af nio koncentriska sfärer, hvilka befinna sig i ständig rotation och rotera hastigare i den mån de äro aflägsna från jorden. I den närmast vår jord befintliga sfären har månen sin bana; i de följande Mercurius, Venus, solen, Mars, Jupiter, Saturnus, hvarefter kommer fixstjärnhimlen och ytterst af allt rörligt kristallhimlen. Därutanför vidtager Empyrén, orörlig och stilla, platsen för Gud, den absolut klara ljuspunkten, och för alla heliga före eller efter Kristi tillkommelse; amfiteatraliskt ordnade kring en sjö af ljus bildar deras gruppering Rosa celestiale.

Sådan tänkte sig D. ramen till andarnas värld, som omfattar vida större rymder än den trånga kretsen för jordelifvets åfian. Teckningen är utförd med matematisk noggrannhet och vittnar om den starka konstruktiva kraften i D:s fantasi. Att han länge och noga planlagt sitt verk, framgår också däraf, att man redan i "Il Convivio" återfinner flera af de spekulativa utredningar, som ligga till grund för hans uppfattning af andevärlden och den för densamma stadfästa ordningen.

Sin i en vision verkställda färd genom andarnas riken förlägger D. till påskveckan af kyrkans jubelår, 1300, ehuru han först långt senare började att i pennan fatta sin dikt. Han får därigenom tillfälle att ge profetians form åt alla anförda tilldragelser, som timat efter 1300. I inledningssången skildras huruledes han under sömnen, syndasömnen, drömde, att han befann sig i en trång och mörk dal, från hvilken han förgäfves sökte komma upp i ljusare rymder, emedan han ständigt motades af tre vilddjur, syndasymboler, en panter, ett lejon och en varginna. Rådvill och försagd, ser han sig omkring åt alla sidor för att finna räddning, då han på något afstånd märker en person, till hvilken han tar sin tillflykt. Det är Vergilius, som nu meddelar, att Beatrice, som från sin plats i himlen varsnat hans svåra belägenhet, skyndat ned till underjorden och där uppsökt Vergilius, som hon gifvit i uppdrag att leda D. bort från dessa farliga nejder, dock icke genom att direkt återföra honom upp i solljuset, utan på en helt annan väg, genom andevärlden. Så börjar deras vandring till underjorden.

Sedan de passerat helvetets förgård, en vid rymd, afsedd för alla sådana, som i lifstiden varit hvarken goda eller onda, komma de ned i den första kretsen. Där finna de samlade alla dem, som icke varit i tillfälle att få del af frälsningen genom Kristus, vare sig de lefvat före honom eller af annan anledning icke kunnat däraf bli delaktiga, och ej heller höra till de utvalde, som af Kristus, då han nedsteg i dödsriket, fördes upp bland de salige. möta de ett stort antal af antikens stormän, Vergilius ger sig i språk med några af dem. D tillvaro är icke kvalfull, men de lefva i en hop längtan att få skåda det högsta goda. I den ar kretsen straffas de, som syndat genom oloflig kär Där råkar han Paolo Malatesta och Francesca Rimini, hvilket sammanträffande ger anledning hans berömda skildring af deras olyckliga kär

Bild till 5:e sången i "Divina Commedia": Dante och V gilius vid helvetets förgård. (Efter en handskrift i kanen från slutet af 1400-talet.)

öde. I de närmast följande kretsarna, där straf bli allt kvalfullare, träffar han endast histori okända florentinare. I den sjätte kretsen, f förnekarnas, upptäcka de flera ryktbara stormän, som kejsar Fredrik II och påfven Anastasius där de ligga i glödheta sarkofager. Med den åtto kretsen komma de ned i underjordens lägre regio Malebolge, dit den himmelska rättvisan förvist de som syndat genom svek, och deras straff är strång alltefter karaktären af deras brott. I dessa p rum anträffas mer eller mindre bekanta i stort a Straff för simoni utstår påfven Nikolaus III, ifrigt väntar sällskap af sina år 1300 ännu lefva efterträdare på påfvestolen, Bonifatius VIII Klemens V; den berömde trubaduren Bertrand Born får där umgälla, att han lockat prins Hen af England till uppror mot sin egen fader, Hen II. I den nionde och sista kretsen, där de dömde äro nedsänkta i evig is till straff för tro

mot fosterland och öfverhet, får D. till-
gripande skildra, huru grefve Ugolino med
svältes ihjäl i hungertornet i Pisa. Längst
t isfyllda djupet nå de fram till Lucifer,
a tre gap söndertuggar och sargar Brutus,
och Judas Iskariot, hvilka alla tre gjort
gliga till den svåraste formen af förräderi.
högsta öfverheten, som till dem visat för-
och varit deras välgörare, förloro de svek-
vållade deras död. Brutus och Cassius
den efter D:s uppfattning förste romerske
Cæsar, som öfverhopat dem med välgär-
Judas Iskariots syndaskuld var den svårast
; också låg han där med hufvudet före till
nstoppad i Lucifers gap.
helvetesmörkret, isande kyla och vidrig
ndar nu Vergilius bort, bärande D. på ryg-
g som en katt, klättrar han längs Lucifers
vars långa ragghår lämna honom fäste för
. Då han hunnit nafvelpunkten, gör han
volt, framkallad däraf att de nu kommit
den södra hemisfären och sålunda förhållan-
an upp och ned blifvit alldeles omvändt.
ius och D. komma nu hastigt vidare upp i
till det hafomflutna reningsberget, Purga-
Vid foten af detta berg bildar hafsstranden
rd, där de måste göra ett längre uppehåll,
få medgifvande att börja sin vandring upp-
rets sju afsatser. Här finna de samlad en
kara af sådana, som till dödsstunden upp-
in omvändelse och därför måste med lång
ona sitt eget långa uppskof. De få här se
antal kända personer, och med några af
mma de i samtal. När slutligen en ängel för
nar porten till Purgatorio, anträda de den
början besvärliga bergstigningen, som dock
are, i den mån de nalkas höjden. De olika
af straff, genom hvilka vinnes beredelse för
i de saliges rike, upptaga nu ett ganska
utrymme, hvarigenom plats vinnes för rätt
stronomiska, politiska och teologiska utred-
till hvilka D. tar sig anledning under sam-
personer, som de möta på sin vandring. I
sista sångerna af denna cantica lämnas en
g af hvad de få skåda och uppleva i det
paradisets lustgård. Dessa sånger höra till
ligaste, som D. någonsin diktat. Särskildt
l och gripande är den episod, i hvilken han
sitt möte med Beatrice, som nu i förklarad
i en himmelens drottning, omgifven af sköna
estalter, nalkas honom i en char, dragen af
Allt detta är symboliskt. I transfigurerad
ar Beatrice personifikationen af Guds uppen-
vishet med alla höga dygder i sitt följe.
reder nu D. till inträdet i de saliges hemvist,
gilius, den jordiska vishetens tolk, icke kan
i, hvarför han träder tillbaka och försvinner.
tredje cantican, Paradiso, blir Beatrice den,
plyser och leder honom under färden från
himlasfären till den andra. Den går från
till klarhet, det blir allt ljusare omkring
ls de slutligen hinna Empyrén, Guds höga
där kring den aldrig grumlade sanningens
le källa finnas ordnade i vida kretsar alla,
t att fullt fatta den heliga kärlekens eviga
För D. var ljuset det högsta sköna, och han
skickligt dess skiftningar och olika verk-

ningar, men han känner och erfar fantasiens och
språkets vanmakt att fatta och återgifva himmelens
skönhet. Han är därför sparsam i skildringar af
denna art och bemödar sig att lägga fram och till
människornas uppbyggelse meddela allt det bästa af
hvad han lärt och tänkt under sina bemödanden att
genom studier nå fram till full insikt om Guds råd-
slag och det evigt sanna. Beatrice är ofta hans tolk

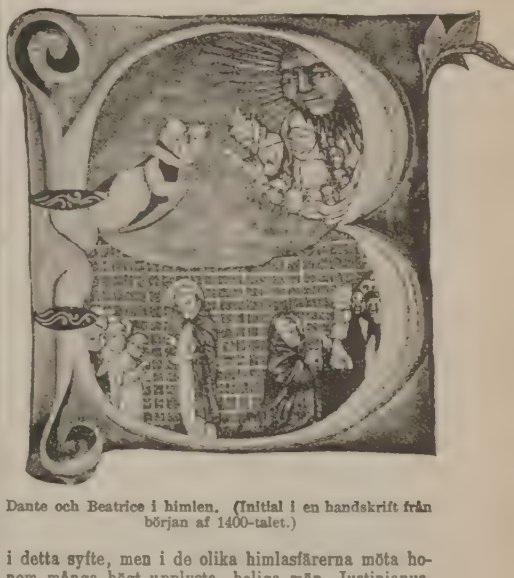

Dante och Beatrice i himlen. (Initial i en handskrift från början af 1400-talet.)

i detta syfte, men i de olika himlasfärerna möta ho-
nom många högt upplysta, heliga män, Justinianus,
Tomas från Aquino, Bonaventura, den helige Bern-
hard och andra, som genom omedelbar intuition upp-
fatta, hvad som väcker hans undran, och nu med
klar utredning besvara frågor, som han ej dristat
framställa. I högre grad än genom någon af de båda
föregående förtjänar D. genom denna cantica att be-
traktas som den skolastiska bildningens högstämde
skald. Man måste förvånas öfver hans djärfhet att
för poetisk skildring välja ett ämne af så transcen-
dental natur, och den snillets kraft, som han under
utförandet lägger i dagen, tilltvingar sig vår be-
undran. Att han under teologiska studier och djup-
sinnigt tankearbete ända till det sista kunde finna
näring för sin skaldeådra, därom vittnar afslutnings-
sången. Den inledes med den helige Bernhards
oändligt stämningsfulla bön till jungfru Maria, hvar-
efter skildras, huruledes D., nu i de klarsynte heliges
omedelbara närhet, får i ett ekstatiskt ögonblick sin
egen synkraft tillräckligt stärkt för att i den strå-
lande rymden skönja ljusbilden af den heliga tre-
enighetens höga mysterium.

Med fullt fog kan man säga, att hela hans intel-
lektuella, moraliska och religiösa utvecklingsgång
ledde fram till La Commedia, hvars afslutning tillhör
det allra sista skedet af hans lefnad. Under ung-
domsåren hade hos honom kärlekskänslan stegrats till
en exaltation, som var stark nog att ännu mot lifvets
afton bryta fram med himmelsk strålglans. Genom

hängifvet studium af Vergilius hade han lärt att finna verkningsfulla poetiska bilder och att afvinna sitt eget ringaktade modersmål den smidighet och rytm, hvarigenom han med ens kunde bringa upp det till ungdomsfagert kulturspråk. Från skolastikens föregångsmän hade han ärft sitt begär efter universellt votande och sin sträfvan att med skarp logik fullfölja metafysiska problem. Hans för naturintryck mottagliga sinne ledde honom att finna och använda den rika fond af poesi, som ligger tillgänglig för hvar och en, blott man förstår att läsa i naturens öppna bok. Hans andes liflighet fick i stilen sitt uttryck genom en beundransvärd förmåga att i kraftfullt tecknade taflor raskt föra läsaren från den ena episoden till den andra. — Visserligen har hans kärlekskänsla stundom ända till öfverdrift hämtat färg från skolastiken; hans bildspråk har icke sällan urartat till tröttande omskrifningar; den mest boksynte kommentator kan stå vanmäktig inför det dunkel, hvari han afsiktligt höljt sina tankar; han har ej alltid behärskat sin lust att lysa med encyklopediska kunskaper; hans fantasi kan falla in i det groteska; passionerad ghibellin, som han blef, har hans eldiga partisinne någon gång förledt honom att svika sin själftagna uppgift att kallt skipa objektiv rättvisa mot alla. — Men i D:s dikt finnes så mycket af skön poesi i alla nyanser och af högsint stämning, som framlockar och griper våra bästa känslor, att man villigt har fördrag med hans tillfälliga brister; kanske äfven i dem ligger en del af hans underbara förmåga att väcka och fängsla vårt intresse.

D. tillegnar Can Grande della Scala cantican Paradiso i ett längre bref, hvari han efter skolastikernas föredöme framhåller de olika tolkningar, som böra användas för ett diktverk af denna art, nämligen den bokstafstrogna, den moraliska, den allegoriska och den mystiska. Man ser däraf, att D. själf författat sin dikt med syfte att lämna rum för olika synpunkter, och hans kommentatorer ha äfven iakttagit detta. Likt D:s öfriga bref är äfven detta skrifvet på latin, men stilen är svulstig och afviker från den i D:s skrifter vanliga, hvilket kan förklaras af den högtidliga karaktär han velat skänka ett dedikationsbref; några se dock däri en anledning att betvifla dess äkthet. Emellertid har han äfven i Convivio redogjort för dessa fyra olika tolkningsarter. I detta bref och med stöd af den Horatianska poetiken förklarar han äfven, hvarför han anser sin dikt vara en "commedia": den är författad på landets allmänna talspråk, dess slut är godt och harmoniskt.

La Commedia fick snart epitetet *divina* (gudomliga), som sedan införlifvats med dess titel. Hvarje cantica omfattar 33 sånger, canti, hvartill kommer inledningssången. Det af D. valda versslaget är terza rima, d. v. s. att stroferna bestå af tre elfvastafviga verser, af hvilka den första och den sista rimma med hvarandra, mellanversen däremot har gemensamt rim med den följande terzinens första och sista versrader. Härigenom vinnes en verkningsfull och fast sammanflätning af de på hvarandra följande terzinerna. "La Divina Commedia" väckte tidigt stort uppseende, den blef använd vid undervisningen i praktisk teologi och kopierades i oändlighet. Af de mer än 500 handskrifter, som ännu finnas i behåll, förskrifva sig de äldsta från omkr. femton år efter D:s död, och ingen af dem kan sålunda göra anspråk på autentisk tillförlitlighet. De flesta äro hastigt förda kopior, hvarför utsikten är ringa att nå kunna åstadkomma en på alla punkter obestridd lydelse. I det stora hela får dock anses, att tac dess fasta, yttre litterära form dikten i ett r godt skick kommit oss till handa. Dess äldsta t upplagor äro från Foligno, Jesi och Mantova

Kort efter D:s död började man kommentera "Commedia", och så har det fortgått ganska brutet ända in i våra dagar. Dantelitteraturen kolossalt omfång, och den riktas oupphörligt nya arbeten. Nutidens historiska och filologisk tod med dess lugna, objektiva kritik har öf mycket godt inflytande på sättet att bedrifva I studier. Italienare, tyskar och engelsmän ha l de bästa bidragen till denna litteratur. Särskil i England under de senaste åren utkommit i fulla arbeten, af hvilka man får god och säke ning i de olika faserna af detta studium. D Moore har i "The Oxford Dante" (1904) i oss en synnerligen omsorgsfull edition af D:s arbeten, äfven dem, hvilkas autenticitet icke är stridd, och hans i flera volymer utkomna "St in Dante" bilda en serie af mästerligt skrifn mycket instruktiva essays. Paget Toynbees tionary of proper names and notable matte Dante" (1898) är ett encyklopediskt arbete af värde. De nyaste och fullständigaste monogra äro: F. X. Kraus, "Dante" (Berlin 1897), oc Zingarelli, "Dante" (Milano 1903). — Blan nyare svenska bidragen till denna litteratur må nas J. Visings "Dante" (1896) och Fr. Wulf lifvets vår, Dantes Vita Nuova i svensk d (1897). Af "La Commedia" finnas tre fullstä öfversättningar, verkställda af Nils Lovén (3 dlr, —57), Edv. Lidforss ("Dante Allighieri, D gudomliga komedi", 2 bd, 1902—03) och S Bring ("Dantes gudomliga komedi", 1 vol., 1 Af dessa öfversättare är Lovén den ende, som s sig det för svenska språket tunga tvånget att följ ginalets versslag äfven med afseende på rimföljde båda senare öfversättningarna äro äfven de met men med afskadt rimtvång. Lidforss beled sin med en vidlyftig kommentar, som vittnar o förtrogenhet med allt det bästa af den senaste D litteraturen. Bring anger sitt arbete som "förs populär öfversättning", och han tillåter sig i enstaka gång att med referat ersätta delar af te I klart och klangfullt språk följer denna öfversät troget grundtexten; i kortfattade noter lämna för textens rätta förstånd mest oumbärliga up ningarna. Dorés illustrationer till "Divina Co dia" utgåfvos med svensk text 1875—76. P.

D:s graf i madonnakapellet vid kyrkan San F cesco i Ravenna låg länge utan någon prydnad. påflig legat ville t. o. m. låta sprida D:s för alla vindar. 1429 begärde florentinarna i gången sin berömde landsmans kvarlefvor till men fingo då och senare afslag. När de 1520 öppna sarkofagen, funno de där endast torra b blad — Ravennaborna hade hemligen dolt kvarlefvor i en mur, där de återfunnos först 1 då D:s 600-års-jubileum firades och mausoléns gifningar ordnades. 1483 hade emellertid P Lombardi utfört ett grafmonument (se fig. sp. 1 som 1592 restaurerades och 1780 erhöll en temp öfverbyggnad. I Florens upprestes 1829 ett co

ver D. i kyrkan S. Croce; bland andra min-
ken där öfver D. må nämnas en 1865 aftäckt
statuty af Pazzi. Om D:s utseende och de
af D., som finnas, se J. Krauss, ”Das porträt
” (1901). — Redan 1373 upprättades i Flo-
s lärostol för tolkningen af ”Divina Comme-
till dess förste innehafvare kallades Boccaccio.
Bologna, Milano m. fl. italienska städer följde
s’ exempel. Till befordrande af Dantestudiet
blats flera sällskap, af hvilka de förnämsta äro
deutsche Dante-gesellschaft”, bildadt 1865,
tgifvit 4 bd af sin ”Jahrbuch”, ”Dante-
” i Cambridge, Massachusetts, bildadt 1880,
tgifver ”Annual report” m. m. och skapat
örsta utom-italienska Dante-biblioteket, samt
tà dantesca italiana”, bildadt 1888 i Florens
ufvuduppgiften att utge kritiska upplagor af D:s
Dess publikation, ”Bulletino della società dant.
., är hufvudorganet för de moderna forsk-
na om D. Bibliografiska hjälpmedel vid studiet
nte-litteraturen äro de Batines, ”Bibliografia
ca” (1845—48), med tillägg af Biagi (1888).
oldt, ”Bibliografia dantea” (2:a uppl. 1880),
’erroni-Grande, ”Saggio di bibliografia dan-
” (1901—03), samt Scartazzini, ”Dantologia”
; 2:a uppl. 1894). I Rom utges äfven en
inale dantesco”.

nte da Majano, italiensk skald från Majano
eana, skall ha left i slutet af 1200-talet och
at några lyriska dikter. D. berättas ha för-
sig i den sicilianska skaldinnan Nina, utan
gonsin hafva sett henne. Vissa forskare ha
t tvifvel på, att D. verkligen funnits till. Jfr
asini i Gröbers ”Grundriss der romanischen
logie”, II, 3.

ntès [dätä’s], Alfred, hette egentl. Lan-
fransk bibliograf, f. 1830 i Passenans i de-
Jura, d. 1891 därstädes, egde en bruksegen-
i sin hembygd och var länge mär därstädes,
ken egenskap han nitiskt främjade folkunder-
gen och lät midt på landsbygden uppföra en
r lokal för allmänbildande föreläsningar. D.
etade nyttiga arbeten i biografi, bibliografi och
n kronologi, bl. a. det synnerligen omsorgsfullt
etade lexikonet *Dictionnaire biographique et
graphique* (1875—77).

Anti. 1. Vincenzo D., italiensk bildhug-
f. 1530 i Perugia, d. 1576, var elev af
elangelo. Bland hans verk må nämnas påfven
s *III:s* bronsstaty (1555, i Perugia) och brons-
en *Johannes döparens halshuggning*, öfver södra
len till baptisteriet i Florens (1571). Sanso-
sköna marmorgrupp ”Kristi dop”, öfver östra
len till nämnda baptisterium, fullbordades af
m. I åtskilligt påminna D:s arbeten om San-
os stil, men de lida af den manierism, som
tecknade Michelangelos omedelbare efterföljare.

Fra Ignazio D., den föregående broder,
nsk arkitekt och matematiker, f. 1536 i Pe-
., d. 1586 i Rom såsom biskop af Alatri, upp-
1567 klostret Bosco vid Alessandria samt
flera matematiska arbeten och (1583) Vignolas
ole della perspettiva prattica”, som han försåg
en kommentar. O. G—g.

anti’scus (po. *Dantyszek*), Johannes (egentl.
chsbinder), nylatinsk skald, f. 1485 i Dan-
d. såsom furstbiskop af Ermeland 1548, blef af
kejsar Maximilian krönt till skald och adlad under
namnet von Höfen (de Curiis). Såsom Po-
lens sändebud hos kejsar Karl V bevistade han
dennes fredsslut med Venezia äfvensom riksdagen i
Augsburg 1530. D:s latinska dikter, som utmärkte
sig för klar stil och rent språk, behandla dels samtida
politiska och krigiska tilldragelser, dels religiösa
ämnen. Såsom den märkligaste betecknas *Jonas
propheta de interitu civitatis Gedanensis* (1577).
Staden Danzig, som ansåg sig kränkt genom författa-
tarens kritik öfver stadsbornas högfärd och ”böjelse
för religiösa nyheter”, lät inköpa och bränna hela
upplagan, men en polsk öfvers. däraf utkom 1649.
D:s dikter utkommo i Krakau 1512—18. 1764 utgaf
J. Boehmius *J. de Curiis Dantisci poemata et hymni*
(senaste uppl. 1857). Litt.: Leon Czaplicki, ”De
vita et carminibus Ioannis de Curiis” (1855), och
F. Hipler, ”Des ermländischen bischofs J. D. und
Kopernikus’ geistliche gedichte”. A—d J.

Danton [dätå’], Georges Jacques, fransk
revolutionsman, f. 28 okt. 1759 i Arcis-sur-Aube
(Champagne). Vid utbrottet af 1789 års franska re-
volution var han advokat i Paris, men utan klienter
och utan anseende. Re-

dan vid början af nämn-
da revolution deltog han
med lidelsefull ifver i
de politiska rörelserna.
D. var så att säga ska-
pad till agitator: han
hade en reslig och
stark kroppsbyggnad,
ett passioneradt lynne,
en omättlig njutnings-
lystnad, en stentors-
stämma och en man-
lig vältalighet; man
har kallat honom ”fol-
kets Mirabeau”. —
I förening med Camille Desmoulins, Marat m. fl.
stiftade han 1790 cordelier-klubben. Det blodiga
uppbrottet 10 aug. 1792, som gaf det franska ko-
nungadömet nådestöten, leddes af honom. Stödjande
sig på Paris’ kommunalråd, lät han därefter ut-
nämna sig till justitieminister och blef för en tid
Frankrikes mäktigaste man. Det revolutionära par-
tiet hade vunnit lysande framgångar; men nu nal-
kades en till utseendet fruktansvärd fiende, den tyska
invasionshären, som hotade tingens nya ordning.
Denna här intog Longwy, belägrade Verdun och
närmade sig alltmer revolutionens egentliga härd,
det obefästa Paris. Oron där var utomordentlig. D.
ansåg, att endast de våldsammaste medel kunde
medföra räddning, och den fientlige öfverbefälhafva-
rens, hertigen af Braunschweig, okloka manifest mot
fransmännen och särskildt parisarna bidrog i hög
grad att hos allmänheten stadga denna åsikt. ”Mitt
råd är”, sade D., ”att man för att hejda fienden
injagar skräck hos rojalisterna”. Hvad han menade
därmed blef klart, då pöbeln 2, 3 och 4 sept. 1792
fick utan hinder från regeringens sida mörda ett
stort antal rojalister, som voro inspärrade i Paris’
fängelser. 8 sept. 1792 invaldes D. i konventet, där
han inom kort på grund af sina naturliga ledareegen-
skaper och sitt stora anseende hos massan kom att
spela en dominerande roll. Snart därefter afgick han
ur ministären. Han röstade för Ludvig XVI:s död

och sändes jämte Lacroix till Belgien för att befästa den franska republikens välde öfver detta land, hvarest han gjorde sig skyldig till stora utpressningar. I mars 1793 genomdref han i konventet inrättandet af det fruktansvärda revolutionstribunalet, och kort efteråt (13 apr.) förmådde han konventet till beslutet att ej vidare lägga sig i andra folks inre förhållanden. Detta var inledningen till öfvergifvandet af det föregående fantastiskt kosmopolitiska systemet och återgången till Frankrikes forna utrikespolitiska traditioner, hvilka i D. funno sin kraftigaste och mest framsynte målsman. Han har därför stor andel i revolutionens yttre triumfer och har af denna anledning ofta ansetts som revolutionens störste statsman. Mindre lycklig var D. i sin inrikespolitik. Sedan hans försök att närma sig girondisterna tillbakavisats, ställde han sig på bergpartiets sida och medverkade till statskuppen 31 maj 1793, som medförde girondisternas fall. Men från denna tid minskades hans makt mer och mer, då han icke kunde hålla jämna steg med de fanatiska ytterlighetsmännen. Efter att hafva tillbragt några månader i Arcis-sur-Aube, där han gifte sig, återkom han i nov. 1793 till Paris. Han förenade sig nu med Robespierre mot Hébertisterna, men efter detta partis undergång utbröt den länge närda fiendskapen mellan de båda väldige partiledarna i öppen låga. Alltför mycket litande på sin forna popularitet och ifrig att njuta af de rikedomar han förvärfvat, utvecklade D. ej samma energi som förut och dukade därför under i striden mot sin afundsjuke och hätske motståndare. 31 mars 1794 häktades han samt ställdes, jämte sina vänner och anhängare Lacroix, Camille Desmoulins, Fabre d'Eglantine m. fl., inför den revolutionsdomstol, hvars upphofsman han själf varit. Han försvarade sig med mod och vältalighet, men dömdes icke dess mindre till döden. "Man slaktar oss", utropade han, "som offer åt några fega stråtröfvare; men de skola icke länge njuta af sin seger: jag drager Robespierre med mig" — en spådom, som ganska snart gick i fullbordan. D. afrättades 5 april 1794. Statyer af D. i Paris (Boulevard S:t Germain, 1891; af A. Paris) och i Arcis-sur-Aube (1888; af Longepied). D:s namnteckning finnes återgifven i art. Autograf, pl. I. Litt.: Robinet, "Le procès des Dantonistes d'après les documents" (1879) och "D., homme d'état" (1889), Dubost, "D. et la politique contemporaine" (1880), samt Aulard, "Danton" (1884; flera uppl.). E. W.

Dantsjenko, rysk novellist, dramaturg och publicist. Se Nemirovitj-Dantsjenko.

Danu'bius, det latinska namnet på floden Donau.

Danupils, det lettiska namnet på Reval.

Danvers [dä'nvəs], stad i nordamerikanska staten Massachusetts, nära Boston. 8,542 inv. (1900). Stor skoindustri. Statens hospital. I D. föddes filantropen G. Peabody 1795.

Danviks dårhus. Se Danviks hospital.

Danviks hospital, beläget i östligaste delen af Katarina församling af Stockholms stad, är dels ett ålderdomshem för såväl manliga som kvinnliga personer, dels ett försörjningshem, det s. k. änkhuset, för ålderstigna änkor och ogifta kvinnor. Vid inrättningen intages hvarje välfrejdad person från hela landet, dock med företräde för dem, som hafva hemortsrätt i Stockholm. Plats finnes för 160 personer å allmänna afdelningen och för 30 å änkhuset. Hospitalets inkomster, som äro dels arrenden af D viks hospitalshemman (26⅝ mtl) och skatter (från 68⅜ mtl), afkomsten af enskilda donati samt rekognitionsafgifter (3 proc. af köpeskillin vid försäljning af t. d. Danviks hospitalshem och lägenheter, om hospitalsstyrelsen ej finner

Danviks hospital.

godt att hemman eller lägenhet inlösa; k. br. juli 1813 och k. kung. 17 maj 1861), dels årsafgif af å hospitalet intagna personer, uppgingo 1904 kr. 166,573,88, däraf kr. 43,961,09 hemmansrä och arrenden, kr. 30,171,84 underhållsmedel, 12,050,67 rekognitionsmedel, kr. 14,089,11 tol medel, kr. 5,132,28 "Danvikspenningar" och 40,278,81 intressemedel. Tillgångarna voro vid 19 års slut kr. 958,048,03, hvarjämte fastigheter n:r 3 och 4 i kvarteret Danviks hospital och n:r kvarteret Barnängen m. m. voro bokförda till 128,923,31. Anstalten har från 1813 styrts af e K. M:t tillsatt direktion, bestående af sex medl mar jämte öfverståthållaren eller underståthålla som ordförande. — Genom Gustaf I:s bref 21 1551 förlades den förut på Gråmunkeholmen bel barmhärtighetsanstalten till Danviken. Till 1861 med hospitalet förenad en i närheten vid nuv. lä heten Henriksborg liggande inrättning, benäm Danviks dårhus; men sistnämnda år flytt denna till Konradsberg, till hvilken anstalts un håll Danviks hospital bidrager årligen med 14,0 kr. Genom kontrakt af 18 dec. 1900 har Sto holms stad för 1 mill. kr. köpt dels ofvannämn fastigheter vid Saltsjön, dels åtskilliga hospital tillhöriga, i Nacka socken belägna strandremsor utm Hammarbysjö med lagligen åtföljande strand- o vattenrätt att tillträdas tidigast 1 okt. 1910 (kv nen vid D., anlagd af Gustaf I, sedan han lät afstänga och uppdämma nuv. Hammarbysjö. tillträddes dock redan 1 dec. 1905). Ny byggnad hospitalets räkning, afsedd för 371 personer, under anläggning å en bergsplatå, Varis, i närhete af Finnboda för en beräknad kostnad af närmar 2 mill. kr. Till 1 maj 1887 utgjorde Danvi hospital jämte Siklaö ett pastorat, hvars kyrkoherd kallades af hospitalsdirektionen, men då förenade Siklaön jämte Nacka och Erstaviks kapellförsam lingar till ett pastorat, Nacka, och hospitalet bl

d af Katarina församling, ehuru särskilda
ocker föras för alla inom hospitalet intagna
vensom för den öfriga personalen af den där-
anställde predikanten.

viks hospitalshemman nämnas i offentliga
gar redan på Gustaf Vasas tid. För Danviks-
a utfärdades 1533 en "skråordning", som
es 1626. År 1557 begåfvade konung Gu-
spitalet med egendomen Hammarby jämte
klaön. Ytterligare gåfvor af jord tillkommo
and, och 1761 egde hospitalet 100⁰/₀ mtl
varnar, sågar och andra lägenheter. Inne-
af Danvikshemman åtnjöto åtskilliga för-
frihet från gärder, gästning, skjutsning och
nde m. m. 1861 kungjordes, att de med
städje- och besittningsrätt upplåtna hem-
och lägenheterna (utgörande 37⁵/₈ mtl)
få till skatte försäljas, med villkor bl. a. att
lets frälsemannarätt till egendomen kvarstode
egendomen skulle utan lösen åter tillfalla
let, om den blifvande egaren doge utan arf-
och utan att efterlämna testamente. Kbg.

viksspenningen, en gammal afgift till Danviks
l. Numera (jfr k. brefvet af 30 juli 1858)
s den med 2 öre per läst af hvarje från
ort utom från Finland till Stockholm an-
nde fartyg. Kbg.

viks skans. På näset vid Danviken mellan
n och Hammarbysjön byggdes 1644 ett re-

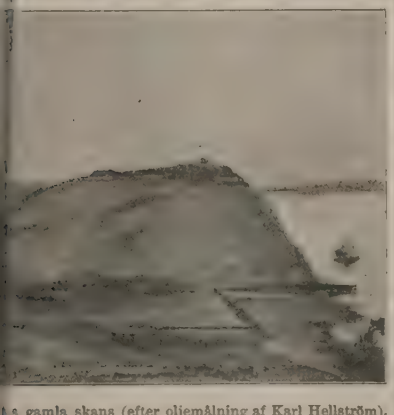

s gamla skans (efter oljemålning af Karl Hellström).

emang, som iståndsattes 1657 och 1658, men
började en fyrhörnig stjärnskans att anläggas
des. 1700 framlade Stuart en plan till D:s
kande genom byggandet af ett torn samt
linjer och batterier. 1710 föreslogs an-
adet af ett batteri i tre våningar samt ett
liggande slutet verk; batteribyggnaden på-
tes kort därefter, och D. reparerades af ryska
, men efter ett par år afstannade arbetena,
. fick sedermera förfalla. 1839 års kommitté
ot fasta kustförsvaret föreslog emellertid an-
adet af en befästning vid Dockan till spär-
af vägen genom Danviks tull. 1856 års
itté för Stockholms befästande åt landsidan
ch Dockan såsom östra ändpunkten för en
från Liljeholmen utgående befästningsgördel, och
ännu 1864 års befästningskommitté ville bibehålla
denna gördel såsom en inre försvarslinje. L. W:son M.

Danvila, Alfonso, spansk författare, f. i midten af 1870-talet, debuterade 1901 med *La conquista de la elegancia*, och kort därefter följde *Lully Arjona*. Båda äro romaner, som gifva intressanta inblickar i aristokratiens lif, som skildras trovärdigt och understundom med skarp satir. I motsats till jesuitpatern Colomas sensationella "Pequeñeces" väckte de ingen skandal och stå också som konstverk högre. Därpå följde *Luisa Isabel de Orleans y Luis I* (1902), i romanens form skildrande "regentens" dotter, den s. k. "mademoiselle de Montpensier", och spanska hofvet under Filip V och Ludvig I ("mademoiselles" gemål), och *Don Cristobal de Moura* (1903), likaledes en historisk-biografisk roman, från Filip II:s tid. Båda romanerna äro synnerligt intressanta, rika på nya historiska data och skrifna i en briljant stil. D. har vidare skrifvit komedien *Nina la loca* (1903), novellsamlingen *Odio* (s. å.), tolf noveller, några af högt konstvärde, och *Cuentos de infantas* (1905), korta, fantastiska berättelser, formellt briljanta. Ad. H—n.

Danville [dä'nvil]. 1. Stad i nordamerikanska staten Pennsylvania, vid Susquehanna. 8,042 inv. (1900). Stor järnindustri. Råmaterialet hämtas från de närbelägna Montour-bergen, som äro kända för sin ymniga tillgång på järnmalm. — 2. Stad i nordamerikanska staten Illinois, vid floden Vermillion. 16,354 inv. (1900). Kolgrufvor, kvarnar, järngjuterier. — 3. Stad i nordamerikanska staten Virginia, vid floden Dan. 16,520 inv. (1900). D. är en af världens förnämsta tobaksmarknader och tobaksindustristäder. Roanoke college för kvinnor. — 4. Stad i nordamerikanska staten Kentucky. 4,285 inv. (1900). Statens döfstuminstitut samt ett par presbyterianska läroanstalter (Centre college och Caldwell college) ligga där.

Danzi, Franciska. Se Lebrun, L. A.

Danzig. 1. Regeringsområde i Västpreussen. 7,954 kvkm. 665,992 inv. (1900), däraf 329,611 evangeliska, 320,313 katoliker och 5,504 judar, 84 inv. på 1 kvkm. Det är deladt i 12 kretsar. — 2. (Po. *Gdansk*) Hufvudstad i nämnda reg.-område och i provinsen Västpreussen, fästning af andra rang, på västra Weichselarmens (Danziger Weichsels) vänstra strand, omkr. 6 km. från dess utlopp i Danzigbukten. 140,563 inv. (1900), däraf 44,265 katoliker. D. genomflytes med många armar af Mottlau, som är uppmuddrad till 4,₅ m. djup, så att stora fartyg kunna komma midt in i staden. Det består af fem delar: Altstadt, Rechtstadt, Vorstadt, Niederstadt och Langgarten, samt omgifves af nio förstäder, af hvilka några ligga ganska aflägse: S:t Albrecht (7 km. i s.), Altschottland, Schidlitz, Langfuhr (4 km. i n. v.), Neuschottland och Neufahrwasser (4 km. i n., nära Weichsels utlopp), D:s uthamn. Till sitt yttre är D. en af Tysklands egendomligaste städer: de smala och djupa husen vända sina höga, spetsiga och rikt utsirade gaflar åt de trånga gatorna, hvilka i allmänhet äro planterade med lindar. Den ståtligaste delen af staden bilda Langgasse och Langer markt, som äro synnerligen rika på präktiga gamla hus (se illustr. IV till art. Bostad). Äfven de offentliga byggnaderna äro mestadels storartade. Af de 31

kyrkorna, bland hvilka 7 äro katolska, är den 1343—1502 byggda, 104 m. långa, 34,8 m. breda och 23,3 m. höga Mariakyrkan en af de största protestantiska kyrkor, som finnas. Den är prydd med ett 76 m. högt torn och 10 mindre. Den äldsta kyrkan är Katarinakyrkan (1326—30). De mest framstående profana byggnaderna äro det storartade gotiska rådhuset (från 15:e årh.), med ett 82 m. högt torn, och rådhuset i Altstadt, en renässansbyggnad,

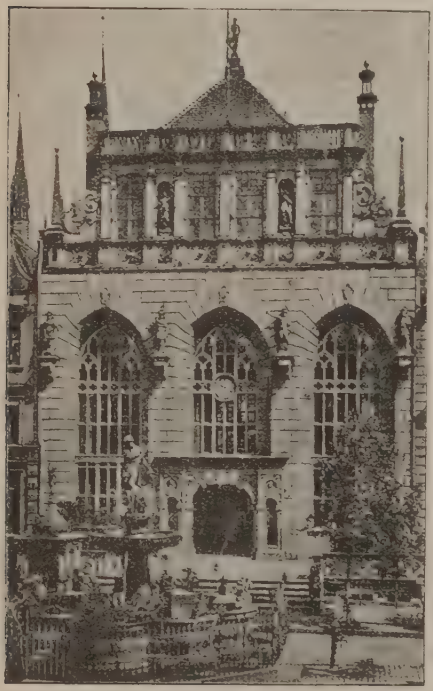

Artushof i Danzig.

som blef färdig 1587. Vid Langer markt står Artus- eller Junkerhof, hvars inre är en enda stor, fyrkantig hall, prydd med tafior och sniderier, och som användes till börs. D. var en af de mäktigaste hansestäderna och är ännu en viktig handelsstad, om än af mindre betydelse än förr. De viktigaste exportvarorna äro socker, trä, spannmål, mjöl och sprit; importen omfattar hufvudsakligen sill, järn, stenkol, kolonialvaror, ris, vin och petroleum. 1901 steg införseln sjövägen till ett värde af 120,5 mill. mark och utförseln sjövägen till 81,8 mill. mark. D:s handelsflotta, som 1901 räknade 36 ångbåtar om 23,730 ton och 10 segelfartyg om 2,103 ton, är stadd i tillbakagång. Antalet ankomna fartyg var 1900 1,675 om 673,682 ton och däraf 1,463 om 553,400 ton med last. De afgångna voro 1,684 om 676,924 ton, däraf lastade 1.417 om 500,374 ton. Häri var icke inräknad trafiken på Weichsel, som omfattade 12.267 fartyg. — Af industriella verk må framhållas skeppsvarfven, däribland stora kejserliga varfvet med torrdocka och Schich ska varfvet, där krigsskepp och handelsångare gas, vapenfabriker, västpreussiska sockerraffinade en betydlig oljekvarn, fabriker för vagnar, kemikalier och glas, tobaksfabriker, bryggerier, nerier, likörfabriker (''Danziger goldwasser''), kaniska verkstäder och gjuterier m. m. Af ningsanstalter finnas en ny teknisk högskola, gymnasier, ett realgymnasium, en högre real- en realskola, ett lärarinneseminarium, en krigsk en handelsakademi, en navigationsskola och en stumanstalt, två astronomiska observatorier och stadsbibliotek på 100,000 band; dessutom muse teatrar o. s. v. D. är äfven säte för 17:e ar kårens generalkommando. Dess magistrat räk 23 ledamöter och dess stadtverordnetenversamml (stadsfullmäktige) 63. Stadens inkomster voro 1 12,4 mill. mark, dess utgifter 11,9 mill. mark. D:s befästningar utgöras af en bastione enceinte, af hvilken dock nordvästra delen 1893 r rats för att bereda plats för en centralbangård, nå få raveliner och lynetter, betäckt väg och fältva n. ö. och v. samt detacherade verk på höjderna s mast staden (Hagelsberg, Bischofsberg, m. fl.), hv jämte större delar af anfallsfältet kunna sättas un vatten. Vidare finnes en rad befästningar n. D. längs Weichsel, fästet Weichselmünde på fl mynningens högra sida och batterier vid Neufa wasserkanalen. Dessa senare hamnbefästningar ha emellertid förstärkts dels under 1880-talet, d äfven senare, ty D., som fordom var krigshamn, h under sista tiden åter börjat träda i förgrunden, i numera pansarskepp alltid äro förlagda därstä samt hamn- och varfsanläggningarna utvidga hvarjämte för kejserliga marinen en större flytar docka anskaffats. 1905 framställdes också förs om att D. åter skulle förklaras för krigshamn. När D. anlades är okändt; det stod redan slutet af 10:e årh. i blomstring och var hufvudstad i Pommerellen. Biskop Adalbert Prag predikade kristendomen där 997. Her Subislav omgaf det med murar 1185. Det kom tyska orden 1309 och afstods formligen af Po 1343. Några år senare slöt sig D. till hanseförbu det (1358), och därmed börjar dess glansperiod. I spelade en viktig roll i hansans och Nordens polit särdeles på Albrekts och drottning Margaretas t 1454 slet sig D. löst från tyska orden och ra Kasimir IV af Polen till sin skyddsherre, hvarv det förklarades för fristad och enligt det s. Privilegium Casimirianum fick full rätt att själf u sina ämbetsmän, utöfva domsrätt efter sin egen l bok, den s. k. Danziger willkür, rätt att slå mynt o att föra krig. Den polske konungen skulle i stad representeras af en borggrefve, i Warschau hade en sekreterare, hvarjämte det hade säte och stä ma på Polens riksdag. 1523 kom reformatione till D., men vann först efter 1557 allmän ansluto 1626 lät Gustaf Adolf uppkasta en skans på Da ziger nehrung (se Danziger haupt), och fr maj följ. år blockerades D. från sjösidan af Gylle hielm, hvarjämte konungen i juli började, ehuru u afsedt resultat, fördämma Weichsels Danzigarm o ämnade äfven försänka ''djupet för D.'' Sommar 1628 blockerades åter D:s hamn. Enligt fördrag i Altmark 1629 fick Sverige rätt att uppbä

DANZIG
Skala 1 : 15000
Meter
HOLM
Kaiserl. Werft
Kaiserhafen
Neue Gasanstalt II
Schichausche Werft
Steffens-Park
Olivaer Tor
Stadt-Lazarett
Kaiserl. Werft
Zeughaus
Staatsarchiv
Stadt-Bibliothek
Korps-Bekleidungs Amt
Artillerie-Kaserne
Artillerie-Depot
Artillerie-Stelle
Hafen-Amt
Schichauscher Schiffswerft
Bastion Braun-Ross
Bastion Einhorn
Bastion Löwe
Bastion Ochs
Bastion Roggen
Bastion Kaninchen
Bastion Bär
Bastion Wolf
Bastion Ausspring
Bastion Maidloch
Bastion Gertraud
Cross-Walddorf
Elisabeth K.
Katharinen K.
Barbara Kirche
Hospital
Theater
Rathaus
Polizei-Direktion
Reichshof
Langgasser Tor
Jakobs Tor
Hohes Tor
Grünes Tor
Hauptzollamt
Schlacht- u. Viehhof
Königl. Proviant Amt
Königl. Magazin
Zimmerhof
Packhof
Lazarett
Gefängnis
Infanterie-Kaserne
Kgl. Artillerie-Werkstätte
Wilhelm-Theater
Gemmaschule
Mattenbuhl Br.
Milchkannen Br.
Jakobs Kirche
Langgarter Tor
Neugarter Tor
Heilige Geist Tor
Johannis Tor
Bäcker Tor
Krahnen Tor
Brauer Tor
Brodbänken Tor
Mottlau
Neue Mottlau
Speicherinsel
Englischer Damm
Hafenbecken
Kaiserl. Werft
Arbeiter-Speisehaus
Becker Graben
Weichsel
Nehrung
Die Nehrung
Sparrenjäger
Mottlau
Bibliogr. Institut in Leipzig
Tilt zeichnet Danzig

i D., hvilken förmån åter förlorades 1635. I 655 inneslöts D. på afstånd af svenskarna, hårdare ansättas i febr. 1656, och i juni Stenbock afleda de genom staden rinnande ragen Mottlau och Radaune; en blockad, en svensk eskader påbörjades i maj, upp- i juli af en då ankommande holländsk eska- ch i nov. undsattes staden af Johan Kasimir. intogo dock svenskarna en del framskjutna sverk, i febr. 1657 sökte de fördämma sel vid Haupt och genomstucko dammarna vid ark samt blockerade sedan staden till i juni. en utplundrades omgifningarna i mars 1659 eral Wirtz. Karl XII tvang D. att 1703 betala skontribution på 100,000 rdr samt att 1704 a kon. August tro och lydnad samt sluta den svenskvänliga konfederationen, hvarefter 27 maj s. å. utfärdade ett försäkrings- och bref för staden. 1734 mottog staden Stanislaus yński, som då ånyo sökte blifva Polens konung, ien eröfrades redan 7 juli af ryssarna och rna under Münnich. Vid Polens andra delning kom staden till Preussen. 1806 blockerades ff en svensk eskader någon tid före Preussens rklaring mot Frankrike. 1807 eröfrades den nsmännen under Lefebvre samt måste betala l. francs i krigsskatt. Denna eröfring skaffade re titeln hertig af Danzig. I freden i Tilsit 1807 förklarades D. för fri riksstad under ikes, Preussens och Sachsens skydd; dock de en fransk guvernör i staden. Vid Napoleons g från Ryssland (1812) lyckades det för en del franska armékåren under general Rapp att sig in i D., som 29 nov. följande år tvangs apitulera efter elfva månaders belägring. r. 1814 kom D. åter under preussiskt rvälde. Staden har flera gånger lidit mycket Weichsels öfversvämningar. — I D. fanns ett birgittinkloster, Marienquelle (lat. *Fons* e). J. F. N. L. W:son M.

Danzig. François Joseph Lefebvre, af D., fransk marskalk. Se Lefebvre.

Danzigbukten (Danziger bucht), en halfformad bukt af Östersjön vid Väst- och Östsens kust. Vid mynningen mellan Rixhöft och erort är den 82 km. bred. I dess västra del ter sig Putziger wiek, som bildas genom halfön i s. v. är den genom Frische nehrung skild Frisches haff. Vid dess östra strand fås bärn-

Danziger gatt, den del af det vanligast begagnade inloppet till Stockholms skärgård, n. ö. om sort, som ligger mellan Gunnarstenarna och ö. Måsknufs fyr, uppförd 1868 på en liten midt i farleden, leder seglare, som pas- Landsort eller gattet, ända upp till Älfs- n. A. G.

Danziger haupt l. Höfft, sydligaste spetsen st mellan Weichsels Danzig- och Haff-armar nde Danziger nehrung. 1626 anlade J. Banér rhörnig bastionsskans med utanverk längst ut dden, och 1627 lät A. Oxenstierna n. om ten bygga en stor bastionsbefästning, i hvilken åtskilliga hus uppfördes. I juli s. å. försökte f II Adolf här försänka Danziger Weichsel. slogs en bro öfver floden, hvarjämte befäst- rna förstärktes. Genom stilleståndet i Altmark (1629) öfverlåts D. åt kurfursten af Brandenburg i sekvester, men ännu 1630 arbetade svenskarna på dess befästningar. 1635 började brandenburgarna rasera bålverken. Äfven under Karl X:s polska krig spelade D. en viktig roll. Det intogs af konungen 15 maj 1656, hvarefter ingenjör Abr. Loffman n. om den gamla skansen därstädes för att oroa staden anordnade ett befäst läger, hvarjämte broar slogos öfver båda flodarmarna och försågos med brohufvud. I detta läger kvarlåg Stenbock med en del af svenska hären till i början af sept. Ett senare på hösten af polackerna gjordt försök att återtaga D. misslyckades. I febr. 1657 sökte svenskarna fördämma Danziger Weichsel vid D., hvarför Danzigborna 14 maj började belägra D., men redan efter fem dagar måste de draga bort med oförrättadt ärende. Härefter förstärkte svenskarna befästningarna, hvarjämte ett storartadt förslag till en befäst stad å denna plats uppgjordes. 17 sept. 1659 angrepos försvarsverken, som utgjordes endast af jordverk, skyddade af våta grafvar, palissader och törnhäckar, af Danzigborna och en polsk styrka under Lubomirski, och efter ett synnerligen tappert försvar måste kommendanten, generalmajor N. Lillieström, dagtinga 12 dec. s. å. L. W:son M.

Danziger nehrung, smal och låg landsträcka mellan Weichsels båda armar och Östersjön. Den fortsättes i öster af Frische nehrung.

Danziger werder l. Das werder, fruktbart marskland, s. ö. om Danzig, mellan Weichsel, Mottlau och Radaune, med starkt utvecklad häst- och nötkreatursafvel samt sädesodling.

Danziger willkür, ty., staden Danzigs gamla lagbok under dess fristadstid.

Danzigviken. Se Danzigbukten.

Danzolino, ett i Judicariska alperna beläget, österrikiskt spärrfäste mot Italien. L. W:son M.

Daphla. Se Dafla.

Da'phne, *grek. myt.* Se Dafne.

Da'phne L., *bot. farm.*, växtslägte af fam. *Thymeläaceæ*. Det har enkel, kronlik, regelbunden, fyrdelad blomkalk, åtta ståndare och enfröig, bärlik frukt. *D. Mezereum* L., känd under namnet tibast- (tirsbast-) eller källerhalsbuske, växer vild i större delen af Sverige, helst i något fuktiga skogar och lundar. Bladen sitta i spiral kring de nya årsskotten, å hvilka följande vår, innan nya bladbärande skott utvecklas, de vackra,

Daphne Mezereum. *1.* Gren med blommor. *2.* Längdsnitt genom blomman. *3.* Gren med frukter.

röda, välluktande blommorna utspricka, hvilka sitta i täta knippen. Den lilla busken planteras ofta såsom en prydnad i trädgårdar. Barken, såsom drog kallad *cortex mezerei*, tibast, har varit officinell i Sverige och flera andra länder. Den skall insamlas från stammen och gröfre grenar tidigt på våren, före blomningen. Barken är utanpå gråbrun eller brungul, med en mängd små, svarta prickar; dess mellersta lager är grönt af klorofyll, bastet gulhvitt, segt, mjukt och sidenglänsande. Det verksamma ämnet i tibastet benämnes *mezerein* och är en amorf (icke kristalliserande), gulbrun, hartsartad massa, hvilken ur kemisk synpunkt betraktas såsom anhydrid af en hartssyra (mezereinsyran). Mezereinet verkar häftigt lokalt retande, på huden blåsdragande och orsakar för öfrigt vid tillräckligt intim beröring inflammation, hvarhelst det anbringas. Dessutom innehåller barken en glykosid, daphnin (dafnin), utan vidare betydelse. Af drogen bereddes förr en blåsdragande salfva, "unguentum mezerei" (ej längre officinell hos oss), hvilken användes ungefär som spanska flugor. De torkade bären (*semina coccognidii*) nyttjades förr såsom afförings- och kräkmedel samt mot kikhosta m. m. Garn kan färgas rödt med bären och gult med barken. Flera andra arter: *D. Laureola* L., *D. Gnidium* L., *D. alpina* L., *D. Cneorum* L. m. fl., alla tillhörande mellersta och södra Europa, hafva användts på samma sätt som *D. Mezereum*. Tibastet torde numera knappast hafva någon medicinsk användning. — Flera tertiära arter äro beskrifna, ehuru släktbestämningens riktighet icke kan anses vara definitivt ådagalagd. O. T. S. (G. L—m. C. G. S.) A. G. N.

Da'phnia, *zool.* Se Vattenloppor.

Daphnin, *kem.* Se Daphne, *bot. farm.*

Da'phnis, *grek. myt.* Se Dafnis.

Da'pifer, mlat. (af lat. *daps*, måltid, och *fe'rre*, föra), munskänk, köksmästare; drots.

Dapo'nte, Lorenzo, italiensk operatextförfattare, f. 1749, d. 1838 i New York, förde länge ett kringflackande lif och blef slutligen af kejsar Josef II anställd såsom textförfattare vid italienska operan i Wien. Han skref där texterna till Salieris, Martinis och Mozarts operor. Bland de sistnämnda är det i synnerhet "Figaros bröllop" och "Don Juan", som grundat hans rykte. Efter Josefs död lämnade D. Wien. Sitt oroliga och äfventyrliga lif skildrade han i sina *Memorie* (New York 1829—30). Se Marchesan, "Della vita e delle opere di Lorenzo da Ponte" (1900).

Da Po'rto, Luigi, italiensk författare, f. 1485, d. 1531, skildrade i *Lettere storiche* krigen i Italien 1509—13. Ryktbarare blef han emellertid genom en prosaberättelse om Romeo och Julia, en bland de äldsta bearbetningarna af detta ämne.

Dappenthal (fr. *Vallée des Dappes*), en i strategiskt hänseende viktig dal i Jurabergen, i schweiziska kantonen Vaud (Waadt), vid franska gränsen. 1,242 m. ö. h.

Däpsang, en bergstopp i Karakorumbergen i Främre Indien, först omtalad af Schlagintweit och sedan med orätt förväxlad med denna kedjas högsta topp, Godwin Austen (äfven betecknad K^2). Hvilken topp, som afsetts med namnet D., är ej klart, hvarför namnet icke upptages i nyare geografiska arbeten och kartor såsom namn på någon topp. Däremot kallas den berggrupp, som omfattar Godwin Austen och flera andra höga bergtopp D.-gruppen.

Da'ption capen'sis, *zool.* Se Kapdufvan

Dar betyder i nubiskan land, område samt fo kommer i en mängd namn på landsträckor i Nub och östra Sudan. I arabiskan har det betydelsen ning, t. ex. Dar es-salām, fridens bona hvilket namn kalifen El-Mansur gaf den af hon anlagda staden Bagdad och som äfven är namn hufvudorten i tyska Öst-Afrika.

Dara, stad i Dar-Fur. Se Darra.

Darab (Darabdjird l. Derabghe stad i persiska prov. Farsistan, omkr. 200 k s. ö. om Schiras, helt och hållet omgifvet af be Omkr. 4,000 inv. Frukt-, sädes- och bomullsodli mattväfning. Nära D. ligger det i klippan uthugg karavanserajet Dub, 11 m. högt och 22 m. lån Omkr. 5 km. därifrån finnes en i berget hugg relief, förhärligande sasanidiske konungen Sch purs seger öfver romerske kejsaren Valerianus (26 Enligt en åsikt är D. det gamla *Pasargadæ*.

Darabdjird, stad i Persien. Se Darab.

Daraga, stad på ön Luzon (Filippinerna), pro Albay. Omkr. 20,000 inv. Destillering af vär essenser och alkohol. Dess officiella namn är Ca sana.

Darányi [da'ränji], Ignác, ungersk politiker, 15 jan. 1849 i Budapest, blef 1872 jur. doktor o. 1874 praktiserande advokat samt har sedan 18 varit en af hufvudstaden Budapests representanter deputeradekammaren. D. är känd som en af Ungern förnämsta auktoriteter på jordbrukets område och v jordbruksminister nov. 1895—okt. 1903 i Banffy Széllś och Khuen-Héderváry ministrar. Under s längre tid fungerade D. dessförinnan som det lib rala partiets vicepresident. Med Tiszas politik und konflikten mellan regeringen och oafhängighetspartie 1904—05 blef han alltmer missbelåten och narmad sig därför i likhet med grefve Gyula Andrássy oppo sitionen. Vid det stora genombrottet i april 190 då den af Kossuth, Andrássy och Apponyi ledd "koalitionen" kom till makten, blef D. jordbruks minister i kabinettet Wekerle.

Darāsi, Muhammed ibn Ismail S Druser.

Darāu, by i Egypten. Se Daraw.

Daraw (Darau l. Darawi), by i egyptisk länet (mudirije) Assuan, vid högra Nilstrandet Omkr. 9,000 inv. Ett stycke n. därom ligger ruin staden Kom Ombo. D. är järnvägsstation oc ligger på gränsen mellan det arabiska och nubiska språkområdet.

Darawi, by i Egypten. Se Daraw.

Dar-Banda, ett i Central-Afrika, Franska Kongo s. om Dar-Rounga, beläget område, på gränsen mellan Tsad-territoriet och Ubangi-Chari-territoriet. Bebodt af njam-njam och föga kändt.

Darbhangah. 1. Distrikt i brittisk-indiska divisionen Patna, provinsen Behar. 8,637 kvkm. 2,914,577 inv. (1901). — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, n. ö. om Patna, vid Chota Baghmati, en vänsterbiflod till Ganges. 66,244 inv. (1901). I D finnes ett präktigt palats, tillhörigt maharajan af D

d'Arblay [darblä], Fanny (Frances), engelsk romanförfattarinna. Se Burney 2.

Darboux [-bö], Jean Gaston, fransk matematiker, f. i Nîmes 1842, var 1872—81 "maître de

nces'' vid École normale i Paris och 1873—
jämte e. o. professor i rationell mekanik och
ri vid Sorbonne samt är sedan 1881 professor
geometri därstädes. Han blef 1884 medlem
titutet och år 1900 vet. akad:s i Paris ständige sekreterare. D:s många arbeten tillhöra dels den rena analysen, dels och framför allt geometrien eller analysens användning på geometrien. Inom funktionsteorien har han utom andra värdefulla arbeten i afhandlingen *Sur l'approximation des fonctions de très grands nombres* framställt en metod för att medelst kännedomen om en funktions analytiska egen-

beräkna approximativa värden på termerna af
dning i dess utveckling i Taylors eller Fou-
rie. Denna metod har sedermera varit ut-
gspunkten för högst betydelsefulla arbeten af an-
matematiker. Särdeles viktiga äro hans arbeten
eorien för partiella differentialekvationer. Där
n, samtidigt med fru Kovalevski, bevisat den
igt redan af Cauchy funna satsen om existen-
integraler till ett system af dylika ekvationer
fullbildat och fullkomnat teorien för de s. k.
ra solutionerna till ekvationer af 1:a ord-
t. Äfven har han framställt en metod för inte-
af ekvationer af 2:a ordningen, hvilken bil-
af de få framstegen på detta område sedan
s och Laplaces klassiska arbeten. På det geo-
ka området har han utom en mängd afhand-
publicerat det stora verket *Leçons sur la théo-
rale des surfaces et les applications géomé-
du calcul infinitésimal* (4 bd, 1887—96),
torde vara det förnämsta existerande arbete
ta område. Äfven inom mekaniken och den
atiska fysiken har han utgifvit många arbe-
), har vidare varit verksam såsom utgifvare af
matematikers arbeten, bl. a., jämte Serret, de
elarna af Lagranges ''Œuvres complètes'' och
s ''Œuvres complètes'' (2 bd, 1890). Sedan
ar han i förening med Hoüel och Tannery
at tidskriften ''Bulletin des sciences mathéma-
''. D. blef 1900 ledamot af Vet. soc. i Uppsala
01 af Vet. akad. G. K.

Darboy [-bŏa'], Georges, fransk ärkebiskop, 13 i Fayl-Billot (Haute-Marne), prästvigdes 6 blef 1840 professor vid seminariet i Langres allades 1845 af ärkebiskop Affre till Paris, t han som lärare, predikant och författare ver-till 1859, då han utnämndes till biskop i d. 1863 blef han ärkebiskop af Paris. På post röjde han benägenhet att häfda den a kyrkans fri- och rättigheter i förhållande till påfliga kurians och ultramontanernas an-. Pius IX vägrade därför att utnämna honom rdinal. Stor uppmärksamhet väckte D:s upp-de på konciliet i Rom (1869—70), där han te sig ofelbarhetsdogmens antagande. D. slu-én lefnad såsom ett af Pariskommunens offer. urrektionen utbröt, 18 mars 1871, stannade han modigt kvar i hufvudstaden, oaktadt han visste, att hans lif var hotadt. 4 april vardt han af kommunarderna fängslad såsom gisslan. Alla försök att utverka hans frigifvande misslyckades, och 24 maj blef han skjuten. Skrifter: *Les femmes de la Bible* (1848—49). *Les saintes femmes* (1850) och *Vie de Saint Thomas Becket* (1860) m. fl. D. var en flitig medarbetare i tidningarna ''Correspondant'' och ''Moniteur catholique''. Marmorstaty (af Oliva) på D:s graf i Madeleine-kyrkan. E. W.

Darby [dā'bi], John Nelson, engelsk sekterist, f. 1800, d. 1882. Se Plymouthbröderna.

Darbyi'sm [dā'bi-], Darbyister. Se Plymouthbröderna.

Darçana, ''filosofiskt system''. Se Indiens språk och litteratur.

Darcet, d'Arcet [darsä], Jean Pierre Joseph, fransk kemist, f. 1777, d. 1844 som generalmyntmästare i Paris, inlade stora förtjänster om den kemiska tekniken. Sedan 1823 var D. led. af Franska institutet. Om ''d'Arcets metall'' se Newtons metall.

Dardanariät (efter Dardanarius, en beryktad romersk ockrare), afsiktligt och egennyttigt uppdrifvande af priset på lifsmedel och andra nödvändighetsvaror.

Dardanellerna. 1. Fyra befästa slott vid det sund, som förenar Egeiska hafvet och Marmarasjön. Af dessa slott ligga två: Seddil-Bahr och Kilid-Bahr, på den europeiska sidan och två: Kum-Kalesi och Kale-i-Sultanije (Tschanak-Kalesi) på den asiatiska. De lära hafva fått sitt namn efter den forntida staden Dardanos, som var belägen vid nämnda sund. Seddil-Bahr och Kale-i-Sultanije äro de gamla D., byggda 1462 af Muhammed II, Kilid-Bahr och Kum-Kalesi de nya D., byggda 1659 af storvesiren Achmed Köprili. Seddil-Bahr och Kum-Kalesi vid södra mynningen hafva på senare tider ombyggts och äro jämte ett batteri vid hvardera bestyckade med moderna 15—28 cm. kanoner. Den passage dessa verk hafva att försvara har en bredd af 5 km., men strax innanför mynningen vidgas sundet till 7 km. för att åter i höjd med staden och fästet Kale-i-Sultanije starkt trängas ihop under en sträcka af 7 km. Det är på denna sträcka som en större befästningsgrupp ligger. Vid hopträngningens början, som på samma gång är sundets smalaste punkt (bredden är där endast 1,300 m.), finnas på den europeiska sidan ett större fort, Namazlgia, omedelbart intill det gamla fästet Kilid-Bahr, och 2 batterier. Fortet anses ganska starkt och är bestyckadt med 21 kanoner af 21—35 cm. kaliber. Alla tre verken ligga vid stranden. Till dessas skydd från landsidan har man på bakom liggande höjder uppfört smärre befästningar. På den asiatiska sidan finnas likaledes 3 fort, det äldsta nedanför det gamla Kale-i-Sultanije, de båda öfriga nybyggda, ett n. och ett s. därom. N. om Kale-i-Sultanije gör sundet en stark böjning åt n. ö., och i böjningen minskas bredden till 2 km. Detta pass försvaras af några mycket föråldrade fästen jämte ett eller annat modernt jordbatteri. De under 1864—77 utförda om- och nybyggnaderna påbörjades genom engelsk tillskyndan. Ytterligare förstärkningar utförda sedermera på 1890-talet, men på Brialmonts råd lades då hufvudvikten vid anskaffandet af kruppska kanoner, anordnandet af minspärrning och vidtagandet

af åtgärder för eldens ledning. Nästan alla befästningar vid sundet behärskas från närbelägna höjder. För den skull har man sökt skapa ett verksammare skydd för hufvudstaden genom en försvarslinje, som fullständigt afskär halfön Gallipoli. Öfver den 6 km. breda landtungan hafva anlagts befästningar, de fiesta daterande sig från Krimkriget, under hvilket de byggdes af engelska och franska ingenjörofficerare. I midten ligger bastionen Sultanije, på ömse sidor bastionerna Napoleon och Victoria, alla förenade genom en 4 m. bred graf, hvilken fortsätter å ömse sidor ned till hafvet. En rad skansar har anlagts å framför liggande höjder, särskildt omkring byn Bulaïr (Plagiari), efter hvilken försvarslinjen fått sitt namn. Äfven på asiatiska sidan har en rad skansar anlagts. (L. W:son M.)

2. Sundet vid D. (turk. *Bahr sefed boghasi*), fordom Hellesponten, det sund, som förenar Egeiska hafvet med Marmarasjön. Det är omkr. 75 km. långt och i medeltal 5—6 km. bredt; på det smalaste stället är bredden endast 1,8 km. Invid mynningen åt Marmarasjön ligga, på den europeiska stranden, staden Gallipoli och, på den asiatiska, den i forntidens krig viktiga staden Lampsakos, nu Lapsaki. Fordom kunde endast den södra och smalaste delen af sundet militäriskt behärskas. De ställen, där kusterna mest närma sig intill hvarandra, hafva i flera århundraden varit befästa af turkarna. På de tvenne västligaste punkterna ligga de ofvan omtalade slotten Seddil-Bahr och Kum-Kalesi, längre upp, där sundet böjer sig åt n. ö. fästena Boghaly-Tabia, i Europa, och Nagara, i Asien. — Sundet har varit historiskt ryktbart, alltifrån den tid då Xerxes slog sin båtbrygga däröfver och intill våra dagar, då det är af stor betydelse som nyckel till Konstantinopel och därmed till hela det turkiska riket. 1356 gingo turkarna för första gången öfver detsamma. 1499 och 1657 höllos där mellan turkar och venezianer sjöslag, i hvilka venezianerna segrade; men 1694 blef den venezianska flottan där i grund slagen. Under 18:e årh. förföllo fästningarna, så att 1770 en rysk eskader och 1807 en engelsk flotta kunde utan motstånd framtränga genom sundet. Till ifrågavarande sund knyta sig sägnen om Leandros' djärfva simfärd däröfver och minnet af lord Byrons lyckliga täflan med sägnens hjälte.

Mellanfolkliga förhållanden. Alltsedan Svarta hafvet utgjorde ett turkiskt innanhaf, har Turkiet ansett sig ega rätt att efter godtfinnande reglera genomfarten i Bosporen och sundet vid D. Beträffande handelsfartyg har emellertid denna rätt upphäfts, dels genom separatkonventioner mellan Turkiet och enskilda andra makter (Sverige 1827), dels i allmänhet genom Parisfreden 1856. Hvad åter angår örlogsfartyg, har Turkiet icke velat uppgifva sina anspråk, utan yrkat att fortfarande kunna stänga sundet för främmande nationers örlogsfartyg såväl till som från Svarta hafvet. Genom en konvention 1841 i London mellan Turkiet samt England, Frankrike, Preussen, Ryssland och Österrike (Convention des détroits), hvilken sedermera af andra makter biträdts (af Sverige 1842), erkändes detta anspråk, men på sådant sätt att Turkiets stängningsrätt förvandlades till en folkrättslig stängningsplikt, dock med den begränsning, att Turkiet skulle kunna tillåta lättare krigsfartyg, afsedda för de vänskapligt sinnade makternas egna sändebud i Konstantinopel, att passera. Ett ytterligare undantag af samma art gjordes 1856 i Parisfreden till förmån för signatärmakterna, som fingo rätt att hvar för sig stationera två smärre krigsfartyg vid Donaumynningarna till skydd för den internationelit reglerade Donautrafiken. Slutligen bestämdes å Londonkonferensen 1871, att Turkiet skulle ega rätt att till bättre upprätthållande af Parisfredens bestämmelser upphäfva sundets afstängning i fredstid för de förbundna och vänskapligt sinnade makternas örlogsfartyg. Emellertid har denna rätt, bekräftad genom art. 63 i 1878 års Berlintraktat, icke blifvit begagnad, utan afstängningsprincipen alltjämt upprätthållits; likväl har Turkiet vid särskilda tillfällen på egen hand medgifvit undantag, nämligen dels vid besök af främmande suveräner eller furstliga personer, dels 1903—04 efter påtryckning från Ryssland till förmån för icke armerade ryska torpedfartyg och fartyg tillhörande den s. k. frivilliga Svartahafsflottan under handelsflagg. Särskildt sistnämnda medgifvande framkallade från engelsk sida protester och förbehåll om lika rätt för engelska fartyg i motsvarande fall. Rb

Dardăner (grek. *Δάρδανοι*). 1. Illyriskt folk i det forna Mœsia superior (nuv. Serbien och västra Bulgarien). De bodde i jordkulor och saknade all egentlig civilisation, men voro i hög grad musikälskande. — 2. Inbyggarna i det forntida landskapet Dardania (jfr Dardanos). — 3. Poetisk benämning på trojanerna. Jfr Dardanos, *grek. myt.*

Dardanía (grek. *Δαρδανία*), landskap i Troas (se d. o.).

Dardănos (grek. *Δάρδανος*, lat. *Dardănus*), *grek. och rom. myt.*, son af Zeus och (enligt yngre sagor) Atlas' dotter Elektra, var trojanernas och (enligt den senare romerska sagodiktningen), genom Æneas, äfven romarnas mytiske stamfader. Såsom hans födelseort uppgifvas i olika källor Samothrake, Arkadien, Kreta och Italien. Från Arkadien och Samothrake säges D. hafva utvandrat till Frygien, där han anlade staden Dardanos och förmälde sig med konung Teukros' dotter Bateia, med hvilken han hade sonen Erichthonios, fader till Tros. A. M. A

Dardănos, i forntiden stad i Mindre Asien, vid Hellesponten, mellan Ilion och Abydos. Eolisk kolони. Under det peloponnesiska kriget egde i sundet utanför D. två sjöstrider rum mellan atenarna och peloponnesarna (411 f. Kr.). I D. slöts fred mellan Sulla och Mithridates 84 f. Kr. Efter D. lära slottet vid Hellesponten (Dardanellerna) uppkallats.

Da'rdel, Fritz Ludvig, konstnär, f. 24 mars 1817 i Neuchâtel, blef vid sexton års ålder konstapelkadett vid Vendes artilleriregemente, 1837 underlöjtnant vid Svea lifgarde och avancerade till öfverstelöjtnant i armén 1862. Han blef 1850 adjutant hos kronprinsen, sedermera Karl XV, var 1858—62 militärattaché i Paris samt blef 1864 kabinettskammarherre hos Karl XV och s. å. öfverintendent och preses i Akademien för de fria konsterna, af hvilken han 1861 invalts till hedersledamot. Såsom akademiens preses, ordförande i Nationalmuseets nämnd i 25 år (1867—92) och personlig vän till konung Karl var D. i tillfälle att på mångahanda sätt gagna den svenska konsten. Det var under hans ledning, som Stockholms konstförening ombildades och fick sin lokal i den nyuppförda s. k. ateljébyggnaden vid Kungsträdgården. För konst-

rkets höjande arbetade D. genom att väcka om och taga verksam del i upprättandet af slöjdföreningens konstindustrimuseum i lm. Vid flera konstutställningar i Europa 1871, 1873 och 1878) samt i Philadelphia var han juryman. För konsten och konsten på internationella utställningen i London tgaf han från trycket en redogörelse 1872. hade D. någon tid idkat studier på Cogniets Lamis ateljéer i Paris och var en begåfvad t, som med förkärlek egnade sig åt karikatyrgen. Han lämnade flera teckningar till "Ny ad tidning" under dess första skede och utgaf häften litografier: *Minnen från Stockholm*, f D—l (h. 1—2, i förening med J. A. Cron- 840—41, h. 3—5, 1841—44), *Teckningar ns händelser* (1848—52), *Gubben med skåpet Familjen Tulings lustresa till Bomarsund* m. fl. samt planschverket *Svenska och norska a samt flottorna i deras nuvarande uniför-* (1—8, 1861—63). D. tog 1882 afsked fverintendentsämbetet och 1885 från prekonstakademien. Död i Stockholm 27 maj (G—g N.)

er, invånare i Dardistan.

istän (Jagistan, d. å. rebellandet, l. ristan), ett högland i västra Himalaya Chitral i n., Kohistan i s. samt Kashmir i ö., utet af Indus. Förr har namnet D., som mit på senare tider, haft en större utsträckså att dit räknats äfven Chitral, Kafiristan, n, Gilgit och Kanjut. D. bebos af det ariska olket, afkomlingar af de sanskritiske *darada* nas *dardaï*). De äro välbyggda, axelbreda, unt, äfven svart hår och bruna ögon; en del dister och talar tibetanska, en del schiitiska medaner och talar en turkisk dialekt, öfriga uråldrig arisk dialekt, *dardūi*. Af sina r kallas de äfven *kanjut*. De lyda under det a väldet (den 1901 bildade North-West Frontovince). — Se G. W. Leitner, "Results of a D." (4 bd, 1867—70) samt andra arbeten me förf.

J. F. N.

ik l. Darik (grek. *dareikós*, af Dareios, persiskt konunganamn), fornpersiskt guldmynt och silfvermynt, af oval form och på åtsidan visande den persiske konungens bild i knäböjande ställning samt med spjut och båge i händerna. Gulddareiken var af mycket fint guld och gällde = 20 attiska silfverdrach- $^1/_6$ mina (mna) = $^1/_{300}$ talent = ungefär i nutida svenskt mynt.

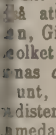

ios, Darius (grek. *Δαρεῖος*, lat. *Darēus us*, fnpers. *Darayavus*), namn på tre persiska rar af Akemenidernas hus.

Dareios I Hystaspes' son, f. 550 f. tföljde Kambyses på dennes krigståg mot n och uppsteg på tronen ej långt efter hans 21). Enligt Herodotos skedde detta genom en e persiske furstar, som jämte D. hade störtat lske Smerdes, hvilken inkräktat tronen, hade en öfverenskommit att såsom konung hylla vars häst vid ett dem emellan beramadt möte näggade, och genom ett konstgrepp af stallen utföll profvet till förmån för D. Men icke därefter utbröto i de flesta delarna af riket upproriska rörelser, hvilka D. ej lyckades kufva, förrän han i nitton stora fältslag besegrat nio motkonungar. Bland de upproriska städerna var äfven Babylon, hvilket först efter tjugo månaders belägring kunde intagas (519). Ej nöjd med att sålunda hafva tryggat sitt välde och återgifvit det ofantliga riket samma omfång, som det erhållit genom Kyros, traktade D. efter nya eröfringar. Under förevändning att hämnas Kyros' nederlag öfvergick han, på en öfver Bosporen slagen skeppsbrygga, med 700,000 man till Europa (omkr. 513), och sedan han på en liknande brygga passerat Donau, framryckte han mot de norr och nordöst om denna flod boende skytiska stammarna. Genom en låtsad flykt narrade dessa honom allt längre bort på sina öde stäpper, och D. nödgades omsider att med stora förluster draga sig tillbaka. Föga fattades i att återtåget blifvit honom afskuret genom Donaubryggans uppriffvande, hvartill Miltiades ifrigt uppmanade de greker, åt hvilka D. anförtrott bevakandet af denna viktiga punkt. Den hotande faran afvändes dock genom Histiaios, hvilken såsom persisk vasall innehade envåldsmakten i Miletos, och D. återvände till Asien, sedan han i Tracien under Megabyzos kvarlämnat 80,000 man, hvilka fingo till uppgift att fullborda underkufvandet af detta land. Hans eröfringsplaner vände sig nu mot östern, där han utvidgade sitt välde ända till Indus. Längre fram riktades hans uppmärksamhet mot Grekland, med anledning af det understöd, som atenarna och eretrierna lämnat de joniska städerna vid deras försök att afkasta det persiska oket och vid uppbrännandet af Sardes (499). Efter att hafva kufvat det joniska upproret afsände han (493 eller 492) sin måg Mardonius med en väldig här för att öfver Tracien och Macedonien anfalla Grekland. Mardonius måste dock snart draga sig tillbaka, emedan den flotta, som skulle understödja expeditionen, strandade vid udden Athos och äfven landthären led stora förluster. Sedan de sändebud, genom hvilka D. kräfde underkastelse af grekerna, skymfligt afvisats af atenarna och spartanerna, sändes (490) en ny expedition, under Datis och Artafernes. Dessa underlade sig en stor del af Arkipelagens öar och landstego vid Marathon i Attika, men blefvo där med stor förlust tillbakaslagna af atenarna under Miltiades. D. afled 485, sysselsatt med nya krigsrustningar mot Grekland och Egypten, samt efterträddes af sin son Xerxes. Han var ej allenast en stor eröfrare, utan sörjde tillika på ett berömligt sätt för organisationen af sitt väldiga rike, hvilket indelades i tjugo, sedermera ända till

Bild af Dareios I, uthuggen i en klippa.

ett trettiotal ökade, stora provinser (satrapier). Många storartade byggnadsföretag utfördes under hans regering, och rikets nya hufvudstäder Susa och Persepolis voro till stor del hans verk. D. lär äfven hafva umgåtts med en plan att genomgräfva näset vid Sues. — Vår förnämsta källa för kännedomen om D:s historia är Herodotos, hvars uppgifter dels

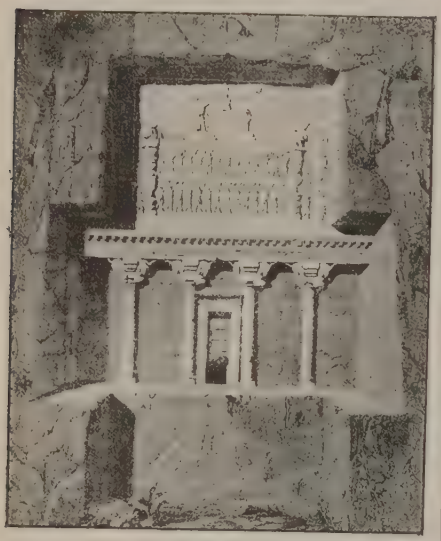

Dareios' graf.

bekräftas, dels kompletteras och beriktigas genom de från D. härrörande kilinskrifter, den äldsta och viktigaste i Behistan (se d. o.) eller Bisutun, medelst hvilka han velat åt eftervärlden öfverlämna en sannfärdig berättelse om sina bragder. — Litt.: Spiegel, "Eranische alterthumskunde" (bd 2, 1873), Maspero, "Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique" (bd 3, 1899), Duncker, "Geschichte des alterthums" (5:e uppl., bd 4, 1880). — D:s öden behandlas i det af I. A. Börk (se d. o.) författade skådespelet "Darius" (utg. 1874).

2. **Dareios II** no'thos (lat. *Darius nothus* grek. *nothos*, "den oäkte"), äfven kallad **Ochos**, naturlig son till Artaxerxes Makrocheir, besteg den persiska tronen 423 f. Kr., efter sin broder Xerxes II. Han var en svag furste och lät styra sig af sin grymma och baksluga gemål Parysatis. Under hans regering gjorde sig Egypten oberoende. Åtskilliga andra upprorsförsök lyckades han att dämpa, mestadels genom list och mutor. På det inom sig splittrade Greklands angelägenheter utöfvade det persiska riket på hans tid ett stort inflytande genom satraperna i Mindre Asien, Tissafernes och dennes efterträdare, Kyros d. y., konungens son. D. dog år 404 och efterträddes af sin äldre son, Artaxerxes.

3. **Dareios III Kodoma'nnos** (lat. *Darius Codomannus*), dotterson af Artaxerxes II, uppsattes på Persiens tron 336 f. Kr. af eunucken Bagoas, hvilken mördat hans företrädare, Arses, och hela denn familj. D. prisas åtminstone delvis såsom en m och rättvis furste; men han saknade kraft att upp rätthålla det af inre och yttre stormar skakade riket. Af Alexander den store besegrades han i de tre afgörande drabbningarna vid Granikos (334), Issos (333) och Gaugamela (331), hvaraf följden blef det persiska rikets undergång. Efter sistnämnda slag flydde han och mördades (330) af den förrädiske satrapen Bessus, sedan Alexander förgäfves sökt rädda hans lif. A. M. A.

(Jfr ill. till Alexanderslaget.)

Dareiosvasen kallas en antik, nu i Neapels museum förvarad praktvas, som anträffades 1851 i en graf i Canosa (forntidens *Canusium*). Den har en

Grupp ur midtafdelningen af målningen på Dareiosvasen: Dareios I och några hans stormän.

höjd af 1,s m., ett omfång af högst 1,ss m. och är särskildt märklig genom den målning, som pryder dess mellersta del och utgör en ideal framställning af perserkrigen. Målningen är delad i tre afdelningar: öfverst Hellas, beskyddadt af gudarna, i midten konung Dareios I med sina stormän beslutande fälttåget mot Hellas, nedtill konungens skattmästare och de skattdragande provinserna. Vasen, som bär äfven andra, mindre framställningar (Amasonstriden, Bellerofon och Chimaira m. m.), hör till det nederitalienska vasmåleriets förnämsta alster.

Dar el-Beida. Se Casablanca.

Dare'lli. 1. Johan Anders af D. (före adlandet Darelius), läkare, f. 1718 i Ods församling i Västergötland, d. 1780 i Stockholm. Blef 1733 student i Uppsala, 1749 med. doktor och 1755 assessor i Collegium medicum samt var 1758—72 öfverläkare vid Serafimerlasarettet. 1770 upphöjdes han i adligt stånd. D. var en skicklig och antisk läkare. Han författade bl. a. *Sockenapotheck och några hus-curer* etc. (1760; 2:a uppl. 1771) samt *Frågor och anmärkningar vid de utkomne sanningar rörande medicinalverket* (1761).

2. Isak af D., den föregåendes son, godsegare, dramatisk författare, f. 1756, d. 1834, utgaf 1822—28 en samling teaterstycken, innehållande

…na *Nils Sture eller Sturarnes död*, *Carl …* och *Auda* (imitation efter Corneilles ”Rodo… samt författade dessutom komedien *Den be…* (uppf. 1789), dramen *Adelaide* (uppf. 1787) …kar öfver tragedien. D. öfversatte Voltaires …” (1791). D. var led. af Vet. akad. (1812).

…nberg [darãbär], Charles Victor, …läkare, f. 1817, d. 1872, med. doktor i …41, bibliotekarie vid Académie de médecine …h vid Bibliothèque Mazarine 1849, höll från …l Collège de France föreläsningar öfver medi…historia och utnämndes 1871 till professor i …nne vid medicinska fakulteten i Paris. D. …mycket lärd man och inlade dels genom sina …r af äldre läkares skrifter (Oribasius 1851 …alenus 1854—56, Hippokrates 1855, Celsus …. fl.), dels genom sina arbeten i medicinens …, bland hvilka främst hans *Histoire des sci…édicales* (2 bd, 1870) bör nämnas, mycket …de förtjänster. R. T—dt.

…s Phrygius, latinskt namn på en i Iliaden …d präst; den föregifne författaren af ett under …len ofta bearbetadt och begagnadt verk, *De … Trojæ*, hvilket af den senare kritiken visats …n öfversättning från grekiskan. Det före… sig sannolikt från 6:e eller 7:e årh. Se …Trojasagan.

…es-salãm l. Daressalam (”fridens bo… 1. Arab. namn på Bagdad (se d. o.). … Hufvudort i tyska Öst-Afrika, under 6° …br. och 39° 10′ ö. lgd, vid Indiska hafvet, …ön Sansibar. Det har en förträfflig hamn, …innar tillträde för de största fartyg och är …n för tyska Öst-Afrika-ångbåtslinjen samt säte …niens guvernör, har sjukhus, missionsanstal… …mande docka, stora magasiner samt väldiga …ester ett af sultanen af Sansibar Seyyid Said …dt, men aldrig fullbordadt palats. I omgif… finnas stora risfält samt 50,000 kokospalmer. … har 327 stenhus och 1,500 makutihyddor …0,000 inv., däribland 400 européer. D. ex… … hufvudsakligen kautschuk och kopal. Kara… …ar föra till Mpapua och Kisaki i det inre … D. förvärfvades från sultanen af Sansibar …a östafrikanska sällskapet 1885.

…ste de la Chavanne [darä'st de la ∫ava'n], …ine Élisabeth Cléophas, fransk …er, f. 1820, d. 1882, blef 1847 professor i …e, 1849 professor i Lyon och 1871 ”recteur …émie” (se Akademi, sp. 406) i Nancy. …rfattade bl. a. *Éloge de Turgot* (1846), *His… l'administration en France depuis Philippe …e* (1848), *Histoire des classes agricoles en … depuis saint Louis jusqu'à Louis XVI* (1853, …pl. 1858), *Histoire de France depuis les ori… jusqu'à nos jours* (9 bd, 1865—73, 2:a uppl. …hans förnämsta arbete, två gånger belönadt …bertska priset), och *Histoire de la restauration* …1879). — Hans broder Rodolphe Made… Cléophas D., f. 1824, råd i kassations…den 1877, ledamot af Institutet 1878, har … flera framstående juridiska verk, bl. a. *…ciennes lois de l'Islande* (1881), och deltog … uppsättandet af ”Revue historique de droit …s et étranger”. Genom en mängd afhand… som vittna om vidsträckt lärdom och sam…nn forskning, har D., numera ”Conseiller honoraire à la Cour de Cassation”, inlagt stora förtjänster om den historiska rättsvetenskapen.

Daretorp, socken i Skaraborgs län, Vartofta härad. 8,607 har. 1,203 inv. (1905). D. bildar med Velinge och Brandstorp ett regalt pastorat, Skara stift, Käkinds kontrakt.

Darëus, latinsk namnform för Dareios.

Dar-Fertit, landskap i Central-Afrika, mellan 6° 30′ och 8° 30′ n. br., söder om Dar-Fur, på vattenskillnaden mellan Kongo (Ubangi), Nilen och Tsadbäckenet. Präktiga skogar omväxla med stora stäpper. Befolkningen består af flera neger- eller negroida stammar: bongo l. dor, sere, golo, kretsch, njam-njam och i n. af baggara-araber. D. har varit mycket hemsökt af slafjägare och är därför glest befolkadt; än i dag äro slafvar den viktigaste exportvaran, sedan elfenbenet börjat tryta. D. genomrestes först af Schweinfurth 1870—71 och eröfrades för Egypten af Gessi (1878), men genom mahdins uppror i början af 1880-talet gick landet förloradt för Egypten. Det är nu beladt mellan de franska och engelska (egyptiska) intressesfärerna. J. F. N.

Dar-Fur (riktigare Dar-Fōr, ”forernas land”), landskap i östra Sudan, fordom sultanat, mellan Kordofan i ö. och Wadai i v., begränsadt i n. af libyska öknen, i s. af Bahr el-arab. Areal omkr. 500,000 kvkm., med enligt Nachtigal 4 mill., enligt Mason högst 1,5 mill. inv., hvilkas antal dock smultit ihop genom mahdistkrigen. Genom den nordvästra, folkrikaste delen går från n. till s. en rad vulkaniska bergmassor med slocknade kratrar, hvarest ett större antal flodbäddar (visserligen endast regnvattensbäddar) har sitt ursprung. Under regntiden bildar södra delen af landet en enda sjö. Berglandet har bördiga dalar, där flera sädesslag samt bomull, tobak m. m. odlas, och betesmarkerna därstädes nära stora hjordar af kameler, nötkreatur, getter, får och äfven hästar. Äfven på malmer (koppar, antimon, bly och järn; äfven guld) synes D. vara ganska rikt, men endast koppar- och järnmalmer bearbetas. Befolkningen består till hälften af folk, negrer, som utgöra den härskande stammen. I den bergiga, centrala delen, och äro fanatiska muhammedaner. De äro flitiga, renliga, jämförelsevis bildade och skickliga i hvarjehanda handtverk: förfärdiga bomullstyger, prydnader af koppar- och järntråd, glasvaror, knifvar, yxor, lansar m. m. Araberna äro omkr. ½ mill. Före mahdistuppproret var D. en viktig mellanhand vid handeln mellan Central-Afrika och Egypten. Där möttes karavanerna, som från inre Afrika förde elfenben, rhinoceroshorn, strutsfjädrar, gummi och slafvar; från norra delen af D. bröto karavanerna, stundom med ända till 15,000 kameler, upp på väg till Egypten. Hufvudstaden, El-Fasher l. Tendelti, en vidlyftig samling af lerhyddor, var intill mahdistuppproret säte för den egyptiske guvernören och förenad med Kartum genom en telegrafledning. — D. behärskades liksom det västligare Wadai länge af de hedniske tundjur. Islam infördes under Soliman Solon (araben l. den röde, 1596—1637), en stor krigare och hängifven muselman, och blef statsreligion under dennes sonson Achmed-Bokr (1682—1722), som utvidgade rikets gränser i ö. till Nilen. En hans efterträdare Abder-Rahman, kallad er-Raschid, trädde 1799 i diplomatisk förbindelse med Napoleon under dennes egyptiska fälttåg. Under

hans grymme och blodtörstige son Muhammed el-Fadhl (d. 1839) gick Kordofan åter förloradt till Egypten, som 1874 eröfrade hela riket. Under mahdistupproret 1883 förklarade sig forerna lösta från förbindelsen med kediven, men måste senare underkastad sig mahdius despotism, sedan österrikaren Slatin bej, guvernör i Dara, nödgats att kapitulera, dec. 1883. Efter mahdins fall 1899 står D. ånyo under engelsk-egyptiskt inflytande. — Den förste europé, som besökte D., var engelsmannen Will. George Browne, som tillbragte två år (1793—95) i Kobe, den dåvarande hufvudstaden. Sedan vidgades Europas kännedom om D. genom schejken Muhammed el-Tounsy (omkr. 1803) och tysken Nachtigal, som 1873—74 uppehöll sig i D. — Jfr Nachtigal, "Sahârâ und Sûdân" (3 bd, 1879—89), Paulitschke, "Die Sudânländer" (1885), och Buchta, "Der Sudan" (1888). — Jfr art. Afrika, pl. "Afrikanska folk".

Dargan [dä'gən], William, engelsk ingenjör, f. 1799, d. 1867, är känd hufvudsakligen såsom konstruktör af Ulster-kanalen och de irländska stambanorna. En staty öfver D. har rests i Dublin.

Darginer. Se Daginer.

Dargomy'sjskij, Aleksandr Sergejevitj, rysk kompositör, f. 1813, d. 1869, anslöt sig till Rossini och Auber i sin första opera, *Esmeralda* (uppf. 1847), men i *Rusalka* (1856) inrymde han större plats åt recitativet, närmade sig sedan alltmer Wagner och öfverbjöd honom till och med i den efterlämnade *Kamennoi gost* (Stengästen), som gafs 1872 med instrumentation af Rimskij-Korsakov och ett efterspel af Cui. D. skref äfven orkesterfantasier samt romanser och duetter, som blefvo mycket populära genom sina veka och ädla melodier. Hans hus var en tid samlingsplatsen för den ungryska skolan.

A. L.*

Dargospråket. Se Hyrkaniska språket.

Dariel (Darjal), af Strabon kalladt *Porta Caucasi* l. *Porta Cumana*, af Ptolemaios *Porta sarmatica*, pass i rysk-kaukasiska guvern. Tiflis (1,374 m. ö. h.), vid östra sidan af Kasbek, genom hvilket gå Tereks öfversta lopp och den stora grusinska härvägen (byggd under Alexander I) från Tiflis förbi Vladikavkas genom Kabarda till Mosdok.

Därien, landskap omfattande östra delen af nuv. republiken Panama, mellan San Miguelgolfen i v. och Dariengolfen i ö., d. v. s. fortsättningen åt ö. och s. ö. af Panamanäset, som förbinder Central-Amerika med Syd-Amerika. Det genomdrages af en 300—1,000 m. hög, af syenit och gnejs bestående bergskedja med olika namn på skilda sträckor, hvars lägsta punkt, mellan Rio Tuira och Atratos biflod Caquirro, ligger 142—146 m. ö. h. och som ger upphof åt flera, till Stilla hafvet flytande floder, såsom Rio Sambu, Rio Balsas, Rio Tuira, Chucunaqu och Sabana. Växtligheten och djurvärlden i D. utmärkas af tropisk yppighet, klimatet är fuktigt och regnigt, men jämförelsevis sundt, och temperaturen är under den torra årstiden, slutet af dec.—midten af apr., ovanligt konstant (22°—32°). Invånarna, hufvudsakligen af karibisk stam samt ett fåtal européer, äro föga talrika. Landet upptäcktes af Vasco Nuñez de Balboa, som därifrån först skådade Stilla hafvet, och inneslöt fordom Santa-Maria-la-Antigua, en af Amerikas äldsta spanska städer, grundlagd 1509, och dess första katolska biskopssäte, sedermera öfvergifvet på gr af det ohälsosamma klimatet. Nu har D. e några obetydliga köpingar, af hvilka den förnä är Yavisa med omkr. 1,000 inv. Förr funnes D. rika gruf vor, särskildt guldgrufvorna i Esp Santo. D. gällde länge som lämpligaste platsen anläggande af en kanal mellan Karibiska och S hafvet och har därför varit föremål för noggran undersökningar. Jfr Pouchet och Santereau, "Et men comparatif des divers projets de canaux inte océaniques par l'isthme de D." (1876), och W Reclus och Sosa, "Rapports sur les études de commission internationale d'exploration de l'istl américain" (1879).

Därienpolfen, en vik af Karibiska hafvet, mell Panamanäset och nordöstra Colombia, i sin s ligaste del kallad Uraba-viken. I den senare utflyter Atrato. Utefter D:s västra kust landskapet Darien, finnas flera goda hamnar, m den östra kusten saknar sådana.

Därienkompaniet, ett skotskt handelskompa hvars skapare var den genialiske projektmak William Paterson, som kort förut gifvit upphof t Bank of England. Meningen var att göra Skottla — som alldeles stått utanför de stora kolonialföt tagen och ej fick ha minsta del i engelska hande kompanier — till en stor kolonial- och handelsmak och ehuru planens detaljer sorgfälligt hemlighölls väckte den en otrolig nationell entusiasm bland skottarna, som lade ned i företaget allt hvad de torftiga omständigheter tillåto. Konungen (Vilhel III) ovetande, gaf hans skotska regering kompan stóra privilegier och monopol för 31 år på handel med hela Asien, Afrika och Amerika. Grun läggarnas syfte var nu att skapa en koloni i Dari (se d. o.) i Central-Amerika och därifrån driva han deln med Indien (öfver Panama-näset); de skulle s lunda uttränga från den indiska handeln de folk, so togo vägen rundt Godahoppsudden. Under oerhör jubel afseglade en flotta med 1,200 man till Dari 1698; där anlades en koloni, befästningar uppförde och en författning antogs. Men Spanien hade allti gjort anspråk på området och blott af klimatet osundhet afhållits från kolonisering; oviljan bl därför stor i Spanien öfver företaget. Men äfve i England, som befarade krigiska förvecklingar, bl förbittringen allmän. — Emellertid tog kolonien en hastig ända, på grund af det fördärfliga klimatet. D öfverlefvande bland de förste kolonisterna sägo sig nödsakade att fly (1699); och en ny expedition som samtidigt utsändes från Skottland, rönte g bättre öde (1700). Dessa händelser bidrogo af bana väg för den verkliga unionen med England (1707), emedan skottarna funno, att de blott på detta sätt kunde få del i ett kolonialvälde: och unionsaftalet bestämde dessutom, att engelska statskassan skulle utbetala en summa såsom ersättning åt Darienkompaniets delegare. — Litt.: J. H Burton, "History of Scotland" (1853), J. Mackinnon, "The union of England and Scotland" (1896).

E. Hr

Darik, persiskt guldmynt. Se Dareik.

Dario, Ruben, spansk-amerikansk författare, i Nicaragua 1867, först anställd i nationalbiblioteket därstädes, sedan 1886 bosatt i Chile såsom tidningsman, har skrifvit bl. a. dramat *Manuel Acuña* och proverbet *Cada oveja*..., skaldestycken

…e omfång, såsom *El arte*, *Victor Hugo* (som …förebild) och *La tumba*, en samling smärre …stycken, och *España contemporánea* (Paris, …en rätt underhållande skildring af spansk …ur och konst, skrifven med stöd af personlig …g med representativa spanska män. Åd. H—n.

…origum, fordom namn på staden Vannes.

…us, persiska konungar. Se Dareios.

…aa, pers., sjö, flod.

…al. Se Dariel.

…iling [dä-d͡ʃi'liŋ]. 1. Distrikt i brittisk-indiska …en Rajshahi, presidentskapet Bengalen, i östra …ya, mellan Nepal i v., Bhutan i ö. och Sikkim …,015 kvkm. 249,232 inv. (1901). Det är i …dt af Himalayas förberg, som nå ända till …m., i s. af träskområdet Terai samt genom…af den på forsar och fall rika Tista (till …haputra). Skogarna äro rika på värdefulla …g; på bergsluttningarna odlas te, cinchona, majs, …n. m., i de vattenrikare delarna ris. I Terai …tigrar, noshörningar och elefanter. Invånarna …stora hjordar får, bufflar och nötkreatur. Af …mineralier förekomma kol, järn, koppar, kalk …iffer. — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt. …m. ö. h. 16,924 inv. (1901). Det har en …peratur af 12,8° och är sommarresidens för …ens regering samt har ett stort sanatorium, …anatoriet, för indiska ämbetsmän, många …samt ett institut för utbildande af forsknings…re och tolkar. D. står i järnvägsförbindelse …alcutta. — Staden D. med närmaste område …1835 af indiska regeringen från rajan af …för anläggande af en hälsostation; men …1850 upphörde engelsmännen att betala någon …hvarjämte rajan tvangs att afstå ytterligare …Slutligen förenades 1866 med D. ett från …n taget område. I juni 1897 led staden af …rdskalf och i okt. 1899 ännu mer af ett …red, som förorsakade en förlust af 2,5 mill.

J. F. N.

…rkau, kurort i Schlesien. Se Freistadt.

…rlaston [dä'lestən], stad i engelska grefsk…rd, nära Wednesbury. 15,395 inv. (1901). …olsgrufvor, järnverk.

…rley [dä'li], Felix, amerikansk illustratör, f. …i Philadelphia, d. 1888, vacklade mellan att …pman eller konstnär, men öfvergick till konsten, …ns teckningar fingo god afgång. Han arbetade …för "Saturday museum" och "Library of hu…s american works". Sedermera illustrerade …Washingtons Irvings och Coopers verk samt Dic… och Longfellow, hvarjämte han från en resa …ropa hemförde många teckningar, som sedan …wos. I sitt hemland beundras han för fantasi …känsla jämte kraftig humor.

…rling [dä'liŋ], Australiens längsta flod och …till Murray. 2,870 km. D. uppstår af käll…na Culgoa och Barwon, som från vänster mot… Dumaresq, Macintyre, Gwydir, Namoi, Castle…, Macquarie och Bogan. Af dessa båda käll… är Barwon störst; den kallas också Darling …betraktas då såsom D:s öfre lopp. Nedanför …as och Barwons förening har D. blott ett vik…e tillflöde, Warrego. D. inflyter i Murray vid …worth, 44 m. ö. h. Vid högvatten gå ång… ofvanför Bourke, omkr. 60 km. nedanför …as och Barwons förening.

J. F. N.

Darling [dä'liŋ]. 1. Sir Ralph D., brittisk kolonigu…vernör, f. 1775, d. 1858, inträdde 1793 som fänrik i armén, avancerade efter 8 års tjänstgöring i Västindien 1801 till öfverstelöjtnant, deltog i pyreneiska fälttåget och i Walcherenexpeditionen samt blef 1813 generalmajor. 1818—23 var han militärbefälhafvare på Mauritius samt blef 1825 generallöjtnant och guvernör öfver Nya Syd-Wales. Där gjorde sig D. illa omtyckt genom sitt pedantiska väsen och sina försök att undertrycka pressfriheten. Han hemkallades 1831 och ställdes till ansvar för ämbetsfel, men frikändes 1835. D., som 1841 utnämndes till general, användes ej vidare i offentlig tjänst. Under hans guvernörstid utsändes flera forskningsexpeditioner inåt den australiska kontinenten, hvadan D:s namn ymnigt förekommer på Australiens karta (floden D., bergskedjan D. range, heddistriktet D. downs i Queensland o. s. v.).

2. Sir Charles Henry D., den föregåendes brorson, brittisk kolonigu…vernör, f. 1809, d. 1870, var 1827—31 sin farbrors sekreterare, tjänstgjorde 1841—51 i flera koloniala ämbetsbefattningar i Västindien och var 1851—54 viceguvernör i Kapkolonien under lord Cathcart. Efter att sedan ha varit guvernör öfver Newfoundland (till 1857) och Jamaica, blef D. 1863 guvernör öfver Victoria, där han vid en konstitutionell strid mellan parlamentets båda hus så afgjordt tog det enas parti, att han 1866 hemkallades.

V. S—g.

Darling range [dä'liŋ rēind͡ʒ], bergskedja vid sydvästra kusten af Väst-Australien, parallell med kusten. Högsta toppen är Mount William, 1,097 m.

Darlington [dä'liŋtən], stad i södra delen af engelska grefskapet Durham, vid Skerne, biflod till Tees. 44,511 inv. (1901). Masugnar och valsverk samt lokomotivverkstäder; liflig handel. Järnmalmsgrufvor. Ända sedan de siste Stuartarnas dagar hafva kväkarna varit synnerligen talrikt representerade i D., och under hela 19:e årh. hafva stadens förmögnaste och mest inflytelserika borgare tillhört detta religionssamfund. Järnvägslinjen Darlington—Stockton (byggd af George Stephenson och öppnad 27 sept. 1825) är jordens äldsta järnväg.

Darlingtönia, *bot.* Se Sarraceniaceæ och Insektätande växter.

Darma'rios, Andreas, grekisk skrifvare, var under senare hälften af 1500-talet en af de flitigaste, i västerlandet arbetande kopisterna af grekiska handskrifter. Särskildt i Spanien hade han stor marknad för sina kopior, och en af hans bästa kunder var konung Filip II; i följd häraf hamnade också många af hans produkter i Escorialbiblioteket. D. arbetade med ytterlig snabbhet, men fabricerade sina afskrifter slarfvigt och samvetslöst. För rena förfalskningar ryggade han icke tillbaka, och han ändrade ogeneradt boktitlar och författarnamn för att göra sina afskrifter mera begärliga hos köparen. Åtskilliga af hans bedrägerier upptäcktes snart nog — de inbragte honom till och med fängelsestraff —, men en del har länge fört forskningen vilse och först i senare tid afslöjats. Flera af D:s kopior äro emellertid trots sin opålitlighet af stor vikt, sedan de äldre handskrifter, som han kopierat, icke mera finnas. Genom Sparfvenfeldts spanska inköp hafva några af D:s produkter hamnat äfven i svenska bibliotek.

V. Lm.

Darmesteter [darmstetär]. 1. Arsène D.,

fransk filolog af judisk börd, f. 1846, d. 1888, studerade romansk filologi, anställdes 1877 som föreläsare i medeltidsfranska vid fakulteten i Paris och erhöll 1883 den nya professuren i fornfranska språket vid Sorbonne. D. sysselsatte sig förnämligast med ordbildningsläran. Dit höra hans förträffliga skrifter *Traité de la formation des mots composés dans la langue française* (1874; ny uppl. utg. af Gaston Paris 1894), *De la création actuelle des mots nouveaux dans la langue française* (1877; prisbelönt af Franska akad.) och *La vie des mots étudiés dans leurs significations* (1887; 4:e uppl. 1893). Tillsammans med Ad. Hatzfeld utgaf han en ypperlig karakteristik af 1500-talets franska litteratur, *Le scizième siècle en France* (prisbelönt af Franska akad.; 1878, 6:e uppl. 1895), och utarbetade en ordbok öfver franska språket (fortsatt af Hatzfeld och Thomas). D:s ofullbordade *Cours de grammaire historique* utgafs 1891—97 i 4 bd. Smärre arbeten samlades i två volymer *Reliques scientifiques de A. D.* (1890).

2. James D., den föregående broder, fransk orientalist, f. 1849, d. 1894, studerade jämförande språk- och religionsvetenskap, efterträdde 1881 E. Renan såsom sekreterare vid Société asiatique och vardt 1885 professor i fornpersiska vid Collège de France. 1886—87 företog han på offentligt uppdrag en studieresa till Indien. Bland D:s utgifna arbeten märkas *Harvatât et Ameretât* (1875), *Ormazd et Ahriman, leurs origines et leur histoire* (1877), *Études iraniennes* (2 bd, 1883), *Essais orientaux* (s. å.), *Chants populaires des afghans* (1888—90), *La légende divine* (1890) samt två framstående öfversättningar af Avesta (se d. o., sp. 513). — Hans engelskfödda hustru, född Mary Robinson 1857, gift med D. 1888 och 1901 omgift med professor Émile Duclaux, har under sitt flicknamn offentliggjort formsköna och fantasirika dikter (t. ex. *An italian garden*, 1886), berättelser och andra litterära arbeten.

Darmstadt, hufvudstad i storhertigdömet Hessen, ligger mellan Rhen och Main, vid nordvästra sluttningen af Odenwald, 146 m. ö. h. 72,381 inv. (1900), däraf 12,320 katoliker och 1,689 judar. Det består af en "altstadt", med trånga och krokiga gator, och en "neustadt", med raka, breda, delvis trädplanterade gator. De båda stadsdelarna skiljas från hvarandra genom slottet och paradplatsen. Viktigaste gatan är Rheinstrasse, från järnvägsstationen till stadens vackraste torg, Luisenplatz (med storhertig Ludvig I:s bronsstaty), och vidare till slottet. Detta, som består af ett komplex af byggnader från olika tider, ända från medeltiden, innehåller hofbiblioteket (478,185 bd, 1904), antikvitetsmuseum (egyptiska, romerska och germanska fornsaker), konstindustriellt och etnografiskt museum, kopparsticks- och tafvelsamling jämte naturvetenskapliga samlingar samt statsarkivet. Af andra byggnader märkas Altes palais och Ständehaus vid Luisenplatz, Neues museum (färdigt 1905), dit de nu i slottet befintliga samlingarna skola flyttas. Ö. om slottet ligger den stora slottsträdgården l. Herrengarten, nu offentlig park; ö. om denna reser sig tekniska högskolans monumentala byggnad (1903—05). Af kyrkor märkas den evangeliska Stadtkirche (från 15:e årh.), Bessunger- och Martinkyrkorna, en katolsk kyrka och ett af kejsar Nikolaus II 1898—99 byggdt ryskt kapell till minne af kejsarinnan Alexander II:s gemål, som var hessisk prinsessa. Bland monument, som pryda stadens öppna platser, kunna nämnas Filip den ädelmodiges, Georg I:s och Ludvig IV:s statyer, en staty af Goethe som ung, m. m. 1903, samt byster af J. v. Liebig och Vogler samt ett par krigsmonument. N. ö. om staden ligger den af nu regerande storhertigen föranstaltade stora konstnärskolonien. — D. har en icke så obetydlig industri samt stor trädgårdsodling. Handeln omfattar landtprodukter och underlättas genom de många järnvägslinjer, som där mötas. Af läroanstalter märkas en teknisk högskola (1,951 studenter 1904), två gymnasier, ett realgymnasium och en realskola, en landtbruksskola samt flera praktiska skolor. I omgifning är rik på skog och har många vackra punkter. — D. omtalas redan i 8:e årh., men fick stadsrättigheter först 1330. Det tillhörde i ett par nu utslocknade tyska ätter och kom 1479 till Hessen samt blef residensstad 1507. Dess mest glänsande period inföll under storhertig Ludvig I (1790—1830), då stadsmurarna till större delen refvos, staden utvidgades åt alla håll och förses med vackra byggnader samt många förträffliga bildningsanstalter grundades. J. F.

Darnétal [darneta'll], stad i franska dep. Seine inférieure, 4 km. ö. om Rouen. Omkr. 7,000 inv. Klädes- och yllefabriker, bomullsspinnerier och veststäder för tillverkning af spinn- och väfmaskiner. Nära rådhuset Carvilletornet (en isolerad klocktapp från 1512—14).

Darnley [dā'nli], Henry Stuart, lord D., drottning Maria Stuarts gemål och kusin. Se Stuart (Henry).

Darra (Dara), stad i Dar-Fur, 525 m. ö. h., 50 km. ö. om El-Fasher. Omkr. 8,000 inv. Betydande handelsstad; station för karavanerna mellan El-Obeid och Dem Ziber (Dem Suliman). Det är till största delen en oordnad samling af infödingars hyddor och några köpmanshus samt ett dominerande fort med byggnader för förvaltningen, uppförda af egypterna, som sedde besatt landet. N. v. om D. ligger Menawash, där Dar-Furs sultan Brahim 1874 stupade mot egypterna. Nära D. tillbakaslog Slatin-bej 1882 mahdisternas första mot honom sända här, och där undertecknade han sedan, omringad af dervischerna, den kapitulation, som 1883 lämnade Dar-Fur i mahdistiska händer.

Darrang [dārā'ng], distrikt i brittisk-indiska provinsen Assam, divisionen Brahmaputra valley, beläget mellan Bhutan och Tibet i n. samt Brahmaputra i s. Det långsträckta landet är 8,653 kvkm. med 337,724 inv. (1901), mer än hälften hinduer. Viktigaste näringen är teodling. 1897 funnos 89 teplantager med en sammanlagd areal af omkr. 7,300 har. D:s administrativa hufvudort är Tezpur.

Darre. 1. Norsk adlig familj i 14:e och 15:e årh. En af medlemmarna, Jon Reidarsson D., var kunglig skattmästare ("féhirðir") i Bergen när vitalianerna 1393 inföllo i denna stad, och han blef då tagen till fånga. — 2. En yngre norsk familj, som gör anspråk på att härstamma från den gamla Darre-ätten. Bland medlemmarna märkes Nils Stockfleth D., officer, f. 1765 i Tønsberg, d. 1809, hvilken på ett framstående sätt utmärkte sig som deltagare i Norges geografiska uppmätning. Sedan han avancerat till ryttmästare, blef han adjut-

: prins Kristian August och utnämnd till
termästare. Han kom i ett mycket intimt
de till prinsen, och när denne valdes till
kronprins, erbjöds D. att följa honom till
men anbudet afslogs. — Till samma släkt
ans Jörgen D., f. 1803, d. 1874, som
il var biskop i Trondhjems stift och därvid
örtjänster om skolväsendet. Y. N.

räs, *bot.* Se Briza.

malen l. Darrvelsen, *Malapterurus*,
tt till malfiskarnas familj (*Siluroidei*) och
narnas ordning (*Physostomi*) hörande släkte.
en och annan af familjens öfriga medlemmar
ven darrmalarna kroppen naken och en fett-
mför stjärtfenan; men de sakna ryggfena,
s hufvud är kort samt icke täckt af pansar-
ad e. d. I likhet med åtskilliga andra fiskar
trustade med elektriska organ, som mantel-
tifva hela bålen mellan huden och muskula-
Denna apparat afviker till sin byggnad rätt
från samma slags apparat hos de andra
a fiskarna. Med den kan darrmalen utdela
slag och stötar, hvilka (med en spänning
de till 200 volt) dock i styrka ej kunna jäm-
ed darrålens. Den egyptiska darr-
n, *Malapterurus electricus*, uppnår en längd
. och därutöfver och är täckt af en slemmig
gråaktig färg, med oregelbundna svarta fläc-
ilka stå mera tätt längs sidolinjen, men äfven
sig ut på fenorna. Denna art finnes i Nilen,
och åtskilliga andra afrikanska floder. Kött-
på vissa trakter, men är föga värderadt.
, som denna fisk vid beröring utdelar, äro
roskadliga för större djur. Hållen i akvarium
ans med andra fiskar, dödar den egyptiska
en inom kort dessa. Se E. Ballowitz, "Das
ihe organ des afrikanischen zitterwelses"
J. G. T. (L—e.)

, kort, men vattenrik biflod till floden Genil
n. Den faller ut inom staden Granada, som
ser med dricksvatten.

Darou'nga, område i östra Sudan, i sydöstra
från hvilket det skiljes af Bahr Salamat och
tt stort, under regntiden ofarbart kärrbälte.
na äro krigiska muhammedanska negrer. Om-
gör en del af Franska Kongo.

Darrockan, *Torpedo, zool.*, ett till rockornas
(*Batoidei*) och tvärmunnarnas ordning (*Pla-*
) bland fiskarna hörande släkte. Från fa-
öfriga medlemmar skilja sig darr-rockorna
därigenom, att stjärten med två ryggfenor
kroppen nästan kretsrund. huden slät och
a jämförelsevis spetsiga. Alltifrån forntiden
ssa fiskar ådragit sig uppmärksamhet genom
åga att utdela elektriska slag eller stötar.
nas ofta i de gamles skrifter och återfinnas
lan afbildade på fornlämningar, vaser o. d.
ektriska inrättningen (se bild *oe*), som är
mellan hufvudet, gälarna och bröstfenorna,
af tätt intill hvarandra ställda, små, genom
nad från hvarandra skilda pelare, hvilka i
äro genom tvärgående väggar delade i ännu
med ett slemmigt ämne fyllda rum och stå
delse med nerver. Medelst denna anordning,
n förliknas vid ett litet galvaniskt batteri,
ockorna försätta de föremål, som komma i
med dem, i häftiga skakningar. Också veta de att begagna sig af detta hjälpmedel för att döfva sitt byte: smärre fiskar. Darr-rockornas slag äro visserligen betydligt svagare än darrålarnas, men dock ganska smärtsamma, ehuru de ej äro farliga eller dödande annat än för smärre djur. För människan äro dessa fiskar knappast af någon nämnvärd nytta, hvarför de icke heller utgöra föremål för fiske.

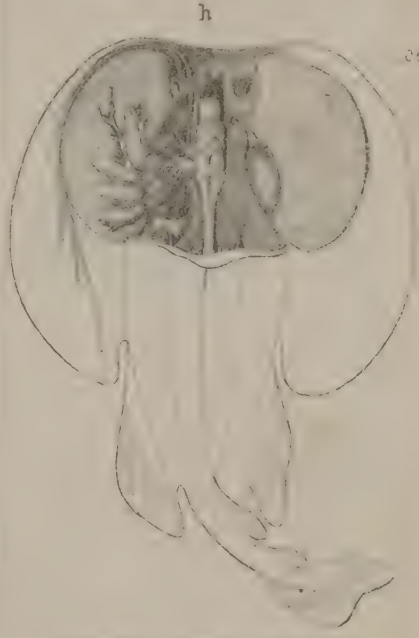

Darr-rockan. *h* hjärna, *oe* elektriskt organ.

Bland de bäst kända arterna i de europeiska hafven äro den ögonfläckiga darr-rockan, *Torpedo narce* (*ocellata*), som kan uppnå en längd af 1 m. samt en vikt af ända till 20 kg. och är till färgen på öfre sidan grå- eller rödgul med stora, runda, ljusblåa ögonfläckar, som skimra och ändra färg samt äro omgifna af en mängd små hvita fläckar och prickar, på undersidan gråhvit, och den marmorerade darr-rockan, *Torpedo marmorata*, af ungefär samma storlek som den förra, men på öfre sidan marmorerad af mörkbrunt och i saknad af ögonfläckar. Bägge arterna förekomma tämligen allmänt i Medelhafvet och Atlantiska hafvet. J. G. T.*

Darrugn, *metall.*, ett slags flamugn, med oxiderande gång för utdragande af silfret ur de vid kopparsmältningen på vissa trakter erhållna silfverhaltiga smältprodukterna. Darrugnen är genom mellanväggar delad i flera kammare, som i sin öfre del äro försedda med längs ugnen löpande järnbalkar, mellan hvilka de från segrings-ugnen kommande bly- och silfverhaltiga "kienstyckena" uppläggas för att under stark värme och friskt lufttillopp oxideras till krats och glete, hvilka sedermera tillgodogöras i andra ugnar. — Ordet har äfven

nyttjats som benämning på vedtorkningsugnar vid glasbruk. C. A. D.*

Darrvelsen, *zool.* Se Darrmalen.

Darrålen, *Gymnotus, zool.*, ett till blåsmunnarnas ordning (*Physostomi*) och de bar-ryggiga ålarnas familj (*Gymnotidæ*) hörande släkte, som utmärker sig därigenom, att den långsträckta ål-lika kroppen saknar rygg- och stjärtfena (rudimentära sådana kunna dock finnas), hvaremot analfenan är lång och når ända till stjärtspetsen. Trots den yttre likheten har darrålen ingenting med den vanliga ålen

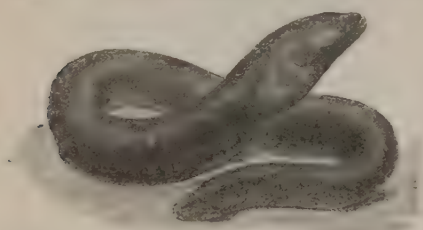

att göra; den förra tillhör en annan fiskgrupp och har på grund af med ålen öfverensstämmande lefnadssätt erhållit öfverensstämmande utseende. Den elektriska apparat, hvarmed dessa fiskar äro utrustade, sträcker sig längs stjärtens undersida. De tillhöra uteslutande vattnen i nya världen. Den vanliga darrålen, *Gymnotus electricus*, af 1,5—2 m. längd, är vackert olivfärgad, med gulaktigt, rödfläckigt hufvud och två eller fiera rader gula fläckar längs ryggen samt lefver i Orinoco, Amasonfloden och mellanliggande flodsystem, där den anställer stor förödelse på fisk och dödar långt fiera än den förtär. Också öfverträffar den alla hittills kända fiskar i förmågan att utdela elektriska slag. Det händer icke sällan, att hästar eller mulåsnor, hvilka ämna vada eller simma öfver vatten, som bebos af darrålar, duka under för ålens kraftiga slag. De resa, flåsande, sina manar, hvälfva i vild ångest ögonen och söka undkomma sin fiende, som, själf osynlig, utdelar slagen. Väl komna i land, stappla de för hvarje steg, sträcka sig, utmattade i alla leder, på marken och hämta sig i lyckligaste fall endast småningom. Se C. Sachs, "Untersuchungen am zitteraal" (1881). J. G. T. (L—e.)

Dart (fr. *dard*, provens. *dart*, fnod. *darraðr*). kort svärd, dolk med hvass spets.

Dart [dā't], kustflod i engelska grefskapet Devon. Den faller ut i Engelska kanalen, vid staden Dartmouth.

Dartford [dā'tfȯd], stad i engelska grefsk. Kent, 27 km. ö. om London, vid Darent, som 4 km. längre ned faller ut i Thames. 18,644 inv. (1901). Utanför D. ligga ett dårhus och ett epidemisjukhus, tillhöriga London. Pappers- och krutbruk, gjuterier och maskinverkstäder. Sedan 1895 är till D. förlagdt ett 1885 af svenskan fru Martina Bergman-Österberg i London grundlagdt "Physical training college" för utbildning af lärarinnor i teoretisk och praktisk gymnastik, anatomi och hygien enligt Lings metod.

Dartmoor [dā'tmōe], en 500 kvkm. stor granitplatå af 350 m. medelhöjd i engelska grefsk. Devon, hade fordom rik skogväxt, men är nu betäckt af mossar och hedar, ur hvilka s. k. "granitöar" höja sig. De högsta topparna äro Yes tor (625 och High Willhays (621 m.). J. F.

Dartmouth [dā'tmeth]. 1. Gammal stad i engelska grefsk. Devon, vackert belägen vid floden D utlopp i Engelska kanalen. 6,579 inv. (1901). nämnes ofta i Englands äldre historia. — 2. i Nova Scotia, Dominion of Canada, vid Halifaxviken. 4,806 inv. (1901). Sockerbruk, sågverk kaniska verkstäder.

Daru [-rȳ]. 1. Pierre Antoine Noël Bruno D., grefve, fransk statsman och skriftställare, f. 1767 i Montpellier, d. 1829 i Paris. 1783 underlöjtnant, men lämnade snart armén att i stället tjänstgöra vid krigskommissariatet, han visade stor duglighet. Han anslöt sig till revolutionen, men häktades 1793 under skräckregerin och lösgafs först efter Robespierres fall 1794. blef han afdelningschef i krigsministeriet. Napoanvände honom som fullmäktig vid fredsunderhlingarna i Pressburg (1805), Tilsit (1807) och W (1809). 1805—09 var D. generalintendent ö fälttågen i Preussen och Österrike. 1811 blef statssekreterare. Under fälttågen 1812—13 tjgjorde han åter som generalintendent. Han vsig såsom sådan i hög grad energisk och nitsk, tillika hård och skoningslös. Af Bourbonerna handlades han länge med misstroende, men 1819 pär. Trots sina många sysslor hade D. öfrig för litterära arbeten af stor betydenhet. Hförnämsta verk är *L'histoire de la république Venise* (1819; 4:e uppl. 1852). Bland de öfrmärkas hans ypperliga metriska öfversättninHoratius (1798), som föranledde hans inval i Fraakad. 1806, vidare satiren *Cléopédie, ou la th des réputations littéraires* (1800) och *Histoire de tagne* (1826).

2. Napoléon D., den förres son, gfransk statsman, f. 1807 i Paris, d. där tjänade till 1847 i artilleriet och tog når afsked som kapten. 1832 fick han i pärskammaren, där han ifrigt understödde monarkien. Men efter 1848 års revolution ctade han sakernas nya ordning. Han invalnationalförsamlingen af depart. La Manche, han egde stora jordagods. 1850 och 1851 var vice president i nationalförsamlingen. Han protrade mot statskuppen 2 dec. 1851, hölls för skull några dagar häktad i Vincennes och sig därefter tillbaka till privatlifvet. 1869 vhan till medlem af lagstiftande kåren. Dåhan en af ledarna för det nya liberala partiet, parti", och utsågs i dec. 1869 till kårens president. Från jan. till april 1870 var han rikesminister i Olliviers kabinett. När kejsaren underkasta det nya senatskonsultet ett pafgick D. 13 april 1870. Under kriget 187organiserade han inom sitt departement (La Mavåpnadt motstånd mot tyskarna. I febr. valdes han till medlem af nationalförsamlingen, han slöt sig till högra centern, och 187tillbaka från det politiska lifvet. Han utsenator. I senaten var han en af högerns ledDå hans senatorsmandat utlöpte 1879, blef icke omvald. Efter denna motgång drog han värdefulla biografien *Le comte Beugnot* 1Sedan 1860 var D. medlem af Institutet.

Daruvár, köping i kroatisk-slavonska komitatet [illegible], 128 m. ö. h., i en af berg omgifven dal, [illegible]uten af Toplica, ett litet tillflöde till Saves [illegible] Ilova. 1,846 inv. (1901). D. har fem [illegible]källor (42°—46°), hvilka voro kända redan [illegible]d romerska tiden, under namnet *Thermæ ja[illegible]ces*, och som än i dag göra D. till en besökt [illegible]för reumatiska och giktpatienter.

D. v., vid naturvetenskapliga namn förkortning [illegible]arles Darwin.

Dharwar. Se Dharvar.

Dharvas, berglandskap i östra Buchara, mellan [illegible]mu-Darja l. Pandsch i s. och dess biflod [illegible]b i n., är uppfylldt af Darvas-bergen, [illegible]å höjder af mer än 6,000 m. Landskapet, [illegible]378 förenades med Buchara, bebos af tad[illegible], som äro jordbrukare, och kara-kirgiser, som [illegible]mader. tills. omkr. 40.000. Hufvudorten är [illegible]Chumb, vid Pandsch.

Dowen [dä'*o*wen], stad i engelska grefsk. Lan[illegible] 5 km. s. om Blackburn. 38,212 inv. (1901). [illegible] bomullsspinneri (India mills), pappers- och [illegible]llverkning, järnindustri.

Drwin [dä'*w*in]. 1. Erasmus D., engelsk [illegible], f. 1731, d. 1802, författade bl. a. ett myc[illegible]rkligt arbete *Zoonomia, or the laws of organic* [illegible]794—96), hvilket utgör ett af de första be[illegible]fulla inläggen för samma teori, som sonsonen [illegible]2) i våra dagar fört till slutgiltig seger.

2. Charles Robert D., den föregåendes [illegible], engelsk naturforskare, f. 12 febr. 1809 i

Charles Darwin, efter en tafla af John Collier.

[illegible]sbury. Hans far var läkare. Hans morfader [illegible]siah Wedgwood se d. o.), en af banbrytarna inom den keramiska konstindustrien. Under sin skoltid ansågs D. af de pedagogiska auktoriteterna för en typisk medelmåtta. Efter slutad skolgång skulle han enligt faderns önskan studera medicin och skickades därför 1825 till universitetet i Edinburgh. Emellertid kände sig D. föga tilltalad af den undervisning lärarna därstädes bjödo på, hvarför han efter ett par års vistelse i Edinburgh öfvergaf tanken på att blifva läkare. Hans far ville emellertid, att D. skulle välja något lefnadsyrke, och därför flyttade D. till Cambridge för att förbereda sig till prästexamen, och han började verkligen studera teologi och aflade en lägre akademisk examen. Sport och jakt upptogo emellertid en rundlig tid under studentåren, men småningom vändes hans håg alltmera till naturvetenskaperna, visserligen i dessas enklaste former, ty till en början var det rena samlarintresset det förhärskande. "Intet", säger han i sin självbiografi, "upptog mig i Cambridge så starkt eller skaffade mig så mycket nöje som att samla insekter. Det var samlarlust, ty jag dissekerade dem ej, och sällan jämförde jag deras yttre kännetecken med beskrifningarna i litteraturen; jag gaf dem namn, bäst jag kunde." Men småningom vidgades och fördjupades hans vetenskapliga intressen, i ej ringa mån påverkade af den framstående naturforskaren professor Henslow i Cambridge. Företrädesvis egnade han sig med framgång åt geologiska studier. Afgörande för hela hans utveckling blef, att D., då 22-årig, som naturforskare kom att medfölja på den världsomsegling, som det engelska örlogsfartyget Beagle, kapten Fitzroy, företog. Denna resa varade från dec. 1831 till okt. 1836 och betecknar vändpunkten i D:s lif, som nu fått ett rikt och målmedvetet innehåll.

Under de första fem åren efter hemkomsten stannade D. i London, för att bearbeta de under resan gjorda samlingarna och de i hans dagböcker upptecknade iakttagelserna. Resultaten af dessa studier nedlades bl. a. i *The structure and distribution of coral reefs* (1842), *Geological observations on volcanic islands* (1844), *Journal of researches into the natural history and geology of the countries visited during the voyage of "H. M. S. Beagle" round the world* (1846, "En naturforskares resa omkring jorden", 1872). I samband med resans resultat står ock hans stora arbete: *A monograph of the sub-class Cirripedia, with figures of all the species* (1851—54). 1839 gifte han sig med sin kusin Emma Wedgwood, med hvilken han lefde i ett lyckligt äktenskap ända till sin död. Hans genom resans vedermödor allvarligt rubbade hälsotillstånd föranledde honom att 1842 draga sig tillbaka till en liten landtgård i byn Down i Kent, där han ekonomiskt oberoende bodde så godt som utan afbrott till sin död, 19 apr. 1882. Hela denna tid, fyrtio år, var för honom på samma gång en enda arbetsdag och en enda lång kamp mot en tärande och tröttande sjukdom. I Down arbetade, experimenterade, tänkte han under många år på samma stora problem: lagarna för den organiska utvecklingen. Ty det var först 1858, som en händelse, hvilken är egnad att ådagalägga, huru de stora upptäckterna långsamt förberedas och mogna för att skördas af de utvalde, tvingade honom att träda fram med sitt verk. En engelsk biolog, Alfred Russel Wallace (se d. o.), hvilken sedan dess år varit sysselsatt med zoologiska

undersökningar å malajiska arkipelagens öar, hade till honom öfversändt en uppsats (''On the tendency of varieties, to depart indefinitely from the original type''), som innehöll en framställning om arternas uppkomst, hvilken i det allra närmaste öfverensstämde med den teori, som han själf framställt i ett redan 1844 färdigskrifvet, men icke utgifvet arbete. För att ej synas beröfva Wallace företrädet ville nu D. låta offentliggöra dennes arbete, men ej sitt eget. Lyckligtvis förmådde två af århundradets främste naturforskare, geologen Lyell och botanisten Hooker, hvilka sedan flera år tillbaka kände D:s arbete, öfvertala honom att i Linnéanska sällskapets skrifter tillsammans med Wallaces uppsats införa ett kort utdrag ur sitt eget arbete under den gemensamma titeln *On the*

Darwins boningshus i Down, Kent.

tendency of species to form varieties; and on the perpetuation of varieties and species by natural means of selection by Charles Darwin and Alfred Wallace (''Journal of Linnean society'', vol. III). Året därpå (1859) utgaf D. som självständig bok ett nytt, vida utförligare utdrag ur sitt manuskript: *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life* (''Om arternas uppkomst'', 1871). ''Det är tvifvelaktigt, huruvida någonsin en bok — med undantag af 'Principia' (Newtons hufvudarbete) — har åstadkommit en så stor och så hastig revolution inom vetenskapen eller gjort ett så djupt intryck på den allmänna meningen. Den uppväckte en oppositionsstorm på samma gång den från andra håll rönte entusiastiskt medhåll; det bör tilläggas, att ingen bok torde blifvit mera och oftare missförstådd både af anhängare och motståndare. Den oerhörda popularitet, som ''Arternas uppkomst'' med ens förvärfvade, beror tvifvelsutan på dess många beröringspunkter med filosofiska och teologiska spörsmål, för hvilka hvarje tänkande människa hyser djupt intresse. Men en god del af denna framgång måste tillskrifvas stilens nästan bedårande enkelhet, hvilken är egnad att undanskymma ämnets komplicerade natur och svårfattlighet'' (Huxley). Första upplagan (1,250 exemplar) blef slutsåld samma dag (24 nov. 1859) den utkom. Efter sex veckor utkom andra upplagan, året därpå den tredje; och ständigt utgifvas nya upplagor af denna bok, som blifvit öfversatt till de flesta europeiska språk.

I de delvis mycket häftiga strider, som denna bok uppväckte och som stundom utkämpades mer eller mindre vetenskapliga möten — så 1860 i Oxford, där biskopen uppträdde mot darwinismen —, tog D. själf föga del, utan det var företrädesvis Huxley (se d. o.), som på ett lysande sätt försvarade darwinismens talan. D. svarade med nya arbeten. Visserligen kom det stora arbete, som han förberedde, aldrig ut, men alla hans efter 1859 utgifna mångaböcker och afhandlingar äro väsentligen att betrakta som monografier öfver de i hans ''Origin of species'' behandlade stora frågorna. Teorien fördjupas, vidgas, rättas, och inkast skärskådas, men en nästan rörande objektivitet. Sålunda meddelade han i *The variation of animals and plants under domestication* (2 bd, 1868) ett utomordentligt rikt bevismaterial för sin teori om det artificiella urvalet; dessutom innehåller denna bok hans ''provisoriska hypotes'' om pangenesis, för lösningen af ärftlighetsproblemet. År 1871 utkom *The descent of man and selection in relation to sex* (2 bd) ''Menniskans härledning och köns-urvalet'', 1872 i hvilket arbete han tillämpade selektionsteorien på specialfallet människan. I närmaste samband härmed står hans 1872 utgifna *The expression of the emotions in man and animals*, hvari han söker visa, huru uttrycken för våra sinnesrörelser uppkommit och utvecklats.

En hel rad af stora undersökningar och experiment egnade D. åt skilda fenomen inom växtriket, hvilka endast i descendensteoriens belysning blifva begripliga. Af dessa arbeten må nämnas: *On the various contrivances by which british and foreign orchids are fertilized by insects* (1862), *The movements and habits of climbing plants* (1865), *Insectivorous plants* (s. å.), *The effects of cross- and self-fertilization in the vegetable kingdom* (1876), *The different forms of flowers on plants of the same species* (1877). Hans sista större verk, *The formation of vegetable mould, through the action of worms: with observation on their habits* (1881), är af zoologisk-geologiskt innehåll och i mer än ett hänseende kännetecknande för sin författare. Den däri behandlade frågan, om myllans bildning genom daggmaskarnas verksamhet, först behandlad af honom i ett af hans allra första vetenskapliga arbeten (1837), skärskådas nu från betydligt vidgade och fördjupade synpunkter. Under loppet af 44 år hade således detta problem sysselsatt hans tankar, och hade han genom systematiskt utförda experiment och exakta mätningar följt frågan in i dess intimaste, mest förborgade konsekvenser. Även detta verk är ett led i den långa kedjan af D:s forskningar, hvilka

e och kärna är sträfvandet att klargöra det nakt, att visa hvilka väldiga omgestaltningar framkallas genom hopsummeringen af de min- aker. Tillika utgör det genom flera årtionden ta arbetet på denna undersökning en god ation till det omdöme, han fäller om sig själf i älfbiografi, som han för sina barns räkning ned- under sina sista lefnadsår. "Från min tidigaste om har jag känt det lifligaste behof af att och förklara, hvad jag såg, d. v. s. att ra alla fakta under allmänna lagar. Dessa aper hafva gifvit mig tålamod att huru många n helst begrunda och tänka öfver hvilken som löst fråga". Den nämnda självbiografien jämte gd bref utgafs i 3 delar 1887 af sonen Francis der titeln *Life and letters*. Den bild, som där oss till mötes, visar en ytterst försynt, i bästa g frisinnad personlighet, en kunskapstörstande, örst och sist oaflåtligt verksam och tänkande som egnat hela sitt lif åt arbetet i den mål- tna forskningens tjänst. Tre år före sin död han följande ord till självbiografien: "För el tror jag, att jag handlat rätt, då jag gjort if till en oafbruten arbetsdag i vetenskapens Jag känner det ej, som om jag hade någon ynd att ångra; men åter och åter igen har ist beklaga, att jag ej gjort mina medvarelser direkt godt". D. fick sitt sista hvilorum i inster abbey helt nära Newtons graf. I sh museum of natural history" restes en marmorstaty öfver honom. Om hans veten- ga betydelse se vidare Descendens- i. Dis autograf återfinnes i art. Auto- pl. II.

.: Francis D., "Life and letters of Charles ncluding an autobiographical chapter" (3 1887; öfversatt till norskan i "Bibliotek tusen hjem" under titeln "Charles Darwins breve med et kapitel selvbiografi"), Francis h A. C. Seward, "More letters of C. D." , 1903) samt biografier öfver D., författade Huxley (i "Proceedings of the Royal so- , vol. 44), W. Spengel (i "Biologisches cen- tt", bd 2, 1882), och N. Kleinenberg, "Carlo n e l'opere sua" (1882). Korta lefnadsteck- öfver D. äro författade af Grant Allen , G. T. Bettany (1887) och C. F. Holder .

L—e.

Sir George Howard D., den föregåen- n, engelsk matematiker och astronom, f. 1845 n, Kent, sedan 1883 professor i teorien för h flod vid universitetet i Cambridge. D. har sta rummet egnat sig åt utbildningen af för ebb och flod, hvaröfver han offentlig- tt stort antal arbeten, som höra till det för- på detta område. Han har äfven utfört en meriska beräkningar af intresse beträffande Poincaré införda periodiska lösningarna till pparsproblemet. Bland hans arbeten märkas tic orbits (i "Acta mathematica", 1897) och and kindred phenomena in the solar system .

I. F.

wins struts [dä'winś], *zool.* Se Nandu- .

ryl [dari'l], Philippe, pseudonym för e författaren P. Grousset.

a, ett afrikanskt folk. Se Tibbu.

Da'schkow, tysk transkribering för Dasjkov (se d. o.).

Dascht (Descht), pers., slätt, öken; ingår i flera namn, såsom D.-i-Goran ("de vilda åsnornas öken"), kustlandet i södra Belutsjistan —, där äfven en flod D. utfaller nära Persiens gräns —, D.-i-Bedaulet, öken i norra Belutsjistan, D.-i-Margo, öken i södra Afganistan, D.-i-Lut, öken i nordöstra Kirman (Persien), D.-i-Kevir, saltöken i Chorassan (Persien).

Dase, Johann Martin Zacharias, tysk räknekonstnär, f. 1824 i Hamburg, d. där 1861. Redan vid 15 års ålder uppträdde D. offentligt och väckte uppmärksamhet genom sin ovanliga förmåga att behärska vidlyftiga aritmetiska uppgifter. D. beräknade och utgaf åtskilliga nyttiga tabellverk, hvaribland märkes en tabell öfver faktorerna till de första 9 millioner hela talen.

I. F.

Dasent [dē'sənt], sir George Webbe, engelsk språkforskare och journalist, f. 1817, d. 1896. Sedan han 1840 blifvit bachelor of arts och 1843 graduerad till master of arts, utnämndes han 1852 till advokat vid Middle temple i London. 1841—45 var han anställd vid beskickningen i Stockholm. 1845—70 var han medutgifvare af "Times" och öfvertog 1871 "Fraser's magazine". Sedan 1853 var han därjämte professor vid King's college i London. Hans förnämsta skrifter äro en öfversättning af den prosaiska Eddan, "The prose or younger Edda" (1842), *Theophilus Eutychianus from the original greek in icelandic, low german and other tongues* (1845), *The norsemen in Iceland* (i "Oxford periodical", 1855), *Popular tales from the norse, with an introductory essay* (1859, senaste uppl. 1903, med en biogr. öfver D. af hans son) och *The saga of Burnt Njal* (1861). D. var äfven medarbetare i Cleasby-Vigfússons isländsk-engelska ordbok, där han bl. a. skref inledningen med biografi öfver Cleasby. Dessutom författade han åtskilliga romaner, bl. a. *The vikings of the Baltic: a tale of the north in the tenth century* (1875), ett romantiskt potpurri ur Jomsvikingasagan och Knytlingasagan. En samling af hans essayer utkom 1873 under titeln *Jest and earnest*. 1876 upphöjdes han i adligt stånd.

E. M.*

Das grosse vaterland [dass gråse fäterlant], ty., det stora fäderneslandet, d. v. s. Tyskland.

Dash, Grefvinnan D., fr. *la comtesse D.*, pseudonym för den franska romanförfattarinnan Gabrielle Anne de Cisterne de Courtiras (se d. o.).

Da'sjkov [-käff], Jakov Andrejevitj, rysk diplomat, f. 1804 i Nord-Amerika, där hans fader var ryskt sändebud, d. 1872 i Stockholm, inträdde 1824 såsom attaché på den diplomatiska banan, utnämndes 1830 till legationssekreterare i Köpenhamn, 1838 till ambassadråd i Konstantinopel, 1840 till generalkonsul i Donaufurstendömena, 1847 till direktör för asiatiska departementet af utrikesministeriet och 1852 till envoyé extraordinaire och ministre plénipotentiaire vid hofvet i Stockholm, där han dock först i mars 1853 fick aflämna sina kreditiv. I Sverige gjorde sig D. mycket omtyckt såväl genom sitt blida umgängessätt som genom sitt ärliga bemödande att upprätthålla sämjan mellan Sverige och Ryssland — en uppgift, som stundom, i synnerhet under Krim-

kriget (1853—56), tog ett mer än vanligt mått af lugn och takt i anspråk. J. Th. W.

Dasjkova [-kå'va], Jekaterina Romanovna, f. grefvinna Vorontsova 1743, d. 1810, fick en för sin tid utmärkt uppfostran, som fullkomnades genom utländska resor och litterära bekantskaper (med Montesquieu, Voltaire, Diderot, Adam Smith m. fl.), och förenades i ett kortvarigt äktenskap med furst M. I. Dasjkov (d. 1764). År 1762 bidrog hon som Katarina II:s väninna i hög grad till tsar Peter III:s afsättning, i det hon satte sig i spetsen för trupperna och vann dem för kejsarinnan. Kort därefter föll hon i onåd och förvisades till Moskva. 1782 återkallades hon till Petersburg och blef den första presidenten i den af henne 1783 stiftade Ryska akademien (numera utgörande kejs. ryska vetenskapsakademiens afdelning för ryska språket och litteraturen). Genom att i akademiens skrifter publicera Knjazjnins drama "Vadim" ådrog hon sig på nytt kejsarinnans onåd och blef af Paul I förklarad förlustig alla värdigheter. Hon tog liflig del i det ryska undervisningsväsendet och uppsatte tidskriften "Sobesjednik ljubitelej rossijskago slova" (1783—84), hvari Katarina II, v. Wizin, Derzjavin m. fl. medverkade. Hon utgaf flera lustspel och småskrifter på ryska samt deltog verksamt i utarbetandet af Ryska akademiens ordbok. Med Voltaire och de franske encyklopedisterna stod hon i liflig förbindelse. Hennes intressanta, men starkt subjektivt färgade och utan faktiska bevis styrkta memoarer hafva utkommit i flera upplagor. De utgåfvos första gången i London 1840 på engelska (2 bd) af mrs W. Bradford, hvilken såsom miss Wilmot umgåtts med henne 1803—08. Den franska originaltexten publicerades 1888 i "Archiv kn. Vorontsova" (bd XXI) i Petersburg. A—d J.

Das junge Deutschland [dö'jtʃlant], ty., "Unga Tyskland." 1. En politisk förening. Se Unga Europa. — 2. En litterär riktning. Se Tyska litteraturen.

Dass, Petter, norsk präst och skald, f. 1647 på Nord-Herö i Alstahougs socken, där hans fader, skotten Peter Don Dass l. Dundas, bosatt sig efter sin inflyttning till Norge. När fadern 1654 afled, blef D. upptagen af en frände, präst i Nærö, som 1660 satte honom i skola i Bergen. 1665 blef han student, 1681 "residerende kapellan" (kominister) i Næsne och Ranen samt 1689 kyrkoherde i Alstahougs pastorat. Död 1708. — D:s mest namnkunniga arbete är *Nordlands trompet*, en versifierad beskrifning öfver Nordlanden. Denna dikt, som D. började författa omkr. 1678 och som fullbordades efter 1692, hade i olika handskrifter fått en vidsträckt spridning, då den 1739 för första gången trycktes. Sedermera har den upplefvat en mängd upplagor och är ännu den nordländska allmogens älsklingsbok. Den utmärker sig för mycken sanning i skildringen af de verkliga förhållandena, populär framställning, en munter, lefnadsglad ton, en lättflytande vers och en from stämning. D. var äfven flitig författare af tillfällighetsdikter och efterlämnade bl. a. en mängd bröllopsverser, griftkväden, andliga och världsliga visor m. m. Bland hans öfriga skrifter förtjäna särskildt nämnas *Den norske datevise* (1713), en serie folklifsbilder, rika på humor och godt lynne, samt *Dr Morten Luthers lille katekismus, forfattet i bekvemme sange under forskjellige melodier* (1714), en af den norska litteraturens yppersta religiösa dikter, utmärkt genom värme i framdraget, skicklighet i den poetiska behandlingen och en ovanlig tankerikedom. Också vunno både denna och hans öfriga andliga dikter en stor spridning och utgjorde länge en del af den norska allmogens mest omtyckta gudliga läsning. I en tid, då skalderi endast vände sig till de lärde, uppträdde D. med vetet som skald för hela folket. En särskildt nationell prägel erhöllo hans arbeten — i hvilka man också finner en återklang från den gamla folkvisan — genom de ord, vändningar och uttryck han upptog ur folkspråket. Dels genom sin originella personlighet och dels genom sin poetiska verksamhet har D. i den norska allmogens föreställning blifvit ett slags sagogestalt, hvilken likt Faust besvärjer naturen och andarna. D:s skrifter utgåfvos 1873—77 i en kritisk upplaga af A. E. Eriksen, hvarefter af samme utgifvare 1891 lades ett supplementband: "Dassiana". Y. N

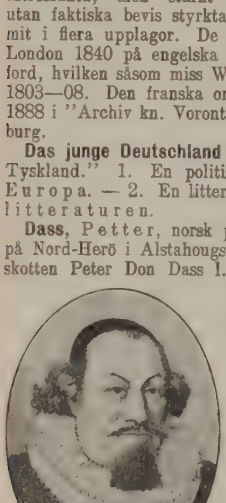

Dassareter l. Massareter, ett på gränsbergen mellan Albanien och Macedonien lefvande rumäniskt folk.

Dassie, *zool.* Se Klippdassarna.

Dastoor, pehlvi *dastôbar*, Destûr, hederstitel på lärda *mobed*'er (präster) bland parserna i Bombay och omnejd, eller beteckning för en Mazdareligionens präst, som är chef för ett af de förnämliga eldtemplen. Se Parsism. N. S

Das werder. Se Danziger werder.

Dasychira, *zool.* Se Harfotsspinnare.

Dasylirion, *bot.* Se Liliaceæ.

Dasymëter (af grek. *dasy's*, tät, och *me'tron*, mått), *fys.* Se Vågmanometer.

Dasype'ltis l. Rhachiodon, *zool.*, ett till familjen *Colubridæ* hörande ormsläkte, som utmärker sig företrädesvis genom ett fullkomligt enastående sätt att tillgodogöra sig födan. Djuret lifnär sig huf vudsakligen af fågelägg, som det sväljer hela. När ägget kommit in i matstrupen, öppnas det därigenom, att de främre ryggkotornas långa, framåt riktade taggutskott genomborra skalet och ägget hela innehåll sålunda kommer djuret till godo. L—e

Dasypodidæ, *zool.* Se Bältdjur.

Dasypo'dius, Conrad. Se Petrus Astronomus.

Dasypro'cta, *zool.* Se Aguti.

Dasy'ptilus, *zool.* Se Örnpapegojor.

Däsypus, *zool.* Se Bältdjur.

Dasyscy'pha, *bot.*, svampsläkte bland diskomyceterna. *D. Willkommii* (*Peziza Willkommii*) är en för lärkträden ytterst farlig parasit, som angriper stammar och grenar af såväl helt unga som gamla träd. Svampen förorsakar kräftsår, som tillväxa i omfång och djup och slutligen döda den stam eller gren, på hvilken de frambrutit. På kräftsåren framträda svampens orangeröda fruktkroppar. Lärkträdsvampens hemland är Alperna.

:n emellertid ej gör någon större skada. Alltm odlingen af lärkträd utbredde sig öfver sta och norra Europa, följde parasiten med ar här gjort så stor skada, att vidsträckta d alldeles förstörts och att man mångenstädes s måst uppgifva odlandet af detta träd. Särförhärjande uppträder svampen på lokaler stor luftfuktighet (dimma), som gynnar dess ling. G. L—m.

ytes, *zool.* Se M e l y r i d æ.

yuridæ, *zool.* Se R o f p u n g d j u r e n.

yürus, *zool.* Se R o f p u n g d j u r e n.

. 1. Förkortning för d a t u m. — 2. Förg för d a t i v.

ta (lat., plur. af *datum*), uppgifter (angående biografiskt material o. d. Jfr D a t u m. — et acce'pta, lat., utgifter och inkomster.

ämes (grek. *Δαράμης*), persisk ståthållare, af börd, tjänade först i Artaxerxes II:s (404 f. Kr.) lifvakt och blef sedan ståthållare i Kappadocien. Förtalad hos konungen och till lifvet, framkallade han ett uppror. Han e i en öppen strid, men blef därefter lönd. Cornelius Nepos har skildrat hans lefnad.

äria, lat. Se C u r i a 3.

, dönat, di'cat (lat.). Se D. D. D.

ëra, dagteckna. Se D a t u m.

hädhätuvaṁsa, "den heliga tandens historia", ett buddistiskt verk på pāli, de sydliga ternas språk. Detta namn förekommer dock på ett ställe i en senare tilldiktad del af ylonesiska krönikeskriften "Mahāvaṁsa", men nolikt identiskt med "Dāṭhāvaṁsa" från af 1200-talet, utgifven af Rhys Davids ournal of the Pali text society", 1884). Se Geiger, "Dipavaṁsa and Mahāvaṁsa" (1905, 8 ff.). K. F. J.

i, Carlo Roberto, italiensk språkforskare författare, f. 1619, d. 1676 som professor i ka språk i Florens, vann sin största berömgenom sina undersökningar af den toskanska ten. Han utgaf en samling språkprof, "Prose ine" (1661; sedermera fortsatt af andra) och ling lefnadsbeskrifningar öfver grekiska konst- *Vite de' pittori antichi* (1667; ny uppl. , innehållande biografier af Zeuxis, Parrha- Apelles och Protogenes.

ia [dā'ti-ā] l. D u t t i a. 1. Vasallstat i britCentral-Indien, berglandet Bundelkhand. 2,168 Omkr. 190,000 inv. — 2. Hufvudstad i ia stat. 24,071 inv. (1901). Präktigt resitt.

is, persisk satrap, af medisk härkomst, var Dareios I:s brorson Artafernes anförare för ersiska hären i slaget vid Marathon (490 f. och blef där besegrad.

isca, *bot.* Se D a t i s c a c e æ.

iscaceæ, *bot.*, en liten växtfamilj, besläktad *Begoniaceæ.* Hit hör *Datisca cannabina* L., sk i orienten, där den har medicinsk använde Roten, som innehåller en glykosid, d a t i-, användes därstädes till gulfärgning af siden. n liknar jättehampa och odlas i trädgårdarna rydnadsväxt. G. L—m.

iscin [-sin], *bot.* Se D a t i s c a c e æ.

iv (lat. *dativus*, af *da're*, ge). namn på en i nominas deklination. Se K a s u s.

Da'to (lat., ablat. af *da'tum*), innevarande dag, i dag. Äfven liktydigt med a d a t o (se d. o.). Jfr D a t u m. — D a t o v ä x e l, växel, hvars förfallotid räknas vissa månader ifrån den dag, då den utställdes, till skillnad från s i k t v ä x e l.

Datolit (af grek. *date'esthai*, dela, och *lí'thos*, sten), *miner.*, ett hvitt, grönaktigt, rödt eller glasglänsande, monosymmetriskt kristalliserande mineral, som utgöres af vattenhaltigt kalciumborat och kalciumsilikat ($CaHBSiO_5$). Det har anträffats vid Utö i Södermanland, Stora Mörkhultgrufvan i Värmland och på flera ställen utomlands, t. ex. i Theiss (Tyrolen), Andreasberg, Öfre sjön, Arendal o. s. v. Datoliter förekomma i granitmassivens periferi eller i deras närmaste omgifning och utgöra genom pneumatolytiska processer i sammanhang med granitens eruption framkallade mineralnybildningar. P. T. C.*

Datoväxel, detsamma som dagväxel. Se D a t o.

Da'tum (lat.), eg. "gifvet" (af *da're*, gifva), någon viss månadsdag; påtecknad uppgift om år och dag. I betydelsen gifvet, d. v. s. utfärdadt, sattes ordet förr framför angifvandet af dagen i rättegångshandlingar, offentliga skrifvelser o. d. och fick därigenom betydelsen af "tid och ställe", dagteckning, dag och år för utfärdande eller skrifvande af ett bref o. s. v. (Jfr uttrycket "Gifvet å Stockholms slott" o. d.). — D a t u m u t s u ' p r a, lat., "gifvet som ofvan", d. v. s. ort och tid som ofvan. — D a t ē r a (fr. *dater*), angifva tid och ställe (på bref, skriftlig handling o. d.), förse med datum, dagteckna. D a t e r a s i g, förskrifva sig, härleda sig (från). — D a t ē r i n g, dagteckning.

Datumgräns, gränslinjen mellan de orter på jordytan, som samtidigt ha olika datum. Alla orter, som äro belägna under samma meridian, ha samma tid. Två orter däremot, hvilkas longituddifferens (afstånd i ö. och v.) är exempelvis 15° (d. v. s. $\frac{360°}{24}$), ha en tidsskillnad på 1 timme, eftersom jorden roterar ett helt hvarf på 24 timmar. Emedan denna rotation sker åt ö., måste ett rättgående ur visa mer, ju östligare en ort är belägen. Om jag således företager en resa åt ö., måste mitt ur, som fortfarande visar utgångspunktens tid, under resans lopp alltmer differera från den sanna ortstiden. Reser jag jorden rundt, måste vid min återkomst till utgångsstationen jag på detta sätt ha vunnit 24 timmar, d. v. s. jämt ett dygn. På liknande sätt förloras en dag vid en världsomsegling västerut. Enär således jorden rundt alla ur visa olika tider, inses, att någonstädes en datumgräns måste uppdragas. Denna är i själfva verket alldeles godtycklig, men man har kommit öfverens om att såsom sådan anse den meridian, som befinner sig 180° eller 12 timmar från Greenwich och således till sin största del befinner sig långt ute i Stilla hafvet. Detta är den *nautiska* datumgränsen, allmänt antagen af sjömännen, som vid passerandet af denna gränslinje antingen (vid resa västerut) öfverhoppa en dag i loggboken eller (vid resa österut) gifva tvenne dagar samma datum. — Den *historiska* datumgränsen har ett helt annat utseende. Den går från sydpolen ö. om ön Chatham och sedan i en stor svång västerut förbi Nya Zeeland, Nya Kaledonien och Nya Guinea in i sundet mellan Celebes och Borneo å ena sidan, Mindanao och de öfriga Filippinerna å den andra, slutligen s. ö. om de Japanska öarna till Berings sund. Orsaken

till denna riktning var, att Filippinerna och andra till höger om denna gränslinje liggande ögrupper koloniserades af de österifrån kommande spanjorerna, medan de öfriga fingo sin kultur västerifrån

Datura Stramonium. Blommande gren samt frukt.

genom holländarna. — Sedan det spanska kolonialväldet sammanstörtat, öfvergingo Filippinerna och angränsande ögrupper småningom till den asiatiska dateringen. Denna antogs af praktiska skäl äfven af det östligaste Sibirien, medan Aleuterna och 1892 också Samoa af liknande hänsyn anslutit sig till den amerikanska. På detta sätt har den nu gällande *faktiska* datumgränsen uppstått. Rh.

Datum ut supra. Se Datum.

Datūra L., *bot. farm.*, växtsläkte af fam. *Solanaceæ*, lätt igenkännligt på sina strutlika, regelbundna, femflikade, i knoppen på längden veckade blomkronor och den nedtill fyrrummiga, upptill tvårummiga kapselfrukten. Alla arterna äro giftiga, och många bland dem användas i medicinen. Allmännast bekant är den vanliga spikklubban, *D. Stramonium* L., som anses härstamma från Orienten, men nu är utbredd öfver nästan hela Europa och äfven förekommer i Sverige, oftast i gamla trädgårdar samt å afskrädesplatser. Dess torkade blad utgöra drogen *folium Stramonii*. Enligt svenska farmakopén böra dessa blad samlas under växtens blomning och årligen förnyas. De friska bladen äro äggrunda, spetsiga, tunna, groft och oregelbundet bukt-tandade eller grundt flikade samt långskaftade, med inga eller några få för blotta ögat synliga glesa hår — ett kännetecken, hvarigenom spikklubbeblad skilja sig från bolmörtsblad. Den väsentligen verksamma beståndsdelen i spikklubbeblad är alkaloiden hyoscyamin (se d. o.) jämte små mängder atropin och skopolamin (hyoscin). Det förr beskrifna ämnet daturin är identiskt med atropin eller med en blandning af atropin och hyoscyamin. Alkaloidhalten växlar mellan 0,3 och 0,6 proc. Denna drog har länge begagnats för att stilla eller lindra bröstkramp (astma), hvarvid den merendels rökts blandad med tobak eller andra ämnen. Fröna voro förr officinella i Sverige, likaså en tinktur på dessa. Giftigast bland alla arterna är den i Ostindien och Kina växande *D. ferox* L. *D. tatula* L., i södra Europa, och *D. metel* L., i Ostindien, användas såsom D. Stramonium, men af fröna hos *D. metel* kan äfven beredas en ljufligt berusande dryck. En liknande dryck beredes i södra Amerika af den där växande *D. sanguinea* R. et P. Denna dryck, s. k. "tonga försätter i extas eller i anfall af vildt raseri. *D. fastuosa* L. och *D. metel* L. med hvita blommor odlas ej sällan i trädgårdarna som prydnadsväxter. I växthus odlas den ståtliga *D.* (eller *Brugmansia*) *arborea* L. för de stora, praktfulla, trumpetlika, hängande hvita blommorna. O. T. S. (G. L—m. C. G. S.

Daturin, *kem. farm.* Se Datura.

Dau (arab.), *sjöv.*, ett tvåmastadt arabiskt fartyg som begagnas till kustfart och slafhandel. Se Bargala.

Daub., vid djur- och växtnamn förkortning för L. J. M. Daubenton.

Daub, Karl, tysk teolog, f. 1765, d. 1836 som teologie professor i Heidelberg. Han var utmärkt för sedlig höghet och energiskt vetenskapligt intresse samt var den på Schelling och sedan på Hegel grundade spekulativa restaurationsteologiens mest betydande representant. D. utgaf *Die dogmatische theologie jetziger zeit oder die selbstsucht in der wissenschaft des glaubens* (1833) m. m. D:s "Theologische und philosophische vorlesungen" utgåfvos 1838—44 i 7 bd. Se Rosenkranz, "Erinnerungen an K. D." (1837). På svenska finnes: "Inledning till moraltheologien" (1853).

Dauban [dåbā']. 1. Charles Aimé D., fransk skriftställare, f. 1820, d. 1876, en längre tid lärare i historia vid åtskilliga högre läroverk, sedermera tjänsteman vid nationalbiblioteket, författare bl. a. *Les prisons de Paris sous la révolution* (1870) och åtskilliga andra arbeten rörande revolutionen.

2. Jules Joseph D., den föregåendes broder, fransk målare, f. 1822 i Paris, var lärjunge af August Debay och blef bemärkt 1864, då han utställde *Upptagande af en främling bland trappisterna* (Luxembourg-museet). Till samma ämneskrets höra *Trappister, som gifva hvarandra fredskyssen före nattvarden* (1865, museet i Angers) och *Trappistens död* (1867). D. hade tidigt slagit sig ned i Angers, där han blef direktör för museet och målarskolan samt dekorerade åtskilliga kyrkor och offentliga byggnader.

Daubensee 1. Dubensee [-se], sjö i schweiziska kantonen Valais, n. om Gemmipasset. 2.206 m. ö. h.

Daubenton [dåbātā'], Louis Jean Marie, fransk naturforskare, f. 1716, d. 1799, anställdes 1742 som konservator vid det naturhistoriska museet i Paris, blef 1778 titulärprofessor i zoologi vid Collège de France och innehade sedermera plats som professor i Alfort (1783), vid mineralogiska museet (1793) och normalskolan (1795). 1799 blef han medlem af senaten och dog af slag vid en sammankomst där. Hans staty (af Godin) restes 1864 af Société d'acclimatation. D. är hufvudsakligen känd som medarbetare i Buffons "Histoire naturelle". Han skref äfven ett stort antal afhandlingar i zoologi, jämförande anatomi, växtfysiologi och mineralogi m. m.

Daubentons fladermus [dåbātā's], *Vespertilio Daubentonii, zool.*, en till de tunnörades släkte (*Vespertilio*) inom fladermössens familj (*Vespertilionidæ*) hörande art. Öronen räcka framåtlagda, icke utom nosspetsen, och svansflyghudens elastiska tvärband äro oregelbundna och otydliga. Till skillnad från sina svenska samsläktingar har denna

us för öfrigt underarmen högst 37 mm. lång
adflyghuden räckande till mellanfoten. Den
mm. lång, till färgen ofvan mörkbrun med
e bottenfäll och oftast grågulaktiga hårspetsar,
ll hvitaktig, på öron och flyghud mörk-
amt förekommer från Skåne upp till Jämt-
Den håller sig i grannskapet af vatten och
ofta nära öfver vattenytan för att fånga in-
J. G. T. (L—e.)

ɔi, en 267 km. lång källflod till Ussuri i Sibi-
pprinner omkr. 90 km. n. ö. om Vladivostok
ter i nästan rakt nordlig riktning genom södra
af sibiriska Kustprovinsen.

ɔigny [dåbinji'], Charles François,
landskapsmålare, f. 1817 i Paris, d. 1878
les. fick sin första undervisning af fadern,
François D., en landskapsmålare af
den klassiska skolan,
vistades 1835—38 uti
Italien och besökte där-
efter P. Delaroches ate-
ljé i Paris. Snart bör-
jade han emellertid på
fullt allvar studera ef-
ter naturen. Han ut-
ställde sina arbeten med
stigande framgång och
blef slutligen en af
hufvudmännen för det
moderna landskapsmå-
leriet. Han var en
bland de målare, hvilka
allra kraftigast gifvit

åt det natursinne, som utmärker vår tid,
ns inflytande har varit mycket stort. Bland
rbeten må nämnas *Skörden*, *Slussen vid Op-*
museet i Rouen), *Våren* (1857), *Våren* (1868),
pgång, *Kvarnar i Dordrecht*, den grandiosa
(1873) och *Solnedgång vid Villerville* (s. å.),
alla äro målade med bred pensel och göra ett
ch stort intryck. Hans specialitet var mål-
f flodstränder; särskildt älskade han Oises
a vatten. Men allra ypperst visar sig D. i de
ngar, han under sitt sista skede målade helt
llet för sitt eget nöje — många af dem blefvo
utställda. Flera af dem köptes efter hans
holländske målaren Mesdag, med hvars gal-
Haag de öfvergått i holländska statens ego.
"bilder, sådana ingen landskapsmålare hit-
lat. Fotograferas kunna de ej, formerna äro
a med några få djärfva penseldrag, allt är
h färg". Sol- och måneffekter sysselsatte ho-
rna, liksom Claude Lorrain och Turner rädd-
n ej att måla solen på klar himmel. I dessa
och i några monumentalt sedda landskap
r han som en af 1800-talets verkliga stor-
om landskapsmåleriet. Arbeten af honom fin-
om i Louvre, där han är mycket godt repre-
d, bl. a. i Berlins nationalgalleri och i finska
reningens samling i Hälsingfors (3 stycken).
även en framstående etsare och lämnade
gar till flera tidningar. Jfr monografier öfver
af Henriot (1878) och J. W. Mollett (London
— Hans son Charles Pierre D., f.
Paris, d. 1886, var likaledes landskapsmålare
från Normandie, Frankrikes nordkust, södra
d). G—g N.

Daubrée [dåbrē], Gabriel Auguste, berömd fransk geolog, f. 1814 i Metz, d. 1896 i Paris, bergsingenjör 1834, professor i mineralogi och geologi i Strassburg, 1861 i geologi vid naturhistoriska museet i Paris och 1862 tillika i mineralogi vid bergsskolan (École des mines) därstädes, till hvars chef han utnämndes 1872. Sedan 1867 var D. generalinspektör för de franska bergverken. Från 1875 tillhörde han kommissionen för utgifvande af den geol. specialkartan öfver Frankrike. Redan 1834 gjorde D., i offentligt uppdrag, vetenskapliga resor i England, Sverige och Norge. Han invaldes 1861 i Franska institutet och var sedan 1892 led. af svenska Vet. akad. D. är särskildt känd för sina banbrytande experimentella undersökningar rörande mineralbildning samt en mängd olikartade geologiska företeelser. Bland utgifna arbeten märkas: *Mémoire sur les dépôts métallifères de la Suède et de la Norwège* (1843), *Über den metamorphismus und über die bildung der krystallinischen gesteine* (1861), *Études synthétiques de géologie expérimentale* (1879), *Les eaux souterraines à l'époque actuelle, leur régime, leur température etc.* (2 bd, 1887) och *Les régions invisibles du globe et de l'espace céleste, eaux souterraines, tremblements de terre, météorites* (1889). E. E.

Daubréelit (efter franske mineralogen Daubrée), *miner.*, meteoritiskt sulfokromit af järn ($Cr\,S_2$)$_2$ Fe; ej bekant såsom telluriskt mineral. A. Hng.

Daũcus, *bot.* Se Morotsläktet.

Daud., vid djurnamn förkortning för fransmannen François Marie Daudin, f. 1774, d. 1804, författare till illustrerade arbeten om fågelvärlden, kräldjuren, grodorna m. m.

Daudet [dådä']. 1. Ernest D., polygraf, f. i Nîmes 1837, var först sekreterare i hertigens af Morny kabinett och tjänstgjorde sedan i senaten såsom sekreterare och byråchef. Han har skrifvit politiska artiklar i rojalistisk och liberalt konservativ anda i många tidningar. 1874 blef han direktör och hufvudredaktör för "Journal officiel", 1876 redaktör för "L'Estafette" och 1887 för "Petit moniteur". Som romanförfattare har han skrifvit ett trettiotal volymer, af hvilka *Madame Robernier* (1879) anses för den bästa. Till svenska äro öfversatta *Don Rafaël* (1895; "Don Rafael", 1897) och *La vénitienne* (1894; "Prinsessan från Venedig", 1896). De flesta af hans historiska arbeten behandla emigranttiden och restaurationen, t. ex. *La terreur blanche* (1878; ny uppl. 1906), *Histoire de la restauration* (1882), *Histoire de l'émigration* (1886—90). Bland hans intressantaste arbeten är *Mon frère et moi* (1882), som innehåller värdefulla bidrag till de båda brödernas historia.

2. Alphonse D., den föregåendes broder, fransk författare, f. 1840 i Nîmes, d. 1897 i Paris, kom jämte sin broder, Ernest, vid 17 års ålder till Paris för att bryta sig en bana. 1858 utgaf han diktsamlingen *Les amoureuses*, som icke väckte någon större uppmärksamhet, men lär hafva förmedlat hans bekantskap med hertigen af Morny, Napoleon III:s halfbroder, hvars privatsekreterare han var under åren 1861—65. Under de närmaste åren skref han i åtskilliga tidningar och tidskrifter noveller och litterära skisser samt uppnådde på scenen en viss framgång med ett par dramatiska bagateller (*La dernière idole*, 1862; *L'œillet blanc*, 1865, "Den hvita nej-

likan", uppförd i Stockholm s. å.). Mot slutet af kejsardömet utvidgade han ramen för sina berättelser, hvilka dittills utgjorts hufvudsakligen af smärre skisser. Den första samlingen af dylika är *Lettres de mon moulin* (1869). Redan 1868 hade hans första roman utkommit, *Le petit chose* ("Lille parfvelns historia", 1879; "Tummeliten", s. å.), som skildrar hans egen barndoms och ungdoms historia på en gång känslofullt och lätt satiriskt, skälmaktigt och graciöst. 1871 utkom novellsamlingen *Lettres à un absent*, som i nyare upplagor ingår i *Contes du lundi* (1:a uppl. 1873). Redan i dessa båda samlingar har han behandlat ämnen från tysk-franska kriget. Stämningarna från belägringen finna ett ännu starkare uttryck i *Robert Helmont* (1874). Af ett helt annat skaplynne var däremot *Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon* (1872; "Tartarin från Tarascon", 1881), hvilken sedan följdes af *Tartarin sur les Alpes* (1885; "Tartarins äfventyr bland Alperna", 1897) och *Port-Tarascon* (1890; "Nya Tarascon", 1891), satiriska romaner, i hvilka han godmodigt skämtar med sina landsmän, de storskrytande provensalerna. Under tiden hade emellertid den pessimistiska världsuppfattning och den böjelse för satirisk samhällsanalys, som efter kriget bemäktigade sig franska litteraturen, inträngt äfven i D:s sinne. Hans första stora samhällsroman är *Fromont jeune et Risler aîné* (1874; "Fromont d. y. och Risler d. å." och "Fromont j:r och Risler s:r", 1875), som följdes af den ännu dystrare *Jack* (1876; svensk öfv. s. å.). *Le nabab* (1877; "Naboben", s. å.), som gaf anledning till en häftig tidningspolemik, då författaren (såsom han själf medgifvit) på ett genomskinligt sätt användt lefvande modeller (hertig Mora var t. ex. hertigen af Morny). Nyckelromaner voro äfven *Les rois en exil* (1879; "Konungar i landsflykt" och "Konungarne i landsflykt", s. å.) och *Numa Roumestan* (1881; svensk öfv. s. å.). I det förra af dessa arbeten skildras en serie af landsflyktiga, i Paris bosatta konungar; i det senare har man velat igenkänna Léon Gambetta. I *L'évangéliste* (1883; "Jagten efter själar", s. å.) blottar han en sekt af religiösa fanatiker. *Sapho* (1884; "Sappho", s. å., 2:a uppl. 1898), tillegnad författarens söner, "när de fylla 20 år", skildrar, huru en glädjeflicka förstör en ung landsortsbo, som gripits af kärlek till henne. *L'immortel* (1888; "En odödlig", s. å.) persiflerar Franska akademien. Vidare märkas hans mästerliga skisser *Les femmes d'artistes* (1874), *La belle nivernaise*, en berättelse för ungdom (1886; "Historien om en båt och dess besättning", 1890; "Vackra nivernesiskan", s. å.), *La petite Paroisse* (1887; "Det lilla annexet", 1895), *Soutien de famille* (1892; "Familjens stöd", 1898), *Rose et Ninette* (1892; "Rose och Ninette", s. å.) och *Le trésor d'Arlatan* (1897; "Arlatans skatt", s. å.). Äfven af D:s smärre berättelser äro tre samlingar öfversatta till svenska (1877, 1883 och 1895). Sin lefnadsminnen har han tecknat i *Souvenirs d'un homme de lettres* (1888) och *Trente ans de Paris* (s. å.). De flesta af D:s romaner hafva dramatiserats af honom själf eller medarbetare. Dessutom skref han flera andra arbeten direkt för scenen, af hvilka det förnämsta är *L'arlésienne* (1872; "Flickan från Arles", 1891) med musik af Bizet liksom *Lise Tavernier* (1872). Dramatiserade romaner äro *Fromont jeune et Risler aîné* (1874; medarbetare A. Belot), *Le nabab* (1880; medarb. P. Elzéar), *Jack* (1881), *Les rois en exil* (1883; medarb. P. Delair), *Sapho* (1885; medarb. A. Belot), *Numa Roumestan* (1887), *Tartarin sur les Alpes* (1888; medarb. de Courcy och Bocage). Dessutom skref han dramerna *La lutte pour la vie* (1889), ett inlägg mot darwinismens etiska konsekvenser, och *L'obstacle* (1890), som är riktad mot Ibsens "Gengångare". D. är en af det moderna Frankrikes mest framstående roman- och novellförfattare. I sin ungdom påverkades han starkt af Dickens, och liksom denne ser han på människolifvet humant och kärleksfullt — ofta något för känslosamt. Liksom Dickens eger han också en stor förmåga att lefvande teckna sina gestalter; flera af dem äro utmärkt träffade typer. Hans tidigare arbeten ansluta sig emellertid närmast till kejsardömets prosa, men efter kriget närmade han sig till naturalismen, dock utan att någonsin hängifva sig åt dess ytterligheter. Han är icke en idéernas man som Zola, icke heller så konstnärligt banbrytande som bröderna Goncourt. Men med hela sin naturs smidighet förstod han att tillegna sig det bästa af skolans företräden. Hans stil återgifver med oändliga nyanser det moderna Parislifvets yttre och inre sidor, och han är en skarpsinnig och fin psykolog. Med rätta har man påpekat, att kompositionen i åtskilliga af hans romaner är synnerligen lös; beromvärda undantag finnas emellertid (t. ex. "Sapho"). Hans noveller äro älskvärdt och spirituellt berättade, och han är en utsökt representant för den franska humorn, som verkar med mindre grofva medel än ofta den engelska eller tyska — en sida af hans väsende, som icke minst framträder i hans Tartarinskildringar. Öfver hufvud är det en älskvärd och fin berättare, som också vunnit en stor läsekrets. Många af hans romaner hafva utgått i mycket stora upplagor: 50,000 ex. och därutöfver. — Litt.: Brunetière, "Le roman naturaliste" (1883), Doumic, "Études sur la littérature française", III (1898), Pellissier, "Le mouvement littéraire contemporain" (1901), Lemaître, "Les contemporaines", II. IV (1886—89), Zola, "Les romanciers naturalistes" (1881).

3. Julia Allard D., den föregående hustru, f. 1847 i Paris, samarbetade med mannen och skref äfven självständiga arbeten. Hennes *Impressions de nature et d'art* (1879) innehålla barndomsminnen, poesi och litterära kritiker. Hon har dessutom utgifvit en elegant skrifven självbekännelse, *L'femme d'une parisienne* (1883), och *Fragments d'un journal inédit* (1884), en dagbok i den impressionistiska stilen, samt *Les enfants et les mères* (1888) m. fl. arbeten.

4. Léon D., den föregående son, f. 1868 i Paris, studerade först medicin, men egnade sig sedan åt skönlitterärt skriftställeri. Bland hans

q kunna nämnas *Hærès* (1892), roman öfver
g ten, *Les morticoles* (1894), en nyckel-
f riktad mot läkarna, *Alphonse Daudet*,
)n. fl. Hans arbeten utmärka sig i allmänhet
s karp och bitter satir. År 1891 ingick han
s p med Victor Hugos sondotter, Jeanne Hugo,
e emellertid upplöstes 1895. J. M.

n [dådā'], François Marie. Se

nagar [dā-ōdnā'gā], stad i brittisk-indiska
t Gaya, divisionen Patna (Bengalen), vid
s on. 9,744 inv. (1901). Tillverkning af
e mulls- och yllevaror.

butra, fordom namn på Bahawalpur.

S. Herman Teodor, universitetslärare,
niker, f. 24 april 1828 i Göteborg, d. 23
88 i Uppsala, blef student i Uppsala 1846,
t. matematik 1856, filos. doktor 1857, e. o.
e i matematik 1863, tillika adjunkt i samma
865 och ord. professor 1867. D. var led.
s soc. i Uppsala (1862), Vet. akad. (1875)
. o. vitt. samh. i Göteborg (1878). I sina
e behandlade D. företrädesvis geometriska
f. De förnämsta af hans arbeten äro: *Differen-
lh integralkalkylens användning vid under-
e af linier i rymden och bugtiga ytor* (1:a
, 2:a d. 1894), *Quelques formules relatives
rion des surfaces réglées* (Vet.-soc:s ''Acta''
samt *Formules pour la détermination des
ns d'une courbe dont on connaît diverses
ués relatives à la courbure ou à la torsion*
soc:s ''Acta'' 1879). Dessutom skref han åt-
uppsatser i Öfversikten af Vet.-akad:s för-
ar samt i ''Tidskr. för matematik och fysik''.

aard [-går], Jakob Brögger, dansk
h historiker, f. 1796, biskop i Ribe 1850,
, skref det förtjänstfulla arbetet *Om de danske
i middelalderen* (1830). E. Ebg.

tabad [daūlətābā'd] l. Dowlatabad,
ad i brittisk-indiska lydstaten Haidarabad,
n. v. om Aurangabad. Omkr. 1,200 inv.
römdt för sin fästning, som består af en 166
granitklippa, hvilken till 63 m. höjd reser sig
lodrätt och på sin topp har blott en några
meter stor plattform, på hvilken stå en
och en flaggstång. Fortet är omgifvet af
ästningslinjer och en 10 m. bred graf. I
går en trång gång till en urhuggen hall,
ilken man på en vindeltrappa kommer till
men. Denna borg har sedan gamla tider
viktig stödjepunkt för Deccans behärskare,
knar nu betydelse.

ès metod [dālēs]. Se Stereotypi.

is (grek. *Δαυλίς*, nuv. byn Davlia), stad i
kiska landskapet Fokis. Skådeplats för sagan
omele och Prokne.

na, gammalt namn på Dahomey (se d. o.,
4).

mas [dåma'], Louis Joseph, fransk
gare, f. i Toulon 1801, d. därstädes 1887.
e af David d'Angers, framträdde 1833 med
g *Gladiator* och utförde sedermera både
tstoder och idealbilder, såsom *Karl af Anjou*,
k ryttare (på Pont d'Iena i Paris), *S:t Vincent
ul*, ryttarstaty af *Hannibal*, *Skeppsfartens
La méditation*, samt statyer i Toulon, Com-
och Carpentras.

Daumas [dåma'], Melchior Joseph Eugène, fransk general och skriftställare, f. 1803, d. 1871, fick 1835 anställning i armén i Algeriet, där han gjorde sig synnerligt förtrogen med arabernas språk och seder, användes 1837—39 som fransk konsul i Maskara hos Abd el-kader och fick sedermera ledningen af förhandlingarna med araberna i hela Algeriet. 1850 fick han ledningen af ärenden rörande Algeriet i franska krigsministeriet. 1853 blef han divisionsgeneral och 1857 senator. 1858—59 var han geografiska sällskapets president. — Bland D:s många, till åtskilliga språk öfversatta arbeten märkas *Les chevaux du Sahara* (1851; 7:e uppl. 1874), *Mœurs et coutumes de l'Algérie* (1853; 4:e uppl. 1864) och *Le grand désert. Itinéraire d'une caravane du Sahara au pays des nègres* (ny uppl. 1861). (L. W:son M.)

Daumat [dåma'], Jean, fransk jurist. Se Domat.

Daumer, Georg Friedrich, tysk skald och författare, f. 1800, d. 1875, var 1822—30 lärare vid gymnasiet i Nürnberg. Som student var han en ifrig pietist, men sedermera uppträdde han mot kristendomen, hvars utrotande han förordade i *Religion des neuen weltalters* (1849). Längre fram (1858) öfvergick han till katolicismen. Efter sin senaste religionsförändring uppträdde han i *Meine konversion* (1859) och *Das christenthum und sein urheber* (1864) m. fl. arbeten som en ifrig målsman för de ultramontana åsikterna. Under pseudonymen ''Eusebius Emmeran'' utgaf han åtskilliga poetiska verk: *Mahomet* (1848) och *Liederblüten des Hafis* (1846—51) m. fl. *Aus der mansarde* (1860—62) innehåller samlade uppsatser af D.

Daumesnil [dåmeni'l], Yrieix Pierre, fransk militär, f. 1776 i Périgueux, d. 1832 i Vincennes, deltog i expeditionen till Egypten och blef skvadronchef 1806. Vid Wagram (1809) förlorade han sitt ena ben, blef utnämnd till brigadgeneral och guvernör i Vincennes. Detta slott försvarade han med stor bravur mot de allierade 1814 och motstod alla frestande anbud att svika Napoleon. Afskedad under restaurationen, blef han efter julirevolutionen 1830 ånyo guvernör i Vincennes och 1831 generallöjtnant. Öfver D. är i Vincennes rest en praktfull staty (modellerad af Louis Rochet).

Daumet [dåmä'], Pierre Jérôme Honoré, fransk arkitekt, f. i Paris 1826, lärjunge i École des beaux-arts 1846, fick romerska priset 1855 och gjorde 1861 på uppdrag en arkeologisk resa i Macedonien och angränsande länder (redogörelse utgafs 1864). Sedan har han varit sysselsatt med betydande konstruktions- och restaureringsarbeten, såsom slottet *Chantilly*, *Palais de Justice* i Paris, *Teatern* i Orange, förslag till restaurering af *Akropolis* och *Propyleerna* i Aten, *Herodes Atticus' teater* m. fl. Sedan 1901 är han ledamot af Akad. för de fria konsterna.

Daumier [dämie'], Honoré, fransk konstnär, f. 26 febr. 1808 i Marseille, d. 11 febr. 1879 i Valmondois, glasmästarson, studerade i Paris målning och litografi samt dessutom med stort allvar och energi antikerna i Louvre. Han började tidigt teckna karikatyrporträtt och satiriska samtidsbilder och vann snart ett namn på detta område. I en otalig mängd litografier och tidningsteckningar förföljde han den liberala bourgeoisien, parlamentet, allt hvad

klassintressen och kälkborgare heter och framför allt rättvisans handhafvare med ett oblidkeligt hån — hans typer af domare, advokater och jurymän utmärka sig för mördande skärpa i karakteristiken. Typiska för dessa hans domstolsscener äro *Försvarstalaren* och *Augurerna* (två advokater, som småleende växla en blick efter sessionens slut). Bland hans politiska och sociala karikatyrer är samlingen *Idylles parlementaires*, porträttföljden *Représentants représentés*, samlingarna *Bons bourgeois*, *Pastorales* m. fl. Kälkborgartypen *Robert Macaire*

blef särskildt ryktbar. Man har träffande sagt om dessa hans karikatyrer, att han "af kälkborgaren gör ett episkt dumhufvud af allvarsfull komik, som i de flesta fall når nära till det högdramatiska". Storslagenheten i hans fantasi och i hans teckning stils förskaffade honom namnet "karikatyrens Michelangelo". D. är som sedeskildrare demonisk och tidelsefull, visar skarp blick för verkligheten och på samma gång den rörligaste och mest våldsamma fantasi. Samtiden såg i D. uteslutande den storslagne och hvasse satiriske tecknaren — att han på samma gång var en betydande målare har först eftervärlden upptäckt. En del af hans målningar utställdes 1878, men gjorde ingen lycka. På världsutställningen 1889 väckte några af dem uppmärksamhet. Sedan var ett antal oljemålningar och akvareller af D. att se på hundraårsutställningen i Paris 1900. Ej minst från icke-franskt håll utropades D. då till en af det franska måleriets storheter under det gångna århundradet. Den stora Daumier-utställningen i konstakademien 1902 fastslog detta erkännande, och D. är nu ansedd som "en af den nyare konsthistoriens märkligare personligheter". Hans målningar — oftast ganska små till formatet — äro utförda enligt samma grundsatser som hans teckningar. De innehålla mindre färg- än ljusstudium, visa en genomgående förenkling af detaljformerna, utelämna alla bisaker och betona med skärpa det hufvudsakliga. De göra intryck af att vara raskt och omedelbart skisserade i helt få linjer och enkla toner. Men hållningen, både kompositionens och koloritens hållning, kan vara både grandios och monumental — exempelvis i framställningen af *Tvätterskan*, som ledande sitt barn kommer uppför stentrappan från kajen (den finns i flera exemplar, det bästa i P. Burreaus samling i Paris) — eller så liflull och rörlig som i *Mouvement populaire dans la rue*, där den framstormande folkmassans rörelse är förträffligt uttryckt i några få figurer och få linjer. Ämnena i D:s målningar växla från sådana motiv som *Oidipus och herden Fabus* — okonstladt hållen i den antika poesiens anda —, *Don Quijote* mediterande under ett träd, *Republiken på sin tron* (målad för en pristäflan 1849) till Parisbilder från gator, vinstugor, järnvägar (*Tredje klassens vagong*), verkstäder, ateljéer (*Amatören*), folkliga teatrar (den groteska bilden *Dramat*), marknader (*Brottarna*). "Med dessa ... ningar" — yttrar Meijer-Graefe — "föddes ... berömda realismen, som 1800-talet är så stolt ... och det förtjänar fasthållas, att den i det ... aldrig blef större än dess fader gjort den." ... målade äfven porträtt (bl. a. *Berlioz*, i Versa... galleriet) och modellerade. Bland hans skulp... verk märkas reliefen *Flyktingarnas tåg* — ett ... som han behandlat äfven i målning, — och ... etten *Ratapoil*, karikatyr af Napoleon III ... i 20 exemplar i brons, alla i privatsamlingar. Louvre är D. representerad endast genom ... småtaflor, *Tjufvarna och åsnan*, och ett skiss... porträtt af *Th. Rousseau*. I staden Paris' samlin... finnas flera af hans målningar och lavyrer samt ... af Corot målade porträtt från 1830-talet. — D:s ... flytande har varit högst betydande. Bland måla... som fortsatte på de vägar han slagit in på, ... främsta rummet François Millet och efter ... Degas. Jfr A. Alexandre, "Honoré Daumier, l'homme et l'œuvre" (1888), samt H. Frantz och ... Uzanne, "Daumier and Gavarini" (1904). G—s.

Daumont [dåmå']. Se *à la Daumont*.

Daun, tysk adlig släkt, hvaraf en gren på 16... talet bosatte sig i Österrike.

1. Wirich Philipp Lorenz, greve ... D., furste af Teano, österrikisk fältmarskalk ... f. 1669, d. 1741, utmärkte sig i spanska succ... sionskriget (1701—13) genom sitt tre och en ... månader långa försvar af Turin (1706) mot fra... männen, tills han blef undsatt af prins Eugène ... Savojen, äfvensom genom stormningen af fästn... Gaëta och intagandet af konungariket Neapel 17... I sistnämnda land var han vicekonung 170...—... och 1713—19, blef därefter kommendant i Wie... 1725 ståthållare i österrikiska Nederländerna ... 1728 i hertigdömet Milano. 1711 upphöjdes han ... furste af Teano.

2. Leopold Joseph Maria, greve ... D., den föregåendes son, österrikisk fältmarskalk ... f. 24 sept. 1705 i Wien, d. där 5 febr. 176... blef 1725 öfverste och 1734 general, deltog i fälttågen 1734—35 i Italien och vid Rhen, 1737—39 mot turkarna samt därefter i det österrikiska arföljdskriget (1741—48). Han användes nästan alltid, där någonting af stor vikt var på färde. 1745 blef han fälttygmästare och 1754 fältmarskalk. Efter freden 1748 arbetade han ifrigt på höjandet af soldaternas krigsduglighet, utgaf nya reglementen för hären och grundlade den ännu bestående militärakademien i Wiener-Neustadt. Sjuårskrigets utbrott (1756) kallade honom till ny verksamhet. Hans första åtgöranden voro att samla spillrorna af den vid Prag slagna hären, förstärka dessa och besegra Fredrik II vid Kolin, 1757. Sedermera blef han, efter sitt infall i Schlesien s. å., slagen vid Leuthen. 1758 undsatte han Olmütz, tvang Fredrik att gå tillbaka till sitt land och utförde

ara öfverfallet vid Hochkirch. 1759 inne- general Fincks kår vid Maxen och tvang ifva sig. 1760 blef han slagen vid Tor- der återstoden af kriget inskränkte han tt iakttaga fienden. — D:s krigföringssätt iss likhet med det, som användes af den diktatorn Fabius Cunctator. Det har be- ycket olika. Af somliga har det prisats gonting alldeles utomordentligt; af andra blifvit skarpt klandradt. Om D., i stället skränka sig till tidsödande, långsamma och rande företag, hvarigenom kriget drogs ngden och Fredrik gick obesegrad ur det- hade förenat sig med de öfriga härarnas re och skridit till anfall, skulle han san- ed sin öfvermakt hafva krossat fienden. vann några segrar öfver tidehvarfvets stör- re, förvärfvade honom dock mycken ära iriks aktning. 1762 blef han president i det och gjorde på denna plats stort gagn sterrikiska hären. Se "Der deutsche Fa- nctator, oder leben und taten sr. exz. n Leopold, reichsgrafen v. D." (2 bd,). C. O. N.

a, i forntiden en del af det italienska land- pulien, mellan Aufidus (nu Ofanto), Frento ore), Adriatiska hafvet och Apenninerna. varade större delen af den nuv. provinsen

u [dånō], Pierre Claude Fran- ansk statsman och skriftställare, f. 1761, ingick tidigt i oratorianernas kongregation stgjorde som lärare i filosofi vid flera af lor. Efter revolutionens utbrott omfattade t dess sak och utbytte sin förra verksamhet politiska. 1792 valdes han till ledamot af nventet och tog inom detta en verksam lagstiftningsarbeten, särskildt dem, hvilka en offentliga undervisningen, som då un- en grundlig reorganisation. I det 1795 Franska institutet blef han genast in- var dess förste preses. Sedan Napoleon till makten, trädde D. tillbaka från det lifvet och tjänstgjorde dels som professor ge de France, dels som riksarkivarie. Mot sin lefnad ingick han åter i representa- 1839 blef D. pär af Frankrike. — D. klart och skarpt förstånd och en aldrig arbetsifver. Redan tidigt uppträdde han ftställare i filosofiska, politiska och littera- iska ämnen. Först gjorde han sig känd risbelönta täflingsskrifter. Så t. ex. till- akademien i Lyon honom priset i en hvilken bl. a. Napoleon, då ung löjtnant, Under sin mannaålder var D. en outtrött- arbetare i flera stora litterära företag. Sär- ra framhållas hans många och viktiga ar- delarna 13—20 af "Histoire littéraire de ce" i "Journal des savants", som af ho- rupplifvades efter att hafva legat nere 1792 och i "Biographie universelle". D. var sina politiska åsikter, men strängt konser- m litteraturhistoriker, och särskildt ogillade romantiska skolans smakriktning. Boileau de han ifrigt och utmärkte sig, liksom för en klar och nykter stil; men han de stora snillenas rika begåfning. Jfr A. H. Taillandier, "Documents biografiques sur D." (1841; 2:a uppl. 1847). P. A. G.

Dauphin [dåfä'], fr. (lat. *delphinus* l. *dalphinus*), ursprungligen ett namn, sedermera en titel, som bars af grefvarna af Albon och Viennois, suveräna furstar öfver Dauphiné (se d. o.), och sedermera af Frankrikes tronföljare. Äfven grefvarna af Auvergne buro, ifrån 1152, nämnda titel. Ursprunget till densamma är ovisst. Att den tagits efter sköldemärket, en delfin, är osannolikt, enär ordet var i bruk långt förrän detta vapen fördes i sigillet. 1349 afträdde den då regerande dauphin af Viennois, Humbert II, större delen af sitt land till den franske prinsen Karl af Valois (sedermera konung Karl V), hvilken s. å. antog titeln dauphin. Sedan den tiden kallades den franske tronföljaren så. Den uppgiften att Humbert II som villkor för sin landafträdelse fastställt, att den franske konungens äldste son skulle bära namnet dauphin, eger intet stöd i något af de olika fördrag (1343, 1344 och 1349), som handla om landets öfverlåtelse åt franska prinsar. Ända till 1400-talets slut hade den franske dauphin en mycket självständig politisk ställning, men efter den tiden nedsjönk värdigheten småningom till en tom titel, som tronföljaren bar endast i det fall att han var den regerande konungens ättling i rätt nedstigande led. Dauphin hade högsta rangen i riket näst konungen. På Ludvig XIV:s tid kallades han vanligen *Monseigneur* utan vidare, liksom konungens bror kallades *Monsieur*. — *Le grand dauphin* ("den store dauphin") var ett hedersnamn, som tillades Ludvig XIV:s äldste son (d. 1711). — "De falske dauphinerna" (*les faux dauphins*) kallas de personer, som utgifvit sig vara Ludvig XVI:s son, dauphin Ludvig (denne dog i själfva verket 1795): skräddarsonen Jean Marie Hervagault (f. 1781, d. 1812 i Bicêtre, där Napoleons polis insatt honom), träskomakaren Mathurin Bruneau (f. 1784), Henri Louis Hector Hébert, "baron de Richemont et duc de Normandie" (d. omkr. 1855), Karl Wilhelm Naundorf, af en judefamilj från polska Preussen (d. i Delft 1845), hvars ättlingar ännu i dag äro pretendenter till Frankrikes krona, och Ligny de Luxembourg (d. i Ryssland 1867). Efter julirevolutionen (1830) afskaffades titeln dauphin. Dess siste innehafvare var Karl X:s son, hertigen af Angoulême (d. 1844). Dauphins gemål kallades dauphine. J. Th. W.

Dauphins krona.

Dauphine [dåfi'n], fr., dauphins gemål. Se Dauphin.

Dauphiné [dåfinē], lat. *Delphinātus*, fordom fransk provins i Väst-alperna, motsvarande de nuv. departementen Isère och Hautes-Alpes, större delen af Drôme och en liten del af Vaucluse. 20,400 kvkm. Det delades i Öfre D. (*Haut-D.*), med hufvudstaden Grenoble, och Nedre D. (*Bas-D.*), med hufvudstaden Vienne. Det förra omfattade de franska alperna mellan Savojen i n. och Provence i s. och var gränsland till Piemonte, det senare var åtminstone till en del slättbygd, s, och ö. om Rhône. I östra delen af landskapet ligga de till gnejsalpernas

yttre båge hörande Dauphiné-alperna, hvilka delas i Écrinsgruppen, Belledonnettekedjan och Grandes-Rousses-gruppen, och skiljas från Cottiska alperna genom den dal, som genomflytes i sydlig riktning af öfre Durance och i nordlig af Arc. Den högsta toppen är Mont Pelvoux (4,103 m.). I landets västra del ligga Dauphinés kalkalper l. Drôme-alperna, skilda från de förra bergen genom nedre Durancedalen och Dracdalen. — D. är en af Frankrikes rikaste provinser och ryktbart för sina storartade eller egendomliga naturföreteelser samt mycket besökt af turister. Förr talade man om D:s sju under. Dessa voro Le mont inaccessible l. Mont-Aiguille, n. om Die, grottan vid La Balme vid Rhône, Tour sans venin, hålorna vid Sassenage vid Grenoble, Fontaine ardente, s. v. om Vif, och Fontaine vineuse, hvars vatten smakade som vin, samt Pré qui tremble vid Gap.

Historia. Allobrogerna och andra keltiska folk bebodde D. före romarnas eröfring. Efter germanernas infall kom det först under burgundernas rike (se Burgund 2) och därefter under Cisjuranska Burgund. Ett antal små herradömen blef dock genom landets förening med Tyska riket snart faktiskt oberoende, och bland dem var grefsk. Albon (från 1063) det mäktigaste. Af dess herrar antog Guigue (namn på dem alla) IV titeln dauphin (se d. o.) och Guigue V, som omkr. 1160 förvärfvade grefsk. Vienne, titeln dauphin de Viennois. Sedan D. 1349 öfvergått till kronan, blef det apanage åt tronföljarna, hvilka under huset Valois själfva ledde dess styrelse. 1355 afträddes Faucigny och genom freden i Utrecht (1713) hela D. ö. om Alperna till Savojen. Förberedt genom albigenserna och valdenserna, var D. en af hufvudhärdarna för protestantismen i Frankrike och led mycket genom nantesiska ediktets återkallande (1685). D. var det första landskap i Frankrike, som, t. o. m. före Paris, proklamerade revolutionens principer; bland dess representanter till riksständerna märkes Barnave. 1814 utmärkte sig dess invånare för sitt tappra motstånd mot österrikarna, och 1815 mottogo de Napoleon vid hans återkomst från Elba med jubel. Bland D:s mera ryktbara söner märkas Bayard, Lally-Tollendal, Mably, Condillac, Mounier, Montalivet, Casimir Périer, Randon, Ponsard och Émile Augier m. fl. Litt.: Chapuys-Montlaville, "Histoire du D." (2 bd, 1827), J. Taulier, "Histoire du D. depuis les temps les plus reculés" (1855), Guy-Allard, "Dictionnaire historique, géographique, etc., du D." (2 bd, 1864—65), Lory, "Description géologique du D." (2 bd, 1864), Joanne, "D. et Savoie" (1897), och Conard, "La peur en D. (Juillet-Août 1789)" (1904). E. A—t.

Dauphiné-alperna [dåfinē-]. Se Alperna, sp. 697, och Dauphiné.

Daurat [dåra'], latinsk och grekisk skald i 16:e årh. Se Dorat.

Daürien, bergland i sydöstra Sibirien, prov. Transbaikalien, mellan Baikalsjöns östra strand och Kina, hvarifrån det skiljes genom floden Argun.

Daürier (Daurer), en i norra Mandschuriet boende folkstam, hörande till de s. k. uralaltaiska folkens altaiska grupp. Se vidare Tunguser.

Däusch, Konstantin, tysk bildhuggare, f. 1841 i Schwaben, började som stenhuggare och visade en sådan skicklighet i yrket, att han anvi vid den plastiska dekoreringen af *rådhuset* i chen och fick studera i därvarande konstskola. fick resestipendium till Rom 1869, hade där verkstad 1873 och grundlade sitt rykte me grupp *Simson och Delila* (världsutställningen 1873). Sedan utförde han många verk af m giskt och allegoriskt innehåll, för hvilket han fått förkärlek, såsom *Kalliope* och *Erato*, *Dag Natt*, *Ungdom* och *Ålderdom*, *Caritas* m. fl.

Dautresme [dåträm], August Luci fransk politiker, f. 1826, d. 1892, var fabrik och kompositör, tillhörde sedan 1876 deputera kammaren, där han slöt sig till vänstra centern. var 1885 åkerbruksminister under Brisson och —88 handelsminister först i Rouviers, sedan rards kabinett. Han inlade stor förtjänst om års världsutställning i Paris och blef 1891 sena

Däu'tzenberg, Johann Michael, diktare, f. 1808, fick 1838 anställning Bruxellesbanken "Société générale" och stan kvar där ända till sin död, 1869. Han var bland dem, som yrkade på en nära intellektuell slutning till Tyskland och skref själf tyska lik som flamska. Hans rykte grundar sig förnäm på *Gedichten* (1850) samt *Volksleesboek* (18 *Verhalen uit de geschiedenis van Belgi* 3:e uppl. 1867), tvenne prisskrifter, hvilka han arbetade i förening med van Duyse. D:s domligheter äro innerlighet, godt lynne och genhet med språkets ursprungliga kynne. godt uträttade han genom tidskriften "De toekoms (1857—69). Efter hans död utkommo *Ver en nagelatene gedichten* (1869; 2:a uppl. 187

Dauwen l. Burchells tigerhäst, *Burchellii, zool.*, en af de afrikanska hästarter

som utmärka sig genom sin egendomliga färgteckning: ett större eller mindre antal mörka strim på ljus botten. Den är större och grofre än egentliga sebran samt har kortare öron, längre och yfvigare svans. Den skiljes från den s dessutom genom saknaden af de korta, från strimman utgående tvärbanden å bakryggen. rigt växlar färgteckningen mycket i skilda d af djurets ofantliga utbredningsområde, från floden till Uganda, hvarför man särskilt en del färgvarieteter som arter (*Equus chapmani*, *selousii*, *Equus böhmi* o. s. v.). Liksom alla hästarter lefver dauwen i stora hjordar, träffas i dess sällskap antiloper af skilda sla strutsar. Den fördrager fångenskapen väl och

esserad till dragare. Den kan korsas med starter och afiar fruktbara bastarder med L—e.

vid paleontologiska namn förkortning för as Davidson (se d. o.).

ie [davän], Casimir Joseph, fransk . 1812, d. 1882, blef 1837 med. doktor egnade sig sedan nästan uteslutande åt lig forskning, men innehade aldrig något ämbete. D:s förnämsta vetenskapliga ar- ro hans undersökningar öfver intestinal- , hvilka undersökningar han samman- . *Traité des entozoaires et des maladies ses de l'homme et des animaux domes-* .860), äfvensom hans banbrytande studier ltbrandens bakterie (se Bakteriologi, E. T—dt.

lia, *bot.* Se Polypodiaceæ.

oor [-lår]. Se Babar-öarna.

dür. Se Dholpur.

zäti, Bernardo, äfven kallad Davan- ostichi, italiensk köpman, författare onalekonom, f. i Florens 1529, d. 1606. f till en början affärsverksamhet i Lyon, ade sedermera verksamheten till sin födelse- essutom sysselsatte han sig äfven med stu- lika ämnen och företog bl. a. en Tacitus- ning (utg. 1658). Som nationalekonom är nesvärd för sin skrift *Lezione delle monete* mtryckt bl. a. i "Scrittori classici italiani mia politica", 1804), som klart framhåller rnas konventionella värde och omsättningens tande såsom ändamålet med deras använd- n jämförde deras uppgift i en stat med människokroppen. E. Hkr.

o. 1. (Tagloc-viken) En omkr. 120 g hafsvik, som i riktning från s. till n. på sydöstra kusten af ön Mindanao (Filip- . Den är omkr. 55 km. bred vid myn- och dess största bredd är 68 km. Den om- ngst i n. ön Samal. — 2. (Nueva Gui- a) Provins på Filippinerna, omfattande delen af ön Mindanao och en del när- småöar. Omkr. 20,000 inv. Landet är t, men föga odladt och täckt af väldiga V. om viken D. höjer sig berget Apo .), det högsta på Filippinerna. — 3. (Ver- Hufvudort i nämnda prov. Omkr. 2,000 grundlades 1847.

nux [davå], franska diplomater. Se d'A-

nant [dä'vinənt], sir William, engelsk er, f. 1606, d. 1668. År 1629 framträdde sorgespelet *Albovine, king of Lombardy*, följde flera skådespel och masker, hvilka rfattaren så omtyckt vid hofvet, att han 1638 ies till "poeta laureatus". 1639 öfvertog han ane-teatern. Efter Karl I:s fall (1649) flydde Frankrike, men under en färd till Virginia pades han af ett republikanskt fartyg och till London. Under den tvååriga fången- om därefter följde, sysselsatte han sig med verksamhet, särskildt med fullbordandet af ska dikten *Gondibert* (1651). 1656, sedan ifvit frigifven, upprättade han en teater, d house". Trots det allmänna förbudet entliga skådespel lyckades D. erhålla till- stånd att ge dramatiska föreställningar af "operor", förut ohörda i England. Den första af dessa var hans eget arbete *The siege of Rhodes*. Efter restaurationen (1660) blef han direktör för "hertigens af York skådespelare" och fick formlig tillåtelse att använda skådespelerskor i de kvinnliga rollerna, något som förut endast tillfälligtvis egt rum. D:s arbeten, som en tid skattades högt, men numera äro fullkomligt bortglömda, utkommo samlade 1673; de dramatiska styckena utgåfvos i 5 bd 1872—75. D:s stoft är förvaradt i Westminster abbey.

Davenant [dä'vinənt], Charles, den föregående son, engelsk nationalekonom och finanspolitiker, f. 1656, d. 1714, var 1683—89 förvaltare af accisen, men kom efter revolutionen 1688 i opposition mot regeringen; 1685 och 1698 var han parlamentsledamot. Vid drottning Annas tronbestigning (1702) trädde han ånyo i statens tjänst och var från 1705 till sin död generalinspektör för rikets in- och utförsel. — D. är en af de viktigaste ekonomiske broschyrförfattarna under perioden närmast efter 1688 års revolution. Hans politiska hållning var till en början utpräglad toryistisk, ehuru den förändrades åtskilligt, då han kom i whig-regeringens tjänst; detta återspeglas äfven i hans behandling af ekonomiska frågor. Tories' motstånd mot den franskfientliga politiken kom dem stundom att använda frihandelsvänliga argument; men i verkligheten var D. utpräglad merkantilist och anhängare af handelsbalansläran — han sökte statistiskt visa upp den verkliga handelsbalansen mellan England och utlandet. Han hyste dock ingen oro för utflödet af ädla metaller och var därför en ifrig anhängare af ostindiska handeln, som kräfde export af silfver. Hans viktigaste skrifter höra emellertid till finanspolitikens område, där han särskildt ifrade för acciser i stället för det statsskuldssystem, som whigs lade grunden till. Bland hans skrifter, af hvilka en samlad upplaga utgafs 1771, böra nämnas: *An essay upon ways and means of supplying the war* (1695), *An essay on the East India trade* (1697), *Discourses on the publick revenues and on the trade of England* (2 dlr, 1698) och *An essay upon the probable methods of making peoples gainers in the ballance of trade* (1699). — Litt.: W. J. Ashley, "The tory origin of free trade policy" (i "Surveys historic and economic", 1900), och W. Cunningham, "The growth of english industry and commerce in modern times" (3:e uppl. 1903). E. Hkr.

Davenport [dä'vnpåt], stad i nordamerikanska staten Iowa, vid Mississippi, genom en bro förenad med det midt emot liggande Rock Island i Illinois. 35,254 inv. (1900). Naturvetenskaplig akademi och andra högre skolor; betydlig industri (1900: 418 verkstäder med 4,348 arbetare och 11,6 mill. doll. i tillverkningsvärde), hufvudsakligen tillverkning af maskiner och åkerbruksredskap.

Davera (Kebir). Se Babar-öarna.

David, hufvudstad i prov. Chiriqui, republiken Panama, 15 km. ofvan floden D:s utflöde i Stilla hafvet. Omkr. 9,000 inv., däraf många fransmän och italienare. Export (öfver hamnen Boca Chica) af ris, kaffe, sassaparill och hudar.

David (hebr. *david*, älskad), Israels andre, i sträng mening dess förste och, enligt israelitisk åskådning, äfven den ende konung, som realiserat idealet af en konung i Israel. Han regerade under 40 år, enligt nyare beräkning 1013—973 f. Kr. (äldre beräkning: 1055—1015). Berättelserna om hans smörjande till konung och hans förhållande till konung Saul äro delvis uppblandade med senare legender, som småningom samlat sig omkring den så högt skattade konungens person. Enligt 1 Sam. 17: 14 var D. den yngste af Isais från Betlehem 4 söner (jfr däremot 1 Sam. 16: 10 och 11, 17: 12, där Isai uppges ha 8 söner). Han var efter alla berättelserna en rikt utrustad person, begåfvad bl. a. med skönhet, skaldeförmåga, personlig tapperhet och en varm religiös känsla, men på samma gång i besittning af förmågan att klokt och smidigt begagna sig af händelserna. Enligt en berättelse kallas han till Sauls hof för att med sitt strängaspel förjaga konungens dystra svårmod. Han var redan då en utvecklad man, så att han kunde blifva konungens vapendragare, konungasonens (Jonatans) förtrogne vän och konungadotterns (Mikals) älskade (1 Sam. 16: 14 ff.; 18: 1 ff.). Enligt en annan källa fäster Saul sin uppmärksamhet på D., som då ännu var en outvecklad yngling, först efter dennes segerrika strid med den filisteiske jätten Goliat, hvarefter D. kommer i konungens närhet (1 Sam. 17, jfr särskildt v. 55 ff.). Oaktadt denna berättelse strider mot andra ställen (1 Sam. kap. 16 och 2 Sam. 21: 19, som tillskrifves Elhanan från Betlehem Goliats besegrande), kan den dock innehålla den sanningen, att också D. i sin ungdom utmärkt sig i striden mot filisteerna. Vid Sauls hof vinner D. genom sina personliga egenskaper snart allas bevågenhet, men Sauls ynnest kan han icke vinna, snarare framkallar D:s ynnest hos alla andra Sauls mörka misstankar och dödliga hat. Så blir den själssjukdom, som den harpolekande ynglingen skulle förjaga, genom honom själf ytterligare förvärrad. För att störta D. i olycka fordrade Saul såsom pris för Mikal 100 filisteiska förhudar (1 Sam. 18: 25; enligt v. 17 ff. hade Saul först lofvat honom sin äldre dotter Merab, men återtagit detta löfte). Men D. var i stånd att erlägga priset och erhöll så konungadottern till hustru, v. 27. Sauls misstänksamhet och hat fortforo emellertid att växa, och D. betraktades af honom såsom en den där eftertraktade tronen. Jonatan sökte stifta frid och stilla faderns uppretade sinne, men förgäfves (1 Sam. 19: 1 ff.; kap. 20 är troligen delvis blott en parallellberättelse). Med tillhjälp af Jonatan och Mikal måste D. fly (1 Sam. 19: 9 ff.) och kom därvid till prästen Ahimelek i Nob, där han genom falska förespeglingar lyckades få äta af skådebröden. Denna gästfrihet uppretade Saul till den grad, att han lät mörda alla prästerna i Nob, utom Ebjatar, som flydde till D. (1 Sam. 21: 1 ff.; 22: 6 ff.). D. måste uppehålla sig än här än där för att undgå Sauls dödliga hat. Han lyckades därunder samla omkring sig en skara (400—600 man) af förföljda och missnöjda, så att han t. o. m. vid ett tillfälle kunde undsätta det af filisteerna ansatta Kegila (1 Sam. 23) och i södra delen af Juda stams område uträda som beskyddare för landtbefolkningen mot plundrande beduinerna och med anledning härav tvinga Nabal tribut (1 Sam. 25). Under tiden visade han, såsom vid undsättningen af Kegila, tillräckligt att visa Saul sitt ädelmod (1 Sam. 24, hvartill kap. 26 troligen blott är en parallellberättelse). Under tiden blef emellertid detta äfventyrliga lif honom för tungt, så att han tog sin tillflykt till den filisteiske konungen Akis i Gat, hvilken tillät honom att slå sig ned i Siklag. Härifrån företog han plundringståg in på de angränsande folkstammarnas områden, under föregifvande att det skedde mot israeliterna (1 Sam. 27). När filisteerna rustade sig till ett stort anfallskrig mot Saul och Israel, följde D. med sin skara i stort trångmål, ty de skulle strida med filisteerna mot sina landsmän; men han befriades såsom icke fullt pålitlig från plikten att tåga med (1 Sam. 29). När konung Saul och hans tre söner fallit för de segrande filisteerna på Gilboaberg, lämnade D. Filisteen och drog till Hebron, där han att börja med hyllades såsom konung öfver Juda, troligen såsom ett slags vasallkonung under filisteerna. Sauls ende öfverlefvande son, Isboset, blef med tillhjälp af sin faders kraftige fältherre Abner regent öfver de norra stammarna och hade sitt residens i Mahanaim, öster om Jordan, men snart hände äfven han som ett slags vasallkonung under filisteerna. Genom Abners försök att för sin herre eröfra äfven den södra delen af landet uppblossade krig mellan de båda småriken. Men snart inträdde oenighet mellan Abner och Isboset, och den förre öfvergick med de nordliga stammarna till D. Sedan dennes fältherre Joab låtit lönnmörda Abner och jämväl Isboset mördats af två benjaminitiska lönnmördare, stod vägen öppen för D. till hela Israels tron (2 Sam. 2—5); den tid han regerat i Hebron öfver Juda utgjorde 7½ år. D:s första uppgift blef nu att tukta filisteerna, och han gjorde detta så grundligt, att deras makt därefter åtminstone för det odelade Israels rike icke mer kunde blifva någon fara. För att befästa sin makt intog han vidare det af jebuseerna ända intill denna tid innehafda Jerusalem med dess starka befästning, Sion, och gjorde denna plats till sitt residens — en klokhetsåtgärd äfven i så måtto, att Jerusalem, såsom liggande på en dittills neutral mark, uteslöt afunden mellan stammarna. Genom att föra dit arken från Kirjat Jearim gjorde han Jerusalem också till religiös medelpunkt för hela Israel. En större plan att uppföra ett tempel för arken uppgaf han dock på profeten Natans inrådan (2 Sam. 6—7). Med understöd af konung Hiram i Tyrus uppförde han åt sig ett palats och skaffade sig, enligt den bland tidens monarker rådande sed, jämväl ett större harem. Efter att så ha befäst sin makt och tuktat arffienden från Sauls dagar, filisteerna, började D. en hel rad af eröfringskrig, hvilka inom kort gjorde Israel till en af de förnämsta staterna i främre Asien; han bekrigade sålunda lyckligt moabiterna, ammoniterna och flera arameiska riken, edomiterna och amalekiterna (2 Sam. 8: 1 ff.). För utförandet af dessa krig hade han icke att befalla öfver någon stående här, utan folket sammankallades på det gamla sättet med

Julius Kronbergs målning "David och Saul".
Till art. David.

ler och måste afbryta sin krigstjänst, så sseln af deras landtbruk eller trädgårds- dvändiggjorde det. Emellertid gjorde D. ll upprättandet af en stående här. Den m följt honom på hans äfventyrliga lif i rblef alltjämt i hans närhet (D:s ”hjäl- ökades med utlänningar (”kereteerna och ”, ”kreti och pleti”), så att den utgjorde lig lifvakt. Dennas anförare var Benaja, ab var anförare för krigshären. I öfrigt raels gamla författning orubbad. De nya som tillkommo, gälde ordnandet af för- a i konungens omedelbara närhet. En tssekreterare) anställdes för att utfärda liga skrifvelser, en *mazkír* (minister eller ade att föredraga ärenden inför konungen. ch Sadok ställdes i spetsen för prästerska- am. 8: 15 ff.). Själf utöfvade D. den ttskipningen (2 Sam. 14: 4 ff., 15: 2 ff.). förhållande till Sauls hus visade D. samma m han förut ådagalagt mot Saul själf. Den ke yngling, som dödat Saul, låter han rt nedstöta (2 Sam. 1). Mikal, som efter från Sauls hof, gifvits åt en annan, tog åter till sig såsom sin hustru (2 Sam. detta var tillika en handling af politisk ty på detta sätt upprätthöll han förbindel- s det förra konungahuset. Isbosets mördare ifva plikta med lifvet för sin gärning (2 Mefiboset, Jonatans son, låt D. hämta alem och spisa vid sitt bord — tillika en af politisk beräkning, då D. på detta sätt om ständigt under sina ögon (2 Sam. 9). niterna fordrade utlämnandet af sju ätt- ll Saul såsom försoning för ett af denne begånget brott, fogade sig D. visserligen as begäran på grund af sin tids föreställ- n skuld och straff, men visade sin skonsam- m att icke utlämna Jonatans son (2 Sam. Minst lycklig var D. i sina enskilda familje- len. Skulden därtill låg till stor del hos nga gemåler och särskildt i hans äkten- rt med Batseba (se d. o.) och undanrödjandet s man Uria. Straffet för faderns synder bl. a. i form af barnens liknande synder. kränkning af halfsystern Tamar drager Amnons mord af Absalom, helbroder till och Absaloms flykt till dennes morfader, i Gesur. Återkommen börjar Absalom uppror mot fadern, hvilket har till följd, åste fly och Absalom mot faderns vilja ned- Joab. I upproret torde äfven den gamla en mellan Juda stam och de nordliga stam- a haft någon del, och samma spänning r efter dess kufvande ett nytt under led- benjaminiten Siba (2 Sam. 11—20). — essa svåra förhållanden fick D. tillfälle att re visa sina personliga egenskaper, sär- reningen af sin varma tro och förtröstan och sin klokhet vid begagnandet af händel- — D:s sista stunder förmörkades af striden följden. Adonia, efter Absaloms död den af D:s söner och sålunda arfsberätti- tronen, hade på sin sida fältherren h prästen Ebjatar; Salomo understöddes, af sin moder Batseba och profeten Natan, en Sadok och anföraren för lifvakten. Konungens utslag till förmån för Salomo synes hufvudsakligen ha bestämts af Batseba och Natan (1 Kon. 1—2).

D:s betydelse för Israel består däri, att han gjort det till ett enda rike under en gemensam konung, med en politisk och religiös medelpunkt, Jerusalem. Därmed främjade han på ett betydelsefullt sätt den nationella enhetskänslan; Sauls konungadöme gällde icke hela Israel. Genom att utvidga rikets gränser gjorde han vidare Israel till en makt, som ingaf respekt bland de omgifvande småstaterna; en sådan omfattning hade Israels rike aldrig tillförene haft och fick det aldrig mer, om man undantager ett kort uppsving under den senare makkabeertiden. Denna nationella glansperiod blef sedan en stående modell för den följande tidens framtidsförhoppningar, liksom D. själf i sin ställning till Gud och hans sändebud blef idealet för en konung i Israel, så att den väntade ideale fursten på hans tron (Messias) kunde skildras som en andre David. För den senare judendomen framstod D. jämväl som en framstående psalmdiktare, och traditionen har till sist hänfört alla psalmer i kanon till honom. I den hebreiska texten angifves han dock såsom författare endast till 73; den grekiska texten (Septuaginta) tillägger honom 83 psalmer. Denna tradition hvilar helt visst på den sanningen, att D. var en man ej blott med djup religiös känsla, utan äfven med framstående musikalisk och poetisk begåfning (jfr 2 Sam. 1: 19, sorgekvädet öfver Sauls och Jonatans död; 3: 33: öfver Abners död). Men lika säkert är, att D. icke kan vara författare till alla de honom tillagda psalmerna i kanon. T. o. m. varsamma forskare äro osäkra, huruvida Psaltaren innehåller någon enda psalm (t. ex. 18) af D., åtminstone i ursprungligt skick. E. S—e.

David den helige (från en stentafla i muren på Västerås domkyrka).

Dávid (den helige), Västmanlands apostel, var, enligt traditionen, en kluniacensmunk af engelsk börd och lär hafva kommit till Sverige på 1020-talet. Han arbetade såsom missionär först i södra delen af landet och sedan i Västmanland samt hade där sitt stamhåll på det ställe i Snefringe härad, där Munktorps kyrka nu står. I kyrkans grannskap finnes en källa, i hvilken han lär hafva

döpt de omvände. D. afled sannolikt 1082. Jfr Reuterdahl, "Svenska kyrkans historia", I, s. 404.

Dävid från Augsburg, en af franciskanordens förste lärare i Tyskland, predikant med en viss dragning åt mystiken, lefde först i Regensburg, där han var lärare och vän till Bertold från Regensburg, och vistades från 1243 i Augsburg, hvarest han dog 1272. Utom en mängd latinska skrifter författade han asketiska traktater på tyska, mönster af tysk prosa (en del af dem utgafs af Pfeiffer i "Deutsche mystiker des 13:ten jahrhunderts", 1845).

David från Dinant [dinã'], mystisk-panteistisk skriftställare under medeltiden (omkr. 1200). Han ansågs af samtiden hafva varit anhängare af den neoplatonska teologi, som framställdes af panteisten Amalrik af Bena (se denne). Synoden i Paris 1210, som dömde Amalrik, angrep därför ock D., som likväl räddade sig genom att fly från Frankrike. Hans dödsår är okändt. Nyfunna skrifter ha visat, att han ej tillhörde Amalriks åskådning, utan representerade den nyupptäckte Aristoteles och dennes moriska kommentatorer. Se A. Jundt, "Histoire du panthéisme populaire au moyen âge" (1875). Hj. H—t.

David [dē'vid], skotska konungar. Se Bruce 3 och Skottland.

David, Gerard, holländsk, i Brügge verksam målare, f. i Oudewater (okändt när) och från 1483, då han redan var en fullt utbildad konstnär, bosatt i Brügge, där han dog 1523. Troligen var han elev af Geertgen van Sint Jans i Haarlem, med hvilken Crowe & Cavalcaselle på sin tid förblandade honom och om hvilken han i synnerhet i behandlingen af sina landskap lifligt påminner, men han påverkades i Brügge af Hans Memling, Roger van der Weyden och Quinten Massys. — D. var med andra ord en för intryck af andra artister ganska mottaglig natur. Mest självständig var han i behandlingen af landskapet, som han utvecklade genom att skarpare än sina föregångare betona de olika planerna — förgrund, bakgrund o. s. v. — och på ett, låt vara, rätt naivt, flitigt utpensladt sätt bemödade han sig att karakterisera olika träds löfverk, utan att dock försumma bladens massverkan. Hans figurtyper åter äro, om än något mer storstilade än Hans Memlings, lätt igenkännliga upprepningar af dennes gestalter. Till hans märkligaste, ännu bevarade bilder, om hvilkas kritiska sofrande James Weale framför alla andra inlagt stor förtjänst, höra *Kambyses, dömande den orättfärdige domaren Lisamnes*, samt *Apollon och Marsyas* (båda omkr. 1498), i Brügges museum, *Den hel. Katarinas förlofning* (1500, i London), *Kanonikus Salviati jämte tre helgon* (omkr. 1501), sammastädes, *Bröllopet i Kana*, i Louvre (en gammal, fragmentarisk kopia i Nationalmuseum, dit kommen från Gripsholm, där den sannolikt fanns redan på Gustaf Vasas tid); flygelaltaret (1508) i Brügges museum, särskildt berömdt för det härliga, man kan väl säga epokgörande återgifvandet af den landskapliga bakgrunden i midtbilden: *Jesu döpelse*; *Jungfru Maria med änglar och kvinnliga helgon* (1509, komposition af figurer i naturlig storlek), i Rouens museum, och *Korsfästelsen*, i Berlins museum. — Litt.: James Weale, "The portfolio" n. 24, och E. von Bodenhausen, "Gerard David und seine schule" (1905). O. G—g.

David. 1. Jacques Louis D., fransk- lare, f. 31 aug. 1748 i Paris, d. i Bruxelles dec. 1825, studerade för sin främde Boucher, stil spåras i hans tidigaste arbeten, och där för Vien, som representerade tidens klassiska Han täflade om akademiens pris med ämnen i stil, *Minervas strid med Mars* (1771. Louvre), *cas död* (1773) och *Antiochos och Stratonike* (1 i École des beaux-arts).

Sistnämnda målning medförde akademiens stora medalj, och han begaf sig i sällskap med Vien till Rom. Där studerade han till en början renässans- och barockmästarna, men hängaf sig ock åt studium af fornlämningarna och af klassisk konst. Hans mest representativa verk under detta skede är *S:t Rochus anropar madonnan om hjälp för de pestsmittade* (1779, i Marse 1780 återvände han hem till Paris samt m där *Andromache vid Hektors lik* och *Den tigg Belisarius* (i Louvre). 1784 blef han medle akademien och målade s. å. i Rom, dit han vändt efter sitt giftermål, på beställning af konu *Horatiernas ed* (i Louvre; se fig.). Denna mål

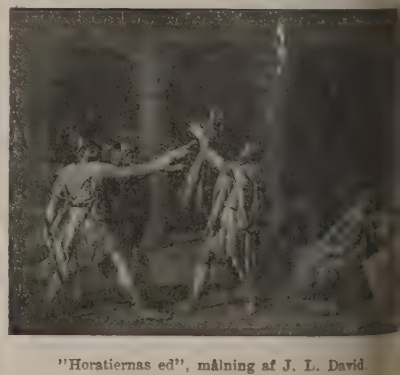

"Horatiernas ed", målning af J. L. David.

som i en stram "heroisk" stil visade de tre kämparna, svärjande att segra eller dö för Roms väckte ofantligt uppseende både i Rom och i på salongen 1785. D. var nu ansedd som antika stilens pånyttfödare och främste mål bland samtida målare. Så följde *Sokrates* (1787), *Paris' och Helenas älskog* (1788, Lou och *Brutus, som ser sina afrättade söner bära* (1789, därst.). I dessa verk söker konstnären a logisk detaljtrohet i förening med stor ideell och starkt patos.

D., som vid revolutionens utbrott var en ålders man, rycktes med af tidens idéer och blef hänförd och stortalig frihetens och republikens kare. Han blef så att säga republikens

e, anordnade fester för det högsta väsendet jorde ritningar till republikanska dräkter. allslog akademien, röstade i nationalkonventet hungens död och förhärligade med sin pensel ns kämpar och martyrer. Den stort anlagda gen *Eden i bollhuset* (1790) blef ej fullbor- nen finnes dels i en teckning, dels i en på- kartong med figurerna nakna (båda i Louvre ollhuset i Versailles finnes en modern vägg- g, utförd med ledning af D:s komposition). lade nu *Lepelletier döende* och *Den mördade* (1793, skiss efter naturen i Musée Carna- tafian finns i Bruxelles' museum, en kopia rsailles). Efter Robespierres fall blef D. d, undslapp likväl giljotinen och afhöll sig, han 1795 blifvit fri, från aktivt deltagande olitiska lifvet. Han nöjde sig med att härska ateljé, "ett måleriets revolutionstribunal", an själf kallar den. Hans märkligaste mål- rån denna tid framställer *Sabinskorna*, då de sig emellan de kämpande romarna och sabi- (fullbordad 1799, Louvre). I denna tafla gaf itt mest imponerande verk i den klassiska med bredt deklamatorisk hållning och figu- poserande i statuariska ställningar.

t därefter målades *Bonaparte till häst under ången af Alperna* (slottet i Berlin), och därmed . inne i ett nytt skede. Republikanen utbyter nmössan mot hofuniformen och föres från klas- neroiskt måleri in i verklighetens lif. Det blef m för samtid och eftervärld fastslog Napoleons- . sådan härskaren ville ha den. Förutom en l porträtt är det företrädesvis två stora mål- r, som beteckna denna fas af D:s konstnär- *Kejsarkröningen* ("Le sacre", fullbordad numera uppsatt i Louvre) och *Kejsaren ut- fälttecken till trupperna* ("Distribution des ", 1810, i Versailles). Den förra — med gång rik och lugn komposition och äfven tiskt framstående — är samtidens främsta onimålning, den senares patetiska figurer med teatraliska rörelser komma mycket nära kari- ns gräns. År 1814 fullbordade han *Leonidas hermopylai* (Louvre), som han påbörjat redan rhundradets ingång. Under restaurationen Napoleons fall blef D. 1816 landsförvisad jakobin och "konungamördare". Han tillåts sätta sig i Rom, som han ville, själf afböjde en preussiske konungens inbjudan att flytta erlin för att öfvertaga direktörskapet öfver sens konstsamlingar. Han hade redan begifvit l Bruxelles och stannade där till sin död. Un- etta sitt sista skede upptog han åter ämnen ur amla motivkrets, målade bl. a. *Amor och e* (1817), *Telemachos' afsked* (1818), *Mars mad af Venus och gracerna* (1824). Det klas- formspråk, som talar ur D:s romerska och ka kompositioner med deras uppstyltade och liska patos, inger eftervärlden endast en kall ng, men just denna stil jämte motivens he- och till medborgardygd och fosterlandskärlek de innehåll hänförde hans samtid. Omedelbar- individualiseringskonst och personligt lif söker förgäfves i hans statuariskt sedda gestalter — vilka det med skäl blifvit sagdt, att deras an- äro lånade från antika mynt, kropparna statyer och kompositionen, liksom staffaget, från reliefer —, och lika litet finner man hos dem någon målerisk uppfattning. Men teckningen är fast och stor och hvilar ej endast på stilkänsla, utan ock på säker och djup kunskap. Och i de arbeten, där D. haft den lefvande verkligheten framför sina ögon och ej sökt några ideal eller fasthållit några teorier, är han en verklig mästare, hvars anseende hos samtiden ej synes öfverdrifvet i eftervärldens ögon. Som porträttmålare gjorde han sitt allra bästa. Bland hans alster på detta område eger Louvre hans *Självporträtt* som ung, de båda porträtten af hans svärföräldrar, herr och fru *Pécoul* (1783 och 1785), *Madame Récamier* i helfigur halfliggande på en antik soffa (inköpt af Karl X efter D:s död 1826), *Pius VII* (1805), den utmärkta, karaktärsfulla gruppbilden fru *Morel de Tanguy med sina två döttrar*, de båda i ljusa och glada färger hållna porträtten af herr *Sériziat* och af dennes *hustru och dotter* m. fl. Som porträttör är D. realist och individualist, motståndare till allt uppstyltadt och konventionellt. Respekt för det omedelbara naturstudiet var genomgående äfven i hans storartade lärarverksamhet — framför allt sökte han lära sina elever att "se rätt och vackert". Modellstudiet idkades med största energi och uthållighet i hans elevateljé, som utan all jämförelse var samtidens bästa konstskola. Antalet af hans lärjungar uppgår till några hundratal, en förteckning öfver dem i J. Davids stora biografiska verk upptager 433, fransmän och utlänningar, målare, skulptörer och äfven arkitekter — bland dem äro Gérard, Girodet, Gros, Ingres, L. Robert, danskarna J. L. G. Lund och Eckersberg, svensken Per Krafft d. y. D. intog inom sin tids konst en härskarställning, sådan ingen annan konstnär i nyare tid innehaft — den ende, som i detta afseende skulle kunna jämföras med honom, är Cornelius, hvilkens inflytande på Tysklands konst likväl ej var så sundt och godt som D:s inverkan på den franska konsten. Han gaf denna en stark ryggrad af säkert och intelligent naturstudium. D. är representerad äfven i flere franska provinsmuseer. I Louvre finnas 21 af hans målningar, dessutom flera teknade utkast af stort intresse. Jfr E. J. Delécluze, "Louis David, son école et son temps" (1855), J. David, "Le peintre L. David" (2 dlr, 1879), Ch. Saunier, "David" (1904, i samlingsverket "Les grands artistes"), och L. Rosenthal, "David" (1905). G—g N.

2. Jérôme Frédéric Paul D., den föregående sonson, baron, fransk politiker, f. 30 juni 1823 i Rom, d. 28 jan. 1882 i Langon (dep. Gironde), tjänade med utmärkelse i Algeriet och i Krimkriget samt tog 1857 afsked som kapten. Från 1859 till kejsardömets fall representerade han dep. Gironde i lagstiftande kåren, där han från 1867 var vicepresident och med vältalighet och sakkunskap förfäktade konservativa idéer. Han uppträdde mot Olliviers liberala kabinett och öfvertog efter krigsutbrottet 1870 ministeriet för allmänna arbeten i grefve de Palikaos kortvariga kabinett. Han föll igenom vid valen 1871, men fick 1876 plats i deputeradekammaren som bonapartistisk representant för Bazas (dep. Gironde) och bekämpade republikanerna samt omvaldes 1877 och 1878, men drog sig 1881 från politiken. D. skref *Réflexions et discours sur la propriété chez les arabes* (1862) och *Actualités et mœurs politiques* (1874). E. A—t.

David, Pierre Jean, efter sin födelsestad kallad D. d'Angers [dãʃē], fransk bildhuggare, f. 1788 i Angers, kom vid tjugu års ålder till Paris, där han började studera hos målaren J. L. David, men snart öfvergick till bildhuggaren Rolands ateljé. Med reliefen *Epameinondas' död* vann han 1811 Rompriset. I Rom blef han en tid Canovas lärjunge, likväl utan att antaga dennes maner. Efter återkomsten till Paris (1816) gjorde han en utflykt till London för att studera de s. k. "Elgin marbles" och besökte därefter Tyskland flera gånger. 1826 kallades han till medlem af franska konstakademien. Såsom radikal oppositionsman tog D. 1848 liflig del i februarirevolutionen och blef medlem af den konstituerande församlingen. Landsförvisad efter statskuppen 2 dec. 1851, begaf han sig till Grekland, men fick redan 1853 återvända till Paris, där han dog 5 jan. 1856. — D. uppträdde dristigt mot den vid antiken slafviskt fasthållande idealismen och blef den realistiska riktningens hufvudman. Visserligen trampade han ofta plastikens då gällande lagar under fötterna — i synnerhet i reliefen —, men på sitt egentliga verksamhetsfält, porträttskulpturen, framstår han som en af sin tids mästare. På ett glänsande sätt visade han bl. a., att man äfven med kostymen, skickligt använd, kan lyckas karakterisera tidens lynne och att man kan träffa det individuella och personliga utan att använda de traditionella togorna och släng-kapporna. Med sin sträfvan efter naturs anning och kraftig karakteristik förenade han storhet i uppfattningen och sinne för linjernas skönhet. Den i hög grad produktive mästarens arbeten utgöras af en mängd statyer (*Den store Condé*, på Versailles' slottsgård, *General Bonchamp*, i kyrkan i S:t Florent-le-Vieil, *Cuvier*, i Jardin-des-plantes, *Gutenberg*, i Strassburg, *Corneille*, i Rouen, *Den unga grekinnan på Marko Botzaris graf*, en gång förstörd, men nu restaurerad och förvarad i Aten, *Den döende Barras* m. fl.), byster (*Goethe*, *Arago* m. fl.), reliefer (*frisen på Porte d'Aix* i Marseille, den figurrika *Hautreliefen på Panthéons gafvelfält*, fullbordad 1837, m. fl.) samt en stor mängd porträttmedaljonger i brons, hufvudsakligen af samtidens mest framstående personligheter (550 af dessa medaljonger finnas i Louvre). Sällan behandlade han antika ämnen, såsom i den berömda statyen *Filopoimen* (Louvre), i hvilken antikens stoiska heroism förhärligas. Undantagsvis utförde han en genre-bild *Gosse, som plockar druf vor*. Hans födelsestad, af hvilken han länge åtnjöt understöd, eger ett "Galerie David", till hvilket han skänkte många af sina arbeten i marmor och brons samt nästan alla gipsmodellerna till sina verk. Jfr Jouin, "David, sa vie, son œuvre etc." (1878) och "David et ses relations littéraires" (1890). R—n.*

David, Kristian Georg Natan, dansk statsman och nationalekonom, f. 16 jan. 1793 i Köpenhamn, d. där 18 juni 1874. D. föddes af judiska föräldrar, men öfvergick 1830 till kristendomen. 1823 blef han filos. doktor i Göttingen och 1830 professor i statsekonomi. 1834 uppsatte han veckobladet "Fædrelandet", som blef ett liberalt oppositionsblad, och i förening med J. Hage stod han i spetsen för dess redaktion till 1839. I sistnämnda år drog han sig ett tryckfrihetsåtal, och ehuru han frikändes, miste han till följd däraf sitt ämbete. Han medverkade äfven till "Fædrelandets" utvidgande till daglig tidning 1839, men drog sig tillbaka från redaktionen 1840. Strax efteråt vardt D. som kände sig dragen till Kristian VIII, medlem af fångvårdskommissionen. 1849—58 var D. öfverinspektör för fängelserna och medverkade till sådan till åtskilliga reformer, förnämligast till cellfängelsesystemets införande. 1840 blef han borgerlig representant (medlem af "byraadet") i Köpenhamn och var 1841—49 rådman (medlem af magistraten). 1842—46 var han ständerdeputerad; men enär han alltmer aflägsnade sig från det liberala partiet, förlorade han igenom vid valet till den grundlagstiftande riksförsamlingen, 1848. Han blef dock kungavald medlem af nämnda riksdag, kämpade där häftigt mot de nya valrättsbestämmelserna, såsom alltför demokratiska, och var en af de nio, som protesterade mot grundlagen. 1850—52 hade han sate i folketinget, hvarest han deltog i synnerhet i lebatterna om finansiella frågor. 1854 blef han chef för statistiska byrån och 1858 nationalbankdirektör, hvilka ämbeten han innehade till sin död. Som kungavaldt riksråd (1854—66) kämpade han 1864 med värme mot de elfva slesvig-holstenska (Scheel-Plessen m. fl.) förslag om revision af "fællesforfattningen" (författningen för hela monarkiet), men hörde eljest till den konservativa helstatsoppositionen och motsatte sig 1863 novemberförfattningen för konungariket och Slesvig. Efter kriget 1864 blef D. finansminister. På denna post fortfor han, emot riksrådet, regeringens talan i de nya grundlagsförhandlingarna. Med stor ifver sökte han åvägabringa ett mera konservativt landsting, emedan han "lige saa meget afskyede den kollektive absolutisme som tidligere den purpurklædte". Då han icke kunde genomdrifva sin mening, drog han sig tillbaka, i nov. 1865. 1866—70 blef han af sina f. d. motståndare, som icke ville, att rikets finanser skulle gå miste om hans sakkunskap, vald till landstingsman för Köpenhamn. Som statsekonomisk författare skref D. åtskilliga smärre afhandlingar i "Statsökonomisk archiv", som han utgaf 1827—29, och "Nyt statsökonomisk archiv" 1842—43). E. Hbg.

David, Johannes Baptista, belgisk filolog, f. 1801, d. 1866 som professor i belgisk historia och flamsk litteratur vid den katolska högskolan i Louvain, var en mycket lärd man och en stor flamländare, som gjort sig mest förtjänta om den nedertyska språkforskningen. Han utgaf läroböcker i språk, pedagogisk-litterära tidskrifter, öfversättningar och flera historiska verk. Bland de senare må nämnas *Vaderlandsche historie* (1842—44; 4:e uppl. 1885 ff.) och *Geschiedenis van de stad en heerlykheid van Mechelen* (1854).

David, Félicien César, fransk kompositör, f. 3 april 1810 nära Avignon, d. 29 aug. 1876 i Paris, blef korgosse i Aix, erhöll undervisning vid jesuit-

: därstädes och fick 1829 en underordnad
ästarsyssla. Han afstod likväl från denna
830 och begaf sig till Paris, där han genom
ois bemedling vann inträde vid konservato-
an blef anhängare af père Enfantins svärmiskt

religiösa och sociala läror samt följde saint-simonisterna till kolonien i Ménilmontant. En del af de körer, som han där skref för brödernas andaktsbehof, utgafs sedermera under titeln *Ruche harmonieuse*. Då nämnda sekt 1833 upplöstes, begaf sig D., jämte flera andra af dess medlemmar, till Orienten, hvarest han, i sällskap med sin vän Barault
t-piano, hvilket de vidskeplige beduinerna
nder), under äfventyrliga vandringar genom
s och Syriens öknar upptecknade folkmelo-
n mottog starka intryck från det fria nomad-
Efter sin återkomst till Frankrike, 1835,
an indraget och obemärkt — hans komposi-
två symfonier, 2 blåsnonetter, 24 små stråk-
er och sångsamlingen *Mélodies orientales*)
le nämligen icke väcka något större intresse
a tills han 1844 lyckades få uppförd sin
ode-symfoni" *Le désert* ("Öknen"; till text
Colin, likaledes saint-simonist och öken-
), ett verk, som med ens gjorde honom till
ikalisk berömdhet och snart fann väg äfven
ndet. Mindre lycka gjorde de följande ar-
af samma slag: *Moïse sur le Sinaï* (1846),
ohe Colomb (1847) och *L'éden* (1848). Där-
äfvos i Paris, med delvis stort bifall, operorna
e du Brésil (1851), *Herculanum* (1859), *Lalla*
(1862; i Stockholm "Lalla Rookh", 1870)
saphir (1865). Efter Berlioz' död, 1869,
., som förut erhållit akademiens stora pris
frcs), bibliotekarie vid konservatoriet. —
till det nyare Frankrikes märkligaste tonsätt-
ch den, som hyser betänkligheter mot den be-
ude — symfoni, deklamation och kantat sam-
ndande — musikstil, som han, delvis efter Ber-
redöme, genom sina symfoniska oden bidrog
da, kan likväl ej undgå att erkänna, det "Le
är en komposition, som står ensam i sitt slag
ars orientaliska lokalfärg och stämningsfulla
ik verka anslående. Samma egenskaper ut-
äfven "Lalla Roukh", som bland operorna
ara den bästa och som, trots bristen på dra-
kraft, är mycket njutbar genom sitt svär-
h sina fina musikaliska skönheter. Med dessa
lef D. skapare af den "exotiska" musiken.
eristiskt för skaplynnet hos D:s blida och an-
ösa genius är, att han, jämte sin konst, med
älskade blommor och fåglar. Biogr. af
do (1863). En minnesvård öfver D. har rests
nt-Germain-en-Layes kyrkogård. A. L.*

id, Ferdinand, tysk violinist och violin-
f. 1810 i Hamburg, d. 1873, studerade för
och blef 1836 konsertmästare vid Gewand-
nserterna i Leipzig, hvarest han i förening med Mendelssohn, Hauptman, Moscheles o. a. 1843 stiftade därvarande musikkonservatorium och jämväl i andra afseenden utöfvade en högst inflytelserik verksamhet. Såsom virtuos intog han en förmedlande ställning mellan Spohr och Molique samt utmärkte sig genom en full ton, elegant stråkföring och anderikt föredrag. Ännu högre skattades han såsom orkester- och kvartettspelare. Han fortplantade på en mängd elever (bl. a. Joachim och Wilhelmj) den kasselska (spohrska) skolans traditioner och utgaf äfven en värdefull lärobok öfver violinen. Hans kompositioner bestå mest af stycken för nämnda instrument, men tillika af konserter för andra sådana äfvensom af symfonier, kvartetter, sånger och operan *Hans Wacht* (1852). D. utgaf jämväl "Die hohe schule des violinspiels", en samling stycken från 17:e och 18:e årh. A. L.*

David, Armand, abbé, fransk resande och naturforskare, f. 1826, d. 1900, ingick 1848 i lazaristorden, blef präst 1851 och reste 1862 som missionär till Kina, men använde sin mesta tid i naturvetenskapligt syfte och framträngde 1868—70 ända till Tibet och Kuku-nor. Sedan han vistats ett par år i hemlandet, gjorde han 1872—74 en resa till Kina genom provinserna Tsche-kiang, Schan-si, Kiang-su och Fu-kien. Utom en mängd uppsatser i tidskrifter har han offentliggjort *Journal de mon troisième voyage d'exploration dans l'empire chinois* (2 bd, 1875) och, tillsammans med Oustalet, *Les oiseaux de la Chine* (1877).

Davidis, Franz, österrikisk predikant, uppträdde 1566 i Siebenbürgen såsom förkunnare af unitariska lärosatser, men kom som ledare för ett särskildt parti i Siebenbürgen slutligen i strid med Socinus (se denne) och blef efter en disputation af fursten dömd till lifstidsfängelse 1579. Död s. å. Hans anhängare kallade sig davidister. Hj. H—t.

Davidister, namn på tvenne religiösa sekter. Se Davidis (Franz) och David Jorisz.

David Jorisz., nederländsk svärmare, f. 1501, slöt sig först till vederdöparna, men bildade sedermera en egen sekt, hvilken dyrkade honom som ett Guds sändebud på jorden. Denna sekt, hvars medlemmar kallades davidister eller jorisziander, förföljdes på det grymmaste sätt af nederländska regeringen. 1542 skref D. arbetet *t'Woenderboeck* (2:a uppl. 1551), som vållade, att han måste fly. Sedermera uppehöll han sig, under namn af "Johann von Brügge", i Basel, där han till det yttre slöt sig till kyrkan. D. afled 1556. Tre år efter hans död blefvo hans lik och skrifter brända af bödeln.

Davidov (Davydov), Karl, rysk violoncellvirtuos, f. 1838, d. 1889, uppträdde 1859 med utomordentlig framgång i Gewandhaus i Leipzig, där han genast engagerades som solocellist och efterträdde Grützmacher såsom lärare vid konservatoriet.

Efter några konsertresor blef han solist i kejserliga orkestern i Petersburg, konservatorielärare därstädes (1862), dirigent för ryska musiksällskapet och slutligen direktör för konservatoriet (1876—87). Hans kompositioner bestå i solostycken för violoncell, orkestersaker samt kammarmusik. Jfr Hutor, "Carl D. und seine art, das violoncell zu behandeln" (1899). A. L.*

Davidovitsch, Paul, von, baron, österrikisk militär, f. 1737 i Buda, d. 1814, förde som fältmarskalklöjtnant under fälttåget i Italien 1796 en kår, som från Tyrolen skulle öster om Gardasjön rycka mot Mantova och medverka såväl vid Wurmsers (i sept.) som vid Alvinczys (i nov.) försök att undsätta denna af Bonaparte inneslutna fästning. Han blef dock slagen båda gångerna. 1805 utmärkte han sig vid Novi och Caldiero. Efter freden i Pressburg (1805) blef han inspektör för de ungerska fästningarna och slutligen guvernör i Komorn. C. O. N.

Davids [dē'vidś], S:t, stad. Se Saint Davids.

Davids [dē'vidś], Th. W. Rhys, engelsk indolog, f. 1843 i Colchester, filos. doktor i Breslau, juris doktor i Edinburgh, tjänstgjorde 1866—67 som domare på Ceylon och var tillika archæological commissioner för engelska regeringen. Han grundade 1881 "The pali text society", hvars president han är och hvars "Journal" han redigerat. 1877 slog han sig ned som advokat i London, blef 1883 professor i pali och buddistisk litteratur vid University college därstädes och är samtidigt professor i jämförande religionsvetenskap vid universitetet i Manchester. D. har företrädesvis arbetat på den buddistiska litteraturens och religionshistoriens område och utgifvit sammanfattande, mycket lästa arbeten, såsom *Buddhism, a sketch of the life and teaching of Gautama, the Buddha* (1878; 2:a uppl. 1887), *Lectures on the origin and growth of religion as illustrated by Indian buddhism* (1881) och *Buddhist India* (1904). Af mera vetenskaplig art äro hans publikationer på de buddistiska texternas område, hvaraf han lämnat öfversättningar såsom "Buddhist birth stories, being the tales of the anterior births of Gautama Buddha" I (1880), "Buddhist Suttas" (i "Sacred books of the east" XI, 1881), "The questions of king Milinda" (därst., 1890—94), "Dialogues of Buddha translated" (i "Sacred books of the buddhists", II, 1899). D. har vidare skrifvit *Ancient coins and measures of Ceylon* (1877) och utgifvit "Dāthāvainsa", "Sumangala och Dighanikāya", The Vibhanga being the second book of the Abhidhamma-Piṭaka (Pali text soc.). K. F. J.

Davidsharpan, *Harpa ventricōsa, zool.*, ett till snäckdjurens ordning (*Gastropoda*) hörande blötdjur, som igenkännes därpå, att det korta bukiga skalet, med sin korta spira, har en oval mynning med urskärning, utan några veck, knölar eller tänder, och endast bär skarpa längdribbor. Davidsharpan är för öfrigt klart lilafärgad med hvita, af bruna linjer innefattade bågformiga fläckar och purpurröda läppar samt ungefär 100 mm. lång. Den lefver af djurämnen och uppehåller sig i Indiska oceanen. J. G. T.*

Davidsharpan i Norden, ett af Tegnér i "Nattvardsbarnen" nyttjadt uttryck om J. O. Wallin.

Davidson [dē'vidsən], Lucretia Maria, nordamerikanskt vittert underbarn, f. 1808, d. 1825, skref redan vid nio år vers, som röjde begåfning, och läste litteratur med brinnande ifver. Vid sin död, vållad af öfveransträngning, efterlämnade den knappt sjuttonåriga flickan fiera romanutkast och 278 dikter, hvilka sistnämnda, jämte författarinnans biografi, utgåfvos 1829 under titeln *Amir Khan and other poems.* — Hennes syster Margaret Miller D., död fjortonårig 1837, var likaledes en brådmogen vitterlekerska. Washington Irving utgaf hennes dikter, och bägge systrarnas verk utgåfvos tillsammans 1850.

Davidson [dē'vidsən], Thomas, skotsk paleontolog, f. 1817 i Moir house i Midlothian (Skottland), d. 1885 i Brighton, studerade i Edinburgh, Paris och Rom, på sistnämnda ställe under Leop. v. Buch, som förmådde honom att börja studera brachiopoderna. På detta område hann D. mycket långt, såsom synes af hans mest betydande verk, *On the British fossil brachipoda* (3 bd, 1850—70). A. H.

Davidson, David, nationalekonom och universitetslärare, f. 21 aug. 1854 i Stockholm, blef student i Uppsala 1871, juris kandidat 1877 och docent i nationalekonomi 1879. Efter att från 1884 hafva förestått professuren i nationalekonomi utnämndes han 1889 till e. o. och 1890 till ord. professor i nationalekonomi och finansrätt vid Uppsala universitet. D. företog 1879 och 1885 studieresor i Tyskland och utnämndes till juris hedersdoktor i Uppsala vid jubelfesten 1893; 1886 var han sekreterare i sammansatta banko- och lagutskottet samt var 1901 en af de tre kommitterade, som utarbetade förslaget till den nuvarande förordningen om inkomstskatt. Hans arbeten i bokform äro: *Bidrag till läran om de ekonomiska lagarna för kapitalbildningen* (ak. afh., 1878), *Bidrag till jordränteoriens historia* (i Upps. univ:s årsskrift, 1880), *Europas centralbanker* (1886), *Kommentar till fabrikslagstiftningsförordningen* (1889), *Om beskattningsgrunderna vid inkomstskatten* (s. å.) och *Öfversigt af de i utlandet gällande lagstiftningen angående inkomstskatt* (1893). Därtill komma uppsatser i olika tidskrifter. 1899 började han utgifningen af "Ekonomisk tidskrift", och han har sedan dess icke blott varit tidskriftens utgifvare, utan äfven dess flitigaste medarbetare såväl i nationalekonomiska, praktiska och teoretiska frågor som i finansrättsliga ämnen. Han är en skarp och i hög grad kritisk teoretiker, som icke kan inordnas i någon af de stridande nationalekonomiska "skolorna".

Davidson [dē'vidsən], John, engelsk författare, f. 1857, kom efter en mycket växlande lefnadsbana 1890 som tidningsman till London och slog då igenom med sina hufvudstadslifvet skarpt återspeglande diktsamlingar *In a music hall* (1891) och *Fleet street eclogues* (1893—95). Bland hans öfriga arbeten märkas *Ballads and songs* (1894), *New ballads* (1896) och *The last ballad* (1898), skådespelen *Godfrida* (s. å.) samt tragedien *Self's the man* (1901). D:s *Selected poems* utgåfvos 1904. Mest värderade ha hans teckningar af Londonlifvet blifvit genom den gripande realism, hvarmed de äro utförda.

Davids psalmer, en af bibelns böcker. Se Psaltaren.

Davids stad. Se Betlehem 1.

Davidstad, ort i Finland. Se Luumäki.

Davie'l, Jacques, fransk ögonläkare, f. 1696 i La Barre, Normandie, d. 1762 i Genève, utöfvade till en början allmän praktik, men egnade sig från 1728 uteslutande åt ögonläkekonsten och vann såsom

; snart stort anseende. I egenskap af opera- ades han till en mängd olika länder, och te flerstädes kvarhålla honom med de mest le anbud. Han afböjde dock alla och slog 6 ned i Paris, där han 1749 utnämndes gl. ögonläkare. D:s förnämsta vetenskapliga r införandet af starrextraktionen såsom all- tod (1748). Den innebär ett af de största ögonläkekonsten någonsin gjort. Före D. s den s. k. reklinationen, vid hvilken den dlade kristall-linsen medelst ett nålformigt ent nedtrycktes i glaskroppen — en opera- m endast i omkr. 20 proc. af fall gaf ett t godt resultat. Medelst den ännu i dag, i modifierad form, brukliga extraktionen ägsnas starren ur ögat genom ett snitt vid neranden, och af de sålunda opererade återfå synen. Ryktet om denna metod utbredde tigt, och D:s praktik vann därigenom så ing, att han t. ex. 1752 på en månad skall tfört 206 operationer, af hvilka 182 med utgång. I Sverige vann metoden insteg före- s genom Ribe, Acrel och Odhelius. En af tenskapliga skrifter, *Berättelse om tvenne starrar* (*cataractæ*), har han publicerat i ad:s handlingar (1759). J. Wk.

Davies [dē'vis], sir John, engelsk jurist, stats- h skald, f. 1569, d. 1626, inträdde 1601, stormig ungdom, i parlamentet. Jakob I var mycket bevågen och utnämnde honom 1606 rney general för Irland. 1613 utsågs han nan i detta lands första parlament. Under else på Irland (till 1619) ifrade han mycket ers kolonisering genom protestantiska nybyg- Under sina sista år var han domare i Eng- Såsom skald gjorde sig D. tidigt bemärkt en dikt om danskonsten, *Orchestra* (1596), annan, på sin tid vida berömd, om själens het, *Nosce te ipsum* (1599), hvilken seder- enom sin versbyggnad blef förebilden för Gray es berömda "Elegi"). D. författade jämväl ing akrostiska lofkväden till drottning Elisa- *mns to Astræa* (1599). D:s arbeten ha ut- af d:r Grosart (i "Fuller worthies", 3 bd, 76). (V. 8—g.)

Davila, Arrigo (Enrico) Caterino, ita- istorieskrifvare, f. 1576, kom 1583 till fran- vet och inträdde 1594 i franska hären, men de 1599 till Italien och ingick i republiken s tjänst. Han blef ståthållare på Kreta Dalmatien och Friuli och gällde i Venezia n förste, näst dogen. 1631 blef han för- skjuten. D:s *Storia delle guerre civili di* (1630, bästa upplagan 1733), som öfver- på flera europeiska språk, är en hufvudkälla s tids historia.

David [davjō], Gabriel Jean Antoine, arkitekt, f. i Paris 1823, d. 1881 därstädes, junge af École des beaux-arts. Hans första dsverk var *Teatern i Étampes* (1850). Se- blef han arkitekt för de allmänna anlägg- a i Paris och utförde såsom sådan *Fontaine chel* (1859), *Panoramabyggnaden* i Champs- , de båda teatrarna vid Place-du-Châtelet nga privata byggnader. Hans största verk är *éro-palatset*, som han utförde i samarbete ourdais (färdigt 1878). (G—g N.)

Davis l. Davys [dē'vis], John, engelsk sjöfarande, f. omkr. 1550 i Sandridge, nära Dortmouth. I jan. 1583 deltog han i hemliga underhandlingar med regeringen om möjligheten att finna en nordvästpassage, och 1585 uppdrogs åt honom att söka en sådan. Efter ett snart af isen afbrutet försök att tränga upplör Grönlands östra kust inträngde han i det efter honom uppkallade Davis' sund, nådde Cumberlandviken och återvände lyckligt. Under de två följande åren företog han nya resor till samma trakter, hvilkas hufvudsakliga drag han klargjorde under färder, som omfattade Grönlands kust från Kap Farvel till det nuv. Upernivik samt södra delen af Baffins land. D. deltog som skeppsbefälhafvare i striden mot armadan (1588). Därefter deltog han i expeditioner, som sökte nå Sydhafvet genom Magalhães' sund. 1591 sökte D. förgäfves tränga genom de svåra passagerna och råkade i svår nöd, hvarefter han under stora mödor lyckades hemföra den kvarlefvande besättningen 1593. Följande år utgaf han en för sin tid förträfflig handbok i praktisk navigation, *The seaman's secrets*. 1598 åtföljde han som lots ett holländskt skepp till Ostindien, under hvilken resa Kaplandet, Madagaskar, Maladiverna och Sumatra besöktes och strider utkämpades med portugiser. D. återkom till England 1600, men anställdes genast som öfverlots vid en engelsk flotta, som s. å. afseglade till de nyss besökta trakterna, likaså 1604. Under en kamp med japanska sjöröfvare ö. om Singapore stupade D. i dec. 1605. D:s journaler utgåfvos 1880 af Markham för Hakluyt society. Se C. R. Markham, "Life of John D." (1889). — D. förväxlas stundom med ostindiefararen John Davis från Limehouse (d. 1622).

Davis [dē'vis], sir John Francis, engelsk sinolog, f. 1795, d. 1890, var 1844—48 superintendent för den brittiska handeln i Kina och guvernör i kolonien Hongkong. 1845 upphöjdes han till baronet. D. utgaf åtskilliga öfversättningar från kinesiskan och skref en mängd intressanta verk öfver Kina, bl. a. *The chinese* (2 bd, 1836), *Sketches of China* (4 bd, 1841; 2:a uppl. 1845) och *Chinese miscellanies* (1865).

Davis [dē'vis], Jefferson, nordamerikansk krigare och statsman, de Konfederererade staternas president, f. 3 juni 1808 i Todd county, Kentucky, d. 6 dec. 1889 i New Orleans. Han fick sin militäriska utbildning i krigshögskolan i Westpoint, blef 1828 underlöjtnant, deltog med utmärkelse i flera expeditioner mot indianerna, men tog 1835 afsked ur krigstjänsten och bosatte sig i Mississippi, där han inköpte några stora bomullsplantager. 1843 började han egna sig åt politiken och blef snart en framstående medlem af det demokratiska partiet samt vann rykte som öfverlägset skicklig folktalare och invaldes 1845 i kongressen. Vid mexikanska krigets utbrott (1846) valde ett frivilligt jägarregemente honom till sin öfverste. Såsom sådan tog han en

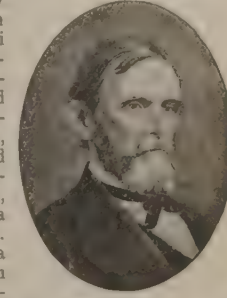

ärofull del i slagen vid Monterey (s. å.) och Buena-vista (1847). 1848 invaldes han i Mississippis senat och tog därstädes energiskt parti för slafveriet samt de enskilda staternas suveränitet i förhållande till unionsregeringen. Hans åsikter i denna fråga hindrade honom att emottaga den generalmajorsvärdighet Polk erbjöd honom till lön för hans tapperhet under kriget. D. förnekade nämligen presidentens rätt att företaga utnämningar vid militen. 1851 uppställdes D. af sitt parti som kandidat till guvernörsplatsen i Mississippi, men föll igenom. 1853—57 var han krigsminister i Pierces kabinett, där han med framgång verkade för slafstaternas intressen. Hans rastlösa reformverksamhet på denna post gjorde honom synnerligen populär i armén. Med stor ifver främjade han äfven undersökningarna för den påtänkta första öfverlandsjärnvägen till Stilla hafvet. D., som 1857 åter intagit sin plats i senaten och där häftigt bekämpade Douglas' teori om "popular sovereignty" (se Douglas, Stephen), tillkallades af presidenten Buchanan som särskild rådgifvare vid utarbetandet af dennes budskap till kongressen i dec. 1860, deltog samma månad i en af senaten tillsatt kompromisskommittés fruktlösa arbeten och höll 10 jan. 1861 i senaten ett stort tal, där han försvarade de enskilda staternas secessionsrätt, förnekade Unionens rätt att med tvång kvarhålla dem och påyrkade utrymmandet af unionsfästet Fort Sumter i Charlestons hamn. Han lämnade 24 jan. senaten, sedan han officiellt underrättats om Mississippis utträde ur Unionen, valdes 9 febr. till de nybildade Konfedererade staternas provisoriske president och tillträdde en vecka senare detta ämbete. Om D:s verksamhet såsom secessionisternas president se närmare Konfedererade staterna. I nov. 1861 blef D. utan opposition vald till ord. president för 6 år och åtnjöt länge inom sydstaterna allmänt förtroende för den duglighet, hvarmed han fyllde sin svåra uppgift. När vapenlyckan 1863 började afgjordt svika sydstaternas härar, tog emellertid äfven motståndet mot D. fart, och särskildt klandrade man hans stränga utskrifningslagar samt gjorde honom ansvarig för den dåliga förplägningen i de konfedererades arméer. In i det sista sökte D. de första månaderna 1865 genom eldiga tal och sangviniska proklamationer motarbeta den växande fredsstämningen. 2 april s. å. nödgades han fly från Richmond undan Grants anryckande armé, och 10 maj tillfångatogs han i Irwinville i Georgia samt inspärrades i Fort Monroe, anklagad för högförräderi och delaktighet i mordet på Lincoln. Den senare anklagelsen fullföljdes ej, då D. efter två års fängelsetid ställdes inför rätta, och 13 maj 1867 frigafs han mot hög borgen. Han företog nu en längre utländsk resa, rättegången afstannade, och i dec. 1868 fick D. del af den allmänna amnesti unionsregeringen beviljade secessionisterna. Han blef då direktör för ett försäkringsbolag i Memphis i Tennessee och tillbragte sina sista år, sysselsatt med litterära arbeten, på en landtgård i Mississippi, hvilken han erhållit genom testamente. D. var fiera gånger erbjuden en plats i senaten, men föredrog att ej lämna privatlifvets lugn. — D:s karaktär har blifvit olika bedömd äfven i sydstaterna, där man än höjt honom till skyarna (så Alfriend i en biografi 1868), än tillvitat honom fåfänga, inkompetens och gunstlingsvälde samt sökt välta ansvaret för krigets olyckor öfver på honom (så i en biografi af E. A. Pollard 1869). Själf utgaf han *The rise and fall of the confederate government* (2 bd, 1881), en vidlyftig apologi för sydstaternas sak, teorien om de enskilda staternas suveräna rättigheter samt hans egen politiska verksamhet. Jfr äfven Craven, "Prison life of Jefferson D." (1866), och hans änkas, Varina D:s, panegyriska arbete "Jefferson D., ex-president of the Confederated states" (2 bd, 1891).

Davis [dē'vis], Andrew Jackson, spiritismens grundläggare, "den nya världens Swedenborg", f. 1826 på en liten farm i staten New York, sattes efter mycket ofullständig skoluppfostran i lära. Redan vid 15 års ålder söfdes han af en hypnotisör och visade sig vara ett utmärkt subjekt. Under följande seanser uppges han ha utvecklat s. k. clairvoyance, så att han både på nära håll och på stort afstånd kunde beskrifva föremål och tilldragelser. Vidare säges han ha utvecklat förmåga att se sjukdomar i andras kroppar, att diagnostisera sjukdomarna och föreskrifva botemedel mot dem, att erhålla övernaturliga sinnliga erfarenheter ("visioner") m. m. Efter dylika dessa trancetillstånd höll han föreläsningar, hvilkas innehåll syntes alldeles öfverstiga hans vanliga insikter och skaper och hvilka han ej heller själf förstod i normalt tillstånd. Då D:s trancetal blefvo allt talrikare och märkvärdigare, skaffade han sig en sekreterare i prästen Fishbough, och med dennes och hans nästa hypnotisörs, d:r Lyons, tillhjälp tillkom 1845—47 D:s första större arbete, *The principles of nature, her divine revelations and a voice to mankind* (1847; omkr. 40 uppl.; delvis öfv. i "Siaren A. J. D. och hans Naturens principer", Hälsingf. 1850). I arbetets 1:a del framhålles bl. a., att "allt i sin inre är den enda reala verkligheten; det yttre är blott en öfvergående företeelse; den materiella världen är endast förtätad, materialiserad ande". Vidare förklaras den animala magnetismen, klarsynthet o. s. v.; i 2:a delen behandlas universums uppkomst, möjligheten af profetior, Kristi person, den sanne vise, dödens filosofi, andesfärer och andra umgängelse m. m., i 3:e delen vår tids sociala förhållanden. D:s öfriga arbeten dikterades ej i trance efter föregående hypnotisering, utan skrefvos i vanligt tillstånd automatiskt ("inspireradt"). På sistnämnda tillkom hans största arbete, *The great harmonia* (5 bd; 1850—60), i hvars 1:a bd behandlas hälsa och sjukdom och lämnas en framställning af D:s egen brägdagörande verksamhet. Ett besök, som D. 1850 gjorde i Stratford hos sin vän d:r Phelps, hvarvid en mängd högst besynnerliga "fysiska fenomen" egde rum, gaf anledning till hans i egentlig mening spiritistiska arbete *The philosophy of spiritual intercourse* (1851). D. blef 1884 doktor i medicin och antropologi. D:s anhängare räknas i millionen. Se vidare Spiritism). Litt.: A. Lehmanns "Overtro og trolddom", d. III, och M. v. Borgens uppsats i tidskr. "Efteråt" (1906).

Davis [dē'vis], Henry William Barnett, engelsk målare, f. 1833, studerade vid Londons akademi, debuterade 1861 med *Betesmark*, begåfvad sedan till Boulogne och hemsände därifrån flera tafior, af hvilka *Vilsekommen boskapshjord* i högsta grad vann mesta bifallet. Hemkommen utställde han bl. a. *Jordbruk under våren* (1866), *Sommar* (1873), *Efter solnedgång* (1877), *Afton vid*

Dyner i Picardie (1890). Dessutom har han försökt sig såsom skulptör. *Tjur, som trafvar*, i brons (1878), erhöll medalj vid världsingen i Wien.

s [dē'vis], William Morris, amerireolog och meteorolog, f. 1850 i Philadelphia, de naturvetenskap vid Lawrence scientific Harvard college, i Cambridge (Massachuch var 1870—73 assistent vid argentinska lobservatoriet i Córdoba. 1876 blef han lärare rvard, företog 1877—78 en resa jorden rundt sedan 1890 professor i geologi vid nämnda talt. 1903 deltog han i den af Carnegie-inutsända expeditionen till Turkestan under af Pumpelly. Bland D:s arbeten märkas *inds, cyclones, tornados* (1884), *Elementary logy* (1896) och *Physical geography* (1899) n mängd vetenskapliga artiklar i lärda sällförhandlingar och i tidskrifter. 1906 invaldes Vet. akad.

ison [dē'vison], William, engelsk diplo-. omkr. 1541, d. 1608, var 1566—75 sekre- hos drottning Elisabets ambassadör vid hofvet, Killigrew, blef 1577 engelsk resie agent i Antwerpen och tog under de följåren liflig del i Englands förbindelser med t Spanien upproriska Generalstaterna. 1586 . medlem af rådet (privy council) och som ngens sekreterare biträde åt statssekreteraren ngham. I denna egenskap förelade han 1 1587 drottningen till undertecknande dödsöfver Maria Stuart, hvilken han omedelbart e. Efter Marias afrättning (8 febr.) sökte t göra D. till syndabock för sitt eget vankelenom att grundlöst beskylla honom för att mot vilja ha ombestyrt afrättningsorderns verkde. D. insattes i Towern, dömdes till böter ngelse samt frigafs först 1589. Han lyccj sedan återfå sin sekreterarbefattning. Jfr teckning öfver D. af sir Harris Nicolas V. S—g.

wison, Bogumil, polsk-tysk skådespelare isk börd, f. 1818 i Warschau, d. sinnesrubbad i Dresden, var 1837—39 skådespelare i War- 1840—46 i Lemberg, där han lyckades få spela roller på tyska, hade sedan framgångar i Hamburg och engagerades 1849 vid Burgteatern i Wien samt vann stort rykte som karaktärsskådespelare. Han tog 1853 anställning på lifstid vid Dresdens hofteater, men löste 1864 sitt engagemang och drog omkring på gästspel genom hela Tyskland samt 1866 till Amerika, skördande ära och guld.

kärpa och finess i karaktärsframställning voro n tid någonting nytt i Tyskland. Han egde känslovärme, men ett glänsande, logiskt analyde förstånd jämte säker iakttagelseförmåga. I niska och lidelsefulla roller var han ypperlig. må nämnas *Marcus Antonius*, *Lear*, *Richard III*, *Shylock*, *Hamlet*, *Harpagon*, *Mefistofeles* och *Franz Moor*.

Davis' sund [dē'vis], sund mellan Grönland och Baffins land (Cumberlandhalfön). Det förenar Atlantiska hafvet med Baffins vik samt är 1,200 km. långt och 320—960 km. bredt. Sundet är uppkalladt efter den engelske sjöfararen John Davis, som 1585 seglade genom detsamma.

Davitt [dē'vit], Michael, irländsk partiledare, f. 1846 i Straide, grefsk. Mayo, d. 31 maj 1906. Hans fattiga föräldrars vräkning i hans späda år gaf första impulsen till hans lifslånga hat mot England. D. arbetade som gosse på ett bomullsspinneri i Lancashire, miste vid 11 års ålder högra armen genom en olyckshändelse i fabriken och försörjde sig under sina återstående uppväxtår som tryckeribiträde och tidningsförsäljare. 1866 slöt D. sig till feniernas upprorsrörelse, arresterades i London för delaktighet i olaga vapeninförsel till Irland och dömdes 1870 till 15 års straffarbete. Han frigafs i dec. 1877, genomreste sedan som agitator Irland och Nord-Amerika samt tog 1879 mycket verksam del i grundandet af irländska *landligan* (se Irland, historia), hvars egentlige ledare han snart blef. 1880 organiserade han under en rundresa i Förenta staterna ligans amerikanska gren. Hemkommen 1881 arresterades han i febr. i samband med processen mot landligan och dömdes att fortsätta sitt förra fängelsestraff. Han frigafs ånyo 6 maj 1882, samma dag mordet i Phoenixparken egde rum, och fördömde i ett gemensamt med Parnell och Dillon utfärdadt manifest denna ogärning. Redan 1883 dömdes han ånyo till 4 månaders fängelse för upproriskt tal och verkade sedan sitt frigifvande oaflåtligen som agitator för landligans läror och Irlands lösslitande från brittiska riket. Redan under sin fängelsetid hade han 1882 invalts i parlamentet för Meath, men valet förklarades ogiltigt. Han valdes 1892 till medlem af underhuset för North Meath, men äfven detta val upphäfdes till följd af klerikala öfvergrepp till hans förmån under valstriden. Processen härom ruinerade honom, så att han i maj 1893 gjorde bankrutt och till följd däraf måste nedlägga det parlamentsmandat för Cork han kort förut vunnit. D. satt sedan i underhuset som representant för East Kerry 1895—99. Under sina sista år företog han vidsträckta resor och besökte bl. a. Syd-Afrika under boerkriget. — D. slöt sig vid det irländska partiets splittring 1890 till den antiparnellitiska riktningen. Som publicist var han mycket verksam. Bland hans arbeten märkas *Leaves from a prison diary* (2 bd, 1884), en vida spridd skildring af hans fängelsetid i Portland, *Defence of the land league* (1891), *Life and progress in Australia* (1898), *The boer fight for freedom* (1902) och *Fall of feudalism in Ireland* (1904). Bland irländarna i hemlandet, de brittiska kolonierna och Förenta

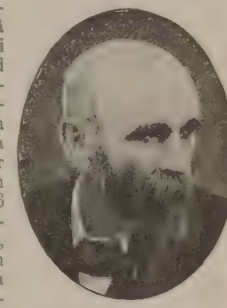

staterna var D. ytterst populär som en af oafhängighetsrörelsens veteraner, och hans öfvertygelsetrohet förvärfvade honom aktning äfven af hans motståndare i Englands politiska lif. V. S—g.

Dawley [då'li], stad i engelska grefsk. Shrop. 7,522 inv. (1901). Järnverk och kolgrufvor.

Davlia. Se Daulis.

Dawlish [då'li], mycket besökt hafsbadort i engelska grefsk. Devon. Omkr. 4,000 inv.

Davos [-vås; rätorom. *Tavau, Tavate*, af *davo*, bakom], Europas förnämsta luftkurort för bröstsjuka, ligger i det s. k. rätiska höglandet i schweiziska kantonen Grisons, 1,560 m. ö. h. Den badenseiske läkaren Alexander Spengler, som i början af 1850-talet slog sig ned som läkare i D., iakttog, att lungsot förekom ytterst sparsamt hos invånarna, samt märkte desslikes, att barn från D., som vid tjänst utom hemmet ådragit sig lungsot, vid återkomsten till D. snart blefvo botade. Spengler kan anses som kurortens grundläggare. De förste patienterna anlände i febr. 1865; mödosamt kämpade man sig fram, men 1904 var antalet kurgäster 3,500, och platsen besöktes af 18,671 pers.

D.-dalen är den mellersta af de tre dalar, som ungefär parallellt med hvarandra från n. ö. till s. v. draga igenom Grisons. Den genomflytes af Hinter-Rheins biflod Landwasser, som bildar den s. k. D.-sjön. D. skiljes från de angränsande dalarna genom två alpkedjor, som höja sig 600—900 m. öfver dalens botten och utgöra ett fullkomligt säkert skydd mot alla vindar utom nordöstliga och sydvästliga. Men äfven åt dessa håll erhålles ett ganska godt värn genom bergskedjor, ehuru de ej äro så höga. D.-dalen, som har 8,333 inv. (1900), tysktalande och till största delen protestanter, delas

Davos-platz.

i två partier: D.-platz (1,560 m.), den större delen, och D.-dorf l. D.-Dörfli (1,574 m.), sinsemellan förbundna genom en spårvägslinje. D:s klimat karakteriseras i korthet genom stark insolation vid ringa luftvärme, genom torr och ren atmosfär med ringa lufttryck och relativ vindstilla. Årets medelvärme är endast 2,6° C., vinterns —6,1° C. Den starka insolationen under vintermånaderna gör det möjligt för de sjuke, att vid lufttemperaturer långt under 0° kunna sitta timtals ute i det fria utan att frysa och utan att ådraga sig förkylningar. Man promenerar utan öfverkläder i dalen, man åker skridskor i sommardräkt. Vintersäsongen räknas fr. okt. till april månads slut. Genom sitt läge kan D. under vintermånaderna erbjuda en ständigt tu gänglig isbana, hvarför det blifvit en mycket be sportplats, där skridskotäflingar anställas. I na heten ligger Schatzalp, på hvars platå ligge Spenglers sanatorium Clavadel (1,865 m. ö. h. Förbindelsen med D. upprätthålles företrädesvis genom en smalspårig järnväg (från Landquart, För sjukas vård finnes en mängd sanatorier; det främs-

D:r Turbans sanatorium.

är d:r Turbans i D.-platz, där de sjuke erhålla den bästa vård under strängt öfvervakad disciplin. D. uppsökes af lungsjuka i alla stadier, de bästa resultat vinnas, när patienten i tid kommer under behandling; denna begagnas vid s. k. spetskatarrer förtätningar, blödningar. Feber hindrar ej en D.-kur. Af litteratur rör. D. se framför allt C. Walis skildring i "Nord. Med. Arkiv" (bd 7) och samelverket "D. Ein handbuch für aertzte und laien" (1905). L.

Davoust [davō], Louis Nicolas, fransk marskalk. Se Davout.

Davout [davō]. 1. (Davoust) Louis Nicolas D., fransk marskalk, hertig af Auerstädt och furste af Eckmühl, f. 10 maj 1770 i Annoux (dep. Yonne), besökte samtidigt med Napoléon Bonaparte krigsskolan i Brienne, blef 1788 officer vid ett kavalleriregemente och 1792 chef för en bataljon frivilliga, med hvilken han deltog i nordarméns fälttåg 1792 och 1793. Sistnämnda år blef han brigadgeneral. Därefter hade han befäl först vid Rhen-armén, sedan i Italien och slutligen i Egypten, där han blef tillfångatagen, men snart frigifven. 1800 utnämndes han till divisionsgeneral, i hvilken egenskap han förde kavalleriet under 1800—01 års fälttåg i Italien, hvarefter han 1804 erhöll marskalkstafven. 1805 förde han en armékår under kriget med Österrike, och i slaget vid Austerlitz 2 dec. hade han sin plats på högra flygeln. Under kriget med Preussen 1806—07 besegrade han med sin till

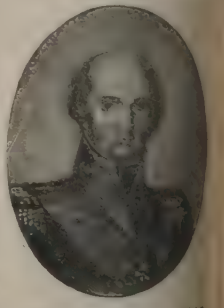

aderlägsna kår preussarnas hufvudstyrka vid
tt, samtidigt med att Napoleon slog den
len af den preussiska hären vid Jena (14
h fick med anledning däraf 1808 titeln
Auerstädt. 1809 besatte D. med sin kår
rg, förrän Napoleon ankom till krigs-
sen. Men då han där hotades af öster-
hufvudstyrka, utförde han med sina fyra
sin ryktbara flankmarsch åt söder, utefter
ch deltog sedan i slaget vid Eckmühl (22
vars för fransmännen gynnsamma utgång
a delen var D:s verk och förskaffade honom
ln furste af Eckmühl. I slaget vid Wagram
juli) förde han högra flygeln och bidrog
storartad kringgående rörelse till segern.
de han en armékår i kriget mot Ryssland,
samlade han i Sachsen en fransk härafdel-
n begaf sig till Hamburg, då fälttåget öpp-
Sedan 1811 hade D. blifvit generalguver-
mburg och dess omnejd, hvarest hans sty-
märktes af mycken hårdhet; så t. ex. ut-
a en kontribution af 48 mill. frcs och bort-
0,000 människor. Han beredde sig att till
sta försvara den befästa staden, men efter
s fall utrymde han densamma. Efter kej-
terkomst från Elba var han 20 mars—14
5 krigsminister, hvarjämte han ledde för-
f Paris. Då allt vidare motstånd var få-
ppnade han underhandlingar och förband
med armén gå bakom Loire, hvilket äfven
14 juli 1815 öfvergick han till Ludvig
Han förlorade sina värdigheter, men åter-
1817 och blef 1819 t. o. m. pär af Frank-
öd i Paris 1 juni 1823. — D. var en af
s utmärktaste generaler. Han egde en
entlig militärisk skarpblick, stor personlig
t och diplomatisk begåfning, men hans
t urartade ofta till grymhet. Jfr "Le
l D., raconté par les siens et par lui-même",
dotter, markisinnan de Blocqueville (4 bd,
0), D:s "Correspondance" (4 bd, 1885)
'orrespondance inédite" (1887), "Opéra-
3:e corps, 1806—1807". Rapport du ma-
.", utg. af hans brorson, general D. (1896),
ier, "Davout" (2 bd, 1898). C. O. N.

éopold Claude Étienne Jules es D., den föregåendes brorson, fransk sedan 1864 hertig af Auerstädt, f. . 1904, deltog i italienska och tyska krigen ampen mot Paris-kommunen, befordrades il divisionsgeneral, var 1879—80 chef för neralstaben och därefter kårbefälhafvare till lan utnämndes till storkansler för Heders- 1895, men såsom motståndare till republi- ministären afskedades han plötsligt 1901, föranledde alla ordenskapitlets militära med- att afgå.

on [då'sn]. 1. Sir John William D., paleontolog, f. 1820 i Nova Scotia, d. örfattade bl. a. *Acadian geology* (1855; ol. 1878). behandlade i flera skrifter de landdjuren och växterna från paleozoiska i Canada m. m. och var den förste, som *Eozoon canadense* (se d. o.). D., som ef superintendent för undervisningsväsendet da och som 1855—93 var styresman för lluniversitetet i Montreal, där han äfven flera år skötte en professur, erhöll 1881 Lyell-medaljen af Geological society i London, utnämndes 1882 till president för Royal academy i Canada och adlades 1884.

2. George Mercer D., den föregåendes son, brittisk geolog, f. 1849 i Nova Scotia, d. 1901 i Ottawa, förordnades 1873 till geolog vid amerikanska gränskommissionen och utgaf 1875 *Geology and resources of the 49:th parallel*. S. å. anställdes han vid Canadas geologiska undersökning och blef 1895 dess chef. D. utforskade efter hand det väldiga kanadensiska Nordväst-territoriet samt Brittiska Columbia i geologiskt afseende. Hans skrifter, i hvilka äfven paleontologiska, geografiska och etnografiska rön finnas nedlagda, äro mestadels intagna i kanadensiska fackpublikationer.

Dawson city [då'sn si'ti] l. Dawson, stad i Yukonterritoriet, Canada, vid Klondikeflodens mynning i Yukon. 9,142 inv. (1901). D. grundlades efter upptäckten af Klondike-guldfälten, 1896, och förser arbetarna där med deras förnödenheter. Ångbåtar gå till Yukons mynning och till Lewis river, Yukons källflod. Staden har elektrisk gatbelysning och tre tidningar.

Dawsonia Fritsch, *paleont.*, fossilt amfibiesläkte stående i närheten af *Branchiosaurus*, från hvilken det skiljer sig genom sin rikare tandbeväpning, på alla benen i munhålans tak. A. Hng.

Dāvus, ett i fornromerska lustspel vanligt namn på slafvar med inskränkt förstånd. — Davus sum, non Œdipus, latinskt ordspråk (efter Terentius), "Jag är D. och ej Œdipus", d. v. s. jag är ingen mästare i att tyda gåtor.

Davy [dē'vi]. 1. Sir Humphry D., en af Englands störste kemister, f. 17 dec. 1778, d. 29 maj 1829 i Genève, blef 1802 professor i kemi vid Royal institution i London och var 1820—27 president i Royal society. — Genom sina 1806 påbörjade undersökningar öfver den elektriska strömmens inverkan på kemiska föreningar förde D. sin vetenskap ett stort steg framåt. Vid dessa undersökningar ledde han till upptäckten af viktiga enkla kroppar; kalium och natrium, de alkaliska jordarternas metaller och bor, samt sönderdelade vattnet i dess enkla beståndsdelar: syre och väte. D. var den förste, som insåg (1810) den elementära naturen hos klor, hvilken sedan Scheeles tid ansetts vara en sammansatt kropp, och som visade, att metallernas föreningar med klor bilda en särskild grupp af salter (af Berzelius sedermera kallade haloidsalter). Äfven genom sin elektrokemiska teori utöfvade D. ett stort inflytande på sin tids vetenskapliga uppfattning. Enligt D. beror elementens förening på ett utbyte af motsatta elektriska fluida, och den kemiska frändskapen framkallas af atomernas elektriska laddningar. Från Berzelius' elektrokemiska teori skilde sig D:s hufvudsakligen däri, att enligt D. de förut oladdade atomerna först vid beröring bli elektriska.

D. var äfven den förste, som framställde elektriskt ljus. Jämte Rumford, Young och andra förfäktade han den åsikten att värmet består i en rörelse af smådelarna i en kropp och ej är ett verkligt oväg-bart fluidum. 1815 uppfann han den i kolgrufvor använda, efter honom uppkallade säkerhetslampan. Skrifter: *On some new phenomena of chemical changes produced by electricity* (1807), *Elements of agricultural chemistry* (1813), *Salmonia, or days of fly-fishing* (1828) och *Consolations in travels, or the last days of a philosopher* (1830; många uppl.; "En naturforskares sista dagar", 1834) m. fl. D:s personliga egenskaper stodo ej i jämnhöjd med hans vetenskapliga storhet. En träffande karakteristik af honom som vetenskapligt snille och fåfäng adelsman har Berzelius lämnat i sina "Reseanteckningar" (utgifna af Söderbaum 1903). P. T. C. (H. E.)

2. Edmund D., den föregående kusin, engelsk kemist, f. 1785, d. 1857, var sedan 1826 professor i kemi vid Royal Dublin society. Han upptäckte 1836 acetylen.

3. John D., Humphry D:s broder, engelsk läkare, f. 1790, d. 1868, med. doktor i Edinburgh 1814, tjänstgjorde såsom läkare i engelska armén och blef slutligen generalinspektör öfver den militära sjukvården. Han offentliggjorde åtskilliga värdefulla anatomiska och fysiologiska arbeten, hvilka samlade utgåfvos under titeln *Physiological and anatomical researches* (2 bd, 1839) samt *Physiological researches* (1863). R. T—dt.

Davýdov, Karl. Se Davidov, K.

Davýdov, Denis Vasiljevitj, rysk krigare och skald, f. 1784, d. 1839, deltog med utmärkelse i flera fälttåg, bl. a. i det finska 1808—09, då han jämte Kulnev framträngde till Uleåborg och eröfrade det därutanför belägna Karlö, i 1812—14 års krig, såsom chef för en partigängarkår, och i Polen 1831, blef generalmajor 1815 och generallöjtnant 1831. Såsom poet tillhörde D. Pusjkins romantiska skalderiktning, den s. k. Arzamasklubben (se Arzamas). D. var äfven militärskriftställare. Hans samlade arbeten utkommo 1848 (med biografi af Smirdin) och hans memoarer 1872 (i tidskr. "Russkaja starina"). A—d J. L. W:son M.

Davy-medaljen [dē'vi-], en af Royal society i London utdelad medalj, stiftades genom testamente af den ryktbare kemisten sir Humphry Davy. En eller två medaljer utdelas årligen för de viktigaste kemiska forskningar, som under de närmast föregående åren gjorts i Europa eller det engelsktalande Nord-Amerika. Endast två gånger har medaljen tilldelats svensk man (prof. P. T. Cleve, 1894, och prof. S. Arrhenius, 1902).

Davÿn Rauff, *miner.*, en nefelin från Vesuvius med ganska stor halt af CaO och CO_2. A. Hng.

Davys [dē'vis], John. Se Davis, J.

Davys säkerhetslampa [dē'vis-], en af H. Davy uppfunnen oljelampa, hvars låga omgifves af ett fint metalltrådnät. Den begagnas i stenkolsgrufvor för att förekomma antändning af de gaser, som ibland framtränga ur kolflötserna. I kollagren uppträda nämligen ofta massor af kolsyra och sumpgas, hvilken senare är mycket brännbar och med luft bildar en blandning, som vid antändning brinner med häftig explosion. Om Davys lampa omgifves af en dylik eldfarlig gasblandning, antändes visserligen gasen innanför trådnätet, men utan att antändningen omedelbart sprider sig till omgifvande. Den brinnande gasen afkyles nämligen af trådnätet så att lågan ej kan fortplanta sig utom detta. Under dylika tillfällen visar sig vanligen i lampan en mer eller mindre aktig låga, eller ock förlänger sig lamplågan. Om detta inträffar, måste arbetaren skyndsamt draga sig undan, emedan trådnätet efter någon tid kan tillräckligt upphettas för att åstadkomma explosion i omgifvande gasen. P. T.

Dax [daks], lat. *Aquæ Tarbellicæ* l. *Aquæ augustæ*, arrondissemangshufvudstad och badort i franska dep. Landes, vid Adour och franska järnvägen Bayonne—Bordeaux-banan. 8,335 inv. (1901). Liflig handel med boskap, ull, honung, hästar och mulåsnor. Asfalt, bor- och järnmalm brytas; svafvelhaltiga källor. Dax redan sedan antiken. Handelsdomstol, ett gammalt slott (från 14:e årh.) och en kyrka (Saint-Vincent) från 10:e årh. I D. föddes J. Ch. de Borda, åt hvilken ett monument rests, och R. Ducos. V. om staden Tour Borda (Bordas forna observatorium). D. ligger 13 m. ö. h., räknas till de s. k. indifferenta termerna med en temperatur af 60° C. Utmärkta badanstalter. Frekvensen omkr. 10,000. Uppsökes mest af reumatiska och giktpatienter, under vinterna af lungsjuka.

Daylesford [dē'lsfəd], stad i australiska staten Victoria, 400 km. n. ö. om Ballarat, i ett guld- och jordbruksdistrikt. 3,372 inv. (1901). Berömd skola. I närheten ligga guldgrufvor.

Days of humiliation [dē'ś øv hjomiliē'ʃn], ss. "ödmjukelsens dagar", de tvenne allmänna bot- och bönedagarna i England: 30 jan. (årsdagen af Karl I:s afrättning 1649) och 2 sept. (Londons brand 1666).

Dayton [dē'tn], stad i nordamerikanska staten Ohio, vid floden Miamis förening med Mad river och vid Miamikanalen, hvilken sammanbinder Wabash- och Eriekanalen och Ohiofloden. 85,333 inv. 19[illegible]. D. har flera högre skolor, bl. a. Cooper academy för flickor, ett bibliotek på 37,000 bd samt mycket ansenlig industri (1900: 1,096 verk med 16,[illegible] arbetare och 35,7 mill. doll. tillverkningsvärde), särskildt tillverkning af maskiner och järnvägsmaterial, jordbruksredskap och tobaksvaror.

Daza, Hilarion, president i republiken Bolivia, f. 1840 i Sucre, mördad 1894 i Urjuni, dit redan som adertonårig yngling i Bolivias revolutionära partistrider, stod högt i gunst hos presidenten Melgarejo, men innehade en ledande ställning under den militärrevolt, som 1871 störtade denne och förde öfverste Morales till makten. Han blef denne krigsminister och bemäktigade sig 1876 på revolutionär väg presidentvärdigheten, hvilken han under hänsynslöst tyranni utöfvade till 1879, då han jagades till följd af den elandiga krigföringen mot Chile. Se vidare Bolivia, sp. 1010—11.

Dazjbog, *myt.*, en gudomlighet i den östslaviska mytologien, omnämnd i ryska handskrifter från 12:e årh. och identisk med solguden, "Den Svarog". Enligt Jagić ("Arch. f. slav. phil.") är det ett rent slaviskt ord, betydande "den gifvande guden". Äfven hos sydslaverna förekommer gudomlighet af liknande namn, Dabog. A—d.

D. C. 1. Förkortning för District of Columbia (se Columbia, District of). — 2. Förkortning för Doctors' commons (se d. o.).

. d växtnamn förkortning för A. P. De Can- e l. ä.).

mus., förkortning för it. *da capo* (se D a-

L. [disiä'l], förkortning för eng. *Doctor aw*, doktor i civilrätt (romersk rätt).

., vid växtnamn förkortning för J o s e p h s n e.

1. Förkortning för lat. *De'o du'ce* (under lning, med Guds hjälp) och i latinska in- för *Di'is* (åt gudarna), *do'mus divina* (det arna härstammande huset, d. v. s. kejsar- . — 2. Förkortning för eng. *doctor of* teologie doktor.

förkortning för lat. *de da'to* (från dagen dandet), *di'cto di'e* (på sagda dag) eller *'dit* (har gett till skänks, har stiftat).

D., förkortning för lat. *dat*, *dönat*, *di'cat di'cat*, *dëdicat* (vid gåfvor till gudarna och id dedikationer af böcker: N. N. gifver, och helgar l. gifver, helgar och tillegnar).

(fr. *ré majeur*, eng. *d major*), *mus.*, den t, som har *d* till grundton och företecknas med r *f* och *c* (parallelltonart: h m o l l). A. L.

at. och fr. [på franska uttaladt dø], pre- , som i allmänhet har en frånskiljande eller nde betydelse: af, ur, från o. s. v. Den mer ofta i sammansättningar. Det franska kommer i familjenamn på samma sätt som ska *af* och det tyska *von*, t. ex. De Camps, Gardie o. s. v.

on-process [di'kn-], eng., *kem. tekn.*, ett engelsk ingenjör Deacon uppkalladt för- ätt att framställa klorgas genom att leda ångor blandade med luft öfver glödande, pparvitriol impregnerade tegelstenar, hvar- ktionen $2HCl+O=2Cl+H_2O$ lätt försiggår. ga mängd kopparvitriol kan sönderdela en mängd saltsyra och verkar i reaktionen katalysator. Se K a t a l y s. P. T. C.*

heat [de'd hi't], eng., *sportt.* Se D ö d i n g och H e a t.

Dia, en fornromersk gudinna, hvars tjänst af a r v a l b r ö d e r n a, särskildt i en nära Rom, på högra stranden af Tiberfloden, be- offerlund. Denna gudomlighet tyckes hafva ga skild från T e l l u s, C e r e s och O p öreträdesvis tillbedts såsom beskyddarinna af merska landsbygdens åkerfält. R. Tdh.

d letter [de'd le'ttə], eng., "dödt bref", på af otillräcklig adress eller andra orsaker obe- försändelse.

dweight [de'd *wēi't*]. Se D ö d v i k t.

Ahna, H e i n r i c h K a r l H e r m a n n, olinist, f. 1835 i Wien, d. 1892 i Berlin, elev seder och Mildner, uppträdde tolfårig som vir- eltog som löjtnant i kriget mot Italien 1859. tertog sedan sina konstresor och blef 1868 mästare vid hofkapellet i Berlin samt följande re vid k. högskolan för musik därst. Han mför allt berömd som kvartettspelare (i Joa- stråkkvartett, från 1869). A. L.

k [de'ak]. F e r e n c F r a n s i, ungersk stats- . 17 okt. 1803 i Söjtör, komitatet Zala, d. . 1876 i Budapest, egnade sig tidigt åt tyrket och började 1825 med ifver deltaga itatförhandlingarna samt gjorde sig snart känd som en utmärkt talare. 1832—36 representerade han Zala på riksdagen (i Pressburg), där han med kraft och talang bekämpade Wien-regeringens inkräktningar på Ungerns rättigheter. Under riksdagen 1839—40 lyckades D. åstadkomma en tillfällig försoning mellan regeringen och reformpartiet, hvars chef han var. 1843—47 var han icke medlem af riksdagen, men anlitades alltjämt såsom sitt partis rådgifvare. Under denna tid utarbetade han ett förslag till strafflag, af utländska sakkunnige högeligen prisadt, samt redigerade 1847 ett liberalt manifest, hvilket kräfde Ungerns oberoende ställning under huset Habsburgs spira. Som justitieminister inträdde D. 23 mars 1848 i kabinettet Batthyány, Ungerns första konstitutionella ministär. Men hans plan att omorganisera hela lagskipningsväsendet omintetgjordes genom Kossuths tillträde till makten i sept. s. å., och han utgick då ur ministären, enär Kossuth bröt med den strängt lagenliga förhandlingspolitik D. konsekvent förfäktade. Sedan riksdagen under Kossuths ledning afgjordt brutit med dynastien, drog sig D. tillbaka från det offentliga lifvet och deltog icke i revolutionskriget. Då Österrikes olyckor i Italien 1859 förmått regeringen i Wien att ändra politik i förhållande till Ungern och riksdagen 1861 ånyo inkallats, lät D., som förut från sitt gods Kellida gifvit nationen det passiva motståndets lösen, välja sig till deputerad för Pest. Det moderat-liberala s. k. adress-partiet, hvilket samlade sig omkring honom och Andrássy, ställde sig på grundvalen af 1848 års lagar och kräfde oeftergifligt en ungersk ministär. Förbittrad öfver denna oväntade hållning, upplöste regeringen hastigt riksdagen i sept. 1861, sedan Frans Josef afvisat den af D. redigerade adress, hvari dess bägge kamrar häfdade den af honom förfäktade rätts-ståndpunkten. Denna sammankallades emellertid åter 1865, kort efter det D. i sin berömda påskartikel i tidningen "Pesti naplo" vädjat till Frans Josef personligen och försäkrat honom om Ungerns beredvillighet att sätta sina historiska rättigheter i samklang med hela rikets inre lugn och yttre stormaktsställning. Efter Österrikes olyckor 1866 ville det radikala partiet begagna sig af monarkiens allmänna upplösningstillstånd för att tvinga regeringen i Wien till förödmjukande eftergifter. Men D. motsatte sig denna politik och vann riksdagen för den åsikten att de båda rikshälfterna skulle blifva likställda och Ungern erhålla en särskild ministär. Ej minst genom D:s moderation kom det på denna grundval till en uppgörelse ("ausgleich") med Österrike undär Beusts ministär. Det nya förhållandet mellan den österrikisk-ungerska monarkiens båda delar oktrojerades högtidligt genom Andrássys utnämning till ungersk ministerpresident (febr. 1867) och Frans Josefs högtidliga kröning i Ofen (juni s. å.); uppgörelseakten af 26 sept. 1867 bestämde slutgiltigt den nya unionens villkor. D. gaf den af hans

meningsfränder sammansatta nya ministären — hvars ledning han själf afböjt — sitt betydelsefulla stöd och representerade till sin död de den grundlagsenliga självständighetens och den frisinnade moderationens idéer, hvilka han fört till seger i Ungerns politiska lif. D:s begrafning firades som en nationell sorgehögtid; ett ståtligt, af staten rest minnesmärke öfver honom, af Huszár, aftäcktes i Frans Josefs närvaro 1887 i Budapest. — Med rätta prisas D. som den rikast begåfvade och mest sympatiske statsman Ungern frambragt. Hans varma hängifvenhet för sitt land och fullständiga personliga oegennytta förvärfvade honom alla partiers aktning. Från sina ledande politiska grundsatser vek han aldrig en tum, men förstod samtidigt att genom moderat och taktfullt uppträdande samt klok medgörlighet i frågor af underordnad vikt underlätta uppgörelsers åvägabringande. Som politisk talare utmärkte han sig genom klarhet, sakkännedom och en uppfriskande humor. — D:s tal ha utgifvits af Kónyi (6 bd, 1881—98). Bland lefnadsteckningar öfver D. märkas sådana af Pulszky (1876) och Csengery (1877) — såväl på ungerska som tyska — samt af Steinbach (1888). Jfr äfven A. F. Almberg, "Frans D. och Ungerns kamp för sin rätt" (Hälsingfors 1903; sammandrag af hans 1902 på finska utgifna biografi öfver D.). (V. S—g.)

Deakin [di'kin], Alfred, australisk statsman, f. 3 aug. 1856 i Melbourne, blef 1878 praktiserande advokat, verkade en tid som medarbetare i tidningen "Melbourne age" och invaldes 1879 i kolonien Victorias parlament, där han snart kom att intaga en bemärkt plats som politiker. D. blef 1883 minister (för vattenvägar och offentliga arbeten) och har sedan innehaft flera ministerplatser, bl. a. 1886—90 som Victorias inrikesminister (*chief secretary*), hvarjämte han tagit verksam del i sträfvandena för de australiska koloniernas federativa sammanslutning. Han var sålunda en af Victorias representanter i förbundsrådet (*federal council*) vid dess sammanträden 1889, 1895, 1897 och 1899 samt deltog såväl i förbundskonferensen i Melbourne 1890 som i de förbundskonvent, hvilka voro samlade 1891 och 1897—98 för att utarbeta förslag till en australisk förbundsförfattning (jfr Australiska statsförbundet), samt deltog som representant för Victoria i de slutliga förhandlingar i London 1900, hvilka föregingo antagandet af Commonwealth act. I det australiska statsförbundets första kabinett, ministären Barton, ingick D. 1901 som justitieminister samt blef vid Bartons afgång 1903 det rekonstruerade kabinettets chef. Valen till förbundsparlamentet i dec. s. å. gåfvo emellertid ej hans ministär någon säker majoritet, och den föll i april 1904 på frågan om obligatorisk skiljedom i arbetstvister, där D. motsatte sig skiljedomslagens utsträckning till att gälla äfven statsjärnvägarnas betjänte. Sedan de kortvariga ministärerna Watson och Reid efter hvartannat störtats, blef D. åter, i juli 1905, australiska statsförbundets premiärminister. — D. är en varm vän af den brittiska riksenhetens befästande och har vid flera tillfällen uttalat sympati för Chamberlains preferenstullsystem. Australiens bevattningsfråga har alltid varit föremål för D:s noggranna studium, och han har skrifvit flera arbeten såväl därom som om andra länders bevattningssystem (bl. a. *Irrigation in Egypt and Italy*, 1887; *Irrigated India*, 1892; *Irrigation in Australia*, 1893).

Deal [di'l], stad och badort i engelska grefskapet Kent, vid Nordsjön. 10,581 inv. (1901). Badhafsbad, med säsong från juni till sept. Liflig handel med skeppsförnödenheter. Ypperlig hamn, som kan rymma öfver 200 fartyg. Utanför densamma ligga farliga sandbankar (Goodwin sands).

Deals [di'ls], eng. (besläktadt med tv. *dike*, bräde, planka, och sv. *tilja*, *träv.*, furuplanka). Dessa kallas äfven *red deals* ("röda d.") i. *yellow deals* ("gula d.") till skillnad från *white deals* ("hvita d."), granplankor. Se Plank.

De Amicis [ami'tjis], Edmondo, italiensk författare, f. 1846 i Oneglia i Piemonte, af en ursprungligen genovesisk familj. Efter skolstudier i Cuneo och Turin blef han 1863 elev vid militärskolan i Modena, hvarifrån han 1865 utgick med underlöjtnants rang. Som ung officer var han först med på en expedition mot de sicilianska röfvarbanden och deltog sedan (1866) i fälttåget mot österrikarna (slaget vid Custozza). 1867 blef han redaktör för den militära tidskriften "Italia militare", som utkom i Florens, och 1871 tog han afsked ur krigstjänsten och bosatte sig i Turin för att uteslutande egna sig åt litteraturen. Han var redan vid den tiden en mycket populär författare genom sina *Bozzetti della vita militare* ("Skildringar ur militärlifvet" 1877; "Skizzer ur militärlifvet" 1891, en samling med älskvärdt humör och personlig berättade skisser och noveller ur militärlifvet, delvis självupplefvelser, som först publicerades i "Italia militare". Denna popularitet ökades med hans *Novelle* (bl. a. Camilla, Furio, Alberto), som utmärka sig för samma goda litterära egenskaper, samma precisa observationsförmåga och en efter Manzoni utarbetad stil.

Sin största berömmelse och sitt europeiska rykte har han dock förvärfvat som reseskildrare. Han har företagit talrika resor till Spanien, England, Holland, Nord-Afrika, Turkiet, Frankrike, Syd-Amerika o. s. v. och berättat sina intryck i charmanta böcker. Han är en idealisk litterär turist som snabbt och riktigt ser det väsentliga och karakteristiska i nya landskap, folklynnen, civilisationscentra och kulturer och som med några raska, träffsäkra drag lyckas återgifva intrycket frappant. De är förstklassiga skisser, pittoreska och pikanta, ofta gjorda med medryckande entusiasm. De yppersta af dessa äro nog de från Holland (1874; sv. öfv. 1890), Marokko (1875; sv. öfv. 1885) och Konstantinopel (1877; sv. öfv. 1884; ny uppl. 1895). Af de öfriga må nämnas *Spagna* (1873; "Spanien" 1890), *Ricordi di Londra* (1874; "London" 1890), *Ricordi di Parigi* (1879; "Paris" 1890), *Alle porte d'Italia* (1886; "Vid Italiens portar" 1891) och *Sull' Oceano* (1889; "På oceanen" 1890). De senare produktion visar dock en väsentlig förän-

åskådningssätt; han har mer och mer under lifvets skuggsidor, framför allt klassoch hamnat i socialismen. Boken om hafvet bar större berättelser med ämnen från skolch elementarlärarnas betryckta lifsvillkor *nzo d'un maestro* 1891; "En lärares ro-. å.) beteckna öfvergången.

hans öfriga skrifter må framhållas *Ricordi* 1 (1872) med historisk politisk bakgrund, *sparse* (1875; "Strödda blad" 1891), *Riterarii* (1881), den humoristiska boken öfver en *Gli amici* (1882), ungdomsskriften *Il* 25:e uppl. 1901) samt en samling lyrisk Af hans arbeten är en stor del öfversatt till utom de redan nämnda "Kamrater" (1888), stik och kärlek" (1892), "Hjärtat" (1894), t på rätta stället" (1899) samt smärre beі flera samlingar, bl. a. "Från Italien velletter" (1882), "Noveller" (1891) och nemmets och skolans värld" (1892). — Se ., "Saggi critici" (1879). S. S—n.

[di'n], Bashford, nordamerikansk zoo-1867 i New York, adjungerad professor vid a-universitetet i New York, har lämnat värdeh efter moderna synpunkter utarbetade bi- de utdöda och lefvande fiskarnas morfologi. t må framhållas hans undersökning om dernas och ganoidernas embryologi, om flera dsta fiskarnas genealogi samt hans handbok: *living and fossil: outline of their forms bable relationships* (1895). L—e.

e [di'n], Silas, amerikansk diplomat, f. Groton, Connecticut, representerade 1774 å den kontinentala kongressen Connecticut des 1776 som de stridande koloniernas hemont till Frankrike, där han, jämte Franklin 6 febr. 1778 undertecknade fördraget i nellan dem och Frankrike. Genom honom ock, som La Fayettes hjälp vanns åt den publiken, liksom han äfven afslöt kontrakt dra franska officerare om anställning i amee tjänst. I hemlandet ansågs han därvid ha slösaktigt eller rent af oredligt, och han för återkallad samt 1778 ålagd att redogöra penningtransaktioner under sin mission till ke. 1780 återvände han till Frankrike för skaffa officiella bevis för sin redbarhet i transaktioner, men stötte sig med franska tet och blef till följd däraf ur stånd att utra de verifikationer han behöfde för att rättsig samt nödgades lämna landet. Han begaf först till Holland och sedan till England. n 1789 dog bortglömd. Franklin intygar, kyllningarna mot D. för oredlighet voro de. 1842 lät kongressen hans minne vederättvisa och till hans arfvingar utbetala en mma penningar. (V. S—g.)

forest [di'n få'rist], Forest of Dean, kronoskog i västra delen af engelska grefGloucester, mellan Severn och Wye. Omkr. har med omkr. 18,000 inv. Kol- och järn-

nglisëra (af lat. *de*, från, bort, och *angli*, anglosaxare, engelsmän), befria från engelenskaper.

a'rte poëtica, lat. Se Ars poetica.

th valley [deth vä'li], "dödsdalen", en omkr. 180 km. lång och 40 km. bred öde dal i sydöstra delen af nordamerikanska staten Kalifornien, nära Nevadas gräns. Den ligger ända till 67 m. lägre än hafsytan och begränsas i ö. af Grapevine och Funeral mountains, i v. af Panamint och Telescope range. Dalen är ett af jordens hetaste områden, i det att temperaturen hvarje sommar når öfver 50°, ända till 58° C., och t. o. m. i jan. kan termometern stiga till 44°. Floden Amargoza flyter från s. ned i dalen och förlorar sig där.

Deauville [dåvi'l], badort i franska depart. Calvados (Normandie), vid floden Touques' mynning i kanalen, medelst bro och färja förenad med det midt emot belägna Trouville. 2,773 inv. (1901). Stranden utgöres, liksom i Trouville, af fin och fast sand. Platsen var ända till 1862 en enkel fiskarby, men har nu stätliga hotell och villabyggnader samt besökes 1—15 aug. af den internationella sportvärlden. Ln.

Deb., förkortning för lat. dēbet, dēbitor.

Debaïa (Ed-D.). Se Dráa.

Déballage [-läʃ], fr. Se Déballera.

Déballëra (fr. *déballer*, af *balle*, varubal), uppacka varor. — Déballage [-läʃ], fr., uppackning af varor. Jfr Emballera.

De Bange-systemet [də bäʃ-]. Se Bange, Ch. T. M. V. R. de.

Debardör (fr. *débardeur*, af *débarder*, urlasta, lossa, af *barder*, bära på handbår), sjåare, fransk hamnarbetare, som lossar ved; en om dessa arbetares klädsel erinrande, lätt och yppig maskeradkostym för bägge könen. Denna dräkt består af ett par vida sammetsbenkläder, som lämna anklarna fria, en vid spetsskjorta, ett rödt skärp med hängande ändar, en hatt med uppvikta brätten samt en lång, yfvig linperuk.

Debarkëra (fr. *débarquer*, af *barque*, storbåt, skuta), urlasta, urskeppa, landsätta (trupper o. s. v.); stiga i land.

Debarkëring (se Debarkera), urlastning, landsättning, landstigning. — *Sjöv.* Vid större landstigningsföretag tillsättes vanligen en särskild debarkeringschef för att ordna företagets detaljer. H. W—l.

De Bary [də barï], Heinrich Anton, tysk botanist. Se Bary.

Debat-Ponsan [dəbaʹ påsäʹ], Édouard Bernard, fransk målare, f. 1847 i Toulouse, lärjunge af Cabanel, uppträdde första gången 1870. Bland hans arbeten märkas *Första sorgen* (1874), *Jeftas dotter* (1876), *Aposteln Paulus inför Areopagen* (1877), *Landlig trio* (1889) m. fl. D. har dock mest gjort sig känd genom porträtt. Hans bild af *General Boulanger* till häst (1887) blef först mottagen på världsutställningen 1889, men måste på befallning från högre ort borttagas. D., som ansåg sin utställning skämd, nekade då att mottaga den åt honom afsedda medaljen. Hans senaste större verk är den samtidsallegoriska målningen *Mänskligheten i sorg* (1905).

Deba'tt (fr. *débat*), ordnadt meningsutbyte i en riksforsamling, i tidningar o. s. v. Jfr Diskussion. — Debattëra (fr. *débattre*), afhandla, öfverlägga om, tala för och mot, dryfta.

Débauche [debåʃ], fr., utsväfning, omåttlighet, liderlighet. — Débauché [debåʃē], vällustling, rucklare, utsväfvande sälle. — Débauchëra

(fr. *débaucher*, egentl. locka en handtverkslärling ur verkstaden, *bauche*), lefva liderligt och utsväfvande.

Debay [dəbä], fransk konstnärsfamilj. — 1. Jean Baptiste Joseph D., bildhuggare, f. 1779, d. 1863, elev af Chaudet, utförde flera monumentala arbeten: de tio statyerna på börsen i Nantes, *Perikles* (i Tuileries-trädgården), *Ludvig XIV:s ryttarstaty* (i Montpellier, 1829), *Karl Martel* (marmor, Versailles) och *Colbert* (i Luxembourg-palatset), grupper som *Mercurius söfver Argus* m. fl. — 2. Jean Baptiste Joseph D., den föregående son, bildhuggare, f. 1802, d. 1862, var elev af fadern och af Bosio, utförde flera statyer, bland dem *Marskalk Oudinots monument* och *Karl VIII* i marmor (1839; i Versailles-museet). Hans finaste verk är *Ung slafvinna*. — 3. Auguste Hyacinthe D., den föregåendes broder, bildhuggare och målare, f. 1804, d. 1865, utförde *Ärkebiskop Affres monument* (i Notre-Dame), statyer af *Perrault* och *Claude Lorrain* (båda för Louvre), bilderna på S:t-Michel-fontänen i Paris, gruppen *Den första vaggan*, framställande Eva med Kain och Abel i sitt knä, m. fl. Han var äfven målare, som sådan akademisk och syftande till stark dramatisk effekt. G—g N.

Debba, ort i Nubien. Se Dabbeh.

De Belloy [də bällŏa'], P. L. B. Se Belloy.

De Besche [də bäʃ], adlig släkt af nederländskt ursprung. I början af 1600-talet flyktade Gillis D. d. ä., arkitekt och rik köpman, för religionsförföljelses skull från Nederländerna till Sverige, dit fyra hans nedannämnda söner före honom begifvit sig på olika tider. Tre af dessa, Welam, Hubert och Gerhard, blefvo genom sina söner (naturaliserade resp. 1664, 1692 och 1698) stamfäder för svenska adliga ätter, Hubert genom sin son Gillis D. (f. 1624 på Guldsmedshyttan vid Torshälla, d. 1709), som ansågs vara sin tids rikaste bruksegare i Sverige, den fjärde, Gillis, genom sin sonson (naturaliserad 1692). Endast de från Hubert och Gerhard härstammande ätterna lefva.

1. Gillis Gillisson D., Gillis D. d. ä:s son, f. 1579 i Luykerland (biskopsstiftet Liège), i Nederländerna, d. 1648 i Nyköping, fick efter sin ankomst till Sverige anställning vid Nyköpings slott och var där från 1603 verksam vid de omfattande förändringar denna ståtliga byggnad undergick på Karl IX:s tid. Det är sannolikt, att han äfven gaf ritning till Vibyholms slott (numera betydligt ändradt), hvilket uppfördes till änkesäte åt Karl IX:s gemål Kristina och (att döma efter teckningen i Dahlberghs "Suecia") var ett ståtligt prof på nederländsk renässans.

2. Hubert D., den föregåendes broder, f. 1582, d. 1664, inkallades till Sverige af Karl IX och hade från 1613 anställning som byggmästare på Stockholms slott. I hufvudstaden utförde han 1613—18 ett ganska prydligt verk, *Tyska kyrkans torn* (förstördt af brand 1878). Därjämte införde han i Sverige den rätta stycksgjutarkonsten och anlade åtskilliga järn- och mässingsbruk.

3. Gerhard D., den föregåendes broder, f. 1585, d. 1656 på Forsmark, inkallades 1608 till Sverige, där han snart gjorde sig så känd, att Gustaf II Adolf 1613 åt honom anförtrodde uppförandet af de båda *tornspetsarna på Uppsala domkyrka*, med hvilket arbete han var sysselsatt och med 1619. Dessa tornöfverbyggnader förstördes genom branden 1702, men deras utseende är numera varadt genom ett kopparstick i Peringskiölds "Monumenta". De voro visserligen icke hållna i samma stil än den på D:s tid vanliga, men utmärkte sig genom vackra mått och stor lätthet. De fördes af timmer och klädde med koppar. Efter 1615 byggde han jämte den äldste 1596 till Sverige inkallade brodern, Welam (f. 1572, d. 1647) för kronans räkning Forsmark och Barkinge järnbruk i Uppland, hvilka han sedan förpaktade och 1654 fick inlösa. — rn. (O. G—g N.

Débet, lat. ("han är skyldig", näml. att betala) *hand.*, skuldräkning, skuld. Jfr An, Bokföring och Kredit.

Débetsedel, *förv.*, en till den skattskyldige utmätningsbar räkning, som upptager de skattebelopp, till staten eller kommunen, hvilka han ett visst år skall betala. K.

Debidour [-dōr], Élie Louis Marc Antoine, fransk historiker, f. 1847 i Ne (Dordogne), blef 1878 professor i historia vid fakulteten i Nancy, där han grundade föreningen Société de géographie de l'Est och tidskriften "Annales de l'Est" samt arbetade med ifver på folkupplysningens höjande. Sedan 1890 är han generalinspektör för det franska undervisningsväsendet. Bland D:s många och betydelsefulla historiska arbeten må nämnas *Le général Bigarré* (1880), *Histoire de Du Guesclin* (s. å.; 3:e uppl. 1890), *L'impératrice Thérèse* (1885), *Études critiques sur la révolution, l'empire et la période contemporaine* (1886), *Histoire diplomatique de l'Europe 1814—78* (2 bd, 1891; äfven i Sverige flitigt användt arbete), *Les chroniqueurs* (2 bd, 1888—90; en samling gammalfranska krönikor) och *Histoire des rapports de l'église de l'état en France de 1789 à 1870* (1895).

Débit [-bi], fr. (af lat. *débitum*, skuld). *hand.*, minutförsäljning af en vara, afsättning, afgång. — Debitant, varuafsättare, krämare. — Debitēra, uppsätta på skuldräkning, påföra. — Debitor, gäldenär. Jfr An, Debet och Kredit.

Debitant. Se Débit.

Debitēra. Se Débit.

Débitor. Se Débit.

Déblai [deblä], fr. (af *débalayer*, sopa. *fortif.*, utgräfning vid jordarbeten; den vid sådant arbete uppgräfda jordmassan. — Déblais et remblais [-e räblä], *krigsv.*, jordarbetena vid befästningars anläggande, böra motsvara hvarandra, d. v. s. måste därvid nödig hänsyn tagas till den uppgrävda jordens svällning. — Déblayēra, borttaga uppkastad jord; *krigsv.*, igenkasta löpgrafvarna efter en belägring. L. W—n.

Déblayēra. Se Déblai.

Déblockēra (fr. *débloquer*, eg. befria från blockad), *boktr.*, borttaga och med de rätta typerna ersätta "blockerade bokstäfver", d. v. s. stilar, som satts omvända (▯) och endast provisoriskt på brist på de rätta rådt.

Débo [debå'], sjö i landskapet Macina i nordvästra Afrika, omkr. 240 km. s. v. om Timbuktu, upptager från s. Niger (som där kallas Issa-ber) i två armar, hvilka omsluta den omkr. 200 km. långa Bourgou och af hvilka den västligare, mindre, bär Diaka. I n. strömmar Niger ur sjön likaledes i

ajo Dhameo (hvita floden) och Majo Balteo
den), mellan hvilka ligger ön Djimbala.
omgifningar tillhör det franska general-
entet Väst-Afrika.

ni [båni], Filippo, italiensk skriftställ-
816, d. 1870, tillhörde först andliga stån-
därpå informator samt därefter journalist i
, Milano och slutligen i Rom. På först-
lats utgaf han den politiska flygskriften
penso och var ifrigt verksam för Italiens
849 utsågs han till Romerska republikens
i Schweiz, hvarest han efter republikens
vistades till 1859, då han återvände till
1860 blef han medlem af parlamentet, där
örde vänstern. Skrifter: *Gli Eccelini*
ensi (1841), *L'inquisizione e i calabro-*
864), *Ragione e dogma* (s. å.) samt *Dell'*
à degl' italiani nel medio evo (1868) m. fl.

t. 1. En profetissa i Israel (Dom. 5: 7:
r i Israel"), under ett mycket kritiskt läge
. k. domartiden. Hon var hustru till den
: ökände Lappidot (Dom. 4: 4). Enligt
n i Dom. 4 ff. eldade hon Barak till en
trid mot de kananeer, som bodde i trakten
lsslätten och under anförande af Sisera
tt tillintetgöra de närboende israeliterna.
, troligen senare, åskådning betraktades
n såsom domarinna (Dom. 4: 4 ff., se
e). Den sång, som i Dom. 5 citeras och
ifves ha sjungits af D. och Barak efter den
striden, är ett af den israelitiska litteratu-
a minnesmärken och förråder sin samtidig-
den skildrade händelsen. Då enligt v. 1
Barak) endast *sjöng* sången och denna i
talar henne samt i v. 15 *omtalar* henne,
ppast att anse såsom sångens författarinna.
som gifvit anledning till denna uppfatt-
därför troligen att öfversätta: "förrän du,
uppstod".

nna till Rebecka, enligt den jahvistiska
ittagen från Mesopotamien till Kanaan
Rebecka själf (1 Mos. 24: 59), enligt den
a först af Jakob (1 Mos. 35: 8). E. S—e.

ché [deboʃē], fr. (af *bouche*, mun, öpp-
igsv., mynningen af ett pass eller en defilé.
ndens närhet genomgå en sådan mynning
rligt företag; ty trupperna, som, till följd
rrängens otillgänglighet, kunna framgå
ed smal front och följaktligen endast i
ljup formering, förmå blott långsamt och
svårighet utveckla sig till strid. På det
sätt ur passet eller defilén (debouche-
kall kunna lyckas, böra de främsta trupp-
arna (avantgardet) genast söka framrycka
tta marken så långt framom, d. v. s. på
sidan om debouchén, att den efterkom-
nfvudstyrkan kan hafva tillräckligt utrymme
kla sig. G. U.*

Tabor, stad i Amhara i Abessinien, i
gemeder, ö. om sjön Tana, 2,500 m. öf-
et, var under negus Teodoros och seder-
tals rikets hufvudstad, men är nu förfallet.

ux [debrå], Paul Émile, fransk vis-
f. 1796 i Ancerville (dep. Meuse), d. 1831
levde i nöd, men bibehöll städse ett glädtigt
h sjöng om fosterlandet, om vin, kärlek och
i friska och varma visor, som i olikhet med Bérangers ofta fela mot smak och språkriktighet, men gärna sjöngos af arbetare, handtverkare och bönder. Man har kallat honom "le Béranger de la canaille" ("hopens Béranger"). Många af hans visor lefva än, bl. a. *La colonne*, *Soldat, t'en souviens-tu?*, *Marengo* och *Fanfan la tulipe*. D. kämpade med i julirevolutionen 1830 och beskref den i sin bok *Les barricades*. En fullständig samling af hans *Chansons* utgafs af Béranger 1835—37 (i 3 bd).

Debreczen [dä'brätsän], ty. *Debreczin*, hufvudstad i ungerska komitatet Hajdú, i ett pusztalandskap, knutpunkt vid statsjärnvägslinjerna D.—Püspök—Ladány—Budapest, D.—Szatmár Németi, D.—Nyiregyháza, D.—Büd-Szt. Mihály, D.—Léta och D.—Füzes Abony. 75,006 inv. (1901), ungrare, hvaraf 70,5 proc. reformerta, hvilket gifvit staden namnet "kalvinistiska Rom". D. är en af hufvudorterna i det ungerska låglandet, med liflig handel och stor industri, särskildt kvarnindustri, borstbinderi, tobaksfabrikation, tegelfabrikation o. s. v. En tredjedel af befolkningen lefver af åkerbruk (stadens område är 957 kvkm.). Storartad boskapsskötsel, särskildt på den namnkunniga pusztan Hortobágy. Berömda kreatursmarknader. Stuterier. Säte för en 1549 upprättad evang. reform. högskola, som omfattar en teol. och en jur. fakultet samt en filosofisk "kurs" med sammanlagdt 20 lärare och 400 studerande (1905), med ett bibliotek på 70,000 bd samt ett konst- och fornsaksmuseum (i dess park staty af skalden V. M. Csokonai och ett honvédmonument), samt ett gymnasium och ett pedagogium. Högre landtbruksläroverk (10 lärare, 100 elever år 1905), handelsakademi och många skolor. Bland stadens 5 kyrkor intages första rummet af den imposanta reformerta hufvudkyrkan; bland andra byggnader märkas rådhuset, det praktfulla Margaretenbad, en vacker teater; botanisk trädgård. D. anses för landets förnämsta nationellt ungerska samhälle. — I D. hölls 1567 en synod, på hvilken den reformerta läran antogs. 1660—92 var staden i osmanernas händer. 1715 erkändes D. för k. fristad. Jan.—maj 1849 var D. säte för ungerska riksdagen och revolutionsregeringen, och 14 april förklarade Kossuth i den reformerta hufvudkyrkan huset Habsburg afsatt och Ungern skildt från Österrike. 3 juli s. å. intogs D. af ryssarna, och 2 aug. stod vid D. en strid emellan dem och ungrarna under Nagy Sándor.

Debridëring (af fr. *bride*, tygel), egentl. afbetsling; *kir.*, såväl den operation, som består däri, att man skär igenom strängar eller kanter i ett sår, som ock hvarje blodig utvidgning af sår och hela sårkanaler. Sådana åtgärder äro ofta af nöden, för att man skall kunna återföra en framfallen del (t. ex. vid bråckoperationer) eller uttaga främmande ämnen, som inkommit utifrån — kulor, bitar af vapen, af klädespersedlar o. d. —, eller ock underlätta utträdet af var samt göra ett djupt sårs alla vinklar och vrår tillgängliga för behandling. Rsr.*

De Broen [de brün], svensk släkt, härstammande från Holland. Jan D. inkallades till Sverige 1722 af J. Alströmer och upprättade på Sicklaön vid Stockholm ett kattuntryckeri, hvilket efter D:s död 1739 öfvertogs af hans söner Johan, Abraham, Isak och Jakob.

Abraham Isaaksson D., Jan D:s sonson, skådespelare, f. i Stockholm 1759, var en tid i

guldgravörslära och lär ha gjort sina sceniska lärospån hos Stenborg d. ä. på teatern i Humlegården samt fick 1781 anställning vid K. operan. Hans utmärkta spel fick ersätta hvad som brast honom i sångröst. Samtiden beundrade honom i synnerhet i operan "Gustaf Vasa", där han i *Severin Norrbys* roll inlade mycken ädel värdighet och känsla. Sedan K. Dramatiska teatern blifvit upprättad (1787), erhöll D. ett lämpligare fält för sin verksamhet. På denna scen var han ovedersägligen den förnämste skådespelaren i karaktärs- och *père noble*-roller. Gustaf III kallade honom "Sveriges Garrick". "Han var alltid sann, ofta sublim", heter det, och Benj. Höijer sätter honom öfver de berömdaste aktörer i utlandet. Såsom anmärkningsvärdt må nämnas, att D., ehuru han själf en tid öfverdrifvet skattat åt det patos, som då förhärskade i den sceniska konsten, ifrigt stred både i skrift och genom exempel för naturlighet i tal och spel. Med Leopold hade han häftiga tvister i detta ämne i anledning af det sätt, på hvilket han återgaf titelrollen i dennes "Oden". På detta område var han i vårt land den förste vägbrytaren för natur och sanning. Bland hans verkningsfullaste roller må ock framhållas *Simon Grundel* i "Helmfelt", *Axel Oxenstierna* i "Drottning Christina", *Johan* i "Gustaf Adolf och Ebba Brahe" samt *Öfverste Wildenheim* i "Den okände sonen". — D. var en i hög grad originell person. Af samtida skildras han som ett brushufvud. Ständigt låg han i oenighet såväl med de styrande vid teatern som med sina kamrater. Sommaren 1790 försökte han, såsom en sann patriot och gustavian, upphetsa pöbeln mot personer, hvilka han misstänkte för att ej vara nog konungskt sinnade. Han dömdes därför till 28 dygns vatten och bröd, men fick nåd. Af förmyndarstyrelsen erhöll han privilegium för en teater på Djurgården samt lyckades efter mycket besvär att få den uppförd. Den invigdes sommaren 1801. Privilegiet innehades af hans barn ända till 1863 (jfr Stockholms teatrar). Mot slutet af sin lefnad träffades D. af den olyckan att förlora minnet. Han dog 4 april 1804 i Linköping. — D. var morfars far till skådespelerskan fru Betty Almlöf.

Debrosses [debrå'ss], Charles, fransk författare. Se Brosses.

Debry l. De Bry [dəbri], Jean Antoine, fransk politiker och advokat, f. 1760, d. 1834, invaldes 1791 i lagstiftande församlingen och 1792 i konventet. Han uppträdde med mycken hätskhet mot Ludvig XVI och hans familj. 1795 blef han medlem af "de femhundras råd", och 1798 skickades han, jämte Roberjot och Bonnier, till fredskongressen i Rastatt. Vid de österrikiske husarernas lömska anfall på de tre franska sändebuden, 28 april 1799, lyckades D., genom att låtsa sig död, komma undan med lifvet. Efter statskuppen 18 brumaire (9 nov. 1799) anslöt han sig till Napoléon Bonaparte. 1801—14 var han prefekt. Vid restaurationen hyllade han Bourbonerna, men afföll under "de hundra dagarna" och landsförvisades 1816 såsom "konungamördare". Han återvände 1830. E. W.

Debucourt [dəbykōr], Philibert Louis, fransk genremålare och akvatintagravör, f. 1755 i Paris, d. där 1832. Såsom målare elev af Vien, utförde han i yngre år helt små, graciösa genrestycken, men förvärfvade sedermera ett stort, oförminskadt anseende genom sina förträffl. färg tryckta akvatintablad, som ibland kräfde till ett tiotal plåtar. Dessa blad — till de beröm. höra *Promenade de la galerie du Palais-royal*, *Promenade du jardin du Palais-royal* — ha, sin höga konstnärliga valör, ett stort kulturhist. intresse. Jfr Fenaille, "Catalogue de l'œuvre de P. L. Debucourt" (1899). O. J.

Debuskop [-skåp; efter uppfinnaren Debus grek. *skopēi'n*, se], *fys.*, ett instrument, afsedt användas vid ritning af mönster till tryckta t. tyger o. d. Det är grundadt på samma princip kalejdoskopet och består af två silfverspeg som äro ställda i 36° vinkel mot hvarandra infattade i en nedtill öppen låda. Genom en öpp i lådans lock kan man se mellan båda speg När lådan placeras ofvanpå en teckning, se speglarna flera bilder af teckningen, ordnade ett symmetriskt sätt, så att det hela bildar mönster.

Debussy [de byssi'], Claude, fransk tonsät f. 1862 i S:t Germain en Laye, elev af Guira konservatoriet, erhöll Rom-priset 1884 och har skrifvit ultramodern musik till symbolisternas di nocturner för orkester och damkör, en sträkkv m. m. Han har väckt uppseende med sitt e domliga försök att göra harmonien rikare genom däri direkt införa primära öfvertoner.

Debut [-bût, -bÿ], fr. *début* (egentl. första ten eller kastet i spel, tekning, af *but*, mål, jan, första uppträdandet (af en skådespelare, gare, författare o. s. v.). — Debuta'nt, per som för första gången uppträder offentligt på scenen), försökare, nybörjare inför offe heten. — Debutēra (fr. *débuter*), uppträda första gången; göra början.

De but en blanc (fr.), midt i pricken. Se B

De By., i botaniska namn förkortning för H de Bary (se d. o.).

Dec. (dec.), förkortning för December

Décade [deka'd], fr. Se Dekad.

Décadence [dekadä'ss], fr. Se Dekadans

Décadents [dekadä'], fr. Se Dekadenter

Décadi [dekadi'], fr. (af grek. *de'ka*, tio, och *di'es*, dag), den tionde dagen i den franska re likanska kalenderns dekad l. tiodagsvecka, var åt hvilan och åt "öfningar i dygden" samt svarade söndagen.

Decaen [dekä'], Charles Mathieu I dore D., grefve, fransk militär, f. 1769 i Cr nära Caen, d. 1832, deltog i revolutionskr kämpade tappert vid Rhen och i Vendée sam märkte sig särskildt vid Ettingen, Hohenlinden München. 1803—11 var D. generalguvern Franska Indien och tillfogade Englands h mycket afbräck, men måste gifva sig fången Befriad 1811, återvände han till Frankrike grefve och öfverbefälhafvare i Katalonien. Napoleons andra fall, 1815, drog han sig till till privatlifvet.

2. Claude Théodore D., den föreg son, grefve, fransk militär, f. 1811 i U inträdde 1829 i armén, kämpade 1830—31 1851—54 i Algeriet samt 1855 på Krim. U sistnämnda krig avancerade han till br ral. Sedermera deltog han i kriget i Italien

laget vid Magenta utnämndes han till divi-neral, och i drabbningen vid Solferino fäste nte La Motterouge segern vid fransmännens vikande fanor. 1870 förde D. mot tyskarna isionen af Bazaines kår. 12 aug. fick han öfver denna kår, men blef redan 14 s. m. sårad i slaget vid Colombey-Nouilly och dog ar därefter. C. O. N.

gynia l. Dekagynia (af grek. *de'ka*, tio, *gynē*, kvinna), *bot.*, en inom någon af de första klasserna i Linnés sexualsystem före-nde ordning, som kännetecknas däraf att dit-e växter hafva tio pistiller i hvarje blomma. växter kallas dekagynister och de-mmor dekagyniska.

uisne [dekän]. 1. Henri D., belgisk må-. 1799 i Bruxelles, d. 1852, studerade hos Girodet och Gros samt förvärfvade sig ett ende namn såsom historie- och porträtt-. Bland hans arbeten må nämnas *Milton, nde "Det förlorade paradiset" för sina dött-*

Joseph D., den föregående broder, bel-anist, f. 1807 i Bruxelles, d. 1882 i Paris. 1847 medlem af franska vet. akad. och se-51 professor vid Jardin des plantes i Paris, D. stor förtjänst särskildt på den beskrifvande ens, växtfysiologiens och den använda botа-områden. Skrifter: *Flore élémentaire des et des champs* (med Le Maout, 1855; 2:a 865), *Le jardin fruitier du muséum* etc. (1857 9 bd), *Manuel de l'amateur des jardins* (jämte , 4 bd, 1862—72) samt *Traité général de ue descriptive et analytique* (med Le Maout, m. fl. (T. K.)

ameron (Decamerōne), II, en samling r af G. Boccaccio (se denne).

Camps [de ka'ŋ], Louis Marie, general-Karl XIV Johans förtrogne, f. 14 jan. 1767 franska staden Pau, hvarest han fick skol-ning till 1781, då han begaf sig till Spanien, där han som handels-biträde och handlande vistades omkr. 10 år. Återkommen till Frank-rike i början af 1790-talet, ingick han i krigs-tjänst. Från 1805 till-hörde han marskalk Bernadottes närmare omgifning, som hand-sekreterare, affärsbiträ-de och enskild förtro-gen. 1808 fick han öfverstelöjtnants grad. När Bernadotte 1810 blifvit vald till svensk ins, erhöll D. uppdrag att sälja hans gods i ike, hvarefter han 1811 anlände till Stock-där rum upplätos åt honom på kungl. slottet. höll nu i svensk tjänst sin förra officersgrad, onprinsens adjutant och åtföljde honom som till Åbo, när prinsen där skulle möta kejsar nder. D. fick öfverstes titel 1814, blef general-och förste adjutant hos konungen 1815 samt s i Sverige 1824. År 1828 öfvergick han till ska kyrkan. Under sina tio sista lefnadsår

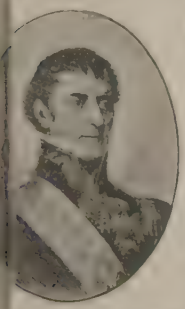

bodde D. på Karl Johans egendom Kil å Värmdön, hvarest han dog 20 mars 1844. — D. gjorde ingen egentlig militärtjänst i vårt land; men han var Karl Johans enskilde förtroendeman och har som sådan en plats i Sveriges häfder. Genom honom gingo konungens allra privataste meddelanden, välgörenhetsåtgärder o. s. v., och åt honom var en tid äfven anförtrodd en "halfofficiell" uppsikt öfver hufvudstadens litografiska press. Han var Karl Johans trognaste tjänare och tillgifnaste vän, men missbrukade aldrig denna ställning och var därför till sin död följd af allmän aktning. Karl Johan kallade honom sin "dibroder" — D. var dock fyra år yngre —, och en tämligen allmänt spridd förmodan gjorde honom rent af till konungens broder. Detta påståendes oriktighet framgår ur F. U. Wrangels utredning i broschyren "Jean Bernadotte". D:s adliga ätt utgick på svärdssidan med hans yngste son, kammarjunkare H. J. B. De Camps, d. nyårsaftonen 1905. H. W.

Decamps [dekā'], Alexandre Gabriel, fransk målare, f. 3 mars 1803 i Paris, började sina studier hos akademikern Abel de Pujol och utbildade sig inom kort till en skicklig och mångsidig konstnär, som intog en självständig plats mellan klassicister och romantiker. Färgens verkan var för honom hufvudsaken, och hans förmåga som kolorist fick sin näring och utveckling genom en resa (1827—28) till Konstantinopel och Mindre Asien. Från dessa trakters soluppfyllda luft hemförde han minnen, hvilka han sedan öfversatte i färgstarka och lifliga målningar: *Nattvakten i Smyrna, Barn, som leka med en sköldpadda, Den turkiska byskolan, Josef säljes af sina bröder, Eleasar och Rebecka*, den storslagna ökenstämningen *Vadstället* m. fl. Genom dessa och andra dylika arbeten blef han den förste, som införde orientaliska ämnen i den franska konsten, i hvilken de sedan spelat en stor roll. Därjämte egnade han en liflig uppmärksamhet åt djurens lif, åstadkom utmärkta häst- och hundstudier och äfven satiriska djurframställningar, såsom *Konstförståndiga apor* m. fl. Som krigsmålare försökte han sig med den ganska egendomliga bataljbilden *Cimbrernas nederlag* (1843, Louvre). Från hans sista skede äro flera landskapsstämningar från Fontainebleau, dit han flyttade 1855. Han omkom genom olyckshändelse på en jakt därstädes 22 aug. 1860. Förträffligt representerad i Louvre af ett 20-tal målningar, de flesta tillhörande Thomy Thierys donation. Jfr Moreau, "D. et son œuvre" (1869), och Clément, "Decamps" (1886). (G—g N.)

De Candolle l. Decandolle [dekädå'l]. 1. Augustin Pyramus D., schweizisk (fransk) botanist, f. 4 febr. 1778 i Genève, d. därst. 9 sept. 1841, studerade botanik i Paris och företog 1806—12, på uppdrag af franska regeringen, resor genom Frankrike och Italien för botaniska och agronomiska ändamål. 1810 blef han professor i botanik

i Montpellier, hvars botaniska trädgård han höjde till stor betydenhet. 1816 drog han sig tillbaka till sin födelsestad, där han blef professor i naturalhistoria och medlem af konseljen samt grundlade Genèves botaniska trädgård. 1826 valdes han till

korresponderande medlem af franska vet. akad.; s. å. blef han ledamot af svenska Vet. akad. — D. gagnade botaniken på alla områden; i synnerhet var han en utmärkt systematiker och bemödade sig städse att närmare förena sin vetenskap med kemien och fysiken. Växtgeografien står till honom i stora förbindelser. 1803—15 utgaf han 3:e upplagan af Lamarcks "Flore française" (6 dlr), i hvilken upplaga kryptogamerna för första gången behandlades. I *Théorie élémentaire de la botanique* (1813) utvecklade han sina morfologiska grundsatser och gjorde utkastet till sitt system (se Växtsystem). I *Regni vegetabilis systema naturale* ämnade han utförligt beskrifva och systematisera alla af honom kända växter. Tvenne band utkommo (1818. 1821), men då han insåg omöjligheten af att fullborda detta arbete, började han utgifva det i sammandrag under titeln *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis*, hvaraf under D:s lifstid utkommo 7 bd (1824—39). I detta 1873 afslutade arbete äro alla den tiden kända dikotyledoner uppställda efter D:s system och korta beskrifningar på hvar och en bifogade. Af D:s öfriga skrifter må nämnas *Organographie végétale* (1827) och *Physiologie végétale* (1832).

2. Alphonse Louis Pierre Pyramus D., den föregående son, schweizisk (fransk) botanist, f. 28 okt. 1806 i Paris, d. 4 april 1893 i

Genève, professor i botanik i Genève, fortsatte, tillsammans med andra lärde, faderns *Prodromus* (bd 8—17) samt utgaf dessutom *Géographie botanique raisonnée* (1855), som har ganska stor betydelse för växtgeografien, *Histoire des sciences et des savants depuis deux siècles* (1872), *Origine des plantes cultivées* (1883) och, i förening med sin son Casimir Pyrame D. (f. 1836), *Monographiæ phanerogamarum. Prodromi nunc continuatio et nunc revisio* (9 bd, 1878—96) m. m. Han var led. af svenska Vet. akad. (1859) och Vet. soc. i Uppsala (1860). (T. K.)

Deca'ndria l. Dek|a'ndria (af grek. *de'ka*, tio, och *anêr*, man), *bot.* 1. Tionde klassen i Linnés sexualsystem. Den omfattar sådana växter, som hafva tvåkönade blommor med tio fria ståndare i hvarje blomma. — 2. Ordning inom åtskilliga af de klasser i Linnés sexualsystem, till hvilka sådana växter räknas, som hafva enkönade blommor eller tvåkönade blommor med sammanvuxna ståndare. Dithörande växter hafva tio ståndare i hvarje blomma. — Deka'ndrisk, blomma med tio ståndare; i inskr. bem. blomma med tio fria ståndare. — Dekandri'st, växt, som har tio ståndare i hvarje blomma; i inskr. bem. växt, som tillhör tionde klassen i Linnés sexualsystem.

Decänus. Se Dekanus.

Deca'poda (af grek. *de'ka*, tio, och *pûs*, fot). Se Tiofotingar.

De Carnall [de-], Karl Konstantin, friherre, militär, son till en kurländsk officer, Ferdinand Ernst von C. (1681—1752), som gick i svensk krigstjänst och adlades 1751 med namnet De D. föddes 2 juli 1711 i Skåne, blef 1724 musketerare vid ett garnisonsregemente i Skåne och gick 1733 i polsk tjänst. Han deltog i polska successionskriget och avancerade till kapten, men återvände 1737 till Sverige, där han blef fänrik vid Österbottens regemente. 1741—42 stred han mot ryssarna, utnämndes 1753 till major och transporterades 1757 till Västerbottens regemente. Under pommerska kriget (1757—62) var han en af de få, som lyckades upprätthålla de svenska vapnens ära. Så t. ex. försvarade han 28 sept. 1758, med endast 800 man, det obefästa Fehrbellin mot 5,000 preussares anfall, och 2 jan. 1762 vann han en vacker seger i fäktningen vid Neu-Kahlen. 1760 blef D. öfverstelöjtnant, befordrades såsom sådan 1762—64 vid Södermanlands regemente och innehade därefter samma grad vid Tavastehus regemente samt utnämndes 1769 till öfverste för Björneborgs regemente. Han bevistade åtskilliga riksdagar, slöt sig därunder omsider till det kungliga partiet samt var en bland stiftarna af det rojalistiska adelsklubb ("Svenska botten"), som vid 1771 års slut bildades vid riksdagen, och en af de förste, som invigdes i planen till 1772 års revolution, vid hvars utförande han spelade en viktig roll. Sistnämnda år blef han generalmajor och upphöjdes i friherrligt stånd, men tog ej introduktion på riddarhuset. Död på Sälkis öfversteboställe i Finland 1 mars 1773. Hans ätt utgick på svärdssidan 1836. J. Th. W.

Décastère [dekastär], fr. (af grek. *de'ka*, tio, och franskt metriskt rymdmått för ved, = 10 stère) 10 kbm.

De Ca'stro, Giovanno, italiensk skriftställare, f. 1837 i Padova, egnade sig efter slutade studier åt tidningsmannaverksamhet och mångsidigt författarskap, som har omfattat både vitterhet (berättelserna *Anime sorelle*, 1866, m. fl.) och historia (*Storia nella poesia popolare milanese*, 1879, *Storia d'Italia dal 1799 al 1814* m. fl.).

Decatur [dekē'tə], stad i nordamerikanska staten Illinois, vid Sangamon, ett tillflöde till Illinois river, och vid en stor järnvägsknut. 20,754 inv. (1900). Stor industri och liflig handel.

Decatur [dekē'tə], Stephen, amerikansk sjöhjälte, f. 1779, blef 1804 kapten och visade s. å. i Förenta staternas krig med Tripoli, flera prof på hurtighet och mod. I kriget mot England 1812—14 tog han, 25 okt. 1812, på öppna sjön den engelska fregatten "Macedonian" som pris. Såsom chef för en eskader om 9 fartyg tvang han 1815

sina sjösegrar Alger att afstå från anspråtribut från Förenta staterna samt att utalla fångar och ersätta all förstörd amerikegendom. D. afled 1820, till följd af ett n han fått i duell med commodore Barron.

uville [dekåvi'l], Paul, fransk tekniker, f. neddelegare i och föreståndare för en stor meverkstad i Petit-Bourg, depart. Seine-et-Oise, erade 1876 ett nytt och numera mycket utsystem för smalspåriga transportabla anor. Detta system, som bär D:s namn, nordnadt, att den flyttbara banan består af f 5 m. eller 3,28 m. och 1,28 m. längd (de uda afsedda för krökningar), hvilka delar med vidd af 40—60 cm. äro sammanfogade af edtill breda skenor och därå undertill fastsyllar af järn. Dessa banelement förenas sinsi på det sätt, att de vid skenornas ena ände de skarfjärnen skjutas in under de tillstötande as öfre ändar. Vagnarna äro särskildt afpaster systemet. Sedan D. med största framgång och såsom egen affär drifvit järnvägen på tet under världsutställningen 1889, förvandan sin verkstadsaffär till aktiebolag med 20 s kapital. Vid jordschaktningsarbeten, större dsföretag och fabriker äfvensom i fält har D:s ssystem fått stor användning. D. var 1891—enator för depart. Seine-et-Oise.

auvillebana [dekåvi'l-]. Se **Décauville**, P.

nzes [dekās]. 1. Élie D., hertig, fransk n, f. i Saint-Martin-de-Laye (Gironde) 28 780, d. 25 okt. 1860 i Decazeville, var först t, kallades 1806 till Haag af konung Ludvig af Holland, blef dennes förtrogne rådgifvare och följde honom efter hans tronafsägelse (1810) till Österrike. 1811 blef han sekreterare hos kejsar Napoleons moder, hvarjämte han fick en anställning vid högsta domstolen i Paris. Efter Napoleons fall slöt han sig till Bourbonerna, lyckades snart vinna Ludvig XVIII:s ynnest och blef 1815 grefve samt 1818 pär

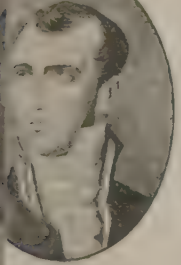

nkrike. I juli 1815 utnämndes han till inister. Det inom den reaktionära andra aren ("la chambre introuvable") allsmäkltraroja listiska partiet gjorde allt för att honom. Men D. lyckades öfvertyga konseljenten, hertigen af Richelieu, äfvensom koin själf om nödvändigheten att upplösa nyssa kammare. Upplösningen skedde i sept. 1816. drog visserligen D. ultraroja listernas oförsonnt, men hälsades af folket med lifligt bifall och ministärens ställning. 1818 gifte sig D. med de Saint-Aulaire, en dotterdotter af den siste nde hertigen af Nassau-Saarbrücken, genom t giftermål han blef släkt äfven med hertiginf Braunschweig-Bevern, som förmådde Fredrik Danmark att utnämna D. till hertig af Glücks-

I dec. 1818 blef D. inrikesminister och i nov. konseljpresident. Såsom sådan sökte han gå en medelväg mellan de liberale och ultraroja listerna, hvarför hans ministär fick tillnamnet "le ministère de bascule" (se Bascule-system). Men snart inträffade en händelse, som gjorde det möjligt för ultraroja listerna att störta den hatade uppkomlingen. 13 febr. 1820 blef hertigen af Berry mördad af Louvel. Mördaren, som genast greps, förklarade, att han ej hade några medbrottslingar, och man kunde ej heller upptäcka några sådana. Men icke dess mindre var det ultraroja listiska partiet oförsynt nog att begagna hertigens af Berry mord som anfallsvapen mot D. I deputeradekammaren väckte en deputerad förslag om att anklaga D. som Louvels medbrottsling. Vid hofvet började man tala om nödvändigheten att tvinga Ludvig XVIII till abdikation, såvida han envisades att bibehålla sin gunstling i spetsen för ministären. Den svage Ludvig XVIII gaf slutligen efter, och 18 febr. 1820 måste D. taga afsked. Han blef emellertid upphöjd till fransk hertig och utnämnd till ambassadör i London, hvilken plats han likväl måste lämna, då den Richelieuska ministären föll (dec. 1821). Under den Villèleska ministären tillhörde D. oppositionen inom pärskammaren. Efter julirevolutionen 1830 blef han en ifrig anhängare af Ludvig Filip, men inträdde ej i någon af de många ministärerna under denne konungs regering. Februarirevolutionen 1848 gjorde slut på hans politiska bana.

2. Louis Charles Élie Amanieu D., hertig, den förres son, fransk statsman, f. 9 maj 1819 i Paris, d. 17 sept. 1886 på slottet La Grave (Gironde), var först ambassadsekreterare i London samt blef därefter sändebud i Madrid och i Lissabon. Efter februarirevolutionen 1848 drog han sig tillbaka från det politiska lifvet och egnade sig åt industriella företag. D., som dittills burit titeln markis, ärfde vid faderns död, 1860, dennes dubbla hertigliga värdighet. Det andra kejsardömets fall öppnade nya utsikter för hans ärelystnad. 8 febr. 1871 valdes han i depart. Gironde till ledamot af nationalförsamlingen, hvarest han slöt sig till högra centern. I sept. 1873 utnämndes han till ambassadör i London, men 26 november s. å. kallades han att öfvertaga utrikesministerportföljen, hvilken han bibehöll till 20 nov. 1877. Såsom ledare af Frankrikes utrikes ärenden gjorde D. sig högt förtjänt om sitt fosterland. Den fredskärlek, som det andra kejsardömet låtsade, var hos honom uppriktig. Med stor skicklighet undvek han hvarje allvarlig konflikt med såväl Tyskland som Italien, utan att likväl prisgifva Frankrikes värdighet. Men de sympatier han förvärfvat hos franska folket förverkade han, då han blef medlem af det reaktionära kabinett, som hertigen af Broglie bildade efter Jules Simons, mot det parlamentariska styrelsesättet stridande, plötsliga afskedande 16 maj 1877. Tillsammans med Broglie måste därför äfven D. afgå, 20 nov. s. å. Han valdes i okt. 1877 till medlem af deputeradekammaren för valkretsen Puget-Théniers, där han uppträdt som officiell kandidat; men på grund af hvarandra olägligheter blef valet kasseradt. Ej heller lyckades D. att blifva medlem af senaten. E. W.

Decazeville [dekāsvi'l], fabriksstad i franska depart. Aveyron (Guienne), 225 m. ö. h., nära floden Lot, i en genom sina kollager för mellersta Frankrike viktig trakt. 9,247 inv. (1901; som kommun 11,536). Decazevillekolen äro tämligen dåliga,

lösa och blandade med främmande ämnen, men dessa brister ersättas till en del genom den ovanligt rikliga tillgången. Ett af kollagren har till och med den oerhörda tjockleken af 70 m. och en utsträckning af mer än 4 km. I trakten finnes ock järnmalm. D. har stora järnhyttor, som sysselsätta 4,500 arbetare. Den, som grundlagt staden och dess industri, är hertig É. Decazes, efter hvilken D. uppkallats och som har en staty i staden.

De'ccan (Dakhan, Dekhan, sanskr. *Daksjina desa*, "det högra landet", södern), södra delen af Främre Indien, är ett namn, som användes i två något olika betydelser. Egentligen och enligt indiskt språkbruk är D. landet mellan Östra och Västra Ghats, i s. begränsadt af den endast 400 m. höga sänkan vid Palghat, där järnvägen från Calicut till Madras går fram, samt i n. af de berg, som i s. följa Taptis och Godavaris floddalar. I geografiska arbeten brukar vanligen under namnet D. medräknas delar af Central-Indien ända upp till Hindostans låglands n. Det egentliga D. består af ett veckadt arkeiskt grundberg af gnejs och skiffrar, diskordant öfverlagradt af paleozoiska skiffrar, sand- och kalksten samt i Gondwanaplatån af trias- och juralager. D. stod i äldre geologisk tid i landförbindelse med Arabien och Afrika, men under liastiden (äldsta juraperioden) skildes det från dessa länder genom väldiga instörtningar. Under tertiärtiden slutligen utbredde sig ett mäktigt vulkaniskt täcke öfver en stor del af D., och utlöpare af detta fylla ännu hela nordvästra D. samt Malvaplatån längre i n. Angående D:s naturförhållanden och befolkning, hvilken liksom hela Indiens befolkning är en blandning af ljusa och mörka, stor- och småväxta, högt- och lågtstående stammar af arisk, mongolisk och negroid ras, hänvisas f. ö. till Asien (sp. 160—161, 169, 170) och Indien.

Historia. Den första hinduiska eröfringen i D. infaller så sent som omkr. 500 e. Kr., då Dsjayasimha I kufvade de dravidiska pallava och grundade hinduriket Tsjalukya, som redan omkr. 600 omfattade största delen af D. och 630 delades i ett östligt rike, som gick under 1060, och ett västligt, som genom delning mellan olika arfvingar sönderföll i många småstater och slutligen själft alldeles upplånades omkr. 1200. På 1300-talet inryckte muhammedanska eröfrare och underlade sig D. n. om Mysore. Den norra och västra delen af detta nya rike upplöstes senare i fem muhammedanska riken (Berar 1484—1568, Bijapur 1488—1686, Ahmednagar 1490—1595, Bidar 1492—1609 och Golconda eller Haidarabad 1512—1687). I södra D. uppstod ett starkt hinduiskt välde, Vidsjayanagar (1326), hvilket redan omkr. 1400 hade utefter östra D. utbredt sig ända till nedre Mahanadi, medan dess sydligaste del var det nuv. Travancore. Mot detta rike förenade sig alla nordens muhammedanska stater och lyckades till sist krossa det, i senare delen af 1500-talet. Men de små islamitiska rikena, som ej försvunnit redan förut, bortsopades af den kraftige stormogul Aurangzib (1686—88). Däremot lyckades det för de ariske maratterna, som på 1660- och 1670-talen, under Sivaji, bildat en stat med Poona (sedan Satara) som hufvudstad, att bevara sin självständighet mot stormogul. Marattriket delades på 1700-talet i 5 stater, som under flera krig eröfrades af engelsmännen (se Maratter). — F. n. hör D. i politiskt afseende till Centralprovinserna, presidentskapen Bombay och Madras, provinsen Berar samt vasallstaterna Haidarabad och Mysore. J. F. N.

Decēbalus, härskare öfver dacerna, förde krig mot kejsar Domitianus, hvilken ingick en för romarna föga hedrande fred med honom, och mot Trajanus, af hvilken han däremot blef slagen och tvungen att underkasta sig. Han bröt visserligen en tid denna freden, men blef ånyo besegrad och gaf sig då själf döden (106 e. Kr.), hvarpå hans rike vardt en romersk provins. R. T.

Decelēa, forntida ort i Attika. Se Dekelea.

Dece'mber (lat., af *de'cem*, tio), den tionde månaden i den julianska kalendern och den tolfte i den gregorianska. Den består af trettioen dagar. Månadens svenska namn är julmånad; på danska kallas den kristmaaned.

Decembermännen l. Decembristerna, deltagare i Louis Napoléons (Napoleon III:s) statskupp 2 dec. 1851. Jfr Dekabrist.

Decembri'sterna. Se Decembermännen.

Decemprimi, lat. (af *de'cem*, tio, och *primus*, den förste), "de tio förste", i flera af det romerska rikets städer benämning på de tio förnämste senatorerna. Dessa användes i synnerhet som deltagare i beslutningar. Äfven i Rom bildades ofta en kommission af tio senatorer, särskildt i och för fredsslutning; dock förekommer här ej namnet D. — *Decemprimus* användes efter Diokletianus som hederstitel (med senators rang) på den till tjänsteåren äldste inom de kejserliga hustrupperna (*domestici*).

Dece'mvir, lat. (af *de'cem*, tio, och *vir*, man), egentl. tioman, d. v. s. ledamot af en tiomannanämnd i det gamla Rom. Dylika nämnder tillsattes för olika ändamål. En sådan (*decemviri stlitibus judicandis*) utöfvade domarmyndighet i vissa målen troligtvis, åtminstone ursprungligen, i fråga om plebejer, eftersom deras personer, liksom menige tribunernas, voro fridlysta. Mera kända äro de år 451 och 450 f. Kr. tillsatte decemvirerna, hvilka under nämnda år och det på dem följande utarbetade de "tolf taflornas lagar". Ändamålet med dessa ämbetsmäns tillsättning tyckes dock ej uteslutande hafva varit lagstiftning: möjligen äfven tillika att genom dem åvägabringa förlikning mellan de patriciska och de plebejiska intressena. Under decemvirernas styrelsetid funnos inga andra än dessa män, och själfva vadrätten var upphäfd. Enligt den vanliga framställningen bibehöllo decemvirerna sig år 450, i strid med författningen, sitt ämbete utöfver året, till dess folket, uppretadt genom Appius Claudius' illgärningar, tvang dem att afträda. R. T.

Decennālia, lat. (af *dece'nnium*, se d. o.), en fest, som de romerske kejsarna alltifrån Augustus firade hvart tionde år.

Dece'nnium, lat. (af *de'cem*, tio, och *a'nnus*, år), en tidrymd af tio år, årtionde.

Dece'nt, fr. *décent* (af lat. *de'cet*, det är passande), anständig, sedig, ärbar.

Decentralisation l. Decentralisering (af lat. *de*, från, och *ce'ntrum*, medelpunkt), förhållande af verksamhet mellan flera personer eller institutioner eller utbredning däraf på ett större område i motsats till sammanförande i en enda person eller på en enda ort. Sålunda säges en närings eller en affärsverksamhet vara decentraliserad, om den är utbredd öfver ett lands olika delar, och om

et vara decentraliseradt, om en mångfald af
ndiga bankinstitut finnas, framför allt om de
i skilda orter. Såsom ett slags teknisk term
as decentralisation i betydelse af ett förvalt-
stem, enligt hvilket det största möjliga mått
ständighet är lämnadt åt underordnade för-
sorgan. Decentraliseringen kan bestå däruti,
derordnade, särskildt lokala, ämbetsmyndig-
Å ett stort mått af oberoende verksamhet i
nde till regeringen. Vanligen menar man
ed decentralisation en begränsning af både
gens och ämbetsmannaorganens befogenheter
en därmed sammanhängande utsträckning af
nernas och de enskilde medborgarnas rätt till
nhet för samhällsändamålet. I de äldre ger-
a samhällena var den individuella och kom-
n självständigheten så stor, att man kunnat
alet hela ett förbund af ätter och kommuner.
ecentralisation, som alltså kan sägas hafva
ärskande där och hvilken sedermera, om än
förändrade och mångartade former (feodalism,
nal självstyrelse o. s. v.), fortlefde under en
l af medeltiden, åtföljdes af individuellt själfs-
laglöshet, statens svaghet emot inre och yttre
samt dess oförmåga att genomföra sådana an-
gar, som voro nödiga för det helas och de
es väl — allt olägenheter, som förändrade
llsförhållanden gjorde så mycket kännbarare.
r därför ett verkligt behof, som var anled-
ll att på kontinenten, under medeltidens senare
och början af den nyare tiden, samhällets
och befogenheter mer och mer samlades i
lregeringens hand. Där, såsom i Tyskland,
lingen skenbart gick i motsatt riktning, blef
esultatet detsamma. De i förhållande till den
ngliga centralmakten allt självständigare de-
bildade faktiskt självständiga stater, inom
förvaltningen centraliserades. Genom den
lisation, hvilken sålunda försiggick, sattes re-
arna i stånd att genomföra ordning och lag-
samt att från synpunkten af det allmänna
ombilda samhällsinstitutionerna, särskildt i
att sammansmälta till ett helt olika delar af
Äfven möjliggjordes en stor kraftutveckling
yttre fiender. Såsom exempel på centralisation
nämnas det franska förvaltningssystemet under
t skilda styrelseformer.
ngland har emellertid sedan längre tid till-
utbildat sig ett helt annat förvaltningssystem,
ning af decentralisation. Centralmakten —
ken och representationen — har visserligen den
tande makten utan begränsning och kan till
ielar förfoga öfver de erforderliga medlen för
ndamålets vinnande; men förvaltningen besörjes
sentlig del af kommunala organ eller genom fri-
verksamhet af enskilda medborgare. Därjämte
a kommunerna ett stort mått af självständighet
lla angelägenheter. Detta system af självstyrelse
nnes, i modifierade former, i de samhällen,
genom kolonisation utgått från England. Den
ståndpunkt i utveckling, makt och välmåga,
nglosaxiska samhällen vunnit, har riktat kon-
ens uppmärksamhet på de engelska institutio-
, och man har sökt att i någon mån efterbilda
genom bevarande af centralmaktens befogen-
i allt, hvaruti enhet och samlad kraftutveck-
äro af vikt, men decentralisation i det öfriga.
Denna efterbildning har företrädesvis varit en ut-
veckling af kommunal självstyrelse, men äfven (sär-
skildt i Preussen) medfört folkvalda elements
inordnande i den statliga förvaltningsorganisa-
tionen. (Jfr Centralisation och Själf-
styrelse.) C. G. H.*

Decentralisēra (af lat. *de*, från, och *centrum*, medelpunkt), egentl. flytta från medelpunkten. Se Decentralisation.

Deception [dise'pʃən]. 1. Ringformig, 19 km. lång ö i Södra ishafvet, under 62° 56′ s. br. och 60° 40′ v. lgd, tillhörande Syd-Shetlands ögrupp, består af massor af lava och aska af ända till 550 m. höjd, dolda under evig snö, genom hvilken 150 öppningar ständigt utsända ångor och varmt vatten. Ön är tydligt randen af en af hafsvattnet fylld krater, som bildar en med ett smalt inlopp försedd utmärkt hamn, Port Foster. D. upptäcktes 1828 af Foster. — 2. (Emos) Liten ö bland Nya Hebriderna, belägen i centrala gruppen, 20 kvkm.

De Cesare [de tjēsare], Carlo, italiensk politiker och nationalekonom, f. 1824 i Spinazzola, deltog i de revolutionära sträfvandena 1849—53, erhöll efter Italiens befrielse höga ämbeten i Neapel, där han äfven utöfvat ett flitigt författarskap, hvaraf må nämnas *Della scienza statistica* (1857), *Manuale popolare di economia pubblica* (2 bd, 1862) och *Le nuove storie* (1876).

Dechambre [deʃä'br], Amédée, fransk läkare, f. 1812, d. 1886, uppsatte 1853 ”Gazette hebdomadaire de médecine et de chirurgie” och blef 1875 ledamot af Académie de médecine. Mest bekant är D. genom den värdefulla, af honom redigerade *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales*, som i 100 bd utkom under åren 1864—89. R. T—dt.

Dechamps [deʃä']. 1. Adolphe D., belgisk statsman, författare, f. 1807 i Melle, i Öst-Flandern, d. 1875 i Manage, började sin politiska bana som medarbetare i moderata katolska tidningar och uppsatte tills. med Pierre de Decker tidskriften ”Revue de Bruxelles” (1837—50), där han talangfullt förde de moderates talan. Han blef 1834 medlem af representanternas kammare och fick snart anseende för att vara en af landets främste talare. Såsom ”rapportör” i kammaren utöfvade han stort inflytande vid organiseringen af folkskolundervisningen 1842 och det katolska prästerskapets officiella deltagande däri. D. blef s. å. guvernör i prov. Luxemburg och 1843 minister för allmänna arbeten samt bidrog som sådan kraftigt till utvecklingen af de belgiska järnvägarna. 1845—47 var D. utrikesminister och blef därefter ledare för den katolska minoriteten. Hans försök att, när liberalerna vid valen 1864 miste sin makt, bilda en ny regering misslyckades, och vid de s. å. företagna nya valen till kammaren föll han igenom. Han inlät sig därefter på vågsamma ekonomiska företag, som kostade honom hans förmögenhet och hans anseende. De förnämsta bland D:s många arbeten äro: *Le second empire* (1859), *L'empire et l'Angleterre* (1860), *Jules César. L'empire jugé par l'empereur* (1865), *La France et l'Allemagne* (s. å.), *La convention de Gastein* (s. å.), *Les partis en Belgique et le nouveau règne* (1866) och *Le prince de Bismarck et l'entrevue des trois empereurs* (1873). Jfr L. Hymans, ”Histoire parlementaire de la Belgique” (5 bd, 1878—82) och ”La Belgique contemporaine” (1884).

2. **Victor Auguste D.**, den föregåendes broder, belgisk prelat, f. 1810 i Melle, d. 1883 i Malines, tog liflig andel i den politiska rörelse, som ledde sitt upphof ur 1830 års revolution, men slog plötsligt in på den andliga banan och prästvigdes 1834. Han ingick i redemptoristernas orden och blef snart ryktbar som en af landets ypperste predikanter samt fick sig anförtrodd de kunglige prinsarnas kristendomsundervisning. Han blef 1864 biskop i Namur samt 1866 ärkebiskop i Malines och Belgiens primas. D. spelade en utomordentligt inflytelserik roll vid vatikanska konsiliet (1869—70), där han var ofelbarhetspartiets verklige chef. Till lön blef han 1874 kardinal och uppträdde sedermera ytterst häftigt och intolerant mot 1879 års belgiska skollag, som likväl garanterade prästerskapets inflytande i statsskolorna. T. o. m. det katolska partiet i Belgien protesterade, men förgäfves, hos påfven mot D:s uppträdande, som allvarligt hotade partiets bestånd. När striden var som hetast, afled D. Bland hans skrifter märkas: *Du progrès des arts et de leur sécularisation absolue* (1864), *La vie de plaisirs* (1865), *La grande erreur de notre temps* (1868), *L'infaillibilité et le concile général* (1869) och *De l'opportunisme et de la définition dogmatique de l'infaillibilité du Saint-siège en matière de foi* (s. å.). E. A—t.

Decharge [deʃa'rʃ], fr. *décharge* (aflastning, lossning, af *charge*, börda), *jur.*, ansvarsfrihet, befrielse från bördan af ansvar för det sätt, hvarpå man fullgjort ett uppdrag eller skött en angelägenhet. Hvar och en, som erhållit ett uppdrag eller ett ämbete, är underkastad ansvar för det sätt, hvarpå åliggandet fullgöres. Efter uppdragets beskaffenhet är detta ansvar antingen inskränkt därtill, att ämbetsmannen, förvaltaren eller tjänaren endast står under kontroll af lagen och dess allmänna bestämmelser, såsom förhållandet är med de flesta ämbets- och tjänstebefattningar, vare sig af offentlig eller enskild natur; eller ock är det förenadt med särskild redovisningsskyldighet för viss tid, såsom förhållandet är med förmyndares, kassaförvaltares och bolagsdirektioners verksamhet. Själfva förvaltningen kan dessutom vara förbunden med redovisningsskyldighet och underkastad granskning af särskilda för ändamålet utsedda revisorer eller kontrollerande myndigheter, och i sådant fall är bestämd tid stadgad, inom hvilken anmärkningar mot förvaltningen under den tid, för hvilken redovisning skett eller som granskningen omfattat, skola göras för att kunna leda till någon påföljd. Göres anmärkning ej inom denna tid, eller finnes ej skäl till någon sådan, inträder ansvarsfrihet för samma tid, och detta antingen på grund af uteblifven anmärkning eller ock genom uttryckligt tillerkännande (alltefter särskilda lagar, författningar och reglementen). Det är den på detta sätt vunna ansvarsfriheten, som benämnes decharge. I nämnda bemärkelse förekommer ordet decharge i R. F., § 107 (1810 års R. O., § 76), hvarest det heter: "Allt hvad riksdagen efter granskning godkänt eller lämnat oanmärkt, bör anses hafva vunnit decharge i afseende på det granskade, och ingen ny, till ansvarighet förbindande, granskning af ny riksdag i samma mål vara tillåten". Den decharge, som i detta lagrum omtalas, afser det ansvar inför svenska riksdagen, hvilket åligger statsrådets ledamöter samt riksdagens fullmäktige i Riksbanken och Riksgäldskontoret. Granskningar af dessa mäns ämbetsförvaltning under hvar särskildt år sker vid det följande årets lagtima riksdag och inbegriper äfven rätt att besluta åtals anställande inför laga domstol. Denna riksdagen tillkommande granskning verkställes, hvad statsrådets ledamöter vidkommer, af konstitutionsutskottet, med undantag af de till detsamma öfverlämnade protokoll, som blifvit förda i statsrådet, samt, hvad fullmäktige angår, af respektive banko- och statsutskotten, hvarjämte sakligen med ledning af de berättelser, som af riksdagen särskildt utsedda revisorer afgifvit öfver i dem förrättad förberedande granskning. För statsrådets ledamöter kommer ej något uttryckligt medgifvande af decharge i fråga, ty om konstitutionsutskottet lämnat deras ämbetsförvaltning oanmärkt är i och med detsamma decharge vunnen för den granskningen omfattat. Hvad fullmäktige angår, synes gar vederbörande utskott tillstyrka och riksdagen besluta beviljande af ansvarsfrihet, när ej skäl finnes till särskild åtgärds vidtagande för att utkräfva ansvar. H. L. B.

Dechargebeklädnad [deʃa'rʃ-], *fortif.*, graftklädnad med bärhvalf. Se Beklädnadsmur 2.

Dechargebetänkande [deʃa'rʃ-], jfr Decharge-*jur.*, benämning på det memorial, som konstitutionsutskottet vid lagtima riksdag afgifver med anmärkning af granskningen utaf de i statsrådet förda protokollen. Detta memorial kallas äfven anmärkningsmemorial. Den debatt, som ofta förekommer vid dess behandling i kamrarnas plenum kallas stundom dechargedebatt. H. L. B.

Dechargedebatt [deʃa'rʃ-]. Se Dechargebetänkande.

Dechen, Heinrich Ernst Karl von, tysk geolog, f. 1800 i Berlin, d. 1889 i Bonn. Blef 1831 öfverbergsråd och 1834 professor i bergsvetenskap i Berlin, 1841 bergshauptman i Bonn och var 1860—64 öfverbergshauptman därst. D. inlade stor förtjänst om utredandet af Rhenprovinsens och Westfalens geologi; särskildt egnade han sin uppmärksamhet åt vulkanerna, eruptionsbergarterna och malmförekomsterna. År 1857 började D., på offentligt uppdrag, en systematisk specialundersökning af de nämnda länderna, och utarbetade som resultat däraf en geologisk atlas om 35 blad i skalan 1 : 80.000 samt två digra band uplysande text (*Erläuterungen zur geologischen karte der Rheinprovinz und der provinz Westfalen*, 2 bd, 1870—84). — Kartan var den första geologiska karta i så stor skala öfver en så ansenlig del af Tyskland. En öfversiktskarta i skalan 1 : 500.000 utgafs i 2:a uppl. 1883. Af D:s arbeten märkas dessutom *Geognostischer führer im Siebengebirge am Rhein* (1861), *Geognostischer führer zu dem Laacher see und seiner vulkanischen umgebung* (1864) och *Die nutzbaren mineralien und gebirgsarten im Deutschen reiche* (1873). E. L.

Dechenīt, *miner.*, rombiska, gulröda till bruna kristaller af sammansättningen $Pb V_2 O_6$, förmodligen isomorf med tantalit. A. Hr.

Dechiffrēra (fr. *déchiffrer*), uttyda något, som är skrifvet med chiffer; öfverflytta från chiffer till vanligt språk; läsa svårläst handstil; tolka någonting som är dunkelt. Jfr Chiffer.

Decidēra (lat. *decidere*, eg. afskära), afgöra, bestämma, besluta. — Decidērad, afgjord, bestämd, utpräglad; beslutsam. Jfr Decision.

dua (lat., af *deci'dere*, falla af, falla bort), id tiden för mognandet och afstötandet af ett ggstockarna undergår slemhinnan i lifmodern förvandling. Inträder icke befruktning, afstö- nhinnan för att sedan återbildas. I händelse ktning eger en sådan afstötning ej rum, utan nan undergår än vidare förändringar. Ägget ddadt i ett veck af slemhinnan och slutligen digt omslutet af densamma. Sedan lifmoder- nan undergått denna förändring, kallas den n, och en del af densamma ingår i bildningen erkakan. Jfr Foster. J. E. J—n.

duäta, *zool.* Se Däggdjur.

gra'm (af lat. *de'cem*, tio, och grek. *gra'mma*, skrupelvikt), förkortadt d g., en vikt, = $^1/_{10}$ = 10 centigram = 2,35 korn = 2,08 ass = ran. Jfr Metersystemet.

liter (af lat. *de'cem*, tio, och *liter*, se d. o.), adt d l., ett rymdmått, = $^1/_{10}$ liter = 10 cen- = 3,8 kubiktum. Jfr Metersystemet.

cima, lat. (fem. af *de'cimus*, den tionde), *mus.*, nde diatoniska tonsteget uppåt från en gifven ller denna tons med en oktav höjda ters. Så är lilla *e* decima till stora *C*. A. L.

cima, ett numera aflyst spanskt **bronsmynt**, kopparreal (motsv. nära 2 öre).

cimal af lat. *de'cem*, tio), *aritm.*, siffra, som efter decimalkommat i ett decimalbråk.

cimalbråk, *mat.* Se Bråk. Om periodiskt decimalbråk se Period 5.

cimalsystem (af lat. *de'cem*, tio), den mynt-, och viktsindelning, enligt hvilken hvarje större innehåller 10 (eller någon dignitet däraf) en- af den närmast mindre. Denna indelning der stora fördelar vid alla reduktioner och är ra, under olika former, antagen i de flesta r. Sveriges nu gällande decimalsystem infördes i st. f. den gamla tolftindelningen (duodeci- stemet). Det mest genomförda af alla decimal- m är det franska s. k. metersystemet . o.), som fr. o. m. 1889 uteslutande användes rige.

cimalvåg (af lat. *de'cem*, tio), en våg, hvars rmar äro så afpassade, att vikterna behöfva a endast $^1/_{10}$ af den last, som skall vägas. Se .

cime, sp., *metr.*, spansk strofform, som innehål- io fyrfotade trokaiska verser, hvilka förbindas m assonans. I tyskan, där den först nyttjades af V. Schlegel, har den vanligen rimmats. R—n B.

cime [desi'm], fr. (af lat. *de'cem*, tio), officiellt, föga brukligt namn på franska två-sou- l. tio- me-stycken, utgörande ett bronsmynt af 10 gr. = $^1/_{10}$ franc.

cimēra (lat. *decimāre*, af *de'cimus*. den tionde), inska med en tiondedel; uttaga hvar tionde till affning; genom sjukdom, krig o. s. v. åstad- na en betydlig minskning i antal (man säger ., att en trupp, som lidit stora förluster, blifvit nerad).

cimēring (lat. *decimātio*), **förminskning** med en edel o. s. v. (jfr Decimera). Som bestraff- inom en trupp användes decimering i synnerhet marna, men förekom hos nyare folk ända in i årh., ja var i Sverige, enligt 1798 års krigs- lar, i lag gällande ända till 1868, då stadgandet n upphäfdes genom den nya strafflagen. Detta bestraffningssätt bestod däri, att ur en truppafdelning, som begått någon svår förbrytelse, t. ex. gjort uppror, varit feg, flytt från slagfältet o. s. v., efter lott uttogs hvar tionde man (dock någon gång hvar femte, tjugonde o. s. v.), som afrättades i närvaro af kamraterna, hvilka sluppo undan med ringare straff. C. O. N.

Decimēter (af lat. *de'cem*, tio, och grek. *me'tron*, mått), förkortadt d m., ett längdmått, = $^1/_{10}$ meter = 10 centimeter = 100 millimeter = 3,368 decimaltum. Jfr Metersystemet.

Decimöl (it. *decimôle*, af lat. *de'cem*, tio), *mus.*, grupp af tio lika långa noter, öfverskrifna med $\overset{10}{\frown}$, hvilket antyder, att de alla skola jämnt utföras under en viss taktdels längd. A. L.

Decisiön (lat. *decisio*, af *decidere*, afskära, afgöra), beslut, afgörande, utslag, domslut. Jfr Decidera.

Decisiv (lat. *decisivus*, af *decidere*, afskära, afgöra), afgörande. Decisivt votum, **röst**, som fäller utslaget vid omröstningar, se Votum. Jfr Decidera och Decision.

Deciso [-tjiså], it., *mus.*, bestämdt, beslutsamt.

Deciton (af lat. *de'cem*, tio, och eng. *ton*, se d. o.), förkortadt d t., en viktenhet, = $^1/_{10}$ ton = 100 kg. Den infördes i Sverige genom riksdagsbeslut 1885.

De'cius, namn på en plebejisk släkt i Rom. Särskildt berömda medlemmar af densamma äro följande: 1. Publius D. Mus d. ä. Denne lär, föranledd af en dröm, hafva låtit högtidligen inviga sig till dödsoffer för den romerska härens och genom sin död hjälpt denna till seger i striden mot latinerna vid Vesuvius, 340 f. Kr. — 2. Publius D. Mus d. y., den förres son, gick år 295 f. Kr. hjältemodigt döden till mötes i slaget vid Sentinum (mot galler och samniter m. fl.). I hvad mån saga ligger till grund för det ena eller andra, må lämnas därhän:

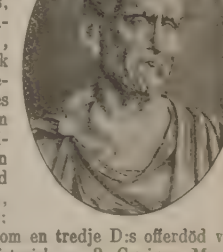

helt visst är uppgiften om en tredje D:s offerdöd vid Asculum 279 f. Kr. ohistorisk. — 3. Cajus Messius Quintus Trajanus D., romersk kejsare, var född nära Sirmium i Pannonien. Under sin företrädare, Philippus, förde han befälet mot goterna, men blef af sina legioner nödgad att emottaga kejsarvärdigheten, hvilken han bibehöll från 249 till 251 e. Kr., då han fann döden i ett krig mot goterna. D. var en duglig krigare och sökte, särskildt genom återupplifvandet af censuren, upprätta god sed och ordning i det inre. Ledd af en ifrig åstundan att återställa Roms forna härlighet, beslöt han att utrota den mot det gammalromerska väsendet fientliga kristendomen och anordnade därför en allmän förföljelse mot de kristne, hvilka öfverallt anbefalldes att offra åt de hedniske gudarna. Hvad man afsåg var förnämligast att genom grufliga marter tvinga de kristne till hädelse och förnekelse af den nya tron. Förföljelsens offer voro många, bl. a. biskop Fabianus i Rom. En mängd kristna flydde till ödemarkerna,

skogarna eller katakomberna för att kunna ostörda förrätta sin gudstjänst. R. Tdh.

De'cius, Nikolaus, tysk psalmdiktare i 16:e årh., var först munk och blef omkr. 1519 prost i klostret Steterburg vid Wolfenbüttel. Vid 1520-talets början slöt han sig emellertid till Luthers anhängare och begaf sig till Braunschweig, där han erhöll en skolmästarsyssla. Omkr. 1523 anställdes han som predikant vid Nikolaikyrkan i Stettin, där han 1535 formligen installerades som pastor. Han bortrycktes 21 mars 1541 genom brådöd och föll sannolikt offer för ett af hans katolska vedersakare anstiftadt giftmord. — D. författade på plattysk dialekt några psalmer, som den evangeliska kyrkan ännu räknar till sina yppersta. Från honom härröra bl. a. de i 1819 års svenska psalmbok intagna psalmerna nr 24 (''Allena Gud i himmelrik'', öfv. från 1567) och 94 (''Guds rena lamm oskyldig'', öfv. af Olaus Petri), den senare protestantismens äldsta passionssång och upptagen redan i Luthers ''tyska mässa''. Melodien till sistnämnda psalm anses vara komponerad af D., som i en gammal kyrkokrönika uppgifves ha varit en betydande tonkonstnär. E. N. S—g.

Decize [dəsiš], stad i franska depart. Nièvre (Nivernais), på en ö i Loire. 4,064 inv. (1901). Vid D. börjar Nivernais-kanalen, som förenar Loire med Yonne. Järn- och stenkolsbrytning, glasfabrikation (2 mill. buteljer årligen).

Děčjn [djä'tjin], det tjechiska namnet på staden Tetschen (se d. o.).

Deck, Joseph Théodore, fransk keramiker, f. 1823, d. 1891, studerade i sin hemort, reste i Tyskland och Ungern och kom 1856 till Paris, där han 1859 började sysselsätta sig med keramik. Han var mästare i facket redan 1861, då han till illusion kunde reproducera fajanser i stil Henri II. Själf skapade han en ny art fajanser, besläktade med de gamla kinesiska och persiska, särskildt utmärkta för sin mångfald af reflexer. Han utnämndes 1887 till föreståndare för manufakturen i Sèvres.

Deckel. Se Däckel.

Decken, Karl Klaus von der, friherre, tysk upptäcktsresande, f. 1833, var 1850—60 anställd i hannoveransk militärtjänst, företog 1860—65 på egen bekostnad flera expeditioner till Öst-Afrikas ekvatorialtrakter och blef 1865 af de infödde mördad i staden Bardera vid floden Juba. Hans litterära kvarlåtenskap utgafs af Kersten under titeln *Baron K. K. von der Deckens reisen in Ostafrika* (6 bd, 1869—79).

Decker. Se Däcker.

Decker, Jeremias de, nederländsk skald. Se Dekker, J.

Decker, Cornelis Gerritz., holländsk landskapsmålare (födelseår okändt), var 1643 medlem af Haarlems målargille och dog 1678, i fattigdom, i samma stad. Enligt traditionella, af dokument ej bekräftade uppgifter, var han elev af Salomon van Ruisdaal, men det var i alla händelser Jacob van Ruisdaal, som han i sina trädrika landskap — oftast i kraftigt brun eller ljusgrön ton — med vattendrag, bondstugor och vattenkvarnar tog till förebild. Hans arbeten träffas i ett flertal utländska museer, i Sverige likaledes i åtskilliga samlingar, såsom Nationalmuseum, det forna galleriet på Finspång, den forna Stenbockska samlingen i Hälsingeborg o. s. v. O. G—n.

Decker, sir Matthew, holländsk-engelsk köpman och nationalekonom, f. i Amsterdam 1679, d. 1749, rönte efter sin öfverflyttning till London stor framgång som köpman, blef direktör i Ostindiska kompaniet och parlamentsledamot samt utnämndes 1716 till baronet. Som nationalekonomisk författare uppträdde han i två anonyma skrifter: *Serious considerations on the several high duties which the nation in general as well as trade in particular labour under* (1743) och *An essay on the causes of the decline of the foreign trade* (1744). De ägde bägge ut på en fullständig omläggning af beskattningen genom afskaffande af alla tullar och införande af direkta skatter på mindre nödvändiga konsumtionsmedel. D:s skrifter förebåda i flera punkter Adam Smith, som också nämner honom — jämte ganska få andra — med erkännande i ''Wealth of nations''. E. Hr.

Decker, Karl von, preussisk officer och militärförfattare, f. 1784, d. 1844, deltog i fälttågen mot Napoleon, var sedermera lärare vid preussiska krigsakademien och blef generalmajor 1841. Han deltog i uppsättandet af åtskilliga militärtidskrifter (bl. a. den ännu bestående ''Militär-wochenblatt'') samt författade en mängd arbeten i krigskonst och artilleri, af hvilka ''Infanteri-, kavalleri- och artillerivärnens taktik'' (1830) och ''Lilla kriget'' (1835, ny uppl. 1855) föreligga på svenska. D. förkastade all teori i krigskonsten och hyllade i stället studiet af krigshändelserna. Han uppträdde äfven som yttre författare under pseudonymen Adalbert vom Thale. C. O. N.

Decker, Pierre Jacques François de (Dedecker), belgisk statsman, f. 25 jan. 1812 i Zele, d. 4 jan. 1891 i Bruxelles, uppfostrades af jesuiter, började sin politiska bana som journalist och uppsatte tillsammans med A. Dechamps den moderata katolska tidskriften ''Revue de Bruxelles'' 1837. Medlem af representantkammare 1839, utvecklade han där stor vältalighet och sökte förena friheten och de katolska idéerna, dock utan att ansluta sig till ultramontanerna. 1855 blef han inrikesminister och chef för kabinettet samt sökte sitt stöd hos de moderate ur alla partier. Det mäktiga katolska partiet gjorde emellertid allt häftigare anlopp på landets konstitutionella friheter och särskildt ultramontanerna mot undervisningsfriheten. D. gaf omsider delvis efter, hvilket hade till följd oroligheter år 1857 i landets alla städer och liberalernas seger vid valen till kammaren s. å. D. afgick, och 1866 drog han sig fullständigt från politiken samt inlät sig på finansiella och industriella företag och blef bl. a. administrator i äfventyraren Langrand-Dumonceaus ''kristliga bank''. När denna gick omkull, blef D. af den klerikala regeringen utnämnd till guvernör i prov. Limburg 1871, hvilket framkallade en oerhörd harm och medförde ministärens fall. D. måste begära afsked och förlorade största delen af sin förmögenhet. D. var en framstående författare. Utom tidningsartiklar och uppseendeväckande broschyrer, såsom *Du pétitionnement en faveur de la langue flamande* (1840), *De l'influence du clergé en Belgique* (1843), *Quinze ans* (1845; 7:e uppl. 1846) och *L'esprit de parti et l'esprit national* (5:e uppl. 1852), skref han diktsam-

Religion et amour (2 bd, 1835—36), *Études ques et critiques sur les monts-de-piété en Bel-* 1844), som 1846 skaffade honom plats i Bel- kad., *De l'influence du libre arbitre de sur les faits sociaux* (1848), *Études politi- r le vicomte Ch. Vilain XIIII* (1879), *Les catholiques* (s. å.), *Episodes de l'histoire en Belgique* (1883) och *L'église et l'ordre chrétien* (1887) m. m. Jfr L. Hymans, re parlementaire de la Belgique" (5 78—82) och "La Belgique contemporaine" E. A—t.

ama'ndo, it. (fr. *déclamé*), *mus.*, uttrycks- klameradt i sångföredraget, med texten syn- tydligt framhållen. Jfr Deklamation arlando.

aration des droits de l'homme [-siā' dā de lā'm], fr., *statsr.*, "Förklaring af männi- ttigheter". I de tre franska konstitutionerna 1, 1793 och 1795 förekommer en inledning, mhåller den stora revolutionens principer och gen uppräknar människans naturliga och oliga rättigheter: frihet, personlig säkerhet, ätt och rätt till motvärn mot förtryck. Fri- lefinierades bestå däruti, att man kunde göra om ej skadade någon annan. Det var La , som efter mönstret af den amerikanska ration of independence" föreslog, att en förklaring skulle intagas i konstitutionen. rubrik är något olika i de olika författ- a: *Déclaration des droits de l'homme et oyen* (1791), *Déclaration des droits de* (1793) och *Déclaration des droits et voirs de l'homme et du citoyen* (1795), rs lagstiftare, som hade fått erfara, att män- a visste sig hafva rättigheter, påpekade, att va äfven skyldigheter. J. Th. W.

aration des quatre articles [-siā' dā katr ', *statsr.*, "de fyra artiklarnas förklaring", claration du clergé de France ska prästerskapets förklaring"), en af Bossuet ad och af ett franskt kyrkomöte i Paris 19 1682 antagen förklaring (i fyra artiklar), i det franska prästerskapet framställde sina rörande förhållandet mellan staten och påfve- Jfr Gallikanska kyrkan. J. Th. W.

aration of independence [deklərē'ʃn əv ndəns], *statsr.*, "oafhängighetsförklaring", på den af Nord-Amerikas förenta staters kon- juli 1776 utfärdade högtidliga förklaringen "förenade kolonierna voro och hade rätt att ia och oafhängiga stater". Förenta staterna ndliga politiska tillvaro räknas från den dag, na förklaring utfärdades. J. Th. W.

aration of indulgence [deklərē'ʃn əv in- ns], *statsr.*, "fördragsamhetsförklaring", å det af Karl II i England 1672 egenmäktigt de toleransedikt, som upphäfde de kyrkliga garnas verksamhet mot dissenters. 1673 tvang entet konungen, som misstänktes för att med dragsamhet vilja gynna företrädesvis katoli- att återtaga förordningen. J. Th. W.

laration of rights [deklərē'ʃn əv rā'ts], , "rättighetsförklaring", namn på den urkund, sen den utomordentliga engelska riksförsam- ("the convention") 1689 fastställde grund- af författningen och som 13 febr. s. å. före- lades Vilhelm af Oranien och Maria till antagande, när kronan erbjöds dem. Sedan församlingen kon- stituerat sig till lagligt parlament, föredrogs denna till formen revolutionärt tillkomna urkund, för att få laga form, under namnet Bill of rights. Se Bill 2. J. Th. W.

Deco'ctum lignōrum, *farm.*, afkok på vedartade droger, har förr haft ganska stor användning, sär- skildt såsom medel mot "konstitutionella" lidanden (gikt, reumatism, syfilis m. m.). I Sverige är nu- mera ingen sådan dekokt officinell. Bland droger, som plägade ingå i dylika läkemedel, märkas sarsa- parillrot (se Smilax), lakritsrot, rödt sandelträ, rotveden af en (*lignum Juniperi*), guajakved, rot af Sassafras och Ononis, kardborre-rot (se d. o.). Dessa dekokter förtärdes ofta varma och i riklig mängd, hvarvid den varma drycken i förening med beståndsdelar ur de använda drogerna verkade i viss mån stegrande på utsöndringen af svett och urin, stundom äfven af sekret från luftrörens slemhinna i lungorna, hvarigenom ofvan nämnda sjukdomar an- sågos kunna fördelaktigt påverkas. Numera bru- kas sådana medel föga. C. G. S.

Decorated style [de'kərēitid stāl], *bygnk.*, den mellersta af de perioder, i hvilka man brukar in- dela den engelska gotiken. Det mest utmärkande yttre kännemärket för denna stil är fönstrens in- delning med rikt utbildadt masverk. Perioden in- faller mellan åren 1300 och 1370. Den föregås af *the lancet style* och efterföljes af *the perpendicular style*. Bland byggnader, som helt eller delvis uppförda under denna period (decorated), må nämnas: West- minster abbey, katedralerna i York, Exeter, Lich- field, Wells, Gloucester, Hereford, Ely, Lincoln, Southwell, Carlisle m. fl. I. G. C.

Decoration-day [dekərēi'ʃn dē'], eng. ("ut- smyckningsdagen"), urspr. kallad Memorial- day ("åminnelsedagen"), 30 maj, årligen firad som hvilodag i Nord-Amerikas förenta stater till åmin- nelse af de i det stora inbördeskriget (1861—65) fallne, hvilkas grafvar den dagen prydas, hvarjämte processioner anordnas o. s. v.

De Cort, Franz Jozef, belgisk skald, f. 1834, d. 1878, utgaf 1857 tillsammans med Jan van Rijswijck den liberala tidningen "De grond- wet", öfvertog 1858 redaktionen af "Schelde" och blef 1861 sekreterare hos generalauditören vid mili- tärdomstolen i Bruxelles. Från 1862 redigerade han den pedagogisk-litterära månadsskriften "De toe- komst". Under flera år utgaf han en synnerligen omtyckt almanack, "Jan en Alleman". Af hans diktsamlingar må nämnas *Liederen* (två saml. 1857 och 1859), *De schoonste liederen van Robert Burns* (1862), *Zingzang* (1866) och *Liederen* (1868; 2:a uppl. 1872).

Decōrum, lat. (af *decōrus*, höfvisk, af *de'cet*, det är passande), det passande; anständighet. Jfr De- cent och Dekoration.

De Coster, Charles Théodore Henri, belgisk författare, f. 1827 i München, d. 1879 såsom lärare vid krigsskolan i Bruxelles, gjorde sig ett namn genom arbetena *Légendes flamandes* (1857; 2:a uppl. 1861), *Contes brabançons* (1861; färgrika skildringar ur folklifvet) och *La légende d'Uylenspie- gel et de Lamme Goodzak* (1867; 2:a uppl. 1869), i hvilken prosa-epopé han mästerligt skildrar sitt folks lidanden under inkvisitionen på hertig Albas tid

Decouragēra. Se Dekuragera.

Decourcelle [dəkorsä'l], Pierre Henri Adrien, fransk dramatisk författare, f. 1821, d. 1892, ingick tidigt vid teatern samt uppträdde i komedier och vådeviller. Ensam eller tillsammans med andra skref han omkr. femtio stycken, bl. a. *La joie de la maison* (tills. med Bourgeois, 1855: "En liten skatt", 1860) och *Je dîne chez ma mère* (tills. med Thiboust, s. å.; "Jag äter middag hos min mor", 1857).

decr., *mus.*, förkortning för decrescendo.

Decreme'ntum logari'thmicum, lat. Se Logaritmiskt dekrement.

Décrépit [dekrepi], fr. (af lat. *decre'pitus*, eg. som icke mer gör buller af sig, utlefvad), orklös, utlefvad, skröplig, ålderdomssvag. — Décrépitude [-ty'd], orklöshet, skröplighet.

Decrepitus (lat.). Se Décrépit.

Decrès [dekräs], Denis, hertig, fransk sjömilitär, f. 1762, d. af sviterna af ett mordanslag 1820, tjänade under de Grasse i amerikanska kriget, blef 1791 kommendör och 1798 konteramiral, deltog i franska truppernas debarkering på Malta 1799 och i slaget vid Abukir s. å. samt gjorde 1800 förgäfves försök att bryta engelska blockaden vid Malta och att återtaga Toulon, hvarvid han måste gifva sig fången. Efter återkomsten från England blef han marinprefekt och var marinminister från 1801 till Napoleons fall, 1814. Såsom sådan utvecklade han stor verksamhet och administrationsförmåga. Äfven under "de hundra dagarna" (1815) var han marinminister.

decresc., *mus.*, förkortning för decrescendo.

Decrescendo [-kreʃe'ndå], förkortadt *decresc.* l. *decr.*, it., *mus.*, aftagande i styrka. Tecknas äfven ≻. Jfr Crescendo.

Decrēta ecclesia'stica, lat., kyrkliga författningar. Se Dekret och Kyrkoordning.

De'cticus, *zool.* Se Vårtbitare.

Decu'bitus (lat.), *patol.* Se Liggsår.

De'cuma. Se Parcer.

Decumātes agri (lat.). Se Agri decumates.

Decūria, lat., dekurie, betecknade företrädesvis och ursprungligen en afdelning af tio ryttare. Indelningen i dekurier användes ofta i Rom äfven i andra fall, t. ex. i afseende på senatorer och riddare äfvensom domare och kommunala myndigheter. På tiotalet hölls dock ej alltid så noga. — I den ryktbara macedoniska falangen var dekurie namnet på en rote peltaster (lätt väpnade) på åtta man. Jfr Falang. R. Tdh. C. O. N.

Decūrio, lat., dekuriōn, befälhafvare öfver en decuria (se d. o.); äfven senator i municipier och kolonier.

Decu'ssis (lat., af *de'cem*, tio, och *as*, se d. o.), ett fornromerskt bronsmynt af betydlig storlek, i värde = 10 as. I prägeln synas på ena sidan en fartygsstäf och värdetecknet X, på den andra ett hjälmprydt hufvud.

Dedān och Dedaniter, namn på ett landskap och ett folk, som ofta nämnas i G. T. (jfr 1 Mos. 10: 7; 25: 3; 1 Krön. 1: 9, 32). Dedaniterna torde haft sitt hem i norra Arabien, hvarifrån de ofta kommo i beröring med israeliterna (jfr Jes. 21: 13, Jer. 25: 23). Enligt Hes. 25: 13 synas de ha haft sin gräns ända fram mot Edom. E. S—e.

Dedaniter. Se Dedan.

De da'to, lat. Se d. d.

Dede-Agatsch, ung stad, med omkr. 3,000 inv. i Tracien, turkiska vilajetet Adrianopel, vid Egeiska hafvet, v. om Maritsas mynning, utgångspunkt för den uppför Maritsa-dalen gående järnvägen (... km.), som vid Kulely-Burgas förenar sig med linjen Belgrad—Konstantinopel.

Dedecker, Pierre Jacques François, belgisk statsman. Se Decker.

De'dekind [-kint], Friedrich, tysk skald, omkr. 1525, d. 1598, pastor i Lüneburg, var författare till de bägge dramerna *Der christliche ritter* (1576) och *Der bekehrte papist* (1596), som luthersk tendens, samt till den mycket bekanta latinska sedemålningen *Grobianus* (1549, många gånger omtryckt).

De'dekind [-kint], Julius Wilhelm Richard, tysk matematiker, f. 1831 i Braunschweig, blef professor vid tekniska högskolan i Zürich 1858 och i Braunschweig 1862 och emeritus 1894 men bibehållande af rätt att föreläsa. D:s arbeten höra nästan uteslutande talteorien, om hvilken han gjort sig förtjänt dels genom utgifvande af Lejeune-Dirichlets föreläsningar öfver talteori, dels äfven genom egna undersökningar. Särskildt har teorien för de tal, som äro rötter till algebraiska likheter med heltalskoefficienter, de s. k. algebraiska tal, utvecklats af D., i det han infört begreppet modul, hvarigenom lagarna för hela tals delbarhet funno sin motsvarighet äfven för de algebraiska talen. I. I.

Dedemsvaart [-färt], "Dedems ström", kanal i nederländska prov. Overijssel, 41 km. lång, förenar Hasselt vid Zwarte vater med Gramsbergen vid Vecht. Kanalen, som anlades genom nästan öde trakter, där nu uppstått flera blomstrande jordbrukskolonier (D., Slagharen och Lutten), har för sin tillkomst att tacka baron W. J. van Dedem. 1850—11 voro 19 km. fullbordade; återstoden byggdes på provinsens bekostnad och var färdig 1852. Kanalen trafikeras nu årligen af 12,000 farkoster (1891 med en last af 519,000 kbm.). — Byn D. har skeppsvarf och omkr. 3,000 inv.

Dedērichs, Sofonias, målare. Se Derichs.

Dedham [de'dəm], stad i nordamerikanska staten Massachusetts, vid Charles river, 16 km. s. v. om Boston. 7,457 inv. (1900).

Dedicēra (lat. *dedicāre*), tillegna (någon ett litterärt eller musikaliskt verk).

Dedichen, Henrik Arnold Thaulow, norsk psykiater, f. 23 mars 1863 i Modum. Var 1894—99 asyläkare vid Rotvoll och anlade sedan en privat mycket ansedd asyl för sinnessjuka i Trosterud i Östre-Aker. Sedan 1901 utgifver han den af honom grundlagda "Tidsskrift for nordisk retsmedicin og psykiatri". D:s öfriga arbeten äro *Sundt og sygt sjæleliv* (1898), *Paa begge sider af sindssygdommens grænse* (s. å.), *Fra nationalhygiejnen* (1900), *Die heil- und pflegeanstalten für psychisch kranke in den skandinavischen ländern im jahre 1900* (1901), *Ægteskabsstiftelsen og deraf flydende forholde fra retsmedicinsk — fortrinsvis retspsykiatrisk — standpunkt* (s. å.). O. A.

Dedikatiōn (se Dedicera), tillegnan, tillskrift.

Dedi'novo (Dednovo), köping i ryska guv. Rjazan, vid Oka. Omkr. 7,000 inv. På varfvet i

sar Peter själf en nu i Petersburg förvarad
, ”den ryska flottans stamfader”.
chin, bergsstad i östryska guvern. Perm,
ibana förenad med järnvägen Perm—Jeka-
g. 3.327 inv. (1897). Stora saltverk till-
ronan.
ovo. Se Dedinovo.
nmagera [-jēra], fr. *dédommager* (af *dom-*
skada, förlust), hålla skadeslös, godtgöra,
f
ublement [dedoblemā’], fr. (af *double*, dub-
pt., fördubbling. Härmed förstår man en
nde delning af ett blad, hvarigenom alltså
n uppkomma på ett ställe, där annars ett
rgan skulle finnas. De båda hälfterna äro
ra fullkomligt lika, och hvar och en af dem
som ett enkelt organ. Ett bekant exempel
oublement äro Cruciferernas ståndare, som
två dimera kransar, af hvilka den inre är
erad, alltså fyrtalig (= de 4 längre stån-
I ännu högre grad förekommer dédouble-
s de med Crucifererna nära besläktade Cap-
rna. G. L—m.
cēra (af lat. *dedūcere*, bortföra), härleda,
unden följdriktigt utveckla någonting, bevisa.
duktion.
ctio ad absurdum, lat. Se Apagoge.
uktiōn (lat. *dedu'ctio*, af *dedūcere*, bortföra,
), *log.* och *jur.*, bevisföring. Se Bevis. —
ktivt bevis. Se Bevis.
[di’], namn på flera floder i Storbritannien.
tigaste äro: 1. D. i Wales, 129 km. lång,
ller ut i Irländska sjön genom ett bredt
um. — 2. D. i Skottland, 140 km. lång,
ner på Cairngormbergen, genomflyter grefska-
erdeen och faller ut i Nordsjön vid Aberdeen.
en (Delen), Dirck van, holländsk arki-
älare, f. 1605 i Heusden, d. 1671 i Arne-
(Zeeland), där han var borgmästare. Elev
efterföljare till arkitekturmålarna Steenwyck,
llde han med skicklig hand praktrum, palats-
och kyrkinteriörer, som han mestadels själf
med förträffliga staffagefigurer, hvilka man
ed orätt ansåg härröra från D. Hals, A. Pa-
sz och med dem befryndade artister. Hans
n äro sällsynta. De bästa finnas i Wien, Haag
rlin. Nationalmuseum eger af D. en utmärkt,
k målning, *Förnämt bordsällskap i ett pa-*
(O. G—g.)
pdene [di’pdin], slott. Se Dorking.
s. Se Dés.
., förkortning för defekt, definition
t. *defunctus* (afliden, den aflidne).
fa’cto, lat., i själfva verket, faktiskt, på grund
förhållande (jfr Factum). Motsatsen är de
(se d. o.).
ays hofkitt [dəfäs], *Emplastrum guttæ per-*
ompositum, *veter.*, konstgjordt lim, består af
vikts-)delar guttaperka och ammoniakgummi
för erhållande af en något mjukare materia, 2
guttaperka och 1 del ammoniakgummi (eller
i förhållandena 3 : 2 och 4 : 3). Vid bered-
sammansmältas beståndsdelarna i ett järnkärl
akta eld och under flitig omröring, tills massan
blandad och likformig samt kan formas i stänger
detta sätt förvaras. Defays hofkitt användes
ersätta defekter i hofväggen, såsom lösbrutna
stycken ur bär-randen, hofsprickor eller horndefekter efter operationer, eller för att höja bär-randen å för låga hofvar, särskildt vid s. k. fullhof. Vid användningen måste hornet först noga befrias från fett (då hofkittet eljes ej fäster) genom tvättning med eter eller bensin, hvarefter den smälta massan pålägges i tunna lager och formas efter önskan med en lindrigt uppvärmd järnspade. Efter stelnandet erhåller massan i det närmaste samma fasthet och konsistens som det naturliga hornet. E. T. N.

Defectivum l. Defektīv (lat., af *defi'cere*, tryta, fattas), *språkv.*, ett böjligt ord, som saknar en eller flera af de böjningsformer, som annars finnas i ett paradigm, tillhörande samma ordklass, t. ex. *föräldrar*, som saknar alla singularformer, *går*, som finnes endast i prepositionsuttrycket *igår* samt i kompositiver som *gårdag* och alltså bl. a. saknar grundform, adjektiv på *-ad*, som sakna komparationsformer, pronominet *jag*, som har objektskasus (*mig*) och plural (*vi*) från ord af andra stammar. R—n B.

Defekatiōn (af lat. *defæcāre*, rena, af *de*, från, och *fæx*, drägg), uttömning af exkrementer i kroppen. — Defekationskalk l. Gaskalk, förr bruklig benämning å kalk, som nyttjades som beskickning på reningskistorna vid lysgasverk.

Defe'kt (lat. *defe'ctus*, af *defi'cere*, tryta, fattas), bristfällig, ofullständig; någonting som felas, brist, tomrum; ofullständigt exemplar. — Defekter, *boktr.*, vissa bokstäfvers typer, som i en beställd stilsort blifvit för få (hvarför mera måste rekvireras) eller ock onödigt många (hvarför öfverskottet af sådana upplägges i ett ”defektskåps” fack). Jfr Defectivum.

Defektiv. Se Defectivum.

Defektsedel (jfr Defekt), förteckning öfver defekter, *krigsv.*, en förteckning öfver alla på beklädnad och utrustningspersedlar befintliga brister, hvilken den af rusthåll uppsatte indelte soldaten, vid uppbrott från möten eller längre kommenderingar, fick af befälet för att aflämna till rusthållaren, hvilken det ålåg att afhjälpa bristerna. Sådan sedel förekommer icke vidare, sedan staten öfvertagit underhållet af rusthållstruppernas persedlar. C. O. N.

De fem öarna. Se Babuyanerna.

Defenders [dife'ndəs], eng., ”försvarare”, kallades under 1700-talet ett irländskt politiskt parti, som arbetade för Irlands befrielse från Englands öfvervälde och särskildt tog en verksam del i 1798—99 års uppror. Föreningen upplöstes därefter; faktiskt lefde den dock kvar i en mängd sammanslutningar under skilda namn, men med samma syfte. Jfr Irland (historia).

Defenestratiōnen (af lat. *de*, från, och *fene'stra*, fönster), den episod — de kejserlige ståthållarna Martinitz och Slawatas utkastande genom fönstren på borgen Hradschin i Prag 23 maj 1618 —, hvilken plägar anses beteckna begynnelsen af trettioåriga kriget (se d. o.).

Defensiōn (lat. *defe'nsio*), försvar.

Defensionsdeputationen. Se Deputation.

Defensionskommissionen (se Defension) kallades det utskott af svenska rådet, som under åren 1700—14, medan Karl XII vistades utom Sveriges gränser, hade högsta ledningen af rikets militära angelägenheter. Kommissionen bestod af åtta rådsherrar (till en början J. E. Stenbock, Kr. Gyllenstierna, F. Wrede, K. Gyllenstierna, D. Wrangel.

G. Falkenberg, L. Wallenstedt och J. Gyllenborg; sedermera inträdde A. Horn, K. Posse, M. Stenbock, N. Gyllenstierna, J. Spens och R. J. Fersen), hvilka, enligt ett kungl. konstitutorial af 7 april 1700, till en början sammanträdde (första gången 10 april nämnda år) endast för att yttra sig rörande en af grefve Gyllenborg till konungen inlämnad plan att skydda kusten och norska gränsen, när konungen med hären drog i krig mot Danmark. Sedermera öfverlämnades småningom åt detta utskott, som i konungens bref benämndes än "våra förordnade till deliberérande öfver defensionsverket", än "våra förordnade till defensionsverket", men endast ett par gånger "defensionskommissionen", skötandet af alla ärenden rörande armén och flottan, såsom anskaffande af folk, vapen, annan nödvändig materiel och proviant. Det var en ofantligt svår uppgift att under Karl XII:s tid tillfredsställa de oerhörda behof, som den ständiga krigföringen framkallade; men defensionskommissionen hade en beundransvärd förmåga att hitta på hjälpkällor och gick, såvidt det med billighet och hänsyn lät sig göra, anspråken till mötes samt gjorde sig, om ock stundom förtviflande, aldrig förtjänt af beskyllningen för brist på god vilja. Genom bref från Timurtasch af 24 okt. 1713 befallde K. M:t, det skulle "alla de ärenden, hvilka härtills hafva hört till defensionskommissionen, hädanefter uti hela rådet företagas och afgöras, så att defensionskommissionens sammankomst alldeles varder upphäfd". På grund häraf upplöstes kommissionen under förra hälften af 1714 (protokollet slutar 23 april). Kommissionens protokoll och handlingar (öfver 100 bd) förvaras i Riksarkivet. J. Th. W.

Defensiv (af lat. *defe'ndere*, försvara), tjänande till försvar. Jfr Försvar och Offensiv. — Defensiva straff (defensivstraff), sådana straff, hvilka omintetgöra den brottsliges förmåga att skada (lifstidsfängelse, dödsstraff).

Defensivallia'ns (se Defensiv), försvarsförbund, ett tillfälligt förbund, som två eller flera stater afsluta sinsemellan, i ändamål att med vapenmakt gemensamt skydda ett visst bestående rättsförhållande mot den eller dem, som söka rubba detsamma. Jfr Offensivallians.

Defe'nslinje (se Defension), *fortif.*, stryklinje, och Defensvinkel, *fortif.*, strykvinkel. Se Bastion. L. W:son M.

Defe'nsor, lat., försvarare, en i utlandet ofta använd benämning på försvarsadvokat, den, som i en brottmålsrannsakning biträder den anklagade vid försvaret. Motsats: åklagare l. aktor. — Defensor fi'dei, trons försvarare, en titel, som påfven Leo X 1521 gaf konung Henrik VIII i England, därför att den sistnämnde utgifvit en skrift mot Luther och till försvar för påfveväldet, aflaten och de sju sakramenten. På grund af ett parlamentsbeslut 1543 har titeln sedan, oaktadt de ändrade förhållandena, behållits af alla efterföljande engelska konungar.

Defe'nsvinkel, *fortif.* Se Defenslinje.

Defere'nt, *astron.* Se Epicykel.

Deferérande cirkel (af lat. *defe'rre*, bära ned, föra fram). Se Epicykel.

Deffand [däfā'], Marie de Vichy-Chambord, markisinna Du D., fransk salongsdam, f. 1697, d. 1780. Hon var en kort tid gift, hörde sedan till "régencens galanta herdinnor" och själf en tid regentens (Filips af Orléans) älskarinn. Hennes salong besöktes af tidehvarfvets ryktbara personligheter (Voltaire, d'Alembert, Montesquieu m. fl.) och var omkr. 1740 kanhända den allra nämnda i Paris. Sedan drog hon sig undan till klostret S:t Joseph. 1753 blef hon blind. Under hennes sista år uppstod ett i psykologiskt hänseende märkvärdigt kärleksförhållande mellan henne och Horace Walpole (en son till den berömde engelske ministern Robert Walpole). Markisinnan Du D:s *Correspondance complète* utgafs 1809 (ny uppl. 1865), hennes bref till Voltaire och Walpole gåfvos 1810 (ny uppl. 1864) samt hennes *Correspondance inédite* 1859 (ny uppl. 1877). Se Ass "Mademoiselle de Lespinasse et la marquise D (1877), och Perey, "Le président Hénault et ma D." (4:e uppl. 1893).

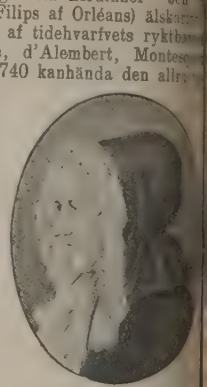

Deficiency advances [difi'ʃənsi ədvā'nsiz]. S Deficiency bills.

Deficiency bills [difi'ʃənsi bi'lz], eng., egentl. skuldsedlar för betäckande af en brist, äro skuldförbindelser, utställda af engelska finansförvaltningen (*the treasury*) till Englands bank för tillfälliga, kortvariga (ej fonderade) lån, som behöfvas för att täcka eventuell brist i statskassan vid kvartalsskiften och som återbetalas under loppet af det följande kvartalet. Sedan 1866 har ordningen med dessa lån — som alltid äro af betydelse för penningmarknadens ställning — förenklats, så att egentliga deficiency bills ej längre utfärdas; bankens försträckningar kallas nu i stället deficiency advances. H. Hs

Déficit, lat., "det fattas", brist; hvad som fattas i inkomsterna, för att dessa skola belöpa sig lika detsamma som utgifterna. Jfr Balans 3.

Defilé (fr. *défilé*, af *de*, i, och *file*, rad, a lat. *filum*, tråd), *krigsv.*, en trång terrängdel, som trupper kunna passera, endast då de äro formerade med smal front, såsom i marschkolonner. Defiléer äro: broar, vägar genom skogs- eller kärrtrakter eller genom trånga dalgångar, som genomskära berg- eller höjdsträckning med otillgängliga ofgifningar, vidare gator genom bebyggda orter o. s. Sådana defiléer, som ej kunna kringgås utan betydande omvägar, bruka kallas pass. Vid marscher utanför fiendens verkningskrets utöfva defiléerna inflytande, endast om man för att passera dem behöfver intaga smalare formering, än eljest för marschen varit nödvändigt, i hvilken händelse marschen fördröjes. I fiendens närhet kunna de däremot blifva hinderliga, om debouchering (se Debouché), eller utträdet ur dem, är förenad med svårighet.

Vid besättandet af en defilé till försvar är det fördelaktigast att uppställa trupperna bakom (d. v. s. å den egna sidan om) densamma och att hindra fienden att debouchera; men om man skall besätta

ör att själf kunna begagna den vid fram-
eller återtåg, måste man, för att hafva den
d, uppställa besättningen framför densamma,
på den fientliga sidan, hvilket dock medför
t besättningen, i händelse af motgång, kan
fskuren eller tagen. Vid långa bergspass,
léer o. d. nödgas man stundom ställa trup-
i defilén. En anfallande söker om möjligt
en defilé. Om försvararen uppställt sig
defilén, söker den anfallande merendels så
som möjligt taga den närmaste mynningen
ing, afskära försvararna återtåget eller följa
larna genom defilén. Stå försvararna bakom
gäller det att efter genomgången af den-
framträngа långt och vinna tillräckligt ut-
till strid. Vid sådana defiléer som broar
lleri (och äfven infanteri) från båda sidorna
verksamma del i striden för att försvåra eller
ta företaget. G. U. (C. O. N.)

ra (se Defilé), *krigsv.*, marschera förbi en
ilitärperson; med hänsyn till den ett fältverk
ade marken och skyddet af verkets inre be-
höjden af dess bröstvärn. Jfr Defilering.

ering (se Defilé). 1. (Förbimarsch,
benämningen numera är i svenska regle-
En truppafdelnings marsch förbi en
ilitärperson, antingen i ändamål att visa
en hedersbetygelse eller för att bereda
tillfälle att öfvertyga sig om truppens
t. Det förra slaget förekommer vid mili-
stligheter (paraderingar), det senare efter
eller ansträngande marscher, vid inryck-
kvarter eller vid andra tillfällen och
fördelaktigt för upprätthållandet af dis-
. Defileringen verkställes antingen i vanlig
ormering eller i kolonner med större afstånd
afdelningarna, hvilka röra sig på plutons-,
i-, skvadrons-, batterifront, eller ock i slutna
r. De beridna vapnen utföra defileringen i
ller i hastigare takt, såsom traf eller galopp.
n uppmarscherar hvarje afdelnings musik
den, för hvilken defileringen sker, och kvar-
r, tills afdelningen passerat. C. O. N.
n sådan anordning af ett fästnings- eller fält-
väl plan som profil, att verkets inre på bästa
ddas mot fiendens eld och döljes för hans
Sådan defilering är horisontal eller verti-
ed *horisontal* defilering förstår man en så be-
planutstakning af verket, att förlängningen
särskilda linjer icke infaller på framför lig-
höjder, som kunna tjäna fiendens artilleri till
ma uppställningsplatser och från hvilka lin-
kunna beskjutas längsefter, utan hellre på
gliga terrängdelar, kärr o. d. Där sådan
taldefilering ej kan ernås, söker man skydda
d traverser och bonnetter. Med *vertikal*
g menar man ett sådant bestämmande af
rnets (vallens) höjd, att fienden hvarken kan
verket eller genom sin eld i någon väsent-
n skada detsammas inre och dess besättning.
en eld, mot hvilken man vill skydda sig, är af
g: *direkt*, med jämförelsevis raka, och *in-*
med mycket krökta kulbanor, så innefattar
rtikala defileringen tvenne operationer: defi-
g mot insyn och direkt eld, som
fatta hela det inre af verket och utföres me-
yftning mot framför liggande höjder, samt
defilering mot indirekt eld, som till följd af kulbanornas stora nedslagsvinklar ej kan omfatta hela verket, utan endast de delar däraf, som ligga närmast bakom den skyddande vallen, och hvilken utföres genom beräkning af kulbanans sänkning och vallens till följd däraf erforderliga höjd eller en där bakom gjord nedskärnings djup. — I en fästning bör t. ex. allt murverk vara, genom en framför liggande högre täckvall, defileradt mot indirekt eld med en nedslagsvinkel af omkr. 15°. Den franske ingenjören Cormontaigne (d. 1752) var den förste, som framställde en fullständig defileringslära. G. U.*

Definie'ndum, lat. (af *definīre*, begränsa), *log.*, det som skall definieras. Se Definition.

Definiēra (lat. *definīre*, begränsa), *filos.*, utsäga en fullständig identitet om något; klart och tydligt angifva hvad något är till skillnad från allt annat. Se vidare Definition.

Definīt (af lat. *definītus*, bestämd), *språkv.*, begagnas omväxlande och liktydigt med bestämd i den svenska grammatiska terminologien, t. ex. definit form och definit pronomen (jfr Pronomen).

Definitiōn (lat. *definītio*, af *definīre*, begränsa). 1. *Log.*, ett klart och tydligt angifvande af hvad någonting är, till skillnad från allt annat. Såsom klar och tydlig kan definitionen ej angifva annat än begreppsbestämningar hos det, som skall definieras (*definiendum*). Men då den endast skall angifva de kännetecken, genom hvilka föremålet skiljes från andra föremål, och ej gifva fullständig kunskap om detsamma, böra i definitionen endast de *ursprungliga bestämningarna* intagas, d. v. s. de, hvilka man nödvändigt måste fatta och fasthålla för att kunna i sin tanke uppfatta det ifrågavarande föremålet såsom ett från allt annat åtskildt, fullständigt helt. Då nu de mänskliga begreppen, såsom abstrakta och generella, bestämma hvarandra så, att det ena ingår i det andras omfång, så måste definitionen angifva dels det begrepp, i hvars omfång definiendum närmast ingår (*genus proximum*), dels den eller de bestämningar, genom hvilka det skiljes från andra föremål, som dela förstnämnda egenskap (*differentia specifica*). Om man t. ex. definierar triangel såsom tresidig figur, så utgör figur genus proximum, hvaremot egenskapen att vara tresidig är differentia specifica. En följd af det sagda är, att icke alla föremål kunna definieras. Då nämligen alla mänskliga begrepp, med undantag af gudsbegreppet, äro generella, så kunna först och främst de ändliga individuella föremålen ej definieras, enär de ej i sin skillnad från allt annat kunna fattas i tankens form; vidare måste det finnas ett absolut enkelt begrepp, som — då det ej ingår i omfånget af något annat begrepp (ej har något genus proximum), utan själf omfattar allt — hvarken kan eller behöfver definieras, utan antingen fattas rätt eller också icke fattas alls. De vid definitioner vanligast förekommande *felen* äro: 1) Att de äro cirkeldefinitioner, d. v. s. sådana definitioner, som, för att själfva förstås, förutsätta just den insikt de själfva skola bibringa. Detta fel uppstår därigenom, att definiendum själf användes till sin egen förklaring, t. ex. "storhet är det, som kan ökas och minskas" (ökas = tilltaga i storhet; minskas = förlora något af sin storhet). — 2) Att de äro inad-

ekvata, d. v. s. antingen för *trånga* eller för *vida*. Det förra inträffar, om de i definitionen angifna bestämningarna ej tillkomma alla de föremål, som falla inom definiendums omfång (t. ex. "triangeln är en tresidig figur, som har alla sidorna lika stora"); det senare däremot, om dessa bestämningar tillkomma andra föremål än definiendum och följaktligen detta genom dem ej kan skiljas från *allt* annat (t. ex. "punkt är det, som icke har några delar"; det andliga har nämligen ej heller några delar). En definition kan vara i ett afseende för trång och i ett annat afseende för vid (t. ex. "däggdjuret är ett djur med fyra fötter"). — 3) Att de innehålla oväsentliga eller härledda bestämningar. Sådana ega visserligen sin betydelse såsom utgångspunkter för analytiska undersökningar, hvilka kunna leda till en definition, men en sådan kan ej i och med dem sägas vara funnen. En vanlig form af detta fel är att positiva begrepp definieras medelst *negativa* bestämningar, genom hvilka man väl får veta hvad föremålet *icke* är, men ej hvad det är (t. ex. "en ande är ett osynligt väsende"), en annan att definitionen stannar vid *relativa* bestämningar, d. v. s. angifver endast hvad föremålet är i förhållande till annat, ej hvad det är i och för sig själf (t. ex. "Gud är världens skapare"). Med definitioner, som lida af detta fel, äro ej att förblanda de s. k. formal- eller nominaldefinitionerna. Dessa angifva bestämningarna hos definiendum, i och för sig själf betraktadt, men endast så, att därigenom inses, *huru* föremålet är, d. v. s. endast dess allmänna form eller sätt att vara, till skillnad från annat (t. ex. "Gud är det absolut självständiga väsendet"). Motsatta dem äro de s. k. realdefinitionerna, hvilka angifva *hvad* föremålet är till själfva sitt innehåll (t. ex. "Gud är den absoluta personen"). Därjämte har man äfven talat om verbaldefinitioner, men dessa äro inga egentliga definitioner, utan endast ordförklaringar. — 4) Att de väl innehålla de ursprungliga bestämningarna, men angifva dessa från flera olika synpunkter och i så måtto innehålla omsägningar, hvilka försvåra uppfattningen af föremålet (t. ex. "begrepp är en klar, tydlig, nödvändig och allmängiltig förnimmelse"). Jfr Begrepp. — 2. Se Definitor. L. H. Å.

Definitiv (af lat. *definire*, utstaka, bestämma), bestämd, afgjord, afgörande, slutlig. Motsats: interimistisk och provisorisk.

Definitor (mlat.), under medeltiden föreståndare för en mindre afdelning af någon munkorden, en s. k. definition, vanligen omfattande några få kloster. Definitorerna stodo under provinsialen, denne under ordensgeneralen. Numera har denna anordning till största delen upphört. — Definitorkollegiet. Se Cisterciensorden, sp. 350. Hj. H—t.

Deflagratiōn (af lat. *deflagrāri*, brinna ned). Se Explosion.

Deflatiōn (af lat. *deflāre*, blåsa bort), *bot.*, det fenomen att en växtdel genom bortblåsning af sand barlägges; motsatsen är öfversandning genom flygsand. G. L—m.

Deflegmatiōn (af fr. *déflegmer*, af grek. *flegma*, fuktighet, slem). Se Brännvinsbränning, sp. 432.

Deflegmātor (af fr. *déflegmer*, af grek. *flegma*, fuktighet, slem) l. kondensator, afdelnings- eller destillerapparat, som nyttjas vid brännvinsbränning (se d. o.), för spritångans befriande från vatten genom afkylning.

Defle'ktor (lat. *defle'ctor*), Thomsons reflektor, ett inom navigationen användt instrument, hufvudsakligen bestående af två par magnetstänger, som med en skruf kunna ställas i olika vinkelställning mot hvarandra. Instrumentet användes numera trädesvis vid kompensering af kompassens deviation (kompensering af deviationskoefficienterna B, C och D) utan att anlita pejlingar, men kan äfven begagnas för utrönande af deviationens storlek. Se Deviation och Kompass. H. W.

Deflogisticēra, *kem.*, beröfva ett ämne flogiston (se d. o.), var i den flogistiska teorien liktydigt med hvad man nu kallar oxidera. Ett ämnes syrsättning eller oxidation antogs i denna teori bero därpå, att det förlorade en beståndsdel, kallad flogiston. P. T. C.

Defloratiōn (af lat. *defloráre*, afplocka blomman från, af *flos*, blomma), mökränkning.

Defoe l. De Foe [difāu'], Daniel, engelsk broschyrförfattare, tidningsskrifvare och romanförfattare, hette ursprungligen Foe (först 1701 började han kalla sig D.). Han föddes 1661 i London av nonkonformistiska föräldrar och sattes af fadern i en dissenterskola för att uppfostras till präst. År 1685 egnade han sig åt handeln, men måste 1692 inställa sina betalningar. Vid denna tid var det, som han började publicera sina otaliga broschyrer, och snart var han en af regeringen besoldad skribent, som utan synnerliga samvetsskrupler lånade sin penna än åt den ena ministären, än åt den andra. Sin första stora framgång vann han, då han i den på vers skrifna satiren *The trueborn englishman* (1701) hånade angreppen på konungen som utländing. Skriften såldes i 80,000 exemplar, och författaren presenterades för konungen. Illa råkade han emellertid ut under drottning Annas tid, då han 1703 för sin skrift *The shortest way with the dissenters* dömdes till kåkstrykning; af folket hyllades han emellertid under exekutionen med skålar och tal. Han satt i fängelse till sommaren 1704. Sedermera användes han af drottning Anna vid underhandlingarna om unionen mellan England och Skottland, om hvilken union han 1709 utgaf en skildring. Under fängelsetiden hade han påbörjat tidningen "The review", som fortgick 1704—12 (ny serie till 1713) och understödde regeringen, och 1713—14 utgaf han för den dåvarande toryregeringens räkning tidningen "Mercator or commerce revived", som utkom tre gånger i veckan och försvarade regeringens förslag till en frihandelsvänlig handelstraktat med Frankrike. Hans publicistiska verksamhet, som är af stor betydelse för den engelska pressens utveckling, fortgick fram till år 1726. Allt i allt har han

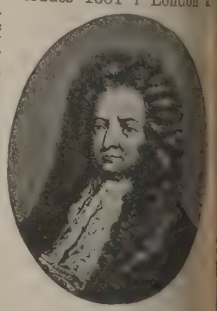

omkr. 250 skrifter af mycket växlande
De, som beröra ekonomiska frågor, äro
minst viktiga. I *A tour thro' the whole
of Great Britain* (3 dlr, 1724—26, ofta
.) ger han en liflig framställning af landets
, som har historiskt värde. — Hans berömilar emellertid på *The life and strange surd adventures of Robinson Crusoe of York*,
om 1719, då författaren redan var sextio
om detta verk, för hvilket en på den obeJuan Fernandez landsatt sjöman Alexander
dagböcker i någon mån voro en källa, förhan sig europeiskt rykte. Aldrig förut hade
t äfventyr berättas med en så lefvande åskådch trohet. Detta arbete inleder den engelska
rens världsvälde och öfversattes på nästan
opeiska språk (på svenska: "Den engelske
Crusoes underliga och sällsamma resor och
s beskrifning", 1752; 2:a uppl. 1772, sedernga upplagor, senast 1902) och har gifvit anill en mängd efterbildningar (se Robinsoi). Denna romans betydelse är omätlig. Vis betraktades den länge i England såsom utan
värde, men det var dock dess realistiska
ssätt, som blef bestämmande för den borgerman, som Richardson och Fielding ett par årsenare skapade. I Frankrike fann han strax
are, och det var Rousseau, som genom sin
', där han sätter D. främst bland alla tiders
are, drog hela den bildade världens uppmärkpå honom. Troligen hade D. redan skrifvit
nande arbeten, i hvarje fall trycktes redan
tre långa romaner af samma karaktär, *Mr
Campbell, Captain Singleton* och (troligen)
s of a cavalier; före slutet af 1722 hade han
are ökat denna lista med *Moll Flanders*, *A
of the plague year* (som tagits för ett historiskt
e) och *Colonel Jack*. Den sista af hans berömda
är *Roxana* (1724). D. förtjänade på detta
skap så mycket pengar, att han kunde
ig eget hus i Newington. 1726 blefvo emelans förbindelser med regeringen, hvilka ditvit obekanta äfven för hans närmaste, kända,
utsattes för häftiga angrepp. Han dog 26
31. D:s arbeten hafva utgifvits af Talboys
-41, 20 bd; ny uppl. 1857 i 7 bd), i urval
itt (1840—43, 3 bd) och af Aitken (1895,
). Bland D:s biografer må nämnas William
D., his life and recently discovered wri(3 bd, 1869), W. Minto 1879 (nya uppl. 1887
95) i serien "English men of letters", H.
, "D., earlier life and earlier works"
Wright, "Life of D. D." (1894) och
n, "D. D." (1900). J. M.

Forest [difä'rist], John William, nordnsk skriftställare, f. 1826 i Humphreysville,
ticut, tillbragte en stor del af sin ungdom
r i Europa, Mindre Asien och Syrien, veredan som tidningsman och deltog 1861—65
deskriget som kapten för ett kompani fri bl. a. under Sherman i Shenandoahdalen,
vancerade till major. Efter kriget har han
fven helt egnat sig åt litterär verksamhet.
ref under kriget mycket uppmärksammade
ildringar i "Harper's Monthly" och har
m utgifvit *The history of the indians of
ticut* (1853), reseskildringar: *Oriental acquaintances* (1856), *European acquaintances* (1858), samt en mängd lifligt skrifna romaner (*Seacliff*, 1859, *Overland*, 1871, *A lover's revolt*, 1898, m. fl.). V. S—g.

De Forest [difä'rist], Lee, f. 1871 i Iowa, Förenta staterna, amerikansk uppfinnare, graduerad från Yale universitetet, har uppfunnit apparater och system för trådlös telegrafi, speciellt en elektrolytisk mottagare, s. k. "responder". Denna karakteriseras däraf, att en degartad massa, innehållande metallpartiklar, i normalt tillstånd är ledande, men vid verkan af elektriska vågor blir oledande på grund af elektrolytisk polarisation.

Defosforisering, *bergsv.*, borttagande af fosfor ur järn. Från tackjärn aflägsnas en större eller mindre del af fosforn på så sätt, att det smälta tackjärnet intappas i en med basiskt tegel (magnesit eller dolomit) inklädd ugn och blandas med en kalk- och järnoxidrik slagg. Om temperaturen härvid hålles relativt låg, aflägsnas fosforn i afsevärda mängder ur järnet, innan kolet syrsatts. Dylikt fosforrenadt amerikanskt tackjärn ("washed metal") säljes i ganska stor utsträckning i England och konkurrerar med det svenska tackjärnet. Defosforisering af stål sker genom användande af basisk färskningsmetod, basisk bessemerprocess eller basisk martinprocess. Vid de basiska färskningsmetoderna, hvilka karakteriseras genom en basisk infodring af ugnen och kalktillsats till chargen, syrsättes fosforn och bindes vid slaggens kalk i form af fosforsyrad kalk. Till följd af den i dessa färskningsugnar rådande höga värmen syrsättes fosforn först, sedan allt kolet bortfärskats, och ej såsom vid nyssnämnda tvättning af tackjärn före kolet. Häraf följer, att man direkt kan tillverka endast järn med låg kolhalt genom basisk färskning och att framställning af hårdare stål på denna väg kan ske endast så, att chargen först nedfärskas till lägsta kolhalt, då fosforn går in i slaggen, och därpå, sedan slaggen aflägsnats, chargens kolhalt höjes genom tillsats af kolpulver eller annat kolrikt ämne. G. D.

Defregger, Franz von, österrikisk målare, f. bondson 1835 i Stronach i Tyrolen, studerade hufvudsakligen i München hos Piloty, och 1863—65 i Paris samt är sedan 1871 bosatt i München, vid hvars konstakademi han sedan 1878 är professor. 1883 upphöjdes han i adligt stånd; s. å. blef han medlem af konstakademien i Stockholm. Redan före bosättningen i München hade D. vunnit ett namn genom framställningar af folklif och typer från Tyrolen. I sina bondelifstaflor närmar han sig ganska mycket till Düsseldorfskolan i sättet att uppfatta "folket" och att presentera det för åskådaren. Han ger friskt och hurtigt, älskvärdt och med lugn humor omsorgsfullt anordnade interiörer från stugorna under hvardag och festdag, berättar rörande eller roande små historier och framställer anslående typer. Till hans taflor af detta slag höra *Den*

sårade jägaren (1867, museet i Stuttgart), *Brottarna* (1869, Kölns museum), *Dans i bondstugan*, *Den prisbelönade hästens återkomst till byn* (1873) och *Salongstyrolaren* (1882, Berlins nationalgalleri). Jämte dylika ämnen har D. behandlat motiv ur Tyrolens historia, flera gånger med de nationelle hjältarna Andreas Hofer och Speckbacher som hufvudpersoner: *Speckbacher och hans son* (1868, Innsbrucks museum), *Andreas Hofer går till döden* (1878, Königsbergs museum), *Hofer håller krigsråd* (1897, München, nya pinakoteket), och nämnas böra äfven *Det sista uppbådet* (1874, Wien), *Segrarnas hemkomst* (1876, Berlins nationalgalleri), *Stormningen af Rotenturm 1705* (1881, München, nya pinakoteket) och *Före stormen* (1883, Dresdengalleriet). Genom dylika motiv har D. blifvit Tyrolens nationelle målare framför andra, och genom sina gemytliga genretaflor gjorde han mer än någon annan tyrolska ämnen eftersökta i konsthandeln och på utställningarna. "Salongs-tyroleri" har hans genrekonst med all rätt blifvit kallad. Ett "Defregger-album" (med text af Rosegger) utgafs 1890—92. Se Rosenbergs monografi öfver D. (i "Künstlermonographien", utg. af Knackfuss, bd 18, 1896; 2:a uppl. 1900) och Meissner, "Franz von D." (1901). G—g N.

De frie, svensk konstnärsgrupp, bildades 1902 och har sedan årligen anordnat små utställningar i Stockholm, deltagit i Hälsingborgsutställningen 1903 m. m. Gruppen framgick ur en krets "yngre konstnärer", som utställde gemensamt i Stockholm 1898—1901. Se Konstnärsförbundet. G—g N.

Defterdä'r (pers.), skattmästare, i äldre tider benämning på den turkiske finansministern (numera bär han titeln *mälije näzyr-y*).

Deg är ett så allmänt kändt och användt ord, att det ansetts kunna brukas för att beteckna en viss slags konsistens: den "degformiga". Deg erhålles därigenom, att mjölfint pulver likformigt blandas med lämplig myckenhet vätska. Blandningen eger rum medels knådning, hvilken kan ske antingen för hand eller med särskildt därtill konstruerade maskiner. När intet annat är angifvet, afser ordet deg alltid den blandning af malen spannmål (mjöl) och vatten eller mjölk m. m., som användes för beredning af bröd; och de maskiner, som blifvit konstruerade för degtillverkning, finnas därför hufvudsakligen i (större) bagerier. Hvilken metod som än användes för degberedningen, är det af vikt, att fullständig likformighet i produkten erhålles och att alltså smärre eller större bollar af torrt mjöl inuti degmassan undvikas. Om betydelsen af degens uppluckring se Bröd. K. S—n.

Dega. Se Abessinien, sp. 42.

Dégagement [degaʃmä'], fr. (lösgörande, befrielse), *fäktk.*, lindrig rörelse med klingan "spetsunder", hvarigenom den flyttas från ena till andra sidan af motståndarens vapen. Jfr Coupé. — Degagera [-ʃēra], frigöra; utföra dégagement i fäktning.

Degas [dega'], Hilaire Germain Edgar, fransk målare, f. 1834 i Paris, studerade vid École des beaux-arts därstädes och målade till en början klassiska och historiska motiv (*Spartanska ynglingar*, *Semiramis byggande Babylon*) samt utställde på salongen, sista gången 1870. Han h[ade] då öfvergått till att uteslutande studera samtyper, målade porträtt, kapplöpningsmotiv o. s. slöt sig till Manet och dennes krets ("Batignolaskolan") och var med om impressionisternas [första] utställning 1874, deltog sedan äfven i några deras följande expositioner, men höll sig för öfr[igt] hårdnackadt ifrån såväl större som mindre utställningar. Han förblef därför länge föga känd [utom] kamraternas och de speciellt intresserades krets, [men] utöfvade likväl ett stort inflytande och har ändtl[igen] — snart sagdt motsträfvigt — blifvit hyllad [som] en den samtida konstens mästare. Hans tidigare [ar]beten äro ytterst noggrant och detaljeradt genomförda, exempelvis den 1873 målade *Interiör från bomullsmagasin i New Orleans* (museet i Pau). [Sen]dan har han utarbetat åt sig en summarisk [men] bred, sammanfattande teckning, öfverlägsen i [ka]raktär, lif och rörlighet. Alltsedan 1870-talet [ha] jockejer, tvätterskor och gatdamer samt förnämsist dansöser varit hans konstnärliga område. Med den mest obarmhärtiga nykterhet och skärpa skildrar han dansflickornas dressyr, deras repetitioner, deras dagliga arbetsknog, deras inlärda yrkesgrepp. I dessa studier, liksom i sina tvätterskor, gatslinor och borgerliga matronor, ger han den vulgära kvinnans karaktär, individualiserad med skarpaste blick och med brutalaste öppenhjärtighet. "Äldrig har en målare — ej ens Rembrandt — målat det nakna så hänsynslöst, så utan hvarje spår af förskönande, ja med sådan glädje öfver det fula, som han i sin serie kvinnliga aktfigurer, som bada, tvätta sig, torka sig, kamma eller låta kamma sig." (V. Gensel). I det skenbart nyckfulla och regellösa kompositionssättet är han påverkad af japanerna. Hans kolorit är vald med största finhet och genomförd med raffinerad behandling af ljusverkningen, exempelvis af teaterns rampljus. I att uttrycka figurernas rörelse är han en mästare, som med en vidunderlig träffsäkerhet och med skenbart lekande lätthet löser teckningens vanskligaste problem. D. har dessutom gjordt påverkat hela raden af de yngre franske tecknarna, och hans inflytande har gått vida utom Frankrikes gränser. Själf är han en kurjös typ af en "indépendant", hans konst är ett lidelsefullt studium af de små vrår af den mänskliga tillvaron, som intresserat honom. Hans konst är pikanterad af excentricitet, men detta förenadt med det allra mest orygglig och intensiva allvar och med de allra högsta fordringar på naturstudiet. D. har införlifvat den moderna individualismen till dess kulmen. I Luxembourg-museet, i den af målaren Caillebotte skänkta samlingen impressionisttaflor, är han representerad genom 7 pasteller, bland dem *Dansen på scenen* hälsande publiken, *Ett bulevardkafé*, *Figurantskor*, *Badande kvinna*. Hans *Konversation* i Berlins nationalgalleri är föga karakteristisk för konstnären. Flertalet af hans alster, de flesta pastell, finnes i privatsamlingar i Frankrike, England och Amerika. Han har äfven gjort etsningar och litografier; 15 af de sistnämnda utgåfvo i Paris 1889, 20 studier utkommo 1898 (pris 1[0] fr.). Jfr M. Liebermann, "Degas" (3:e uppl. 1902). G. S.